D. ANSELMI

CANTVARIENSIS ARCHIEPI
SCOPI, THEOLOGORVM
OMNIVM SVI TEMPORIS
FACILE PRINCIPIS NEMI-
NIQVE EORVM QVI POST
eum fuerunt, uel sanctitate,
uel eruditione, uel
eloquentia
secundi,

Luculentissimæ, in omnes sanctissimi
Pauli apostoli epistolas
enarrationes.

* *
*

Spes eius: & non respexit

Beatus uir, cuius est Dominus

in uanitates, & insanias falsas.

Venetijs ad signum Spei.
1 5 4 9.

INDEX RERVM OMNIVM MAXIME SCITV DIGNA-RVM, QVAE IN HIS ANSELMI COMMENTARIIS SPAR-

sim tractantur, secundum ordinem alphabeti quàm fieri potuit, diligentissime digestus. In quo A primam. B secundam. C tertiam. D uero quartam columnam demonstrat.

D

I

N

O

Q

R

T

INDICIS IN EPISTOLAS FINIS.

ANselmus archiepiscopus Cātuariēsis in Anglia, ex abbate monasterij Beccēsis in Normānia, ordinis S. Benedicti, Lāfrāci quōdā auditor atq; discipulus, uir in diuinis scripturis eruditissimus, & secularium literarū peritia nulli suo tpe secundus, uita & couersatione integer atq; sanctissimus, mente deuotus, ore facūdus, operatione strenuus, uultu angelicus, incessu maturus, progressu exēplaris, studio scripturarū cōtinuus, & omni uirtute ornatus & insignis fuit. Scripsit penè infinita opuscula, de quorū numero feruntur subiecta.

Contra gentes cur Deus homo	Libri duo	Sæpe & studiose à multis.
De incarnatione uerbi contra Iudæos	Liber unus	Domino & patri uniuersæ.
De conceptu uirginali	Liber unus	Cum in omnibus religiosis.
Prosologion	Liber unus	Eia nunc homuncio fu.
Monologion	Liber unus	Siquis unam naturam
De spiritu sancto contra Græcos	Liber unus	Negatur à Græcis quòd spiritus
De casu diaboli	Liber unus	Illud Apostoli, Quid habes.
De diuersitate sacramentorum	Liber unus	Domino & amico Vualia.
De fermento & azymo	Liber unus	Anselmus seruus ecc.
De uoluntate Dei	Liber unus	Humana ratio cum de
De sancta Trinitate	Liber unus	
In Cantica Canticorum	Liber unus	
De pace & concordia	Liber unus	
De libero arbitrio	Liber unus	
De gratia & libero arbitrio	Liber unus	Cum liberum arbitrium ui.
Dialogus de ueritate	Liber unus	De tribus illis quæstionibus
De similitudinibus	Liber unus	Quoniam Deum ueritatē esse
De mensuratione crucis	Liber unus	Voluntas tripliciter in.
Meditationes	Liber unus	Quoniam iubente filio tuo.
Meditationes de ascensione domini	Liber unus	Domine Deus meus, da cor.
De beata uita	Liber unus	Anima Christiana, anima de.
De beata sufficientia	Liber unus	
De bona occupatione	Liber unus	
De laudibus sanctæ Mariæ	Liber unus	
Stimulus amoris	Liber unus	
Pro insipiente	Liber unus	Iesum Nazarenum à Iudæis.
Contra insipientem	Liber unus	Dubitanti utrum sit.
De miseria hominis	Liber unus	Quoniam non me reprehen.
De Antichristo	Liber unus	Terret me uita mea.
Dialogus Christiani & Gentilis	Liber unus	
De octo beatitudinibus	Liber unus	
De membris Deo attributis	Liber unus	
De sacramentis & officijs diuinis	Liber unus	Vbicunque sacra scriptura.
Prouerbia, id est, de domo conscientiæ	Libri duo	Celebratio missæ in con.
In Hexemeron	Liber unus	Domus hæc in qua hab.
Ad Lanfrancum archiepiscopum	Liber unus	
De Grammatico	Liber unus	
De sancto Ioanne Baptista	Liber unus	
De assumptione sanctæ Mariæ	Homilia una	
Ad Gulielmum Hirsaugiensem	Epistola una	Intrauit Iesus &c. Quid.
Epistolarum ad diuersos	Liber unus	Ex quo uestra probatis mi.
De peccato originali	Liber unus	Seruus seruorum Dei in.
Sermones etiam nonnulli		

Sed & alia complura scripsisse dicitur, quæ ad notitiam meam nō uenerunt. Claruit sub Henrico Imperatore tertio, Anno domini MLXXX.

B. ANSELMI CANTVARIENSIS ARCHIEPISCOPI. IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS PRAEFATIO

E EPISTOLIS Pauli apostoli, adiuuāte Dño locuturi, primo uideamus quid ipsum nomen epistolarum significet. Epistola græce, supermissa latine dicitur, sicut epigramma superlitera, & epitaphium super sepulchrū, ἐπὶ enim grece, latine super, stola uero missa dicit̄. Et hinc epistolæ dicuntur supermissæ, eo ꝙ super id, quod fideles acceperant, sint eis missæ. Acceperant enim euāgelium, & adhuc superadditæ sunt illis epistolæ, & ob uarias causas directæ. Nā sicut prophetæ post editā legem Moysi, in qua omnia Dei mandata legebantur, semper doctrina sua compresserunt rediuiua populi peccata et ꝑpter exemplum libris ad nostram etiam memoriā trāsmiserunt: sic & Apostolus post euangelium, quod est legis supplementum, & in quo nobis exempla & præcepta uiuēdi plenissime digesta sunt, has epistolas uoluit ad singulas ecclesias destinare, scilicet ut in initio nascentis ecclesiæ nouis causis existētibus, & pręsentia atq; orientia resecaret uitia, & post futuras excluderet quęstiones. Sicut ergo necessariæ fuerunt post legem prophetiæ, sic necessariæ sunt post euāgelium epistolæ. Quoniā sicut ea, quæ in lege fuerant obscurissime dicta, per prophetas aliquantulū manifestabantur, & trāsgressores eiusdem legis per eos corrigebantur: sic quod in euangelio obscure & generaliter dictum fuerat, apostolica instructione per partes elucidatum est, & transgressores euangelicorum pręceptorum sunt correcti, & ad obseruantiam eorū incitati. Huius autem Pauli apostoli epistolę sunt quatuordecim, quas legit ecclesia: qui tamen & quintamdecimam ad Laodicenses sine dubio scripsit. Et cū in prima, quam habemus ad Corinthios, dicit: Scripsi uobis in epistola, ne commisceamini fornicatijs, uidetur significare aliam epistolam se iam eis scripsisse. 1. Cor. 5. Cum ergo plurimas epistolas scripserit, nō sine certi mysterij ratione patres uoluerunt, ut quatuordecim tātum legeretur in ecclesia: decem uidelicet ad ecclesias missæ, quatuor autem ad discipulos. Sed & ex ipso epistolarū numero ostendere uoluerūt, quod doctor egregius, legis & euangelij secreta rimatus esset: denarius enim numerus legem significat, propter decalogū eius: quaternarius autem euāgelium, propter quatuor eius libros. Decem itaq; tenentur, quas scripsit ad ecclesias: ut demonstraretur nouum testamentum à ueteri non discrepare, nec Apostolum in aliquo cōtra legē Moysi fecisse, cuius epistolæ ordinantur ad numerū primorum decalogi mandatorum eiusdem legis: & quot præceptis Moyses filios Israel īstituit à Pharaonis iugo liberatos, totidem hic epistolis à diaboli & idololatriæ seruitute ereptos edocet. Per quatuor autem ad discipulos scriptas, nouum designatur testamentum. Vnde & iidem discipuli maioris perfectionis fuerunt, ꝙ ecclesiæ, ad quas decem sunt missæ, ut significaretur imperfectio eorum qui sub lege fuerunt, & perfectio eorū qui euangelium custodiunt. Quod autem quatuor ad discipulos, post nouem ad ecclesias posuere patres, & illam, quæ est ad Hebræos, ad ultimum locauerunt: certissime dat intelligi, quod nouum in ueteri testamento continetur, & quod unum sine altero nō prodest. Sicut enim quaternarius denario iunctus explet hanc summam, id est, quatuordecim: ita nouum & uetus testa-

mentum unum quid operantur, & intendunt fidei ueritatem ac morum honestatem intimare cordibus auditorũ suorum. Itaq; quatuordecim epistolis cõtinetur doctrina Pauli, qua tam maiores q̃ minores, quomodo uiuant & credant, instruuntur: quoniam sancta ecclesia iuxta eius institutionem utrunq; testamentum custodiens, & tam secundum legis decalogum, q̃ secundum quatuor euangeliĵ libros uiuens, ad perfectionis culmen proficit. His ita præmissis, uidendum est qua ratione alio ordine à sanctis patribus spiritus sancti consilio istæ epistolæ in uno uolumine sunt collectæ, quàm ab Apostolo factæ. Quæ & nobis derelictæ sunt ad correctionem & exhortationem nostram, ut omnes quotquot uulnerati cadimus, ibi ueniamus quo modo resurgere queamus, & unde recuperare quod amisimus. Ideo quendam gradationis ascẽsum in his notare possumus, quoniam ecclesiæ q̃ magis in fide & morũ honestate errabãt, illarum epistolæ sunt præpositæ, ut secundum quod minus perfectis ecclesiis missæ præcedunt epistolæ, & subsequuntur ad perfectiores destinatæ, gradus quidam ascensionis à minoribus ad maiora inueniant. Nemo enim repẽte fit summus, sed à minimis quisq; inchoat ut ad maiora perueniat. Epistola ergo ad Romanos prima est: qa cũ fides prima uirtus sit & fundamen tum aliarum uirtutum, & sine qua impossibile est placere Deo, dignum fuit ut illa epistola in capite aliarum locaretur, in qua de prima uirtute agitur, & in qua corriguntur, atq; ad fidei perfectionem reuocantur, quicunq; Romanis secũdum fidei imperfectionem sunt similes. Illa uero quæ est ad Corinthios, iure huic supponitur, quoniã eos qui fidem iam acceperant, in bono opere instruit. Primo enim iaciendum est fundamentum, id est fides, & inde bona opera sunt superædificãda. Propter quod in hac ad Romanos, facta est omnibus fidelibus instructio secũdũ fidem: in illa autẽ ad Corinthios, secundum operationem. Sic & cæteræ deinceps congruo ordine sunt positæ. Fuerunt nonnulli tamen qui dixerunt epistolam ad Romanos ideo primam esse positam, quia Romani tam rudes erant ut non Dei gratia, sed suis meritis crederẽt se esse saluatos. Sed hoc nõ ita declarat in omnibus textus ipsius epistolæ, quæ omnibus sensu profundior est. Ideoq; magis credendum est, quòd illi qui membra epistolarum in uno corpore collegerunt, illam iudicauerunt sedere in capite, quæ ad urbem directa est, quæ in illo tempore caput totius extitit orbis, & quia usq; hodie Romana ecclesia omnium ecclesiarũ obtinet principatũ. Materia uero omnium epistolarũ est fides & boni mores. Intentio autem est, ipsam fidem ac mores cõmendare, & ad illos prouocare, uidelicet suadendo bona, dissuadendo mala: praue agentibus mala cõminando, bene agẽtibus bona promittendo. Et propter quam finalem causam? Nulli dubium quin propter ueram beatitudinem promerendam. Ad hanc igitur unam & generalem intentionem aliæ speciales reducentur intẽtiones, nec quicquã per omnes diuersos tractatus interferetur, quod nõ ad instructionem fidei & morũ uel principaliter, uel secũdario operetur. Et id circo ad ethicam pertinet tractatus earundem epistolarum. Illa uero quę est ad Romanos, quantum ex eius textu intelligi potest, quæstionem habet talem: Vtrum Iudæis euangelium Christi uenerit ꝑpter merita operum legis: an uero nullis operum meritis præcedentibus, omnibus gẽtibus uenerit iustificatio fidei quæ est in Christo Iesu: ut non, quia iusti erant homines, crederent, sed credendo iustificati, deinceps iuste uiuere inciperẽt. In hac igitur epistola docere intẽdit Apostolus, omni-

Heb. 11.

Nota.

C bus uenisse gratiam euangelij Christi. Quam & idcirco gratiam uocari ostẽdit, quia non quasi debitũ iustitię redditum est, sed gratuito datum. Cœperant enim nonnulli, qui ex Iudæis crediderant, tumultuari aduersus gentes. & maxime aduersus ipsum Paulum, ꝙ incircuncisos & à legis uerustæ uinculis liberos admitteret ad euangelij gratiam, prędicans eis ut in Christum crederent, nullo imposito carnalis circuncisionis iugo. Sed Apostolus tanta moderatione inuicẽ utrosq; conciliat, ut nec Iudęos superbire pmittat tanꝙ de meritis operum legis, nec gẽtes merito fidei aduersus Iudęos inflari, ꝙ ipsi receperint Christum quem illi crucifixerunt. Pro Christo enim, sicut alibi dicit, legatione fungens, id est, pro lapide angulari utrunq; populum tam ex
2. Cor. 5. Iudęis ꝙ ex gentibus cõnectit in Christo per uinculum gratiæ, utrisq; auferẽs omnem superbiam meritorum, & iustificandos utrosq; per disciplinam humilitatis associans. Quòd siqs quęrit quomodo Iudæi, qui Romæ erãt conuersi, murmurarent contra Paulũ, quem nec dum uiderant, sciat ipsum non eis ignotum fuisse, quia fama prædicationis eius ubiq; audiebat, & quidam ex discipulis eius atq; ex discipulis Petri iam uenerãt Romam, & multos ibi iam ex Iudæis ꝙ ex gẽtibus ad fidem conuerterant. Sed inter eos nuper cõuersos erat, ut diximus, schisma & altercatio: Iudęi enim gloriabantur de suis meritis & nobilitate generis, non intelligentes se ad fidem per gratiam Dei uenisse, sed æstimantes hoc suis & patrum meritis accepisse: Gentiles autem, licet non præcessissent merita eorũ, de quibus gloriari possent, ut se Iudęis anteferrent, tamẽ Iudęos quasi interfectores Christi, ac pręuaricatores legis despiciebant, & se sola ignorantia prępeditos fuisse, quòd non antea crediderant, asserebant, scilicet uiribus rationis & arbitrij sui, nõ ęstimantes necessarium esse opus diuinæ gratiæ. Vtrosq; contentiose uiuentes, sic corrigit Apostolus. Iudęis enim ostendit fidẽ & cætera spiritualia bona nullis præcedentibus meritis euenisse, sed ex sola gratia: quoniam lex neminem iustificauit, solummodo dans peccati notitiam. Sic etiam probat gentes non ex ignorãtia, sed sciẽter ex studio multumq; grauiter Deum offendisse: quia licet scriptam legem nõ habuerint, naturalem tamen habuerunt. Et cum cognitum de creatura creatorem, ut Deũ uenerari debuissent, gloriã eius in manufacta simulachra mutauerũt. Vtrosque etiã similiter ueniam consecutos, æquales esse uerissima ratione demonstrat, præsertim cum in lege prædictũ & Iudæos & gentes ad Christi fidem esse uocandos ostendit. Quamobrem uicissim eos humilians, ad pacem & concordiam cohortatur. Occasio itaq; huius epistolæ fuit eorum altercatio, circa quam totum uersatur negotium. In quo tractatu intẽdit Apostolus superbiam & elationem utriusq; partis reprimere, per quam ad inuicẽ dissentiebant, ut de nullis suis meritis aut uiribus suis glorientur, sed ad humilitatem potius reuocentur: & totum quicquid boni habent, gratię Dei deputẽt, & ita per humilitatem in concordiam et pacem redeant. Materia uero huius epistolę est ecclesia Iudæorum & Gentilium, ob supra dictas causas discordantium. Sed his iam explicitis, ad librum accedamus. Apostolus enim priusquam exponere incipiat quod intendit, prologum facit, quo auditores attentos, dociles ac beneuolos reddit, salutatq; dicens.

D

D. ANSELMI CANTVARIENSIS ARCHIEPISCOPI, THEOLOGORVM *OMNIVM SVI TEMPORIS FACILE* PRINCIPIS IN EPISTOLAM PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS.

CAPVT PRIMVM.

A

AVLVS *seruus Iesu Christi, uocatus apostolus, segregatus in Euangelium Dei, quod antè promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis de filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est filius Dei in uirtute, secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorū Iesu Christi domini nostri, per quem accepimus gratiam, & apostolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius, in quibus estis & uos uocati Iesu Christi, omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, uocatis sanctis: Gratia uobis & pax à Deo patre, & domino nostro Iesu Christo.*

Iam primum uideamus cur is qui antea dictus est Saulus, nūc dicatur Paulus. Saul rex superbus, & infręnis fuit & persecutor sancti Dauid, atq; de tribu Beniamin natus. De qua tribu & iste Saulus fuit: atq; nomen & sęuitiam, uelut hęreditatem, à Saule percepit. Saulus ergo nomē est superbi persecutoris. Sed & Saul atq; Saulus, idem nomen est. Quod enim Saulus à nobis dicit, hoc idioma Gręcum et Latinum fecit, ut Hebræa nomina ad suorū casuum simi litudinem declinaret: & sicut pro Ioseph Iosephus, pro Iacob Iacobus, Ita Saul quoq; Saulus in nostra lingua dicitur. Qui cùm Paulum proconsulem Christo subiugasset, ipse quoq; ex Saulo Paulus appellari uoluit, ob tam magnę insigne uictorię. Plus enim hostis uincit in eo quem plus tenet, & de quo plures tenet: Plus autem superbos tenet nomine B nobilitatis, & de his plures nomine authoritatis. Sicut ergo ille qui Africam subegit Scipio, dictus est Africanus: sic et Apostolus iste post Pauli subiugationē, semper uocatus est Paulus, qui antea solebat appellari Saulus, nec immerito: nam Saulus siue Saul interpretatur petitus, eò q; ad debellādam ecclesiam à diabolo fuerat postulatus. Paulus uerò dicitur mirabilis, & dignè ad prædicationem gētium missus. Nominatur Paulus, id est, mirabilis, ut mirabiliter lucrifaceret mercedem fidei. Est enim dux ualde mirabilis, qui non in sapientia uerbi, nō in diuitijs, non in eloquentia, nō in uana seculi gloria, sed in Christi passionibus gloriatur. Potest & alia ratio super hac re proferri, q; forsitan binomius fuit: scilicet ut & Saulus uocaret & Paulus. Nam et hoc probabilius dici uidetur, quia q; eum à Paulo proconsule quem Christo subiecit, Paulum uocari diximus, nulla talis consuetudo in diuinis scripturis deprehenditur. Sed in eisdem scripturis inuenimus nonnullos binis, alios etiam ternis usos esse nominibus, sicut Sechiam, eundemq; Ioachim: sicut Oziam, eundemq; Azariam: sicut Salomonem, eundemq; Ididam siue Ecclesiasten, aliosq; plurimos. Sed nec apl'is Christi mos iste defuit. Nam unus ex eis uocatus est Matthęus et Leui, alius autem Lebbęus & Iudas atq; Thadæus. Quia ergo

C moris erat binis uel ternis nominibus uti Hebræos, uidetur et hîc Apostolus duplici usus esse uocabulo: & donec quidem genti propriæ ministrabat, Saulus esse uocatus, quia hoc magis appellationi patriæ uernaculum uidebatur: Paulus autem, cum Græcis & gẽtibus leges ac prę-
Act. 13. cepta daret. Nam & hoc ipsum quod scriptura dicit, Saulus autem qui & Paulus, manifeste uidetur ostendere, non ei tũc primum Pauli nomen impositũ esse, sed ueteris appellationis id fuisse. Siue ergo ista, siue prior ratio sit uerior, unum pro certo est, quia iste apostolus ex quo ad prædicãdum gentibus cum Barnaba missus est, maluit Paulus uocari, quàm Saulus. Et hoc nomẽ suum celebre, & omnibus cognitum præponit in hac epistola: ut Romani, audito tanti uiri nomine, attendant quid eis uelit persuadere, quid dignetur præcipere, & ut ad audiendum soliciti, & ad obediendum existant parati. *Paulus* inquit, ac si diceret, Vos Romani pacem debetis inter uos habere, quia ille qui uobis scribit, est Paulus, id est, non persecutor Christianorum, sed doctor: non dissipator ecclesiæ, sed cõstructor: neque dissensionis, sed unitatis & cõcordiæ persuasor. Nec debetis in elationem tolli, quia ille qui uos docet, est *seruus*, id est, humilis, & non absque iugo domini.
Ioan. 15. Seruus enim, nomẽ humilitatis est, ut ad eam prouocet. Sed cum dominus electis discipulis dicat, Iam nõ dicam uos seruos, quomodo iste est seruus? Sed sunt duo genera seruitutis: unum timoris, alterum dilectionis: unũ timentium seruorum, alterum diligentium & placentium filiorum. Electi ergo discipuli non sunt serui secũdum seruitutem timoris, quem perfecta dilectio foras mittit, sed secundũ seruitutẽ casti timoris, quem perfecta charitas gignit. Paulus itaque seruus est, non ex seruili timore, sed D ex casto amore seruiens Deo. Qui personam suam & officium primo commendat, ut sermonibus suis & correctionibus Romani facilius adquiescant, et exemplum ab eo humilitatis & concordiæ sumant. Paulus enim, sicut diximus, interpretatur mirabilis. Et ipse reuera mirabilis erat, quem Deus tanta meritorum prærogatiua mirificauerat. Et tamen se in omnibus humiliabat, & se seruum humiliter fatebatur, ut exemplum omnibus daret humilitatis, ne quisquam de suis meritis aut uiribus gloriaretur, sed omnes gratiæ domini reputarent, quicquid boni haberent: & se non superbè liberos, sed humiliter seruos cognoscerent. Quod autem alij dicunt Paulum dici Latinè modicum, & Græcè quietum, nos multum non approbamus, quia hoc nomen non est Grẹcum, aut Latinum, sed Hebraicũ, ideoque iuxta Hebraicũ sensum intelligẽdũ. *Paulus seruus Iesu Christi.* Ac si diceret, nõ me liberum facio, nec me dño meo æquiparo, sed eius seruum me reputo & subiectum, & quicquid boni habeo, eius gratiæ totum ascribo. Vos autem non seruos eius, sed liberos uos constituistis, & donum gratiæ eius, quod in uobis est derogãtes, meritis uestris & ingenij uirib' ascripsistis. Seruus, inquit, sum Iesu Christi. Et hoc ad cõmendationem personæ suæ ualet, quia est seruus est honestus, et dominus incõparabiliter honestior. Ideoque tanti domini tam honestus seruus, libenter debet suscipi. Nõdum se dicit apostolum, sed tantũmodo seruum, cum in alijs epistolis mox prę-ferat nomen authoritatis, quia nondũ Romanis prædicauerat, nec adhuc eorum apostolus esse uidebatur. Et ideo præponit nomen humilitatis, cum illos ad humilitatem esset prouocaturus, ut melius per humi-

A litatis nomen ad humilitatẽ inuitaret, quàm si per authoritatis nomẽ ad obediendum constringeret. *Seruus Iesu Christi.* Aliam significationem habet Iesus, aliam Xp̄s, cum sit unus Iesus Christus, Saluator noster. Iesus enim proprium nomen est illi, quomodo Moyses proprio nomine appellatus est, quomodo Aarõ, quo modo Elias. Christus autem sacramenti nomen est, quomodo si dicatur legislator, quomodo si dicatur, sacerdos, quomodo si dicatur propheta. Sic enim & Christus cõmendaẽ unus, in quo esset redemptio totius populi Israel. Quem Iudæi uenturũ expectabãt, sed quia uenit humilis, non cognouerunt eũ. Paulus seruus Christi Iesu uel Iesu Christi *uocatus apostolus segregatus in euangelium Dei.* Vocatus est ab infidelitate ad fidẽ, quando pergenti Damascum Christus illi de cœlo est locutus. Et institutus est apostolus, quod Latine dicitur missus, quando post oranti in templo apparuit illi dominus, dicẽs: Festina et exi uelociter ex Hierusalem, quoniam non recipiẽt testimonium tuum de me. Vade, quoniam ego ad nationes lõge mittam te. Qui & *Segregatus est in euangelium Dei.* Dicẽte post apud Antiochiam spiritu sancto: Segregate mihi Barnabam & Paulum in opus, ad quod assumpsit eos. In his omnib⁹ gloriari Paulus posset, quoniam hæc omnia, domino apparente & loquente, cõsecutus est. Magnus enim ostendiẽ, quem sic Deus per seipsum promouere dignaẽ. Sed cum maximas gloriãdi occasiones habeat, in omnibus tamen se humiliat, ut omnes exemplo sui ad humilitatem trahat. Et ideo seruum se in prima fronte nominat. Vocatio autem, qua uocatus est, non illa est de qua dicitur: Multi sunt uocati, pauci uero electi: sed illa potius, de qua ipse loquitur: Quos autem prędestinauit, hos & uocauit: & quos uocauit, hos & iustificauit. Qui & apostolus, id est, à Christo missus est, ut legatione pro eo fungens omnes ad uitã uocaret. Et non sicut cæteri apostoli missus est, sed segregat⁹ in euãgeliũ Dei. Cum enim unicuiq; apostolorum destinata esset ad prędicãdum sua prouincia, Paulo & Barnabæ cõmissum est officium prędicandi in omnibus gentibus. Et ita segregati sunt isti duo .i. seorsum à grege cæterorũ, euangelizare missi. Vel segregati in euangelium, quia de grege cæterorũ discipulorũ, qui Antiochiæ morabantur, electi sunt à spiritu sancto in opus p̄dicationis. Euãgelium, interpretatur bonum nuncium: quia ibi nunciatur humana salus per incarnationem et mortem et resurrectionem Christi. Quod euangelium nõ est hoĩum, sed *Dei*, id est, non ab hominibus institutũ uel inuentum, sed à Deo. *Quod antè promiserat per prophetas suos.* Ad cõmendationem prædicatoris, ponit cõmendationẽ euangelij. Vnde etiã prædicator ipse satis posset gloriari, quasi dicat: Segregatus sum in euangelium, quod nõ est subitum nec improuisum, quia ante completionem p̄miserat illud Deus, ut cũ desiderio expectaretur, & ueniens deuotè et absq; ullo scrupulo susciperetur. Non est friuolum neq; recẽs, quod Deus pater promiserat gratis, et non nouiter, sed antè, id est, per multa prius secula. Promiserat illud antè per prophetas quod prædicaretur per apostolos, uel promiserat illud gratuita bonitate sua, antequam aliqua eorũ merita præcedere possent qui saluandi erant. Promiserat illud & non per quoslibet, sed per prophetas: neq; per alienos prophetas, sed suos. Nam et prophetæ qui non fuerunt sui, nonnulla de Christo prædixerunt, sicut Sibylla & Vergilius. Sed apostolus de illis

Marginal notes: Act. 9. — Act. 22. — Matth. 20. & 22. — Rom. 8.

C prophetis loquitur qui fuerũt eius, sicut Esaias & Hieremias. Promiserat, inquam, per prophetas, & hoc non uerbis tantum, sed *in scripturis* nõ secularibus, sed *sanctis*, id est, diuinis. Nam & in libris gentium, inueniuntur testimonia ueritatis, sicut idem Apostolus Atheniensibus loquens ostendit. Sed quia in eisdem libris et errores prædicantur, ideo non sunt sancti, quãuis aliquid in eis ad Christum pertinens, inueniatur. Sed scripturæ illæ sunt sanctæ, quæ fuerunt Hebræorum populo diuinitus creditę, & in eis leguntur, pmissiones euangelij dandi, quas per ueros prophetas suos ab antiquis temporibus fecit. In eis scripturis relictæ sunt promissiones scriptę, ne obliuioni darẽtur, sed ad notitiam posterorum peruenirent. Scripturis dico, *de filio suo*, quia omnes illæ de unigenito Dei sunt factæ, & omnes eius diuinitatem per quam omnia facta sunt, prædicant, eiusq́ humanitate omnia restauranda prænunciant. *Qui factus est*, id est, qui manẽs quod erat, assumpsit qđ non erat. Dico, *factus est*, & hoc nõ secundum diuinitatem, sed *secundum carnem*, quia secundum diuinitatem genitus est à patre, non factus: secundum carnem uero factus est *ei*, idest, ad honorem eius, ut pater glorificaretur per humilitatem incarnationis & obedientiæ illius. Factus est, & hoc non ex qualibet stirpe, sed ex *semine David*, quia incorrupta mater eius, ex cuius sanctificato uirginali utero ipse carnem assumpsit, orta est ex progenie Dauid, cui Deus promiserat, q ex semine eius rex æternus esset suscitandus. Sic. n. dixisse legitur: Cũq́ completi fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qđ egredietur de utero tuo & firmabo regnum eius. Ipse ædificabit domum nomini meo, & stabiliam thronum 2. Thes. 7.

regni eius usq; in sempiternum. Ego D ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium. Scđm istam promissionem filius Dei ex semine Dauid factus est homo, ut ædificaret domũ, quæ est ecclesia, & regnaret in sempiternum. *Qui prædestinatus est filius Dei in uirtute*. Prędestinatus, id est, pordinatus à Deo patre secundum humanitatem, hoc est, sola gratia prælectus, ut qui futurus erat secundum carnem filius Dauid, esset tamen in uirtute diuinitatis filius Dei: id est, ita susciperetur humanitas à uerbo Dei in unitate personæ, ut idem homo filius Dei esset propter unionem uerbi, filius Dei esset *Secundum spiritum sanctificationis*, id est, secundum quod spiritus sanctus uterum uirginis ex quo ille nasceretur, sanctificauit, sicut & angelus dixit: Spiritus sanctus superueniet in te, & uirtus altissimi obumbrabit tibi, ideoq́ & quod nascetur ex te sanctum, uocabitur filius Dei. Non tamen spiritus sancti filius est, Luca. 1. quãuis conceptus de spiritu sancto dicaẽ, quia spiritus sanctus ibi pro gratia, quæ in illo secundum humanitatem superabũdauit, nominatur. Prædestinatus est, & hoc *ex resurrectione mortuorum*, id est, ut prçcederet resurrectionẽ mortuorum. Quorum mortuorum? *Eiusdem domini nostri Iesu Christi*. Ac si diceretur, suorum mortuorum, qui ad eum pertinẽt & membra eius sunt. Hos enim præcessit, qui eum ad cœleste regnum, quo eos præcessit, secuturi sunt & ad beatam incorruptionem. Ex resurrectione autem cæterorum mortuorum non est prædestinatus, quos non erat præcessurus, sed damnaturus: quia non præcessit illos, qui eum secuturi non erant ad gloriam uitę æternę, id est, reprobos, qui ad pœnas resurrecturi sunt. Vel ita: *Qui prædestinatus est secundum carnem*, quoniam Deus ab æterno prædestinauit, ut uerbum eius caro fieret,

quam

A quam & resuscitãs glorificaret. Prędestinatus est ut sit filius Dei in uirtute imortalitatis et potẽtiæ, de qua post resurrectionẽ ait: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra.
Matt. 28. Nam cum de electis ipse dicat, quia filij sunt Dei, cum sint filij resurrectionis, cur non ipse magis qui secũdum diuinitatẽ naturaliter est semper filius Dei, in resurrectione secundum humanitatem factus esse dicatur Dei filius? Hoc enim docet idem Paulus, ubi de patre dicit in Actib⁹
Act. 13. Apostolorum; Resuscitans Iesum Christum, sicut in psalmo secundo scriptum est: filius meus es tu, ego hodie genui te. Pater ergo resuscitãs Christum, dixit ei, filius meus es tu, ego hodie genui te: ut illa resuscitatio, secundum Pauli sensum, intelligatur quędam generatio, quia et nostra resurrectio uocatur regeneratio,
Matt. 19. dicente domino. In regeneratione cũ sederit filius hominis in sede maiestatis suæ. Christus itaq; secundum humanitatem, qui dum esset mortalis, erat filius hominis, in resurrectione uestiens imortalitatem, factus est filius Dei, nec tamen destitit esse filius hominis, quia uerus homo permansit, sed gloriam quam humanitus non habebat, accepit. Et hoc est quod nunc dicitur, quia prędestinatus est esse filius Dei in uirtute ex resurrectione, nec dicitur ex resurrectione sua, sed quod maioris uirtutis est, *Ex resurrectione mortuorum*, quia multos mortuos fecit secum resurgere. Et ne generaliter bonorũ, atq; malorum resurrectionem intelligeremus, quæ futura est in die nouissimo, *Mortuorum*, inquit, *Iesu Christi*, id est, solummodo electorum, ad Christũ pertinentium, quia tunc nõ nisi sancti cum eo resurrexerunt. Vnde & dominum nostrum uocat eum, qa qui in morte sua mortem nostram & hostem antiquum destruxit, in resurrectione debitum super nos dominatum accepit: sicut præmisimus, cum tunc dixisse, Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra. Prædestinatus est, inquit, esse filius Dei in uirtute ex resurrectione, B Matt. 28.
& hoc secundum spiritum sanctificationis, id est, secundum quod spiritus sanctus eum sanctificauit ab ipso exordio conceptionis eius. Nã Roma. 8.
per spiritum quo sic sanctificatus fuerat, suscitatus est, à morte, ut esset eo modo quo diximus, filius Dei: quia & nobis dicitur, Qui suscitauit Iesum à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra propter inhabitantem spiritum eius in uobis. Vel *Prædestinatus est*, ut diximus secundum humanitatẽ, ut esset filius Dei. *In uirtute*, id est, in eadem potentia cũ patre per unionem uerbi, cui personaliter homo ille est unitus. *Secundum spiritum sanctificationis*, id est, secundum quod operatus est spiritus sanctus cõceptionem eius in utero uirginis. Qui spiritus est sanctificationis, qa sanctificat omnes qui sanctificãtur. Et hæc sanctificatio est à resurrectione mortuorum, id est, icipit à remissione peccatorum. Qui enim mortui sunt in anima, ptius resurgunt à morte peccati, & tunc sanctificãtur per spiritum sanctum. Et tales mortui qui sic ad uitam redeunt, sunt Iesu Christi domini nostri. Præordinati enim sunt ad uitam ut sint membra Christi: ideo non perseuerant in morte peccati, sed pœnitendo resurgunt. Itaq; cum audimus, filius Dei in uirtute Iesu Christi, uel filius Dei secundum spiritum sanctificationis Iesu Christi, uel filius Dei ex resurrectione mortuorum Iesu Christi, cũ dici potuisset usitate, in uirtute sua, uel spiritum sanctificationis suę, uel ex resurrectione mortuorum suorũ, non cogimur intelligere aliam personam, sed unam eãdemq;, scilicet filij

C Dei domini nostri Iesu Christi *per quē accepimus gratiā.* Ad commendationem suæ personæ commendauerat euangelium quod ipse prædicat, & ad cōmendationem euangelij commendauit Christum qui author eius est. Et nunc, quid ipse per eum sit adeptus, indicat. Quasi dicat: Talis ac tantus est Christus, per quem mediatorem accepimus à patre ego & Barnabas uel cæteri apostoli gratiam & apostolatum: *gratiam*, cum omnibus fidelibus: *apostolatum* uero, non cum omnibus. Si tantummodo apostolatum diceret se accepisse, ingratus esset gratiæ qua illi peccata dimissa sunt, & tanquam meritis priorum operum accepisse uideretur apostolatum. Optime ergo tenet ordinem causæ, ut nemo audeat dicere meritis usq; prioris ad euangelium se esse perductum, cum nec ipsi apostoli accipere apostolatum ꝓprie potuissent, nisi prius communiter cum cæteris gratiam, quæ peccatores sanat & iustificat, accepissent. Prius itaq; *gratiam* qua purgarentur à peccatis & sanctificarentur, acceperunt: & post *apostolatum*, id est, legationem, ut excurrerent ubique prædicare ipsam euangelij gratiam. *Ad obediendum fidei*, id est, ut obediatur fidei, pro nomine Christi, id est, ut omnes credant in Christum, & signentur in eius nomine qui saluari cupiunt. Et hoc fiat non in Iudæis tantum, sed *in omnibus gentibus* ubicunque per totius orbis amplitudinem diffusæ sunt gentes. Vel obediatur fidei, ut faciant fideles quæcunque fides expetit, non solum credendo, sed etiam operando: & hoc *pro nomine* Christi, id est, pro gloria *eius* non pro sua, scilicet ut in bonis quæ fecerint, non suam, sed Christi gloriam quærant: nec suum, sed Christi nomen magnificare cupiant. Accepi, inquit, apostolatum *in omnibus gentibus*, ut in eis obedire faciam plurimos si D dei *pro nomine Christi* glorificando. *In quibus* gentibus, super quas scilicet mihi datus est apostolatus. *estis etiam uos*. Hoc dicit ut familiarius admoneat. In quibus fidei obedientibus estis & uos ô Romani, qui per gratiam prædicationis estis ad fidem *uocati* & estis non eorum qui uos uocauerunt, *sed Christi* ad quem uocauerunt, *uocati enim Iesu Christi estis*, id est, ad hoc uocati ad fidem, ut sitis Iesu Christi, non Petri uel alterius. Hucusque dictum est, quis esset, qui scribit epistolam. Est enim qui scribit, *Paulus seruus Christi Iesu, uocatus apostolus segregatus in euangelium*. Sed quia occurrebat quod euāgelium, respondit. *Quod ante promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis de filio suo*. Item quia occurrebat de quo filio suo, respondit. *Qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem, qui prædestinatus est filius Dei in uirtute, secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum Iesu Christi domini nostri*. Et quasi diceretur, quomodo tu ad eum pertines, respondit: *Per quem accepimus gratiam & apostolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius*. Item quasi diceretur, quæ igitur causa est, ut scribas ad nos? respondit: In quibus estis & uos uocati Iesu Christi. Deinde adiungit ex more epistolæ, quibus scribat, *omnibus*, inquit, *qui sunt Romæ, dilectis Dei, uocatis sanctis*. Non ait diligentibus Deum, sed dilectis Dei, ut bonitatem Dei potius quàm meritum illorum significaret. Prior enim dilexit nos ante omnia merita, ut nos dilecti, eum diligeremus. Quos 1. Ioan. 4. & gratuito suo munere per prædicatores uocauit, atque per baptismum sanctificauit. Omnia ergo bona diuinæ gratiæ, non humanis meritis sunt ascribenda. Eos enim, qui odibiles, & procul ac turpes erant, dilexit & uocauit & sanctificauit.

A Vel, ut breuius concludam, dilexit, ut uocaret ad sanctitatem. Post hæc ut compleatur usitatum epistolæ principium, salutat illos, dicens *Gratia uobis & pax à Deo patre nostro &c.* Gratia & pax sit uobis à Deo, quia non omnis gratia neque omnis pax est Dei uel à Deo. Nam & iudices mali præbent gratiam in accipiendis personis aliqua cupiditate illecti, aut timore perterriti, atque mala pax est, qua uitijs aut diabolo concordatur. Sed illa gratia est à patre & Christo, qua nobis remittuntur peccata, quibus aduersabamur Deo & pax: qua reconciliamur ei. Cum enim per gratiam remissis peccatis, assumptæ fuerint inimicitiæ, restat ut pace adhæreamus ei, à quo nos sola peccata dirimebant. Gratia uocatur, quia non ex merito retributa, sed ex donante concessa est. Talis, inquit, gratia & pax sit uobis à Deo patre nostro, qui nos in filios adoptauit, & amari atque honorari uult à nobis ut pater, *& à domino Iesu Christo,* id est, à filio qui nos de manu inimici redemit, & suo domino mancipauit, & est Saluator atque rex noster. Gratiam & pacem optat à patre & filio, nec adiungit spiritum sanctum, quia ipse spiritus sanctus donum Dei est: & donum Dei, gratia & pax est. Ideoque tota trinitas in hac salutatione ponitur, dum pater & Christus aperte ante nominantur, & spiritus sanctus gratia & pace significatur. Nullo enim modo dari hominibus gratia potest, qua liberamur à peccatis, & pax qua reconciliamur Deo, nisi in spiritu sancto.

Primum quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus uobis, quia fides uestra annunciatur in uniuerso mundo.

Commendata multis modis sua persona, & facta salutatione, sicut mos est in epistolis, iterum reddit eos beneuolos, nimiam erga eos ostendendo se habere charitatem. B Nam quia illos asperrime erat remorsurus primo leniter inchoat, & illorum beneuolentiam captat, ne si statim eos acriter reprehendere cœpisset, illorum impatientia reprehensiones illas grauiter ferret, quasi dicat: Multa sum uobis dicturus. *Et primum quidem,* antequam illa dicam, hoc uobis intimo, *quia gratias ago Deo meo pro omnibus uobis,* congaudens bono incepto uestro. Ago, inquam, gratias deo meo, qui cum sit natura et potestate deus omnium, merito & uoluntate paucorum est, Ideo dixit, deo meo. Non enim potest uox ista esse nisi sanctorum, quorum deus dicitur, sicut deus Abraham & deus Isaac & deus Iacob. Non potest uox ista eorum esse, quorum deus uenter est, uel qui uitium aliud quodlibet fecere sibi deum, *ago gratias Deo,* id est, sacrificium laudis illi offero, non per me, sed per magnum pontificem, id est, Iesum Christum. Qui enim uult Deo sacrificium offerre, per manus pontificis debet offerre. Et ego tale sacrificium per hunc sacerdotem offero pro omnibus uobis, ut & uos similiter faciatis, agentes semper Deo gratias pro beneficijs quæ uobis contulit. Agere enim deo gratias, est sentire omnia bona ab eo esse data, & pro his laudare corde, uoce & opere. Agatis et uos gratias deo per Iesum mediatorem nostrum per quem uobis deus dedit quicquid boni habetis, & per quem accipit quicquid boni offertis. Vel ita: Ago gratias pro omnibus fidelibus. Et primum quidem pro omnibus uobis, scilicet quia uos primi estis, quoniam Romana ecclesia primatum habet Not. inter omnes ecclesias. Et hic quoque patet quod hæc epistola debuit prima poni. Ago gratias Deo, quem digne colendo meum facio, non per legem, sed per Christum. Ago inquam gra-

C tias, primum quidem pro uobis, deinde pro cæteris. Primum pro uobis, de quibus magna omnibus utilitas uenit, quia fides uestra etsi nondum perfecta, iam tamen *annunciatur in uniuerso mundo.* Roma tunc erat caput mundi, & de toto orbe illuc conueniebant, atq; Romanos suscepisse fidem christianæ religionis ubique diuulgabant, sicq; iam securius cæteræ per orbem nationes eandem fidem suscipiebant. Et hæc est laus fidelium Romanorum, quia tale de eis exemplum ubique spargebatur. Ideóq; cauere debebant, ne sicut fama fidei ipsorum procul audita fuerat, ita rumor dissensionis audiretur, & multis noceret. Incitantur enim ad pfectum per hoc, quód fides eorum ubique renunciatur. Fides est diuinitatis confessio, & religionis solidum fundamentum: qua ueraciter credimus id, quod uidere non possumus. Proprie uero nomen fidei inde uocatur, quia fiat quod dictum est aut promissum. Fides enim est dicta ab eo, quód fit illud quod inter utrosq; placitum est, id est, inter Deum et hominem, scilicet ut homo faciat opere quod dicit ore: & Deus reddat ei beatitudinem quam promisit.

Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in euangelio filij eius, quòd sine intermissione memoriam uestri facio semper in orationibus meis, obsecrans si quomodo tandem aliquãdo prosperum iter habeam in uoluntate Dei ueniendi ad uos. Desidero enim uidere uos, ut aliquid impartiar uobis gratiæ spiritalis ad confirmandos uos, id est, simul consolari in uobis, per eam quæ inuicem est, fidem uestram atq; meam.

Dixi quia gratias ago pro uobis, & hoc nõ fallaciter dixi: nam Deus est mihi testis quód semper sum uestri memor in orationibus meis. *Deus*, cuius scientia non fallitur, ipse *mihi testis est*, qui nouit arcana, qui ueritatem considerat, ipse mihi testis est, quód uera sunt quæ dico. *Cui* D *seruio in spiritu meo*, id est, in affectu mentis meæ, quia non per simulationem illi famulatum exhibeo, sed quicquid foris bene erga seruitutem eius operor, hoc intus in uoluntate cordis similiter facio. Seruio illi, & hoc *In euangelio filij eius*, id est, in prædicatione unigeniti eius, per cuius incarnationem & mortem ac resurrectionem annuncio datam esse mundo salutem. Et ipse pater mihi testis est, quód in orationibus meis semper facio memoriam uestri, id est, quotiescunque oro pro me, oro & pro uobis, nec uestri obliuiscor in precibus meis, sed iugiter memoro, & hoc sine intermissione. Ecce prior facit apostolus, quod alijs pręcipit: Sine intermissione orate. Et tamen quod ait, *sine intermissione memoriam facio uestri*, non sic accipiendum est, quasi semper hoc ageret, cum fragilitas humana hoc implere nõ possit, sed ita potius intelligendum est, quód nullus dies pertransiret, in quo pro eis non oraret. Hoc etiam dicit ut eum diligant, & audire desiderent, quem tanto studio pro ipsis orantem cognoscunt. Memor uestri sum in precibus meis, *obsecrans*, id est, ob sacra quæ percepistis, Deum orans, *si quomodo*, id est, ut aliquo modo prospero uel aduerso, *tandem*, id est, post multa desideria, *aliquando*, id est, saltem semel, si sæpius non potero: seu aliquando, id est, aliquo tẽpore, siue æstatis, siue hyemis, *habeam iter prosperum*, id est, efficax desideriorum meorum, *iter dico ueniendi ad uos*, & hoc *in uoluntate Dei*, quia tunc erit utilis aduentus meus. Prosperum iter habeam in uoluntate Dei, quoniam aliter prosperum iter non habeo, nisi uoluntas Dei, quæ omnia nouit, & in bonis omnibus nos præuenit ac fouet, illuc me direxerit, ubi fructũ aliquem

A habeam. Vel psperum iter habeam in uoluntate Dei, quia non semper prosperitas itineris in Dei uoluntate perficitur, sicut eorum qui prosperis successibus ad malum currunt. Ideo uenire ad uos obsecro, quia *desidero uidere uos* ob hoc scilicet, *ut impartiar uobis aliquid*, id est, ut faciam uos in aliquo participes spiritalis gratiæ, qui nunc carnali sensu adinuicem contenditis. *Impartiar uobis aliquid gratiæ spiritalis, quæ est in me*, id est, gratuiti beneficij Dei, uidelicet prædicationis, uel miraculorum, *ad cõfirmandos uos*, id est, ut uos confirmẽ, quia iam aliquid habetis, sed adhuc infirmi & uacillantes estis, ideóq; spiritali gratia ad cõfirmationem indigetis, per quam firmi esse possitis. Volo inquam uobis impartiri aliquid gratiæ spiritalis ad confirmandos uos in fide, id est, uolo simul consolari in uobis, *per eam quæ inuicem est fidem*, ut per communem fidem inuicem cõsolemur, & de gratia sancti spiritus inuicem gratulemur. Modo enim sum ego desolatus, & uos similiter, licet non sentiatis. Sed sic consolationem accipiemus ego & uos, si ego opus meũ in uobis firmum & stabile uidero, & si uos apostolicæ gratiæ fueritis participes. Et ita *simul*, id est, uicario modo et ego in uobis, & uos in me, consolationem habebimus, *per eam fidem quæ est inuicem*, id est, cõmunis, quę est græce catholica, *fidem, dico uestrã atq; meam*, id est, si uestram fidem uidero meam, et meam esse uestram, ut una eademq; sit & uestra & mea fides, tunc simul consolabimur.

Nolo enim uos ignorare fratres, quia sæpe proposui uenire ad uos, et phibitus sum usq; adhuc, ut aliquem fructum habeam in uobis, sicut & in cæteris gentibus. Græcis ac Barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum: ita quòd in me promptum est, & uobis qui Romæ estis, euangelizare.

Credẽdum est quod dixi, me desiderium habere uenĩedi ad uos, quia B *ô fratres* mei, id est, eiusdem matris ecclesiæ filij, *nolo uos ignorare*, q; nõ solum *uolui*, sed proposui uenire ad uos, & hoc *sæpe proposui*, sed efficere nondum potui, qa *prohibitus sum usq; adhuc*, id est, usq; ad hoc tẽpus, uel à spiritu sancto, uel à mẽbris diaboli multa impedimenta mihi, dispẽsante Deo, ingerentibus. Ideo toties proposui ad uos uenire, *ut habeam in uobis aliquem fructũ*, æternę mercedis, *sicut & in cæteris gentibus*, id est, ut pro labore prædicationis, quam uobis impẽdero, habeam fructum supernę retributionis, sicut habiturus sum p cæteris gentibus: quibus hucusq; prædicaui ab Hierusalem in circuitu per uniuersam Asiam usq; in Illyricũ, ubi Europa incipit. Exemplo gentium istarũ, pro uocat Romanos. Vel *habeam fructum in uobis*, id est, ut uos accepto semine prædicationis, fructificetis uirtutes & opera bona, quia fructum illum reputo meum. Volo, inquam, fructũ in uobis taliter acquirere, sicut & in cæteris: quia omnibus *sum debitor*, omnibus debitorem fecit me Deus, *Græcis ac Barbaris, sapientibus & insipientibus*. Gręci duab9 appellationibus omne hominum genus distinxerunt, dicẽtes unumquenq; uel Græcum esse, uel Barbarum. Nam quia ipsi Græci legibus utebantur, omnes reliquos tanquam sine legibus uiuentes, Barbaros appellauerunt. Et Apostolus non solum Græcis, sed & Barbaris, nec solum sapientibus, sed & insipiẽtibus debitor est, quia omnibus prædicare missus est. Græcos dicit sapientes, apud quos omnis philosophia erat: Barbaros autem uocat insipiẽtes uelut imperitos. Sed quo modo his omnibus est debitor, qui nihil ab eis accepit, nisi quia per gratiam sancti spiritus ei datum est, ut omnium istorum linguis loqui nosset? Nam quia linguarum notitiam

C non pro se quis, sed pro his quibus prædicandum est, accipit, debitor omnibus illis efficitur, quorum accipit à Deo linguæ notitiam. Sapientibus autē debitor est per hoc quod accepit sapientiam in mysterio absconditam, quam perfectis & sapiētibus loqueretur. Insipiētibus quoque factus est debitor in eo, quod patientiæ gratiam & longanimitatis accepit. Summæ etenim patientiæ est, ferre insipientium motus. Itaque debitor est Apostolus *sapientibus*, ut eos ad maiora sapientiæ arcana promoueat: & *insipientibus*, ut illos erudiat, & tandiu patienter ferat, donec ab illis insipientiam remoueat. Possunt etiam iusti nomine sapientium, atque peccatores appellatione insipientium designari. Et Apostolus debitor est, *sapientibus & insipientibus*, quia prædicatoris est debitum, iustis inuigilare ne cadāt, & peccatoribus ut resurgant: iustos admonere ut uiam iustitiæ teneant, peccatores corripere, ut uiam iniquitatis deserant. Debitor sum Græcis & Barbaris, atque sapientibus & insipientibus. *Ita & uobis qui Romæ estis*, sum debitor euangelizare, quia sicut aliis, sic & uobis debeo prædicare, quoniam ad omnes sum missus. De Iudæis tacet, quia magister gentium est. Quod scilicet euangelizare promptum est in me, quia ad hoc agendum sum paratus & uelox.

Non enim erubesco euangelium: Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primum & Græco. Iustitia enim Dei reuelatur in eo ex fide in fidem, sicut scriptum est, Iustus autem ex fide uiuit. Abac.2.

Ideo sum promptus ad euangelizandum. *Quia non erubesco euangelium*, id est, nulla est mihi erubescentia ex prædicatione euangelii, sicut nōnullis qui erubescebant prædicare Christum crucifixum, non intelligentes nihil dignius Deo, quàm quod ad D humanam salutem pficit. Nam insigne uirtutis & pietatis est, quod dominus propter salutem imaginis suæ dignatus est usq; ad passionem crucis humiliari. Quod nunc Apostolus intuens, *non erubesco*, inqt, *euangelium*. Et quare non erubescis? Quia ipsum euangelium *Est uirtus Dei*, id est, quod in euangelio prædicatur, uidelicet crux & mors & resurrectio Saluatoris, est uirtus Dei, quāuis stultitia uideatur icredulis. Nulla enim maior uirtus est, quàm deuicta morte, homini uitam perditā reddere. Talis *uirtus est* euangelium, uidelicet, qa uirtutem uictorię Christi annunciat. Vel *uirtus est*, quia per gratiam pręstat, per cuius auxilium ualeamus facere quę pręcipit: Quod quia lex non fecit, infirma fuit. Virtus est ualens. *In salutem omni credenti, Iudæo primum ac deinde Græco*, id est, Gentili, hoc est, omni credenti, tam de circuncisione, quàm de præputio, ualet euāgelium ad æternam salutem. Iudęus causa patrum, & quia prior cognouit Deum, præponitur Gentili, quāuis non sit iam dignior propter hoc quod dominus dixerat, filius meus primogenitus Israel. Vere euangelium est uirtus Dei. *Nam iustitia Dei reuelatur in eo*, quæ uelata fuerat in ueteri testamento. Vel ita: Vere euangelium ualet in salutem omni credenti, *nam iustitia Dei reuelatur in eo*, id est, iustitia fidei quæ tegebatur in lege. *Iustitia enim Dei est* qua gratis iustificat impium per fidem sine operibus legis. Quam reuelat euangelium, dum dat fidem homini, per quam iustificatur qui credit Deum iustum & ueracem in promissis, ut inquirentes se remuneret: & contra, negligentes se damnet. Iustitia dico, tendens *ex fide in fidem*, id est, ex fide ueteris testamenti in fidem noui. Populus enim Israel in fide erat, quia Hebr.10.

A crediderat Deo, & Moysi famulo eius. Ex qua fide nūc ad fidem euangelicam transit. Eius quippe est iustitia, qui transit de fide in fidem, ut libenter transeat Iudæus, & quicunque alius ex fide ueteris in fidem noui testamenti. *Iustitia enim reuelatur ex fide*, legis, ubi prædicatur unus Deus, *in fidem* euangelij, ubi manifestatur pater & filius & spiritus sanctus. Ex fide primi aduentus Domini, in fidem secundi. Ex fide humanitatis Christi, in fidem eius diuinitatis. Ita reuelatur in euangelio ex fide iustitia, per quam saluamur sicut scriptum est in Abacuch: *Iustus autem ex fide*, id est, qui iustificatus est ex fide, *uiuit*, id est, æternam uitam consequitur. Et ita ex fide iustitia, & ex iustitia uita. Vel iustus uiuit interim *ex fide*, dum est in hac peregrinatione, donec ad patriam perueniens, uiuat ex specie. Per fidem uiuere incipit anima quæ per infidelitatē erat mortua. Fides autem qua uiuitur, ipsa est quæ per dilectionem operatur: Ioan. 2. quoniam fides si non habeat opera, mortua est in semetipsa. Quod tamen de illis qui tempus operandi habent, intelligitur. Nam si qs mox ut per fidem in baptismo iustificatus est, ex hac luce migrauerit, hic sola fide sine ullis operibus uitam consequetur. Qui uero tempus bene operandi habet, & operari negligit, frustra de fide præsumit. Quod Apostolus dixit, quia iustus ex fide uiuit. In propheta sic legimus. Iustus autem in fide sua uiuet. Sed ideo Apostolus magis translatione Septuaginta interpretum usus est, qa scribebat Romanis, qui scripturas Hebraicas nesciebant: nec erat ei cura de uerbis, cum sensus esset in tuto, & damnum ex eo præsens disputatio non haberet: quia & Hebræi qui Græcas literas didicerant, editionem septuaginta interpretum legebāt. Ob hoc ergo et istud & alia B plura testimonia quæ ponit, ab Hebraicæ ueritatis translatione, qua nunc utimur, discordare uidentur: quia aliquando sumit à septuaginta interpretibus, aliquando sicut loquens eodem spiritu quo prophetę, sensum sumit tantūmodo, utēs suis uerbis, suaq; dispositione.

Reuelatur enim ira Dei de cœlo super omnem Galat. 3. *impietatem & iniustitiam hominum eorum, qui ueritatem Dei in iniustitia detinent, quia quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur, sempiterna quoq; uirtus eius & diuinitas, ut sint inexcusabiles.*

Nunc aggreditur Gentiles secundum priorem statum, qui iactabant bonam naturam, & excusabāt suas turpitudines per ignorantiam, ostendens eos & prius notitiam habuisse, & post per culpam pdidisse, atq; bonam naturam sibijpsis à Deo relictam, in omnia mala præcipitatam. Quasi dicat: In euangelio *Reuelatur iustitia Dei* non solum qua iustificat per fidem pœnitentes, sed & qua damnat in malitia perseuerantes. Nam ira Dei quam iuste peccantibus inferet, id est, uindicta qua eos percutiet, reuelatur in eodem euangelio super eos uentura de cœlo. Vel ita: Ex fide est iustitia, et inde salus: quia ex impietate est iniustitia, & inde ira, id est, pœna. *Nam ira Dei reuelatur &c.* Non dixit: Infertur, sed, Reuelatur. Vbi enim reuelatur, non infertur, non percutit: sed reuelatur, ut terreat, & territis non inferatur. Reuelatur per euangelium, quæ ante erat occulta hominibus. Reuelatur ira Dei, id est, animaduersio districti iudicis. Reuelatur *de cœlo*, ut nouerint homines non solum beneficia, sed & plagas expectare de cœlo. Vel *de cœlo*, id est, de ecclesia reuelatur ira futuri iudicij, quoniam ab ecclesia ma

C nifestaſ peccantibus ira iudicis uenturi de cœlis in fine seculi. *Super omnē impietatem & iniustitiam hominum*, id est, ad conculcandam in supplicijs eorū peruersitatem, qui debitum cultum Deo denegant, & qui in luxuria cæterisq́ uitijs male uiuunt. Impietas enim infidelitatem significat, iniustitia uero criminosam conuersationē. Impietatem hominum. Eorū hominum dico. *Qui ueritatē Dei detinent in iniustitia.* Omne quod mutari potest, ueritas non est. Veritas Dei est inuisibilis, & incōmutabilis eius substantia. Quā detinent in iniustitia, quicūq; per uisibiles & mutabiles creaturas, hominibus demonstrauerunt colendam idolorū culturam. *Veritatem Dei*, id est, q̄ ipse est uerus Deus: *Detinent in iniustitia*, q̄a cum uere sciant uni creatori Deo se debere cultum summæ uenerationis exhibere, eum iniuste exhibent creaturæ. Vel *ueritatem Dei*, id est, ueram de Deo cognitionem, *Detinent in iniustitia*, id est, in malo opere, malentes iniuste morari in uoluptatibus suis, nec pro Dei ueritate quæ se illis sponte offert, uolentes à nequitia sua recedere, sed ipsam ueritatem in nequitia, si fieri possit, detineri secum. Dixi quia detinent ueritatem Dei, nec sinunt ut ad aliorum notitiā perueniat, dum simulachra pro Deo docent adorari. Nam illi nouerunt ipsam ueritatem, quam cęteris abscondunt: quia *quod notum est Dei*, id est, quod naturali ingenio sciri potest de Deo, *manifestum est illis*. Multa.n. sunt quæ de Deo per naturam sciri non possunt, sicut est mysterium incarnationis & passionis, quod latuit sapientes mundi. Sed hoc de eo naturaliter sciri potest, quòd ipse sit Deus: quia omnis creatura ostendit se non esse Deum, sed esse alium qui eam fecerit, cuius seruitio parēre necesse sit: Itaque quod notum est de Deo, manifestum est illis. Vel manifestum D est in illis, id est, in cordibus eorum, quamuis exterius in opere ipsorum non appareat. Habent enim in se unde noscant eum, scilicet naturalem rationem. Vere manifestum est in illis, siue illis, quia Deus per opus suum manifestauit illis, quoniam uirtus eius occulta ex his quæ palàm sunt, manifestatur. Dominus manifestauit, id est, non solū naturalis ratio ꝓfuit, sed Deus quotidie adiuuit, ne sola natura sufficere uideretur. Deus illis manifestauit ostensione creaturarum, quoniā naturali ingenio intellexerunt, quia hoc non est creator, quod creatura. *Nam inuisibilia ipsius*, id est, æternitas, uirtus, diuinitas, & omnipotentia conspiciuntur *à creatura mundi*, id est, ab homine, in quo per quandam affinitatem omnes creaturę sunt, quia cōmune habet esse cum lapidibus, uiuere cum arboribus, sentire cum animalibus, itelligere cum angelis. Ab hac creatura mundi, id est, ab homine *conspiciuntur inuisibilia Dei, intellecta per ea quæ facta sūt*, id est, per creaturas. Nam si uigilanter exteriora conspicimus, per ipsa eadem ad interiora reuocamur. Vestigia quippe creatoris sunt mira opera uisibilis creaturæ, quoniam per hæc quæ ab ipso sunt, imus ad ipsum. menti enim nostræ peccato suo exterius sparsæ, necdum Deus sicut est interius innotescit: sed dum facturæ suæ decus foras ponit, quasi quibusdam nutibus innuit, & quæ intus sequamur ostendit, ac miro modo ipsis formis exterioribus nos ad interiora perducit. Viæ quippe ad creatorem sunt opera considerata creaturæ, quæ dum facta cernimus, potentiam factoris miramur. Nā quocunque se uerterit anima, si uigilanter intendit, in ijsdem ipsis Deum inuenit, per quæ reliquit: eiusq́

potentiam

A potentiam ex eorum rursum consideratione cognoscit, quorum amore deseruit: & per quæ auersa cecidit, per hęc conuersa reuocatur. Vbi enim lapsi sumus, ibi incumbimus ut surgamus. Et quasi ibi surgendo manum considerationis figimus, ubi pede amoris lubrici corruentes, negligendo iacebamus. Quia enim ab inuisibilibus per uisibilia cecidimus, dignum est ut ad inuisibilia ipsis rursum uisibilibus innitamur: & quo casu anima uenit ad infima, eo gradu reuertatur ad summa. Bene itaq; dicitur quod *Inuisibilia Dei conspiciuntur à creatura mundi*, id est, ab homine: *intellecta per ea quæ facta sunt*, quoniam per uisibiles facturas intelligitur inuisibilis factor. Sic.n. & gentiles quamuis legem aut prophetas non haberent, cognouerũt Deum, per uisibilem.s. creaturã peruenientes ad intelligentiam inuisibilis creatoris *Inuisibilia ipsius à creatura mũdi*, id est, ab homine, qui omni creaturę mundi præeminet: uel *à creatura*, id est, à cõstitutione mundi, conspiciũtur intellecta p ea quæ facta sunt ab eo. *sempiterna quoq; uirtus eius & diuinitas*, quæ nihilo minus sempiterna est, ex coniecturis agnoscitur creaturæ similiter. Virtus est quæ regit omnia, diuinitas quę replet uniuersa. Potest etiam *sempiterna uirtus eius* ĩtelligi filius eius per quem facta sunt omnia, & qui nunquã cœpit, sed sempiternus est cum eo, diuinitas autẽ spũs sanctus. Intelligitur itaq; per uisibiles creaturas inuisibilis pater, & sempiterna uirtus eius, quæ est filius, ac diuinitas.i. spũs sanctus, ad quem maxime sanctificatio ptinet. Ita ut & gentiles qui scripturas diuinas non habebant, sint inexcusabiles, quoniam nõ fuerunt ueritatis ignari, sed ipsi ueritati quæ se illis reuelauerat, extiterunt ingrati.

Locus obscurior.

Quia cum cognouissent Deum, nõ sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis & uolucrum & quadrupedum & serpentium. Propter quod tradidit illos Deus in desideriã cordis eorum in immunditiam, ut contumeliis afficiãt corpora sua in semetipsis, qui cõmutauerunt ueritatem Dei in mendacium et coluerunt et seruierunt creaturæ potius quàm creatori, qui est benedictus Deus in secula, Amẽ. B

Ephes. 4.

Non possunt excusari de ignorantia, sicut uolebant asserere, Quia re uera per naturalem rõnem cognouerunt Deum. *Et cum cognouissent eum, non glorificauerunt eum sicut Deum* bene uiuendo & colẽdo, aut etiam *gratias illi non egerunt* de cognitione eius, quam ipso donante perceperant. Debuissent enim illum glorificare digne colendo & prædicando, atque uoluntatem eius faciendo, et gratias illi semper agere, quòd eorum cordibus notitiam sui dignatus esset infundere. Gratias agere, id est, pia deuotione grati existere, ut recognoscerent se sapiẽtiam & omnia bona ab illo habere. Sed non glorificauerunt eum, nec gratias ei reddiderunt, sed sibi tribuentes sapientiam, quam à se non habebãt, & se putantes aliquid esse, cum nihil essent, euanuerunt in cogitationibus suis, quas à se, non à Deo conceperant: *& obscuratum est*, paulatim *cor eorum* donec omnino fieret insipiens. *Euanuerunt*, quoniam uani, & falsi fuerunt in cogitatibus suis, & ratio mentis eorum fumo superbiæ obscurata est, dum in seipsis gloriarentur. Et uere euanuerunt. *Nam dicentes se esse sapientes*, id est, iactantes se quasi proprio sensu sapiẽtiam inuenisse, *Stulti facti sunt*, id est, obscuratum est insipiens cor eorum. Cum enim quidam eorum non solum ad instituta utilissimarum artium, & doctrinam liberalium di-

C sciplinarum, sed etiam ad inquisitionem summi boni aciem mentis intenderint, & inuisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspexerint, nō agentes tamen gratias Deo, nec confitentes illum sibi esse huius facultatis authorem, sed dicentes se esse sapientes, id est, non in Deo, sed in semetipsis gloriantes, quasi ad ueritatis īspectionem suis studijs atq; rationibus propinquassent, *euanuerunt in cogitationibus suis*, & quod illuminante Dei gratia inuenerāt, obcęcante superbia perdiderunt, relapsi à superna luce in tenebras suas, id est, ab incōmutabili atq; æterno bono, ad mutabilem corruptibilemq́; naturam. *Et mutauerunt* non solum sensu, sed & opere: quātum ad se, mutauerunt *gloriam incorruptibilis Dei*, talem. s. fingentes Deum, qualis non est, & non sicut eum cognouerunt tradentes hominib9, sed simulachra ꝓ Deo coli censentes. Qui dum per cogitationum suaꝝ uanitatem formas & imagines in Deo requirerent, Dei imaginem perdiderunt: & in tantas stultitiæ tenebras deuoluti sunt, ut gloriam Dei ad corporalē & corruptibilem humanæ formæ effigiem uerterent, & diuinæ maiestatis eminentiam ad brutoꝝ animalium formas inclinarent. *mutauerunt gloriam Dei*, qui est incorruptibilis & æternus, *in similitudinē imaginis corruptibilis hominis*, quasi similem facientes gloriam Dei, id est, gloriosum Deum imagini hominis, et ipsam imaginem uelut Deum colentes. Nec solum in similitudinē hominis mutauerunt gloriam Dei, sed etiam in similitudinem *uolucrum & quadrupedum & serpentium*. A dignioribus creaturis ad minus dignas gradatim descendit, ut ostendat illos in profundiores stultitiæ tenebras corruisse. Mos fuit ab antiquo Romanis adorare simulachra hominum, ut Romuli, Iouis & alioꝝ, maxime ab aduentu Aeneæ in Italiam: uolucrum autem & quadrupedum atq; serpentium, ex quo Alexandria ab Augusto uicta est & Romę subiugata. Consueuerant enim colere deos omnium gētium, quas superassent. In tam uiles formas mutauerunt, ut dictum est, gloriam Dei. *Propter quod Deus tradidit*, id est, dimisit, *illos in desideria cordis eorum*. Tradere enim dicitur Deus, dum non retinet delinquētes, propter arbitrij libertatem ad malū promptissimā. Manifestum quoq; est Deum operari in cordibus hominum, ad inclinandas eoꝝ uoluntates quocunq; uoluerit, siue ad bona pro sua misericordia, siue ad mala ꝑ meritis eoꝝ, iudicio utiq; suo, nonnunq; aperto, nōnunq; occulto, semper autem iusto. Nam propter pręcedētia peccata, multiplicantur sequētia. Et Deus qui peccatorem diu expectat ut redeat, non redeunti atque cōtemnēti ponit adhuc ubi grauius impingat. Peccatum quippe quod per pœnitentiam citius nō deletur, aut peccatū est & causa peccati, aut peccatum & pœna peccati, aut peccatum simul & causa & pœna peccati. Omne enim quod prius male cōmittitur, peccatū est. Sed si citius pœnitendo non tergitur, iusto iudicio omnipotens Deus obligatā peccantis mentem, etiam in culpam alteram permittit cadere. Peccatū ergo quod pœnitentiæ lamento nō diluitur, peccatum est simul & causa peccati: quia ex illo oritur, unde adhuc peccatoris animus altius obligetur. Peccatum uero quod ex peccato, id est, ex secūdo sequitur, peccatum simul est & pœna peccati: quia excrescente cæcitate ex retributione prioris culpæ generatur, ut quasi iā quædam sint in peccatore supplicia, ipsa incrementa uitioꝝ. Fit uerò nōnunquam ut unum idemq́; peccatum, & peccatum sit & pœna peccati si- D

A mul & causa peccati. Quod bene Apostolus hoc loco demonstrat, dicens de infidelibus ac lubricis: *Cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis.* Ecce est peccatũ & causa peccati. Ex qua causa quid sequatur, adiungit: *& obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriã incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis & uolucrum & quadrupedum & serpentium.* Ecce est peccatũ solũmodo. Et pœna peccati esset, si non adhuc ex hoc pctõ & aliud sequeretur. Nã post ĩfidelitatẽ eorꝫ subdit: *Propter quod tradidit illos Deus &c.* Qui igitur cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificauerunt, ex eo peccato et causa peccati ad hoc quoqꝫ perducti sunt, ut ad cultum serpẽtium & uolucrũ laberentur. Sed quoniã per hæc etiã cæcitatem usqꝫ ad ĩmunditiam carnis & contumelias ceciderũt, ipsa infidelitatis eorꝫ cæcitas præcedenti itellectui & peccatũ est & pœna peccati: subsequenti uero ĩmũditiæ, peccatũ facta est & causa peccati. Prioris itaqꝫ peccati merito, peccatorum subsequentium souea tegitur, ut qui malum sciens perpetrat, deinceps iuste in alijs etiam nesciens cadat. Hoc quippe agitur, ut culpis culpæ feriã tur, quatenus supplicia fiant peccantium, ipsa incremẽta uitiorꝫ. Merito itaqꝫ post idololatriæ culpam subditur: Propter qđ tradidit illos Deus, &c. qm̃ Deus illos iuste deseruit & proprijs uoluntatibus tradidit, qui sibi prætulerant idôla, & sicut scriptura loquitur: initium fornicationis est exquisitio idolorꝫ, & adinuen-
Sapien.14 tio illorꝫ corruptio uitæ est. Tradidit igitur illos ob idololatriã, id est, subtrahendo gratiam suam, permisit illos *Ire in desideria cordis eorum,* id est, ut inciderent in ea, quæ cor eorꝫ desiderabat secundum carnis ardorem: desideria dico tendentia in ĩmunditiam, id est, in carnis maculationem B usque adeo, *Vt afficiant corpora suã contumelijs.* i. ut sibi ipsis applicent copa sua, *in cõtumelijs.* i. in cõtumeliosis opibus. Contumelia est quæ ingeritur alicui contra dignitatem psonæ. Et isti corporibus suis ac naturæ grandem fecere contũmeliam, subdendo se tam pudendis turpitudinibus. Cõtumelijs affecerunt corpora sua, & hoc *In semetipsis,* id est etiam soli sine alijs se maculantes. Illi sic afficiunt corpora sua, qui cõmutauerunt ueritatem Dei in mendacium, id est, quod de Sapien.15
Deo uerũ est, dederunt idolo, quando sicut scriptura dicit: Incõmunicabile nomen imposuerunt lignis et lapidibus. Nomen quippe deitatis est incõmunicabile creaturis, quoniam solus creator proprie & uere Deus nominatur. Sed gentiles hoc nomen imposuerũt lignis & lapidibꝰ, quãdo idôla lignea & lapidea instituerunt appellari deos. Et hoc est quod nunc dicuntur, in mendaciũ mutasse ueritatem Dei. Veritas enim Dei, ꝙ ipse ueraciter Deus sit. Quam ueritatem uertit in mendaciũ, qui idôlum dicit uel putat esse Deum. Falsum est enim hoc. Nec solum ita ueritatẽ mutauerunt in falsitatem, æstimãtes idôla deos esse, quod falsum est, sed etiam coluerũt ipsa idôla, ne dicerẽt, non colo simulachra, sed res eorꝫ, ut solem & cætera huiusmodi. Coluerunt non creatorem, sed creaturam, id est, non Deum, sed idôla, diligenter ornãdo coronis aureis ipsas imagines dæmonum, & eas flexis genibus adorando. *Et seruierunt* thura & sacrificia offerendo *creaturæ potius quàm creatori,* quasi esset melius seruire creaturæ, id est, idolis & dæmonibus, ꝙ̃ Deo, *qui est benedictus in secula,* id est, in æternum, *amen,* id est uere. Cui qui adhæserunt, & ipsi cum eo benedicti erunt in secula ueraci-

C ter. Sed gentiles effecti sunt maledicti & temporales, qui benedictum in secula reliquerunt.

Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturam. Similiter autem & masculi, relicto naturali usu fœminæ, exarserūt in desiderijs suis in inuicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsis recipientes.

Dixi quia seruierunt creaturę, *Propterea tradidit illos Deus*, id est, ire permisit *in passiones*, id est, ī uoluptates, quę etsi delectent, sunt passiones naturę. Ecce iterū uindicta. Pręcedens enim culpa qua seruierunt creaturæ, uindicata est, subsequētibus turpitudinū passionibus. Superius dicti sunt mutasse gloriā Dei ī similitudinem imaginis uolucrum & serpentium, nec tamen coluisse dixit eos illa. Et propterea ceciderūt in īmunditiam carnis uindice Deo, cuius gloriā in idôla mutauerant. Deinde crescente errore, coluerunt pro Deo ipsa idôla quæ fecerant, & seruierunt eis, sicut Apostolus loquitur, ac ꝑpterea dete stabilioribus adhuc īmunditijs puniuntur. *tradidit illos Deus in passiones ignominiæ*, id est, in ardores uoluptatum nec nominandarū. Ignominia enim dicitur, quasi sine nomine. Appellatur enim ignominia, eo quod desinat habere dignitatis nomē ille, qui in aliquo crimine deprehenditur. Et uere in ignominiosas passiones traditi sunt: *Nam fœminæ eorum immutauerunt naturalem usum*. Non dixit coniugalem usum, sed naturalem: eum uolēs intelligi, qui fit in mēbris ad hoc creatis, ut per ea possit ad generandum uterqꝫ sexus cōmisceri. Ac per hoc cum eisdem membris etiam meretrici quisqꝫ miscet, naturalis est usus, nec tamē laudabilis, sed culpabilis. Ab ea uero parte corporis, quæ non ad generandum est instituta, etsi cō iuge quis utatur, cōtra naturam est D & flagitiosum. Ita īmutauerunt fœminę eorū naturalem usum, in eum qui est contra naturam, quia ipsę fœminę in fœminas turpia exercuerūt. Nec solum fœminę contra naturam fornicatæ sunt, sed etiam masculi similiter relictis fœminis, quibus naturaliter possent misceri, exarserunt per iniquam uoluntatē *in desiderijs suis*, id est, à se genitis. Exarserunt spiritu fornicationis īuicem, & nequissima desideria compleuerunt turpissimis operibus, *& mercedem quam oportuit erroris sui*, id est uindictam dignam & cōgruā peccato erroris sui receperunt, *in semetipsis*, id est, Deum uindicauerūt in natura sua. Ideo enim Apostolus ipsa crimina euidenter expressit, ut cognoscamus eos rationem perdidisse naturæ, qui tam amentes effecti sunt, ut omnia ꝑuerterent in Deū peruersi. Necꝫ enim ordinem naturę seruare poterāt, qui authorem naturæ dereliquerant. Idcirco fœminę in fœminas, & uiri in uiros turpia egerunt, in quibus par culpa fuit, tā fœminarum ꝙ etiam uirorum.

Et sicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ nō conueniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, susurrones, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos, sine affectione, absqꝫ fœdere, sine misericordia. Qui cum iustitiam Dei cognouissent, nō intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: non solum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt facientibus.

Prædicta mala fecerunt gentiles. Et quia necdū resipiscere uoluerūt adhuc in alia ciciderunt. Cōmiserūt enim abominanda quæ diximus, & *non probauerunt Deum hæc habere in notitia*, id est, cum multis rationibꝰ possent ꝓbare Deum habere in notitia hæc

crimina,

A crimina, tñ putauerunt Deum ignorare & negligere ea. Et sicut ex sua culpa hoc putauerunt, sic ex eadem culpa factũ est, quod tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut putarent oĩa reprobanda esse facienda: et cum tam turpia operarentur, nescirent se male iam opari. Vel ita: Non solũ supradictas abominationes fecerunt: sed etiam *non probauerunt*. i. non elegerunt Deum habere *in notitia*. i. ut cognoscerent eum. Ille probat. i. probum & laudabile esse iudicat, habere Deum in notitia, qui pia deuotione studet eum in animo semper habere, & tanq̃ præsentem timet eum ac reueretur, & peccare non audet. Sed hoc Gentiles nõ fecerunt. *Et sicut non probauerunt Deum habere in notitia*. i. ut haberẽt eum in notitia sua, uel cum scirent nosse mala quæ faciebant. *tradidit*. i. dimisit *illos Deus in reprobũ sensum*, ut iam nihil intelligãt nisi quod à probitate remotũ est: *ut opere faciant ea quæ non conueniunt* rationi uel naturæ: uel ea quæ nõ conueniunt facere, est illa agere, quæ diuinæ leges detestantur. Illos dico non parum hñtes iniquitatis, sed repletos omni iniquitate. Cuius partes enumerantur, cũ subditur: Malitia, fornicatione &c. Genus. n. prẽmittitur, et species subiunguntur, ut Gentiles euidentius accusentur & terreãtur. Malitia pertinet ad mentem, fornicatio ad carnẽ. Malitia. n. est, qua quis machinatur lædere alium quocunq; modo. Fornicatio autẽ dicitur à fornicibus. i. ab arcuatis, in quibus meretrices prostituebantur. Sed hoc in loco intelligitur fornicatio noĩari, quicqd extra legale connubium cõmittitur. Auaritia uero est insatiabilis amor hñdi. Nequitia est temeritas uel presumptio, qñ qs audet qđ nequit efficere. Vel neqtia dicit à neq̃: & est defectio boni, qñ qs ab amore cœlestiũ deficit, & in amore terrenoꝝ exardescit. Sic. n. tendit ad neq̃. i. ad uanitatem & ad non esse recedens à uero Dei esse. Inuidia uero est, quæ aliena felicitate torquetur. & in duplicẽ scinditur passionem, cum qs aut qđ ipse est, aliũ esse non uult: aut alium uidens esse meliorẽ, dolet se non esse cõsimilem. Homicidiũ autẽ, ex hoĩe et cẽde cõpositum est. Et pulchre homicidium iuidiæ sociauit Apl's, qm̃ ipsa est prima huius criminis materia. Nã primum homicidium & diaboli & Cain, de inuidia ortũ est, & adhuc nõnunq̃ fiunt homicidia per inuidiam. Contẽtio aũt est, ubi non rõne aliqd, sed animi ptinacia defenditur: & ubi non ueritas q̃ritur, sed aĩositas fatigatur. Dolus uero ẽ mẽtis calliditas, ab eo qđ eludat. Aliud enim agit & aliud simulat. Dolus in quã est occulta malitia, blandis sermonib' adornata, cũ aliud sonat in ore, & aliud latet in corde. Malignitas aũt est mala uoluntas, quẽ malo igne accensa, neminem uult amare, nec opari unde debeat amari. Inter malitiã & malignitatẽ hẽc distinctio est, q cogitatio praua mẽtis, malitia dr: malitiæ aũt uotũ uel opus, malignitas appellatur. Susurrones uero sunt, q in auribus alicuius loquuntur malũ de alio. Detractores aũt, q uirtutes ab aliquo suis uerbis detrahunt uel minuũt. Susurro qppe à sono locutionis dicitur: qa nõ in facie alicuius, sed in aure loquitur secrete derogando. Detractio aũt est, alioꝝ bene gesta opa uel in malum uitiose mutare, uel inuidendo fallaci fraude diminuere, cũ aut mala dicũtur quẽ bona sunt, aut parua bona quæ magna sunt. Detrahere. n. est bona alterius deorsum trahere. i. inclinare & premerẽ, uel de ipsis bonis aliqua trahere, ut pauciora seu minora q̃ sunt, oñdãtur eẽ. Ne aũt uiderent susurrones et detractores parꝝ peccare, mox addidit, Deo odibiles. Odibiles. n. B

C sunt Deo, qui male susurrant de pxi mis suis uel detrahunt eis. Vel Deo odibiles dicunt, q seminãt inter amicos discordias. Vñ Salomõ testatur qa sex sunt q odit Deus, & septimũ qđ detestatur aïa eius, ipsumq́ septimum est ille, q seminat inter fratres discordias. Cõtumeliosi uero uocantur, q ueloces sunt in uerbo℞ uel facto℞ iniurijs. Cõtumelia.n. dr̃ factũ uel dictũ, qđ indignũ & incõueniẽs est illi, cui iniuste & cõtumaciter infert. Supbi sunt, q iudicãt de se supra q̃ debeãt esse. Supbia.n. est, ꝑuersæ celsitudinis appetitio. Peruersa autẽ celsitudo ẽ, deserto eo cui debet aïus inhærere principio, sibi quodãmodo fieri principiũ. Hoc fit, cum sibi nimis placet .i. cum illo incõmutabili bono deficit, qđ magis ei placere debuit, q̃ ipse sibi. Elati quoq; sunt q efferũtur supra mẽsurã suã, uel qui maiorũ istitutis nõ acqescunt, dum nolunt pati priorẽ uel parẽ. Inuentores malorũ sunt q noua gña peccãdi repiunt: uel noua tormẽta, qb⁹ alios crucient, siue nouas leges iniustas, aut alia qlibet mala primi iueniunt. Hęc.n. malis studijs illis solẽt agẽda iuenire, qb⁹ nõ sufficit ut faciãt mala q priores sui fecerunt, aut q cõtẽporaneos suos adhuc facere conspiciũt. Qui uero sunt parentib⁹ nõ obediẽtes, feris sunt idomabiliores: qm̃ ferè suis parentib⁹ sunt subditę et acqescentes. Insipientes aũt sunt, q ab ipso fõte sapiẽ, q deus est, recesserũt. Et iõ incõpositi, qa oïs insipiẽs inordinatus est. Incõpositi sunt habitu, incessu & motu. Incõpositio.n. corporis, indicat qualitatẽ mentis. Sine affectione sunt, q uiscera dilectiõis, qbus erga alteꝝ moueãtur, nõ hñt, sẽ duꝝ et isensibile cor erga pximi dilectionẽ gerũt. Absq; fœdere sũt, q societatẽ oïum fugiũt, q fœdus cõcordię & societatis hr̃e cũ nullo uolũt. Sine misericordia sunt, q nõ cõpatiũ

D tur miserijs aliorũ. Et oïa hæc mala fuerunt in Gẽtilib⁹. *Qui cũ iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt, quoniã qui talia agunt, digni sunt morte.* Per hoc qđ eis naturalr̃ displicet malũ, cognouerunt iustitiã dei Et licet hãc ita cognouissent, nõ tñ itellexerunt eos q talia faciũt, dignos esse ꝑpetua morte. Qm̃ si intellexissent, timuissent: si timuissent, nunq̃ talia cõmisissent. A miserunt.n. lumẽ intelligentiæ, ex quo deseruerunt fontẽ cœlestis sapiæ. Et iõ q̃uis nõ itellexissent, nõ pñt excusari, qa ꝑcedentib⁹ culpis meruerãt sic excęcari. Qui ne putarentur his tantũ pœnis affligi qb⁹ delectabanť.i. supradictis criminũ turpitudinib⁹, addit ultimã mortẽ ęternã Apl's. *Digni sunt*, ingt, *morte q talia faciunt.* Vbi cũ magno timore notãdum est, qa nõnulla q putantur leuia, posuit inter ista ꝑ qbus æterna mors acqritur, sicut sunt ea q faciunt susurrones & detractores, & incõpositi uel cõtentiosi. *Digni, inquit, sunt morte non solũ qui faciunt ea, sed et qui consentiunt facientibus.* Cõsentire est, si qs cum possit reprehendere, taceat uel adulentur. Sed faciẽtes & consentientes ęternã mortẽ merentur. Hucusq; uitia Gentilium Apl's detestãdo manifestauit, ne iam de pristinis actibus se excusarẽt: sed qles ante fuerãt, humilr̃ recognoscerẽt: ne se Iudæis superbe præferrent, sed tãto magis Deum diligerent, ac gratiæ eius obnoxij fierent, quanto plura & maiora peccata ab eo sibi esse dimissa considerarent.

CAPVT II.

Matth. 7

Propter quod inexcusabilis o homo omnis qui indicas. In quo.n. iudicas alterũ, teipm condẽnas. Eadẽ.n. agis, qua iudicas. Scimus n. quoniã iudiciũ Dei est ſcdm ueritatẽ, in eos qui talia agũt.

Oẽs, ingt, & facientes, & assentientes, digni sunt morte. *Propter quod*.i. ꝑp quam cãm, *inexcusabilis es o homo omnis qui iudicas* alios. hõ dico, non Gentilis tantum, sed & oïs, siue Gentilis, siue

A Iudæus, siue maior, siue minor. Cum enim dicit oïs, subintrat iam mõstrare nõ solum Gentilem, sed et Iudæũ, qui scd̃m legem uolebat iudicare de Gentilibus. Cõiter ergo nunc de Iudæis & Gentilibus agit. Iudæus .n. iudicabat Gẽtilem scd̃m pristinã cõuersationẽ, & gentilis Iudæũ. Vterq; aũt homo. Si Iudæus Gentilem iudicat de idololatria, & multi Iudæorum coluerunt idôla. Si Gentilis Iudæũ de legis p̃uaricatione, & ipse p̃uaricator est legis naturalis. *Inexcusabilis* inqt, *es o homo omnis qui iudicas*. Hîc ostẽdit, qa unusqsq; homo naturalr̃ scit, q̃uis se hoc scire non aduertat. s. se à Deo scd̃m actus ꝓprios iudicandũ. Q̃uo .n. ipse alium peccãtem iudicio suo dannaret, si Deum ita facturum naturali sensu non uideret? Oẽs .n. per naturalem legem atq; rõnem norũt & innocẽtiã p̃mium, & malitiã mereri supplicium. Inexcusabilis es, qa tu ipse testis es damnationis tuę. Nã *in quo iudicio iudicas alterũ* ad dãnationẽ, *In eo condemnas te ipsum*, q̃m eadem agis tu ipse, quæ iudicas in altero esse dãnabilia. Et sicut iudicas de alio, sic potes scire qđ Deus iudicabit de teipso. Et uere iudicaberis à Deo, sicut iudicas eos qui faciunt ea q̃ & tu facis: quia scimus ꝙ iudicium Dei est scd̃m ueritatem in eos q talia faciũt. Nõ .n. accipiet ꝑsonã in iudicio: sed siue maior, siue minor, siue Iudæus, siue Gentilis sit q̃sq;, Deus illum uero iudicio, ꝓut dignum fuerit, iudicabit. Notandũ quoq; ꝙ hæc s̃nia sitr̃ dãnandũ manifeste etiã nr̃i tp̃is quẽlibet iudicẽ, uel eccł̃asticum, uel secularem, q facit ea q̃ in aliis iudicat.

Existimas aũt o homo, qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quoniam tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius et patientiæ & longanimitatis contemnis, ignorãs quoniam benignitas Dei ad pænitentiam te adducit? Scd̃m Matt. 16. *duritiam aũt tuam & cor impœnitens thesaurizas tibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet unicuiq; scd̃m opera eius: his quidem, qui scd̃m patientiam boni operis, gloriã & honorem & incorruptionem quærentibus, uitam æternam, his aũt qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt ueritati, credunt autem iniquitati, ira et indignatio, tribulatio & angustia in omnem animam hominis operãtis malum, Iudæi primum & Græci. Gloria autem et honor et pax omni operanti, bonũ Iudæo primũ et Græco.* B

Nos scimus iudicium Dei esse in eos q talia faciunt. Sed tu cũ eadem facias, putas te euasurum illud iudicium? Et hoc est qđ increpatiue dr̃. *Existimas autem hoc o homo qui iudicas* .i. iudicio tuo dãnas eos, q talia agunt, & facis ea: *quoniam tu effugies iudicium Dei?* Quãuis .n. ꝑtãtem nunc sup̃ cæteros habeas, & non sit qui te in hoc mundo iudicet, non tñ existimare Deum tibi parciturum debes, si male egeris. Putare .n. posset aliqs îperitus, ꝙ tãto liberius sibi peccare liceret, quãto diligenti⁹ alios à pc̃tõ cõpesceret. *Existimas quoniã iudicium eius effugies*. i. nunqd iõ tibi de ĩpunitate blãdiris, qa De⁹ in p̃nti nõ reddit? *An contẽnis diuitias bonitatis eius*. i. diuitem & copiosam eius bonitatem, qa nũc misericordiæ tp̃s est, *& diuitias patientiæ eius*, qua peccãtes patienter tolerat. *& longanimitatis*, qua diutius illos ad p̃niam expectat? Se uere loqtur Ap̃s, quia mala & dura mens nõ reuocatur nisi terrore. Diuitiæ aũt bonitatis Dei in hoc manifestantur, ꝙ tanta quotidie in terris Matth. 7. mala faciũt hoïes, & tñ eis Deus solem suum ꝓducit & pluuias ministrat, aliaq; multa bona largitur blãdiẽs ut ad p̃niam ꝑ bñficia ꝓuocet. Diues esse mõstraĩ et patientia eius, q tot & tãta mala facientes patiẽter sustiet. Diues est & lõganimitas ei⁹, q̃m nõ statĩ punit eos, sed expectat ad p̃niam ꝑ multa tp̃a. Sed has diuitias bõitatis et patientię et lõganimitatis cõtẽnit, qui nõ sic utitur eis ad p̃niam, ut Deus intendit, sed ad uanã securitatem uertit, æstimans Deũ

C aut non curare humanas res, aut donare qđ differt. An cõtemnis, inquit, has diuitias, *ignorans* .i. nõ cogitans, *quoniam benignitas* .i. pia misericordia *Dei adducit te*, quãtum in se est, *ad pœnitentiam*, dum tibi spatium adhuc tpis indulget? ipsa te puocat ad pœnitendum, sed tu *secundũ duritiã tuam & cor impœnitens, thesaurizas tibi iram*, qa durus es & in malitia tua ptinax, de qua nec corde pœnites. Sunt.n. quibus mala quæ agunt, displicent. Sed tu nec in corde pniam agis, qa nimis induratum est in malitia cor tuum. Et *scdm hanc duritiam tuam thesaurizas tibi iram*.i. accumulas & reponis tibi uindictam exercendam *in die iræ*.i. in die ultionis extremæ. *Iram thesaurizas* .i. in occulto multiplicas tibi, deterius peccando per indultũ tpis spatium. Nã qa conuerti non uis, ẽt spatio tpis accepto, per hoc mala tua ad reatum auges, p qđ ea diluere poteras, si conuerti uelles. De benignitate.n. Dei irã sibi reprob⁹ thesaurizat, qa dum ad pœnitendum tps accipit, & ad peccandum expendit, ipm remedium grãe uertit in augmentum culpæ. Vnde & ops Deus, qa collata remedia cõspicit ad culpę augmentum trahi, ipsam benignitatem quã cõtulit, in iudicii* distributionem uertit, ut inde post plus feriat, unde modo ampli⁹ expectat: & qa homo deserere malũ nõ uult ut uiuat, augeat unde moriatur. *Thesaurizas*, inquit, *tibi iram* uẽturã *in die iræ*.i. in die iudicij, qua Deus uidebitur iratus eẽ reprobis, licet nulla mentis pturbatione moueatur. *Et in die reuelationis iusti iudicij*.i. in qua reuelabitur qđ nunc occultum est, iustũ iudicium Dei, q tam iuste iudicabit, *ut reddat unicuiq; scdm opera eius*. Et uere ita unicuiq reddet, nã bonis bona, & malis mala. Et hoc est: *His quidem* reddet gl̃iam, qui sunt boni opis *scdm patientiam*.i. qui bona operantur, bene utentes patiẽtia Dei, uel qui *secundum patientiã* bene operantur.i. mercedem boni operis sui per patientiam expectant, pdurantes usq in finem in bono opere & in patientia, ut bona faciant & mala tolerent. His reddet *gloriam*, ut fulgeãt sicut sol in regno patris eorũ: *& honorem*, ut sint ei filii sicut Ioannes dicit: Quia cum apparuerit, similes ei erimus. *Et incorruptionem*, id est, imortalitatẽ. Hęc reddet Deus illis, qui sunt scdm patientiam boni opis, *& hoc quærentibus uitam æternam*.i. illis solũmodo, qui ex patientia & bona actione sua nihil aliud q̃ uitã æternam quærunt. Et si.n. patientiã boni opis ostendunt, gloriam tñ & incorruptionem nõ recipient, si intẽtione cordis uitã æternã nõ q̃runt. Istis q̃dẽ gl̃ia dabitur. *Sed his qui sunt ex contentione*, sicut uos q nunc cõtẽditis adinuicẽ. *Qui sunt ex contentione*.i. ex ueritatis ipugnatiõe ubi qđ asserit, nõ rõne, sed animi ptinacia defendit. *& qui non acquiescunt euangelicæ ueritati* cũ eis annunciatur, ut faciant qđ ueritas præcipit, *sed credunt iniquitati*, quam diligunt, promittentes sibi impunitatẽ malorũ quæ faciũt. His reddetur *ira*, id est, iusta ultio Dei, *& indignatio*.i. uigor seueritatis eius, *tribulatio* de reatu conscientiæ, *& angustia* de uana pnia, qñ erunt intra se pniam agentes, & præ angustia spiritus gementes. Vel *ira*.i. pena, *& indignatio*, quia sibi ipsis indignabuntur, q male agentes irã Dei meruerunt. Huiusmodi *ira & indignatio* dabitur corporibus & animabus eorum in futuro. Et antequã animæ eorum resocientur corporibus, interim ueniet *tribulatio*, quãtum ad exteriorem cruciatum: *& angustia* quantũ ad cõscientiã, quę torquebit intrinsecus ipsas aĩas. Vel post resurrectionẽ *tribulatio* in corporibus, *& angustia* in animabus. Hæc pœna ueniet, *in omnem animam operantis malum*: quia anima prima peccat, & idcirco pœnam principaliter sentit. Superius

Aliàs *distinctionẽ*.

1. Ioan. 3

A rius etiam dictum erat, reprobũ thesaurizare sibi iram in die iudicij. Et nũc nequis putaret ꝙ reprobi usq; ad diem illam sine pœna essent, additur, pœnam esse dandam *in omnem animam hominis operantis malum*. Ac si dicat: Nõ solum in illa die & deinceps sentiet iram malus, sed & ante. *In omnem animam operantis malum, Iudaei primum & deinde Graeci*, id est, Gẽtilis. Iudæus Gentili in culpa pręfertur, quia pręter naturalem legem, & Moysi legem scriptam habuit, ac pręuaricatus est. Iudæus semper anteponitur, quia primus Deum cognouit: & credẽs, propter Abraham honorificẽtior est: diffidens autem, peius tractandus, q̃m ꝓmissa patribus refutauit. Ostenso aũt ꝙ male operantes ex utroq; populo sint puniendi, ostendit ecõtra ꝙ bene agentes ex circuncisione & pręputio sint glorificandi, ideoq; sententiam pręmissam repetit: Pœna erit male oꝑanti. Sed *gloria*.i. splendor clarificati corpis, *& honor*.i. locus ad dexteram iudicis, *& pax*.i. omnimoda quies in regno, erit *omni operãti bonum*: non dico omni qui uidetur operari bonum, sed qui ueraciter operatur quod Deus bonum iudicat. *Iudaeo primum*. Primum credulitatis tpe, non dignitate. Iudæi enim primò crediderunt, ac bonum operati sunt, *et postea Graeci*, per quos signantur Gentiles, sed nunc utriq; parem in regno locũ beatitudinis habent.

Non est enim personarum acceptio apud Deũ. Deute.10. 2.Para.19 *Quicũq; enim sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quicunq; in lege peccauerunt, per legẽ iudicabuntur. Nõ enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur.*

Iure ęquiparo Iudæum & Gentilem in pœna & gloria, quia Deus iudicat non ſcd̃m personas, sed ſcd̃m Ephes.6. Col 3. merita. *Non enim est apud Deum acceptio personarum*, sed acceptio bonorũ operũ. Actu.10 Siue.n. Iudæus, siue Gentilis, unusquisq; ſcd̃m oꝑa sua iudicaẽ à Deo. Et uere Deus personam nõ accipit. B *Nam quicunq; peccauerunt sine lege*, sicut Gẽtiles, qui legem scriptam nõ acceperunt: *peribũt sine lege*.i. non fiet de eis legale iudicium, quia in gehennam sine iudicio præcipitabuntur. *Et quicunque in lege peccauerunt*, sicut Iudæi, qui legem Moysi nõ seruauerunt, *per legem iudicabuntur*.i. damnabuntur: quia ipsi audient uerba iudicis, ut pereãt propter legem eius quam acceperũt ac uiolauerunt. Vel hoc potest hæc sententia intelligi demonstrare, ꝙ quicunq; minus peccat, minus punieẽ: & qui magis peccat, durius damnabitur. *Nam quicunq; peccauerunt sine lege*, id est, sine legis transgressione, sicut gẽtes.s. qui minus peccauerunt, *sine lege peribunt*.i. minus punientur: quia tantum propter peccata sua damnabuntur, non propter transgressionem legis Mosaicæ, quia non habuerunt illam. Et e diuerso, *quicunq; peccauerunt in lege*.i. grauius peccauerunt legẽ transgrediendo, *Per legem iudicabuntur*, id est, ut pereant, quia propter solam legis notitiam nõ saluabuntur, quoniam solo legis auditu non iustificantur, & sine iustitia nemo saluaẽ. *Non enim illi qui tantum auditores* sunt legis, *iusti sunt apud Deum*, quamuis apud homines æstimentur iusti, *sed factores legis iustificabuntur*.i. iusti iustificabũtur. Factores enim legis, utiq; iusti sunt. Ac per hoc tantũdem est ac si diceretur: factores legis creabũtur, non qa erãt, sed ut sint, ut uel sic intelligerẽt etiam Iudæi legis auditores, indigerẽ se grã iustificatoris, ut possent esse factores. Vel *iustificabuntur*.i. iusti deputabuntur. Factores.n. legis illi sunt, qui credunt in Xp̃m, quem lex ꝓmisit, & de quo Moyses ait: Ipsum au- Deut. 24. dietis tanq̃ me. Sed credere in eum & audire eum.i. obedire ei, nemo potest nisi donante ipsius gratia.

Cum.n gentes quae legem non habent, naturaliter ea quae legis sunt faciunt, eiusmodi legem

C *non habentes, ipſi ſibi ſunt lex, qui oſtendunt opus legis ſcriptum in cordibus ſuis teſtimonium reddente illis conſcientia ipſorum, & inter ſe inuicem cogitationum accuſantium, aut etiam defendentium in die, qua iudicabit Deus occulta hominum ſcd͂m euangeliũ meum per Ieſum χp̃m.*

Factores legis iuſtificabuntur, q͂a etiam gentes. Et hoc eſt quod adiungit, *Cum enim gentes &c.* Vel ita dixerat Gentilem damnari ſi male operaretur, & ſaluari ſi bene. Sed cum legẽ non habeat, & quaſi neſciat quid ſit bonũ, & quid ſit malum, uideretur neutrum ſibi debere imputari. Contra Apoſtolus: Et ſi nõ habet legem ſcriptam, habet naturalẽ, qua intelligit & ſibi conſcius eſt, quid ſit bonum uel malum: & ideo credendus eſt bene uel male operari, & merito ſaluari uel damnari. Quod non eſt niſi per gr̃am & fidem, quæ renouat naturalem imaginẽ Dei in hoĩe ſcriptã, ſine qua renouatione male operatur et damnatur accuſante eũ conſcientia. Et hoc eſt quod ait: *gentes quæ legem* Moſaicam *non habent naturaliter.* i. naturali ratione ſuadẽte, *faciunt ea quæ legis ſunt.* i. quæ lex fieri iubet, *non habentes legem eiuſmodi.* i. ſcriptam, *ipſi ſunt ſibi lex.* i. naturalis ratio eſt eis lex, q̃ bona laudantes & mala damnantes, *oſtendunt opus legis eſſe ſcriptũ in cordibus ſuis,* id eſt, firmiter impreſſum rõni eorum. Nullus enim eſt qui facit alteri iniuriã, niſi qui fieri nolit ſibi. Et in hoc trãſgreditur naturæ legem, quã nõ ſinitur ignorare, dum id quod facit,

Exo.20. non uult pati. Opus enim legis eſt, non occidere, non mœchari, non furari, non concupiſcere, nõ falſum teſtimonium dicere, patrem & matrẽ honorare, & his ſimilia facere, unũque Deum creatorem oĩum credere. & hæc oĩa naturalis ratio ſcripſit in corde Gentiliũ. Et ita nouerunt q͂d agendum eſſet, & q͂d uitandum, *teſtimoniũ reddente illis* in die iudicij *conſcientia ipſorum* de his quæ fecerunt: q͂a ipſi ſibi teſtes erũt bonorum & malorum quæ D geſſerunt, ſcientes inde ſe merito ſaluari uel damnari: Nec ſolũ conſcientia operum, ſed & *cogitationum malarum uel bonarum*, cogitationum dico *accuſantiũ inter ſe inuicem aut etiam defendentium*, q͂a uiciſſim ſe accuſabunt uel defendent ipſæ cogitationes in conſpectu iudicis, ut cogitationes noſtræ oẽs uno tp̃e congregatę iuſtum iudicem probent, dum aut accuſat nos nr̃a conſcientia aut excuſat, utrum plura ſint peccata an bona, opa & utrum uetera an noua, utrũ deleta pn̄ia, an nouis ſceleribus inſtaurata. Ita uel accuſabũt uel defendent nos cogitationes nr̃æ, non utique illæ quæ tunc erunt, ſed iſtę q̃ nũc ſunt in nobis. Cum. n. ſiue bona ſiue mala cogitamus uelut in cera, ſic in corde noſtro tã bonarum q̃ malarũ cogitationum notæ q̃dam & ſignacula relinquunt. Quæ in occulto nunc pectoris poſita, in die illa reuelabũtur ab eo, qui ſolus poteſt occulta hoĩum ſcire. Quarum notarum cauſas non latere Deum, etiã conſcientia noſtra conteſtabitur. Et q͂a non ſolum opa, ſed etiam cogitationes in illo iudicio tam ſubtiliter exquirentur, ideo fidelis q͂ſque ſemet ipſum debet introrſus diſcutere nũc & uehementer ante iudicium examinare, ut diſtrictus iudex eò iam tran- Locus obſcurior
quillus ueniat, quò reum ſuũ diſcutere appetit, quem iam pro culpa punitum cernit. *Teſtimonium*, inq͂t, *reddente illis conſcientia*, q̃m conſcientia ꝓpria ſufficit unicuique ad teſtimoniũ. Conſciẽtia, ſubaudit operum & *cogitationum inter ſe inuicem accuſantium uel etiam defendentium.* Nõ dicit quod eędem cogitationes accuſent & defendãt, ſed quod uiciſſim q̃dam accuſent, & q̃dam defendant contra malignorum ſpirituum accuſationem *conſcientia reddente teſtimonium in die qua iudicabit Deus, uel in die.* i. in luce, *cũ iudicabit Deus occulta hominũ.* i. ſecreta cordis uel peccata latẽtia, per confeſſio-

A nem nõ manifestata, iudicabit De⁹: & hoc *scdm euangelium meum*.i.scdm euãgelium quod ego prædico.& iudicabit nõ per seipsum, sed per *Iesum Christum*: quia pater nõ iudicat quenquã per seipsum, sed per filium, quoniã
Ioan 5. omne iudicium dedit filio.

Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege: & gloriaris in Deo: & nosti uoluntatem eius: & probas utiliora, instructus per legẽ: confidis teipsum ducem cæcorum esse, lumen eorum qui in tenebris sunt: eruditorem insipientiũ: magistrum infantium habentem formam scientiæ & ueritatis in lege.

Postq̃ allocutus est gentium partes, uel cõiter de Iudæis & gentibus est locutus, nũc ad solos Iudæos sermonem dirigit, cupiens eos humiliare, qm̃ ex accepta lege superbiebant, & gentes quasi peccatrices despiciebant. Grauius .n. accusat illos peccasse præuaricando legem. q.d. Gentilis habet tantum naturalẽ legem, sed tu si Iudæus uocaris & legẽ scriptam habes, maiora dona diuinitus accepisti, & maiora bona debes operari. *Si tu cognominaris Iudæus*.i.si à tua cognatione trahis hoc nomẽ quod est Iudæus, non hñs noĩs significatum, hoc est, non rei ueritate Iudæus, sed solo noĩe, quod tibi pp̃ dignitatem uendicas à Iuda, qui dignior fuit inter filios Iacob. *Et requiescis in lege*.i. delectaris in scriptura legis, q̃a non est tibi laborandum ad perquirendam ueritatem, sicut Gentilibus qui legem non hñt. *& gloriaris in Deo*, non eo modo quo postulat grã, q̃ nõ operũ meritis, sed gratuita datur: sed uelut qui solus merueris legem eius accipere. *& nosti uoluntatem eius*, de redẽptione humani generis: *& probas utiliora*.i. de utilibus utiliora scis eligere, *instructus per legem*, quia p naturã multa utilia ꝓbanẽ: per legem uero utiliora, & per grãm pfectiora. si talis es, *confidis teipsum esse ducem cæcorum*.i.te posse ducere per uiam iustitiæ eos qui nõ intelligunt q̃d debeant agere, & te esse lumen eorũ q in tenebris sunt, q.s. possis eos illuminar̃. Cęcos in tenebris positos, intelligamus Gẽtiles, qui et lumine rõnis priuati sunt: & siquid sciũt, tñ in tenebris sunt. Vel quoslibet mẽte cæcatos et in tenebris ignorantiæ cõstitutos accipiamus, quorũ Iudæus se nõ solũ manuductorem, sed et illuminatorẽ esse gloriaẽ pp̃ legis notitiã. *Et eruditorem insipientium*.i. q̃ imperitos Iudæos ponere possit extra ruditatẽ, qua legẽ aliquo mõ sciunt, sed qũo eam debeant intelligere, dubij sunt, & inde inter se loquũtur. & *magistrum infantium*, eorũ Iudeorũ, q nec fari sciunt de legis dubietatibus. *habentem formam scientiæ & ueritatis in lege*, ut alijs exemplar sciæ legis sit & ueritatis. Quidam .n. hñt sciam & intellectum alicuius libri, & ita sentiunt sicut author sensit, non tñ hñt inde ueritatem, q̃a nesciunt qũo sit uerũ, nec etiam uerũ esse sciunt. Sed Iudęus habere se iactat & sensum legis, et scire uerũ esse illũ sensum legis, ita ut alijs habere uolẽtibus sit exemplar, tanq̃ q ex legis lr̃a formã sciæ & pietatis accepit. Et q̃a hęc oĩa ꝓfitetur q̃dem, nec tñ uero tenet, ideo subiungitur.

Qui ergo alium doces, teipsum non doces? Qui prædicas nõ furandum, furaris? Qui dicis nõ mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium facis? Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonoras? Nomẽ .n. Dei p uos blasphematur inter gẽtes, sicut scriptum est.

Esaie. 52. Qñq̃dẽ ita gl̃aris de lege, & alios te docer̃ iactas, *Ergo tu qui alium doces, cur non doces teipm̃?*
Ezech. 36. i. tu dux cæcorũ, qũo uiã rectã nõ uides? Si .n. uideres p ipsam utiq̃ ambulares. Tu lumẽ eorũ qui in tenebris sunt, qũo nõ abijcis opera tenebrarũ? Eruditor insipientium, cur ẽt timorem Dñi, qui est initiũ sa-
Eccle. 1. pientiæ, reliq̃sti? Magister infantium, cur puer es sensu? Qui habes formã sciæ & ueritatis in lege, cur nec ipse sequeris, nec alios seq malo tuo exẽ

C plo pmittis? Quare nō cōuenit uita tua doctrinæ tuę, et op⁹ tuū destruit fidē tuā? *Qui prædicas non furandū, furaris? Qui dicis nō mœchandum*. i. non adulterandum, *mœcharis? Qui abominaris idola sacrilegiū facis?* i. tuipse facis qđ pdicas fieri nō debere, dum fidē xpi à lege p malā īterptationē surripis: & legē adulteras, cum ablata ueritate mendaciū ponis: ac sacrilegus es, dum Xρm, quem propheticus sermo signat, negas. Et cur hęc facis? Cur sensum de Xρo furaris ex lege? Et cur mœcharis. i. adulteras, hoc est, mentē tuam falsitate corrūpi facis, cōtemnendo ueritatem xpianæ fidei quasi legitimum uirū, & eligendo mendaciū uelut adulterū? Non. n. est una mœchatio, sed omne qđ totum Deo debes, si alíj q̃ Deo reddideris, siue amorē, siue timorem, siue seruitiū, siue obedientiam, siue spem. Et ideo grauius ab illo delinqtur, à quo pfectio prædicatur. Et tu q idola detestaris, cur sacrilegium facis? i. cur aufers Xρm à sacro, hoc est, à lege, negando eum ibi sonari? Sacrilegium. n. uocatur sacri furtum, qa legere uel sublegere, furari dicitur. Sacrilegium qppe est, uel sacrum de sacro auferre, sicut reliquias de ecclesia, uel sacrū de non sacro, sicut crucem de domo laici, uel non sacrū de sacro, sicut capam laici de ecclesia. Et sacrilegiū facit, qui sacrū Xρi intellectū à sacra lege tollit. Sacrilegium. n. est in hoc loco pprie, qđ in Deum cōmittitur, quasi sacri uiolatio uel mādatorū præuaricatio. Vnde & additur: *qui in lege gloriaris*. i. q de lege quam solus ex oībus ppl̃s q sub cœlo sunt, accepisse te iactas, *cur Deum per præuaricationem eiusdem legis inhonoras* faciendo furta & adulteria et sacrilegia? Nam scđm lr̃am multi Iudæorū hoc fecisse reperiūtur, furta uidelicet & adulteria & sacrilegia. Figuratur aūt p hunc, quem ita nūc increpat Apl̃s, qlibet doctor ecclesiæ, qui bona prædicat & mala facit, de D struēs moribus, qđ astruit uocibus. Cui recte dicit: *Qui aliū doces teipsum non doces &c.* Deinde pbat q Iudæi præuaricādo legem inhonorauerint Deū. Vere Deū inhonoras tu & filíj tui. *Nam nomen Dei*. i. gloria & fama nois Dei *blasphematur*. i. uituperaᵣ *inter gētes per uos*. i. per malam conuersationem uestrā. Sicut. n. bona uita fidelium, causa est ut Deus glorificetur à uidētibus: sic qñ illi qui legem Dei acceperūt, male uiuunt, illorū praua conuersatio, causa est, ut Deus blasphemeᵣ. *Sicut scriptum est*. Ideo nō apposuit ubi uel qbus uerbis hoc scriptū sit, qa Iudæis loquebatur, q legem & pphetas habebāt: et ubi hoc scriptum esset, satis nouerant, uidelicet in Ezechiele, p quē Deus de illis q in Chaldęa tenebātur captiui, cōquestus ē, dicens: Ingressi sunt ad gentes, et polluerunt nomen sanctū meū, cum diceretur de eis, ppl̃s Dn̄i iste est, & de terra eius egressi sunt. Sic tunc per illos blasphemabatur nomen dn̄i, qđ ipsi malis opibus suis polluerant in oculis gentiū. Putabant. n. gentes q ea quæ Iudæi faciebāt, placerēt Deo ipsorū, & ideo uituperabant eum. Similiter & per eorū nequitiam, qui tēpore quo Paulus hæc scribebat, dispersi inter gentes erant, blasphemabatur Deus à gentibus. Sic & nunc per nōnullos religionis professores, dum prauitatis exempla de se ostendunt, blasphematur plerunq Deus ab imperitis & secularibus. Ezec. 36.

Circuncisio quidem prodest, si legem obserues. Si autē præuaricator legis sis, circuncisio tua præputium facta est. Si igitur pputium iustitias legis custodiat, non ne præputium illius in circuncisionē reputabitur, & iudicabit id qđ ex natura est præputiū, legem cōsummans, te qui per literā & circuncisionē legis præuaricator es? Non enim qui in manifesto Iudæus est, neq; quæ in manifesto in carne est circuncisio, sed qui in abscōdito Iudæus, & circuncisio cordis in spiritu, nō litera, cu

A *ius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.*

Ostenderat legem non ualere Iudæis, & nunc ostendit nec circuncisionem illis prodesse. Postq̃.n. probauerat eos non posse gloriari de lege, quia transgressi sunt eam. i. moralia præcepta eius: Possent ipsi respõdere, dicentes: Quamuis ipsa lex nõ proficiat nobis, quia transgressi sumus illam, sicut tu dicis: tamẽ de circuncisione possumus gloriari, qa p̃ eam præcellimus gentes incircuncisas. Et Apostolus: *Circuncisio quidem prodest, si legem obserues.* i. cum obseruantia moralium præceptorũ in fide factorum. *Sed si sis præuaricator legis*, sicut es, ut probauimus. i. si quod circuncisio exigit, non impleas, tunc *Circuncisio tua* carnalis, de qua multum gloriaris. *Facta est præputium.* i. plus nõ ualet tibi q̃ si circuncisus nõ esses. Prodest, inquit, suo tempore circũcisio, quia Iudæum facit uiuere & non exterminari. Prodest circuncisio, quia facit in lege esse. Prodest, qa obediẽdo Deo facit signum futuræ ueritatis, dum populus rudis sub timore custoditur. Carnis.n. circuncisio, ueram cordis circuncisionem præsignat. Et ideo ante saluatoris aduentum prodest carnalis circuncisio. *Si legem obserues.* i. si & moribꝰ circũcidaris. Non.n. alia intelligitur esse uera circuncisio, q̃ animæ purgatio & uitiorum abiectio. Et idcirco prodest carnis circuncisio, si & mens per obseruantiam moralium præceptorum legis circuncisa sit. Signum prodest, si res adsit. Cæterum signum sine re superfluũ erit. Hoc est.n. quod subditur, quia. *Si præuaricator legis sis, circuncisio tua præputium facta est*, q̃m cũ sis carne circuncisus, opere es incircuncisus. Similiter dici potest christiano: Baptismus prodest, si euangeliũ obserues. Si autem præuaricator legis sis. i. euangelij, baptismus tuus nihil tibi ualebit. Sic & monacho: Cucul la prodest, si regulã obserues. Si autem præuaricator regulę sis, cuculla tua inutilis facta est. Deinde ĩfertur à contrarijs sic: Quandoquidẽ si prę uaricator legis fueris, circuncisio tibi non plus prodest, q̃ præputium: igitur si prępuțium obseruet legem, tantundem prodest ad salutem, quã tum circuncisio cum obseruatione legis. Et hoc est. *Si præputium.* i. gentilis qui in præputio carnis ad fidẽ Christi uenit. *custodiat iustitias legis.* i. præcepta moralia, per quæ iustificatur homo, sicut est, Non mœchaberis, Non concupisces, Honora patrem & matrem, & diliges proximum tuum sicut teipsum, *non ne præputium illius reputabitur in circuncisionem?* i. non'ne ipse habens præputium, æquiparabitur Iudæo habenti circuncisionem cum legis obseruatione. i. non oberit ei præputium habere, si legem spiritaliter obseruet, sed in filijs Abrahæ reputabitur: & quod circũcisio facit Iudęo legem obseruanti, idem faciet ei præputium, postq̃ cum fide præcepta legis obseruabit. Et non solum æqualis erit Iudæo, sed etiam Iudæum iudicabit, Iudicabit non potestate iudicij, sed comparatione facti melioris. *Præputium.* i. præputiatus. *Consummans.* i. complens *legem* te ô Iudæe. *Qui per literam & circuncisionem es præuaricator legis.* Præputium, inquam, quod est ex natura. i. quod ita permanet, ut natura dictauit, nec circuncidendo resecauit quod sibi natura dedit, illud p̃putium custodiendo naturalem legem, quam tu pręuaricaris in litera, *iudicabit te.* i. comparatione sui iudicabilem te ostendet. Ita secularis uir, si religiose uixerit, condemnabit respectu sui eum, qui religionis habitum & professionem habet, nec tamen religiose uiuit. Dixi quòd circuncisio tua præputium facta est, & præputium gentilis in circuncisionem reputabitur. Nec immerito: *Non.n. est ue-*

Exod. 20

C rus Iudeus ille. *Qui in manifesto iudaus est*.i.in uocabulo & natione & legis obseruantia carnali: neque est uera circũcisio illa, *Quæ in manifesto*.i. quæ corporeis oculis uideri potest *In carne*.i. in cutis ablatione: sed ille est uerus Iudæus *Qui in abscondito iudæus est*.i. in secreto cordis confitens & laudans Deum, & illa est uera circũcisio quæ est cordis. Antiqui patres & circuncisionem carnis habebãt propter signaculum fidei, & circuncisionẽ cordis propter ipsam fidem. Sunt ergo Iudæi in circũcisione carnis, et sunt Iudæi in circũcisione cordis. Ab his patribus degenerantes isti qui in nomine gloriantur et facta perdiderũt, remãserunt in carne Iudæi, & in corde pagani. Qui idcirco maxime Iudæi sunt appellati, quia Iudas unus erat ex duodecim filijs Iacob, & de tribu eius regnũ ueniebat Iudæis, sicut & ipse Iacob prophetauerat, di-

Gen. 49. cens: Non auferetur sceptrum de Iuda, & dux de femoribus eius, donec ueniat qui mittendus est. Nũquam ergo post Dauid habuerunt regem Iudæi, nisi de tribu Iuda, donec Christus ueniret, qui & ipse de tribu Iuda nasci dignatus est, utpote uerus rex. Herôdes.n. sub quo dñs natus est, primus ex alienigenis regnauit in Iudæa. Itaque ipso iam ueniente domino, euersum est regnũ Iudæorum & sublatum ab eis. Modo non habent regnum, quia noluerunt cognoscere regem uerũ. Qui ergo à Iuda, de cuius stirpe regem habebant, uocabantur Iudæi, uideamus si iã hoc nomine sunt appellandi. Ipsi.n. uoce sua abdicauerunt se ab isto nomine, ut Iudæi non sint digni appellari nisi tantum carne. Cum.n. sæuirent

Ioan. 19. in Christũ, qui de Iuda & de Dauid rex eis datus fuerat, ait illis Pilatus: Regem uestrum crucifigam? At illi: Non habemus regem nisi Cæsarem. Si non habebant regem nisi Cæsarẽ, ablatum erat sceptrum ex Iuda. Et si D ablatum erat sceptrum ex Iuda, iam uenerat qui mittendus erat, et illi uirtutem Iudaici nominis perdiderãt. Illi autem uere sunt Iudæi, qui Christiani facti sunt ex Iudæis. Cæteri uero Iudæi qui in Christum non crediderunt, etiam nomen ipsum perdere digni fuerunt. Iudæa ergo uera, Christi ecclesia est credens in illum regẽ, qui uenit ex tribu Iuda per uirginẽ Mariam. Recte itaque dicit apostolus non uere Iudæum esse, qui in manifesto Iudæus est, neque ueram, quæ in manifesto in carne circũcisio est, sed eum qui in abscondito Iudæus ẽ, & eam circuncisionẽ, quæ est *cordis in spiritu, non in litera*.i. ut scdm spiritum, nõ scdm literam lex intelligatur. Circũcisio cordis, est uolũtas pura ab omni illicita concupiscentia. Quæ circuncisio non fit litera docente & minante, sed spiritu adiuuante & sanãte. *Cuius* circuncisionis uel Iudæi, *Laus non ex hominibus, sed ex Deo est*, quia non ex inani uocabulo laudatur ab hominibus, sed ex ĩtima ueritate à deo, qui per suam grãm præstitit ei, unde laudari possit & dicere, In domino laudabitur anima mea. Nã etiãsi Psal. 33. homines talem Iudæum uel talẽ circuncisionem laudent, laus illa non ex hominibus est: sed ex Deo.i. non ex humanis meritis, sed ex Dei gratia Non.n. iure quisquã laudari potest solis suis meritis, si ei gratia superna defuerit, sed cuicunque gratia illa affuerit, hunc uere laudabilem facit. Sic & nonnulli gloriantur apud homines de exteriori habitu religionis, qui tamen intus non habent qđ foris ostendunt: alij uero moribus sunt religiosi, qui uestem nõ gerunt religionis, nec ab hominibus laudãtur quasi religiosi, sed à deo, qui nouit quod sunt.

CAPVT III.

Quid ergo amplius est Iudæo? aut quæ utili-

A *tas circuncisionis? Multum per omnem modum. Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei. Quid.n.si quidam illorum non crediderunt,*
Ioan.3. *nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacua*
Psal.50. *uit? Absit. Est autem deus uerax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est. Vt iustificeris*
Eccle.1. *in sermonibus tuis, & uincas cum iudicaris.*

Dixerat apostolus ꝙ circuncisio, si legem seruet, utilis est, si uero præuaricetur, in præputium uertitur: & econtra, si præputium impleat legē, reputatur in circuncisionem. Nunc autem quia uidet quod sibi possent obijcere Iudæi. Ergo nihil est amplius nobis quam gentilibus, & sic Deus superflue fecit nos circuncidi: ipsemet ponit illam obiectionem, ostendendo quid illis sit maius quam gētilibus. Quandoquidem circuncisio præuaricans legem, fit præputium: & præputium cōsummans legem, reputatur in circuncisionem: .i. Iudæus fit gētilis, & gētilis Iudæus. *Ergo quid amplius est Iudæo,* q dr̄ peculiaris populus Dei. quam gentili, qui dicitur canis immūdus? *Aut quæ utilitas est circuncisionis.* i. qd cōsecutus est de circuncisione? Huic interrogationi uel obiectioni respōdetur, quia *multum* amplius Iudęo secundum priora tempora, & hoc. *Per omnem modum.* i. per corporalem & spiritalem modum. In utroq; .n. modo fecit Deus multa Iudæis, quæ gentilibus non fecit: & ita sdm priorem statum sunt digniores, sed nūc in fide nō eccellentiores. Corporali modo pluit illis manna in deserto, & introduxit eos in terram promissionis, ac magnis opibus ditauit: spiritali quoq; modo benefecit eis, dans illis notitiam sui, & aperiens uoluntatem suam, & iustificans eos per fidem uenturi redemptoris. *Primum quidem.* Quasi dicat, Vt alia minora de tēporalibus prætermittam, hoc primum & præcipuum pono. *Quòd eloquia Dei.* i. lex & prophetæ *illis,* ut amicis *sunt credita* per quę intelligerent de futura īcarnatione sapientiæ Dei & B redemptione hominum. Vel credita sunt ab illis, quia nos credimus ueras esse scripturas, quas illi tradiderunt nobis, & à nulla alia gente libros diuinę authoritatis recepimus. Siue credita sunt ab illis. i. ipsi ea crediderūt, quæ ꝓphetæ et lex de Christo prædixerant: & ita facilius receperunt Christum, quem in ipsis eloquijs intelligebāt promissum. Et uere *credita sunt ab illis,* hoc est, illi ea crediderunt. *Quid.n. obest, si quidam illorum non crediderunt?* Vel ita, Vere plus habuerunt in eo quòd Deus credidit illis eloqa sua, qm̄ propter hæc Christus ad eos uenit, & ad fidem primos adduxit. Quid.n. obfuit, si quidam illorum non crediderunt? *Nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit.* i. inanē fecit fidem Dei, qua credunt homines in Deum? *Absit* ut euacuaret eā. Non.n. ideo minus factum est credētibus, si alij credere noluerunt, nec fides propter eos uacua remansit, sed repleta est credētibus, Vel fides Dei est fides promissionis, quam fecit Abrahæ de Christo & multitudine spiritalium filiorum. Et si quidā Iudæorum non crediderunt, nunquid incredulitas illorum euacuauit fidē Dei? i. nunquid uacuam & inexpletam fecit promissionem Dei? Absit hoc ab humanis cordibus, ut diuinam promissionem putent euacuatam. Licet.n. aliqui fuerint increduli, tamen alij crediderint, in qbus cōpleta est ueritas promissionis. Non est euacuata fides promissionū Dei, sed Deus est in promissionibus suis uerax, qm̄ ueraciter illas adimplet. *Deus* quidem *uerax est* in omnib⁹ quę loqtur, sed *Omnis homo est mendax.* Hoc addit ut appareat promissionē Dei factam esse & completam, non propter aliquam hominum dignitatem sed propter miseriā, ut gratia detur indignis, & cōmendatior sit gratia

C Deus dicitur uerax.i.inuariabilis tã in essentia ꝗ in promissis. Homo autem mendax, nec uerum esse habẽs, & propter peccata defluens. Omnis nanq; homo mendax est.i. humana natura sic est ex primitiuo casu corrupta, ueneno serpentis infecta, ut si ne mendacio peccatorum non exi-
Psal.115. stat in hoc seculo. Non enim solum modo uerbis, sed & factis est mendax. Omnis homo, inquantũ homo est est mẽdax. Sed nõnulli q per gratiam dei supra homines fiunt, etiam ueraces per eandem gratiam efficiũtur. Quibus de causis fidem suam Deus non permisit euacuari? Tum propter suam ĩmutabilem ueritatẽ, tum propter uenialem statũ humanæ fragilitatis, quæ postꝗ a ueritate decidit, sine peccatorum mendacio non potest existere. Ita est Deus uerax, & homo mendax, *Sicut scriptum est* in psal, *Vt iustificeris in sermonibus tuis &c.* Quasi diceret psalmista. O domine pronunciasti quidem sine personarum acceptione te in peccatores uindicaturum: & dum nũc mihi remittis, propitiationem tuam mendaciũ iudicant. Sed uincis, dum iudicaris iniustus eẽ remittẽdo peccata mea: quia dum homo ipse culpã in se lamentando persequitur, indulgentia pietatisq; tuæ non iniusta esse probatur. Dum in me reatum arguis per prophetam, probas te habere de nostris operibus curam, & uincis eos qui te incuriosum humanorũ actuũ iudicabant. Sicq; tu uerax esse probaris, homines autem mẽdaces. Pec
Psal.50. caui, & malum corã te feci, ut tu mittẽdo filium tuum de stirpe mea, sicut promisisti, iustificeris in sermonibus tuæ promissionis.i. iustus & uerax esse comproberis, non dimittendo propter iniquitatem meã qn filium tuum, sicut locutus es, ex semine meo carnem suscipere facias, ut mundum redimat. *& uincas* implẽdo promissa, *cum iudicaris* non debere implere propter peccata mea. Iustificeris in sermonibus tuis, implendo illos. Iustitia. n. sermonum est ueritas: & uincas reprehẽsores tuos mẽdaces, cũ iudicaris ab illis iniustus, dum mihi parcis & dignum me tua promissione facis. Hanc lineam apostolus sequitur nunc, quasi dicens: transgressi quidẽ Iudæi fecerunt nomen domini blasphemari, ut diceretur. Hæc erat illa gens sancta & populus electus, qui se nunc transgressione & inexpiabili sacrilegio & crimine ipietatis inuoluit: ecce per scelus eorum uacuata sunt ꝓmissa dei. Sed non ita est. Nam si transgressores a gratia exciderunt, ueridicã domini promissionem obedientia fidelium consequitur. Ac sic confusis illis, qui eloquia diuina in irritum adducta iactabãt, iustificatur Deus in sermonibus suis, & uincit cum iudicatur, dum gratiam ab incredulis repudiatam, credentibus confert.

Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est deus qui infert iram? Secundum hominem dico. Absit. Alioquin quomodo iudicabit Deus hunc mundum? Si enim ueritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor? Et non sicut blasphemamur, & sicut quidam aiunt nos dicere, faciamus mala ut ueniant bona, quorũ dãnatio iusta est.

Dixit ꝙ Deus est uerax, et omnis homo mendax, ꝙ indignis dat bona, in quo apparet cõmẽdabilior eius iustitia & gratia. Vnde peruersus aliquis dicens Deũ uti malis quasi instrumento ad gloriam suam, rem eò deducit ut dicat iniquum Deũ, qui peccata punit quæ sibi prosunt. Qđ apostolus remouet. Vertitur .n. hoc loco duarum ratio personarum.i. cuiuslibet impetii male interpretãtis, & Apostoli refellentis. Nã propter sententiam, qua dictum fuerat, ut iustificeris in sermonibus tuis, & uin-

A cas cum iudicaris, uidebatur ei pars diuersa respondere. O astopole, magnum peccatis nostris solatium cō sulisti, dicendo ꝙ iustificetur Deus in nostrorum indulgentia delictorum, quia iniuste peccata nostra puniuntur, quæ ad manifestandam Dei patientiam beneuolentiāq́ proficiunt. Et apostolus: Deus quidem iustificatur in sermonibus suis. Sed *Si iniquitas nostra*, sicut tibi uidetur, *commendat iustitiam Dei*. i. maiorē declarat, dū remittit aut iudicat, *Quid dicemus* subaudi, de hoc inconuenienti quod inde oritur? *nunquid iniquus est deus qui infert iram?* i. pœnam propter peccata. i. tunc est iniquus, si nos punit, ꝓpter peccata nostra, quæ illius gloriā augent. *Secundum hominem dico*. i. scd̄m carnalem sensum tuum, qui de superiori sententia tā impetite sentis. Qua enim iustitia damnabit iniustitiam, si iuxta opinionem tuā humana iniquitate fit iustior? Sed *absit*, ut putetur iniquus dum peccatores punit. Nō ergo iniquitas nostra iustitiam eius cōmendat, nec eum peccata, sed bonorum operum gesta glorificant. Et ideo peccata iuste ulciscitur, qui sanctis operib⁹ pie delectatur. Verè nō est iniquus feriendo peccatores. Nā *Alioqui*. i. si alio modo est, si hoc nō ē ꝙ non sit iniquus, *Quomodo iudicabit ipse Deus hunc mundum?* Repugnat .n. ut sit iniquus & iudex fiat, cum omnis iudex sit æquus. Non potest ergo iudex esse, si iniquus est, inferendo peccantibus iram. Restat igitur esse eū iustum & æquum in ultione peccatorum, ac per hoc iuste iudicaturū, cum bona bonis, & mala malis reddiderit: quia nō profuerunt ad commendandam iustitiam eius iniquitates nostræ, sicut dicebas, nec glorificatus est per eas. Adhuc autē respōdet Apostolus prędictæ obiectioni, probans ꝙ iniquitas nostra iustitiā Dei non glorificat, nec ipse est iniustus si punit. Verè ita est. *Nam si ueritas*. i. iustitia *Dei in meo mendacio*, id est, per meum peccatum. *Abundauit*. i. creuit *In gloriam ipsius*, hoc est, si mēdaciū peccati mei fecit crescere ueritatem Dei, ut gloria eius per hoc magis dilataretur scd̄m opinionem tuā. *Quid adhuc* postq̄ ita peccādo, scd̄m te glorificaui Deum etiam *Ego iudicor*, nunc ab eo, non solum in futuro iudicor *Tanquam peccator* quod non sum, si peccata mea glorificauerunt deum. Iniquitas, est genus siue totum: mendacium uero, species siue pars iniquitatis. Similiter iustitia, genus est uel totum: ueritas autē species siue pars iustitiæ. Et idcirco ueritas pro iustitia est posita, qm̄ omnis ueritas est iustitia: mendacium autem pro iniquitate uel pro peccato, quia omne mendacium est iniquitas uel peccatum. Quid adhuc, inquit, iudicor, si mendacium iniquitatis meæ, scd̄m quod tu putas, glorificauit Deū? Et *quid*. i. cur non facimus *mala ut ueniant bona?* i. cur non assidue peccam⁹, ut Deus assidue dimittat & laudabilior appareat? *Sicut blasphemamur*. i. sicut a peruersis hominibus imponitur nobis hoc sentire, *Et sicut quidam aiunt* praui *Nos dicere*, i. prædicare, *Faciamus mala ut ueniant bona*. Hoc non dicebant apostoli, sed dicebant, qa ubi abundauerat peccatum, superabundauit & gratia. Sed peruersi homines occasione uerborū hmōi asserebant eos dicere, faciamus mala ut ueniāt bona, ut authoritate prædicationis apostolicæ peccata sua fouerent & defenderent. *Quorum damnatio est iusta*, quia iuste iudicabuntur, qui sibi in peccatis suis inimica securitate blādiuntur, & ex uerbis apostolorum in malis suis confirmantur. Potest & aliter intelligi discussa sententia: Verè Deus, si infert iram malis, non est iniquus. Nam si aliter est, qd adhuc etiam post conuersionē, ego qui B Roma 5.

C nunc tãtus apostolus sum, iudicor à uobis tanq̃ peccator.i. tanq̃ qui peccaui in persecutione fideliũ? Hoc est, si Deus malis iuste iram non infert, cur magnitudinem iniquitatis meæ iudicatis ad pœnam? Dico qa iudicor, & merito, si ueritas dei abũdauit, *In meo mendacio*.i. si mendacium ĩfidelitatis & negationis meæ adeo magnum fuit, ut ueritas diuinæ promissionis & fidei cõmendabilior inde fieret ĩ gloriam ipsius. Hoc est dicere: Merito iudicor, utpote peccator, quia ueritatem christianæ fidei negabam & ueritatem supernæ promissionis exinanire laborabam persequẽdo fideles: & tamen ueritas ipsa fidei uel promissionis, per sæuitiã meam clarior facta est in his, quos martyrizaui, sicut in Stephano. Et cum ego de his merito iudicer, constat quia Deus non est iniustus, dũ peccatores in iudicio damnat. Et nõ est ita de nobis, *Sicut blasphemamur*.i. iniuste & falsò uituperamur, *Et sicut quidam* nõ nominandi *aiunt nos dicere*.i. aliĵs prædicare. *Faciamus mala*.i. peccemus, *Vt ueniant* non à Deo *bona*.i. ut Deus remedia suæ misericordiæ nobis tribuat cõdonando peccata. *Quorum*.i. eorum qui talia de nobis garriunt, *Iusta est damatio*.i. iusto Dei iudicio tales damnantur, nec est Deus iniquus dum infert eis iram.

Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaquam. Causati enim sumus Iudæos & Græcos omnes sub
Psal.13. *peccato esse, sicut scriptum est. Quia non est iustus quisquam, non est intelligens, non est requirens deum. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, nõ est qui faciat bonum, non est usq; ad unum. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, uenenum aspidũ sub labiĵs eorum. Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, ueloces pedes eorum ad effun*
Esaia.59. *dendum sanguinem. Contritio & infelicitas in uiĵs eorum, & uiam pacis non cognouerunt, non est timor dei ante oculos eorum.*

Quia multum per omnem modũ Iudæo fuisse amplius, q̃ Græco dixerat, ideo nunc Iudæi uolebant se præferre gentilibus, quasi qui p̃ præcedentia iustitiæ opera meruissent ad gratiam uocari. Sed ipse arrogantiã eorum deprimens, ostendit eos fuisse peccatores, sicut & gentiles. Quãdoquidem in priori statu multũ fecit Deus per omnẽ modũ amplius Iudæo q̃ Græco. Igitur quid ex hac re uidetur esse consequens? Est inde consequens. *Quia præcellimus eos*.i. Græcos in gratia noua, quam nunc percepimus. *Nequaquam* est inde consequẽs, q nos Iudæi præcellamus eos & digniores eis simus: quia & nos, sicut & illi peccauimus. Nam *Causati sumus*.i. multis causis & rationibus iam mõstrauimus, *Iudæos & Græcos omnes* ante gratiam istam *sub peccato esse*. Et ideo nullus præcedit alium. Superius ostendit gentiles sub peccato esse, cum diceret, Tradidit illos De⁹ in desideria cordis eorũ &c. Iudæos autem ubi dixit. Qui prædicas non furandum, furaris? qui dicis nõ mœchãdum, mœcharis? &c. Ita dixim⁹ eos sub peccato esse. *Sicut scriptum est*, de Iudæis, de quibus minus uidebatur, quia *Non est iustus quisquam* eorum, q̃m ex operibus legis sine gratia nemo iustificatur. *non est intelligens*, quia nullus eorum scripturas sanctas intelligit uel Christum, nec per uerba nec per miracula esse intelligit. *non est requirens Deum*, qa quãuis Christus Deus uenisset eos quærere, ut ad æternam eos patriam reduceret, tamen nullus eorum requirit eum, cum iã sit quæsitus ab eo. Hoc.n. de illis dictum est, qui nondum uenerunt ad Christũ. *non est requirens Deum*, uel Iudæus, uel gentilis quisquam, ut.s.q̃rat ac reqrat qũo uoluntatem eius ĩpleat, quatenus ad inuentionem uisionis eius pertingere mereatur, sed *Omnes declinauerunt*.i. deorsum ab eius requisitione se retraxerunt, ponẽtes

A cor in infimis, & occupantes solicitudinibus corporis. *Et simul omnes facti sunt inutiles*. i. nihil utilitatis sibi conquirentes, quia non solum gentiles, sed et Iudæi, qui per legem sine Christo uoluerunt saluari, frustra laborauerunt. *Non est qui faciat bonum*, cum Iudæos præuaricatio mandatorum, gentes uero naturæ lex uiolata condemnet. Et ideo etiam non est inter eos qui faciat bonum, quia qcquid fit sine fide Christi, nequaquã est bonum, quãuis bonum uideatur esse. *Non est usq; ad unum*. i. nec unus ex eis qui faciat bonum, qa siquis per singulos eorum numerando & inqrendo usq; ad unum transeat, nõ inueniet qui operetur bonum. Vel nõ est in omnibus q faciat bonum usq; ad unum .i. donec ueniatur ad eum qui unus & singularis est. i. ad Christum, cui nemo cõparari põt. Christus. n. tñmodo facit bonum, & in

Psal. 13. se & in suis. Nõ est ex eis qui faciat bonum, sed omnes ipsi multa mala faciunt. *Nam guttur eorum est sepulchrum patens*, quia sicut ex patẽti sepulchro exit nimius fœtor putrefacti cadaueris, sic ex aperto gutture eorum exit

Al. putens per mala colloqa fœtor putentis cõscientiæ ipsorum, ut inficiat & corrumpat mores audientiũ. Clausum enim sepulchrum esset guttur eorũ, si pudor eos adhuc cohiberet, ne internum fœtorem mortuæ suæ animę foras in publicũ loquẽdo proferrẽt. Sed patens sepulchrum est guttur eorum, quia qd' in malis ultimum est uerecũdiam perdiderunt, ut iam publice crimina sua loqui non erubescant, sed guttur suum impudenter aperiant, & ex eo fœtorem mortuæ animæ circunstãtibus proferãt. Et etiam *Linguis suis*, suauia & blanda uerba humiliter depromentes, *Agebant dolose*, qm̃ alia proferebant ore, & alia meditabantur in corde, iuxta il-

Psal. 28. lud. Loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum. In uerbis habebant bona. B *Sed uenenum aspidum erat sub labijs eorum*. i. insanabile odium latebat sub dictis eorum. Aspidum qppe uenenum perniciosius est q̃ cæterorũ serpẽtium, ideoq; per illud pessima designatur malitia. Et uenenum aspidũ tegitur sub labijs eorum, qui blãda loquuntur, sed morsu uenenati uerbi fraudulenter animã audientis necant, sicut detractores, sicut poetæ, sicut q' libet seductores. Hostes. n. sunt animarum, licet se fingãt amicos: & idcirco per malitiam fraudis eas ueneno suo inficiunt, ut interficiant. *Quorum os etiam maledictione plenum est & amaritudine*, quia non solum fictis uerbis blandiuntur, sed etiã alijs pleno ore maledicunt et amara loquuntur. Hę sunt enim artes pessimorum hominum, ut alijs adulentur, alijs maledicant: & alijs blãdiantur, alijs amara loquantur. Nec dicuntur habere maledictionem & amaritudinem in ore, sed os eorum plenum esse fertur maledictiõe & amaritudine, ut abũdantia maledictionis & amaritudinis in ore ipsorum monstretur esse. *Pedes* quoq; *eorum sunt ueloces ad effundendum sanguinem*, quia cito currunt ad pptrãdum homicidium. Vel pedes, idest, affectus, eorum sunt ueloces: i. parati & festini ad effundẽdum sanguinem, qa ex deliberatione faciunt homicidia. *Contritio & infelicitas est in uijs eorum*, qa tam ipsi q̃ omnes qui in uijs actionum ipsorum ambulant, contererentur gehennalib⁹ supplicijs, & felicitate carebunt æternæ beatitudinis. Et hoc ideo, quia *non cognouerunt uiam pacis*. i. uiam iustæ actionis, qua peruenirent ad quietem ppetuę pacis. Nec mirum, si nescierunt uiã qua tenderent ad æternam pacem, quia *timor Dei* qui est initium sapientiæ, *non est ante oculos* cordis *eorum*. Nã qa initium sapientiæ abiecerunt, ad Eccle. 1.

C prouectum sapientię nequaꝙ peruenerunt. Sicqꝫ superbia qua timore Dei ab intuitu suæ mentis remouerunt, fecit ut uiam pacis ignorarent, et uiam mortis ambularent. Hæc de prauitatibus infidelium Iudæorum atqꝫ gentilium, authoritate prophetica locutus est apostolus, ut maxime Iudæos, qui de legis opibus gloriabantur, cōuinceret multis peccatis irretitos fuisse. Non autem putādum est, eum ex solo teriodecimo psalmo ista posuisse, neqꝫ enim habētur in Hebræo simul ita per ordinē, sed potius ex diuersis psalmis, & ex libro Esaiæ coniunxisse. Nam quod ait. Quia non est iustus quisquam, non est intelligens, nō est requirens Deum, omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, nō est usqꝫ ad unum, ex 13. psalmo sumpsit. Quod autem subiecit, Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant, in 5. psalmo legitur. Quod'qꝫ mox addidit, Venenum aspidum sub labijs eorum, centesimi tricesiminoni psalmi est. Rursumqꝫ qđ ait. Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, de nono psalmo sumptum est, ubi singulariter dicitur: Cuius maledictione os plenum est & amaritudine. Quod autem sequitur, ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem, cōtritio & infelicitas in uijs eorum, & uiam pacis non cognouerūt, in Esaia reperitur. Et iterum qđ in fine dicitur, non est timor Dei ante oculos eorum, in tricesimiquinti psalmi principio sic est: dixit iniustus ut delinquat in semetipso, non est timor Dei ante oculos eius. Nec ī hoc cuiquam uideatur esse diuersum, si quod in suis locis numero dr̄ singulari, ab apostolo pluraliter ponitur, qui scribebat ad plurimos, & in unum sensum multa colligebat exēpla. Patet itaqꝫ non tam apostolum de psalmo. 13. sumpsisse, quod in Hebraico nō habetur, nec in septuaginta interpretibus, sed in editione uulgata, ꝙ eos, qui artem contexendæ inter se scripturarum apostoli nesciebant, quæsisse aptum locum, ubi assumptum ab eo ponerent testimonium, qđ absqꝫ authoritate scripturę positum in epistola non putabant. D

Scimus autem quoniam quæcunqꝫ lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur, ut omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo, quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coràm illo. Per legem enim cognitio peccati, nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est, testificata à lege & prophetis. Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi omnes & super omnes, qui credunt in eum.

Nec dicerent Iudæi, hæc quæ protulisti, nō sunt dicta de nobis, sed de gentibus, ostēdit Apostolus quia ꝗ in lege dicta sunt, his qui sub lege tenentur, dicta sunt. Legem appellat hoc loco librū psalmorꝫ, sicut et dominus, ubi ait: Non'ne scriptum est ī lege uestra, quia ego dixi, dij estis? Vel totum uetus testamentum appellauit nunc legem. Quasi diceret: Vos quidem ad alios uultis hæc detorquere, *Sed nos scimus quia* non solum ista, sed etiam *Omnia quæcunqꝫ lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur*. i. Iudæis siue bona, siue mala. Quāuis ergo & in gentibus oīa mala hæc essent, quę nunc apl's propheticis uerbis describit, de Iudæis tamen proprie dicta sunt omnia: quia nō necesse erat scelera gentium, de quibus nemo dubitabat, ꝓpheticis testimonijs astruere, sed potius Iudæorum, qui de transactis operibus iustitiæ gloriari uolebant. *Quæcunqꝫ lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur*, qm̄ omne quod in lege de gentibus dicitur, etiā ipsum hoc de Iudæis dicitur, quia ipsorum principalis est causa. Omnia quæ lex loquitur, etiam dum pessima flagitia describit, loquitur sine dubio, *His qui sunt*

Psal. 81.
Ioan. 10.

A *sunt in lege* positi, & ad ipsos pertinet quicquid lex dicit, ita *ut omne os* nō solum gentium, sed etiam Iudæorum, *obstruatur*. i. obmutescat, dum nō habēt unde glorientur, sed omnes sub peccato esse monstrantur. Vel ideo loquitur lex oīa his q in lege sunt, ut *omne os* etiam Iudæorum *obstruatur*, non inueniens quid de meritis suis iactet, cū lex dicat: Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt. *Et ut subditus fiat omnis mundus Deo*, ut sciat se sine gratia Dei saluum esse nō posse, uel certè in cōfessione peccati speret misericordiam, cognoscens se esse in peccatis. *Omnis mūdus*. i. omnes hoīes qui in mundo sunt, non solum Gentiles, sed & Iudæi, fiant Deo subiecti. Qđ debent humiliter facere, *quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro*. i. nullus in carne uiuens iustificabitur ex carnali obseruātia legis coràm Deo, qui uidet intima cordis, licet coràm hoībus uideatur iustificari. Hinc cō tra eos incipit Apls disputare magno diuturnoqȝ conflictu, qui gloriabantur in lege, & per legem se iustificari credebant, nō per grām, docens per ordinem, legem non potuisse auferre, sed potius auxisse peccatum quod aufert gratia: quia lex iubere nouit, cui succūbit infirmitas, sicut gratia iuuare, qua infundit charitas. Et notandum qa nunc legem quinqȝ libros Moysi nominat. Et cuius legis operibus nemo iustificabit coràm Deo, quia nihil ad perfectum adduxit lex, quæ timorem pœnæ incussit, non amorem iustitię infudit. Qui enim timore supplicij, nō amore sanctitatis obseruabat legem, mallet utiqȝ nō esse quod timeret, ut impune legem ei præterire liceret. Ac propterea licet ipsam legem actibus impleret, & in oculis hominum iustus appareret, in oculis tamē interni īspectoris erat iniustus; qa quod foris in opere demōstrabat, intus in uoluntate nō habebat. Nō dicimus B non iustificatos fuisse eos q fuerunt legi obedientes, sed dicimus quia nisi ex gr̄a iustificati fuissent, nō essent uere obedientes. Vere ex legis operibus nemo ueraciter iustificatur, qa *per legem* est tantum *peccati cognitio* non consumptio. Prohibet enim lex peccatum, non aufert, & ꝓhibendo ostēdit esse malum quod prohibet. Per legem fuit cognitio peccati, et per eā nemo sine gratia iustificatus est: sed nunc in hoc tempore gratiæ *est manifestata iustitia Dei*, quæ tempore legis fuit operta. *Manifestata est sine lege*. i. sine legis auxilio, *iustitia*, non hominis, non propriæ uoluntatis, sed *Dei*. Et iustitia Dei, non qua iustus est Deꝰ, sed qua induit hominem, cum iustificat impium. Et ut certius teneatur ista iustitia, *testificata est à lege & prophetis*. i. testimonium ei perhibuerūt, lex & prophetæ. Nam lex quidem dum iuberet & minaretur & neminem iustificaret, satis indicauit dono Dei hominē iustificari per adiutorium spiritus. Prophetę autem, qa id quod prædixerūt, impleuit aduentus Christi. Et hæc iustia est sine lege, quia Deus eam per spiritum gratiæ credenti cōfert sine adiutorio legis, id est, non adiutus alege: quando quidem per legem ostendit homini infirmitatem suam, ut ad eius misericordiam per fidem confugiēs sanetur. Dixi iustitiam Dei esse manifestatam. Sed *hæc iustitia Dei est per fidem Iesu Christi*. i. per fidē qua creditur in Christum. Sic enim ista fides Christi dicta est, qua credimus in Christum, sicut illa iustitia Dei, qua iustificamur à Deo. Vtraqȝ enim nostra est. Sed idcirco Dei & Christi dicit, qa eiꝰ nobis largitate donatur. Hęc iustitia quæ confertur per fidem, fidesqȝ ipsa, occulta inspiratione Dei & grā dono infunditur, nō laborē humano, nec opere ueteris testamenti

C

C acquiritur, q̃a ipsius donum est ut credamus. Est ergo iustitia hæc *super omnes qui credunt*, cœlitus data, superās merita omnium & Iudæorū et Gentilium. Ideo etiam per fidem super eos est iustitia, quæ per legem esse nō potuit, quia fides impetrat quod lex imperat.

Non enim est distinctio. Omnes enim peccauerūt, & egent gloria Dei, iustificati gratis per gratias ipsius, per redemptionem quæ est in Christo Iesu, quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ propter remissionem præcedētium delictorū, in sustentatione Dei, ad ostensionē iustitiæ eius in hoc tempore, ut sit ipse iustus, & iustificans eum qui ex fide est Iesu Christi.

Ideo dixi super oēs æqualiter esse iustitiam per fidem, quia *non est distinctio* in accipienda illa iustitia, sed siue sit Iudæus siue gentilis, si fidem habuerit, iustificabitur. Vere nō est distinctio utrorūq;, quia omnes & Iudæi & Gentiles peccauerunt, uel in se uel in Adā. Quoniam lex siue in paradiso data, siue naturaliter īsita, siue in literis promulgata, prǽuaricata est ab ipsis. *Omnes ergo peccauerunt et egent* adhuc quotidie *gloria dei*, id est ut Deus magis magisq; glorificetur in eis, tribuendo beneficia gratiæ suæ per remissionem quotidianorū delictorꝝ & multiplicationem uirtutū. Non gloria sua egent, ut glorientur quasi de suis meritis, sed egent gloria Dei, id est, omnino necessariū est illis, ut gloria Dei dilatetur in ipsis. Si enim iustitia ex operibus legis haberetur, iam ipsa iustitia nō esset gloria Dei, sed potius hominum legem obseruantium. Sed quia per gratiā, non per legem habetur iustitia, illa iustitia est gloria Dei, non hominum, ut quicquid habet homo, non sibi, sed Deo ascribat. Gloria Dei adhuc egent, iam tamen *iustificati gratis*, id est sine ullis meritis. Et iustificati non per legem, nec propriam uoluntatem, sed *per gratiam ipsius*. Non q̃ sine D uoluntate nostra fiat, sed uoluntas nostra ostēditur infirma per legem, ut sanet gratia uoluntatem, & sana uoluntas impleat legem, non constituta sub lege, nec indigens lege. Hoc totum idcirco Apostolus loquitur, ne fides ipsa superbire incipiat & dicat: Si ex fide, quomodo gratis? Quod enim fides meretur, cur non potius redditur q̃ datur? Sed si quis dixerit, ut merear iustificationem habeo fidem, respondetur ei: Quid.n. habes quod non accepisti? Cum ergo fides impetrat iustificationem, sicut unicuiq; Deus partitus est etiā ipsius mensuram fidei, non gratiam Dei aliquid meriti præcedit humani, sed ipsa gratia meretur augeri, ut aucta mereatur & perfici comitāte, non ducente: pedissequa, non prǽuia uoluntate. *Iustificati*, inquit, *per gratiam*, quæ non meritis redditur, sed gratis datur, propter quod gratia nominatur. *Quæ gratia* uenit *per redemptionem quæ est in Christo Iesu*, non in alio aliquo. In eo enim inuenta est redēptio humani generis, idest, in eius sanguine, quæ in nulla alia re poterat inueniri. Non emit nos Christus, q̃a per naturam ipsius semp fueramus, sed redemit, quia captiui peccato tenebamur. Qui enim aliquem redemit, suum docet fuisse quem redemit: Ita Christus nos redemit, quia eius eramus. *Quem* Christum *Deus* pater *proposuit*. i. longè antè præordinauit futurꝝ *propitiationem*. i. expiationem peccatorum nostrorꝝ. hoc est, ut per eū ipse pater expiaret nos à peccatis, & ppitius nobis fieret. Vel *proposuit*. i. in propatulo oībus illū posuit *ppitiationem in sanguine ipsius*. i. ut ipse esset non solum propitiator, sed etiam propitiatio, & illam propitiationem habere mus in sanguine eius, qui in remissionem peccatorū effusus est. Nam absq; sanguinis effusione, sicut iste

A dicit Apostolus, nō fit remissio peccatorum, quia uidelicet nō nisi per sanguinem Christi dari ualet propitiatio & remissio peccatorum. In cuius typo quotiescunque peccata in lege dimitti dicuntur, sanguis hostiæ offertur. Proposuit autem Deus Christū propitiationem per fidem, ut qui in eum crederent, ipsi propitiationem hanc haberent. Vel proposuit eum propitiationem per fidem in sanguine ipsius, quoniā aliter non erit ipse propitiatio alicui, nisi credat eum fuisse sanguinem suū pro redemptione generis humani, & subiūgat huic fidei bona opera, prout poterit. Proposuit inquam eum, id est, in publico posuit per prædicationem apostolorum, hūc esse propitiationem pro peccatis nostris: & hoc fecit *ad ostensionem iustitiæ suæ*. i. ut per eum manifestaret hominibus suam ueram iustitiam, quæ prius latebat, dum putarent hoïes ex operibus legis se posse iustificari. Veram ergo iustitiam ostendit in Christo credentibus, & ostendit eam esse suam, nō hominū, id est à se ipso datam hominibus, nō ab ipsis ortam, nec ex legis operibus habitam. Quam. s. iustitiam ostēdit *propter remissionem præcedentium delictorum*. i. ut remitteret delicta quæ præcesserant non solum in Gentilibus, sed etiam in Iudæis, qui ueram iustitiam necdum nouerant. Omnes. n. peccauerunt. Sed per ostensionem suæ iustitiæ placuit Deo, ut remitteret illis præcedētes culpas, & iustificaret eos ut deinceps iuste uiuerent. Præcedentia enim ob hoc apl's noïauit, ne quis intelligeret illa esse remissa, quæ post acceptam grām cōmittit. Præcesserunt delicta, & hoc factum est, *in sustentatione Dei*, qui nō statim percussit delinquentes, sed diu patienter sustinuit, ut ad pniam cōuerteret. Sustentatione dico, prærogata *ad ostensionem iustitiæ eius*, id est, ad hoc longanimiter sustinuit eos, ut tandem conuersis B ostēderet iustitiam suam *in hoc tempore gratiæ*, quam prioribus tēpibus nō manifestauerat, dum putarent hoïes se p seipsos posse iustificari. Ad hoc inquam sustinuit & iustitiam suam qua iustificari possent hoïes, ostendit, *ut sit ipse iustus*. i. iuste agēs omnia. Iustum nanque fuit, ut qui in futuro seculo iudicaturus est singulos secū dum opera eorum, in isto seculo patiēter eos sustineret, & quid agere deberent illis ostenderet. Iustus ergo est in hac sustentatione & iustitiæ ostensione, quoniam omnia quę facere debuit, fecit. Et per hæc etiam est *iustificans eum qui est ex fide Iesu Christi*, qa dum sustinet, & iustitiam suam ostendit, infundit ipsam iustitiā cordi credentis. Non iustificat eum qui est ex lege, sed eum qui est ex Christi fide. i. ex fide qua creditur in Christū. Ex hac enim datur iustificatio, & non ex operibus legis aut naturæ.

Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quam legem? Factorum? Non, sed per legem fidei. Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis. An Iudæorum Deus tantum? Non ne & gentium? Immo et gentiū. Quoniam quidem unus est Deus qui iustificat circuncisionē ex fide, & pputium per fidem. Legem ergo destruimus per fidem? Absit, sed legem statuimus.

Quando quidem iustitia est Dei, non hominis, & est fide, non ex lege, *ergo ubi est gloriatio tua* ô Iudęe? Idest, ubi est elatio tua, in qua gloriabaris per legis opera te iustificatum? hoc est, non habes materiam gloriādi in lege, quia exclusa est, id est, eiecta & ablata tibi causa gloriandi, eliminata est gloriatio, quam in corde habebas. Et attende per qd. Nam *per quam legem* putas eam exclusam? Putas per legem factorum, id est, operum? *Non* est exclusa per legem factorum, *sed per legem fidei*. i. non per laborem operum, sed per facilitatem fidei. Lex enim fidei est, qua in Christum cre-

C dimus, & auxilium gratiæ eius ad bene agendum precamur. Lex fidei est in spiritu iuuante, lex factorum in litera iubente. Quod lex operum minando imperat, hoc lex fidei credendo impetrat. Lex operum dicit,
Sapien. 8. Non concupisces: lex fidei dicit, Cũ scirem quia nemo potest esse cõtinẽs nisi Deus det, & hoc ipsum erat sapientiæ, scire cuius esset hoc donum, adiȷ̃ dominum & deprecatus sum. Ipsa est illa sapientia quæ pietas uocatur, qua colitur pater lumi-
Iaco. 1. num, à quo est omne datũ optimũ & omne donũ perfectum. Colitur autẽ sacrificio laudis, actionibusq́ gratiarum, ut cultor eius non in seipso, sed in illo glorietur. Ac per hoc lege operum dicit Deus, fac qđ iubeo: lege fidei dicitur. Deo, da quod iubes. Non ergo per legem operum excluditur gloriatio eorum, q cum sibi iuste uidẽtur uiuere, ita glorian-tur quasi non acceperint, sed per legem fidei, quia per eam quisque cognoscit si quid bene uiuit, Dei gratia se habere, & ut perficiatur in dilectionẽ iustitiæ, non se aliunde consecuturum. In lege itaq; factorum, est Dei iubentis iustitia: in lege autem fidei, subueniẽtis misericordia. Hęc est enim lex fidei, qua credimus & oramus per gratiam nobis donari, ut faciamus quod per nosmetipsos implere non possumus, ne ignorantes Dei iustitiam et nostrã uolentes constituere, iustitię Dei non simus subiecti. Vere inquit, per legem fidei exclusa est gloriatio tua, qua de legis obseruatione tumebas: quia nos apostoli *arbitramur*, id est certi sumus, *iustificari* quemlibet *hominem per fidem sine operibus legis* præcedentibus. Non ideo enim Apostolus hoc dicit, ut si q̃s crediderit, nõ ad eum pertineat bene operari: sed ideo potius, ut nemo putet meritis priorum bonorum operum se peruenisse ad do-

D num iustificationis, quæ est in fide. In hoc enim se gẽtibus in Christum credentibus Iudæi præferre cupiebant, quod dicebant se meritis bonorũ operum, quæ per legem sunt, peruenisse ad euangelicam gratiam. Ideoque scãdalizabantur multi qui ex Iudæis crediderant, quod incircuncisis gentibus Christi gratia traderetur. Vnde nunc Apostolus dicit posse hominem sine operibus, scilicet pręcedentibus iustificari per fidem. Nam iustificatus per fidem, quomodo potest nisi iuste deinceps operari, quamuis nihil ante iuste operatus ad fidei iustificationem p̃uenerit, non merito bonorum operum, sed gratia Dei, quæ uacare in illo nõ potest, cum iam per dilectionem bene operatur? Quod si cum crediderit, mox de hac uita discesserit, iustificatio fidei manet cum illo, nec præcedentibus bonis operibus, quia non merito ad illam, sed gratia peruenit, nec consequentibus, quia in hac uita esse non sinitur. Vnde manifestum est, quia quod Apostolus dicit iustificari hominem per fidem sine operibus, non ita debet intelligi, ut accepta fide, si uixerit, dicamus eum iustum etiam si male uixerit, sed ut sciat se quisq; per fidem posse iustificari, etiam si legis opera non præcesserint. Sequuntur enim iustificatum, non præcedunt iustificandum. De illis autem, qui post acceptionẽ fidei nolũt bñ opari, testaẽ
Iacobus, q̃a fides si non habeat opera, mortua est in semetipsa. Post hęc Iaco. 2.
Ap̃s ut ostendat et Gentiles ad istã gratiã debere suscipi sicut Iudęos, ait: *An Iudæorum Deus tantum?* Quasi dicat: Vos putatis q̃ ad uos tantum Deus pertineat, & uos soli gratiam eius suscipe debeatis. Sed nũq̃d hoc uerũ est? An Iudæorũ tantũ est Deus *Non'ne est etiam gentium* sicut Iudæorũ? *Immo*, i. magis hoc eligam dicere: q̃a est

A est *& gentium*, & Iudæorum. i. omnes homines fecit, & similiter de omnibus cura est ei. Non solum uobis, sed & gentibus uenit Christus, uobis ex lege promissus, sed ad illas missus. Propterea multo magis & gentium, quia ante legē sancti in præputio placuerunt Deo. Ob hoc .n. dixit, *immo & gentium*, ut ostenderet magis gentes, quoniam ante fuerūt sancti præputiati quam circuncisi, & Abraham ante circuncisionem fide iustificatus est. Sed Iudæi tumendo dicunt: Gentes idola colendo, Deum dereliquerunt. Quibus respondetur: Et uos. Sed nos, inquiunt, cōuertimur. Et illi, Nobis, aiūt, Christus uenit promissus. Et illis. Nō ergo uester tantum est Deus, quoniam ex Adam nati sumus, & per prophetas prædictum est, gentes Christo credituras. Vere gentium Deus est sicut Iudæorum. Quod cum aliis modis possit probari, hoc unum pono, *quoniam quidem unus est Deus*, nō plures dii. Et in hoc apparet unus esse omnium, quia iustificat omnes per eādem causam: Nam *circuncisionem*. i. circūcisos *iustificat ex fide, et præputium*. i. præputiatos *per fidē*, hoc est enim ex fide, quod per fidē. Nam nec circuncisio, nec præputium sine fide iustificatur. Et quandoquidem homo iustificatur per fidem sine legis operibus, *ergo legem destruimus per fidem? Non, sed statuimus*. Quod Iudæus posset inferre, ipse Apostolus sub interrogatione infert, ut remoueat. Quia, inquit, per fidem iustificari dicimus quemlibet hominem sine legis opere, ergo per fidem destruimus legē? *Absit* ut destruamus eam. *Sed potius statuimus*, id est, firmā & stabilem esse facimus *legem*. Per legem enim, cognitio peccati: per fidem impetratio gratiæ contra peccatum: per gratiam sanatio animæ à uitio peccati: per animę sanitatem, libertas arbitrii: per liberum arbitrium, iustitiæ dilectio: per iustitię dilectionem, legis operatio. Ac per hoc lex nō destruitur, sed B statuitur per fidem: quia fides impetrat gratiam qua lex impleatur, gratia sanat uoluntatem qua iustitia libere diligatur. Vel ita: *Legem ergo &c.* Quoniam Apostolus dicebat hominem iustificari per fidem sine legis obseruantia, ne Iudæi dicerent, Legem ergo destruis, in qua omnes qui crediderunt iusti, circuncisi fuerunt, Non soluo, ait, non destruo, sed confirmo, dum hanc prædico circuncisionem quam illa prædixit. In nouissimis, inquit, diebus circuncidet dominus Deus cor tuum & cor seminis tui. Tunc destruerem legem, si illam mentitam dicerem, hoc est, non cessaturam, cū illa promiserit se esse cessaturam, sicut Hieremias ait. Ecce dies ueniunt, dicit Dominus, & cōsummabo super domum Israel et super domum Iuda testamentū nouum, non secundum testamentum quod feci patribus eorū, in die qua apprehendi manus illorum ut reducerem eos de terra Ægypti: sed hoc est testamētum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorū, & in mentibus eorum super scribam eas. Non destruitur lex, cū impleta cessat: Nō eam destruimus, sed magis statuimus, id est, stare facimus, dum probamus uerum esse, quod dixit de antiquis iustis & de gentibus credituris, & spiritalem circuncisionem uenturam, dum hoc efficit fides quod lex iubet.

Locus obscurus.

Deute. 30.

Hiere. 44

CAPVT. IIII.

Quid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum. Quid enim scriptura dicit? Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam. *Gene. 15.*

Reuocat illos ad caput circuncisionis, ut quod in initio constiterit, id habeatur in toto. Quandoquidē

C fide iustificatur homo sine opibus, & nemo iustificari ualet absq; fide, *ergo quid dicemus*, id est, possumus dicere, *Abraham patrem nostrum* quem imitari debemus, *inuenisse secundum carnem*, id est, secundum carnis circuncisionē, uel secundum carnalia legis opera? Ac si dicat: Nihil iustificationis dicere possumus eum inuenisse secundū carnem, sed potius secundum mentem. circuncisio enim in carne est, fides autem in mente. Et ipse non per circūcisionem, sed per fidem legitur inuenisse iustificationem, sicut generaliter dictum est, omnem hominem posse iustificari per fidem sine operibus. Vel secundum carnem est pater noster, qa ex eo carnis originem ducimus, & circuncisionem carnis ab ipso habemus nos Iudæi. Secundum fidem uero, pater est credentiū ex gentibus. Et quid dicimus eum inuenisse per quod iustus esset? Opera legis? Non. Quia si dixerimus q̃ ex opibus legis sit iustificatus, hoc inconueniens incurremus, q̃ habet gloriam de suis operibus, sed non apud Deum, quod omnino falsum est, quia omnes scimus eum habere gloriam apud Deum. Non ergo ex operibus, sed ex fide iustificatus est. Sicut enim fides sine subsequētibus operibus bonis uacua est, ita qualibet opera bona ante fidem, *Habens gloriam* apud semetipsa uel apud homines, *sed non apud Deum*. Multi enim gloriantur de operibus, & multi pagani propterea nolunt fieri Christiani, quia quasi sufficiunt sibi bona uita sua. Et dicit aliquis talium. Bene uiuere opus est. Quid mihi pceprurus est Christus, ut bene uiuā? iam bene uiuo. Quid mihi necessarius ē Christus? Nullum homicidium, nullum furtum, nullam rapinam facio, res alienas nos concupisco, nullo adulterio contaminor, non inuenitur aliquid in uita mea qđ reprehen datur, & qui reprehēderit, faciat me Christianū. Iste talis habet gloriā, sed non apud Deum. Non aūt sic pater noster Abrahā gloriatus est. Non enim ex operibus legis inuenit iustitiam, utpote qui ante legem fuit, sed potius ex fide, qa pmissis Dei credidit. Vere non ex operibus est iustificatus. *Nā quid dicit scriptura* in Genesi? i. unde dicit scriptura iustificatū Abraham? Ex fide. Testat̄. n. qa *credidit Abraham Deo* pmittenti q̃ semen eius futurū esset multiplex & clarissimum, sicut stellæ cœli, et q̃ ita firmiter credidit, *reputatum est illi* diuinitus *ad iustitiam*. i. per hanc credulitatem non solum liberatus est ab omni originali & actuali peccato, sed & iustus est à Deo reputatus. Ergo ex fide iustificatus est Abrahā. Sed si fidem opera non præcesserunt, tñ secuta sunt. Nā qui prius ex fide iustificatus est in conspectu Dei, postea & ex opibus & iustificatus ēt in conspectu hominum. Vnde & Iacobus apl's in epistola sua cōtra eos qui nolebant bene operari, sed de sola fide præsumebant, ipsius Abrahę opera cōmendauit, dicens: Vis aūt scire ô homo inanis, qm̄ fides sine opibus ociosa est? Abrahā pater noster non'ne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filium suum super altare? Nec est Iacobus in hac sn̄ia contrarius Paulo dicenti, qa si Abrahā ex opibus iustificatus est, habet gl'am, sed nō apud Deum, ac p hoc asserenti, qa non ex opibus est iustificatus. Vterq;. n. uerum dicit. Paulus qppe, cōmendans iustitiā quæ ex fide est, aduersus eos qui fidem negligentes, gl'isbātur de iustitia quæ est ex opib⁹, dixit Abraham non esse iustificatū ex opibus, sed quę fidem pcederent. Iacob⁹ aūt ut dictum est, aduersus illos q pcepta fide torpebant ocio, & putabāt se per eādem fidem, utpote iustificatos, posse saluari, ēt si bona opa non *Al. nō habentes.*

A haberent, dixit Abraham ex operibus esse iustificatum, sed quæ fidem secuta sunt. Unde ut ostenderet se nõ dissentire à Paulo, sed potius concordare, protinus addidit: Vides q̃m fides coopetabat opibus illius, & ex opibus fides cõsummata est, & suppleta est scriptura, dicens: Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiã, & amicus Dei appellatus est. Et adhuc subiecit: Videtis q̃m ex opibus iustificat homo, & nõ ex fide tm̃. Manifestum est n. eum loq de opibus quæ fidem subsequũtur. Quia Paulus sine p̃cedentibus operibus dixit hoiem sola fide posse iustificari. Nemo. n. fidem suis præcedentibus meritis habere potest. Et ideo qui per fidem gratis sibi datã iustificat, non in se, sed in Dño gloriatur: q̃a dum non ex operibus habet fiduciam, per oĩa Deo se intelligit debitorem, nihil inueniens qđ sibi arrogare possit ex meritis.

Gene. 15.

Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei vero qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides ad iustitiam secundum propositum gratiæ Dei, sicut & David dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus. Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus uir cui non imputauit dominus peccatũ.

Psal. 31.

Dixi q̃a Abraham iustus est ex fide. Sed *ei qui operatur* opera legis quæ Aabrahã nõ fecit, uel aliqua bona ut g̃ram mereatur, ut Iudæus se fecisse dicebat, si merces est ei, nõ est ex gratia, sed ex debito meriti sui. Sed siqs quærere uoluerit ante g̃ram, qd meruerit ut acciperet eam, mala sua poterit inuenire, non bona. G̃ra. n gratis datur, unde etiam nũcupatur. Si ergo g̃ra, nõ iam ex operibus. Alioqui gratia iam non est g̃ra. Errat igitur Iudæus uel quilibet alius, qui se putat merito præcedẽtium operum peruenisse ad g̃ram Dei. Quis enim prior dedit illi, & retribuetur ei? Putat ꝙ ipse prior dederit Deo, & pro mercede sui operis acceperit euangelicam g̃ram, qđ non ita est. Huic enim q̃ ante operatur, nõ g̃ra, sed debitum redditur. Illi uero qui non facit opera legis, sed absq̃ præcedenti opere accedit ad fidem, sufficit ipsa fides ed iustitiam. Ita attribuit Apostolus aliis quod de Abraham dixerat. s. ꝙ si est iustus ex operibus, habet gloriam, sed non apud Deum, & ideo ex fide. Vel hoc modo fides in exordio iustificat sine operibus. Sed qui sic iustificatus est, nõ debet deinceps à bonis operibus torpere. Nam ei qui post fidem quam gratis acceperit, operatur opera bona, *non imputatur merces*. i. non recompensatur æterna remuneratio *secundum gratiam*. i. secundum fidem tantum, sed *secundũ debitum* operationis suæ. Ita fit ei qui post acceptam fidem uiuit & bene operatur (non enim aliter à Domino mercedem percipit). Sed *ei qui non operatur*. i. qui postq̃ baptizatus est, nõ habet tempus operandi, uel propter infirmitatem nõ potest operari, quã quam uelit, sed absq̃ opere de hac uita rapitur cum fide & bona uolũtate, huic nihil operanti, sed tantummodo *credenti in eum qui iustificat impium*, id est, in Deum, *reputatur fides eius ad iustitiam*. i. sola fides sufficit ei ad iustitiã, et ita ad salutem *secundum propositum gratiæ Dei*. i. secundum quod Deus p gratiam suam longe ante proposuit, uel secundum gratiam Dei propositam omnibus credere uolentibus. Credẽti, inq̃t, in eum qui iustificat impiũ. Aliud est credere eum, aliud est credere ei, aliud credere in eum. Credere eum, est credere ꝙ ipse sit. Credere ei, est credere quod ipse uera dicit. Credere in eum, est credendo amare, credendo in eum ire, & eius membris incorpari. Et idcirco fides qua creditur in eum, ipsa est sola quam

B

C illc approbat. Credenti in eum qui iustificat impiũ. Impius est, qui non recte credit, etiam si nihil cuiquam auferat, si pauperib⁹ tribuat, si uxorem alienam non cõcupiscat, si nulli fraudem faciat, si depositum reddat, quia hæc omnia facit non ea intentione qua debuit: & idcirco bona non sunt, quæ non de bona radice prodeunt. Quisquis ergo sine fide operari bona uult, impius profecto est. Sed credat in eum qui iustificat impium, ut & ipse ex impio fiat pius: & per fidem iustificatus, possit deinceps opera pietatis & iustitiæ facere. Et qui sic credit, reputatur fides eius ad iustitiam secundũ propositum gratiæ Dei, qui sic per gratiam suam proposuit & decreuit, ut cessante lege fides iustificet. Et hoc dico ego ex gratia fieri, *sicut & David*

Psal. 31. *dicit* hic & in futuro esse *beatitudinem* illius *hominis, cui accepto*. i. ad gratiam assumpto, *Deus fert iustitiam sine operibus* præcedentibus. Magna enim beatitudo est hominis, sine labore legis uel pœnitentiæ fidem per solam grãm promereri scdm propositum Dei, quo ꝓposuit gratis peccata dimittere. Illi accepto fert Deus iustitiã sine operibus, qui per fidem qua primũ Deo credidit, & de præterito absoluitur, & de præsenti iustificatur, & ad fu-

Al. Dei tura fidei opera præparatur. Probare uult Apostolus, & in ipsa lege ꝑdici iustitiam sine operibus ꝓdesse, nec se hoc de suo defendere, sed pro phetæ testimonio confirmare: *Beati, inquit, sunt illi quorum iniquitates sunt remissæ, & quorum peccata* sunt oculis Dei *tecta*. Iniquitas est, cõtra legem uel extra legem agere. Vnde & Græce dicitur ἀνομία, id est, sine lege, quia lex νόμος uocatur. Iniquitas ergo est, à lege deuiare, uel cõtra legem agere. peccatum uero etiam illud dici potest, quod contra quàm natura docet, et cõscientia arguit, delinquitur.

Ex iuxta hunc sensum iniqtas ad Iu D dæos, peccatum autẽ ad gentes pertinere uidetur. Sed utrorũq; culpas Dñs per grãm suam, si crediderint, abluit. Quod .n. remittitur, non est: & quod tegitur, nõ apparet, & ideo non imputatur. Beati sunt illi quorũ iniqtates sunt remissæ in baptismo, uel etiam igne dilectionis postea liquefactæ & consumptæ, sicut illius peccatricis, cui remissa sunt peccata Luc. 7.
multa, quia dilexit multũ. Et quorũ peccata superpositis actibus bonis sunt tecta. Omne. n. qđ tegitur, inferius ponitur: & hoc unde tegitur, desuper dicitur. Quãdo igitur abdicamus mala quæ fecimus, & eligimus bona quæ faciamus, quasi tegimen rei superducimus quã erubescimus uideri. Et ita ante Dei oculos teguntur peccata, dum eis superducuntur bona facta. Potest etiã ad gentes magis pertinere iniquitas, quæ dicitur anomia, id est, sine lege, quia gentes *sine lege* erant. Et possumus totum in baptismo intelligere fieri, id est, et iniquitates remitti, id est deleri: & peccata tegi, ut ultra nõ uideãtur ad pœnam. *Beatus* est etiam *uir* ille, *cui* credenti Dñs ꝓpter fidem suam *non imputauit* ad pœnã *peccatum* originale uel aliquod peccatũ. Sicut .n. Abrahæ reputata est fides ad iustitiam, ita & omni credenti: cum fides ad iustitiam in baptismo reputatur, peccatum utiq; non imputatur.

Beatitudo ergo hæc in circuncisione tantũ manet, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam. Quomodo ergo reputata est? In circuncisione, an in præputio? Non in circuncisione, sed in præputio. Et signum accepit circuncisionis, signaculum iustitiæ fidei quæ est in præputio, ut sit pater omnium credentiũ per præputium, ut reputetur et illis ad iustitiã, & sit pater circuncisionis, nõ his tantum qui sunt ex circũcisione, sed & his qui sectantur uestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abrahæ.

A Quandoquidem Dauid uniuersaliter dicit eum esse beatum, cuius iniquitates uel peccata Deus gratis remittit, *Ergo hæc beatitudo* remissiõis peccatorum *manet tantum in circuncisione*.i.in Iudæis, *An & in præputio*.i.in gentilitate? Id est, cũ constet q beatitudo ista per fidem sit ex gratia, modo quæritur in quibus sit, in Iudæis tantum, an etiam in gẽtibus. Quod ideo quæro, quia constat de Abraham q iustus est per fidem. Et cum hoc constet, quæro in quo statu sit iustificatus, postq̃ est circuncisus uel ante. Et sicut in eo uidebitur, sic ĩ aliĵs credi poterit. Et hoc est: Idcirco quærimus an sit etiã in præputio ista beatitudo, quia *dicimus* omnes & confitemur, *Quia fides Abrahæ reputata est ad iustitiam*.i.fide iustificatus est. *Quomodo ergo reputata est* ad iustitiam? *in circuncisione, an in præputio*? i. cum omnes confiteamur eum per fidem iustificatum, uideamus utrum ꝑpterea sit iustus, qa est circũcisus, an ideo sit circũcisus, qa inuẽtus est iustus. *Nõ in circuncisione* est reputata fides eius ad iustitiã, *Sed in præputio*.i. ante iustificatus ẽ ꝑ fidẽ, q̃ circuncideretur. Nõ ergo propter circuncisionem iustificatus est. Quomodo, inqt, reputata est fides eius? Cum esset in circuncisione, an cum esset in præputio? Si n. fuisset tunc tẽporis in circuncisione, uidetur utiq; à fidei huius gratia exclusum esse p̃putium. Sed erat adhuc tunc in præputio. Et cum in præputio positus per fidem sit iustificatus, iure princeps & pater dicitur omnium credentium in præputio. In præputio est iustificatus. Cur ergo post circũcisus? Nõ hoc superflue factum est, sed *accepit signum circũcisionem*, nõ qua fieret, sed qua ostẽderetur iustus. In p̃putio per fidẽ iustificatus est, & deinde accepit signum circũcisionis .i. circuncisionẽ exteriorem, quæ esset signũ interioris. Signum.n. dicitur, cum per hoc quod uidetur, aliud B aliquid indicatur. Bene ergo circuncisio signum appellatur in Abrahã, quia et ipsa aliud uidebatur, et aliud intelligebatur: quia iam tunc carnalis illa circuncisio signum erat spiritalis circuncisionis, quæ non in carne suscipitur, sed in corde. Et tale signum quod sit *signaculum*.i.habens similitudinem signatæ rei, ut sicut carne libidinis, sic spolietur omnibus primæ natiuitatis sordibus. Et quia nondum dixerat cuius signum, subdit: *Iustitiæ fidei*, id est quæ ex fide. fidei dico, *Quæ est in præputio*, id est, quã ipse habuit existens in pręputio. Vel *signaculum*.i.celans quoddam mysterium. Signaculum enim dicitur, cũ alicui rei seruandæ pro tempore custodia imponitur, quod nemo alius nisi ipse qui impressit, debeat resignare. Sic in circuncisione Abrahæ conclusum est pro tempore mysterium quoddam, quod celaretur inimicis, & seruaretur amicis ad similitudinem sigilli, q sicut iussum est Abrahæ, ut octaua die circuncideretur homo ex eius semine, sic in octaua post finem septem dierum seculi auferretur omnis uetustas & corruptio ab electis Dei. Vel hoc mysterium sigillatum est in eo, quòd Abrahã primo iustificatus est, & post accepit circũcisionẽ, quæ esset signaculum iustitię fidei eius, ut *ipse sit pater credentium per præputium*, id est, in præputio, *& sit pater circuncisionis*. Effectus enim est utriusq; generis pater, his qui sunt in præputio per fidem, & his qui sunt in circũcisione, per carnem. Et hoc Abrahæ sigillum tunc credimus resignandum, id est aperiẽdum, cum plenitudo gentium introierit, & omnis Israel saluus erit. Tunc. n. patenter cognoscetur Abraham esse pater nõ solum gẽtium, sed etiam circuncisionis per fidem. Nam idcirco ante iustificatus est in

Al. designare.

fide, dum adhuc esset incircũcisus: & post circuncidi iussus est, ut ostẽderetur primo pater futurus multarum gentium, & postea illorum qui ex circuncisione credituri sunt. Neq; enim hi qui secundum carnem nascuntur ex Abraham, filij Abrahę dicendi sunt, ni fidem & opera Abrahæ habeant. Hoc itaq; sigillabatur in circuncisione Abrahæ ut sit pater .i. exemplum omnium credentium per pręputium. i. in præputio. Sic. n. dicitur per præputium, pro in præputio, sicut dicere solemus, per illud tempus, pro in illo tempore. uel sit pater per præputium. i. per id quod datum est ei tempore præputij. Si. n. post circuncisionem datum esset, diceretur ex ea hoc accepisse, per hoc quod accepit in præputio. i. per fidẽ sit pater credentium de gentibus, ut reputetur & illis credulitas ad iustitiam. i. ut sicut Abraham in præputio iustificatus est per fidem, ita & illi iustificẽtur credendo, licet præputium nõ exuerint. Et circuncisionem ideo accepit, ut sit pater circuncisionis. i. Hebræorum. Nam ante in præputio iustus fuit, ut esset incircuncisorum iustorum pater: & circuncisus iustus permansit, ut circuncisorum iustorum fieret pater. Fieret inquã pater, *non his tantum qui sunt ex carnali circuncisione* Iudæis: *sed & his*, qui corde sunt circuncisi, nõ carne. i. gentilibus, *qui sectantur uestigia fidei* Abrahę hoc est, qui illum in fide imitantur, ut ita amplè credant sicut ille. *Quæ fides est in præputio patris nostri Abrahæ*. i. apparet in patre nostro Abraham, dũ ipse est adhuc in præputio. Ideo toties repetit de præputio, ut ostendat gentiles eodem modo per fidem iustificari, sicut & Iudæos.

Non enim per legem promissio Abrahæ aut semini eius, ut hæres esset mundi, sed per iustitiam Gene. 17. *fidei. Si enim qui ex lege hæredes sunt exinanita est fides, abolita est promissio. Lex enim iram operatur. Vbi enim non est lex, nec præuaricatio.* D *Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini, non ei qui ex lege est solum, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui est pater omnium nostrum, sicut scriptum est, Quia patrem multarum gentium posui te ante deum cui credidisti, qui uiuificat mortuos, et uocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt.*

Vere Abraham est pater omnium credentium Iudæorum & gentium, quia per fidem adeptus est hanc paternitatem, non per legem. *Non enim per legem* facta est ei *promissio*, quia lex nondum erat. Non per legem, *sed per iustitiam fidei*. i. quam per fidẽ obtinuerat, facta est *Abrahæ* promissio, & *semini eius*. i. Christo. Hæc. s. promissio, *ut ipse esset hæres mundi*. i. possessor aliquorum de toto mundo, qui eum imitarentur: & in Christo qui ex eo nasciturus erat, possideret omnia. Abraham est hæres mundi. i. possidens totum orbẽ per fidẽ, qa ipse est omnibus exemplum fidei, & omnes sancti sunt filij eius per fidẽ. Semen quoque eius. i. Christus, ẽ hęres. i. dominus mũdi scd̃m regiam potestatem per quem benedictio filijs Abrahæ, & cui pater dixit, Dabo tibi gentes hæreditatem &c. Et hæc ꝓmissa fuerant Abrahæ & semini eius, nõ per legem quæ nondum erat, sed per fidem qua ipse Deo crediderat. Et merito. Legis. n. obseruantia pœnã tũmodo effugit, fidei uero meritũ spẽ repromissionis expectat. Et ꝓceptũ seruis iponitur, fides ab amicis quęritur. Vere non per legem, sed per fidem Abraham est hæres mundi: qa si illi *qui sunt ex lege* i. carnales Iudæi, *sunt hæredes*. i. possessores hæreditatis, quam deus Abrahæ promisit, tunc *fides est exinanita*. i. inanis & uacua et inutilis facta, cum gentes per eã nõ possint hæreditare cœlestem patriã, *& abolita*. i. deleta & in irritum deducta est *promissio* Dei, qua dictum est Abrahæ, quia i semine tuo. i. in Chri

Psal. 2.

A sto, benedicentur oēs gentes. i. bene dictionem hæreditate possidebunt. Nam si ex lege tm̄ fierent hęredes, ut Iudæi uolebant astruere, gentes quę lege carent, sine benedictione hæreditatis remanerent. Non ergo per legē Abraham est hæres mundi, qa nec filij eius sunt per legem hęredes. i. ęter nę hæreditatis possessores. Nā si hoc esset, inconuenientia sequerentur, ꝙ scilicet superflua esset fides qua ipse iustificatus est, & qua iustificantur cæteri, cum per eam non posset hæreditas æterna acquiri, et promissio diuina remaneret inexpleta, quæ promisit omnes gētes bn̄dicendas, qm̄ nullus gentilium benediceretur, & ita nulli essent hęredes. Et uere ex lege nō est hæreditas. Nam *lex potius iram operatur*, quia peccantem in se aut lapidari continuo, aut igne cremari, aut alio genere supplicij iubet interfici. Lex iram operatur & præuaricationem. Ex ea. n. est præuaricatio, nā sine ea non est. *Vbi enim non est lex, nec præuaricatio*. i. transgressio. Qui ergo legem non acceperunt, iniqui dici possunt, præuaricatores non possunt. Iudicantur utrique secundum opera sua, sed tamen ira Dei maior est in præuaricatores, qui per legem cognoscunt peccatum, & tamen faciunt. Et ita non potest per legem hæreditas haberi, sed potius ira. *Ideo ex fide* sunt hæredes. Ex fide, quæ est donū misericordiæ, & iustificat credentes, habetur hæreditas, ita *ut secundum gratiam* Dei, non secūdum merita hominum, *firma*. i. uerax & rata *sit promissio*, quā deus fecit Abrahę de multiplicatione filiorum, qui ꝑpetuam hæreditatem essent possessuri. Nō. n. firma esset, sed potius infirma & irrita, nisi ipse per gratiam suam implesset eam. Ideo non de nostræ uoluntatis potestate, sed de sua prędestinatione promisit. Promisit. n. quod ipse facturus fuerat, nō quod homines.

Quia eis faciūt homines bona quæ B pertinent ad colēdum deum, ipse facit ut illi faciant quæ præcepit, non illi faciunt ut ipse faciat quod ꝓmisit. Alioquin ut dei promissa cōpleātur, non in Dei, sed in hominum potestate est: et quod à domino promissum est, ab ipsis reddit̄ Abrahæ. Sed non ita fieri potest, per gratiam ergo dei gratuito muner̄ nobis cōcessam implentur eius promissa, dum ꝑ donū suæ gratiæ facit ut credamus & bene operemur, sicq́ hæredes efficiamur. Firma sit promissio *omni semini* Abrahæ. i. non parti seminis, sed omni semini. Volebant. n. Iudęi quantū ad eos, firma esset: & quātum ad gētiles cassa. Sed nō ita deus promisit cum diceret, in semine tuo benedicētur omnes gentes. Firma sit omni semini. i. omni populo fidelium imitatori Abrahę, *non solum ei qui ex lege est*. i. qui ex ueteri testamēto uenit ad nouum, *sed & ei qui est ex fide Abrahæ*. i. qui non sibi præmissa lege sequitur fidē Abrahæ, qui sine lege per fidem iustificatus esse memoratur. *Qui est pater* non omnium hominum, sed *omnium nostrum*. i. non solum ꝗ ex lege descēdimus, sed et. ꝗ ex fide legi succedim⁹, scilicet & circūcisorum & præputiatorum credētium est pater. i. institutor & exemplum. Ita est pater credērium, sicut in Genesi *scriptum est*, dicente domino, *Quia patrem*. i. auihorem secundum fidem, nō dico Iudæorum, *sed multarum gentium posui te*. Multarum autem nō quarundam, sed oīum. Si ergo pater multarum gentium futurus esse promittitur, rectè nō solum eorum qui ex circuncisione uenīūt, sed et eorum ꝗ ex gentibus credunt, pater nominatur. In eo. n. quòd ipse dicitur pater multarum gentium, superbia confunditur Iudæorum, quia Iudęorum carne, gētium autem fide pater est. Vbi rectè apostolus ex sua interpretatione addidit, *ante Deum cui* Gene. 17.

C *credidisti* significans fidem in interiore homine esse in conspectu Dei, nō in ostentatione hominum, sicut est carnalis circuncisio: & per eandem fidē non per carnem eum esse patrem gētium, quas ante dei oculos in fide generauit. *Qui* deus, sic ut apl'us subiūgit, *uiuificat mortuos*.i. a morte animę suscitat per baptismum iudæos, & *uocat* ad fidem *ea quæ non sunt*.i. gentiles de quibus scriptum est, Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo.
Exo.3. Ipse.n. uere est qui ait, Ego sum qui sum. A quo quisquis recedit, etiam esse amittit, ut iure dicatur non esse. Et tales erant gentes idolis seruientes. Sed ipse *uocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt*.i. gentiles ad fidem adducit, sicut Iudæos qui ob unius Dei cultum dicūtur esse. Vel omnes peccatores siue gentiles, intelligamus mortuos. Et hos.n. deus p gratiam suam uiuificat, ut ex fide uiuant. Et uocat ea quæ non sunt, tanq̄ ea quę sunt. Apud eum quippe iam factum est, quod eius dispositione futurum est, quia de illo per prophetam dicitur, Qui fecit quæ futura sunt. Non dum.n. erāt quibus promitteretur, quando Abrahæ loquebatur, ne quisquam de meritis gloriaretur. Et quibus promissum est etiam ipsi promissi sunt, ut totum corpus Christi dicat, Gratia Dei sum id quod sum. Dum enim deus uocare dicitur ea quæ non sunt, sola gratia uocātis apparet, nō aliquod meritum eorum, qui nec esse adhuc habuerunt quando uocantur. Elegit, inquit, nos ante mundi constitutionem. In mundo isto facti sumus, nec mundus erat quādo electi sumus. Quis hoc explicare sufficiat? Eligūtur qui nō sunt, nec erat qui eligit, nec uane eligit. Eligit tamen, & habet electos quos creaturus est eligendos. Habet autē apud semetipsum, nō in natura sua sed in præscientia sua. Recte. itaq; dicitur uocare ea quæ non sunt tanq̄ D. sint. De Abraham uero subditur.

Qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundum quod ei dictum est, Sic erit semen tuum sicut stellæ cæli, et sicut arena maris. Et non infirmatus est fide, nec consideauit corpus suum emortuum, cum ferè cētum annorum esset, & emortuam uuluam Saræ. In repromissione etiam Dei non hæsitauit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo, plenissime sciens, quia quæcunque promisit, potens est facere. Ideo & reputatum est illi ad iustitiam, non est autem scriptum tantum propter ipsum, quia reputatum est illi ad iustitiam, sed & propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitauit Iesum Christum dominum nostrum à mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram. Gen. 15

Incipit cōmendare fidem Abrahę, ut imitemur. Sæpe.n. iam dixerat eū credidisse, & ideo pergit nunc ostendere, qūo & q̄ firmiter crediderit. Qui credidit in spem habēdi filium per promissionem Dei, & hoc cōtra spem carnis suæ, quæ iam erat quasi per naturam deficiens & frigida, *contra spem*.i. contra hoc qd' prius sperabat se non amplius filium generare, *credidit* eundo *in spem*.i. ut speraret se posse generare, quia deus promittebat. Dum.n. uiridis esset, sperauit scd'm naturam ex iuuencula uxore sobolem habere, nec potuit. Modo autem contrarium sperauit, ut.s. uetulus ex uetula & sterili generaret per Dei potentiam. sicq; contra uetere spem credidit in nouam spem. Maius est.n. sperare contra aliquod insperatum, q̄ simpliciter sperare. *Credidit Abraham ita ut fieret pater multarum gentium*.i. tam ualide credidit, ut propter fidei meritum susciperet ex sua coniuge filium, de quo populus Iudæorum propagaretur, & ex illo populo Christus carnem assumeret, in quem omnes gentes crederent. Hoc enim ordine factus est Abraham pa

ter

A ter multarum gētium. Et hoc iuxta *quod dictum est ei*, diuinitus. *Sic erit semen tuum sicut stellæ cœli, & sicut arena maris.* Nō q̄ essent tot uel carnaľr uel spiritaľr ex eo pcessuri, quot sūt stellę uel arena q̄ numerari non pōt: sed q̄ illi, q̄ ex eo siue carnaľr siue spūaliter erāt nasciturí, ita futuri essent hominib⁹ īnumerabiles, ut stellæ & arena. Mystice uero p stellas intelliguntur spiritales filij cœlo inhærentes, & desuper lucētes fulgore uirtutum: p arenam uero, siue iudæi siue christiani carnales, in infimis corde iacentes, et fructum boni operis non ferētes. Abrahā credidit. Et q̄a posset ad horā credere, et postea deficere, subdit, q̄a *non infirmatus est fide.* Credidit. n. deo p̄mittēti, & in illa fide nō ē īfirmatus .i. debilitatus, cū multas causas infirmādi haberet scdm humanam rationem .f. q̄ nec ipse iam nec uxor eius idonei essent ad generādum. In eo. n. quod credidit, non *considerauit corpus suum emortuum, & uetam emortuam, cum esset ferè centum annorum.* Et licet tanto tempore uixisset, tamen non hoc attendit, nec etiam cogitauit *uuluam Saræ emortuam.* Sara. n. sterilis erat, & cruore menstruo iam destituta: propter quod iam parere nō posset, etiā si sterilis non fuisset. Porrò si fœmina ita sit prouectioris ætatis, ut ei solita mulierum adhuc fluant, de iuuene parere potest, de seniore non potest, quāuis adhuc possit ille senior, sed de adolescentula gignere, sicut Abraham post mortem Sarę de Cethura potuit, quia uiuidam eius ætatem inuenit. Hoc ergo est quod mirum cōmendat apostolus, & ad hoc dicit Abrahę iā fuisse corpus emortuum, qm̄ non ex omni fœmina, cui adhuc esset aliquod pariēdi tempus extremum, generare ipse in illa ętate adhuc posset. Ad aliqd .n. emortuū corpus intelligere debemus, non ad omnia. Nam si ad omnia, nō iam senectus uiui, sed cadauer esset mor- B tui. Sara quoq; magis erat destituta cunctis uiribus generandi. Et tamē nihil horum cōsiderauit Abraham, cum audiret sibi à deo sobolem promitti, sed potentiam promittentis attendēs, nihil difficile esse credidit in his, quæ pmittebat omnipotens. Ita fuit credulus in promissione qua dictū est ei, qm̄ qui egredietur de utero tuo, ipsum habebis hęredem: uel quando audiuit, quia ex Sara dabo tibi filium cui benedicturus sum. *In repromissione etiam Dei.* i. quādo deus iterum ei promisit, quia reuertens ueniam ad te tempore isto, uita comite, & habebit filium Sara uxor tua, *non hæsitauit diffidentia* .i. non dubitauit ut diffideret de completione promissionum, *sed confortatus est fide.* i. omnino fortis & constans factus est in fide, *dans gloriam deo.* i. glorificās deum qui per munus gratiæ suæ daturus erat ei filium contra naturā ex uetula sterili, & per illum filiū in Christo populum credētium plenissime. i. multo intuitu ueritatis & potentiæ Dei, *Al. fidei.* *Sciens quia quæcunq; promisit, potens est etiam facere.* Deus igitur eos quos promisit bonos, facit ut ipsi faciant bona. Neque. n. eos propterea promisit Abrahæ, quia præsciuit à seipsis bonos futuros. Nam si ita est, non suū, sed eorum est quod promisit. Non autem sic credidit Abraham, sed dedit gloriam non humanis meritis, sed Deo plenissime credēs q̄a quæ pmisit, potens est & facere. Non ait, quæ præsciuit potens est & promittere, aut quæ prædixit potens est ostendere, uel quæ promisit potens est præscire, sed quæ promisit potens est & facere. Ipse ergo facit bonos eos q̄ boni fiunt, & ipse facit i bono perseuerare eos qui perseuerant. Hoc. n. promittit deus quod ipse facit. Non. n. ipse promittit & alius facit. Quod iam non est promittere, sed prædice

C re. Cauendum est igitur ne homo se extollat aduersus deum, dicens se facere quæ promisit deus. Ipse.n. & fidem gentium, sicut Abrahæ promiserat, facit qui potens est facere quæ promisit, et omnia bona operatur in sanctis. Hæc ita credidit Abraham, *Ideo & reputatum est illi ad iustitiam.* Diceret aliqs. Quid ad nos ꝙ Abrahã credidit, ꝙ per fidẽ iustificatus est? Hoc illius gloria fuit. Et apostolus: Ipse quidem ita per fidem magnificatus est. Sed tamen non est scriptum tantum propter ipsum.i.propter laudẽ & cõmendationem ipsius, hoc.s. qa reputatum est illi ad iustitiam quod bene credidit, *sed etiam propter nos* ĩstruẽdos, ut pfectum fidei ex illa scriptura caperemus, intelligẽtes quia si ita credamus Deo ut ille credidit, etiam nobis *reputabitur* fides ad iustitiam *credentibus in eum, qui suscitauit Iesum à mortuis* id est, à numero mortuorum ppetua liter separauit, suscitans eũ amplius nõ reuersurum in corruptionem, ꝙ Iudæi non credunt. Suscitauit eum à mortuis, ut nos à uitiorum sordib⁹ faceret resurgere. *Qui Iesus traditus est*, in mortem, ut nos possemus mori delictis nostris. *& resurrexit*, ut nos in uirtutum honestatem resurgeremus iusti. Etenim mors ipsius significat interitum ueteris uitæ nostræ, resurrectio autem gratiam nouæ conuersationis. Traditus est in manus persequentium *propter delicta nostra* tollẽda, ne nos ppter illa traderemur in manus dæmonũ cruciandi, & per mortem iure diabolo destructo, *resurrexit propter iustificationem nostram*.i.ut nos iustificando suscitaret à morte animę, quaten⁹ iuste uiueremus, qđ aliter non poteramus. Traditus est ppter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram. Sonat in eius traditione delictum, sonat in eius resurrectione iustitia. Ergo moriatur delictum & resurgat iustitia.

D CAPVT. V.

Iustificati igitur ex fide, pacem habeamus ad deum, per dominum nostrum Iesum Christum, per quem & accessum habemus per fidem in gratiam istam in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus, scientes quòd tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio uero spem. Spes autem non confundit, quia charitas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. Iacob 1.

Quãdoquidem multis modis hactenus probatum est, non ex operibus legis, nec ex uiribus liberi arbitrij, sed ex fide iustificari hominem, *igitur ex fide* sumus *iustificati*, non ex lege, nec ex nobis. Et nos ita iustificati, *habeamus pacem ad deum*, quam nõ habetis, dum inuicẽ arrogatis falsam iustificationem, alij per legem, alij p uires liberi arbitrij. Quasi dicat. Hęc dissensio cõtra deum est, qua dej meritis uestris gloriamini, quasi p uosmetipsos iustificati. Sed iustificatio quę ex fide est, pacem cum deo facit quia inimicas pręsumptiones humanorum meritorum expellit, & animum deo humiliter subijcit, dum se sola gratia saluari cognoscit. Ex fide sumus iustificati, & tamẽ gratis, qa & ipsa fides donum supernæ gratiæ est. Et cum fides impetrat iustificationem, non gratiam dei aliquid meriti præcedit humani, sed ipsa gratia meretur augeri, ut aucta mereatur et perfici comitante, non ducente: pedissequa, non præuia uoluntate. Itaergo iustificati, iam de cętero pacem habeamus ad deum, quia recõciliati sumus ei per mediatorem Iesum. Non iam à diuina uoluntate discordemus, sed pacem ad deum habere studeamus. *Per dominum Iesum*.i. non p nosipsos, sed per auxilium & gratiã recõciliatoris nostri, *per quem habemus* non solum ablutionem nostræ uetustatis in sanguine ipsius, ut sic ascendamus ad indumentum iustitiæ &

A nouitatis, sed etiam *accessum* habemus per illũ, *in istam gratiam*. i. in hanc uirtutum sublimitatem gratis datam, & hoc non per legẽ, sed *per fidem*. Hoc est dicere, Fides concessa nobis ex gratia, apud deum impetrat et remissionem delictorum & perfectionem omnium uirtutum, per Christum q est ostium, accessimus per fidem in gratiam istam. i. in bonæ uitæ obseruantiam, *in qua stamus*. i. statum rectitudinis habemus, qui in Adam cecideramus: quia qui manet in uitijs, non stat, sed prostratus iacet. Elias uero stabat qui ait: Viuit dominus
3. Reg. 17. in cuius conspectu sto. Stamus, in-
4. Reg. 4. quit, in hac gratia, non cadentes ab illa nec recedentes, *& gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei*. i. in eo quod spetamus gloriam quam habent filij dei. Tantum.n. est quod speramus, quãtum ex se presumere nullus auderet: quia in sola dei uirtute est ut homo in filiorum dei numerũ possit ascendere. Et magna ualde gloria est, per fidem ac spem in numerum filiorũ dei ascisci. Quod adeo magnum est, ut à multis pro ipsa magnitudine incredibile uideatur, eo quod speram⁹ gloriam filiorum Dei nos consecuturos. *Non solum autem* gloriamur de spe gloriæ huius, sed etiam *gloriamur*
Act. 14. per Christi grãm *in tribulationibus*, per quas oportet nos itrare in regnum cœlorũ. Gloriamur sine periculo uanitatis de tolerantia tribulationum, quia nouimus quanta merces inde sequatur. Et hoc est quod gradatim ascendẽdo prosequitur: Gloriamur in tribulationibus, quia sumus *scientes quòd tribulatio operatur* in nobis *patientiam*. i. facit nos esse patientes. nemo enim patiẽs esse potest, nisi in aduersis. *patientia autem* operatur *probationem*, quia cuius patientia uinci non potest, ille perfectus esse probaẽ. Multi enim ante experimentum tribulationis putant se fortes esse, qui in ipso experimento deficiũt & ibecilles esse B appent: & multi prius se putãt infirmos, qui in ipso articulo passionis apparent fortissimi, dum omnia uiriliter patiendo superant. Et ita probationem operatur patientia, dũ & sibi & alijs unumquenq; liquido manifestat, qui antequã pati inciperet, & sibi & alijs ignotus erat. *probatio uero* operatur *spem*, quia unusquisq; ex eo quod per tribulationes insuperabilis esse probatus est, incipit habere spem. i. certitudinẽ futuræ gloriæ quæ humanæ rationi uana uidetur, sed testimonio uirtutis firmatur. Si quis.n. nondum sibi probatus sperat præmium, non sperat, sed præsumit. Nam tribulationes quibus patientia fidelium probatur, non solũ eas debemus itelligere quæ extrinsecus accidunt. i. de damnis uel lãguoribus, uel ex quolibet corporis cruciatu, sed eas etiã quas intus sibi faciunt aut perferunt, dũ in requie po siti semetipsos affligunt & atterunt, obsistendo uoluptatibus suis, refrænando libidinem &c. quæ ad bonũ continentię uel abstinentię pertinẽt, *faciendo*. Ex quibus sine dubio nascitur patientia, quæ probabilis effecta generat spem. Spes autem est bonorum expectatio futurorum. Quę ex primit humilitatis affectum & sedulæ seruitutis obsequium, quæ spes non est inanis, quia non confundit, id est non generat confusionẽ sic speranti, quia quicquid sperauit adipiscitur. ille.n. sua spe cõfunditur qui dicit. Ego quod sperabam non inueni. Vir autem qui per patientiam in tentationibus est probatus non confunditur sua spe: qm̃ magnitudine præmij quod inuenit, exuperaẽ magnitudo spei eius. *Spes non confundit*, qa in deo posita est, qui fallere non potest, quia uerax est: non in homine, q falleret, quia mendax est. In deo posita est, & idcirco sequitur: *quia charitas*

C *Dei*,&c. Vel ita, Spes non facit erubescere, quia impletur. Et cõstat eam esse implendam ex eo, quod iam spiritum sanctum in arram habemus, quo et late diligim⁹. Et hoc ẽ: Quia charitas Dei .i. quã ex Deo habem⁹ per quam Deum & proximum diligimus, *diffusa est*.i. latè & copiose data. *in cordibus nostris*. Vbi enim charitas est, angustia esse non potest, quia mox angustia excluditur, & cor dilatatur, ut tantum habitatorem, id est, spiritum sanctum intra se possit habere. Non enim à nobis ipsis, sed à spiritu sancto possumus habere charitatem. Nam cum dixisset, charitas dei diffusa est in cordibus nostris, ne putaret quisq; à se sibi esse quod diligit deum, continuo addit, *per spiritum sanctum qui datus est nobis*. Vt ergo ames deum, habitet in te deus & amet se de te .i. ad amorem suum moueat te, accendat te, illuminet te, excitet te. Per spiritũ, inquit, sanctum qui datus est nobis, q̃a & deus est & donũ Dei. Et ppter hunc diuitem habitatorem faciebat apostolus quod supra dixit, Gloriamur in tribulationibus. Qũo.n.i his gloriaretur, si egestatẽ intus pateretur? Videbantur foris angustiæ, sed ĩtus latitudo erat. Quid autem facit malus homo cum cœperit tribulari? Foris nihil habet, ablata sunt omnia, in conscientia nullum solatium est. Non est quo exeat, quia dura sunt: non est quò intret, quia mala sunt. Male secum torqueatur necesse est, quia sibi ipse tormento est. Ipse est enim pœna sua, quem torquet conscientia sua. Boni uerò quicquid exterius patiantur, facile per internã consolationem uincunt. Etsi in hac uita, ubi tanta tormẽta sunt, possunt boni & iusti uiri cũ talia patiuntur, non solum æquo animo tolerare, sed etiam in dei charitate gloriari, quid cogitandum est de illa uita quæ nobis promittitur, ubi nullam de corpore molestiam sentiemus? D

Vt quid enim Christus cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impijs mortuus est? uix enim pro iusto quis moritur. Nam pro bono forsitan quis audeat mori. Commendat autem deus charitatem suam in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus Christus pro nobis mortuus est. Multò magis igitur iustificati nunc in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum. Heb.9. 1.Petri.

Cum deus nos diligat, uel nos cũ per spiritum sanctum, spes nostra implebitur. Nam nisi ita sit, frustra passus est Christus. Et hoc est: Vt quid *Christus pro impijs*.i. pro dilectione ipiorum *mortuus est*, nisi ut spes ipleatur? Vel ita: Volens apostolus ostendere plenius uirtutes charitatis, quam p spiritum sanctum diffusam in cordibus nostris dixerat, exponit quibus causis diffusa sit in nobis, asserens Christum non pro pijs, sed pro impijs esse mortuum. Impij nanq; eramus, anteq̃ conuerteremur ad Deũ Christum. Et Christus utiq; mortẽ pro nobis, antequam crederemus, excepit. Quod proculdubio non fecisset, nisi nimiam & abundantissimam erga nos charitatem habuisset uel ipse Christus moriendo pro impijs, uel deus pater unigenitum suũ pro impiorum redemptione tradendo. Vere charitas dei diffusa est i cordibus nostris. Nam quare mortuus est Christus pro nobis, nisi ut charitas dei diffunderetur in nobis, ut diligeremus eum q prior dilexit nos? *ut quid enim* .i. propter quid aliud. *Christus pro nobis mortuus est, cum adhuc essemus infirmi*? .i. indigentes medico. Tam grauiter .n. ægrotabam, ut non aliter q̃ medici morte, sanari possemus. Mortuus est *secundum tempus*.i. non ut alij qui morte detinentur, sed ad horam pro nobis mortem sustinuit, resurgens die tertia, ne desperaremus de eius potentia, cuius apparet in morte

A morte beneuolétia. Mortuus inquã est,& hoc non pro quibuslibet, sed *pro impijs*,id est,pro fœdis & execrandis & à Deo penitus separatis. Et ipse tam magnum fecit, ut pro talibus mori temporaliter dignaretur, ut æternam mortẽ ab eis auerteret. Hinc beneficiorum eius apparet magnitudo,ut qui indebite ab eo tantũ dilecti sumus, consideremus quantum eum diligere debeamus, aut si quid ei præponere debeamus, cum ille nobis impijs nec uitam suã præposuerit, nec mortem denegauerit. Pium enim dominum usq; ad mortem diligere debemus, quẽ pro impijs seruis cruciatum mortis excepisse cognoscimus. Vbi & præsumptio humana reprimitur, ne suis meritis aliquid tribuat. Et uere miranda est eius bonitas, qui pro impijs dignatus est mori. *Vix enim pro iusto quis moritur*,id est,raro est ut aliqs pro iusto moriatur,nedũ pro impio: quoniam dubitat unusquisque mortem subire, etiã si mortis sit causa iusta. Raro dico:nam forsitan potest inueniri ut quis audeat mori pro bono, id est, pro re bona uel pro bono uiro. Quasi dicat: Difficile hoc inuenitur,metu mortis cuncta terrẽte. Vel per iustum ĩtelligatur iustitia legis: per bonum uero,bonitas euangelicæ gratiæ. Et uix pro iusto quis moritur, quia in ueteri lege in qua iustitia est,uix pauci inuenti sunt qui suum in martyrio sanguinẽ fuderint. *Nam pro bono forsitan quis audeat mori* quoniam in nouo testamẽto, in quo bonitas est atq; clementia,innumerabiles extiterunt,qui suas in mortẽ audacter animas tradiderunt. Sed tamen ad comparationem carnalium & mori pro domino trepidantium, tam pauci fuerunt, ut propter raritatem dicatur de eis, forsitã quis audeat mori. Forsitan, dicitur propter eos qui mori necdum audent: quia, propter raritatem eorũ qui audent, B licet sint innumerabiles. Nonnulli uero sic interpretãtur: si ille pro nobis impijs mortuus est & peccatoribus, quanto magis nos absq; ulla dubitatione pro iusto & bono debemus occumbere? Iustum autem & bonũ non putemus esse diuersum, nec aliquam ꝓprie significare personã, sed absolute iustam rem & bonam: pro qua difficulter, sed ĩterdum aliquis inueniri potest qui suum sanguinẽ fundat. Vix pro iusto & bono quis moritur. Dñs autem noster pro impijs & peccatoribus est mortuus in quo laudabilior charitas fulget. Neque enim merita nostra præcesserãt, pro qbus filius Dei moreretur: sed magis quia nulla erant merita, magna erat misericordia. Diceret aliqs: Cum Deus sit omnipotens, & alijs modis nos potuisset liberare, cur filium suũ pro nobis mori uoluit? Ad quod Apl's: Non sine causa Deus id fecit, sed hoc modo *commẽdat charitatem suam in nobis*. Qñ indebite aliquid redditur, tunc charitas cõmendatur. Et quid tam indebitum, q̃ ut sine peccato dominus pius pro peccatoribus seruis impijs moreret? Et in hoc cõmẽdatur nobis charitas patris, qua sic nos dilexit. Cur ergo non fieret mors Christi, ĩmo cur prætermissis alijs innumerabilibus modis, qbus ad nos liberandos uti posset omnipotens, id potissimũ non eligeretur ut fieret, ubi nec diuinitate eius aliqd ĩmutatum est, & de humanitate suscepta tãtum bñficij collatum est hoibus, ut à Dei filio mors tp̃alis in debita redderetur, qua eos ab ęterna morte debita liberaret? Peccata.n.nostra diabolus tenebat, & per illa nos merito tenebat in morte. Dimisit ea ille q sua non habebat, & ab illo est immerito perductus ad mortẽ. Tantum.n. ualuit sanguis ille, ut neminem Christo indutũ in æterna mor-

D

A te debita detinere debeat, qui Xp̄m morte īdebita uel ad tēpus occidit. Cōmendat itaq; Deus pater nimiā charitatem suam in nobis, *quoniā cum adhuc peccatores essemus*, nihil q; nobis nisi pœna deberetur, Xp̄s ꝑ nobis pœnam mortis excepit, ut nos à crucia tu perpetuæ mortis saluaret. Qui ergo pc̄tōribus donauit mortem suā, quid seruat iustis nisi uitam suā? Incredibilius est.n.ꝙ mortuus est æternus, ꝗ ut in æterum uiuat mortalis. Iam quod incredibilius est tenemus. Si propter hoīem mortuus est Deus, non est uicturus homo cum Deo? Non est mortalis uicturus in æternum, ꝓpter quem mortuus est qui uiuit in æternum? Carne tñ sola mortuus est, Mortuus est ꝓ nobis pc̄tōribus. Multo magis ergo salua bit iustificatos. Nā qui fecit qđ maius & difficilius est, multo leuius faciet qđ minus & facilius est. difficilius quippe est pro pc̄tōribus mori & peccata tollere, ꝗ iustos et coope rantes saluare. *Multo magis igitur* nos *iustificati*.i.à peccatis omnibus liberati, *nunc*.i.in hoc tpe gratiæ, *in sanguine ipsius*, sine culpa pro peccatis nostris ef fuso, *salui erimus ab ira*.i.à pœna damna tionis æternæ, *per ipsum* mediatorem & reconciliatorem.

Si enim cum inimici essemus, recōciliati sumus Deo per mortem filij eius, multo magis reconciliati, salui erimus in uita ipsius. Non solum autem, sed & gloriamur in Deo per dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconcilia tionem accepimus.

Vere salui erimꝰ ab ira per ipsum. Nam *si cum essemus inimici*.i. per amorē iniquitatum Deo contrarij, *reconciliati*.i.in pacem reducti sumus Deo *per mortem filij eius, tunc multo magis qui iam sumus reconciliati, erimus salui in uita ipsius*. ga qualem ipse iam secūdum humanitatem habet uitam, talem & nos habebimus. In uita erimus salui, qui per mortē sumus reconciliati. Dedit enim pro nobis mortem suam, et re D conciliati sumus, qui alienati & inimici facti fueramus per transgressionem. Nemo.n.reconciliatur, nisi ex inimicitijs. Inimicos autē nos Deo primi parētis fecit trāsgressio. Quos supra dixerat peccatores, hos nunc inimicos Dei noīat: & quos supra iustificatos in sanguine Christi, nos nunc recōciliatos Deo per mortem filij eius: & quos supra saluos ab ira per ipsum, eos nūc saluos in uita ipsius. Non ergo ante grām istam quo quo modo peccatores, sed in talibꝰ peccatis fuimus, ut inimici essemus Dei. Sed recōciliati sumus ei ꝑ mortem filij eius. Qūo per mortem? An cū irasceretur nobis, uidit mortē filij sui pro nobis & placatus est nobis? Nunquid ergo filius eius usque adeo nobis iam placatus erat, ut ꝓ nobis etiam mori dignaretur: pater uero usqueadeo adhuc irascebat, ut nisi filius pro nobis moreretur, non placaret? Non. Superius.n. dictū est: Cōmēdat aūt charitatē suam Deus in nobis, quoniā cū adhuc peccatores essemus, Christus ꝑ nobis mortuus est. Habebat ergo pr̄ erga nos charitatem, etiā cum inimicitias aduersus eum exercētes deseruiremus peccatis. Et in sequentibus epistolæ huius dicitur: Si Deus pro nobis, qs cōtra nos? Qui etiam ꝓprio filio suo non pepercit, sed ꝓ nobis oībus tradidit illum. Nu nqd ergo si implacatus nobis esset, filium pro nobis tra deret? Veraciter.n. dictum est ei, qa nihil odisti eorū quæ fecisti. Sed tñ nihilo minus ueraciter ei dictū est, Odisti omnes qui operantur iniquitatem. Proinde miro modo & diligebat nos, & oderat. Diligebat quales ipse fecerat, oderat quales ꝑ operationem iniquitatis fueramus ꝑ nos facti. Et quadā iustitia Dei in pt̄atem diaboli traditum erat genus humanum, peccato primi hoīs in omnes

Roma 8.

Sapien. 11.

Psal. 5.

D A utriusq; sexus cõmistione nascentes originaliter transeunte, & parẽtum primorum debito uniuersos posteros obligãte. Si ergo cõmissio pctõrum propter iram Dei iustã hoiem subdidit diabolo, pfecto remissio peccatorum per reconciliationem Dei benignã eruit hoiem à diabolo. Nõ enim sicut hominis animi pturbatio, est ira Dei, sed iusta uindicta uocatur eius ira. Et si iusta diuina uindicta tale nomen accepit, etiam reconciliatio Dei, quę non recte intelligitur, nisi cum talis ira finitur. Nec aliter inimici eramus Deo, nisi quẽadmodum iustitię sunt inimica peccata. Quibus remissis tales inimicitiæ finiuntur, & reconcilianẽ iusto quos ipse iustificat. Quos tñ etiam inimicos utiq; dilexit, qñ quidem pro his cum adhuc inimici essent, filium tradidit. Quòd ergo reconciliati sumus Deo per mortem filij eius, nõ sic intelligatur, quasi nos ideo reconciliauerit ei filius, ut iam inciperet amare quos oderat, sicut reconciliatur inimicus inimico, ut inde sint amici & inuicem diligãt qui oderant inuicem, sed iam nos diligẽti reconciliati sumus ei, cum quo propter peccatum inimicitias habebamus. Et per hanc reconciliationem à diabolo sumus erepti, qui non potentia Dei, sed iustitia superandus fuit. Nam qd oipotente potentius, uel cuius creaturæ potentia ualet ei cõparari? Sed cũ diabolus uitio peruersitatis suæ factus sit amator potentiæ & desertor oppugnatorq; iustitiæ, in quo hoies magis eum imitantur, placuit Deo ut non potentia diabolus, sed iustitia uinceretur, atque ita & hoies imitantes Christũ, iustitia quærerent diabolum uincere, nõ potentia. Quæ est igitur iustitia qua uictus est diabolus à Christo? Quia cum in eo nihil morte dignum inueniret, occidit eum tñ. Et utiq; iustũ est ut debitores quos tenebat, liberi dimittantur, in eum credẽtes quem B sine ullo debito occidit. Hoc est qd iustificari dicimur in sanguine Xpi. Sic quippe in remissionẽ pctõrum nostrorum innocens ille sanguis effusus est. Hoc est quòd recõciliari Deo dicimur per mortem filij eius. Remissis.n. peccatis nostris, finiuntur inimicitiæ, & pacem cum Deo assequimur, à quo nos sola peccata dirimebant. Sic ergo per mortem eius *reconciliati multo magis salui erimus in uita ipsius*, qui in uita uostra perieramus. Nam si mors ipsius tãtum potuit ut illud faceret quod difficilius erat, tunc uita .i. resurrectio & gloria eius illud facere poterit, ubi minor difficultas est. *Non solum autem* salui erimus in futuro, *sed etiam nunc gloriamur* spe *in Deo*.i. in eo quòd consideramus nos cum Deo futuros in illa gloria. Vel non in nobis, sed in Deo gloriamur: nec per nos, sed *per dominum nostrũ Iesum Christum per quem nunc* iam in præsenti uita *reconciliationem accepimus* secundũ ea quę superius disputata sunt.

Propterea sicut per unum hominẽ in hunc mũdum peccatum intrauit, & per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccauerunt. Vsq; ad legem enim peccatum erat in mundo. Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset. Sed regnauit mors ab Adam usque ad Moysen, etiam in eos qui non peccauerunt, in similitudinem præuaricationis Adæ, qui est forma futuri.

Nunc prolixius disputare inchoat de duobus hominibus: uno primo Adam, per cuius peccatum & mortem tanq; hæreditarijs malis & posteri eius obligati sumus: altero aũt secundo Adam, qui non homo tantum, sed et Deus est. Quo pro nobis soluente quod non debebat, à debitis & paternis & proprijs liberati sumus. Proinde quoniam propter unũ illum tenebat diabolus omnes per eius uitiatam carnem concupiscentialiter generatos, iustum est ut pro

C pter hūc unum dimittat omnes per ipsius īmaculatam gratiam spiritaliter regeneratos. Nam quia dixerat Apostolus nos esse per Christū Deo reconciliatos, pergit ostendere q̄ cōuenienter per unum obedientem simus reconciliati, qui per unū inobedietem fueramus à Deo separati. Recōciliationem accepimus per Christum. *propterea*, id est, qa per unum sumus reconciliati, idcirco *sicut per unum hominem intrauit peccatum ĩ orbem, & per peccatum mors*, ita subaudi per unum redemptorem reddita est iustitia, & p iustitiam uita. Per unum hominem qui primus peccauit, intrauit originale peccatum in hunc miserū mundum, id est, in uniuersum genus humanum: quoniam peccādo omnem suam stirpem in seipso tanq̄ in radice uitiauit, ut quicquid prolis ex simul damnata per quā peccauerat, coniuge per carnalem concupiscentiam (in qua inobediente pœna similis retributa est) nasceretur, traheret peccatū originale. Sicut enim Christus, in quo omnes uiuificabuntur, præter id quòd se ad iustitiam exemplum imitantibus præbuit, dat etiā sui spiritus occultissimam fidelibus gratiam, quam latenter infundit & paruulis baptizatis: sic & Adam in quo omnes moriūtur, præter id qd' eis qui præceptum domini uoluntate transgrediuntur, imitationis exēplum est, occulta etiam tabe carnalis concupiscentiæ suæ* tabefecit in se omnes de sua stirpe uenturos. Peccatum. n. generationis hîc intelligitur, nō imitationis. Nam sicut à muliere initium peccati fuit, sic initium gn̄ationis à uiro est. Prior. n. uir seminat, ut fœmina pariat. Ideo p unū hoiem peccatū intrauit in mundū, quia per semen generationis intrauit, qd' à uiro excipiens fœmina concipit. Opus hoc castum in coniuge nō habet culpā, sed origo peccati ita hit secum debitā pœnā. Non. n. maritus, qa maritus, mortalis nō est, aut aliunde nisi pc̄tō mortalis est. Itaq; per unum hoiem peccatum intrauit in mundum, & per pecatum mors: qa si homo non peccasset, nunq̄ moreretur. *Et ita in omnes homines* pc̄tm̄ siue mors *pertransiit*, ut nullus ex uiro & fœmina genitus, īmunis esset à peccato & morte. Notandū est. n. qd' dicitur, pertransiit. Inde est paruulus reus. Pc̄tm̄ nondum fecit, sed traxit. Etenim illud pc̄tm̄ nō in fonte mansit, sed pertransiit in oēs per uitiatā carnem genitos: *In quo*. i. in primo homine *omnes peccauerūt*, quia qn̄ ipse peccauit, oēs in illo erant, & tota humani generis massa in illo est īfecta peccati ueneno. Sic etenim in xp̄o iustificātur, oēs q credunt in eum pp̄ occultam cōicationem et inspirationē gratiæ spiritalis: qa quisquis adhæret dn̄o, unus spiritus est cum eo. Et sicut per peccatum primi hoīs qd' in omnes pertransiit, amisimus uitam: sic per iustitiam secundi hoīs, quæ in omnes qui membra eius fiūt, diffunditur, recuperabimus uitam. Dixi quia peccatum in omnes pertransiit, & uere dixi. Nam ab Adam usq; ad legem peccatum originale in omnibus fuit. De Iudæis non probo, q fuerint sub originali peccato, quia legem habebāt, et se esse sub illo per legem cognoscere poterant: sed de illis, qui ante legem fuerant, & peccatum originale non cognoscebant. Nam usq; ad legem Moysi peccatū illud erat in toto mundo. Erat quidem, sed non imputabatur, id est, nō intus in anima esse putabatur aliquod huiusmodi peccatum, cū lex non esset, quæ casum primi hominis, ex quo pecatum illud propagatum est, intimaret. In omnes itaque peccatum illud pertransiit, quia etiā ante legem, cum non ita uideretur, lege non docente. Vel ita: Quoniam

*Al. tabificauit.

D

A niam Iudæi uellent dicere iustitiam & uitam esse redditam per legem po tius quam per Christum, ut Apostolus docebat, ostēdit Apostolus iustitiā non potuisse reddi per legē, quæ pec catum auferre non ualuit. Nam *usque ad legem*. i. quādiu lex mansit, *peccatum* originale *erat in mundo*. i. non fuit dele tum per legem. Istud usque, nō est ter minale, sed cōprehensiuum, sicut cū dicit: Et uitā usque in seculum. Vsque ad legem fuit peccatum, quia nec lex potuit illud auferre, quę subintrauit ut magis abundaret peccatum, siue naturalis lex, in qua quisque iam rōne utens, incipit peccato originali ad dere & propria: siue ipsa quæ scripta per Moysen, populo data est. Quod igitur ait, quia usque ad legem pecca tum erat in mundo, non idcirco di ctum est, quod deinceps non fuerit, sed quia non poterat per literam legis au ferri, qđ solo poterat spiritu grāæ. Ne quisque ergo fidens uirib⁹, nō dico uolū tatis, sed potius uanitatis suæ, puta ret libero arbitrio legē potuisse suffi cere, & Xpi grām derideret, ideo ait Apłus, quia usque ad legem peccatū erat in mūdo. Et addidit: *Peccatum au tem non imputabatur, cum lex non esset*. Non dixit, Non erat, sed non imputabat̃. id est, ignorabatur, & peccatum esse non putabatur. Neque. n. à dño Deo, tanquam non esset habebatur, sed ab ho minibus cæcis nesciebatur: quia non erat lex, qua arguente demonstrare tur siue rationis in paruulis, siue lex literæ in populo. Ante legem non im putabatur peccatum, sed regnauit mors, secure possidente homines dia bolo pro impunitate credita, usque ad Moysen, per quem reddit cognitio unius Dei. Prius enim aut ignora bant Deum homines, aut non puta bant eum curare quid egissent. Sed ubi lex data est, nouerunt Deum cu rare humana & iudicare. *Regnauit*, in quit, *mors ab Adam usque ad Moysen*, id est, à primo homine usque ad ipsam etiā B legem, quæ diuinitus ꝓmulgata est: quia nec ipsa potuit regnum mortis auferre, quæ nō regnat utique nisi per peccatum. Regnū enim mortis uult intelligi, quādo ita dominatur in ho minibus reatus peccati, ut eos ad ui tam æternam, quæ uera uita est, ue nire non sinat, sed ad secundā etiam, quæ pœnaliter æterna est, mortē tra hat. Hoc regnum mortis sola in quo libet homine gratia destruit Saluato ris, quæ operata est etiā in antiquis sanctis, quicunque antequam in car ne Christus ueniret, ad eius tamē ad iuuantem gratiam, non ad legis lite ram, quæ iubere tantum, nō adiuua re poterat, pertinebāt. Quod autem dicit, Vsque ad Moysen, id est, usque ad finem legis & initium gratiæ mortē regnasse, eo genere locutiōis ait, quo dicimus, uerbi gratia, fuerūt Hunni usque ad Atilam. Non. n. principium regni eius, sed finē designamus. Sic & usque ad Moysen, id est, usque ad fi nem legis & principium gratiæ, pe stis late diffusa per orbē regnabat, quia medicus deerat. Vbi uero de cœ lo medicus aduenit, mors potestatē perdidit. Ergo in omnibus regnauit mors ab Adā usque ad Moysen, qui Christi gratia non adiuti sunt, ut in eis regnum mortis destrueretur. Ve re in omnibus, *etiam in eis qui non pecca uerunt in similitudinem præuaricationis Adę*, id est, qui nōdum sua & propria uo lunate, sicut ille, peccauerūt, sed ab illo pecatum originale traxerunt. Quia in seipsis cum iam non nati es sent, nec ratione adhuc uterent̃, qua ille utebatur quando peccauit, nec præceptū accepissent quod ille trans gressus est, solo originali uitio tene bātur obstricti, per quod eos regnū mortis traheret ad condemnationē, quod est occidi in gehenna. Potest & sic intelligi, ut cum dixisset, regna uit mors etiam in eis qui non pecca

C uerunt, quasi nos moneret quare in eis regnauerit qui non peccauerunt, adderet in similitudinem præuaricationis Adę, id est, quia erat in horũ membris similitudo præuaricationis Adæ. *Qui est forma futuri*, quia ipse formã mortis influxit posteris suis. In illo enim cõstituta est forma condemnationis futuris posteris, qui eius propagine crearẽtur, ut ex uno in condemnationem nascerentur, ex quã non liberat nisi gratia Saluatoris. Vel forma est futuri, id est, Christi partim à simili, partim à contrario. A simili, quia sicut Adam sine patre à Deo ex uirgine terra factus est, ita Christus ex uirgine Maria sine semine à Deo creatus est. Sicut ille est pater omnium secundum carnem, sic Christus secundum fidem. Dormuit Adam ut fieret Eua, mortuus est Christus ut fieret ecclesia. Dormienti Adæ facta est Eua de latere, mortuo Christo lancea percussum est latus, ut profluerent sacramenta quibus formaretur ecclesia. A contrario quoque est Adam forma Christi, ut quomodo per illius inobedientiam peccatores constituti sunt multi, ita per Christi obediẽtiam iusti constituantur multi. Et sicut in illo omnes moriuntur, sic & in Christo omnes uiuificentur. Sicut enim mãducatum est ab Adam, suadente diabolo, & omnes qui nascuntur ex eo, morti addicti sunt: ita ieiunatum est à Christo, & omnes qui per eum renascuntur, uitæ æternæ restituuntur. Sicut ille communicare potuit filijs peccatum & mortem, sic iste suis iustitiã suam & uitam. Sicut ille est pater præsentis seculi & princeps discordiæ, sic iste pater futuri seculi & princeps pacis. Sed non sicut delictum, ita & donũ.

Esa. 9.

Si enim unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia Dei & donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Et non sicut per unum peccatum, ita & donũ. Nam iudicium quidem ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in iustificationem. Si enim unius delicto mors regnauit per unum, multo magis abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes in uita, regnabunt per unum Iesum Christum. Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem uitæ. Sicut enim per unius hominis inobedientiam peccatores constituti sunt multi, ita & per unius obedientiam iusti constituentur multi.

D

His uerbis declarat Apostolus, qualiter Adam forma Christi sit à contrario, & qualiter eadem forma non sit ex omni parte conformis. Nam similes qdem à cõtrario sunt, sed tamen in hoc differunt, quòd nõ sicut delictum Adæ, ita & donum Christi: quia plus boni Christus cõfert, quàm ille mali. Similes enim sunt Christus & Adam, sed non sicut delictum, ita et donum, id est, nõ sic est efficax peccatum Adæ ad damnationem, ut grã Christi ad saluationem. Quamuis enim delictum et donum in hoc sint similia, quòd sicut delictum operatur discordiam ĩter nos & Deum, & tandem in nobis mortem, ita donum reconciliationem et æternam beatitudinem: atque sicut per unum hominem intrauit peccatum in omnes, & per peccatũ mors, ita donum per unũ uenit in omnes, & per donum uita: in hoc tamen differunt, quòd delictum operatur in omnibus mortem temporalem, donum autem uitam sempiternam. Plus ergo præstat Christus regeneratis, quàm nocuit Adam generatis. Et uere donum est maius & potentius quã delictum. Nam si delictum unius adeo potuit & efficax fuit, ut multos duceret in mortem, multo magis abundauit gratia Dei, id est, remissio peccatorum, quam Deus gratis dat sine præcedenti merito hu

A mano: & donum, id est, largitio uirtutum. Hæc inquam gratia & donatio, abundauit in gratia unius hominis Iesu Christi, id est, in perfectione uirtutum quæ in homine Christo est & abundauit in plures, id est, in omnes suos abundanter uenit. Non in plures transit gratia quàm delictum neque enim plures iustificantur quàm condemnantur, cum iniqui multo plures sint: sed in plures dictũ est, uelut si diceret, non in paucos. Neque enim pauci, sed plures sunt, in quos redundat ista gratia. Et multo magis abundat quàm delictum, quia omnes qui per Christum liberantur, temporaliter propter Adam moriuntur, propter ipsum autem Christum sine fine uicturi sunt. In eo autem quod præmisit. *Si enim unius delicto multi mortui sunt,* dum diceret multi, & non omnes, innuit se dicere de illis, in quibus delictum Adæ mortem animæ fecit. Sed *gratia Dei multo magis abundauit*, quia primus parẽs unum delictum in omnes misit, Christus autem etiam delicta illa quæ homines propria uoluntate addiderunt originali, in quo nati sunt, gratia sua soluit, & iustificationem atque uitam æternam dedit. *Et non sicut per unum* peccantem uenit condemnatio, *ita & donum* gratiæ post datum est, qa maius est donum quàm delictum. Ostenderat delictum & donum differre secũdum effectum, quia delictum genuit mortem, donum autem uitam: & nunc rursum ostendit quòd alio modo differunt, quia non sic, sed copiosius est donum gratię per unum Christum donantem, sicut fuerat delictum per unum Adam peccantem. Non solum in hoc inquit, non æqualis est forma, quia Adam temporaliter nocuit eis quos in æternum Christus redemit: sed etiam quia illius uno delicto posteri eius, nisi à Christo redimantur, traduntur in condemnationem: Christi autem redemptio etiã multa delicta dissoluit, quæ originali sunt addita. Et uere ita est. *Nam iudicium quidem*, id est, sententia diuini iudicij *ex uno* delicto Adæ ducit *in condẽnationem* sed *gratia*, id est, gratuitum donum Dei *ex multis delictis* in baptismo liberans ducit *in iustificationem*, quia non solum ignoscit, sed & iustificat. ideo dixit iudicium ex uno delicto in condemnationem, quia sufficeret ad condẽnationem, etiam si nõ esset in hominibus nisi originale peccatum. Quamuis enim condemnatio grauior eorum sit, qui originali delicto etiam propria coniunxerunt, & tanto singulis grauior, quanto grauius quisq; peccauit, tamen etiam illud solum quod originaliter tractũ est, nõ tantum à regno Dei separat, uerum & à salute ac uita æterna facit alienos, quæ nulla esse alia potest pręter regnum Dei, quo sola Christi societas introducit. Ac per hoc ab Adam in quo omnes peccauimus, non omnia nostra peccata, sed tantum originale traximus: à Christo uero, in quo omnes iustificamur, nõ illius tãtum originalis, sed etiam cæterorum quæ ipsi addidimus, peccatorum remissionem cõsequimur. Et ideo non sicut per unum peccatum, ita est & donum. Nam iudiciũ quidẽ ex uno delicto si non remittitur, id est originali, in condemnationem iam potest ducere: *gratia uero ex multis delictis* remissis, hoc est, nõ solum originali, uerum etiam omnibus cæteris *ad iustificationem* perducit. Quicũq; enim ex illo uno homine multi in se ipsis futuri erant, tunc in illo unus erãt. Proinde illud peccatum solius esset, si ex illo nullus exisset. Porrò autem in quo erat natura communis, ab eius uitio nullus est immunis. Sed inde sola Christi gratia liberat, quæ non secũdum merita homi

C num, sed gratis datur, quoniã Deus misericors est: nec omnibus datur, quoniã Deus iudex est: & iusto eius iudicio in aliis demonstratur, quid in eis quibus datur, conferat gratia. Non ergo simus ingrati ei, qui secundum placitum uoluntatis suæ tam multos liberat de tam debita perditione, ut si inde liberaret neminem, non esset iniustus: sed qui liberãtur, gratiam diligant: qui non liberãtur, debitum agnoscãt. Si. n. in remittendo debitum apparet bonitas, & in exigendo æquitas, laudent misericordiam qui liberãtur, non culpent iudicium qui puniuntur. Dixerat autem quod gratia nos à multis delictis emundans iustificauit, & nunc consequenter adiungit, quod per illorũ delictorũ remissionem & iustitiæ adeptionem non solum uiuemus, sed & regnabimus, & hoc per Iesum Christum. Sed præmittit inde quasi quandam probationem: quia si in peccato Adæ moriebamur, multo magis in gratia Christi uiuemus. Et hoc ẽ gratia Dei nos à delictis multis liberans & iustificans, saluauit à condẽnatione cæterorum, quia per illam regnabimus. Nam *mors per unum* in cæteros transiens, *delicto*, id est, ob delictum unius, *regnauit*, id est regnũ occidendi omnes potenter obtinuit. Vel per unum regnauit, quia sic in omnibus regnũ obtinuit, ut in illo uno qui primus peccauit, haberet initiũ regni sui. Siue per unũ (ut diximus) in cæteros uenit, quia quas uires in illo habuit, in omnes posteros exercuit. Et si mors ita per unum in delicto unius regnauit, tunc multo magis regnabunt *per unum Christum, accipientes*, id est, non à se, sed à Deo habẽtes *abundantiam gratiæ*. i. remissionẽ peccatorum abundantem: quia nõ solum originale, sed & actualia remittunt, & abundantiam *donationis*, id est, spiritualium charismatum, *& iustitiæ*, id est,

al. à Christo.

bonæ operationis. Isti inquam, qui D hæc diuinitus consequuntur, regnabũt per unum Iesum Christum. Regnabunt multo magis quàm in eis mors regnauit, quia ipsi regnabunt æternaliter, mors autẽ regnauit temporaliter. Itaque ob unius delictum mors regnauit per unum, quia mortis uinculo tenebantur omnes in illo uno, in quo omnes peccauerunt, etiam si propria peccata non adderent. Alioquin nõ ob unius delictũ mors per unum regnauit, sed ob delicta multorum per unumquenque peccantem. Sed abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipiunt, quia nõ solum eis peccatum illud, in quo omnes peccauerunt, sed etiam quæ addiderunt, gratia remissionis deletur: eisque tanta iustitia donatur, ut cum Adam consenserit ad peccandum suadenti, nõ cedant isti etiam cogenti. Qui multo magis in uita regnabunt, quia in æterna uita sine fine regnabunt magis quàm in eis mors temporaliter & cũ fine regnauit. *Igitur sicut per unius &c.* Quoniam multa interposuerat ad propositam probationem pertinentia ostendendo donum efficacius esse quàm delictum, & esse multiplicius quàm delictum, repetit antecedens, ut conuenienter subinferat ipsum cõsequẽs. Et hoc est: Quoniam *per unius delictum trãsiens in oẽs homines* peruentum est ab hoĩbus *in condemnationem*, igitur & *per unius iustitiam in oẽs homines* transeuntẽ, peruenit *in iustificationẽ*, quæ est causa *uitæ* perennis. Et sicut illud factũ est, sic fit et istud .i. quàm digne illud, tam digne & istud. uel ita: Quandoquidem Adã est forma Christi, & quia maius est donũ Christi atque plus cõfert, igit sicut iuste per delictũ unius trãsiens in oẽs hoĩes, itum est in cõdemnationẽ corporis & aĩæ, sic iusto iudicio etiam per unius iustitiã uenientẽ in oẽs hoĩes electos, itum est in iustificationẽ, ut participatio-

A ne iustitiæ Christi iustificentur, quæ iustificatio est causa uitæ, sicut condemnatio causa mortis æternæ. Sicut ibi delictum solum sine actuali peccato omnes præcipitauit in condemnationem, & sic in mortem, ita sine nostro opere præcedente gratia Christi nos duxit ad iustificationē, & sic ad uitam æternam. Eam quippe iustificationem dicit, qua Christ⁹ iustificat impium. Quæ iustificatio transit in omnes homines, non quia omnes homines ueniāt ad gratiam iustificationis Christi, cum tā multi alienati ab illa in æternum moriantur: sed quia omnes qui renascuntur in iustificationem, non nisi per Christum renascuntur, sicut omnes q na scuntur in condemnationem, non nisi per Adam nascūtur. Nemo est qp pe in illa generatione præter Adam, & nemo in ista regeneratione præter Christum. Ideo dictū est omnes & omnes. Nam si aliqui possent carne generari non per Adā, et aliqui spiritu regenerari non per Christum, nō liquido omnes, siue hîc, siue ibi, diceretur. Eosdem autem omnes, postea multos dicit. Possunt quippe in aliqua re oēs esse, qui pauci sunt. Sed multos habet gñatio carnalis, multos & spiritalis, quāuis non tā multos hęc spiritalis q̄ illa carnalis. Sed tamen sicut illa omnes habet homines, sic ista omnes iustos homines: quia sicut nemo pręter illum homo, sic nemo præter istam iustus homo, & in utraq; multi. De quibus subditur: *Sicut enim per inobedientiam*, &c. Et determinat apostolus delictum unius & iustitiam unius, ut sicut ille merito peccati multos perdidit, sic et iste merito iustitiæ inde liberasse uideat. Vere sicut delictum unius condemnauit omnes, sic iustitia unius iustificat oēs. Nam sicut per inobedientiā unius primi hominis, quæ est delictum ipsius, peccatores constituti sunt multi. i. oēs qui ex eo nati sunt B originale peccatū ex eo traxerūt, ita & per obedientiam unius hominis Christi, constituentur multi iusti. i. iustificabūtur fide incarnationis & passionis eius, in qua fuit obediens usq; ad mortem. Ideo hic Christum hominem dicit, cū sit & deus, neq; existimet uel antiquos iustos, p deū tm̄modo Christum. i. per uerbū qđ erat in principio, non etiam per fidē incarnationis eius, qua et homo est, potuisse iustificari. Hîc finitur disputatio de duobus, Adam. s. & Christo, ex quibus alter nobis peccatum & mortem intulit, alter iustitiam & uitam reddidit. Sequitur.

Lex autem subintrauit ut abundaret delictū. Vbi autem abundauit delictum, superabundauit gratia, ut sicut regnauit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per iustitiam in uitam æternā, per Iesum Christum dominum nostrum.

CAPVT. VI.

Quid ergo dicemus? Permanebimus in peccato ut gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc uiuemus in illo?

Supra dixerat quia usq; ad legem peccatum in mundo fuit, quod non originale tm̄, sed omne peccatum intelligi uoluit. Et ideo usq; ad legem fuit, quia nec lex potuit illud auferre. Vsq; ad legē. n. dictum est, ut etiā ipsam legem sententia ista concluderet, q̄uo dictum est in euangelio, omnes generationes ab Abraham usq; Matt. ad Dauid, generationes quatuordecim. Non. n. excepto Dauid, sed ipso etiam cōputato, numerus iste completur. Sic lex non est extra permansionem peccati, qđ dictum est, usq; ad ipsam fuisse. Immo sicut nunc dicitur, *lex subintrauit ut abundaret delictum.* Intrauerat. n. in mundum ab initio peccatum siue delictum, sed lex subintrauit. i. subsequenti tempore ītrauit, nō ut per eam finiretur delictū, sed ut abundaret ex pręuaricatione. Legē. n. siue naturalē intelligamus,

A quæ in eorum apparet ętatibus, qui iam ratione uti possunt: siue conscri ptam, quæ data est per Moysen, quia nec ipsa potuit uiuificare & liberare à lege peccati & mortis quæ tracta est ab Adam, sed magis addidit præuaricationis augmētum. Vbi. n. non est lex, nec præuaricatio. Præuaricata ergo lege, quæ in paradiso data fuerat, nascitur homo ex Adam cum lege peccati & mortis, de qua dicitur, Video aliam legem in membris meis, &c. Quæ tamen nisi mala consuetudine postea roboretur, facilius uincitur, non tamen sine gratia Dei. Lege autem alia præuaricata, quæ est in usu rationis animæ rationalis, in ętate hominis iam ratione utentis, præuaricatores fiunt oēs peccatores terrę. Pręuaricata uero lege, etiam illa quæ data est, per Moysen, multò amplius abūdat delictū. Lex ergo subintrauit, ut abundaret delictum, siue cum hoīes negligunt quod deus iubet, siue cum de uirib⁹ suis præsumentes, adiutorium gratiæ non implorant, & addunt infirmitati superbiam. Qui. n. tales sunt, ignorant qua dispensatione lex data sit. Non enim data est lex quę posset uiuificare, quia gratia uiuificat per fidē. Sed data est lex, ad ostēdendum quantis peccatorum uinculis constringerentur, qui de suis uiribus ad implendam iustitiam pręsumebant. Et ideo peccata non minuit, sed adiecit. Non tamē propter hunc effectū data est, sed ex hominum prauitate hoc contigit. Non. n. uitio legis, sed illorum sic abundauit peccatum, cū & cōcupiscentia ex prohibitione ardentior facta est, & peccantibus cōtra legem pręuaricationis crimen accessit. Non ergo Iudęi de lege gloriētur, quia non sunt per eam iustificati, sed abundantiori delicto grauati. Ideoq; magis humilientur & confugiant ad implorandam Christi gratiam, per quam & à peccato præuaricationis liberentur atq; sanentur. D Delictum. n. abundauit per legem. Sed nō ideo despiciantur Iudæi, qui ad Christum uenerunt, quia *ubi*. i. in quibus *abundauit delictum*, quia accepta lege non ignoranter, sed scientes delinquebant. *ibi*. i. in eis *superabundauit gratia* dei, hoc est, sic abūdauit, & sic dona sua multiplicauit, ut deleret omnino delictum, & superior atq; maior existeret quàm fuerat delictum. Superabundauit, quia & hos perficit quos diabolus uincere non potuit: & delictum ad tēpus fuit, gratia uerò in æternum. Ita superabundauit gratia, *ut sicut regnauit in mortem peccatum*, etiam quod nō ex Adam traxerunt homines, sed sua uoluntate addiderunt, *ita & gratia regnet per iustitiam in uitam æternam*. Non tamen est aliqua iustitia præter Christum, sicut aliqua peccata præter Adam. Ideo cum dixisset, sicut regnauit peccatū in mortem, hîc non addidit, per unum aut per Adam, quia supra dixerat etiam de peccato illo quod subintrante lege abundauit, & hoc utiq; nō est originis, sed iam ppriæ uoluntatis. Cū autem dixisset sic, & gratia regnet per iustitiam in uitam ęternam, addidit: *per Iesum Christū dominum nostrum*, quia generāte carne illud tantūmodo trahitur quod est originale peccatum: regenerante autem spiritu non solum originalis, sed ēt uoluntariorum remissio peccatorum. Ita ergo superabundauit gratia, ut sicut regnauit peccatū in mortem. i. sicut præualuit actuale peccatum & efficax fuit ducere homines in mortem: sic et *gratia*. i. remissio peccatorum & accumulatio uirtutum *regnet*. i. præualeat, & oēm uoluntatem suam in nobis potēter cōpleat. *per iustitiam*. i. per subsequentem bonam operationem nostrā, ducens nos in uitam æternam, non per nos ipsos, neq; per legē, sed *per Iesum Chri-*

A *stum.* Post hæc q̃stionem quæ ab alio fieri poterat, ipse sibi facit: & quod opponi poterat, remouet. q.d. Q̃m supra dixi, quia ubi abundauit peccatum, superabundauit gratia, *ergo quid ex hoc dicemus? Permanebimus in peccato ut gratia abundet*, in nobis. i. ut abundantiam gratiæ consequamur? *Absit.* ut in eo iam maneamus. *Nam qui iam sumus mortui peccato.* i. qui per baptismũ iam extincti peccato sumus, *quomodo adhuc uiuemus in illo?* Obedire desiderijs peccati, hoc est uiuere peccato. Sed cum id gratia præstiterit, ut moreremur peccato, quid aliud facimus, si uiuimus in eo, nisi ut gratiæ simus ingrati? Neq; n. qui laudat beneficiũ medicinæ, morbos docet & uulnera a quibus hominẽ illa sanat: sed quãto magis medicina prædicatur, tãto magis uulnera & morbi uituperantur. Sic laus & prædicatio gratiæ, uituperatio & damnatio est delictorum.

An ignoratis quia quicunq; baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quomodo surrexit Christus à mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate uitæ ambulemus.

Ephes. 4. Colos. 3. Mortui sumus peccato per baptismum quem in morte Christi percepimus, & an hoc ignoratis? *An ignoratis quia quicunque*, siue serui, siue liberi, siue paruuli, siue magni, *baptizati*. i. tincti & abluti *sumus in Christo Iesu*. i. in nomine Christi *in morte ipsius baptizati sumus?* Ac si dicatur: Nunqd sacramentũ ipsi⁹ baptismi ignoratis? In morte quippe Christi baptizamur, ut in ipsius morte credentes & imitantes quasi mortui uiuamus. Mortui. n. p baptismum peccato, nõ debemus ei iterum uiuere, ut iterum mori ei necesse sit, quia in morte Christi. i. in similitudinem mortis Christi sumus baptizati, ut sicut ille semel mortu⁹ est & semp uiuit, ita nos semel mortui malo, semp uiuamus bono. Quo modo. n. mortu⁹ peccare nõ põt, ita B & nos si xpõ sumus cõmortui, ipsi cari peccatis capitalibus non debemus: qa q crucifixus est, nihil aliud facit nisi horam mortis expectat, & spiritum suum Deo commendat, nihilq; iam in hoc mundo appetit. Nã quemadmodũ pedes & man⁹ Christi cruci sunt affixi, ut in nullam partem moueri possent, ita manus et pedes nostri debet imitatione mortis eius ligari, ut nõ possint ad peccatũ moueri. Et ita nihil aliud itelligam⁹ esse Christi baptismum, nisi mortis Christi similitudinẽ: nihil autẽ aliud mortem Christi crucifixi, nisi remissionis peccati similitudinem, ut quẽadmodũ in illo mors uera facta est, sic in nobis uera remissio peccatorum: & quẽadmodum in illo uera resurrectio est, ita & in nobis uera iustificatio. Et si hinc ostendimur mortui esse peccato, qa in morte Christi baptizati sumus, profecto & paruuli qui baptizantur in Christo, peccato moriuntur, quia in morte ipsius baptizantur. Nullo. n. excepto dictum est, quia quicunq; baptizati sumus in Christo Iesu, i morte ipsius baptizati sumus. Et ideo dictum est, ut p baretur nos mortuos esse peccato. Cui autem peccato paruuli renascẽdo moriuntur, nisi qd nascendo traxerunt? Vel in morte Christi sumus baptizati, quia mors eius est causa huius purificationis. Vere in morte Christi sumus baptizati. i. in baptismo similes morti ei⁹ effecti, qa etiã cõsepulti sumus illi p baptismum Sicut. n. nemo uiuus potest sepeliri cum mortuo, ita nemo q adhuc uiuit in peccato, potest in baptismo cõsepeliri Christo. *Consepulti sumus cum illo per baptismum*, ut quemadmodum ipse fuit sepultus corpore, sic peccatum nostrum lateat & sepeliatur sepulchro aquæ: sicut ipse tribus diebus in sepulchro iacuit, sic nos tribus ui

C cibus sepulchro baptismatis imergimur. Nã ꝙ tertio mergimur, triduanæ sepulturę sacramenta signamus, & dum tertio ab aquis educimur, resurrectio triduani temporis exprimitur. Quia in illo aquarum elemẽto sepelimur, ut renouati per spiritũ sanctũ resurgamus. In aqua.n.imago mortis, in spiritu pignus est uitę, ut per aquam moriatur corpus peccati, q̃ quasi quodã tumulo corpus includit, ut per uirtutem spiritus renouemur à morte peccati: Cõsepulti sumus cum illo per baptismum, & hoc *in mortem*.i.in defectum uitiorum, ut uitia in nobis sint mortua ad exemplum mortis eius. Ad hoc sumus commortui & consepulti, *ut quomodo surrexit Christus à mortuis per gloriam patris, ita & nos*, à uitijs surgentes ad bona opera, *ambulemus* de bono in melius *in nouitate uitæ*. Idest, ut quomodo glorificatur pater per resurrectionem filij ita & per conuersationis nostræ nouitatem glorificetur. Nouitas autem uitæ est, ubi ueterem hominem cum actibus suis deponimus, & induimus nouum, qui secũdum deum creatus est, in iustitia & sanctitate ueritatis.

Ephes. 4. Colos. 3. *Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus, hoc scientes quia uetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur corpus peccati, ut ultra non seruiamus peccato. Qui enim mortuus est iustificatus est à peccato. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam uiuemus cum illo.*

Debemus exẽplo resurrectionis Christi ambulare in nouitate uitæ, ut nouam & incorruptilem conuersationem ducamus, nec iam uitiorũ putredine corrumpamur. Nam *si sumus facti complantati*.i.à ueteri ritu auulsi, et in nouitatem cõuersationis trãslati, hęrentes *similitudini mortis eius*.i.imitãtes pro posse nostro mortem eius, ut abstineamus nos à peccato, quo ille prorsus caruit, *simul & resurrectionis* D eius similitudini *erimus*, complantati. Arbor quæ plantatur, moritur ante quam crescat, & demortua uiuificatur, & uiuificata fructificat. Sic & Christus, qui lignum uitæ est, iuxta Salomonem, auulsus de præsenti seculo, mortuus est: & per resurrectionem uiuificatus, creuit in totam mũdi latitudinem, in quo & multũ fructum affert. Notandum autem quia non dixit apostolus. Si.n.complantati sumus morti eius, sed similitudini mortis eius. Christus.n. semel ita mortuus est peccato.i.carni, ut peccatum omnino non fecerit. Nos autem ipsa morte qua ille mortuus ẽ, peccato non possumus mori, ut omnino nesciamus peccatum, similitudinem tamen habere possumus, ut imitantes eũ abstineamus nos à peccato. Hoc.n.recipere potest humana natura, ut ĩ similitudine mortis eius fiat, dũ ipsum imitando non peccat. Debemus ergo complantari similitudini.i. ad similitudinẽ mortis eius, ut imitantes innocentiã mortis eius extinguamur uitijs, & fructicemus in operibus bonis. Tunc.n. & resurrectionis eius similitudini complantabimur. Oĩs.n.plantatio post hyemis mortem, resurrectionem in uere germinat. Si igitur & nos in Christi morte cõplantati sumus per hyemẽ huius seculi, in uere futuri seculi proferemus ex ipsa radice fructus iustitiæ. In similitudinem resurrectionis eius complantabimur, quãdo reformabit corpus humilitatis nostrę cõfiguratum corpori claritatis suę. Cõplantemur, inquit similitudini mortis eius, *hoc scientes, quia uetus homo noster simul crucifixus est*, qm̃ in illa morte domini, peccati nostri figura pependit. Crucifixio quippe ueteris hominis, pœnitentiæ dolores intelliguntur, et continentię salubris cruciatus. Christus.n.qui uixerat uetus homo secũ dum

Prouer. 11.

A dum pœnā.i. ſcd̄m famem & ſitim & hmōi, hoc modo uetuſtatem.i. noſtræ mortalitatis infirmitatem finiuit et depoſuit, ut dolorem crucis ſuſtinens, ſic haberet membra diſtenta et cōfixa, ut ad priores actus moueri non poſſent, à quibus etiam ſepultus quieuit humanis ſubtractus aſpectibus, exigens à nobis ut uetuſtatē peccatorum cum dolore pœnitentię deponamus, et membra noſtra p̄ cōtinentiam ſint confixa, ne ad priora redeamus à quibus ita perfecte quieſcamus, ut nec eorū uiſio & memoria habeatur. Et ſi iam iſta compleuimus, tūc uere uetus homo noſter ſimul cum Chriſto crucifixus eſt. Vetus.n.homo, eſt uetuſta conuerſatio fomes & conſuetudo peccati, & qcquid uitiorum ex primo parēte ſumpſit initium. Qui tamē noſter eſt, qa ex nobis, non ex Deo. Et iſte uetus homo cum crucifixione Chriſti ita debilitatus eſt, *ut* dominante ratione *deſtruatur corpus peccati*.i. tota peccatorū maſſa, ita *ut ultra non ſeruiamus peccato*. Corpus peccati.i. peccatum, ſcd̄m omnia mēbra ſua deſtruatur. Vnū enim uitium, membrum eſt peccati: corpus uero, uniuerſitas delictorū, quorꝫ principium eſt originale peccatum. Chriſtus autem non ex parte, ſed īteger eſt crucifixus, ut nos ex toto moriamur peccato et uiuamus Deo. Gratia.n. Dei per baptiſmum Chriſti, qui uenit in ſimilitudine carnis peccati, id agit, ut deſtruatur corpus peccati. Deſtruitur autem, non ut in ipſa uiuente carne concupiſcētia conſperſa, & innata repente abſumatur & nō ſit, ſed ne obſit mortuo quæ inerat nato. Deſtruitur, non ut interim non ſit, ſed ut non cogamur ei ſeruire. Hoc.n.eſt quod ait, ut ultra non ſeruiamus peccato. Et uere non cogemur peccato ſeruire, qa iuſtificati ſumus: & uere iuſtificati, qa mortui. *Qui enim mortuus eſt* cum Chri- B ſto, *iuſtificatus eſt*.i. liber effectus *à peccato* et alienatus: nec poteſt iā peccare, quia ſicut & Ioannes ait, Omnis q natus eſt ex Deo, nō peccat. Crucifixus.n. omnibus membris dolore occupatis, peccare non poteſt, ſed concupiſcentijs & paſſionibus cōtradicit. Et qui ſunt Chriſti, carnem ſuā crucifixerunt cum uitijs & concupiſcentijs. Ille eſt iuſtificatus, qui mortuus eſt.i. qui ſeipſum pro Chriſto uitijs mortificauit aut martyrium p̄tulit. Sed *ſi mortui ſumus cum Chriſto*.i. ſi imitatione mortis eius uitijs ſumus mortificati, ut ultra non uiuamus eis, *credimus* & pro certo ſperamus, *quia ſimul etiam uiuemus cum illo*, ut ubi ipſe eſt, & nos ſimus: & quo modo ipſe in æternum & beate uiuit, ita et nos uiuamus.

1. Ioan. 3. | Galath. 5.

Scientes quòd Chriſtus reſurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. Quòd enim mortuus eſt peccato, mortuus eſt ſemel, quòd autem uiuit, uiuit Deo. Ita & uos exiſtimate, uos quidem mortuos eſſe peccato, uiuentes autem Deo in Chriſto Ieſu.

Viuemus cum Chriſto qui ſine fine uiuit, nos dico iam *ſcientes quòd Chriſtus reſurgens ex mortuis, iam amplius non moritur*.i. non diſſoluitur, ſicut Lazarus & filius uiduę, quos ipſe ſuſcitauit, iterum mortui ſunt. Non enim talis fuit eius reſurrectio qualis eorꝫ: ſed talis, ut amplius mori non poſſit, & talis etiam nobis promiſſa eſt. Iam non moritur Chriſtus, et *mors illi ultra non dominabitur*, quæ ad horam illi per ipſius piam uoluntatem dominata eſt in cruce. Hoc dictum eſt contra Manichæos, qui negant Chriſtū ueram carnem habuiſſe. Ad hoc.n. humanitatem ſuſcepit, ut mors ei temporalis in paſſione dominaretꝰ.i. uehementer affligeret eum ſicut uerū hominem & occideret, ſicq́ mors æterna dominium ī nobis amitteret. Sed non ultra dominabitur ei mors aliqua paſſione, qa iam nihil moleſtiæ

C sustinebit. Impij uero licet post generalē resurrectionē iam nō moriantur, tamen sine fine mors illis dominabitur, quia sicut scriptū est. Mors depascet eos. Et ad distinctionem talis īmortalitatis, dicitur nunc Christus ita post resurrectionem suā immortalis, ut ei per alicuius molestiæ passionem mors ultra dominari nequeat. Nam et electis eius similis incorruptio & īpassibilitas tribuetur. Vere iam non moritur Christus, qa semel est mortuus. i. ita ut mortē ultra non iteret. Semel, quia pro peccato tollendo quod una morte suffecit tollere, & ideo non est opus repetitione Et hoc est. *Quòd enim mortuus est peccato, mortuus est semel*. Vel pctō mortuus est i. carni, in qua erat non peccatū, sed similitudo peccati. Peccato enim mortuus est, quia similitudini carnis peccati mortuus est, quando moriendo exutus est carne, ut p hoc mysteriū significaret eos, qui ī morte ipsius baptizantur, mori peccato ut uiuant Deo. peccatum. n. nō inerat ei. Et tamen quodāmodo peccato mortuus est, dum moreretur carni, in qua erat similitudo peccati, ut cum scdm uetustatem peccati nunquam uixisset, nostram ex morte ueteri, qua in peccato mortui fueram⁹, reuiuiscentem uitam nouam sua resurrectione signaret. Et ideo mortu⁹ est semel, ut nos à duplici morte liberaret. Nos. n. quia & mente à Deo recessimus, & carne ad puluerem redimus, pœna duplæ mortis astringimur. Sed ille pro nobis sola carne mortuus est, ut simplam mortē suā duplæ nostræ couiūgeret, & nos ab utraq; morte liberaret. Quòd ergo mortuus ē peccato. i. peccati similitudini, mortuus est semel. i. sola carne. Sed *quod* post resurrectionē *uiuit, uiuit Deo*. i. in æterna beatitudine pr̄is: qa sicut uita patris, ita & uita Christi nullam inquietudinem recipit. *Ita & uos*. i. sicut mors Christi semel peccato facta est, & uita deo perenniter manet, ita uos semel peccato moriamini, ut iam amplius peccato nō uiuatis, ne iterum oporteat uos peccato mori, & deo semper in bonis operibus uiuatis. Et hoc est: *Ita & uos existimate*, *uos* imitatione Christi *mortuos quidem peccato*. i. alienatos à peccato tēpore baptismatis, sed *uiuentes Deo* ī uirtutibus & nouitate uitę, quę est prima resurrectio, ut adhæreatis Deo, et unus cum eo spiritus efficiamini: et hoc non in uiribus arbitrij uestri, sed *in Christo Iesu*. i. ī eius gratia & uirtute, quia sicut Petrus ait, Non est in alio aliquo salus. Non sine causa autem dictū est, existimate. i. cogitate uos mortuos esse peccato. Qui. n. cogitat uel existimat apud semetipsū, peccatum mortuum esse, nō peccat. uerbi gratia. Si me cōcupiscētia mulieris trahat, si argenti, si auri, si prædij cupiditas pulset, & ponā in corde meo quòd mortuus sim cū Christo & de morte cogitē, extinguitur continuo concupiscentia, & effugatur peccatum. Oīa hæc ad illā respiciunt quęstionem, ne uideatur apostolus dedisse locum peccandi in eo quod ait, Vbi abundauit peccatum, superabundauit gratia. Sequitur.

Psal. 41.

Act. 4.

D

Non ergo regnet peccatum in uestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentijs eius. Sed neq; exhibeatis membra uestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete uos deo tanquam ex mortuis uiuentes, & membra uestra arma iustitiæ Deo. Peccatum enim uobis non dominabitur. Non. n. sub lege estis, sed sub gratia.

Quia dixit mortuos esse peccato & non debere uiuere in eo, cum nemo sit sine peccato, determinat à q̄bus maxime est cauēdum, quasi cōcludat quod supera quęrebatur, per manebimus ī peccato? Quia, inquit, mortui estis peccato, & tamen non potestis ī hac uita esse sine peccato, *ergo* saltē *non regnet peccatum in uestro mor-*

A *tali corpore*. Non ait, non sit, sed non regnet. Peccatum quippe in corpore mortali non prohibuit esse, sed regnare: quia in carne corruptibili nõ regnare potest, sed non esse non põt. Hoc ipsum nanq; de peccato tẽtari, ei peccatũ est. Quo quia quãdiu uiuim⁹, perfecte omni modo non caremus, apostol⁹, qm̃ hoc expellere plene nõ potuit, ei de cordibus nostris regnũ tulit, ut appetitus illicitus, etsi plerunq; bonis nostris cogitationibus occulte se quasi fur ingerit, saltem si ingreditur, non dominetur. Cum.n. quælibet culpa cor iniqui pulsat, & resistens illud nõ inuenit, sed suo dominio substernit, pculdubio regnat in eo, qm̃ ad uitia mox ut pulsauerit inclinat. Sed non ita fiat in uobis. Et si sit *peccatum* .i. fomes & delectatio peccati *in corpore uestro* .i. iam uestri iuris, corpore dico mortali, & ideo nõ sine pecato, tamen *non regnet*, in eo peccatum .i. non faciat quod illicite cupit. In corpore mortali dictum est, quia in imortali corpore nõ erit peccatum. Inest modo peccatum cũ delectaris, regnat si cõsenseris. Est itaq; peccatum in corpore, sed nõ regnet, *ut obediatis concupiscentiis eius* quæ ex carnis infirmitate nascuntur: Si enim non obedieritis, etsi est peccatum in carne, quod suadeat, quod delectet ad malum, non obediendo facitis ut non regnet quod est, & ita fiet postea, ut non sit quod erat, quando absorbebitur mors in uictoriam. Et nõ solummodo nõ regnet in uobis per consensum, sed etiam nõ regnet per operationem. Et hoc est: Nõ obediatis per consensum illicitis concupiscẽtiis, *sed neque exhibeatis* .i. tribuatis *peccato* .i. fomiti peccati *membra uestra arma* .i. instrumenta *iniquitatis*, hoc est, prauæ actionis, qua uirtutes debellantur sicut quibusdam armis. Mẽbra uocantur arma, quia his uel iustitiæ uel peccato militamus. Et unũ quodq; mẽbrum, si officium suum B in malos usus conuerterit, arma iniquitatis efficitur ad iustitiam expugnandam, si manus furto, lingua q; mendacio sit intenta, si oculus concupiscentiæ seruiat ad expugnandã pudicitiam, & cætera membra similibus uitiis sint occupata. Peccatum enim quod est in corpore nostro, qdã tyrannus est pugnans aduersum nos, & mẽbra nostra pro armis habere quærit ad debellandũ nos. Nõ ergo sinamus eum membris nostris contra nos pugnare. Surgit ira: non demus iræ linguam ad maledicẽdũ, manum aut pedẽ ad feriendum. Nõ surgeret ira ista irrationabilis, nisi peccatum esset in membris. Sed tollamus illi regnum, nõ habeat arma quibus cõtra nos pugnet. Discet.n. non surgere, cum arma cœperit non inuenire. Ne exhibeatis, inquã, membra uestra peccato arma iniquitatis .i. qbus impleatur iniquitas, *sed exhibete uos Deo tanquam uiuentes ex mortuis*, id est uelut iam à morte resuscitatis, post resurrectionem.n. non carnaliter uiuitur, nec peccatur, sed diuinis & spiritalibus intenditur: & uos q à morte animę surrexistis, iam spiritaliter & sancte & Deo uiuere debetis, *& membra uestra* exhibere *Deo arma iustitiæ* ut per ea deus pro iustitia pugnet aduersus regnum peccati. De⁹ enim est qui operatur in uobis. s. ut manus q̃ ante rapiebat aliena, nunc tribuat sua: oculus qui ante uidebat ad peccandum, nunc uideat ad boni operis ministeriũ. Sic & cætera mẽbra iustitiæ seruiant. Quod bene si uultis, ĩplere potestis. *nam peccatum* .i. fomes peccati & delectatio iniquitatis, quæ in carne est, *non dominabitur* .i. nõ præualebit *uobis*, ut olim solebat. Ideo non dominabitur, quia *non estis* modo *sub lege*, iubente & non iuuante, *sed sub gratia*, liberante & iuuante. sub lege.n. positis, non sub gratia de

C minatur peccatum, à quo non fit homo liber lege, sed gratia. Non q̃a lex mala est, sed quia sub illa sunt, quos reos facit iubendo, non adiuuando. Gratia quippe adiuuat ut legis quisque sit factor, sine qua gratia sub lege positus, tantummodo erat legis auditor.

Quid ergo? Peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit. Nescitis quoniam cui exhibetis uos seruos ad obediẽdum, serui estis eius cui obedistis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam? Gratias autem Deo, quòd fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in qua traditi estis. Liberati autẽ à peccato, serui facti estis iustitiæ.

Quoniam sub gratia sumus, *ergo quid faciemus? Peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia?* Id est, ergo cessante uindicta legis ĩpune peccabimus? *Absit*, ut peccemus. Lex. n. peccantes mox interfici iubebat, gratia uero etiam post culpam expectat ad pœnitentiam. Et ideo nunc isti uolebant apostoli sententiam ad hoc inflectere, ut liceret eis peccar̃, q̃m exuti erant à legis terrore. Sed hoc ipse remouet. Absit, inquit, ut ideo licentius peccemus. i. criminalia & capitalia peccata cõmittam⁹, qualia lex damnare consueuerat, nam sine minoribus peccatis hæc uita non põt duci. Vere non debetis peccare, sed potius bene operari: quia si peccaueritis, serui peccati eritis, sicut ecõtra si bene egeritis, serui iustitiæ efficiemini. Et nimis turpe est, ut cum Dei gratia nos à peccato liberauerit, rursum occasione eius peccato seruiatis. An *nescitis* . i. an ignoratis quia *cui exhibetis*. i. præparatis & præsentatis, *uos seruos*. i. pronos, *ad obediendum*, *serui estis eius*. i. uoluntati eius seruire habetis, *cui obedistis*. i. cuius obeditioni colla uestra subiecistis? Postq̃ illi obedistis, serui ei⁹ estis, etsi nõ antea, cũ primum illi consentiendo uos exhiberetis. Cuicũq; obedistis, serui eius estis, *siue peccati* ducẽtis *ad mortem* æternam, *siue* sanctæ *obeditionis* ducẽtis uos *ad iustitiam*. i. ad iustitiæ cõsummationem. Qui. n. per fidem primo iustificati estis, nunc si diuinis præceptis obedientes fueritis, ad summam iustitiæ perfectionem ascendetis. Eius estis serui, cui obedistis. Sed *gratias* ago *Deo*, quia licet prius fuissetis serui peccati, iam tamen non estis. Inde gratias refero, non uobis, non libero arbitrio uestro, *sed Deo* per quem factum est, ut peccati seruitutẽ euaderetis. Gratias, inquit, Deo, quia *serui peccati fuistis*, sed ipso liberante & adiuuante iam nõ estis, q̃m *obedistis* deo non ex timore legis, sed *ex corde*. i. ex bona cordis uoluntate, uel non specie tenus, nõ simulatione, sed ex cordis puritate. Obedistis dico, tendentes *in eam formam*. i. regulam euangelicæ *doctrinæ* ĩ qua traditi estis. Hoc est, in doctrinam informantem et cõmonentem mores uestros, in qua traditi estis à gratia Dei, non per uos accessistis, uel à doctoribus estis in ea traditi. Quæ. s. doctrina est forma, quia imaginem Dei deformatam restituit. Nec solum obedistis, sed etiã *liberati* estis *à peccato* per spiritum sanctum, quem accepistis in baptismo: quia ubi spiritus domini, ibi libertas. Et à peccati seruitute liberati *facti estis* consentiendo & operando *serui iustitiæ*, quod est summa libertas. Serui iustitiæ estis, cui obedistis. i. Christi qui factus est nobis sapiẽtia à Deo & iustitia & sanctificatio. 1. Corin. 1.

Humanum dico, propter infirmitatem carnis uestræ. Sicut enim exhibuistis membra uestra seruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra uestra seruire iustitiæ in sanctificationem.

Hactenus nõ esse peccandũ, hinc quid deinceps sit agendum, de quo nullus possit se excusare, q̃a nullus est qui non possit bene operari, saltem uoluntate, quod itẽ est per gratiam.

A tiam. *Humanum*, inquit, *dico*. i. quod potestis portare dico, quod non excedat uires humanitatis et fragilitatis uestræ, sed quod satis complere potestis, & hoc facio *propter infirmitatem*. i. debilitatem & fragilitatē *carnis*. i. carnalitatis *uestræ*, qa uideo uos adhuc esse debiles secundū carnem, & ideo humane uos instruo. Vere est humanum. i. leue & nō asperum quod dico, quia hoc præcipio. *Sicut exhibuistis*, id est, præparauistis *membra uestra seruire* operando *immunditiæ*. i. libidini quæ carnem maculat, *&* *iniquitati*. i. iniquę actioni, quæ etsi uestrū corpus non inquinat, proximo tamen nocere appetit. iniquitati dico, ducēti *ad iniquitatem* aliā maiorem, ut per incrementa malorū pficeretis semp in peius, *ita nunc* post conuersionem cum sitis liberati, *exhibete*. i. præparate *membra uestra* quæ sunt uestri iuris, *seruire* operando *iustitiæ* ducenti *in sanctificationem*. i. in boni cōsummationē, & ideo est seruiendum iustitiæ, ex qua puenit tanta utilitas & honestas. Hoc est, sicut tunc nullus timor coëgit, sed uoluptas peccati duxit, ita nunc delectatio iustitiæ adultæ, etsi nondum perfectæ. Si nequaquam amplius potestis, saltem tales estote in fructu bonorum, quales fuistis dudum in actione uitiorum, ne debiliores uos habeat sancta libertas, quos in carne ualidos habuit usus terrenę uoluptatis. Ita scilicet unusquisque uestrum uirtutibus seruiat, sicut uitijs seruiebat. Multo enim amplius & multo ītentius iustitiæ, q̃ immunditiæ, seruiendū est. Sed ego, inquit, humane ago. Eadem postulo, similia requiro, ut unumquodque membrum ministerium quod exhibuit uitijs, aptet uirtutibus: & actū quod exhibuit immunditiæ, ad castitatem nūc sanctificationemq́ conuertat. Si non plus potestis, uel tātum nunc agite quantum tunc egistis, ne fidem & doctrinam nostram quasi asperam & importabilem fugiatis. Quid est autē, sicut illud, ita & hoc agite, nisi quēadmodum ad peccandū nullus uos cogebat timor, sed ipsius libido uoluptasq́ peccati: sic ad iuste uiuendū non uos supplicij metus urgeat, sed delectatio ducat, charitasq; iustitię, & q̃ fortiter & instanter illa egistis, tam fortiter et instanter ista nūc agite? Et hęc qdem nondum est perfecta iustitia. Tātum'ne enim digna est iustitia, quantum digna fuit iniquitas? Sic amanda est ista, quomodo amata est illa? Absit ut sic, & utinam uel sic. Ergo plus est amanda. In iniquitate enim secuti estis uoluptatē, sed pro iustitia debetis tolerare dolorem. Ecce nescio quis impudicus adolescēs iniecit oculos in cōiugem alienam, adamauit, cupit peruenire, quærit tamē latere. Sic enim amat uoluptatem, ut plus timeat dolorem. Suauitas enim illa uoluptatis non est tanta, ut uincat etiam dolorem timoremq; pœnarū. Pulchritudo autē & delectatio iustitiæ tanta est, ut cuicunq; amorem suū perfecte inspirauerit, faciat eum cōtemnere non solum qcquid in hoc mundo delectabat, sed & quicqd terret, quicquid cruciat. Ad hanc iustitiæ perfectā delectationem hortari nūc uolebat Apl's, sed auditores suos minus idoneos uidit. Ideoq; cōdescendit eorum infirmitati, et pręceptum qd' eis dabat, temperauit. Humanū, inquit, dico, &c. usq; in sanctificationem. Iustitiā hic pro oībus simul uirtutibus noīauit, sicut econtrario iniquitatem pro omnibus simul uitijs posuit. Deinde addidit iustitiæ sanctificationem, quo uidelicet castitatis partem & gñaliter cum cæteris, et per semetipsam speciali'r cōmēdaret. Et monet auditores, ut si necdū pro iustitia pœnas, dolores, mortēq́ contēnere ualent, saltem iustitiæ de- B

C lectationem præponant uoluptatibus sui corporis, ut paulatim proficiant ad maiora iustitiæ merita, & fortius atque deuotius seruiant sanctitati quam luxuriæ prius seruierant, nec iam aliquid pro iustitia pati respuant. Sicut enim ille est iniquissimus, quem nec pœnæ corporales deterrent ab immundis operibus sordidæque uoluptatis, ita ille est iustissimus, qui nec pœnarum corporalium terrore reuocatur à sanctis operibus luminosissimæ charitatis.

Ioan.8. Esa.1. Ezec.36. *Cum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est.*

Ideo iustitiæ seruire debetis, non immunditiæ, quia *cum essetis serui peccati*, i. cum peccatum dominaretur uobis, & regnaret in corpore uestro mortali, *liberi fuistis iustitiæ*, i. caruistis dominio iustitiæ, quia nemo pôt duobus dominis seruire. Quandiu enim quis peccato seruit, liber est iustitiæ, i. alienus à iustitia. Et notandum est esse & libertatem culpabilem, & seruitutem laudabilem. Nam liberum esse iustitiæ, crimen est: seruum uero eius esse, laudabile est. Liberum autem arbitrium usqueadeo in peccatoribus non periit, ut per ipsum peccent maxime omnes, qui cum delectatione peccant & amore peccati. Nam dicente Apostolo, cum essetis serui peccati, liberi fuistis iustitiæ, ostenduntur etiam peccato non potuisse seruire, nisi alia libertate. Liberi ergo à iustitia non sunt, nisi arbitrio libertatis: liberi autem à peccato non fiunt, nisi gratia Saluatoris. Propter quod admirabilis doctor etiam uerba ipsa discreuit. Liberos enim dixit iustitiæ, non liberatos: à peccato autem non liberos, ne sibi hoc tribuerent, sed uigilantissime maluit paulo superius dicere liberatos, referens ad illam domini sententiam: Si uos filius liberauerit, tunc uere liberi eritis. Sed hæc uoluntas, quæ libera est in malis, quia D delectatur malis, ideo libera in bonis non est, quia liberata non est: Male libera est, quando eam peccare delectat. Liberaliter enim seruit, qui sui domini uoluntatem libenter facit. Ac per hoc ad peccandum liber est, qui peccati seruus est. Vnde ad iuste faciendum liber non erit, nisi à peccato liberatus, iustitiæ seruus esse coeperit. Ipsa est uera libertas propter recte facti lætitiam, simul & pia seruitus propter præcepti obedientiam. Et quandoquidem peccato seruiuistis, *ergo quem fructum*, i. quam utilitatem *habuistis tunc in illis* uitiorum actibus, *in quibus* maiorem turpitudinem *erubescitis nunc* cum sanæ mentis estis? Quasi dicat: Nullum fructum ibi tunc habuistis, uel si quem uoluptatis fructum habere uos putastis, ille talis fuit, unde merito nunc erubescatis. Hæc remuneratio facit eos priora abhorrere, et magis obnoxios esse gratiæ. Merito nunc de præteritis erubescitis, *nam finis illorum*, id est, exitus utique *est mors*. Vel ita: De fructu quæro, nam de fine patet, quia finis illorum est mors, non illa quæ communis est omnibus, sed illa quam nullus euadere ualet, nisi qui conuertitur ad iustitiam, & de præteritis male gestis erubescit.

Ioan.8. Matt.6. Lucæ.16.

Nunc uero liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum uestrum in sanctificationem, finem uero uitam æternam. Stipendium enim peccati, mors. Gratia autem Dei, uita æterna in Christo Iesu domino nostro.

De seruitute peccati habuistis fructum confusionis, & in fine habituri eratis mortem æternam: sed de Dei seruitio nunc habetis fructum sanctificationis, & in fine habebitis uitam sempiternam. Et hoc erat tunc quidem ita. *Sed nunc* cum conuersi estis per Christi gratiam *liberati à peccato* cui seruiebatis, nec solum à peccati seruitio erepti, *sed etiam facti Deo serui* qui tunc eratis liberi iustitiæ, ut iam li-

A bere possitis opera bona facere, *&* *habetis fructum uestrum*, id est, uobis utilem & congruum, qui fructus proculdubio charitas est & opera eius, quam nullo modo per nos habere possumus, sed per spiritum sanctũ qui datus est. Hunc fructum habetis donante spiritu sancto *ducti in sanctificationem*, id est, in uirtutum cõsummationem: nec solum hoc habebitis, sed etiam *finem* laboris, quem in Dei seruitio sustinetis, percipietis *uitam aeternam* corporis & animae. Dixi quia finis illorum quę prius faciebatis, est mors, & merito dixi. *Nam stipendium*, id est, pręmium *peccati est mors*. Sed rursus econtrario subieci, quia pro nobis quae nunc facitis, consequemini in fine uitam ęternam, quoniam *gratia Dei* quae misericorditer bene agentes remunerat, *est uita aeterna*. Stipendium dicitur à stipe & pẽdo. Et quod est merces operanti, hoc est stipendium militanti. Stipendium ergo peccati merito mors dicitur, quia militiae diabolicae mors aeterna tanquam debitum redditur. Vbi cũ posset Apostolus dicere & recte dicere. Stipendium autem iustitiae uita aeterna, maluit dicere: Gratia autẽ Dei uita aeterna, ut hinc intelligeremus non meritis nostris Deum nos ad aeternam uitam, sed pro sua miseratione perducere. Cum enim dixisset, stipendium peccati mors, quis non eum congruentissime & consequenter addere iudicaret, si diceret, stipendium autem iustitiae uita aeterna? Et uerum est, quia sicut merito peccati tanꝗ stipẽdiũ reddit̃ mors, ita merito iustitiae tanꝗ stipẽdiũ uita ęterna. Sed aduersus elationẽ caute militãs, stipendium, inq̃t, peccati mors. Recte stipendium, q̃a debetur, quia digne retribuit̃, q̃a merito redditur. Deinde ne iustitia de humano se extolleret bono merito, sicut humanũ meritum malum nõ dubitatur esse peccatum, non à cõtrario retulit, dicens, stipendium iustitiae uita aeterna, sed gratia, inquit, Dei uita aeterna. Et haec ne pręter mediatorem aliqua uia alia quaereretur, adiecit, *in Christo Iesu domino nostro*. Tanquam diceret: Audito quòd stipendium peccati sit mors, quid te disponis extollere ô humana non iustitia, sed nomine iustitiae planè superbia? Quid te disponis extollere, & contrariam morti uitam aeternam tanquam debitum stipendium flagitare? Cui debetur uita aeterna, uera iustitia est. Si autem uera iustitia est, ex te non est. Desursum est, descendens à parte luminum, ut haberes eam, profecto acцepisti. Quid enim boni habes quod nõ accepisti? Quapropter si acceptu rus es uitam aeternam, iustitiae quidem stipendiũ est, sed tibi gratia est cui gratia est & ipsa iustitia. Tibi.n. tanꝗ debita redderetur, si ex te tibi esset iustitia cui deberetur. Nũc uero de plenitudine eius accepimus non solum gratiam, qua nunc iuste in laboribus usq; in finem uiuamus, sed etiam grãm pro hac gratia, ut in requie postea sine fine uiuamus. Gratia.n. nisi gratis esset, gratia nõ esset. Et ideo intelligendũ, ut diximus, ẽt ipsa hominis bona merita, esse Dei munera. Quibus cũ uita aeterna redditur, gratia pro gratia redditur.

Iaco.1. 1.Cor.4. Ioan.1.

CAPVT VII.

An ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur, quanto tempore uiuit? Nam quae sub uiro est mulier, uiuente uiro alligata est legi. Si autem mortuus fuerit uir eius, soluta est à lege uiri. Igitur uiuente uiro uocabitur adultera, si fuerit cum alio uiro. Si autem mortuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri, ut non sit adultera, si fuerit cum alio uiro. Itaq; fratres mei & uos mortificati estis legi per corpus Christi, ut sitis alterius qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus Deo.

Dicerent Iudęi: Cur dicis in Christo Iesu uitam aeternam esse, & non

C potius in legis obseruantia? Et Apostolus: Quia iam finem habet, & nō dat uitam, sed auget peccatum. Hactenus enim de ui gratię locutus est, & nunc incipit difficultatem legis ostendere, & quod ultra non sit tenenda, ut illos hortetur sine timore sub gratia uiuere. Ne enim mirarentur quod dixerat, non estis sub lege, sed sub gratia, inchoat per rationes demonstrare legem esse finitam, & prius etiam non iustificasse subditos, sed magis peccatores constituisse. Nam usque ad Christum fuit data, & ideo post acceptionem gratiæ non est tenenda. Quod in his sententijs ostenditur, an ignoratis fratres, &c. Ordo est. *An ignoratis* hoc *quod lex in homine dominatur*, ut ei obediat *quanto tempore uiuit*, id est, quandiu statum habet ipsa lex. Quod non debetis ignorare, quia legem scitis, *& ego loquor sciētibus legem*, in qua quod dico manifestatur. Scientes legem, intelligamus Hebræos, quos secundum legem de legis fine īstruit Apostolus. Vel etiam gentiles Romani sciebant legem, quia non erant Barbari, sed naturalem iustitiam comprehenderant partim ex Græcis, sicut Græci ex Hebræis. Lex in homine dominatur quāto tempore ipsa lex uiuit, & idcirco cum mortua fuerit, non dominabitur illi amplius, sed liberum dimittet. Docet autem dominus eam esse iam mortuam, id est, cessasse iuxta carnalem intelligentiam uel obseruantiam, dicens: Lex & prophetæ usque ad Ioannem, ex eo regnum Dei euangelizatur. Quod bene præfiguratum est, quando mortuus est Moyses, & Iesus suscepit principatum populi Israel. Moyses enim legem designauit, & Iesus dominum Christum atque gratiam euangelicam. Mortuo igitur Moyse, successit Iesus in principatum, quoniam mortua lege secundum carnales obseruātias, D succedit euangelica gratia. Et hoc est, quod Apostolus dixerat, non estis sub lege, sed sub gratia, id est, non estis sub Moyse, sed sub Iesu: quia Moyses mortuus est, & Iesus imperat. Iustum ergo fuit ut Moyses (id est lex) dominaretur in quolibet homine subiecto quandiu uiueret, & post mortem suam dominium amitteret, quatenus quicunque tempore legis seruiliter cogebantur eam facere, post liberatoris aduentum possent liberi ad euangelicam libertatem uenire. Quod Apostolus per simile probat. *Nam mulier quæ est sub uiro, uiuente uiro alligata est legi* uiri, ut non possit ab eo discedere. Sed *si uir eius fuerit mortuus, soluta est à lege uiri*. Sic etiam quandiu lex statum habet, debet seruari: sed, si lex statum amittit, soluitur homo ab ea. Et quia uiuente uiro alligata est legi, *igitur uiuente uiro uocabitur adultera, si fuerit cum alio uiro*. Sic finita & sublata lege, liberatus est homo per gratiam, ut non præuaricetur, si ad Christum transierit dimissis figuris. Hoc enim exemplo docet Apostolus Christianum à lege factorum exutum, non ab omni lege, sicut mulier à lege uiri exuitur, non à lege naturæ, nec ultra debere eē sub lege. Si enim lex ei uiuit, adulter est, nec prodest Christianum dici. Nam si legē seruat, adulter est & in fide & in lege, nec prodest ei Christus. Hæc etiā similitudo tota debet intelligi mystica, ut uir sit Moyses, hoc est, lex: mulier, anima uel plebs. Nam mulier quæ est sub uiro, id est, plebs uel anima Iudaica, quæ est sub Moyse, uiuente uiro, id est, uiuente Moyse, hoc est, statum habente lege, alligata est legi, ut non possit recedere ab eius carnali obseruatione. Si autem mortuus fuerit uir eius, id est, Moyses, quem-

M. 11. (margin, beside "cens: Lex & prophetæ")

A admodum supra docuimus, soluta est mulier à lege uiri.i.plebs Hebræorum à iugo legis, ut non impediatur Christo copulari. Et quia nunc solũmodo soluitur, igiť uiuente uiro.i. uiuente Moyse, durante legis actu, uocabitur adultera si fuerit cũ alio uiro.i.crimẽ incurrit adulterij, si carnalem legis obseruantiam deserens, solam spiritalem Christi doctrinam tenere uoluerit. Non.n.deserẽda fuit suo tempore illa carnalis obseruatio legis, sicut & nunc non est assumenda. Sed *si mortuus fuerit uir eius*. Moyses, id est, si lex actu cessante dormierit. *liberata est* ipsa plebs Hebræorũ *à lege uiri*, id est, à constrictione Mosaicæ institutionis, *ut non sit adultera*, sed casta, *si fuerit cum alio uiro*.i.cum Christo, ut illi soli complexibus amoris inhæreat, & solam spiritalem doctrinam custodiat. Deĩde Apostolus adaptat similitudinem. Quandoquidem, inquit, uiuẽte uiro alligata est mulier, & eo mortuo soluta est, iuxta sensum qui tractatus est, *itaq; & uos ò fratres mei* quemadmodum nos apostoli, *mortificati estis legi*, ut ulterius non uiuatis in ea. Debuisset dicere, mortificata est uobis lex: sed hoc inter Iudæos dicere adhuc intractabile uidebatur, & ideo magis intelligendum reliquit. Et idem ualet qđ dixit: Lex enim mortua est, qñ carnalis eius actio penitus cessat. Et ille legi mortuus est, qui ab huiuscemodi actione cessauit. Caute ergo locutus est Apostolus ne Iudæos offenderet, eligens potius dicere, mortificati estis legi, q̃ mortificata est lex uobis, cũ utrunq; idem significet. Nihil inqt, legi debetis, q̃ data est usq; ad Christum: sed mortificati estis illi *per corpus Christi*, id est, per hoc quod Christus carnẽ assumpsit. Ex quo enim ille corpus induit, lex mori cœpit in actione fidelium, quia lex & pphetæ usq; ad Ioannem, sicut ipse loquitur. Dimissis ergo per nouitatẽ gratiæ peccatis, cessante in uobis actione legis, mortificati estis legi per corpus Christi.i.per mysterium incarnationis eius. Vel mortificati estis legi, id est, figuratiuis umbris, p corpus Christi, id est, per cõpletionem solidæ ueritatis quæ est in Christo. Quantum enim distat inter umbrã & corpus, tantum inter illa quę fiebant in ueteri testamento, & ea quæ fiũt in nouo. Et ideo p corpus Christi mortuus est legi, quia per ueritatem euãgelicam cessauit ab umbratili actione legis. Mortificati estis legi, id est, soluti à lege mortuo uobis Moyse, *ut sitis* sponsa *alterius* uiri, cuius non pudet esse, *quia surrexit ex mortuis*, & superata morte in ęternum uiuit. Vel merito debetis eius esse, q̃a uos sanguine suo redemit, & calcata morte surrexit ut uos possideat, quos moriendo acquisiuit. Ideo surrexit, ut & nos à morte animæ faceret resurgere *ut fructificaremus*, id est, fructum boni operis faceremus *Deo*, q̃ antea fructificabamus morti.

B Matt.11.

Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per legem erant, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti. Nunc autem soluti sumus à lege mortis, in qua detinebamur, ita ut seruiamus in nouitate spiritus, & non in uetustate literæ.

Vere nunc debemus fructificare Deo, cũ simus legi mortificati, quoniam prius fructificauimus morti. *Nam cum essemus in carne* quę carnis sunt operantes, quod est sub lege esse, *passiones peccatorum quæ per legem erãt, operabantur in membris nostris*. Cum essemus in carne, inquit, id est, carnalibus desiderijs astricti teneremur. Cum essemus in carne, id est, præsumeremus de carne. Non enim qui loquebatur Apostolus, iam exierat de ista carne, aut eis loquebatur qui iam exierant de ista carne, sed adhuc & qui loquebatur, & quibus loquebatur,

C in carne erant. Quid est ergo, cum essemus in carne, nisi cū de carne præsumeremus, hoc est, de nobis consideremus? De homine enim dictum est, uidebit omnis caro salutare Dei, id est, omnis homo. Ergo cum essemus in carne, id est, in concupiscentijs carnalibus uersaremur, & ibi totam spem nostram tanquam in nobis poneremus. passiones peccatorum, id est, incentiua uitiorum, quæ per legem erant, quia per legem accesserant. Vbi enim non erat gratia liberatoris augebat peccandi desiderium prohibitio peccatorum. Illæ passiones operabantur in membris nostris, id est, ducebant membra nostra ad mala opera. Et hoc ideo, quia eramus in carne. Passiones enim illæ peccatorum, id est, uehementes concupiscentiæ, dictæ passiones, quia intrinsecus mentem affligunt, idcirco nos uicerunt, quia in malo loco nos inuenerunt, hoc est, in carne. Migrādum est ergo à carne, etiam dum adhuc uiuimus in carne, ut non simus in carne, sed in spiritu, id est, non in nobis, sed in Deo spem ponamus: nec in carnalibus, sed in spiritalibus delectemur. Nam qui in carne est, id est, qui in se remanet, nec se transcendit ut ad Deum cor subleuet, nō habet Deum adiutorem, & idcirco superatur, & fit non adimpletor legis, sed p̄uaricator. Et ita passiones peccatorum, id est, concupiscentiæ uehementes & immoderata desideria operātur in membris eorum qui in carne sunt, id est, ducūt ad effectum operis mala quæ cupiunt, dum manus agunt mala, os loquitur mendacium, oculi uident illicita, aures delectantur audire praua. Quæ passiones sunt per legem, quoniam ipsa legis prohibitio fuit causa ut ille appetitus carnis adeo uehemens esset. Minor.n.erat concupiscentia, quando ante legem securus homo peccabat. Multo autem maior facta est, D quando legem Dei cœpit trāsgredi. Et hæ (sicut dictū est) passiones operabantur in membris nostris, *ut fructificarent morti*, id est, ut facerent opera digna morte æterna. Fructus enim peccati, mors est. Et si damnandus erat peccator, quam spem habet prȩuaricator? Tūc quidem sub lege positi fructificabamus morti. Sed nunc cum simus mortificati legi per corpus Christi, soluti sumus per libertatem nouæ gratiæ à lege. Quæ dicitur lex mortis, quia per medium, id est, per peccatum fuit causa mortis, dum peccantes nō ad pœnitentiam expectaret, sed mox interfici iuberet. Ideo etiam lex mortis, q̄a stipendiū peccati, mors, aculeus uero mortis, peccatum: uirtus autem peccati, lex. Peccando.n.ad mortem animæ labimur, & uehementius peccamus lege prohibente, q̄ si nulla lege prohiberemur. Sed iam remissis peccatis, *soluti sumus* ab hac *lege in qua detinebamur*, id est, ui quadam necessitatis carnalia eius mādata seruare cogebamur, nec ad spiritalem libertatem assurgere permittebamur, quia nunq̄ solui, nisi per gratiam Christi poteramus. Soluti inquam sumus, *ita ut seruiamus Deo in nouitate spiritus, & non in uetustate literæ*, id est, spiritalis gratiæ præceptis obediamus, non lr̄am legis sequentes, quę iam senuit, ut mori.i.cessare debeat. Quod.n.antiquatur & senescit, propè interitum est. Et lex quid aliud est q̄ sola litera, eis qui eam legere nouerūt, & implere nō possūt? Non.n.ignoratur ab eis quibus cōscripta est: Sed qm̄ intantū nota est, inquantum scripta legitur, non inquantum dilecta perficitur, nihil est aliud talibus nisi litera. Quæ litera non est adiutrix legētium, sed testis peccantium. Ab eius ergo dānatione liberant̄, qui per spiritū sanctum innouantur, ut iam non sint obliga-

A ti literæ ad pœnam: sed intellectui per iustitiam copulati. Itaque seruiamus in nouitate spūs. i. in nouitate quam dat spiritus sanctus īfundendo charitatem & innouãdo interiorem hominem. Et sic in hac nouitate seruiamus, ut nihil addamus de legis operibus, quæ uetusta sunt & sepulturæ magis tradenda.

Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognoui nisi per legem. Nam Exo. 20. *concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret, Non* Deute. 5. *concupisces. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.*

Videbatur Apostolus per supradicta uerba legem culpasse, et ideo sentiens cōtra obscuritatem dictorum suorum cogitationes hominum cōmoueri, prior ipse uoluit dicere et remouere, quod sibi aliquis poterat obijcere: Quia dixi, inquit, passiones peccatorum esse per legem: quia dixi, soluti sumus à lege mortis in qua detinebamur: qa dixi, seruiamus in nouitate spiritus, & non in uetustate literæ, *ergo quid dicemus* ex his uerbis meis? Dicemus ex his esse consequens qa *lex peccatum est? Absit* ut hoc dicamus, absit ut lex sit peccatum. Nō est peccatum lex, quia non est mala, sed bona quantum ad se. Et quamuis bona, non tamen sufficiens ad salutem sine gratia. Quod nūc Apostolus ingreditur ostendere, & loquitur uoce humani generis: Lex, inquit, non est peccatum, sed index peccati, qa *peccatum non cognoui nisi per legem*. Quare intelligimus legem ad hoc datā esse, non ut peccatum īsereret, neque ut extirparetur, sed tantum ut demonstraretur, quatenus animam humanam quasi de innocentia securam, ipsa demonstratione peccati ream faceret: ut quia peccatum sine gratia uinci non posset, ipsa reatus solicitudine ad percipiendam gratiam conuerteretur. Idcirco nō ait, peccatum non B feci nisi per legem, sed peccatū non cognoui nisi per legem. Vnde apparet per legem peccatum non insitū, sed demōstratum esse. Et quomodo medicina nō est causa mortis, si ostēdat uenena mortifera, licet his mali homines abutantur ad mortem, & uel se interficiant uel insidientur inimicis: sic lex data est ut peccatorum uenena monstraret, et hominem male libertate sua abutētem, qui prius ferebatur improuidus, & per præcipitia labebatur, fræno legis retineret, & compositis doceret incedere gressibus. Lex docuit hominem qd esset peccatum, quia prius nesciebātur quædā uel esse peccata, uel adeo grauia, uel esse punienda. Vere peccatum non cognoui, nisi per legem. *Nam concupiscentiam* esse peccatum *nesciebam, nisi lex diceret, Non cōcupisces.* hoc ideo elegit Apostolus gñale quiddā, quo cuncta complexus est, tanquā hæc esset uox legis, ab omni peccato prohibentis, quod ait, Non cōcupisces. Neque enim peccatum ullum nisi cōcupiscendo cōmittitur. Non ait, concupiscentiam non habebam: sed, nesciebam eam esse peccatum. Habebam quidem eam, sed tanquam naturale bonum esse credebam. Postquam autem lex dixit, Non concupisces, cognoui non naturale bonum, sed per peccatum accidens esse malum concupiscentiam. Per hæc & sequentia Apostolus in se solo generalem agit causam, & sub persona sua fragilitatem describit conditionis humanæ. Nesciebam, inquit, cōcupiscentiam esse malum, donec audiui eam prohiberi in lege. *Sed peccatum,* id est, fomes peccati, *accepta occasione* stimulandi *per mandatum* legis *operatum est in me omnem concupiscentiā.* Peccati enim nomine, uel fomes peccati nunc intelligitur, uel diabolus author peccati. Et talis est nostra carnalitas, ut ardentius desideret prohibita: quibus non memo-

C ratis, iaceret quasi sopita. Sed & diabolus uidens legem in auxilium hominib⁹ datam, magis exarsit & magis institit, ut eã illis uerteret in perniciem, cum prius quasi secure possidens eos minus tentaret. Et sic occasione per mãdatum accepta, fecit in me omnem cõcupiscentiam. Minor enim concupiscentia erat, quando ante legem securus peccabam. Minor erat, quãdo meam mouebat libidinem. Omnis est, quando transcendit legem. Cum ergo putarem quòd proprijs uiribus iubente lege possem cõcupiscẽtiam libidinis uincere, maioribus urgebar eius stimulis, & infirmante me eius cupiditas augebat. Nam ubi spiritus sanctus non adiuuat inspirans pro concupiscentia mala concupiscentiam bonam, id est, diffundens in cordibus charitatem, pfecto lex quamuis bona, auget prohibendo desideriũ malum, sicut aquę impetus, si in eã partem non cesset influere, uehementior fit obice opposito, cuius molem cũ euicerit, maiore cumulo præcipitatus, uehementius per prona puoluitur. Similiter nanq; & fluuius concupiscentiæ oppositis sibi legis obicibus frænatus est, non siccatus: ac postmodum ruptis eisdẽ obicibus, uehemẽtior exiuit. Nescio. n. quomodo hoc ipsum quod concupiscitur, fit iucundius dum uetat. Rectè itaq; dicitur, quia peccatum occasione stimulandi accepta per mandatum legis operatum est in me omnem concupiscentiam: quia ubi non est gratia liberatoris, auget peccandi desiderium prohibitio peccatorũ: & lex dum concupiscentiã prohibet, quodammodo eam inflammat.

Sine lege enim peccatum mortuum erat. Ego autem uiuebam sine lege aliquando. Sed cum uenisset mãdatum, peccatum reuixit, ego autẽ mortuus sum & inuentum est mihi mandatũ, quod erat ad uitam, hoc esse ad mortem. Nam peccatũ occasione accepta per mandatum seduxit me, & per illud occidit. D

Vere per legem cognoui peccatũ. Nam *sine lege erat peccatum mortuum*, id est latebat, non apparebat, & omnino tanq̃ sepultum ignorabat. Vel ita: Iure dixi, per mandatũ. Nam quando lex non erat, peccatum mortuũ, id est, debile & quasi sopitum erat, dum prohibitione legis non incitaretur. Peccatum quidem erat mortuum ante legem. Sed *ego uiuebam sine lege aliquando*. id est, prius q̃ data esset lex. Viuebam sine lege, id est, nulla ex peccato morte terrebar, quia non apparebat, cum lex non esset. Patet quia nõ ex persona sua proprie, sed generaliter ex psona hominis loquitur Apostolus. Viuebam, id est, uiuere me arbitrabar, quia nesciebam animam meã per peccatũ esse mortuam, dum me sine peccato esse putarem. *Sed cum uenisset mandatum*, id est, cum data esset lex, illico *peccatum reuixit*, id est, apparuit, sentiri cœpit, rebellare aduersum me cœpit. Reuixit peccatum, quia aliquando uixerat. Non enim potest reuiuiscere, nisi qđ uixit aliquãdo. uixerat enim aliquãdo peccatum in paradiso, quando cõtra datum pręceptũ satis apparebat admissum. Cum aũt à nascentibus trahitur, tanq̃ mortuum sit latet, ne repugnãs iustitię malum eius phibitione sentiat. Cum. n. aliud iubetur atque probatur, & aliud delectat atq; damnatur, tunc peccatum quodammodo in notitia nati hominis reuiuiscit, quod in notitia primi facti hominis aliquando iã uixerat. Sic igitur aduenіente mandato legis reuixit peccatum, quod mortuum fuerat, id est, occultatum, cum mortales nati sine mandato legis homines uiuerent, sequentes cõcupiscentias suas sine ulla cohibitione. Peccatum quidem reuixit, sed *ego mortuus sum*, id est, mortuum me esse cognoui

A manifestatione peccati. Quia iam ẽt prȩuaricatione peccat, qui uidet per legem quid facere non debeat, & tamen facit. Mortuus sum in anima, quia prȩuaricator factus sum, & inde me mortuũ esse perspexi. Vel ideo uidi me mortuum, quia reatus præuaricationis certum mortis supplicium comminabatur. *Et inuentum est mihi mandatum qđ erat* datum *ad uitã* consequendam, *hoc esse ad mortem* incurrendam. Quod.n.si custodiretur, proficiebat ad uitam, hoc neglectũ perduxit ad mortẽ. Mandato enim si obedīatur, utiq; uita est. Sed inuentum est esse ad mortẽ, dum fit contra mãdatum, ut nõ solum peccatum fiat, quod etiam ante mandatum fiebat, sed hoc abundãtius & perniciosius, ut iam ab sciẽte & prȩuaricante peccetur. Inuentum est mihi.i.nõ Deus ad mortem dedit mandatum, sed ui sum est mihi tãq; mortiferum, eo q; illud uirtute ꝓpria implere non possem, cum ego nõ mandati uitio, sed stimulo concupiscentiæ morte percussus, morerer. Stimulus.n.mortis, peccatum est. Idem igitur mãdatum quod erat datum ad uitam intentione dantis, quia bonum erat obedienti, inuentũ est.i.probatum mihi peccãti esse ad mortẽ. Et uere ad mortẽ. *Nam peccatum*.i.fomes et delectatio peccati, *occasione accepta per mandatum*, quod erat contra se, *seduxit me* falsa dulcedine.i.seorsum à bono duxit, & in malum traxit, *& per illud occidit*.i.per mandati trãsgressionem ad æternam dãnationem perduxit. Gladio.n.quem portabam.i.mandato legis, occīdit me inimicus, quia præsumebã de uiribus meis, et ideo sum uictus. Seduxit.n.me peccatum occasione accepta per mandatum, siue quia suasio delectationis ad peccãdum uehemẽtior est cum adest prohibitio, siue qa etiam si quid homo fecerit scđm iussa legis, si adhuc nõ sit fides quæ in gratia est, uult sibi tribuere, nõ Deo B superbiendo plus peccat. Peccatum itaq; non legitime utens lege, ex prohibitione aucto desiderio, dulcius factum est, & ideo seduxit uel fefellit. Fallax.n. dulcedo est, quam plures atq; maiores pœnarum amaritudines sequũtur. Quia ergo ab hominibus nõdum spiritalem gratiã consequentibus suauius admittitur qđ uetaẽ, fallit peccatum falsa dulcedine: qa uero accedit etiam reatus prȩuaricationis, occīdit. Hæc diximus, legem quæ per Moysen data est, intelligentes. Est autẽ & naturalis lex, quæ in corde scripta omnes cõtinet nationes: & nullus hominum est, nisi qui adhuc expers est rationis, qui hanc nesciat legem. Vnde & omnis mundus sub peccato, & uniuersi homines præuaricatores legis sunt. Et idcirco iustum iudicium Dei e[illegible] scribentis in corde humani generi. [illegible] tibi fieri nolueris, alteri ne feceris. *Tob.4.* Quis.n.i[illegible] .oret homicidium, adulterium, furtum, & omnẽ concupiscen- *Matt.7.* tiam esse malum ex eo quod sibi nolit fieri? Si.n.mala esse nesciret, nunquam sibi doleret illata. Hãc legem nescit pueritia, ignorat infantia: & peccans absq; mandato, nõ tenetur lege peccati. Maledicit patri & parẽtes uerberat, et quia necdum accepit legem sapientiæ, mortuum est in eo peccatum. Cum autem mandatum uenerit, hoc est, tempus intelligentiȩ appetentis bona et uitãtis mala, tũc incipit ei peccatum reuiuiscere, et ille mori reusq; esse peccati. Atque ita fit ut tempus intelligentiæ, quo Dei mandata cognoscimus ut perueniamus ad uitam, opereẽ in nobis mortem, si agamus negligentius, & occasio sapiẽtiȩ seducat nos atq; supplantet & ducat ad mortem. Non quòd intelligentia peccatum sit, lex enim intelligentiæ sancta & iusta et bona est, sed per intelligentiam peccato-

C atq; uirtutum mihi peccatum nasci tur, quod priusq̃ intelligerem, peccatum esse nõ noueram. Atq; ita factũ est, ut quod mihi, pro bono datum est, meo uitio mutetur in malum.

Itaq; lex sancta quidem, & mandatum sanctum & iustum & bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit, Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem, ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.

1.Timo.1.

Exod.20.

Quandoquidem lex dicit, non cõcupisces, & mandatum legis datum est ad uitam, *Itaq; lex quidem est sancta*, id est, sine uitio, q̃m prohibenda prohibet *& mandatum* i. quicquid à me est iussum fieri, est *sanctum*.i. non reprehẽsibile, *& iustum*.i. æquum, quia nihil præter ęquitatem mandat faciendũ, dum dicit: Oculum pro oculo, pedem pro pede, dentem pro dente exiges, & similia. Hoc.n. ualde iustum est, *& bonum*, est mandatũ, id est, utile & fructuosum. Lex ipsa est sancta, id est, pura à sorde omnis uitij, quia nihil inquinationis in se habet, sed absq; uitio docet, dum dicit: Nõ concupisces. Non mœchaberis, & similia, quãuis per eam praui hoĩes magis inflãmentur ad cõcupiscendum & mœcandum. Et mandatũ.i. hoc quod per eam præcipitur, est sanctũ in se & iustum.i. iustificans peccatorem: & bonum.i. utile, uitam adquirens. Lex.n. in hoc loco dicitur secũdum quod prohibet malũ, uelut cũ dicit: Non concupisces, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, mandatum autem scd̃m quod pręcipit facere bona, sicut est: Honora patrem & matrem. &, Diliges proximum tuum sicut te ipsum. Et notandum q̃ patenter ab Apostolo nunc lex laudatur. Pauloante uerbo illo quo dixerat, Absit, defenderat eam à crimine, nondum laudauerat. Aliud est enim à crimine obiecto defendere, aliud est debito præconio prædi-

Deute.5.

care. Crimẽ obiectum fuit: Quid ergo dicimus? lex peccatum est? Defensio, Absit. Modo autẽ, itaq; lex quidem &c. Lex quidem sancta est, sed illi non sunt sancti, qui male utũtur lege. Nam in male utẽte uitium est, non in mandato ipso quod bonum est. Q̃m lex bona est, si quis ea legitime utatur. Male autem utitur lege, qui non se subdit Deo pia humilitate, ut per gratiam lex possit impleri. Neq;.n. lex iubet delictũ, ut illa subintrante abundaret delictum, sed superbos etiam adiectores præuaricationis effecit, ut eo modo humiliati discerent ad gratiam pertinere per fidem, ut iam nõ essent legi subditi p reatum, sed sociati per iustitiã. Lex quidem sancta est, & mãdatum bonum. Et cum hoc constet q ipsa sancta sit & mandatum eius bonum, et tamen idem mãdatum quod erat ad uitam, inuẽtum sit mihi esse ad mortem, *ergo*, mandatum *quod bonum est, factum est mihi mors*, id est, nunquid mandatum bonum, quod contra mortis opera datum est, in mortem mihi est cõmutatum? *Absit*. Ego uidelicet q morior, non mandati boni uitio morior, sed mandatum bonũ uitio meo transgressus sum, & ita mortem merui. Non mihi mandatum p se causa mortis extitit, sed ego mihi feci, qui peccando morte digna cõmisi. Non mandatum est mihi efficiens causa mortis, *sed peccatum*.i. fomes peccati.q bonam rem uertit in malum, est efficiens causa mortis. Nam peccatum, id est, fomes peccati, & incentiua uitiorum ac delectatio mala, uel diabolus author peccati, *operatum est mihi mortem*.i. fecit me operari opera digna morte *per bonum*.i. per trãsgressionem boni mandati. Ita operatũ est mihi mortem animæ *ut* ipsum peccatum qđ prius latebat in corde meo *appareat* foris *peccatum* esse ĩ manifesto opere. Ita.s. appareat *ut*, idem peccatum,

A id est, fomes peccati & concupiscentia *fiat supra modum peccans peccatum*. i. plus ꝙ antea *per mãdatum*, sine quo nec tantum ardebat, & per qđ accreuit præuaricatio. Vel ita intelligendum est: Vt per legẽ appareat peccatum, qđ per ignorantiam latebat. Iam.n. dixerat, sine lege peccatum mortuum erat.i. latebat & ignorabatur, tanꝙ in quibusdam ignorãtię tenebris sepultum. Modo autem uideamus ꝙ uere dicat, peccatũ ut appareat peccatum. Non.n. dicit, ut sit, quia erat & qñ non apparebat peccatũ. Quid est, ut appareat peccatum? Quia concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret. Non concupisces. Non ait, cõcupiscentiam non habebam: sed, cõcupiscentiam nesciebam. Sic etiam hic nõ ait, ut sit peccatum: sed, ut appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortẽ. Quam mortẽ? Vt fiat supra modum peccãs peccatum per mãdatum. Supra modum, quia accessit & pręuaricatio. Qñ.n. delinquebam sine mandato, minus erat. Quãdo aũt delinquo per mandatum, excedo modum. Lex.n. modificauerat omnia: sed ego modum legis transgredior instinctu concupiscentiæ impulsus. Vel supra modum, qua ualde imoderatius creuit peccatũ per legem, dũ per eius prohibitionem magis inflãmaretur, & eam scienter transgrederetur. Quod quidem ad hoc utile fuit, ut sentiret anima seipsam non sufficere ad extrahendum se de seruitute peccati, atque hoc modo detumescẽte et extincta omni superbia, subderetur liberatori suo, & auxilium gratiæ eius imploraret.

Scimus enim quòd lex spiritalis est, ego autem carnalis sum, uenundatus sub peccato. Quod enim operor, non intelligo. Non enim quod uolo bonũ, hoc ago, sed quod odi malum, illud facio.

Superius dixit, quia lex est sancta. Et uere est sancta, quia *scimus quòd ipsa est spiritalis* i. à sancto spiritu data, et B mandans spiritalia, atq; spiritum hominis alens & instruens de diuinis & cœlestib⁹. Sed *ego sum carnalis*. id est, carni consentio, *uenundatus sub peccato*. i. peccans pretio temporalium uoluptatum. Dulcedo.n. mortiferæ uoluptatis, pretium est quo se uendit unusquisq; diabolo, ponens se sub peccato. i. faciens se seruum peccati. Vere animam meam diabolo uendidi, accipiens pretium uoluptatis & subdẽs me peccato. Nam *quod operor, non intelligo*, quia aliud uideo me agere, & aliud per legẽ scire. Quod operor non intelligo. i. non agnosco in pręceptis ueritatis ubi est uera scientia. Scđm hanc locutionem dicit dominus peccatoribus. Nõ noui uos. Matt.7. Non.n. eum aliquid latet. Sed quia peccata non inueniuntur in regulis præceptorũ, quas habet ueritas, ideo ipsa ueritas peccatoribus dicit. Non noui uos. Sicut.n. tenebrę oculis nõ uidendo, sic peccata mente ignorando sentiuntur. Vere non intelligo in lege faciẽdum esse quod facio. Quia *bonum quod*, scđm rationem *nolo, non hoc ago, sed malum quod odi*, scđm rationis iudicium, *illud ago*, scđm carnis appetitum. Nam ratio quidem naturaliter uult bonum, sed hæc uoluntas semper caret effectu, nisi per gratiam fuerit adiuta. Et hęc quidem uerba hoc modo conueniũt homini carnali & sub lege posito, sed melius intelligũtur eẽ etiã spiritalis hominis, iamq; sub gratia constituti, uel ipsius apostoli. Scimus, inquit, ꝙ lex spiritalis est, id est, spiritalia iubet. Hucusq; legem excusauerat, ꝙ nõ debet refundi in eam culpa. Hic ostendere incipit, ꝙ nec in principalem naturã debet refundi, & ita non in creatorem, sed in homines qui ex se uitiati sunt, ut prauis nequeãt motibus resistere. Lex spiritalis est, sed ego carnalis sum. i. carnale corpus adhuc gero, in

C quo et carnales motus sentio. Quādiu.n.hîc uiuitur, sic est. Ita ergo dixit apostolus, ego aūt carnalis sum, ideo qa nōdū spiritale corpus habebat, sicut posset dicere, ego autē mortalis sum: quod utiq; non nisi secundum corpus intelligeret dixisse, qđ nondū fuerat īmortalitate uestitum. Item quod adiunxit, uenūdatus sub peccato, ne quisquam eum nondum redemptum Christi sanguine existimet, hoc etiam fcđm illud potest intelligi, quod ait, Et ipsi in nobismetipsis ingemiscimus adoptionē filiorum, expectantes redēptionem corporis nostri. Si.n. fcđm hoc se dicit uenundatum sub peccato, ꝙ adhuc non est redemptū à corruptione corpus eius, uel uenundatum aliqñ in prima transgressione præcepti, ut haberet corpus corruptibile quod aggrauat animam, qđ phibet hîc apostolum de se hoc dicere, quod ita dicit, ut etiam in ipso possit intelligi, etiam si in sua persona non se solū, sed omnes accipi uelit, qui se nouerunt spiritali dilectione cum carnis affectione sine consensione confligere? Venundatus, īquit, sum: quia qđ operor non affectu consentiendi & implendi, sed ipso motu concupiscēdi, non intelligo in regulis præceptorum cœlestium. Vel non intelligo, id est, non approbo. Et uere non intelligo quod operor. Nam bonum quod uolo, hoc non ago: sed malum quod odi, illud facio. Non hoc sic intelligamus tanq̃ uellet apostolus esse castus, & esset adulter: aut uellet esse misericors, & esset crudelis: aut uellet esse pius, & esset impius. Sed ad quid? Volo non concupiscere, & cōcupisco. Et si concupiscentiæ nō consentio, & post cōcupiscentias meas non eo, tamen adhuc concupisco. Et hoc est, quia bonū quod uolo.i. non concupiscere, hoc non ago: sed malū quod odi.i. concupiscere, illud facio id est, ex carne cōcupisco. Quandiu D enim caro mortalis est, nō pōt à concupiscentijs penitus esse libera. Minui qdem quotidie possunt concupiscentiæ, sed ex toto non possunt auferri, quādiu hîc uiuitur. Et ideo nō ago bonum quod uolo.i. ut nō concupiscam: sed facio malum qđ odi, id est, concupisco, quamuis non cedam, quāuis non consentiam, ut desiderio peccati non obediam.

Sapien. 9.

Si autem quod nolo, illud facio, consentio legi quoniam bona est. Nunc autem non iam ego operor illud, sed qđ habitat in me peccatū. Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea, bonum. Nam uelle adiacet mihi, perficere autem bonum non inuenio. Non enim quod uolo bonum hoc facio, sed quod nolo malū, hoc ago. Si autem quod nolo, illud facio, non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.

Dixi me nō facere quod uolo, sed potius quod nolo. *Sed si ego illud facio quod nolo.* i. si ex carnis infirmitate cōcupisco quod nollem facere, *consentio legi*, quia nolo quod non uult. Dum quod nolo, ago.i. dum nolo concupiscere & concupisco, consentio legi *quoniam bona est*, quia & ego ipse nolo quod lex. Quia nolo concupiscere, et lex dicit, Non cōcupisces. in hoc enim ꝙ uolo quod et lex uult, absq; dubio consentio legi: concupisco tamen, quia nō sum sine peccato. Non implet legem īfirmitas mea, sed laudat legem uoluntas mea. Ergo si qđ nolo hoc ago, ideo consentio legi, qa nolo, nō quia ago. Ipsum autem qđ ago, concupiscere est, non concupiscentiæ cōsentire. Lex dicit, Nō concupisces, & ego nolo concupiscere, sed tamen concupisco, quāuis cōcupiscentię meæ assensum non prębeā, quāuis post illam non eam. Resisto enim, auerto mentem, nego arma, teneo membra, & tamen fit in me qđ nolo. Quod non uult lex, nolo cum lege. Ergo consentio legi. *Nunc autem iam non ego operor illud.* Nunc iam, id

Exodi. 20. Deute. 5.

A est, iam redemptus, qui fui ante sub peccato uenundatus, nunc iam sub gratia, quæ liberauit delectationem meæ uoluntatis à consensione cupiditatis, libera est mēs, caro captiua. Non ego operor illud, quia non consentio, *sed peccatū quod habitat in me*, id est, fomes peccati & cōcupiscentia quæ est in carne mea. Quando enim peccatum quod in nobis habitat, operatur in nobis, tunc nos id non operamur, cum nequaquam ei uoluntas nostra consentit, & tenet etiam corporis membra, ne obediant desiderijs eius. Quid enim operatur peccatum nolentibus nobis, nisi sola illicita desideria? Quibus si uoluntatis nō adhibetur assensus, mouetur quidem, sed nullus ei relaxatur effectus. Operatur ergo peccatum in nobis hæc desideria. Quibus si obedimus, & nos operamur. Si uero non eis obedimus, non nos illud operamur, sed qđ in nobis habitat peccatum. Si autem desideria nulla haberemus illicita, nec nos, nec peccatū mali aliquid operaretur in nobis. Motum porrò illiciti desiderij (cui non obediendo non id nos operamur) ideo nos agere dicimur, qm̄ non est naturæ uigor alienæ, sed languor nostræ naturæ. A quo languore omnimodo salui erimus, cum et animo et corpore immortales facti fuerimus. Languoris huius & infirmitatis, unde illicita desideria cōmouentur, qđ peccatum appellat Apostolus, uniuersus reatus sacramento baptisma tis est solutus, cum omnibus quæ illi obedientes fecimus, diximus, cogitauimus. Nec nobis deinceps languor iste obesset, si desiderijs eius illicitis nullis unquam obedientiam præberemus; siue operatione, siue locutione, siue tacita assentione, donec etiam ipse sanaretur. Cum autem omne aliud peccatum sit uoluntarium, ita ut præter uoluntatem omnino fieri non possit: hoc solum de quo nunc agitur, etiam præter uoluntatem fit eo modo quo exposuimus. Sed ideo peccatum uocatur, quia peccato factum est, & pœna peccati est. Non ego, inquit, operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Multum autem fallitur, qui consentiens concupiscentiæ carnis suæ, putat se adhuc posse dicere, non ego operor illud, etiamsi oderit, quia consentit. Nam si concupiscit & consentit & agit, quō non ipse illud operatur, etiāsi se operari doleat, & uinci grauiter ĩgemiscat? Dixi quia peccatum habitat in me. Quod ideo dixi, *quoniam scio quia bonum non habitat in me, hoc est, in carne mea.* Aliter fortasse acciperetur, quod dixit, in me, & ideo exposuit, addens: Hoc est, in carne mea: ac per hoc apertissime ostendit unde loqueretur. Ac si diceret: Certus sum ꝙ hæc concupiscentia, quæ est conatui meo aduersa in corpore meo, non est bonum. Vitium carnis in re bona, non est bonum. Qđ cum esse destiterit, caro erit, sed iam uitiata uel uitiosa non erit. Non dico, caro mea non est bona: sed, bonum in carne mea non habitat, quam peccati deprimit consuetudo, quod uincere nequeo. Vere in carne mea nō habitat bonum, nam ideo non possum perficere bonum quod uolo. *Nam uelle adiacet mihi.* i. præstò est mihi bona uoluntas, *sed perficere bonum non inuenio*, id est, tam lōge est à me perfectio boni, ut eam inuenire non possim. Hoc est perficere bonum, ut nec concupiscat homo. Imperfectum autem bonum est qñ concupiscit, etiamsi non cōcupiscentiæ consentit ad malum. Quia tunc perficitur bonum, qñ desideria mala nulla sunt: sicut tūc pficitur malū, qñ malis desiderijs obeditur. Qñ autem sunt qdem, sed non eis obeditur, nec malum perficitur, quia nec eis obeditur, nec bonū, quia B

C sunt, sed fit ex aliqua parte bonum, quia concupiscentiæ malæ non consentitur, & ex aliqua parte remanet malum quia cōcupiscitur. Ideo apostolus non dixit, facere, bonum non inuenio: sed pficere. Multum.n. boni facit, quia facit quod scriptū est,
Eccle. 18. Post concupiscentias tuas non eas: sed non perficit, quia non implet qđ
Exo. 20. scriptum item est, Non concupisces.
Deute. 5. Erit autem qñq; perfectio boni, qñ consumptio mali: Illud summum, hoc erit nullum. Quod si in ista mortalitate sperādū putamus, fallimur. Tunc.n. erit, qñ mors nō erit: & ibi erit ubi uita æterna erit. Ad hoc igiť dixit lex, Non cōcupisces, ut nos in hoc morbo nosipsos inuenientes iacere, medicinam gratię quęreremus, atq; in eo pręcepto sciremus, & qđ debeamus in hac mortalitate proficiendo semper in melius conari, & quod possit à nobis ad illam īmortalitatem beatissimam, ubi concupiscentia non erit, perueniri. Nisi enim qñq; perficiendum esset ut non concupisceremus, nec malū desiderium ullum haberemus, nunq; fuisset iussum. Quod donec in nobis compleatur, semper nos debemus agnoscere peccatores & in bono imperfectos, atq; pugnare aduersus peccatum, & in bono proficere. Non inuenio perfectionem boni, quādiu in hac mortalitate uiuo, quia nō possum ex toto carere concupiscentia. Non.n. qđ uolo bonum, hoc ago &c. Volo.n. non habere concupiscentiam, & tñ habeo. Eadem quę superius dixerat, repetit inculcās, et tanq; tardissimis ostendit, somno eos excitās. *Non enim facio bonum quod uolo, sed ago malum quod nolo*. Quia uolo (ut dixi) penitus carere concupiscentia, sed non ualeo. Et nolo concupiscere, sed tñ cōcupisco ex carne, non ex mente. Quod nolo, illud facio: *sed si quod nolo, illud facio*. i. si inuitus concupisco, *non ego operor illud*, quia mente non cōsentio, *sed peccatum* D *quod habitat in me*, operatur illud. i. fomes peccati & concupiscentia habitans in carne mea. Quæ. s. concupiscentia & peccati libido uel delectatio, per transgressionem primi parentis ex uitiata natura mihi trāsfusa ē.

Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonum, quoniam malum mihi adiacet. Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem, uideo autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in legem peccati, quæ est in membris meis. Infelix ego homo. Quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum dominum nostrum. Igitur ego ipse mente seruio legi Dei, carne autem legi peccati.

Qñquidem ego non operor malū, sed uolo operari bonum, *igitur inuenio legem mihi*, esse bonam, *uolenti facere*, qđ ipsa iubet, *quoniam* non ipsi legi quæ dicit, Non concupisces, sed *mihi malum adiacet*. Bonam inuenio legem. Bona est lex. Vnde probo? Quia implere eam uolo. Igitur mihi uolenti facere bonum, inuenio legem bonam, id est, utilem inuenio, illam, dum docet, quid fieri debeat & quid nō. Vere bonum aliquid est lex, qm̄ non ei, sed mihi malum adiacet ex concupiscentia, cui tamen non cōsentio. Malum prauæ delectationis adiacet. i. uitium mihi est, & mihi incūbit, nec me sinit pficere bonum quod uolo. Mihi malum adiacet. i. peccatū qđ habitat in carne mea, uidelicet carnalis concupiscentia, quę peccati nomine appellatur, qm̄ ex illa oriūtur cuncta peccata. Quicquid. n. est peccatorum in dictis, in factis, in cogitationibus, non oriuntur nisi ex mala cupiditate, non oriuntur nisi ex illicita delectatiōe. Hęc ergo illicita delectatio, cui tamē resisto, malum est quod adiacet mihi. i. carni meæ. Nō enim caro mea, aut de alia substātia caro, aut de alio principo caro, aut anima ex Deo, & caro de gente tene

A brarum,sed languor repugnat sanitati,qm̄ semiuiuus iacet in uia. Vere malum mihi adiacet, q̄a cum sc̄dm interiorē hominē cōdelector legi Dei, uideo tn̄ aliam legē in mēbris meis repugnantem legi mentis meæ. Vel ita: Vere consentio legi,& inuenio illam esse bonum quiddam & utile, quāuis malum mihi adiacet. Nā *condelector legi Dei*.i. in hoc quo lex quam Deus dedit, delectatur, & ego delector: quia quicquid ei placet,& mihi simul placet, *secundum interiorem hominem*.i. sc̄dm spiritus & rationis affectum. Cōdelector quidem ei secū dum bonę uoluntatis affectum, sed tn̄ eam complere nō sufficio, qm̄ *uideo*.i. attendo, *aliam*.i. diuersam à Dei lege *legem*.i. prauam suggestionem *in membris meis*, quæ recta dicta est lex, qm̄ legitime factū est ut homo qui noluit obedire domino suo,nō ei seruiret caro ipsius. Nam supra hominem Deus est,& infra hominem caro. Et quia homo contempsit superiorem,torquetur ab inferiore. Tūc enim nata est hæc lex, qn̄ in paradiso contempta & trāsgressa est ab homine prima lex. *Gene.2.* Vt.n. uetitum cibū comedit, protinus illicitum carnis motum sentire cœpit. Video aliā legem.i. peccati pruriginem, in membris meis, ut in auribus ad audiēdū illicita, & in oculis ad concupiscendum. Hmōi legem.i. peccati fomitē qui male regit,uideo ī mēbris meis *repugnantem legi mentis meæ*.i. rationi, quę est lex naturaliter scripta in corde omnium, *et captiuantem me*.i. captiuare conantem,hoc est,ad cōsentiendum implendumq́ cogentem *in legem peccati*, id est, carnalē cōcupiscentiam *quæ est in membris meis*,& ibi mouet illicita desideria, tantoq́ periculosior est, quanto uicinior. Quatuor leges ostē dit apostolus inuicem dimicantes, legem Dei & legē mētis,quę duæ in bono concordant.i. legem Moysi et legem naturæ uel fidei:itemq́ legem B suggestionis & legem peccati, quæ in malo sibi consentiunt. Et in harū legū contrarietate & repugnātia est labor & conflictus omnium militū Christi,dum resistūt ne prauis legibus consentiant. Possumus etiā istā aliam legem & legem peccati, non duas,sed unam intelligere.i. sarcinā mortalitatis, per quam fit sæpe ut etiam iniuste delectet quod nō licet. et quod ait, captiuantem me.i. captiuantem carnem meam in legem peccati.i. in seipsam. Captiuantē.n.me, dixit,q̄a & in ipsa carne nō est aliena natura,sed nostra. Quam nisi teneret carnalis cōcupiscentia, quam legem peccati uocat, non utiq; in ea ullū illicitū desideriū cui mēs obedire nō debeat,cōmoueret. Ex pte.n. captiuat̄ & ex pte iā liber ē. nā mēs q̄ īterius hēt alias delectatiōes suas, non consentit, sed repugnat delectationibus carnis. Condelector, inqt, legi Dei, delectat me lex, delectat me quod iubet lex, delectat me ipsa iustitia sc̄dm interiorem hominem. Ecce libertas ex parte superiore. Lbertas.n. delectat. Nā qui adhuc timore facit quod iustum est, nōdū deus eum delectat, ideoq́ seruus est. Cū uero non iam timuerit pœnam, sed amauerit iustitiam, in ipso amore et delectatione iustitię liber erit. Video autem, inquit, aliam legem in membris meis. Hæc est quæ remansit infirmitas. Et ex hac parte sentit homo captiuitatem, ubi non est impleta iustitia. Nam ubi condelectatur legi Dei, non captiuus, sed legis amicus est. Est ideo liber, q̄a amicꝰ. Sed nōdum tota, nondū pura est, nondūq́ plena libertas, quia nondum æternitas. Et in me quiddam mortuum, & quiddam uiuum. Mors contendit, mens non consentit: Quid inde sperandum est? *infelix ego homo*. Etsi nō in mente, tamen in carne īfelix homo.

C Non enim in mente homo, & in carne non homo: sed in mente homo, & in carne homo. Infelix sum ego homo. Ita q se infelicē exclamat, lugendo implorat consolatoris auxilium. Nec paruus est ad beatitudinem accessus, cognitio infelicitatis suæ. Infelix ego homo. Et cū per me ab hac infelicitate non possim liberari, *quis me liberabit*, quis hoc facere poterit, nisi magnus aliquis, ut me liberet *de corpore mortis huius*, id est, de hoc corpore corruptibili in quo mors est? Hęc est uox militis pugnantis & gementis in labore certaminis. Cui gementi auxilium liberatoris implorāti, respōdetur: *Gratia Dei*, te liberabit à corpore mortis huius *per Iesum Christum dominum nostrum*, quando corpus habebis īmortale, ubi nulla concupiscentia remanebit. De corpore. n. mortis huius non omnes liberantur, qui finiunt hanc uitam: qm̄ aliud est exire de corpore, quod omnes homines dies huius uitæ nouissimus cogit: aliud liberari de corpore mortis huius, quod non lex nō uires propriæ, sed sola Dei gratia per Iesum Christum sanctis et fidelibus eius impertit. Liberari enim à corpore mortis huius, est omni sanato languore concupiscentiæ carnis, non ad pœnam corpus recipere, sed ad gloriā. Nam impij utiq; non liberantur à corpore mortis huius, quibus, eadem corpora redduntur ad æterna tormenta. Tunc enim corpus mortis huius redit ad impium, nec inde aliquando soluetur. Et tunc non erit ei uita ęterna, sed mors æterna, quia pœna æterna. Iustus autem liberabitur à corpore mortis huius, non ut hoc corpus non habeat, sed ut mortale & onerosum non habeat. Habebit enī ipsum corpus, sed immortale & leue & sine molestia. In his uerbis (ut supra dictum est) recte intelligitur apostolus non quidem se solum in sua persona, sed etiam alios sub gratia constitutos significasse. Quādoquidem condelector legi Dei secundum interiorem hominem, & uideo aliam legem in mēbris meis. *Igitur ego ipse mente seruio legi Dei*, amando iustitiam, & resistendo concupiscentiæ, *carne autem* seruio *legi peccati*, concupiscendo. Ego ipse hæc facio. Non enī alius in mente & alius ī carne, sed ego ipse in mē te, ego in carne, non duo, sed unus ex utroq;. Mente seruio legi Dei in libertate Christi, carne autem legi peccati ex uetustate Adæ. Nouitatis gaudio suspendor, uetustatis onere prægrauor. Est mihi bellum aduersum me. Sed ex qua parte displiceo mihi, iūgor Deo. Et ex qua parte iungor Deo, idoneus ero ad uincendum me, quia ille mecum est qui omnia superat. Mente seruio legi Dei, uolendo quod ipsa uult, et nolendo quod non uult: carne autem legi peccati, non quidem dando membra cōmittendis iniquitatibus, sed tātum concupiscendo, quamuis illicitæ concupiscentiæ non dem manus. D

CAPVT VIII.

Nihil ergo nunc damnationis est his, qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant. Lex enim spiritus uitæ in Christo Iesu liberauit me à lege peccati & mortis. Nam quòd impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, ut iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum.

Igitur ego ipse mente seruio legi Dei, carne autem legi peccati. Et quidem ego, qui in me significo quemlibet iustum sub gratia constitutum, mente seruio legi Dei, *ergo nihil damnationis est nunc*, etsi ante fuit *his qui sunt in Christo Iesu*, in quo per baptismum soluta sunt illis omnia. Dum nō essent in Christo, & consentirent concupiscentię, erat illis damnatio. Nunc autem

A tem cũ sint in Christo & repugnent concupiscentiæ, nihil damnationis est illis, quanquã ex carne concupiscant: quia non pugnatores, sed uicti damnantur: nec est damnabile si existant desideria carnalia, sed si eis ad peccandum obediatur. Nil damnationis est his qui sunt in Christo. Et ne putares hoc postea futurum, ideo additum est, nunc. Postea illud expecta, ut nec concupiscentia sit in te contra quam contendas, quia nec ipsa erit. Nihil ergo damnationis est nunc illis, quanquã alia lex in membris eorũ adhuc repugnet legi mentis ipsorũ. His qui sunt in Christo, non est damnatio, his dico, *qui non ambulant secundum carnem*, id est, qui nõ operantur secundum carnalem appetitum. Sunt enim nonnulli qui dicuntur Christiani, & tamen secundum desideria cordis ambulant, ad quorum distinctionem dicitur nũc non esse damnatio illis Christianis, qui non secundum carnem ambulant, id est, non carnaliter uiuunt. Vere non est dãnatio his qui sunt in Christo, *nam lex* non literæ in monte Sina, sed *spiritus uitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis*, per quã legem erat damnatio. Inest adhuc mẽbris meis lex illa peccati, sed iam reũ me non facit, qa liberatus sum ab illa, ideoq; liber pugno contra illam. Lex Moysi est spiritalis, sed nõ uitæ, quia non uiuificat dimissis peccatis. Lex autem quam spiritus sanctus ponit, est uitæ, qa uiuificat remittendo peccata. Lex Moysi, est lex Dei, sed factorum: lex operum, lex quæ iubet, non iuuat: lex quæ ostendit peccatum, non tollit. Lex autem spiritus, lex est fidei, lex gratiæ, lex misericordiæ, lex quæ tollit peccatum, & liberat à lege mẽbrorum, quæ non est Dei, sed peccati & mortis, qm̃ reos facit & mortem operatur. Et hoc est, Lex enim spiritus uitæ liberauit me à lege peccati & mortis. Lex illa bona B liberauit me ab ista lege mala. Et hoc in Christo Iesu, id est, in sanguine & gratia Iesu Christi. Me, id est, quemlibet iustum sub gratia constitutum liberauit in Christo, ut non consentiam legi peccati & mortis, id est, concupiscentiæ. Et qũo sim liberatus ac damnationem euaserim, consequenter exponitur: *Nam quod impossibile erat legi*, Deus in Christo fecit, id est, damnare peccatum & dare iustitiam. Impossibile erat legi naturali uel scriptæ, liberare à lege peccati & mortis: quia nec peccatũ tollere, nec mortem uincere præualebat, nec sibi obedientem aut pfectum quenquam facere poterat. Quod impossibile erat legi, Deus fecit, *in quo* impossibili *infirmabatur* ipsa lex *per carnem*, id est, ab infirmis non poterat impleri per carnem, quia per spiritũ implet. Lex enim infirmata intelligitur, eo quòd non impleatur, non φ ipsa infirma sit, sed φ ĩfirmos faciat minando pœnam, nec adiuuando per gratiam. Quæ ĩfirmata esse per carnem dicitur, qa caro nõ implet quod per spiritũ impletur, id est, per gratiam spũalem. Nam caro ubi nõ erat gratia, inuictissime resistebat. Et lex infirmabatur per carnẽ, id est, per carnis desideria & per fomitem uitiorũ qui in carne est, qa caro nimium rebellabat, et audiens legem plus incitabat concupiscentiã. Infirmabatur ergo lex literæ per carnẽ, id est, non efficiebat iustos deditos carni, qm̃ caro fortiter obsistebat ne lex adimpleret, & lex nõ habebat uires quibus impetum carnis frangeret. Vel per carnem infirmabat lex. i. per carnalem intellectum, & per carnalem obseruantiã erat imbecilla, non per seipsam. Sed qđ lex infirma nõ poterat, Deus fecit, qui filium suum mittens in similitudinẽ carnis peccati, etiam pctm̃ de peccato damnauit in

A carne. *Deus filium suum*.i. sibi pprium et consubstantialem atque coęternum *misit*.i. incarnari constituit, ut manēs quod erat, assumeret quod nō erat. Misit eū non *in similitudinem carnis* qua si caro non esset caro, sed in similitudinem carnis peccati, qa caro erat, sed peccati caro non erat. Nr̄a.n. caro est peccati caro, qa per libidinis usum generata est. Sola autem illius caro non fuit caro peccati, quia non eum mater concupiscentia, sed gratia concepit. Tamen similitudo carnis peccati fuit.i. passibilis & mortalis, quæ nutriri & esurire & sitire & dormire & fatigari & mori potuit. Mors.n. & infirmitas non est nisi de peccato. Et utiq; corpus illud mortale erat & infirmū, ut cæteroꝝ corpora. Caro peccati habet mortē & peccatum, similitudo aūt carnis peccati habuit mortem sine peccato. Si haberet peccatū, caro esset peccati. Si mortem non haberet, nō esset similitudo carnis peccati. Talis uenit Saluator. *Et de peccato damnauit peccatum in carne*.i. suscipiendo carnem hominis peccatoris, & docendo quem admodum uiueremus, peccatum in ipsa carne dānauit, ut æternoꝝ charitate spiritus noster flagrans, nō duceretur captiuus in consensionem libidinis. Mortem enim non meruit Adam nisi peccādo, & Christus carnem suscepit mortalem. Ergo sic dicitur mors peccatum, quæ facta est peccato, sicut dicitur lingua Gręca, lingua Latina, non ipsum membrū carnis, sed quod fit per membrū carnis. Lingua enim Græca uerba Græca sunt, non quia uerba lingua, sed quia uerba per linguam. Sic igit̄ peccatum domini, quod factum est de peccato, qa inde carnem assumpsit de massa ipsa, quæ mortē meruerat ex peccato. Et ut celerius dicā, Maria ex Adam mortua pp pc̄tm̄, nisi diuinitus exēpta fuisset, & caro dn̄i ex Maria mortua pp delenda pecca- B ta. De peccato itaq;.i. de morte quæ per peccatum accidit, damnauit peccatum in carne. Vel de peccato.i. de sacrificio pro peccatis oblato. Peccatum.n. uocabatur in lege, sacrificiū pro peccato. Et tale peccatū fuit caro Dn̄i. De peccato igitur.i. de sacrificio qđ factū est pro peccatis, inde damnauit peccatum, *ut iustificatio legis*, id est, iustificatio quam præcepit siue promisit, *impleretur in uobis* per spiritum qui adiuuat, hoc est, lex literæ impleretur in nobis per spiritum uitæ. In nobis dico, *qui non secundū carnem ambulamus*.i. operamur, *sed secundum spiritum*. Caro de terra facta est, spūs autem à Deo datus est. Vtraq; ergo desiderant illud unde sunt, caro terrena, spiritus cœlestia. Si igitur spiritus carnem superauerit, operātur in eo cœlestia. Si autem carni consenserit, præualent ei terrena. Illi ergo nō secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum, qui non terrenis & carnalibus, sed cœlestibus & spiritalibus sunt intenti, nec carnaliter obseruant legē, sed spiritaliter. Quid est enim secundum carnem ambulare? carnalibus concupiscentijs consentire. Et quid est secundum spiritum ambulare? adiuuari spiritu in mente, & cōcupiscentijs carnis non obedire. Sic ergo impletur in nobis per Christum iustificatio legis, non adhuc illa quæ dicit, Non concupisces, sed interim illa quæ iubet, Post concupiscentias tuas non eas.

Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt. Qui uero secundum spiritum, quæ sunt spiritus sentiunt. Nam prudentia carnis, mors est, prudentia autem spiritus, uita & pax. Quoniam sapientia carnis inimica est Deo. Legi enim Dei non est subiecta, neque enim potest. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt.

Vere in illis impletur iustificatio, qui non secundum carnem ambu-

A lant, sed secundum spiritum. Nam *qui secundum carnem sunt*, id est, qui carni consentiũt, & sequendo appetitum carnis uitam suam ducunt, *sapiunt ea quæ sunt carnis*, id est, sciunt carnalia et curiosi sunt in carnalibus, atq; saporem delectabilem illis habere uidentur temporalia & terrena, quæ carnis sunt uel ad carnẽ ptinent, ideo'q; tales non iustificantur. *Sed illi qui* sunt *secundum spiritum*, id est, qui sancto spiritui consentiunt & ei concordant, ut spiritualiter uiuant, *sentiunt ea quæ sunt spiritus*, id est, diuina & spiritalia bona sentiunt interius, & spiritali dulcedine replẽtur, ideo'q; iustitia legis per charitatem in illis adimpletur. Vere illi qui sapiunt ea quę sunt carnis, non iustificantur, sed illi potius qui sentiunt ea quæ sunt spũs. Nam finis rerum hoc indicat, cum sapientia carnis generet mortem: & sapientia spũs, uitam. Pœna enim uel præmium euidenter declarãt, & eos qui moriuntur, non fuisse iustificatos: & eos qui uitam adepti sunt, impleſſe iustitiam. *Nam prudentia carnis mors est ęterna: prudentia autem spiritus uita & pax.* Prudẽtia enim carnis est, cor machinationibus tegere, sensum uerbis uelare, quæ falsa sunt, uera ostendere: quæ uera sunt, fallacia demõstrare. Hæc nimirum prudentia usu à iuuenibus scitur, hæc à pueris pretio discitur. Hanc qui sciunt, cæteros despiciendo superbiunt: hanc qui nesciunt, subiecti & timidi in aliis mirantur: quia ab eis hæc eadem duplicitas, æquitatis nomine palliata diligitur, dum mentis peruersitas urbanitas uocatur. hæc sibi obsequentibus præcipit honorũ culmina quærere, adepta temporalis gloriæ uanitate gaudere, irrogata ab aliis mala multiplicius reddere: cum uires suppetunt, nullis resistentibus cedere: cum uirtutis possibilitas deest, quicquid explere per malitiam non ualet, hoc impacifica bonitate simulare. Iure ergo talis prudẽtia mors animæ dicitur. Prudentia uero spiritus, id est, iustorum sapiẽtia est, nihil per ostensiones fingere, sensum uerbis aperire, uera ut sũt diligere, falsa deuitare, bona gratis exhibere, mala libentius tolerare q; facere, nullam iniuriæ ultionem quærere: pro ueritate contumelias pati, lucrum putare. B Et hæc prudentia est uita animę & pax, non solum in futuro seculo, sed etiam in præsenti. Diffinitio aũt prudentiæ, in appetendis bonis & uitãdis malis explicari solet. Eadẽ nanq; animæ natura, & prudẽtiam carnis habet cum inferiora sectatur, & prudentiam spiritus cum superiora eligit, sicut aquæ natura & frigore congelascit, & calore soluitur. Per prudentiam carnis propterea Deum Iudæi colebant, ut eis secundũ carnem bene esset, ideo'q; secũdum animam erãt mortui. Per prudentiam autem spiritus, iusti Deum gratis colũt: id est, quia ipse bonus est, nõ quia dat alia bona, quæ dat & non bonis. Et ideo per hãc spiritalem prudentiam uiuunt etiam nunc in anima & pacem habent, concordantes uoluntati diuinæ & amantes proximos, nec se uindicantes cum læsi fuerint. Multo magis autem in futuro uitam habebunt æternam, & pacem tranquillitatis perpetuæ. Et econtra qui carnaliter sunt prudentes, id est, qui appetunt temporalia bona, & timent temporalia mala, uel suas astute ulciscunẽ iniurias, & magis naturalibus credunt rõnibus q; diuinis sententiis, mortem animæ & corporis æternam patiẽtur. Et uere per talem prudentiam moritur anima & corpus. *Quoniam sapientia carnis*, id est, quæ carnalibus intendit, & carnalia studiose agit, *inimica est Deo*, quem non sibi finem constituit. Quicunq; enim uoluerit amicus eẽ seculi huius, ini- Iacõ. 4.

C micus Dei constituetur. Inimica est Deo, dum nil putat dominum posse præter quod in naturis rerum uidetur. Inimica est Deo, quia eius uoluntati non obtemperat. *Legi enim Dei non est subiecta.* Et facere contra legem, hoc est inimicum Dei esse. Non quia Deo aliquid nocere potest, sed quia sibi ipsi nocet, quisquis resistit uoluntati Dei. Quod ergo ait, sapiētia carnis inimica est Deo, non sic accipiamus, quasi inimica ista possit lędere Deum. Resistendo enim inimica est, non nocendo. Illi autē nocet, in quo est sapientia carnis, quia uitium est. Naturæ nocet in qua inest. Pellatur uitium, & natura sanabit. Hæc carnalis sapientia non est subiecta legi Dei, *neq; enim potest* ei esse subiecta. Nō dixi, homo non potest: non dixi, anima non potest: non dixi, caro nō potest: sed dixi, quoniam sapiētia carnis non potest, id est, uitium non potest, non natura: quomodo si dicatur, claudicatio rectæ ambulationi non est subiecta, neq; enim potest. Pes potest, sed claudicatio non potest. Tolle claudicationem, & uidebis rectam ambulationem. Sed quādiu claudicatio est, non potest. Non sit sapientia carnis, & homo est. Sic dictum est, Legi.n. Dei non est subiecta, neq; enim potest: tanquam si diceretur: Nix non calefacit, neq; enim potest. Quandiu.n. nix est, non calefacit. Sed resolui potest & feruere, ut calefaciat. Sed cum hoc facit, iam nix non est. Sic & prudentia uel sapientia carnis dicitur, cum anima pro magnis bonis temporalia bona concupiscit. Quandiu enim appetitus talis animę inest, legi Dei subiecta esse non potest, id est, non potest implere quæ lex iubet. Sed si spiritalia bona desiderare cœperit, & temporalia contemnere, desinet esse carnis prudentia, et spiritu non resistet legi. Sapiētia carnis non subijcitur diuinæ legi. Nec D hoc tantum dico, sed etiam istud, quod illi *qui sunt in carne*, id est, qui uoluptatibus carnis acquiescunt, *Deo placere non possunt*. Ipsi enim in carne sunt, qui in carne confidūt, qui concupiscentias suas sequuntur, qui in his habitant, qui earum uoluptatibus oblectantur, qui in earum delectationibus beatā felicemq; uitam constituunt. Et ideo quandiu tales sunt, nihil Deo quod placeat agere possunt.

Vos autem in carne non estis, sed in spiritu, si tamē spiritus Dei habitat in uobis. Siquis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. Si autem Christus in uobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus uero uiuit propter iustificationem. Quòd si spiritus eius qui suscitauit à mortuis Iesum, habitat in uobis, qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra, propter inhabitantem spiritum eius in uobis.

Illi qui sunt in carne, non possunt Deo placere. Sed uos non estis in carne, & propterea Deo placetis. In hoc quidem seculo adhuc uiuitis, sed tamen in carne non estis, quia non in uoluptate carnis iacetis, sed carnalia desideria supergressi estis. Ne quis enim illud quod præmissum est, quia qui in carne sunt, Deo placere non possunt, de his dictum putaret, qui de hac uita nondum exierunt, opportunissime subiunxit: *Vos autem non estis in carne.* Vtique adhuc in uita hac constitutis loquebatur, & tamen dixit eos non esse in carne. Romanis quidem scribebat, sed uniuersæ electorum ecclesię dixit: tritico dixit, non paleæ: massæ latenti, non stipulæ apparenti. Non estis in carne, quia non facitis opera carnis, consentiendo cōcupiscentiæ carnis. *Sed estis in spiritu*, quia secundum interiorem hominem cōdelectamini legi Dei. Et hoc est, *si tamen spiritus Dei habitat in uobis.* Nā si spiritu uestro pręsumitis, adhuc i carne estis. Sic ergo

A non estis in carne, ut in spiritu Dei sitis. Nã si recedit spiritus Dei, pondere suo spiritus hominis reuoluit in carnem. Redit ad facta carnalia, redit ad concupiscentias seculares. Sic igitur habete liberum arbitriũ, ut imploretis auxilium. Nõ estis in carne. Et hoc uiribus uestris? Absit. Vnde ergo? Si tamẽ spiritus Dei habitat in uobis, tũc enim in carne nõ estis, sed spiritum Dei habitatorem habetis. *Sed siquis spiritum Christi non habet, hic nõ est eius*, id est, non possidetur à Christo, nec est membrum Christi. Spiritum Dei dixerat, & spiritũ Christi subiunxit, quia nõ sunt duo spiritus sancti tanquam singulorũ, unus patris et alter filij, sed unus potius patris & filij. Sicut autem anima mea, id est, spiritus meus uiuificat omnia mẽbra corporis mei, sic spiritus Christi uiuificat omnia mẽbra corporis Christi, id est, omnes electos eius. Siquis autem spiritum Christi non habet, id est, siquis non uegetatur spiritu Christi, siquis non uiuit spiritu Christi, hic nõ est membrum Christi, nec possessio Christi, sed diaboli. Charitas uero testis est, esse spiritum Christi in eo corde qđ ipsa repleuerit. Nunquid enim spiritum Christi habet ille, cuius mẽtem odia dissipant, elatio inflat, ira usq; ad diuisionem mẽtis exasperat, auaritia cruciat, luxuria eneruat? Non utiq;. Quia spiritus Christi ubi habitat, facit amicos & inimicos diligi, terrena despici, ꝑ cœlestib⁹ ęstuari: carnem propter uitia conteri, mẽtem à concupiscentijs frenari. Et iste spiritus est quasi quidam titulus diuinæ possessionis. Quo quisquis ex toto caret, ad Christum nõ pertinet. *Sed si Christus est in uobis*, qui ibidem habitat ubi spiritus eius est, & non alibi: *corpus quidem mortuum est*, non pp fragilitatem terrenam, qa de terræ puluere factũ est, sed *propter peccatum*. Non dico mortale, sed mortuũ. Nam an- B tequam ĩmutaretur in illam ĩcorruptionem quæ in sanctorꝫ resurrectione promittitur, poterat esse mortale, quamuis non moriturꝫ, sicut hoc nostrum potest esse ęgrotabile, quãuis non ægrotaturũ. Cuius enim caro est, quæ non ægrotare possit, etiã si aliquo casu priusq; ægrotet occũbat? Sic & illud corpus primi hominis iam erat mortale & antequã peccasset. Quam mortalitatẽ fuerat assumptura mutatio in ęternam incorruptionem, si in homine iustitia, id est, obedientia ꝑmaneret. Sed ipsum mortale non est factum mortuũ, nisi ꝑpter peccatum, qa mox, ubi præceptum transgressus est homo, eius membris uelut aliqua ægritudo letalis mors ipsa concepta est. Quam ægritudinem mortis & in nos omnes ipse transfudit, ac per eam necessario morituri sumus. Corpus ergo nostrum non tantũ moriturum est ꝑpter animę abscessum qui futurus est, sed etiam mortuum est ꝑpter infirmitatem carnis & sanguinis. Habet quidem adhuc uitam, sed tamen cõparatum corpori illi, quod in resurrectione futurũ est, inuenit mortuum, quamuis adhuc habens animam, corpus qdem ita mortuũ est adhuc propter peccatum, sed *spiritus iam uiuit propter iustificationem*. Et hæc ui- Haba.2. ta ex fide facta est, qm̃ iustus ex fide Roma.1. uiuit. Anima enim iam pia quæ fuit Hebr.10. impia, ꝑpter iustitiam fidei dicitur ex morte reuixisse atque uiuere. Et hoc interim nobis præstitit grã Saluatoris, ut anima iam per iustitiam uiuat, sicut per peccatũ mortua fuerat. Hoc enim dictum est, ne ideo putarent se homines uel nullũ uel paruum se habere beneficium de Christi gratia, quia necessario morituri sunt corpore: attendere qppe debẽt, corpus qdem adhuc peccati meritũ gerere, qđ conditione mortis obstri-

C ctum est, sed iam spiritũ cœpisse uiuere ꝓpter iustitiam fidei, qui & ipse fuerat quadam morte infidelitatis extinctus. Non igit͛, inquit, parũ uobis muneris putetis esse collatũ per id quòd Christus in uobis est, quòd in corpore ꝓpter peccatũ mortuo, iam ꝑ iustitiam uester spũs uiuit. Nec ideo de uita quoq; ipsius corporis desperetis, sed credite. *Quòd si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis, qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, uiuificabit et mortalia corpora uestra.* Vel ita continuatur: Spiritus quidem uester iam uiuit, sed si spiritus Dei habitat in uobis, corpus quoq; uestrũ uiuet, sicut corpus Christi qđ iam suscitatum est, uiuit. Dixerat, si autẽ Christus in uobis est: subiecit, ꝙ si spiritus pacis habitat in uobis: quẽ spiritum Christi dixerat, hunc spiritum pacis adiunxit: quia ubi Christus, ibi sine dubio spiritus sanctus habitat atq; unus est spiritus Christi & Dei. Quia uero in illa resurrectione futura mutatio non solũ nullam mortem, quę facta est ꝓpter peccatum, sed nec mortalitatem habitura est, quam corpus animale habuit ante peccatum: non ait, qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, uiuificabit & mortua corpora uestra, ut .s. iam non solum non sint mortua, sed nec mortalia, cum animale resurget in spirituale, & mortale hoc induet imottalitatem, et absorbebitur mortale à uita. Cum enim pręsentis tpis gr̃am determinans, diceret mortuum esse quidem corpus ꝓpter peccatum, quia in eo nondum per resurrectionem renouato peccati meritũ manet, hoc est, necessitas mortis, spiritum aũt uiuere ꝓpter iustitiam, qa licet adhuc corpe mortis huius onemur, iam icdm interiorem hoiem cœpta renouatione in fidei iustitiam respiramus, tñ ne humana ignorantia de resurrectione corpis nihil sperarет, etiam ipsum qđ ꝑ peccati meritũ in pręsenti seculo dixerat mortuum, in futuro ꝑ iustitię meritum dicit uiuificãdum, nec sic ut tantum ex mortuo uiuũ fiat, uerũetiam ex mortali immortale. Dono. n. Dei qđ animæ datur, id est, spiritu sancto, nõ solum anima cui datur, salua & pacata et sancta fit, sed ipsum etiam corpus uiuificabitur, eritq; in natura sua mũdissimum. Viuificabit, inquit, mortalia corpora uestra nõ ꝑ merita uestra, sed ꝑ munera sua, id est, *propter inhabitantem spiritum eius in uobis.* His gradibus homine ꝑfecto, nulla substantia inuenitur malũ. Neq; lex mala est, quę ostendit homini in quibus peccatorꝝ uinculis iaceat, ut per fidem implorato liberatoris auxilio, & solui & erigi & firmissime cõstitui mereat͛. In prima ergo actione quæ est ante legem, nulla pugna est cum uoluptatibus huius seculi. In secunda quæ sub lege est, pugnamus, sed uincimur. In tertia quæ est sub gratia, pugnamus et uincimus. In quarta q̃ est in resurrectione, non pugnamus, sed ꝑfecta & æterna pace requiescimus, qa nihil nobis tũc resistit non resistentibus Deo. Subiungitur enim nobis quod inferius nostrum est: quòd propterea nõ subiungebatur, quia superiorem nobis deserueramus Deum.

Ergo fratres debitores sumus nõ carni, ut secundum carnem uiuamus. Si enim secũdum carnem uixeritis, moriemini. Si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis.

Dixi quia in carne nõ estis, sed in spiritu, si tamen spiritus Dei habitat in uobis, & si Christus est in uobis, & qa Deus uiuificabit & mortalia corpora uestra propter inhabitantem spiritum eius in uobis. *Ergo fratres,* accepto adiutorio, porrecto nobis desuper diuino auxilio, brachio domini, porrecto nobis auxilio à spiritu sancto, *debitores sumus,* id est, ex de-

A bito seruire nos oportet, *non carni*, sed spiritui diuino, qui in nobis habitat & tanta bona præstat. Debitores in quam sumus, sed non carni, *ut secundum carnem uiuamus*, id est, secũdum carnis uoluptates & illecebras uitã ducamus. Hoc enim modo fiet, ut propter inhabitantem spiritum Dei uiuificentur & mortalia corpora uestra, id est, ut uita in se mortem mortificando conuertat, si non secundũ carnem, sed secundum spiritum uiuere studueritis. Promissa est nobis & carnis ĩmortalitas, propter spiritum Dei quem habemus in nobis. Ergo fratres si hanc ĩmortalitatem adipisci uolumus, debitores sumus non carni, ut secundum eius illecebras uiuamus, qa ipsa nos ad mortẽ trahit, sed potius spiritui sancto, ut secũdum eum uitam nostram dirigere studeamus, quia ipse nobis uitam præparauit æternam: & sic per ueniemus ad illam, si nunc eius uolũtatem secuti fuerimus. Et uere ita se habet effectus utriusq; partis. *Si enim secundum carnem uixeritis, moriemini*, id est, si secũdum mortem uixeritis, totum morietur: si secũdum carnis cõcupiscẽtias uixeritis, moriemini perpetuaĩr & carne & aĩa. *Si spiritu* sancto *mortificaueritis facta carnis*, id est, secũdum Deum uiuẽdo, uoluptates carnis & desideria eius extinxeritis *uiuetis* in æternum beati. Hoc est opus nostrum in hac uita, spiritu mortificare quotidie facta carnis, affligere, minuere, frænare, interimere. Quàm multa enim proficientes iam non delectant, quæ antea delectabant. Quando autem delectabat, & non ei consentiebatur, mortificabatur. Si iam non delectat, mortificatum est.

Quicunq; enim spiritu Dei aguntur, hi sunt filij Dei. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, abba pater. Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filij Dei. Si autem filij, & heredes: B *heredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, si tamen compatimur, ut & conglorificemur.*

Vere uiuetis, si spũ sctõ opera carnis mortificaueritis. Nunc enim filij Dei estis, & cum eo in perpetuũ regnabitis. Et hoc est quod hæc Apostoli uerba demonstrant: Viuetis, qa filij Dei estis. Nam quicunq; spiritu Dei aguntur, hi filij sunt Dei. Cũ dixisset Apostolus, si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, uiuetis, id est, illas concupiscentias carnis, quibus non consentire magna laus est, et quas non habere perfectio est, metuendum erat, ne quisq; ad mortificanda facta carnis, de spiritu sancto præsumeret. Ergo ne hĩc se extolleret humanus spiritus, & ad hoc opus se idoneũ firmumq; iactaret, subiecit & ait: *Quicunq; enim spiritu Dei aguntur, hi filij sunt Dei*. Non qui secundum carnem suam uiuunt, non qui carnis uoluptate ducuntur, non qui spiritu suo agunť, nõ qui lege aguntur, sed quicunq; spiritu Dei agunť, hi sunt filij Dei. Spũs ergo Dei quo aguntur, ipse est spũs quo facta carnis mortificantur, quia ipse dat continentiam qua frænetur & dometur atq; uincatur concupiscentia. Aguntur autem spiritu Dei, ut & ipsi qđ agendum est agant: & cum egerint, illi à quo agũtur, gratias agant. Spiritus enim Dei qui eos agit, agentibus est adiutor & ductor. Aguntur ergo ut agant, & ad hoc eis ostenditur quid agere debeant, ut hoc sicut agendum est agant, id est, cum dilectione & delectatione iustitiæ, quia qui spiritu Dei aguntur, charitate aguntur & excitantur. Non ergo litera, sed spiritu: non lege præcipiente, minante, promittente, sed spiritu exhortante, illuminante, adiuuante aguntur. Non quia ipsi nihil agant, sed ne nihil agãt boni, à bono aguntur ut agant. Non tanto magis effi-

C citur quisq; filius bonus, quãto largius ei datur à patre spirit⁹ bonus. Plus uero est agi q̃ regi. Qui enim regitur, aliquid agit: & ideo regitur, ut rectè agat. Qui autem agitur, agere ipse uix aliquid itelligitur. Quod ergo spiritus Dei sanctus agit, hoc est quòd Deus operaī omnia in omnibus. Nec aliquid in nobis libera uoluntas melius agere potest, q̃ ut illi se cõmendet qui male agere non potest. Dixi quia filij Dei estis, si spiritu Dei agimini. Et uere filij. Non enim accepistis spiritum seruitutis, sed filiationis. *Non accepistis spiritum seruitutis iterum*, id est, sicut olim in lege. Non est uobis iterũ spiritus iste seruitutis, sed libertatis. Idem enim spiritus est legis & euangelij, sed ꝓpter diuersa opera dissimiliter appellaī. Iudæis fuit spiritus seruitutis, Sed Christianis est spiritus libertatis. Quia eodẽ spiritu, id est, digito Dei quo lex in tabulis lapideis scripta est, timor incussus est eis qui gratiã nondum intelligebant, ut de sua infirmitate atq; peccatis per legem cõuincerentur, & lex illis fieret pædagogus, quo perducerentur ad gratiam, quę est in fide Christi. Et timor ille seruilis erat, quia per eum non tam iustitia diligebatur, q̃ pœna timebatur. Iam ergo nobis non in timorem datur spiritus, sed in dilectionem, ut nõ serui, sed filij simus. Qui autẽ adhuc ideo bene agit, quia pœnam timet, & Deum nõ amat, nondum est inter filios. Mandatũ enim Dei si timore fit pœnę, non amore iustitiæ, seruiliter fit, non liberaliter, & ideo nec fit. Nõ enim bonus fructus est, qui non de charitatis radice procedit. Non accepistis in nouo testamento spiritum seruitutis iterum *in timore*, sicut quondam in ueteri, *sed accepistis spiritum adoptionis filiorum*, id est, quos Deo adoptauit in filios. *in quo spiritu clamamus*, id est, toto mentis affectu dicimus, *abba pater*. Ipse spiritus D facit nos Deum uocare patrem nostrum. Et si ille est pater noster, ergo nos filij eius. Filij clamant, abba pater. Hoc est abba, quod pater. Abba enim Hebraice dicitur, pater autem Græce uel Latine. Sed ꝓpter utrũq; populum, circuncisionis uidelicet & præputij, qui ad angularem lapidem, id est, ad Christum accessit, posita sunt hęc duo nomina idem significãtia. Hebræi enim fideles clamãt, abba: Gẽtiles autem, pater. Clamor iste cordis est, non faucium, non labiorum. Intus sonat auribus Dei. Cum autem clamant, aliquid petunt. Et quid petunt, nisi quod de illis dictum est, Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur? Quæ est ista petitio, nisi Matth.5. esuries sitisq; iustitiæ? Huc ergo transeant qui sub lege sunt, ut ex seruis filij fiant, nec sic tamen, ut serui esse desistant, sed ut tanquam filij domino & patri liberaliter seruiant. Accepimus spiritum adoptionis, per quẽ uocamus Deum patrem nostrum. nam *ipse spiritus* diuinus *testimonium reddit spiritui nostro*, id est, recognoscere & intelligere facit spiritum nostrum, q̃a sumus filij Dei. Ad ipsum enim pertinet q̃a efficimuī unũ corpus unici filij Dei. Et per hoc qđ ipse spũs sanctus charitatem nobis infundit, qua nos facit imitatores esse diuinę bonitatis, ut diligamus inimicos nr̃os, et bene faciamus his q oderunt nos, sicut pater celestis solem suũ oriri facit sup bonos et malos, atq; pluit super iustos & iniustos, euidenti testimonio declarat mẽti nr̃æ nos esse filios Dei, cuius bonitatẽ pro modulo nr̃o seqmur. Filiorũ.n. est imitari patrem suũ. Spũs Dei dũ facit nos bñ agere, testaī qm̃ *sumus filij Dei. Sed si filij sumus*, erimus *& heredes*. i. & eiusdẽ gl̃iæ pticipes. Nõ.n. inaniter filij sum⁹, sed magnũ ide cõmodũ hẽbim⁹, q̃a hæ-

Luc.6. Matth.5.

A redes patris nostri erimus, imo ipse erit hęreditas nostra, sicut in psalmo canimus, Dominus pars hæreditatis meę. *Heredes quidem Dei* erimus. Sed si hoc parum uidetur, audiamus adhuc unde amplius gaudeamus, qa erim⁹ *cohæredes Christi.* i. simul cũ Christo hęredes, eãdem. s. quam ipse possidet, beatitudinis hæreditatem cum eo possidentes. Hæredes quidẽ Dei efficiemur, cũ ea quæ Dei sunt possidere cœperimus. i. icorruptionis & imortalitatis gloriã atq thesauros sapientiæ & scientię reconditos. Cohæredes autem Christi efficiemur, cum reformauerit ipse corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ. Hæredes autem Dei erimus, sed nõ eius morte hanc hęreditatem adipiscemur, cũ ipse mori non possit, imo cum ipse sit hæreditas, quam ab eo percipiemus. Sed qm̃ cum uocati sumus adhuc paruuli & ad spiritalia contemplanda minus idonei, usq ad humilitatem nostræ cogitationis se misericordia diuina porrexit, ut quocunq cernere niteremur, quod non euidenter atq perspicue cernebamus, ipsum moritur quod in ænigmate cernebamus, cum facie ad faciem cernere cœperimus. Cõuenienter ergo dicitur moriturum esse quod auferetur. Cum autem uenerit quod perfectum est, auferetur quod ex parte est. Ita nobis quodãmodo moriẽ pater in ęnigmate, & idem ipse fit hæreditas cum facie ad faciem possideẽ, non qa ipse moriẽ, sed imperfecta in eum nr̃a uisio perfecta uisione peruenitur. Et tñ nisi illa prior nos nutriret ad aliam plenissimam et euidentissimam, non efficeremur idonei. Cohæredes etiã erimus Christi, cũ in fine seculi absorpta fuerit mors in uictoria. Non timuit ille habere cohæredes, qa hæreditas eius non fit angusta si multi possederint. Homo enim si habeat unicũ filiũ, gaudet ad illum magis, B quia solus omnia possessurus est, & non habebit fratres, qui cum eo diuidant hęreditatem, & pauper remaneat. Deus uero unicum, quem genuerat & per quem cuncta creauerat, misit in hunc mundum, ut non esset unus, sed fratres haberet adoptatos, qui cum eo possiderent hęreditatem uitæ perennis. Hæreditas in quã, in qua cohæredes eius erimus non minuitur multitudine filiorũ, nec fit angustior numerositate cohęredum: sed tanta est multis, quanta paucis: tanta singulis, quanta omnibus. Cohæredes eius erim⁹, ita *tamen si compatimur.* i. si cũ eo patimur, si passionum eius nunc participes efficimur, si qualia pro nobis ille pertulit nos talia pro nomine eius pati non recusamus: si non pro humano fauore uel temporali commodo, sed pro amore illius aduersa pferimus, *ut & conglorificemur,* id est, cum eo glorificemur, facti cohæredes eius & participes glorię ipsius. Cõglorificabimur enim, si hoc eius nobis gratia concesserit, quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam uidebimus eum sicuti est.

Existimo enim quòd non sunt condigne passiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.

Ne cui uideretur graue, quòd dixerat nos debere compati, mox addidit non esse condignas passiones huius temporis ad futurã gloriam quæ reuelanda est in nobis. Ostẽdit enim per hæc, quòd qui illa respicit quæ non uidentur. i. gaudia sempiternæ beatitudinis: omnẽ tribulationem, quæcunq ei acciderit, quãuis sæua, quãuis diuturna uideatur, leuem ducit & momentaneam, etiam si tormentis subijciatur & equuleis et ungulis. Nam eo tẽpore quo supplicijs corpus eius atteritur, si aspiciat ad futuram gloriam, & confide

Marginal notes: Psal. 15. — Coloss. 2. — Philip 3. — 1. Corin. 13 — Ibidem. — 1. Corin. 15 — 1. Ioan. 3.

C ret quõ per hæc torméta corpus humilitatis suæ trãsformabitur ut fiat conforme corpori gloriæ unigeniti Dei, tribulationẽ præsentem pro minimo reputabit, remunerationem uero futuræ beatitudinis inæstimabiliter magnam iudicabit. Et quãto magis multiplicari sibi tribulationẽ & pœnas uiderit, tãto amplius sibi põdus & magnitudinem gloriæ intelliget cumulari. In eo autem quod apostolus nunc dicit, *existimo*, non dubitat ipse, sed dubitantes increpat, sicut et alibi ad quosdam contemptores suos loquens, Puto autem, inqt, ꝙ & ego spiritum Dei habeam. Qui enim dicit, puto uel existimo, dubitare uidetur. Sed ille increpat, nõ dubitat. Et ipse dominus ꝙ omnia scit, increpans infidelitatem futuram generis humani, Cum uenerit, inquit, filius hominis, putas inueniet fidem in terra? Nam & homines de his rebus quas certas habent, aliquando increpatiue dubitant. i. uerbum dubitationis ponũt, cum corde nõ dubitent, uelut siquis indignetur seruo suo & dicat. Contẽnis me? Puto ꝗa dñs tuus sum. Ita & nũc apostolus dicens existimo, ĩcrepat illos ꝗ hoc non ęstimabant, uel non existimant. Nonnulli. n. dum futura gaudia minus attendunt, putant intolerabilia esse præsentia mala quæ perferunt. Et illorum pusillanimitatem uel infidelitatem increpat nũc apostolus. Si cõpatimur, inquit, et conglorificabimur. Et uere per passionem peruenimus ad glorificationẽ. Nam ego existimo quòd uos non ęstimatis. i. ego indubitanter scio *quòd passiones huius temporis*, qđ tam breue est, *non sunt condignæ*. i. omnes simul nõ sunt dignę *ad* prometendam *gloriam futuram, quæ reuelabitur in nobis*. i. quæ ita manifestabitur ut sit in nobis, quia in unoquoque nostrum manebit, & foras apparebit. Hæc est, siquis pateretur omnes pœnarum acerbitates, quę in tempore pſentis uitæ sufferri possunt, non essent omnes illę passiones dignum meritum ad consecutionem futuræ glorię, quę ablato omni uelamine reuelabitur in nobis, quando percipiemus illud quod oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit.

1. Corin. 7 — Luca. 18

Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat. Vanitati enim creatura subiecta est non uolens, sed propter eum qui subiecit eam in spe. Quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. 2. Corin. 5

Vere gloria reuelabitur in nobis, qui nunc pro Deo molestias sustinemus, quia hæc gloria est ut filij Dei appareamus. Hanc. n. expectamus. *Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat*. Quod est dicere: Nam & hoc ipsum quod ĩ nobis dolet, cum facta carnis mortificamus, cum esurimus uel sitimus, per abstinẽtiam, dum frenamus delectationẽ concupiscẽtiæ: per castitatẽ, dum iniuriarũ lacerationes, & cõtumeliarũ aculeos per patientiam sustinemus, dum neglectis atque reiectis uoluptatibus nostris, pro fructu matris ecclesię laboramus, quicquid in nobis in hac & huiusmodi attritione dolet, creatura est. Dolet enĩ corpus & anima, quæ utique creatura est, & expectat reuelationem filiorum Dei. i. expectat qñ appareat quod uocatũ est in ea gloria ad quam uocatum est. Quia. n. filius Dei unigenitus nõ potest appellari creatura, qñquidem ꝑ ipsum facta sunt omnia, quęcũque Deus fecit, distincte etiam nos uocamur creatura ante illam euidentiã gloriæ, & distincte uocamur filij Dei, quibus hoc adoptione mereamur. Nam ille unigenitus natura filius est, nõ adoptione. Expectatio ergo creaturæ. i. expectatio nostra reuelationem filiorum Dei expectat. i. qñ appareat qđ pro- Ioan. 1

A missum est, qñ re ipsa manifestũ sit, quod nunc spe sumus. Filij.n. Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus quia cum apparuerit similes ei erimus, qm̃ uidebimus eũ sicuti est. Ipsa est reuelatio filiorum Dei, quam nũc expectat expectatio creaturæ. Non ꝗ creatura reuelationem expectet alterius naturæ, q̃ non sit creatura, sed ipsa qualis nunc est, expectat qñ sit qualis futura est. Tãquam si diceretur. Operante pictore subiectis sibi coloribus & ad opus eius paratis, expectatio colorũ manifestationem imaginis expectat, nõ quia tunc alij erunt, aut non colores erũt, sed tantũ ꝗ aliã dignitatem habebunt. Dixi ꝗ expectatio creaturæ expectat ut reuelentur filij Dei. Qđ recte dixi. Nam ipsa *creatura* adhuc *subiecta est uanitati*.i. temporalib⁹ rebus, quę sunt uanitas, quia quod promittunt, implere non possunt, & euanescunt.i. deficiunt & trãseunt. Ait.n. Salomon: Vanitas uanitatũ, & omnia uanitas. Quæ abundantia est homini in omni labore suo, quem ipse laborat sub sole? Cui et à domino dictum est: In labore manducabis panem. Ita ergo subiecta est humana creatura uanitati. Et subiecta est *non uolens*, quia homo spõte peccauit, sed non spõte damnatus est. Peccatum enim fuit uoluntarium.i. contra pręceptum facere ueritatis, peccati autẽ pœna.i. subijci fallacię, non uoluntaria. Sponte (ut dixi) peccauit creatura hæc, & inimica facta est ueritati: sed ut merito puniretur, non sponte subecta est uanitati. Diligit hõ sponte uanitatem, cum deserta soliditate ueritatis, opinabilia sequit̃.i. mutabilia. Vanitas.n. sunt quę mutantur & transeunt. Cum autem inde meritas pœnas luit, subijcitur non spõte uanitati, sicut subiecta est in homine peccãte. Vanitati.n. creatura non uolens subijcitur, quia homo qui in

1.Ioan.3.

Eccle.1. & 12.

Gene.3.

genitæ constantiæ statum uolens deseruit, pressus iustæ mortalitatis põdere nolens mutabilitatis suæ corruptioni seruit. Non ergo spõte creatura uanitati subiecta est, *sed propter eum qui subiecit eam in spe* i. propter eius iustitiam atq; clementiam, qui neq; impunitum peccatum reliquit, neq; insanabilem uoluit esse peccantem. In spe est subiecta uanitati, propter misericordiam liberantis per remissionem peccatorum & adoptionem gratiæ. Ergo in spe, qua sperat se adhęsuram contẽplandę ueritati, subiecta est interim uanitati. *Quia et ipsa creatura*, id est, ipse homo, cum iam signaculo imaginis propter peccatũ amisso, non tamen tota penitus imagine deleta, remãsit tantũmodo creatura, & ipsa creatura.i. & ipsa quæ nondum uocat̃ filiorũ forma pfecta, sed tantum creatura, *liberabitur à seruitute corruptionis*. Quod itaq; ait, & ipsa liberabitur, facit intelligi & ipsa quemadmodum nos.i. & de ipsis non est desperandum, qui nondum uocant̃ filij Dei, quia nondum crediderunt, sed tantum creatura, quia & ipsi credituri sunt, & liberabuntur à seruitute corruptionis, quemadmodum nos q iam filij dei sumus, q̃uis nondum apparuerit quid erimus. Liberabitur ergo à seruitute corruptiõis, *in libertatem gloriæ filiorum* Dei.i. erunt & ipsi ex seruis liberi, & ex corruptibilibus incorrupti in uita pfecta, quã habebunt filij Dei. Tunc.n. creatura hæc à seruitute corruptionis eripiet̃, cum ad filiorum Dei gloriam incorruptam resurgẽdo subleuabitur. Electos.n. nunc pœna corruptionis aggrauat, sed tunc incorruptionis gloria exaltat. Et quantum ad pręsentis necessitatis pondera, nunc in Dei filijs de libertate nihil ostenditur, tantum ad subsequentis libertatis gloriam tunc in eis de seruitute nihil apparet. Creatura ergo seruitute corru B

C ptionis exuta,et dignitate libertatis adepta,in filiorũ Dei gloriam uertitur:quia unita Deo per ſpirtũ,quaſi hoc ipſum quod creatura eſt tranſiſſe ac ſubegiſſe declaratur. Eiq; ita tunc inhæret, ut illi de corruptione quæ per reſurrectionem uincit,nihil iam in ſuo amore cõtradicat,ſed unita gloriç ſui redemptoris fiat. Cuius redemptoris reſpectu poteſt intelligi dictum, quia & ipſa liberabitur, ſcilicet ſicut iam à corruptione liberatus eſt ipſe dominus.

Scimus enim quòd omnis creatura ingemiſcit & parturit uſq; adhuc. Nõ ſolum autem illa,ſed & nos ipſi ſpiritus primitias habentes,et ipſi intra nos gemimus adoptionem filiorum, expectantes redemptionem corporis noſtri.

Vere non uolens ſubiecta eſt creatura uanitati. Nam inde gemit. *Scimus enim quòd omnis creatura ingemiſcit*. Vel liberabitur à ſeruitute corruptionis. Nam ideo gemit,quia nõ eſt adhuc inde liberata. In unoquoq; aũt homine oĩs creatura non uniuerſaliter,ſicut eſt cœlũ & terra & omnia quæ in eis ſunt, ſed gñatim quodãmodo intelligi poteſt:qa rõnalis in illo eſt, quam habere credũtur angeli:& ſenſualis,qua & beſtiæ non carẽt. utuntur enim ſenſibus & ſenſualib⁹ motibus ad appetenda utilia & uitãda contraria, & uitalis priuata ſenſu, qualis aduerti in arboribus poteſt. Nam & in nobis ſine ſenſu noſtro fiunt corporis incrementa,& capilli nec cum præciduntur ſentiunt,& tamen creſcũt. Iã uero corporalis creatura euidẽtius apparet in nobis,quç licet ex terra facta atq; formata ſit, inſunt tñ illi ex omnibus huius corporei mundi elementis quçdam particulç ad temperiẽ ualetudinis. Nam & calore membra uegetãtur, qui eſt ab igne, cuius etiam lux per oculos emicat: & aëre uenarum decurſus, quas arterias uocant, atq; ſpiramenta pulmonis implẽtur: & humor niſi eſſet,nulla ſpiramenta confluerẽt, D uitamq; abſumeret ſiccitas. Nam & ipſe ſanguis humido lapſu alias uenas replẽs,quaſi riuis et fluminibus per cuncta diffunditur. Ita nullum eſt creaturæ genus, quod non in homine poſſit agnoſci. Ac ſic omnis creatura in eo congemiſcit adhuc. Propter quod & dominus euangelium iuſſit omni creaturæ prçdicari, Marc. ult. quia in unoquoq; homine(ſicut diſſeruimus)eſt omnis creatura. Omnis itaq; creatura gemit in homine. Non tota,ſed omnis. Tanquam ſi dicatur q; ſolem omnes uident,q̃ ſunt incolumes,ſed non toti uident,quia tantum oculis uident. Ita & in homine omnis creatura eſt, q̃a & intelligit & ſentit & uiuit & corpus habet: ſed nõ tota creatura in ipſo eſt, quia ſunt prçter ipſum et angeli qui intelligunt,& pecora quæ ſentiunt, & arbores quç uiuũt,et lapides qui tm̃modo ſunt. *Scimus ergo quòd omnis creatura*.i. homo fidelis *ingemiſcit*.i. in ĩteriori ſuo gemit ac gemitum ſemper recentem habet, quandiu ſubiecta eſt uanitati, *& etiam parturit*.i. cum ſumma difficultate & onere bonũ opus facit. Nam ſicut mulier magnis doloribus et conatibus profert filium, ita fidelis homo niſibus magnis & laboribus producit fructũ boni operis. Laborat.n.& affligiẽ uigilijs & ieiunijs,alijſq; ſanctis actionib⁹. Et hoc facit uſq; adhuc. Nam etſi ſunt aliqui iam in ſinu Abrahç,et latro ille cum domino in paradiſo cõſtitutus,illo die quo credidit,gemere deſtiterit,tamen *uſq; adhuc* omnis creatura ingemiſcit & parturit in illis ſanctis,qui adhuc in præſenti uita laborant. *Non ſolum autem illa* ingemiſcit, *ſed & nos ipſi*.i. non ſolum in homine corpus & anima & ſpiritus ſimul dolent ex difficultatibus corporis, ſed & nos ipſi, exceptis corporibus, in nobis ipſis ingemiſcimus,nos dico

primitias

A *primitias spiritus habentes*, id est quos iam spiritus tanquam sacrificium oblati sunt Deo, & diuino charitatis igne comprehensi. Hæ sunt enim primitiæ hominis, quia ueritas primũ spiritum nostrum obtinet, ut per hunc cætera comprehendantur. Iam ergo habet primitias oblatas Deo, qui dicit, Mente seruio legi Dei, carne autem legi peccati: et de quo dicit, spiritus quidem promptus est, caro aũt infirma. Non solum, inquit, oĩs creatura. i. cum corpore, sed etiã nos ipsi habẽtes primitias spiritus. i. nos animæ quæ iam primitias mentes nostras obtulimus Deo, *in nobis ipsis ingemiscimus*. i. præter corpus, *adoptionem filiorum expectantes corporis nostri redemptionem*, id est, ut etiã ipsum corpus accipiẽs beneficium adoptionis filiorũ, qua uocati sumus, totos nos liberatos, trãsactis omnib⁹ molestijs, ex omni parte Dei filios esse manifestet. Non solum illa ingemiscit, sed & nos ipsi primitias spiritus habẽtes. i. qui iam spiritu Deo seruimus, qui iam mente Deo credimus, & in ipsa fide primitias quasdam dedimus, ut primitias nostras sequamur. Et nos ipsi primitias spiritus habẽtes. i. qui nõdum quidem ex toto quod sumus, sed ex ea parte qua peccatorib⁹ meliores sumus, Deo non uanitati subditi sumus: hoc est, per primitias spiritus et ipsi in nobismetipsis ingemiscimus. Videtur etiam specialiter designare apostolicam dignitatẽ in eo quod ait, & nos ipsi primitias spiritus habentes. i. qui primi spiritũ sanctum accepimus & digniora eius dona habemus. Nõ solum, inquit, omnis creatura. i. omnis ecclesia creata in operib⁹ bonis, quę subdita est nobis, sed et nos ipsi primitias spiritus habentes. i. nos apostoli qui ad hoc electi sum⁹, ut primitias spiritus acciperemus, & p hoc maiores sumus ꝙ eius primitias habemus, uel quia primo uenit in nos, uel qa dignius B et euidẽtius dona sua declarat in nobis per genera linguarũ, per sanationem infirmorũ, per resurrectionem mortuorum, & per similia opera. Et nos ipsi qui tãti sumus, qui iam primitijs sancti spiritus acceptis lætamur, adhuc gemimus miserias habentes ut alij: gemimus ĩtra nos, qa in nobis est unde gemamus. Vel ꝗuis nõ coràm hominibus, tamen intra nos. i. in interiore nr̃o gemimus: nec fictus est gemitus noster, sed intra mentis arcana resonat. Et gemimus expectantes adoptionem filiorum, qa nec dilatione nec aduersitate frangimur, sed lõganimiter & fortiter expectamus adoptionem filiorum. i. ut scdm corpus accipiamus gloriam adoptionis, ut & anima & corpore toti simus ĩmortales, et beati atq; in omni substantia nostra appareamus adoptiui filij Dei. Hanc adoptionem expectamus. s. redemptionem corporis nostri. i. ut & ipsum quod adhuc corrumpitur, ĩcorruptibile fiat & ĩmortale. Hęc est. n. redemptio nostri corporis, ut ab oĩbus molestijs redimatur. i. liberetur & ueram salutem consequatur. Nõdum. n. habet salutem. Nam esuries & sitis interficit, si subuentum non fuerit. Medicamentum. n. famis est cibus, et medicamentum sitis est potus, & medicamentum fatigationis est somnus. Si sepositis istis nõ sunt morbi, est sanitas. Si autẽ habes aliquid qđ te possit interficere nisi mãducaueris, noli gloriari de sanitate, sed gemens expecta redemptionem corporis tui. Gaude te redemptum, sed nondum re. Spe securus es. Etenim si non gemueris in spe, non peruenies ad rem.

Roma. 7.
Matt. 14.

Spe enim salui facti sumus. Spes autem quæ uidetur, non est spes. Nam quod uidet quis, quid sperat? Si autem quod non uidemus speramus, per patientiam expectamus.

C Quasi diceretur apostolo: Quid tibi profuit Christus si adhuc gemis? & quo saluator saluum te fecit? qui enim gemit adhuc, ægrotat, subiunxit atque ait, Spe enim &c. Ideo gemimus quia *spe salui facti sumus*. Ideo speramus nos saluandos, & quod speramus iam quidem expectamus, sed nondum tenemus, & donec teneamus, in tempore suspiramus, qa desideramus qd nondum tenemus. Nōdum re saluati sumus, sed adhuc spe: quia nondum uenit nostri gaudij plenitudo, nōdum habemus corpus cœleste & spiritale. i. corpus angelicum in societate angelorum, sed speramus. Spe qdem iam habemus hanc salutem, hanc gloriam. Sed *spes quæ uidetur, non est spes*. Et ideo nōdum in re uidemus ipsam salutem, quam in spe habemus. Certitudo quę præsentialiter uidetur, non est spes. *Nam quod uidet quis, quid sperat?* Quod. n. uidetur, quare speratur? Nō speratur, sed scitur. Sed *si nos speramus quod nō uidemus*, id est, redemptionē corporis nostri & societatem angelorum, *per patientiā expectamus*. illud. Spes. n. ad augmētum meriti operatur in nobis expectationē futurę saluationis, & etiam in ipsa expectatione patientiam: qa inuisibilem salutem, spe nos confortante, expectamus longanimiter patiendo mala præsentia, & ideo gemere cogimur. In malis enim si quisquam patitur, non in bonis quibus fruitur, opus est patientia.

Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem nostram. Nam quid oremus sicut oportet nescimus, sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis.

Spes nos adiuuat ut patienter expectare possimus, similiter autem & spiritus. Et ideo de expectatione uel patientia nihil nobis attribuimus, sed totum Deo, cuius beneficijs hęc possumus. Non solū. n. spes nos ad D iuuat, sed etiam *spiritus sanctus similiter adiuuat infirmitatem nostram*, quia charitatem nobis infundit, per quā nostra corroboratur infirmitas, ut patienter expectare ualeat salutem quā sperat. Silr ut spes, adiuuat nos charitas. i. spiritus sanctus non solum in aduersitatū tolerantia, sed & in orationibus, quia nec bene orare sine eo possumus. Nam quia ingemiscimus et petimus liberari, spiritus adiuuat ne uel ante tēpus liberari petamus, uel cōtraria nobis dari. Adiuuat infirmitatem nostrā, docens & faciēs orare. *Nā quid oremus sicut oportet nescimus, sed ipse postulat pro nobis*. Nescimus, put oportet quid orare debeamus, quia molestię tribulationesq; temporales plerunq; prosunt uel ad sanandum tumorem superbiæ, & ad pbandam exercendamq; patientiam, cui probatæ & exercitatę clarior merces superiorq; seruat, uel ad quæcunq; flagellanda & abolenda peccata, & tñ nos nescientes quid ista prosint, ab omni optamus tribulatione liberari. Quid. n. nobis expediat, non satis scimus. Aliqñ qd putamus obesse, prodest: et quod putamus prodesse, obest. Infirmi. n. sumus: & quę medicamenta nobis sint utilia, medicus qdem nouit, nos autem ignoramus. In his ergo tribulationibus, quę possunt & prodesse & nocere, quid oremus sicut oportet nescim⁹: et tamen quia dura, quia molesta, quia cōtra sensum nostræ infirmitatis sunt, uniuersali humana uoluntate, ut a nobis hęc auferantur, oramus. Sed hoc deuotionis debemus dño Deo nostro, ut si ea non abstulerit, non ideo nos ab eo negligi existimemus, sed potius pia patientia malorum bona speremus ampliora. Sic. n. uirtus in infirmitāte perficiť. Vel etiam dum beatam uitā petimus, in qua simus īmortales atq; incorruptibiles cor- 2. Cor. 12.

C pore & ſpiritu, qñ ipſa pax eſt, quę præcellit omnem intellectum, etiam ipſam in oratione poſcendo, qd oremus ſicut oportet neſcimus: ſed ĝcquid cogitantibus occurrit, abijcimus, reſpuimus, ĩprobam⁹, nõ hoc eſſe quod quærimus nouimus, quãuis illud nondum quale ſit nouerimus. Eſt ergo in nobis quædam (ut ita dicam) docta ignorantia, ſed docta ſpiritu Dei, qui adiuuat infirmitatem noſtram. Nos neſcimus quid oremus ſicut oportet, ſed ipſe ſpũs poſtulat pro nobis. i. poſtulãtes nos facit, *gemitibus inenarrabilibus*. Poſtulare enim nos facit, inſpirans nobis deſiderium etiam adhuc incognitæ tãꝗ rei, quam per patientiã expectamus. Et facit poſtulare gemitibus inenarrabilibus. Qũo. n. narretur, qñ deſideratur quod ignorat͛? Quod utiq; ſi omnimodo ignoraretur, non deſideraretur. Et rurſus ſi uideretur, non deſiderarer͛, nec gemitib⁹ q̃rerer͛. Minor uero eſt q poſtulat, ꝗ̃ q poſtulatur. Qũo ergo ſpũs poſtulare dicit͛, qui minor nõ eſt? Indigẽtis. n. certiſſimũ indicium eſt, poſtulare gemitibus. Nullius aũt rei eſſe indigẽtem, fas eſt, credere ſpiritum ſanctũ. Sed iuxta qđ pręmiſimus ipſe poſtular, qui ad poſtulandũ eos quos repleuerit, inflãmar. Et ipſe dicit͛ gemere, eo qđ nos gemere faciat deſiderio futurę beatitudinis. Ita. n. dictũ eſt poſtular, qa poſtulare nos efficit, nobiſcꝗ́ poſtulandi & gemẽdi inſpirat affectũ, ſicut illud in euangelio: Non. n. uos eſtis qui loquimini, ſed ſpũs patris ueſtri qui loqtur in uobis. Neq; enĩ & hoc ita fit de nobis tanꝗ̃ nihil facientibus nobis. Adiutoriũ igitur ſpiritus ſancti ſic expreſſum eſt, ut ipſe facere diceretur, quod ut faciamus facit. Vſitati. n. ſunt tales locutionum modi, qñ per efficientem ſignificatur id quod efficitur: ſicut frigus pigrum dicimus, ꝗa pigros facit: & diem triſtem uel lætum, qa triſtes uel lætos facit. Sic & dñs Abrahæ dixit, Nũc cognoui quod timeas Deum. i. nũc ut cognoſceres feci. Secundum quam locutionem ipſe qui eſt Dei ſapiẽtia, dixit ſe neſcire diem uel horam finis ſeculi. Quid. n. põt eſſe, quod ipſe neſciret? Sed quia hoc utilr̃ diſcipulis occultabat, neſcientem ſe eſſe dixit, quia illos neſciẽtes occultando faciebat. Secundũ hanc figuram & patrem ſolum ſcire dixit ipſum diem, quia eundem filium ſcire faceret. Eodem locutionis modo & ſpiritus ſanctus poſtulare uel gemere dicitur, quia eos in quibus habitat, poſtulantes & gemẽtes facit. Vel appellatione ſpiritus ſancti deſignatur charitas, quæ per ſpiritũ ſanctum diffuſa eſt in cordib⁹ noſtris. Sanctus ergo ſpiritus interpellat & pro nobis gemit. i. charitas interpellat, charitas poſtular, charitas gemit, charitas orat. Contra hãc aures claudere non nouit qui illam dedit, ſed *qui ſcrutatur corda*. i. Deus, qui in occulto cogitationis ſuæ omnia cordium arcana uidet, *ſcit quid deſideret ſpiritus*. i. approbat & implet hoc quod ſpiritus facit nos deſiderare, *quia ſecũdum Deum*. id eſt, ſcđm Dei uoluntatem, *poſtulat pro ſanctis*. i. poſtulare ſanctos facit ꝑ ſeipſis uel ſpũs. i. charitas ſecũdum Deum poſtulat pro ſanctis, ꝗa nihil petit charitas, niſi quod Deo gratũ eſt, & ideo ipſe ſcit. i. approbat deſiderium ſeu petitionem eius.

Scimus aũt quoniã diligentibus Deum omnia cooperantur in bonũ, his qui ſecundũ propoſitum uocati ſunt ſancti. Nam quos præſciuit, & prædeſtinauit conformes fieri imaginis filij ſui, ut ſit ipſe primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædeſtinauit, hos & uocauit, & quos uocauit, hos & iuſtificauit, quos autem iuſtificauit, illos & magnificauit.

D Dum patimur aduerſa, neſcimus ſicut oportet quid orare debeamus. Sed hoc pro certo *Scimus, quia diligenti-*

C bus Deum, ita ut ipsam dilectionẽ operibus probent, *omnia* uel aduersa uel prospera *cooperantur*, id est, simul fiũt *in bonum*. Passiuam enim significationem hoc loco habet quod dictũ est, cooperantur. Et dilectoribus Dei omnia cooperantur, id est, simul fiunt cuncta in bonũ: quia in bonum uertuntur illis omnia quæcunq; ipsis accidunt, non solum illa quæ appetuntur, ut suauia: sed etiam illa quę uitantur ut molesta. Vsqueadeo prorsus omnia, ut etiã siqui eorum deuiant & exorbitant, etiam hoc ipsum eis proficiat in bonũ, quia humiliores redeunt atq; doctiores, & robustius atq; cautius post insistũt bonis actibus. Vel diligentib9 Deũ oĩa cooperatur ipse Deus in bonum siue spiritus sanctus, de quo supradictum est, qui & Deus est. Cooperatur enim Deus, id est, cum electis suis operatur dum illi agunt, & ipse cum eis. Et ita cooperatur eis, ut omnia uertat in bonũ & utilitatem eoꝝ. Sed q̃a nõnulli diligunt Deum, & in eo bono quod cœperunt, non permanent usq; in finem, mox determinando subditur: *his qui secundum propositum uocati sunt sancti*. Hi.n. in eo quod diligunt Deum, permanẽt usq; in finem: et qui ad tempus inde deuiãt, reuertuntur, ut usq; in finem perducant, qđ in bono esse cœperũt. Nam scđm propositum occultissimę iustitiæ bonitatisq; suę Deus quos prædestinauit, ipsos uocat & iustificat et glorificat. Proposuit.n. Deus illos ad uitam uenire, cuius propositum mutari nõ potest. Secundũ hoc propositum, non scđm suum meritũ uocati sunt à Deo per prædicatores ut sancti sint. Et uero scđm Dei propositum, nam quos præsciuit &c. Ordo est: *Nam quos præsciuit conformes fieri imaginis filij*.i. imitatores futuros Christi, *etiã prædestinauit illos hoc fore, ita ut sit ipse primogenitus in multis fratribus*, id est, primatum habens in collegio sanctoꝝ D & iure hæreditatem patris obtinẽs, alijsq; fratribus dispertiẽns. Secundum ꝓpositum sunt uocati.i. quod uocati sunt, non aliunde est q̃ à præordinatione Dei. Nã Deus quos ab æterno præsciuit fieri conformes filij sui, etiam prædestinauit.i. per appositam gratiam præparauit illos, ut uerbo ꝑdicationis crederent. Prædestinatio est gratiæ pręparatio, quę sine præscientia non potest esse, põt autem sine prædestinatione pręscientia. Prædestinatione quippe Deus ea præsciuit quæ fuerat ipse facturus. Vnde dictũ est: Fecit q̃ futura sunt. Præscire autem potest etiam quæ ipse non facit, sicut quęcunq; peccata. Quocirca prædestinatio Dei quæ in bono est, gratię (ut dixi) præparatio est. Gratia uero est ipsius prędestinationis effectus. Hæc est prædestinatio sanctorum, præscientia.s. & præparatio beneficiorũ Dei, de quibus certissime liberantur quicunq; liberãtur. Ex his.n. qui ꝑdestinati sunt, nullus cũ diabolo perit, nullus usq; ad mortem sub diaboli potestate remanebit. Horum.n. si quisquam perit, fallitur Deus. Sed nemo eorũ perit, quia falli non potest qui prędestinauit eos. Quod autem ait, prædestinatos conformes fieri imaginis filij Dei, potest scđm interiorẽ hominem intelligi, ut in mente conformemur illi. Potest & sic accipi, ut quemadmodũ nobis ille mortalitate, ita nos illi efficiamur conformes ĩmortalitate. Secundum hãc imaginem filij, cui per ĩmortalitatem cõformamur in corpore, etiã illud agimus quod item dicit apostolus: Sicut portauimus imaginem terreni, portemus et imaginem eius qui de cœlo est: ut.s. qui scđm Adam mortales fuimus, scđm Christum ĩmortales nos futuros fide uera & spe certa firmaq; teneamus. Sic.n. nunc eandem imaginem 1. Cor. 15.

A nem portare possumus nondum in uisione, sed in fide: nōdum in re, sed in spe. De corporis quippe resurrectione tunc loquebatur Apostolus, cum hæc diceret. deinde, *ut sit*, inquit, *ipse primogenitus in multis fratribus*. Secundum id quod unigenitus est, nō habet fratres: secūdum id autem quod primogenitus est, fratres uocare dignatus est omnes, qui post eius & per eius primatum in Dei gratiam renascuntur per adoptionem filiorum. Primogenitus enim dicitur respectu fratrum cōsequentium in id quo ipse præcessit. Vnde & alio loco primogenitum eum à mortuis dicit, ut sit ipse primatum tenēs: quia resurrectio mortuorum, ut iam non moriantur, ante illum nulla: post illum autem, multorum sanctorum est. Dixi quia quos præsciuit, & prędestinauit, *quos autem prædestinauit, hos & uocauit*. Hîc subaudire debemus, secūdum propositum. Sunt enim & alij uocati, sed non electi, ac per hoc nō secūdum propositum uocati. *& quos uocauit*, hoc est, secundum ꝓpositum, *hos & iustificauit*. Quomodo si aliquis imperator disponeret aliquem infirmum sublimare ad consulatum, & daret illi sumptus quibus se præpararet idoneum, & ornaret ut digne promoueri posset ad tantum honorem: ita Deus illis quos prædestinauit ad uitam, dat uirtutum & bonorum operū gradus, per quos ad tantam sublimitatem possint erigi. Vocat enim illos & iustificat & magnificat. Et hæc sua dona quibuscunq; ipse donauit, proculdubio se daturum esse pręsciuit, & in sua pręscientia præparauit. Quos ergo prædestinauit, ipsos & uocauit uocatione illa de qua dictum est, Sine pœnitentia sunt dona & uocatio Dei. Nam in sua quæ falli mutariq; non potest, præscientia opera sua disponere, id omnino nec aliud qcq; est prædestinare. Non ergo alios, sed quos B prædestinauit, ipsos & uocauit: nec alios, sed quos ita uocauit, ipsos & iustificauit: nec alios, *sed quos* prædestinauit & uocauit *& iustificauit, illos & magnificauit* siue glorificauit. Prædestinatio nostra nō in nobis facta est, sed in occulto apud ipsum in eius præscientia. Tria uero reliqua in nobis fiunt, uocatio & iustificatio & magnificatio. Vocamur prædicatione pœnitentiæ, iustificamur innouatione misericordię & timore iudicij, magnificamur profectu uirtutum, siue glorificamur æterna beatitudine. Ista omnia iam facta sunt, prædestinauit, præsciuit, uocauit, iustificauit, magnificauit: quoniam omnes iam præsciti ac prædestinati sunt, & multi iam uocati atque iustificati et magnificati sunt, quāuis adhuc usq; in finem seculi multi uocandi & iustificandi sint atque magnificandi. Verba tamen pręteriti temporis, posita sunt de rebus etiam futuris, tanquam iam fecerit Deus, quæ iam ut fierent, ex ęternitate disposuit qui fecit quæ futura sunt. Quicunq; ergo Iudæi prouidentissima dispositione præsciti, prædestinati uocati, iustificati, magnificati, uel glorificati sunt: non dico etiam nondum renati, sed etiam non nati, iam filij Dei sunt, & oīno perire non possunt. Talibus ipse Deus omnia cooperať in bonum.

Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui etiam proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illū, quō non etiam cum illo omnia nobis donauit?

Quoniam qdem Deus tot & tanta beneficia nobis contulit, non pro meritis nostris, sed ꝑ gratia, *ergo quid dicemus ad hæc* tam magna eius donaᵗ uidelicet dicemus ulterius, quòd aliquid à nobis habeamus? Non, sed omnia gratiæ Dei ascribemus. Etsi Deus gratuito munere suo tanta nobis cōfert, quis poterit nobis quic-

C quam horum auferre? uel quis poterit eius uolũtati resistere, qui nos ad gloriam prædinauit perducere? *Si Deus pro nobis, quis cõtra nos erit?* Deus pro nobis ut prędestinaret nos, Deus pro nobis ut magnificaret siue glorificaret nos. Si Deus pro nobis, quis cõtra nos? Si Deus in his omnib⁹ pro nobis est, qui nobis uult aduersari, paret se, si põt bellare aduersus Deum. Non enim lædit nos, nisi qui Deum uincit. Et quis est qui uincit omnipotentem? Quicunq; reluctari uoluerit, sibi nocet. Si Deus pro nobis, quis contra nos? Etiam si totus mundus cõtra nos insurgat, & omni genere tormentorũ in nos sæuiat, quid totus mundus, quãdo pro nobis est per quem factus est mũdus? Quid est omnis qui Deo nititur resistere paranti nos ad regnum perducere? *Qui etiam filio proprio*, id est, nõ adoptiuo, sed naturali & consubstantiali *non pepercit, sed pro nobis omnibus*, id est, pro nostrum omnium salute, *tradidit illum*, id est, exposuit in mortẽ. Et qui illud quod maius est, dedit nobis, id est, filium, etiam illud quod minus est, dabit nobis, id est, regnum suũ. Nam qui filium dedit, quomodo aliquid negare potuit? *Quomodo non etiam omnia donauit nobis cum illo?* Vbi enim dedit nobis illum in quo omnia bona sunt, ibi cum illo omnia nobis utilia dedit, id est, fidem, remissionem peccatorum, perfectionem uirtutũ, diuersa dona sancti spiritus, & in futuro seculo beatitudinẽ sempiternã. Et tũc qualis erit spiritus hominis, nullum omnino habens uitium, nec sub quo iaceat, nec cui cedat, nec cõtra quod saltem laudabiliter dimicet pacatissima uirtute perfectus? Rerum ibi omnium quanta, quàm speciosa, quàm certa scientia, sine errore aliquo uel labore, ubi Dei sapientia de ipso suo fonte potabitur cum summa felicitate, sine difficultate? Quale erit corpus, quod omnimodo spiritui subditum, & eo sufficienter uiuificatum, nullis alimonijs indigebit? Non enim animale, sed spiritale erit, habens quidem carnis, sed sine ulla carnali corruptione, substãtiam. Cum enim beatitudinẽ illam obtinuerimus, tunc habebimus omnia. Nostra quippe erunt ad uiuendum superiora, nostra erunt ad conuiuendum æqualia, nostra erunt ad dominandum inferiora. Sic enim habẽtur ibi omnia, ut sint & omnium singula, & omnia singulorum. D

Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat? Quis est qui condẽnet? Christus Iesus qui mortuus est, immo qui & resurrexit, qui est ad dexterã Dei, qui etiam interpellat pro nobis?

Vere salutem & omnia bona cum Christo Deus nobis donauit, & habebimus illa. Nam quis nos accusabit, ut faciat nos his priuari? Quis aduersus, id est, q̃s contrarius accusabit electos Dei, quos secundũ immutabile propositum uocauit? Vel *quis accusabit*, id est, quis accusationem deferet *aduersus electos Dei*? Nullius accusatio nocere illis poterit. Diabolus q̃dem nititur eos accusare. Sed quis est diabolus, uel quę eius accusatio aduersus eos quos De⁹ eligit? eius accusatio contra eos non ualet. Quis ergo accusabit eos? *Deus?* Non, quia ipse *iustificat* eos. Et repugnans est, ut quos iustificat, illos accuset. Deus non uult illos accusare, alius non potest. Et cum nullus accuset, *quis est qui condemnet* eos? Nullus. Nam cõdemnabit eos *Iesus Christus*? Nequaquam rex Saluator condẽnabit eos, *qui mortuus est*, ut ipsi uiuãt. Dico mortuus est, ut nos peccato moriamur: immo ut maius beneficium designem, dico q̃a etiam *resurrexit*, ut nos cum eo resurgamus, & primæ resurrectionis participes simus. Qui & in cœlum sublimatus *est ad dexteram Dei*, ut nos põst se eleuet, & dexte

A ram partem, quæ perpetuam beatitudinem designat, tenere faciat. Potēs est subuenire suis, quia est ad dexteram Dei, id est, omni creaturę prę latus, & in honore positus in quo pater est, *qui etiam interpellat pro nobis*, qa
1.ioan.21. hunc habemus apud patrem aduocatum & intercessorem. Vnigenitū enim filium pro hominibus ĩterpellare, est apud coæternum patrem, se ipsum hominem demōstrare: eumq; pro humana natura rogasse, est eandem naturam in diuinitatis suæ celsitudinem suscepisse. Interpellat igitur pro nobis dominus nō uoce, sed miseratione: quia quod damnari in electis noluit, suscipiendo liberauit.

Quis ergo nos sepabit à charitate Christi? Tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius? Sicut scriptum
Psal.43. *est, Quia propter te mortificamur tota die, aestimati sumus ut oues occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.*

Quandoquidem Christus pro nobis mortem pertulit, & adhuc interpellat pro nobis, *ergo quis separabit nos à charitate Christi?* id est, quis poterit separare nos ab amore quo diligimus Christum? Nullus hoc facere poterit. Nā faciet hoc *tribulatio?* id est, corporis afflictio. Nequaquam. *an angustia*, id est, mentis anxietas hoc facere poterit, ut non diligamus Christum? Minime. *an persecutio*, id est, de loco ad locum expulsio, separabit nos à Christi dilectione? Non. Etsi omnimodam tribulationem sustineam⁹, etsi animi angustia torqueamur, etsi nos aduersarij per diuersa loca persequantur, nunquam à Christi amore diuelli poterimus *an* nos ab eo *fames* separabit, id est, desiderium comedēdi sine abundantia cibi? Absit. *an nuditas*, id est, penuria uestis hoc faciet? Nequaquam. *an periculum*, id est, apparatus mortis nos diuidet à Christo? *an gladius*, id est, ipsa mors gladio facta ualebit hoc facere? Nequaquam. per hæc septem designantur uniuersa quæ nos in hoc seculo possunt affligere, quia septenarius uniuersitatem solet exprimere. Sed nullum horum poterit nos ab amore Christi separare, si electi sumus. Et hoc dico *sicut scriptum est* de nobis, ubi uox nostra exprimitur, dicens Christo: *Quia propter te mortificamur* quoniam à te separari non possumus. Non propter crimen, non propter humanum fauorem, sed propter te mortificamur. Hæc est causa martyrum. Propter te à quo nolumus separari, mortificamur, id est, uarijs pœnis afficimur. *tota die*, id est, toto tempore illuminationis nostræ, ex quo de tenebris ad lucem uenimus. *Aestimati* enim *sumus* ab aduersarijs nostris *sicut oues occisionis*, id est, existimant nos sine respectu misericordię debere occidi, cum nec resistamus eis, sed in simplicitate & mansuetudine nostra innocenter mori simus parati. Hæc omnia ꝓ Christo patimur, nec ab his superamur, *sed in omnibus his superamus*, id est, superiores & uictores efficimur, non propter nostras uires, sed *propter eum qui dilexit nos*, quia dum in illius amore pendemus, sensum doloris non recipimus. Illius enim charitas qua nos dilexit, & nostrum ad se affectū rapuit, cruciatum corporis & dolorem sentire nos non sinit.

Certus sum enim quia neq; mors, neque uita, neq; angeli, neq; principatus, neque uirtutes, neq; instantia, neq; futura, neq; fortitudo, neq; altitudo, neq; profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu domino nostro.

Vere nihil nos separabit à charitate*Dei, nam inde certus sum. Non opinor, sed *certus sum*, id est, pro certo & constanti firmiter teneo, quod *neque mors* ulla, *neq; uita* temporalis pro missa, nec aliquid eorum quæ subduntur, poterit nos separare ab amore Christi. Nemo nos separabit in- al.Christi

C de minando mortem, quia id ipsum quod diligimus Deum, mori nō potest. Nemo inde separat nos pollicē do uitam, nemo enim ab ipso fonte separat aquam pollicendo. Non separat inde qui minatur mortem, qa qui credit in Christum, licet moriatur, uiuit. Neque qui pollicetur uitam, quia Christus uitam dat æternam. Et ideo temporalis uitæ pollicitatio, æternæ comparatione contemnenda est. *Neque angeli* separant inde, siue boni siue mali, quia etiam si boni angeli dicerent ut Christum non amaremus, quod nunquam dicent, non eis acquiesceremus. Licet, Galat. 1. inquit, angelus de cœlo euangelizet uobis pręter id quod accepistis, anathêma sit. Non igitur angelus aliquis inde separat, quia non est angelus, cum inhæremus Deo, nostra mente potentior. *Neque principatus*, id est, illi angeli qui habent principatum super alios, siue bonos, siue malos. In utrisque enim præeminēt alij alijs. Et dominus contrarios principatus expoliauit, triumphans illos in semetipso. Boni uero principatus nunquam nos ab illo separare uolent, quorum maximum studiū est, subiectos ad eum reducere. Nec etiam *uirtutes* inde separant, id est, adhuc sublimiores angelicæ fortitudines: quia si bonæ sunt, fauent nobis ut coniungamur Deo, si uero malæ, reprimuntur ab eo. Enumeratis omnibus aduersis quæ in terra sunt, ascendit in cœlum: & ostendere uolens quia parum est si cōtemnat terrena supplicia propter Christū, adiungit etiam hoc, quia neque angeli, neque principatus, neque uirtutes &c. Quod autem dicit, tale est: Non solum homines abstrahere me non possunt ab amore Christi, sed ne angeli quidem, neq; omnes simul cœlorum uirtutes, si conueniant in unum, nec si à regno decedere me necesse sit, aut etiam in gehennam tru D di pro Christo. Quod enim ait, altitudo & ꝓfundum, & uita & mors, regnum cœlorum & gehennam designare uidetur. Hęc autem dicit, nō ꝙ angeli affectare possint aliquando eum à Christo separare, sed etiā ea quæ impossibilia sunt, fieri posse dicit magis, ꝙ̃ se à Christi amore seiungi, ut per hæc quanta in eo uis esset Dei charitatis ostenderet. *Neque instantia* aduersa separant nos inde, hæc enim leuiora eo sentimus, quo ei, à quo nos separare moliuntur, arctius inhæremus. *Neq; futura*, id est, futurorum promissio, separat inde: qa quicquid boni futurum est, certius ꝓmittit Deus: & nihil est ipso Deo melius, qui iam ꝑfecto bene sibi inhærentibus præsens est. Neq; instantia, id est, aliqua īminentia pręsentia liter aduersa uel prospera, neq; futura bona uel mala sepant nos à Christo, hoc est, nec præsentia nec futura tp̄alia, quæ uel delectant, uel premunt, uel spem dant, uel timorē incutiunt. *Neque fortitudo* alicuius fortiter nobis uiolentiam inferentis separat inde: quia ille cui inhęremus, fortior est omnibus. *Neq; altitudo*, id est, siquis nos in altum leuauerit ut dųrius pręcipiret. *Neque profundum*, id est, siquis nos in profundum maris demerserit, aut in imum carceris deposuerit. Siue altitudo, id est, sublimitas mundani honoris promissa: & ꝓfundum, id est, ultima deiectio extremæ calamitatis, quæ in hoc mundo perferri potest, cōminata. Vel altitudo & ꝓfundum. i. sublimitas eloquentiæ secularis, et ꝓfunda perscrutatio naturalium rerum. Siue etiam altitudo & ꝓfundum. i. inanis curiositas earū rerum, quę uel in cœlo uel in abysso sunt aut esse putātur. Sed quocunq; modo sublimitas & profundum intelligatur, nō poterit nos ab amore Christi separare. *Neq; crea-*

A *tura alia*, id est, creatura uisibilis: quia & nos (hoc est anima) sumus quidem creatura, sed inuisibilis. Et ideo alia creatura.i.diuersa ab interiori homine nostro, quo Christum diligimus, nō nos ab amore eius diuidet: quia amor corporis qui per creaturam aliam exprimitur, nō hoc faciet. Vel alia creatura melius intelligitur de his dici, quæ nō sunt. Et ea ergo quæ non sunt cōmemorat, ut ostendat, quia etiam si essent ea quæ nō sunt, se tamen mouere à proposito aut mutare nō possent. Certus sum, inquit, quia nihil horum quæ enumeraui, *poterit nos separare à charitate Dei* qui omnibus melior est, & tot tātaq; beneficia nobis contulit. *quæ* charitas est nobis *in Christo Iesu domino nostro*, quia nobis charitatem suam in Xpo pater ostēdit, quem pro nobis tradidit: & nemo patrem diligere potest, nisi Christum dilexerit.

CAPVT IX.

Veritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in spiritu sancto, quoniam tristitia est mihi magna & cōtinuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secūdum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum & gloria & testamentum & legislatio & obsequium & promissa, quorum patres, ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula, Amen.

Modo nihil potest me & alios electos à Christo separare, sed olim fui ab eo separatus & optabam semper esse alienatus. unde nūc doleo, sicq; mala uertūtur in bonū. *Nam ueritatem dico, &c.* Vel ita continuatur: Certus sum quod nihil poterit nos ab amore Christi separare, cum ex supradictis beneficijs, quia nos præsciuit & prędestinauit et uocauit & iustificauit: tum ex hoc quod cum essem persecutor ecclesiæ Dei, nullo modo potui fideles ab eius charitate dimoue-

B re quos ab eius amore in tantum laboraui diuellere, ut modo multum inde doleam, quod tantam crudelitatem in eos exercuerim. Nam ego existens *in Christo*, id est, in corpore Christi *dico uobis ueritatem* ita puram, quod *non mentior*, sicut nonnulli qui dum uera loquuntur, intermiscent falsa, & quia nonnulli uera loqui uidentur, qui non ita habent in corde, adiungo me ueritatem ore proferre, *testimonium perhibente mihi conscientia mea*, quia etsi uos non creditis, mea tamen conscientia mihi testis est, quia uerum dico; & testatur hoc non in sua authoritate, sed in spiritu sancto, qui facit eam hoc testari: De hoc dico tam firmam ueritatem, *quia tristitia est mihi* non exigua, sed *magna, & dolor* non horarius, sed *continuus cordi meo*. Et cur est mihi nunc tanta tristitia, & tam longus animi dolor? Inde scilicet quia *ego ipse* qui modo sum tantus apostolus, ante fidem nō solum uolebam, sed & *optabam esse anathema*, id est, alienatio aliorum *à Christo* ut alienatos & diuisos uel separatos à Christo facerem illos. Et hoc optabam *pro fratribus meis*, id est, pro Iudæis, qui mei sunt fratres in lege, quorum legem uolebam defendere, *qui sunt cognati mei secundū carnem*, & ideo amplius iuuandi erant, quia omnium commoda quærere debemus, sed maxime consanguineorum. Sed ego male iuuabam eos, quia impediebam illos, ne in Christum crederent. *Qui sunt Israelitæ*, id est, de genere Israel descendentes. Vel aliter: Affectū suum erga Iudæos ostendit Apostolus, dicens & iuramento cōfirmans se eorum causa plurimum contristari, quod Christo credere noluerūt, qui ei fuerat repromissus, & ad eos uenit missus. Tristitia, inquit, est mihi non leuis, sed magna, & dolor continuus cordi meo, non qui ad horam pungat & transeat, sed qui iugiter

C maneat. Doleo genus meum benefi cio Christi priuari. Optabam enim, id est, iandudum optare cœpi ego ipse esse anathêma, id est, alienatus à Christo pro fratribus meis Iudæis, ut ipsi adhærerēt Christo: optabam perire, ut illi saluarentur. Iuxta hūc sensum & beatus Micheas, cū multa mala Iudæis uentura ꝓphetaret,
Mich.2. ait: Vtinam non essem uir habēs spiritum, & mendacium potius loqueter. Amore enim gentis suę uoluit se alienum esse à spiritu sancto & falsiloquum, dummodo plagas illas & captiuitates & exitia, quæ ipse sua uaticinatione prædixerat, plebs Iudaica euaderet. Sicut ergo Micheas à spiritu sancto alienus fieri uoluit pro amore plebis suę, ita Paulus anathêma, id est, alien⁹ optauit fieri præ nimietate dilectionis fratrum suorum. Par est enim, alienum esse à spiritu sancto, & alienum à Christo.
Exo.32. Moyses quoq; pro eodē populo mirabiliter intercessit, obijciens semet ipsum pro eis, dicens: Si dimittis eis peccatum, dimitte: si autem nō uis, dele me de libro tuo, quem scripsisti. Vbi demonstratum est, intercessio sanctorum quātum pro illis ualeat apud Deū. Securus enim Moyses de iustitia Dei qua eum delere non posset, impetrauit misericordiam, ne illos quos iuste posset, deleret. Intercessit ergo paratior deleri ꝓ ipsis quàm ipsos, sciens apud misericordiam se id agere, quæ quoniam nullo modo deleret ipsum, etiam illis parceret propter ipsum. Sed si cōsideremus Moysis uocem intercedentis, perspiciemus eundem & Moysis et Pauli erga creditū sibi gregem affectum. Pastor enim bonus ponit
Ioan.10. animam suam pro ouibus. Et hoc ipsum est dicere, optabā anathêma esse à Christo: & dele me de libro quem scripsisti. Qui enim deletur de libro Dei, anathêma fit à Deo. Si-

D mulq; cernamus Apostolum, quanta charitatis in Christo sit, ut pro illo cupiat mori et solus perire, dummodo omne in illum credat hominum genus. Perire autem nō in perpetuum, sed in præsentiarum. Vult perire in carne, ut alij saluētur in spiritu suum sanguinē fundere, ut multorum animæ conseruentur. Anathêma enim interdum occisionē sonat, sicut & hoc loco. Optat ergo pro salute fratrum anathêma esse, imitari uolens dominum, qui & ipse cum non esset maledictio, pro nobis factus est maledictio. Scriptum enim Deute.21. de illo fuit: Maledictus à Deo q pendet in ligno. Et sicut Xp̄s fuit male- Galat.3. dictus à Deo, sic Apostolus anathêma à Christo. Hoc est enim hîc anathêma, quod ibi maledictus: & hoc est hîc à Christo, qđ ibi à Deo. Christus enim in cruce pendens fuit maledictus. i. morti addictus à patre, et Paulus in passione martyrij fuit anathêma à Christo. i. alienatus atq; priuatus uita, uolente Christo. Optabā enim anathêma esse à Christo ꝓ fratribus meis, ut illi non essent à Christo alieni, qui sunt cognati mei non secundum spiritum, sed secundum carnem, qa in spiritu sunt à me alieni. affectum suum (ut diximus) circa illos ostēdit, & multa de illis pręconia enumerat, ut omnibus (id est, ad quos pertinet antiquitus electio filiorū) pro illis dolorem incutiat, qa tanto peiores sunt etiam gentibus. *Quorum*, inqt, *est adoptio filiorum*, dē quibus quondam dominus loquebat. Filius meus primogenitus Israel. & Exo.4. Filios enutriui & exaltaui. & quo- Esa.1. rum *gloria* ut de cunctis gentibus eligerētur in peculiarem populū Dei. & quorū *testamenta* unum in litera, alterum in spiritu: ut qui prius in carne seruierant ceremonijs legis abolitis, postea seruirent in spiritu mandatis euāgelij sempiterni. Testamen-

A ta enim ad illos præcipue pertinent, quia & uetus testamentum illis est datum, et nouum in ueteri figuratū. & quorum est *legislatio*, id est, ueteris ac noui testamenti datio, qa in ueteri datum est eis & nouum. Vel legislatio, id est, Mosaicæ legis datio. & quorum est *obsequium*, id est, executio mādatorū cœlestium & cultus Dei. et quorum sunt *promissa* diuina, ut qc quid promissum est patribus, compleatur filijs, nisi culpa eorum obsisterit. Multæ enim de Christo ꝓmissiones factæ sunt patribus eorum. *quorum patres* sunt illi nominatissimi, quos uetus scriptura laudat, & qđ maius est omnibus, *ex quibus est Christus secundum carnem* de Maria uirgine natus. Quorum patres, ecce laus à prioribus: et ex qbus Christus, ecce laus à posteriorib⁹. Ex eis, id est, ex genere eorum, est Christus secundū carnem, *qui* factus est ex semine Dauid secundum carnem, sed ex natura suæ diuinitatis, in qua est æqualis patri, *est*, ipse *super omnia Deus benedictus in secula, amen*. Per hoc enim qđ Deus super omnia dicitur, Deus naturaliter esse ostendit. Deus enim aliquando nuncupatiue, aliquando uero essentialiter dicitur. Nuncupatiue, sicut Moysi dictum est: Ecce cōstitui te Deum Pharaonis. Essentialiter sicut ait, Ego sum Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob. Qui uero nuncupatiue dicitur Deus, inter omnia: qui autem essentialiter dicit Deus, super omnia est. Vt ergo Paulus ostenderet Christum naturaliter Deum, non hunc Deum tantummodo, sed super omnia Deum memorauit. Quia & electus quisq̧, sicut prę misimus, uel in exemplo prærogādo positus, dici Deus potest, sed inter oia, qm̄ nuncupatiue: Christus aūt Deus sup omnia, qa naturalr̄ Deus. Et hoc Amen. i. uere. Et ꝓpterea est dolor cordis Apostolo, qa iste tātus

Exo. 7.

ac talis non recipit à Iudæis de quo B rum stirpe generatus est. Et in qbus tanta fuerunt bona, dolet cur tanta nūc mala sint. Nihilominus tamen laudat iudicij ueritatem, ne sentētia Dei in propinquos & fratres suos displicere uideat, & uel austera esse uel nimia. Nam subdit.

Non autem quòd exciderit uerbum Dei. Non enim omnes qui ex Israel, hi sunt Israelitæ, neq̧ qui semen sunt Abrahæ, omnes filij, sed in Isaac uocabitur tibi semen. Id est, non qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimātur in semine promissionis enim uerbum hoc est, Secundū hoc tempus ueniam, & erit Saræ filius.

Doleo, inquit, de perditione istorum, sed non ideo *quòd exciderit uerbū Dei*, id est, nō propterea quòd euanuerit ꝓmissio Dei, qui semen Abrahæ saluari promisit. Non ab hoc tantum contristor quòd exciderit uerbum Dei, quia non excidit, non irritum est deductum, sed ratum & stabile manet, licet quidam illorum nō crediderint, quia uerbum promissionis non est factum Iudæis tantum, sed electis. *Non enim oēs qui* sunt *ex Israel*, id est, ex carnali stirpe Iacob, *hi sunt Israelitæ*, id est, per meritum fidei & iustitiæ in Israelitica sorte numerandi: neque quia semen sunt Abrahæ secundum carnē, idcirco omnes filij sunt. Multi enim ex eo carnaliter procreati sunt, qui nō censentur eius filij, sicut omnes quos Cethura pepit uel filius Agar. Itaq̧ uerbum Dei excidere, esset promissa non impleri. Sed uolens Apostolus ostendere qa non excidit uerbum diuinæ promissionis, non enim omnes, inquit, qui ex Israel, hi sunt Israelitæ: *neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij, sed in Isaac uocabitur tibi semen*. hīc enim declarat illos, qui non crediderunt, non esse Israelitas uel filios Abrahæ, nec Deum promisisse uel decreuisse illos fore saluandos. Et ideo incipit ratiocinari, quare alto & iusto iudicio Dei, repulsis

A tum aliquis eligitur, sed sola gratia. Vel neq; diceret q Ismael ex ancilla concubina genitus non debuit hęres fieri, sed Isaac ex libera uxore natus, q. s. ille per idignitatem matris sit hæreditate priuatus, & iste non p Dei gratiam, sed per matris meritū & dignitatem sit hæres effectus, proponit apostolus exemplum de aliis duobus. i. de Esau & Iacob, in qbus unum fuit meritū patris & matris, et ex qbus alter reprobatus est, alter uero sola gratia electus. Et hi duo sicut duo filii Abrahæ tenuerunt figuram reprobandorum et saluandorum. Diximus q Rebecca geminos i utero portās accepit diuinitus promissionem, in qua declaratum est q alter eorum reprobandus esset, & alter eligendus. Nam dictum est ei, qa maior seruiet minori. Et tūc facta est hæc promissio, qñ nec boni nec mali quicq adhuc fecerāt filii. *Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid egissent boni uel mali*, qa & in utero uideri possent aliquid meruisse luctando, dictū est ei. i. matri, qa maior seruiet minori. Ideo tunc dictū est, *ut propositum*. i. præfinitio uel præordinatio Dei, *maneret*. i. impleretur & rata cōstaret *secundum electionem*. i. scdm gratiam qua eligit quos eligit. Et dictum est, *non ex operibus* patris uel matris, nec ex futuris operibus filiorum, *sed ex uocante*. i. ex Deo qui per gratiam uocabat Iacob. Nam si futura opera uel bona huius uel mala illius, quæ Deus utiq; præsciebat, uellet apostolus intelligi, nequaq diceret, non ex operibus, sed diceret, ex futuris operibus, *dictum est ei*, inquit, *quia maior*. i. Esau q erat primogenitus, *seruiet minori*. i. Iacob. Hic iam seruitus unius & libertas alterius prænunciata est. Et utiq seruitus actionem iniquitatis hoc loco designat, libertas uero actionem iustitiæ. Nam si ad corpoream seruitutem respiciamus, magis uidebitur Iacob illi seruisse, q ipse Iacob. Iacob qppe de Mesopotamia rediens, obtulit ei multa munera, & dñm eū uocauit, & humiliter adorauit. Qūo igitur seruiuit ei Esau, nisi affligendo eum & premendo ac persequendo? Vnde Salomon ait. Qui stultus est, seruiet sapienti. Quia cōtra sapiētis uitam dum stultus præminens terrorem potestatis exercet, dum hunc laboribus fatigat, contumeliis lacerat, profecto hunc ab omni uitiorū rubigine urendo purgat. Stultus ergo sapienti etiam dominando seruit, quem ad meliorem statum premendo prouehit. Et iuxta hunc modum Esau fratri suo seruiuit. Secundum literam autem Esau. i. populus Idumæorum, qui de Esau descendit, seruiuit minori. i. subdit⁹ fuit populo Iudaico. Allegorice uero Esau. i. populus Iudæorum qui fuit primo genitus, seruiuit minori. i. ppl'o christianorum qui secutus est. In qua sententia beatus apostolus etiam testimonium Malachiæ longe posterioris assumpsit, ut intelligeremus hoc apertum postea per propheta, q antequā illi nascerentur, erant Iudęi prędestinatione per gratiam: Ita, inquit, dictum est quia maior seruiet minori, *sicut scriptum est*. i. sicut in Genesi legitur, & sicut Malachias lōge post de hac re antiquum Dei consilium declarauit, dicentis: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui*. Hoc. n. quod dicitur, sicut scriptum est, & ad librū Genesis & ad scripturā Malachiæ refert. Quid uero Deus diligebat in Iacob anteq fecisset aliqd boni, nisi gratuitū misericordiæ suæ donum? Quid autem oderat in Esau antequā natus fecisset aliquid mali, nisi originale peccatum? Nam nec in illo diligeret iustitiam, quam nullam ille fecerat: neq in isto odisset naturam, quā bonam ipse fecerat. Nam anteq nascerētur, nihil boni uel mali fecerāt. Quo di-

Margin notes: B; Prouer. 11.; Gene. 25.; Malac. 1.

C ꝯto declaratur quia nec in utero peccauerunt aut iustitiam fecerunt, nec in cœlo animæ ipsorum ante corporum societatem conuersatæ sunt secundum fabulas gentilium. Nam si animæ illorum in cœlo fuissent ante quam corporibus sociarentur, fecissent utique ibi aliquid boni uel mali. Sed nihil fecerant. Vnde patet nec illorum aīas in cœlo unquā ante natiuitatē fuisse. Nihil egerant, & quātum ad originale peccatū attinet, ambo pares erant: quantum autem ad proprium ullius eorum, nullum erat. Et tamen unus eorum eligitur, alter reprobatur. unus succedit in hæreditatem, alter exhæredat̄. Nō facit Deus populum suum de Esau, sed facit de Iacob. Semen unum, diuersi qui concepti sunt: unus uterus, diuersi q̄ nati sunt. Dum essent in utero, dictum est matri quia maior seruiet minori. & dictum, non ex operibus, sed ex uocante. i. ex eo qui uocando ad fidem gratis iustificat impium, ut secundum electionem propositū Dei maneret, non meritum hominis anteiret. Non. n. dicit electionē uoluntatis humanæ uel naturæ, cōpar enim esset in utroque mortis dānationisq́ conditio, sed electionem proculdubio gratiæ, quæ non inuenit eligendos, sed facit. Propositū iustificationis manet nō scd̄m debiti, sed scd̄m gratiæ electionem, quia eligendos facit Deus, non inuenit: quia nequaquam inuenit opera bona in hoībus quæ eligat, sed facit ut ipsi faciant opera quæ possit eligere. Nemo autem eligitur, nisi iam distās ab illo qui reijcitur. Et propterea electionem præcedit iustificatio. Et tamen ex his duobus anteque aliquid egissent, alter electus est et alter repulsus, ut itelligat Iacob ex illa massa originalis iniquitatis, ubi fratrem, cū quo habuit cōmunem causam, uidet per iustitiam meruisse damnari, non nisi per gratiam se potuisse discerni. D

Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud Deum? Absit. Moysi enim dicit, Miserebor cui miserebor, & misericordiam præstabo cui miserebor. Igitur non uolentis neque currentis, sed miserentis est Dei. Dicit enim scriptura Pharaoni, quia in hoc ipsum excitaui te, ut ostendam in te uirtutem meam, et annuncietur nomen meum in uniuersa terra. Ergo cui uult miseretur, & quem uult indurat. Exo. 33. Exod. 9.

Cum rem stupendam proposuisset apostolus, quō de nōdum natis, nec aliquid agentibus boni uel mali, recte dici potuerit, q̄ unum Deus dilexerit, & alterum odio habuerit, ipse sibi obiecta quæstione motum exprimēs auditoris, *Quid ergo dicemus*; inquit, *Nunquid iniquitas, est apud Deum? Absit.* Vidit enim q̄ his auditis humana posset infirmitas uel ignorantia cogitare, & eandem quæstionem sibi proponit. Si, ingt, Esau & Iacob nec dum nati erāt, nec aliquid boni aut mali egerant, ut uel pmererent Deū uel offenderent, & electio eorū atque abiectio, nō merita singulorum, sed uoluntatem eligentis & abijcientis ostenderet, ergo quid dicemus? Nunquid iferemus q̄ iniquitas sit apud Deum, qui alterum eligit et alterum abijcit, cum uterque sit æqualis meriti, imo nullius meriti? Absit, ut apud eum sit iniqtas. Et quare absit? Quia hunc per misericordiam eligit, illum per iustitiā reprobat, in quo neutro est iniquitas. Hūc per misericordiā quia ita *dicit Moysi. Miserebor*, ut credat, *cui miserebor*, ut eum uocem: *& misericordiam præstabo*, ut bene operetur, cui misertus fuero ut credat. Vel miserebor uocando, cui miserebor prædestinando: et misericordiam præstabo uitam perennem dando, *cui miserebor* bona opera largiēdo. Vel miserebor inspirando bonam uoluntatem, cui miserebor scd̄m prædestinationem: & misericordiam præstabo scd̄m bonæ uoluntatis executionem, dando

A gratiam ad omne opus bonũ peragendum, cui miserebor peccata dimittendo. In qbus uerbis docemur, ex illa massa primi hoīs, cui mors merito debetur, nō ad merita hominum, sed ad Dei misericordiam pertinere, quod quisq; liberat: atq; ita non esse iniquitatem apud Deũ, qa neq; remittendo, neq; exigendo qđ debetur, iniustus est. Ibi.n. gratuita est indulgentia, ubi iusta posset esse uindicta, ut hinc euidentius appareret à pœna debita liberato & gratis iustificato, quantum beneficiũ conferatur, quod alter æqualiter reus sine punientis iniquitate punitur. Nō.n. iniquus est Deus, siue iudicium pœnale ingerat digno, siue misericordiã præstet indigno. Ambo itaq; gemini natura filij iræ nascebant, nullis quidem operibus proprijs, sed originaliter ex eodem uinculo dānationis obstricti, sed q dixit, Miserebor cui miserebor, Iacob dilexit per misericordiam gratuitam, Esau autē odio habuit per iudicium debitũ. Quod cum deberetur ambobus, in altero agnouit alter nō de suis distantibus meritis sibi esse gloriãdum, quod in eadem causa supplicium non incurrit, sed de diuinæ gratiæ largitate. Si militer et omnis quicunq; misericordiam consequitur, de propriarũ uirtutum meritis gloriari prohibetur, dicente domino, Miserebor cui miserebor. Non.n. ait, Miserebor talibus uel talibus: sed, Cui miserebor, ut neminem præcedētem bonis operibus suis misericordiam tantę uocationis meruisse demōstret. In eo autem qđ addidit, & misericordiam præstabo cui miserebor, intelligendum fortasse est, quod aut ipsius misericordiæ suę firmitatem Deus ista repetitione monstrauit, sicut Amen amen, sicut fiat fiat, sicut repetitio somnij Pharaonis, pluraq; similia: aut in utrisq; populis.i. gentibus & Hebræis, hoc modo prænunciauit misericordiam B se esse facturum. Et quandoquidem nullo præcedente merito Deus p misericordiam elegit Iacob, & sic cæteros, *igitur non uolentis neq; currentis*.i. operantis, est ut perueniat ad uitam, *sed miserentis est Dei*, qui præstat illi misericordiam. Si hoc, inquit, recipimus, ut faciat Deus qđcũq; uoluit, & absq; merito & operibus uel eligat aliquē uel condemnet, igitur non est uolentis neq; currentis hominis, sed miserētis Dei. Nō ergo ideo misertus est Deus, quia uoluit et cucurrit Iacob, sed ideo uoluit & cucurrit Iacob, qa misertus est Deus. Paratur.n. uoluntas à domino, & à Domino gressus hominis dirigentur, et uiam eius uolet. *Psal. 36.* Dein quia ppter Iacob dicta est *Psal. 98.* ista sententia generalis, nō uolentis neq; currentis, sed miserētis est Dei, datur etiam exemplum de Pharaone propter id quod dictum est, Esau autem odio habui, & subditur. *Dicit enim scriptura &c.* Esau p iustitiã Deus reprobauit, quia hoc dicit scriptura, inducens Deum loquentem Pharaoni per Moysen, *quia in hoc ipsum excitaui te, ut ostendam in te uirtutem meam*. Non feci te malum sed excitaui. Malus enim eras, sed quasi sopitus. Ego autem ostendens tibi signa, & mandans ut populum meum dimitteres, excitaui te in eandem malitiã ut deterior fias. Hoc enim iustum est, ut qui in sordibus est, sordescat adhuc. *Apoc. 17.* Neq; hoc est inutile, quod excitatus es, sed ut in te obdurato & resistente ostendam uirtutem meã, multiplicando signa mea, & ad ultimũ te submergēdo atq; populum meũ potenter liberando, *& annuncietur nomen meum in uniuersa terra*.i. fama & gloria nominis mei resonet ubiq; terrarum, & omnes gentes notitiam mei discant, fama uirtutis operum meorũ ubiq; diuulgata.s. quo ualida manu populum meũ eduxerim de me-

C dio inimicorum suorum, & ipsos à tergo psequētes in mari rubro submerserim, ut nec unus superesset. Post hæc ad utrunq;.i. ad illud quod dictum est de Iacob, & ad illud quod de Esau uel de Pharaone, concludit. Qñquidem, inquit, Deus sola misericordia Iacob elegit, Esau autem iuste reprobauit, uel Pharaonem excitauit in perniciem ipsius, qa utrūq; sic uoluit, *ergo cui uult miseretur, & quem uult indurat.* Miseretur utique gratuito dono, indurat autem iustissimo merito. Miseretur scd̃m gratiā quæ gratis datur, nō meritis reddit: indurat autem scd̃m iudicium quod meritis redditur. Miseretur magna bonitate, indurat autem nulla iniquitate, ut nec liberatus de suis meritis glorieť, nec dānatus nisi de suis meritis conqueratur. Sola enim gratia redēptoris discernit à perditis, quos in unā perditionis concreuerat massam, ab origine ducta causa cōmuniōis. Cū ergo totus mūdus iustissime posset damnari, Deus cui uult miseretur, & quem uult indurat.i. non misereť ei, nec emollit cor eius, nec tamē iniusta est eius uolūtas uolētis alīj misereri, alīj q; non uolentis. Quis.n. dicat aliquem potentem iniuste agere, si ex duobus reis unū iuste uelit interimere, & alterum misericorditer liberare? Sic & Deus in nullo potest reprehendi, siue damnet, siue misereatur. Meritum.n. misericordiæ nullū est, meritum autem indurationis est peccatum totius massæ dānatę. Nec indurat Deus impartiendo duritiā, sed nō ipartiendo misericordiā, sicut nec digni sunt. Qđ facit æquitate occulta, ab humanis sensibus remota.

Esa. 45. & .29. Hiere. 18 *Dicis itaq; mihi. Quid adhuc queritur? Volūtati enim eius quis resistit? O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui finxit se, quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud uas in honorem, aliud uero in contumeliam?*

D Ex prędicta sententia pręuidit apostolus moueri audacē infirmitatem eorum.s. qui scd̃m coniecturas cordis humani, inscrutabilem altitudinem iudiciorum Dei cogitare conātur, & de culpis suis se excusare nituntur, et hanc sibi ex aduerso opponens, ait: Qm̄ dixi, qa Deus cui uult miseretur, & quē uult indurat, *itaque*, id est, ergo *dicis*.i. obijcis *mihi*. *Quid adhuc queritur* Deus de nobis? *Nam uoluntati eius quis resistit?* Hoc est dicere: Quid de nobis fit querela q̃ Deū offendamus male uiuendo, cum illius uoluntati nemo possit resistere, qui nos obdurauit misericordiam non præstando? Conqueritur.n. Deus sæpe de hominibus, sicut per inumerabiles apparet scripturarum locos, q̃ nolunt credere & recte uiuere. Vnde et fideles ac facientes uoluntatē eius conuersari dicuntur sine querela, eo q̃ de illis nō queratur scriptura. De diuersis autem queritur. Sed cur, inquiunt, queritur atq; causať nos uel bona non fecisse, uel mala fecisse, cū in potestate illius sit & uoluntate, absq; bonis uel malis operibus uel eligere aliquem uel abijcere, pſertim cum uoluntati eius humana fragilitas resistere non possit? Cur querelā faceret de peccatis hominum, cū nequeat uitare qđ ipse uult? Sic solent carnales in uoluptatibus uiuētes aduersus Deum murmurare, & uoluntati eius, non suo uitio q̃ mali sunt, deputare, ualidamq; contra eum talibus uerbis calūniam parare. Quos redarguit apostolus ab hmōi pſumptione, & quæstionem eorum breui sermone dissoluit, dicens: *O homo, tu qui es quis respondeas Deo?* Et est sensus: Et ex eo quod respondere uis, Deo calumniam facis: & quia de scripturis tāta pergris, ut loquaris cōtra Deū, et iustitiam uolūtatis eius inquiras, ostendis te esse liberi arbitrij, & posse recte agere si uolueris. Quidā autem Luca. 1.

A tem stulti putauerunt hoc loco apostolũ in respõsione defecisse, & inopia reddendæ rationis repressisse cõtradictoris audaciam. Sed magnum habet põdus quod dictum est, ô homo tu quis es & cætera: & in talib⁹ quæstionibus ad suæ capacitatis cõsiderationem reuocare hominẽ uerbo quidem breui, sed re ipsa magna, est redditio rationis. Si. n. hęc non capit, quis est qui respondeat? Si autem capit, magis non inuenit qd respõdeat. Videt igitur, si capit, uniuersum genus humanum tam iusto iudicio diuino in apostatica radice dãnatum, ut etiam si nullus inde liberaretur, nemo recte Dei posset uituperare iustitiam: & qui liberanẽ, sic oportuisset liberari, ut ex pluribus non liberatis atque in condẽnatione iustissima derelictis, ostẽderetur qd cõmeruisset uniuersa conspersio, & quo etiam istos debitum iudicium Dei duceret, nisi eis indebita misericordia subuenisset, ut uolentium de suis meritis gloriari omne os obstruatur, & qui gloriatur, in domino glorietur. O homo, tu qs es qui respõdeas Deo? Quis sit ille, attẽde: quis sis tu, attende. Ille Deus est, tu homo. Sed iustitiã loqui uideris tu, & fons ille iustitię siccatus est? Satis sit interim tibi ex fide adhuc uiuẽti, & nondum cernenti quod perfectũ est, sed ex parte scienti, nosse uel credere ꝙ neminẽ Deus liberet nisi gratuita misericordia, et neminem damnet nisi æquissima iustitia. Cur autẽ illum potius ꝗ̃ illum liberet, aut nõ liberet, scrutetur qui potest, iudiciorum eius tam magnum profundũ, sed caueat pręcipitium. Tu. n. homo quis es ut respondeas Deo? Respondere. n. Deo non posse conuincitur, qui homo nominaẽ: qa per hoc qđ de humo sumptus est, iudicia superna discutere dignus nõ est. O homo id est, carnalis pertinens ad Adam,

B tu luteus, quis es. i. cuius ualentię, q respondeas Deo. i. qui rationibus cõtra Deum agas, ꝙ iniuste eligat et reprobet: siue causas iudiciorum eius inquiras, cur istum eligat & illũ reprobet. Deus per opera sua quodãmodo te iterrogat, & tu si causas & rationes operum eius itellexeris, respondebis ei, quia consilium uoluntatis eius intelliges. Sed tu homo qs es ut hoc facias? Excede hominem, excede carnalitatem, excede mores & sensus humanos, si uis hoc attingere. Esto prius unus ex illis, de quibus dicitur, Sapientiam loquimur inter perfectos, & tũc demum recte 1. Corin. 2. & nõ præpostere audies, si qua sunt de animarũ meritis & de gratia uel iustitia secreta omnipotẽtis Dei. Peccatores. n. credere iubentur, ut à peccatis credendo purgentur. Nesciunt enim quod recte uiuẽdo uisuri sunt. Quapropter cum uidere nõ possint nisi recte uiuant, nec recte uiuere ualeant nisi credãt, manifestum est à fide incipiendum, ut pręcepta quibus credentes à seculo hoc auertuntur, cor mũdum faciant ubi uideri Deus possit. Ideo recte dicitur hominibus in uetustate uitæ manẽtibus, et propterea tenebrosum oculũ animi gerentibus, ô homo tu quis es &c. Nõ enim sanctos hoc loco apostolus ꝓhibuit à quærendo, de quibus ait: Spiritalis autem iudicat omnia: sed luteos atque terrenos homines, qui 1. Corin. 2. adhuc imaginem illius portant, qui primus factus est de terra terrenus: & quia ei à quo factus est, obtemperare noluit, in id lapsus est, unde factus. Talibus ergo dicitur: O homo tu quis es qui respondeas Deo? Et additur. *Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, quare sic me fecisti?* Vbi ostenditur quasi à simili et etiam à minori, quia Deus nihil iniuste facit, si unius miseretur & ab alio misericordiam auertit. Si, inquit, figmentum forma-

C tum in mundum usum, non potest accusare de iniustitia fictorem suũ, cum figmentum multo dignius opus sit quantum ad figulum, quàm tu homo ad Deum: tum ille qui uerus figulus, id est, creator & artifex & formator noster est, habet potestatem salua iustitia cuius uult misereri, & quem uult indurare. Sed tu quandiu figmentum es, nondũ perfectus es filius: quia nondum hausisti plenissimam gratiam, qua nobis data est potestas filios Dei fieri, ut possis audire, Iam nõ dicam uos seruos, sed amicos: & tamẽ iam uis respondere Deo & nosse consilium eius. Qui si hominis tibi ęqualis cõsilium nosse uoluisses, impudenter faceres, nisi prius in amicitiam reciperetis. Si ergo consilium Dei nosse uis, prius stude per meritum sanctitatis amicus eius fieri, ut non sis luteum figmentum, sed uir spiritalis. Nam ut manifestum sit, non sanctificato spiritui, sed carnali luto ista dici, mox subditur: *An non habet potestatem figulus luti, ex eadẽ massa facere aliud uas in honorem, aliud in contumeliam?* Ex quo enim in paradiso natura nostra peccauit, iam à Dei prouidẽtia nõ scdm cœlum, sed scdm terram. i. nõ secundum spiritum, sed secundum generationem mortalem formatur, & omnes ex una massa luti facti sumus, quod est massa peccati. Cum ergo meritum peccando amisimus, & misericordia Dei remota, nihil aliud peccantibus nisi æterna damnatio debeatur, qd sibi homo de hac massa uult, ut Deo respondeat & dicat, quare sic me fecisti? Hæc massa si esset utiq; media, ut sicut nihil boni ita nec mali aliquid mereretur, non frustra uideretur iniquitas, ut ex ea fierent uasa in contumeliam. Cum uero per liberum arbitrium primi hominis in cõdemnationem uniuersa defluxerint, proculdubio quòd ex

Ioan. 1.
Ioan. 15.

ea fiunt uasa in honorem, nõ ipsius D iustitiæ quę gratiam nulla pręcessit, sed Dei misericordiæ attribuendum est: quòd uero in contumeliam, non iniquitati Dei quæ nulla est, sed iudicio deputandum est. Qui figulus est, cum fragiles, ĩfirmos & terrenos facit. Et ex eadem massa, quæ tota in Adam perijt, facit secundum uoluntatem suam alia uasa in honorẽ per misericordiam, alia in contumeliam per iudicium.

Quòd si uolens deus ostendere iram, & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia uasa ira apta in interitum, ut ostẽderet diuitias gloriæ suæ in uasa misericordia qua præparauit in gloriã, quos et uocauit nos nõ solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Osee dicit, Vocabo non plebem meam, plebem meam, et non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. Et erit in loco ubi dictũ est eis. Non plebs mea uos, ibi uocabuntur filij Dei uiui.

Ostensum superius est, quia etsi Deus nihil boni det, non tamen iniquus est, nec potest ei homo respondere. *Quòd*, id est, sed si ipse quibusdam etiam bona dedit, quid ei respõdebis? Quid dices, si Deus bona illis impendit, scilicet cum essent apti in interitum, sustinuit eos in multa patientia, & interim dum expectaret, ostendit multis indicijs, uel ipsos nõnunquam puniendo uel alios corãm eis, futuram iram ut sibi cauerent: & in hoc quòd sustinuit & iram ostendit, notificauit potẽtiam, quia per malos purgat bonos? Quasi dicat: Potes dicere quòd iuste subtrahit gratiam & damnat illos, qui ita expectati noluerunt resipiscere, sed hac gratia abusi sunt. *Si uolens Deus ostendere*, in perditis *iram* reddendo illis uindictam, & notificare *potentiam suam*, bene utẽdo malis, quia tam potens est eius bonitas, ut bene utatur etiam malis, *sustinuit in multa patientia*, id est, diutissime patienter tolerauit *uasa ira*, id est, homines qui pleni eius

A ira sunt: uasa dico *apta in interitum*, id est, idonea æternæ morti, si hoc fecit Deus, non est inde accusanda eius patientia, sed eorum pertinacia, qui diu expectati noluerunt conuerti. Nam ideo sustinuit eos, cum sciret non conuertendos, ut fierent inexcusabiles, & per eorum malitiam purgarentur boni. Idcirco sustinuit eos, *ut* in futuro seculo *ostenderet diuitias gloriæ suæ*, id est, largifluas opes beatitudinis æternæ, uenturas *in uasa misericordiæ*, id est, in electos homines plenos misericordia eius, *quæ* electa uasa ipse *præparauit in gloriam*, cum econtrario uasa iræ sint apta in interitum cadere. Quia quod à uasis iræ exigit iustitia punientis, hoc uasis misericordię dimittit pietas liberantis, & insuper gloriam eis largitur gratia saluãtis. Notandum autem, quia in eo quod superius ait, figulum habere potestatem ex eadẽ massa facere aliud uas in honorem, aliud in contumeliam, ostendit mystice creatorem non posse reprehendi, si ex eadem humanæ naturæ massa alios creat ad honorẽ sanctitatis, alios autem sic creat, ut abire sinat in contumeliam nequissimæ operationis & iustæ damnationis. In eo autem quod nunc dicit, quòd si uolens Deus & cætera, declarat quia non potest accusari, si diu uiuentes in carne malos patienter tolerat, ut eos in malitia perseuerãtes postmodum acerbius puniat. & bonos eorũ prauitate uexari permittit, ut eis pro patientiæ merito maiorem gloriæ coronam reddat. Si eos quos indurat, patienter sustinet, ut eos iustius damnet postquam diu sustinuerit, non eius accusanda est patientia & infinita clementia, sed eorum duritia, qui bonitate eius in perditionem abutuntur. Alioqui unus est solis calor, & secundum essentias subiacentes alia indurat, alia liquefacit, alia dissoluit, alia cõstringit. Liquatur enim cera & indura- B tur lutum, & tamen caloris non est diuersa natura. Sic & bonitas Dei atq; clementia uasa iræ, id est, populum Iudæorum & cæteros reprobos indurat: uasa uero misericordiæ, id est, electos, liquat. Nõ potes figmentum fictori suo dicere, cur me fecisti sic? quia & ipse fictor habet potestatem facere ex eodem luto, prout uoluerit, alia uasa ad honestos usus, alia ad inhonestos. Quòd, id est, si Deus uolens ostendere iram, sustinuit in multa patientia uasa iræ, tu quis es qui respondeas Deo? Voluit Deus ostendere iram suam, non utiq; animi perturbationem, sicut est qui circa homines nuncupatur, sed iustam uindictam, & notam facere potentiam suam, ad quam pertinet damnare iniquos. In hoc quoq; demonstratur eius potentia, quòd & malis bene uti optimus possit. Ostendere ergo uoluit hanc potentiam, qua bene utitur etiam malis, multa illis naturalia & temporalia bona largiẽs, eorumq; malitiam & comparationem ad exercendos et admonendos bonos accommodans, ut in eis discant agere gratias Deo, quòd ab eis non suis meritis quæ in eadem massa paria fuerunt, sed illius miseratione discreti sunt. Si enim soli hi crearentur ex Adam, qui essent per gratiam redimendi, & pręter hos qui ut Iudæi in filios adoptantur, nulli alij homines nascerentur, lateret beneficium quod donaretur ĩdignis, quia nullis ex eadem damnabili stirpe uenientibus debitum supplicium redderetur. Volens itaq; Deus ostendere iram & notificare potentiã suam, sustinuit in multa patientia uasa iræ aptata in interitum, id est, reprobos homines, in quibus latet ira eius, q aptati sunt in perditionem, longanimiter tolerauit, ut ordinate dispone ret eos, & uteretur illis ad istructio-

C nem salutis eorum quorum miseretur, ideoq́ uasa misericordiæ uocantur. Nō q̄ illi eēnt necessaria siue angelica siue humana pcā, cui nec iustitia creaturæ cuiusq̄ est necessaria, sed ut ostenderet diuitias gloriæ suę in uasa misericordiæ, ne se in bonis operibus tanquam de proprijs extollerent uiribus: sed humiliter intelligerent, nisi illis Dei gratia nō debita, sed gratuita subueniret, id fuisse reddendum meritis suis, quod alijs in eadem massa redditum cernerēt. Ita enim quid sibi præstetur discunt gratis iustificati, dum non suo merito, sed gloria ditissimę dei misericordiæ discernuntur à damnatis, cum quibus eadem iustitia fuerant & ipsi damnandi: Cæteri autem homines ad istam gratiam non pertinentes, quorum tamen & animā & corpus Dei bonitas operata est, & quicquid habet ipsa natura pręter uitiū, quod eidem infixit superbientis uolūtatis audacia, propter hoc à Deo (qui illos ita peccaturos, ut æterno essent igne damnandi, sine dubitatione præsciuit) creati sunt, ut in his ostenderet liberum desertoris arbitrium sine sui gratia quid ualeret & in eorum iustis ac debitis pœnis uasa misericordiæ, quæ non suorum operum meritis, sed gratuita dei gratia discreta sunt ab illa concreatio-
Roma. 3. 1. Cor. 1. ne, quid sibi collatum esset addiscerent: ut omne os obstruatur, & qui gloriatur, in domino glorietur. *Vt ostenderet*, inquit, *diuitias gloriæ suæ*, qua glorificatur in sanctis, bene faciens eos operari, *in uasa misericordiæ*, id est, in homines quos replet sua misericordia, *quæ*, id est, quos homines electos *præparauit*, id est, præordinauit ad *gloriam* æternam. *Quos & uocauit*. scilicet, *nos, non solum ex Iudæis*, ut ipsi Iudæi uolebant, *sed etiam ex gentibus*, ut ex utrisque fieret unus credentiū populus. Ex quo ostenditur, non gentes eligi

D uel Iudæos, sed hominum uoluntates diuinitus illuminatas. Quos & uocauit nos, pro eo positum est, ac si dixisset: Sicut nos quos uocauit non solum ex Iudæis, sed etiā ex gētibus. Superiora enim quasi de Pharaone & Ægyptijs, qui fuerunt uasa iræ, & de filijs Israel qui erant uasa misericordiæ, disputare uidetur. Nunc autem ne solum illi antiqui Israelitæ intelligerētur uasa misericordiæ, ostendit quia & nos qui ad nouam gratiam uocati sumus, non solum ex illo Hebræorum populo, sed etiam ex gentilitate, uasa sumus eiusdem misericordiæ. Etiam ex gentib⁹ uocauit nos deus, *sicut ipse dicit in Osea. Non plebem meam*, id est, gentilitatem quæ nō erat plebs mea, *uocabo plebem meam*, id est, uocabulū peculiaris populi mei dabo illi in gratiam nominis christiani. *& non misericordiam consecutam*. id est, eandem gētilitatem quæ misericordiam consecuta nō fuerat, sed sine misericordia perditioni relicta erat, uocabo *consecutam misericordiam*, id est, hoc uocabulū illi dabo, ut appelletur cōsecuta misericordiam, ut nomen indicet beneficium. *Et erit*, istud in tempore gratiæ *in loco*, id est, in terra gentium, *ubi dictum est eis*, diuinitus, *Non plebs mea* estis *uos. ibi*, id est in eadem gentium regione *uocabuntur*, qui ibi fuerint, *filij Dei uiui*. Per hoc quod Deus gentiles ad cultum suū non uocabat, sed in errore relinquerat, dicebat eis. Nō plebs mea uos. Sed in loco gentium ubi hoc antea dictum est, ibi postmodum prædicata per apostolos euangelij gratia, uocati sunt qui illic crediderunt, filij Dei non mortui, sed uiui. Coluerant enim prius multos Deos mortuos, id est, homines mortuos, quos sibi Deos constituerant, sicut Iouem & Apollinem & Herculem, & ideo nequis talium intelligeretur, nunc Deus à propheta dici, cum de gentilibus

A tibus sermo esset, cognominauit Deum uiuum.

Esa.10. *Esaias autem clamat pro Israel, Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ salua fient. Verbum autem consummans & abbreuians in æquitate, quia uerbum breuiatum faciet dominus super terram. Et sicut prædixit Esaias, Nisi dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrhā similes fuissemus.* Esa.1.

Quia hos dixerat uocatos non solum ex Iudæis, sed etiā ex gentibus, & gentium uocationem, de quibus minus uidebatur, astruxerat, ꝓphetico testimonio, uult similiter authoritate prophetica Iudæorum uocationem ostendere. Osee dicit de gētium conuersione, sed *Esaias clamat*. i. aperte & publice testatur *pro Israel*. i. pro cōuersione Iudæorū. *Si fuerit numerus &c.* Hoc est, etiam si multitudo non crediderit, tamen pauci credent. Et reuera, si legamus Iosephum, quanta hominum in Hierusalem & in Iudæa fuerit multitudo quando passus est dominus, intelligimus uix paucos in apostolis & in apostolicis uiris saluatos esse ex Iudæis. Sed non, q̄a fracti sunt īfideles & superbi, ac per hoc infructuosi rami, ut insereretur oleaster gentium, ideo perire potuit radix patriarcharum & prophetarum. Quia *si fuerit*, inquit, *numerus filiorum Israel* sicut *arena maris*, id est, si fuerint tot Iudæi, ut non possint numero comprehendi, sed omnem supputationem uicerit multitudo eorum, sicut arena quæ non potest numerari, *reliquiæ saluæ fient*, id est, illi quos sibi domin⁹ relinquet, quādo alios abijciet, saluabuntur. Vel si numerus eorum fuerit sterilis et grauis ut arena maris, reliquiæ quæ erunt fulgentes & cœlo inhærentes sicut stellæ, saluabuntur. Vtrunque enim promissum est Abrahæ. Erit, inquit, semen tuum sicut stellæ cœli, & uelut arena quæ est in littore maris. Vere saluabuntur. nam *uerbum erit consummans & abbreuians in æquitate*. Ideo saluabuntur, quia uerbum euangelij quod eis tradetur, erit cōsummans hominem in iustitia, id est, perfectionem iustitiæ dans, & ea consummans ac perficiens quæ lex non poterat. Et abbreuians, id est, in uno geminæ charitatis præcepto comprehēdens omnia, quæ lex multiplicibus præceptis instituerat. Et erit abbreuiās in æquitate, secundum illud: Quod tibi non uis ab alio fieri, tu alij ne feceris: Et prout uultis ut faciant uobis homines, & uos facite illis similiter. Vel in uno Christo abbreuiās omnia legalia, & hoc in æquitate, quia æquum est hoc uerbum breuiari, ut nihil desit ad iustitiam de omnibus præfiguratis. Siue in æquitate, quia quæ æqua sunt, retinet, ut moralia: quæ ius est tolli, tollit, ut figuras. Vere nouum uerbum erit abbreuians, *quia uerbum breuiatum faciet dominus* Iesus *super terram*, id est, ut compendio fidei per gratiam saluos faciat credentes, non per innumerabiles obseruationes, quibus Iudæorum plebs seruiliter onerata premebatur. Hoc uerbum fecit dominus super terram conuersans inter homines. Dictum fuit, reliquias esse saluandas ex multitudine pereūtium. *Et sicut* iterum *prædixit Esaias. Nisi dominus sabaoth*, id est, exercituum, cui seruiūt exercitus angelorum & hominum *reliquisset nobis* Iudæis *semen*, id est, electos filios qui disseminarentur per orbem, *sicut Sodoma facti essemus & sicut Gomorrha similes fuissemus*, id est, sicut in Sodoma & Gomorrha post discessum Loth soli reprobi remanserunt qui simul perirent: ita & nos in Hierusalem post Christi resurrectionem soli reprobi & perituri remansissemus. Hi enim qui ex circuncisione crediderant, uocantur semen, quia sparsi per terras multiplicati sunt,

Gen.28. Tobi.4. Matt.7.

B

H

C & uelut grana feminis copiosam se getem fidelium germinauerunt. Et propter istos non fuerunt Iudaei sicut Sodoma & Gomorrha, qa non omnes fuerunt reprobi, nec omnes perierũt, quoniã isti sunt electi atq; saluati de multitudine illorum.

Quid ergo dicemus? Quòd gentes quae nõ secta bantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam, iustitiam autem quae ex fide est: Israel uero sectan do legem iustitiae, in legẽ iustitiae non peruenit, Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus. Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est. Ecce pono in Sion lapidem offensionis & petram scandali, & omnis qui credit in eum non confundetur.

Esa.28.

Osee.2.

Ab authoritate utriusq; prophetae infert: Quandoquidem, inquit, Osee de gentibus dicit: Vocabo non plebem meam, plebem meã. & Esaias de filijs Israel clamat, quia reliquiae eorum saluabuntur, id est, pauci de multitudine, *ergo quid dicemus*, id est, qd per haec prophetarum dicta de gentibus & Iudaeis diffiniemus? Istud possumus ex praedictis oraculis inferre & asserere, *quòd gentes, quae* neque per hostias, neque per uoluntatem *sectabantur iustitiã* Dei, *apprehenderunt iustitiam*, non quãcunq;, non eam quę est ex lege, sed eam *iustitiam quae est ex fide*, id est, per gratiam: quia nõ superbierunt, sed in Christum crediderunt. sed *Israel*, id est, carnalis populus Iudaeorum, *sectando* per carnales obseruantias *legem iustitiae*, id est, legem quę est iustitiae bene intellecta, *non peruenit in legem iustitiae*, id est, uenit quidem aliquantulũ in legem iustitiae, sed non peruenit in eam: quia quamuis opera legis faceret, non tamen ex amore iustitiae fecit ea, sed ex timore poenae, & ita cordis innocentiam habere non potuit. Vbi probatur uera esse supradicta sententia, quia non uolentis neque currentis, sed miserentis est Dei: quoniam gentes, ut dictum est, quae iustitiam non quęsierunt, iustitiam inuenerunt: & Israel D qui legem iustitiae sectabatur, non potuit in eam peruenire. Terribilis Psal.65. ergo Deus in cõsilijs super filios hominum, et iudicia eius occulta sunt, non iniusta. Gentes quae non sectabantur iustitiam, quae ex lege est, quasi propriam suam apprehenderunt iustitiam, quae est ex fide. Israel autem sectans per opera legem iustitiae, non peruenit corde in legem iustitiae. Et *quare?* Quasi diligenter hoc attendamus, cur in eam peruenire non potuit. *Quia non ex fide*, id est, quia non sperauit in Deum, non illam petijt à Deo, non credidit in eum qui iustificat impium. Non ex fide, *sed quasi ex operibus*, id est, quasi iustitiam per semetipsum operãs, non in se credens operari Deum. Deus est enim qui operatur in nobis & uelle & operari pro bona uoluntate. Sed Israel non quaerebat iustificari ex fide, sed quasi ex operibus, quia fidem non putauit esse causam & principium iustitię, sed opera carnalium obseruationum iustitię principium esse credidit: & gloriãs quasi de operibus, exclusit à se gratiam: ac quasi de sanitate praesumens, respuit medicinam. Vere non ex fide iustificari quaesiuit populus Iudaeorum, sed uelut ex operibus. nam *offenderunt in lapidem offensionis*, id est, Christum humilem per superbiam calcare uolentes gressum suae rectae actionis laeserunt, et quassati corruerunt. Quasi ipsa sua iustitia offenderũt in Christum, quia uelut de iustitia tumuerunt, et fidẽ Christi spreuerunt. Qui ad similitudinẽ parui lapidis, à quo nõ cauetur, fuit eis habilis ad offendendum, latens in humilitate. Omnib⁹ quoq; malis est ipse Christus lapis offensionis, quia quicqd dicit, amarum est illis, & cõmouentur ex dictis eius. Ita offenderunt in hunc lapidem, *sicut scriptum est* apud

A Esaiam dicente patre: *Ecce pono in Sion lapidem offensionis*, id est, per incarnationis mysteriũ pono Christũ in Sion, hoc est in ecclesia fundamentũ, qui Iudęis erit lapis offensionis, qa non sibi cauebunt ab illo humili & paruo propter suæ mentis cæcitatẽ, sed offendent in eum & corruent. & pono ibi *petram scandali*, id est, eũdẽ Christum, qui in passione erit illis petra scandali, id est, deformis & asper & durus, in quo scandalizabuntur ira scentes & indignãtes, cum se filium Dei dixerit. Lapis uocatur politus & lubricus, quando si calcatur, pes cito labitur: petra uero dicitur, quãdo est inculta & aspera. Christus ergo in natiuitate uel in conuersatione & prędicatione sua Iudęis fuit lapis offensionis, & in passione petra scãdali: quia qui prius in ortu & humana conuersatione uisus est eis cõtemptibilis & conculcabilis, postmodum in passione nimium deformis & asper illis apparuit. Plus autem est scandalum quàm offensio, quia scãdalum dicitur à Græco, qđ est σκανδαλίζω, & est proprie impactio pedum. Ita ergo Iudæi offenderunt in Christum, ut omnino impingerent pedem ibi & confringerent. Non solum enim cõtempserunt eũ, sed & crucifixerunt. Pono hunc lapidem offensionis, quantum ad reprobos: & propter electos subiungo, quia *omnis* siue Iudæus, siue Gentilis, siue seruus, siue liber, *qui crediderit in eum, non confundetur*, id est, non erubescet in futuro cum ille uenerit ad iudicium. Qui enim crediderit in eũ, non habebit suam iustitiam quæ ex lege est, quãuis sit bona lex, sed implebit ipsam legem non sua iustitia, sed data ex Deo. Ita enim nõ cõfundetur. Nam qui in se gloriatur, confundetur. non enim sine peccatis inuenietur. Ille autem tantũmodo nõ confundetur, qui in domino gloriatur. Quicunq; illum fide expectant, B cum uenerit, gaudebunt. Qui sine fide sunt, cum uenerit quod nũc non uident erubescent: quomodo solent confundi qui inueniuntur in aliqua culpa, et eis insultatur ab omnibus: sed tamen non transiet illa cõfusio, nec delebitur. Notandum autem qa hoc testimonium Apostolus ex duobus locis libri Esaiæ coniunxit. Ita enim ibi legitur: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, lapidẽ angularem, pretiosum, Esai. 28. in fundamento fundatum. Qui crediderit, non festinet. Atq; alibi in eodem libro: Et erit, inqt, uobis in sanctificationem: in lapidem autem offensionis & in petram scandali, duabus domib⁹ Israel. Vnde pspicuum est, apostolos in interpretatione ue- Esai. 8. terum scripturarum sensum quæsisse, non uerba: nec magnopere de ordine sermonibusq; curasse, cum intellectui res pateret.

CAPVT X.

Fratres, uoluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad dominum fit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis, quòd æmulationem Dei habent, sed nõ secundũ scientiam. Ignorantes enim Dei iustitiam, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei nõ sunt subiecti. finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti.

Hinc iam incipit de spe Iudæorũ loqui, ne etiam gentes superbire audeant aduersus eos. Sicut enim Iudęorum superbia refellenda erat tanquam ex opere gloriantiũ, sic et gentibus occurrendum est, ne tanquam Iudæis prælati superbiant. Dixi qa non peruenerunt in legem iustitiæ, sed offenderunt in lapidem offensionis, nõ quia illos odio habeam, nec quia de illis omnino desperem. Nũ sciatis, *fratres* quia intima *uoluntas cordis mei fit pro illis in salutem*, id est, ex corde uolo illorum salutem. Voluntas quidem cordis mei pro illis optat, ut accipiant salutem, quamuis illo-

C rum uoluntas adhuc obsistat. Potēs est enim Deus illorum corda cōuertere. Non solum uolūtas, sed etiam *obsecratio*, id est, oratio cum obtestatione sacrorū, fit à me pro illis ad Deū in salutem, id est, ut efficacior sit oratio mea pro illis, facio eam cum adiuratione sacrorum, in salutem illorum dirigens intentionem, hoc est, ut credant & per fidem consequantur salutem. Non enim aliter saluari poterunt. Quamuis Apostolus eis instanter euāgelium prædicaret, parum tamen esse credebat nisi pro illis etiam oraret ut crederent: quoniā uoluntas ut ad uera credēda moueatur non sibi sufficit, nisi per gratiam Deus illi opitulerur. nec ipsa cōuersio fieri pōt sine Dei adiutorio. Obsecro, inquit, pro illis, & iustum est ut obsecrem. nam ęmulationem Dei habent. Nam ego, qui olim similis fui, & idcirco noui intentionem cordis ipsorum, *perhibeo illis testimoniū, quòd æmulationem Dei habent*, id est, bono zelo mouentur ad defendendam legē, *sed non secundum scientiam*, quia imprudēter agunt, dum nos quasi præuaricatores legis persequunt. Nesciunt enim quia nos potius q̃ ipsi legem adimplemus, qui spiritualiter eam obseruamus: & idcirco bona quidem intentione uolunt legem contra pręuaricatores defendere, sed non secundum scientiam, q̃a nesciunt qui sint illi contra quos mouentur. Hoc & Ioan.16. dominus sic prænunciauit. Venit hora ut omnis qui interficit uos arbitretur obsequiū se præstare Deo. Putabāt enim se Deo placere ex eo, quòd Christianos uelut pro defensione legis interficiebant, quia æmulationem Dei habebant, sed non secundum scientiam. Vere non secundum scientiam. Nam *ignorantes iustitiam Dei*, id est, quæ à Deo datur per fidem Christi, *& quærentes statuere suam iustitiam*, id est, quam suis uiribus per obseruantiam legis putabant se facere, *non sunt subiecti iustitiæ Dei*, id est, Christo. De se enim præsumentes, gratiā D repellebant, & in Christum ꝓpterea non credebant, ignorātes iustitiam Dei, & suam uolentes statuere. Iustitia Dei hîc dicitur, nō qua iustus est Deus, sed quā dat homini, ut iustus sit homo per Deum. Iustitia autem illorum erat, q̃a de suis uiribus præsumebant, & quasi impletores legis seipsos ex sua uirtute dicebant. Ignorabāt ergo iustitiam Dei, id est, quā dat homini Deus, q solus est iustus atq; iustificans: & uolebant constituere suam, id est, uelut à se sibi paratam, nan ab illo impertitam: & ideo iustitiæ Dei non erant subecti, quia superbi erant, de suo putantes, non de Dei placere posse se Deo. Vere ignorabant iustitiam Dei. nam *Christus* quem cæci respuebant, est *finis*, id est, consummatio *legis* quia in eo lex consummatur & perficitur. Finis. i. perfectio legis, est Christus *ad iustitiā* complendam *omni* in se *credenti*, quia omnis qui in Christū credit, habet ipsum Christum cōsummationem legis, ut per eum faciat iustitiā. Sunt enim opera quæ uidentur bona sine fide Christi, & non sunt bona; quia non referūtur ad eum finem ex quo sunt bona. Talia erant opera istorꝫ, qui suam iustitiam quærebāt statuere, quia ipsum quod dicitur. Nō concupisces, & cętera hmōi mādata sancta & bona sibi tribuebāt: q̃ ut possit homo facere, Deus operat in hoīe per Christi fidem, qui finis est ad iustitiam omni credenti. i. cui per spiritum incorporatus factusq; membꝛꝫ eius, pōt quisq; illo icrementū itrinsecus dante opari iustitiā, de cuius opibus ēt ipse dixit, q̃a sine me nihil potestis facere. Finis. n. dicitur ipse Xp̃s, q̃a quicq̃d agimus, ad illum referimus: & cum ad eū puenerimus, non habebimus ultra q̃d q̃ramus,

Exo.20.

Ioan.15.

sed.

A sed ibi permanebimus. In eum namq; dirigitur nostra intentio. Ad quem cum peruenerimus, nō erit ultra quò tendamus, quia ibi est omnium bonorum plenitudo.

Moyses enim scripsit, quoniam iustitiam quæ ex lege est, qui fecerit homo, uiuet in ea. Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo, qui ascendet in cœlum? id est Christum deducere, aut quis ascendet in abyssum? hoc est Christū ex mortuis reuocare. Sed quid dicit scriptura? Propè est uerbum in ore tuo & in corde tuo. Hoc est uerbum fidei quod prædicamus, quia si confitearis in ore tuo dominū Iesum, & in corde tuo credideris quòd Deus illū excitauit à mortuis, saluus eris.

Vere Christus est finis legis ad ueram iustitiam. nam in ipsa lege ante quam ad Christum ueniaẽ, est quædam umbratilis iustitia. Moyses. n. ita scripsit. Probat Apostolus authoritate Moysi duas eẽ iustitias, quia dixerat Iudæos esse ignorantes iustitiam Dei & suam quærentes statuere. Vere sunt duæ, una per legem, altera per Christum. *Moyses enim scripsit*, quia *homo qui fecerit iustitiam quæ ex lege est, uiuet in ea*, legem hoc loco pro ipsis operibus ponens. Qui autem uiuebant in ipsis operibus, timebant utique, ne si non ea fecissent, lapidationem uel combustionem uel aliquid huiusmodi paterentur. Ergo qui fecerit (inquit) ea, uiuet in illis, id est, habebit præmium ne ista morte puniatur: non ergo apud Deum, ex cuius fide si quis in hac uita uixerit, cū hinc exierit, tunc eum magis habebit præsentissimum prẹmium. Non itaq; ex fide uiuit, quisquis præsentia quæ uidẽtur, uel cupit uel timet: quia fides Dei ad inuisibilia pertinet, quæ post dabuntur. Nam est & ista quædam in operibus legis iustitia, quando sine suo præmio relicta non est, ut qui fecerit eam, uiuat in illa. Vnde & superius dictum est, quia etsi Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non B apud Deum. Aliud est ergo, non iustificari apud Deum: aliud, non iustificari. Qui omnino non iustificatur, nec illa seruat quæ temporale habent præmium, nec illa quæ æternum: qui autem in operibus legis iustificatur, non apud Deum iustificatur, quia temporalem exinde expectat uisibilemq; mercedem. Sed tamen etiam ista est, ut dixi, q̄dam terrena carnalisq; iustitia. Hęc Moyses de iustitia legis. Sed *quæ est ex fide iustitia, sic dicit* ipse: Ne dixeris i corde &c. Vel si iustitia legis in qua uiuitur, est uera iustitia intelligenda, quæ uitam præstat æternam, ideo proponitur iustitia legis, quòd qui fecerit eam, uiuet in illa, ut cum quisq; infirmitatem suam cognouerit, nō per suas uires, neq; per literam legis ipsius, quod fieri non potest, sed per fidem concilians iustificatorem, perueniat & faciat & uiuat in ea. Opus enim quod qui fecerit, uiuet in eo, non fit nisi à iustificato. Iustificatio autem ex fide impetratur, & ita per iustitiam fidei completur uera iustitia legis. De cuius fidei iustitia sic dicit Moyses, uel ipsa dicit in corde hominis: *Ne dixeris in corde tuo*, id est, ne saltem cogites, *quis ascendet in cœlum?* id est, nullus homo ascendet, quia *hoc est Christum deducere*, quantum ad te, id est, si hoc cogitaueris, Christū ascendisse negabis. *Aut* non dixeris in corde tuo, *quis descẽdet in abyssum?* id est, nullus pro contempta lege descẽdet in infernum, quia *hoc est Christum à mortuis reuocare*, quantum ad te: id est, hoc cogitare, est non credere quòd Christus pro nobis mortuus sit, et in infernum pro liberatione iustorũ, qui ibi tenebantur, descenderit. Vel ita: Cum audieris post resurrectionem prædicari Christum ascẽdisse in cœlum, noli dicere in corde tuo, mendacium est, quis enim ascendet? Quia

A *illum. Omnis enim quicunq; inuocauerit nomen* Ioel.2. *domini, saluus erit.*

Vere si resurrectionem Christi corde credideris, & ore cõfessus fueris, saluus eris. nam *corde creditur ad iustitiã,* Habac.2. *sed ore confessio fit ad salutem.* Hoc est, qui corde credit, habet in præsenti iustitiam, qa iustus ex fide uiuit: & qui ore confitetur, habet in futuro salutem. Et idcirco oportet nos esse & iustitiæ memores & salutis: quãdoquidem in sempiterna iustitia regnaturi, à præsenti seculo maligno salui fieri non possumus, nisi & nos ad salutem proximorum nitentes, etiam ore profiteamur quod corde gestamus. Credere enim dat salutem, qa iustitiam parit quę est causa salutis, si quod cor credit, os confiteatur. Hoc est enim confiteri, dicere quod habes in corde. Si autẽ aliud in corde habes & aliud dicis, loqueris, nõ cõfiteris. Noli erubescere de spe tua in conspectu hominum. Quomodo uiuit in corde tuo, sic habitet in ore tuo: quia non sine causa signũ suum Christus in fronte nobis figi uoluit tanquam in sede pudoris, ne Christi opprobria Christianus erubescat. Parũ est ergo in corde habere Christum, & nolle cõfiteri dum timetur opprobrium. Qui enim salutem cupit habere, debet fidem suã ore proferre, quia ore confessio fit ad salutẽ. Alioquin credulitas cordis non dat salutem, quamuis corde credatur ad iustitiam, uere fides ore prolata perducit ad salutem, nam *scriptura dicit* in libro Esaiæ: *Omnis* nõ solum Iudæus, sed & Gentilis, *qui credit in illum*, hoc est, in Christum, *non confundetur*, id est, non erubescet in die iudicij, quia salutem quam credit, consequetur. *Et uere omnis. Non est enim distinctio Iudæi & Græci*, id est, propheta neq; Iudæũ, neq; Gentilem nominauit, sed in eo quod ait, omnis, ostendit de utroq; populo, quia quicunq; syncera fide rectisq; operibus Deo ĩgemuerit, sal- B uus esse possit. Vere non est distinctio. *Nam idem dominus est omnium*, siue Iudæorum, siue Gentilium. *diues in omnes*, id est, sufficiens ditare omnes *qui inuocant illum*, id est, qui pia deuotione in seipsos uocant illum, præparãdo se dignos tali habitatore. Illis est diues qui inuocãt, non modo credũt: quia credere dat remissionem peccatorum, inuocare impetrat promissa Dei. Orans inuocat, sed hoc non potest nisi prius credat. Iure dixi quia est diues in omnes, non in quosdam uel in paucos inuocatores suos: qa sicut Ioel testatur, cum gratiæ tempus prænunciat, *omnis quicunq; inuocauerit nomen domini, saluus erit.* Nullus excipitur, nulli gratia hęc denegatur: sed omnis Iudæus & Gentilis, cuiuscũque gradus & conditionis sit, quicunq; pijs precibus inuocauerit nomen domini, præparans se dignum ad excipiendum in sui cordis templum habitatorem Deũ, saluus erit æterna salute.

Quomodo ergo inuocabunt in quem non crediderunt? Aut quomodo credent ei quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo uero prædicabunt nisi mittantur, sicut scriptum est, Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona? Esa.52. Nahum.1.

Probato quòd de utroq; populo assumuntur qui salui fiant, ostendit, q; per missionem ad utrosq; factam assumuntur: quam qui non recipit, inexcusabilis est. Quicunq; inuocauerit nomen domini, saluus erit. Ergo oportet credere. Quia *quomodo inuocabunt in quem non crediderunt?* Inuocatio, inquit, saluat. Nemo autem inuocat qui nõ credit. Nisi enim crediderint, non inuocabunt: & nisi inuocauerint, non saluabuntur. Hoc maxime de gentibus dicitur, nequis Iudæos tantum putaret ad fidem uocãdos. Quomodo inuocabũt Christum in

C quem non crediderunt? Prius oportet ut credant. *Aut quomodo credēt ei quem non audierunt?* Prius enim necesse est ut ab ore alicuius audiant illum. Credere nanque est ex auditu. Sed *quomodo audient eum sine* aliquo *prædicante?* Necesse est ut aliquis prædicet, à quo cæteri audiant quid credere debeant. Non enim audient nisi prædicatum fuerit. Sed *quomodo* doctores *prædicabūt nisi mittantur?* Non possunt prædicare nisi missi fuerint, quia non sunt ueri apostoli nisi missi. Et inanis est hominum conatus, nisi Deus missos suos iuuerit. Nec eis annūciandi uirtus ulla subsistit, nisi affuerit illis ipse qui misit. His dictis refutat Apostolus eos, qui negabant ad incircūcisas gentes mittēdos esse præcones Christi, & ostendit salutem per Dei gratiam omnibus aduenisse. Salus, inquit, est ex inuocatione, inuocatio ex fide, fides ex auditu, auditus ex prædicatione, prædicatio ex missione, ut ita totum descendat ex fonte gratiæ. Omnia ergo non ex nobis, sed ex Dei gratia sūt nobis, qua præmissi sunt prædicatores nostræ salutis, *sicut* in Esaia *scriptum est: Quam speciosi*, id est, admirabiliter pulchri *pedes*, id est, gressus apostolorū mundum illuminantium, in quo apparet eos à Deo missos, quoniam aliter hoc facere nō possent. Speciosi sunt, id est, pulchritudine uirtutum & claritate miraculorum ac prædicationis decorati sunt: pedes, id est, īcessus apostolorum *euangelizantium*, id est, bene nunciantiū hominibus *pacem*, id est, reconciliationem & concordiam ad dominum; & *euangelizantium bona* tegni cœlorum.

Esaia 53. Ioan. 12. *Sed non omnes obediūt euāgelio. Esaias enim dicit: Domine, quis credidit auditui nostro? Ergo fides ex auditu, auditus autem per uerbum Christi.*

Apostoli quidem omnibus euangelizant pacem, sed non omnes obediunt euangelio, ut pœnitentiam de D præteritis agentes, & de cætero recte uiuentes, studeant habere pacē cum Deo. Nam cum auditus sit ex gratia, necessaria est & alia gratia quæ cor moueat: quia nihil foris proficit sermo doctis, si Deus intus cor nō tetigerit audientis. Et uere *non omnes obediunt euangelio*, sed pauci. Nā Esaias uoce prædicatorum dicit, querimoniam faciēs de raritate auditorum: *Domine, quis*, id est, q̄ rarus est *qui credidit auditui nostro*, id est, auditui prædicationis quam à te audiuimus et eis nunciauimus? Raro ex multis inuenitur aliquis qui credat. Et qui non credunt, manifestum est q̄a non obediunt. Auditui prædicationis crediderunt pauci de multitudine, *ergo fides est ex auditu*, quia ex eo quod audiuimus à doctoribus, incipimus credere, sed *auditus* est non per merita nostra, sed *per uerbum* ꝓdicationis Christi, quod ab eius gratia doctores perceperunt.

Sed dico. Nunquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, et in fines orbis terræ uerba eorum. Psal. 18.

Esaias dicit quod pauci crediderunt, *sed ego dico: Nunquid non audierunt?* Vtique audierunt, & ideo inexcusabiles sunt qui non crediderunt. Et *quidem* audire potuerunt non solum proximi, sed & remotissimi. Nam *in omnem terram exiuit sonus*, id est, fama *eorum*, id est, apostolorum, *& in fines orbis terræ*, id est, in omnes mundi terminos in circuitu processerunt ipsa *uerba eorum*, ut ueritas non solum per famam audiretur, sed & per ipsa prędicantiū dicta cognosceretur. Quod tamen ex toto necdum fuerat impletum, quando scribebat Apostolus: sed uerbis præteriti temporis locutus est, sicut & propheta quod futurum erat, & ex magna parte iam cōpletum fuerat.

Sed dico: Nunquid Israel non cognouit? Primus

A *Moyses dicit: Ego ad æmulationem uos adducam*
Deute. 32. *in non gentem, in gentem insipientem, in irā uos mittam. Esaias autē audet & dicit, inuentus sum à non quærentibus me, palàm apparui his qui*
Esa. 65. *me non interrogabant. Ad Israel autem dicit: Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, sed contradicentem mihi.*

In omnes gentes usq; ad orbis terminos processit fama christiani nominis. *Sed dico. Nunquid Israel non cognouit* quod totus mundus audiuit? Non ignorauit Israel hanc salutem, sed cognouit quia posset audisse & cognouisse. Cognouit, quia cōtradicere nō potuit. Sed non uere cognouit, ut in mēte eius bene sederet. Cognouit ad testimonium suæ dānationis, nō in adiutorium suę saluationis. Vere cognouit, quia *Moyses primus* doctor eorū *dicit* hoc, & omnes prophetę post eū similia loquuntur. Hoc.n. innuitur in eo quod Moyses nunc primus appellatur, quem alij secuti sunt in eodē sensu. Moyses uoce Dei dicit Iudæis in cantico, dum infidelitatē eorum prędunciat: *Ego adducam uos ad æmulationem in non gentē.* i. tale quid faciam genti paganorum, quæ nec gens dicenda est propter stultitiam idololatriæ, unde uos æmulationē, hoc est, inuidiam habebitis. Inuidia nāq; tabescunt Iudæi, dum gētes Deum eorum suum dicunt, & legem atq; prophetas ad se pertinere. Et ita adducti sunt ad inuidiam in nō gentem, hoc est, contra gentilem populū, de quo
Esa. 40. dictum erat. Omnes gētes quasi nō sint, sic sunt coràm Deo. Vel in non gentem, quæ cum esset gens, gentilitatem credēdo deposuit: & facta est non gens. i. plebs christiana per baptismum. Quandiu.n. fuerat infidelis, fuit gēs: sed in ecclesia dicitur po
1. Petri. 2. pulus acquisitionis. Ita, inquit, mittam uos in æmulationem in nō gentem. i. contra conuersam gentilitatē, quæ fidem apprehendet quam uos respuetis. Et mittam uos in iram. i. in indignationem: hoc est, permittā B uos irasci & indignari in gentem insipientem. i. contra eandem gentilitatem, quæ Dei sapientiam ignorabat, & stultitiam idololatriæ prædicabat, hoc est, tanta beneficia gentilitati tribuam, ut uos īde irascamini. Hoc Moyses dixit, & hanc scripturā Iudęi legūt & legerūt, ideoq; pdicationē Christi in gētibus per orbē esse cognoscunt. Hoc Moyses. Sed *Esaias audet et dicit.* i. audacius loquitur de salute gentium: quia quamuis sciret sibi īminere periculum, audacter tamen uerbum Dei prædicabat. Manasses.n. rex, ut Hebręi testantur, serra lignea post serrauit eum. Sciebat igitur Esaias contemnendum se esse ab impijs, & interficiendum, & tamen abiecto timore prędicabat Dei gratiam, & ex persona Christi dicebat: *Inuentus sum à non quærentibus me,* id est, spōte me obtuli gētibus, & per fidem me ab illis īueniri feci, qui me quęrere non nouerāt, nec in scripturis aduentum meum scrutabanī sicut Iudęi, qui adhuc in libris suis aduentum messię quęrunt & expectāt. *palàm,* non per ænigmata & figuras, sicut in lege, sed manifesta ueritatis cognitione *apparui his* gētibus *qui me non interrogabant,* ab alijs, quia interrogare non didicerant. Ita ad gentes, sed *ad Israel* carnalem *dicit: Tota die.* i. toto tempore quo cum eis in terra cōuersatus sum, illuminans mundum *expandi manus meas.* i. ampliaui operum meorum beneficia, *ad populum* Iudaicum *non credentem,* mihi, & qđ peius est, *contradicentem.* Conuenienter enim per extentas manus tota die, continuatio bonorum operū intelligitur, à quorum intentione saluator nunquā cessauit, sed infideli populo semper exhibuit, ac sicut nutrix paruulum expansis manibus excipere paratus fuit. Significant enim expansæ manus, & parentis clemētiam suos

C fillos in finum recipere gestiētis. Pos
sunt & largitatem donantis expri-
mere, quod nihil eis petentibus denega
Matt. 8. uerit, sed roganti leproso mox sani-
Luc. 18. tatem reddiderit, et oculos cęcorum
rogantium protinus aperuerit: sicque
cætera petentibus dederit.

CAPVT XI.

Dico ergo: Nunquid repulit Deus populū suū? Absit. Nam & ego Israelita sum ex semine Abraham de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebē suam quam præsciuit,

Quia tot authoritatibus confutauit Iudæos, ne insultarent eis gentiles, & dicerent eos ex toto esse repulsos, incipit rursum de eorum salute loqui, ostendens non omnes esse reprobatos. Cōmemorauerat. n. prophetæ testimonium de prænunciata futura īcredulitate populi Israel, Tota die expādi manus &c. Et nequis male intelligēs, uniuersum illum populum crimine incredulitatis & cōtradictionis arbitraretur esse damnatum, continuo subiecit. *Dico ergo*, &c. Hīc ostendit quam plebem dixerit utique Israeliticā. Quam si totā Deus reprobasset atque damnasset, nō utique esset ipse Christi apostolus, ex semine Abrahę & tribu Beniamin. Quia inquit, dixi populum non credētem & contradicentem, ergo dico & hāc quęstionē facio: *Nunquid* propter multitudinem incredulorum & contradicētium *repulit Deus populū suum*, ut euacuaret promissiones quas patribus eorum fecerat? *Absit*, ut repelleret eū, qui tot milia credētium inde elegit. Vere nō omnem populum illum repulit. *Nam & ego*, qui hæc loquor, *sum Israelita*. i. sum ex eodem populo Iudæus, non proselytus. *ex semine Abraham*. i. descēdens ex Abrahā, *de tribu Beniamin*. i. per lineam Beniamin. Non me repulit Deus, qui ita sum ex illa gente. Similiter non repulit plebem suam ex Israel, quam præsciuit, id est, prędestinauit. Prędestinatio enim

hoc loco significatᷓ nomine pręscien D
tiæ. *Non repulit, inquit, Deus plebem suā, quam præsciuit*, id est, ad uitam prædestinauit. Atque ut ostederet Dei gratia fuisse relictas Israeliticæ gētis reliquias, non meritis operum eorum, secutus adiunxit ualde necessarium testimonium, dicens.

An nescitis in Elia quid dicit scriptura, quem- 3. Reg. 19.
admodum interpellat Deum aduersus Israel? Domine prophetas tuos occiderūt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, et quærunt animam meā. Sed quid dicit illi responsum diuinum? Reliqui mihi septem milia uirorum, qui non curuauerūt genua ante Baal. Sic ergo et in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ saluæ factæ sunt. Si autē gratia, iam non ex operibus. Alioquin gratia iam non est gratia.

Inde, inquit, potest uideri quod Deus multos sua gratia reseruauit, quos nō repulit, quoniam tempore Eliæ tā pauci fuerunt, ut ipsi Eliæ nulli uiderentur esse quos nō repulerit, & tamen tunc in tanta bonorum oppressione fuerunt multi quos gratia Dei sibi reseruauit. Et hoc est, quod interrogando dicit ad increpationem eorū, qui totam plebem Israeliticā à Deo repulsam esse putabant: *An nescitis quid scriptura*, tertij libri Regum *dicit in Elia*, id est, in gestis Elię. s. *quemadmodum ipse interpellat Deum aduersus Israel*. i. inter se & illos iudicem eum appellat, & contra perfidos prouocat? *Domine*, inquit, *prophetas tuos*, præcepto impijssimæ reginę Iezabel *occiderunt*, & *altaria tua suffoderunt*. i. à fundamentis subuerterunt, *& ego relictus sum solus* ex tuis, *& quærunt animam meam* i. me occidere. Quasi dicat: Non debes parcere quia tanta mala fecerunt. Ipse sic interpellabat, & se solum putabat. *Sed quid dicit illi responsum diuinum*? i. quid respōdet ei dominus? *Reliqui mihi septem milia uirorum*. Non ait, relicta sunt mihi: aut, reliquerunt se mihi, sed reliqui mihi. Vbi non humanum opus, sed diuina gratia patenter ostenditur. In se-

A ptem uero millibus uirorum, pfecta summa uiriliter agentium exprimit: Reliqui, inquit, mihi .i. per gratiam reseruaui, septem milia uirorum, qa tunc erant multi quos Deus sibi reseruauerat, quamuis nesciret Elias, qm̃ grana latebant, sub aceruo palearũ. *Qui non curuauerunt genua ante Baal.* id est, non adorauerunt dæmonium, quod adorabat populus Israel sub rege Achab. Vbi omnem populum simul ppheta putauerat refutatum, inuenta sunt septem milia uirorum qui permanserunt in testamẽto Dei. *Sic ergo & in hoc tempore* gratiæ facilius *salua facta sunt reliquia*, hoc est. Qñ quidẽ ante tempus gratiæ Deus tot milia ex sua gratia reseruauit cõtra opinionem tanti pphetæ: ergo sic, id est, simili modo etiã in hoc tempore gratiæ & prędicationis euangelij credẽdũ est, multos esse quos Deus pręsciuit & suos esse pręd estinauit, & hoc non scd̃m humanum meritum, sed *secundum electionem gratia*, quã nulla operum merita præcesserunt. In hac ergo electione & in his reliquijs est illa plebs, quam propterea Deus non repulit, qa præsciuit. Presciuit enim reliquias quas scd̃m electionem gratiæ fuerat ipsefacturus, hoc est, prædestinauit. Dixi quia scd̃m electionẽ gratiæ sunt saluatę. Sed *si gratia* saluatæ sunt, *iam non ex operibus* eorum processit illa salus. *Alioquin* .i. si aliter est, *gratia* .i. gratuitum donum Dei *iam nõ est gratia* .i. gratuitum donum, sed debitum. Si .n. gratia ullis bonis meritis datur, iam non gratis datur, sed debita redditur. Ac per hoc non uero nomine nuncupatur, ubi merces non imputatur scd̃m gratiam, sed secundum debitum. Si autem uera est gratia .i. gratuita, nihil inuenit in homine cui merito debeatur. Quod bene itelligitur in eo quod dictum est,
Psal. 55. pro nihilo saluos facies eos. Ipsa .n. dat merita, non meritis datur: & prę uenit etiam fidem, ex qua omnia bo B na opera incipiunt.

Quid ergo? Quod quærebat Israel, non est consecutus, electio autem consecuta est. Cæteri uero excæcati sunt, sicut scriptum est. Dedit illis Deus Esa. 6.
spiritum compunctionis, oculos ut non uideant, et aures ut non audiãt, usq; in hodiernum diem. Et Psal. 68.
Dauid dicit: Fiat mensa eorum corãm ipsis in laqueum & in captionem & in scandalum, & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne uideant, & dorsum eorum semper incurua.

Qñ quidẽ non ex opibus, sed gratia Dei tantũ saluatæ sunt reliqæ de multitudine Israelitarum, *ergo quod* dicendum est? Hoc .s. quia *quod quærebat Israel* .i. iustitiam uel salutem, quam quærebat in lege populus Iudæorũ, *non est consecutus* per opera legis, sed *electio* .i. illa pars quæ ex eodem populo est electa, *consecuta est*, per gratiam iustitiam & salutem. Electio consecuta est, sed *cæteri*, qui non pertinent ad sortẽ electionis, *excæcati sunt*, iusto Dei iudicio, *sicut scriptum est. Dedit illis Deus* .i. iuste permisit ut illi haberent *spiritum compunctionis* .i. spiritũ malignum, quo compungerentur & stimularenẽ ad malum. Malam .n. significat hîc cõpunctionem, quia sępe fit ut bonum homini sit molestũ, ut pharisæis doctrina Christi. Et dedit eis iusto iudicio *oculos ut non uideant, & aures ut non audiant usq; in hodiernum diem.* i. usq; ad præsens tempus. Hîc .n. oculos et aures interioris hominis debemus intelligere, quibus excæcati & surdi effecti sunt, qui Christũ uidentes in corpore & audientes doctrinam eius, neq; credere operibus quæ uidebãt, nec obedire uerbo quod audiebant, uoluerũt. Quicunq; .n. cũ intellexisset, credere noluit id quod uerũ est, debet consequi quod uult, ut de cætero non possit credere. In uoluntate ergo sua adiuti sunt, ut quia scientes uerum dicebant esse falsum, de cætero non intelligerent. Cæci itaq; sunt oculi cordis eorum, ut lucem uetita

A pretiosus extitit pro salute gētium, sed, magis caueant, ne dum supbiūt, similiter cadant. Absit, inquit, ut caderent, sed illorum delicto salus est gentibus. Non dixit quia nō ceciderunt, sed quia illorum casus nō fuit inanis: qm̄ ad salutem gentium profecit, dum prædicatores euāgeliū a se repellerēt, & ad gentes migrare facerent. Delicto illorum salus est gentibus, quia propter necem saluatoris dispersi, per omnes gentes gerūt scripturas sanctas, & testimonio nobis sunt prophetias nos non finxisse de Christo, & fidem gentium corroborant. Illorum delicto salus est gentibus, *ut illos æmulentur Iudæi*, hoc est, imitentur. Hoc sæpe factū est, & plenius fiet in fine seculi, qn̄ Iudæi christianos sequentur in fide Christi. Nā sicut nūc illorum lapsus salutem gentibus dedit, ita nunc gentium fides & conuersatio Iudęis ęmulationem conuersationis confert & salutis. Potest etiam intelligi, ut gentes Iudęos æmulentur. i. ut credant sicut & ipsi credebant, ut Dei æmulatione cōtra opera eorū mala moueant. Dixi delictum eorum prodesse. *Quòd si*, hoc est, sed si *delictum* i. q̄ Christum occiderunt, uel uerbum prędicationis repulerūt, *diuitiæ sunt mundi*. i. ditauit mūdum fide & religiosis operibus & moribus, *& diminutio eorum*. i. paucitas ad fidem conuersa, hoc est, pauci de eis conuersi, *diuitiæ sunt gentium*. i. ditauerunt gentes fide & uirtutum pfectione, ac spiritus sancti charismatibus, *quanto magis plenitudo eorum*, quæ in fine mundi conuertetur, ditabit mūdum? Id est, si malum eorum uertit Deus in bonū, hoc est, ī diuitias mūdi, multo magis bonum eorum, cū in fine multitudo uel plenitudo eorū conuersa fuerit, ditabit gētes doctrina & exemplo. In quo ostendit nec inutilem, nec irreparabilē casum eorum. Mirabiliter, n. disponit omnia Dei sapientia, apud quā nec ipsa delicta, nec lapsus inutiliter cedūt. Nā cum unusquisq; ex proposito sui libertate delinquat, dispensatio diuinæ sapientię per hoc ipsum, in quo illi damno suæ negligentiæ pauperes fiunt, alios diuites facit: sicut nunc delictum Iudæorum ditauit gentes, ut eorum sine labore legis fierent cohæredes & cōcorporales. Potest & ita intelligi quod ait, si diminutio eorum diuitiæ sunt gentiū, quanto magis plenitudo eorum? Id est, si pauci eorū credentes tantū profuerunt gentibus, ut eas spiritalibus diuitijs replerent, quāto magis si plurimi uel omnes credidissent, prodesse illis poterāt ad doctrinam? Duobus. n. modis diminutio eorum uersa est in diuitias gentium uel quia gentes ab illis paucis sumpserunt exemplū credendi, uel quia cum ipsi pauci credidissent ex Iudęis, uentum est ad gentes, ut maior fieret numerus credētiū. B

Al. sunt

Vobis enim dico gentibus: Quandiu quidem ego sum gentium apostolus, ministerium meum honorificabo, si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meā, ut saluos faciā aliquos ex illis.

Dixi quia plenitudo eorū conuertetur. Bene. n. poterunt cōuerti. nam & ego pro conuersione eorum laboro. *Vobis enim dico gentibus.* qui mihi specialiter estis commissi. *Quandiu quidem ego sum apostolus gentium*, qđ semper sum donec uiuo, *honorificabo ministeriū meum.* Gentium sum apostolus, non Iudęorum, & tamē & horum minister. Et quandiu sum apostolus gētium, ad quas specialiter missus sum, honorificabo. i. honorabile faciam ministerium meum per conuersionē Iudęorum. Quia cum sim positus ad prædicandum gentibus, non solum illis prædicabo, sed etiam ut Iudæi conuertantur laborabo. In quo honorabile ministerium meum facio, super addēdo ultra q̄ debeo. Ille uero ministerium suū reddit honorabile, qui

C quicquid sibi præceptum est & plus facit. Ille uero qui minus & remissius q̃ debet operatur, ministerium suũ uituperabile reddit. honorificabo, inquam, ministerium meum, tentans *siquo.i.* aliquo *modo prouocem carnem meã*, id est, Iudęos, ex quorum genere uenio, *ad æmulandum*.i. ad imitandum me, si quocunque modo talem me exhibeam, ut illi me æmulẽtur & desiderent tales esse. Si hac non potero uia, aggrediar alia.i. nunc docendo, nunc exhortando, nũc scribẽdo, nũc bona exẽpla monstrãdo, nunc orando, nunc miracula faciendo, tentabo si aliquo modo ꝓuocare possim ad æmulandum me eos, qui sunt caro mea, ut & in spiritu mihi fiant fratres, *ut ita saluos faciã saltẽ aliquos ex illis.*

Si enim amissio eorũ, recõciliatio est mũdi, quæ assumptio nisi uita ex mortuis? Quòd si delibatio sancta est, & massa, & si radix sancta, et rami.

Ideo laboro ut aliquem ex illis ad fidem conuertam, quia utilis erit eorum conuersio. Nam *si amissio illorum*, id est, q̃ Deus propter infidelitatem amisit eos et reliquit in manu hostis antiqui, *est reconciliatio mundi*.i. causa ut gentes de toto mundo recõciliarentur creatori suo, *quæ erit assumptio*.i. q̃d Deus assumet eos in fine seculi q̃ tũc erunt, *nisi uita ex mortuis*? Si huius gentis abiectio reconciliationem præstitit mundo, & tanta fuit in hac gente gratia, quæ sublata ab ea, mundum uniuersum Deo reconciliare sufficeret, quantum putamus tũc Deũ misereri mundo, cum gens ista reconciliari meruerit Deo? Et q̃d sit q̃d ex reconciliatione Israel mũdus adq̃rat, breuiter ostendit.i. uita ex mortuis. Tũc.n. erit assumptio Israel, q̃n iam mortui uitam recipient, & mundus ex corruptibili incorruptibilis fiet, & mortales imortalitate donabunt. Absurdum nanq; uidetur, si cum offensio eorum recõciliationem mundo donauerit, assumptio eorum non

magis aliq̃d mundo & præstantius D largiatur. Assumptio eorum erit uita ex mortuis. *Quòd.i.* sed *si delibatio eorum sancta est, & massa*. Ne dicatis inquit, fieri non posse ut multitudo eorum assumatur, quasi totum genus sit repudiatum, q̃a si delibatio.i. pauci de illis assumpti, ut apostoli et alij discipuli, si illa delibatio sancta est, tunc & massa, (id est, genus tota) potest sanctificari. Ostendit per simile, quia sicut illi pauci qui tẽpore apostolorum conuersi sunt, dulces fuerũt, sic erit & multitudo eorum quę in fine conuertetur. Nam sicut delibatio alicuius panis est dulcis & bona, similiter & ipsa massa quæ remanet, dulcis esse credenda est et bona. Est enim delibatio, parua ex aliqua re assumptio ad experimentum totius massæ, ut ex cibo uel potu. Sed si delibatio sancta est, & massa, quia sapor sanctitatis, qui in paucis primis inuentus est, inuenieẽ & in multitudine nouissimorum. *& si radix est sancta*.i. patriarchæ, à quibus trahunt humorẽ fidei, tũc *& rami* sancti sunt, qui de genere eorum excreuerunt.

Quòd si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos. Quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te.

Sancti sunt & rami, *quòd*.i. sed *si aliqui ex ramis fracti sũt*.i. ab arbore sanctę plebis Dei per superbiam & īfidelitatem excisi, noli gloriari. Putat ajest oliua, non amputata, & inde superbi rami fracti sunt, ipse est blasphemus & impius populus Iudęorum. Manserunt tamen rami boni & utiles. nam inde apostoli & multi alij. Et cum ibi rami utiles relicti essent per Dei misericordiã, insertus es & tu gentilis, *cum esses oleaster*.i. agrestis et sterilis naturaliter, *insertus es in illis*, id est, aliena õpatione cõiunctus radici in loco illorũ. Illi.n. amiserunt radi-

A cem, tu tenes eam. Huius.n.arboris radix Abraham & Isaac & Iacob, unde effloruit populus Dei. Et isti nunc sunt in rege apud Deum in honore magno. Videamus ergo quemadmodum & ipse dominus prænunciet & insertionem oleastri & fractionem ramorum: Multi, inquit, uenient ab oriente & occidēte. Tam late terrā occupauerat oleaster, amara sylua & sterilis. Sed q ueniunt, iam præcisi fuerunt de sylua. Vbi inserendi sunt ne arescant? Et recumbent, inqt, cum Abraham & Isaac et Iacob in regno cœlorum. Et quid erit de illis qui uenerunt ex stirpe Abrahæ? Quid fiet de ramis quibus erat plena arbor? Quid, nisi quia præcidentur & arescent ut isti inserātur? Filij, inquit, regni eijciētur in tenebras exteriores. Hoc itaqȝ cōmemorat apostolus factum, qđ dominus prædixit faciendum. Si, inquit, aliqui ex ramis fracti sunt. i. aliqui ex filijs à sanctitate & promissione patrū abscissi, ut arescant & comburātur. sed tu cū esses oleaster, insertus es in illis. i. operatione diuinæ pietatis in loco ipsorū plātatus, *& factus socius radicis.* i. patriarcharum in fide & moribus, *& pinguedinis oliuæ.* i. spiritalis gratiæ fructiferi populi Hebræorum ante aduentū domini, nunc factus es socius et particeps, *noli gloriari aduersus ramos*, fractos .i. noli insultare malis aliorum. Gentes.n. iam in Christum credētes, erigebant se contra Iudæos, quia crucifixerant Christum, cum & de ipsis ueniret alius paries ad angularē lapidem, & ideo reprimit illas apostolus: Noli, inquiēs, gloriari aduersus ramos. *Quòd.* i. sed *si gloriaris* aduersus eos, scito quia *non tu radicem*, quæ est in patriarchis & pphetis, portas & sustines, *sed radix te* i. non tu fundamentum & sustentatio es radicis, sed radix tui. Gens illa nihil à te, sed tu ab illa fidem habes. Non es stabilis, si illos per quos stas, destruis. B

Dicis ergo: Fracti sunt rami ut ego inserar. Bene. Propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas. Noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.

Quoniā dixi aliquos ex ramis fractos, te uero cum esses oleaster, insertum loco ipsorum, *ergo* propter uerba mea hæc *dicis* mihi: *Fracti sunt rami,* ob hoc *ut ego inserar* loco fracturæ, ipsorum. Et ad hoc increpatiue tibi respondeo, quia *bene* dicis. Quod est dicere. Non bene dicis, quia iactanter dicis, & falsum dicis. *Fracti sunt* enim *propter incredulitatem suam*, non ppter insertionem tuam: sed *tu fide stas* in radice, de qua sunt præcisi. Nullis.n. tuis meritis fidei insertus es gratis, ne putes qꝫ personā tuam Deus acceperit, & illos sine causa proiecerit. Dei est enim beneficium, nō meritum tuū. Fide.n. stas. i. nō merito tuo, sed gratia Dei. Neqȝ.n. propter iustitiā tuā uel meritum tuum fracti sunt rami, sed propter infidelitatem suam. Suo uitio fracti sunt, & inde tibi puenit opportunitas salutis nō propter te, sed ppter Dei misericordiam. Et ideo *noli altum sapere.* i. superbire noli qa insertus es, *sed time* ne frangaris per infidelitatem aut superbiā, sicut illi fracti sunt, quia in Christū credere noluerunt, qui semper in illa radice & in illa arbore prædicatus est. Et ideo fracti sunt inde, qui in eum uenientē non crediderunt: & tu īsertus es ibi, quia in eum credidisti. Noli ergo altum sapere. i. noli extolli, sed time ne gratiam quam accepisti, perdas. Time nō seruili timore, quem charitas expellit: sed timore casto, qui permanet in seculum seculi. Illo.n. timetur, ne incidatur in tormētum supplicij: istḍ autem, ne dimittatur gratia beneficij. Illo mēs pœna terretur, nō iustitia delectatur: isto anima timet ne amittat gratiam, per quam in ea fa-

Matt. 8. | al. fide. | 1 Ioan. 4. | Psal. 18.

C ctum est ut eam nõ peccare delectet, timẽs ne Deus eam deserat, etiam si nullus dolorum cruciatib⁹ puniat. Hic timor castus est, nec eum ejicit charitas, sed ascissit. Itaq; noli altũ sapere, sed timore isto time: qa qui al tũ sapit, & ideo non timet, utiq; per niciose non timet: Timor uirtutum custos est: securitas ad lapsum facilis. Time offendere, time eradicari. Nam *si Deus naturalibus ramis non pepercit*.i. illis qui scdm patrum suorum instituta fuerunt in hac fidei radice plantati, & de hac patriarcharum stirpe naturaliter originẽ ducebant, timendum est, *ne forte cõtingat ut nec tibi parcat*. Putas enim quòd tibi aduentitio parcat, si eum offenderis, qui nec naturalibus pepercit? si eos ob culpam incredulitatis percussit & fregit, caue ne & te percutiat & conterat.

Vide ergo bonitatem & seueritatem Dei. In eos quidem qui ceciderunt, seueritatem, in te autem bonitatem Dei, si permanseris in bonitate. Alioqui & tu excideris. Sed et illi si non permanserint in incredulitate, inserentur. Potens est enim Deus iterum inserere illos.

Quandoquidem iusto Dei iudicio fracti sunt rami, tu uero sola dei gratia ipsorum loco insertus es, *ergo uide* .i. considera & attende ex una parte *bonitatem* diuinæ pietatis qua donans peccata conuersis, & ex alia *seueritatem Dei*.i. districtam iustitiã, qua frangitur infidelis superbia naturaliũ ramorum. Salubriter.n.nõ solum bonitas, sed etiã seueritas Dei uidetur qm & amatur utiliter Deus, et timetur. Et apostolus gẽtilem populum, ut in fide stabilis firmusq; ꝑmaneat, præcepto monet & exemplo terret. Vide, inquit, piam bonitatem & rectam seueritatem Dei, dum alios misericorditer eligit, alios iuste repellit, & per utrunq; disce humiliari. *In eos quidem* ramos qui fracti *ciderunt* uide *seueritatem* iustæ percussionis, sed in te qui loco illorum misericorditer insertus es, agnosce *bonitatem* gratiæ *Dei*, *si tamen permanseris in bonitate*, ut bonis operibus humiliter insistas usq; in finem. *Alioqui*.i. nisi permanseris & perseueraueris in bona & religiosa conuersatione, *& tu excideris* ab arbore gẽtis sanctorum, in qua es insertus. D Notandum q hi qui ex propria oliua deciderunt, fracti dicuntur: hi uero qui ex oleastro inseruntur, si iterũ peccauerint, non frangendi, qđ utiq; esset leuius, sed excidendi asseritur. In quo acrior profectò Dei seueritas demonstratur, si cum esset oleaster, ex peccatorum sylua collectus est, et ad radicem fidei atque sanctitatis adduct⁹, postea rursum amaros malitiæ succos proferat. Si, inquit, bonus esse desieris, tu quoq; excideris à bona radice. Nec solũ tu, si ad malitiam redieris, excidium patieris, *sed etiam illi inserentur*, sicut tu iam insertus es, *si non permanserint in incredulitate*. Quod bene potest fieri. *Potens est enim Deus iterum* per fidem reuocare *illos* ad radicem suam & *inserere*.

Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis hi secundum naturam inserentur suæ oliuæ?

Vere potest Deus iterum illos inserere, qui potuit te. Nam *si tu excisus es* ferro uerbi Dei *ex naturali oleastro*.i.ex agresti gentilitate in qua natus eras, *& contra naturam insertus es in bonam oliuam* .i.infructiferam plebem Dei, *quanto magis hi secundum naturam*.i. sub lege nati & per legem docti cultum Dei, *inserentur suæ oliuæ*.i. unienſ suæ plebi? Contra naturam insertus es in oliuam, quia oliua solet in oleastrum inseri, non oleaster in oliuã. Nã qsqs hoc fecerit, nõ inueniet fructum nisi oleastri. Quod enim inseritur, hoc crescit & eius rei fructus. Sed Deus omnipotentia sua fecit, ut oleaster in radice oliuæ insereretur, & nõ syluestres bacas, sed oliuæ fructũ daret. Id. n.

contra

A contra naturam dixit, quod est contra consuetudinem naturæ, quã notitia humana comprehendit, ut oleaster insertus in olea, non oleastri bacas, sed oliuæ pinguedinem ferat. Deus autem creator & cõditor omnium naturarum, nihil cõtra naturam facit. Id enim nõ incõgrue dicimus Deum contra naturam facere, quod facit contra id quod nouimus in natura. Hinc enim etiam appellamus cognitũ nobis cursum naturæ. Contra quem Deus cum aliqd facit, magnalia uel mirabilia nominantur. Contra illam uero summã naturę legem à notitia remotam, siue impiorum, siue infirmorum, tam Deus nullo modo facit, quàm contra seipsum non facit. Populus itaque Gentilis excisus est de oleastro, id est, de ritibus sterilium gentium, & insertus est in bonã oliuã. i. unitus per fidem patriarchis, ut fructum oliuæ faciat contra naturam. i. contra institutiones patrum suorum, quoniam idololatria & huiusmodi opera gentibus ex usu sunt natura. Nomen autem oliuæ ex libro Hieremiæ sumptum est, ubi Israelitice plebi dictum est: Oliuã huberẽ, pulchram, fructiferã, speciosam, uocauit dominus nomen tuum. Hiere. 11.

Nolo enim uos ignorare fratres mysteriũ hoc, ut non sitis uobisipsis sapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel saluus fieret, sicut scriptum est. Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. Et hoc illis à me testamentum, cum abstulero peccata eorum. Esa. 59.

Dixi quia fracti rami inserentur suæ oliuæ. Et uerum est, quia interim quidam, & in fine plenitudo eorum inseretur. Quod uolo uos scire, ut in spe salutis eorum gaudeatis. Nam *Nolo uos ô fratres ignorare hoc mysterium*, id est, secretum diuini iudicij sacramentum, *ut non sitis uobisipsis sapientes*, id est, ne putetis uos uestro iudicio & ingenio id posse discutere, uel ne superbiatis de uestra electione & illorum abiectione. B Qui enim secũdum Deum sapit, in beneficijs Dei non insultat abiectis, sed cum timore gratias agit misericordię largientis. Nõ uobis, sed Deo sitis sapientes, ut nõ uobis, sed Deo militet uestra sapientia. Hoc mysterium diuini consilij nolo ut ignoretis, *quia cæcitas contigit in Israel* non ex toto, sed *ex parte*, id est, Israelitæ cæcati sunt, non omnes, sed qdam: hoc est, legis defensores, legis tractatores, legis doctores, legis intellectores authorem legis ignorauerunt & crucifixerunt. Ipsa est cæcitas quę ex parte contigit in Israel, ut crucifigeretur Christus. Ignorauerunt eum Iudæi, & crucifixerunt. Ita cõtigit in eis cęcitas, mansura in ipsis *donec plenitudo gentium intraret* ad fidem, *& sic*, id est, postquam plenaria gentium multitudo conuersa esset, *omnis Israel* æmulãdo gẽtes *saluus fieret*, credẽs in Christum prædicante Elia. Terminus. n. cęcitatis Israel erit, ubi plenaria multitudo ex omnibus gentibus ingressa fuerit: quia tunc Iudæi qui inuenti fuerint, credent, & lumen oculorum mentis recipient ad prædicationem Eliæ & Enoch. Saluus fiet Israel accepta Christi gratia, *sicut scriptum est* in Esaia: *Veniet ex Sion*, id est, nascetur Christus ex populo Iudęorum, Esa. 59. speculante à longe futuram salutem & humani generis redemptionem. Sion nanque speculatio dicitur. Veniet inquam ille, *qui* cum quadam ui *eripiat impietatem à Iacob*, id est, infidelitatem ab eis, de quorum stirpe nascetur. Quod fit interim, quia uix aliquis conuertitur ex illis: & in fine *auertat*, quia tunc facile. Cultus Iudæorum à passione domini est impietas. Et hanc impietatem ab illis, qui de Iacob crediderunt, eripuit Christus quadam difficultate, uidelicet multis prædicationibus, & signis, & multis nouæ gratiæ præco-

C nibus. Hoc Christus in eis, qui tempore suo uel apostolorum ac deinceps crediderũt, fecit: & adhuc quotidie in his, qui ex eodem populo fidem suscipiunt & cum magno labore conuertunt, facit. Et plenius auertet ab eis impietatem, qui per Eliam & Enoch auertentur ab infidelitate & idololatria, ne Antichristum ut Deum recipiant, sicut gentes. *Et hoc testamentum*, id est, firma & stabilis promissio, ait dominus, complebitur *illis à me*, scilicet ut impietas ab eis auertatur per Christum, *cum abstulero peccata eorum* in baptismo. Hoc est, tunc per Christi mei gratiã auertetur ab eis iniquitas, cum per eiusdem Christi sanguinem deleuero peccata eorum. Hęc sententia sic legit in Esaia: Et uenerit Sion redẽptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit dominus, hoc est foedus meum cum eis, dicit dominus. Nam qđ in trãslatione nostra dicitur, Venerit Sion redemptor, Apostolus ait, Veniet ex Sion qui eripiat. Et quod additur, Et eis qui redeunt ab iniquitate Iacob, ipse posuit, Et auertat impietatem à Iacob. Et quod sequitur, Hoc est foedus meum cum eis, ipse interpretatus est, Hoc illis à me testamentum. et authoritate apostolica addidit, cũ abstulero peccata eorum.

Secũdum euangelium quidem inimici propter uos, secundum electionem autem charissimi propter patres. Sine pœnitentia enim sunt dona & uocatio Dei.

In fine conuertent, sed modo sunt inimici. Superius enim cum diceretur, quia cæcitas ex parte cõtigit in Israel, patuit quia pars illius populi excæcata est, & pars fidei lumine illustrata. Quod ideo accidit, quia alij ex ipsis facti sunt inimici Christo, & alij charissimi. *Secundum euangelium quidem* sunt *inimici*, id est, secũdum quod euãgelij noua prædicatio euacuare uidetur circuncisionem et sabbatum & carnales legis ceremonias. Et sunt inimici *propter uos*, qui ad fidem suscepti estis: quia inde grauiter sunt irati, quòd uos ad Dei cultũ estis adducti, Vel propter uos, id est, ut uobis locus irandi fieret, permissi sunt ad inimicitias erumpere. Secundum euangelium quidem inimici sunt propter uos, quia eorum inimicitia qua occiderunt Christum, euangelium (sicut uidemus) sine dubitatione profecit. Et hoc ex Dei dispensatione uenit, qui bene uti nouit etiam malis, non ut ei prosint uasa iræ, sed ut ipso illis bene utente prosit uasis misericordię. Est ergo in malorum potestate peccare. Vt autem peccando hoc uel hoc ex eorum malitia sequatur bonum, non est in eorum potestate, sed diuidentis tenebras & ordinãtis eas, ut hinc etiam quòd faciunt contra uoluntatẽ Dei, non impleatur nisi uoluntate Dei. Tanta quippe ab inimicis Iudęis aduersus Iesum manus Dei & consilium prædestinauit fieri, quanta necessaria fuerant euangelio propter uos. Ita secundum euangelium sunt inimici propter uos, sed *secundum electionem* alij ex ipsis sunt *charissimi*, non propter merita sua, quia gratis sunt electi, sed *propter patres* quibus ista fũt promissa. Secundum electionẽ, quæ facta est de ipsis secũdum gratiam, non secundum debitum, id est, secundum hoc quod Deus elegit illos ab æterno, sunt charissimi propter patres, id est, propter complendas promissiones patrum, scilicet ut Deus cõpleret in filijs, quod patribus eorum promiserat. Iure dico, secũdum electionem, non secundũ opus eorũ, quia dona Dei spiritalia, quę suis fidelibus tribuit, & uocatio qua uocat eos ad fidem, sunt sine pœnitentia eorũ, quia misericordia Dei præuenit omnem bonam uolũtatem eorum uel actionem. Nec reqrit diuina gratia in ba- D

A ptismo gemitum uel planctum uel aliquod opus eorum, nisi solam fidem, sed omnia gratis cõdonat. Hoc ideo dicit, ne putent illos non posse accipere misericordiam, quia eos dolere non uident. Vel ita potius: Secundũ electionem sunt electi, pp̃ter patres, quoniam dona uirtutum quę Deus præbet electis, & uocatio qua uocauit eos ab æterno, sunt sine pœnitentia eius, id est, sine mutatione stabiliter fixa sunt, sine mutatione consilij eius permanẽt. Nam quia omnes pœnitẽtes mutare solent illud, unde pœnitentiam agunt, pœnitentia pro mutatione, ut causa pro effectu poni cõsueuit. Vnde scriptura testatur dominum pœnituisse quòd constituisset Saul regem, & dixisse de his, quos in diluuio erat deleturus: Pœnitet me fecisse eos. *Sine pænitentia* ergo *sunt dona*, id est, promissa Dei gratuito facta, *& uocatio* ab æterno: quia non mutabit Deus uocationis uel largitionis suæ sententiam, sed quos ante mundi constitutionem in prædestinatione sua elegit, hos fructũ boni operis afferre faciet in tẽpore suo, & fructus eorum manebit: nec eum nisi manentem uitæ huius inueniet finis, quia perseuerantiam habebunt in benefactis. Non.n. uocatione illa uocati sunt, de qua dictum est, Multi uocati, pauci electi: sed illa, qua soli uocantur electi, qui intus audiunt à patre & discunt, & ueniunt ad filium. istorum nemo perit, quia omne quod dedit ei pater, nõ perdit ex eo quicquam. Quisquis ergo inde est, omnino non perit, nec erat inde qui perit. Propter quod dictum est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis, nam si fuissent ex nobis, permãsissent utique nobiscum.

1. Reg. 15. Gene 6. Ephe. 1. Psal. 1. Matt. 20. Ioan. 18. 1. Ioan. 2.

Sicut enim aliquando & uos non credidistis Deo, nunc autem misericordiã consecuti estis propter illorum incredulitatem, ita & isti nũc non crediderunt in uestram misericordiam, ut & ipsi misericordiam consequantur. Conclusit.n. Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur. B

Vero cum plenitudo gentium ingressa fuerit, tũc omnis Israel saluus erit, quãuis modo sint inimici. Nam *sicut*, id est, qua ratione *uos.s.* ne causam superbiæ haberetis, *aliquando*, id est, longo tempore plus quàm isti, *non credidistis Deo*, quod ad hoc ualuit, ut modo humiles credatis, sed *nunc.i.* nuper sine tempore gratiæ *consecuti estis misericordiam propter incredulitatem eorum* quę aliqua causa est uestrę misericordię, *ita*, id est eadem ratione *& isti*, ne postea cum fuerint conuersi, habeant materiam in lege gloriãdi, *nunc* in tp̃e gr̃æ *non crediderunt* uenientes *in nostrã misericordiam, ut & ipsi* in fine humiliati *misericordiam consequantur*. Hoc est, sicut uos gẽtes quondam non credidistis Deo, nec tñ idcirco penitus reliquit uos Deus, præsertim cum in uocatione temporis Israel nunquam exclusi sitis, sed semper uobis in p̃selytis ianua patuerit reuertendi, & aliquãdo plenam misericordiam ad ultimum cõsecuti estis, occasio tñ conferendę in uos misericordiæ & populi incredulitas extitit, ita etiam hi qui nunc de populo Israel non crediderunt, & p̃ icredulitate sua derelicti sunt, ut ad nos Dei misericordia flecteretur, nõ usquequaque derelinquentur in incredulitate sua: sed postquam plenitudinis gentium fuerit impleta dispensatio, etiam ipsi misericordiam consequentur: & quotidie patet eis ostium misericordiæ, si conuerti uoluerint. Cũ enim misericors Deus gentes traxit, iratus Iudæam repulit. Actumque est ut sicut dudum ad percipiendam fidem gẽtilitas fuerat obdurata, ita postmodum ad fidẽ gentilitate suscepta, Iudæa perfidiæ tempore duresceret. Hæc itaque sententia Apostoli primum quidem de uocatione Iudęorum et repulsione gentium subtiliter est prolata. Ideo ita

de utrisque actum est, quia *Deus conclusit*, id est, concludi permisit *omnia*, id est, Iudæos & gentes *in incredulitate*, ut incredulitas concluderet, eos ac detineret, quoniam aliter ex superbia ruerent, *ut omnium*, id est, Iudęorum & gentium *misereatur*, non quod nullum damnaturus sit, quod quidam falsò opinati sunt. Omnium itaque miseretur uasorum misericordiæ. Quid est omniū? Et eorum scilicet quos ex gentibus, & eorum quos ex Iudæis prædestinauit, uocauit, iustificauit, glorificauit. Deficiente. n. ab utrisque fide, nisi iudicium suum potestas diuina differret, uniuersitas hominum sententiam damnationis exciperet. Sed in misericordiam ira translata est tūc præcipue, quando nemo poterat de suis meritis gloriari. Considerans igitur apostolus tātas diuitias bonitatis Dei, & iam magnum opus sapientiæ eius erga rationales creaturas, qui tantum diues est in misericordia, & cuius tanta est bonitas & patientiæ longanimitas, dum imensitatem earum cordis oculis intuetur, repente stupore simul & pauore percussus exclamat, subiungens.

O altitudo diuitiarū sapientiæ et scientiæ Dei. Quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius et in
Sapien. 9. *uestigabiles uiæ eius? Quis enim cognouit sensum*
Esa. 40. *domini? aut quis consiliarius eius fuit? aut quis*
1. Corin. 2. *prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipso & per ipsum et in ipso sunt omnia. Ipsi gloria in secula seculorum, amen.*

Nam quia superius multa posuerat, unde quæstiones istæ possent fieri, quare Iacob elegit, Esau uero reprobauit, et cur alios indurat aliisq́ miseretur, & quare prius Iudæos quàm gentes elegit, & post Saluatoris aduentum quare Iudæos populum suum reprobauit et gentes assumpsit, rursumq́ circa finem seculi cur omnem Israel saluabit, & multitudinē gētium perire sustinebit, nequis inde quæreret solutionem, unde nunquam perueniretur ad finem, prumpit in admirationem, in qua illa nō esse humanis sensibus intelligibilia ostendit. Nequis enim quęreret, quare sic saluantur, cum multi alij modi saluationum sint, hoc non posse sciri per admirationem innuit Apostolus: O, inquit, altitudo &c. ac si dicat: Hic standum est, hic humana ratio deficit: nec secreta diuinę sapiētiæ penetrat, ut intelligere possit cur ita diuinitus agatur de singulis, ut isti eligantur & illi reprobentur, & nunc Iudęi, nunc Gentiles ad fidem ingrediantur. Nam ò quanta est altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, qui secreto cōsilio suo sic disponit omnia, ut seruata unicuique arbitrij libertate, & mala aliorū uertat alijs in bonum, & per incredulitatem aliorum operetur aliorum salutem. Tanta est hæc altitudo, ut exuperet oēm sensum, q̄a educit super oīa in obscuritatem oēm intellectū et oēm rōnem. Et hæc altitudo est diuitiarū Sapien. 8.
sapientię & scientię Dei: magnas. n. habet diuitias sapientia & scīa eius, quæ nouit oīa & sapienter disponit oīa. Sapientia de diuinis et spiritualibus dicitur, sciētia de humanis atq; corporalibus. Est enim sapientia in Deo & de ipso & de angelis, atque de omnibus supercœlestibus creaturis, q̄m has præter ipsum Deū nemo pfecte cognoscit. Neq; enim uel ipsi angeli seipsos pfecte cognoscūt, inquantū Deus illos perfecte itelligit usq; ad plenū. Sciētia quoq; de omnibus humanis & mūdanis reb⁹ est in eo pfecta. Per hanc sapientiam & sciam gubernat & disponit ipse sapienter oīa cœlestia & terrena, licet nos abscōditas causas operum ei⁹ ignoremus. Iuxta beatū Gregoriū, publica sapientiæ supernæ sunt opera, cū omnipotens Deus regit quos creat, perficit bona quæ inchoat, & aspi-

A rando adiuuat quos uisitationis suę lumine illustrat. Cunctis etenim liquet, quia ipse perficit quod ipse ex munere suæ benignitatis inchoauit. Secreta uero sapientię supnę sunt opa, cū Deus quos creauit, deserit: cum bona quæ præueniendo cœperat, ne quaquā psequendo cōsūmat: cum claritate nos suæ illustrationis illuminat, & tñ permissis carnis tentationibus, tenebris cęcitatis pulsat: cum dona quæ cōtulit, minime custodit: cum et mentis nrę ad se desideria excitat, & tñ occulto iudicio difficultate nostræ imbecillitatis angustat. Quę nimirū secreta eius sapiētię pau ci ualent inquirere, sed nullus inuenire. Quicqd sup nos de nobis ab immortali sapientia non iniuste disponitur, iustū, pfecto est ut à nobis adhuc mortalibus ignoret. Sed hæc ipsa sapientiæ illius secreta conspicere utcunque, iam incōprehensibilitatis eius est potētiam uidere: qa dum in ipsa consiliorū eius inquisitione deficimus, deficiendo uerius discimus quem timeamus. Ad hæc igit sapientiæ illius secreta se extédens Apostolus, ait: *O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei*. Mira est.n. celsitudo tantarū diuitiarū diuinę sapiētię & scientiæ, quam nihil latere potest uel effugere: sed ipsa uno intuitu conspicit oīa, & uirtute suæ omnipotētiæ continet uniuersa. *O quam incomprehensibilia sunt iudicia eius*. i. dispositiones de omnibus rebus, *et inuestigabiles uiæ eius*, per quas ambulat in cunctis operibus suis. qm̄ iudicia eius, quibus unam quāque animam atque omnem naturā rōnalem dispensat, penetrare nemo sufficit: nec uias eius qbus puidenter incedit, iuestigare qspiam ualet, id est, nec homo, nec angelus. Valde ergo paruū sensum habemus ad discutiendam iustitiam iudiciorū eius, ad discutiēdam gratiam gratuitam nullis præcedentibus meritis, non

B iniquam, quæ non tam mouet, cum præstatur indignis, q̄ cum æque indignis aliīs denegatur. Viæ aūt eius inuestigabiles illæ sunt, de qbus in Psalmo canitur: Vniuersæ uiæ domini misericordia et ueritas: Misericordia igitur et ueritas eius inuestigabiles sunt: qa cuius uult miseret, non iustitiæ, sed misericordiæ gratia: & quem uult obdurat, non iniquitate, sed ueritate uindictę. Per has.n. uias uenit ad omnes: & inuestigari non potest, cur ad hunc ueniat per uiam misericordiæ, ad illum uero per uiā ueritatis uel iustitiæ. Nulla.n. creatura perscrutari ualet, cur ipse misereatur huic potius q̄ illi. Vere sapiētia & scientia eius est mirabilis, & iudicia eius incōprehensibilia. Nam *quis cognouit sensum domini* in sapientia & scientia? Id est, quis perfecte nouit secreta sensus illius? quis arcanorū mētis eius fuit conscius? Nullus: *aut quis consiliarius eius fuit* in dispositione rerū, cuius cōsilio aliquid ageret, uel qui eius cōsilium sciret? Nullus. Hic uersus ex libro Esaiæ sumptus est, cuius authoritate pbat Apostolus nō debere talia inuestigari ab hoībus, quæ etiam propheta se ignorare demonstrat. Siquis nouit consilium alterius, uel per hoc nouit quod ipse cōsultus, id est, interrogatus sibi dedit, uel qa quod ille inuenit, sibi reuelauit. Quare nulli datur scire occultum Dei consilium, cum ipse nec aliquem consuluerit, nec inuentum alicui reuelauerit. Nam sicut sensus eius nō potest cognosci, ita consiliū eius non potest sciri. Quis fuit consiliarius eius? *aut quis prior dedit illi* quicquam, et per hoc *retribuetur ei* ab ipso? Nullus, quia ipse præuenit omnes. Hoc probat inuestigabiles esse uias eius, qa cum sit initium omnium bonorū, inuestigari non potest, cur ipse aliīs gratiam suam gratuito munere tribuat, & aliīs nō tribuat, sicut cer

Psal. 24.

A nimus factũ in Iacob & Esau. Quis prior dedit illi,& retribuet ei?Id est, quis prior fecit aliqd boni sine Deo, cuius bonitatis est etiam qđ sumus et uiuimus?Nullus enim Deum meritis antecessit, ut tenere eum quasi debitorem possit: sed ipse potius oẽs (ut dictũ est)sua gratia præuenit,ut subsequi possint eorũ bona opa. *Quoniam ex ipso & per ipsum et in ipso sunt omnia.* Et ipsum igit initium fidei nostræ ex ipso est, neque enim hoc excepto ex ipso sunt cætera. Ex ipso sunt oía.i. bona uoluntas & bona actio & oẽs naturæ. Neq; enim ex ipso sunt peccata, quę naturaliter subsistẽtia non sunt, sed bene cõditam substantiam uitiant. Ex ipso aũt, non hoc significat quod, de ipso. Quod enim de ipso est, potest dici ex ipso: nõ aũt omne quod ex ipso, recte dicitur de ipso. Ex ipso.n.cœlum & terra, qa ipse fecit ea: non aũt de ipso, quia non de substãtia sua. Sicut aliquis homo si generet filium & faciat domum, ex ipso filius & ex ipso domus: sed filius de ipso, dom9 de terra & ligno. Sed hoc ideo, qa homo est q non potest aliqd etiã de nihilo facere. Deus autem ex quo omnia, & per quem omnia, & in quo oía; non opus habet aliqua materia, quam ipse non fecerat, adiuuari potentiam suam, & ideo cuncta fecit de nihilo. Ex ipso, potest intelligi ex patre omnia: & p ipsum, per filium omnia: & in ipso, in spiritu sancto omnia. Per has prępositiones, Ex, Per, In, ostenditur diuersitas personarum. Per idem pronomen quod est, ipse, designat identitas substãtiæ, dum dicit, ex ipso & p ipm & in ipso. Nec solũ eadẽ substantia patris & filij & spũs sancti, sed & ęqualitas p hoc demõstrat, & tota trinitas oía creasse & continere declarat. Et ideo *ipsi gloria in secula seculorum, amẽ.* Dicẽdo ter, ipm, distinxit (ut diximus) personas: & subiungendo, ipsi gloria, non diuisit substantiam. B Possumus & absq; personarũ distinctione hęc de eodem, qui est trinitas, intelligere. Sic enim exponit Ambrosius: Quid est ex ipso? Quod ipsius uoluntate natura omnium sit, & ipse sit author omnium quæ esse cœperunt. Per ipsum, qd est? Quia per ipsum institutio & perseuerantia omnibus impertita uidetur. In ipso, qd est? Quia omnia admirabili quodã desiderio & inenarrabili amore authorem uitæ & ministratorem gratiæ suæ ac muneris intuentur, secundum quod scriptum est: Oculi omnium in te sperant, & aperies manũ tuam, & implebis omnem aíam bona uolũtate. Et quoniam ita sunt ex ipso, & per ipsum & in ipso omnia, idcirco ipsi gloria in secula. Illi autẽ nolunt ut sit ipsi gloria in iustificandis impijs gratuita gratia, qui eius ignorantes iustitiam, uolũt suã constituere, ut sui meriti pręcedat aliqd, quasi priores uolentes dare ut retribuat eis ab illo, & sua putantes pręire merita ad illum ex quo omnia. *Psal.144.*

CAPVT XII.

Obsecro itaq; uos fratres per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora uestra hostiam uiuentem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium uestrum.

Ab hoc loco incipit moralis admonitio post tractatũ legis & fidei, ac naturam Iudaici populi & Gentilis. Cum.n.per oẽm textũ huius epistolæ in supioribus docuisset Apls, quo a Iudæis ad gentes, a circuncisione ad fidem, a litera ad spiritum, ab umbra ad ueritatẽ, ab obseruãtia carnali ad spiritalẽ, religionis summa trãslata sit, et hæc ita futura prophetcis ostẽdisset uocibus designata, iam nũc spiritales obseruãtiæ huius, ad quã cultus Dei ritum docuit esse trãslatũ, aggredit mores & statuta sancire, & ad bonã uitã utrũq; simul pp̃ls monere. Hucusq;.n. ostẽ *Philip.4.*

C ſum eſt, ne alter aduerſus alterū ſuperbiret: nūc ut alter de alterius utilitate laboraret. quaſi dicat: Hactenꝰ uitia extirpaui: nunc itaq; uirtutes plantare diſpoſui. Et ideo obſecro uos ô fratres &c. Vel ita continuaſ ad proximum: Quandoquidem ex Deo ſunt omnia, et ex gratia eius habemus qcquid boni habemus, *itaq; obſecro uos fratres*, id eſt, quod rogo, fraternitas exigit. Non per potentiam impero, nihil.n. proficit legis imperium: ſed quaſi qui officiū ſuſceperim reconciliandi uos Deo, obſecro *per miſericordiam Dei*; id eſt, per miſericordiam uobis à Deo factam. Quia.n. omnes ſub peccato cōcluſi ſunt, nō iam meritis hominū, ſed miſericordia Dei ſalus humana conſiſtit. Ad quam miſericordiam pertinet & ſacrificium, quo ſe quiſq; Deo mactat extinguendo uitia: qa & in ſeipſum facit miſericordiā ſicut ſcriptū eſt:
Eccle.30. Miſerere animæ tuæ placens Deo. Et ideo per miſericordiā rogat Apoſtolus exhiberi corpora hoſtiā. Obſecro, inquit, *ut exhibeatis*, id eſt, offeratis *corpora ueſtra hoſtiam uiuentem*. Hoſtia quippe & īmolaſ & uiua eſt, quando & ab hac uita homo non deficit, & tamen ſe à carnalibus deſiderijs occîdit. Hoſtia enim occiditur ut offeratur. Sed hoſtia uiuēs eſt, corpus pro domino afflictum. Quod & hoſtia dicitur, & uiuēs, qa uiuit in uirtutibus, & eſt à uitijs occiſum. Hoſtia uidelicet, qa iam huic mūdo eſt à prauis actibus mortuum: uiuens aūt, qa cuncta quæ præualet, bona operatur. In lege corpora brutorum aīalium hoſtia mortua, ſed in euāgelio corpa hoīum offeruntʼ hoſtia uiua. Tunc hoſtia occidebaſ, ut hoīes cauſa peccati ſubiecti, morti oſtenderētur: nunc qa à peccato ſunt liberi, uiua offerʼ in ſignum uitę æternæ. Qui.n. mēbra ſua mortificant ab incentiuo libidinis, & actus corporis ſui Deo placitos hn̄t: hoſtiam uiuen D tem offerunt, & legem ſacrificiorū, quæ in Leuitico lata eſt, ſpiritaliter complent. Sic exhibete corpora ur̄a, hoſtiam uiuentem, *ſanctam*.i. à peccati contagio mundam, & *Deo placentem*, id eſt, uirtutū meritis acceptabilem. Et *obſequium ueſtrum* in Dei cultum exhibete *rationabile*, ut rationabiľr oīa faciatis, nec ſit qcq̄ in actionibus obſequij quod Deo impendatis, unde rōnem reddere non poſſitis. Vel rationabiľr.i. cū diſcretione facite oīa, nequid nimis aut imprudenter agatis, ſed cuncta moderate & ſapiēter.

Et nolite cōformari huic ſeculo, ſed reformamini in nouitate ſenſus ueſtri, ut probetis quæ ſit uoluntas Dei bona et bene placens, & perfecta. Ephe.5. 1.Theſſ.4

Ita uoſipſos ſacrificium facite. *Et nolite conformari huic ſeculo*.i. nolite formā huius ſeculi uobis imprimere, ut ſimiles efficiamini huic ſeculo nequā. *ſed reformamini*.i. rurſum formamini ad imaginem Dei, quę in uobis per peccatum deformata eſt, ut incipiat illa imago ab illo reformari, à quo formata eſt. Non.n. reformare ſeipſam poteſt, ſicut potuit deformare. Ab ea deformitate, qua per cupiditates ſeculares conformamini huic ſeculo, reformamini nunc in nouitate ſenſus ueſtri, ut ſenſus mētis ueſtrę ſemper igne charitatis ut aurū innoueſ. Sicut generalis ꝓhibitio eſt in lege, Non concupiſces: & generalis iuſſio eſt, Diliges: ita nunc apud Apo Exo.20. ſtolum prohibitio eſt, Nolite cōformari huic ſeculo: iuſſio autem, ſed reformamini in nouitate ſenſus ueſtri. Illud pertinet ad non concupiſcere, hoc ad diligere: illud ad continentiam, hoc ad iuſtitiam: illud ad declinandum à malo, hoc ad faciendum bonum. Non concupiſcendo enim, uetuſtate expoliamur: & diligendo, nouitate induimur. Reformatur autem ſenſus noſter per exercitia ſapientię & emundationem uer-

C bi Dei, ac legis eius intelligentiã spiritalem. Et quanto quis quotidie ex scripturarum proficit lectione, tãto altius intellectus eius ascendit, tãtoq; semper & quotidie magis nouus efficitur, & secundum hanc pulchritudinem reformatur ad imaginẽ Dei. Iustitia.n. cum in nobis est, uel quęlibet uirtus qua recte sapienterq; uiuitur, interioris hominis pulchritudo est. Et aïa quæ se refert ad Deum, ut igne amoris eius accẽsa, formam concupiscentiæ secularis amittat, ei tanq̃ incõmutabili formæ subdita reformatur, hinc ei placẽs, quod ex eius pulchritudine acceperit. Reformamini, inquit, *in nouitate sensus uestri, ut probetis quæ sit uolũtas Dei*. Nisi enim à domino renouatus sit sensus noster, & Dei sapientia illuminatus, probare non potest quæ sit uoluntas Dei. In multis enim putatur esse uoluntas Dei & non est: ubi errant & falluntur, qui sensum non habent diuinitus reformatum. Probetis quę sit uoluntas Dei *bona* in his qui bona inchoant, *& bene placens* in his qui perseuerant, *& perfecta* in his qui consummant. Vel bona, quãtum ad cõiugatos: bene placens, quantum ad continentes: pfecta, quantũ ad uirgines.

Dico enim per gratiam quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter uos, nõ plus sapere quã oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, & unicuiq; sicut Deus diuisit mensuram fidei. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra nõ eundem actum habent, ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.

Voluntatem Dei quæ in pręceptis eius est, probetis, ut secundum eam recte uiuatis. nam dico uobis, id est, præcipio ne inscrutabilia eius arcana discutere præsumatis. *Dico enim per gratiam quæ data est mihi*, id est, per apostolatum gratis mihi datum, *omnibus qui sunt inter uos, non plus sapere*, id est, non plus inuestigare de mysterijs *quàm oportet sapere*. Datr intelligi, fuisse quosdam inter eos, qui se intromittebãt de illis quęstionibus quas superius denotauit, & conabantur rimari illa secreta Dei. Quos nunc apostolica authoritate corrigit, Dicens eis, non plus sapere, id est, non plus inquirere de occultis Dei, quàm oportet, id est, quàm ad fidem & religiosos mores pertinet: *sed sapere ad sobrietatem*, ut mens eorum non inebrietur, ut sensum perdat nimietate sapientiæ, dum in his quæ supra uires humanæ rationis sunt, se imersertt, sed moderato intelligentiæ poculo sobria sit. Obediendum ualde est huic pręcepto. Si.n. pro uiribus suis alatẽ infans, fiet ut crescendo plus capiat. Si aũt uires capacitatis suę excedat, deficiet anteq̃ crescat. Et ideo nõ est supra modũ exquirenda sapientia, sed in huiusmodi inqsitionibus seruanda est temperãtia. Vel quod ait, nõ plus sapere q̃ oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, hoc est quod supra dixerat. Noli altum sapere, sed time. Videt enim adhuc superbientes ramos oleastri insultare ramis, qui de bona oliua fracti fũt: & ideo pręcipit eis non plus sapere q̃ oportet, id est, non plus de se sentire q̃ expedit, non plus de se gloriari, pter casum aliorum. Superbia enim semper sibi uidetur esse sapiens, & ideo plus q̃ oportet sapere, hoc est, superbire. Dico, ĩquit, omnibus qui sunt inter uos, non supra modum sapere, sed ad sobrietatem, *& unicuiq;* dico sapere *sicut diuisit Deus* singulis *mensuram fidei*: quia Deus unicuiq; mensuram dedit fidei, ut ab alio minus, ab alio amplius haberetur, & unicuique pro modo suæ perfectionis propria mensura compleretur. Vel sapiat unusquisque sicut ei Deus diuisit mensuram fidei, id est intelligat unusquisque quæ in eo sit mensura gratiæ Dei, quam consequi me

Roma. 11.

A ruit per fidem. Interdū.n.accipit quis à Deo, ut sapiat in officio uisitādi infirmos, aut erga misericordias pauperum, aut erga uiduarum aut pupillorum defensionem, aut erga hospitalitatis solicitudinē. Hæc ergo singula diuisit unicuiqꝫ Deus scd̄m mēsuram fidei. Sed nisi is, q accepit gratiam ut de uno aliquo horum saperet, intellexerit mensuram gratiæ sibi datæ, sed uoluerit præsumere de sapientia Dei, de uerbo doctrinæ, de ꝓfundioris sciētiæ ratione, in qua gratiam non accepit, & non tam discere q̄ꝫ docere quæ nescit, iste cum minus sapiat, plus uult sapere q̄ꝫ oportet. Non.n. sapit ad sobrietatē, ut custodiat qūo De⁹ diuisit unicuiqꝫ mēsuram fidei. Verum ut euidētius adhuc de his apostolus adsignet, introduxit exemplum & dicit: *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra nō eundem actum habent, ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.* Ordinatissime.n. tali exemplo cōponit omne corpus ecclesiæ. Sicut, inquit, membra corporis singula quæqꝫ proprios habēt actus, & officijs suis unumquodqꝫ membrum deseruit, nec tamen possibile est ut non consensu mutuo sibi inuicem cedāt, sic in ecclesia quæ est corpus Christi, diuersos singuli habem⁹ actus. Verbi gratia. Alius studet sapientiæ & uerbo doctrinæ, & est oculus in hoc corpore: Alius est deditus ministerio fratrum & curæ indigētium, & est manus huius corporis: ali⁹ est studiosus auditor uerbi Dei, & est auris huius corporis: alius ad uisendos decumbētes & requirendos tribulatos & eruēdos in necessitatibus positos est impiger, et est corporis ecclesiæ pes. Et ita inuenitur unusquisqꝫ erga unū aliquod officium specialius operā dare. Nec tamen unum debet sufficere, sed secūdum formam propositi exempli. sicut uerbi gratia, oculus speciale officium habet ut uideat, unum tamē

B est ex omnibus et in omnibus membris, & cum singulis agit omnia, & cum ipso singula quæqꝫ agunt omnia: ita & qui per gratiam fidei unū aliquod donum speciale meruerit, illud qdem principaliter administrat, in omnibus uero actibus aliorū habetur & particeps. Et hoc est quod dicit: Vere diuisa est unicuiqꝫ mensura fidei, et diuersa sunt dona fidei, nā ita est etiam in cæteris donis gratiæ. Sicut.n. in uno &c. Vel ideo mensurate diuisit Deus donum fidei, quia multi unum corpus sumus: & ideo omnia necessaria sunt danda, sed nō uni membro, ut nec ecclesia idigeat, et sit subseruiendi materia, ut sit mutua dilectio, dum alter opus habet altero. Sicut.n. corpus nostrum est unū, & in ipso multa habemus mēbra, ita unum est corpus Christi qd' est ecclesia, & in ipso sunt multi fideles quasi uaria membra, quia multi unū corpus sumus in Christo. Nullus rejcitur maior uel minor. Et sicut in corpore humano non omnia membra habent eundem actum, sed diuersa diuersos, & non omnia habent omnes actus in se, sed per alia supplentur: eodem modo in ecclesia singuli quiqꝫ nostrum sumus membra alter alterius, ut inuicem seruiamus. Sicut.n. man⁹ seruit oculo, oculus pedi, sic in ecclesia omnium seruit⁹ debet esse cōmunis. Nos multi per diuersa dona uel opera sumus unum corpus per unitatem charitatis & concordiæ in Christo, sed singuli sumus membra alter alterius.i. alijs seruientes et alijs indigentes, ut hoc modo charitatis inter nos uinculo cōiungeremur, quoniam singuli singulis indigemus, & quod huic in seipso deest, suppletur per alium.

Habentes autē donationes, secundum gratiam quæ data est nobis, differentes.

C Singuli sumus membra, alter alterius, nō uno quidē modo, sed *habentes* diuersas *donationes* spiritalium munerum *differentes* ab inuicem *secundum gratiam, quæ data est nobis* à Deo: quia secundum quod unicuiq; Deus dedit gratis, habet iste hoc donum, & ille aliud.

Siue prophetiam secundum rationem fidei, siue ministerium, in ministrando, siue qui docet in doctrina.

Nunc differentiam donationū incipit exponere, ac uelut diuersorum membrorū actus enumerare. Et qua si oculis uisum, ita menti quæ interior est oculus, prophetiæ adsignat mysterium. Et alijs tanq̄ manui ministerium ascribit, & alijs tanquā linguę doctrinam tribuit. Simili modo & cætera diuidit. Singuli sumus inuicem membra, ad hoc habentes dona differentia, *siue* habentes *prophetiam* .i. futurorum uel quorūlibet occultorum manifestationem, membra sumus aliorum, ut illis prophetemus, ut quemadmodum oculus alijs mēbris, ita & nos alijs fidelibus per prophetiam seruiamus præuidendo illis futura, quatenus ad euitanda imminentia mala reddamus illos cautiores. Nos dico, habentes hanc prophetādi gratiam *secundum rationem fidei*, ut nihil extra fidei regulā loquamur aut sapiamus. Vel scd̄m rationem fidei, quia prout fides credētium siue auditorū exigit capacitas seu salus, datur gratia prophetię. A prophetia incipit enumerare spiritales donationes, quia credentes accepto spū sancto, mox prophetabant. *Siue* habentes *ministerium*, sicut diacones, ut ministremus sacris altaribus, *in ministrando* sumus membra aliorum pro quorum utilitate ministramus. Vel ministerium, ut terrena alimenta sanctis ministremus, in ministrando sumus eorum membra. *Siue* ille *qui docet* ignorantes, *in doctrina*.i. in exhibitione doctrinæ sit membrum eorum. D

Al. Officiū

Qui exhortatur, in exhortando: qui tribuit in simplicitate: qui præest, in solicitudine: qui miseretur, in hilaritate. Dilectio sine simulatione. Amos. 5. 1. Petr. 2.

Qui exhortatur alios ut faciant bonū quod ipsi non faciunt, sed sciunt & negligunt, *in exhortando*, sit membrum eorum. *Qui tribuit*, de suo alijs, *in simplicitate*, sit membrum eorū. i. si nihil repetat ab illis qbus dedit, sed tantū à Deo qui remunerator est omnium bonorum. Vel qui tribuit indigentibus, i simplicitate cordis hoc faciat, hoc est, ne uideatur manib⁹ bene facere indigentibus, & corde laudem quærat ab hominibus. Simplicitas excludit hypocrisim. Qui eleemosynam tribuit, faciat hoc in simplicitate supernæ intentionis, non in duplicitate præsentis & futuræ gloriæ. *Qui præest* fratribus uel ecclesiæ, *in solicitudine* præsit, ut solicitus uigilet sup custodiam gregis sibi cōmissi: nō in solicitudine humanarum causarū, aut secularium rerum, hæc. n. solicitudo abijcienda est ab his qui ecclesię pręsunt, sed in hmōi solicitudine, qualem habebat apostolus, gerēs solicitudinem omnium ecclesiaꝝ. Qui ergo præest ecclesię, talem habere solicitudinem debet, & illam aliā secularem habere oīno non debet. *Qui miseretur, in hilaritate* hoc faciat: hoc est, q misero pie compatitur, impēdens illi beneficium misericordiæ, in hilaritate mentis hoc agat, quia hilarē datorem diligit Deus. Qui. n. res suas pręrogat, si infidelis sit & receptutū se desperet, cōtristatur tanq̄ qui eas perdidit. Qui uero cū fide & spe hoc agit, in hilaritate & lætitia hoc agit, certus ꝙ ꝓ paruis magna recipiet, et insuper æternam cōsequetur uitam. Opera. n. misericordię non ob aliud fiunt, nisi ut à miseria liberemur, iuxta illud: Beati misericordes, qm̄ ipsi misericordiam consequent̄. Quod cōtra Iacobus ait: Iudicium sine mi 2. Corin. 9 Matt. 5. Iacob. 2.

A sericordia illi qui nō facit misericordiā. Nam qa in multis offendimus oēs, suggerit opus misericordiæ tāq̃ quotidiana medicina quotidianis, et si leuioribus, tñ uulneribus. Misericordia uero multiplex est. s. peccanti ignoscere, oppssso subuenire, esurientem pascere, nudū uestire, & similia facere. Et ideo qui miseret, in hilaritate hoc faciat, ut ex hilaritate uult⁹ & animi gratum magis fiat beneficium eius tam Deo, q̃ hominib⁹. Iā dixerat, Qui tribuit, in simplicitate: & nunc dicit, Qui miseretur, in hilaritate. Et utriusq̃ sententiæ forsitan uidetur unum opus esse, non tamen & opis ipsius unus affectus. Aliud est. n. dare indigenti, aliud affectum misericordiæ cum indigente partiri. Et aliud est simplicitas, aliud hilaritas, qm̄ simplicitas duplicem excludit intentionē, hilaritas ostendit fretum animum spe cœlestium pręmiorum. *Dilectio* quoq; *sine simulatione*, sit in uobis. Omnis dilectio quæ non est scd̄m Deum, simulata est & non uera: quia creator animę Deus idcirco ei cum cęteris uirtutibus etiam affectum dilectionis inseruit, ut diligat Deum & ea quæ uult Deus. Cū ergo hoc op⁹ dilectionis Deus in anima dederit, quicunq; aliud dilexerit q̃ Deum & quę Deo placent, charitas in eo ficta et simulata dicēda est. Sed & siqs ꝓximum suum diligat, & cum errantem uiderit, non cōmoneat nec corrigat, simulata charitas ista dicenda est. Et ideo nihil adulatorium, nihil fucatum habere charitas debet.

Hebræ. 13. *Odientes malum, adhærentes bono, charitatem fraternitatis inuicem diligentes, honore inuicem præuenientes, solicitudine non pigri, spiritu feruentes, domino seruientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes.*

Sitis *odientes* omne *malum*. & *adhærentes bono*. Odit malum, qui non solum B non uincitur uoluptate, sed etiā odit opera uoluptatis. Et adhæret bono, quem nulla tentatio nullaq; aduersitas sepatare ualet à bono. Et ita debetis ex ordine proficere, ut primū oderitis & in uobis & in aliȷs omne malum: deinde firmiter adhæreatis bono, ne unq̃ diuellamini ab eo. Sitis *diligentes inuicem charitatem fraternitatis*, id est, amate inter uos fraternā charitatem, diligite & habere studete ipsam dilectionē, quæ uos mutuo fœderat ut fratres. Iste erga illum, & ille erga istum diligat hāc charitatem fraternitatis & seruare studeat. Et sitis aliȷ alios *inuicem præuenientes honore*, ut unusquisq; festinet alium magis honorare, q̃ honorari ab illo, & maiorem ei reuerētiam exhibere, sibiq́; illum præferre, & ille similiter huic faciat. Sitis etiam *solicitudine non pigri*. i. & soliciti corde & impigri opere, ut & de uestra aliorumq́; salute sitis soliciti, & quod ad salutē pertinet agere non sitis pigri. Sitis etiam *spiritu feruentes*, ut etsi actu semper implere nō potestis quod pie desideratis, spiritus tamen igne charitatis ferueat in uobis, ut nihil remissum, nihil tepidum sit in uobis. Sitis etiā *domino seruientes*, ut nulli uitiorum seruiatis, sed domino, cui seruus uitiorum seruire non potest. Domino seruite, ut quicqd boni feceritis, ad domini gloriā referatis: & quicquid pro eius amore ꝓximis feceritis, ei uos facere credatis. Sitis *spe* cœlestium bonorū *gaudentes*, ut non respiciatis ea quę uidentur, sed expectetis ea quæ non uidentur. Sitis & *in tribulatione patientes*, ut patienter propter cœleste præmium toleretis omnem tribulationem, ut nec conturbemini ira, uel odio contra persecutorem, neq; murmuretis contra Deum. Et ut possitis aduersa patienter sustinere, sitis *orationi instantes*, ne deficiatis in tribulatione. In

C quo.n.non sufficit humana fragilitas, auxilium Dei orationibus implorandum est. Sitis *necessitatibus sanctorum* uestra bona *communicantes*.i.honestè & decenter non quasi eleemosynam indigentibus prębētes, sed sensum uestrum quodāmodo cū ipsis habentes cōmunem. Sitis & *hospitalitatem sectantes* non solum uenientes ad domum uestram hospites suscipiatis, sed etiam sectemini ac perquiratis eos ubiq; , ne forte in plateis alicubi sedeant, ne extra tectū iaceant.

Benedicite persequentibus uos, benedicite, et nolite maledicere. Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus Idipsum inuicem sentientes, non alta sapientes, sed humilibus consentientes.

Benedicite persequentibus uos.i.i.bona illis orate qui mala uobis fecerint, *benedicite*, illis *& nolite maledicere*.i.nec saltē uolūtatem maledicendi habeatis in corde, remouet eos à cōmuni cōsuetudine, dū prohibet aduersarijs maledicere. Et qa graue & uelut intolerabile erat eis hoc praeceptum, quo iussit psequentibus benedicere, ideo repetit ut magis mentibus eorū ingerat, & ut benedictio eorum sit absque maledictionis admistiōe, dicēs: Benedicite, et nolite maledicere. Scriptura uero sacra duobus modis maledictum memorat, aliud uidelicet quod approbat, aliud quod dānat. Aliter.n.maledictum profertur iudicio iustitiae, aliter liuore uindictae. Maledictum iudicio iustitiae profertur, sicut Abrahae dicitur. Maledicā
Gene.12. maledicentibus tibi, Rursum, quia maledictum liuore uindictę promittitur, apostolus nunc admonet. Benedicite, inquiens, & nolite maledicere. Deus ergo maledicere dicitur, & tamen maledicere homo prohibetur: qa quod homo agit malitia uindictae, Deus non facit nisi examine & uirtute iustitiae. *Gaudere*, subaudiē debetis, *cum gaudentibus*, de spiritali profectu, *& flere cum flētibus*, de spiritali detrimento. Non.n.quibuscunq; gaudijs gaudia nostra sunt sociāda, nec quibuscunq; fletibus lachrymae nostrae iungendae. Neq;.n.praeceptū habemus, ut cum illis qui de acquisitione pecuniae uel hmōi rebus gaudent, gaudeamus: sed potius cum illis, qui spe supernorum bonorū gaudent, uel de accepta remissione peccatorum & gratia spiritus sancti laetantur, & de similibus bonis. Similiter nec cū illis flere iubemur, quos flere facit tristitia seculi, quae mortē operatur, sed cum illis potius, qui,p suis uel aliorū peccatis flēt, aut q prę desiderio uitae aeternę seu pro qbuslibet causis hmōi fundūt lachrymas. *Idipsum sitis inuicem sentientes*.i.quod iste sentit, idipsum sentiat ille, Et itē qd' ille sentit, idipsum sentiat iste, ut nulla dissensio sit inter uos, sed unanimis cōcordia, uos dico *non alta sapientes*.i.non in corde tumentes, non superbiētes, *sed humilibus consentientes*.i.uoluntati humilium adquiescentes, ut uos quoq; sitis humiles. Cōsentientes sitis eis, quod non fit ore, sed corde: quia tūc uera humilitas est, cum non est in sola lingua.

Nolite esse prudentes apud uosmetipsos.

Id est, nolite prudentiam uobis arrogare. Qui.n.sibijpsi prudēs esse uidetur, hic cum arrogātia stultus est. Prouerb.3.
Nec potest ueram sapientiā Dei scire, qui suam stultitiam quasi sapientiā colit. Qui ergo apud seipsum prudens est, apud Deū prudēs esse non potest, quoniam scientia inflat. 1.Corin.8.

Nulli malum pro malo reddentes.

Qui enim malū pro malo reddit, aut simile peccatum, aut grauius facit. Nam ille qui malum prior intulit, nō sensit forsitan malum esse qd' fecit. Qui autem malū reddit, eo ipso quod ad ulciscendum motus est, probatur sensisse malum esse quod reddidit: Et ideo nullus se uindicet, ne deterius quā hostis eius peccet.

prouidentes

A *Prouidentes bona non tantum coràm Deo, sed etiam corã omnibus hominibus.*

2. Petr. 3. Sitis *prouidentes bona*.i. ꝓuida discretione considerantes, ut ea quæ feceritis sint bona, *non tantum coràm Deo*, q uidet conscientiam: *sed etiam corã omnibus hominibus*, fidelibus et infidelibus, qui uident actionem, ne possint eam reprehendere. Prouidenda sunt.n. bona coràm cunctis hominibus, nõ ut placeamus singulorũ uel uitijs uel moribus, ne simus cõtrarij sentẽtiæ, qua dicitur: Si adhuc hominib⁹ placerem, Christi seruus non essem. Sed qui uitæ suæ & morum actuumq;

Galat. 1 libram sic tenet, ut non possit ab ullo homine reprehendi, iste bona coràm omnibus hominibus prouidet, siue illis placeant quæ bona sunt, siue non placeãt. Et ideo ꝓuidendum est, ne ex bonis nostris fiat hominibus scandalum, sed bonũ exemplũ. Sunt enim nonnulli qui non curant quicquid dicatur de eis, dummodo ipsi intentionem bonam habeant. Sed qui salutem proximi negligit, crudelis existit.

Hebræ. 12. *Si fieri potest, quod ex uobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.*

Sitis *habentes pacem cum omnibus hominibus, si fieri potest*, quia difficile est ut fiat *quod* tamen *est ex uobis*.i. habere pacem cum omnibus nõ remanet à uestra parte, quia uos erga nullum pacem uiolatis. Vel si bonũ quod à uestra parte est, uidelicet obseruatio iustitiæ, potest fieri ut non impediaĩ ab ullis hominibus, sitis habentes pacem cum cunctis hominibus. Iuxta beatum uero Gregoriũ, direxit apostolus hoc præceptum ad rectores ecclesiæ. Hortaturus enim ut pacem cum omnibus haberent, præmisit dicens, si fieri potest: atq; subiunxit, quod ex uobis est. Difficile quippe erat, ut si male acta corriperent, habere pacem cum omnibus possent. Sed cũ temporalis pax in prauorum cordibus ex nostra increpatione cõ B funditur, inuiolata necesse est in nostro corde seruet. Recte itaq; ait, qđ ex uobis est. Ac si diceret: Quia pax ex duarum partium consensu subsistit, si ab eis qui corripiunĩ, expelliĩ, integra tamen in uestra qui corripitis, mente teneatur.

Nõ uosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ. Scriptum est enim: Mihi uindictã, & ego retribuam dicit dominus. Deute. 32.

Dico, pacem habeatis, si fieri põt, cum omnibus, *nõ defendẽtes uosmetipsos charissimi*, si quis uos aggressus fuerit, id est, nõ percutientes eum, qui uos percusserit: *sed date locum iræ* i. sinite irã persecutoris in uobis expleri. ille.n. dat locum iræ, qui aduersarium permittit facere quod uult. Vel ille dat locum iræ, qui iram superbientium humiliter fugiendo declinat, non se cõtra acceptas contumelias erigẽs, sed de loco pia humilitate recedens. Vel date locũ iræ.i. iudicio Dei. Nõ præcipit ut nolint uindicari, sed ut nosipsi uindicantes, demus locũ iræ Dei, qui dixit: Mihi uindictã, & ego Deute. 32. retribuam. Neq;.n. propter exaturã- Hebr. 10. dum odium desiderant sancti uindi Apoc. 6. ctam, quod ab eorum ꝑfectione lon Psal. 57. ge est. Nam iustus quisq; magis cu- Psal. 139. pit inimicum suum corrigi q̃ puniri. Luce. 18. Et cum in eũ uidet à domino uindicari, non eius delectatur pœna, qa non eum odit: sed diuina iustitia, qa Deũ diligit. Sic quippe inimicus diligitur, ut non displiceat Dei iustitia qua puniĩ. Et sic placet iustitia qua punitur, ut non de malo eius, sed de bono iudice gaudeaĩ. Ait itaq;: Non uosmetipsos defendẽtes charissimi, sed date locum irę. Ac si dicat: Quid opus est uosipsos uestras ultum ire Matt. 6. iniurias, qui nec corda hominũ nosse, nec agnita eorum scelera tranquillo ualetis animo iudicare? Quin potius quod in uos peccatur, quasi fratribus & proximis ex corde remitti

C te, ut et uobis Deus uestra peccata remittat, scientes, quia si corrigi uoluerint, eos socios bonorum habebitis: sin aliter, rectius diuino iudicio, qđ errare non potest, sicut nec irasci potest, q̃ uestro, damnabuntur. Et uere iudicium eius debetis expectare, *scriptum est enim*, in Ezechiele. Nam ubi nos legimus scdm Hebraicam ueritatem, Appropinquauerũt uisitationes urbis, Septuaginta īterpretes trãstulerũt, *Mihi uindictam, & ego retribuam, dicit dominus*. Et ideo patet Hebræos q̃ Romæ crediderunt, habuisse in authoritate translationem Septuaginta interpretum, iuxta quam apostolus eis profert testimonium. Non.n. proferret eis testimonium ex scriptura, quam non reciperent. Ob hoc, inquit, dominum expectate, quia ipse sicut scriptũ est, dixit: Ego retribuã mihi uindictam.i. omnia mala quæ uobis irrogãtur, mihi fiunt, licet sim impassibilis: sed ego uindictã mihi pro his retribuam, puniens æternaliter eos qui tpaliter uos affligunt.

Ezec. 9.

Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potũ da illi. Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius. Noli uinci à malo, sed uince in bono malum.

Prouer. 25

Non defendas te ab aduersario ut ferias eum &, malum illis pro malo reddas, sed potius bonum illi pro malo repende, ut iuxta Salomonis p̃ceptũ, *si esurierit inimicus tuus, pascas illum: si sitierit, potes illum.* Et quare? quia *hoc faciens, congeres super caput*.i. accumulabis super mẽtem *eius carbones ignis*.i. feruentes & urentes pœnitentiæ dolores. Beneficijs.n. tuis uictus, dolebit se iniurias tibi fecisse, à quo bona recipit, & conuertetur ad pœnitentiam, sicq́; lucraberis cũ Christo. Vel carbones ignis.i. charitatem igne sancti spiritus feruentem congeres sup cor eius. Hoc est dicere. Sicut carbones ardentes incendunt corpus sup quod cõgeruntur, sic bona facta tua

D inflãmabũt ad dilectionem cor eius qui te persequebatur. sicq́; ad feruorem sancti spiritus exemplo tuo prouocabis eum ut bene agat. Absit.n. ut credamus Salomonem uel Apostolum docere uoluisse, ut eo animo bona faciamus inimicis nostris, ut ipsi in his ingrati persistentes, maiora tormentorum incendia perpetuo sustineant. Non est hoc bñfacere his qui oderunt nos, sed male illis facere. Sed hoc potius in hac sententia iubemur, ut misericordiam facientes egentibus inimicis, emolliamus fomentis beneficiorum duritiam cordis eorum, & ad redimẽdum nos in domino studeamus inflãmare illos, adhibito dilectionis igne, ut uirtutẽ mansuetudinis & patientiæ nostræ mirantes incipiant imitari: reiectisq́; uitijs, ad uirtutum opera conuertantur. Vnde neq; hæc Salomonis uerba Iudaico sensu uellet intelligere, mox apostolus subdidit: *Noli uinci à malo, sed uince in bono malum*. Qũo.n. potest uincere in bono malũ, qui in superficie bonus est, & in abdito malus: qui opere parcit, & corde sæuit, in animo mitis, uoluntate crudelis? Noli uinci à malo, sed uince in bono malum. Cõtende cum malo, sed bonitate. Ipsa est.n. uera contentio, uel certamen salubre, ut fit bonus contra malum, non ut sint duo mali. Si tu iam non es malus, obsta malo ut fit bonus. Si displicet tibi malus, noli fieri malus. Nam si repercutis, malo uis uincere malum. In sensib⁹ uel motibus animorum ille dicitur uicisse, qui alterum ad suã traxerit partem, sicut hæreticum aut paganum. Si ergo mali uicissitudinem à te receperit ille, te uicit, & passionis similitudine uitio suo subdidit. Si autem per patientiam tuam cessare eum ab ira uel iniuria feceris, tu uicisti, & de peccato ad salutem lucrando proximum, triumphasti.

Matt. 5.

A CAPVT XIII.

Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi à Deo. Quæ
Sapien. 6. *autem sunt à Deo, ordinata sunt. Itaq; qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt ipsi, sibi damnationem acquirunt.*

Sicut superius reprehendit illos qui gloriabantur de meritis, ita nunc ingreditur illos redarguere, qui postquam erant ad fidē cōuersi, nolebant subijci alicui potestati. Videbatur.n. quod in fideles, Dei fidelibus nō deberēt dominari, etsi fideles deberent esse pares. Quam superbiam remouet, dicēs: *Omnis anima*.i. omnis homo *sit* humiliter *subdita potestatibus*, uel secularibus, uel ecclesiasticis *sublimioribus* sc: hoc est, oīs homo sit subiectus super positis sibi potestatibus. A parte.n. maiore significat totum hominē, sicut rursum à parte īferiore totus homo significatur, ubi propheta dicit:
Esa. 40. Quia uidebit oīs caro salutare Dei. Et recte admonet, nequis ex eo quod in libertatem uocatus est, factusq́ christianus, extollatur in superbiā, & non arbitretur in huius uitę itinere seruandum esse ordinem suum, et potestatibus quibus pro tēpore rerum temporalium gubernatio tradita est, non se putet esse subdendum. Cum.n. constemus ex anima & corpore, & quandiu in hac uita temporali sumus, etiam rebus tēporalibus ad subsidium eiusdem uitę utamur, oportet nos ex ea parte quæ ad hāc uitam pertinet, subditos esse potestatibus.i. res humanas cū aliquo honore administrantibus: ex illa uero parte qua Deo credim⁹, & in regnū eius uocamur, non debemus subditi esse cuiquam homini id ipsum in nobis euertere cupienti, quod Deus ad uitam æternam donare dignatus est. Siqs ergo putat qm̄ christianus est, non sibi esse uectigal reddēdum siue tributum, aut non esse honorem exhibendum debitum eis, quæ hæc curant, potestatibus, in magno errore B re uersatur. Item siqs sic se putat esse subdendum, ut etiam in suam fidem habere potestatem arbitretur eum, qui temporalibus administrādis ali qua sublimitate præcellit, in maiorē errorem labitur. Sed modus iste ser- Matt. 22.
uandus est, quem dominus ipse præ Luc. 20.
cepit, ut reddamus Cæsari quæ sunt Cæsaris, & Deo quæ sunt Dei. Quā uis.n. ad illud regnum uocati sim⁹, ubi nulla erit potestas hmōi, in hoc tamen itinere conditionem nostram pro ipso rerum humanarum ordine debemus tolerare, nihil simulate facientes, & in hoc nō tam hominib⁹, quam Deo qui hoc iubet, obtemperantes. Itaq; oīs anima sit subdita sublimioribus potestatibus.i. omnis homo sit subditus primum diuinæ potestati, deinde mundanę. Nam si mūdana potestas iusserit quod non debes facere, contemne potestatem, timēdo sublimiorē potestatem. Ipsos humanarum rerum gradus aduerte. Si aliquid iusserit ꝓcurator, non'ne faciendum est? Tamen si contra proconsulem iubeat, non utiq; contemnis potestatem, sed eligis maiori seruire. Non hinc debet minor irasci, si maior prælata est. Rursus si aliquid proconsul iubeat, & aliud imperator, nunquid dubitatur, illo contempto, huic esse seruiendum? Ergo si aliud impator, et aliud Deus iubeat, quid faciemus? Nunquid non Deus imperatori est præferendus? Ita ergo sublimioribus potestatibus anima subijciatur.i. homo. Siue idcirco ponitur anima pro homine, qui secundum hāc discernit, cui subdi debeat, & cui non. Vel homo qui promotio ne uirtutum sublimatus est, anima uocatur à digniore parte. Vel, nō solum corpus sit subditū, sed anima, id est, uoluntas: hoc est, non solū corpore, sed & uoluntate seruiatis. Ideo debetis subijci, quia *non est potestas nisi*

C à Deo. Nunc͠q.n.posset fieri nisi operatiõe solius dei, ut tot homines uni seruirent, quem cõsiderant unius secum esse fragilitatis & naturæ. Sed quia Deus subditis inspirat timorẽ & obediendi uoluntatem, contingit ita. Nec ualet quisquam aliquid pos se, nisi diuinitus ei datum fuerit. Po-
Ioan.19. testas omnis est à Deo. Sed *ea quæ sunt à Deo, ordinata sunt.* Ergo potestas est ordinata.i.rationabiliter à Deo disposita. *Itaq; qui resistit potestati* nolens tributa dare, honorem deferre & his similia, *Dei ordinationi resistit,* qui hoc ordinauit ut talibus subijciamur. Hoc enim contra illos dicitur, qui se putabãt ita debere uti libertate christiana, ut nulli uel honorem deferrẽt, uel tributa redderẽt. unde magnum poterat aduersus christianã religionem scandalum nasci à principibus seculi. De bona potestate patet, quòd eã perfecit Deus rationabiliter. De mala quoq; uideri potest, dum & boni per eam purganrur, & mali damnãtur, & ipsa deterius præcipitať. Qui potestati resistit, cum Deus eam ordinauerit, Dei ordinatiõi resistit. Sed hoc tam graue peccatum est, qđ *qui resistunt ipsi,* pro cõtumacia & peruersitate *sibi damnationem* æternæ mortis *acquirunt.* Et ideo non debet quis resistere, sed subijci.

Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem male feceris, time. Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, uindex in iram ei qui male agit. Ideoq; necessitate subditi estote, non solum propter iram, sed etiam propter cõscientiam. Ideo
Matt.22. *enim & tributa praestatis. Ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui uectigal, uectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.*

Merito acquirunt sibi damnationem qui resistunt potestati, quia *prin-* D *cipes non sunt,* his *timori* qui sunt *boni operis,* sed qui sunt praui.i.nõ bene operantibus, sed male agentibus. Principes dicit, qui ꝓpter corrigendam uitam & ꝓhibenda aduersa cõstituuntur, Dei habentes imaginem, ut sub uno sint cæteri hoĩes. Qui non sunt timori bene agentibus, sed malis: quia non ad bonos, sed ad malos puniendos sunt instituti. Naturaliter.n.omnes norunt & ĩnocentiam ꝑmio, & malitiam supplicio dignam esse. Et princeps, si est bonus, bene opantem non punit, sed diligit. Si autẽ malus est, nõ nocet bono, sed purgat eum. Ideoq; non est quod timere debeat, qui bene agit. Qui uero mala opať, debet timere: quia principes ad hoc sunt constituti, ut mala puniant. Ille timeat. Sed si *uis non timere potestatem,* do tibi consilium, *Bonum opus fac & habebis laudem ex illa.* Bonum fecere apostoli & martyres, tamen nõ eos laudauerunt, sed potius ĩterfecerunt potestates. Ideoq; uoluit apostolus dicere, Bonũ fac, laudabit te potestas: sed temperauit uerba, & ait: Bonum fac, & habebis laudem ex illa. Si.n. iusta est potestas, habebit laudẽ ex illa in ipsa laudãte. Si autem iniqua est, mortuus ꝓ fide, pro iustitia, pro ueritate, habebit laudem ex illa in illum sæuiente. Ex illa.n.habebit, non ipsa laudante, sed ipsa tibi laudis occasionẽ præbente. Hæc Augustinus. Gregorius uero sanctus sic ait: Paulus cum infirmum auditorem suum perpenderet, aut praua adhuc uelle agere, aut de actione recta humanæ laudis retributione gaudere, ait: Vis non timere potestatem? Bonum fac, & habebis laudem ex illa. Nec͠q.n. ideo bona ageda sunt, ut potestas huius mũdi nulla timeatur, aut per hæc gloria transitoriæ laudis quæratur. Sed cum infirmam mentem ad tantum robur ascendere non posse pensaret, ut & prauitatem simul uitaret

A taret et laudem, prędicator egregius etiam monendo aliquid obtulit, & aliquid tulit. Concedendo enim leuia, subtraxit acriora, ut quia ad deferenda cuncta simul nō assurgeret, dum in quodam suo animus familiariter relinquitur, à quodam suo sine dolore tolleretur. Laudē habebis ex potestate, quia ille potens, siue bonus, siue malus sit, *est Dei minister* proficiens *tibi in bonum*. Nam si bonus fueris, nutritor tuus est: si malus fueris, tentator tuus est. Et nutrimenta libenter accipe, & in tentatione ut aurum probare. Si bene feceris, non timebis principem. *Si male feceris* tunc *time* illum. Et timendus tibi est, quia *non sine causa gladium portat*, sed ut malos puniat. Gladium habet materialem, uel gladium, id est, iudiciariam potestatem, ut reos feriat. Nec mirum, quia *Dei minister est uindex in iram ei qui male agit*, ut loco Dei uindicet in malos. Est enim uindex ei, id est, ad damnum eius qui male agit. Est uindex in iram, id est, ꝑpter iram Dei uindicādam, uel uindex in iram Dei ostendendam. Quia hęc punitio indicat persistētes in malo grauius puniendos. Nam si homo iudex amore iustitiæ peccata subditorum punit, considerandum est, qua animaduersione Deus iudex, qui sine peccato est, & puram iustitiā habet, peccata peruersorū puniet. Ideo princeps seculi est minister Dei, ut uice eius interim ultionem faciat, & iudicium eius præfiguret, quoniam fortia quæque crimina, quæ uindicari uult Deus, non per antistites & rectores ecclesiarum, sed per mundanos iudices uoluit uindicare. Et hoc sciens Apostolus, recte eum ministrum Dei nominat, & uindicem in eum qui male agit. Dei minister est. Et *ideo subditi estote illi necessitate*: quia necesse est propter hanc uitam subditos illi uos esse, nec resistere, si qd auferre uoluerit ex rebus huic tempori necessarijs, in quas sibi data est potestas. Subditi estote *non solum propter iram*, ut effugiatis offensionem hominum, *sed etiam propter conscientiam*, ut nō simulate quasi ad oculum hominum ista faciatis, sed pura dilectionis conscientia propter Deum, qui omnes homines uult saluos fieri & in agnitionem ueritatis uenire. Non solum propter iram principum uitandam subijciamini illis, quod potest etiam simulate fieri, sed etiam propter conscientiā, ut in uestra conscientia certi sitis illorum dilectione uos id facere, qbus uos Deus subijci uoluit. Et debetis esse subditi, quia etiam *ideo* id est, propter obedientem subiectionē *tributa præstatis* illis, quasi reddituris, dum pugnant pro patria & agunt iudicia. Tributa pręstatis, & merito, quia *ministri Dei sunt* qui uobis eos cōstituit. Cuius enim iussu homines nascuntur, huius iussu reges constituuntur, apti his q eo tempore ab ipsis reguntur. Quidā enim illorum ad correptionem & utilitatem subiectorum & conseruationē iustitię dantur, quidam autem ad timorem & pœnam & increpationē, quidam uero ad illusionem & contumeliā & superbiam. Ministri Dei sunt, *in hoc ipsum seruientes ei*, quod tributa exigūt à uobis, & potestatem exercent ad utilitatem bonorum & detrimētum malorum. Vel uos præstatis illis tributa, in hoc ipsum Deo seruientes, quia ministri Dei sunt. Aut certe illi qui tributa à uobis exigunt, in hoc ipsum uobis sunt seruientes, quia propter illa quæ à uobis percipiūt, utilitati uestræ subseruiunt, dum patriam defendūt & res uestras custodiunt. Et quia ministri Dei sunt, qui uos illis subiecit, *ergo reddite omnibus illis debita* sicut & dominus pro se & Petro cēsum reddidit, significans ꝙ potestas spiritalis po- B

C testati seculari non aufert suum ius. Omnibus reddite debita, ut sic laudetur ecclesiastica doctrina. *Cui tributum* debetis, reddite *tributum*: & *cui uectigal*, reddite *uectigal*. Tributum est reditus uel pensio. Et dictum est tributum, eò quod olim per tribus singulas exigebatur, sicut post per singula territoria. Sic enim per tres partes diuisus erat Romanus populus, ut qui præerant in singulis partibus, tribuni dicerentur. Vnde etiam sumptus quos dabant populi, tributa nominarunt. Vectigal quoque redditus est uel pensio, siue tributum fiscale. Sed tamen uectigal à uehendo, id est, à portando dictum est. Tributum illi census dicuntur, qui dantur de terris, & quos homines de capitibus suis dant: uectigal uero, quod aduehitur de lõginquis regionibus. Tributum, quod à præsentibus datur: uectigal, quod ex remotis prouincijs mittitur. Tributum, quod regiones soluũt: uectigal, stipendiũ quod datur dominis quando per patrias uehuntur. Tributũ, quod domi soluitur statutis temporibus: uectigal, quod à transeuntibus & sua negotia uehentibus datur pro rebus suis conseruandis. *Cui timorem*, debetis, *timorem* reddite, ut reuereamini dominos atque timeatis, et *cui honorem*, ut honoretis regem, siue parentem aut senem, uel huiusmodi personam, *honorem* reddite. Per hæc præcepta ordinat Apostolus ecclesiam Dei, ut nihil aduersus principes seculi gerens, per quietem & tranquillitatem uitæ opus iustitiæ & pietatis exerceat. Si enim ponamus, uerbi gratia, credentes in Christo potestatibus seculi non esse subiectos, tributa non reddere, neque uectigalia soluere, nulli timorẽ, nulli honorem deferre, non'ne per hæc regum & principũ merito in semetipsos arma conuerterent, & persecutores quidem suos excusabiles, semetipsos uero culpabiles facerent? Non D enim fidei, sed contumaciæ causa impugnari uiderentur, & essent eis causa quidem mortis digna, meritum uero mortis indignum. Sic nanque Iudæi perire meruerunt gladio Romanorum.

Nemini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis. Qui enim diligit proximum, legem impleuit. Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & siquod est aliud mandatum, in hoc uerbo instauratur, Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio. Matt. 22. Galat. 5. Iacob. 2.

Sic reddite omnibus debita, quãuis *nemini quicquam debeatis, nisi ut inuicem diligatis*. Cætera enim cum reddita fuerint, non debentur: dilectio autẽ tanto magis debetur, quanto amplius impenditur. Ipsa quippe exigit debitum, ut fraternæ charitati seruiẽtes, eũ qui se adiuuari recte uelit, in quo possumus adiuuemus, semper existentes debitores charitatis. Ipsa est enim quæ semper redditur, & semper debetur. Debetur nanque, etiam si reddita fuerit: quia nullum tempus est, quando impendenda non sit. Nec cum redditur, amittitur: sed potius reddendo multiplicatur, quoniam habendo redditur, nõ carendo. Quoniam pecunia cum recipitur, accedit ad eum cui datur, sed ab eo recedit à quo datur. Charitas uero nõ solum apud eũ crescit, qui hanc ab eo quẽ diligit, exigit, etiam si nõ recipit, sed etiam ille à quo eam recipit, tũc incipit habere cum reddit. Et ideo cætera sic soluite, ut non debeatis: charitatem uero ita soluite, ut semper habeatis & debeatis. Et merito semper est habenda, quia *qui diligit proximum, legem impleuit*. Sola enim charitas iustitiam legis adimplet, quã timor implere non poterat. Hoc loco sola dilectio proximi ad perfectionem præcipi uidetur, & taceri dilectio Dei

A cum in utroque præcepto lex pendeat & prophetæ. Sed qui proximum diligit, consequens est ut ipsam dilectionem præcipue diligat. Nam nec proximũ uere sine Deo, nec Deum uere sine proximo potest diligere. Sed cur Apostolus solam proximi dilectionem commemorare maluit, qua legem dixit impleri, nisi quia in dilectione Dei possunt homines mẽtiri, quia rariores tentationes eam probant: in dilectione autem proximi facilius conuincuntur eam non habere, dum scilicet inique omnib⁹ uel aliquibus agunt? Cum ergo alterum dilectionis præceptũ sine altero teneri non possit, etiam unum eorum cõmemorare plerunque sufficit, cum agitur de operibus iustitiæ, sed opportunius illud, de quo quisque facilius conuincitur. Itaque dilectione proximi lex impletur. Et hoc per partes probatur. *Nam omnia hæc præcepta complentur amore proximi. Non adulterabis.* Quis enim adulterat uxorem eius quem diligit? *Non occides.* Quis occidit eum quem diligit? *Non furaberis.* Quis furatur res eius, quem sicut seipsum diligit? *Non falsum testimonium dices.* Quis falsum profert testimonium contra eum, quem sicut se diligit? Omnia igitur hæc mandata, *& si quod est aliud mandatum* simile his in lege, *instauratur,* id est, adimplet & perficitur *in hoc uerbo* quo dicitur, *Diliges proximum tuum sicut teipsum,* id est, recto amore quo te diligis. Qui enim se ut oportet diligit, ac deinde proximum tãquam se, necesse est ut cuncta præcepta hic custodiat. Nã hæc præcepta malum prohibent. *Dilectio proximi malum non operatur.* Qui ergo amat homines, aut quia iusti sunt, aut ut iusti sint, amare debet. Sic enĩ & seipsum amare debet, aut quia iustus est, aut ut iustus sit. Sic enim diligit proximum tanquam seipsum sine ullo periculo. Qui enim aliter diligit se, iniuste se diligit: quoniam B ad hoc se diligit, ut sit iniustus, ad hoc ergo ut sit malus, ac per hoc iam non se diligit. Qui enim diligit iniquitatem, odit animam suam. Tenenda est igitur uera dilectio, per quam omne malum opus uitatur, & omne bonum opus impletur. Et quandoquidem qui proximum diligit, singula quæque præcepta legis impleuit, quia nec malũ operatur, & bonum facit: *ergo dilectio est plenitudo legis,* id est, plenaria legis adimpletio: quia plene legem adimplet, dum & ab his abstinet quæ lex prohibet, & ea facit quæ lex iubet.

Matt. 22. — Leuit. 19. — Psal. 10.

Et hoc scientes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus, quàm cum credidimus.

Dixi ut nemini quicquam debeatis nisi dilectionẽ, quia per eam potestis uniuersam legem implere, & nũc dico, ut sitis *scientes,* id est, cognoscentes & intelligentes *hoc tempus* gratiæ, in quo spiritus sanctus datur credentibus, per quẽ charitate repleantur, qua legem impleant, sicque uitam æternam merito percipiant. Sciatis hoc tempus, in quo per aduentũ Saluatoris grã Dei mundo illuxit, *quia hora est,* id est, opportunum, sed breue spatium temporis: *iam nos de somno surgere,* i. ut surgamus ad bene agendum à torpore negligentiæ uel ignorantiæ. Hora est, id est, breue spatiũ: quia qui hodie habemus horam, nescimus si cras habuerimus uitam. Et ideo iam, id est, cũ celeritate quadam sine dilatione, surgendum est à somno desidiæ, ut mente uigilemus & bonis operibus occupemur. In uitijs nostris requiescebamus torpẽtes, & ueluti quodam sopore deiẽti: sed nũc scire debemus quòd sit hoc tẽpus in quo sumus, quia hora est ut iam ab illo somno mentis surgamus, & amodo in bonis operibus laboremus. Vere amplius nõ est no

C bis iacendum in somno, sed potius surgendum est, quia *nunc est propior nostra salus* æterna *quàm* tunc erat *cum credidimus*, id est, cum credere cœpimus: qm̃ morti iam uiciniores sumus, in qua retributionem percipiemus. Et cũ magis ac magis ad salutẽ nostrã propinquemus, & omnia ruant ad occasum, iam oĩs torpor bene operandi à nobis excutiatur, & ad salutẽ quæ iam instat, cũ alacritate festinemus, cũ hæc uita ad præsens finiatur. Turpius est enim, si non surgimus qui iam saluti propinquamus quæ nostra erit, si surrexerimus: alioquin salute carebimus. Vel nunc, id est, qñ surgimus, propior est nostra salus, id est, nobis uicinior: hoc est, magis ad nos pertinẽs, & magis nostri iuris, q̃ tunc erat cum primum credidimus. Si enim tunc moreremur, salus & uita propè nos esset: sed nunc ad nos magis attinet, quoniam tunc ex sola misericordia erat uenia, nunc uero ex gratia & meritorũ nostrorũ actione corona. Nam bene operans est uicinior æternæ uitę. Baptismus uero est ad ueniam, uita autem bona ad coronam.

Luc.4.8. *Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abijciamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis, sicut in die honestè ambulemus.*

Vere propinquior est nostra salus quàm antea. *Nox* enim infidelitatis & iniquitatis *præcessit*, sed dies fidei & iustitię *appropinquauit*. Noctis enim tenebris premimur, cum perpetratione iniquitatis obscuramur. Sed nox in lucem uertitur, cum erroris nostri obscuritas ueritatis cognitione radiatur. Nox in lucem uertitur, cum corda nostra iustitiæ fulgor illuminat, quæ cæcitas culpæ deprimebat. Hoc nunc diluculum discipulorum mentibus oriri uiderat Apostolus, cum dicebat: Nox præcessit, dies aũt appropinquauit. Qui enim post discessum noctis, non iam uenisse, sed appropinquasse diem insinuat, esse proculdubio ante solem post tenebras adhuc aurorã demonstrat. D Nondũ enim in splendore suæ claritatis apparuit sol iustitiæ Christus, sed iam uicinus eius instat aduentus. Et ideo nondum perfectum diem, sed adhuc diluculũ & aurorã habemus. Vita enim fidelium, quæ in hac carne & in hoc seculo ducitur, in comparatione uitæ infidelis & impiæ, nõ irrationabiliter lux & dies appellatur, sed tamen in comparatione illius diei, quo æquales angelis facti, uidebimus Deũ sicuti est, adhuc nox est. Nox et dies. Dies 1.Ioan.3. in comparatione infidelium, nox in comparatione angelorum. Habent enim diem angeli, quẽ nos nondum habemus: sed tamen iam habemus, quem non habent infideles. Recte igitur prætermisso, quem nunc habet uita fidelium, dicitur, quia nox infidelitatis præcessit, & dies æternitatis appropinquauit. Dies æternæ beatitudinis appropinquauit, quia iam remissa sunt peccata, iustificati iam credentes. Et quia nox præterĳt, & dies appropinquauit *ergo abijciamus opera tenebrarum*, id est, illa facta quæ solebamus agere dum tenebris ignorantiæ premeremur, *& induamur arma lucis*, id est, uirtutes quas exigit lux diuinę cognitionis, per quas impugnemus *opera tenebrarum* & principes talium operũ, id est, dæmones. Minus enim decorum est, sub tempore nouæ lucis opera ueterum tenebrarũ gerere, id est, opa mala, quę in tenebris ignorantiæ uenerunt, uel tenebras amãt & ad tenebras ducũt. Opera uero lucis, nõ tam opa q̃ arma uocant: quia dum recte agimus, dum lucẽ fidei bonis operib⁹ sequimur, hostes nostros armis talibus debellamus. Induamur ut ornamentũ opa lucis. i. opera q̃ fides exigit: & acceptis hmõi armis, *ambulemus honestè*

A *uestis sicut in die*, id est, pergamus in uia mandatorum Dei laudabiliter, sicut decet in diem fidei. Iam enim (sicut diximus) uita fidelium, in comparatione uitæ infideliũ, dies est. Et ideo nos qui iam in die sumus, debemus sicut in die honeste ambulare, ut honestas uirtutũ undiq; nos adornet in uia nostræ actionis, quos illustrat dies fidei & notitia ueritatis, in qua uidemus quid honestum sit, et quid inhonestum. Quæ sint autem opera tenebrarũ, quæ abijcienda sunt, consequenter ostenditur, cum dicitur.

Galat. 5. 1. Petri. 2. *Non in comesationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione & æmulatione.*

Et de armis lucis quæ induenda sunt, subditur.

Sed induimini dominum nostrum Iesum Xp̄m.

Et post adiungitur.

Et carnis curam ne feceritis in desiderijs.

Ambulemus honeste sicut in die, nos dico existentes, *non in comesationibus*, id est, superfluis manducationibus, *et ebrietatibus*, id est, nimiis uini ingurgitationibus, *non in cubilibus*, id est, pigritijs dormiendi, *& impudicitijs*, i. libidinibus quæ in nimijs epulationibus & potationibus atq; cubilibus nutriunt. Comesationes enim sunt inhonesta & luxuriosa conuiuia, q̄bus necessaria comes est turpissima temulentia. Et quid aliud subsequitur, nisi cubilia & impudicitię? A fœdis cubitationibus cubilia sunt appellata, quæ non tam rationalibus hominibus q̄ feris et belluis conueniunt. In cubilibus enim & impudicitijs agunt, qui cõmunes habẽt status, & more ferarum illicite commiscentur ibi. Notandum est, in his Romanos fuisse, & ideo non esse illis ius gloriandi. Et hæc quatuor uitia carnis sunt, duo autem quæ ad animum pertinent, subduntur, cum dicitur: *non in contentione & æmulatione.* Agebant uero Romani in contentione & æmulatione, quia contendebant B adinuicem, & se alij alijs præferebãt, in quo minoribus maiores inuidebant. Horum autem morborum, id est, cõtentionis & æmulationis, mater superbia est, & humanæ laudis auiditas, nec adhuc sanari potest, nisi qui superbiam calcauerit, & humanas laudes contempserit. In his non inueniamini, quia hæc sunt opera tenebrarum, *sed induimini dominum Iesum Christum*, quia hoc est arma lucis indui. Christus enim sapientia 1. Cor. 1. est & iustitia & sanctificatio & ueritas & omnes simul uirtutes. Quas qui assumpserit, Christum dicitur indutus esse. Christum induimini, id est, formam Christi sumite uestẽ, ut habitus et forma illi⁹ undiq; fulgeat, & repræsentetur in nobis. Cũ uestem induimur, ex omni parte circũdamur. Christum igitur est indutus, qui undiq; bono opere protegitur, ut nullam partem actionis suæ peccato nudam relinquat. Nam qui in alijs actionibus iustus est, in alijs iniustus, quasi hoc latus cooperuit, illud nudauit. Nec iam bona sunt opera, quæ subortis alijs prauis operibus inquinantur. Qui ergo undiq; Christianus apparet in cunctis operibus suis, hic Christum dicendus est esse indutus. Christum induimini, *& carnis curam ne feceritis* non dico in Ephe. 5. 1. Pet. 2. necessarijs, sed *in desiderijs.* In necessarijs enim permittitur fieri, quia nemo unquam carnem suam odio habuit: sed in desiderijs prohibet, quoniam carnalia desideria militant aduersus animam. Neq; enim mortali in carne adhuc uiuẽtibus funditus cura carnis abscindit, sed ut discrete seruiat, temperatur. Discretione ergo magni moderaminis frẽnãda est, ut seruiat, & nõ principet: nec quasi domina animũ uincat, sed subacta mentis dominio quasi ancilla famuletur: & ad necessitatem salutis fiat,

C non desideria uoluptatis. Quæ enim in desiderijs fieri prohibetur, procul dubio in necessitate cōceditur. Quia uidelicet mens nostra à carnali delectatione superanda est, sed à carnis cura necessaria separanda non est.

CAPVT XIIII.

Infirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. Alius enim credit manducare se omnia. Qui autem infirmus est, holus manducet. Is qui manducat, non manducantem non spernat, & qui non manducat, manducantem non iudicet. Deus enim illum assumpsit. Tu

Iacob. 4. *quis es qui iudicas alienum seruum? Suo domino stat aut cadit. Stabit autem. Potens est enim Deus statuere illum.*

Iterum, quia erat iter Roma. aliud genus cōtentionis, redarguit eos inde, & ad concordiam reuocat. Contendebant enim de differentijs ciborum, quia quidam illorum cum integra fide omnes cibos comedebant: alij uero à quibusdam abstinendum esse credebant, & inde ab inuicē dissentiebāt. Illi enim qui ex gentibus crediderant, extollebāt se in libertate fidei, quia nihil cōmune uel imundum esse crederēt, aduersus eos qui ex circuncisione uenientes, obseruabāt adhuc traditione legis ciborū differentiam. Et inde reprimit eos Apostolus, & monet ne insultent eis, quibus longa consuetudo in obseruandis cibis discretionem adhuc aliquā & cunctationem mouebat. Et unūquenq; talem, uocat infirmum in fide, quia nō credit omnia licere manducari. Perfecta enim fides nullū cibum Iudaico sensu credit respuēdū, quia omnis creatura Dei bona est, & nihil abijciendum quod cum gratiarū actione percipitur. Sed qsquis ita non credit, adhuc infirmus est in fide, si iam fidem habet. Sed tamen hunc non abijci, sed assumi iubet Apostolus, nec quasi infidelem iudicari. Aliud est enim infidelem esse, aliud infirmari in fide: quia infidelis non habet, infirmus autem iam ha-

D bet, sed adhuc ex parte dubitat. Et ideo non est repellendus, sed assumēdus. Et hoc est quod ait, *Infirmum autem &c.* Quod sic cōtinuatur. Ea quæ supius dixi, ita ut docui, facite in uobisipsis, id est, induite Christum, & his similia facite: sed hæc quæ nūc dico, facite erga proximos, scilicet infirmū in fide assumite ut sanetis eū, sicut Christus medicus peccatores, id est, male habentes suscepit sanandos. Assumite eum non in disceptationibus cogitationum eius, id est, non ut de occulto cognitionum iudicetis eum. Forte dubitat aliqd nouitas ipsius. Amate abūdantius dubitantē. Amore uestro curate de cor de infirmi dubitationem. Et si incognitum nobis est quo animo id faciat, non inde disceptemus. Non nobis usurpemus diiudicare cogitationes aliorū, sed Deo probemus cogitationes nostras etiam pro illis, de qbus forte aliquid dubitamus. Vere infirmus est assumendus ab eo q firmus est. Nam *alius credit* licere *manducare omnia* genera ciborum, & est firmus iste, atq; infirmum debet assumere: alius uero nō credit ita licere, & infirmus est, ac indiget assumi. Hoc uidetur debuisse dicere. Sed ponit consilium de illo, per quod satis intelligitur dicens: *Qui autē infirmus est*, id est, qui nō credit omnia esse manducāda, *holus manducet*, id est, relinquatur arbitrio suo, ne cum scrupulo edat, ut si uoluerit, non solū ab omni carne, sed etiam à cęteris cibis abstineat, & holera tantum comedat. Alius credit manducare omnia, id est, gentilis quisq; ad fidem conuersus omnes cibos indifferenter posse comedi iudicat: sed q infirmus est. i. Hebræus quilibet adhuc in fide pusillanimis & titubans, qui alias carnes mundas, & alias arbitratur immundas, holus māducet, in quo nul

A la est suspicio immunditiæ, sed indifferẽter comeditur ab omnibus. Melius est enim ut permittatur illa solũ comedere, quæ ritus legis in qua nutritus est, non prohibuit, & cum pusillanimitate retineatur in fide, ut paulatim crescendo ad sublimiora ꝓficiat, ꝙ ut de pusillanimitate eradicetur, et discedat penitus à fide. Et ideo *is qui manducat* omnia, id est, Gentilis qui nullum cibum credit ímundum, *non spernat*, id est, non uilem reputet *non manducantem*, id est, Hebræum, qui adhuc ꝑpter legis consuetudinẽ quosdam cibos respuit. *Et qui nõ manducat*, id est, Iudæus qui se abstinet ab aliquibus, ne ritum legis uiolet: *non iudicet*. i. non damnet *manducantem*. i. Gẽtilem omnes cibos indifferenter sumentem. Gentiles. n. quos carnalis intellectus legis à fide non retrahebat, firmiter credebant nihil abijciendum, qđ cum gratiarꝫ actione percipitur: & ideo spernebant Iudæos infirmiores in fide, quos adhuc uidebant propter antiquam legis obseruantiam cibos discernere. Et ecõtra Iudæi cum uiderent illos alimenta illa percipere, quæ ipsi putabant immunda esse, grauiter eos inde iudicabant. Ideoq; iubet illis Apostolus, ne istos quasi infirmos & hebetes spernant: & istis, ne illos quasi gulosos & ímundos iudicent. Erãt etiam nonnulli inter eos, qui non propter legem, sed propter sobrietatem se abstinebãt à carnibus & uino, & spernebanť à cæteris, quasi qui Dei creaturas reijcerent. Ipsi uero iudicabãt cæteros quasi uoraces & gulosos. Et idcirco præcipit Apostolus, ut is q mãducat omnes cibos, nec ieiunat, non spernat non manducantem, id est, ieiunantem & à carnibus abstinentẽ, cũ in uoluntate uniuscuiusq; sit edere uel nõ edere: & rursus is q non manducat, sed abstinet & ieiunat, manducantẽ bis in die, & carnibus uescentem uel hmõi cibis nõ iudicet. i. nõ de illo male existimet, cũ possint bono animo & simplici corde sine uitio concupiscentiæ qcunq; humani cibi indifferenter sumi. De talibus enim rebus, quæ bono animo possunt fieri, quamuis etiã possint non bono, uolebant illi cum homines essent, in occulto cordis ferre sñiam, de qbus solus Deus iudicat. De manifestis enim iudicare possũt homines, sed de his quæ ícertum est quo animo fiant, qa possunt & bono & malo animo fieri, iudicium relinquendum est Deo, ut non audeat quisq; de alterius cõscientia, quam non uidet iudicare. Non enim damnãdus est, cuius cogitatio aperta nõ est, & de quo nescitur qualis postea sit futurus. Ieiunans non iudicet mãducantem. i. nõ credat peccare, cum nesciat quo animo mãducet. Et qua re? Quia *Deus illum assumpsit* ut suus eẽt. Et cum sit à Deo assumptus ut Dei sit & Deo seruiat, *tu quis es*, id est, cuius ualentiæ, *qui iudicas*, id est, damnãdum affirmas, *alienum seruum*? Cum. n. nõ tuus seruus sit, sed alterius, in eo qđ illum iudicas dominũ illius præcipue offendis, quia seruum eius ipso ꝓhibẽte iudicare præsumis. Nam qua cõsciẽtia edat uel nõ edat qsq;, dominus est iudex. Et idcirco nõ est ab homine iudicandus, quia nõ homini, sed *suo domino stat aut cadit*, id est, ad honorem domini sui stat, si stat: & ad dominum suum pertinet & casus eius, si cadit, quia potest illũ uel erigere, uel iudicare. Ideo dico, stat aut cadit, qa ambiguum est. fortasse enim stat qui putať cadere, uel cadit qui putať stare. *Stabit aũt*. Hic ínuitur ꝙ ambigua debemus í meliorẽ partem uertere, & plus salutem hoĩs ꝙ̃ mortẽ optare: atq; in futuro de illo spem boni habere, etiã si aliter sit in præsenti. Stabit, qa *Deus est potens illum statuere*. i. stare facere illum. Non ipse, B

A sed Deus est potens hoc facere. Voluntate.n.sua cadit qui cadit, sed uoluntate Dei stat qui stat, uel surgit q surgit. Nam per se potest cadere, sed per Deum resurgere. Quãuis de omnibus regeneratis & pie uiuentibus loqueretur Apostolus dicẽs. Tu qs es qui iudicas alienum seruum? suo domino stat aut cadit, continuo tamen respexit ad prędestinatos et ait: Stabit aũt. Et ne hoc sibi arrogarẽt, potest enim, inquit, Deus statuere illum. Ipse.n.ergo dat perseuerãtiam, qui statuere potens est eos qui stãt, ut perseuerantissime stent, uel restituere illos qui ceciderint. Possũt hęc forsitan & de spirituali esu, uel ieiunio sic itelligi. Infirmum aũt in fide assumite, ut infirmitatem eius paulatim sanetis, non in disceptationibus cogitationum.i.non ut de cogitationibus eius disceptetis & disputetis, sed Deo iudicãdas relinquite illas, qui potest emendare quicqd ibi uidetur sibi displicere. Alius enim.i. diuersus ab isto ĩfirmo et robustus, credit manducare oĩa.i.credit se debere pro posse suo & intelligere, & operibus exercere omnia quę in scripturis dicuntur. Qui aũt infirmus est.i.quem adhuc cordis & operis infirmitas detinet, holus mãducet.i. infirmitati suæ congruos scripturarum sermones comedat, per quos à uitijs carnis & ægritudine mẽtis satietur. Is qui manducat.i.qui intelligit arcana scripturarum, nõ spernat non manducantem, id est, eum qui hæc non ualet intelligere. Et qui nõ manducat.i.qui nõ intelligit, nõ iudicet manducantẽ.i.intelligentẽ. Solent.n.hi qui aliquantulũ uidenẽ in scientia pficere, spernere & nihil ducere eos qui altioris intelligentię minus capaces sunt, & ecõtra, imperiti & ĩdocti iudicare.i.incusare & cõdemnare eos, qui altiora & pfundiora pergrunt, quæ ipsi capere uel asse qui nequeunt. Et ideo Apl's resecare B uolens culpã ex utraq; parte nascentem, illis quidem pręcipit ne inferiores spernant atq; despiciãt: his uero, ne superiores iudicent, cum peritiã iudicandi non habeãt Qui nõ manducat, ore cordis, non præsumat iudicare manducantem.i.intelligentẽ: qa Deus eũ q sic mãducat, assumpsit sibi in seruum. Et tu imperite qs es qui alienũ seruũ iudicas, id est, qui Dei seruum dãnabilem esse censes? Suo domino stat in bono opere, uel cadit in praua actione: qa si in bono steterit, domini sui erit: uel si in malũ opus ceciderit, à domino suo peribit, uel per dominum suum resurget. Stat aut cadit. Sed stabit etiam si nunc iacet, qa potens est Deus illum erigere. Hoc cõtra indoctos dicitur, qui doctos reprehendunt, uel diiudicãt de quibusdam actionibus suis infirmis.

Nam alius iudicat diem inter diem, alius autẽ iudicat omnẽ diem. Vnusquisq; in suo sensu abundet. Qui sapit diem, domino sapit. Et qui manducat, domino manducat. Gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, domino non mãducat, & gratias agit Deo.

Iure dixi qa stabit ille q comedit, siue qui abstinet: qa quod agit, ex iudicio agit. *Nam alius cõtra iudicat diem inter diem* abstinẽtiæ ducẽdum.i.deputandũ, *alius aũt iudicat omnem diem* in abstinẽtia ducẽdum.i.alius certis diebus, alius omni die iudicat abstinendum. Quidã enim in animo suo iudicant & statuunt, ut diẽ inter diem in abstinẽtia ducãt, id est, ut alio die abstineant, & alio non abstineant, sicut qui quarta & sexta feria ieiunant, & cæteris diebus comedunt: alij uero quia considerant uitã hanc esse breuem, iudicãt ut omnẽ diem, id est, continuum uitæ suæ tempus transigant in abstinentia, *unusquisque*, id est, ille qui nonnullis diebus, & iste qui omni die iudicat absti-

A nendum, *abundet* opibus bonis *in suo sensu*.i.faciat quod sentit faciendum, quia utrūq; acceptū est apud Deū. In suo sensu abundet.i.suo consilio remittatur, ne scandalum passus, à charitate, quæ est mater omnium, recedat. Et debet permitti abundare, quia *qui sapit diem* uel omnem, uel aliquem esse dandum abstinentiæ, *domino sapit*, hoc est, ad honorē domini se placere putat. *Et qui manducat* i. qui nō abstinet, *domino manducat*.i.ad laudem domini, cuius oīa creata credit munda, & cui seruiturus sustentatur ex eis. Vere domino. *gratias enim agit Deo*, pro collatis sibi beneficijs. Effectus indicat, qa domino manducat, dum illi gratias agit. *Et qui non manducat*.i.q ieiunat & abstinet, *domino non manducat*.i.ad honorem domini ieiunat, *& gratias agit Deo*. qui sibi dedit tolerantiam abstinentiæ. Ad hoc quippe additum est, & grās agit Deo, ut ostenderetur quid esset, domino facit.i.in eius laudem facit. Tunc.n.recte, tūc iuste, tunc pie fit, cum opus bonum in eius fit laudē, cuius gratia donatur ut fiat. In quo affectu proficiēs. quicqd boni facit, domino facit: hoc est, in eius laudem, cuius gratia percepit ut faciat. Gratiæ igitur Deo ab utroq; referuntur, ab illo pro libertate uescēdi, ab hoc autem pro fructu abstinentiæ, & idcirco neuter reprehendendus est. Aliter: Dixi quia stabit ille qui manducat ore cordis cibum doctrinæ sanctę. Nec mirum si ad standum erigiī. Nam alius ex his ita manducantibus iudicat diem inter diem, alius iudicat omnē diem, hoc est dicere: Alius quidem nōnulla intelligit, alius uero omnia ad intellectū possibilia, ita ut sunt uidendo, cognoscit. Si.n.ignorantię obscuritas, nox cordis est, intellectus non imerito dies uocatur. Vel nō de duobus hominibus, sed de hoīe & Deo accipiatur hæc sententia. Nam alius est qui iudicat diem inter diē, alius B qui iudicat omnem diem. Homo.n. iudicat diē inter diem.i. præsens, qđ est inter prięteritum & futurū: Deus autem iudicat omnem diem.i.præteritum, præsens & futurū. Et ideo stabit qui nō stare uidebatur, qa Deus potens est statuere illū, qui omnem diē iudicat: et nouit si cras steterit, q hodie iacet. Qui iudicat diē, inter diē homo est, qa pōt hodie aliud, et cras aliud iudicare.i.ut quem hodie malum, conuictum, confessum'ue damnauerit, cras bonum īueniet cum se correxerit: & quem hodie iustū laudauerit, cras inueniet damnatū. Qui autem iudicat omnem diem, Deus est, quia non solum qualis qsq; modo sit, sed etiam qualis fuit, et qualis omni die futurus sit nouit. Et ideo scdm præscientiam, qua nouit quos ante mundi cōstitutionem prædestinauit, multi etiam q aperte mali uidentur, multis bonis meliores sunt. Quid.n. sint hodie uidem⁹, qd cras futuri sint ignoram⁹. Et Deo qdem apud quem sunt pręsentia quæ futura sunt, etiam quod futuri sunt iam sunt: nos autē scdm id quod in præsenti est, quenq; hominem iudicare possumus. unusquisq; igitur in suo sensu abundet.i. quantum humano intellectui, uel unicuiq; homini concessum est, tantum audeat iudicare: nec sublimiora sacramentorum arcana temere discutiat, sed in eo sensu quem habet, bonis operibus abundare curet: neq; Dei sensum usurpet ut de futuro iudicet, sed suo sensu contentus sit, quo de præsenti tantū iudicare potest. Qui sapit diem, domino sapit.i. qui contentus est tantum præsentia iudicare, nihil contra Deum usurpat: quia hoc ipsum qđ præsentem diem bene iudicat, domino sapit.i.ad honorem domini. Hoc est autem bene iudicare diem, ut nō ueris de eius correctione non esse de

C ſperandum in futurum, de cuius manifeſta culpa iudicaueris in præſenti. Et qui manducat intelligendo cibos ſapientiæ, domino (id eſt, ad honorem domini) manducat: quia gratias agit dicẽs, Benedicã dominum qui mihi tribuit intellectum. Et qui non mãducat. i. qui fortiores ſenſus ſcripturarum nõ capit, domino non manducat, quia humilior inde fit, Et hoc eſt gratias agere, nihil de ſe præſumere, ſed in humilitate Deo ſe proſternere.

Pſal. 15.

Nemo enim noſtrũ ſibi uiuit, & nemo ſibi moritur. Siue enim uiuimus, domino uiuimus: ſiue morimur, domino morimur. Siue ergo uiuimus, ſiue morimur, domini ſumus. In hoc enim Chriſtus mortuus eſt & reſurrexit, ut & mortuorum & uiuorum dominetur.

Dixi quia manducans ad honorẽ domini manducat, & nõ mãducans ad honorem domini nõ manducat. Quod iuſte dixi. Nã omnes ſiue mãducantes ſiue non manducantes, domini ſumus. *Nemo enim noſtrum ſibi uiuit,* ſed domino, *& nemo noſtrum ſibi moritur,* ſed domino. Nemo ſibi uiuit, qa qui lege frænatur, nõ ſibi, ſed Deo qui legem dedit, uiuit. Si lex non eſſet, tũc ſibi quiſq; uiueret. Modo autem paret mandato cœlitus ſibi dato, & uiuit ei qui dedit. Et nemo ſibi moriť, ſed Deo, quo iudice uel coronať uel damnatur. Nã *ſiue uiuimus, domino,* i. ad honorẽ domini *uiuimus,* cui ſeruimus: *ſiue morimur* i. præſentem uitam diſſolutione corporis & animæ terminamus, *domino morimur.* i. ad gloriam eius & ſcđm uoluntatem eius, quia non noſtram, ſed eius gloriam & uiuendo & moriendo quærimus. Et quia utrunq; domino facimus, *ergo ſiue uiuimus, ſiue morimur, domini ſumus,* ut poſſideamur ab eo & uiuẽtes & mortui. Et ſi ſemper ipſius ſumus uel in uita uel in morte, ſemp ad laudem ipſius fit, quicquid à nobis uel de nobis fit. Siue uiuimus, ſiue morimur domini ſumus: qa Chriſtus morte D ſua & reſurrectione dominium acq; ſiuit ſuper omnes fideles, ſiue dum uiuunt, ſiue dum mortui ſunt. *In hoc enim mortuus eſt Chriſtus & reſurrexit, ut & mortuorum & uiuorum dominetur.* Domini ſumus & poſt mortem, quia pretio ſanguinis ſui nos redemit & mortuus eſt. Qũo. n. perdit ſeruos mortuos cuius eſt mors pretium eorũ? Nõ. n. tenebit regnũ mortis eos, pro quib⁹ eſt mortuus liber in mortuis. Dominatur uiuorum & mortuorũ, ne putetur tantum iudicare de mortuis, quaſi cõmiſſum ſit ſuper eos iudicium hominibus dum uiuunt, ſed poſt mortem Chriſto. Nam & nunc & tunc dominatur ipſe & iudicat, atq; ſancti & nunc cum illo regnãt & tunc: qa & nunc conuerſatio eorum in cœlis eſt, et ipſi poſtmodum in cœlis erunt. Neq; piorum animæ mortuorum ſeparantur ab eccleſia, quę nunc etiam eſt regnum Chriſti, & cum eo nunc primũ regnat in uiuis & mortuis. Vel ita: Et manducans & non mãducans, ad gloriam domini hoc facit: quia nemo noſtrũ ſibi uiuit in uirtutibus. non enĩ ſuã, ſed Chriſti gloriam quęrit, à quo ſic uiuere habet. & nemo ſibi moritur peccatis, qa non ſe per hoc, ſed Chriſtum glorificare quærit, qui ſibi dedit ut ſemetipſum peccatis mortificare poſſit. Siue. n. uiuimus. i. in nouitate uitæ ambulamus, domino uiuimus. i. domino uita noſtra deputatur, quia nõ à nobis, ſed ab illo eſt et ad eius laudem fit: ſiue morimur, id eſt, mundo & peccato mortificamur, domino morimur. i. ad honorẽ domini uitĳs morimur, ut peccatis mortui, iuſtitiæ uiuamus. Siue ergo morimur peccato ſiue uiuimus iuſtitiæ, domini ſum⁹, ut & extinctio mali, & uiuificatio boni fiat ĩ nobis ad eius gloriam. In hoc. n. Chriſtus & mortuus eſt & reſurrexit, ut & mor

A tuorum & uiuorum dominetur. Illorum. s. mortuorum, qui mortificant membra sua quę sunt super terram, & mortificationem Christi in corpore suo circunferunt: uiuorum quoque illorũ, qui resurrectionis eius exemplo nouam et cœlestem uitam in terris agunt. Istorum dominatur Christus, quia tales digni sunt dño eius.

Colos. 1.
2. Cor. 4.

Tu autem quid iudicas fratrem tuũ? aut quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim. Viuo ego, dicit dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo. Itaq; unusquisq; nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius inuicem iudicemus, sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri uel scandalum.

Iacob. 4.
2. Cor. 5.
Esa. 45.
Phili. 2.

Christus ita dominatur omnium. Sed *tu quid* i. cur *iudicas fratrem tuum* mãducantem, cum nescias qua necessitate mãducet, aut quo animo? *aut tu* manducãs *quare spernis fratrem tuum*, nõ manducantem, cum ignores quã pia deuotione seruet abstinentiam? Non debes iudicare uel spernere, quia iudicandus es. *Omnes enim*, nos abstinentes & manducantes *stabimus*, iudicandi *ante tribunal*. i. ante sedem iudicialẽ *Christi*. Iudicãtis. n. est sedere, iudicandorum uero ante iudicem stare. Oẽs stabimus ante tribunal Christi. Qui ergo fratrẽ iudicat, tãtum crimen elationis incurrit, ut Christi tribunal sibi uideatur assumere, et eius iudiciũ præuenire. Cuius iudicij species, ut notior fieret hominib9 iudicandi forma, ex his quæ inter homines geruntur assumpta est, quatenus agnosceremus, quia sicut iudex terrenus celsior est & quendã locũ qui tribunal appellatur ascẽdit, ut ex eo altior & eminentior sit cæteris qui iudicandi sunt, ne conspectum eius lateant uel supplicia reorũ, uel allegationes innocentium: ita & iudex oĩum Christus natura & maiestate cũctis eminentior, introspicit corda & cõscientias singulorum, ac manifestabit occulta, ut bonis laudẽ tribuat, & mali pœnam quam merentur, accipiãt. Oẽs astabimus Christo iudici. *Scriptum est enim* apud Esaiam de Christo in persona ipsius. *Viuo ego, dicit dominus*, Christus, *quoniam mihi flectetur omne genu*. i. ego qui fui mortuus, uiuo perpetualiter ut iam mori non possim: & quia ego sic uiuo, causa est quare mihi flectetur omne genu. i. omnis rigor & fortitudo humiliabitur meæ potestati, ut per flexionem genuum ĩtelligatur subiectio omnium. *& omnis lingua*, id est, omnis cõscientia *confitebitur Deo quicquid egit*, siue bonum siue malum. Hoc fiet in iudicio. Et quãquidem teste scriptura, omnis lingua cõfitebitur Deo, *itaq; unusquisq; nostrum reddet*, Deo iudici *rationem pro se*. i. respondebit Deo pro his quæ fecit, & cur ea fecerit. Hoc est. n. reddere rationem Deo, quod est confiteri Deo. Et quia unusquisque respondebit pro se Deo iudici, *ergo non amplius iudicemus inuicem*, ex opinione, sicut hactenus fecim9. Duo sunt. n. in quibus temerarium iudicium cauere debemus, cum ĩcertum est quo animo quicquã factum sit, uel cum incertum est, qualis futurus sit, qui nũc uel bonus uel malus apparet. Si ergo quispiam (uerbi gratia) conquestus de stomacho, ieiunare noluit, & tu id non credens, edacitatis uitio id tribueris, temere iudicabis. Item si manifestam edacitatem, ebrietatemque cognoueris, & ita rep̃henderis quasi nunquam illa possit corrigi atque mutari, nihilominus temere iudicabis. Non ergo reprehendamus ea, quæ nescimus quo animo fiãt: neque ita reprehendamus quæ manifesta sunt, ut desperemus sanitatem. Maxime autem hi temere iudicant de incertis et facile reprehẽdunt, qui magis amant uituperare & damnare, quam emendare & corrigere. Quod uitium uel superbia est, uel inuidentia.

B

Esa. 45.

C Non amplius inuicem iudicemus.i. neq; abstinens manducantem, neq; manducans abstinentem: *sed hoc magis iudicate*.i. hoc potius decernite & præfinite in cordib⁹ uestris, *ne ponatis offendiculum fratri uel scandalum*.i. ne faciatis p̄ escam & ieiunationem uestram, unde frater offendatur uel scandalum incurrat. Hoc potius statuite, ne per obseruantiam ciborum offensiones fratribus uel scandalum generetis. Eos qui ex gentibus edebāt monet, ne scandalizent Hebræos cibo suo, qui adhuc in fide infirmiores erant, & cibos discernebant. Gentiles.n.q̄ firmioris erāt fidei, omnes cibos indifferenter sumi posse credebant: sed Iudæi scandalizabantur inde, cū uiderent eos corām se uesci cōmunib⁹ escis. Erant & nōnulli ex eis qui sciētes nihil esse idōlum, et omnem creaturam Dei bonam esse, comedebant idolothyta. Quod alij uidētes, & aliquid sanctificationis putātes esse in illis carnibus, quia idolis erāt imolatæ, ex eis comedebāt & peribant, cæteri uero irascebātur inde. Et hoc est quod dicit, ne ponatis offendiculum fratri uel scandalum.i. ne faciatis corām fratre unde pereat uestro exemplo idem faciens, uel contristetur. Offendiculum.n. esset, si tali exēplo corrueret à fide christiana: scandalum uero, si ad tristitiam uel iram prouocaretur. Si.n. uideret à christiano idolothytum manducari, offenderetur.i. moueretur à fide, quia putaret, idōlum esse aliquid. Si autē uideret ab eo comedi cibum quem putaret imundum, scandalizaretur, id est, ad indignationem & iram compelleretur.

Scio et confido in domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iam non secundum charitatem ambulas. Noli cibo tuo illum perdere pro quo Christus mortuus est.

Non ideo dico offendiculum uel D scandalum, quo cibus sit imundus, aut q̄ ego more Iudaico suadeā obseruare ciborum differentiam, quia *scio & confido in domino Iesu* nihil esse cōmune.i. scio nihil esse cōmune p̄ hoc quod mihi fiducia est in domino Iesu, qui postq̄ uenit, absoluit à lege. Populus Iudęorū partem Dei se esse iactans, cōmunes cibos uocat, quibus omnes uescuntur homines. suillam carnē, ostreas, lepores & istiusmodi animantia, quæ ungulam non findunt, nec ruminant, nec squamosa in piscib⁹ sunt. Cōmune ergo qđ cæteris hominibus patet, & quasi non est ex parte Dei, pro imundo appellatur, & sicut uasa in ministerijs templi segregata, non cōmunia, sed sancta dicebātur, ad quorum distinctionem reliqua uasa humanis usibus dedita, uocabātur cōmunia: sic & ad distinctionem illorꝝ ciborum, quos quasi mundos & scđm legem edēdos scriptura segregauit, reliqui omnes appellati sunt cōmunes. Sed apostolus iam à litera legis liberat⁹, dicit *quia nihil commune est per ipsum*.i. per se ipsum. Nihil enī in creaturis Dei immundum est natura sui. Omnia nanq; à bono Deo creata, bona esse cōstat & mūda. Nec tamen in his distinctionem legis accusat, ut absolute dicat nihil esse cōmune eorū, quæ lex definiuit imunda. Præmittit.n. causam, cur p̄ seipsum.i. natura sui, nihil cōmune sit. Scio, inquit, & cōfido in domino Iesu. Manifestum est enī, saluatoris beneficio omnia munda esse, qui de subiugo legis eruens homines, reddidit eis statutum pristinum libertatis. Itaq; uel propter Dei creationem, uel propter Saluatoris aduentum, nihil in creaturis est naturaliter imundum. Vnde & ipse dicit, quia non quod intrat in os, coinquinat hominem. Nihil est cōmune, *nisi ei qui existimat aliquid commune esse, illi*

Leuiti. 11.

Matt. 7.

Matt. 15.

A illi enim *commune est* ꝓpter æstimationem, qua putat illud esse cõmune.i. ĩmũdum. cogitatio.n. mentis cibũ, qui natura sui non est cõmunis uel pollutus, facit pollutum, cum econtrario cibum uere pollutum (uere.n. pollutus, qui idolis ĩmolatur) simplicitas mentis, quæ nullam cogitationis scrupulositatẽ habet, ab omni suspitione cõtaminationis absoluat. Et rursum etiã si mundus sit cibus, suspitionem tamen aliquis patiat, quasi ꝙ idolis ĩmolatus sit, pollutus dicitur pro conscientię scrupulo. Dixi ne ponatis offendiculũ fratri uel scandalum, ideo.s. qa *si propter cibum tuum* saltem *cõtristatur frater tuus, iam non secundum charitatem ambulas*, id est, iam huius operationis tuæ gressus non tenet uiam fraternitatis: & idcirco grauiter peccas, quia charitatem deseruisti, sine qua nihil placet Deo. *Noli cibo tuo illum perdere.* Non debes eũ cibo tuo uel contristare. Plus autẽ caue, ne taliter eum ꝑdas. Noli pro cibo tuo, pro tam uili re, tam cito peritura, perdere rem tam magni pretij et tam dignam, pro qua Christus sustinuit mortem. Cum definisset apostolico dogmate, per dominũ Iesum nihil cõmune uel ĩmundum natura sui putandum, & dedisset erga usus ciborum fidelibus quibusqꝫ absolutissimam libertatem, rursus ad ædificãdam authoritatem fratrum amoris, licentiam reuocat libertatis, & dicit. Etiam si commune nihil est, & omnis usus ciborum licenter admittitur, tamen tu si propter cibũ quem licitum putas, fratrem qui nondum scientiæ huius capax est, scãdalizas, iam non scdm charitatem agis, nec affectum in te fraterni amoris ostendis. Et ideo ne lædas aut contristes eum, etiam à licitis, abstinere debes. tibi.n. abstinere à licitis, crimen nullum est: illi uero, in qbus discernit et putat nõ licere, cõtaminabilis usus est. Qui.n. discernit, si mãducauerit, B damnatus est. Quod si facias, tu uti que fratrem tuum spernis & perdis, *pro quo Christus mortuus est*, & tu ei causam perditionis acquiris.

Non ergo blasphematur bonum nostrum. Non est enim regnum Dei esca et potus, sed iustitia et pax & gaudium in spiritu sancto. Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus. Itaqꝫ quæ pacis sunt, sectemur, & quæ ædificationis sunt, inuicem custodiamus.

Qñquidem frater noster contristatur cibo nostro aut perditur, *ergo* caueamus *ut bonum nostrum blasphemetur.* Blasphematur.n. bonum nostrum, si propter escas contentiones oriuntur: qm̃ bona in se comestio blasphemabilis est, dum alijs nocet. Et quia nocet, abstine. Et abstinendũ est, qa *non est regnum Dei esca & potus.*i. regnum Dei propter quod laboramus et currimus, neqꝫ per escã, neqꝫ per potum constat: sed aliena sunt hæc à regno Dei, & ab illa sanctorum conuersatione futura. Non erunt ibi carnales epulæ, *sed iustitia & pax & gaudium*. Et quia solent homines multum gaudere corporeis cibis, addidit: *in spiritu sancto.* Ideoqꝫ nos in his uirtutibus exerceamus, quæ nobiscum possint transire ad regnum cœlorum.i. in iustitia et pace et gaudio spiritali. Has enĩ tres uirtutes idcirco posuit, quoniã ad intentionem suam & ad Romanorum correctionem specialiter militare uidit, Iustitiã, ut unusquisqꝫ non faciat alij, quod sibi nõ uult fieri: & quod sibi exoptat recte fieri, faciat alij. Pacem, ut illis quies & concordia sit, nõ gloriatio & discordia. Gaudium, ut unusquisqꝫ de bonis fratris sui gaudeat, sicut de suis. Et istę uirtutes sunt regnum Dei, qm̃ uirtutibus hmõi consistit regnũ supernæ beatitudinis. Vel regnum Dei sunt, quia etiam in præsenti uita regnat Deus in illis, in quibus sunt hę uirtutes. Vere istæ in spiritu sancto *al. constat.*

C sunt regnum Dei, nam *qui in hoc*. i. in spiritu sancto, *seruit Christo*, ut accepta spiritus sancti gratia, studeat obedire mandatis Christi, *placet Deo* patri q de Christo dixit, ipsum audite, *& probatus est hominibus*, qui uidentes opera eius bona, glorificant patrē eius qui in cœlis est. Placet Deo secundum gaudium quod est in spiritu sancto, probatus apparet hominibus secundum iustitiam & pacē. Et quia pax & gaudium est regnū Dei, atq; per hæc placere potest quisq; tam Deo q̃ hominibus, *itaq; sectemur* semper ea *quæ pacis sunt*, & concordiæ, non quæ belli & discordiæ: *& custodiamus ea quæ sunt ædificationis*. i. obseruemus ea quæ ad ædificationem pertinent, *inuicem* i. Iudæus ad Gentilē, & Gētilis ad Iudæum, ut semper alterutrum magis ac magis ædificemur, uel alīj p nos.

Matt. 17. Luce. 9. 2. Petr. 1. Matt. 5. Tit. 1. 1. Corin. 3.

Noli propter escam destruere opus Dei. Omnia quidem munda sunt, sed malum est homini qui per offendiculum manducat. Bonum est non manducare carnem, & non bibere uinum, neq; in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Tu fidem habes penes temetipsum? habe corā Deo. Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod probat. Qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est, quia non ex fide. Omne autem quod non est ex fide, peccatum est.

Quæ sunt ædificationis custodire debemus, & ideo *Noli propter escam tuam destruere*, in alīj *opus Dei*, id est, subuertere fidem et charitatem, quas in eas operatus est Deus. Soluit enim opus Dei & ędificium destruit charitatis, qui propter ciborum intemperantiam scandalum fratribus ponit. *Omnia quidem* genera ciborum *munda sunt*, sed tamen nonnulla sunt intermittēda, ne per hæc destruatur opus Dei, quia *malum est homini qui per offendiculum*, aliorum *manducat*, id est, qui ita manducat, ut alīj per eius manducationem cadant & à fide deficiant. Quod ergo sui natura bonum est, ex offensione efficitur malum, ex eo

D quod offenditur frater te utente his cibis, in quibus ille scandalum patitur. Omnia.n. naturaliter munda sunt, quamuis lex Moysi quædam munda & quædā īmunda significauerit, ut populus qui sub lege censebatur, discerni p hmōi obseruantias à cæteris gentibus uideret. Et quandiu quidem populus ille sanctus & segregatus à cæteris nationibus habebatur, æqua discretio de mundis & īmundis necessaria uidebat, quæ populum illum secerneret à nationibus, quas ignorantia Dei & cultus idolorum faciebat īmundas. Nūc uero gentilibus cūctis ad fidem ingressis, non necesse est distantias huiusmodi obseruare, sed omnem creaturam Dei, sicut reuera est, bonam ęstimare. Omnia itaq; mūda sunt & bona, sed in malum conuertuntur eis, qui per offensionum fratrum comedūt ea. Et ideo ne frater offendatur, abstinendum est ab eis. Nā *bonum est non manducare carnem, nec bibere uinum*, per offensionem fratris, *neque* aliud *in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur*. Alioqui mādūcare carnem et nō mādūcare, uel bibere uinū & nō bibere, neq; malū neq; bonū est, sed mediū & indifferens. Pōt.n. nō manducare carnē & nō bibere uinum ē malus homo & à fide alienus, ut sæpe etiam nōnullos idolorum causa hoc facere contigit. Sed ne frater offendatur uel offendat, ideo non manducare carnem & nō bibere uinum; non iam medium uel indifferēs, sed uere bonum est. Bonum est.n. abstinere à carne et uino, si in eis frater offendit. Omnia.n. ob hoc fieri oportet, ne destruatur opus Dei. Ideo & manducandum est, si in eo frater ędificatur: & non est manducandum, si per hoc decrescit opus Dei. Et bibendū est, si per hoc proficiat frater ad fidem: & nō bibendū, si per hoc aut frater dānum fidei, aut tu detrimen-

C tum charitatis incurras. Sunt & aliæ causæ, pp quas à talib⁹ cibis pleriq; religiosorum abstinent, sed nunc tacentur ab apostolo, quia rudibus loquitur. Ob hoc.n. solūmodo suadet nūc abstinendum, ne frater offendatur, aut scandalizetur, aut īfirmetur. Offenditur.n. si propter comestionē aut bibitionem offensus recedit à fide. Vel offendit perturbatus, nesciēs quid teneat. Scandalizatur, si contristatur. Infirmatur in fide, si quamuis non recedat, dubitare incipit. Et ne frater ista propter cibum tuū patiať, abstinere debes. Quod bene potes facere, quia de tuo bono nihil perdis. *Tu enim habēs penes temetipsum*, id est, ī corde tuo, unde nullus auferre pōt, *fidem* qua credis licitum manducare omnia, *habe* illam *corām Deo*.i. serua illam intra conscientiam, nec iactes illam corām hominibus, ne magis in ostētatione fiat quod credis, q̄ in uirtute. Sufficit tibi habere corām Deo huiusmodi fidem. Non tamen idcirco cogēdus est & alius ut omnia manducet, qui nōdum habet talē fidem, ut credat omnia esse manducanda. Et ideo noli apud homines gloriari de hac fide tua, spernendo cæteros q nondum sic credunt, sed in oculis interni arbitrij eā retine. Nam *beatus est qui non iudicat semetipsum*.i. qui non facit damnabilem seipsum nocendo alijs, *in eo quod probat*.i. in eo facto quod laudat et bonū iudicat. Beatus qui non aliud facit, q̄ quod utile probat. Nā ille semetipsum iudicat.i. proprio iudicio se damnat, qui quod dicit non debere se facere, facit. Bona.n. est fides, qua credimus oīa esse munda, & hanc probamus apud nosmetipsos ueraciter esse bonā. Sed si hoc fidei bono male usi fuerimus, ut p offendiculum infirmorū fratrum manducemus, nosmetipsos iudicamus: quia sciēter hoc facimus, quod non esse faciendum mens nostra iudicat. Ille qdem beatus est, qui non ita se D iudicat. Sed ille *qui discernit*.i. q discretionem habet in cibis, putans alios esse mūdos & alios īmundos, si tali cōscientia *manducauerit, damnatus est, quia non ex fide* manducat. Et ideo non debemus eum cogere ut mādūcet, nec exemplo nostro ad manducandum prouocare, sed nos potius ꝓpter eū à talibus escis abstinere. Si māducauerit, iam conscientia arguente damnatus est, quia nō ex fide māducat, dum cibum illum nequaquā credit esse mundum, & tamen comedit. Digne.n. subiacet damnationi, qm̄ aliter credit agendum, & aliter agit. Ille nō ex fide comedit. Sed *omne opus quod non est ex fide, peccatum est*. Igitur quia comestio illius peccatū est, rite damnatur. Omne quod non est ex fide, peccatum est, quia etiam illud quod est bonum, si putetur esse malum & tunc fiat, peccatum est. Velut si quis (uerbi gratia) castitatem crederet esse malum, & uiueret castus, profecto peccaret. Et propterea omnis infidelium uita peccatū est, nihilq; bonū est sine summo bono. Vbi enim deest agnitio æternæ & incommutabilis ueritatis, falsa uirtus est etiam in optimis moribus.

CAPVT XV.

Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. Vnusquisq; nostrum proximo suo placeat in bono, ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est, Improperia improperātium tibi ceciderunt super me. Psal. 68.

Infirmus si edit, damnatus est, sed nos infirmiores debemus sustinere talium imbecillitates. Vel ita: Offendiculum uel scandalum fratri ponere non debemus, sed potius *nos qui firmiores* sumus, *debemus sustinere imbecillitates infirmorū*, ut ea in qbus alij pro infirmitate delinquunt, nos robustiores patienter feramus, & non continuo spernentes, abijciamus & abhorre-

C scamus illos, si forte in aliquo infirmitatis uitio uincũtur, neq; sub specie purioris uitæ, à conuentu fratrũ & ecclesię societate depellamus eos. Cum.n.non possint se ad nos erigere, debemus nos patienter eorũ imbecillitates sustinere.i.portare & erigere, nõ abijcere & despicere. Qm̃ si portetur infirmus, aut erubescit diutius portari, & corrigit consuetudinem delinquendi: aut si se corrigere noluerit, qui eum portat, præmium patiẽtię habebit: & ille deterius peribit. Debemus inquam, eorum imbecillitates sustinere, ne cadant qui titubãt, *& nõ nobis placere*, id est, priuato amore diligere, ut diligentes nos ipsos, de alijs nõ curemus: & propria cõmoda quęrentes, utilitatem alioꝝ negligamus. Hoc nullus faciat. Sed *Vnusquisq; nostrum proximo suo*, non in cõsensu nequitię ipsius, uel in alio quolibet malo *placeat*, sed potius *in bono*, opere & sermone *ad ædificationẽ* illius. Non.n. propter humanum fauorem proximo placere debemus in bono quod agimus, sed propter illius ædificationem, ut uerbis & exẽplis ædificemus eum. Nõ nobis placeamus, sed proximo in bonis ad utilitatem

Philip.2. eius. *Etenim Christus*, qui est caput nostrum & dux noster sic fecit. *non sibi placuit*, quia cũ in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo. Sed uolens hominib⁹ placere, ut eis exemplũ bene agendi tribueret & ad salutem eos reduceret, semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, *& sicut scriptum est*, impro

Psal.68. peria sustinuit. *Ceciderunt*, inquit, *super me improperia improperantium tibi*, ô pater. Dum.n. mihi improperarẽt, improperabant tibi: quia sicut qui me recipit, recipit eum qui me misit & qui

Luc.10. me spernit, spernit eum qui me mi-

Ioan.13. sit: qui mihi improperat, ĩproperat ei qui me misit. Improperia ergo Iudæoꝝ, hoc modo tibi improperantium ceciderũt sup me.i.onere mor D tis oppresserunt me. Dixerunt.n.me

blasphemare in te, & ob hoc occiderunt. Sicq; peccata peccantium in te ceciderunt super me, quia ĩnocens à peccatorib⁹ occisus sum quasi blasphemus: & tu qui me miseras, es exhonoratus. Matt.9. Marc.2. Ioan.10.

Quæcunq; enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam et consolationem scripturarum spem habeamus.

Dixi qa Christus quem nos sequi debemus, sustinuit (sicut scriptum est) improperia pro salute hominũ, & non sibi placuit, sed alijs, ut salui fierent. Et uere nos per hanc psalmi scripturam docemur exemplo eius non nostra, sed aliorum cõmoda q̃rere. *Quæcunq; enim* in ueteri testamẽto *scripta sunt, ad nostram doctrinam*.i. ut nos per hæc doceamur, *scripta sunt*. Ostendit apostolus utilitatẽ lectionis ueterum scripturarum. Quas quia Iudæi nõ intellexerunt, nos autẽ Christo aperiente intelligimus, non ad illorum, sed ad nostram doctrinã scripta sunt quæ ibi leguntur. Quæ.n. scribunt, propter eos sine dubio scribuntur, qui intellecturi sunt & utilitatem ex eis capturi. Et ideo ꝑpter nos scripta sunt omnia quæ in lege & prophetis leguntur, ut nos qui intellecturi eramus, doceremur per ea quid credere & agere deberem⁹ uel sperare, ut.s. *per patientiam & consolationem scripturarum spem habeamus*, per patientiam habeamus spem, qm̃ patientia operatur probationem, probatio uero spem. Et per consolationem scripturarum habeamus spem, qa dum scripturæ nos in aduersis consolantur, in spem supernæ beatitudinis mentem nostram erigũt. In ipsis scripturis docemur per patientiã, ut cõmunicemus passionibus Christi, & pro salute proximorum libenter sustineamus, sicut ille sustinuit pro nobis. Et ibi ꝑcipimus consolationẽ.i. Roma.5. Iacob.1.

mœroris

A moeroris & afflictionis alleuationē, ne nimia absorbeamur tristitia. Consolatio enim non doloris ablationē significat, sed temperantiam & quādam mitigationem. Et hanc ex scripturis habemus, atq; per hanc, spē: quia dum præsentem tristitiam nostram deus per scripturarum suarū sententias leuigat & in hilaritatem uertit, dat spem perueniendi ad illud gaudium, cui tristitia non erit admista. Consolatio nobis datur in recitatione passionum Christi, quia dum legimus uel audimus quot & quanta ille sine culpa sustinuit, intelligimus nos peccatores omnia debere libenter sustinere: ac deinde sequitur spes, quia per has afflictiones speramus ad illam beatitudinē peruenire, ad quam Christus merito suæ passionis peruenit.

Deus autem patientiæ & solatij det nobis id ipsum sapere in alterutrum secūdum Iesum Christum, ut unanimes uno ore honorificetis deum & patrem domini nostri Iesu Christi. Propter quod suscipite inuicem, sicut & Christus suscepit nos in honorem dei.

Scripturæ nos docēt, sed deus uobis tribuatq;, ut possitis agere quod scripturæ docent. Deus luce & uirtute suæ gratiæ uestrā imbecillitatem corroboret, ut operari uelitis & possitis quod in scripturis auditis. deus dico patientiæ & solatij, id est, à quo est patiētia & solatium, sicut & cæteræ uirtutes. Cum dicit, deus patientiæ, hoc intimatur, quia deus cum his est, qui habent in se uirtutē patientiæ: sicut & cum dicitur, deus iustitiæ, ostenditur in illis esse deus, qui seruant iustitiam. Similiter & deus solatij, cum dicitur, ostenditur esse cum illis, qui ex scripturis diuinis per intelligentiam spiritalem capiunt solatium. *Deus patientiæ & solatij det nobis idipsum sapere in alterutrum.* More patriarcharum & prophetarum tribuit nunc Romanis Apostolus benedictionem. Grandis enim est ista B benedictio, qua precatur illis diuini tus dari, ut idipsum sapiant in alterutrum, hoc est, ne iam sit in eis ulla dissensio, sed unum idemq; sapiant omnes atq; sentiant: & sicut sibi, ita & proximo suo uelit unusquisque. Bene autem addidit, *secundū Iesum Christum*. Potest enim fieri, ut & in malitia aliqui unum uicissim sapiant & consentiant. Qui autem secundum Christum sapiunt, sine dubio omne quod sapiunt, bonū est. Det, inquit, uobis idipsum sapere inuicē, id est, det uobis tantam concordiam inuicem, ut quod unus sentit, sentiat alter, & sapientiæ sensus transeat in alterutrum, id est, de isto in illum, & de illo in istum. Et hoc secundum Christum, id est, in omni bono per quod regem nostrum sequimur, nō in malo per quod ei cōtraimus. Ita sapiatis, *ut unanimes*, id est unum omnes animum habentes, *uno ore honorificetis deum & patrem domini nostri Iesu Christi*. Vno ore dicitur, quando unus atq; idem sensus & sermo per diuersorum ora procedit. Idem sapiatis, ut unanimes uno ore deum honoretis, quoniam aliter eū honorare nō potestis. Non enim honoratur nisi ab illis qui idipsum in Christo sapiunt, & unanimi uoluntate atque eadem oris confessione laudāt eum. Qui secundum humanitatem Christi, est deus eius: & secundum diuinitatem eius, est pater ipsius. Vno sensu & concordi uita debetis eum honorare. Propter quod, id est, ut eum concorditer honoretis, *suscipite inuicem* alij alios, ne iam alter alterum abijciat, causa mundorum uel immundorum ciborum dissentiēs ab eo. Vbi pro eis orationem præmisit, ostendit quia non ex uiribus & meritis hominum, sed ex dei gratia salus est. Vbi uero admonitionē subiungit, ut se inuicem suscipiant, libe

L

A Et Iudæis arrogantiam tollit, dum & gentium salutem similiter docet esse prædictam. Quod dominus ait, Confitebor tibi in gentibus, declarat quia ipse confitetur in eis, sicut & loquitur in eis, utpote in membris suis. Confessio autem non tantum peccatorum est, sed & laus dei.
Psal. 95. Et quod ait, cantabo, hoc est illud canticum nouū, de quo dicit alius psalmus: Cantate domino cāticum nouum, cantate domino omnis terra. Ipse quippe cantat in nobis, cuius gratia cantat in nobis. Intus est gaudium, ubi uox laudis & canitur & auditur: qua uoce laudatur, qui gratis amandus est toto corde, tota anima, & tota mente, amatoremq́ suū accendit in se gratia spiritus san
Psal. 17. cti. Hæc de gentium salute Dauid in psalmo. *Et iterū* Moyses in cantico Deuteronomij, ubi nos habemus, Laudate gētes populum eius, iuxta
Deut. 32. septuaginta interpretes *dicit, Lætamini gentes cum plebe eius*, id est, cum Iudæis unum ouile in Christo factæ gaudete. *Et iterum* Dauid: *Laudate omnes gentes*
psal. 116. *dominum*, quia auxit plebis suæ numerum, nobis omnibus associatis. *&* *magnificate eum*, id est, magnum & gloriosum uestris operibus ostēdite *omnes populi* Iudæorum, id est duodecim tribus & omnes familiæ Israel. *Et rursum Esaias ait*, quod ad idē pertinet:
Esaie. 11. *Erit radix Iesse*, id est, principium regalis familiæ, et ex hac radice erit Christus, *qui exurget à mortuis regere gentes*, id est, ut regat gentes per fidem et bona opera: & ideo *gentes sperabunt in eum* uenturum ad iudicium, ut recipiant ab eo coronam gloriæ. Vel quia ipse
Apoc. 22. Christus in Apocalypsi Ioannis dicit, Ego sum radix & genus Dauid, ipse potius est intelligendus radix Iesse, id est, originem carnis per Dauid & Mariam trahens ex Iesse. Radix, inquit, erit Iesse, id est, erit filius Iesse, erit ducens genus Iesse, & ipse erit qui de morte exurget regere gen B tes, & in eū (ut diximus) gentes sperabunt, ut cum redierit, percipiant Math. 25. ab eo regnum.

Deus autem spei repleat uos omni gaudio & pace in credendo, ut abundetis in spe & uirtute spiritus sancti.

Pulchre qui dixerat in Esaia scriptum esse, q in eū gentes sperabūt, subiungit: *deus autem spei*, uelut si scriptum fuisset, quod in eum gētes crederēt, et adiecisset, deus autem spei. Deum autem spei inuocat super eos qui sperāt in eum, à quo eis benedictionis munus pcatur augeri. quasi dicat: Ego scripturarum testimonijs ostendi uos tam gentiles q Iudæos per Christum ad fidē pertinere, sed deus qui potest omnia adimplere q dixi, deus spei, id est, qui dat spem uel in quo speramus, *repleat uos omni gaudio* spiritali, ut nullus uestrū iam cōtristetur, sicut solebatis in lite mu al. de iste tuo contristari, sed de pfectu uestro in lite. & spe gaudeatis, & repleat uos *pace*, id est, cōcordia *in credendo*, ne in uestra credulitate sit ulla discordia, sed pax adinuicem, *ut abundetis* bonis operibus *in spe* futuræ remunerationis *& uirtute spiritus sancti*, qua nunc confortamini. Vel abūdetis per opera bona, id est, certius speretis æternam beatitudinem, & abundetis in unitate & uirtute spiritussancti, id est, abundantius repleamini eiusdem spiritus fortitudine, ut ad omnia sitis robusti.

Certus sum autem fratres mei & ego ipse de nobis, quoniā & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita ut possitis alterutrū monere.

Ne uideretur omnes intelligere discordes, & ad corrigendum insipientes, remouet illud. Quod ideo incipit, ut admoneat pfectiores de correptione minorum, & inde proponit se exemplum qui laborabat de alijs. Et opus est ut hoc isti faciant, cū ipse alijs impeditus, ad eos uenire nondū possit. Moneo, inquit, uos

C inuicem suscipere & concorditer uiuere, non tamen omnes, sed *certus sum de uobis* maioribus *ò fratres mei & ego ipse*, qui ita loquor, *quoniam* nō ego solus, sed uos *ipsi pleni estis dilectione*, qua uelitis alijs pdesse, & *repleti omni scientia*, qua possitis implere quod uultis erga profectum aliorū. Repleti omni scientia ueteris & nouæ legis, etsi non plenarie, tamen ex parte, *ita ut possitis alterutrum monere*, id est, intātum didicistis oēm scripturæ scientiam, ut possitis per eam inuicem alterutrum monere ad bene agendum, nisi in uestra culpa remanseritis.

Audacius autem scripsi uobis fratres ex parte tanquam in memoriam uos reducens, propter gratiam quæ data est mihi à deo, ut sim minister Iesu Christi in gentibus, sanctificans euangelium Dei, ut fiat oblatio gentium accepta & sanctificata in spiritu sancto.

Certus sum de uobis, & uos sciētia repletos esse noui, sed tamen *audacius* q̄ fortasse putaretis, *scripsi uobis ò fratres*, & scripsi *ex parte*. Cum nunc
1. Cor. 13. Apostolus, à quo scientiæ sermo nobis transfusus est, ex parte se dicat scripsisse, credendum est quod q̄uis ipse alibi dicat, Ex parte cognoscimus & ex parte prophetamus, plura tamen & multo plura sciret quā scripserit. Tanquam enim ipse multa sciret, nec tamen auderet multa proferre, audacius se fecisse dicit, ut saltem aliqua per scripturam eis dirigeret. Quod uero ait, *tanquam in memoriam uos reducens*, indicat fuisse quidē sibi iam sermonem de talibus, & se frequenter disseruisse de mysterijs, sed q̄a quæ solo sermone dicta sunt facile intercipere posset obliuio, per hæc pauca quæ scripsit, reuocat illos in memoriam eorum, quę latius sæpe disseruerat. Vel audacius scripsi uobis, reprehendendo audacius quosdam uestrum male se habentium. scripsi dico, non quasi putans uos insipientes, sed quasi in memo- D riam uos reducens, id est, quasi faciens uos memores quid agere debeatis. Per laudem eos reuocat ad meliora more exhortātis. Vnde nec dicit se docere eos, sed monere quasi quod sciatur, sed subterfugiat animo. Vbi tamen latenter eos arguit, quasi oblitos quod mente secula retinere debuissent. Scripsi, inquit, uobis, & hoc *propter gratiam* apostolatus *quæ data est mihi à Deo*. quasi dicat: Pro officio meo omittere non potui. Ob hoc data est mihi gratia, *ut sim minister Christi in gentibus*, id est, ut ministrē & seruiam Christo, prædicans illum gentibus. Non temere scribit, sed apostolus gentium constitutus, audet scribere omnibus gentibus. Sum minister Christi, quem ipse, nō alius instituit. ego dico *sanctificans euāgelium dei*, id est, exemplo meo sanctū ostendens, quod cum tanta reuerentia ministro, *ut fiat oblatio gentium accepta*, id est, ut omnes offerantur domino tanquam acceptabile sacrificium, cum in Christum credentes per euangelium sanctificantur. Vel fiat oblatio gentium accepta, id est, ut gentes quas offero, sint acceptæ deo fidei perfectione. *& sanctificatæ* bona operatione *in spiritu sancto*, id est, in spiritus sancti gratia.

Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum. Non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obedientiam gentium uerbo & factis: in uirtute signorum & prodigiorum, in uirtute spiritus sancti, ita ut ab Hierusalem per circuitum usq; ad Illyricum repleuerim euangelio Christi.

Dixi quia sum minister Iesu Christi, sanctificans euangelium dei. *Igitur habeo gloriam in Christo Iesu*, cui ministro *ad Deum*, cuius euangelium sanctifico. In Christo gloriam istam habeo, quia nullus apud deum gloriā habere potest nisi in Christo. Christus

A stus enim ueritas & sapientia & iustitia, & sine his nemo gloriam habet apud deum. Habeo gloriam in Christo, & recte: quia *non audeo* ut pseudoapostoli *loqui aliquid eorum quae per me non efficit Christus*, id est, dedecus grande putarem, si aliquid loquerer quod per me Christus non operetur, *in obedientiam gentium*, id est, ut gentes ei obediant *uerbo* meae praedicationis *& factis* meae operationis, *in uirtute signorum & prodigiorum*, id est, potentia mysticorum & simplicium miraculorum, factorum *in uirtute spiritus sancti*. Quae loquor, inquit, non sunt alieni operis uerba: nec aliorum gestorum laudator efficior, sed quae Christum per me fecisse noui, haec scribo uobis, quae per obedientiam gentium uerbo in me & opere expleuit, uerbo doctrinae, opere autem signorum et prodigiorum. Signa appellantur, in quibus cum aliquid sit mirabile, indicatur etiam aliquid futurum. Prodigia uero, in quibus tantummodo mirabile aliquid ostenditur. Signa autem & prodigia, quasi quae utrunque contineant, dixit. Scriptura uero diuina interdum tenet istas proprietates, interdum abusiue & prodigia pro signis, & signa pro prodigijs ponit. Haec ideo per se facta dicit Apostolus, ut probet se nihil minus posse quàm priores apostolos, qui cum Christo fuerant. In uirtute autem spiritus sancti potest illa potestas intelligi, qua manus imponebat super credentes, & acciplant spiritum sanctum, uel super infirmos & sanabantur. Ita, inquit, operatur in me Christus, *ut ab Hierusalem usque ad Illyricum repleuerim euangelio Christi* omnes populos per circuitũ. uel euangelium Christi repleuerim, id est, plene praedicauerim usque ad Illyricum, quae est regio magna, incipiens à principio Europae, & habens prouincias decem & nouem, ex quibus Dalmatia & utraque Pannonia, Epirus & Achaia, Macedonia & Thessalia.

1 Cor. 1.

B

Sic autem praedicaui euangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum aedificarem, sed sicut scriptum est: Quoniam quibus non est annunciatum de eo, uidebunt: & qui non audierunt, intelligent. Propter quod impediebar plurimum uenire ad uos. Nunc autem ulterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens ueniendi ad uos ex multis iam praecedentibus annis, cum in Hispaniam proficisci coepero, spero quòd praeteriens uideam uos, & à uobis deducar illuc, si uobis primum ex parte fruitus fuero.

Repleui omnia euangelio per tam lõga terrarum spatia, nec post alios id feci, sed *sic praedicaui hoc euangelium*, ut omnes anticiparem, quia praedicaui illud *non ubi nominatus est Christus*, id est, nõ in locis in quibus ab alijs praedicatus fuerat, *ne super alienum fundamentum aedificarem*, id est, ne super fundamẽtum fidei ab alio positum adderem meae praedicationis aedificiũ, & alieni operis gloriam subripere uiderer, *sed sicut* in Esaia *scriptum est* feci, ubi legitur: Quia *quibus non est annunciatum de eo*, id est, de Christo, *uidebunt* eum oculis cordis: *& qui* antea *nõ audierunt* praedicationem de eo, *intelligent* quae de ipso dicuntur. Secundum hoc prophetiae testimonium obseruauit diligenter Apostolus, ut illis Christum nunciaret, quibus à nullo fuerat nunciatus, & illi de eo intelligerent, qui à nullo ante didicissent. Nã quia sciebat pseudoapostolos sub nomine Christi falsa dicere, quod postea corrigere maximi erat laboris, ideo erat solicitus praeuenire, & ueritatem integre tradere, ubi Christus nondum erat nunciatus: utq; uerus de eo esset intellectus, festinabat gentes ueritate imbuere, quatenus contra pseudoapostolorum commenta cautos omnes faceret. Tot, inquit, gentibus praedicaui Christum ignoran

Esa. 52.

C ilbus. *Propter quod*, id est, quia detinebat occupatione fundādi ecclesias, & in illis locis fundandi, ubi nullū fidei fundamentū præcesserat, dum per circuitum irem, & pseudomagistros præuenirem, *impediebar plurimum uenire ad uos*, quos (sicut in principio epistolæ dixi) uidere desidero. Sed *nunc ulterius non habens locum*, id est, causam morandi *in his regionibus*, quia omnes notitia dei repleui, *sed cupiditatem diu habens ueniendi ad uos ex multis iam præcedentibus annis, cum cœpero proficisci in Hispaniam*, ad quam difficile itur à pseudoapostolis, & ideo tardare licuit: *spero quòd præteriens uideam uos*. Videtur hæc in Achaia positus dicere apud Corinthum. Quæ utique Achaia uicina & cohærens est Macedoniæ. In quibus locis degens, cum singula quæque peragrasset, euangelium prædicans in his duntaxat finibus, ubi Christus ante non fuerat prædicatus, & agnitione dei replesset omnia, dicit se ulterius locum non habere in his regionibus, id est, nullū sibi superesse Christi prædicatione uacuum, & tempus iam adesse, quo desiderium suum uidēdi Romanos debeat implere, quod cōceptum ex multis annis gerebat, sed propter alios assidue conuertendos, distulerat: Nec falsum loquitur, qui se in Hispaniam profecturum pollicetur. Profectus est enim, sicut Hieronymus & Beda cæteriq́ doctores testantur. Vnde & Narbonam prætereiens, quendam discipulum suum nomine Paulum, fertur ibi reliquisse episcopum. Peruenit igitur usque ad Hispanias, & à mari rubeo usq; ad oceanum prædicando cucurrit, imitans solis cursum ab oriente usque ad occasum, ut ante ei terra deficeret quàm studium prædicandi. Quia ergo & apud Hispanias pseudoapostolos præuenire festinabat, cum in Hispaniam, inquit, profici-

sci cœpero, spero quòd uideā uos. D quasi dicat: Ex me nil possum, sed spero quòd deus dabit, ut uos uideam, & hoc præteriens, quia non indigetis lōga mora, & alij prorsus indigent aduentu meo. Spero quòd uideam uos, *& à uobis deducar illuc*, si interim uos præparatis, ne me à cæteris retardetis, uidelicet *si uobis primum fruitus fuero*, id est, si primū de uobis fructum habuero, si primum de uestro fructu lætatus fuero, & hoc ex parte uestrum, id est, ex illis qui nōdum talem fructum faciunt, qualē oportet. Quod ait, spero quia præteriens uideam uos, non ita accipiendum est quasi tam paruo amore erga Romanos teneretur, ut eos in trāsitu solummodo & aliquò pergens iudicaret uisendos. Vnde subiungit, si uobis primum ex parte fruitus fuero. In quo utique in ipsorum potestate uidetur ponere, quandiu pro eis debeat relaxare propositum aliò pergendi: et hoc quodammodo amorem ipsorum erga se inuitat & nutrit, ut ipsi insatiabili erga Apostolum teneantur affectu, sciant etiam ipsum id habere propositi, ut non prius ab eis discedat, neque alio ꝙ charitatis ipsorū gratia perfruatur: nō tamen ex integro, sed ex parte satis fiet eidem charitati. Præmonet.n. quòd præferenda sit eis necessitas euangelizandi pluribus. Et bene his quos nondum secundum carnem uiderat, & ad quos nondum in corpore uenerat, præsentiam sui & retardationē moderatius pollicetur. Desiderabilius.n suscipimus bona, quæ cito metuimus auferenda: securius uero negligimus, quæ nos diutius contenturos credimus.

Nunc ergo proficiscar Hierusalem ministrare sanctis. Probauerunt.n. Macedonia & Achaia, collationem aliquam facere in pauperes sanctorū, qui sunt in Hierusalem. Placuit enim eis, & debitores sunt eorum. Nam si spiritalium eo- 1.Cor.9.

A rum participes facti sunt gentiles, debent & in carnalibus ministrare eis. Hoc igitur cum consummauero, & assignauero eis fructum hunc, proficiscar per uos in Hispaniam. Scio autem quoniam ueniens ad uos, in abundantia benedictionis Christi ueniam.

Quandoquidem hic amplius nō habeo locū & uos desidero, igitur nō indilatè proficiscar Hierusalem, ut inde ueniam ad uos. Proficiscar ministrare sanctis, qui rerum suarum uenditarū pretia posuerunt ad pedes apostolorum. Et habeo quod illis ministrē, quia probauerunt, id est, probum iudicauerūt, Macedonia & Achaia, id est, Macedones & Achaici, collationem aliquam facere. Non ego coegi, sed ipsi probauerunt facere aliquam collationem pecuniæ in pauperes sanctorū, id est, in illos sanctorū qui sunt pauperes in Hierusalem. Non enim omnes sunt pauperes, sed illi qui omnia uendiderunt, & ad pedes apostolorum (ut diximus) pretium posuerunt. Hic subtiliter & uerecunde, dū laudat Græcos, hortatur Romanos. facilius.n. deuotæ mentes, ad bene agendum exemplis quàm sermonibus inuitātur. Et qui per misericordiam dei uiuunt, misericordes debent esse confratribus. Probauerunt, inquam, facere rerum suarū collationē quam sanctis egentibus mittant, quia placuit eis hoc facere, & merito placuit, quia debitores sunt eorum. Similiter & Romani sunt debitores eorū. Adeo uult Apostolus esse misericordes, ut & hoc deberi dicat ab eo, qui misericordiā expectat. Debitores sunt. Nam si gentiles facti sunt participes spiritalium eorum, id est, spiritalium bonorū quæ habent Hebræi, qui prędicatores eis miserunt, debent ipsi gentiles ministrare eis in carnalibus bonis. Isti se totos dederant diuinis obsequijs, nihil mundanum curantes, & exemplum bonæ conuersationis dabant credentibus. Ideoq; gentiles qui non poterant omnia quæ mundi sunt relinquere, constituit illis Apostolus tanquam stipēdiarios prouinciales, ut ex rebus suis uictum eis ministrarent. Et quia illis hoc placuit, igitur cum ego consummauero hoc ministerium, & assignauero, id est sub signo uniuscuiusque ecclesiæ uel regionis tradidero eis fructum hunc ex bona arbore natum, proficiscar per uos in Hispaniam, & ideo interim uos corrigite. per uos transibo, nec inutiliter, sed scio, id est, certus sum, quoniam ueniens ad uos, ueniam in abundantia benedictionis Christi, id est, multum uobis prodero. Hoc non nisi per spiritum prophetiæ pollicetur. Supra hominem nanque est scire de futuris, quòd non solum in benedictione Christi, sed & in abundantia benedictionis uēturus sit ad eos, ubi & uenientis gratia, & suscipientium merita pariter designātur.

Act. 4.

B

Obsecro igitur uos fratres per dominum nostrum Iesum Christum & per charitatem spiritus sancti, ut adiuuetis me in orationibus uestris ad deum, ut liberer ab infidelibus, qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalem sanctis ut ueniam ad uos in gaudio per uoluntatem dei, & refrigerer uobiscum.

Quandoquidem iturus sum Hierusalem, ac deinde ad uos migraturus, igitur obsecro uos fratres, ut si me uultis uidere, impetretis orando ut possim liberatus ad uos uenire. Obsecro uos per dominum nostrum Iesum Christum & per charitatem spiritus sancti, id est, quam spiritus sanctus dat, ut si dominum Iesum diligitis, & si in uobis est charitas quam spiritus sanctus facit, adiuuetis me in orationibus uestris ad deum, ut quod ego solus obtinere nequeo, uestris adiutus orationibus obtineam. Multi enim in unum dum congregantur unanimes, fiunt magni, & multorum preces impossibile est ut non impetrēt. Adiuuetis me ut liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa, ne me diutius teneāt et sa

C lutem uestram aliorumq́; retardent, nec uictum quem sanctis desero, tollant. Orate ut liberer ab his incredulis, ut *oblatio obsequij mei*, id est, mihi iuncti, *fiat accepta*, id est, sufficiens, non diminuta, *sanctis in Hierusalem*. Vel accepta, grata & placens eis, ut intelligētes charitatem meam erga se, mecum unanimes gratias agāt. Magnus enim mihi pfectus erit, si meo ministerio lætificati, deum laudauerint. Orate ut hæc ita compleam, sicq́; uenire possim *ad uos in gaudio* futuri profectus uestri, *per uoluntatem dei, & refrigerer uobiscum*, id est, requiescam in pace & concordia uestra. Non enim refrigerium habeo in uobis, si dissidentes fueritis. Licet per prophetiam dixisset superius, quia ueniens ad uos, in abundantia benedictionis Christi ueniam, nihilominus tamen sciebat etiam in his quæ manifeste futura cognouerat, orationem esse necessariam. Quæ utique nisi fuisset adhibita, sequeretur sine dubio non impleri quæ fuerant

Nota. prophetata. Quis ergo est qui hæc legens uel audiens quod Paulus deprecetur eos qui Romæ sunt orare pro se, contemnat orationes ecclesię postulare, etiam si inferiores meritis esse uideantur hi, à quibus oratio postulatur? Ecce enim Paulus apostolicis præditus meritis, discipulos humiliter hortatur ut orent pro se. Notandum etiam quia sunt nonnulli qui dicunt. Quare laboremus bonis operibus ad uitam peruenire? Nam si prædestinati sumus, sine dubio ad eam perueniemus. Quorum errorē destituit, dum Romanos hortatur ut orēt impleri ea, quæ ipse per spiritum prophætiæ futura prædixerat. Deus enim multa sic prædestinauit futura, ut sancti ea cum labore obtineant: & ideo qui laborare neglexerit, non apprehendet illa. Videamus quàm ualidis, quamq́; religiosis sacramentis sem- D per astringat. Obsecro, inquit, per dominum nostrum Iesum Christū, & per charitatem spiritus sancti, ut adiuuetis me in orationibus uestris ad deum, ut liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa. Non tamen paci metuit ab incredulis ea pro Christo, quæ ad apostolatus eius gloriā pertinent, sed impediri ueretur, ne diutius obstaculis retentus uel minus gratum exhibeat sanctis ministerium, uel desiderium eius quod erga Romanos habet uisendos, diu tius differatur. Si enim hæc ita gesserit, tunc pro bene gestis gaudens rebus, cito ueniet ad eos per uoluntatem dei, & refrigerabitur cum eis, id est, requiescet in charitate & bonis operibus eorum. Ibi enim refrigeriū habet Apostolus, ubi requiescit spiritus sanctus.

Deus autem pacis sit cum omnibus uobis, Amen.

Ego, inquit, cito uenire cupio. Sed siue cito, siue tarde uenero, *deus pacis sit cum omnibus uobis, Amen*: qui uos omnes in pace custodiat, id est, Christus qui se usq́; in finem seculi cum suis futurum promisit. Pulchre autem in pace finiuit, duobus populis in concordiam reuocatis, ostendens quia non nisi in pacificis deus pacis inhabitat. Ex hoc autem loco incipit multos proponere, quibus Romani debeant credere. Nam subdit:

CAPVT XVI.

Commendo autem uobis sororem nostram Phœben, quæ est in ministerio ecclesiæ quæ est Cenchreis, ut eam suscipiatis digne in domino sanctis, & assistatis ei in quocunque negotio uestri indiguerit. Etenim ipsa quoque astitit multis & mihi ipsi.

Cenchreæ dicit̄ locus Corintho uicinus. i. portus Corinthi. Phœbe aūt & nobilissima & ditissima mulier erat, quæ ecclesiam in loco Cen

A chreis sua substantia sustentabat. Et tunc tēporis pro aliquo negocio Romam profecta est, & ideo eam Romanis cōmendat apostolus ut suscipiant eam digne sanctis, ut dignum est sanctos suscipi, & per eam fortasse misit hanc epistolam. Docet etiā fœminas locus iste apostolica authoritate in ministerio ecclesiæ cōstitui, in quo positam Phœben apostolus nunc magna laude cōmendat, enumerans etiam gesta eius præclara, et dicens quia in tātum omnibus astitit &, in necessitatibus præsto fuit, ut etiam mihi ipsi in necessitatibus meis apostolicis deuotione mentis astiterit. Ostendit etiam quia hi qui bono operi in ecclesiis dāt operam, uicem recipere debent à fratribus & honorem, ut in quibuscunqꝫ necesse fuerit, siue spiritalibus, siue etiā carnalibus officijs, adiuuentur: & honorifice habeantur.

Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo, qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt, quibus non solus ego gratias ago, & cunctæ ecclesiæ gentium, & domesticam eorum ecclesiam.

Act. 18. Prisca, quæ in actibus apostolorū Priscilla nominatur, uxor erat Aquilæ. De his.n. dicit Lucas: Egressus ab Athenis Paulus uenit Corinthū: Et inuenit quendam Iudæum nomine Aquilam, Ponticum genere, q̄ nuper uenerat ab Italia, et Priscillā uxorem eius, eo φ præcepisset Claudius discedere omnes Iudæos a Roma, accessit ad eos. Et quia eiusdem erat artis, manebat apud eos, & operabatur. Erat autem scenofactoriæ artis .i. artifices tabernaculorum, uidelicet sutores. Creditur autem φ quia illo tēpore pulsis ex urbe Iudæis per præceptum Cæsaris Corinthum uenerant, rursum mitigata principis sæuitia, Romam regressi essent qū Paulus hanc misit epistolā. Hi ergo *adiutores eius in Christo*.i. in Christi prædicatione, quia recte crediderant, & apostolici laboris se socios fecerāt, ut et ipsi hortarentur cæteros ad fidē rectam. denicꝫ Apollo quāuis exercitatus esset in scripturis, ab his tamē in uia domini diligentius est instructus. Quos et apparet Iudæorum in insidijs, Paulo periclitante, semetipsos subiecisse, ut ille liber abscederet. Et hanc eorum laudem ipse non silet, sed omnibus eam ecclesiis admirandam tradit. *Supposuerunt*, inquit *pro anima mea ceruices suas, quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ ecclesiæ gentium.* Merito.n. gentiū ecclesiæ his gratias agebant, qui seipsos morti obtulerant, ut doctor gentium liber euaderet, et ad opus prædicationis excurreret. Vnde Romani eis obedire debēt, qa pro exhortatione ad confirmationē eorum Romam reuersi sunt. Hos, inquit salutate, *& domesticam eorum ecclesiam*, id est, familiam ipsorum, quia sanctitatem eorum imitatur.

Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus ecclesiæ Asiæ in Christo Iesu.

Iste primus omnium ex Asia credidisse intelligitur, & ad Romanorū confirmationem uenisse Romā. Sic & alij quos salutat Apostolus, intelliguntur illuc uenisse pro fratrum ædificatione.

Salutate Mariam, quæ multum laborauit in uobis

Et hæc pro utilitate ecclesiæ non exiguum, sed multum & magnum laborem instituit.

Salutate Andronicum & Iuniam cognatos et concaptiuos meos, qui sunt nobiles in apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo Iesu.

Hi secundum carnem cognati fuerunt Pauli, & cum eo causa fidei captiuitatem pertulerunt. De quibus & hoc fortasse potest intelligi, quòd ex septuaginta duobus discipulis domini fuerint, qui & apostoli iure nominantur. Ideo *nobiles* dicuntur *in apostolis* .i. in illis septuaginta duobus,

A *qui & ante* Paulum *fuerunt in Christo .i.* in Christi fide. Vel ipsi duo fuerunt ante eum in Christo, qa secuti sunt priores apostolos, et ideo nobiles in apostolis dicuntur, id est, inter prædicatores, qui discipuli erant apostolorum.

Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in domino.

Quamuis nihil egregium præ cæteris huic uideatur ascribi, tamē hoc ipsum quod dilectissimus est Apostolo, manifestat eum laudabilem et salutatione dignum esse.

Salutate Vrbanum adiutorem nostrū in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum.

Et istos salutatione dignos cęteris coniungit, sed Vrbanū in laude præfert. Illum .n. *adiutorem* apostolorum *in Christo*.i.participem apostolici operis: Stachyn uero *dilectum suum* i. amicum ꝓprium, etsi nō adiutorē dicit.

Salutate Apellen probum in Christo.

Hic etsi non specialis amicus erat apostoli uel particeps apostolici operis, tamen per tentationes inuentus est fidelis in Christo. Intelligitur .n. per multas tribulationes patienter & fortiter sustentatus transisse, & ideo probus ab apostolo pronunciari, iuxta quod superius ait, quia tri-

Roma. 5. bulatio patientiam operatur, patien

Iacob. 1. tia autem probationem.

Salutate eos, qui sunt ex Aristobuli domo.

Aristobolus fuisse cōgregator fratrum in Christo intelligitur. Cuius factum sic probat apostolus, ut eos quos ille congregabat, dignos salutatione sua designaret.

Salutate Herodionem cognatum meum.

Hic tantum cognatus apostoli dicitur: nullum eius euidenter meritū ostenditur, nisi ꝙ religiosus in Christo fuisse declaratur, cum ab apostolo salutatur.

Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Christo.

Narcissus dicitur fuisse presbiter, qui peregrinando confirmabat fra- B tres exhortationibus. Et qa præsens tunc nō erat, suos apostolus salutat. Quia uero non omnium illorum merita nouerat, discernit qui sunt in domino .i. eos, qui digni sunt salutatione mea propter meritum quod habent in domino.

Salutate Tryphanam & Tryphosam, quæ laborant in domino.

Labor istarum non pro hoc mundo fiebat, nec pro uita præsenti, sed pro spe quam habebant in domino. Intelligūtur autem in ministerio sanctorum laborasse.

Salutate Persidem charissimam, quæ multum laborauit in domino.

Hęc longe præfertur istis duabus, quia & charissima dicitur, & nō solum laborasse, sed & multum laborasse in domino asseritur.

Salutate Rufum electum in domino, & matrem eius & meam.

Hunc (credo) sciebat apostolus esse de numero non multorum qui uocati sunt, sed paucorū q electi sunt. Matth. 20

Vel electus .i. promotus erat ad ecclesiasticas res agendas, ut in aliquo gradu honoris ꝑesset. Cuius & mater tantum meritum habuit, ut etiā apostolus suam hanc nominauerit matrem, unumq́ cū eo partitus sit matris affectum, sicut Ioannes cum Christo. Eadem .n. fœmina & Rufi Ioan. 19. mater erat secundum carnē, et Pauli secundum charitatem ac beneficentiam. Vel fortasse carnalis mater apostoli erat tunc Romę degens cū ista.

Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen, et qui cum eis sunt fratres.

Isti quos nominat, intelligūtur simul habitasse, & in christiana amicitia unanimes fuisse, atq; famosi in religione, & secū alios fratres habuisse, qui non tanti meriti erant uel tantæ famæ. Puto autem ꝙ Hermas iste scriptor sit libelli illius, qui pastoris appellatur.

A *Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympiadem, et omnes qui cum eis sunt, sanctos.*

Et hi simul unanimes erant, et qui nominatim exprimuntur, maiores fuisse designantur. Omnes autem quos hucusque salutauit, intelliguntur praeclari fuisse fide & meritis, ut eos iure deberent honorare Romani, et credere uerbis eorum.

Salutate inuicem in osculo sancto.

Vos ipsos *inuicem salutate in osculo*, nō ficto, non subdolo, non libidinoso, sed *sancto*, religioso et casto. In osculo sancto. i. in pace Christi uos salutate, ut non simulata uel carnalia, sed religiosa sint oscula uestra. Ex hoc pcepto & aliis similibus, mos ecclesiae traditus est, ut post orationē osculo se inuicem suscipiant fratres.

Salutant uos omnes ecclesiae Christi.

Psal. 25. Per hoc dictum intelligitur ecclesias posse dici, quae nō sunt Christi. Vnde Psalmista: Odiui ecclesiā malignātium. Omnium autem illorum locorum ecclesias dicit Romanos salutare, ut crescāt in fide & religione.

Rogo autem uos fratres, ut obseruetis eos qui dissensiones & offendicula, praeter doctrinā quā didicistis, faciunt, & declinate ab illis. Huiusmodi enim Christo domino non seruiunt, sed suo Philip. 3. *uentri, & per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.*

Nunc monet apostolus ut sup omnia caueāt à pseudo apostolis. Quasi dicat: Eos quos praemisi, salutate & imitamini, sed hos notate & uitate. Iussi ut illos salutetis, sed rogo ut istos caueatis. *Rogo uos ô fratres* filii matris ecclesiae, *ut obseruetis* .i. discernatis & notetis *eos qui faciunt dissensiones* .i. mētium & sensuum discordias, *& offendicula*. i. fratrum inuicem offensiones, ut alius offendat alium. Vel offendicula. i. culparum praecipitia praeparant, ut incautos ruere in opera nequitiae faciant. Et haec agunt *praeter doctrinam quam* uos à bonis praedicatoribus B *didicistis*, qm̄ talia opera transgressiones sunt sanctae doctrinae quā accepistis. Idcirco obseruate eos *& declinate ab illis*. Et quare? qa *huiusmodi* homines in subdola pdicatione quā faciunt, *non Christo, sed uentri suo seruiunt*: qm̄ non amore audientium praedicāt, sed intētione accipiēdi ab eis cibos. *& per dulces sermones*, quibus uenenum nequitiae suae dulciter infundūt *& per benedictiones* fallaces *seducunt corda innocentium*. Hoc. n. est proprium haereticorum, & eorum qui decipiunt audiētes, ut dulciter eis loquantur. Semp insidiosa, callida, blāda est adulatio: pulchreque adulator apud philosophos definitur blādus inimicus. Pos sunt dulces eorum sermones ītelligi peccatorum allegationes, dū dicunt ea non esse grauia, & securitatē peccandi praebent stultis, promittentes eis impunitatē ex dei misericordia, crebroque benedictiones illis dant, ut sancti eis appareant. Sicque seducunt .i. seorsum à uia rectitudinis ducunt corda innocentium. i. simplicium caueie nescientium. Non. n. Romanis tantum qui tunc in carne erant, sed magis omnibus ubique fidelibus usque in finē seculi iubet apostolus, ut diligentius considerent & perspiciant, qui sint qui dissensiones & offendicula in ecclesiis generant. Dicit nanque dissensiones et offendicula cōmouere, praeter Christi doctrinā esse quam didicimus. Et ideo alienus à nobis sit, nec omnino recipiatur īter nos, quisquis certamina cōmouet, quisquis seruit iurgiis, qsquis lites excitat & studia contentionis exercet. Qui. n tales sunt Christo domino, qui est pax nostra, non seruiunt, sed uentri suo potius obsequuntur. Cur n. iurgia & lites in ecclesiis suscitētur, spiritus sanctus per apostolum nunc indicat. Ventris ingt, gratia. i. quęstus & cupiditaris. Vnde et nonnulli circumeunt domos, loquē

C tes ad gratiam cum omni deceptione adulationis, nõ ut uerbo Dei ædificent animas ad uirtutes, sed ut per adulationes dulcesq; sermones perimant, ut etiam proficere hortentur in uitijs, laudantes & benedicentes ea quæ correctione sunt digna.

Vestra enim obediẽtia in omnem locum diuulgata est. Gaudeo igitur in uobis, sed uolo uos sapientes esse in bono, & simplices in malo. Matth.10.

Ideo, inquit, uos moneo ut uitetis deceptores, quia nõ solum fides, sed *& obedientia uestra*, ubiq; audita est, q̃m estis in capite mundi: & sic exemplo uestro iam alij corrũpi possent, si essetis seducti. Vel rogo ut eos uitetis, quia leuiter obeditis, sicut ubique iam diuulgatum est. Subtiliter indiscretam & facilem eorũ obediẽtiam, nõ in omni re laudat, sed diuulgatam dicit. Et ne eos rursum inobedientes efficeret, sic hoc apertius corrigeret, addidit: *Gaudeo igitur in uobis.* quasi dicat: Facile obeditis, & hoc bonũ est, atq; hinc gaudeo, quia sic obeditis. *Sed tamẽ uolo uos sapientes esse in bono & simplices in malo*, id est, uolo ut sitis sapientes in bono discernendo & sine aliqua parte mali, ut sapienter discernatis quibus bonum obedientiæ præbere debeatis, ne si incautẽ puersis obedientes fueritis, bono uestro se misceat malum duplicitatis. Non enim simplex, sed duplex erit quod egeritis, si & propter obedientiam bonum fuerit, & propter indiscretionem malum. Simplices sitis in malo, id est, sine aliqua plicatione hoc est, sine aliqua admistione uel associatione sitis, ne bono uestro se malum aliquod adiungat. Sapientes etiam in bono estote, ut bonum sapienter & cautẽ faciatis. Simplicitati enim adiungere prudentiam debetis, quatenus sic securitatem de simplicitate possideatis, ut circũspectionem prudentiæ non omittatis. Simplicitas.n.et ignorantiam quandam significat, ut sitis in malo simplices, id est, nescij, uidelicet malum nescientes per actionem.

D

Deus autem pacis conterat satanam sub pedibus uestris uelociter.

Volo ut sitis sapientes ad cauendum malum, sed *deus pacis* largitor & amator *conterat uelociter satanam*.i.oẽm q uobis aduersatur in uia dei. Satanas.n. aduersarius interpretatur. Quo nomine hostis antiquus designatur, uel quilibet puersus, q sanctis ad deũ tendentibus contraria molitur. Sed deus pacis eum cito conterat *sub pedibus* eorum, ut suggestio antiqui aduersarij, mox ut mentem ipsorũ pulsauerit, conculcetur & conteratur, atq; in nihilum redigatur, & omnis pseudoprędicator uel quilibet pacis dissipator, cito conteratur aut de mundo tollatur. Satanam sub pedibus ecclesiæ deus pacis contriuit, quia membra eius, in quibus ecclesiam persequebatur, ad fidem conuertens, ipsi ecclesiæ subiugauit.

Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum Amen.

Vt satanas cõteratur, gratia Christi sit uobiscum custodiens uos & adiuuans.

Salutat uos Timotheus adiutor meus, & Lucius & Iason & Sosipater, cognati mei. Saluto uos ego Tertius, qui scripsi hanc epistolam in domino.

Timotheus consors laborum apostoli fuit, qui multo tempore cum eo ad prædicandum perrexit, & tandẽ episcopus ab eo factus, magna solicitudine gubernabat ecclesiam. Sed de Lucio scriptum est, quia erant in ecclesia quæ erat Antiochiæ, prophetæ & doctores, in quibus Barnabas & Simeon qui uocabitur Niger, & Lucius Cyrenensis: Iason uero ille est Thessalonicensis, qui in Actibus apostolorũ legitur, & Sosipater Berrhoensis. Hi inquit, uos salutãt. Ac si diceret: His estis curæ. Et ego qui scripsi Actuũ 13. Actuũ 21. Actuũ. 20

A scripsi epistolam, saluto uos in domino, Tertius nomine, nō numero, ut Timotheus qui specialis adiutor designatur, primus intelligatur: deinde Lucius & Iason & Sosipater (quasi unus accipiatur) secundus, sicq́ scriptor epistolæ tertius. Vel post Iasonem & Sosipatrem tertius, qui uidelicet scriptor uel ipse apostolus est intelligendus: uel ut alijs uisum est, notarius apostoli. Nam melius est, ut tertius intelligatur nomen proprium, quia Tertius interpretatur adiungens, id est, applicans se.

Salutat uos Gaius hospes meus, & uniuersa ecclesia. Salutat uos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus frater.

1. Cor. 1. Ex his uerbis apparet epistolā de Corintho scriptam. De hoc. n. Gaio dicit Corinthijs: Gratias ago Deo
2. Timo. 4 meo, quia neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaiū. Et de Erasto scribit ad Timotheum: Erastus remansit Corinthi. Videtur autem iudicari de Gaio, q̄m hospitalis fuerit, ut non solum Paulum ac singulos quosq; aduētantes Corinthū hospitio receperit, sed & ecclesię uniuersæ in domo sua conuenticulū præbuerit. Hoc .n. patēter innuere uidetur apostolus, q cum dixisset, *Salutat uos Gaius hospes meus*, mox addidit *et uniuersa ecclesia*. Illa uidelicet Chorinthiorum ecclesia, quæ apud Gaiū conue
3. Ioan. 1. niebat. Nam et Ioannes cuidā Gaio scribit, qui forsitan iste est, laudans eum quia fratribus ministrabat. Erastus autē ab arca dicitur arcarius, q̄a dispēsator ciuitatis erat quasi curator, quia dictāte iustitia ciuitatem gubernabat maxime in moderādis pretijs. Ad laudem ecclesiæ Corinthiorum scribitur de isto Romanis, q̄ is qui princeps erat ciuitatis, non erubesceret in Christum credere crucifixum, & credentibus in eum salutationem dirigere. Hos omnes Apostolus enumerat nominatim in salutatione Romanorum, ut scirent quales & quanti uiri congauderent bono incepto eorum.

Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis, Amen.

Tot & tanti salutationem uobis mandant, sed gratia Christi uobiscū maneat. Hoc paulo ante dixerat, sed præ nimietate æstuantis amoris repetit quod ualde exoptat.

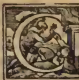
Ei autem qui potens est uos confirmare iuxta euangelium meum & prædicationem Iesu Christi, secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti, quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum, secundum præceptum æterni Dei ad obeditionem fidei in cunctis gentibus cogniti, soli sapienti Deo per Iesum Christum, cui honor est, & gloria in secula seculorum, Amen.

Ego uos in hac epistola sic instruxi & monui, sed ei qui potēs est uos confirmare, soli sapienti Deo sit honor & gloria in secula seculorū. deo à quo sunt omnia, dat gloriā, ut cœptum Romanorum (quia potēs est) dignetur complere, confirmando in fide & charitate animos eorum, in quo epistolæ summa notatur. Ei sit gloria *qui potens est uos confirmare iuxta euangelium meum & prædicationem Iesu Christi*. i. qui potest uos ad tantam perfectionem ducere, quantam ego euangelizo: & quantam Christus prædicauit & prædicando instituit. Quod euangelium & quæ prædicatio fit *secundum reuelationem mysterij*. i. scd̄m quod reuelatum est de occulto Dei consilio ipsum mysterium incarnationis Christi. mysterij dico, *taciti æternis temporibus*. i. spatijs quæ fuerunt ante mūdi constitutionem, quia soli Deo notum erat quòd unigenitus patris humanitatem pro hominū salute esset assumpturus. Sed & facto iam mundo tacitum est hoc mysterium Christi incarnationis & humanæ reparationis, q̄a licet aliquatenus esset antiquis patribus notum, nulli tamen eorum plenarie fuit cognitum. Quod

C *nunc patefactum est per scripturas prophetarum*, id est, aduētu Christi reuelatum est, scripturis prophetarum ab eo refera tis, quæ testimonium dant huic prædicationi. Patefactum est *secundum præceptum æterni Dei*. i. secundum quod præcepit deus, qui hoc ab æterno ordinauerat. Et est patefactum *ad obedientionem fidei in cunctis gentibus*. i. ad hoc manifestum est nunc in uniuersis nationibus, ut omnes obediant fidei bene operando. Mysterij dico olim taciti aliis, sed *cogniti soli sapienti Deo*: quia etsi sit hominibus modo reuelatum, tamen soli Deo cognitum est, qui solus nouit cur ita factum est. In quo reprimit apostolus inquisitores, qui quærunt cur distulit Deus tantum, cur tot gentes perire permisit. Solus autem sapiens Deus, pater & filius & spiritussanctus, qm̄ trinitas unus Deus est. Qui ppterea solus sapiens dicitur recte, quoniam solus secundum sapientiam suam & substantiam sapiens est, non secundum accidentem uel accedentem participationem sapientiæ, sicut sapiens est rationalis quæcunque creatura. Trinitas, inquam, est solus sapiēs deus, qui omnino nec potuit unquā esse insipiens, nec poterit, non per gratiā particeps sapientiæ, sed sapiens imo bilitate naturæ. Soli igitur sapienti Deo gloria sit *per Christum Iesum*, hoc
Matth.28, est, clara cum laude notitia, qa inno
Marc.16. tuit gentibus Deus trinitas. Ideo p Iesum Christum, quia ut alia taceā, ipse præcipit baptizari omnes gentes in nomine patris & filij & spiritussancti, ubi præcipue cōmendata est huius īdiuiduæ gloria trinitatis. Quòd uero additum est, cui, ut diceretur, cui gloria, cum sufficeret, si dictum esset, ei autem gloria, inusitatā nostræ linguæ locutionem indicat, non sensum quem requiramus, uel de quo ambigamus, insinuat. Quid sensui deperit, si dicamus, & gloria cui per Iesum Christum gloria? hoc D nāq; est, ei per Iesum Christum cui gloria, quod est, cui per Iesum Christum gloria. Sed alter horū inusitatus, alter usitatus ordo uerborū. Vel dictum est, ei gloria cui per Iesum Christum gloria, siue ei gloria, per Iesum Christum, cui gloria, ut intelligeremus eum qui in seipso semp gloriosus est, per incarnationem & resurrectionē Christi apud homines glorificari. Vel ei qui potens est uos confirmare. i. trinitati, sit gloria p Iesum Christum *cui* Iesu Christo & secundum humanitatem *est honor & gloria*, sicut in psalmo canitur, Gloria Psal.8. et honore coronasti eum. Quod subiunxit, *in secula seculorum*, moris est scripturæ diuinæ, īmensitatem per hoc temporū designare. Vel in secula seculorum, in æterna secula, quæ digniora erūt labētibus seculis, sicut sancta sanctorum & cantica canticorum præstātiora sunt cæteris sanctis & canticis: uel sicut rex regū & dominus dominorum cæteris regibus & dominis est præstātior. *Amen* autem, quod intepretatur uere uel fideliter, quasi ad confirmationē omnium quæ superius scripta sunt, in fine posuit, per quod uernaculo Hebræorum sermone uera & fidelia esse, quæ sunt scripta, signaret.

PRIMA AD CORINTHIOS

Argumentum.

Orinthus est ciuitas metropolis, caput Achaiæ, decus Græciæ. Ad quam Paulus ueniēs, multos ciuium conuer Act.18. tit ad fidem. Vbi & dominus ei nocte per uisionem dixit. Noli timere, sed loquere, et ne taceas. Propter qđ ego sum tecum, & nemo apponetur tibi, ut noceat te, qm̄ popul⁹ est mihi multus in hac ciuitate. Sedit ergo

A annum & sex menses docens apud eos uerbum domini. Post cuius abscessum, subuersi sunt quidam eorũ à pseudoapostolis, quidam etiam à mundanæ eloquentiæ sectatoribus, nonnulli uero Iudaicis traditionib⁹ deprauati. Quidam etiam eorum attendẽtes dignitatem personarum in baptismo, putabant quod plus gratiæ & remissionis peccatorum accepissent, si à dignioribus & sanctioribus uiris baptizati fuissent. Et per hoc se aliis præferre uolebant, qui tã dignos baptizatores non habuerãt. Multaq; alia in eis erant schismata & uitia. A quibus omnibus intẽdit apostolus eos corrigere, & modum illos christianæ cõuersationis docere, scribens ab Epheso. Hæc epistola post illam ad Romanos iure locata est, licet ante illam scripta sit, q̃a q̃squis in fide iã instructus est, de qua cum Romanis agitur, debet consequenter à subrepentibus uitiis corrigi, & in uirtutibus plenius informari, sicut nunc corriguntur & instruũtur Corinthii. Ob hoc etiam posita est hæc post illã, q̃m in materia quãdam habet affinitatem cum illa. Vt enim illi de meritis suorum antecessorum gloriabantur, & suam saluationem non gratiæ deputabant, sed quidam legis obseruationibus, quidam uero facultati ingenii & libertati arbitrii: sic & isti de sanctitate suorum baptizatorum gloriantes, et q̃cquid boni habebant illis adscribentes, alii aliis præferri uolebant. Sed ueniamus ad literam.

CAPVT I.

Paulus uocatus apostolus Christi Iesu per uoluntatem Dei, & Sosthenes frater, ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, uocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum & nostro, gratia nobis & pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo.

Paulus interpretatur mirabilis. Et uerè mirabilis doctor, cui nullus cõ B parari põt in scientia: mirabilis operarius, qui plus omnib⁹ laborauit. Hoc ergo nomine iam reddit attonitos auditores suos, & tãti nominis authoritate comprimit, ne uerbis sequentibus audeant cõtradicere, uel inobedientes existere. Qui & uocatum se dicit, ut maioris appareat authoritatis: quia non sicut cæteri ab hominibus est ad fidẽ uocatus, sed Act. 9. à Christo ipso de cœlo. Qui etiã *apostolus*, i. missus *Iesu Christi* à quo audiuit: Vade, ego longe ad gentes mittã Act. 22. te. Apostolus Iesu Christi est *per uoluntatem Dei*, i. à Christo missus ad gẽtes per uoluntatem patris. Per quod tãgit etiam illos, quos neq; Christus miserat, neq; per uoluntatem Dei p̃dicabant. Paulus talis et tantus scribit Corinthiis, *& Sosthenes frater*. Etiã istum adiungit ad confirmationem omnium quæ scribit, quia magnæ erat apud eos authoritatis, utpote q̃ princeps ibi synagogæ fuerat, & ad fidem conuersus, multas à Iudæis p̃secutiones ante tribunal Gallionis Act. 18 procõsulis uiriliter sustinuerat. Paulus & Sosthenes scribunt *ecclesiæ* non baptizantium, sed *Dei quæ est Corinthi*. Ideo scribit ecclesiæ, quia adhuc singulis ecclesiis rectores non erant cõstituti. Paulus ecclesiæ Dei, uidelicet *sanctificatis*, i. baptismo regeneratis *in Christo Iesu*, i. in figuratione mortis et resurrectionis Christi Iesu. Sanctificatis in Christo, nõ in Petro uel Paulo, uel alio quolibet baptizatore, q̃a Christus sanctificationem istã æqualiter operatur per omnes suos ministros, et ideo nulli gloriãdum est in meritis sui baptizatoris. Ecclesiæ se dixit scribere, et addidit sanctificatis in Christo, ut ostenderet omnem ecclesiam sanctificatam fuisse in Christo, sed quosdam illorum post male cœpisse conuersari. Scribit etiam *uocatis*, prædicatione euangelica, & *san-*

C ctis bona conuersatione sua. Vel uocatis sanctis.i.uocatis ad hoc ut sint sancti,hoc est,ut nō recedant à regula sanctitatis, declinātes in aliquem errorem uel in malam actionem:uel etiam uocatis ab æterno diuinitus, id est,prædestinatis ante mundi constitutionem,& sanctis in tēpore conuersationis suæ. His scribit Paulus *cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi,in omni loco ipsorum & nostro* .i. conuersis ad fidem Iudæis iungit et
Ioan.4. gētes:quia salus ex Iudæis est, ut in omni loco,ubi gentes quę inuocant nomen domini, & ubi tales Iudæi sunt,similiter sint omnes unum.Vel ita potius Corinthijs scribit, cū omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi,in omni loco ipsorum Corinthiorū .i. subiecto eis, hoc est,cum oībus suffraganeis Corinthi,cum omnibus qui sunt subiecti Corintho ut metropolitanæ ciuitati.Cum omnibus qui Deum inuocant in omni loco ipsorū Corinthiorum.i.famulante illis,et nostro i.ad nos similiter pertinēte,sicut ad eos. De nostro nanq; apostolatu sunt illi qui sunt in locis Corintho subiectis,& ideo scribimus eis sicut Corinthijs.Deum aūt inuocat,qui suis precibus nihil aliud ab eo q̃ ipsum Deum quærit. Qui.n. inuocat Deū ut diues fiat,Deum non inuocat,sed illud qd'uult ad se uenire. Quid.n. est inuocare,nisi in se uocare? Nā cū dicis Deo,da mihi diuitias,non uis ut Deus ipse in te ueniat, sed uis ut diuitiæ ueniant ad te. Quod uis ut ad te ueniat, hoc inuocas. Si autem Deum inuocares, ipse ad te ueniret, ipsum haberes diuitias. Ergo illi q propter secularia cōmoda,qui propter terrenam felicitatem inuocant Deum,non inuocant deum. Sed illi inuocant Deum,illi inuocant nomē domini,qui nihil ab eo quęrunt nisi ipsum,qui hoc ab eo piè postulant, ut ipse dignetur in eos uenire, & in D eis habitare,eos q; templum suæ gloriæ facere. Meritoq; tales ubicunq; maneant,sociantur illis quibus scribit Apostolus. Quos simul omnes salutat,dicens: *Gratia uobis* sit,qua uobis peccata remittantur & uirtutes conseruentur, Gratia lapsis ut resurgant,stantibus ut maneant. *Et pax* sit uobis,qua reconcilientur Deo, qui per peccata eius facti sunt inimici:et qua stabiliter ei inhæreant, qui non recesserunt ab eius amore. Quæ .s. gratia & pax sit uobis,non à baptizatoribus uestris,uel ab alijs hominibus,sed *à Deo patre nostro*, qui nos in filios adoptare dignatus est. *& à domino Iesu Christo*.i.saluatore, rege, domino nostro.i.qui de potestate satanæ nos eripuit,& suo dominio nos mācipauit.Serui nāq; eius sumus, licet pater eius nos in filios adoptauerit: quia ipse est filius per naturam,nos per gratiam:ille creator,nos creatura:ille sine pctō,nos liberati à pctō.

Gratias ago deo meo semper pro uobis in gratia Dei, quæ data est uobis in Christo Iesu, quia in omnibus diuites facti estis in illo, in omni uerbo et in omni scientia,sicut testimonium Christi confirmatum est in uobis,ita ut nihil uobis desit in ulla gratia,expectantibus reuelationem domini nostri Iesu Christi, qui & confirmabit uos usque in finem sine crimine, in die aduentus domini nostri Iesu Christi, Fidelis Deus, per quem uocati estis in societatem filij eius Iesu Christi domini nostri.

Hęc epistola cum ad unius scribatur populum ciuitatis pro uarietate habitantium.i.sanctorum & peccatorum,nunc laudat eos,nunc corripit,nunc docet,nunc reprehendit,ut 1.Thes. 5 unusquisq; in ea intelligat,quid pro se,quid aduersum se dicatur:ut cum laudat eos, sciant boni ad se uerba dirigi: & cum reprehendit, sciant q male egerunt,ad se hæc dici. Ecce.n. à perfectis inchoat,quos nulla laude prosequitur,ut postmodū ad infirmos

A mos ueniat, quos reprehēsurus est. Alloquitur primo profectos, ostendendo eos commendatione dignos, ut qui hactenus boni permanserūt, meliores fieri studeant: & cæteri qui in aliquo errore deciderunt, erubescant & conenť ut his similes fiant. *Gratias*, inquit, *ago Deo meo semper pro uobis*. Deo qui omnium est, sed tamen speciali priuilegio sanctitatis, quam mihi contulit, meus est, ago pro uobis semper gratias: quia quicquid boni habetis, ab illo uobis datum esse scio, nō ab hominibus. Gratias ago *in gratia Dei quæ data est uobis*. i. pp gratiā quam deus contulit uobis *in Christo Iesu*, non in Petro uel Paulo. Gratia enim data est in Christo, qa hoc constitutum est à Deo, ut qui credit in Christo, saluus sit sine opere, sola fide, & gratis accipiat remissionem peccatorum. Nec hoc solum isti perceperant, sed & charismata spiritualia fuerant illis multa diuinitus concessa. Vere magna gratia uobis data est in Christo, *quia diuites in illo facti estis in omnibus* donis spiritualibus, ut abūdetis oībos diuitijs spiritualibus. Et suppono partes aliquas diuitiarum, scilicet *in omni uerbo*, id est, in omni genere linguarum, ut Græca & Latina & Hebraica lingua, cęterisq́; linguis omnibus loqui possitis. Vel in omni uerbo. i. in omni modo prædicandi paruulis tenuiter, & mediocribus mediocriter, ac perfectis perfecte, *& in omni scientia*, id est, scripturarū intelligētia, quæ est secundum historialem & mysticū & moralem sensum. Ditati estis in omni uerbo prædicandi & scientia intelligendi, *sicut testimonium Christi*, id est, qđ Christus de semetipso moriendo & resurgendo testatus est, *confirmatum est in uobis* id est in uestra uita, in uestris morib⁹ *Ita* estis donis omnibus ditati, *ut nihil desit uobis in ulla gratia* spiritus sancti, quia pphetiam habetis genera linguarum, uirtutem curationū & cætera charismatum dona. Nihil deest uobis, quod necesse sit habere, quia si non habetis oīa quæ habent apostoli, omnia tamen habetis quæ necesse est ut habeatis. Ita repleti estis, ut nihil uobis desit, uobis dico *expectantibus*, id est cum desiderio præstolantibus & digne paratis excipere *reuelationem domini nostri Iesu Christi*, quando reuelabitur in flāma ignis ad iudicium ueniens, & apparebit omnibus. Hanc reuelationē impij timent & uenire nolunt: pij uero, qui ppter meritum bonæ conuersationis suæ sperant se cum Christo regnaturos, totis desiderijs cupiūt ut reueletur, quia sperant in eius reuelatione ad uisionem gloriæ eius pertingere. Et ideo infatigabiles in bonis operibus perdurantes expectant eam: & cauta circunspectione inuigilant, ne cū uenerit, reprehensibiles in aliquo inueniantur. Sic expectatis reuelationē domini, in qua ipse bonis & malis se in iudicio manifestabit. *Qui* & per auxilium gratiæ suę faciet ut ab hac expectatione non deficiatis, qa *confirmabit uos* in uirtutibus & bonis operibus *usq; in finem*. i. usq; ad obitū uniuscuiusq; uestrum. Confirmabit inquam uos in bonis, *sine crimine*, id est, sine ullo criminali peccato uel animi uel carnis. Nonnulli enim expectant reuelationem domini, quasi de iustitia securi, & tamen in criminibus manēt, id est, in inuidia, detractione, odio, dissensione, & his similibus. Sed uos ab his et talibus īmunes Dei gratia conseruabimini *in die aduentus domini nostri Iesu Christi*. i. ut in illo die sine ullius criminis reatu īueniamini. Qualis. n. quisq; moritur, talis in illo die īuenitur. Et etiā mortis dies est unicuiq; dies aduentus dñi, sicut ipse declarat, dicens: Vigilate qa nescitis qua hora dñs uester uenturus sit. Alacri aīo confisus de B Matth. 24

A spe istorum Apostolus, securus est quia inuiolati usque in diem nouissimum erunt. Qui enim inter tot discrimina sensuum & perturbationes diuersitatum mutari non potuerunt, procul dubio se in sua bonitate permansuros ostendunt. Quos dum laudat Apostolus, cæteros qui errore pseudoapostolorum deprauati fuerant, inuitat. Dum enim istorum fidem & sanctitatem prædicat, illos ad pœnitentiam uocat. Dixi quia uos confirmabit usque in finem. Et uere confirmabit, quia *fidelis*, id est, uerax est in promissis suis *Deus*, quia fideliter reddet quicquid promisit. Promisit salutem æternam & beatam uitam cum angelis sine fine, & hæreditatem immarcessibilem, gloriam sempiternam, dulcedinem uultus sui, domum sanctificationis suæ in cœlis, resurrectionem à mortuis, ubi nullus deinceps moriendi metus erit. Talia promisit, & in horum redditione fidelis erit, quia sine mendacio reddet ea illis quibus promisit. Fidelis Deus *per quem uocati estis*, quia qui auersos uocauit, iam facilius confirmabit. Vocati estis *in societatem* non modo apostolorum uel angelorum, sed etiam *filij eius Iesu Christi domini nostri*. ut sitis participes hæreditatis & gloriæ quam possidet filius eius. Hoc enim dedit uobis esse, quod credidistis, ut quia credidistis Christum esse filium Dei, uos quoque efficeremini filij Dei, mansuri in eadem dignitate in qua manet Christus. Societas enim fraternitatis est Et uos fratres eius & socij facti estis, qui Dei filium firmiter credidistis.

1. Petri. 1.

Hucusque præfatio cum laude. Hinc iam dissensionis causam exequitur, subdendo.

Obsecro autem uos fratres per nomen domini nostri Iesu Christi, ut idipsum dicatis omnes, & non sint in uobis schismata. sitis autem perfecti in eodem sensu & in eadem scientia. Significatum est enim mibi de uobis fratres mei, ab his B *qui sunt Chloes, quia cõtentiones sunt inter uos. Hoc autem dico, quod unusquisque uestrum dicit, Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephæ, ego autem Christi. Diuisus est Christus?*

Si qualiter quid dicatur, & quibus dicatur, nõ uigilanter aspicitur, ualde periculosum est. Verecũdæ etenim mẽtes, siquas fortasse culpas admiserint, leniter arguendæ sunt, quia si asperius increpentur, franguntur potius quam erudiuntur. Quod nũc bene demonstrat Apostolus, qui cum Corinthios cognosceret pro amore personarum in schismate diuisos, eorũ uerecundiæ consulens, locutionem suã eis à gratiarum actione & laudibus incepit. Et quos in omni uerbo et in omni sciẽtia laudauerat, quibus nihil deesse in ulla gratia dixerat, paulisper loquens, & ad increpandum leniter ueniẽs, diuisos erga seipsos reprehẽdit. Et quorum prius salutem narrauerat, postmodum uulnera patefecit. Peritus enim medicus uulnus secare dum uidens, sed ægrum timidũ esse conspiciens, diu palpauit, & subito percussit. Prius blandam manũ laudis posuit, & postmodũ ferrum increpationis fixit. Nisi enim uerecundæ mentes fuerint palpando reprehensæ, ita ut ex alijs rebus audiant quod in consolationem sumant, per increpationem protinus ad desperationem cadunt. Non autem mẽtitus est Apostolus, ut prius eis nihil deesse ĩ omni gratia diceret, quibus post modum dicturus erat unitatem deesse. Sed quia erãt inter eos quidam omni gratia repleti, et erant quidam in personarum fauoribus scissi, cœpit (ut dictũ est) à laudibus perfectorũ, ut modesta inuectione ad reprehensionem pertingeret infirmorum. Et in hoc quoque ad medicinam cordis, à medicina corporis usum traxit. Nã cum feriẽdum uulnus medicus aspicit, prius ea membra quæ circa uulnus sana sunt, palpat, ut post ad ea

A quæ uulnerata sunt, leniter palpando pueniar. Cum ergo Paulus perfectos i Corinthijs laudauit, sana mēbra iuxta uulnus tetigit: cū uero infirmos de diuisione reprehendit, uulnus in corpore pcussit. sed iam uerba eius tractemus. Videtur. n. dicere: Pro pfectis qui in bono pmanserunt, gratias ago: sed *uos fratres* qui se ducti estis & meritis hominum gloriamini, *obsecro per nomen domini nostri Iesu Christi*, qui uos solus redemit, & in cuius nomine baptizati estis, *ut idipsum dicatis omnes*. Idipsum, uidelicet qđ dicunt illi quos laudaui, dicatis omnes uos uno ore, *& non sint in uobis* id est, inter uos uel i cordibus uestris, *schismata*, id est, diuisiones. Hæc schismata intelliguntur aliquorum in fide diuisiones, dum diuersa sentirēt: quia cum deberent omnes dicere se esse Christi, dicebat alius, Ego sum Pauli: alius, Ego sum Petri. Non sint in uobis schismata, sed *sitis perfecti in eodem sensu*, id est, in eadem uoluntate, in qua sunt illi quorum laudem pręmisi: *& in eadem scientia*, id est, in eadem scripturarū intelligētia, in qua sunt illi. Vel idipsum dicatis, id est, unam fidem catholicam omnes pariter loquamini: & non sint in uobis schismata, id est, mētium aut uerborū discissiones, sed sitis perfecti in eodem sensu, quem uobis tradidi de Christo ut omnes perfecte sentiatis in eo solo gloriandum, nō in hominibus: & in eadem scientia, quam uobis de Christo tradidi, ut pfecte sciatis uos eius sanguine redemptos, & in eius nomine per baptismum sanctificatos. Potest sensus ad Christi diuinitatem referri, scientia uero ad humanitatem, ut uos oēs eundem sensum atq; intellectum de eius diuinitate, & eandem scientiam de humanitate firmiter teneatis, quatenus omnes simul idem de diuinitate & humanitate illius credatis. Hæc ideo dico, qa *significatum est mihi de uobis* per lras ô *fratres mei, ab his qui sunt Chloes*, id est, in illo loco qui sic uocatur, *quia contentiones sunt inter uos*. Quamuis auersi fuissent, fratres tn̄ uocat eos Apls, ut per id non dissentirent ab eo, cui cōuentus fratrum qui habitabant Chloes, intimauit quia contentiones essent inter eos, per quas manifestabatur diuersitas mentis eorꝫ de disciplina dominica. Fratres illi significauerunt mihi uestras contentiones. Nec solū illas scio, sed etiam uerba quæ dicitis. Sed *hoc dico quod unusquisq; uestrū dicit*, id est, nullus ex uobis est, qui nō dicat unum horꝫ quæ subijcio. Nam alius quidem dicit, *Ego sum Pauli*: alius autem, *Ego sum Apollo*, id est filius peritissimi doctoris: alius uero, *Ego sum Cephæ*, id est, Petri alius autem qui solus sapit, dicit, *Ego sum Christi*. Sicq; diuisi estis in partes, ac si alij ex uobis essent Pauliani, alij Apollani, alij Petriani, & Alij Christiani. Et ita secundum uos *diuisus est Christus*. Quasi dicatur: Multos facitis Christos, id est, datores gratiarꝫ. Vel q operatur idem in omnibus, diuisus est, dum creditur in isto plus gratiæ operari, in illo minus. Vel diuisus est, id est, abscissus & separatus est à uobis, q caput uestrum erat: quia ab illo uos subtraxistis, quando meritis hominum causam uestræ salutis ascribere cœpistis. Errorem quidem ostendit Apostolus, sed authorꝫ nomina non prodidit. Neq; enim in loco stabant, sed circuibāt ad euersionē simplicium. Nam hi quos noīauit, sine dubio boni erant doctores, sed horꝫ specie falsos aplos tāgit. Si. n. in his gloriandum uetat, quanto magis in malis doctoribus, quorꝫ doctrinam prauā i subiectis significat. Inter eos tn̄ hos perseuerātes designat, qui dicebant se Christi esse, non hominis, quos superius laudauit, & ad horꝫ similitudinem alios inuitat. Diuisum B

Nota.

C autem Christum dixit, quia gloriā eius homines sibi partiti sunt, sicut hæretici, qui se aut Photinianos aut Arrianos uel Manichæos uocari nō horruerūt. Nam & Corinthij diuersis hæreticorum nominibus subijci cœperant, ut uiderētur loco Christi homines uenerari. Qui diuersa de Christo accipiunt, Christum diuidunt. Vnus enim hominem tantum accipit Christum, alter Deum purū sine corpore profitetur. Alius per prophetas prædictum Christum dicit, alius negat prophetas de Christo locutos. Cum ergo Christus unus sit Deus & homo, isti sibi dum alius aliud, & alius aliud de eo uendicat, diuidunt Christum.

Nunquid Paulus crucifixus est pro uobis, aut in nomine Pauli baptizati estis? Gratias ago Deo meo quòd neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium, nequis dicat quòd in nomine meo baptizati estis. Baptizaui autem & Stephanæ domum. Cæterum nescio, siquem aliū baptizauerim.

Non debetis dicere: ego sum Pauli, quia *nunquid Paulus crucifixus est pro uobis*, ut uos sanguine suo redimeret, & author salutis esset, *aut in nomine Pauli baptizati estis*, ut inuocatio noīs Pauli mundaret uos à peccatis in baptismo? Nequaquam Paulus, sed Christus pro uobis crucē iustus pro iniustis pertulit: & nō in Pauli, sed in Christi nomine baptismum suscepistis. Modeste & humiliter sanctus Apostolus zelans ecclesiā, sed sponso, nō sibi, & horrens eos qui uoluerūt dicere, ego sum Pauli, ego Apollô, ego Cephæ, suam personam potius assumpsit quam calcaret & cōtemneret, ut Christum glorificaret. Repulit à se, sed ut mittat ad Christum. Non uult à sponsa amari pro spōso. Idcirco enim seipsum maluit contēnere ad cōmendandum Christū, ne forte si alios nominatim contemneret, ideo putaretur eorum re-

futare personas, ut suam cōmendaret. Si, inqt, pro uobis Christus mortuus est, & in nomine eius sanctificationem baptismi percepistis, quo modo ad eius iniuriam nunc gratiā & beneficium ipsius imputatis ulli hominum? Nam quia de baptizatoribus gloriamini, *gratias ago Deo meo* ex hoc *quòd neminem uestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium*, q nō sunt de contentione uestra, non q malum sit baptizare, sed *nequis dicat quòd in nomine meo baptizati estis*, de quo magis gloriaremini. Non solum non estis in nomine meo baptizati, sed nec in meo ministerio, & inde gratias ago Deo meo, qui me noluit huius occasionē esse erroris. Non baptizaui nisi Crispū archisynagogum & Gaium, qui nobiles erant, & in primis crediderūt: nec gratiā baptismi deputabant ulli hominum, sed soli Christo, & intelliguntur ex illis esse, qui superius sunt laudati. Nec solum hos, sed *baptizaui & domum Stephanæ*, id est, familiam illius nobilis matronæ, de quibus in postremis epistolæ huius dicitur, quoniā sunt primitiæ Achaię, & in ministerium sanctorū ordinauerūt seipsos. De his, inquit, certus sum q eos baptizaui, sed pręter hos *nescio siquem aliū* ex uobis *baptizauerim*. Per qđ ostendit se nō esse saluatorē. Nam si aliquos saluaret, à se iustificatos non ignoraret. Baptizasse se quosdam dicit, nō tamē eo mō, quo ille consueuit baptizare, de quo dictū est, Hic est q baptizat in spiritu sancto. Ioan. 1. Baptizauit. n. Paulus tanq̄ minister, non tanq̄ ipsa ptās. Baptizauit aūt Christus tāq̄ ptās. Et potuit hanc potestatem seruo dare, sed noluit. Si enim daret hāc ptātem seruis, id est, ut ipsorum esset quod do mini erat, tot essent baptismi quot serui, ut quomodo dictū est, baptismus Ioannis, sic diceretur, baptismus Petri, baptismus Pauli, baptismus

A mus Iacobi, & cæterorum. Ergo ne tot baptismi dicerentur, quot essent serui qui baptizabant accepta pote state à domino, sibi tenuit baptizan di dominus potestatem, serui ministerium dedit, ut in illo spes esset ba ptizatorum, à quo se baptizatos co gnoscerent. Noluit ergo seruũ spem ponere in seruo. Et ideo sibi soli reti nuit hanc potestatem. Quam si uel let, potuit uel alicui uel unicuique seruorum suorum dare, ut tanta uis esset in baptismo serui, quãtam uim habet baptismus à domino datus, sed noluit. Ideoq; nõ differt siue bonus siue malus, cui contingit ministerium ut baptizet: quia quisquis sit minister, Christus est dominus qui baptizat: propter quod tantum ualet baptismus per hominem con temptibilem, quantum per apostolum datus.

Non enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare non in sapientia uerbi, ut non euacuetur crux Christi. Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est, his autem qui salui fiunt, id est, nobis, uirtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, &
Esaiæ. 29. *prudentiam prudentium reprobabo. Vbi sapiens*
Abdiæ. 1. *ubi scriba, ubi inquisitor huius seculi? Nõne*
Esaiæ. 33. *stultam fecit deus sapientiam huius mundi? Nã quia in Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiã prædicationis saluos facere credentes.*

Ideo tam paucos baptizaui, quia nõ ad hoc missus sum. *Non enim Christus*, cuius ego minister sum, *misit me baptizare, sed euangelizare*, id est, prædicare. Quoniam maius est euangelizare quàm baptizare: quia non omnis qui baptizat, idoneus est euangelizare. Quia igitur & minores possunt baptizare, qui sapientiam & uirtutem prædicandi non habẽt, ideo non baptizare missus sum, ne retardarer à prædicatione, sed euangelij semina spargerem. Quo dicto illi humiliantur, quibus Corinthij multum dabant eo quòd ab illis ba B ptizati fuerant, dum innotescit non magnũ esse baptizare. Missus sum euangelizare, & hoc *non in sapientia uerbi* quia prædicatio Christiana non indiget pompa & cultu sermonis. Ideoq; piscatores homines imperiti electi sunt, qui euangelizarent, ut doctrinæ ueritas ipsa se commenda ret teste uirtute, ne hominum uersutia & calliditate humanæ sapientiæ acceptabilis uideretur, non ueritate, sicut disciplinæ ab hominibus inuẽtæ, in quibus non ratio, non uirtus, sed uerborum compositio quæritur. Ac per hoc gloriam suam quærit, qui fidem Christi uerbis exornare studet: quia obscurat illam splendore uerborum, ut non illa, sed ille lau detur. Sicut & pseudoapostoli ne stulti uiderentur prudentibus mundi, in sapientia hominum prædicabant Christum, deuitantes ea quæ mundus in nobis stulta iudicat, ut neque incarnatum Dei filium & de uirgine natum docerent, neque mor te eius homines saluari prædicarẽt, neque carnis nostræ futuram resurrectionem, quia mundanæ sapientiæ ratio iudicat hæc stulta. Hoc enim habet physicalis sapientia, qđ Deus non fiat homo, quòd inuisibilis nõ fiat uisibilis, quòd immortalis non fiat mortalis, quòd uirgo concipere & parere non possit, quod mori nõ possit autor uitæ, quod mors unius non possit multos uiuificare, quod mortuus aperto sepulchro resurgere nequeat, quod uerum corpus humanum clausis ianuis intrare non possit in domum. Nos autẽ hæc om nia de Christo prædicamus. Ideo Apostolus non in sapientia hominum euangelizat, quæ sapientia est uerbi, id est, locutionis ornatæ secundum dialecticam & rhetoricã. Non sum missus, inquit, euangelizare in sapientia uerbi, id est, ut secundum

C humanam calliditatem uerbis compositis auditores ad fidem argumētando cogerem, sed simpliciter ueritatem omnibus annunciarem. Ideo non in sapientia uerbi hominum, *ne euacuetur crux Christi*, id est, ne uacua, ne ociosa puteẽ passio Christi, sed plena hominum redemptione & salute. Si enim possibilitas naturalis per liberum arbitrium sufficit sibi, quēadmodum seculi sapientes dicūt, & ad cognoscendum quomodo uiuere debeat, & ad bene uiuendum, ergo Christus gratis mortuus est, & crux eius ab omni utilitate uacua est. Sed impossibile est crucem eius uacuam ac superfluam esse, quia salus humana non nisi per crucem illam poterat euenire. Ergo stulta est sapientia uerbi secularis, quæ hoc ignorauit. Vere euacuaretur crux in sapiētia uerbi, *quia uerbum crucis*, id est, prædicatio crucifixi Christi *est*, id est, uidetur esse *stultitia pereuntibus*, id est, sapientibus mundi, quorum sapientia perit ac falsa ostenditur, & ipsi damnandi inde sunt, quia spem suæ salutis in cruce Christi non constituunt. Stultitia enim uidetur illis, Dei filium dicere crucifixū, & ideo sunt in perditione, quia infernæ morti non sunt erepti. Incredulis & pereuntibus est stultitia, sed *his qui salui fiunt, idest, nobis* credentibus, *est uirtus Dei* ipsa crux. Credimus enim non infirmitatem esse crucē Christi, sed uirtutem, intelligētes mortem uictam in cruce: cuius signum qui habēt, sunt fortes & salui fiunt, q̃a teneri à morte non possunt. Non enim in uerbo crucis Christi dicitur aliquid, ubi uirtus & fortitudo Christi nō appareat, quia moriendo mortem uicit et diabolum atque infernum & peccatum, hominemq́; liberauit, et ignem portæ paradisi sanguine suo extinxit credentibus, omniaq́; mundi regna superauit, & regnū cœlorū aperuit. Nulla ergo est tāta uirtus, quā D ta est in omnib⁹ quæ de Christo crucifixo dicuntur. Non prædico in sapientia uerbi, ne taliter crux euacuetur: quæ euacuareẽ, si aliquo modo præter illius sacramētum ad iustitiā uitamq́; æternā peruenire homines posse dicerentur, quia *scriptum est* in Esaia, ꝙ Deus perditurus esset sapiētiam mundi. Ideo enim nō misit me dñs euangelizare in mundana sapiētia, quoniā ipse (sicut scriptura testatur) prædixerat quòd eā non reciperet in prædicatione euangelica, sed perderet & reprobaret de collegio prędicatoꝝ suorum. Vnde ait: *Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo*. Nō suā sapientiā Deus in eis perdit & reprobat, quam ipse donauit: sed quā sibi arrogant, qui non habent ipsius. Notādum enim, sapientiam talē esse in subtili excogitatione rerū, prudentiam uero in expolita ipsaꝝ rerum explanatione. Vel sapientiam, qua de Deo humanis rationibus disputant, & incarnationem mortemq́; eius uelut stultā contemnunt: prudentiam uero, quā habent in moribus, uel qua excogitant aliquid probandū. Et Deus perdidit, i. irritam fecit & destruxit sapientiam sapientium atq; reprobauit prudentiam prudentiū, quando fecit illa quæ illi negant posse fieri, & piscatores ad prædicandū misit. Vbi enim fecit ut dei filius incarnaretur de uirgine & crucifigeretur ꝓ humana salute, obuiauit sapientiæ sapientium & destruxit eam. Et ubi illiteratos & idiotas fecit prædicatores, ut per eos simplicibus uerbis ad fidē cōuerteret dialecticos & rhetores, reprobauit à sua prædicatione prudentiam prudentiū, & astutiam moresq́; eoꝝ reiecit. Sciendum uero ꝙ hęc sententia iuxta Hebraicū sic dicitur in Esaia de populo Iudæoꝝ: *Esaiæ 29.*
Peribit sapientia à sapientibus eius,

A & intellectus prudentiũ abſcondet. Quod completũ eſt poſt aduentum domini, qñ uno eodemq́ tpe ſuccẽſa eſt Hieruſalẽ, templumq́ deſtructum, & omnis maiorũ ſciẽtia ablata. Nam quia ſapientes illius populi. Chriſtũ qui eſt dei ſapientia, non receperũt, perijt ab eis omnis ſapientia eorum. Et quia prudentes aſtutis machinationibus ſtuduerũt cõtraire eidem ſapientiæ Dei, inter homines corporaliter conuerſanti, abſcõditus eſt ab oculis cordis eorũ omnis intellectus, quem habebant in ſcripturis, ne ſcilicet Chriſtum reperiant, qui in litera cõtinetur. Quod & huic loco epiſtolæ multum congruit, quia ex illis infatuatis doctoribus Iudæorum erant pſeudoapoſtoli, contra quos nũc Paulus agit, qui ſe per mundũ ſparſerant, loquẽtes in ſapientia mundi ad ſubuerſionem eorꝝ qui nuper ad fidem uenerãt. Poſt propheticum uero teſtimonium ſubdit Apoſtolus: Vbi ſapiẽs &c. Ac ſi dicat: Ita olim ꝓphetatũ ẽ, & noſtro tpe uidemus illud cõpletum. Nam *ubi* eſt *ſapiens*? id eſt, in qua eccleſia de Iudæis aut gentilibus aliquis rhetorũ uel dialecticus eſt prædicator euangelij conſtitutus? Si.n. prædicator in eccleſia eſſe uoluit, ſapientiam ſeculi abijcere oportuit. Et *ubi* eſt electus ad prædicãdum *ſcriba*? id eſt, q de moribus uel artibus præcepta dat aut libros cõponit. Et *ubi* eſt electus ad docendum in eccleſia *inquiſitor huius ſeculi*? id eſt, qui ſecreta naturæ rimatur. Scribæ ſunt, naturaliũ & moralium librorum authores, & artium ſecularium ſcriptores, id eſt, de ipſis artibus præcepta dantes. Inquiſitores aũt ſeculi, qui cõſtellationibus agi mundũ credunt, & duodecim ſignis ortus & occaſus fieri decernunt, nihil omnino ſine horũ motu putantes fieri poſſe: qui ſapientia ſua inquirunt & diſcutiunt atq; inueſtigant de occultis rebus ac natu B ris ſingulorꝝ. Sapiens generale uocabulum utriuſq; eſt. Hos reprobatos & adnihilatos eſſe perhibet Apoſtolus, non q doctrinam eorũ ex toto improbet, in multis.n. concordãt ſacris literis, ſed quia quædã ſenſerũt & ſcripſerunt contraria Chriſtianæ religioni, & maxime de cultura pluralitatis deorum. Tales non recipit Deus ſed ſtultos fecit. Inſultat ergo Apoſtolus ſapientiæ & aſtutiæ, probatæ falſæ & reprobæ, cũ dicit: Vbi ſapiẽs, ubi ſcriba, ubi inquiſitor huius ſeculi? quaſi dicat. Nihil ualet taliũ aſtutia, & eſt inuectio in Iudæos & gentiles. Nam Iudæorũ ſcribæ & legis doctores, Deum filiũ habere, ſtultum putant credi. Simili modo quotidie & gentes iſtud riſui deputant. Sed Iudæi, quia hoc non tam aperte ĩ lege ſignificatũ eſt, diffidũt. Gentiles uero, qa mundi ratio iſtud non recipit, nihil.n. dicit poſſe gigni ſine cõmiſtione duorum, ſtultũ iudicãt. Sed ubi ſunt, inquit, tales dogmatizatores? q.d. cõfuſi ſunt & retrorſum pulſi, uel in nihilum redacti. *Non'ne ſtultam fecit Deus ſapientiam huius*.i. quæ eſt ſecundũ rationes huius *mundi*, utiq; ſtultã fecit eam faciẽs ea quæ illa dicebat nõ poſſe fieri. Et ita quæ ſe ſapere putabat, inuẽta eſt inſipiens. Quod.n. illa impoſſibile iudicabat, poſſibile declaratũ eſt. Stultam fecit Deus talẽ ſapientiam, quia per ſtultitiã dedit ſalutẽ credẽtibus. *Nam quia in Dei ſapientia*, hoc eſt, in luce diuinitatis filij Dei *mundus*.i. quilibet mundi amator uel mundanꝰ ſapientiæ ſectator per ſuperbã ſeculi ſapiẽtiam *non cognouit Deum*, qm̃ creatorem inuenire nõ potuit multiplicibus diſputationibus & ſolertiſſima inquiſitione, qua perueniſt ad inueſtigationem creaturæ, propterea *placuit Deo ſaluos facere credentes per ſtultitiam prædicationis*, id eſt, per rem prædicatã quæ ſtulta

C uidetur, hoc est per incarnationẽ & humilitatem filij sui. Verbũ quippe Dei, sapientia est. Sed stultitia huius sapientiæ, dicta est caro uerbi. Vt quia carnales quiq; per carnis suę prudẽtiam pertingere non ualebant ad sapientiam, p stultitiã prædicationis, id est, per carnẽ uerbi prædicatam sanarentur. Et hoc est, quia in dei sapientia non cognouit mundus &c. Ac si dicatur: Cum deũ qui est sapientia, nequaquã per sapientiam suam mũdus inueniret, placuit ut Deũ hominem factum per humanitatis stulta cognosceret, quatenus eius sapiẽtia ad nostra stulta descenderet, & lucem supernæ prudentiæ luto carnis suæ illuminata, nostra cæcitas uideret: sicut ille cæcus, qui luto super oculos accepto illuminatus est.

Ioan. 9.

Quoniam & Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærũt: nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem uocatis Iudæis atque Græcis, Christum Dei uirtutem & dei sapientiam. Quia quod stultum est Dei sapientius est hominibus: & quod infirmum est Dei fortius est hominibus.

Ideo mundus nõ cognouit per sapientiam deũ, quia Iudæi signa potẽtiæ quærunt, consueti ab antiquo: et Græci sapientiã, utrum quod prædicatur, natura patiatur: & nos contra prædicamus Christũ crucifixũ, quod nõ est Iudæis signũ potentiæ, sed scandalum, quia irascuntur contra præcones rubore sceleris sui, & gentilibus est stultitia, quia secundũ mundanam rationem nõ congruit ut deus pro hominibus moreretur. Et hoc est: *Iudæi signa petunt*, id est, non physicas uel argumentosas rõnes, sed miracula postulant: & non diffidunt posse fieri contra naturam, sed an factũ sit quærunt, scientes uirgã Aaron aridam germinasse & fructũ attulisse, scientes Ionã post tres dies de uẽtre piscis uiuum ęxijsse, & alia

Nume. 17
Ionæ. 2.
Matt. 12.

multa diuinitus facta esse, & ideo D signa cõsueuerunt petere. *Græci* uero *sapientiam quærunt* quia nolunt audire ea quæ mundi ratione non possibilia sunt, quoniam contra naturã nihil posse fieri putant, & ideo secundum physicas rationes diligenter inquirunt, si possit fieri quod audiũt: eam quæ ingenio hominis sapientia uidetur inuenire cupiunt. Iudæi & gentiles sic agunt, sed *nos* contra *prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam*. Iudæi enim turbantur et indignantur atq; irascũtur, dum audiunt Dei filiũ prędicari eum, quem ipsi crucifixerũt. Gentiles uero stultitiam putant, immortalẽ potuisse mori, & eũ qui in potestate habebat persecutores una uoce prosternere, pertulisse ab illis se flagellari, cõspui, teneri, spinis coronari, crucifigi. Stultũ quippe gentibus uidetur, ut p hominibus author uitæ moreretur, quia hoc mundanę sapientiæ non congruit. Christũ crucifixũ pro mundi redemptione prædicamus, quod (ut diximus) scandalum Iudæis incredulis est, & stultitia Græcis. Sed *ipsis Iudæis atque Græcis*, qui hoc prius putabant scandalũ et stultitiam, *uocatis*, id est, postq̃ sunt ad fidẽ uocati uel cõuersi, uel uocatis ad uitã non cõmuni uocatione, sed qua soli prædestinati sunt ante mundi principiũ uocati, p̃dicamus *Christum Dei uirtutem*, quia mortuus uicit, *& dei sapientiam*, qua prudenter fefellit diabolum. Virtutẽ nunc ad signa retulit Apostolus pp Iudęos, sapientiam autẽ ad doctrinã propter Græcos .i. gentiles. Hæc enim uirtus sufficit Iudæis signa quærentibus, si crediderint: & hæc sapientia sufficit Græcis sapientiam petentibus. Credentes enim intelligẽt hæc signa uirtutis in Christo, q mors eius mortem nostram destruxit, & mortuus ipse uitã nobis dedit æternã. Græci

A quoq;, si crediderint, in eo uidebunt magna sapientiæ documenta, & suã secularem sapientiam intelligẽt esse stultitiam. Videbunt. n. quod prouido & sapienti consilio nos, q per superbiam cecideramus, Ipse per humilitatem suam erexit. Ob hoc etiam uocatur Christus Dei uirtus, quia per ipsum omnia fecit Deus: & Dei sapientia, quia per ipsum cognitus est Deus. Vnde & apparet idẽ filius coæternus & coæqualis patri. Cũ. n. ipse filius sit Dei uirtus & Dei sapiẽtia, si aliqñ fuit Deus sine filio fuit sine uirtute & sapientia. i. fuit ĩfirmus & insipiens. Item siquis dicat quòd Dei uirtus sit minor illo, aut eius sapientia minor illo, magnam Deo cõtumeliam ingerit, cum nec quilibet homo potens id sibi dici æquaminiter ferret. Nec mirum si Christus crucifixus, est credẽtibus Dei uirtus & Dei sapiẽtia, *quia quod stultum est Dei*. i. humilitas & passio, *sapientius est hominibus*. i. quod homines possint uidere & cẽ. *& quod infirmum est Dei*. i. incarnatio *fortius est hominibus*, qa uict⁹ uicit mortem, quam nullus gigas euasit. Quia nos cum ad diuinam sapientiam uenimus, sapienter facimus: ipsa cum ad nos uenit, ab hominibus superbis quasi stulte fecisse reputata est. Et nos cum ad illam uenimus, conualescimus: ipsa cum ad nos uenit, quasi infirma existimata est. Serpentis sapientia decepti sumus, dei stultitia liberamur. Sed sicut illi uocat sapientia, erat autem stultitia contẽnẽtibus Deum, sic ista quæ uocatur stultitia, sapientia est uincẽtibus diabolum. Non n. uere stultitia est, sed ab hominibus dum rationi mundanæ non conuenit, putatur stultitia, cum sit ratio spiritalis. Nã hæc stultitia superat omnes sapientes, quia salutem humano generi sapiẽter reddit, quam nullus sapientium inueniere sciebat. Hæc, inquam, stultitia omnem hominum sapientiam supergreditur: quia qui sapientia sua liberari non poterant, per crucis mysterium saluantur. Sed & infirmum Dei non est infirmum, quia infirmitas Christi magna uictoria est. Vicit. n. fortẽ armatum qui uicerat omnes, & ideo fortior est hæc infirmitas Dei cũctis hominibus: quia superauit illum q cunctos superauerat, & mortem quam nec gigantes euadere potuerunt, crucifixi infirmitas uicit.

Gene. 3. — Luce. 11.

Videte enim uocationẽ uestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles: sed quæ sunt stulta mundi, elegit Deus, ut confundat sapientes, & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia, & ignobilia mundi et cõtemptibilia elegit deus, & ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret, ut non glorietur omnis caro in conspectu eius. Ex ipso autem uos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo & iustitia & sanctificatio & redemptio, ut quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in domino glorietur. Ierem. 9. 2. Cor. 10.

Vere stultum & infirmũ Dei, est sapientius & fortius hominibus: qa in uobis potestis hæc experiri, insipientes. n. & infirmos uos uocauerunt. Nam *uidete uocationem uestram fratres*. i. uidete p quos uocati estis, *quia non multi* ex illis sunt *sapientes secundum carnem*. i. scdm humanam sapiẽtiam, *non multi potentes* scdm seculi potentiã, *non multi nobiles* scdm carnis nobilitatẽ. Et primo nulli ex uocationibus fuerunt tales. Non multi forsitan propter se dicit, qui solus inter apostolos secularium literarũ peritus, terrenarum opum diues, Romanæ dignitatis parentela conspicuus fuit, q tamen hęc nihili pendit, nec usus est eis. Erant iam & aliqui alij prædicatores facti ex illis, qui fuerant sapientes scdm carnem, & potentes & nobiles, sicut Dionysius Areopagita et alij. Vel ita: Videte uocationem uestram. i. in uobis ipsis probate quod dico, quia non multi ex uobis sapiẽ

A tes secundum carnem uocati sunt ad fidem, sed potius pauci sapientes crediderunt. Per superbiam.n. sapientiæ secularis, multi sapientiæ Dei contemp serunt esse subiecti. Vix.n. istiusmodi homines ad fidem possunt adduci. Nec multi potentes in hoc seculo uel nobiles inter uos, ad Christum sunt uocati. Difficile.n. potentes & nobiles ac diuites, & multo his difficilius eloquentes, credunt Deo. Obcæcatur enim mens eorum diuitijs & opibus, atque luxuria uel superbia: & circundati uitijs, non possunt uidere uirtutes: simplicitatemque scripturæ sanctæ non ex maiestate sensuum, sed ex utilitate uerborum iudicant. Non multi tales uocati sunt, *sed quæ stulta sunt mundi*.i. ignaros homines mundanæ sapientiæ *elegit Deus*, ut per eorum doctrinam *confundat*.i. erubescere faciat, & ad insipientiam redigat *sapientes* seculi. Confunduntur.n. sapientes, dum ea quæ ipsi negant, uident multos confiteri.i. partum uirginis & crucem filij Dei & resurrectionem à mortuis, cæteraque similia. Stulta mundi elegit Deus .i. ineruditos liberalibus disciplinis & omnino (quantum ad seculi doctrinas ptinet) impolitos, non peritos grammaticæ, non armatos dialectica, piscatores fecit suos prædicatores, ut uidelicet cunctis in eis ostenderet, quod ad uitam credentes populos, non sermo, sed causa suaderet. *Et infirma mundi*.i. pauperes & impotentes *elegit deus*, ut per eorum uirtutem *confundat fortia*.i. superet & erubescere faciat potentes. Nam dum elati diuites nouas uirtutes in humilibus peccatoribus aspicerent, eorum quorum prius contemnebant uitam, postmodum obstupuere miraculis. unde mox pauidi ad sua corda redeuntes, extimuerunt sanctitatem in miraculis, quam despexerant in præceptis. Per infirma ergo confusa sunt fortia, quia dum in ueneratione ui-ra surgit humilium, elatio cecidit superborum. *Et ignobilia mundi & contemptibilia*.i. homines in hoc mundo plebeios & abiectos *elegit Deus*, *& ea quæ non sunt*.i. non computantur. f illos homines qui nihil esse uidebantur, *ut ea quæ sunt*.i. magna putabantur, *destrueret*.i. uincendo humiliaret. Elegit ergo indoctos, infirmos, ignobiles & pauperes: non quia reliquit sapientes, firmos, nobiles & diuites, sed si ipsos primos elegisset, merito sapientiæ suæ uel potentiæ, seu natalium aut diuitiarum suarum sibi eligi uiderentur: atque inflati de his rebus, salutem humilitatis non reciperent. Si.n. primo sapientes elegisset, doctrinæ eorum merito elegisse illos putaretur, & ita illorum scientia laudaretur & laus Christi gratiæ minueretur. Si potentes elegisset, uideretur eos merito dignitatis eorum elegisse, & similiter diuites merito diuitiarum. Et ideo istos qui de semetipsis in semetipsis poterant gloriari, non quidem omisit nec contempsit, sed aliquantulum distulit: et illos primo eligere maluit qui nihil in se ipsis habebant unde gloriari possent. Quia nimirum ad prædicandum tales uenire debuerunt, qui de laude propria nihil haberent, ut tanto folius ueritatis cognosceretur esse quod agerent, quanto & aperte cerneretur, quia ad hoc agendum per se idonei non fuissent. Tales ergo primitus elegit, ut per eos humiliaret cæteros, & ad fidem adduceret, *ut non glorietur omnis caro*.i. omnis homo *in conspectu eius*.i. coram ipso. uel non glorietur omnis caro in conspectu eius.i. in se nullus glorietur eum conspiciens. Non glorietur utique de meritis suis. Non.n. gloriantur iniusti, qui non habent unde glorietur: nec iusti, quia ex ipso habent unde gloriari debeant, nec habent gloriam suam, nisi ipsum cui dicunt, Gloria mea et exaltans caput meum. Ac per hoc ad *Psal.3.*

A omnem hominem ptinet, siue iustũ, siue iniustum, quod nunc dictũ est, ut non glorieſ oĩs caro in conspectu eius.s.neq; de meritis, neq; de sapiã, neq; de potentia, neq; de nobilitate, nec de diuitijs aut alia re ppria gſq; glorietur. Nullus ex se põt gloriari, sed uos in Deo gloriamini, quia *ex ipso* Deo.i.ex ipsius dono *nos estis in Christo Iesu*, non ex uobis. Ex eius gratia processit ut sitis in Christo, non ex uestris meritis, quia eius propositũ fuit ut essetis membra Christi. Si ergo ex ipso estis, nolite illos admirari quos ipse non elegit. In Christo estis, *qui factus est* uobis *sapientia*, ut eius participatione sapiẽtes efficeremur percipientes ab eo sensum prudẽtię, & factus est *nobis iustitia*, ut nos eius participatione iustificatemur p opera uirtutum. *et sanctificatio*, ut nos sanctificaret in baptismo, faciens ĩmunes à peccato. *et redemptio*, ut nos redimeret pro nobis seipsum dando. Sapientia ergo nobis factus est .i.illuminans nos ad ueritatẽ & Dei cognitionem. & qa prius iustificat bona operatione, per hoc iustitia, quia prius emũdat in baptismate: & hoc quia prius redemit sua passione. Ipse qui in seipso est æterna & incõmutabilis sapientia, etiam nobis fit sapientia, cum nos eius participatione efficimur utcunq; sapientes ad recte sapiendum. Ita ipse cum in se sit ipsa iustitia, quæ uiuit in seipsa & incõmutabiliter uiuit, etiam nobis fit iustitia, cum nos ei cohęrentes iuste uiuimus: & tanto magis minus'ue iusti sumus, quãto illi mai⁹ minus'ue cohęremus. Similiter cum ipse sit in seipso æterna sanctitas, etiam nobis fit sanctificatio, cum nos sanctificat sui participatione. Factus ẽ ergo nobis à Deo sapientia & iustitia & sanctificatio, quia nos ad illum conuertimur temporaliter.i.ex aliquo tempore, ut cum illo maneamus in ęternum, & ipse ex quodam tẽpore uerbum caro factum est & habitauit in nobis. Hęc omnia nobis à deo faci⁹ est, *ut qui gloriatur*, non in se, sed *in domino glorietur*, sicut *scriptum est*, in Hieremia: Non glorietur sapiens in sapiẽtia sua, & non glorietur fortis in fortitudine sua, & non glorietur diues in diuitijs suis: sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me, quia ego sum dominus, qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam in terra. Videte quemadmodum nobis abstulit gloriam, ut daret gloriã: abstulit nostram, ut daret suam, abstulit inanem, ut daret plenam: abstulit nutantem, ut daret solidã. Quantò enim gloria nostra fortior et firmior quæ in Deo est, q̃ quæ in nobis? Nõ ergo glorietur quisq; in sapiẽtia sua uel in fortitudine, uel in diuitijs aut huiusmodi rebus: sed si gloriari uoluerit, glorietur in domino qui facit misericordiam & iudicium & iustitiã. Ille.n.tn solo domino gloriatur, qui cognoscit nõ suum, sed illius esse, non solum ut sit, sed etiam ut non nisi ab illo bene sit sibi, à quo habet ut sit: & qui in omnibus quæ facit, non suam, sed domini gloriam quærit. Et ideo gloriandum est in domino, quia non poterit confundi qui gloriatur in eo: confundetur autem, qui gloriaẽ ĩ hoc seculo uel ĩ seipso. Ioan. 1. Ierem. 9.

CAPVT II.

Et ego cum uenissem ad uos fratres, ueni non in sublimitate sermonis aut sapientiæ annũcians uobis testimonium Christi: non enim iudicaui scire me aliquid inter uos, nisi Christum Iesum, et hunc crucifixum. Et ego in infirmitate et timore et tremore multo fui apud uos, et sermo meus et prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus et uirtutis, ut fides uestra non sit in sapientia hominum, sed in uirtute Dei.

Dixi superius, qa ĩfirmos & stultos prædicatores elegit Deus. *Et ego* quoq; talis apparui uobis, quia ue-

C niens ad uos *ueni non in sublimitate sermonis*.i.non in rhetoricis & dialecticis disputationibus,ut artificiose & cōposite prædicarem uobis scdm logicam,nec in sublimitate *sapientiæ*.i.humanarum rationum scdm physicā, quod laudatis in pseudoapostolis,q per eloquentiā suā cōmendant prauam doctrinam suam, & per sapientiam mundi euacuant crucem Christi. Non in sublimitate sermonis aut sapientiæ ueni,sed potius in humilitate:quia q minus capacibus sublimiora loquitur,non illorum utilitatem,sed sui ostentationem facit. Veni *annuncians uobis testimonium Christi* .i. quod de eius incarnatione, passione & resurrectione testati sunt prophetæ,uel qđ ipse de semetipso moriendo & resurgēdo testatus est, aut quod nos apostoli testamur de illo. Veni,inquam,non in sublimitate secularis eloquentiæ uel sapientiæ,ųa nec in sublimitate illius quæ de Deo est Et hoc feci ex iudicio. *non enim iudicaui me aliquid scire inter uos*, q minus capaces uos uidebam,*nisi Iesum Christum & hunc crucifixum* .i.nisi saluatorem regem,et hoc per crucifixionem. quod est dicere:Quia uos capere diuinitatis eius misteria non posse pensaui, sola uobis infirma humanitatis ei9 locutus sum:hoc.n. inter illos apostolus nesciebat,quod ipsi per illum scire non poterant : & hoc solum se scire dicebat,quod eos per illum scire oportebat.Eo autem genere locutionis nescire quisq; dicitur quod occultat,qūo dicitur fossa cęca quæ occulta est.In Christo autem crucifixo non parua sciētia est,sed multa in eo discūtur:& maxime q; uetus homo noster simul crucifixus est , ut eua-
Roma . 6. cuetur corpus peccati, & ultra non seruiamus peccato.Nam ad eius crucem pertinet, quod etiā nos in eius corpore crucifigimur mūdo,ubi intelligitur omnis coercitio malarum concupiscentiarum.Ac per hoc fieri D non potest , ut eis qui cruce Christi informantur,professa adulteria, uel alia crimina permittātur. Omnia.n. uitia carnis ac spūs mortificat crux Christi,ut uiuere faciat in uirtutib9: quia et ipse pro peccatis nostris crucifixus ē, ut nos redimeret ab omni iniquitate,& cruciatibus æternis saluaret. Hæc & alia multa discuntur in Christo crucifixo. Ita humilia & infirma uobis prædicaui . *Et ego* humilis & infirmus fui,quia *apud uos fui in infirmitate*.i. quasi nullius essem uirtutis aut potentiæ uel in infirmitate .i.in tribulatione *& timore*.i. anxietate animi.*& tremore* corporis propter afflictiones pœnarum. Christum.n. in stultitia humanæ sapientiæ prædicās,odium mihi Iudæorum atq; gētilium & persecutiones prouocabā, quasi rem uanam annūcians,& deū mortuum prædicans:& dum ita cōuersarer uobiscum,*sermo meus* de moribus *& prædicatio mea* de Christo, uel sermo priuatim corām paucis,& p̄dicatio publice corām omnibus,*non fuit in persuasibilibus uerbis humanæ sapientiæ*, id est, in uerbis quæ per humanam sapientiam suaderent credere quod dicebam , *sed fuit in ostensione spiritus & uirtutis*.i.in eo quod ostendebam me habere spiritum sanctū religiose uiuendo & prophetādo,et per manuū impositionem ipsum aliis impetrando,& ostendebam me habere uirtutem miracula faciendo.Ideo sic feci, *ut fides uestra* non sit fundata *in sapientia hominum, sed in uirtute Dei*.i. scdm humanam sapiētiam non quærat rationes eorum quæ debet credere,sed omnia imputet uirtuti diuinæ possibilia , sciens Deo nihil esse impossibile.

Sapientiam autem loquimur inter perfectos. Sapientiam uero non huius seculi , neque principum huius seculi, qui destruuntur , sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ absconditæ est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam

A riam nostram, quam nemo principum huius seculi cognouit. Si enim cognouissent, nunquam dominum gloriæ crucifixissent. Sed sicut scriptū est.
Esa. 64. Quod oculus nō uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascēdit, quæ præparauit deus his qui diligūt eū. Nobis aūt reuelauit Deus per spiritū suū.

Quia supra dixerat, ueni nō i sub limitate sermonis aut sapientiæ, ne cui stultus uideretur, & i prædicatiōe sua nihil sapientiæ continere, ostendit quod ipse q simpliciter istis est locutus, aliis eructat profunda sapiētiæ. Inter uos, inquit, simpliciter locuti sumus, sed, *inter perfectos*, non cognitores, quibus opus non est ut loquamur, sed auditores iam capaces, *loquimur sapientiam*. i. de secretis Dei. ac si diceret: Et nos habemus sapiētiā, sed uos eam capere non potestis, qa & adhuc lacte nutrimini atque parui in sensu cōprobamini. Sed inter perfectos eā loquimur, id est, inter eos qui crucē Christi uirtutis testimonio sapientiam fatentur. Omnes. n. perfecti uiri intelligunt esse summā sapientiam, quod uos putatis abiectionem, uidelicet, quod Deus homo factus est, quod esuriit, quod fatigatus, quod crucifixus est. Hæc. n. omnia inter excæcatos prædicata, uidentur esse stultitia: sed inter perfectos lumen cordis habentes, est summa sapientia. Loquimur sapientiam, sed *sapientiam non huius seculi*. i. non humanis rationibus cōstantem, nō huius seculi, sed futuri: *neque principum huius seculi*. i. regum & philosophorum, qui in hoc seculo primatum sapientiæ tenere uidebātur. *Qui principes destruuntur*. i. sapientia eorum dissipatur, quia christianitas errores quos illi inseruerūt, excīdit. i. idololatriam, auaritiam & cætera uitia. Non illorum sapientiam loquimur, *sed* potius *Dei sapientiam*, de redēptione hominis per īcarnationem et passionē unigeniti eius. *loquimur eam in mysterio*. i. in occulto sensu propheticorum dictorum uel operum referamus, ut in īmolatione Isaac, uel in B uictoria Dauid de Philisteo. *Quæ sapientia abscondita est* à sapientibus & prudentibus seculi, & ideo stultitia putatur ab eis, quia nesciunt illam. Abscondita est, dum non in uerbis, sed in uirtute est: non humana ratione possibilis, sed spirituali efficacia credibilis. Vel loquimur eam in mysterio. i. in occulto sacramentorum, quod nequit ītueri oculus rationis nostræ sine labore inuestigationis et illuminatione spiritus sancti, quæ abscondita est in corde patris, quia uerbum erat apud deum. *quam* sapientiā quæ est uerbū patris, *prædestinauit deus* scdm futuram eius humanitatē, hoc est, præordinauit *ante secula*. i. antequā mundus esset, ut unigenitus suus in plenitudine tēporis homo fieret, & crucifigeretur ac resurgeret, *in gloriam nostram*, qui credimus, sicut & in cōfusionem illorum qui non credunt & crucē eius stultitiā putant. *Quam* sapientiam diuinitatis eius *nemo principum huius seculi cognouit*, à Deo absconditam esse. i. nemo superborum philosophorum aut legis doctorū aut seculi potentum eam cognouerat qn̄ hæc loquebat̄ apostolus. Vel sapientiam dominicæ īcarnationis & passionis prædestinauit Deus in gloriā nostram, ut. s. humanitas & mors eius fieret nobis gloria sempiterna, quam sapientiam nemo principum huius seculi. i. nullus malignorum spirituū cognouit, quia nunquam aliqs illorum intellexit, quod per passionem eius redimendum esset genus humanū. Inde apparet quod non cognouerunt, quia *si cognouissent* dæmones illam passionis eius sapientiam ualere ad redemptionē humani generis, *nunquam crucifixissent*. i. nunquam crucifigi fecissent *dominum gloriæ*. i. nunquam suggessisset diabolus illum crucifigi, per quem ius suum perderet. Sed nec homines eum crucifixissent, si Deū glo

Gene. 22. 1. Reg. 17. Ioan. 1. Galat. 4.

C riæ illum esse cognouissent, q in forma serui crucifixus, tamē dominus gloriæ crucifixus est. Talis.n.erat illa susceptio, quę Deum hominem faceret, & hominem Deum. Quod tñ propter quid & scdm quid dicatur, adiuuante domino prudens & diligens & pius lector intelligit. Quia recte dicitur et Deus crucifixus, nō ex uirtute diuinitatis, sed ex infirmitate carnis: una est.n.persona Deus & homo. Quem qui crucifixerunt, ignorauerunt: fideles autem cognouerunt eum. Non nouerūt eum, sed contingit ex hoc fieri, *sicut in Esaia scriptum est, quòd oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus* diligentibus se, sed *nobis reuelauit ea per spiritum suum*. Sicut.n. illa carnales homines iuxta pphetiam latent, sed tamen nobis spiritualibus reuelata sunt per spiritum Dei: sic sapiētia diuinæ incarnationis, & nostræ per eius mortem redemptionis, latuit infideles, sed manifestata est fidelibus. Ea quæ Deus in regno cœlorum præparauit his qui puro corde diligunt eum, tanta sunt & tam præclara atq; tam spiritualia, q oculus nō uidit, quanta uel qualia sunt: nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit. Oculus non uidit, quia nō est color: auris non audiuit, quia nō est sonus: in cor hominis non ascendit, quia non est terrena cogitatio. Quod.n.in cor hominis ascendit, infra cor hominis erat. Ideo ī cor ascēdit, quia supra illud est cor quo ascēdit. Pręmium uero quod in cœlo seruatur electis, non ascendit in cor hominis, sed ascendit ad illud cor hominis. Oculus non uidit illud corporeo uisu, nec auris audiuit corporeo auditu, nec in cor hominis ascendit. i. nec cognosci potuit ratione eius qui carnalis est, non spiritualis. Nā in eo quod dicitur, in cor hominis non ascendit, intelligi potest qđ nō

Esaia. 64

D fit homo, sed supra hominem, in cor cuius ascendit. Res nanq; dicit ascēdere in cor, quādo intrat ut prudenter intelligatur, & bene ītellecta placeat. Notandum uero quod hæc sententia non eisdem uerbis, sed eadem sensuum ueritate legitur in propheta. Sic nanq; ibi scriptum est: A seculo non audierunt, neq; auribus perceperūt: oculus nō uidit Deus absq; te, quæ pręparasti expectantibus te. Tamen propheta & apostolus dicit similiter, oculus nō uidit. Sed quod apostolus ait, nec auris audiuit: hoc propheta, nec auribus perceperunt. Et quod apostolus, nec in cor hominis ascendit: hoc propheta, non audierunt. i. non intellexerūt. Quodq; posuit apostolus, his qui diligūt eū, hoc propheta dixerat, expectātibus te. Sed sicut præmisimus, idem sensus est in apostolo, qui & in propheta. Homines.n.à seculo non audierūt, hoc est, non intellexerunt pmia iustorum, quia in cor hominis non ascendit quanta sint. i. cogitatio humana non comprehēdit ea. Neq; auribus perceperunt, quia auris humana non audiuit ea loquente aliquo, & oculus non uidit ea: qm quæ promittuntur in futuro, non cernuntur in præsenti. Spes.n. quæ uidetur, nō est spes, sed iam certa promissio. Sic fuerunt illa à seculo hoībus ignota, sed nobis, q supra homines sumus, reuelauit ea Deus non per industriā ingenij nostri, sed per spiritū suum, in quo mētem nostram illuminauit, ut intelligeremus illa ineffabilia bona, quę ipse suis amatoribus præparauit. Quæ illi tunc habebunt, quando erit Deus omnia in oībus. Deus ergo est omnia illa bona, quæ ipse præparauit diligentibus uel expectantibus se.

Esaia. 64
Roma. 8.
1. Cor. 15.

Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Ita &

A *quæ Dei sunt, nemo cognouit, nisi spiritus Dei.*
Hæc nobis per spiritum sunt reue
lata, nec mirum, quia *Spiritus scrutatur*
omnia, etiam profunda Dei, id est, quæ in
Deo latent longe remota à creatura
rum cognitione. Scrutatur nõ utiq;
ut quod nescit inueniat, sed quia ni-
hil relinquit omnino quod nesciat:
profunda Dei scrutatur, quia eius se
creta & arcana nouit, ac p hoc deus
esse manifestatur, qui omnia Dei oc
culta scire ostẽditur. Scrutari omnia
perhibetur, quia in nobis manens,
facit ut nos ea scrutemur. Et qđ nos
dono ipsius facimus, ipse dicitur fa
cere, quia sine illo nos nõ possumus
facere. Vere ipse Dei spiritus occulta
Dei scrutatur, sicut & spiritus homi
nis occulta hominis. Nam *quis homi-*
num scit ea quæ sunt occulta hominis, nisi spiri-
tus, ipsius *hominis qui est in ipso?* Vnusqs-
que .n. homo habet in se proprium
spiritum. Animus .n. cuiusq; ꝑprius
eius est spiritus. Et ea quæ sunt ho-
minis, nemo nouit nisi spiritus eius.
Non .n. noui quid cogites, aut tu qd
cogitem. Ipsa .n. sunt ꝑpria nostra,
quæ in animo cogitamus. Et cogita
tionũ uniuscuiusq; hominis, ipsius
spiritus testis est. Alius nescit qd in
illo agat, sed spiritus eius nouit. *Ita*
& quæ Dei sunt occulta, *nemo cognouit nisi*
spiritus Dei Non tamen sapientia Dei
excluditur quæ filius est, ab hac se-
cretorum notitia, qm̃ spiritus acci-
pit à filio omnia, sicut ipse discipu-
Ioan.16. lis ait: Omnia quęcũq; habet pater,
mea sunt. Propterea dixi q̃a de meo
accipiet, et anuũciabit uobis. Et nos
accepto spiritu Dei discimus & qd
agatur in Deo, quia cũ per eius spi-
ritum scimus, etiam sic nemo scit ni
si spiritus Dei. Sic autem scit ipse in
nobis: sicut loquitur in eis quibus
Matth.10. dicitur: Non enim uos estis qui lo-
quimini, sed spiritus patris uestri q̃
loquitur in uobis.
Nos autem non spiritum huius mundi accepi
mus, sed spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ B
à Deo donata sunt nobis. Quæ & loquimur non
in doctis humanæ sapientia uerbis, sed in doctri-
na spiritus spiritualibus spiritualia comparan-
tes. Animalis autem homo non percipit ea quæ
sunt spiritus Dei stultitia enim est illi, & non
potest intelligere, quia spiritualiter examinatur.
spiritualis autem iudicat omnia, & ipse à nemi
ne iudicatur, sicut scriptum est. Quis enim cogno Esaie.40
uit sensum domini, aut quis instruxit eum? Nos
autem sensum Christi habemus.
Solus spiritus Dei nouit ea q̃ Dei
sunt. Sed nos non spiritum mundi,
sed spiritum Dei accepimus, quo do Roma.11.
ceremur, non quæ mundi sed q̃ Dei
sunt. Quia spiritus mundi non po-
test scire, quæ ab hoc nobis insinua
ta sunt. Spiritus .n. mundi est, quem
phytonem appellant, per quem arri
piũtur phanatici, qui sine Deo sunt,
qui solet cõiecturis quę mundi sunt
diuinare, qui per uerisimilia fallitur
et fallit. Qui & per Sibyllam locut⁹
est sensum nostrorum secutus, locũ
uolens inter cœlestes habere, ipse &
ĩ pseudoapostolis erat, atq; eos mũ-
danam sapientiam sectari faciebat.
Sed *Nos non spiritum huius mundi accepimus*
quo doceamur sapientiam mundi,
sed spiritum qui ex Deo est, per quẽ docea-
mur ea quæ ex Deo sunt. Spiritum
qui ex Deo est accepimus .i. diuinũ
quendam radium illuminantẽ nos,
ut per eum sciamus beneficia *quæ sunt no*
bis à Deo donata. Spiritus .n. Dei mentẽ,
quam replet, illuminat: spiritus aũt
mundi excæcat. Quem qui habent,
non intelligunt Dei dona quæ perce
perunt, neq; à quo perceperunt. Sed
nos per spiritũ eius nouimus & do
na eius nos habere, & ab eo accepis
se. Ab ipso .n. quicquid boni est, do-
natur. Et ipse nobis dedit Christum
suum, atq; in eo redemptionẽ & pec
catorum remissionem, uirtutumq;
multiplicationem & æternæ beatitu
dinis spem, & quicqd habemus uel
sumus. Intelligimus hæc nos habe-

C re, & ab eo pcepisse, *Quæ & loquimur*, ut hinc appareat scire nos hæc, quia & loquimur ea ut & alij discant ipsa. Loquimur *non in uerbis humanæ sapientiæ doctis*, ratione uel ornatu, sed *in doctrina spiritus*, quia mētes audientiū, loquentibus nobis, docentur à sancto spiritu. Verba.n. humanæ sapiētiæ hunc sensum non capiunt, nec literatura studij apprehendit, sed p fidē spirituali ratione cōcipit. Ideoq; spiritus Dei per euangeliū spiritualiter docet corda hominum, excitans ea ad cognitionem sui creatoris. Dico quia loquimur, & hoc facimus, *comparantes spiritualia* uerba *spiritualibus* uiris.i. ita moderantes ea quæ dicimus, ut cōueniant capacitati singulorum, quia pro uarietate sensus auditorum distinguimus ea quę loquimur, et cōparamus intellectui uniuscuiusq;, attendentes quid cui dicamus. Hoc facimus spiritualibus, q uos non estis: & ideo culpa uestra est, non nostra, q maiora nō diximus uobis. Nos scimus quæ Dei sunt, et loquimur ea spiritualibus. Sed *animalis homo*, quales sunt pseudoapostoli, *non percipit ea quæ sunt spiritus Dei* ut partū uirginis, ut resurrectionem mortuorū. Animalis homo dicitur, qui animalium more uersatur, qui putat nihil esse post mortem. Animalis iurę uocatur, quia fertur dissoluta lasciuia animę suæ, quam non regit spiritus, neq; coercet intra metas naturalis ordinis, quia & ipse se nō subdit regendum Deo. Animalis.n. ab anima dicit, sicut à carne carnalis. Iste talis non percipit ea quæ sunt spiritus Dei.i. quid gratiæ credētibus cōferat crux Christi, & sic audit quæcunq; audit de Dei natura, ut aliud quā corpus cogitare non possit, quālibet amplum, summū uel imēsum, quamlibet lucidū ac speciosum, corpus tamē. Ob hoc etiam dicitur nō percipere.i. non intelligere ea q̄ sunt spiritus Dei, quia sola præsentis uitæ bona carnalia cogitat & appetit, spiritualia uero & æterna non intelligit. *Stultitia enim est illi*, quicquid de talibus audit, *& non potest intelligere*. Pecoribus.n. similis sensum suum in terra deprimit, & ideo nō assequitur nisi quę uidet, nec putat aliud posse fieri q̄ quod ipse scit: ppterea qcquid aliter audit q̄ nouit, stultū iudicat. Ideo non potest hæc intelligere, quia *spiritualiter examinatur*.i. inuisibiliter à Deo iudicatur, ut iusto Dei iudicio spiritualia intelligerē nō sinatur. Vel spiritualiter examinatur.i. per spiritualia tātum probatur quòd animalis est, quia audita hæc improbat, & nō ob aliud ei proponunt. Siue ideo nō potest intelligere, qa res illa quā ipse stultitiam reputat, spiritualiter examinatur.i. per spiritum sanctum dijudicatur et intelligitur. Animalis non potest intelligere, sed *spiritualis*.i. ille cuius mens illuminatur luce spiritus sancti, et spiritualiter uiuere docetur, *iudicat*.i. dijudicat & discernit, *omnia*. Iudicat.n. & approbat quod recte, improbat autem quod perperam inuenerit in opibus moribusq; fidelium Iudicat omnia, sed *ipse à nemine iudicatur*.i. à nullo homine, sed sola ipsa lege, scd̄m quam iudicat omnia, qm̄ uerissime dictum est, oportet nos omnes exhiberi ante tribunal Christi. Omnia ergo iudicat, qm̄ super omnia est, qm̄ cum Deo est. Et à nemine iudicatur, qm̄ ipse supra cęteros est, & inferiores nō possunt iudicare superiorem. Et uere à nullo iudicatur, utrum bene an male intelligat uel operetur. Quia *quis* animalis *cognouit sensum domini* quē uir spiritalis habet? Nullus. Et ideo non potest in de iudicare, quia de icognitis nemo recte iudicat. Et *quis est q instruxit eum*? id est, docuit dominū quid agere deberit. Nemo, homines.n. spiritum Dei nō habentes, dominum instruere uolunt, D 2. Corin. 5.

A re uolunt, dum secum dicunt: Deus nunquam mori debuisset ut creaturam suam à potestate diaboli liberaret, sed solo pręcepto ut omnipotēs, suos saluare debuisset. Et quia eum sic instruere uolunt, inde contingit quia sensum eius non cognoscunt. Nesciunt enim quia Deus iustus nō debuit in hac re uti uirtute potētiæ, sed ratione iustitiæ. Vel aliter litera secundum alios codices potest legi. *Quis enim cognouit sensum domini, aut quis instruxit eum?* Sensus nanque domini est, quo hæc fecit, per quæ sapientia mūdi probatur stulta, negans posse fieri quæ facta sunt. Quem sensum nullus est q cognouerit, ut si displiceat illi, emendare uelit consilium Dei. Quia quicunque cognouit, laudat sapientiam & potentiam Dei. Quis cognouit sensum dñi nostri Iesu Christi? Sed nos spirituales *sensum Christi habemus*, id est, participes facti sumus scientiæ Christi per acceptionē spiritus sancti. Et ideo animales homines uel pseudoapostoli, non iudicare non possunt, qui sensum domini habemus, quem illi ignorant.

CAPVT III.

Et ego fratres non potui loqui uobis quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tāquam paruulis in Christo lac uobis potum dedi, nō escam. Nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis, adhuc enim estis carnales. Cum enim sit inter uos Zelus & contentio, non'ne carnales estis, & secundum hominem ambulatis? Cum enim quis dicat. Ego quidē sum Pauli, alius autem, ego Apollò, non'ne homines estis? Quid igitur est Apollò? Quid uero Paulus? Ministri eius cui credidistis. Et unicuique sicut dominus dedit. Ego plantaui, Apollò rigauit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat, Deus. Qui plantat autem & qui rigat, unum sunt. Vnusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem.

Gene. 4. Psal. 61. Gala. 6. Matt. 20.

Nos spiritualibus spiritualia conparamus, quia sensum Christi habemus. Et tamē *fratres uobis non potui ego loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus:* B quia uidi uos non posse capere spiritualia propter imbecillitatem sensus uestri. Et ideo sic locutus sum uobis, quomodo audire poteratis: nec propter ignorantiam uestram, sed propter infirmitatē uestram, arcana Dei uobis reticui. Non enim audientium animi sunt ultra uires tradendi, sed alta quæque & eminentia debent multis auditoribus contegi, & uix paucis aperiri. Et ichoantibus quidem uel infirmis non alta & mystica, sed quædam quæ capere possint prædicanda sunt, perfectis uero profunda, & mystica sunt dicenda. Sed timendum & cauendum est, ne sub hac occasione dicta pseudoapostolorum uel quorumlibet hęreticorum, uelut ea quæ carnales capere non possunt, non solum excusatione dealbanda, sed etiam laudanda uideantur. Vnde sciendum est, quia ipse Christus crucifixus, quo uelut lacte paruulos aluisse se dicit Apostolus, id est, ipsa uera caro, in qua facta ęst uera mors eius, & uulnera uera confixi, sanguisq; percussi, non eo modo à carnalibus, quo à spiritualibus cogitantur. Et illis est lac, istis cibus. Quia etsi non audiunt amplius, intelligunt amplius. Non enim æqualiter mente percipitur, etiam quod in fide pariter ab utrisque recipitur. Hoc igitur primitus cognito, quòd ea ipsa quæ simul audiunt spirituales atque carnales, pro suo quique modo capiūt, illi ut paruuli, isti ut maiores, illi ut lactis alimentum, isti ut cibi solidamentum, nulla uidetur esse necessitas, ut aliqua secreta doctrinæ taceātur & abscondantur fidelibus paruulis, dicenda seorsum maioribus, id est, intelligentioribus, nisi quòd solidus cibus, qui perfectis cōgruit, paruulis non proficit, dum non ca-

C non capitur ab eis,& ea quæ fortes subleuant,infirmos grauant.hoc.n. ipsum quod Apostolus se non iudicauit scire in eis nisi Christū Iesum & hunc crucifixum, ipsis non potuit loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus,quia id sicut spirituales capere non poterant.Quicunque autē spirituales inter eos erant, idem quod illi qui tanquam carnales erant,audiebant;spirituali intellectu ipsi capiebant, ut sic intelligatur quod ait,Non potui loqui quasi spūalibus,sed quasi carnalibus,ac si diceret:Nō potuistis quasi spirituales,sed quasi carnales capere quod loquebar.Quasi carnalibus,inquit, locutus sum uobis.Et hoc tam diligenter feci, quo'd *tanquam paruulis* co/gnitione *in Christo dedi uobis potum lac*, id est,facilem doctrinā, dulcem & nutrientem,*non escam*, id est, non robustam spiritualium rerum doctrinā. fieri tamen *sicut præmisimus* potest,ut id quod dicitur,& paruulis lac,& grandibus esca sit:sicut in principio erat
Psal.81. uerbum,& uerbum erat apud Deū,
Ioan.10. & Deus erat uerbum, & paruuli bibunt,& grandes mandunt. Lac tamen præcipue per carnem saluatoris est expressum paruulis.Quomodo enim mater cibum comedit, ut per carnem traijciat ad infantem lac factum:sic cibus angelorum dominus uerbum caro factum est, & factus est lac. Lac quippe nostrū Christus humilis est:cibus noster, idem ipse Christus æqualis patri. Lacte nutrit ut pane pascat.Qui paruulus est, fugat ab uberibus ecclesiæ lac omnium sacramentorum temporaliter pro æterna nostra salute gestorum,ut nutritus atq; roboratus per ueniat ad manducandum cibū æternæ diuinitatis. Talibus nunc dicit: Lac uobis potum dedi, non escam. Et quare?Quia *nondum* poteratis escā percipere,quandiu uobiscum eram,

sed nec nunc quidem potestis,quia *adhuc estis* D *carnales*.i.potius sensum carnis q̄ spiritus sectamini.Isti propterea q; secuti adhuc uoluptatibus seruiebant, carnales erant,quāuis iam baptizati essent, & spiritum sanctum accepissent.Nam quia post baptismum ad ueterē uitam relapsi fuerant,ideo carnales appellantur. Vbi uero dicitur nondum uel non adhuc profecto non desperatur,si eo tenditur,ut sit aliquando quod nondum est.Ad huc enim,inquit, estis carnales. & ostendēs unde sint carnales,*cum enim, inquit,sit inter uos Zelus*,id est, inuidia *&* *contētio*,id est,litigatio uerborū, *no'nne carnales estis*, qui in carne,id est,in homine confiditis,& *&* *secundum hominem ambulatis*?idest,in peius p̄ficitis. Ac si dicat:Qui discordes mētes ducitis, non'ne adhuc ex reprehensibili humanitate peccatis? Homo enim hoc loco per culpam nominatur. Cum autem dixisset eos carnales,non ait, secundum carnem ambulatis, sed secundum hominem; quia & hoc uoluit intelligi,secundum carnem. Nā utique si culpabiter quidem secundum carnem, laudabiliter autem secundum hominem ambularetur, id est,uiueretur,non exprobrans diceret,secundum hominem ambulatis. Nam secundum hominem ambulare,hoc est carnalem esse. Qui autem non ambulat secūdum hominē, sed secundum Deum,profecto non ambulat & secūdum seipsum, quia & ipse est homo. Qui uero non secundum se,sed secundum Deum ambulant,non homines,sed dij uocantur. Et uere,inquit,zelus & cōtentio est in uobis, & secundum carnem ambulatis.Quia *cum quis uestrum dicat, ego quidem sum Pauli,alius autem* dicat, *ego sum Apollo,non'ne homines estis*?Sicut enim gloriantes in Deo & omnem gratiā ab ipso sperantes, dij uocantur à Deo adoptati,ita & qui in hoīe gloriant,

A homines dicuntur.Deos. n. uel angelos esse cupit Apostolus, quos arguit quia homines sunt.i.in his contentionibus non quæ Dei sunt, sed quæ hominis sapiũt.A sua uero psona incipit,ne forte putaretur per inuidiam magis psonas aliorũ destruere,ostendẽs magnum errorem esse, & ad Dei contumeliam ita pertinere,quando Deo prędicatio,gloria datur hominibus:& spes quæ in Deo ponenda est,ponitur in hominibus: Hiere. 17. dicente scriptura,Maledictus homo qui spem ponit in homine. Quid.n. minus est a gentilitate, dum gloria quæ danda est creatori,datur creaturæ.i.homini?Et quando quidẽ alius uestrum dicit,ego sum Pauli, alius autem,ego Apollõ,atq; in his doctoribus uano errore gloriamini,igitur respondete mihi,*Quid est Apollo,quid uero Paulus*,q adhuc maior est?Et si uos respõdere nescitis,ego respõdeo qđ nõ sunt Deus qui det, sed per quos Deus det:quia *ministri* sunt *eius cui credidistis*.Et quia ministri sunt, spes ĩ his ponenda non est, sed in Deo cuius ministri sunt.Illi enim gratiarũ actio deferenda est, cuius donum est,non seruis quos & inuitos oportet dispẽsare.Ministri sunt,& hoc nõ in uno modo,sed *sicut dominus dedit unicuique*, id est,sicut uoluit & sicut diuisit singulis officia ministerij. Nã *ego* ipso dante *plantaui*,id est, euangelizando uos ad finem conuerti,& *Apollo rigauit*,id est utpote episcop⁹ uester imbre sui eloquij, postq̃ in fide fundati estis, corda uestra rigauit.Non tamẽ nos, *sed Deus incrementum dedit* proficiendi uobis.Non enim qui forinsecus loquimur ad aures uestras,ita sumus quasi operarij adhibentes culturam forinsecus ad arborem, sed incrementum dare nõ possumus, nec fructus formare.Ille autem qui uos creauit, & redemit & uocauit per fidem & spiritũ sanctum, habitans in uobis,

nisi loquatur uobis intus, sine causa nos pstrepimus.Interior ergo magister est,qui docet.Christus docet, inspiratio ipsius docet. ubi illius inspiratio & illius unctio non est, forinsecus inaniter pstrepunt uerba. nam & agicola arborẽ potest plantare,aquam foris adhibere & diligẽtiam culturæ,sed nõ potest folia pomaq́ formare. Excedit enim hoc humanam humilitatem,excedit angelicam sublimitatem, nec omnino pertinet nisi ad creatorem.et quia solus Deus dat incrementum , *itaq; neq; qui plantat*,id est,qui in fide fundat,*est aliquid* dando quicquam ex se , *neque qui rigat*.i.q uel baptizat,uel postea mores instruit , *sed Deus qui dat incrementum*, ipse ualet ad salutem.i.illius unctio quæ uos docet intrinsecus . Frustra quippe operarius omnia moliretur extrinsecus, nisi creator intrinsecus latẽter operaretur . Neq; plantator, neq; rigator est aliquid ad salutem eorũ quæ rigantur siue plantantur, quia & plantata solent mori,& rigata ad effectum fœcunditatis nõ peruenire,nisi det Deus uegetãtem gratiam.Quantum ergo ad honorificẽtiã ptinet Dei,nihil est homo.Quantum uero ad ministerium pertinet, necessarius est ut honorificetur quasi seruus,non ut aliquid de illo speretur ad iniuriã Dei,Deus solus est, in quo gloriandum est, quia dat incrementum. *Sed qui plantat , & qui rigat, unum sunt*,id est, ambo ministri sunt, quãuis diuersa sint illorum officia. unum sunt .i. ambo sunt homines, & idẽ concorditer de Deo sentiunt. Vnum sunt.i.indifferẽtes.Posset.n. uideri q etsi nihil ex se dant, tamen magis Deus per hunc q̃ per illũ daret.ideo dicitur qa unum sunt.i. nõ plus grę confert unus q alter, qa solus Deus dat p eos.In dando nõ differunt,sed in labore & mercede, qa *unusquisque eorũ accipiet propriam mercedem* B

C à domino *secundum suum laborem*, id est, qui magis laborauit, maius præmium habebit: & qui minorem pertulit laborem, minorem percipiet remunerationem. Deus enim reddet unicuique secundum opus eius. Vnde patet neutrũ illorum esse authorem salutis, & ideo non esse gloriandum in eis.

Dei n. sumus adiutores, dei agricultura estis. Dei ædificatio estis. Secundum gratiam Dei quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posui. Alius autem superædificat. Vnusquisque autem uideat quomodo superædificet. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Si quis autem superædificat super fundamentũ hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnũ, stipulam, uniuscuiusque opus manifestum erit. Dies enim domini declarabit, quia in igne reuelabitur, et uniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus manserit quod superædificauit, mercedem accipiet. Si cuius opus arserit, detrimentum patietur. Ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem.

Mercedem percipiemus, quia *Dei adiutores sumus* in colendo agro illius. Nam ei quem ipse per internam gratiam infundit, nos exhortationis uoce concurrimus, hoc quod ille per spiritum agit intrinsecus, nos exterius ministerio uocis adiuuamus: et tunc solum nostra exhortatio ad perfectionem ducitur, si in corde fuerit Deus qui adiuuetur. Nos sumus adiutores Dei, & uos *estis cultura agri Dei* et *ædificatio* templi *Dei*. Et nos cum adiuuamus, dum agrũ cordis uestri, quem ipse per internam gratiam excolit, nos aratro prædicationis excolimus, ac nostræ mentis ædificium, quod ipse ad inhabitandum sibi cõstruit, et nos construere laboramus. Ager enim Dei colitur, dum uitia de populo extirpantur fidelium, & uirtutes inseruntur, ut crescant & fructificent. Ædificatio eius instruitur, quando ecclesia extruitur his, qui fundamento fidei superponuntur, ut in altum surgant aliis alios portantibus, uel quando mens fidelium construitur impositione uirtutum, ut dignum Deo fiat habitaculum. Dixi quia Dei ædificatio estis, & huius ædificationis *fundamentum* ego *posui*, & hoc non à me feci, sed *secundum gratiam Dei quæ data est mihi* ut dignus essem prædicare euangelium Dei, & in humanis cordibus ponere fidei fundamentum. Vnde apparet hoc Dei esse, quod feci, non hominis. Secundum gratiam Dei, id est, secundum apostolatum à Deo gratis mihi datum. Posui in ædificio uestræ mentis fundamentum, id est, fidem Christi, & hoc utens discretione, *ut sapiens architectus*, id est, princeps ędificij, qui fundamentum domus ædificandæ ponit in loco firmo ex fortibus & quadratis lapidibus. Sapiens architectus est, qui iuxta disciplinam authoris collocat fundamentum, id est, qui iuxta traditionem saluatoris euangelizat fidem. *Alius autem superædificat*. Superædificat, quisquis prædicationem apostolorum superueniens aut bonus aut malus doctor prædicat. Sed *unusquisque uideat quomodo superædificet*, id est, ut superpositum ædificium congruat fundamento, ne si obliquum fuerit & friuolum, ruinam faciat manente incolumi fundamento. Quia si etiam male ille docuerit, Christi nomen permanet, quod est fundamentum, doctrina autem mala peribit. Videat inquam, quomodo superædificet, non quomodo fundamentum ponat. nam *fundamentum aliud nemo ponere potest, præter id quod à me positum est quod est Christus Iesus*, id est, fides Christi Iesu. Ideo nemo potest ponere aliud fundamentum, quia nec hæretici docere ualent nisi sub Christi nomine. Alter enim commenta errorum suorum commen-

dare

A dare non ualent, nisi interposito saluatoris nomine prædicent, ut res cõtrarias & absurdas nominis dignitas acceptabiles faciat. Fundamentum permanet, sed quod superædificatur, si inutile fuerit, non stabit, sed tantum illud quod utile est, si super addetur, permanebit. Quia *si quis super ædificat super hoc* Christi nominis *fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos*, per quę tria designatur præclara doctrina: uel *ligna, fœnum, stipulam*, per quæ significatur uaria & friuola & corrupta doctrina, *uniuscuiusq; opus* in nouissimo die *manifestum erit*, id est, uniuscuiusq; doctrina in iudicio erit omnibus manifesta, utrũ bona an mala fuerit. *Dies.n.domini hoc declarabit.* Dies iudicij uocatur dies domini, non quod omnes dies non sint eius: sed per excellentiam hoc dicitur, & ad differẽtiam humani diei. Dies enim pręsentis tpis, est dies hominis, qa in isto agit homo qđ uult: sed ille dies erit domini, quia in illo faciet dominus quod iustum erit, reddens unicuiq;

Matth. 16 secundum opus eius. & ideo declarabit ille dies qualitatem uniuscuiusq; operis, *quia in igne reuelabitur*. i. manifestabitur idem dies, qui nũc omnes latet, & tunc omnibus erit notus. Cum.n. uiderint omnes ignem illum ante faciem iudicis per totũ diffundi orbem, sciẽt adesse diem iudicij. Vel dominus in igne illo reuelabitur, id est, apparebit oĩbus bonis & malis. Vnde & Thessalonicẽ

2.Thess.1. sibus dicitur: In reuelatione domini Iesu de cœlo cũ angelis uirtutis eius in flãma ignis. *Et ignis ille probabit quale sit opus uniuscuiusq;*, id est, an sit firmũ, an solubile Ignis probabit opus, id est doctrinam uniuscuiusq;. Quia enim per ignem examinatio fiet, si in aliquo non inuenerit qđ exurat, manifestabit illum bonum fuisse doctorem. Mala uero & adultera doctrina idcirco per ligna, & fœnum, & stipulam significata est, ut ostenderet fore ignis escam. Vere ignis opera singulorum probabit. Nam *si cuius opus quod ipse superædificauit, mãserit, mercedem accipiet*. Quia sicut aurum & argentum & lapides quos ignis non consumpserit, ita et bonus magister incorruptibilis permanebit. Cumq; nihil in illo sordis inuentum fuerit & prauæ doctrinæ, accipiet cum gloria mercedem remunerationis perpetuæ. *Si uero cuius opus arserit*, id est, alicuius doctrina praua in igne defecerit, talis operarius *detrimentum patietur*, id est, deorsum atteretur supplicijs. *Ipse autem saluus erit*, quia non interibit substantia qua constat: sicut & doctrina eius mala peribit, quę est accidens. Quod tamen non de hæretico doctore debet intelligi, sed de catholico qui nõ recte docuit. Nam & in libris sanctorum doctorũ quos autentice legit ecclesia, nonnunquam inueniuntur quædam praua uel hæretica nõ tamen pro his uel libri uel authores damnantur. Perlegat eorũ libros prudẽs lector, & inueniet esse uerum quod dico. Et ipse saluus erit, *sic tamen quasi per ignem*, ut salus hæc nõ sine pœna sit. Saluus qdem erit, sed tamen pœnam ignis patietur, ut per ignem purgatus fiat saluus, & non sicut perditi, æterno igne in ꝑpetuũ torqueatur, ut ex parte prosit illi in perpetuum credidisse. Potest & aliter intelligi uerius: Ego fundamentum, inquit, posui, alius autem superædificat. Ac si dicat: Posito fundamẽto, id est, fide fundata in uobis, nihil ulterius ad me pertinet ut superædificem, sed alterius est superædificare, id est, eius qui fidem habet est ut bona opera superædificet. Credẽtis est superędificare. Sed unusquisq; uideat quomodo superædificet, id est, cuiusmodi opera supaddat, scilicet utrum maluerit contemplatiuę uitę adhærere, & continenter absq; iugo B

C uxoris uiuere, quod quidem melius est & laudabilius consilium, an magis expetat actiuam uitam & uxoris uinculum, quod infirmum est et minus laudabile. De superædificatione bonæ operationis solūmodo uidendum est, qualem quisque uelit eam eligere, quia multa sunt genera bene operādi: sed de fundamento eligendo nulli datur potestas, quia nō est nisi unum fundamentum, id est, una fides, quam nemo ualet mutare sicut nitūtur pseudoapostoli. Fides
Ephe.3. Christi Christus est in nobis, qui p fidem habitat in cordibus nostris. Et hoc est fundamentū, ex quo surgit totum bene uiuendi ædificium.
Iacob.2. Neque.n. fides hæc intelligenda est
Matth.7. ociosa, sed qcquid boni poterit, ope
Marc.5. rabitur p dilectionem. Non.n. fides
Luc.8. dæmonū, qui & credunt & contremiscunt, ac filiū Dei cōfitenī Iesum, pōt accipi in fundamentū, qa nō est quę operatur p dilectionem, sed quę
Galat.5. exprimitur per timorē. Fides itaque Christi fides gratiæ christianæ .i. ea fides quę per dilectionem operatur, posita in fundamento, neminē perire permittit. Siquis superædificat super fundamentum hoc aurum, argētum, lapides pretiosos, ligna, fœnū, stipulam, uniuscuiusque opus mani-
2.Cor.7. festum erit. Quisquis bene uiuit ac Deum honorat & laudat, non inhærēs ex dilectione terrenis rebus: sed desiderans æternam patriam, & aut uendens oīa sua distribuensque pauperibus, aut possidens tanque nō possideat, & utens hoc mūdo tanque nō utatur, iste superædificat aurum, ar-
1.Cor.7. gentum, lapides pretiosos. In auro sensus occultus designatur, in argēto sermo docens, in lapidibus pretiosis opera Deo placentia. Aurū sapiētię, quod in occulto sensu eius est et in cordis arcano, splēdet uero lumine Dei, superædificat iste: & argentum.i. nitorem sanctæ eloquentiæ, qua docet alios: & lapides ptiosos, D id est, exempla uirtutum & bonorū operum, quibus adornat ea quæ loquitur siue cogitat. Qui uero amat adhuc secularia, & negotijs terrenis implicatus est, ac uinculis qbusdā & affectionibus carnis deditus est domui suæ & coniugi ac possessioni, & tamen Christianus est, ita ut cor eius non recedat à Xpo, & nihil præponat Christo, sicut in ædificando nihil præponitur fundamēto, iste superædificat ligna, fœnum, stipulā: per quæ nō absurde pñt intelligi rerum secularium licite concessarū tales cupiditates, ut amitti sine dolore nō possint: per ligna scilicet duræ & graues, per fœnum uero & stipulā, paruæ & leues. Sed uniuscuiusque opus manifestum erit in feruore tentationis. Dies.n. domini declarabit, Soph.1. dies utique tribulationis. Pręsentis.n. temporis tribulatio cruciat electos diuino disponente iudicio, quia tempus est ut incipiat iudiciū de domo domini. Propterea dies tribulationis appellaī dies domini, id est, dies iudicij. Quia, inquit, in igne reuela- 1.Petr.4. bitur. Eandem tribulationem uocat ignem, sicut alibi legitur. Vasa figu Eccle.27. li probat fornax, & homines iustos tētatio tribulatiōis. Et uniuscuiusque opus quale sit, probabit ignis tribulationis. Ignis.n. iste, talis debet intelligi, ut ambo per eum transeant, id est, & qui ædificat super hoc fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos, & qui ædificat ligna, fœnum, stipulam. Ignis n. tribulatio nis in hac interim uita probat opus utriusque, si duob⁹ accidat fidelibus, uni.s. cogitanti quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo .i. ædificanti super Christi fundamentum aurū, argentum, lapides pretiosos: alteri cogitanti quæ sunt mūdi, qūo placeat uxori, id est, ædificanti super fundamētum ligna, fœnum, stipulā. Illius 1.Cor.7.

A enim opus non exuritur, quia non ea dilexit, quorũ amissione crucieẽ. Exuritur aũt huius, qm̃ sine dolore non pereunt, quæ cum amore possessa sunt. Et hoc est quod dicitur, si cuius opus manserit. Manet opus, qñ quisq; cogitat quę sunt domini, quo modo placeat Deo. Quod superædificauit mercedem accipiet. i. unde cogitauit, hoc sumet. Nec solum post mortem, sed et in hac uita habet suã requiem anima cõtemnẽtis omnia. Si cuius opus arserit. i. igne tribulationis cõsumptum fuerit, detrimentum patietur: quia quod dilexit, nõ habebit. Ipse autẽ saluus erit, qa nulla eum tribulatio ab illius fundamẽti stabilitate remouit. Sic tamen quasi per ignem, quia quod sine illiciente amore nõ habuit, sine urente dolore non perdet. Qui. n. ædificat amorem terrenorũ super fundamentum regni cœlorum. i. super Christum, ardebit amore tẽporalium rerũ, & ipse salus erit, si in fundamento firmus permanserit, id est, si Christum ante oĩa sic dilexerit, ut ab eius amore separari non possit. In rerum temporalium amissione patietur detrimentum, & per ignem quendam doloris pueniet ad salutem. A quo dolore atq; detrimento, tanto est qsq; securior, quãto tẽporalia uel minus amauerit, uel tanq̃ nõ hñs habuerit. Tale aliquid etiam post hanc uitam fieri incredibile non est, nonnullos. s. fideles per ignẽ quendam purgatoriũ, quãto magis minus'ue bona temporalia dilexerunt, tanto citius saluari. Nam de quibusdam leuibus culpis esse ante corporũ resurrectionem purgatorius ignis credẽdus est, p eo quod ueritas dicit, quia si quis in spiritum sanctum blasphemiam dixerit, neq; in hoc seculo remittet ei, neq; in futuro. In qua sententia datur intelligi, quasdam culpas in hoc seculo, quasdã autem in futuro posse laxari. Quod. n. de uno B negatur, consequens intellectus patet, quia de quibusdam conceditur. Sed tamen hoc de paruis minimisq; peccatis fieri posse credendum est, sicut est assiduus ociosus sermo, immoderatus risus, uel peccatum curę rei familiaris, quæ uix sine culpa uel ab ipsis agitur, q qualiter culpa declinari debeat, sciunt, caueri põt, aut in non grauibus rebus error ignorãtiæ. Quæ cuncta ẽt post mortem grauant, si adhuc in hac uita positis nõ fuerint relaxata. Nam pensandũ solicite est, qa & Apostolus illum dixit per ignem posse saluari, non qui super hoc fundamentum ferrum, æs uel plumbum ædificat, id est, peccata maiora, & idcirco duriora, atque tũc insolubilia, sed ligna, fœnum, stipulam, id est, peccata minima atq; leuiora, quę ignis facile cõsumat. Hoc tamen sciendum est, qa illic saltẽ de minimis nihil qsq; purgationis obtinebit, nisi bonis hoc actibus ĩ hac uita adhuc positus ut illic obtineat, promereatur. Sciẽdum est etiam, qa grauior est ille ignis, q̃ qcquid potest homo pati in hac uita. Omnia enim tormẽta quæ hîc sunt, multo faciliora sunt. Et tamen homines nec ea patiantur, quicquid ab homine fuerit iussum, faciunt. Quanto melius est, ut faciant quæ iubet Deus, ne illa grauiora patiantur?

Nota

Matth. 12.

Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in uobis? Si quis autem templũ Dei uiolauerit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis uos.

Dixi uos esse ædificationem Dei, & me posuisse fundamẽtum huius ædificationis, unde patet uos esse tẽplum Dei. Et hoc nescitis? *Nescitis quia templum Dei estis?* Templum Dei estis secundum fidem, templum Dei eritis aliquando secundum spiritum. Templũ Dei estis, ut ipse in uobis per fidem maneat, & perfectionem

C sapientię ac cognitionis secretorum suorum in uobis ponat. Templum Dei estis, *& spiritus Dei habitat in uobis.* Nō ait, & spiritus Dei sanctificat & purgat uos, ut Deus habitet in uobis: sed ait, et spiritus Dei habitat in uobis. Vtiq; in templo suo Deus habitat. Nam quid templum Dei est, nisi habitaculū Dei? Deus ergo est spiritus sanctus, cuius sumus templum & habitaculum. Neq;.n. templum haberet, nisi Deus esset. Nescitis, inquit, quia templum Dei estis & spiritus Dei habitat in uobis? De his supradixerat, quia animalis homo nō percipit ea quæ sunt spiritus Dei. Non ergo percipiebant cognitionem Dei spiritus, qui habitabat in eis: & habitante in se spiritu sancto adhuc animales, nondum spirituales erant, quia nondū poterant habitatorem suum spiritum cognitione percipere. Habitare autē ideo & in talibus dicitur, quia in eis occulte agit ut sint templum eius. Idq; in proficientibus & proficiēdo perseuerātibus perficit. Nec mirum uideri debet quod q̄sq; aliq̄d habeat quodq; habet ignoret. ut.n. taceam de omnipotentis diuinitate, quis facile scientia percipit q̄d sit anima? et quis non habet animam? Postremo, ut certissime nouerim⁹ quod paruuli in Christo non percipientes quæ sunt spiritus Dei, id est, non intelligentes, habent tamen spiritum Dei, eos ipsos quos supradixerat animales (ut præmisimus) & paruulos increpat nunc, dicens: Nescitis quia templum Dei estis, & spūs Dei habitat in uobis? Non.n. hoc ignorare debuissent. Tēplum.n. Dei estis. Sed cauete ne templum eius uioletis, q̄a *si quis templum Dei uiolauerit.* i. siue suum, siue alterius corpus corrūpendo, siue ppl'm ecclesiæ scindendo, *disperdet illū Deus.* i. diuersis supplicijs illū perdet et corpore et aīa. Ideo cauete corporalia peccata, ne offendatis eū cuius estis templū, ne recedat à uobis, & in ruinā uertamini: cauete & prauam doctrinam pseudoapostolorū, ne per eam uioletur mens uestra. Et merito Deus uiolatorem sui templi disperdet, q̄a *templum Dei est sanctum*, ex quo Dei templum esse cœpit. i. à tēpore baptismi *quod* templum *estis uos.* Hoc reperijt ut illos compungeret, qui turpiter uiuentes corpora sua uiolando corruperant.

Sup. 2.

Nemo se seducat. Si quis inter uos uidetur esse sapiens in hoc seculo, stultus fiat ut sit sapiēs. Sapientia enim huius mūdi stultitia est apud Deū. Scriptum est enim: Comprehendam sapientes in astutia eorum. et iterum dominus nouit cogitationes sapientium, quoniam uanæ sunt. Colo. 2. Roma. 1. Iob. 5. Psal. 93.

Itaq; nemo glorietur in hoībus. Tēplum Dei estis, & ideo *nemo se seducat*, id est, nemo sibi blandiatur propria uanitate deceptus, ut de uiolatione templi Dei impunitatem sibi in futuro promittat, quasi Deus peccata carnis negligat. Vel nemo se seducat, id est, nemo seipsum ducat seorsum à ueritate catholica in uanos errores, declinando post pseudoapostolos, quasi sapientiam eorum diligens. Hoc nemo faciat. Sed *si quis uidetur inter uos esse sapiens in hoc seculo*, id est, siq̄s ex uobis stulta sapientia seculi, quæ est cōmentum hominum, putatur esse sapiens, *stultus* apud se *fiat*, id est, uanam sapiētiā abijciat, & nihil sibi scire uideatur, *ut sit* in Deo ueraciter *sapiens*. Ad ueram enim sapientiam uenire non potest, qui falsæ suæ sapientiæ fiducia decipitur, sicut pseudoapostoli, qui uolentes uideri in mundo sapientes, neque Deum habere filium, neque incarnationem uerā esse, neque carnem posse resurgere prædicabant. Vnde nunc bene doctor egregius illos Corinthiorum, quos carnaliter sapientes inuenerat, ut sapientiam ueram possint comprehendere, prius

A fieri ſtultos admonet. Et ſubdit, qua re? Quia. ſ. *ſapientia huius mundi ſtultitia eſt apud deum*. i. quod mundus ſapientiã, hoc deus ſtultitiam iudicat. Et dum facit deus quod fieri poſſe negat mũdus, ſapiẽtiã illius mõſtrat eſſe ſtultitiã et uere ſtultitiã. Nã *ſcriptum eſt*, in libro Iob: *Cõprehendam*. i. undiq; coar/ctabo, & quaſi iuxta rete diſtrictionũ meatũ concludam, *ſapientes*, mũdi *in aſtutia eorum*, ut nihil eis aſtutia ualeat ad effugiendam manum meam, uel ad faciẽdum quod cõtra me machinantur, ſiue ad impediendum qd' ego contra ſapientiam eorum facere diſpoſui. Hanc ſententiam Eliphaz
Iob. 5. ſic protulit: Qui apprehendit ſapientes in aſtutia eorum. Diuina tamen ſapientia reprehendit amicos Iob de
Iob. 42. locutione, dicens: Nõ eſtis locuti corã me rectũ, ſicut ſeruus meus Iob. Cur ergo Paulus illorum ſententijs tãta authoritate utitur, ſi hæ ipſorũ ſententiæ dominica reprehenſione quaſſantur? Vel quõ dicta eorũ quaſi praua reſpuimus, quæ Paulus ex authoritate aſtruit? Aut quõ atteſtatione Pauli recta putabimus, quæ ꝑ ſemetipſum dominus nõ recta definiuit? Sed utraq; hæc citius, ꝙ non ſint diuerſa cognoſcimus, ſi eiuſdẽ dominicæ ſententiæ ſubtilius uerba pẽſamus, qui cum diceret. Nõ eſtis locuti corãm me rectum, illico adiũxit, ſicut ſeru⁹ meus Iob. Liquet ergo quia quædam in dictis eorum recta ſunt, ſed melioris comparatione ſuperantur. Nam inter aliqua quę irrationabiliter dicunt ad beatũ Iob, fortes multas ſententias proferunt: ſed cõparatę dictis fortioribus, uim fortitudinis amittunt. *Et iterum* de eadem re ſcriptum eſt in pſalmo: *Dominus nouit cogitationes ſapientium quoniam uanæ ſunt*. ſ. hominum, quia & ipſi ſapiẽ
Pſal. 93. tes iudicabãt ſe ſolos eſſe homines, cęteros autẽ quaſi bruta animalia. Sapiẽtes ſeculi non nouerunt cogitationes Dei, qm̃ iuſtæ ſunt: dominus B autem nouit cogitationes ſapientiũ, qm̃ uanæ ſunt. Nihil ualet eis aſtutia eorꝫ cõtra deũ, quia ipſe nouit cogitationes eorꝫ. Quę uanę ſuut. i. inanes et falſæ, quia putãt eſſe uera quę falſa ſunt, & falſa quæ uera ſunt. Vanæ ſunt cogitationes ſapientium, q hĩc beati eſſe & à ſeipſis beati fieri mira uanitate uoluerunt. Et qñquidem humanæ cogitationes ſunt uanæ, atq; conſilia ſapientium improuida ſunt & infirma, qui ſe ſibi uel alijs prodeſſe ſine Deo putant, itaq; nemo glorietur in hominibus, quaſi melius ab uno ꝙ̃ ab alio poſſit accipere. Nihil. n. recte ſapiunt, nihil poſſunt homines per ſeipſos: et ideo nõ in ipſis gloriandum eſt, ſed in illo ꝑ quem ſapiunt & poſſunt.

Nemo glorietur in hominibus. Omnia enim ueſtra ſunt, ſiue Paulus, ſiue Apollo, ſiue Cephas, ſiue mundus, ſiue uita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura: omnia enim ueſtra ſunt, uos autem Chriſti, Chriſtus autem Dei.

Nemo glorietur in hominibus, ſ. doctorib⁹ uel baptizatoribus. Non in quibuſdã doctoribus gloriari debetis, nec ſingulos uos defendere, cum omni/bus utamini. Nam non ſolũ iſti, ſed *& omnia ſunt ueſtra*. i. ad ſeruiẽdum uobis data, & non eſt, gloriandum niſi in rebus excellentioribus. Et ideo in ſolo Chriſto, qui ſuper uos eſt, uobiſq; ſubdidit omnia, gloriandũ uobis eſt, non in his quæ ſubiecta ſunt uobis. Omnia enim ueſtra ſunt, ut ueſtræ utilitati ſeruiant, quia etiã illa quæ inter homines ſunt digniora: quoniam *ſiue Paulus*, eligatur, *ſiue Apollo*, ueſtri ſunt, ut uobis miniſtrẽt, *ſiue* etiã *Cephas*. i. Petrus qui primus eſt omnium apoſtolorum. Et ita patet omnes apoſtolos eſſe ueſtros, cũ prim⁹ ſit ueſter. Ad hoc. n. miſſi ſunt omnes apoſtoli & prædicatores, ut uobis uel fratribus ueſtris qui ſunt per orbem, uerbũ ſalutis miniſtrẽt.

C Et quod fratribus uestris faciũt, uobis facere credendi sunt, quia & uobis prosunt. Omnia sunt uestra, *siue* prædicatores, *siue* etiam *mundus*, si de illo scd͞m dei uoluntatem sentitis, et decretos cursus in Dei uoluntate ponitis, *siue uita*, p̄sens est uestra, si modeste illam & cum Dei gloria transigitis, *siue mors*, uestra est .i. dissolutio corporis & animæ nobis seruit, qm̄ uobis trãsitus est de hac miseria ad æternam beatitudinem, *siue præsentia*, si sic eis utimini, ne offendatis. *siue futura*, si ea credentes magis optatis, ut pote meliora & æterna. Vel mũdus est uester. i. quatuor elementa mundi seruiunt uobis, qm̄ ad hoc sunt cõdita, & uita uobis p̄sens seruit, si in ea emendamini, & ęternã salutẽ ꝑ meremini. & mors, si ꝑ Christo mori libenter parati estis spe futuræ ꝓmissionis. Et præsentia bona, q̄bus sustentati Deo seruire possitis. & futura, quorum spe seruiatis. Hęc sunt uestra, *omnia enim*, quæcunq; *sunt uestra* sunt ad possidendum. Sed *uos* estis, *Christi* possessio, non hominis, ut quo omnia iudicio uestro concessa sunt & uobis subiecta, sic & uos Christo subijciamini, quia per ipsum esse cœpistis & in prima origine, & in regeneratione. Cur ergo ad iniuriã Christi de hominibus speratis, cum ipse uobis & homines & omnia subiecerit, ut illi subijciamini, & in illo spẽ omnem ponatis. *Christus autem Dei*, est, ut proprius filius faciens uoluntatẽ eius, ut & uos Christi uoluntatem faciatis. Vos estis Christi, Christus uero Dei, & ita mediante Christo, uos estis Dei. Subditur autem Christus Deo, non tanquã dissimilis aut alterius naturæ, sed (ut dictum est) tanquam patri filius. Hactenus de gloria pseudoapostolorum locutus est apostolus, hîc de suo contemptu incipit loqui, quoniam minus de illo sentiebant aliqui Corinthiorum.

Ideoq́; monet ut hoc de illo sentiat D homo, quod & deus qui illum elegerat, & dicit.

CAPVT IIII.

2.Cor.6.

Sic nos existimet homo, ut ministros Christi & dispensatores ministeriorum Dei. Hic iam quæritur inter dispensatores, ut fidelis quis inueniatur.

Ita, inquit, diuinitus est ordinatũ, ut omnia sint uestra, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, uos autem sitis Christi. Et cũ hoc ita sit, nec magis nec minus æstimet homo de nobis, quã ꝙ deus cõstituit: sed *sic nos existimet ut ministros Christi*. i. nec nos tanquam uiles contemnat, nec tanquã per nos aliquid possimus, in nobis glorietur: sed eum in nobis honoret, cuius ministri sumus in euangelio quod uobis offerimus. Et ęstimet nos nõ dominos, sed *dispensatores ministeriorum Dei*, qm̄ ministeria eius uobis distribuimus scd͞m cuiusq; modum. Qm̄ nec uerborum strepitu, nec humanæ sapientiæ innitebatur Apostolus, intelligi debuit ministeria Christi dispensare, in quibus nõ uerba, sed uirtus fulgebat: & ꝑ quæ nõ homo, sed deus uideretur gloriosus. Collega.n. piscatorum, non aliter ꝙ̃ illi Christum prædicabat. Cũ ergo se ministrum Christi & dispensatorem ministeriorum Dei probat, pseudoapostolos notat, & negat esse Christi quod tradunt, per id q᷑ a traditione apostolica dissentiũt. Ego inquit, & conserui mei sumus dispẽsatores ministeriorũ æternæ salutis, docendo & cętera sacramenta distribuendo. Et multi quidem sunt dispẽsatores, per quorum ministerium ꝑuenitur ad ęternam salutem. Sed *iam quæritur inter dispensatores*, baptizando, manus imponendo, eucharistiã dando, *ut quis inueniatur fidelis*, ut possit credi quod bene dispenset. Neq;.n. omnes fideliter hoc agunt, sed plerique fraudem faciunt, dum quæ sua sunt

A quærunt,nō quæ Iesu Christi,& cœleste ministerium in usum terreni lu
Philip. 2. cri conuertunt, nec salutem subiectorum,sed propria commoda quærunt. Nonnulli qui non ita sola terrena quærere uidentur, aut uerecundia,aut timore, aut cōmendationis suæ causa constanter arguere delinquentes trepidant. Et ideo quæritur quis inter eos inueniatur officiū suę dispensationis fideliter agens,ut solius dñi sui lucra sine fraude quęrat. Vel ex hoc reprehendūtur subiecti, quod nìc iam quæritur ab eis,quod in futuro seculo quærēdum est à domino .s. quęritur & discutit ab eis, ut inter dispensatores inueniatur aliquis fidelis.i.idoneus & dignus ad sacra Dei ministeria dispensanda cęteris. Vñ tales inquisitores iure sunt reprehendendi, quia qđ deus in alia uita faciet,ipsi iam hîc facere uolūt: & præpositorum suorum uitam, à quibus ipsi debent iudicari, iudicare præsumunt:& à dignioribus digniora sibi sacramenta dispēsari credunt,cum non iuxta sanctitatem dispensantis,sed iuxta deuotionem pcipientis sit magis aut minus utile sacramentum sanctorum.

Mihi autem pro minimo est ut à uobis iudicer aut ab humano die,sed neq; meipsum iudico. Nihil enim mihi conscius sum,sed non in hoc iustificatus sum. Qui aūt iudicat me,dominus est.

Vos,inquit,ita iudicaris, alios dispensatorum esse fideles,alios nō fideles: sed *Mihi pro minimo est ut à uobis iudicer* fidelis aut nō fidelis. Non.n.iusti humana iudicia, sed æterni iudicis examen aspiciunt,atq; ideo derogantium uerba despiciūt. Vnde nūc derogātibus Corinthijs Apostolus dicit. Quia mihi pro minimo est ut à uobis iudicer. Quos.n.in tātis uitijs reprehendit,minimum ducit ab his se iudicari: qa sicut iusti nō erāt, sic iuste iudicare non poterant,*aut ab humano die*.i.ab humana luce & ratione:hoc est,à legibus humanis iudicari pro minimo deputabat. Supergressus.n.humanam iustitiam,cœlesti iustitiæ studebat. Vel ab humano die.i.ab humano intellectu,qui non uidet occulta & potest falli. Siue ab humano die.i ab hominibus, dum sunt in suo die,& non est dies domini. Humanus.n.dies dicitur, in quo iudicant homines, quia erit & dies domini,in quo iudicabit et domin9. Exiguum mihi est à uobis iudicari, uel ab humano die. *sed neq; ego meipsum iudico*,qui melius noui me q̄ uos. Et ita periculosum est uobis iudicare de ignotis. Qūo.n. potestis dījudicare conscientiam meam?aut qūo examinare potestis quo animo faciam, quicquid facio?Quantū possunt homines de alio iudicare, plus homo utiq; de se:sed deus plus de homine,q̄ homo de se. Tāta.n.est profunditas in homine,ut lateat ipsum hominem in quo est,sed dominum latere nō potest. Iure itaq; doctor egregius humanas laudes aut uituperationes paruipendens, ait: Mihi pro minimo est ut à uobis iudicer aut ab humano die Qui nec ī corde suo, unde se reprehendere posset,īueniēs, adiungit. Sed neq; meipsum iudico. *Nihil enim mihi conscius sum.* Nullius utique peccati sibi cōscius erat. Sed qa
Psal. 18. legerat,Delicta quis intelligit, sentētiam temperauit, ne forte per ignorātiam deliquisset, & addidit: *Sed non in hoc iustificatus sum.* Videns n.quia ei ad perfectionem sanctitatis nec suū iudicium sufficeret,ait non se in hoc iustificatum. Cur uero non sibimet ipsi, de se credidit,causam reddidit, cum subiunxit:*Qui autem iudicat me dominus est.* Ac si apte diceret: Nec meo de me iudicio credendū existimo,qa ille iudicat me cuius ego iudicium non comprehendo. Ab eo.n.qui me iudicat,examinari me subtiliter scio. Recte enim me egisse recolo, sed ta-

C men de meritis non præsumo: quia ad eius examen uita nostra ducitur, sub quo & uirtutes nostrę trepidãt. Nec ego,nec uos me iudicatis:sed q me iudicat,dominus est,qui sine hæsitatione nouit omnia.

Esaiæ 64

Itaq; nolite ante tempus iudicare, quoadusq; ueniat dominus, qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, & tunc laus erit unicuiq; à Deo.

Quãquidẽ ego nec meipsum iudico,sed domino me iudicandum reseruo,itaq; uosipsos exemplo mei à iudicando compescentes, *Nolite iudicare ante tempus*,quia nondum est tps iudicandi.Neq;.n.uera de actis hominum sentire nunc potestis,quia homines estis,sed aliter quàm sunt de his suspicamini. Et si suspicationes non potestis cõtinere quia homines estis,iudicia tamen.i. diffinitas firmasq; sententias continere, ne iudicetis quicquam ante tempus.i.ante diem,quia adhuc nox est,nec potest uideri quod in die uidebitur. Ante illud tẽpus nolite iudicare, sed *quoad usq; ueniat dominus* ad iudiciũ,& die suo cuncta illustret. *Qui & illuminabit*.i.apta faciet *abscondita tenebrarum*, id est latẽtia peccata quæ mentem obscurant, *& manifestabit consilia cordium*.i.bonas cogitationes,quæ maturiore cõsilio et ptractatione rationis in corde uersabantur. Tunc enim omnibus in luce cõstitutis, nihil latebit proximũ in proximo,sed omnia omnibus patebunt. Nihil.n. occultari poterit eorum,quæ gesta & cognita sunt. Ibi & simplicitas & hypocrisis apparebit,ut & qui despectus habebatur, forte appareat dignus: & q aliquid esse putabatur,inueniatur reprob⁹. Tunc ergo tẽpus erit sine errore iudicandi. Nunc autem quisquis in cogitatione à rectitudine exorbitat,in tenebris peccat. Vnde nos tanto minus debemus aliena corda audacter reprehendere,quãto scimus quia uisu nostro non possumus alienæ cogitationis tenebras illustrare. Sed tunc patebunt omnia. *Et tunc laus erit unicuiq; à Deo*, bene agenti uel cogitanti. Nũc.n.ignoratur ab hominibus, quis sit laude dignus. Tunc à Deo, quia id laudabitur & diligetur à pximo in proximo,quod ne lateat,in ipso illuminabitur à Deo. Quod de solis electis dictum est, quos deus laudabit,& laude dignos monstrabit. Ac contra unicuiq; reproborũ erit tunc improperium.

al.peccatorum.

D

Matt. 25.

Hæc autem fratres transfiguraui in me & Apollo propter uos, ut in nobis discatis ne supra quam scriptum est, unus aduersus alterum infletur pro alio.

Dixi nõ gloriãdum in nobis. Sed *Hæc ò fratres transfiguraui in me et Apollo*, ut in nobis non gloriemini, *propter uos*.i. propter utilitatem uestram, *ut in nobis*,qui maiores sumus, *discatis, ne agẽdo supra quàm scriptum est*, ubi legimus. Qui gloriatur,in dño glorietur, uel, maledictus homo qui cõfidit in homine. *unus infletur aduersus alterum pro alio*, id est, pro doctore uel baptizatore, uel pro se. Me,inquit,& Apollo pro posui figuram pro omnibus, ut ab omnibus abhorreatis sicut à nobis. Transfigurauit enim hęc in se & in Apollo,dum pseudoapostolorũ glorias & traditiones peruersas sub sua & Apollo persona euacuaret, summatim illos designans, non sigillatim,ne forte maior discordia in populo nasceretur. Nemo.n. audiens suum nomen notari uel eius cui fauet,contentus est tacere. Tacito autem nomine,siquis aliquid audierit, etsi intelligat, de se tamen dictum dissimulat. Sub hac ergo propositione euacuauit personas illorum, cũ diceret, Ego plantaui, Apollo rigauit &c. ut in his discerent nihil dandum hominibus.

Ierem. 9.
Sup. 1.
Ierem. 17.

Quis n. te discernit? Quid aũt habes qđ nõ accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi

non

A *non acceperis? Iam saturati estis, iam diuites facti estis, sine nobis regnatis. Et utinam regnetis, ut & nos uobiscum regnemus.*

Non debet alter aduersus alterũ inflari pro alio doctore uel baptizatore. *Quis enim* doctor uel baptizator *te discernit?* Id est, uerbi gratia, si baptizatus es à Petro, quo discerneris ab eo qui baptizatus est à Paulo? Nihil discretionis est, à quocunque bonam doctrinam uel baptismum perceperis. Sed tu per traditionẽ pseudoapostolorum putas te quasi sanctiorem discerni à cæteris. Sed *quid habes* ab illis *quod non* à me *accepisti?* Quicqd.n. ab apostolica traditione non descendit, prauum est. Sed *si* à me *accepisti* qcquid boni habes, *quid* in te uel in illis *gloriaris* contra me *quasi non* hoc idem à me *acceperis?* Hoc dicitur cõtra illos qui eadem quæ ab Apostolo acceperant, audientes à pseudoapostolis, gloriabantur de magisterio eorum, qm̃ ipsi pseudoapostoli per eloquentiam se cõmendantes, gloriam in se uertebant, cum Apostolus se contẽptibilem uideri fecisset, ut gloriam Deo faceret. Vel ita: Iubet Apostolꝰ ut nemo in homine, sed in domino glorietur. Pseudo autem apostoli & qui ab illis fuerant seducti, seipsos à seipsis iustos fieri putãtes, qsi hoc eis nõ deus dederit, sed ipsi sibi, nõ utique in domino, sed in semetipsis gloriabantur. Vnde nunc unicuique talium dicit apostolus: Quis enim te discernit? Quod ideo dicit, quia de massa illius pditionis, q̃ facta est ex Adã, nõ discernit hominem ut eum faciat uas in honorem .i. in contumeliam,

Roma .9. nisi deus. Sed qm̃ homo carnalis & inaniter inflatus cum audisset, quis .n. te discernit, posset respondere uel uoce uel cogitatione & dicer̃, Discernit me fides mea, discernit me oratio mea, discernit iustitia mea, mox Apostolus occurrit cogitationibus eius et dixit: Quid n. habes quod non acceptisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Sic.n. gloriantur quasi non acceperint, qui à seipsis iustificari putant, ac per hoc in seipsis, non in domino gloriãtur. Nihil.n. huic sententię tam cõtrariũ est, q̃ de suis meritis sic quenquam gloriari, tãquam ipse sibi ea fecerit, non gratia Dei. Vel sicut diximus, non debes inflari pro aliquo doctorum, cuius te specialiter profiteris discipulum: quis.n. eorum te discernit à pereuntibus? Nullus, sed solius Dei gratia, & tu te putas discerni p merita tua. Sed qd boni habes quod non accepisti à Deo? Fecit deus ut esses, et tu fecisti ut bonus esses? Absit. Si.n deus dedit ut esses, & alius tibi dare potuit ut bonus esses, melior est ille qui dedit ut bonus esses, quã ille q dedit ut esses. Sed nullus Deo melior. Igitur à Deo accepisti & esse & bonum esse. Sed si ab illo accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? i. quasi à teipso habeas. *Iam saturati estis.* Ironice legendum, nõ affirmatiue. Iam .i. anteq̃ fitis apti ad pcipiẽdã escã, *saturati estis* spiritualı cibo doctrinę .i. uidemini uobis ipsis sufficienter ualidis sapiẽtiæ escis repleti: & anteq̃ paupertate exuti sitis, *iam* (ut putatis) spiritualiter *diuites facti estis* .i. abundãter animæ diuitijs, quæ sunt uirtutes, repleti, & *sine nobis* .i. sine auxilio nostro *regnatis* .i. uitæ uestræ moderamina iuste disponitis, ut uos ęstimatis, gloriãtes de his quæ à pseudoprædicatoribus accepistis. Secundum uestram æstimatione regnatis. *Et utinam regnetis, ut & nos regnemus uobiscum* .i. sequamur uos, cum uos dedignemini seq nos. Ac si dicatur: Vtinam nõ essetis falsa gloriatione decepti. fortasse.n. simul regnaremus. Regnare nunc sanctorum, est de spe & promissis Christi securos esse & in aduersis quæ propter nomen Christi accidunt, gaudere.

A uideatur: et ita uultis esse christiani, | Matth. 6.
ut non prudentiam amittatis seculi. | Luca. 6.
Quod est quasi duobus dominis uel- | 4. Reg. 17
le seruire more ueterum Samaritanorum, qui & deum colebant & idola. *Nos infirmi* sumus, qui uice lædētibus nō reddimus, nec resistimus: *nos autem fortes* estis, qui potenter aduersantibus resistitis, & eos fortitudine seculari reprimitis. Vos estis *nobiles*. id est, reuerendi & gloriosi, *nos autem ignobiles*. i. despecti & uiles. Hæc omnia quæ negare uidetur, affirmat: & quæ quasi cōfirmare uidetur, negat. Irascentis. n. uerba sunt, qui negando confitetur, & confitendo negat. Deinde confirmando loquitur, ostēdens per partes infirmitatem suam, ut regni sui uirtus amplior eniteat. *Usque in hanc horam*. i. à prima die conuersionis uel prædicationis nr̄æ usque nunc, penuriam cibi & potus & uestimentorum passi sumus, & etiam cæsionem colaphorum: quia libere & iuxta ueram fidem Christum sine aliqua adulatione prædicātes, & gesta prauorum arguētes, & gratiā apud homines non habuimus, sed colaphos ab eis pertulimus. *& instabiles sumus*, quia semper fugant nos & persequūtur, ne in uno loco diu manētes, plures doceamus, *& laboramus operantes manibus nostris*, ut habeamus unde uiuamus, cum nemo det: quia non solum gratiam apud homines (ut dictum est) nō habemus, sed etiā ab his accipere indignum est, qui errori studēt: Quod idcirco facere maluimus, quoniā libertatem arguēdi amittit & peccat, qui ab eo accipit, q ideo dat ne corripiatur. *Maledicimur* à prauis hominibus, & nos econtrario *benedicimus* illos hortando ad bonū. *persecutionem patimur* ab illis, & licet ipsa persecutio sit grauis, tamen *sustinemus* illam, & non refugimus nec resistimus. *Blasphemamur* ab illis quia dicunt nos seductores & maleficos, *& obsecramus* deum pro illis, uel illos obsecramus ne blasphement, sed permittant sibi reddi rationem. *Et tanquam purgamenta huius mundi facti sumus*. i. de quibus mundus inquinetur, & quibus abiectis purgetur, sicut domus purgatur à sordibus, quæ de illa pĳciuntur, hoc est, usqueadeo blasphemamur ab ipsis & uiles iudicamur, quod facti sumus illorum reputatione tales, tanquam essemus in tantū peccatores & sordidi, ut totus mundus nobis sublatis oīmoda sorde purgetur: & etiam reputati sumus *omnium peripsema*. i. adeo superflui & immūdi atque inutiles usibus hominum, sicuti purgamentum ferri uel corium pomi, quod undique aufertur, ut ipsum pomum sit aptius ac dulcius ad comedendum. Peripsema n. dicitur rasura aut limatura cuiuscunque rei siue purgamenta pomorū. & nos ita nullius pretĳ nulliusque utilitatis eē iudicamur, ut rasura ligni uel ferri seu stanni uel corium pomi. Et hæc sustinuimus à principio prædicationis nostræ *usque adhuc*. i. usque ī præsens. Per hæc omnia probatur apostolus cum similibus prudēs in Christo et fortis & nobilis, per quæ uidebatur stultus et infirmus ac ignobilis. Cōtēptibilis n. & despectus fiebat etiā apud Corinthios, pro quibus hæc quæ hucusque memorauit, mala passus est. Et quoniam humilitatem suam nihil proficere ī his uidebat, quæritur dolore cōmotus tantam subiectionem & iniurias nullum fructum habere potuisse, sed quod deterius est, in peius profecisse. Qui & subiūgit.

Nō ut confundam uos, hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo. Nam si decem milia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Nam in Christo Iesu per euangelium ego uos genui. Rogo ergo uos, imitatores mei estote, Ephe. 5.
sicut & ego Christi. Ideo misi ad uos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in domino, qui uos cōmonefaciat uias meas, Philip. 3.

C *quæ sunt in Christo Iesu,sicut ubiq; & in omni ecclesia doceo.*

Aspera blandis mitigat ut salutaris medicus. Nam quia grauiter eos in his omnibus quasi latenter momorderat,ne ipsi ad iram prouocati admonitiones eius spernerent, ostẽdit se in omnibus quæ dixit,paternã charitatis affectionem erga illos habuisse,ut libentius ei obedirent. Duri nanq; fuissent Corinthij, si hac admonitione (qua ut filij dilecti à patre tam humane obsecrantur) emolliti non fuissent. *Non* ideo tamen, inquit, *hæc scribo,ut uos confundam* .i. ut tantam uerecundiam uobis faciam, *sed* potius ut corrigamini *moneo uos*.i. ad meliora exhortor per hæc *ut filios meos charissimos*, spirituales .s. pro quibus tot labores et tot flagella passus sũ, & quibus chariores nullos habeo. Vere filij mei estis,quia ego pater uester. *nam si habeatis in Christo decem millia pædagogorum* .i.tot instructores perfectos,quot uobis essent necessarij:qđ per mille intelligitur, qui numerus perfectus est in scientia & in obseruantia decem præceptorum legis,q̃ per denarium numerum figurãtur. Vel si decem millia pædagogorum, id est,quantuncunque erudientium multitudinem inobseruantia præceptorum quæ nõ fit in Iudaismo,sed in Christo: si inquam pædagogos.i. eruditores habeatis, *sed* .i.tamen, *non multos patres* habetis,imo unum, quia *ego* solus *uos genui*, quia solus ego uobis prædicaui.ad hoc.n.selectus sũ, ut annunciem gentilibus salutem per Iesum Christum. *per euangelium* .i. per euangelicæ doctrinæ prædicationem,non in me,sed *in Christo Iesu*.i.in fide Christi Iesu & in nouitate christiana,quia in nouam uitam me primum prædicãte uenistis. His dictis, ostendit nullum posse eo affectu diligere illos,quo ipse diligebat. Quis .n.alienos filios sic diligat ut suos?

Actuũ. 13.

Actuũ. 22.

ac per hoc monita eius, qui tanta pro D illis passus est,non debent spernere. Vnus uero pater deus est,nõ ut hoc nomen cęteris tollatur,sed ne gratia Dei, qua in æternam uitam generamur,naturæ uel potestati uel etiam sanctitati cuiusquam tribuat. Quia, inquit,uos genui,*ergo* ex debito *rogo uos* ut filios, *estote imitatores mei*, in his quæ facio & sustineo,*sicut & ego* sum imitator *Christi* in his quæ fecit & sustinuit,quia filiorum est imitari patrem. Vult.n illos imitatores sui esse, ut sicut ipse multa exitia pro illorum salute annunciãdo Iesum Christum,ab incredulis & cęteris infidelibus passus est,& non cessit aut à fide desciuit,sed constanter prædicauit,dũmodo per dies & noctes euãgelizaret illis donum gratiæ Dei.ita & illi manentes in fide eius & doctrina, non recipient pseudoapostolorum.i.apostolorum falsorum praua dogmata uel commenta, sed resistant,contemnẽtes opprobria & detractiones,ut patri suo spirituali inuiolatum atq; imaculatum reseruẽt affectum. *Ideo*, inquit, ut me imitemini tanquam boni discipuli fidelesq; patri obedientes filij, *misi ad uos Timotheum*. per hunc creditur missa epistola. *qui est filius meus* in fide, *charissimus* beneagendo, *& fidelis* in euangelij prædicatione,quã fideliter omnibus palàm ministrat. *in domino*, non in lucro terreno. Vel i domino est filius meus, id est quem genui non in carne, *qui uos commonefaciat*.i.cõmoneat faciendo aut qui uos cõmonefaciat.i. admonendo uos instruat *uias meas*, institutiones,præcepta et documenta mea, *quæ sunt in Christo Iesu*.i.secundum uolũtatem & doctrinam ipsius. in nullo enim discordo,& ideo sunt tenendę, *sicut ubiq;* terrarum,& id est, *in omni ecclesia doceo*. Ideoq; sunt authẽticæ. Per istum reuerti illos uoluit ad regulã à se traditæ ueritatis, ut commoniti

uerbis

A uerbis & exemplis operum eius resipiscerent, cognoscentes non perperam se fuisse ab apostolo Paulo edoctos, quando eadem quæ sibi præcepta erant, tenere omnes ecclesias discerent.

Tanquam non uenturus sim ad uos, sic inflati sunt quidam. Veniam autem cito ad uos, si dominus uoluerit, & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed uirtutem. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in uirtute. Quid uultis? In uirga ueniam ad uos, an in charitate & spiritu mansuetudinis?

Opus erat Timotheum mitti, qa *tanquam non sim* ultra *ad uos uenturus, sic* de philosophorum doctrina & oratorum eloquentia tam imperterrite *sunt quidam inflati inter uos*. Ideo erant inflati & unus aduersus alterum gloriantes, quoniam putabant apostolum Paulum nō amplius ad se uenturum, solent enim sæpissime discipuli à malis retrahi timore aduētus magistri. Ob hoc etiam indignabantur quidam Corinthiorum, qa non ueniebat ad eos, nō desiderio, sed superbia, quòd quasi indignos uisitatione sua illos haberet, cum magis Apostolo studium hoc fuerit, ut de indignis faceret dignos. Habebat ergo uotum eundi, sed maiora erant quæ agebat. Vos, inquit, putatis me non esse uenturum, uel indignamini quia non uenio, sed *ueniam ad uos cito, si dominus uoluerit*, cuius uoluntas semper supponenda est, iuxta illud Iacobi: Dicatis, si dominus uoluerit, et si uixerimus, faciemus hoc uel illud. Vel si dominus uoluerit, id est nisi culpa mea īpedierit, ut sciamus non ex nobis, sed ex Dei cuncta pendere iudicio. Veniam, inquit, ad uos cito, si dominus uoluerit. Qui enim dixit, ueniam ad uos, ostēdit se uelle, monstrat se cupere, breuem promittit aduētum. Sed ut cautius hoc loquatur, infert, si dominus uoluerit: ut si non ueniret, dominus eum iusta causa retinere monstraretur, causa utique indignitatis & infidelitatis eorum. Veniam, inquit, *& cognoscam*, id est, probabo *nō sermonem* terrenæ sapientiæ aut humanæ sapientiæ *eorum qui* de huius mundi sapientia *sunt inflati, sed* ipsorum *uirtutem* in bona operatione uel miraculorum perpetratione: quia & dominus non dixit de pharisęis aut hominibus sub dolis. Ex uerbis eorum, ex uestimētis ouium quibus persæpe induuntur, cognoscetis eos: sed, Ex fructibus, id est, ex operibus. Ideo non sermonem humanæ facundiæ, ut diximus, sed uirtutem bonæ uitę cognoscam & approbabo: quia *regnum Dei non est in sermone, sed in uirtute*, id est, nemo per eloquentiam aut facūdiam secularem acquirit regnum Dei aut meretur, sed per uirtutem bonorū operum: nec splendore sermonis cōmendatur regnum Dei, sed uirtute signorum, sicut nec bonum uinum hedera commendat. Veniam qdem quàm citissime potero, sed *quid* horum *uultis?* Scilicet uultis ut ueniam ad uos in uirga, an in charitate & spiritu mansuetudinis? Superius dixerat eos indigere pædagogo, ac per hoc pueros significabat: dein eos amari à se ut filios charissimos: nūc ut prudens pater eis uirgam, non mortem proponit: spiritum mansuetudinis & charitatis, nō furoris aut odij. Virga enim austeritatem et correptionem significat. Et nunc uerba terroris Apostolus infert, ut pudorem passi qui inflati erant, humiliarentur & se corrigerent: quia si incorreptos inueniret, in illos necesse haberet uirgam exercere, alios excōmunicando, id est, fidelium communione & consortio priuando, alios dure increpando, alios corporaliter (ut decet patrem) flagellando. Si uere se dignos præpararent ad excipiendum eum, ut immunes à crimi-

Iacob. 4.

Matth. 7.

B

O

C ne inuenirentur, tunc ad illos ueniens lætitiam haberet quasi pater cũ filijs suis charissimis. Et hoc est qđ dicit: Vultis ut *ueniam ad uos in uirga*, id est, rigore iustitiæ & correptionis, ubi etsi sit charitas, non tamen uidetur esse: *an in charitate*, id est, non occulto charitatis affectu, sed in manifesta & aperta dilectione, ut bona suppleam. *& spiritu mansuetudinis*? optabilius esset primum expetere, quàm carere boni patris diligentis aduentu, quamuis rigoroso, meliora nempe sunt uulnera diligentis, teste Salomone, quàm oscula blãdientis. Spi-

Prouer. 27 ritu mãsuetudinis, idest animo mansueto & indulgenti, ut parcam peccatis uestris, & per hilarem uukum ac dulcia uerba mansuetudinem animi mei uobis ostendam.

CAPVT. V.

Omnino auditur inter uos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec inter gentes, ita ut uxorem patris sui aliquis habeat. Et uos inflati estis & non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio uestrum qui hoc opus fecit.

Opus est ut ueniã ad uos in uirga, non in charitate aut spiritu mãsuetudinis, nisi uos ipsos correxeritis: quia *omnino*, id est, ab omnibus uel omnibus modis *auditur*, scitur, narratur atque percipitur à me & ab alijs, quòd sit *inter uos* notissima *fornicatio*, quæ nemini est licita, *& talis fornicatio, qualis nec inter gentes*, id est, tam infamis & nefaria fornicatio auditur, quòd nec talis est inter gentes, *ita ut uxoeom patris sui aliquis habeat*, id est, quidam ex uobis & cum nouerca fornicetur. Nec testibus res indiget, quoniam publice perpetrata est. Vt'que hoc crimen nimis exaggeret, dicit nec ab illis tale committi qui Deum nesciũt, ut hinc ostendat qua pœna mulctandus sit iste, qui sub terribili et diuina iustitia cõstitutus, tanti sceleris crimen admiserat, & adhærentes ei non immunes ab eodem crimine demonstret. D

Talis fornicatio apud uos auditur. *Et uos*, cum tantum scelus inter uos sit, *inflati estis* superbia, *& non magis* hoc fecistis quod faciendum esset, id est, non *habuistis luctum*, non luxistis super peccato fratris, nec compassi estis illi *ut tollatur*, id est, ejciatur *de medio uestri qui hoc opus fecit*, ut omnes uno consilio abjciatis eum de cõmunitate uestra ut confusus agat pœnitentiam, & non inficiantur cæteri, id est, nec perpetrent alij simile aut illud idem facinus propter indulgentiam: quia omnes uidemini sceleris participes, quandiu patimini reum tanti criminis uobiscum in correptum conuenire. Cum enim omnes crimen eius sciatis, nec tergiuersatione aliqua possit celari, pellendus est de cœtu fraternitatis.

Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu, iam iudicaui ut præsens, eum qui sic operatus est, in nomine domini nostri Iesu Christi congregatis uobis & meo spiritu cum uirtute domini Iesu, tradere huiusmodi satanæ in interitum carnis, ut spiritus saluus sit in die domini nostri Iesu Christi. Colos. 2

Vos, inter quos ipse corporaliter est, non eum corripuistis, nec expulistis: sed *ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu*, id est, absens quidem facie, præsens autem authoritate spiritus, qui replet orbem terrarũ uirtute, non mole, & nusquam abest, *iam iudicaui eum qui sic operatus est*, ut per Sapien. 1 eundem spiritum *præsens*, ne ex solo auditu me putetis proferre sententiam. Iam sine mora iudicaui eum *in nomine*, id est, in uice *domini nostri Iesu Christi*, cuius legatione fungor, *congregatis uobis*, id est, ut omnes in unum sine dissensione conueniatis, & eum de communione fidelium ejciatis. Congregatis uobis in unum *& meo spiritu*, id est, authoritate mea, quam habeo per spiritum sanctum, qui mihi datus est *cum uirtute*, id est, pote

A state *domini Iesu*, qui est saluator hominum, iudicaui *tradere satanæ huiusmodi*, uirum, id est, ut tradatis eum satanæ pellendo de ecclesia, quoniã mea authoritas & Christi uirtus in hoc uobis cooperabitur. Iudicaui huiusmodi reum tradere satanæ *in interitum carnis*, ut corporaliter eum uexet, & sic ille resipiscat. Magna quippe arte magisterij traditus est ipsi in pœnam, cui sponte est substratus in culpa: ut qui author fuerat ad uitium nequitiç, ipse flagellum fieret disciplinæ. Hanc enim potestatem dicitur Apostolus habuisse, ut siquem ex communicasset, statim ille corriperetur à diabolo & uexaretur, quãtum & quandiu uellet Apostolus. Nam cum dicit, tradere satanæ in interitum carnis, interitus carnis significat ualidam corporis afflictionem per diabolum factam. Vel in interitum carnis, id est, ut carnalis uoluptas in eum interiret, traditus est satanæ. Et hoc *ut spiritus* eius *saluus fit in die domini nostri Iesu Christi*, id est, anima eius salua sit in die iudicij. Quoniam in spiritum eius satanas non accepit potestatem dum corporaliter afflixit, & ideo saluus ad domini etremum iudicium reseruatur. Vel saluus fit spiritus, id est anima eius salua fiat in die domini, id est, siquando cor illius uisitet dominus, siquando illi dominus in corde luceat.

Galat. 5. *Non est bona gloriatio uestra. Ne scitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?*

Non est bona gloriatio uestra, Superbitis, cum potius lugere debueritis pro fratre tam grauiter peccante, & eum à uobis remouere, ne illi consentientes, pollueremini eius contagione. An *nescitis quia modicum fermentum*, id est, modicum ueteris pastæ, uidelicet fermentatæ, *totam massam corrumpit*: id est, totam dulcedinem nouitatis mittat in acredinẽ uetustatis: ita & peccatum unius, quod cognitum B non arguitur, multos contaminat, immo oẽs qui norunt & non deuitant, aut cum possint arguere, dissimulant. Non enim sibi uidetur peccare, quando à nullo corripitur aut uitatur. Siquis uero potestatem nõ habet, ut eum quem scit reum, abijcere uel probare non ualeat, immunis est. Modicum fermẽtum totam massam corrumpit, quia nonnunquam unum uitium uel quodlibet nequitiæ fomentum ueneno suo inficit multitudinem uirtutum. *Aduerte diligens lector: Dicendum est, teste Hieronymo, modicum fermentum totam consperisionem fermentat, in epistola ad Galatas, eodẽ capite ubi carpit ueterem ĩterpretem, dicens sensum potius suum quàm uerba Pauli transtulisse, & mauult dici consperisionem quàm massam: diffiniuntq́ consperisionem esse farinam aqua consperisam. *Hæc subditi tia uidentur.* *Galat. 5.*

Expurgate uetus fermentum, ut sitis noua conspersio, sicut estis aZymi.

Expurgate de uobis *uetus fermentum*, id est, eiicite de uobis & de medio uestrum ueteris nequitiæ fomentum, quod est in fornicatore, qui est membrum ueteris hoĩs, & totam populi multitudinem sibi consentientẽ corrumpit. Expurgate igitur hoc fermẽtum, id est, extra uos eiicite, purgantes uos ab eo, ne corrũpat in uobis dulcedinem uirtutum, per iniquitatis suæ cõsensum. Ideo uos purificate ab hoc fermento *ut sitis noua conspersio*, id est, noua in unitate cõglutinatio, *sicut estis azymi*, id est, sicut per baptismũ facti estis à corruptione synceri. Conspersio q̃ppe est farina per aquam cõglutinata, quæ uulgo dicitur pasta. Sed noua conspersio est, in quam fermentũ adhuc missum non est. Ideo uocatẽ azyma. i. sine fermento. Zyma enim Græce fermẽtum dicitur. Sitis ergo, inquit, noua cõsper

C sio sicut estis azymi.i. sitis oēs unū quid per dilectionem, puri à corruptione peccati, nouū hoīem induti, sicut in baptismo facti estis azymi.

Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Itaq; epulemur, non in fermento ueteri, neq; in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis synceritatis & ueritatis.

Noua cōspersio debetis esse, quia *pascha nostrum*, id est, paschale sacrificiū nostrū *immolatus est Christus*. Agnus quippe, quem Iudæi in Pascha īmolabāt, uocabatur pascha, sicut et Lucas aperte declarat, dicens: Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi pascha. et secundum hūc loquēdi morem, Christus noster dicitur pascha nostrum. Pascha enim Iudæorū īmolatus est agnus, pascha nostrum īmolatus est Christus. Nā sicut Iudæi p immolationem agni liberati sunt à potestate Pharaonis & satellitum eius, ac mare transeuntes uenerūt in desertum, atq; interiecto temporis spatio terram pmissionis intrauerūt: sic nos per īmolationem Christi liberati sumus à potestate diaboli ac malignorum spirituum, ac per baptismum traiecti uenimus ad hanc conuersionem, in qua nunc uelut in deserto sumus, atq; ingressum supernæ hæreditatis expectamus. Iudæi agno īmolato liberati à seruitute Ægyptia, septē diebus comederūt azyma: & nos Christo immolato liberati à seruitute dæmoniaca, p omne spatium uitę præsentis, quod septē diebus uoluitur, azyma comedamus, id est satiemur bonis operibus sine admistione corruptionis uitiorū. Azyma qppe (id est, panes sine fermento) comedimus, si recta opera sine corruptione uanæ glorię exercemus, si pręcepta Dei sine admistione peccati adimplemus. Pascha etiam interpretatur trāsitus. et Christus pro nostra redemptione īmolatus, pascha nostrum est, id est, transitus noster, quia per eum à diabolo transimus ad ipsum, & ab isto īstabili seculo ad eius fundatissimū regnū. Ideo quippe ad Deū pmanētem transimus, ne cū mundo trāseamus: & Christus est nobis trāsitus à uitijs ad uirtutes, & à præsenti exilio ad supernam patriam: quia ideo pro nobis est īmolatus, ut nos liberans faceret ita transire. Noua itaq; cōspersio debemus esse. i. omnes innouati & infusione spūs sancti unū per charitatem effecti, ut pascha mādůcare simus idonei, qa pascha nostrum īmolatus est Christus, ad cuius esum inuitamur. Ob hoc ēt talis conspersio debemus esse, quia ipse Christus est transitus noster, ut nos si dignos inuenerit, transferat ad patriam uitæ. Et qa ipse est pascha nostrum. i. paschale nobis sacrificium, *itaq; epulemur*. i. comedam⁹ hoc pascha si uolumus esse liberi à domino Pharaonis, id est, *principis* huius mundi, qui est diabolus. Vel quia Christus est pascha nostrum, id est, transitus noster, itaq; epulemur. i. comedamus īmolatum pro nobis corpus eius, ut per hoc ad uitam transire ualeamus, quoniā aliter ad Deū transire non possumus. Nō enim ad uitam & gloriam nobis transire uolentibus, sufficit, nouam nos cōspersionem & azymos esse, nisi cibo spirituali & uiatico singulari spiritus noster adiuuetur, & infirmitas nostra corroboretur. Epulemur ergo. i. epulis corporis & sanguinis eius reficiamur, ita ut *non* simus *in fermento ueteri*. i. incorruptione ueteris conuersationis, quia q pascha uult legitime comedere, debet fermentū uetustatis abijcere. Neq;. n. cognouit q̄ sit solēnitas nouę icorruptionis, q adhuc p īcōtinentiā uetustę corruptioni subiacet: & ideo epulemur, non in fermento ueteri, ut sacrm̄ resurrectionis & incorruptionis pcipiētes, cor D

Lucæ. 22. Exo. 12. Ioan. 12. 14. & 16.

A ruptioni iam per uitia nulla subiaceamus. Epulemur inquam, non in fermento ueteri, id est, non in cõsueto nobis quondam carnalium desideriorum feruore, *neque in fermento malitiæ*, qua ferueamus ad aliorum læsionem, *& nequitiæ*, qua deficiamus à bono in nobisipsis. *sed potiꝰ* epulemur *in azymis synceritatis et ueritatis*. hoc est, ut synceritas mundam faciat uitam, & ueritas omnem fraudem excludat. In azymis synceritatis, ut simꝰ sine carie, id est, sine fermento uitiorum corrumpente nos: & ueritatis, ut ueritas bonorũ operum sit in nobis.

Scripsi uobis in epistola, ne commisceamini fornicarijs. Non utique fornicarijs huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus. Alioquin debueratis de hoc mundo exisse. Nunc autem scripsi uobis non commisceri. Si is qui frater nominatur inter uos, est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum eiusmodi nec cibum sumere. Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare? Non'ne de his qui intus sunt, uos iudicatis? Nam eos qui foris sunt, Deus iudicabit. Auferte malum ex uobisipsis.

Nunc cõmoneo uos ab hoc purgare. Sed & sine hac admonitione debueratis facere, quia *in* alia iam *epistola scripsi uobis ne commisceamini fornicarijs.* Epistolam quandam quæ modo nõ habetur, miserat illis, in qua præceperat, ne cõiungerent se fornicatoribus, & cæteris de quibus nunc dicitur. Sed quia non distinxerat de quibus fornicarijs & criminosis diceret, Christianis scilicet an Gentilibus, putauerunt Corinthij de fornicarijs Gẽtilibus eum dixisse. Quam eorum erroneam intelligentiam ipse modo corrigit, & quæ dixerat, interpretatur, dicens: *Non utique fornicarijs huius mundi*, id est, Gentilibus, sed à fratribus talibus scripsi recedendum. Quod uos non recte intellexistis, et ideo illum qui uxorem patris habebat, inter uos esse nõ ægre ferebatis.

Sed utiq;, id est, in ueritate dico quia B præcepi uobis, ut non commisceamini fornicarijs huius mũdi, id est, qui ex toto pertinent ad hunc mundum, qui nihil cum cœlesti mundo habent, sed propter infidelitatem suam & desideria terrena filij huius seculi existunt. Fidelis enim, etsi fornicetur aut auarus sit, non est tamen ex toto huius mundi, quia credit & sperat. Istud nõ præcepi, sed potius in illa epistola scripsi uobis, quod et nunc seruare debetis, ut non commisceamini fornicarijs fidelibꝰ, *aut auaris* fidelibus, *aut rapacibus*, id est, rapinas exercentibus, *aut etiam idolis* post baptismũ *seruientibus*, qui timore suppliciorũ uel qualibet alia causa post quam ad fidem uenerant, idolis seruiebant & sacrificabant. Talibus apostatis fratribus ne commisceamini. *Alioquin*, id est, si his commisceamini, *debueratis de hoc mundo exisse*. i. melius esset uobis mori. Cõpendiũ est male agentibus si citius moriantur, quàm diutius ĩ peccatis uersentur. Vel, non scripsi ut non cõmisceamini fornicarijs infidelibus & cæteris, qui necdum fidem habent & sunt criminosi: alioquin, id est, si præcepissem Gentilibus non misceri, debueratis de hoc mũdo exisse, id est, necesse esset de mundana conuersatione uos exisse, cũ ubiq; sint tales. Non enim possunt homines in hoc mũdo uiuentes nisi cum talibus uiuere, nec eos lucrari possunt Christo, si eorum colloquium conuiuiumq; uitauerint. Vnde & dominus cum publicanis & peccatoribus comendens, aiebat: Non est opus sanis medicus, sed male habentibus. & Non ueni uocare iustos, sed peccatores. Tunc quidem scripseram ut fornicarios & cæteros uitaretis, quod uos non recte intellexistis, quia nõ determinaui de qbus dicerem. Sed *nunc* in præsenti epistola determinate Matth. 10. Luc. 5.

C *scripsi uobis non cõmisceri* illis qui post baptismum talia faciunt. Ecce sine ambiguitate uobis hoc dico. *Si is qui frater nominatur inter uos*, id est, q Christianitatis uocabulum portat, *est fornicator*, id est, probatus in scelere fornicationis, *aut auarus*, id est, immoderatæ pecuniæ coaceruator, confidẽs in ea magis quàm in dei largitione, *aut idolis seruiens*, id est, ad idola quæ deseruerat recurrẽs, uel idolothyta comedens, *aut maledicus*, id est, in usu habens maledicere alios, et male loqui de eis, *aut ebriosus*, id est, qui nõ semel, sed per consuetudinem se inebriat: *aut rapax*, id est, qui in aliorum res uiolenter auferre consueuit, *cum eiusmodi criminoso fideli*, id est non solum cum isto, qui in aliquo horum criminũ fuerit inuentus, sed etiam cum alijs qui similibus uitijs detinentur, præcipio uobis *nec cibum sumere*. Cum infidelibus non prohibet Apostolus cibum sumere, sed in sequentibus istius epistolæ dicit: Siquis infidelium ad cœnam uos uocat, & uultis ire, omne quod uobis apponitur, manducate. Plerunq; enim per conuiuiorum participationem & confabulationem fidelis uiri, infidelis dum fidelem diligit, ad fidem conuertitur. Cum fideli autem, in quo prænotata crimina uel similia repetiuntur, non solum sacramenta, sed nec communem cibum sumere permittit, ut dum à cunctis uitatur, erubescat & se corrigat. Non tamen sic uitandus est talis, nisi aut sponte confessus crimẽ suum aut omnibus notus esset talis, aut in aliquo siue seculari, siue ecclesiastico iudicio nominat⁹ atq; conuictus. Plerisq; autem boni Christiani propterea tacent & sufferunt aliorum peccata quæ nouerũt, quia documentis sæpe deseruntur: & ea quæ ipsi sciunt, iudicibus ecclesiasticis probare non possunt. Quamuis enim uera sunt quædam, non tamen iudici facile credenda sunt, nisi D certis indicijs demõstrentur. Et ideo non remere & quomodolibet, sed per iudicium auferẽdi sunt mali ab ecclesiæ communione, ut si per iudicium auferri non possunt, tolerẽtur potius. ne per se malos euitando qs quam ab ecclesia ipse discedens, eos quos fugere uidetur, mittat ad gehennam. Ideo, inquit, determinate scripsi, si frater talis fuerit comprobatus, cum illo nec cibum sumere, nedum orare: quia *quid mihi* attinet *iudicare de his*, id est infidelibus *qui sunt foris*, id est, extra ecclesiam, ut eos uobis cauendos iudicarem sicut putastis? His enim blandiendum est, ut per amorem & dulcedinem possint Christo lucrari, sed *non'ne de his qui intus sunt*, id est, de fidelibus *uos iudicatis*, & ecclesiastica censura putredinem uitiorum ab eis resecatis, ut in hac uita pro culpis suis puniãtur, & ad Dei iudicium purgati postmodum ueniant? Iudicat etiam de his qui intus sunt, qui discernit cui fratri adhæreat, quem arguat, quem deuitet. Illos tantum qui sunt intus, iudicatis, ne damnentur in futuro iudicio. *nam eos qui foris sunt*, non commisit uobis *Deus* iudicandos, sed ipse *iudicabit* eos in futuro secũdum districtionẽ iustitiæ suæ, reddens eis digna supplicia. Superius de incognitis et ambiguis rebus ac maxime de præposito dictum est, Nolite ante tempus iudicare: hîc autem ostẽditur, quòd ecclesiastici uiri de manifestis & certis culpis debent iudicare fratres suos. Et quia meum & uestrum est de his tantum qui intus sunt, iudicare, ideo *auferte malum* hominem *ex uobisipsis*, id est, de cœtu uestro ejicite fornicatorem, cuius societate coinquinamini. Quod enim dicitur, auferte malum ex uobisipsis, non sic esse intelligendum, ut ex ipso quisque auferat malum, sed sic potius, ut ho-

Infra 10.

Sap. 4

A mo malus auferatur ex hominibus bonis quod fit per ecclesiasticam disciplinam, satis indicat Græca lingua, ubi sine ambiguitate scriptum est, ut intelligatur, hunc malum, nō hoc malum

CAPVT VI.

Audet aliquis uestrum habens negotium aduersus alterum, iudicari apud iniquos, & non apud sanctos? An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? Et si in uobis iudicabitur mundus, indigni estis qui de minimis iudicetis? Nescitis quoniam angelos iudicabimus? Quanto magis secularia? Secularia igitur iudicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum. Ad uerecundiam uestram dico. Sic non est inter uos sapiens quisquam, qui possit iudicare inter fratrem suum, sed frater cum fratre iudicio contendit, & hoc apud infideles?

Occasione huius iudicij īcipit agere de iudicijs. In quibus multimodè peccabant, quòd contemptis fidelibus, īfideles iudices adibāt, uel stultos iudices instituebant, et litigabāt atq; fraudabant, & alia huiusmodi faciebant. Nō solum, inquit, ex hoc reprehensibiles estis, quòd fratrem iudicandum non iudicatis, cum de his qui intus sunt, iudicare debeatis, sed etiam ex eo quod ad paganos iudices causas uestras ad iudicandum transfertis. Nam *aliquis uestrum*, id est, aliquis ex uobis *habens negotium*, id est, causam contendendi *aduersus alterum* ex uobis fidelem, *audet*, id est, tam audacter reuerentiā Christianitatis conculcat, ut quærat *iudicari apud iniquos, & non apud sanctos*, id est, apud infideles iudices, qui nō sunt æquitatis amatores, & non apud Christianos, qui sancte & iuste uos iudicarent. Quasi dicat: In hoc nimis audacter religionem sacram cōtemnitis, quòd uestra negotia q̄ inter uos debetis iudicare, ad iniquos iudices defertis. Infideles uocat iniquos, quia leges à Deo hominibus concessas sæpe spernebant, uel falsa interpretatione authoritatem illorū idolis deputabant. Ideo potius suadet apud dei ministros agere causam, quia illi facilius de timore Dei sentētiam legis ueram pronunciāt. In hoc peccatis, quòd ad sanctos negotia uestra iudicanda non defertis. Debent enim ipsi & de talibus iudicare, quia & de mundo iudicabunt. Et utiq; qui ipsum mundum iudicaturi sunt, non indigni sunt ea iudicare quæ mundi sunt. Et hoc est: *An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt?* De hoc scilicet mundo, qui in erroribus & neqtijs est, quia est alius superior. De hoc mundo, id est, de hominibus qui ad hunc mundum insimum pertinent, sancti iudicabunt: quia cum Christo uenient ad iudicium, & eius æquitati omnino concordabunt, quando mūdanam prauitatem damnabit. *Et si in uobis* tunc *iudicabitur mundus*, id est, actio praua mundi, *indigni estis qui de minimis*, id est, de his terrenis rebus *iudicetis?* In uobis iudicabitur mundus, si in uobis tunc non inuentum fuerit opus eorum, qui solum mundum diligunt, si in actione similes mundanis hominibus & perfidis non apparueritis. Et si hoc fuerit, īdigni estis nunc iudicare de minimis. Ideo cauete ne infidelium & prauorū opera faciatis, adeundo paganos iudices, sicut cæteri qui ignorant dominum. Adhuc probo quòd sancti de terrenis iudicare possunt. Nam *nescitis quoniam angelos* apostatas *iudicabimus? Quanto magis secularia* iudicare possumus, quæ sunt inferiora? Nos qui supra naturam nostram Dei auxilio seruauimus obediētiam, iudicabimus illos angelos, qui peccauerūt cōtra suam naturam, quia concordabimus iustitiæ Dei condemnantis illos, & ex comparatione nostra damnabiliores apparebunt. Cum enim ipsi qui Matth. 19.

A to post baptismi sanctificationē *omnino delictum est in nobis*, ex hoc solo, *quòd iudicia habetis inter uos*, de rebus caducis, cum deberetis exteriora cuncta despicere, ut interna mentium bona possetis seruare. & ne quisquam ita hoc excusaret, ut diceret iustum se habere negocium, sed iniquitatem se pati, quam uellet à se iudicij sententia, remoueri, continuo talibus cogitationibus uel excusationib⁹ occurrit, & ait: *Quare non magis*. i. non potius *iniuriam*. i. apertam uiolētiam iniuste uobis illatam, *accipitis*. i. acceptabilē & gratam habetis, quā ut pacem cum fratre litigādo dissipetis? & *quare non* potius *fraudem* occultam de uestris rebus factam *patimini*, quā ut tranquillitatem cordis amittatis iudicio contendentes inuicem? Per iniuriam designatur hîc iniusta molestia uiolenter illata, sicut est rapina, percussio, uulnus, turpe conuicium, & his similia: fraus uero per astutiam simulatorie & dolose agitur contra eum, quem quis decipere molitur. Et quare uos utranq; patienter non sustinetis? *Sed uos iniuriam facitis*, qui factum sustinere debuistis: *& fraudatis*, non fraudem patimini; *& hoc fratribus*. facere non timetis, cum nec inimicis tale quid facere debuissetis. Iniuriam facitis, dum per iniustitiam uestram iurgiū generatur coràm iudicibus: & fraudatis, dum ipsos iudices donis corrumpitis: & hoc fratribus facitis, quos uos iuuare deberetis. & qui nec suis parcit, quid faciet alijs?

An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? nolite errare. Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque ebriosi, neq; maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt. Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine domini nostri Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri.

Galat. 6. Ephe. 5. 1. Timo. 1.

Vos iniuriam et fraudem fratrib⁹ irrogatis, & de nomine christiano B uobis blandimini, quasi per hoc saluandi sitis qui talia facitis. Sed *An nescitis quia iniqui*. i. illi qui æquitatē trāsgrediuntur, faciēdo iniurias et fraudes & his similia, *regnum Dei non possidebunt*, quod iustis & sanctis Deus promisit? Cauete ergo esse iniqui, ne regnum Dei pdatis: quia nullus iniquus illud possidebit, etiam si sacramenta christianitatis habuerit: & pter illud regnum salus nulla est, quia aut erit quisq; in illo regno, aut in īferno. Et ideo *nolite errare*, putantes esse extra regnum salutis locum, uel quòd Deus per misericordiam suā uos in illud propter solam fidē christianā introducturus sit, si iniquos uos inuenerit. Nam *neque fornicarij*, qui cū mulieribus non desponsatis cōcumbunt: *neque idolis seruientes regnum Dei possidebunt*, sed in regno diaboli peribūt. *neque adulteri*, qui uxores aliorum uiolant: *neque molles*, qui seipsos per se inquināt: *neque masculorum concubiteres*, more Sodomitarum: *neque fures*, qui occulte res alienas auferunt. *neque auari*, qui timentes quòd Deus eis necessaria præbere desistat, congregant ultra modum superflua: *neque ebriosi*, qui uitium ebrietatis sectantur: *neque maledici*. i. detractores, qui student mala dicere de fratribus, uel qui eos maledicere non uerentur: *neque rapaces*, qui aliorum res aperte consueuerunt diripere. Nullus eorū qui tales sunt, possidebit regnum Dei, quia unum quodlibet horum criminū tollit illud regnum. *Et uos quidem hæc fuistis*. i. tales, quoniam hæc omnia mala fuerunt in uobis: *sed* tamen ne desperetis de pceptione regni, quoniam *abluti estis* in baptismo ab istis, & ideo turpius est si ad ea reditis. Nec solum abluti estis in remissionem peccatorum, *sed etiā sanctificati* in baptismo per spiritū sanctum. Nec tantum sanctificati, *sed iustificati* per fidem. Et hæc tanta gratię

Nota.

C dona consecuti estis *in nomine domini nostri*, Iesu Christi, cuius nomen in baptismo super uos est inuocatum, *& in spiritu Dei nostri*, qui repleuit aquam baptismi. Vtrunque .n. inuocatio nominis Christi & infusio spiritus sancti uobis ista concessit: & ideo nolite rursus ad priora mala redire, ne bona hæc omnia perdatis. Vel abluti estis lachrymis, & sanctificati melioratione uitæ: quia nimirum illos emendatior uita sanctificat, quos per pœnitentiam abluēs afflictio fletuū mūdat. Et iustificati estis iustis operibus insistentes. Et idcirco cauete rursus crimina committere, ne contingat regnum amittere.

Infra.10. *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.*
Eccle.37. *Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca uentri, et uenter escis: Deus autem & hunc & has destruet. Corpus autem non fornicationi, sed domino, & dominus corpori. Deus uero & dominum suscitauit, et nos suscitabit per uirtutem suam.*

Quoniam supra dixerat potius se lædum esse damnum quam causas male agere, nequis putaret sua nullo modo esse repetenda, supponit: *Omnia mihi licent* .i. omnia mea mihi sunt ad repetendū licita, sed tamen non repetā ea iudicio: quia *non expediunt*, ad cursum meum, sed īpediunt. *Omnia mihi licent*, ad repetendū iure per iudicium, *sed ego cū sim liber, sub nullius redigar potestate*.i. nolo redigi sub potestate illius iudicis uel testium, supplicando eis ut mihi magis faueāt. Ideo non sunt repetenda, tamen *Esca* debetur *uentri*, pro quo creata est: *& uenter escis*, quia aliter sustentari non potest: sed *Deus & hūc & has destruet*, ut neque uenter indigeat escis, neque sustētationem ullam uentri præbeāt. Dū dicitur, Esca uentri & uenter escis ostenduntur hęc quę ad escas pertinēt, esse naturæ necessaria, & ideo licet ea repeti. Sed non multū pro his laborandum est, quia destruentur,

Locus obscurior.

et ideo licet de his fieri iudicium uel D prætermitti. Esca debetur uentri, sed corpus non debetur fornicationi: & ita iudicium prætermitti de hoc nō potest, ut uos soletis, qui fornicationē nō iudicastis. Sed quod dictum est, omnia mihi licent, sed nō omnia expediunt, repetamus. Sol.n. in illicitis non cadunt, qui se aliquando & à licitis restringūt. Qua uidelicet cōstrictione religatum bene se nūc apostolus insinuat, dicens: Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. At ut sua religatione ostenderet in quāta se mentis libertate dilataret, adiūxit: Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Cum.n. mens cōcepta desideria sequitur, seruire rebus cōuincitur, quarum amore superatur. Sed Paulus cui cuncta licent, sub nullius potestate se redigit, quia semetipsum etiam à licitis restringendo, ea quæ delectata præmerent, despecta transcēdit. Omnia inquit, mihi licent, sed nō omnia expediunt. Vt ostendit ea licita esse, quę nullo pręcepto domini prohibētur, sic expedit potius esse tractanda nō pręscripto legis, sed consilio charitatis. Hæc sunt quæ amplius erogantē saucio qui curandus ad stabulū Samaritani illius miseratione perductus est. & ideo dicuntur non à domino præcipi, quamuis domino moneantē offerri, ut tāto intelligātur esse gratiora, quanto ostenduntur indebita. Potest ergo licere, & nō expedire: expedire autem, quod non licet, nō potest. Ac per hoc non omnia quæ licita sunt, expediunt: omnia uero illicita non expediunt. Ea itaque uidētur mihi licere & non expedire, quæ per iustitiam quidem, quę coràm Deo est, permittuntur: sed per offensionē hominum, ne ob hoc impediantur à salute, uitanda sunt: ea uero nō licere & ideo non expedire, quæ sic ipsa iustitia uetantur, ut facienda non sint,

Luca.10.

A etiam si ab eis quibus in notitiā fuerint perlata, laudentur. Quod si ita est, ideo non nisi illicita prohibētur à domino, ut ea q̄ licita sunt & non expediunt, non legis uinculo, sed libera dilectionis beneficentia caueātur. Notandum etiam q̄ Apostolus ista eis prædicens, nihil ab eis accepit, sed labore manuum suarum uixit. Vnde & nonnulli eorum putabant illum ideo noluisse stipēdium accipere, quia sciret se apostolū non esse. Contra quos nūc dicit: Omnia mihi licent, omnia seculi quæ cæteris apostolis licēt mihi quoq; licēt. quia licet mihi, sicut illis, accipere sumptus à discipulis. Sed non expediunt omnia quæ licent, quia si sumptus licitos acciperem, occasionem accipiendi pseudoapostolis darem. Omnia hæc mihi licent, sed ego propter ista stipendia nō redigar sub potestate alicuius, ut authoritatē meā propter sua dona humiliet. Si.n. ab his apostolus quos in tātis uitijs arguebat, acciperet authoritatem magisterij concessam sibi à domino inclinaret. Non.n. potest cōstanter argui à quo accipitur, maxime cū ideo promptus ad dandū sit maleuolus, ut sibi humiliet & prædicatorem. & idcirco dicit, sed ego sub nullius redigar potestate. Pseudo autem apostoli, qui causa quæstus prędicabāt, nolebāt esse amari peccātibus. Omnia, inquit, mihi licent, sicut & cęteris, ut accipiam stipendia sicut illi, quia esca uentri debetur, & uenter escis. Sed tamen non multum curandum de his, quia trāsitoria sunt, q̄m deus & uentrem & escas destruet. Neq;.n. in futuro mādu cabimus & bibemus, sed illo uescemur pane, q de cœlo descendit, ut perfecte compleatur quod scriptum est. Panē angelorum manducauit homo. Escas ergo & uentrem destruet, cum occiderit indigentiam satietate mirifica,

Ioan. 6. Psal. 77. Infra. 15.

& corruptibile hoc induerit incor- B ruptionem sempiternam, ut sit salus perfecta in isto corpore nulla remanente corruptione, nulla succedente defectione, ut nullo cibo corporali fulciatur. Dixi quia uenter escis debetur, quibus temporaliter susten tatur. *Corpus autem non fornicationi* debetur, *sed domino*. Sanctus apostolus contra superfluitatem escarum disputans, consequenter uenit ad fornicationē Etenim superfluitas escarum mater libidinis est uentremq; distētum cibo & uini potationibus irrigatum uoluptas genitalium sequitur: atq; pro membrorum ordine, ordo uitiorum est. Corpus non debetur forni- Nota. cationi, sicut uēter modificatis escis: qa corpus sine fornicatione potest semper subsistere, uenter autem sin cibis nō ualet subsistere. Et ideo fornicatio est superflua, ciborum autē refectio necessaria. Vnde quāuis ad tempus uenter escis moderatis debeatur, corpus tamen fornicationi nūquam debetur, sed semper domino Chr̄o, ut ei seruiat: *& dominus* Christus debetur *corpori*, ut ipse sit ei præmium, dans ei participationē īmortalitatis suæ Corpus.n. Christo dicatum, dono spirituali remunerabit merito ducis.i. animæ. Et gloria corporis Christi dabitur corpori, quod nunc assidue seruit eius præceptis: & ita dominus Christus præmium debetur corpori nostro, si corpus nostrum ei subditū in omnibus fuerit. Sed *deus* pater *& dominum* Christū *suscitauit, & nos* similiter *suscitabit*. Hoc est dicere: Sicut deus pater eum qui dominus est, suscitauit, quia in omnibus obedietem reperit: ita corpus nostrum, si eidē domino fuit usquequaq; subiectum, suscitabit, & gloriæ ipsius domini particeps faciet illud: & hoc *per uirtutem suam*, quæ Christus est, cui nihil est impossibile. Nā & dominus Christum suscitauit &

C uirtutem, quæ est ipse Christus i. p potentiam diuinitatis ipsius Christi, & nos per eandem uirtutem suscitabit, ut sequamur caput nostrum ad incorruptionē & gloriam, si digna membra sumus. Propter quod recedendum est ab omni fornicatione et immunditia, & insistendum studiis sanctitatis, ut ad tantam gloriam digni simus pertingere.

Gene.2. Ephe.5. Matt.19. Marc.10. *Nescitis quoniam corpora uestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. An nescitis quoniam qui adheret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una. Qui autem adhæret domino, unus spiritus est.*

Vere corpus non fornicationi debet mancipari, sed domino. Quia an *nescitis quoniam corpora uestra sunt membra Christi*, qui est caput uestrum, eo quod homo factus est propter nos? Qui si tantummodo humanam animam suscepisset, mēbra eius non essent nisi animæ nr̄æ. Quia uero & corpus suscepit, per quod etiam caput est nobis, qui ex anima & corpore cōstamus, profecto illius membra sunt & corpora nostra. Illius, inquā, membra sunt corpora nostra, propter corpus quod ipse ex genere corporis nostri suscepit, & quoniā ita est, *ergo tollens membra Christi, faciam ea membra meretricis* per fornicationē? *Absit*. ut hoc faciā. Neq; n. tollere Christo membra sua debeo, & dare meretrici. Non n. possunt simul esse & mēbra Christi & membra meretricis: sed desinūt esse membra Christi, ubi adhærent meretrici. Nam corpus nostrum quandiu perseuerat in sanctimoniæ munditia, membrum est Christi. Si uero complectitur meretricem, separatur à Christo, & fit membrum meretricis. Si ergo unusquisq; cupiens fornicari uilescat sibi, & in seipso contemnat seipsum, non in se cōtemnat Christum, sed propter Christi reuerentiam, cuius membrū est corpus eius cōtineat se ab hac turpitudine. Magnam. n. iniuriam, magnūq; cōtemptum Christo faciet, si ei meretricem prætulerit, separans se ab eo & adhęrens scorto. Vere fiunt membra meretricis, qui illi adhærent. Nā *an nescitis quoniam qui adhæret*. i. cōmiscet *meretrici, unum* cum ea *corpus efficitur*? Fornicatio n. ambos unum facit, ut quo in natura, sic in macula unum sint, dū p illā nequissimę uoluptatis adhæsionem duo unum corpus efficiūtur. i. in eodem scelere uniuntur. Vere unum corpus, q a una caro. *Erunt* Gene.2. enim, *inquit*, liber Genesis, *duo in carne una*. Hoc etiam de legitime coniunctis dictum est. Et sicut in legitima copula duo per adhæsionem unum corpus efficiuntur & una caro, ita ut membra istius per consensum & delectationem carnalem fiāt illius, sic est etiā in illicita adhæsione. Qui meretrici adhęret, unum cum ea corpus est, sed *qui adhæret domino, unus spiritus est* cum eo. Diuersus quidem natura spiritus hominis est et spiritus Dei, sed inhærendo fit unus spiritus ex diuersis duobus, ita ut sine humano spiritu beatus sit atq; perfectus Dei spiritus, hominis autē spiritus non nisi cum Dei spiritu possit esse beatus. Tam potēs uero est hæc humana mens, quę est imago Dei, ut ei cuius imago est, ualeat inhęrere, q̄m sic ordinata est naturarū ordine, nō locorum, ut supra illam non sit nisi ille. Cui cum penitus adhæserit, unus spiritus erit, accedente quidem ipsa ad participationem naturę, ueritatis & beatitudinis illius, nō tamen crescente illo in natura, ueritate & beatitudine sua. In illa utiq; cum ei feliciter adhæserit, immutabile uidebit omne quod uiderit, & tunc satiabitur in bonis desiderium eius. Psal.102.

Fugite fornicationem. Omne enim peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est. Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.

Nescitis

A Ne fiatis unum cũ meretrice corpus, sed unus cũ domino spiritus, *Fugite fornicationem.* Non dico, pugnate aduersus eam: sed, fugite illam: quia cum alijs uitijs potest expectari conflictus, hęc autem fugienda est, quia non aliter melius uinci potest. Ideo uiri longe debent esse à fœminis remoti, nec etiam mẽte huic uitio propinquare, si cupiũt uictores fieri, & iure debetis hoc malum fugere, qa nullum pecatum ita corpus lædit & deturpat, ut fornicatio. Quia *omne peccatum quodcunque fecerit homo.* i. ille qui ad peccãdum ex sua fragilitate pronus ẽ, qm̃ de humo factus est, illud peccatum *est extra corpus.* i. extra maculationem corporis, uidelicet ex omnib⁹ alijs peccatis nulla deformitas uel inhonestas infertur corpori. Sed *qui fornicatur, peccat in corpus suum.* i. contra honorem corporis sui: hoc est, fornicatio intantũ polluit corpus ipsum intantum libidinis æstus accendit, inquantum uenenum delectationis illicitæ sese p totũ corpus diffundit. In alijs etiam peccatis omnia membra non sic idem apperunt, sicut in fornicatiõe. Et ideo hoc peccato magis homo deformatur, qm̃ istud magis, q̃ aliud in corde uagaẽ, & cũcta membra huic operi mancipantur, Vel omne peccatum quodcũq; fecerit homo, extra corpus est. i. in omni appetitu peccati anima est extra naturam corporis, quia in suo sensu remanet, intelligẽs mala esse quę agit. Sed qui fornicatur, in corpus suum peccat: qm̃ in appetitu et operatione fornicationis sic peccat anima, ut redigatur in naturam sui corporis, qa nihil tunc cogitat, nihil sapit, nihil intendit nisi quæ carnis sunt. Sic n. totus homo absorbetur ab ipso & in ipso corpore, ut iam dici non possit ipse animus suus esse, sed simul totus homo dici possit caro esse & spiritus uadens & non rediens. & ideo uidetur apostolus exaggerare fornicationis malum sup cętera omnia peccata, quæ etsi per corpus cõmituntur, non tamen animum humanum concupiscentiæ carnali ita efficiunt obstrictum & obnoxium, sicut in solo opere fornicationis corporalis cõmiscetur animus & conglutinatur, deuictus intantum, ut nihil aliud ipso momento & experimento huius tam magni flagitij cogitare liceat homini uel intendere, nisi quod sibimet addicit. Vnde meritò in corpus suum peccare dicitur, quia nusquam sic totus homo corporis ipsius uoluptati affigiẽ, ut in cõparatione huius tanti mali cętera pctã extra corpus esse uideanẽ, etiã si p corpus exerceantur: qm̃ solius fornicationis uis tanta est, ut fornicans imperiosæ libidinis conditioni se subdat, ꝓpriumq́; ipsius corporis mancipium pessimum faciat in tpe ipsius ĩmundissimæ operationis, ut (sicut dictum est) nõ sit liberum humanæ menti cogitare uel intendere aliud, nisi quod agit ĩ ipso corpore. & ita ĩ corpus suum peccat. i. totus in corporis sui uoluptatem miserabiliter demergitur in ipsa perpetratione peccati. Hæc dicta sunt de speciali fornicatione huius corporis. Est autem et generalis fornicatio humanæ animę, qua nõ adhærens usq; Deo, adhęret mundo. Cęterum Iacobus tales sic increpat: Adulteri, nescitis quia amicitia huius mũdi inimica est Deo? Quicunq; ergo uoluerit amicus eẽ seculi huius, inimicus Dei constituitur. Et de hac generali fornicatione mentis, quæ omnia in se mala continet, qua non hęreẽ Deo dum hæretur mundo, rectè ualet intelligi, quod nunc dicitur: quia omne peccatum quodcunq; fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suũ peccat. Quia si non fornicatur anima humana ad

Psal. 77. B *Iacob. 4.*

C hærens mundo, sed castâ permanet adhęrens Deo, quæcunque alia pecca ta uel ignorando, uel negligēdo, uel obliuiscendo, uel nō īelligēdo fragilitate mortalitatis potuerit īcurrere, extra corpus erunt. i. extra corpalis & tpalis concupiscentiæ malū. Qđ si adhærens mundo longe faciat se à Deo, peccat in corpus suum: qa corporali concupiscentia ad quęque temporalia & carnalia carnali sensu & prudentia humanus animus trahitur atque distenditur, seruiens creaturæ potius quàm creatori.

Roma.I.

2.Corin.6 *An nescitis quoniam membra uestra templū*
Sup.3. *sunt spiritus sancti, qui in uobis est, quem habe*
tis à Deo, & non estis uestri? Empti enim estis
Infra.7. *pretio magno. Glorificate & portate Deum in*
1.Petri.1. *corpore uestro.*

Item ideo fugienda est fornicatio qm̄ membra uestra corporea sunt tēplum spiritus sancti, & hoc *nescitis*, q fornicari uolebatis? Nolite ergo putare quod Deus peccata carnis non curet. Grauiter eum offenditis, si templum eius. i. mēbra corporis uestri corrumpitis. Qūo non uultis maculari domus uestras, sic nec Deus domum suam. i. corpus uestrum. Si uobis non parcitis propter uosipsos, parcite uobis propter Deum. qui fecit uos templum suum. Grauiter. n. peccatis, si templum eius quod est in uobis, corrumpitis. *Membra uestra templum sunt spiritus sancti*. Verum idem spiritus apertissime declaratur esse Deus, quia nisi Deus esset, templum utique nō haberet. Nec minor est xpo cuius templū sunt corpora uestra, quę sunt membra Christi. Membra corporis uestri templum sunt spiritus sancti, *qui in uobis est*. tanquam Deus in templo suo, *quem habetis à Deo*, patre: & ita cauete ne offendatis spiritum sanctum qui in uobis habitat, & deum qui dedit uobis hunc spiritum. Quia templū estis spiritus sancti, ut ipse in uobis manens, omnia membra uestra gubernet et moueat D ad bene agendum: *& non estis uestri*, ut facere uobis liceat quod uultis: sed estis eius, q sanguine suo uos emit, ut uolūtatē eius faciatis. Manifestū est. n. quia qui emptus est, nō est sui arbitrij, sed eius à quo emptus est, ut non suam, sed illius faciat uoluntatem. Ideo propensius seruite domino, qui uos emit de manu inimici, ne offensus à uobis, reddat uos eidē uastatori. Vere non estis uestri ad faciedum quicquid placuerit, quia *empti estis* ad Dei seruitium *pretio magno*. i. sanguine ipsius domini. Qui sanguis est pretium, non corporea quātitate, sed spirituali uirtute & sanctitate magnum: quia nullum fuit ī eo peccatū, sed omnis iustitia: & ideo membra uestra quæ sunt templum spiritus sancti, & sunt redempta pretio sanguinis domini, cauete meretrici adiungere ad contumeliam redemptoris & spiritus sancti: sed potius *glorificate & portate Deum in corpore uestro*. i. spiritū sanctum in tēplo suo. Glorificare Deum, est scdm eius legem uiuere. Portare Deum, imaginē eius in rebus bene gestis ostendere. Glorificate Deum bene operando, & portate Deum iugum eius super uos tollendo. & hoc facite in corpore uestro, id est in moderamine corporis uestri, ut nihil in uestro corpore notari possit quod ad Dei contumeliam spectet, quod non eius gloriam commendet. Matth. 11

CAPVT. VII.

De quibus autem scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere. Propter fornicationem autem unusquisque suam uxorem habeat, et unaquaeque suum uirum habeat. Vxori uir debitum reddat, similiter autem & uxor uiro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed uir. Similiter autem & uir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Nolite fraudare inuicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut uacetis orationi & iterum reuertimini in idipsum, ne ten-

A *tet uos satanas propter incontinentiam uestram. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. Volo autem omnes homines esse sicut meipsum. Sed unusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius uero sic. Dico autem non nuptis & uiduis. Bonum est illis, si sic permanserint sicut & ego. Quòd si non se continent, nubant. Melius est enim nubere quàm uri.*

Corinthij prauis sensibus pseudo apostolorum exagitati, qui nuptias per hypocrisim (ut puriores cæteris uiderentur) spernendas dicebãt, epistolam de his apostolo miserunt, ut quid ipse sentiret agnoscerent. Quia enim non oblectabantur hac sententia, ideo prætermissis cæteris, quæ sie runt solũmodo de nuptijs, & de his quæ ad has pertinere uidebãtur. Inter cætera.n. per literas quæsierunt, utrũ post fidem Christi cœlibes esse deberẽt, & continentiæ causa quas habebant uxores dimitterent, an si uirgines credidissent, inirent matrimonia. Et cũ è duobus ethnicis un⁹ credidisset in Christũ, utrũ credens relinqueret nõ credentẽ. Etsi essent ducẽdę uxores, christianas tantum accipi iuberet, an & ethnicas. Videamus igitur quid ad hæc apostolus rescripserit. Sed ita continuatur litera: Moneo uos glorificare & portare Deum in corpore uestro mundo & sancto. Sed de his *de quibus scripsistis mihi*, uolo uos scire, quia *bonum est homini mulierem non tangere*. Vnde patet quia malum est tãgere. Nihil.n. bono cõtrarium nisi malum. Si autem malũ est et ignoscitur, ideo conceditur, ne malo q̃d deterius fiat. Simulq́; animaduertenda est apostoli prudẽtia. Non dixit, bonum est uxorem non habere: sed, Bonum est mulierẽ non tangere: quasi & in tactu periculum sit, quasi qui illam tetigerit, non euadat. Quemadmodum.n. qui ignem tetigerit, statim aduritur, ita uiri tactus & fœminæ sentit naturam suã & diuersitatem sexus intelligit. Bonum est non tangere. Sed *propter fornicationem* uitãdam *unusquisq; suam uxorem* legimam habeat, non concubinam, *& unaqueq; uirum suum habeat.* Solus fornicationis metus facit hæc concedi Velut siquis definiat, Bonum est triticeo pane uesci, & edere purissimã similam, tamen nequis fame cõpulsus comedat stercus bouinum, concedo ei ut uescaẽ & hordeo. nõ ideo frumentum non habebit suam puritatẽ si fimo hordeum præferatur, sicut nunc fornicationi nuptiæ præferũtur. Nec dixit, propter fornicationem unusquisq; ducat uxorẽ. Alioquin hac excusatione libidini frena laxaret, ut quotiescũq; uxor morit, toties ducẽda sit alia ne fornicemur: et qui cõtinentiam promiserant, uel diuinis authoritatibus uxorem habere nõ possunt, uiderentur ad hãc ducendam relaxari Sed ait, Vnusquisque uxorem suam habeat, suã.s. quã habebat antequã crederet. Quã bonum erat uxorẽ non tangere, et post fidem Christi sororem tãtum nosse, non coniugem, nisi fornicatio tactũ excusabilem faceret. *Vxori uir debitum reddat, similiter autem & uxor uiro.* Postq̃ semel sociati sunt cõiuges, nõ licet uni ut se contineat sine uoluntate alterius, sed debitum compari reddere cogitur, ne qui incontinens est cadat in adulterij damnabile flagitiũ. Acceptabilis autem est Deo sola cõtinendi uoluntas eius, qui continentiam seruare uellet, sed propterea debitum reddit ne coniux pereat. *Mulier sui corporis potestatem non habet*, ut tradat illud alij uiro, uel cõtineat, se sed in uiri eius potestate est corp⁹ eius. Sed *& uir similiter potestatem non habet sui corporis*, ad aliam mulierem, uel ad cõtinentiam, *sed mulier* habet illud in potestate. Hic non dominiũ tollitur uiro, sed uitium. In hac.n. re sunt ambo pares, ut neuter possit agere de

Nota.

C corpore suo quod uoluerit.i.de parte corporis qua sexus utriusq; carnali sorte discernitur, sed in aliis rebus præest uir & quia neuter habet potestatem proprij corporis, ergo *nolite fraudare inuicem* .i. subtrahere alter alteri coniugale debitum, ne dissensio generet adulterium. Quòd côiuges coeunt præter intentionem generationis, nô est nuptiarum malû, sed ueniale propter nuptiarum bonum, quod est tripartitû, fides, proles, sacramentum: Fides, ne cum alio uel cum alia coeatur. Proles, ut religiose educetur. Sacramentum, ne côiugium separetur. Nolite fraudare inuicem, *nisi forte ex consensu*.i.ex côdicto *ad tempus*.i. aliquo sacratioris temporis spatio, *ut uacetis orationi*. Non enim ualet infirmitas uestra, côplere (qđ alibi præcipitur) ut sine intermissio ne oretis, quia quotiescunq; debitû adinuicem redditis, orare non potestis. Cum ergo semper orandum sit, nunquam esset coniugio seruiendû. Sed quia non ad hoc sufficitis, saltê interpositis temporibus uos côtinere, ut orationi possitis insistere, q̄m orationis suffragio indigetis. Ne.n. damnetur talis coniugum uita, deprecatio simplex ad Deum est fundenda: & quâuis munda sint coniugia, tamen etiam à licitis abstinêdû est, ut facilius ad effectum deducat oratio. Nam & i lege sanctificari uolentes, ab opere coniugali se côtinebant ut fierent sanctiores. Cum.n. quis etiam concessa non contingit, ostendit se uelle quod precatur accipere. Dixi ut propter orationem ad tempus consentiatis inuicem seruare côtinentiam, & expleto illius orationis tempore, *iterum reuertimini in idipsum*, opus coniugale: quia etsi culpa est, tamê uenialis est ꝑpter nuptias, & per hanc fornicatio uitatur. Concedêda est enim minima culpa, si aliter non potest declinari maxima. Reuertimini i ipsum naturalem usum, *ne satanas*.i. diabolus uestrę salutis aduersatius, *tentet uos* de fornicatione *propter incontinentiam uestram*.i. propter hoc quia uos continere non potestis. Si enim continentiâ ambo seruare possetis, tentatio satanę timenda non esset, q̄m aduersus neutrum ex uobis prȩualeret. Dico ut in idipsum reuertamini, sed *hoc secundum indulgentiam, non secundum imperium*. quia hoc uobis indulgetur, non prȩcipitur: & ideo nô peccat q aliter agit, immo peccat q sic agit, sed leuius. Non.n. sine uitio est quod ignoscitur, & non præcipitur. Sed cum i dubijs côstringimur, utiliter in minimis subdimur, ne in magnis peccemus. Culpa quippe est se inuitur, quod indulgeri perhibet: sed quæ tanto citius relaxetur, quâto non per hanc illicitum qd agitur, si hoc quod est licitum, sub moderamine nô tenetur. Tunc.n. solum côiuges sine culpa sunt in admistione, cum non pro explenda libidine, sed pro suscipienda prole miscêtur. Sed tamen & alia cômistio, quæ fit pro sola uoluptate, ueniam accepit propter nuptias. Hoc inquit, uobis secundum indulgentiam infirmis permitto: sed tamen *uolo* (si possibile sit) *omnes homines esse sicut meipsum*.i. abstinentes ab omni concubitu, sicut ego abstineo. *Sed unusquisque* fidelium *habet proprium donum ex Deo, alius quidem sic*.i. ut sit omnino côtinês: *alius uero sic*.i. ut uxori copulatus nulli alij misceat. Vbi satis apparet, non tantum continentiam donum Dei esse, sed coniugatorum etiam castitatem. Cum autem dona Dei esse monstrantur, à quo petenda sint, discitur, si non habentur: & cui sint agendæ gratiæ, si habent. Coniuncti quidem debitû reddant, sed *non nuptis*.i. uirginib⁹, *dico & uiduis*, quia *bonum est illis, si sic permanserint sicut & ego*.i. castę. Postquam nuptiis concesserat usum côiugij, & ostenderat quid

1. Thess. 5.

Psal. 50.

A quid ipse uellet, quidue concederet, transit ad innuptas et ad uiduas, & se ponit exemplum, & felices uocat si sic permanserint. Quomodo diceret, Bonum est innuptis si sic permã serint sicut & ego, nisi esset integer corpore? aut quomodo diceret, uolo omnes homines eẽ sicut meipsum? Si enim uxorem habuit qui hoc dixit, ergo omnes homines uxoratos esse uoluit, nullamq; uirginem esse. Sed absit ut suspicemur illũ habuisse coniugem. Sic.n. à pueritia feruebat spiritu, ut huius rei curam non haberet, & iuuenculus à gratia Dei eẽt anticipatus. Ideoq; uult omnes homines esse uirgines sicut ipse est, & innuptas perseuerare tales qualis ipse est. *Quod*, id est, sed, *si nõ se continẽt*, idest, si uiderint se non posse incentiua carnis comprimere, *nubant*. Ideo aũt non se continere ualent, quia nõ toto corde id apetunt, et propterea non merentur adiuuari diuinitus. Illum enim Deus adiuuat, quẽ uidet tota uirtute contẽdere, nec sinit illũ tentari supra uires proprias. Quę ergo propter mentis imbecillitatẽ nõ possunt continere carnis impulsionem, nubãt, ne in barathrum diaboli per fornicationem corruant. Nam *melius est nubere quàm uri* ardore desideriorum carnalium. Sine culpa scilicet ad coniugium ueniunt, si tamen necdum meliora deuouerunt. Ideo autem melius est nubere, qa peius est uri. Melius enim ad comparationem deterioris respicit, non ad simplicitatem incomparabilis per se boni, uelut si dicatur, Melius est unũ oculum habere quàm nullum. Vri autem est desiderijs carnis æstuare. Cum enim mens calori carnis consentit, uritur. Pati uero desideria & non uinci, illustris uiri est & pfecti.

Nota.

Infra. 10.

His autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed dominus, uxorem à uiro non discedere. Quod si discesserit, manere innuptam, aut uiro suo reconciliari. Et uir uxorem non dimittat.

Matth 5. & 19.

B

Innuptis & uiduis suadeo ut sic permaneant, sed *his qui sunt iuncti matrimonio*, id est, uiris & fœminis, qui iã copulati sunt in coniugio, *non ego* prę cipio, *sed dominus* ipse per euangelium præcipit, *uxorem à uiro non discedere. Quòd* id est, sed *si* ab eo *discesserit* ea causa q̃ dominus permisit. i. propter fornicationem uiri, præcepit eam dominus *manere innuptam*, dum uir eius uixerit: *aut* si se non continet, *reconciliari* poti⁹ *uiro suo* uel correpto, uel tolerãdo, q̃ alteri nubere, sed tñ particeps delicti mariti incorrepti fiet. *Et uir uxorem non dimittat*, qa si fornicata fuerit, non est uxor legitima, ideoq; potest dimitti. & subintelligendum est idem de uiro, qđ de uxore pręmissum est, ut si uir uxorem dimiserit ob fornicationem eius, maneat incõiunctus aut si se non potest continere, reconcilietur uxori suæ, uel correptæ uel tolerandæ. Tamen si correpta non fuerit, particeps fiet peccati eius uir qui eam tenuerit. Quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur. et ut Salomõ ait, Qui tenet adulteram, stultus est & insipiens. Hæc de his dicta sunt, qui post acceptionẽ christianitatis sociati sunt in coniugio. De illis autem quos fides in coniugio inuenerat, subditur.

Marc. 10. Luc. 16.

Sup. 6. Prouer. 18.

Nam cæteris ego dico, non dominus. Siquis frater habet uxorem infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier fidelis habet uirum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, nõ dimittat uirum. Sanctificatus est enim uir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per uirũ fidelem. Alioquin filij uestri immundi essent, nũc autem sancti sunt.

Vbi uterq; fidelis est, præcipit dominus ne dissocientur. *Nam cæteris*, id est, illis non qui ambo sunt fideles, sed unus credidit, alter in infidelitate permansit, *ego dico, nõ dominus*. Siquis

C frater & cætera. Quoniam ab infideli discedere nec prohibet, nec iubet dominus, ideo ut non discedat, Apostolus dicit, non dominus, habens utique spiritum sanctum, in quo dare posset utile & fidele consiliū. Quod utique monēdum, nō iubendū fuit: quia non tanto pondere prohibendi sunt homines facere licita quę nō expediant quanto prohibentur illicita. Cum ergo ait, ego dico, non dominus, satis ostendit dominum nō prohibere qđ ipse prohibebat. Itaque licitum erat per iustitiam, sed etiam licitum non erat faciēdum propter liberam beneuolentiam, scilicet ut credens relinqueret non credentem: quia fortasse conuersurus eum erat ad fidem. Prohibuisset autem dominus, si esset illicitum. *Siquis frater*, id est, Christianus *habet uxorem infidelem* cui sociatus sit antequā uenisset ad fidem, *& hæc consentit habitare cum illo*, id est, nō abhorret eum propter fidem Christi, nec execratur quod christianus est, *nō dimittat illam*: qa et ipsa post modum fortasse fiet Christiana, si cum eo fuerit assidua. Iam enim aliquantulum facta est domestica qđ uirum patiē Christianum. *Et eo modo si qua* Christiana *mulier habet infidelē*, cui sociata sit antequam crederet, *& hic consentit habitare cum illa*, quam scit Christianam, nec ideo abhorret illā *non dimittat uirum*, quia iam in aliquo domitus est. Hoc non præceptū, sed consilium est Apostoli & admonitio. Siquis uero aliter fecerit, nō erit præcepti transgressor, sed Apostoli consilium non tenebit. Cum autem propter infidelitatem coniux dimitti possit, & iuxta domini sententiā dimitti nequeat nisi causa fornicationis, manifestum est & infidelitatem esse fornicationem. Quia scilicet idololatria, quam sequūtur infideles, & quælibet noxia superstitio, fornicatio est. Dominus autem

Matt. 5. & 19.

permisit causa fornicationis coniugem dimitti. Sed quia permisit, non iussit, dedit Apostolo locum monendi, ut qui uoluerit, non dimittat infidelem, quia sic forsan fiet fidelis. Potest enim esse multorum occasio lucrandorum, si fideles coniuges in relinquendis infidelibus permissa licentia non utātur. *Sanctificatus est enim*, id est, sanctus effectus est, *uir qui erat infidelis, per mulierem fidelem: sanctificata est mulier* quæ prius erat infidelis, *per uirum fidelem*. Credendum est, quia iam prouenerat ut nōnulli uiri per uxores fideles, & fœminæ per uiros fideles in fidem uenirēt. Et quamuis nō dicens nomina, exemplis tamē hortatus est ad confirmandum consiliū suum. Deinde subiecit: *Alioquin*, id est si dissociaretur coniugum uestrum, *filij uestri essent immundi*, id est spurij, nō legali copula nati. *Nūc autem sancti sunt*, id est, mundi, quia uos in uestro cōiugio manetis. iam enim erant paruuli Christiani, q siue authore uno ex parentibus, siue utroque cōsentiente, sanctificati erant baptismate. Qđ non fieret, si uno credente dissociaretur coniugium, & non toleraretur infidelitas coniugis usque ad opportunitatem credendi. Vel in eo quod dictum est, sanctificatus est uir infidelis &c. potuit Apostolus per prophetiæ spiritum uerbo præteriti temporis uti pro futuro: quoniam postea sæpe cōtigit ut alter per alterum ad fidem conuerteretur. Alioquin si alter alteri non consentiret, filij uestri essent imundi. Sed nunc sancti sunt, quia de licito coniugio procreati, & sub creatoris ueneratione nati sunt ex maiore parte, dū unus ex uobis esset Christianus, & alter ei cōsentiret. Nā sicut omne qđ per dedicationem fit idolorū, īmundum est: ita & quicquid sub Dei creatoris professione fit, sanctum est. Sed quod nūc magis uerba Apostoli uidenē sona-

A re, & quodammodo cogere, aliqua hîc intelligẽda est sanctificatio, qua sanctificabatur uir uel mulier infidelis in cõiuge fideli, & qua sancti nascebantur filij fidelium: siue quia in menstruo sanguine mulieris à cõcubitu cõtinebat, quicunque uir uel fœmina id in lege didicerat (nam hoc Ezechiel inter illa præcepta ponit, quæ non figurata accipienda sunt) siue propter aliã quamlibet, quæ ibi aperte proposita non est, ex ipsa necessitate coniugiorum atque filiorum sanctitatis aspergine. Illud tamen sine dubitatione tenendum est, quæcunque illa sanctificatio sit non ualere ad Christianos faciendos atque ad dimittenda peccata, nisi Christiana & ecclesiastica institutione sacramẽtis efficiantur fideles. Nam nec coniuges infideles, quãlibet sanctis & iustis cõiugibus hæreant, ab iniquitate mundantur, quæ à regno Dei separatos in damnationem uenire cõpellit: nec paruuli de quibuslibet sanctis iustisque procreati, originalis peccati reatu absoluuntur, nisi in Christo fuerint baptizati.

Quòd si infidelis discedit, discedat. Non enim seruituti subiectus est frater aut soror in huiusmodi. In pace autem uocauit nos Deus. Vnde enim scis mulier si uirum saluum facies? aut unde scis uir si mulierem saluam facies, nisi unicuique sicut diuisit dominus?

Fidelis nõ discedat ab infideli. Sed *si infidelis* uir aut mulier *discedit* odio fidei, discedat, permittatur discedere. Ideo dico, ut detur ei libertas abeũdi, quia *non est subiectus seruituti frater aut soror*, id est, Christianus aut Christiana, *in huiusmodi* coniuge ut cogatur fidem dimittere, ne cõiugem amittat infidelẽ. Sed quandiu possunt simul esse in pace, non separentur. quia *Deus nos* auersos à se *uocauit in pace*; id est dũ essemus inuicem concordes, & ideo causa uocationis eius nõ debemus pacem rumpere, in qua nos eius uocatio reperit: sed in ea, si fieri potest, B manere. & uere manendũ est in coniugali pace, nec expedit discedere, quãuis liceat. Quia *unde scis ô mulier si uirum* tuum *saluum facies*, conuertens illum ad fidem, sicut iam sæpe sanctificatus est uir infidelis per mulierem fidelem? *aut unde scis ô uir si* tuam *mulierem saluam facies*, conuertens illam ad Christum per cohabitationẽ & collocutionem & amicitiam tuam, sicut frequenter sanctificata est mulier infidelis per uirum fidelem? Quod enim in alijs iam factum est forte & in uobis fiet. fortasse enim sunt credituri, qui non abhorrẽt nomẽ Christi. Vñ inquã, scis si saluũ facies cõparem tuum, *nisi* ita te habeas ad eũ *sicut dominus diuisit unicuique*, i. uiro præesse, uxori subesse. Vel, unde scis si eum saluabis, nisi quemadmodum dominus diuisit unicuique quando saluet, id est, præordinauit quando credat, & sustinet illum donec præfinita hora credulitatis eius ueniat? Sic & tu longanimiter expecta, ut credat.

Vnumquenque sicut uocauit Deus, ita ambulet & sicut in omnibus ecclesijs doceo. Circumcisus Gal. 5. et 6 *aliquis uocatus est? non adducat præputium. In præputio aliquis uocatus est? non circumcidatur. Circumcisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei. Vnusquisque in qua* Ephe. 4. *uocatione uocatus est, in ea permaneat. Seruus uocatus es? non sit tibi curæ. sed & si potes fieri liber magis utere. Qui enim in domino uocatus est seruus, libertus est domini. Similiter qui liber uocatus est, seruus est Christi. Pretio empti estis.* Sup. 6. *Nolite fieri serui hominum. Vnusquisque ergo in* 1. Petri. 1. *quo uocatus est frater, in hoc permaneat apud Deum.*

Nolite, inquã, ab inuicem separari. Sed *sicut Deus uocauit unumquenque, ita ambulet* qui uocatus est, id est, si quando credidit, erat coniugatus, uel circuncisus, aut præputiatus, talis permaneat & post baptismum. *sicut ego* non solũmodo apud uos, sed etiam *in omnibus ecclesijs doceo.* & ideo tenẽdum uo

C bis est quod omnes ecclesiæ tenent, nisi alium ritum quàm omnes ecclesię, tenere malueritis. Vere unusquisque debet ambulare ut uocatus est. Nā *circuncisus aliquis uocatus est*, id est si iam circuncisus erat quādo ad fidem uocatus est, hic *non adducat præputium*, id est, nō ita uiuat quasi pręputium adduxerit: hoc est, quasi in eam partē quā nudauit, rursus tegimē carnis attraxerit, & quasi Iudæus esse destiterit, ut scilicet factus Christianus nō putet se dignum quia non habet præputium dans gloriā pputio, quasi ualeat aliquid. Sed si & *in præputio aliquis uocatus est* ad fidem, & hic *non circuncidatur*, putans circuncisionem aliquid prodesse. Nam *circuncisio nihil est* id est, nec prodest, nec obest ad salutem: *& præputium nihil est*, nec impedit, nec expedit: *sed obseruatio mandatorum Dei* ualet ad salutem. Nam siue circuncisus, siue pręputiatus sit quisque, si mādata Dei custodierit, saluabitur: alioquin saluus esse nō poterit. Nusquā Apostolus consuetudinē aufert, quę seruata non impedit: monet tamen ne in talibus spes salutis ponatur. Vnde & dicit ea nihil esse, & post subiungit repetendo pręmissam sententiam: *Vnusquisque in qua uocatione uocatus est*, id est, in qua cōditione uocationi non repugnte, *in ea permaneat*. Quod ad eas cōsuetudines uel uocationes uitæ retulit, quæ nihil obsunt fidei bonisque moribus. Non enim sicut et latro erat quisque cū uocatus est, debet in latrocinio pmanere. Dico ut in eadem conditione maneat. Nam *si seruus uocatus es*, mane in eadem seruitute. *Non sit tibi curæ* quod seruus es, nō inde doleas, nō inde solicitus sis, cupiēs inde solui. *Sed & si potes liber fieri, magis utere* seruitute quasi re bona & utili. Seruitus.n. ualet ad humilitatem seruandam et ad patientiam exercendam. & qui in his terrenis bene seruit intentione seruandi iustitiam & humilitatem, grāde sibi meritum collocat apud Deum non respicientem conditiones hominum, sed mentes & actiones. Ideo quasi bonam rem amplectere seruitutem, nec putes non posse te placere Deo, si seruis homini: quia *qui in domino uocatus est seruus, libertus est domini*, id est, dominus Iesus liberauit eum à seruitute peccati, quæ est deterior. Nam si peccata seruos faciunt, cui peccata remittūtur, liber efficitur. *Similiter & qui* iuxta seculi conditionem *liber uocatus est* ad fidem, *seruus est Christi*, ut ei seruiat operando iustitiam, & ita uterque est seruus. Superbiam abscindit Apostolus & unitatem facit, ut neque seruus pudore cōditionis despectum se putet, neque liber inflatione mētis elatus seruo se superponat. Vere seruus est Christi quisquis ad fidem uenit, etiam si liber apud homines iudicatur. nam *pretio empti estis* omnes, id est, sanguine Christi, quem pro uobis in cruce fudit, ut uos sibi seruos emeret, qui eratis male liberi. Maximum nanque crimen est, esse liberum à Deo: maximusque profectus, ex libero fieri seruum Dei. & quia uos sibi seruos emit, ideo seruite illi soli, & *nolite fieri serui hominum*, ut, pter homines postponatis Dei seruitiū, uel faciatis cōtra eius pceptū. Hi sunt.n. serui hominum, qui humanis supstitionib9 se subijciunt: qui tātum hoībus placere cupiūt, & deo seruire negligūt. Sicut antea fideles coniuges monuerat ne recederēt ab infidelib9, ita seruos quos in seruitute fides inuenit, hortatus est ne seruitutē relinquere curarent. Nunc aūt eos qui iam fidē perceperunt et semper liberi fuerūt, monet ut hoīum serui amplius non fiāt, ne forte retardent à Dei seruitio, si se humano subdiderūt obsequio. Vnde & supradictā reiterat snīam, dicēs: *Vnusquisque ergo frater in quo* subaudiatur

A dict. *statu uocatus est in hoc* statu *pmaneat apud Deum*, id est, in domo Dei, q̃ est ecclesia. Id est, si liber erat quando uocatus est, liber maneat: aut si seru⁹, maneat. Non. n. uocatio diuina conditionem mutat, sed mores. Beatus autem Hieronymus aliter hæc interpretatur, & dicit quod ad superiorẽ disputationẽ, in qua docuerat Apostolus fidelem ab infidelibus nõ debere discedere, sed permanere in matrimonio sicut eos inuenisset fides, & unũquenq; uel cœlibem uel maritum ita durare ut esset Christi baptismate deprehensus, infert parabolas circuncisi & ethnici, serui & liberi, & sub metaphora eorũ de nuptiis disputat & innuptis. Circuncisus aliquis uocatus est: nõ adducat prę putium. Eo, inquit, tempore quo uocatus es & credidisti in Christo, si circuncisus ab uxore uocatus es & cœlebs eras, noli ducere uxorẽ, hoc est, noli adducere præputium, ne circuncisionis & pudicitiæ libertatem oneres sarcina nuptiarũ. Rursum in præputio qs uocatus est, nõ circuncidatur. Habebas, inqt uxorẽ cũ credidisti: noli fidẽ Christi causam putare dissidij, qa in pace uocauit nos Deus. Circũcisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mãdatorũ Dei, Nihil. n. prodest absq; operibus cœlibatus et nuptiæ, cum et si-

Iacob. 2. des quæ christianorũ est, si opera nõ habuerit, mortua esse dicaẽ, et hac lege uirgines quoq; Vestæ in sanctarũ queant ordine numerari. Vnusq̃sq; in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat. Quãdo credidit, inquit, siue hẽbat, siue non habebat uxorẽ, ĩ eo pmaneat quo uocatus est. Ac p hoc non tam uirgines cogit nubere, q̃ repudia prohibet: & sicut habentibus uxores tollit licentiam dimittendi eas, sic uirginibus nubẽdi amputat facultatẽ. Seruus uocatus es: nõ sit tibi curæ. Sed & si potes liber fieri, magis utere. Etiam si habes (inquit) uxorem, & illi alligatus es, & solius debitũ, et nõ habes tui corporis ptãtẽ, atq; (ut manifesti⁹ loquar) seruus uxoris es, noli pp hoc habere tristitiam, nec ad amissa uirginitate suspires. Sed etiã si potes causas aliquas iouenire dissidij, ut libertate pudicitiæ perfruaris, noli salutẽ tuã cum alterius interitu quærere. Habeto paulisper uxorem, nec præcurras morantem, sed expecta dũ sequitur. Si egeris patienter, coniux mutabitur in sororem. Qui enim in domino uocatus est seruus, libert⁹ est domini. Similiter q liber uocatus est, seru⁹ est Christi. Reddit causas cur nolit uxores deseri. Idcirco, ait præcipio ut in Christum de gentilitate credentes inita ante fidem matrimonia non relinquat, qa si uxorem habens credidit, nõ tanto Dei seruitio detinetur, quanto uirgines & innuptæ, sed quodãmodo est liberior, & seruitutis illi fręna laxãtur, & dum uxoris est, ut ita dicam, libertus est domini. pro quo, qui uxorem nõ habens credidit, & liber à seruitute cõiugij uocatus à domino est, iste uere seruus est Christi, non carne, sed spiritu sancto. Qui enim adhęret domino, unus spiritus est. Ac ne forsitan in eo quod supradixerat, seruus uocatus es, nõ sit tibi curæ, sed etsi potes liber fieri, magis utere, fugillasse cõtinentiã uideretur, infert sententiam quæ omnem amputet cauillationem: Pretio empti estis, nolite fieri serui hominum. Redempti sumus pretiosissimo Christi sanguine, immolatus est p nobis agnus, & asper si caldissimo rore hyssopi omnẽ impetũ noxiæ uoluptatis excoximus. Quibus in baptismate mortuus est Pharao et uniuersus ei⁹ suffocatus exercitus, cur rursum Ægyptũ q̃rimus, & post mãna angelorũ cibos: allia et cepe et pepones et carnes ua

C rias suspiramus. Hæc Hieronymus. Maritorum uero & continentium disputatione præmissa, tandem Apostolus ad uirgines uenit, & ait.

De uirginibus autem præceptum domini non habeo, consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus à domino, ut sim fidelis. Existimo enim hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse.

De coniugatis dedi præceptũ domini, quod acceperam ex euãgelio, & subieci consilium meũ. Sed *de uirginibus non habeo præceptum domini*, quod uobis pferam, qa dominus nulla præcepti necessitate uirgines coegit sic permanere, sed in arbitrio uolũtatis eorum posuit, ut si uellent, nuberẽt, uel uirgines permanerent. Nam maioris est mercedis quod nõ cogitur, sed offertur. Quia si fuisset uirginitas imperata, nuptiæ uidebantur ablatæ: & durissimum erat cõtra naturam cogere, angelorumq́ uitam ab hominibus extorquere, & quodam modo damnare quod condidit. Si enim uirginitatem dñs imperasset, uidebatur nuptias condemnare, & hominum auferre seminariũ, unde & ipsa uirginitas nascitur. Quæ si fuisset imperata, quisquis eam non seruaret, damnaretur. Præceptũ domini de uirgibus non habeo, *sed consilium do*. Quia ubi præceptum, ibi necessitas est seruitutis: ubi uero consilium datur, ibi est arbitriam offerentis: ibi aliud facere non licet, hîc autem licet: et ideo plus amat uirgines Christus, qa sponte tribuunt quod sibi non fuerat imperatum. Maioris autem gratiæ est offerre quod nõ debes, q̃ reddere quod exigeris. Consilium do *tanquam* de præteritis meis erratibus *misericordiam à domino consecutus, ut* deinceps *sim fidelis*. Vel hanc misericordiam consecutus sum, ut sim fidelis, qa per Dei misericordiã mihi datum est, ut ab infidelitate exẽptus sim fidelis: & ideo fidele est consiliũ

D quod do, & à dño est, per cuius misericordiam fidelis sum. Vere do cõsilium, qa istud, qđ *existimo bonum esse hoc*. i. uirginitatem seruare. Vel qa fidele possum dare cõsilium, ergo existimo bonum esse hoc, ut quicunq; poterit uirgo permaneat: hoc inquã existimo bonum esse *propter instantem necessitatem*, quæ instat coniugia ineũtibus, quia deinceps semper necesse est illis cogitare de tpalibus, & tunc intumescunt uteri fœminarũ, atq; cũ maximo dolore parturiunt, & cum grandi labore nutriunt filios: ac deinde accidit frequẽter, ut & filĳs orbentur & maritis, atq; reliquum in egestate & calamitate ducãt. Sed uirginitatis obseruatio bona est, nõ solum ppter supernam mercedem, sed etiam ppter hmõi instantem necessitatem. Vel propter instantem necessitatem, quia necessitas instat omnibus, ut se præparent ad aduẽtum iudicis, qđ cõiuges minus facere pñt, dum curis mundanis occupantur. Propter hmõi necessitatem existimo bonũ esse in uirginitate manere, *quoniã bonum est homini sic esse*. i. in uirginitate: quia nõ solũ in futuro seculo gloriam, sed & in præsenti requiem & libertatem habet uirginitas.

Alligatus es uxori: noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore: noli quærere uxorem.

Dixi qa bonum est homini sic eẽ, & tamen si *alligatus es uxori, noli quærere solutionem*, ut continenter uiuas, quia non licet uxorem dimitti nisi causa fornicationis. Sed si *solutus es ab uxore*, tunc accipe meum cõsilium ut non quæras uxorem. Habet unusquisq; nostrũ terminos suos. Redde mihi meum, & tu tene tuum. & si alligatus es uxori, ne des illi repudiũ: si solutus es, ne quæras uinculũ. Vt ego non soluo coniugia, si semel ligata sunt, ita tu nõ liges, quod solutũ est. Matth. 5. & 19.

Si autem acceperis uxorem, non peccasti: & si nupserit uirgo, non peccauit. Tribulationem ta

A *tamen carnis habebunt huiusmodi.Ego autem uobis parco.* | *rit enim figura huius mundi.* B

Dixi ne quæras uxorem.Sed tamē *si acceperis uxorem,nō peccasti.*Aliud est nō peccare,aliud bene facere. Nō enim male agit qui uxorem ducit, sed cōtra malam fornicationis actionem se munit. *Et si nupserit uirgo, non peccauit.* Non illa uirgo,quę se semel Dei cultui dedicauit. Hæc.n. si qua nupserit,habebit damnationem,qa primā fidem irritam fecit.Virgines.n. quæ post consecrationem nupserit, non tam adulteræ sunt q̄ iniustæ.Ne autem uideretur Apostolus in eo qđ dixit,& si nupserit uirgo,non peccauit,rursum cœlibes ad nuptias reuocare,statim se refrænauit,& aliud inferendo infirmauit, qđ concesserat, ac deterruit à nuptijs,dicens. *Tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi*, id est,licet non peccent q coniugia sortiuntur,tamen leuius sine coniugio possunt uiuere,qa tribulationē carnis habebunt qui sunt huiusmodi, & nos ignari rerum putabamus nuptijas saltem carnis habere lætitiam. Si autem nubentibus & in carne tribulatio est,in qua sola uidebantur habere delitias, quid erit reliquum propter quod nubant,cum & in spiritu & in anima & in ipsa carne tribulatio sit?Nam & maiores tribulationes hi frequenter ex carne suscipiunt,qui carnis uoluptatibus delectantur. Tribulationem habebunt. Sed *ergo* dum consulo uitare hāc,*parco uobis*.i.nolo uos illam sentire, sed īmunes ab ea esse. Vel parco uobis, id est, ostendo sic carnis tribulationem,quasi non maiora sint propter quæ nubere non debeatis

1.Time. 5.

Hoc itaq; dico fratres, tempus breue est Reliquum est ut qui habent uxores,tanquam nō habentes sint & qui flent, tanquam non flentes, & qui gaudent,tanquam non gaudentes: et qui emunt,tanquam non possidentes: & qui utuntur hoc modo, tanquam non utantur. Prateterit enim figura huius mundi.

Quandoquidē parco uobis à tribulatione,ut non eam per nuptiarū implicamenta sustinere cogamini, *itaq; fratres hoc dico uobis*,quia *tempus* uitę præsentis *breue est*: nec adhuc populus Dei propagandus est generatione carnali,sed iam recolligendus regeneratione spirituali, quoniam oīa in breui finientur.*Reliquum est*, id est, hoc solum restat agendum, *ut & qui habent uxores &c.* Vxorem nāq; habet, sed quasi non habens est,qui scit sic debita carnis exoluere, ut tamē per ea mundo tota mente non cogatur inhærere.Nam cum Apostolus iste rursum dicat,Qui habet uxorem,cogitat quæ sunt mūdi,quomodo placeat uxori:ille uxorem habet, quasi non hn̄s,qui sic studet placere coniugi,ut tamen non displiceat conditori.Flet quoq;,sed quasi non fleat, qui sic temporalibus damnis affligitur,ut tamen de æternis lucris animum semper consoletur.Gaudet uero,sed quasi non gaudeat, qui sic de temporalibus hilarescit, ut tn̄ semp perpetua tormenta consideret:& in hoc quod mētem gaudio subleuat, hanc continuo pondere prouidi timoris premat.Vxorem inquam, habet quasi nō habendo,qui sic per illam carnali consolatione utitur, ut tamen nunq̄ ad praua opera melioris intentionis rectitudine eius amore flectatur.Vxorē quasi non habendo habet, qui hæc transitoria esse cōspiciens,curam carnis ex necessitate tolerat,sed æterna gaudia ex desiderio spūs expectat. Nō flendo autē flere,est sic exteriora aduersa plangere,ut tn̄ nouerit internæ spei cōsolatione gaudere:& rursum, non gaudendo gaudere,est sic de infimis animum attollere, ut tn̄ nunq̄ desinat summa formidare.Emit aūt, sed q̄si non possidet,q ad usum terrena præparat,& tn̄ cogitatione alta præui-

C det, quod citius hæc relinquat. Mũdo quoque utitur, sed quasi non utatur, qui & necessaria cuncta exterius ad uitæ suæ ministerium redigit, & tamen hæc sibi non sinit suæ menti dominari, ut subiecta foris seruiant, & nunquam intentionem animi ad alta tendentis frangant. Quicunque igitur tales sunt, eis profecto terrena omnia non ad desiderium, sed ad usum adsunt: qua rebus quidem necessarijs utuntur, sed nihil habere cũ peccato cupiũt. De ipsis quoque rebus habitis quoti die mercedes quærunt, & plus gaudent bono opere quam bona possessione. Taliter, inquit, agere debetis. *Præterit enim figura huius mundi*. Ac si aperte diceret: Nolite constanter mundũ diligere, quando et ipse non potest quem diligitis, stare. Incassum cor quasi manẽtes figitis, dum fugit ipse quẽ amatis: & si mũdus transit quo uniuersa clauduntur, imo figura & cõ-
1. Ioan. 2. uersatio hęc mundi quasi nubes pręterit, inter cætera mũdi opera & nu
Matt. 2 ptiæ præteribunt. Neque enim post resur
Mar. 12. rectionem erunt coniugia. Si autem
Luc. 20. mors finis est nuptiarum, cur necessitatem in uoluntatem nõ uertimus: & quod inuitis extorquendum est, cũ
Esaiæ. 25. spe præmiorum offerimus Deo? Præte
& 66. rit figura mundi, non natura, ut in
2. Petri. 3. aliam speciem mundus uertatur, &
Apocal. 21. de hoc ueteri cœlo ac terra fiat cœlũ nouum & terra noua. Tunc enim figura mũdi quotidie senescentis perfecte præteribit, quando conflagratione mũdana elementorum corruptibilium qualitates, quæ corporibus nostris corruptibilibus congruebãt ardendo penitus interibunt, atque ipsa mundi substantia qualitates habere incipiet, quæ corporibus ĩmortalibus mirabili mutatione conueniant, ut. s. mundus in melius innouatus, apte accomodetur hominibus etiã carne in melius innouatis.

Volo autem uos sine solicitudine esse. Qui sine uxore est, solicitus est quæ domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem cum uxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est. Et mulier innupta & uirgo cogitat quæ domini sunt, ut sit sancta & corpore & spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uiro. Porrò hoc ad utilitatem uestram dico, non ut laqueum uobis injiciam, sed ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento dominum obsecrandi. D

Mundi forma præterit, & hæc oĩa temporalia. Sed ego *uolo uos esse sine solicitudine* temporalium, quã habent cõiugati, ut possitis libera mente diuinis intendere. Nam *qui sine uxore est, solicitus est* eorum *quæ sunt domini*, id est, studet ieiunijs & orationibus, humilitati ac misericordiæ cæterisque uirtutibus, cogitans *quomodo placeat Deo*, faciens ea quæ sunt illi grata. Sed *qui cum uxore est, solicitus est* eorum *quæ sunt mundi*, ut habeat unde pascat uxorem & filios, id est, studet multiplicare diuitias, & uineas agrosque fertiles & amplos habere, uariamque supellectilem possidere, intendens *quomodo* per hæc *placeat uxori, & diuisus est*, id est, in multas partes solicitudinum miseriarumque distractus. Vel diuisus est, quia singulariter domino nõ seruit, sed partim domino, partim seculo. Ex coniugijs quippe terrenæ solicitudines prodeunt, & idcirco uitam cœlibem quisque magis debet eligere, ne propter coniugium cogatur solicitudinibus mundanis intentus esse. Bonum est enim coniugiũ, sed mala sunt quæ circa illud ex huius mundi cura succrescunt: & ideo nunc Apostolus cum ad cœlibatus gratiam instrueret, non coniugium spreuit, sed curas mundi nascentes ex coniugio repulit. Et quemadmodum de uiro dictum est, simili modo & de fœmina constat, quia *mulier innupta & uirgo cogitat quæ domini sunt*. Non omnis innupta, & uirgo est:

A quæ autem uirgo, utiq; & innupta est. Hinc post mulierem posuit nūc apostolus uirginem, ut mulierem significaret non esse uirginem. Quanquam ob elegantiam dictionis potuerit idipsum in altero uerbo repetere mulier īnupta & uirgo: uel certe definire uoluisse, quid esset innupta & uirgo, ne & meretrices putaremus innuptas, nulli certo matrimonio copulatas. Innupta & uirgo cogitat quæ domini sunt. Non iam cogitat temporalia, nec cogitat quemadmodum non puniatur à Deo, sed quemadmodum placeat Deo pulchritudine interiore, decore mentis, formositate interioris hominis. Vt si nihil aliud esset, & nulla merces amplior uirginem sequeretur, sufficeret ei hæc sola prælatio, cogitare quæ domini sunt, & ornare se sponso cœlesti. Cogitat *ut sit sancta corpore & spiritu*, id est, carne & mente. Nonnullæ enim sunt uirgines carne non spiritu, quarum corpus integrum est et anima corrupta. Sed illa uirginitas hostia Christi est, cuius nec mentem cogitatio, nec carnem libido maculauerit. Est enim sancta corpore & spiritu. Non q; nupta fidelis & casta et secūdū scripturam subdita uiro, non sit sancta corpore, sed tantūmodo spiritu. Fieri.n. non potest ut sanctificato spiritu, non sit sanctum etiā corpus, quo sanctificatus utitur spiritus. Sed ampliorem innuptarum & in corpore & in spiritu sanctificationem Apostolus his uerbis intelligi uoluit, nō corpus nuptarum omni sanctificatione priuauit. Minor est.n. diuina sanctitas ex ea parte curarum, qua mundana cogitatur uoluptas. *Innupta*.i. uidua, & uirgo cogitat quę dei sunt. Sed *quæ nupta est*, cogitat econtrario ea *quæ mundi sunt*, studens *quomodo placeat uiro*. Lege.n. materiali cōtrista ta, solicita est quōo impleat ius mari B talis officij, subdita mundanis necessitatibus. Quicquid itaq; intentionis animi etiam in his rebus impenderetur quibus placendum esset uiro, colligere quodāmodo & redigere debet innupta in eam intentionē, qua placendum est Deo. Sed uidemus uirgines de seculo cogitare, & matrimonio iunctas dominicis operibus studere. His uirginibus non ī putabitur sanctimonia à Deo, et his nuptis erit merces apud deū. Similiter & de uiris sentiendum est. Apostolus autem his loquitur, qui mira deuotione obsequi desiderant cœlestibus præceptis, ostendens quo cōpendio citius curritur ad deum.s. si cœlibem uitam quis ducat, & solis diuinis studeat. Qui ne forsitan putaretur onus grauissimū castitatis imponere nolentibus, statim subiūgit causas suadendi, et ait: *Porrò hoc dico*, continentiam suadeo, *ad utilitatem uestram*.i. ut maiorem apud deū mercedem adquiratis, & leuius in hoc seculo uiuatis, *non ut iniiciam uobis laqueum*.i. non ut inuitos uos ad hoc constringam, & laqueus iste sit uobis occasio fornicationis, si incontinentes fueritis *sed* suadeo *ad id quod honestum*, & decorum *est*.i. sanctum & mundum, ut.s. homo sit corpore castus & animo: non quia coniugium sit in honestum aut turpe, sed quia honestius sit, & suadeo ad *id quod præbeat facultatem obsecrandi dominum sine impedimento*, quod nō est in coniugio, uel obsecrandi dominum sine impedimento coniugalis operis.

Siquis autem turpem se uideri existimat super uirgine sua, quòd sit superadulta, & ita oportet fieri, quod uult faciat: non peccat, si nubat. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habēs necessitatem, potestatem autem habens suæ uoluntatis, et hoc iudicauit in corde suo seruare uirginem suam, bene facit. Igitur & qui matrimonio iungit uirginem suam bene facit, & qui nō iungit, melius facit.

C Sicut de uirginib⁹ determinauit, sic et de patribus uirginum determinat. Ego, inquit, ad cœlibatum prouoco, qa hoc ē honestius et expeditius. Sed *siquis* habens filiam uirginē *existimat*.i. timet se quandoq; *uideri tur pem*, id est infamē, *super*.i. *de uirgine sua, eo quòd sit superadulta*.i. ultra pubertatē & ad nubendum iandiu matura, *&* *ita oportet fieri*.i. oportet eam tradi nuptijs, quia non uult se cōtinere, atq; in uerbis eius & actibus lasciuia notatur, propter uitandum fornicationis opprobrium, *faciat* pater *quod* illa *uult*, id est, tradat eam marito. qa *non peccat* ipse, *si* illa *nubat*, cum sit iam superadulta & in desiderio nuptiarū. Ideo dico, si ita oportet fieri, nō peccat, si eam tradat uiro: quia qui non dat, sed in sanctimonia cōseruat, bene facit. Aliud est autem non peccare

Psal.36. aliud bene facere. Declina, inquit, à malo & fac bonum. Illud declinamus, hoc sequimur: in altero uitiū. in altero perfectio. Et hoc est, ille prędictus non peccat. i. nō facit malū: *nam* iste de quo subiungo, facit bonum. *Qui firmus*.i. constans & īmutabilis, *statuit in corde suo*.i. proposuit in consilio suę rationis seruare uirginē suam in perseuerantia uirginitatis, *non habens necessitatem* tradendi eam uiro, cum illa non id optaret, sed *habens potestatem suæ uoluntatis* implendæ, cum uirgo non aduersaretur, sed assentiretur huic paternæ uoluntati ut integra perseueraret, *&* *hoc* ille *iudicauit in corde suo*.i. ex iudicio mentis bonū esse decreuit, & ex deliberatione rationis instituit *seruare* intactam *uirginem suam*, non tantum non peccat in hoc, sed etiam *bene facit*, quia qđ Deo gratum est facit. Vel nomine uirginis intelligatur caro. Siquis, inquit, cōsiderat uirginem suam .i. carnem lasciuire & ebullire in libidinē, neq; refręnare se potest, duplexq́; ei incumbit necessitas aut accipiendę cōiugis, aut ruendi, quod uult, faciat: D non peccat, si ducat uxorem. Faciat quod uult, non quod debet. Nō peccat, si duxerit uxorem: non tamē bene facit, si duxerit. Nam qui statuit ī corde suo firmus seruare uirginem suam.i. carnem in uirginitate, ille bene facit. Deinde ab utroq; īfert Apostolus: Quandoquidem non peccat qui eam tradit uiro quam oportet tradi, & bene facit qui eā seruat quam potest seruare, *igitur & qui uirginem suam iungit matrimonio bene facit*, quia licitum est quod facit: *& qui non iungit*, cum habeat potestatem uoluntatis suæ, *melius facit*. quia apud deum illi meritum collocat, & à seculi sollicitudine illam liberat. Nisi illaturus fuisset, melius facit, nunquam p̄misisset, bene facit. Vbi autem bonum melius est, ibi boni & melioris non unum est pręmium. Et ubi non unū pręmium, ibi utiq; dona diuersa. Tātum ergo est inter nuptias & uirginitatem, quantum inter non peccare & benefacere: imo ut leuius dicā, quantum inter bonum et melius. Finita disputatione coniugiorū & uirginitatis, & inter utrunq; cauto moderamine præceptorū, ut nec ad de- 1.Reg.6.
xteram nec ad sinistram diuerteret, 2.Reg.14.
sed uia regia graderetur, & illud im 4.Reg.22.
pleret, Ne sis multum iustus, rursus
monogamiam digamiæ comparat: Eccle.7.
& quomodo nuptias subdiderat uirginitati, ita digamiam primis nuptijs subijcit, & ait.

Mulier alligata est legi quanto tempore uir eius uiuit. Quòd si dormierit uir eius, liberata est à lege. Cui autē uult nubat, tantum in domino. Roma.7.
Beatior autem erit, si sic permanserit secundum meum consilium. Puto autem quòd & ego spiritum Dei habeam.

Non est peccatum si uirgo nupserit. Sed quæ uult nubere, audiat legē cui uult se subdere. *Mulier* enim *alligata est legi quanto tempore uir eius uiuit*, nec potest à lege uiri solui ut alteri nu-

A bat dum illa uixerit. Hæc neque alligatio non soluitur, etiam si per repudium adultera coniux à casto coniuge separetur: nec habet licentiam ut alteri nubat, quandiu siue castus siue mœchus uir eius uiuit. *Quòd*, id est, sed *si dormierit*. i. si mortis somnū gustauerit *uir eius*, qui in resurrectione est euigilaturus, *liberata est à lege eius*, ut possit alij nubere, si se non possit continere. Si dormierit, liberata est. Non dixit primus aut secundus, nec tertius aut quotuslibet, nec nobis definiendum est, quod nō diffiniuit apostolus. Vnde nec illas nuptias debemus damnare, nec eis uerecūdiam numerositatis afferre. Nā nec dominus in euangelio ulla suæ sentētię significatione damnauit mulierem quę septem uiros habuisse dicebatur, nec dixit ī resurrectione electorum tales esse nō posse. Quapropter nec contra humanę uerecundię sensum audeo (inquit Augustinus) dicer͂, ut quoties uoluerit, uiris mortuis, nubat fœmina, nec ex meo corde præter sanctæ scripturę authoritatem, quotaslibet nuptias audeo condemnare. *Cui uult nubat, tantum in domino* Id est, ut & sine suspicione turpitudinis nubat, & religionis suæ uiro nubat. Neque n. uel uirgo uel uidua permittitur gētili uiro nubere. Dico nubat. Sed tamen *beatior erit si sic* innupta *permāserit* post uiri mortē *secundum consilium meum* Beatior erit, si uidua pmāserit: quia etiam si iterum nupserit, beata esse poterit seruādo iustitiam. Beatior (inquit) erit, si sic permanserit. Continuo subiungit apostolicā authoritatem, scdm meum cōsiliū. Porrò ne authoritas Apostoli quasi hominis leuior uideretur, addidit: *Puto autem quòd & ego spiritum Dei habeam.* Vbi ad continentiam prouocat, ibi non hominis, sed spiritus Dei consilium est: ubi autem nubēdi ueniam dat spiritum Dei non nominat, sed prudentiæ librat consilium, ita singulis relaxatis, ut unusquisque ferre potest. Do consiliū. Sed nolite hoc uelut humanum contemnere, quia puto quod ego sicut alij apostoli spiritum Dei habeam. Id est nolite putare quia ex me hoc ipsum fit. Quod dico, spiritus Dei in me loquitur, quem contemni non expedit. Quod Apostolus dixit, puto, dubitare uidetur: sed ille increpat, non dubitat. Increpat contemptores suos, qui nō putabant eum ista loqui per spiritū Dei. Nam & homines de his rebus quas certas habent, aliquādo increpatiue dubitant. i. uerbum dubitationis ponunt, cum corde non dubitent, uelut si quis indignetur et dicat seruo suo, Contemnis me? Considera, forsitan dominus tuus sum. Sic & saluator non dubitat, sed īcrepat, cū dicit Iudæis. Si crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi. Nō dubitatiue, sed īcrepatiue dixit, forsitā. B

Nota.

Matth. 22.

Ioan 5.

CAPVT VIII.

De his autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas uero ædificat. Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognouit quemadmodum oporteat eum scire. Si quis autem diligit deum, hic cognitus est ab eo.

Ingreditur illos corrigere, qui carnes idolis īmolatas edebant, dicentes: Omnis creatura Dei bona est, idolum uero nihil est, & hac imagine magis q̃ ueritate rationis errabant. Nam cæteri qui simplices erāt & idiotæ, dum uiderent istos idolothyta comedere, putabāt in illis carnibus aliquid sanctitatis esse, sicque infirmabantur in fide. De nuptijs, inquit, & cæteris quæ sunt hactenus tractata, quæsistis & docui: sed *De his quæ sacrificantur idolis*, non fuit opus quęrere, quia de his scitis ut ego, qm̄ *omnes scientiam* istam *habemus*. Perfectioribus loquitur, qui in sua sciēna alijs erant scādalum. i. idiotis, quia bene

1. Timo. 6.

C sciebãt idolum nihil esse, & nullum deum præter Christum esse: ideoq; licebat eis quantum ad se, creaturã Dei comedere: sed tamẽ abstinere debebant, ne fierent infirmis causa offensionis: Quod.n. illi per hmõi sciẽtiam comedebant, alij ignari sub ueneratione idoli manducabant. Scientiam habemus tam ego q̃ uos, quid fieri possit de carnib⁹ imolatis Sed non ualet hæc *scientia*, quoniam *inflat*, id est, facit uos superbire cõtra ignaros. Sed *charitas, ædificat* infirmos, quæ quod eis obesse potest, dimittit: & ideo charitatem habere melius est, non uentosam scientiam. Nam scientia inflat, charitas autẽ ædificat: qa cum charitas ędificando non erigit, scientia inflando peruertit. Per se.n. inutilis est scientia, quando sola sine charitate est, sed per charitatẽ utilis, quando ei charitas adiuncta est. Temperatur.n. à charitate, ut non satis mera sit, & inebriet scientem, ut non se extollat. Sicut.n. uinum non temperatum ex mistione aquæ mentem alienat, sic & superbũ facit sciẽtia, nisi charitate fuerit tẽperata. Tali sciẽtia hi erant inflati, qui q̃m sciebant nihil esse idolum, contra salutẽ fratrum imperitorũ, carnes sacrificiorũ edebant, charitatem præ oculis nõ habentes: quia debuissent carnes contemnere, ne scandalum infirmis facerent. Scientia nanq; eorũ destruebat animos imperitorum fratrum putantium illic apud idolum aliquam gratiam, quãdo peritiores fratres interesse ibi & nõ horrere uidebant. & ob hoc ait: Charitas ædificat, ut saluti fratrum studẽtes, sciẽtię legibus illic nõ uterentur, nec scãdalum illis facerent. Scientia.n. sine charitate inflat. quod uero charitas ædificando impleuerit, nihil ibi inane inueniet scientia quod inflet. Sciẽtia, inquit, uos inflat, ut despiciatis cæteros, & ideo non est utilis nec perfecta scientia. Nam *siquis* uestrum *existimat se in hac re aliquid scire, nondum cognouit*, qũo debeat *scire*, & ita non sufficienter scit quãuis de scientia glorietur: et si scit quod liceat sibi carnibus uesci, non nouit quod ipse debet illa sciẽtia sic uti, ne noceat alijs. Ita.n. quisq; debet scire, ut scientia sua sibi & alijs prosit, nõ ut noceat. Nam qui per huiusmodi scientiam idolothyta comedit, scientia & comestio eius ad subuersionem infirmorum fratrum, & ad confirmationem infidelium proficit: & ideo nõ ita scit ut oportet. Sed *siquis diligit deũ*, ad cuius dilectionem non potest p̃uenire nisi dilexerit proximum, *hic est cognitus*.i. probatus et electus *ab eo*. D

Dei.n. dilectio in proximi dilectione probatur: quia qui studet fratri prodesse, pro quo Christus mortuus est, ostendit se Christum diligere: & ideo dignus est ut deus illum dignetur cognoscere, qui reprobis *dicit*, Nescio uos. Roma.14. Matth.7. & 25.

De escis autem quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & quòd nullus est deus nisi unus. Nam etsi sunt qui dicantur dij siue in cœlo, siue in terra, siquidẽ sunt dij multi, et domini multi, nobis tamẽ unus est deus pater, ex quo omnia, et nos illum, & unus dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. Exodi.20. Psal.81. Ioan.10.

Quoniam propter interpositionẽ non potuit exponere quid scirent de escis ĩmolatis, facta interpositione, & ostenso quòd scientia sine charitate non sufficit, nec est utilis, sed noxia, redit ad rem, & exponit quid ipsi sciant de carnibus immolatitijs, p̃pter quod licere sibi iudicabant eas comedere. Qui de scientia gloriatur, non nouit quomodo oporteat eum scire. Sed *de escis quæ immolantur idolis*, scit ipse & nos q; licitæ sunt ad comedẽdũ intelligentibus. Vel de escis quæ immolantur idolis *scimus* i. scientiam istam habemus, quod s. nihil est idolum: & ideo licet escas manducare, quia

A quia non sunt ab idolis contaminatæ, cum idolum sit nihil. Idolum est simulachrũ humana effigie uel belluina seu uolucrina factum & cõsecratum, iuxta uocabuli sui interpretationem. εἶδος enim Græce, Latinę forma seu species interpretatur. & inde p diminutionẽ dicitur εἴδωλον, id est, formula: & quia idolum (ut Apostolus nunc dicit) nihil est, idolum facit, qui illud facit qd' non est. Quid est autem quod non est? Species quam non uidet oculus, sed ipse sibi animus fingit. uerbi gratia, ut siquis humanis membris caput canis uel arietis formet, aut rursum in uno hominis habitu facies duas fingat uel humano pectori postremas partes equi seu piscis adiungat. Hęc & his similia qui facit, non similitudinem, sed idolum facit. Facit.n. qd' non est, nec habet aliquid simile. & idcirco Apostolus dicit, *quia nihil est idolum in mundo*.i. inter creaturas mundi. Si.n. consideremus omnes creaturas, quas deus fecit, nunquã inueniemus idolum à Deo sic creatum. Materiam quidem ipse creauit, sed stultitia hominum hanc ei formam dedit. & ideo scd'm hoc quod à deo nõ est factum, nihil est, cum oĩa deus fecerit. Nam & malum simili ratione nihil est, qa deus illud non fecit. Vel ad salutem nihil est idolũ, sicut stulti putant: qui ideo colũt illud, ut salutem aliquam illis conferat. Sed & quantum ad diuinitatẽ, nihil est idolum.i. nihil diuinitatis in se habet ut coli debeat. Hoc scimus, *& quòd nullus est deus nisi unus*, qui est incõmutabilis trinitas & uerę unus tantum. *Nam et si sunt qui dicantur dij*.i. qui nuncapatiue non essentialiter dij uocantur, quia deus eis participationẽ sui per gratiam dedit: *siue in cælo*, sicut beati angeli: *siue in terra*, sicut prophetæ et apostoli. *siquidem sunt dij multi*, tales, sicut angelici spiritus & sacerdotes: *& domini multi*, sunt illi spiritus, qui uocantur dominationes: & prædicatores, qui nonnunquam in scripturis appellantur domini: aut etiã seculares principes, qui dominium exercẽt super cæteros: quãuis, inquam, sint tales dij et domini, nobis tamen quantum ad cultum pertinet, unus solũ modo deus & dominus est. Non.n. angelos uel homines sanctos, quãuis dij uocẽtur, colimus ut deos aut dominos. *Nobis tamen* ad colendũ *est unus deus pater, ex quo* sunt *omnia*.i. ex cuius bonitate & cõsilio processerunt omnia, *& nos* fideles *in illum* respicimus. Bruta nanque animalia & ĩfideles homines in terram curuantur & terrena quęrunt: nos uero per fidẽ & desiderium tẽdimus in eum, à quo descendimus. Et est nobis ad colendũ *unus dominus Iesus Christus, per quem* sunt *omnia*, qm̃ sicut & Iannes asserit, Omnia per ipsum facta sunt, *& nos per ipsum* sumus non solũ homines, sicut & cæteri, sed etiã boni ac sapientes. Vbi & spiritus patri & filij similiter colendus nobis intelligitur. Sed qa de dijs & dominus loquebatur apostolus, dixit nobis esse unum deum patrem & unum dominum filium, quanquã & filius sit deus, atque pater sit dominus. Ad illa.n. duo, id est, ad Deos & dominos, subiecit ista duo, & idcirco tertium non addidit, id est spiritum sanctum.

Exodi.7. Psal.44. Ioan.1. Ioan.1. Ioan.10.

Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem cum conscientia usque nunc idoli quasi idolothytum manducant, & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur.

Nos quidẽ scimus quia nihil est idolum, & quod nullus deus nisi una trinitas creatrix omnium quam colimus: *sed non in omnibus est*, ista *scientia*. id est, non omnes hoc sciunt, sed nõ nulli putant aliquid numinis esse ĩ idolis. Nõ omnes hoc sciunt, sed potius *quidam* sunt inter uos, *qui usque nunc cum conscientia idoli*.i. etiam nũc sicut an

C te cõuersionem,putante idolum esse aliquid manducant cibum idolo sacrificatum,quasi idolothytũ.i. qua si per consecrationem idolo sanctificatum,& in spiritualem potentiam mutatum.Idolothytum.n. dicitur, quasi idolo datum.Conscientia illorũ est idoli.i.ab idolo possessa, usque nunc.i. etiam postquam ad fidẽ accesserunt:quia necdũ ab errore idoli mẽtem suam penitus abstraxerũt, *& quasi idolothytum*, id est, quasi idolo consecratum,manducant cibum illum cum reuerẽtia idoli: *& sic conscientia ipsorum polluitur*, cõtaminatione idoli,nõ propter cibum, sed propter infirmitatem suam:quia infirma est in fide,dum periclitantur ignari in uestra scientia, dum cibos quos à uobis comedi uident,comeduntexemplo uestro uel authoritate. Mystice uero Corinthij,qm̃ studiosi literarũ græcarum erant & amatores philosophię,dogmata philosophorũ quasi idolis ímolata comedebant.Quæ tamen fortasse lædere non poterant eos qui plenam scientiam ueritatis acceperant. Qui autẽ in Christo minus eruditi fuerãt, si imitarẽtur eos legentes talia, & illis adhuc studijs operam dantes,uulnerari poterant, & diuersorum dogmatum uarijs erroribus implicari. Sic ergo fieri poterat,ut inde læderentur indocti, unde qui perfectam sciẽtiam habebãt lædi nequibant.Sed quoniam charitas nõ quærit quod sibi utile est,sed quod multis,ut salui fiant,abstinen-
Infra. 10. dum nobis est à tali cibo doctrinæ, qui nos solos ædificat & delectat, sed proximos offendit & lædit. Sicut enim sermo qui pietatem & iustitiam & ueritatem docet,Deo ímolatus est,id est,deo cõsecratus:ita & sermo qui ad impietatem & iniustitiam & errorem respicit, idolis ímolatus est.Et qui eum recipit, quasi idolis immolata comedit.Sed iuxta priorẽ sensum,uideamus sequentia. D

Esca autem nos non commendat Deo. Neque enim si manducauerimus, abundabimus, neq; si non manducauerimus, deficiemus.

Infirmi lęduntur nostra comestione.Sed *nos non commendat Deo esca* illa,quia non ideo placemus Deo,quod escã idolis immolatam comedimus,pro eo quod nobis hanc esse licitam nouimus,& idcirco respuenda est talis esca.Hac enim contempta, nõ utique deerit quod edatur. Si autẽ sumpta fuerit non abundabit ita ut nihil ultra requiratur. Ac per hoc (ut diximus)abijcienda est, cũ sit fratribus scãdalum, & nos sine illa possimus uiuere. Vel non cõmendat nos Deo, ut per hanc simus acceptabiliores ei:quia *si manducauerimus eam*,non idcirco *abundabimus* , in bono , ut sufficiat nobis ad salutem,neque *si non manducauerimus*,ideo *deficiemus*.i. non minuetur nostrum meritum apud Deum.

Videte autem ne forte hæc licentia uestra offendiculum fiat infirmis.Si enim quis uiderit eũ qui habet scientiam,in idolio recũbentem,nõne conscientia eius cum sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta,et peribit infirmus in tua scientia frater propter quem Christus mortuus est? Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam,in Christum peccatis.Quapropter si esca scandalizat fratrem meum,non manducabo carnem in æternũ, ne fratrem meum scandalizem. Roma.14

Vobis quidem licet edere de carnibus immolatis , quia scitis eas esse creaturam Dei,idolum autem nihil esse. *Sed uidete ne forte hæc licentia uestra fiat offendiculum infirmis*,in fide.i.ne generet offensionem fratribus,qui adhuc nesciunt idolum nihil esse.Per hoc quod dicit,ne forte,ostendit quod ex licentia eorum potest infirmis fratribus offendiculum contingere & non cõtingere.Et per hoc innuit, quia ubi nullum est offendiculum alicui,possunt uti licitis:ubi uero est offendiculum,ostendit omnino abstinen-

A dum. Cum enim praua æstimatio, inquantum sine peccato ualet, ab intuentium mente non tergitur, cunctis mala credentibus per exemplū culpa propinatur. Vnde & plerūq; cōtingit, ut qui negligenter de se mala opinari permittunt, per semetipsos quidem nulla iniqua faciāt, sed tamē per eos qui se imitati fuerint, multiplicius delinquant: & ideo recte nunc isti qui cibos īmundos sine sui pollutione comedere poterāt, admonentur ne sua hac comestione scandalū tentationis fratribus infirmis moueant. Nam possunt īde fratribus scandalum facere. *Si enim quis* infirmus, nondum sciens idōlum nihil esse uiderit eum qui habet rectā scientiam, qua nouit idōlū nihil esse, *recumbentem in idolio* .i. comedentem cum infidelibus carnes īmolatas in præsentia idoli, *non'ne* exemplo periti *conscientia* ignari *cum sit infirma*, ædificabitur, id est, erigetur, *ad manducandum idolothyta*. i. quasi ab idolo sanctificata, putans illic aliquid gratiæ esse quia peritum fratrem uidit ea comedere nec horrere? Quomodo. n. putatis simulachris decipi posse homines, quæ à christianis honorari putant? Nam pagani dicūt in cordibus suis, Quare nos relinquamus deos, quos christiani ibi nobiscū colunt? & infirmi fratres prouocantur, ut non solum ibi manducare, sed & sacrificare desiderent. Idolium est locus in quo idolis īmolatur. & infirmus si quemlibet doctū uiderit ibi cum infidelibus edere, putabit eum intelligere cibos illos aliquam sanctificationem ab idolo sumpsisse, & tali mente incipiet illos comedere, *& ita peribit infirmus frater in tua scientia*, quem uiderit taliter recumbentem, peribit infirmus, si contra unius dei fidem comederit de sacrificatis. peribit in tua sciētia, id est, tua peritia illum occidet, dum à te fieri uiderit quod ipse aliter intelligit: & tu eris occasio mortis eius, *propter quem Christus*, ut redimeret *mortuus est*. In tua sciētia, quam te dicis habere ut scias q͂a nihil est idolum, & animo cogitas deum, & sic recūbis in idolio, in hac scientia perit infirmus: & ne cōtemnas infirmum propter uitiū in quo infirmus est, audi q͂a frater est si firmus es, cura fratris infirmitatem. et ne etiam fratrem contemnas, adiungo, propter quē Christus mortuus est. Quem si uis contemnere, pretiū ipsius attende. Considera qui mortuus est propter ipsum, & non negligas Christum p̄pter infirmum, cū infirmum debeas diligere propter Christum. Vos, inquit, exemplo uestro ducitis in errorem infirmos, qđ non est leue peccatum. Quia *sic peccantes in fratres & exemplo* uestri operis *percutientes*, id est, lædentes *conscientiam eorum infirmam, peccatis in Christum* qui pro illis mortuus est, & cuius membra illi sunt: & ideo nolite hoc peccatū contemnere, si nō uultis deleri de libro uitæ. Nolite putare quod in homines peccetis tantum, & ideo leue sit, quia taliter in deum peccatis, cuius membra destruitis. Vel secundū alios codices, in Christo peccatis. Per hoc enim quod charitatis æmuli nō estis, quā Christus uos liberauit, peccatis in Christo, non in Christum. Quia iuxta hunc sensum, in Christum peccare, est Christum negare: in Christo autē peccare, est in his quæ Christi sunt peccare. Nam sicut qui sub lege est, in lege dicitur peccare: ita & qui sub Christo sunt, in Christo dicūtur peccare. Et quia per prædictam comestionem peccādo in fratres peccatis in Christū uel in Christo, propter hoc *si esca mea scandalizat fratrem meum*, id est offendit, & à bono proposito disturbat, *non manducabo carnem in æternum*. i. nunquā manducabo carnem ullam, sed semp̄ ab Roma 2.

C esu carnis abstinebo: non quod esca sit mala, sed *ne fratrem meum scandalizem tali comestione*. Sic & uos debetis agere. Nam sicut uxorem licet habere, sed si fornicata fuerit, abijcienda est: ita & carnē licet edere, sed si idolis oblata fuerit, respuenda est. Intātū enim charitati studendum est, ut & licita pro illicitis sint abijciēda, ne obsint fratri. Typice autem in eo quod dictum est, uidete ne forte hęc licentia uestra &c. usque, propter quem Christus mortuus est, uidetur Apostol⁹ sub alijs uerbis dicere: Ne legas philosophos, poetas, oratores, nec ī eorū lectione requiescas, ne tali mō fratrem infirmum perdas. Nec nobis blandiamur, si in his quę sunt scripta, non credimus, cum aliorum cōscientia taliter uulneretur, & putemur probare, quę dum legimus, nō reprobamus. Alioqui quale erit ut æstimemus Apostolum eius, qui ue scebatur in idolio, conscientiam cōprobasse, & eum dixisse perfectum, quem sciret de idolothytis manducare? Absit, ut ore christiano sonet Iupiter omnipotens, & mi Hercule, & mi Castor, & cætera magis portenta quàm numina.

CAPVT IX.

Non sum liber? non sum apostolus? Non'ne Christum Iesum dominum nostrū uidi? Non'ne opus meum estis uos in domino? et si alijs non sum apostolus, sed tamen uobis sum. Nam signaculum apostolatus mei uos estis in domino.

Incipit se proponere in exemplū, ut sicut ipse abstinet à licitis pro scandalo fratrum, ita & illi faciant, quasi dicat: Abstinete ab hoc licito propter fratrum utilitatem, quia ego habeo libertatem accipiendi stipēdia, & tamen non accipio propter aliorum salutem. Et hoc est quod increpatiue dicit per interrogationē: *Non sum liber?* id est, non'ne libertas est mihi data sicut cæteris apostolis, accipere stipendium ex bonis uestris? et *non sum*, id est, non'ne sum *apostolus*, ut D & mihi liceat quod apostolis? Vere sum apostolus. Quia *non'ne Christum Iesum dominum nostrum uidi* in uia uel in tēplo? Ac si dicat: Liber sum accipere, quia sum apostolus. Apostol⁹ sum, quia Christum uidi. Apostolum se comprobat, quia occasione pseudo prædicatorum minus de eo sentiebant, & ad hoc comprobandum dicit se Christum uidisse, quia quidā dicebant illum non esse apostolum, quia nunquam uiderat Christum. Siue liberum se dicit, quia nullius aliquid concupiuit, nec in adulatione docuit. Apostolus autē est, id est, minus à Christo dicēte sibi: Ego ad gentes mittam te. *Act. xxi.* Vidit enim illum non adhuc mortalem, sed iam clarificatum, quando constitutus est ab ipso apostolus, ut per hoc patesceret dignitas apostolatus eius. Vere, inquit, sum apostolus, quia uos estis opus mei apostolatus. *Non'ne enim uos opus meum estis in domino?* id est, nō'ne ego apostolus hoc operatus sum, ut uos sitis in domino? *Et si alijs*, id est, Iudæis *non sum apostolus, uobis tamen sum* qui per me credidistis. Qui de Iudæis crediderant, & legem adhuc carnaliter obseruabant, hunc esse negabant apostolū, quia ipse libera uoce prædicabat legē amplius carnaliter nō oportere seruari. Cæteris enim apostolis propter scandalum ab hac re dissimulantibus, hic aliter docere uidebatur, & ideo ab illis Iudæis non recipiebatur. Vobis, inqt, sum apostolus. *Nam signaculum*, id est, signum & iudicium *apostolatus mei uos estis* per me credentes *in domino*. Hoc est, forma apostolatus mei quasi similitudo sigilli expressa in uobis apparet, dum habetis ea, quæ alij fideles per alios apostolos habent.

Mea defensio apud eos qui me interrogant, hæc est.

Hęc scilicet *defensio*, quā dixi, *est mea apud*

A *apud eos qui se interrogant* utrũ sim apostolus, id est, ostendo illis fidem & religiosam uestram cõuersationem, quã me docente cõsecuti estis, sicq; per opera defendor esse Apostolus contra eos, qui hoc negabãt de me: & ita per uos apostolus esse comprobor apud illos qui inde dubitabant, ideoq; non conuenit ut & uos inde dubitetis.

Nunquid non habemus potestatem manducãdi & bibendi? Nunquid non habemus potestatẽ sororem mulierem circunducendi, sicut & cæteri apostoli & fratres domini & Cephas? Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?

Ideo supra dixi me esse liberũ, qa *nunquid* ego & mei *non habemus potestatem manducandi & bibendi* quę nr̃a sunt? Habemus utiq; hanc potestatem, sicut cęteri apostoli. Potestatem habemus à Christo, nõ iussionem huius rei, qa dominus permisit, non iussit

Matth 10. prędicatorib⁹, ut acciperẽt sumpt⁹,
Luc. 9. & 10. ut siquis eos non acciperet, maiorẽ inde mercedem acquireret: sicut &
Matth. 19. uirginitatem laudauit, nõ præcepit, ad cumulum gloriæ eorũ qui eã seruauerint. Et *nunquid non habemus potestatem cicunducendi* nobis *sororem mulierem* in prædicatione. i. Christianam & sanctam mulierem, ut ministret nobis de facultatibus suis? Nunqd nõ possumus hoc facere si uolumus, *quemadmodum cæteri apostoli & fratres domini & Cephas?* id est, Iacobus Alphæi & Tadeus, qui fuerunt cognati Saluato-
Matth. 13. ris, hoc est, ex sorore uirginis Marię
Mar. 6. & Petrus qui est princeps apostolorum? Nam nec ipse Petrus refutabat sumptus oblatos à fœminis, sicut nec dominus refutauerat. Mulieres enim desiderio doctrinæ cœlestis mi-
Luc. 8. nistrabant eis & sumptus & seruitia, ut nõ indigerẽt his quę ad necessitatẽ uitæ huius ptinent. Ideo plus erat mulieres circunducere q̃ ab auditoribus alimenta pcipere, qa mulieres indumenta & quæq; necessaria præbebant. Nec oĩno reprehensibile iudicabatur hoc, maxime apud Iudæos. Et hæc, inqt, priũs non 'ne et nobis est concessa sicut cæteris apostolis? *Aut solus ego et Barnabas*, q. d. placet nobis ex labore manuum nostrarũ uiuere, *non habemus potestatem hoc operandi?* id est hoc faciendi. s. stipendia sumendi, & mulieres circunducendi? Nos duo soli nõ possumus hoc agere, cum omnes hoc agant? Nõ reprehendit alios, sed eorũ more sibi ꝓbat licere quod eis erat licitũ. Putabant enim nõnulli Corinthiorũ, quòd nõ liceret ei sumptus accipere sicut cæteris, qm̃ de labore suo uiuebat, & inde minoris eum dignitatis æstimabant, nec apl̃m esse credebant, dicentes apud se: Quia si esset apl̃s stipendia sumeret ut omnes apostoli. Cõtra quos ipse nunc loquitur, ostendens se esse apl̃m & potestatem habere sumendi stipendia, sed nolle sumere, & ne coapostolos reprehendere uideatur, quia abstinet, subiũgit.

Quis militat suis stipendijs unquam? Quis plãtat uineam & de fructu eius non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?

Per has similitudines humanę cõsuetudinis ostendit rationabilr̃, qa sibi & alijs prædicatoribus licet accipere sumptus. Nam & ipsi spũaliter Christo regi militabant, & ideo à Christianis plebibus tanq̃ à ꝓuincialibus stipendia sumebant. Ipsi ecclesiam quasi uineam plantabãt, & idcirco de fructu eius merito comedebant. Ipsi gregem ouium Christi doctrina ueritatis pascebant, et ideo iure de gregis lacte. i. de cibis eius tẽporeis accipiebãt. Paulus tamẽ qui hæc loquitur, suis stipendijs militabat, & de fructu uineæ à se plantatę non edebat, nec de lacte potabat gregis quem pascebat. Nullã. n. in præsenti uita retributionem sumere uolebat, ut in futuro seculo plenam de

C omnibus mercedem reciperet. Qui præmissis similitudinibus, subdit.

Nunquid secundum hominem hæc dico? An & lex hæc nō dicit? Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura est Deo? An propter nos utiq; hæc dicit? Nam propter nos utiq; scripta sunt. Quoniā debet in spe qui arat, arare, & qui triturat, in spe fructus percipiendi.

Deu. 25. 1. Thimo. 5 Roma. 15.

Dico quia miles debet à rege stipē dia cōsequi, & agricola de fructu uineæ carpere, & licet humanis similitudinibus utar, *nunquid* tamen *hæc dico secundum hominem?* id est, nunqd sequor in his humanam similitudinem? *An & lex* Dei *hæc* quæ dico *non dicit?* Vtiq dicit hæc eadem. *Scriptum est enim* in lege Moysi: *Non alligabis os boui trituranti,* id est, nō phibebis prædicatorem uiuere de prædicatione. Concordare monstrat supradictas rationes diuinæ sententiæ, ut intelligamus qa nō sine causa respuit accipe sumptus, qn̄ tot documentis ostendit & dandum & accipiendum esse, Sed ne ad literam accipiatur hæc snīa, subiungit: *Nunquid de bobus cura est Deo?* Quod non sic intelligitur, tanq̄ nō ipse pascat animalia bruta, et uolatilia: quę non serunt, neq; metunt, neq; cōgregant in horreum: sed qa ei cura non est pręcepto monere hominem, quō boui suo consulat. Nunqd ergo de bobus cura est Deo, ut de his in lege præciperet? *An propter nos* q sumus boues eius, *hæc dicit?* Nos enim trituramus, id est, in area mūdi serris nostræ prædicationis cōminuimus paleas infidelitatis & uitiorum, et separamus ab eis grana fidei cæterarumq; uirtutum, uel credentes ab infidelibus tanquā à paleis grana discernimus. Et ideo iustum est ut non prohibeamur ex area, quā trituramus, cibos sumere. *Nam propter nos utiq; sunt hæc scripta* in lege. Et uere pter nos spirituales boues. *Quoniā ille qui arat,* id est, qui corda subiectorum uomere prædicationis ad fidem aperit *debet arare in spe,* id est sperans fructū sui laboris consequi. Non quod hæc sit eius intentio: ut propter eius expectationem, id est, tēporalis cibi prædicet, sed quod certus sit non defore sibi uictum, si in prędicatione laborauerit. Similiter *& qui triturat,* id est, grana discernit à paleis, hoc est, uirtutes a uitijs, debet hoc agere *in spe percipiendi fructus* stipendiorum. Historialiter quidem fit trituratio, qn̄ boues aut equi super segetes collectas et in area collocatas, missi fuerint ad eas conterendas & grana excutienda, sicut moris est in quibusdam regionibus. Prędicatores autem quādo insidelium corda scindunt ac uomere prędicationis excolunt, & ad suscipiendum fidei semen arant, tūc demum terram ad semen gratiæ excipiendū præparant: & ab inculta solitudine id est, ab incredulorum multitudine separant: & qui prius arant in cōuersione, postea triturant in instructione, quia per assiduam correctionem & instructionem non localiter, sed moraliter bonos à malis sequestrāt. Tamen & ante fidem trituratio fit, cum ab infidelibus quis per susceptionem fidei separatur: atq; post fidem, cum in ipsa ecclesia fit inter bonos & malos quædā moralis discretio per prædicantium instructionē. & de hac ecclesia loquitur nūc Apostolus, quæ fit qn̄ alij respuunt, alij corriguntur, alij in peius proficiūt.

Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnū est si nos carnalia uestra metamus? Si alij potestatis uestræ participes sūt, quare nō potius nos? Sed non usi sumus hac ptāte, sed omnia sustinemus, nequod offendiculum demus euāgelio Dei.

Roma. 15.

Adhuc pbat per rōnes, qa licet stipendia sumere. *Si nos,* inquit, *seminauimus uobis* i. ichoauimus primi uestris mentibus spargere *spiritualia.* i. quæ à spiritu sancto data sunt, & uestrum spiritum uiuificant, ut fructificēt in

uobis sicut in bona terra, *magnum est si metamus* ad sustentationẽ nostri corporis *uestra carnalia* stipẽdia? Quasi dicat: Non est magnum, sed minimũ, si tradẽtes uobis æterna pcipiamus à uobis tpalia. Item à minori pbat hoc ipsum. *Si alij, ingt, sunt participes uestræ potestatis*.i.tam potenter utuntur uestris reb⁹ ut uosipsi, *quare non potius nos* id agimus, qui uestræ salutis causa fuimus? Quæ sunt autem spũalia quæ seminauit, nisi uerbum & ministerium sacramenti regni cœlorum? Quæ uero carnalia, quæ sibi licere mereri dicit, nisi hæc tpalia, quæ uitæ atq; indigẽtiæ carnis ĩdulta sunt? Quæ potenter ab eis sumebant etiã alij, qui non eis primo euangeliũ annunciauerant, sed ad eorũ ecclesiam idipsum prædicãtes postea uenerãt. Vnde subiecit: Si alij potestatis uestræ participes sunt.i.potestatis quæ prædicatoribus concessa est in uos, ut utantur bonis uestris, cur non potius nos? Vel istos alios intelligamus pseudoapostolos, q bona eorũ deuorabant, cũ nihil utile eis contulissent. Ecce, ingt, probatum est, qa potestatem habemus sumendi stipẽdia. *Sed tamen non usi sumus hac potestate*.i. non accepimus sumptus ut poteramus. Tunc.n.quis utitur sua potestate, quando qcquid pertinet ad illam, accipit, & à nullo suæ potestatis uult abstinere debito. Nos uero non ita fecimus, *sed omnia sustinemus*.i. famem & sitim & nuditatem libentissime toleramus, *ne demus aliquod offendiculum euangelio Christi*.i.ne per nos euãgelium impediatur currere. Minus enim curreret ad cor uestrũ, si suspicaremini nos illud prædicare pp cõmodũ terrenum. Vel si dedissetis nobis aliqd, putaretis forsitã uos emisse licentiã prædicandi, & nobis minueretur libertas arguẽdi. Vel si debitos sumptus accipemus, iam pseudoapostoli nostro exẽplo libere acciperent, & sic in pdicatione durarẽt. Aut si mulierem circunduceremus, inde posset oriri non bona suspicio. Talibusq; modis impediretur cursus euangelicæ prædicationis.

Nescitis quoniã qui in sacrario operãtur, quæ de sacrario sunt, edũt? et qui altario deseruiũt, cũ altario participãt? Ita & dominus ordinauit his qui euangelium annunciãt, de euangelio uiuere. Matth. 10 Luc. 9. & 10.

Itẽ redit ad pbationem, modisq; oibus etiam atq; ẽt cõmendat, quid sibi liceat, & tñ non faciat. Licitum est, ingt, mihi sumptus ex prædicatione sumere, sicut ministrantibus apud Iudæos in sanctuario licet de rebus sanctuarij uiuere: qa & naturalis ratio hoc habet, ut unusquisq; inde uiuat, ubi laborat. Nam *nescitis quoniam hi qui in sacrario*.i.in tabernaculo uel templo *operantur* sicut ministri & artifices, edunt ea *quæ sunt de sacrario*.i.quasdã oblationes quæ offerunt in eo ptinentes ad ipsos? & nescitis qa *qui altario deseruiunt*, sicut sacerdotes & leuitæ, *participant cũ altario*? id est, partem accipiũt de his quæ offerunt in altari, & sicut antiquo more apud Hebræos antiquos hæc fiebant, *ita et dominus Iesus ordinauit* in nouo testamẽto.i.rõnabilr disposuit, *his qui euangelium annunciant*.i.prædicant, *de euangelio uiuere*.i.uictum habere, ut expeditiores sint, cum de corpali cibo solliciti nõ fuerint. Hoc ordinauit.i.tali ordine disposuit dñs, ut dãtes spiritalia, sumerent carnalia, qñ dixit: In eadẽ domo manete, edentes & bibentes quæ apud illos sunt. dignus est.n. operarius mercede sua. Nõ qđ ideo quisq; debeat euangelizare ut manducet, sed ideo manducare ut euãgelizet. Nam qui propterea euangelizat ut manducet, uilius habet euangelium q̃ cibum. Postq; uero multis similitudinibus et exemplis atq; rationibus & authoritatibus ostendit Apostolum sibi licere necessaria sumere, subiungit, dicens. Luca. 10.

C Ego autem nullo horum usus sum. Nō autem scripsi hæc, ut ita fiant in me. Bonum est n mihi magis mori, quàm ut gloriam meam quis eua cuet. Nam etsi euangelizauero, non est mihi gloria. Necessitas enim mihi incūbit. Væ enim mihi est, si non euangelizauero. Si enim uolens hoc ago, mercedem habeo: si autem inuitus, dispensatio mihi credita est. Quæ est ergo merces mea? ut euangeliū prædicans, sine sumptu ponā euangeliū, ut non abutar potestate mea in euāgelio.

Tot, inquit, exemplis & authoritatibus cōstat me licenter posse stipendia sumere. Sed tñ ego non sum usus aliquo hoꝝ exemploꝝ uel authoritatum siue rōnum, ut facerem quod facere his posse demonstror. i. ut ex prædicatione sumptus & alimēta perciperem. Nullo horum usus sum. Sed nec uti uolo, qa non ideo scripsi hæc licet mihi, ut ita nūc fiant in me. i. ut amodo mihi necessaria quæque dentur à subditis: etsi ego pp alioꝝ salutem à debitis sumptibus & necessarijs omnibus abstinui & abstineo saltē tanto exēplo uos ab imolatitijs carnibus abstinete, ne multos fratrum præcipitetis in interitum. Ob hoc ēt noluit Apostolus accipe sumptus, ne esset forma mercenarijs & pseudoapostolis. Erant enim iam multi, qui occasionē habere cupiebant ac al. stipēdia quirendi terrena & uendendi euāgelium: qbus eam uolēs amputare, uictum manibus suis quæsiuit. Sed et propterea noluit à discipulis stipendium uel aliud quid sumere, ne per hoc acciperent fiduciam delinquendi, & uigor euangelicæ authoritatis in illo torpesceret. Parcebat etiā in hoc illis, ut non esset eis onerosus, si de bonis eoꝝ uiueret. Nolo, inquit, ut hæc ita fiant in me. Nam magis bonum est mihi mori i. magis opto mori quàm sustinere ut quis dando euacuet gloriam meam, quam pro hac abstinentia habere uolo in Xp̄o apud Deū, compatiens infirmis dum nihil ab eis sumo. Vere taliter euacuaret &

inanis fieret. Nam si ideo euangelizauero D ut hęc ita fiāt i me. i. si ppea euangelizauero ut ad illa ueniā, & finē euāgelij in cibo & potu & uestitu collocauero, non est mihi gloria apud Deum, sed ex eoꝝ numero sum, de quibus dictum est, qa receperunt mercedē Matth. 6. suam. Et quare non est mihi gloria? Qnia necessitas sustentandæ huius uitæ incumbit mihi, ut ideo euangelizem, quia unde uiuam non habeo, ut acquiram tēporalem fructum de prædicatione æternorum. Sic enim iam necessitas in euangelio erit, non uoluntas. Et uere necessitas incumbit, quia uæ mihi est si non euangelizauero, id est, malo meo non euangelizabo, quia fame cruciabor, & unde uiuam non habebo. Vere non est gloria euangelizare pro corporis necessitate. Nam si hoc ago uolens, hoc est, sine ulla uitæ huius fulciendæ necessitate, apud Deum habeo mercedem gloriæ sempiternæ. Sed si inuitus. i. cogente necessitate id facio, dispensatio est mihi credita, ut alijs dispensem euāgelium ad profectum eorum, ego autem mercedem illam apud Deum gloriosam non habeam. Hoc enim loco talis dispensator intelligitur, qui alienum dispenset, unde ipse nihil accipiat. Dispensatio est mihi credita tanquā inuicto seruo, ut tanquam alienum erogem, & nihil inde capiam præter cibaria, quæ non de participatione regni, sed ad sustentaculum miseræ seruitutis dantur extrinsecus. Et quia si uolens euangelizo, mercedem apud Deum habeo, ergo quæ est merces mea, quam de prędicatione habere cupio, cum nullam inde mercedem terrenam recipere uelim? Hæc scilicet est merces mea, ut ego euangelium prædicans sine sumptu, ponam, in cordibus hominum euangelium. i. ut non sit credentibus sumptuosum euangelium, ne putent ad hoc sibi euangelizari, ut id euāgelistę, quasi

uendere

A uendere uideantur. Hanc mihi eligo mercedem, ut gratis ponam in audi torum mentibus euāgelium, *ut non abutar in evangelio potestate mea*, quam dominus concessit accipiendo stipendia, ne qđ impedimentum generē euangelio. Si enim stipendia sumerē, unde euangelium impediretur & tardius iret, iam meæ potestatis abusio fieret: quoniam sumendo illa, cōtra hoc ad quod potestas ipsa fuit mihi concessa, facerem. Hactenus multifarie demonstrauit licere sibi sumptus accipere, quos tamen non accipiebat. Iam uero quia infirmitati hominum compatiens à debitis sumptibus abstinebat, ostendūt sequentia, cum dicit.

Nam cum liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, ut plures lucrifacerem. Et factus sum Iudæis tāquam Iudæus, ut Iudæos lucrarer: his qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, cum ipse non essem sub lege, ut eos qui sub lege erant, lucrifacerem: his qui sine lege erant, tanquam si ne lege essem, cum sine lege Dei non essem, sed in lege Christi essem, ut lucrifacerem eos qui sine lege erant. Factus sum infirmis infirmus ut infirmos lucrifacerem. Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem saluos. Omnia autē facio propter euangelium, ut particeps eius efficiar.

Hanc, inquit, solam mercedem in hac uita quæro, ut gratis ministrem cunctis euangelium. *Nam cum essem liber ex omnibus*, id est, cum sic ab omnibus essem separatus, ut nihil illis deberem, nec ullius merita me possent ad hoc deducere, ut illis uerbum uitæ ministrarem, sponte me inclinaui

Matth. 20. ut à domino exaltarer, & *me seruū omnium feci*, sicut ipse dominus dixerat:

Marc. 9. Quicunque uoluerit in uobis primus esse, erit omniū seruus. Liber eram ex omnibus, id est, nulli quicquam debens, cum nihil ab aliquo suscepissem, unde sibi obnoxius essem ad exhibendam seruitutem: & tamen pro Christo me feci seruū oīum, ut cōmodis oīum deseruirem: & hoc

B ideo, *ut plures* ad fidem conuertendo *lucrifacerem*, id est, lucrum eos prædicationis meæ facerē, & idcirco me mo dificaui omnibus. Quia *factus sum Iudæis tanquam Iudæus*, id est, ita compassus sum eorum cæcitati & miseriæ, ac si Iudæus essem, & in eadem cæcitate & miseria cum eis detinerer. Hoc est dicere: Quantum dolorem ac solicitudinem haberem de infidelitate & ignorantia & morte mea, si rem ipsam sicut esset animaduertere possem, tantum habui de Iudæis, ut Iudæos lucrarer, id est, ut sic ad fidem eos adducerem, subueniēs eis sicut mihi subueniri uellem. & *his qui sub lege sunt*, id est, Samaritanis uel prædictis Iudæis factus sum, quasi *sub lege essem*, id est, misericorditer eis condolui, & eos à iugo seruitutis eripere laboraui, sicut mihi recte uellē cōdoleri & me eripi, si unus ex illis essem. Ita per cōpassionem misericordiæ factus sum eis quasi sub lege essem, *cum ipse non essem sub lege* seruiliter, id est, cum eam non seruarem carnaliter, *ut* tam pia condescensione *lucrifacerem*, id est, lucrum Christo adquirerem *eos qui sub lege erāt*. Nequaquam doctor egregius ut quasi Iudæus fieret ad pfidiam erupit: nec quasi sub lege esset, ad carnale sacrificium rediit: sed condescendendo appropinquauit infidelibus, non cadendo, ut uidelicet singulos in se suscipiens, et se in singulos trāsfigurans cōpatiendo colligeret, & impēderet illis ea q̃ impendi sibi ab aliis recte uoluisset: & tanto unicuique errāti cōcurreret, quanto salutis eius modū ex ppria cōsideratione didicisset. Non rediit ad carnale sacrificium, ut illud exhibēdo putaret se aliquid iustificationis aut salutis inde conseq. Alioqui pp uitandum scādalum, Hierosolymis ueterem sacrificiorum morem seruauit. Neque simulando fecit hoc, ut nōnulli putauerūt, sed scdm liberā Act. 21.

C sniam suam qua dicit, Circuncisus
Sup.7. quis uocatus est? non adducat præputium.i.non sic uiuat quasi præputiũ adduxerit, sicut alio loco dicit:
Roma.2. Circuncisio tua præputiũ facta est. Secundum hanc sniam fecit illa, quę non intelligentibus & parum attendẽtibus finxisse putatus est. Iudæus enim erat, & circũcisus uocatus, noluit adducere præputiũ.i.noluit ita uiuere ac si circũcisus nõ esset. Hoc .n.iam in potestate habebat. & sub lege qdem non erat, sicut illi qui eã seruiliter custodiebant, sed tñ in lege Christi, quæ est & ipsa quam Iudæi tenebant, erat, ut libere adimpleret eam. Qui uetera eius sacramenta inter Iudęos celebrans, hoc modo illa usq; ad certi ipis dispensationem à Deo iussa esse cõmendauit, & à sacrilegis sacris gentiũ distinxit. Nam & in hoc factus est Iudæis tanq̃ Iudæus, & sub lege positis tanq̃ sub lege esset: qa hoc Hierosolymis fecit
Actuũ.16. & alibi Timotheum circuncidit, & à cibis quos lex prohibet abstinuit inter Iudæos, ac semper apud eos de lege & pphetis disputauit asserens eorũ testimoniis aduentum Christi. Qui uniuersa hæc & his similia idcirco faciebat, ut eos q de lege erãt, Christo adquireret, non ut aliqd iustificationis iam in illis ceremoniis æstimaret. Qui & subiungit: *his qui sine lege erant*.i. Gentilibus, factus sum *tanquam sine lege essem*, cum *non essem sine lege Dei, sed essem in lege Christi, ut lucrifacerem eos qui sine lege erant*. In eo qppe factus est Gentilibus tanq̃ Gentilis, quod præputium recepit, quod indifferenter permisit uesci cibis quos dãnant Iudęi, quod eis assensus est secundũ physicas rationes mũdũ esse factũ à Deo, & huiusmodi cõdescensionibus. Notandum qđ Iudæos sub lege dicit esse, se autẽ in lege, Paganos uero sine lege. Aliud est aũt esse sub lege, aliud in lege. Qui enim sub lege est, secũdum legem agitur: qui uero in lege est, secundum legem agit, D
& ille seruus est, hic autẽ liber. Qui Ioh.24.
uero sine lege est, ab omni seruitute Hiere.2.
diuina alienus est, ut sicut onager in solitudine præsentis seculi male liber uiuat. Vtrisq; autem.i. et eis qui sub lege, & illis qui sine lege erant, se testatur Apostolus congruisse per misericordiam scilicet & compassionem, non per uersipellem simulationem, id est, ut eo modo subueniret carnali Iudæo uel Pagano, quomodo sibi ipsi si hoc esset, subueniri recte uoluisset, portans utiq; eorũ infirmitatem in compassionis similitudinem, non fallens in mendacii fictione, sicut continuo sequitur & dicit: *Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem*. Hinc.n.loquebatur, ut etiam omnia illa superiora diceret. Sicut ergo quod factus est infirmis infirmus, non erat mendacium, sic & cętera quæ pręmisit. Quam.n.dicit infirmitatem suam erga infirmos *fuisse*, nisi compatiendi eis intantum, ut ne uideretur uenditor euangelii, & uerbi Dei cursum apud imperitos in malam suspicionẽ decidens impediret, nollet accipe qđ ei iure dominico debebať? Eo.n. ipso factus est infirmus, quo potestate sua uti noluit. Tam misericordi scilicet indutus effectu, ut cogitaret quemadmodum secũ agi uellet, si & ipse ita infirmaretur, ut posset de illis p quos sibi euangelium prædicaretur, si eos uideret sumptus accipere, quasi mercimoniorũ nũdinas suspicari. Sic ergo illis qui corde infirmabantur, factus est infirmus compassione misericordiæ, non simulatione fallaciæ. Nã & qui ministrat ęgroto, fit tanq̃ ægrotus, non cũ se febres habere mẽtitur, sed cum aio condolentis cogitat, queadmodũ sibi seruiri uellet si ipse ægrotaret. Iuxta quem sensum uniuersalr subiũgit: *Omnibus omnia fa-*

A *ctus sum, ut omnes facerem saluos*. Quasi dicat: Quid diutius per partes enumerem singula? Breuiter comprehendo, oĩbus omnia factus sum, id est, quasi oĩum sectarum essem. Omnibus omnia factus est, non mentientis astu, sed compatientis affectu .i. non omnia mala omnium fallaciter agendo, sed alioꝝ omniũ malis omnibus tanq̃ si sua essent, misericordis medicinæ diligentiam ꝓcurando. Cogitabat.n.ut homo, in eis uitijs etiam se esse potuisse, unde cupiebat alios liberare: et ita subueniebat illis, sicut sibi uellet subeniri, si ipse in eisdem uitijs esset. In se.n. ꝑsonas omnium pie trãsfigurans, ex semet ipso discebat qualiter unicuiq; misereri debuisset, quatenus hoc singulis impenderet, quod sibi ipse, si ita esset, impendi recte uoluisset. Ita, inquit, me contempero omnibus, non quòd mihi errores & uitia eoꝝ placeant, sed *omnia* hæc prædicta *facio* cõformans me unicuiq; *propter euangeliũ, ut particeps eius efficiar*.i. ut particeps fiã bonæ intentionis, quam habet euãgelium erga salutem hominum. Vel omnia quæ dixi facio erga singulos quosq; propter euangelium, ut possim eis illud dulciter inferre, & ego fiã particeps remunerationis eius.

Nescitis quòd hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit brauium? Sic currite ut cõprehendatis. Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.

Idcirco omnia facio propter euãgelium, quia nõ aliter ero particeps eius. Necesse enim mihi est ut omnia quæ facienda sunt faciam, & ab omnibus à quibus abstinẽdum est abstineam, quoniam aliter euãgelij coronam & remunerationem habere non potero. Quod euidenter appãret in hac similitudine quam nunc ꝓpono. Nullus enim in stadio brauium accipit, nisi qui omnia quæ facienda sunt fecit, & hoc oẽs mundana consuetudine potestis scire. Quia an *nescitis quòd hi qui currunt in stadio, omnes quidem currunt, sed unus accipit brauium?* Licet.n. omnes ibi sint in cursu & labore similes, tamen omnes inaniter currunt præter illum solum qui accipit brauium, quod est ꝓmiũ cursus. Stadium autem constat centum uigintiquinq; passibus. Sed hoc loco, siue minus siue magis longitudinis habeat, uocatur stadiũ illud uiæ spatium, per qđ usq; ad metã quãdam solebat fieri cursus, ut postq̃ ueniretur ad metam, esset standum. Vnde stadium à stando nomen accepit. Brauium autem genus est palmæ, uel præmium, quod currẽtibus ꝓponitur. Omnes cæteros currunt, sed unus qui currendo cæteros uincit, accipit brauium: quia fecit omnia quæ pertinet ad cursum, & abstinuit ab omnibus quæ impediũt. Sic & ego brauium supernæ remunerationis adipisci nõ potero, nisi omnia quæ currentibus facienda sunt, fecero, & ab omnibus quæ contraria sunt abstinuero. Similiter & unusquisque uestrum de se sentiat & legitime currat. Nam omnes quidem currũt, sed unus accipit brauiũ. Currunt enim Iudæi, currunt hæretici, currunt nonnulli Christiani qui ad uitam non sunt prædestinati: quia omnes isti in fine præmium sperant se adepturos, & ad illud tendunt per uitæ præsentis stadiũ. Sed unus prædestinatoꝝ Christianoꝝ ppl's qui legitime currit accipit brauium: q̃m sola unitas eoꝝ qui sunt corpus Christi, palmã consequtur. & q̃a non oẽs q currunt, accipiũt brauiũ, ideo *sic currite* faciendo quæ ad cursum ꝑtinent, & uitando quæ impediunt, *ut comprehendatis* illud. Cautos & expeditos uos eẽ cõuenit in currendo, ne forte cõtingat non cõprehendere præmiũ ad quod Nota.

C curritis. Non.n.oẽs cõprehendunt illud. Currite credendo, ſpando, deſiderando, bene operãdo, corpus affligendo, orando, amando, & qbuſcq; bonis ſtudijs inſiſtẽdo. Ita qdem eſt de his qui currũt. Sed de his qui pugilanẽ, audiamus. Nam curſor qſcq; feſtinat ad brauiũ, ſed *omnis qui in agone contendit, ab omnibus ſe abſtinet*. i. omnis pugil qui in certamine pugnat, ab omnibus ſe abſtinet. i. ab eſcis & cęteris quæ impediunt agonẽ. i. certamen. Sic & oĩs Chriſtianus q in arena huius mundi contra diabolũ luctatur, ab oĩbus quæ chriſtianũ ad terram ĩplicant, debet abſtinere. Nã & ideo chriſmate ſumus uncti, qa luctatores ſumus effecti: & ,ppterea ſicut illi qui in arena luctanẽ, nudi ſunt, ita & nos à mundanis reb9 ſpoliati eſſe debemus, ut amando nihil poſſideamus in hoc ſeculo: qe nec maligni ſpũs contra quos eſt nobis lucta, quidq̃ in eo ppriũ poſſidẽt. Nudi ergo cum nudis. i. nihil poſſidentes cũ nihil poſſidentibus luctari debemus, ſi eis ſuccumbere nolumus. Armis tñ uirtutũ indui ſtudeamus, qbus & ,ptegamur, & aduerſarios feriamus. Sicq́ pugiles et luctatores imitemur, qui ſe in tantum ab oĩbus agoni ſuo noxijs abſtinẽt, ut & nocturnã pollutionẽ, quæ p̃ ſomnum accidere ſolet, diligenter cauere ſtudeãt, ne per hanc molliores in certamine fiant. *Et illi quidem* abſtinẽt, et pugilantur *ut corruptibilem coronam* ex floribus contextam cũ laude et mercede cito perituram accipiant, *nos autem* ob hoc abſtinem9 & pugnamus ut *incorruptam*. i. æternam pcipiamus coronam. et idcirco diligẽtiores eſſe debemus, qbus non terrenis et marcentibus floribus, ſed æterna cõſerta gẽmis in modum regij diadematis corona ſpiritalis ſeruatur.

Ego igitur ſic curro, non quaſi in incertum: ſic pugno, non quaſi aerem uerberans. Sed caſtigo corpus meum et in ſeruitutẽ redigo, ne forte cum alijs prædicauerim, ipſe reprobus efficiar. D

Seipſum ,pponit Apl's cæteris in exemplum. Quandoquidem, inqt, in ſtadio uitæ p̃ſentis eſt nobis curſus & certamen, atq; uictori propoſita eſt incorruptibilis & æterna corona, *igitur ego*, qui (ſicut ſupra dictũ eſt) omnia ,pter euangelium facio, *ſic curro*, id eſt, tam legitime, tã alacriter, tam expedite curſum boni opis exequor, ut *non quaſi in incertum* tendã, qa certus ſum de corona. Ille.n. currit in incertum, qui talia facit, ut ex qbuſdam ſperare, & ex qbuſdã poſſit deſperare. Sed ego ex oĩbus quæ poſt conuerſionem feci, certitudinẽ bonæ ſpei tenens, nõ curro uelut in incertum, ſicut illi qui currunt ad ſeculare brauium, nec ſi poterũt illud accipere ſunt certi. ego *ſic pugno* cõtra diabolũ, ut *non ſim quaſi aerem uerberans*, id eſt, non inaniter pugno ſicut ille, qui iactat ictus incaſſum, & pro hoſte ferit aerẽ. Scilicet nõ uerbis, *ſed* rebus contendo, quia non ſum de illis prædicatoribus, qui dicunt et nõ faciunt. Quãtumcunq;. n. prædicator fundat uerba, gladius oris eius non peruenit uſq; ad læſionem hoſtis, ſed uox inanis & ocioſa reputatur, ſi ipſe prædicationi ſuæ contrarius exiſtat. Quia q aliter facit quã prædicat, ſuſpectos facit audientes ut de promiſſis dubitẽt: & ideo malum de cordibus eorum non ualet expellere, nec hoſtem qui in eis habitat, lædere. Ego autem nõ uacuos ictus uerborum in aduerſarium iacto, ſed ut illum poſſim lædere, caſtigo ieiunijs & afflictionibus corpus meum, ut & exemplum abſtinentiæ dem alijs: & ideo non quaſi aerem uerberãs pugno, quia dum carnem reſtingo, ipſis abſtinentię meæ ictibus non aerem, ſed diabolum uerbero: & dum hoc quod intra me eſt ſubijcio, extra poſitum aduerſa- Matth. 25.

A rium ferio. Corpus uero castigare, est ieiunijs reprimere illud, & ea illi dare, quæ ad uitam proficiant, non ad luxum. *Corpus meum* per abstinentiam *castigo*, ne per lasciuiam insolescat, *& in seruitutem illud redigo*, ut non perficiat suam, sed spiritus uoluntatem: & in omnibus seruiat spiritui, non repugnet. Ideo sic corpus refræno *ne forte* si aliter egero, contingat quod adhuc contingere potest, quã diu sum in hac mutabili uita .s. ne *cum ego alijs prædicauerim*, & in partem electionis illos per doctrinam meã adduxerim, *ipse* male uiuendo *efficiar*
Actuũ. 9. *reprobus*, id est, à Deo reprobatus, & à gaudijs cœlestibus quæ prædico, alienus. Certe iam de hoc Apostolo uoce dominica dictum fuerat, quoniam uas electionis mihi est, tamen adhuc ipse castigans corpus suum, metuit ne reprobetur, licet supradixerit, sic curro, non quasi in incertũ. Ita.n. certus est de pręmio, ut timeat illud amittere: & ita metuit amittere, ut certus sit de eo. Et cũ iste quẽ Deus uas electionis esse testatur, sic metuat reprobus fieri, quid de nobis miseris erit, qui nullam adhuc Dei uocem de electione nostra audiuimus, & iam in ocio quasi de securitate torpemus? Omnia.n. quæ nũc de se dixit, ideo locutus est, ut nos similiter agere suo exemplo doceret .s. ut sic strenue cursum recti operis ageremus, quatenus de perceptione futuri præmij spem certam haberemus: & sic cum antiquo hoste pugnaremus castigantes corpora nostra, ut non aerem, sed ipsum hostẽ certis ictibus abstinentiæ nostræ feriremus, ne forte per subrepentia uitia reprobi adhuc efficeremur, & reprobationẽ adhuc posse cõtingere, probat exẽplo Iudæorũ, cũ subiũgit.

CAPVT. X.

Nume. 9. *Nolo enim uos ignorare fratres quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt & omnes mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati* B
sunt in nube & in mari, & omnes eandem escã Exod. 13.
spiritalem manducauerunt, & omnes eundem 14. 16. 17.
potum spiritalem biberunt. Bibebant autem de spiritali consequente eos petra, petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo. Nam prostrati sunt in deserto. Nume. 20. Nume. 14.

Hoc nãq; exemplum de priori populo ideo proponit, ut in christianorum populo nullus in eo solo confidens quo baptizatus est, & escã ac potum corporis & sanguinis domini percepit, putet sibi Deum parcere si peccauerit: sed tunc omnia hæc cognoscat sibi profutura, si Deo humiliter obedire perseuerauerit. Quasi dicat: Currere & pugnare sicut ego, debet omnis christianus, quandiu in stadio uitæ mortalis est: & metuere, ne post omnia bona quę diuinitus accepit, fiat adhuc reprobus, nec perueniat ad brauium pro quo currit, sicut uidemus quod Hebręi qui nos pręfigurauerunt, post transitum maris & cœlestem escam, quia Deum peccatis suis offenderũt, ad terram promissionis uelut ad propositum brauium peruenire non potuerunt. *Nolo enim uos ignorare*. i. nolo ut ignoretis ô *fratres, quoniam patres nostri*. i. hebręi antiqui institutores nostræ fidei & moralitatis, *omnes* tam boni q̃ mali cum egrederentur de Ægypto, prius Nume. 9.
quam mare trãsirent, *fuerunt sub nube*, Exodi 13.
quæ non sinebat exercitũ Ægyptiorum ad eos accedere, & significabat præsidium supernæ protectionis. *& omnes pariter mare transierunt*, in quo per Exodi. 14.
secutores eorum perierunt. *& omnes in Moyse*. i. ĩ ducatu Moysi *baptizati sunt nube et in mari*, q̃a submersis hostibus suis erepti sunt à morte qđ p̄stat baptismus: & purgati sunt à pcĩs prioribus, ut ultra non imputarentur illis: & mundati ab ignorantia Dei, q̃ premebat omnes gentes, ut idonei forent accipere diuinam legem. Baptizati sunt, quia signum baptismi

C acceperunt, quod tãtundem ualuit eis credentibus, quantum ualet nobis ipse baptismus. et deinde *omnes* similiter boni ac mali *manducauerunt eandem escam spiritalem*. i. manna spirituali uirtute paratum. Omnes eandẽ escã comederunt, quia non aliam saluandi & aliam perituri manducauerũt, sed omnes eandem. Simili modo *& omnes biberunt eundem* non diuersum, *potum spiritalem*. i. aquam de petra productam spirituali gratia. Manna. n. & aqua illa dicuntur nunc spiritualis cibus & potus, quia non mundi lege, sed Dei uirtute sine elemẽtorum cõmistione ad tẽpus creati sunt, habentes in se figuram corporis & sanguinis domini. Vnde & manna uocatum est panis angelorũ, quia uirtute qua angeli subsistunt creatum est, significans eum qui ait: Ego sum panis uiuus qui descendi de cœlo. Vel eãdem escam corporis Christi. quam nos in pane mãducamus, ipsi manducauerunt in manna: & eundem potum sanguinis Christi, quẽ nos ex calice bibimus, ipsi biberũt ex petra, et ideo spiritualem manducauerunt eandem quam & nos, corporalem uero alteram. Quia uisibilem escam spiritualr̃ intellexerunt, spũalr̃ esurierũt, spũalr̃ gustauerũt, ut spũalr̃ satiarentur. Nam et nos accepimus uisibilẽ cibũ. sed aliud est sacramentũ, aliud uirtus sacramẽti. Similiter potum spiritualẽ perceperunt eundem quem et nos. nam corporalem alium. Sed hunc spiritualẽ potum non undecunq; bibebãt, sed *de spiritali petra*. i. de Christo. Sicut. n. cibus & potus ille fuit spiritualis, simili ratione fuit petra spiritualis, q̃ potum manauit spiritualem. Bibebant de petra *consequente eos*. i. satisfaciente desiderijs eorum, quoniã consecuta est eos abundantia suæ largitatis, prius siti cõfectos, & ad Moysen clamantes, dum satiauit eos sic,

Exodi. 16.

Exodi. 17.

Psal. 77.

Ioan. 6.

ut amplius tunc non quærerent potum. Vel sequebatur eos per desertũ petra spiritalis: quia ubi deficiebat eis humanũ suffragiũ, aderat Christus. Qui ideo sequebatur, ut ubi homo defecisset, ille subueniret. Nõ. n. petra, sed Christus aquã dedit. Qui & nunc similiter suos per subsequẽtem gratiam comitari non desistit post baptismũ, uelut post maris trãsitum. Bibebãt de petra. sed *petra erat Christus*. Non est dictum, petra significabat Christum: sed, petra erat Christus, q̃a sic solet loqui scriptura, res significantes tanq̃ illas quæ significantur, appellans. Omnia. n. significantia uidẽtur quodãmodo earum rerum quas significant, gerere personas: & ideo tanq̃ hoc esset, dictum est, petra erat Christus: quod utique per substantiam non hoc erat, sed p̄ significationem. Propter firmitatẽ, petra dictus est Christus. Qui duobus lignis crucis affixus, profudit ex suo latere sacramenta nostræ *salutis*, quibus interior sitis nostra po *careretur*: sicut petra illa bis percussa, dedit aquã unde populus ille satiaretur. gemina. n. p̄cussio, duo ligna crucis significat. Ecce omnes pariter hæc omnia Dei beneficia cõsecuti sunt, sed non omnes pariter ad salutem peruenerunt. Quia *non in pluribus eorum beneplacitum est Deo*. i. plures eorum non bene placuerunt Deo post hæc omnia, sed grauiter displicuerunt: quod inde patet, q̃a *prostrati sunt in deserto*. nec peruenerunt ad terram promissæ hęreditatis. Caueamus itaque ne & nobis similiter contingat. Omnia. n. illa beneficia quæ ipsi diuinitus acceperũt, spiritualiter sunt eadem quæ & nos accepimus. Ægyptum nanq; iterpretari nouimus afflictionem, uel affligentem, uel comprimẽtem, siue tenebras, & sæpe poni in imagine huius seculi, a quo spiritualiter recedendum, ne simus iu- D

Nume. 11. & 14.

A gum ducentes cum infidelibus. Qđ fit per primum calorem fidei. Sic. n. quisq; Hierusalem cœlestis fit ciuis idoneus cum primũ huic seculo renunciauerit, quõ ille populus in terram promissionis induci nõ potuit, nisi prius ab Ægypto recederet. Sed sicut ille nõ inde discessit, nisi diuino p̃sidio, ita nemo corde ab hoc seculo auertitur, nisi dominicę misericordiæ munere præuentus & adiutus. Quem & nubes ꝓtegẽs comitatur, quæ procul arceat exercitum Ægyptiorum sequentium: quia catechumenus per fidem quam recepit, habet gratiam Dei obumbrantem uelut nubem, quæ non finit ad illũ accedere pristinam consuetudinem uitiorum, quæ diabolo instigante sub sequitur illum, sed in aqua baptismatis extinguitur uelut in mari rubro. Apte. n per mare rubrũ baptismus designaẽ sanguine Christi cõsecratus. Mors. n. Ægyptiorũ in mari, significat abolitionem peccatorũ in baptismo. Israelitæ transeũtes, p̃signant eos qui nunc baptizãtur. & tali mysterio partes illi omnes de Ægypto egressi fuerunt sub nube, et omnes mare trãsierũt, ac in Moyse baptizati sunt in nube & in mari. Moyses Christum significat, nubes spiritum sanctum, mare aquam baptismi. Dicuntur ergo in Moyse baptizati in nube & in mari, uelut si dicerẽtur in Christo baptizati in spiritu sancto et aqua. Postea ducti sũt per desertum. Similiter & nunc baptizati omnes, nõdum perfruentes promissa patria regni cœlorum, sed quod non uident sperantes, & ꝑ patientiam expectantes, tanq̃ in deserto sunt. In quo pascuntur manna, et potantur aqua de petra. i. corpore et sanguine Christi. Nam sicut ille populus ante transitum maris non potuit manna comedere, sic nemo ualet ante baptismum corpus redemptoris accipere. Deide sicut Hebręis data est lex, ita fidelibus ostenditur sublimitas scientiæ charitatis Christi. Sed qui post hæc omnia crimina liter peccauerint ad cœlestẽ patriam non peruenient, nisi congruam egerint pœnitentiam: sicut Iudæi qui ꝓpter culpas suas ad terram promissionis non peruenerunt, sed in deserto perierunt. etsi . n. in aliquibus, nõ tamen in pluribus eorum beneplacuit Deo. Communia fuerunt omnibus illis sacramenta, sed non cõmuni gratia. Ita et nunc baptismus nobis omnibus communis est, sed nõ uirtus baptismi: commune nobis est sacramentum corporis et sanguinis domini, sed non communis uirtus sacramenti. Non ergo solis sacramentis confidamus, quia his solis ad regnũ cœleste non perueniemus, si bona operari neglexerimus, aut si saluatorem more ueterum offendere non timuerimus.

1. Cori. 6.

Hæc autem in figura facta sunt nostri, ut non simus concupiscentes malorum sicut & illi concupierunt, neque idololatra efficiamini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. Nume. 11. Exodi. 32.

Iudæi post maris transitum, post angelicum cibum & spiritualem potum, quia grauiter Deũ offenderũt, ad promissam hæreditatem non peruenerunt, sed in deserto pierunt. Sed hæc quæ de illis narrãtur, facta sunt tunc in figura nostri, qui eramus futuri: qm̃ in illis pręfiguratum est qđ nos si post baptismum, si post dominici corporis & sanguinis cibum et potũ similiter peccauerimus, ad cœlestem patriam nõ perueniemus: sed in hoc seculo maligno morientes, ad pœnas inferni ducemur, quas pœnę illorum pręsignabãt. Caueamus igitur similiter offendere, ne talia patiamur in ueritate, qualia illi pertulerunt in imagine. Hæc enim (ut dictũ

C est *facta sunt in figura nostri*, ut nos metu pœnarum, quæ illis acciderunt, corrigamur. *ut non simus concupiscentes malorum*. i. concupitores uitiorum, *sicut & illi concupierunt*. per cõcupiscentiam.n. desiderauerunt cibos Ægypti, quos reliquerant dum manna pasceretur cœlitus misso. et ꝑ esu carnium flentes murmurauerunt. Caueamus & nos illecebras gulę, uentrisq́ ingluuiem, ne similibus epularum concupiscentijs pereamus. *Neq; idololatræ efficiamini* manducãtes in idolio, *sicut quidam ex ipsis*, manducantes coràm uitulo. Neq; idololatræ efficiamini i. nõ ædificetis ad idololatriam exemplo uestri infirmam fratrum cõscientiã, qui uidentes uos in idolio recumbere, putant quòd ibi ob honorem idoli comedatis. Non efficiamini idololatræ, sicut facti sunt non omnes Iudæi, sed quidam ex ipsis idololatræ facti sunt adorãtes uitulum aureũ, dum Moyses in montes quadraginta diebus cum domino moraretur, *quemadmodum* in Exodo *scriptum est*, *Sedit*

Exodi. 32. *populus* ante uitulum *manducare & bibere*, *&* cum alacres facti essent ex cibo & potu, *surrexerunt ludere*. i. ludos facere in uituli ueneratione. Surrexerũt ludere. i. coràm uitulo saltare. Vel ludere. i. uitulum adorare. Quid.n. lusui puerili tam simile, q̃ idôla colere? Cauete igitur ne & uos similiter coràm idolo nunc fedeatis manducare & bibere, & infirmos excitetis ad lusum idololatriæ.

Nume. 25. *Neque fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt una die uigintitria millia. Neque tentemus Christum, sicut quidam*

Nume. 21. *eorum tentauerunt, & à serpentibus perierunt. Neque murmurauerítis, sicut quidã eorum mur*

Iudith. 8. *murauerunt, & perierunt ab exterminatore.*

Neq; in idololatriã declinemus, postq̃ de tenebris infidelitatis educti sumus, ut illi declinauerunt, postquam de Ægypto, ubi seruierũt idolis, fuerant educti. *Neque fornicemur* cũ paganis mulieribus, ne ꝑ eas ad cultum idolorum seducamur, *sicut qui*

D *dam ex ipsis fornicati sunt* cũ filiabus Madiam, & comederũt de sacrificijs earum, adorauerunt q́ Deos ipsarum. Nume. 25. & hoc factum est consilio Balaam. Videte ne uos similiter cõsilijs pseudoapostolorũ decipiamini, qui uestram pernicem moliuntur, sicut Balaam filios Israel perdere machinabatur. Nam propter hanc fornicationem *ceciderunt una die* gladio *uigintitria millia*, quoniam Moyses statim præcepit iudicibus Israel, ut occideret unusquisq; proximos suos, qui initati fuerãt Beelphegor, & occisa est tanta multitudo eorum. Vbi præfiguratum est, quòd etiam uiros in dilectione & in obseruantia decalogi perfectos & in fide trinitatis, si fornicati fuerint, occidẽt eos in iudicio futuro quasi ĩ una die iudices Israel, id est, apostoli. Nam per decem ĩtel- Matth. 19. ligitur decalogus legis: per uiginti, Luca. 22. id est, per geminationem denarij *numeri*, exprimitur gemina dilectio, q̃ legem facit impleri, per tria, fides trinitatis: per mille, perfectio. & ita (sicut diximus) ꝑ uigintitria millia designatur illi, qui in dilectione & pręceptorum diuinorum obseruãtia & fide sunt perfecti: sed caueant fornicationem, quia propter hanc solam in infernum cadere possunt in die iudicij. *Neque tentemus Christum*, diffidentes de eius auxilio, et fastidiẽtes eius spiritualem cibum, ne malignis spiritibus perimendi tradamur, *sicut quidam eorum tentauerunt* illum, *& à serpentibus perierunt*. Nã sicut scriptura refert, tędere cœpit populum itineris ac laboris, locutusq́ contra dominũ & Moysẽ, ait: Cur eduxisti nos de Ægypto ut moreremur in solitudine? Nume. 21. Deest panis, non sunt aquę. Anima nostra iam inanis nauseat super cibo isto leuissimo. quamobrẽ misit dominus in populum ignitos serpẽ-

tes

A tes. Ita. n. Christum tentauerunt, dũ loquerentur contra dominum qui est ipse Christus, & cõtra Moysen famulum eius prpter tædiũ uiæ longioris & laboris & penuriam cibi crassioris, cum uelut pro nihilo mãna ducerent. Ac per hoc Christus comprobatur esse deus, qui iam ab illis est tentatus. Quibus ipse ad significanda peccata, quorum ueneno inuisibiliter moriebantur, uisibiles serpentes quibus admonerentur, immisit: & plaga emendatoria mortes animarum mortibus corporum figurauit. Caueamus & nos ne Christum simili modo tentemus, loquentes contra eum & contra prælatum quem ipse nobis dedit, cur nos eduxerit de Ægypto. i. de tenebrosis seculi uoluptatibus, dum affligimur in solitudine conuersationis huius, et penuriam sustinemus corporalis uictus, cum spiritalis abundet: & tędet nos itineris ac laboris, dum per patientiam diu nolumus expectare quod nõ uidemus: sed cupimus ad regnum peruenire cito sine laboris

Actuũ. 14 ullius tolerãtia. Nam cum per mul-

Iudit. 8. tas tribulationes oporteat nos intrare in regnum cœlorum, si tribulationes in uia lõganimiter sufferre respuim⁹, iusto Dei iudicio tradimur ignitis serpentibus. i. malignis spiritibus, qui nos igne uitiorum inflament, & animas nostras ueneno peccatorum inficiant & extinguãt. Nõ tãdum etiam quia sicut Iudęi Christum in Moyse contẽpserant, sic Corinthij contemnebant eum in Apostolo, dum male loquerentur de apostolo duce suo, sicut Iudæi de Moyse. & ideo nũc tali exemplo uult eos compescere. Qui & addit: *Neque murmurauerittis.* Murmurabant. n. contra

Exodi 15. 16. & 17. maiores suos, qbus inuidebant charismata meliora, uel etiam contra ip-

Nume. 14. 19. & 17. sum apostolum. Ne murmurauerítis, inquit, *sicut quidam eorum murmurauerunt*. i. iniuste de pręposítis suis con- B questi sunt, & ideo *perierunt ab extermi-* Iudith 8. *natore*. i. ab angelo q extra terminos promissæ terræ percussit eos, uel extra terminos sortis electorum misit.

Nume. 19 Nam Chore & socij eius murmurauerunt cõtra Moysen & Aaron, qđ non diuina electione, sed quasi ꝑ seipsos prælati essent populo: & idcirco sic exterminati sunt, ut uiui descẽderent in infernũ, disrupta terra sub pedibus eorum. Propter quod & sequenti die murmurauit cõtra Moy- Ibidem. sẽ & Aarõ multitudo filiorũ Israel, dicẽs: Vos iterfecistis populũ Dei. & ob id egressa est ira à domino in eos, & uastati sunt incẽdio: fuetũtq́ꝫ q percussi sunt, quatuordecim millia hominum, absq́ꝫ his qui perierãt in seditione Chore. Ita propter murmurationes suas quibus falso de rectoribus suis conquerebantur, perierũt, et de medio multitudinis exterminati sunt per angelũ administrantem pœnas eorũ. Videte ergo ne & uos similiter contra me murmurantes, uel contra quoslibet uobis superiores aut prælatos, similiter, ímo deterius pereatis. Non enim est ambiguum illos peccantes plus subijcẽdos tormẽtis, quibus peccantiũ pœnę ad hoc relatę sunt, ne peccarent.

Hæc autem omnia in figura contingebant illis. Scripta sunt autem ad correptionem nostram, Roma 15. *in quos fines seculorum deuenerunt. Itaq; qui se existimat stare, uideat ne cadat.*

Ita post maris transitum & cœlestem cibum propter uarias offensiones suas uarijs modis perierũt. Sed *hæc omnia contingebant illis in figura*, quia tunc figurabatur, quod ꝓ similibus culpis perire possumus post baptismum & corporis Christi sacramentum. Nam quod in pluribus eorum non fuit beneplacitum, Deo & prostrati sunt in deserto, p̃figurauit qđ Matth. 20. nunc in populo christianorum mul- Matt. 7. ti qdem sunt uocati, pauci uero ele-

C cti. Lata.n. uia quæ ducit ad pditionem, & multi sunt qui uadunt p eã nec in illis beneplacitũ est Deo. Qđ illa mala concupierunt, & corde in Ægyptũ redierunt, figurabat quod carnales christiani erant mala desideraturi, & mẽte ad seculi relicta uitia redituri. Quòd quidã ex illis idololatræ facti sunt, ꝙ quidam fornicati sunt, ꝙ quidam Christum tẽtauerunt, ꝙ qdam murmurauerunt, significabat, ꝙ quidam ex christianis erant in idololatriam casuri, & quidam fornicaturi, et quidam Christũ tentaturi, & quidam murmuraturi, & inuisibiliter pœnas eorum passuri. Vnde non omnes illi, sed quidam ex ipsis memorantur hæc mala fecisse: quia nec omnes christiani, sed quidam similia nunc faciunt: et qui modo uetustas illorũ culpas imitãtur, necesse est ut & pœnas ipsorum patiantur. In figura ergo contingebãt illis hæc omnia. Sed *scripta sunt ad correptionem nostram*. i. ut corrigamur auditis culpis & pœnis eorũ, atq; caueamus esse de illis qui similia faciunt & patiuntur In figura cõtingebant omnia sub ueteri testamẽto, & ideo iam nõ opus est ut cum res manifestas agimus, figurarũ prænunciantiũ celebrationi seruiamus. i. ut sabbata custodiamus & ciborum differentias et his similia. Sed tamen scripta sunt propter nos, & ideo magna nobis cura sunt legenda & intelligẽda, et in magna authoritate habẽda, cum propter nostram utilitatẽ sint scripta. Vitia quoq; & tormenta ueterum scripta sunt ad correptionem nostram, *in quos*. i. ĩ nos *deuenerunt*. i. declinauerunt *fines seculorum*, quia in ultima ætate sumus, & tot exẽplis priorum magis corrigi debemus. Alioquin pœna illorum geminabitur nobis, quia maior notitia legis, magis reum facit eum qui eam non custodit. Fines autem seculorum tanq̃ senectus ueteris hominis, cum totum D genus humanum tanq̃ unũ hominem constituerimus, sexta ætate significatur, qua dominus uenit. Sũt enim ætates sex etiam in uno homine, infantia, pueritia, adolescẽtia, iuuentus, grauitas, senectus. Prima igitur humani generis ætas est ab Adã usq; ad Noe, secunda à Noe usq; ad Abraham, tertia ab Abraham usque ad Dauid, quarta à Dauid usque ad transmigrationem Babylonis, & inde quinta usq; ad aduentum domini. Sexta uero agitur ab aduentu domini usq; ad finem seculi, qua exterior homo tanq̃ senectute corrũpit, qui etiam uetus dicitur, & iterior renouatur de die in diẽ. Inde requies sempiterna est, quæ significatur sabbato. Quia ergo fines seculorum sic deuenerunt in nos. i. secularitas ĩ nobis decreuit & finiri cœpit, ideo turpius erit si iam ultra peccauerimus. Post hęc salubris admonitio subdit. Q̃m Israelitę post accepta diuinitus beneficia ceciderunt in uarias offensiones, per quas perire meruerũt, & casus Israelitarum præfigurauere casus christicolarum: atq; omnia quæ tunc illis acciderunt, scripta sunt ad correptionem nostram, *itaq; quicunq; se existimat stare*. i. statum rectitudinis habere, *uideat*. i. solicitus sit *ne cadat*. i. ne labatur in culpam grauem, quia iustus septies cadit in die & resurgit. Videat ne cadat, dum se stare putat. Hoc maxime ad eos ex Corinthijs Prouer. 24. dictum est, qui præsumentes de sua scientia, qua licitũ esse nouerant omnia edere, infirmis fratribus scãdalo erant: & putabant se aliquid profecisse ex doctrina pseudoapostolorũ unde facti erant deteriores: atq; iudicabant apostolum, cũ ipsi essent rei. Superbiam igitur eorum amputat, ne per hãc in uarias culpas sicut Iudæi corruant: quia & apostolo supbe detrahentes, Christum tentabãt.

A Multos etiam alios qui futuri erãt, reprimit ab elatione perniciosa, dũ hortatur ut stans obseruet ne cadat, id est, ne peccato consentiat, uel ne alium peccare faciat. Voluntate enĩ sua cadit qui cadit, sed uolũtate Dei stat qui stat, aut resurgit q resurgit.

Ose. 13. Nota.

Tentatio uos non apprehendat nisi humana. Fidelis autem deus est qui non patietur uos tentari supra id quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione prouentum, ut possitis sustinere.

Stans uideat ne cadat. Non quod penitus sine casu perseuerare possit. Sed hoc saltẽ uidete, ut *tentatio*. i. peccati delectatio, *uos non apprehendat*. i. rationem uestrã in consensum non trahat, *nisi humana*. i. nisi de his leuibus peccatis, sine qbus humana uita nõ potest duci. Vel non dęmoniaca, sed humana tentatio uos apprehendat. Nam humanum quidem est, in corde tentationem perpeti: dæmoniacũ uero est tentationis certamine & in operatione superari. Item aliud sape re q̃ se res habet humana tentatio est. Nimis autem uel illius uel suã ipsius amando sniam, uel inuidendo melioribus usq; ad præcidendæ cõmunionis & condendi schismatis, aut hęresis sacrilegium puenire, diabolica pręsumptio est. In nullo autẽ aliter sapere q̃ se res habet, angelica pfectio est. Qua igitur homines sumus, sed æquales angelis in resurrectione futuri sumus quandiu nõ habemus angelicã perfectionẽ, caueamus diabolicam psumptionem. Humanum quippe est de occultis alio rũ non uera sentire, ut homo credat bonum quem nescit malũ: & iterũ opinione non certa credat malum, quem non probauit malum, et ante temp⁹ iudicet quod nescit. Sũt etiã humanæ tentationes, cũ bono qsq; animo, scdm humanam tamẽ fragilitatem in aliquo cõsilio labitur: aut irritatur in fratrem studio corrigendi, paulò tamen amplius quàm christiana tranquillitas postulat. In his B & talibus est humana tentatio, non dæmoniaca. Dæmonis est. n. sciẽter et uolũtarie peccare, cũ nulla ad hoc fragilitate trahatur: hominis autem est per ignorantiam uel per infirmitatem peccare. & qa necesse est uos tentationibus probari, non dico uel oro ut non tentemini, sed ut tẽtatio nulla uos apprehendat nisi humana. i. ut sicut homines, non sicut dæmones tentemini. s. ut per tentationes proficiatis, non succũbatis. Ego quidem hoc dico, sed deus adimplebit quod dico, quia ipse est fideliter adimplens quod promisit, cũ diceret: Ecce ego uobiscũ sum omnibus diebus usq; ad consummationẽ seculi. *Fidelis est Deus*. i. uerax in hac promissione, ut sit semper uobiscum in omni tentatione, & nõ sinat uos ultra uires tentari, sed tentationem leuiget ut uincatis. Aliter de aliquo dicimus, nõ mihi habuit fidem: aliter non mihi seruauit fidem. Nam illud est, non credidit quod dixi: illud nõ fecit quod dixit. Scdm hãc fidẽ qua credimus, fideles sumus Deo: scdm illã uero qua fit quod promittitur, etiam Deus ipse fidelis est nobis. Fidelis est deus in eo quod se suis pro misit auxiliaturum, et coronam gloriæ post tentationes daturũ, & ideo *non patietur uos tentari supra id quod potestis* ferre. i. non permittet ultra mensurã uestrarum uirium excrescere põdus alicuius tentationis. Nisi. n. misericors Deus cum uiribus tentamenta modificet, nullus profecto est, qui malignorum spirituum tentationes non corruens portet. Quia si mensuram iudex tentationibus non prębet, eo ipso protinus stantem dejicit, quo ultra uires onera imponit: & idcirco pia dispensatione hostem nostrum permittit & retinet, relaxat & refrænat, ut & tentemur ad profectum nostrum, & non superẽ

Matth. 22. Marc. 12. Luca. 20. Matth. 28. Iacob. 1.

C mur ad hostis desideriũ. Fidelis.n. est,& ideo facit ut a[illegible] cito cesset ten tatio,aut si prolixa fuerit,det ipse to lerandi uirtutem. Non patietur uos tentari supra uires,*sed cum ipsa tentatione faciet etiam prouentum*,tolerãtię,*ut possitis sustinere* pondus tentationis. Subuenit.n. ut impleat quod promisit, quia fidelis est: & illud facit prouenire,quod potest humana fragilitas sustinere. Nouit.n.qñ procellam tẽtationis exurgere sinat,qñ exurgentẽ reprimat. Nouit pro costodia nostra restringere,quod cõtra nos egre di pro nostra exercitatione permittit,ut sęuiens nos diluat procella,nõ mergat. Prouentum ergo facit in tẽtatione,quia & tentationem prout expedire nouit,facit prouenire,& citius opus cõsolationis occurrere facit,atq; surgentes tentationis stimulos mitigat,impugnantesq́ꝫ se cogitationum motus interna pace tranquillat. Moxq́ꝫ anima imensam de spe cœlesti lætitiam percipit dũ deuictum respicit malũ qđ tolerauit.

Propter quod charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura.

Dixi q; omnia contingebant Israelitis in figura,qui post cœleste pabulum cõuersi sunt ad idóla, multisq́ꝫ modis offenderũt,& quod uos deũ fidelem habetis adiutorem in omni tentatione. *Propter quod ô charissimi*, quibus ego propter magnam charitatẽ consulo,*fugite* .i.cito uos elõgate,nõ solum animo,sed & corpore *ab idolorum cultura* . ne sicut Iudæi fiatis iterũ idololatræ. Qui.n.assiduus est ĩ idolio,aliquid sperat de eo:& de eo sperare,de Deo dubitare est. Sic.n. Saul ad idololatriam quam exterminauerat rediit,sperãs aliquid de ea. Fugite ergo ab idolorum cultura, ne per hanc uobis nascatur in Deum tentatio. Fugite quasi pestem,quasi uenenum,quasi mortem:quia nisi cito fugeritis,non euadetis. Fugite de idolio,ut non comedatis ibi cum offendiculo simplicium fratrum: quia iã in eorum infirma conscientia facti estis idololatræ, dum uos æstimant ob honorem idolorũ ibi comedere.

1.Reg. 28.

D

Vt prudentibus loquor,uos ipsi iudicate quod dico. Calix benedictionis cui benedicimus, nõ ne communicatio sanguinis Christi est? & panis quem frangimus,non ne participatio corporis domini est? Quoniam unus panis & unum corpus multi sumus,omnesq; de uno participamus.

Fugite ab idololatria, & ut inde fugiatis,*loquor* uobis altum aliqd,nõ quasi rudibus,sed quasi *prudentibus* & rationis capacibus. Ideoq́ꝫ *uos ipsi* uelut prudentes *iudicate quod dico*.i.an pp hãc rõnem quã subiungo, debeatis fugere procul ab idolis,& abstinere prorsus ab illorum sacrificijs. Calix benedictionis &c. Ideo prius de calice loquitur,q̃a de pane postea plus erat locuturus. *Calix benedictionis cui benedicimus*.i.calix cui Christus in cœna benedixit, & cui nos sacerdotes in missa benedicimus. Vel calix benedictionis.i.cuius haustu benedictio credẽtibus ĩfunditur, cui nos sacerdotes in sacramentorum confectione benedicimus, *non'ne est communicatio sanguinis Christi?*i.non'ne facit eos qui digne bibũt illum, esse particeps uitæ Christi quæ per sanguinem designatur,qm̃ anima carnis(ut Moyses dixit) in sanguine est. Hoc est, non'ne facit nos esse illius beatitudinis & gloriæ participes,in qua cum anima ipsius anima uestra unũ q̃d fiat per eiusdem gloriæ consortium? Vbi innuitur,quia similiter calix maledictus idolorum,potantes se facit participes mortis dæmoniorum. *& panis quem* nos sacerdotes in altari *frãgimus*,& quem unum in multas partes diuidimus ad designãdam unionem charitatis accipientium, *non'ne participatio corporis domini est?*i. nõ'ne hoc operatur in nobis,ut tandem corpora nostra recipiant participationem immortalitatis

Leuit. 17.

C immortalitatis & gloriæ corporis nostri? Hoc est dicere. Participatio calicis & panis dominici, facit ut anima nostra & corpus tandem cõformetur animæ & corpori Christi secundũ receptionem eiusdem beatitudinis. Tunc autem hoc erit, si qđ in sacramento uisibiliter sumitur, in ipsa ueritate spiritualiter manducetur, spiritualiter bibatur. Sicut enim ut fit species uisibilis panis, multa grana in unum cõsperguntur, tanq̃ illud fiat quod de fidelibus ait scri-
Actuũ. 4. ptura, erat illis cor unũ & aĩa una, et sicut in cõfectione uini liquor granorũ multorũ in unitatem confunditur, ita dominus Iesus nos ad se pertinere per unitatem charitatis significauit, ac mysterium pacis & unitatis nostræ in sua mensa consecrauit: et ideo qui accipit mysterium unitatis, & non tenet uinculum pacis, nõ mysteriũ accipit pro se, sed testimonium contra se. Panis quem frangimus, est participatio corporis domini: qa ipse panis quem multis diuidimus, est uerum corpus domini: & qui de illo accipiunt, de corpore domini accipiunt, atq; fiunt etiam ipsi quod accipiunt. *Quoniam nos multi sumus unus panis & unum corpus.* Nam sicut unus panis ex multis granis, et unũ corpus ex multis membris cõponitur, sic ecclesia Christi ex multis fidelibus charitate copulante connectitur. Vnus ergo panis sumus. Nã ieiunijs et exorcismis cœpimus molli, deinde in baptismo conspersi sumus, & per acceptionem sancti spi-
Matt. 2. ritus sumus decocti, & ita panis do
Marc. 14. minicus effecti, si unum esse perseue
Luc. 22. rauimus. Nam ideo dominus (sicut dictũ est) corpus & sanguinẽ suum in eis rebus cõmẽdauit, quæ ad unũ aliqd rediguntur è multis, qm̃ aliud in unum ex multis granis cõficitur, aliud in unum ex multis acinis confluit. Et ob hoc, cõmunicatio corporis & sanguinis Christi, societatem D æternam sanctorũ designat & facit, ubi pax erit & unitas plena atq; perfecta. Propter quę oĩa recte dicimur omnes unus panis & unũ corpus, qa & *omnes de uno pane* corporis Christi *participamus*. Quod. n. quisq; suam partem ex hoc pane percipit, significat quia unusquisq; iuxta mensurã suam particeps fit huius gratiæ. Sicut aũt unus panis dominici sacramenti unum corpus Christi efficit in ecclesia, sic panis idololatriæ dæmonũ participatio est: et sicut oẽs q de uno pane ac de uno calice domini sumimus, unũ corpus efficimur: ita si cũ idololatris de sacrificio eorũ comedimus & bibimus, unum profecto cũ illis corpus efficimur. Qui enim comedit idolothytum, unũ cũ dæmone fit: sicut q comedit corpus Christi, fit unum cum Christo.

Videte Israel secundum carnem. Non'ne qui edunt hostias, participes sunt altaris?

Dixi quia qui edunt carnem Christi, & bibunt sanguinẽ eius, participes sunt Christi, & hoc uobis per similitudinẽ ostendo. Nam *uidete*. i. considerate eum *Israel*, qui non sc'dm spiritũ ut nos, sed *secundum* solam *carnem* est Israel. i. pp̃rm Iudæorũ, qui sola carne sunt filij Iacob, & carnalr̃ intelligunt et seruãt legis pręcepta. *Non'ne* illi *qui* apud eos *edunt hostias* carnaliter ĩmolatas, *sunt participes altaris*? i. de sacrificio altaris partẽ in esum accipiũt. Ita est. Pars. n. cremabat̃ in altari, & pars comedebat̃: & sicut Iudæi participes fiebant altaris per esum hostiarũ, sic nos efficimur participes Christi p esum carnis eius. Qm̃ uera carnis substantia quę in Xp̃o est, in nos trãsit: qm̃ sacrificiũ illud idẽ qđ erat in altari, transibat in eos qui comedebãt de illo. Simil̃r et qui idolothyta sacrificia manducant, fiunt socij dæmonum, quomodo carnalis Israel socius erat altaris in templo,

A qui de sacrificijs manducabat.

Quid ergo? Dico quod idolis immolatum, sit aliquid? aut quod idolum sit aliquid? Sed quæ immolant gentes, dæmonijs immolant, & non
Deute. 2 *Deo. Nolo autem socios vos fieri dæmoniorum. Non potestis calicem domini bibere & calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ domini participes esse & mensæ dæmoniorum.*

Qm̄ monebat Apostolus ut fugerēt ab idolorꝝ cultura, nec cibis talibus cōtaminarentur, sensit motum cordis eorū, & ideo præuenit neqs illi diceret: Ergo dicis uim aliquā habere idôlum uel posse polluere. Nō, inquit, idôlum insensibile polluit, sed dæmones qui templis præsident, ad hoíes deprauandos & suo seruitio mancipandos, non qđ offerebatur culpans, sed quia illis offerebatur. Quasi diceret: Qm̄ dixi, fugite ab idolorꝝ cultura, ergo nequis ex hoc moueatur, interrogo, quid dico in illis uerbis præmissis? An itendo dicere, quod īmolatum idolis, sit aliquid. i. īmutetur in aliquam dignitatem? Aut intelligo, quod idôlum sit aliquid. i. ualeat in aliquo prodesse uel obesse? Non hoc dico, *sed* potius istud assero, qa sacrificia *quæ immolant gentes*, non idolis, sed *dæmonijs* (quæ latent in idolis *immolant, & non Deo*. Dæmonijs. n. magis dediti sunt, qđ est periculosius. Nam si tātum idôla colerent, sicut eos nihil adiuuarent, ita nihil eis nocerent. Nam simulachrū uere nihil est, sed sub tegmine simulachri diabolus colitur. Gētes īmolant dæmonijs. Sed ego *uos* qui Christo cōcorporati estis, *nolo fieri socios dæmoniorum* per sacrificia gentium. Non enim hoc totum quod uidet, est in idolo, sed sub tegmine idoli est oc-
Matt. 15. cultum iniquitatis mysterium. Ideo
Marc. 7. abstinendum est ab esu talium sacrificiorꝝ. Dñs tamen dicit, quia quod intrat in os, non coinquinat hoíem. Vbi sciendum qa ipsi qdem cibi, & Dei creatura oīs quidem per se munda est, sed idolorꝝ ac dæmonum inuocatio ea facit īmunda. Ideo debetis idolorꝝ sacrificia respuere, qa *non potestis calicem domini*, in quo sanguis est eius, *bibere, & calicem dæmoniorum*, in quo uinum est sacrilegæ superstitionis. nec *potestis mensæ*. i. altaris domini in quo corpus eius est, *participes esse et mensæ*, id est, altaris *dæmoniorum*. et tam magnum sustinebitis incōmodum, ut à corpore & sanguine domini, sine quo uitam habere nō potestis, separemini, qm̄ sacrificium Christi & sacrificiū diaboli nemo potest comedere. Quæ. n. conuentio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cum infideli? Vel quis cōsensus templo Dei cum idolis? Nulla his adinuicem societas, quoniam mors & uita simul non conueniunt. Sequitur B 1. Timo. 4 Ioan. 6. 2. Cor. 6.

An æmulamur dominum? Nunquid fortiores illo sumus?

Non debemus ad subuersionē fratrum manducare sacrificia idolorū. Quia *an æmulamur dominum?* id est, an *inuidemus* domino, ut regnū eius minuamus, comedendo idolothyta ad perditionem fratrum? nō oportet ut æmulemur eum, conantes ei auferre membra sua. Quia *nunquid fortiores sumus illo*, ut possimus contra eum præualere, & eos ad perniciem trahere, quos ipse uult ad uitam seruare, uel nos ipsos ab eius percussione defendere? Malo nostro utimur, si contra Christum agimus. Vel ita: An æmulamur dominū, id est, an imitamur Matt. 9. Christum comedentem cum publi- Marc. 2. canis & peccatoribus, dum cū ido- Luc. 5. lolatris māducamus? Nequaquam illum imitamur in hoc facto, quia ipse non cum idololatris cibū sumpsit, sed cum his qui unū Deum colebant, & tamen peccatores erant, ut eos dulcedine familiaritatis suæ traheret ad pœnitentiam. An imitamur dominum? Minime: et nūquid sumus fortiores illo? id est, nunquid

A agimus fortiora quàm ipse, per scientiam qua nouimus idôlum nihil esse, sumentes idolothyta quod ipse non fecit? Hoc est enim fortiores illo esse, quod tamen non est fortitudo, sed debilitas, ea facere quæ ille non fecit.

Exec.17. *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.*
Sup.6. *Omnia mihi licent, sed non omnia ædificant. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.*

Abstinendum est ab immolatis, et *omnia* quidem ciborum genera *mihi licēt*, qui possum ea sumere mūdo corde, *sed non omnia expediunt* mihi, id est, quædam eorum non adiuuant, sed implicant cursum meum. Secūdum legem naturæ licent, qm̄ munda sunt omnia naturaliter, & ideo licent. i. nullo p̄cepto mihi phibentur. *Omnia* quidem ciborum genera *mihi licent*, & lege naturæ et potestate liberi arbitrij, *sed non omnia ædificant* pximos, qm̄ quæ idolis oblata sunt, destruūt illos, & à fide subuertunt: & ideo à licitis ēt abstinendum est, ne fratres scādalizentur. *Nemo* enim *quærat quod suum est*, id est, suum pprium cōmodum, *sed* commodum *alterius*. Nam qui ueraci
1.Timo.4. ter itelligit idôlum nihil esse, & oēm Dei creaturam bonam esse, atq; sic comedit idolorum sacrificia, non uerens scādalizare fratres pter suam escam, iste quod suū est quærit, non quod aliorum. Qui uero ne fratribus noceat, à licitis abstinet, ille non qđ suum est quærit, sed quod aliorum, qa charitate compulsus, etiam per sua damna quęrit aliorum cōmoda. Quod de esca diximus, hoc de omni re sentiendum est: quia qui suas utilitates negligit pro utilitatibus proximorum, ille iustus est.

Omne quod in macello uenit, mādūcate, nihil
Psal.23. *interrogantes propter conscientiam. Domini est terra & plenitudo eius.*

Qm̄ licita sunt hæc, & tamen non est utendum eis semper, determinat, quomodo & qua rōne possint manducari, scilicet si uenalia fuerint in B foro reperta. *Omne*, inquit, *quod in macello uenit*, id est, quod uenditur in loco ubi carnes uenduntur, *manducate, nihil interrogantes*. i. non quærētes an sit imolatum uel nō imolatum, & hoc facite *propter conscientiam*. i. ut libera sit conscientia uestra: quia licet aliquid sit oblatum idolo, tñ si hoc nescierit qui emit, nullum patitur scrupulū, & apud Deum imunis est. Vel propter conscientiam uendentis conseruandam, qa si manducaretis postq̄ diceret imolatum esse, ille si infidelis esset, confirmaretur in infidelitate: uel si fidelis, reuocaretur à fide. Nihil interrogate, quia si interrogaueritis infideles, qui uos sciunt esse Christianos, propter irrisionē uobis respōdebunt omnia esse immolata. Dixi ut manducetis sine interrogatione, quia *domini est terra*, quæ cuncta nutrit et sustinet, *et plenitudo eius*, id est, omnia quibus impletur terra. Nec potest imundum esse quod domini est. Si ergo idolis imolatum aliquid, uel non est, uel nescitur, sine ullo cōscientiæ scrupulo in usum necessitatis assumitur. Si uero certum est immolatum esse, melius christiana uirtute respuitur.

Siquis uocat uos infidelium ad cœnam & uultis ire, omne quod uobis apponitur manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Siquis autem dixerit, hoc immolatum est idolis, nolite manducare, propter illum qui indicauit, & propter conscientiam. Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius ut quid enim libertas mea iudicatur ab aliena conscientia? Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quòd gratias ago? Siue ergo manducatis, siue bibitis, uel aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Colos.3.

Dixi qualiter manducandum sit quod emitis, dicam et gratis datum qualiter edi possit. Ita scilicet: *Siquis infidelium uocat uos ad cœnam &c.* Cœna à cōmunione uescentium appellatur. κοινὸν quippe cōmune dicunt Græ-

C ci. Vnde & cõmunicantes, quod cõ muniter .i. pariter cõueniant. Apud ueteres enim solitum erat in propatulo uesci, & cõmuniter epulari, ne singularitas luxuriam gigneret. Si uos ad cœnam quis infidelium uocarit, non præcipio ut eatis, sed in uestra uoluntate pono. Tũc aũt Christianus ad cœnam ĩfidelis ire debet, si aliquem fructum ibi habet, id est, si scit se illum lucrari: sicut Christus ideo cũ peccatoribus edebat, ut eos ad pœnitentiam conuerteret. Si *uultis* ad talem cœnam *ire, omne quod uobis apponitur, manducate* simpliciter, *non interrogantes* unde sit, *propter conscientiam* simul discumbentium, ne confirmetis infideles in errore suo, si scienter manducaueritis coràm eis cibos idololatriæ. Hoc tñ perfectis dicit̃, qui possunt contemnentes idolum qa nihil est, manducare de sacrificio, certi qa quod sub Dei creatoris nomine editur, non põt polluere. Nihil interrogantes edite quod apponitur. *Sed si quis dixerit* de eò quod apponitur, *hoc immolatum est idolis, nolite* iam *mãducare propter illũ qui indicauit*, ne putet uos illud comedere sub idolorũ ueneratione, *& propter conscientiam* aliorũ. Qui enim idolis seruit, gloriabitur, si uos edere de sacrificijs uiderit, & in errore confirmabitur, malumq; fratribus dabitis exemplũ. Patet qa caro per se non est ĩmunda. Nam si natura ipsa ĩmolatitiæ carnis esset immunda, utiq; et nescientẽ cõtaminaret. Neq; enim eo minus ipsa esset, quo à nesciente sumeretur. Sed propter conscientiam, ne dæmonibus communicasse uidearis. *Conscientiam autem dico, non tuã*, quę firma est in cognitione ueritatis, *sed alterius*, qui adhuc infirmus est in fide, uel necdum uenit ad fidem. Apud cõscientiam enim suam lætabitur infidelis quisque, si uiderit te libenter appetere quod idolis immolatum est, & dicet: Quomodo Christiani uetant nos ĩmolare quasi sit malum, & ipsi illa manducant quasi sancta & mũda? Et idcirco abstinẽdũ est, ne mala de nobis opinio generetur in aliorũ mentibus. Quia *ut quid iudicatur mea libertas ab aliena cõscientia?* id est, cum ab idoli ueneratione sit libera cõscientia mea, quid opus est ut malam de me dans opinionẽ, faciam æstimari quia uenerationis causa manducem idolis ĩmolata? Iudicarer enim non distare ab idololatris, si non abhorrerem quod oblatum est idolis. *& si ego cum gratia participo*, id est, si ego gratiæ Dei cõmunico, quia in ipsius nomine edo, *quid blasphemor pro eo quod gratias ago?* id est, qd opus est me cadere in blasphemiam imperitorũ? quid necesse est, ut faciã æstimari quia ego deuotus sum idolo, dum quæ illi sunt oblata nõ horreo? Blasphemor enim inde ac uituperor, quia magnum aliquid de idolo sentire uideor, & infideles gaudẽt in idololatria, dum me putant participem habentes occasionem permanendi in errore, & fidelibus malum datur exemplum. Et quia hæc mala inde contingerent, ergo cauete idolis oblata, ut possitis ad laudem Dei comedere. Quamuis enim per puritatem conscientiæ uestræ licitum sit uobis ista sumere, inimicum tamen Deo est ea scienter edere, quoniam ad opprobrium unius Dei hæc diabolo dedicãtur. *ergo* ne faciatis cibo uestro uel actu Deum blasphemari, sed *siue manducatis, siue bibitis, uel aliud quid facitis, omnia facite in gloriam Dei*, id est, sic facite omnia, ut ex his glorificetur & laudetur Deus. Modeste & frugaliter & temperanter manducando & bibendo, glorifica Deum. Si enim quod mãducas & bibis, ad refectionem corporis sumis reparationemq; membrorũ, grãs agens ei qui tibi pbuit mortali & fragili ista supplementorum solatia, et cibus tuus & potus D

Matt. 9.

A & potus tuus laudat Deum. Si uero modum naturæ debitum ĩmoderatione uoracitatis excedas, & uinolẽtia te ingurgites, manducans & bibens Deum blasphemas. Si post cibũ & potum regescis ut dormias, & in lecto nihil turpiter egeris, nec excesseris ultra cõcessam licentiam in lege Dei, laudas eum: & cum dormis, si mala cõscientia non te excitat à quiete, ĩnocentia somni tui laudat Deũ: et cum uigilas et bene agis, atq; Deus laudaẽ de bono ope tuo, opere tuo Deum laudas. Sic ad laudem eius omnia sunt agenda.

Sine offensione estote Iudæis & gentibus & ecclesiæ Dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis ut salui fiant.

Ita uestram conuersationẽ modificate, ut nullus scandalum ex ea patiaẽ. Estote scilicet *siue offensione Iudæis & gentibus et ecclesiæ Dei*. Offensio enim Iudæis fit, si Christianum qui se dicit legem & pphetas recipere, uiderint idola quæ illi abominantur, nõ horrere. Gentilibus uero hæc est offensio, si in eo in quo sunt, nõ solũ non arguantur, sed et promptiores fiant, dum non uitantur uota idolorũ suorum. Ecclesię autem Dei fit offensio, dum quosdam ex numero suo uidet his quæ inimica Deo sunt, adhærere. Cauete igitur uno cibo uestro sic omnes offendere, *sicut & ego* non solũ non offendo quenq;, sed ẽt *placeo omnibus per omnia* quæ facio. Nõ qdem ita placebat Apl's oĩbus, ut placeret ẽt tam multis persecutoribus suis, sed placebat omni generi hoĩum, quòd Christi cõgregabat ecclesia, siue iam intus positis, siue introducendis in eã. Oportet. n. ut rectores boni placere hoĩbus appetant, sed idcirco ut suæ ęstimationis dulcedine pximos in affectum ueritatis trahant, non ut se amari desiderẽt, sed ut dilectionẽ suam quasi quandã uiam faciãt, per quam corda audientium ad amorem B conditoris introducant. Difficile qppe est, ut qualibet recta denuncians prædicator, qui non diligiẽ, libenter audiatur. Debet ergo qui præest, studere se diligi, quatenus possit audiri: & tñ amorem suum pro semetipso non quærere, ne inueniatur ei cui seruire per officium cerniẽ, occulta cogitationis tyrãnide resultare. Recte igitur Apl's nunc dicit, qa ego p omnia oĩbus placeo, quãuis alibi se deneget hoĩbus placere. Addit. n. *non quærens quod mihi utile est, sed quod multis ut salui fiant.* Nulli aũt utile est ad salutẽ, si homo ei ppter seipsum placuit: qa non recte placet aliter, nisi cũ ppter Deum placet. i. ut Deus placeat & glorificeẽ, cum dona eius attenduntẽ in hoĩe, aut per ministerium hoĩs accipiũtur. Cum aũt homo sic placet, non iam homo, sed Deus placet. Placet ergo Paulus & non placet, qa in eo qđ placere appetit, non se, sed p se placere hoĩbus ueritatem quærit. Galat. 1.

CAPVT XI.

Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.

Ego, inquit, omnibus placeo, quęrens omnibus prodesse, & uos estote imitatores mei, ut nullum offendatis, sed tali intentione per laudabilem uitam omnibus placere quæratis. *Imitatores mei estote, sicut & ego* sum imitator *Christi*, quoniam ita per me imitabimini Christum qui nullum offendit, sed oẽs saluare uenit. Imitatores mei estote, sicut & ego Christi. In ecclesia iste ordo est, alij præcedunt, alij sequunẽ, & qui præcedũt, exemplo se præbent sequentibus: & qui sequuntur, imitantur præcedentes. Sed & illi qui se exẽplo præbent sequentibus, sequuntur ipsum Christum. Nam quia omnes superauerunt proficiendo, nec iam remansit homo quem imitentur, ipse Christus eis remanet, quem usque in finem sequantur. 1. Timo. 2.

A dit *caput suum*, quod ita nudum omnibus ostendit. Quoniã Christus cui seruire est summa libertas, caput est uiri, ideo non est iustum ut in ecclesia oret uel doceat uelato capite, quãm inter eum & Christum nõ est aliqd medium. Et ppterea non debet ostendere signum seruitutis in se, sed libertatis. Nã qa sine alio mediante Christus est caput eius, & per Christum Deus, & ideo in signũ libertatis nõ habet uelum, quod est subiectionis signum. Deturparet.n. caput suum, si oraret uel pphetaret cooperto capite, quia uideretur reputare dedecorosum sub Christo esse, tãq̃ sub suo capite, & quod ignominia esset illi, qđ summa libertas & gloria debet uideri. Sed mulier in ecclesia stãs nõ uelato capite.i. sine signo subiectionis quã debet uiro, deturpat caput suum.i. dehonestat uirum, quasi nõ habeat eum medium ĩter se & Christum, uel caput suum carnale dehonestat, dum denudat illud, quia *unum est ac si decaluetur*, id est, tãtũdem est ad turpitudinem, ac si decaluaret. Vere idem ualet. *Nam si nõ uelatur mulier, etiam tondeatur*. Debet enim tonderi, si non est uelata. Sed *si turpe est mulieri tonderi aut decaluari, uelet caput suum*. Nam dum stat in ecclesia retortis crinib⁹ in tergo & nuda fronte, hoc est adeo turpe, ac si capilli per decaluationẽ uel detonsionem essent ablati. Nunc spiritualem intelligentiam breuiter attingamus in uiro enim (ut supradictum est) rationalis sensus accipit, in muliere autem anima hominis intelligitur, quæ à rationali sensu uelut mulier à uiro regitur. Ipsa quoq; anima hominis, quæ utrunq; unum fit, siquando ea quæ Dei sunt cogitat, quasi uir est. A qua contemplatione spirituali per uelamen, id est, carnalibus cogitationibus se cohibere non debet, sed reuelata facie, id est, mundo corde ad contemplanda cœlestia & spiritualia se extendere. Siquando uero ea quæ mundi sunt cogitat, quasi mulier est. Sed ne supra q̃ necesse est, se in terrenis actibus occupet, oportet ut discretionis uelamine restringatur, ne forte dum licita & necessaria uult procurare, ad illicita & superflua cogitanda illiciaẽ. Et hoc est spiritualiter quod uir caput uelare non debet, sed mulier. Vir enim, id est, uirilis sensus rationis: orans, id est, desiderãs superna aut prophetans, id est, futura pręmeditãs: uelato capite, id est, obumbrato nebulis terrenarum cogitationum suo acumine: deturpat caput suum, id est, turpitudine cogitationum suarum obscurat sibi pulchritudinem supernæ sapientiæ. Sed mulier, id est, inferior pars mentis intenta temporalibus: orans, id est, appetens quę corpori sunt necessaria: uel pphetans, id est, futura quę sibi sunt agenda præuidens: non uelato capite, id est, non per discretionis temperantiã restricto suo acumine: deturpat suum caput, id est, turpitudine interiorũ desideriorũ fœdat superiorẽ mentis aciem, quæ debuit solis cœlestibus inhiare. Tantũdem enim ualet, quod sine uelo modestæ cohibitionis se relaxat in appetitũ temporalium rerum, ac si decaluetur, id est, ac si detegaẽ, & appareat omnibus praua intentio eius de qua debet erubescere. Hæc enim per frontem, quæ pudoris sedes est & præeminet, designatur. Nam mulier.i. pars rationis intenta rerum tpalium administrationi, si nõ uelatur.i. si non modeste restringitur à superfluis cogitandis, etiam tõdeatur.i. auferat à se uniuersas cogitationes mundanarũ curarũ. Melius est enim ut omnes mũdi curas abijciat, q̃ ut in omnia mũdi desideria spargatur, dũ necessaria procurat. Si uero turpe est mulieri tonderi uel decaluari, id est, si hæc infe-

C rior pars animæ, quæ parũ ad aliud ualet, incongruum deputat abscindere uelut capillos à se omnes mundi curas, uel detegere cunctis impudentiam suæ intentionis erga temporalia, uel et caput suum, id est, modeste cohibeat à superfluis cogitationibus acumen suum.

Vir quidẽ non debet uelare caput suum, quia imago & gloria Dei est. Mulier autem gloria uiri est. Non enim uir ex muliere est, sed mulier ex uiro. Etenim non est creatus uir propter mulierẽ, sed mulier propter uirum. Ideo debet mulier uelamen habere super caput suum, & propter angelos. Verũtamen neq; uir sine muliere, neq; mulier sine uiro in domino. Nam sicut mulier de uiro, ita & uir per mulierem. Omnia autem ex Deo.

Gene. 2.

Vir quidem non debet uelare caput suum, id est, non debet habere signum seruitutis uel potestatis super se, sed libertatis: qa non habet aliquid super se nisi Deum. Quoniam *imago et gloria est Dei*. Imago, id est, similitudinis impressio. & gloria Dei cernitur in uiro, quia unus Deus unum fecit hominẽ, ut sicut ab uno Deo sunt omnia, ita essent ab uno homine omnes homines, ut unius Dei inuisibilis, unus homo uisibilis imaginem haberet in terris, ut unus Deus in uno hoïe uideretur authoritatem unius principij conseruare ad cõfusionem diaboli, qui sibi neglecto uno Deo, dominium & deitatem uoluit usurpare. Homo igitur imago & gloria Dei est, ut sicut Deus præest omnibus per omnipotentiã, sic homo terrenis per intelligentiam. *Mulier autem gloria est uiri*, quoniam facta est illi in adiutorium, ut haberet uir gloriam de ea, cum ei præiret ad Deum, & se ei daret imitandum in sanctitate, sicut ipse esset gloria Dei, cum eius sapientiam sequeretur. Gloria uiri est mulier, dum ille regit, hæc obtemperat: ille à sapientia regitur, hæc à uiro. Gloria uiri est, quoniam ex eo est, & ei subiecta est. *Nõ enim uir ex muliere est, sed mulier ex uiro*, id est, Adam nõ D ex Eua, sed Eua ex Adam. Et adhuc alia ratione demonstro, cur mulier sit gloria uiri. *Quia non creatus est uir propter mulierem, sed mulier propter uirum*, id est, non est creatus Adam in auxilium Euæ, sed Eua in adiutorium Adæ. Hoc cõfirmat illud, quod diximus unum Deum unum hominem fecisse, quoniam uir & mulier unũ sunt in natura, qa origo mulieris uir est. *Ideo mulier*, ut ostẽdatur esse subiecta, *debet habere uelamen super caput suum*, id est, potestatem, ad designãdam potestatem uiri super se. Non habeat caput liberum in ecclesia, sed uelamine tectum, *& propter angelos*, id est, propter sacerdotes diuinæ uoluntatis nuncios, ne in eius faciem irritentur ad libidinem: & quia sacerdos personã habet Christi, idcirco mulier quasi ante iudicem, sic ante sacerdotẽ qui uicarius eius est, propter reatus originem subiecta debet uideri. uel propter angelos, qui nobis sunt ad custodiam deputati, ne displiceat eis lasciua mulieris denudatio, si uiderint fomitem peccati per eã excitari. Dixi quia mulier est gloria uiri, & propter uirum, & ex uiro creata in principio. Sed *tamen* in subsequenti generatione non est ita, quia *neq; uir sine muliere, neq; mulier sine uiro* creatur *in domino*, id est, in operatione domini, qui ex uno fecit primitus ambos & unum. Vna enim caro & unum corpus in domino, id est, secũdum Deum, qui creauit. Vel ita: Licet mulier ꝓpter reatus originem portet signũ subiectionis, non tamen exclusa est à salute: quia neque uir sine muliere, id est, exclusa muliere: neque mulier sine uiro, id est, excluso uiro est in domino, id est, in gratia domini & salute æterna. Neuter enim excluditur, sed uterque admittitur. & cur hoc? Quia *sicut mulier de uiro* prius facta est, *ita & uir per mulierem* postea nascitur.

C scitur. Mulier est ex uiro, uir per mulierẽ. Sed *omnia* sunt *ex Deo*. Quæ omnia, nisi de quibus nunc sermo est?i. & ille uir ex quo mulier, & illa mulier quæ est ex uiro, & ille uir qui p̃ mulierem. Postq̃ apostolus singula gradatim exposuit, ut oĩa Deo subĳceret, unum seruãs principium, ait: Oĩa ex Deo, ut neq; mulier de subiectione doleret, neq; uir quasi de exaltatione superbiret. Sed congruũ est, ut ad spiritalem intelligẽtiam reuertamur: Vir.n. nõ debet uelare caput suum, quia imago & gloria Dei est, Genesis docet uirum et mulierem factos ad imaginem Dei. Fecit, inquit, Gene.1. Deus hominem, ad imaginẽ Dei fecit eum, masculum & fœminam fecit eos. Ad imaginem q̃ppe Dei naturam ipsam humanam factam dicit, quæ sexu utroq; completur, nec ab intelligenda imagine Dei separat fœminam. Q̃uo igitur dicit Apostolus uirum esse imaginem Dei, unde caput uelare prohibetur, mulierẽ autem non, & ideo caput uelare iubet, nisi in natura humanæ mentis intelligamus mulierem cum uiro suo esse imaginem Dei, ut una imago sit tota illa substantia? Cum autem ad adiutorium distribuitur, quod ad eã solam attinet, nõ est imago Dei. Qđ autem ad uirum solum attinet, imago Dei est tam plena atq; integra, q̃ in unum coniuncta muliere. Vir.n. principaliter creatus est ad imaginẽ Dei, in quo naturaliter amplius uiget ratio, quasi ipse sit ratio, q̃ est gloria Dei. Mulier aũt est ipsa sensualitas, quæ subseruiendo gloria est rationis, quia hæc in fœmina naturaliter præualet. Et ideo natura mentis humanæ non est imago Dei, nisi ex qua parte æternis rationibus considerandis adhæreſcit. Quia etsi tota contempletur ueritatem, imago Dei est: et cum ex ea distribuitur aliquid & quadam intentione deriuatur ad actionem rerum tẽporalium, nihil D ominus ex qua parte cõspectam cõsulit ueritatẽ, imago Dei est: ex qua uero intenditur in agenda inferiora, non est imago Dei. & quia quantũcunq; se extenderit in id quod æternum est, tanto magis inde formatur ad imaginem Dei, & propterea non est cohibenda, ut se inde cõtineat ac contemperet, ideo uir non debet uelare caput suum. Quia uero illi rationali actioni, quæ in rebus temporalibus corporalibusq; uersatur, periculosa est nimia in inferiora progressio, debet habere potestatem super caput, quod indicat uelamẽtum quo significatur esse cohibenda. Vir non est ex muliere, sed mulier ex uiro.i. æternæ cõtemplationis ueritas non ex administratione tẽporalium rerũ, ut ab ea regatur. neq; ratio ex sensualitate, sed econuerso: quia non est creatus uir propter mulierem, id est, ratiõalis sensus ut subseruiat sensualitati, nec æternorum contemplatio ut subĳciatur temporaliũ actioni, sed econtrario: & idcirco mulier, id est, sensualitas & pars illa rationis, quæ ad temporalia gubernanda deflectitur, habeat potestatem.i. iugum superioris moderaminis super caput, ut per disciplinam prematur à noxia libertate uagarum cogitationum propter angelos Dei, qui nos semp aspiciunt, ne dissoluta lasciuia cogitationũ nostrarum offendanẽ. Sed tamen neq; uir sine muliere.i. rationalis sensus sine sensualitate uel temporaliũ procuratione: neq; mulier sine uiro.i. neque sensualitas uel temporalis actio sine superiori sensu: in domino.i. in domini operatione, sed potius & illud quod regendi habet potestatẽ in homine, & illud inferius quod regendum est, dominus fecit. Nam sicut mulier de uiro, id est, sicut actio bona ex cognitione ueritatis habet originem, ita &

C uir per mulierem.i.similiter & cognitio ueritatis post exacuit per bonam actionem. Omnia autem sunt ex Deo.i.& contemplatio ueritatis & bona operatio, uel superior & inferior pars animæ. Aliter: Per uirum spirituales rectores plebis ecclesiasticæ designantur, in quibus uelamẽ ignorantiæ non debet esse. Per mulierem uero figurantur animæ infirmæ, quæ nihil spirituale, nihil de inuisibilibus capere possunt. Quibus tamen ignorantiæ uelamen non officit, si de his quæ non intelligunt, nihil de proprio sensu præsumunt, sed sacerdotibus suis uelut angelis honorem dantes, inquirũt ab illis quæ nesciunt. Cæterum si quælibet anima infirma, quæ adhuc carnaliter sapit, spũalibus uiris se cõferre p̃sumpserit, deturpat caput suũ.i.inhonorat sacerdotes eccliẽ. Sed hęc omittẽtes, uideamus sequentia. nã subdit.

Vosipsi iudicate. Decet mulierem non uelatam orare Deum? Nec ipsa natura docet nos, quòd uir quidem si comam nutriat, ignominia est illi, mulier uero si comam nutriat, gloria est illi, quoniã capilli pro uelamine dati sunt ei?

Dixi quia mulier in ecclesia debet habere uelatum caput, & *uosipsi iudicate*, si hoc rationabiliter dixi. Iudicate si decet mulierem non uelatam orare Deum. Non decet, quia *nec ipsa natura docet nos*, hoc esse decens, quæ capillos mulieris ita multiplicat. Cum hæc esset apostolicæ traditionis ratio, ut uelatę mulieres essent in ecclesia, illi econtra reuelatas eas in ecclesia patiebantur. Ideo nõ iam per authoritatem traditionis quam neglexerant, sed per ipsam naturã suadere illis nititur ueritatem. Nec ipsa, inquit, natura docet uos hoc decere. Et hoc docet natura, *quòd uir quidẽ si co-*
Ezec. 44. *mam nutriat*, cũ & lex hoc prohibeat, *ignominia*.i. grande opprobrium *est illi*, sed *si mulier comam nutriat, gloria est illi*, ꝙ coma ipsius tam longa & tam deco-ra crescit ac multiplicatur, ut summa gloria & pulchritudo uideatur. D
Ideo gloria est illi, *quoniam capilli* à naturali institutione *dati sunt ei pro uelamine*, habẽdo.i. dati sunt ei, ut aliud uelamen apponatur, quod per productionem capillorum inuitur. Coma enim indicium uelaminis est, ut naturæ uoluntas addatur. Et ideo uir nõ est naturaliter comatus, quia nõ est uelandus. Sed & iuxta superiorẽ tractatum spiritualis intelligentiæ non docet ipsa natura mulierem sine uelamine Deum orare, q̃m erect⁹ hominis status indicat ꝙ illa pars rationis eius, quæ temporalia procurat, non sine uelo discretionis ea debet à domino petere, ne sicut Dei animalia totam se deijciat in appetitum terrenarum rerũ. Velo enim debet cohiberi à nimio cogitatu & appetitu inferiorum. Vir quidem.i. superior mentis sensus, qui cœlestia serenus debet cogitare, si nutriat comam.i. densitatem superfluarum cogitationum, ignominia est illi. Mulier autem.i. pars illa mẽtis quę temporalia dispensat, si nutriat comam, id est, multitudinem utilium cogitationum, per quas sapienter expleat necessariam rerum corporalium administrationem, gloria est illi, q̃m apud Deum habet inde mercedem. Quoniam capilli dati sunt ei pro uelamine.i. multiplex cogitatus de necessarijs rebus est illi datus, ut sub hoc tegatur & abscondatur à dissoluta uagatione inutiliũ & noxiarũ cogitationum.

Siquis autem uidetur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei. Hoc autem præcipio, non laudans quòd non in melius, sed in deterius conuenitis.

Dixi uiros nõ debere comatos esse, sed mulieres oportere comam nutrire & caput uelare, multasq́; rationes inde mõstraui. Sed *siquis uidetur contentiosus esse*, ut adhuc de hac re uelit

A contendere, saltem authoritati debet acquiescere: quia *nos* Iudęi, à quorum instructione processit habitus religionis ecclesiæ, & q sumus semper populus Dei, *non habemus talem consuetudinem*, ut uiri sint comati, & mulieres nudent capita, *neq; etiam ecclesia Dei*, ex Iudæis & gentibus constituta. Post rationes ponit authoritatē, ut contentiosus uincat, quia neq; iudaismus hoc habuit, nec ecclesia dei: ostēdens quia neq; Moyses, neq; saluator sic tradidit. Deide iam amplius disputare non uult de uirorum tonsione uel mulierū uelatione, sed præceptum inde tribuit, dicens: *Hoc autem præcipio*. s. ut differentis solertia nō requiratur, sed præcipientis authoritas attēdatur. Quasi dicat: Forsitan aliquis uult adhuc contendere non sic faciendum esse, sed ego præcipio hoc ita fieri, & authoritate mea constituo: ego dico, *non laudans*, sed potius improbans *quòd conuenitis* in ecclesia ad accipiendum corpus & sanguinem domini, *non in melius*, ut deceret, *sed in deterius*. i. quia conuentus uester ad dominicam cœnam nō fit in meliorationem uestri, sed in deteriorationem, quoniam multipliciter peccatis ibi.

Primum quidem conuenientibus uobis in ecclesiam, audio scissuras esse inter uos, & ex parte credo. Nam oportet & hæreses esse, ut & qui probati sunt, manifesti fiant in uobis.

Primum quidem. i. maximū omnium malorum est apud uos, quod in conuentu uestro fiunt schismata. Nam in melius ideo non cōuenitis, sed in deterius, quia *conuenientibus in ecclesiam uobis*, ubi uinculum charitatis esse deberet, unáq; uoluntas & summa cōcordia, ad quod unus locus uos inuitat & admonet, *audio scissuras*, id est, scordias *esse inter uos, & ex parte*. i. in quibusdam uestrum *credo* illas esse. Scissuræ in eis erāt, quia illi qui superiora dona spiritus habebant, contemnebant cæteros, qui tanta dona non B perceperant, & scindebāt se ab illis. Ipsi quoque minores, per quandam desperationē remoueant se ab illis, dum tantam spiritualium charisma tum excellentiam, quam assequi nō poterant, mirarentur in eis. Ego scissuras diuisionum inter uos esse credo. Nec mirum, quia *oportet*. i. utile est fidelibus, *& hæreses esse* contra eos ad exercitationem eorum, *ut* per has boni *& qui* iam Deo *probati*, & noti *sunt, manifesti fiant* hominibus *in nobis*. i. īter uos. Ex istis erant nonnulli hęretici, Matt. 22. ut illi qui resurrectionem negabāt. Act. 23. Sed per eos manifestati sunt cæteris illi, qui fidem apostolicam firmiter Sup. 1. tenuerunt, dicentes: Ego sum Christi, cum alij dicerent, ego sum Pauli, ego autem Apollo, & semp prosunt hęreses fidelibus. Ex his enim hominibus hæretici fiunt, qui etiam si essent in ecclesia, nihilominus errarēt. Cum autem foris sunt, plurimū prosunt non uerum docendo quod nesciunt, sed ad uerum quærēdum carnales, & ad uerum aperiendum spirituales catholicos excitando. Sunt enim īnumerabiles in sancta ecclesia Deo probati uiri, sed manifesti non fiunt inter nos, quandiu īperitiæ nostræ tenebris delectati, dormire malumus q̄ lucē ueritatis intueri. Qua Nota. propter multi ut ueritatem Dei uideant & gaudeant, per hæreticos de somno excitanē. Vtamur ergo hæreticis, non ut eorum approbemus errores, sed ut catholicam disciplinam aduersus eorum insidias asserentes, uigilantiores & cautiores simus, etiam si eos ad salutem reuocare nō possumus. Oportet igitur & hæreses esse, ut et qui probati sunt, manifesti fiant in nobis. Hi enim probati sunt Deo, q bene possunt docere. Sed manifesti hominibus esse non possunt, nisi cum docent. Docere autem nolunt nisi eos qui doceri quærūt. Sed

C multi ad quærendum pigri sunt, nisi per molestias & insultationes hæreticorum quasi de somno excitent, & in imperitia sua erubescant sibi, ac de illa periclitari se sentiant. Ideo prouidētia diuina multos diuersi erroris hæreticos esse permittit, ut cū insultant nobis & interrogāt nos ea quę nescimus, uel sic discutiamus pigritiem, & diuinas scripturas nosse cupiamus. Hęreticus autem est, qui alicuius temporalis cōmodi, & maxime gloriæ participatusq́; sui gratia, falsas opiniones ac nouas uel gignit uel sequitur.

Nota.

Conuenientibus ergo uobis in unum, iam non est dominicam cœnam manducare. Vnusquisque enim suam cœnam præsumit ad manducandum. Et alius quidem esurit, alius autē ebrius est. Nunquid domos non habetis ad manducandum et bibendum? aut ecclesiam Dei contemnitis, & cōfunditis eos qui non habent? Quid dicam uobis? Laudo uos? in hoc non laudo.

Quandoquidem scissuræ sunt inter uos, *Ergo uobis conuenientibus in unum, iam non est manducare dominicam cœnam*. i. illud manducare quod ibi facitis, quia discordanter hoc facitis, iam non est manducare dominicam cœnā. Quia *unusquisq;* uestrū *præsumit* in ecclesia mā ducare seorsum *cenā suam*, id est, oblationem suam, cum dominica cœna cōmunis esse debeat omnibus christianis, sicut Christus cū suis discipulis cōmuniter cœnauit. Tāgit eorum consuetudinem, quia frequenter in anno certis dieb⁹ solebant omnes ad ecclesiam conuenire, ut corpus & sanguinem domini perciperent, & in ecclesia conuiuium agerent ex oblationibus suis ad exemplum cœnę, quam dominus cum discipulis suis fecit. Sed hanc consuetudinem plurimi eorū peruerterant: & scdm quod alius alio prior ueniebat afferens cibos suos, māducabat & inebriabatur, non expectans pauperem fratrem: & postea corpus domini sumebat, uel cibis suæ mēsę ministrabat, non iudicans illud ab aliis cibis differre. Nam munera sua offerētes aduenientibus presbyteris, quia adhuc rectores ecclesiis non omnibus locis fuerant constituti, totū sibi qd obtulerant, uendicabant schismatis causa. Nā pseudoapostoli dissensiones inter eos seminauerant, ita ut oblationes suas zelarentur, cum una atq; eadem prece omnium oblationes benedicerentur, ut hi qui (ut assolet fieri) nihil obtulerant, uel unde offerrent non habebant: pudore correpti confunderentur, nō sumentes partem. Et tam cito illud agebāt, ut superuenientes nō inuenirent, qd ederen. Ideoq; apostolus illos increpat. Si sic, inquit, conuenitis, ut unusquisq; cibū suum sumat, domi hæc agenda sunt, nō in ecclesia, ubi unitatis & mysterii causa cōuenitur, non dissensionis & uētris. Munus enim oblatum, totius populi fit, quia in uno pane omnes significātur. Per id enim quod omnes unū sunt, de uno pane omnes sumere oportet. Itaq; dicitur: *Conuenientibus uobis in unum, iam non est dominicam cœnam manducare*. i. iam non potestis sacramenta redemptoris accipere, nec iam ad similitudinē cœnæ domini facitis ibi cōuiuium. Quare? Quia *unusquisque uestrum cœnam suam*. i. quod secum attulit, *præsumit*. i. ante dominicam cœnā, & antequā cæteri conueniant, sumit, *ad manducandum*, non ad erogādum pauperibus. *Et alius quidem*, qui non attulit qd ederet, uel sero uenit, *esurit, alius autem*, qui cibos suos edere pͦccupauit, *ebrius est*. Et ita iam non estis idonei dominicam cœnam manducare. i. sacram eucharistiam percipere quę à ieiunis & concordantibus est percipienda, quāuis apostoli primo nō ieiuni eā pceperint. Placuit enim spiritui sancto, ut in honorem tanti sacramenti in os christiani prius dominicū corpus

A pus intraret q̃ cęteri cibi. Nam ideo per uniuersum orbem mos iste seruatur. Neq; quia post cibos illud dedit dominus, propterea pransi uel cœnati fratres ad illud percipiendū cōuenire debēt, aut sicut faciebāt quos nunc apostolus arguit: & emendar, mensis suis hoc miscere. Nanq; saluator quo uehementius commendaret mysterij illius altitudinem, ultimum hoc uoluit infigere cordibus & memoriæ discipulorum, à quibus ad passionem mox digressurus erat: & ideo non præcepit quo deinceps ordine sumeretur, ut apostolis per quos ecclesiam dispositurus erat, seruaret hunc locum. Vos, inquit, ita comeditis, q̃sq; suas oblationes, nec facitis eas ut debetetis omnibus cōmunes. Sed cur ad talem comestionem uenitis in ecclesiā? *Nunquid non habetis domos ad manducandum*

Esa. 56. *& bibendum*, ut ibi conuiuia huiusmodi celebretis? *Aut ecclesiam Dei*, id est, do-

Matt. 21. mū orationis quæ consecrata est ad exorandum in ea Deum, & ad percipienda illius sacramenta, *contemnitis?* Vtiq; contemnitis eam, dum irreuerenter in ea carnales cibos sumitis. Et etiam *confunditis* eos qui non habēt quid ibi comedant, cum uos in conspectu eorū delicijs affluatis, & ipsi uel ieiuni remaneant uel solum panem suum comedant. In hoc etiā cōfunditis pauperes *qui non habent*, quod edant: quia uos anteq̃ ipsi ueniant māducatis, & nihil illis relinquitis: atq; ita cū ipsi ueniunt, quod māducent non inueniunt & erubescunt. Sic.n. confunditis & eos qui pręsentes sunt et nihil accipiunt, siue iuxta superfluas opes uestras suam tenuitatem comedūt, & illos qui post uenientes nihil inueniunt: *& quid dicam uobis*, qui talia facitis? Non īuenio q̃d dignum pro cōmissione talium operum uobis dicam. *Laudo ego uos? in hoc* q̃ ista tam male agitis, *non laudo*, sed multum reprehendo. Vel laudo uos B in nōnullis alijs, sed in hoc nihil laudabile inuenio.

Ego enim accepi à domino, quod & tradidi uobis, quoniam dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, et gratias agēs, fregit & dixit: Accipite & manducate, hoc est corpus meum, quod pro uobis tradetur. Hoc facite in meam cōmemorationem. Similiter & calicem, postquam cœnauit, dicens. Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite quotiescunq; bibetis, in meam commemorationem. Matt. 26. Marc. 14. Luc. 22.

Iure uos non laudo, sed uitupero in hoc quod ita peruerse & irreuerēter ad dominicam cœnam conuenitis, quia traditionem meā super hac re non bene seruastis. Quam tamen diligenter seruare debuissetis, quia *ego* non à meipso īueni eām, nec à Petro uel Andrea didici, sed *accepi à domino, quod & uobis* de tāta re *tradidi*, & ideo reuerenter atq; inuiolabiliter debetis retinere, quod mihi dominus tradidit, & ego uobis. Hoc uobis tradidi, quoniam dominus Iesus & cæ. Ostendit apostolus mysterium eucharistiæ intra cœnam celebratum, non cœnam esse. Medicina enim spiritualis est, quæ cum reuerentia degustata, purificat sibi deuotum: & memoria redemptionis nostræ est, ut redēptoris memores, maiora ab eo consequi mereamur. In nocte autem traditus est ad passionem, sed ue nit inde ad resurrectionis lucem. *Dominus Iesus*, id est, saluator credētium, *in nocte qua tradebatur*, id est, iam imminente suę passionis articulo, *accepit panem, & gratias agens, fregit.* Accepit panē ut significaret se accepisse corpus quo nos pasceret. Et gratias egit patri de reparatione hominum futura per passionem eius, ac per sacramentum corporis & sanguinis eius. Et fregit panem, ut ostenderet corporis sui fractionem .i. passionē non absq; sua spōte ac procuratione uenturā, sed se facturum illam, sicut ait: quia

C ego pono animam meam, ut iterum sumam eam: et nemo tollet eā à me, sed ego pono eam à me ipso. Fregit panem, ut omnib⁹ suis ex eo daret, & unum omnes illos faceret. *& dixit eis.* *Accipite* hanc spiritalem escam *& manducate* hoc sacramentum.i.et men te accipite & ore comedite.s.ut carnem meam non edatis tantum in sacramento, sicut & multi mali alij faciunt, sed usq; ad participationē spiritus manducetis, ut in meo corpore tanq̃ membra maneatis, & meo spiritu uegetemini. Quia qui mādu cat carnem meam & bibit sanguinē meum, in me manet & ego in illo. Signum enim quia manducauit & bibit, hoc est, si manet & manetur, si inhabitat & inhabitatur, si hæret, ut non deseratur. Sic do uobis ad edendum carnem meam. s. ut hanc edentes nō relinquatis unitatem meam. Mādūcate quod tribuo, quia *hoc est corpus meum.* Sensibus quidem exterioribus uidetur esse panis, sed sensib⁹ cognoscite mentis, quia hoc est corpus meum, nō aliud, sed istud idem substantialiter, quod pro uobis redimendis tradetur ad mortem & crucifigetur. *Hoc* quod dixi, *facite* i. corpus meū accipite & manducate per successionem tēporis usq; in finem seculi, *in meam commemorationem.* i. in memoriam passionis meæ, ut pertractetis & consideretis, q̃ dignam & sanctam & humanæ salutis efficacē medicinam accipitis, quatenus ex consideratione tātæ sanctitatis cum maiori ueneratione sacrā eucharistiam percipiatis, & imitari passionē meā desideretis, ut si opus fuerit, pro salute fratrum mori, parati sitis. Accipientes.n. corpus meum, memores mei esse debetis, ut diligenter recogitetis quis ego sim, & quæ inter homines conuersans operatus sim, uel quæ pertulerim, ut sicut præcessi sequamini. Vel uos sacerdotes hoc facite. i. ex pane corpus meum per mystica uerba cōsecrate, in memoriam passionis meę, ut recogitetis eā dum sacrificium illud obtuleritis. *Similiter,* ut acceperat panem & fecerat ex eo uinum & uerum corpus suū, *accepit & calicem,* & fecit ex uino sanguinē suum, *postquam cœnauit.* i. iam & finito ueteri pascha, quod cum discipulis tunc manducauerat. Transijt.n. à ueteri ad nouū pascha, quod tradebat celebrandum ecclesiæ, ut pro carne & sanguine legalis agni, sacramentum sui corporis et sanguinis substitueret. Ob hoc etiam post finem cœnæ, ut illud quod cum eis ultimum ageret, arctius eorum mentibus imprimeret. Qm̄ illud quod eorum saluti magis erat utile, debuit eis ad ultimum reseruare, & maxime cordibus eorum cōmendare. Accepit calicem & dixit: *Hic calix.* i. hic potus *est nouum testamentum.* i. noua ꝓmissio cœlestis hæreditatis *in sanguine meo*, quo plenus est idem calix. Hoc est, *potus* huius calicis est sanguis meus, qui non uetera, sed noua. i. non terrena, sed cœlestia bona ꝓmittit. Nam calix Moysi uetus testamentum fuit, quia terrenam hæreditatem promi sit in sanguine uitulorum & hircorum; de quo idem Moyses ait: Hic sanguis testamenti quod mandauit ad uos Deus. Per testamētum enim datur hęreditas, & in sanguine Christi accepimus nouum testamētum, id est, nouam legem quæ obedientibus sibi dat hæreditatem regni cœlorum. Testamentum nouū in Christi sanguine consecuti sumus per qđ ad nouā hæreditatem perueniamus, quia beneficij diuini sanguis testis est. Vnde & ad tuitionem corporis & animæ nostræ sacramēta eius percipimus, quia caro eius pro salute nostri corporis est oblata: sanguis uero pro anima nostra effusus est, ut utraq; nostri substantia hęredita-

Ioan. 10. *Ioan. 6.* *Nota.* *Hebræ 9.* *Exo. 14.*

A tem uitæ perennis accipere posset. Nec mirum, quod de pane & uino carnem et sanguinem suũ fecit. Nam & in quolibet homine carnẽ & sanguinem de pane & uino facit, qa panis comestus mutatur in carnem, et uinum potatum uertitur in sanguinem per creatoris operationem. Calix Christi quem in mysterio bibimus, propterea etiam dicitur testamentum in sanguine eius, quem semel in cruce fudit pro nobis, qa munit & defendit nos aduersus calumnias hostis antiqui, ne cœlestem nobis hæreditatem possit auferre, sicut literæ illę quę uocantur testamentũ, hæredem muniunt aduersus calumniatorem, ne tollat ei hæreditatem. *Hoc inquit, facite* i. calicem hunc bibite *in meam cõmemorationem, quotiescunq; bibetis,* illum, ut scilicet nunquam sine memoria passionis meæ bibatis eũ, sed in mẽte habeatis, quia ego mortem pertuli pro uobis. Aut certe uos qui sacerdotes estis, hoc facite quod ego nunc feci. i. calicem uini consecrate, ut fiat sanguis meus. Hoc facite in meam cõmemorationem, ut in hoc facto sitis memores mei & eorũ quę pro uobis passus sum. Hoc ita dixit dominus, uelut siquis moriens relinquat ei quẽ diligit, aliquod pignus: quod dum ille post mortẽ eius aspicit, lachrymas continere non potest, si eum perfecte dilexit.

Quotiescunq; enim manducabitis panem hunc & calicem bibetis, mortem domini annunciabitis donec ueniat.

Exponit in quã cõmemorationẽ Christi debeamus celebrare uel accipere sacramentum corporis & sanguinis eius. s. in cõmemorationem mortis eius. Ideo, inquit, dixit dominus in suam cõmemorationem hoc debere fieri, quia *quotiescunque manducabitis hunc* uitæ *panem &* hunc ęternæ salutis *calicem bibetis, mortem domini* pro nobis factam *annunciabitis.* i. repræsentabitis, *donec* ipse *ueniat* ad iudicium, qa hoc sacramentum non mutabitur sicut sacramenta Iudæorum. Significat finem seculi, quando erit sanctorum requies non adhuc in sacramẽto spei, quo in hoc tempore cõsociatur ecclesia, quãdiu bibitur quod de Christi latere manauit, sed iam in ipsa perfectione salutis æternæ, cũ tradetur regnum Deo & patri, ut in illa perspicua contemplatione incommutabilis ueritatis, nullis mysteriis corporalibus egeamus. B *Nota.* *Infra. 15.*

Itaq; quicunq; manducauerit panem hunc & biberit calicem domini indigne, reus erit corporis & sanguinis domini. Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat & de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit, non diiudicans corpus domini.

Quandoquidem authoritate domini Iesu probauimus panem illũ esse corpus eius, & uinum sanguinẽ eius, atq; celebrandum uel accipiendum esse mysterium illud in cõmemorationem mortis ipsius, *itaque quicunque* homo, siue diues, siue mediocris, siue pauper, siue clericus, siue laicus, *manducauerit panem* domini *hunc & biberit calicem domini indigne, reus erit corporis & sanguinis domini.* Indigne manducat & bibit, qui hoc mysteriũ aliter celebrat uel accipit, q̃ à Christo traditum. Ideo fit reus corporis & sanguinis domini, id est, dabit pœnas mortis domini. Occisus est. n. ꝑ his qui beneficium eius in irritum ducunt. Indigne manducat et bibit, qui sine debita reuerentia sacram eucharistiam percipit. Indigne manducat & bibit, qui non prius per pœnitentiam purgatus, ad hoc sacramentum accedit. Hoc est enim idigne accipere, si eo tempore accipiat quo debet pœnitentiam agere. Fit igiť reus corporis & sanguinis domini. i. non purgationem, sed maculã culpæ, pro qua pereat, trahit ex eo q̃ male acci-

C pit bonum sacramentum corporis & sanguinis domini. Nec sibi si indignus accesserit applaudat, quia continuo damnatus non fuerit, quoniã multoties peccatoris suppliciũ differtur, sed perendinatur occultum iudicium. Nemo præsumat accedere indignus, sed *homo* .i. rationabiliter agens, *probet*.i. discutiat & examinet prius *seipsum*, qui etiam ex eo quod homo est, sine peccato non est. Probet antea seipsum.i. uitam suam inspiciat & consideret, an digne possit accedere uel non. Raro enim potest inueniri quisquam ita magnus & iustus, ut in eo per discussionem nõ inueniatur aliquid, quod debeat eũ à corpore & sanguine domini retardare, nisi confessus fuerit illud, & p pœnitentiam deleuerit. Probet se, *&* *sic*, id est, postquã se probauerit, *edat de pane illo & bibat de calice*, quia tunc ei proderit. Ideo prius se discutiat & purget, quia *qui manducat & bibat indigne*.i. sine sui examinatione, *iudicium sibi manducat & bibit.* Indigne manducat & bibit, qui uel aliquod graue peccatũ, uel multa leuia cõmisit, & non confitetur ea priusquã ad cõmunionem accedat. Duobus etiam modis manducare et bibere debemus hoc sacramentum.i. ore cordis & ore corporis. Nam qui solo ore corporis manducat, indigne manducat. Qui autẽ & ore corporis & ore cordis accipit, ille digne comedit. Qui indigne manducat iudicium sibi manducat: id est, damnationem extremam, quę nunc appellatione iudicij signatur, sicut & cum dominus ait. Qui uero mala egerũt in resurrectionem iudicij. Iudicium sibi manducat, nõ alijs: quia cõmunio malorum non maculat aliquem participatione sacramẽtorum, sed cõfessione factorũ. Nam si in factis malis non eis quisq; consentiat, portat malus causam suam & personam suam, & ideo boni debent tolerare malos. Iudicium sibi manducat, nõ quia mala res sit quã accipit, sed quia ille malus male accipiendo ad iudiciũ accipit bonum quod accipit. Sicut enim Iudas cui buccellam tradidit dominus, nõ malum accipiendo, sed male accipiẽdo, locum in se diabolo præbuit: sic indigne quisq; sumens dominicum sacramentum, non efficit, ut quia ipse malus est, malum sit, aut quia ad salutem non accipit, nihil acceperit. Corpus enim domini & sanguis domini nihilominus est, sed ille accipit hoc non ad uitam, sed ad iudicium: quia non diiudicat corpus domini, id est, nõ discernit q; sit dignius omnibus creaturis hoc corpus, quod uidetur esse panis. Si enim cogitaret hoc corpus esse, uerbo Dei personaliter unitum, & uitam ac salutem eorum esse qui hoc digne accipiũt, non pręsumeret indignus accipere, sed dignum se præpararet. Deuoto enim animo & cum timore accedendum est ad illud, ut sciat mens se ei reuerentiam debere, ad cuius corpus sumendum accedit, & dijudicet apud se cuius dignitatis sit illud corpus. Inde enim apostolus nunc indigne dicit acceptum à Corinthijs, q̃a hoc non discernebant à cæteris cibis ueneratione singulariter debita. Continuo quippe cum dixisset, iudicium sibi manducat & bibit, addidit, *non diiudicans corpus domini.* Non enim dijudicabant illud, sed uelut quẽliber aliũ cibum indiscrete negligẽterq; sumebant. Sequitur.

Ioan.5. | Ioan.13. | Nota.

Ideo inter uos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.

Quia indigne manducatis hoc corpus & sanguinem bibitis, *Ideo* sunt *inter uos multi infirmi*, qui graui morbo languent, *& imbecilles*, qui diuturna inualetudine torpẽt. *et dormiunt* etiam *multi*.i. somno mortis sunt occupati. Vt uerum probaret quia examen futurum

A turum est accipientium corpus domini, iam hîc imaginem iudicij ostẽdit in nõnullis, qui incõsiderate corpus illud acceperant, dum ægrotationibus & longis inualetudinibus tenerentur, & multi morerentur, ut in his cæteri discerent se non impune corpus domini negligenter accipere, & paucorum exemplo cæteri territi emendarentur, scientes quia grauiores pœnas in futuro seculo propter hãc culpam ipsi forent passuri, si non corrigerentur. Nam & adhuc propter huiusmodi causam multi homines post pascha uarijs infirmitatibus corripiuntur, quia corpus redemptoris indigne perceperunt.

Quòd si nosmetipsos diiudicaremus, nõ utique diiudicaremur. Dum iudicamur autẽ à domino, corripimur, ut non cum hoc mũdo damnemur.

Hæc mala diuino iudicio patimur ob cõtemptum dominici corporis. Sed *si diiudicaremus nosmetipsos*, id est, si in diuersas partes actionum & cogitationum nostrarum oculos mentis circunduceremus, & de singulis quæ nos male fecimus aut cogitauimus, nosipsos districte pœnitendo iudicaremus, *non utique* à domino *iudicaremur*. Ascendat itaque homo aduersum se tribunal mentis suæ, cõstituat se ante faciem suam. Atque ita constituto in corde iudicio, adsit accusatrix cogitatio, testis conscientia, carnifex timor. Inde quidam sanguis animi confitentis profluat per lachrymas. Postremo ab ipsa mente sniã talis proferatur, ut se indignum homo iudicet participatione corporis & sanguinis domini, si tales culpas in se repererit. Versetur ante oculos eius imago futuri iudicij: et quicquid in se uiderit quod à iudice uenturo reprehẽdi possit & puniri, ipse nunc in seipso reprehendat & puniat. Peccata enim, siue parua, siue magna, impunita esse non pñt, quia aut homine puniente, aut Deo iudicante plectũtur.

Cessat autem uindicta diuina, si conuersio pcurrat humana. Quia si nosmetipsos diiudicaremus, nõ utique à domino iudicaremur. i. puniremur, uel in futuro seculo, uel in isto. Sed *dum* in præsenti uita *iudicamur à domino*, id est, plectimur infirmitate uel aduersitate uel corporis morte pro peccatis nostris, corripimur ab eo clementer & emendamur, *ut* in futura uita *non damnemur* æternaliter *cum hoc mundo*. i. cum infidelibus & amatoribus huius mundi. Idcirco. n. nobis modo non parcit, ut in perpetuum parcat. Illis autem nũc parcit, quos in æternum puniri disposuit. B

Itaque fratres mei cum cõuenitis ad mãducandum, inuicem expectate. Si quis esurit, domi manducet, ut non in iudicium conueniatis. Cætera autem, cum uenero, disponam.

Quãdoquidem quisquis indigne corpus domini percipit, iudicium sibi percipit, & multi ẽt in præsenti seculo propter hanc offensionem uarijs languoribus aut mortibus plectũtur, *itaque ô fratres mei* cauete iam indigne illud sumere, cauete cum schismate ad illud conuenire, sed *cum cõuenitis ad manducandum* illud, per fraternã dilectionem *expectate inuicem* alij alios, ut multorum oblatio simul celebretur, et omnibus ministretur. Sed *si quis esurit*, & propter acriorem famem non potest expectare donec omnes conueniant, *domi mãducet* suum corporalem cibum, et post ueniens ad ecclesiam, non accipiat eucharistiã. Ita uos inuicem propter has causas expectate, *ut nõ in iudicium cõueniatis*, id est, ut nõ reprehensibiliter & cum offensione sacrum mysterium agatis, ne iudiciũ damnationis inde conquiratis. Hęc interim obseruate. Sed *cætera* quæ sũt agẽda, *disponam* uobis *cum uenero*. Prius ostendit quomodo uir et quomodo fœmina caput agere debeat, deinde qualiter ab utroque sexu in ecclesiam cõuenire oporteat: in quibus rebus

C si error fuerit, nõ leue peccatum est. Cætera uero quæ ad ædificationem ecclesiæ pertinent, pręsentia sua ordinaturum se promisit: quia multum erat ut in epistola sua totũ illis agẽdi ordinem insinuaret, quem uniuersa per orbem seruat ecclesia.

CAPVT XII.

De spiritualibus autem nolo uos ignorare fratres. scitis aũt quoniã cũ gentes essetis, ad simulachra muta, prout ducebamini, euntes. Ideo notũ uobis facio, quòd nemo in spiritu Dei *loquens, dicit anathema Iesu, & nemo potest dicere dominus Iesus, nisi in spiritu sancto.*

Matt. 7.

Crescente fide, gratia linguarũ minuebatur, quam propter ĩfideles acceperant. Hinc ergo plurimi contristati, cœperunt adhuc habentibus gratiam hanc inuidere, putãtes hoc maius aliis oĩbus charismatibus. Vnde nũc Apostolus eos corrigit, q̃a qua si per quandam uanitatem plus appetebãt linguarũ scientiam, & ostendit quæ maxime forent appetenda. Cætera, inquit, permitto uos ignorare donec uenerõ. Sed *spiritualibus*, id est, de donis sancti spiritus, ꝓpter quæ maiores superbiunt, & minores inuident uel desperant, *nolo uos ignorare* quid ueritas habeat, ut non sit schisma inter uos, sed pax & cõcordia. Quod ostendo per simile. Nam *scitis quoniam cum essetis gentes*, id est, Gentiles diuersis erroribus dediti, eratis *eũtes ad simulachra muta, prout* ab uno spiritu mãligno *ducebamini*, etsi tũc unus diabolicus spiritus uos ducebat, alios ad alia simulachra, alios ad alia, cur nõ modo uos unus diuinus ducat, alios ad alia bona opera, & alios ad alia, uel aliis alia dona tribuat, & aliis alia. Vnus enim spiritus bonus est nunc in omnibus uobis, licet diuersis diuersa dona præstiterit: sicut tũc unus spiritus malus erat in omnibus uobis, licet ad diuersos errores simulachrorũ uos duceret. Quæ simulachra erant muta licet uos ab illis respõsa peteretis. Dicturus Apostolus q̃ omnia bona sint à spiritu sancto, similitudinẽ præmittit à contrario, scilicet q̃ omnia mala sint à spiritu malo. Ostendit. n. à simili (ut dictum est) quòd omnes eũdem spiritum Dei habeant, reprehendens illos qui ex eo qđ maiora charismata perceperant, abrumpebant se ab inferioribus minora charismata habẽtibus: quia cum essent in infidelitate idololatriæ, uno spiritu maligno participabant omnes cõmuniter & maiores & minores. Tunc ipsi erant multę gẽtes, sed modo sunt una gẽs: quia una fides, quia una spes, quiã una charitas, quia una expectatio, quia una patria cœlestis. Scitis, inqt, ut experti, quia cum essetis diuersæ gentes. i. gẽtiliter in uariis erroribus uiuentes, eratis euntes quasi assidui ad simulachra muta & ratione carẽtia, ꝑut à deceptorio spiritu ad hæc ducebamini. *Ideo* quia scitis qđ malus spiritus uos retractos à bono duxit ad tam irrationabile malum, id est, ad idololatriam, per hoc facile *uobis notum facio, quòd* per spiritũ Dei abstinetur à malo, & fit bonum, et hoc est, *nemo in spiritu Dei loquens* cogitando, loquendo, operãdo, *dicit* similiter tribus modis *anathema Iesu*. i. alienationẽ à Christo: hoc est quodlibet peccatum per qđ alienus fiat à saluatore: q̃a per spm̃ sanctum abstinetur à malo, *& nemo* quantuscunq; sit, *potest dicere* corde, lingua et opere, quia *Iesus est dominus*, cui omnia seruire debẽt, *nisi in spiritu sancto*, à quo est omne uerũ: hoc est, per spiritũ sanctũ fit bonũ. Vel nemo in spiritu Dei loquens. i. nemo cuius mentem & os moueat spũs Dei, dicit anathema Iesu. i. dicit alienationem saluatori, ut dicat ei q̃ ipse sit alienus à substantia patris, sicut dicebat Arrius, qui in spiritu diaboli loquebatur. Et nemo põt dicere. i. hanc ueritatis cõfessionem

A proferre, ut dicat quia Iesus est dominus, nisi in spiritu sancto loquēs. Non.n.adulatione hominum appellatur domin⁹, sicut idola quæ ab hominibus dñ̄ uocantur, cum nō sint. Non ergo fauor est hominū, quod Iesus dominus dicitur: sed donū Dei, qui mysterium suum hoībus declarauit. Nec qui hoc dicit, præstat beneficium religioni, sed accipit, sicut Gētiles qui gratia principū uel antistitum idola dicunt deos, cū nō sint. Sed quomodo nemo dicit, dominus
Matt.7. Iesus, nisi in spiritu sancto, cum ipse Iesus afferat, qa non omnis qui dicit mihi domine domine, intrabit in regnum cœloꝝ? Sed hoc ipsum dicere quod Apostolus posuit, non sermone, sed affectu cordis est ponderandum, quia ꝓprie posuit uerbum quod est, dicit, ut significaret uoluntatem atq̧ intellectum dicentis. Dominus uero generaliter posuit solū oris sermonē. Videtur.n.dicere etiā ille, qui nec uult nec intelligit quod dicit. Sed ille proprie dicit, qui uolūtatem atq̧ mētem suam sono uocis annunciat: & ille dominū Iesum dicit, qui eum diligit, si eo modo dicit, quo itelligi Apostolus uoluit. Multi.n.uoce dicunt, corde autem & factis negāt. Item nemo in spiritu Dei loquens dicit anathema Iesu.i.alienationem à saluatore, hoc est, aliqđ uerbū per quod ipse uel alius à saluatore fiat alienus. Nā sicut malus spūs qui præsidet simulachris, nihil in aliquo loqtur unde quis à simulachris separeť, ita spūs Dei q̄ pręsidet ecclesiæ, nihil in quoquam loquitur unde qs à Christo uel à mēbris Xp̄i separetur. Sunt.n. nonnulli, qui se in spiritu Dei existimant loq̄.i. recta se putant dicere, dum loquunť ea quæ uel ipsos uel cęteros qui audiunt, separant à Xp̄o, sicut minores Corinthioꝝ, qui stulta humilitate se scindebant ab unione maioꝝ, & à societate membrorū Christi se faciebant alienos, qa nō erant maioribus simi les in charismatib⁹. Sed & detractores & qcunq̧ discordias īter fratres seminăt sub specie rectæ locutionis, aut qui corrūpunt fidem audientiū, 1. Cor.11. seu bonos mores suis alloquijs aliquo sanctitatis fuco coloratis, quasi in spiritu Dei loquētes uidenť, dum dicunt anathema Iesu: qa sub imagi ne ueritatis & rectitudinis loquunť ea, per quæ suos auditores à saluatore faciūt alienos. Sed huiusmodi uerba nunq̄ spiritus sanctus docuit. Et nemo potest dicere, dominus est Iesus.i.nemo deuote pōt gloriam domini Iesu Christi prædicare ut annūciet uel confiteatur qa ipse est dominus, cui debet uniuersitas seruire, nisi in spiritu sancto.i.nisi mentē eius illuminauerit spūs sanctus, & amore ueritatis accenderit. Nam sicut ille spūs nihil docet loqui, unde quis à Christo separeť: ita iste omne uerbum loqui docet, per quod ad Christum trahūtur hoīes: & ideo qsquis gloriam Dei prædicat ut auditores ad eum trahat, non sibi hoc tribuat, quia nō habet hoc à seipso, sed à spi Ioan.3. ritu sancto, qui ubi uult spirat. Maiores.n.Corinthiorū arroganter de bonis spūalibus gloriabātur, quasi à seipsis hæc haberent, & cęteros despiciebant qui hæc habere non poterant, quasi spiritus sanctus, nō & illis quos spernebāt, posset ipsa dona dedisse, & eis nō dedisse: ideoq̧ non recte de beneficijs Dei super alios extollebantur, cū utiq̧ humiliores ide fieri deberent, & grās Deo reddere.

Diuisiones uero gratiarū sunt, idem aūt spūs & diuisiones ministrationum sunt, idem aūt dominus. & diuisiones operationū sunt, idem uero Deus qui operatur omnia in omnibus.

Cōmune est omnibus electis ut sint participes spūs sancti. sed gratię quas ab eo suscipiūt, sūt uarię. Quia *sunt diuisiones gratiarum*.i.donoꝝ quę spi

A ritus sctūs gratis dat, sed unus atque *idem est spiritus*, qui easdem gratias diuidit hominibus: diuisiones gratiarum sunt officijs ecclesię, non humanis meritis deputatę. Sicut.n. qui dicit dominus Iesus, in spiritu sancto dicit, quilibet sit, ita & in loco ordinis officij ecclesiastici positus gratiā habet quisque sit, nō utique propriam, sed ordinis per efficiētiam spiritus. *& diuisiones sunt ministrationum*, per quas uarijs modis fideles ministrāt Deo, dum pro eius amore famulis eius subseruiunt, & necessaria tribuunt: sed *idem* est & non uarius *dominus* Iesus, cui uarijs modis ministratur, & qui uaria tribuit ministeria, *et diuisiones operationum sunt*, quas agūt electi, sed *idem est Deus* pater, *qui operatur omnia* bona *in omnibus* fidelibus. Nō in uno oīa operatur, ne unus superbiat: sed in omnibus, ut quod nō habet qs in se, habeat in alio, ut sic maneat charitas. Quoniam Arriani qui gradus in trinitate facere uolunt, calūniantur qd' pater primum nominetur, secundo filius, tertio spiritus sanctus: idcirco Apostolus mutauit hunc ordinē, ut primum spiritum, deinde dominū, id est, filium: tertio Deum.i. patrem poneret. Et dum dicit, idem spiritus, idem dominus, idem Deus, eandem prorsus substantiam trium psonarū ostendit. Vel contra Macedoniū & cæteros hæreticos qui spiritum sanctum negauerunt esse Deum, potest de solo spiritu intelligi totum, ut & dominus & Deus ab Apostolo nominetur. Qui nō diuiditur, cum dona sua diuidit: & quod ipse operaᵗ, tota trinitas operatur. Deus.n. natura incorporea, qa īmutabiliter una æterna stabilitate in seipso manens totus adesse rebus oībus potest, & singulis totus, quāuis in quibus habitat, habeant eum pro suæ capacitatis īmēsitate & diuersitate, alij amplius, alij minus, quos ipse sibi dilectissimum templū grā suę bonitatis B ędificat. Et grarū quidem diuisiones sunt tanque per partes mēbra unius hoīs, ubi et simul oēs unum templū & singula templa sumus: qa non est Deus in oībus q̃ in singulis maior, & fit plerūque ut plures eum minus capiant, & unus amplius. Sic.n. & apud Corinthios erat, qa pauci spirituales magis eū capiebant, & multitudo carnalium minus. Sic diuersa dona uarie sunt mēbris Christi distributa, ut oīa membra sibi quadā necessitate cohæreant, & se inuicem diligāt, ac sibi inuicē seruiāt. Nā oculus solus uidet in corpore. Sed nunquid sibi soli uidet? Et manui uidet, & pedi uidet, & cæteris mēbris uidet. Rursum sola manus opatur in corpore. Sed nunquid sibi soli operatur? Sic pes ambulando oībus membris militat. Mēbra cætera tacent, & lingua pro oībus loquitur. Atque ita diuersis officijs cōcorditer distributa sunt mēbra. Sic & de membris Xp̄i spūs sanctus agit, ut oīa necessario cōpaginentᵘ & sibi cohæreant. Si.n. amas unitatem, ēt tibi habet, qsquis in illa aliqd habet. Tolle inuidiā, & tuū est qd' habet. Tolle inuidiā, & meum ē qd' habes. Liuor separ, unitas iūgit. Ideo tenēda est unitas, qa quā tū qsque diligit mēbra Xp̄i, tantū habet spm̄ sctm̄, & tantū habet in eis, quod in seipso habere non ualet.

Vnicuique autem datur manifestatio spiritus ad utilitatem. Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alij autem sermo scientiæ secūdum eūdem spiritum, alteri fides in eodem spiritu, alij gratia sanitatum in uno spiritu, alij operatio uirtutum, alij prophetia, alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum. Hæc autem omnia operatur unus atque idem spiritus, diuidens singulis prout uult. Roma.12. Ephe.4.

In omnibus Christi membris est spiritus sanctus, sed *unicuique* eorum tam maiori q̃ minori *datur manifestatio* eiusdem *spiritus*, id est, donum gratiæ,

A tiæ, per quod alijs manifestetur spiritus sanctus qui in eo est, & manifestetur *ad utilitatem* eius & aliorū: qa & sibi & alijs ex accepto dono prodest, dum uitam suam bene gubernans exēplum bonę conuersationis ostendit, uel etiam uoce prædicat. & q̄ uarijs modis unicuiq; detur manifestatio spiritus, ostendit per partes. Nā *alij quidem* non per humanum ingeniū, nec per studium literarū, sed per *spiritum* sanctum *datur* non solū sapientia, sed ēt *sermo sapientiæ*, ut loqui possit alijs ipsam sapientiā quā intelligit: *alij autem* datur *scd'm eundem spiritum* non tantū scientia, sed ēt *sermo scientiæ*, per quē alios doceat. Ipse spūs qui dat alij sermonem sapiētiæ, dat huic sermonē scientiæ: nec tñ est in se diuersus, sed idē permanet. Sapientia est in contēplatione æternorū, scientiaq; in actione tpalium. Sermo sapientiæ per spm̄ datur, ut qs de ęterno & incōmutabili bono, ac de perēnibus gaudijs loquēs, alios ad amorem patriæ cœlestis erigat: sermo autem scientiæ tribuitur, ut loquendo quis alios doceat de his, quæ in ipe facta sunt historialr: & de his quę faciend a uel quæ cauenda sunt moraliter. i. de uirtutibus et uitijs. Vel aliter: Sunt. n. quidam qui per donum grāe & ipsa intelligunt, quæ exponi à doctoribus non audierunt: hi uidelicet sermonē sapientię perceperunt. Et sunt quidā qui audita per semet intelligere nequeūt, sed ea quæ in expositorib9 legerint retinēt, atq; scienter proferūt quæ lecta didicerint: & hi sermone scientiæ pleni sunt. Quāuis hoc ītelligi ēt aliter possit: Quia sapientia ad uitam, scientia uero pertinet ad doctrinam. Qui bene igitur uiuit & prudenter prædicat, sapientiam & scientiam diuinitus accepit. *alteri* datur *fides*. i. cōstantia fidei *in eodem spiritu* sancto, ut q̄uis alios prędicando nesciat instruere, tñ recte & firmiter credat, nulloq; metu uel pudore fidē suam ore confiteri omittat. B *alteri datur gratia sanitatum*, ut infirmos sanet, in uno spiritu. i. in uno spiritu sancto, qui est unus. i. incōmutabilis & indiuisus in se ipso. alij p eundem spiritum datur *operatio uirtutum*. i. ut operari uirtutes miraculorū contra naturam possit, sicut est suscitatio mortuorū aut uirtutes in expulsione dæmonū. *alij datur prophetia*, ut spiritu repletus pnunciet futura, *alij discretio spirituum*, ut sciat discernere spūs malos à bonis, dū audit eos loquentes. Discretio. n. difficillima est, cum & spūs malignus quasi tranquillus agit, ac sine uexatione aliqua corporis assumpto humano spiritu dicit quod potest, qñ etiam uera dicit & utilia prędicat ad hoc, ut cum illi in manifestis bonis creditum fuerit, seducat ad sua. Iste gpp e discerni non potest nisi dono spūs sancti. Non. n. magnum est tunc eum dignoscere, cum ad aliqua deuenerit uel perduxerit, quæ sunt contra bonos mores uel regulam fidei. Tunc. n. à multis discernitur. Dono aūt spiritus sancti in ipo primordio, quo multis adhuc bonus apparet, cōtinuo dijudicatur an malus sit. Sed et spūs hominum. i. uoluntates hoc dono discernuntur bonæ à malis. *Alij* dantur *genera linguarum*, ut multis loquātur linguis, sicut Græca & Latina & Hebræa. *Alij* datur *interpretatio sermonum*, ut in una lingua sciat obscuros sermones scripturarū interpretari. et ita datur unicuique manifestatio spiritus ad utilitatem, dum unusquisq; proprium donum accipit a Deo, per qd̄ prosit alijs qui hoc non hn̄t. Pōt. n. in uno eodemq; spiritu fieri, ut iste uerbo sapiētiæ polleat, nec tñ sermone scientię. i. doctrina fulciatur: quia sentire atq; inuenire sufficit, ēt quod per discendi studium non apprehendit: ille per sermonem scientiæ ful-

C geat, nec tñ uerbo sapientiæ conualescat. qa & sufficit explere quantū didicit, & ad sentiendum ex semetipso subtile aliqd non assurgit. Iste per fidem & elementis imperat, nec tñ per sanitatum grām īfirmitates corporū curat. Ille per orationis opem morbos subtrahit, nec tñ arenti terræ uerbo pluuias reddit. Iste per operationū uirtutum ad præsentem uitam etiā mortuos reuocat, & tamen prophetiæ grām non hñs, quæ sibi uentura sunt ignorat. Ille uentura quæque uelut præsentia attendit, & tñ in nulla signorū operatione se exerit: Iste per discretionē spirituum in factis subtiliter mētes conspicit, & tñ diuersi generis linguas nescit. Ille diuersi generis linguas examinat, sed tñ uiribus similibus dissimilia corda non pensat. Alius in una lingua quam nouit, sermonū pōdera interpretando prudenter discutit: et tamē reliquis bonis quæ non habet, patiēter caret. Sic itaque creator noster ac dispositor cuncta moderatur, ut qui extolli poterat ex dono quod habet, humilietur ex uirtute quam non habet. Sic cuncta moderatur, ut cū per impēsam grā unumquemque subleuat, etiam per disparem alteri alterū subdat, & meliorem usque dono alio eū qui sibi subiicitur attendat, ac licet se præire ex aliis sentiat, eidē tñ quē superat, se in aliis postponat. Sic cuncta moderatur: ut dum singula quæque sunt oīum, interposita quadam charitatis necessitudine fiant omnia singulorū, quatenus unusquisque sic quod non accipit, in altero possideat, ut ipse alteri possidendum quod accepit, humiliter impendat. Et ideo pulcherrima uarietate distributa sunt electis spiritualia dona. Sed *hæc omnia operatur unus atq; idem spiritus*. Superius dictum de patre ītelleximus, qa idem Deus qui operatur omnia in omnibus, & nunc legimus spiritum oīa opari, ut inseparabilis intelligat operatio trinitatis, ita ut cū operatio patris dicitur, non eam sine filio & spiritu sancto intelligamus operari: & cū operatio filii nō sine patre & spiritu sancto: & cum opatio spūs sancti, non sine patre et filio. Quod ergo dicitur de spiritu qa oīa hæc operatur, non ideo dicitur, qa nō ei cooperatur pater & filius, sed idcirco dicitur, quia unus atque idem spiritus hæc opatur, qm̄ in his operibus non sunt multi spiritus, sed unus, & in diuersis suis operationibus nō est à seipso diuersus. Hæc oīa operatur spiritus utique sicut Deus. Quis. n. hæc operari potest nisi Deus? Omnia hæc operatur, *diuidens* ea *singulis* non ipse diuisus, & hæc oīa facit ac diuidit *prout uult*. i. sicut dominus oīum, sicut Deus, sicut nulli subiectus. Non. n. missus, sed uoluntarius operatur, qa solius Dei est facere uoluntatem suā. Dona sua distribuit, non prout uolunt hoīes, sed prout ipse uult, qui solus *nouit* quid uelle debeat, & quid unicuique expediat. Vnde nec huic dolendum est, nec illi superbiendū. cum. n. contristaris quod minorem gratiam acceperis, æmularis alium quasi maiorē partem inuaserit, cum hoc non in nostra, sed in donantis sit positum potestate. Inuidebāt enim (ut supra dictum est) minores Corinthiorū maioribus quasi maiora sibi charismata uindicantibus, non intelligentes hæc solius Dei uoluntate dispensari.

Sicut enim corpus unum est, & membra habet multa, omnia autem membra corporis cum sint multa, unum corpus sunt, ita & Christus. Etenim in uno spiritu omnes nos in unū corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue Gentiles, siue serui, siue liberi: & oēs uno spiritu potati sumus.

Ideo spiritus sanctus diuersis diuersa dona tribuit, qa *sicut corpus unum est* hominis *& membra habet multa*, quæ sunt uariis officiis dedita, sed *omnia membra corporis* quamuis *sint multa, unum*

A tamē *corpus sunt, ita et Christus* unum corpus habet ex uarijs membris. Vnū est enim corpus Christi, quod est ecclesia constans ex diuersitate mēbrorum .i. ex uarietate personarū, diuersa officia diuersasq; grās habētium. Et idcirco decuit ut un⁹ Christi spiritus per diuersa membra unius corporis Christi uarias actiones expleret, quia & unus spiritus hoīs aliter operatur in oculis, aliter in auribus, aliter in naribus, & aliter in manibus. Sic & spūs Christi uarie operatur in membris Christi. Nam si charismata non essent diuersa singulis concessa, sed eadem, tūc essent diuersa membra idem donum habentia, neq; multa fierent unum per charitatem, qm̄ alter alterius officio non indigeret ꝑpter eiusdem doni participationem. Humani corporis utitē comparatione, ut ostendat officia diuersa esse non naturam membrorū: & neminem debere queri cuius officij sit, dum omnes uno spiritu animentur, & in uno corpore coaptentur. Per hęc etiam docet nullius personam quasi despecti cōtēnendam, et nullius quasi ꝑfecti ꝑferendā, nec glīam quæ soli Deo debetur, hoībus esse tribuendam, qn̄ in oībus unus atq; idē Deus sit gloriosus. Loquēs enim de membris Christi .i. fidelib⁹ eius, non ait, ita & membra Christi, sed totum hoc Christū appellauit. Ergo simul omnes fideles cum capite suo sunt Christus, & ꝑpterea caput de cœlo clamauit: Saule Saule,

Act. 9. quid me ꝑsequeris? Christus enim caput & corpus, idēq; Christus uerbum Dei, unigenitus æqualis patri. Et inde uidemus quanta gratia pertineamus ad Deum, ut ipse uoluerit esse nobiscum unus, qui est cum patre unum. Ego, inquit, & pater unū

Ioan. 10. sumus. Nobiscum uero unus est, qa

Galat. 3. non dicit, & seminib⁹, quasi in multis, sed quasi in uno & semini tuo, qui est Christus. Vere nos oēs cum capite nostro simul sumus Christ⁹, quia *in uno spiritu* .i. in gratia & operatione sancti spiritus, qui unus atq; idem semper est *nos omnes, siue Iudai, siue Gentiles, siue serui, siue liberi* .i. qui prius & natione & conditione diuersi & impares eramus, *baptizati sumus in unū corpus* .i. baptismatis ablutione per fidem deducti sumus in unum Christi corpus, ut amodo simus omnes unum, sicut illi, quorū erat cor unū & anima una. & *omnes potati sumus uno* Act. 4.

spiritu .i. pro capacitate uniuscuiusq; percepimus omnes spiritū sanctū, quo debriaremur, & q cū sit unus, diuersis modis operaretur in nobis: sicut una hoīs anima uidet in oculo, audit in aure, loquitur in ore, ambulat in pede, & in cęteris membris cætera facit.

Nam & corpus non est unum membrum, sed multa. Si dixerit pes, quoniam non sum manus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? Et si dixerit auris, quoniam non sum oculus, non sum de corpore, num ideo non est de corpore? Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus? Nunc autē posuit Deus membra, unumquodq; eorum in corpore sicut uoluit. Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus? Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus.

Et bene nos omnes unū dicimur: *nam & corpus* humanum, cui ecclesia similis est, *non est unum membrum, sed multa.* Sic & nos ex quibus constat ecclesia, non omnes unum officium uel donum habemus, sed multa. Ideoque minori non est dolendum, quia minus habet, neque maiori superbiendum ex eo quod maius donum uel officium sortitus est. Vere multa sunt in Christi corpore membra. Nam *si pes*, id est, aliquis fidelis qui inferius donum habet, & per terrenas actiones incedit, *dixerit quoniam non sum manus*, quoniam non habeo superiorem & mundam spiritualium

C operationem, *non sum de corpore Christi, num ideo non est de corpore?* id est, num ideo cōsequens est ut non sit de corpore Christi, quia potest aliud esse quàm manus, & tamen in hoc corpore manere? Et eodem modo si auris, id est, ille qui doctrinam audit à magistris dixerit, *quoniam non sum oculus*, id est, quoniam non intueor præclarum lumen sapientiæ, ut mihi & alijs prouidere queam, *non sum de corpore Christi, num ideo non est de corpore*, id est, num ideo consequens est ut non sit de hoc corpore, quia multa sunt in eo membra præter oculos? Hoc dicitur propter minores Corinthiorum, qui desperātes dicebant se non pertinere ad corpus Christi, quoniā habere non poterāt illa magna charismata, quæ in spiritualibus uiris cernebant. Propter eosdem pusillos dictum est superius, qā nemo in spiritu Dei loquens dixit anathema Iesu. Dicebant enim anathema Iesu, quod interpretatur à saluatore alienatio, dum se alienos à corpore saluatoris dicerent, quia non erant ex superioribus membris. Sed necesse est ut sint in corpore diuersa mēbra. Nam *si totum corpus oculus esset*, id est, si tota ecclesia solum officium aspiciēdi spiritualia haberet, *ubi esset auditus?* id est, ubi essent discipuli, qui uocē prędicationis à doctoribus audirēt? Vel *si totum* corpus esset *auditus*, id est, si tota ecclesia esset populus subiectorum, obedienter audiens præcepta magistrorum, *ubi esset odoratus?* id est, illi qui bonum odorem uirtutum et malum odorem uitiorum quasi nares subtiliter discernunt & à longe præsentiunt? Ac si dicatur: Si omnes essent unius officij uel operis, quomodo impleretur reliqua necessitas corporis, cum constet multis officijs opus esse ad gubernationē corporis? Nam ecclesia superni capitis corpus est. In qua alius alta uidendo, oculus: alius recta operādo, manus: alius ad iniuncta discurrendo, pes: alius præceptorum uocem intelligendo, auris: alius malorum fœtorem, bonorumque fragrantiam discernendo, naris est. Qui corporalium more membrorum dum uicissim sibi accepta officia impendunt, unum de semetipsis omnibus corpus reddunt: & cū diuersa in charitate peragunt, diuersum esse ꝓhibent ubi continentur. Si autem unum quid cuncti agerent, corpus utique qđ ex multis continetur membris, non essent. Quia uidelicet multipliciter compactum non existeret, si hoc concors mēbrorum diuersitas non teneret. Sed *nunc* propter uitanda hæc inconueniētia, *posuit Deus membra in corpore* Christi, *unumquodque eorum*, id est, maius & minus, *sicut ipse uoluit*. Et ideo nec maior debet superbire, minoremque despicere, nec minor dolere uel maiori inuidere. Deus enim sic disposuit eos, cuius dispositio non est ab homine *mutanda*: & sic uoluit eos esse, cuius uolū tas nunquam est iniusta. *Quod si essent omnia unum membrum*, id est, si omnes fideles essent unius officij, *ubi esset corpus* ecclesiæ, quod non nisi uarijs mēbrorum officijs gubernatur? Si enim omnes unius dignitatis essent, iam deperisset honesta compositio uariarum partium. Sed *nunc*, id est, ne corpus pereat, quod non nisi ex diuersis membris cōstare potest, *multa quidem* sunt *membra*, sed *unum corpus* ex illis omnibus. Quoniam multa cum inuicem sui egeant, non discrepant in unitate naturæ, quamuis diuersa sint, quia diuersitas hæc in unum concurrit, ut corporis utilitas expleatur.

Non potest autem dicere oculus manui, opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, non estis mihi necessarij. Sed multo magis quæ uidentur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt, & quæ putamus ignobiliora mēbra esse cor

A *porti, his honorem abundantiorem circundamus, & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. Honesta autem nostra nullius egent.*

Membra quidem sunt multa, sed nullum ex his superfluum, imo omnia sibi inuicem sunt necessaria, quoniam *oculus.* i. ille qui cæteris uiam rectæ operationis præuidet, *non potest dicere manui.* i. operatori, *non indigeo opera tua.* i. studio tuæ operationis. Nam sicut manus indiget oculo ut operari ualeat. i. discipulus prouisione doctoris, ut bonum opus expleat, ita oculus indiget operatione manus. i. doctor qui per seipsum agere non potest quod agendum præuidet, necessarium habet discipulum, per quem fiat quod necessarium præuidet. Inaniter enim præuideret, si non esset qui consequenter faceret. *aut iterum caput.* i. ille qui in summa dignitate positus est, non potest dicere *pedibus.* i. nouissimis ecclesiæ membris, *non estis mihi necessarij.* Omnino necessarij sunt ei subiecti, quia potest humilis quod non potest sublimis, quia & ferrum potest quod aurum non potest: & quamuis aliquis dignitate sublimis sit, tamen si subiectus defuerit qui obsequijs illum faciat gloriosum, ipsa dignitas contemptibilis erit. Hoc præcipue nunc dicitur propter eos, qui summis charismatibus inter Corinthios præminebant, & minores quasi superfluos & inutiles despiciebant et abijciebant. Sed talia ecclesiæ membra licet sint inferiora, nō tamen sunt inutilia. *Sed multo magis ea membra corporis* ecclesiæ, *quæ uidentur esse infirmiora.* i. spirituali firmitate magis carentia, *sunt necessariora,* quia minores qui sunt in ecclesia, quamuis infirmi & contemptibiles appareant, plus tamen utiles sunt aliquoties: *& quæ putamus esse ignobiliora membra corporis* ecclesiæ. i. per ignobilitatem morum degenerare. *his circundamus abundantiorem honorem.* i. nonnunquam circuntegimus uerbis nostris degeneres eorum mores. Despectis. n. exhortatio bonæ locutionis est necessaria, per quam addatur illis aliquis honor ut fiāt utiles: alioqui ipso cōtemptu negligentiores circa se et deteriores fient. & membra *nostra quæ* per aliquod peccatum *sunt inhonesta.* i. carnales filij ecclesiæ, *abundantiorem honestatem habent* à nobis celantibus fœditatem eorum. Sed *honesta nostra.* i. ecclesiæ membra quæ satis habent honoris per decorem suæ sanctitatis, *nullius egent* honestationis per tegimen obscœnitatis. Quod melius ostendimus, si ipsa quæ plerunque accidunt, proferamus. Nam quilibet potens & proteruus, cum aliquid inique perpetrasse cognoscitur, tempus quæritur, ut de malo quod fecit increpet. Nisi. n. prædicator sustineat quando ferre congrue correptionem possit, augetur in eo malum quod insequitur. Sæpe. n. contingit ut talis sit, qui nulla increpationis uerba sustineat. Quid itaque in huius culpa prædicatori agendum est, nisi ut in sermone admonitionis quem pro cōmuni salute omnium auditorum facit, tales culpas ad medium deducat, quales eum perpetrasse considerat? Qui & præstò est, & de se solo adhuc argui nō potest, ne deterior fiat: & cum generaliter contra culpam inuectio intenditur, correptionis uerbum libēter ad mentem reducitur, quia potens prauus ignorat quod sibi hoc specialiter dicatur. Vnde fit plerunque ut eo uehementius perpetratam culpā lugeat, quo reatum suum, & cum percussum sentit, nesciri putat. Magna itaque arte prædicationis agendū est, ut qui ex aperta correptione deteriores fiunt, quodam correptionis temperamento ad salutem redeant. Vnde nunc aperte dicitur: Quę putamus ignobiliora esse membra corporis, B

C his honorem abundantiorem circũdamus: & quę inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habẽt. Honesta autem nostra nullius egẽt. Sicut.n.inhonesta membra in corpore, ita quidam intra sanctam ecclesiam potentes & praui. Qui dum aperta inuectione feriri non queunt, quasi honore tegminis uelantur. Sed hæc de occultis potentum delictis loquimur. Nam quando & aliis cognoscentibus peccant, aliis etiam cognoscentibus increpandi sunt, ne si prædicator tacet, culpam approbasse uideatur, atque hæc crescẽs in exemplum ueniat, quam pastoris lingua non secat. Vel si de corporalibus mẽbris uniuscuiusque nostrum hęc intelligãtur, manifestum est, quia pudenda nostra, quæ turpia uidentur dum aspectus publicos uitant, honestate se tegunt, ne per irreuerentiam horreant. Absit enim ut aliqua turpitudo in membris sanctorum etiam genitalibus esse dicatur uel credatur. Dicuntur quidem inhonesta, quia non habent illam speciem decoris, quam membra quæ in promptu locata sunt. Vel certe (quod probabilius dici potest) propter legẽ in membris repugnantem legi mentis, quæ de peccato accidit, non de prima nostræ institutione naturę. Illicitus itaque & temperantię legibus nõ subiectus membrorum illorum usus, est turpis, non ipsa membra.

Sed deus temperauit corpus, ei cui deerat, abundantiorem tribuendo honorem, ut nõ sit schisma in corpore, sed in idipsum pro inuicem solicita sint
Hebræ.4. *membra. & si quid patitur unum membrum, com*
Roma.8. *patiuntur omnia membra, siue gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra.*

Ea quæ uidentur inhonesta in mẽbris ecclesię, non sunt inhonesta. *Sed Deus temperauit* ipsum *corpus* uarietate membrorum, officia diuersa in unitatis compage seruantium, tribuendo per digna mẽbra *abundantiorem honorem ei* membro *cui deerat* in se, sicut D ostendimus de proteruo potẽte. Vel tribuendo abundãtiorem honorem per bonam uitam ei mẽbro, cui deerat per scientiam prędicandi. Vel ei qui despicabilis apparebat hominibus, tribuit Deus largiorem honorẽ per imensam miraculorum uel aliorum charismatum gratiam. Ita temperauit Deus ecclesię corpus, ut nullum ex membris eius sit superfluum, sed omnia sint necessaria, ideo *ut non sit schisma in corpore* ecclesiæ, ubi debet esse unitas & concordia.i.ne alter alterum abiiciat quasi inutilem aut superfluum: *sed membra sint solicita pro se inuicem*.i. maiora pro minoribus, & minora pro maioribus, quoniam alia sine aliis nõ possunt: membra dico, tendentia *in idipsum*.i. in unitatem, ut omnia studeant habere cor unum et animam unam. & dum sic agunt, *si quid aduersi patitur unum membrum, compatiuntur ei omnia membra*, quasi aduersitas illa sit omnium. *siue gloriatur de bono unum membrum*, congaudent ei *omnia membra*, quasi bonum illud sit omnium. Nam & in membris humani corporis, ex quorum unitate atque compage charitas nunc suadetur membris ecclesiæ, uidemus hæc omnia, dum unumquodque eorum non sibi soli, sed & cæteris propriis agit officium. Oculus enim uidet, & non audit: auris audit, & non uidet: manus operat, nec audit, nec uidet: pes ambulat, nec audit, nec uidet, nec facit quod manus. Sed in uno corpore si sit sanitas, & non aduersus se litigẽt membra, & auris uidet in oculo, & oculus audit in aure. Nec obiici potest auri quia nõ uidet, ut dicatur ei, Nihil es, minor es. Nunquid uidere & discernere colores potes, quod facit oculus? Respondet.n. auris de pace corporis, & dicit: Ibi sum ubi est oculus, in eo corpore sum. In me nõ uideo, in illo cum quo sum, uideo.

A Ita cum auris dicit, oculus mihi uidet: oculus dicit, auris mihi audit: oculi & aures dicunt, manus nobis operantur: manus dicunt, pedes nobis ambulant: omnia in uno corpore cum operantur, si sit ibi sanitas & concordent membra, gaudent & congaudent sibi: & si aliquid molestiæ est in aliquo membro, non se deserunt, sed compatiuntur sibi. Sic & filij ecclesiæ, id est, mēbra Christi, omnino debent agere. Nec putent se ad Deum non pertinere, si miracula non fecerint. Sed quisquis in corpore non potest resuscitare mortuum, non illud quærat, ne discordet in corpore, quō si auris quęrat uidere, discordare potest. nā qđ non accepit, non potest facere. Si autem ei obiectum fuerit & dictum. Si iustus esses, resuscitares mortuum quomodo fecit Petrus, respondeat: Petrus & mihi fecit, quia in eo corpore sum, in quo Petrus fecit. In illo quo potest possum, à quo diuisus non sum. Quod minus possum, cōpatiē mihi: et quod plus potest, congaudeo illi. Si ergo unusquisq; qđ potest, iuste egerit, ac de bono quod accepit, alijs prodesse studuerit, & in eo quod aliud plus potest, nō inuiderit, sed congratulatus fuerit tanquam in uno corpore cum eo cōstitutus, custodietur in membris Christi, quod custodiunt inuicem corporea membra cuiuslibet hominis.

Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro. Et quosdam quidem posuit Deus in ecclesia, primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores, deinde uirtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum, interpretationes sermonum. Nunquid omnes apostoli? nunquid omnes propheta? nunquid omnes doctores? nunquid omnes uirtutes? nunquid omnes habent gratiam curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur? Ephe. 4.

Ostendit Apostolus nostrā se çausam per membrorum carnalium rationem tractasse, quia nō omnes eadem possumus, sed singuli pro qualitate fidei & gratia quā accepimus. B Hæc, inquit, concordia uarie operādi & congaudendi uel compatiēdi, est in mēbris humani corporis. Sed *nos estis corpus Christi*. i. coniuncti & uniti estis in christiana fide & ueritate, & estis etiam *membra* Christi, ut inuicem uobis per charitatem seruiatis unusquisq; de dono uel officio qđ habet. Membra estis pēdentia *de membro*. i. de me qui sum maius membrū Christi, & uos mihi sicut digitos manui adhærere in eius corpore feci. Nam aliud quidem est membrū corporis, aliud membrum membri. Membrū quippe corporis, pars ad totum est: membrum uero membri, particula ad partem. Mēbrum nāq; membri est digitus ad manum, manus ad brachium: membrum uero corporis est, totū hoc simul ad corpus uniuersum. Sic ergo in spirituali dominico corpore mēbra de membro dicuntur, qui in eius ecclesia ab alijs reguntur. Hinc apostolus exponit diuersitatem in fidelibus, quam dixerat in mēbris, & determinat de donis Dei, quę sint altiora et quę inferiora: quia de his putabant Corinthij quod minus esset, maius: & qđ maius, minus. Vos, inquit, estis mēbra Christi, & cum sitis mēbra, non estis æqualia. quoniā *Deus posuit in ecclesia quosdam* diuersorum graduum fideles. s. *primum* dignitate & tēpore *apostolos* uice Christi prædicantes, *secundo* dignitatis loco *prophetas* futura prædicētes, qui post aduentum domini fuerunt, sicut Agabus & beatus Benedictus. *tertio* gradu dignitatis posuit *doctores*. i. prædicatores, qui doctrina Actuū. 11. ueritatis ecclesiam instruerent. *deinde* & 21. *uirtutes*. i. eos qui fortia miracula faciunt, ut in expulsione dęmonum et mutatione elementorum, sicut actis

C serenitatem in pluuiā conuertendo, uel super aquam siccis pedibus ambulādo. *exinde* posuit *gratias curationum*, id est, eos qui per orationem curant infirmos, & *opitulationes*. i. eos qui opitulantur maioribus, ut Titus Apostolo uel Archidiaconus Episcopo. & *gubernationes*. i. minorum personarum prælationes ut sunt presbyteri. & *genera linguarum*. i. scientiam loquendi linguis uarijs per donum gratiæ Dei. Quia Corinthij donū istud magis appetebant æstimantes hoc esse maximum, ideo nouissimū hoc posuit Apostolus, innuēs esse inferius & indignius cæteris præmissis. Talia dona fidelibus suis deus uarie distribuit, secūdm mēsuram donationis suę dans unicuiq; gratiam. Aliud. n. habet ille, aliud iste: & quod habet ille, non habet iste. Mensura est diuisio quædam donorum. Nō. n. omnes sunt Apostoli, sed illi soli quos Christus misit: nec omnes habēt spiritū prophetiæ, sed quibus hæc gratia diuinitus est cōcessa: nec omnes habent scientiā docēdi alios, neque omnes operantur uirtutes miraculorum, neque omnes habēt gratiam curandi infirmitates, nec omnes diuersis linguis loquūtur, nec omnes interpretanť scripturas aut linguas. Nam si omnes haberent hæc omnia iam nō essent qbus hæc officia seruirent. Ideo pulchrum & necessarium est, ut alij habeant quod non habent alij, & alij rursum alia, quatenus unusquisq; quod ipse habet, cæteris ministret qui non habent.

Aemulamini autem charismata meliora. Et adhuc excellentiorem uobis uiam demonstro.

Hucusq; reuocauit illos à schismate ad cōcordiam & unionem, ut nullus glorietur de charismate superiori, nullusq; doleat de inferiori. Hinc eos ad charitatem inuitat, ostendēs sine ea nihil cætera ualere. Deus, inquit, uaria dona consueuit fidelibus suis impendere. Sed uos *æmulamini charismata meliora*. i. de his quæ supra demonstraui, desiderate utiliora, non linguas, ut solebatis. *Et adhuc* præter hæc in prædictis ostensa, *demonstro uobis excellentiorem uiam*. i. charitatem, quæ supereminentissimum locū inter cæteras uirtutes obtinet, & est uia per quam illi gradiuntur, qui tēdunt ad regnum cœlorum. Nam per cæterarum uirtutum uias ambulare possunt & illi, qui ad inferiora descendunt. Quicunq; autem uiam charitatis sectantur, ad supernā patriam tendunt. Quomodo enim oleū nullo humore premitur, sed disruptis omnibus exilit & supereminet, sic est charitas. Non pōt premi in ima, sed necesse est ut ad superna emicet: & ideo qui uult ad superna cœlorū regna peruenire, studeat per uiam charitatis incedere. Nam quare charitatem Apostolus excellentiorem uiam appellauerit, declarat ipse, cū protinus subiungit. D

CAPVT XIII.

Si linguis hominum loquar & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum uelut æs sonans aut cymbalum tinniens. Et si habuero omnem prophetiam, & nouerim mysteria omnia & omnem scientiam, & si habuero omnem fidem ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. & si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum ita ut ardeam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Matth. 21. Marc. 11.

Quoniam loqui diuersis linguis pcipue desiderabant Corinthij, propterea donum hoc in primis ostendit Apostolus sine charitate nō prodesse. *Si ego*, inquit, *loquar linguis omnium hominum & angelorum*. i. si mihi p gratiam datum sit, ut sciam loqui sicut omnes homines qui sunt in terra, & sicut angeli qui sunt in cœlo, sed *charitatem non habeam*, qua carere potest omnibus linguis loquens, *factus sum* similis æri sonanti uel cymbalo tinnienti.

A tinnienti. Nam uarijs linguis loqui uel similia facere, nō semper ad meritum datur, sed ad gloriam Dei gentibus ostendendam, nec per hæc uitam æternam consequi ualent illi q ea faciunt. Charitas uero & meritū semper auget, & uitam æternam præbet. Habēt autem & angeli suas linguas, quibus maiores intimant minoribus, quod de Dei uoluntate senserunt, uel quibus ad homines missi utuntur. Nam primi angelorū suscipiunt ab ipso Deo illuminationes scientiarum, ac deinde tradunt eas subiectis spiritibus. Linguæ uero quibus sic alij loquuntur alijs, intelliguntur aliqui nutus uel interiores motus, per quos ītimant sibi uicissim quod uoluerint. Neq. n. minores sciunt omnia quæ maioribus sunt nota, sed ea tātum, quæ sibi fuerint à superioribus intimata. Sed si data, inquit, fuerit mihi tanta linguarum sciētia, ut loquar linguis & angelorum & hominum, nec charitatē habuero, factus sum, *uelut æs sonans aut cymbalum tinniens*. Nam sicut æs aut cymbalum non per se, sed īpulsu alicuo resonat: sic loquens linguis, nō per se qui nescit, sed per impulsum spiritus profert ea quibus audientes mulceat. Aere quippe uel cymbalo insensibiles ac mortuæ hominū mētes, quæ uitam charitatis nō habēt, designantur. Nam sicut corpus sine spiritu. i. si fuerit sine anima mortuū est, sic anima si sine sancto spiritu. i. sine charitate fuerit, mortua deputabitur. In sonitu æris uel cymbali delectantur audientes, siue percipiunt aliquam utilitatē: sibi uero nihil hoc prodest, sed potius in suo detrimento cōmodum aliorum operatur. Sic & prædicator qui sensum charitatis nō habet, in eo quod loquitur, alios delectat nesciens, & ipse detrimentū inde percipit, unde audientibus proficit. Nam sicut quod æs sonat, dulce est alijs, sed sibi labori & diminutioni, sic & quod loquitur prædicator charitate uacuus. Nec solum de prædicatore potest hoc ītelligi. Apte enim & quorumlibet insensibilium hominum corda per æs & cymbalū designantur: qui sæpe & supernos ictus accipiunt, & tamen nulla disciplinæ percussione mollescunt. Aes uero cum percutitur, canorus ualde sonitus ex eius percussione formaē. Et quidem metallo æris in nullo discrepantes, cum flagella supernæ pcussionis accipiunt, piæ confessionis sonitus emittunt: sed quia humilitatis uoces ex corde nō proferunt, ad statum salutis reducti, nesciunt qđ promiserunt. In nullo igitur æris imitationem fugiunt, qui in percussione positi, bona quæ non sentiunt, loquuntur. Quisquis. n. bona loquiē, sed per amorem eadem bona non sequitur, uelut æs aut cymbalum sonitum reddit: quia ipse nō sentit uerba quæ ipse facit. *Et si habuero*, inquit, *prophetiam*, ut per spiritū Dei quæ futura sunt prænunciem, sicut Balaam & Caiphas, *nouerim mysteria omnia*. i. occulta ueteris & noui testamenti sicut Salomon, *&* nouerim *omnem scientiam* de his quæ fuerint, & quæ sunt, & quæ futura sunt, uel de diuinis & humanis, sicut idem Salomon. *& si habuero fidem omnem*. i. de omni re unde est habenda, *ita* perfecta, *ut* eius uirtute *montes* de loco ad locum *transferā*, sed omnia hæc habens, *charitatem non habuero, nihil sum*, etsi hæc magna sint. Saluator dixerat fidem quæ fuerit sicut granum sinapis, montes posse transferre: & nunc Apostolus dicit omnem fidem esse quæ montes trāsferat. Vnde intelligitur perfectam esse fidem quæ grano sinapis comparatur, et hoc non propter exiguitatē, sed propter integritatem dictum esse. Sed fides sine charitate nil ualet ad salutem, quia & dæmones habēt B

Iacob. 2. | Numer. 22. 23. & 24. | Ioan. 11. | Matt. 17. | Iacob. 2.

C huiusmodi fidem. *Et si distribuero,* inquit, *facultates meas.* i. omnia quæ possum habere diuisero ut pluribus possim, dans omnia in cibos non diuitum qui reddant, sed pauperum qui non habent unde reddere possint: & quod est maius, *si tempore persecutionis tradidero* pro fide *corpus meum* seuissimis cruciatibus, *ita ut ardeam,* sed *charitatem non habuero.* i. non charitate, sed iactatione hoc fecero, uel odium in corde meo aduersus aliquem retinuero, *nihil mihi* totum hoc *prodest.* Magna itaque & mirabilis est charitas, sine qua nec locutio diuersarum linguarum aliquid prodest, nec prophetia, nec mysteriorum & scientiarum notitia, nec fides, nec facultatum distributio, nec martyrij passio: & cum hæc quæ maiora sunt, nihil sine charitate possint, manifestum est, quia nec cætera bona prodesse ualent sine hac charitate. Alia enim bona & reprobi habere possunt, sed charitatem non nisi soli possident electi. Cuius membra & species Apostolus cōsequenter describit, dicens.

Luc. 14.

Charitas patiens est, benigna est. Charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem ueritati. Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidit.

Philip. 2.

Omnia bona sine charitate uilia sunt & inutilia, sed cum charitate cara sunt & utilia. Quæ charitas habet in se uirtutes, quæ nunc enumerantur. Est enim patiens. i. patientiam seruans. Patientiam uero seruare, est aliena mala æquanimiter perpeti: contra eum quoque qui mala irrogat, nullo dolore morderi. Nam qui sic proximi mala portat, ut tamen tacitus doleat, & tempus dignæ retributionis quærat, patientiam non seruat, sed simulat. Sed *charitas est patiens,* quoniam aliena mala æquo animo tolerat, *& est benigna,* quia ipsos etiam à D quibus mala patitur, amat. Patiens, quia illata à proximis mala æquanimiter portat: benigna uero, quia pro malis bona largiter administrat. Patiens est, quia tranquillam mentem in aduersis seruat: benigna uero, quoniam misericorditer sua bona proximis indigentibus impendit. Patiens est, quia cōtra tentationes seculi uel procellas in Deum fixa persistit immobilis: benigna uero: quia proximorum delectatur profectibus. *Charitas non æmulatur,* id est, non inuidet: quia ubi est inuidia, ibi fraternus amor esse non potest. Non æmulatur, quia per hoc quod in præsenti modo nil appetit, inuidere terrenis successibus nescit. Non æmulatur, quoniam alterius bonū diligit ut suum. *non agit perperam,* id est, peruerse: quia quo se in solum Dei ac proximi amorem dilatat, quicquid à rectitudine discrepat ignorat. *non inflatur.* i. nō intumescit de temporali felicitate, uel carnis generositate, uel scientia uel merito, seu qualibet alia re: quia cum præmium internæ retributionis anxia desiderat, de bonis se exterioribus aut transitorijs non exaltat. *non ambitiosa est.* i. cupiens honores seculi: quia maior alijs esse non ambit, & super cæteros dominari, uel ea sibi uendicare quæ sunt alieni iuris, non est igitur ambitiosa, quia quo ardēter intus ad sua satagit, foris nullatenus aliena cōcupiscit. *non quærit ea quæ sua sunt,* quia cuncta quæ hic transitorie possidet, uelut aliena negligit, cum nihil sibi esse proprium nisi quod secum permaneat, agnoscit. Non quærit quæ sua sunt, quia propter aliorum commoda suas utilitates deserit: nec se, sed alios exaltare studet. *non irritatur,* id est, non prouocatur ad iram, quia & iniurijs lacessita ad nullos se ultionis suæ motus excitat, dum pro magnis laboribus maiora post præ-

A mia expectat. *non cogitat malum*.i.non cogitat quo ei qui sibi facit iniuriā, uicem reddat. Non cogitat malum, quia in amore munditiæ mentem solidans, dum omne odium eruit, uersari in animo quod inquinat, nescit. *non gaudet super iniquitate*, quia sola dilectione erga omnes inhiat, nec de perditione aduersantium exultat. Sunt enim nōnulli qui nec faciūt malum nec facere cogitant eis, à quibus aduersa perferunt: sed tamen si factum illis ab aliis fuerit, lętantur: & ideo nunc postq̄ dictum est, quia charitas non irritatur, nec cogitat malū, additur quia non gaudet super iniquitate.i.nō ei placet siquid inique passus fuerit uel ipse qui ei aduersatur. Sed *congaudet ueritati*, delectaē uerbis ueritatis, uel operibus ueræ sanctitatis: quia cæteros ut se diligens, per hoc quod rectum in aliis conspicit, quasi de augmento proprii profectus hilarescit. *Omnia suffert*, quia pro spe quietis æternæ nihil aduersitatis pati recusat. Supradictum fuerat qa patiens est.i.non murmurans in aduersis, sed corde tacito cuncta perferens: & nunc dicitur qđ omnia suffert & in actu sustinet, quicquid aduersitatis acciderit. Ibi enim laudata est tranqllitas cordis, hic fortitudo passionis: & ideo suffert omnia in præsenti uita, qa credit omnia de futura uita. Et sustinet oīa quæ hîc grauia imittuntur, qa sperat omnia quę sibi dulcia promittūtur: & propterea nunq̄ excidit.i. nunq̄ cadit, sed sine casu persistit. Nec quod dictū est, omnia credit, sic accipiamus, ut charitati cuiusq̄ derogemꝰ, si malum quod de fratre audierit, non statim crediderit. Qua ipsa charitas, q̄ omnia credit, non omni spiritui credit. Ac per hoc omnia qdem credit, sed Deo, quia nō dictum est, omnibus credit. *Omnia* ergo quæ sanctis credenda sunt, *credit*, & *omnia* quæ sibi diuinitus promissa sunt, *sperat*, & *omnia sustinet*.i.expectat per patiētiā longanimiter eadem bona quæ sperat, uel interim sustinet aduersa pro spe bonorum ipsorum. Habet etiā hoc *charitas* pręter cęteras uirtutes, in quo rursum dignior illis est, quia *nunquam excidit*.i.nunq̄ ex toto cadit. Licet.n. opera eius cadant, hoc est, deficiant & cessent in futuro seculo, ipsa tamē nunq̄ à suo statu decidet, sed ualidior stabit, ac perseuerabit in alio seculo q̄ in isto. Si enim dum credit et sperat ac præstolaē, diligit quod nōdum uidetur, quanto magis diliget cum uidebit & tenebit? B

Siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur. Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus. Cum autem uenerit quod perfectum est euacuabitur quod ex parte est.

Charitas quidem nunq̄ excidit.i. nec nunc nec in alia uita à suo statu decidit, ut minuatur aut deficiat, sed cætera charismata decidunt & deficiunt. Quia *siue prophetiæ* accipiantur quæ nunc necessariæ sunt in tempore cæcitatis nostræ, in luce futuri seculi *euacuabuntur*.i.ab omni utilitate fient uacuæ, & ideo cessabunt. Nam ubi erunt omnia præsentia, quō prędiceretur aliquid futurum? *siue linguæ* accipiantur.i.uariarum linguarum locutiones, in illo seculo *cessabunt*. Vbi erunt enim manifesta omnia, cur alicui diceretur aliquid? Poterunt quidem loqui ad inuicem sancti si uoluerint, sed non necesse erit, ubi scientia uocem præueniet. Et siquid inter se locuti tunc fuerint, non eo modo id faciēt quo nos nūc loquimur: sed eo potius, quo in supernis angelici spiritus adinuicem loquuntur. *siue scientia* nunc habeatur, per quam de Deo & secretis eius aliquid sciatur, in futuro seculo *destruetur*, quia si quā nunc de Deo cognitionē habemus, hanc non in natura diuinitatis ip-

Ioan 4.

C fius, sed per similitudinem & naturas exteriores habemus. Nam quantalibet mens humana se intentione tetēderit, etiā si iam phantasias imaginum corporaliū à cogitatione cōpescat, si iam omnes circunscriptos spiritus ab oculis cordis amoueat, adhuc tamen in carne posita mortali, uidere uel cognoscere gloriā Dei non praeualet quicquid est: & de illa sicut est, quod in mente resplēdet, similitudo, & non ipsa est. Et idcirco talis nostra scientia destruet, qñ ueritas ipsa pure manifestabit. Scientia haec & prophetia uel locutio destruentur, quę capere uel narrare nō possūt plenitudinem ueritatis, quia ex parte sunt. Nam *ex parte cognoscimus* ueritatem, non ex toto. i. imperfecte scimus quicquid adhuc de Deo nouimus: *& ex parte prophetamus* de futuris, quia quędām futura per prophetiā pręnunciamus, sed plurima ignoramus. Sed omne quod ex parte est, destruetur. Quia *cum uenerit quod perfectum est*, id est, quando dabit Dei notitia, quę nō ex parte, sed ex perfectione fit, quoniam uidebimus eū sicuti est, tunc *euacuabitur quod ex parte est*. i. omnis imperfectio ad nihilum ueniet. Nostra imperfectio destruetur, nō id

Deute. 25. quod uerum est euacuabit. Destructio imperfectionis erit, quando id quod perfectum est, implebitur per fectione ueritatis. Deinde apostolus ut aliqua similitudine ostēderet quātum ab illa quae futura est, distet hęc uita, non qualiumcunq; hominum, sed etiam illorum qui praecipua hīc sanctitate sunt praediti, subiecit.

Cum essem paruulus, loquebar ut paruulus, sapiebam ut paruulus, cogitabam ut paruulus. Quando autem factus sum uir, euacuaui quae erant paruuli.

Ad illa enim ineffabilia qualecunque adhibens de notis rebus exemplum, paruulam aetatem uirili cōparauit aetati. In hac ergo uita mirabi- D lium hominum prophetia uel scientia ita comparāda est illi uitae, quasi scientia paruuli ad uirū. Quia sicut uita haec imperfecta est, sic & sciētia. Tunc autem pertingemus ad uirilē perfectionem, cum forti sensu peruenerimus ad angelorū aequalitatem. Quasi dicatur: Prophetia & scientia quę sunt ex parte, sic euacuabuntur cum uenerit illa ueritatis pfecta cognitio, sicut sensus & locutio paruuli euacuatur, cum ille ad perfectam scientiam peruenerit. Cur enim hoc apostolus dixerit, īsinuat subdendo.

Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum.

Inde pōt uideri quoniam cum perfectio uenerit, euacuabitur imperfectio, quia nunc. i. caligine praesentis uitę uidemus per speculum. i. cognoscimus Deum per imaginem suam, sed tunc. i. in futuro seculo manifeste uidebimus, in speculo enim cernitur imago. Et nos qui sumus imago Dei, conamur uicunq; uidere eū per hanc imaginem suam tanq; per speculum. Speculū est anima rationalis, in cuius cōsideratione aliquo modo uidemus Deum, sed obscure. Videmus enī per speculū in ęnigmate. Ænigma autem est, nō omnis sed obscura allegoria. Nam sicut omnis equus animal est, non autem omne animal equus, ita omne ęnigma allegoria est, non autem omnis allegoria ęnigma. Allegoria uero est, cum aliud ex alio significatur. i. aliud dicitur, & aliud intelligitur, sicut est, Non alligabis os boui trituranti. i. 1. Ioan. 5. non prohibebis praedicatorem uiuere de pręedicatione. Sup. 9. Sed ibi solummodo allegoria est ęnigma, ubi difficile patet intellectus. Vbi autē facile intelligitur, nō est ęnigma. Cum ergo dicitur, uidemus nūc per speculum in aenigmate, sicut noīe speculi imago designat, ita nomine aenigmatis

similitudo

A similitudo obscura et ad disperiendum difficilis. Nemo itaque miretur etiam in hoc uidendi modo, qui concessus est huic uitę per speculum, scilicet in ænigmate laborare nos, ut quomodocunque uideamus. Nomen quippe hîc non sonaret ænigmatis, si esset facilitas uisionis. *Nunc uidemus per speculum in ænigmate*, sed *tunc* cum uenerit illa perfectio uidemus *facie ad faciem*, id est, manifeste ad similitudinem duorum, qui se inuicem directo uultu sine aliqua re interposita aspiciũt. Facies autem Dei manifestatio eius intelligenda est. Facies uero nostra, intentio cordis nostri. Videbimus ergo facie ad faciem, id est, manifestatione Dei posita ad nostrę mẽtis intentionem, ut nihil inter nos & ipsum intersit. In nullo enim membro tam bene cognoscitur quisque, sicut in facie. Et cum facies unius directa est in faciem alterius, tunc sine aliqua ambiguitate se cognoscunt. Sic uidebimus eum in seipso manifeste. Modo enim nõ uidemus eum in facie, sed in extranea & multum ab eo diuersa creaturarum similitudine. Et ego etiam ipse qui tanta scientia præ cæteris donatus sum, *nũc cognosco* Deum *ex parte*, sed *tunc cognoscam* eum ita *sicut* ab eo *cognitus sum*. Magna enim est interpositio cordis nostri ad contemplandam sublimitatem Dei, ipsa infirmitas nostra. Sed tũc ad purum intuebimur eũ, à quo nũc subtiliter inuenimur, cum hac infirmitate deposita, ad contemplationis internæ gratiam uenerimus. Tunc cognoscã eum sicut ab eo sum ego cognitus, id est, pure cognoscam eum sicut & ipse me nouit, qui tunc non per aliud uidebimus eum, sed manifeste contẽplabimur in illo ipso hoc quod ipse est, sicut ipse hoc qđ nos sumus, perfecte cognoscit. Vel tunc cognoscam eum ita sine ambiguitate in manifesta uisiõe, sicut olim antequam essem, cognitus sum ab eo B in prædestinatione.

Nũc autẽ manẽt, fides, spes, charitas, tria hæc. Maior autem horum est charitas.

Ad tantam Dei cognitionem peruenturi sumus. Sed ut pertingere ad hanc ualeamus, *nũc* interim *manẽt* in peregrinatione hac nobiscum *fides*, *spes*, atque *charitas*, quæ nos præparant illi uisioni. Fides, qua credimus quicquid scripturę sanctę nobis credendum intimant & spes, qua speramus ꝓmissa nobis diuinitus præmia: & charitas, qua Deum ac proximum diligimus & ipsa præmia: Et ita sibi tres istæ uirtutes copulantur in huius uitæ tempore, ut nulla earum sine duabus reliquis ꝓficiat. Nunc manent in sanctis fides, spes, & charitas, *tria hæc*, pauca q̃dem, sed multum utilia, quoniam sine his nemo fit dignus ad illã uisionem ascẽdere. Et magna q̃dem sunt hæc tria bona, sed *horum maior est charitas*, id est, charitas quæ horum trium est una, ipsa est maior, id est, maius meritũ habet quàm fides et spes. Sciendum quia quando comparatio fit ad plura eiusdem generis, ut nunc charitatis ad fidem & spem, quæ similiter sunt uirtutes, põt & debet fieri per genitiuum. Et horum, ponitur propter tria, quod pręcesserat, maior est charitas, cui fides & spes nõ possũt deesse, sed fides & spes sine charitate possunt esse. Vel ideo maior, quia fides cessabit, dum futura quæ creduntur aduenerint: & spes finem habebit, dum beatitudinem quã quisque præstolatur, acceperit: sola uero charitas in æternum perseuerabit, & de uisione cõditoris ac beatitudine sanctorum sine fine gaudebit.

CAPVT XIIII.

Sectamini charitatem, æmulamini spiritalia, magis autem ut prophetetis. Qui enim loquitur lingua, nõ hominibus loquitur, sed Deo. Nemo enim audit. Spiritus autem loquitur mysteria.

C *Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem & exhortationem & conſolationem.*

Quoniam tanta eſt charitas, & ſola eſt quæ perducit ad uitam, atque permanet in æternum, ideo *ſectamini* toto deſiderio *charitatem, æmulamini* etiã *ſpiritalia*, id eſt, deſiderate etiam illa ſpiritus dona, ut ſunt genera linguarum & cætera, ſed *magis* poſt charitatem deſiderate *ut prophetetis*, quàm ut linguis loquamini, uel uirtutes miraculorum operemini. Poſt charitatem, prophetandi ſtudium magis habendum hortatur, quia quamuis magni ſint ſpiritalium donorũ gradus, quos ſuperius enumerauit, hic tamen maior eſt, quoniam ad utilitatem eccleſiæ ꝓficit. In quod enim quis animum dederit, in eo ipſo donum accipit. Ideo gratia prophetandi eſt deſideranda, ut præ deſiderio accipiatur ob multorum ædificationem potius quàm linguarum uarietas, quæ non proficit auditoribus. Nam *qui loquitur lingua* incognita *non loquitur hominibus*, id eſt, intelligentiæ hominum, *ſed Deo*, cuius laudes dicit, & qui nouit ea quæ ille dicit. Homines enim neſciunt, ideóque nullus eſt eis ex hac locutione profectus. *Nemo enim audit*, id eſt, intelligit ea quæ ille loquitur. Sed cũ ſpiritu ſancto loquitur ipſe myſteria, id eſt, ſecreta Dei, quamuis homines ignorent quod dicit. Vel *ſpiritus* ſanctus per eum *loquitur myſteria* ſecretorum Dei, non ipſe. Ideo magis æmulari prophetare debetis, quia *qui prophetat*, id eſt, qui uentura uel occulta manifeſtat, iſte *loquitur hominibus ad ædificationem* eorum in mente, quæ ædificatur ut ſit templum Dei, & ad *exhortationem* eorum ad bene agendum in operatione *& ad conſolationem* eorum ne deſperent de peccatorum præteritorũ magnitudine, uel ad conſolationem triſtitiæ præſentium tribulationum per promiſſionem futurarum remunerationũ. Poſſunt & doctores, qui D ſcripturas alijs exponunt, nomine prophetarum deſignari, iuxta illud ſapientis: Adhuc doctrinam quaſi prophetiam effundam. Sicut enim Eccle. 24. propheta prędicit futura quę neſciũtur, ita & doctor dum ſcripturarum ſenſum, qui multis occultus eſt, manifeſtat, dicitur ꝓphetare. Et iſte ad multorum utilitatem ſic prophetat, nec ab homine, ſed à ſpiritu ſancto eſt ſenſus dictorum eius.

Qui loquitur lingua, ſemetipſum ædificat: qui autem prophetat, eccleſiam Dei ædificat. Volo autem omnes uos loqui linguis, magis autem prophetare. Nam maior eſt qui prophetat, quàm qui loquitur linguis, niſi forte interpretetur ut eccleſia ædificationem accipiat.

Item magis prophetiam ꝙ linguã ideo debetis optare, quia *qui loquitur lingua* peregrina myſterium aliquod & non interpretatur quod dicit, ſemetipſum ſolum ædificat per id, qđ ſolus fortaſſe ſcit quod loqtur: *ſed qui prophetat*, id eſt, qui futura *cæteris* prænunciat, uel bona quæ in abditis ſcripturarum intelligit, fratribus ex charitate reuelat, *eccleſiam Dei ædificat*, quia omnes intelligunt quod loquitur. Qui lingua ignota loquitur, ædificat ſe, non alios. Sed ego uolo, id eſt, uoluntas mea eſt, nec mihi diſplicet, uos omnes loqui linguis, id eſt, ſi omnes donum loquendi linguis uarijs haberetis, qa alter aduerſus alterum non haberet materiam gloriandi uel inuidendi, qm̃ omnes in hoc eſſetis æquales. Non prohibeo uos omnes, ſi poteritis loqui diuerſis linguis, qa donum eſt ſpiritus ſancti, ſed magis uolo uos ꝓphetare, qa utilius eſt. *Nam maior eſt qui prophetat*, i. maioris dignitatis eſt in eccleſia q̃ futura prædicit, uel ſcripturas aperit, *quàm qui loquitur linguis*, i. qui incognitis locutionibus myſteria profert, qa ſibi ſoli proficit. Hoc. n. maius eſt quod pluribus prodeſt. Qui

A linguis loqtur, minor est, *nisi forte interpretetur*. i. exponat aliis qđ ipse Deo loquitur. Si. n. interpretari dicta sua poterit, *ut ecclesia ædificationem* inde acci piat, non erit minor. Forte, dicit, ut innuat quoniam raro solet cõtingere ut utrunq; uni concedatur.

Nunc autem fratres, si uenero ad uos linguis loquẽs, quid uobis prodero, nisi uobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina?

Dixi, qui prophetat, maior est, propter ædificationem quam præbet ecclesiæ, q̃ qui lingua loquens, se solũ ædificat. Sed hoc potestis etiã in me ipso uidere, quia *si uenero ad uos ô fratres loquens* incognitis *linguis, quid uobis prodero*, cum nesciatis quid dixero? Nihil prodero, *nisi loquar uobis aut in reuelatione*, id est, in expositione reuelationis, in qua mihi per quasdam figuras ostẽsa fuerint mysteria Christi, sicut & Ioanni ostensa leguntur in sua reuelatione: aut nisi loquar uobis, *in sciẽtia*, quã studio & disciplina mea consquisiui, ut uos scire faciam qualiter his temporalibus uti debeatis, et qd de his sentire: *aut in prophetia*, ut uobis prænunciem futura, uel manifestẽm occulta: *aut in doctrina*, ut doceam uos de fide & moribus. Et cum nunc uobis, quando iam fratres, id est, Christiani estis, non prodessem si linguis incognitis loquerer: patet qa multo minus tunc prodessem, cum adhuc essetis infideles. Cumq; ego qui tantus sum apostolus, loquẽdo linguis non possem uobis pdesse, cõstat uos multo minus tali locutione audientibus pdesse. Lingua itelligit̃ in hoc loco, obscuras dicere & mysticas significationes, à quibus si itellectus mentis remoueatur, nemo ædificat̃ audiendo quod non intelligit. Vnde & supra dixit: Qui loquitur lingua, non hominibus loqtur, sed Deo. Nemo enim audit. Spiritus autẽ loquitur mysteria. Ibi enim satis idicauit eam se linguam appellare, ubi sunt B significationes uelut imagines rerũ ac similitudines, quæ ut intelligant̃, indigent mentis obtutu. Cũ autem non intelliguntur, in spiritu eas dicit esse, nõ in mente. Qui loquit̃ lingua, id est, spiritu nondũ intelligens significationes quas lingua spiritus uoluit, plus semetipm ædificat. Cõtingebat enim ut qui sic loqueban̄t mysteria Dei, quãuis ꝓfunditatem non intelligerent, tamen ex ipsa locutione ad compunctionem cordis, & multotiens ad bonũ opus icitarentur. Quia ergo etiam lingua. i. membro corporis qđ mouemus in ore, cum loquimur, signa utiq; reꝶ dantur, non res ipse proferũtur, ꝓpterea translato uerbo linguam appellauit Apostolus quamlibet signoꝶ prolationem priusq̃ itelligantur. Quo cũ intellectus accesserit, qui mentis est proprius, fit reuelatio, uel sciẽtia, uel prophetia, uel doctrina. Proinde ait. Si uenero ad uos linguis loquẽs, qd uobis prodero, nisi loquar uobis in reuelatione, aut in sciẽtia, aut in prophetia, aut in doctrina? id est, nisi signis, hoc est, linguæ accesserit intellectus, ut non spiritu tantũ, sed etiã mente agatur quod agitur? Proinde cui signa ꝑ aliquas reꝶ corporaliũ similitudines demonstraban̄t in spiritu, nisi accessisset mentis officiũ ut etiam intelligeren̄t, nõdum erat propheta: Magis propheta erat, qui interpretaba̅t quod alius uidisset, q̃ ipse qui uidisset. Vnde apparet magis ad mentem pertinere ꝓphetiam, q̃ ad istum spiritũ, qui modo quodam ꝓprio uocatur spiritus, uis animæ quædam mente inferior, ubi corporaliũ rerum similitudines exprimuntur. Sic olim magis Ioseph propheta fuit, qui intellexit quod significarẽt septem spicæ et septem boues, q̃ Pharao qui eas uidit in somnis. *Gene.4.* Illius enim spiritus informatus est,

C ut uideret, huius mẽs illuminata ut ĩtelligeret. Ac per hoc in illo erat lingua, in isto ꝓphetia: qa in illo rerum imaginatio, in isto imaginationũ interpretatio. Minus ergo ꝓpheta est, qui rerum quæ significant̃, sola ipsa signa in spiritu per rerum corporalium imagines uidet: & magis propheta, qui solo earum intellectu præditus est. Sed maxime propheta, qui utroq; præcellit, ut & uideat in spiritu corporalium rerum significatiuas similitudines, & eas uiuacitate Dan.2. mentis intelligat, sicut Danielis excellentia tentata est & ꝓbata, qui regi somniũ quod uiderat dixit, & qd significaret aperuit. Et ipsæ quippe imagines corporales in spiritu eius expressæ sunt, & earum ĩtellectus reuelatus in mente. Sed ad epistolæ sequentia transeamus.

Tamen quæ sine anima sunt uocem dãtia, siue tibia, siue cithara, nisi distinctionẽ sonituum dederint, quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur? Etenim si incertã uocem det tuba, quis parabit se ad bellum? Ita & uos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? Eritis enim in aera loquẽtes. Tam multa utputa genera linguarum sunt in hoc mũdo, & nihil sine uoce est.

Linguas nõ prodesse sine interprete, superius ostendi per me qui sum rationalis, & tamen per inanimata idem patet. Nam *ea quæ sunt sine anima dãtia uocem, siue* hoc *sit tibia, siue cithara nisi dederint distinctionem sonituum*.i. distinctos intelligibiles sonos, *quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur*, id est, cithara resonatur? Sic & locutio uestra, cuius spiritualis suauitas nõ aures debet mulcere, sed mẽtem, inanis erit si intellecta non fuerit. De tibia et cithara nescitur, qa nec de tuba. Alia similitudo est de eadẽ re. *Etenim si tuba det uocem incertã*.i. quæ bellũ aperte nõ significet, *quis parabit se ad bellum?* Iudæis erat usus tubæ in festis & bellis, diuersis sonis: & hoc est quod dicitur, qa si uox tubæ incerta fuerit, D nemo discernet utrũ solennitatis an belli sit, nemoq; se ad bellum armabit. *Ita & uos*, qui quasi tuba exaltare Esa.58. uocem uestrã debetis, ut Christi milites ad spirituale bellum contra dæmones præparetis, *per linguã* alienam loquentes, *nisi* interpretando *dederitis manifestum sermonem*, qui palàm audientes retineat, *quomodo scietur* ab aliĩs *id quod* à uobis in lingua aliena *dicitur?* Nescietur ab auditoribus uestræ locutionis sensus. Nam *eritis loquentes in aera*, id est, ea quæ nulli ꝓficient, sed in aera soluentur, dum nõ inuenientia locum receptaculi in auditorium auribus ut intelligant̃, diffundent̃ in aera, qa nec auscultare talia dignabunt̃ hoĩes. Non ad corda hoĩum loquemini, sed in aera.i. nõ utilia erũt uerba uestra, sed ociosa & inania eritis loquentes. *Tam multa utputa sunt genera linguarum*.i. etiã si tam multa loquamini ut sunt genera linguarum in toto *hoc mundo*, qd ꝓderit hæc uestra *locutio*, cũ nullus intelligat? Multa sunt genera linguarum, *& nihil sine uoce est*: qa nulla res est sine sua uoce et appellatione in unaquaq; lingua. Cum sint enim plurima linguarũ genera, hñt tñ uocum significationes ꝓprias ut intelligantur, nec põt aliqd inueniri quod non habeat uocem significatiuam sui. Et idcirco inanis est locutio quæ non intelligitur.

Si ergo nesciero uirtutem uocis, ero ei cui loquar barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus. Sic & uos, quoniam æmulatores estis spirituũ, ad ædificationem ecclesiæ quærite ut abũdetis. Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est. Quid est ergo? Orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente.

Qñquidẽ aliĩ sine ĩterprete nõ ĩtelligent, uel qñquidẽ tot linguæ sunt, & unaquæq; ꝓpriã distinctionẽ habet, *ergo si nesciero uirtutẽ uocis*.i. si ignora-

A uero uim ppriam uocis quam profero, ut illi qui tantum dona linguarum habent, ero non intellectus, sed *barbarus ei cui loquor*, quem instruere debeo, qa nō potero illi sensum dictorum meorꝝ interpretari: & ille uicissim qui mihi loquitur, erit *mihi barbarus*, cum ignoret snias uocum quas profert, nec ualear exponere mihi. *Sic & uos* eritis ad īuicem barbari, si per incognitam linguā alter alteri locutus fuerit, & ita erit dissēsio īter uos. Propterea non dissonantiā ignotarꝝ linguarꝝ, per quas discordia generetur, debetis appetere: sed unitatē intellectus, per quē cōmuni lætitia glorìemini. Et *quoniā estis æmulatores spirituū*, id est, desideratores spūalium donorum, *quærite ut his abundetis ad ædificationē ecclesiæ*, id est, ut non solum linguis loquamini, sed ēt īterpretemini ut ædificationem sumat ecclesia, qm̄ æmulatores estis spiritaliū charismatum. *Et ideo*, id est, ut ecclesia ædificetur, *qui loquitur lingua, oret ut interpretetur*. i. oret ut accipiat donū interpretandi, ut proficiat cæteris studiū eius. Oret nō labijs tātū, sed affectu cordis, ut exaudiri mereatur. *Nam si* etiā ego qui tantus sum, *orem lingua* i. uoce sola, *spiritus meus*. i. flatus oris mei orat dum loquor in oratione: *sed mens mea est sine fructu*. i. non capit fructū ex ipsa oratione, ad quam non est intenta. Hoc sæpe nobis accidit, dum psalmū uel orationem labijs pferimus, & mente quod os profert, non cogitamus. Et quandoquidem mens quæ intus pio affectu nō orat, quod os loquendo foris precatur, fructū orationis non habet, *ergo quid est* mihi faciendū? Quid est mihi utile? Hoc scilicet. *Orabo spiritu* per os plato. i. orabo sermone orans. *orabo & mente*. i. affectu mentis. psallam. i. psalmos dicam spiritu. i. prolatione oris: *psallam & mente*. i. mentis attētione. Vel ita: Qui loquitur lingua, sic oret. i. sic loquatur ut interpretetur quod dicit. Nam me B ipsum do uobis exemplum, quia si orem. i. si loquar lingua, spūs meus orat, sed mens mea est sine fructu. i. sine intelligētia eorum quæ dico. Si enim dicam lingua quod non intelligo, uelut afflatus spiritu in ecstasi loquor, & mēs est sine fructu. Ignorat enim animus si lingua loquatur *Nota.* quam nescit, sicut solent Latini homines Græce cantare, oblectati sono uerborꝝ, nesciētes tamen quid dicāt. Vt supradictum est, spiritus uocatur uis animæ quędam mente inferior, ubi corporalium rerum similitudines exprimūtur. Mens autem est illa superior pars animæ, ubi intellectus & ratio proprie sedem habēt. Lingua quoqꝫ, sicut & superius dictum est, designare potest quamlibet signorꝝ prolationem priusqꝫ intelligantur. Itaqꝫ dicitur: Si orem lingua. i. si loquar platione signorꝝ adhuc non intellectorꝝ: spiritus meus orat. i. illa pars animæ meæ tantum loquitur, in qua corporalium rerū imagines exprimuntur: sed mens. i. superior animæ meæ subtilitas: est sine fructu, quia nullam ibi refectionem intelligentiæ habet. Cum enim spiritus & inferior animæ natura loquitur proferendo signa quæ nō intelligit, mēs ad quam pertinet intellectus, nullum fructum inde reportat. Quid ergo est agendum? Hoc scilicet, quod me acturum dico. Quia orabo spiritu, orabo & mente. i. loquar spiritu & mēte, ut signa rerum mihi formentur in spiritu, & eorum refulgeat intellectus in mente, sicut & Daniel in spiritu uidit somnium *Danie. 2. & 4.* regis, & mēte interpretationem eius intellexit. Ita enim et ego faciam, qa & spiritu signa loquar, & mente sensum eorꝝ intelligam. Spiritu dictiones loquar, mente sententias. & similiter psallam spiritu. i. cōsonantiam uocum psalmodiæ in spiritu resona

C bo. psallam & mente i. consonantiã sententiarum attentione mentis modulabor, delectans me intelligentia spiritualium sensuum. Vel psallam spiritu, & psallam mente. i. concordiam in membris ecclesiæ componam, ut concordent & mente, ac de sua consonantia dulcem melodiam pulchre uariatam exprimant. Sic & uos spiritu & mente loqui debetis, ut & signa uideatis, & sensum intelligatis, & cæteris exponatis: atq; id est psallere spiritu & mente, ut psalmorum sensus in corde uestro resonet, quos ore canetis.

Cæterum si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ? Quomodo dicet Amen super tuam benedictionem? Quoniam quid dicas nescit. Nam tu quidem bene gratias agis, sed alter non ædificatur.

Orare debetis mente & spiritu, ut & uerba historiæ uel literaturæ proferatis, & mysticum sensum exponatis ad instructionem audiẽtium. *Cæterum*. i. sed *si benedixeris spiritu* i. si aliqua dixeris, si Dei laudes dixeris, uel si benedictionem aliquam protuleris ignota lingua, quam non possis audientibus interpretari, *quis supplet locum idiotæ?* In spiritu, non in mente benedicit, qui bona quæ loquitur non intelligit: quoniam signa rerum cum non intelligunt, in spiritu sunt, non in mente. Idiota uero est ineruditus, qui nihil scit nisi quod ei proprietas naturæ dedit, quoniam ἰδίωμα Græce, proprietas dicitur Latine. Locus autem idiotæ est, ut in nouissimo benedictionis dicat, Amen, qd' interpretatur, uerum. per hoc enim & consensum suum indicat, & benedictionem confirmat. Sed si benedixeris spiritu. i. si benedictionem dederis ignota lĩgua, ut nec tu sensum dictorũ tuorũ intelligas, nec aliis exponas, quis supplet locum idiotæ? id est, quis loco idiotæ rñdet Amen in fine sermonis? Nec sapiens hoc facere nouit, nedum idiota. Quomodo enim *dicet Amen super tuam benedictionem*, cum nesciat *quid dicas?* Imperitus enim & absq; literis, audiens quod non itelligit, nescit finem orationis, & non respõdet Amen. i. uerum, ut confirmetur benedictio. Per hos. n. completur confirmatio precis, qui respõdent Amen, ut omnia dicta ueritatis testimonio in audientiũ mentibus confirmenť. Non poterit idiota respondere benedictioni tuæ quã non intelligit, *nam tu quidem bene gratias agis* Deo in illa benedictione, & bonum est quod loqueris, *sed alter non ædificatur* ex uerbis tuis, quæ non intelligit. Ideo cum ad ecclesiam ꝓpter ędificationem cõueniatis, ea debent in ecclesia dici, quæ itelligantur ab hominibus & præstent ædificationem audiẽtibus. Propterea qui loquitur ignota lingua debet in ecclesia tacere, ut hi loquanť q ꝓsint audiẽtibus. D

Gratias ago Deo meo, quòd omnium uestrum lingua loquor. Sed in ecclesia uolo quinq; uerba sensu meo loqui, ut & alios instruam, quàm decem millia uerborum in lingua.

Proponit se exemplum, q publice non debeant loqui linguis, in qbus audientium non sit ædificatio, sicut ipse in ecclesia linguis non utitur, cum omnes eorum linguas nouerit. Non uitupero, inquit, in uobis locutionem linguarũ, eo q hanc habere nequeã, sicut est consuetudinis quibusdam, ut inuideant quod ipsi non ualent assequi. Nam *omnium uestrum lingua loquor* ego. i. nullus uestrũ aliqua loquitur lingua qua & ego non loquar quoties uolo. Et inde *gratias ago Deo meo*, qui mihi per donum gratiæ suæ concessit ut loq possim linguis, quas inter uos omnes habetis. Sed quãuis tanta linguarũ notitia diuinitus sit mihi data, *in ecclesia* tamen, cui debeo prodesse, *uolo quinq;*. i. pauca *uerba loqui meo sensu*, id est, quæ intelligam & exponam, *ut & alios instruam, quàm*

A *decem millia* i. ualde nimiam multitudinem, *uerborum in lingua*. i. ut neq; intelligam, neq; alios doceam. Quod ait, quinq; uerba et decem millia, uulgari cõsuetudine locutus est. Vel sicut nonnullis uisum est, per quinq; uerba, quinq; libros Moysi designauit. Volo, inquit, in ecclesia loqui meo sensu, id est, spirituali intelligentia quinq; uerba, id est, quinq; legis uolumina, q̃ decem millia uerborum, id est, q̃ legis perfectionẽ in lingua, id est, in prolatione signorũ non intellectorũ. Denarius enim ꝓpter decalogum significat legem, millenarius perfectionem. Posuit autẽ Apostolus q̃, sine magis, ut notaret istã partem, cum qua iungitur q̃, nullo modo esse amplectendam. Nam ubi sic ponitur q̃, ostendit alteram partem posse stare, alterã uero minime.

Esa. 28. *Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote, sensibus autem perfecti estote. In lege enim scriptum est, quoniam in alijs linguis & in labijs alijs loquar populo huic, & nec sic exaudient me, dicit dominus. Itaq; linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus, prophetia autem non fidelibus, sed infidelibus.*

Ideo etiam non debetis appetere loqui linguis tantum, quia hoc modo haberetis puerorũ sensum, q non attendunt quid sit alijs utile, sed qd seipsos pueriliter delectet. Sed uos *nolite effici pueri sensibus*, ut pueriles sensus habeatis in appetitione linguarum, quibus tanq̃ puerorum ludis intendatis, non cogitãtes quid prosit utilitatibus proximorum. Nolite esse pueri senlib⁹, sed estote uiri. Qui enim non perdurant occurrere in uirum perfectum, uel infirmitate uirium, uel mẽtis leuitate, mulieribus & paruulis cõparandi sunt. Nolite sensibus eẽ pueri. i. nolite esse insipientes. Sed q̃a dñs ait, Nisi cõuersi fue-

Matth. 18. ritis & effecti sicut paruuli, nõ intrabitis ĩ regnũ cœloꝶ, *malitia pueri* estote: si uos delectat imitari pueros, nõ delectet iperitia, sed inocentia & humilitas. *Malitia estote paruuli.* Qua malitia maxime, nisi superbię? Ipsa enim de uana granditate præsumens, non sinit hominem ambulare per arctã uiam & intrare per angustam portam: puer autem facile intrat per angustã. Et ideo nemo nisi ut puer, intrat in regnum cœlorum. Estote ergo paruuli malitia, id est, deponite omnem granditatem quam malitia superbiæ facit, ut sitis remoti ab omni malitia sicut pueri, studentes his quæ faciant ad utilitatem fratrum, quod est perfectio sensus. Itaq; nolite pueri effici sensibus per imperitiam, ut sicut pueri non intelligatis qđ dicitis: sed malitia paruuli estote, ut sitis immunes ab omni malitia uelut pueri: *sensibus autem perfecti estote*, ut intelligatis plene quod dicitis, & quid ad instructionem ecclesię sit necessarium sciatis. Nec debetis pueriliter appetere loqui linguis, quas non intelligitis: quia linguæ in signum infidelibus dantur, quod uos iam non estis: & non ad ædificationem, quæ necessaria uobis est iam fidelibus. & hoc est, Nolite quærere linguas, q̃a *in lege*, id est, ĩ libro Esaiæ, *scriptum est quoniam in alijs linguis*, id est, diuersis generibus linguarum, *et in alijs* Esa. 28. *labijs*, id est, uerbis spiritualibus, loquar per apostolos *huic populo* Iudæorum, *& nec sic exaudient me*, qui per legem & prophetas nunquam me uoluerunt exaudire, *dicit dominus*. Vel in alijs linguis loquar, id est, nouum testamentum prædicabo: & in alijs labijs, id est, uetus testamentum spiritualiter exponam, quod illi carnaliter exponebant. Hoc est enim aliter eis loqui, quàm se legis ueteris habent uerba, dum audiunt sabbatũ solui, neomenias euacuari, circuncisionem cessare, sacrificia immutari, escas dudum ꝓhibitas licere edere, Christum de Deo Deum prædicari.

C Hoc est alijs linguis & alijs labijs loqui, præter illam uarietatem linguarum, quæ per Apostolos in die Act. 2. pentecostes sonuit. Sed nec sic infideles Iudæi uoluerunt exaudire Deū, ut ei per fidem & deuotam conuersationem obedirent. Videte ergo ne & uobis loquatur deus in uarijs linguis, & uos non exaudiatis uerba præceptorum eius faciēdo. Et quandoquidem illis, qui non exaudierūt ad fidem cōuerterentur, locutus est dominus in alijs linguis. *Itaque linguæ sunt in signum non fidelibus*, qui credunt Deum omnia posse: *sed infidelibus*, qui hoc non credunt. Nam idcirco fiunt exteriora miracula, ut mentes hominum ad interiora perducant, quatenus per hoc quod mirum uisibiliter ostenditur, ea quę inuisibilia sunt, mirabiliora credantur. Linguæ igitur datæ sunt in signum, id est, ut sint signum inuisibilis pręsentiæ Dei, quia infideles per miraculum linguarum potentiam Dei, qui eis prædicatur, adesse præsentem intelligunt. Sed *prophetiæ non* sunt signum infidelibus, qa infideles non credunt futura, quæ necdū uidere possunt, si eis per prophetiam prænuncientur. Et idcirco prophetiæ nō infidelibus datæ sunt, qui prophetis uentura prædicentibus credere nolunt, *sed fidelibus*, qui futurorum prænunciationi prudenter adquiescunt: & ideo fideles non linguas appetere debent, sed ꝓphetias. Vel nomine prophetiarum interpretationes scripturarum designari possunt. Prophetię ergo non sunt signū infidelibus, sed fidelibus: quia infideles per expositionem scripturarū quibus nullam fidem adhibent, nequaquam Deum cognoscūt, fideles autem secreta eius ibi mysteria intelligunt. Maior autem & utilior est prophetia, id est, prophetarum interpretatio, quæ fidelibus ꝓdest & semper est opus, quàm linguarum locutio, quæ propter infideles ad tem- D pus data est.

Si ergo conueniat uniuersa ecclesia in unum, & omnes linguis loquuntur, intrent autem idiota aut infideles, non'ne dicent quòd insanitis? Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis aut idiota, conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus. Occulta enim cordis eius manifesta fiūt, & ita cadens in faciē adorabit Deū, pronuncians quòd uere Deus in uobis sit.

Alia ratio cur non debeatis loqui linguis, sed potius prophetare. Quia linguæ in signū sunt infidelibus, nō in ædificationem fidelibus, ꝓphetiæ uero fideles semper ædificant, *ergo si conueniat in unum uniuersa ecclesia*, id est, si coadunetur in unum uniuersa fidelium congregatio, *& omnes* ibi sine interprete *loquantur linguis*, sed *intrent idiotæ* uel imperiti *uel infideles, non'ne dicent quòd insanitis* quasi arreptitij, cum alter alterum non intelligat? Dicent utiq; uos insanire, cum uideant locutionem uestram nemini prodesse, sed tumultum quendam incognitū fieri, uelut phrenesim sustinentium. Et sic p̄betis uos illis derisui, quos exemplo uestro debetis conuertere. Sed *si omnes* in ecclesia *prophetent*, id est, uētura uel occulta per prophetiam manifestent, *intret autem* ad eos aliquis *infidelis uel idiota, conuincitur ab omnibus* de suo errore quem non ualet negare contra eos, qui cor eius per spiritum prophetiæ intuentur, & *diiudicatur ab omnibus*, id est, damnabilis ostenditur, dum unusquisque dicit de eo quàm reus sit. & *occulta cordis eius fiunt manifesta*, uel cogitationes eius deteguntur à prophetantibus. *et ita* cum uiderit arcana suæ mentis per spiritum sanctum, qui in uobis loquitur: esse denudata, *cadens in faciem*, id est, humilians se, conuersus ad pœnitentiam, tam manifesta Dei præsentia superatus, *adorabit Deum*. i. spiritum sanctum, qui cordis eius occulta sicut Deus per uos

A patefacere potuit, *pronuncians* oris confessione *quod* intelligit corde .s. uere Deũ in uobis esse, qui cordium alienorum secreta per uos rimatur. Notãdum quia proprie idcirco dicatur prophetia, qm̃ prædicit futura. Sunt tamen tria prophetiæ tempora, præteritum, præsens & futurũ. Prophetia enim de pręterito, ubi de casu primi angeli dicitur. Q̃uo cecidisti de cœlo lucifer, q mane oriebaris? Prophetia de futuro est, Dominus ad iudicium ueniet cum senioribus populi sui. Prophetia uero de præsenti est, quæ in præsentibus apostoli uerbis ostenditur. Cum enim dicitur. Occulta cordis eius manifesta fiũt, profecto monstratur quia per hunc modum prophetiæ spiritus non prędicit quod futurum est, sed ostendit quod est. Quo autem pacto dicitur prophetiæ spiritus, qui nihil futurũ indicat, sed pręsens narrat? Sed recte prophetia dicitur, non quia prędicit uentura, sed quia prodit occulta. Rẽ quippe quãlibet sicut ab oculis nostris subtrahunt tempora in futuro, ita ab oculis nostris in præsenti subtrahit causa. Vẽtura enim res occultatur in futuro tempore, præsens autem cogitatio absconditur in latenti corde.

Quid est ergo fratres? Cum conuenitis, unusquisq; uestrum psalmum habet, doctrinã habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet. Omnia ad ædificationem fiant.

Iam incipit determinare, q̃uo linguis sit utendum, quandoqdem hęc quæ diximus, eueniunt de locutione linguarum, *ergo quid est* agendum o fratres? Ad ædificationem exercendæ sunt ut cætera. Nam *cum conuenitis* in ecclesia, ubi ędificationem audientium operari debetis, *unusquisq; uestrum habet* unde possit alijs proficere. Ideo nullus se excuset. Alius.n. habet *psalmum*.i. laudem Dei per canticũ: alius *habet doctrinam*.i. sensuum expositionẽ per spiritualem prudentiam, qua se B & alios de moribus istruere ualeat: alius *habet apocalypsim*.i. reuelationem occultorum, quæ sibi spiritus sanctus ostendit: alius *habet linguam*. Hoc idcirco dixit, ut eos qui linguis loq poterant, non contristaret. Permisit enim eos loqui linguis, ita tamen, ut interpretatio sequeret. Et ideo subiecit, *interpretationem habet*. Quod propterea dixit, ut si interpres adesset, daretur locus loquenti linguis. Non dixit qđ unusquisq; haberet hæc omnia, sed ostendit quia non erat quisquam in eis, qui horum aliquid non haberet. Talis enim locutionis hu9 est sensus, ut qui intelligit psalmum loquatur de psalmo, qui habet sciẽtiam docendi, doceat: qui habet apocalypsim.i. reuelationem aliquã mysteriorũ, dicat quę sibi reuelata sunt: & cætera similiter, ut nihil sit in eis quod nõ alterutrum ædificet. *Omnia*, inquit, *ad ædificationem fiant*. Conclusio hæc est, ut nihil incassum in ecclesia geratur, sed magis laboretur ut & imperiti proficiãt. Et idcirco omnes paratos uult conuenire diuersis donis spiritualibus, ut ipsa auiditate mentis uigilantes, inuicem se exhortati, meliora bona æmulentur ad illuminationem fratrum.

Siue lingua quis loquitur, secundum duos aut (ut multum) tres, & per partes. & unus interpretetur. Si autem non fuerit interpres, taceat in ecclesia, sibi autem loquatur & Deo.

Incipit ostendere q̃uo hæc omnia fiant ad ędificationem. Omnia, inqt, fiant ad profectum, siue linguarum locutio siue cætera. & hoc est, *Siue quis lingua loquitur, secundum duos* fiat locutio, *aut ut multum* dicam, scd̃m tres fiat .i. duo uel tres loquantur linguis, & non plus, ne occupent diem, & non sit locus loquẽdi prophetis, qui maxime sunt utiles. *Et per partes* loquantur.i. non simul omnes, ne insanire uideantur, sed singuli, id est, unus post

C alium, siue in diuersis ecclesię locis. *& unus interpretetur*, hoc est aliquis exponat populo uerba illius loquentis. Consuetudo tunc erat, ut quãdo conueniebant in ecclesia, uel in aliquo loco propter doctrinam, illi qui scientiam linguarum acceperant, loquerentur & alij exponerent, & hoc fiebat in ecclesia ꝑ cateruas. In una parte ecclesiæ erat quędã collectio, & in altera parte alia: & unaquæq; pars suum habebat loquentẽ, & suũ interpretem. & hoc est quod ap'ls dixit, ut in una ecclesia nõ loquantur nisi duo uel tres: & ꝑ partes, ut ubi unus loquitur, non loquatur alter: uel unus post alterum loquatur, & unus interpretetur unicuiq;. Sed *si nõ fuerit interpres* i. qui interpretetur, taceat linguis loquens *in ecclesia*, ubi nõ debet audiri locutio nisi quæ ædificet: sed *sibi loquatur*. i. ĩtra se tacite oret, & loquatur Deo, q audit muta omnia. Sibi loquitur, qui ex his quæ dicit, compungitur & Deo loquitur, qui Deum orat uel laudat.

Propheta autem duo aut tres dicant, & cæteri dijudicent. Quòd si alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat. Potestis enim omnes per singulos prophetare, ut omnes discant & omnes exhortentur, & spiritus prophetarum prophetis subiectus est. Non enim dissensionis est Deus, sed pacis, sicut & in omnibus ecclesijs sanctorum doceo.

Sicut de his qui lingua loquuntur dixi, ita & de prophetis dico, ut *duo aut tres prophetæ dicant*. i. loquãtur ad populum in diuersis ecclesię partibus.

Deute 17. Duo uel tres loquãtur, quia sufficit

Matth. 18. sermo tot hominum, & in ore duo-

Ioan. 8. rum uel trium stat omne uerbũ, cæ-

2. Cor. 13. teri uero prophetæ dijudicent uerba eorum, discernẽtes à bonis meliora & à melioribus optima. Sed si interim per spiritum sanctum *fuerit reuelatum*, aliquid melius *alij sedenti*, qui audiebat, prior qui loquebatur, taceat, ut & iste loquatur quod sibi diuinitus est reuelatum. Sępe enim iuniori

D reuelat dominus quod melius est: et ideo permittat eum prior loqui. Nec sibi putet iniuriam fieri, si tacuerit ut inferior loquatur: quia plerunq; datur inferiori, quod non est concessum superiori. Ideo loqui debet ille cui reuelatum est, qa *potestis omnes prophetare*, tam ille qui prius accepit reuelationem, q̃ ille qui prior cœperat loqui. Omnes inquam, potestis prophetare, non quidem simul, ne conturbatio fiat: sed *per singulos* alius post alium: *ut omnes* etiam maiores discant quæ ignorãt, *& omnes exhortentur*. i. moneantur in his, quę cum intelligunt, negligunt. Et debet loquẽs cedere sedenti ut loquatur, quia *& spiritus prophetarũ est subiectus prophetis*, id est, in hoc facit uoluntatem prophetarum, ut quando uult propheta, permittat eum tacere: & rursum quando uult, permittat eum loqui. Nequis diceret se non posse tacere, quoniam spiritus ministrans sibi cogeret eum, dicitur quia spiritus prophetarum prophetis subiectus est, ut in sua habeant potestate quando taceant & quando loquãtur. Subiectus est spiritus prophetis, ut quando uolunt, tacere possint: & quando uolunt, loqui: nec cogit eos ut Phytonicus aliqua clamare uel subticere. Vnde si prior propheta nõ cedit alij, uidetur nõ esse in eo spiritus Dei. Vere subiectus est eis spiritus, ut pro uoluntate sua possint ratione tacere uel loq. quia *non est Deus dissensionis, sed pacis*, idest, spiritus sanctus qui Deus est & prophetas replet, non est author dissensionis & discordiæ, sed pacis & concordię. Esset enim author dissensionis, non pacis, si et eum qui prior cœperat loqui, non sineret tacere: & hunc qui interim repentina reuelatione impletus est, cogeret loqui. Inde enim discordia & dissensio nasceretur. Sed iste spiritus pacẽ generat, nõ discordiam, ut alter propheta ra-

A tionabiliter cedat alteri, non simul ambo loquantur. Deus, inquã, est pacis, non discordiæ, ut quicunq; Deo adhærere cupiunt, pacem sequantur, dissensionem fugiant, *sicut ego doceo in omnibus ecclesijs sanctorum*. Et ideo si uultis sanctorũ ecclesijs quæ sunt per orbem, cõmunicare, pacem in Deo uicissim seruate sicut illę. Vel qui linguarum notitiam acceperũt, qui prophetiæ gratiam habẽt, ita loquantur in ecclesia sicut nũc docui, & sicut in omnibus ecclesijs sanctorum doceo. Ac si dicatur: Nõ est singulare uel nouum quod nunc dixi, ideo firmiter tenete quod omnes tenent ecclesiæ.

Mulieres in ecclesijs taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut et lex dicit. Gene.3. *Siquid autem uolunt discere, domi uiros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in ecclesia. An à uobis uerbum Dei processit? an in uos solos peruenit?*

Quamuis dixerim qa potestis omnes prophetare, mulieres tamen *in ecclesijs taceant*. Nunc redit apostolus ad id quod supra prætermiserat. Superius enim uelari mulieres in ecclesia præcepit, modo ut quietæ sint & uerecundæ ostendit, quia contra ordinem est naturæ uel legis, ut in conuentu uirorum fœminæ loquantur. *Non en*im ab aliqua authoritate *permittitur eis* in ecclesia *loqui, sed* præcipitur
Gene.3. eas *subditas esse, sicut lex* in Genesi dicit:
Gene.18. Sub uiri potestate eris, & ipse domi
1.Petr 3. nabit tui. Lex ista specialis est mu-
Gene.2. lieribus ĩposita, & ob hoc Sara subie
1.Cor.11. cta erat Abrahæ, dominum eum uo
Gene 3. cans. Duabus de caussis iubetur mulier esse subiecta, quia ex uiro est, & per ipsam ĩtrauit peccatum. Iure.n. taceat inter uiros, quę cum loquereť uiro suo, suasit peccatũ. Non loquã tur in ecclesia: sed *siquid uolunt discere, interrogent domi uiros suos* cũ disciplina & subiectione. Nam *turpe est mulieri in ecclesia loqui*. Turpe est, quia contra disciplinam est, ut in domo Dei, qui eas B uiris subiectas esse præcepit, de lege loqui præsumant, cum sciãt illic uiros habere primarum & sibi magis competere ut in domo Dei precibus uacent, & retinentes linguam, aures aperiant, ut audiant quomodo misericordia Dei mortem uicit per Christum, quæ per eas regnauit. Nam si audeant in ecclesia loq, dedecus est, quia idcirco uelantur ut in humilitate appareant. Si autem inuerecunde se ostendunt, opprobrium est uiris, quia in mulierum insolentia etiã mariti notantur. Hęc quæ uobis trado, tenere debetis, non uestra instituta meis traditionibus præferre, & cæteris fidelibus quasi fontem religionis uelle tradere. Quia *an processit à nobis uerbum*, prędicationis Dei? Non uiq; sed à nobis ad uos uenit: qm̃ à nobis qui de circuncisione sumus, cœpit euangelica prædicatio, non à uobis: nec beneficium uos dedistis, sed accepistis. Nec quasi singulariter electi debetis gloriari, aut de singulari scientia extolli. Quia nunquid *in uos solos peruenit* uerbum Dei? Nõ utique, sed et in alios per orbem simil̃r peruenit, & ideo nolite uelle fieri magistri, constituendo nouas traditiones uestras, sed tenete quod ubiq; tenẽt aliæ gentium ecclesiæ.

Siquis uidetur propheta esse aut spiritualis, cognoscat quæ scribo uobis, quia domini sunt mandata. Siquis autem ignorat, ignorabitur.

Ego quidem talia uobis scribo. Et *siquis* inter uos est, qui *uidetur esse propheta*, i. pręsciens futurorum, *aut spiritualis*, i. spiritualiter uiuens, quãuis non habeat notitiam futurorum, *cognoscat ista quæ scribo uobis, quia* non sunt à me, sed *sunt mandata domini*. Hoc dixit Apostolus, aliter ista quę scribebat, à paruulis & aliter à capacioribus posse intelligi sciẽs. Solidam enim uoluit esse scientiam spiritalium, ubi nõ sola accõmodaretur fides, sed certa co

C gnitio teneretur. Ac per hoc paruuli ea credebant, quę spirituales insuper cognoscebāt. Coercet etiam his uerbis & ad pacificum ordinem reuocat inquietos, tanto ad seditionē faciliores, quanto sibi uidebantur spiritu excellere, cum superbiendo cuncta turbarent. Siquis, inquit, uidetur propheta esse aut spiritualis, cognoscat quæ scribo uobis, quia domini sunt mandata. Siquis uidetur esse, utiq; non est. Nam qui est, sine dubitatione cognoscit. Nec admonitione, nec coercitione opus habet: quia omnia iudicat, & à nemine iudicatꝰ. Illi ergo seditiones, & perturbationes in ecclesia faciebant, quia uidebantur esse quod non erant. Et hos docet cognoscere domini mandata esse quę scribit. Præcipue tamē pseudoapostolos, à quibus fuerāt deprauati, in hac sententia tangit, qui pro desiderijs hominum non diuina, sed terrena docebant, ideo hîc nihil suū tradere se dicit, sed domini, ut quibꝰ suadet, Deo adquisiti, non hominibus uideantur. Cognoscat, īquit, ea quę scribo uobis de linguis, prophetis ac mulieribus, & de cæteris spiritualibus, quia sunt domini mādata.

Matt. 7. Sed *siquis hæc ignorat, ignorabitur*, à domino. i. improbabitur cum illis quibꝰ dicetur. Non noui uos. i. non noui esse meos, uel non noui inter prædestinatos. Nam hoc dicitur cōtra pusillos, qui in cruce Christi gloriantur,

Matt. 10. Luca. 12. & tamen ignorant ea quę de diuinis mysterijs subtilissime disseruntur. Nō enim perit unus de pusillis, pro quibꝰ mortuus est Christus. Sed sicut præcedentia & subsequentia declarant, de his quæ fidem & mores multorum ædificarent, dixit apostolus, quòd ignorans ea ignorabitur, id est, ut linguis prophetia præponeretur, ut nō perturbate illa gererent quasi prophetiæ spiritus, etiam inuitos loqui cogeret, ut mulieres in ecclesia tacerent, ut omnia honeste & secundum ordinem fierent. Hæc & his similia qui ignorat, ignorabitur, nō illa secreta mysteria, quæ uix ad paucorum intelligentiam pertinent.

Itaq; fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere. Omnia autem honeste & secundum ordinem fiant in uobis.

Quando quidem ꝓphetia tam utilis est, ut supra demōstrauimus, itaque ô *fratres æmulamini*. i. desiderate prophetare ad multorum ædificationē: & quamuis linguæ parum prosint, nolite tamē *prohibere loqui linguis*. ne fiat dissensio. Sed omnia tam hęc ꝙ alia, *fiant in uobis honeste*. i. cum pace & disciplina, *& secundum ordinem*, ut alia prius & alia posterius agantur, & prophetia linguis præferatur.

CAPVT XV.

Notum autem facio uobis euangelium fratres quod prædicaui uobis, quod & accepistis, in quo & statis, per quod & saluamini, qua rōne prædicauerim uobis si tenetis, nisi frustra credidistis. Galat. 1.

Hîc ingreditur apostolus reprehēdere Corinthios, qui seducti à falsis apostolis, dubitabant de resurrectione communi, existimantes neminem resurrecturum, cū uiderent corpora mortuorum sepeliri & putrefieri. Hunc errorem destruit apostolus, probans mortuos in fine seculi resurrecturos, & hoc facit per resurrectionem Christi, de qua certissimum erat illis. Hactenus, inquit, de spiritualibus doni disserui. Sed modo *notum facio uobis euangelium*. i. bonum nuncium, quo iusti nunciantur resurrecturi ad gloriam, quod non est nouum, sed olim uobis à me prædicatum: *quod & uos accepistis*, id est, dignum acceptione iudicastis, & de uote illud suscepistis, *in quo etiam & statis*. i. firmiter perduratis. Quod. n. dicit, in quo & statis, illis dicit, qui erāt firmi in fide resurrectionis. Promiscuis enim loquitur, ut & hi qui in fide sunt, gaudeant: et qui nutant, corripi

A corripi se doleant & corrigant. Statis, inquit, in euangelio resurrectionis uos, qui in fide constantes estis, *per quod & saluamini*.i. ad salutem æternam pertingitis, cum de hac uita migratis, uel saluamini iam ex certitudine spei per illud. Saluamini, dico, si memoria & fide retinetis *qua ratione prædicauerim uobis*.i. quomodo ea ratione qua Christus resurrexisse creditur, docuerim resurrectionē mortuorū. Hoc retinetis siue tenetis, nisi frustra credidistis. Id est, aut tenetis resurrectionem mortuorum, aut incassum fidem suscepistis, quæ nō suscipitur nisi spe resurrectionis. Omnis enim spes credētium in hoc est, q̄a mortui resurgent. Quod qui non sperat, frustra etiam cæteras partes fidei suscepit.

Tradidi enim uobis in primis quod & accepi.
Esa.53. *quoniam Christus mortuus est pro peccatis no-*
Ione.2. *stris secūdum scripturas, & quia sepultus est, &*
Osee.6. *quia resurrexit tertia die secundum scripturas.*

Nunc primo ponit hoc quod erat certissimum, per quod cōsequenter & illud probet, quod habebatur dubium. Vere, inquit, notifico uobis euangelium de resurrectione, quod dudum prædicaui uobis, & ostendo qua ratione illud prædicauerim. Nam *tradidi in primis*.i. inter maxima fidei sacramēta, uel in primis.i. i exordijs fidei, *quod & ego ab ipso domino* occulta inspiratione accepi, non per me inueni, *quoniam Christus mortuus est*, non pro sua necessitate, sed *pro peccatis nostris*, & hoc *secundum scripturas*, propheticas, quæ id prænunciabant, & tradidi uobis quia post mortem *sepultus est*, ut scripturæ prędixerant: *& quia resurrexit tertia die*.i. tam cito ut ea potestate credatur posse nos suscitare. Pro peccatis nostris mortuus est
Esa.53. et sepultus, sicut per Esaiam dicit de illo pater: Propter scel⁹ populi mei percussi eum, & dabit impios pro sepultura, & diuitem pro morte sua. Qui & resurrexit die tertia sicut O- B
Osee. 6. see prædixerat: Viuificabit nos post duos dies, i die tertia suscitabit nos. Nam in eius resurrectione uiuificati sumus, & suscitati, sicut alibi dicit
Ephe.2. Apostolus iste: Conuiuificabit nos Christo, & conresuscitauit, & consedere fecit in cœlestib⁹. Si ergo mortuus & sepultus resurrexit, eadem ratione debemus credere mortuos & sepultos resurgere.

Et quia uisus est Cepha, & post hoc undecim. Ioan.20.
Deinde uisus est plusquam quingentis fratribus Luc.24.
simul, ex quibus multi manent usq; adhuc, quidā autem dormierūt. Deinde uisus est Iacobo, deinde apostolis omnibus.

Tradidi uobis secundum testimonia prophetarum, ueraciter surrexisse Christum. Et etiam in argumentum certioris fidei tradidi uobis, *quia uisus est Cepha*, id est, Petro, priusquam alijs uiris in die resurrectionis appareret, *& post hoc undecim* apostolis ad uesperum, qui se metu Iudæorum clauserant. Sed cum Iudas mortuus esset, & iuxta Ioannem Thomas deesset, & quomodo tunc dominus undecim uisus est, nisi per synecdochen accipiatur? Vbi enim pars maior est aut potior, solet eius nomine etiam illud comprehēdi qđ ad ipsum nomen nō pertinet. Quanto magis ergo Thomas, qui unus erat ex illis undecim, potuit in undenario eorum numero comprehendi, quamuis defuisset quādo dominus uenit? *Deinde uisus est plusquam quingentis fratribus simul* positis, de quibus euangelium tacet, *ex quibus multi manent*, qui testes sunt quærentibus, *usq; adhuc* Iesu testimonio permanentes, *quidam autem* eorum in somno mortis *dormierunt*, quia rursum euigilaturi sunt. *Deinde uisus est Iacobo* fratri domini, propria manifestatione singulariter. Et de hac re tacēt quatuor euangelistæ. Sed in euangelio quod appellatur secundum Hebręos, quod et in autho

C ritate fuit apud antiquos, narratur post resurrectionem quia dominus uenit ad Iacobum iustum & apparuit ei. Iurauerat enim Iacobus se non comesturum panem ab illa hora qua biberat calicem domini, donec uideret eum resurgentem à mortuis. Rursumq́ post paululum: Afferte, ait dominus, mensam & panē. Statimq́ additur: Tulit panem & benedixit ac fregit, & dedit Iacobo iusto, & dixit ei: Frater mi, comede panem tuum, quia surrexit filius hominis à dormientibus. Deinde uisus est *apostolis omnibus*. in monte Galilææ, uel in loco ascensionis.

Luc. 24. Act. 1.

Nouissime autem omnium, tāquam abortiuo uisus est & mihi. Ego enim sum minimus apostolorum, qui nō sum dignus uocari Apostolus, quoniam persecutus sum ecclesiam Dei. Gratia autem Dei sum id quod sum, & gratia eius in me uacua nō fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui. Nō ego autem, sed gratia Dei mecum. Siue enim ego, siue illi, sic prædicauimus, & sic credidistis.

Act. 9. Ephe. 3.

Ita ut dixi, uisus est cæteris. Sed *nouissime omnium uisus est & mihi* de cœlo uocans me post ascensionem suam, uel dum orarem in templo. Mihi dico, *tāquam abortiuo*. i. abortiuo simili: quia sicut abortiuus quadam naturæ uiolentia ante tempus compellitur nasci, ita ego per terribilem domini uisionem et luminis oculorum amissionem coactus sum, antequā uellem exire de cæco synagogæ utero, & ad lucem fidei atq; libertatem prodire. Nouissime post omnes mihi uisus est, ut recentiorem intelligatis meam uisionem, & habeatis inde maiorem certitudinem. Nec mirum si nouisse uisus est mihi. Nam *ego sum minimus apostolorum*. Minimus tēpore, non dignitate. Minimus humilitate, non operatione. Minimus in me, magnus in domino, *qui nō dignus sum uocari apostolus*, quia ex præcedenti uita mea nihil boni habeo, sed multa mala me fecisse reminiscor, pro quibus eram dignus pœnā, nō apostolica gratia, *quoniam persecutus sum ecclesiam Dei*. Apostolus iste cum cęterorum sanctorum solicitudinē in prædicatione robustius laborando transcenderet, ut ab elatione se premeret, & uires suas in humilitatis gremio nutriret, antiquę crudelitatis suę nō īmemor, aliorum apostolorum innocentiam contemplatus: Ego, inquit, sum minimus apostolorum, qui nō sum dignus uocari apostolus, quia persecutus sum ecclesiam Dei. Considerauit enim apostolorum (ut diximus) innocentiam, & propter pręcedētem malitiam uilis in eius oculis facta est omnis, quam exhibebat in ecclesia, solicitudo sua. Et q̄p multos ex accepto intellectu pręcederet, non attendit: quia illorum innocentiam pensans, persecutorē aliquando fuisse se doluit. In cuius uerbis quid aliud q̄p duritia nostræ mentis accusatur? Quia ipse plāgebat quod ante baptismum cōmiserat, nos uero & post baptismum multa commisimus, & tamen flere recusamus. Non sum, inquit, dignus uocari apostolus; sed *gratia Dei sum id quod sum*. Qđ est dicere: Per merita mea nihil boni consecutus sum, sed potius gratia, id est, gratuito Dei munere datum est mihi hoc esse quod sum & in sanctitate & in scientia & in apostolatu. Et hæc *gratia eius* postquam mihi data est, *nō fuit in me uacua*, id est, ociosa, sed bonis operibus plena, quia in prædicatione *laboraui abundātius omnibus illis* apostolis qui me præcesserūt. Illi. n. pędicauerunt Iudęis, qui per legem & prophetas erant instructi, & authoritate scripturarum conuincebantur ut ad nouam gratiam conuertentur: ego autem grauiori labore gentibus quę nihil de Deo audierant, nullisq́ diuinorum librorum authoritatibus adquiescebant,

A ad fidem cõuerti. Illi ſtipendium ab illis quibus prędicabant, acceperũt: ego autem nihil ab auditorib⁹ meis accepi, ſed ex labore manuum mearum uixi. Poſtremo nullus eorum in tot locis prædicauit, neq; tot epiſtolas omnes illi ſcripſerunt. Abundantius itaq; in apoſtolatu laboraui ego q̃ illi. Sed non ex me ego hoc feci, ſed potius *gratia Dei mecum* operãdo hoc egit. Notandum quod ſuperna pietas prius agit aliqd in nobis ſine nobis, ut ſubſequente quoq; noſtro libero arbitrio, bonũ quod iam appetimus, agat nobiſcum. Quod tamen per impenſam gratiam in extremo iudicio ita remunerat in nobis, ac ſi ſolis proceſſiſſet ex nobis. Quia enim diuina nos bonitas, ut innocentes faciat, pręuenit, apte nũc Apoſtolus ait: Gratia Dei ſum id quod ſum. Et quia eadem gratia noſtrum liberum arbitrium ſequitur, adiungit: Et gratia eius in me uacua non fuit, ſed abundantius illis omnibus laboraui. Qui dum ſe de ſe nihil eſſe conſpiceret, ait: Nõ autem ego. Et tamen quia ſe eſſe aliquid cũ gratia inuenit, adiunxit: Sed gratia Dei mecum. Non enim diceret, mecum, ſi cum præueniente gratia ſubſequens liberum arbitrium non haberet. Vt ergo ſe ſine gratia nihil eſſe oſtendat, ait: Non ego. Vt uero ſe cũ gratia operatum eſſe per liberum arbitrium demonſtraret, adiungit: Sed gratia Dei mecum. Bona itaq; noſtra, & Dei ſunt & noſtra. Quia ipſe nos præuenit ut uelimus, aſpirãdo, qui adiuuãdo ſubſequitur ne inaniter uelimus, ſed poſſimus implere quod uolumus. Præueniente ergo gratia & bona uolũtate ſubſequente, hoc quod Dei donum eſt, fit meritum noſtrum. Quod bene nũc apoſtolus explicat, dicens: Abundãtius illis omnibus laboraui. Qui ne uideretur ſuæ uirtuti tribuiſſe quod fecerat, adiunxit. Non autem ego, ſed B gratia Dei mecum. Quia enim cœleſti dono præuentus eſt, quaſi alienũ ſe á bono ſuo opere agnouit, dicens: Non autem ego. Sed quia præueniẽs gratia liberum in eo arbitrium fecerat in bono, quo libero arbitrio eandem gratiam ſubſecutus eſt in opere, adiecit: Sed gratia Dei mecũ. Ac ſi diceret: In bono opere laboraui, non ego, ſed & ego. In eo enim quod ſolo Dei dono pręuẽtus ſum, non ego: in eo autem q; donum uoluntate ſubſecutus ſum, & ego. Laboraui, inquit, plus illis omnibus. Vnde apparet & me & illos in prædicatione laboraſſe. Nam *ſiue ego, ſiue illi, ſic prædicauimus*, ut ſupra memini, id eſt, Chriſtum pro peccatis noſtris mortuum, tertia die reſurrexiſſe, & frequenter apparuiſſe multis. Sic prædicauimus Chriſti mortem, & reſurrectionem ſecundum teſtimonia prophetarum, ſiue ego, ſiue illi: quia concorditer eandem rem prædicamus ego & illi, nec eſt in noſtra prædicatione diſcordia, ſed pax confeſſionis & ſocietas charitatis. Siue igitur ego, ſiue illi, ſic prædicauimus Chriſtũ reſurrexiſſe, & uos *ſic credidiſtis*. Vnde magis apparet quãtum deſipiatis: quia cum manifeſta ſit credulitas hæc apud omnes eccleſias, quam & uos ſuſcepiſtis, nunc ab ea propter falſos apoſtolos receſſiſtis.

Nota.

Si autem Chriſtus prædicatur quòd reſurrexit à mortuis, quomodo quidam dicũt in uobis quoniam reſurrectio mortuorum nõ eſt? Si autem reſurrectio mortuorum nõ eſt, neq; Chriſtus reſurrexit. Si autem Chriſtus nõ reſurrexit, inanis eſt prædicatio noſtra, inanis eſt & fides ueſtra.

Modo uenit ad rem, ꝓpter quam locutus eſt de domini reſurrectione. Poſtquam enim multis rationibus ꝓbauit Chriſtum reſurrexiſſe, ingreditur per eius reſurrectionem probare cæterorum mortuorum re-

C surrectionem. Ego, inquit, & cæteri apostoli prædicamus Christum resurrexisse, & uos pro certo sic credidistis. Sed *si Christus prædicatur quod resurrexit à mortuis, quomodo*, id est, qua ratione *quidam in uobis*. i. apud uos, *dicunt quoniam resurrectio mortuorum non est*, futura? Si enim Christus resurrexit, concedendum est necessario quia resurgēt et mortui. Sed hoc illi negabant, qui per falsos propheтas deprauati erāt. Nam et prudentes seculi stultum iudicant, cum audiūt resurrectionem mortuorum. Ideóque nonnulli Corinthiorum, ne stulti iudicarētur ab illis, dicebant resurrectionem mortuorum futuram non esse. Sed *si resurrectio mortuorum non est*, futura, *neque Christus resurrexit*. Nam & ipse ueraciter mortuus fuit, utpote uerus homo. Et si cæteri non resurgent nec ipse resurrexit. Nam eius resurrectio resurrectionem cæterorum facit. Sicut enim gratis mori non potuit, ita nec gratis resurrexit: q̃a sicut mortuus est, ut mortem nostram destrueret, ita resurrexit ut nos resuscitaret. Cū igitur incassum resurgere non potuerit si nos non resuscitat, nec ipse resurrexit. Si generalis mortuorum resurrectio non est, neque Christus resurrexit. Quisquis itaq; mortuos negat resurrecturos, Christum quoq; negat resurrexisse. *Si Christus non resurrexit*, ergo audite quanta inde sequātur inconuenientia. Si enim ipse non resurrexit, ergo *inanis*, id est, inutilis & absq; ueritatis pondere *est prædicatio nostra*, qui prædicamus eum resurrexisse: *& inanis est fides uestra*, qui nobis prædicantibus credidistis eum resurrexisse, ut & membra eius in fine resurgant. Hoc Corinthij crediderant Apostolo docente, quia sicut Christus resurrexit, ita & mortui resurgent, & hac spe attracti fuerant ad fidem. Quod utiq; nunc ad detrimentum illorum proficere asserit, si crediderint quod futurum non est. D Et pudoris est, ut aliquis fateatur hoc se credidisse q̃d falsum est. Et uerecundiam ergo illis incutit, & labores eorum dicit infructuosos, si quod à falsis apostolis audierūt, uerum est quia mortui non resurgent, quod utiq; nemo patitur audire, ut uidentes hoc contra se esse, reuerterentur ad primam fidem. Inanis, inquit, non solum prædicatio nostra est, sed & fides uestra, id est, in uanum & sine fructu remunerationis & nos prædicauimus resurrectionē, et uos credidistis, si mortui nō resurgunt, quos necesse est resurgere, si Christus resurrexit. Non enim resurrexit, si & illi non resurgent.

Inuenimur autem et falsi testes Dei, quoniam testimonium diximus aduersus Deum quòd suscitauerit Christum, quem non suscitauit, si mortui non resurgunt. Nam si mortui nō resurgunt, neq; Christus resurrexit. Quòd si Christus non resurrexit, uana est fides uestra. Adhuc enim estis in peccatis uestris. Ergo & qui dormierunt in Christo, perierunt. Si in hac uita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.

Non solum prædicatio nostra & fides uestra est inanis, id est, cassa & falsa & infructuosa, si Christus non resurrexit, ut per eum cæteri resurgerent: sed etiam nos apostoli, quibus omnes credunt, *inuenimur falsi testes Dei* super hac re. Et utiq; non minori, sed fortassis etiam maiori scelere in Deo laudatur falsitas, quàm uituperatur ueritas. Falsi testes, si hoc est, comprobamur, *quoniam diximus testimonium aduersum Deum*, id est, cōtrariū Deo, cui omnis falsitas est cōtraria, asserētes *quòd suscitauerit Christum*, quod nequaquam uerum est, si mortui nō resurgunt. Et sic erit nobis ad damnationem hoc mendacium, quia falsus testis non erit impunitus. Sed & Prouer. 19 uos qui hoc credidistis, participes eritis damnationis. Quisquis asserit quod

A quod Deus Xpm suscitauit, falsus est testis, si non est factū. Virtutem tamen Dei prędicat nō ut inimicus, qui tam admirabile factum uirtuti eius ascribit. Nec tñ pœnas euadet. Quod si uerum est quia Deus Christum suscitauit, qd illi patientur, qui & testes contra Deum facti sunt, & opus eius stultitiam asserūt? Iure dixi qa falsum est Christū à patre suscitatum, *si mortui non resurgunt. Nam si illi non resurgunt, neq; ipse resurrexit.* Sed *si Christus non resurrexit*, tunc *fides uestra est uana*, id est, falsa, qua credebatis per Christi mortem & resurrectionem uos à peccatis liberatos. *Nam adhuc,* post baptismum *estis in peccatis uestris.* quæ remissa credebatis, si Christus non resurrexit. Terret illos Apostolus ut doleant se hoc per seductores cœpisse credere, qđ contra ipsos est. Quis enim peccata sibi non remissa uelit audire? Sunt autem ueræ istæ cōnexiones ratiocinationis apostolicæ, falsas habentes sententias, quæ consequuntur errorem illoꝝ contra quos agitur: quæ tamen ad hoc inferuntur ab Apostolo, ut in his erubescentes illi, quorū errorem cōsequūtur, eūdem relinquant errorem: qa si in eodem manere uoluerint, necesse est ut etiam illa quæ ipsi damnant, tenere cogantur. Non enim uera infert, cum dicit, neq; Christus resurrexit, & cum dicit, inanis est prædicatio nostra, inanis est & fides uestra, & cætera quæ oīno falsa sunt: Quia & Christus resurrexit, & non erat inanis prædicatio eorū qui hoc annūciabant, nec fides eoꝝ qui hoc crediderant. Sed ista falsa uerissime connectuntur illi errantium sententiæ, qua dicebat, non esse resurrectionem mortuoꝝ. Istis autem falsis repudiatis, cōsequens erit resurrectio mortuorum. Sed ad ordinem lectionis reuertamur. Adhuc, inqt, estis in peccatis uestris, si Christus nō resurrexit. Et quia uos adhuc manetis in B peccatis, *ergo & illi qui dormierunt in Christo*, id est, mortui sunt in fide Christi, fuerunt similiter in peccatis, & ideo *perierunt* Hoc addit illis ad terrorē, cū utiq; charoꝝ suoꝝ excessum nolint æstimare perditionē. Qui enim sub hac spe de seculo exierunt, siue occidi non timuerūt, qa resurgere exemplo Christi crediderunt, si nō est uerum, perierunt. Hoc illis dicit, quod amore suoꝝ defunctorū nolunt audire, ut illis amputet qđ prius per errorē male cœperant credere. Addit et aliud inconueniens: Quia *si tātum in hac uita sperantes sumus in Christo*, id est, si nihil boni post mortē speramus à Christo nos consecuturos, sed tantum ꝑpter uitæ præsentis bona colimus eum, tunc *miserabiliores sumus omnibus aliis hominibus*, q tot aduersa semper sustinemus. Infideles.n. uel præsenti mundo fruuntur. Nos uero cōtinentia & ieiuniis atq; uigiliis & afflictionibus uariis in hac uita fatigamur. Et si pro his nullam in futuro seculo mercedem expectamus, omniū stultissimi sumus. Sed manifestum est, qa & in præsenti uita & in futura speramus in Christo, qui & nunc dat seruis suis gratiā, & in futuro sempiternam gloriam.

Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium Colos. 1. *quoniam quidem per hominem mors,* 1. Thes. 4. *& per hominem resurrectio mortuorum. Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabuntur. Vnusquisq; autem in suo ordine.*

Dictum est superius quia si mortui nō resurgunt, cōsequens est nec Christum resurrexisse. Et si concedatur ꝙ Christus nō resurrexit, sequūtur inde (sicut disputatum est) inconuenientia multa & grauia. Sed nūc, id est, ne sequantur prædicta inconuenientia, manifestū est quod Christus resurrexit. *Nunc*, id est, ex his inconuenientibus & supra memora-

C tis prophetarum scripturis ac uisionibus, quæ factæ sunt discipulis, patet quia *Christus resurrexit à mortuis*, ipse dico *primitiæ dormientium*, id est, primus resurgens à mortuis, & causa resuscitans mortuos qui tam facile integri resurgent, sicut euigilant dormientes. Ipse est primitiæ dormientium, id est, tempore & dignitate primus euigilans ex dormientibus, ut & multitudinem eorum à somno mortis excitet, sicut primitiæ cuiuslibet rei quæ offeruntur Deo, totam subsequentem massam consecrant: ut quia peccato primi hominis mors omnium inuenta est; Christi iustitia resurrectionem mortuorum meruerit. Et bene per hominem Christum poterunt resurgere, *quoniam per hominem quidem* multo minorem, id est per Adam uenit *mors* & ideo *per hominem* Christum apte uenier *resurrectio mortuorum*. Sicut per Adam mors intrauit, quia ipse primus est mortuus: ita & per Christũ resurrectio, quia primus ipse resurrexit. Sicut ille forma morientium, sic iste est forma resurgentium. *Et sicut in Adam omnes moriũtur*, quia sunt eius filij: *sic & in Christo omnes uiuificabuntur*, quia sunt eius filij. Nemo enim uenit ad mortẽ nisi per Adam, nemo ad uitam æternam nisi per Christum. Hoc quippe est, omnes & omnes. Quia sicut omnes homines per primam, id est, per carnalem generationem pertinẽt ad Adã: sic omnes homines per secundam, id est, per spiritualem regenerationẽ ad Christum ueniunt, quicunque ad eum perueniunt. Ideo ergo dictum est hic omnes, & ibi omnes: quia sicut omnes qui moriuntur, non nisi in Adam moriuntur: ita omnes qui uiuificabuntur, non nisi in Christo uiuificabuntur. Hæc enim uiuificatio proprie ad electos pertinet. Generalem tamen faciet Christus resurrectionem, ut sicut in Adam omnes, siue iusti, siue iniusti, moriuntur, ita & in Christo omnes, siue credentes, siue diffidentes, resurgant. Non tamen infideles ita uiuificabuntur in Christo, ut sint in membris Christi: quia nec iusti sic moriunt in Adam, ut sint in massa pereuntiũ per Adã. Sed ita potius uiuificabunt infideles in Christo, id est, in potentia uel iussu Christi, ut sine fine uiuant ad pœnam. Electi autem uiuificabũtur in Christo. i. in Christi iustitia quã seruauerũt, ut in Christi corpore quod est ecclesia, perenniter uiuant. Quia sicut i regno mortis nemo sine Adã, ita in regno Christi nemo sine Christo. Omnes, inquit, uiuificabũtur, et hoc erit omnibus cõmune, sed different inter se tamen, qa *unusquisque* resurget *in suo ordine*, id est, martyr in ordine martyrum, uirgo in ordine uirginũ, coniugatus in ordine coniugatorũ, sacerdos in ordine sacerdotũ. Vel in suo ordine, id est, in suorum meritorũ dignitate, ut etiam plerisque martyribus præferat egregius Vincentius, & plerisque sacerdotibus magnificus Martinus. D

Primitiæ Christus. Deinde hi qui sunt xp̃i, qui in aduentu eius crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo & patri, cum euacuauerit oẽm principatum & potestatem & uirtutem.

Omnes resurgent, qa Christus est primitiæ eorũ, q primus resurrexit, ut fieret causa & forma & signũ futuræ resurrectionis omniũ: sicut manipuli qui primo colliguntur & primitiæ uocãtur, significant totã massam fore colligendam. Ipse qdẽ iam resurrexit, quemadmodum primitiæ primo colligunt & offerunt, sed deinde sicut multitudo segetis colligitur, resurgent hi q sunt Christi, non qdem modo, sed in aduentu eius nouissimo. Nam si caput resurrexit, necesse est ut & membra sequant. Ipse enĩ (ut diximus) *primitiæ Christus* est. i. primus & maximus & præcedens

A & cōſecrans cæteros: & *deinde*, id eſt, poſt eū ſunt cæteri ut minus digni, *hi qui ſunt* mēbra *Chriſti, qui in aduētu eius crediderunt*, & ipſi euigilabūt in aduentu eius ut occurrāt ei. *Deinde erit finis* .i. conſūmatio & oīmoda perfectio ſcdm ſufficientiam bonorꝝ corporis & aīę, *cum tradiderit regnum Deo & patri* i. cum perduxerit iuſtos, in qbus nūc regnat ex fide uiuentibꝰ, Dei mediator & hoīum homo Chriſtus Ieſus ad contemplationem Dei, qui eum ſcdm humanitatem creauit: & pr̄is, qui eum ſcdm diuinitatem generauit. Regnum qppe eius hoc loco uocatur eccleſia fidelium. Aliter.n. dicitur regnū eius ſcdm poteſtatem diuinitatis, qa ei omnis creatura ſubiecta eſt: & aliter regnum eius dicitur eccleſia ſcdm ꝓprietatem fidei, quæ in illo eſt. Nec ſic arbitremur eū traditurū hoc regnum Deo & patri, ut adimat ſibi, qa ipſe ſimul cum patre unus eſt Deus. Tradet itaqꝫ regnū Deo & patri, non ſe inde ſeparato, nec ſpiritu ſancto: qm̄ perducet credentes ad regnum & contemplationem Dei. Vbi eſt finis oīum bonorꝝ, & requies ſempiterna, & gaudiū qđ nō auferetur. Neqꝫ.n. qremus aliud, cum ad illius cōtemplationem peruenerimus, qa nec erit qđ amplius requirať. Aliter.n. dicitur finis, qui pertinet ad conſūmationē, aliter qui pertinet ad conſumptionem. Aliter nanqꝫ tela finitur texendo, aliter cibus comedendo. Finis ergo ꝑtinens ad perfectiſſimam bonorū omnium conſummationem, erit cum Chriſtus regnum tradiderit patri. Nō qa & nunc non teneat regnū pater, ſed ideo dicitur regnum traditurus patri, qa patrem regnare mōſtrabit, ut per ſpeciem manifeſtationemqꝫ clareſcat, qđ nunc a fidelibus creditur & ab infidelibus non putať. Nunc enim Chriſti regnū ꝑtinet ad humanitatem eius ꝓprie, qa modo regnat in nobis diſpenſatione ſacramenti B ſui per īcarnationem atqꝫ paſſionē. Nam ſcdm id qđ uerbum Dei eſt ipſe, tam ſine fine qꝫ ſine initio & ſine intermiſſione regnū eius eſt, ſicut & patris. Scdm id autem quod uerbū *Ioan.1* caro factum eſt, cœpit regnare in credentibus per fidē incarnationis ſuæ, Sed tradet regnum patri.i. nutritos fide incarnationis ſuæ perducet ad ſpeciem, qa æqualis eſt patri. Regnū tradet patri, cum per id regnabit in cōtemplantibus ueritatē, quo æqualis eſt patri, et per ſe unigenitum per ſpeciem faciet uidere patrē. Tradet, inquam regnū patri a fide incarnationis ſuę ad ſpeciem deitatis perducens eos qui nunc ſibi credunt, non ut ipſe amittat, ſed ut uterqꝫ ſe unū ad fruendum cōtemplantibus præbeat. Tradet regnū patri, *cum euacuauerit omnem principatum & poteſtatem & uirtutem* Vnde euacuabit, niſi humilitate & patientia & infirmitate? Quis.n. principatus non euacuatur, cum filius Dei propterea, regnat, quia eū principes ſeculi iudicauerunt? Quæ poteſtas non euacuať, cum ille per quem facta ſunt oīa, ꝓpterea regnat in credentibus, qa ita ſubiectus fuit poteſtatibus, ut diceret homini, Nō haberes in me poteſtatem, niſi datū *Ioan.19.* tibi eſſet deſuper? Quæ uirtus non euacuatur, cum ipſe per quem cœli ſolidati ſunt, ideo regnat in credentibus, qa uſqꝫ ad crucem mortemqꝫ infirmatus eſt? Ita regnante Chriſto *Phili.2.* per fidem in his qui credunt, euacuatur omnis principatus & poteſtas & uirtus creaturarꝝ. Quod cum plene factū fuerit, tunc tradet ipſe (quēadmodum diximus) regnum patri, id eſt, promouebit fideles ad uiſionē patris, ut per ſpeciē qua æqualis eſt patri, cū patre regnet in eis. Vel tūc euacuabit omnem principatum & poteſtatem & uirtutem, manifeſtando utiqꝫ regnum patris, ut omnibus

C notum sit nullũ principũ, nullamq́ potestatum & uirtutum, siue cœlestium, siue terrestrium, per se habuisse aliqd principatus uel potestatis aut uirtutis, sed ab illo, à quo sunt oĩa nõ solum ut sint, sed etiam ut ordinata sint. In illa manifestatiõe nulli spes aliqua remanebit in quoquã
Psal.117. principe, uel in quoquã hoĩe. Qđ ẽt ꝓpheta canit, Bonũ sꝑare in dño ꝙ sperare in principib⁹, ut ista meditatione aĩa iam in regno pr̃is assurgat, nec cuiusquam potestatem pręter illum magnificans, nec de sua sibĳpsi perniciosissime blandiens. Euacuabit ergo omnem principatũ & omnem potestatem atque uirtutem, ut nulli patrem intuenti per filiũ opus sit, aut libeat in cuiusq̃ creaturæ uel in sua conquiescere potestate. Quandiu ergo præsentis uitæ conuersatio tenetur, necessarios hactenus angelicos prĩcipatus & potestates & uirtutes habemus, per quoꝝ dispensationem gubernemur, et bona operari & mala superare possimus, ac uirtutibus illustremur. Sed & hoĩes necesse est ut nobis præsint, sicut pontifices & presbyteri ac diacones, & sicut reges & consules, aliĳq́ principes. Sed in futuro seculo euacuabuntur omnes hmõi ꝑlationes, ubi iam nulla earum nobis erit necessaria.

Psal. 109. *Oportet autem illum regnare, donec ponat inimicos omnes sub pedibus eius. Nouissime autem inimica destruetur mors. Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Cum autem dicat, omnia subiecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subiecit ei*
Psal.8. *omnia. Cum autem subiecta fuerint illi omnia,*
Hebr4. 2. *tunc & ipse filius subiectus erit illi, qui subiecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.*

Dixi quia tradet regnum patri, id est, perducet credentes ad suã & patris uisionem manifestã. Sed interim *oportet illum regnare* per fidem in suis, *donec ponat oẽs inimicos* suos *sub pedibus eius.* Qđ est dicere: Tãdiu opus est ut in oĩbus ualentibus æqualitatem pr̃is

D ac filĳ perspicua mentis luce cõtueri, per hoc regnet Christus, quod tales capere pñt, et qđ pro eis proprie suscepit, id est, incarnationis humilitatem, donec ponat inimicos suos sub pedibus suis. i. donec omnis superbia secularis incarnationis eius humilitati subdaẽ. Quod quotidie fit, & in fine seculi prorsus completũ erit, & tũc tradet ipse regnum patri, sicut supra exposuimus. Vel ita: Ipse quidem tradet regnum patri, et tunc patebit omnibus eum perenniter regnare cum patre. Sed interim oportet eum regnare, donec ponat oẽs inimicos suos sub pedibus suis, id est, oportet regnũ eius intantum manifestari, donec oẽs inimici eius ipsum regnare fateantur. Hoc enim intelligiẽ, sub pedibus eius futuros inimicos. Quod si de iustis acceperimus, ideo dictũ est, inimicos, qa ex iniustis iustificantur, & ei credendo subdunẽ. De iniustis aũt, qui ad iustoꝝ beatitudinẽ futurã non ꝑtinẽt, sic accipiẽdũ est, qm̃ et ipsi eũ regnare, ipsa regni eius manifestatione cõfusi, fatebunẽ: Ergo oportet eũ regnare, donec ponat oẽs inimicos suos sub pedibus suis, nõ ita dictũ est, ꝙsi cũ posuerit, nõ sit postea regnatur⁹: sed oportet eũ, inqt, ad tantã euidentiã suũ regnũ ꝑducere, donec inimici ei⁹ nullo modo audeãt negare qđ regnet. Donec. n. ꝑ eo positũ est, ut nõ amplius itelligas. Quo. n. amplius. i. ad quẽ maiorẽ manifestationẽ manifestari poterit regnum eius, nisi quousq̃ oẽs inimici eum regnare fateanẽ? Qñ. n. manifestius erit regnũ eius, ꝙ cũ claruerit oĩbus inimicis? Et inde ꝑmanebit in æternum. Oẽs inimici ponenẽ sub pedibus. Sed *nouissime inimica destruetur mors* per resurrectionem mortuoꝝ. Nouissime, id est post omnia destruetur mors, ut qui resurrexerint, amplius nõ dissoluantur. Non. n. erit aliquid qđ destruatur,

A tur, posteaquam mortale hoc induerit immortalitatem. Tunc destruetur mors, quæ est nobis inimica, quia uitam nobis inuidet. Vere inimici ponentur sub pedibus Christi, & mors ab eo destruetur, quoniam sicut scriptura loquitur, *omnia pater subiecit sub pedibus eius*, id est, ut etiam mortem destruat. Inter alia.n. quæ illi subiecta sunt, cõstat quod potestatem sup mortuos habeat. Omnia quęcunq; sunt in uniuersitate totius creaturę, subiecit pater sub pedibus eius. i. sub humilitate humanitatis eius. Quod nondum ex toto cõpletũ esse cernimus, quoniam infideles adhuc dedignantur subijci pedibus eius, sed in fine, uelint nolint, subijcientur. Sed præteritum pro futuro ad maiorem certitudinem posuit tam Apostolus, quam & propheta. Sed *cum dicat* ppheticus sermo, quod *omnia subiecta sunt ei, sine dubio* dicit non solum bonos sibi esse subiectos, sed & malos, atq; uniuersa *præter eum* patrem *qui subiecit ei omnia*.

Psal. 8.

Tam late enim intelligenda est hæc sententia, ut nihil sit quod non intelligatur ei subiectũ, præter eum qui ei uniuersa subiecit. Solus.n. Deus excipitur ab hac subiectione. Deus enim non ei subiectus est, sed ipse Deo, secundũ quod est homo. Quia *cum subiecta ei fuerint omnia*, secũdum quod hæc psalmi scriptura prædixit, *tunc* etiam *ipse filius* in ipsa prælatione *erit subiectus ei, qui sibi subiecit omnia*. Subiect⁹ erit secũdum humanitatem, nequis putaret humanam naturam quam assumpsit, in naturã diuinitatis commutandam, ut fieret æqualis patri, non subiecta. Non autem absurde sic intelligimus, quod & ipse subiectus erit illi, qui ei subiecit omnia, ut eum non solum caput ecclesiæ, sed omnes cum eo sanctos intelligamus, qui sũt unum in Christo, unũ semen Abrahæ, scilicet uniuersa ecclesia quæ est corpus Christi & plenitudo eius. Ac per hoc cum omnia B Christo subiecta fuerint, et capiti & corpori erunt sine dubio subiecta. Nam secũdum id quod sine tempore Deus natus est, nihil unquam potuit ei non esse subiectum. Intelligimus ergo (sicut dictũ est) caput cũ corpore futurum Deo subiectum: subiectum autem secundum cõtemplationem sempiternæ ueritatis, ad obtinẽdam beatitudinem, nullo motu animi, nulla parte corporis resistente, *ut* in illa uita nemine amante propriam potestatem, *sit Deus omnia in omnibus*. Nunc autem quibusdã membris adhuc repugnantibus, uidetur caput quoque non esse subiectum. Cum autem omnia mẽbra Deo fuerint tam carne quàm spiritu deuote subiecta & cohærentia, tunc ipse filius qui caput eorum est, manifeste cognoscetur in omnibus Deo subiectus. Et tũc erit Deus omnia in omnibus, id est, quæcunq; ab hominibus honeste desiderantur, & uita, & salus, & uictus, & copia, & gloria, & honor, & pax, & omnia bona. Ipse finis erit desideriorum nostrorum, quia tunc nihil deerit satietati iustorum desideriorum. Hic enim finem supra commemorauit Apostolus, cum totum breuiter primo uellet concludere, deinde quasi membratim explicare & exponere. Et uenit ad hoc ut in ultimo diceret quia Deus erit omnia in omnibus. Nihil enim amplius quæremus, postq̃ ad hãc bonorum omniũ plenitudinem perueniemus. Ad hunc finem debemus tendere p omnia quæ nunc agimus. Sequitur

Alioquin quid facient qui baptizãtur pro mortuis, si omnino mortui non resurgũt? Vt quid & baptizantur pro illis?

Supradictum est quia resurget unusquisq; in suo ordine. *Alioquin*, id est, si non resurrexerint, *quid facient*, id est, quid proficient illi *qui baptizantur pro*

C *mortuis* amicis suis, *si omnino mortui nõ resurgunt?* id est, quam utilitatem per baptismum cõferent eis, si nullatenus sunt resurrecturi? *Ut quid & baptizantur pro illis*, si non resurrexerint, cum peccata baptismo non remittantur nisi causa futuræ resurrectionis? Fuerũt qdam imperiti, qui pro amicis suis qui sine baptismo defuncti fuerant, baptizabantur, putãtes illis pdesse. Nec factum illorum pbat Apostolus, sed fixã fidem in resurrectione ostendit. Intantum.n. ratam & stabilem uult ostẽdere resurrectionẽ, ut exemplum det eorum, qui tam securi erant de illa, ut etiam pro mortuis baptizarentur, siquem forte mors præuenisset, timentes ne aut male resurgeret, aut omnino non resurgeret, qui baptizatus non fuerat, & unius nomine mortui tingebatur, æstimans illi remissionẽ peccatorum per hoc conferri, ut in sorte iustorum resurgeret. Ac si dicat Apostolus: Si stulti adeo certi sunt de resurrectione, non debetis uos dubitare.

Ut quid et nos periclitamur omni hora? Quotidie morior propter uestrã gloriam fratres, quã al. per *habeo in Christo Iesu domino nostro. Si secundũ* Actu. 19. *hominem ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest si mortui non resurgunt? Mãducemus & bibamus, cras enim moriemur. Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala. Euigilate iusti, & nolite peccare. Ignorantiam.n. Dei quidam habent. Ad reuerentiam uobis loquor.*

Insipiẽtes (ut dictum est) baptizãtur pro mortuis spe resurrectionis. Cur.n. hoc facerent, nisi resurrecturos sperarẽt? Et *ut quid* i. quare etiam nos qui sapientes uidemur, *periclitamur.* i. pericula propter euangelicam prædicationem icurrimus, *omni hora*, id est, semper, nisi quia speramus futuram resurrectionem? Dicendo, ut quid & nos periclitamur, discernit se à prædictis, ostendens non catholicos esse qui pro mortuis baptizantur. Dixi quia nos pdicatores omni hora periclitamur. Et ego nõ solum D pericula patior, sed etiam *morior quotidie*, id est, tam duras afflictiones susti- al. diras neo, ac si spiritum exhalarẽ, & hoc iuro *propter uestrã gloriam fratres, quam habeo in Christo Iesu domino nostro.* i. per gloriam remunerationis, quam apud Deum habeo p labore in uobis expenso. Quod.n. dicitur, propter uestram gloriã, iuratio est. Propter uestram gloriam quam habeo in Christo. i. per gloriam quam adquisitione uestræ salutis ita sum certus in Christo me habiturum, ac si iam tenerem illam. Propter hanc gloriam iuro me quotidie mori spe resurrectionis, ne mihi credere dubitetis. Amplius quidem hoc est, quàm Est est, Matth. 5. Non non: & ideo à malo est, sed in- Iacob. 5. firmitatis & incredulitatis uestræ, qui non aliter mouemini ad fidẽ. Et iterum dico, quia *si secundum hominem.* i. Actu. 19. rationabiliter *pugnaui ad bestias Ephesi.* i. contra Demetriũ & cæteros bestiales, qui cum eo mouebãt aduersum me seditionẽ populi pPter idolum Dianę, cuius culturam destruebam, *quid mihi prodest* sic pugnasse, *si mortui nõ resurgunt?* Nã pPter spem resurrectionis pugnaui contra eos. i. expugnaui errores eorũ, offerens me bestiali eorum furori sine metu mortis. Ipsi.n. erant bestiæ. i. bestiales, quia bruto sensu dediti erant uentri, & in terrena proni, nullam aliam uitam credẽtes fore post istam, & bestiali rabie sęuientes cõtra me p idoli defensione. Sed ego utiliter pugnaui ut miles Christi, destruens errores illorum: & hoc feci secundum hominem. i. loquens & agens ut homo. i. ut creatura rationalis, dum ostẽderem non esse rationabile ut contempto creatore coleretur creatura, uel contempta perẽni uita diligeretur tpalis uita. Sic pugnaui secũdum hoiem. i. disputaui, & bestiali frementibus me obtuli secundum rationem. Et quid

A mihi ualet ita periculis pugnasse, si non resurrexero, ut in carne gaudeã in qua pro Deo molestias pertuli? Si ergo mortui non resurgunt, quid ultra carnem affligeremus in præsenti uita? Nõ amplius iam studeamus abstinentiæ, sed luxurię & uẽtri tantũ simus dediti uelut bruta animalia, dicentes: *Manducemus & bibamus*, id est, carnem delitijs nutriamus, quia *cras*, id est, cito *moriemur*, & in nihilum redigemur. Talia suadebant Corinthijs pseudoapostoli, ut scilicet per diffidentiam resurrectionis attraherent eos ad satisfaciendũ carni, quatenus et ipsi licenter satisfacerent sibi cum illis. Ideo uolebant ut putarent hãc solam esse uitam, quã cum pecorib⁹ habemus cõmunem, post mortem uero finiri totum hominẽ, nec esse ullam spem uitę ulterius melioris. Vnde subiũgit Apostolus: *Nolite seduci*, id est, nolite uerbis stultorum à recto tramite semoueri, qui desperatione resurrectionis cupiunt uos carnis uoluptatibus mancipari. Et ideo uitate colloquia eorum, quoniam *colloquia mala corrumpunt bonos mores*. Assiduitas.n. praui colloquij uitiat mentem, & idcirco uitanda est, maxime ab infirmis. Sic enim uerba proximorum audiẽdo quotidie sumimus in mente, sicut flando & respirando aerem trahimus corpore. Et sicut malus aer assiduo flatu tractus inficit corpus, sic peruersa locutio assidue audita infirmantium inficit animũ, ut tabescat delectatione praui operis, & assiduitate iniqui sermonis. Ita corrumpebant falsi apostoli suis cõfabulationibus mentes infirmantium Corinthiorum, dum dicerent ut iumenta morituros hoĩes, nec ulterius surrecturos, ideoq; suaderẽt mãducare & bibere, ac uoluptates carnis explere. Dum.n. negarent aliam esse uitam, negabant & malis pœnã & bonis gloriam fore tribuendã. Et

Esa.22.

dum supplicia malorum gaudiaq; bonorum negarent, impellebant ad quæcunq; uitia quæ sunt huic uitæ delectabilia, & omne bonum propositum mentis euertebant. Talibus & innumeris alijs modis corrumpunt mores bonos colloquia mala. Idcirco ab ĩfirmis uitari societas malorum debet, ne dum corrigi non ualent, ad imitationem trahant: & cum ipsi à sua malitia non mutentur, eos qui sibi coniuncti fuerint, peruertãt. Notandum qd de Menandri comœdia uersum hũc iambicũ Apl's sumpsit. B

Menander

Corrumpunt mores bonos colloquia mala.

Nolite, inquit, seduci ab his qui bonos mores suis confabulationibus corrumpere student, sed potius euigilate.i. torporis & negligentię somnum excutite, & mentis oculos ad aspectũ ueri luminis aperite, ut mẽte uigiles sitis, ne circũuentione praui sensus capti, & à fide abducti, deprauemini nõ credendo resurrectionem. Euigilate cõtra seductores, qui uobis insidiantur. *Euigilate iusti*.i. qui fide iustificati estis, & in ea parũper obdormistis, dum de resurrectione dubitare cœpistis, resumite fidei cõstantiam & uigilantiam, ne penitus amittatis iustitiam. Vos iusti euigilate, ne à peccatoribus seducamini. Euigilate in fide resurrectiõis & cautela prouidæ circunspectionis, *& nolite peccare* i. nolite uentri & uoluptatibus more iumẽtorum seruire, qui post hanc uitã non speretis aliam, ut corruptores mentiũ suadent, dicentes: Manducemus & bibamus, cras.n. moriemur. Et debetis euigilare, ne uerbis stultorum illiciamini ad peccãdum. Nã *quidam habent ignorantiã Dei*.i. ignorant propositũ Dei de resurrectione mortuorum, & ideo suadent uobis, ut in præsenti uita porcorum more uiuatis, nihil ultra sperãtes. Et hoc qđ ipsi Deum ac propositum eius ignorant, *loquor uobis ad reuerentiam*, id est, ad

C uerecundiam uobis incutiendã, qui tam imprudẽtes estis, ut crederetis eis qui per ignorantiã Dei, stulta docẽt. Ad reuerentiam loquor hoc uobis, ut à modo uereamini adquiescere illis, & pudeat credere ignaris.

Sed dicet aliquis: Quomodo resurgent mortui? Quali autem corpore uenient? Insipiens tu, quod seminas, non uiuificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, utputa tritici aut alicuius cæterorum. Deus autem dat illi corpus sicut uult, & unicuiq; seminum proprium corpus.

Hactenus resurrectionem Ap̃ls ꝑ rationes probauit, modo per ipsam reꝝ naturã posse fieri ostẽdit. Quasi dicat: Certum est ex supradictis rationibus, quia resurrectio mortuoꝝ erit. *Sed* tamẽ *dicet* mihi forsitan *aliquis: Quomodo resurgent mortui?* Quasi fieri per naturã non possit. Qũo resurgent. i. qũo põt fieri ut resurgant? Vel quomodo resurgent, id est, quis erit modus resurgentium? Sed si hoc erit ut resurgãt, *quali corpore uenient* ad uitam, id est, ponderoso an leui, mortali an immortali? Quasi dicat: Non poterit aliud esse q̃ nunc, id est passibile & mortale. Huic quæstioni respõdens Apostolus, adhibet documẽta seminum, & dicit: O *tu insipiens*, qui sapientiam mysterĳ huius ignoras, illud *quod tu in agro seminas, non uiuificatur*, id est, uegetatur, *nisi prius moriatur*. i. putrescat. Viuunt. n. herbæ & arbores, nõ per aĩam, sed per uiriditatem. Cum animali homine non legis authoritate disputat, quam si reciperet, non erraret: sed physica ratione, de qua sibi blanditur, ut non credat resurgere resoluta & emortua corpa. Ostendit enim mortua rursum ad uitã reparari multiplicius, ut confundatur error humanus. Tu, inquit, qui te sapientem putas, dum per mundi sapientiam asseris mortuos non posse resurgere, audi ex rebus mũdi, unde tua sapientia ꝓbet̃ insipientia. Nam

D semẽ quod in agri cultura seminas, non uiuificatur nisi prius moriatur. Sic & humanum corpus non fit immortaliter uiuens, nisi prius moriatur, & in terram reuertatur, ut semẽ quod seritur. Si enim granum seminatum prius necessario putrescit & soluitur in terram, ut postea uiuificetur & crescat, tunc corpus humanum postq̃ fuerit mortuum & putrefactum, simili ratione uiuificabitur. Ecce habes quomodo resurgẽt mortui, & nunc audi quali corpore uenient. Quia *quod tu seminas, nõ seminat corpus quod futurum est*, id est, non seminas herbam uel stipulam & multiplicia in paleis tegumenta granoꝝ, *sed nudum granum*, quod postea cũ culmo & folĳs nascitur, & spicam profert cum multis granis uirentibus. Nudum palea granum seminas, *utputa tritici aut alicuius cæterorum* seminũ. Sed *Deus dat illi* grano postea *corpus sicut* ipse *uult*. i. traducit illud in spicã magnã, & in grana multa non nuda, sed uestita paleis & aristis. Et non oĩbus granis dat idem *corpus* sed *unicuiq; seminum dat proprium*, ut tritico tritici & milio milĳ. Si ergo Deus põt adducere qđ non erat in nudo semine, multo magis põt reparare qđ in hoĩs erat corpore. Si. n. nudum granũ seminatur, & Dei nutu quodãmodo elemẽtorum ministerio uestitum resurgit, multa secum habens incremẽta utilitatis humanæ, cur non credibile sit Dei uirtute mortuum hominẽ posse resurgere, meliorata substãtia, nõ numero multiplicatum? Nam sicut grano uniuscuiusq; seminis dat De⁹ proprium et nouum corpus, sic unicuiq; reddet homini proprium corpus, renouatum. Tali ergo corpore resurgentes ueniẽt, id est, eiusdem substantiæ, sed melioratę & innouatę corpus suum recipiet unusquisque. Iam uero quod Apostolus subiungit, ad differentiam pertinet re-

A ſurgentium, ꝓpter diuerſas glorias fidelium atq; ſanctorum.

Non omnis caro, eadem caro, ſed alia hominũ, alia pecorum, alia uolucrum, alia autem piſciũ. Et corpora cœleſtia, et corpora terreſtria. Sed alia quidem cœleſtium gloria, alia autem terreſtriũ. Alia claritas ſolis, alia claritas lunæ, & alia claritas ſtellarum. Stella enim à ſtella differt in claritate. Sic & reſurrectio mortuorum.

In omnibus his iſte ſenſus eſt: Sed genera carnis cum cuncta ſint mortalia, differunt tamen inter ſe pro diuerſitatibus animantium: & ſi corpora cum omnia uiſibilia ſint, differunt tamen pro diuerſitatibus locorum, unde alia cœleſtium gloria eſt, alia terreſtrium: & ſi in locis ſublimibus cum ſint cuncta cœleſtia, differunt in ſe claritates luminum, non mirũ eſt quod in reſurrectione mortuorum diſtabit gloria meritorum. Quemadmodum ergo ex una impẽſa diuerſorum animantium una caro eſt, ita & unius carnis homines diuerſi erunt ex dignitate, cum reſurrexerint, ut talis unuſquiſq; appareat, qualis meriti fuerit. Nec ſolum caro diuerſorum animantium differt inter ſe, ſed etiam corpora terreſtria differunt à cœleſtibus ſyderũ corporibus. Et qui tam lucida fecit corpora elementorum, cur non præclara faciat corpora iuſtorum? Per ſignificationem autem cœleſtia ſunt corpora reſurgentium, terreſtria uero priuſquam moriantur aut reſurgant, & quia Chriſtus cœleſtis eſt, ex eo cœleſtia corpora dicuntur: ex Adam uero, quia terreſtris eſt, terreſtria corpora nuncupãtur. Sicut autem ſol & luna uel ſtellæ, cum ſint unius naturæ, differunt tamẽ in claritate, ita & homines cũ ſint unius generis, merito diſſimiles erunt in gloria. Nũc enim de ſolis electis ſermo eſt, quos uirtutes, nõ peccata facient eſſe diuerſos. Aliter.n.ibi lucebit uirginitas, aliter ibi lucebit caſtitas coniugalis, aliter ibi lucebit ſancta uiduitas. B Diuerſe lucebunt, ſed omnes ibi erunt. Splẽdor diſpar, cœlum cõmune. Et ſi alius electorum eſt alio fortior, alius alio ſapientior, alius alio iuſtior, ali⁹ alio ſanctior, in domo patris mei manſiones multę ſunt, unuſquiſq; manſionem pro Ioan.14. ſuo accepturus eſt merito. Tãquam ſtellæ.n. ſancti diuerſas manſiones diuerſę claritatis tanquã in cœlo ſortiuntur in regno, ſed propter unum denarium nullus ſeparatur à regno. Atq; ita Deus erit oĩa in omnibus, ut qm̃ Deus charitas eſt, ꝑ charitatẽ fiat ut qđ habẽt ſinguli, cõmune ſit oĩbus. Sic.n.qſq; etiã ipſe habet, cũ amat ĩ altero qđ ipſe nõ hẽt. Nõ erit itaq; aliqua ĩuidia ĩparis claritatis. qm̃ regnabit ĩ oĩb⁹ unitas charitatis. Hinc iam uenit Apl's ad illud, quod communiter habet omnis caro quę ad uitam reſurgit æternam, & dicit.

Seminatur in corruptione, ſurget in incorruptione, ſeminatur in ignobilitate, ſurget in gloria, ſeminatur in infirmitate, ſurget in uirtute, ſeminatur corpus animale, ſurget corpus ſpũale.

Seminare eſt ſepelire: quia ſicut triticum tegitur in agro, ut reſurgat innouatum, ſic corpus defuncti in ſepulchro ponitur ut idẽ reſurgat melioratum. *Seminatur* ergo *in corruptione*, id eſt, ſepelitur corpus hominis corruptibile: ſed *ſurget in incorruptione*.i. ſurget incorruptibile, quia iam corrumpi non poterit. Vel in creatione poteſt ſeminatio hæc intelligi. Seminatur in corruptione, ſurget in incorruptione.i. quamuis homo ex quo cõcipitur, uſq; ad diſſolutionem ſit in corruptione, tamen ſurget in incorruptione. *ſeminatur in ignobilitate*.i. ſepelitur in uilitate & abiectione, ut fœteat & uermibus ſcateat: ſed *ſurget in gloria*.i. glorioſum & lucidum. Quid enim ignobilius carne mortua? Vel quid interim eſt glorioſius ea reſurgente, & incorruptelam percipiẽte?

C *Seminatur in infirmitate*.i.sicut granum seminis cõmendatur terræ imbecillũ & debile,sed *surget in uirtute* fortitudinis angelicæ. Et quid per singula de scriberem? *seminatur corpus animale*.i.qđ cibis sustentatur,& ad ultimum ab anima dissoluitur,ut corpora cętero rũ aialium : sed *surget corpus spirituale*.id est,nullis alimentis indigens,ab ani ma separari iam non ualens. Resurgent ergo sanctorũ corpora sine ullo uitio,sine ulla deformitate,sine ul la corruptione,onere,difficultate. In qb⁹tãta facilitas quãta felicitas erit. Propter qđ & spiritalia dicta sunt, cũ ꝓculdubio corpa sint futura, nõ spũs. Sed sicut nunc corpus animale dicitur, quod tamen non animal est,ita tunc corpus spiritale erit, cor pus tamen nõ spiritus erit. Ob hoc enim dicitur, qa seminatur corpus animale, surget autem corpus spiritale, quoniam tanta erit concordia tunc carnis et spiritus,uiuificãte spi ritu sine sustẽtaculi alicuius indigẽtia subditam carnem,ut nihil nobis repugnet ex nobis: sed sicut foris ne minem, ita nec intus nosipsos patia mur inimicos. Sicut.n.spiritus carni seruiens,non incongrue carnalis: ita caro spiritui seruiens,recte appel latur spiritalis : Non quia in spiritu cõuertetur,sed quia spiritui summa & mirabili obtemperandi facilitate subdetur,usq; ad implendã ĩmortalitatis idissolubilis securissimam uoluntatẽ,omni molestiæ sensu atq; omni corruptibilitate & tarditate detracta,omni fragilitate ac labe ter rena in cœlestem puritatem ac stabi litatem mutata atq; cõuersa, ut cœlesti habitationi conueniat.

Si est corpus animale,est & spirituale, sicut scriptum est. Factus est primus homo Adam in animam uiuentem, nouißimus Adam in spiritũ uiuificantem. Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale est,deinde quod spirituale.Pri mus homo de terra, terrenus, secundus homo de Gene.2.

D *cælo,cœlestis.Qualis terrenus,tales & terreni,et qualis cœlestis,tales & cœlestes. Igitur sicut por tauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cœlestis.Hoc autem dico fratres, quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt,ne que corruptio incorruptelam poßidebit.*

Vere,inquit, surget corpus spirita le,quia si modo *corpus est animale, est & spirituale* i.constat esse quandoq; spiri tale.sicut.n.animales sumus, quia pater noster carnalis Adam, factus est in animam uiuentem: sic erimus in resurrectione spiritales, qa pater noster spiritalis Christus,factus est in resurrectione sua in spiritũ uiuifi cantem. Quod sic exponit, *sicut scriptum est* in Genesi.s.nos eẽ animales ab animali patre descẽdentes: *Factus est primus homo Adam in animam uiuentem*.i. in animam potentem uiuere tãtum per sustentamenta ciborum,non ui uificãtem. His Moysi uerbis addit Apostolus: *nouißimus Adam* factus est *in spiritum uiuificantem*.i.Christus in spi ritum qui ita uiuificaret corpus,ut ultra non egeret aliqua ciborum su stentatione, nec esset solubile. Vel quasi à relatiuis probat esse corpus spiritale.Si est,ĩquit,corpus animale,est & spirituale. Cum.n.dicitur corpus,frustra additur animale,nisi sit & aliud spirituale, ad cuius discrepantiam dicatur animale. Et qa sit animale, probat p Genesim, quo niam factus est primus homo in ani mam uiuẽtem. Dictum est etiam de animalibus, Producat terra animã uiuentem. Intelligitur ergo corpus animale dici simile cæteris animalibus propter mortis dissolutionem & corruptionem,quę quotidie cibo reficitur,& postea separata animan tis compago dissoluitur:spiritale au tem corpus, quod iam cum spiritu ĩmortale est.Factus est primus Adã in animã uiuentẽ, nouissimus Adã in spiritum uiuificantem.Siue intelligatur primus Adam, qui de pulue Gene.1.

A re ante formatus est: nouissimus autem Adam, qui de uirgine procreatus est: siue in unoquoque homine utrunque compleatur, ut primus Adã sit homo in corpore mortali, nouissimus Adam idem ipse in corpore immortali: tamen inter animam uiuentem & spiritum uiuificãtem hoc interesse uoluit, ut illic sit corpus animale, hîc spiritale. Anima quippe in corpore animali uiuit quidem, sed nõ uiuificat usque ad auferendam corruptionem: in corpore uero spiritali, quoniam perfecte adhærens domino unus spiritus est, sic uiuificat, ut spiritale corpus efficiat, absumens omnẽ corruptionem, nullam metuens separationẽ. Proinde sequitur: *Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale, deinde quod spiritale.* Prius.n.est animale corpus, quale habuit primus Adã, quãuis nõ moriturum, si non peccasset: quale nunc habemus nos hactenus eius mutata uitiataque natura: quale in illo posteaquam peccauit, effectũ est, unde habet iam moriendi necessitatem: quale pro nobis etiam Christus primitus habere dignatus est, nõ necessitate, sed potestate. Postea uero est spiritale corpus, quale iam præcessit in Christo tanquã in capite nostro, secuturum est autem in mẽbris eius ultima resurrectione mortuorum. Nã primus homo de terra terrenus &c. Sed merito quæritur cur Christus dicatur homo secũdus post tot homines, aut cur Adam nouissimus, tam multis post ipsum generationibus succedentibus, cum & secundus non possit esse post multos, & nouissimus dici non debeat post quem multi. Ratio hic nõ carnis, sed operationis est intuẽda. Quam apostolus non humanis sensibus explicat, dum & Adam ueterem & dominum Christum ad primitias rerum bonarum malarumque reuocat ac reducit, duas formas uitales collocãs in duobus, ut primus Adam habea- B tur, quisquis per uestigia eius erroris incesserit: postremus autem ille, qui dominum fuerit imitatus. Interim nouissimus de primo ex eo dicitur dñs, quod usque ad ipsum mors ab illo primo inuenta descendit, quod usque ad crucem domini pristini hominis potestatem tenuit, quam postremus dominus dum per mortem expũxit, obliterat. Et ideo morti nouissimus, non saluti, qui solus chirographum quod ex protoplasto per omnes generationes hæreditario iure ueniebat, ut moriendo soluit, sic moriendo deleuit. *Primus homo factus de terra* i. de limo terræ, fuit *terrenus*. Qui tamen non propter carnem, sed propter peccatum dicit terrenus, quia cum iam reus esset factus, et mortis *Gene. 3.* supplicio destinatus audiuit: Terra es, & in terram ibis, *secundus homo de cœlo, cœlestis,* quia filius Dei uenit ad carnem, qua suscepta, et homo exterius fieret, & Deus interius permaneret. Non enim cecidit propter se, sed descẽdit propter nos: & sine peccato carnẽ assumpsit, in qua resurrectionem ostẽderet nostræ carnis. Nã *qualis terrenus, tales & terreni, & qualis cœlestis, tales & cœlestes.* Quid est, Qualis terrenus, tales et terreni, nisi mortales ex mortali? Et quid est, qualis cœlestis, tales & cœlestes, nisi immortales per immortalem? Illud per Adam, hoc per Christum. Dominus.n.ad hoc terrenus factus est, cum esset cœlestis, ut eos qui terreni erãt, faceret cœlestes. Hoc est, ideo ex immortali mortalis factus est assumendo serui formam, non domini mutando naturam, impertiendo dominicam gratiam, non perpetiendo seruilem iniuriam. Qualis terrenus, tales et terreni. i. omnes morituri. Et qualis cœlestis, tales & cœlestes. i. omnes resurrecturi. Iam enim cœlestis resurrexit. Et quando quidem terreni sunt similes terreno,

C & cœlestes cœlesti, *igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cœlestis*.i.sicut imitati sumus terrenũ, imitemur cœlestem. Imaginẽ terreni hominis induimus propagatione præuaricationis & mortis, quam nobis intulit generatio: imaginẽ uero cœlestis hominis induimus gratia indulgentię uitæq́ ppetuę, quam nobis per Christum pręstat regeneratio. Vnus.n.generat in mortem. alius in salutẽ. Per Christum (inquã) renouamur, qui homo cœlestis appellatur, quia de cœlo uenit in terrã, ut terrenę mortalitatis corpore uestiretur, quod cœlesti ĩmortalitate uestiret. Aliĳ uero propterea dicuntur cœlestes, quia fiunt per gratiã membra eius, ut cum illis sit unus Christus uelut caput et corpus. Portem⁹ ergo imaginem huius cœlestis hominis interim corde & morib⁹ atq; digna operatione, postea uero in resurrectione mortuorum etiam corpore. Quod non frustra moneo, sed ideo *dico hoc o fratres*.s.ut portem⁹ imaginẽ cœlestis, *quia caro & sanguis*.i.corruptio uitiorum & mortalitatis, *regnum Dei possidere non possunt*. Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt, quia non erit ibi corruptio & mortalitas carnis & sanguinis. Secundũ has.n.qualitates, hoc loco nũcupantur caro & sanguis. Nam caro secũ-
Luc.24. dum substantiam de qua dictũ est, Spiritus carnem & ossa non habet, sicut me uidetis habere, possidebit regnum Dei: caro autem secundum corruptionem cum intelligitur, non possidebit. Hoc.n.declaratur, cũ protinus additur, *neq; corruptio incorruptelam possidebit*. Hæc.n.repetitio, prædictorum uerborum est expositio, ut qđ dictum est caro & sanguis, intelligamus corruptionem, non substantiã carnis: & quod dictum est regnum Dei, intelligamus incorruptelam patriæ cœlestis: atq; ita nihil aliud dictum putemus, caro & sanguis regnum Dei non possidebunt, q̃ si diceretur, corruptio incorruptelã non possidebit, id est, corruptio carnis & sanguinis in illius regni incorruptela non erit, propter ĩmutationem scilicet incorruptionis. Et ideo non carnis resurrectioni cõtradicit in eo quod ait, Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt: quia per carnem & sanguinem uentrem & libidinem.i.opera carnis, quæ ibi omnino non erunt, significat. Nolebat.n. eos ad hoc ædificari, ut arbitrarent se talia facturos in regno cœlorum, qualia fiũt in hac uita in corruptionibus manducandi & bibendi, uxores ducendi, filios generandi. Non autem ipsam carnem dixit abolendam, quia corporis resurrectione facta à cunctis passionibus liberati, æterna uita cum ineffabili claritate atq; stabilitate sine corruptione fruemur. In illa itaq; cœlestis regni gloria caro secundum naturam erit, sed secundum passionis desideria non erit: quia deuicto mortis aculeo, in æterna incorruptione regnabit. Et ideo quisquis ad hanc desiderat incorruptionis gloriam peruenire, festinet nunc opera corruptionis deponere, & cœlestis hominis imaginem sancte uiuendo portare. D

Ecce mysterium uobis dico. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.

Dixi quia caro et sanguis regnum Dei non possidebunt, cum tñ prædicem carnis resurrectionem. Et *ecce dico uobis* ide *mysterium*.i.arcanũ quoddam, quod multis est occultum, in quo possitis intelligere qũo caro nõ erit, & caro erit, quæ regnum Dei possidebit. μυστήριον enim græce dicitur,

A citur. eo quod secretam & reconditam habeat repositionem. Mysteriũ est quod dico. i. obscurum & latens, quia infideles hoc ignorant. Hoc scilicet mysterium dico, quia *omnes quidem* tã boni quàm mali *resurgemus*, uel (sicut in Græcis codicibus legitur) dormiemus. i. moriemur: *sed non omnes immutabimur* ad gloriam, quia soli boni ĩmutabimur. Et ideo natura nostræ carnis tunc idonea fiet ut possideat regnum Dei, quia à tempore illius immutationis angelicæ, non iam caro erit & sanguis, sed solummodo corpus lucidũ et spiritale. Omnes dormiemus in somno mortis, & resurgemus. Resurgere enim proprie dicitur, qui prius dormiẽdo cecidit. Sed quõo omnes dormiemus uel resurgemus, si tam multi quos in corpore inuecturus est Christus, nõ dormiẽt nec resurgent? Si ergo sanctos, qui reperientur Christo ueniente uiuentes, eique obuiam rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, & ad eadem mox ĩmortalia redituros, nullas in his uerbis patiemur angustias, ubi nũc dicitur, omnes resurgemus uel omnes dormiemus, siue ubi dictum est, tu quod seminas, non uiuificatur nisi prius moriatur: quia nec illi per ĩmortalitatem uiuificabuntur, nisi quamlibet paululũ tamen ante moriantur. Ac per hoc & à resurrectione nõ erunt alieni, quia dormitione præcedent quamuis breuissima, non tamẽ nulla. Omnes ergo resurgem9 quicunque naturam in nobis humanã habemus: sed tamen non omnes ĩmutabimur, quia resurrectio quidem cõmunis est omnium, sed ĩmutatio ad gloriam & impassibilitatem proprie iustorum est. Resurgemus oẽs, et hoc fiet *in momento* siue in atomo. i. in pũcto temporis quod diuidi non potest, *in ictu oculi*. i. in summa celeritate, *in nouissima tuba*. i. in nouissimo si- B gno quod dabitur ut ista complicantur. Ad ostendẽdam Dei omnipotentiam hoc dicitur cõtra illos, quibus impossibile uidebatur, ut mortuorũ corpora ex antiquis cineribus repararentur & reuiuiscerent. Tanta. n. celeritate fiet resurrectio, ut uiui quos in corporibus suis cõsummationis tempus inuenerit, mortuos de puluere resurgentes præuenire non ualeant: nec alij primi & alij nouissimi resurgent, sed omnes simul in momento, ut mirabilior sit resurrectio. Et quia in momento est aliqua morula quamuis breuissima, ideo additur, in ictu oculi, qui. s. tanta uelocitate transcurrit, ut penè sensum uidentis effugiat. Ictus enim oculi est, non quo palpebram mouentes claudimus oculũ uel aperimus, sed emissio radiorum ad aliquid uidendum. Qui dicitur ictus, quia cito icit uisa. Mox. n. ut aperueris oculum, emittitur radius tuus, non dico ad parietem proximum, sed ad montem longe distantem: nec dico ad montem, qui ideo proximus uidetur quàm in terra est, sed solem, ad lunã, ad sydera, quæ tam magno interuallo distant à terra. Si. n. clausis oculis faciẽ contra solem ponas, nonne mox ut eos aperueris, ibi potius aciem tuam te inuenisse, quàm illuc eam perduxisse putabis, ita ut nec ipsi oculi prius aperti fuisse uideantur, quàm illo quò intendebant, peruenisset? Vt ergo radius oculorum tuorum non citius peruenit ad propinquiora, & tardius ad longinquiora, sed utraque interualla pari li celeritate cõiungit, ita cum in ictu oculi fit resurrectio mortuorũ. Omnipotentię Dei & ineffabili nutui tã facile est quæque recentia, quàm diuturno tempore dilapsa, cadauera suscitare. Tubæ autem nomine aliquod euidentissimum & pręclarissimũ signum uult Apostolus intelligi, quã 1. Thes. 4. uocem archãgeli & tubam Dei alio Ioan. 5.

C loco dicit, q̃ & uox filij Dei in euangelio dicitur, quam audient omnes qui in monumentis sunt, & procedent: itaq; clangor tubæ aut uocis indicat magnitudinem, iuxta quod
Esa.58. scriptum est. Quasi tuba exalta uocem tuam, aut apertam omnium resurrectionem, scd̃m qđ dicitur. Cū
Matt.6. facis eleemosynam, noli tuba canere ante te. i. absconditè fac misericordiam & in secreto, ne uidearis de alterius miseria gloriari. Sed quærendum cur ad nouissimā tubam mortui dicantur surrecturi. Neq;.n. nouissima diceretur, nisi aliarum præcedentium respectu. In Apocalypsi Ioā
Apoc. 8.9. 10.&.11. nis septem angeli describūtur cum tubis, & clangente primo eorum ac secundo & tertio quartoq; & quinto atq; sexto, qđ per singulos actum sit, indicatur: nouissimo autem. i. septimo angelo tuba canente, mortui suscitantur. Quos. s. angelos plurimi doctorum senserunt esse prædicatores in septem statibus ecclesiæ, & nouissimum angelum eos prædicatores, qui in carne reperiētur uenien te domino: et ob hoc in uoce eorum mortuos suscitari, quæ intelligitur nouissima tuba, quia post illam non audietur uox prædicantium. Vere in nouissima tuba fiet resurrectio. *Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.* Mortui resurgent, id est, omnes defuncti. Vel nomine mortuorum intelliguntur peccatores, & nos qui ad gloriam pertinemus īmutabimur. Quādo dicit, nos alium se & eos qui secum sunt, præter mortuos esse significat. Mortui resurgent incorrupti, & Paulus ac consortes eius īmutabuntur. Reprobi enim non commutabuntur in illā incorruptelam, quæ nec doloris incorruptionem pati potest. Illa nāq; fidelium est atq; sanctorum. Isti uero perpetua corruptione cruciabun
Esa.66. Marc.9. tur, quia ignis eorum non extingue tur, & uermis eorum non morietur. D Quid sibi ergo uult ista distinctio, Mortui resurgent incorrupti, et nos īmutabimur, nisi quia omnes incorrupti resurgēt, sed ex his iusti etiam īmutabuntur in illam incorruptelā, cui omnino nulla possit nocere corruptio? Ac per hoc qui in eam cōmutabuntur, incorrupti quidem resurgent integritate membrorum, sed tamen corrumpēdi dolore pœnarum. Habebunt quippe incorruptionem carnis, in qua doleant, non in qua moriantur. Alioquin & illi dolores finirentur. Ad hoc.n. resurgent īcorrupti, ut possint æterna sustinere supplicia. Incorruptio itaq; propterea cōmunis est omnium, quia in ea miserabiliores erunt peccatores ut ad tormenta perpetui sint, & īmortali atq; incorruptibili corpore soluan̄t. De illa uero cōmutatione iustorum cum dixisset, & nos īmutabimur, tā quā quæreremus quō istud fiat, uel qualis illa cōmutatio futura sit, adiungit: Oportet enim corruptibile hoc &c. Vbi manifeste docet idipsum corpus quidem resurgere quod sepultum est, sed mutare gloriā, non naturam. Quando .n. dicit hoc, uidetur quodāmodo duob⁹ digitulis cō prehensum corpus ostēdere. Hoc, in quo nascimur: hoc ī quo morimur: hoc, quod timēt recipere qui punien di sunt. Nos, inquit, īmutabimur: qa *oportet.* i. necesse est, hoc fieri, quia bene seruiuimus & quia Deus promisit, oportet hoc *corruptibile* corpus *induere* uelut ornamētum *incorruptionem,* ut ultra non esuriat uel aliquatenus lædatur: *& mortale hoc induere immortalitatem,* ut ultra nō dissoluaŧ. Vel ad id qđ dixerat, Mortui resurgēt incorrupti intulit: Oportet corruptibile hoc īduere incorruptionē: ad id uero qđ subdiderat, et nos īmutabimur, adicit, Et mortale hoc oportet induere īmortalitatem. Aliud est.n. īmortali

A tas,aliud incorruptio: sicut & aliud mortale,& aliud corruptibile.Quicquid.n.mortale est,corruptibile est: sed non quod corruptibile,statim et mortale est. Corruptibilia qppe sūt corpora quę carent anima,et tamen non sunt mortalia: qa nunq̄ habuere uitam, quæ proprie animantium est.Vnde nunc signanter Apostolus corruptioni icorruptionem, & mortalitati imortalitatē opposuit. Omnes ergo iusti & iniusti erunt incorruptibiles , iusti uero etiam imortales fient,ut mortem gehēnalium pœnarum nullatenus sentire possint.

Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem,tunc fiet sermo qui scriptus est. Absorpta est mors in uictoria. Vbi est mors uictoria tua? ubi est mors stimulus tuus?Stimulus autem mortis,peccatum est,uirtus uero peccati,lex. Deo autem gratias,qui dedit nobis uictoriam per dominum nostrum Iesum Christum.

Osee.13. Hebr.2.

Pro eo quod nos scd̄m Hieronymū in Osee legimus , Ero mors tua ó mors,morsus tuus ero inferne, Septuaginta transtulerunt:Vbi ęst causa tua mors ? ubi est stimulus tuus inferne?Pro quo nunc apostolus posuit,Absorpta est mors in uictoria, ubi est mors uictoria tua? ubi est mors stimulus tuus ? Hoc mortale corpus nostrum iduet, ut diximus, imortalitatem.Sed cum id fuerit,*tunc fiet.i.* implebitur sermo scripturę,qui nunquā aliter impleretur: *Absorpta est mors.i.* nusq̄ compareret, sicut aqua cū fuerit absorpta . Qn̄ *mortale hoc induerit immortalitatē*, tūc absorbebitur.i.in nihilum redigetur mors corporis *in uictoria* resurgentium. Et tunc ei insultabitur atq; dicetur: *Vbi est mors uictoria tua ? Vbi est mors stimulus tuus ?* Morti corporis hoc dicetur. Hāc.n.absorbebit uictoriosa immortalitas,cum mortale hoc imortalitatem iduerit. Morti,inquam, corporis hoc dicet: Vbi est uictoria tua , qua omnes sic uiceras,ut etiā Dei filius tecum conB
fligeret,teq; non uitando , sed suscipiendo superaret?Vicisti in morientibus,uicta es in resurgentibus. Victoria tua qua absorbueras corpora morientium,temporalis fuit : uictoria nostra qua absorpta es in corporibus resurgentium, æterna constabit. Vbi est aculeus tuus.i.peccatum quo puncti et uenenati sumus, ut etiam in corporibus nostris fieres, & ea tam longo tempore possideres?Morti dicetur,ubi est aculeus tuus . Sed aculeus uel *stimulus mortis, peccatum est.* Aculeus autem mortis dicitur,quo mors facta est,non quem mors fecit. Peccato.n.morimur,nō morte peccamus . Aculeus mortis, est peccatum originale, p cuius uulnus mors intrauit. Peccatum quod nos pupugit & mortificauit,est aculeus mortis:sed uirtus & robur peccati est lex Moysi . Peccauimus enī in uno omnes,ut moreremur in uno omnes . Accepimus legem , non ut emendatione finiremus peccatū,sed ut trāsgressione augeremus. Lex.n. uirtus peccati : quia prohibitio auget desiderium operis illiciti,quādo iustitia non sic diligitur , ut peccādi cupiditas eius delectatione uincat: & multo sceleratius ac flagitiosius cōmittuntur ea quæ lex prohibet,q̄ si nulla lege prohiberentur.Dico qa aculeus mortis est peccatum, & uirtus peccati lex.Sed *Deo gratias* agim⁹, *qui dedit nobis uictoriam* de morte & aculeo eius,ut uinceremus mortem per imortalem resurrectionem , & aculeum eius peccatum per gratuitam iustificationem . Nā & uictoria qua peccatum uincitur,nihil est aliud q̄ Dei donū in isto certamine nos adiuuātis. Victoriam dedit, & hoc nō per legem,nec per uires nostras, sed *per Iesum Christum dominum nostrum*, p quē mediatorem omnia bona quæ habemus, dantur nobis á patre . Si uero secundum alios codices legerimus, Ge 12.4.

C Absorpta est mors in contentione, ubi est mors contentio tua? ubi est mors aculeus tuus? mortem intelligemus carnalem consuetudinē, quæ resistit bonæ uoluntati delectatione temporalium fruendorū. Nam dum sumus in hac uita, contendit mors ista contra nos, & nos contra eam: quia caro cōcupiscit aduersus spm̄
Galat. 5. spūs autem aduersus carnē. Sed resurgētib⁹ nobis absorpta erit mors in contentione. i. adnullata in conflictu, quem contra nos habuit: qa caro prorsus concordabit spiritui, nulláq; peccati delectatio erit quæ resistat bonę uoluntati, & quia bellum tunc erit finitum, atq; pax uictoriā tenebit, insultabimus ipsi morti. i. concupiscentiæ & cōsuetudini temporalium delectationum, dicentes: Vbi est mors cōtentio tua? Victa es, nec amplius contendere uales. Notādum quoq; in eo quod Septuaginta transtulerunt, De morte redimam illos, ubi causa tua mors? ubi est stimulus tuus inferne? quia causa mortis & stimulus īferni, peccatum est. Sed in resurrectione eorū quos Christus redemit, non inuenietur, ideóq; morti & inferno insultabunt. Præcipue tamen saluator cum pro redemptione humani generis sanguinem suum fudisset, & peccatum mundi deleuisset, pro quo moriebamur & ad infernum ducebamur, insultauit morti & inferno: dicens: ubi est causa tua mors? ubi est stimulus tuus inferne? Qui et secūdum nouam trāslationem dixit: De morte redimam eos, Ero mors tua ó mors, ero morsus tuus, (id est, mordens te) inferne. Id nanq; quod occidimus, agimus ut penitus nō sit. Ex eo autem quod mordemus, partem abstrahimus, partemq́; relinquimus. Quia ergo dominus in electis suis funditus occidit mortē, mors morti extitit. Quia uero ex inferno partem abstulit & partem reliquit, nō occídit D funditus, sed momordit infernum. Neq; enim infideles quosque & pro suis criminibus æternis supplicijs deditos ab inferno traxit, sed eos solūmodo, quos suos fide & actibus recognouit. Sequitur

Itaq; fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles, abūdantes in opere domini semper, scientes quòd labor uester non est inanis in domino.

Quādoquidem certos uos feci de resurrectione futura, & de cæteris uos diligenter instruxi, *itaq; ó fratres mei dilecti.* i. quos multum diligo, *estote stabiles*, in fide resurrectionis uel in proposito uestro bono, *& immobiles*, ut nemo uos de statu spei futurę ultra mouere possit. uos dico, *semper abundantes in opere* mandatorum *domini, scientes* pro certo *quòd labor uester non est inanis.* i. cassus *in domino.* i. in domini seruitio, qm̄ & in ipsa carne uestra quę nunc laborat, gaudebitis. Omnibus quæ ad doctrinam ecclesiasticam ordinandam necessaria sunt, hactenus expositis, & quæ uitanda uel quæ sequenda sunt, demonstratis, fixos esse iam illos hortatur in bono: & in operibus, quę fructum apud Deum faciunt, semper esse promptos & copiosos: quia per hæc quæ exposita sunt, certi sunt de cætero accepturos se boni operis mercedem á domino, ne prauis colloquijs possint perverti.

CAPVT XVI.

De collectis autem quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui ecclesijs Galatiæ, ita & uos facite. Per unam sabbati unusquisq; uestrum apud se reponat, recondens quod ei bene placuerit, ut non cū uenero, tunc collectæ fiant. Cum autem præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittā perferre gratiam uestram in Hierusalem. Quod si dignum fuerit ut ego eam, mecum ibunt.

De alijs, inquit, hucusq; monui. Sed nunc *de collectis* moneo, *quæ fiunt sanctos* i. de sumptibus qui per singulas ecclesias colliguntur, ut in Hierusalem sanctis mittantur, q in magna

gna

A gna indigentia sunt apud infideles Iudæos, quasi desertores paternarũ legũ, & credentes in hominẽ crucifixũ. Moneo ut (sicut ecclesijs Galatarũ disposui) *per unam sabbati*, quæ est dñica dies *unusquisq; uestrum reponat apud se*, qđ eis mittat. Apud se reponat, ne suspicet fraudem si apud aliũ reposuerit. Ipse dico, *recõdens* illud, ne iterũ sibi sumat, & recondat *quod ei bene placuerit*. i. qđ deuoto corde offerre uoluerit, non qđ aĩum eius grauet. Qđ idcirco pmoneo, *ut nõ tunc fiant collectæ, cum uenero*, qa grauarer, si totum subito simul fieret, & ego maioribus studijs sum deditus. Per dñicam diem colligite, unde refrigeriũ habeãt sancti paupes: ut qua die Xp̃s surrexit, uos ad opera misericordię surgatis. Colligite, inquam, qa qđ paulatim ã multis colligitur, nec est graue, & inuenit multum. Interim colligite et quasi in thesauro reponite apud uos unusqsq; qđ uoluerit. Sed *cũ fuero præsens, mittam in Hierusalem perferre gratiam*. i. gratuitam dationem uñam, eos *quos probaueritis*. i. probos iudicaueritis, & mittã eos *per epistolas*, qa eplæ testimonium pbent missis, ut cum grã excipiantur. Vtrunq; pono in uestro arbitrio, ut & qđ uobis placuerit, tribuatis: & quos ad portandũ mittã, eligatis. Sed *si dignum fuerit ut ẽt ego eam*, id est, pergere debeã. i. si copiosa fuerit sumptuum collectio, tunc *mecum ibunt*, id est, pergent mecum.

Veniam aũt ad uos, cum Macedoniã pertransiero. Nam Macedoniam pertransibo. Apud uos autem forsitan manebo, uel etiam hyemabo, ut uos me deducatis quocunq; iero. Nolo enim uos modo in transitu uidere. Spero enim me aliquantulũ temporis manere apud uos, si dominus permiserit. Permanebo autem Ephesi usq; ad Pentecosten. Ostium enim mihi apertum est magnum & euidens, & aduersarij multi.

Post omnem instructionem ut lætos illos faciat, aduẽtum suum illis promittit. Per qđ etiam omnes admonitiones suas, quibus illos corri B git, magis firmat: qa qui audit uenturum eum à quo legem accepit, solicitior fit, ne aueniente illo erubescat. Parate, inquit, collectas anteq̃ ueniam. *ueniam autẽ ad uos, cum pertransiero Macedoniã*, uisitãdo singulas quasq; ecclesias, quæ ibi sunt, & cõfirmando animos fratrũ. *Nam Macedoniam pertransibo*, qa non est opus ibi diu morari, qm̃ pauca sunt in illis emẽdanda. Sed *apud uos forsitan manebo, uel etiam hyemabo*. i. hyemis tp̃e toto morabor, qm̃ multa sunt in uobis corrigẽda. Sed apud Ephesios cum quibus maneo dum hanc eplam scribo, *permanebo usq; ad Pentecosten*. Nec mirũ si tanto tp̃e ibi uolo manere. Nam *ostium mihi apertum est* ibi *magnum & euidens*, id est, manifestum prædicationi meæ, per qđ possim prædicando ad corda audientium intrare, & fidẽ Christianam introducere, *& aduersarij multi* obsistunt mihi, qui conantur opus meum impedire: & ideo me necesse est cum illis adhuc cõfligere. Quinquagenarius enim numerus semp ad pœnitentiam referri solet uel ad remissionem, & multa cõtinet sacramenta. Vnde nunc Apostolus apud Ephesios, quibus mystica quęq; dissoluerat, dicit se permansurum usq; ad pentecosten. i. usque ad quinquagesimam, donec perfecte ad Deum conuertantur, & aduentu sancti spiritus digni efficiant. Inuenerat enim illic pectora Dei gratiam sitientia, quibus prompte infunderet mysterium Christi: inuenerat & aduersarios multos. Quanto enim idonei inueniebantur ad fidem, tanto magis insurgebant qui zelarentur, contradicentes & repugnantes doctrinæ dñi. Nam in eo quod ait, Ostium mihi apertum est magnũ & euidẽs, & aduersarij multi, quid aliud intelligi potest nisi primitus prædicato ibi per eum euãgelio, credidisse mul

C tos,& multos eiusdem fidei aduersarios extitisse scdm illā dñi sniam, Vobis datum est nosse mysterium regni cœlorꝝ, illis aūt nō est datum. Ostium ergo apertum est in eis quibus datum est, aduersarij autem ex eis quibus non est datum: Ostium magnum apertum est, id est, multa corda ad audiendum aperta.

Matt. 13. Marc. 4. Luc. 8.

Si autem uenerit Timotheus, uidete ut sine timore sit apud uos. Opus enim domini operatur sicut & ego. Nequis ergo illum spernat. Deducite autem illum in pace, ut ueniat ad me. Expecto enim illum cum fratribus.

Quāuis ea prędicaret Timotheus quæ ab Apl'o acceperat, tñ quia non erat authoritatis eiusdem, cōmēdat illum Apl's, ne forte ab his qui dissentiebant in plebe, non ut erat dignus reciperet: et perstrepētibus eis, nasceretur illi timor, nihilq́; proficeret aduentus illius saluti eorꝝ. Possent.n.& Gentiles excitari ad seditionem discordia plebis, accepta occasione irruendi in Timotheū. Ideo ne spernat eum aliquis, inquit, q̄m *opus Dei operatur sicut & ego*, ut.s.in ea authoritate accipiat qua & Apl's, erat enim & ipse episcopus. Quem tanti meriti esse declarat, ut nō solum inter eos honorandū illum præcipiat, sed etiam cum proficisci pararet, deducendum cum obsequio ut apl'm domini. Tam enim necessariū eum ostēdit, ut etiam ipse illum expectaret cum fratribus propter euangelium Christi.

De Apollo autem fratre uobis notū facio, quoniam multum rogaui eum ut ueniret ad uos cum fratribus, & utiq; non fuit uoluntas eius ut nūc ueniret, ueniet autem cum ei uacuum fuerit.

Act. 18. Hic Apollo ex Iudæis erat, Alexādrinus natione doctus in lege et eloquentissimus, atq; Corinthiorꝝ episcopus: sed propter dissensiones eorum recesserat à Corintho. Quem dicit Apl's redire noluisse, significans in hoc culpam eorꝝ, ut hoc audiētes, respuerent falsos apostolos, & paci studerent, quatenus mererent ut ad eos suus antistes reuerteret. Ideoq; de Timotheo dixerat, Videte ut sine timore sit apud uos, qa aliqui missi non bene fuerāt suscepti: ac per hoc non uenturum Apollo, nisi concordes fierent. *Non fuit*, inquit, *eius uoluntas* uel Dei *ut nunc ueniret* dum tales estis: sed *ueniet cum ei tempus uacuū fuerit*, id est, quādo uos à pseudoapostolis & dissensionibus sic uacuos inuenerit, ut audiendæ prædicationi eius uacare uelitis: uel quando ab his quæ nunc facit, exoccupatus fuerit.

D

Vigilate & state in fide, uiriliter agite et confortamini. Omnia enim uestra in charitate fiāt.

Vt Apollo gratanter ad uos ueniat, *uigilate*, id est, mētis oculos ad diaboli astutias præcauendas aperite, ne uel ab īmundis spiritib' uel à falsis prædicatoribus decipiamini, *state in fide*.i.ne cedatis uel pseudomagistris uel Gētilibus, qui fidem uestrā impugnare satagunt, & uos ab eius arce pellere. *Viriliter agite*.i.nolite dissolui, nolite uigorem perdere, nolite effœminari, sed uiriliter bona facite, & mala tolerate, *& confortamini*.i.semper robustiores efficiamini ut sit in uestra uirtute profectus. Et *omnia uestra fiant* non in dissensione uel ira, uel cupiditate secularis gloriæ, sed *in charitate*. Nam quicqd sine charitate agitur, nihil est, quāuis esse bonum uideatur. Cum dicit, omnia, satis ostendit ēt ipsas correptiones, quas asperas & amaras sentiunt q corripiunt, cum charitate esse faciendas. *al. uiriliter*

Obsecro autem uos fratres, nostis domum Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos, ut uos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperāti & laboranti. Gaudeo autē in præsentia Stephanæ et Fortunati et Achaici, quoniā id quod uobis deerat, ipsi suppleuerūt. Refecerunt enim & meum spiritum & uestrum. Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.

A Monui ut omnia uestra opera in charitate fiant. Sed nunc *obsecro ut subditi sitis eis* qui sunt tales, qualis est domus Stephanæ & Fortunati. *Nostis.n. domum Stephanæ & Fortunati & Achaici*, quia *sunt primitiæ Achaiæ*, id est, primi crediderunt ex his qui sunt in Achaia. nam & Corinthij sunt Achaici. *& ordinauerunt seipsos in ministerium sanctorum*, id est, ut calcata auaritia sanctis de laboribus suis ministrarēt necessaria, & maxime prædicatoribus. Obsecro uos ut subditi sitis operarijs eiusmodi, *& omni cooperanti*, id est, cum talibus operanti, *& laboranti*. Vos talibus estote subditi. Sed *ego in præsentia Stephanæ & Fortunati et Achaici gaudeo*, uel quia præsentes sunt apud uos, & in illis potestis magnum habere profectum, uel quia mihi uenerūt pro uobis ministrare. *Quoniam id quod ex uobis deerat, ipsi suppleuerunt*, id est, ministrauerunt mihi quod uos non fecistis. *Refecerunt enim & meum spiritum* mihi ministrando necessaria, *& uestrum* quibus apostolum seruauerunt. Refecerunt spiritum meum, pro mea lætitia: refecerunt uestrum, pro charitate pro uobis exhibita. *Ergo cognoscite*. i. diligite & honorate eos *qui eiusmodi sunt*.

Salutant uos omnes ecclesiæ Asiæ. Salutāt uos in domino multum Aquila & Prisca cum domestica sua ecclesia, apud quos & hospitor. Salutāt uos omnes fratres. Salutate inuicē in osculo sancto. Salutatio mea manu Pauli.

Salutant, inquit, uos omnes *ecclesiæ Asiæ*. Ac si dicat: Qđ ego scribo, oēs desiderant. Per hoc etiam cōmonet eos, ut studeant illis fieri similes, à quibus salutātur. *Aquila & Prisca* sunt maritus & uxor, qui in actib⁹ apostolorū leguntur. *Domestica eorum ecclesia*, congregatio fraternitatis apud eos manens. Erāt enim hospitales. Osculum uero sanctum, signū pacis est. In quo ut inuicē sibi adhæreant sublata discordia, monet ut casta & pacifica sint oscula, quę ī ecclesijs dantur, & simulata nō sint. Dehinc se in hac epistola subscripsisse ostēdit, dicens: *Salutatio mea manu Pauli*, ut indubitanter sciāt epl̄am eius esse. Sequtur.

Actu.18.

B

Siquis non amat dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema maranatha.

Amatores, inquit, Christi saluto. Sed *Siquis non amat dominum nostrum Iesum Christum sit anathema*, id est, alienatus à Christo. Anathēma quippe alienatio uel alienatus interpretatur. Secūdum Augustinum, anathēma dicit condemnatus, *maranatha*, id est, donec dominus redeat. Excōmunicat ergo Apostolus eum, qui nō amat Christum, usq; ad diem iudicij, quo ipse reddet unicuiq; quod iustum fuerit reddere, ut tūc si Christo placuerit, cōmunionem qui anathēmatizatus fuerat, recipiat. Hieronymus autē sic ait: Maranatha magis Syrum est q̄ Hebræum, tametsi ex confinio utrarunq; linguarū aliquid & Hebręum sonet: & interpretatur, dominus noster uenit. Vt sit sensus: Siquis non amat dominum nostrū Iesum Christum, sit anathēma. Et illo cōpleto, deinceps inferatur dominus noster uenit. Quod superfluum sit aduersus eum odijs pertinacibus uelle cōtendere, quem uenisse iam constet. Siquis non amat &c. Ac si dicatur: Siquis nō diligit dominum Iesum, non sit ei utilis aduentus eius q iam completus est: & sic ad dānationem sit ei secundus, q adhuc futurus est.

Matt. 16.
Roma. 12.

Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum. Charitas mea cum omnibus uobis in Christo Iesu, Amen.

Sit uobiscum semper gratia Christi, sine cuius auxilio subsistere non potestis, nec aliqd boni facere. Propter illos qui dissensioni studentes Christum non amabāt, dictum est: Siquis nō amat dominum nostrum Iesum Christum, sit anathēma. Qui enim dicebant, ego sum Pauli, ego autem Apollô, ego uero Cephę, non

Ioan. 15.

C amabant Christum: quia non Christo, sed hominibus gloriam dabant. Quia ergo nō in hominibus, sed in Christo spes omnis ponēda est, *Gratia*, inquit, *domini nostri Iesu Christi sit vobiscum*. Et addit: *Charitas mea cum omnibus vobis in Christo*, id est, ea charitate uos inuicem in Christo diligite. qua ego uos diligo. In Christo Iesu Vos diligite exemplo mei, nō in amore seculi. Deinde subiungit, *Amen*, quod interpretatur, uere uel fideliter: per qđ oīa quę supradicta sunt, uere ac fideliter dicta esse confirmentur. Amen quippe omnium confirmatio est pręcedentium.

Primæ ad Corinthios epistolæ finis.

II. AD CORINTHIOS EPISTOLAE ARGVMENTVM.

SCiens Apl's epistolā profecisse, quam Corinthijs miserat, aliā eis iterum scribit ad exhortandam obeditionem eorū, & tangit contumaciam nonnullorum qui emendari noluerant. In hoc tamen animo reuelatus, quòd ea quæ ad ecclesiasticam ordinationem pertinēt, audierat esse correcta, certus de inceps qđ & uitia eorum paulatim corrigerentur, prætere a quia ex parte magna esse cœperant obedientes. Qui enim ea quæ ad fidem & ad ecclesiasticū ordinem pertinent emendauerant, certam spem de se dabant, quia & mores atq; conuersationem essent emendaturi. Propter quod & festinanter scripsit eis Apostolus, ut contristati ex correptione prioris epistolæ, in hac consolationem acciperent, & cresceret in eis fructus pœnitentiæ, quatenus uidētes iam placere se ei cui displicuerant, prōptiores fierent circa bonos actus. Et hæc principalis huius epistolę causa est. D Quidam tamen eorꝫ (ut dictum est) noluerant corrigi, sed delectatione peccatorꝫ irretiti, & à falsis apostolis deprauati, postposito ueritatis apostolo, ipsis falsis apostolis obediebant. Vnde magister egregius ut eos à consectatu eorundem pseudo prædicatorum reuocet, multis modis ostēdit errorem & deceptionem fallaciæ eorum, ut nullam amplius in eis fiduciam habeant, nec dolosis prædicationibus fidem adhibeant, quos uident ad perniciem animarū tendere. Propter qđ & seipsum multifarie commendat, ut cognoscentes cuius authoritatis atque dignitatis ipse sit, libēter eius doctrinam suscipiāt, & sic ad salutem animarū suarum perueniāt. Præcipit quoq; fornicatorem correptum recipi. Notat etiā eos ī eleemosynis parcos. Quia uero pro quorūdam peccatis in epistola superiori doctores eorum præcipue corripuerat, & multum fuerant contristati, nunc eos cōsolatur, suum eis proponens exemplum, & docens non debere impatienter ferre, qđ pro aliorꝫ salute sunt correpti, cum ipse pro aliena salute periculis & morti quotidie subiaceret. Sed & de tribulationibus quas patiebantur, cōsolatur eos exemplo suarum tribulationum, quas multo grauiores sustinebat. Semp etiam uel principaliter uel secundario uidetur intendere reuocare à pseudoapostolis illam partem plebis, quæ adhuc illos sequebatur.

II. AD CORINTHIOS EPISTOLAE CAPVT I.

Paulus apostolus Iesu Christi per uolūtatem Dei, & Timotheus frater ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in uniuersa Achaia. Gratia uobis & pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo.

A Quasi dicat: Vos Corinthij mihi debetis obedire, & falsos apostolos respuere, quia sum *Paulus apostolus Iesu Christi*, id est, mirabilis legatus saluatoris regis. Ille rex qui solus in æternum saluat, misit me, ut uos ad eum ducerē, ut regnaret in uobis, & uos saluaret. Ideoq; libenter mihi debetis obtemperare. Apostolus Christi sum, non usurpatiue, sed *per uolūtatem Dei* patris, id est, à Christo constitutus sum apostolus per uoluntatem pr̄is, sicut ipse Christus ait: qm̄ quæ placita sunt ei, facio semper. Dei autem uoluntatem iustam & rationabilem manifestū est esse. Ac per hoc rationabiliter & iuste dicor apostolus, quem per uoluntatem patris ad uos misit filius. Pseudo autem apostoli, nec à xp̄o sunt missi, nec p Dei uoluntatem uenerunt, nec salutem audientium quærūt. Ideoq; respuendi sunt. Paulus uos alloquitur, *& Timotheus frater*, qui primam illā ad uos epistolam portauit, et correptionem uestram uobis renunciauit. Notandū q nō ait, Paulus & Timotheus: sed, Paulus & Timotheus frater, qa non ambo apostoli. Ad Philippēses tamen, ubi nō erat tanta authoritas necessaria, serui ambo ponuntur, qa ambo sunt serui, non ambo apostoli. Paulus & Timotheus scribunt *ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in uniuersa Achaia*. Corinthus enim metropolis est Achaię: & ideo quod Corinthijs scribitur, omnib⁹ fidelibus Achaiæ prouinciæ scribit. Vobis ad quos scribimus, sit gratia per quam peccata uestra remittant: & pax, per quā Deo reconciliemini. *Gratia & pax* sit *uobis à Deo patre nostro*, q uos adoptauit in filios, *& à domino Iesu Christo*, qui uos suo dn̄o benigne mancipauit. Ideo ponit à patre & filio tātum, qm̄ eo tp̄e nullus errabat de spiritu sancto, sed uel de p̄re uel de filio errabat, quicunq; in fide trinitatis errabat. Nanq; spūs sanctus, B de quo nūc tacet manifestabatur satis per operā sua, id est, p̄ uarias linguas, per prophetias, per sermonem sapientiæ uel scientiæ &c.

Ioan 8.

Benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarū et Deus totius cōsolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus & ipsi consolari eos, qui in omni pressura sunt per exhortationem, qua exhortamur & ipsi à Deo. Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio nostra. Siue autem tribulamur, pro uestra exhortatione & salute, siue consolamur, pro uestra consolatione, siue exhortamur, pro uestra exhortatione & salute, qua operatur tolerantiam earundem passionum quas et nos patimur, ut spes nostra firma sit pro uobis, scientes quoniam sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis.

Primum perfectis loquitur de tribulatione, proponens se exemplum patientiæ & consolationis à Deo acceptæ. Et inde se ostendit cōmendabilē, unde pseudoapostoli & sequaces eorū reputabāt eum uilem ac cōtemptibilem: qui ab omnibus apud quos prædicabat, tam ignominiose tractabatur, & sic omnibus erat inuisus, ut semper contumelijs & tribulationibus afficeretur. Hæc de eo dicebant derogatores eius, uolentes gloriam eius minuere: sed ipse in his omnibus gloriatur, & inde benedicit Deum, quia hæc pro Christo patitur, & in his nunq; sine consolatione deseritur. Sit, inquit, *benedictus Deus*, qui Christum scđum humanitatē creauit et scđm diuinitatem genuit, atq; ita est Deus et pater eius. Sit benedictus Deus *& pater domini nostri Iesu Christi* pro tot & tantis in nos beneficijs suis. Ipse dico, *Pater misericordiarū*, quia ex uisceribus eius proueniunt in nos misericordię eius, per quas et multitudinem peccatorū nostrorū relaxat, & ut aurū nos in igne tribulationū examinat. *& Deus totius*.i. integræ

C *consolationis*, quia perfectam dat consolationem his, qui pro nomine eius aduersa patiuntur, uel qui in luctu pœnitentiæ affliguntur. Hoc & propter Corinthios dicitur, qui correptionis causa fuerant cõtristati. Multum enim refrigerij dat, q audiunt Deum eẽ patrem misericordiarum: quia intelligunt se ad hoc correctos, ut ad pium patrem conuerterentur, qui per multas misericordias multa peccata eorũ deleret, & gratiam eis uirtutum daret. Cur enim pater misericordiarum uocatur, nisi quia per paternarum misericordiarum uiscera recipit filios pœnitentiæ & in antiquam gratiam reducit, ut nõ sola sit uenia, sed & pristini status restauratio? Et ipse est Deus totius cõsolationis, qui contristatis in pœnitentia dat perfectam cõsolationem, tribuendo spem non solum euadendi tormenta, sed & consequendi prę mia. *Qui nos* Christi prędicatores *consolatur in omni nostra tribulatione*, tam corporis q̃ animę. Non in quadam, sed in omni tribulatione nos cõsolatur, ne deficiamus. Consolať nos, uel per se nobis apparẽs, uel per angelũ admonens, uel per scripturas, uel per alios sanctos, uel per occultam inspirationem, uel per tribulationis alleuiationem, siue per nostram de tribulatione liberationem. Ita consolatur nos, *ut & nosipsi possimus consolari eos qui in omni pressura sunt* tribulationum pro nomine Christi, uel qui sunt in omni pressura peccatorum, id est, quos premit sarcina criminum. His enim cõsolationẽ exhibemus, dum eis spem ueniæ pœnitentibus damus. Consolatur nos Deus, ut & nos consolemur alios, atque ita neminem suorum relinquit desolatum, & multo magis in futuro remunerat, quos ẽt in præsenti nõ deserit. Eos qui sunt in aduersitatum pressura, possumus cõsolari exhortando ad pniam & tolerantiam *per exhortationem*, qua etiam D nos ipsi à Deo intus *exhortamur* ad cõstantiam passionum. Vere consolationem & exhortationẽ à Deo percipimus, ut & nos alijs solatia ministremus. *Quoniam sicut passiones Christi*, quas ipse prior ptulit & nobis perferendas dereliquit, *abundant in nobis*, qui sumus membra eius, *ita*.i. nõ minus abũdat etiam *consolatio nostra*, quã Deus nobis ĩtus *per Christum* exhibet. Nam sicut Christus est causa passionum, sic idem ipse est causa & consolationum: & ideo nõ uiliores, sed gloriosiores æstimãdi sumus ex eo, q passionibus Christi communicamus, quos Deus in oĩbus aduersis semper ita cõsolatur, ut & alios consolari possimus. Nos qdem à prauis hoĩbus passiones sustinem⁹, et à deo cõsolationes uel exhortationes accipimus, sed hæc oĩa pro uobis fiunt: Quia *siue tribulamur*.i. igne tribulationis examinamur, hoc fit pro *nostra exhortatione & pro* uestra salute: quia nostro exẽplo uos hortať Deus ad tolerantiam tribulationum, per quas ad æternam salutem perueniẽtis: *siue consolamur* intus à Deo, *pro uestra*, id fit *consolatione*.i. ut uos inde potissimũ consolemini, *siue exhortamur* à Deo finitis malis, uel data uirtute nobis ad grauiora perferenda, hoc itẽ fit *pro uestra exhortatione, & salute*, qa & uos Deus sic exhortarur pmanere in fide: & pro ea pati maiora q̃ pertulistis: quę s. exhortatio operatur.i. intendit operari in uobis *tolerantiam earundem passionum, quas & nos patimur*. Vel operať tolerantiam.i. opatur in hoc, ut seruetis tolerantiã earundem passionũ. Siue p una parte legamus intolerantiã.i. grauem tolerantiã. Nã sicut nõnunq̃ impotens dicitur ualde potens, ita nũc ĩtolerantia põt dici magna tolerantia. Exhortatio igiť quã à Deo per nos accipitis, operatur in uobis intolerantiam.i. fortem

A tolerantiam earundē passionū quas & nos patimur. & ideo hoc fit, *ut spes nostra* quæ est *pro nobis*, id est, qua speramus uestrā salutem, *firma sit* & rata. Nos patimur aduersa, et de uobis spem bonam habemus, scientes pro certo *quoniam sicut* nobis *estis socij passionum, sic eritis* in futuro seculo socij etiā consolationis æternæ, quā percepturi sumus. His uerbis multū eos animat Apl's ad tolerantiam aduersitatum pro Christo. Qui & subiungit:

Non enim nolumus ignorare uos fratres de tribulatione nostra, quæ facta est in Asia, quoniā supra modum grauati sumus supra uirtutem, ita ut tæderet nos etiam uiuere. Sed ipsi in uobismet ipsis responsum mortis habuimus, ut non simus fidētes in nobis, sed in Deo: qui suscitat mortuos, qui de tātis periculis nos eripuit & eruit, in quē speramus quoniam & adhuc eripiet, adiuuantibus et uobis in oratione pro nobis, ut ex multarum personis faciarum, eius quæ in nobis est donationis, per multos gratiæ agantur pro nobis.

Maiores exponit aduersitates, q̄s pro Christo & aliorū salute passus est, ut cum ipse passus sit tantas, discipuli & alij minores non recusent pati qualibet tribulationes, & comparatione magistri erubescant disci puli suam dolere iniuriam, cum magistrum multo maiora pertulisse cognouerint. Dixi quia nos tribulationes patimur, ut et uos imitemini. Et uere patimur. *Non enim nolumus ignorare uos fratres*. i. ut ignoretis *de tribulatione nostra* ne forte doleatis de uestra. Vobis enim proficit eam nosse, quia tūc cognoscetis uos parua pati. Pseudo apostoli suas narrāt glorias, nos autem passiones nostras. Nolumus ut ignoretis de tribulatione nostra, *quæ facta est nobis in Asia* minore, q̄ est pars maioris Asiæ, *quoniam supra modum*, id est, supra quantitatem omnium præcedentium tribulationum, *grauati sumus* pondere tribulationis illius *supra uirtutem* humanam. Nulla enim uirtus humana tātum pōdus afflictionis sustinere posset cum uita, nisi humanæ fragilitati uires tribuisset gratia diuina. Et ita magnitudine tribulationū sumus oppressi, *ut tæderet nos* non solum sustinere, sed *etiam uiuere*. Nec solum tædebat nos uiuere, *sed ipsi etiam responsum mortis habuimus*, id est, cum quidam de uita nostra ab alijs quærerent, nihil rn̄sum est illis de uita, sed solūmodo de morte, quia nullus nobis uitam p̄misit. Rn̄sum, inquam, mortis habuimus non tantū in alijs, sed etiam *in nobismetipsis*. i. q̄n rationem nostram cōsuluimus, nullum nobis remediū nisi mortē promisit. Rn̄sum. i. certitudinem mortis in nobisipsis habuimus, q̄m intima nostra rn̄derunt nobis mortem adesse. Vel rn̄sum mortis habuim⁹, id est, mors ipsa rn̄dit nobis & docuit nos omne humanum auxilium defecisse: & ab illo solo sperādū esse remedium, cui etiam mortuos suscitare possibile est. *ut nō simus fidentes in nobis, sed in Deo, qui suscitat mortuos, qui de tātis periculis eripuit nos*. Tanta insolentia iniquitatis cōtra fidei prędicatores insurrexit, ut mortuos ante oculos haberent. Denique erepti de tanta pressura, resuscitatos se dicunt. Sic. n. afflicti fuerant, ut desperarent de præsenti uita. Sed quia Deus præsidia sua non negat in necessitate positis, maxime suis, eripuit illos desperantes de semetipsis, fidentes autē de Deo. Nimia. n. pressura deficere se profitebantur, nisi Deus adesset, & hoc est, ut non simus fidentes in nobis, sed in Deo: qui suscitat mortuos, & uelut à morte nos suscitauit à pressura tribulationis, qui nos de tantis periculis eripuit, & quotidie nos eruit ab aduersis. *in quem speramus quoniam & adhuc* nos *eripiet, adiuuantibus & nobis* ereptionem nostram *in oratione* facta *pro nobis*, id est, non solum cæteri fideles nos adiuuabunt apud Deum ut à malis eripiamur, sed etiā uos oran-

C tes pro nobis. Ideo nos eripiet oran tibus uobis et aliis, *ut ex personis multarum facierum* ad Deum per prædicationem nostram conuersis, *agatur per multos* fideles gratiæ Deo *pro nobis*: gratiæ, dico, *eius donationis*, id est, liberationis à periculis *quæ in nobis est*. Quoniam gratia Dei eripit nos causa multorum, pro quibus & patimur, ideo multi pro nobis gratias Deo referāt cum eripimur, uel orent cum patimur. Personæ multarum facierum sunt homines multarum ætatum & qualitatum diuersarum, id est, pueri, adolescentes, iuuenes ac senes ac ueterani utriusque sexus. Et hæ personæ sunt eius donationis quæ in nobis est, id est, per doctrinā nostram factæ sunt participes eius fidei, quā Deus nobis donauit. Ideo ex his personis ad Deum per nos conuersis, & eius donationis, id est, fidei quæ in nobis est, participibus effectis, agātur per multos credētes gratiæ Deo pro nobis ab aduersitate ereptis. Vel personæ uocantur sancti, qui sunt apud Deum honorabiles et accepta biles. Et hi sunt multarū facierum, quia in interiori homine suo habet unusquisque eorum suam faciem, per quam à Deo cognoscitur, id est, intentionem bene agendi: quoniam alius intendit ad hoc, ut alios prædicādo instruat, alius ut eleemosynas tribuat, alius ut frequēter oret, alius ut orantibus subsidia corporis ministret. Et ita suā faciem, id est, suam bonam intētionem habet unusquisque. & hæ multarum facierum personæ sūt eius donationis, id est, eius gratiæ nobis diuinitus datæ, quæ in nobis est: & idcirco ex his agantur gratiæ Deo per multos pro nobis, qui eos fecimus participes donationis nostræ.

Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quòd in simplicitate cordis & syncerıtate Dei & non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conuersati sumus in hoc mundo, D *abundantius autem ad uos. Non.n. alia scribimus uobis quàm quæ legistis & cognouistis. Spero autem quòd usque in finem cognoscetis, sicut & cognouistis nos ex parte, quia gloria uestra sumus, sicut & uos nostra in die domini nostri Iesu Christi.*

Ideo, inquit, non diffidimus de auxilio Dei, sed speramus quia nos eripiet, quoniam pura est conscientia nostra, et inde gloriamur in oculis eius. Nā gloria nostra hæc est, testimoniū scilicet bonum quod perhibet nobis conscientia nostra, quæ testatur nos bono ac simplici animo fecisse quicquid fecimus. Sicut magna pœna est impiorum cōscientia, sic magnum gaudium est piorum conscientia. Nam etsi diabolus uel hō peruersus falsas eis criminationes impingere quærat, ipsi tamen coram Deo intus glorientur ex bonæ conscientiæ testimonio. Vnde nunc gloriam suam Apostolus testimonium cōscientiæ suæ memorat: quia fauores oris alieni non appetens, uitæ suæ gaudia extra semetipsum ponere ignorat. Ac si dicat: Ideo glorior in tribulationibus, quia conscientia mea me non reprehendit prædicasse causa lucri uel gloriæ temporalis, sed testis est mihi, me pio studio uestrā salutem quæsisse. *Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quòd* scilicet *in simplicitate cordis & syncerıtate Dei conuersati sumus in hoc mundo.* Hæc est gloria conscientiæ nostræ, simplicitas et synceritas. Simplicitas, quia nihil per duplicitatem fecimus, ut aliud haberemus in corde, aliud in ore, sed totum per simplicem puritatē. Synceritas, * quia sine carie, id est, sine corruptione cōscientiam habuimus integrā. Et hæc synceritas & simplicitas fuit Dei, quia syncerıter & simpliciter Deo placere studuimus in cunctis quæ gessimus, & in eo simplices ac synceri fuimus. Pseudo autem apostoli nō sim-

Etymologia hæc à doctis non recipitur.

A pliciter, ſed duplicitet ambulant: qa per hypocriſim faciunt qcquid boni facere uidentur, & euangelicę gratię miſcent carnales obſeruantias legis. Nec ſynceriter .i. ſine carie tenebratæ & corruptæ conſcientiæ quicquam faciunt. Nos uero conuerſati ſumus in ſimplicitate cordis & ſynceritate Dei, *& non in ſapientia carnali*, q̄ eſt uolupeates diligere & labores uitare, ac corporis cōmoda quęrere, et hominibus placere, uel ſecundū naturas rerum & non contra prędicare, *ſed in gratia Dei* .i. in gratia euangelicæ prædicationis & ſanctitatis, conuerſati ſumus in hoc mūdo, ubi tot mala fiunt, ſed *abundantius ad uos*, hoc fecimus, quia nihil unq̄ à uobis accepimus, cum poſſemus ſtipēdia ſumere de bonis noſtris. Pſeudoapoſtoli autem & iuxta mundi ſapientiam prædicabant, ne offenderēt homines, & quęſtus cauſa prędicabāt. Vnde apoſtolus nunq̄ à Corinthijs uoluit ſumptus accipere, ne his occaſionem daret accipiēdi, & hoc eſt quod abundantius ad eos (id eſt, apud eos) in gratia Dei conuerſatum ſe dicit, quia cum ab alijs interdum acceperit, ab his nunquā aliquid ſumere uoluit, ne ſibi authoritatem arguēdi eos minueret. Vere apud uos abūdantius q̄ apud alios conuerſati ſumus in gratia .i. gratis omnia uobis miniſtrauimus: quia modo *non alia ſcribimus uobis quàm ea quæ legiſtis* in epiſtola priore, & quæ cognouiſtis in experientia operum noſtrorū .i. nec modo per hanc epiſtolā à uobis aliquid exigimus, nec per præmiſſam epiſtolam aliquid exegim⁹ nec cum præſentes eſſemus, quicq̄ à uobis ſuſcepim⁹ ſicut recognoſcitis. Et non ſolum nunc iſtud cognoſcitis, ſed etiam *ſpero quòd uſq; in finem* uitæ noſtræ cognoſcetis idē de nobis, id eſt, nos in eodem permanere, ut nihil à uobis ſumamus *ſicut & cognouiſtis nos ex parte*, non ex toto: quia & ſcitis quod abſtinuimus, nō tamen ſcitis quanta dilectione id fecim⁹. Ideo cognoſcetis nos in hoc perſeuerare, quia nos *ſumus gloria ueſtra, ſicut & uos noſtra* .i. per nos gloriam æternam conſequi debetis, et nos per uos bene inſtructos. Quod non eſſet, ſi cum offendiculo à uobis acciperemus. Et hæc gloria nobis eſt futura non in nocte pręſentis ſeculi, ſed *in die* & claſrificatione *domini noſtri Ieſu Chriſti*, qua ipſe manifeſtabit omnia, & eius uoluntati nemo reſiſtet. Tunc & uos glorificabimini, qa bene nobis obediſtis: & nos, quia uos bene docuimus. Ideo perſeuerare debetis in bonis quę cœpiſtis, & ſemp meliorari. B

Et hac confidentia uolui prius uenire ad uos, ut ſecundum gratiam haberetis, & per uos tranſire in Macedoniam, et iterum à Macedonia uenire ad uos, & à uobis deduci in Iudæam. Cum ergo hoc uoluiſſem, nunquid leuitate uſus ſum? aut quæ cogito, ſecundum carnem cogito, ut ſit apud me, Eſt & Non?

Poſtq̄ ſe cōmendabilem oſtendit de tribulationibus ſuis, unde uilis & abiectus apud quoſdam poterat æſtimari, purgat ſe etiam de quadā re, de qua mēdax & leuis poterat reputari à quibuſdam. In priore .n. epiſtola promiſerat ſe uēturum ad eos cū Macedoniā pertranſiret, & apud eos aliquandiu moraturum, et tamē non uenit. Et inde, quantum ad reputationem quorūdam ſimpliciter intelligentium, uideri poterat mendax & iſtabilis: ſicq; iam apud eos amittebat firmitatem authoritatis. Vnde ſe excuſat, & multis rationibus oſtendit, quia nō ideo mendax æſtimari debet quoniam non uenit ad eos, qa non abſolute dixit ſe hoc facturum, ſed ait, Si dominus permiſerit. Nec eſt iudicandus mendax, q 1. Cor. 16
dicit falſum quod putat uerum: qa quantum in ſe eſt, non fallit, ſed fallitur: & econtra mentitur, q dicit ue

C rum qđ putat falsum: nec est liber à mendacio, qui ore nesciens uera loquitur, sciens autem, uoluntate mentitur. Vestra, inquit, gloria sumus, et uos nostra. *Et hac confidentia*, qua confido quòd sumus inuicem alĳ gloria aliorum. i. quia iam emẽdata est uita uestra, ut sit digna nos glorificare, *uolui priusquam* irem in Macedoniã, *uenire ad uos, ut* ex aduentu meo *haberetis secundam gratiam*, qui dudum habuistis primam, quando uos ad fidem conuerti. i. ut haberetis confirmationem, quæ est post fidem. Non est igitur ociosum qa uolui uenire, & non ueni. Intelligere enim debetis, esse aliquos inter uos, quorum causa uoluntatem meam non impleui, qui se prius debẽt corrigere, ut me possint læti suscipere. Volui ad uos uenire, quos emendatos desiderabam uidere, *& per uos*. i. uestro ductu *transire in Macedoniam*, quia licet compendiosius per aliam uiam illuc ire possem, uestro tamen amore per uos trãsire disposui: *& iterum à Macedonia uenire ad uos*, ut multipliciter uos confirmarẽ, *& à uobis deduci in Iudæam*, ut ferrem eleemosynam. Et quia hoc uolui nec impleui, *ergo cum hoc uoluissem, nunquid leuitate usus sum*, ut non firma ratione, sed mẽtis leuitate hoc uellem, & eadem leuitate dimitterem? Nequaquã hoc est putandum. Nam leuitatis uitio non succumbo, & idcirco mutabilitatis aura non moueor. Quia non leuitate, sed consilio feci, ut non implerem quod disposueram, nec aliud feci, q̃ quod faciendum erat: quia utilitas anteponenda est uoluntati, non uoluntas utilitati, aut ea *quæ cogito, secundum carnem cogito*, id est, more carnaliũ hominũ, qui ꝓ terreno cõmodo facile mutant uoluntatem suã. Nunquid carnaliter cogito, ut pro carnali cõmodo uenire disposuerim, et qa nõ erat, dimiserim? Nõ. Qui. n. secundum carnem cogitat, tunc non ĩplet quod disposuit, quando aut amplioribus personis differt, aut certe lucris aut apparatibus uincitur. Spiritualis autem tũc dispositum nõ implet, qñ prouidentius aliquid pro salute animæ meditatur. Sic & ego idcirco non impleui quod uolueram, ut uos ꝑ hoc ipsum efficeremini meliores, scientes me propterea distulisse, quia quidam adhuc inter uos nõ se purificauerant à peccatis. Nunqd secũdm carnẽ cogito, ut per hoc *sit apud me, Est & Non*? i. affirmatio & negatio de eadem re per inconstantiam animi, scilicet ut sit in me duplicitas, & ĩ uerbis meis cõtrarietas. Nequaq̃. D

Fidelis autem Deus, quia sermo noster qui fuit apud uos, non est in illo, Est & Non, sed Est in illo est. Dei enim filius Iesus Christus, qui in uobis per nos prædicatus est, & per me & Syluanum & Timotheum, nõ fuit in illo Est & Non, sed Est in illo fuit. Quotquot enim promißiones Dei sunt, in illo Est. Ideo & per ipsum dicimus, Amen Deo ad gloriam nostram.

Non est in sermone meo contrarietas, ut quod affirmaui, negem dicendo Est & Non. sed Deus est fidelis, id est, uerax, qui per os meum loquitur, *quia sermo noster qui fuit apud uos*. i. quẽ loqmur ad uos: uel q fuit apud uos .i. quẽ locuti sumus uobis in cõuersione uestra, dum moraremur apud uos, non est fluctuans & mendacĳs permistus, sed stabilis et uerus: quia *non est in illo Est & Non*. i. ambiguitas & uariatio, *sed Est in illo est*. i. certa puræ ueritatis assertio. Nã quod dixi me uenturum ad uos, idcirco distuli, qa nondum estis bene correcti, ut in aduentu meo possitis lętari: & ideo nõ in me, sed in uobis remansit ꝙ non ueni: sed semper habui uoluntatem ueniendi, & nunq̃ fuit in me uelle et nõ uelle, sed est semper in me uelle. Et ita non uariatur sermo meus, sed in affirmatione sua permanet. Non est in sermone meo Est & Nõ. Nam *Dei filius Iesus Christus, qui in uobis per nos*

A *prædicatus est, per me & Syluanum & Timotheum*, id est, quę uobis pręǳicauimus ego & Syluanus (id est, Sylas) & Timotheus, non habet in pręǳicatione sua Est & Nō. i. duplicitatem, ut aliquid ibi nunc affirmetur, & nūc negetur: nec fuit unq̃ *in illo Est & Non, sed Est in illo fuit*. i. certa affirmatio cōsum matæ ueritatis. Quòd si mēdaces essemus, tunc ipse mendax esset, quia hoc tantum prædicamus quod ille docuit. Sed ille nō docuit de eadem re dicere. Est & Non est: qa non fuit in illo Est & Non est, ac per hoc nec in nobis. Non est in illo Est & Non .i. duplicitas uel falsitas: sed Est in illo fuit. i. ueritas & īmutabilitas, sicut Moysi dixit: Ego sum qui sum.
Exodi. 3. Ille. n. uere est, qui semper idem ipse est, & imutabilis permanet. Vel in illo est fuit. i. rata assertio eorum quæ temporaliter in homine gessit. Non fuit in illo Est & Non, sed Est in illo fuit, quia nunq̃ aliud uoluit, q̃ hoc quod est utile. Semper. n. uoluntas eius cum utilitate est, nec īmutatus est ut faceret inuitus sicut homo qđ est utile, aut ut ambigeret de aliquibus & mutaret uolūtatem. Vere nō est in eo ista uarietas, sed īmutabilis firmitas: quia *quotquot promissiones Dei sunt*. i. quotquot promissiones per legem & prophetas Deus pater fecit, *in illo Est* sunt. i. essentiam habent in illo, quia omnes adimpletæ sunt, uel adimplentur in illo. Omnes promissiones Dei in illo firmatæ sunt & exhibitæ, quia in illo cōpletum est q̃cquid pro salute nostra prophetatū est. Et ideo patet quia in sermonibꝰ suis uel per se uel per alios mendax non fuit, per quem pater uerax apparuit. Et quia Dei promissiones habent in illo esse, id est, cōsistunt in illo atq; completę sunt, *ideo per ipsum* est Amen. i. ueritas Deo patri, quia per ipsum uerax esse probatur, *ad gloriam nostram*, per quos hoc manifestatur.

B Manifestum est quia semper in Deo ueritas est, hoc est, amen, manifestata per Christum, & post per Apostolos prædicata, signorum uirtutibus testimonium perhibentibus uera esse per Christum quę promisit Deus. & est sensus: Omnis ueritas promissionum in Christo est, quæ per nos annunciatur. Vnde & nos gloriam habemus, quoniam uera dicere comprobamur. Gloria. n. apostolorum fuit, magistrum ueracem in quo promissiones Dei completę essent pręǳicare, & miraculis sua dicta firmare.

Qui autem confirmat nos uobiscum in Christo, & qui unxit nos, Deus, & qui signauit nos, & dedit pignus spiritus in cordibus nostris. Ego autem testem Deum inuoco in animam meam, quòd parcens uobis non ueni ultra Corinthum. Non quia dominamur fidei uestræ, sed adiutores sumus gaudij uestri. Nam fide statis.

Gloriam uestram dixi, non tamen nobis tribuo, sed qui cōfirmat nos, Deus est. Vel ita: Nos per Christum dicimus Amen Deo. i. ueracem laudamus eum: sed *qui nos in Christo confirmat, Deus est*. Et ideo totum ab illo est. Sed & nos ueraciores inde sumus, quia ipse nos in ueritate quæ Christus est, cōfirmat. Deus est, qui nos confirmat in Christo. i. in uera pręǳicatione Christi, ut simus in eo stabiles & firmi, ne unq̃ ad uerbum falsitatis declinemus. Confirmat nos, et hoc uobiscum. Hoc per ironiam dici uidetur. Acsi dicatur: Si uobis constat de confirmatione uestra, tūc etiam constet de nostra, qui non minus quàm uos, sumus in Christi ueritate confirmati. Magis. n. constat de cōfirmatione doctorum, q̃ de discipulorum, qui ꝑ doctores sunt cōfirmati. Vel confirmat nos uobiscū .i. Iudęos cum gentibus solidat in fide Christi. *& qui unxit nos*. i. Christos fecit unctione sancti spiritus in baptismo. Vnxit nos in reges & sacerdotes, quia reges et sacerdotes unge

C bantur dum constituerentur, *& qui signauit nos.i.* discreuit nos ab infidelibus signo crucis, quod nostris frontibus iposuit, *& dedit in cordibus nostris pignus spiritus*, quando per impositionem manuum accepimus spiritum sanctum in pignus futuræ beatitudinis. Qui.n.mortalibus adhuc spiritum suum dedit, dubium non est quin imortalibus addat gloriã. Ad hoc.n.pignus accipimus, ut de promissione quę nobis fit, certitudinem teneamus. Donum ergo sancti spiritus pignus dicitur, quia per hoc anima nostra ad interioris spei certitudinem roboratur. Donũ autem sancti spiritus habet quisquis igne charitatis ardet: & ideo se ad ęternã beatitudinem peruenturum, si perseue-
Psal.33. rauerit, nõ dubitet. Qui uero necdũ gustauit q̃m dulcis est dominus, & amorem charitatis nõ sensit, adhuc
al.salutis. sine pignore est, nullam futuræ beatitudinis certitudinẽ habet. Dixi qa deus nos in Christo qui ueritas est, confirmat, ut in ueritate firmiter maneamus, nec in eius doctrina quicq̃ mẽtiamur. Sed *ego quòd ultra non ueni Corinthum*, non feci mentiens, sed potius uobis parcens.i.nolens uos ferire, qui nondum estis correcti. Et inde *testem inuoco Deum in animam meam*, ut ipse inspiciat si uerum dico, & sit mihi testis: si autem mentior, puniat. Nũc manifestat qua causa, cum uoluisset ire ad illos, distulit.s.ut tunc iret, quando iam propè omnes emendatos inueniret. Illis.n.nunc loquitur, qui uidebãtur uelle se corrigere, sed operam non dabant ut hoc implerent. Quia ergo corripere illos necesse erat, iter suum ab illis auertit, ne contristaret multos, uel in seditionẽ uerteret aliquos: et ita pepercit illis, ut ipsi sua sponte corrigerentur antequã ueniret. Quod ut mentibus eorum cõmẽdet, Deum testem dat, ne putent se contemptos ab illo. Quo

D comperto, ut præsentiã eius mereantur, emendent se. Et hoc est, Parcens (inquit) uobis non ueni ultra Corinthum post primam uicem.i.ultra primam uicem non ueni ad uos, nec compellerer uos ferire. Et ne inde gnarẽtur quasi de dominio addidit, Dixi parcens: *non quia dominamur uestræ fidei, sed quia sumus adiutores gaudij uestri. Fide enim statis*, Acsi diceret: Ideo non dominamur fidei uestræ, qa fide statis. Non.n.prælati, sed æquales uobis sumus, in quo uos stare cognoscimus. Hoc loco se prælatum ignorat Apostolus. Sed superius cũ grauem fornicatoris culpam agnouisset, illico magistrum se esse recoluit dicẽs. Quid uultis? In uirga ueniam ad uos? Summus.n.locus bene regi- 1.Corin.4 tur, cum is qui præest, uitiis potius q̃ fratribus dominatur. Quia ergo fides nõ necessitatis, sed uoluntatis res est, non dominamur, inquit, fidei uestrę. Dominatus enim necessitatis causa est. Non dominamur uestræ fidei, quæ coactionem pati nõ potest: sed sumus adiutores gaudij, quod in emendatione estis habituri, quia uobis emendare uolentibus admonitionem ministramus, ut quod cœpistis uelle, possitis implere: & bene correcti, cum uenero gaudium habeatis, atq; tandem in regno cœlesti gaudeatis. Ideo non dominamur uestræ fidei, quia fide statis, quę per di- Galat.5. lectionem operatur, non per dominium cogitur.

CAPVT II.

Statui autem hoc ipsum apud me, ne iterũ in tristitia uenirem ad uos. Si enim ego contristo uos, et quis est qui me lætificet, nisi qui cõtristatur ex me? & hoc ipsum scripsi uobis, ut nõ cum uenero, tristitiam super tristitiam habeam, de quibus oportuerat me gaudere, cõfidens in omnibus uobis, quia meum gaudium omniũ uestrum est. Nam ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi uobis per multas lachrymas, non ut contristemini, sed ut sciatis quam charitatem habeam

A *beam abundantius in uobis.*

Dixi quia peperci uobis in eo qđ non ueni, ne opus esset ut uos aspe-re tractarem. Nec solũ retardaui iter meum parcendo uobis, sed *statui hoc ipsum apud me.*i. decreui in corde meo, ut nõ uenirẽ ad uos iterũ in tristitia .i. ut aduentum meum differrem donec essetis correcti, ne ueniens cõtristarer, iterum de incorrectione uestra, qui nunc contristor de peccatis uestris. Vel qui semel ad uos ueni, quando uos ad fidem conuerti, statui *ne iterum uenirem ad uos in tristitia.*i. ne uos contristarem corripiendo quosdam, cum iterum uenirem. Ideo statui non uenire, ne iterum tristitiam haberem, uel in iterato aduẽtu meo uos cõtristarem: quia *si ego* nunc per epistolã *uos contristo*, quasi & uos me per peccata contristatis, *quis est qui me* cum uenero lætificet, *nisi qui* nunc cõtristatur ad pœnitentiam *ex me* cõtristato.i. ex eo quod me suis peccatis contristauit, uel ex me.i. ex meis uerbis. Si ego nũc in absentia mea uos ad tristitiam & lachrymas pœnitentiæ cõmoueo, certus sum quia cum uenero, gaudebo. Quis enim est qui me tunc lætificet, nisi qui modo ad pœnitentiæ tristitiam cõuertitur ex me quem contristauit? Cõtristari.n. debetis, non solum quia peccastis et Deum offendistis, sed etiam qa me magistrum uestrum peccando contristastis. *Et hoc ipsum* quod nemo me lætificat nisi qui cõtristatur ex me, *scripsi uobis* nunc, ut hoc scientes defleatis modo peccata uestra, ne *cum uenero, tristitia* *super tristitiam habeam.*i. contrister iterum de uobis, sed gaudeã. Siue hoc ipsum, quod parco uobis non ueniens, & quod statui non uenire, in tristitia scripsi uobis, ut interim citò conuertamini ad luctũ pœnitentiæ, ne cum uenero, tristitiã habeam de incorrectione uestra, super tristitiam quã habeo de peccatis uestris. Non addatur mihi tristitia de B uobis, *de quibus oportuerat me gaudere*, non solum nunc, sed olim quãdo me cõtristastis, & sic grauiter peccastis. Scripsi uobis, & hoc feci *confidens in omnibus uobis*, quod ultra non habeam tristitiam de uobis, & uidete ne frustra confisus sim, *quia gaudium meum est omnium uestrum.*i. gaudium meũ est purificatio uestra, & profectus uester uos ipsos lætificans in domino. Dixi ne tristitiam de uobis habeam super tristitiam pristinã. Nam grauem passus sum tristitiam peccando ex deformitate uestra, quam peccando contraxistis: quia primam epistolam *scripsi uobis ex multa tribulatione & angustia cordis*, mei.i. ex multo dolore multáq; solitudine mentis pro uestro casu, scripsi *per multas lachrymas*, quæ foris ostẽdebant internum animi dolorem. Et scripsi aspere uos reprehendens, *non ut contristemini* ex uerbis meis, *sed ut sciatis quam charitatem habeam abũdantius in uobis.*i. q̃ magno dilectionis affectu uestram salutem quęram, cupiens uos à peccatis eripere & Christo reddere. Quisquis aliquẽ hoc affectu corripit, ut plus illo doleat peccatis ei⁹, non utiq; ut illum contristet, corripit, sed ut ostendat illi quo amore diligat eum. Qui autem non hoc affectu corripit, cõtristat fratrem. Insultat enim, qui non condolet fratri.

Siquis autem contristauit me, non me contristauit, sed ex parte, ut non onerem omnes uos. Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus, ita ut econtrario magis donetis & consolemini, ne forte abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est. Propter quod obsecro uos, ut confirmetis in illum charitatẽ. Ideo enim & scripsit uobis, ut cognoscam experimentum uestrum, an in omnibus obedientes sitis. Cui autem aliquid donastis, & ego. Nam & ego quod donaui, siquid donaui, propter uos in persona Christi, ut non circumueniamur à satana. Nõ enim ignoramus cogitationes eius.

Ego tristitiam habui. Sed *siquis* pec

C cans *contristauit me, non me* solum *contristauit, sed & uos ipsos ex parte*.i.quosdam ex uobis,hoc est,bonos & correctos,qui de peccato fratris doluerunt. Ideo dico uos ex parte contristatos,ut non onerem omnes uos.i. ut onus tristitiæ non omnib⁹ uobis imponam, quia non omnes syncere iustitiam diligitis,ut pro peccato cõtristari uelitis.Hic reprehendit illos, qui de grauissima morte animæ fratris non doluerunt. Pôt & ita intelligi:Non me cõtristauit ex toto, sed ex parte, ut non onerem omnes uos magnitudine tristitiæ meæ, si ex toto contristatum me dixero. Ipse me contristauit,& tamē parcite illi. *Sufficit enim illi qui est eiusmodi*.i.qui tam grauiter deliquit, *obiurgatio hæc quæ fit à pluribus*. Magnum.n.dolorem patitur, qui delictum suum uidet à plurib⁹ horreri & argui. Et quia talis facile desperaret, sufficit illi obiurgatio multorum.i.sufficiens medicina est ad euacuationem culpæ illius sola obiurgatio qua illū obiurgastis. Et ita sufficit, ut non amplius eum exasperetis, sed magis.i.potius ecõtrario condonetis ei:quia quanto à pluribus est obiurgatus, tãto magis est illi cõdonandū. Nunc reuocat eum quem satanæ tradiderat, & ecclesiæ membris associat. Quod utiq; nõ faceret, nisi processu temporis dignos
I.Corin.5. in eo pœnitentię fructus preuidisset, & nisi caro illius iam præscriptum interitum pertulisset,peccato.s.et uitijs mortua,ut sic Deo uiueret. Condonate illi & consolamini illum.i. ita nunc estote prompti ad ignoscēdum & consolandum,sicut tunc fuistis ad obiurgandum & eijciēdum, *ne forte qui eiusmodi est*.i. qui sic obiurgatus & abiectus est, *absorbeatur abundantiori tristitia*.i. mergatur fluctibus īmoderatæ tristitię,si se diutius uiderit à cunctis abijci,et desperans de se,det animum ad mundum fruendū, qua

D si qui locum apud Deum iam nõ habeat. Hoc est.n.absorberi maiori tristitia,desperantē de se cõuertit ad ad mittenda peccata,quibus grauatus, absorbeatur à morte secunda. Ideo consolamini illum post obiurgationem,qm̄ pœnitētia si de uero animo est.i.si ille qui corripitur, statim animo doleat,protinus habet fructum. Et uera pœnitentia est, iam cessare à peccato. Sic.n. probat se resipiscere & dolere,si de cætero desinat. *Propter quod*,i.ne ꝑ nimis asperam correctionem absorbeat fluctu uehemētioris tristitiæ,& cadat in barathrū desperationis,ego qui iubere possem, *obsecro uos*, ut recipientes eum in cõmunionem, *confirmetis charitatem* uestram *in illum*, ut firma fiat charitas qua illum diligitis, & affectus uestræ dilectionis firmiter in eum transire. probetur per dulcedinem piæ cõsolationis. Vel in illo confirmate charitatē eius uestris exhortationibus, q̄ nūc propter hanc mœstitudinem īfirma & uacillans est. Et debetis hoc agere. Nam *ideo & scripsi uobis*.i.scripto persuadere id studui, ut in hoc *cognoscam experimentum uestrum*.i.cognoscam qualе fuit illud quod expertus sum,uos obedisse mihi in eius excommunicatione,hoc probem & sciam, utrum bono an malo animo expulistis eū. Expertus sum.n.uos fuisse obedientes in eius abiectione, sed illud experimentum cognoscere uolēs, scripsi uobis de confirmatione charitatis: quia si nunc in reconciliatione apparueritis charitatiui in eum, tunc cognoscam quòd nõ odio, sed charitate libēter eum abiecistis. Experimentum uestri uolui cognoscere, probans *an in omnibus sitis obedientes*.i.an ita nunc obedieritis in recipiēdo & cõsolando, sicut obedistis in eijciendo & obiurgando,uel etiam sicut obedistis emendando illa quę ad ecclesiasticum ordinem ꝑtinent. Moneo

A uos clementes in eum fieri, sed uos iam in cordibus uestris cōdonastis ei, qm̄ uidistis eum asperā egisse pœnitentiā. et cui uos *aliquid donastis, et ego* illi condonaui. Et uere hoc feci sicut & uos. *Nā & ego qd* illi donaui. i. condonaui, *si qnd* ei dōaui, hoc feci *pp uos*, quos super eum pie cōmotos agnoui. Quod tamen de sanctioribus uiris intelligitur, non multitudine carnaliū, qui uiscera pietatis adhuc nō habebant, & ideo monentur ad misericordiam. Propter uos qui spirituales estis, pie condoluistis ei, & ego condonaui illi. Et ne irrita uideatur huiusmodi condonatio, quę propter amicos facta est, ego *in psona Christi* hanc feci. i. ac si ipse Christus illi condonaret. Et hoc feci *ut non circumueniamur à satana*. i. ne decipiamur ab aduersario., ut per unius asperam pœnitentiam quam illi imposuimus, faciat cū desperare. Et debemus artes inimici præcauere, quia non ignoramus eius astutias quibus nos & illum cogitat perdere. Nam cōsolatio debet subsequi fratrem delictū flentem, ne diu contristatus & contemptus à charitate ecclesiæ, incipiat desperare de se: & uidēs qui semper in insidijs est, subtilis diabolus mētem eius uilem effectam, accedat & suggerat ei, ut uel præsentibus fruatur qui de spe futuri p̄mij deiectus est, & pereat possessus à diabolo, cui ad hoc pœnitentia data erat, ut conuersus reformaret se. Notandum q̄ studiose unitatem cum discipulis seruet Apostolus. Dum. n. cognouisset eos super hunc fratrem iam misericorditer motos, quia bene egerat pœnitentiam, ait: Cui aliquid donastis, & ego. Ac si diceret: A bono uestro non dissentio, meum sit quicquid ipsi fecistis. Atq; mox subdidit. Et ego siquid donaui, propter uos. Ac si diceret: Vestris actibus bonum addidi, quicquid propter uos misericorditer feci. Vestra ergo est utilitas bonitas mea, mea est utilitas bonitas uestra. Qui ipsam mox compagem cordium, in qua sic tenet, adiungēs, subdidit: in persona Christi. Cui uelut si dicere præsumamus, quare te ita caute discipulis copulas, quare uel te illorum, uel illos tuis actionibus tam solicita mente conformas, illico subiunxit: Vt non circūueniamur à satana. Ideo. n. tanta humilitate uoluntati eorum in parcēdo se sociat, quia solicito prouidentiæ oculo attendit, quod plerūq; dum alter donat, alter irascit, & quale est iam misericordiæ sacrificium, quod cum discordia proximi offertur? Vnde recte dicitur: Vt non circunueniamur à satana, *non enim ignoramus cogitationes eius*. Quia uidelicet inde in alterius corde rixæ malum solet īmittere, unde in alterum cōspicit pietatis negocium fecisse. Imperfectum. n. bonū est quod sic agitur, ut quid ei ex alio latere malum subrepat, nō attendatur, nisi forte hoc quod sine cuiuspiam scandalo fieri non potest, culpa sit nō fecisse. Iure ergo malum discordiæ in bona actione sua præcauens Apostolus, ut nō circunueniamur, inquit, à satana. Qui. s. solet de bonis mala generare, & hoc quod per charitatē agitur, ad discordiam trahere. Potest hoc & de alio sic ītelligi. Dixi ut in prædicto pœnitente cōfirmetis charitatem, sed hoc libenter debetis propter me facere, qa ego propter uos similia feci. Quia si alicui reo donastis. i. cōdonastis aliqd culpæ, & ego pro uobis simil'r feci. Ideoq; iustū est ut & uos huic p me ignoscatis. Nā & ego qd' donaui, si cui aliqd pc̄m̄ dōaui, pp uos hoc feci, id est, pcibus uestris annuēs. Hoc dicto grauat illos. Quia si magister petentib' donauit discipulis cui uoluerunt, peccatū, quanto magis obedire debent discipuli magistro, ut ei

B

C donēt cui rogat ipse? Et ut ratum ei cui donauit, ostēderet apud deū, ait in persona Christi se donasse quod donauit. i. uice Christi qui ait, Quorum remiseritis peccata, remittunt eis. Si ergo huic pro quo petierunt apostolū, ipse pro Christo ignouit, quanto magis illi ignoscendū erat, cui ut donēt, & ipse hortatur? Donate, inquit, sicut ego donaui, ne per discordiam circunueniamur à satana: qm̄ si causa uestri non donarem et uos causa mei, iā inter nos discordia fieret, & mutua charitas depeteret, & sic noster aduersarius uictor exultaret. Non enim ignoramus, quod callide mala contra nos incessanter exquirat.

Ioan. 20.

Cum uenissem autem Troadē propter euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in domino, nō habui requiem spiritui meo, eò quòd nō inuenerim Titum fratrem meum, sed ualefaciens eis, profectus sum in Macedoniam. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco, quia Christi bonus odor sumus Deo in his qui salui fiunt, & in his qui pereunt alijs quidem odor mortis in mortem, alijs aūt odor uitæ in uitam. Et ad hæc quis tam idoneus? Non enim sumus, sicut plurimi adulterantes uerbum Dei, sed ex synceritate, sicut ex Deo, corām Deo in Christo loquimur.

Narrat Corinthijs q̄ passus sit, & q̄ro in in cunctis Deo grās agat, ut sub exemplo sui illos puocet ad certandū. In Asia, ingt, passus sum grauissimam (ut supradixi) tribulationem. Sed & *cum uenissem Troadem*, non quieui. Vel ita: Non solum propter prædictas causas non ueni. s. ut non ueniendo parcerem uobis, & ne tristitiam super tristitiam haberem: sed etiam ideo, quia Titum quem miseram ad uos, ut renūciaret mihi si essetis correcti, cum Troadem uenissem non inueni, sicut illic disposueram: ideoq; nihil sciens de correctione uestra, non potui ad uos uenire. Sed & alijs graue damnum incorrectio uestra fecit, qm̄ ego Troadensibus parum proficere sine Tito potui, quem uestra incorrectio detinebat. Sicut. n. uestra culpa fuit, quod non ueni Corinthum: sic quod non profeci in Troade, dum apud uos ipeditus moraretur Titus, sine quo non poteram ibi pficere. Et hoc est: Veni (inquit) Troadem, quę prius Troia uocabatur, ut euangelium Christi in Asia prædicarem. Cumq; *mihi ostium apertum esset in domino*. i. plurimi credidissent, siue per signa atq; uirtutes, quę in me operabatur Deus, spes esset si dei nascētis, & in domino succrescētis, *non habui requiem spiritui meo*. i. speratam consolationem inuenire nō potui eo *quòd Titum non inuenerim*, sicut ante condixeramus. Ostium. n. appellatur aditus uel opportunitas prędicandi, siue quia Deus aperuit corda eorum quibus ille prædicabat: & ut beatus Hieronymus loquitur, cum Apostolus haberet sanctarum scientiam scripturarum, & sermonis diuersarumq; linguarum gratiam possideret, diuinorum sensuum maiestatem non poterat Græci eloquij digno explicare sermone. Habebat ergo Titum interpretem, sicut beatus Petrus Marcum. Et ideo cōtristatus est, quia prædicationis suæ fistulam organumq;, per quod Christo caneret, in præsenti non inuenerat. Est & alia fortasse probabilior causa, cur Titum abesse doluerit, qa solus non poterat & fideles īstruere, & perstrepentibus īcredulis repugnare. Quāuis. n. quidam eorū aperuissent corda sua ad suscipiendū Dei uerbum, impudentia tamen īfidelium nō minima exurgebat in apostolum zelo credentium. Et hæc ab uno impleri non poterāt, ut & credentes instrueret, & infidelibus resisteret, ideoq; labor erat intolerabilis, cum deesset solatium Titi. Et idcirco recessit inde, ualefaciens D

Locus obscurus.

ualefaciens

A ualefaciens eis qui crediderant, in quorum scilicet cordibus euãgelizanti apertum est ostium. Et hoc est, nõ habui requiem spiritui meo. i. nõ potui satisfacere uoluntati meæ, qa ibi sicut sperabam non inueni Titum, qui ibi necessarius erat, quoniam ipse lingua eorum fortassis expressius uti poterat: *sed ualefaciens eis* qui erant cõuersi *profectus sum in Macedoniam*, si forte uel ibi Titum inuenirem, ut haberem interpretationis euangeliq́ʒ solatiũ. Ego illuc perrexi, & ibi quoq; multa pertuli. Sed *Deo gratias* ago, qui non finit nos deficere, sed *semper triumphat nos in Christo*, id est, triũphare nos facit. Vel triumphat de nobis, siue triumphum suum per nos agit. *&* *odorem*, id est, bonam famam notitiæ suæ per nos ubiq; spargit. Apostolus multa perpessus aduersa, grãs agit Deo in Christo Iesu, quem gentibus prędicabat, quod dignũ se elegerit triumpho filij sui. Triumphus Dei est passio martyrum, pro Christi nomine cruoris effusio, et īter tormenta lætitia. Cum. n. quis uiderit tanta perseuerantia stare martyres atq; torqueri, & in suis cruciatibus gloriari, odor notitiæ Dei dissemina tur in gentes, & sibi tacita loquitur cogitatio, qđ nisi uerum esset euangelium, nunq̃ sanguine defenderet. Hoc etiam est Deum aplos triumphare in Christo, uictores illos facere in fide Christi, ut calcata pfidia, trophæum habeat fides, dũ ex perfidis fiunt fideles, & maleuoli nõ proficiũt in persequendo fideles. Odor autem notitiæ Dei per signa & prodigia manifestaƀ, dum uera esse prædicatio Dei uirtutis testimonio cõprobatur. Quæ scilicet prædicatio per odorẽ designatur, qa cum Deus non uideatur per hæc quæ uisibiliter operaƀ, in apostolis esse intelligitur, ut ueritas doctrinæ manifesteƀ. Sicut. n. quædam res cũ non uideantur, per odorem tamen agnoscũtur, B ita & Deus qui inuisibilis est, p euãgelicam prędicationem uoluit agnosci, quę īuisibiľr ad aures, sicut odor ad nares peruenit. Et notandum qa hucusq; locutus est de suis tribulationibus, & cur Corinthum non uenerit. Hinc uero incipit se cõmendare et pseudoapostolos deprimere. Et quicqd nunc dicit de se, totum ab illis est remouendũ. Odorem, inqt, id est, suauem famam *notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco*, id est, ubicunq; prædicamus: *quia sumus odor Christi bonus* & suauis Deo, etsi nõ ita uobis. Odor Christi, id est, puritas nostræ cõuersationis Christum redolet, & prædicationis nostræ longe lateq; spirat fragrantia. Et fumus odor bonus *in his qui salui fiunt, & in his qui pereunt.* Nam quia homines suo arbitrio derelicti sunt, neq; enim bonũ necessitate faciunt, sed uoluntate, ut credentes coronam accipiant, et increduli supplicijs mancipentur: ideo noster odor qui per se bonus est, uirtute eorũ & uitio q suscipiũt, siue nõ suscipiunt, in uitam trãsit aut mortẽ: ut qui crediderint, salui fiant: & q nõ crediderint, pereant. Nec mirũ, cum & solis radios tam munda loca excipiãt q̃ īmunda, & sic in floribus ut in stercore luceant, nec tñ polluantur inde radij solis. Ita & Christi bon⁹ odor, qui nunq̃ mutari potest nec suã naturam amittere, credẽtibus uita est, incredulis mors. Bonus Xp̄i odor, prædicatio ueritatis est. Quem odorem in uitã capit, qui euangelio moribus bonis seruit et congruit. Mortem incurrit, cuius ab his quæ bene loquiƀ, uita dissentit. Quæ conditio etiã auditores adstrigit, cũ recta prædicatio ab alijs p incredulitatẽ audi tur in mortẽ, ab alijs per fidẽ suscipitur in salutem. Bonus, inqt, odor, fumus, & hoꝝ respectu qui ide saluantur, & hoꝝ qui contẽnentes pereũt,

C quia bona intentione facimus. Siue enim cõsideraueris saluatos prædicatione nostra, siue perditos cõtemptu eius, nos tñ Deo semp uidemur bonus odor, qm̃ ipse uidet intentionem nostram. i. quid intẽdamus dũ loquimur, scilicet quia intendimus ut omnes auditores salui fiant, non ut aliqui ex illis pereant: & idcirco sumus Deo bonus odor. Sed hominibus *alijs quidem* uidemur *odor mortis*, qa p̃dicam⁹ crucẽ. i. ministri mortis ęstimamur: *alijs autẽ odor uitæ* credimur . i. odor spirãs uitã p saluatoris p̃dicationẽ. Et utrisq; fit iuxta qd' æstimãt. Nã qb⁹ æstimamur odor mortis, æstimatio hęc uertit eis in ęternã mortẽ: & qbus uidemur odor uitæ, fides eorũ ducit eos *in uitam* æternam. Hęc ita De⁹ p nos opaĩ. *Et ad hæc quis* est *tam idoneus*, ut intelligat quõ facit Deus miris modis, ut bono odore & boni uiuant, & mali moriantur? Paulum apostolum bene agentem, bene uiuentem, iustitiam uerbo prędicantem, opere demõstrantem, doctorem mirabilem, fidelem dispensatorem, fama usquequaq; disseminabat. Quidã diligebant, qdam inuidebant. Illi q diligebãt, bono odore uiuebãt. illi q iuidebãt, bono odore peribãt. Iõ pereũtibus nõ malus odor, sed bonus erat. Inde. n. magis iuidebãt, qa tã bona grã p̃ualebat. Nemo . n. inuidet misero. Erat. n. gloriosus in prædicatione uerbi Dei, & uiuẽs scd̃m regulam pręceptorũ Dei. Et diligebant eum, qui in illo diligebant bonũ (quem sequebanĩ) odorẽ. Alij aũt quanto magis ei inuidebant in gloria prędicationis & in uita inculpabili, tanto magis inuidia torquebantur & occidebãtur bono odore. Quisqs. n. inuidet gl'iosæ famæ Xp̃i uel alicuius sancti, bono odore moritur: qui aũt diligit eam, bono odore uiuit. Quia ergo difficile est intelligere, qua ratione quis bono odore

D pereat, uel qa occultis Dei iudicijs, quæ in hac uita ab hoĩbus comprehendi non possunt, agitur ut eodem bono odore alij uiuãt et alij moriantur, recte dicitur: Et ad hæc qs tam idoneus? Acsi dicatur: Idonei qdem sumus ad hęc cõsideranda qa fiant, sed idonei non sumus ad hæc inuestiganda cur fiant. Quis est tam idoneus ad hæc discutienda, ut iueniat cur ita fiant? Vel qs est tam idoneus ad hæc itelligẽda, ut cognoscat quõ bonus odor alios uegetat, & alios necat? Id est, qs est idoneus intelligere q̃ iuste fiat qd' dñs ait. Ego ueni ut qui nõ uident, uideant: & qui uident, cæci fiant? Ipsa est. n. altitudo *Ioan. 9.* diuitiarũ sapientiæ Dei, qua facit ex eadem massa, aliud uas in honorẽ, aliud in cõtumeliam. Vere (inqt) bonus odor sumus Deo, qa nõ sumus *Roma. 9.* adulterantes uerbum Dei. i. falsa illi admiscentes, & pro uoluptate, non pro gignẽda prole semen uerbi fundentes. Vel contra falsos apostolos & contra mercenarios dicit, & ad hæc qs tam idoneus? Id est, ad hæc quæ per uos Deus agit, qs est tam idoneus ut uos? Difficile. n. dignus præco uirtutum Christi inueniri potest, qui in annũciandis illis nõ suã, sed eius gloriam quærat: nec sua lucra, sed dñica cogitet. Et uere nullus *Nota.* præter nos est ad hæc tam idoneus. *Non enim sumus adulterantes uerbum Dei, sicut plurimi.* i. sicut pseudoapostoli & mercenarij, qui uel corrũpunt admistione falsitatis sensum diuinæ prædicationis, uel ex ea quærũt uoluptatem lucri carnalis, *sed ex syncertitate.* i. ex syncera intentione, non pro quęstu loquimur, & *sicut ex Deo* habentes quicqd dicimus, *coràm Deo loquimur*, id est, illi soli, & nõ hominibus placere ex nostra locutione quærimus: & loquimur *in Christo*, nunq; excedentes, ut pseudo, qui de legali obseruantia & seculi philosophia cũ euãgelio Chri

A sti loquebantur. Adulter in carnali coitu, non plem, sed uoluptatẽ quærit. Et peruersus qsq; ac uanæ gloriæ seruiens, recte adulterare uerbũ Dei dicitur: qa per sacrum eloquiũ non Deo filios gignere, sed suã scientiam desiderat ostentare. Quem.n. libido gloriæ ad loquẽdũ trahit, uoluptati magis ꝙ generationi opam impendit. Adulterare nanq; uerbum Dei, est aut aliter de illo sentire quàm est, aut ex eo non spiritales fructus, sed adulterinos fœtus q̃rere laudis humanæ. Ex synceritate uero loqui, est nihil in eloquio extra quod oportet quærere. Sicut ex Deo aũt loqtur, q scit nõ se à se habere, sed ex Deo uero accepisse qđ dicit. Coràm Deo loqtur, qui in omni qđ dicit, non humanos fauores appetit, sed omnipotentis Dei præsentię intendit: nec suam, sed authoris gloriam requirit. Et in Christo loquit, cuius sermo totus in Christi ueritate persistit ut nec mendax sit, nec aliud ꝙ Xp̃m prædicet. Qui aũt scit qdem ex Deo se accepisse quod dicit, & tamen dicendo propriam gloriam quærit, sicut ex Deo loquitur, sed nõ coràm Deo: qa eum quem cordi suo non proponit, cum prædicat, quasi absentem putat. Sed sancti uiri & ex Deo loquunt, & coràm Deo, qa ab eo se sciunt habere quod dicũt, & ipsum suis sermonibus adesse iudicem auditoremq; cõsiderant. Potest et mysterium trinitatis in huius capituli fine monstrari. Ex Deo.i.ex spiritu sancto, coràm Deo patre in Christo loquimur.

Nota.

CAPVT III.

Incipimus iterum nosmetipsos cõmendare? Aut nũquid egemus (sicut quidam) cõmendatitijs epistolis ad uos, aut ex uobis? Epistola nostra uos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus, manifestati quoniã epistola estis Xp̃s, ministrata à nobis & scripta nõ atramẽto, sed spiritu Dei uiui non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.

Quia sciebat sinistre accipere eos B suam cõmendationem etiam in prima epistola, quasi suam gloriã quæreret, incipit contra opinionem eorũ loqui. Nam pseudoapostoli hoc in eo reprehendebant, qđ se cõmendabat, & qđ bona quæ Deus in eo posuerat, alijs annũciabat, atq; inde superbum & inani gloriæ studentem asserebãt. Et propterea nunc ipse demonstrat, qđ commendatio sua nõ ad se cõmendandum spectet, sed ad illũ solũ, cuius est minister idoneus, & hoc est qđ increpatiue per interrogationem, uel per ironiam dicit: *Incipimus iterum* sicut in prima epistola *commendare nosmetipsos*, non Deum? Incipimus quasi semp in hoc noui, nosipsos rursum cõmendare, dum dicimus qa Xp̄i bonus odor sum⁹ &c. Quasi dicat: Commendamus qdem nos et in hac epistola sicut in prima, sed non nosmetipsos: quia in nostra commendatione illum maxime cõmendamus, ad cuius gloriam cũcta referimus. Non ergo carnaliter, sed spũaliter nos cõmendamus ad profectũ uestræ salutis, ut hoc de nobis credatis qđ est: qa qui de bono male sentit, peccat. Et uobis expedit ut nos cognoscatis, qa tũc dicta nostra libenter suscipietis, & sic ad salutẽ peruenietis. Ac propterea cõmendatio uobis potius proficit. Nõ enim nos propter nos cõmendamus, sicut pseudoapostoli, qui propriam gloriam & propria lucra quærẽtes, seipsos commendant. *Aut nunquid egemus commendatitijs epistolis* missis ab alijs fidelibus *ad nos, aut ex nobis* ad alios, *sicut quidã*, id est, sicut pseudo, quos nulla propria uirtus aut sapientia commendat? Ipsi enim indigent ut per epistolas commendentur, dum propter honoris & quæstus causa circucunt ecclesias, non ad tribuendã, sed ad auferendum salutem. Nos uero, quos Deus uirtute mirabilium

C operum & luce sapientiæ, quocũq; pergamus cõmendat, non opus habemus ut per epistolas hominũ alicubi commẽdemur. Nam uos estis epistola et cõmendatio nostra apud homines, hoc est, uestra fides & charitas & omne bonum qđ in uobis est, nos reddit commendabiles: quia inde laudamur, quod per nos Deus uobis hæc omnia dedit. Epistola.n. salutis indicium est. *Epistola nostra uos estis*, in quibus scientia & uita nostra repræsentatur alijs. Epistola nostra. dico, *scripta in cordibus nostris*.i.in memoria nostræ mentis posita, qa uos semper in nostro corde retinemus, & sollicitudinem de salute uestra semper habemus, dum peccatorũ uestrorũ correctionem desideramus, & processum in melius ac perseuerantiam in bono uobis semper optam⁹, quæ scilicet epistola *scitur & legitur ab omnibus hominibus*. Scitur ab omnibus hominibus, id est, omnes sciunt quod per nos estis instituti: & legitur, id est, i uobis discũt nos imitari. Sicq; fit ut scientia & lectione huius epistolæ, id est, notitia & consideratione bonæ conuersationis uestræ, nos efficiamur cõmendabiles omnibus. Dixi quia estis epistola nostra, uos dico, manifestati omnibus *quoniam epistola Christi estis, ministrata à nobis*. Omnibus.n.manifestum est, uos Christo per ministerium nostrum credidisse, confirmanti doctrinã nostram per uirtutes. Et ita principaliter estis epistola Christi, secundario nostra, quia ipse principaliter uos scripsit, nos secũdario, id est, per ministeriũ nostrũ ipse scripsit in uobis fidem, spem et charitatem ac reliqua bona. Vos estis epistola *scripta non atramento, sed spiritu Dei uiui*.i. qđ estis repræsentatio Christi et nostra, firmiter scriptũ est in cordibus nostris, non delebiliter, ut qđ atramẽto scribit. Nõ atramento scriptum est, id est, non ita ut possit deleri, sicut ea quæ atramento scribũtur, sed spiritu Dei uiui, id est, ut æternaliter & uiuaciter in cordibus nostris aut uestris pmaneat, sicut ille qui scripsit, uiuit et ęternus est. Quoniam ęterna sunt quę nobis pmissa sunt, idcirco Dei spiritu qui semper est, dicitur scripta hęc epistola. Temporalia autem atramẽto scribunt, & qđ obliteratur et perdit memoriam. Vel non atramento, id est, nõ tetris notis est scripta, sicut pseudo scribũt, qui hæreses ĩterserũt, sed luce spũs sancti, *non in tabulis lapideis*, ut antiqua lex, *sed in tabulis cordis carnalibus*. D

Ibi enim in tabulis lapideis digitus Exo.8.
Dei.i.spiritus sanctus operatus est, Exo.31.
hic in cordibus hominũ. Ibi lex extrinsecus posita est, qua iniusti terrentur: hic intrinsecus data est, qua iustificarentur. Illud enim extra hominem scribitur, ut eum forinsecus terrificet: hoc in ipso homine, ut eũ intrinsecus iustificet. Carnales uero tabulas cordis dixi, nõ carnalis prudentiæ, sed tanq; uiuentis, sensumq; habentis, in comparatione lapidis qui sine sensu est. Respexit enim ad illud qđ Deus per prophetam pro-
miserat, Auferam cor lapideũ de car Eze.c.11.
ne uestra, et dabo cor carneum. Cor nanq; carneum à corde lapideo uoluit ita sentiente discerni, & per uitam sentientem significauit intelligentem. Nõ ergo propterea dictum est, in tabulis cordis carnalibus ut carnaliter uiuatis, qui debetis spiritaliter uiuere. Sed qa lapis sine sensu est, cui compatatũ est cor durũ, cui nisi carni sentiẽti cor intelligens debuit comparari, quãdoqdem ipsum cor lapideum, non significat nisi durissimam uoluntatem & aduersus Deum omnino inflexibilem. Iudæi enim in lapideis tabulis legẽ acceperunt, ad significandã duritiã cordis eorũ erga dilectionem Dei & intelligentiam: qa neq; Deum erãt amaturi

A ri, neq; legem ipsam intellecturi. Per lapideas enim tabulas, dura & insensibilia corda eorum designata sunt. Per tabulas uero cordis, mentes dilatatæ charitatis latitudine. Vnde & carnales dicunt.i.molles & sentientes, & affectum dilectionis uel bene agendi habentes. Caro.n.animata sentit, et affectum habet circa illud quod tangit, ut per cor habeamus intellectū, & per carnem dilectionis affectum. Itaq; spiritus sanctus scripsit epistolam nostrā in tabulis cordis carnalibus.i.sic in uobis præcepta sua posuit, ut daret uobis facultatē ad intelligēdum, & affectum dilectionis ad complendum.

Hebr. 4. *Fiduciam autem talem habemus per Christū ad Deum, non quòd sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis, sed sufficiētia nostra ex Deo est.*

Postq; ostendit quare non eget cōmendatitijs epistolis, respōdet ad illud quod præmiserat, scilicet quia non cōmendat seipsum, sed Deum à quo habet omnia. Quasi dicat: Diximus quia Deus per nos semp triūphat, & odorem notitiæ suæ per nos ubiq; manifestat, & quia Christi bonus odor sumus Deo. Et quòd tam fiducialiter hæc & his similia loquimur, non ad cōmendationem nostram facimus, quasi de nostris uiribus gloriantes, & ad nos ista referentes, sed talem ac tantam *fiduciam habemus*.i.referimus *ad Deum* à quo nobis est datum quicqd boni habemus. Vel ita continuatur ad proximum, Epistola Christi & nostra estis. Sed fiduciam dicendi talia, nō ad nos, sed ad Deum referimus. Nam ex puritate conscientiæ habemus talē fiduciam ad Deum, id est, cōfidimus quod ei placet quia sic loquimur: & habemus eam *per Christū* mediatorem, per quem nobis hæc potestas est data. Sed nihil uiribus nostris adscribimus. Habemus enim apud Deum mediatore Christo magnam fiduciam, sed *non ita quòd simus sufficientes* saltem *cogitare aliquid* boni quod sit *à nobis*.i.à nostra parte ueniens, *quasi ex nobis* initium habens, *sed* potius omnis *sufficientia nostra* ad bene cogitandū & agēdum *ex Deo* nobis est. Et hinc cognoscimus quia nihil sumus, nisi misericordia et gratia Dei regamur. Attendant hæc uerba, qui putāt ex nobis esse fidei cœptum, & ex Deo esse fidei supplementum. Quis.n.non uideat prius esse cogitare quā credere? Nullus quippe credit aliquid, nisi prius cogitauerit esse credendum. Si ergo non sufficiamus cogitare boni aliquid ex nobis, profecto nec credere sufficimus, quod sine cogitatione nō possumus: sed sufficiētia nostra, qua & credere incipiamus, ex Deo est. Cogitantes credimus, cogitātes loquimur, cogitantes agimus quicquid agimus. Quod autē attinet, & ad pietatis uiam & uerum Dei cultum, non sufficimus uel cogitare aliquid à nobis quasi ex nobisipsis, sed sufficientia nostra ex Deo. Nō enim est ex potestate nostra cor nostrū & cogitationes nostræ. Hæc idcirco loquit Apostolus, ut ostēdat se suosq; socios nihil sua uirtute uel prudētia facere, cū utiq; tam pauci homines & idiotæ nunq; sine Dei gratia cooperante totum mundum ad fidem cōuertere potuissent. Ob hoc etiam ista præmisit, neqd sibi arrogare uideretur, ubi dicturus erat tanto maius se ministeriū suscepisse q; Moyses, quanto maius est nouum testamentum q; uetus. Nam subiungit: Nota.

Qui & idoneos nos fecit ministros noui testamenti, nō litera, sed spiritu. Litera enim occidit, spiritus autem uiuificat.

Et incipit se nunc alio modo q; superius commendare, ut & pseudo apostolos deformet, innuēs eos esse ministros ueteris testamenti, dum ostendit se ministrum esse noui. Suf

C ficientia nostra ex Deo est. *Qui & in* tantum *nos* sublimauit, ut *idoneos mini stros noui testamenti* nos faceret, id est, ut per nos scientiæ & uitę perfectio ne decoros, ministraret alijs nouum
Matt. 9. testamētum. Nouus enim liquor in
Marc. 2. uasa noua mittendus erat, unde sine
Luc. 5. acredine propinaretur. Testamenti dico, existentis *non in litera* tātum do cente, *sed in spiritu* adiuuante, qui per nos à Deo tribuitur. Non alia nunc intelligitur litera, quàm ipse decalogus in illis duabus tabulis scriptus. Spiritus autem ītelligi potest lex fidei, quæ non scribitur, sed animo continetur. Ideo non in litera, sed in spiritu per nos ministratur nouum testamentum, quia *litera occidit, spiritus autem uiuificat.* Litera occīdit, dum facit sciē ter peccare, & addit præuaricationē & magis incitat: sed spiritus uiuificat, dū facit implere quæ iussa sunt. Litera enim prohibēs peccatum, nō uiuificat hominem, sed potius occīdit augendo cōcupiscentiam, & iniquitatem prçuaricatione cumulando, nisi liberet gratia per legē fidei, quæ est in Christo Iesu, cum diffunditur charitas in corde per spiritum sanctum. Nam lex, quando non adiuuat gratia, præuaricatores facit, & tantūmodo in litera est. Accedat ergo ad literam spiritus, non occīdit litera quam uiuificat spiritus. Non igitur putemus dānatam uel reprehensam esse literam, qa dictum est,
1. Cor. 8. Litera occīdit. Hoc est enim, Litera reos facit. Nam & hac locutione dictum est, Sciētia inflat. Quid est, sciē tia inflat? Scientia dānata est? Absit. Sed quoniam adiunxit, charitas uero ædificat, quomodo & nūc adiunxit, spiritus autē uiuificat, dedit intelligi, litera sine spiritu occīdit, spiritus uiuificat & impleri literam facit. Sic scientia sine charitate inflat, charitas uero cum scientia ædificat. Itaque litera sola phibens malum & imperans bonum, occīdit aīas eorū D qui præuaricantur illam. Spūs aūt, qui p noui testamēti grām est in cordib⁹ fideliū, uiuificat in psenti aīas eorū iustificando illas & in futuro corpora quoque cum aīabus perpetualiter uiuere faciet. Vel lucra carnaliter ītellecta occīdit aīam. Cauendū est enim, ne figurata locutio ad literam accipiatur. Cum enim figurate dictum sic accipitur, tanquam proprie dictū sit, carnaliter sapit. Neque ulla mors animæ congruentius appellatur, quàm cum id etiam quod in ea bestijs antecellit, hoc est, intelligentia, carni subijcitur sequendo literā. Qui enim sequitur literam, translata uerba sicut propria tenet: neque illud quod proprio uerbo significat, refert ad significationem: sed cū sabbatū audierit, uerbi gratia, non intelligit nisi unum diem de septem, qui continuo uolumine repetuntur: & cum audierit sacrificium, non excedit cogitatione illud, quod fieri de uictimis pecorū uel terrenis fructibus solet. Ea demum est miserabilis aīæ seruitus, signa pro rebus accipere, & supra creaturā corpoream oculum mentis ad hauriendū æternum lumen leuare non posse. Spūs aūt uiuificat & liberat, quia ītus docet aīam, quæ foris audit, intelligere debeat. Nota.

Quòd si ministratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita ut nō possent intendere filij Israel in faciem Moysi propter gloriam uultus eius, quæ euacuatur, quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria? Nam si ministratio damnationis in gloria est, multo magis abundat ministerium iustitiæ in gloria. Exo. 34.

Nos (inquit) sumus ministri noui testamenti, et hæc ministratio erit in gloria perenni. Atque hoc probat per minus. i. per uetus testamentum, quod olim fuit in gloria. Quasi dicat. Nos in spiritu, non in litera nouum ministramus, ubi per spiritum uiuificantur cultores. *Quòd*, id est, *sed si ministra*

A *tis mortis*, id est, lex cuius litera occi-dit, *fuit in gloria* Moysi ministro suo, *quomodo ministratio spiritus*, id est, nouum testamentum quod in spiritu ministratur: & in quo spiritus datur, *non* Roma.7. *multo magis erit* uobis *in gloria*? Lex quidem sancta, & mãdatum iustum & sanctum & bonum. Et tamen qa de ipso bono interficit inobediens anima, ubi non adiuuat Dei gratia, ministratio mortis facta est lex in ueteri testamento ꝓpter occidentem literam, & ministratio uitæ facta est gratia in nouo propter uiuificantẽ spiritum. Distinguitur ergo lex à gratia, eo ꝙ sub illa elidantur elati, sub ista erigantur elisi: & quòd illa intãtum Nota. bona sit ut bona iubeat, hæc intantum ut bona conferat: illa iustitiæ faciat auditorem, ista factorẽ. Et ideo sub illa peccator, insuper etiam præuaricator, amissa excusatione ignorantiæ conuictus iacet: sub ista uero & parcente et opitulãte, nec qui mala est operatus, extinguitur: & ut bona operetur, accenditur. Quid ergo mirũ est si illa dicta est ministratio mortis, ubi litera occidit, malũ prohibendo qđ fit, & bonum imperando quod nõ fit, ista uero dicta est ministratio spiritus, utiq; uiuificantis, nisi ut à præuaricationis morte surgamus, & iustitiam nõ rei legamus in tabulis, sed liberi in cordibus & in moribus habeamus? Ad Iudæos enim dicta est lex ministratio mortis, ad quos & in lapidibus scripta est ad eorꝫ duritiam figurandã, non ad eos qui legem per charitatem implent. Fuit.n. *literis deformata*.i. euidenter descripta, ut bene posset legi *in lapidibus* duarum tabularum, ut & patenter agnosceretur, & duritiam cordis eorꝫ cõuinceret. Et hæc ministratio licet esset mortis.i. per Moysen ministrata, ꝗuis præuaricatoribus esset causa mortis, tamẽ *ita* ministro Moysi fuit in gloria, *ut filij Israel nõ possent* aciem uisus sui *intẽdere in faciẽ* eius B *propter gloriam uultus eius*, quã acceperat ex colloquio dñi. Non poterãt aspi- Exo.34. cere splendorem uultus eius, cũ descendisset de monte, portans legẽ in tabulis quas à dño susceperat, qa ec reatus uituli retũdebat uisum eorũ, ne gloriosam iusti faciem manifeste cõspicerent. Vbi et significatum est, qa spiritalem sensum legis nõ erant usuri. Facies.n. Moysi splendida figuram habebat ueritatis, *quæ figura euacuatur* per manifestationem ueritatis.i. uisibilis gloria legis euacuatur per gl̃iam euangelij. Ita.n. euacuaẽ, ut proficiat, sicut ĩfantia euacuatur in iuuentute, et semen in fructu. Euacuatur ergo Moysi gloria, qm̃ oẽs umbræ significantes euacuanẽ, cum res quę significatur, aduenerit Quẽadmodum.n. scientia quæ nunc est, 1.Cor.13. euacuabitur, cũ uenerit illa quæ erit facie ad faciem: sic & ista quę in umbris tradita erant Iudæis in ueteri testamento, necesse fuit euacuari reuelatione noui testamenti. Gloria quã Moyses habuit, euacuaẽ nunc in ministris illius legis, ne pseudoapl̃i q carnales eiꝰ obseruantias adhuc p̄dicant, gloriæ Moysi participes fiant. Quãdiu.n. carnales istæ obseruationes statum habuerũt, ministri earꝫ quãdam gloriam et reuerentiam inde habuerunt. At postq̃ carnali spiritalis obseruantia successit, gloria ministrorꝫ carnaliũ euanuit. Sed & in ipso Moyse non semp hæc gloria ꝑmansit. Itaq; si ministratio mortis fuit Moysi in tanta gloria, qũo non multo magis erit nobis in gl̃ia ministratio spũs.i. testm̃ nouum qđ ministramus, in quo fides impetrat spiritum uiuificatorẽ? Erit utiq; nobis in gloria multo magis q̃ uetus fuit Moysi. Splendor.n. in facie Moysi tanq̃ in facie carnali & mortali diuturnus aut æternus esse non potuit, qa uel morte ablatꝰ est. Splẽdor au-

C tem gloriæ domini nostri Iesu Christi, cuius participes erimus, sempiternus. Nam sicut ꝓmissiones testamenti ueteris fuerunt tpales. i. temporalia bona pollicētes, ita & Moysi gloria temporalis. Et sicut ꝓmissiones testamenti noui quod per nos ministratur, sunt æternæ, sic & gloria quam pro ministerio hoc sumus percepturi in Christo, est æterna. Vere ministratio spiritus erit nobis in maxima & permanenti gloria. *Nam si ministratio damnationis*, id est, lex quæ dānat præuaricatores ut statim perimantur, non reseruans eos ad pœnitentiam, est Moysi *in gloria*, tunc *ministerium iustitiæ*, id est, nouum testamentum quod per nos ministrať, in quo per fidem & spiritū sanctum datur uera iustitia, *multo magis abūdat in gloria*, id est, multo abundantiorem gloriā dat nobis ministris suis. Illa.n.gloria (sicut diximus) tēporalis est, hæc autem æterna: illa terrena, hæc cœlestis. Vel in se ipso habet nouū testamētum maiorem gloriam ꝙ uetus, quia maior gloria est peccatorem iustificare ꝙ damnare. Quamuis enim iuste damnet, tamen ad laudem magis ꝓficit, si īdulgeat ut possit se reus corrigere & ad iustitiam resurgere.

Nam nec glorificatum est, quod claruit in hac parte, propter excellentem gloriam. Si enim quod euacuatur, per gloriā est, multo magis quod manet, in gloria est.

Vere nouum testamentum habet maiorem gloriam. Nam in eius comparatione gloria Moysi nec gloria est. Et hoc est: *Nam quod claruit*, id est, facies Moysi quæ radium claritatis emisit ut cornuta uideretur, *nec glorificatum est in hac parte*, id est, nec gloriam habuit in hac consideratione noui testamēti, *propter excellentem gloriam* quæ ibi est. Nō est glorificatum, qa non habuit fructū glorię. Quando enim gloria uultus eius nulli profuit, sed magis obfuit, licet non suo, sed peccantium uitio, tamen in hac parte D gloria non est. Illa autem magis est gloria, quæ abundat in gratia, ut purificati homines dono Dei, abstersa mentis caligine, possint uidere gloriam Christi. Excellentior enim est noui testamēti gloria, in quo gratia supereminet & misericordia. Et ad cōparationē gloriæ euangelij obumbratur gloria legis ut nec esse uideatur, sicut ortu solis cæcatur lumen lucernæ, quod antea uidebatur magnum habere fulgorem. Vere supereminet gloria noui. Quia si uetus testamentum *quod* secundum carnales obseruantias *euacuatur, est per gloriā* uultus Moysi ministratū & receptum, sine qua non cōmendaretur: *multo magis nouum quod manet*, id est, cui non succedit aliud, *est in gloria*. Per gloriā enim Moysi est illud, id est, existit suo tempore authenticum. Sed tamen euacuatur secūdum figuras in aduentu permanētis ueritatis. Ideo maior est gloria noui quàm ueteris, quia quātum interest inter figuram & ueritatem, tātum distat inter gloriam uultus Moysi & gloriā Christi. Sicut enim in uespere stellæ gloriosæ sunt, oriēte autem sole euacuatur earum claritas: ita & Moysi gloria quæ prius radiabat, euacuatur apparente gloria Christi. Vel ad ministros referenda est gloria noui testamenti. Vere nobis abūdat in gloria. Nam quod claruit, id est, facies Moysi quæ in legislatione claruit, nec glorificatum est, id est, nec etiam habuisse gloriam uidetur in hac parte, id est, respectu huius nostræ partis, ꝓpter excellentem gloriā quam de nouo testamento habemus & habituri sumus. Siue quod claruit in hac parte ṗdicta, id est, Moyses qui clarus & gloriosus apparuit in facie, nec glorificatum est, quātum ad nos, pp excellentē gloriā quæ nobis dabiť. Nō hoc de futura Moysi glo-

A ria dicitur, sed de illa, quam uisus est habere cũ descenderet de monte. Vere excellentem gloriam ex hoc ministerio consequemur, quia manẽs est
Exo. 34. & sine imutatione perduraturũ. Nã si illud quod euacuatur. i. quod secundum umbras carnalis intelligentiæ uel obseruationis cessat, est i suo tempore per gloriam Moysi, uel (sicut in antiquis codicibus īuenitur) in gloria fuit, multo magis hoc noui testamenti ministerium, quod sine immutatione manet, est in gloria ministris suis.

Habentes igitur talem spem, multa fiducia utimur, & non sicut Moyses ponebat uelamen super faciem suam, ut non intenderent filij Israel in fa
Exo. 34. *ciem eius, quod euacuatur. Sed obtusi sunt sensus eorum. Vsq; in hodiernum enim diem idipsum uelamen in lectione ueteris testamenti manet non reuelatum, quoniam in Christo euacuatur. Sed usq; in hodiernum diem, cum legitur Moyses, uelamen est positum super cor eorum. Cum autem cõuersus fuerit ad dominum, auferetur uelamen.*
Ioan. 4. *Dominus autem spiritus est. Vbi autem spiritus dominí, ibi libertas.*

Quandoquidem ministeriũ noui testamenti erit nobis in permanenti gloria, *igitur nos habentes talem spem*. i. sperantes quia ex prædicatione nostra percipiemus ęternam & immensam gloriam, *multa fiducia utimur*, in prædicatione. i. tam cõstanter ꝑdicamus, ut neq; minis neq; uerberib⁹, nec ullis tormentorum cruciatibus ab annunciatione ueritatis taceamus, & non ita prædicamus, *sicut Moyses* quãdo *ponebat uelamen* suũ *super faciem suam*. i. non celamus sensum nostrum sicut Moyses, sed aperte dicimus, qa non prędicamus carnales obseruantias, sed potius ipsam ueritatem & ueteris testamenti significationem. Qui enim carnales obseruãtias prędicat, uelamen ponit super faciem suam, et uelamine literæ sensum interiorem operi. Nos uero faciẽ nõ uelamus, quia uobis aspectum splendoris interioris non negamus, sicut Moyses B ponebat uelamen carnalium figurarum super faciem suam. i. super claram dictorum suorum spiritaliũ intelligentiam, ideo *ut filij Israel non intenderent in faciem eius*. i. nõ inspicerent spiritalem sensum eius, quia non possent sufferre propter suam imbecillitatẽ & irreligiositatẽ. Claritas enim uultus Moysi, ueritatem nouę legis quæ per carnales obseruantias designata est, significauit. Et sicut Iudæi tantam illam claritatem non potuerunt pati, nisi mitigaretur eis per oppositionem alicuius uelaminis, eodem modo perfectionem uitæ uel intelligentiæ, quæ fuit ibi significata, non sufferret imbecillitas mentis eorum, si eis ipsa ueritas noui testamẽti nudata monstraretur. Ideo per uelamen carnalium obseruationum et ꝓmissionum obumbrata est facies ueritatis, quę tempore gratiæ fuerat reuelanda. Si. n. dicta Moysi spiritaliter intellexissent, infirmitas eorum ad tantam perfectionẽ non ascendisset, nec lippiens eoꝝ oculus tantam sapientiæ claritatem sustinuisset. Et si ipsa ueritas sine uelamine fuisset illis ostensa tanto damnabiliores essent, quanto maiorem iustitiæ perfectionem cognouissent, cũ nihil perfectionis in actione tenuissent. Propterea uelamine literæ texit illis Moyses faciem spiritalis intelligentiæ, ne ad hunc splendorem uultus eius intenderent, *quod* uelamen *euacuatur* nũc tempore gratiæ, ut interna pulchritudo ueritatis quæ latuerat, manifestetur. Sed pseudoapostoli qui carnales obseruantias adhuc prædicãt, nolunt ut uelamen euacuetur, sed ut ueritas semper figuris adumbretur, nec unq̃ manifestetur. Ideoq; suos auditores in umbrã ducunt, nõ ueritatis lucem illis ostendunt. Velamen quidem modo per nostras expositiones euacuatur & remouetur,

C *sed sensus* Iudæorum *sunt obtusi*.i.hebetati, nec possunt oculis cordis aspicere fulgorem nudæ ueritatis. Quæ obtusio causa īfidelitatis accidit. Ideo cōuersis ad fidem acuitur acies mētis ut uideant splendorem diuini luminis. Hebetati sunt oculi sensuum illorum, ne lucem spiritalem uideant. Nam *usq; in hodiernum diem*, cū iam manifestata ueritas ubiq; refulget, *idipsum uelamen* carnalis intelligentiæ *manet in lectione ueteris testamenti*, quia cum audiunt legi scripturam illam, non intelligunt, nisi quod litera foris carnaliter sonat, & ita celatur eis sensus interiorum. Vnde et Moyses cū ad eos loqueretur, faciem uelabat, significans quia populus ille uerba quidem legis cognosceret, sed eiusdem legis claritatem omnino non uideret. Facies enim Moysi splendida, sicut dictum est, figuram habebat ueritatis, facies Moysi Christum designabat. Sonabat uox Moysi per uelum, & facies Moysi nō apparebat. Sic & modo Iudæis sonat uox Christi per uocem scripturarū ueterum. Vocem loquentis audiūt, & faciem eius non uident. Personam eius gerebat Moyses, & ideo uelū ante se ponebat quando loquebatur populo. Idipsum ergo uelamē usq; hodie manet in lectione ueteris testamenti, quia quandiu in lege carnalia gaudia & uoluptates & terrena bona promitti intelligunt, uelamen est positū cōtra faciem cordis eorum, ne uideant in scripturis Christum. Idipsum uelamen quod Moyses posuit, manet adhuc in illa lectione: quia & nunc sicut ante saluatoris aduentum, abscondit eis sensum spiritalem superficies literæ carnaliter intellecta. Velamen dico, *non reuelatum* eis esse uelamen, quia neq; hoc sciunt qđ sit uelamē, id est, neq; uel hoc animaduertūt, quod illa literalis superficies sit uelamētum alicuius occulti sensus quem uelet intra se. Nihil.n.ibi putant debere intelligi, nisi quod litera carnaliter sonat. Nec mirum si uelamen adhuc eis manet, ita ut nec intelligant hoc esse uelamen absconditæ pulchritudinis, *quoniam in Christo*.i. in fide Christi solummodo *euacuatur*. D Euacuatur nanq; in Christo non uetus testamentum, sed uelamen eius, ut per Christum intelligatur & quasi denudetur, quod sine Christo obscurum atq; adopertum est. His quidem qui sunt in Christo, euacuatur uelamen. *Sed super cor eorum*, qui in infidelitate perdurant, *est usq; hodie uelamen positum*.i. cæcitas deprimēs rationem eorum, *cum legitur Moyses*, quia totum carnaliter intelligunt, nec ad spiritalem sensum propter nebulam cæcitatis, quam in corde portant, aspicere possunt. Et ita duo illis obsunt, ne intelligant.i. uelamen lectionis et uelamē cordis. Sed *cum* aliquis eorum *fuerit ad dominum* Iesum *conuersus*, mox *auferetur ei uelamen*. Velamē enim aufertur, quando similitudinis & allegoriæ cooperimēto ablato, ueritas nudatur ut possit uideri. Velamē quippe auferri, est carnalem scientiam legis euacuari. Conuersi nanq; intentio mutatur de uetere ad nouum testamentum, ut non iam intendat accipere carnalem, sed spiritalem felicitatem.i. ab intentione qua expectabaē in regno terreno beatitudo umbratilis & carnalis, ad intentionem qua expectatur in regno cœlesti beatitudo uerissima & spiritalis. Et sic aufertur uelamen, quo tegebātur uilia legis arcana, dū ab eo qui uenit ad Christum, tollitur insipientia & ignorantiæ nebula. Sed qđ mirumė *Dominus* enim *est spiritus*.i. spiritus sanctus domin⁹, hoc est, suę potestatis, ualens perficere quod uult. Ac per hoc quos uult, illuminat: & quos uult, in tenebris ignorantiæ deserit. Ioan.4. Tanq; proprie uidetur filius uocari

A dominus. Sed & spiritus sanctus hoc loco dominus uocatur, cũ dicit apostolus: Dominus autem spiritus est. Ne.n. quisquam arbitraretur filiũ significatum, et propter incorpoream substantiam dictum spiritum, secutus contexuit: *Vbi autem spiritus domini, ibi libertas.* Dominus ergo est.i.nihil seruitutis habẽs, sed imperiali potẽtia omnibus dominans spiritus sanctus. Et ideo sicut dominus aufert uelamen antiquæ seruitutis ab his qui cõuertuntur. Ipse spiritus, est dominus. Sed ubicunq; est spiritus domini.i.idem spiritus sanctus qui est spiritus filij, ibi est mentis libertas, ut remoto seruili uelamine, possit libere mens ueritatem ĩspicere. Nam qa iste spiritus est dominus, & est spiritus domini, ideo per hunc dominus Iesus dedit libertatis legem, non literis utiq; scriptam, sed per fidem animis intimatam, nõ quę uisibilia doceat, sed quę ĩuisibilia credi suadeat, quæ animus spiritaliter colligat, nõ q̃ oculus corporaliter cernat. Sicq; per hunc spiritum aufertur uelamen carnalis intelligentiæ quod est seruitutis, & dono spiritalis intelligentię tribuitur gratia libertatis. Sed & in actione semper est libertas, ubicũq; spiritus iste habitat: quia facit bonũ operari non timore pœnæ, sed amore iustitiæ. Ignorat.n.mens gratiam libertatis, quam ligat seruitus timoris. Nam qui idcirco bona facit, qa tormentorum mala meruit, uult nõ esse quod metuat, ut audenter illicita cõmittat. Sed cũ iste spiritus charitatem ubicunq; mãserit infundat, charitas uero seruilem timorem foris mittat; patet qa in quacunq; mẽte spiritus uitæ fuerit, ibi mox libertas regnum obtinebit. Origenes qa nunc sermo apostoli ad subtiliorem & spiritalem intelligentiã prouocat auditores, & uult eos nihil carnale in lege sentire; dicit. Qui uult auferri uelamen de corde suo, cõuertatur B ad dominum, non quasi ad carnem dominum: est enim & hoc: quia uerbum caro factum est, sed ad spiritũ dominum. Si.n. quasi ad spiritũ dominum conuertatẽ, de carnalibus ad spiritalia ueniet, & ad libertatem de seruitute transibit, ubi enim spiritus domini, ibi libertas. His ergo qui de carnali ad spiritalem intelligentiam prouocantur dicitur, dominus autẽ spiritus est, ubi autẽ spiritus domini, ibi libertas. Potest & sic intelligi: Cum quis eorum fuerit conuersus ad dominum, qui est pater & filius & spiritus sanctus, aufetetur ei uelamen carnis intelligentiæ. Ipse conuertetur de carnalitate ad dominũ, qui est (ut diximus) indiuidua trinitas. Sed dominus ad quem conuertetur, est spititus.i.incorporeus, sicut in euangelio dicitur de tota hac trinitate: Spiritus est Deus, & eos qui adorant eum, in spiritu & ueritate oportet adorare. Similiter & hĩc dicitur quia dominus est spiritus, ut Ioan.4. animaduertamus quia quisquis ad eum intentionem animi cõuertit, ut intelligat eum, in spiritu & ueritate oportet intelligere, non in carne & umbra, sicut uolũt facere qui tenentur sub lege. Dominus est spiritus, & spiritaliter debet intelligi, atq; spiritalem dat intelligentiam. Sed ubi fuerit spiritus domini, id est, spiritalis gratia charitatis, ibi libertas est & recte intelligendi & recte faciendi.

Nos uero omnes reuelata facie gloriam domini speculantes, in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à domini spiritu.

Illi quidem, quia non cõuersi sunt ad dominum, qui spiritus est, habẽt uelamen super cor. Sed *nos omnes*, qui libertatem consecuti sumus per spiritum domini, *reuelata facie* cordis nostri.i.ab omni uelamento erroris de

A so, ne in publico dedecus suis opera rijs iferant. Omnis.n. qui male agit, odit lucem. Et quæ in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere. Hęc sunt occulta dedecoris, quæ prorsus abdicamus. Vel occulta dedecoris sunt, cogitationes alicuius turpis actionis, siue ea quę prauo sensu quis meditatur ad prædicandum ut auditores fallat. Ad dedecus enim & deformationē eius proficit, qui subdola mente confingit doctrinam ad decipiendum corda simplicium. Hęc cōtra pseudoapostolos dicuntur, qui non habebāt reuelatam faciem, nec testamenti noui ministrationem: & si tribulatio illis accidisset, mox deficiebant. Et licet exterius faciem religionis ostenderent, interius tamen occulta dedecoris non abdicabant, sed turpia in suis cogitationibus uoluebant, & in secretis locis perpetrabant. Nec sumus, inquit, *ambulantes in astutia* i. hypocrisi, sicut prędicti pseudoapostoli, qui uidentur humiles et religiosi corām hominibus. In astutia.n. ambulāt, dum occulta sua nō detegunt: sed imaginem sanctitatis ostendūt, dum nihil accipiunt, sed famulis suis totum dari pmittūr, per quos ad usum suum omnia reditura sciunt. *neq;* sumus *adulterantes uerbum Dei* sicut illi. i. non prædicamus propter delectationem humanæ laudis uel terreni lucri, nec admistione falsitatis ueritatem corrumpimus. Hæc peruersa non agimus. *sed sumus commendantes nosmetipsos in manifestatione ueritatis*, qa manifestamus ueritatem, quæ fuerat operta uelamine Moysi, et ita cōmendabiles reddimus nosmetipsos sine comparatione aduersariorum. Hoc est dicere: Veritas quam manifestamus, nosipsos efficit cōmendabiles. Et hoc *ad omnem conscientiam hominum*, ut conscientia eorum qui rationabiliter intelligunt, nouerit nos libenter à cunctis debere suscipi, qui tam euidenter aperimus ueritatem. B Et cōmēdatio ista fit *corām Deo* ad laudem & placitum eius, quia ad hoc nos cōmendamus hominibus, ut uideant opera nostra bona, & glorificent non nos, sed patrem nostrum qui in cœlis est. Vel corām Deo id agimus, quia ipse testis est nos manifestare puram ueritatē, cuius oculos nihil latet.

Ioan. 3.
Ephe. 5.
Matt. 5.

Quòd si etiam opertum est euangelium nostrum, in his qui pereunt, est opertum, in quibus deus huius seculi excæcauit mentes infidelium, ut non fulgeat illuminatio euāgelij gloriæ Christi, qui est imago Dei.

Nos quidem reuelata facie prædicamus & ueritatem manifestamus. *Quòd.i. sed si etiam opertum est euangelium nostrum, in his qui pereunt, est opertum*, non in his qui salui fiunt. Infideles.n. uel pseudoapostoli prædicationem nostram non intelligunt, fideles autem Deo reuelante cognoscunt & intelligunt. Increduli uero qui in perditionem tendunt, ea quæ dicimus uidere non possunt, quia uelamē erroris & ignorātiæ est super cor eorum. In his qui pereūt. i. in corde eorum est opertum uelamine cæcitatis ipsorū, euangelium nostræ prædicationis. In qbus pereūtibus *deus excæcauit mentes infidelium huius seculi.* Deus excæcauit mētes infideliū, qui & filium suum misit dicentem. In iudicium ueni, ut qui nō uident, uideant: & qui uidēt, cæci fiant. Excęcauit autem non malitia, sed astutia. Nō.n. est iniquitas apud eum, cui dicitur: Misericordiā & iudicium cantabo tibi domine. Illuminat ergo misericordia, excæcat iudicio utiq; æquissimo, etsi occultissimo. Pręcedit enim aliquid occultum in occultis, ubi ipse agat iustissimum examē iudicij sui, ut quorundam mentes excæcentur, & quorundam illuminentur, cui uerissime dictum est: Iudicia tua abyssus multa. Deus itaq; iustus mentes infide-

Ioan. 9.
Psal. 100.
Psal. 35

C lium huius seculi excæcauit.i.ex to to cęcas fecit.Erant.n.in Adam quo dãmodo cæcatæ,sed non ita,quin si uellent,creatorem suum intueri pos sent. Quia uero uoluerunt, excæcauit eas deus,quando lucem spiritus sancti præsentem subtraxit eis, & splendorem suę uisionis occultauit. Sic excæcauit mẽtes eorum propter infidelitatẽ. Ac si diceret eis:Nisi cre dideritis,nõ intelligetis.Et erant huius seculi.i.non pertinebãt ad aliud seculum,ubi est perpetua lux & felicitas.Vel Deus huius seculi excęcauit mẽtes infideliũ. Idcirco.n.Deus quem prædicãt apostoli,dicitẽ Deus huius seculi,ne in hoc seculo ubi tot mala fiunt, putaretur aliquis alius Deus esse. Non solum.n.inuisibiles creaturas, sed etiã hoc uisibile seculũ regit Deus noster, nullusq́ Deus est pręter eum,qui & prauorum malitia bene utitur. Qui ad hoc excæcauit mentes infidelium,*ut non fulgeat eis illuminatio euangelij*:i.ut nõ uideant fulgorem euangelij, qđ illuminat mentes credentium, nec appareat eis qđ euangelium sit lux,qua fideles illustrantur. Euangelij dico,*gloriæ Christi*, quia ibi prædicatur excellentia diuinitatis,et gloria resurrectionis eius, quam nolunt infideles audire. Nam prędicationem cõtumeliæ passionis eius libenter audiũt. Prędicationem uero gloriæ resurrectionis & diuinitatis eius ueram esse non credunt. Et hoc est quod non fulget eis illuminatio euangelij glorię Christi. *Qui est imago Dei*.i.omnino per omnia simillimus patri,sicut ipse dicit. Qui uidet me,uidet & patrem. Nam qualis est iste,talis est ille. Quantus est ille,tantus & iste. Sicut ille caret initio, sic & iste. Sicut ille est æternus & incõmutabilis,sic et iste. Sicut ille Deus, sic & iste. Sicut ille creator,sic et iste. Sicut ille scit omnia & potest, sic & iste. Et quod est ille,hoc et iste. Quia

Esai 7. secundum septuaginta

Ioan.14.

ergo iste de illo est, & consubstantia D lis atq; coæternus & coæqualis est illi ac per omnia similis, recte uocatẽ eius imago. Et hanc illius gloriam prædicat euangelium, cuius illuminatio fulget mentibus credentium, incredulis autem iusto Dei iudicio absconditur. Qui enim oculos ad lucem claudunt, iustum est ut eis lux occultetur.

Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum dominum nostrum, nos autem seruos uestros per Iesum. Quoniam deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, qui illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Christi Iesu. Habemus autem thesaurum istum in uasis fictilibus, ut sublimitas sit uirtutis Dei, & non ex nobis.

Gene.1.

Neq; euangeliũ adulteramus, neq; nosipsos cõmendamus in manifestatione ueritatis. Quia *non prædicamus nosmetipsos, sed Iesum Christum*.i. prædicatio nostra non tendit ad gloriam nostrã uel lucra, sed ad Christi gloriã, qui est saluator & rex suorum, & cuius dominio libenter subijcimur. Non gloriam nostrã, sicut pseudoapostoli consueuerunt, denũciamus, neq; nos dicat propter nosipsos euangelizare, ut gloriosi appareamus, & quæstum nobis de rebus uestris faciamus. Qui.n.propria commoda quærit,non Christum prædicat, sed se, sicut illi qui suo uentri deseruiũt. Iesum prędicamus *dominum nostrum* esse. Sed *nos* esse dicimus *seruos*.i.ministros *uestros per Iesum*, qui nobis præcepit ut uobis seruiremus in ministerio prædicationis. Cum simus ministri, dicimus nos ꝓpter humilitatem seruos, ut appareat quia non ad gloriam nostram prædicamus euangeliũ, sed ad claritatẽ Christi: cui obedimus, dum uobis in ministerio uerbi seruimus, non ꝓpter uestrum meritum, sed ꝓpter domini pręceptum. Nos (inquam) per Iesum hoc facimus, ut uobis in ministerio prędica

A tionis seruiamus, quia & Deus per eum maiora fecit nobis. *Quoniam deus qui* in mundi constitutione *dixit*.i.uerbo suo (quod est filius eius) fecit *de tenebris lucem splendescere*, quando dixit, Fiat lux, & facta est lux, ipse est *qui illuxit in cordibus nostris*. Et qui tunc per uerbum suum in mũdo corporalem fecit lucem, ipse nunc per idem uerbum in nobis spiritalẽ dedit lucem. Non sine initio semper fuerunt tenebræ, sed cœperunt esse, ex quo confusa moles cœli esse cœpit ac terrę, antequam lux ista esset facta, qua illuminaretur quod sine luce fuerat tenebrosum. Quid autem incõueniẽs, si mundanæ materiæ fuerãt tenebrosa primordia, ut accedente luce melius, quod factum est, uideretur, & tanquam proficientis, quod postea futurum erat, hoc modo significaretur affectio? Nam sicut suum de tenebris lux uisibilis initiũ sumpsit, ita post tunc lux inuisibilis, cui dictum est. Fuistis aliquãdo tenebræ, nunc autem lux in domino. Et quis hoc fecit, nisi ille qui cum tenebræ essent sup abyssum, dixit, Fiat lux, & facta est lux? Deus ergo est, q in separatione elementorum dixit.i.uerbo suo fecit de tenebris lucem splendescere, qui illuxit.i.lumen quod ipse est lucere fecit in cordib⁹ nostris, *ad illuminationem scientiæ claritatis Dei*, id est, ad hoc, ut illuminemus alios p sciẽtiam quã habemus de claritate Dei. Hæc est.n.sciẽtia claritatis eius, qua scimus ipsum esse lumen quo tenebræ nostræ illuminantur, ut qui aliquando fuimus increduli in ignorãtia.i.in tenebris, nunc exhibeamus lumen aliis. Quod.n.de tenebris lucem fecit, hoc significauit, quia eos qui in regione dissimilitudinis per ignorantiam abierant, et in tenebris politi erãt, illos illuminaret, illis uerbum prędicationis cõmitteret, et ita de tenebris lucem splendescere faceret. Illuxit ergo in cordibus nostris, B ut & nos luceamus uobis, ad hoc ut percipiatis illuminationem scientiæ claritatis Dei *in facie*.i.in cognitione *Christi Iesu*, quia per faciem unusquisq; cognoscitur. Ipse nostris mentibus illuxit. Sed hunc *thesaurum* diuitiarum æternæ sapiẽtiæ *habemus in uasis fictilibus*.i.in corporibus terrenis et fragilibus. Thesaurus iste est sacramentum Dei in Christo, quod fidelibus erogatur, incredulis autem abscondit. Hunc thesaurũ quo alios ditamus, & quo signa frequẽter operamur, habemus in uasis fictilibus, id est, in terrenis corporib⁹, per quæ ipsi nos infirmamur, qui sanitatem aliis sæpe conferimus, *ut sublimitas* mirabilium operum nostrorum & prędicationis *sit uirtutis Dei, & non ex nobis*, id est, appareat esse ex Dei uirtute, et non ex nostris uiribus. Quod nõ ita patesceret, si thesaurus iste angelis ad erogandum cõmissus fuisset. Et idcirco infirmis hominibus est commissus ad dispẽsandum aliis, ut huius thesauri sublimitas.i.tãta sapiẽtia, tanta eloquentia, tanta miraculorum ostensio, tanta in tribulationibus constantia, intelligatur esse uirtutis Dei, & nõ ex nobis. Fictilia uasa significant naturæ humanæ infirmitatem, quę nihil potest, nisi à Deo acceperit uirtutem, ut ad laudẽ suã deus per infirma uasa se prædicet, ut gloria illi detur, non homini, qui ex luto fictus est.

Gene.1. Ephe.4. Gene.1. Gene.2.

In omnibus tribulationem patimur, sed nõ angustiamur. Aporiamur, sed non destituimur. Persecutionem patimur, sed non derelinquimur. Humiliamur, sed non confundimur. Deiicimur, sed non perimus.

Inde probat nos esse idoneos ad illuminationem aliorum, & ad erogationem diuini thesauri, quia *in omnibus* locis, uel in omnibus modis *tribulationem patimur, sed non* in animo *angustiamur*.i.non tantũ opprimimur, ut pu-

C fillanimes effecti cedamus. In omnibus tribulationũ modis affligimur, qm̃ uincula, carceres & uerbera & cætera tribulationum genera in corporibus nostris sustinemus. Sed nõ angustiamur, imo dilatamur amplius latitudine cordis, ut intus regnet charitas, & spatietur animæ libertas, apud se habẽs thesauri cœlestis diuitias, qbus & aliorum ditet inopiam. *Aporiamur*.i.inopiam patimur. Quia πορία græce, dicitur facultas, abundantia α uero priuatiuum est. Aporiamur.i. sine lucro efficimur. Aporia nanq; est spoliatio omnium bonorum. Aporiamur ergo.i. bonis corporalibus priuamur, *sed non destituimur*, deo necessaria nobis ministrãte. Vel aporiamur.i.laborando sudamus. Nam poros uocamus foramina, per quæ sudor exit. Et inde aporiatus.i. sudans appellatur. Aporiamur ergo.i. in labore tribulationum desudamus, sed non destituimur à Deo, qui nos cõfortat ne deficiamus. Siue aporiamur.i. quasi sine poris efficimur, hoc est, sine sudore, dum uelut frigore cõstringimur egestatis necessitate. Sed non destituimur à thesauro cœlesti, quem habemus in uasis fictilibus. *Persecutionem patimur*.i. de loco ad locum fugamur, sed nõ derelinquimur in manus inimicorum, ne satisfaciant sibi de nobis. *Deijcimur*.i. uerberibus prosterni mur, sed non perimus.i.non mortificamur. Vel non perimus.i. à cõfessione ueritatis & prædicatione non cessamus. Tũc enim fieret nostrum perire, si sicut habent dominium in carne, dominarentur & prædicationi nostræ.

Hic uidetur aliquid deesse.

Semper mortificationem Iesu Christi in corpore nostro circunferentes, ut & uita Iesu manifestetur in corporibus nostris. Semper enim nos qui uiuimus, in mortem tradimur propter Iesum, ut & uita Iesu manifestetur in carne nostra mortali. Ergo mors in nobis operatur, uita autem in nobis.

D

Quid per singula numeramus ea quæ patimur? Quia *semper* sumus *circunferentes*.i. exterius & in aperto ferẽtes, & ad exemplum alijs ostendentes *in corpore nostro mortificationem Iesu*, id est, quam Iesus pro nobis sustinuit, & nobis sustinendam reliquit. Hãc in nostro corpore semper circunferimus, quoniam ad eius imitationem assiduæ carnem mortificamus, ut et alijs exemplum abstinentię, præbeamus. Quod ideo facimus, *ut & uita Iesu*, sicut nunc mortificatio.i. ut gloriosa ĩmortalitas resurrectionis manifestetur omnibus etiam inimicis *in corporibus nostris*. Ecce quomodo circunferimus mortificationem Iesu. Quia uidelicet *nos qui* per obseruationem iustitiæ intus *uiuimus, semper tradimur in mortem*, id est, in pericula mortis *propter Iesum*, quem prædicamus. Vel nos qui uiuimus, semper tradimur in mortem, id est, cum præsentem uitam habeamus & uiuere possimus, nunquam recusamus in mortem tradi propter dominum Iesum. Et hoc ideo, *ut & uita Iesu*. id est, quã ipse iã habet ex quo resurrexit, manifestetur cunctis *in nostra carne*, quæ nunc est mortalis. Et quia mortificationẽ in nostro exteriori homine circunferimus, nec in mortem propter eius nomen tradi recusamus, ut & uitæ eius participes simus, *ergo mors* qua quotidie pro saluatore morimur, non est inutilis, sed operatur magnum quid *in nobis*, id est, uitam perpetuæ felicitatis. Sed econtrario uita qua delectamini in terrenis, operatur *in uobis* mortem æternam. Increpatiue hoc dicitur. Nos huic mundo quotidie morimur, ut Deo uiuamus: uos mũdo uiuitis, ut Deo moriamini. Mors operatur, id est, dominium exercet in nobis, uos ad uoluptates uitę tenditis.

Habentes autem eundem spiritum fidei, sicut scriptum

A *scriptum est, Credidi, propter quod locutus sum,*
Psal.115. *& nos credimus, propter quod & loquimur, scien tes quoniam qui suscitabit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & cõstituet nobiscum. Omnia enim ꝑpter nos, ut gratia abundans per multos in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.*

Semper qdem mors in nobis operatur, sed nos fidem Christi propter quã morimur, loqui non cessamus. Et hoc est, nos *habentes eundem spiritum fidei*, quem habuerunt prophetæ, *sicut scriptum est*, dicente Dauid: *Credidi, propter quod locutus sum, & nos* similiter *credimus, propter quod & loquimur*, id est, oris confessione fidem nostram proferimus. Eundem spiritum fidei habemus. Non ait, scientiam fidei, sed spiritum fidei. Quod ꝑpterea dixit, ut intelligeremus quia fides etiam non petita conceditur, ut ei petenti alia
Roma.10. concedantur. Quomodo enim inuocabunt, in quem non crediderũt? Ergo spiritus gratię facit ut habeamus fidem, ut per fidẽ impetremus orando, ut possimus facere qđ iubemur. Ipsa uero fides tenuit corda præcedentium, quæ repleuit corda sequentiũ. Spiritales quippe illi patres omnipotentem Deũ trinitatem ita esse crediderunt, sicut eãdem trinitatem noui patres aperte locuti sunt. Sed & eadem fides ĩcarnationis Christi saluauit eos, qua & nos saluamur: quia sicut nos credimus eum uenisse, passum esse, resurrexisse, ita & illi crediderunt uenturum, passurũ, resurrecturũ. Tpa uariata sunt, non fides. Habemus. n. eundem spiritum fidei, quem habuerunt illi, sicut scriptũ est in eoꝝ libris. Credidi, ꝑpter quod locutus sum. i. ꝑfecte credidi. Non. n. perfecte credunt, qui qđ credunt, loqui nolunt. Ad ipsam. n. fidẽ pertinet, etiam illud credere quod di
Matth.10. ctum est: Qui me confessus fuerit coràm hominibus, confitebor & ego eũ coràm patre meo: qui autẽ me negauerit coràm hoibus, negabo eum coràm angelis Dei. Iure ergo nõ ait, B credidi, & locutus sum: sed ꝑꝑ hoc dicit se locutum, qa credidit. Simul enim credidit, & qđ primum loquẽdo speraret, & qa pœnã tacẽdo timere deberet. Illi crediderũt, & ꝑpterea locuti sunt. Et nos credimus, ꝑpter quod & loquimur. Hæc uox præcipue martyrum est. Si. n. tantũmodo credidissent, & nõ loquerentur, non paterentur. Credendo apprehenderunt uitam, et loquendo inuenerunt mortem. Sed mortẽ, in qua corpus corruptibile seminaretur, & incorruptio meteretur. Nullo metu suppliciorꝫ omittimus loqui ea quæ credimus, *scientes* pro certo *quoniam qui suscitauit Iesum*, ipse etiam *nos* propter confessionem eius fidei mortuos *suscitabit cum Iesu*, ponens in eadem gloria, *& constituet* nos in illa regione uiuentium, ut ultra non moriamur. Atqꝫ *nobiscum* nos ibi cõstituet, ut qui unã fidẽ habemus, in uno regno simus. Nos uobiscum, non uos nobiscum, ut nõ inferiores, sed pares nobis sitis, si uolueritis. Et recte de uobis hoc asserimus. Nam *omnia propter uos* instruendos facimus, id est, quicqd loquimur & quicquid patimur, pro salute uestra totũ agimus, ut exemplo nostro uos ad similia prouocemus, & ad cœnã Dei perducamus. Et ita spectant ad uos omnia quæ facimus, *ut gratia Dei abundans* in nobis *abundet per multos*, id est, per uos, & per alios longe lateqꝫ cumuletur, *in actione gratiarum*, ut semper in aduersis & prosperis Deo gratias agatis, uel de nobis illi grãs referatis, qui per nos uobis grãm suam infundit. Et abundet hæc gratia *in gloriã Dei*, ut ipse glorificetur ab oĩbus. Ideo cuncta facimus, ut abundans. i. copiosum Dei munus, qđ ipse paratus est omnibꝰ dare, sed non omnes digni sunt accipere, non minuatur per paucos, sed abũdet per multos in actione graꝝ

C in gloriam Dei. Gloria.n.Dei est,ut multi referant illi gratias pro multitudine largiflui doni gratiæ eius.

Propter quod non deficimus. Sed licet is qui foris est noster homo, corrumpatur, tamen is qui intus est, renouatur de die in diẽ. Id.n.qđ in præsenti est momentaneũ & leue tribulationis nostra, supra modum in sublimitate æternũ gloriæ pondus operatur in nobis, non contemplantibus nobis quæ uidentur, sed quæ non uidentur. Quæ enim uidentur, temporalia sunt, quæ autem non uidentur, æterna sunt.

Spem beatæ resurrectionis habemus,& abundantem grãm Dei per multos spargere ad gloriam ipsius studem⁹. *Propter quod non deficimus* in aduersis, sed officium nostrum cõstanter implemus. Non deficimus, q̃uis grauia patiamur. *Sed licet is homo noster qui foris est* expositus malis, id est, corpus, *corrũpatur* pressuris, plagis, fame, siti, frigore, nuditate, *tamen is qui intus est.* i. anima munita, ad quam nõ accedit human⁹ furor, *renouatur* in agnitiõe Dei *de die in diem.* i. assidue purior efficitur per ignẽ tribulationis. Vel de die in diem. i. de claritate in claritatem proficiens. Interior homo pro spiritu mẽtis positus est, exterior autem pro corpore atq; mortali uita. Non tñ utrunq; horum simul duos homines Apostolus unquam legiẽ appellasse, sed unum quem Deus totũ fecerit, id est, & id quod interius est,& id qđ exterius. Sed totus iste homo, id est, iteriore & exteriore sui parte, inueterauit propter peccatũ, & pœnæ mortalitatis addictus est. Renouatur autem nunc secundum interiorem hominem, ubi secũdum sui creatoris imaginem reformatur. In resurrectione uero etiam exterior percipiet cœlestis habitudinis dignitatem. Renouatio interioris inchoatur à fide, bonisq́ moribus augetur, & roboratur de die in diem. Non.n. momento uno fit ipsius cõuersationis renouatio, sicut momento uno fit in baptismo peccatorũ remissio. D Neq; enim uel unum quantulumcunq; remanet, quod non remittaẽ. Sed quemadmodum aliud est carere febribus, aliud ab infirmitate quę febrib⁹ facta est, reualescere: itemq; aliud est infixum telum de corpore demere, aliud uulnus quod eo factũ est, secunda curatione sanare: ita prima curatio est causam remouere langoris, quod per omnium fit indulgentiam peccatorum: secũda, ipsum sanare langorem, quod fit paulatim ꝓficiendo in renouatione huius imaginis. Quæ duo demonstrantur in psalmo, ubi canitur: Qui propitiaẽ omnibus iniquitatibus tuis, quod fit in baptismo. Et additur: Qui sanat omnes infirmitates tuas, quod fit quotidianis profectibus, cũ hæc imago magis ac magis renouatur. Nondum enim ex integro est renouata. Renouatur aũt quotidie proficiens in sanctitate, dũ transfert amorem à temporalibus ad æterna, à uisibilibus ad intelligibilia, à carnalibus ad spiritualia, & ab istis cupiditatem frẹnare uel munire. Atq; illorum se charitate alligare diligenter isistit. Corpus uero tanq̃ homo exterior, quanto est in hac uita diuturnius, magis magisq́ corrũpitur uel ætate, uel morbo, uel uarĳs afflictionibus, donec ueniat ad ultimã, quæ ab omnibus mors uocatur. Quia ergo sancti quo exterius deficiunt, eo interius proficiũt, & quo magis exterius aduersa tolerant, eo uerius lumine interius coruscãt, recte dicunt, quia licet is qui foris est noster homo corrumpatur, tamẽ is qui intus est, de die in diem renouaẽ. Et ideo, inquiũt, non deficimus in pressuris, q̃a *id tribulationis nostræ*. i. exiguũ tribulationis qđ nunc patimur, *quod est in præsenti*. i. in huius uitæ tp̃e, ubi nemo sine afflictionibus est, & est *momentaneum*, i. parum durans & ad toleran-

A dum *leue, operatur in nobis*, id est, in exteriori nostro sempiternam gloriam, & hoc *supra modum*, id est, supra quantitatem uniuersæ tribulationis. Paruis enim laboribus magna merces adquiritur, ut pro humiliatione leuis tribulationis supra modũ sublimitas æternę glorię repẽdatur. Et ad comparationem æternitatis, omne qđ in præsenti uita patimur, momẽtaneum est, licet diuturnum esse uideatur. Ideo supra modũ tribulationis est magnitudo remunerationis: qa si recte censeamus, ęterna requies æterno labore fuerat emẽda, sed De⁹ misericorditer ꝑ breuissimo labore dat æternam requiẽ, pro breui despectione sempiternã gloriam. Ideo supra modũ. Vel supra modũ. i. supra mensuram, & comprehensionem humanæ rationis, quia dabitur quod oculus non uidit, nec auris audiuit,
Esa. 64. nec in cor hominis ascendit. Opera-
1. Cor. 2. tur nobis in sublimitatem, id est, ut sublimemur usq; ad angeloꝝ celsitudinem, uel *in sublimitate*, id est, in cœlorum altitudine. Et contra momentaneum ac leue tribulationis operatur *æternum pondus gloriæ*, ut pro momẽtaneo æternum, pro leui põdus, pro tribulatione gloriam accipiamus. Sine fine erit hæc gloria, sine fine erit requies ista, sine fine erit hæc lętitia, sine fine erit hæc remuneratio & incorruptio. Ideóq; pro nihilo reputamus quicquid molestiarum in præsenti seculo toleramus, *non contemplantibus*, id est, non appetentibus uel attendentibus *nobis ea quæ uidentur*, id est, quę corporeis oculis sunt subiecta, *sed ea quæ* uideri corporalr nequeunt. Nam hęc uisibilia cito transeunt cũ tempore, inuisibilia uero permanent sine fine. Sic enim uisibilia hæc sunt ad inuisibilia, quomodo figura ad ueritatẽ. Figura deperit, ueritas permanet. Et ideo iusti gaudẽt exire de hoc seculo.

CAPVT V. B

Scimus enim quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, sed æternam in cælis. Nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cælo est, superindui cupientes, si tamen uestiti & non nudi inueniamur. Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati eo quòd nolumus expoliari, sed superuestiri, ut absorbeatur quod mortale est à uita. Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus spiritus.

Non deficimus in momẽtaneis & leuibus tribulationibus, ꝑpter æternum gloriæ pondus quod expectamus. Nam *scimus quoniam si terrestris domus nostra*, id est, caro quę de terra est, & procliuis ad terrena, & domiciliũ animæ *huius habitationis*, in qua habitamus quandiu uiuimus, *dissoluatur*, id est, destruatur pro Christo, scimus *quòd ædificationem*, id est, beatã mãsionem habemus statim *ex Deo*, scilicet domum ęternam in cœlis, *non manu* fabricatam, sed à Deo pręparatã, ut de temporali & terrena domo expulsi, in æternam & cœlestem recipiamur domum. Prędicatores enim ecclesiæ postq̃ de corporibus transeunt, nequaquam per morarum spatia (sicut antiqui patres) cœlestis patriæ perceptione differunt, sed mox ut à carnis colligatione exeunt, in cœlesti sede requiescunt, sicut in hac sententia demonstratur. Nõ enim dicitur, habebimus domum æternam in cœlis, sed habemus: quia uidelicet protinus habetur illa domus, ex quo ista dissoluitur. Prius autem q̃ redemptor noster morte sua humani generis pœnam solueret, eos etiã qui cœlestis patrię uias sectati sunt, post egressum carnis ĩferni claustra tenuerunt, non ut pœna quasi peccatores plecteret, sed ut eos in locis remotioribus qescentes, quia necdum intercessio mediatoris aduenerat, ab

C ingressu regni reatus primæ culpæ prohiberet. Nunc aũt perfecti quiq; mox in regnum suscipiuntur. Domus æterna, mansio cœlestis, est inter angelos, ubi uices temporũ non inueniuntur. Supergreditur enim distentionem & omne spatium ætatis uolubile, cui semper inhærere Deo
Psal. 72. bonum est. Quæ domus uocaт ædificatio, quia nunc operibus nostris bonis ædificaт, ut in fine parata inueniatur. Vel domum hanc æternam in cœlis, immortale corpus accipe, in quo resurgentes semper manebimus, cuius forma iam in cœlis est in domini corpore declarata. Domũ dico non manu *factam*, quia corpus animale fit operatione uiri & fœminæ, sed corpus spiritale fiet per spiritum sine humana operatione. Non enim coitu parentum indigebimus ad resurgendum, sicut indiguimus ad nascendum. Aedificabitur autem domus ista diuinitus, quando fiet quod Ezechieli præmonstratum est:
Eze. 37. Accesserũt, inquit, ossa ad ossa, unũquodq; ad iuncturam suam, & super ea nerui & carnes accesserunt, & extenta est in eis cutis desuper. Sic ædificabitur absq; manu domus animæ nostræ, quando corpus nostrũ nutu diuino in integrum restituetur ex puluere. Et habebimus domum *æternam in cœlis. Nam in hoc* ut habeamus eam, *ingemiscimus*, id est, intus recẽtem semper gemitũ habemus, uidelicet illam desiderantes, suspirantes & in precibus gemimus ex dilatione tantæ quietis & gloriæ. Nos dico, *cupientes superindui habitationem nostram, quæ est in cœlo*, id est, immortalitatis gloriam. Mors enim de terra est, resurrectio de cœlis. Tamen hac conditione cupimus eam superindui, si *uestiti* recepto corpore, *non inueniamur nudi*, id est, alieni à promissa gloria. Opus enim est ut anima corpore induta, superinduatur & gloria, quæ est immutatio in claritatem. In hoc. i. in consideratione tantæ gloriæ & desiderio ingemiscimus præ dilatione, & precibus insistimus, qa cupimus sup innouationem animæ quam iam accepimus, indui nos habitationem nostrã. i. dari nobis animæ uestem non de terra. i. non corruptibilem, sed de cœlo. i. incorruptibilem & impassibilem ad instar cœlestium: si tñ in illa resurrectione uestiti corpore, non inueniamur nudi Christo, sed Christum induti. Illis enim solis proderit ĩmortalitas, qui cũ fuerint induti corpore, uestiti Christum inuenientur, hoc est, indumẽto iustitiæ circũdati. Nec mirũ si idcirco gemimus, qa nondum ad beatitudinem quam desideramus, peruenire possumus. Nam etiam de hac minori re gemitũ habemus, qa corpore exuimur, ut illuc peruenire queamus. Et hoc est, *nam qui sumus in hoc tabernaculo*, id est, in hoc corpore quod est tabernaculum aïæ, ut in eo militet ad tempus Deo in uia præsentis uitæ, *ingemiscimus grauati* sarcina carnis, & ingemiscimus *eo quòd nolumus expoliari* corpore, *sed superuestiri* stola ĩmortalitatis, *ut absorbeatur quod mortale est à uita*. i. ut ab ĩfirmitate ad ĩmortalitatem & ipsum corpus sine morte transferaт. Si fieri posset, ita uellemus fieri ĩmortales, ut iam ueniret ipsa ĩmortalitas, & modo sicut sumus mutaret nos, ut mortale hoc nostrũ à uita absorbereт, nõ per mortẽ corpus poneret, ut in fine iterum sumereт. Quãuis ergo à malis ad bona trãseamus, tñ ipse trãsitus aliquãtulũ amarus est pp consortiũ quoddã aïæ & corporis, & quandã in his duobus familiaritatẽ cõglutinationis atq; cõpagnis. Et ideo mortis diẽ differre conantur & illi, q post mortem se beatius credũt esse uictu- Ephes. 5. ros. Tantã uim habet carnis & aïæ Nota. dulce cõsortium. Nemo. n. ũnq; carnẽ suã odio habuit. Et ꝑpterea non uult

A uult anima uel ad tēpus ab eius infirmitate discedere, quis eam se sine infirmitate in æternū recepturā esse confidat. Et aggrauamur ergo corruptibili corpore, et ipsius aggrauationis causam, non naturam substantiamq́ corporis, sed eius corruptionem scientes, nolumus corpore spoliari, sed eius imortalitate uestiri, qđ & ipsum tunc erit. Sed qa corruptibile non erit, non grauabit. Sub terrena tunica gemimus, ad cœlestem festinamus. Illā uolumus accipere, istā nolumus ponere. Ergo fiet hæc iniuria tanto illi uestimento cœlesti, ut ueniat nobis sup hos pānos mortalitatis & corruptionis, ut hoc sit inferius, illud supius: hoc interius, illud exterius? Absit. Nō ita uolumus superuestiri, ut sub īcorruptione maneat corruptio, sed ut absorbeat mortale à uita. i. ut sine aliqua læsione uita destruat in nobis mortalitatem, ut nusquam sit in nobis aliqd mortale, non infra, non supra, non intra, non extra. Nos ingemiscimus nolētes spoliari corpe, sed īmortale corpus habere. Sed *qui efficit*, id est, qui ex toto facit & format *nos in hoc ipsum*, ut ingemiscamus desiderio incorruptibilis corporis, nō homo est, sed *Deus qui dedit nobis* huius rei īplendę *pignus*. i. donū sancti *spūs*. Dedit nobis pignus spūs. i. dedit nobis spiritum sanctū, q est nobis pignus & certitudo immortalitatis futuræ. Per spiritum enim quem dedit nobis, facit nos suspirare desiderio incorruptibilis uitæ: & certos reddit q hanc cōsequemur, cuius iam pignus tenemus.

Audentes igitur semper, & scientes quoniam dum sumus in hoc corpore, peregrinamur à domino. Per fidem enim ambulamus, & non per speciem. Audemus autem & bonā uoluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad dominum. Et ideo contendimus, siue absentes, siue præsentes, placere illi.

Quandoqdem Deus facit nos ingemiscere desiderio immortaliū corporum, et dedit nobis pignus huius rei spiritum sanctum, *igitur semper* sumus *audentes*, id est, semper audemus uelle corpus deponere, ut ad supernam gloriam perueniamus. Ideo uoluntas deponēdi corpus uocatur audacia, quoniam res est difficilis & omnibus reformidanda. Propterea sumus audentes ad exuendum corpus, quia sumus *& scientes*, quòd quādiu *sumus in corpore* mortali, *peregrinamur*, id est, remoti sumus *à domino*, qa non uidemus eū, licet ipse sit ubiq;. Per hoc enim exules & peregrini sumus ab eo, quia longe proiecti à facie contemplationis eius, cæcitatis nostræ tenebras in hac ualle lachrymarum patimur. Adhuc enim nos antiqua nox grauat, & corruptibilis huius carnis oculos, quos hostis callidus ad concupiscentiam aperuit, iudex iustus à contuitu interni sui fulgoris premit. Quisqs enim arbitratur homini uitam istam mortalem adhuc gerenti posse contingere, ut dimoto atque discusso omni nubilo phantasiarum corporalium atq; carnalium, serenissima incommutabilis luce ueritatis potiatur, & mente penitus & consuetudine uitæ huius alienata, illi constanter & indeclinabiliter hæreat, nequaq qd q̄rat intelligit. Iure ergo sumus audētes in depositione corporis, ut ueniamus ad manifestā uisionem sempiterni luminis, qa scimus qđ dū sumus in hoc corruptibili corpore, peregrinamur à dño. i. extranei sumus ab illa pr̄ia beatorų, in qua semper Deus sicuti est uidetur. Nā *per fidem* inuisibiliū *ambulamus*. i. tendimus ad patriam uiuētiū, in qua Deus apparet: & non per speciem. i. non per manifestam diuinitatis eius contemplationem. Contemplatio quippe merces est fidei, cui mercedi per fidē corda mundantur, sicut scriptum est: Fide mundās Actu. 15.

C corda corum. Credenti colligitur meritum, uidenti redditur præmiũ. Qui ergo peregrinatur & per fidem ambulat, nondum est in patria, sed iam est in uia. Qui autem non credit, nec in patria est, nec in uia. Per fidem.n. ambulamus, & non per speciem. Incipitur à fide, ut perueniat ad speciẽ. In corpore nunc peregrinamur à domino & à patria nostra. Sed cũ hoc perpendamus, *audemus*.i. cum audacia istud magis eligimus ut separemur à corpore & presentemur dño, ut eum in specie diuinitatis suæ uideamus, & apud eum maneamus. Nollemus.n. si fieri posset, expoliari, sed ĩmortales fieri, & domino pñsentari. sed cum sine expoliatione id fieri non possit, audemus optare expoliari, ut ad dominũ perueniamus, *& bonam uoluntatem habemus* i. non murmuramus de hoc, sed desideramus id bona uoluntate. Audemus inquã & bono animo uolumus *peregrinari*.i. remoueri *à corpore magis* quã hîc morari, ut & præsentes simus ad Deum, & inhæreamus illi. Nõ enim satiat animam nisi incorruptibilis gaudij uera et certa eternitas. Et qa domino cupimus assistere, *ideo cõtendimus*.i. omnibus modis quibus possumus, corde, uerbo & opere conamur *illi placere, siue* nunc *absentes*.i. in hac uita peregrinantes, *siue præsentes*.i. in patria manentes. Hoc est, illa nitimur opari, per quæ nunc & in futuro illi placeamus. Modo
1. Cor. 15. contendimus, quia est pugna. Sed cum absorpta fuerit mors in uictoria, nulla iam erit pugna, nullusq; lapsus, quia nulla corruptio. Et ideo iam non contendemus placere, sed omnino placebimus domino in regione uiuorum.

Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisq; propria corporis, prout gessit, siue bonum, siue malum.

Et recte dixi præsentes, qa omnes pñsentabimur Christo iudici, uel merito contendimus ut illi semp placeamus, ne in iudicio displicentes damnemur. Nam *omnes nos*, cuiuscunq; sexus uel ætatis aut cõditionis sum⁹, *oportet*.i. necesse est *manifestari* uniuscuiusq; cogitationes et uerba et opera. Ibi uidebitur qs sit unusquisq; modo.n. parum dignoscitur. Omnia nostra patebunt *ante tribunal*.i. ante iudiciariam sedem Christi, qñ corã Deo iudice astabimus. Pro magnitudine ptãtis & iudicis, magnitudo tribunalis & iudicij æstimanda est. Quanto.n. maior potestas iudicis, tanto maior terror iudicij sit necesse est. Omnes oĩno manifestabunt ante tribunal tanti iudicis, *ut unusquisq;* siue iustus, siue iniustus, ad similitudinem messorum *referat*.i. reportet illuc *propria* gesta *corporis, put gessit*.i. sicut ipse unũquodq; opus fecit, *siue bonum, siue malũ*. Eodem modo & eadem quantitate, qua gessit unusqsq; quodlibet opus, recitabit illud iudicandũ ante tribunal æterni iudicis. Vnusqsq; referet propria corporis.i. quæ gessit uel cogitauit dum in corpore fuit. Neq;.n. siquis maligna mente atq; impia cogitatione blasphemet, & id nullis mẽbris corporis operetur, ideo non erit reus, quia id non motu corporis gessit, cum hoc per illud tempus gesserit quo gessit & corpus. Prout gessit mẽte, lingua uel manu, dum esset in corpore referet unusquisq;, etiam paruuli, qui non per seipsos, sed per alios gesserunt. Nam si in illa parua ætate moriuntur, utique iudicantur, secundũ ppria gesta corporis, id est, secundũ ea quę gesserunt dum essent in corpore, quando per corda & ora gestantium crediderunt, uel non crediderunt, quando baptizati uel non baptizati sunt, qñ carnẽ Christi mãducauerũt uel nõ mãducauerũt, qñ eius sanguinem biberunt, uel non biberunt. Scdm hęc ergo quæ in corpore gesserunt, iudicantur, non scdm ea

A quę gesturi erant si diu hîc uiuerent. Nota. Neq; huic apostolicæ sententiæ aduersantur beneficia, quæ pro defunctis cõmendandis agimus, qa etiam meritum hoc sibi quisq; dum in corpore uiueret, cõparauit, ut ei possint ista ꝓdesse. Non enim omnibus prosunt. Et quare non prosunt omnibus, nisi propter differentiam uitæ quam quisq; gessit in corpore? Quibus autem prosunt, aut ad hoc prosunt, ut sit plena remissio, aut certe ut tolerabilior sit ipsa damnatio.

Scientes ergo timorem domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti sumus. Spero autem & in conscientijs uestris manifestos nos esse. Nõ iterum commendamus nos uobis, sed occasionem damus uobis gloriandi pro nobis, ut habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.

Et quia coràm Christo iudice necesse est nos omnes manifestari, ut recipiat unusquisq; prout gessit, *ergo scientes* hoc *suademus hominibus timorem domini*, id est, suademus illis ut per singula quæ nunc faciunt, timeant futurum domini iudicium, & desistãt à prauis operibus, ne tunc incipiant timere, cum iam non poterunt damnationem euitare. Vel qa necesse est oẽs manifestari ante tribunal Christi iudicis, ergo scientes timorem domini, id est, scientes ꝙ timendus sit dominus in suo iudicio, qui tamen subtiliter examinaturus est opera & cogitationes singulorꝫ, suademus hominibus ut timeant & prouideant sibi, ne in iudicium damnationis incurrant. Hominibus qdem hoc suademus, sed *manifesti sumus Deo*, si aliter agimus ꝙ docemus, id est, Deus nouit si est in nobis quod alijs suademus, & qua intentione facimus istã suasionem. Deo quidem scimus nos esse manifestos, qui uidet occulta nostra: *sed spero* etiam *in conscientijs uestris manifestos nos esse*. Manifesta erat puritas eorum Corinthijs, qa neq; aliquando in adulatione fuerant deprehensi, neq; prędicatio eorꝫ displicuerat sanctis, nec ab aliquo illorum quicquã (ut assolet) occulte elicere tẽtauerãt, ut foris simplices turbis apparerẽt, intus uero dolosi essent. Ideo cõsciẽtias eorum pulsat, ut sibimet testes essent de ueritate. Ac si aperte uerbis alijs dicat: Licet uobis male de nobis locuti sint pestiferi homines, puto tamen quòd non recipiat uestra conscientia de nobis aliter suspicari ꝙ nouit, nec potestis magis alijs fidem accõmodare quàm uobismetipsis. Et quia modo se laudare uidebatur, subiungit: *Non iterum nos commendamus uobis*, Id est, sicut nec in prima epistola nosipsos uobis commendauimus, ut putastis, sic nec in ista nũc nos commendamus: quia per hæc quæ dicimus, laudem nostram à uobis non quærimus: *sed* propter utilitatem uestram *damus uobis* per hęc uerba *occasionem*, id est, materiam *gloriandi pro nobis* contra pseudoapostolos, ut gloriemini quia integram puræ ueritatis doctrinam à nobis suscepistis, & fallacem prędicationem pseudoapostolorum respuistis. Vel pro nobis quos Deo placere nostis, glorиemini, *ut habeatis* occasionẽ gloriandi *ad eos qui in facie gloriantur, & non corde*, id est, contra pseudoapostolos, qui per hypocrisim gloriantur de specie pietatis, & non de puritate cordis. Vel in facie, id est, in exterioribus, hoc est, in carnalibus obseruantijs gloriantur: & non in corde, id est, in spiritualibus, quæ fiunt in interiori homine. Pseudoapostoli animos Corinthiorum commouere uidebã tur in odium Apostoli, ut ab eorum cordibus fides apostolica facilius laberetur: & multi iactabãt se ab alijs apostolis didicisse, qui semper cum domino fuerant. Ideoq; nunc dicit se his dare occasionem, id est, rationem, per quam ipsi gloriarentur aduersus eos, quoniam apostolus erat

C à quo & isti didicerāt, sicut & à quibus illi gloriabantur se doctos fuisse. Talis enim gloriatio in facie erat, nō in corde: quia de personis gloriabantur, non de ueritate.

Siue enim mente excedimus, Deo: siue sobrij sumus, uobis. Charitas enim Christi urget nos, æstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt. Et pro omnibus mortuus est Christus, ut & qui uiuunt, iam non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.

De nobis, inquit, potestis gloriari: quia quicquid agimus, uel honor est Dei, uel utilitas proximi. *Siue enim mente excedimus* omnia temporalia ut contemplemur æterna, *Deo* id facimus, *siue sobrij sumus*, id est, ab illa mentis ebrietate ad communem sensum eximus, hoc *uobis* fit, id est, pro utilitate uestra. Excessus mētis est intentio ad superna, ita ut quodammodo de memoria labantur infima. In hoc mentis excessu fuerunt omnes sancti, quibus arcana Dei mundum istum excedentia reuelata sunt. De hoc excessu nunc dicitur: Siue mente excedimus, Deo. Quod enim Apostolus mente excedebat, Deo excedebat. Excedens enim mēte omnem humanam fragilitatem, omnem seculi temporalitatem, omnia quæcunque nascendo & occidendo uanescunt transeuntia, habitabat corde in quadam ineffabili contemplatione quantum poterat, de qua dicit, quod audiuit ineffabilia uerba quæ non licet homini loqui. Itaque si semper manere uellet in eo quod uiderat, & loqui non poterat, non leuaret alios ut & ipsi uidere hoc possent. Descendit ergo pro eorum subleuatione. Et hoc est quod additur: Siue sobrij sumus, uobis. Quid est, sobrij sumus? Sic loquimur, ut capere possitis. Hæc agebat Apostolus, & boni rectores agere debent: quia tunc ad alta charitas mirabiliter surgit, cum ad se ima proximorum misericorditer attrahit: & quo benignius descendit ad infima, eo ualētius recurrit ad summa. Sobrij, inquit, sumus uobis. Charitas enim Christi urget nos sic agere. Nam charitas Christi, quæ sanctorum mentes ad superna subleuat, eas pio moderamine pro fraterna dilectione et ad humilitatem condescensionis format. Itaque dicitur: Siue mente excedimus, Deo: siue sobrij sumus, uobis. *Charitas enim Christi nos urget.* Hoc est, Si ea tantum agere uellemus & ea tantum contemplari, quæ mentis excessu intuemur, uobiscum non essemus, sed in supernis tanquam contemptis uobis. Et quando uos ad illa superiora & interiora infirmo passu sequeremini, nisi rursus urgente nos charitate Christi (qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens) considerarēmus nos esse seruos, & non ingrati ei à quo accepimus altiora, propter eos qui infirmi sunt, non contemneremus inferiora, & temperaremus nos eis, qui non possunt nobiscum uidere sublimia? Hoc ergo est, siue mente excedimus, Deo. Ille enim uidet quod uidemus in mentis excessu, ille solus reuelat secreta sua. Vobis autem proficit quando sobrij sumus, id est, quando ab illo mentis excessu, qui mentem ipsam debriat & à sensu temporalium immutat, ad communem sensum descendimus, ut à uobis intelligi possimus. Charitas Christi nos urget ad uos inclinari, *æstimantes hoc, quoniam si unus* Christus *mortuus est pro omnibus* ad uitam prædestinatis, *ergo omnes* participatione mortis eius *mortui sunt* in hoc quod prius erāt, id est, secundum hoc quod ueteris hominis membra fuerunt. Ideo libenter

Margin notes: Infra. 12. — Nota. — Philip. 2. — D

ad eos debemus inclinari, qui iam per baptismum Christo sunt commortui. Vel si unus Christus mortuus est pro omnibus. i. ut omnes uiuant, ergo necesse est fateri quia omnes mortui sunt in anima per peccatum, quorum uiuificatio quæsita est morte unius qui peccato solus carebat, nec mortis animæ particeps esse poterat. Et idcirco nos debemus ad eos instruendos humiliari, pro quibus uiuificandis saluator usque ad mortem dignatus est inclinari. Omnes itaque mortui sunt in peccatis, nemine prorsus excepto, dempta matre Dei, siue originalibus, siue etiam uolunrate additis, uel ignorando, uel sciendo, nec faciendo quod iustum est. *Et pro omnibus* mortuis *mortuus est* unus Christus .i. nullum habens omnino peccatum, qui solus hostia sufficiens fuit pro peccatis omnium, *ut qui* per remissionem peccatorum, *uiuunt, iam non sibi uiuant, sed ei qui pro ipsis* omnibus *mortuus est*, propter peccata nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram, ut credentes in eum qui iustificat impium, ex impietate iustificati, tanquam ex morte uiuificati, ad primam resurrectionem quæ nunc est, pertinere possimus. Non ergo sibi uiuat quisque, sed Christo, faciens non suam, sed ipsius uoluntatem, ut possit dicere. Viuo autem iam non ego, uiuit uero in me Christus, & anima mea illi uiuet. Illi utique, non sibi. Debet. n. uita humana in se deficere, in Christo proficere, qui mortuus est ut nos moreremur peccatis, & resurrexit, ut resurgeremus ad opera iustitiæ. Et quid est aliud non sibi, sed illi uiuant, nisi ut non secundum carnem uiuant in spe terrenorum & corruptibilium bonorum, sed secundum spiritum in spe resurrectionis, quæ iam ex ipsis in Christo facta est?

Nota.

Roma. 4.

Gala. 2.

Psal. 22.

Itaque nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem. Et si cognouimus secundum carnem Christum, sed nunc iam non nouimus.

Suo more uitam nostram futuram, quæ iam in Christo capite nostro resurgente completa est, ita spe certa meditatur Apostolus, tanquam iam adsit præsensque teneatur. Quæ utique uita non erit secundum carnem, sicut Christi non est secundum carnem. Carnem namque hoc loco non ipsam corporis nostri substantiam, sed corruptionem mortalitatemque carnis uult intelligi, quæ tunc non erit in nobis, sicut iam in Christo non est. Quia, inquit, resurrectio Christi nos resurgere fecit, *itaque ex hoc* tempore resurrectionis neminem eorum pro quibus Christus mortuus est & resurrexit, & qui iam non sibi uiuunt, sed illi, *nouimus secundum carnem*, id est, secundum carnis corruptionem propter spem futuræ immortalitatis, in cuius expectatione uiuunt, quæ in Christo iam non spes, sed res est. *Et si cognouimus Christum secundum carnem*, i. secundum carnis mortalitatem, cum adhuc moriturus esset, *sed*. i. tamen *iam non nouimus*, quia illud eius mortale iam induit immortalitatem. Noueramus ergo Christum secundum carnem, id est, secundum carnis mortalitatem antequam resurgeret, sed nunc iam non nouimus, quia resurgens a mortuis iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. Nam si Christus secundum hæreticos ideo non habuit carnem, quia dixit Apostolus nunc iam non nosse Christum secundum carnem, nec illi habuerunt carnem, de quibus præmisit: itaque nos amodo neminem nouimus secundum carnem. Sed quia illorum secum uitam futuram (ut diximus) tanquam præsentem meditabatur, qui resurgentes commutabuntur, amodo, inquit, neminem nouimus secundum carnem. i. tam certam spem tenemus futuræ nostræ incorruptionis & immortalitatis, ut amodo iam in ipsa notitia gaudeamus.

Roma. 6.

Si qua ergo in Christo noua creatura uetera

C *transierunt, ecce facta sunt omnia noua. Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliauit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium reconciliationis. Quoniam quidem Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta* Apoc.21. *ipsorum, & posuit in nobis uerbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo. Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur iustitia Dei in ipso.*

Et quia Christus iam non est secũdum carnem, nec aliquis eorum qui ei uiuit, *ergo siqua noua creatura*, hoc est, siquis innouatur, esse potest in Christo, nunc patet quòd uetera corruptionis transierunt, & *ecce facta sunt omnia noua* imortalitatis. Qm̃ omnes in Christo, etsi nondum re, iam tamen spe imortales sumus, uetera transierunt, & facta sunt omnia noua. Omnis ergo noua creatura.i.populus ĩnouatus per fidem, ut habeat interim in re, quod in spe postea perficiatur, in Christo habet iam quod in se sperat: itaq; nunc uetera transierunt secundum spem, quia modo iam non est tempus ueteris testamenti, quo temporale atq; carnale regnum expectetur à Deo: & facta sunt omnia noua sc͂dm eandem spem, ut regnum cœlorum, ubi nulla erit mors atque corruptio, promissum teneamus. In resurrectione autem mortuorũ non iam sc͂dm spem, sed sc͂dm rem: & uetera transibunt, cum inimica nouissima destruetur mors: & fient omnia noua, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc ĩmortalitatem. Quod iam in Christo factum est, quem sc͂dm rem iam nouerat Apostolus non sc͂dm carnem. Eorum uero pro qbus mortuus est & resurrexit, nondum sc͂dm rem, sed sc͂dm spem, neminem nouerat sc͂dm carnem. Sed & moraliter uetera.i.ueteris hominis uitia transierunt, & facta sunt omnia noua.i.noui hominis opera. Ad ueterem quippe hominem pertinet, præsentem mundum quærere, transitoria ex concupiscentia amare, mentem in superbiam erigere, patientiã non habere, ex dolore malitiæ de pximi læsione cogitare, sua indigentibus nõ dare, ad multiplicandum aliena quærere, nullum pure propter Deum diligere, inimicitias inimicis reddere, de afflictione pximi gaudere. Cuncta hæc uetusti sunt hominis, quæ uidelicet trahim⁹ de radice corruptionis. Sed qui iam ista exuperat, & ad præcepta dominica mentem in benignitate commutat, de hoc recte dicitur, quia uetera transierunt, & ecce facta sunt omnia noua. Tunc enim in nostris mentibus noua fiunt, cum à nobis uetusti hominis uitia transierunt. Dixi quia in Christo noua creatura & facta sint omnia noua. Sed tamen *ex Deo* patre sunt omnia hæc noua, quę uel in moribus, uel in spe, uel in re consistunt. Ex patre sunt omnia, quæ per Christum uel in Christo habemus, quia et ipse Christus ex patre est. Nihil nouitatis est nobis, sed omnia sunt ex Deo, qui ex antiquis inimicis *reconciliauit nos sibi per Christum* mediatorem. Quia.n.creatura humana peccauerat in Deum, nec pœnitebat ut reuerteretur ad eum, Deus opus suum nolẽs perire, misit filium suũ, per quem prædicata remissione peccatorum, recõciliaret sibi per ipsum, per quem eos creauerat. Per Christum nos reconciliauit sibi, *& dedit nobis ministerium reconciliationis*.i.iniunxit nobis legationem, ut per orbem discurrentes, ministraremus ubiq; doctrinam euangelij, per cuius obseruantiam omnes Deo reconciliarentur, & in amicitiam reuocarẽtur. Vere per ipsum & per nos dedit hominibus reconciliationem. *Quoniam in Christo quidem erat* ipse *Deus reconcilians sibi mundum, & in nobis posuit uerbum reconcilia-*

A tionis. Deus erat in Christo, qui ait: mines facit inimicitias nisi peccatū. B
Ioan. 14. Pater in me manēs, ipse facit opera. Pater enim est in filio, qa una est eorum substantia. Deus ergo erat in Christo conuersante inter homines reconcilians sibi mundum.i.homi-
Ioan. 17. nes de mundo, pro quibus ipse Christus ait: Vt mundus credat quia tu
1 Ioan. 5. me misisti. Mūdus enim in hoc loco non ille intelligitur, qui totus in ma
Ioan. 3. ligno positus est, sed ille pro quo misit Deus filiū suum, ut saluetur mundus per ipsum.i. ecclesia per mundi latitudinem fundata. Hunc mundū sibi Deus recōciliauit hoc modo, uidelicet *non reputans illis delicta ipsorum*, ut pro his puniret illos, sed tam originalia q̄ actualia dimisit omnia in baptismo. In Christo quidem erat per naturam, sed in nobis per gratiam: quia posuit in nobis.i.in īteriori nostro uerbum.i.prędicationem reconciliationis. Hoc est, per spiritum sanctū illuminauit corda nostra, & docuit quibus rationibus ei possemus homines reconciliare, conuertendo eos ad fidem & pœnitentiam & ad bonam operationem. Et quandoquidem post Christum posuit nos recōciliatores, *ergo pro Christo*.i. uice Christi *fungimur legatione Dei*. Christus enim ꝑprie fuit legatus patris, sed nos pro eo fungimur legatione, ut uice eius prædicemus reconciliationem gentibus. Legatione dei ad uos fūgimur, *tanquam Deo* uos ad reconciliationem *exhortante per nos*. Ipse.n. in nobis loquitur, & uerba eius sunt ea quæ ex ore nostro processerunt, ideoq; libenter nobis obtemperare debetis. Et quia uice Christi sumus directi, *obsecramus pro Christo*.i. tanq̄ uos Christus obsecret, *reconciliamini Deo*. Obsecramus uos.i. per omnia sacra adiuramus, ut reconciliemini Deo per pœnitentiam, cui per peccatum estis inimici. Nemo enim reconciliatur nisi ex inimicitijs, & nihil inter Deum & ho-

Plerunq; autem homo qui alteri homini irascitur discordanti sibi reconciliari appetit, sed ire ad satisfaciendum prior erubescit. Pensemus facta ueritatis, ut uideamus quo iaceat nostræ prauitas actionis. Ecce īter nos & Deum discordiam peccando fecimus, & tamen ad nos Deus suos legatos prior misit, ut nos ipsi qui peccauimus, ad pacē Dei rogati ueniamus. Erubescat ergo humana superbia. Confundatur quisq; si non satisfaciat proximo, quando post culpā nostram, ut ei recōciliari debeamus, & ipse qui offensus est, legatis interuenientibus obsecrat Deus. Qūo autem ei reconciliaremur, nisi deleretur peccatum, quod inter nos & ipsum erat & nos ab eo separabat? Proinde cum dixisset Apostolus, obsecram⁹ pro Christo, recōciliamini Deo, quasi diceremus qūo poterimus reconciliari Deo, subiunxit: *Eum qui non nouerat peccatum*.i. Christum qui non nouerat peccatum per experientiam, licet nosset illud per sapientiam, *fecit pro nobis* Deus pater peccatum.i. sacrificium pro peccato. Bene ergo possumus ei reconciliari, q sanguine Christi sui delet omne peccatum nostrū, si nos illud pœnitendo damnemus. Qui uidelicet Christus peccatū non nouit, quia nunq̄ peccati delectationem sensit. Sed per sapientiā qua ipse peccatū damnat, nouit ipse peccatum.i. nouit hoc esse malum. non ergo fecit ipse peccatū, sed eum Deus pro nobis peccatum fecit, hoc est, ut dixi, sacrificium pro peccato. In lege enim peccata uocabantur, sacrificia quę pro peccatis offerebantur. Et eo dē modo locutionis appellatur nūc Christus peccatum, quia pro peccato est oblatus. Similitudo etiam carnis peccati, ī qua uenit, dicta est peccatum. Misit, inquit, Deus filiū suū Roma. 8.
in similitudine carnis peccati, & de

C peccato damnauit peccatum in carne. Id est, de similitudine carnis peccati, quæ ipsius erat, damnauit peccatum in carne peccati, quæ nostra est. Eum itaq; qui non nouerat peccatum. i. Christum, pro nobis peccatum fecit Deus, cui reconciliandi sumus. i. sacrificium pro peccatis, per quod reconciliari ualeremus. Ideo fecit eum peccatum, *ut nos efficeremur iustitia Dei in ipso.* Ipse ergo peccatum, ut nos iustitia, nec nostra, sed Dei: nec in nobis, sed in ipso, sicut ipse peccatum non suum, sed nostrum: nec in se, sed in nobis constitutum similitudine carnis peccati, in qua crucifixus est. Hæc est illa iustitia Dei, non qua ipse iustus est, sed qua nos ab eo iustificati sumus. Vt efficeremur, inquit, nō solum iusti, sed etiam iustitia. i. ut per
Colos. 1. nos alij fiant iusti. Efficeremur iustitia Dei in ipso. i. in eius corpore quod est ecclesia, cui ipse est caput.

CAPVT VI.

Adiuuãtes autem exhortamur, ne in uacuum
Esaia. 49. *gratiam Dei recipiatis. Ait enim, Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.*

Deus per Christum pro peccatis nostris imolatum reconciliat uos sibi. Sed nos adiuuamus opus reconciliationis huius. Dei. n. sumus adiutores. Nos ministerio prædicationis nostræ *adiuuantes* beneficiũ diuinæ operationis, *exhortamur* uos *ne in uacuum gratiam Dei recipiatis*, quã uobis offert. Gratia Dei est remissio peccatorũ. Quam in uacuum recipit, quisquis in bonis operibus se postea nō exer-
Ioan. 15. cet. Gratia Dei est facultas bene concessa diuinitus homini, de qua dicitur, sine me nihil potestis facere. Quã in uacuum recipit, qui cum Dei gratia non laborat, nec adiũgit studium suum, ut possit Dei præcepta ipso adiutore implere. In uacuum. i. in hoc ut sit ei res uacua, recipit hanc grãm qui bonis operibus eã implere nō satagit. Sed nos ad bene cũ auxilio gra D tiæ agẽdum uos exhortamur, ne per desidiam uestram in uacuum eam recepisse inueniamini Et hoc facimus, ut dictum est, adiuuantes opus cœlestis gratiæ & reconciliationis, uel adiuuantes uos ipsos nostris meritis & orationibus atq; sermonibus. Siue ita: Nos prædictis causis & rationibus uos adiuuantes. i. ad reconciliationem prouocantes, exhortamur ne in uacuum gratiam Dei recipiatis. i. ne falsis apostolis credẽtes, ita recipiatis & intelligatis baptismum & fidem, quam suscepistis, ut eat in uacuũ. i. transeat uobis in rem uacuam, & omni plenitudine utilitatis priuatam. Illi enim qui putant solam fidem Christi sine carnali obseruantia legis non sufficere ad iustitiã & salutem æternam, gratiam Dei. i. fidem ipsam intelligunt quasi rẽ uacuam. i. non refertam innocentia & omnium uirtutum perfectione. Et sicut hanc fidei gratiam putãt uacuã, sic fit eis uacua: quia per eam nec remissionem peccatorum, nec aliquã gratiam cõsequuntur. Sed uos eam nolite recipere sic, nolite sic de ea sentire, ut uobis eat in uacuum. i. ut fiat omni commodo uestro uacua. Vere nō debetis eam putare uacuam, nec uobis facere uacuam, quia nō est uacua, sed bonis operibus referta. Nam ipse Deus qui gratiam istam humano generi offert, ait in Esaia: *Tempore accepto.* i. tempore quod est mihi uel hominibus acceptum, *exaudiui te* orãtem pro peccatis tuis. Nō est ergo uacua hæc gratia, in cuius tempore Deus orantes exaudit. Quod tẽpus est hominibus gratum, & cum omni amplexu cordis acceptũ. Plus. n. est acceptũ quam acceptabile: quoniam acceptabile dicitur, quod est habile ut recipiatur: acceptum uero, quod iam mentis deuotione receptum est. Et postquam hoc tempus tibi fuerit acceptum Esaia. 49.

A ptum.i.postq̃ hoc susceperis,exaudit Deus preces tuas,quas tempore legis non exaudiebat. Tempore(inquit)accepto.i.tempore gratiæ, qđ accepisti ueniens ad fidem,exaudiui te deprecantem pro remissione culparum tuarũ, *& in die salutis*.i.in hoc eodem tempore gratiæ, quo uera salus de cœlo ad homines uenit, & lux fidei atq; iustitię tenebras infidelitatis atq; peccatorum effugauit, *adiuui te* de assecutione uirtutum. Lex autem non adiuuabat, sed tantum præcipiebat. Sub gratia uero Deus nos(inquit) adiuuat, ut bona quæ præcipit, facere ualeamus. Nam ideo adiuui te, quia ipse liberum ĩ nobis arbitrium restituit, & ex libero arbitrio nostro laboramꝰ, & diuina gratia adiuuante potentes efficimur, sine qua nihil facere possemus. Hoc Deus ecclesiæ de gentibus ꝑ prophetam dixit: Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te. hoc eidem ecclesiæ de gentibus conuersę replicat nunc Apostolus, & exponẽdo subiungit: Ecce.i.nõ ultra differtur illud tempus, sed nunc pręsentialiter est *tempus acceptabile*, quod omnes gratanter accipere debent, ut & ipsi fiant Deo acceptabiles: & *ecce nunc* pręsentialiter est *dies salutis*.i.lucidum tempus gratiæ, in quo per bona opera possint homines æternam promereri salutem. Ex quo enim saluator in carne apparuit, semper est acceptabile tempus, & dies salutis usq; ad finem seculi. Vnicuiq; tamen finitur hoc tempus in hora obitus sui. Dies enim salutis per Christi gratiã est uita præsens, quoniam apta est ad bene operandum: & concludetur nocte iudicij, in qua nemo poterit operari. Et ideo adesse tempus dicit Apostolus, quo possint ad indulgentiam proficere peccatores: diem adesse dicit, quo morbis mortalibus animarum possit adhiberi medicina salutis. Sequitur. B

Nemini dantes ullam offensionem, ut non uituperetur ministerium nostrum. Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustijs, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in uigilijs, in ieiunijs, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suauitate, in spiritu sancto, in charitate non ficta, in uerbo ueritatis, in uirtute Dei. 1.Cor. 4.

Exhortati sumus uos ne in uacuũ gratiam Dei recipiatis, & exhortamur ut nemini sitis *dantes ullam offensionem*. Cauete ne malo exemplo uestro seu uerbo prauo detis alicui fratrũ ullam offensionem.i.ne faciatis eum offendere, ut cadat per uos in peccatum: ne sitis ei offendiculum, ut exẽplo prauitatis uestræ offendat corruens in nequitiam, uel ne offendatis eũ.i.ne cõturbetis & irasci faciatis eum. Idcirco uidete ne male uiuẽdo uel loquendo pręparetis offensionem ulli proximorum, neꝑpter uos *uituperetur ministerium* nostræ prædicationis, qui uos docuimus qualiter agere debeatis. Qui.n.uos male agere uiderint, putabunt nos ita docuisse, & incipient nostram doctrinam uituperare. Non detis inquam ulli offensionem, sed potius *exhibeamus nosmetipsos in omnibus* & uos *sicut Dei ministros*. Vt melius exhortetur eos, coniungit se illis, ac uelut seipsum admonet, quia infirmitatem illorum quasi suam ęstimat: et si profecerint, profectus illorum ipsius erit. Exhibeamus, inquit.i.offeramus Deo, nosmetipsos.i.me & uos. Vt ergo unusquisq; seipsum exhibeat, exhibeamus.i.offeramus & demonstremus nos in omnibus sicut Dei ministros. Ac si dicat: Non uos admoneo ut omnes sitis apostoli, uel ministerium prædicationis assumatis, sed ut sitis sicut ministri dei.i.in omnibus ministros diuinæ prædicationis imitemini, ut similitudo religio-

C sę conuersationis eorum exprimat in uobis. Et si nō omnes sumus ministri, omnes tamen sicut ministros Dei nosipsos exhibeamus, ut sicut illi uiuunt, ita & nos uiuamus. Et hoc faciamus *in patientia*, quæ sit multa. i. sustinēs multa, & neq; murmurans contra Deum, neq; indignans cōtra hominem qui mala intulerit. Hæc ita generaliter omnibus dicuntur christianis. Specialiter uero ministris euangelicę prędicationis hoc modo possunt dici: Nos, q alios exhortamur ne in uacuū gratiam Dei recipiant, ita conuersationem nostrā cauta circūspectione custodiamus, ut nemini simus dantes ullam offensionem. i. nōsipsi faciamus quæ alijs facienda suademus, non faciamus quæ prohibemus: ne si aliter docere & aliter facere uisi fuerimus, exemplo nostro cæteros offendere faciamus. Infirmus enim quisq; plus attendit facta prælati sui q̃ uerba; & putat sibi licere quicquid illum uiderit agere. Et ita prælatus qui male uiuit, licet bene doceat, offensionem subditis parat. Nemini ergo simus dantes ullam offensionem, ut nō uituperetur ministerium nostrum. Vituperabitur enim, & linguis obtrectantium lacerabitur, non si fecerimus mala solum quę improbamus, sed ēt si non fecerimus bona q̃ doce-
Nota. mus. Neminē offēdamus, sed in omnibus uerbis et actibus nostris exhibeamus nosmetipsos sicut decet dei ministros. i. ut ex operib⁹ nostris homines Deū glorificent, & nos intus Deo placeamus. Et id faciamus in multa patientia, per quam & indisciplinatos mores fratrum tolerando paulatim corrigamus, & infidelium persecutiones fortiter sustineamus. Nam subsequenter ostenditur per partes, q̃ multa debeat esse ista patientia. Nec solum ministris. i. prę latis ecclesiæ iubent ista, sed & subie-

D ctis, ut pręmisimus, qui similes in moribus debēt esse bonis ministris. Multam (inquit) patientiam habeamus *in tribulationibus* i. in pressuris & uexationibus, quæ nobis inferentur à prauis hominibus *in necessitatibus*. i. in egestatibus cibi uel potus uel indumenti: *in angustijs*. i. in solicitudinibus & curis animi atq; timore pœnarum, unde mens angustiatur: *in plagis*. i. in uerberibus, sicut est uirgarū cæsio: *in carceribus*, id est, i tenebrosis & fœtentibus locis reclusi: *in seditionibus*, id est, in cōmotionibus populi contra nos. Si populus contra nos insurgat, & cum quodam tumultu conet nos à bono opere reuocare, nos patienter feramus, & à bono non separemur. Sed & *in laboribus* habeam⁹ patientiam. i. si praui homines longis itineribus aut grauib⁹ operibus nos laborare cogūt, uel si labore manuum nostrarum nobis uictū quæsierim⁹. Et *in uigilijs*. i. si necesse fuerit nos uigilare, ut per noctem operemur unde uiuam⁹, uel in uigilijs ad psallendum & orandum. Atq; *in ieiunijs*, quæ uel sponte facimus, uel indigentia facere coegerit, aut qualibet necessitas. In his omnibus patiētiam teneamus, & nos ut Dei ministros exhibeamus. Ministri. n. sunt quicunq; bene operantur, quia Deo ministrant. i. deseruiunt. Excepto igitur prædicationis officio & altaris ministerio, omnes agnoscamus nos esse Dei ministros, & ut tanti domini famulos, exhibeamus nos idoneos *in castitate* mentis & corporis, & *in scientia*, ne fatuis uirginibus similes, amittamus per imprudentiam meritum castitatis. Habeamus ergo scientiam scripturarum, uel scientiā qua prudēter agere bona sciamus, & ma Matth. 25.
la respuere. Et ut ministros Dei nos exhibeamus *in longanimitate*. i. in longa animi expectatione, qua patienter usq; in finem perseueremus, aduersa

A præsentis uitæ ferendo & gaudia sequentis uitæ sperando. *Et in suauitate*, ne per rancorem animi efficiamur illis asperi, à quibus lõganimiter mala toleramus, sed per dulcedinẽ mentis simus illis suaues & blandi, ut nec uerbo nec opere nostro illis uel alijs generemus asperitatem amaritudinis. *Et in spiritu sancto*, ut omnia benigne & syncere faciamus, sicut spiritus sanctus docet. *Et in charitate non ficta*, ut affectum dilectionis non tantum in uultu & uerbo, sed etiam in corde habeamus, ne simus de illis, q

Psal. 27. loquuntur pacem cum pximo suo, mala autem in cordibus eorũ. Atq; *in uerbo ueritatis* prædicando uel loquẽdo, ut habeat puram ueritatem sine falsitatis admistione uel prædicatio nostra uel locutio. *Et in uirtute Dei*, ut non nostris uiribus, sed dono uirtutis diuinæ credamus nos posse quicquid boni poterimus agere. Omnia hæc in Apostolo maxime præfulgebant, & in talibus ducebatur eius conuersatio, qui nunc secũ hortatur ministros euangelij & omnes Christi seruos, ut taliter uiuere studeant. Feruens enim Dei amor facile tolerat omnes aduersitates, & assequitur omnes uirtutes. Adhuc autem subiungit Apostolus in admonitione.

Per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonã famã, ut seductores, & ueraces, sicut qui ignoti, & cogniti, quasi morietes, & ecce uiuimus, ut castigati, et non mortificati, quasi tristes, semper aũt gaudentes, sicut egentes, multos aũt locupletãtes, tanquã nihil habentes & omnia possidentes.

Exhibeamus (inquit) nosipsos ut Dei ministros *per arma iustitiæ*, quibus regnum peccati debellemus. i. p uirtutes uitijs contrarias, ut humilitas dejiciat superbiam, largitas extirpet auaritiam, beneuolentia inuidiã, & sic cæteræ uirtutes destruant opposita sibi uitia. Virtutes enim sunt arma iustitię, quibus muniri debemus *à dextris & à sinistris* i. à parte prospero- B rum & à parte aduersorum, ut contra prospera & aduersa uirtutum armis semp muniti, nec prosperis eleuemur, nec aduersis pturbemur, nec blandis ad uoluptatem demulceamur, nec asperis ad desperationẽ premamur. Et audite quę sint dextra & sinistra. i. pspera & aduersa. Per gloriam & ignobilitatem &c. usq; Tãquam nihil habentes, & omnia possidẽtes. Dextra. n. iustorum sunt, gloria, bona fama, & quòd ueraces sũt, quòd cognoscuntur, quòd uiuunt, quòd non mortificantur, quòd gaudent, quòd multos ditant, quòd omnia possident. Sinistra uero, q ignobiles & infames habentur, quòd seductores putantur, quòd ignorãtur, quòd moriuntur, quòd castigantur, quòd contristantur, q egent, quòd nihil habere uidentur. Sed milites Christi per arma iustitiæ à dextris & à sinistris muniti debent incedere, ut hinc & inde diabolum expugnantes, & in prosperis timeant, & in aduersis confidant. Exhibeamus ergo nos ut Dei ministros *per gloriam & ignobilitatem*. i. quando in gloria & ueneratione apud hoĩes erimus, non inde extollamur: & quando nos iudicabunt esse ignobiles atq; contemptibiles, non inde frangamur. Eodẽ modo agamus *per infamiam & bonam famam*. i. si falsò ĩfamamur de aliquo crimine, uel si bonam famam habemus de religiosa cõuersatione, utrũque per patientiam æquanimiter ducamus, ut nos nec detrahentes dejiciant, nec laudantes extollant, quia contingit nonnunq; utrosque menti ri. Item exhibeamus nos *ut seductores & ueraces*. i. ad uiam ueritatis adducamus eos qui errant, ut cæteri qui in errore perseuerant, iudicent nos esse seductores, cum simus ueraces. Si. n. seducere, aliunde aliquem ad aliud persuadendo ducere est, quęrendum

C est unde & quo. Si à malo ad bonũ, bonus seductor est, unde & Hieremias ait: Seduxisti me domine, & seductus sum. Si autem quis aliquem seducẽdo ducat à bono ad malum, malus seductor est. In hanc ergo partem, qua seducuntur homines à malo ad bonum, utinam omnes seductores & uocemur & simus. Sed infideles aut quilibet errãtes uocabũt nos malos seductores, si quos poterimus, ex socijs eorum ad fidem & religiosam conuersationem attraxerimus. Erimus.n. ueraces & uera docentes, sed illi putabunt nos esse fallaces, & falsitate alios seducentes. Nos dico apud alios habiti *sicut qui* sunt à Deo ignoti.i. reprobati, & apud alios à Deo cogniti.i. approbati. Vel ita sumus, sicut illi qui sunt ignoti, quia infideles & superbi non dignantur eos aspicere & agnoscere, uel agnitos abijciunt, & tamen fideles & religiosi nos agnoscũt. Et tormentis sumus *quasi morientes*. quia tandiu torquemur ab impijs, donec credamur esse mortui, *& ecce* Deo liberante uiuimus, qm̃ eripimur à morte & restituimur uitæ. Sumus enim *ut castigati* quia ĩfideles putant se nos duris uerberibus ac minis castigasse, ne ulterius nouã religionem prædicemus: *& non* sumus mortificati, quia nec corporis nec animę necem ab illis ꝑtulimus. Corpus enim nostrum adhuc uiuit, anima quoq; uitam non amisit, quia infidelibus nõ cessit, ut à prædicatione uel cõfessione ueritatis sileret. Etsi multi martyres occiduntur, ecclesia tamen non moritur. Atq; electi Dei dum super se exterius rapti in altum animum figunt, quæq; in hac uita patiuntur, quasi longe infra labentia à se aliena aspiciunt, & (ut ita dixerim) dũ mente extra carnem fieri decertant, penè ipsa quæ tolerant, ignorant. Hæc autem de se suiq; similib⁹ ita loquitur apostolus, ut omnes fideles ad ea tolerãda uel agenda exhortetur. Ac si discipulis dicat: Nos qui magistri sumus, ita uiuimus: uos autẽ qui nos imitari debetis, exemplũ nostræ cõuersationis insequimini. Qui & adiungit: quasi tristes (subaudi) foris apparemus, propter molestias tribulationum quas patimur, sed semper sumus gaudentes intus propter spẽ futuræ remunerationis. Non solum enim non contristamur in aduersis, sed etiam gaudemus, & hoc semper. Et sumus *sicut egentes*, quia nihil in pręsenti seculo uidemur habere, sed tamen multos sumus locupletantes, quia spiritales diuitias largimur credentibus. Sumus.n. tanquam penitus *nihil habentes*, quia nihil proprium carnaliter habemus, etiã omnia possidemus.i. non solum pecunias, sed etiam ipsos pecuniarum dominos, qui se nobis tradunt, & res suas ad pedes nostros ponunt. Similiter & uos, licet in aduersis quasi tristes appareatis, semper tamen per spem intus gaudete. Et si habetis diuitias, estote quasi egentes, quamuis nõ sitis egẽtes.i. in spiritu pauperes estote, sed multos eleemosynarũ uestrarum beneficijs locupletare curate. Estote tãquam nihil habẽtes.i. mentis despectu cuncta quæ habetis pro nihilo ducentes, & tali cogitatione sitis omnia uestra possidentes, quia tunc mens uestra per hæc non tenebitur in imis. Sed & quilibet sancti pauperes omnia possident etiam tẽporalia, qm̃ nihil deest timentibus Deum. Apostoli uero cum nihil habere uiderentur, in hoc erant omnia possidentes, quòd cum essent principes ecclesiarum, habebant potestatem sumendi ex rebus subiectorum quæcunq; sibi forent necessaria. Notandum autem quia in his quæ sunt aduersa, dictum est quasi, ut, sicut, tanq;: in his uero quæ sunt ꝓspera, non

Margin notes: Hiere. 20. — Matth. 10. Marc. 6. Luc. 7.

A non est dictum. Ait enim: Quasi tristes, semper autem gaudentes &c. Tristitia nostra habet, quasi: gaudiū autem nostrum non habet, quasi: qa spes qua gaudemus, certa est. Tristitia uero nostra quasi, habet, quia in somnijs transit. Qui somnium indicat, addit quasi. Quasi sedebā, quasi loquebar, quasi prandebam, quasi equitabam, quasi disputabam. Totum quasi, qa cum euigilauerit, non inuenit quod uidebat. Quasi thesaurū inueneram, dicit mēdicus. Si quasi non esset, mendicus nō esset. Sed qa quasi erat, mendicus est. Itaq; q nūc ad lętitias seculares oculos aperiūt, & corda claudunt, trāsit quasi eorū, & uenit uerum ipsorū. Quasi ipsorū, felicitas est seculi: uerum ipsorū, pœna est. Nostrū aūt quasi, tristitia est: gaudium non est quasi: Non. n. ait Aps, quasi gaudentes, semp autem tristantes: aut quasi tristes, & quasi gaudentes: sed ait, quasi tristes, semper autem gaudentes, & item, Sicut egētes, et ibi est sicut uel quasi. Multos aūt ditantes, hic nō est quasi uel sicut. Nihil habebat Apostolus, oīa sua dimiserat, diuitias nullas possidebat, tñ addidit: Tanq̃ nihil habētes & ipsum. n. nihil habere Apostoli, quasi nihil habere erat. Et omnia possidentes, ibi nō dixit quasi. Quia quasi egebat, non autem quasi, sed uere multos ditabat. Nā & sanctis qui erant in Hierusalem, uictum ministrabat. Quasi nihil habebat, non autem quasi, sed omnia possidebat. Itaq; in his quæ existimantur aduersa, quæ superius per ignobilitatem & infamiā prælignauit, quæq; à sinistris esse descripsit, addidit quasi, uel sicut, aut tanq̃. in his uero quæ prospera reputantur, & dextræ partes appellātur, quæq; uocabulo gratiæ & bonæ famæ præmonstrauit, non apposuit quasi, uel aliquid tale. In prosperis enim uel dextris est ueritas, in aduersis autem & sinistris B umbra uel similitudo, non ipsa res. Quę autem à dextris descripsit, sunt arma dextra iustorū. Illa etiam quæ à sinistris denotauit, sinistra sunt arma eorū. Efficiunt. n. uiro pfecto arma iustitiæ, si hæc illata sibi magna nimiter sustinuerit, qa per hæc dimicās, & istis ipsis qb⁹ ipugnari putat aduersis, tanq̃ armis utēdo, eisq; uelut arcu & gladio scutoq; ualidissimo contra illos q hæc ingerunt, munitus, profectū suæ patientiæ & uirtutis adquiret & gloriosum cōstantiæ triumphū, nec aduersis deiectus nec prosperis elatus, nec ad læuā tristibus impulsus, nec ad dexterā lætis motus, sed in medio per uiam rectam indeclinabiliter gradiens.

Os nostrum patet ad uos ô Corinthij, cor nostrum dilatatum est. Non angustiamini in nobis, angustiamini autem in uisceribus uestris. Eandem autem habentes remunerationem, tanquam filijs dico, dilatamini & uos. Nolite ducere iugum cum infidelibus. Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli? Qui autem consensus templo Dei cum idolis?

Solent plerunq; etiam iusti laudare bona quæ dicūt, nō quò ipsi suis laudibus inhient, sed quò auditores suos ad audiendi solicitudinem accendant, ut dum eorum uoce præferuntur, ab eorum cordibus ardentiori affectu rapiantur. Vnde nunc Apostolus cum mira Corinthijs et multa dixisset, adiunxit: *Os nostrum patet ad uos ô Corinthij, cor nostrū dilatatum est.* Et hoc ēt causa libertatis dixit ac puræ cōsciētię. Male. n. sibi cōscia mēs loqui trepidat, sensum perdit, in uerbis errat. Et est sensus: Ita prouocati sumus profectu uestro, ut tacere nō possimus. Profectus enim discipulorum aperit os magistri. Os nostrū patet ad uos, quoniam multa diximus ac dicimus ad uos corrigēdos

C & instruendos quæ gratanter accipere cūcta debetis. Et ideo patet ad uos os nostrum, quia charitate dilatatum est cor nostrū. Lata dilectio cordis nostri, quæ uos omnes complectitur, non sinit ut taceamus ea
Matth.12. quæ prosunt uobis. Ex abundantia enim cordis os loquitur: & ubi charitas est, non sunt angustiæ. Cor nostrum dilatatum est. Cordis dilatatio, iustitiæ est delectatio. Hoc munus est Dei, ut in præceptis eius nō timore pœnæ angustemur, sed dilectione & delectatione iustitiæ dilatemur. Cor nostrum dilatatum est. Licet enim caro nostra sit tribulationibus & pressuris angusta, cor tamen intus latitudine liberū, gaudet exterioribus pœnis. Charitas enim non angustatur. Siquis uult non angustari in terra, in latitudine charitatis habitet. Quicquid enim fecerit ei homo, non eum angustat, quia illud diligit qđ non nocet. Et quia nostrum cor ita dilatatum est, atq; nostrum os patēs, ideo *non angustiamini in nobis*, id est, nolite putare q; habeatis in nostro magisterio uel nostræ conuersationis exemplo ullam sciētiæ uel boni operis stricturam & inopiā. Nos enim dicimus & facimus quicquid erga uos dicere & facere debemus. sed poti⁹ *angustiamini in uisceribus uestris*, id est, intelligite q; angustia & paruitas scientiæ & boni operis quam habetis, est in cordibus uestris quæ dura sunt ad intelligēdum & faciendum. Qui enim nobis pseudo præfertis apostolos, putatis q; angustia & paruitas intelligentiæ uestræ uel sanctitatis, sit in nobis, id est, in nostra culpa, cū ipsa sit potius in cordibus uestris, id est, in culpa duritię mentium uestrarū, quia non sunt dilatatę sicut cor nostrū. Sed nūc dico uobis tanq̄ filijs. i. tanq̄ illis q exēplum meū, cum sim pater uester, sequi debetis, dilatamini & uos, sicut

ego dilatatus sum. i. per intellectum D dilatamini auxilio gratię Dei, ut maiora ipsius dona capiatis. Dilatamini per amorē iustitiæ, ut copiam uirtutum capiatis in latitudine mentis uestræ. Vos dico habentes in futurō *eandem remunerationem* quam ego, si nūc ita dilatati fueritis ut ego, dilatemini amplitudine charitatis, ut omnes homines pie diligatis, & non per timoris angustiā, sed p amoris latitudinem bona faciatis. *dilatamini & uos* in bonis operibus per libertatē amoris, & *nolite iugum* antiquæ seruitutis quæ in lege est, *ducere cum infidelibus*. i. cū pseudoapostolis, qui fidē Christi conantur eneruare, & carnales obseruantias legis statuere. Ipsi. n. cū sint sub iugo seruitutis, ubi omnia per timorem fiunt, student uobis suadere, ut abiecta lege libertatis. i. libertate charitatis, subijciatis colla uestra cū eis iugo legis. Sed uos nolite participes fieri seruitutis eorū, q̄a uos estis iusti per fidem, illi uero iniqui per legis transgressionē. Et *quæ participatio est iustitiæ cum iniquitate*? Nulla. Q̄m mox annullatur iustitia, si participationem habuerit cū iniqtate: & ideo ne pereat iustitia uestra, caueat habere participationē cū iniqtate illorū. Nulla cōmunio uel in cibo uel ī potu uel in aliquo sacramento uos eis coniungat, cū sint ob iniquitatē p̄fidiæ ab ecclesia separati. *Aut quæ societas luci ad tenebras*? Id est, ī quo possunt habere cōmuniorem illi, qui sunt lux sufficiens ad alioꝝ illuminationem, cum illis qui sunt tenebræ. i. cæci, & cæcantes alios? Nulla societas est lucis & tenebraꝝ, q̄a lux huius mūdi obscuratur, si se sociauerit tenebris. His non est societas, Sed *Christi ad Belial*. i. ad diabolum *quæ conuentio* potest fieri? Id est, illi in q̄bus habitat Christus, & qui sunt membra Christi, in quo conuenire possunt cum illis, in q̄bus habitat diabolus, & qui sunt

A mẽbra diaboli? In nullo. Quia mox deserit eos Christus, si se membris satanæ coniunxerint. Belial interpretatur absq; iugo, & significat illum angelũ, q nec Deo subiectus esse uoluit. Cuius mẽbra sunt omnes qui preceptis Dei nolunt subijci. *Aut quæ pars fideli*.i. Christiano *cum infideli*.i. cũ pseudoapostolo fidem catholicam destruente? Nulla est his pars cõmunis. Sed *templo Dei* i. illis in quibus habitat Deus, *quis cõsensus* potest esse *cum idolis*, id est, cum sacrificijs carnaliũ obseruantiarũ, quæ nõ iam Deo, sed diabolo offerunt, & idololatriæ deputatus. Nullus eis consensus adinuicem. Tot modis ostensum est, cõmunionẽ pseudoapostolorũ esse uitandã. Possunt & aliter forsitan hæc uerba tractari. Nolite iugum ducere iniquitatis cum infidelibus .i. cum gentibus, ut subditi sitis iugo peccati sicut illi, cum debeatis in libertate charitatis seruire iustitię. Quæ.n. participatio est iustitiæ cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras? nulla participatio est iustitiæ & iniquitati, non solũ quæ foris, sed etiam quæ intus in ecclesia est. Nouit enim dominus qui sunt eius, & recedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomẽ domini. Nulla enim societas est luci & tenebris, nõ solum quæ foris, sed etiam quę intus sunt. Quoniã Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullę. Qui aũt odit fratrem suum in tenebris est, & in tenebris ambulat. Si dixerimus quod societatem habemus cum Deo, & in tenebris ambulamus, mentimur. Nõ est ergo societas luci et tenebris. Quid igitur faciem⁹? Societas cũ Deo hñda est. Alia spes utiq; æternę nulla est. Deus uero lux est, & tenebræ in eo nõ sunt ullæ. Iniqtates aũt & peccata, sunt tenebrę. Iniqtatib⁹ & peccatis premimur, ne societatẽ cũ Deo habere possimus. Quę ergo spes est? Si confiteamur peccata nostra, fidelis & iustus est, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate. Quo facto societatem habebimus cum illo, quia lux erimus in ipso. Quę aũt cõuẽtio xpi ad Belial? Belial (ut diximus) interpretatẽ absq; iugo. Quicũq; ergo nõ Dei, sed suã uoluntatẽ sequunẽ, hoc uocabulo possunt designari, qa sunt absq; iugo timoris Dei, absq; iugo disciplinæ spiritalis. Et sępe tales dicunt se Christianos. Sed quæ cõuentio Christi ad Belial? Christ⁹ humiliauit semetipsum, factus obediens usq; ad mortẽ: isti aũt extollunt semetipsos, nolentes obedientiæ iugo subijci. Quæ igitur cõuentio istis & Christo? Nõ sit itaq; sine Dei iugo, qcunq; uult cõuenire Christo. Aut quæ pars fideli cum infideli? Vel qs cõsensus templo Dei cũ idolis? Hoc recte dictũ est illis Corinthiorũ, qui cum infidelibus manducabãt sacrificia idolorũ. Potest & aliter itelligi: Fidelis.n. dominus in omnibus uerbis suis, quoniam fideliter adimplet uel adiplebit quæcunq; locutus est. Ille autem est ĩfidelis, qui uerba sua negligit adimplere, ut faciat bona q̃ se facturũ promisit. Quę igitur pars est fideli Deo cũ ĩfideli homine? Qui enim mandata Dei adimplere noluerit fideliter, quam partem cum Deo habere poterit? Quis autem consensus templo Dei cũ idolis? Templũ enim Dei sanctum est, qđ estis uos. & auaritia est idolorũ seruitus. Cur ergo illi q sunt uel debent esse tẽplũ Dei, consentiunt auaris, nec redarguunt eos? Cur non timent ne per hunc consensum Deus, qui in eis habitare solet, deserat eos. & fiant etiã ipsi habitaculum satanæ?

Vos enim estis templum Dei uiui, sicut dicit Deus: Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo inter eos, & ero illorum Deus, & ipsi erũt mihi populus. Propter quod exite de medio eorũ,

Marginalia: Indic. 19. | 1 Timo. 3. | 1 Ioan. 1. | 1 Ioan. 2. | 1 Ioan. 1. | Ibid. | Indic. 9. | Philip. 2. | Psal. 144. | 1. Cor. 3. | Colo. 3. | 1. Cor. 3. | & 6. | Leui. 26. | Hiere. 31. | Esa. 52.

C *& separamini, dicit dominus, et immundum ne tetigeritis, & ego recipiam uos, & ego ero uobis in patrem, & uos eritis mihi in filios & filias, dicit dominus omnipotens.*

Recte dixi qa templum Dei cōsensum non habet cum idolis. *Vos enim estis* ipsum tēplum non deorum mortuorum, sed *Dei uiui*. i. uos estis in quorum cordibus habitat & præsidet Deus qui in se uiuens est, & uitā suis dat æternam: sicut econtrario idola sunt mortua suis cultoribus, qa eis sunt causa mortis æternæ. Ita estis templum Dei, sicut ipse Deus p scripturam testamēti ueteris dixit: *Quoniam inhabitabo in illis*. i. in mentibus illorum.
Leui. 26.
Cum Deus ubiq; sit, in illis tñ habitat, qui eius sentiunt beneficium, & faciūt uoluntatē. Inhabitabo, inqt, in illis *& inambulabo inter eos*. i. promouebo illos in prouectu uirtutum. Inambulat. n. Deus in nobis præsentia suæ maiestatis, si latitudinem inuenerit charitatis. Quam enim latum est ubi deambulat Deus. *et ero*, iquit, *illorum Deus*, id est, illi me solum colēt Deum, qa non erunt de illis, quorum
Philip. 3
Deus uēter est, uel qui uitiū quodlibet pro Deo colunt, & ego protegā illos ab incursu uitiorum, atq; dabo illis successum uirtutū *& ipsi erunt mihi populus*, id est, ita mihi erunt deuoti et dediti in unitate concordiæ, ut non sint de hoc mundo. *Propter quod*, id est, quia promitto me in uobis habitare & inambulare, *exite de medio eorum*, id est, de medio pseudoapostolorū, *& separamini* ab eis. Quādiu enim patimini eos morari inter uos, & sustinetis prædicationē eorum, tandiu estis in medio eorum, id est, intra consortium eorum, et irretiti errore ipsorum. Exite de medio eorū, ne sitis in medio cōmunionis eorum, conclusi in eodem reatu. Et ita exite, ut separemini, id est, ut seorsum parati sitis ad bene agendum, sequestrati à cōmunione eorum. Et hoc dicit ac præcipit dominus, non ego. *Et ne tetigeritis* D *immundū*. i. carnales obseruātias, quas illi suadent uobis, quæ iam post domini resurrectionem non ualent ad emundationem, sed ad contaminationem eorum qui tangūt, id est, custodiunt eas. & si ita uos à cōmunione peruersitatis eorum separaueritis, ut sancte et iuste uiuatis, *ego recipiam uos* in cœleste regnum, quos à paradiso eieceram. Vel exite de medio peruersorū qui sunt in ecclesia. exite non corporaliter, sed spiritaliter. i. facite qd pertinet ad correptionem eorum, quātum pro uniuscuiusq; gradu atque persona salua pace fieri potest. Qui enim sic agit, liber exit de medio nequitiæ & damnationis eorum. Obiurgando. n. criminosos, exit de medio eorum liber in conspectu Dei, cui neq; Deus sua peccata imputat, quia nō fecit: neque aliena, quia non approbauit: neque per negligentiam, quia non tacuit, neq; per superbiam, quia in unitate permansit. Sic ergo spiritaliter exite de medio eorum, non scindentes unitatem ecclesiæ, sed increpantes peruersitatem nequitiæ, ne malus malum committatis in separatione bonorum, quam fugitis in coniunctione malorum. & separamini non corporaliter ab eis, sed spiritualiter à consortio prauitatis eorum. Et immundum ne tetigeritis, id est, peccato eorum ne consenseritis. Tolerandi sunt enim ubiq; proximi, quia Abel fieri non ualet, quē Caim malitia nō exercet. Vnum uero est, pro quo uitari malorū societas debeat, ne si fortasse corrigi non ualent, ad imitationem trahant: & cū ipsi à sua nequitia non mutētur, eos qui sibi cōiuncti fuerint, peruertunt. Corrumpunt enim mores bonos colloquia mala. Sicut ergo perfecti uiri puersos pximos nō debēt fugere, qa & eos sæpe ad rectitudinem trahūt, & ipsi ad peruersitatem
I. Cor. 15.

A nunquam trahũtur: ita infirmi quicunq; societatem declinare debent prauorũ, ne mala quæ frequẽter aspiciunt & corrigere non ualent, delectentur imitari. Vnde nunc eis apte dicitur: Exite de medio eorum & separamini. Hoc enim agendum est, non more schismaticorum, sed more eorum qui causa religionis petũt eremum uel remotiorem locum. Et ne tetigeritis immundum, id est, immũditiam coinquinationis eorum, cum ipsi tangere participando nolunt munditiam uestræ sanctitatis. Et ego (sicut dictum est) uos olim abiectos nũc recipiam in cœlestem gloriam. *Et uobis* in illa regni gloria receptis *ero in patrem*, id est, ero pater, & ita uos diligens ut pater, quia me ipsum uobis perpetualiter dabo. *et uos eritis mihi in filios & filias*. i. eritis mihi filij et filię, hoc ẽ, eritis mihi similes, ut scriptũ est: Similes ei erimus qm̃ uidebimus eum sicut est. Non solum. n. in filios eritis mihi. i. ad gloriam meã, sed & in filias. Qđ uel propter utrũq; sexum, uel ꝑpter fortes & infirmos dicitur, uel qa maior diligentia cultus & custodiæ filiabus adhiberi solet, q̃ filijs: Et ideo p̃ filias uoluit fortassis ostendere, qa sic se habebit erga fideles animas, sicut pater erga filias, ornando peste iucunditatis, et remouendo uoluntatẽ totius turpitudinis, ut sponso cœlesti semp placeant in ornatu decoris & amore puritatis. Et idẽ nolite (inqt) dubitare, qa hęc *dicit dominus omnipotens* .i. ille pmittit uobis ista, qui oĩa potest facere. Notandum quod Apostolus hæc uel iuxta sensum, uel iuxta lr̃am ex diuersis scripturarũ locis posuit. Nam qđ ait, inhabitabo in illis et inambulabo inter eos, & ero illorũ Deus, & ipsi erũt mihi populus, sic legimus apud Ezechielẽ: Dabo sanctificationem meam in medio eorum in ꝑpetuũ, & erit tabernaculũ

1. Ioan. 3. — Ezec. 37

B meum in eis, & ero eis Deus, et ipsi erũt mihi populus. Nam ꝓ eo qđ dictũ est, dabo sanctificationem meã in medio eorũ, Apl's posuit, inhabitabo in illis. Et pro eo qđ dictum est, erit tabernaculum meũ in eis, Apostolus subiecit, inambulabo in illis. Tabernaculum. n. est in itinere. Sed & in Leuitico reperitur hæc sententia, præter quod ibi est secũda persona. Sic. n. dictũ est: Ponam tabernaculũ meũ in medio uestri, ambulabo inter uos, et ero uester Deus uosq; eritis mihi populus. Quod autem subiunxit Apostolus, propter quod exite de medio eorum et separamini dicit dominus: & immundũ ne tetigeritis, et ego recipiã uos, ita legit̃ in Esaia: Recedite recedite, exite inde, pollutũ nolite tãgere, exite de medio eius, mundamini, et cõgregabit uos Deus Israel. Illud uero quod sequitur, et ego ero uobis in patrẽ, et uos eritis mihi in filios et filias, nõ facile (sicut reor) ĩ nostris codicibus apparet unde sumptum sit, nisi forte ex eo quod p Hieremiã dixit, & factus sum Israeli pater: & p Esaiã, affer filios meos de longinquo, & filias meas ab extremis terræ, uel ex aliquo simili loco. Sequitur.

Leuit. 26. — Esa. 52. — Hiere. 31. — Esa. 43.

CAPVT VII.

Has ergo habentes promissiones charissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spũs, perficientes sanctificationem in timore Dei.

Quoniam Dñs præcepit ut exeamus de medio coinquinationis peccantium, & tanta nobis inde bona promisit, *ergo charissimi* nos qui tales habemus promissiones. i. qbus pro missa sunt talia, si nos separauerim⁹ à contaminatione malorum, *mundemus nos ab omni inquinamento carnis, & spiritus*, & perficiamus sanctificationem utriusq;. Inquinamẽtum carnis est, quod per carnem cõmittitur, sicut luxuria, homicidium, & similia. Inquinamentum spiritus, quando so-

C la cogitatione peccatur, sicut mētis elatione uel inuidia siue odio. Emūdemus ergo nos non tantum ab inquinamento, sed prorsus ab omni inquinamento carnis, ut omnia uitia carnalia fugiamus. Et ab omni inquinamento spiritus, ut consensum peccati, & cætera omnia quæ spiritum inquinant, expellamus à cordibus nostris. Tunc uero perficimus sanctificationem carnis & spiritus, si utraq; munda seruamus, et bonis actibus insudamus. Hæc.n. sanctificatio utriusq; facta est diuinitus in baptismo. Sed nos pficimus eam, si per membra corporis insistimus bonis operibus, & mentem intus magis ac magis adornamus sacris uirtutibus. Quæ perficienda est in timore domini, ut semper uereamur dominum offendere, sine cuius gratia nihil boni possumus agere. Qui.n. sine timore domini uult bonum aliquod facere superbus est, & perdit quicqd facit. Vel mundemus nos ab omni inquinamento carnis. i. ab omni contaminatione carnalis obseruantiæ, & simus *perficientes sanctificationem* spiritus. i. spiritalis obseruātiæ quam cœpimus facere ut spiritaliter legem impleamus, non carnaliter, & hoc *in timore domini*, qui legem dedit, nō ut carnaliter obseruaretur semper, sed tantum usque ad tempus correptionis.

Capite nos. Neminem læsimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus. Non ad condemnationem uestram dico. Prædiximus enim quòd in cordibus nostris estis ad commoriendum & ad conuiuendum.

Nos ita uos admonemus. Et uos *capite nos*. i. accipite quod dicimus, accipite spūalem cibū quem uobis offerimus. Vel capite nos, nō pseudo apostolos. i. nostrum exemplū, non illorū accipite in omnibus imitandum. Aut capite nos. i. considerate quales sumus. Et debetis nos capere, quia neminem uestrū læsimus imp- D properando ei præterita crimina, sicut pseudo, qui uobis ueterē improperant idololatriam: & neminem uestrum corrupimus. i. nullius aïæ integritatem uiolauimus, sicut pseudo q multos ex uobis corruperunt, uitiando castitatem fidei & integritatem innocentiæ. Neminem uestrū circūuenimus. i. nullum astuta circūuentione fraudulēter decepimus, ut ei per nos aut per subditos nr̄os bona sua subtraheremus, sicut pseudo qui uos adulatione callida blande circūueniunt, & res uestras artificiose subtrahunt. *Non ad cōdemnationem uestram dico*, id est, non uos abijcio, sed ut corrigamini moneo. Qui.n. aliquem condemnat, non illi dimittit. Et est sensus apertior: Non me excusando uos condemno, quasi tales sitis. Non propterea hæc cōmemoro, ut callide dicā uos fecisse, quod me fecisse nego. Nō.n. possum ita de uobis sentire, quos tātum diligo, sicut dixi superius, eo q dilectio uestra tātam me faciat habere fiduciā. Prædixi.n. q in cordibus nostris estis epistola. *Prædiximus q̄d in cordibus nostris estis*. i. cura & solicitudo uræ salutis manet in cordibus nostris *ad commoriendum & conuiuendum*. i. ad hoc ut uos nobiscū pro Christo, si necesse fuerit, moriamini, & uobiscū i regno Christi ppetualiter uiuatis. Ex prædictis uult illos cognoscere quo aïo nunc loquatur ad eos. Quos .n. participes uult habere & ad præsentes passiones pro Christo & ad futurā uitam, nō utiq; illos abijcit, sed ut participatione dignos faciat exhortat. Vel in cordibus nostris estis ad commoriendum & ad conuiuendū. i. ad hoc, ut nos uobiscū moriamur et uiuam⁹: hoc est, si uos sustinetis mortem peccati in aïa, nos æstimemus illam mortē esse nostrā: & si uos in obseruatiōe iustitiæ uiuitis, nos cre-

A damus tunc nosipsos uiuere. Perfecta.n.charitas profectum uel detrimentum aliorum credit suum.

Multa mihi fiducia est apud uos, multa mihi gloriatio p uobis. Repletus sum consolatione, superabundo gaudio in omni tribulatione nostra.

Ideo estis in cordibus nostris, quoniam *multa fiducia est mihi apud uos*, i. multum cōfido de uestra correctione & salute, dū cōsidero ea quæ apud uos sunt. & *multa gloriatio est mihi pro uobis*, i. multum glorior apud alios pro uestra religione. Videte ne frustra cōfidam de uobis, uidete ne in uacuum glorier pro uobis. *Repletus etiam sum consolatione* cum audissem uestram correctionem, & *superabundo gaudio in omni tribulatione nostra*, i. gaudiū qđ de uestra emendatione habeo superat omnē mœrorē tribulationū nostrarū, quas in animo partim sustinemus p peccatis uestris. Multa (inquit) fiducia mihi est apud uos. Fiducia hæc de primæ epistolæ correctione est, quā quia nō aspere susceperunt, fiduciā dederunt admonēdi se. Visi sunt.n. uelle corrigere se. Vnde gloriatur p eis, animumq́; suū ex hac parte consolatum pronūciat, intantum ut in omni pressura superabūdare se gaudio dicat. Videns enim esse spem in his, pro quibus angustias patitur, gaudet cūtribulatur, certus se mercedem à Deo recepturum adquisitę salutis eorum.

Nam & cum uenissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed oēm tribulationem passi sumus. Foris pugnæ, intus timores.

Memorat quæ patiebaī causa credentium, ut eos prouocet ad charitatem & cōpassionē. dixi qa superabundo gaudio in tribulatione nrā. Nam tribulationē passi sumus non solum in Asia, sed & *cum uenissemus* ad Macedones, ut eis uitæ uiam monstraremus, *nullam requiem habuit caro nostra*, sed īcessanter uexata est assiduis tribulationibus. Caro nō habuit requiē. Ac si aperte dicatur: Quia spiritus requiem habuit, dum per profectum animæ persecutionū supplicia caro tolerauit. Spiritus.n. requieuit in spe futuræ retributionis, dum caro laboraret in dolore pręsentis afflictionis. Nō permissi sumus respirare, *sed omnem tribulationem* ptulimus: quia & in corpore flagellati sumus, & animo timebamus pro his, quos ad fidem conuerteramus. Foris.n. id est, in corpore nostro erant pugnæ suppliciorū, intus, id est, in corde nostro timores, ne hi qui nuper erāt cōuersi, deficerent. Nunc intelligerem Apostolum memorare seditionē & plagas & carcerem, quę legiī in Philippis cum Syla pertulisse, et iterum seditiones ac persecutiones in Thessalonica & Berrhœa, nisi sciremus Apostolum nequaq̄ adhuc uenisse Corinthū, quando illa pertulit. Hęc autem quæ nunc memorat, post conuersionem Corinthiorū passus est, quando uice secūda perrexit in Macedoniam, nec referuntur in actibus apostolorū. Foris erant pugnæ corpori dum cæderentur, & intus animo timores. Illic.n. est timor, ubi & intellectus est. Sed timor iste erat (sicut dictum est) propter eos qui crediderant, ne passione eius scandalizarētur. Nam sibi quid iam timeret qui patiebatur? Vel foris erant illis pugnæ, qa impugnabantur ab infidelibus q sunt extra ecclesiā intus, i. in ecclesia timores, qa timebant ne diabolus ibi aliquid operareī. Foris pugnę ab apertis inimicis, intus timores à falsis fratribus. Sic & ecclesia semp habet inimicos, & quos ferat foris, et quos gemat intus. Foris facilius euitabiles, intus difficilius tolerabiles. Sunt.n. falsi frēs, sunt mali filij, & tn̄ filij, qui non contra nos blasphemāt Christum, sed nobiscū adorant Christum, & in nobis psequuntur Christū, sicut Absalon pa-

Actuū. 16.

2. Reg. 15

C trem suum. De his est timor in ecclesia, ne cæteros ad imitationē sui pertrahāt. Valde enim periculosum est infirmis, habitare cum talibus.

Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in aduentu Titi. Non solum autem in aduentu eius, sed etiam in consolatione qua consolatus est in nobis, referens nobis uestrum desiderium, uestrum fletum, uestram æmulationem pro me, ita ut magis gauderem.

Nos grauem tribulationem passi sumus. *Sed Deus qui cōsolatur humiles.* i. humiliatos passionibus pro suo nomine, *consolatus est nos in aduentu Titi* reuertētis à uobis, ut nobis eēt solatio. Nāqa Deus suorū non est īmemor, sed semp dat eis in aduersitate solatiū, accelerauit aduentum Titi, ut refrigerio nobis eēt positis in feruore tribulationis. Magna.n. consolatio est patientis, si secum habeat condolentem. Et magna nobis cōsolatio fuit, dum nostræ prædicationis adesse uideremus adiutorem. *Sed non solum in aduentu eius* consolatus est nos Deus, *sed etiam in consolatione qua* ipse Titus, q dolorem habebat de inobediētia uestra, *consolatus est in nobis*, id est, consolationem accepit de pœnitētia uestra. Nā qa uidi Titū consolatū ī uobis, & ego cōsolatus sum in uestra emēdatione. Ipse enim consolatus est in uestra uoluntate ad conuersionem prompta, *referens nobis uestrum desiderium* de emendatione, *uestrum fletum* de commissis, *uestram æmulationem*. i. īdignationem contra pseudoapostolos *pro me*, id est, pro mea defensione, *ita ut magis gauderem* de uestra correctione, q̄ dolebam de nostra tribulatione. Nunciauit Titus illos habere desideriū emēdandi se, et flere pro his quæ male egerant, & æmulationem habere pro Apostolo. Addiscētes enim quæ promissa sunt bene uiuentibus, incitati sunt desiderio bene agendi, ut æterna pręmia mererentur adipisci. Et correpti non nitebantur excusare, sed flebant dolētes quia peccauerant. Intelligentes charitatē Apostoli erga se, cœperunt illum contra aduersarios defendere. Vnde ipse magis gauisus est, qa non solum se correxerant, sed etiam amplius profecerant. Profectus enim illorū augmentauit eius gaudium. Vel desiderium habebant uidendi Apostolum, et flebāt præ desiderio eius, & alter æmulabatur alterius desideriū pro Apostolo uidendo. D

Quoniam etsi contristaui uos in epistola, non me pœnitet. Et si pœniteret, uidens quòd epistola illa (etsi ad horam) uos contristauit, nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundum Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim secundum Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur. Seculi autem tristitia mortem operatur. 1. Petri. 2.

Vere magnum percepi gaudium, referente Tito quæ in uobis gesta sunt. Quia *etsi contristaui uos*, id est, si errores uestros seuerius corripui in prima *epistola*, *non me pœnitet* aspere scripsisse, quia hoc causa poscebat, & bonus effectus est secutus. Non me modo pœnitet, quòd uos durius increpans contristaui, quia uester profectus facit me nō pœnitere. *Et si me* pœniteret propter charitatem quia uos contristaui, *nunc gaudeo*, quia profuit quòd uos contristaui. Gaudeo uidens *quòd epistola illa* tam aspera *uos cōtristauit, et si ad horam*, id est, quamuis paruo tempore. Perpendo enim utilitatem, quæ processit ex illa tam breui tristitia. Gaudeo enim, non ideo *quia contristati estis*, *sed* ideo *quia ad pœnitentiam estis contristati*, id est, non mihi gaudium facit uestra tristitia, sed uestra pœnitentia, quæ non potuit esse sine tristitia. Gaudeo quia cum pudore estis contristati, non cum ira. Qui enim reprehensus pudorem patitur, corrigere se promittit. Qui autem irascitur, peiorem

A se futurum ostendit. De hac tristitia gaudeo, quia *contristati estis secundum deum*. id est, secundum uoluntatem & inspiratio nem Dei, *ut in nullo* .i. nec in contrista tione uestra *patiamini detrimentum ex no bis*, sed ad profectum omnia proueniant. Detrimentum. n. auditor ex prædicatione doctoris patitur, quando præceptis eius inobediens existit, & priori peccato peccatum inobedientiæ adiungit. Quia secundum deum contristati estis, idcirco detrimentum non patiemini, sed commodum assequemini. Nam *tristitia quæ est secundum Deum*, id est, qua quis dolet se fecisse quod Deus odit, *operatur pœnitentiam* ducentem *in salutem* non transitoriam, sed stabilem et æternam. Qui.n. inde tristis est, quia hoc ei in seipso displicet quod Deo displicet, elaborat illud pœnitendo delere & Deo satisfacere, ut possit ad salutem quam peccando amiserat, peruenire. Agit.n. pœnitentiam, & sperat Dei misericordiam. Sed econtrario *tristitia seculi* i. qua peccator qui se non uult corrigere, tristis est & dolet, atque erubescit se detectum esse in hoc seculo, ubi nil uerecundiæ de suis nequitijs uult habere, operatur æternam mortem. Et ideo cauete tristitiam illam. Tristitia enim seculi est aut de uerecundia reprehensæ culpæ, aut de amissis rebus præsentibus, aut de alienis non inuasis, aut de aliena felicitate, uel de aliqua huiusmodi re torqueri. Dum ergo tali quis tristitia tenetur, cor eius a principe mortis diabolo possidetur, & mortem in eo tristitia hæc operatur. Tristitia uero secundum Deum est, aut sua aut aliena peccata lugere. Et ideo pœnitentiam operatur, quæ ducit ad salutem.

Ecce.n. hoc ipsum secundum Deum contristari uos, quantam in uobis operatur solicitudinem, sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed uindictam.

Vere tristitia quæ secundum deum cor afficit, operatur pœnitentiam in salutem. Nam operatur ea quæ conducunt. *Ecce enim* in uobisipsis hoc apparet, in uobisipsis hoc experti estis. Quia *hoc ipsum contristari uos secundum Deum*, id est, hoc ipsum quod contristati estis secundum Deum, licet paruum uideatur esse, quantam.i. quam magnam *operatur in uobis solicitudinem* emendandi quod deliquistis, uel ne amplius delinquatis. Nec solum solicitudinem ne denuo peccetis, *sed & defensionem* aduersus impugnationes dæmonum, quia non iam finitis uos ab eis uinci, sed strenue uosipsos defenditis. Et non solum defensionem aduersum inimicos, *sed indignationem* contra uos ipsos pro malis quæ fecistis. Nec tantum indignationem, *sed & timorem*, ne damnemini pro peccatis quæ commisistis, uel ne deinceps in culpas cadatis, quoniam beatus homo qui semper est pauidus. Nec solum timorem, *sed & desiderium*, quo desideratis in melius prouehi. Et non solum desiderium, *sed & æmulationem*.i. zelum atque feruorem imitandi me uel alios bonos. Nec tantummodo æmulationem bene agendi ad exemplum sanctorum, sed & uindictam, quia punitis in uobisipsis mala quæ fecistis. Hæc omnia operatur in uobis hoc, quod secundum Deum contristati estis: & ideo patet quod tristitia quæ secundum Deum est, operatur pœnitentiam in salutem: quia generat omnes has uirtutes, quæ ducunt ad æternam salutem. Vel solicitudinem.i. mentis uigilantiam aduersus deceptiones pseudoapostolorum: et defensionem, ut me seu uos ipsos defendatis contra illos: & indignationem, ut illis uel cæteris male agentibus indignemini: & timorem gehennalis pœnæ, atque desiderium cœlestis gloriæ: uel timorem.i. suspicionem uestræ fragilitatis, ne per eam uobis contingat ut cadatis: & desiderium recte semper uiuendi: & æmulatio-

Prouer.28.
Psal.86.
Ioan.2.

C nem, ut zelus domus Dei uos comedat, & ardeatis intrinsecus feruore corrigendi ea quæ male fiunt in ecclesia. i. in plebe christiana: & uindictam, ut eodem zelo Dei puniatis peccantes, sicut ecclesiæ disciplina exigit. Omnia hæc bona prodeunt ex tristitia quę est secũdum Deum, idcirco supra dixi, quia non me pœnitet, quòd uos ita contristaui.

In omnibus exhibuistis uos incontaminatos esse negocio. Igitur etsi scripsi uobis, non propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui passus est, sed ad manifestandam solicitudinem nostram, quam habemus pro uobis coràm Deo. Ideo quoque consolati sumus.

Vt uniuersaliter dicam, quid uobis tristitia quæ scdm Deum est, cõtulerit, *in omnibus exhibuistis uos esse incontaminatos, negocio.* i. ut sitis incõtaminati christiano negocio agẽdo, ut libere positis aliorũ peccata punire con taminatus. n. authoritatem non habet in alios uindicare. Vel exhibuistis uos esse incontaminatos. i. probastis uos esse immunes à negocio. i. à peccato illius qui patris uxorem habuit. Quia scdm disciplinam uindicastis in eum, ostendistis uos non iam esse contaminatos negocio iniquitatis illius, cui antea consentiendo inquinati eratis. Et quia incontaminati estis, igitur apparet quia nõ ꝓpter illos principaliter scripsi, sed magis propter ecclesiam. Et hoc est: *igitur etsi scripsi uobis* de illis, non scripsi *propter eum qui fecit iniuriam* patri, tollens uxorem eius, *nec propter eum qui passus est* . i. ꝓpter patrem cũi uxor ablata est. nam & ipse grauiter peccauit, negligens uxoris suæ salutem, uel filĳ, & scienter ferens & silenter tantum flagitium sed potius scripsi pro omnibus uobis *ad manifestandam solicitudinem nostram, quam habemus pro uobis* . i. ut manifestaremus uobis ꝙ̃ soliciti & studiosi simus de uestra salute *coràm Deo* qui uidet occulta intẽtionis uestræ.

D Hanc uobis manifestare uoluimus, ut & uos eam sciretis, quam in diuinis obtutibus habemus. Nam iniustos emendando, & pollutos sanctificando, & ecclesiæ reconciliando totius populi solicitudinẽ me habere demonstro. Quia in uno male agẽte multi confunduntur, et in uno cõtumeliam patiẽte multi indignantur, & quia pro salute & emendatione omnium uestrum scripsi de illis, & euenit quod intendebam, ideo consolati sumus dum uos audiremus esse correctos. Vel exhibuistis uos esse incontaminatos à negocio seculari, quo prius eratis contaminati, cum diceremus uobis, Audet aliquis uestrum habẽs negocium aduersus alterum iudicari apud iniquos, & non apud sanctos? Contaminati. n. eratis hoc negocio dum dicerẽ: Omnino delictum est in uobis, ꝙ iudicia habetis inter uos. Et quia nunc uos exhibuistis ab eo esse incõtaminatos, igĩr etsi scripsi uobis, non scripsi principaliter propter eum qui fecit iniuriam uel qui passus est. i. propter quẽlibet eorũ q iniurias & fraudes fratribus faciebant, uel patiebãtur à fratribus, sed magis pro omnibus uobis, ut omnes talia facere cauueretis. Et scripsi ad hoc, ut manifestarem uobis me pro uobis coràm Deo solicitum esse. Et quia nũc estis à tali negocio incontaminati, ideo consolationem habemus in uobis.

1. Cor. 6.

Ibidem.

In consolatione autem nostra abũdantius magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus ẽ spiritus eius ab omnibus nobis. Et siquid apud illum de uobis gloriatus sum, non sum confusus. Sed sicut omnia uobis in ueritate locuti sumus, ita & gloriatio nostra quæ fuit ad Titum, ueritas facta est. Et uiscera eius abundantius in uobis sunt, reminiscentis omnium uestrum obedientiam, quomodo cum timore & tremore excepistis illum. Gaudeo quòd in omnibus cõfido in uobis.

Nos in hoc quidem consolati sumus, ꝙ ĩcõtaminatos uos exhibui-

A stis negocio, sed amplius de gaudio Titi quod habet in uobis. Cum audisset apostolus eos per primam epistolā increpatos uelle se corrigere, consolationem accepit. A Tito etiā discens quia dolorem paterentur erroris sui, auctus est in consolatione & repletus gaudio, quia uolūtas eorum in opere cœperat probari, Tito id cū lætitia referente. Et hoc est qđ dicit: Nos cōsolati sumus de uestra melioratione. Sed *in consolatione nostra abundantius magis gauisi sumus super*. i. de, *gaudio Titi*. De utroq; n. i. de correctione uestra & de gaudio Titi abundā tius gauisi sumus, ꝙ tristaremur de tribulatiōe nostra, sed magis de gaudio *Titi, quia spiritus eius*, qui mœrore ꝓ uestra subuersione defecerat, *refectus est ab omnibus. uobis*, non quia iam omnes sitis correcti, sed quia iam quid dā sperat de reliquis. Spiritus eius, qui fame bonorum operum uestrorum defecerat, refectus est à uobis illo cibo, de quo dominus ait: Meus
Ioan. 4 cibus est ut faciam uolūtatem eius qui misit me. *Et si gloriatus sum apud illum de uobis quid*. i. aliqd boni de uobis asserens, *non sum confusus*, id est, non erubui de hac gloriatione. Anteꝙ pergeret Titus ad eos, audiuit ab apostolo quia erant bonæ uoluntatis in emendandis uitiꝭ. Ac per hoc regresso illo & idem referente, nō erubuit apostolus, sed alacer factus est, quia non aliter inuenerat Titus ꝙ audierat ab eo. Non sum (inquit) cōfusus pro uobis. *sed sicut omnia* quæ audistis à nobis, *locuti sumus uobis in ueritate* sine aliqua falsitatis admistione, *ita & gloriatio nostra quæ fuit* de uobis *ad Titum, facta est*, non solū uera, sed (ut plus dicam) ipsa *ueritas*, id est, apparuit ei ueritas, dum uideret ita esse ut dixerā. Efficientia enim uestræ correctionis tam uera facta est, ꝙ & prædicatio nostra. Veritas enim arguentis apparet, si hi qui arguuntur, incipiunt se

B emendare: quia dum correcti ímutā tur, testimonium perhibent arguenti. Vos (inquam) spiritum eius refecistis, & me uera de uobis illi dixisse probastis. Et ideo *uiscera eius*... affectiones dilectionis eius *abundantius sunt in uobis* ꝙ in aliꝭ, quia uidit profectum uestrum. Sancti enim animus ī omni bono est. Viscera cordis eius sunt in uobis, *reminiscentis omnium uestrum obedientiam quomodo*. i. ꝙ accurate *excepistis eum cum omni timore* cordis *& tremore* corporis. Sciētes Corinthiꝭ ab apostolo missum esse Titum, & se in multis uitiꝭ ab apostolo fuisse reprehēsos, territi sunt in aduentu eius. Et quia uitam suam cœperant emendare, solliciti erant obedire præceptis eius, ut regressus apostoli animum mitigaret eis. Quamobrem Titus eos laudauit, qa in eo reueriti sunt apostolum. Ideo subiungit: *Gaudeo* uos ita profecisse, *quòd in omnibus* rebus *confido in uobis*, id est, confido ꝙ in omnibus amodo bene agetis. Non solum enim in bona uoluntate eorum lætatus est, sed et in operibus bonis, quibus ea quę peccauerāt, emendabāt. Et ideo sicut sapiens medicus iam penè sanata uulnera lenissimis medicamentis curabat, ut prioris increpationis ustura sanaretur.

CAPVT VIII.

Notam autem facimus uobis fratres gratiam Dei, *quæ data est in ecclesijs* Macedoniæ, *quòd in multo experimento tribulationis abundātia gaudij ipsorum fuit, & altißima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum, quia secundum uirtutem (testimonium illis reddo) & supra uirtutem uoluntarij fuerunt, cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam & communicationem ministerij, quod fit in sanctos, & non sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt primum domino, deinde nobis per uoluntatem Dei, ita ut rogaremus Titum, ut quemadmodum cœpit, ita & perficiat in uobis etiam gratiam istā.*

Postꝙ correcti sunt, hortatur eos ad bene agendum, & exemplo eccle

C siarum Macedoniæ ad misericordiā illos prouocat, ut non putent graue quod uiderint Philippēses uel alios iam fecisse. Et quia supradixerat, cū
Sup. 7. uenissemus in Macedoniam, nullā requiem habuit caro nostra, ne quis putaret ꝙ nullum ibi fructum fecisset, sed solummodo pœnas sustinuisset, qđ nō multū ad cōmēdationem ualeret, ostendit multos ibi fuisse cōuersos, & ad culmē pfectionis subito perductos. Quasi dicat: Hucusꝗ notam fecimus uobis consolationē, quam de uestra correctione habuimus in tribulatione, quā apud Macedones pertulimus. Sed nunc notificamus *uobis gratiam Dei* .i. gratuitam largitionem spiritalium bonorum, *quæ data est* diuinitus *in ecclesijs Macedoniæ*. Nos.n. non defecimus in tribulatione, sed perstitimus fortiter, donec ibi multę construerentur ecclesię. Et data est illis tanta gratia, *quòd in multo experimento tribulationis* .i. cum multas experirētur tribulationes, *abundantia gaudij ipsorum* semper ābūdauit. Quia deuoto animo perceperunt uerbum Dei, idcirco diuinitus eis data ē gratia, ut in tribulatione Pauli & Sylæ, quam supra memoraui, non scandalizarentur, sed de spe pmissa gauderēt, & se passionibus eorum pbatos ostenderent. Et hoc est, in multo experimento nostræ uel etiam suæ tribulationis, abundātia gaudij æterni ipsorum, quod de spe cœlestium pręmiorum conceperant, nō minorata est, sed abundauit. *Et altissima paupertas eorum abundauit in diuitias*. Quasi dicat: In tribulationibus quas patiēdo experti sunt, & etiā de bonis suis pauperibus Christi copiose largiti sunt. Quia & altissima .i. profundissima et humillima: uel altissima .i. nobilissima & præconijs extollenda paupertas eorum abundauit in diuitias .i. maior facta est dum tēderet diuitias dare. Vel abundauit in diuitias dan-

das .i. cum esset magna illis paupertas, abundanter tamen erogauerunt sanctis diuitias. Quia cum tenues essent substantia facultatum, animus ipsorum diues inuentus est in ministerio sanctorum. Diuitias dico, *simplicitatis eorum*, quia simplici intentione ex eo quod habebāt, erogauerūt non ut hominibus, sed ut soli Deo placerent. Non.n. duplici, sed simplici corde dederunt, qui non inde quęsierunt remunerationem ab hominibus & Deo, sed tantum à Deo. Vere paupertas eorum abūdauit in diuitias, *quia secundum uirtutem* rerum suarum *reddo illis* inde *testimonium* .i. assero quia scđm quod uires eorum suffer re poterant erogauerunt) *& etiam supra uirtutem fuerunt* ad dandum *uoluntarij*, qm amplius uolebant dare, ꝗ eorum uires admittebant. Non.n. coacti, sed uoluntarij in hoc fuerūt etiā supra uirtutem facultatum suarū, quia etiā de suis rebus necessarijs, quibus uita illorum carere non poterat obtulerunt nemine cogente. Ipsi dico *obsecrantes nos* .i. cum adiuratione sacrorum deprecantes, ut de suis rebus facerēt *gratiam* .i. grauitam donationem *& communicationem* .i. ut sua bona non quasi propria sibi retinerent sed quasi cōmunia sanctis impenderent, quę cōmunicatio esset *ministerij quod fit in sanctos* .i. in hoc fierent bona eorum cōmunia, ut ex his ministraretur in sustentatione sanctorum qui erant in Herusalem. Tam simpliciter & deuote obtulerunt quod ultra uires eorum erat, ut cū lachrymis deprecantes offerrent, ut uel sic cogerent accipi à se quod accipiendum non uidebatur, quia plus erat ꝗ poterat eorum substātia: ne forte eis postea egestas pœnitentiam boni operis suaderet. Sed quia tales se ostenderunt, ut puro animo tam pręsentia postponentes futuris promissionibus, confidentia fidei se confirmarent,

A marēt, accipe ab eis uisum est, ne boni, cordis gratia fructum amitterer. *Et non egerunt sicut speraumus*, ut quasi pro redimendis culpis suis hoc darent, ut parceremus uitijs eorum, *sed dederunt domino* non solum res suas, *sed & semetipsos* quasi sacrificium imaculatum. Primum *domino*, ut ei soli seruirent, se deuouerunt: *deinde & nobis* se dederunt, ut essent parati nobis in omnib⁹ obedire: & hoc *per uoluntatem Dei*; q uult homines subdi uicarijs suis, ut ipsi à nobis admoniti, operarētur singula mandata domini iuxta modum nostræ iussionis. Et idcirco ab his accipere debuimus quod offerebant, quia prius emendātes errores pristinos & uitæ ac morum uitia, ultra q̃ sperabamus, Deo se uouerūt. Visum est enī simpliciter illos hoc agere, ut nō timeret cui offerebatur accipere: quia non utiq; hoc animo offerebant, ut redimentes præpositos suos muneribus sibi mulcerent, ut uitia eorum nón arguerent, quia munera excæcant oculos sapientiū, & peruertunt uerba iustorum. Dan-
Deute. 16. tes ergo se primum Deo dum emendāt uitia, deinde nobis dum sanctis offerunt sumptus, contristari nō debuerunt, qui penē antequã inciperēt, pfecti esse uoluerunt. Horum igitur exemplo libenter ea quæ cœpistis, in ministerio sanctorum uos Corinthij debetis perficere. Ita .n. institerunt, & ita prouocati sumus largitate eorum, *ut rogaremus Titum*, ut ad simile opus uos animaret, *ut quemadmodum cœpit* uos, postq̃ correcti estis, ad bene agendum informare, *ita perficiat in uobis etiam gratiam istam*, ut icitet uos ad dandum. Quoniam Titi affectū syncerum nouerat apostolus circa istos, necnon & hos obediētes ei, idcirco per ipsum etiam ad hoc opus exhortari illos facilius posse significat, ut quomodo in cæteris rebus exhortationis suæ fructum in eis ha-

B buit, haberet etiam in hac gratia, ut ad ministerium sanctorum promptos eos faceret, ut quia iam uitia emendabant, huius largitatis fructum facerent.

Sed sicut in omnibus abundatis fide, et sermone & scientia & omni solicitudine, insuper & charitate uestra in nos, ut et in hac gratia abundetis, non quasi imperans dico, sed per aliorum solicitudinem etiam uestræ charitatis ingenium bonum comprobans. Scitis enim gratiam domini nostri Iesu Christi, quoniam propter nos egenus factus est, cum esset diues, ut illius inopia uos diuites effetis. Et consilium in hoc do. Hoc enim nobis utile est, qui non solum facere, sed & uelle cœpistis ab anno priore. Nunc uero et facto perficite, ut quemadmodum promptus est animus uoluntatis, ita sit et perficiendi ex eo quod habetis. Si enim uoluntas prompta est secundum id quod habet, accepta est, non secundum id quod non habet.

Rogauimus Titū ut uos moneat ad gratiā largitatis. Sed & ego uos ad hanc moneo, ut in hac abūdetis, *sicut in omnibus* rebus *abundatis fide*, quia in omnibus recta fides iam uobis abundat: *& sermone*, i. gratia loquendi uel in una lingua uel in plurib⁹ abūdatis: *& scientia* scripturarum, uel peritia quarumlibet rerum diuinitus concessa. Sunt enim nonnulli qui satis abundant in sermone, sed tamen Nota. parum habent scientiæ: & sunt alij qui scientia abundant, sed eloquentiam sermonis nō habent. Vobis autem concessit deus abundāter utrūque, & sermonem scilicet & sciētiā. & abundatis in *omni solicitudine* q suf ficienter in omnibus estis soliciti, in quibus uos oportet solicitos esse. *insuper* abundatis *& charitate in nos* .i. uestra charitas transit abundanter in nos, quia copiose nos diligitis. Et sicut iam in his uirtutibus abūdatis, ita suadeo *ut & in hac gratia* largitatis *abundetis*, quatenus de uestris rebus abundanter iuxta modum possibili satis uestræ sanctis impendatis. *Non*

C *quasi imperans* hoc uobis *dico*, ne uidear uos ad hoc inuitos cogere, quos ad bene agendum spōtaneos uolo semper esse, & ne uos sitis trāsgressores imperij mei. Non quasi imperās, sed quasi consulens dico ut sanctis necessaria mittatis, & *comprobans*. i. probatum Deo & hominibus ostendere uolens, *bonum ingenium uestræ charitatis per solicitudinem aliorum*. i. ꝑ hoc quod pro alijs. i. pro sanctis eritis soliciti, releuantes inopiam eorum, ut uideamini nō didicisse, sed naturaliter posſidere misericordiam & largitatem. Ita uolo comprobare uestram charitatem esse ingeniosam & prudētem, cū sine imperio meo susceperit pauperum Christi solicitudinē, mittens eis unde releuent egestatem. Vel per solicitudinem aliorum. i. Macedonum, quos refero uobis solicitos esse de sustentatione sanctorum pauperum, uolo comprobare etiam bonum ingenium uestræ charitatis, ut ostendam charitatem uestram habere bonum ingenium, cum sine iussu meo cœperit sua spōte facere ea quę audit Macedones fecisse. Et iustum est ut in hac gratia abundetis, atq; pauperibus temporalia bona largiter ministretis: quia uosipsi *scitis* quā tam *gratiam* uobis Dei filius cōtulit, q̄ misericorditer erga uos egit, qui pauper pro uobis temporaliter fieri uoluit, ut uos permanentium diuitiarum participes efficeremini. Hāc eius gratiam scitis, quia *cum esset diues* in sua maiestate *propter uos egenus factus est* in mundo, *ut uos illius inopia* diuitijs spiritalibus repleremini. Si ergo ille qui omniū creator & dominus est, pro uobis paupertatē sustinuit, cur uos pro eius amore partem diuitiarum uestrarum eius membris indigentibus non tribuatis? Diues erat. Vnde. n. homines sunt diuites? Auro, argento, familia, terra. Sed omnia per ipsum facta sunt. Quid ergo illo ditius, per quem factæ sunt diuitiæ, D etiam illæ quæ nō sunt uerę diuitię? Per illum. n. & illæ diuitiæ, ingeniū, memoria, uita, ipsius corporis sanitas, sensus, confirmatioq; membrorum. Etenim cum hæc salua sunt, & pauperes diuites sunt. Per illum & illæ maiores diuitiæ, fides, pietas, iustitia, charitas, boni mores. Nemo enim & has habet, nisi per eum qui iustificat impiū. Ecce q̄ diues. Quis enim diues, qui habet qđ uult alio faciente, an qui facit qđ uult & aliū habentem? Puto quia ditior est, qui fecit quod habes: quia quod ille habet, tu non habes. Diues est, cum sit in forma Dei ęqualis omnino patri. Sed egenus propter nos factus est, quando semetipsum exinaniuit formam serui accipiens. Non autem dictum est, egenus factus est cum diues fuisset: sed egenus factus est cū diues esset. Paupertatē enim assumpsit, & diuitias non amisit. Intus diues, foris pauper. Latens deus in diuitijs, apparēs homo in paupertate. Quia eius paupertate sumus ditati, quia in sanguine eius peccatorū nostrorum conscissus est saccus. Per illum sanguinem abiecimus pannos iniquitatis, ut indueremur stolam īmortalitatis. Ne ergo diuitias expauesceremus, & ad eum accedere cū nostra mendicitate non auderemus, pauperem se exhibuit. i. deus nasci dignatus est homo, uirtutem suę potestatis humilians, ut hominibus diuitias suæ diuinitatis adquireret, & eos consortes diuinę naturę faceret. Qui tamen in diuinitatis suæ diuitijs nobis inuisibilis permanens, miris nos poterat uirtutibꝰ ditare: sed ut ad internas diuitias rediret homo, foras apparere dignatus est pauper deus. Quia uidelicet minus nos amasset, nisi & paupertatem nostrā susciperet: nec uim nobis suæ dilectionis ostenderet, nisi hoc quod a

Marginal notes: Philip. 2. — Ioan. 1.

A nobis tolleret, ad tempus ipse susti-neret. Et hoc est quod nunc Apostolus, ut ad largitatis gratiam uiscera nostræ compassionis accenderet, ait: Propter uos egenus factus est cum diues esset. Et his uerbis hortatur au ditores, ut largiêdo quasi pauperes fiant, ut prosit paupertas eorum sicut Christi paupertas nobis ꝓfuit. *Et in hoc*, inquit. i. in consideratione tãti beneficij Dei, *do* uobis *consilium*, ut scilicet ad similitudinẽ Christi paupertatem subire non recusetis, ut à sanctis paupertatem effugetis. *Hoc enim uobis est utile*, ut per imitationem paupertatis Christi tẽdatis ad diuitias eius. Hoc uobis est utile, qa magis prodest facientibus ꝙ accipientibus. Vtile est uobis, *qui iam cœpistis* hoc *non solum facere, sed etiam uelle ab anno priore*. i. præterito, uel à priore anno uestræ conuersationis usqꝫ nunc. Facile quippe est in bono opere obedire etiam nolentem, sed hæc magna in uobis uirtus extitit, qui hoc bonum quod uobis nũc suadeo, & ante uoluistis. Sed *nunc* etiam id *facto perficite* quod iam uoluntate fecistis, ut non solum uelitis in corde, sed etiã compleatis in opere. Ita facto peragite, quod uoluntate iandudum cœpistis agere, *ut quemadmodum promptus est animus uoluntatis*, ita promptus *sit & animus perficiendi*. i. sicut prõptus est animus uester ad uolendum, ita prõptus sit & ad perficiendum *ex eo*. i. secundum id *quod habetis* siue plus, siue minus, ut unusquisqꝫ tantũ det quãtum potest: qm̃ uoluntas retinẽs qđ dare posset, infructuosa est. Idcirco uobis suadeo dare ex eo quod habetis, quia *si uoluntas est prompta* & parata dare *secundum id quod habet, accepta est* deo scđm illud quod ita tribuit, *non secundum id quod non habet*. Acsi aperte dicat: Ne putetis me ab aliquo supra uires exigere, aut tantũ à paupe quantum à diuite expetere. Omnes enim æqualiter dant, si unusquisqꝫ ex tãto B dat quantum habet. Quia.n. Corinthij ad hoc opus ministerij prouocãtur, hoc eis indicitur, ut nõ plus tribuant ꝙ possunt: ne forte plus offerentes, coacti, non uoluntarij, uiderẽtur sine mercede facturi: quia qui coactus aliquid facit, mercedẽ non habet. Et ideo dicitur eis, quia si uoluntas est prompta dando scđm id qđ habet, accepta est Deo, non scđm id quod non habet. Ille.n. dat ex eo qđ habet, qui sibi necessaria retinet, & cętera quibus carere potest, largitur pauperibus. Qui uero de his tribuit quæ suo usui necessaria sunt, ille dat scđm id quod non habet. i. ultra uires suas: qm̃ illa quibus indiget quasi non habet, quia carere nõ potest, et idcirco ad dandum illa nõ habet. Propter quod nunc dicitur Corinthijs qui tenaces sunt, quia uolũtas quę sua sponte tribuit secundum id quod habet, ut sibi scilicet necessaria retineat, placens est Deo: non illa quæ coacta tribuit secundum id quod non habet. i. quod sine murmuratione ferre non potest. Non. n. intelligendum est, non esse Deo acceptum siquis deuoto corde obtulerit etiam ultra suum posse, cum Macedones inde multũ sint laudati, quoniam supra uirtutem fuerunt ad dãdum uoluntarij. Illi enim non indiguerunt admonitione ut Corinthij, sed ultro obtulerunt cum precibus, ut probarent se tota uoluntate hoc facere, ut plus offerrent ꝙ poterant. ideoqꝫ fuit acceptabile. Quãto enim amplius obtulerunt, tanto plus accepturi sunt. Corinthijs uero tãquã adhuc infirmantibus parcitur. unde & subditur.

Non enim ut alijs sit remissio, nobis autẽ tribulatio, sed ex æqualitate in præsenti tempore uestra abundantia illorum inopiam suppleat, ut et illorum abundantia uestræ inopiæ sit supplementum, ut fiat æqualitas, sicut scriptum est: Qui

C *multum, non abundauit, & qui modicum, non* D
Exodi.16. *minorauit*

Iure dixi uolūtatem esse acceptā, si prompta fuerit dare secundum id quod habet. *Non enim* suadeo uobis tm̄ dare, *ut alijs* q̄bus dederitis, *sit remissio*. i. inopię alleuatio et relaxatio, sed *uobis tribulatio*. i. inopia nimia. Hęc proculdubio Apostolus condescendendo infirmis (ut præmisimus) intulit, qm̄ quibusdam inopiam ferre non ualētibus tolerabilius est minus tribuere, q̄ post largitatem suam ex inopiæ angustia murmurare. cū. n. dantis mens ferre inopiam nescit, si multa sibi subtrahit, occasionem cōtra se impatientiæ exquirit. Prius ergo præparandus est animus patientiæ, & tunc aut multa aut cuncta sunt largienda, ne dū minus ęquanimiter inopia irruens fertur, & p̄missæ largitatis merces pereat, et adhuc mentem deterius murmuratio subsequens perdat. Nō hoc (inquit) sua deo ut alij ociose uiuant de bonis uestris, & tribulatione famis uos cruciemini: Sed ut ex æqualitate subueniatis illis *in præsenti tempore*. i. ut unusquisq; quantum habet, ad tempus diuidat cum sanctis, quia non plus exigitur q̄ sibi retinere debet, dicente scriptura, diliges proximum tuū sicut teipsum. &, Qui habet duas tunicas, det nō habenti. Vel in præsenti tempore breuis huius uitæ cōmu-
Leuit.19. nicate illis uestras diuitias, ut et ipsi
Luc.3. in æterna uita communicent uobis suas. Et hoc est quod subditur: *uestra abundantia* carnalium bonorum suppleat, et si non ex toto compleat illorum corporalem inopiam, qui omnia mundi deseruerunt, *ut illorum* spiritalis *abundantia sit supplementum* spiritalis *uestra inopia*. Hoc iubet apostolus, ut quia iuxta tempus sancti inopiā patiebantur, deserentes omnia mundi, & se solis diuinis operibus mancipantes, ut orationi uel doctriæ insistant ad profectum multorum, cæteri fideles qui negocijs uel artibus insistunt, aut paternas habent facultates, ministrent, eorū inopiæ, ut iterū sancti illic ubi diuites sunt, et isti inopes .i. in spiritalibus & æternis cōmunicent eis, quasi uicem rependentes ministerio eorum. Nam cum pauci sint qui spiritalia dona percipiunt, & multi qui rebus temporalibus abūdant, per hoc se diuites uirtutibus pauperum inserunt, q̄d eisdem sanctis pauperibus de suis diuitijs solatia ministrēt. Vestra, inq̄t, abundantia illorū inopiā suppleat, ut & illorum abundantia uestrę inopie sit supplemētum, ut uidelicet solicite perpendamus, q̄a & eos quos nunc inopes cernimus, abundantes quandoq; uidebimus: & qui abundantes aspicimus, si largiri negligimus, quandoq; inopes erimus. Qui itaq; nunc in hoc tempore subsidiū pauperi tribuit, ab eo postmodum perpetua recepturus, ut ita dicam, quasi ad frugem terram excolit, quę quod acceperit, uberius reddit. Restat ergo ut nunquam elatio surgat ex munere, quando uidelicet diues ex eo quod pauperi tribuit, agit, ut in perpetuum pauper non sit. Qui enim uiuunt in seculo, non habent merita ad uitam æternam sufficientia. Sed quia pauperes Christi, quorum est regnum cœlorum, per eleemosynas amicos & debitores sibi fecerunt, per merita eorū consequentur quod per se non merentur: *ut* tūc *fiat* utrorunq; *æqualitas*, non quia nō differāt, sed quia omnes idem regnū habebunt, et unicuiq; sufficiet quod habebit. Vel æqualitas est, ut q̄a isti in hoc tempore ministrant sanctis, reddātur eis uices ab eis in futuro, quia debitores illi faciunt sanctos. Æqualitas ipsa est pax nostræ Hierusalem, ut opera misericordiæ corporalia iungantur operibus prædicationis Matth.5.

A cationis spiritalibus, et fiat pax dan do & accipiendo. Fiat æqualitas in regno, *sicut scriptum est* in signo. *Qui multum*, subaudi collegerat de manna, id est, amplius quàm gomor, *non abundauit*, id est, non plus habuit quàm gomor. *& qui modicum* collegerat, id est, minus quàm gomor, *non minorauit*. i. non minus habuit quàm gomor. Quãdo enim uentum est ad epulas, omnes æqua liter habuerũt, hoc significante Deo, quia populus suus qui per desertũ huius uitæ graditur ad terrã promissionis æternæ, æqualitatem habiturus in conuiuio est supernæ refectionis, quia omnes Deum uidebunt. Et qui multum hîc laborauit, atque plurima merita congregauit, non plus quantum ad æternam uitam pertinet habebit, quàm ille qui modicum bonæ operationis egit. Vnde dicitur in euangelio, quia illi qui diuersis horis ad uineę culturam accesserunt, omnes pariter in uespera denarium acceperunt. Tunc ergo fiet æqualitas, quia oẽs habebũt uitę ęternę ęqualitatem. Oẽs erunt in æqualitate, quia omnes erunt in æternitate. Non. n. longior erit uita sanctorum pauperum, quàm uita electorum secularium. Tamen sancti pauperes maiorem habebunt in carne & in anima gloriam & beatitudinem. Idcirco autem æquabuntur ita diuites sanctis pauperibus in perceptione denarij uitæ perennis, quia nunc æquant sibi illos in diuitijs suis non secundum paritatem, sed ut sustententur de rebus eorum sicut ipsi. Rex. n. de toto regno suo non plus habet nisi uictum & indumentũ, quo carere præsens uita non potest. Et idcirco diues pauperẽ sibi æquat, si ei cibos & uestimenta præbeat, licet ipse plus retineat quàm largit. Qui multum (inquit) habuit nõ abundauit, quia scilicet quod plus habebat, dedit indigenti: & qui modicum, nõ minorauit, quia accepit ab illo qui abũdauit. Vult nos oĩa cõmu B niter possidere, ut & perfecti doctrinam non abscondant, & habentes substantiam eis nõ denegent uictũ. Plus etiam in spe futuri seculi habẽt sancti, quàm hi qui in isto tempore uidẽtur diuites: & tamen utrique (sicut dictum est) in illo seculo ęquabuntur, ut sicut istorum beneficio nunc sustentatur inopia sanctorum, ita & hi beneficio sanctorum tunc diuites fiant. Nõ enim totos se dederunt Deo, ut hîc pauperes, illic essent diuites, ideo uidentur illic esse pauperes. Sed ditabuntur sanctorum suffragio, quorum se usitiutibus inseruerunt, dum eos ad bene agẽdum sustentarent, ministrãdo illis necessaria: quia qui recipit iustũ in noĩe iusti, mercedẽ iusti accipiet. Matth. 10.

Exo. 16.

Matth. 20.

Gratias autem ago deo, qui dedit eandem sollicitudinem pro nobis in corde Titi, quoniam exhortationem quidem suscepit: sed cum solicitior esset, sua uoluntate profectus est ad nos. Misimus etiam cum illo fratrem nostrum, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. Non solum autem, sed & ordinatus est ab ecclesijs comes peregrinationis nostræ in hac gratia, quæ ministratur à nobis ad domini gloriam et destinatam uoluntatem nostram, deuitantes hoc, ne quis nos uituperet in hac plenitudine, quæ ministratur à nobis. Prouidemus enim bona non solum coràm Deo, sed etiam coràm hominibus. Misimus autẽ cum illis et fratrem nostrum, quẽ probauimus in multis sæpe solicitum esse, nunc autem multo solicitiorem, confidentia multa in uos, siue pro Tito, qui est socius meus & in uobis adiutor: siue fratres nostri apostoli ecclesiarum, gloria Christi. Ostensionem ergo quæ est charitatis uestræ & nostræ gloriæ pro nobis, in illos ostendite in faciè ecclesiarum Dei. Roma. 12.

Deus quia iustus est, sciẽs Corinthios uelle proficere, Titi affectum accendit erga eos, ut adimpleret exhortatione sua uoluntatem illorum in opere bono: qui uidens profectũ illorum, lętatus est in eis. Et hoc est: Ego quidem (inquit) solicite uos ad opus misericordiæ prouoco, sed *gra-*

C tias ago Deo, qui per spiritum sanctum dedit in corde Titi eandem solicitudinem, quã ego habeo pro uobis, ut non deficiatis, sed pficiatis in opere bono: quoniam non repugnauit, sed exhortationem nostram suscepit qua exhortabamur eum ire ad uos incitãdos Exhortationem quidem nostram suscepit, uoluntatem uero nõ per nos habuit, quia iam habebat. Et uoluntate qdem propria solicitus erat pro uobis, sed exhortatione nr̃a factus est solicitior. Et cum ita solicitior factus esset, pfectus est ad uos sua uoluntate, quam illi Deus ĩspirauerat. Vel suscepit exhortationem. i. suscepit hoc onus laboris, ut uos exhortaretur ad largitatem sustentationis sanctorꝝ: sed dum propter uestrum profectũ esset factus *solicitior, profectus est ad uos sua uoluntate*, id est, uidens uos proficere circa bonos actus, solicitior factus est erga curam uestræ salutis, ita ut uoluntarius proficiscere tur ad uos, qui prius etiam rogatus excusabat ire propter uitia uestra. Ipse qdem profectus est sponte. Sed nos *misimus etiam cum illo fratrem* illum egregium, *cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias*. Hoc de Luca ĩtelligitur, q laudem in euangelio præ cæteris habet: quia ubicunqꝫ recitatur euangelium, laudatur Lucas, qui iam eleganter illud scribere meruit. Sed *non solum* laudatur ubiqꝫ de euangelij de scriptione, sed etiam *ordinatus est ab ecclesijs comes peregrinationis nostræ*, ut mecũ pergat quocunqꝫ uado peregrinans ad prædicandum, & sit mihi comes & adiutor ubiqꝫ *in hac gratia, quæ ministratur* à uobis, id est, in hac largitione eleemosynarum facienda, cuius nos ministri sumus *ad domini gloriam*, ut dominus noster Iesus Christus inde glorificetur: *& ad uoluntatem nostram*, qua uolumus ut bene detis: uoluntatem dico, destinatam ad huiusmodi studium, & deditam ac diuinitus præordinatã. Vel in hac spiritali gratia noui testamẽti, quæ gentibus per euangelium ministratur à nobis ad gloriam domini, & ad cõplendam uoluntatem nostram, qua uolumus ut gentes saluæ fiant, quæ uoluntas ad hoc destinata est. Lucã cõmendat Apostolus, qa hunc ignorabant Corinthij, ut scirent in quanta iam eẽnt boni opinione, ad quos tales uiri mittebantur, ut congauderent cum eis, augẽtes eos in fide operationis Dei, ad cuius gloriam solicite hoc agebãt, ut ipse agnosceretur in his. Nõnulli uero senserunt id & de Barnaba posse intelligi, qa & ipse ordinatus est comes peregrinationis Pauli, quãdo cũ eo missus est ad gentes, licet cum eo non perseuerauit. Lucas aũt perseuerauit. Et cõstitutus est comes eius in hac eleemosynarꝫ gratia, qa hoc decreuerũt apostoli, ut ipse & Barnabas prædicarent gẽtibus, sed tantũ memores essent sanctorꝫ pauperum qui erãt in Iudæa, ut quandiu fames illa duraret, mitterent eis uictualia. Et Barnabæ laus erat in euãgelio, qđ strenue prędicauerat per omnes ecclesias, in qbus cum Paulo fuerat. Sed hoc dissonare uidetur, ut hunc Paulus fratrem & nõ potius apl̃m uel socium nominet: & ꝙ hũc cum Tito quasi minorem misisse se dicat, & non potius Titum cum eo: uel ꝙ hunc Corinthijs quasi ignotum cõmendet, cum in priore epistola declarauerit hunc eis incognitum nõ esse, dicẽs: Aut solus ego, & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi? id est, stipendia sumẽdi. De Luca uero congrua sunt omnia, quia etsi nunc apud nos Lucas maior est Tito, apud animos tamẽ Corinthiorꝫ minor erat, ideoqꝫ conuenienter missus esse cum eo dicitur. Excellentiã uero Titi nouerãt Corinthij, qa ipse Corinthius erat. Misimus (inqt) cũ Ti-

Act. 13. *Act. 15.* *1. Cor. 9.*

A to comitē nostræ peregrinationis, q per omnes ecclesias in euāgelio laudatur, *deuitantes hoc, nequis nos uituperet* .i. reprehendat *in hac* eleemosynarū *plenitudine*, quæ ministratur *à nobis*.i. quæ nostro ministerio fit. Nisi .n. testes idoneos et boni testimonij secū apostolus habuisset, ifirmi uel infideles cum tantam largitionem tamq̃ copiosam uiderēnt, aliquid super Apostolo sinistre possent æstimare ut putarent eum tanq̃ sibi accipere & in suos cōuertere ea quę accipiebat ad supplēdas necessitates sanctorꝫ, per se offerenda uel distribuenda indigētibus. Sed ut omnem prauam suspicionem à se remoueret, multos idoneos adhibuit testes ī hac gratia plenarie pauperibus ministranda. Ideo (inquit) deuitamus uituperium, qa *prouidemus bona*.i. ꝓuidemus ut ea quæ facimus, sint bona *nō solum coram Deo, sed etiam corā hominibus*. Coràm Deo sufficit nobis bona conscientia, sed coràm hominibus necessaria est bona fama. Propter nos.n. conscientia nostra sufficit nobis, sed propter homines fama nostra non pollui, sed pollere debet in eis. Qui.n. fidens conscientiæ, negligit famā suam, crudelis est, quoniam salutem proximorꝫ spernit. Vel ideo se dixit Apostolus deuitare, nequis eum uituperaret in hac plenitudine doctrinæ ac miraculorū, quia negligens circa curam sanctorꝫ iudicari posset, si segnius ea quæ illis erant necessaria, procuraret, quoniam illi & Barnabæ iniunxerant priores apostoli, ut memores essent pauperum, sicut iam diximus. Ne ergo diceretur de eo, bene qdem ꝑdicat, & religiose uiuit, sed non est memor sanctorꝫ pauperum, ut sibi fuerat iniūctum, cum ipse in oībus esset inuitupabilis, nec in hac parte indiligens iudicari uoluit, sed ad faciendā sanctis largitionē credētes ex gētibus monuit, quatenus & hoc ope cōpleto, in oībus appareret B eius solicitudo & ꝓuidētia. Prouidemus.n. (inqt) bona non solū coràm Deo, sed ēt coràm hoībus. Prouidit bona corā Deo, dū qđ iubet Deus circa ministerium sanctorꝫ fieri doceret. Prouidit bona coràm hoībus, dum tales ad hoc opus suadendum mitteret, qui non facerent eis scandalum: sed ꝓbitate sua ꝓuocarent eos, ne bona eius doctrina per improuidos ministros in uituperationem caderet. Nec solum (inquit) duos istos misimus, sed ēt fratrem alium cum illis, quem qdam dicunt esse Apollo, sed incertum est. *Quem sæpe probauimus in multis solicitum esse* de uestra salute, sed *nunc* experti sumus eum *multo solicitiorem* pro uobis, cū audisset uos esse correctos. certus quia obedietis ad bene agendū. Solicitior (inquā) factus est uidendi & exhortandi ad ministerium sanctorꝫ pro hac confidētia uestræ īmutationis in melius: *siue pro Tito*, qui de uobis ei multa retulit, qui non mentiretur, *qui est socius meus*, pergens mecum ubiq; ad prędicandum: *& in nobis* est *adiutor* meus .i. in uestra cōuersione & correctione. Ipse est adiutor meus in uobis, *siue* cæteri *fratres nostri*, quos ad uos direxi, qui sunt *apostoli*.i. fundatores *ecclesiarum, gloria Christi*, quia in locis illis prædicauerūt Christum, ubi nunq̃ fuerat: & ad gloriam construxerunt ecclesias ex his, quos ad fidem conuerterunt. Vel fratres nostri priores apostoli, qui cum dn̄o in carne fuerūt, sunt adiutores mei in uobis: siue qa nōnunq̃ per uos transierunt, & uobis aliquid meliorationis contulerunt, siue quia suę prędicationis fama ac uitę uobis ꝓfuerūt. Et qm̄qdem tales misimus uiros ad uos, ergo suscipite eos cum honore & dilectione sicut oportet. Scilicet *ostendite* nunc *in illos ostensionem uestræ charitatis* .i. charitatem quā ostendere consueui

Actuū .15.

C stis honorifice suscipiendo cæteros fratres, nunc ostendite suscipiendo istos accuratius, ut bona quæ de uobis audierũt, pbent esse uera. Et ostẽsionem *gloriæ nostræ pro uobis* .i. opa charitatis, quæ similiter ostendere soletis in susceptione fratrum, unde & nos gloriamur p uobis apud alias ecclesias, nunc ostendite in istos, reuerentius & deuotius eos suscipiendo. Et hoc facite *in facie* & in conspectu *ecclesiarum*, ut cæteræ ecclesiæ cognoscant uera esse bona quæ de uobis audierunt, & accipiant à uobis bonum exemplum.

CAPVT IX.

Nam de ministerio quod fit in sanctos, ex abũdanti est mihi scribere uobis. Scio enim promptũ animũ uestrum, pro quo de uobis glorior apud Macedones. Quoniam & Achaia parata est ab anno præterito, & uestra æmulatio prouocauit plurimos. Misimus autem fratres, ut ne quod gloriamur de uobis, euacuetur in hac parte, (ut quẽamodum dixi) parati sitis, ne cum uenerint Macedones mecum, et inuenerint uos imparatos, erubescamus nos, ut non dicamus uos, in hac substãtia. Necessarium ergo existimaui rogare fratres, ut præueniant ad uos, et præparent repromissam benedictionem hãc paratam esse sic quasi benedictionem, non quasi auaritiam.

De receptione iustorũ uos admoneo. *nam de ministerio quod fit in sanctos*, nõ necesse est ut uos admoneam. De illo enim ministerio *est mihi ex abundanti*, id est, ex superfluo *scribere uobis*. Superfluum est.n. si cõmoneas eũ quẽ scis facturum. Sed tamen ut diligentiam meam ostendam, & uos promptiores faciã, non est ociosum si scribo, ut sciatis magna uos diligentia debere peragere, qđ frequẽter uobis intimatur. Ideo autẽ uidetur superfluum ut uobis de hac re scribam, quia *scio animum uestrum* ad hanc largitionem faciendã esse *promptum*, *pro quo* animo uestro ad hãc gratiam deuoto *glorior apud Macedonas*. uidete nc frustra. Solet.n.se meliorem præbere ille, de quo bene sentitur ab alio. Idcir D co *de nobis* glorior, *quoniam* non solum Corinthus, quæ est metropolis ciuitas, sed etiam uniuersa *Achaia* quę est magna regio, *parata est ab anno præterito* dare quod sanctis mittatur. *& uestra æmulatio*, id est, seruor imitãdi uos *prouocauit plurimos* ad hoc pietatis opus. Cæteræ enim ecclesiæ dum audiunt Corinthios prius mũltis erroribus fuisse implicatos, postea uero correctos & misericordiæ operibus intẽtos, æmulationes eorũ incitatæ sunt ad bonũ opus, quasi cogitãtes apud se & dicentes, quia si hi qui post acceptam fidem male conuersati fuerant, hanc cœperunt habere uoluntatem, cur non magis illi, in quibus hæc uitia non sunt reperta? Ego qdẽ (inquit) glorior in splendore animi uestri, qui promptus est ad largiendum. sed *misimus fratres*, non *ut* uos ad hoc exhortarentur, ad quod ex animo parati estis: sed ut uos faciãt memores, ne circa uotum & pmissionẽ existatis negligentes. Et hoc est, animus quidem uester prõptus est, sed misimus prędictos fratres ad uos, *ut sitis parati* ad pferendum quod dederitis, *ne* si imparati fueritis, *euacuetur* in hac parte totũ quod gloriamur de uobis. Misimus (inquã) illos, *ut quẽadmodum dixi* illis uos esse paratos, *sitis parati* uel quemadmodum dixi uobis, sitis parati: siue quemadmodũ dixi Macedonibus, *ne forte cum uenerint mecum Macedones*, & inuenerint uos imparatos, *erubescamus nos in hac substantia* .i. in hac re possessa, in hac diuitiarum substantia, quæ pauperes sustẽtare debuit. Dixi ne erubescamus nos qui de uobis gloriabamur, *ut non dicamus* uos erubescere, id est, ut uestram erubescentiam taceamus. Vester.n. pudor erit maximus in nostra uerecundia, si inuenta fuerit imparatio uestra. Nam si hoc inuẽtũ non fuerit, quod testificatus sum de uobis,

A de uobis, & ego erubescã in uobis, qui substantiam sanctis promissam non reddidistis: & uos amplius cõfundemini, qui nec ppterea qđ testis uobis fui studuistis agere, ut medixisse uerꝫ de uobis probaretis. *Ne ergo* contingat ut & uos & nos graui ter erubescamus, *necessarium existimaui rogare* prædictos *fratres, ut me præueniant* euntes *ad uos, & præparent* interim *benedictionem*, id est, largam & charitatiuã donationem: benedictionem dico, *repromissam*, quia iam promisistis, & re promisistis eam: & præparando faciant *hanc esse paratam* in aduentu nostro, *sic quasi benedictionem*, id est, quasi opus charitatis, *non quasi auaritiam*, id est, non quasi strictam dationem, de qua doleat qui dederit. Auaritia .n. uocatur datio, quæ fit tenaci & parco ac tristi animo: benedictio autẽ, quæ fit largo & alacri animo. Tractum est hoc uocabulum à patriarchis, q benedictione sua filios suos omniũ fertilitate bonoꝝ replebant, ut Isaac benedicens Iacob & Esau, & ut Iacob benedicens Effraim & Manassen.

Gene.27. & 48.

Hoc autem dico: Qui parce seminat, parce & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.

Hoc loco ad magna largiendi studia mentes audientiũ accendit Apostolus, ne qui multa dare põt, pauca largiatur. Fratres, inquit, præcesserunt me ut præparẽt dationem ue stram, sed ego cur large detis pręscribo, quia *hoc dico* uobis, quod *qui parce seminat*, id est, auare tribuit, *parce* etiam *metet*, id est, parũ in futuro seculo recipiet. Parcus.n. est auarus, cui extorquetur quod dat, dum compellitur tribuere uel ppter uerecũdiam, uel propter longam multoꝝ admonitionem. Huic parua messis est, qa parco animo dedit, licet magna uideatur dedisse. Ecõtrario uidua quæ in gazophylacium misit duo minuta, laudata est misisse, plus quã omnes diuites: quia largo animo totũ quod habebat misit, cum cæteri par co animo mitterent, & multo maiora q̃ mittebãt, sibi retinerẽt. Et ideo parce seminabant, quamuis multa seminare uiderentur: quia tantum se minare nolebant, quantum poterãt. Dare enim nõ est amittere, sed seminare: ad tempus carere, ut postmodũ multiplicius habeatur. Sed qui parce seminat, id est, qui nõ uult large tribuere cum possit, parce & metet, id est, exiguum remunerationis colliget: quia sicut ipse nunc est parcus ad tribuendum, ita & Deus erit parcus ad retribuendum. *& qui seminat in benedictionibus*.i. qui tribuit uolũtate bona sub spe futuræ remunerationis, hic *metet de benedictionibus*, quando cũ cęteris eleemosynariꝭ audiet, Venite benedicti patris mei, percipite regnũ: qa esuriui, & dedistis mihi mãducare. Seminat.n. in benedictionibus ubi plus pensatur affectus q̃ cẽsus.i. pro posse suo bona large tribuit in beneuolis affectionibus, & idcirco de benedictionibus Dei metet fructum uitæ perennis.

Marc.12. Luc.21.

B

Matth.25.

Vnusquisq; prout destinauit in corde suo, non ex tristitia aut ex necessitate. Hilarem enim datorem diligit Deus.

Eccle.35.

Et qa de benedictionibus supnis meter, qui nũc in bñdictionibus bonæ uolũtatis seminat.i. læto et largo aĩo dat, siue parũ, siue multũ sit illđ qđ dat, ideo *unusquisq;* det *prout destinauit in corde suo*.i. sicut deliberauit et pręordinauit in cõsilio suæ rõnis & uoluntatis, ut qcquid in corde suo disposuit se daturũ, det: & eo deuotionis affectu quo ppofuit, det: scilicet *non ex tristitia aut ex necessitate*.i. non inuitus aut coactus. Eleemosyna.n. pleruñq; fit à tristibus & murmurantibus, ut careãt tędio ĩterpellantis, nõ ut uiscera reficiãt indigẽtis: sed non est acceptabilis Deo talis datio. Et

C ideo nõ ex tristitia, sed ex lætitia cordis est dandum qđ datur: qa ex his qui tribuunt, hunc eligit Deus, ut ei retribuat qui deuoto animo tribuit quasi thesaurizans apud Deũ. Sunt enim nonnulli qui multũ rogati ab aliquibus, ideo precis sibi factæ ad dandũ compelluntur importunitate postulationis assiduæ: & sic dant tristes & inuiti, non ex affectu dilectionis aut piæ compassionis. Nonnulli sunt etiam, qui licet nõ sint tristes uel coactione dolentes, tñ quando largiuntur, faciunt ex necessitate: siue quia omnes alij dant, siue qa multi ut largiantur, admonẽt: & cũ sic honestate sua non possint nõ dare, quadam necessitate ad dandũ coguntur. Sed quisquis dationem suã Deo uult esse gratam, non det ex tristitia uel ex necessitate, sed ex lætitia & ex uoluntate: quia *hilarem datorem diligit Deus*, id est, illum qui per charitatem lætus et hilaris ac serenus spe supernæ retributionis tribuit.

Luc 18.

Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in uobis, ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum, sicut scriptũ est: Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi.

Psal. 111.

Ego qdem uos admoneo ad hanc largitatis gratiam, sed Deus potens est facere in uobis quod admoneo. Ego enim uerba exhortationis edere possum, sed ille mentes uestras in melius promouere potest: quia ego quidem plantare & rigare possum, ille autem dare sufficit incrementũ. Et ideo potentiam eius adesse uobis exopto, ut sicut in emendatione uitiorũ & ueritate doctrinæ corda uestra tetigit, ita & in gratia largitatis faueat cœptis uestris. Ipse est. n. potens facere ubertim *abundare in uobis* non solum istam, sed & *omnem gratiã, ita ut in omnibus* rebus *semper habentes omnem sufficientiam*, id est, non indigentes aliquando his quæ ad salutem necessaria sunt, *abundetis in omne opus bonum*, id est, in largitione sicut in cæteris. Si enim solam uobis sufficientiã elegeritis poteritis in Dei opere abũdare quia illud uobis retinendo qđ sufficit, cætera in usus pauperũ expẽdetis, & hoc erit abundare in opere bono. Licet. n. exigui hominis paruum sit munus, abundat tamen, qa bono animo fit. Exteriora enim nostra domino quamlibet parua sufficiunt. Cor naq; & non substantiam pensat, nec perpẽdit quantũ in eius sacrificio, sed ex quanto proferatur. Qui. n. plus habet, plus offerre debet. Ita potest Deus omnem gratiã facere in uobis abundare, ut sine dãno uestro alijs beneficia largientes, abundetis tendentes per largitatem in omne opus bonũ, *sicut scriptum est*, id est, ut neque sit in uobis auaritia, neq; pdigalitas, sed bona uestra diffuse & rationabiliter detis cum bona intentione, nõ pro temporali cõmodo, sed pro æterna remuneratione, sicut iustum uirum fecisse dicit scriptura: *Dispersit*, id est, non uni omnia tribuit, sed diuerso modo his & illis sparsit: ut pluribus proficeret, & unicuiq; iuxta quod decebat. Per hoc auaritia remouetur. Et dedit nõ indiscrete omnibus, neq; diuitibus aut histrionibus, sed cum ratione & discretione solis *pauperibus*, qui in hoc seculo nõ possent ei reddere. Per hoc remouetur uitiũ auaritiæ contrariũ, id est, prodigalitas, & etiam appetitio temporalis retributionis. Et ideo *iustitia eius*, id est, iustum opus misericordiæ eius *manet in seculum seculi*, id est, in æternum: quia ex eo quod temporaliter iuste egit, æternam habet iustitiam & uitam. Iustus enim est, q bona mũdi communia reputat, qui sciens Deum omnia cõmuniter omnibus dare, quia solem suum oriri facit omnibus & pluit omnibus, & terram dedit omnibus: idcirco diui

1. Cor. 3.

Psal. 111.

Matth. 5.

A dit cum his qui copiam terræ nõ habent, ne beneficijs Dei priuati uideãtur. Et quia sibi soli non detinet qđ à Deo scit omnibus datum, sed credit esse iustum ut habens det nõ habenti, idcirco iustitia eius manet in æternum, quia in futuro seculo hãc secum habebit in perpetuum. Et si huius, qui pauperibus dedit, iustitia manet in ęternũ, quanto magis eius q ministrauit sanctis? Pauperes.n dici possunt, qui publice egeni sunt. Sancti autem discernuntur ab his, qa ipsi sunt serui Dei, insistentes orationibus ac ieiunijs, & puram uitam ducentes.

Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen uestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ uestræ, ut in omnibus locupletati, abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo.

Vos debetis alacriter ministrare sanctis ob spem supernæ retributionis. Sed & in hac uita penuriam nõ timeatis, quia Deus *qui administrat semen seminanti, præstabit* ei etiam *panem ad manducandum* interim, donec ex illo semine frugem colligat. *& multiplicabit semen uestrum*, quod i terram misistis, ut inde copiosa messis exurgat, unde plures eleemosynas facere possitis. Omnia Dei sunt, et semina et nascentia, & Dei nutu crescunt & multiplicãtur ad usus hominum. Deus ergo qui hęc dat, & ipse iubet de his dari illis q indigent. Ac per hoc qui dat iuxta uolũtatem Dei, augetur ei diuinit⁹, ut habeat unde adhuc amplius largiatur. Vult enim Deus ut fideles q habent huius mundi substantiam ministrent necessitatibus sanctorũ, ut nihil illis desit, q celsiorem sanctitatis gradũ in ecclesia tenere uoluerunt, ut spei secularis uincula cũcta præciderent, & animum liberũ diuinæ militiæ dedicarent: & quisqs eis bene ministrauerit ampli- ficetur illi semper unde largius ministrare possit. Deus itaq; qui administrat semen seminanti, unde in futuro anno uiuat & eleemosynas faciat, præstabit interim & panem, id est, subsidium uitæ præsentis, nõ ad superfluitatem, sed ad mãducandũ, id est ad necessarium usum. Et ne sitis soliciti de tempore futuro, qa ipse propter alimenta præsentia quæ uobis largieť, non dimittet quin semen uestrum multiplicet, & fruges crescere faciat, ut semper magis ac magis dare sufficiatis, & augebit incrementa frugum iustitiæ uestræ, id est, multo abundantiora incrementa dabit frugibus, quas promeretur iustitia uestra. Iustitia enim est, ut qa Deus dat, retribuat ex eo & homo illi cui deest. Et qa uos huiusmodi iustitiam seruatis, ut sicut Deus uobis non habentibus tribuit, ita & uos alijs qui non habent tribuatis, idcirco diuinitus augentur incremẽta frugum uestrarũ, *ut in omnibus* necessarijs *locupletati* rebus, *abundetis in omnem simplicitatem*, id est, in omnem largitionem nõ duplici, sed simplici animo factam. Qui enim bene & simpliciter sanctis ministrat, amplificatur ei nutu diuino, ut habeat unde semper largiri possit, & in præsenti locupletatus & in futuro seculo. Semel.n. seminans bis metet, id est, ex una operatione bona hîc et in futuro retributionem percipiet. Ipse tñ non duplici intentione debet operari bonũ, ut inde quærat & i isto et in alio seculo remunerationẽ, ne computeť in eis, de qbus dictum est, Receperũt mercedem suam: sed simplici corde solã in supernis retributionẽ appetat, licet Deus illi & in hoc seculo retribuat. Potest semẽ intelligi, qcqđ pro Deo dať. Et ipse q administrat semẽ seminanti.i. q dat eleemosynario rẽ quam pauperi tribuat, præstabit ẽt panem ad manducandũ.i. præbebit Matth. 5. B

C unde possit uiuere. Et multiplicabit semen uestrũ.i. multipliciter abũdare faciet rem uestram, quam seminatis dãdo pauperibus, ut habeatis & qđ largius seminetis, & unde uiuatis. Et augebit incrementa frugũ iustitiæ uestræ.i. augmentabit eleemosynas uestras, pro qbus frugem ęternæ retributionis accipiet iustitia uestra. Iustitia enim est obseruatio mãdatorꝝ Dei, & inde fruges.i. fructus æternæ remunerationis prouenĩũt. Incrementa frugis huiꝰ, sunt eleemosynæ, pro quarꝝ merito & hĩc uirtutes augẽtur, & in futuro gloria crescit. Vel incrementa cœlestium frugum uestrarꝝ sunt affectiones dandi largius, et subueniendi indigẽtibus: qa quanto maiori affectu piæ compassionis subuenit qs indigẽtiæ proximi, tãto maiorem sibi frugem acqrit ęternę refectionis. Et Deus sic augebit semen uestrũ & frugem, ut locupletati in oĩbus corporalibus & spiritualibus rebus, abundetis.i interius bona uolũtate, et exterius bona operatiõne. Abũdetis dico, tẽdentes in omnem simplicitatẽ.i. in hoc ut puro & simplici corde faciatis omnia, ut à solo Deo retributionẽm de oĩbus quæratis, ut neq; subiectionem à pauperibus, neq; laudem ab hominibus desideretis, nec ullam in hac uita remunerationẽ, *quæ* simplicitas uestræ intentionis in opere bono *operatur per nos gratiarũ actionem Deo*.i. facit nos agere gratias Deo, qui uobis inspirauit hãc uolũtatem, ut ita simplici intẽtione faciatis ĩ sanctos collationem, & cætera quæ pertinẽt ad aĩę urę salutẽ. Vel ꝑ nos prædicatores & exhortatores operatur gratiarum actionẽ.i. agit ut illi q beneficia suscipiunt, gratias agant Deo.

Quoniam ministerium huius officij non solũ supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiam abundat per multos gratiarũ actione in domino, per probationem ministerij huius, glorificantes Deum

D *in obedientia confessionis uestræ, in euangelio Christi, & simplicitate communicationis uestræ in illos & in omnes, & in ipsorum obsecratione pro nobis, desiderantium uos propter eminentem gratiam Dei in uobis. Gratias ago Deo super inenarrabili dono eius.*

Idcirco pro uestra sim plicitate.i pro largitione simplici animo facta aguntur Deo gratiæ, qm̃ multa bona continentur in ea. *Quoniam ministerium huius officij*.i. ministratio quæ per officium nostrũ à uobis exhibetur sanctis, *non solum supplet ea quæ desunt sanctis*.i. nõ solum repellit indigentiam sanctorꝝ, q non laborant, sed orationibus & diuinæ contemplationi uacant, *sed etiam* plus operatur, scilicet *abundat gratiarũ actione* facta *per multos in domino*.i. causa & incitamentum est multis ut agant gratias pro uobis in operatione domini, quæ refulget in uobis. Hoc est dicere: Ministratio nostra quæ fit per dispensationem officij nostri, non solum necessarios sumptus exhibet sanctis, sed etiam in hoc abundat, ut nõ hi soli q beneficio uestro sustentantur, sed & alij multi grãs ꝑ uobis agãt Deo, cõmẽdantes factum uestrum dño, ut paucis tribuẽtes, ꝰ multorũ obsecrationibus Deo cõmendemini. Per multos agantur ꝑ uobis grãe, & hoc *per probationem ministerij huius*.i. per hoc qđ experiũtur, siue laudãt hãc ministrationem uestrã. Multos dico *glorificantes Deum in obedientia confessionis uestræ, in euangelio Xp̃i*. Probãtes.n. mentẽ urãm in hoc ope, glorificãt in uobis Deũ, cuius spe firmati, obeditis euãgelio Christi: & qđ ore confitemini, actione demõstratis. Inde glorificãt Deũ, qa uos obedistis faciẽtes opa q̃ exigit confessio xp̃ianæ fidei, & hoc in euangelio.i. in præceptis euangelij Christi. & glorificãt illũ ẽt in *simplicitate uestræ cõmunicationis*, id est, in eo qđ non duplici, sed simplici spe facitis uestra bona communia *in illos* san-

A ctos, qui sunt Hierosolymis, *& in omnes alios quos uidetis egentes.* Glorificant etiam Deum *in obsecratione ipsorum pro nobis.* i. in eo quod ipsi quos sustentatis, obsecrant pro uobis. Ipsorum dico, *desiderantium uos* uidere i coelesti regno, uel etiam in præsenti seculo, ut gaudeant ex conspectu uestro. Quis. n. non cupiat oculis uidere necessitatibus suis propter dei nomen subiectos? Ipsi uos desiderāt uidere, & hoc *propter gratiam Dei eminentem in uobis.* i. propterea quia deus tam excellēter gratiam suam accumulauit in uobis, ut ita sanctis egentibus cōmunicetis ob affectum piæ dilectionis. Et quia tot bona hinc & inde ꝓcedunt ex hoc ministerio, idcirco *gratias ago Deo super inenarrabili dono eius.* i. de dono charitatis quod in uobis et in sanctis illis posuit: quod quantum sit & quàm multiplex, uel ꝙ honestum & quàm iustum & quàm utile, nemo pōt manifeste narrare. Tanta pinguedine sanctæ lætitiæ perfusus est apostolus dum loqueretur de alterna indigentia, & de alterno supplemento indigentiæ prouincialium Christi & militū Christi, hinc de rebus carnalibus in illos, inde autem de spiritalibus in istos, ut nunc in fine sermonis exclamaret, & tanquam sanctorum gaudiorum saginam eructaret, dicens: Gratias Deo super inenarrabili dono eius. Inenarrabile enim donum Dei est, quod incitat homines ad bene agendum, quādo bona operantur propter spem eorum quæ oculus non uidit, nec auris audiuit, neque cor hominis excogitauit. 1. Cor. 2.

CAPVT. X.

Ipse autem ego Paulus obsecro uos per mansuetudinem & modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter uos, absens autem confido in nobis. Rogo autem uos, ne præsens audeā per eam confidentiam, qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquam secundum carnem ambulemus. B

Ad incorrectos loquitur, qui pseudoapostolos sequebantur, et eum ferocem putabant, quia mordaciter i priore epistola uitiosos increpauit. Quasi dicat: Correctos ad eleemosynas inuitaui, sed uos alios obsecro ego ipse, idem uobis existens qui & illis, cum tamen uos sitis alij. Ego Paulus. i. humilis uel mirabilis, obsecro uos humiliter, ut mores uestros emendetis. Vel præmissi fratres hortati sunt ad ministerium sanctorum eos de uobis, ꝗ correcti fuerant, sed nūc *ego Paulus ipse* non alius, *obsecro uos* obnixe ꝗ corrigi debuistis, sed distulistis, ut ultra nō differatis. Obsecro uos *per mansuetudinem Christi.* id est, per eam mansuetudinem, qua Christus cum se posset uindicare, sustinuit iniuriosos ut corrigeret eos. & per modestiam eius, qua culpas eorum modesto pœnitentiæ flagello per baptismum deleuit, dicente illis Petro: Pœnitentiam agite, et baptizetur unusquisꝗ uestrū, &c. Mansuetus erga nos fuit Christus, quando sine aliqua ultione per baptismū nobis peccata dimisit. Modestus fuit, quando etsi non absꝗ ultione, non tamen immoderata, sed tolerabili et modesta tribulationum punitione, nos ad uitam perennem reuocauit. Mansuetus est Christus, pie parcendo et tolerando: modestus est, moderata ultione puniendo. Et mansuetudo atꝗ modestia Christi, cuius imitator sum, est causa cur nō imperās, sed obsecrans uobis loquor, quia et lenis sum exemplo Christi ad parcēdum, & modeste ad modificate puniendum seuerus. *qui in facie quidem* .i. in præsentia & uisione corporis *sum inter uos humilis*, & quasi cōtemptibilis, sed *absens confido in nobis* .i. confidenter per epistolam uos reprehēdo. Et uos putatis ꝗ tantū absens. i. in epistola cōfidentiam seueritatis habeā, Act. 2.

C & nõ præsens facie. Sed *rogo uos ne præsens audeam*.i.rogo ut uosipsos corrigatis, ne cum uenero audacter puniã *per eam confidentiam, qua* tantũ putor absens confidere. Apostoli confidentia est, fiducia sibi datæ potestatis à Christo, cuius uicarius est, ut uindicet in eos qui sub nõie Christi agentes, non obaudiunt ut se corrigant, in quibus reprehenduntur. Et nunc absens obsecrat eos, ne præsens audeat in eos uindicare per hanc confidentiam.i.ne cum præsens fuerit, cogatur irasci propter uitia eorum, ut componẽtes se qui adhuc non emẽdauerant, molliãt sibi rigorem eius, ut moderatos eos inueniens, pressa seueritate, lætetur in eis. Rogo (inqt) ne præsens audeam.i. ne cum p̃sens adero, ꝑpter uitia uos audacter (ut ius ecclesiasticę correctionis exigit) feriam per eam confidentiam uelut arrogantiæ, qua nõnullis *existimor audere in quosdam* incorreptos, dũ peccantes punio, sicut eum qui fornicatus fuerat. Vnde quidam uestrum putãt me nimis audacem pẽr fiduciam arrogantiæ & dominationis, quia uel tales audeo punire. *Qui nos arbitrantur tanquam secundum carnem ambulemus*, idest, tanq̃ scd̃m morem carnalium agamus. Vel arbitrantur nos tanq̃ secũdum carnem ambulemus, non recipiendo spiritalia quæ dicimus: sic nos existimant quasi carnalia loquamur, quæ recipienda non sint. Ideo enim nos arbitrantur secũdum carnem ambulare, id est, carnali sensu prædicare, quia qui spernit spiritalia, putat illa esse carnalia.

In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionẽ munitionum. Consilia destruentes & omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam dei, & in captiuitatem redigentes omnem intellectũ in obsequium Christi, & in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiam, cum impleta fuerit uestra obedientiã.

D

Ipsi nos arbitrantur, ut dixi, tanq̃ scd̃m carnem ambulemus. Et merito dixi tanquam, quia nõ re uera secundum carnem ambulamus, ut illi putant. *In carne enim ambulantes*.i. in corpore uitam pręsentem ducentes, *non militamus secundum carnem*.i. non exercemus pro carnali cõmodo militiã à Deo nobis datam: nec carnaliter, sed spiritaliter militamus, licet ĩ carne fragili degamus. Spiritaliter.n. militat, qui spiritaliter uiuit, qa contra spiritales nequitias pugnat. Secũdum carnem uero militat, qui desiderijs carnis obtemperat. Potest & ita intelligi, ut hi militare scd̃m carnem dicantur, qui uetus testamentũ carnaliter intelligunt: q uero sequũtur intelligentiam spiritalem, sint q dem in carne, quia eandem habẽt literam quam Iudæi, sed nõ iuxta carnem militent, à carne ad spiritũ transcendentes. Non scd̃m carnem militamus. *Nam arma militiæ nostræ non sunt carnalia, sed* spiritalia *& potentia* Deo regi nostro, cui militamus. Non.n. materialem lanceã uel ensem baiulamus sed potentius hostes nostros uerbo deijcimus, q̃ alij carnalibus armis. Arma.n. nostra sunt, sermo prædicationis, sapientia, miracula, charitas, & aliæ uirtutes. Ideo arma, quia repugnant uitijs, et debellant regnum diaboli. Potentia Deo, ut per hæc ualenter expugnemus inimicos eius, & subijciamus ei orbẽ uniuersum. Sicut.n. terrenus imperator ꝑ suos milites uindicat suum regnũ, ita & Christus per nos defendit unius dei professionem & disciplinam. Et arma nostra sunt ei potẽtia *ad destructionem munitionum*.i. secularium doctrinarum & argumentorum uel astutiarum, quibus peruersi homines corda sua muniunt & circũdant, ne sermo ueritatis ad ea ꝑtingere ualeat, quoniam ars ap̃licæ prædicationis

A munitiones hmôi ualẽter penetrat, & euertit uirtute gratię spiritalis. Et nos (ut dictum est) Christo militamus, *destruentes consilia*. i. p̄meditatas ĩpiorũ hominũ uel dęmonũ calliditates. Consiliũ.n.est, faciẽdi uel nõ faciẽdi excogitata mentis ratio. Est & cõsilium, qđ dat puersus ei quẽ sub specie consulendi seducit, dum quasi rationabiliter ostendit ei utile esse quod admonet. Vnde dicit̃, qa beatus uir qui non abĳt in consilio impiorum. Sed nos hmõi consilia destruimus, dum ad effectum ea peruenire non sinimus. Et destruimus *omnem* superbã *altitudinem* cordis, siue tyrannorum, siue sapientium seculi, *extollentem se aduersus scientiam Dei*. i. cõtra sensum euangelicę ueritatis. Nam et illi qui in sublimitate secularium dignitatum erãt positi, & illi qui celsitudinem mundanæ sapientiæ erant assecuti, extollebãt se superbo fastu, repugnãtes aduersus humilem sciẽtiam diuinæ prædicationis: sed iam deiecta est extollentia taliũ, & scientia ueritatis subiecit sibi mundum. Dæmones etiam se extollebant, dũ in idolis colerentur, aduersus scientiam unius Dei: necnon & hæretici aduersus scientiam catholicæ ueritatis, sed destructi sunt apostolicis machinis. Et etiam sumus *redigentes in captiuitatem omnem intellectum*. i. captum nostris rationibus astringimus omnẽ intellectum peruersæ doctrinę, & captiuũ ducimus eum usq; *in obsequium Christi*. Captiuat.n. intellectum, qui cõtradicentem ratione uincit, & ad fidem Christi cui prius repugnauerat, humilem ac mansuetum inducit. Et sumus etiam *habentes in promptu* .i. in manifesto et ueloci effectu, quia nihil nos remordet quo minus, audeamus, *ulcisci omnem inobedientiam*. i. punire culpas eorum, qui nobis obedire noluerunt ut se corrigerẽt. Quod faciemus, *cum impleta fuerit uestra obedientia*. i. cum uos reliqui omnes ex dilectione fueritis in oĩbus obedientes. B

Quæ secundum faciem sunt, uidete. Siqu s cõfidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se, quia sicut ipse Christi est, ita & nos Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quam dedit nobis dominus in ædificationem & non in destructionem uestram, non erubescã. Vt autem non existimer tanquam terrere uos per epistolas, quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graues sunt & fortes, præsentia autem corporis infirma & sermo contemptibilis, hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus uerbo per epistolas absentes, tales & præsentes in facto.

Nunc uult eos quæ palã sunt considerare. i. ea quę dicturus est, q̃ sunt aperta dñudicar. uelut si dicat: Si uobis non sufficiunt ea quæ dixi, pro quibus me potius q̃ pseudoapostolos sequi debeatis, qa forsitan ea nõ satis patenter intellexistis, *uidete hæc* q̃ subiungo, *quæ sunt secundum faciem* ita euidentia, sicut ea quæ sunt oculis subiecta. Hæc. s. siquis confidit &c. Vel ita: Videte ea quæ sunt scdm faciem. i. considerate diligenter opera eorum, qui tãtummodo corãm oculis hominum facere bona studẽt, ne forte uos per hæc seducant. Ista uidete. i. intelligite, quę nunc subĳcio, quia sunt secundum faciem .i. cunctis perspicua. s. *Siquis confidit sibi se esse Christi*. i. siquis merito bonæ uitę sibi certus est q̄ ipse sit Christi. i. de electis Christi, qui sunt eius possessio, *hoc cogitet iterum apud se* .i. apud subtilitatem suæ rationis, ut uim rationis nõ excedat, nec pp̃ter honorem suũ, nec propter odium nostrum: *quia sicut ipse Christi est* per quæcunq; Christi bona, *ita & nos* per eadẽ bona sumus Christi. His loquitur, quorum tangit superbiam, qui de se ipsis prę sumentes inflatione animi, minus, q̃ dignum erat de Apostolo sentiebant, quasi non egerent p̃ceptis ei⁹. Quos admonet, ut si de se cõsiderẽt quia erant serui Christi, nõ utiq; de

Psal. 1.

C berēt de Apostolo dubitare, sed etiā de eo uel similiter sentire, cum utiq; magis præferre sibi deberent magistrum. Sed ipse nunc humilitatem illos in se docet, æquans se illis, cum esset uas electionis & doctor gētiū. Hoc ergo uult illos considerare, qđ utiq; clara luce uidet̄, q̄a cū de apostolo nemo credentiū non plus ęstimaret q̄ de se, quanto magis nemo minus q̄ de se debeat ęstimare? Hos itaq; contestatur ac docet, ne elatione mentis meritum bonæ uitæ perdant: quia qui scit se aliquid esse, humiliat se ut maior fiat. Recte dixi nos esse Christi, ut ille dicitur qui se nobis præfert. Nam etiam excellentius sumus nos Christi per potestatem quam præsumptor ille non habet. Et hoc est: *Nam etsi amplius &c.* i. si me potestatem à Deo accepisse dixero, uerum me apostolum prædicando, non erubescam, quia uerum dicam, nō gloria elatus, sed uestrę ędificationis causa compulsus. Pseudo autem usurpatam in destructionem uestram uolunt exercere potestatē. *Non erubescam si amplius aliquid* quàm illi *gloriatus fuero de potestate* nostri apostolatus, *quam nobis* non illis *dominus dedit in ædificationem, & non in destructionem uestram* .i. ut uos in uirtutibus ædificemus, non ut tyrannidem exercendo uos destruamus, uel exemplo malo siue praua doctrina subuertam⁹, ut pseudo faciunt. Hæc dicendo, significat, quia supertus se humiliauit ipsis se comparando, cū si se erexerit nō erubescat, quia potestatem prædicandi & absoluendi accepit à Christo, ut saluet, non ut perdat obaudientes: et ut religiosos mores eorum ędificet, non ut destruat. Sic & unusquisque prælatus ecclesiæ potestatem diuinitus accepit, ut subiectis prosit, non ut eis noceat. Si ergo iste qui à domino missus est, inclinat se inferiorib⁹ & comparat, quanto magis illi qui nullius erant testimonij, comparare D se non debebant, nō dicam præferre, maioribus? Nos, inquit, habemus potestatem ædificandi uos & puniē di puersos. Sed *ut non existimer tanquam terrere uos per epistolas*, dum absens scribo, quia incorrectis non parcam cū præsens fuero, quasi qui non audeā implere quod minatus sum, *hoc cogitet*. i. hoc sciat, *qui eiusmodi est*. i. qui ita de me opinatur, *quia quales*. i. q̄ aperti *sumus in uerbo per epistolas* dum sumus *absentes, tales* erimus *& præsentes in facto*. i. ī exhibitione correptionis peccantiū. Hoc dicit occasione præmissæ sentētiæ, qua dixerat se habere in promtu ulcisci omnem inobedītiam. Vt (inquit) nō existimer &c. Ille potest uideri per epistolas terrere, qui neq; authoritatis alicuius est, neq; p̄sens fiduciam habet arguendi: absens autem ideo audet, quia præsens timet. Vt non existimer tanq; terrere uos per epistolas, quæ existimatio inde potest uenire, q; quidam *inquiunt, quoniam epistolæ quidem graues*. i. ponderosæ ad intelligendum, *et fortes* ad terrendum, *sed præsentia corporis* eius est *infirma*, non ualens exercere seueritatem, *& sermo eius contemptibilis*. i. incōpositus, & rusticanus: quisquis eiusmodi uerbis mihi derogat, sciat quia quod p̄ epistolas minamur, per facta complebimus, q̄m à domino potestatē accepimus, & ideo qđ absentes minamur, præsentes implebimus. Cui autem non est data potestas, absens potest audere, præsens autem pudorem patitur & timorem. Sed ego nō erubesco nec metuo dum corripio, q̄m fiducia potestatis hoc ago. Sciēdum quia linguas detrahentium sicut nostro studio non debemus excitare, ne ipsi pereant: ita per suā malitiam excitatas debemus ęquaminiter tolerare, ut nobis meritū crescat. Aliquando autem etiam compescere eas debemus, ne dū de nobis mala

A la disseminat,eorum qui audire nos ad bona poterant,corda innocẽtium corrumpant. Vnde nunc apostolus derogantes sibi Corinthios rationibus compescit, ne malam de eo famam spargentes, nocerent alij qui doctrinam eius audire poterant. Notandum etiam, quia ex eo quod dicunt,quoniã epistolæ graues sunt et fortes,nec dicunt,epistola grauis est & fortis,ostendunt se duas iam epistolas ab apostolo accepisse, præter istam de qua nunc tractamus, quã nondum uiderant.Sequitur.

Non enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam,qui seipsos commendant, sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes & comparantes nosmetipsos nobis. Nos autem non immensum gloriamur,sed secundum mensuram regulæ, qua mensus est nobis deus mensuram pertingendi usque ad uos.Non enim quasi non pertingentes ad uos,superextendimus nos. Vsq; ad uos enim peruenimus in euangelio Christi, non immensum gloriantes in alienis laboribus. Spem autem habentes crescentis fidei uestræ,in uobis magnificari secundum regulam nostram, in abundantia etiam in illa quæ ultra uos sunt euangelizare, non in aliena regula, in his quæ preparata sunt gloriari.

Vere(inquit)tales sumus in facto, quales in uerbo: quia non facimus nos similes pseudoapostolis,qui potestatem usurpant & uitia palpant. Et hoc est:Non *audemus inserere & comparare nos quibusdam,qui seipsos commẽdãt*.i.nõ possumus de nobis maiora iactare ꝙ sumus,nec audemus ita deum cõtemnere, ut similes simus qbusdã, qui se malunt suis laudibus ꝙ Dei gratia cõmendare.Pseudo.n. semetipsos cõmendabant,qui nõ accepta potestate dominari uolebant,nomini suo uendicantes authoritatẽ.Qui autem mittitur,non sibi sed ei à quo mittitur,uendicat potestatem.Non audemus illis nos inserere qui non missi prædicant.i. nõ audemus nos in numero eorum ponere, ut gloriã nostram,sicut illi suam,quæramus, B quia dominũ reueremur à quo missi sumus,ut nihil ultra concessum ꝑ sumamus. Quicquid.n. contra deũ fit audacia est. Nec audemus nos illis comparare.i. similes uel pares illis facere,ne sicut illi pereamus.i.ꝑpter timorem Dei non audemus (ut illi) uobis adulari, & uitijs uestris blandiri. Hæc non facimus, *sed ipsi in nobis*,non extra, sumus *metientes nosmet ipsos*,non aliud ꝙ iniũctum est usurpando:& sumus *comparantes nosmetipsos nobis*, quia scdm quod officium nostrum exigit facimus,dum nec plus nec aliud dicimus uel monemus,ꝙ facere possumus aut debemus. Qđ illi non faciunt, cõtra quos nũc agitur.i.pseudo q seipsos ultra ꝙ oportet magnificare conantur.Sed *nos non gloriabimur in immensum*.i.nõ assumemꝰ nobis authoritatem ultra mensurã, sed scdm mensuram.Tanta se uti dicit potestate,quanta concessa est ab authore,nec mensuram egredi.Idcirco nõ superba erit gloria, in qua nõ egreditur terminũ datæ potestatis. Gloriam uero pro authoritate posuit, qua utebatur in correptionibꝰ ut saluos eos faceret. Nec tamen se gloriari dicit in extollentia potestatis,sed ad ædificationẽ illorũ. Corripiens.n.constanter uitiosos,gloriabatur in emẽdatione illorum: & potestas data proficiebat saluti illorũ, non elationi suæ.Duobus ergo modis non gloriabatur in ĩmensum.i. & scdm datam sibi potestatẽ, & quia non ultra ꝙ prædicatio eius personabat, uindicabat sibi authoritatẽ. In his.n.authoritatem debito sibi iure uendicabat,quod ipse per euangelium ad fidem conuerterat.Cæteris autem non tali fiducia loquebatur, quia erant in aliena regula.i.in parte alius euangelistæ. Non gloriabimur.i.potestatem non exercebimus in ĩmensum.i.ultra modum nostræ

C mensuræ, *sed secundum mensuram regulæ, qua mensus est nobis deus mensuram pertingendi usq; ad uos*.i. iuxta mēsuram regiminis, qđ deus nobis dedit, ut ad uos regendos nostra potestas pertingeret. Nā monente Christo uobis euāgelizauimus, & ita nos fecit usq; ad uos pertingere. *Non enim superextendimus nos quasi non pertingentes* usq; *ad uos*.i. non nos extendimus super alterius prouinciam, dum in uobis ius potestatis uendicamus, quasi non pertingeret usq; ad uos ius nostræ potestatis. Nō.n. hoc usurpatione facimus, sed præcepto: nec quasi non missi puenimus ad uos in pdicatione, sed destinati Deo mittēte ad uos. Super extendi autem est, ultra extendi quā cōceditur, uel super episcopatum alterius extendi. Sed non ultra quā oportet, nec super aliorum prouincias extendimur: quia super eos quos alij prædicatores ante nos in fide fundauerunt, non nobis ius debitæ potestatis arrogamus. Nam *usq; ad uos peruenimus*.i. dum ad diuersas gentes prędicando tenderemus, peruenimus usq; ad uos *in euangelio*.i. in prædicatione Christi, & nomen eius nos primi uobis annunciauimus, *non gloriantes in immensum*.i. ultra mēsuram *in alienis laboribus*.i. ubi alius fundamētum fidei posuisset. Ideo. n. tam fiducialiter uobis loquimur, quia non labore alterius ad fidē estis adducti. Nō ergo extra mensuram gloriamur, q ī labore nostro gloriamur. Sed pseudoapostoli in īmēsum gloriabantur in alienis laboribus, quia semper ad fideles ibant, qui signa minime requirebant, quæ illi facere nequibant. Ideo se superextēdebant.i. super eos qui ab alijs ad fidē adducti fuerant, extendebant, & in eis dominiū exercere uolebāt. Quia illam puinciam his Deus concesserat, cum singulas regiones sanctis prædicatoribus distribueret: & propterea uagabundi per omnes discurrebant, super tritici sationem zizania seminātes. Sed D nos non gloriamur in īmēsum.i. ultra quā nobis Deus mensus est, quia non quærimus gloriam in locis ubi ante nos alij prædicatores laborauerunt: sed *habentes spem crescentis fidei uestræ*, id est, sperantes per fidem uestram crescentem ac proficientem magnificari apud deum *in nobis*, quia quanto fides uestra quam per nos didicistis, profecerit in uirtutibus, tāto & nos apud Deum maius meritū habemus. sperantes dico, magnificari in uobis *secundum regulam nostram*.i. secūdum normam rectè uiuendi & credendi, quam uobis tradidimus, parati sumus *euangelizare etiam in illa loca quæ ultra uos sunt*. Non.n. sufficit nobis usq; ad uos peruenisse, sed cum uestra fides creuerit, transiemus, *in abundantia* gratiæ Dei & miraculorū etiā ad illas gentes, quæ ultra uos sunt euangelium prędicare. Profectus.n. uestrę fidei nos accēdit, ut nō simus pigri & alios adhuc ad fidem uocare, qui exemplo uestri possint in ea proficere. Vel etiam apud homines speramus in uobis magnificari, ut dum uos ita pficere uiderint, agnoscant esse ueros apostolos, & libēter etiam ipsi doctrinam nostram excipiant. Et speramus ita magnificari secūdum regulam.i. regimen nostrū sub quo bene proficitis. Non.n. habemus spem gloriandi *in aliena regula*.i. in his qui sunt sub regula cuiuslibet alterius apostoli. In abundantia etiam euangelizandi, non in paucis locis speramus euangelizare, etiam in illa loca transeuntes quæ sunt ultra uos. In abundantia, uel quia prædicatio hæc abundabit super prædicationē quam ad uos habuimus, uel quia cœlestium donorum abundantia erit in ea. Et euāgelizabimus ibi, non in aliena regula.i. in alieno regimine, q̃a nec illi qui ultra uos sunt,

A de alieno regimine sunt. Speramus (inquam) illuc euangelizare. & nō speramus ī aliena regula *gloriari in his* uirtutum incrementis, *quæ præparata sunt* ab alijs prędicatoribus. Manifestum est quia uir prudens nō in his confidit, neq; gloriā sperat, quæ aliorum laboribus constat. Ideo apostolus non audet in hos qui alijs prędicantibus crediderunt, ne in alienis laboribus gloriari uideatur: sed hoc nititur, ut eis prædicet quibus non erat annunciatum, ut gloriam labore suo adquirat.

1.Cor.1. Hiere.9. *Qui autem gloriatur, in domino glorietur. Non enim qui seipsum commendat ille probatus est, sed quem Deus commend. t.*

Significat apostolus ipsam euangelizandi confidentiam & gloriam domino esse dandam, cuius gratia est, ut qui in potestate euangelica cō fidit, Deo authore confidat, ut quæstus omnis negocij diuini domino in lucrum ueniat. Sed qui non accepit potestatem à domino, nō potest in domino gloriari, quia suam gloriam quærit. Ego, inquit, non gloriabor in aliena regula. Similiter autē *qui gloriatur* i. uult potestatem exercere, *in domino glorietur*. i. in mensura à domino sibi data. Vel ita: Spm habeo gloriandi, non tamen in me, sed ī domino. Nam nullus in se debet gloriari. Sed quicunq; de aliquo bono gloriatur, glorietur in dño. i. omnē gloriā retorqueat & adscribat non sibi, sed dño. Quicquid. n. boni habem⁹ uel agimus, hoc non à nobis, sed tantum à domino habemus quod agimus. Ideo non in se, sed in domino quisq; debet gloriari: quia *qui seipsum commendat*. i. qui suam gloriam in prædicatione quærit, qui extra dominū gloriatur, ille *non est probatus* à Deo uel ab hominibus, sed ille *quem Deus commendat* miraculis & gratia sanctæ cō uersationis. Illum Deus cōmendat, & ille probatus est, quem habet dignum & mittit ut prædicet donum B eius. Quem uero non mittit, illum non commendat. Ipse autem se commendat, qui non missus prædicat. Ac per hoc idoneus non est, sed præsumptor & reprobus.

CAPVT XI.

Vtinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, sed & supportate me. Aemulor enim uos Dei æmulatione. Despondi enim uos uni uiro uirginem castam exhibere Christo. Timeo autem ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus uestri, & excidant à simplicitate quæ est in Christo Iesu. Gene 3.

Incipiens uera de semetipso narrare, insipientem se dicit: quia ad laudem eius uidentur pertinere quæ dicturus est, & per Dei sapientiam dictum à Salomone fuerat, Laudet te Prouer. 27 alienus, & non os tuum: extraneus, & non labia tua Sed hic dolore con pellitur in laudem suam erumpere, propter salutem ipsorum qui cū de eius præceptis bene sentire deberēt, indigne sentiebant. Et hoc non Apostolo, sed ipsis nocebat. Ideoq; profectum eorum quærit, et in eo qd' quasi glorianter loqui uidetur, Glorior, inquit, de regimine, quod uidetur insipientia. Sed *utinam sustineretis* .i. uellē ut sine indignatione sustineretis *modicum quid insipientiæ meæ* .i. parum aliqd gloriationis meæ, quæ uidetur insipientia. Modicum gloriationis meę sustinere, qa multo plus possem gloriari. Opto ut hanc insipientiā meā uel in modico sustineatis, *sed &* pci pio ac quasi ex debito rogo, ut me supportetis in hac insipientia gloriationis. supportate inquā me ut subiecti, quia *æmulor uos*. i. casto amore inflāmor ad custodiendam mentis nostræ castitatem: et hoc facio nō mea, sed *Dei æmulatione*, quia non mihi, sed Deo uos æmulor. Quæ locuturus est amore eorum dicturum se ostendit, ut non magis ad laudem eius pficiat, sed ad eorum profectum. Actū

C dicat: Non stimulo liuoris inflamor humani, sed uos tanquam pater aemulatiōe diuina custodio, ut imaculatos possim coniungere coelesti spōso. *Despondi enim uos* .i. annulo fidei uos despōsaui non multis, sed uni, nō adultero, *sed uiro uirginem castam exhibere Christo*.i. ut uos omnes unam uirginem incōtaminatam assignē iudici Christo. Omnis.n. ecclesia uirgo est i mēte. Virginitas.n. mentis est integra fides, solida spes, syncera charitas. Et ego & ecclesia imitās domini sui matrem, qm̄ corpore non potuit, mente tn̄ & mater & uirgo est. Nullo ita que modo uirginitatem matris suae nascēdo Christus ademit, qui ecclesiam suam de fornicatione dęmonū redimendo uirginem fecit. Nunc desponsata est ecclesia & uirgo est, cū se cōtinet à corruptione seculari: sed tunc nuptura est, qn̄ spōsus eius in claritate ueniet, & eā secum in regni thalamum perpetuo mansuram introducet. Ego, inquit, uos huic tam digno uiro ita desponsaui, ut imaculatos ei uos in die iudicij exhibeam. Sed timeo ne uirginitas i uobis uioletur, & ad amplexū sponsi non perueniatis. Sicut.n. membris corporis uiolatur in quodam loco, sic seductio linguae uiolat uirginitatem cordis. *Timeo ne sicut* antiquus *serpens Euam* Gene. 3. *seduxit astutia sua, ita corrumpantur* ab eodē serpente *uestri sensus*.i. uestrae mentes. Non.n. carnis, sed cordis uirginitatē serpens ille i. diabolus corrumpere quaerit. Et sicut adulter homo laetatur nequitia sua cum carnem corrūpit, sic diabolus laetatur quādo mentem corrumpit. Reuera.n. corrumpitur mens & fides eorum, qui pręponunt mendacium ueritati. Qui ergo mendacium aedificāt in hominibus quid ab eis expellunt nisi ueritatē? Immittunt diabolū, excludūt Christum: immittunt adulterum, excludunt sponsum. Quando enim mentem falsitas possidet, tūc serpens eā D possidet. Timeo ne sicut serpēs Euā seduxit astutia sua.i. ne sicut diabolus in serpente latens, & per os eius eloquens Euam seduxit, ita corrumpantur sensus uestri ab eodem fallaci deceptore in falsis apostolis latente & per os eorum loquente, *& excidant à simplicitate quae est in Christo Iesu*.i. corruant à paradiso simplicis fidei christianę, quę nil alienum recipit, sed simplicem ueritatem sine admistione falsitatis retinet. Serpens nanque Euam mentiendo de deo seduxit, dicens solo terrore deum eis cōminatū esse mortē, non illaturum, si peccassent. Ita & pseudoapostoli dicebant, ideo euangelij praecepta addita esse, ut uel sic lex custodiretur, & ea sola sufficeret custodita. Sed & nūc serpens similiter seduxit, gehennam propter solū terrorē asserens nominari: eam autem aut non esse oīno, aut non aeternam esse confirmans. Adhuc mussitat ille serpens & non tacet. Quaerit pollicitatione quadā scientię deijcere de paradiso ecclesię, quem nō pmittat redire ad illū paradisum, unde primo eiectus ē. Quod gestum est in illo paradiso, hoc geritur i ecclesia. Nemo seducat nos, ab isto paradiso. Sufficiat quod hinc lapsi sumus, uel experti corrigamur. Ipse est serpens qui semper suggerit iniquitatem, ipse aliquando promittit impunitatem, sicut & ibi promisit, dicens: Nequaquam morte moriemini. Ipse talia suggerit, ut modo Gene. 3. male uiuāt christiani. Nunquid omnes, inquit, perditurus est Deus? Nūquid omnes damnaturus est Deus? Et ita corrumpit sensus multorum, ac peccare facit, ut expellantur à sedibus iustorum.

Nam si is qui uenit, alium Christum praedicat quem non praedicauimus, aut alium spiritum accipitis quem non accepistis, aut aliud euangelium quod non recepistis, recte pateremini. Existimo enim

A *enim nihil me minus fecisse à magnis apostolis. Nam etsi imperitus sermone, sed non scientia. In omnibus autem manifestus sum uobis.*

Ideo dixi me timere ne sicut serpens Euã seduxit astutia sua, sic & isti uos corrumpant, qui prædicant eãdem fidem quam nos, & per astutiam suam & seductionem ueritati miscent uenenum falsitatis. Si enim aliam fidem, & oĩno aliud prædicarent q̃ nos prædicamus, non adeo uos decipere possent. Et hoc est. *Nam si is* prædicaror *qui uenit* & à Deo mittitur, prędicat. i. prędicaret *uobis alium Christum quem non prædicauimus*. i. meliorẽ: aut per eius doctrinam accipitis, id est, acciperitis, *alium spiritum* sanctiorem *quem non accepistis* per nos, *aut aliud euangelium* reciperetis ab eo *quod non recepistis* à nobis, *recte pateremini* eius dominationem. Possetis enim dicere, prædicatio huius melior est q̃ Pauli. Nunc uero cum eundem Christũ prædicet, & ex sua parte plura respuenda addat, pati nõ debetis. Vel ita: Vere simplicitas est in Christo, non duplicitas: quia unus est Christus non duo Christi: & unus spiritus Christi, atq; unum euangelium. Nam si is doctor qui post nos uenit ad uos &c. Hoc de quolibet uero prędicatore nunc est intelligendum. Locutus. n. fuerat de pseudoapostolis corruptoribus fidei, & nunc adiungit de ueris prędicatoribus: quia plebs Corinthiorũ uarijs erroribus fluctuabat, ut aliqui fauerẽt pseudo apostolis, quidam autẽ eis, à qbus compositis uerbis eadem audiebãt quæ ab Apostolo audierant: alij uero apostolis fauebant, qui cum domino fuerant: et Paulo derogabant, quia in carne dominum secutus nõ fuerat. Vnde nunc tali sensu loquitur: Si ipse idem Christus ab his prędicatur, qui à nobis annunciatur, et idem euangelium, quid causæ est ut nos inferiores habeamur, cum nihil amplius ab illis q̃ à nobis dicatur? B Nam etsi prædicator qui uenit ad uos, prædicaret uobis excellentiorẽ Christum quem nõ prædicauimus, quod fieri non potest: aut per eum acciperetis alium meliorem spiritũ, quẽ per nos nõ accepistis: uel aliud euangelium, quod à nobis non recepistis, id est, aliam de humana redẽptione prædicationem (qđ esse non potest) recte pateremini talẽ doctorem ad contemptum nostri. Sed qa hoc non est, non recte patimini illũ ad depressionem nostri. Cur autem dicit, recte pateremini, si alius uobis Christus prædicatus fuisset, aut si alius spiritus, uel aliud euangelium uobis traditũ fuisset, cum dicat Galatis, siquis uobis euangelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit? *Galat. 1.* Si enim Galatis peruersum erat accipere aliud q̃ ab apostolis erat traditum, quomodo Corinthijs rectum erat, si alius Christus prædicatus illis fuisset? Sed sciẽs Apostolus nunquã alium Christũ nisi hũc qui crucifixus est, prædicari, idcirco ait quia recte pateremini, si uobis alius potior Christus ab his qui ueniunt, prædicatus fuisset. Galatis autẽ anathẽma dixit, si aliud audirent, quod non utiq; maius esset, sed cõtrariũ. Quia uero posset dici quod etsi eadem cæteri p̃dicauerint quæ & iste, melius tamen ea prædicauerint, remouet hoc. Nõ recte, inquit, patimini. Ego *enim existimo*, id est, pro certo scio, sed dubitationem uestram uerbo existimationis increpo: ego, inquam, existimo *me nihil minus fecisse* uobis *à magnis apostolis*, id est, q̃ fecissent magni apostoli, ne puteis uos minus q̃ cæteræ ecclesiæ aliquid accepisse, qbus prædicauerunt cæteri: & idcirco opera mea illis me coæquãt. Non uult grãm inferiorẽ in se uideri, qa similr̃ docuit, & eadẽ fecit quę faciebant apl̃i, qui p̃penliores uide-

C bantur, qa priores cœperāt docere, & fuerant cum domino, unde maioris authoritatis esse putabātur, cum huius apostoli electio cum testimonio sit, & amplius cæteris laborauerit, atq; dominum in uia & in tēplo uiderit, & uerba eius audierit. Non minus, inquit, feci. *Nam etsi sum imperitus sermone*, quia non adorno uerba, uel impeditam habeo linguam, sed, id est, tamen, nō sum imperitus sciētia, qm̄ scio qcquid & magni. Hoc non ad apostolos pertinet, quia nō erant eloquentes, utpote sine literis, pleni tamen spiritu sancto: sed pseudoapostolos tangit, quos præferebant apostolo causa accurati sermonis, cum in religione uis sermonis sit necessaria, non sonus dulcis. Valde tamen se humiliat, qui se imperitum in sermone fatetur: cui præ magnitudine eloquentiæ ac sapientiæ Festus ait: Insanis Paule, insanis: multæ te literæ ad insaniam perducunt. Hoc ergo dicens, non se loqui nescire uoluit intelligi, sed ꝓpter eos qui non per fidem, sed per eloquentiam cōmendari uolebant. Qui tamen in eo se dixit imperitum, quod non habet crimē: in eo autem quod non deest sine culpa, & cum adest adquirit salutem, non se imperitum ꝓnunciauit. Qui imperitus est in sermone, reus non est apud Deum: qui autem scientiam Dei nō habet, reus est ignorantię, quia non licet ignorare, maxime quod ꝑtinet ad salutem. Ideo Apostolus spreta eloquētia id agebat, ut fides teste uirtute acceptabilis esset, ut non fidem eloquentia cōmendaret, sed uirtus, cui cedit eloquentia. Etsi imperitus, inquit, sum in sermone. i. etsi non curo illam secularem peritiā sermonis, ut adaptē pulchre politarū dictionū consonantiā, tñ non potestis me uocare imperitū in scientia, qui tam bene scio rei ueritatē, & tam ꝓfunde loq̄ de Deo sicut & aliȷ̄, uel subtilius. In scientia D diuinorū non sum imperitus. Sed et uos hoc nostis. nā *manifestus sum uobis in omnibus*. i. in scientia, in miraculis, in sanctitate uel potentia, et his similibus. Et ideo scitis me habere etiā loquendi peritiā. Vnde peius est, qa fauentes aliȷ̄s in sermonis peritia, in qua me nō inferiorē esse scitis, postponitis me illis, cum uideatis ꝑ me nō solum impleri ꝑdicationē, sed & signa atq; prodigia fieri apostolica.

Aut nunquid peccatū feci, meipsum humiliās ut uos exaltemini, quoniam gratis euangelium Dei euangelizaui uobis? Alias ecclesias expoliaui, accipiens stipendium ad ministerium uestrū. Et cum essem apud uos et egerem, nulli onerosus fui. Nam quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui uenerunt à Macedonia. Et in omnibus sine onere me uobis seruaui & seruabo. Est ueritas Christi in me, quoniam hæc gloriatio nō infringetur in me in regionibus Achaiæ. Quare? Quia non diligo uos? Deus scit. Quod autem facio, & faciam, ut amputem occasionem eorum qui uolunt occasionem, ut in quo gloriantur, inueniantur sicut & nos.

Non feci, inqt, min⁹ q̄ aliȷ̄, sed possem dicere quia plus feci, qm̄ gratis prædicaui. Nō feci minus. Aut si minus, nunqd in hoc peccaui? *Nunquid peccatum feci, meipsum humilians* operando manibus meis, unde uictū quærerē & haberem, *ut uos exaltemini*. i. ad uirtutum alta ꝓficiatis, abiecto iugo falsorū apl'orū quo deprimimini? Vere me humiliaui, *quoniam gratis*. i. nil exigendo à uobis, *euangelium Dei euangelizaui uobis*. Qm̄ inflati erāt eo q̄ sumptus ab eis accipere noluit, & ꝓpter hoc alios ei præponebāt, idcirco nū quid peccaui, ait, qa me humiliaui, ut me indignū ad accipiendum iudicarem, qa inde mihi irascimini, cum hoc nō peccati sit, sed gł'iæ? Seipsum enim humiliauit, qñ stipendia sibi debita non exegit. Quæ ꝓpter duas causas accipere noluit, ne & pseudo apostolis similis inueniretur, q non

A ad gloriam Dei, sed ad suam utilitatem prędicabant, ut nō occasionem acciperent deprędandi: alio.n.nō accipiente nō pōt aliter multum expetere: & ne uigor euangelicæ potestatis torpesceret, qm̄ qui à peccātibus accipit, arguēdi authoritatem amittit. Sic ergo exaltantur, cum ideo ab illis nō accipiūtur, ut à pseudoapostolis qui eos deprimebant eripiantur, & correpti emendentur, à morte ad uitā, & à uitijs ad uirtutes eleuati. Vobis, inquit euāgeliū gratis prædicaui, sed ab alijs interim uictū habui. Nam *alias ecclesias expoliaui*.i. multa ab his quæ in uos impenderē assumpsi, *accipiens stipendium ad ministerium uestrum*.i. accipiens unde uiuerem: dum uobis euangelium ministrarē, necesse fuit ut ab alijs panē corporis acciperem. *& cum essem apud uos & egerem* his quę corpori sunt necessaria, nulli uestrum *fui onerosus*, accipiēdo aliquam corporis sustentationem ab eo. Hoc Apostolus Corinthijs dū inter eos esset, nunq̄ dicere uoluit, ne scilicet quod erga eum ab illis factū ex bona uoluntate nō fuerat, fieret ex iussione: & cum innotesceret eorꝫ misericordia, remaneret uoluntas ignota. Postmodum uero longe potius hoc eis scripsit, ne scilicet omnimode incorrepti remanerent, & quales magistro in tenacia fuerant, alijs fratribus tales eēnt. Vere & in hoc magister gentium sua negligens, aliena curās, impleuit quod ait: Nemo qđ suum est quærat, sed quod alterius. Tātam enim illic inopiam pertulit, ut uictus sui grauī necessitate laboraret, & panem terrę à discipulis nō accepit, quibus panem cœli prędicauit. Insistebat uerbo pro uita audiētium, insistebat labori manuum pro uita corporis sui. De terris quoque alijs ei stipendia à discipulis mittebātur, ut Corinthijs pdicare sufficeret. Cū essem (inqt) apud uos, & egerem, nulli uestrū onerosus fui accipiendo aliqd, ne .s. putaretis me lucri terreni causa euangelium prædicare. *Nam quod mihi deerat* post spolia ecclesiarꝫ & laborem manuum, *suppleuerunt fratres qui uenerunt à Macedonia*. A Macedonibus semper accepit, quia sub uersi à pseudoapostolis non fuerāt. Et sicut à Corinthijs accipiendū nō erat, ne illis in scādalum proficeret, sic iterꝫ à Macedonibus accipiendū erat, ne bene seminantes fructū amitterent. Non.n. idcirco dabant, ut uitia sua palpari uellent. Macedones quod mihi deerat suppleuerunt. Et non solum stipendijs, sed etiā *in omnibus uerbis & factis seruaui me uobis sine onere*, qa non me iactaui de genere cōtra uos, nec aliqd huiusmodi feci: & adhuc me semper uobis talem seruabo, ne dem exemplū rapacitatis uel falsitatis falsis apl'is. *Est ueritas Christi in me*.i. uerax Christus in me loquitur, *quoniā hæc gloriatio*.i. hæc causa gloriationis quod gratis prędico, quod à licitis abstineo, ꝓpter salutem uestram, *non infringetur*, sed integra ꝑseuerabit in me in oibus *regionibus Achaiæ*. Gloria est.n. à licitis abstinere, maxime pro aliorꝫ salute. Non infringetur in me gloria hæc in regionib⁹ uestris. Et quare putatis me hoc facere? Putatis quod hoc ideo faciā, *quia non diligo uos*.i. quod odio uestri abstineam à rebus uestris, ut pseudo dicūt. Deus qui occulta cordis nouit, ipse scit quia non ideo munera uestra respuo, quod uos non diligam: sed ideo magis qa uos amo, ut hoc ipsum prosit uobis quod nihil à uobis accipio. Non propter odium uestri dona uestra nolo, sed ut auferā pseudoapostolis occasionem accipiendi pecunias uestras: quia si nō acceperint nō diu pdicabunt. Non idcirco hoc facio quia uos non diligam: sed quod in hac re facio, et adhuc faciam.i. semper à uestris mu- B

d. incorrectb.

1. Cor. 10.

C neribus abstinebo, ut exemplo meo *amputem occasionem* sumendi uestra bona: occasionem dico, *eorum qui* per me uulunt inuenire occasionem accipiēdi res uestras. Ideo illis auferam huiusmodi occasionē, *ut in eo quo gloriantur, inueniantur sicut & nos*. i. similes nobis. Gloria pseudoapostolorū in pecunijs erat accipiendis, & ideo Apostolus hoc refutauit, ne illis similis uideretur: qa nisi ab Apostolo fuisset uitatum, maior occasio illis data fuisset accipiendi, uel etiā extorquendi, quādo in hac re formam ab Apostolo datam ostenderent. Erant etiā quidam pseudo, qui imitantes Apostolum, pro seculari gloria nihil uolebant accipere: acciperent tamen libenter, si prius Apostolum accipere uiderēt. Vnde nūc dicit se ideo nihil uelle accipere, ut illis amputet occasionem accipiendi, et permaneant in similitudine sui, in quo multū gloriātur. s. ut semp̄ sint non accipiētes.

Nam eiusmodi pseudoapostoli sunt operarij subdoli, transfigurantes se in apostolos Christi. Et non mirū. Ipse enim satanas trāsfigurat se in angelum lucis. Non est ergo magnum, si ministri eius transfigurentur uelut ministri iustitiæ. Quorum finis erit secundum opera ipsorum.

Volo illis auferre occasionem accipiendi res uestras. multum. n. desiderāt inuenire occasionem qua possint eas accipere, licet fingant se nolle quicquam sumere. *Nam eiusmodi pseudo*, id est, falsi *apostoli sunt operarij subdoli*, id est, operantes sub dolo simulationis, qa callide sub specie religionis decipiunt. Subdoli sunt, quia non amore uitæ perennis, sed amore pecuniarum prædicant Christum, nomen sibi apostolicum usurpantes, cum nequaquam sint missi. Subdolus enim operarius aliud fingit & aliud agit, sicut & isti sub specie simplicis prædicationis Christi Belluinam rapacitatem contegunt. Tales ut placeant & placendo accipiant, necesse est adulentur, & adulando D decipiant illa dicētes q̄ placeāt, nō q̄ expediant audienti. Sūt itaq; operarij subdoli, dum sic operātur, & huiusmodi artibus *transfigurant se in apostolos Christi*, id est, transmutant speciem suæ falsitatis, assumēdo figuram uerorū apostolorū, ut dum malitia callide tegitur & figura sanctitatis cernitur, possint incautos decipere. Et quia ueris apostolis similes uolunt apparere, non accipio res uestras, ut me non accipienre, nec ipsi se transfigurent in ap̄l'os ueritatis, ut ita decipiant. *Et non* est mirum de ministris satanæ, si hoc faciant. Nam *ipse satanas* cui seruiunt, *transfigurat se in angelum lucis*, id est, assumit præclarū habitum, & apparet hominibus ut credatᵉ sanctus angelus, et ita decipiat. Et cum sic se transfigurat, opus est nobis iudicare & dignoscere, ne fallendo ad aliqua perniciosa seducat. Nam q̄n sensus corporis fallit, mentem uero non mouet à uera rectaq; sententia, qua quisq; uitam fidelem gerit, nullum est in religione periculum. Vel cum se bonum fingēs ea facit uel dicit, quæ bonis angelis congruunt, etiam si credatur bonus, non est error Christianę fidei periculosus aut morbidus. Cū uero p̄ hæc aliena ad sua icipit ducere, tūc eū dignoscere, nec ire post eum, magna et necessaria uigilātia opus ē. Sed nemo pōt oēs mortiferos dolos eius euaderᵉ, nisi regat atq; tueatᵉ Deus. Et ipsa hui⁹ rei Nota. difficultas ad hoc utilis est, ut nemo spē ponat in se uel in alio hoīe, sed ī solo Deo. Et quandoquidem satanas (qui interpretatur aduersarius, quia humanæ saluti aduersatur) ita se trāsformat, & pollicēdo bona humanis aspectibus lucis se angelum simulat, *ergo magnum nō est, si ministri eius transfigurentur* ut appareant *uelut ministri iustitiæ*, id est, si pseudoapostoli mentiātur se socios apostolorum Christi, ut

A sti,ut ita decipiant audientes. Quorum satanæ ministrorum *finis erit secundũ opera ipsorum*, quia in fine iudicabũtur secundum simulatas actiones suas, qui nõ propter dominum, sed propter suum uentrem prædicauerunt, simulantes se ministros Dei. Finis eorum erit scd̃m opera ipsorum, qa sicut cura uẽtris & opera quæ pro uẽtre fiunt, intereunt, sic & ipsi interibũt.

Iterum dico: Nequis me putet insipientem eẽ. Alioquin uelut insipientem accipite me, ut et ego modicum quid glorier. Quod loquor, non loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia in hac substantia gloriæ. Quoniam multi gloriantur secundum carnem, & ego gloriabor.

Supra iam dixit, utinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, & nunc hoc repetit, qm̃ semper proponit quod multis postpositis ꝓsequatur. Quod ergo superius proposuit, modo incipit narrare. Dixi, inquit, ut sustineretis aliquid insipientiæ. i. gloriationis meæ: & nunc *iterũ dico*, ut nemo *putet insipientẽ me esse* in hac gloriatione, qa non glorior ea intentione qua illi, sed pro uestra utilitate. Alioquin. i. si non uultis me insipientẽ non putare, *accipite me* nõ re uera insipiẽtem, sed *uelut insipientem*, dum uideor me laudare, *ut & ego* sicut illi *modicum quid glorier* scd̃m carnem. Modicum, qa in uobis, non in sensu est gloriatio mea. Non. n. uere ad gloriam suam Apl's hæc loqtur, sed dolens: qa se contempto falsos apostolos glorificabant, cogitur inuitus bona sua detegere: nec inde reprehensibilis est, sed magis laudabilis. Nam iustus qsq; si in humili cogitatione ꝑmanens, exigente causa uel dolore bona de se ueracia dixerit, intantum à iustitia non recessit, inquantũ à ueritate nullo modo discrepauit. Apl's ergo multa de se iorria pro discipulorum ædificatione narrat, sed hæc narrando non peccat, qa à ueritatis tramite & attestatione certa & humili corde non recedit. Dixi, inquit, me B uelut insipientem: qa *quod loquor in hac substantia gloriæ*, id est, in gloria carnis quam putant substantiam, *non loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia*. Secũdum Deum modo non loquitur: qa ad carnis tumorem hęc pertinẽt: nec de inflatione carnis apud dominũ surgit gloria, apud quem sola humilitas gloriosa est, sed quasi in insipiẽtia. Non plenã dixit insipientiã, sed quasi insipientiam, ueritas enim est. Sed qa elatio uitiosa res est, ideo ꝗuis uerum sit quod dicitur, quasi insipientia tamen est, unũquenq; laudare se, cum dicat sapientia: Laudet te alienus, et non os tuum: extraneus, & non labia tua. Plena aũt insipientia est, si se falsis laudibus qs attollit. Ille enim de uero est superbus, hic de falso stultus. Substantia tantum gloriationis in hac causa carnalis est, quia sicut flos fœni, ita decedit gloria ista. Velut in insipientia loquor. Nam quia *multi gloriantur secundũ carnem*, id est, quoniam pseudoapostoli nobilitatem sibi carnis uendicant, & inde sibi defendũt generis prerogatiuã, quoniam filij dicuntur Abrahæ, *& ego gloriabor*, quia & ego filius sum Abrahæ. Sed nihil apud dominum ꝓdest filiũ esse Abrahæ, si desit iustitia uel fides Abrahæ, quia fides est quæ saluat, non ꝓpago generis Abrahæ. Gloriari se dicit secundum carnem, sed hoc insipientiæ deputat, ut gloriam hanc exinaniat, & se coactum in laudem carnis erupisse doceat. Ob hoc enim gloriatur, ut ostendat se excellentius habere omnia etiam carnaliter, in quibus pseudoapostoli gloriabantur: & sic ipse potius qui sine falsitate Christum prædicat, suscipiatur, & susceptores eius saluificentur.

Prouer. 27

Esa. 40. Iacob. 1.

Libenter enim suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Sustinetis enim siquis uos in seruitutem redigit, siquis deuorat, siquis accipit, siquis

C *extollitur, si quis in faciem uos cædit. Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.*

Dixi ut me uelut insipientem accipiatis, ut et ego modicū quid glorier secundum carnem. Nam *libenter suffertis insipientes*, id est, non coactı, sed uoluntariȷ sustinetis falsos apostolos, qui nobilitate generis & circuncisione carnis gloriantur, atq; nolipsos ad insipientiā suā pertrahere conantur. Et qa non bona patiētia suffertis illos taliter gloriātes, iustum est ut me potius sufferatis gloriantem: quia non pro extollentia mei, sed pro utilitate uestra gloriabor. Illos insipientes. i. sc̄dm carnem gloriantes & sc̄dm carnē sapientes, suffertis libenter, quod mirum est, cum uos *ipsi sitis sapientes*. i cœlesti sapientia per doctrinam meam imbuti. Inde enim magis estis reprehēsibiles, qa cum sitis euāgelica sapientia per me imbuti, nunc libenter suffertis istos deceptores, qui uos ad insipientiam carnalis intelligentiæ & obseruātiæ legis inducere uolunt. *Sustinetis enim si quis eorꝝ uos ex libertate Christi redigit in seruitutem* legis, quæ ex seruili timore seruatur. Vel insipientes suffertis, cum uos ipsi sitis non qdem omnes, sed quidam in sensu diuinorꝝ sapientes. Vel insipientes suffertis, cū sitis sapiētes, id est, in hoc probatur uos nō esse sapiētes, qa libenter suffertis insipientes. Amicus enim stultorꝝ efficietur similis. & uere in eo quod eorū peruersitatem sufferre uultis, sapiētes nō estis: qa tam hebetes estis, q̄ hāc iniuriam sustinetis, si qs illorum uos à libertate euangeliȷ redigit in seruitutē legis. Vel per partes ostendo qualiter suffertis insipiētes. Nam sustinetis iugum eorꝝ si qs ipsorū uos in seruitutem legis redigere uelit: & *si quis eorum deuorat*, id est, cum magna ingluuie bona uestra comedens cōsumit: & *si quis*, id est, si aliquis accipit more accipitris res uestras, quas ego uobis parcens accipere nolo: & *si quis talium extollitur* iactā do se de nobilitate gn̄is, illū quoq; sustinetis: & *si quis eorum cædit uos in faciem*, id est, contumeliam improperȷ̄ uobis coràm positus ingerit, cōtemnens uos quia carnaliter circuncisi non estis & idola coluistis, illum ēt suffertis. In faciem nāq; cæditur, in cuius os iniuria irrogatur. In faciē ergo uos cædit, qui conuiciorꝝ ictibus uultum uestrum feriens erubescere facit. *Secūdum ignobilitatem dico* uos ita cædi, quam uobis pseudoapostoli obȷciunt, quia estis ex genere idololatrarum: quoniam ipsa ignobilitatis obiectio, est facies percussio. Et dum ipsi uobis obtrectāt quia estis incircuncisi, ac de se gloriātur quia sunt ex semine Abrahæ, se præferentes & nos humiliantes, uos ita sustinetis eos & nobis præfertis, *quasi nos infirmi fuerimus in hac parte*, id est, impotētes in hac gloriatione carnalis nobilitatis. Hoc est, ita patimini uos cædi ab illis, & non à nobis, quasi non possemus similiter contemptoria uerba uobis irrogare, extollēdo nos de genere, & uos despiciendo. Non enim infirmi sumus in hac parte gloriæ. infirmi nāq; iudicabantur illi, qui de aliȷs nationibus applicati fuerāt generi Abrahæ. Sed nos in hac re firmi sumus, quia de Abrahæ stirpe descendimus. Cur ergo falsos ap̄sos nobis in hac carnis gl̄ia præfertis, in qua non sumus inferiores?

In quo quis audet, in insipientia dico, audeo & ego. Hebræi sunt? & ego. Israelitæ sunt? & ego. Semen Abrahæ sunt? & ego. Ministri Christi sunt? & ego.

Non sumus infirmi in hac parte gloriationis, quia in quocunq; *audet quis* eorꝝ gloriari, audeo similiter *& ego*, & hoc *dico in insipiētia*, qa temeritas est ut qs se iactet siue laudet, cum dicat (ut præmisimus) sapientia, laudet D

A te alienus, et non os tuũ:extraneus, Prouer. 27 & nõ labia tua. et iccirco in insipientia dico me audere in eo, in quo audent hi, q se iactãt ꝙ sunt filij Abrahæ, ut illos insipiẽtes esse designem, et gloriam ipsorũ adnihilem. Vere in nullo sum eis inferior. Quia sunt ipsi Hebræi, id est, de genere Heber patriarchæ, *& ego* simil'r sum Hebræus genere & lingua. Per interrogationẽ enim et responsionem legendi sunt isti uersiculi, ut interrogetur, sunt Hebræi? & respõdeatur, & ego sum Hebræus. sunt ipsi Israelitæ? id est, de genere Iacob, qui & Israel diuinit⁹ est appellatus: & ego non minus sum Israelita, id est, filius eiusdem egregij patris. & sunt ipsi *semen Abrahæ?* id est, nõ proselyti, sed naturales filij Abrahæ. & ego similiter sum semen eiusdẽ patriarchæ. Cur ergo in his mihi præferuntur, in quibus ego nõ sum illis impar? & sunt ipsi *ministri Christi* secundum quod dicunt? & ego ueraciter sum Xp̃i minister. Ipsi enim se dicunt esse Christi ministros, ut p hoc decipiant: sed ego sine mẽdacio sum minister eius, ut omnes quos potero ad eum pertraham.

Vt minus sapiens dico, plus ego. In laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modũ, in mortibus frequẽter. A Iudæis quinquies quadragenas una minus accepi: Ter uirgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui.

Sciendum quia iusti atq; perfecti aliquando uirtutes suas prædicant, & bona quæ diuinitus acceperunt narrant, non ut ipsi apud homines sua ostensione proficiant, sed ut eos qbus prædicant, exemplo suo ad uitam trahãt. Vnde nũc Apl's quoties fustibus cæsus, quoties lapidatus, quoties naufragium ptulit, quanta p ueritate sustinuit, ꝙ ad tertiũ cœlum raptus, ꝙ i paradisum ductus sit, Corinthijs narrat, ut eorũ à falsis prædicatoribus sensum auertat: ut B dum innotesceret qualis ipse esset, illi eis uilescerent, quos ab eis cognouerat inique uenerari. Quod pfecti cũ faciunt. i. cum uirtutes pprias loquũtur, in hoc quoq; omnipotentis domini imitatores sunt, qui laudes suas hoïbus loquitur ut ab hoïbus cognoscatur. Nam cum per scripturam suam præcipiat, dicens: Laudet Prouer. te os alienum, & non os tuum, qũo facit ipse quod phibet? Sed si uirtu- Nota. tes suas omnipotens dominus tacet, cum nullus agnosceret: si nullus agnosceret, nullus amaret: si nullus amaret, nullus ad uitã rediret. Vnde per Psalmistam dicitur: Virtutẽ ope Psal. 110. rum suorũ annunciabit populo suo, ut det illis hæreditatem gẽtium. Virtutes enim suas annunciat, non ue laudibus suis ipse pficiat, sed ut hi qui hæc ex sua laude cognouerunt, ad perpetuam hæreditatem ueniant. Iusti itaq; & perfecti etiam cum uirtutes quas habent infirmis loquuntur, reprehensibiles non sunt: qa per suam uitam quã referunt, aliorũ animas ad uitam q̃runt. Iure ergo Paulus uirtutes pprias Corinthijs narrat, ut cuius meriti sit apud dñm, illis innotescat: quatenus meritũ eius cognoscentes, doctrinã eius per quã saluentur, libenter suscipiant: & falsos apostolos p quos seducebãtur, respuant. Ipsi, inqt, gloriãtur se esse ministros Christi, licet i ueritate nõ sint ei⁹ ministri: et ego ueraciter sum qđ illi se esse fingũt. Et plus ẽt ꝙ ipsi, sum ego minister Xp̃i, uel plusꝙ cæteri prædicatores Christi. Et hoc *dico ut minus sapiens*, qa non est hoïs laudare seipsum. Vera de se dicens, minus sapientem se pnunciat, ut intelligatur coactus in laudem suã prorupisse. Nam qui spõte ea referr, quæ Nota ad laudem eius pficiant, nõ se facit insipientẽ. Ostẽdit ergo quę sint quę faciũt illum ministrũ Xp̃i plus esse ꝙ sunt reliq prædicatores. Occasio-

C ne. n. inuenta, omnium tangit personas, etiam apostolorum, dolens quia gratia Dei minor in illo iudicabatur, cum ipse eadē operaretur, quæ cæteri apostoli, et pro fide maiora toleraret extia. Plus sum ego minister Christi quam sunt alij prædicatores, cōprobatus *in laboribus plurimis*, quia plus illis oībus in ministerio prædicationis euangelicæ laboraui. Nam & ipsi laborauerūt, sed ego durius & multiplicius: quia et plura aduersa pertuli, et pluribus gentibus prædicaui, & plura scripsi, et stipendium non accepi. Et *in carceribus* sum comprobatus minister Christi abūdantius quam illi quos mihi præfertis: quia si ipsi pro ministerio prædicationis fuere in carcere, ego tamen sæpius & diutius. Et *in plagis supra modum* eorum, uel supra modū humanæ uirtutis: quia si illi cæsi sunt, ego tamē atrocius et multiplicius. Et *in mortibus frequenter*, quia sæpe cruciatus sum usque ad mortem. Ego *a Iudæis accepi quinquies quadragenas una minus* percussiones .i. quinquies flagellatus sum à Iudæis secūdum legē Moysi, quasi transgressor legis, quia nouam gratiam prædicabam, accipiens singulis uicibus plagas triginta nouem. Deut. 25. Præceptum quippe legis erat, ut qui iudices delinquentem uerberarent, ita modum uindictæ temperarēt, ut plagarum modus quadragenariū numerum nō excederet. Vnde ipsi unā percussionē quasi pro misericordia mihi cōdonauerunt in unaquaque ex illis quinque uicibus, quibus me uerberauerunt. Act. 16. Ego *ter uirgis cæsus sum* à gētibus, sicut in Philippis. ego à Iudæis *semel lapidatus sum* in Lystris. Ego *ter naufragium feci*, id est, periculum nauis fractæ pertuli dum maria transnauigarem, ut multis gentibus euangelizarem. Possent hæc naufragia forsitan intelligi contigisse in illa nauigatione, qua Romam uenit Apostolus: sed quando scribebat hanc epi-

D stolam, nondum ascenderat Hierosolymam, ubi captus est à Iudæis et post à Festo præside Romā missus. Act. 27. Nā in superioribus epistolæ huius multa locutus est Corinthijs de præparatione eleemosynæ, quam portaturus erat in Hierusalem. Omnes ergo tribulationes & pericula, quę cōmemorantur in hac epistola, prius acciderunt quam iret Hierosolymā. Nō autem leguntur oīa in Actibus apostolorum, quia & ibi reperiuntur multa, quę in his epistolis nequaquam aperte cōmemorātur. Nam & hoc quod subiungit, nescitur quando factum sit: *nocte & die in profundo maris fui*. Quod tamen iuxta literam intelligendum est, id est, quia Apostolus casu aliquo deueniens in profundum maris, die simul et nocte ibi demoratus sit ac deinde liber ad terram Deo gubernante redierit: unde & inter cætera diuina miracula adscribitur, quod homo tātō tempore sub undis retentus, neque à circunstantibus undis præfocari, neque à belluis maris deuorari potuerit. Matth. 14. Quid est. n. mirabilius, Petrum super aquas ambulasse, an Paulum sub aquis die ac nocte uixisse? Quod si in utriusque apostoli tam dissimili miraculo aliquid mysticum requirimus, Paulus nō solum tertio naufragus, sed etiam nocte et die in profundo maris positus, atque ubique protectus & liberatus à dño, significat iustos de oībus periculis diuinitus eruēdos: nec tantū de tentationibus extrinsecus ingruentibus saluādos, sed et si mortis ipsi uiderent gurgite depressi, atque ab humanis rebus absconditi, nihilominus uirtute sui conditoris eos esse reuocandos ad uitā. Petrus uero super undas uento cōmotas īcedens, sed ubi ob timorem mergi cœpit dextera Xpi erectus, significat eosdem iustos omnia impiorum tētamenta ac persecutiones diabolico instinctu sibi illatas, fide inuicta superare

A & calcare: nec posse oino seculi fluctibus immergi, q praesentis semper Dei contemplantur auxiliũ, qui etsi ut homines aliqñ titubauerint, mox diuinitus erecti confirmentur. Post haec memorat apostolus alia pericula, uariosq; labores, ut se terra mariq; pro Christo uexatum secundum carnem ostendat, & in omnibus locis uel in omnibus afflictionum modis se pro euangelio laborasse doceat. Ait enim:

In itineribus saepe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus, in labore & aerumna, in uigilijs multis, in fame et siti, in ieiunijs multis, in frigore et nuditate. Praeter illa quae extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, solicitudo omnium ecclesiarum. Quis infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non uror?

Saepe in itineribus probatus sum (inquit) minister Christi: *periculis fluminum*, quae pertuli: quia dum semper de loco ad locum pergerem, ut nomen Christi ubiq; manifestarem, frequenter inueniebam flumina, quae non sine periculo transire poteram. Et *periculis latronum*, qm̃ diabolus inuidens itineri meo, latrones mihi excitabat, cum nihil ferrem quod latrones cuperent. Et *periculis ex genere* meo, id est, ex Iudęis, qui mihi plusquam caeteris apostolis inuidebant, & me semper interficere quaerebant: qa fortius & euidentius caeteris nouã gratiã & abolitionem ueteris obseruantiae p̃dicabam, cũ prius fuissem ęmulator legis & persecutor sectatorum gratiae. Et *periculis ex gentibus*, qa & gentiles me quaerebãt occidere propter destructionem idololatriae & praedicationem unius Dei. Et *periculis in ciuitate*, sicut in Epheso ubi propter defensionem Dianae cũ impetu cucurrere unanimiter in theatrum, & cũ uellem intrare in furentem populũ, Actuũ. 19.

ut paterer martyrium, non permisere discipuli. Et *periculis in solitudine*, qa dum iter facerem, passus sum in deserto periculum uel à bestijs, uel ab hominibus, uel à potus, uel à cibi penuria. Et *periculis in mari*, qa & ibi uel ab hominibus uel ab indigentia uel à tempestatibus ptuli pericula. Nã & cum essem in Graecia, factae sunt mihi insidiae à Iudaeis nauigaturo in Syriam. Et *periculis in falsis fratribus*. i. q christianismum susceperant, & Iudaismum non reliquerant, sed legẽ carnaliter obseruabant, & me persequebantur eo quod prędicato Christo legem iam cessare dicerem. Fuere & alij falsi fratres, sicut Demas & Hermogenes qui dilexere hoc seculum, & nunc talibus plena est ecclesia. Caetera. n. pericula quiescere possunt, pericula uero à falsis fratribus quiescere usq; in finem seculi nõ nouerũt. Item probatus sum minister Christi plusq̃ caeteri *in labore* manuũ quo quaerebam uictum, *& aerumna*. i. molestia doloris uel paupertatis. Et *in uigilijs multis*, quia non solum dieb9, sed & noctibus praedicabam, et causa orationis saepe uigilabã, atq; manibus meis opus aliquod, unde uictum haberem, nonnunq̃ per noctẽ faciebam. Et *in fame ac siti*, quia dum nihil à discipulis acciperem, necesse erat ut per inopiam famem & sitim tolerarem. Tunc etiam fame ac siti laborabam, qñ persecutores meos frequenter de loco ad locum fugiebam. Et *in ieiunijs multis*, quia saepe ieiunaui eo q͏ non haberem qđ ederẽ. Sępe etiam sponte me ieiunijs macerauí, castigans corpus meum & seruituti subijciens. *In frigore* etiam *& nuditate* laboraui, dum tenuitas ac disruptio uestium mihi esset in hyeme. Et haec omnia pro Christo pertuli, cuius sum minister. Sed *praeter illa quae extrinsecus sunt*. i. praeter illa mala quae exterius in corpore tolero, angit me

B

Actuũ. 20. 2. Timo. 4 2 Timo. 1. 1. Cor. 9.

C *quotidiana instantia mea*, quæ nec una hora remittitur. Et quæ est illa? solicitudo simul *omnium ecclesiarum*, quia quotidie insto solicitudini salutis omniũ, qui sunt in uniuersis ecclesiis. Vere magnam de his semper gero solicitudinem. Nam quis fidelium infirmatur in fide, uel in conscientia, uel in actione, *& ego non infirmor?* id est, non compatior illi & condescendo, ut possim infirmitati eius quam uelut meam doleo, adhibere medicinam? Et *quis scandalizatur*, i. pedibus actionũ offendit, ut cursus boni operis eius retardetur, uel etiã ipse cadat in culpam, siue aliquo errore turbetur fides eius, *& ego non uror?* id est, zelo dei inflãmor? Valde enim mens mea cruciatur igne spiritalis zeli, dum infirmos quosq; æterna deserere, & rebus temporalibus delectari conspicit. Vror sicut aurum ad purgationem igne pij doloris, qm̃ affectus iste magis purgat, q̃a de charitate ueni. Quãto.n. maior charitas, tanto maiores plagæ de peccatis alienis. Non.n. uror tanq̃ irascens peccantibus, sed tanq̃ dolens pro illis. Vnde scriptum est: Qui apponit sciẽtiã, apponit dolorẽ. Enumerat itaq;

Eccle.1. (sicut lectum est) apostolus bella quæ extrinsecus tolerat, dicens: Periculis fluminum, periculis latronũ, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus. In hoc autẽ bello quot contra aduersarium spicula intorqueat, adiungit: In labore & ærumna, in uigilijs multis, i fame & siti: in ieiunijs multis, in frigore & nuditate. Sed inter tot certamina deprehensus, dicit quãto uigiliarũ munimine etiã castra custodiat. Nã post hæc exteriora quæ narrauit, protinus interiora cœpit dicere, subiungẽs: Præter illa quæ extrinsecus sunt instantia mea quotidiana solicitudo

D omnium ecclesiarum Ecce in se bella fortiter suscepit, & tuendis se proximis misericorditer impendit. Narrat mala quæ patitur, subiungit bona quæ impartitur. Pensemus ergo cuius charitatis sit, plus de utilitate proximorum, q̃ de sua afflictione curare. Pensemus cuius laboris sit, uno eodemq; tempore foris aduersa tolerare, & intus infirma protegere. In se.n. cõtemnit uulnera corporis, & in alijs sanat uulnera cordis. Valde autem minoris laboris est aut docere cum nihil toleras, aut tolerare cum nihil doces. Sed Apostolus ad utrunq; se solerter extendit, quia sic exteriora bella suscipit, ut solicite cogitet ne proximorum interiora lacerentur. Vnde non immerito plus omnibus se laborasse fatetur. Quis itaque huic in honore aliquem audeat præponere, qui cunctis præest in labore? Qui & subiungit.

Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Deus et pater domini nostri Iesu Christi scit, qui est benedictus in secula, quòd non mẽtior. Damasci præpositus gentis Aretha regis, custodiebat ciuitatem Damascenorum, ut me comprehenderet. Et per fenestram in sporta demissus sum per murum, & sic effugi manus eius. Actuũ 9.

Si gloriari oportet, non expedit quidẽ. Si oportet, inquit, gloriari, sicut & oportet pro uobis, gloriabor, nõ in potẽtia uel genere, sed in his *quæ sunt infirmitatis meæ*. i. in passionibus quas pro Christo patior, licet hoc uideatẽ abiectio. Si.n. gloriandum est christiano, in humilitate gloriãdum est, de qua crescit apud deum. Sed pseudoapostoli quia non habent merita passionum, in quibus gloriari possint, gloriantur in sublimitate generis. Ne autem me putetis aliquid falsi dicere, Deum uobis adhibeo testẽ ueritatis. Deus.n. qui nouit omnia, ipse scit quia non mentior. Deus, q secundũ humanitatẽ Christi, Deus eius est: & secundũ diuinitatẽ eius,

A est pater ipsius, ipse *qui est benedictus in omnia secula scit* .i. fert mihi testimonium *quòd non mentior* in omnibus supradictis, uel in hocquod subiūgo. Quia ēi post conuersionem meā dū essem *Damasci, praepositus gentis Arethae regis custodiebat* ipsam ciuitatem .i. portas eius, *ut me comprehenderet* quatenus inde placeret Iudæis qui mihi insidiabātur, & diligens in officio sibi credito uideretur, si eum quem perturbatorem audiret, causa quietis interficeret. Portas custodiebat, quia me in ciuitate esse nouerat, sed inuenire nō poterat. uel quia intus me cōprehendere nolebat, ne uiolaret ius ciuitatis. Et interim ego *per fenestram in sporta demissus sum* à fratribus *per murum, & sic effugi manus eius* Non ita fugit Paulus, sicut fugere solet mercenarius relinquens oues lupo uenienti: sed lupus ille non oues, sed ipsum pastorē quęrebat, & ideo pastor seipsum utilitati eorum fugiendo seruauit. Neque eo recedente deserta est ecclesia, quę ibi erat, necessario ministerio, sed ab alĳs fratribus ibidem cōstitutis, qđ oportebat implētum est. Eis quippe uolentibus hoc Apostolus fecit, ut seipsum seruaret ecclesiæ, quem pro prie persecutor ille quęrebat. Qn̄.n. quisq; prælatorum ecclesiæ specialiter à persecutoribus quæritur, tunc debet ille fugere, sic tamē, ut ab alĳs qui non ita requiruntur, non deseratur ecclesia: sed præbeant uecibi cibaria conseruis suis, quos aliter uiuere nō posse nouere. Cum autem omnibus simul instat cōmune periculū, tunc aut simul omnes .i. prælati & subditi ad alia loca transeant, aut simul omnes ibidem maneant. Necesse etiam est ut per omne quod agimus, in mentis trutina positū hinc pondus laboris, illinc fructum mercedis pensemus. Cum.n. pondus laboris fructum retributiōis superat, tūc laborem quisq; inoxie declinat, dum modo se in alĳs exerceat, in quibus lucro fructum pondus laboris uincat. Cum uero subsequente quātitate fructuum mēsura laboris aut ęquatur aut uincitur, tunc labor nō sine gaui culpa declinatur. Propterea doctor egregius cum Damasci ualde obstinatas mentes persequentium cerneret, eorum noluit aduersitati confligere: quia & semetipsum quem profuturū multis nouerat, uidit posse reficere, et aut nullis se illic aut paucis prodesse. Secessum ergo à certamine petĳt, & pugnaturū felicius ad alia se bella seruauit. Nō.n. loco uirtus, sed locus uirtuti defuit. Et idcirco fortissimus miles ab obsidionis angustia certaminis campum quæsiuit: ubi & mysticum aliquid præsignatum est. Nam hoc effugĳ genus usq; hodie in ecclesia seruatur, quando quis antiqui hostis insidĳs, uel huius seculi laqueis circunfusus, spei fideiq; suæ munimine saluatur. Murus.n. Damasci quę sanguinem bibens interpretatur, ad uersitas seculi est. Prępositus Damasci, psecutor aliqs potēs in hoc mūdo. Rex Arethas q interpretatur descensio, diabolus intelligitur. Sporta, quæ iuncis palmisq; solet confici spei fideiq; cōiunctionem designat. Iuncus enim uiriditatem fidei, palma uero spem uitæ æternæ significat. Quisquis ergo se muro aduersitatis cinctum uidet, sportā uirtutis qua euadat, festinus ascendat. Apostolus uero postquam hanc euasionem suam retulit, protinus addidit.

Ioan.10.

CAPVT. XII.

Si gloriari oportet, non expedit quidem.

Si gloriari oportet.i. si ideo gloriādum mihi est quia euasi, qm̄ manus insidiantium à perpetratione homicidĳ īmunes seruaui, *expedit quidem* gloriari: quoniā qui gloriatur mortē se euasisse, quæ pro fide infertur, significat inane uideri pro Christo pati. Vel si

C ppter pseudoapostolos oportet me gloriari ĩ hac gloriatione mea & in supradictis, non tamen expedit pro pter superbiam, quia ex humilitate crescimus, & auxilium dei mitibus proficit, nõ elatis. Non expedit qui dem, sed tamen propter uestram uti litatem necesse est gloriari.

Veniam autem ad uisiones & reuelationes domini. Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim (siue in corpore, siue extra corpus, nescio, Deus scit) raptum huiuscemodi usq; ad tertium cœlum. Et scio huiuscemodi hominem (siue in corpore, siue extra corpus, nescio, Deus scit) quoniam raptus est in paradisum, & audiuit arcana uerba quæ non licet homini loqui.

Hactenus, inquit, narraui tribulationes & pericula de quibus me dominus eripuit. & nunc narrando *ueniam ad uisiones & reuelationes domini*. i. ad secreta quæ de domino uidi & aperte intellexi, non ut Pharao, qui uidit

Gene. 41. septem spicarum uisionem et nõ intellexit, quia nõ est reuelatum quid significarent. Ego. n. mysticas uisiones aspexi, & reuelante domino qd in his sapientiæ contineretur, intellexi. Et audite uisiones: Scio hominẽ &c. Ostẽdit quòd subleuatus est, ut perinde quanta & qualia sint quę illi ostensa & dicta sunt, possint intelligi, ne sicut qbusdam uidebatur, iunior cęteris apostolis crederetur. De seipso. n. quasi de alio loquitur, ut iactantiam caueat, quia hoc refert qđ ad laudem maximã pertinet. Et qd deperit ueritati, quando & res ipsa dicitur, et modo quodam dicendi iactantia deuitatur: Scio, inquit, *hominem in Christo* existentem *ante annos quatuordecim raptum usq; ad tertium cœlum*. Ex quo ita raptus ẽ apostolus, usq; ad tempus quo scripsit hanc epistolã, completi sunt anni quatuordecim. Quod ideo annotauit, ut intelligeretur multo maioris meriti esse dum ista scriberet, q̃ fuerat dum ea uidisset: & quia non iactantia, sed necessitate diceret, quę per tot annos tacue rat. Scio, inquit, hominem raptum, *siue. in corpore. nescio, siue extra corpus*. i. scio quia raptus est homo ille, sed nescio utrum cum corpore, an sine corpore. Hoc nescio, *Deus scit*. i. solito mihi iuramento uobis istud confirmo. Iuratio. n. est qđ dicitur deus scit. Huiusmodi hominem scio raptũ usque ad tertium cœlum. *Et scio huiuscemodi hominem raptum in paradisum* Bis. n. raptus est homo ille. i. in tertium cœlum & rursus in paradisum, de quo dominus latroni promisit. Hodie mecum eris in paradiso. Ignorauit autem utrum quãdo sic raptus est ĩ corpore fuerit, qũo est aĩa in corpore cum Luc. 23. corpus uiuere dicitur, siue uigilãtis, siue dormientis, siue in extasi à sensibus corporis alienata, an oĩno de corpore exierit, ut mortuũ corpus iaceret, donec peracta illa demõstratione membris mortuis anima redderetur, & non quasi dormiens euigilaret, aut extasi alienatus denuo rediret in sensus, sed mortuus omnino reuiuisceret. De tertio autem cœlo multa possunt dici: Nouem enim sunt ordines angelorum, qui iuxta Dionysium in tres ternas distinctiones distributi sunt. Prima. n. triplex eorum dispositio. i. illa q̃ terris est uicinior, constat ex Angelis & Archangelis & Principatib⁹, media uero ex Potestatibus & Virtutibus & Dominationibus, suprema autẽ ex Thronis et Cherubim atque Seraphim. Prima igitur dispositio, primum cœlum recte potest accipi: secunda uero scđm cœlum, tertia autẽ tertium cœlum. Apostolus itaq; raptus in tertium cœlum, intelligitur supremis angelorum choris ĩterfuisse. i. ĩter agmina Seraphim siue Cherubim secreta dei uidisse. Qui & in paradisum raptus est, siue terrenum siue cœlestem: *& audiuit ibi arcana uerba* id est, intimationem de secreta dei essentia,

A sentia, *quæ non licet hominem loqui*. i. quæ nõ licet ei pandere ulli mortalium, uel quæ nullus homo potest in hac uita loqui. Vel per tres cœlos tria genera uisionum intelligamus: primũ corporale, scd̃m spirituale, tertium intellectuale. Ecce.n. in hoc uno præ *Leuit. 19.* cepto, cũ legitur, Diliges proximũ tuum sicut teipsum, tria occurrunt genera uisionum: unum per oculos, quibus ipsæ literæ uidentur: altetũ per spiritũ hominis, quo proximus & absens cogitatur: tertium cœlum per concursum mentis, quo ipsa dilectio intellecta conspicitur. Corporali.n. uisione uidetur cœlum & terra et omnia corporeis oculis conspicua. Spirituali uisione cernuntur in spiritu corporales imagines, sicut sæpe per cognitionẽ uoluimus in animo similitudines rerũ corporaliũ. Intellectuali uisione cernuntur illæ res, quæ nõ habẽt imagines sui similes, sicut est charitas, gaudium, pax, patientia, & cætera hmõi. Præstantior autẽ est uisio spiritualis q̃ corporalis, & rursus præstantior intellectualis. Quod.n. nõ imaginaliter, sed proprie uidetur & non per corpus, hoc ea uisione uidetur, quæ omnes cæteras superat. Corporea uisio *Daniel. 5.* ne uidit Balthasar digitos manus scribentis in pariete. Spirituali uisio ne uidit Petrus uas plenũ diuersis *Actuũ. 10.* animalibus. Intellectuali uisione uidetur sapientia, ueritas, charitas, & ipse Deus. Quapropter si hoc tertiũ uisionis genus, qd' superius est non solum omni corporali, quo per corporis sensus corpora sentiuntur, sed etiam omni illo spirituali genẽr quo similitudines corporum spiritu, nõ mẽte cernuntur, tertium cœlum appellauit apostolus, in hoc uideẽ claritas Dei non per aliquam corporaliter uel spiritualiter figuratam significationem, tanq̃ per speculũ in ænigmate, sed facie ad faciẽ, per speciem scilicet, qua Deus quicq̃d quã B tulumcunq; eum mens quæ non est *Locus cl* quod ipse, etiam ab omni terrena la *scurus.* be mundata, ab omni corpore & similitudine corporis alienata & abrepta, capere potest. Cur autem non credamus quod tanto apostolo, doctori gentium, rapto usq; ad istã excellẽtissimam uisionẽ, uoluerit deus demonstrare uitam, in qua post hãc uitam uidendus est in æternum? Et cur non dicatur iste paradisus, excepto illo, in quo corporaliter uixit Adam? Si.n. proprie q̃dam nemorosus locus, translato autẽ uerbo omnis etiã spiritualis quasi regio, ubi animæ bene est merito paradisus dici potest, non solũmodo tertium cœlum, quicquid illud est, quod profecto magnum sublimiterq; præclarũ est, sed etiam in ipso homine lætitia quædam bonæ conscientiæ, paradisus est. Si ergo primum cœlum recte accipimus generali nomine hoc omne corporeum, quicquid est super aquas et terram, secũdũ aũt in similitudine corporali, q̃ spiritu cernit̃, sicut illud unde animalibus plenus i ecstasi Petro discus ille submissus est: tertium uero quod mente cõspicitur, ita & secreta & remota & omnino abrepta à sensibus carnis atq; *Actuũ. 10.* mũdata, ut ea quæ in illo cœlo sunt, & ipsam Dei substantiam, uerbũq; *Psalm. 32.* domini per quod facta sunt omnia, in charitate spiritus sancti ineffabiliter ualet uidere & audire, nõ incongruenter arbitramur & illuc apostolum esse raptum, & ibi fortassis esse paradisum omnibus meliorẽ, & (si dici oportet) paradisum paradisorũ. Nec contrarium est huic intelligentiæ illud quod Moysi dominus ait, Non uidebit me homo & uiuet: q̃a *Exod. 33.* necesse est abstrahi ab hac uita mentem qñ in illius ineffabilitatẽ uisionis assumitur, sicut Apostoli mens diuinitus rapta est ex hac uita ad an

C gelicā uitam ante quam per istam cōmunē mortem carne solueretur. Et ibi per fruens Dei allocutione, audiuit ineffabilia uerba quæ nō licet homini loqui. Ideo cum prędicaret, dixit quod posset hominibus dici, & tenuit apud se qđ nō posset dici. Ergo audiatur id qđ possumus mēte comprehendere, & id quod non possumus credatur. Si illi diceremus, rogamus te, explica magnitudinem ipsius, non'ne forte responderet nobis, non est ualde magnus quem ui di, si à me potest explicari?

Pro huiuscemodi gloriabor, pro me autem nihil nisi in infirmitatibus meis. Nam etsi uoluero gloriari, non ero insipiens. Veritatem enim dicā. Parco autem, ne quis me existimet supra id quod uidet in me, aut audit aliquid ex me.

Pro huiuscemodi homine uel uisione *gloriabor*.i. cōmendabo me, sed *pro me* filio Abrahę uel circuncisio nihil gloriabor, *nisi in infirmitatibus meis* .i. in tribulationibus quas patior. Pro huiusmodi homine .i. qui iam dignus est Deo, ut ad hanc uisionum excellentiam subleuaretur, gloriari se dicit, & non uult aperte dicere quod de se loquitur, ne laudare se uideatur. Et sic pro se non gloriatur, dum nō aperte de se profitetur. In infirmitatibus autem gloriatur, quia exponere pressuras passionum & infirmitates angustiarum non uidetur gloriosum, sed flebile. Idcirco in his secure se fatetur gloriari, sciēs quia ad perfectū perducunt cœlestium remunerationum. Quid.n. tam gloriosum in futurum christiano, quā exitia pro Christo illata narrare? Pro isto homine gloriabor, nō pro me Nam etiam *si uoluero* pro me gloriari.i. meritū meū quod apud Deum habeo profiteri, *non ero insipiens* in hac gloriatione, licet quibusdam uideat esse. Non.n. falsa loquar, sed ueritatem de meipso dicam: & ideo non in meipso, sed in ipsa ueritate quę superior me est, humiliter & ueraciter gloriabor. Et de D pluribus quidem adhuc gloriari poteram, sed *parco*.i. parce refero, *ne quis me existimet supra id quod uidet in me* .i. ne quis me putet excellentioris esse naturæ quā suis oculis comprehendere ualeat, & incipiat errare in me, credens me diuinam uel angelicam habere naturam, sicut illi qui de me & *Act.14.* Barnaba dicebant, dīj similes facti hominum descenderunt ad nos. Illi enim existimabant nos esse supra id quod uidebant in nobis, quia cū uiderent in nobis terrenum & mortale corpus, existimabant nos cœlestes & immortales, et propterea parco gloriari, ne si plura retulero, putet quisquam me esse supra id quod uidet in me.i. supra naturam humanitatis quam cernit in me: aut supra id quod audit ab aliīs aliqd referri *ex me*. Vel ne quis existimet supra id quod uidet in me, siue audit de me. i. ne quis me arbitretur ultra gloriā meam tendere quā limes meritorum admittit. Omnes sancti non solum gloriam supra modum suum omnino nō appetunt, sed etiā hoc ipsum uideri refugiunt, quod esse meruere. Vnde nunc prædicator egregius cōtra pseudoapostolos loquens dum uirtutes eximias operationis suę, pro discipulorum eruditione narraret, dum tot pericula tolerasse coaceruatā persecutione describeret, & post hæc usque ad tertium cœlum, rursumq; in paradisum raptum se esse memoraret, ubi tanta agnoscere potuisset, quāta loqui omnino nō posset, erat de se adhuc fortasse mirabiliora locuturus, sed ab humana laude alta cōsideratione se temperans, subdit: Parco autem ne quis me existimet sura id quod uidet in me, aut audit aliquid ex me.i. ne si cætera dixero, putet me aliquis esse supra naturam humanæ infirmitatis, cū non nisi īfirmitas in me uideatur, uel ab

A alijs qui uident, audiatur. Habebat ergo adhuc de se dicēdum aliquid, quod parcit dicere. Sed egit utrunque doctor egregius, ut & loquēdo quæ egerat, discipulos instrueret, & tacē do se intra humilitatis limitem custodiret. Nimis itaque esset īgratus, si de se discipulis tanta taceret: & fortasse minus incautus, si de se omnia discipulis proderet. Sed mirabiliter (ut dictum est) egit utrunque, ut & loquendo erudiret audiētium uitam, & tacendo custodiret suam.

Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus satanæ, ut me colaphizet. Propter quod ter dominum rogaui ut discederet a me, et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam uirtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me uirtus Christi.

Ego, inquit, tam magna, tamque sublimia diuinitus uidi. *Et ne magnitudo* tam ingentium *reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ*. Non me extulit, sed ne me extolleret, prouidit mihi deus remedium, quod aduersus elationem quæ euenire poterat, opponeret. Valde.n. timenda est elatio de abundantia gratiarum, ne quis de dono Dei superbiat, sed magis seruet humilitatem, & quanto maior est, humiliet se in oībus. Apostolus iste, quāuis ex persecutore factus prædicator, abundātiorem gratiā assecutus est in omni labore apostolico quam cæteri apostoli, ut magis deus ostēderet suum esse quod dat, non hominis, quomodo solent medici potentiam artis suæ in desperatis ostēdere. Cū ergo esset magnę gratię, et magna dona à deo percepisset, quia ex abundantia gratiæ & reuelationum poterat ei elatio subrepere, idcirco Deus qui nouit omnia antequam fiant, apposuit ei quendam monitorem humanæ infirmitatis in similitudinem triumphantium, quibus in curru retro comes adhærebat, per singulas acclamationes ciuium dicens: Hominem te memento. Ne extollar, inquit, ex magnitudine reuelationū datus est mihi à Deo .i. ad meam utilitatem, ut me in humilitate custodiat, stimulus carnis, id est, pungens carnem meam. & quis est stimulus iste? *angelus satanæ*. i. angelus malignus, missus à satana, *ut me colaphizet*, .i. ut me percutiat, reprimens omnem motum superbiæ, excitando mihi semper tribulationes aut corporis infirmitates, uel tentando (ut quidam aiunt) per libidinem. Tentatio autem cui non consentitur, nō est peccatū, sed materia exercendæ uirtutis. Nam stimulus iste forsitan concupiscentia carnis erat. Quibus malis Apostolus considerans in corpore mortis suę, in quo bellum intestinum cum inuisibili hoste gerebat, remedium salutis suę nullū penitus nisi solam gratiam Dei in Christo Iesu liberantem se inuenisse Romanis loquitur. Sed & dolore quodā corporis traditur exagitatus uehementer. Dolores autem corporū plerunque immittuntur ab angelis satanæ. Sed hoc non possunt nisi permissi. Nam & Iob sic probatus est. Permissus est ad eum probādum satanas, & percussit eum ulcere ita ut uermibus putresceret. Sic & angelus satanę quasi libenter permissus est colaphizare Apostolum, sed tamen apostolus curabatur. Hoc ergo remedium diuinitus accepit, ut per iniquū angelum semper iniurijs & tentationibus pressus, non posset ex reuelationibus extolli, quia ociosum pectus ex his quæ uiderat, intumescere posset. Secreto.n. dispēsationis ordine, unde seuire permittitur iniquitas diaboli, inde pie perficitur benignitas Dei. Elatos enim in sanctitate uiros non amitteret, nisi tentaret. Sancti quippe non essent qui de sanctitatis gloria superbirent: & tanto

Margin notes: Eccle. 3. — Nota. — Roma. 7. — Iob. 2.

C sub eius iure caderent, quanto se in suis uirtutibus eleuarent. Sed miro dispensationis ordine, dũ tentantur, humiliantur: dum humiliãtur, eius esse desinunt. Apl'us uero & priusq̃ morbum elationis incurreret, puidẽte superno medico, accipit medicamentum humilitatis. Et qa illud qđ medicus apposuerat, molestum erat ei, rogauit ut auferret. *Propter quod* (inquit) *ter dominum rogaui* qui trinus est deus, *ut discederet à me* stimulus ille, & rogaui dominum ut à me tolleret acre medicamentum quod mihi apposuerat. Et non fecit quod petebã, sed quod mihi expediebat: quia non est magnum exaudiri ad uoluntatẽ, sed magnũ exaudiri ad utilitatem. Nã *dixit mihi. Sufficit tibi gratia mea*.i. hoc tibi satis est, ut habeas gratiã meã, & ideo noli superfluam carnis sanitatem quærere, quia non iratus, sed gratiosus te uro. Ego noui quid apposuerim, ego noui unde ægrotes, ego noui unde saneris. Quid.n.tibi utile sit, magis ego noui q̃ tu. *Nam uirtus in infirmitate perficitur*.i. uirtus ad pfectionem ducitur per infirmitatem cõtrariam, cum qua legitime certat, ut postea coronetur. Virtus in infirmitate perficitur, quia infirmitatis actio fit uirtutis perfectio, ut præsente infirmitate & tentatione reprimatur uirtutis elatio, ut ad eius perfectionem pertineat etiam ipsius imperfectionis & in ueritate cognitio, & in humilitate cõfessio. Et quia infirmitas ita proficit uirtuti, *igitur libe*.i. nõ minus, sed libens *gloriabor in infirmitatibus meis*, ad hoc datis, *ut inhabitet in me uirtus Christi*.i. summam gloriam deputabo q̃ in me sum infirmus, ut fortem me faciat Christi uirtus. Tunc gloriatur Apostolus, qñ iniurijs humiliatur, à Christo autẽ uirtus tolerandi præbetur, ut quia prius asperæ fastidiendæ iniuriæ uidebantur, postea libenter susciperentur, ut Christi auxilio lenirentur. Li D benter ergo cædi se patitur, dummodo à Christo curetur, postq̃ cognouit prodesse quod nocere putabat, sciens quia plus addit medicina dei ad salutem, quàm infirmitas detrahit sanitati.

Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelijs, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustijs pro Christo. Cum enim infirmor, tunc potens sum.

Virtus (ut dictum est) in infirmitate perficitur. *Propter quod placeo mihi*.i. multum delector *in infirmitatibus meis*. Omnes superiores passiones atq; inferiores hoc loco infirmitatum nomine definiuit Apostolus, eo q̃ humanæ infirmitati ista præualeant. Vt ergo discipulos instrueret, summa de se retulit: ut uero se in humilitate custodiret, considerationis oculum non in uirtutibus suis, sed in infirmitatibus fixit. Placeo, īquit, in infirmitatibus meis, & *in contumelijs*, nõ in honoribus seculi. & *in necessitatibus*, non in epulis uel in ocio, sicut pseudoapostoli, qui causa uentris prædicabant: & *in persecutionibus*, non in salutationibus & susceptione adulationis: & *in angustijs*, non in iactantia elationis & superatione diuitiarum. Et hoc *pro Christo*, non pro aliquo crimine, qa beati q persecutionem patiuntur propter iustitiam. Nõ.n.omnes beati qui persecutionem & aduersa patiuntur, sed qui iustitiæ causa patiuntur. Vel placeo mihi in infirmitatibus carnis, in cõtumelijs uerborũ, in necessitatibus.i. in indigentia necessariorum: in psecutionibus de loco ad locum: in angustijs.i. in anxietatibus animi pro Christo illatis. Et iure placeo in talibus, quia qñ *infirmor* in talibus exterius, *tunc potens sum* interius.i. quando aliqua sua prædictarum tribulationũ affligor, tunc à deo datur mihi potentia superandi. Tunc enim uincit christianus Matth. 5. 1. Petri. 3.

C nus, cum perire putat: & tunc perit perfidia, cum se uicisse gratulatur.

Factus sum insipiens, uos me coegistis. ego enim à uobis debui commendari.

Post omnem cõmendationem suã ostendit qa nõ ad iactantiam suam ista retulit. In his (inquit) quæ hacte nus ad cõmendationem meam narraui, *factus sum insipiens*, secũdum quod in exterioribus uerbis sonat, qa uideor merita mea prædicasse: sed hoc non iactanter, sed necessitate cõpulsus feci pro uestra utilitate: quia *uos me coegistis* ita loqui, qui de me non recta sentiebatis, & falsos apostolos mihi præferebatis: & ideo non mea culpa, sed uestra est quod de me talia sum locutus. Coactum se dicit, Sup. eod. ut quid esset ostenderet. Et utiq; nõ est insipiens qui de se uera locutus est, quia superius ait: Si uoluero gloriari, non ero insipiẽs. ueritatẽ enim dicam. Sed nũc inclinat se, & præ nimia humilitate uel cordis dolore se fatetur insipientem, ut declaret quia non uoluntate merita sua manifesta uit. Insipientis enim est suos narrare labores, & proprias iactare uirtutes. Iustus aũt nunq̃ bona sua detegit, nisi eum aut proximorũ utilitas, aut certe nimia necessitas cogat, sicut Apostolus, cũ uirtutes suas enumerasset, coactum se dicit hoc fecisse. Nam si uirtutes suas tacuisset, discipuli nõ cognouissent eum. Si non cognouissent eum, non omitterent præferre illi falsos apostolos, & dicta illorũ dictis illius. Sicq; ignorantia dignitatis apostoli, causa esset ut semper in errore permanerent discipuli. Vt ergo eos ab errore reuocaret, coactus est manifestare qs esset. Vos (inquit) me coegistis, quia cum aliis de me satisfacere debuissetis, nunc iterũ opus habetis ut ego ipse me cõmendem uobis. *Ego enim debui à uobis commendari*, id est, uos aduersus obtrectatores debuistis mihi testimonium ferre, apud quos ego ecclesiam institui, & signorũ prodigia feci, ut uos me tacentem defenderetis, quem in Christo patrem habetis. D

Nihil enim minus fui ab his, qui sunt supra modum apostoli. Tametsi nihil sum, signa tamen apostolatus mei facta sunt super uos in omni patientia, in signis & prodigiis & uirtutibus. Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris ecclesiis, nisi quòd ego ipse non grauaui uos? Donate mihi hanc iniuriam.

Reuera debui à uobis cõmendari cæteris. Nam *nihil minus fui* uobis uel in prædicatione, uel in miraculis *ab his*, id est, q̃ illi *qui sunt apostoli supra modum* meum, sicut quibusdam uidetur quia dominum in carne sunt secuti. Non fui uobis in actione minor, q̃ Petrus uel Ioãnes siue Iacobus, qui sunt supra modum meum apostoli, non dignitate, sed tempore, cum ego plus illis laborauerim. Nã si de tempore mihi præscribendum putatis, Matt. 3. ante cœpit Ioãnes prædicare quàm Christus: & non Christus Ioãnem, Ioan. 1. sed Ioannes Christum baptizauit. Andreas quoque prior secutus est Christum q̃ Petrus, nec tamen primatum accepit Andreas, sed Petrus. Quare ergo quibusdam non uideor Apostolus, cum eadem possim per Dei gratiam, quæ & cæteri apostoli? Illis non uidebatur Apostolus esse, qui eius prædicationem æmulatione legis respuebant, quasi esset inimicus traditionis Moysi, qa legem cessare dicebat: & cæteris apostolis fauebant, istum illis humiliãtes, qa illi non tam constanter cõtra legem aliquid asserebant. Ideo dolet minorem se uideri, et compulsus ostendit quantę sit dignitatis. Nõ fui, inquit, uobis in ope minor p̃cessorib⁹ meis: qa tametsi nihil sum, signa tñ apostolatus &c. Sic se humiliat, ut erigat. Patiẽtiam tñ primam memorat, qa diu illos portauit quasi impatientes ęgros, ut adhibita medicina signorũ

C atq; uirtutum, curaret uulnera erroris illorum. Ego quidem (inquit) nihil sum, quia homo sum: sed apostolatus quẽ mihi Christus ipse dedit, signa in uobis ostendit. i. potentiam, uirtutes atq; prodigia. *Tametsi.* i. quis *nihil sum*, secundum quod homo sum, uel secundum quod quibusdam uidetur, qui me nihil esse iudicant, tamen ea quæ feci, me apostolum designant: quoniam *signa apostolatus mei facta sunt super uos.* i. quod desuper descẽdant in uos à patre luminum per doctrinã meam, ut crederetis, ut cõuerteremini, ac religiose cõuersaremini, signum & demonstratio est apostolatus mei. Et hoc factum est *in omni patientia* mea, quoniam patienter oĩa sustinui, quæ mihi à uobis uel pro uobis illata sunt mala. Nam & cõtemptum & paupertatẽ, aliasq; molestias apud uos pertuli: & mores uestros, ut paulatim eos corrigerem, longanimiter sustinui. Nec sola patientia uos ad fidem & morum meliorationem adduxi, sed etiam *signis & prodigijs & uirtutibus*. Distat autem inter signum et prodigium atq; uirtutem, quia signum est genus prodigij, uirtus uero genus utriusq;. Virtus enim uocari potest omne miraculum: signum aũt illud tantum, quod in quocunq; tempore aliquid significat: prodigium uero, quod in futuro tantum. Prodigium uero appellatum est quasi porrò dictum, quod porrò dicat, porrò significet, & aliquid futurũ esse portendat, sicut sanationes corporum quę per apostolos fiebant, sanationes animarum portendebant. Nihil (inquit) uobis minus feci, quàm fecissent priores apostoli, imo amplius. Nam *quid est quod minus habuistis præ cæteris ecclesijs.* i. quid minus accepistis per me, quàm ceterę ecclesię per alios apostolos, *nisi quòd ego ipse non grauaui uos:* id est, non accepi stipendium à uobis, sicut cæteri prædicatores à suis accipiunt. Gratis. n. euãgelium prædicaui uobis, quod nullis cõcessum est alijs ecclesijs. *Donate mihi hanc iniuriam.* i. si tam imprudentes uel malitiosi estis, ut hoc putetis iniuriam, ignoscite mihi. Date mihi ueniã huius facti, pro quo laude dignus sum, non reprehẽsione. Hoc. n. non est iniuria, sed misericordia & amicitia. D

Ecce tertio hoc paratus sum uenire ad uos, & non ero grauis uobis. Nõ enim quæro quæ uestra sunt, sed uos. nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs. Ego autem libẽtissime impendam & superimpẽdar ipse pro animabus uestris, licet plus uos diligens minus diligar.

Ne forte putaretur inter initia stipendijs abstinuisse ad cõmendationem suã, postea uero mercedẽ euangelicæ prædicationis uelle accipere, ostendit in ea se uolũtate durare, ne factum suum postea mutare uideretur, et esset quod obtrectatoribus reprehenderet. Non grauaui (inquit) uos, sed nec grauabo. Quia *ecce hoc tertio.* i. hac tertia uice, *paratus sum uenire ad uos, et non ero uobis grauis,* ut de uestro quicquam accipiam, sicut nec aliqd à uobis sumpsi. Non tertio uenit ad eos, sed tertio paratus fuit uenire. Non ero grauis uobis accipiendo munera uestra, quia *non quæro ea quæ sunt uestra, sed uos* ipsos. i. non pecunias uestras, sed uos ipsos lucrari uolo ex prædicatione mea, ut uos habeã mecum in æterno Christi regno. Non quæro uestra: *nec enim debẽt filij parentibus thesaurizare.* i. diuitias congregare, quod facitis pseudoapostolis: *sed parẽtes filijs* debent diuitias præparare, quod pseudo non faciunt uobis. Cõsueto usu nunc loquitur. Consuetudo enim est, ut carnales parentes filijs suis thesaurizent. Spiritales uero patres dignũ est ut à filijs suis accipiãt sumptus. Sed Apostolus intantum probat se nolle accipere, ut trãsferat causam carnalis patris ad spiritalem, ut non solum non accipiat ab eis, sed si fieri possit, ipse eis tribuat. Quo

A dicto tāgit eos, ut intelligatur quantus sit, & quid mereantur qui tanti apostoli prouidentiam neglgūt. Parentes (inquit) debent filijs suis thesauros præparare, sed ego nō solum thesauros, sed et meipm parat⁹ sum impendere. Tanto enim affectu charitatis erga uos *ego* moueor, ꝙ non inuitus, sed *libentißime impendam* uobis uel carnalia uel spiritalia bona, & post omnia si opus fuerit, ego *ipse super impendar pro animabus uestris*, ut moriar pro salute animarum uestrarum *licet plus uos diligens, minus diligar* à uobis. Qui enim tātam habet charitatem, ut paratus sit pro fratribus etiam mori, pfecta est in illo charitas. Et ego dū pro uobis mortem excipere sum paratus, perfecte uos diligere comprobor. Plus enim uos diligo, non accipiēdo res uestras, ꝙ̄ si eas acciperē: uos autem minus ꝙ̄ debetis, uel minus quàm pseudoapostolos, diligitis me: quia me plus amare debetis, maxime ꝑ quem uiā uitæ didicistis.

Sed esto. Ego uos non grauaui, sed cum essem astutus, dolo uos cepi. Nunquid per aliquem eorum quos misi ad uos, circūueni uos? Rogaui Titum & misi cum illo fratrem. Nūquid Titus uos circūuenit? Non'ne eodem spiritu ambulauimus? Non'ne eisdem uestigijs?

Nihil eorum quæ possent ei ex aduerso proponi, tacet, ut se per omnia purget. Quia nihil per circūuentionem egit apud eos, sed pura uirtute sibi simpliciter & illis dupliciter cōsuluit, ut ipse nihil præter futuram supernę beatitudinis retributionem quæreret, & illis apud dominū prouideret, atq; sensum eorum non acciperet. Forte enim suspicarent̄ ideo illum sua dona contempsisse, quia parua erant quæ offerebātur, ut magna consequeretur: & circūspiciens merita sua, non pecuniam refutaret, sed numerum indignum sibi æstimans contemneret. Ego, inquit, non accepi uestra, sed paratus sum uobis impendere mea: & inde minus à uobis diligor, quia non intelligitis quàm charitatiua mente hoc feci. *Sed esto*, hoc est, sit: id est, nunc concedamus istud, quia *ego non grauaui uos* per meipsum, accipiēdo res uestras: *sed cum essem astutus, dolo uos cepi*, id est, decepi uos callida arte simulationis, extrahēdo uobis per alios bona uestra. Ironice dicit, nam pseudoapostoli affirmabant eum sic agere. Vel inquit: Talia de me suspicamini, sed effectu rei probatur quia falsa sunt quæ putatis. *Nunquid* enim *per aliquem eorū quos misi ad uos, circūueni* & artificiose decepi *uos*, ut callide uobis per eos extorquerem res uestras? Hoc est quod dicit, quia quos misit, non illis hoc intimauerūt, ut si uellent placatum habere Apostolum, dignam quantitatem ꝑsonæ illius offerrent: quoniam ideo noluisset accipere, q̄a minus quàm dignum erat offerebatur. Quod cōpositum Apostoli astutia intelligerent, ut quod egit, non per contemptum, sed per auaritiam egisse putaretur. Vere (inquit) non circunueni uos per aliquem legatorum meorum, quia per Titum id non feci, per quem facilius hoc possem implere. Nam *rogaui Titum* ut ad uos pergeret, quia illi facilius obediebatis, *& misi cum illo fratrem*, cuius laus est in euāgelio, qui intelligitur Lucas. *Nunquid Titus*, cuius dictis facile acquiescebatis, *circumuenit uos*, callide uobis suadens ut mihi mitteretis aliquid? Nequaquam. *Non'ne* enim *ambulauimus*, id est, perseuerauimus, *eodem spiritu*, id est, eadem uoluntate qua cœpimus, ut sicut in principio nihil accipere à uobis uoluimus, ita & deinceps? Et *non'ne eisdem uestigijs* quibus cœpimus, id est, eisdem passibus actionum semper ambulauimus, ut non in accipiendo perseueraremus? Vna enim in bono sententia nostra esse probatur, exclusa

C omni suspicione auaritiæ, quãdo ab his quos misi, nihil tale dictum aut factum est, in quo deprehenderetur auaritia. Vel ita: Nõ circũuenit uos Titus, sicut nec ego circũueneram. Quia non'ne eodem spiritu, id est, eadem bona uoluntate ambulauimus ego & ille? Et non'ne eisdem uestigijs ego et ille ambulauimus, idest, eisdem operationibus per quas apparet uoluntas? Vnaquaq; enim arbor ex fructu suo cognoscitur.

Matt. 12.

Olim putatis quòd excusemus nos apud uos? Coràm Deo in Christo loquimur, omnia autem charissimi propter ædificationem uestram.

Olim putatis, id est, dudum æstimatis, *quòd excusemus nos apud uos*, id est, q; causam excusationis quasi reus dicam, quia non grauaui uos? Iandiu est, quòd de nobis dubitatis, arbitrantes quia nõ simpliciter agamus uobiscum, quoniam pseudoapostolis creditis, qui dicunt nos tergiuersatione quadam dona uestra respuere, ut maiora possimus accipere. Et putatis quòd huiusmodi fictam cõscientiam excusemus apud uos? Sed nos *coràm Deo in Christo loquimur*. Coràm Deo (sicut supra dictum est) loquitur, qui in omni quod dicit, humanos fauores non appetit, sed omnipotentis Dei præsentiæ intendit: nec suam, sed authoris gloriam requirit. In Christo autem loquitur, cuius sermo totus in Christi ueritate psistit, ut nec mẽdax sit, nec aliud quàm Christum prædicet. Et nos ita coràm Deo loqmur in Christo. Sed *omnia* hæc loquimur & facimus *propter uestram ædificationẽ*, ut bene de nobis sentiatis, & falsos apostolos repellatis, atq; per doctrinam nostrã in Christi templum ædificemini. Ædificationi enim uestræ proficit, quicquid de tribulationibus nostris & reuelationibus supra diximus, et quòd malam de nobis suspitionem à cordibus uestris tollimus, uel qđ censum uestrum idcirco non suscepimus, ne authoritatem nostræ potestatis, qua uitiosos arguimus, inclinaremus. Sine dubio enim pdest ei, qui corripitur ut emendet, si præpositus eius ideo oblata refutet, ut libere arguat. D

Timeo enim ne forte cum uenero, non quales uolo inueniam uos, & ego inueniar à uobis qualem non uultis: ne forte contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, inflationes, seditiones sint inter uos: ne iterum cum uenero, humiliet me Deus apud uos, & lugeã multos ex his qui ante peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia & fornicatione & impudicitia quam gesserunt. Galat. 5.

Omnia (ut præfatus sum) propter uestram ædificationẽ uobis loquor aut facio. Nam *timeo ne cum uenero, inueniam uos* incorrectos quales *non uolo* uos iuenire, quod forte erit, quia ad utrunq; se habet, & ex libertate arbitrij uestri potest quodlibet horum contingere. Ideo præparate uos, ne inueniam uos in uitijs perdurãtes, quales iuenire nolo: *& ego inueniar*, id est, sentiar *à uobis* seuerus & asper, & peccata uestra iuste puniens, *qualem non uultis* inuenire. Ille enim inuenit aliquem qualem non uult, qui se talẽ facit, ut discordet ab illo. Et ideo tales uos exhibete, ut non discordetis à mea sanctitate, ut cum uenero, possimus inuicem gaudere. Scilicet *ne forte sint inter uos contentiones*, & cætera q̃ in priore epistola reprehendi, quando personis deferentes, & alterum alteri præponentes, dissidebatis ab inuicem. Contentio est, ubi non ratione aliquid, sed animi pertinacia defenditur. Æmulatio est hoc loco inuidia. Animositas est magna commoti animi aduersus alterum pertinacia, qualis erat in illis, qui iudicia habebant inter se, quæ deferebãt ad infideles determinanda, & inde irascebantur ad inuicem. Dissensio est, ubi non omnes in una uoluntate & 1. Cor. 1. 1. Cor. 6.

A in uno sensu concordant, sed diuersa uolunt, & partes faciunt. Detractio est, quando quis bona alterius deorsum trahit.i.loquẽdo humiliat ea & premit, uel de ipsis bonis aliqua trahit, ut pauciora seu minora quã sunt ostendat ea esse. Susurratio est,qñ quis murmurat et nõ in facie loquitur alicui,sed de illo aliĵs male loquitur. Inflatio est,qñ quis tumore cordis turgescit interius. Seditio est cõmotio ciuium inuicem contra se. Et timeo, inquit,ne uitia hæc iter uos reperiantur,cum uenero,ne sint inter uos cõtentiones de meritis prælatorum,ut erãt dũ diceretis,ego quidem sum Pauli,ego autẽ Apollo,ego uero Cephæ. Et *æmulationes*,id est, inuidiæ propter meliora charismata per quas minores solent inuidere maioribus. Et *animositates* in repetitione rerum & ultione, propter quas solebatis apud infideles iudicio contendere. Et *dissensiones*, id est, mẽtium diuersitates aut uoluntatum diuisiones. Et *detractiones*, per quas alius loquẽdo detrahit & aufert quicquid potest ex bene gestis alterius. Atque *susurrationes* per quas latenter seminantur discordiæ. Et *inflationes*, per quas nonnulli quasi de excellentioribus meritis ĩtumescũt, & alios despiciũt. Atque *seditiones*.i.tumultus irascentium atque litigantiũ in populo usque ad percussiones. Timeo inquam ne in uobis talia reperiam, *ne* scilicet *cum uenero,humiliet me iterum Deus apud uos*, id est, ne sicut dolui pro peccatis uestris, ita rursum doleam pro impœnitudine uestra,*& lugeam ibi multos ex his qui ante* primã epistolam *peccauerunt*, & adhuc permanẽtes in sua nequitia, *non egerunt pœnitentiam*. Illis in peccato perdurantibus, se dicit humiliari & lugere: quia ut pius pater incipit culpas filiorũ deflere, & se pro his in orationibus & ieiunĵs affligere. Quis.n.pater non gaudeat bene agentibus filĵs? Si

1.Cor.1.

1.Cor.6.

iterum necesse est lugeat,si praue cõuersẽt. Ideo admonet ut siqui non egerunt pœnitentiam, sicut alios significat egisse, nũc agant eam,ut uenirẽ sine tristitia sit cum illis. Cum enim dicit, et lugeam multos ex his qui ante peccauerunt,& non egerũt pœnitentiã, probat quosdam ex his pœnitentiam egisse, quosdam uero non agere. Agenda est autem pœnitentia omnibus qui peccauerũt, quia non sufficit mores in melius cõmutare,et à factis malis recedere,nisi & de his quæ facta sunt,satisfaciat domino per pœnitentiæ dolorem, per humilitatis gemitũ,per contriti cordis sacrificiũ,cooperãtibus eleemosynis. Non egerunt,inquit,pœnitentiam *super immunditia*, id est,de immundissima perpetratione libidinis quæ fit inter mares, uel ab uno solo: *& fornicatione*, quæ fit cum publicis meretricibus, quæ prostant in fornicibus, unde etiam fornicatio dicitur: *& impudicitia*, quæ fit cũ fœminis suæ consanguinitatis, sicut cum sorore uel nepte,siue fratris uxore, & uocatur incestus. Et cum de his tam execrãdis libidinum perpetrationibus pœnitentiam fieri suadeat Apostolus, patet quia non est ulla criminũ tam horrenda macula,quæ per pœnitentiam deleri non possit. Nota.

CAPVT XIII.

Ecce tertio hoc uenio ad uos. In ore duorũ uel trium testium stabit omne uerbũ. Prædixi enim & prædico ut præsens uobis & nunc absens, his qui ante peccauerunt et cæteris omnibus, quoniã si uenero iterum,non parcam.

Deute.17. Matth.18. Hebræ.10 Ioan.8.

Timeo(inquit)ne tales uos inueniam quales nolo,& inueniar à uobis durus cum uenero. Ideoque ne differatis pœnitentiam agere, quia ego non differã uenire. Nam *ecce* certum sit uobis quia in proximo *uenio ad uos hoc tertio* apparatu. Non dixit quòd bis uenerit, & hac tertia uice uenturus sit,sed quòd bis se præparauerit

A & nos qui multo minores sumus, ex eadem uirtute uicturi simus.

Vosmetipsos tentate, si estis in fide, ipsi uos probate. An non cognoscitis uosmetipsos, quia Christus Iesus in uobis est, nisi forte reprobi estis?

Dixi quia nos uiuemus in uobis. Nam fidē accepistis à nobis. Et ideo *tentate*, id est, discutite & probate *uosmetipsos, si estis in fide* & si uos esse in fide uideritis, tunc nos in uobis uiuere cognoscatis. Dum auditis qa nos pro fide tot tribulationes patimur, tentate, id est, probate uosmetipsos: & si estis in fide, *ipsi uos probate.* Acsi dicatur: Persecutionum certamina ad mētem reducite, & cordis uestri intima atq; occulta pensantes, quales inter supplicia ualeatis existere inuenite. *An non cognoscitis uosmetipsos*, id est, non cognoscitis quales sitis intus, scilicet *quia* per fidem quam à nobis accepistis, *est Christus Iesus in uobis?* Qui enim fidei sensum in corde habet, hic scit Christum Iesum in se esse. Et uos ita scitis eum in uobis esse, *nisi forte reprobi estis.* Hoc est enim reprobū esse, nescire fidem professionis suæ. Reprobus enim est, id est, retro à ꝓbitate alienus, qui probitatem fidei & bonæ operationis quā in baptismo accepit, ignorat uel deseruit. Et uos cognoscitis quia per sensum fidei & per affectū dilectionis, ac strenuitatem rectę actionis est Christus in uobis, nisi forte reprobi estis, id est, ab eo quod prius cœpistis, retro conuersi & à Deo reiecti.

Spero autem quòd cognoscetis, quia nos non sumus reprobi. Oramus autē Deum ut nihil mali faciatis, non ut nos probati pareamus, sed ut uos quod bonum est faciatis, nos autem ut reprobi simus. Non enim possumus aliquid aduersus ueritatem, sed pro ueritate. Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, uos autem potentes estis. Hoc & oramus uestram cōsummationem. Ideo enim hæc absens scribo, ut non præsens durius agam sedm potestatem quam dominus dedit mihi in ædificationem, & non in destructionem.

Prouocat eos ad sciētiam fidei & B rectæ uitæ. Cum enim cœperint scire apostoli sui certam authoritatem & meritum apud Deum, poterunt & ipsi circa se esse soliciti. In uobis (inquit) habitare Christum cognoscitis, nisi forte reprobi estis. Sed qcquid de uobis sit, de nobis *spero quòd* amodo cognoscetis, *quia nos non sumus reprobi*, sed electi Dei. Dum.n. falsos apostolos nobis pferretis, illos putabatis diuinitus electos esse, nos autem reprobatos. Sed spero quia per huius epistolæ doctrinam cognoscetis, quòd non nos, sed illi sunt reprobi: & ideo relictis illis, monita nostra sequemini. Vel qui Christū in nobis tentabatis, uolentes experiri si possemus in peccantes uindicare, spero qđ cognoscetis quia nos non sumus reprobi, id est, per aliquā culpam à nostra potestate priuati, cum uideritis nos delinquētes apud uos potenter arguere. Sed *oramus Deum* ut hoc non eueniat, oramus Deum *ut nihil mali faciatis*, ꝓpter quod sit necesse ut à nobis arguamini. Poterat dicere, monemus uos ut nihil mali faciatis. Qđ qdē si diceret, certū diceret: qa & uolūtas nr̄a aliqd agit, sed sola non sufficit. Maluit tamen dicere, oramus, ut gratiam cōmendaret, ut intelligerent quando non faciunt aliquid mali, non sua uoluntate sola se uitare malū, sed adiutorio Dei implere quod iussum est. Oramus (inquit) Deum, sine quo nihil ualet humanæ uoluntatis arbitrium, ut nihil mali faciatis, *non ut nos probati appareamus*, id est, non ut in authoritate uideamur uobis peccātibus: sed potius *ut uos quod bonum est faciatis, nos autem ut* quasi *reprobi simus*, id est, quasi sine potestate. Non orat ut ipse sit reprobus, sed ut his bene agentibus, dum non audent corripere, quasi humilientur, & humiliati uel reprobi appareant. Probati enim à Deo uiden-

C tur, dum iudicat peccatores authoritate concessa. Si ergo quos iudicent non sint, cessante in his authoritate, quasi reprobi uidetur. Nam ne putentur & iniuste posse dominari, apte subditur: Nō.n. possumus &c. Simus, inqt, id est, pareamus reprobi, non habentes quod uindicemus, *Nō enim possumus aliquid aduersus ueritatem*, id est, potestas non est nobis data contra ueritatem, ut arguamus eos qui in ueritate ambulant, id est, bene uiuūt: *sed pro ueritate* tuenda, ut uindicemus in eos qui inimici sunt legis. Ideoq; cessabit potestas, si illi quod bonum est fecerint. Vnde Romanis dictum est: Vis nō timere po
Roma. 13. testatē? Bonum fac, & habebis laudem ex illa. Qui ergo potestatem nō timet, bonum operando, euacuata est apud eum potestas. Hoc est quasi reprobum esse, quia hoc in eo cessat, unde pbatur potestas. Ob hoc autem oramus Deum ut nihil mali faciatis, quia *gaudemus nos quoniam sumus infirmi*, id est, quod non est necesse ut nostra uirtus appareat puniēdo peccantes. Hoc est enim infirmari, potestatem non exercere. Gaudemus, si nos taliter infirmi sumus: sed *uos potentes estis*, id est, si bene agentes uitia uincitis, ut prohibeatis à uobis uindictam aut correptionē. Tunc enim potentes estis, quando uitijs fortiter pualentes, ptātem nrām non timetis. *Hoc etiam oramus agere uestram consummationem*, id est, rogamus uos ut in eo prrficiamini, ne peccetis, consummati in uirtute bonæ uitę & incorrupta fide. Et quia id uolo atq; oro, *ideo hæc* quę ad correptionem uestram dixi, *scribo nobis absens, ut* cum fuero *præsens non agam* in uobis *durius* q̄ uolo, ut scilicet correctiores inueniam uos, & nō coràm hominibus increpem cū pudore, ne qui peccauerunt erubescāt in cœtu fraterno. Hæc scribo, ne durius q̄ uultis agam *secūdum potestatem* argurndi et puniendi reos, D *quam dominus mihi dedit in ædificationem, & non in destructionem*, id est, ut per hanc subiectos meos ædificem, & nō destruam. Si enim peccata illorum reliquero impunita, destruam, & non ædificabo: item si bene agentes puniero, destruam, & non ædificabo. Sed ita discrete exercenda est hęc potestas ad ædificationem, & non ad destructionem, ut bene agentes ad meliora hortemur, & male agentes arguamus, ut correpti ædificentur. Non enim destruuntur, qui arguuntur ut se corrigant, sed potius ædificantur. Sic exercēda est potestas, ut & pœnitētes absoluamus, & impœnitentes uinculo anathematis astringamus. Qui aliter agit, peruerse utitur hac potestate, & in oculis Dei se priuat ab ea.

De cætero fratres gaudete, perfecti estote, exhortamini, idipsum sapite, pacem habete, et Deus pacis & dilectionis erit uobiscum.

Hucusq; uos ad dilectionē & correctionem monui, ut de his quæ hactenus male egistis, corrigamini. Sed *de cætero*, id est, de reliquo uitæ uestræ spatio, *gaudete*, id est, de cōscientia bonorum mrritorū gaudium habete, et peccata de quibus iterum contristari necesse sit, cauete. Et ut gaudere possitis, *estote perfecti* in bonis operibus. Et ut pfecti sitis, *exhortamini* alius alium, ut unusq;q; magis magisq; proueharur in perfectione uirtutū. Et in ipsa perfectione *idipsum sapite* omnes, ur nō sit inter uos illa dissensio, sed unum sentiatis. Vel certe uos pfecti exhortamini minores ad eandrm perfectionem, & uos minores idipsum sapite quod maiores, ne ab eis iam dissentiatis. Et omnis tā maiores q̄ minores, *habete* simul *pacem*, ne sit amplius in uobis prior discordia, sed sicut unius corporis mēbra sitis adinuicē oēs cōcordes. Et si hęc feceritis, tūc *Deus pacis et dilectionis*, id est

A Christus, *erit nobiscum* adiutor in om-
1. Cor. 1. nibus & director. Christus enim est deus pacis & dilectionis, quia dixit
Ioan. 14. suis, Pacem meam do uobis, et. Hoc
Ioan. 15. est præceptum meum ut diligatis in
Matt. 28. uicem. Cum quib⁹ ipse est, sicut ait: Ecce ego uobiscum sum omnibus diebus usq; ad cōsummationem seculi. Sequitur.

Salutate inuicem in osculo sancto. Salutāt uos omnes sancti. Gratia domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio sancti spiritus sit cum omnibus uobis. Amen.

Vt pax sit inter uos, *Salutate inuicem in osculo* nō doloso uel libidinoso, sed *sancto*.i. in Christo, uera pace pleno et casto. Et sic facere libenter debetis, quia ita optant *omnes sancti. Salutant* enī *uos*, ut ex uoto salutationis eorū proficiatis, & ipsorum sanctitatem imitemini. Illi uos salutant, & ego affectuosius, dicens: *Gratia domini nostri Iesu Christi*, qua gratis peccata condonantur, atq; salus tribuitur: *& charitas Dei* patris, qua nos ita dilexit, ut unigenitum suum pro nobis ī mor-
Ioan. 3. tem daret: *& communicatio sancti spiritus*, qui in utraq; re.i. in prædicta gratia & charitate cōmunicauit Christo et deo, cōmuniter & pariter operās cū illis humanam salutem, sit *cum omnibus uobis* maioribus atq; minoribus seu mediocribus. Trinitatis hic cōplexio est, & unitas potestatis, q̄ totius nostræ salutis perfectio est. Charitas.n. dimisit nobis saluatorem Iesum, cuius gratia saluati sumus: & ut possideamus hanc gratiam salutis, cōmunicatio facit spiritus sancti. Hæc enim dilectos à Deo & saluatos gratia Christi tuetur, ut triū perfectio, consummatio sit hominis in salute.

Secundæ ad Corinthios Epistolæ Finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD GALATAS. B

Galatia est regio in Asia, cuius incolas Paulus ad fidē conuertit, ac bonis moribus informauit. Cūq; recessisset ab eis, ut et aliis gentibus more suo prędicaret, uenerunt pseudoapostoli: & prædicantes eis carnalem legis obseruationem, intantum eos subuerterunt, ut illorū sentētiis assensum uerbo & fauore (necdum tñ opere) præberent, ita ut circuncisionem & sabbatum, neomenias quoq; & cætera huiusmodi uellent obseruare. Nam prædicti seductores multis modis suadebant eis carnales obseruātias, dicentes fidem Christi nō posse sufficere ad plenam iustificationem & salutem, nisi ex antiquo more seruaretur. Et ideo suadere facilius poterant, quia Petrus & cæteri apostoli, qui cum domino fuerant, permiserunt ad tempus iudaizare primitiuam ecclesiam, ne scādalum Iudæis facerent. Non.n. mox potuerunt destruere iudaismum, sed paulatim ad ueritatis synceritatem Iudæos conuerterūt: quia si in primo aditu omnes ritus illorum inciperent destruere, fidem nostrā potius abhorrerent q̄ susciperent. Paulus uero quia gētibus nullum ritum Mosaicæ legis habentibus prædicabat, discipulos suos nullatenus iudaizare sinebat, sed in obseruantia euāgelicæ ueritatis eos instruebat. Propterea pseudo magistri dicebant circuncisionē esse necessariam, q̄m magni apostoli qui à domino Iesu instituti fuerant, hāc prædicabant: quod tñ nō faciebant, sed propter scandalum euitandum intentione bona hanc adhuc seruari permittebant. Et ideo pessimi deceptores occasione ide accepta, circun

cisionem et carnales obseruantias il los prædicasse dicebant: atq; Paulū, qm̄ easdem obseruātias destruebat, inquantum poterant deprimebant, dicentes quia non uiderat Christū, & quia aliud q̄ cæteri apostoli quidominum uiderant, prædicabat euā gelium, et ita nullo modo illi esse cre dendum. Intendit itaq; nunc Apostolus ab Epheso scribens, redargue re Galatas, q̄a pseudoapostolos receperant, & prędicationi eorum assensum præbebant, uolentes circun cidi & rigorem legis obseruare. Et prius insistit ac imoratur in authori tatis suæ commendatione, ut postea maius pondus habeant uerba sua. Nam facta sui cōmēdatione, ingre ditur carnales obseruantias multis modis & rationibus disputando de struere. Post secūdā ad Corinthios hæc congrue locata est, qm̄ affinitatem quādam cum illa obtinuit in modo reprehēsionis. In utraq; n. reprehēduntur, qui pseudoapostolos recipiebant, & eorum prędicationi, postposito ueritatis apostolo, adqe scebant. Et ob hoc etiam, quia in illa Corinthij reprehēduntur non solum ex receptione pseudoapostolorum, sed etiam quia multis et uarijs uitijs erant irretiti. Galatæ non alia de causa redarguūtur in ista, nisi q̄a pseudoapostolorū falsitati sine aliqua ratione animum implicabant. Ideo & ista sequitur post illam, q̄a cum in illa niteretur Apostolus in carnalium obseruantiarū destructionem, in ista fortius ad earum tendit adnihilationem. In illa multis modis denotat pseudoapostolos, in ista anathematizat illos. Sic aūt incipit.

EPISTOLAE PAVLI AD GALATAS.

CAPVT I.

Paulus Apostolus non ab hominibus, neq; per hominem, sed per Iesum Christum & Deum patrem, qui suscitauit eum à mortuis, & qui mecum sunt omnes fratres, ecclesijs Galatiæ Gratia uobis & pax à Deo patre nostro & domino nostro Iesu Christo, qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos de præsenti seculo nequam, secundum uoluntatem Dei & patris nostri, cui est gloria in secula seculorum, Amen. D

Vt ipsi recognoscāt eum qui mittit, præponit nomen suum, quod est *Paulus*, & nomen officij sui uel digni tatis subiungit. i. apostolus. Vult. n. illos authoritate sua ad se audiendū constringere. Illis nanq; (sicut dictū est) primo prædicauerat, & eorum apostolus erat. Quasi dicat: Vos Galatæ abijcite mendacium & fictorū falsitatem, ac sub specie ueri superinfusam simplicitati uestræ uenenositatem, & ad apostolum uestrū qui doctor est ueritatis, intendite: quia Paulus, qui īterpretatur electus uel mirabilis, scribit uobis & cuius nomen per multas ecclesias in authoritatem recipitur, quod nō est de pseudoapostolis, quia nec electi sunt diuinitus, nec in operatione signorum mirabiles existunt, nec ullius authoritatis apud fideles sunt. Et *Apostolus*, id est, uere missus. s. nō usurpans officium alterius, quoniā uerus existit Apostolus. Pseudo autē apostoli inuadunt aliorum officia, nec mittuntur, sed impudenter se ingerūt, & innocentium corda sub ueritatis specie fallunt. De q̄bus per Hieremiam dominus ait: Non misi eos, & non præcepi eis, neq; locut⁹ sum ad eos. Hiere. 14.
Et iterum: Non mittebam eos, & ipsi currebant: non loquebar ad eos, Hiere. 23.
& ipsi prophetabant. Ideoq; nulla tenus est eis adquiescendum. Paulus uero (ut dictum est) Apostolus est. i. missus, *non ab hominibus*, sed à Deo. Quatuor modis fit apłorū. i. missorū electio. A Deo, & nō ab hominibus: à Deo & ab hoībus: ab hominibus & nō à Deo: nec ab hominibus, nec

C à Deo, sed à diabolo uel à seipso. A Deo, & non ab hoībus, sicut Moyses & Aaron diuinitus missi sunt ad Pharaonem. A Deo & ab hoībus, sicut Iosue et Caleb missi sunt ad explorandam terram. Ab hominibus & non à Deo, sicut factū est, qn̄ pharisæi consilium inierunt ut caperent Iesum in sermone, & miserunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicētes: Magister scim⁹ qa uerax es &c. Nec ab hominibus, nec à Deo, sed à diabolo uel à seipsis, sicut pseudoapostoli, qui īstigante satana, sine electione se ingerūt, & in aliorum messem mittere falcem præsumunt. Paulus itaq; in primo genere electionis inuenitur: quia non ab hominibus, ut ab apostolis: neq; per hominem, ut per Ananiam, qui baptizauit eū, est electus in apostolum, sed per Iesum Christum, & per Deū patrem: nec per mortalem Christū, sicut Petrus & Andreas: sed per īmortalem, quia pater suscitauit eū à mortuis. Per hoc quod præmittit Christum, & subiungit patrem, īnuit eum esse patri æqualē: & quod nullus ad patris grām pertingit, nisi per eū, sicut ipse dixit: Nemo uenit ad patrem nisi per me. Priores apostoli sunt electi per Christum adhuc ex parte hominem .i. mortalem. Paulus uero nouissimus Apostolus p̄ Christū iam Deum totū .i. ex omni parte immortalem. Hoc .n. ait, non ab hominib⁹, *neq; per hominem, sed per Iesum Christum & deum patrem,* quasi Christus Iesus non sit homo. Sequitur .n. qui suscitauit eum à mortuis, ut hic appareret cur dixerit, neq; per hominem. Proinde propter īmortalitatem iam nūc non homo Christus Deus, propter substantiā uero naturæ humanę, in qua ascendit in cœlum, & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus. Per quod īnuitur, quia cum Paulus differret à primis apostolis ex eo qđ

Exod. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. — Nume. 13. — Deute. 1 — Matt. 22 — Marc. 12. — Luc. 20. — 1. Ioan. 2. — Actuū. 9. — Ioan. 1. — Ioan. 14. — 1. Timo. 2.

D dominum in carne non uiderat, nec ei in terra degenti cum cæteris adhæserat, suppletū est sibi ex ipsius Christi dignitate, quod deerat ex tempore, qa electus est ab īmortali & impassibili, ac per hoc adæquatur prioribus apostolis. Illi .n. tam longo tēpore Christum sequentes, uix potuerunt discere euangelium: hic autem breui spatio raptus in tertiū cœlum & in paradisum, non solum didicit inter angelos quæ docturus erat inter homines, sed & audiuit arcana uerba, quæ non licet homini loqui. Huius enim apostolatus cōsecratus est in cœlo, cæterorum autem in terra. Qua ergo electus est non ab hominibus, neq; per hominem, sed per Iesum Christum, non mortalem sicut præcessores apostoli, sed resuscitatum & per Deum patrem, acquiescendum est incunctāter dictis eius, non falsitati pseudoapostolorū. Ac si dicat: Paulus talis & ita electus, scribit *ecclesijs Galatiæ .i.* conuenticulis fidelium, quæ sunt localiter in illa prouincia quæ uocatur Galatia, moraliter uero in transmigratione, qm̄ ad seruitutem legis ex libertate gratiæ cœperunt trāsmigrare. Galatia nāq; interpretaē transmigrata, uel trāsmigratio. Et apte sic interpretatur ea regio qui ad perfidiam à fide migrauerunt, ut et ipsa terra quā īhabitāt, nomine suo testetur instabilitatē eorum. Ego Paulus eis scribo, *& omnes fratres qui sunt mecum,* quos constat esse magnos apud Deum & apud ecclesias, qui de eorum subuersione sunt uehementer contristati. Quod ponit omnes fratres, retrahit multū illos ab errore: quia ostēdit nō tantū sibi displicere, sed etiam multitudini prędicatorum, quos Galatæ sic diligebant, ut eos nollēt offendere. De apostolo enim fortasse parum curarent, quia magnam de eo suspicionem fecerant illis pseudoapostoli, male lo-

2. Cor 12

C quẽtes de illo. Idcirco ponit omnes qui secum erant, ut uel propter illos Galatæ resipiscerent: quia citius resipiscit, qui suum errorem multis & maxime amicis displicere intelligit. Facta commendatione, ostendit eis optationem salutis ipsorũ, subdens: *Gratia & pax sit uobis à Deo patre nostro, & à domino nostro Iesu Christo*. Ac si dicat: Quod uobis dico uel dicturus sum nõ uenit ex maleuolo animo, sed ex nimia dilectione & uestræ correptionis solicitudine. Qđ ex hoc patet, quia opto ut nõ ira & discordia, sed gratia & pax sit uobis à patre & filio. Meruistis.n.iram, qa abiecistis gratiam & amisistis dei pacem, quia fecistis discordiam: sed nũc rogo ut finita ira dei, quæ super uos rediĳt, et discordia qua rebellare cœpistis, fit uobis reconciliatis gratia Dei, qua uobis peccata remittantur, & familiaris Dei amor tribuat: & pax, qua semper eius uoluntati mente & operibus concordetis. Et hæc gratia & pax detur uobis non à carnali obseruãtia legis, sed à Deo patre et à Christo eius, qui Christus est noster dominus, quia dominium sup nos acquisiuit, ubi nos de manu seductoris eripuit. Nam *semetipsum dedit* hostiã *pro peccatis nostris* delendis, nullas legis oblationes quærens, ut iusto sanguine suo principem iniquitatis potenter uinceret, ac nos à iugo eius liberans, *eriperet de præsenti seculo nequam*, ubi tot laqueos adhuc tendit ille deceptor. Nequam dicitur hoc seculum, tum quia seculum est inuitans nos ut illud sequamur, & generans nequitias ex cõcupiscentĳs suis in cordibus sequentium suorum: tum qa nostris sensibus quinq; præsens est, offerens se nobis per illecebras suas ad uidendũ non uidenda, & audiendum non audienda, sicq; de cæteris sensibus. Vel dicitur nequã, propter nequissimos homines qui in eo sũt, sicut mala domus quę malos habet D habitatores. Dedit (inquam) se dominus ut nos eriperet, & hoc scd̃m piam *uoluntatem Dei & patris nostri*, quia non legalibus sacrificĳs, sed oblatione corporis Christi completa est patris uoluntas, qui in hac ereptione nostra se Deum & patrem nostrum esse declarat. Nam qui per unigenitum suum nos creauerat, per eũdem post lapsum culpę, ad antiquam uel sublimiorem dignitatem reducit, & affectu paternæ dilectionis nos in adoptiuos filios assumit. *Cui* pro hac ereptione nostra *est gloria* cum eodem filio & spiritu sancto, perseuerans *in secula seculorum*, id est, in uniuersitatem æternitatis. *Amen*, id est, uere.

Miror quòd sic tam cito transferemini ab eo, qui uos uocauit in gratiã Christi, in aliud euangelium, quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui uos conturbant, & nolunt conuertere euangelium Christi.

Qui in alĳs epistolis à gratiarum actione & laude solitus est incipere, in hac incipit à redargutione. Mentes.n. durę, nisi aperta essent increpatione percussæ, nullo modo malum cognoscerent quod egissent. Nam sæpe hi qui impudentes sunt, tantũ se peccasse sentiũt, quantũ de peccatis quæ fecerunt, increpantur: ut minores culpas suas æstiment, quasi minor inuectio castigat: & quas uehementer obiurgari uiderint, maiores esse deprehendant. Vnde necesse est ut semper sermo prædicantis cũ auditorum debeat qualitate formari, ne aut uerecundis aspera, aut impudentibus leuia loquatur. Hoc itaq; Paulus ostendens, alios leniter inchoat alloqui. Galatas uero, quos à fide discessisse cognouerat, ab ipso epistolę exordio post salutationẽ inuehendo redarguit. Et etiam qa omnes erant subuersi, uel iã in ipso motu, de quibus gratias ageret non habebat: ideo uelut ex quadam mẽtis cõmotione

A cômotione de illorũ subuersione incipit, ut per hoc citius eos reuocet, & quasi ex abrupto inchoat. De re enim magna & insolita mirari consueuimus. Et idcirco ut ostēdat eos deum grauiter offendisse, subito uelut abruptum ponit initium, dicēs: *Miror quòd* uos prius in fide & bonis operibus instituti, nūc *transferimini sic*, id est, ita incaute & temere à noua libertate ad antiquam seruitutem, *tam cito*.i. tam breui spatio tēporis: quia si per lōgi temporis assiduitatem seduceremini, nō esset tam mirum, sed nunc est ualde mirandum. Non ait, translati estis: sed trāsferimini, ostendens eos nondum ad hoc peruenisse, ut Iudaicum ritum susciperēt, sed in ipso motu perueniendi iam esse. Transferimini, inquit, & hoc non à malo ad bonum, sed à bono ad malũ: qm̃ *ab eo* patre, *qui uos* gratuita bonitate sua *uocauit in gratiam Christi*.i.ĩ remissionem peccatorum & iustificationem, quæ in Christo datur fidelibus, transferimini *in aliud euangelium*.i. in aliud dogma quod à pseudoapostolis prædicatur, & uidetur uobis esse euangelium.i. bonum nũcium. *quod* tamē *aliud non est* euangelium, qa non potest aliud esse nisi illud quod prędico. Quod autē pseudoapostoli prædicant, Antichristi pręnunciatio est, non euangelium Christi. Non est (inquam) aliud euangelium præter illud quod prædico, *nisi sunt aliqui qui uos conturbant*.i. nisi quantum ad reputationem illorum, qui more lympidę aquę mentem reddunt uestrā turbulentā. Vel quòd transferimini nō est aliud, nisi hoc quod sunt aliqui qui uos cōturbant, id est, qui syncerum uestræ fidei sensum admistione falsitatis fœtidum ac cœnosum faciunt, *& uolunt* etiam *conuertere euangelium Christi*.i. cum carnales obseruantiæ conuenienter sint uersæ in euangelium Christi, hoc est, umbra in ueritatem, ipsi uolunt ordine cōtrario ueritatem ad umbrā uertere, ut euangelium adnulletur, et carnales obseruantiæ teneantur. Vel transferimini in aliud euangelium, in testamēti ueteris obseruantiam, quod tñ non est aliud.i. non est diuersum à nouo. Si enim spiritualiter ĩtelligatur uetus, nihil discrepat à nouo. Non est (inquam) aliud nisi sint aliqui qui uos conturbant.i. si desint illi qui carnaliter & peruerse illud exponunt, intelligetis uetus nihil esse aliud in sensu ꝙ nouum. Conturbant.n. uelut aquam mentem uestram, ne puritatem habeatis aquæ illius, quę de Iesu uentre fluit credentibꝰ: & in aliũ sensum conuertere euangelium, qđ fieri non potest, cum Ioannes dicat: Vos qđ audistis ab initio, maneat in uobis. Vnde per scripturas sanctas euangelium æternum & testamentum æternum appellatur, pro eo, qđ nunquam mutabitur, sicut testamētum uetus est mutatũ: sed ut à Christo datum est, permanebit.

Sed licet nos aut angelus de cælo euangelizet nobis, præterquam quod euāgelizauimus nobis, anathema sit sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Siquis uobis euāgelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.

Ipsi uolunt (ut diximus) euangelium conuertere. Sed qcunqꝫ illi sint omnes anathematizent. Quod non de quibuslibet nūc ita dico, sed etiā de me ac socijs meis, etiam de cœlesti angelo, quia si euangelizaremus uobis aliud euangelium, anathematizādi essemus. *Licet* enim *nos* ipsi uellemus ea quæ uobis prędicauimus, ĩmutare, non esset nobis credendũ: *aut licet angelus de cælo* uisibilr ueniens *euangelizet*, si fieri queat, *præterquam* hoc *quod euangelizauimus uobis, anathema*, id est, condemnatus sit. Non se tantummodo, sed etiam angelum posuit, ne si illos seductores posuisset, causa inuidiæ fecisse uideretur. Et per hoc

B

1. Ioan. 2. Ioan. 7. 1. Ioan. 2.

C ostendit, quia si ipse uel summus angelus pro annũciatione falsi dogmatis anathematizandus esset, multo magis pseudoapostoli. Unde sententiam repetit ac ualidius cõfirmat, dicens de quolibet, quod de se et angelo dixerat: *Sicut prædiximus*, inquit, ego & omnes qui mecũ sunt, ita *& nunc iterum* repetẽs *dico. Siquis*, uel homo uel angelus, quicunq; ille sit, *euangelizauerit uobis præter id quod accepistis*. i. prædicauerit aliud quã quod uobis tradidimus, ut in prędicatione sua excedat regulam fidei quã didicistis, & exorbitet de uia ueritatis quam à nobis accepistis, *anathema sit* ille. i. condemnatus, uel anathema. i. alienatus ab ecclesia Dei. Anathema quippe condemnatus interpretatur, siue alienatus uel alienatio. In eo autem quod ait licet, nos aut angelus &c. uidebat posse fieri ut aliq ex his qui apostolicæ perfectionis esse credunt, adhuc deuient ad falsitatis annũciatio-
2. Cor. 11. nem, uidebat posse fallacem mediatorem transfigurare se in angelũ lucis, & aliquid falsum annunciare.

Modo enim hominibus suadeo, an Deo? An quæro hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.

Quasi aliqs diceret, Tu Paule, cur sic aspere loqueris? Ideo ponit istud, ac si dicat: Merito sic loquor. Quia *suadeo modo hominibus, an Deo?* i. sit nunc suasio & exhortatio & prædicatio mea ad hominum uolũtatem & honorificentiam, an ad Dei uolũtatem & gloriam? Non ad hominũ, sed ad Dei gloriam spectat, quod ego nunc uobis suadeo. Olim uero seruiebat suasio mea uoluntati hominũ, cum ob gratiam pontificum traherẽ christianos, & suaderem illis ut à Christo recederent. Sed increpãdo loquitur apostolus per interrogationem, Unde & adiungit: *An quæro hominibus placere*, subauditur sicut olim quærebam placere Iudæis, cum à principe sacerdotum literas accepissem per- D
gens Damascum? Nequaq̃ illis iam Act. 9.
placere quæro, quia *si adhuc* post baptismum *placerem hominibus*, prædicando carnales obseruantias, tunc *non essem Christi seruus*. i. non seruassem spiritalia Christi pręcepta. In omnibus his cõtrarius est Paulus pseudoapostolis, quoniam suasio illorum spectabat ad honorem hominum, non ad Dei gloriam, dum suaderẽt credi, hominem posse iustificari ex operibus legis, non ex fide Christi: & ipsi quærebãt hominibus placere, id est, perfidis Iudęis, ob quorum gratiam se per mundum dispserserant ad subuersionẽ fidelium. Aliter quoq; potest intelligi qđ Apostolus non quęrebat hominibus placere, quia non hoc in suis operibus intendebat, ut ipse laudaretur ab hominibus, sed ut per ea quę faciebat, glorificaretur Deus. Quisquis enim se apud homines iactat, & ita uentilat bona opera sua, ut finem eorundem operum in laude hominum ponat, eãdemq; laudem hominum quasi mercedem computet operũ suorũ, necdum Christi seruus est. Quisqs uero bona quę facit aut loquitur, idcirco placere cupit hominibus, ut eos ad imitationẽ bonæ conuersationis trahat, uel ad Dei laudem corda eorum accendat,
non hominibus quærit placere, sed 1. Cor. 10.
Deo. Hoc etenim modo Paulus placebat hominib⁹, qui se alibi per omnia omnibus placere testatur. Sed quia hypocritarum more, qui transitorias laudes, non salutem uiuentiũ ex suis operibus quęrũt, nolebat hominibus placere, ideo nunc se illis placere denegat.

Notum enim uobis facio fratres euangelium 1. Cor. 15.
quod euangelizatum est à me, quia non est secundum hominem. Neq; enim ego ab homine accepi illud, neq; didici, sed per reuelationem Iesu Christi.

Superius dixerat se apostolum es-

A se,non ab hominib⁹,neq; per hominem,sed per Iesum Christum:et hoc nunc probat, suamq; personam cõmendat,ut ea quæ post dicturus est, accipiant ut authentica.Multum.n. p pseudoapostolos iminuta fuerat apud Galatas eius authoritas.Non sum(inquit)missus ab homine, sed à Christo:nec suasio mea uoluntati hominum famulatur,sed dei,qa nec doctrinam quam prędico,accepi ab homine, sicut uos putabatis. Nam modo *notum facio uobis ô fratres*, qđ ignorabatis.s.quãtæ authoritatis sit *euangelium,quod* tam uobis q̃ aliis *euangelizatum*.i. prędicatum *est à me,quia non est secundum* authoritatem alicuius hominis,sed potius scđm authoritatẽ ipsius Christi. *Neque enim ego ab homine illud accepi*.i.non est mihi iniunctum ab homine.Quia uero posset nõ iniunctum sibi fuisse ab homine, idcirco addit:*neq;* etiam *didici* illud ab homine.Non ab homine didici,*sed per reuelationem Iesu Christi*.Ipse me docuit,ipse met iniunxit mihi. Hic ostendit qa sicut antiq prophetæ de futura Christi incarnatione,passione ac resurrectione & ascensione per spiritũ prophetiæ sunt docti,sic ipse hęc omnia de Christo iam præterita,per eũdem prophetię spiritum, ipso Christo docente,cognouit.Spiritus.n.prophetiæ non solum ex futuro tangit animum prophetizantis, sed etiam ex præterito,sicut nunc declaratur animum Pauli tetigisse. Nam & Moyses de p̃teritis prophetauit, dum ea scriberet quæ facta sunt in principio mũdi priusquã homo creatus esset.

Audistis enim conuersationem meam aliquando in iudaismo, quoniam supra modum persequebar ecclesiam Dei,& expugnabam illam,& proficiebã in iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo,abũdantius æmulator existens paternarum mearum traditionum.

Ad commendationem sui,probat apertius qa non didicit euangelium ab homine.Nõ didici,inquit, ab homine:nam nec ante cõuersionẽ meã, nec post conuersionem.Ante cõuersionem non didici,sed potius persecutus sum ecclesiam. Hinc.n.patet quia tunc euangelium nõ didici, cuius erã inimicus. *Audistis enim* & uos ipsi *conuersationem meam* quę fuit *aliquando in iudaismo*.i.in Iudęorum religione, *quoniam supra modum* cæterorum Iudæorũ *persequebar ecclesiam Dei* zelo legis accensus,fugando sanctos et ad pœnã trahẽdo uinctos,*& expugnabam illam*.i. deuastabam,cupiens ipsam prorsus delere. Vel supra modũ patientium, id est, supra q̃ quod possent fideles pati, & hæc agẽs *proficiebam* scđm sciẽtiam & obseruantiã legis carnalem *in iudaismo*.i.in ritu iudaico:qa & carnaliter intelligebam scripturas,magisq; ac magis ipsas obseruabã. Et hoc non supra senes, qualis erat Gamaliel magister meus & cęteri tales quod uideretur mirum:sed *supra multos coætaneos meos*, nõ supra omnes qui Actuũ.22. erant ætatis meę,& nõ proselyti,sed *in genere meo*.i.in filiis Israel. Et quia plus intelligendo & adimplendo,pficiebam, ideo & *abundantius* existebã *æmulator paternarum mearum traditionum*.i. feruentiori zelo conabar ulcisci in eos,qui ad euangelium cõuersi, uiolabant traditiones seniorum quas à parentibus acceperã. Vel omnia legis mandata carnalia p̃rnę traditiones uocantur,quia prius erant mandata Dei: sed nunc sunt traditiones hominum postquam ueritas apparens umbram repulit.

Cum autem placuit ei qui me segregauit ex utero matris meæ, et uocauit per gratiam suam, ut reuelaret filium suum in me, ut euangelizarem illum in gentibus, continuo non acquieui carni & sanguini: neq; ueni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos,sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum. Deinde post annos tres ueni Hierosolymam uidere Petrum,et mansi apud eum diebus quindecim. Aliũ autem

A *apostolorum uidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini. Quæ autem scribo uobis, ecce coràm Deo, quia non mentior. Deinde ueni in partes Syriæ & Ciliciæ.*

Probauit se ante cõuersionẽ euangelium nequaquam didicisse, & incipit probare quia post cõuersionem hoc non didicit ab homine. Hoc modo, inquit, me habui ante cõuersionem, unde patet quia tũc euãgelium non didici: sed postquam placuit Deo ut cor meũ illuminaret & cõuerteret, alio more uixi, in quo rursum apparet, quia nec tũc, nec post ab homine didici. Et hoc est: *Cum autem placuit ei* benigno patri &c. Placuit hoc Deo. i. non fuit hoc meritum meum sed solum Dei placitũ: *qui me segregauit.* i. seorsum à massa perditorum secreuit, *ex utero matris meæ.* i. occulto consilio pietatis suæ iam me eligens. Et hic notatur gratuita dei misericordia. Quasi dicat: Antequam aliqd boni egissem, sua gratia me prædestinauit ad uitã, & post *uocauit me per gratiam suam.* Hic necesse fuit ponere gratiam, qa post natiuitatẽ aliqd potuisset egisse boni, per quod meruisset uocari à Deo. Sed sicut segregatio, ita & uocatio eius gratis facta est. Vel ex utero meæ matris. i. de cæcitate synagogæ, ubi clausus tenebar, segregauit me. i. sequestrauit à multitudine cæterorum, quos in illa cęcitate reliqt. Sicut. n. uterus infantem intra se clausum continet, nec eum aliquid uidere permittit, nec in ullam partẽ spatiari, sic cæca destructio disciplinę q̃ est in synagoga, eos quos continet, nõ sinit lucem ueritatis aspicere, nec ĩ libertate charitatis spatiari, sed undiq; miserabiliter coarctat, ut nec ad lucem, nec ad libertatẽ ꝓcedant. Sed de hoc synagogę utero me deus segregauit, qñ à plebis cæca consuetudine me separauit, ut liberẽ possem Christi lumen intueri, & in eius charitate dilatari. Et uocauit me ad hoc

Roma. 9.

B *ut in me.* i. in corde meo, ubi uera existit cognitio, *reuelaret filium.* i. detegeret notitiam unigeniti sui, quę mihi erat uelata, dum haberem super cor uelamen legis. Et ideo mihi reuelaret, *ut euangelizarem illum in gentibus.* i. prædicarem illum inter gentes. Postquam ei placuit ut me sic uocaret, & filiũ suum mihi reuelaret, *continuo non acquieui carni & sanguini.* i. assensum mox præbere desiĩ Iudæis & propinquis meis carnalibus, mihi sensu carnali suadentibus ut in carnali obseruantia legis permanerem. Illis non acquieui, qa erant caro & sanguis. i. carnaliter sapiebant, & carnaliter docebant: nec etiã ad spiritales magistros, id est, ad apostolos qui me in Christo præcesserant, & in Hierusalem manebant, ueni ut ab illis doctrinã quærerem: sed exiẽs de Damasco ꝓfectus sum in Arabiam prædicare, ubi nullus apostolorum erat, & inde rediĩ Damascũ. Finitisq; tribus annis à tẽpore conuersionis meæ, quibus in Arabia & Damasco moratus sum, ueni in Hierusalem nõ discere euangeliũ, sed *uidere Petrũ*, ut illi spiritualiter adgauderem. Neq;. n. ab illo tunc euangelium didici, qa nõ *mansi apud eum* nisi *diebus quindecim*, infra quod spatium discerem latitudinem tantę scientiæ. Sed nec ab aliĩs apostolis didici, qa ibi præter Petrum *alium apostolorum uidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini.* i. cognatum saluatoris. Maria. n. uirgo mater domini, & Maria mater huius Iacobi sorores fuerũt, & ideo uocatus est ipse frater domini, q & primus episcopus fuit in Hierusalẽ. Cęteri apostoli iam per orbem erãt ad prædicãdum dispersi. Vnde qa Ioannes ibi deerat, credimus matrem domini iam in cœlum tũc assumptam fuisse, cuius sepulchrum ostenditur in ualle Iosaphat. Ego quidem talia uobis de me & apostolis refero, & fortasse uidentur uobis incredibilia,

sed

A sed hęc *quae scribo uobis, ecce coràm Deo quia non mentior*: & hoc sic esse, est coràm Deo.i.manifestum est in pręsentia diuini cōspectus, quem nihil latere potest. Hoc loco iurat Apostolus, nec tamē peccat, quia uidebat quosdam Galatarum non aliter sibi credere. Non.n.à malo iurantis fuit hæc iuratio, sed à malo illorꝫ, quorꝫ incredulitas compulit eum iurare. *Deinde* profectus ab Hierusalem, *ueni in partes Syriæ* & Cilicię, ut & ibi pręđicarem. Et hãc profectionem suam ideo memorat, ut sciãt Galatæ qa de loco ad locū sępe transiens, non didicit euangelium ab homine, & indubitanter acquiescant eius doctrinæ.

Mat.5.

Eram autem ignotus facie ecclesijs Iudaeae quae erant in Christo. Tantum autem auditum habebant, quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquando expugnabat, & in me clarificabant Deum.

Non solum ab apostolis non didici, sed nec à cæteris fidelibus q erant in Iudæa, quippe quibus oĩno eram ignotus facie. Nondū enim me post cōuersionem uiderant. Et propterea liquido constat, qa me nō docuerũt euangelium. Nondū me uiderãt nec cognouerãt facie, sed tñ ab alijs christianis fama currente audierant, *quoniam* ille *qui aliquando nos* Christianos *persequebatur, nunc* pluribus *euangelizat fidem* Christianitatis, *quam aliquando expugnabat. Et in me.*i.in cōsideratione cōuersionis & conuersationis meæ *clarificabant.* i.clarum pręđicabant *Deum,* qui me sic cōuerterat, & de tam crudeli tam pium fecerat. Hoc est, ego illis eram materia Deum glorificãdi, qui tam bene cōuersus eram. Vel in me.i.in consideratione prædicationis meæ clarificabant Deum & ipsi pręđicando, quoniam audientes qđ ego constanter fidem prædicarem, quã impugnare solebã, & ipsi exemplo meo accensi, prouocabantur ad prædicandum Christum.

CAPVT II. B

Deinde post annos quatuordecim iterū ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto et Tito. Ascendi autem secūdum reuelationem. Et contuli cum illis euangelium quod prædico in gentibus, seorsum aũt his, qui uidebantur aliquid esse, ne forte in uacuum currerem aut cucurrissem.

In Syria & Cilicia pręđicaueram. *Deinde* ascendi rursus in Hierusalem, quæ est in mōtanis, nec pōt adiri nisi ascendendo, *ascendi (inquam) post annos quatuordecim*, ex quo prius ueneram Petrum uidere. Ideo tempus & numerum annorꝫ cōputat.i.antea tres & post quatuordecim, qui simul sunt decem & septem, ut per hoc sciatur, qa anteq̃ cōferret euãgelium, tanto ante tpe pręđicauit. Et qñ ab apostolis nihil accepit, constat qa à nullo accepit uel didicit. Ascẽdi in Hierusalem *cum Barnaba*, quem ad testimoniū ducebam, *assumpto* etiam nobiscū *Tito,* qui erat Gentilis & incircuncisus, duxi illū ad testimoniū meę pręđicationis confirmandæ.s.ut cæteri Gentiles uidentes illum incircuncisum credere, crederent & ipsi absq; scrupulo. Si uero ipse Titus ibi fuisset circũcisus, pateret oĩbus me non rectè docuisse qui nō docuissem eũ circuncidi, sed incircuncisum duxissem socium. *Ascendi,* & hoc non temere, sed *secūdum reuelationem.*i. spiritu sancto mihi reuelante et admonente, ut per præsentiam meam ualidius adnullarenẽ carnales obseruãtias. Ascẽdi, *& euangelium quod in gentibus* conuertendis *prædico cum illis* Hierosolymitanis, qui prius dubitauerant de ueritate pręđicationis meę, *contuli*, qa ego dixi euangeliū meum, & illi dixerũt suū, nullaq; in nr̃is sentẽtijs reperta est dissonantia. Propter hoc incepit totum ut per hoc Galatas retrahat à circuncisione & carnalib⁹ ceremonijs, qñquidem sua prædicatio non dissentit à doctrina ipsorꝫ aplorꝫ: & Titus qui erat pręsens, non fuit cir-

C cuncisus, quis esset Gentilis. Tunc enim & isti non debent ulterius dubitare, quando quidem nec ecclesiæ Iudæorum quicquam potuerunt ei conferre. Ideo namque fecit hanc collationem, quia de cœlo post ascensionem domini uocatus, nisi inueniret in carne apostolos, quibus communicando & cum quibus euangelium conferendo, eiusdem esse societatis appareret, ecclesia illi omnino non crederet. Vnde nunc necesse fuit, ut hanc collationem Galatis dubitantibus referret. Contuli cum illis Hierosolymitanis, non cum omnibus, quia in turba non potest bene discuti ueritas. Si. n. in præsentia omnium dixissem circuncisionem & carnales obseruantias non esse faciendas, statim contra me uulgus indoctum conclamasset. Et ideo non cum omnibus, sed cum *his* tantum, *qui uidebantur esse aliquid*, id est, maioris authoritatis et scientiæ. Et hoc *seorsum*. i. à turba semotim. Non quod aliqua falsa pluribus dixissem, ut seorsum paucioribus uera dicerem: sed quia non nulla tacueram, quæ par uuli portare non poterant: & necesse erat ut sapientiam loquerer inter perfectos, quatenus cæteri apostoli & seniores perfectionem meam cognoscerent. Ideo etiam contulit Apostolus euangelium suum cum euangelio illorum, ut auferret suspicionem ab ecclesijs Iudæorum, qui putabant illum aliud longe diuersum euangelium prædicasse & adhuc prædicare, quia neque cum domino fuerat conuersatus, à quo esset instructus, nec cum aliquo apostolorum, qui dominum in carne uiderant, ut exemplo doctrinæ eorum prædicaret gentibus. Vt ergo ab ecclesijs Hebræorum, sed & cæterorum per orbem fidelium hanc suspicionem auferret, idcirco (sicut & supra dictum est) contulit: contulit inquam, ne modo curreret uel olim cucurrisset in uacuum. i. sine fructu remunerationis. Per hoc. n. constaret quia illi quibus prædicabat, aut prædicauerat, mercedem habituri non essent, si nec remunerationem ex sua prædicatione D consecuturus esset. Vel quod ait, *ne forte in uacuum currerem aut cucurrissem*, quasi per interrogationem dictum potest intelligi, ad increpationem eorum qui hoc suspicabantur, ut hinc appareat eum non in uacuum currere uel cucurrisse, quia iam attestatione cæterorum comprobatur nihil ab euangelij ueritate dissentire.

Sed neque Titus qui mecum erat, cum esset Gentilis, compulsus est circuncidi, sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem redigerent. Quibus neque ad horam cessimus subiectioni, ut ueritas euangelij permaneat apud nos.

Non solum euangelio meo nihil addiderunt, sed neque Titum circuncidi fecerunt. Cum. n. mecum esset in illa collatione, & esset Gentilis. i. sicut natus fuerat, in præputio manens, non *est compulsus circuncidi*. i. nulla ratio ueritatis potuit ibi à quoquam proferri, ob quam ipse uel alius cogeretur circuncidi. Et ne putetis quod apostoli uoluissent illum compellere ut circunciderentur, & ille contra uoluntatem eorum permansisset incircuncisus, sciatis quia non propter apostolos uel seniores dixi compulsus, *sed propter subintroductos falsos fratres*, *qui* intus quo conferebam euangelium meum, *subintroierant explorare libertatem nostram*, qua per Christum ab omni seruitute legis sumus absoluti, uel qua ex libero arbitrio uoluntarie seruimus Deo, non timore pœnæ. Ad hoc (inquam) subintroierunt, *ut* uerbis et disputationibus suis ad carnales obseruantias coram omnibus qui aderant, nos cogerent, & sic à libertate gratiæ *in seruitutem* legis *nos redigerent*. *Quibus neque* uel *ad horam* uoluimus cedere, ut subijceremur seruituti legali, sed uiriliter illis restitimus, *ut ueritas euangelij* quæ omnem hominem absque legis operibus per fidem & opera charitatis posse saluari docet *permaneat apud nos*, sicut prædicaui uobis. Insidiabantur Apostolo fratres falsi isti,

A exploran̄tes si uiderent eum in aliquo uel circūcisioni uel cæteris carnalibus obseruantijs acquiescere, ut redigerent eum in seruitutē.i. ut iam in circuncisionē eos reuertere etiam ipsius Pauli exemplo uel attestatione, tanq̄ saluti necessariam prædicarent. Titū ergo circuncidere noluit, ne daret illis occasionem, qui sine illa circūcisione dicebāt credētes non posse saluari, et ad deceptionem gentium hoc etiam et Paulum sentire iactabant. Alibi uero Timotheū propterea circūcidit, ne Iudæis & maxime cognationi eius maternæ, qui ex gentibus in Christum crediderant, uiderentur sic detestari circuncisionem, sicut idololatria detestāda est, cum illā Deus fieri præceperit, hanc satanas persuaserit. Habebat itaque Apostolus hanc in Christo libertatem, & faciendi circūcisionē & non faciendi, ut ostenderet illa sacramenta nec tanq̄ sacrilega debere damnari, nec tanq̄ necessaria debere appeti. Et hanc libertatem subintrauerūt explorare prædicti calumniatores, scire uolentes an faceret in Tito qđ fecerat in Timotheo, ut iam exēplo eius circuncisionem omnibus necessario faciendam prædicaret.

Act. 16.

Ab his autem qui uidebātur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus enim personam hominis non accipit. Mihi enim qui uidebantur esse aliquid, nihil contulerūt. Sed econtra, cum uidissent quòd creditū est mihi euangeliū præputij, sicut Petro circūcisionis (qui enim operatus est Petro in apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter gentes) & cum cognouissent gratiam quæ data est mihi, Iacobus & Cephas & Ioānes, qui uidebantur columnæ esse, dexteras dederunt mihi et Barnabæ societatis, ut nos in gentes, ipsi aūt in circuncisionem, tantum, ut pauperum memores essemus. Quod etiam solicitus fui idipsum facere.

Roma. 2. Ephe. 6. Colo. 3. Act. 10. Iaco. 2. 1. Petri. 1.

Contuli qdem euāgelium cū apostolis et alijs senioribus qui erant in Hierusalem. Sed tñ illi *qui uidebātur esse aliquid ab his* Hierosolymitanis.i. aliB cuius magnæ dignitatis, nihil mihi cōtulerunt. Hoc uidetur debuisse statim dicere, sed facit interpositionem, uelut si quis ei diceret: Tu dicis quia uidebant esse aliquid, imo nihil erāt, quia piscatores & idiotæ fuerant. Et ad hoc quasi rñdet: Reuera autē erāt aliquid. Nam *quales aliquando* prius q̄ à Christo uocarētur, fuerint, siue piscatores, siue telonarij, siue illiterati, *nihil interest mea* ueritate uel mea sñia: quia non loquor secūdum illud qđ antea fuerant, sed secūdum id quod tunc erant. Præmissum erat, ut ueritas euangelij permaneat apud uos: & ad hanc ueritatem respicere uidetur quod nūc dicitur, nihil mea interest.i. nihil à mea ueritate distat, qualescunq̄ illi quondā fuerint. Refert & interest, hæc duo uerba, solēt cum genitiuis & possessiuorū pronominum ablatiuis cōstrui. Vel etiam sine īterpositione potest legi. Qui ab his uidebantur esse aliquid, Petrus scilicet atq̄ Ioānes et Iacobus, nihil mea ueritate uel mea sentētia interest, quales fuerint.i. nihil scđm meā sententiā differt, quales loco et scientia quōdam fuerint, siue nobiles, siue ignobiles. Nō alijs apostolis derogat, sed quia Galatæ alios apostolos ultra modū magnificabant, huic eos præferentes, atq̄ ideo authoritatem huius uiliorem habebāt, ostendit se æqualem esse & doctrinam ab eis non accepisse. Nihil interest, quales olim fuerint: quia *Deus non accipit personam hominis*.i. nō eligit dignitatem uel nobilitatem alicuius personæ. Nā me neq̄ despexit idcirco uel inferiorem iudicauit, qa nouissimus ueni, imo parem illis oīno mōstrauit. Nam illi priores, *qui uidebantur esse* magnū *aliquid nihil contulerunt mihi* de scientia prędicationis: *sed econtra* fuit.i. ego illis contuli, qa prius fuerāt certi se bene prædicasse, & carnales obser-

Leui. 19. Deu. 1. 10. & 16. 2. Para. 19 Iob. 34. Prouer. 24 Sapien. 6. Eccle. 35. & 42.

C uantias debere destrui: sed nūc facti sunt certiores, me non ab ullo mortalium, sed ab ipso Christo doctū, audientes idē prædicare. Nihil mihi contulerunt, sed econtra *cum uidissent quòd euangelium præputij creditum est mihi, sicut Petro* euangelium circūcisionis, id est, quod dominus euangelicam doctrinam sicut fideli dispensatori credidit, ut præputiatis gentibus euangelizem, quemadmodum Petro cōstituerat prædicare populo circuncisionis, dextras societatis mihi dederunt. Et uere mihi est creditum sicut Petro euangelium: quia qui Petrum fecit apostolum circuncisorū, fecit et me apostolum gentium. Et hoc est: Nam *qui operatus est Petro,* id est, ad honorem & auxilium Petri, sublimando eum *in apostolatum circuncisionis*, id est, iudaici populi, tum per prædicationem, tum per miraculorum ostēsionem, *operatus est & mihi* uirtutes miraculorū atq; diuersas gratias & eloquentiam ualidæ prædicationis *inter gentes*. Hic ostendunt isti duo principales apostoli ad salutē duorum populorum fuisse electi, Petrus ad Iudæorum, Paulus ad gentium. *Et cum* pro certo *cognouissent gratiam* apostolatus & sapientiæ, *quæ mihi* à Christo *data est*, *Iacobus* & Petrus *& Ioannes qui uidebantur esse columnæ*, id est, erecti et fortes ac imobiles, atq; roborātes multitudinem aliorum, & continentes ac sustentantes, *dederunt mihi & Barnabæ dextras*. Iacobus hoc loco ponitur ante Petrum & Ioannē, propter primatum suum quem habebat in Hierusalem, ubi erat episcopus. Dexteras nobis dederunt societatis, id est, signum socialis amicitiæ & dignitatis apostolicæ, quod ab his quæ ipsi didicerant, in nullo discrepabamus. sicut.n.īuicem osculari, signum est pacis ac dilectionis, ita & iungere dexteras. Societatis dico, ita decretæ, *ut nos in gentes* iremus pdicare, ipsi uero *in circumcisionem*: & illi essent participes bñficij qd' ageremus in cōuersione gentiliū nosq; similr essemus socij remunerationis ipsorū pro cōuersione Iudæorū. Licet Paulus dicat Barnabam secum esse receptū in societate apl'orū, non tñ sibi dicit esse æqualem in prędicatione: qa ipse est doctor gentium, qui scd'm maiorem partem illas cōuertit ab Hierusalem usq; in Illyricū, prędicans per circuitum, ac deinde non solū usq; Romā, sed etiā usq; in Hispaniā. Hęc oīa ualent ad cōmendationem suę authoritatis, & etiam ad intentionē, ut eos reuocet à circuncisione & legis seruitute. Nihil contulerunt, sed etiam id rogauerūt *tantum, ut essemus memores pauperum* qui erant in Hierusalem, & pretia rerū suarū pro Christo posuerant ad pedes apostolorū. *Quod etiā*.i. habere memoriam eorū & mittere eis alimoniam, ego *solicitus fui facere, hoc ipsum* studiose complens. Rectè Paulus ut ab obseruātia legis Galatas reuocaret, prædictam euangelij sui collationem memorauit: qa idcirco tunc in Hierusalem ascendit, ut audiret qd de legis obseruantia priores apostoli sentirēt. Vnde Lucas refert de Paulo & Barnaba, qa morati sunt Antiochiæ tempus non modicum cum discipulis: & qdam descēdentes de Iudæa docebant fratres, qa nisi circuncidamini scd'm morem Moysi, non potestis saluari. Facta ergo seditione non minima Paulo & Barnabę aduersum illos, statuerūt ut descenderēt Paulus & Barnabas & quidam alij ex alijs, ad apl'os & presbyteros in Hier'm super hac quęstione. Cum aūt uenissent Hierosolymam, suscepti sunt ab ecclesia & ab apostolis, nunciantes quanta Deus fecisset cū illis. Surrexerunt autem quidam de hæresi pharisæorum qui crediderāt, dicētes qa oportet circūcidi eos, pręcipere quoq; seruare legem Moysi.

Roma.15.
Actu.2.
Actu.15.

Conuenerūtq;

C Conueneruntq; apostoli et seniores uidere de uerbo hoc &c. In hoc con uentu facta est pdicta euangelij Pauli collatio.

Cum autem uenisset Cephas Antiochiã, in faciẽ ei restiti, quia reprehensibilis erat. Prius enim quàm uenirent quidam ab Iacobo, cum gentibus edebat, cum autem uenissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erãt. Et simulationi eius consenserunt cæteri Iudæi, ita ut & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.

Et hoc factum est, postq; Paulus & Barnabas à supradicto concilio cum Iuda et Syla reuersi sunt Antiochiam, ferentes epistolã apostolorũ, in qua decretum erat, ne gẽtes cogerentur circũcidi uel iudaizare. Tũc enim scriptum est. Paulus autem & Barnabas demorabãtur Antiochię, docentes & euangelizantes cũ alijs pluribus uerbũ domini. Et eo tempore Petrus ĩtelligitur superuenisse, et quod nunc Paulus narrat, fecisse. Nihil, inqt, mihi in Hierusalem con tulerunt Petrus & alij, sed *cum uenisset Cephas*. i. Petrus Antiochiam, ego illi contuli. Vel ita: Non solum in Hierusalem ego cõtuli Petro, sed etiam in Antiochia. Nam *restiti ei in faciem*. i. non in absentia eius ego derogaui illi, sed ante eum ueniens, aperte contradixi ei, & libere eum reprehendi, *quia reprehensibilis erat*, id est, dignus reprehensione. Nam *prius quã uenirent quidam* Iudæorum *ab Iacobo* de Hierosolymis Antiochiam, *edebat cum* cõuersis gentibus absq; ulla ciborũ discretione, ita ut nec suillas carnes reprobaret: sed postmodum *cum uenissent Iudæi*, subtrahebat se à cõuiuio eorũ ne Iudæi q nouiter ad fidẽ uenerãt & adhuc legẽ seruabant, scãdalizarenẽ in cibis, quos lex ĩmundos iudicauit. Et nõ ita subtrahebat se à Gentiliũ societate, ut saltẽ aliquoties cum illis, & aliquoties cũ Iudæis esset, sed & oino *segregabat se*. i. seorsum à grege

Actu. 16.
ibidem.

Gentilium separatus, gregem suum D cum Iudæis faciebat. Et sic quadam simulatione dabat intelligi, hanc discretionem ciborũ & alias carnales obseruantias esse necessarias ad iustificationem: Gentilesq; conuersos ad Christum, non posse Iudæis credentibus adiũgi. Quod qdem peius erat, q̃ si fratres scandalizaret: quia deterius est ueritatem relinquere, q̃ permittere nasci scãdalum. Et ita segregabat se ac sequestrabat à grege & à cibis Gentilium, faciens de uno grege duos, cũ Christus de duobus unum fecisset: qa timebat nõ cibos Gentilium, sed Iudæos *qui erant ex circuncisione*, ne recederent à fide *& simulationi eius*, qua fingebat se cibos discernere, & Gentiliũ conuersationem abhorrere, *consenserunt cæteri Iudæi*, q priꝰ erant cum eo, ac remouerunt se à cõuiuio & Gentilium consortio, *ita ut & Barnabas*, qui erat doctor gentium & gentes deberet synceriter instruere, utpote mecum ad gentes missus, *duceretur ab eis in illam simulationem* Iudaicæ comestionis & cõuersationis. Dixerat tñ Petrus in supradicto apostolorum & seniorũ cõuentu: Quid tentatis imponere iugum sup ceruicem discipulorũ, quod neq; patres nostri, neq; nos portare potuimus? Sed per gratiam domini Iesu credimus saluari, quemadmodum & illi. Bene ergo sentiebat de abolitione legis, sed simulauit pro timore Iudæorũ, ne occasione gentiũ à fide recederẽt, & sic perderet suũ gregem. Simulauit aũt & Paulus pro simili metu, qñ Timotheum circuncidit, & comam more Nazaręi nutriuit, quã in Cẽchreis rasit, uel qñ purificatꝰ in templo sacrificium obtulit. Petrus ergo utpote Iudæorũ apl's, saluti Iudęorũ prouidebat in hac simulatione, timens ne si coràm Iudæis cõmunes cibos ederet cũ gentibus, illi prædicationem eius respuerent & à fide discederẽt.

Actu. 15.
Actu. 16
Actu. 18.
Actu. 21.

C Ideoq; permittebat adhuc illis ut facerent circũcisionem, cęterosq; ritus legis obseruarent, et ipse cum eis ex parte seruabat, ut paulatim eos ad fidem & ad euangelij puritatem alliceret. Et idcirco si qs Gentilium circuncidi uellet, in præsentia Iudæorũ non prohiberet, Paulus aũt magno fidei ardore succensus, præcepta legis teneri carnaliter noluit: & q gentium erat apl's, circuncisionẽ in gentibus fieri uetuit. Et qa Petrus uel in populo circũcisionis adhuc legis consuetudinem seruari uolebat, ut gentes conuersæ Iudæis inæquales iudicarent, in faciem ei restitit, eũq; in hac re fuisse reprehẽsibilem dicit. Et hoc eius studium non solum culpam, sed (quod maius est) hypocrisim (id est, simulationem) nominat. In qua simulatione Petrus (ut dictũ est) saluti Iudęorũ prouidebat, sed salutem gentiũ negligebat. Vnde Paulus gentium apl's, & de salute gentiũ solicitus, in faciem ei restitit. Ipse uero Petrus, quod à Paulo fiebat utiliter libertate charitatis sanctę ac benignæ, pietate humilitatis accepit. Atq; ita rarius & sanctius exẽplum posteris tribuit, quo nõ dedignarentur maiores (sicubi forte recti tramitem reliquissent) etiam à posterioribus corripi. Nec solum tunc patienter hanc reprehẽsionem pertulit, sed ẽt post dũ scdam scriberet epistolã, laudauit epistolas Pauli, in qbus re-

2. Petri. 3. prehensionem istã legerat. Certe. n. nisi legisset Pauli epistolas, non laudasset. Si aũt legit, qa illic ipse reprehensibilis diceretur, iuenit. Amicus ergo ueritatis, laudauit etiam quod reprehensus est: atq; ei et hoc ipsum placuit, qa in his nõ placuerat, quæ aliter q̃ debuerat senſit. Seq; etiam minori fratri ad cõsensum dedit. tũc enĩ Paulus adhuc erat minor, q̃uis nunc sit æqualis, atq; in eadem re factus est sequax minoris sui, ut etiã in hoc prę-

D iret, quatenus qui primus erat in apostolatus culmine, esset primus et in humilitate. In hac itaq; re est in Paulo laus iustæ libertatis, in Petro sanctæ humilitatis. Sunt uero nõnulli, qui nõ Petrũ apl'orũ principem, sed quendã aliũ eiusdem nõis, qui à Paulo reprehẽsus est, accipiũt. Qui si uerba Pauli studiosius legissent, ista nõ dicerẽt. Dicturus etenĩ, Cũ uenisset Petrus Antiochiã, in faciẽ ei restiti, ut de quo Petro loquerẽt ostẽderet, in ipsa narratione præmisit, dicens: Qui. n. operatus est Petro in apostolatũ circũcisionis, operatus est & mihi inter gentes. Patet ergo de quo Petro Paulus loquitur, quẽ & apl'm nõiat, & prę fuisse euangelio circuncisionis narrat. Et neq; adhuc inhærendo literę dicat hunc, quẽ Paulus reprehendit, non Petrũ, sed Cephã uocari, quãuis idem sit utrunq; nomẽ, reuoluat quod ibidẽ p̃missum est, Iacobus & Cephas & Ioãnes, qui uidebanẽ esse columnæ. dextras mihi dederũt. Cõstat enim hũc Cephã, qui īter Iacobũ & Ioannem positus est, non minorẽ Ioanne uel Iacobo fuisse. Quòd si nullus Cephas pręter apl'm Petrũ inueniẽ, qui Iacobo et Ioãni ualeat æquari, fatendum necessario est, hunc Cephã esse cui Christus ait: Tu uocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus. Ioan. 1.

Sed cum uidissem quod non rectè ambularent ad ueritatem euangelij, dixi Cephæ corã omnibus: Si tu cum Iudæus sis, gentiliter uiuis & nõ Iudaice, quomodo gentes cogis iudaizare? Nos natura Iudæi, et nõ ex gentibus peccatores. Scientes autem quòd non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi: & nos in Christo Iesu credimus, ut iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis. Propter quod Roma. 3 *ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit. Si enim quæ destruxi, iterum hæc reædifico præuaricatorem me consti-*

A tuo. *Ego enim per legem legi mortuus sum, ut Deo uiuam Christo confixus sum cruci. Viuo autem iam non ego, uiuit uero in me Christus. Quod autem nunc uiuo in carne, in fide uiuo filij Dei, qui dilexit me, et tradidit seipsum pro me. Non abijcio gratiam Dei. Si enim per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.*

Petrus quidem & Barnabas simulabant, sed ego solus synceritatē seruans, increpaui publice fictionē eorum. Vidi enim quod non recte ambularent, id est, non utroq; pede pariter incederent, quia in uno claudicabant, quantū ad gentes, quarum salutem negligebant: quantum uero ad intentionem bonam de salute Iudæorum, recte ambulabant. Quantum ad gentes, nō recte ambulabant ad ueritatem euangelij tenēdam & prædicandam: quia per hoc peribat ueritas, si gentes iudaizarent. Veritas quippe euangelij est, ut homo iustificetur sola fide sine operibus legis, & ut omnes cibi naturaliter mundi esse credanē, atq; ut doctores ecclesiæ, nec Iudæorum nec Gentilium salutem negligant. Ipsi taliter agebant. Sed ego *cum uidissem quòd non rectè*, sed flexuose *ambularent ad ueritatem euangelij* seruandam & docendam, succensus diuino zelo, *dixi Cephæ corā omnibus* ea q̃ sequūtur. Si clam soli Petro Paulus ista diceret, Iudæis & gentibus nihil proficeret. Ideo cūctis audientibus dixit, ut cunctis proficeret. idcirco uoluit nō timide obtegere, sed fidenter asserere, quod eum pariter sentire iam nouerat, siue q̃a euangelium cum eo contulerat, siue q̃a in Cornelij uocatione etiam diuinitus eum de hac re admonitū acceperat, siue quia antequā illi quos timebat uenissent Antiochiā, cū gentibus eū discūbentē uiderat. Nō ergo tunc eū q̃d in ea re uerum esset docebat, sed eius simulationē qua gentes exemplo suo iudaizare cogeret, arguebat. *Si tu*, inq̃t, *cum sis Iudæus, uiuis gentiliter*. i. īdiscrete cibis

Actu.15.
Actu.10

omnibus uteris, nullumq; hoīem reputans īmundum, *& non iudaice* i. nō cū ciborum discretione sicut Iudæi, *quō*. i. qua rōne, qua utilitate, cogis exemplo tuo *gentes iudaizare?* i. Iudæorum ritū seq̃ in discretione ciborum & receptione carnalium obseruantiarum, dum te ab his segregas, eo q; omnem creaturam Dei bonam esse credunt, & sine legis obseruantia per euāgelium iustificari quærūt? Tu qui naturaliter Iudæus es, reliq̃sti iudaizare, & gentes cogis iudaizare? Tu qui Iudæus eras, iudaismum deseruisti, et hi qui nunq̃ fuerūt Iudæi, assumēt iudaismum? Non uiuis Iudaice. i. non seruas Iudaicum morem in tuo uictu, q̃a scis nihil utilitatis ibi esse. Qūo ergo nunc gentes cogis iudaizare, quæ oīa quæ uident in te, putant saluti necessaria esse? Vere non debent iudaizare gentes, quia nunq̃ iustificarentur. Et uere nunq̃ iustificarenē iudaizando, q̃a nec nos qui naturaliter sumus Iudæi, potuimus unquā iudaizando iustificari, ideoq; dimisimus legem, & confugimus ad fidē. Et hoc est: *Nos natura* sumus Iudæi. i. non proselyti, sed genere sumus Iudæi, ex semine Abrahæ prodeuntes, & legem Dei hn̄tes, *& non peccatores ex gentibus*. i. nō ita peccatores ut omnes gentes idololatræ & īmundæ. Peccatorum. n. nomen gentibus imposuerāt Iudæi iam uetusta quadam sup̃bia, tanq̃ ipsi essent iusti, uidentes festucam in oculo alieno, & non trabem in suo. Non sumus, inquā, ex gentibus p̃ctōres, à cultura Dei oīno remoti & peccatis dediti, sed naturaliter Iudæi. i. sub diuina lege nutriti. Sed tn̄ *scientes quòd non iustificatur* ullus unq̃ *homo ex operibus legis*, siue Iudæus, siue Gentilis, *nisi per fidem Christi*, quæ carnales obseruantias aufert, & spiritaliter īpleri legē facit, ut nos credimus. Opa sunt ex grā, sed nō ex operibus grā: q̃a ipsa prima est, ex qua

C impetrantur cætera. Ideo nullus aliquo modo iustificari ualet ex operibus, nisi per fidē quæ pcedit ex grā. Quod scientes, & nos quoq; Iudæi sicut gentes, *in Christo Iesu* positi, credimus in ipsum, *ut iustificemur ex fide Christi* per diuinam grām, *et non ex operibus legis* per uires nostras. *Propter quod*.i. qa nos Iudæi nequimus ex legis operibus iustificari, qui ex his essemus iustificati, siqs inde posset iustificari, *ex operibus legis* carnalibus *non iustificabitur omnis caro*.i. nullus in carne uiuēs, cōsequetur per hæc iustitiam. Dixit superius Iudæos nō esse ex gentib9 peccatores, & post subiecit qđ etiā ipsi iustificentur ex fide Christi. Oīs aūt qui iustificat̃, iniustus erat.i. peccator. Videtur aūt fortassis alicui male intelligēti, qđ Christus Iudæis ad se uenientibus peccata prius ministraret, ut eos per fidem & grām suā postmodū iustificaret. Et hoc est qđ dicitur: Non sumus ex gētibus peccatores. Qđ.i. sed *si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus* etiam nos *ipsi peccatores*.i. si accedentes ad lumen Christi, uidimus in eo tenebras peccatorꝝ nostrorꝝ, quas prius cęci uidere non poteramus, & si ad subtilem regulā iustitiæ Christi propinquātes, ut ad eā dirigamur, animaduertimus deformem fortitudinem iniustitiæ nostræ, qui nos antea rectos arbitrabamur, nunqd ideo Christus nobis *minister est peccati*.i. nunqd idcirco consequens est, ut Christus ministret no-

Ioan. 1. bis peccatū, qui tollit peccata mundi? Absit hoc à fideliū cordibus, ut Christum putent alicui ministrare peccatum, qui pro abolitione peccatorum nostrorꝝ semetipsum obtulit sacrificiū. Nam & aliqd deforme latet in tenebris, sed in radio solis euidenter apparet, nec tñ sol deformitatem illam operat̃. Sic & Iudæi qui se iustos antea putabant, illustrati lumine Christi uiderunt deformitates culpaꝝ suaꝝ, quas Christus eis nō D ministrauerat ut facerent, sed ostēderat ut agnoscerent & corrigerēt. Vel ita: Ex operibus legis (ut dictū est) nemo iustificabit̃. Sed si nos Iudæi transeūtes ad Christū, et in illo quęrentes iustificari, qui in lege nequiuimus iustitiam adipisci, inuenti sumus etiam nos peccatores, sicut & Gentiles, qa cognitum est nos semp in corde legem transgressos esse, licet eam seruassemus in opere, nūqd Christus qui monuit ut legem relinqueremus, & ad se transiremus, est minister peccati, id est, ministrat nobis pc̄tm̄ in eo, qđ iubet ut à rigore legis discedamus, & ad grām ueniamus? Absit ut ipse nobis peccatū in hoc ministraret. Non est.n. pc̄tm̄, sic relinquere legē uel destruere: sed peccatum est, rursum ad eam redire uel eam rędificare. Nam *si quæ destruxi*, ut carnalia legis opera quæ iam in me & in aliis eueri, *iterū hæc reædifico*.i. rursum statuo, uel per simulationem ut Petrus, uel per prędicationē ut pseudoapostoli, *præuaricatorem me constituo*.i. contra ipsam legem facio, quæ se terminandam prænunciauit. Nam per authoritatem legis ipsam legem dimisi, quasi ei mortu9, nullū sensum eius habens. Et hoc est: *Ego enim per legem legi mortuus sum, ut Deo uiuam* Vete.n. destruxi ī me opa legis, qa sum mortuus legi.i. non uiuo iam in opibus legis, nec in eius carnali sensu: & ita sum mortuus p legē, qa ut in Xp̄m crederem, lex ipsa mihi prædicauit, et de sua terminatione ac euangelici dogmatis susceptione cōmonuit, dicēs per Moysen: Prophetā uobis suscitabit dn̄s Deus uester de fratrib9 uestris, tanq̄ me ipsum audietis. Id Deute. 18. est, postq̄ Christus uenerit, nō ulterius durabit lex, sed nouam Xp̄i doctrinā audietis. Vel per legē spūitalē intellectā mortuus sum legi meæ, ne carnalr̃ in ea uiuam, ut Deo uiuam,

A non mihi.i. ut uoluntatem Dei, non meam in omni uita mea faciam. Qđ iam possum, qa *Christus confixus sum cruci*.i. cum Christo affixus sum cruci, socius passiōis Christi: hoc est, crux Christi extinguit in me ardorē peccati, ne iam in me uigeat: & ligat manus meas, ne ad illicitum opus extēdantur: & pedes, ne ad malum gradiantur. Sum quidem cum Christo crucifixus, sed tñ uiuo in uirtutibus .i. uigorem bene operādi habeo *iam non ego* ille qui prius peccator eram, sed *uiuit in me Christus*.i. uiget & regnat in me Christi nouitas. Crucifixus sum, sed uiuo. Viuo, sed iam nō ego qualis uixeram. Non ego uiuo, sed uiuit in me Christus. Quod est dicere: Ego quidem à memetipso extinctus sum, quia carnaliter non uiuo, sed tamen essentialiter extinctus non sum, quia in Christo spiritaliter
1. Cor. 1. uiuo. Hoc est dicere: Nō est in me iustitia mea, quæ ex lege est, in qua prçuaricator effectus sum, sed iustitia Dei, id est, quæ mihi ex Deo est, non ex me. Sic quippe in me uiuit, non ego, sed Christus, qui factus est nobis sapientia à Deo & iustitia & sanctificatio. Ego iam nō uiuo, sed Christus in me, id est, non facio uoluntatem meā, sed eius qui habitat in me. sed tñ *quod nunc uiuo in carne*.i. quod nō extinguor in carnis igne, qđ in corpore positus bene possem operari, *in fide uiuo*.i. non per laboriosa opera le-
Habac. 2. gis, sed per fidem *filij Dei*, cuius fides
Rom. 1. ualere potest. Iustus.n. uiuit ex fide, quandiu est in corpore. Et per hoc Christi fides efficientiā habet in me, quia ipse *dilexit me, & per* illam dilectionem tradidit ad mortem pro me redimendo seipsum qui sanius est, non aliud animal. Et propterea *non abijcio gratiam Dei*, qui me per passionē filij sui liberauit à peccatis, & dedit ueram iustitiam, quod lex facere nō poterat.i. non quęro per legem iustificari, quod esset abijcere grām. Nec B debeo eam abijcere, quia *si per legē iustitia, ergo Christus gratis*.i. frustra sine causa, sine utilitate *mortuus est*, cum absq; morte eius per legem iustificarētur obseruatores legis. Sed non frustra mortuus est, quia nec per legem, nec per aliam rem haberi poterat iustitia quæ duceret ad salutem, nisi per Christi mortem. Sequitur.

CAPVT III.

O insensati Galatæ, quis uos fascinauit nō credere ueritati, ante quorum oculos Iesus Christus præscriptus est & in uobis crucifixus? Hoc solum à uobis uolo discere, ex operibus legis spiritū accepistis, an ex auditu fidei? Sic stulti estis, ut cum spiritu cœperitis, nunc carne cōsummemini? Tanta passi estis sine causa, si tamen sine causa. Qui ergo tribuit uobis spiritum & operatur uirtutes in uobis, ex operibus legis, an ex auditu fidei, sicut Abraham credidit Deo, & reputatum est ei Gene. 15.
ad iustitiam? Cognoscite ergo, quia qui ex fide Rom. 4.
sunt, hi sunt filij Abrahæ. Iaco. 2.

Finita narratione, in qua docuit se non didicisse euangelium ab homine, ipsumq; euangelium suum cum apostolis se contulisse, ac deinceps de simulatione iudaizandi Petrum reprehendisse, uertit se ad increpationem Galatarum, & fortiter arguit dementiam illorū, quia doctrinam eius quę tantis authoritatibus fulcitur, deseruerant, & falsitati pseudo apostolorum credebant. Vnde subuersionem illorum attendens, proru pit subito in exclamationē, ut exagitando magnitudinem reatus illorū, facilius reuocare eos possit. Quod quidem more rhetorum uidetur facere. O (inquit) *Galatæ insensati*.i. omni sensu rationis carentes sicut animalia bruta, *quis uos fascinauit*.i. liuido intuitu læsit, *non credere*.i. ut non credatis euāgelicæ ueritati? Re.n. uera insensati estis, qui mortiferam suasionem accipitis cuiuslibet pseudoapostoli, qui nullius nominis & authoritatis ęst, qui in populo latet, & cu

C ius etiam uocabulũ ignoro: meãq; doctrinam postponitis, quam à solo Deo, non ab homine accepi, cui apostoli nihil noui in collatione euangelij contulere, sed à me certiores facti sunt. Quis uos fascinauit. i. respectu inuidiæ uos tenellos læsit, dolensq; de promotu uestrę perfectionis ac fidei, solo liuore nocuit, sicut aliquis qui solo respectu dicit̃ posse res alterius diminuere: & ita uos liuẽti aspectu suo tabefecit, ut non credatis ueritati meæ prædicationis, sed falsitati sui praui dogmatis? Vel sicut incantatores, fascinãt & deludunt homines, ut credant uerum esse quod falsum est, ita nescio quis fascino suę deceptionis adeo uos incantauit, ac uerbis suis ĩmutauit, ut falsitatẽ pro ueritate teneatis. Vnde & scriptum

Sap. 4. est, quia fascinatio nugacitatis obscurat bona. Nõ credatis ueritati sicut insensati, *ante quorum* ĩteriores *oculos Iesus Christus præscriptus est*. i. præostensus & prę ordinatus à nobis, non in tabulis lapideis sicut lex, sed *& in nobis* . i. in cordibus uestris, est crucifixus: quia crux & passio eius qua redempti estis, erat maxime intimanda uobis. Vnde magis dementes estis, qui Christum uobis præmonstratũ, pro peccatis uestris crucifixũ negastis, nõ credentes uos ex fide posse iustificari, sed ex opibus legis, uel, tales olim fuistis, ut ante oculos uestros pscriptus eẽt Iesus Christus crucifixus: quia ob compunctionem men

Nota. tis habendam, pingebatis eum crucifixum in locis illis ubi semp eum uidere possetis & memoria retinere. Vel ita estis insensati, ꝙ Iesus Christus pscriptus est, id est, exhęredatus ante oculos uestros, & non aduertitis. Illi. n. dicebantur proscripti, qui pro facto aliquo in exilium trusi, hęreditate & patria priuabant̃. Et Galatæ cum ad Apostoli prædicationẽ credidissent se per mortem Christi posse iustificari, facti sunt hæreditas D Christi, quam ipse sua morte de diaboli possessione eripuit. Sed post ab hac fide recedẽtes, et iustificationem in operibus legis quęrentes, quantũ in se erat, Christum exhæredebant, sese illi subtrahendo. Iesus Christus pscriptus est. i. damnatus & exhæredatus in uobis sibi sublatis: ipse dico, crucifixus, quod cum pondere legendum est, quasi qui tam caro pretio uos acquisiuit in hæreditatẽ, patiẽdo pro uobis crucis asperitatem. Vel dum per legem Christum deseritis, Christus à uobis proscriptus est. i. dãnatus sicut à Pilato. Et dum insufficientem creditis, à crucifixoribus nõ differtis. Vel pscriptio damnationis eius quæ à Pilato facta est, ita fuit uobis nota, quasi ante uos fuisset facta & in uobis. i. in intellectibus uestris crucifixio eius, ut sciretis qualiter facta fuerit, & qd contulerit. Cõmouerat illos per prædictam increpationem, & nunc consequenter probat illis, ꝙ lex nõ est obseruanda, quia non ex ea, sed ex fide uenirũt omnia bona. Quasi dicat: Licet insensati & fascinati sitis, tamen *hoc solum* quod dicturus sum, *uolo discere à uobis*, quia hoc tam euidens est, ut & stulti docere id queant: & si nihil aliud esset, hoc solum sufficeret ad probandum, quod lex tenenda non est. Cum constat quod spiritum accepistis, docete me utrum accepistis hunc ex operibus legis quæ nõdum feceratis, an ex fide quam à me audistis. Vel ita: Possem uti pluribus profundis argumentis, sed hoc solũ qđ planũ est, uolo discere à uobis. i. uolo ut respondeatis mihi, quia uel in hoc solo satis apparebit iustificationem non ex lege esse sed ex fide. Spiritum. i. spiritus sancti charismata, sicut loqui diuersis linguis, prophetare, infirmos sanare, & cætera huiusmodi: accepistis uos diuinitus *ex ope*

A *ribus legis, an ex auditu fidei*.i.utrum acce pistis spiritum ex carnali obseruantia legis, an ex fide, quam solo auditu prędicationis sumpsistis? Non puto quod dicatis uos hæc spiritualia dona ex operibus legis accepisse, cũ sciatis adhuc legis opera tunc nulla fecisse. Restat igiẽ tãtum ex fide uos accepisse. Prius ex fide percepistis charismata, & nunc ex lege quęritis iustitiam? Ergo sic.i.tam *stulti estis ut cum spiritu cœperitis*.i. spiritale inceptum habueritis, dũ charismata per fidem acceperitis, *nũc carne consummemini*.i.carnali conuersatione in nihilum redigamini, dum bona spiritualia uestra per legis custodiã adnullatis? Cum spiritu sancto cœperitis uel spiritualiter uiuere, uel legem spiritaliter intelligere, nunc carne.i.uel carnali uita, uel lege carnaliter intellecta, consummamini.i.adnihilamini, amittẽdo quicquid boni habuistis. Et ideo *sine causa*, id est, sine utilitate uestra, *passi estis* ab aduersarijs tãta.i.tã magna & tam multa aduersa pro fide tuenda, quam nũc spõte relinquitis. Non tñ affirmando hæc dico, ne in desperationem cadatis, & adhuc profundius in barathrum pditionis demergamini: sed quia utrunq; est in uolũta:e uestra, dico conditionaliter, qd tãta aduersa pro Christo passi estis sine causa, *si tamen sine causa* hæc passi estis. Sine causa.n.passi estis, si i hoc errore perseueretis: non sine causa, si resipiscatis. Et quandoqdem ita perdere potestis omnia bona per legis obseruantiam, ergo Deus qui etiam nunc *tribuit uobis spiritum* prophetiæ & sapientiæ, aliarumq; gratiarum, *& operatur in uobis uirtutes* miraculorũ, dat uobis hoc *ex operibus legis an ex* fide quã audistis? Idem interrogat quod superius, sed scdm pręsens tẽpus, cum supra præteritum posuerit. Ne.n.ipsi ad primam interrogationẽ respondere possent, nos adhuc legis opera non feceramus, qm̃ spiritũ sanctum accepimus, sed si fecissemus illa tũc, maiorem eiusdem spiritus gratiã acceplissemus p ea: idcirco uoluit eos interrogare secundo, quia neq; nunc respõdere possunt se ex operibus accipere spiritum. Ac si dicat: Nec in principio, nec nũc accepistis ex lege spiritum sanctum, sed ex fide. Et ita percepistis ex fide spiritum, sicut per fidem Abraham percepit iustitiam, qui *credidit* Deo promittenti, *& reputatum est ei ad iustitiam*.i.ex fide iustificatus.i.absq; legis operibus: quia credere est causa sufficiens iustificandi. Et quãdoquidem Abraham ex fide iustificatus est, *ergo cognoscite*.i.scitote, *quia qui ex fide sunt*.i.quorum esse est ex fide, *hi sunt filij Abrahæ*, id est, iusti ad exemplum Abrahæ. B

Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes deus, prænunciauit Abrahæ, quia bene dicentur in te omnes gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham. Quicũq; enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim, Maledictus omnis qui nõ permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Quoniam autẽ in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestũ est, quia iustus ex fide uiuit. Lex autem non est ex fide, sed qui fecerit ea, uiuet in illis. Gene. 12. Eccle. 44. Deute. 27. Habac. 2. Roma. 1. Leuiti. 18.

Non solum iustitia datur ex fide, sed & benedictio, quia scriptura dixit Abrahæ, quod gentes benedicentur in te.i.in tuę fidei conformitate. uel ita: Dixi quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ, & hoc non est nouum, sed antiquitus in scriptura notum. Quia scriptura.i.spiritus sanctus; uel Moyses scripturę compositor, prouidens.i.ostendens esse prouisum longe anteq; fieret, *quia ex fide* non ex legis operibus, *iustificat gentes Deus, prænunciauit*.i.prænunciatum esse retulit *Abrahæ, quia* non tm̃ Iudęi, sed & omnes gentes benedicentur in te .i.in tua fide, & in Christo qui nasciturus est ex te. Benedictionẽ hic in-

A telligimus baptismi cõsecrationem & in bonis operibus iustificationẽ, ac perennis uitæ consecutionem. Et quia hoc scriptura prænunciauit, igitur illi *qui sunt ex fide* i. qui ex fide cœperunt spiritaliter esse, *benedicentur cum fideli Abraham*. i. benedictionem consequentur ex fide, sicut Abraham per fidem est benedictus, & cum tanto patriarcha sociabuntur. Et uere qui ex fide sunt, benedicentur. Nam qui ex operibus legis sunt, maledicenẽ. *Quicunq; enim sunt ex operibus legis* i. quærunt iustificari ex carnalibus obseruantijs, *sub maledicto sunt*, ut nequeant euadere nisi Christo liberãte. i. merito suæ transgressionis obnoxij sunt, & præparati maledictioni sempiternæ damnationis. Sic *enim scriptum est* in
Deute. 27. Deute. Maledictus. i. æterna maledictione damnatus erit, *omnis qui non permanserit* assidue, nõ dico, in quibusdã, sed *in omnibus quæ scripta sunt in libro legis*, nec ita dico, ut uel solum intelligat ea & uelit agere, *sed ut faciat ea*. i. opere compleat. Quod nullus adimplere
Actu. 15. ualet. Hoc est. n. iugum, quod (sicut Petrus ait) neq; nos, neq; patres nostri portare potuim⁹. Ideoq; nullus ab hoc maladicto liber est, qui iugo legis collum supposuit, & auxilium gratiæ non quæsiuit. Nemo. n. omnia legis præcepta unq; adimplere potuit. Maledictus erit, qui omnia illa nõ fecerit: sed tñ siquis ea fecerit, nõ inde iustificabitur. Et hoc est: *Quoniã*
Nota. *in lege nemo iustificatur apud Deum*, qui ueritatem inspicit, quamuis apud homines qui falluntur, iustus uideaẽ, *manifestum est* ex uerbis Habacuch, q dicit *quia ex fide uiuit iustus* in anima. i.
Habac. 2. iustificatur ex fide, non ex lege. Vita enim animæ interim iustitia est, donec ad uisionem creatoris perueniat, qua perenniter uiuat, & hæc iustitia ex fide est. Iustus uiuit ex fide, id est, ex eo quod credit ea quæ non uidet. Sed *lex non est ex fide*. i. nihil man

dat credendum, sed per timorem co B git ad faciendum, dicens quod *qui fecerit ea* quæ ibi scripta sunt, nõ punietur, quia non est transgressus, sed tẽporaliter *uiuet in illis*, quæ carnaliter est operatus. Aliter enim plecteref.

Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno, ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, ut pollicitationem spiritus accipiamus per fidem. Deute. 21.

Superius cũ diceret, Maledictus omnis qui non permãserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea, uisus est contra se agere, quia per hoc uidebatur circuncisionem & carnales obseruantias prædicare, ut qui eas seruarent, non damnarenẽ æterna maledictione. Et qua si respondet nunc istud: Nos Iudæi quãdiu seruiuimus legi, fuimus sub maledicto: sed Christus morte sua delens peccata nostra, et nobis dans iustificationẽ, redemit nos de maledicto legis: ideoq; nõ est opus ut in ipsius legis umbra iam maneamus, postq; ueritas nobis illuxit. Vel ita: Ex lege est maledictum, nõ iustitia: sed *Christus nos* Iudæos qui sub maledicto eramus, *redemit de maledicto legis*. Cur ergo uos ad illud tenditis? Ipse nos à maledicto redemit, *factus pro nobis maledictum*. i. reputatus non solum maledictus, sed etiam ipsum maledictum. Vel factus in morte sua maledictum. i. hostia pro nostro maledicto, uidelicet caro mortalis quæ uocatur maledictum, quia maledicto, Deute. 21. id est, peccato primi parentis facta est mortalis. *quia scriptum est* in Deut. Maledictus. i. morti addictus est *omnis qui pendet in ligno* crucis. Oĩs prorsus qui pendet in ligno, etiam filius Dei. Omnis. n. dixit, contra hæreticos, qui ueram redemptoris nostri mortem erant negaturi, et insipienti honorificentia illum à morte separaturi. Qui. n. semper benedictus est in

sua

A sua iustitia, maledictus ad horã fieri dignatus est propter delicta nostra in morte suscepta ex pœna nostra. Maledictus autem non à quocũq;, sed à Deo, sicut lex loquitur. Nisi.n. Deus odisset peccatum & mortẽ nostram, non ad eam suscipiẽdam atq; delendam filium suũ mitteret. Quid ergo mirum est, si maledictum est à Deo quod odit Deus? Tanto enim libentius dat nobis ĩmortalitatẽ, quę futura est Christo ueniente, quanto misericordius odit mortẽ nostram, quæ in ligno pependit. Qm̃ mors ipsa ex maledicto est, & maledictum est omne peccatum, uel ipsum quo fit ut sequatur suppliciũ, uel ipsum supplicium, quod & uocatur peccatum, quia fit ex peccato. Suscepit autem Iesus sine reatu supplicium nostrum, ut inde solueret reatũ nostrũ, & finiret etiam suppliciũ nostrum. Itaq; q̃a mors eius uera fuit, eo crucifixo, maledictum nostrum pependit in ligno. Ipse enim maledictum suscepit ꝓ nobis, quia mortuus est pro nobis. Nã pœna peccati nostri quam pertulit, per diuinæ sententiæ iustitiam ex maledictione uenit. Ita factus est maledictum pro nobis ut nos à maledicto liberaret, & benedictionem conferret, scilicet, ut benedictio promissa Abrahę qua dictũ est, In semine tuo benedicentur omnes gentes, compleretur in iustificatione gentium per fidem Iesu Christi, qui est semen Abrahæ. Ita.n. nos Iudęos à maledicto redemit, ut etiam *in gentibus* quæ non erant sub maledicto legis, *fieret benedictio Abrahæ* de gentium credulitate *in Christo Iesu*, ut tãdẽ utriq; *accipiamus per fidem*, et non per legis opera *pollicitationem spiritus*, id est, beatitudinem, quã spiritus sanctus in arram datus promittit, uel pollicitationem spiritus, uel spiritum sanctum promissum credentibus, siue pollicitationem spiritus, id est, munera gratiarum à spiritu sancto promissa. B Gene.22.

Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit aut superordinat. Abrahæ dictæ sunt ꝑmissiones, & semini eius. Non dicit, et seminibus, quasi in multis sed quasi in uno, & semini tuo, qui est Christus. Hebr.6.15 Gen.12. 22

Locutus sum superius scd̃m rationes & scd̃m scripturarum authoritates, q; per fidem, non per legem datur spũs sanctus & iustitia & beatitudo: & nunc fratres hoc idem *dico secundum hominem*.i. scd̃m humanã consuetudinẽ, in qua licet sæpe desit firmitas, tñ firmum est testamentũ hominis.i. ab homine factum suis hęredibus. Sic & testamentũ diuinarum promissionum datum Abrahæ, non potest per subsequentem legem infirmari. Quãuis.n. scd̃m hominem loquar, tamen hominis cuiuscunq; testamentum.i. chirographũ, in quo cõstituit qui post se suam possideat hæreditatem, postq; morte eius fuerit cõfirmatum. Mors enim testatoris, confirmatio est testamẽti, nemo alius ultra spernit illud, ut irritũ ducat uolens ex toto destruere, omnes hæredes auferendo & alios ibi ponendo: nec etiã superordinat, ut partim destruat & partim sic dimittat, alios ex hæredibus relinquendo, & alios tollẽdo, ac pro eis alios ponendo. Et si testamentum hominis iam mortui, & in puluerem reuersi, non mutatur, sed ita permanet, ut ille dũ adhuc uiueret constituit, quãto magis testamẽtum Dei uiuentis & ęterni sine imutatione ꝑmanet? Nam sicut *hominis confirmatum testamentum nemo spernit aut superordinat*, sic testamentum Dei factum Abrahæ & semini eius, in quo Deus cõstituit ut Abraham cum semine suo sit hæres patriæ cœlestis, non facit irritũ lex subsequẽs, neq; uel ex parte immutat. Abrahæ nanq; *dictæ sunt promissiones*.i. frequenter promissa est illi diuinitus hæreditas *& semini eius*, uelut dum sub specie ter Hebræo.9.

C Gene. 12. rae Chanaan promitteretur ei terra uiuentium, dicent domino: Omnē terram quam conspicis, tibi dabo et semini tuo. *Non dicit & seminibus* tuis da bo terram hanc, *quasi in multis* semini bus. i. in multis filijs esset possidēda *sed quasi in uno* semine. i. in uno filio sit obtinenda, *& semini tuo*, inquit, dabo illam, *qui est Christus*. Ideo posuit Qui, & non Quod, quia Quod relatiuū nomen, positum inter proprium & appellatiuum, ad propriū debet respicere, sicut hic ad Christum, licet Christus non sit pure nomen proprium. Abrahę dictę sunt promissiones & semini eius. Semen Abrahae Christus est, quia de Abraham pro Luc. 2. cessit populus Israel: & de populo Israel nata est uirgo Maria, quae peperit Christum. Et quia et nos ad id pertinemus quod est Christus, nobis simul incorporatis et illis capiti cohęrentibus unus est Christus. Nā Christus unum est cū oībus membris suis tanq̄ caput cum corpore suo, quod est ecclesia. Vnum ergo se Ephe. 5. men posuit apostolus, ut ostenderet Galatas & alias gentes in fide non esse inferiores Iudaeis, nec Iudęos illis superiores, sed omnes semen in fi de, quasi unum corpus Christi. Qd ne ipsi post perceptionem torperent à bono ope, sed unusq́s fratrē suū in sanctis actionibus studeret pręue nire, ut posset illum & in remunera 1. Cor. 3. tione pręcedere, qm̄ unusquisq́ pro Ioan. 14. priam mercedem accipiet scd̄m suū laborem, & in domo patris mansiones multae sunt. Ideo posuit promissiones pluraliter, ut p merita dignio 1. Cor. 15. ris uitae festinarent ad pręmiū maio ris gloriae, quia & stella à stella dif- Matt. 20. fert in claritate. Sed tñ (ut diximus) unum est semen cui factae sunt istae promissiones quia unum remunerationis denarium omnes accipiēt & omnes sunt unū in Christo. Non. n. dicit deus Abrahae, Tibi & semini- bus tuis dabo hęreditatem uel bene D dictionem, quasi in multis seminib9 uel filijs uelit hoc intelligi, sed quasi in uno. i. Christo, utpote re uera in uno semine Christo uolens ītelligi: & semini tuo, inquit, dabo haereditatem siue perpetuā benedictionē, qd semen est Christus cū corpore suo.

Hoc autem dico, testamentum confirmatum à Deo, quae post quadringentos & triginta annos facta est, lex non irritum facit ad euacuandam promissionem. Nam si ex lege haereditas, iam non ex promissione. Abrahae autem per repromissionem donauit Deus.

Abrahae dictae sunt promissiones. Lex uero post data, non destruxit illas. Fecit. n. Deus Abrahae testamentum promissionum haereditatis, sed ego Paulus dico, quia *lex quae facta est* in Sina *post quadringentos & triginta annos* à tempore promissionum, *non facit irritum*. i. falsum, *hoc testamentum* diuinarum promissionum, cōfirmatū non ab homine, sed à *Deo*, non facit hoc irritum *ad euacuandum promissionem* Dei, q̄ in eo facta est de aeterna haereditate. Quod faceret, si per eam daretur hęreditas regni coelorum. Hoc nāq́ sonant uerba istius uersiculi, quod lex illa quae data est sancto Moysi, non Gene. 12. potest euacuare uel cassare promis- 15 & 22. siones illas, quas longo ante tempo Gene. 46. re deus Abrahę locutus fuerat. Post Exodi. 12. quam enim dominus beato Abrahę 13. 14. 19. promissiones illas spondere dignatus est, descenderūt in Ægyptū filij Israel, & habitauerunt ibi quadringentis triginta annis. Quibus expletis, exierunt inde, & ita dominus legem etiam dedit Moysi in monte Sina. Nōn ergo decebat ut lex tanto post tempore data, faceret irritum. i. cassum et falsum, hoc sanctum testamentum prius ab omnipotente deo confirmatum. Volebant. n. pseudo apostoli, ut lex faceret illud irritum, dū conarent asserere iustificationem & regni coelestis hęreditatē non per

C gratiam, ut Deus Abrahæ promiserat, sed per legis opa dari: & ita euacuaretur diuina promissio, & Deus fieret mendax. Sed nō facit lex illud irritum, ut pmissionem euacuet, dādo cultoribus suis hęreditatem salutis, quia *si ex lege*.i.ex legis operibus esset hęreditas.i.æterna beatitudo, iā non esset *ex promissione*.i.ex dono Dei, & ita fallax eēt pmissio. hoc est, si ex lege Moysi prouenirer cœlestis hęreditas, pmissio quę facta est Abrahę, non esset uera, qm̄ ex illa non darer hęreditas. Si est ex lege hęreditas, iam non est ex pmissione Sed est ex promissione, ergo non est ex lege. Et qđ sit ex pmissione, Apostolus subiungit, dicens: *Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus*, hoc est, hæreditatem donauit Deus Abrahæ non per legē quam non habuit, quę nōdum erat, sed per grām quam repromisit. Hoc cōstat omnibus, quia Abraham habet hæreditatem, qm̄ nullus id negare potest. Et cum habeat, aut per obseruantiam legis habet, aut per gratiam promissionis: sed per legis obseruantiam nō habet, quia lex nondum erat data, ergo per gratiam diuinę promissionis habet illam. Et si beatus Abraham ex gratia supernæ promissionis per fidem adeptus est hæreditatem, consequens est, ut & nos qui semen eius sumus, eandem hęreditatem ex gratia diuinę promissionis consequamur per fidem. Re-
Gene. 12. 15 promissionem ideo dixit, quia non
& 22. semel Deus hæc Abrahæ promisit.

Quid igitur lex? Propter transgressiones posita est, donec ueniret semen cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autē unius non est. Deus autem unus est.

Poterat aliquis interrogare: Si lex hęreditatem patriæ cœlestis dare nō potuit, qd igitur data fuit post Abrahæ promissiones? Et ideo Apostolus ipse quæstionem sibi pponit, & ipse soluit. Quasi dicat: Quandoquidem ex lege non est iustitia neq; hæreditas, D quia nec cultores suos iustificauit, nec regnum cœlorum illis aperuit. *Quid igitur lex* utilitatis contulit. Quęrendum est.n. cur diuinitus data sit, qua utilitate, qua necessitate, data sit, quid cōmodi dederit, cur inter illa duo interuenerit. s. inter promissionē & rem promissam. Nūc ostendit quare data sit: *Posita est*, inquit, inter promissionem & pmissam hęreditatem, propter illos qui naturalem legem transgrediebantur, ut uel timore cessarent transgredi, & paulatim erudirērur ad hoc, ut bona ex amore facerent. Sed uideamus ordinem constructionis. *Lex ordinata per angelos in manu mediatoris, posita est* in populo Iudæorum *propter transgressiones, donec ueniret semen cui* deus *promiserat*. Lex est ordinata per angelos, quia non per se-
ipsum Deus, sed per angelos Moysi *Act. 7.*
loquebatur, & præcepra legis disponebat. Et quia in ipsis angelis Christus erat, qui est mediator Dei & hominum, ac per eos legem ordinabat, ideo dicitur ordinata fuisse per angelos in manu mediatoris. Ordinata est ergo.i. bono ordine posita inter promissionem & promissionis redditionem: ordinata est inter tempus naturalis legis, de qua conuicti fuerant homines, quod iuuare non potuit: & tēpus gratiæ, ante cuius aduentum erant conuincendi de lege scripta. Et ideo qui nunc legem post aduentum gratiæ reducit, contra ordinem qui diuinitus per angelos dispositus est facit. Ordinata est.n. ita, ut semper esset in manu mediatoris .i. in ptāte Christi, ut quandiu uellet maneret, & quādo uellet cessaret. Et tali ordine posita est in populo Iudæorum propter transgressiones illorum coercēdas, ut. s. audientes, Si quis hoc uel illud fecerit, morte moriatur, uel talem pœnā patiatur, saltem timore mortis aut pœnę desiste

A rent peccare. Nam propter iustos & prophetas non fuit posita, qui nõ timore pœnę, sed amore iustitiæ Deo seruiebant: & plenam habentes de Christo fidem, iam ad noui testamẽti gratiam pertinebant, & in filiorũ libertate iam uiuebãt: sed tñ ipsi ꝓpter uarias causas eiusdẽ legis opera carnaliter faciebant, tum quia intelligebant illa esse futurarũ rerum signa, tum quia cæteris pro quibus ipsa lex data erat, exemplũ dare uolebant obseruandi eam. Si.n. qui sapientiores & sanctiores erãt, ipsi carnales obseruantias legis postponere uiderent, tã ppl's ille minus erudit⁹ putaret legem esse inutilem, nec custodiret eam. Illi autem qui timore pœnæ legem ipsam carnaliter obseruabant, & redemptionẽ humani generis expectabant, ac de aduentu redemptoris qualemcunq; fidem habebant, licet non ita plenam ut prophetę, per eundem redemptorem saluati sunt, & si non habẽt magnitudinem sublimioris gloriæ quam assecuti sunt prophetæ. Quia uero ex semine Abrahæ Christus erat nasciturus, in quo oĩum gẽtium fuerat benedictio repromissa & per quem patria cœlestis erat danda, & ab Abraham usq; ad ipsum Christum multa fuerant secula transitura, prouidẽs deus ne soboles dilecti sui Abrahæ cæteris nationibus misceretur, et paulatim familia eius fieret incerta, gregem Israeliticum quodam circũcisionis cauterio denotauit, ut uiuẽtes inter Ægyptios, Chananæos, Assyrios, hoc signaculo distinguerenť. Quandiu.n. fuerunt in Ægypto, inter idololatras & imundos circuncidebantur, ut se populum dei dissimilem ab illis semper recognoscerent, nec opera eorum aliqñ facerent. Sed postq̃ in desertum peruenere, circũcisionem dimiserũt, pręsente ipso legislatore, quia omnes erãt Iudæi co- *Iosue.5.* lentes unum Deum, & gentes cum B quibus in idololatria miscerentur, nõ uidebant. Statim autem ut Iordanis ripam transgressi sunt, circũcisionẽ quam intermiserant, repetierunt: ꝓpter quod & secunda uocata est illa circuncisio, quia inter gentes cõuersaturi, timebant ne ad idololatriam exemplo gentiũ declinarent, & ideo se illis dissimiles ostendere uolebãt. *Iosue.5.* Vnde possumus uidere, circuncisionem & carnales legis obseruantias prophetis & cæteris iustis ad nouũ testamentum ptinẽtib⁹, nullatenus fuisse necessarias, eo ꝗ nõ timor pœnę, sed amore iustitię Deo seruirẽt et se ab oĩb⁹ idololatris dissimiles sine lege recognoscerẽt. Nũc quoq; iam nec signo circuncisionis, per quod Dei populus agnoscatur, opus est: quia modo nõ una gens est Dei, sed ex omnibus gentibus una cõgregatio, qa iam uenit expectatio gẽtium Christus. Itaq; non propter iustos, *Gene.49.* (ut diximus) posita est lex, sed propter cęterorum transgressiones refrę nandas, quæ uel pręcesserant, uel uoluntatibus eorum instabant. Et posita est donec ueniret semen Abrahæ cui Deus promiserat. i. ad hoc posita est, ut durarer donec ueniret Christus, cui pater promiserat supernam hęreditatem, ut cum corpore suo qđ est ecclesia, perenniter eam possideret. Qui ergo legem adhuc uult protelare, aut Christũ negat uenisse, aut Deum usq; ad aduẽtum eius legem posuisse. Apostolus uero qa mediatoris mentionem fecerat, uult ostendere de quo dicebat, & q̃ misericorditer ille mediator curam nostræ salutis semper habeat. Ait.n. *Mediator autem unius non est.* Lex.n. est in manu mediatoris, sed mediator nõ est unius. Hoc satis notum est, quia mediator non est unius rei uel unius partis, sed duarum. Quod est dicere: Mediator, id est, cõciliator uel prælocutor, non

A non est necessarius uni rei uel uni parti, sed duabus. Inter duos n. reconciliandos, necessarius est mediator qui utrique sit amicus. i. iter duos discordantes mediator. i. reconciliator debet currere, qui ualeat illos ad pacis cōcordiā reuocare, sicut Christus per humanitatē suā nobis amicus, & per diuinitatem suam patri sanguine suo pacē inter nos & Deū fecit. Mediator non est unius, sed *Deus est unus*. Igitur mediator non est Dei solius, sed Dei & hominū. Inter nos. n. & Deum Christus mediator est: ac per hoc dum per humanitatē suam nos Deo reconciliat, patri & sibi sanctoque spiritui recōciliat, quoniam trinitas unus Deus est. Vel ita: Mediator non est unius, sed duorum: qa duos discordes populos, Iudaicū & Gentilem, Christus pacificauit, faciens ex utroque unū Christianum populum. Christus est duorum mediator, sed Deus est unus: qa pater & filius nō sunt duo dii, sed unus Deus. Quamuis. n. pater sit deus, & Christus Deus, uterque tamen unus est, non duo dii. Sed prior sententia melior est & uerior.

Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit. si. n. data esset lex, quae posset uiuificare, uere ex lege
Roma. 3. *esset iustitia. Sed conclusit scriptura omnia sub*
& 11. *peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.*

Quia dictū est superius, quòd si ex lege est hæreditas, iam non est ex promissione, uideretur alicui quod lex esset contraria pmissioni. Et hoc nunc Apostolus quasi uice aduersarii obiicit sibiipsi, & refellit. Quando quidem (inquit) ex pmissione nō potest hæreditas esse, si fuerit ex lege, *ergo lex est aduersus promissa Dei*. i. contraria præcedentibus promissis, quæ Deus Abrahæ spoponderat. Absit ut lex Dei aduersetur promissis Dei. Non potest hoc esse, ut Deus legē dederit quæ aduersaretur pmissis suis, qa iam in hoc sibiipsi Deus esset cōtrarius. B
Nunquam lex subsequens aduersata est præcedentibus promissis: sed ut homines digne se præpararēt ad ea accipienda, iugiter admonuit. Vel ita: Quandoquidem lex ppter trāsgressiones posita est, ergo est aduersus promissa Dei, ut per eam impleātur aliter quam Deus pmisit. Absit hoc. Non est illis contraria, ut in aliquo obsistat, uel in aliā partem ea deflectat: quoniam aliter non pōt haberi cœlestis hæreditas, nisi quemadmodū Abrahæ pmissum est. Lex enim nō potest illam hæreditatem dare, quia non pōt ueram iustitiam cōferre, sine qua nullus ad supernam hæreditatem ualet peruenire. Et uere nō potest iustificare, qa nec à morte peccati ualet animam uiuificare. *Si enim data esset lex quæ posset uiuificare, uere ex lege esset iustitia*. Si per Moysen data esset lex, quæ posset hoīes ab interna morte, quā præuaricatione protoparentis & sua iniquitate incurrerant, uiuificare, tunc sine dubio uerā iustitiam lex ipsa posset conferre, per quam et regno cœlorum homines essent idonei. Sed non est data lex quæ posset uiuificare, imo quæ posset occidere. Litera enim occidit, spūs autē uiuificat. 2. Cor. 3.
Litera. n. legis prohibēs peccatum, non uiuificat hominem, sed potius occîdit, augendo concupiscentiā & iniquitatem præuaricatione cumulando, nisi liberet gratia per legem fidei, quæ est in Christo Iesu, cum dif- Roma. 5.
funditur charitas in corde per spiritum sanctū. Lex ergo Moysi nō potuit uiuificare, qa hoc seruabat euangelicæ gratiæ. Qđ pulchre figuratū 4. Reg. 4.
est, qñ Giezi percurrens cū baculo, non potuit mortuū suscitare: sed Eliseus post ueniēs, suscitauit eū. Puer. n. mortuus, humanū genus est, iacēs in morte peccati. Giezi cū baculo, Moyses cū terrore legis. Eliseus subsequens, Xps post ueniens. Sed

C Giezi præmissus cum baculo nõ suscitauit mortuum: qa Moyses Christum præcedens cum terrore legis, non potuit humanũ genus à morte animæ suscitare, qm iuxta Apostolum nõ est data lex quæ posset uiuificare. Eliseus uero potest ueniẽs, suscitauit puerũ: qa Christus in fine legis incarnatus apparẽs, humanũ genus ab æterna morte suscitauit. Lex itaqꝫ non potuit uiuificare: quod si potuisset, tunc & iustificare ualeret. Vnde liquido patet, qa euangelica gratia quę mentẽ à peccati morte uiuificat, ueram præbet iustitiam, quę facit hoĩs idoneos hæreditati cœlorum. Non est data lex quæ posset uiuificare, sed potius scriptura .i. ipsa lex manens & scripta, uel quæ non dat spiritum, sed tantũ est scriptura, *conclusit omnia* hominum genera *sub peccato*. i. omnes Iudæos circũsepsit, ac sub peccati dñio detinuit, ut à nulla parte iugum peccati dum in lege tenerẽtur, possent euadere: uel qa tam difficilis erat, ut cum à nullo posset impleri, oẽs faceret præuaricatores & accusabiles redderet, quod. n. lex oĩa quæ cõtinebat sub peccato conclusisset, apte signauit piscina illa in Hierusalem, qnqꝫ porticus hñs, in

Ioan. 5. qbus iacebat multitudo magna languentiũ. Nam aqua piscinæ, uel plebem synagogæ, uel doctrinã legis figurauit. Quinqꝫ porticus cingentes piscinam, qnqꝫ libros legis concludentes synagogam. In qbus porticibus iacebat multitudo magna languẽtiũ, qm scriptura legis (sicut nũc dicit) conclusit oĩa sub peccato, omnesqꝫ qui intra legis ambitum claudebantur, iacebãt in languore peccati, expectantes medicũ Christũ, per quẽ sanarẽtur Ideo aũt scriptura cõclusit sic omnia sub peccato, ut homines nota sua & legis infirmitate, properarent ad gratiam, & ita promissio benedictionis & hæreditas

D Abrahæ daret eis credentibus nõ ex operibus legis, sed *ex fide Iesu Christi*.

Prius autem quàm ueniret fides, sub lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaqꝫ lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur. At ubi uenit fides, iam non sumus sub pædagogo.

Modo fides non liberat, et facit consequi ꝓmissionem: sed priusqꝫ eum Christo ueniret, custodiebamur sub lege. Lex. n. cõclusit omnia sub peccato, sed tamen fuit utilis: qa custodiebamur sub illa, priusqꝫ spõte sua *ueniret fides*, nullis meritis nostris ad uocati *sub lege custodiebamur conclusi*. i. cõstricti timore uelut serui, ut nos ita concluderet onere carnalium obseruantiarũ, ne per insolentiam & lasciuiam euagaremur ad idololatriam. Ideo conclusi custodiebamur, ut legis disciplina coerciti, duceremur *in eam fidem quæ* tempore Christi *reuelanda erat*, ubi multa sunt patefacta, quę prius erant clausa & uelata. Custodiebamur conclusi quasi in ergastulis seruire coacti, ut trãsiremus in eã fidem quæ erat reuelanda. i. in manifestissimã & plenariam fidem, quæ erat tpe gratiæ detegenda, qa in antiquis sanctis erat uelata. Et quia lex nos custodiuit ad fidem, *itaqꝫ lex* eadẽ *fuit pædagogus noster*. i. nos sensu pueros ab illicitis cõprimens & ad recta dirigens timore pœnarũ. Quia. n. nos custodiuit donec ad fidem liberi ueniremus, idcirco pædagogus noster fuit. i. custodia ad tp̃s, non ut semp maneret, sed sicut pædagogus cessaret. Sicut. n. pędagogus flagellat puerũ, ut hũc reddat aptũ ad regendam domum, & possidendam hæreditatem patris in ætate sua uirili, ita lex fuit nobis imposita custodia, ut onera legis grauia saltẽ metu pœnæ seruata nos reprimerent, ut idoneos hęredes summi patris nos facerẽt. Lex fuit nobis pædagogus *in Christo*, id est, in expectatione Christi, ut sic ue

A nientes ad fidem quasi pueri ad per fectionem, *iustificemur nunc ex fide*, & iu stificati consequamur hæreditatem. Ante fidem fuimus sub pædagogo, id est, sub districtione et onere legis, sed postquam *uenit fides iam non sumus sub pædagogo* seruitutis legis, sed in libertatem charitatis, utpote non iam pueri sensibus, sed adulti.

Anselmus hac duo uerbula, quæ est, non legit. Roma.6. *Omnes enim filij Dei estis per fidem* ✠ *quæ est in Christo Iesu. Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus neque fœmina. Omnes enim uos unum estis in Christo Iesu. Si autem uos Christi, ergo semen Abrahæ estis, secundum promissionem hæredes.*

Quasi dicerent Galatæ, Iudæi legem pædagogum habuerunt quæ illos cu stodiuit, & ideo nunc filij possunt es se per gratiam, ut cœlestis patriæ hære ditatem accipiant: sed nos qui non habuimus pædagogum, non sumus filij: ideoque necessarius est nobis pæ dagogus, id est, lex, ut possimus esse filij. Respondere uidetur Apostolus: Non est uerum. Nam *omnes per fidem* quam accepistis sine pædagogo, facti *estis fi lij Dei*, id est, apti hæreditatem posside re cœlestem. Vel potius ita côtinua tur: Nos Iudæi tempore fidei pæda gogum deserimus, quia omnes uos Gentiles qui non habuisti pædago gum, estis filij Dei per fidem. Nos quoque exemplo uestro pædagogum deseri mus, & uos illum accipitis, filij estis per fidem, existentes *in Christo Iesu*, id est, facti membra Christi, & partici pes innocentiæ ac sanctitatis eius, et ita digni possidere filiorum hæredita tem. Et uere estis in Christo per fidem, quam suscepistis in baptismo. Nam quicunque, id est, cuiuscunque conditio nis uel sexus uel ætatis, *baptizati estis in Christo*, id est, in Christi nomine, uel in Christo, id est, in Christi ba ptismo, quem ipse fieri decreuit in aqua & in spiritu ac in nomine tri nitatis, *Christum induistis*, id est, Chri stum pro ueste accepistis, ut indu B mento iustitiæ illius circundati, nô Ioan.3. ostendatis ultra iam ab ulla parte Matth.28 quicquam in operibus & conuersa tione uestra, nisi sanctitatem Chri stianitatis. Christum uestem accepi stis, quod est uobis honor & contra tentationes æstus protectio. In qua Christi induitione *non est Iudæus neque Græcus*, id est, in illa Christi conformi tate nec Iudæus prodest, neque Græ cus obest: quia nec Iudæus propter iudaismum suum est ibi superior, neque Græcus propter græcitatem suam inferior. Sed nec seruus est ibi abiectior, quoniam sine discretione nationis ac côditionis ac sexus estis omnes in Christo. Non estis ibi dif ferentes, quia omnes uos siue Iudæi, siue Græci, siue serui, siue liberi, siue mares, siue fœminæ, *unum estis in Chri sto Iesu* per unitatem fidei & charita tis. Et si nos sic uiuificat fides, per quam in hac uita recte ambulatur, quanto perfectius atque felicius nos efficiet ipsa species, qua uidebimus sicuti est id ad quod tendimus? Om nes enim unum estis in Christo, id est, in Christi corpore, et ita eius mê bra estis effecti. Sed si uos membra Christi estis, id est, Christo uniti, *ergo semen Abrahæ estis*, futuri hæredes re gni cœlorum non secundum car nem, sed *secundum promissionem* quam Deus fecit Abrahæ. Vos enim facti estis hæredes secundum promissio nem Abrahæ gratia Dei. Non de car ne Abrahæ fecit illi cohæredes Deus. Nam imitando fidem Abrahæ, facti estis filij Abrahæ.

CAPVT IIII.

Dico autem: Quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt a seruo, cum sit dominus om nium, sed sub tutoribus & actoribus est usque ad præfinitum tempus a patre. Ita & nos cum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus ser uientes. At ubi uenit plenitudo temporis, misit Deum filium suum, factum ex muliere, factum

C *sub lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.*

Ab eo loco quo dixerat, iam non sumus sub pędagogo, feci usque nunc interpositionem propter Galatas. Modo autem exponit, qua similitudine uocauerat legem pædagogum, & adaptat similitudinem, atque ostēdit quia non debuimus esse sub lege, postquam fides uenit. Quasi dicat: Superius dixi manifeste, quia priusque ueniret fides, sub lege quasi sub pędagogo custodiebamur: postquam uero fides uenit, iam non sumus sub pædagogo, sed nunc dico id ipsum per similitudinem: Quia scilicet puer, qui patris sui futurus est *hæres quanto tempore est paruulus* ætate & scientia, *nihil differt à seruo*, id est, cogitur alterius parêre uoluntati, & nullam potestatem habet, cum (id est, quamuis) sit iam secundum naturam *dominus omnium* quæ pater eius possidet. Nō quidem est seruus, sed tamen nihil differt à seruo: quia nō est speciose uestitus, nec est in libera potestate sua, sed sub custode qui illum seruat, & ducit quo ducendus est. quoniam παῖς puer dicitur, & ἄγω duco. Nō differt à seruo, *sed est sub tutoribus*, qui tuētur illum ab iniurijs: & sub actoribus, qui pro illo agant ea quæ necdū ipse ualet aut scit agere. Vel sub actoribus, id est, præceptoribus et morum iformatoribus, quorū authoritatem & grauitatem sequatur, & qui authoritate sua pro illo causas ipsius agant. & est sub illis *usque ad tempus præfinitum à patre*. i. usque ad quinque annos, uel usque ad aliud tpis spatium qđ pater eius prærordinauit, ut deinceps liberæ uoluntati suæ relaxetur. Simili mō sentiendū est & de populo iudęorum q per Christi gratiā futurus erat regni cœlorū hæres: quia quandiu fuit sciētia & actione paruulus, seruili timore cōpressus sub disciplina legis q̄ſi sub districtione pędagogi, et coactus ser- D uire præceptis diuinis, cum tñ futurus esset per Christū dominus omniū bonorum patriæ cœlestis. i. possessor cœlestiū diuitiarum. Quando erat paruulus cognitione Dei & uiribus resistendi peccato, non differebat à seruo: qa lex ei dominabatur, & minis eū terrebat ne peccare auderet. Nam erat sub tutoribus et actorib⁹. i. sub legis sermonibus, qui uelut tutores contra malignorū spirituū impugnationes, & contra Gentiliū ad idololatriam psuasiones defendebant, illum admonendo et increpando atque puniendo, & uelut actores informauerunt mores eius, atque causam ipsius apud Deū egerunt, dum per sacrificia & expiationes Deum ei placauerunt. Et sub his fuit usque ad pfinitum tempus à patre. i. usque ad aduentum Christi, in quo Deus constituit ut populus ille pfectus et liber fieret, et hęreditatem obtineret. Si uero prędictis tutoribus uel actoribus quandiu paruulus fuit, dedignaretur subijci, non posset idoneus esse opportuno tpe paternam hæreditatem adipisci. Nam hęc ita debere intelligi declarat ipse Apľs, dū cōsequenter similitudinem adaptat, dicēs: Ita, id est, similiter ut prædictus puer, & nos Iudæi *cum essemus paruuli* non ætate, sed intellectu & discretione ac mentis uiribus & operum actione, *eramus seruientes*. i. in seruitute legis uiuentes, *sub elementis mundi*. i. sub carnalibus obseruantijs qbus comprimebamur, ne libere lasciuire liceret. Sicut. n. pueri discūt elementa & cōiūctionem elementorum, nec tñ pñt intelligere pfunditatē sniarum quousque sint in libera ptāte, postea uero se cōferunt ad liberales artes, nec tamen possunt ad harum sciētiam uenire nisi per elementa, sic Iudæi per carnales legis obseruātias instructi sunt. Ipsę fuerūt illis quasi elemēta, id est, pri-

A mordia per quę uenerunt ad fidem, et ad maiorem Dei cognitionem, scilicet ad spiritalē intelligentiā ipsarū carnalium obseruantiarū. Quæ elementa dicūtur mundi, qa data sunt amatoribus huius mūdi, qui nesciebant appetere æterna et inuisibilia, sed tpalia & uisibilia: ideoq́ terroribus corporalium pœnarũ & promissionibus temporalium bonorū per legem pueriliter siue seruiliter compellendi erant ad Dei cultum. Elementa ergo mūdi, lex Moysi & omne uetus instrumentum ītelligitur, quibus & nos adhuc quasi elementis & religionis exordijs Deum discimus: quō elemēta appellantur literæ, per quas syllabas ad uerba cōiungimus, et ad texendam orationē longa meditatione ꝓcedimus. Ars quoq; musica habet elementa sua, et geometria ab elemētis incipit linearum. Sic elementis ueteris instrumēti, ut ad euangelicā plenitudinem ueniat, sancti uiri erudit infantia. Vnde & cētesimus nonusdecimus Psalmus oēsq́ alij q literis ꝓnotantur, per Ethicam nos ducunt ad theologicam, & ab elementis occidentis literæ quæ destruitur, trāsire faciūt ad spiritū uiuificantem. Propter qđ & elemēta quasi eleuamēta dicuntur, quia nos eleuant à uisibilibus ad inuisibilium ītelligentiam. Sub qbus elemētis .i. sub lege & prophetis carnaliter intellectis, seruiliter tenebantur Iudæi, dū essent paruuli, & nescirent seipsos regere, ideoq́ indigerēt pędagogi districtione & instructione. Ita, inqt, dum essemus sensu paruuli, eramus seruientes sub elementis mundi usq; ad præfinitum tempus à patre. Sed postq̄ *uenit plenitudo temporis*. i. postq̄ impletū ē omne spatium illud tpis, in quo cœlestis pater ꝓfiniuerat nos sub legis q̄si sub pędagogi districtiōe more puerorū manere, & nos ī uirilis animi robur profecissemus, nec iam pędagogi custodia indigeremus, tunc Deus pater, ut nos à uinculo pristinę seruitutis absolueret, misit nō angelū, non archāgelū, sed *filium suum* unigenitū. Misit eum. i. fecit incarnari, ut hominibus esset uisibilis: ipsum dico, secundum carnem *factum ex muliere*. i. ex fœmina matre, qui secundum diuinitatem non est factus, sed genitus à patre. Et *factum sub lege*. i. creatum secundū carnem sub legis obseruatione, ut susciperet circuncisionem, & portaretur ad tēplū cum hostijs iudaico more, sicut ueraciter fili⁹ Abrahæ cui promissus fuerat. Hunc ergo Deus factum ex muliere. i. maternæ carnis substantia sine uirili admistione conceptū, ad humanos aspectus hoīem uerum ꝓtulit: qui in diuina uirtute ac substantia manēs per oīa quod erat, ueram naturæ mortalis infirmitatem, quam nō habebat, induit. Vsus nanq; diuinarū scripturarum, & maxime Hebraicarũ, mulieres appellare consueuit, non corruptas, sed fœminas, sicut legimus, qa ædificauit dñs Deus costam quam tulerat de Adam in mulierem, & adduxit eam ad Adam. Vt autem Dei filius nobis necessariam obediendi uirtutem præcipuo cōmendaret exēplo, factus est sub lege i. subdit⁹ est legi: non qa ipse quicq; legi deberet, qui unus est legislator & iudex, sed ut eos qui sub lege positi legis onera portare nequerant, sua cōpassione iuuaret, ac de seruili conditione quę sub lege erat, ereptos in adoptionem filiorũ quæ per gratiam est, sua largitate reduceret. Factus est sub lege, *ut eos qui sub lege erant redimeret*. i. à legis seruitute liberaret, sicut & mortem subire dignatus est, ut eos qui mortis dñium euadere non poterāt, à morte redimeret. Factus est sub lege, nō ut ab ea expiaretur, sed ut eos q sub illa erant pressi & rei, liberaret: B Gene 2.

ita ut nos omnes Iudæi & Gentiles reciperemus pariter *adoptionẽ filiorum*, qa nostram participauit naturã, & nos adoptauit ad suã. Propterea ergo uoluit sub lege fieri et legẽ impleret, ut eos qui erãt sub onere legis cõpressi, à iugo legis redimeret: & nos omnes, tã iudæi q̃ Gentiles, ꝑ grãm nouæ libertatis reciperem⁹ adoptionem filiorꝝ, quã in Adam perdideramus.i.efficeremur adoptiui filij, ac hæreditatẽ p̃ris æterni cõsequeremur.

Quoniam autem estis filij Dei, misit Deus spiritum filij sui in corda nostra, clamantem, abba pater. Itaq; iam non est seruus, sed filius. Quòd si filius, & hæres per Deum.

Modo repetit quod superius dixerat, Galatas eẽ filios Dei; ut ostendat similiter illos adoptiuos filios esse sicut Iudæos, quasi dicat: Dixi uos esse filios Dei per fidẽ. Nec frustra hoc estis. Sed *quoniam* uos Galatæ *estis* adoptiui *filij Dei*, sicut & nos Hebræi, *misit Deus spiritum* naturalis *filij sui in corda nostra* .i. spiritum sanctũ

Ioan.15. qui & à patre ꝓcedit & à filio. Nam & missio qua mittitur à patre, ipsa est processio qua procedit à patre. Et ideo dicit eum Apostolus mitti à p̃re & filio, ut ostendat eũ ab utroq; procedere. Misit Deus pater spiritũ filij sui in corda nr̃a.i. in corda omnium nostrũ qui credimus, tam Iudæorꝝ q̃ Gentilium. Nam propter utrunq; populum misit eum *clamantem, abba pater*. Clamat enim in cordibus nostris ad Deum.i. magna piæ mẽtis deuotione facit nos intus clamare, ô abba pater. Abba nanq; & pater, idem est. Sed propter Iudæos clamat abba, & ꝑpter Gentiles pater, ut ostendat ambos unum patrẽ habere Deum. Abba enim Hebraice, pater dicitur. Effectus ergo probat utrosq; Dei filios esse dũ in cordibus utrorũq; clamat spiritus sanctus ad Deum, abba pater. Et quid est spiritualis ille clamor, nisi pius affectus electorꝝ erga Deum, & pia D mentis postulatio esurientis & sitientis iustitiam? Quia uero superius dixerat hæredem, quandiu paruulus est, nihil à seruo differre, quod de populo qui sub legis seruitute fuerat, mystice uoluit intelligi, et addiderat quomodo idem populus per aduentum filij Dei liberatus sit, facit inde cõsequenter illationem, q iam non sit seruus. Ac si dicat: Populus ille qui prius erat sensu & actione paruulus, & sub lege seruiliter deprimebatur, postmodum per gratiã unigeniti Dei est in libertatem adductus, & in filium adoptatus. *Itaq; iam nõ est seruus* ut antea sub lege, *sed filius*, quia filiorꝝ adoptionem recepit dono gratiæ. Vel ita: Spiritus Christi clamat in cordib⁹ utriusq; populi, abba pater. Itaq; iam neuter eorꝝ est seruus post acceptionẽ sancti spiritus, sed est per gratiã filius. *Quòd* .i. sed si iam *filius* est, ergo *& hæres* in futuro erit *per Deum*.i. per Dei operationem & per Dei gratiam. Vel per Deum iuro ita fore Hæc enim filiatio & hæreditas utriq; populo concessa est. Sed quia Galatis Apostolus loquitur, ad eos sequentia uerba respiciunt, cũ dicit.

Sed tunc quidem ignorantes Deum, his qui natura nõ sunt dij, seruiebatis. Nunc autem cum cognoueritis Deũ, immo cogniti sitis a Deo, quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire uultis? Dies obseruatis & menses & tempora & annos. Timeo uos, ne forte sine causa laborauerim in uobis.

Modo, inquit, estis filij, sed prius eratis serui non in carnalium legis ceremoniarũ seruitute, sicut Iudæi, sed idolorum: quia *tunc quidem ignorantes Deum, seruiebatis his qui non sunt dij natura*, sed opinione insensatorum hominum, id est, non sunt naturales, sed falsi dij. Hic ostendit non esse seruiendum, nisi illi qui natura Deus est. Tunc quidem ignorabatis uerum Deum, cui soli seruiendum est: &

A ideo aliquid excusationis habebatis, quod falsis dijs seruiebatis. Sed *nunc cum iam cognoueritis Deum*, nulla ulterius uobis superest excusatio, si erraueritis, sed lōge deterius q̄ olim, delinqueretis. Nunc nō est iam locus errandi, cum aperta sit ueritas, cum cognoueritis Deum per fidem, *immo* melius possum dicere, *cum sitis a Deo cogniti*, id est, approbati per bonā operationem. Vel Deus cognouisse dicitur, quia fecit ut ab his cognosceretur, à qbus ignorabatur. Neq; enim fas est ut credamus quòd tunc Galatas Deus primo cognouerit, quos ante mundi constitutionem praecognitos habuit: sed tunc cognouisse dictus est, quod tunc ut cognoscere tur effecit. Nam quia tunc ipsi eum illius munere, non suo merito uel facultate cognouerant, maluit typice loqui, ut tunc ab illo cognitos diceret, quando eis cognoscēdum se prestitit: et uerbum corrigere, quasi hoc minus recte dixerat, quod proprie dixerat, q̄ finere ut hoc sibi arrogarent, se potuisse quod eis posse ille donauerat. Cum enim dicitur, qd' nos cognoscit Deus, cognitionem suam nobis praestat ut per hoc intelligamus, ne hoc quidem nobis tribuēdum, quòd nos scimus Deum, sed eam quoq; scientiam illius misericordiae tribuamus. Prius quidem (inquit) per ignorantiam Dei seruiebatis idolis: sed modo cum iam cognoueritis Deum, imo cogniti sitis à Deo, id est, cognitionem eius perceperitis ab ipso, *quomodo*, id est, qua causa, qua ratione, *conuertimini iterū* (ut ante Dei notitiam) ad seruitutem erroris? Quomodo postquā uobis ueritas illuxit, cōuertimini iterum ut antea, dū à Iudaeis efficeremini proselyti? Quomodo (inquam) conuertimini *ad elementa*, id est, ad carnalia legis mādata, quae sunt diuini cultus Iudaeis, exordia et sunt *infirma*, qa per se non ualent cultores aduiuare: *&* B *egena*, qa egent auxilio gratiae? Quomodo ad haec conuertimini, *quibus denuo*, i. iterum *uultis seruire*? sicut quondam eis seruierūt Iudaei, sed iam ab eorū seruitute sunt liberati. Illi desierunt eis seruire, & uos qua ratione uultis iterum eis seruire? Quae scilicet elemēta, id est, carnalia legis praecepta, prius fortia & uelut quādam firmitatem dantia steterant, dum Iudaeos adhuc comprimerēt, & cohortarentur ad iustificationem fidei, & ad maiorem Dei notitiam paulatim promouerent: & erant ditia, dum locupletarent eos, dando quādam ipsis apud homines iustificationē, ut non punirentur, ut nihil mali paterentur. Haec nanq; erant illis quaedā diuitiae, quae praeparabāt illos ad ueras diuitias, ad fidem scilicet et iustificationem, necnon & ad haereditatem in supernis accipiendā. Sed nūc infirma & egena sunt haec elementa, quia postq̄ ueritas aduenit iam neminem ad eius susceptionem praeparāt, iam neminem ad Dei cultum cōstringunt, iam nihil prefigurāt, nihil cultoribus suis prosunt, nihil boni cōferunt. Et his ita destitutis ac inanibus elementis uultis denuo seruire, sicut ante ueritatis aduentum Iudaei quondam illis seruierunt, cum iam nemo debeat illis seruire, sed oēs in libertate quā Christus dedit, pmanere: nec iam sub paedagogo uiuere, postq̄ impletū est tempus praefinitum à patre. Vere uultis denuo his elementis seruire, & post expletum infantiae tp̄s iterū iugo paedagogi colla uestra miserabiliter subdere. Nam *obseruatis*. i. obseruare disponitis *dies*, sicut sabbata. *&* *menses*, sicut per primū & septimum mēsem. uel menses. i. exordia mensium, hoc est, neomenias. *&* *tempora*, sicut quando ter in anno omnes Iudaei ad templū cōueniebant, ac solēnitates agebāt.

C *& annos* sicut septimum & quinquagesimum annum. Hunc annũ Galatæ nuper subuersi necdum obseruauerant, & ideo (secundum quod præmisimus) quod ait, dies obseruatis & menses & tempora & annos, sic accipiendum est, nõ quod iam obseruarent, sed quod hoc obseruare uellẽt. Non enim tam fecerant quàm facere disponebãt carnalia legis opera. Et quia talibus, inquit, subijci nõ respuistis, *timeo uos*, ne mihi damnum de uobisipsis faciatis, scilicet *ne forte sine causa*, id est, sine utilitate uestra *laborauerim in uobis* conuertendis & instruendis. Non idcirco timet eos, ut putet quod illi possint ei per apostasiam suã auferre mercedem laboris, quam in eorum instructione pertulit, sed quia metuit ne seipsos à fide subtrahẽdo, faciant ut non prosit eis labor apostolicus. Nõ enim suam mercedem, sed illos amittere timet. Quod forte .i. illorum arbitrio potest fieri. Vtrũ libet cõtingere ualet, ut uel sine causa quãtum ad eos laborauerit in ipsis, si in errore perdurauerint: uel nõ sine causa, si resipuerit. Dicamus quod nõnullis uisum est, scilicet quia Galatæ partim ex Iudæis, partim ex gẽtibus ad fidem uenerant, sed post discessum Apostoli cogebantur à pseudoprædicatoribus, hi qui de Iudæis conuersi fuerant, iterum iudaizare: qui uero de gentibus crediderãt, rursus elemẽta obseruare. Quibus apte cõgruit quod dicitur: Sed tũc quidem ignorantes Deũ, his qui natura non sunt dij, seruiebatis. Nunc autem cũ cognoueritis Deum, quomodo conuertimini iterum, sicut antequàm Deũ cognouissetis, ad elementa .i. ad impiam obseruantiam solis & lunæ ac stellarum & cœli ac terræ? Quæ quidem sunt infirma, quantum ad uos, quia nequeũt uos adiuuare: & egena, quantũ ad se, quia nihil habent nisi ex Dei dispositione, his tñ post nostrã cõuersionem uultis denuo seruire sicut antea. Nã dies obseruatis, dicentes, Nõ proficiscar hodie, quia posterus dies est, aut quia sic luna fertur uel proficiscar, ut prospera cedant, quia sic se habet positio syderũ. & mẽses obseruatis, dicendo, nũc agã hoc mense cõmerciũ, quia illa stella mihi agit mensem. uel idcirco agam, quia suscepit mensem. Et tpa præuidentes in augurijs, quale tps, siue carum, siue calidũ aut pestiferũ, euenire debeat. Et annos, ut illi qui dicunt, Non plantabo hoc anno uineã, quia bissextus est. Siue ergo his, siue alijs peruersis modis, nõnulli Galatarum obseruabant dies & mẽses, atque tempora & annos, et ide culpat eos Apostolus, atque omnes qui talibus obseruationibus adhuc student. & quàm graue sit periculum talia obseruare demonstrat, dum esse incassum quod illis qui hæc obseruant, laborasse timet. Quis enim æstimaret quàm magnũ peccatum sit talia obseruare, sicut obseruãt (ut dictum est) qui certis diebus aut mensibus, siue temporibus, siue annis, uolunt uel nolunt aliquid inchoare, eo quod secundũ uanas doctrinas hominũ fausta uel infausta æstimant tempora, nisi magnitudinem ex timore Apostoli pẽsaremus, qui nunc talibus ait, Timeo ne forte sine causa laborauerim in uobis? D

Estote sicut ego, quia et ego sicut uos: Fratres, obsecro uos nihil me læsistis. Scitis aũt quia per infirmitatem carnis euangelizaui uobis iampridem, & tentationem uestram in carne mea non spreuistis, sed sicut angelum Dei excepistis me, sicut Christũ Iesum. Vbi ẽ ergo beatitudo uestra? Testimoniũ n. perhibeo uobis, quia si fieri posset, oculos uestros eruissetis & dedissetis mihi. Ergo inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis?

Ne labor me⁹ in uobis sit inanis, *estote sicut ego* liberi à seruitute elementorum .i. à legis obseruatione carnalit. *quia & ego*, qui legi subditus fui, & legis obseruantiam noui, sum modo

A *sicut uos* sine lege. Nā quia ego qui legem habui cōsilio rationis eam deserui, ex quo Christum cognoui, scire potestis quia nihil utile christicolis in ea esse cōsideraui, quam sic ex toto reliqui. Si igitur ego qui hāc habebam, dimisi, tunc uos qui eam nō habetis assumere non debetis. Vel estote sicut ego in fidei charitate, qa et ego sum sicut uos homo correct⁹ de errore. Nam & nunc potestis exēplo meo à legis obseruantia retrahi, sicut olim ab idolorum estis cultu reuocati. Et debetis esse sicut ego, qa *obsecro uos ò fratres*, ut sitis sicut ego .i. dulcedine fraternę dilectionis rogo. Ideo uos fraterno amorē obsecro, nō ut inimicus decipere quęro, sicut falsi apostoli de me uobis asserunt: qa dū essem apud uos, *nihil me læsistis*, sed in magno honore habuistis superi⁹ aspere correctos nunc demulcet ac reuocat blandiendo, obsecrando, & bene gesta eorum memorando. Nō me læsistis, sed poti⁹ uosipsi *scitis quia per infirmitatem carnis* .i. eo tempore quo infirmabar in carne mea, prædicaui uobis euangelium Christi iampridem: & tñ *non spreuistis*, ut me uilem iudicaretis, *tentationem uestram in carne mea* ægrotante. Tanta .n. fuit infirmitas corporis in me, ut uos inde tentari possetis, & putare quòd non esset in me uirtus aliqua spiritualiter, qui corporaliter sic infirmabar: nec essem apostolus Christi, quē ita doloribus infirmitatis agitari permitteret. Vel hęc infirmitas fuit passio diuersarum tribulationum. *Euangelizaui nobis iampridem* per infirmitatē carnis .i. per tolerantiam aduersitatum, quibus uehementer affligebatur caro mea: & tētationem uestrā in carne mea factam non spreuistis .i. non uilem existimauistis passionem tribulationum mearum, per quam tentabamini utrum timore me desereretis, an charitatē amplecteremini. Et inde uos esse firmos cognoui, q̄ aduersitatibus quæ mihi in carne acciderant, non estis à charitate deflexi. B Nam dum me propter annunciationem euangelij iam contumeliose tractari ab incredulis uideretis, uos quoq; similiter ab illis male tractandos fore propter eiusdem euangelij susceptionem credere poteratis: & ideo consideratione tantę persecutionis ac pœnæ quidam deficiebant à fide, uel metuebant ad eam accedere. Atq; ita omnes tētabantur, & alij probati, atq; alij reprobi per ignem tribulationis declarabantur. Illam infirmitatem, quæ in carne mea fuit uestra tentatio, non spreuistis, ut de me sic abiecto et afflicto non curaretis, nec ex toto respuistis, ut omnino conuerti propter illā renueretis, sed potius ita me excepistis, ac si nihil paterer, ac si essem īmortalis & īpassibilis. Cum tanta .s. reuerētia me excepistis, cum quanta Dei angelū uenientem de cœlo exciperetis: &, ut plus dicam, ita me excepistis, sicut ipsum Christum, si descendisset rursus in terram, & uenisset uobis prædicare. Tantæ .n. authoritatis me habuistis, ac si de sublimibus ueniens angelus loqueretur uobis, uel ipse Christus angelorum dñs. Et qñquidem in tāto honore me tunc habuistis, nunc autem sine causa spernitis ac respuitis, *ergo ubi est beatitudo uestra*? *i.* illa affectio & humilis deuotio, quā erga me habuistis, quę erat causa futuræ beatitudinis uestræ. Bene reuocat illos, uocādo illam affectionem beatitudinē, quia sim causam amittunt, effectum perdent: si amittūt illam deuotam affectionem, perdent sine dubio futuram beatitudinē. Vere, inquit *sicut angelum uel sicut Christum Iesum me excepistis* & inde beatitudinē meruistis: quia si posset iuste & cū mea utilitate fieri, illa mēbra uestra quę chariora sunt in hoīe, tulissetis à

C uobis & dedissetis mihi. *Testimonium enim uobis perhibeo, quia si* ad utilitatē ecclesiæ *fieri posset*, si cum iustitia uestra & cōmoditate mea fieri posset, *oculos uestros eruissetis & dedissetis mihi*.i. ad utilitatem meæ prædicationis. Consueto more loquitur, sicut solemus dicere: de carne mea uellem pro uestro profectu dare, si possem, & propter nimiam erga se charitatem illorum exaggerandam dicit talia. Sed cū tāta charitas & tantus honor illi fuisset exhibitus, nunquid ꝓpter ipsum honorem sibi exhibitum ac dilectionem pepercit illis errantibus, ne forte negaretur ei & minus ipse cū argueret eos, laudaret uel amaretur? Non utiq;, quia propter honorem sibi impensum non gaudebat, sed propter eorum salutem. Ideoq; propter eandem ipsoꝝ salutem non timuit & uituperari ab illis uel odio haberi, dūmodo quod uerū & utile erat, prædicaret. Vnde mox subijcit: *Ergo inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis?* Quia, inquit, tm̄ me dilexistis, ergo propter ueritatem quam annunciaui, inimicum uobis me factum putatis? Persuadebant.n. illis pseudoapostoli, quòd ipse causa odij noluisset eos docere circuncisionem, sed alijs illam prædicaret, & inde putauerūt eum sibi inimicū. Propter quod increpando nunc dicit: Ergo inimicus uobis factus sum, uerum dicens uobis? Ac si dicat: Non debetis æstimare quòd sim uobis inimicus, sed magis amicū me debetis agnoscere ex eo, quòd puram uobis ueritatem p̄dicaui, scilicet, ut absq; legis obseruantia per solius euangelij custodiā quæreretis saluari. uel quia nemo uult se argui, reprehendens nūc eos uidetur illis inimicus.

Aemulantur uos non bene, sed excludere uos uolunt, ut illos æmulemini. Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantum cum præsens sum apud uos filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in uobis. Vellem autem esse apud uos modo, & mutare uocem meā, quoniam confundor in uobis. D

Ego qui ueritatem dico uideor inimicus: sed si blādit ijs uos fallerem, tunc putarer amicus. Ego autem nō sum uobis inimicus, sed illi potius, quos putatis amicos. Nam ipsi *æmulantur uos non bene*.i. non bona uoluntate, quia non legitimo sponso uos æmulantur. Sancti uiri ęmulātur zelo Dei animas fidelium, ne castitatē mentis quam Christo sponso illibatam seruare debent, aliqua perfidiæ subreptione uel peccati perpetratione uiolent. Et pseudoapostoli quasi zelo Dei se istos ęmulari fingebant, quos quasi per transgressionē legis à castitate spirituali recedere iudicabant. Sed non bene id faciebant, q̄a ex quo sponsus ipse Christus per fidem uos iustificari decreuit, non est iam casta anima quæ per carnalia legis opera quærit iustificari, q̄m auersa est ab amore spōsi. Et hoc est: Nō bene uos æmulantur.i. non bene student in uobis castitatem custodire: *sed excludere uos uolunt* à sponsi thalamo .i. ab ecclesia catholica, *ut illos* in fornicatione.i. in hæresi sua foras *æmulemini*.i. quodam mētis feruore studeatis imitari. Ipsi uolunt ut illos ęmulemini.i. imitemini, uos autem nolite eos imitari, sed *bonum* quēlibet uirum *æmulamini*.i. feruenti amore imitari studete: nō ad horam, sed *semper*, & non in illis operibus, q̄ uel mala sunt, uel nec bona nec mala, sed *in bono* tm̄. Petrus.n. bonus erat, & tñ in illa simulatione, qua metu Iudæorū à gentilibus qui crediderant segregabatur, non est imitādus, sed tm̄ in bono quod egit. Vel malum quod i pseudoapostolis est, nolite ęmulari: sed bonum ubicunq; repertum fuerit, æmulamini.i. feruida mente imitamini in bono.i. in eo quod ipsum est bonum, nō in alia re. Nōnulli.n.

A bonum æmulantur non in bono, qa uidentes iustos pro bono opere laudati ab hominibus, studēt & ipsum opus agere, ut humanas laudes recipiant. Ideo tm̄ in bono, nō autem in malo bonum est æmulandum i. propterea solūmodo quia bonū est debetis illud imitari, ut ipsum bonum uos delectet, et ex amore sequamini illud. Et hoc agite *non tantum cum præsens sum apud uos* corpore, sed etiam dū absens sum ó *filioli mei, quos nūc iterum parturio, donec formetur Christus in uobis*. In absentia eius nō æmulati fuerant bonum, sicut fecerant dum ille cum illis esset et ideirco monet eos, ut nō sint similes seruo ad oculum seruienti, sed bona facere studeāt illo absente, sicut & præsente. Quos uocat filiolos, quia diminuto corde fuerāt: & rursus adhuc in obscuro matris utero manebant, nondum prolati in lucem per correctionem. Vocat & suos, quantum ad bonam uoluntatem suam, & ad spem quā habet de illorum correptione. Qui materno more ex Deo conceperat illos prius per bonam uoluntatem ac dilectionem, parturierat p prædicationem, pepererat per ipsorū conuersionem. Sed postea p pseudoapostolos à uita fidei fuerāt extincti. Ideo rursum modo concepit illos per bonam uoluntatem, & iterum prædicando laborat ut eos in lucem pariat. Et tandiu in eorum parturitione dolet & laborat, donec formetur Christus ī eis, qui deformatus fuerat in ipsis. Quod grauius est dictum, q̄ si diceret eos formari in Christo. Donec, ī quit, formetur in uobis Christus .i. similitudo Christi exprimatur in uobis, ut non nisi forma noui hominis appareat in fide et operibus uestris. Parturire se dicit eos, qđ matris est, non patris, ut ostendat maternū laborem & affectum, quē pro eis uel erga eos habet, qm̄ sola mater dolores parturitionis sentit, & affectuo- B sius q̄ pater diligit. Nunc inquit, absens uoco uos filiolos, sed *modo uellem esse præsens apud uos, & mutare uocem meam.* id est, negare uos filios. Vellem esse præsens, ut digna uobis dicerē, quæ nolo scribere ne permaneant. Dū n. absens sum, blande alloquor, ne si uos exasperarem, maleuolo animo fieri putaretis: sed uellē nunc esse uobis præsens, & uocē lenitatis ac mā suetudinis, qua absens utor mutare in uocem asperitatis & seueritatis. Quia non ita cōmouet epistola uel quælibet scriptura corda hominum, sicut uiua uox præsentialiter loquētis. Motus etiam corporis & habitus ac uultus & modus loquendi, multum cōmouet audientes. Ideo uos aspere uellem redarguere, *quoniam confundor in uobis.* i. apud alios erubesco pro uobis ita recedentibus à doctrina mea. Vel aliter: Ego nunc absens multa uobis per similitudines loquor, uolēs uos corrigere: sed uellem esse modo uobis præsens, ut alio genere loquendi rem ꝓfundius & subtilius aperirem, & non parabolice, sed palàm ueritatem dissererem. Si. n. profundiora nunc eis diceret, non haberēt qui exponeret. Sed si ipse præsens esset, ubi dubitarent ipse exponeret. Et præsens eē uellet, ut aliter loquens manifestius & profundius rem exponeret. Vellem esse præsens, qm̄ absens confunditur in eis. i. doctrina absentis patitur confusionem in cordibus eorum, confuse intelligētium dicta eius subtilia. Sed prior sententia est uerior & melior. Sequitur.

Dicite mihi qui sub lege uultis esse, legem nō legistis? Scriptum est enim, quoniam Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera. Sed qui de ancilla secundum carnem natus est, qui autem de libera, per repromissionem. Quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta: Vnum quidem in monte Sina, Gene. 16. Gene. 21.

C *in seruitutem generans, quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Hierusalem, & seruit cum filijs suis.*

Rursus Apostolus incipit ostẽdere ex ipsa lege quod nõ sit tenenda. *Dicite*, inquit, hoc est, respondete, *mihi* uos *qui sub lege* carnaliter *uultis esse, legem non legistis?* Quicquid eligant, probantur stulti. Si nõ legerunt, non debẽt recipere, quam nesciunt. Si legerũt, ipsa probat se dimittẽdam. Quod si non intelligunt, stulti sunt. Translata in Græcum fuerat lex per septuaginta interpretes, & idcirco poterat à Galatis legi. Ideo autẽ quæro an legeritis legem, quia in ea *scriptum est, quoniam Abraham duos filios habuit*, qđ si attenderetis, nunq̃ ad eam recurreretis. ibi.n. innuitur, quia qui sub lege sunt, per gratiam sunt in libertate. Cum.n. plures filios ille pater habuerit, de duobus spiritualiter agit scriptura, innuẽs aliquid egregium in his præfigurari. Vnus ergo pater duos filios habuit, *unum de* Agar *ancilla, & unum de* Sara *libera*. Quãuis.n. pater unus esset, non tñ conditio & genitura utriusq; fuit similis. *Sed* ille quidem *qui de ancilla* est procreatus, *secundum carnem*.i. secundũ carnis naturam uel consuetudinẽ *natus est*, qa iuuẽcula, sicut erat Agar, de sene solet cõcipere. Ille *autem qui de libera* genitus est, non per carnis usum, sed *per* Dei

Gene.18. *repromissionem* natus est. Ob hoc.n. ex Sara natus est, quia deus promisit, ímo repromisit, non quia caro id potuit. Sara.n. erat sterilis & uetula, nec de sene marito si nunq̃ sterilis fuisset, concipere iam anus poterat, sed deus mirabili operatione dedit ex ea filium Abrahæ per gratiam repromissionis suæ. *Quæ sunt dicta per allegoriam*.i.p aliam locutionẽ, ut aliud exterius sonet, et aliud interius intelligatur. Quia *hæc*.i. hæ duę matres *sunt*.i. significãt *duo testamenta*. Duo tãtum exponit.i. ancillam et liberam, ut per hæc intelligamus & cætera. D Abraham ergo deus pater intelligitur. Duo filij, duo populi, Iudęorum scilicet & Christianorũ. Ancilla, carnalis doctrina ueteris testamenti, q̃ gignebat sub iugo seruitutis, dũ timore cogeretur Deo seruire. Libera autem, prædicatio siue gratia noui testamẽti, quę liberos generat, q per charitatẽ Deo seruiant. In utroq;.n. testamento genuit Deus filios qui sibi seruirent, sed in ueteri Iudæos seruos qui timore pœnæ & promissionibus temporalium ei seruiliter obedirent, & hoc est scđm carnem, quę & pœnas horret, & dulcia amat. In gratia uero noui testamẽti liberos, qui ex dilectione seruiant, nõ ui carnis, sed opere Dei. Quis.n. impossibilia scđm naturam crederet, q̃ suauia sunt in præsenti cõtemneret, nõ uisa speraret, nisi Dei uirtus hoc í eo operaretur? Duæ matres, ut dictum est, sunt duo testamenta. *Vnum quidem* ueniens à monte Sina, uel datum *in monte Sina*.i. uetus testamentum, *in seruitutem generans* Deo filios, q essent sub districtione formidinis, et ex timore Deo seruirent, *quæ res*.i. quod seruile testamentum *est Agar*.i. significatur p Agar. Hic relinquitur nobis intelligendum, quod Sara libera matrem gratiam uel prędicationem euangelicam significauerit. Dehinc reddit causa cur p Agar significetur illud uetus, quod deletum est. *Sina*.n. ubi testamentum illud datum est, *mons est in Arabia*, quæ est prouincia extranearum gentium, non in terra promissionis, quæ est hæreditas filiorũ: ut intelligamus eos qui testamentũ illud carnaliter obseruant, nequaq̃ ad hæreditatem pertinere filiorũ, sed extraneos esse à terra uiuentium, & alienos à patria sanctorũ. *Qui mons coniunctus est Hierusalem*, quia qđ in mõte illo carnaliter & seruiliter iussum est, in Hierusalem ubi templũ erat, obseruatum

A obseruatum est. Coniunctus & consociatus est ille mons nō futurę Hierusalem, sed *ei qua nunc est*.i.non cœlesti, sed terrestri: & non est libera, sed *seruit cum filijs suis*, qui doctrinā eius sequūtur, et ex timore cuncta faciūt. Vel quia mons tumorem superbiæ designat, & Sina interpretatur man datum, Iudæi habuerūt seruile testamentum à monte Sina.i. à superbia mādati: qm̄ propterea digni fuerūt talem accipere legem, quæ reprimeret eorum ceruicositatē, quia de mā dato ipsius legis erant supra modū cōtra cæteras gētes gloriaturi. Qđ testamentum generat eos in seruitutem legis uel peccati, quia et terrore minarū cogit eos legi carnaliter deseruire, & omnes facit præuaricatores, dum non possunt ipsam legem implere. Quæ testamēti seruitus est Agar.i. designatur per Agar ancillā, quæ interpretatur aduena uel alienatio, qm̄ peregrina est cum filijs suis, & alienat eos ab hæreditate cœlesti. Arabia uero interpretatur humilis, significans infirmam & humo repētem conuersationem eorum qui legi seruiunt, sicut et mons Sina tumorē designat elationis ipsorum, qua de mādato eiusdem legis extolluntur. Sina.n. mons est in Arabia.i. mandatum legis tumor elationis est in humili (hoc est, per humum repenti) cō uersatione Iudęorum, dum se legem Dei habere gloriantes iustos se putant, & cunctos homines uelut peccatores despiciūt, licet ipsi nunquā uel intelligendo, uel operando subleuentur à terra. Qui mons.i.q superbus tumor, coniunctus est & semp adhæret ei Hierusalem, quæ nūc est. i. ei parti Iudæorum quæ in infidelitate persistens, sola temporalia quærit. Hierusalem nanq; uisio pacis dicitur. Quo nomine plebs illa rectè designatur, quæ nunc semper uidere pacem temporalem desiderat, ut car nis suæ uoluptatibus sine inquietu- B dine uel metu seruire ualeat. Et ideo nūc esse dicitur, quasi quæ in alio seculo futura non sit, quia nūc bonis præsentibus quātum potest fruitur, & in amore huius seculi habet cor omnino fixum, sed in alia uita bonis omnibus carebit, & supplicijs perpetualiter deficiens uelut in nihilum redigetur. Ipsa est nūc sicut dis seruimus, & seruit adhuc miserabiliter sub iugo legis cum filijs suis, sicut Agar cum Ismaele, quia noluit recipere libertatem, quam Christus attulit. Ex quibus omnibus euidenter ostenditur, legem amplius post aduentum Christi nō esse tenendā, sed seruitutem quę sub ea est, à cunctis hominibus fugiendam.

Illa autem quæ sursum est Hierusalem, libera est, quæ est mater nostra. Scriptū est enim, Lætare sterilis quæ non paris, erumpe et clama quæ non parturis, quia multi filij deserta, magis quā eius quæ habet uirum. Nos autem fratres secundum Isaac promißionis filij sumus. Esaie.54.

Ita quidem terrestris Hierusalē seruit cum filijs suis, qm̄ ancilla est, & in seruitutē generat ut Agar. Sed *illa Hierusalem quæ est sursum* mente cū Deo, *libera est* ut Sara, & *est mater nostra* generās nos in libertatem sicut Isaac. Sursum est.n. sanctorū ciuitas, quā uis hic pariat ciues, in quibus peregrinatur, donec regni eius tēpus ad ueniat. Nam & sancti angeli qui in cœlis feliciter habitant, ciues eius sunt. Illa Hierusalem cuius conuersatio in cœlis est, quæ sursum cor habet, quæ superna appetit, quam Sara figurauit, libera est.i. ex amoris libertate bono animo studet placere Deo, non ex timoris seruitute quærit pœnam euadere. Libera per spiritum dilectionis, quē accepit à Christo. Vbi.n. spiritus domini, ibi libertas. 2 Cor.3. Et hæc in libertate sua exemplo Saræ genuit nos, ut non quasi serui, sed sicut filij seruiam⁹ patri nostro,

C q est in cœlis. Vere est mater nostra, licet fuisset diu sterilis ut Sara. Hinc enim scriptum est in Esaia: Lætare sterilis &c. Esaias nanque per spiritũ sanctum prænuncians futuram ecclesiæ fœcunditatem, ait: Lætare tu superna Hierusalem .i. ecclesia post aduentum Christi futura, modo quidem sterilis ut antea Sara, quę nunc tempore prophetarum *non paris* filios in fide, erumpe in uocem prędicationis, ut quæ diu siluisti, uocem cum magno impetu per uirtutem sancti spiritus emittas, *& clama*, ut à multis audiri ualeas, tu quę modo ante aduentum sponsi *non parturis* .i. nõ conaris parere, non doles ut parias. Idcirco te moneo hæc agere, quia tui desertæ ac derelictæ erunt *filij multi magis quàm eius* synagogæ quę modo *uirum habet* deum uel legis sermonem. Dũ plures filij promittũtur ecclesię, nõ penitus synagoga excluditur à partu, sed multitudo gentiũ illi præfertur. Et ipsa enim in apostolis, ac per apostolos primum populũ genuit de Iudæis. Sicut autem primo Abraham sibi in cõiugium sociauerat Saram, sed propter eius sterilitatem cognouit ancillam, ut uel ex ea prolẽ gigneret, & tandem ex Sara per donum gratię Dei filiũ genuit, ita deus ab initio mundi ecclesiam in paucis electis sibi coniunxit: sed quia tunc illa per prædicationem filios non generabat, interim synagoga uelut ancilla ad amplexus eius introducta, semen prædicationis accepit, unde carnalem populum in seruitute legis pareret, donec circa finem seculi per diuinam gratiã ecclesia multis filijs dotaretur, immo populũ Christianũ uelut Isaac pareret. Vnde exponendo subdit apostolus: *Nos autem fratres secundum Isaac promissionis filij sumus.* Ac si dicat: Iudæi quidem secundum formam quæ præcessit in Isaac, sumus filij promissionis. Vel ita: Deus promisit ecclesiæ filios, sicut Saræ promiserat Isaac: sed nos ô fratres secundum formam Isaac sumus filij promissionis. Vbi ostendit priorem promissionem de uocatione gentium in Isaac, id est, in filio promissionis. Nam sicut Sara genuit Isaac quia deus promiserat, sic ecclesia gẽtilem populũ in fide peperit, quia deus hoc per prophetas prędixerat. Quod enim Sara formam ecclesię pręferens, sterilis erat, nec spem generãdę prolis habebat, significat quod natura generis humani peccato uitiata ac per hoc iure damnata, nihil ueræ felicitatis in posterũ merebatur. Sed gratuito dei munere postmodum fœcundata, multitudinem liberorum ecclesia genuit exemplo Saræ, quæ per gratiã diuinæ promissiõis genuerat Isaac. Qui scilicet Isaac risus uel gaudium interpretatur, & significat eos qui in lætitia Deo seruiunt, non ex tristitia uel ex necessitate: & gaudent siquid pro iustitia protulerũt, uel à doctoribus suis audire digni sunt. Vos estis gloria nostra & gaudiũ. Itaque ex eis quæ nũc usque hac lectione dicit apostolus, notandum est quod Agar legem & synagogam designat. Ismael uero filius eius populum Iudaicũ & singulos Iudæorum. Et quando Agar legem, tunc Ismael populum significat. Quando uero Agar synagogam uel plebẽ figurat, tunc Ismael singulos Iudæorum uel omnes insinuat. Apostolus enim quando dixit unum testamẽtum esse à monte Sina, in seruitutem generans uelut Agar, euidenter ostẽdit quod legẽ Agar significauerit, & Ismael populũ. Sequenti quoque uersu demonstrauit Agar significasse Hierusalẽ .i. synagogam, et Ismael filios eius .i. singulos Iudæorum. Similiter Sara nouam legem & ecclesiam designat, Isaac uero populum Christianum & singulos Christianorum. Nã quando Sara nouam legem, tunc Isaac nouũ popu-

A lum prefigurat. Qn autem Sara ecclesiam, tunc Isaac filios ecclesie. Vbi enim dixit Apl's duas matres designare duo testamenta & Agar figurare uetus, ibi necessario ostêdit intelligendum, quod Sara nouam legê expresserat, & Isaac populum Christianorum. Et in sequentibus dicês sub similitudine Saræ, Letare sterilis & c. indicat Saram designare ecclesiam, & Isaac singulos quosq; fidelium. Apte.n. qui per repromissionem natus est, designat filios gratie, qui non per carnis generationê, sed per spiritualem regenerationem nascuntur ex ecclesia.

Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum, ita & nunc. Sed quid dicit scriptura? Gene.21. *Eijce ancillam & filium eius. Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.* Roma.9.

Nos (ut dictum est) sumus filij promissionis.i.per gratiam geniti, scdm formam que precessit in Isaac. *Sed quomodo tunc* Ismael *qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum spiritum* genitus fuerat.i.Isaac qui secûdum spiritalem operationê diuinæ gratie procreatus erat ex anu sterili, *ita & nunc* fieri cernimus, dû Iudeus quilibet ex ancilla synagoga scdm carnem natus, Christianum ex libera ecclesia scdm spiritalem gratiam natû persequitur, uel pœnis corporalibus eum afficiendo, uel (qd nûc melius ad rem pertinet) carnales obseruantias suadendo. Nam qui legê scdm carnem intelligunt, aduersanê his qui scdm spiritum sentiunt, et persequuntur eos, uel seducere conanr. Nulla autem persecutio Ismael aduersus Isaac mota refertur, nisi quidâ ludus infantiæ. Ludebat.n. Ismael cum puero Isaac, & ludum illum uocat nunc Apostolus persecutionem. Gene.21. Nam et Saræ displicuit ludus ille, qa intellexit ibi seductionis aliqd inesse. Nâ lusio illa, illusio erat.

Si illusio, seductio & deceptio. Omnis enim ludus puerorum, simulachrû est negocij maioris. Et qn maior ludit cum minimo ad hoc ludit, ut quodâmodo seducat eum, sciens se habere negocia alia quæ intendit: & simulat quedam puero.i.infirmo ludens cum illo. Maior erat Ismael, & roboratus in malitia. Sed ludens cum puero Isaac seducebat eum, & quasdam fraudes ludendi cum infirmo faciebat. Animaduertit mater ludum illum psecutionê esse. Sic & ecclesia nunc per Apostolum intellexit ludum, quo Galatis pseudoprædicatores illudebât & maligna fraude illos seducebant, persecutionem spiritalem esse. Plus.n. persequûtur, qui illudendo seducunt. Iudaicus ergo populus in Ismaele designatus, per pseudoapostolos psequebaê in Galatis ppt'm Christianum in Isaac designatû, quasi superior & dignior fieri uolens, uelut primogenitus ad possidendam cum illo hereditatem. *Sed non ita erit. quid enim dicit scriptura* de eo? *Eijce* de domo tua *ancillam* synagogam *& filium eius* populum Iudaicû, ne particeps fiat hereditatis Christianorum. Et necesse est ut ita fiat. Gene.21. *Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ*.i.non possidebit hæreditatem regni cœlorum populus Iudaicus ex ancilla synagoga natus, cum populo Christiano ex libera ecclesia nato. Hoc ita completum cernimus, uidentes ancillam synagogam uel legem carnalem cû filio suo foris eiectam, et ab hereditate superna repulsam. Nam sicut Agar ancilla cum Ismaele filio suo ante natiuitatem Isaac mansit in domo Abrahæ, sed post natiuitatem expulsa est, ita lex scdm carnalem obseruautiâ, uel synagoga cum populo Iudaico mâsit apud eum priusq; populus Christianus cœpisset ex baptismo nasci: sed post eiecta est de ecclesia et separata

C i' summi patris amplexu & familia ritate atq; hæreditate.

Itaq; fratres non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate Christus nos liberauit.

Qñquidẽ nos sumus filij promissionis scdm Isaac, & Iudæi filij ancillæ persequuntur nos suadendo carnalem legis obseruantiam, *itaq;* patet ô *fratres* quia *non sumus ancillæ filij*, ut seruiliter subijciamur legi, sed sumus filij *liberæ* ecclesiæ uel gratiæ, ut liberta te charitatis uiuamus. Si enim essemus filij ancillæ, Iudæi filij eius pacẽ erga nos seruarent. Sed quia nos ex alia matre. i. ex libera genitos uidẽt, libertatem nobis inuident & auferre moliuntur. Ne quis autem putaret nos ita liberos esse naturaliter, sicut fuit Isaac. s. ut seruitus nulla præcessisset, subiungitur quia Christus hac libertate nos liberauit, à iugo uidelicet diaboli, sub quo prius tenebamur serui. i. non per liberum arbitrium nostrum, sed p Christũ liberatorem à seruitute peccati uenim⁹ ad libertatem inocentiæ, ac sanctitatis & iustitiæ, scdm quam appellamur filij. Sed i hac lectiõe possunt adhuc aliqua subtilius inspici. Scriptũ est enim qm Abraham duos filios habuit &c. Abraham senex (ut supradictum est) deum patrem designat, quem Daniel antiquum dierum appellat. Qui habuit duos filios, id est duos populos: unum terrena diligẽtem, alterum cœlestia quærentem: & ideo unum ex ancilla natum, alterũ ex libera. Nam quicunq; etiam nũc in ecclesia terrenam felicitatem quærunt à Deo pro bonis quæ faciunt, adhuc filij sunt ancillæ. i. seruitutis antiquæ. In Ismael nãq; sunt omnes, qui carnaliter deum diligunt. i. pro temporali retributione. ad ipsos. n. & uetus testamentum pertinet, et ipsi sunt adhuc in seruitute. Qui. n. pter bona terrena suscipiunt uel seruant legem Dei, ipsi sunt hæredes ueteris testamenti. Similiter quicunq; D uel in ueteri uel in nouo testamento pro sola cœlesti remuneratione deo seruierunt aut seruiunt, p Isaac designantur, & hæredes sunt noui testamẽti. Nã & antiqui iusti, licet uetus testamẽtum p tẽporũ distributione diuinitus datum populo ueteri congruenter seruauerint, tñ pro Dei gratia filij promissionis effecti sunt, & noui testamenti hæredes in occulto Dei cõsilio, deputati sunt. Etenim illis temporibus fuerunt spiritales uiri, quos nõ occidebat litera iubens, sed uiuificabat spiritus iuuans: & nunc quoq; sunt plurimi carnales, qui uel hæreses faciunt non intelligendo scripturas, uel in ipsa catholica fide aut adhuc paruuli lacte nutriuntur, aut tanq̃ palea perseuerantes futuris ignibus p̃parantur. Itaq; ad uetus testamentum pertinent, ut pote filij ancillæ, dilectores tempora liũ, dilectores huius seculi, quocũq; tempore sint uel fuerint: & ad nouũ testamentum, uipote filij liberæ, dilectores æternæ uitæ. Omnes ergo q per fidem uenĩũt ad agnitionẽ Dei, possunt filij Abrahæ dici. Sed in his sunt aliqui pro bonis tẽporalibus Deo seruientes, & aliqui pro charitate Deo adhærentes. Et hi sunt duo filij, unus de ancilla, & alter de libera. Sed qui de ancilla scdm carnẽ natus est. i. scdm carnis affectum uel cupiditatem processit in hanc conuersationem, ut honeste uiuat p tẽporalibus præmijs. Qui autem de libera genitus est, processit ad spiritalem uitam, & ad intentionem supernæ remunerationis, per repromissionem qua deus Abrahæ filios ut stellas. i. præclaros & cœlestes repromisit. Sina. n. mõs est in Arabia, qui cõ iunctus est ei, quæ nunc Hierusalẽ & seruit cum filijs suis. Vt supra dictum est, Sina interpretatur mandatum, Arabia humilis, Hierusalem uisio

Daniel. 7. *al. perseuerant.*

C sio pacis. Et Arabia significat humilem, id est, humo inhærentem, nec ad cœlestia se erigētem, in tentationem eorum qui tantum terrena quærūt pro bonis quę faciunt: Hierusalem uero pacem ac prosperitatem, quam se in pręsenti uidere gaudent, ut sine perturbatione uel metu bonis huius seculi fruantur. Sina ergo mons est in Arabia, id est, mādatum Dei tumor elationis est in mente per intentionē humi deiecta: quia quisquis infima de his quę bene uidet agere, quærit, tumet de obseruatione diuini mandati, et quasi iustum se esse gloriatur corám hominibus. Qui tumor arrogantiæ coniūctus est ei Hierusalem, id est, ei psperitati quę nūc est, & seruit peccatis & uoluptatibus uel cupiditatibus cū filijs suis, quia prosperitatem & diuitias solet comitari superbia, maxime apud eos qui tantū præsentia diligunt. Illa aūt quæ sursum est Hierl'm, libera est &c. Hæc Hierl'm. i. hæc uisio pacis, hęc psperitas secularis, hæc ciuitas carnaliū q̄ nūc est, q̄ nūc ad momētū floret, seruit. i. seruilia pcti opa q̄ lege phibentur facit, & seruilibus mundi cupiditatib⁹ acqescit. Sed illa Hierl'm. i. uisio pacis, illa psperitas, illa sanctorum ciuitas, quæ sursum est, libera est ab omni seruitute peccati, & ab omni cupiditate seculi, qa nec peccat, nec secularia concupiscit. *Quæ est mater nostra*, si & nos exēplo eius seruire peccato cōtemnimus, & cōcupiscētias seculi respuimus. Quę per Saram uetulam designata est, qa et ipsa cœpit ab origine mundi. Sterilis autem dicta est, uel qa secūdum carnem non parit, uel qa diu filios in terra nō genuit. Sed lætari iubetur pro multitudine futurorum filiorum, qa si gaudium erit corám angelis Dei sup uno peccatore pœnitentiam agente, quanto magis super multis ad iustitiā con-
Luc. 15. uersis? Quæ non parturit, quia dolo-

ires non patitur, sed generat spiritaliter sine passione, clamās in lætitia. D Quæ & deserta fuit hominibus cœlestem iustitiam deserētibus atque terrena lucra sectantibus. Sed tandem fœcundata est īnumerabili multitudine filiorum. Sed quomodo tunc q̄ secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui scd̄m spiritum, ita & nunc illi qui secūdum carnem nati sunt, persequūtur eos qui secundum spiritum nati sunt. Secundum carnem quippe nati sunt dilectores mundi, amatores seculi. Sed secundum spiritum nati sunt amatores regni cœlorum, dilectores Christi, desiderantes uitam æternam, gratis colentes Deum. Spiritales ergo patiuntur persecutionem á carnalibus, quia ludus carnaliū, persecutio & afflictio est spiritalium. Ludit nanque Ismael, & fratrem suum ludendo quærit seducere, quando carnales dulcibus uerbis illicita suadent, uanitates loquunt, ad delectationes prouocant, risum mouent, libidinem excitant, malis colloquijs mores bonos corrumpunt. Et talibus ludis grauius 1. Cor. 15. persequuntur spiritales, q̄ si gladijs illos appeterent. In oībus ergo aduersatur caro spiritui. Siue enim populus carnalium hominum aduersatur populo spiritalium, siue etiam in unoquoque nostrum caro concupiscit aduersus spiritū, & spiritus aduersus carnem, & hæc sibi inuicem aduersantur, atque lex in mēbris nostris repugnat legi mentis nostrę & captiuos nos ducit ī lege peccati. Si ergo caro, cuius psonā gerit Ismael, qui scd̄m carnem natus est, spiritui blandiat, q est Isaac, & illecebrosis cū eo deceptionibus agat, si delectationibus illiciat, uoluptatibus molliat, huiuscemodi ludis carnis spm̄, Sarā maxime, quę est uirt⁹, offendit: & hm̄oī blandimenta acerbissimam persecutionem iudicat Paulus. Et tu

C igitur quisq; hæc audis, non illam describi nunc persecutionem puteſ, qñ furore Gentilium ad imolãdum idolis cogeris: sed si forte uoluptas carnis te illiciat, si tibi libidinis illudat illecebra, hæc, si uirtutis es fili⁹, tanq̃ persecutionem maximam fuge, idcirco enim dicit, Fugite fornicationem. Sed & si iniustitia blandiaŕ, ut personam potẽtis accipias, & gratia eius flexus non recte iudicium feras, intelligere debes qa sub specie ludi blandam persecutionem ab iniustitia pateris: Verũ & per singulas malitiæ species, etiam si molles & delicatæ sint & ludo similes, persecutionum species dicito, qa in his omnibus uirtus offenditur. Ita ergo filius ancillę ludendo persequitur filiũ liberæ. Sed qd dicit scripturaː Audi uocem ipsius liberæ: Eijce ancillam & filiũ eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Eijce legis seruitutẽ, qua pro temporali retributione seruitur Deo, & pplm carnalẽ licet nomen Christianitatis habentem. non.n. filius ueteris seruitutis erit regni cœlorum hæres cum filio nouæ libertatis. Quicũq; enim mores ueteris hoĩs adhuc retinet, filius est ancillæ. i. seruitutis antiquæ, licet Christianus uocetur, & ideo in fine de ecclesia custodum eijcieŕ, ut non sit hæres cum his qui in nouitate uitæ ambulant. Rursum eijce hæresim, et pplm quem ipsa genuit. non.n. hæres erit filius hæresis cum filio catholicæ ueritatis. Nam & hæresim designat ancilla. Itaq; fratres nõ sumus filij ancillæ, ut seruiamus peccato, & cõcupiscentijs seculi uel erroribus: sed filij liberę, ut nostram uel Dei uoluntatẽ cõpleamus in charitatis libertate, exuti mũdana cupiditate. Qua. s. libertate Christus per grãm suã nos liberauit, ut iam per liberum arbitrium bonę uolũtatis nr̃æ, possim⁹ gratũ Deo seruitiũ reddere.

Nota.

1. Cor. 6.

D

State, & nolite iterum iugo seruitutis contineri. Ecce ego Paulus dico uobis, quoniam si circuncidamini, Christus uobis nihil proderit. Testificor autem rursus omni homini circuncidenti se, quoniam debitor est uniuersæ legis faciendæ. Actu. 15.

Modo per Christũ (sicut dixi) uos estis liberi, & ideo *state* in libertate quam accepistis. i. non recedatis ab ea, sed permanete semp usq; ad mortem in illa, *& nolito iterum contineri à iugo seruitutis.* Prius enim uos continuit iugũ seruitutis idolorum, & nũc iterum uultis colla uestra subdere sub iugo seruitutis legaliũ obseruantiarum. Ex hac admonitione & multis alijs epistolæ huius sententijs apparet, quia nondũ se subiecerant per actionem seruituti legis, sed subijcere uolebãt. Nolite iugo seruitutis iterum contineri, nec saltem iugo solius circuncisionis. Nam *ecce*, id est, notum sit uobis quia *ego Paulus*, qui notæ sum authoritatis, qui hoc euangelium non accepi ab homine, sed à Christo, qui & in me loquitur, *dico uobis* ueraciter, *quia si circuncidamini* sicut facere uultis, ut in circũcisione spem salutis ullã habeatis, iam ingens damnũ incurretis, quòd *Christus nihil proderit* uobis, quoniam circuncisio iam non solum non prodest, sed etiam obest. Tali intentione posset quis circuncidi, qđ non magis obesset uel prodesset sibi illius pelliculæ abscisio, quàm unguium uel capillorum resecatio. Sed istis psuasum erat q̃ sine legis operibus salui esse non possent, ideoq; circuncidi uolebant & legis duritiam custodire, quasi per hæc iustificandi atq; saluandi. Quia ergo in huiusmodi legis operib⁹ & maxime in circuncisione putabant, suam spem salutemq; contineri, idcirco tanq̃ à certa pernicie uetanŕ. Nam si post saluatoris aduentũ gentes illa prophetica legis sacramenta seruarent, aut Christus adhuc uen-

A turus per ea promitti uideretur, aut nunc in eis fuisse promissus. Quisquis itaq; adhuc umbram illam custodit, ueritatem quæ Christus est, uenisse contradicit, & ppterea nihil proderit. Volebāt enim (ut dictū est) ideo circuncidi, quia putabant non aliter ī Christo se posse saluari. Qui si hoc animo circūciderentur, Christus eis omnino nihil prodesset. Si enim per legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est. Nec solum, inquit, hoc dico, quia si circūcisi fueritis, nihil cōmodi ex Christo percipietis, sed etiam rursum *testificor omni homini* qui se circuncidit, tam Iudæo q̄ Gentili pro adipiscenda iustitia, *quoniam debitor est faciende*, id est, factis implēdæ *uniuersæ legis*, sicut qui baptismum percepit, debitor est faciendi præcepta euangelij. Ac si dicat: Non solum hoc damnum ex circuncisione habebitis, quòd Christi fides & baptismus nihil uobis pderit, sed ēt necesse erit uos subire laborem tantæ seruitutis, ut assidue cuncta legis præcepta faciatis. Et ideo magis dimittenda est circuncisio.

Sup. 2.

Euacuati estis à Christo. Qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Non enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus. Nam in Christo Iesu neq; circuncisio aliquid ualet, neq; præputium, sed fides quæ per charitatem operatur.

Infra. 6.

Circūcisis uobis necesse erit totā seruare legem, etiam si nolueritis. Et mox ut illa dura literæ prædicamenta seruare cœperitis, *euacuati estis à Christo*, quo pleni eratis, ut non maneat amplius in uobis. Eratis enim uasa per fidem Christo plena, & Christo in uobis manente eratis referti innocentia & remissione peccatorū, atq; gratia sancti spiritus, & iustificatione in bonis operibus & spe futuræ gloriæ: sed nunc Christo recedente euacuati estis omni illo tam diuite thesauro, si legis seruitutem subieritis. Et *qui in lege iustificamini*, id est, iustificari putatis, *excidistis*, id est, ex toto cecidistis, *à gratia* euangelij, in qua prius stabatis, dum spiritaliter in Christo uiuere studeretis. Ad hoc enim uenit gratia, ut cessante legis onere, sola iustificet. Et ideo qui legis seruitutem reducit, libertatē gratiæ perdit. Sic loquitur Apostolus, quasi iam oīa hæc fecerint aut pertulerint, ut magis à faciēdo deterreat, cum uiderint quāta ex his detrimenta sequantur. Possumus etiam intelligere quosdam eorum iam ad opera legis delapsos fuisse, et ad eos speciali ter nunc Apostolum uerba dirigere, cū dicit, Euacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. Vos, inquit, iustificamini, id est, iustificari creditis in lege, sed erratis: quia nos soli iustificabimur, qui iustificari ex fide q̄rimus. Nos enim spiritu, id est, per spiritum sanctum qui non fallit, quem habemus ex fide, indubitanter expectamus spem iustitiæ, id est, speratur ipsa iustitia. Quamuis enim iustificati simus ex fide, speramus tamen in ipsa iustitia de die in diem proficere, & mens nostra esuriens sitiensq́; iustitiam, non nisi in futuro seculo satiabitur plenarie. Et hāc spem expectamus spiritu gratiæ, non ex operibus legis. Ex his enim nemo iustificabitur. Vel qui in lege carnaliter iustificamini, à gratia futuræ beatitudinis in appetitum terrenæ felicitatis excidistis: quia nos soli cōsequemur gratiā illius retributionis pro iustitia, quam ex fide credimus pro uenire. *Nos enim spiritu* accepto *ex fide expectamus* per patientiam *spem iustitiæ*, id est, spem quam sperat iustitia, hoc est, gratiam felicitatis æternæ. Fides enim præcessit, & ex ea spiritum sanctū diuinitus accepimus, q facit nos expectare gratiā supernę remunerationis, p labore nostro. Gratiā recte dico, qa nemo labore tpali iuste suf-

B

C ficit ęternam requiem promereri. Ex fide aũt propterea dixi, qa ipsa fides est quæ ualet apud Deum. Nam circũcisio quam uultis facere, nihil ibi ꝓdest. *Nam in Christo Iesu*, id est, in Christi membris, in Christi religione, *neq; circuncisio, neq; præputiũ ualet aliquid*, sed integra fides. Ne diceret Galatę se uelle facere circũcisionẽ, quã fecit Abraham qui legẽ nõ habuit, qa etsi non inde iustificarent̃, maioris tamẽ per hanc dignitatis essent in Christiana religione, dicit Apl's quia in Christo Iesu, id est, in Christi corpore, quod est ecclesia, nõ ualet aliquid circuncisio, id est, nihil utilitatis uel dignitatis confert. Et rursum ne inciperẽt gloriari de præputio, existimãtes illud ibi aliquid ualere, qa circũcisionem dixit inutilem, subiungit quia nec præputiũ ualet ibi quicq̃. Nam siue circũcisus, siue præputiatus sit qsq̃, non ꝓpter hoc aut dignior aut utilior est in Christiana religione. *Sed* sola *fides* est ibi magnæ dignitatis, & fides *quæ per charitatem operatur*, id est, nõ mortua, sed uiua. Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita et fides sine operibus mortua est: nec fides ueteris testamenti, seruiens ex timore, sed fides euãgelica faciens ex charitate opa bona, non expectans temporalem retributionẽ, sed uidendam perpetuo creatoris faciem. Hęc est fides electoꝝ, quę perducit ad salutẽ. Nam & dæmones credunt & cõtremiscunt, non tamen diligũt nec bene operant̃. Et ideo fides quæ nõ habet charitatem & opera bona, fides dæmonum est, non Christianoꝝ. Illa ergo sola fides, quæ & charitate flagrat, & bonis operibus insudat, ualet in Christo Iesu.

Iacob.2.

Ibidem.

Currebatis bene. Quis uos fascinauit ueritati non obedire? Nemini consenseritis. Persuasio hæc est non ex eo qui uocat uos. Modicũ fermentum totam massam corrumpit.

1.Corin.5.

Prædicta fides uia est ad speciem diuinæ cõtemplationis. In qua fide D uos operando & desiderando *currebatis bene* ad brauiũ remuneratiõis ęternæ. Sunt enim nõnulli qui male currũt. Sed uos bene currebatis, dũ per opera fidei cũ charitate ad cœlestem patriam festinaretis. Nunc aũt *quis uos fascinauit*, id est, qs uos liuido aspectu læsit, *non obedire*, id est, ne obediretis *ueritati*, quę ultro se uobis ingerit? Quis, id est, cuius peritiæ & cuius authoritatis est, qui fascinatione suę locutionis impediuit ne obediretis ueritati quam tradidi uobis, ut scil icet sine legis operibus per obseruãtiam euangelij curreretis ad uitam? Miræ enim sapientiæ & authoritatis eẽ debuit, cui uos magis q̃ mihi credendum fore iudicastis. Sed uos nemini talia uobis suadenti consenseritis, imo uiriliter illi resistite, quoniam persuasio hæc nõ est ex eo qui uos ad supernam patriã uocat, sed potius ex diabolo qui uos inde reuocat. *Nemini* illoꝝ qui legis opa uobis suadent, *consenseritis*: qa *modicum fermentum totam massam corrumpit*, id est, pauci errantes totam ecclesiæ multitudinem plerũq; corrumpunt acredine feruoris peruersę doctrinę suę. uel modicũ fermentum totam massam corrũpit, id est, modica persuasio erroris si ei cõsentiatur ut in corde recipiat̃, acerbam & inutilem reddit totam uirtutũ omniũ multitudinẽ. Vbicũq; enim uel modicũ perfidiæ admissum fuerit, ibi protinus omne bonũ deperit. Siue de sola circũcisione potest hoc intelligi, quoniam de illa multũ dubitãt, quã fuisse quondam in patre fidei nostræ uidebant. Quãuis (inquit) circũcisio sit modicũ, id est, modica pars legis, tamen uobis innouatis nullo modo facienda est: qa modicũ fermentum, id est, modica pars ueteris doctrinæ, sicut est in circũcisione, corrũpit totã massam, id est, totam plebem nouellã &

A dulcem uertit in amaritudinem, & tumorem antiquæ plebis Iudaicæ.

Ego confido in uobis in domino, quòd nihil aliud sapietis. Qui autem conturbat uos, portabit iudicium, quicunq; est ille.

Modicũ prauæ doctrinæ corrumpit totam puritatem ueritatis catholicæ. Sed *ego confido*, id est, confidentiã & certitudinem habeo, *in uobis*, quos corrigendos prçuideo in domino salutem uestram operante, *q̃d nihil aliud* q̃ synceritas catholicæ fidei continet, sapietis. Et ita uos quidem bene per domini misericordiam euadetis. Sed ille *portabit iudicium* suæ damnationis, *qui uos conturbat*, id est, q purũ fontem uestri intellectus ac lympitudinem uestræ fidei cœno suæ hæresis imisso turbidũ reddit, uel rectũ ordinem gressus uestri cõfundit, quo de seruitute uenistis ad libertatẽ. Hunc enim ordinem ꝑmutare uolũt pseudoapostoli, dum de libertate ad seruitutem uos reducere conanť, quod est ordo peruersus. Sed quisq; hoc facere nitiť, portabit iudiciũ, id est, sustinebit põdus suæ damnationis, *quicunq; est ille*, id est, etiam si sit filius Abrahæ, si sit facũdus, si sit potens. Eodem spiritu quo præuiderat Apostolus correctionem Galatarꝝ, præuidit & pertinaciam atq; damnationem pseudoapostolorum qui eos seduxerant. Qui & subiungit.

Ego autem fratres, si circũcisionem adhuc prædico, quid adhuc persecutionem patior? Ergo euacuatum est scandalum crucis.

Intelligendum est quia pseudomagistri cum uellent Galatis seruitutẽ legis persuadere, & uiderẽt eos Pauli apostoli authoritate reuocari, dicebant etiam ipsum Paulum id sentire, sed non eis aperire uoluisse sententiam suam. Vnde opportunissime subiecit: Ego autem fratres &c. Nam & ab ipsis patiebatur persecutionem, qui talia persuadere moliebantur, cum iam euangelium suscepisse uiderentur. Quos tãgit & alio B loco, ubi ait, periculis in falsis fratribus. Nam q̃a Timotheum propter *2. Cor. 11* uitandum scãdalum Iudæorꝝ, quos ad fidem quærebat adducere, circũciderat, idcirco dicebant eum circũcisionem apud alios prædicare. Q𝑑 *Actu. 16.* ipse nunc remouet. Illi (inquit) uos conturbant suadendo uobis circuncisionem, legisq; seruitutẽ, & dicendo me quoq; aliĳs adhuc prædicare circũcisionem. Sed *ego ò fratres si adhuc* post fidem ut olim *prædico circuncisionẽ*, sicut ipsi dicunt, quid, id est, quare, *adhuc patior persecutionem* ab ipsis & à Iudæis? Inde enim patet me non prædicare circuncisionem, quoniam patior à Iudæis persecutionem, cum non sit alia causa cur me persequantur, nisi q̃a circuncisioni non acquiesco. Si enim illam prædicarem, nunquam me persequerentur: et si illam (ut asserunt) prçdico, *ergo euacuatum est scandalum crucis*, id est, non irascuntur Iudæi de cruce Christi, si assero homines circuncisione iustificari. Si illam iustificationi uel saluti necessariam prædico, euacuatum, id est, uacuum ab utilitate factum est dominicæ crucis scandalum, quo Iudæi scandalizantur & irascũtur contra me, dum sola cruce et passione Christi assero credentes iustificari. Sed utrũq; fieri non potest, ut ego iustitiam uel salutem esse prædicem & ex circuncisione et ex cruce. Nam si ex circũcisione prçdico salutem, destructa est euangelica ꝓdicatio mea, qua annuncio reparationem humanæ salutis ex cruce domini, unde & Iudçi indignantur salutem ex cruce prædicari. Non est ergo causa ut persecutionem patiar, si circuncisionem prædico: quia prædicando illã, prçdicationem crucis quç persecutionis meç causa est, destruo. Sicq; euacuatum est, id est, superuacuum & inutile factum est scandalum cru

C cis, quod Iudæos cõturbat: hoc est, Christus gratis mortuus est, si adhuc oportet circuncisionẽ & legem carnaliter obseruare eos, qui iustificari quærunt & saluari.

Vtinam & abscindantur, qui uos cõturbant. Vos enim in libertatem uocati estis fratres, tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem spiritus seruite inuicem. Omnis enim lex in uno sermone impletur: Diliges proximũ tuũ sicut seipsum. Quòd si inuicẽ mordetis & comeditis, uidete ne ab inuicem consumamini.

Matt. 22
Leuiti. 19.

Scandalum crucis est euacuatum, si circuncisionem prędico, sicut pseudoapostoli dicũt me facere. Vtinam autem & ipsi qui crucẽ Christi euacuare uolũt nostra salute, euacuenť suo errore. *Vtinam & ipsi abscindantur*, id est, castrentur. sunt enim spadones qui seipsos absciderunt propter regnum cœlorum. Vtinam abscindantur non carnaliter, sed spiritaliter, id est, uim generandi perdãt, ut neminem corrumpere ualeant, ut seminare in uobis & in alijs carnalia desistant, nullamq; omnino generandi efficaciam habeant ipsi, *qui* nunc carnalia semina legalium obseruantiarũ diffundendo *conturbant uos*, & generãt erroris filios. Bonum illis optat Apostolus, ut scilicet spiritali ferro abscindatur ex eis illud, unde feruent spiritaliter ad corruptionẽ mẽtium aliorum. Quòd si maledicendo intelligitur hoc dixisse, sciendum quia sancti uiri cũ maledictionis sententiam proferũt, non ad hanc ex uoto ultionis, sed ex iustitię examine erũpunt. Intus enim subtile Dei iudiciũ aspiciunt, & foras exurgentia quo male dicto ferire debeant cognoscunt: & eo maledicto non peccãt, quo ab interno iudicio non discordant. Hinc est quòd Petrus in offerentem sibi pecuniam Simonem, sententiam maledictionis protulit, dicens: Pecunia tua tecũ sit in perditione. Qui enim non ait, est, sed sit, non indicatiuo,

Matt. 19.
Act. 8.

D sed optatiuo modo se hæc dixisse signauit. Hinc Elias duob⁹ quinquagenarijs ad se uenientib⁹ dixit: Si homo Dei sum descendat ignis de cœlo, & cõsumat uos. Quorum utrorumq; sententia, quanta ueritatis ratione conualuit, terminus causæ monstrauit. Nam et Simon ęterna perditione interijt, & duos quinquagenarios desuper ueniens flamma consumpsit. Virtus ergo subsequẽs testificatur, qua mente sententia maledictionis promitur. Cum enim & maledicentis innocentia permanet, & tamen eum qui maledicit, usq; ad interitum maledictio absorbet, ex utriusq; parte fine colligitur, qa ab imo & intimo iudice in reum sententia sumpta iaculatur. Igitur & Paulus eodem modo pseudoapostolos, quos in errore perseueraturos uidebat, maledicere potuit, dicens. Vtinam abscindanť qui uos cõturbant. Nam si omnis arbor quę non facit fructum bonũ excideť, & in ignem mitteť, quanto magis quę facit fructũ malũ? Melius est ergo ut pauci q perituri sunt pereant, ne alios qui saluari possunt, diutius in errore teneãt, q̃ lõgo tempore uiuentes, multos secũ in perditionem trahant. Itaq; pro multorum salute paucos illos, quos spiritu prophetico perituros præuidebat, optare potuit ab hac uita citius abscidi, ne ampli⁹ peccata peccatis superadderent, & grauiorem sibi perditionẽ acquirerent. Hęc quippe maledictio non fuit ex malitia delinquentis, sed ex rectitudine iudicis. Qui enim tã recta maledicens intulit, non perturbationis uitio succubuit, sed Dei iudicio concordauit. Vel sic intelligať hæc abscissio, sicut dñs in euangelio pręcepit membra quæ nos scandalizauerint, abscidi & proijci à nobis: ut qa isti pseudo scandalũ generant inter eos, separenť penitus & alieneťur ab eis. Et expedit (inquit) ut ab-

4. Reg. 1.
Matt. 3.
Nota.
Matt. 5.

C scindantur ex uobis, qui uos cõturbant, & rectum ordinem itineris uestri cõfundunt, reuocantes uos à libertate in seruitutem, qa *uos* à seruitute peccati *uocatis estis* diuinitus *in libertatem* fidei ô *fratres*, qui unũ patrem habere cœpistis Deum, unamq; matrem ecclesiam. In libertatem uocati estis, ut non timore, sed amore bona faciatis. Quisquis. n. uera charitate feruet, adeo liber ẽ, ut ei libeat agere quicqd uoluerit, qa non uult nisi quod bonum est. Et ita charitas ac bonæ uoluntatis affectus ipsa est libertas, ad quam uocati estis. Liberi ergo estis, tantũ ne libertate abutamini, faciendo quod uobis carnaliter placuerit. Tũc enim amitteretis libertatem, si uos ad satisfaciendum
Ioan. 8. carni liberos putaretis: qa qui facit peccatũ, seruus est peccati. Cum ergo sitis in libertate gratiæ, & non in seruitute legis, in libertate bonæ uoluntatis, & non in seruitute peccati, hoc *tantum* uobis est obseruandum, *ne* spiritalem uestram *libertatem detis in occasionem carnis*, ne scilicet quia liberi estis & metus legis non incumbit, ideo carnis desideria sequamini, q̃si liberam ptãtem hñtes faciẽdi qđ caro uoluerit. Non pmittatis ut caro ex libertate accipiat occasionẽ uoluptuose uiuendi, *sed* potius *per charitatẽ spũs* quæ est uirtus mẽtis, *seruite inuicẽ.* Quia uocauerat eos liberos, nollent iam alicui seruire, sed ex libertate ppria unus aduersus alterum præsumeret. Et hoc itẽ remouet. Ac si dicat. Nõ debetis libertatem uestram peruertere, sed potius seruire inuicẽ per charitatem spũs. i. alter alteri, nõ timore seruili, sed libertate charitatis. Qđ fieri non põt, nisi alterius infirmitatem qsq; habeat sicut suam, ut eam æquanimiter ferat, donec ab ea libereẽ ille cuius curae salutẽ. Et hanc liberã seruitutem debetis libenter amplecti, qa *omnis* lex quã uultis

implere, *in uno sermone*. i. in uno mãdato implet quo dicit: Diliges pximũ D
tuũ sicut teipsum. In proximi dilectione potestis omnia legis pcepta, Leui. 19.
quæ ad bonos mores ptinent, implere. Merito. n. qui pximum diligit ut se, legem dicitur implere: qa quicqd non uult sibi ab alio fieri, studet cauere ne faciat aliĳ: et qcquid iure sibi uult ab alio fieri, quantum põt, ipse facit aliĳ. Sic enim qcquid lex prohibet, uitatur: & quicqd ipsa moraliter iubet, impletur. Nam & Deũ necesse est diligat, qui pximum sicut se diligit: qa non se diligit, sed odit, q Psal. 10.
Deum non diligit. Qui enim Deum non diligit, iniqtatem diligit: qui autem diligit iniquitatem, odit animã suam. Itaq; in proximi perfecta dilectione complenẽ oĩa quæ iubenẽ in lege. Si ergo per charitatẽ seruieritis iuuicẽ, tũc fraterna dilectione cõplebitis uniuersam legẽ. *Quod*, id est, sed si uos *inuicem* odiose *mordetis*, tunc oĩa legis iura uiolatis. Si uos ĩuicẽ mordetis, id est, in aliquo alter alteri detrahitis, *& comeditis*, id est, totũ qđ in uobis est deuoratis, *uidete ab inuicem cõsumamini*, id est, in nihilum redigamini. Occasione charitatis tãgit hoc uitium eorũ. Si uos ĩuicem canino dente mordetis, clam detrahentes alter alteri, & lacerãtes mutuo uitam uestram, ac manifeste uerbis cõtendentes, comeditis uos uicissim. i. deuoratis furiosẽ totã adinuicẽ uestrã cõuersationẽ litigando criminãtes, & oĩa bona ũra uicissim carpendo blasphemantes, uel iniurias inferentes, uidete ne dum more canum uiuitis, more canũ alternis morsibus cõsumamini. i. ne oĩa uirtutũ bona quæ in uobis erant, deuorenẽ ab inuicẽ. Qui. n. uirtutibus alterius detrahit, uirtutes pprias minuit uel amittit. Et qui bona alteri⁹ lacerat, ipse sua bona corrodit & adnullat. Et q iniuriã aliĳ facit, iustã sibi damnatio-

C nem acquirit. Qui ergo detractionibus & iniurijs, uel criminationibus inuicē se mordent et comedunt, inuicem bona sua consumunt et ꝑdunt. Cōsumunť.n. ab inuicem, qa ille qui accipit iniuriam, consumit eum qui infert. i. causa cōsumptionis eius est: & alius similiter dum & ipse ab eo patitur iniuriam uel criminationē, siue detractionem, consumit eum. i. causa fit cōsumptionis uirtutum ac bonorum eius.

Dico autem: Spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis. Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnē. Hæc enim sibi inuicem aduersantur, ut non quæcunq; uultis illa faciatis. Quòd si spiritu ducimini, non estis sub lege.

Superius, inquit, dixeram, ne libertatem detis in occasionē carnis, sed per charitatem seruiatis īuicem: sed nunc dico, qualiter hæc agatis. Scilicet *ambulate in spiritu*. i. de uirtute in uirtutem ꝓmoueamini in bonis operibus duce spiritu sancto, qđ est per charitatem seruire inuicem. *& nō perficietis desideria carnis*. i. nō cōplebitis actu uel cōsensu delectationes quas caro desiderat, qđ est, nō detis libertatem uestram in occasionē carnis. Ambulandum. i. proficiendum spiritu semper est, ut mente & opere semper ad anteriora tendatis, dum estis in uia uitæ præsentis: & ecōtra cauendum uobis est, ne desideria carnis quę militant aduersus animam, perficiatis. Non dico, ne faciatis. i. ne habeatis illa, quoniam in hoc seculo non habere illa non potestis: sed ne perficiatis, ea. i. ne opera eorum cōsensu uoluptatis impleatis. Non enim perficiuntur in malo, quando eis non accedit nostrę uoluntatis assensus: sed tamen fiunt in eo ipso quòd in nobis sunt, qa non potest esse quin desideremus. Et debetis omnino reluctari, ne carnis desideria, idest, carnales concupiscentias perficiatis:

Psal 83.

quia *caro concupiscit aduersus spiritum* uestrum, uel aduersus spiritū Dei, qui D in uobis est. Nam in malis hominibus non habet contra quem concupiscere. Ibi enim concupiscit aduersus spiritum, ubi est spiritus. In malis autem non est spiritus Dei. Sed & contra spiritum eorum non concupiscit caro, quia non inuenit eum rebellem carnalibus cōcupiscentijs suis, sed secū pariter concupiscētem. In bonis uero, ubi & spiritus Dei est, & spiritus humanus repugnat desiderijs carnis, caro cōcupiscit aduersus spiritum, sed *& spiritus aduersus carnem*. Et hoc est graue & intestinū bellum. Quod nunquam in uobis esset, si natura humana per librrū arbitrium in ea rectitudine, in qua facta est, perstitisset. Nūc uero quæ pacem felix cū Deo habere noluit, secū pugnat īfelix. Et cū sit hoc malū miserabile melius tñ est, ꝗ̄ sine ullo cōflictu uitijs seruire. Melius est.n. bellum cū spe salutis ęternę, ꝗ̄ sine ulla liberationis cogitatione, captiuitas. Caro itaq; concupiscit aduersus spiritū, sed & spūs aduersus carnē. Caro nihil nisi ꝑ aīam concupiscit. Sed cōcupiscere caro aduersus spiritum diciť, qñ anima carnali concupiscentia spiritui reluctať. Causa uero carnalis cōcupiscentiæ non est in aīa sola, sed in anima & carne. Ex utraq; enim fit, ex anima scilicet, quòd sine illa nulla delectatio sentitur: ex carne autē, quod sine illa carnalis delectatio non sentitur. Caro igitur concupiscens aduersus spiritū, carnalis delectatio est, quā de carne & cū carne spūs habet, aduersus delectationē quā solus habet. Solus qppe habet (nisi fallor) illā delectationē, non cū carnis uoluptate uel carnaliū rerū cupiditate cōmistam, de qua dicitur, Delectare in dño, et dabit tibi petitiones cordis tui. Cōtrarię ergo sūt Psal. 36.
concupiscentię carnis concupiscen-

C tijs spiritus, concupiscentiæ spiritus concupiscentijs carnis. *Hæc enim duo i.* caro & spiritus, *aduersantur sibi inuicem* tantum, *ut quæcunq; uultis*, siue bona, siue mala, non faciatis. i. nõ permittamini facere *illa*. Quę. n. uultis, nisi ut omnino nullæ concupiscentię malarum et illicitarum sint delectationum? Quis sanctus non hoc uelit? Sed nõ efficit. Non uos permittunt implere quod uultis. Nolite eas permittere implere quod uolunt, et ita nec uos, nec illæ facietis quod uultis. Dũ. n. pugna hæc in nobis est, nõ facimus quod uolumus. Quid. n. facere uolumus, cum perfici uolumus fine summi boni, nisi ut caro aduersus spiritum non concupiscat, nec sit nobis hoc uitium, cõtra quod spiritus concupiscat? Quod in hac uita quãuis uelimus, qm̃ facere nõ ualemus, id saltem in adiutorio Dei facimus, ne carni cõcupiscenti aduersus spiritũ succumbẽtes cedamus, & ad perpetrandum peccatum nostra consensione pertrahamur. Nec carnis ergo concupiscentiæ perficiuntur, quamuis fiant: nec nostra perficiuntur bona opera, quamuis fiant. Sicut enim tunc perficitur carnis concupiscẽtia, cum consentit & spiritus ad opera mala, ut non concupiscat aduersus illam, sed cum illa: sic & bona opera nostra tunc perficientur, qñ spiritui caro consenserit, ut aduersus eũ etiã ipsa non concupiscat. Hoc. n. uolumus, cum perfectionem iustitiæ concupiscimus. Sed hæc nostra uolũtas non perficitur, quandiu carnis concupiscentiarum quibus non consentimus, permanẽt motus. Nec in hac dissensione carnis & spiritus alterutrum putare debemus inimicũ, sed uitium quo caro concupiscit aduersus spiritum. Quod sanatum nec ipsum erit, & substãtia salua erit utraque, et inter utrãq; nulla pugna erit. Postq̃ autem dixit Apostolus carnem & spiritũ inuicem aduersari, ut D ea quę uolumus, facere nequeamus, ne ab ipsa pugna desides nos faciat, & per hanc sniam laxamentum peccandi dedisse uideatur, adiũxit. *Quòd si spiritu ducimini, non estis sub lege*, Quasi diceret: Cum caro concupiscit aduersus spiritũ, & spiritus aduersus carnem, his qui ducuntur desiderijs carnis, iure dominatˀ lex, quæ terrendo cõpescat eos. Sed uos si spiritu ducimini, non estis sub lege. Sub lege. n. est, qui timore supplicij qđ lex minatur, non amore iustitiæ abstinet ab opere peccati, reus in uolũtate, qua mallet non esse quod timeret, ut libere faceret quod occulte desiderat. Ergo nondum habet iste spiritum sanctum quo ducatur. Quisquis. n. spiritu dei ducitur in operibus suis, nõ est sub lege, quæ timorẽ incutit, sed in charitate, quæ nõ per legis literã, sed per eũdem spiritum diffunditur in cordibus electorum. Hi uero damnabiliter sunt sub lege, quos lex reos facit nõ implentes legem, dũ nescientes gratiæ beneficiũ ad facienda Dei præcepta, quasi de suis uiribus præsumunt, quia spiritum sanctum non habent, quo rectore ducãtur & adiuuẽtur. Ab hoc autem loco demonstrare inchoat Apostolus, quia spiritu (sicut monuerat) sit ambulandũ, & non perficienda carnis desideria, hinc carnis inhonestates & inutilitates, hinc spiritus honestates & utilitates proponendo. Nam subiũgit.

Manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt: Fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, ueneficia, inimicitia, cõtentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico uobis sicut prædixi, quoniã qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.

Ambulandum, inquit, est spiritu, quia sicut dictum est, si à spiritu sancto ducimini, iam istud cõmodum inde habetis quòd nõ estis sub one-

C re uel seruitute legis, sed in libertate charitatis: & ecōtrario cauendū est, ne pficiatis desideria carnis, qm̄ ex perfectione eorum procedunt opera quę cunctis apparent mala. Non. n. dubia, sed *manifesta sunt opera carnis*. i. praua et detestanda uidentur doctis & indoctis, & ideo sunt fugienda, q̄ quidem sunt hmōi: Fornicatio uulgariter fit cum meretricib⁹, quę prostituebantur sub arcuatis, & loca illa uocabantur fornices, unde & fornicatio nomē accepit. Fornicatio prima ponitur inter opera carnis, quia nullū peccatum ita redigit animam ad carnalitatem sicut fornicatio: qm̄ misera anima nihil aliud cogitare ualet, nisi ea quæ carnis sunt, quandiu turpissimo fornicationis opere est occupata. Immunditia uero est, quā mares inter se perpetrant, uel quam solus quis agit. Impudicitia, ea uero est quam cognati inter se exercent, alio nomine dicta incestus, quemadmodum supra admonuimus. Luxuria autem fit cum mulieribus, quæ nec publicę meretrices sunt, nec legitimæ uxores. Idolorum quoq; seruitus inter opera carnis numeratur, qa nōnunq; ob amorem mulierū committitur, sicut à Salomone pp alienigenas uxores, uel à filijs Israel in Sethim, propter filias Madian. Sed & ueneficia. i. inherbationes et uenenorum confectiones, sæpe fieri solēt ob fornicationem & libidinosum amorem. In his omnibus apparet q̄ magnum & principale uitium sit fornicatio, de qua tot mortiferæ pestes pdeūt. Inimicitiæ uero sunt, qn̄ aliqui se inuicem odio habent, & moliunt̄ uicissim malū quod possunt, uel faciunt. Quæ plerunq; ex contentionibus oriuntur, qn̄ prius uerbis cōtenditur, & ide ad inimicitias uenitur. Cōtentio. n. pro lite accipitur. Contentio nanq; est, ubi non ratione, sed animi ptinacia defendit̄, & ubi non

1. Reg. 11.
Nu. 25 31.

ueritas quæritur, sed animositas fatigatur. Vel contentio de primatu est, qn̄ alter præferri alteri uult. Quam apte sequitur æmulatio, quæ dicitur esse dolor animi, cum alius peruenit ad honorem, quem duo uel plures appetebant, & cęteri liuore torquentur qui non potuerūt assequi. Ira autem est subita tempestas animi, quæ multa mala sæpe ppetrare solet, dū nec rationem nec iustitiam attendit, sed irrationabilr̄ irruit ad faciēdum qd̄ concitatus animus stimulat. Rixa uero est, ubi duo se inuicem percutiūt, uel inter se confligūt. Dissensio est, ubi non omnes in una uolūtate uel in uno sensu cōcordant, sed diuersa uolūt & partes faciūt. Vnde & secta. i. hæresis plerunq; generar̄. Inuidia uero, q̄ aliena felicitate torquetur, & in duplicem scinditur passionem, cū aut quod ipse est, alium esse nō uult: aut aliū uidens esse meliorem, dolet se non esse cōsimilem. Homicidiū autem est hominis occisio, & recte homicidia subnectūtur inuidijs, qa sæpe inuidia generat homicidiū, sicut diabolus per malignitatem inuidiæ primū hominem occīdit, & Cain Abel fratrem suū, atq; summi sacerdotes Christum. Ebrietas est nimia uini potatio, statū mentis ímutans. Hęc nanq; simul cū corpore animam debilē reddit. In ebrietatis. n. ægritudine corpus simul & anima corrūpit̄, spiritus pariter cū carne uitiatur. Omnia membra fiūt debilia, pedes, manus, lingua resoluta. Oculos tenebræ, mentem uelat obliuio, ita ut hominem se nec sciat esse, nec sentiat. Comessationes uero sunt inhonesta & luxuriosa conuiuia. Hæc omnia dicit apostolus opera carnis esse. Et fornicationes qdē, ímunditiæ, ípudicitiæ, luxuriæ, ebrietates ac comessationes ad uoluptatē carnis pertinent. Seruitus autem idolorum, ueneficia, inimicitiæ & cæte-

Gene. 4.

A ra quę sequunt, animi potius quam carnis uitia sunt, quandoquidem fieri potest ut propter idololatriam uel hęresim à uoluptatib9 carnis temperetur. Et tamen etiam tunc homo quamuis carnis libidines cohibere uideat, secundum carnem uiuere hac apostolica authoritate conuincit: & eo quod abstinet à uoluptatibus carnis, damnabilia opera carnis agere demõstratur. Hęc.n. omnia *& his similia* doctor gentiũ opera carnis appellat, quia eo locutionis modo quo totum significatur à parte, ipsum hominẽ uult nomine carnis intelligi. Qui.n. nõ secundum spiritũ .i. secundum Deũ uiuit, sed secundum carnem .i. secundum hominem. s. secundum seipsum, merito uocatur caro. Hæc, inquit, & his similia sunt opera carnis, quę nũc per epistolam absens prędico ac prę nuncio uobis, sicut & dum præsens essem, prędixi mortifera esse. Prędico & præmonstro nunc uobis, dũ licet cauere, dũ licet pœnitere, ante iudiciũ, ante damnationem, quæ sunt factura illa opera .i. ablatura regnum cœlorum, quia etiam quodlibet eorũ tollet illud regnum. *quoniam qui talia agunt* opera, *regnum Dei non consequentur.* Non qui aduersus talia confligunt, sed qui talia agunt. Aliud.n. est praua opera facere: aliud, aduersus ea confligere. Et hactenus quidem partim descripta sunt inutilia & execrãda carnis opera, post hęc autem exponuntur & utilia ac sacra spiritus opera, cum dicitur:

Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, patiẽtia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. Aduersus huiusmodi non est lex.

Opera carnis qualia sunt, dictum est. Sed opera sancti spiritus habitantis in homine, sunt ista quæ subduntur: quę magis sunt appellanda fructus, quoniam ex bona arbore sicut optimi fructus prodeũt, ut refectionem perpetuæ saturitatis præbeant electis, ideoque propter seipsa sunt appetenda. B Fructus.n. à fruendo dicitur, & frui proprie non dicimur, nisi rebus illis in quibus finem letitiæ nostræ ponimus, in æternis. s. bonis, quę in Deo possidere quandoque paramus. in his ergo fructibus prima *est charitas,* qua diligitur dñs & proximus: quia maior est omnib9 cęteris uirtutibus & ex eius radice uigent omnes alię. Nam ex ista oritur gaudium .i. elatio non superba, sed benigna, mẽtis de bono exultãtis. Qui enim diligit dominum, gaudet in Deo pura cõscientia: & qui diligit proximum, gaudet de bono eius. Pacem quoque seruat erga Deum, qui diligit eum: quia inquantum potest cauet eum offendere, & studet ei placere. Sed & cum proximo pacem custodit, non inquietans eum, si eum diligit. Nõ tamen uiolat pacem, si eum errantem pio studio increpat, uel etiam, si ita oportet, uerberat. Quia uero multa sunt in conuersatione humana, quæ pacem turbare possunt, necessario subiũgitur patientia, per quam animo iniurię & aduersitates æquo animo sustineantur, ut fraterna pax queat obseruari. Patientia.n. est, mala ęquanimiter tolerare & contra eum quoque qui mala irrogat, nullo dolore morderi. Et quia non ad horam, sed quandiu uoluerit dominus seruanda est hæc patientia, subnectitur & longanimitas, per quã omnia perseuerãter usque in finem sustineãtur. Longanimitas.n. est lõgitudo animi patienter aduersa tolerãtis & ęterna pręmia diu expectantis. Nequis uero inter eos quos longo tempore patitur, non amare uersetur, sequitur bonitas, quæ est dulcedo animi & affectio pia, ut nõ rancorem animi, sed dulcedinem erga eos qui nos tribulãt, habeamus, per quam eis et bona quę possumus, impendamus. Ne.n. sit inanis hæc bonitas, subiungitur alia uirtus sibi co

C gnata & cõsimilis.i.benignitas,quę & ipsa est bona affectio animi, gratis sua tribuẽtis,& hilariter propter Deum q̃cquid potest largientis. Et quia sunt nõnulli,qui dũ bona proximis impendunt, aspere loquũtur eis & austeritatem ostendunt, congrue subnectitur mansuetudo, ut q benigne tribuit,non intractabilis sit uel asper, sed mansuetus & lenis.i. mitis & affabilis & familiaris. Mãsuetus.n.quasi manu assuetus dicitur. Fides uero est, qua ueraciter credimus id quod non possumus uidere. Cuius nomẽ inde appellatur, qđ omnino fiat qđ dictum est aut promissum. Fides.n.uocatur ab eo, qđ fit illud quod ĩter utrosq; placitum est.i.inter Deum & hominem,qñ et homo facit opere quod dixit ore, & dominus reddit quod promisit. Et ideo fides sine operibus nõ est uera fides,quia non facit quod dicit. Propter quod et inter duos homines ser uatur fides, qñ illud quod dixerunt & statuerunt inuicem, custodiũt ueraciter & faciunt. Modestia autem est,qñ modus stat.i.tenetur & seruatur in dictis & in factis. Continentia uero,ubi ab illicitis actibus carnis temperatur:castitas autem,cum iam caro sedata fuerit. Continentia enim in luctamine est, castitas autẽ in pace. Non.n.castitas,sed cõtinentia dicitur, ubi adhuc ei resistit aduersitas uoluptatis. Consummatio enim ueræ castitatis est, quę non impugnat carnalis concupiscentiæ motum,sed toto horrore detestatur, ac iugem & iuiolabilem sui retinet puritatem, nec potest aliud esse q̃ sanctitas. Hi sunt itaq; fruct⁹ spiritus, quos contra carnis opera cõmendare uolens Apostolus,à capite(ut pręmissum est)cœpit,dicens: *Fructus autem spiritus* est charitas. Ac deinde cętera tanq̃ ex isto capite exorta & religata contexuit, quæ sunt gaudium, pax &c. Omnia.n.hæc ex fonte charitatis manãt. Quis.n.bene gaudet, nisi qui bonum diligit unde gaudet? Quis pacem ueram habere potest,nisi cũ illo quẽ ueraciter diligit? Quis uere patiens,nisi dilectionem habuerit? Quis longanimis in bono perseueranter manendo, nisi ferueat diligendo? Quis est bonus,nisi diligendo efficiatur? Quis est benignus,nisi diligat cui opitulatur? Quis utiliter mãsuetus, nisi cuius dilectio moderetur? Quis salubriter fidelis,nisi ea fide quæ per dilectionem operatur? Quis bene modestus, nisi cui dilectio modum ponit in omnibus? Quis ab eo continet unde turbatur, nisi diligat unde honestatur? Quis sanctimoniam castitatis assequitur, nisi in cuius mẽte charitas dominatur? Charitas ergo non potest haberi sine cæteris bonis, & cętera bona sine charitate nequeũt prodesse. Ad uersus hmõi spiritales fruct⁹, quos necesse est sequi gratiæ spiritũ, non est lex:quia in nullo contradicit eis, sed fauet in omnibus. Sed aduersus pręostẽsa carnis opera lex posita est. D

Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum uitijs & concupiscentijs.

Ostensa utraq; acie,uitiorũ. s.atq; uirtutum, ostendit qui sunt qui pugnant contra uitia. Nõ.n. omnes uitijs reluctãtur, sed soli illi tantũ,qui sunt ex parte Christi, qui sunt possessio Christi, *qui sunt membra Christi, illi sequentes uestigia passionis eius crucifixerunt*.i. cruciauerunt *carnem suam* configendo *cum uitijs & cum concupiscentijs*. Vitia secundum operationem intelligamus cõcupiscentias secundũ consensum. Quia serui Christi laborant, ut neq; opera uitiorum faciant,neq; concupiscentijs carnalib⁹ uel in corde consentiant. Et reprimendo carnis uoluptates,crucẽ sibĳpsis faciunt, ac pręceptis iustitiæ quasi quibusdam clauis se configũt, ut prauã actionem,

&

C peruersam uoluntatem in seipsis refrænent. Potest & de his qui intentione remunerationis supernæ carnē ieiunijs affligunt, hæc sententia specialiter intelligi. Cum uitijs quippe & cum concupiscentijs carnem crucifigim⁹, si sic gulam restringimus, ut iam de mundi gloria nihil quæramus. Nam qui corpus macerat, sed honoribus anhelat, crucem carni intulit, sed mundo per concupiscentiam peius uiuit.

Si spiritu uiuimus, spiritu & ambulemus. Nō *efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.*

Quia cōmuniter dixerat eos qui sunt Christi, crucifixisse carnē suam cum uitijs & cum cōcupiscentijs retorquet sermonē ad eos quibus scribebat, & se eis cōnumerat, quasi dicens: Non dico uobis quod ipse nō uelim. Qui sunt Christi, ita agunt ut dixi: & nos quia Christi sumus, spiritu ambulemus: qa spiritu ad hanc uitam uenimus. Quicunq;.n. uitijs carne mortificati sumus, iam uirtutibus spiritu uiuimus. *Si spiritu uiuimus*.i. si per spiritum Dei spiritaliter uiuimus, spiritu etiam duce ambulemus.i. non remaneamus pigri in eo ad quod peruenimus, sed semper ad meliora promoueamur, quia nemo tā sctūs est in hac uita, qui non possit adhuc quotidie proficere. Quia uero nonnulli postq; in uirtutibus exercuerint, incipiunt uelle laudari uelut sanctiores, apte subiungitur: *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi*.i. si spiritaliter uiuimus & spiritaliter de uirtute in uirtutem proficiendo ambulamus, nō inde uanam gloriam transitoriæ laudis cupiamus, ne simus
Matt.25. fatuis uirginibus similes quæ foris lucentes ostenderunt lampadas, & intus oleum in uasis suis recondere neglexerunt: ideoq; ueniente spōso, lampades earum defecerūt. Ob hoc etiam caueamus cupiditatē inanis gloriæ, quia inde efficeremur inuicem D alij alios prouocantes ad contentionem & iram uel ad deteriora, & inuicem alij alijs inuidentes meliora. Sicq; per appetitum uanæ gloriæ fieret in nobis tanta subuersio, ut qui putabamur cæteris meliores, nunc efficeremur alijs peiores.

CAPVT VI.

Fratres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos qui spirituales estis, instruite huiuscemodi in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne & tu tenteris.

Hactenus toti ecclesiæ locutus est Apostolus, improbando legē & cōmendando gratiam, & prælatos nūc alloquitur. Spiritaliter qdem ut docui, uiuendū est omnibus. Et tamen *ô fratres mei*, qui cæterorū curam sumpsistis, etiam si aliquis homo.i. infirmus ac fragilis ex ipsa humana fragilitate *præoccupatus fuerit*.i. subito lapsus *in aliquo delicto*, tractandus est humane. Delictum est desertio boni. Quid.n. sonat aliud delictū, nisi derelictum? Et qui delinquit, qd derelinquit nisi bonum? Græci etiā duo nomina huic pesti imposuerunt. Nā delictū apud eos & πλημμέλεια dicitur, & παράπτωμα. Et πλημμέλεια simile nomē est negligētiæ, qm̄ Græce negligentia ἀμέλεια dicitur, quia curæ non est quod negligitur. Hoc autem loco, παράπτωμα est in Græco. In paraptomate uero, tanq; decidere ītelligitur qui delinquit. Vnde cadauer quod Latini à cadēdo dixerunt, Græce πτῶμα dicitur. Qui ergo peccando malum facit, prius delinquendo à bono cadit. Delictum quippe est, declinare à bono: peccatum uero est, facere malum. Potest etiam illud esse delictū, qđ ab ignorante fit: illud autem peccatū, quod à sciente. Indifferēter tñ plerunq; dicuntur. Præoccupatio autem est, in qua delinquit, dum quid faciēdum sit aut ad horam non uidetur, aut &

A qui uiderit, uincitur, ut. s. fiat peccatum, cum uel latet ueritas, uel compellit infirmitas. Et cum nõ malitia sed sola infirmitate, uel ignorãtia delinquitur, pro peccato necesse est, ut magno moderamine ipsa delicti correctio temperet. Hoc est itaq; quod nunc præcipitur. Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, uos præpositi *qui spirituales estis*. i. spiritaliter uiuitis, non despiciatis, sed neq; exasperetis huiusmodi hominẽ, non per singula uitia quotidiano usu defluentem, aut sponte mala faciẽtem, sed subito per imprudentiam uel infirmitatem in aliquo lapsum. Non exasperetis eum, sed *instruite huiuscemodi* rationabiliter ad pœnitentiam ut fratrem, *in spiritu* non nimiĳ feruoris, sed lenitatis & mansuetudinis. Corripe, inquam, eum dulciter, mone ut surgat, tu qui ei prælatus es, *considerans teipsum*. i. propriam fragilitatẽ tuam, ne forte & ipse tu ex ea tenteris. Videlicet cum displicet ex aliena infirmitate quod conspicis, pensa quod es, ut increpationis zelo se spũs temperet, dum sibi quoq; quod ĩcrepat timet. Cũcti quippe quousq; in hac mortali carne subsistim⁹, corruptionis nr̃æ infirmitatibus subiacemus. Ex se ergo debet qsq; colligere, qualiter alienę imbecillitati oporteat misereri, ne contra infirmitatem proximi, si ad increpationis uocem feruentius rapitur, oblitus sui esse uideat. Post hæc ad generalẽ instructionem redit Apostolus, dicens.

Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nã siquis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit. Opus autẽ suum probet unusquisq;, & sic in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero. Vnusquisq; enim onus suum portabit. 1. Cor. 3.

Vos prælati (sicut dictum est) instruite leniter subditũ, si deliquerit. Et uos subditi *portate alter onera alterius*. Verbi gratia. Iram fratris tunc portabis, cum aduersus eum tantũ non B irasceris, ut rursum eo tempore quo te ira præoccupauerit, ille te lenitate & tranquillitate supportet. Ita diuersis temporibus eadem infirmitas potest inuicem ab utroq; portari. Diuersum autẽ infirmitatis genus uno simul tempore portari potest ab ambobus, ueluti siquis in se loquacitatem uicerit, & pertinaciam nondum uicerit: alius uero adhuc loquax, sed iam pretinax nõ sit, debet ille huius loquacitatem, & iste illius pertinaciam, donec illud in illo, & hoc in isto sanetur, charitate portare. Similiter de cæteris infirmitatibus agendum. Et hoc est quod dicitur, Alter alterius onera portate. i. inuicem infirmitatum uestrarum põdera sufferte, *& sic adimplebitis legem Christi*. i. charitatem, de qua ipse dixit, Hęc mando uobis ut diligatis ĩuicem. Huius. n. Ioan. 15. dilectionis officium est, inuicẽ onera uestra portare. Et iustum est ut alter cõpatiatur alteri, & portet onus infirmitatis eius. Nam siquis se supra cæteros extulerit, despiciens illos propter uarias morum infirmitates, neq; dignans onera illorũ cõpatiendo portare, sed se quasi solum iustum apud se magnificans, ipse sibi est inimicus. *Siquis* ĩ corde suo *existimat se aliquid* magnum esse cõparatione alterius peccantis, cum tñ *sit nihil* ex se, *ipse seducit* à ueritate se ipsum dum illud credit quod nõ põt esse. Qui. n. sanctitatem sibi arrogat, nihil dicitur: qm̃ comparatione spiritalis hominis, qui scit gratia Dei esse se quod est, quisqs uana pręsumit, nihil est. Electus. n. quisq; non attendit bona quæ iam percepit, sed quæ necdum percipere ualuit: ideoq; magis humiliatur cõsiderans inopiam suam, sicq; cætera bona meretur accipere. Reprobus uero non attendit ea quæ non habet ut humilietur, sed ea quæ habet cõsiderans, extollitur.

A Et se alicuius momenti esse iudicās, nihil, fit, amittendo quæ bona perceperat: qm̄ conscientia sua quę fuggerit cogitationē superbiæ, ut magnū aliquid in uirtutibus se esse putet, seducit eum. i. seorsum à uia humilitatis ducit, & à charitate pximi quem iacentem despicit. Nihil esse dicitur talis homo, qa omnis creatura quæ non adhæret ei qui semper habet esse, nihil est. Vel qui laudātibus aliīs credens, æstimat hoc esse uerum qđ ab illis de illo dicitur, cū falsum sit, & ideo se magnum ac sanctū putat, non adulatores seducunt eum, sed ipse seipsum, dum plus aliīs credit q̄ suæ conscientiæ. Non debet quis inaniter de se magna sentire, nec adulatoribus credere: sed potius probet & examinet *unusquisq; opus suum*, non peccatum alterius, ut phariseus qui nō re, sed fallaciter iustus erat. Et cū

Luc.18. sic opus suum probauerit esse ueraciter bonum, tunc *gloriam habebit in semetipso tantum*. i. in cōscientia sua, *& non in altero*. i. in ore alterius. Gloriam intus habere, & nō ex aliena laude pē

Matt.25 dere, hoc est oleum in uasculo seruare cum uirginibus illis prudētibus. Sed quam gloriam habet intra se iustus, nisi eum cui dicitur, gloria mea & exaltans caput meum? Vt (quod

Psal.3. sæpe dicendum est) qui gloriatur,

1.Cor.1. in domino glorietur, non æstimet qs

2.Cor.10. quam se stantem aliquid esse in cō

Hiere.9. paratione cadentis, sed opus suum probet, & circunspiciat ac diligenter inspiciat unusquisq; nō lapsum alterius, & sic. i. probādo suū opus, nō alterius, habebit gloriam in seipso. i. in sua actione bona, & nō in altero. i. in casu alteri⁹. Hoc est, nō extra se quęret gloriam, ut aliīs iacentibus se præferat: sed remanens in consideratione suimet solius, cum se bene agere probauerit, gloriabitur puro corde in Deo, à quo ut bonū operaretur accepit. Ideo. n. debet nunc unusquisq; proprium opus examinare, & non alterius, quia unusquisq;

B in iudicio dei *onus suum portabit*. i. grauabitur propria sarcina peccatorū suorum. Non est sibi contrarius apostolus, qui supra iussit, ut inuicem onera nostra portemus, & nūc dicit qa unusquisq; onus suū portabit. Alia Nota. enim sunt onera participandæ infirmitatis, alia reddendæ rationis Deo de actib⁹ nostris. Illa cum fratribus sustentanda cōmunicantur, hæc propria ab unoquoq; portātur. Non. n. cum alio portat hæc alter, nec proiicit in alterū: sed solus cogitur unusquisq; sustinere proprium, ut iuxta quod magis aut minus peccauit, grauetur in iudicio.

Communicet autem is qui catechizatur uerbo ei qui se catechizat, in omnibus bonis. Nolite errare. Deus non irridetur. Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet. Quoniam qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem. Qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet uitam æternam.

Ea quæ dixi, inuicem uel apud se unusquisq; custodite: sed erga doctores uestros, ut nūc moneo, largi estote. Scilicet *is qui catechizatur*. i. īstruitur uerbo sacræ doctrinæ ab aliquo, *communicet in omnibus bonis* suis corporalib⁹ *ei qui se* instruit. i. omnia terrena bona quæ habet, faciat sibi & doctori suo esse communia, ministrans ei ex bonis propriīs cibum & indumētum et quęq; necessaria sicut sibi & ī hoc *nolite errare* excusando uos auare, et dicendo, parum uel nihil dare possum magistro meo, quia Deus, qui uidet quid aut quantum dare possitis, *non irridetur*, ut aliquis iniustus uel fallax ridendo transeat iudicium eius, sed unusquisq; recipit ab eo quod meruit. Nam ea quæ nūc *seminauerit homo*, id est, opera quæ sibi uelut semen reposuerit, uel bona uel mala, siue multa, siue pauca sint, hæc eadem. i. fructum eorū metet in dei iudicio. Ope-

C ra enim uitæ præsentis, semẽ sunt futuræ messis. Vel ita: Is qui instruitur uerbo doctoris, cõmunicet ei qui se instruit. i. cõmunicatorem & participem eius se faciat in omnibus bonis, recipiendo doctrinã eius, & imitãdo uirtutes ac bonos mores eius. Cõmunicat. n. discipulus magistro in omnibus bonis eius, qñ omniũ quæ ille bene agit & loquitur, particeps & imitator efficitur. Et in hac cõmunione nolite errare, faciendo eam simulatorie, sed puritatem cordis in hac exhibete, quia deus nõ irridetur. i. non fallitur sicut homo, ut ignorare possit aliquid, sed uidet intima cordis. Vel etiam sic: Is q instruitur, etsi in solo uerbo, nõ exemplo prædicatoris, cõmunicet ei non in malis, si ea facit, sed in omnibus bonis quæ ille dicit. i. participem se exhibeat, recipiẽdo uerbum eius & in omnibus implendo. Et nolite errare, imitando prauos mores eius, si ipse male uiuit & bene loquitur: qa deus non irridetur. i. Dei iudicium nullus potest irridere, seu magister, seu discipulus, sed ibi recipit unusquisq; prout gessit. Quę. n. seminauerit. i. operatus fuerit homo, hęc & metet. i. horum mercedẽ recipiet iudicante Deo. Et uere quæ seminauerit metet, siue bona, siue mala. Quoniam ille qui modo *seminat in carne sua*, id est, opa carnis agit in carne, *de carne metet* etiam corruptionem, ut tormentis incessanter corrumpatur. i. conteraẽ, & iugem habeat in se fœtorem. Sed econtrario ille *qui seminat in spiritu* i. spiritalia operatur in spiritu sancto, de ipso *spiritu metet*. i. quasi messem capiet i futuro *uitam æternam*, quæ est contraria prædictæ corruptioni. Potest forsitan & hominis spiritus ĩtelligi, in quo seminatur, & ex quo uita meteẽ, iuxta illud Salomonis. Prouer. 4. Omni custodia serua cor tuũ, quia ex ipso uita procedit. Nam quod Salomon ait ex corde uitam procedere, hoc uidetur esse, quod ait apostolus ex spiritu uitam fore metẽdam. Qualis. n. radix est cordis, talis in conspectu interni arbitrij est omnis fructus actionis. Sed quisquis in futuro seculo messem uitæ sine fine cupit colligere, debet in isto semp quãdiu uiuit opa bona seminare. Vnde subiungitur. D

Bonum autem facientes, non deficiamus, tempore enim suo metemus, nõ deficientes. Ergo dum tempus habemus, operemur bonũ ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. 2. Thes. 3.

Quę seminauerit homo, hęc & metet. Ideo nos malum nullum debemus seminare. i. facere, sed bonũ. Et *bonum facientes*. i. bonum seminantes, nunq; cessemus quãdiu tempus est sationis, ne deficiamus aliquo labore fatigati, quia erit & tempus messionis ac qetis. *Tempore enim suo*. i. huic rei præfinito metemus. i. mercedem operum nostrorum colligemus, *non deficientes*. i. incessanter & sine fine: qa sicut non deficimus seminando, sic non deficiemus metendo. Et quia tunc non deficiemus metendo fructum boni operis. i. seminis nostri, *ergo dum tempus* seminandi & operandi habemus, quod ignoramus quãdiu habituri sumus, operemur nunc assidue bonum sicut eleemosynas & cętera beneficia, *ad omnes* quoscunq; poterimus, sed *maxime ad domesticos fidei*. i. ad iustos, quia iustus ex fide uiuit. Habac. 2. Domesticus. n. fidei est, qui eadem tibi religione coniungitur, quem à cõsortio fraternitatis peccata non separant. Roma. 1. Domesticus quippe, quasi in domo stans dicitur. Iustis ergo & sanctis præcipue debemus impendere beneficia. Non tñ alijs hominibus etiam peccatoribus misericordiæ claudenda sunt uiscera, nec si etiam aduersus nos hostilẽ animum gerant, ipso domino monente, Diligite inimicos uestros, benefacite his Matt. 5. Luc. 6. qui

A qui uos oderunt.

Videte qualibus literis scripsi uobis mea manu.

Hactenus per epistolam uos reuocaui & instruxi. Quam ut sciatis a me missam, *videte qualibus* eam literis, id est, quam bene formatis *scripsi uobis* nō notarij manu, sed mea. Ne suspicarētur hanc epistolam non ab Apostolo, sed ab alio aliquo fallaciter sub eius nomine sibi missam, & dubitarent obedire monitis eius, ideo nūc certū dat illis signū cognoscendi eā. Acsi dicat: Epistolam istam scripsi ego propria manu. Et hoc recognoscite per formas & qualitates ipsarum literarum, per quas manum meā poteritis recognoscere. Multum etiā per hoc inuitat eos ad audiēdum se, qđ tantam sibi curam de illis indicat fuisse, ut propria manu scriberet illis. Vel dum dicit, uidete qualibus literis scripsi uobis, monet eos ut considerent & intelligāt quam profunda sacramēta, & quam rationabilia uel utilia monita cōtineantur in literis huius epistolæ. Literarum enim nomine frequenter epistola solet appellari. Videte, inquit, qualibus literis, id est, quali epistola, quā spiritali, quam uera, quā rationabili, scripsi uobis correptionem manu propria.

Quicunque enim uolunt placere in carne, hi cogunt uos circuncidi, tātum ut crucis Christi persecutionem non patiantur. Neque enim qui circunciduntur, legem custodiunt: sed uolūt uos circuncidi, ut in carne uestra glorientur.

Opus fuit ut scriberem uobis: quia pseudo prædicatores instant ut circidamini. *Quicunque enim* talium magistrorum uolunt Iudæis infidelibus *placere in carne*, id est, in carnali obseruatione, *hi cogunt* improbitate, nō ducunt ratione *uos circuncidi*, nō ut legem impleatis, sed tantummodo ut ipsi *non patiantur persecutionem crucis Christi*, id est, quæ nobis infertur propter prædicationem crucis Christi. Præceptū fuerat à Romanis principibus, B ut Iudæis sine perturbatione uel impedimento liceret obseruare suos ritus & legem, ubicunque essent: & si quis Gentilium uellet illis consentire, circuncisionem & legem atque ritus ipsorum posset assumere, & cū illis uiueret insecuritate. Sed Christianos Iudæi apud principes gentium accusabant, quia legem ac circuncisionem & carnales obseruantias illorum destruere uidebant. Et quia neque Gentilem ritum, neque Iudaicam legem tenebāt, occasionem accusandi illos sumebant. Qđ huic Apostolo insidia concitati ferè in singulis ciuitatibus gentilium faciebant. Sed pseudoapostoli ut absque persecutione Christum & crucem prædicarent, circuncisionem quoque & legis obseruantiam pariter docebant. Christum enim prædicabant, ut quæstum à fidelibus haberent: legem autem, ut Iudæis placerent. Et hoc est quod dicitur, quia quicunque uolunt placere in carne, hi prędicando carnaliter legem, cogunt uos circūcidi propter hoc tantum, ut non patiantur persecutionem pro cruce Chrī. Et uere tm̄ idcirco ut nō patiātur aduersa, circūcidi uos cogūt, nō enim pro lege implenda id faciunt. *Neque enim illi qui circunciduntur custodiunt legem*, sed magis præuaricantur: quia nec carnaliter, à circuncisis, sed spiritaliter à baptizatis potest custodiri. Non ut uos legem custodiatis, *uolunt uos circuncidi*, sed potius *ut in carne uestra*, i. in dolore carnis uestræ circūcisę gloriētur apud Iudęos, quatenus placeant eis, ne forte accusent eos apud gētiū pricipes de noua pdicatiōe, et aliqd aduersitatis pati faciāt.

Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.

Illi gloriantur in circuncisa carne, & timent crucem prædicare: sed *mihi absit gloriari* in potentia Christi,

C uel in maiestate seu potestate, sed in cruce, de qua sapientes mundi erubescebant, & in qua erat omne opprobriũ quod Christiani patiebantur, ac persecutio quam sustinebāt. Et ideo in cruce gloriabatur, de qua illi ab impijs insultabatur: quia sciebat in morte Christi uitam nostrã consistere in eius humilitate nostrã sublimationem, in eius infirmitate nostram fortitudinem. Nam in fronte credentium ubi sedes est uerecundiæ, idcirco crux figitur, ut de nomine eius non erubescant. Signum ueteris testamenti, circuncisio est in latenti carne. Signum noui testamenti, crux est in libera fronte. Ibi enim est occultatio, hic reuelatio. Illud est sub uelamine, hoc in facie. Cum qs inde trãsierit ad Christũ, auferetur ei uelamen, ut qui habebat in occulto circuncisionem, in fronte portet crucem. Et pseudo quidem apostoli tanquam in tenebris et in umbra remanentes gloriabantur in circuncisione. i. in ueteri & operto signo. Paulus autem egressus ad lucem, transtulerant signum ad frontem, & gloriabatur in cruce, id est, in signo nouitatis, utpote innouatus. Non glorior, inquit, *nisi in sola cruce domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus est crucifixus*, ut nec minis nec blandimentis possit in me manus extendere, id est, animam meam attingere, ut me reuocet à fidei puritate: *& ego* quoque per Christum mundo sum crucifixus, id est, mortificatus, ut nullatenus eum possim appetere. Si enim mihi mundus crucifixus est, scio qa mortuus est. Non diligo eum, scio qa preterit. Non concupisco eũ, scio qa corruptela consumetur. Eumq; quasi fœtidum uito, quasi lutum caueo, quasi nociturum relinquo. Ego quoq; uelut mortuus & fœtens ab eo cõtemnor. Mihi mundus crucifixus est, ut me nõ teneat: et ego mundo, ut eum nõ teneã: qa nec mũdus D in me suum aliqd cognoscit, nec ego in mundo aliqd cupio. Plerunq;. n. contingit, ut tam homo mundũ mẽte non teneat, sed tñ mũdus eum occupationibus astringat. Et ipse quidẽ mundo iam mortuus est, sed ipsi mundus adhuc mortuus non est. Quasi. n. uiuus adhuc mũdus eum conspicit, dum alijs intentum, suis actibus alio rapere contendit. Sed Apostolus cum & ipse seculum perfecte despiceret, & talem se factum uideret, qui iam ab hoc seculo cõcupisci omnino non posset, ruptis huius uitę uinculis, liber dicebat: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Mũdus quippe ei crucifixus erat, quia hunc corde suo iam mortuum non amabat. Sed & seipsum mũdo crucifixerat, qa talẽ se exhibere studuerat, ut ab eo quasi mortuus concupisci nõ posset. Quia ergo nec mũdi gloriam q̃rebat, nec à mundi gloria ipse quærebatur, & se mundo & mundum sibi crucifixũ esse gloriatur. Nos quoq; inquantũ Dei sapiẽtiam, per quã facta sunt omnia, spiritaliter intelligimus, intantum carnalibus affectibus morimur ut mortuum nobis hunc mundũ deputantes, nos ipsi huic mũdo moriamur, & dicamus, Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Nemo enim faciem i. manifestationem ipsius diuinæ sapientiæ potest uidere & uiuere. Exo. 33. Ipsa. n. species, quæ rapit omnem animam rõnalem desiderio sui, tanto ardentiorem, quãto mundiorem, & tanto mundiorem quanto ad spiritalia resurgentem: tanto autem ad spiritalia resurgentem, quanto à carnalibus morientem.

In Christo enim Iesu neq; circuncisio aliquid valet, neq; preputium, sed noua creatura.

Idcirco glorior in cruce tantum, & non in circuncisione, quia *in Christo Iesu*, id est, i Christiana religione,

A *neque circumcisio aliquid ualet, neq; praeputium* prodest quicq̃, *sed noua creatura*. i. innouatio morũ. Non. n. magni est meriti, si quid foris erga nos agatur: sed magnopere pensandum est q̃d agatur in mente. Nam praesentẽ mundũ despicere, trãsitoria non amare, mentem medullitus in humilitate Deo & proximo sternere, contra illatas contumelias patientiam seruare, & custodita patientia dolorem malitię à corde repellere, egenis propria tribuere, aliena nõ ambire, amicum in Deo diligere, ꝓpter Deũ & eos qui inimici sunt amare, de afflictione ꝓximi lugere, de morte inimici non exultare, haec noua est creatura.

Et quicunq; hanc regulam secuti fuerint, pax super illos & misericordia, & super Israel Dei.

Ego uos docui q̃d agẽdum sit. *Et quicunq;* ex uobis gentilibus *hanc regulam*. i. rectitudinem doctrinae meae et gloriandi in cruce, *secuti fuerint*, ut secundum ea quae in hac epistola docui, dirigant suã fidem & opera, pax. i. reconciliatio ad Deum, sit *super illos & misericordia*. i. propitiatio peccati q̃d egerunt recedentes à fide, *et super Israel Dei*. i. super illos Iudęos, qui per fidẽ & opera sunt possessio Dei.

De caetero, nemo mihi molestus sit. ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres. Amen.

His rationibus & argumentis ostendi uobis, non esse iustificationem uel salutem in uetustate legis. Et *de caetero*. disputationũ genere, quo adhuc possem ꝓbare, nemo uestrũ *sit molestus mihi*, ut amplius me fatigare uelit, quaerens ut alijs profundioribus rationibus hoc idem sibi adhuc probem, cum iam sufficienter probatũ sit & ostensum. Vel de cętero uitae spatio nemo uestrũ sit mihi molestus, sed amodo fidem & opera sic seruate, ut non mihi molestiã ultra faciatis, quoniam satis grauor alijs molestijs: *ego enim porto in corpore* B *meo stigmata domini Iesu*, id est, ego quasi seruus ex fuga retractus, & per seruiles notas cauteriatus, in toto corpore meo cicatrices uulnerum, quae pro Christo passus sum, porto et uarijs iniurijs affligor. Stigmata enim proprie uocantur seruiles notę, quibus inurebantur serui, uel fugae, uel alterius culpae conuictĳ. Vel ita: Nemo uestrũ sit mihi molestus, ut aliquid amplius quaerat, quia uerbis meis indubitanter credendum est. Ego enim porto stigmata domini Iesu in corpore meo, id est, ego sum de familia Christi, ego sum annumeratus in militia regis aeterni, q̃d multiplices plagę in corpore meo per cicatrices ostensae designant. Et ideo nullus uerba mea leuiter accipiat, sed authoritati dictorum meorum in omnibus acquiescat. Stigmata enim uocabãtur signa quędam quae in manibus militum fiebãt, per quę recognoscebãtur esse de militia Romani imperatoris. Sic & Paulus nõ una tantum corporis, sed multis & uarijs partibus gerebat notas & signa plagarum pro Christo perpessa rũ, per quas miles fortissimus summi regis esse declarabatur. Qui in fine ponit: *Gratia domini nostri Iesu Christi*, idest, quam dominus dedit, sit *cum spiritu uestro fratres*, id est, cum rationali sensu uestro, ut omnes cogitationes & actiones bene disponat auxilio gratiae, & non per se quaerat iustificari ex lege. Ad confirmationem solidae ueritatis omnium quae dicta sunt, subiũgitur, Amen, quod interpretatur uere uel fideliter, siue fiat.

Epistolae ad Galatas Finis.

C PRAEFATIO IN EPISTOLAM
Pauli ad Ephesios.

Ephesus metropolis ciuitas est Asiæ, in qua Paulus triennio moratus est prædicans euāgelium, ita ut omnes qui habitabant in Asia, audirent uerbum domini, Iudæi & Gentiles. Ipse enim primus ecclesiam ibi fundauit, & Ephesios in fide ac moribus nobiliter instruxit, atq; thesauro diuinæ scientiæ mirabiliter ditauit: sed sancto sibi reuelante spiritu, præuidit surrecturos postea quosdā pseudoprædicatores in ipsorum ecclesia, & promulgaturos impia dogmata, ex qbus fuerunt Ebion & Cerinthus, quos Ioānes antichristos appellat.
1. Ioan. 2. Vnde eis nouissime dixit: Vos scitis
2. Ioan. 1. quomodo uobis nihil subtraxerim
Actu. 20. utiliū, quo minus annunciarem uobis & docerem publice & per domos. Et item: Quapropter cōtestor
Ibidem. uos hodiernā die, qua mundus sum a sanguine omnium. Nō enim subterfugi quo minus annunciarē omne consiliū Dei uobis. Ego scio quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in uos, non parcentes gregi, & ex uobisipsis exurgent uiri loquentes peruersa, ut abducant discipulos post se. Propter quod uigilate, memoria retinentes quoniam per triennium die & nocte non cessaui, cum lachrymis monēs unumquenq; uestrum. Tanto itaq; labore & studio, tantoq; tempore et tam pfecte beatus Apostolus Ephesios docuit, & tales lupos in medio surrecturos præsciuit, uolentes scilicet legis ceremonias īducere, & eos iam liberos gratia, carnalibus obseruantijs seruit̄r subdere. Et alios quidem eorū Christum simpliciter esse Deum & non hoīem affirmaturos, alios aūt eum hoīem & non Deum D dogmatizaturos. Et ideo placuit sibi quadam circūspectione Ephesios hac epistola præmunire ne hæretici qualibet astutia suasiōis, ad eos possent introire, uel lupinis dentib⁹ trāsiugulare. In qua qdem epistola intēdit primo cōfirmare eos in fide, qua Christus a catholicis creditur Deus oīpotens & homo uerus, atq; extollentiam gratiæ Dei multipl̄r cōmendare, ne libero arbitrio suo quid bonorū, sed gratiæ adscriberent oīa: de hinc eos non debere suscipere iugū legalis obseruātiæ. Non. n. aperte reprehendit eos de aliqua culpa, per-qđ ostendunt̄ bene seruasse eius præcepta, sed timendū erat ne laberent̄. Et quia ipse sapiētiam inter pfectos 1. Cor. 2.
loqui cōsueuit, profundos ualde sensus & arcana mysteria seculo antea prorsus ignota pandit eis a Roma de carcere in hac epistola. Quæ post illam ad Galatas recte locata est, qa ibi Galatę reuocant̄ ad fidē, hic Ephesij cōfirmant̄ in fide. Ibi carnales obseruantię ab illis q eas suscipe cœperāt, remouent̄: hic ne suscipi debeāt, pdānant̄. Quia uero nullus adeo pfect⁹ ē, ut adhuc crescere nō possit, hortat̄ ad meliora pficere, et ne cedant p tribulationib⁹ eius, sed maneāt ī charitate radicati et fundati, ac de morū instructiōe nobilit̄ agit. Et ne pfectio erigat illos ī tumorē, ostēdit ēt de quo statu ad quā dignitatē uocati sunt.

EPISTOLAE PAVLI AD EPHESIOS CAPVT. I.

Paulus apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu: Gratia uobis & pax a Deo patre nostro & domino Iesu Christo.

Paulus scribit, cuius scripta sunt authentica, quia est *apostolus Iesu Christi* i. legatus saluatoris ac regis fideliū. Et est apl's non per meritū suum uel

A uel per humanam electionē, sed *per Dei uoluntatem*. quoniam sola Dei patris uolūtas fecit hunc Christi apostolum. Dū dicit se apostolū Christi.i. missum à Christo per uoluntatem Dei, cōmēdat se in apostolatus authoritate, ut per hoc suę monitioni magis obediāt, & ut insinuet omnes qui ab eius doctrina uoluerint dissentire, imperio Christi cōtraire, & patris uoluntati resistere. Per uoluntatem Dei, & non per Deum, posuit, ut insinuaret solo nutu uolūtatis diuinę constitutionem omniū rerum esse. Nam omnia quęcunque uoluit fecit. Paulus tantæ authoritatis scribit *omnibus sanctis*, id est, in sancta religione perfectis, *& fidelibus in Christo Iesu*, id est, minoribus qui iam fidem susceperunt. hoc est, scribit omnib⁹, perfectis et imperfectis, *qui sunt Ephesi*, id est, in illa urbe quæ caput est minoris Asiæ. Quod si mysticum sensum requirimus, Ephesus interpretatur uoluntas eius.i. Dei. Quicunque ergo ita sancti sunt & fideles, ut maneant in uoluntate Dei, non trāsgredientes uoluntates eius, ad eos nūc scribit Apostolus, ubicunque sint corporaliter positi. Interpretatur etiam Ephesus consilium meum, ut dicat Paulus quia scribo sanctis & fidelibus qui sunt in Epheso, id est, in cōsilio meo, qui non recedunt à munimento cōsiliј mei. Et sunt sancti atque fideles in Christo Iesu, qa nihil prodest sanctitas uel fidelitas nisi i Christo. Nonnulli enim philosophorum ui si sunt sanctitatem habuisse ieiunando, caste uiuendo, mūdum contemnendo, sed non in Christo. Itē nōnulli sunt fideles, sed non in Christo. Si qs reddat depositū, siqs cōmendata non abneget, fidelem se exhibet. Et iste fidelis est, sed non in Xp̄o. Ad distinctionem ergo talium, dicit Apostolus se scribere sanctis & fidelib⁹ in Christo Iesu, q sanctitatem et fidē

Psal. 113.

Nota.

hn̄t in Christo i. in Christiana religione Quos et salutat, dicens: *Gratia & pax sit uobis*. Gratia, qua uobis peccata remittanť, & uirtutes cōferanť: pax, qua Deo & sanctis angelis per bonam uoluntatem & actionē semper cōcordetis. Et hæc gratia & pax sit uobis à Deo patre nostro.i. creatore qui nos in filios adoptauit: *& à domino Iesu Christo*. i. à redemptore, qui nos ab hoste clemēter eripuit, et suo dn̄o mancipauit. Qui est Iesus, qui interpretať Saluator, qa saluū facit populum suum à peccatis eorū: & Christus, qui est unctus. i. rex uel sacerdos, regnans in nobis, et interpellans pro nobis, quia reges & sacerdotes unctione consecrabantur. B

Matth. 1.

Hebr. 7.

1. Ioan. 2.

Benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione sp̄uali, in cœlestibus, in Christo. sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionē, ut essemus sancti et immaculati in conspectu eius in charitate.

Primo omniū benedixit Deū, considerans illum esse principiū & fontem bonorum omnium. Ostenso enim q dominus Iesus sit æqualis patri, dum gratia & pax ęqualiter à patre & filio dari mōstraretur, ostēdit qđ Deus benedicendus est à nobis propter bn̄ficia gratuita, quæ nobis tot & tanta contulit. Non .n. debemus illi esse ingrati, ut ea quæ ab illo accepim⁹, adscribam⁹ nobis, sed agnoscentes à quo sint nobis data, benedicere semper illū debemus, & gratias ipsi debitas persoluere. Et cū similiter à filio nobis dentur hæc eadem beneficia, paret qa & ipse pari benedictione est exaltandus cū patre, ut omnes honorificent filium sicut honorificant patrem. Sicque com potētialis et coęqualis patri esse declaratur. Bn̄dict⁹ sit à nobis Deus, ut omnes illum bn̄dicamus, & gratias ac laudes illi referamus pro beneficiјs quæ ab ipso pcepimus, non æstimantes à nobis ipsis habere nos

Ioan 5.

C aliquid boni. Benedicamus illum, qa est Deus.i creator noster,& creatura debet creatorem suum benedicere. *& pater domini nostri Iesu Christi*, id est, pater illius qui nos à diaboli tyrannide ereptos, domino suo misericorditer subdidit, & saluauit nos à peccatis nostris, atq; regnat in bonis actibus nostris. Dum dicit, benedictus sit Deus aperte demōstrat qa & filius similiter est benedicendus, quia & ipse est Deus. Ostendit, inquam, filiū patris benedictione laudandum, quando dicit, benedictus sit Deus, id est, creator omniū, quia & filius est creator. Quæcūq;.n.pater facit, hæc & filius similiter facit. & ita cōstat eum esse æqualē patri, & compotentialem atq; coæternū. Sed & dum dicitur bñdictus sit pater Christi, liqdo demonstratur, qa & ipse Christus similiter à nobis sit benedicendus: qa qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui misit illum. Non enim recte patrem benedicere potest, qui filiū pariter non benedicit; cum pater non dicatur nisi respectu filij. Vnde patet filium esse coęternum patri, et coæqualem: qa si pater fuisset aliquando sine filio, non esset pater. Ac per hoc nec tantæ dignitatis tunc esset, quantæ nunc est: sicq; cœpisset crescere, quod nefas est uel suspicari. Nunq; ergo fuit ante filium, sed sine initio filius est æternaliter genitus. Vel in eo quod dictum est, Benedictus Deus et pater domini nostri Iesu Christi, ostenditur Christus homo simul & Deus esse. Homo enim est, cuius est Deus ille qui benedicitur: et Deus est, cuius est pater idem ipse quē benedicimus. Deꝰ.n.Christi est scdm humanitatē eius, & pater Christi scdm diuinitatem eius. Qui merito bñdicit̄r à nobis, qa ipse prior bñdixit nos. Hinc ergo Apl's incipit enumerare beneficia, quæ à

Ioan.5.

Ibidem.

Deo per Christum humano generi D sunt cōcessa. Sit, inquit, benedictus, *qui benedixit nos*. Deus nos benedicit, cum uirtutes nobis tribuit, uel in ipsis uirtutibus nos promouet. Nos uero Deum benedicimus, cum pro beneficijs quæ cōtulit nobis, ipsum laudamus. Bñdixit nos non in quadam, sed *in omni benedictione*, nō corporali, sed spirituali.i. in sermone Dei & sapientia & ueritate, cunctisq; reliquis uirtutibus, & nō in terrenis, sed *in cælestibus*, ut quāuis adhuc corpore hîc detineremur, mente tamen & conuersatione iam in cœlestibus essemus. Et hæc tam copiosa uirtutum bonorūq; spiritualium benedictio, data est à patre nobis *in Christo*, id est, postq; cœpimus ī ipso mediatore ac reconciliatore manere, incorporati uisceribus ecclesiæ, quæ est corpus eius. Nō.n. extra Christum dat̄ cuiquā ista benedictio. Vel præteritum ꝓ futuro positū est, ut quasi iam factū indubitāter crederemus, quod faciendum speramus. Benedixit.i. benedicet nos, hoc est, ditabit in die iudicij, in omni benedictione spirituali, non corporali: quoniā diuitias spirituales, non carnales dabit. Neq;.n. carnales cibos tunc præbebit, uel uxores & aurū, cæterasq; delitias quas habent impij, sed illas spirituales, quas in supernis habent angeli. Vnde & corpus nostrū ut illarū delitiarū particeps fiat, erit spūale: qa seminatur corpus aīale, & surget corpus spūale, ptāte utiq;, nō natura. Tantæ.n. leuitatis erit & claritatis, quātę spūs. Et ideo quicqd boni illud glorificatum corpus habebit, spirituale erit. Nihil ergo carnale, sed totum spūale expectemus in illa benedictione, quoniam spiritualis erit: & non particularis, sed uniuersalis. Omni.n. benedictione spirituali nos beatificabit, replens omnibus bonis, ut nihil oīno spiritaliū

1.Cor.15.

A bonorum desit nobis, cum dixerit Christus: Venite benedicti patris mei, percipite regnum. Et ponet localiter in cœlestibus inter agmina sanctorum angelorum et uirtutum ac dominationum, ut eandem cum ipsis beatitudinem et gloriam atque scientiam habeamus, ut simus illis etiam loci sublimitate pares. Et hæc est illa gloriosa beatitudo, quam oculus non uidit, nec auris audiuit, nec cor hominis excogitare potuit, quam nobis pater dedit, si in Christo nos inuenerit, i. uera Christi membra. Aliter enim nullus ad hanc beatitudinem ascendere poterit, quia nemo ascendit in cœlum nisi qui descendit de cœlo, filius hominis qui est in cœlo. Quod Apostolus præteritum posuit, significat (ut dictum est) quia hoc quod Deus est nobis benedicturus in futuro, ita est stabile et immutabile, sicut illud quod iam præteritum est, quod nulla ratione mutari potest. Nam quod factum est, non potest non fieri. Quod autem posuit, benedixit, et non donauit: et quod ait, benedictione, et non beatitudine, uoluit nobis designare patris et filij potentiam. Suum enim benedicere, est benefacere. Et quid est aliud tunc benefacere, quam participationem beatitudinis impendere? Vnde Psalmista: Conuertere anima mea in requiem tuam, quia dominus benefecit tibi. Et quod ipse nos benedicet illa tanta benedictione, ita est firmum et certum, sicut et illud quod antequam mundus fieret, nos elegit prædestinando ad uitam. Vel quod nos benedicet, non faciet improuide, sed *sicut elegit nos* an massa perdendorum ante mundi principium. Ita enim benedicet sicut prædestinauit, quia unicuique benedictionem dabit iuxta modum quem ei præordinauit. Elegit nos, i. extra de massa peccatorum legit et abstraxit, et hoc fecit *in ipso*, i. in Christo, ut essemus membra Christi, et ista electio facta est *ante mundi constitutionem*, i. ante omnem creaturam. Et ad hoc nos elegit, *ut essemus sancti et immaculati*. Inter sanctum et immaculatum hoc interest, quod sanctus immaculatus quoque intelligi potest, immaculatus uero non statim sanctus. Nam paruuli quoque immaculati sunt, quia integro corpore nullum possunt facere peccatum: et tamen sancti non sunt, quia sanctitas uoluntate et studio comparatur. Et quod immaculatus dici potest ille qui peccatum non fecit, sanctus autem is qui uirtutibus plenus est. Sancti ergo intelliguntur perfecti, immaculati uero imperfecti. Sancti in uirtutibus promoti, immaculati per baptismum a peccatis mundati, et post non inquinati. Tales igitur nos prædestinauit Deus futuros, et hoc non in uana æstimatione hominum, sed *in conspectu eius* qui ueritatem conspicit, et occulta considerat. Si enim uiderit nos ueraciter esse sanctos et immaculatos, quicquid homines de nobis æstiment, ipse nobis premium reddet. Et econtra si per hypocrisim uoluerimus simulare sanctitatem, licet nos iudicent sanctos indocti homines, ipse tamen damnabit. Elegit ut essemus sancti et immaculati in oculis eius, et hoc *in charitate*, i. ut in illam sanctitatem et immaculationem promoueremur, non timore pœnæ, sed amore iustitiæ. Notandum itaque quod ad commendandam magnitudinem gratiæ enumerat Apostolus beneficia eiusdem gratiæ, quæ a Deo per Christum humano generi data sunt. Deus enim ante mundi constitutionem, cum nullus quicquam meruisset, quia nullus adhuc erat, præordinauit quod in tempore gratiæ aliquos a perdendis separaret, et iustos immaculatosque faceret, præordinauit quod et illos ad æternitatem perduceret. Harum prædestinationum alteram hic implet, quod sanctos facit: alteram in futuro complebit, dando immortalitatem et beatitudinem. Sic enim prædestinando

Matth. 25.

1. Cor. 2.

Ioan. 3.

Psal. 114.

B

C iam benedixit nos in cœlestibus, cū adhuc in terris maneamus, sicut præ destinando elegit ante mundi cōstitutionem, cum necdum essemus. Et elegit nō quia nō futuri eramus sancti, sed ut essemus sancti, id est, ipse diligendo per gratiam fecit ut essemus sancti & immaculati.

Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorū per Iesum Christum in ipsum secundum propositū uolūtatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto filio suo. In quo habemus redemptionem per sanguinem eius remissionem peccatorum secundum diuitias gratiæ eius, quæ superabundauit in nobis in omni sapiētia & prudentia, ut notum faceret nobis sacramentum uoluntatis suæ secundum beneplacitum eius, quod proposuit in eo in dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis & in terra sunt in ipso.

Prædestinatio est gratiæ præparatio, gratia uero iam ipsa donatio. Et nos iure benedicimus Deum, q nō solum prælegit nos ut faceret sanctos & imaculatos, sed etiam *prædestinauit in adoptionem filiorum*. Prædestinauit. i. ante & firme ordinauit Et hoc est præ. i. ex antiquissimo tpe. Destinare enim, per se longinquitatem notat. præteritū, indicat tempus remotū. Prædestinauit, & hoc in adoptionem filiorū. i. ad hoc ut iremus in filios secundum multimodam cōformitatem uirtutum eius in nobis expressam, scilicet ut quantum humanæ naturæ possibile est, in sanctitate & iustitia nrō patri efficiamur conformes: & imago bonitatis eius, inquantū fieri pōt, exprimatur in nobis. Qđ ire in filios non ex merito nrō, sed ex grā sua, qua adoptauit nos in filios. Qđ Apl's notare uoluit, dicēs adoptionē. Maius uero est qđ dicit adoptiuos Dei filios: q̄ qđ dixerat sanctos & imaculatos. Nos prædestinauit in filios, & hoc *per Iesum Christum* mediatorem, ut p eum q naturalis est filius, faceret sibi adoptiuos filios, tēdentes *in ipsum* Xp̄m. i. in conformitatem eius p fidē & bonos mores Vel hanc p̄destinationē fecit per Iesum Xp̄m. i. per uirtutem & sapiētiam suam, qa nihil fecit unq̄ pater nisi per filiū, q est uirtus & sapientia eius. Vnde patet filiū esse coæternū & coæqualē patri. Et qđ nos prędestinauit, hoc fecit, *secundum propositum uoluntatis suæ*. i. sequendo hoc ꝓpositū quod ꝓposuit in ꝓphetis, qbus suā uolūtatem de nobis reuelauit & intimauit. i. sicut p ꝓphetas ꝓposuit, ita ab æterno prędestinauit, hoc est, nō minus neq̄ alio modo nos ire in filios p̄destinauit ab æterno, q̄ post in ꝓphetis ꝓposuit. Non tñ quantū ad se, prædestinatio præcessit ꝓpositum, sed quantū ad nos: qa illi præsentia sunt oīa, quæ nobis p tpa uel spatia transeunt. Qđ ꝓpositum fuit uoluntatis suæ. i. non meritorū nostrorū, sed suæ gratuitæ uoluntatis. Gratis. n. ab æterno prædestinauit, gratis in tpe per prophetas ꝓposuit ac prænunciauit. Et hoc totum fecit *in laudem gloriæ gratiæ suæ.* Nā quasi gloria gratiæ eius est æterna adoptio. Hoc fecit in laudē gl'iæ gratię suæ. i. ut in īteriori & exteriori affectu laudemus gl'iam. i. abūdantiam gratiæ suæ qua nos adoptauit. Quæ abundantia dicitur gloria, qa tanta & tā magna est, & intātū debetur honor à nobis sibi, q̄ & inquantū de ipsa gloria multū nobis contulit, quod in ꝓphetis prędixit, quod ante secula p̄destinauit. Nam per hoc firmos & certos nos reddidit. Gratia fuit qđ nos prædestinauit & qđ elegit. Et hæc gratia intantum abundauit, ut ea quæ prędestinauerat, per ꝓphetas p̄diceret. Et ideo qa p̄dixit, ex ipsa abundantia laudatur à nobis sua gratia. Nisi. n. per prophetas quos solus p̄destinauerat prædixisset, nobis sua prædestinatio nota non fuisset. Et si nobis occulta fuisset, ad lau

D

Philip. 2.

A dem suę gratię nos non traxisset. Ex hoc igitur apparet, quod ex abundantia suæ gratiæ, qua nobis prædestinationem suam per prophetas uoluit aperire, laus suæ gratiæ aucta debet procedere. Multum igitur est glorificandus, qui & nos prędestinauit in adoptionem filiorum, & ipsum gratis, & in prophetis hoc prænunciauit. Quod autē nos dicitur prędestinasse, diuersum est ab eo quod supradictum est, elegisse. Aliud. n. est prædestinare, & aliud eligere: quia electio semper consideratur inter duos uel plures, prædestinatio autē minime: & electio fit de bonis tantum, prędestinatio autē de bonis & malis. Boni. n. dupliciter prædestinantur. i. ad primam & secūdam resurrectionē. At mali prædestinantur simpliciter ad indeficientis pœnę retributionē, quam digne patientur pro peccatis cōmissis, ad quam quidem Deus nullū prędestinat. Ad nihil. n. aliud est quis. pro à Deo prædestinatus, nisi ad hoc quod ipsemet Deus post in eo operatur: quia ad hoc non ualet aliquis prædestinari, quod inter creaturas Dei nō poterit inueniri. Patet igitur nullum ad peccandum prædestinari: quia constat nullum à Deo peccatum creari. Ad pœnas aūt prædestinatur, quas Deus fecit, ut re iusta puniatur. Prædestinauit nos Deus secundum propositum uoluntatis suæ, uel potius (ut in Græco legitur) secundum beneplacitum uoluntatis suę: quia non omne quod placet, potest & beneplacere. Sed ibi tantum dicitur beneplacitū, ubi quod placuit, recte placitum comprobatur. Prædestinauit nos secundum beneplacitū uoluntatis suæ, non nostræ, ne in tanto beneficio gratiæ de placito gloriaremur uoluntatis nostræ. *In qua* utique uoluntate sua *gratificauit nos*. i. sibi gratos fecit, ut ei gratos redderemus pro suis beneficijs. Hoc est, non solum beneficia nobis collata procedunt ex uolūtate eius B & gratia, non ex merito nostro, sed etiam istud quod sumus ei grati, propter ipsa beneficia adscribendo sibi omnia. Sic dictum est gratificauit à gratia, sicut iustificauit dicitur à iustitia. Gratificauit nos, & hoc *in filio suo*. i. in operatione filij sui proprij et naturalis, qui & sibi coæternus & consubstantialis existit. Et quia cōnaturalis, ideo in eius operatione factū est. Et etiam ī dilecto. i. propter hoc etiam potuit fieri, quia dilectus est à patre super omnes alios filios, quoniam filius est ab æterno, & semper manet & regnat cum eo. Vel nos qui prius displicebamus & inimici eramus, gratificauit sibi. i. gratia sua impleuit: & hoc in dilecto filio suo. i. per mortem & resurrectionem filij sui, qui egregie ab eo diligitur, quia nihil in eo sibi displicet. Vel ī dilecto filio suo. i. in fide eius gratificauit nos sibi. In Græcis tamen codicibus non habetur, in dilecto filio suo: sed simpliciter, in dilecto. Et cum non sit additum in dilecto dei, uel in dilecto patris, siue in dilecto ecclesiæ, sed absolute dictum sit in dilecto, ita intelligendum est, ut subaudiatur ab omnibus. ab omnibus. n. diligitur, quia est summum bonum. Omnis ergo gratia quam consequimur in laudē et gloriam eius, qui nos gratificauit, cōplectur in dilecto. i. in domino & saluatore nostro: quia nihil boni esse potest nisi ex summo bono & in summo bono, quod naturaliter diligit & appetit omnis creatura. *In quo habemus redemptionem*. i. à Deo manumissionem sathanæ, hoc est manumissi sumus & liberati à iugo diaboli, qui impediebat in nobis facultatem bene operandi. Non dixit, habuimus, sed habemus, ut continue nos habere illam manumissionē notaret. Et hoc *per sanguinem eius*. i. per effusionem sanguinis eius, quia eius sanguinis in

C nocens effusus, pretium fuit, quo redempti sumus, & libertati redditi, qui tenebamur captiui. Per hoc quod dicit eius sanguinem tantam efficaciã habuisse ostendit eum non solũ hominem sine peccato, sed etiam Deũ omnipotentem extitisse. Habemus in eo redemptionem. Et quam redẽptionem? *Remissionem peccatorum* originalium & actualium in baptismate. Diabolus.n. per peccata dominabatur nobis. Remissis autem peccatis nostris, amisit ille malignus dominium in nobis. Et ita peccatorum remissio facta est nobis redemptio & liberatio, ut in libertate seruiremus redẽptori nostro. Aliud tñ intelligitur redẽptio, et aliud remissio: qa remissio redẽptionẽ facit, et redemptio est manumissio, ac nr̃i arbitrij ad bene operandum restitutio: qa et iusti post mortem nullo tenentur uinculo, sed liberi ingrediuntur in regnũ. Remissio autẽ, simpliciter intelligitur peccatorũ abolitio, habemus remissionem peccatorum, & hoc *secundum diuitias gratiæ eius*.i. scd̃m diuitẽ & copiosam gratiam misericordię hoc est, scd̃m multitudinẽ misericordiæ
Philip. 4. eius gratis impensæ nobis: quę sicut est multa et exuperãs oẽm sensum, sic multiplicia & innumera deleuit peccata nostra. Gr̃a dico, *quæ superabundauit in nobis*. Hic uult ostendere q̃ deus benigne circa eum & reliquos Apostolos egit, ut per hæc ponderet suam authoritatem, & sic efficacius possit suadere quod proposuit. Hactenus.n. de his quę toti sanctorum ecclesię data sunt, est locutus: et nũc de his agit, quę specialiter apostolis concessa sunt. Cum.n. gratia in omnibus sanctis abundasset uel abundet, superabũdauit tñ in apostolis, quia ipsi copiosiorem largitatẽ eius acceperunt q̃ cæteri. *In omni sapientia & prudentia.* Sapientiam & prudentiã esse diuersas, Stoici quoq; opinãtur,

dicentes: Sapientia est rerum diuinarũ cognitio, prudentia uero tñ mortalium. Iuxta hanc diuisionem, possumus sapientiam inuisibilium accipere fidem: prudentiam uero de his, quę corporaliter à nobis exercẽtur, uel de moribus & de prouidentia tẽporalium. Gratia uero in apostolis superabundauit in omni sapiẽtia & prudentia, quia spiritus sanctus infuderat eis plusq̃ cæteris sapientiã, qua nossent patrem & filium & spiritum sanctum ęternaliter ab utroq; procedentem, atq; filiũ solum incarnatum, non patrem neq; spiritum et alia mysteria incarnationis, & arcana cœlestia, necnon & dona ecclesię conferenda. Prudentiam quoq; superabundanter dedit eis idem spiritus de ministerijs ecclesiæ, ut prouiderẽt ea quæ futura uel facienda erant in Ecclesia, & futuros status ac tempora prosperitatis & aduersitatis eius usq; ad finem seculi intelligerent, & quõ per orbẽ dilatanda esset & exaltanda, atq; ritus suos honorabiliter ubiq; celebratura, & omnes hęreses destructura. Subtilius.n. sciebant de trinitate & unitate diuinitatis, & de mysterijs incarnationis Christi, & de statu ecclesię acutius q̃ alij, puidebant. Vel prudẽtiam intelligamus, quantum ad regnum ecclesię. Maiorem.n. notitiam habebant regẽdi ecclesiam, q̃ alij. Sciebant nãq; qualiter unumquenq; deberent admonere, & quos increpare, uel quos obsecrare, & cętera hmõi. Et quia omnis sapientia & prudentia per supernã gratiam superabũdauit in eis, adhibenda est fides doctrinę eorum, qua prædicant Christum, Deum, creatorem & hominem uerum esse. In tñ autem, inquit, superabundauit in nobis illa gratia, *ut notum faceret*.i. notificaret *nobis sacramentum*.i. mysterium *uoluntatis suæ*, hoc est mysticam & occultam uolũtatem suam, quæ antea

A latebat. Voluntatem (inquam) suam de incarnatione filij, & renouatione humani generis, atque statu ecclesiæ, & donis eius conferendis & eius regimine. Licet. n. prophetæ partim hæc nouissent, nullus tamen eorum uel omnia quę apostoli, uel tam lucide perspexit ut apostoli. Prophetę nanque nouerunt ut illi qui fuerunt in rerum prænunciatione, apostoli uero ut illi qui erant in rerum exhibitione. Voluntatis dico. exhibitę non hominum meritis, sed secundum bonum & pium *beneplacitum eius*. i. quia tantum ei misericorditer placuit, ut uellet humanum genus reparare. Quod beneplacitum ipse proposuit. i procul antepofuit, uel prorsus posuit, siue omnibus palàm obtulit, *in eo*. i. in Christo, non alio tempore implendum, sed *in dispensatione plenitudinis temporum*. i. in plenitudine temporum dispensata & ordinata diuinitus, cum iam impleta essent tempora, quæ ipse disposuerat prius implenda. Vel notum faceret nobis sacramentum uoluntatis suę, & hoc faceret secundum placitum eius. i. secundum quod ex sola potestate sibi placuit, et placitum illud est bonum. i. utile nobis. Quod sacramentum antequam notificaret nobis, proposuit ipse in prophetis. i. sacramentum illud prædixit per prophetas qui mysteria incarnationis domini, et dona quę collaturus erat ecclesiæ, pręcinuerunt. Si. n. penitus ignari essent homines, & non aliquantulum prędocti, non reciperent illud. Quod sacramentum fuit in eo. i. in Christo, in morte eius & resurrectione. Sacramentum dico, tendens in dispensatione plenitudinis temporum, id est, ad hoc proposuit in prophetis, ut in plenitudine temporis. i. tempore præfinito, tempore gratiæ, distribueretur illud sacramentum per apostolos. Dominus dispensauit illud, quia alijs in ecclesia tribuit fidem et notitiam incarnationis Christi, alijs B uirtutes quoque et charismata, et quę cunque dispensanda & distribuenda prædixerunt prophetę. Et quod erat illud sacramentum? Instaurare. i. ad primum statum reducere, omnia per peccatum destructa. Et illam instaurationem facere *in Christo*. i. in fide & gratia Christi, ut in eo restaurentur, *quæ in cœlis* sunt. i. numerus beatorum angelorum, qui diuinitus erat stabilitus, cadentibus inde reprobis angelis: *& quæ in terra sunt*. i. homines: & omnia quæ instauraret, permanerent *in ipso*. Christo sine fine, ne iam ulterius caderent. In eo quippe instaurantur quæ in cœlis sunt, cum id quod inde ex angelis lapsum est, ex hominibus redditur, in ipso instaurantur & quæ in terris sunt, cum ipsi homines qui prædestinati sunt, in uitam ęternam, à corruptionis uetustate renouantur. Instaurantur quæ in cœlis sunt, dum illuc humiliati homines redeunt, unde apostatæ angeli superbiendo ceciderunt: instaurantur & quæ in terris sunt, dum peccatores ad iustitiam conuertuntur. Vel ea quę sunt in cœlis, sunt instaurata. i. in melius commutata in Christo. i. in Christi operatione, quia in reuelatione mysterij incarnationis dominicę receperunt angeli quandam in melius promotionem. Sed & gaudium eorum creuit cum homines in suum consortium cœpissent recipere. Non. n. pro angelis mortuus est Christus. Sed ideo etiam pro angelis fit, quicquid hominum per eius mortem redimitur et liberatur à malo, quia cum eis quodammodo redditur in gratiam post inimicitias, quas inter homines & sanctos angelos peccata fecerunt, & ex ipsa hominum redemptione ruinæ illius angelicæ damna reparantur. Et sic instaurantur cœlestia & terrena, sed tamen ea tantum, quę sunt in ipso ante mundi constitutionem electa & prædestinata. In ipso

C enim semper fuerunt & sunt, quos elegit ab æterno. Quod dixit instaurare, non dixit proprie, nisi respectu eorum quæ erant in cœlis: quia quę sunt in terra, nō sunt instaurata, sed restaurata. Nā instaurare dicimus, qn̄ stauratum in melius īstauratur, ut bonum in melius: restauratur autem, quod cū prorsus destitutū sit, instauratur, ut malum in bonum.

In quo etiam sorte uocati sumus, prædestinati secundum propositum eius, qui omnia operatur secundum consilium uoluntatis suæ, ut simus in laudem gloriæ eius nos qui ante sperauimus in Christo.

In Christo restaurata sunt omnia, *in quo etiam nos uocati sumus* de infidelitate ad fidem, & hoc sorte. i. gratia sola, nō nostro merito. Nam sortis nomine designatur gratia, quia in sorte non est electio, sed uolūtas Dei. Ubi enim dicitur, iste facit, & iste non facit, merita considerantur. Et ubi merita considerant, electio est, nō sors. Qn̄ autem Deus nulla nostra merita inuenit, sorte uoluntatis suæ nos uocauit, quia uoluit, nō quia digni sumus. Sorte uocati sunt & ipsi apostoli, in quibus superabundauit gratia, ne uiderentur meruisse aliqd melius cæteris. Vocati sumus, nos dico prædestinati. i. prius p̄parati in eius sapientia, ab æterno præordinati ad uitam, & hoc *secundum propositum eius*. i. scd̄m quod postea prædixit in prophetis. Prophetæ. n. apostolos ad fidem Christi conuertendos prænunciant, & sicut ipsi prænunciant, ita & Deus prædestinauerat. Prædestinati. n. sunt scd̄m p̄positum eius, q̄a sicut magnifice illos ad fidem uenturos in prophetis prænunciauit, ita magnifice illos prędestinauerat. Vel prædestinati sumus secundum propositum eius. i. scd̄m firmam & perseueraturam institutionem eius. *Qui* etiam in apostolis *operatur omnia* etiā uelle iuxta *consilium uoluntatis suæ*, ut ne

D mo glorieī de suis meritis. Ac si dicat: Cur nos magis elegerit ad officium apostolatus nescimus, sed cū consilio facit omnia. i. rationabiliter & prouide, nō temere. Nam ad hoc solet fieri cōsilium, ut rationabiliter fiat illud, unde cōsilium habetur. Et consilium quo facit omnia, est uolūtatis suę. i. non extraneum, quia nō ab alio accepit consilium, sed à sola uoluntate sua. Et hoc cōsilio agit ipse, *ut simus* in æterna uita euntes *in laudem gloriæ eius*. i. ut in illa uita laudem⁹ diligendo & admirādo ineffabilem gloriam eius. s. illum gloriosum, laudabilem & admirabilem, *nos qui ante sperauimus in Christo*. i. antequā transeamus ad illam cœlestem patriam, posuimus in Christo spem nostrā, uel nos Iudæi qui ante conuersionē nostram sperauimus in Christo uenturo, priusq̄ ille uenisset. Iudæi. n. ab antiquis temporibus sperabant in Messia uenturo, & in eodem sperabat Paulus antequam ad fidem nouā conuersus esset. Per hoc quod in Christo speratur, deus esse monstratur. Et quia in eo speratum est ante aduentum eius, constat eum sine initio semper apud patrem fuisse. Nisi enim ille fuisset, perissent omnes qui sperauerunt in eo, quasi sperantes in nihilo. Vel ad hoc sorte uocati sumus ut simus in laudē glorię eius. i. ut per nos alij laudēt gloriam eius, uel nosipsi: nos dico, qui antequam uos, sperauimus in Christo: & ideo tales sumus, ut per nos alij sperent & laudent. Prius enim crediderunt apostoli q̄ cęteri.

In quo & uos cum audissetis uerbum ueritatis, euangelium salutis uestræ, in quo & credentes signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius.

Quia se & alios apostolos dixerat uocatos, ne uidereī latēter dixisse Ephesios non esse uocatos, subiunxit

A xit quasi dicens: Nos ante sumus in Christo uocati, *in quo & uos* postea iã uocati estis, etsi nõ principaliter, tñ per eius membra & eius præcepto uocati estis ad fidem quam non accepistis ex merito aliquo, sed ex auditu solo, qa *cum audissetis* ex ore meo *uerbum ueritatis*, tũc uocati estis. In hoc multum cõmẽdatur gratia Dei, quã tam leuiter. s. solo auditu receperũt, quia nõ intercessit eorum meritum, non uis arbitrij ipsorum, sed solus auditus, ut gratiam in fidem acciperent. Ideo credidistis, quia audistis uerbũ non falsitatis, ut antea in laude idolorum, sed ueritatis in prædicatione Christi, quæ est nimia ueritate suffulta. i. ideo credidistis, quia uerum esse quod dicebatur, cognouistis. Quod uerbum est euangeliũ uestræ salutis. i. bonũ nũcium, quia in eo annũciata est uobis salus. i. remissio peccatorum, et iustificatio, et uita æterna. Et quia possent audisse illud & non credidisse, addit: *In quo euangelio & credentes signati estis.* i. segregati ab infidelibus *spiritu sancto*, cuius gratiam accepistis. Sanctus. n. spiritus credentes signat. i. ab alijs hominibus discernit et separat, quia à peccatis eos purgat, & spiritualib9 gratijs ornat. Vel in quo Christo signati estis imagine eius. i. uos qui culpa primi parentis deformati eratis, & quibus iam perierat imago et similitudo Dei, signati estis, hoc est, imagine & conformitate Dei estis impressi. i. restituta facultate bene operandi scdm innocẽtiam & iustitiam repræsentatis imaginem Dei patris. s. institutione liberi arbitrij estis ípressi similitudine Dei scdm ínocẽtiam & bona opera: et hoc per spiritũ sanctum, non per merita nostra, fide interueniente. Hoc notauit, dicens, credentes &c. Quasi diceret: Quia credidistis, ideo signati estis spiritu sancto. i. hoc signum accepistis, quo distingueremini à cæteris, quod spiritu sancto repleti estis, quem non habent increduli. Qui spiritus est *promissionis*. i. promissus à Deo, sicut discipulis saluator præcepit ab Hierosolymis ne discederent, sed expectarẽt promissionem patris. Et item de eo dixit: Ego mittam promissum patris mei in uos. Vel promissionis est iste spiritus, quia his quos replet, ꝓmittit uitam æternã. & hoc ideo facit, quia ipse *est pignus* & arra & certitudo *nostræ hæreditatis*, quam accepturi sumus à Deo. i. charitas quã nobis ille spiritus ĩfudit, arra est futuræ hæreditatis. Pignus. n. hoc loco pro arra positum est. Pignus. n. qñ datur, cum datum fuerit propter quod datum pignus est, pignus aufertur. Arra uero qñ aliqua ꝑij particula primum datur, ut sit signũ totius massæ dandæ. Sic charitas per spiritum sanctum data fidelibus, signum & arra est dandę plenitudinis uitæ perpetuæ. Hoc. n. ípletur, unde arra data est, nec ipsa arra. i. charitas nobis auferetur, sed adimplebitur qñ summa reddet. Signati estis spiritu sancto, et hoc *in redemptionem adquisitionis*, ut ultra non dominet inimicus uobis, sed Christus qui uos sanguine suo redemit ut possideat, nõ ut amittat. Redemptio. n. hoc loco uocatur immortalitas, quæ erit per resurrectionem. Adquisitio autem familiaritas illa quæ deum quærit. Ducet ergo nos spiritus ille in redemptionẽ immortalitatis et impassibilitatis. s. ut redimamur ac liberemur ex mortuis. i. faciet nos immortales ꝑ mortem Christi & resurrectionem. Et redemptio illa erit tanta, ut sit adquisitionis, qa illa immortalitas sic nos adquiret Deo & coniunget, ut ultrã nõ separemur uel amittamur ab eo, sed semper illi inhæreamus & ab illo possideamur: & hoc *in laudem gloriæ ipsius*. s. ut laudemus admiratione, di

Luc. 24.

C lectione, participatione gloriam ip-
sius.i.beatitudinẽ eius. Ideo posuit
ipsius, ut innueret q̃a quicquid bo-
ni habemus, à Deo est.

*Propterea & ego audiens fidem uestram quæ
est in domino Iesu, & dilectionem in omnes
sanctos, non cesso gratias agens pro uobis memo
riam uestri faciens in orationibus meis, ut deus
domini nostri Iesu Christi, pater gloriæ, det uobis
spiritum sapientiæ et reuelationis in agnitionem
eius illuminatos oculos cordis uestri, ut sciatis
quæ sit spes uocationis eius, & quæ diuitiæ glo-
riæ hæreditatis eius in sanctis, & quæ sit supere
minens magnitudo uirtutis eius in nos, qui credi
mus secundum operationem potentiæ uirtutis
eius, quam operatus est in Christo, suscitans illũ
à mortuis, & constituens ad dextram suam in
cælestibus, supra omnem principatum & potesta
tem & uirtutem & dominationẽ & omne no-
men quod nominatur, non solum in hoc seculo,
sed etiam in futuro, & omnia subiecit sub pedi-
bus eius, & ipsum dedit caput supra omnia eccle
siæ quæ est corpus ipsius, plenitudo eius, qui om-
nia in omnibus adimpletur.*

Inuitat eos Apostolus ad uerã fi-
dei constantiam, quam ab eo perce-
perunt de domino Iesu. s. Christũ ue
re esse creaturam in humanitate, &
uere creatorẽ in diuinitate. i. esse ue-
rum hominem & uerum deum. Nã
ut in hanc fidem eorum quæ per di
lectionem operabatur, roborarẽtur,
& augerentur, gratias pro ea Deo re
ferebat, ut ipse deus q̃ dederat, mul
tiplicaret eam & confirmaret. Quasi
dicat: Vocati estis, euangelium audi
stis & credidistis atq; spiritu sancto
signati estis. *Propterea*. i. propter has
causas, gratias ago, quia non solum
uicini uestri, sed *& ego* longe positus
in Romano carcere, audio *fidem ue-
stram*, quasi iam famosam et in uobis
solidatam, quæ iam multis ut con-
uertantur proponitur exemplar, q̃a
cõstantes estis in ea. Et hoc ideo, q̃a
est in domino Iesu. i. firmiter fundata &
permanens in domino saluatore, q̃
uos suo dominio mãcipauit, uosq;
saluauit. Et audio etiam *dilectionem* ue D
stram redundare *in omnes sanctos*. i. cha
ritatem uestrã qua sanctos omnes
ita diligitis, ut quicquid pie potestis
impẽdatis illis. Et ita charitatis ope
ra quæ facitis in sanctos, faciunt ue
stram charitatem longe diuulgari,
multiq; eam proponunt exemplar.
Vnde ego hęc *audiens, nõ cesso gratias* age
re Deo *pro uobis*, quia fidem hanc &
dilectionem uobis contulit. Magna
illis erat utilitas, quod tantus Apo
stolus pro illis gratias agebat, quia
per hoc diuinitus cõfirmabantur &
promouebãtur in fide & dilectione,
quam nuper acceperant prædicato
sibi euangelio. Gratias, inquit, ago
pro his quæ iã accepistis, & oratio
nes facio ut quę necdum habetis ha
bere possitis. *Memoriam uestri* facio *in
orationibus meis, ut deus* det uobis intelli
gere quæ credidistis. s. ut quod fide
credidistis, notitia p̃cipere possitis
discernendo. Et hoc det uobis deus
domini nostri Iesu Christi. i. deus illi⁹ quẽ
reuereri debemus, quia eius serui su
mus, & ipse dominus noster: & est
Iesus, id est, Saluator noster: & est
Christus, id est, rex noster siue sacer
dos. Hoc totum dicitur respectu hu
manę naturę, quia secundum huma
nitatem tantum est Deus Christi,
qui secundum diuinitatem eius, est
pater ipsius. Qui enim tempore crea
uit eum ex uirgine, ipse ante omnia
tempora de seipso genuerat eum.
Vnde dicit̃ *pater gloriæ, quia ipse Christus
secundum excellentiam æternæ diuinitatis suæ est
gloria patris*. i. uirtus & sapiẽtia & uer
bum eius. Per hoc itaq; quod dicit,
de⁹ domini nostri Iesu Christi, ostẽ
dit illum esse uerum hominem: & p̃
hoc quod subiungit, pater gloriæ,
notat illum esse uerum Deũ ex pa-
tris substantia. Et rogo ut iste pater
det uobis spiritum sapientiæ de cœlestib⁹ ac
diuinis *& reuelationis in agnitionem eius*,
ut non obscure, sed sine uelamine

A agnoscatis eum.i.Christũ,scdm qđ deus est omnipotens atque principio & fine carens, & omnia diuinitate implens. Det uobis spiritum sapientię in agnitionem eius.i.spiritũ sanctum quo infunditur hominibus sapientia, ut agnoscatis illũ iuxta qđ agnoscẽdus est ab his, qui adhuc in carne uiuunt, ut oĩa quę de illo possunt in hac uita cognosci, cognoscatis. Et det uobis spiritum reuelationis de humanitate eius, spiritũ sanctũ, quo reuelet uobis mysteria humanitatis Christi in agnitionẽ eius, ut manifeste agnoscatis incarnationem eius, non per umbram, sicut illi qui fuerunt ante aduentum eius. Ideo orat ut hanc Christi notitiam det illis deus, quia si hãc habuerint, nulla aduersitate separabuntur ab eius fide & dilectiõe. Et declarat cõsequenter, cuiusmodi sapientiam & reuelationem uult ut det illis. *Illuminatos*, inquit, *oculos cordis uestri* det uobis .i.aspectum uestræ mentis & rationis faciat clarũ & perspicuum. Qđ est dicere: Ita illuminet uestrã rationẽ, ut perspicue remota umbra phãtasmatum, aduertat ratio uestra qđ præmium speretur de fide .s.uita cũ angelis æterna. Et hoc est, *ut sciatis quæ sit spes uocationis eius*.i. fidei ei⁹ Hoc est, sic illuminet interiores oculos uestros, ut intelligatis quod pręmium erit pro fide eius illis, qui constãter in ea perseuerant, ad quod per euangelium uocati estis. Vel quæ sit spes uocationis eius.i. qualis & quanta sit gloria quam speratis, & ad quã uos uocauit: ꝙ pretiosa est summa beatitudo, quam adipisci speratis ꝑ eum, qui uos ad fidem suã uocauit. Et ut sciatis *quæ sunt diuitiæ gloriæ*.i.copia beatitudinis .i. ꝙ sufficiens & multiplex & copiosa est beatitudo illius gloriosę *hæreditatis*, quam firmo iure possidebunt cõmuniter sancti, in perfectione uirtutum consumma-ti. Istę.n.diuitię erunt *in sanctis*. Vel *tantam esse beatitudinem illam intelligatis, quanta est in sanctis*.i. quantam ipsi habẽt uel intelligunt esse. Et ut sciatis *quæ & quãta sit magnitudo uirtutis eius in nos* apostolos.i. ꝙ larga & copiosa prouenit uirtus eius in nos, ut spirituali scientia illustrati, & uirtute spiritus sancti confortati, nihil timeremus: sed magna authoritate regib⁹ & tyrannis contradicentes, euangelium ubique pręd icaremus, & miracula potenter operaremur, atque cunctos errores destrueremus. Et hæc magnitudo uirtutis & fortitudinis quę data est nobis præ cęteris, est *supereminens*.i.super alios manẽs, quia nobis excellentiora sunt data ꝙ aliĳs, ut & illi post nos studeant ad uirtutem alta proficere. Et ista magnitudo tã celsa est in nobis apostolis, *qui credidimus*, quia nos intẽsius & firmius credidimus ꝙ aliĳ. Et est desuper à Deo missa ĩ nos, & hoc *secundum operationem potentiæ uirtutis eius*.i. scdm opus quod uirtus Dei.i.uis Dei operata est. Virtus dico potentiæ.i.potens, in omnibus. Vel nos credidimus scdm operationem potentię uirtutis eius.i. attendentes potentem uirtutẽ eius factam. Et quam uirtutem? Scilicet illam *quam operatus est* potẽter *in Christo, suscitans illum* ita ut procul esset à mortuis, id est, ut nunquã amplius moreretur, sed immortalitatis uirtute permaneret. In hac enim operatione, ostensa est nobis potentia uirtutis eius. Quem & constituit, id est, simul secundum animam & corpus statuit *ad dexteram suam*.i.in potentiori dignitate sua positum *in cœlestibus* præferens illum omni creaturæ. Dextera enim Dei æterna beatitudo est, quæ sanctis datur: sicut sinistrã eius recte dicitur miseria perpetua, in qua sunt impĳ. In cœlestibus est Christus, ut eius dignitas etiam ex loco mõstraretur. Et est etiam lo- B

C co *supra omnem principatum & potestatem & uirtutem & dominationem*, ut per hoc ostēdatur esse maioris dignitatis & amplioris felicitatis ac beatitudinis ꝙ aliquis spiritus in his ordinibus, q̄m excelsior cœlis .i. spiritib⁹ angelicis factus est. Isti.n. quatuor ordines angelorum, & iuxta librū Dionysij Areopagitæ de cœlesti hierarchia numerantur ascendendo. Principatus.n. est sub potestate, potestas sub uirtute, uirtus sub dominatiōe. Super dominationē uero est ille ordo qui uocatur thronus quia Deus in eo sedet. Cum ergo Christus sup̄ dominationem exaltatus dicitur, liquido demonstratur sedere in throno cum patre. Principatus autē uocātur, q ipsis quoq; bonis spiritibus angelicis p̄sunt. Qui subiectis alijs dum quæ sunt agenda disponūt eis ad explenda diuina ministeria principantur. Ex quibus ūnus (nisi fallor) apparēs Iosue, dixit se esse prin-
Iosue.5. cipem exercitus domini. Potestates uero dignioris potētię intelliguntur esse ꝙ principatus, ut et subiectis ordinibus angelorum potēter prę̄sint, & ad diuinam contemplationem super se potenter extendantur. Virtutes autem dicuntur illi spiritus, qui uirtuti diuinæ fortitudinis firmius cæteris assimilati, ad omnia quęcunque uoluerunt, fortiter p̄ualent. Dominationes uero nuncupantur, qui nobilissimi ī illa cœlesti curia sunt, & subiectis quibusq; dominantur, atq; possident eos ut domini. Et sup̄ oēs istos exaltatus est secundū humanitatem suam Christus, q est caput nostrum, ut & nos mēbra eius usq; ad istorum societatem & æqualitatem p̄tingamus. Vnde et quod supradictum est, ut sciatis quæ sit supereminēs magnitudo uirtutis ei⁹, quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituēs ad dexteram suam in cœlestibus, de nostra resurrectione intelligi potest, D ut quemadmodū Christus magnifice resuscitatus est & eleuatus in cœlum, sic & nos in fine seculi pro modulo nr̄o magnifice resuscitemur, & ad cœlestia sublimemur. Mirabilis enim & supereminens .i. super omnes alios ex toto manens magnitudo uirtutis in nos à Deo ueniet, q̄n in ictu oculi resurgemus, & īmutabimur atq; rapiemur ī nubibus obuiam Christo in aera, & sic semper cum illo erimus. Qui (ut dictū est) 1.Cor.15. exaltatus est super omnes præfatos 1.Tes.4. angelorum ordines, et super cęteros altiores. Et ut generaliter dicam, *super omne nomen.i.* super omnem ordinē uel personam magnæ famæ & magni nominis, *quod nominatur non solum in hoc seculo*, ut Michael & Gabriel, *sed etiam in* alio *futuro*, ut quædā personę beatorum spirituum maioris dignitatis in illo cœlesti regno, quarū fama & appellatio ad nos in terra manentes nunq̄ perueniet. Id est, dignitas eius superat dignitatem omniū maiorum inter cœlestes creaturas, et nō solum sublimauit eum pater super oēs choros angelorū uel p̄sonas, sed etiam *omnia subiecit sub pedibus eius*. A similitudine dictum est. Nam sicut qui submissus est, sub pedibus conculcatur, & conculcanti resistere non potest, sic omnia imperio & Psal.8. potestati Christi subiecta sunt, & illi contraire non ualēt. Omnia subiecit, & ita ut sint sub, id est, inferiora. Aliud subnotat omnimodā subiectionem. s. q nec audeant, nec possint contraire imp̄io eius. Per pedes enim intelligimus humanitatē eius: quia sicut pedes sunt inferior pars corporis nostri, sic humanitas est inferior natura Christi. Diuinitas .n. superior natura eius est. Et hęc scientia de futuro accipiēda est, q̄n in die iudicij omnes cognoscent se subiectos ei, alij recipiendo præmiū uitę,

alij

A alij patiendo sententiam mortis æternæ, & *ipsum* dominum, qui tantus & tam potens tamq́ sublimatus est, *dedit* non ex merito nr̄o, sed sola sua gratia *caput super omnia* bona uirtutum *ecclesiæ*, ut ipse caput & fons esset omnium bonorum ecclesiæ, uel supra omnia membra ecclesiæ, ut ipse maiorum et minorum fidelium caput esset. Vel sicut in alijs libris habetur, supra omnem ecclesiam Iudæorum scilicet atq; Gentilium, ut nullus ad ecclesiā pertineret, qui hunc caput nō haberet. Nam sicut omnia membra humani corporis reguntur à capite, id est, uisus, auditus, gustus, odoratus & tactus, ita omnes spirituales sensus ecclesię sunt in Christo, ut in eo uideat Deum, & audiat uerbū eius, & gustet q̄ suauis est dominus, & odorē notitiæ eius attrahat, & spiritualiter eum tangat, dicens: Mihi autem adhærere Deo bonum est. Qui lōge aliter est caput ecclesiæ, q̄ princeps aliquis caput exercitus, q̄a illa *est corpus ipsius*. Vnum.n. sunt spōsus et sponsa, ut caput et corpus. Ecclesia dico, *plenitudo eius*.i. plenariū corpus eius. nullum.n. membrū deest ibi, quod soleat esse in humano corpe, sed sunt ibi qui prouident alijs, ut oculi: sunt qui ministrant, ut manus, sunt qui loquuntur uerbum salutis, ut os, & sic cætera membra. *Qui* Christus *adimpletur* non in se, quia sic plenus est & perfectus, ut non possit augmentari, sed *in omnibus* fidelibus suis. Et q̄d adimpletur ipse in eis? *Omnia* bona quę sunt in eis, id est, charitas, humilitas, patientia, castitas, & his similia. Hęc enim omnia Christus est in electis suis. Et dum hęc augentur in eis & multiplicantur usq; ad plenitudinem, ipse nimirū adimpletur in eis. Qui & in futuro feliciter adimplebit̃ in ipsum, ut sit Deus omnia in omnibus. Vel adimpletur ipse nunc omnia in oībus, dum membra eius quotidie scd̄m quātitatem B proficiūt: & dum defunctis his qui modo sunt in ecclesia p̄culi uel os, succedunt alij pro eis: & sic de cæteris, ut integer maneat numerus mēbrorum, & scd̄m successionem semper crescat. Omnia prædicta ualent ad confirmandum eos in fide Christi, ut credant eum uerum hominem & Deū perfectamq́ salutem dare credentibus. Sequitur.

Psal. 33. | Psal. 72.

CAPVT II.

Et uos cum essetis mortui delictis & peccatis uestris, in quibus aliquando ambulastis secundum seculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris huius spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiæ. In quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus, in desiderijs carnis nostræ facientes uoluntatem carnis & cogitationum, & eramus natura filij iræ sicut & cæteri. Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos, cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo, cuius gratia estis saluati, & conresuscitauit & consedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu, ut ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu. Gratia enim estis salua ti per fidem, & hoc non ex uobis. Dei enim donū est, non ex operibus, ut nequis glorietur. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus, ut in illis ambulemus.

Ingreditur Apostolus dissuadere & superfluas ostendere carnales obseruantias, quas pręuidebat fore introducendas ab hæreticis. cōmemorat etiā priora mala, ut in bonis quę prius perceperunt, humilientur: & certum sit, quia si hæc inimicis data sunt, multo magis ampliora dabuntur amicis. Ne enim in tumorem ex bonis erigantur, ostendit de quo statu ad q̄ dignum uocati sunt, dicens omnia bn̄ficia eis uel apostolis uel toti humano generi, per solam Dei gratiam esse data. Litera sic coniungitur: Suscitauit Christū à mortuis,

C & ad dexteram suã eleuauit, & uos quoq; conresuscitauit & in cœlestibus cõsedere fecit. Sed istud inferius ubi dicit, Deus autem qui diues est, ideo interposuit, ut dissuaderet carnales obseruantias, & illos humiliaret ex recordatione præcedentiũ culparũ. Ac si diceret: Deus corporaliter suscitauit Christum à mortuis, *& nos* spiritaliter cum eo resuscitauit ab æterna morte *cum essetis mortui* in anima *delictis & peccatis uestris*. Sicut enim iustitia est uita animæ, sic peccatum mors eius. Delictum nõnulli uolũt accipere scd̃m consensum malæ uoluntatis, & peccatum scd̃m executionem operis, uel delictũ est, quando aliqs facere negligit quod à Deo præcipitur: peccatũ, quando præsumit agere quod prohibet. Vos mortuos delictis & peccatis gratia Dei uiuificauit. Hoc multũ ualet ad dissuasionem carnalium obseruãtiarum: qa si de morte animæ ad uitam non illis obseruantijs, sed grã duce peruenere, non est ratio ut post acceptã uitam his indigeant. Mortui eratis, qa aliquando, id est, ante conuersionem uestrã *ambulastis* in illis delictis & peccatis. Et ambulastis in illis de alio ad aliud, *secundum seculum huius mundi*, id est, sequendo & imitando seculares homines ista mundana appetentes. Vel scd̃m malitiam seculi huius mundi, qui totus in maligno positus est, ambulastis. Nam superior mundus, id est, regnum cœlorum, habet aliud seculũ in quo regnat iustitia. Vel secuti hoc seculum, qa sicut in hoc seculo succedit tempus tempori, ita semper in uobis succedebat pc̃m peccato: & ita cõparabiles seculo fuistis in cõtinuata serie peccatorum. Seculo dico, huius corruptibilis & caduci mũdi, cuius sectatores diuersis uitijs assidue corrũpunt, & cito decidũt in interitũ. Nec solũmodo scd̃m hoc seculũ ambulastis in

1. Ioan. 5.

uia iniqtatis, sed et *secũdum principem potestatis aeris huius*. i. scd̃m qđ suadebat uobis princeps, qui in hoc aere potestatem habet uel infideles tentandi, uel ipsum cõmouendi. Scd̃m hũc iniqtatis principem ambulant, qui scd̃m uolũtatem eius peccãt, Qui est princeps potestatis aeris, qa principat exercitui dæmonum, qui sunt potestas aeris, quia possunt in eo discurrere, et suggestiones hominibus ministrare: uel quia ipse satanas in hoc eodẽ caliginoso aere, uicino terris, ptãtem habet (ut diximus) uolitandi ad suadendũ mala, siue cõmouendi aliquoties tempestates ad incõmoda hominum, sicut fecit aduersum Iob. Et quis est iste princeps? *spiritus*. i. non carnalis substãtia, sed incorporea. Per hoc quoq; innuit, qa multũ erant in peccatis, quoniã spiritus. i. res inuisibilis à quo nesciebãt cauere sibi, eos impugnabat. Periculosius enim impugnat homo re inuisibili quàm uisibili, qa si hostẽ uideret, sibi fortasse caueret. *Qui spũs operatur in filios diffidentiæ*. i. in illos qui uolũt te nere carnales obseruantias, qui diffidũt de Christo, nõ credentes eũ sufficere ad iustitiam & salutem, nisi & carnales obseruãtias superadijciãt. Ob hoc dicunt filij diffidentiæ, qa diffidẽtia infidelitatis genuit eos in tali errore. i. fecit eos diffidere. In quibus operat diabolus ut diffidant à Xp̃o, & carnales ceremonias quærant *nunc*. i. post aduentum Christi, qui uera lux est, & umbrã ueterum obseruantiarum exhibitione ueritatis remouit. Ac si dicat: Quãdoquidem malignus hæc operat, etiam postq̃ ueritas apparuit, id est, opus illius est adhuc facere diffidere, uidete ne forte uos diffidatis. Et hoc ualet ad ppositum. Nam si cum adhuc tanta ac tali multiplicitate peccatorum irretiti erant, liberati sunt sola gratia, non carnalibus obseruantijs, patet, D

Iob. 1. et 2.

A quia post liberationē superflue eas tenerent. Vel in filios diffidentiæ, id est, in illis qui pp̄ter sua multa peccata diffidūt de æternis bonis, & de sperant de salute sua, operatur diabolus nunc, id est, postq̄ de manu eius erepti fuerant. Vel ideo uocantur filij diffidentiæ, q̄a de eorꝫ salute diffidit mater ecclesia, considerans in eis operationem nequissimi spiritus. Ne autem uiderentur Ephesij ideo fuisse tam grauibus irretiti peccatis, q̄a carnalibus obseruātijs non studuerant, ostendit etiam seruientes illis ceremonijs similiter implicitos fuisse peccatorꝫ multitudine. Et hoc est: *In quibus* delictis et peccatis non solū uos, qui non habetis carnales obseruantias, sed *& nos* qui illas custodiebamus, & illi qui modo sunt tanti apostoli nos inquam *omnes conuersati sumus*, id est, per omnia genera uitiorꝫ uersati sumus *aliquādo*, id est, ante cōuersionem nostram *in desiderijs carnis nostræ*, id est, in concupiscentijs eius. Et eramus *facientes uoluntatem carnis*, id est, opere complebamus quod carnalitas nostra exigebat sc̄dm libidinem & crapulam, & cætera quæ ad delectationem carnis attinent, & uoluntatem *cogitationum* faciebamus, sc̄dm iram & superbiam & ambitionem & cætera uitia, quę in corde sunt, & non in delectatione corporis. Si uero carnis nostræ, sic legatur, ita dico nos fuisse in delictis, quando manebamus in desiderijs carnis nostrę, id est, in uehementia cōcupiscentiæ ministratæ à carne, plus uoluit in desiderijs notare, quàm concupiscentiā, id est, multiplicem & omnimodam uehementiam concupiscentię quam per legem incurrerunt. Vnde Romanis ait: Cum enim essemus in carne, passiones pctōrꝫ quæ per legē sunt: opabanť in mēbris nostris. Et item: Pc̄tm̄ per mandatū opatū est in me oēm cōcupiscentiam. Et p̄pterea de

Roma. 7.

Ibidem.

maledicto mortis uenientes *eramus filij iræ*, i. filij, ultionis filij gehennæ, & hoc *natura*, i. originali peccato, *sicut & cæteri* qui legem non acceperāt. Nam cū ira Dei nascuntur omnes mortales, et peccante primo homine, uitiū pro natura inoleuit. Sed per Dei gratiam nonnulli de filijs iræ fiunt filij adoptionis, quod per legē non ualet fieri: ideo'q; Iudæi carnales licet haberēt legem, nihilominus filij irę manebant sicut nati fuerāt, quemadmodum & cæteri populi terrarꝫ qui sine lege erant. Et per hoc uoluit innuere, legem nihil posse ad peccatorꝫ alleuiationem, cū ipsi qui obseruabāt legalia p̄cepta, debiti essent iræ Dei, sicut & alij qui mandata legis ignorabant. Hoc .n. de lege sola sine adiūctione gratiæ dicit. Quod totum ad gratiæ cōmendationē ualet, & sicut ad carnaliū obseruationū destructio nem: q̄a cum essent mortui multiplicitate peccatorꝫ, seruiēdo etiam illis ceremonijs, gratia Dei eos cōuiuificauit, qđ lex facere non potuit. Vos eratis mortui, et nos similiter, et eramus ex natura uitiata filij iræ: sed *Deus qui diues est in misericordia*, quoniam sc̄dm largas misericordiæ suæ diuitias omnia peccata & originalia & actualia per baptismum remisit, ut ubi abundauit pc̄tm̄, supabundaret gratia *propter nimiam charitatem suam* erga nos summā, id est, oīum sensum superantem, cū ipse filiū sibi coæternū faceret incarnari & mori, *qua dilexit nos Deus, cum essemus* spiritaliter *mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo*. i. uiuificauit nos cum Christo sc̄dm remissionem peccatorꝫ, & innocentiam atq; uirtutum cōsummationem: hoc est, sicut Xp̄o p̄petuitatē uitæ in æterna beatitudine attribuit, sic nobis largitus est uerā uitā inocentię & iustitię. *Cuius* Christi *gratia* uos Ephesij & alij Gentiles *saluati estis*, sicut & nos sc̄dm remissionem, & innocentiam

B

Roma. 5.

Roma. 5.

C & iustitiam. Et non solum conuiuificauit nos, sed etiã *conresuscitauit*, id est, spe cum Christo iam resuscitauit, ut quemadmodũ Christus est resuscitatus, sic nos spei certitudine expectemus resuscitandos, & etiam *fecit nos consedere*, id est, spe cum Christo sedere ut iudices in æterna beatitudine, et hoc *in cœlestibus* locis, uel inter cœlestes essentias. In sessione.n.designatur iudicium, q̃a sedere solet qui iudicat. Faciet ergo nos sedere cum Christo, q̃a faciet iudicare cum illo. Immo cũ eo iam nos resuscitauit, & cum eo sedere fecit in cœlestibus, q̃a q̃uis corpus nostrũ nõdum ibi sit, tamẽ spes nostra iam ibi est. Et hoc totum in Christo Iesu, id est, in potẽtia & uirtute & gratia eius. Hęc omnia multũ ualent ad itentionem, q̃a cum hęc uniuersa det sola diues gratia, frustra post hæc inducunt carnales obseruantię. Ideo sua prædestinatione & nostra spe nos fecit iam cõsedere, *ut ostenderet in seculis uenientibus super* ista temporalia secula, id est, in seculis ęternitatis, uel in seculis quę post nos in hoc seculo uenient, *abundantes diuitias*, id est, ęternam beatitudinem, quæ adeo diues erit, ut ibi nulla re quis idigeat, uel donationem beneficiorum suorum abũdanter diuitem & copiosam diuitias dico *gratiæ suæ*, id est, propter gratiam suam datas, & hoc *in bonitate* sua, non tn̄ consideratione meritorum nostrorum, quoniam melior
Psal.62. est misericordia eius super uitas. Et tantę eius diuitiæ erũt *super nos*, id est, multo maiores q̃ digni sumus accipere. Vel super nos erunt, id est, omnem intelligentiæ nostræ capacitatem exuperabunt, quia tam magnæ & tales erunt, quas nec oculus ui-
1.Cor.2. dit, nec auris audiuit, nec cor hoĩs excogitauit. Tantũ.n.dabitur, quantum mens inuestigare non potest. Quis enĩ intellectus capere sufficiat illa supernæ ciuitatis quãta sint gaudia, angelorum choris interesse, cũ beatissimis spiritibus glorię conditoris D
assistere, præsentem Dei uultum cernere, icircũscriptũ lumẽ uidere, nullo mortis metu affici, incorruptionis perpetuæ munere lætari? Et hæc omnia dantur *in Christo Iesu*, id est, in potentia & gratia & largitate Christi. Ad quid igitur post hęc carnales obseruantiæ inducerentur? Vere gratia Dei largas habet diuitias, nam *gratia eius estis saluati &* mundati à peccatis, & hoc *per fidem*, id est, fide interueniente, q̃a credidistis uos grã posse saluari. Et tñ *hoc non est ex uobis*, sed ex uocante Deo, q̃a ex auditu euangelij accepistis fidem. *Dei enim donum est* ipsa fides, uel uocatio uestra, & non partim sed pure donum Dei q̃a *non ex operibus uestris*, id est, non est ibi admistio operum, *ut nequis glorietur* q̃d fidem habeat ex operibus, uel sine gratia saluatus sit proprijs operibꝰ. Hic uidetur Apostolus innuere q̃ de operibus isti gloriarentur, nõ de gratia dei. Sed ille maxime uult de suis operibus gloriari, qui per carnales obseruantias fidem & iustitiam petit, uel se accepisse putat. Et uere gratia saluati estis, non ex operibus uestris, quæ ex uobisipsis habetis, sed tãtum his operibus, in quibus uos Deus fecit.i.formauit & creauit. Et Gene.1.
hoc est: *Ipsius enim sumus factura* & nos & uos, *creati in Christo Iesu in operibus bonis*, nõ in illa creatione qua hoĩes facti sumus, sed ea de qua ille dicebat, qui utique iam homo erat, Cor mun- Psal.50.
dum crea in me Deus. Et apostolus Galat.6.
iste nouam creaturam alibi laudat. Facti ergo sumus & creati in operibus bonis, q̃a restitutione liberi arbitrij data est nobis libertas bene operandi, id est, facti sumus habiles ad bene operandum. Et hoc factum est Nota.
in Christo Iesu, id est, in gratia eius, non in merito nostro. *Quæ* opera bona *Deus* prędestinãdo *præparauit* præueniens

A niens arbitrium nostrū. Omne nanq; bonum à gratia dei sumit originem. Et ita præparauit, *ut in illis ambulemus*, id est, promoueamur & pficiamus de bono ad melius. Et qa his modis nos saluauit, manifestū est nos gfa eius esse saluatos. Et si gratia eius sumus saluati, ergo frustra carnales ob seruantiæ superinducuntur.

Propter quod memores estote quòd aliquando uos gentes eratis in carne, qui dicimini præputiū ab ea quæ dicitur circūcisio in carne manufacta, quia eratis illo in tempore sine Christo alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes & sine Deo in hoc mundo. Nunc autem in Christo Iesu uos qui aliquando eratis longe, facti estis propè in sanguine Christi

Contulerat Iudæos & gentes qđ utrique fuissent sub peccato. Nunc ostendit gentes fuisse indigniores & ꝓproperia Iudæoꝝ perpessas, ut modo æquales Iudęis, magis sint obnoxij gratiæ Dei. Ac si dicat: Quando qdem factura Dei estis, creati in operibus bonis, ergo nolite obliuisci de quanta uilitate uitioꝝ ad quantam sublimitatē uirtutū Deus uos promouit, ut maiorem gratiaꝝ actionē ei referatis pro tantis beneficijs quæ uobis cōtulit. Et hoc est: *Propter quod*, id est, qa de malis uos eripuit Deus & bonis ditauit, *estote memores, quòd aliquando*, id est, ante cōuersionem olim *uos eratis gentes*, id est, quales geniti fueratis: nec solum secundum originē, sed etiam *in carne*, id est, secundū carnem, hoc est, secundum carnis uolūtatem & carnis appetitum, qa faciebatis oīa quæ carnis uoluptas suggerebat. Vos dico, qui intantum eratis peccatores, ut à peccatrice gente Iudæoꝝ despiceremini, obijciēte uobis uos esse præputium, id est, præputiatos. Et hoc est: *qui dicimini*, id est, q uocamini hoc nomine opprobrij, qđ est, *præputium*, qa scdm illam partem uiri magis ad delectationē carnis incenduntur, & libidine pūgun- B tur atq; imunditia polluunt, & hoc *ab ea* plebe, *quæ* peccatis est plena, sed tamen *dicitur* uere esse *circuncisio in carne*, nō in spiritu; & *manufacta*, nō à Deo. Sola nanq; caro ampurabat, nō cordis praua cogitatio. Et merito despiciebamini, *quia eratis illo in tempore* in nequitia notabili, *sine Christo*, id est, sine Christi fide uel notitia. Et eratis *alienati* & separati *à conuersatione Israel*, id est, iudaici populi, qa dedignabant uos secum habitare. Et eratis *testamētorum hospites*, id est, siqs uestrū ueniebat ad iudaismum ut hospes & aduena accipiebat in lege, & uilis inter Iudæos reputabat. Legem dicit pluraliter testamēta ꝓpter multiplices promissiones suis cultoribus factas, & quia in ueteri testamēto continebatur nouum. Vos dico *nō habentes ante spem promissionis*. i. de nulla ꝓmissione sperantes, qa nec ea sperabatis quę ꝓmissa sunt Abrahę, nec ea quæ promissa sunt Dauid uel cæteris pa- Gene. 12. tribus, & ideo nō erat uobis spes il- Psal. 131. lius diuinæ ꝓmissionis, qa eratis *sine Deo*. i. sine Dei patris notitia *in hoc mundo* tam malo, qui totus in mali- 1. Ioan. 5. gno positus est. Quod nūc dicit, sine Deo. i. sine Dei pr̄is agnitione et gr̄a, hoc est, quod dixerat, sine Christo. i. sine Christi notitia & gratia, qa qsquis ignorat patrem, ignorat & filium: uel quisquis nō habet filium, nec patrem habet: & qui unum habet, habet & alium. Olim tales fuistis, sed *nunc*, id est, post acceptionem gratiæ *in Christo Iesu*, id est, in potentia & largitate Christi, *uos qui aliquando*, id est, ante conuersionem eratis *longe* à Deo non corpore, sed corde & meritis, *facti estis ei propè*, uel omnibus supradictis à quibus longe eratis, & hoc *in sanguine Christi*, id est, in ui effusionis sanguinis Christi. Ille enim sanguis tantæ efficaciæ fuit, ut per illum hæc omnia possent haberi. Qui

nisi emanasset, nihil prædictorũ bonorum nobis contigisset. Omnia hæc accepistis tum in potẽtia Christi Iesu, tũ in efficacia fusi sanguinis eius, & non in carnalibus obseruantijs. Si ergo tunc cum tam multipliciter essetis remoti à Deo, ut notatum est, non indiguistis carnalibus obseruãtijs, sed sola gr̃a saluati estis in gratia & sanguine Christi, multo minꝰ modo, cum iam recepistis uestrã saluationem. Solus itaq; Christus uobis est tenẽdus firmiter & amãdus qui uos de tantis malis eripuit, & Hebręis fidelibus pares & socios fecit.

Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraq; unũ, & medium parietem maceriæ soluẽs inimicitias in carne sua legem mandatorũ decretis euacuãs, ut duos condat in semetipsum, in unum nouũ hominẽ, faciens pacem, ut reconciliet ambos in uno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitias in semetipso. Et ueniens euangelizauit pacem uobis, qui longe fuistis, et pacẽ his qui propè, quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad patrem.

Vere sanguis Christi uos Deo proximos fecit in Israelitis atq; testamẽto & ꝓmissionibus, q̃a *ipse* Christus *est pax nostra*, id est, q̃ nos Deo & angelis pacificauit, & qui Iudæos & gentes diuersis ritibus discordantes, fecit in fide concordes. Pax enim pacatos facit, sicut iustitia iustos. Pax nostra ipse est, *qui utraq; fecit unũ*, id est, Iudaicum populũ ei Gentilem fecit unanimes in fide & cultura unius Dei & moribus. Et q̃uo hoc fecerit, sub dit: *Medium parietem maceriæ soluens* parietẽ intelligit uocare circuncisionẽ, quæ diuidebat Iudaicũ ppl̃m à Gentili. Sicut.n. paries medius diuidit locum à loco, ita circuncisio separabat ppl̃m à ppl̃o. Qui paries in aduentu Christi facta est maceria, q̃m circũcisio q̃ ante eius aduentũ euacuari non poterat, postq; ipse uenit, facile fuit ut destrueretur. Maceria quippe quasi macra series dicit̃. Est enim maceria congeries lapidũ, ubi nulla cementi colligatio est, quæ leui pulsu ruinam patit̃. paries autem uocatur series lapidum cemento colligata & constricta, quam deijci nõ est facile. Sic circũcisio præcepto domini firmata usq; ad tempus correctionis, nõ poterat euacuari: sed tempore correctionis uolũtate Dei debilitata, ruinę subiecta fuit. Et bene posuit, soluens parietem: q̃a circũcisio quæ ante aduẽtũ Christi ligata erat ligamine ꝓcepti, in aduentu eius soluta fuit, nullo iam pręcepto eam cogente fieri. Nec solum circuncisionẽ soluendo fecit utraq; unũ, sed etiam soluendo *inimicitias in carne sua*. Inimicitias uocat idololatriam. Iudaicus.n. pp̃ls inimicabatur Gentili idolis seruienti, & Gentilis Iudaico idola cõtemnenti. Et recte uocauit idololatriam inimicitias, & non parietem, circũcisionem uero parietem. Circũcisio enim ante tempus correctionis fuerat in ædificio legis iustitiæ, quia præceptũ erat in lege, ut circuncisio fieret: at idololatria nullo modo unquã in ædificio Dei fuit, quia semꝑ Deo cõtraria fuit. Destruxit inimicitias, & hoc in carne sua. i. per incarnationem suã. s. quia incarnatus est, ideo euacuata est, idololatria. Postq; enim carnem assumpsit: discipulos elegit qui doctrina ueritatis gentes illuminarẽt. Et ꝓprie dictum est, soluens idololatriã, q̃a Gentilibus astricta & ligata erat uinculo usus. Vel obstaculum legis uocat̃ paries, q̃a legales obseruationes erant quasi q̃dã paries disiũgens gentes à Iudæis. Paries dico maceria. i. q̃ facile destrueretur ueniente gr̃a. Erat aũt medius hic paries, ut neuter pp̃ls alteri concordaret. Stante.n. hoc pariete, erant inimicitiæ, ira & inuidia inter eos. Ideoq; destruendus erat, ut inimicitiæ destruerent̃. Et hoc factum est in carne Xp̃i assũpta uel ĩmolata, qui

A In carne apparens, & à mortuis resurgens, oēm legem cessare fecit: & ablato omni obstaculo & dissensione, utrunq; ppl'm in sua fide coniunxit. Vel paries erat obscuritas legis & pphetarū, obstruens nobis uiam uitę, & medium se inter nos & Deū obijciens. Christus carne & passione sua soluit medium parietē & maceriam. i. obscuritatem ueterū prophetarū, & omnis antiquæ legis aperuit sacramenta, & dissipata icedendi difficultate, uiam oculis oīum reuelauit, ut qui uult ad Deum pergere, nullo impediat obice, nec obscuritatis caligine terreatur. Vnde eo in cruce spiritū emittēte uelū tēpli scissum est medium, & sancta sanctorū oībus patuerunt. Idem.n. significat illud uelū, quod & iste paries. Sed & inimicitias quæ inter nos et Deū erant, soluit in carnis suæ sacrificio Christus. Et hæc oīa fecit, *euacuans*.i. destruens & adnihilans *legem mandatorum*.i. aliarū carnaliū obseruantiarū præter circūcisionem, qa de illa iam dictum est. Et bene carnales obseruantię, dicunē mandata, qa non erāt stabiles, sed mutabiles: sicut illa q̄ mandanē, possunt & solent pmutari. Euacuans dico, & hoc suis *decretis* .i. impermutabilibus statutis, ex ratione firmiter factis. s. præceptis noui testamēti, cui succedit aliud testamentum. Decretum solemus dicere quod à Deo est ratum & authorizabile, ut non sit fas illud permutari: Quia ergo illa erāt mandata. i. transitoria, & ista decreta. i. stabilia, merito illa. i. carnales obseruantiæ euacuanē istis. i. præceptis noui testamēti. Vbi enim baptismū et fidem suadet nouum testm̄, ibi euacuaē scd̄m carnales ceremonias uetus testm̄. Et hoc totum. s. soluere inimicitias, euacuare legem fecit ipse, *ut duos* populos prius per legē diuisos *condat*.i. cōiungat intantū, ut erāt ambo simul *in semetipsum*.i. in Christū, uidelicet ut ambo tendāt pariter *in unū nouū hominem*, qui Xp̄s est, ut unitatem & nouitatem in ipso habeant, & conformitatem eius simul teneant. Ipse dico, *faciens pacem* inter eos destructis inimicitijs, ut alius non inquietet alium, sed diligat ut seipsum. Pax enim. i. remotio inquietationis, est gradus quo peruenitur ad unionē dilectionis. Quod dicit, faciens pacē, diuersum est ab eo quod superius dixit. Ipse est.n. pax nostra: qa illud declarat eum esse ipsam pacem, quæ pacificat discordantes: hoc autem quod dicitur, faciens pacem, notat illum esse mediatorem et authorem pacis. Et iterum ad aliud ponitur. Nam illud. i. esse pacem, ad hoc ponitur, ut demonstret illos qui longe erant, factos esse prope in Christo Iesu: faciens uero pacē, ad hoc, ut ostendat quo gradu ad charitatem perueniatur. Et qd' dicit, ut duos cōdat pplos in semetipm̄, diuersum est ab eo qd' posuit, qui fecit utraq; unū, qd' intelligimus scd̄m fidem: condere autem duos in semetipsum, accipimus secundum charitatem. Ostenso itaq; qūo Christus utrūq; ppl'm sibi inuicem coniunxit, uult consequenter ostendere qūo utrunq; reconciliauit Deo. Quasi dicat: Ita cōiunxit duos in semetipsum, *ut recōciliet Deo* patri *ambos* positos *in uno corpore* Christi, quod est ecclesia. Et hoc fecit *per crucem*, id est, crux fuit uia, qua peruentum est ad reconciliationē. Nisi.n. Christus se hostiā patri obtulisset in cruce, nostra recōciliatio ad Deum facta non fuisset. *Interficiēs inimicitias in semetipso*. Ac si dicaē: Cum per crucē nos reconciliaret Deo, nō fecit hoc p crucē quā alius passus sit: sed ita, ut interficeret .i. deleret inimicitias quas Deus iuste culpa primi parentis & nostrorū reatu peccaminū in nos habebat: & hoc faceret nō in alieno corpore, ui- B

C delicet prophetæ uel apostoli, sed in semetipso. Ipse enim pro nobis Deo satisfecit, sustinendo passiones & opprobria uice nostri, quas nos merito pati deberemus. Et q̃a per eum inter nos et Deum facta est reconciliatio, frustra igitur post hæc obseruabuntur carnales ceremoniȩ. Et nō solum pacē fecit in cruce, sed & antequam crucem ascenderet, ueniens, id est, in carne apparens, *euangelizauit pacem*, id est, bene nunciauit ore proprio *nobis* Gentilibus, *qui longe* ab eo *fuistis*, id est, recessistis in idololatriam, et *pacem his qui propè* erant, id est, Iudęis, q̃a unum

Ioan. 10. Deum colebant. Hanc enim pacem euāgelizauit, cū diceret: Alias oues habeo, &c. usq;, & unus pastor. Et item: Nemo uenit ad patrem nisi per

Ioan. 14. me. Iute. n. pacem nobis ad inuicem nunciauit & ad Deum, *quoniam per ipsum habemus ambo* populi *accessum*. i. facultatem accedendi ad Deum *patrem*, & hoc *in uno spiritu*. i. in unanimi uoluntate fidei & religionis atq; charitatis, ut sit nobis cor unum & anima

Actu. 4. una. Vel in uno spiritu, id est, in spiritu sancto, qui unus atq; idē est, licet uaria dona distribuat. Ad patrem accedimus secundum conformitatem bonitatis eius, & in futuro secundū participationem beatitudinis illius. Et cū hæc omnia facta sint per Christum & fiant, cur amplius carnales obseruantiæ inducentur?

Ergo iam non estis hospites & aduenæ: sed estis ciues sanctorum & domestici Dei, superadificati super fundamentum apostolorum & prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu. In quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in domino. In quo et uos coædificamini in habitaculum Dei, in spiritu sancto.

Q̃nquidem uos Gentiles unum cum Iudæis in Christo facti estis, & Deo pariter recōciliati, *ergo iam* à tempore fidei *non estis hospites* testamentorum *& aduenæ*, sicut olim eratis. Hospites enim & aduenæ erant Gentiles inter eos qui testamēta habebāt,

D uel quia ad tempus more hospitum ueniebant & recedebant, uel quia si qui eorum ad iudaicum ritum conuertebantur, aduenæ, id est, proselyti uocabātur. Hospites enim sunt in transitu. Sed iam isti nō erant hospites testamentorū, quia non in transitu & recessu uidebāt ipsa testamenta, sed assidue morabantur & exercebantur in eis, & prout decebat, obseruabant ea. Aduenæ aūt dicuntur qui cum nō sint indigenę, morantur tn̄ in loco unde non sunt indigenæ. Sed isti postq̃ effecti erāt unū cum illis, igitur qui quasi indigenæ testamentorū erant, non iam alienigenæ, sed īdigenæ reputabant, ut ipsi cum his cum quibus erant, essent unum: q̃m ita quasi naturaliter habebāt testamenta, ut illi qui in primis habuerant ea. Gratia enim diuina utrisque æqualiter nouum testamentum ptæbuit, sed & uetus iuxta spiritualē sensum, & Gentiles ideo quoq; nō erāt iam aduenæ in testamentum, sed indigenæ, quia regenerati erant ex baptismo, qui prædicatur in utroq; testamēto. In uno enim dicitur: Effundam super uos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis uestris: in alio, Ite, baptizate Ezec. 36. Matt. 28.
omnes gentes. Non estis iam hospites testamentorum, id est, peregrini uel indigniores Hebræis in fide, sicut olim recepti in lege: & aduenæ, id est, alieni & exules: *sed estis ciues sanctorum*, id est, eiusdem iuris & dignitatis in ciuitate Dei: ciues nō carnalis Israel, sed sanctorū, quia cum sanctis unam incolitis ciuitatem, quæ est ecclesia. Habetis enim communionem cum sanctis in omnibus sacramentis ecclesiæ, qui olim fuistis alienati à conuersatione Israel. Nec solum ciues sanctorū estis, sed *& domestici Dei*. i. familiares & amici Dei in domo eius secundū multam per-

A sectionem scientię & uirtutum, & secundum multam dilectionem quã ipse erga uos habet. Domesticos.n. suos familiarius diligit, & arcana secretorum suorum eis reuelat ut amicis, atque dona largitur amplissima. Nunc estis domestici Dei, qui olim eratis sine Deo, uos dico *superædificati* in ædificio Dei *super fundamentum apostolorum & prophetarum*.i. sup fidem Christi, super quam primo fundati sunt apostoli & pphetę. Christus.n. fundamentum est totius diuini templi uel diuinę ciuitatis quia ex eo & ex eius fide & gratia inchoant omnia bona, & ipse totum spiritale portat ędificium. Ipse ergo est fundamentũ apostolorum & prophetarum, quia super illum incumbũt & firmi permanent apostoli & prophetę, qui totam deinde fabricam sancti ædificij portant. Ipse est fundamentũ.i. fides eius est prima firmitas et initium ac sustentaculum omnis ædificij uirtutum ac bonorum operũ. Super quã fidei firmitatem innitentes, superędificati estis in bonis operibus.i. ad altiora prouecti crescendo de uirtute in uirtutem. Et hoc factum est in *ipso summo angulari lapide*.s. *Christo Iesu*, qui duos in se populos quasi duos parietes coniungit, & fortitudo est totius ædificij. Qui ita est angularis lapis, ut non solum sit fundamentum ipsius ędificij.i. nõ solum sit in inferiori parte, sed etiam sit summus in ipso ędificio. Ita est summus iste lapis, ut non possit alius lapis angularis huic superaddi. Illi.n. uolũt huic superponere alium angularem lapidẽ, qui carnales obseruantias quærunt superaddere, & eas cõtendunt ad salutem ualere. Sed nihil potest huic superponi. Ipse.n. inferius est lapis angularis scd̃m fidẽ, ipse est & summus scd̃m iustitiæ consummationẽ. Vel ideo est summus lapis cũ sit fundamentum, quia origo fundamenti huius, summitatẽ tenet. Et sicut fundamentum corporeæ fabricę in imo est, sic fundamentum spiritalis fabricæ in summo est. Si ad terrã ędificaremur, in imo nobis ponendũ erat fundamentũ. Quia uero cœlestis fabrica est, ad cœlos præcessit fundamentum nostrum. *In quo* fundamento, in quo lapide summo *omnis ædificatio* tam Iudæorum quàm gentilium, *constructa* scd̃m fidem & sacramentorũ perceptionem, atque scd̃m innocentiã & iustitiam, *crescit* in uirtutibus proficiens: quia nemo tam pfectus est, qui nõ possit crescere. Crescit unusquisque electorum & maior et minor quandiu est in hac uita. Neque enim ad ædificium electorum pertinet, licet Christianitatis uocabulum habeat, q crescere in bonis & augmentari non studet. Omnis.n. ędificatio tam singularum psonarũ fidelium, quàm singularum uirtutum, cõstructa in Christo, crescit assidue eundo & proficiendo *in templum sanctum*.i. ut fiat sanctum & mundum Dei templum, & hoc totũ *in domino*.i. in operatione domini: quia dominus hoc agit, non aliqua carnalis obseruantia. *In quo* Christo non solum Iudæi ædificantur, sed *& uos* gentiles *coædificamini*, id est, æque ut Iudæi ædificamini cum eis scd̃m iustitiam, & intantũ, ut eatis *in habitaculum Dei*.i. ut efficiamini domus & sanctuariũ Dei, & hoc *in spiritu sancto*, id est, in operatione spiritus sancti, & non in carnalibus obseruantijs. B

CAPVT III.

Huius rei gratia ego Paulus uinctus Christi Iesu pro uobis gentibus, si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in uobis, quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramentum, sicut supra scripsi in breui, prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi, quod alijs generationibus non est agnitum, filijs hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis apostolis eius & propho-

A *tii in spiritu, esse gentes cohaeredes & concorpora les & comparticipes promissionis in Christo Iesu per euangelium, cuius factus sum ego minister secundum donum gratiae Dei, quae data est mihi secundum operationem uirtutis eius.* 1. Cor. 15.

Huius rei gratia, id est, pro hac re grata mihi. s. ut uos coaedificemini, uel per gratia Dei implēda ī hac re, *ego Paulus uinctus sum*. Et ponit per q̄ ipsi sunt coaedificati, quia. s. Deus reuelauit illi salutem ad gentes pertinere, & misit illum eis praedicare, & facit pati pro illis, ut magis sint Deo grati. Ego Paulus uinctus *Christi Iesu*, i. pro seruitio & nomine Christi, uel id potestate & uoluntate eius ego uinctus sum: quia qñ uoluerit, me dissoluet. Vel ego uinctus pro euangelio sum Christi, non diaboli, ut illi qui pro suis criminibus tenentur in uinculis. Vinctus Christi sum, & hoc *pro uobis gentibus* quibus uiam salutis pręedicabam, uel pro uobis, quia quod sum uinctus Christi, tendit ad utilitatem uestram. i. uobis est utile. Meritum enim pastoris prouectū confert gregi. Tunc Romae tenebaŧ apostolus in carcere. Quia uero meritū pastoris non proderit ouibus, nisi se habeant prout religio Christiana exigit, supponit: *Si tamen audistis* aure cordis, id est si intellexistis *dispensationem gratiae Dei*. i. apostolatum mihi dispensatum à Deo, qui scit cur me ad hoc officium elegit. Vel dispensatio nē. i. officium dispensandae & praedicandae grę Dei. i. gratuiti bñficĳ dei, omnibus impenii. Si ītellexistis me dispensare gratiam Dei. i. si intellexistis gratuita eius dona quę uobis dispēsaui: s. remissionem peccatorum, innocentiam, uirtutes, charismata, sciētiam, fidem, doctrinam & his similia, uobis à Deo gratis esse collata, non aliquo merito neque carnalibus obseruantĳs. Si. n. haec gratis diuinitus dari non creditis, non estis in fide sana. Et si fidem sanam nō habetis, nihil uobis meritum meū ualebit. Ac si dicatur: Quòd sum uinctus, uobis proderit, si ītelligitis qđ uobis dispensaui esse gratuitum donum dei, ut nihil meritis uestris adscribatis, nec in carnalibus obseruātĳs fiduciam ullam ponatis. Quod posuit, audistis, & non credidistis, ideo fecit, ut innuat, istud usqueadeo aptum & uicinum rationi, ut nō solum fide sit dignum, sed etiam intellectu. Vere dispensatio est gratuitū donum Dei, id est, gratis collatum uobis, quia ipsa dispensatio *data est mihi*. i. id ipsum officium dispensandi est mihi datum, & hoc *in uobis* cōuertendis & aedificandis, id est, ut uos per meam dispensationem conuerteremini, & in ędificio Dei cōstitueremini. Vel ipsum officium dispensationis meae iam est haerens in uobis, quod uos aure cordis et interiore uestro auditu iam recepistis ex gratia Dei. Et si ego dispensationem nō habeo nisi ex gratia, tūc patet quia uos notitiam Dei & remissionem peccatorum atque iustificationem & caetera quae uobis dispensaui, non habetis nisi ex sola gratia. Post haec ponit rationem ad idem ostēdendum, ꝙ. s. gratis habeat hoc quod eis dispensat, & hoc per mediū. Nam ubi se gratis habere ostendit, & qđ ipsi similiter gratis habeant, eos conuincit. Ac si dicat: Gratis est mihi data dispēsatio, *quoniam secundum reuelationem* diuinam non scđm humanā doctrinam, neq; scđm uires meas, *factum est mihi notum sacramentum*, idest, quoddam Dei occultum est mihi diuinitus reuelatū, hoc est, nō obscure, sed aperte intimatum: nec habeo huius rei plus notitiae, nisi inquantum Deus mihi reuelauit & detexit, id est, nihil habeo ex me, sed totum ex sola gratia. Et si ego quicquid uobis dispenso, ex gratia habeo, tunc & uos ex gratia totum habetis. Dei bonitas

A mihi reuelauit sacramentũ.i.quoddam mysterium multis hominibus occultum.s.quod uos gentes essetis incorporandæ Iudæis in unitate fidei & eandem gloriã habituræ quã Iudæi. Notificatum est mihi à Deo sacramẽtum, & hoc *sicut supra scripsi in breui*.i.ita mihi manifestatum est diuinitus,ut superius posui,cum dicerẽ, ipse est enim pax uestra qui fecit utraq; unum,& cætera quæ ibi breuiter dicta sunt de mysterio Christi & societate utriusque plebis. Id est, nihil supra scripsi tunc de mysterio qđ non sit mihi per spũm prophetię reuelatum à Deo.i.quod non habeã à gratia Dei. Notũ factum est mihi, *prout potestis legentes intelligere*,id est,inquãtum uos attente studioseq; legentes potestis animaduertere in prædicta litera.Ipse est.n.pax nostra &c. *prudentiam meam*.i.sapientiam & peritiã, quam ego habeo super *mysterio Christi*,Hoc est,intantũ mihi notificatum est mysterium,inquantum prędicta litera ostendit me habere prudentiã de mysterio Christi.i.inquantũ mittit studentes ad intelligendum illud mysterium. Per literam.n.illã, licet nos ignoremus, ad multiplicem tñ intellectum de mysterio Christi duci possumus. Aliter.n.forsitan posset exponere literam illã beatus Hieronymus,& aliter Ambrosius, atq; aliter magnus Augustinus:& scđm omnem intellectum,qui inde potest fieri.i.de illo Christi mysterio,notificatum est Apostolo. Hoc totum tale est,ac si breuiter dicat:In tantũ notificatũ est mihi sacramẽtum,inquãtum.i.q multipliciter potest intelligi in scriptura illa quæ est. Ipse est enim pax nostra &c. Hoc ideo dixit,ut p hoc cõmendaretur authoritas sua: & cõmendata authoritate, maiorem fidem exhiberẽt doctrinæ suæ,mandata legis dissuadenti. Qđ sacramentum uel mysterium *non est* *agnitum*.i.uicine notum & plene *filijs* B *hominum*.i.rõnalium, hoc est,uel carnalibus uel spiritualibus filijs patriarchaꝝ & prophetarum in *alijs generationibus*.i.in præteritis tẽporibus. Licet.n.antiqui sancti scirent gẽtes ad fidem uenturas, tñ nescierunt q ad eãdem uitæ sublimitatem & gloriam forent uenturę, ad quam Iudęi culturam habentes unius Dei. Sed & hoc latuit eos quia sine lege forẽt saluandæ. Non est illis agnitum ita plenarie hoc mysterium, *sicut nunc*.i. inquantum tempore gratiæ *reuelatum est* illis quibus debuit.i.*sanctis apostolis eius*, qui hoc prædicare missi sunt, *et prophetis* sub noua gratia, ex quibus fuit Agabus,& hoc reuelatum est illis in spiritu sancto.i.per spiritũ sanctum.Et qd sit hoc mysterium,subditur.s.*gentes esse cohæredes*.i. simul cum Iudæis unam hæreditatẽ in cœlo habituras, *et cõcorporales*,id est, simul cũ eisdem Iudæis in uno corpore ecclesiæ mansuras in præsenti, ut hæ sint tam honorabilia mẽbra ecclesiæ q Iudæi, *et comparticipes promissionis* uitæ æternæ,ut ęqualiter ad gẽtes pertineat illa pmissio sicut ad Iudæos, & ęqualiter in eius adeptione sublimentur utriq;.Et hęc omnia fiunt *in Christo Iesu*.i.in eo quod Christus carnem assumpsit & mũdum per se & per apostolos illuminauit. Nã hæc omnia gentes habent *per euangelium*.i. per receptionem & obseruantiã euãgelij quod eis ministro.Non.n.prodesset illis ĩcarnatio Christi,nisi prædicaretur. *cuius* euangelij *factus sum ego minister*.non.n.est meum. Et q minister eius factus sum,nõ est secũdum merita mea, sed *secundum donum gratiæ*.i. scđm gratuitum donum gratiæ *Dei*, *quæ* gratia *est mihi data secundum operationem uirtutis eius*.i.secundũ quod opata est uirtus eius, qua suscitauit Christũ, in quo nos omnes à morte animæ resuscitaret, & sine legis opere

Actu.11.

C saluaret. Et cũ ego ministeriũ euangelij habeam ex gratia, patet quia et uos habetis ex gratia quicquid ex auditu euangelij, quod prędicaui uobis, accepistis.

Mihi enim omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in gentibus, euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à seculis in Deo, qui omnia creauit, ut innotescat principatibus & potestatibus in cœlestibus per ecclesiam multiformis sapientia Dei secundum præfinitionem seculorum, quam fecit in Christo Iesu domino nostro, in quo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidem eius.

Data, inquit, gratia est mihi omnium sanctorum minimo. Præ nimia humilitate dicit se minimum omnium sanctorũ, ostendens de se magnum humilitatis exemplũ. Vel minimus erat omnium sanctorum. i. magis humiliatus, hoc est, afflictus omnibus tribulationibus, quàm alius aliquis sanctus. Multo. n. plus persequebãtur eum Iudęi & gentiles, q̃ aliquẽ aliorum. Mihi minimo data est gratia *hæc in gentibus*. i. ministratio: & hoc (ut præmissum est) secundũ operationem uirtutis eius. i. ita ut sequat eam operatio uirtutis Dei, quia ad confirmationem meę prędicationis Deus per me miracula operat. Data est mihi, id est, gratis cõcessa à Deo ad utilitatem. Hæc gratia data est mihi. s. *euangelizare inuestigabiles diuitias Christi.* i. multa eius dona copiose & abundanter nobis collata, quę adeo ditia sunt & magna, ut nullo prorsus intellectu queãt inuestigari, cum Deus pro hominibus homo fieri et pro mortuis uita mori, atq; iustus pro peccatoribus imolari dignatus sit, cunctisq; per orbem nationibus lumen ueritatis ostendere, fidem dare, & peccatoribus remissionẽ, iustitiã, charismata, & cætera hmõi, quæ non possunt perfecte iuestigari, q̃ magna et qualia sint. In hoc etiam sunt inuestigabiles istæ diuitiæ, quia alijs dant, & D alijs non dantur: & cur hoc fiat, inuestigare non possumus. Qñ. n. plures uerbo prędicationis, & quorundam mẽtes dono supernæ gratię tanguntur intrinsecus ut credant, quorundam autem non tanguntur, quis nisi solus Deus scire potest cur isti eliguntur & illi relinquuntur. Inuestigabiles itaq; sunt diuitiæ donorũ Christi. Nec solum istas euangelizare missus sum, sed *& illuminare*. i. clare et lucide docere *omnes quæ*. i. q̃ mirabilis & ex quanta dilectione ꝓcedens *sit dispensatio sacramenti*, id est, q̃ mirabiliter sic dispositum à Deo patre sacr̃m ĩcarnationis, passionis et resurrectionis Christi, per qđ gentes fierent cohæredes & concorporales & comparticipes. Quod sacramentum erat absconditum in diuina mente *à seculis*. i. à primo tempore seculoꝝ, quando cum seculis cœperunt creaturæ: qa ex quo secula sumpserunt principiũ: nulli fuit ita patefactum, ut nũc apostolis. Hoc ideo dicit, ut ostẽdat sibi multum esse credendum, cui reuelatum est tantum mysterium. Per hoc idem ostendit dispensationẽ istã fieri ex sola gratia. Quod inde patet, quia à seculis fuit abscondita, quoniam nec humana merita, nec carnales obseruantię potuerunt eam reuelare. Recte dicitur dispensatio sacramenti, qa Deus diuerse tribuit illud sacramẽtum, cum alijs dat plus esse participes & concorporales & cohęredes, & alijs minus. Sacramenti dico, *absconditi in Deo*, quia ita manebat in Deo, ut non extra Deum procederet, sed in secreto eius cõsilio lateret. Habet. n. Deus in seipso abscõditas quorundam factorum causas, quas rebus conditis non inseruit, easq; implet non in illo opere prouidentiæ, quo naturas substituit ut sint, sed in illo quo eas administrat, ut uoluerit, quas ut uoluit cõdidit.

Ibi

A Ibi est gratia, per quam salui fiunt peccatores. Nam in mundo abscon ditæ sunt rationales causæ omnium rerum naturaliter oriturarum, sicut absconditus erat Leui in lūbis Abrahæ, ideo autem causę eorum quę per gratiam futura sunt. Sic & hoc mysterium nostræ saluationis, quo gentes Iudæis æquarentur in sanctitate & gloria, ut omnino aliud futurum non esset, absconditum erat in Deo, *qui omnia creauit*, quia solus ipse creator nouerat, quid de suis creaturis facturus esset. Data est mihi gratia euangelizandi, ut effectū habeat in ecclesia prędicatio mea, & per ecclesiam. i. per ea quæ fiunt in multiplicibus ecclesiæ membris & ordinibus uel operibus, *ut innotescat*, id est, interius & subtilius & magis notescat *principibus et potestatibus*. i. prioribus & potentioribus angelorum ordinibus, q sunt *in cœlestibus, sapientia Dei multiformis*, quantum ad uaria & multa opa quæ facit in ecclesia, nō inquantum est in Deo simplex & inuariabilis. In hoc. n. eam ab initio cognouerunt, qui ei ab initio astiterunt. In se enim non multiplex, sed simplex est ista sapientia: sed propter multiplicia opera sua quę sapiēter disponit, dicitur multiformis, qa multas operū formas aptat. Et scd̄m hoc in cognitione huius sapientię etiam angelici spiritus *per ecclesiam* profecerunt, quia dum eā Christus uel per se, uel per apostolos instrueret, plurima secreta didicerunt angeli quæ ignorabant. Magna est igitur dispensatio sacramēti, ubi didicerunt uel discūt etiam uirtutes angelicæ: & magna fides est attribuenda uerbis illius, qui tantū sacramentum dispensat. Innotescat sapientia principibus, & hoc *secundum præfinitionem seculorum*. i. intātum innotescat, inquantū Deus præfiniuit & præordinauit de seculis. i. de hominibus qui uersantur in seculis: hoc est, de hominibus qui erant futuri a primo statu ecclesiæ usq; ad consummationē seculi. Quos ideo uocat secula, qa mutabiles sunt & trāsitorij ut secula. i. ut cursus prætereuntium dierum. *Quam præfinitionem fecit in Christo Iesu*. i. hæc omnia præfiniuit Deus in Christo, non in carnalibus obseruantijs, uel in aliquo merito nostro. Vel Dei sapiētia est multiformis secūdum præfinitionem seculorum, quia scd̄m ea quæ præfiniuit. i. præordinauit in seculis fieri, apparet multiformis, cū hęc in operibus uariantē multiformiter. Et hanc præfinitionem fecit Deus in Christo Iesu *domino nostro*, qm̄ ante secula pręordinauit pater in filio, quid in seculis acturus esset. *In quo habemus fiduciam*. i. in cuius Christi auxilio habem⁹ spem & fiduciam accedēdi ad dominum, & non solum spem, sed & ipsum *accessum*, & scd̄m bona opera, & scd̄m præmium. Fiduciam habemus in eo uincēdi tribulationes, uel adipiscendi supernam hæreditatem, & post finem uitæ præsentis accessum realiter ad Deum, & hoc *in confidentia*. i. merito confidentiæ habitæ *per fidem eius*. f. quia tātum in eo solo omnimodam fiduciam posuimus per fidem eius quā intemeratā seruauimus, nihilq; fiduciæ nostris meritis, uel carnalibus obseruantijs attribuimus. B

Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro uobis, quæ est gloria uestra. Huius rei gratia flecto genua mea ad patrē domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur, ut det uobis secundum diuitias gloriæ suæ, uirtutem corroborari per spiritum eius, in interiori homine, Christum habitare per fidem in cordibus uestris, in charitate radicati & fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo et sublimitas & profundum, scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei.

In Christo (ut præmissum est) ha-

C bemus fiduciam & accessum ad patrem in confidentia per fidem eius. *Propter quod peto* à uobis, ut cōfidentes & constantes in fide sitis, per quam ad tantam perueniretis gloriā. Omnia bona (ut superius frequēter ostēsum est) accepistis à p̄ueniente uos gratia Dei: nunc superest, ut uos arbitrio liberæ uoluntatis uestræ eandem subsequamini gratiam, perseuerantes in ea, & bene operantes. Peto enim à uobis, propter arbitrium uoluntatis. Peto *ne deficiatis* à syncceritate & constantia fidei & perseuerantia bonorū operū, *in tribulationibus meis.i.* respectu mearum tribulationū, hoc est, tribulationes quas audistis me pati *pro uobis*, quibus prædicabam, nō sint uobis causa deficiendi, sed constantes estote in gratia quam uobis annūciaui, non erubescentes de uinculis meis, neq; timentes similia pati. Vel pro uobis sunt tribulationes meę.i.ad utilitatem uestrā spectant, uobisq́ proficiunt. *Quæ res.*i.me pati pro uobis tribulationes, *est gloria uestra.* Gloria enim uobis est, habere talem doctorem, non confusio, ut infideles æstimant. Et magno gloriæ p̄mio remunerabimini, si me nunc in tribulationibus nō despexeritis, sed in firma fide permanseritis. Peto ne deficiatis. Quia.n.uoluntatis arbitrium habetis, peto. Sed quia uobis arbitrium non sufficit ad implendū quod peto, *huius rei gratia*.i.ne deficiatis, *flecto genua mea* in oratione pro uobis. Facit.n.pro eis Apostolus orationē, ut Deus det perseuerātiam & augmentum uirtutū & scientiæ. Et per flexionem genuum intelligimus humilitatem supplicantis. Nam ad hæc solent in orationes flecti genua, ut humilitas interior denotetur, & humiliori supplicatione affectus orationis cōmendetur, & fortasse uinculis catenarum constrictus, nō poterat Apostolus genua corporis flectere: sed si hoc impediebatur corporaliter agere, uel genua cordis humilius flectebat. Flecto genua.i.humiliter in precibus supplico *ad patrem domini nostri Iesu Christi*, ut merito eius obtinere possim quod peto. Id est, oro illum de quo non est diffidendū q̄n exaudiat, tum q̄a flecto ad eum mea genua, tum quia genuit eum qui noster est dn̄s, & est Iesus atque Christus.i.rex noster & sacerdos. Flecto ad patrem genua mea, ut sicut pius pater me exaudiat. *ex quo* i.ex cuius similitudine *omnis paternitas* non dico est, sed *nominatur*. Nam p̄prie non dicitur pater, nisi solus deus: alij autem ad similitudinem eius de quibus nō est dicendum quod sint patres respectu Dei, sed nomen illud participāt, *in cœlis*, id est, inter angelicos spiritus. Ibi enim superiores qui p̄sunt alijs, & curam super eos habent, patres nominātur: *& in terra*.i.inter homines. Dei.n.ineffabilis dilectionis uehementia inęstimabiliter nos dilexit ac diligit & gubernat, ideoq; pater noster dicitur. Nos autem & angeli per eum dicimur patres in similitudine dilectionis & prouidentiæ, q̄m ipsa dilectio & gubernatio qua uocamur patres ab eo procedit. Ex eo nominaт̄ omnis paternitas in cœlo & in terra: quia (ut dictū est) quicunque sunt patres & præsunt alijs paterno affectu, siue ī cœlo, sicut dominationes cæteris subiectorum ordinibus: siue in terra, sicut episcopi & abbates, alijq́ prælati, qui paterna bonitate, subditis p̄sunt, ab eius imitatione uocabulum paternitatis sortiuntur. Vel angeli cœlorum nobis prouidentes, dicuntur patres in cœlis; & prælati ecclesiæ, patres in terra. Possunt cœli, spirituales homines intelligi: terra uero, carnales. Ipse.n.dicitur pater, uel quia ex se filium genuit, uel quia creaturas pio moderamine gubernat & regit. Ad D

Matt.6. Luc.11.

C cuius multitudinem ob eãdem causam dicuntur patres, uel qui ex seipsis filios generãt, uel qui subiectos pio moderamine & studio gubernant. Et quia talis tamq; benignus & charitatiuus erga nos est pater iste, non est diffidendum de eo quin nos exaudiat. Ad quem idcirco genua mea flecto, *ut det uobis secundum diuitias gloriæ suæ*.i. scd̃m diuitem & copiosam largitionem abundantiæ maiestatis suæ, *uirtutem corroborari*.i. constantiam fidei, quæ interius & exterius uos faciat robustos & fortes cõtra omnes tribulationes. Virtutem corroborari *per spiritum eius*.i. per spiritum gratię, per operationem spiritussancti *in interiori homine*.i. in anima quę ab hostib⁹ non potest attingi. Et ut hoc salubriter uobis tribuat, det *habitare Christum per fidem in cordibus uestris* scd̃m perfectionem uirtutum & constantię, & hoc per fidem de eo habitã & perfectam. Sunt.n. nonnulli hæretici fortes ad tolerãtiam aduersitatum, sed non eis prodest. Vel det Christũ habitare in mẽtibus & rationibus, eas illuminando.i. illuminet Christo habitatore rationem uestram, & hoc per fidem. Ratio.n. non illuminatur ad intelligendũ, nisi fides pręcedat. Vnde scriptum est: Nisi credideritis, non intelligetis. Et intantum

Esaie.7. sc̃dm.70. illuminat rationem uestram, *ut in charitate radicati & fundati possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo & sublimitas & profundum*. Vel secundum superiora sic potest continuari: Peto ne deficiatis, sed constanter perseueretis: uos dico, in charitate radicati & fundati. Radicati.i. firmiter plantati ad istar arboris, quæ quanto plus terræ figitur, tãto plus crescit, & uberius fructificat: & fundati sicut ædificium, quod quanto profundius fundatur, tanto firmius in altum construitur. Radicati.n. dicuntur, q in actiua uita strenui sunt, quibus charitas est radix: quia sicut D ex radice crescit arbor, & crescens fructum ad utilitatem aliorũ facit, sic illi qui sunt in actiua uita, ex charitate crescunt ad hoc, ut ferant fructum, siue corporalem uictum præbendo, siue spiritualem. Per fundatos autem intelliguntur contemplatiui, quia non crescunt in hmõi fructum aliorum, sed firmi & immoti (prout est possibile) permanent in contemplatione diuina. Hoc est dicere: siue sitis in actiua uita, siue in cõtemplatiua, manẽtes semper in charitate, possitis, id est, facultas sit uobis comprehendere.i. cũ rerũ executione notitiam prendere, ut & intelligere & facere ualeatis cum omnibus sanctis. non.n. aliter sancti eritis, nisi hoc mysterium quod omnes sancti intelligunt, intellexeritis. Possitis comprehẽdere quæ sit latitudo prædicti ædificij, in quo uos ædificamini.i. templi Dei. Latitudo eius est amplitudo cordis sanctorũ, qua cunctos diligunt, cunctisq; prodesse cupiunt, & prout ualent prosunt. Longitudo eius, quę & longanimitas dicitur, expectatio est promissionum Dei cum alacritate mentis. Sublimitas, uita cœlestis inter angelos. Profundum autem.i. fundamẽtum ædificij illius, fides est & baptismus, & cætera huiusmodi sacramenta ecclesiæ. Hæc ergo quatuor orat Apostolus, ut possimus ĩtellectu & actu cõprehendere. Vel de supernæ mansionis templo.i. de perpetua regni felicitate possunt hæc intelligi. Aeterna enim gloria illius regni ita erit lata, quòd nullus ibi coarctabit: ita erit longa & continua, quod nunq̃ deficiet: ita erit sublimis & alta, qđ omne terrenum bonum excedet: sic est profunda & admirabilis, quod nullius hominis uox in præsenti ualet eam pfecte narrare, nullius q; mens ad plenum intelligere. Vel etiam in

A Deó possunt hæc intelligi. Habet. n. deus latitudinem, quia dilectionem suam usq; ad collectionem psequentium tendit. Habet lõgitudinem, qa ad uitę patriam nos lõganimiter tolerando perducit. Habet sublimitatem, quia ipsorum quoq; intelligentiam qui recepti in superna fuerunt congregatione, trãscendit. Habet pfundum, quia damnatis inferius, districtionis suæ iudicium comprehẽsibiliter exerit. Quæ. s. quatuor nobis in hac uita positis singulis exercet, quia & latitudinem amando, & longitudinem tolerando, & celsitudinem non solum intelligentiam nostram, sed etiam uota superando, & profunditatem suam exhibet, occultos et illicitos cogitationum motus districte iudicando. Sed eius celsitudo & profunditas q̃ sit inuestigabilis, nullus agnoscit, nisi qui uel contemplatione ad summa prouehi, uel occultis motibus resistens, tentationum cœperit importunitate turbari. Sed & in cruce domini, & per crucem, in moribus sanctorum possunt ista quatuor itelligi. Crux. n. lata est in transuerso ligno, quo extendũtur pendentis manus: & significat opera bona in latitudine charitatis, & hilaritatem mentis. Lõga est à transuerso ligno usq; ad terram, ubi dorsum pedesq; figuntur, & significat perseuerantiam in longitudine temporis usq; in finem. Alta est in cacumine, quo transuersum lignum sursum uersus extenditur, & significat supernum finem, quo cũcta referuntur: qm̃ cuncta quæ fiunt latitudine, propter altitudinem diuinorum facięda sunt pręmiorum. Profunda est in ea parte, qua in terra figit̃. Ibi quippe & occulta est, nec uideri potest. Sed cuncta eius apparentia & eminentia inde consurgunt, sicut bona nostra de profunditate gratię dei quæ comprehendi ac dĳudicari non

B potest, uniuersa procedunt. Profundum. n. crucis est occulta uoluntas Dei & incomprehẽsibilitas iudiciorum eius, unde ista gratia in homines uenit cunctos pręueniẽs, & omnia bona prout uoluerit distribuẽs, alĳs qdem sic, alĳs uero sic, & alios eligens, alios respuens. Hæc. n. omnia cur ita fiant, inscrutabile est. Sed orat Apostolus ut ista quatuor prout oportet ualeamus intellectu & operatione comprehendere, & hoc cum omnibus sanctis, quia omnes sancti comprehendunt, quę sunt ista quatuor. Nam cõprehensio istorum est quædam cõmunio cœlestis reipublicæ. Et hoc etiam, inquit, oro, ut possitis scire charitatem Christi quam erga uos habuit et habet: quę tanta est, q; supereminet omni scientiæ, & exuperat omnem sensum: qa nullus sapiens est adeo in hac uita, qui possit perfecte tantã charitatem considerare, sed in futuro seculo scietur hęc charitas. Ibi. n. plena & perfecta dilectio est sine ulla malorũ tolerantia, quæ non fide credit qđ non uidet, nec spe desiderat quod non tenet, sed in ęternum ueritatis incõmutabilem speciem cõtemplabit̃, cuius sine fine quietum tempus erit laudare quod amat, & amare qđ laudat. Sic ergo detur uobis *scire charitatẽ Christi supereminentem sciẽtiæ*, & pręcellentem intellectum, & hoc ita, *ut impleamini in omnem plenitudinẽ Dei*, nõ ut sitis plenus Deus, sed ut pfecte sitis pleni Deo, ut sit Deus omnia in omnibus.

Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter, quàm petimus aut intelligimus, secundum uirtutem quæ operatur in nobis, ipsi gloria in ecclesia & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum, Amen.

Ego, inquit, genua mea flecto ad Deum patrem, ut det uobis hęc omnia: sed ipse *potens est facere superabundanter*. i. ualde largius & affluẽtius *quàm petimus aut intelligimus*. i. ultra omnẽ petitionem

A titionem & intelligentiam nostram potest ipse nobis abũdantiã donorũ largiri, *secundum uirtutem* gratiæ suę, *quæ operatur in nobis* nõnulla etiam quæ nemo peteret uel intelligeret. Vel secũdum uirtutem quæ operatur in nobis, id est, sicut potentia eius operata est in nobis apostolis magnifice dona, ita potens est facere, omnia in uobis pro quibus oramus, et ei qui ista potest facere, & faciet si uoluerit, *ipsi sit gloria* non nobis. i. excellens honor, & hoc *in ecclesia*, id est, in consideratione eorũ quæ facit in ecclesia, sicut fidem, innocentiam, iustitiam. *& in Christo Iesu*. i. in respectu Christi, per quem hæc omnia fiunt, & in cuius iudicio & gratia sunt hæc uniuersa. Et non ad horam sit ei gloria, sed *in omnes generationes seculi seculorum*, id est, in futuro seculo quod constabit ex omnibus generationibus, quę generantur in his pręsentibus seculis. Seculum quippe seculorum, æternitas est, cuius partes sunt tẽpora & omnia secula. Potest etiam seculum seculorum intelligi præsens hoc seculum a principio mundi usq; ad finem simul intellectũ, quod in multa secula diuiditur. Et in omnes generationes istius seculi seculorum extẽdatur gloria, quam pater habet in Christo & in ecclesia, ut nulla generatio sit ab initio mundi usq; ad eius terminum, in qua non glorificetur Deus per Christi gratiam in filijs ecclesiæ. Nullum enim tempus transijt unquam uel trãsibit sine electis, in quibus per Christum glorificatur pater. Amen, id est, uere uel fideliter. Hic tractatum suum commendatione gratiæ, in qua & carnales obseruantias improbauit, terminauit apostolus, & ad moralem exhortationem transiit, dicens.

CAPVT IIII.

Obsecro itaq; uos ego uinctus in domino, ut digne ambuletis uocatione qua uocati estis, cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia, supportantes inuicem in charitate, soliciti seruare unitatem spiritus in uinculo pacis. Vnũ corpus & unus spiritus, sicut uocati estis in una spe uocationis uestræ. Vnus dominus, una fides, unũ baptisma. Vnus deus et pater omnium, qui super omnes est, & per omnia, & in omnibus nobis. B 1. Cor. 7. 1. Cor. 12

Hactenus de fide & gratia tractauit, & omnia gratiæ tribuenda satis monstrauit: nunc de moribus monet prius communiter omnes, post per singulos ordines. Quandoquidem sola gratia saluati estis, non ex operibus uel obseruãtijs carnalib⁹ & habitaculum Dei estis effecti, sicut ostensum est superius, *itaq; obsecro uos*, ut ita iã amodo uiuatis, quaten⁹ tantam gratiam uobis collatam nõ amittatis. Et hoc est: Obsecro, id est, per sacra dona cœlestis gratiæ quæ percepistis, rogo uos ego quem audire debetis, quia uinctus & incarceratus sum, non in furto, *sed in domino*. i. in amore domini, uidelicet propter amorem eius, & propter nomẽ eius in quo fixus permaneo. Et q̃a uinctus sum, compatiendum est mihi, non spernenda exhortatio mea. Obsecro *ut digne ambuletis uocatione qua uocati estis*. i. ut ambuletis digne fide qua per gratiã uocati estis. i. ut ambuletis digne ad cœlestem patriam, id est, ut ambuletis prout fidem decet, qua uenietis ad cœlestem gloriã. Ambuletis. i. promoueamini & perseueretis operando ea quę cõueniũt fidei ducenti ad salutem æternam. i. bona opera. Bona enim opera exigit fides uestra. Vel quia gratis ad fidem uocati estis prædicatione mea, ambulate sic in fide & bonis operibus, ut ambulatio uestra prędicationi meæ conueniat. Hoc modo poteritis digne ambulare. s. *cum omni humilitate*. i. & interius in corde habita, & exterius exhibita. s. ut nullatenus uel in corde uel in uerbo seu in opere pręsumatis de uobis, aut uos alijs

C prçferatis: *& mansuetudine*. i. lenitate et tractabilitate, ut. s. sicut mãsueta animalia uos tractari permittatis, ut sitis familiares & affabiles. Humilis dicitur quasi humi accliuis, mansuetus quasi manu assuetus. Et multi sunt humiles, qui non sunt mansueti. i. lenes & trãquilli, sed in ipsa humilitate intermiscent quendam rigorem & seueritatem quasi pro iustitia. Ideo nunc Apostolus humilitati subnexuit mãsuetudinem, ut qui fuerit humilis, studeat & mãsuetus esse. Nec solum cum humilitate & mãsuetudine ambuletis in uia Dei, sed etiam cum omni patientia, qua patimini tribulationes pro Christo uoluntate & actu, quia quidam nõ patiuntur aliquãdo uolũtarie. Quã patientiam seruabitis *supportantes inuicem* uos. i. ut alter sustineat alterũ in his quę sunt grauia et aspera. Et hoc poteritis facere, si uicissim reputaueritis uos esse supportantes. i. inferiores. Non enim ille bene patitur, qui se superiorem reputat. Et hãc uariã supportationem facite *in charitate*, ut uos inuicem tolerãtes, diligatis uos inuicem. Sunt enim nonnulli q eos incipiunt non diligere, à quibus cõtumelias uel huiusmodi aduersa patiuntur. Sed nõ debet charitas relinqui propter aduersa quæ patimur. Vel in charitate uos supportate. i. nõ ficte, nec propter terrenum commodum siue damnum, nec propter timorem alicuius personæ potẽtis, nec propter importunitatem temporis, nec propter inanem gloriã, uel aliquid, huiusmodi, sed propter solã dilectionem, ut sola dilectio sit causa tolerantiæ uestrę: & non irascamini, nec turbetur cor uestrum in hora qua hæc patimini, sed permaneatis in charitate & animi lenitate. Vos dico. *solliciti seruare unitatem spiritus*. i. sitis inter aduersa quæ uicissim suffertis, soliciti & curiosi inuiolabilẽ custodire unitatem spiritus. i. unanimitatem uolũtatis, ut sit uobis cor unum & anima una, & hoc *in uinculo pacis*. i. pax & cõcordia exterior sit quasi uinculum & nexus interioris unitatis spiritus. Vel aliter: Ingredit enim Apostolus remouere quoddã quod contrarium est charitati, uidelicet schisma, quod in eis tunc fuisse propter charismata non est dubitandum. Quoniã illi q habebant charismata, despiciebant alios, & abrumpebant se ab eis, sicq; schisma erat inter eos. Quod ipse prorsus uult eradicare, dicens: Soliciti seruare unitatem spiritus. i. solicite postponendo omne schisma seruetis qđ à uobis non habetis. s. unitatem. i. quod uos estis facti unum secũdum fidem, & aliena dona seruetis, qa unitas illa ẽ spiritus. i. à spiritu sancto uobis cõcessa, & ideo non est negligenda, sed studiose retinenda. Quam poteritis hoc modo seruare, uidelicet in uinculo pacis. i. ut pax taliter inter uos habita, ut alius non inquietet aliũ, uinciat uos in simul et conglutinet, Et sitis omnes *unum corpus* per unitatẽ fidei & concordiã licet diuersis offićÿs uideamini dediti, sicut diuersa mẽbra corporis, et sit uobis *unus spiritus*. i. una mens & uoluntas, sicut & unam remunerationem uitæ perennis omnes sperantis. Et hoc est, *sicut uocati estis* à deo *in una spe uocationis uestra*. i. in una expectatione supernæ mercedis, ad quã uocati estis, uel ideo seruare debetis unitatem spiritus, quia unũ corpus est de quo uos estis. i. ecclesia quæ est una, & est corpus Christi. Vnum corpus secundum fidem & dilectionem & sacramentorũ perceptionem. Et spiritus Christi q hoc corpus eius uiuificat, est unus. Multis. n. membris cõstat unũ corpus, & uegetat omnia mẽbra unus spiritus. Ecce humano spiritu quo sum ipse homo q mẽbra oĩa colligo et

A uegeto. Impero omnibus membris ut moueantur, intẽdo oculos ad uidendum, aures ad audiendũ, linguã ad loquẽdũ, manus ad operationẽ, pedes ad ambulandũ. Officia membrorum dispertita sunt sed unitas spiritus continet oĩa. Quod spiritus noster. i. anima nr̃a est ad membra nr̃a, hoc est spiritus sanctus ad membra Christi, ad corpus Christi, quod est ecclesia. Omnia. n. membra Christi cũ sint diuersis officijs dedita, uno tamen spiritu Christi uegetant. Iam uero si membrum præscinditur de corpore, nunquid sequitur spiritus? Nequaquam, et tñ membrũ agnoscitur. Quia homo separatus ab ecclesia sacramẽtũ baptismi adhuc retinet, sed spiritum amisit. Cauẽdum est ergo schisma, & seruanda est unitas. Nõ amittitur spiritus sanctus q non potest scindi, sed unus pmanet: & eos q unitatẽ custodiunt, replet: & hanc seruare debetis, sicut uocati estis in una spe uocationis uestræ. i. sicut fide uocati estis in una spe æternę gloriæ. Hæc. n. fides uocationis est. t. fidei uestræ, hoc ẽ, fides uestra est causa spei uestræ, quia præcessit ipsam spem, & dedit eam uobis. Quę spes est una, quia unam uitæ æternæ gloriã expectat. Illa. n. est una, qa licet alij sint ibi ut stellæ, alij ut luna alij ut sol, omnibus tamẽ sufficit qd' habent. Quoniam illi qui non sunt in tam digna claritate, adeo sunt unita dilectione cum maioribus, ut hoc quod maiores habent, isti se habere reputent. Sic et uos in hac uita debetis facere, ut qui minus habẽt in charismatibus alijsq; donis, ex unione dilectionis reputent se habere quod maiores habẽt, q ad eorum utilitatem hñt. Nõ. n. in hac re debẽt alius inuidere alij, neq; alius aliũ despicere. Et ob hoc debetis ẽt unitatẽ seruare qa *unus dominus* oĩbus uobis est Xp̃s, qui uos manumisit et uiuificauit. Nõ. n. B hẽtis plures dños, p quorum diuersis uolũtatibus uos oporteat discordare: sed unũ, q uobis unitatẽ pcipit. Vnitas. n. nõ habet ĩ se cõtrarietatẽ, sicut nec creator. Quod aũt ab unitate separatẽ et extra unitatẽ est, iam est cõtrarium & dualitas. Nam creator erat qdẽ unus, sed statim ut creatura successit, contrarietas processit. Seruanda est igitur unitas, ut uni domino seruiatẽ. Quæ & ideo custodiri debet, qa *una fides* est. Licet. n. unusq;q; credentium suam fidem habeat, una tamẽ fides dicitur. Hæc. n. in animo credentis est et sibi conspicua, cuius est, q̃uis sit & in alijs non ipsa sed similis. Nõ. n. numero est una, sed genere. Propter similitudinẽ tamen ex nulla aduersitate magis unam dicimus esse q̃ multas. Nam et duos homines simillimos cũ uiderim⁹, unã faciẽ dicimus & miramur amborum. Ita. n. dicitur eadẽ credentium fides una, sicut eadẽ uolẽtiũ uolũtas una, cũ & ĩ ipsis q hoc idẽ uolũt sua uolũtas sit cuiq; cõspicua: alterius aũt lateat, q̃uis idẽ uelit. Propter hoc ẽt seruãda est unitas, qa unũ est baptisma. Nõ. n. potest iterari, sed à quocũque datum fuerit, siue à bono, siue à malo, siue à catholico, siue ab hæretico iuxta morem ecclesiæ in nomine sanctæ trinitatis. s. patris & filij & spiritussancti, tantũdem ualet ad remissionem peccatorum & apertionẽ regni cœlorum. Sed ideo tenẽda est unitas, quia unus est Deus in substãtia sua. Nõ. n. est multiplex substantia eius, sed una et simplex. Vñ et Moyses: Audi Israel, dominus Deus tu⁹, Deus unus est. Non põt esse maior, nõ põt esse minor, nõ potest numerari. *Vnus est Deus*, creator omnium, qui & unus *pater omnium* est, paterno affectu diligẽs oĩa & gubernãs: & ideo nemo potest se alteri præferre. Vnus dicitur iste pater, in eo qd' unica affectione procurat oĩa, sicut dulcis pa- Deu. 6.

C ter. *Qui est super omnes*. i. præcellit omnibus creaturis, cuius dignitas nos inuitet: *& per omnia* diffusus, quia ubiq; est: & ideo timendus; cũ nusquã possit euitari: *& in omnibus nobis* est p gratiam, q unitatem seruamus. Per oĩa enim est potẽtia uirtutis suę, et prudentia dispositionis suæ, sed i nobis gratia bonitatis suæ. Vel super omnes est dominando & regẽdo, & est per oĩa, subministrando omnia bona quæ habent, & in omnibus nobis collata beneficia seruando. Illud per, quod est ibi, p omnia, ordinale est, ostendens qđ si oĩa nostra discusserimus, omnia ordine perambulando inueniemus ab eo ministrata. Et quia omnibus dominatur, & p omnia nostra est præter peccatum, & quia nobis illa conseruat, ideo solliciti esse debemus, ut quemadmodum ipse est unus, ita & nos unũ simus, & unitatem semper obseruemus.

Roma. 12. *Vnicuiq; autem nostrum data est gratia secun*
1. Cor. 12. *dum mẽsuram donationis Christi. Propter quod*
Psal. 67. *dicit: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Quod enĩ ascendit, quid est nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ? Qui descendit, ipse est et qui*
Ioan. .. *ascendit super omnes cœlos, ut adimpleret omnia.*
1. Cor. 12. *Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdã autem prophetas, alios uero euãgelistas, alios autem pastores & doctores ad consummationẽ sanctorum, in opus mysterij, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitate fidei et agnitionis filij Dei in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi ut iam non simus paruuli fluctuãtes, & circunferamur omni uento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumuentionem erroris.*

Nos quidem oẽs sumus unũ corpus, et unitatẽ seruare debemus, sed nõ oẽs ęqualiter dona cœlestis grãæ percepimus. Nã *unicuiq; nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi.* Nam aliud donũ gratiæ habet iste, aliud ille: & qđ habet ille, nõ habet iste. Mẽsura ista est & diuisio quędã donorum, & concordia ibi unum cor D pus facit. Nam sicut in nr̃o corpore aliud accipit manus ut operetur, aliud oculus ut uideat, aliud auris ut audiat, aliud pes ut ambulet: anima autem una est quę agit oĩa, in manu ut operetur, in pede ut ambulet, in aure ut audiat, in oculo ut uideat: sic sunt etiam diuersa dona fideliũ tanquam membrorum, ad mẽsuram propriam cuique distributa, sed una est Christi gratia q̃ distribuit. Propter quod non debent alij alijs inuidere, nec alij contra alios de donis superbire, quæ gratis dantur à Christo, et quæ mẽsurat ille et modificat, sicut scit singulis expedire. Nam ad hoc uni multum datur, ut p hunc multi promoueantur alij: & ad hoc parũ alijs, ut in omnibus erga oẽs humilitatem conseruent. Et si Christus metitur cuidam multũ ut multis alijs prosit q tantum non habent, tũc nõ est rectũ carentes inuidere habentibus, sed potius debẽt reputare se habere qcqd maiores habent, qa ad eorũ utilitatem habent. Nec illi q habent, debent despicere non habẽtes, cũ ad hoc habeãt, ut nõ habentibus subseruiant. Ita ergo debemus in uarijs donis q̃ accipimus, seruare unitatẽ, abraso omni schismate. *Propter quod* probãdũ quod Christus det diuersa dona, dicit spiritus sanctus in Psal. Ascendens in altũ &c. Versa tñ Psal. 67. ad Christũ locutione, dicit Psalmista: Ascẽdisti in altũ, captiuasti captiuitatẽ, accepisti dona in hoĩbus. Nec moueat qđ apostolus nõ ait, accepisti dona i hoĩbus: sed, dedit dona hominibus. Ille qppe authoritate apostolica scđm hoc locutus est, qđ De⁹ cũ pr̃e est filius. Scđm hoc. n. dedit dona hoĩbus, mittẽs eis spiritũ sanctũ, q spritus est pr̃is & filij. Propheta uero scđm illud, qđ idẽ xp̃s intelligit i corpe suo, qđ est ecclesia unde & fideles. cũcti mẽbra ei⁹ sunt. dixit

cum

A xit eũ accepiſſe dona in hominibus: quia ipſe accipit, quicquid beneficij mẽbris impenditur illius. unde dicturus eſt: Quando uni ex minimis meis feciſtis, mihi feciſtis. Sed uideamus ſuiam: *Aſcendens in altum* cœli habitaculum Chriſtus, *captiuam duxit captiuitatem*. i. corruptionem noſtrã uirtute ſuæ incorruptionis abſorbuit: uel captiuam duxit captiuitatẽ, qa uicit mortẽ, quæ captiuos tenebat, in qbus regnabat. Vel eos qui in inferno tenebantur captiui, q & captiuitatis noĩe deſignari poſſunt, duxit ſecũ ad regna cœlorũ. Nam ſicut militia cum dicitur, intelligũtur, q milites, ſic appellatione captiuitatis intelliguntur, q in inferni clauſtris detinebantur capti. In hac quoq; uita multi tenebanť à diabolo captiui in peccatis, qui & captiuitas ſimilr̃ appellanť, ſed eos Chriſtus feliciter captiuauit. Cur. n. nõ ſit captiuitas felix, ſi & ad bonum hoĩes poſſunt capi? Vnde Petro dictum eſt: Ex hoc iã homines eris capiens. Captiuati ergo ſunt, qa capti. & capti, quia ſubiugati. i. ſub leue Chriſti iugum miſſi. Sed hoc conſiderandũ, qa captiui & terrigenæ, patriam noſtram æſtimabamus hoc exilium. Sed dum à Chriſto ducimur ad regnũ cœlorũ, nimirum captiuitas noſtra beata captiua ducitur ab illo. His itaq; modis captiuauit captiuitatem, aſcendens propria uirtute & uolũtate in altum, non ſuſtẽtatus auxilio cuiuſquã alterius. Dedit uero *dona hominibus*, qa miſſo deſuper ſpiritu, alij ſermonẽ ſapientiæ, alij grãm uirtutum, alij grãm curationũ, alij genera linguarũ, alij iterpretationẽ ſermonũ tribuit. Non. n. ſinguli quiq; hñt oĩa, ſed hi illa, alij alia, ſicut & ſupra dictum eſt, quãuis ipſum donũ à quo unicuiq; ꝓpria diuidũtur, omnes habeant. i. ſpiritum. Iſta pars ſñiæ qua dicitur, dedit dona hoĩbus, ualet ad

Matth. 25. Luc. 5. 1. Cor. 12.

oſtendendum quo'd Chriſtus ſcd̃m B menſuram dedit unicuiq; noſtrum gratiam. Cætera uero dixit, ut ſententia magis pateſceret. Aſcendiſſe dixit eum propheta. Sed quid eſt, qđ aſcendiſſe dictus eſt, niſi qa & antea Ioan. 1. deſcenderat? Verbum enim quod in principio erat Deus apud Deũ, quo aſcẽderet, uel quõ aſcẽdere poſſet, niſi prius deſcẽdiſſet? Erat. n. ſup oĩa, uel potius erat ubiq;. Sed deſcendit quando formam ſerui accepit. Deſcendit in partes terræ (q̃ ſunt aereę) inferiores, ut inter homines conuerſaretur. Diuinitate deſcẽdit ad nos, ſed humanitate quã aſſumpſit, aſcẽdit ad cœlos. Et hoc eſt qđ eũ Apl's deſcendiſſe probat per hoc, quod dictus eſt aſcendiſſe, dicens: *Quòd autem aſcendit, quid eſt niſi quia & deſcendit primum in inferiores partes terræ?* id eſt, quomodo uel quare dictũ eſt qđ aſcendit, niſi reſpectu præcedentis deſcenſionis? Poſſunt inferiores partes terræ intelligi loca inferorũ, in qbus tenebãtur ſancti. Et illuc ſcd̃m animam deſcẽdit Chriſtus, non ruinã uel præcipitium ſeu uiolentiam paſſus, ſed ſpõtanea uoluntate miſertus, deſcẽdit ĩ illas inferiores partes terræ, ut inde ſuos omnes potenter educeret. Primum qdem illuc deſcendit, ac deinde reſumpto corpore aſcendit in cœlum. Et ne uideretur alicui q; alia ꝑſona eſſet aſcendens, & alia deſcendens, addit: *Qui deſcendit* ſcd̃m diuinitatem, accipiendo humanitatem, *&* *qui aſcendit* ſcd̃m humanitatem, quo nunq; prius fuerat humanitus, *ipſe eſt* una & eadem perſona. Aſcendit nõ ſolum *ſuper omnes cœlos* materiales, ſed & ſuper omnes cœleſtium uirtutũ ordines, ſuperans loco & dignitate omnem creaturam, *ut adimpleret omnia* quæ de eo fuerant prophetata. Nondum enim omnia de eo fuerant adimpleta, quando ille necdum iuxta humanitatem in dextera patris

C næ gloriæ cōſedebat regnans in æternum. Vel omnia donis ſuis adimpleuit aſcēdens, ut etiam angelicæ creaturæ, quæ ante erant impletæ adimplerentur. i. promotionem quādam acciperent. Nam non ſolum homines, ſed etiam angeli promoti ſunt aſcenſione eius. Vel omnia adimpleuit. i. rationalem creaturam perfecte ad integrum impleuit, hoc eſt, humanum genus & numerum angelorū. Nam in reſtauratione hominis ſuppletur numerus angelorum, qui diminutus erat caſu reproborū ſpirituū. Sicq́ complendo numerum electorū ex angelis & hominibus, ad implet omnia. Vel omnia regna mūdi adimpleuit ſuo cultu. Et ut omnia adimpleret, *dedit ipſe* nobis ad eruditionem quatuor regētiū ordines, ſcilicet *quoſdam quidem eſſe apoſtolos* ſicut
Ioan. 1. Petrū & Andream, cæteroſq́ tales, qui omnibus alijs maiores erāt, habentes officium prædicationis, & per ſe tradentes alijs, quorum nunc locum apoſtolicum & primates & archiepiſcopi tenent in eccleſia. *Quoſdam autem* dedit eſſe ꝓphetas, qui uentura prædicerent etiam ſub nouo te
Act. 11. ſtamento, ſicut Agabum ſibiq́ ſimiles. Quorū locum nunc tenent, qui ſcripturas interpretando, prænūciāt per eas cæteris futura iuſtorū gaudia malorumq́ ſupplicia. *alios uero* dedit *euangeliſtas*, ſicut Lucam & cæteros, qui euangelium ad poſteros ſcriptū tranſmiſerunt, uel etiam qui euangelium prædicabant, & officium miniſtrandi pauperibus habebant, ut ſe
Act. 6. ptē diacones ſub apoſtolis. Vtrūq; enim uictum præbebant, & ſpiritualem & corporalem. Similiter adhuc deberent agere omnes diaconi. Inde eſt etiam quod hodie in Miſſa legūt euangelium. *Alios autem* dedit *paſtores et doctores*, ſicut epiſcopos uel presbyteros. Paſtores. n. & doctores unum regentium ordinem intelligimus, q̄a gregem Dei ipſe uetaciter paſcit qui D docet. Et ideo non dicitur diſtincte, alios autem paſtores, alios uero doctores, ſed dicitur cōiuncte, alios autem paſtores & doctores, ut intelligerent ſuū officiū eſſe ſuam doctrinam. Vnde & per prophetam Deus Hiere 3. ꝓmiſit: Dabo uobis paſtores iuxta cor meum, & paſcēt uos ſcientia & doctrina. Siquid tamen differentiæ in his duobus eſſe poteſt, paſtores dici uidentur reſpectu ouium, ideſt, ſimplicium et hebetū: doctores autē reſpectu eorū, qui iam ſunt eruditi et rationabiliter intelligere cœperunt. Omnibus iſtis dedit Chriſtus hæc uaria dona ad inſtructionem eccleſiæ. Vnde nullus eorū de acceptis donis ſuperbire debet contra eos q nō habent, uel ſe ab eis ſcindere, ſed potius ſaluti eorū ſeruire. Nec minores debēt eis inuidere, ſed eos ut patres uenerari & diligere. hos enim dedit ſaluator *ad conſummationem ſanctorum*, id eſt, ad hoc ut eos q iam ſancti ſunt, cōſumment et perficiant in ſanctitate. ſcilicet, ut eos qui ſancti ſunt ſecundū remiſſionem peccatorū et innocentiam atq; bonorū operum inchoationem, ꝓmoueant & conſumment ſcdm augmentum uirtutis & perſeuerantiam. & dedit eos *in opus miniſterij*, ut unuſquiſq; plene poſſit facere opus miniſtrationis ſibi creditæ. Si enim unus faceret omnia, non ꝑfecte ageret ſingula. Ideo unuſqſq; opus miniſterij cui deditus eſſet, accepit. Et quo tendit hoc miniſteriū uniuſcuiuſq; eorū? *In ædificationem corporis Chriſti*, ideſt, i hoc ut corpus Chriſti quod eſt eccleſia, ædificetur, ſiue in uirtutibus, ſiue in conuerſione infidelium ad fidem. Hæc eſt enim domus quæ (ſicut Pſalmus canit) ædi Pſal. 126. ficatur poſt captiuitatem: quoniam de illis qui à diabolo tenebantur captiui, ædificatur eccleſia, quæ & domus & corpus Chriſti eſt. Tales

A prælatos dedit Christus ecclesiæ,& tandiu dabit, *donec occurramus omnes*, id est, donec omnes qui modo sumus in una & non discrepanti fide, & in una & non discrepanti agnitione filij Dei,occurramus nobis inuicem ĩ die iudicij de diuersis mundi partibus uel ipsi Christo, quasi desiderio currentes ad gaudium,*in uirũ perfectũ*, ut unusquisq; sit uir perfectus: quia siue claudus modo sit aliqs, siue cæcus,siue quolibet mẽbro careat, in resurrectione perfectionem omniũ membrorũ habebit. *& in mensuram ætatis plenitudinis Christi*,id est,ut nec infra, nec ultra iuuenilem formã resurgamus,sed in ætate & robore, ad quæ Christũ hîc peruenisse cognouim⁹, idest,in ea meta ætatis, usq; ad quã naturaliter crescit homo, & ultra quam nihil ei naturaliter accrescit, in qua & Saluator habuit plenitudinẽ annorũ & corporis, cum de hoc mundo trãsiret. Non ait mensuram corporis uel mẽsurã staturæ,sed mẽsuram ætatis plenitudinis Christi. Neq;.n.fas est dicere,cũ resurrectionis omniũ tempus aduenerit,accessuram corpori alicuius eam magnitudinem quam nõ habuit.Si aũt dixerimus ad dominici corporis modum etiam quorũcunq; maiora corpora redigenda, peribit de multorũ corporibus plurimũ, cum ipse nec capillum periturum esse promiserit.

Luc.21. Restat ergo ut suã recipiat qsq; mensuram, quã uel habuit in iuuentute, ẽt si senex obijt: uel fuerat habitur⁹, si est ante defunctus. Vel ita:Prælatos dedit Christus in ecclesia, q sibi alij alijs succedentibus ꝑdurent, donec occurramus oẽs in uirũ ꝑfectũ .i.donec ita cõueniamus et cõiungamur oẽs scd̃m charitatem, ut simus uir ꝑfectus.Perfectus uir dicit̃,quãdo iam nullum membrorũ suorũ crescit scd̃m quantitatẽ.Non est.n.ꝑfectus donec habet ubi crescat.Sic ecclesia tunc erit in statu perfecto, cũ B iam nullũ membrorũ suorũ per successionẽ poterit excrescere. Crescit enim quotidie manus, qñ uno mortuo,qui necessaria ministrabat fratribus,succedit alius hoc idẽ facie̅s, & sic de cæteris mẽbris. Sed postq̃ numerus electorũ completus fuerit, tunc istud successionis crementum cessabit:qm̃ tũc erimus uir ꝑfectus, qa nullum membrorũ iam crescendi locum habebit, qm̃ completus erit numerus oĩum.Donec occurramus in uirum ꝑfectum .i. donec ecclesia efficiatur uir ꝑfectus:hoc est,qñ omne membrũ ecclesiæ suam quantitatem habebit. Occurramus oẽs, & ita occurramus, ut nullũ membrũ remaneat quod suam quantitatem non recipiat.Per hoc quod dicit,occurramus,& non,ueniamus,ostendit quòd multum erimus proni & prompti ad ipsam dilectionem.Currere.n.maiorem uelocitatem notat, q̃ uenire Hoc totum tale est: Tãdiu dabit doctores & pastores, quãdiu erit necessariũ.i. donec ecclesia efficiatur uir perfectus cui nihil desit, & nihil post addendum sit in numero uel uiribus. Et hoc erit, quando occurremus in mensuram ętatis plenitudinis Christi.i.quãdo ætas mẽsurata à Christo,erit plena. Mensura erit plena, quando Christus ipse ĩ corpore suo plenus erit, omnes habens qui nunc per singulos crescit, & omnes in eo immortales & beati erunt.Et ultra nõ erit necessaria pręlatio,neq; durabit amplius,quę modo necesse est ut ꝑmaneat usq; ad illũ terminũ.Et ideo non est grauiter ferẽda,quæ cito trãsibit.Ob hoc aũt in uirũ perfectũ occurremus,qa manemus *in unitate fidei*.i. unam non uariã fidẽ habemus de filio Dei: & qa manemus ĩ unitate *agnitionis filij Dei*.i. qa agnoscimus.i.intelligimus idem de filio Dei.Hoc est dicere, qa credi

C mus & itelligimus idē de filio Dei. Illi.n.non occurrent in uirum perfectum, qui idem nō credunt in ecclesia, & idem nō intelligunt. Illi uero non tendūt ad idem intelligere, qui schisma uolūt in ecclesia facere. Vel Christo (sicut supra dictū est) occurremus uenienti ad iudiciū, & gaudētes eū excipiemus: nos dico, q nunc sumus in unitate fidei .i. q tenemus unam fidem trinitatis & unitatis diuinæ, qui sumus in unitate agnitionis filij Dei.i. qui unam & concordem in fide tenemus agnitionē filij Dei credētes eum incarnatū & passum ac resuscitatū et exaltatum. Ad hoc.n. nobis dati sunt prælati, *ut iam* post tempus gratię, post acceptionē spiritualis doctrinæ *non simus paruuli* sensibus, sed prouecti in sapiētia: & non simus fluctuantes.i.titubantes nostra debilitate ī bonis operibus, seu dubitantes in fide: nō simus fluctuantes inter undas tentationū, sicut nauis tēpestati exposita, sed firmi & īmobiles. & ut non circūferamur.i.non in gyrū erroris feramur *omni uento doctrinæ*.i. omni flatu inanis dogmatis. Doctrina.n.prauorum et hæreticorum, est quasi uentus tempestatis aut turbinis: qa statum mētis euertit, & in uertiginē erroꝝ ducit, atq; leuis est & uana, non habēs pondus ueritatis, ideoq; prudenter cauenda est. Doctrinæ dico, manentis *in nequitia hominum*, quoniam nequitia hominū est sedes peruersę doctrinæ. Nam hæresis non est nisi in anima subdita peccatis: qa peccata cōmissa, sunt causæ ut Deus permittat eos corruere in barathrum hæresis. Quæ seductionis doctrina manet ēt *in astutia*. Astutia denotatur, si dici potest, dolosa scientia, quoniā in ea manet doctrina hæresis, qa ipsius causa est & sustentaculū. Astutia dico, tendente *ad circūuentionem erroris*, id est, adhoc studēte ut circūueniat incautos & ducat in errorē. Nam per dolositatis & astutiæ fraudē solent hæretici multos decipere. Sed ab his tuti sumus per doctrinā ueritatis, quā prædicant prælati ecclesiæ. Apostoli enim & prophetæ noui testamenti qui exponunt scripturas, reddunt nos non paruulos, sed fortes ad intelligendū. Per euangelistas qui euāgelium prędicant, efficimur non fluctuantes in fide, sed certi. Per pastores & doctores fit, ut non circūferamur omni uento doctrinæ, sed constantes simus in fide et proposito religionis nostræ.

Nota.

Nota.

Veritatem autem facientes, in charitate crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus: ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mēsuram uniuscuiusq; membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate,

D Non circūferamur omni uēto doctrinæ, sed *facientes ueritatem*, id est, ueram argumentationem contra astutiam illoꝝ, id est, adinuentiones ueras & firmas et rationabiles contra illos qui hæresim uolunt inducere, *crescamus in illo per omnia* quę habemus, id est, in omnibus quæ iam percepimus, scilicet in innocentia, humilitate, patientia & cæteris uirtutibus, augmentemur, et hoc fiat *in charitate*. Vel faciamus ueritatem, id est, bene operemur secundū doctrinam mandatorum Dei, de qbus dicitur: Omnia mandata tua ueritas. et hoc non in hypocrisi uel in timore faciamꝰ, sed in charitate, ut sola charitas nos faciat hęc agere. Et ita crescamus ac proficiamus per omnia bona quæ habemus, tam sensuum mentis quā & operum bonorum atque uerborum, in illo *qui est caput* nostrum, id est, prouidens nobis & regens nos. Et quis est ille? Christus, id est, rex noster, siue pontifex. Et in isto atque sub isto capite debemus sem Psal.118.

A per crescere & augmentari per omnia, ut sequamur eum ut membra caput, & in eo maneamus qui se nobis habitaculum dedit, dicens: Manete in me. Dehinc Apostolus metaphoram capitis & membrorum prosequitur ostendēs quod nullus fidelium in aliquo bono possit crescere, nisi adhęreat capiti Christo, sicut et in humano corpore si membrū aliquod à capite suo abscinditur, iam nō crescit, sed marcescit. Et hoc est: *Ex quo capite Christo fit quod totum corpus.* i. tota ecclesia secūdum oia est *compactum.* i. cōiunctum unanimitate fidei, *& connexum* uinculis charitatis. Et ita est ex fide compactum & charitate connexum, quod si eamus *per omnem iuncturam* membrorū, inueniemus ibi esse omne. s. quia pes coniunctus est non solum cruri, sed etiam manui & capiti, & cæteris omnibus membris. Et sic inuenitur ibi omnis iunctura, quia & iunctura pedis ad crus, & cruris ad manū & caput, & ita in cæteris. Quæ iunctura est *subministrationis*, quia pręcedentibus electis subministrantur atque sibi subiunguntur per officia sacerdotum ij, qui fiunt Ecclesiæ membra. Subministrationis dico, digne existentis *secundum operationem*, quia ille digne subnexus est pcedentibus Ecclesiæ membris, qui bona quę potest, operatur. Et hæc operatio est *in mensuram uniuscuiusque membri*, quia unusquisque iuxta modū suum operatur bona, & p hęc crescit usque ad mensuram quantitatis suæ. Vnusquisque. n. secūdum ea quæ operatur, magnus aut paruus dicitur. Vel iūctura hęc ē subministrationis, id est, ad hoc ut alius subministretur alij. Ad hoc. n. sunt iuncti in ecclesia fide & charitate, ut sicut in nostro corpore oculi prouident pedibus, sic illi qui in ecclesię corpore sunt oculi, prouideāt illis qui sunt pedes, & sic cętera mēbra uicissim faciant. Quæ subministratio secūdum operationem fit, ut ministret alius alij secūdum ea quæ operari potest, idest, intantum subseruiat, inquantum ualet operari. Illi autem recusant i ecclesia ministrare uel ministrari, quia schisma uolunt facere. Et quid est aliud in ecclesia schisma facere, quam dissoluere quod Christus compegit & connexuit. Hęc autem operatio fit in mēsuram uniuscuiusque membri. i. secundum quod unūquodque membrū potest operari. Et ita corpus istud compactum & connexum, dum membris membra subministrant uel subministrantur, *facit augmentum corporis*. i. suipsius. i. augmentat illos in uirtutibus & numero, quæ iā sunt corpus. Et hoc facit *in ædificationem sui*. i. ut se ædificet, & se templum Dei construat, ponēs semper in ædificio sui quoscunque potest cōuertere. Et hoc totum facit *in charitate*, quia propter solam charitatem ponit illos in ędificio Dei, & in charitate docet permanere & operari. Econtrario autem faciunt qui schisma generant, & hoc sacrum corpus minuere conantur, & ædificium cœleste destruere. Aliter quoque potest intelligi quod dictum est, in mensuram uniuscuiusque membri augmentum corporis facit. Augmētatur. n. corpus ecclesiæ proficiendo in mēsuram uniuscuiusque mēbri, ut unūquodque membrum inquantum crescere debet, intātum crescat per successionem. Crescūt oculi in hoc corpore, dum uno doctore mortuo, crescit & succedit ei alius. Non tamen dicuntur diuisi oculi, quia non efficiuntur plures, sed augmentantur. Vnus. n. semper episcopus in ciuitate præest, & non plures. Et ita de cæteris sentiendum. Cum autem ista successio & ædificatio peracta fuerit, tunc completa erit mensura ætatis plenitudinis Christi. B

Nota.

Hęc igitur dico & testificor in domino, ut

C *iam non ambuletis, sicut & gentes ambulant in uanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati a uita Dei per ignorantiam, quæ est in illis propter cæcitatem cor-*
Roma .1. *dis ipsorum, qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis, in auaritiam.*

Admonet ut caueant ab antiqua cõsuetudine gentilitatis. Quasi dicat: Quando qdem tanti capitis mẽbra estis effecti, *igitur hoc dico* & suadeo uobis, ut ultra non uiuatis more illorum, qui ad hoc caput non ptinent. Non obsecro nunc ut superius, sed dico. i. doceo & authoritate mea ueterem nequitiam inhibeo, *& testificor.* i. testem me huius rei facio *in domino*. i. in cõfirmatione ueritatis domini & æquitatis eius. uel testificor in domino. i. sub testimonio domini assero. Hoc. s. dico, *ut iam* post cõuersionem uestram *non ambuletis* sicut olim ambulastis. i. non operemini sicut prius operabamini, *sicut & gentes* quæ nunc sunt, ambulant euntes *in uanitate sensus sui*. i. habentes sensum uanitate plenum: quia non cogitat mens eorum nisi de trãsitorijs quæ sunt uanitas, ut scriptũ est. Va-
Eccle. 1. nitas uanitatum & omnia uanitas. Quia ergo nihil sapiunt & nihil appetunt nisi caduca & tẽporalia, ambulare dicuntur in uanitate sensus. Et naturalem intellectum rationis habent obscuratum & hebetatum tenebris peccatorum: & ideo minus mirum de illis est si ambulant in uanitate, q̃ de uobis, qui estis illuminati, & internæ lucis radijs illustrati. Preterita. n. peccata sic obscurauerunt intellectum mentis eorum, ut nõ possit exercere uim propriam. i. uim discretionis. Et quia ambulant in uanitate sensus, ideo sunt *alienati à uita Dei*. i. à uita quę in Deo est, à uita quæ Deus est. i. separati à Deo qui est uita animæ, & cui adhærere uita est. Nam sicut uita corporis humani anima est, sic uita animę deus est. D

Vel sc̃dm alios codices, alienati sũt à uia Dei, quia. s. nunq̃ ambulãt in ea. Et quod alienati sunt à uita uel à uia Dei, hoc fit *per ignorantiam quæ est in illis* permanens. Ignorant. n. gloriam uitæ cœlestis & uiam iustitiæ, quæ ducit ad illam: ideoq́ alieni remanent utriusq; et illa ignorantia locũ in eis habet *propter cæcitatem cordis ipsorum*, quia ad aspectum ueri luminis oculos cordis apertos non habent, quos euangelicæ prædicationi clauserunt, ideoq́ iure cæcati sunt. Anima. n. recedens à luce iustitiæ, quanto magis quærit quod contra iustitiam inueniat, tanto plus repellitur à lumine ueritatis, et in tenebrosa demergitur. Hoc autem diuersum est ab eo quod dixit, tenebris obscuratum habẽtes intellectum: quia illud accipitur de obscuritate peccatorũ, istud autem de cęcitate ignorantiæ. Et reuera sunt cæci: qui de uenia & salute pro sua turpitudine desperantes. i. diuitiarum supernæ gratiæ prę mium nõ sperantes, nullo cogente, sed sua sponte *tradiderunt semetipsos impudicitiæ*, quæ fit in consanguineas. i. sic ex toto tradiderunt se libidini seruos, ut nec à consanguinearum concubitu abstinerent. Ipsi dico cadentes *in operationem immunditiæ omnis*. i. in hoc deuoluti, ut operentur omnimodam carnis immunditiam, siue in se metipsis, siue inuicem, siue in pecudibus. Et hoc faciunt euntes *in auaritiam*. i. in insatiabilitatem: quia sicut auarus nunq̃ reputat se satis habere, ita nunq̃ isti perueniunt ad fornicationis saturitatem. Vel ita distinguamus: Delapsi sunt in operationẽ imunditiæ, qa seipsos inquinant uoluptatibus carnis, tendentes omnes in auaritiam, id est, in immoderatũ amorem habendi, siue ambiendo honores, siue quamcunq; pecuniam.

Vos autem non ita didicistis Christum, si ta

A *men illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut* *est veritas in Iesu. Deponite vos secundum pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris.* Colos. 3.

Gentes quae excaecatae sunt, ambulant in huiusmodi operibus: sed uos non debetis taliter ambulare, quia *non ita didicistis Christum*. i. non ita percepistis a praedicatoribus notitiam Christi & doctrinae eius, ut in ea, sicut gentes in erroribus turpiter ambulant, ambuletis. Didicistis dico, sed tamen hac conditione, *si illum audistis*. i. si praedicationem quae de eo fit, intellexistis, uel eum interius loquentem audistis. Loquitur. n. Christus homini, cum rationem eius intrinsecus illuminat et excitat. Homo uero audit, cum intelligit ad quid ratio eius excitetur, & facit quod sibi diuinitus suadetur. Et iterum hac conditione dico, *si in ipso edocti estis*; ut sciatis ea quae scire & quae agere in eius religione debetis. Si in ipso edocti estis, *sicut in Iesu*. i. in ipso est perfecta & integra ueritas sine ulla admistione falsitatis, ueritas fidei & bonae operationis & sapientiae & saluationis. Ideoque ueraciter bona debent esse opera eorum, qui in eius scholis discere coeperunt, & ueritatem aeternae salutis in eo adipisci cupiunt. Et quae sit illa ueritas in Iesu subiungitur. s. deponere *vos veterem hominem*. i. ut ueraciter non simulatorie deponatis ueterem hominem, non secundum substantiam quam traxistis de Adam, sed *secundum pristinam conuersationem* uestram quae erat in uetustate primi hominis. i. secundum priores actus prauitatis uestrae. Deponatis ueterem hominem. i. imaginem & conformitatem ueteris hominis, cuius usque conformitas ducit ad uetustatem & corruptionem. Veterem (inquam) hominem deponatis. i. omnes prauos actus qui defluxerunt ab eo, et prauos mores eius. Qui. s. homo iure deponitur, quia *corrumpitur* in suis delectationibus uel carne, uel spiritu, siue uitorum. Corrumpitur nō solum secundum opera, sed etiam *secundum desideria* quae sunt erroris. i. error suadet illa, nō ueritas domini Iesu. Et ideo si uere deponitis hunc hominem, deponite etiam desideria eius quae ueniunt ab errore, uel ducunt in errorem.

B *Renouamini spiritu mentis uestrae, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia & sanctitate ueritatis.* Roma. 6.

Non solum deponere ueterem hominem debetis, sed etiam *renouamini*. i. ad id quod retro est nouamini. i. ad priorem nouitatem quam habuit pater uester Adam, quando creatus fuit ad imaginem creatoris. In mente autem & ratione et intelligentia qua deum cognoscere potuit, factus est ad imaginem dei. Sed peccando inueterauit, & deformis ac decolor facta est haec imago, Vnde nunc sectando iustitiam renouatur & reformatur. Propter quod cum dictum esset, renouamini, subiunctum est, *spiritu mentis uestrae*, ut in mente intelligatur fieri ista renouatio. Quod enim ait, spiritu mentis uestrae, nō ibi duas res intelligi uoluit, quasi aliud sit mens, aliud mentis spiritus, quia omnis mens spiritus est, nō autem omnis spiritus mens est. Nam & Deus est spiritus, qui nec renouari nec ueterascere potest. Dicitur etiam spiritus in homine, qui mens non sit, ad quem pertinent imagines similes corporum de quo dicit alibi: Si autem orauero lingua, spiritus meus orat, mens autem infructuosa est. Hoc. n. fit, quando id quod dicitur, non intelligitur: quia nec dici potest, nisi corporalium uocum imagines sonos oris in spiritus cogitatione praeueniant. Sed & hominis anima dicitur spiritus. Est etiam spiritus pecoris. Ventus quoque qui res est apertissime corporalis, uocatur spiritus, iuxta illud; Dixit, & stetit spiritus pro- Gene. 1. Ioan. 4. 1. Cor. 14.

C cellæ. Quia ergo tot modis dicitur
Psal. 106. spiritus, spiritum mentis dicere uoluit eum spiritum q mens uocatur. Et in hoc iubet ut etiam post nouationem baptismi quotidie renouemur exercitio diuini feruoris. Mēs enim quæ igne superni amoris excoquitur, semper in se seruat claritatē pulchritudinis quotidiana innouatione feruoris. Nescit.n.mēs per torporem inueterascere, quæ studet per desiderium semper inchoare. Sic ergo renouamini spiritu mētis uestrę, Et ut ita possitis renouari, *induite nouum hominem*.i. accipite uelut indumētum conformitatem conuersationis Christi, quæ uos undiq; sic cooperiat, ut nihil in moribus uestris appareat, nisi similitudo operum quæ Christus egit, *qui creatus est* non scdm operationem carnalis concupiscentię, sed *secundum Deum*.i. sola uirtute dei & potentia spiritus sancti cōceptus est, ac per hoc īmunis à labe originalis peccati. Creatus.i.conceptus est *in iustitia & sanctitate ueritatis*.i. in uera iustitia ac uera sanctitate, nō in pęccatis, sicut cæteri homines non præseruati speciali Dei priuilegio. Iustitia & sanctitas ueritatis non solum in cōuersatione, sed ī creatione eius fuit ad distinctionem eorum qui falsam iustitiam & simulatam sanctitatem habent. Et ideo induendus est uobis. Potest esse ordo, Induite nouum hominem in iustitia & sanctitate ueritatis. Sic.n.induitur Christus. Iustitia est obseruatio præceptorum Dei. Sanctitas uero est, iuxta Dionysium, omni inquinatione libera & incontaminatissima & perfectissima puritas. Et hæ pro modulo nostro ueraciter in nobis esse debent, ut noui hominis nouitas sit nobis indumentum.

1.Petri. 2. *Propter quod deponentes mendacium, loquimini ueritatē unusquisq; cum proximo suo, quoniam sumus inuicem membra. Irascimini & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam uestram. Nolite locum dare diabolo. Qui furabatur, iam non furetur, magis autem laboret, operando manibus suis quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti.* D Psal.4. Iacob. 4.

Deponere ueterem hominem debetis, & induere nouum. *Propter quod* agendum, agite sequentia. Nam qa Sapien.1. uetus homo deponendus est, deponite mendacium.i.desistite mentiri, quia os quod mentitur occidit animam. Quia uero nouus est induendus, *loquimini ueritatem*, quod ad nouū pertinet. Loquimini ueritatem *unusquisq; cum proximo suo*.i.cū quolibet homine. Proximus.n.est omnis homo quia ex uno parente sumus omnes geniti. Omnesq; proximi sumus cōditione terrenę natiuitatis. Et aliter: Spe cœlestis hæreditatis debes proximum tuum putare omnem hominem, & antequam sit Christianus. Nō.n.nosti qualis futurus sit apud Deum, qui modo uel Iudęus est, uel hæreticus, uel paganus. Forte.n.per misericordiam Dei ita conuertetur, ut inter sanctos primum locum habere mereatur. Et secundum hanc spem, quasi membrum ecclesię æstimari potest, Nam ideo loqui debemus alter alteri ueritatem, *quoniam sumus inuicem membra*, ut uicissim seruiat alter alteri, & diligat eum sicut se. Deponite ueterem hominem. Si autem cōtigerit ut uos aliquid adhuc uetusto more agatis, irascimini inde uobismetipsis, id est, agite pœnitētiam, & ulterius peccare desistite. Quid est enim pœnitens nisi homo irascens sibi? Vt accipiat ueniam, de seipso exigat pœnam. Potest & prælatis iuberi, irascimini uitijs delinquentium.i. seueritatem in corrigendo exhibete, *& nolite peccare*.i. nolite in hoc nimis districte agere, ne modū excedendo peccetis. Vel oībus etiā ita dici potest: Irascimini.i. si forte irascimini.i.si surgit motus animi q

iam

A iam propter pœnam peccati non est in potestate, nolite peccare. i. saltem nõ ei consentiat mens & ratio. Et si contigerit irasci, *non occidat sol super iracundiam uestram*. i. non teneatis eã diu, nec in crastinum reseruetis, sed ante solis occasum ejicite illam de corde uestro. Iracũdia. n. dicitur quasi ira abscondita, quia. s. diu tenet in animo. Sed aliter melius ĩtelligitur hæc sententia: q̃a noster sol Christus est, q ueritas & sapientia & iustitia est, cuius luce anima humana illustraĩ. Sed hanc lucem desinit mẽs uidere, cum perturbatione iracundię fuerit tanq̃ nubilo superata. Et tũc quasi occidit super iracundiã homini sol, quia cum menti iracundia confusionis tenebras incutit, huic Deus radium suæ cognitionis abscondit. Propter quod multum cauenda est iracundia, per quam lux ueritatis amittitur. Qua amissa, princeps tenebrarum diabolus locum in homine sibi inuenit. Vnde sequitur. *Nolite locum dare diabolo* Iratus. n. mala cogitat, & sic se diabolo ingerit atq; pandit, ut cogitata perficiat. Pandit ostium cordis & hostem finit intrare. Sed uos nolite ei locum dare, quęrenti per suggestionem malorum inuenire locum consensus aut delectationis in uobis. Qui. n. suggestionibus eius consentit, dat ei locũ in se. Claudendum est cordis ostium, ne tentator ingrediatur. Tentator non cessat pulsare, ut irrumpat. Si clausum inuenerit, transit. Quia ergo in uestra potestate est hoc ostium claudere, nolite locum dare diabolo. Et enim si intrauit & possedit, aut tu negligẽter clausisti, aut claudere neglexisti. Hoc ostium habet tãquam duas ualuas, cupiditatis et timoris. Aut cupis aliquid terrenum, & hac intrat: aut times aliquid terrenum, & hac intrat. Cupiditatis ergo & timoris ianuam claude contra diabolum, si uis tutus esse. Nam de cupiditate qua satanas intrat, subiungitur: *Qui furabatur, iam non furetur*. Et hoc quoq;, sicut & prædictorum uitiorum prohibitio, pertinet ad depositionem ueteris hominis. Quodq; sequitur, magis autem laboret &c. ad induitionem noui pertinet. Furtum uero hic intelligi potest, non solum occulta alienarum rerũ ablatio, sed etiam quicquid acquiritur sub alterius, damno uel deceptione. Qui ergo dum ueterem uitam duceret, furabatur aliena bona, iam postq̃ nouum hominem induit, nõ furetur. i. non auferat dolo uel aliqua machinatione fraudis aliquid alienũ, sed magis. i. potius laboret non per seruos, sed *manibus suis*. i. pprĳs operando non illud opus quod displiceat Deo, sed illud, *quod est bonum*. i. utile & sine peccato. Ideo. s. laboret, *ut habeat* non solum unde uiuat, sed etiam *tribuat necessitatem patienti*. i. penuriã: hoc est, ut possit pauperes de iusto labore sustentare. Hinc enim ostenditur, quod eleemosyna debet fieri ex eo quod bonum est. i. quod iuste habetur, non de eo quod iniuste. Sequiĩ. B

Omnis sermo malus ex ore uestro non procedat, sed siquis bonus est ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus. Et nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis.

Omnis sermo malus non procedat. i. nullus sermo malus pcedat *ex ore uestro*, etiã si fuit corde conceptus, sed comprimite illum ne possit exire, ut nihil mali unquam loquamini. Sermo cõtumeliosus & lasciuus aut murmuriosus, uel alius hmõi, non exeat ab ore uestro: *sed siquis est* in corde uestro bonus. i. humilis & charitatiuus & utilis, ille procedat non ociose, sed *ad ædificationem fidei*. i. ita opportune, ut ædificet alios in fide, quæ per dilectionem operatur, quia illa est uera fides & salutifera. Ad ædificationẽ

C procedat bonus sermo. Vbi ostenditur quia nec bonus sermo proferri debet nisi ad ædificationem. Vnde Psalmista: Obmutui & humiliatus sum, & silui à bonis. Ad hoc proferatur bonus *ut det gratiam audientibus*. i. ut auditores per eum hauriat dulcedinem supernæ gratiæ, et promoueantur in bonis operibus. Talis sermo processit ex ore matris domini, quando ad uocē salutationis eius repleta est spiritu sancto Elisabeth. Nolite malum sermonem proferre. *Et nolite contristare spiritum sanctum Dei* in mala cōuersatione uestra. i. nolite talia facere quæ spiritui sancto sic displiceāt, ut recedat à uobis, quasi offensus ac contristatus. Spiritus n. sanctus (ut scriptum est) disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus quę sunt sine intellectu, & corripietur à superueniente iniquitate. Nam in sua substantia spiritus sanctus contristari non potest, cum ipse sit æterna & incōmutabilis beatitudo: sed ad similitudinem hominis contristati dictum est, qui domum illius qui eum cōtristauit, egreditur. Vel spm̄ sanctum dicitur contristare, qui prauis moribus suis cōtristat sanctos, in quibus habitat spiritus sanctus. Sancti .n. sicut de ꝑfectibus fideliū gaudent, sic de lapsibus eorum contristātur. Propterea spūs sanctus dicitur cōtristari ab eis qui sic agunt ut eorum factis cōtristentur sancti, nō ob aliud nisi quia spm̄ sanctum habent per quem tam boni sunt, ut eos mali mœstificent, hi maxime, quos bonos fuisse uel nouerūt uel crediderunt. Cōtristari dicitur spūs sanctus, quia suis electis īspirat charitatem, per quam facit ut contristētur de aliorū detrimentis. Sancti autem qui sic contristantur, maxime sunt pij præpositi ecclesię. Vnde nūc subiectis pęcipitur, ne per inobediētiam suam contristent eos, quia in eis contristarent spm̄ sanctum. Vt D exaggeret pctm̄, uoluit Apostolus ita dicere. Præpositos.n. cōtristant, qui eorum uerba cōtemnunt, & eis obedire despiciunt. Nō debetis hūc spiritum contristare, *in quo* uos quasi cera *signati estis*, eius imagine uobis īpressa. Vel signati .i. ab infidelibus discreti. Et hoc factum est *in die redemptionis*. i. qn̄ transacta nocte infidelitatis & ignorantiæ, illustrati estis luce fidei in baptismo, & redempti de seruitute diaboli. In baptismo.n. spiritus sanctus fide & sacramentis & spiritalibus gratijs signat fideles, id est, ab infidelibus secernit.

Omnis amaritudo, et ira, et indignatio, & clamor, et blasphemia tollatur à uobis cū omni malitia. Estote aūt inuicē benigni, misericordes, donātes inuicē, sicut et Deus in Christo donauit uobis.

Omnis amaritudo, quę quidem cōtraria est benignitati. i. rancor & asperitas in dictis uel in factis siue in cogitationibus, *tollatur a uobis & ira*. i. subita cōmotio animi, aliquādiu ipsum animum possidens. *& indignatio*. i. uehemens furor animi cum quodam arrogantiæ uitio. Hoc fit plerunq̧, si maior uiderit minorem in aliquo honore sublimari. Indignatur.n. ex hoc nonnunq̄ grauiter. Et quia istū impetum animi solent sequi clamorosa uerba, subsequenter ponit *& clamor*. Clamorem hīc accipimus, qn̄ omnes cum sunt in iræ furore, mala uerba & ad contumeliam pertinentia proferunt. *& blasphemia*. i. prolatio uerborum cōtra Deum uel sanctos eius. Blasphemia.n. est, ꝑ quam de ipso Deo falsa dicuntur uel sanctis eius. Et omnia hæc iubet apostolus ut tollanē à nobis, exhortās nos ad patientiam. Et quasi cūctis exterius tam bene cōpositis, ad interiora conuertitur, dum subiungit, *cum omni malitia*. Malitia.n. proprie ad mentē ptinet. Et frustra indignatio & clamor & blasphemia ab exterioribus tol-

Marginalia: Psal. 38. — Luc. 1. — Sap. 1. — Colo. 3.

A luntur, si in interioribus uitiorũ ma ter malitia dominatur. Et incassum foris nequitia ex ramis inciditur, si surrectura multiplicius intus in radice seruatur. Malitia ergo quæ est occulta radix uitiorum, extirpanda funditus est à corde: & dulcedo charitatis inferenda, ne uitiorũ rami foras erumpant. Sic.n. tolerare debemus eos qui mala nobis irrogant, ut & puro corde diligamus illos. Hæc uitia dum tollimus à nobis, deponimus ueterem hominem: nouũ autem induimus, faciẽtes quod subditur: Estote autẽ &c. Quasi dicat: Nolite esse amari, sed econtra *estote inuicem*.i. alter erga alterum benigni, id est, bonum ignem piæ dulcedinis habẽtes. Benignitas.n. est serenitas animi, qñ aliquis clare & hilariter loquitur, & sua tribuit, & conuersatur cum alio. Quæ (sicut diximus) contraria est uitio amaritudinis. Et nolite irã habere aduersus quẽquã, sed estote inuicem misericordes.i. ut scera miserationis habentes, ut affectum benefaciẽdi proximis semper habeatis, etsi deest quod tribuatis. Et non clametis irati contra aliquẽ, uel nõ deferatis ad iudicem de iniuria uobis illata clamorem, sed estote *donantes inuicem*.i. condonantes alter alteri, quicquid læsionis uel offensionis pertulistis. Et hoc facite non ficte, nec ex parte, sed ita pure & perfecte, *sicut & Deus in Christo donauit nobis*. Id est, sicut Deus per Christum omnia, quæ cõmiseratis, cõdonauit uobis, sine aliquo respectu uindictæ ul teriusfuturæ, sic & uos condonate uobis semper ad inuicem sine respectu alicuius ultionis. Aliogn Deus repeter quæ uobis dimiserat.

CAPVT V.

Ioh. 13. 15. *Estote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi, & ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis.*

Qñquidem deus ĩ Christo uobis B peccata, quę in eum cõmiseratis, donauit, *ergo estote imitatores Dei*.i. sequimini exemplũ bonitatis eius, ut & uos fratribus dimittatis quicqd in uos delinquunt. Et hoc facite *sicut filij charissimi*: quia si hoc feceritis, tunc filij charissimi eritis illius pris. Vnde dicit unigenitus eius: Diligite inimicos uestros, benefacite his q ode runt uos, orate pro persequentibus & calumniantibus uos, ut sitis filij patris uestri qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. Et non solum in condonatione peccatorum sitis imitatores Dei, sed etiam *in dilectione*, ut diligatis eos qui uobis aduersantur. Scilicet ĩ dilectione positi ambulate .i. promoueamini et pficite in ea intantũ, ut si opus fuerit, ponatis animas pro his quos diligitis, *sicut & Christus dilexit nos*, & posuit animam suam pro nobis. Magna et ĩenarrabilis dilectio, ut unicus filius dei semetipsum pro nobis traderet morti, dominus pro seruis, creator pro creatura. Nam *tradid t pro nobis* redimendis, nõ arietem, non hircum, non etiam prophetam aut Apostolũ, sed *semetipsum* qui deus est. Tradidit se.i. non inuitus est ductus ad mortẽ, sed ipse spontaneus se dedit, & in hoc apparuit uis dilectionis. Tradidit.n. se *oblationem & hostiam Deo*. Oblatio nanq dicitur, qñ nullo quærente aliquid sponte offertur. Sic Christus cum nemo id quærere auderet, obtulit se pro nobis in cruce sacrificium Deo. Hostia uero dicitur, quæ pro hostibus uel uictis uel superandis celebratur. Hac & hostia Christi diabolus & dæmones superati sunt atq peccata. Vel oblatio fuit Christus, quia morte sua nobis dona uirtutum & diuinam gratiam acquisiuit: hostia uero, qa nos ab hoste liberauit. Vel oblatio, dum

Matth. Luc. 6.

C fuit iniuriatus: hostia, dum fuit occisus. Qui dedit se hostiam talem, quę iret *in odorem suauitatis*. i. in odorem suauem Deo. Quia sicut suauis & bonus odor est alicui acceptabilis, sic Deo sacrificium dominicæ carnis. In quo pater delectatus est nō respectu simplicis mortis Christi, sed respectu fructus ab ea procedētis. Ex ea. n. nunc salus humano generi prouenit, in qua quidem Deus delectatus est. In intentione etiam saluatoris & affectu pietatis eius, dū se pro nostra redemptione imolari permitteret, delectatus est pater ut in odore suauissimo. Nam quia iustus pro iustitia occisus est, optimum de sua morte præbuit odorem. Sicut. n. peccatum fœtorem, sic iustitia bonum spirat odorem.

Fornicatio autem & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in uobis, sicut decet sanctos, aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet, sed magis gratiarum actio.

Deum imitari studete. Sed fornicatio & imunditia & auaritia sic prorsus reijciantur à uobis, ut neq; uel nominentur in uobis. i. nomen alicuius horum uitiorum nō sit in aliquo ex uobis. s. nemo saltē solo uerbo dicat quenq; uestrum esse talem: sed ita coràm Deo & hominibus irreprehensibiles estote, ut nullum locum malæ suspicioni detis. Fornicatio dicitur à fornicibus, qui & arenarij nunc appellantur. sunt. n. theatrales arcus & lupanaria loca, in quibus erant meretrices, cum quibus spurcissimi quiq; cōmiscebātur. Immunditia autem uocatur omnis incontinentia ad libidinem pertinens, quoquo modo fiat. Fornicatio igit quātum ad mulieres, hîc accipitur: imunditia uero, quātum ad hoc qđ fit contra naturam, siue in se, siue in alium. Auaritia uero illa pestis est animi, q̄ nūq; dicit nisi accipe. Quā ideo ponit Apostolus cum fornicatione & immūditia, ut innuat eam esse fornicationē animę, sicut illicita corporis operatio, corporis est fornicatio, sicut. n. qui fornicatur, non sua, sed aliena muliere abutitur: sic qui peste auaritiæ cōtaminatur usq; ad aliena habenda extenditur: & qđ sub rapina habet, omnibus retinere molitur. Per hoc quod posuit disiūctiuam coniunctionem inter imunditiam & auaritiam, quod quidem non fecerat inter immunditiā & fornicationem, uoluit significare alterius generis esse fornicationē & immūditiam, & alterius auaritiam: q̄a illæ sunt corporis, ista uero animæ. *Fornicatio & omnis immunditia aut auaritia* non solū non sit *in uobis*, sed nec etiā nominetur. i. tantopere uobis prouidete ab istis uitijs, ut neq; uel infamiam illorum patiatur aliquis uestrum *sicut decet sanctos* à uitijs esse īmunes et à nota infamiæ. *aut turpitudo* nō nominetur in uobis, *aut stultiloquium, aut scurrilitas*. Turpitudo est, qua mēs inflammatur ad libidinē, ut in osculis et amplexibus & multis alijs huiusmodi. Sultiloquium uero est stulta uerborum prolatio, nullam utilitatem, nullamq; scientiam cōtinēs, sine industria & discretione facta. Scurrilitas uero est facetia ioculatoriorum uerborum, quæ quadam industria & ingenio artis proferūtur, ut auditores ad risum moueantur. Quæ scurrilitas licet magno labore studij agatur, tamen *non pertinet ad rem* .i. ad aliquam utilitatem, sed tātum ad uanitatem & mentis eneruationem. Hæc uitia: non nominentur in uobis, *sed magis* .i. potius nominetur in uobis *gratiarum actio*. i. ita Deo semper agite gratias super bñficijs ei⁹, & ita laudibus eius īsistite, ut nihil de uobis dici possit, nisi q̄ omnis actio uestra Deo gratias rependit, scilicet & uerbis & actibus assidue D

gratias

A gratias saluatori reddite.

Hoc enim scitote intelligentes, quòd omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei.

Ratio quare fornicatio & cætera non debent esse in uobis, quia hoc sine ambiguitate sciatis qđ omnis fornicator &c. Omnis dico, id est, numeratis singulis partibus cuiusque, nulla reperietur quæ habeat hæreditatem in regno Christi & Dei, id est, quæ habeat hæreditario iure locum in regno gloriæ. Et hoc ideo, quia Christi est, contra cuius præcepta operātur tales: & Dei patris, cui iniurias faciūt. Et hoc erit uobis manifestum, si fueritis intelligentes, id est, si aduerteritis quod aduertendū est, uidelicet qđ sit fornicatio & immunditia, id est, quàm immūda res sit & sordida & omni uituperatione digna, & item quàm pessima & praua res sit auaritia, uidelicet quod auarum esse sit non solum idolis seruiens, sed etiam ipsa idolorum seruitus. Auari enim Deus, numus est. Nam sicut qui idolis seruit, cultum debitum creatori imaginatæ creaturæ attribuit, sic & auarus impendit cultum effigiatæ pecuniæ, cū Deum colere deberet, non pecuniam. Ideoque pecunia quam diligit, ueneratur & colit, facta est illi idolū: quia spē suam in ea posuit, & à Dei cultu pro ea recessit. Dum enim deberet adire ecclesiam, custodit arcam. Dum deberet rogare Deum, petit forum ut augeat lucrum. Quapropter idololatria merito iudicatur. Vel etiam ideo, quia sicut idololatra rapinam facit, honorem Dei tollendo & idolis dando, sic auarus rapit pauperibus ea quæ superflue sibi coaceruat. Res. n. quas Deus seruire uult indigentibus, ipse sibi usurpat & recōdit. Et propter huiusmodi causas auaritia est idoloꝝ seruitus. Et e contrario si aduertatis quod sit regnum B illud. s. quāta felicitate plenum, ubi nullus locus desiderandi est nisi qđ quisq; habet, quia unicuiq; sufficit omnino quod habet: & item si aduertatis quid sit Christus. i. ꝙ sanctus, quàm immunis ab omni peccato: et quis sit Deus. i. quàm iustus iudex: & quantum bonum. i. summum: si hæc omnia uultis aduertere, scietis fornicatorem & similes excludi à regno Dei. Non enim intrabit in illud (sicut legimus) aliqđ immundum. Apoc. 21. Christus nunc primo nominatur, & postea Deus, ne secundum Arrianos æstimaretur minor patre filius.

Nemo uos seducat inanibus uerbis. Propter hæc enim uenit ira dei in filios diffidentiæ. Nolite ergo effici participes eorum. 2. Thes. 2.

Seducebāt qdam auditores suos, promittētes impūnitatem eis ex misericordia Dei, & persuadentes quia propter peccata superiora nō amitteret homo regnum Dei. Contra quos Matth. 24 nunc apostolus. Nemo, inquit, *uos seducat inanibus uerbis*. Marc. 13. Luc. 21. Inania enim sunt. i. uentosa & omni ueritate uacua, uerba eoꝝ, qui dicūt uel dicebant non omnem fornificatorem aut immundū aut auarū damnari, proponentes hoc & dicentes: Si omnis fornicator & immundus et auarus damnaẽ, tunc pauci in mūdo saluantur. Quod reputant incōuenieus & impossibile, cum sit cōueniens & possibile. Multi. n. sūt (ut ait dn̄s) uocati, pauci uero electi. Matth. 20 Dicunt etiam aliqñ misericordiam Dei tantam esse, ut etiam fornicatorē uel auarū non sinat æternalr̄ cruciari: atq; naturale esse prædicant, ut his uitijs seruiatur, dicentes: Cur fecit Deus mulieres, aurū, argentū & silia, nisi ut his utamurẽ Sed Ap̄lus ecōtrario clamat: Nemo uos seducat inanibus uerbis. i. à nemine uos pmittatis seorsum ab hac rōne duci. s. ꝙ fornicator et cęteri ta

C les non habebunt partem in regno Dei. Omnes.n.rationes eorum, quos ita seducere uolunt, sunt inania uerba. Et reuera non debetis hmōi uerbis ab hoc sano intellectu diuelli, quia *propter hac* uerba *uenit ira Dei*.i.ultio diuina ut in æternum pereāt, *in filios diffidentia*, id est, in eos qui cum sint filij ecclesię non secundum bonam uitā, sed solummodo scdm sacramentorum participationem, sunt tamē diffidentiæ & desperationis, quia de illis diffidimus propter prauitatem eorum. Et quia ira diuinę animaduersionis i obitu eorum uenit in eos, *ergo* ne uos similia patiamini, *nolite effici participes eorum*, uidelicet uel quod eadē dicatis, uel qd' fidem eis adhibeatis. Sed & scdm ueterem historiam, propter inania uerba & fornicationem & his similia, uenit ira diuinæ ultionis in Iudæos, prosternens cadauera eorum in deserto: qui erant filij diffidentiæ, quia de promissionibus diffidebant, nō credētes quod essent ueræ, & ideo murmurabant et fornicabantur, propter quæ & perierūt. Nolite ergo sic uel agere uel loqui, ne similiter pereatis.

Nume. 21.
1. Co. 10.

Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in domino. Vt filij lucis ambulate. Fructus enim lucis est in omni bonitate & iustitia & ueritate, probantes quid sit beneplacitum Deo.

Non debetis iam effici participes eorum, quia uos *aliquando*, id est, ante cō uersionē *eratis* tenebræ, id est, obscuritas nigredinis peccatorum & in uobisipsis & in alijs, prauo exemplo illos excæcando, & in errorem præcipitando, sed *nunc*, id est, postquam ad gratiam accessistis, facti estis *lux* secundum fidem & iustitiam & puritatem uitę, quia lumine & exemplo uestræ operationis & scientiæ alios illuminatis. Et hoc nō in uobis, sed *in domino*, quia tenebræ fuistis in uobis, sed nunc estis lux in domino, ut qui gloriatur, in domino glorietur. Lux estis, sed lux illuminata, sicut & oculi nostri dicuntur lux, sed illuminata, quia uidere non possunt nisi uel in die sol luceat, uel in nocte aliqd luminare fulgeat. Et qa oportet ut uos qui lux talis estis, ut a uera luce quæ Deus est illuminemini, nō in uobis lux esse dicimini, sed in domino. Et ideo filij lucis, iure uocari potestis. Quia ergo lux estis & filij lucis, idcirco non iam ut filij tenebrarum, sed *ut filij lucis ambulate*, id est, promoueamini de lucidis operib9 in lucidiora. Et ratio suadet ut sic ambuletis, quia *fructus lucis*, id est, utile opus quod gignit lux, sicut arbor fructū, *est in omni bonitate*, qua quisque sit bonus in seipso: & in omni *iustitia*, qua proximis quod iustum est impendat, & in omni *ueritate*, qua id quod uerum est credat & loquat. Possumus autē iustitiam & ueritatem partes bonitatis intelligere. Iustitia uero tenetur in obseruantia bonorum operum, ueritas autem in sermonibus non falsis & cogitationibus. Et hæc omnia bona sunt, ideoque partes bonitatis. Et lux quę tales fructus facit, homo est lucificat9 a uera luce, q Christus est. Ambulate ut filij lucis, & hoc facite, *probantes*, id est, discutientes, & scire studentes atque discernentes *quid sit beneplacitum Deo*, id est, quid Deus multum uelit, ut illud faciatis, qd ei optime placere probaueritis. Quicquid enim facere uolumus, anteque illud inchoemus, pbare debemus an Deo placiturum sit. Et si Deo placiturum probauerimus, tunc faciamus illud: si autem displiciturum, non faciamus. Sequitur.

Hiere. 9.
1. Cor. 1.

Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.

Vt filij lucis ambulate, *& nolite communicare*.i.nō habeatis uoluntatē cōmunicandi.i.cōsentiendi *operibus infructuosis tenebrarū*.i.eorum qui sunt tenebræ.i. excæcati in se, & excæcantes alios:

A quia infructuosa sunt illa opera, id est, nullam utilitatem afferentia. Nō cōmunicetis operibus huiusmodi, sed *magis*, id est, potius *redarguite* & corrigite ea. Duobus enim modis non nos inquinant mali cum quibus degimus, id est, si non consentimus, & si redarguimus, hoc est, nō cōmunicare, non consentire. Cōmunicatur enim peccatori, quādo facto eius cōsortium uoluntatis uel approbationis adiungitur. Hoc ergo nos admonens Apostolus, ait: Nolite cōmunicare operibus infructuosis tenebrarum hominum. Et quia parum erat non consentire, si quæreretur negligentia disciplinæ, magis autem, inquit, & redarguite. Videte quoniam utrunque complexus est, Nolite cōmunicare, magis autē & redarguite. Quid est, nolite cōmunicare? Nolite consentire, nolite laudare, nolite approbare. Quid est, magis redarguite? Reprehēdite, corripite, coercete. Prælatis uero datum est maxime hoc præceptū. Ideo nō debetis cōmunicare, sed potius redarguere, quia *turpe est* non solum facere uel uidere, sed *et dicere ea quæ ab ipsis* tenebrosis hominibus *fiunt in occulto*, id est, in secretis locis, quia uerecundantur talia palàm facere. Ois qui male agit, odit lucem. Sequitur:

Ioan. 3.

Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur. Omne enim quod manifestatur, lumen est. Propter quod dicit: Surge qui dormis, et exurge à mortuis, et illuminabit tibi Christus.

Ipsi faciunt in occulto turpia. Sed *omnia* opera eorum *quæ arguuntur, manifestantur eis à lumine* redargutionis eiusdem. Plerunque ignoratur culpa ab ipso, qui perpetrauit eam. Sed dum increpatur, manifestatur ei. Et istis qui nunc ab Apostolo uocantur tenebræ, sic obscurata est usu peccandi conscientia, ut iam ea quæ faciūt, mala esse non intelligant: uel si intelligunt, pro nihilo ducant & obliuiscantur. Quasi enim sub quadā obscuritate teguntur & latent peccata B quæ fiunt, ut uel non intelligantur, & post ad memoriam non reuocentur. Sed dum ab increpante ingeruntur oculis cordium suorum culpæ, quas nesciebant, & arguunt, tunc à lumine ueritatis manifestantur mentibus eorum, ut eas uideant & confiteantur, ac pœnitendo deleant. Ecce quanta utilitas ex redargutione procedat. Et uere manifestantur à lumine. Nam *omne* peccatum *quod manifestatur, est lumen*, id est, euidens & non ambiguum, nec potest excusatione tegi quod palàm dictum est. Vel omne malum opus quod, per cōfessionem manifestatur lumē est, id est, illuminans conscientiam: quia ex consideratione malorum quæ fecit, illuminatur pœnitentis animus ad agēda bona, ut uideat quātum in pœnitentia se debeat affligere, & quanto studio bonis operibus insudare. *Propter quod*, id est, quia omne quod manifestatur, fit lumen *dicit* Esaias: Surge, illuminare, quia uenit lumen tuum. Esa. 40.
Sed Apostolus more suo & authoritate ap*ostoli*ca uerbis aliis ponit hāc sententiam, & addit aliqua. Surge, inquit, qui dormis &c. Somnus animæ est obliuisci Deum suum. Quæcunque enim anima oblita fuerit Deū suū, dormit. Sicut enim qui corpore dormit, etiam si dies iam fuerit, tanquam in nocte est, quia non uigilat ut uideat iam ortum diem: sic quibusdā iam præsente Christo, iam prædicata ueritate, adhuc inest somnus animæ. Ideo unicuique talium clamat propheta uel Apostolus: Surge illuminare, quia uenit lumen tuum. i. Christus. Vel *surge qui dormis*, id est, qui torpes in obscuritate cordis, non recogitans Deum, nec aduertēs peccata tua, sed in terrenis desideriis oculos mentis habens, surge ab illa pigritia per recordationem Dei & intelligentiam culparum tuarum, *et exurge*, id est, ex toto

C surge per dignam pœnitentiã, tu dico, eleuatus & separatus à *mortuis*. i. ab illis qui per peccata spiritualiter mortui sunt in anima, ut iam cũ illis nõ iaceas similiter mortuus. Vel surge per confessionẽ, & exurge per satisfactionem. Exurge à mortuis. i.
Hebre. 6. à peccatis, quæ in ep̃la ad Hebræos uocantur opera mortua. Et tũc *Christus* qui illuminator est mentium, *illuminabit tibi*, id est, lumen sapientiæ & ueritatis & gratiæ suæ sic infundet cordi tuo, ut maneat tibi. i. ut ultra non amittas illud. Plus enim notat dicens illuminabit tibi, q̃ si dixisset, illuminabit te. Quia illuminabit te, notaret Christum ei lumen uirtutũ infundere: sed illuminabit tibi, nõ solum uocat uirtutum iubar expandere, sed etiam in eo conseruare. Non enim illi (id est, ad utilitatem illius) Xp̃s illuminaret, si non illũ in uirtutũ lumine cõseruaret usq; in finem.

Colos. 4. *Videte itaq; fratres quomodo caute ambuletis, non quasi insipientes, sed ut sapiẽtes, redimen-*
Roma. 12. *tes tempus, quoniã dies mali sunt.* Propterea no-
1. Thess. 4 *lite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit uoluntas Dei.*

Debetis (sicut dictũ est) ut filiȷ̃ lucis ambulare, & operibus tenebrarum non cõmunicare, sed potius ea redarguere. Et quia sic agendum uobis est, *itaq; ô fratres uidete*, id est, cõsiderate *quomodo caute ambuletis*, id est, prudẽter agatis. Caute enim ambulãt, qui sic per uiam bonæ operationis incedunt, ut ab insidiantibus uitiȷ̃s se sapienter custodiant. Caute ambulãt, qui & bona faciunt, & nec suis nec aliorũ uitiȷ̃s maculantur. Quod agere soli possunt, qui & iuste uiuũt, & peccantibus nõ consentiunt, sed eos studio charitatis redarguũt. Ambulate caute *non quasi insipientes*, id est, non solum cauete uobis ab ipso peccato, sed etiam à similitudine peccati: hoc est, ita uos custodite, ut nullo modo uideamini habere similitudinem cum insipientibus. Multi enim D sunt qui caute ambulant, conseruando se cum Dei adiutorio immunes à peccato digno reprehensione, & tamen ambulant quasi insipientes. Ut siquis sacerdos redarguendo meretricem, frequentat domum eius, uidetur insipiens, licet nullum animũ peccandi in eam habeat. Sed non decet sanctos malam de se opinionem dare per negligentiã uel indiscretionem suam. Non quasi insipiẽtes ambuletis uiam iustitiæ, *sed ut sapientes*, id est, ita irreprehensibiliter, ut in ipsa ambulatione uideamini sapientes. Vel non ambuletis ut insipientes seculi amatores, qui nõ prouident sibi in futurum: sed ut sapientes, qui sic in hoc seculo uiuere student, ut in futuro uitam æternam habeant. Vos dico, redimentes tempus. Redimere tempus est, ut quando aliquis infert tibi litẽ, perdas aliqd ut Deo uaces, non litibus: Quod .n. perdis pretium est tp̃is. Qũo perdis numos ut emas tibi aliqd, sic perde numos uel quodlibet aliud, ut emas tibi quietem. Non .n. habebis quietũ cor, sed euerteris cogitationib⁹ tuis irritatus contra aduersariũ tuũ. Et ita perdes tp̃s. Sed melius est ut numos perdas, & tp̃s redimas. Vel tẽpus redimimus, quando ante actam uitam, quã lasciuiendo perdidimus, flendo reparamus. Dum .n. male agimus, tẽpus in quo bene operari deberemus, amittimus. sed damnum temporis redimimus, si ita uitã cõmendamus, ut ea bona quæ olim facere neglexymus, & ea quæ nũc facere debemus, faciamus. Nec mirum si minus fecimus, quoniam dies mali sunt. i. temporis uariatio nociua est, quia peccantes attrahit ad uarietatem delectationũ. Dies sunt mali, quia in ipsis uiget malitia, & in ipsis leuiter peccatur: quoniã tp̃s dat materiam male operandi, proponendo

Nota. (margin, beside "siquis sacerdos")
Nota. (margin, beside "Qũo perdis")

A do uarietates rerũ quas ex se affert. Dies enim malos duæ res faciunt, malitia & miseria. Nam per malitiã hominũ & miseriam dicuntur dies mali. Cæterum dies isti quãtum ad spatia horarũ, ordinati sunt, ducunt uices, agunt tempora. Cui molesta sunt tẽpora, si homines sibi non sint molesti? Ergo dies malos (sicut dixi) duæ res faciunt, malitia & miseria. Sed miseria hominum cõmunis est, non debet autem malitia esse communis. Ex quo enim lapsus est Adã & de paradiso expulsus, nunquam fuerunt dies nisi mali. Et quia dies mali sunt, & nos positi sumus in ꝑiculo peccandi, *propterea nolite fieri imprudentes.* i. indiscreti uel inconsiderati, ut non possitis mala prudẽter uitare, & bona eligere, uel cõsideratione rationis omnia facere: *sed sitis intelligentes quæ sit uoluntas dei.* i. q̃d deus uelit, ut illud faciatis.

Et nolite inebriari uino, in quo est luxuria: sed implemini spiritu sancto, loquentes uobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritalibus, cãtantes & psallentes in cordibus uestris domino: gratias agentes semper pro omnibus in nomine domini nostri Iesu Christi deo patri, subiecti inuicem in timore Christi.

Intelligite uoluntatem dei. Et ut eam possitis intelligere & facere, *nolite inebriari uino*. Non prohibeo quin moderate uinum bibatis, sed modũ non excedatis. Ebrietatem enim interdico. Non inebriemini uino, *in quo* immoderate bibito *est luxuria*, id est, luxuria est in nimia potatione uini. Non in natura uini est luxuria, sed in immoderatione potationis, ne q̃s peruerse intelligens, conetur ostendere creaturam dei, id est uinum, malam esse, sic argumentando: Cuius effectus malus est, ipsum quoq; malum est, sed effectus uini, id est, luxuria malus est, igitur uinum est malum. Quod non procedit, cum sit creatura dei. Idcirco dicendum est, in quo, id est, in inebriari, est luxuria. Vel certe uinum in quo est luxuria, possumus intelligere concupiscẽtiam & cæteras uitiorum potiones, quæ mentem inebriant & euertunt. De cuiusmodi Salomon ait: luxuriosa res uinum. Nolite uino ingurgitari, *sed implemini*, id est, studete impleri *spiritu sancto*, qui uos laudabiliter inebriet mutando mentes uestras, & amore æternorum calefaciens. Quo scilicet spiritu impleri hoc modo potentis, id est, si ea quæ ore cantatis, mente cogitatis & itelligitis, ac uos de his intus instruitis. Et hoc est: Implemini spiritu sancto, *loquentes uobismetipsis* intus secundum attentionem, id est, intelligite quæ labijs profertis quia non modicum placet deo ut quisq; aduertat quæ loquitur *in psalmis*, qui ad bonam operationem cõmonent: *& hymnis* q̃ de laudibus dei, *& canticis spiritalibus* quæ de æterno gaudio resonant, & ideo spiritalia sunt. Sunt enim secularium hominũ cantica, sed non spiritalia. Et post locutionem horum sitis *cantantes*, id est, deum laudantes, et de æternis exultantes, sicut hymni & cantica docẽt, *& psallentes* opere sicut psalmi suadent. Cantate, inquam, & psallite *in cordibus uestris*, id est, sicut in ore uestro laudes resonant domino, sic resonẽt in cordibus uestris: & hoc facite nõ uanæ gloriæ uel alĳ rei, sed soli *domino*, id est, ad honorem eius. Cantate, id est, cœlestia resonate & desiderate. Nam qui desiderat, etsi lingua taceãt, cantat corde. Qui autem nõ desiderat, quolibet clamore aures hominum feriat, mutus est. Desideriũ enim & amor cordis, amœna uox est intus cantantis. Sic cãtate in cordibus uestris domino. Vos dico, *gratias agentes* non ad horam, sed *semper pro omnibus* q̃ dedit uel dederit, siue sint ꝓspera, siue aduersa. Gratias ei semper agite, & hoc *in nomine domini nostri* B Prouer. 20

C *Iesu Christi*, per quem hæc omnia uobis à patre dantur, ut ipse filius in illis gratiarum actionibus glorificetur. Gratias *inquam* agit *deo* qui uos creauit, *& patri* qui uos in filios adoptauit. Vos dico, *subiecti inuicem*, humiliter curam agendo alter alterius, & pie uicissim ministrando, & hoc facite *in timore Christi* casto, q huius uarix subiectionis humilitatem præcepit, & uenit non ministrari, sed ministrare. Matt. 20.

2. Cor. 11. *Mulieres uiris suis subditæ sint, sicut domino: quoniam uir caput est mulieris, sicut Christus caput est ecclesiæ, ipse saluator corporis eius. Sed sicut ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres uiris suis in omnibus.*

Ad familiaria præcepta se transfert Apostolus, & unicuique gradui quid debeat præcipit. *Mulieres sint subditæ* reuerendo, obediendo *uiris suis*, non alienis, *sicut domino*, id est, ad bene agendum solummodo, sicut nos subijcimur domino deo, ut illi seruiamus bona faciendo, non mala. Vel sicut domino, id est, in simplicitate & charitate qua deo seruiunt, seruiant uiris suis. Quod ideo facere debent. *quoniam uir est caput mulieris*, id est, principium, quia mulier primum de uiro facta est. Ideo etiam caput, quia rector. Per uirum enim regitur mulier, sicut p caput corpus. Et dignũ est ut corpus regatur et subdatur capiti, id est, mulier uiro. Ita est uir caput mulieris, *sicut Christus caput est ecclesiæ*: qa sicut Christus regit & instruit ecclesiam, sic uir regere debet & instruere uxorem suam: & sicut Christus & ecclesia spiritaliter sunt unũ, sic uir & uxor carnaliter unum. Sicut Christus est decus ecclesiæ, sic bonus uir decus mulieris. Christus est caput ecclesiæ. *ipse* dico, *saluator corporis eius*, id est, ecclesiæ, quia ipse saluat totum corpus ecclesiæ. Nullum enim membrum ecclesię saluatur nisi per Christum, qui caput & saluator est omnium electorum: & uir si D mulier pro modulo suo debet uxorem ab omnibus malis saluare. Nã sicut ecclesia uitæ suæ causam habet ex Christo, sic mulier ex uiro, quia ut consistat, uirum accipit. Mulieres sint subditæ uiris, & non qualitercunque, sed *sicut ecclesia subiecta est Christo* in omnibus, *sic mulieres uiris suis* subijciantur *in omnibus*, quæ non sunt contra deum. In omnibus est ita subiecta ecclesia Christo, ut in nullo ei se præferat, ne uelit esse superior eo uel etiam æqualis ei. Et eodẽ modo mulieres uiris suis subdantur, ut in nullo uelint eos superascendere.

Nota. Gene. 2.

Viri, diligite uxores uestras, sicut et Christus dilexit ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in uerbo uitæ, ut exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed ut sit sancta & immaculata. Ita & uiri debent diligere uxores suas, ut corpora sua. Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus ecclesiam. Quia membra sumus corporis eius, de carne eius, & de ossibus eius. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem et adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in ecclesia. Veruntamen & uos singuli unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat. Vxor autem timeat uirum suum. Colos. 3. 1. Petr. 3. Gene. 2.

Diligite, inquit, ò uiri uxores uestras, quarũ caput estis, *sicut & Christus dilexit ecclesiam*, cuius est caput, id est, illa bonitate illas amate, qua Christus ecclesiam, ut peccatum nõ ametis in eis, sed omne bonum, & iuste gubernetis eas atque foueatis. Christus dilexit ecclesiam, & præ nimia dilectione *tradidit* in mortem *seipsum pro ea* redimenda. Ita & uos pro salute uxorũ, si necesse fuerit, tradite uos. Ideo se tradidit, *ut illam* suo sanguine *sanctificaret*, quia multis erat peccatis inquinata. Ipse dico, *mundans eam* ab omni-

A bus peccatis *lauacro aquæ* sanctificatæ *in uerbo uitæ*, id est, lauacro baptismi. Baptismus enim Christi, lauacrum est aquæ in uerbo uitæ. Tolle aquā, non est baptismus: Tolle uerbum, non est baptismus. Verbum uocat inuocationem diuinitatis, quod à baptizante super aquam profertur. Idcirco mundauit eam, ut ipse qui hoc bene poterat, *exhiberet sibi*, id est, prepararet ad honorem suum electorum *ecclesiam* pulchritudine uirtutum *gloriosam, non habentem maculam aut rugam*, id est, mundam ac simplicem. Maculam quippe & rugam non habet, quę & turpitudine operis & duplicitate sermonis caret. Quia et per iustitiam munda est, & per simplicē intentionē tensa. A similitudine uestis dictum est, quæ prius lauatur & post extenditur. Ecclesia enim nō solum sponsa Christi, sed & uestis Christi solet appellari. Quæ munda est, ut nō habeat maculam: extensa est, ut non habeat rugam. Non habet in electis maculam criminis, nec rugam dolositatis. Non habet in eis rugam, quia nesciunt aliud de se foras ostendere, & aliud intus habere. Vel ideo non habet in eis rugam, quia non flectuntur ad amorem terrenorum, sed extenduntur spe & desiderio cœlestium bonorum. Non habet maculam *aut* rugam, sed nec *aliud huiusmodi*: quia nec consuetudine uenialium peccatorum ita grauari se permittit, ut multitudo eorum possit alicui crimini comparari. *sed ut sit sancta* in bono opere, *& immaculata* in abstinentia mali. Immaculata est, id est sine crimine. Non enim sine peccato quisquam esse potest in hac uita. Vel ad futurum seculū possunt hæc referri. Mundauit Christus ecclesiā, ut ipse post diem iudicij in æterna beatitudine exhibeat, id est, præsentet eam sibi gloriosam, id est, animo & corpore fulgentem, quia tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno pa- B tris eorum. Tunc plene atq; perfecte Matth. 13. erit ecclesia, non habens maculā pec Sapien. 3. cati uel rugam duplicitatis, aut aliquid huiusmodi, quia tunc etiā erit uere gloriosa. Non. n. modo in tantis malis, in tantis scandalis, in tanta permistione hominum pessimorum, in tātis opprobrijs impiorum dicenda est esse gloriosa: sed tunc potius, quando malis omnibus liberata, gaudebit perēniter in bonis cum Christo. Et tunc erit uere sancta & immaculata, quia sic sola sanctitas in ea regnabit, ut omnis macula cuiuscūq; peccati procul sit ab ea. Vel sancta erit per carnis immutationē, & immaculata per corruptionis remotionem, Christus (ut dictum est) dilexit ecclesiā quæ est corpus eius. *Ita etiam uiri debent uxores suas diligere ut corpora sua*. i. sicut se: quia illæ sunt corpora eorum, et illi capita earum. Vel sicut spiritus hominis diligit & regit, et sibi in bono subijcit corpus et carnem cui coniunctus est, sic uiri diligant & regant & sibi subijciant in bono uxores suas. Quod facere debent, quia *qui uxorem suam diligit seipsum diligit*, quoniam ipse & uxor unū corpus sunt, & uxor est caro eius. Et ideo uir debet eam diligere, quia *nemo unquam odio habuit carnem suam*. Nam quod nonnulli dicūt se male esse sine corpore, omnino falluntur. Non enim corpus suū, sed corruptiones eius & pōdus oderunt. Nō ergo nullū corpus, sed incorruptū & celerrimū corpus uolūt habere. Sed nec illi qui se occidunt, odio habent carnē suā, sed aliqua grauia incōmoda se per mortē effugere putāt. Qui uero cōtinētia quadā & laboribus persequuntur corpa sua, q hoc recte faciūt, nō id agūt ut nō habeāt corpus, sed ut habeāt subiugatū & paratum ad opera necessaria. Libidines. n. male utētes corpore. i. cōsuetudines incli-

C nationis animæ ad fruendum inferioribus, p ipsius corporis laboriosam quandam militiam extinguere affectant. Nam non se interimunt, & curam suæ ualetudinis gerũt. *Nemo itaq; unquam odio carnem suam habuit, sed nutrit eam* cibo, & potu, *& fouet* indumentis, *sicut & Christus ecclesiam* spiritualiter nutrit cibo potuq; corporis ac sanguinis sui, uel cibo fortioris intelligentiæ & potu facilioris doctrinæ, & fouet eam indumentis uirtutum. Ita & uir de uxore debet facere, quæ caro eius est. Christus fouet ecclesiam, quæ est corpus eius. Et uere corpus eius, qa nos omnes membra sumus hui⁹ sacri corporis. *Quia membra sumus corporis eius*.i. ecclesiæ, *de carne*.i. de imbecillitate *eius, & de ossibus*.i. de fortitudine *eius*: hoc est, alĳ sumus infirmi, & alĳ fortes in hoc corpore eius quod est ecclesia. Sicut.n. corp⁹ humanum ex carne & ossibus constat, & caro eius sustentatur ab ossibus, sic ecclesia de minus pfectis & magis perfectis constat, & perfectiores exemplo suo & exhortatione sustentant imperfectos. Ita & mulier quæ est quasi caro fragilis, debet à uiro sustẽtari, qui est uelut firmitas

2. Cor. 12. ossis. Vel de carne eius et de ossibus eius est, quisquis per gratiam eius potest dicere, quia cũ infirmor, tunc fortior sum et potens. De carne eius & de ossibus eius est, quisqs ad imitationem eius dicere potest, quia factus sum infirmis infirmus, ut infir

1. Cor. 9. mos lucrifacerẽ. Vel ideo sumus de carne eius & de ossibus eius, qa carnem eius in ministerio sumẽtes, carni nostræ coniungimus, & uirtute spiritus eius confortamur uelut internis ossibus. Nã sicut Eua de Adã facta, traxit ab eo carnem & ossa, sic ecclesia ex Christo procreata, carnẽ eius & spiritũ (ut diximus) in se traxit. Vel de carne eius & de ossibus eius sumus.i. eandẽ carnẽ & eadem ossa quę ipse habuit, habemus: quia D de nr̃a mortalitate carnẽ suscepit cũ ossibus. Põt & ita intelligi, corporis constantis de carne eius & de ossibus eius.i. de firmis & infirmis. *Propter hoc*.i. qa sumus de carne eius & de ossibus eius, & ipse dilexit ecclesiam, ab initio fuerat pphetatum de Matth. 19.
eo, qa *relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una*. Marc. 10. 1. Cor. 6.
Homo.n. iste, mediator dei & hominum, homo Christus Iesus significabat. Qui reliquit patrem, qñ semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens. Ita.n. reliquit patrem, nõ quia deseruit & recessit à patre, sed qa nõ in ea forma apparuit hoĩbus, in qua æqualis est patri. Reliquit & matrẽ .i. synagogam Iudęorũ, de qua secundum carnem natus erat. Et adhæsit uxori suæ.i. sociauit & coniunxit se electorũ ecclesiæ. Et ipsi duo.i. Christus & ecclesia sunt in carne una: qa carnem quã ille de uirgine sumpsit, quotidie in Missarum celebrationibus sumit ecclesia. Vel in carne una, qa (ut supra dictum est) ipse de mortalitate nr̃a carnem suscepit, & p carnẽ particeps noster factus est, ut illi⁹ capitis corpus esse possemus. Sicq; facta est ex duobus una quædam psona, ex capite & corpore, ex sponso & sponsa. Totus itaq; Christus caput & corpus tanquam integer uir, quia & fœmina ex uiro facta est, & ad uirum pertinet. *Sacramentum hoc magnum est* de coniunctione Christi et ecclesiæ. Et neqs istã magnitudinẽ sacramenti in singulis quibusq; hoĩbus uxores habentibus intelligeret, *ego autem*, inquit, *dico in Christo & in ecclesia*. Ego quidem allegoricè interpretor hæc uerba Genesis de coniugio Christi & ecclesiæ, sed *tamen* uos moraliter & ad literam ea intelligite, *& uos singuli unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat*: Vxorem autem, monemus, *ut timeat uirum suum*, id est,

A casto timore diligat eum, & obediat ei in omni bono & reuereatur eum.

CAPVT VI.

Colos. 3. Exodi. 20. Eccle. 3. Matth. 15. *Filij, obedite parentibus uestris in domino. Hoc enim iustum est. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi, & sis longæuus super terram.*

Præcipit filijs ut obediant parẽtibus suis in domino. i. in his quæ ad deum pertinent. non. n. suadet obediendum esse in eis quæ sunt contra deum. Et ideo est obediendum parẽtibus, quia *hoc est iustum*, ut eis obediatur à filijs. i. naturale ius habet. Nec solum ius naturale est hoc, sed etiam præceptum domini, dicentis. *Honora patrem tuum et matrem tuam* Quod ideo præcipue est obseruandum, quia *est mandatũ primum in promissione.* Licet. n. hoc mandatum sit quartum in decalogo, tñ primum est in promissione, quia huic primo addita est promissio, cum cæteris præcedentibus non esset adiuncta. Tria quippe mãdata præcesserunt istud, & pertinent ad charitatem Dei, quia deus trinitas est. Alia uero septem, in quibus est hoc primum, ad dilectionem proximi respiciunt & docent quõ uiuatur inter homines. Nam ipse septenarius præceptorum numerus incipit ab honore parentum. Honora, inquit, patrem & matrem. Ad parentes. n. suos homo aperit oculos, & bona eius uita ab eorum amicitia sumit exordium. Quisquis autem parentibus non defert honorem, quibus parcere poterit? Primũ est hoc mandatum in secunda tabula, quæ continet mandata pertinentia ad dilectionem proximi. Et est in promissione. Nam & ita distingui potest. s. ut & primum intelligatur esse in altera tabula, & esse in promissione. Sed uerius dici potest ĩ utraq; re primum esse, & in tabula, & in promissione. Quę promissio magna est. Honora, inquit, parentes, *ut bene sit tibi*. i. B carnalia & spiritalia bona per hoc à deo consequaris: *& sis longæuus super terram*. i. longæuitatem æternitatis habeas super stabilem mansionem cœlestis patriæ.

Et uos patres nolite ad iracundiam prouocare filios uestros, sed educate illos in disciplina & correptione domini.

Vos filij obedite parentib9, *& uos parentes* nolite illis dare occasionẽ inobedientiæ. *nolite illos ad iracundiam prouocare*. i. nolite illis ea facere, ꝓpter quæ peccent per iracundiam, qa patres estis illorum, & quia illi sunt filij uestri: *sed educate illos* dũ pueri sunt, *in disciplina* domini, ne indisciplinate incipiant uiuere: *& in correptione domini*, ut de prauitatibus morum suorum corripiatis illos secundũ deũ bono animo, & ad rectitudinẽ reducatis.

Serui, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in simplicitate cordis uestri sicut Christo, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed ut serui Christi facientes uoluntatem Dei ex animo cum bona uoluntate seruientes sicut domino, & non hominibus, scientes quoniam unusquisq; quodcunq; fecerit bonum, hoc recipiet à domino, siue seruus, siue liber. Et uos domini eadem facite illis, remittentes minas, scientes quia & illorum & uester dominus est in cœlis, et personarum acceptio non est apud deum. Colos. 3. Tit. 2. 1. Petri. 2. Matth. 16. Roma. 2. Iacob. 2.

Vos *serui obedite dominis carnalibus*. i. qui uobis temporaliter dominãtur scd̃m carnalia, nõ scd̃m spiritualia. Habetis. n. & spiritualẽ dñm in cœlis æternum, qui uestris mentibus dominatur: sed non uult ut occasione eius dedignemini seruire carnalibus dominis, quibus ipso ordinante subiecti estis. Etiam si sunt iniqui uel infideles, seruite illis donec transeat iniquitas. Multi. n. religiosi dominis iniquis, nõ tñ liberis seruiũt: quia oĩs qui facit peccatum, seruus est peccati. Et utiq; felicius seruitur homini q̃ libidini. Ordinauit. n. sic deus ecclesiam, ut omnis potestas Ioan. 8.

C ordinata in seculo habeat honorem & aliqñ à melioribus. Et ideo obedite dominis uestris ut oportet. s. *cum timore & tremore*. Timor.n.est causa tremoris. Filñ parentibus cum reuerentia honoris obediant, serui autem cum timore animi & tremore corporis. s. ut gestus corporis & apparitio ostendat interiorem timorē. Et hoc facite non in simulatione, sed *in simplicitate cordis uestri*. i. in puritate intentionis uestræ: quia licet sit habendus timor, tñ intentio seruanda est simplex. i. absq; duplicitate simulationis, ut sicut exterius ostenditis uos libenter obedire, sic habeatis in corde. s. non hoc faciatis solo timore effugiendi pœnas temporales, sed pura intentione bene agendi. *Sicut Christo* illis obedite. i. ex puritate intentionis, qua Christo debetis obedire. Cum.n. Christo iubente seruitis hominibus, non illis seruitis, sed ei qui iussit. Vel sicut Christo illis obedite i. tñ in bono. Pręcipiunt.n. sæpe mala agere, sed in his nō est eis obediendum. In simplicitate cordis obedite, *non ad oculum seruientes*. s. nō existentes prompti & strenui ad seruiendum tunc solūmodo, cum à dominis uestris uidemini, & illis absentibus agentes negligenter: quia hoc faciunt subdoli serui, qui uolunt placere hominibus dominis, quos fallere possunt: non Deo, qui uidet omnia. Non ita fictè seruiatis, *quasi hominibus* solum *placentes*, sed ut serui Christi. i. in puritate cordis & ueritate, nulli aliñ rei nisi uerę iustitiæ, studentes. uos dico, *facientes* in hoc *uoluntatem Dei*, qui uoluit ut carnalibus dominis seruiretis, non inuiti, sed *ex animo*: nec ex malo animo, sed ex bona uoluntate: ut etsi non potestis liberi fieri uestram tñ seruitutem quodāmodo liberam faciatis, non timore subdolo, sed fideli dilectione seruiendo. Ecce non fecit Christus de seruis liberos, sed de malis seruis bonos D seruos. Ex animo *cum bona uoluntate seruientes sitis sicut domino* Deo, *& non hominibus*, cuius præcepto seruitis hominibus. Vos dico, *scientes quoniam unusquisq; quodcunq; fecerit bonum, hoc recipiet à domino, siue seruus, siue liber*. Id est, ideo debetis seruire dominis prout rectum est, quia certum uobis est, uos remunerationem à Deo fore percepturos, non solum de hoc, sed de omni bono quod feceritis, siue serui, siue liberi sitis: qm̄ neq; seruitus impedit aliquem ad consecutionem præmñ, neque libertas expeditum reddit. tm̄ quisq; bonum faciat. Deus.n. remunerator est omnium operū uere bonorum, quicunq; faciat ea. *Et uos domini eadem facite illis*, non q̄ illis seruiatis, sed in simplicitate cordis & bona uoluntate scd̄m Deum illos tractate. i. sicut illis conuenit subiectionē debitam & iustam exhibere uobis seruiendo, sic uos iustam & dulcem potestatem exercete super eos humiliter dominando. Suauius illos tractate, *remittentes*. i. relaxātes illis *minas*: Non interdico minas fieri, sed iubeo remissius fieri. Et si minæ remissius faciendæ sunt, quanto magis uerbera? Humane (inquam) illos tractate, *scientes quia in cœlis est & illorum & uester dominus*. Id est, licet sint uestri serui, tñ uos estis illorum conserui, unum dn̄m habentes contra quem de munere eius superbitis, si illos quos per conditionem tenetis subditos, æquales uobis per naturæ consortiū non agnoscitis. Nam si male illos tractaueritis, nō ignosco nobilitati uestræ. *Non enim personarum acceptio est apud Deum*, id est, non accipit homines propter personarum dignitates, quia in eius iudicio sublimitas personæ non confert aliquid alicui, nec humilitas personæ obest alicui: sed unusquisq; secundum opera sua recipit, uel bona uel mala, siue liber sit ille, siue seruus.

A Ideo & serui & domini studere debent ut iuste agant.

De cætero fratres, confortamini in domino & in potentia uirtutis eius. Induite uos armaturam Dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli.

Specialibus expletis instructionibus mulierum & uirorum, filiorum & parentum, seruorum atque dominorum, ad generalem redit exhortationem, & ad spiritale bellum omnes simul instruit. Quasi dicat: Hactenus aliqui uestrum putauerunt se suis uiribus sine adiutorio gratiæ bonum aliquod agere posse, sed *de cætero fratres* si bono animo uolueritis agere *confortamini* non in uobis, sed *in domino*. Vel ita: Hucusque uos iuui, sed de cætero quod superest uobis uiuendi spatio, confortamini iam in domino, ut sine me fortes efficiamini contra bellū diaboli. Siue etiā ita: Multa uobis hucusque dixi, sed de cætero quod adhuc dicere possem, hoc tm̄ agite: de cætero quod restat, sic agite. s. confortamini. i. fortes efficiamini contra omnes impugnationes aduersarij, in domino. i. in eo respectu quod dn̄m habeatis, cuius dominio tuebimini. & confortamini *in potentia uirtutis eius*. i. in uirtute eius quæ omnia potest. Et ideo confortari debetis, tum quia dn̄m habetis, tum quia ille potentem in omnibus uirtutem habet. Et quia nō in sola gratia confortandum uobis est, sed etiam liberum adhibere debetis arbitrium, *induite uos armaturam Dei*. Scilicet non solum cōfortamini in domino, sed etiā excitando liberum arbitrium, indui te armaturam Dei. i. induite uos omnibus armis quibus militatur deo. In armatura. n. omnia comprehendūtur arma. Induite armaturā Dei, quod prædictum est respectu liberi arbitrij, *ut possitis stare aduersus insidias diaboli*. Taliter. n. insidijs eius resistere poteritis. i. mediante auxilio diuinæ gratiæ, & exercitio liberi arbitrij: quia aut sola gratia, aut solo arbitrio ne B mo potest ei resistere. Et ideo prius confortamini in domino, & post induite armaturam Dei, quia gratia præuenit liberū arbitrium. Idcirco uobis induēda est armatura Dei, ut ei uiriliter militantes possitis in prælio non cedere, non succumbere, sed stare aduersus insidias diaboli, tum quia diabolus est criminator, tum quia insidiose agit cōtra uos. Longe. n. grauior pugna quæ fit insidijs, quam quæ fit ui. Non uident diabolum homines cum quo pugnant, sed tm̄ facile habent remedium: Seipsos interius uincāt, & de illo foris triumphent. *Nota.* Ob hoc induēda est armatura Dei. Et quæ induenda est armatura, nisi omnium uirtutum protectio, quibus à iaculis satanæ defendimur?

Quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritalia nequitiæ in cœlestibus.

Ideo spiritualibus armis oportet nos undique munitos esse, quia contra spirituales hostes est nobis pugna. *Quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem*. i. aduersus homines qui caro & sanguis sunt. *Galat. 5.* Galatis minus perfectis indixit aliud bellum, quod est aduersus carnem & sanguinem, dicens quia caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem. Ephesijs uero, quasi iam spiritualibus & concupiscentiæ carnis præualentibus, atque persecutionem pro iustitia foris sustinentibus, dicit. Nō est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem. i. aduersus homines qui nos persequi uidētur, sed aduersus malignos spūs qui eorum mentibus principanī, & per eos nō persequuntur. Et quia sic est, debemus homines diligere, dæmones cauere: homines misericorditer eripere, dæmones uiriliter superare. Qūo. n.

C si contra aliquem in prælio constitutū de parte aduersaria armatus equo sedens ueniat, non equo, sed equiti irascitur, & quantum potest, agit ut equitem percutiat & equum possideat: sic contra omnes malos homines agendum, & non cōtra illos, sed contra illum qui illos instigat, totis uiribus laborandum est, ut dū diabolus uincitur, infelices quos ille possidebat, liberentur. Nō est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem. i. aduersus homines quos uidemus sæuire in nos, q potius miserandi sunt quàm odio habendi, *sed aduersus principes* eorū dæmones, & aduersus *potestates* iniquas malignorum spirituum. Principes dicuntur illi spiritus, qui principantur in uitiis suis, quæ specialiter suggerere soliti sunt: sicut est spiritus fornicationis, qui impugnat homines sc'dm luxuriam, & luxuriosis principatur: & spiritus superbiæ, qui impugnat secundum superbiam: cæteriq; tales, & sic unusquisq; principatur in suo uitio. Potestates autem uocātur illi spiritus, qui habent uim & officium præcipitādi homines in maiora peccata, quia præsunt illis sc'dm īmissionem maiorum & grauiorum uitiorum. Et q̃ sit periculosum contra tales pugnare, quis non intelligat? & qūo uincimus hm̄oi hostes quos non uidemus, nisi quia carnales interiores motus nr̄os sentimus, hisq; confligimus & illos pcutimus? Vel principes intelligūtur illi dæmones, qui principantur, aliis dæmonibus: & potestates, q super alios possunt. Sunt. n. inter eos alii nequiores aliis & in malo fortiores: cōtra quos nobis lucta est. *& aduersus rectores mundi*. i. aduersus illos dæmones, qui iusto Dei iudicio regunt eos qui sunt mūdus. i. īmoderate mundanis adhærētes. Hi sunt qui nos per homines sibi subditos persequuntur, quia regunt eos ad male agendum, & de ui D tio ducunt in uitiū. Rectores. n. sunt mundi, qui mundanos (ut dictum est) regunt. Rectores sunt, non mundi elementorum. i. cœli & terræ, maris & aeris, sed mundi *tenebrarum harum*. i. omnium istorum īfidelium, & istorum iniquorum hominum. De quo mundo dictum est: Totus mūdus in maligno positus est. Et conuersis peccatoribus. Fuistis, inquit, aliqñ tenebræ, nūc autem lux in domino. Istum mundum qui hm̄oi tenebris. i. tenebrosis hominibus constat, regunt maligni spiritus. Et aduersus istos est nobis pugna, nō aduersus eos quos regunt: Et etiam *contra spiritalia &c.* Per hoc ostēditur magna īpugnationis uehementia. Multo. n. grauiori pugna & periculosiori exagitatur homo, cum ab hoste q non subiacet oculis, impugnatur, qui nescit qua parte ab aduersario impetatur. Spiritalia dico *nequitiæ*. i. defectionis & īpossibilitatis. Nequitia quippe dicitur à nequam, quia p eā tenditur ad nō esse, sicut reprobi angeli Deum qui solus uere est, deseruerunt, & in perpetuum defectū ceciderunt. Quæ spiritalia nequitiæ sunt *in cœlestibus*. i. in huius aeris infimi caliginoso habitaculo, ubi & nebulæ conglobantur. Vel in cœlestibus. i. in mentis nostræ sanctis uirtutibus patimur impugnationem à nequissimis spiritibus. Siue in cœlestibus pugnant contra nos. i. pro cœlesti hæreditate tollenda. Itaque aduersus principes & potestates, atque rectores mundi tenebrarum harum & aduersus spiritalia nequitiæ in cœlestibus graue nobis certamen indicit Apostolus. Ipsa uero certaminis species sic intelligenda est, cū damna, cū pericula, cū opprobria, cum criminationes excitantur aduersum nos, non id agētibus aduersariis potestatibus, ut hæc tm̄modo patiamur:

Ioan. 5.

Sup. 5.

A patiamur: sed ut per hęc uel ad iram multam, uel ad nimiam tristitiam, uel ad desperationem ultimam prouocemur, uel (quod est grauius) fatigati & uicti tædijs cōpellamur aduersus deum conqueri, tanq̃ humanam uitam non æque iusteq́ moderantem, ut per hęc uel infirmemur in fide, uel decidamus à spe, uel transferri cogamur à ueritate dogmatum, & impium aliquid de eo sentire suadeamur. Talia enim scripta sunt de
Iob. 1. 2. Iob, cum diabolus dari sibi facultatem bonorum eius petisset à Deo. Per quæ etiam illud edocemur, q̃m non fortuitis aliquibus incursionibus impugnamur, siq̃n nos talia aliqua facultatum damna percusserint nec fortuitu nostrorum aliquis captiuus abducitur, uel domorum ruinæ in quibus chari quiq; opprimantur eueniunt, uel aliquid hmōi contingit. In quibus oībus, uel in quolibet horum unusquisq; fidelium dicat aduersario. Non haberes aduer-
Ioan. 19. sum me potestatem, nisi data tibi esset desuper. Nihil. n. potuit contra Iob, nisi quantū à Deo pmissus est. Sic nec contra quenq̃ fideliū poterit amplı⁹. Taľr nos oportet īstrui, qui cōtra tales cōfligimus aduersarios.

Propterea accipite armaturā Dei, ut possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. State ergo succincti lumbos uestros in ueritate, & induti loricam iustitiæ, & calceati pedes in præparatione euangelij pacis, in omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis tela nequissimi ignea extinguere. & galeam salutis assumite, & gladium spiritus, quod est uerbum Dei.

Talibus armis nos armat Apostolus, laudabilibus & inuictis, insuper rabilibus & splendidis, spiritualib⁹ & inuisibilibus, quia hostes inuisibiles expugnamus. Si uides hostem tuum, uideantur arma tua. Si autem non uides hostem, cur uidentur arma quibus eū impugnas? Quia tam grauis & tam multiplex atq; tā periculosa est pugna, *propterea accipite armaturam Dei*. i. arma uirtutum, quibus B suos milites deus armat. Accipite de manu imperatoris summi arma fortia, *ut possitis* non cedere prædictis hostibus, sed *resistere* fortiter illis *in die malo*. i. in hora tentationis, q̄n uelut diem prosperitatis arridere faciunt offerendo delectationē peccati. Vel in die malo. i. in tempore quo uiget malitia in tempore impugnationis diabolicæ, in tempore præsentis uitæ, quæ tota tentatio est. Vt possitis non subiacere, sed *stare perfecti in omnibus* uirtutibus, ut non in quibusdam uirtutib⁹ bonis pfecti sitis, & in qui Iob. 7.
busdā ipfecti, sed in oībus (prout fas est) perfecti. Tunc. n. à nulla parte uinci poteritis. Vel in omnib⁹ impugnationibus stetis perfecti, quod plus est q̃ resistere. Siue in omnib⁹, tam prosperis q̃ aduersis. Aut aliter: Vt possitis resistere in die malo. i. in die iudicij: qui malus propterea dicitur, q a terribilis erit accusationibus diaboli, ut quando suos accusauerit puritate conscientiæ possitis uos defendere, sed etiam pfecti stare possitis in omnibus cum electis. Standum uobis est contra hostes in armatura Dei. *Ergo State succincti lumbos* mentis uestræ. i. state in castitate, q a ipsa est initium bonæ operationis, Nota.
ideoq́ nunc prima ponitur in spiritualibus armis quæ describuntur. Quandiu. n. quis luxuriæ subiacet, nihil boni potest agere: quia nihil eorum quæ facit, potest Deo placere. Sed postq̃ deseruerit luxuriam, incipit operari iustitiam. Et ideo nunc prius iubemur succingere lumbos, & post induere loricā iustitiæ. Lumbos. n. succingimus, cum carnis luxuriam quæ in lumbis est, per continentiam coarctamus. Sed quia nō nulli simulant se lumbos habere succinctos & non habent, ideo præcipitur nobis, ut *in ueritate* succinctos ha-

C beamus eos, nõ in simulatione, quatenus uera sit nostra castitas, non simulata. Vel mentis lumbos succingamus in ueritate, ut cingulo casti amoris Christi nos contineamus à mendacio: quia qui mendacium loquitur, quantum in se est, corrumpit ueritatem, & ita fornicatur. Qui autẽ uera semper loqui studet, quasi legitimo coniugio utitur, ueritatẽ uel sapientiam habens coniugem, sicut
Sapien. 8. ille qui dicebat: Hanc amaui & exquisiui à iuuentute mea, & quæsiui sponsam mihi eam assumere. Ita ergo succingendi sunt in ueritate lumbi uestri, ut non accedamus ad scortum. i. ad mendacium, sed in legitima sponsa quæ est ueritas, delectemur, & ex ea filios generem⁹. Deinde subiungitur ut simus *& induti lorica iustitiæ*. i. forti uestimẽto bonæ operationis undique muniti, ut nihil iniustum appareat in operibus nostris, sed totum ab omni parte iustũ & æquum. Et hæc iustitia recte uiuẽdi est nobis lorica, quia interiora nostra non sinit transfigi, sed defendit undique præcordia nostra ab omnibus telis inimici. Sicut enim lorica multis hamis conficitur, ita uestis iustitiæ multis operib⁹ bonis & uirtutibus connectitur. Et hmõi lorica debet interior homo noster indui, ne possit ab ulla parte uulnerari. Postquam uero libidinem uicerimus, & nos lorica iustæ operationis induerimus, tunc & aliis bona prædicare idonei erimus. Vnde sequitur: Et state *calceati pedes*. i. habẽtes calceatos pedes, hoc est, munitos affectus uestræ mentis, ne tangant terrena, hoc est, ne terrenis cõmodis innitantur, *in præparatione euangelii pacis*. i. in eo quod præparatis cordibus aliorum euangelicam prædicationem, quæ annunciat pacem inter deum & homines. Calceamenta fiunt ex coriis mortuorũ animalium, & significant exempla

D patrum iam defunctorum, quibus ab omni terrena læsione defendũtur pedes nostræ mentis. i. affectiones, quibus tanq̃ pedibus ad faciendũ aliquid promouemur. Læditur. n. pes prædicatoris à terra, si affectus eius terrenum cõmodum ex prædicatione appetit. i. si propter terrenũ commodum, non propter regnum cœlorum, prædicat euangelium. Et ideo prædictis calceamentis induantur pedes nostri, id est, exemplis patrum muniantur, ut sicut patres studio supernæ intentionis, non appetitu terrenæ commoditatis prædicauerunt euangelium, sic & nos faciamus. Cuius prædicatores in nullo fidei debent regulam deserere. Vnde subditur: *In omnibus sumentes scutum fidei*. Fides. n. pro scuto sumenda est in omnibus cõgressionibus, quoniam ipsa prima resistit malignis spiritibus, & eorũ tela excipit & repellit. Sub ea nanq; proteguntur cæteræ uirtutes, quia ad omnia uirtutum arma protenditur, & eam diabolus impugnare primam aggreditur. In omnibus prœliis & in omnibus tentationibus sitis sumentes scutum fidei, *in quo* scuto *possitis* non solum repellere, sed etiam *extinguere* omnia *tela nequissimi* diaboli, id est, omnes suggestiones eius acutissimas, quibus corda nostra ut uulneret impetit: tela dico, *ignea* id est, ignem uitiorum in humanis cordibus accendentia. Inflãmant enim mẽtes hominum ad cõcupiscentiam, & igne totius malitiæ succendunt. Et hæc tela nequissimi hostis sunt, id est, qui etiam ea quæ nequit perficere præsumit, & in quibus nequicquã laborat. Sed aduersus hæc fide inuisibilium rerum armamur, & inuisibilem aduersarium sternimus. His armis uos induite, *& galeam quoq; salutis assumite*. id est, spem quæ salutem æternam expectat: quę ideo galea dicitur, quia sicut galea

A est in superiori parte armaturæ, scilicet in capite, ita spes altior est omnibus alijs uirtutibus, & semper respicit ad superiora, spirans ad cœlestia. Et ob hoc addidit salutis, ut ostenderet spem assequi quod desiderat, id est, salutem. Vel sicut scutum fidei fides est, sic galea salutis salus est. Cuius scilicet perpetuæ salutis memoria uel expectatio, caput mentis contra omnes ictus dæmonicæ impugnationis tutum facit. Qui.n. cogitat diligenter quæ sint æterna

Nota. gaudia, facile delectationes peccati à suo corde respuit, & aduersitates uincit. Hæc sunt arma quibus muniti, nunquã diabolo uel alicui mẽbro illius cedetis. Sequuntur arma quibus illum & suos deuincatis: Et assumite *gladium spiritus*. id est, ensem spiritalem, *quod est uerbum Dei*. id est, sermo diuinæ prædicationis, quo diabolus interficitur: hoc est, impugnationes eius adnihilantur, & quo tyrannos huius seculi & hæreticos, membra scilicet satanæ deuincetis, & uobis subijcietis, cæterosq́ peccatores. Cum dicitur, & gladiũ spiritus quod est uerbum Dei: quod, ad significatum respicit, non ad gladium. Ecce hæc sunt arma quibus muniuntur & pugnant milites Dei. Sequitur:

Per omnem orationem & obsecrationem orantes omni tempore in spiritu, & in ipso uigilantes in omni instantia & obsecratione pro omnibus sanctis & pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium euangelij, pro quo legatione fungor in catena, ita ut in ipso audeam prout oportet me loqui.

Prædictis armis state muniti. Sed q̃a non est nr̃æ potestatis, ut his muniamini, nisi donante Deo, nec his uincere poteritis nisi ipse dederit, estote *orantes per omnem orationem*. id est, per omnia quæ oranda sunt, ut per omnem orationem quę facienda est, transeat nostra supplicatio, id est, ni B hil relinquatis de his quæ petenda sunt in oratione: & non solum per orationem, sed etiam per *obsecrationem*. id est, per omnium sacrorum adiurationem. Maiorem enim orandi expressionem notat obsecratio quã oratio: quia obsecratio est oratio cũ adiuratione uel obtestatione, oratio autem simpliciter facta est rogatio. Per omnem orationẽ & obsecrationem sitis orantes *omni tempore* competenti, id est, omnibus horis ad orandum constitutis. uel omni tempore, id est, tam in aduersis quàm in prosperis, & hæc oratio fiat *in spiritu*. id est, mente, ut mentis affectus cõcordet uerbis orationis quæ proferũtur ex ore. uel in spiritu, nõ in carne orate. In carne enim, non spiritu orat, q polluta mente orat, iterum peccaturus non casu, sed ex proposito. Vel omni tempore orate in spiritu. i. in cordis deuotione, ut licet os nõ semper orare queat, spiritus tamen semper bonis desiderijs intus oret. Et in ipso spiritu sitis intus *uigilantes*. i. solliciti. i. sicut oculi foris uigilãt, sic spiritus agat intrinsecus: & hoc *in omni instantia*, ut spiritus & corpus instanter perseuerent in uigilijs, & in omni *obsecratione, ut pro omnibus* obsecretis, pro quibus obsecrandum est. s. pro *sanctis*. Pro sanctis. n. uidetur esse obsecrandum, & pro infidelibus orãdũ, qui nihil sacri habent. Vigilate inq̃, & obsecrate pro omnibus sanctis. i. pro perseuerantia & saluatione omnium sanctorũ, & specialiter *pro me, ut* tribulatio non me obtundat, sed *detur mihi sermo in apertione oris mei*. i. cum aperuero os meum, hoc est, cum alta mysteria & altas sententias dixero. Nam hoc in diuina scriptura nõ reperitur, nisi ubi magnum quid & profundum debet dici. Cũ os meũ aperuero, ut abditos sensus ꝓferam, detur mihi sermo. i. facundia expri-

C mendi ea quæ uoluero, ut luculenter ea possim exponere. s. *cum fiducia notum facere*. i. ut audacter & non timide notum faciam *mysterium euangelij*. i. occultum secretum incarnationis & passionis Christi, ut occultas eorum causas notificem audientibus. Nam quia occultum est hoc mysterium, ideo necesse est, ut notum faciam illud: & hoc agere uolo, quia pro eo annuncia̅do *fungor legatione in catena*. Nã nec pro catena cesso à legatione. Quanquam enim pro euangelio quod annunciabam, sim catenatus, tamen illud sicut à Christo missus sum prædicare, non omitto. Detur (inquam) mihi sermo ad notificandum mysterium euangelij, *ita*. s. detur mihi, *ut in ipso* euangelio *audeam* sine timore *loqui* alijs *prout oportet* me. i. sicut expedit mihi, qui hoc agere̅ missus sum. Sequitur in quibusdam codicibus hoc loco talis uersiculus: Verbum autem Dei non potest alligari. Ac si dicat Apostolus: Pro eua̅gelio quidem uinctus sum, sed tame̅ prædicare non desisto: quia uerbum Dei quod annunciari debet, nullo potest impedimento retardari. Psal 50.

Vt autem & uos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia uobis nota faciet Tychicus charißimus frater & fidelis minister in domino, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda uestra.

Dixi ut oretis pro me, & quia pro euangelio uinctus sum: sed quibus tribulationibus afficiar, non dixi. Sed quæ circa me sunt molestiæ, referet uobis Tychicus, ne de minimis aduersitatibus meis moueamini, metu earu̅ recedentes à fide. *Quæ*. id est, cuiusmodi tormenta *sunt circa me*. i. in corpore meo, quia ad mentis interiora non penetrant, & *quid agam*. i. q̃ constans sum, indicabit uobis *Tychicus*. qui est non uilis, sed *charißimus frater*, id est, Christianus, & non fraudulentus uel fallax, sed fidelis: ideo hunc audite, quia *fidelis minister* D est *in domino*. id est, in his quæ sunt domini. Cui credere debetis, quia illu̅ *ad uos misi*, ut puram ueritatem de me uobis dicat, & consoletur corda uestra. i. leniat & mulceat, & dolorem, qui pro auditu tribulationum mearum increuerat, temperet. Vel si de nostris tribulationibus dolebatis, nunc consolationem accipiatis ab eo, cognoscentes me libenter pati multo grauiora.

Pax fratribus & charitas cum fide à Deo patre & domino Iesu Christo. Gratia cum omnibus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione, Amen.

Pax cum Deo sit *fratribus*. i. Christianis *& charitas*, ut eum toto corde diligant: & hæc pax & charitas detur eis *cum* integra *fide à Deo patre &* filio eius *domino* nostro *Iesu Christo*. Per pacem enim manebunt in charitate, quæ in fide est: & à quo est pax & charitas, ab illo est & fides, id est, à Deo. Non enim fides, quia datur priusquàm postuletur ab illo cui datur, ideo dicenda est non esse donum Dei, sed esse à nobis quia data est nobis non petentibus. Omnia enim bona sunt à Deo. *Gratia* generaliter accepta, quæ est mater omnium bonorum & nutrix, sit *cum omnibus qui dominum nostrum Iesum Christum* ecclesiæ sponsum *diligunt in incorruptione*. id est, casto amore sicut sponsam, quæ corruptione̅ non admittit. Non enim Christum in incorruptione diligunt, uel quorum fides i̅ aliquo est corrupta, uel qui eum p temporalibus & corruptibilibus bonis diligunt, no̅ pro æternis et incorruptibilibus. Sed qui Christu̅ propter solu̅ Christu̅, & propter spe̅ perpetuæ incorruptibilitatis amant, illi eu̅ in incorruptione diligunt, quia sic eu̅ diligunt, ut neq; nunc corru̅pi ualeat mens eorum, neq; tunc caro eorum.

Epistolæ ad Ephesios Finis.

Præfatio

C PRAEFATIO IN EPISTOLAM PAVLI AD PHILIPPENSES.

Hilippi ciuitas est in partibus Macedniæ, unde Pilippenses di cunt. Quibus prędi cauerat apl's, qui fidei ueritate ac morũ honestate illos instruxerat. Et ipsi in fide morũq; nobilitate in oĩbus ferè scd̃m apostolicam doctrinam persti terunt: sed de primatu tantum inter eos erat contentio, qm̃ aliĵ se uolebãt aliĵs pręferre quasi gloriando de me ritis. Qua de causa pcipue Apl's scri bens illis à Roma, intendit illos ad humilitatem reuocare. s. ut de meritis nõ glorient, neq; alter alteri se pręferat: sed quicqd boni habet, siue remissionem pctõꝝ, siue dona uirtutũ, grãæ Dei adscribat, à quo totũ habet & nihil à se. Miserant aũt ei aliquid substantiæ per Epaphroditum Romam, quẽ cum hac remittit epl'a. In qua, qa præsens non põt, munit eos contra duplex bellũ tribulatoꝝ, sed & pseudoprædicatoꝝ, ut omnia pro Christo sustineant aduersa cũ humilitate, sicut & xp̃s fecit, & legalia à pseudoprophetis nunquã recipiant. Qui qm̃ ad humilitatem illos inuitat, ideo nõ posuit nomen officiĵ sui & authoritatis, quod est apostolus: sed et ideo forsan, quia ipsi nunq̃ de eo minus uel contra eum senserant. Secum uero Timotheũ addit in principio epistolæ, quia ipse socius Apostoli fuerat in conuersione eorũ, atq; solicitus erat cum eo de salute ipsorum, & fortasse rogauerat eũ ut scriberet illis. Sic. n. exorsus est.

EPISTOLAE PAVLI AD PHILIPPENSES.

CAPVT I.

Paulus & Timotheus serui Iesu Xp̃i, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, cũ episcopis & diaconis: Gratia uobis et pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo. D

Seruos Christi se dicunt *Paulus et Timotheus*, quod est signũ humilitatis, ut eis exemplo suo humilitatẽ suadeant. Sed cum ipse Dñs dicat, Iam non dicam uos seruos, qa seruus ne Ioan. 15
scit qd faciat dñs eius, qua ratione se seruos nuncupant? Sed sciendum Ioan. 4.
qa sicut est timor seruilis quem pfecta charitas foras mittit, atq; timor castus permanens in seculum seculi, sic est seruus qui non manet in domo in æternũ, atq; seruus intrans in Ioan. 8.
gaudium dñi sui. Nam cum timore Matth. 25.
quem charitas expellit, etiam seruitus quæ ad eum ptinet, simul expellenda est. Erant ergo *serui* Paulus & Timotheus, quantũ ad timorem castum, non quantũ ad timorem serui lem: neq; principis alicuius mortalis, sed Iesu Christi. Qui mãdant ea quæ sequuntur, *omnibus sanctis*. i. omni plebi mundatæ per baptismũ à peccatis, & sanctificatæ non in suo merito, sed *in Christo Iesu*. i. in gratia Christi. s. quia Deus factus est homo, passus est & resurrexit. Curialiter illos ad humilitatem reuocat, ostendens illos esse sanctos in Christo Iesu, non in se & determinat quibus sanctis. s. *qui sunt Philippis*. i. in illa ciuitate. Interpretat aũt Philippis os lampadis, & illi sancti sunt Philippis. i. in ore lampadis, qui sũt in lucidissima Dei illuminatione quam & cæteris undiq; spargãt, sicut & istis dicitur in sequentibus, In medio nationis prauæ & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mũdo, uerbũ uitæ continentes. Talibus ergo sanctis ubicũq; sint corporaliter degentes, scribit hæc epistola. Oibus sanctis qui sunt Philippis. i. oibus subditis, *cum episcopis*. i. presbyteris *& diaconis*. i. minoribus cũ maioribus. Epos nanq; pro presbyteris more suo po

C fuit. Non.n.plures episcopi in una ciuitate erãt, neq; presbyteros intermitteret ut ad diaconos desćederet. Sed dignitatẽ & excellentiã presbyterorũ declarat, dum eosdem qui presbyteri sunt, epõs eẽ manifestat. Qđ aũt postea unus electus est qui cæteris præponeretur, in schismatis remedio factum est, ne unusquisq; ad se trahens Christi euãgeliũ rũperet. Nam & Alexandriæ à Marco euangelista usq; ad Heraclã & Dionysiũ epõs, presbyterorũ unum de se electum, et in excelliore loco et gradu collocatum epm nominabant: quomodo si exercitus Imperatorem faciat, aut diaconos eligant de se quem industriũ nouerint, & archidiaconũ uocent. Constat ergo aplica institutione oẽs presbyteros esse epõs, licet nunc illi maiores hoc nomen obtineant. Eps.n. superintendens dicitur, & omnis presbyter debet intendere curam super oues sibi cõmissas. Omnibus, inqt, sanctis qui sunt Philippis cũm epis & diaconis. Quia minores præmittit, ad humilitatẽ inuitat. Quia uero & minores subnectit, ostẽdit nõ esse quenq; adeo perfectum, qui nõ hac egeat admonitione. Qđ autẽ subdit, *gratia uobis & pax à Deo patre nostro, & domino Iesu Christo*, in superioribus epistolis expositum est.

Locus obscurus.

Gratias ago Deo meo in omni memoria uestri semper, in cunctis orationibus meis pro omnibus uobis cum gaudio, deprecationem faciens super cõmunicatione uestra in euangelio Christi à prima die usq; nunc, confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in uobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu, sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus uobis, eo quod habeam uos in corde & in uinculis meis, & in defensione & confirmatione euangelij socios gaudij mei omnes uos esse.

Illorũ beneuolentiã captans, ostendit principium boni operis à Deo illis datũ, et finem ab eodem esse dandum, ut de se non p̃sumant, sed grãæ Dei oĩa bona sua attribuant *Ago*, inquit, *gratias Deo meo*, q mihi facit quod uolo in uobis.i.illum qui tanta nobis beneficia spũalia cõtulit gratis, laudo: qa nõ nostro merito, sed eius dono ad bonũ christianæ religionis uenistis, in qua & multũ p̃fecistis. Gratias ago, inquam, *pro omnibus uobis* .i.pro religiosa conuersatione oĩum uestrũ ab illo data, *in omni memoria uestri*.i.quoties uestri memor fio: memoria dico, nõ ad horam, sed *semper*, scilicet *in cunctis orationibus meis*.i.quotiescũq; oro. Vel memoria uestri dico, non pro parte uestrum facta, sed pro oĩbus uobis. De præteritis beneficijs à deo uobis collatis ago ei gratias, non cũ tristitia, sed *cum gaudio*, qa non contristor de culpis uestris, sed de sanctitate uestra gaudeo, *faciens deprecationem*.i.Deum toto mentis affectu deprecans, *super cõmunicatione*.i. de cõmunicatione uestra: hoc est, ut magis ac magis cõmunicetis semper, et unanimes atq; unũ cor hñtes sitis, *in euangelio Christi* .i.in fide et preceptis euangelicæ doctrinę. Vel deprecationem facio super cõmunicatione uestra.i.ut persistatis in eo quod mihi cõmunicauistis in fide & operibus euangelij. Et nõ horarie istud deprecor, sed *à prima die* cõuersionis uestræ, *usq; nunc*.i.ex quo cœpistis credere, nõ cessaui pro uobis preces effundere. Siue cõmunicatio uestra fuit in euãgelio, qm̃ res uestras fecistis cõmunes pp illud à prima die cõuersionis uestrę usq; nunc, & ideo amodo magis standum uobis est in hoc. Deprecor Deum pro uobis, *confidens hoc ipsum* de bonitate eius, *quia* ipse *qui* per præuenientem grãm *cœpit in uobis opus bonum*, per subsequentem & cooperantem *perficiet* illud, dans p̃seuerantiam *usque in diem Iesu Christi*.i.usq; ad extremum diem uitę uniuscuiusq;, quando anima de corpore egrediens, præsentatur ante tribunal Christi iudican-

A da. Cooperãdo enim in nobis Deus perficit, quod operãdo incipit: quoniam ipse ut uelimus operatur incipiens, qui uolentibus cooperat̃ perficiens. Nam ut uelimus, sine nobis operat̃. Cum aũt uolumus & sic uolumus ut faciamus, nobiscũ cooperatur. Qui cœpit in uobis opus bonum, ipse perficiet. Ego ita confido, uidete ne frustra. Videte ne à uestra parte opus bonum remaneat, quod Deus uobiscũ paratus est in uobis perficere. Ego istud certa fiducia spero, *sicut est mihi iustum*, ut hoc sentiam & credam *pro omnibus uobis*, non.n. iustum est ut aliud sentiam de tam bonis. Hoc debeo sentire de uobis, *eo quòd habeam uos in corde meo*, non in solis labijs, qa cõtinuo uos amore in præcordijs meis teneo, et eo qđ habeam uos *in uinculis meis*, qa uos quoq; pia cõpassione cõdoletis afflictioni uinculorũ meorum, et uos pariter mecũ uinctos esse putatis, & quòd habeã uos *in defensione euangelij*, quia et uos defenditis illud (sicut ego) disputationibus cõtra impugnatores, & *in confirmatione* eius uos habeam, quia uos quoq; studetis illud confirmare in cordibus fidelium. Et propterea iustum mihi est sentire, *uos omnes esse socios gaudij mei* futuri, id est, æternæ lętitiæ, sicut nunc operũ meorum & passionum socios esse uos uideo.

Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam omnes uos in uisceribus Iesu Christi. Et hoc oro, ut charitas uestra magis ac magis abundet in scientia & in omni sensu, ut probetis potiora, ut sitis synceres & sine offensa in Diem Christi, repleti fructu iustitiæ per Iesum Christum in gloriam & laudem Dei.

Ego (ut dixi) sentio, & desidero uos fore socios gaudij quod habeo. Nam cupio *uos omnes esse in uisceribus Iesu Christi*, id est, in interno sinu perpetuæ beatitudinis receptos. Et quomodo, id est, q̃ ardẽti desiderio hoc *cupiam, testis est mihi Deus*, q̃ occulta cordium nostrorũ inspicit. Vel pro uobis (ut supradictum est) idcirco deprecationem facio, qa sicut & Deus testis est, cupio uos omnes esse in uisceribus Iesu Christi, id est, in intimo amore eius, ut ab eo diligamini quasi eius uiscera. In uisceribꝰ enim sentitur plusquam in alia parte corporis, & ideo uiscera pro dilectione ponuntur in scripturis aliquoties. Ego quidem uobis talia cupio. Et ut *hoc* desiderio consequamini, *oro ut charitas uestra* semper proficiens *magis ac magis abundet* & excrescat *in scientia* diuinorum & utilium, *& in omni sensu* prudentiæ ac discretionis, *ut probetis potiora*, id est, ut probare & discernere sciatis non solum mala & bona, sed etiam ĩter bona potiora: hoc est, meliora, ut post probationem *synceres*, id est, sine carie *sitis*, ne uos corrũpat aliquod uitium, sicut uermis lignum intrinsecus edens, sed integri pmaneatis in bono. Synceres sitis, quantum ad uos, id est, sine corruptione uitiorum: *& sine offensa*, quantum ad proximum, ut non eum offendatis *in diem Christi*, id est: usque in diem uitæ nouissimum. Vel synceres, id est, sine admistione uitiorum, quę se bonis operibus immiscere solent: & sine offensa, id est, sine crimine, euntes passibus operum bonorũ ac desideriorum in diem Christi, id est, in diem iusti iudicij Dei, qui bona uobis pro synceritate uestra sine malorum admistione retribuet. Sitis etiam ut bonæ arbores, *repleti fructu iustitiæ*, id est, abundantes bonis operibus *per Iesum Christum*, id est, per gratiam Christi, non per uires uestras, *in gloriam & laudem Dei*, id est, ut inde glorificetur et laudet̃ Deus, qui uos ita fructificare facit, non ut uos inde uanã gloriã capiatis, quasi per uos talia facientes. Hic satis cõgrue humilitas bene agentibus cõmẽdat̃ ab Apl̃o. Vel in die Christi sitis re-

Huius etymologiæ superius mentio facta est.

C pleti fructu.i.mercede iustitiæ accepta per Iesum Xp̄m iudicem:in gloriam & laudem Dei.i.ut inde perpetualiter glorificet & laudet Deus, & dicat,mirabilis Deus in sanctis suis. Psal.67.

Scire autem uelo uos fratres, quia quæ circa me sunt,magis ad profectum euangelij uenerūt, ita ut uincula mea manifesta fierent in Christo in omni pretorio, & in cæteris omnibus, ut plures e' fratribus in domino confidentes, uinculis meis, abundantius auderent sine timore uerbum Dei loqui. Quidam quidem & propter inuidiam & contentionem,quidam autem & propter bonam uoluntatem Christū prædicant: quidam ex charitate, scientes quoniam in defensionem euangelij positus sum.Quidam autem ex contentione Christum annunciant, non syncere. existimantes pressuram se suscitare uinculis meis. Quid enim,dum omni modo siue per occasionem, siue per ueritatem Christus annuncietur? & in hoc gaudeo, sed & gaudebo.

Quia superius dixerat se habere in corde & uinculis, ne illi audientes eum esse uinctum, putarent euangelicam prædicationem deficere,& cederent pseudoapostolis,addit. Scire aūt uolo uos &c. Ac si dicat: Ego q̄dē uinctus sum, sed tamen ideo non minuitur euangelica prædicatio. *Volo uos fratres scire, quoniam ea quæ circa me sunt*, id est, uincula mea & tormenta quæ patior undiq;, uel quæ nō pertingūt ad interiora, *magis uenerunt ad profectum euangelij*, q̄ ad defectum,ut mali intenderunt, *ita ut uincula mea manifesta fierent in Christo*.i.in Christi nomine & prædicatione manifestarentur ubiq;, & per hæc Christus. Dum.n.sermo de uinculis meis ubiq; uolitat, Christ⁹ qui uinculorū causa est, in ore oīum resonat. Manifestata enim sunt *in omni pratorio*,ubi nobiles & diuites cōueniunt: *& in cæteris omnibus* locis Romæ, ubi populares conuersant. Hoc omnibus Romanis nobilibus & ignobilibus notum est, me uinctum esse pro fide Christi quā p̄dicabā. Et ita profuerūt uincula mea, *ut plures* q̄ antea *e' fratribus*.i.ex Christianis, non in D se, sed *in domino confidentes, uinculis meis*.i. consideratione uinculorꝶ meorꝶ, *auderent abūdantius* solito *loqui* publice *uerbum Dei sine timore*, cogitantes apud se: Si iste uinctus loquitur, cur non potius nos? Ideo aūt dixi plures e' fratribus in domino cōfidentes, annunciare ob ea uincula uerbum Dei, & non oēs ita faciūt. Alij enim ex ipsis sunt mercenarij, alij filij. Nam *quidam quidem*.i. mercenarij, *prædicant Xp̄m* etiā *propter inuidiam & contentionem*, quia inuident glorię meę, & cōtendunt illam sibi usurpare, cupientes esse famosi & honorabiles apud homines sicut erāt apostoli: sed *quidam* ab istorꝶ intētione diuersi, utpote boni filij, p̄dicant eum exemplo meo *propter bonam uoluntatem*.i. studio generādi filios uitæ æternę: quidam qui & boni sunt, annunciant illum *ex charitate* & amore mei, *scientes quoniam positus sum* à Deo *in defensionem euangelij*, disputādo & uerum ac salutiferum esse probādo. Et ideo q̄a uident me modo catenis detentum, nō posse ad plenū exercere officiū meum, uice ac loco mei prædicant Christū, ut ipsi suppleant qđ ego nūc minus possum. Isti quidem casta intentione prædicant. Sed quidam ab his longe diuersi, *annunciant Xp̄m ex contentione*, id est, per contentionem, quia contendunt per hoc maiora īferre supplicia, ut si qui de prędicatione eos accusauerint, indicent eis me eius authorem esse, sicq; mala in me conuertant. Vel ex contentione, id est, ex priuato odio inde genito, quod aliquando mecum contenderunt & confutati sunt. Et ne uiderentur esse correcti, adiungo quia *non syncere*, id est, non pro animo, sed malitia infecto prædicant, existimantes hoc modo *se suscitare*, id est, commouere *pressuram uinculis meis*, id est, ut ego uinctus opprimar aduersis: scilicet ut dū Nero &

A ministri eius uiderint Romæ tot prędicatores euāgeliȷ̄, existimēt me causam eorū esse, & maiora mihi tormēta, uel etiam mortem inferant. Et tali intentione salutem quam ipsi non habēt, pdicant aliȷ̄s: cōsulentesq; terrenis cupiditatibus suis, regnū cœlorū annunciant, habentes in pectore falsitatem, in lingua ueritatem. Et isti prędicant Christū nec prohibentur, sicut & boni. *Quid enim* refert, qua intentione Christus prædicet, dum, id est, tantūmodo *annuncietur omni modo* annunciandi, id est, *siue per occasionem* suscitādi tribulationes fidelibus aut acquirendi lucra temporalia, *siue per ueritatem* puræ cōscientię? *Et in hoc gaudeo*, quòd omnes isti prędicāt, etiam illi qui moliunt̄ hoc modo suscitare pressuram uinculis meis. Nec solū nunc gaudeo, *sed & semper gaudebo* ex hoc. Potest. n. fieri, ut dum isti uel studio suscitandi tribulationes, uel cupiditate acquirendi pecuniam siue tpalem gratiā, Christū per hmōi occasionem, utpote mercenariȷ̄, prædicant, his auditis nascant̄ fideles, et de malo eorū Deus operetur bonū, sicut aliquoties fit, ut homo ad concubitū ingrediatur non uolūtate generandi, sed libidinem explendi, & tamen nascat̄ homo bonū Dei opus de fœcūditate feminum, non de turpitudine uitiorum. Et ideo tolerādi sunt tales mercenariȷ̄, dum per occasionem Christum annunciant, qa & ipsi sunt ad aliqua utiles, ut quæ dicunt faciamus, quæ autem faciūt respuamus. Christus enim ueritas est. Veritas à mercenariȷ̄s occasione annūcietur, ueritas à filiȷ̄s ueritate annūcietur. Filiȷ̄ hæreditatē æternā patris expectent patienter, mercenariȷ̄ tpalem mercedem conducentis festinanter expetant. Mercenariȷ̄ quippe occasione Christum annunciant aliud quærētes, pastores aūt Deum propter Deum prædicant.

Nota.

Matth. 10.

Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem per uestram orationem et subministrationem spiritus Iesu Christi, secundum expectationem & spem meam, quia in nullo confundor, sed in omni fiducia sicut semper & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per uitam, siue per mortem. Mihi enim uiuere Christus est, & mori lucrum. Quòd si uiuere in carne hic mihi fructus operis est, & quid eligam ignoro. Coarctor autem è duobus, desiderium habens dissolui: & esse cū Christo, multo magis melius: permanere autem in carne, magis necessarium propter uos. B

Gaudeo sicut dixi, dum maleuoli prædicatores Christum annūciāt, etiam suscitādo mihi pressurā. Nam *scio quia* etiam hoc. i. suscitatio pressurę *proueniet mihi ad salutem.* Aeternā in futuro consequendam, non ad oppressionem, ut illi putant. Et hoc fiet nō solum meo merito, sed & *per uestram orationem*, quæ mihi auxiliabit̄, & per *subministrationem spiritus Iesu Christi*. i. per occultam dationem spiritus sancti, qui sicut colūna uel fundamentum fulsit me subter, ne corruam. Ipse. n. spūs est fons omnium bonorū, ideo sanctis dicitur subministrare, qa de eius fonte procedit quicqd illi beneficiorū accipiunt. Proueniet (inquā) mihi *secundum expectationem et spem meam*, id est, secundum quod expecto donec ueniat, & spero donec uideam. Non. n. frustrabitur me expectatio mea. Et quare? *quia in nullo confundor*, id est, in nulla re erubesco, quoniā nec in conscientia mea quicq̄ est, unde coràm Deo erubescā, nec de his quę pro Christo foris patior, uerecūdari possum. Et ideo certus sum, qa cōsequar quod spero. Si enim uideret Apostolus se in aliquo confundi & deficere, posset desperare de salute. Sed qa uidet se constantem per omnia, & hāc Dei gratiam iam sibi esse concessam, ideo sperat quod maius est. Non confundor ut in aliquo cedam, qa & spes magna, & res uera atq; honesta. Non cōfundor (inquā)

C ut timidus miles, *sed in omni fiducia* & in omni audacia & constantia mentis, per quam fortiter prædicare soleo, *sicut semper* à tempore cõuersionis meæ magnificat⁹ est dominus Christus in me, ita *& nunc* .i. in hoc tempore, uel in uinculis meis, apud omnes *magnificabitur Christus*, id est, fama et gloria eius etiam *in corpore meo*, quod est, fragilius, *siue per uitam, siue per mortem*: qa quãdiu uixero, semper eum magnificabo prædicatione & bonis operibus: in morte quoq; p nomine eius accepta, glorificabo eum. Non enim ob aliud uiuo, nisi ut eum magnificem: qa ipse *Christus est mihi uiuere*, id est, quod ego uiuo, Christus est, non habeo uitam nisi Christum: non uiuo ueterem hoïem, sed nouũ, qui totam uitam meam innouauit. *Et mori* est mihi lucrum, qa tũc pro terrenis cœlestia, pro tpalibus accipiam ęterna. Mori est mihi lucrum. Quod, id est, sed *si hic* in hac præsenti uita *uiuere in carne est mihi fructus operis*, id est, fructuosum et utile opus, dum multos Deo per pdicationem acqrere non cesso, quandiu uiuo, tunc etiam *ignoro quid eligam*, mori scilicet an uiuere. Quia nisi hîc fructificare adhuc quotidie possem, haud dubiũ quin mori eligerem, cũ Christũ haberem lucrum. Sed quia me uideo multis assidue prodesse, charitas eoɼ adhuc me retinet in carne. Coartor enim, id est, cõstringor & compellor *è duobus istis*, id est, ex morte & uita, quia delectabiliter morerer, & patienter uiuo. Non enim pręsentem uitam diligo, sed tolero. Tędium mihi est manere in carne, & ex duob⁹ patior angorem, *habens desiderium dissolui* à compedibus mortalitatis quibus constringor: *& esse cum Christo* pręsentialiter in cœlesti patria, *multo magis melius* quantum ad me, q̃ in præsenti seculo uiuere: sed *permanere in carne* est mihi magis necessarium non propter me, sed *propter uos*, quibus euangelium ministro. D Cum enim è duobus coarter, alterius habeo desiderium, & alterius necessitatem: desiderium scilicet dissolui & esse cũ Christo in cœlestibus, necessitatẽ uero manere in carne propter aliorum salutem, dissolui desidero, qa uinctus sum. Cõpedes enim nobis sunt infirmitas & corruptibilitas corporis, qđ aggrauat animam. Et cũ corruptibili carne exuimur, quasi ab his qbus nũc astringimur, molestiæ uinculis relaxamur. Præsentari nãq; iam Deo cupimus, sed adhuc mortalis corporis obligatione præpedimur. Iure enim uincti dicimur, quia adhuc ĩcessum nostri desiderij ad Deum liberũ non habemus. Vnde nũc Apostolus ęterna desiderans, sed tamen adhuc corruptionis suę sarcinam portans, uinctus clamat: Desidero dissolui & esse cum Christo. Dissolui enim non quęreret, nisi se proculdubio uinctũ cerneret. Qui idcirco dissolui desiderat, ut cum Christo possit esse: quia perfectorum iustorum animæ, mox ut huius carnis claustra exeunt, in cœlestibus sedibus recipiuntur. Sed tamen huius tãtæ beatitudinis gaudia eligit adhuc differri, præ nimia dilectione eorum qbus in carne manens prodesse potest, cum subiũgit:

Sapien. 9.

Nota.

Et hoc confidens, scio quia manebo & permanebo omnibus uobis ad profectum uestrum & gaudium fidei, ut gratulatio uestra abundet in Christo Iesu, in me, per meum aduentum iterum ad uos. Tantum digne euãgelio Christi conuersamini, ut siue cum uenero & uidero uos, siue absens audiam de uobis, quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei euangelij. Et in nullo terreamini ab aduersarijs, quæ est illis causa perditionis, uobis autem salutis. Et hoc à Deo, quia uobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini, idem certamen habentes, quale & uidistis in me, & nunc audistis de me.

Ecce Paulus (ut dictum est) non

A quod sibi melius est, sed quod multis expedit, id est, manere in carne eligit, propter charitatẽ quæ maior est omnibus alijs uirtutib9. Prius enim ambigẽs dixerat, qd eligam ignoro: sed postea deliberans, uictus est charitate discipulorũ, & pmanere se omnibus illis dicit. Ac si dicat: Necesse est me propter uos manere in carne. Et ego *confidens hoc* ĩ misericordia Dei, scilicet me uicturum adhuc propter uos, *scio quia manebo* adhuc in corpore: & nõ parum quidem, sed permanebo adhuc aliquandiu *omnibus uobis* maioribus atq; minoribus, *ad profectum uestrum* id est, ut uos per me proficiatis & crescatis in uirtutibus, & ad *gaudium fidei*, id est, ut uos gaudeatis de fide quam didicistis à me, cum uos adhuc in ea confirmauero pręsens, uel ut ego de fide uestra gaudeam, *ut gratulatio uestra abũdet*, id est, ut abũdanter agatis Deo gratias cum gaudio *in Christo Iesu*, qui benefecit uobis *in me* uobis seruato: id est, in Christo gratulemini, per quem nos Deus respexit in me uobis reddito, scilicet *per meum aduentum ad uos* confirmandos item futurũ. Veniam rursus ad uos, tantũmodo facite iterim quod dicã, scilicet *conuersamini digne euangelio*, id est, conuersationem uestram facite talẽ, ut digne concordet euangelio Christi. Ac si dicatur: Si ita uixeritis, tũc secũdum meritum uestrum dabitur mihi uita ad opus uestrũ. Digne (inquam) conuersamini, *& siue cum uenero & uidero uos*, ut dixi, inueniã uos quales uolo: siue nõ uenero, *audiam absens de uobis* quod cupio, scilicet istud, qđ uos nõ succumbitis aut ceditis, sed statis fortiter contra omnia aduersa, & statum rectitudinis firmiter tenetis *in uno spiritu unanimes*, id est, in spiritu sancto, cui non hęret contrarius spiritus: & sicut est unus, ita uos facit unanimes sine dissensione, ut qđ uult unus, uelit & alius: *collaborantes* B *fidei euangelij*, id est, simul omnes totis uiribus laborantes ad implendum ea quæ fides euãgelica exigit. & hæc agentes, non terreamini, id est, non timeatis *ab aduersarijs* in ullo periculo, uel in ullo opere uestro, siue in ulla re, ut metu cadatis à proposito uestro. *Quæ res*, id est, quod uobis aduersantur & mala irrogant, *est illis causa perditionis* æternę, *uobis autem* causa salutis perpetuæ. Nam etsi propterea sine fine peribunt, quia uos persequũtur: & uos ideo in æternum saluabimini, quia pro Christo ab illis patimini. *& hoc* non à uobis ipsis habetis, ut salutem per passionem consequamini, sed *à Deo*, ne gloriari de meritis incipiatis. Etiam quod patimini, non est à uobis, sed à Deo, qa inter alias gratias data est uobis hæc ab illo. *quia uobis donatum est* quasi præmium *pro Christo* quẽ diligitis, id est, pro merito Christi, qui usq; ad mortem crucis obediuit, *nõ solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro illo patiamini* ad cumulũ gloriæ. Vtrunq; enim ad Dei gratiam pertinet, & fides credentiũ, & tolerantia patientiũ, quia utrũq; est Dei donum. Patiamini dico, habentes contra aduersarios idem, id est, simile certamen nõ armis, sed fide *quale & uidistis in me*, dum apud uos pręsens essem, *& nunc audistis de me* absente. Apud istos enim Paulus et Sylas publice uirgis cęsi sunt, & tunicæ eorum scissæ, & ipsi in carcerem reclusi, atque pedes eorum ibi ligno stricti. Nunc quoq; Paulus Romæ multa pertulerat, & ad similes agones nũc incitat istos. Qui & hortando atq; docendo subinfert, dicens. Act.16.

CAPVT II.

Siqua ergo consolatio in Christo, siquod solatium charitatis, siqua societas spiritus, siqua uiscera miserationis, implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eãdem charitatem habentes, unanimes idipsum sentientes, nihil per cõtentionem, neque per inanem gloriam, sed in humilitate, su

C *periores sibi inuicē arbitrantes, non quæ sua sunt singuli considerantes, sed & ea quæ aliorum.*

Quasi dicat: Quia in uno spiritu unanimes (ut supra dixi) stare debetis & pati pro Christo, sicut & ego, igitur implete gaudium meũ, quod habere cœpi de bona conuersatione uestra, ut idem sapiatis, & eandem charitatem habeatis, &c. & hoc facite, *si qua consolatio* est uobis *in Christo*, id est, si per charitatem quã in Christo habetis, aliquem consolari potestis: quia id agentes, consolabimini me in tribulationibus meis. Bona enim uita uestra, erit cõsolatio mea. Vel si aliq cõsolatio uobis in Christo, id est, si uultis habere consolationem in rebus Christi, in remissione peccatorum & in aliis donis. *si quod solatium* communis charitatis, id est, si uultis ut charitas cæterarum ecclesiarum, quæ pro fratribus orant et bona agunt, sit uobis solatium in aduersitatibus uestris: uel si habetis aliquod solatiũ charitatis erga proximum, ut per fraternam dilectionem præbeatis ei solatium, id est, cõsolationem in mœrore tribulationis, *si qua societas spiritus* est uobis, id est, si aliquam unionem concordis animi per spiritum sanctum habetis ad inuicem, uel si est aliqua societas spiritus sancti ad spiritum uestrum. Ip- Roma. 8.
se enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quia sumus filij Dei. Ad ipsum enim ptinet societas, qua efficimini unum corpus unici filij Dei. Propter quam societatem illi in quos uenit primũ spiritus sanctus, linguis omnium gentium sunt locuti, quia per linguas consociatior est Act. 2. societas generis humani. Societas ergo spiritus, est illa coniunctio fidelium, quam dat ei spiritus sanctus, per quam omnes unum fiunt. *si qua uiscera miserationis*, id est, si quis pius affectus est in uobis, de quo procedat miseratio erga me. Si hæc sunt in uobis, tunc implete, id est, perficite *gaudium meũ*, quo de uestra religione gau D
deo: hoc est, plenarie religiosam ducite uitam, *ut idem sapiatis* in fide & cæteris, prout oportet: nec sit in uobis diuersus sensus, sed idẽ, licet in aliis maior & in aliis minor. *habentes eandem charitatem* ad omnes, ut æqualiter omnes diligatis, sicut scriptum est: Matth. 5.
Diliges proximum tuum sicut teipsum. Leui. 19.
Vel eandem charitatem, ut iste diligat illum sicut se, & ille similiter istũ sicut se. unanimes, id est, unius uoluntatis, ut sit uobis cor unum & anima una, *idipsum sentientes*, id est, mala cuiusque putant omnes sua es- 1. Cor. 12.
se, & bona similiter, ut si quid patitur unum membrum, compatiãtur omnia membra. *nihil per contentionẽ agentes* ut uel dictis uel factis adinuicem contendatis. Erant enim (ut ex his Apostoli uerbis apparet) inter eos aliqui dissentientes, inquieti, inanis gloriæ causa contendentes, pacem ecclesiæ rumpentes. Propter quod nunc monentur ut sint idipsum sentientes, id est, nihil dissensionis habeant, neque per contentionem aliquid faciant, ut nec de primatu, nec de aliqua re contendant: quia etiam bona non sunt contentiosis uerbis dicenda, sed potius reticenda. *nec per inanem gloriam*, id est, propter famam seculi quæ est inanis, faciãt aliquid, ut de suis operibus humanum fauorem appetant. *sed in humilitate* agãt omnia, ut semper de se ipsis humilia sentiant. Hoc.n. proprium specimẽ electorũ esse solet, quod de se semp ĩfra q̃ sint sentiunt. Ideo nunc subdit, ut sint arbitrantes alij alios *sibi inuicẽ superiores*. Nã qa iniquus qsq; inferiorẽ se oẽm quẽ cogitat putat, ẽ diuerso iustus studeat, ut superiorem quẽlibet pximũ attendat. Ac ne dum se aliis alter humiliat, humiliatio iret alteri in elationẽ, utranq; partem monuit Apls, dicẽs: Supiores sibi inuicẽ ar-

A bitrantes, ut cogitationibus cordis & ego illum mihi preferam & uicissim ille me sibi, ut cũ ab utraq; parte cor inferius premitur, nequaq; ex impenso honore infletur. Nec ita debemus hoc æstimare, ut non existimemus, sed nos existimarẽ fingam⁹, sed uere existimemus posse esse aliquid occultum in aliquo, quo nobis superior sit, etiam si bonum nostrum quo illo uidemur superiores esse, non sit occultum. Istę cogitationes deprimentes superbiam & augentes charitatem, faciunt onera fraterna inuicem non solum æquo animo, sed etiam libentissime sustineri. Vnde subditur: *Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed & ea quæ aliorum.* Optimẽ enim docet quõ uitent contentionẽ & inanem gloriam, & quõ arbitrentur alios superiores. s. si cõsiderauerint non sua bona, sed aliorum. Vel non sint cõsiderãtes ea quę tantũ ad utilitatem propriam pertinent, sed quæ aliorum. i. ea quæ pertinent ad utilitatem aliorum. Nam & Christus non sua, sed aliorum cõmoda quæsiuit: nec se super alios extulit, sed infra omnes deiecit, cum tamen super omnes esset. Ita nanq; sequit:

Hoc enim sentite in uobis, quod & in Christo Iesu, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus ut homo, humiliauit semetipsum, factus obediens usq; ad mortem, mortem autem crucis.

Ioan. 1. Vbi monemur, ut sicut ille in eo quod uerbum caro factum est & habitauit in nobis, & sine peccato cũ esset, peccata nostra suscepit, non attendens sua, sed nostra: ita et nos ad eius imitationem inuicem onera nostra portemus, & non nostram utilitatem, sed aliorum quæramus. Non enim ulla res officiosum istum laborem ad portanda onera aliorum facit libenter impendi, nisi cum cogitamus quanta pro nobis pertulerit dominus. B Vnde Apostolus cum admoneret, dicens: superiores sibi inuicem arbitrantes, non quæ sua sunt singuli considerantes, sed quæ aliorum, mox domini exemplũ qđ imitaremur, subiecit, dicens: *Hoc enim sentite in uobis, quod & in Christo Iesu.* Id est, humilitatem & patientiam pro aliorũ salute in uobis ueraciter sentite & habete, sicut sentitis & intelligitis ĩ Christo fuisse. Cuius alta prẽmittit apostolus unde se sua sponte usq; ad infimam humilitatem inclinauit, ut prius uisa sublimitate ei⁹, humilitas quoq; maior appareat: & homines in quibus locus est abiectionis, non dedignentur exemplo eius humiliari. *qui cum in forma Dei esset* .i. omnimoda æqualitate patris, *non rapinam*. i. usurpationem alienæ rei *arbitratus est esse se æqualem Deo*. Non enim ei rapina fuit, sed natura, æqualitatẽ Dei habere: qm̃ nascendo eam sumpsit, non superbiendo præsumpsit. Sed ideo totũ quod habet & quod potest, non tribuit sibi, sed patri, qa à seipso nõ est, sed à patre. Aequalis est enim patri, sed hoc quoque accepit à patre. Nec sic accepit, ut incremento fieret æqualis, sed natura & æternitate esset ęqualis: sicut semper natus, ita semper ęqualis. Non itaq; inæqualem pater genuit, & æqualitatem non nato dedit, sed gignendo eam dedit, quia æqualem, non imparem genuit. Ideo nõ rapina fuit, sed natura ęqualitas filij cum patre. Nõ ergo rapinã arbitratus est esse æqualem Deo. Erat. n. æqualis & sine rapina erat, quia æternus ab ęterno natus erat. Erat in forma Dei, quia tantus quãtus ille, talis qualis ille, hoc quod ille, nõ hic qui ille, sed hoc qđ ille. Ille. n. Deus, & iste De⁹: ille omnipotens, & iste omnipotens: ille immutabilis, & iste ĩmutabilis. Hoc est quod ille, non hic qui ille: qui &

C ille pater, & hic filius. Sic erat & est semp in forma Dei.i.in plena essentia patris. Et cum tantus naturaliter esset & sine initio, nō arbitratus est rapina. i.uiolenta inuasione alienæ rei se esse ęqualem Deo, quia sciebat se per naturam ueraciter & omnino æqualem. Rapina.n.est qñ quilibet alienam rem per uiolentiā sibi usurpat, quæ sibi, non competit. Et per rapinam diabolus ęqualitatem Dei quæ sibi nullatenus cōpetebat, usurpare uoluit, cum diceret: Ascendam
Esaia.14. super altitudinem nubium, similis ero altissimo. Sed ita filius per rapinam non æstimauit superbe patris æqualitatem habere se, sed (ut dictū est) sciuit naturaliter se æqualē prorsus esse. Vel secūdum alios codices, non rapinam esse arbitratus est, esse se æqualem Deo, id est, æqualitatem Dei non arbitratus est alienam, sed suam, quia non alienum iudicauit esse quod natus est, sed suum. Quod erat æqualis Deo, nō arbitratus est esse rapinam: quia non rapuit illam ęqualitatem, sed naturaliter habuit. Vnde & inter homines corporaliter conuersans, patrem suum Deum dicebat, æqualem se faciens Deo, sicut in euangelio legimus. Nō enim propter assumptionē hominis ami-
Ioan. 10. serat æqualitatem patris, quia non est mutabilis natura diuinitatis, ut possit minui uel augeri. Aequalitatē Dei non est arbitratus rapinā.i.alienam, sed suam. Vel non est arbitratus rapina.i.uiolenta usurpatione se æqualem Deo, sed naturaliter habuit. sed tñ propter infirmorum salutem *semetipsum exinaniuit*.i.formā diuinitatis quā oculi uidere nequeūt, nostris uisibus ad tēpus subtraxit, *accipiēs formam serui*.i.hominis, nō quęrens quæ sua sunt, sed quæ nostra. Et quippe semetipsum exinanisse, est ab inuisibilitatis suæ magnitudine se uisibilem demōstrasse, ut serui forma tegeret hoc, quod incircunscripte omnia ex diuinitate penetraret. D
Semetipsum exinaniuit, quia non in ea forma apparuit hominibus, in qua æqualis est patri. Exinaniuit se, non formam Dei amittens, sed formam serui accipiēs. Forma serui accessit, non forma Dei discessit. Non amisit uel minuit quod erat, sed accepit quod non erat. Ac per hoc & minor factus est, & mansit æqualis. *in similitudinem hominum factus*.i.passibilis & mortalis, ut cæteri homines. *& habitu*.i.induta humanitate, non sibi, sed eis quibus in homine apparuit, inuentus ut homo.i.habendo hominem inuētus ut homo est. Nō enim poterat inueniri ut homo ab his, qui cor īmundum habebant, & uerbum apud patrem uidere nō poterant, nisi hoc suscipiēdo quod possent uidere, & per quod ad illum lumen interius ducerentur. Habitus eius est humanitas, qua se uelut indumento uestiuit. Habitus.n.in ea re dicitur, quæ nobis ut habeatur accidit. Sed cum sint & alia quæ nobis accidunt ut habitum faciāt, nūc de ea re sermo est, quæ cum accidit, mutatur ut habitum faciat, & non mutat eum cui accidit, sicuti est uestis. Nam cum deposita est, non habet eam formam quam sumit, cum induitur & inducitur membris: sed ipsa membra, & cum induuntur, & cum exuuntur, in suo statu manent. Sic & habitus Christi assumptus est, ut cōmutaretur ineffabiliter & excellentius atq; cōiunctius, quam uestis ad hominem cum induitur, nec mutaret assumentem. Igitur nomine habitus oportet intelligi non mutatum esse uerbum susceptione hominis, sicut nec membra ueste induta mutantur, quanquam illa susceptio ineffabiliter susceptum suscipiēti copulauerit. Itaq; appellatione habitus, ostēdit quōo sit in similitudinem

A hominum factus, quia non transfiguratione in hominem, sed habitu factus est, cum indutus est homine, quem sibi uniens quodãmodo atq; cõformans, ĩmortalitati & æternitati sociaret. Et non solum ita se inclinauit, ut qui Deus erat fieret homo, sed etiam *humiliauit semetipsum* tam altum *factus obediens* patri, ut per eius obedientiam saluaremur, qui per inobedientiam Adę perieramus. Obediens non solum usq; ad conuicia & opprobria, sed etiam *usq; ad mortem* & non ad qualemcũq; mortem, sed ad *mortem crucis*, quę cõtumeliosior & acerbior erat. Illa enim morte peius nihil fuit inter oĩa genera mortium. Deniq; ubi dolores acerrimi exagitant, cruciatus uocatur, à cruce nominatus. Pendentes.n.in ligno crucifixi, clauis aut ligno pedibus manibusq; confixi, producta morte necabantur. Non.n. crucifigi hoc erat occidi: sed diu uiuebatur in cruce, nõ quia longior uita eligebatur, sed quia mors ipsa protendebat, ne dolor citius finiretur. Et tam pessimã mortem Saluator elegit, ut omnem mortem nostram occideret.

Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris. 11.

Ipse se tm̃ humiliauit, ut ultra nõ posset. *Propter quod & Deus* tantum *exaltauit illum*, ut ultra non posset. Nõ.n. maior humiliatio uel maior exaltatio fieri poterat. Deus illũ scd̃m humanam naturam exaltauit, in quo & diuina natura potest dici exaltata scd̃m ostensionem, quia cœpit sciri quod erat, sicut in assumptionę in firmitatis dicitur exinanita. Sed & propter unitatem personę, potest diuinitas dici exaltata in humanitatis exaltatione. Deus exaltauit illum, suscitans à mortuis, & eleuãs in cœlum super omnes angelos ad dexteram suam, *& donauit illi nomen quod est super omne nomen*, ut in ipsa forma nominetur filius unigenitus Dei. Hoc & ante resurrectionem habuit, sed post resurrectionem quod erat manifestatum est, ut scirent homines & dęmones, & omnes ei genu flecterent. Post crucem manifestatur qd à patre cum generaretur accepit, cum à creatura cœpit sciri, homini non esse datum nomen Dei, sed æqualem qui se exinaniuit, cuius omnia à patre sunt. Tam præcellens nomen ei datum est, ut omnia sint ei subdita, *ut in nomine Iesu* exaltando *flectatur omne genu*, quod est euidens signum subiectionis, *cœlestium*, id est angelorum: & *terrestrium*.i.hominum: *& infernorum*.i. dęmonum, quia & ipsi tremunt sub eius imperio et penitus subijciũtur. Non qđ angeli uel dæmones habeãt (ut nos) genua quæ flectant, sed per simile dictum est. Dum.n. uidemus aliquem genua flectere alicui, credimus illum exhibere humilitatem et uenerationem ei, ante quem genua flectit. Sic cœlestia & terrestria.i.beati angeli & sancti homines, et omni affectu piæ humilitatis Christo se libenter subijciunt. Inferna quoq;, id est, dęmones, ut nequissimi serui tremunt sub eius dominio, & se subiectos metu cogente fatentur. Sed & praui homines, uel in fine subiectos ei se animaduertent. Et non solũ datum est ei ut oĩs creatura se ei subijciat, sed & ut *omnis lingua confiteatur*.i. omnes linguæ gẽtium diuersarum, quę in mundo sunt, concorditer p̄dicent, *quia dominus Iesus Christus est in gloria Dei patris*, id est, eadem gloria honorat̃ qua pater, æqualis per omnia patri. Hoc.n. uel sponte uel inuiti cõfitent̃ seu cõfitebunt̃ omnes boni & mali.

Locus obscurus.

Itaq; charissimi mei, sicut semper obedistis, non ut in præsentia mei tantum, sed multo magis

B

C *nunc in absentia mea, cum timore et tremore uestram salutē operamini. Deus est.n. qui operatur in uobis & uelle & perficere pro bona uolūtate.*

Christus (ut præmissum est) se humiliauit, obediēdo usq; ad mortem, & propterea exaltatus est. Itaq; & uos *charissimi mei* exemplo eius humiliate uos obedientes Deo, ut & uos similiter exaltari uestro modo mereamini, sicut à die conuersionis uestræ *semper obedistis* Deo & mihi uel præpositis uestris, ita nunc agite, *non tantum* sicut *in præsentia mei* egistis, *sed multo magis* nunc agere laborate *in absentia mea*, s. *operamini uestram salutem*. i. bonis operibus agite ut digni sitis in æternum saluari. Et hoc facite nō superbe, non præsumptuose, sed *cum timore* intimæ humilitatis. qui.n. semper timet ne cadat, humilis est. et cum tremore corporis. i. & intus & extra sitis omnino humiles in bonis quæ agitis, ut nihil uobis, sed totum gratiæ Dei adscribatis; quia non uos operamini, sed Deus in uobis. Ideo timendum est. Ipse *est enim qui operatur in uobis & uelle* bonum, *& perficere* illud pro sua *bona uoluntate*, non pro meritis uestris. Qn̄ iubet ut operentur, liberum eorum cōuenit arbitrium. Sed ideo cum timore & tremore, ne sibi tribuendo q; bene operentur, de bonis tanq; suis extollātur operibus. Tanq; ergo īterrogaretur apostolus & diceretur ei, quare dixisti cum timore & cum tremore, horum uerborum rationem reddidit, dicens: Deus est.n. qui operatur in uobis. Ne.n. sibi inde aliquid darent quia dixit operamini, continuo subiunxit: Deus est qui operatur in uobis. Ideo cum timore & tremore. i. cum humilitate. Si.n. timetis & tremitis, nō extollimini quasi de uestris operibus, quia Deus operat̄ in uobis. Timēdum est uobis, ne forte quod datum est humilibus, auferatur superbis. Nam neq; de perseuerantia boni uoluit ipse sanctos in uiribus D suis gloriari, sed in ipso: quia eis nō solum dat adiutorium, quale primo homini dedit, sine quo non possint perseuerare si uelint, sed in eis operatur & uelle, ut quia non perseuerabunt, nisi & possint & uelint, perseuerandi eis & possibilitas & uoluntas diuinæ gratiæ largitate donetur. Tantum quippe spiritu sancto accēditur uoluntas eorum, ut ideo possint, quia sic uolunt: & ideo sic uolunt, quia Deus operatur ut uelint. Sic operatur Deus in eis uelle, & p bona uoluntate quam operatus fuerit, operatur & perficere.

Omnia autem facite sine murmurationibus et hæsitationibus, ut sitis sine querela & simplices filij Dei, sine reprehēsione in medio nationis praua & peruersæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, uerbum uitæ continentes ad gloriā meam in die Christi, quia non in uacuum cucurri, nec in uacuum laboraui. 1. Petr. 4.

Dixi, ut operemini uestrā salutē .i. per bona opera cōquiratis uobis æternam salutem. Sed omnia quæ facietis, *facite sine murmurationibus*. Hic adiungitur prædictæ humilitati patiētia. Superius enim dictum est, cum timore & tremore uestram salutem operamini: & nunc præcipitur, ut sine murmure cuncta faciant. i. æquo animo laborent in operibus bonis, quæ sibi iubentur à prælatis suis. Omnia facite sine murmurationibus, ut non sitis indeuoti in ipsis bonis quæ facietis, neq; sit uobis graue pro uestra salute laborare: *& sine hæsitationibus*, ut nō hæsitetis in corde uestro, utrum faciatis an non, bonum quod facere uultis, sed firma definitione bonum omne quod agere proposueratis, perficite prompti, ne sitis animo fluctuantes. Qui.n. hæsitat, sicut ait Iacobus, similis est fluctui maris, qui à uento mouetur & circunfertur. Vel de præmio bonorum operum non hæsitetis. Siue non Iacob. 1.

hæsitetis

A hæsitetis pati pro Christo, sed prompti sitis. Et hæc Ideo sic agite, *ut sitis sine querela*.i.ut proximus non possit de uobis conqueri: & quantum ad uos sitis simplices.i.sine duplicitate cordis: quia uir duplex animo, inconstans est in omnibus uijs suis, et nemo potest duobus dominis seruire. Duplex.n.est, qui & Deo & seculo placere cupit, uolēs & in hoc mūdo et in cœlo diues esse. Sed uos qui *filij* Dei esse cœpistis, in simplicitate cordis quærite illum, ut sicut ipse unus est, ita & uos ad imitationem eius simplices sitis, ut ei soli placere studeatis. Et etiam quantum ad exteros, sitis *sine reprehensione*, ut nihil reprehensibile possit in uobis ab infidelibus inueniri *in medio nationis*.i.gentilium qui non sunt renati, sed sicut nati sunt carnaliter, ita uiuunt. Nationis dico, prauę per opera, *& peruersę* per diuersas sectas. *Inter quos* gentiles lucetis exemplo bonæ uitæ sicut luna & stellę. & ideo maxime decet uos esse sine reprehensione. Lucetis *sicut luminaria* cœli, quia sicut luna & stellę nō amittunt lucem suam propter noctē, sed magis lucent, sic uos mente in cœlo fixi, licet inter tenebrosos & infideles sit uestra conuersatio, non obscuramini, sed magis lucetis bene operando. Hac sententia & laudantur & roborantur ab Apostolo discipuli, ut quia se tales esse cognoscunt, studeant ualentius perseuerare tales. Tales.n. sancti de conuersatione quam habent in cœlo, despiciunt omnia quæ iniqui faciunt in terra. Sicut stellas cœli non extinguit nox, sic mentes fidelium adhęrentes firmamento sanctæ scripturæ uel cœlestibus desiderijs, non obscurat mundana iniquitas. Qui enim mēte sunt in supernis & de supernis cogitant, sicut dictū est, Vbi est thesaurus tuus, ibi est et cor tuū, de ipsis cogitationibꝰ supernorum

Iacob.1.
Matt.6.
Luc.6.
Matt.6.

B patientes fiunt: & quicquid in terra fiat sic non curant, donec peragant itinera sua, quemadmodum luminaria cœli non curant quō exerceāt dies & noctes, quamuis tanta mala uideāt fieri super terram. Et sicut luminaria patienter ferunt, quicquid eis homines fingunt, ita iusti debent patienter ferre omnes etiam de se falsas criminationes. Nam qui perdiderit tolerantiam, nō est quasi luminare clarus desuper, sed obscuratus est: & de cœlo cadit. Lucetis, inquit, sicut luminaria *in mundo*. Ac si dicat: Vos estis lux huius mundi, & estis etiam uasa euangelij, quia cōtinetis in cordibus uestris uerbum euangelicæ prędicationis, quo uiuit anima uestra. non enim sinitis illud à uobis effluere. Et hoc facitis *ad gloriam meam*, nedum ad uestram: qa & ego de bona conuersatione uestra gloriā accipiam *in die Christi*, id est, in die qua Christus iudicabit. Et uere tunc habebo gloriam, *quia non in uacuum*.i.non sine fructu, non frustra cucurri ad illam, quia uos & alij me prædicante credidistis. Non in uacuum cucurri in uia domini, *nec in uacuum laboraui* in uinea eius, quę est ecclesia, quoniam plenam mercedem recipiam. Vel cucurri in his quos facile potui conuertere, laboraui in illis quos difficilius conuerti.

Matt.5.

Sed et si immolor supra sacrificiū & obsequium fidei uestræ, gaudeo & congratulor omnibus uobis. Idipsum autem & uos gaudete, & congratulamini mihi.

Vestra religio fit ad gloriā meam in die iudicij, quia pro uobis laboraui. Nec tantū hoc libēter egi, *sed et si immolor*.i.occidor pro uobis, tunc gaudeo: hoc est, si sacrificium mei corporis addo *supra sacrificium uestræ fidei & obsequium*. Iam.n. uestram fidem sacrificium Deo dignum obtuli, & obsequiū bonæ operationis uestræ, qua Deo obsequimini, sacrificaui. Sed si

C etiã ipse pro uobis offeror, gaudeo, quia ad coronam pertingo: *& congratulor*.i.simul gratias ago omnib⁹ uobis, qa estis mihi causa mortis qua uitam ingredior. Nec solus ego id agere debeo, sed etiam *uos gaudete idipsum*, hoc est, imolari pro me, si contigerit uobis: *& congratulamini*.i.grates reddite mihi, q uobis causa sum ut martyres efficiamini.

Spero autem in domino Iesu, Timotheum me cito mittere ad uos, ut & ego bono animo sim, cognitis quæ circa uos sunt. Neminem enim habeo tam unanimem, qui syncera affectione pro uobis solicitus sit. Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ Iesu Christi. Experimentum autem eius cognoscite, quoniam sicut patri filius mecum seruiuit in euangelio. Hunc igitur spero me mittere ad uos, mox ut uidero quæ circa me sunt. Confido autem in domino, quoniam & ipse ueniam ad uos cito.

Actu. 16. 1. Cor. 13.

Hanc quidem epistolam nũc mitto uobis per Epaphroditum, sed spero non in me, sed *domino Iesu*.i.in misericordia saluatoris, *me cito mittere*.i. dirigere. *Timotheum ad uos, ut* sicut uos bono animo eritis, cum cognoueritis quæ circa me sunt, ita *& ego bono animo sim* atq; gaudeam, *cognitis quæ circa uos sunt*, uel aduersis uel prosperis. Ideo autem magis Timotheum mittam q̃ alium, quia *neminem habeo nunc tam unanimem*. Hoc tẽpore multi cum Apostolo mercenarij erant, filij uel pastores nulli, nisi Timotheus. Neminem, inquit, modo mecum habeo tam unanimem.i.ita concordantem meæ uoluntati in hoc negocio, *qui syncera* i.pura & non ficta cordis affectione.i.germana charitate *sit solicitus pro uobis* i.pro uestra salute. Multi enim uidentur esse soliciti pro alijs, sed re uera nõ pro ipsis soliciti sunt, sed pro rebus ipsorum quas habere cupiunt. Recte dixi, quia neminem habeo tam unanimẽ: *omnes enim* quos nunc habeo, quærunt in uobis *quæ sua sunt*, non Christi lucra. Sic & modo faciunt in ecclesia mercenarij sua D quærentes. Quid est, sua quærentes? Non Christum gratis diligẽtes, non Deum propter Deũ quærentes, temporalia commoda consectantes, lucris inhiantes, honores ab hominibus appetentes. Et qñ hæc à præposito amantur, atq; propter hæc serui tur Deo, quisquis talis est, mercenarius est: inter filios nõ se computet. De talibus.n. dicit, quia receperunt mercedem suam. Non quærunt ea quæ sunt *Iesu Christi*.i.multiplicationem boni gregis, religiosam conuersationem subditorum, salutem animarum. Et ideo nullum istorum uoluit nunc Apostolus mittere, sed Timotheum, qui sicut pastor salutem gregis quæreret, atq; non solum uerbo, sed & exemplo qualiter uiuendum esset, ostenderet. Timotheum quidem uobis mittam, uos *autem cognoscite experimentum eius*.i.q̃uo sum expertus fidelem in omnibus in uita et doctrina, *quia sicut filius patri* deuote obedit, ita mecum Deo *seruiuit in euangelio* prædicando, in quo potuit experiri. Et qa de uobis solicitus est & mihi probatus, *igitur spero me hunc ad uos mittere* non post lõga temporis spatia, sed *mox ut uidero ea quæ circa me sunt*.i. quẽ exitum sint habitura, utrum de his euadam an non. Et non solum spero me eum mittere, sed etiã confido in Dei misericordia, *quoniam & ego ipse cito*.i.nõ post multum temporis *ueniam ad uos*.

Nota.

Matt 5.

Necessarium autem existimaui, Epaphroditũ fratrem & cooperatorem et cõmilitonem meum, uestrũ autem apostolum, & ministrũ necessitatis meæ mittere ad uos, quoniam quidem oẽs uos desiderabat, et mœstus erat ꝑpterea quòd audieratis illum infirmatum. Nam & infirmatus est usq; ad mortẽ, sed Deus misertus est eius. Non solũ aũt eius, uerumetiã et mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. Festinantius ergo misi illũ, ut uiso eo iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim. Excipite atq; illum cum omni gaudio in domino, & eiusmodi cũ honore habetote, quoniam

A *propter opus Christi usq; ad mortem accessit, tradens animam suam, ut impleret id quod ex uobis deerat erga meum obsequium.*

Timotheum qdem (ut spero) mittam ad uos, & ipse ueniam: sed interim. *existimaui necessarium esse mittere ad uos Epaphroditum* cum hac epistola fratrē, id est, Christianum, *& cooperatorem* in prædicatione, *& commilitonem meum* in bello cōtra dęmones & uitia, & contra omnes q regno Christi resistunt, sed uestrum apostolum. i. specialem doctorem, *& ministrum necessitatis meæ.* i. qui mihi ministrauit necessaria, uel necessitati inopię meę ministrauit, si ue de labore manuum suarum, siue qđ ab aliȷs fidelibus quæsiuit. Ideo uolui eum mittere, quia uos omnes uidere optabat, *& mœstus erat quoniam audieratis eum infirmatum* fuisse. Forsitan quia uerberatus est ab infidelibꝰ in ministratione. Nec falsus ad uos rumor de eius infirmitate peruenit, qa *& infirmatus est* ægrotatione, sicut audistis, & hoc non leuiter, sed usq; ad mortis periculum, *sed Deus* miserādo sanauit eum. Et non solum eius in hoc *misertus est, sed etiam & mei, ne haberem tristitiā* de morte eius, super tristitiam quam habueram de īfirmitate eius, quę uobis nocebat. Et quia uos desiderabat, uosq; de eius lāguore timebatis, *ergo festinantius*, quàm fecissem nisi hoc euenisset, *misi illum, ut eo uiso iterum gaudeatis*, qui prius de eo, cū esset apud uos, gaudebatis: *& ego sim* absque tristitia, quam de uobis tristibꝰ habebam. Ego quidem mitto illum propter has causas, & uos *itaq; excipite illum* honorifice, non indeuoti, sed *cum omni gaudio*, ut omne gaudium habeatis de aduētu eius, & illud gaudium sit *in domino*. i. non uanum, non lasciuum, non īmoderatū, sed pium & castum. Nec solum in principio lętantes illum excipiatis, sed postea cōuersantem uobiscum, *habetote in honore* uirum eiusmodi, quia iste uester apostolus est. Et merito debet hono B rari. *quoniam usq; ad mortem accessit propter* Matt. 20. *opus Christi*, qui uenerat non ministrari, sed ministrare. Propter opus qđ Christus fecerat, accessit iste ad mortem, quia ministrabat mihi de eleemosynis aliorum fideliū suo labore congestis, tradens ex deliberatione & exponens *animam suam*. i. uitam in mortis periculū. s. mori potius uolens & animā reddere, q̃ opus Christi quod in me exercebat, dimittere. Et ideo hoc faciebat, *ut impleret erga meum obsequium id quod ex uobis deerat*: quia uos mihi de bonis uestris dederatis, sed ille supplere studuit quod uos minus feceratis: uel quia rem dederatis, sed qui ferret, ex uobis defuit, & ille attulit: uel quia quod miseratis defecit, ille mihi ex aliorum eleemosynis ministrauit.

CAPVT III.

De cætero fratres mei, gaudete in domino. Eadem uobis scribere mihi quidem non pigrum, uobis autem necessarium. Videte canes, uidete malos operarios, uidete concisionem. Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciā habentes, quanquam & ego habeam confidentiam in carne.

Nunc de syncęritate fidei agere cōtra pseudoprędicatores incipit, quasi dicat: Illa quę superius dixi, ita seruate, sed *de cætero* quod dicendum est, hoc facite. s. *gaudete in domino*, id est, omne gaudiū sit uobis in Deo, nō in carnalibus obseruantiȷs. Vel ita: Olim gauisi estis in seculo, sed de cætero uiuēdi spatio quod uobis superest, gaudete iam in domino, ut quādiu amodo uixeritis, sit uobis omne gaudium in eo. Non gaudeatis in carnalibus & secularibus, ut pseudoapostoli suadent, sed in domino, ut sæpe dixi uobis. Nam eadē quæ præsens dixi. i. ut in dño tantum gauderetis, *mihi quidem non* est pigrum uel tædiosum *scribere uobis*, ut diutius maneat

C quod uerborum prolatio, sed *nobis* est necessarium contra peruersos doctores. Videte.n.canes.i.cognoscite illos esse canes, hoc est, non ratione, sed cōsuetudine cōtra insolitam ueritatem latrantes. Hæc est.n.canum natura, ut cum quibus habent cōsuetudinem, siue illi boni sint, siue mali, non ad eos latrent: insolitorum autem personis uisis, etiā innocentibus irritentur. Ita pseudo consuetudinem legis tenent & contra ueritatis nūcios irrationabiliter latrant & mordent, *uidete malos operarios*, id est, notate & cauete eosdem pseudoprędicatores, quia in agro Dei super frumentum semināt zizania errorum, *uidete concisionem*, id est, eos concisos et excurtatos, qa carnem amputauerunt, sed uitia nutriūt, & à Christo cęsi.i.abcisi sunt. Hos uoco concisionem, non circuncisionem, quia nos fideles, non illi, *sumus circuncisio* non carne, sed ratione, id est, mundati à superfluis uitiorū. Hoc est, nos sumus iustitia, *qui Deo seruimus spiritu* i.toto mentis affectu, non carnali custodia literæ legis: *& gloriamur* nō in nostris meritis, uel in carnalibus obseruantijs, sed in solo *Christo Iesu* & in eius gratia. Non carne, sed spiritu Deo seruimus. Carne enim seruit Deo, qui de rebus carnalibus sperat se placere Deo. Cum uero & ipsa caro ad bona opera spiritui subditur, spiritu seruimus Deo, qui carnem domamus, ut spiritus obtemperet Deo. Vel secūdum alios codices, & maxime Græcos, spū Deo seruimus, ea.s.seruitute de qua dictum est, Dominum Deum tuū adorabis, & illi serues. Ipse.n.spiritus Deus est, cui ab omnibus sanctis talis seruitus exhibetur. Et gloriamur inquit, in Christo Iesu, *& non in carne fiduciam habentes*. Respexit quosdam in carne fidentes, ipsi erant qui de carnis circūcisione gloriabantur. Non sumus habētes fiduciam.i.spem fa-

Deuter.6. & 10. Ioan.4.

D lutis in carne.i.in carnalibus obseruantijs, uel generis nobilitate: *quanquam & ego habeam, si uoluero, confidentiam* gloriandi *in carne*.i.in carnis nobilitate, & carnali custodia legis.

Siquis alius uidetur cōfidere in carne, ego magis, circuncisus octaue die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, secundum legem pharisæus, secundum æmulationē persequens ecclesiam Dei, secundum iustitiam quæ in lege est, conuersatus sine querela. Act.23.

Ne putetis, inquit, me contemnere quod nō habeo. Quid.n.magni est, si homo abiectus, uel plebs ignobilis contemnat nobilitatem? Habeo ista, sed contemno: & ideo uos doceo talia contemnere, qm̄ uidetis me habere quod contemno. Nam *siquis alius*.i.à me diuersus, qui uos decipere quærit, *uidetur confidere in carne* quasi inde iustus, *ego magis* confido quā ille pseudo. Et audi in carne fiduciā: circuncisus sum *octauo die* sicut lex iusserat.i.non proselytus, nō aduena ad populum Dei, non maior circuncisus, sed à parentibus natus Iudæus, habeo circuncisionem octaui diei. Et sum *de genere Israel*, non alienigena: & non de uiliori tribu, sed *de tribu Beniamin* quæ dignior erat, qm̄ procreata est ex Rachel dilecta uxorē Iacob: & cum decem tribus in Samaria colerēt uitulos, ista et tribus Iuda non recesserūt à templo domini. Et sum *Hebræus ex Hebræis* parentibus.i.nō de ignobili gente progenitus, sed ex eis qui fuerunt nati ex Heber filio Sale, filij Sem, maioris filij Noe. Sum etiā *secundum legem*.i.secundū egregiā legis obseruationem, pharisęus.i.diuisus ab alijs, utpote religiosior. Nam primarij quidam erant, & quasi ad nobilitatem Iudaicam segregati, non contemptibili plebi cōmisti, qui dicebantur pharisæi quasi diuisi. Et *secundum æmulationem* quę in me feruebat, *persequens ecclesiam Dei*, quia non eram piger Iudæus, sed quicquid erat quod legi

Gene.17.

3.Reg.12.

A legi meæ uideretur aduersarium, impatienter ferebam, acriterq́ insequebar. Et *secundum iustitiam* legis, quę manus comprimit, non animum: & timore non amore seruatur. conuersatus sum *sine querela*, id est, sine clamore facto de me, q̄a nemo poterat conqueri q̄ aliquā iniuriam ei fecissem, cōtra legis instituta carnalia faciēs. Hæc apud Iudæos nobilitas est, sed apud Christum quærit̄ humilitas.

Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum p̄pter X̄p̄m detrimenta. Verūtamen existimo omnia detrimentū esse propter eminentem scientiam Iesu Christi domini mei. Propter quem omnia detrimentum feci & arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam, & inueniar in illo, non habens meam iustitiam quæ ex lege est, sed illā quæ ex fide est Christi Iesu, quæ ex Deo est iustitia in fide ad cognoscendum illum & uirtutē resurrectionis eius, & societatē passionum illius; configuratus morti eius, si quomodo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.

Ita diuersis modis possum gloriari in carne, sed non iam glorior in talibus. Sed omnia illa carnalia *quæ mihi* ante Christi notitiam *fuerūt lucra*, id est, utilia & chara, hęc post fidem *arbitratus sum detrimēta salutis p̄pter Christū*, qui in his pręnunciatus fuerat. Et si adhuc ista seruarem, eius aduentum ostenderem nōdum factum. Quę.n. uenturum eum significabant, si iam seruantur, uenisse eū negant. Et ideo sunt detrimenta, quia deterunt ueritatem fidei. Vnde paulo superius Iudæi dicti sunt cōcisio, quia carnalis circūcisio, plena abscisio est à Christo. Non solum propter Christū hęc arbitratus sum detrimenta, ueruntamen, id est, sed etiam *propter scientiam Iesu Christi domini mei*, quam de eo habemus, eminentem omnibus scientijs alijs, uel quæ eminet in eo plus q̄ in alijs, *existimo omnia* illa detrimētū esse, quia retrahūt sectatores suos à tam eminēti sciētia. Vel ita: Hęc olim fuerunt mihi lucra, sed existimo tamen nunc omnia ea detrimentum esse & impedimentum, propter sublimem Christi scientiam, qua mihi innotuit eum esse Deum super omnia, ut per eam scripturas intelligerem. Nam ēt si ipsum nō possem assequi, uel propter solam eius scientiam quę tanta & tam pręcellens est, respuerem omnia illa uetera. *Propter quem* Christum uenerandum, & propter cuius dilectionem omnia illa non solum existimo detrimentū, sed & feci ea detrimentum bonoꝝ, uiuendo spiritaliter & docēdo, ut alijs appareret ea esse detrimentum. & quod plus est, arbitror ea non tantum ut detrimēta bonoꝝ, sed *ut stercora*, id est, quæ coinquinēt iam obseruatorem. Et hoc ideo, *ut Christum lucrifaciam*, id est, in futuro Christum habeam præmium, et hîc sim in illo membrum. Quod aliter nequit fieri, scilicet rationabiliter attendendo, nisi *& inueniar in illo* fidele membrum, *non habens meam iustitiam quæ ex lege est*: quoniam ea iustitia pœnā timet, nō amat uirtutē *sed illam quæ ex fide est Christi, quæ iustitia est ex Deo*, nō ex hominibus. Iustitia dico, manēs *in fide*: quia sicut ex fide nata est, sic existere non habet nisi ex fide. Iustitia in fide ualente *ad cognoscendum illum*. Quasi dicatur: Qui in lege putat iustificari, non agnoscit Christū: sed ego ex fide iustificari uolo, ut agnoscam illū, cur natus, cur passus sit. & agnoscam quę est uirtus *resurrectionis eius*, id est, iustificatio credentium quia resurrexit p̄pter iustificationē nostram, & agnoscam *societatem passionum eius*, quam bene noscit, qui se per eam ad cœli gaudia p̄uenire credit. Roma. 4. Vel iustitia in fide ad cognoscendū eum, q̄a fides & in illa uita facit pfecte eū agnosci, qui in ista credit & haberi uirtutem resurrectionis eius, id est, imortalitatem: quia nostra resurrectio est uirtus & efficacia resurrectionis eius, & in hac uita facit ha

C beri societatem passionem eius, ut et nos patiamur aduersa quęque pro eo. nisi enim per fidem, nemo tanta pateretur, & configurationem mortis eius, ut moriamur sicut ipse, si opus est: uel moriamur semel uitijs, sicut ipse carne mortuus est semel. Sed litera sic iungitur: Vt inueniar in illo non habens meam iustitiam quę ex lege est, sed eam quæ est ex fide, *cōfiguratus morti eius*, id est, per passiones consummatus ut ille, tentās *si quomodo occurram latus ad resurrectionē*. Si quomodo occurram, qa difficile est. Si quomodo contingat tum ex Dei misericordia, tum ex meo merito, ut occurrā Christo gaudens in iudicio, qđ sanctorū est tantum, ueniens ad resurrectionem, *quæ est* non ex uiuis, ut nūc, sed *ex mortuis*, ut ultra mori nequeāt. Hæc Apostolus idcirco se ita egisse uel agere commemorat, ut illi similiter exemplo eius omnes legis carnales ritus contemnant, & per iustitiam fidei atque societatem passionis Christi festinent ad regna cœlorum.

Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, sique modo cōprehendam, in quo & cōprehensus sum à Christo Iesu. Fratres, ego me nō arbitror cōprehendisse. Vnum autem, quæ quidē retro sunt obliuiscens, ad ea uero quæ sunt priora, extendens meipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ uocationis Dei in Christo Iesu. Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & siquid aliter sapitis, & hoc nobis Deus reuelabit. Verūtamen ad qđ peruenimus ut idem sapiamus, et in eadē permaneamus regula.

2. Cor. 12. Iste qui ad tertiū cœlū raptus fuerat, & tāta sciētia emicabat, putabatur iam cōprehendisse, qđ alij sequunt, sed ipse hoc negat. Ne. n. uideat superfluū tot aduersa pati, cū fidē & alia bona habeat, subdit quasi dicēs: Merito pro illa gloria tantū laboro, qa non dico *quòd iam acceperim* aliqd, qa si qd gloriæ accepi, nihil est ad cōparationē futuræ: aut siqd accepi de cognitione, nō dico qđ illa *iam perfectus sim*. Et si ita de me, quid de alijs? Non est qđ iam acceperim, qđ peto: aut iam pfectus sim, ut nihil mihi desit. Nō dico, sufficit qđ egi: sed semper aliqd addo, semp ambulo, semp pficio, semp sequor qđ comprehendere laboro, *si quomodo* fiat ut cōprehendā .i. pfecte teneam illud in eo modo, *in quo & ego sum cōprehensus à Christo Iesu*. .i. ut uideam ipsum Christum sicut ipse me uidet, et cognoscam eum perfecte sicut ab eo cognitus sum, ut sicut ipse plenarie me uidet & cognoscit, ita ego plenarie humano modo eum cognoscā. Vel cōprehendā eū, in quo & cōprehensus sum ab eo. i. ut uideam eū in ea claritate, in qua mihi apparuit in uia, qn me cōprehendit. Ideo. n. sequor. Præuenit me iustitia eius, sequar eum mea. Cœperunt mirari qui audiebant Aplm dicentē, nō qa iam acceperim, aut iam pfectus sim. Fres, igt, *ego nō me arbitror iam comprehendisse*. i. nolite me falli, plus me ipe noui q̄ uos, scio qd mihi desit, scio qd adsit. Ego me nō arbitror apprehēdisse. *Vnum aūt* hoc me nō arbitror apprehendisse. Multa habeo, sed unum nondū apprehēdi. Porrò unum est necessarium. Vnam petij à dño, hāc requiram. Et quæ est illa? Vt inhabitem in domo dñi oībus diebus uitæ meæ. Ipsum est unum qđ nondū apprehēdi. Et inquantū mihi hoc deest, itantū nōdū pfectus sum, quia nondū æqualis angelis. Quid ergo agis? quid agēdū exemplo tuo doces? Ea *Quidem quæ sunt retro*. i. terrena quæ reliqui obliuiscēs. i. à memoria cogitationis auferēs, *ad ea uero quæ sunt priora*. i. ad cœlestia quæ sunt eleuantia in diuina, extēdens desiderio meipsum, persequor. i. pfecte sequor mente & opere. Ante nos. n. æterna sūt, post nos tpalia: quia & illa pergentes inuenimus, & ista recedentes quasi post dorsum reliquimus. Vel ea quæ retro sunt. i. pręterita merita

Act. 9.
Luc. 10.
Psal. 28.

D

A mea obliuiscens, et quasi pro nihilo ducẽs, ad futura merita me extẽdo, semper addens aliqd. Adhuc.n.pficio, adhuc ãbulo, adhuc in uia sum, adhuc me extẽdo: nondum perueni. Extẽdo me *ad destinatum*.i.ad illud qđ Dei puidentia mihi destinatũ dispo suit, uel ad quod ppofui currere. Et psequor.i.sequi non desisto usq; dũ ueniam *ad brauium superna uocationis Dei in Christo Iesu*.i.ad præmium in supernis dandũ, ad quod uocat me Deus in filio suo. Et quãdoqdem ego qui tantus sum, nõ arbitror me comprehẽdisse, sed adhuc sequor si forte cõprehẽdam, *ergo quicunq; sumus perfecti, hoc sentiamus* oẽs.s.nos nondum comprehendisse, sed adhuc debere sequi & proficere. Videť apřs quasi contrarius sibiipsi. Quõ.n.stare põt sñia, ut qui dixerat, Non quia iam acceperim, aut iam pfectus sim: dicat. Quicunq; perfecti sumus, & hoc sentiamus? Sed de duabus loqtur pfectionibus, ostendens oẽm hoĩem & uniuersam creaturam, q̃uis ad pfectionem uenerit, & tñ ĩdigere misericordia Dei, & plenam perfectionem ex grã, nõ ex merito possidere. Et ideo perfectus erat Apřs iuxta modũ humanæ possibilitatis, sed adhuc perfectionem expectabat ex dono supernæ largitatis, ut æqualis fieret angelis. Erat perfectus uiator, sed nondũ perfectus patriæ possessor. Et hoc de seipso debet unusqsq; perfectus sentire, ut dum se uiatorem & nõ habitatorem meminerit, studeat semper ambulare & pficere, ne forte ubi se satis egisse putauerit, ibi remaneat. Quæ sñia multum utilis fuit nõnullis Philippensium, qui iam se perfectos arbitrabanť: ne putarent sufficere sibi pfectionem suã, et inciperẽt remissius agere, ac perirent. Hoc (inquit) sentire, debetis qđ impfecti sumus cõparatione futuræ pfectionis, & illuc tendimus. *Et siquid aliter sapitis* B ut paruuli.i.si iã putatis uos aliqd egisse, esse, uel scire, *& hoc uobis reuelabit Deus, quod non recte id sapitis*. Qui.n.in pace catholica permanet, siqd aliter sapit quãm oportet, humili Deus reuelabit: si illud supbus defendit, Deus abijciet. Vel siquid nunc aliter sapitis, q̃ in futuro sapiẽdum sit, qa modo per speculũ uidetis, etiam hoc reuelabit Deus, qa clare faciet uos cognoscere & se & oĩa alia, quæ modo obscure uidetis. Vel siquid aliter sapitis.i.si pfectam Christi notitiam uos comprehẽdisse putatis, & hoc idem uos male sapere Deus per misericordiam uobis reuelabit: Similiter & de alijs erroribus pro bona uita uos liberauit. Siue ita: Siquid modo aliter sapitis quã in futuro & de Deo & de oĩbus, etiã hanc imperfectã cognitionẽ uobis Deus per spiritum suũ reuelabit. Vel siqd aliter sapitis, & siqd melius ad cultum Dei excogitaueritis, siue in interpretationibus scripturarũ aliter scdm regulam ueritatis senseritis, etiã hoc donum Dei esse sciatis, quia ipse uobis hoc reuelauit. *Verũtamen*.i.sed tñ teneamus oẽs illud, *ad quod peruenimus, ut idem sapiamus* credendo, *& permaneamus in eadem regula* disciplinæ.i.rectitudine uiuendi.s. ut nemo pter nouam inuẽtionem uel intelligẽtiam suam deserat cõmunem sensum fidei seu regulam iuste uiuendi constitutam à patribus. Vel ita: Sentire debemus oẽs quia nondum pfecti sumus, nec plenariã Dei notitiã apprehẽdimus: sed tamen illud ad quod peruenimus.i. illam scientiam quam attigimus, tota mẽte teneamus.s.ut idem in fine sapiamus, & in eadem uitæ regula maneamus.i.nec diuersa credamus, nec diuersos uiuẽdi ritus habeam⁹, sed oẽs uno modo syncere & mundę credamus & uiuamus.

Nota.

L. Orr.

Nota.

Imitatores mei estote fratres, & obseruate eos qui ita ambulant, sicut habetis formã uestram.

C *Multi enim ambulăt, quos sæpe dicebam uobis,*
Roma.16. *nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi: quorum finis interitus, quorum Deus uenter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cœlis est, unde & Saluatorem expectamus dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ, secundum operationem uirtutis suæ, qua etiam possit subijcere sibi omnia.*

Idem (ut dixi) sapiamus et in eadẽ uiuẽdi regula maneamus. Et in his, id est, in fidei unitate & regula disciplinæ *estote imitatores mei fratres,* id est, sicut me nostis idem sapere et eãdem regulam seruare, sic facite. Ac sicut ego, tradite obliuioni ea quæ retro sunt. i. præterita uitia, ut si uos delectauit aliqñ uanitas, iam non delectet: et in anteriora. i. in pfectum uirtutum atq; in æterna bona pijs desiderijs atq; conatibus semp extendamini. Extenditur. n. animus desiderio lætitiæ nondũ consecutæ. Et tota uita Christiani boni, sanctũ desiderium est. In his & talibus me imitamini. *& obseruate,* id est, considerate diligẽter & sequimini eos qui mihi sunt similes in uia dei, *qui ita ambulăt,* id est, promouentur in operibus bonis, *sicut habetis formam nostram,* id est, sicut tradidi uobis formã rectẽ ambulandi, uel exẽplo cõuersationis meæ, uel sermone prædicationis. Eos (inquam) qui ita ambulant, obseruate soliciti. *multi enim* sunt qui aliter incedunt, nec imitãdi sunt, sed cauendi. Multi ambulant latam uiam perditionis. i. multi pmouenť in uia peruersæ actionis, quos esse *inimicos crucis Christi sæpe dicebam uobis,* dum præsens essem. sed *& nunc* idem *dico, flens* tum de perditione eoꝶ, tum de subuersione simplicium quos decipiunt. Inimici. n. dñicę crucis sunt pseudoprædicatores, qa dicunt mortem Christi non sufficere credentibus ad salutẽ sine carnalibus legis obseruationibus. Et ita conanť impugnare crucẽ saluatoris, ideoq; meritò pereũt. D *quorum finis* est interitus. i. mors sempiterna, qa tunc nõ inueniunt auxiliũ crucis, cuius hostes fuerunt. *Quorum Deus uenter est,* qa quicqd faciunt, pro uentre faciunt. Vel escas quæ uẽtris sunt, Deum sibi faciũt, dũ eas iustificare hoĩes dicunt, & salutem aĩæ putant in escis. *& gloria eoꝶ in confusione ipsorum,* qa in talibus gloriant, unde confundi & erubescere possent. i. in pudendis mẽbris suis circũcisis. *qui terrena sapiunt,* qa in lege nihil spiritale intelligunt, sed oĩa carnaliter. Malis etiam catholicis cõueniunt hæc uerba. Et ipsi. n. sunt multi, qa multitudo paleaꝶ abũdat in area, & ambulant in ampla uia quæ ducit ad perditionẽ. Ipsi sunt inimici crucis xp̃i, qui cõtra crucem semp faciunt. Cũ enim crux Xp̃i in oĩbus electis carnem affligat, & crimina mortificet, illi ecõtrario carnẽ uoluptatibus fouent & uitia nutriunt. Ideoq; *finis* eoꝶ erit interitus ppetuus, quia propter solã fidem quã sine bonis operibus habuerunt, nõ euadent tormenta ęterna. Quoꝶ Deus uenter est, qa Iacob.2. sicut Deũ sũmo honore uenerari deberent, & oĩa meliora de rebus suis illi offerre, sic uenerant suũ uentrẽ, offerentes ei pretiosa et sũmo studio pręparata ciboꝶ genera, ac semp deditì sunt uentris seruitio, colentes illũ pro Deo, nec reminiscẽtes creatoris sui. Et gloria eoꝶ in confusione ipsoꝶ, qa iam amissa peccandi uerecundia, ex illis operibus nequiæ gloriant de qbus erubescere debuerũt. Qui terrena sapiunt, quia in terrenis nihil nisi quod uident, itelligũt: Prouer. 2. nec sensum mẽtis nisi in terrenis ponũt, sed semper cogitatione uersant in infimis. Sed *nostra conuersatio* longe distat ab illis, quia iam scdm fidem & secundum spem *est in cœlis.* Si enim non est in cœlis, quomodo habe-

A mus sursum cor? Corpore ambulamus in terra, sed corde habitamus in cœlo. Sicut enim dom⁹ exterioris cōuersationis est ædificiū quod inhabitat corpus, ita domus nostrę cogitationis est res qualibet, quā per dilectionē inhabitat animus. Omne enī qd' diligimus, quasi in hoc quiescentes habitamus. Vñ nūc apl's qa in supernis cor fixerat, in terra qdē positus, sed tamē a terra extraneus, de se, suisq; similib⁹ dicit: Nostra conuersatio in cœlis est. i. & uiuendo & intelligendo sumus angelis similes. unde, id est, ex quibus præter commoda quæ iam habemus, *& dominum nostrum Iesum Xp̄m expectamus* uenturum ad iudiciū; saluatorem iam animarū nostrarum, & tūc etiam corporum. Nam ipse tunc reformabit, id est, in meliorem formam resuscitabit *corpus humilitatis*, id est, uilitatis & deiectionis nostrę, id est, hoc corpus nostrū uile & abiectum, quod nunc tot miserijs subiacet. Ita reformabit illud, id est, pristinam ei formā ita gloriosam in resurrectione restituet, ut sit *configuratum corpori claritatis suæ*, id est, assimilatū clarissimo corpori suo, qd' sumpsit ex uirgine, ut eandem claritatis figurā habeat corpus nostrum, quam habet suum, quando iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eo-

Matth. 13. rum. Et hoc ipse faciet *secundum operationem* omnipotentiæ suæ, *qua possit* non solū corpus reformare, sed *etiam subijcere sibi omnia*: quia tunc omnino com

Psal. 8. plebitur, Omnia subiecisti sub pedi

1. Cor. 15. bus eius.

CAPVT IIII.

Itaq; fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum & corona mea, sic state in domino charissimi.

Quia Christus reformabit corpus humilitatis nrę, & ad tantam perueniemus gloriam de tanta uilitate, *itaq; fratres mei* state in eo qd' cœpistis ne tantā gloriā amittatis. Vos dico, mihi charissimi, quia multum uos B habeo charos: *& desideratissimi*, qa multum ego uos desidero, uel uos *meum gaudium meum*. i. de quorū fide & opere gaudeo: *& corona mea* in futuro: qa ppter uos coronam gloriæ pcipiam. Vos qui tales estis, state firmi *in domino sic*. i. ut ego uos stare docui, & ut cœpistis, uel sicut me & mihi similes scitis, quia tūc eritis charissimi.

Euodiam rogo & Syntychen deprecor idipsum sapere in domino. Etiā rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecū laborauerūt in euangelio, cum Clemente et cæteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro uitæ.

Euodia & Syntyche erant matronæ religiosę, quę prędicatores suscipere solebant. Et forte audierat illas Apostolus a fide dissentire, ideoq; nominatim rogauit, ut idipsum qd' cęteri, saperent in domino. i. in eius fide. Quasi dicat: Omnes moneo stare, sed specialiter Euodiam & Syntychen, quia plus de eis timeo. *Etiam rogo & te ò germane compar*, id est, coadiutor meus in prędicatione, *adiuua illas* firmando tuis exhortationib⁹ & instructionibus atq; orationibus, ut possint unanimes stare in fide, quæ nō sunt paruipendendę, quia *mecum laborauerunt in euangelio*, id est, de labore suo ministrauerūt mihi stipendium in prędicatione euangelij. Laborauerunt (inquam) *cum Clemēte*, q in hoc laborabat, & cū cęteris qui me adiuuabant. Iste Clemens fuit tertius papa Romanus. Vel adiuua illas cū Clemēte *& cæteris adiutoribus meis*, id est, tu & cęteri adiutores mei qui sunt Philippis, adiuuate illas. Adiutores dico, qui non frustra laborauerūt ut me adiuuarent, quia nomina eorum *scripta sunt in libro uitæ*, id est, assignata tenentur ad uitam in memoria diuinę prędestinationis. Quis est enim liber uitę, nisi memoria Dei, i qua sūt illi qui uiuunt in æternum? Apoca. 20 & 22.

Tertius, si nō à Petro sed à Lino incipias.

Gaudete in domino semper, iterum dico gau-

C *dete. Modeſtia neſtra nota ſit omnibus homini-*
bus. Dominus ppè eſt. Nihil ſoliciti ſitis, ſed in om
ni oratione et obſecratione cum gratiarum actio
ne petitiones neſtræ innoteſcant apud Deum. Et
pax Dei quæ exuperat omnem ſenſum, cuſto-
diat corda neſtra & intelligentias neſtras in
Chriſto Ieſu.

Lætatus in fide & operibus corũ
Apoſtolus, ut alacres ſint in his pfi-
cientes, monet gaudere in domino,
& id iterat, ut ſe in eis gaudere uere
oſtendat. Gaudete, inquit, id eſt, cor
ueſtrũ exhilarate, & omne bonum
unde gaudendum eſt, ſtatuite uobis
in domino, nõ extra. Et hoc adeo neceſ
ſarium uobis eſt, quòd *iterum dico gau-*
dete, ut triſtitia ſeculi nullum in uo-
bis locum inueniat, ſed totos lætitia
ſpiritalis uos repleat. Gaudete in do
mino, & non per interualla, ut mo-
do gaudeatis, modo non gaudeatis,
ſed ſemper gaudeatis, ſiue in proſperis,
ſiue in aduerſis. Et non ſemel dico,
ſed iterum ut gaudeatis, cõfirmans
& inculcãs repetita commonitione
gaudium. Gaudete, ſed in domino,
Matth.6. non in ſeculo. Sicut enim nemo po-
Luca.16. teſt duobus dominis ſeruire, ſic ne-
mo poteſt & in domino et in ſeculo
gaudere. Contraria enim ſunt hæc
duo gaudia. Nam ſeculi gaudiũ eſt
impunita nequitia. Luxurientur ho
mines, fornicẽtur in ſpectaculis, nu
gẽtur in ebrioſitate, ingurgitenť tur-
pitudine, & iſta mala non impediat
fames, non belli, uel alicuius rei ti-
mor, non aliquis morbus, nõ aliqua
aduerſitas, ſed ſint omnia redundan
tia in pace carnis, in ſecuritate men
tis, & uidete ſeculi gaudium. Et
ideo nõ in ſeculo gaudete, ſed in do-
mino, id eſt, non in iniquitate, ſed in
ueritate: nõ in flore uanitatis, ſed in
ſpe æternitatis. In dño ſit gaudiũ ue
ſtræ mentis, ſed hoĩes uideant mode
ſtiam ueſtræ cõuerſationis, ut exem
plo ueſtro diſcãt modeſte agere. Mo
deſtia quaſi modi ſtatio dicť, quan-
do modus ſeruatur in oĩbus. Mode D
ſtia eſt in animo, continens modera
tionem cupiditatũ. Modeſtia in ope
ratione, modificans oẽs actiones: ſi-
militer & in uerbis. Hæc modeſtia
tantum fulgeat ĩ uobis, ut *nota ſit omni*
bus hominibus: fidelib⁹, ut imitenť: infi-
delibus, ne poſſint reprehẽdere. Mo
deſtiam morꝫ ſeruate, q̃a *dominus propè*
eſt, ut auxilieť uobis aſſidue, niſi per
ſocordiam ueſtram defeceritis. Etſi
enim ſuper oẽs cœlos aſcẽdit corpo
re, non tñ receſſit maieſtate. Vbique
præſens eſt, qui fecit omnia. Domi-
nus propè eſt, paratus dare q̃cquid
opus eſt uobis in ſpũalibus & cor-
poralibus. Et ideo ſolicitudinem ua
ni timoris abijcite, quia & in bonis
operibus ueſtris aderit dominus uo
bis adiutor, & in paſſionibus quas
pro noĩe eius pertferetis, nec alimen-
ta uobis corporea denegabit. *Nihil* er
go, id eſt, de nulla re *ſoliciti* & timidi
ſitis q̃ſi de futuro, ſed eſtote ſine mun
di ſolicitudine, hñtes promiſſa Dei
præ oculis, & ab ipſo petentes oĩa.
non ſitis (inquam) ſoliciti, *ſed petitio-*
nes neſtræ de his quæ uultis accipere,
ita ſint uehementes & inſtantes, ut
innoteſcant apud Deum, id eſt, pueniãt ad
Deũ, hoc eſt, acceptabiles ſint Deo
qui oĩa nouit, ſed ea ſcire dicit quæ
eligit & approbat. Vel uobis inno-
teſcant apud Deum per tolerãtiam,
non apud hoĩes per iactantiam. Aut
forte innoteſcant etiam angelis, qui
ſunt apud Deum, ut quodam modo
offerant Deo & de his conſulant, &
qđ Deo iubente ĩplendũ eſſe cogno
uerãt, hoc uobis uel euidẽter uel la-
tenter reportent. Petitiones dico, fa-
ctæ *in omni oratione*, id eſt, in orõne quę
nihil de his quæ orãda ſunt p̃tereat,
ſed omne qđ expedit, orãdo petat à
Deo: *& obſecratione*, quæ cum adiura-
tione ſacrorũ fiat, cũ *gratiarum actione*,
de acceptis bñficijs: q̃a qui uult alia
impetrare, debet ex perceptis gratus

A esse. Vel secundum alios oratio est pro preteritis excessibus ac delictis, obsecratio autem pro adipiscendis futuris bonis, gratiarum actio pro collatis beneficijs, petitio uero de reb⁹ noīatim necessarijs. Et talib⁹ quidem precum modis hortor uos ut insistatis, & Deum (sine quo humanus labor inutilis est) oro ut pstet effectū, scilicet ut *pax Dei* q̄ in seipso pacatus est, et cuius participatione pacificātur angeli & homines, *custodiat corda uestra, quæ exuperat omnem sensum*, id est, omnem intellectū hominū & angelorum: quia pacem Dei, qua Deus ipse pacatus est, sicut Deus nouit, nec nos, nec angeli nosse possumus. Sed quia & nos pro modo nostro pacis eius participes facti sumus, summam in nobis atque inter nos & cum ipso pacem, quātum nostrum summū, hoc modo iuxta suum modū sciūt eam sancti angeli, hoīes autem nunc longe infra scientiā istam sunt, quantocunque prouectu mentis excellāt. Videmus enim nunc per speculum in ænigmate. Cum uero æquales angelis fuerimus, tunc (sicut illi) facie ad faciem. i. manifeste uidebimur, tantamque pacem habebimus erga eos, quantā & ipsi erga nos: quia tātum dilecturi sumus, quantū ab eis diligimur. Itaque pax eorum nota nobis erit, quia nostra talis ac tanta erit, nec præcellet tunc intellectū nostrum. Dei uero pax, quæ est illis erga eos, & nostrum & eorum intellectum sine ulla dubitatione pcellit. Et ista pax Dei custodiat *in Christo Iesu* corda uestra. i. uoluntates uestras, *& intelligentias uestras*, ut extra Christū nihil appetatis uel itelligatis. Contra illecebras seculi custodiat corda, & contra fraudes pseudoprædicatorū custodiat itellectus uestros. Corda custodiat contra aduersa omnia, intelligentias contra errores.

Locus obscurus.

1 Cor. 13.

De cætero fratres, quæcūque sunt uera, quæcūque pudica, quæcunque iusta, quæcunque sancta, quæcūque B *amabilia, quæcunque bonæ famæ, siqua uirtus, si qua laus disciplinæ: hæc cogitate, quæ & didicistis, et accepistis, et audistis, et uidistis in me: hæc agite, & Deus pacis erit uobiscum.*

In cōclusione quæ ad pfectionem sunt, exponit Apl's. Quasi dicat: Hactenus contra psecutores & contra pseudoprędicatores uos monui, sed *de cætero* monēdi genere, quod ad mores optimos ptinet, nūc breuiter dicam. s. cogitate & agite *quæcunque sunt uera, & quæcunque* sunt *pudica*, ut nec in cogitatione, nec in actione falsum aliquid aut libidinosum admittatis, sed in omni sermone ueridici, et mēte & corpore pudici sitis, ne uel ī aspectu uestro sit aliquid lasciuiæ. Similiter *quæcunque iusta, & quæcunque sancta*, cogitate et facite. Iusta ad pximū, sancta in ppria uita. Iusta. i. erga pximum iuste seruanda. sancta. i. animas & corpora sanctificātia. Qui semper cogitat & agit quæ iusta sunt, nec Deo, nec homini facere pōt iniuriam. Et qui sancta cogitat & facit assidue, nulla pōt macula sordidari, *quæcunque amabilia*, cogitate & facite, id est, studete ut dicta et facta uestra in bono placeāt hominib⁹, quatenus per hoc ad imitationem uestrā eos alliciatis, sicque Deo iungatis, *quæcunque bonæ famæ* sunt, ea similiter cogitate & facite, ne de uobis habeatur mala opinio, sed bona, ut prosit alijs. Sanctorū. n. cōuersatio etiam cauta debet esse, ne forte cum mala uita nō sit per lasciuiam, mala sit fama per negligētiam. Nec audiendi sunt, qui quando reprehensi in aliqua negligentia sua, per quā sit ut in malam ueniant suspicionē, unde suam uitā longe abesse sciunt, dicunt sibi corām Deo sufficere conscientiam, existimationem hominū non solum imprudenter, sed etiam crudeliter contemnentes, cum occidunt animas aliorum, siue blasphemantium uitam Dei, quibus secun-

C dum suam suspicionē quasi turpis quæ casta est, displicet uita sanctorum, siue etiam cum excusatione imitantium, nō quod uident, sed quod putāt. Proinde quisquis à criminibus flagitiorum atque facinorū uitam suam custodit, sibi bene facit: quisquis autem famā, & in alios misericors est. Nobis enim necessaria est uita nostra, alijs fama nostra. Et utique etiam quod alijs ministramus misericorditer ad salutem, ad nostram quoque redundat utilitatem. *Siqua uirtus* est, hanc sectamini, *siqua laus disciplinæ*, hāc habete, uirtus sit in uobis, & post sequatur laus, ut homines qui uirtutem uestram laudabunt, proficiant. Vel cogitate et facite ea quę sunt bonæ famæ, siqua uirtus est in eis, uel siqua laus disciplinæ christianę. Nō enim curanda est bona fama de uirtibus uel scientia uel alijs secularibus, *hoc* (inquam) *cogitate*, id est, in memoria uersate. *quæ oīa & didicistis* me docente, *& accepistis* ut digna teneri, quia uobis accepta & grata fuerunt post quam ea didicistis. *& audistis ea in me esse, & uidistis*. *Hæc agite*, id est, non tantum cogitate, sed & actu implete: & tunc *Deus* dator *pacis, erit uobiscum*, adiuuās uos hæc facere. Qui enim sic uixerit, nō solum cum Deo pacem habebit, sed & ab omnibus ferè hominibus amabitur.

Gauisus sum autem in domino uehementer, quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis, occupati autem eratis. Non quasi propter penuriam dico. Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse. Scio & humiliari, scio & abundare. Vbique & in omnibus institutus sum, & satiari, & esurire, & abundare, & penuriā pati. Omnia possum in eo qui me confortat. Veruntamen bene fecistis communicātes tribulationi meæ.

Bona acta eorum memorat, & gratias agit, ut incitet eos ad talia feruētius agenda, quasi dicens: Ego uos ad futura religionis studia moneo, sed de præteritis beneficiorum ue- D strorum studijs gaudeo & *gauisus sum uehementer*, non in dono quod promisistis, sed *in domino* qui uobis inspirauit hanc charitatē, & redditurus est remunerationem, *quoniam tandem*, id est, post multa tempora, *aliquando* id est, aliquo tempore, quia non omni potuistis: *refloruistis*, id est, pristinum largitatis florē resumpsistis, ut aliqua daretis mihi, sicut olim dare solebatis. Largitio enim est flos, quia inde fructus æternæ uitæ procedit. Et ab hoc flore quadā sterilitate marcueratis, ac uelut hyemis frigore torpueratis. Sed nūc uelut austro flāte sancto spiritu uer ad corda uřa rediit, et refloruistis uelut bonæ arbores. Refloruistis *sentire pro me*, id est, compati mihi: pro me, quia mihi prodest uestra compassio. Sētite pro me; id est, ut sentiretis quod me pungebat, *sicut & prius sentiebatis* ministrantes mihi. Nec aliqua mala causa hoc intermisistis, sed *occupati eratis* & impediti aliquibus aduersis uel actionibus. Imprudēter delinquētes Galatas aperte increpat superius, dicens: O insensati Galatę, quis uos fascinauit? Nunc Galat. 3. uero culpas istorum uerecundantium quasi compatiens reprehendit, ut & illorum culpas increpatio detegeret, et horū negligētiā sermo mollior uelaret. Similiter unusquisque rector ecclesię iuxta modū culpę debet unūquemque rationabili discretione icrepare. Gauisus sum & refloruistis. *Non quasi propter penuriam hoc dico*. i. nō dico me gauisum esse quasi ꝓpter penuriam meā, quem cōsolati estis: quia non ꝓpter angustiam meam quæ relaxata est, sed ꝓpter affectū uestrum gaudeo. Vel non dico ista quasi ꝓpter penuriam meā adhuc releuandam, ut per hæc dicta uos inuitare studeam, ut iterum suppleatis inopiam meam. *Ego enim didici* & à Deo & ab usu quotidiano *esse sufficiens*, id est, contentum

A reb⁹ *in quibus sum*, siue paruis, siue magnis. Nam *& humiliari* paupertate *scio*, quia non inde frangor: *& abundare* rebus *scio* quia non inde erigor. *Vbique*, id est, in omni loco, siue Romæ, siue alibi, siue corã principibus, siue aliis sim positus, *& in omnibus*, id est, in omni genere rerũ *institutus sum* & doctus à Deo. s. *& satiari*, ne noceat satietas: *& esurire* tolerabiliter, *& abundare* humiliter, *& penuriam pati* moderanter. Hęc scio, & possum exequi oĩa ista, eo confortante qui docuit. Magna scientia est, scire humiliari & abundare, satiari & esurire, abundare & penuriam pati. Quē.n. penuria sua non frangit, à gratiarum actione nõ retrahit, in rerum temporalium desiderio non accendit, scit humiliari. Hoc.n. loco Apostolus humiliari dicit penuriam pati. Nam statim econtrario subiunxit, scio & abundare. Qui.n. acceptis rebus nõ extollitur qui per eas ad usum uanę glorię nõ intorquetur, qui solus non possidet quod accepit, sed hoc cum indigentibus misericorditer diuidit, scit abundare. Qui acceptis alimẽtis non ad ingurgitationem uentris utitur, sed ad reparationē uirtutis, nec plus carni tribuit ꝙ necessitas petit, scit satiari. Qui alimentorum inopiam sine murmuratione tolerat, nec pro necessitate uictus aliquid agit, unde anima peccati laqueum ĩcurrat, scit esurire. Quem ergo nec in abundantia superbia eleuat, nec in necessitate cupiditas irritat, nouit abundare, nouit penuriam pati. Vbi cum statim apostolus subderet, *omnia possum*, adiunxit *in eo qui me confortat*. Ecce in altum ramus producitur, sed quia in radice se tenet, in uiriditate pmansit. In altum.n. surgens aresceret, si se à radice diuisisset. Sibi.n. nihil tribuit, qui omnia se posse nõ in se, sed in domino qui se confortat, fatetur. Ego quidem, inquit, hæc omnia scio & possum: sed *tamen* uos *bene fecistis* B quantum ad uos, qui qđ iustum est expleuistis, *communicantes* uestra bona *tribulationi meæ*. Inde mihi placet actio uestra, quia bene egistis ministrãtes mihi misericorditer ĩ afflictiõe mea, nõ quia mihi res misistis quibus carere possem.

Scitis autem et uos Philippenses, quòd in principio euangelij quando profectus sum ad Macedoniam, nulla mihi ecclesia communicauit in ratione dati & accepti, nisi uos soli, quia & Thessalonicam semel & bis in usum mihi misistis. Non quia quæro datum, sed requiro fructum abũdantem in ratione uestra. Habeo autem omnia & abundo, repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ misistis in odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem Deo. Deus autem meus impleat omne desiderium uestrum secundum diuitias suas in gloria in Christo Iesu. Deo autem et patri nostro gloria in secula seculorum, Amen.

Vos cõmunicastis & nũc & olim mihi res uestras, sed alij non. Nam *scitis & uos Philippenses*, sicut & alij plures, *quòd in principio euangelij*. i. qñ prius prędicaui uobis euangelium, *nulla ecclesia* nisi uestra *cõmunicauit mihi in ratione dati et accepti*. i. ut rationabiliter consideraret quod deberet dare carnalia, qui accipiebat spiritualia, iuxta illud. Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnum est si uestra carnalia metam⁹? *Vos solı cõmunicauistis*, *quia* nõ tm̃ cum essem pręsens apud uos, hoc fecistis: sed *et Thessalonicam*. i. apud illam urbē moranti *misistis mihi* de reb⁹ uestris *in usum semel & iterum*. Hoc memorat Apostolus, ut quasi laude digni magis studeant prædicatoribus ministrare, & ne illi putarēt eum fuisse oblitum charitatis sæpe sibi impensæ. Qui ab eis hæc non refutabat, quia nõ idcirco dabant, ut uellent eum uitijs suis parcere. A cæteris uero non accipiebat, nec authoritatem sibi correctionis minueret, & ne forte illis esset graue, cibum ei corporalem impendere. Dico (ingt) 1. Corin. 9

C uos bene fecisse, nõ ut ego impleat, sed ne uos inanes sitis. Et hoc est: Nõ dico ideo, *quia quæro datum* uestrum, *sed requiro fructum* dati *abundantem in ratione uestra*, non mea. Datum est res ipsa quæ impenditur, ueluti numus, cibus, uestis. Fructus uero dati est, si benigna mente futuræ mercedis studio aliquid impendatur. Ergo datũ in re accipimus, fructum in corde. Vnde & idem fructus in ratione.i. in cordis lumine debet abundare. Vel in ratione eorum debet abundare, ut cum rationem de suis actibus Deo reddiderint, abũdet eis fructus iustitiæ. Quia igitur discipulorum suorum Apostolus mercede potius q̃ munere pascebatur, nequaquã datum, sed fructum se quærere fatetur. Vnde & subdit protinus, dicens: *Habeo autem omnia et abundo.* Quasi dicens: Non quæro datum, sed habeo omnia, quia Deũ habeo, in quo omnia possideo: & abundo non in uno, ut in alio egeam, sed *repletus sum*, quoniã nihil deest timentibus Deum. Repletus sum, etsi nihil dedissetis: sed *acceptis ab Epaphrodito* uestris muneribꝰ, *quæ misistis* mihi *in odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem Deo*, id est, quę placerẽt Deo ut suauissimus odor puræ orationis. Qđ.n. odor sit oratio, testatur Ioannes, ubi se uidisse refert seniores habentes phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum. Sed & istorum munera dicuntur nũc odor suauitatis, quia orant pro eis, sicut scriptũ est: Conclude eleemosynã in corde pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo. Sunt et hostia, q̃a data sunt ab eis, ut uincerent hostes suos, uel quia uicerant. Et hæc hostia accepta est Deo et placẽs, quia Deus accepit eam placite. Vos me repleuistis uestris bonis, sed Deus meus repleat uos suis. Proprio exemplo declarat Apostolus, quia pro his orare debemus, à quibus temporalia bona percipimus. Deus *omne desiderium uestrum impleat*. largiendo bona omnia, quæ desideratis, ut nihil uobis desit ex his quæ optatis. Et hoc faciat *secundum diuitias suas*.i. secundum qđ ipse est diues, et plus dare potest q̃ quis mereatur. Impleat (dico) uestrum desiderium, nõ in terrenis, sed *in gloria* supernę felicitatis, & hoc *in Christo Iesu*, ut in eo perenniter delitijs affluatis. Cuius beneficijs nõ simus ingrati, sed gratias ei semper & laudes referamus. s. *Deo* qui nos creauit, *& patri nostro* qui nos in filios adoptauit, sit *gloria*: & non ad horam, sed *in secula seculorum*, id est, in æternum. *Amen.*

Psal. 33. (marginal note, beside "Replete sum")

Apoc. 5. (marginal note, beside "Ioannes")

Eccle. 29. (marginal note, beside "Conclude eleemosynã")

Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutant uos qui mecum sunt, fratres. Salutant uos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt.

Salutate, inquit, *omnem* apud uos manentem *sanctum in Christo Iesu*.i. qui nõ in lege, sed in Christo sanctus est, & nihil sanctitatis nisi in Christo habet et à Christo. *Vos autem salutant fratres*, id est, filij catholicę matris ecclę, *qui mecum sunt*.i. morantur. Nec ipsi solum, sed & *omnes sancti*, qui sunt Romæ. Omnes quidem uos salutant, sed maxime illi qui sunt de domo Cæsaris.i. Neronis. In hoc multum confirmat eos in fide, dum ostendit eos præcipue diligi & specialiter salutari ab his, qui Christianæ religioni iam deseruiunt in domo Cęsaris. Nec ultra debere tribulationes metuere, quasi graues & diu permansuras, cum iam consiliarij & amici imperatoris sunt Christiani.

Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Amen.

Gratia Christi Iesu domini nostri sit cum spiritu uestro, ut qđ spiritus per liberum arbitrium bene uoluerit, adiuuante gratia possit implere, ne sitis generatio quæ non direxit cor suum, & non est creditus cum Deo spiritus Psal. 77

eius. Cum Deo enim debet credi spiritus noster, quia nisi crediderimus quod spiritus nostrę uoluntatis per seipsum nihil potest sine adiutorio gratiæ Dei, nihil unquam boni facere poterimus. *Amen.*

Epistolæ ad Philippenses Finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM *Pauli ad Colossenses.*

Est ciuitas in Asia nomine Colossæ, unde Colossenses dicuntur. His nō ipse Apostolus ꝑdicauit, sed eius discipuli Epaphras & Archippus, qñ ex his originē ducebāt. Epaphras. n. quæ à Paulo didicerat prędicans eis, conuertit illos, & factus est ap̃l's eorꝫ. Archippus uero episcopatum sup eos accepit. Superuenientibus aūt pseudoapostolis, & carnales obseruantias prędicantibus, dubium fuit quibus potius credēdum esset. Vnde Paulus cuius authoritas celebris erat, quasi medius iudicat, quę pars sit potius tenēda Describit aūt Christum et eius beneficia, qūo est sufficiens ad omnia, carnalia uero oīno improbat, ut deinceps syncere fidem Christi teneant. Instruit & moraliter, confirmans quod illi docuerāt. Vnde fit ut hæc epistola magnā affinitatem & similitudinem habeat cum illa quæ est ad Ephesios. In illa quippe & in ista simili modo cōmēdatur eminentia diuinorum bñficiōrum, & carnalium obseruatio legis destruitur, & mores Dei instruunt.

EPISTOLAE PAVLI AD COLOSSENSES.

CAPVT I.

Paulus apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, & Timotheus frater, his qui sunt Colosis, sanctis et fidelibus fratribus in Christo Iesu, Gratia uobis & pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo.

Quia Paulus apostolus gentium constitutus erat, ideo istis qui gentiles erant, pure se scribit apostolum, licet eis per se non prædicauerat, sed per discipulos suos. Nā & istis erat apostolus. At cōtra in epistola quā scripsit Hebręis, non se dixit apostolum, qa non erat apostolus Hebręorum, sed gentilium. *Paulus* cuius dicta sunt authentica, quia est *apostolus*. i. legatus Iesu Christi: & hoc non per sua merita uel per humanam electionem, sed per uoluntatem Dei, cōtra cuius uoluntatē faciunt pseudoapostoli, & *Timotheus frater*, qui est uir magnæ authoritatis mandant ea quę sequuntur *his qui sunt Colosis*, non qdem idololatris, sed *sanctis & fidelibus fratribus*. i. maioribus & minoribus Christianis. Sanctis. i. in diuina religione promotis, & fidelibus. i. qui iam fidem habent, sed nondum in sancta cōuersatione sunt promoti. Vel eisdem sanctis & fidelibꝰ. i. bonos mores & fidem habētibus, & hoc *in Christo Iesu*. i. in Christi gratia, non in legis obseruantia, nec in uiribus liberi arbitrij. Quid uolunt aut quid petūtē ut *gratia uobis sit & pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo.*

Gratias agimus Deo & patri domini nostri Iesu Christi, semper pro uobis orantes, audientes fidem uestram in Christo Iesu, & dilectionē quā habetis in sanctos omnes, propter spem qua reposita est uobis in cœlis, quam audistis in uerbo ueritatis euangelij, quod peruenit ad uos, sicut et in uniuerso mundo est & fructificat, & crescit, sicut & in uobis ex ea die, qua audistis & cognouistis gratiam Dei in ueritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro qui est fidelis pro uobis minister Christi Iesu, qui etiam manifestauit nobis dilectionem uestram in spiritu.

A gratiarum actione inchoat, ut eos sibi beneuolos reddat, & ad gratias Deo semper agendas pro acceptis bñficijs accendit. Scribit autem

C a Roma. *Gratias*, inquit, *agimus* ego & Timotheus. i. gratiosas laudes referimus Deo, quia uobis omnia dedit bona quæ habetis. Ideo gratias illi agimus, non uobis. Gratias agimus *Deo*. i. creatori Iesu Christi, scdm qd homo est: *& patri eiusdem Christi Iesu domini nostri*, scdm quod Deus est, qui p eundem mediatorem uobis omnia tribuit. Nos dico, *semper orātes pro uobis*, ut crescatis & proficiatis die ac nocte, uel quoties oramus. Gratias agimus, *audientes*. i. quia audiuimus *fidem uestram esse in Christo Iesu*, quia & fides uestra donum Dei est. Alioquin nō essent illi agendæ gratiæ pro ea. & quia audiuimus *dilectionem, quam habetis* non ociosam, sed bonis operibus redundantem, non in quosdam *sanctos*, sed in *omnes*, quoniam beneficia uestræ charitatis abundāt in eos, quos uiuere sancte nostis. Ideoq; grates illi referimus, qui uobis talem inspirauit charitatem. Et hæc non propter humanam laudem, sed *propter spem quæ uobis est in cœlis reposita*, quæ non apparet modo, sed tamen est uobis in cœlis, tutoq; loco seruatur: hoc est, propter uitam perennem, quam uos in cœlis assecuturos speratis. Et qūo res tam latens speratur? *Quam audistis*, inquit. i. quia audistis illā *in uerbo ueritatis*. Vel quia spem non habetis à uobis, sed à Deo: quia in uerbo. i. in prædicatione non falsitatis, sed ueritatis: nec cuiuslibet ueritatis, sed *euāgelij*. i. boni nuncij, quo annunciatur Deus homo factus esse, ut homines deos faceret. i. angelis pares, & ne ipsi dissimularent se euangelium audisse, quasi nō esset eis prædicatum, sed alios audisse inde tenuiter loqui, qbus fuerat prædicatum, addit. *Quod euāgelium peruenit ad uos*, subauditur, etsi non per me, tn̄ per eos qui didicerant à me: sicq; ueritas uos non latuit. Rursum, ne illi superbirēt quasi ad eos peruenisset euangelium, & cæteras gentes deuitasset, subdit: Ita D peruenit ad uos, *sicut & in uniuerso mundo*. i. non soli uos audistis illud, sed & omnis mundus: quia non est aliquod mundi regnum, in quo Christi nomen non sit prædicatum. Vel ita pure & uere peruenit ad uos, sicut per me & alios uenit in uniuersum mundum, & adhuc est & manet in eo. i. non minus est uobis factum quàm alijs ecclesijs. & cum sic in mundo euangelium, *fructificat* ibi per bona opera intellectus. *& crescit* augmento scientiæ & numero fidelium, non quod plus habeant alij q̄ uos, sed ita est factum illis, *sicut & in uobis*. Et ideo nihil debetis superaddere uel mutare, sed ita ut didicistis euāgelium synceriter seruare, quod totus seruat mundus, ne uos soli dissentiatis ab uniuerso orbe. Sicut in orbe terrarum, ita & in uobis est & fructificat & crescit *ex ea die qua audistis* illud, quia non fuistis rebelles, sed mox credere cœpistis & fructificare. Vel i die. i. illuminatione cordis audistis credendo, *& cognouistis* discernendo *gratiam Dei*. i. remissionem peccatorum & cætera Dei dona gratuita *in ueritate*, nō in fictione quia ueraciter dat ea Deus, non fingitur dare. uel in ueritate prædicationis ea cognouistis, *sicut didicistis ab Epaphra*. Epaphram modo laudat, & de Archippo tacet, quonia Epaphras erat ualde feruens studio charitatis & solicitus & apostolus eorum: Archippus uero episcopus, sed aliquanto remissus & tepidus. Cognouistis gratiam Dei, nō sicut uosipsi uestro ingenio inuenistis, sed sicut didicistis ab Epaphra magistro non uili, sed *charissimo & conseruo nostro*, quia nobiscum in prædicatione seruit domino Christo. Cuius doctrinā non debetis spernere, sed honorare & seruare, quia est non subdolus, sed *fidelis minister Iesu Christi*. i. dona Christi mini-

A ſtrans in prędicatione uobis, uel bona ueſtra offerẽs Chriſto, fidelis miniſter eſt *pro uobis*, nõ pro ſuis, q non ueſtra quęrit, ſed uos, nõ res ueſtras cupit adquirere, ſed uos Deo adiungere. Quorum ſalutẽ deſiderans, cœpit doctrinam meam uobis prędicare. *Qui & manifeſtabit nobis* relatione ſua *dilectionem ueſtram* ad Deum & proximum eſſe fundatam *in ſpiritu* ſancto, non in carne dilectionem ueſtrã nobis intimauit, quę non eſt in affectu carnis, ſed in gratia ſpiritus ſancti.

Ideo & nos ex qua die audiuimus, non ceſſamus pro uobis orantes et poſtulantes, ut impleamini agnitione uoluntatis eius in omni ſapiẽtia & intellectu ſpirituali, ut ambuletis digne Deo per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, et creſcentes in ſcientia Dei, in omni uirtute confortati ſecundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate, cũ gaudio gratias agentes Deo patri, qui dignos nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine, qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum, et tranſtulit in regnum filij dilectionis ſuæ.

Epaphras nobis nũciauit dilectionem ueſtram ſpiritualem. *Ideo* non ſolum ipſe Epaphras, ſed *& nos ex ea die qua hoc audiuimus, non ceſſamus orantes* humili affectu & pia deuotione *pro uobis, & poſtulantes* quaſi quadam audacia pro meritis ueſtris aſſũpta. Hoc ſcilicet oramus & poſtulamus ĩceſſanter à Deo pro uobis, *ut impleamini agnitione uoluntatis eius.* i. ut plene cognoſcatis quid ipſe uelit & quid non. Magnum eſt, plene ſcire quid Deus uelit in omnibus rebus actiuæ uitæ uel contemplatiuæ. Modo tñ conſequenter exponitur per partes quid ipſe uelit. Agnoſcatis (inquam) uoluntatem eius *in omni ſapientia* rerum, quæ actiuæ uitæ ſunt, *& intellectu ſpirituali* i. cognitione ſpiritualiũ rerum. uel in omni ſapientia diuinorũ atq; cœleſtium, & intellectu ſpirituali ſacrarum ſcripturarum. Vt uos *ambuletis digne Deo*. i. agatis ita ut digni ſitis Deum accipere prēmium: uel ambuletis ut Deum deceat ambulatio ueſtra, *per omnia* quæ egeritis *placentes ei*. Ita. ſ. ut ſitis non in quodam, ſed *in omni opere bono fructificantes* multipliciter in maius, & per hoc bonorũ operum merita *creſcentes in ſcientia Dei*, in cognitione deitatis ſenſu ſpiritali, iuxta illud, A mandatis tuis intellexi. Bona. n. operatio ſenſum mentis illuminat. Vos dico, *confortati* in Deo Pſal. 118. *in omni uirtute*. i. fortes & conſtantes effecti in charitate, & iuſti in ſanctitate & cæteris ſimilibus, & hoc *ſecundũ potentiam claritatis eius*. i. ſcdm quod poteſt uos fortes reddere claritas eius, qua illuminantur electorum mẽtes, ut claram Dei notitiam habeant, & omnia clare diſcernere ualeant, ut iam nullaten⁹ ad peccati cõſenſum flecti queant, ſed ſemper quod bonum eſt faciant. Dixi ut in omni uirtute ſitis fortes. ſ. *in omni patientia*, ut fortiter omnia aduerſa ſuſtineatis ꝑ patientiam. Nõ enim in quadam patientia rogo uos eſſe fortes, ut quædam patienter ſufferatis, & quędam nõ ſufferatis: ſed potius in omni patientia, ut uidelicet omnia moleſtiarum genera patienter pro Deo ſuſtineatis, & in omni *longanimitate*. i. longa animi perſeuerantia in aduerſitatum toleratione et promiſſorum cœleſtium expectatione. Patientię enim addenda eſt longanimitas, nequis poſtq; per aliquod temporis ſpatiũ ſeruauerit patientiam, deficiat in aduerſis, uel faſtidiat tam longam patientiæ obſeruantiam, & incipiat impatienter agere, ſed potius per longanimitatem patienter omnia toleret uſq; in finem. & hanc patientiã atq; longanimitatem ſeruate *cum gaudio*, uel nõ ſitis inter aduerſa quæ patimini triſtes, ſed poti⁹ ſitis ſpe gaudentes, dum fueritis in tribulatione patientes. Non. n. cõtriſtari, ſed gaudere debetis, ſi contigerit ut propter

C iustitiam aduersa toleretis. Vos dico, *agentes gratias Deo patri,* qui tanta nobis beneficia contulit, ut consortes sanctorum nos faceret, hoc est, nolite cõtra Deum murmurare, qa uos finit in pręsenti seculo aduersa tolerare, sed gratias illi agite semper, qa uos dignatus est in numero sanctorum computare, ut cum eo perenniter possitis regnare. Gratias illi exultanter agite, *qui nos* per suam gratiam *fecit dignos* transire *in partem*.i. in participationem *sortis*.i. æternæ hæreditatis *sanctorum in lumine*.i. in claritate diuinæ uisionis, ut æternaliter irradiemur splẽdore maiestatis eius. Sors.n. uocatur hæreditas, qñ non meritis humanis, sed electione diuina daẽ sanctis patriarchis & prophetis. Et partem huius sortis nos habere Deus uoluit, ut cum sanctis patribus hæreditatem possideremus in lumine

Roma.9. uiuentium. Vel Dei uoluntas in hu-

Roma.2. mano genere sors est, apud quẽ non est iniquitas. Nõ.n. ille personas accipit, sed occulta illius sors est unicuiqꝫ hominum. Sortis nomine designatur gratia qua saluamur, quia in sorte non est electio, sed uoluntas Dei. Nã ubi dicitur, iste facit, & iste non facit, merita considerantur. Et ubi merita cõsiderantur, electio est, non sors. Qñ autem Deus nulla merita nostra inuenit, sorte uoluntatis suæ nos fecit quia uoluit, non quia digni fuimus. hoc est sors. Et in partem sortis huius nos, qui eramus indigni, fecit ipse misericorditer dignos, quos ad fidem uocauit non solum ex Iudæis, sed & ex gẽtibus. Et hoc fecit in lumine, quo mentes nostras illustrauit ut cognosceremus

Roma.9. eum, & uerba prędicatorum eius intelligeremus. Fecit autem hoc modo nos dignos, quia. s. *eripuit nos*.i. potẽter extraxit *de potestate tenebrarũ*, id est, dęmonum qui nobis dominabãtur intrinsecus, dum cæcitas infidelitatis & ignorantiæ, uel peccatorũ obscuritas in nobis adhuc esset. De potestate huiusmodi tenebrarum.i. malignorum angelorum, ne nos in nocte suę dãnationis sine fine possideret, eripuit nos Deus pater, in baptismo delẽs peccata nostra, per quę illi potestatem habebant in nobis, *& transtulit in regnum filij* sui in ecclesiã Christi, de qua dictum est, quia mittet filius hominis angelos suos, & Matth.13.
colligent de regno eius omnia scandala. Transtulit (inquam) nos in regnum filij *dilectionis suæ*, ut per fidem & opera bona regnaret in nobis filius eius. Sed qd est, dilectionis suę? Si.n. in diuina trinitate non est alia dilectio nisi spiritus sanctus, profecto Christus in hoc loco non solius patris, sed & spiritus sancti filius inuenitur. Quòd si hoc absurdissimũ est, restat ut nõ solus ibi sit dilectio spiritus sanctus: quod autem dictũ est, filij dilectionis suæ, nihil intelligatur aliud, ꝙ filij sui dilecti, ꝙ filij postremo substãtię suę. Charitas.n. uel dilectio patris, quæ in natura est ineffabiliter simplici, nihil est aliud ꝙ eius ipsa natura atqꝫ substantia: ac per hoc filius charitatis siue dilectionis eius nullus est alius, ꝙ qui de substantia eius genitus est. In regnum filij dilectionis suæ dicit nos transtulisse, ut intelligamus qa nos quoqꝫ diliget, si perseueramus esse regnum filij sui, quem ipse naturaliter & ineffabiliter diligit.i. si peccatum in nobis amplius non regnauerit. Vbi.n. peccatum regnare incipit, ibi Christus regnare desistit.

In quo habemus redemptionem & remissionem peccatorum, qui est imago Dei inuisibilis. primogenitus omnis creaturæ. Roma.6.

In regnum filij sui nos transtulit, *in quo* filio *habemus redemptionem* de potestate diaboli, *& remissionem peccatorum*. In hanc enim redemptionem tanꝙ pretium pro nobis datus est san-

A guis Christi. Quo accepto diabolus non ditatus est, sed necatus, ut nos ab eius nexib⁹ solueremur, nec quẽquam eorum secum, quos Christus ab omni debito liber, indebite fuso suo sanguine redemisset, peccatorũ retibus obuolutũ traheret ad secũdę
2. Corin.5. ac sempiternæ mortis exitium. Tũc
1. Petri.2. enim sanguis ille, qm̃ eius erat, qui nullum omnino habebat peccatum, ad remissionem nostrorum fusus est peccatorum, ut quia eos diabolus merito tenebat, quos peccati reos cõditione mortis obstrinxerat, hos per eum merito dimitteret, quẽ nullius peccati reũ imerita pœna mortis affecit, hac enim iustitia & hoc uinculo uinctus est ille fortis, ut uasa eius eriperent, uel homines quos tenebat, liberarentur. Sic habemus in Christo redemptionem & remis-
Marci.3. sionem, quæ in baptismo consecuti sumus, destructa potestate diaboli, & restituta libertate nostri arbitrij. Vel transtulit nos Deus in regnum filij dilectionis suæ. i. transuexit nos
Ephe.2. iam per spem in cœlum, quia conresuscitauit & consedere fecit in cœlestibus in Christo. In quo per spem similiter habemus redemptionem, id est, liberationem ab his miserijs & afflictionibus, quas nunc patimur: & per rei exhibitionem habemus iam in illo peccatorum remissionem, quia & semel in baptismo per effusionem sui sanguinis deleuit peccata nostra, & quotidie (si peccamus) non indigemus alijs hostijs. unde patet quia legales hostiæ non amplius offerendæ sunt, quia nullã omnino iam utilitatẽ præstant. *Qui* Christus scd̃m diuinitatem *est imago Dei inuisibilis*, et oĩmoda similitudo patris, sicut ait: Qui me uidet, uidet &
patrem. Nam sicut per contẽplatio-
Ioan.14. nem cuiuslibet imaginis datur nobis eius notitia, cuius illa imago est, licet ipse sit absens & nunquã uisus à nobis, sic & apostoli uidentes filium, intellexerunt patrem, qui corporaliter eis non apparebat. Et nos quidem sumus imago Dei, sed filius est aliter eius imago. Nam sicut imago imperatoris aliter est in numo, et aliter in filio: sic & imago Dei aliter in filio, qui est consubstantialis & coæqualis atq; coæternus, & aliter in homine qui est creatura. Et notandum quòd admirabiliter commendat Apostolus excellentiam Christi in utraq; natura nunc de diuinitate, & nũc de humanitate eius sententiã proferens, ut hũc solum ad iustificationem & ad æternam salutem sine legis operibus sufficere cuncta credentibus ostendat. Nam de diuinitate eius sententiam protulit, dicens Ioan.14.
quia pater transtulit nos in regnum filij dilectionis suæ. Et de humanitate eius subiunxit, quia in ipso habemus redemptionem & remissionem peccatorum. Item scd̃m formã Dei dixit, quia ipse est imago Dei inuisibilis. Nunc scd̃m formam serui subiungit, quia est *primogenitus omnis creaturæ*. Nam scd̃m formam Dei non est primogenitus, sed unigenitus. secundum formam uero serui, ipse est primogenitus ĩ multis fratrib⁹. In substantia diuinitatis est unigenitus, in susceptione humanitatis primogenitus in gratia. Primogenitus ergo dicitur omnis creaturæ, quia sicut primogenitus omnium fratrũ primatum dignitatis obtinet inter omnes
fratres, sic humanitas Christi pri- 1. Reg.2.
matum dignitatis obtinet inter omnes creaturas, ut sedeat cum principibus & solium gloriæ teneat.

Quoniam in ipso condita sunt uniuersa in cœlis & in terra, uisibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates. Omnia per ipsum & in ipso creata sunt, & ipse est ante omnes, & omnia in ipso constãt,
& ipse est caput corporis ecclesiæ, qui est princi- 1. Corin.15
pium, primogenitus ex mortuis, ut sit in omni-

C *bus ipse primatum tenent. Quia & in ipso complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare, & per eum reconciliare omnia in ipso, pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in cœlis, siue quæ in terris sunt.*

Non est mirum si humanitas filij Dei tm̄ præcellat omnibus, ut iuxta eam sit ipse primogenitus oïs creaturę, qm̄ secūdum diuinitatis eius potentiam condita.i.facta *sunt in ipso uniuersa*, sicut & in psalmo canit̄ patri, Quàm magnificata sunt opera tua domine, omnia in sapientia fecisti.i. in filio tuo. Vniuersa quę sunt *in cœlis & in terra, uisibilia*, sicut sol & luna, uel hominum corpora. *& inuisibilia*, sicut angeli & animæ, creata sunt in ipso. Et ostenduntur per partes, inuisibilia, quæ minus facta per eum uidebantur propter magnitudinem excellentiæ ipsorum, Vniuersa (inquā) sunt in ipso facta, *siue throni*.i. illi digniores spiritus in quibus Deus sedet. *siue dominationes*, id est, illi nobiliores spūs, qui cæteris domināt̄ur, *siue principatus*.i. illi q̄ præsunt alījs, & quę agere debeant disponunt, *siue potestates*.i. illi spiritus, qui subiectis aliorū ordinibus potenter p̄minent. Throni enim uocantur, quibus ad exercēdum iudicium semper Deus præsidet. Nam quia thronos latino eloquio sedes dicimus, throni Dei dicti sunt ij, qui tāta diuinitatis gratia replentur, ut in eis dn̄s sedeat, & per eos sua iudicia decernat. Vnde & ei canitur: Sedes super thronū qui iudicas iustitiam. Throni quippe dignitate loci superioris excedunt, ut sex alios angelorum ordines subter se relinquant. In quibus statim post thronos sunt dominationes.i. illi spiritus qui in superni regis curia sunt nobilissimi, & subiectis q̄buscp̄ dominantur, ac possident eos ut domini. Principatus etiam uocantur, qui ipsis quocp̄ bonis angelorum spiritibus præsunt. Qui subiectis suis, dū quæcuncp̄ sunt agenda, disponunt D eos ad explenda diuina ministeria, principantur. Dominationes tn̄ potentiam principatuum alta dissimilitudine mirabiliter transcendunt. Nā principari, est inter reliquos priorē existere. Dominari uero est, etiā subiectos quoscp̄ possidere. Potestates autem iuxta Dionysium, & ipsæ digenioris potentiæ q̄ principatus esse creduntur, ut subiectis ordinibus cęterorum potenter præsint, & ad diuinam cōtemplationem super se potenter extendantur. Vel iuxta beatū Gregorium, potestates uocantur hi, qui hoc potentius cæteris in suo ordine perceperunt, ut eorum ditioni subiectę sint potestates aduersę, quorum potestate refręnantur, ne corda hominum tm̄ tētare p̄ualeant quantum uolunt. Et cuncta hæc inuisibilia cœlestium atcp̄ pręcellentium spirituum agmina, in Christo sunt creata, ut per hæc ostendatur esse nō minor patre. Nec solum angelici spiritus, sed oïa prorsus quæcuncp̄ sunt uel fuerunt, creata sunt à patre per ipsum, sicut & euangelista testatur, Ioan.1. quia omnia per ipsum facta sunt, & Psal.93. sine ipso factū est nihil.i. nulla creatura. Et in ipso facta sunt omnia, sicut & Psalmistam cecinisse præmisimus. Omnia in sapiētia fecisti. *Per ipsum*.i. per uirtutem eius omnipotentiæ, *& in ipso*.i. intra sinū imensæ magnitudinis sapiētiæ eius *creata sunt omnia*, & scd̄m formam serui *ipse est ante omnes*.i. omnibus prælatus: quia nullus est ei æqualis, etiam scd̄m quod ipse est homo. & scd̄m formam Dei *omnia in ipso constant*, quia sicut omnia creauit, sic omnia continet & regit. Omnia in ipso constant, quia scd̄m imensitatem incircunscriptæ & incomprehensæ diuinitatis eius, omnia sunt intra ipsum: & ne in nihilū redeant, per eum cōsistunt. & scd̄m formam serui *ipse est caput corporis sui.s. ecclesiæ,*

Psal.103.
Psal.9.

A quia unius naturę sunt caput et cor
Ioan.1. pus. Ecclesiæ caput est homo ille, cu
ius susceptione uerbum caro factũ
est, & habitauit in nobis: mẽbra ue
ro cętera sunt omnes sancti, quibus
perficitur & completur ecclesia. Si
cut ergo aĩa totum corpus nostrum
animat & uiuificat, licet ĩ capite sen
tit & uidendo & audiendo & odo
rando & gustando & tangendo in
cæteris aũt membris tangendo tan
tũ: & ideo capiti cuncta subsunt ad
operandum. Illud aũt supra colloca
tum est ad cõsulendum: quia ipsius
animę quæ consulit corpori, quodã
modo ꝑsonam sustinet caput. Ibi. n.
omnis sensus apparet: sic uniuerso
1.Timo.2. populo sanctoꝝ tanꝙ uni corpori,
caput est mediator Dei et hominum
homo Christus Iesus, quod Dei sa
pientia non sic assumpsit ut cæteri,
sed multo excellẽtius multoq́ subli
mius, quomodo illum solum assu
mi oportuit, in quo sapientia homi
nibus appareret, sicut eam uisibili
ter decebat ostendi, qui & ipsius sa
pientię personam gereret, per quam
cæteri fiunt sapientes. Ipse igitur est
caput, cæteri uero mẽbra: qa in ipso
sunt omnia bona, sicut in capite oĩs
sensus: in cæteris uero quædam par
tes bonoꝝ distributę sunt, iuxta mẽ
suram uniuscuiusꝗ membri. Et ip
se uniuersa membra regit, omnia ue
Sapien.7. ro membra illi adhærent. *Qui* & se
cũdum formam Dei *est principium*, qa
ipse est Dei sapientia, quę permanẽs
in se, sicut scriptum est, innouat om
nia. Principium enim quodãmodo
semper incipit & nunquam deficit,
sicut filius æternam de patre natiui
tatem habet. Vel sicut ipse dixit in
Apoc.3. Apocalypsi Ioannis, Principium est
creaturæ Dei, quoniam omnis crea
tura ab illo habet esse. Vel omnium
uirtutum omniumq́ bonorum est
nobis principium: quia nemo quic
quam boni habere ualet, nisi ab ipso

acceperit, ideoq́ & caput iure uoca B
tur. Et secundum formã serui est ip
se *primogenitus ex mortuis*, quia primus Roma.9
resurrexit nõ ultra moriturus. Ipsa
enim resurrectio mortuoꝝ, est quæ
dam generatio, sicut scriptum est, In Matth.16.
regeneratione cum sederit filius ho
minis &c. Reliqui ergo mortui ad
huc tenẽtur in matris utero, id est,
in sinu terræ clausi iacent in monu
mentis, hic autem iam ex utero ma
tris processit, id est, ueniens de tumu
lo surrexit quasi gigas, nõ ultra mo
riturus, sed in æternũ cum patre re
gnatur⁹, in cœlestib⁹. Ideoq́ primo
genitus ex mortuis, uel primogeni
tus mortuoꝝ, id est, ad imortalita
tem genitus per resurrectionem. Et
hoc idcirco *ut ipse sit in omnibus tenens pri
matum*, id est dominium, quia potest
& alios suscitare. Sicut enĩ primus 1. Cor.15.
omnium resurrexit, unde & ipse pri
mitiæ dormientium appellatur, sic
in omnibus sanctis iam prioribus
ꝙ sequentibus tenet ipse primatum
dignitatis & potentię ac sanctitatis.
Vel in omnibus dignitatibus tenet
ipse primatum: qa sicut primus sur
rexit, ita primus cœlos ascendit, &
primus faciem Dei uidit, & in uni
uersis dignitatibus omnes pręcellit.
Et recte primatum habet, nõ solum
quia est primogenitus, sed etiam qa
complacuit trinitati, qđ in ipso om
nis plenitudo scientiæ & uirtutum
nõ modo esset, sed habitaret. *Quia &
complacuit*, id est, patri simul cum uer
bo & spiritu sancto placuit, *inhabita
re*, id est, premanere *in ipso omnem plenitu
dinem*, id est, omni modo ꝑfectã abun
dantiam diuinitatis et omnium gra
tiarum atꝗ uirtutũ omniumq́ bo
norũ. Hoc complacuit Deo, ut tan
ta bonorũ plenitudo maneret in il Ioan.3.
lo homine, cui non ad mensurã de
dit spiritum, sicut cęteris sanctis da
re consueuit. Et placuit Deo *per eum
reconciliare* sibi *omnia humana in ipso* posi

C ta, id est, Iudæos & gentes in fide illius constitutos, qui prius ab inuicē & à Deo discordabāt. Hoc Deus (ut dictum est) uoluit, ipse dico. *pacificans* ad inuicem non per legis sacrificia, sed *per sanguinem crucis eius*, id est, per sanguinem eius in cruce fusum, *siue ea quæ sunt in cœlis, siue quæ sunt in terris*, id est, angelos & homines. Qua enim hora sanguis redēptionis exiuit de latere domini in cruce pendentis, dimissum est peccatum Adę humano generi, & pacificata sunt cœlestia & terrestria, quia tunc patuit hominibus introitus in regnū cœlorum. Magna enim discordia separabat homines & angelos, quia nemo tam sanctus erat, ut in consortium angelorum susciperetur, sed omnes ad īfernum propter culpam primi hominis descendebant. Morte aūt Christi pax tanta inter homines & angelos effecta est, & nunc animæ iustorum cum de corporibus exeūt, mox penetrēt cœlos gaudentibus angelis. Vel pacificata sunt Deo per Christi sanguinem siue ea quæ sunt in cœlis, id est, animæ sanctorum, quæ iam sunt in regno cœlorum, & olim discordabāt à Deo uel per suam, uel protoparentis culpam: siue ea quæ sunt in terris, id est, electi q adhuc peregrinantur in exilio uitæ præsentis.

Et uos cum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis. nunc autem reconciliauit in corpore carnis eius per mortem exhibere uos sanctos & immaculatos & irreprehensibiles coràm ipso: si tamen permanetis in fide fundati & stabiles, & immobiles à spe euangelij: quod audistis, quod prædicatum est in uniuersa creatura quæ sub cœlo est. cuius factus sum ego Paulus minister, qui nunc gaudeo in passionibus p uobis, et adimplebo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius, quod est ecclesia, cuius factus sum ego minister secundum dispensationē Dei, quæ data est mihi in uobis, ut impleam uerbum Dei, mysterium quod absconditum fuit à seculis & à generationibus: nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus uoluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in gentibus, quod est Christus in D *uobis spes gloriæ. Quem nos annūciamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnem hominē in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu: in quo & laboro, certando secundum operationē eius, quam operatur in me in uirtute.*

Dixerat generaliter omnia reconciliata & nunc dicit specialiter illos reconciliatos, nō per sua merita, nec per carnales obseruantias, sed per Christum, ut magis studeant subijci dominio tāti regis, & non sint ingrati tantis beneficijs. Placuit, inqt, Deo per Christum reconciliare sibi omnia, *& uos* etiam ô Colossēses reconciliare sibi per eundē uoluit, *cum aliquando*, id est, ante fidem *essetis alienati* ab eo, id est, nihil cum eo habentes, dū dijs alienis adhæreretis, & *inimici* eius non natura, sed *sensu*: qa per hoc quod ei contraria sentiebatis, putantes idola deos esse, & amantes *quæ* ipse odit, inimici eius eratis, permanentes *in operibus malis*. Nam olim quidē tales fuistis, sed *nunc*, id est, in hoc tempore gratiæ *reconciliauit* uos Deus *in corpore carnis eius*, i. in corpore Christi quod est caro. Corpus enim carnis dictum est, ad distinctionem cæterorum corporum quæ non sunt caro. In corpore carnis Christi *per mortem* eius reconciliauit uos sibi Deus *exhibere*, id est, ut exhiberet *uos sanctos* in uirtutibus, *& immaculatos* à peccatorū sordibus, *& irreprehensibiles*, ut nihil mali in uobis appareat *coràm ipso* qui uidet omnia. Quod in hac uita fieri non pōt, sed in alia fiet, quando sancti iam nihil maculæ, nihilq́ reprehensionis habentes, coràm suo creatore permanentes, uidebunt faciem eius in æternum. Tales uos exhibebit ipse coràm se, id est, præsentabit & offeret ante conspectum gloriæ suæ atq; præsentiam; *tamen* hac con-

A ditione, *si permanetis in fide*. Aliter enim non poteſtis ad hanc gloriam peruenire. Sed tunc peruenietis ad hanc, ſi nunc in fide quam didiciſtis, pmanſeritis *fundati*, id eſt, alta radice firmati, & non titubantes: & ſtabiles, id eſt, ut neque cadatis necꝙ cedatis, id eſt, ut neque fraudulentis locutionibus pſeudoapoſtolorum ſeducamini, necꝙ perſecutionibus Gentilium à conſtantia fidei recedatis: & ſi permā ſeritis *immobiles à ſpe euangelij*, id eſt, ſi perdurauerítis in bonis operibus ita firmi, ut nihil uos mouere poſſit à ſpe retributionis æternæ, quā promittit euangelium: *quod audiſtis* à doctoribus ueſtris, ideoꝗ illud tenere debetis, quia melius eſſet nō cognouiſſe uiam iuſtitię, quàm poſt cognitionē retrorſum conuerti. *Quod* euangelium nō ad uos ſolummodo peruenit, ne inde ſuperbiatis, uel uos ſolos per ipſum deluſos putetis, ſed *prædicatum eſt in uniuerſa creatura quæ ſub cœlo eſt*, ſicut dominus iuſſerat. Euntes in mundum uniuerſum, prædicate euangelium omni creaturæ. Poteſt enim omnis creaturæ nomine omnis natio gentium deſignari, quæ eſt ſub cœlo in uniuerſo orbe. Non eſt enim ulla natio gentium, in qua prędicatum non ſit euāgelium. Vel omnis creaturæ nomine ſignaṫ homo, qui habet cōmune eſſe cum lapidibus, uiuere cum arboribus, ſentire cum animalibus, ītelligere cum angelis. Si igitur commune habet aliquid cum omni creatura homo, iuxta aliquid omnis creatura homo. Sic nanꝙ omnis creatura inuenitur in ſolo homine. Vniuerſæ ergo creaturæ prædicatur euāgelium, cum ſoli homini prædicatur: quia uidelicet ille docetur, propter quem uniuerſa in terra creata ſunt, & à quo uniuerſa per quandam ſimilitudinem aliena ſunt. Vel uniuerſa creatura, eſt uniuerſa eccleſia per nouā gratiam ſpiritaliter creata, ſecundum illud, B Cor mundum crea in me Deus. &, Ipſius ſumus factura, creati in Chriſto Ieſu, in operibus bonis. Quæ ſcilicet creatura eſt ſub cœlo, id eſt, adhuc peregrinatur in hac ualle lachrymarum, ſed tandem ſubleuabitur in cœlum. Dicitur enim, quia euangelium prædicatū eſt in uniuerſa creatura quæ ſub cœlo eſt. Ac ſi dicatur: Hoc euangelium et hanc fidem atꝙ ſpem euāgelicam tenere debetis, ſicut tenet uniuerſus mundus fideliū. Quod euangelium et Apoſtolus authoritate ſua cōmendat, ſubdēdo: *Cuius ſcilicet euangelij, factus ſum miniſter*, id eſt, miniſtrator & prædicator, *ego Paulus*, qui tātæ famæ tanteꝗ́ ſum authoritatis. Et etiam poteſtis ſcire quia uerum eſt, atꝙ firmiter illud debetis retinere et illi obedire. Fact⁹ ſum eius miniſter, *qui nunc* pro eius annūciatione conſtrictus uinculis & Romæ retentus, *gaudeo in paſſionibus*, quia inde proficiunt credentes. Gaudeo (inquam) in paſſionibus *pro uobis* confirmandis in ueritate euangelij: *& adimpleo ea quæ deſunt paſſionum Chriſti in carne mea*, id eſt, ea quæ Chriſtus in carne ſua minus pertulit, ego in carne mea perfero pro multiplicando *corpore eius, quod eſt eccleſia*. Paſſiones. n. Chriſti non ſunt in ſolo Chriſto, īmo paſſiones Chriſti non ſunt niſi in Chriſto. Si enim Chriſtum intelligamus caput & corpus, paſſiones Chriſti non ſunt niſi in Chriſto. Si aūt Chriſtum intelligamus ſolum caput, paſſiones Chriſti non ſunt in ſolo Chriſto. Nam Apoſtolus, adimpleo, inquit, ea quæ deſunt paſſionum, non mearū, ſed Chriſti: in carne non iam Chriſti, ſed mea. Patiē (inquit) Chriſtus adhuc paſſiones, non in carne ſua in qua aſcendit in cœlum, ſed in carne mea quæ adhuc laborat in terra. Quiſquis ergo es in mēbris Chriſti, quicquid pateris ab eis, qui non

Marginalia: Petri. 2. — Marc. 16. — Pſal. 50. — Ephe. 2.

C sunt in membris Christi deerat passionibus Christi. Ideo additur, quia deerat, mensuram adimplens, nō superfundens. Tantum pateris, quantum ex passionibus tuis īferendum erat uniuersæ passioni Christi, qui passus est in capite nostro, et patitur in mēbris suis, id est, in nobis ipsis. Ad communem hanc quasi rempublicam nostram, quisq; pro modulo nostro exoluimus quod debemus, & passione uiriū nostrarū quasi canonem passionum nostrarum inferimus. Paritio plenaria nō erit passionum omnium, nisi cum seculum finitum fuerit. Adimpleo, inqt, ea quę desunt. Cui desunt? Passionib? Christi. Et ubi desunt? In carne mea. Nam in carne Christi quam uirgo peperit, nihil passionum deest, sed omnes in illa passiones sunt impletæ: sed adhuc restat pars passionum eius in mea carne, quas quotidie tolero pro uniuersali corpore eius, quod est ecclesia. Si enim ab eruditione fideliū cessarem, has passiones ab infidelibus nō sustinerem. Sed quia semper ecclesiæ studeo prodesse, semper aduersa cogor tolerare. *Cuius ecclesiæ factus sum ego minister*, id est, officium accepi ut ei uerbum uitę ministrem: & hoc nō dispositione hominum, uel usurpatione mea siue merito meo, sed *secundum dispēsationem* Dei, id est, secundū quod mihi Dei gratia ordinauit. Vel factus sum minister ecclesiæ secundum dispensationem Dei, id est, ut ei dispēsem cibaria domini mei. *Quæ* dispensatio *data est mihi in uobis*, quia tantūdem ualet quòd per meós discipulos cibum uitæ uobis dispensaui, quantum si per me id fecissem. Vel in uobis, qa in cūctis gentibus est mihi data, & uos estis gentes. Idcirco data est mihi, *ut impleam uerbum Dei*, id est, impleam quod Deus præordinauit de uobis, & qd in secreto consilij sui locutus est ante secula de salute uestra, ne putetis salutē gentibus nō fuisse promissam. Nam in secreto sapientiæ suæ, uel in prophetis locut? est bona de uobis. Et hoc uerbum implere studeo, dū uos ad promissam salutē festinare moneo. Vel impleo uerbum Dei, id est, uerbum prędicationis, quod Christus annūciare per seipsum cœpit: id adimpleo per ministerium meę prædicationis: quia in doctrina mea perficitur quicquid minus in scripturis sanctis dictum fuerat, id est, omnis perfectio iustitiæ & sapientię quam mortales adipisci ualent, cōpletur in mea prædicatione. Adimpleo uerbum, id est, mysterium: hoc est, secretum occultum redemptionis humanæ per incarnationē ac mortem filij Dei, per quam gentes illuminatę sunt, & credentibus Iudæis sociatæ & coæquatæ, cæteri uero Iudæi excæcati. *Quod mysterium fuit* hominibus *abscōditum à seculis*, id est, ex quo secula esse cœperunt, hoc est, dies succedere nocti, noxq; diei. *& generationibus*, id est, ex quo generationi generatio successit usq; ad aduentum domini. Absconditum fuit omnibus tam lōgo mundi spatio, nisi paucis quibus per spiritum sanctum Deus hoc reuelauit: Nam etsi nonnulli philosophorum de diuinitate filij Dei multa rectè dixerunt, nihil tamen de incarnatione & morte eius, ac nostra per eam redemptione cognouerunt. Abscondit enim Deus hoc à sapientibus & prudentibus, & reuelauit ea paruulis. Olim qdē fuit abscōditū: sed *nunc* tpe grāe *manifestatū est* non cunctis hominibus, *sed sanctis eius*: nec his oībus, sed *quibus uoluit Deus* ex sola grā *notū facere*. i. notificare *diuitias gloriæ sacramēti huius in gētibus*, in quo sūt multa, fides, remissio, iustificatio, cōiūctio Iudęorū & gētiliū, dona spūs scti, futura beatitudo, & ppterea dixi diuitias. *Quod sacrm est xps in nobis gentibus*. i. Christi incarnatio

D Luc. 10. Matt. 11.

A incarnatio, passio & resurrectio, per quas facta est humani generis reparatio, & Iudæorum atque Gentilium coæquatio, quod nequit facere carnalis obseruantia legis. Christus dico, existens in uobis *spes gloriæ*. i. per eum qui in cordibus uestris habitat, speratis gloriā sempiternā sine carnalibus legis operibus. *Quem*. i. qualem nos eum cūctis *annunciamus*, quod. s. gentes, sperāt per eum, & consequētus gloriam sine lege. Hunc prædicamur, qui gentibus in se credentibus est spes gloriæ & salus æterna, nos *corripientes*. i. increpantes & castigantes, non solūmodo uos, sed etiā *omnē hominem* qui deuiat à tramite fidei uel rectæ agnitionis. Omnem hominē, id est, tam Iudæū quam Gentilem, tam nobilem quam ignobilem, tam diuitē, quam pauperem, tam liberū quam seruum, tam marem quam fœminā, sumus corripientes: *& docentes omnem hominem* qui ignorat, docentes (inquā) eum *in omni sapientia*, quæ laudatur in scripturis sanctis, per quam Deus agnoscitur & colitur. Quod ideo facimus, *ut exhibeamus*. i. præparemus atque reddamus *omnem hominem perfectū* fide & moribus *in Christo Iesu*, non in lege, nihil enim ad pfectum adduxit lex. Hoc loco declarantur tres gradus actionis, quos magnus Dionysius esse testatur non solū in ecclesiastica, sed etiam in angelica hierarchia, id est, sacro principatu, scilicet purgatio & illuminatio & pfectio. Purgatio ī his qui corripiuntur, illuminatio in his qui docentur, & perfectio in his qui perfecti exhibētur. Homines. n. purgantur à peccatis & errore, & illuminātur doctrina sapiētiæ, ac perficiūtur sublimiori uirtutū & sapiētiæ assecutione. Angeli quoque purgātur ab ignorātia, & illuminanē diuina scīa, & perficiunē maiori cognitione eiusdem sciētiæ. hos ergo gradus hierarchiæ. i. sacerdotalis actionis insinuās apls, dicit de se suisque sociis, qa Xpm annūciamus, corripiētes omnem hoiem, qui. s. correptione indiget pro quacūque culpa, & docētes in omni sapiētia diuinorū omnem hoiem, qui iam correptus est, & ab errore uel peccatis purgatus. Non enim prius tradenda est homini doctrina sapientiæ, quam uas cordis eius purgatum sit ad susceptionem illius. Ideo sic corripimus, ac deinde docemus, ut exhibeamus. i. faciamus omnem hoiem qui correptus & doctus fuerit, perfectum in Christo. i. in christiana religione. Vel in cœlesti patria exhibeamus. i. offeramus eum Deo tanquam sacrificium in Christo Iesu perfectum. i. bonis omnibus pfectè plenum. *In quo*. i. in qua re, scilicet ut corripiam & doceam, & exhibeam deo perfectum omnē hominem in Christo, & ego *laboro*, id est, laboriosis conatibus adnitor, *certando* contra rebelles, adiuuantibus signis quæ Deus ad cōfirmationem adiungit labori meo, *secundum operationem eius*. s. Xpi, *quam ipse operatur in me in uirtute* miraculorum, uel in uirtute potentis per spiritum sanctum & efficacis sermonis, siue uirtute internæ fortitudinis, quæ per spiritū sanctū me corroborabat iterius ad cōstantiam prædicandi & bene agendi.

Hebræ. 7.

CAPVT II.

Volo enim uos scire qualem solicitudinem habeam pro uobis & pro his qui sunt Laodiceæ, & quicunque nō uiderunt faciem meam in carne, ut consolentur corda ipsorum instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterij Dei patris & Christi Iesu, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. Hoc autem dico, ut nemo uos decipiat in sublimitate sermonum. Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu nobiscum sum gaudens & uidens ordinem uestrum, & firmamentum eius quæ in Christo est, fidei uestræ. Sicut ergo accepistis Iesum Christum dominum, in ipso ambulate, radicati et superædificati in ipso & 1. Cori. 5.

C *confirmati in fide, sicut & didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione.*

Ideo uobis refero me laborare ut omnē hoīem corripiam & doceam & perfectum exhibeam, quia *uolo uos scire*. i. uolo ut sciatis, *qualem solicitudinē habeam pro uobis*, q̄ curiosus sim de uestra salute, & pro his qui *sunt* Laodiceæ. i. apud illā ciuitatem uobis affinem, & pro cæteris *quicunq; non uiderunt faciem meam in carne*. i. non putetis me minus solicitū esse pro illis quibus in mea persona non prædicaui, q̄ pro his quos corporaliter p̄sens ore ꝓprio docui: uel pro illis quos oculis carnis uideo, q̄ pro his quos præsentia corporali foueo. Ad hoc sum pro illis solicitus, *ut consolentur*. i. consolationem habeant *corda ipsorum*, dum me paternam solicitudinem erga se habere cognouerint. Pro his (inquam) solicitus sum, qui non uiderunt faciem meam in carne, *instructi in charitate*. i. q me corporaliter non uiderunt, & in charitate sunt instructi, uel ad hoc sum solicitus, ut ipsi in uobis consolentur corda ipsoꝝ. i. corda sua instructi in charitate, quā Deus ad nos habuit, qui pro nobis filium tradidit. Qui enim hoc attendit, potest se in hac miseria consolari, quia inde perpēdit ad patriam se posse reuerti. Qui hoc (inquam) attendit, potest se in aduersis quæ patitur, cōsolari: quia inde perpendit, q̄ iustū sit ut ipse pro peccatis suis flagella patiatur, cum Dei filius tanta sine peccato passus sit. Consolentur corda ipsoꝝ, & hoc *in omnes diuitias plenitudinis intellectus*, id est, tendentium in omnes copias pleni intellectus, ut perfecte de humanis & diuinis habeant intellectum, sicut & de anima et de supernis spiritibus: atq; ita gradatim proficiant *in agnitionem mysterij Dei*, id est, ut agnoscant illud quod est secretum & à paucis agnitum de essentia Dei *patris et* domini *Iesu Christi*, unde sciant quod una est D utriusq; substantia, quāuis alia patris, alia filij sit persona: & quod pater non est prior aut maior filio, nec filius posterior aut minor patre, sed ambo coæterni sunt & coæquales. Tendant ergo in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterij patris & Christi eius, ut accipient agnitionem sacramenti Dei in Christo, aduertentes has esse diuitias sapientiæ & scientiæ, si agnoscatur Christus in deitatis suæ plenitudine adorandus cū patre. Omne enim mysterium sacramenti Dei in Christo est, ut qui eū cognoscit, omnium notitiam habere uideatur. Omnis enim ratio scientiæ supernæ uel terrenæ creaturę, in eo est qui est caput omnium & actor: ut qui hūc nouit, nihil ultra q̄rat, quia hic perfecta uirtus est & sapientia: & quicquid alibi quæritur, hic perfecte inuenitur. Quod infideles nō putant, quia nō legunt in euangelijs & prophetis astrologiā, et huiusmodi alia, quæ Deo despecta sunt: q̄a nihil proficiunt ad salutem, sed nutriūt in errorem: & dum his student, curā animæ non habēt. Qui uero Christum nouit, thesaurum sapientiæ & scientiæ inuenit: quia id nouit, quod utile est ad omnia. *In quo* scilicet Christo, *sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ*. Sapientia est diuinorum, scientia uero humanoꝝ, & hæc utraq;, id est, diuina & humana, in Christo sunt. Omnia enim quæ pro nobis uerbū caro factum, t̄p̄aliter & localiter fecit ac pertulit, secūdum hanc distinctionem ad scientiam pertinent, non ad sapiētiam. Quod autem uerbū sine t̄p̄e & sine loco est patri coæternum & ubiq; totum, ad sapientiam pertinet. Ac per hoc uerbum caro factū, quod est Christus Iesus, et sapientię thesauros habet & scientiæ. Omnes itaq; thesauri sapientiæ diuinarum

A atq; cœlestium rerum, et scientię humanæq; atq; terrestriū, sunt in Christo. Sed thesauros istos alij fidelium magis nouerunt in Christo, alij minus, infideles autem prorsus ignorauerunt eos. Sunt enim in Christo *absconditi*. Et ideo ne miremini si iam in Christo estis, & necdum eos inuenistis, uel parum adhuc inuenistis: qa nō omnibus patent, sed eis tantum qui petunt & pulsant. Sed hoc propterea dico uobis de mysterio Dei, quod in Christo est. i. de mysterio, redemptionis humanę, quam Deus in Christo posuit, & de diuitijs thesaurorum sapientiæ & scientiæ, quę in eo sunt absconditæ, *ut nemo uos decipiat in sublimitate sermonum*. i. nec hæreticus aliquis, nec pseudoapostolus, nec Gentilis uos à fide Christi separet ꝑ sublimem facundiam, quia non est uirtus in compositione uerborum, sed in sensibus. Nemo uos ratione mundanarū rerum abstrahat à spe, quæ est in conditore ac redemptore: nemo uos argumentis & eloquentia uerborum separet à Dei sapientia. hortor uos ad agnitionem mysterij Dei ne possitis decipi: quia licet corporaliter non sim inter uos, habeo tamē solicitudinem pro uobis. *Nam etsi corpore absens sum*, sed, id est, tamē spiritu, id est, solicitudine & effectu dilectionis *uobiscum sum*. At contra mercenarius, cum sit ouibus corpore ꝑsens, spiritu tamen longe est ab eis, quando ueniente lupo fugit, non mutando locum, sed subtrahendo solatiū: quia se sub silentio abscondit, dum raptori contradicere non audet. Ego sum spiritu uobiscū. i. animo & so-
Sapien. 1. licitudine. Vel spiritu sancto qui in me habitat, & ubiq; præsens est, ac replet orbem terrarum, sum uobiscū. Nā & Eliseus licet corpore abesset, spiritu tñ erat ꝑsens, qñ Giezi perci-
4. Reg. 5. piebat munera à Naaman Syro, uel
& 6. qñ rex Syrię cōtrà regem Israel consilia tractabat. Ita ego sum spiritu B uobiscum intuens qcquid facitis, ut iam uereamini ꝑuerse agere ī oculis meis, et ad obseruantiam euangelij proniores sitis. Spiritu sum uobiscum, *gaudens* de profectu uestro *& uidens ordinem uestrum*, id est, considerans quia inuiolabiliter custoditis ordinem sacræ religionis, & uidens *firmamentum eius fidei uestræ, quæ in Christo*, id est, contemplans quia firmam fidem habeatis in Christo. Vtrūq; enim aspicio, & ordinem uestræ sanctitatis, & firmitatem uestrę fidei. Cauete ergo nequid reprehēsibile in uobis appareat, cum ego uestram & conuersationem & fidem uideā. Et qa ego de ordine quem seruatis, et fide quā tenetis, gaudeo *ergo* nolite inde declinare, sed *sicut* à bonis doctoribus uestris *accepistis Iesum Christum dominum &* Deum. i. sicut ab eis quemadmodū oporteat eū credi & coli didicistis, ita *ambulate*. i. proficite & augmētum facite, atq; in interiora tendite *in ipso*, non extra ipsum, & nolite exorbitare à uia rectitudinis quā tenere cœpistis. uos dico, *radicati* sicut bonæ arbores, quantum ad actiuam uitam fructum boni operis afferatis: *& superædificati* sicut domus Dei, quātum ad contemplationem, *in ipso* qui est uitis uera, unde palmites omnes sur- Ioan. 15. gunt: & fundamentum, in quo totū existit ædificium. Nam Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis, & ꝑseuerate *confirmati*, id est, per omnia firmati atq; constantes, *in fide sicut & di-* 1. Cor. 3. *dicistis*, docente Epaphra uel Archippo, non sicut pseudo uolunt uobis suadere. Vos dico, *abundantes in illo* bonis operibus atq; uirtutibus *in gratiarum actione*, ut semper agatis Deo gratias de bonis quæ iam ab eo percepistis, & magis ac magis abundare studeatis. Sic. n. proderit uobis confirmatos esse in fide. Aliogn fides si Iaco. 2. nō hēat opa, mortua est ī semetipsa.

C *Videte nequis uos decipiat per philosophiam & inanem fallaciam, secundum traditionem hominũ, secundũ elementa mundi, & nõ secundum Christum: quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis.*

Moneo ut ambuletis in Christo, & *uidete*, id est, cauta circunspectione cauete, *nequis uos decipiat*, seducẽs in aliquem errorem *per philosophiam* terrenã, quæ argumentis & subtilitate componitur: et fallit, dum uerisimilibus causis & cõmẽtitijs rebus nihil tam uerum æstimatur, quàm quod conspicitur in elemẽtis. Quæ non à Deo, sed ab hominibus ordinata est: & ideo cauenda, quia cultrix est mũdi, non Dei: & à Christo retrahit, in quo est omnis perfectio, quia habet omnia quæ pater. Videte ergo neque uos seducat per philosophiam, id est, per mũdanam sapientiam, quæ naturalia sequitur & argumentis nititur, & per *inanem fallaciam* pseudoapostolorum. Fallacia enim est, quod de lege dicunt: & inanis, quia in hac falsitate nulla est utilitas, quod solet esse aliquando in falsis. Quæ fallacia carnalium obseruantiarum est *secũdum traditionem hominum*. id est, pharisæorum, quibus

Matth. 15. ait dominus: Irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem uestrã. *secundum elementa mundi*, id est, secũdum cursum solis & lunæ, ut celebratio festiuitatum & sacrificiorum, quæ diuersis temporibus agebatur: *et non secundum Christum*, quia quisquis legẽ adhuc carnaliter obseruandam putat, à Christi ueritate discordat. Nã ideo illæ carnales ceremoniæ nõ possunt iam obseruari, ne in his adhuc uẽturus promittatur Christus, aut nunquam in eis promissus fuisse credatur. Et propterea non secundum Christum est iam illa carnalis obseruatio. Vel cauete nequis uos decipiat per philosophiã, id est, per philosophicam interpretationem idolorum: & per inanem, id est, ab omni utilitate et omni ueritate uacuam fallaciam talium dictorum, quæ est secundum traditionem hominum, id est, quasi sapientium, qui quasi prudentius idola exponunt secundum elementa mundi. Iuno (inquiunt) est aer. Et inuitãt ut mare colatur in Neptuno, terra ĩ simulachro Telluris, aer in Iunone. Elemẽta sunt ista, quibus hic mundus consistit. Nõ ergo quasi qualescunque adoratores simulachrorũ, sed quasi doctiores interpretatores signorum cauendos esse uobis moneo, quia in huiusmodi interpretationibus est inanis fallacia, quæ seducere molitur incautos. Tradiderũt enim philosophi, qui hoc loco uocantur homines, quia se solos putabant ratione utentes, Deum nõ posse fieri creaturam, nec hominem posse nasci de uirgine, uel mortuum resurgere, considerantes elemẽta, id est, has uisibiles creaturas, in quibus ex commistione animalia generantur: & quod moritur, non iterum uiuit. Sed talium dogmatum assertores cauendi sunt, quia sicut humanis rationibus agerent de aliqua creatura, sic agunt de creatore, uolentes eum sub legibus humanis contineri, & non secundum Christum, id est, non considerantes potentiam, quæ facta est in Christi carne. *Quia in ipso inhabitat* non quædam pars cœlestis gratiæ, sicut in cæteris sanctis, sed *omnis plenitudo diuinitatis*, nõ umbratiliter, sicut in templo Salomonis, sed *corporaliter*, id est, solide ac ueraciter. Non enim ideo corporaliter quòd *al. corporeus.* corporalis sit Deus, sed aut uerbo translato usus est Apostolus, tanquam in templo manufacto nõ corporaliter, sed umbratiliter habitauerit, id est, præfigurantibus signis, *Hebr. 10* nam omnes illas obseruationes umbras futurorum uocat, etiam ipso translato uocabulo. Summus enim *Act. 7.*

D

A Deus, ficut fcriptum eft, non in manufactis templis habitat. aut certe corporaliter dictũ eft, quia in Christi corpore quod affumpfit ex uirgine, tanquam in templo habitat Deus. Vnde Iudæis ait de templo corporis fui, Soluite templum hoc, & in triduo excitabo illud. Quãuis igitur in quolibet præcipuo membro uelut
Ioan. 2. in aliquo magno propheta uel apoftolo diuinitas inhabitet, non tñ ficut in capite quod eft Christus, omnis plenitudo diuinitatis. Deus enim qui ubiq; præfens eft, et ubiq; totus præfens, non ubiq; habitat, fed in templo fuo, cui per gratiam benignus eft & propitius. Capitur autem habitans ab alijs amplius, & ab alijs minus. In Christo enim qui eft caput omnium iuftorum, habitat omnis plenitudo diuinitatis, cæteris uero fcđm menfurã diftribuitur gratia. Nã & in noftro corpore ineft fenfus fingulis membris, fed non tantus quantus in capite, ubi prorfus omnis eft quinque partitus. Ibi. n. uifus eft & auditus & olfactus & guftus & tactus, in cæteris autẽ folus eft tactus. Et etiã præter hoc, quod tanquam in templo in illo corpore habitat omnis plenitudo diuinitatis, eft aliud quo interfit inter illud caput & cuiuslibet membri excellentiam: quia de nullo fan
Ioan. 1. ctorum poteft dici, uerbum caro factum eft, nec quifquam eorum qualibet præfentia gratiæ unigeniti nomen accepit. Itaq; in Christo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. i. ueraciter. Neq;. n. diuinitatis corpus eft. Sed quia facramen
Hebræ. 10 ta ueteris teftamenti uocat Apoftolus umbras (ut præmifimus) futurorum, propter umbrarum comparationem, corporaliter dixit habitarẽ in Christo plenitudinem diuinitatis, quod in illo impleantur omnia, quæ illis umbris figurata funt, et fit quodãmodo umbrarum illarũ ipfe corpus. i. figurarum & fignificationũ B ipfarum ille fit ueritas. Qui uero dicit carnales obferuantias adhuc neceffarias, dicit Christum nõ effe corpus umbrarum, nec Deum ad omnia fufficientem In Christo quidem manet omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & uos *eftis in illo repleti* gratia diuinitatis, per quã uirtutibus & fanctis operibus abundetis. Nec mirum fi in uos per eum trãsfundi tur diuina gratia, qui tantæ excellentiæ eft, ut fit *caput omnis principatus & poteftatis.* Neq;. n. eft ullus principatus aut ulla poteftas in cœlo fiue in terra, qui ab hoc capite non defcendat, & huic capiti fubdatur, atq; ab hoc capite regatur.

In quo & circuncifi eftis circuncifione non manufacta in expoliatione corporis carnis, fed in circuncifione Iefu Christi, confepulti ei in baptifmo, in quo & refurrexiftis per fidem operationis Dei, qui fufcitauit illũ à mortuis, et nos, cum mortui effetis in delictis & præputio carnis ueftræ, conuiuificauit cum illo, donans nobis om Ephe. 2. *nia delictã, delens quod aduerfum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipfum tulit de medio, affigens illud cruci, & expolians principatus et poteftates, traduxit confidenter, palàm triumphans illos in femetipfo.*

Modo latenter ingreditur Apoftolus oftendere, obferuãtias legis effe fuperfluas, & folam Christi fidem fufficere ad falutem. Vos, inqt, eftis in Christo fpiritualibus bonis repleti, *in quo & circuncifi eftis.* Refurrectio enim Christi, quæ facta eft tertio quidẽ à die paffionis, fed octauo in diebus hebdomadis, ipfa uos circuncidit. Refurrexit. n. Christus, abftulit uobis defideria carnalia, abftulit concupifcentias malas, abftulit fuperfluum cũ quo nati eratis, & multo peius quod male uiuendo addideratis. Circuncifi in Christo eftis *circuncifione non manu* hominis carnaliter *facta in expoliatione corporis carnis.* i. in

C ablatione superfluæ cutis, *sed in circumcisione Iesu Christi*, quę non carnem amputat, sed uitia. Non.n. duas res intelligi uoluit, quasi & aliud sit caro, & aliud corpus carnis: sed quia corpus multarum rerũ nomen est, quarum nulla caro est (nã multa sunt, excepta carne, corpora cœlestia & corpora terrestria) corpus carnis, dixit corpus quod caro est, sicut alibi
Ephe. 4. spm̃ mẽtis, cum spiritum qui mens est. Circuncisi, inqt, estis circuncisione, quę nõ est manu.i.ope humano facta i expoliatione carnis corpis.i. in amputatione supfluæ carnis: sed est facta diuinitus in circuncisione
Luc. 2. Iesu Christi.i.in resecatione carnalium uitiorum & cõcupiscentiarũ. Circuncisio.n. Christi quæ octauo die facta est, significauit nos p fidẽ resurrectionis eius ab omni superfluitate uitiorum fuisse spoliandos, & in octaua ætate seculi per resurrectionem corpoꝝ ab omni labe mortalitatis & corruptionis exuendos. Circuncisi estis spiritaliter circuncisione Christi, *consepulti ei in baptismo*. Hæc est.n. in uobis circũcisio Christi, uitijs.s. uos esse mortificatos, ut sepulturæ eius in baptismo participes facti, resurrectionis quoq; ipsi⁹ incorruptibilitate morum & nouæ conuersationis sitis participes. Trina.n. mersio baptismi, imago est triduanæ sepulturę domini, ut quisqs in aquam uelut in sepulchrum deponitur, mortuus sit omnino peccatis, ut possit resurgere uirtutibus. *In quo*.s. Christo, *& resurrexistis* à morte animę post sepulturam baptismi *per fidem*. qua credidistis eum resurrexisse, & uos per eum resurrecturos. Resurrexistis (inquam) per fidem *operationis Dei*.i.per hoc quod credidistis operationem quam Deus fecit i eo, *qui suscitauit illum à mortuis, & nos conuiuificauit* atq; conresuscitauit, *cum illo, cum essetis* spiritaliter *mortui in delictis*, quæ cõmiseratis derelinquendo bonum, D *& preputio carnis uestræ* i. carnali imunditia ad quam lapsi fueratis. Præputium.n. hic uocatur illud, quod pręputio significatur, hoc est, peccata carnis. Cum ita essetis mortui, conuiuificauit uos Deus cum Christo, id est, resuscitans Christum corporaliter, resuscitauit uos cum eo spiritaliter: donans.i. dimittens *uobis omnia delicta* tam originalia q̃ actualia, ipse *delens chirographum decreti, quod erat aduersum nos*. Non solum.n. uobis gentibus delicta donauit, sed & nobis Iudæis præuaricationes quæ sunt ex lege, dimisit. Et hoc est, delens chirographum &c. Chirographum.n. uocatur manualis scriptura, ad alicuius rei memoriam cõmendandã facta. Quod chirographum diuidunt homines, inter quos res, unde fit chirographum, cõstituitur, & inde partem suam unusquisq; reseruat. Chirographum uero à Deo deletũ fuit memoria peccatorum ex legis transgressione uenientium, quæ non recedebat à mente Iudæorum & malignorum spirituũ. Deleuit ergo chirographum decreti, id est, memoriã transgressionis, quæ erat ex decreto .i. ex lege. Conscientia.n. nostra & diabolus, ad accusandum erat memoria illius trãsgressionis: et ita hęc memoria erat aduersum nos, nocẽs nobis, et nos crucians. Sed hoc reatu per baptismum deleto, nec cõsciẽtia nostra iam timet, nec diabolus quod obijciat habet. Quod decretũ erat nobis contrariũ.i. rectitudo iustitiæ quę decreta fuerat in lege, erat contraria prauitati nostrarum præuaricationum: sed per auxiliũ nouæ gratiæ concordauimus aduersario nostro.i. legi diuinę, obtemperantes pręceptis eius, sicut ait dñs: Esto cõsentiens aduersario tuo cito, dum es cum illo in uia.i. esto concors & obediens sermoni pręceptorum cœ-

A lestium, qui tuis prauitatib⁹ aduersatur, cito dum es cum illo in itinere præsentis uitæ. Vel chirographũ, id est, manu scriptum, erat perpetratio præuaricationis Adę. Quod erat aduersum nos. i. aduersabatur saluti nostrę, & intercludebat nobis ingressum cœlestis patriæ. Decretum uero quod erat contrarium nobis, ipsa fuit sententia damnationis nostræ, quę erat cunctis hominib⁹ aduersa. Sed deleuit Deus hoc chirographum. i. ueteris culpæ cautionem, qua nos diabolus debitores mortis tenebat: ideo chirographum ipsum erat decreti. i. decretæ damnationis nostrę, quia decretum erat, ut iuste teneremur sub hoste captiui, cui nos spõte subdideramus ad consensum iniquitatis. Vel decretũ Dei fuit, De ligno scientiæ boni & mali ne comedas. Huius decreti uiolati chirographum. i. memoriã deleuit Deus, qñ peccatum primi parentis per sanguinẽ Christi abluit, & quasi obliuioni tradidit, *& ipsum tulit de medio*. Erat. n. hoc peccatũ inter Deũ & nos, separãs nos à Deo: sed deus tulit ipsum de medio, ut possimus adhærere Deo. Ipsum tulit de medio, *affigens illud cruci*, ut sicut à ligno cœperat, ita in ligno finiretur. Cruci fixo. n. inocente Christo, ĩteremptũ est peccatum Adæ. Vel si decretum intelligimus legem Moysi, ipsum Deus tulit de medio Iudæorum & gentilium, ne per legem amplius separarentur, sed in Christo fierent unus populus, affigẽs illud cruci, ut iam cesset, postq̃ omnia sacrificia ĩ oblatione ueri agni sunt impleta: sicut nos à lege & à legis præuaricatione liberauit, sic patres antiquos ab inferis eripuit, nequis putet eos per legem saluatos, & hoc est quod de filio subditur, cum de patre agetur, qm̃ inseparabilia sunt opera patris & filij. *expolians principatus & potestates, traduxit confidenter.* Expoliauit. n. B principatus & potestates dæmonũ, auferendo illis animas iustorũ, quas in inferno propter culpam primi parentis detinebant: & traduxit. i. trãs infernum duxit ad regna cœlorum ipsas ab inferis ereptas sanctorum animas: et hoc confidenter, id est, cũ magna fiducia fecit, non timens dæmones, utpote qui nullum habebat peccatum. Nec istud quod dicitur, expoliãs principatus & potestates, repugnat sententiæ qua dictum est, qui est caput omnis potestatis: qa ibi est sermo de bonis prĩcipatibus ac potestatibus, hîc autem de cõtrarijs. Principatus. n. uocantur illi nequam spiritus, qui principantur in uitijs suis, quæ specialiter suggerere consueuerunt: sicut spiritus fornicationis, qui principantur libidinosis & spiritus superbiæ, qui dominanẽ superbis. Potestates uero dicunẽ illi spiritus, qui habent uim pręcipitandi in maiora peccata homines, quibus præualent per internas eorum cupiditates. Ibi ergo uincuntur inimicæ nobis inuisibiles potestates, ubi uincuntur inuisibiles cupiditates. Et ideo si in nobis ipsis uincim⁹ temporalium rerum cupiditates necesse est, ut ĩ nobis ipsis uincamus & illum, qui p̃ ipsas cupiditates regnat ĩ homine. Spoliauit itaq; Christus hos principatus & potestates eripiens illis hominesquibus dominabantur, dum per donũ sancti spiritus extingueret seculi cupiditates in cordibus ipsorum hominum, & traduxit easdem cupiditates uel prĩcipatus. i. ab his qui ad fidem cõuersi sunt, expulit, sicut dixerat. Nunc princeps huius mundi eijcietur foras: & hoc fecit confidenter, sciẽs se iustam habere causam: & palàm. i. coràm omni populo pẽdens in cruce, triumphauit. i. cum gloria uicit *illos in semetipso*. i. in passione proprij

Gene. 2. Ioan. 12.

C corporis, qui postea triũphaturus erat & in martyribus suis.

Nemo ergo uos iudicet in cibo aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorũ, quæ sunt umbra futurorum, corpus aũt Christi.

Et si quidem circuncisi spiritualiter estis circuncisione Chri, per quẽ nõ egeris circuncisione carnali, ergo nullam aliam carnalem obseruãtiã debetis legi, cum istam quæ maior est, accipere non debeatis, præsertim quia Deus chirographum decreti, id est, legis, sicut supradictum est, tulit de medio utriusq; plebis, affigens illud cruci, ut iam quasi mortuum cesset: & per triumphum dominicæ passionis à potestate dæmonum liberati sumus, à qua eripi per legem nõ ualebamus. Cum hæc ita sint, & à seruitute legis per nouę gratiæ libertatem sitis erepti, igitur nemo, nullus pseudo *uos iudicet*. i. iudicabiles & reprehensibiles dicat *in cibo aut in potu*: i. in discretione ciborum et potuum, quod alĳ sint assumendi, & alĳ respuẽdi: quia quos cibos Iudęi uitant in pecoribus, nos uitam⁹ in morib⁹: et quos potus illi cauent in liquoribus, nos cauemus in uoluntatis affectionibus. Nemo eorũ qui magistros legis esse se iactant, uos iudicet in cibo uel in potu, qđ alĳ imundi sint, alĳ mundi: qm̃ omnia munda sunt mundis, coinquinatis autem nihil est mundum. *aut in parte diei festi*, ut alios dies festos putent, & alios non festos: quia nobis qui in Christum credimus resurgentem, iugis & æterna festiuitas est: aut in parte neomeniæ. i. Calendarum & mensis noui, qñ decrescens luna finitur, & noctis umbris tegit: quia Christianorum lumen est æternum, & semper solis iustitiæ radĳs illustratur aut in parte sabbatorũ, ut non faciant seruile opus & onera non portent: quia nos Christi sumus libertate donati, & onera peccatorum gestare desinimus. νέον D Græce, nouum dicitur Latine, μήνη, Luna. Neomenia, noua Luna & nouæ Lunæ obseruatio, nouæ uitæ est sanctificatio. Sabbatũ uero perpetuũ obseruat, qui spe futuræ quietis sanctis est operibus intetus, nec in ipsis bonis actibus suis quasi de ꝓprĳs & de his quæ non acceperit, gloriatur illum in se operari cognoscẽs, qui simul operatur & quietus est. Sabbatum. n. quod interpretat̃ requies, significauit requiem, quam animæ sanctorum habent à uitĳs in præsenti uita, & quã habituræ sunt corporibus exutæ, donec resumant corpora. Quæ omnia *sunt umbra futurorum*, quia nihil sub ueteri testamẽto Hebr. 10. carnaliter obseruabatur, quod non præfiguraret aliquid spirituale futurum uel in hac ecclesia, uel in ea quę iam in cœlis regnare cœpit, *corpus autem*. i. solida ueritas huius umbræ, *est Christi*. i. pertinet ad Christum. Omnia illa sunt umbrę futurorum, in quibus Iudęi iuxta literam hęrẽt, & tenentur in terra: nos uero iuxta spiritum transeamus ad Christum, qui ad distinctionẽ umbrarum nũc corpus appellatur. Qũo. n. in corpore ueritas est, & in corporis umbra mendacium, sic in spiritali intelligẽtia mundus omnis cibus & potus, & tota festiuitas, & perpetuæ Calẽdæ, necnon ęterna requies expectanda est. Vniuersa hæc loquitur Apostolus contra eos, qui credentes ex Iudęis in dominum saluatorem, Iudaicas ceremonias obseruare cupiebant. Vnde & adhuc subdit:

Nota.

Tit. 1.

Nemo uos seducat, uolens in humilitate, & religione angelorum, quæ non uidit, ambulans, frustra inflatus sensu suæ carnis, & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam uiuentes in mundo decernitis? Ne tetigeritis Matth. 24. Marc. 13. Luc. 21.

C *geritis, neq; gustaueritis, neq; cōtrectaueritis quæ sunt omnia in interitum ipso usu, secundum præcepta & doctrinas hominum, quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione et humilitate, et non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.*

Ipsi qui de circuncisione uenerant & se Christianos dicebant, iudaizādi consuetudinem non deserebant, aliosq; in errorem suum trahere satagebant. Ideo credentibus dicitur de illis. *Nemo uos seducat* uel superet. i. nemo uos à ueritate in errorem trahat, nemo uos in certamine disputationis fraudulēter uincat, ut brauiū uobis supernæ remunerationis tollat, *uolens ea quæ non uidit.* i. uolens tenere uel suadere carnalia legis mandata, quæ nunq; intellexit *in humilitate* litteræ *& angelorum religione* atq; cultura, ut nō seruiatis spiritali intelligentię, sed exemplaribus futurorum. Humilitas. n. hoc loco non est illa, quæ laudatur in scripturis: sed illa, quæ deprimit sensum mentis in terrenā atq; carnalem intelligentiam. Vere enim humilis sensus & miseranda suspicio est, dominum credere hircorum atque taurorum sanguine delectari & nidore thymiamatis, quem sępe homines declinamus. Religio angelorum uocatur hoc loco cultura, quæ non Deo, sed malignis spiritibus exhibetur. Ex quo enim factū
Luc. 13. est quod dn̄s ait, Relinquet̄ domus
Matt. 23. uestra deserta, omnis iudaicarū obseruationum cultura destructa est: quascunq; offerunt uictimas, non Deo offerunt, sed angelis refugis. i. spiritibus imundis. Vel in humilitate & religione angelorum, qa hmōi sectatores plerunq; solent in seipsis humilitatem & religionem angelorum ostēdere, ut citius credatur eis quasi sanctissimis. Angelos. n. iuxta hūc sensum uel cœlestes spiritus, uel sanctos prædicatores intelligimus. Nemo ita religiosum se fingēs, seducat uos, *ambulans frustra.* i. faciēs in uacuum & sine utilitate quicqd facit, quia infideliter cuncta facit: *inflatus sensu carnis suæ.* i. carnaliter cūcta intelligens, & traditionum iudaicarum deliramenta perquirens, atq; ex earum notitia tumens *& non tenens caput* omnium scripturarum atq; scientiarum. i. Christum qui est Dei sapientia, & est caput ecclesiæ sanctorum: & quia non tenet Christum, qui est caput omnis sacrę intelligētiæ & caput omnium electorum, patet quia fatuus & reprobus est. *Ex quo capite totum corpus* ecclesiæ *per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum* Dei. Corpus quippe illius nos omnes sumus. Per nexus & cōiunctiones corpus ligatur, quia dū capiti pectus, dum pectori brachia, dum brachijs manus, dum digiti manibus sunt coniuncti, ac membra cętera membris inhęrēt, corpus omne perficitur. Sicut sancti apostoli, quia redemptori nostro ꝓpinqui steterunt, ei quasi pectus capiti inhęserunt. Quos quia martyres sunt secuti, coniuncta brachia pectori fuerunt. Quibus dum pastores & doctores subuniti sunt per bona opera, manus brachijs inhęserunt. Hoc uero omne corpus redemptoris nostri quotidie per nexus & coniunctiones subministratur & construitur in cœlo: quia dum ad eum illuc electę animæ ducuntur, ei sua membra colligantur. De quo recte dicit̄, subministratum & cōstructum crescit in augmentum Dei: quia Deus omnipotens redemptor noster, qui in se in quo proficiat non habet, adhuc per membra sua quotidie augmentum habet. Sed quisquis adhuc carnaliter legem obseruandam prædicat, non tenet caput huius corporis: quia fidem & gratiā eius impugnat, & corpus eius quod ita connexum est scindere quęrit: et ideo sub-

C tiliter uobis cauendus est, ut inimicus Christi & ecclesię, licet Christianum se fingat. Non solum.n. uaniloquos & mentis seductores, fabulosa & uana garrientes.i. in eis uanitatibus uelut altam sciam promittentes contra regulam fidei, quā catholicam suscepistis, cauere debetis: sed etiam ipsos, qui de ipsa incōmutabilitate diuinæ naturę, uel incorporea creatura siue creatore ueraciter disputant: et quod dicunt, omnino documētis atq; rationibus certissimis probant, & tñ ab uno Dei & hominum mediatore conantur auertere, tanquā pestem insidiosiorem cęteris fugite. Quod autem sequitur, *si ergo mortui estis cū Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam uiuentes in mundo decernitis?* hunc sensum habere uidetur: Si baptizati estis in Christo, & cum eo in baptismate mortui ab elementis mundi, cur mecum non dicitis,
Gala.6. Mihi autē absit gloriari nisi in cruce dñi nostri Iesu Christi, per quē mihi mundus crucifixus est, & ego mundo? nec auditis dñm dicentem ad patrem, De mundo non sunt, sicut &
Ioan.17. ego non sum de mundo: sed econtrario quasi uiuentes in mundo, decernitis: *Ne tetigeritis* corp⁹ hominis mortui, nec uestimentum aut scabellum in quo sedit mulier menstruata: *neq; gustaueritis* carnem suillam, neq; leporem, neq; sepiarum, neq; murenæ, neque anguillæ, neq; uniuersorum piscium qui squamas pinnulasúe nō habent: *neq; contrectaueritis* aliquid horum. Hîc loquitur Apostolus eis, q iam seruare legem carnaliter ex parte cœperant. Hucusq;.n. monuerat stantes, ne seducerentur: & nunc aggreditur eos, qui iam aliqua de lege seruabant. Quasi dicat: Vos uidete ne seducamini. Sed uos aliȷ̄ dicite cur legem seruatis. Si mortui estis cum Christo &c. Si, inqt, cū fidem Christi accepistis, estis mortui ab elemen-

D tis.i. separati ab omni superstitione & abstinentia creaturarum mundi, quid adhuc decernitis alias esse uitandas, & alias esse assumendas? Elementa.n. uocat has uisibiles creaturas, quæ tota uniuersitate per se considerata, partes mundi sunt. Et isti erant (ut dictū est) ab elementis mortui, id est, separati ab abstinētia creaturarum mundi, qbus in laico ritu abstinebant. Vel elementa dicit, quę ipsi colebant in idolis, sicut mare in Neptuno, & aerem in Iunone. Sed p̄ fidem Christi ab his separati erant. Nam ubi inuenimus aliter & aliter, facta est ibi quędam mors. Mors.n. est, nō esse qui fuit. Immortalis quidem est anima, quia semper uiuit: et est in illa semper qdem permanens, sed mutabilis uita: ideoq; scd̄m mutabilitatem eiusdem uitæ, potest & mortalis dici: quia si olim uiuebat sapienter & nunc desipit, mortua est in deterius. si uiuebat insipienter & sapit, mortua est in melius. Ita mortui in melius erant isti, quibus nunc dicitur: Si mortui estis ab elementis, quid adhuc tanq̄ uiuentes decernitis? Cum Christo per fidem associati, mortem istam laudabilem assecuti sunt, propterea mortui esse cum Christo dicuntur. Vel cū Christo mortui, quia Christo patiente et moriente, & illi cōpassi sunt & cōmortui, non quidem eo tēpore quo ille mortem sustinuit, sed quo ipsi fidem perceperunt. Et quia mundo semel cum Christo mortui erant, non iterum quasi uiuentes mūdo decernere carnaliter debebant, dicentes adinuicem uel ad sequaces suos: Ne tetigeritis mortuum siue reptile, ne inquinemini ab eo: neque gustaueritis carnem animalium quæ non ruminant, neq; manu contrectaueritis horū quippiam. In his uerbis adhibenda est quædam pronunciatio in uultu & in modo uocis. Per irrisio-

A nem q̃ppe uerba posuit eorum qui dicunt, ne tetigeritis, neq; gustaueritis, cum sint omnia munda mũdis. *quæ omnia ipso usu*.i. si quis utatur eis Iudaico ritu, ut ab his abstineat, & illis utatur, credens se ita iustificari, *sunt in interitum*.i. ducunt in mortẽ animæ: quia sunt *secundum præcepta & doctrinas hominum*, non Dei. Postq̃.n. ueritas aduenit, iam non Deus ea pręcipit, sed pharisæi: & q̃m authoritate sua uel Dei male itellecta præcipiũt hęc, & rationibus docent, ideo usus eorum & cultura interimit, qa sunt præcepta & doctrinę hominum, nõ Dei. Vnde per Esaiam dicitur: Populus hic labijs me honorat, cor uero eius lõge est à me. Frustra autem colunt me, docentes doctrinas & præcepta hominum. Nam & super illa quæ lex carnaliter præcipit, addiderunt pharisæi & scribæ multa, adeo ut propter inuentiones suas frequẽter uioiarent ipsa legis carnalia mãdata. Vnde dñs arguit eos, dicẽs: Irritum fecistis mandatum Dei, ut traditiones uestras statueretis. Et qbus iussum est, ut diebus sabbati sedeat unusquisq; in domo sua, & nõ egrediatur, nec ambulet de loco in quo habitat, si q̃n eos iuxta literam cœperimus arctare ut non ambulent, nec iaceãt, nec stent, sed tantũ sedeãt si uelint præcepta seruare, solent respondere & dicere: Barachias & Symeon & Ellel magistri nostri, tradiderunt nobis ut duo millia pedum ambulemus in sabbato. Et cæteras hmõi doctrinas hominum præferũt doctrinæ Dei. *quæ sunt quidem rationem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate*. pro superstitione in Græco legiẽ falsa religio, & humilitas hîc intelligenda est, quę humilia sentiat atq; terrena. Videntur igitur obseruationes Iudaicæ apud imperitos & uilẽ plebeculam imaginem habere rationis humanæq́; sapientiæ in falsa religione & humilitate.i. in infimo & carnali atq; terreno sensu. Vel sunt quidem rationem habentia sapiẽtiæ in superstitione.i. nõ in ueritate, sed in falsitate, quæ est superabundans, & in qua nulla est utilitas: & in humilitate.i. deiectione animæ. Quod si ad nonnullos id referatur, qui in ecclesia de abstinẽtię uirtute glorian tur, notandum est quòd Apostolus superstitioni humilitatis speciẽ iungit: quia dum plus q̃ necesse est per abstinentiam caro atteritur, humilitas foris ostenditur, sed de hac ipsa humilitate grauiter interius superbitur. Apud Iudæos tamen multo magis in ostentatione humilitatis regnat superstitio: quia unde se cæteris humiliores ostendunt, inde super omnes superbiunt. Et ea quæ obseruant, sunt *non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis*. Non parcunt Iudæi corporibus suis in assumptione ciborum, contẽnentes interdum quæ habẽt, & quærentes quæ non habent. Et quia hoc faciunt, necessitate debilitates interdum & morbos cõtrahunt. Nec honorant semetipsos, cum omnia mũda sint mũdis, nihilq́; possit esse pollutum quod cum gratiarum actione pcipitur, & idcirco à dño sit creatum, ut saturitate & adimpletione carnis humanos artus uegetet atq; sustentet. Elementa quoq; mundi, à qbus fideles esse mortuos dicit, posſumus & legem Moysi atq; omne uetus instrumentum accipere, qbus quasi elemẽtis & religionis exordijs Deũ discimus: quomodo elementa appellantur literę: per quas syllabas ac uerba coniungimus, & ad texendam orationem longa meditatione procedimus. Ars quoq; musica habet elementa sua, & geometrica ab elementis incipit linearum. Sic elementis ueteris testamẽti, ut ad euangelicam plenitudinem ueniat, sancti

Marginalia: Tit. 1. — Nota. — Esaiæ. 29. — Matt. 15. — Marc. 7. — Matt. 15. — Nota. — Tit. 1. — 1. Timo. 4.

A uiri eruditur infantia. Vnde & illi Psalmi qui literis prænotantur, per ethicam nos ducūt ad theologiam: 2.Cor.3. & ab elemētis occidentis literę quæ destruitur, transire faciunt ad spiritum uiuificantem.

CAPVT. III.

Igitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens. Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram.

Qñ quidem si mortui estis cū Xp̄o ab elementis mundi, non debetis ultra tanq̄ uiuentes in mundo, mundana carnaliter discernere, & alia ac alia quærere, aliáq; & alia respuere: *igitur si consurrexistis cum Christo*, debetis incessanter superna in qbus iam Christus est, quærere, ut ea cum ipso ualeatis possidere. Nam sicut cū Christo mortui mundo, mundāna debetis postponere, ita cōsequēs est cum Christo resuscitati, superna debeatis appetere. Igitur si consurrexistis cum Christo, *quærite ea quæ sunt de sursum*.i. cœlestia bona, ubi iam corporaliter *Christus est in dextera Dei* patris sedens. Non utique surreximus sicut Christus, sed in scd̄m spem quæ nobis in illo est, iam nos cū illo resurrexisse testatur apostolus. Roma.8. Spe.n.salui facti sumus. Spe resurrectionem nostri corporis in Christi corporis resurrectione tenem⁹, & resurrectionem spiritus iam in re habemus, ut amodo in nouitate uitę ambulem⁹. Extinctis enim uitijs nostris per mysterium ac uirtutem dominicæ mortis, a morte animę resureximus per gratiam dominicæ resurrectionis. Vel ideo recte nunc dicitur, Si consurrexistis cum Christo, quærite bonis operibus et deuotis precibus ea Matt.7. quæ sunt super cœlum, ut mereamini ea inuenire: quia omnis qui quærit, inuenit: & debetis ea quęrere, qa Matth.25. Christus quem inuenire desideratis, est iam ibi in dextera Dei. Recte in dextera quia oues ponendæ sunt ad B dexteram, & congruum est ut immaculatus agnus locum immaculati gregis primus obtineat. Per dexteram enim significatur æterna beatitudo. Et ibi iam sedet Christus.i. quiescit post laborem passionis. Sedere uel regnantis est, uel iudicantis, & Christus in dextera paterni throni sedet, quia cum eo regnat in ęternum. Ob hoc (inquam) sedere dicitur, qa nūc omnia iudicat, & ad extremum iudex uidebitur. Quęrite ergo p̄petua bona, in qbus ipse iam ita secūdum humanitatem sedet. *& sapite ea quæ sunt sursum*.i. palato cordis dulcem saporem supernorum bonorum tangite, *nō quæ sunt super terram*.i. terrenorum & tēporalium. Si.n. terrena uobis dulcia non fuerint, tunc cœlestium dulcedinem gustare poteritis. Si terrenas cōcupiscentias non habueritis, tunc cœlestibus gaudijs inhiare ualebitis, uel sapite superna, non terrena, id est, habete sapientiam & prudentiam de cœlestibus & ęternis, nō de temporalibus & caducis.

Mortui enim estis, & uita uestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit uita uestra, tunc & uos apparebitis cum ipso in gloria.

Superna, non terrena sapere debetis, qa mente mortui estis huic mundo. Morimur.n. secundū spiritū, & resurgimus secundū sp̄m, ut postea mortui scd̄m carnem, resurgamus secundū carnem. Qūo.n. p̄cedit mors scd̄m spiritum resurrectionem, quæ est scd̄m spiritum: sic præcessura est mors scd̄m carnem resurrectionem, quę futura est scd̄m carnem. Nā non facere quod faciebamus, nec credere quod credebamus, mors & resurrectio q̄dam in nobis est. Siqui idolis seruiebat, unum deum cognouit mortuus est in idololatria, resurrexit in fide. Si q ebriosus erat, sobrius est, mortua est ebrietas, resurrexit sobrietas.

A sobrietas. Oia ergo facta mala quæ definimus facere, quasi mors in nobis est: quia non esse quod eramus, mors quædam est. Mortui, inquit, estis, sed mortui specie, uiui radice, sicut arbores in hyeme: quoniam *uita uestra abscõdita est cum Christo in Deo* patre, nec apparet nunc hoibus. Mortui enim estis, quo modo uidentur arbores p hyemẽ quasi aridæ, quasi mortuę. Sed ne arescatis, intus est radix, intus est uita, intus est charitas: quia uita abscondita est cum Christo in Deo. Erit autem postea tẽpus uestrũ, erit æstas uestra, quando circũuestiemini dignitate folioꝝ, & replebimini ubertate fructuum. *Cum autem Christus apparuerit* ueniens ad iudicium, qui est *uita uestra, tunc et uos*, nõ aduersarĳ uestri, *apparebitis in gloria cum ipso*. Modo tempus est hyemis, æstas autem uestra erit aduentus Christi. Hyems uestra est Christi occultatio, æstas ura Christi reuelatio. Considerandũ est, quia sancti uiri ab importunitate desiderioꝝ temporaliũ, à tumultu inutilium curarum, à clamore perstrepentium perturbationum semetipsos sacri uerbi gladio mortificare nõ desinunt, atq; intus ante Dei faciẽ in sinu mentis abscõdunt. Vnde recte per Psalmistam dicitur: Abscondes eos in abscondito faciei tuę à conturbatione hominũ. Quod quamuis perfecte postmodũ fiat, & nunc ex magna parte agitur, cum à temporalium desideriorum tumultibus delectationes interiora rapiuntur, ut mens eorum dũ in amore Dei tota tenditur, nulla inutili perturbatione laceretur. Hinc est qđ nũc Apostolus per cõtemplationẽ ab exteriore uita mortuos & q̃si in sepulchro abscõditos discipulos uiderat, qb⁹ dicebat: Mortui estis, et uita uestra abscõdita est cum Christo in Deo. Mortui uidelicet carnalibus desiderĳs & tpalium reꝝ cupiditatibus: & uita uestra abscondita B est cum Christo in Deo, quia intus apud Deum cum Christo uiuit affectus desiderioꝝ uestroꝝ, ut extincti⁹ mundo lateat, & à cunctis exterioꝝ rerum perturbationibus intra sinũ intimi amoris abscondat. Vere cum Christo abscõdita est, qa cum Christo manifestabitur. cum enim Christus apparuerit esse uita uestra. i. cũ omnes in iudicio uiderint Christũ esse uitam & saluationem uestram, tũc & uos apparebitis cum ipso in gloria. i. cũ magno honore atq; splẽdore apparebitis omnib⁹ ad dexteram eius, participes gloriæ eius. Notandum quia & Ioãnes hanc sñiam alĳs uerbis explicat, dicens: Charissimi: nunc filĳ Dei sumus, & nondũ apparuit quid erimus. Scimus autẽ qa cũ apparuerit, similes ei erimus, quoniam uidebimus eũ sicuti est. Nã quod Paulus ait, mortui estis, & uita uestra abscõdita est cũ Christo in Deo: hoc est quod Ioãnes asserit, quia nũc filĳ Dei sumus, & nõdum apparuit quid erimus, et quod Paulus addidit, cum Christus apparuerit uita uestra, tunc & uos apparebitis cum ipso in gloria: hoc Ioannes subiecit, scimus qa cũ apparuerit, similes ei erimus, quoniam uidebimus eum sicuti est. Hoc igitur erit apparere cum Christo in gloria, in manifestatione eius uidere speciem diuinitatis eius sicuti est, & ex uisione eius accipere similitudinẽ eius, ut qualis est ipse, tales & ipsi pro modo suo fiant qui uiderint eum. Hæc perfectis dicta sunt. deinde cæteris qui necdum tantam perfectionem assecuti sunt, dicitur.

Psal. 30. | 1. Ioan. 3.

Mortificate ergo membra uestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, cõcupiscentiam malam & auaritiam, quæ est simulachrorum seruitus: propter quæ uenit ira Dei super filios incredulitatis. In quibus & uos ambulastis aliquando, cũ uiueretis in illis. Nunc

C *autem deponite & uos omnia, iram, indignatio nem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonẽ de ore uestro. Nolite mentiri inuicem*

Propter unitatem corporis, q̃a et maiores & minores fideles mẽbra sunt ecclesię, cũ sermo Apostoli diri geretur latenter, quasi nõ essent alij, sed ijdem ipsi, cœpit minores alloq: & ex his quæ p̃miserat, causam ex hortatiõis eorũ assumpsit. Quia, in quit, ea quæ sursum sunt sapere debetis, nõ quę sup terram, quoniam in maioribus ecclesiæ mẽbris mortui iam estis huic mundo & uitijs, ergo quod in illis factum est, in uobis facite: mortificate scilicet in uobis ipsis *mẽbra uestra quæ sunt super terrã*, id est, extinguite uitia uestra quę ad corpus peccati pertinent, & in terrena cõuersatione urgẽt, uel super terram uestri corporis male dominantur. Corpus peccati, est cõformitas ueteris hominis: & huius corporis membra sunt oĩa uitia & mala opera. Hęc itaq; membra uestra quę nõ ad naturã hoĩs, sed ad corpus peccati ptinent, mortificate, scilicet nõ membra naturæ uestræ quæ Deus creauit, sed membra corporis peccati, quę uos fecistis, extinguite, ne amplius in uobis uiuãt. Et exponã uobis illa mẽbra, uidelicet *fornicationem* mortificate. i. cõcubitum cum meretricibus quæ prostãt in fornicibus, unde fornicatio nomen accipit: *& immunditiã*, q̃ & mollities appellať, atq; ab uno sexu perpetrať: & libidinẽ, q̃ fit cũ fœminis quę nõ sunt publicæ ut meretrices: *& concupiscentiam malam*, qua male cõcupiscit̃ uel mulier uel aurum, uel aliud aliqd quod nõ licet haberi. Cõcupiscentia uocatur hoc loco mala, ad differẽtiam bonæ cõcupiscentiæ, de qua dicitur: Concupiscit & deficit aĩa mea ĩ atria domini. &, Cõcupiscẽtia sapientiæ deducet ad regnũ perpetuũ. Non solũ ergo opera prædictorũ uitiorũ debe

Psal. 83.
Sapien. 6.

tis mortificare, sed & concupiscen- D tiam taliũ, ut nec in corde concupiscatis aliqd illicitum, sed cor ab omni desiderio malo seruetis mundũ. *& auaritiam*. i. insatiabilẽ amorẽ habendi mortificate. Quę auaritia omni Christiano est detestanda, q̃a *est simulachrorum seruitus*. Sicut. n. qui idolis seruit, cultũ debitũ creatori imaginatæ creaturę tribuit: sic & auarus cum Deum solũ colere deberet, colit potius numos, in q̃bus præfiguratę sunt imagines imperatorũ. hoc enim unusq̃sq; Deum habet, qđ prę omnibus diligit, in quo præ oĩbus spem atq; fiduciam habet. Et quoniam auarus hoc agit specialiter de numis, id est, plus diligit numos q̃ aliud, & plus cogitat de numis q̃ de alia re, atq; plus sperat & cõfidit in numis q̃ in alia re, idcirco numi eius dij sunt. Iure ergo uocatur idololatra, qui Deum nõ colit, sed idola, id est, imagines mortuorũ regũ numis impressas. Hæc prædicta uitia id est, fornicationem &c. mortificare debetis, ne propter hoc si in uobis reperta fuerint, pereatis: *p̃pter quæ iam olim uenit ira Dei*, id est, animaduersio diuinę ultionis *super filios incredulitatis*, id est, sup homines quos ĩcredulitas in errorem genuerat: q̃a non credentes in Deum, uerterunt se ad hęc uitia excercẽda: & propterea perierunt aquis diluuij & igne Sodomorũ, uel tẽpore Moysi in deserto uarijs exterminationib. Cauete ergo, ne & uos similiter aut grauius p̃pter eadem uitia pereatis: q̃a nunc quoq; p̃pter hæc uenit quotidie ira, id est, ultio Dei super filios incredulitatis, id est, super eos, qui cum sint ecclesię filij per susceptionẽ sacramẽtorũ, nõ tamen firmiter credũt æternam iniquorũ damnationem, & idcirco audẽt agere talia. *In quibus uitijs & uos ambulastis*. i. opera opibus uel ut passus passibus addidistis aliq̃n, id

Gala. 5. Ephe. 5.
Ephe. 5.
Gene. 7. & 19.
Nu. 11. 21. 14. 16. 25.

A est, olim *cū uiueretis in illis* uitiĳs, id est cum uitam uestrā in talibus duceretis. Sed nūc postq̄ per baptismū talibus mortui estis, *deponite & uos* sicut & maioris deposuerunt, omnia uitia deponite ea, id ē, deorsum ponite ut nō sup uos sunt, sed subter uos: ut ut nō premāt uos, sed premātur à uobis. Deponite. s. iram, id est, pturbati animi cōmunitionē aduersus aliquē: *& indignationem*, id est, uehemētē animi cōmotionem cum quodam arrogātiæ uitio in læsionem & in alicuius despectū accensi: & malitiam, qua mens intrinsecus mordetur, & q̄rit foris lædere fratrē: & blasphemiā, id est, prolationem mendaciĳ cōtra Deū, contra sanctos eius, & de sanctis eius. Blasphemia enim est, per quā de Deo ipo dicunē falsa, uel de sanctis eius. Nec solū blasphemiā caueatis, sed &, quemlibet, *turpem sermonem* nō emiseritis *de ore uestro*, ne per hūc, & os uestrū & aures audientium & mētes eor̄ maculetis. & *nolite mētiri inuicem*, ut alter alterū fallat, mendaciū ei pro ueritate loquens: sed puram ueritatē, quam cor uestrum nouerit, ore proferte.

Expoliantes uos ueterem hominem cū actibus suis, & induentes nouum, eū qui renouatur in agnitione Dei scdm imaginem eius qui creauit eū. Vbi non est Gentilis & Iudæus, circuncisio & præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber, sed omnia et omnibus Christus.

Prędicta uitia deponite, *explicantes uos* in eor̄ depositiōe *ueterem hominem cum actibus suis*, id est, ueterē uitā quæ in peccato est, in quo scdm Adam uiuitur: *& induentes nouum* hominē, id est, nouam uitam quę ī iustitia ducitur, in qua scdm Christum uiuitur. Expoliate ergo uos hunc ueterem hominē, id est, iniustitiam: & induite nouum hominem, id est, iustitiā: eum scilicet, *qui renouatur in agnitione Dei scdm imaginem eius qui creauit eum*. Totus. p. homo. i. & interiore B & exteriore sui parte inueteratus propter peccatum & pœnæ mortalitatis addictus est: sed nūc renouatur scdm interiorem sui partem, ubi reformatur secundum sui cōditoris imaginem: in resurrectione uero renouatur & secundum exteriorem sui partē. Sicut enim post lapsum peccati homo in agnitiōe Dei renouatur scdm imaginem eius qui creauit eū, ita in ipsa agnitione creatus est, anteq̄ delicto ueteraſceret unde rursus in agnitiōe eadē renouatur. Nam inter notionem & agnitionem aliqd interesse dicitur, eo q̄ notio sit earū rerū quas ante nescim⁹, & ipsas scire postea cœpimus: agnitio autem earū, quas ante sciētes, deinceps scire desinimus, earūq̄ postea recordamur, Homo igitur in agnitione Dei creatus est, qa in principio creationis suæ, creatorem suū ex ratione cognouit: sed postea per peccatum cęcatus, agnitionem creatoris amisit. Nūc uero per illuminationem euāgelĳ et per infusionē gratię spiritus sancti eundem creatorem suū recognoscit, & mox iterius renouatur, qui uetustatem contraxerat, dū creatorē ignoraret. Fit ergo renouatio reformato q̄ mentis scdm imaginē Dei. Ideo aūt dicit, scdm imaginem Dei, ut in ea re itelligatur fieri, ubi est imago Dei, id est, in mente: sicut dicimus scdm corp⁹ mortuū esse, non scdm spū, eum q de corpore fidelis & iustus ab scedit. Quid. n. dicm⁹ scdm corpus mortuū, nisi corpore uel in corpore, nō aīa uel in aīa mortuū? Aut si dicam⁹, scdm corpus est pulcher aut scdm corpus fortis, non secundū aīum, quid est aliud q̄ corpore, nō animo, pulcher aut fortis? Et innumerabiliter ita loqmur. Nō itaq̄ sic intelligamus scdm imaginem eius qui creauit eū, quasi alia

C sit imago scdm quā renouatur, non ipsa quae renouatur. Ipsa enim imago Dei renouat in homine, quae fuerat inueterata delicto. Nouū (ut dixi) hoiem induite.i. cōuersationem. ubi, id est, in quo homine nouo *non Gentilis est* nec Iudaeus.i. nihil operatur, nihil prodest uel obest quòd ille qui hunc hominem induit, secundū carnis originem Gentilis sit aut Iudaeus: nec est ibi *circuncisio & praeputium*, id est, nihil ibi utilitatis operat̃ circuncisio, de qua Iudaei praecipue gloriabantur: nec aliquid nocet ibi praeputium. Nec barbarus est ibi, id ē, non nocet cuiquam sua barbaries, quia fit ciuis sanctorum & domesticus Dei. Vel barbarus.i. aliquis tam longe remotus & tantę feritatis, ut uix posset à Romanis uinci, non impeditur sua barbarie in hoc nouo homine ne admittatur. *& Scytha* non est ibi.i. populus qui est in sinistro margine mundi, ferocior aliis barbaris, & tam pugnax, ut uix unquā à Romanis superari posset, nō iuuat̃ sua feritate in nouo homine, sed potius oportet omnem feritatē deponere, ut discat à Christo mitis esse & humilis corde. Et nec seruus est ibi abiectior, nec liber acceptior: quia nec seruitus nec libertas corporalis nocet uel adiuuat ibi quicquam. Itaq nec natio, nec ritus carnalis, nec conditio, nec sexus ullam differentiam facit, aut ualet siue operatur ibi aliquid: *sed omnia* est in homine hoc nouo Christus, id est, nihil in eo est nisi christiana pietas & christiana religio. Christus est ibi sanctitas & iustitia & charitas & omnia bona. *& in omnibus Christus* est, qui hoc homine nouo sunt induti: quia quicquid boni habent, à Christo habent: & quicquid boni faciunt, per Christū faciunt.

Ephe. 4

Matt. 11

Induite uos ergo sicut electi Dei, sancti & dilecti, uiscera misericordiae, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam, supportantes inuicem & donantes uobismetipsis, siquis aduersus aliquem habet querelam: sicut & dominus donauit uobis, ita & uos. D

Illatio est quasi à toto. Quādoquidem induere debetis nouum hominem, ergo induere debetis hic uirtutum ornamenta, quae sunt quasi mēbra uel partes eiusdem noui hominis, id est, nouae conuersationis, *sicut electi Dei*, id est, Dei sapientia praecogniti, & à massa perdendorum separati, atq ad uitam aeternam praeordinati, & sancti, id est, baptismi sanctificatione à peccatis mundati, & sic iā à Deo dilecti, postq purgati estis à peccatis quae Deus odit. Et ppterea ut amplius diligi ab eo mereamini, induite uos uirtutes quas ipse diligit. Induite uos *uiscera misericordiae*, id est, internum affectum misericordię circundate uobis in opere, ut internus affectus piae cōuersationis, quā erga proximos in corde habueritis, undiq appareat in operib⁹ *uestris*, undiq uos adornet. Vestis quippe qua īduimur, ab omni parte nos tegit. Itaq et uos ab omni parte circūtegi debetis uiscerib⁹ misericordiae, ut in cūctis actibus urīs fulgeāt uiscera misericordiae, q̄ mens urā cōcepit erga reuelationē miseriae pximorū. & sit foris in opibus induite benignitatē.i. bonū ignem pię dulcedinis, qui feruet in corde urō. Benignitas.n. est q̄dam serenitas animi, qua aliqs hilariter loqtur & sua tribuit pro Deo, ac conuersat̃ cū pximo humilitatem quoq induite, ut humilitas mētis appareat in omnibus uerbis & operibus uestris, in uestibus, in icessu atq omni motu corporis. Ideoq́ & modestiam quasi uestem uobis circondate. ut in omnibus dictis & actibus uestris modū teneatis. Modestia.n. quasi modi statio dicitur, quia per hanc uirtutem modus cōpetēs seruatur in oibus modificans

A dificãs uniuersas actiones. & ut modum non excedatis, induite patientiam, qua undiq; muniti, trãquillo animo toleretis omnia mala quę uobis ingerentur à proximis. Impossibile est enim, ut q cum alijs hoībus conuersatur, non frequenter ab illis quædam sustineat, quę in multis ad excessum cōpellant, si uirtute patientiæ quasi uestimēto circundatus nō fuerit. Si uero undiq; aduersus oīa quæ acciderunt sibi patientiã tenuerit, semper modestiam seruare poterit. Et ideo patientiam induite, *supportantes uos inuicem*, ut alter alterutrū sustineat ī his quæ sunt grauia & aspera. Supportate inuicem. i. portate iuicem alijs alios, ut illos q portauerūt se iudicent superiores: & se īferiores illis, quibus sunt superiores. Nō. n. patienter alium portat, q se superiorē illo reputat. Et estote *donantes uobismetipsis*, id est, cōdonantes atq; dimittentes alij alijs, si forte *quis aduersus aliquem habet querelam* de contumelia uel iniuria sibi ab eo illatà. Donate inuicem, quicquid lęsionis uel offensionis pertulistis, unde merito conqueri poteratis. Et hoc facite non ficte, nec ex parte, sed *sicut dominus donauit uobis*, ita & uos facite, id est, sicut dominus in baptismo quicquid iniuriarum ei feceratis, condonauit uobis sine ullo respectu alicuius uindictæ ulterius sumendæ, ita & uos bono animo condonate uobis semper ad inuicem omnia sine respectu alicuius ultionis. Debetis. n. conseruis non negare, quòd à bono domino gaudetis uos percepisse. Alioquin iuxta parabolam euangelicã, repetet à uobis omne debitum quod dimiserat, si non remiseritis unusquisq; fratri suo de cordibus uestris. Matth. 18.

Super omnia autem hæc charitatem habete, quod est uinculum perfectionis. Et pax Christi exultet in cordibus uestris, in qua & uocati estis in unum corpus, & grati estote. Verbum Christi habitet in uobis abundanter. In omni sapientia docentes & commonentes uosmetipsos in psalmis & hymnis & cãticis spiritalibus, in gratia cantantes in cordibus uestris domino. Omne quodcunq; facitis in uerbo aut in opere, omnia in nomine domini nostri Iesu Christi facite, gratias agentes Deo & patri per ipsum. B

Prædicta uirtutum ornamēta induite, sed *super omnia hæc charitatem*, qua si nobilius ornamētum, habete, quæ contineat & superornet omnia reliquarum uirtutū insignia. Superexcellit enim & superfulget omnibus alijs uirtutib⁹, atq; magis placet im mortalis sponsi cōspectibus, quod, id est, quæ res, uidelicet charitas, *est uinculum perfectionis*: quia per hanc ligatur omnis uirtutum pfectio, ne dissoluta defluat & dilabatur ac dispereat. Perfectionis uinculum est charitas, quia omne bonum quod agimus, p hanc, ne pereat ligatur. A tentatore nãq; citius quodlibet opus euellitur, si solutum à uinculo charitatis inuenitur. Si uero mens charitate ducitur & proximi dilectione cōstringitur, cum tentationum motus quilibet ei iniusta suggesserint, obicē se illis ipsa dilectio opponit, et nascentia in corde uitia reprimit. Charitas bona nostra uinciat in perfectione, *& pax Christi*, id est, quã Christus habet & dat, *exultet in cordibus uestris*. Pax Christi est, qua reconciliati sum⁹ Deo & sanctis angelis eius, & qua diligimus Deum atque peccatum execramur, & qua nos turbare cauemus, & qua nobis inuicē credimus quod nos inuicem diligamus: & qua inuicem corda iungimus, ut concordes simus atque cor unum in bona uolũtate habeamus: & qua spiritui nostro carnem subiugamus. & hæc pax non sit torpens in cordibus uestris, sed exultet ibi præ gaudio atque tripudiet, ut sitis scilicet semper memores huius pacis, & eã assecutos esse uos gaudea-

1. Cor. 13. / Ioan. 14. 16. & 20.

C tis. *in qua* pace etiam *uocati estis* euangelica prædicatione *in unum corpus*, id est, in hoc ut sitis unũ corpus ecclesiæ, seruantes pacem omnes inuicẽ, sicut diuersa nostri corporis mẽbra pacem & concordiam inuicem seruant, & in hac pacis exultatione nõ sitis ingrati Deo, qui uobis eam dedit, sed *estote et grati*, ut pro tantis beneficijs semper ei gratias corde, uerbis & operibus agatis: & ut hãc pacem intelligere ualeatis atq; seruare eam, & grati in ea semper Deo existere, *uerbum Christi* .i. doctrina Christianæ religionis, *habitet in uobis*, id est, maneat in corde & ore uestro non parce, sed abundanter, id est, affluenter et plenarie, ut & sciatis & loquamini uerbũ sacræ ędificationis. Dixi ut grati sitis, & uerbũ Xp̃i habitãs ĩ uobis habeatis, docẽtes uosipsos inuicem, uel unusq́sq; seipsum, *in omni sapientia* diuinorũ. Hæc est abundãtia uerbi Christi, quę debet in cordibus uestris habitare, uidelicet omnis sapientia, ut sensum perfectum habeatis in cognitione diuinę trinitatis & unitatis, & q̃cquid ad cultum eius ptinet noueritis, atq; pijs desiderijs gaudia regni eius prægustetis, et bonis operibus incessanter quæratis. In huiusmodi rebus est omnis sapiẽtia, quam Christianus habere debet in hac uita. Sitis ergo in omni sapiẽtia docẽtes (ut dixi) uosmetipsos inuicem.i. unusquisq; seipsum ea quæ necdum sciebatis, *& commonentes uosmet ipsos* in his quæ iam scitis, ut ea firmiter retineatis & opere compleatis. Docete (inquam) et commonete uosmetipsos, ut & instruamini, & ad bene agẽdum excitemini, *in psalmis*, qui ad bonam operationem cõmonent: *& hymnis*, qui de laudibus Dei canũtur: & *canticis*, nõ carnalibus, sed spiritalibus, quæ de æterno gaudio resonãt, & ideo spiritalia sunt. Nã carnalia cantica frequẽter à carnalibus hominibus canuntur, & ad carnis D uoluptates ptinent. Sed his contraria sunt spiritalia cantica, quæ in solo conditore nos delectari admonẽt & gaudere. In talibus uosipsos docete et cõmonete. uos dico, *in gratia*.i. in gratiarum actione *cantantes in cordibus uestris domino*. Neq; n. omnis qui labijs psonat, domino cantat: sed qui deuoto corde eum laudans amat, et ad eius uisionem suspirat. Intus. n. est hoc gaudium, ubi uox laudis cãnitur et auditur: qua uoce laudatur, qui gratis amandus est toto corde, tota anima, tota mente, amatoréq; suum accendit in se gratia sancti spiritus sui. Ille. n. in gratia cantat domino, qui gratia sancti spiritus accensus, gratis amat eum quem laudat. Ita cantate. Et omne etiam *quodcunq; facitis in uerbo aut in opere*, id est, quę cunq; loquimini, & quæcunq; operamini, omnia facite in nomine domini, id est, nomen eius inuocate in exordio locutionis & actionis uestrę, atq; sequẽtia uerba & opera ad gloriam eius semper dirigite. Tunc enim & peccata locutionis & operationis uitabitis, & bona erũt quæ dicetis uel facietis. *Omnia in nomine domini* facite, in omnibus nomen domini inuocantes & glorificãtes. In nomine domini *nostri Iesu Christi* facite omnia, per quẽ habetis omnia quæ uobis à patre dantur, uos dico, *per ipsum* per quem omnia bona accipitis, *agentes gratias* de omnibus Deo q uos creauit, *& patri* qui uos in filios adoptauit. Vel Deo, qui secundum humanitatem eius Christum creauit: et patri, qui Christum secundum diuinitatem ipsius genuit.

Mulieres, subditæ estote uiris sicut oportet in domino. Viri, diligite uxores uestras, & nolite amari esse ad illas. Filij, obedite parentibus per omnia. hoc enim placitum est in domino. Patres, nolite ad indignationem prouocare filios uestros, ut non pusillo fiant animo. Ephe. 6.

A Hucusque generaliter illos instruxit & monuit. Nũc uero specialiter ad familiarem & domesticam conuersationẽ uertit exhortationẽ suã, & mulieres uiris, atque filios parentibus subijcit. Est n. etiam naturalis ordo in hominibus, ut seruiant fœminæ uiris, & filij parentibus: quia & illis iustitia hæc est, ut infirmior ratio seruiat fortiori. Hęc.n.in dominationibus & seruitutibus clara iustitia est, ut qui excellunt ratione, excellant & dominatione. Vnde nunc apostolus cõgrua dat pcepta. Vos, inquit, ô *mulieres, estote uiris uestris subditæ* ad omnia non tamen ad male agendum, sed *sicut oportet uos in domino* subdi, id est, sicut uos in christiana religione uiuẽtes decet ad oĩa illis subijci, pręterquam ad transgressionem mandatorum Dei. Et uos ô *uiri diligite uxores uestras.* Vxorum timere est et cum timore diligere, uirorum autem tantum diligere, quia dilectio perfectorum est. Viri, diligite uxores uestras, *et nolite amari esse ad illas.* Licet illæ ad iracundiam prouocent, & talia faciant per quæ mereantur amaritudinẽ, uos tamen nolite eis amaritudine uicem reddere. Vos quoque *filij, obedite parentibus uestris per omnia*, siue carnalibus, siue spiritalibus. Obedite illis per omnia, sed tamen *in domino*, id est, in his tantũmodo quę pręceptum domini nõ excedunt. *hoc enim placitum est* Deo, ut illis taliter obediatis. Et uos ô *patres, nolite filios uestros*, siue carnales, siue spiritales, *prouocare ad indignationem*, nimis aspere illos tractando, *ut non fiant pusillo animo*, id est, ut nõ deficiat animus eorum, non ualens sustinere nimietatẽ asperitatis uestræ, & fugiãt à uobis, uel aliqd mali faciant per defectum animi. Et ideo cauete illis occasionẽ dare inobedientiæ, ne scilicet peccẽt per iracundiã, & frangatur mens eorum in aduersis atque deficiat.

Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus B *placentes, sed in simplicitate cordis, timentes dominũ. Quodcunque facitis, ex animo operamini, sicut domino, & non hominibus, scientes quòd à domino accipietis retributionem hæreditatis. Domino Christo seruite. Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod inique gessit. & non est personarum acceptio apud Deum.* Leui.19. Roma.2. Ephes.6. Act.10.

Vos, inquit, ô *serui, obedite dominis carnalibus*, id est, qui uobis secundũ corpus, non scdm spm̃ dominantur. Obedite illis in bono *per omnia nõ ad oculũ seruiẽtes, quasi hominibus placentes*, id est, non tunc solũmodo bene agentes, quando uidemini ab illis: et quando non uidemini, negligenter agentes. Non ita subdole agatis cupientes fraudulenter placere illis per ea, quæ corã ipsis positi strenue agere uidebimini, *sed in simplicitate cordis*, non in duplicitate seruite illis, ut quod foris in opere ostenderitis, intus in corde habeatis, *timentes dominum*, qui inspector est cordium, & damnator dolosarum simulationum. Et *quodcunque facitis, operamini* illud *ex animo*, id est, ex uoluntate. Eam quippe Deus innocentium probat, qua homo nõ metu fit innocens, sed amore iustitiæ. Nam qui timore non peccat, quãuis ei nõ noceat cui uult nocere, sibi tñ plurimum nocet: & abstinens ab iniquo opere, sola mentis reus est uoluntate. Simulata enim innocentia nõ est innocentia, & simulata ęquitas non est æquitas, sed duplicat peccatũ in quo est iniqtas & simulatio. Propterea quicquid boni facitis, facite ex animo, nõ ex simulatione, *sicut domino* Deo facientes illud, *non hominibus: scientes quòd* ex hoc à domino, qui remunerator est omnium bonorum operum, *accipietis retributionem* æternæ hæreditatis cum filijs. Et ideo *seruite domino* nostro Christo in omnibus quæ facietis. Si enim propter pręceptum bono animo seruietitis carnalibus dominis, Christo potius quàm illis

C seruietis, & ab eo retributionē perci pietis, licet ab illis nihil bonæ remunerationis consequamini. Vel quā uis hominum seruitio sitis occupati, domino tamen Christo seruite, ut propter eorum seruitium non omittatis Christo seruire. Nec frangatur mens uestra, si uos male tractauerint: quia *qui iniuriam facit*, licet sit in hoc mundo potens & nobilis, recipiet à mundi iudice Deo *id quod inique gessit*. Ideo melior est tristitia patientis iniqua, quàm lætitia facientis iniqua, quia & de malitia mali sæpe flagellatur bonus. Qui iniuriam facit, recipiet quod gessit, ut ipse iuste cruciētur, qui iniuste cruciauit alium. Et hoc ideo, quia *non est apud Deum acceptio personarum*, ut nobilibus parcat, si insque egerint: cum ignobiles puniat, qui male egerūt. Omnes enim æquo iudicio, siue dominos, siue seruos, siue diuites, siue pauperes, iudicat, & unicuique reddit secūdum quod egit.

Deu.1.10. & .16.
2.Par.19.
Iob.32. & .34.

CAPVT IIII.

Domini, quod iustum est & æquum, seruis præstate, scientes quoniam & uos dominum habetis in cælo.

Ideo uos *domini præstate*, id est, largimini seruis uestris illud *quod iustū est*, id est, quod suo seruitio promeruerūt: & quod est æquum, id est, quod ius naturæ uel rationis exigit, eorū scilicet necessaria dari ipsis, etiā ultra quod seruitium eorum promeruit. Multi enim sunt serui, qui uel īfirmitatis, uel alicuius rei causa nō promerētur suo labore ea quæ sunt illis necessaria: & tamen debent domini illis ea quibus indigent, retribuere. Hæc ita debetis præbere seruis uestris, *scientes quoniam & uos habetis dominum in cælo*, cuius serui estis, & à quo bona accipere etiam ultra meritum uestrū indigetis. Contra quem etiā de munere eius superbitis, si illos, quos per cōditionē tenetis subditos, æquales uobis per naturæ con D sortium non agnoscitis. Nam iusti etiam qui imperant, seruiūt illis quibus uidentur imperare: quia non dominandi cupiditate imperāt, sed officio cōsulendi: nec principādi superbia, sed prouidendi beneficentia. Et si sancti patres nostri habuerunt seruos, sic administrabāt domesticam pacem, ut secundum hæc tēpalia bona filiorū sortem à seruorū conditione distinguerēt: ad Deum autem colendum, in quo æterna bona speranda sunt, omnibus domus suæ membris pari dilectione consulerent.

Orationi instate, uigilantes in ea in gratiarum actione, orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendū mysterium Christi, propter quod & uinctus sum, ut manifestem illud ita ut oportet me loqui.

Redit ad generalē exhortationē. Hoc.n. omnibus conuenit ut instēt orationi. Et bene ī ea uigilare iubet, ut cū stamus ad orationē, cogitatio oīs carnalis & secularis abscedat, nec tunc quicq̄ animus cogitet præter id solū quod precatur. Subripit .n. frequenter hostis, & subtiliter fallens, preces nostras à Deo uocat, ut aliud habeamus in corde, & aliud pferamus in uoce, cū intētione syncera Deum debeat nō sonus uocis, sed animi sensus orare. *Instate orationi*, ut obnixe & indeficienter oretis, uigilantes uiuaci studio mētis *in ea*. Et hoc ut oratio sit *in gratiarum actione*, ut rogantes à Deo beneficia grās illi referatis pro his quæ iam uobis cōtulit. Ita orate pro uobis, *orantes simul & pro nobis, ut deus aperiat nobis ostiū sermonis*. i. aperiat nobis os, quo sermo pdicationis egrediat à nobis *ad loquēdum*. i. ad differendum & exponendū *mysterium xp̄i*. i. occultū secretū incarnationis & passionis xp̄i, et occultas eorū causas pādamus audiētibus, et ī his restaurationē salutis humanæ cōsistere doceam⁹ *pp̄ter qđ* mysteriū, quia illud

A prædicabam, *& uinctus sum*.i. detineor in uinculis Romę, ne possim irequò uoluero & pluribus euangelizare. Orate ut Deus det mihi loqui illud mysterium, *ut manifestem illud* & declarem aliis, *ita ut oportet* & conuenit *me loqui* de tanto sacramento, qui & annunciare illud missus sum.

In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes. Sermo uester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quo modo oporteat uos unicuique respondere.

Vos in ecclesia.i. incorporati mēbris Christi, simul omnes orationi (ut expositum est) instate, sed procedētes *ad eos qui foris sunt*.i. uenietes ad loca ubi uos uidebūt illi, qui adhuc per fidem in ecclesiam non intrauerunt, *ambulate in sapientia*.i. agite sapienter, operamini prudenter, figite gressum operis caute, nequid insipientiæ, nequid reprehensionis ab infidelibus notetur in uobis, ne nomē domini per uos blasphemetur ab eis.
Roma. 2. uos dico, *tempus redimentes*.i. uitam male actam pœnitendo & bene agēdo redimentes, ut transacta dāna quotidianis meritorum lucris recompēsetis. Tempus quippe redimimus, qñ anteactam uitam quam lasciuiēdo perdidimus, flendo reparamus. Dixi ut in uestra ambulatione & in uestra actione luceat sapiētia, et nūc addo ut & in sermone uestro semp̄ appareat. f. *sermo uester in gratia*.i. in dulcedine charitatis *semper sit conditus sale* sapientię, sicut bonus animæ cibus, ut nihil isipidum, nihil putidum habeat. Nam cibus cui sal īmiscetur, fit sapidus: & caro bene salita, non putrescit nec fœtet. Ita fit & sermo uester, ut quasi cib⁹ sapidus recipiat ab ore cordis audientium nō sit insipidus per insipientiam, nec putidus per admonitionem carnalis delectationis, nec corruptus per admistionem falsitatis, sed semper sale spiritualis sapientiæ conditus, & integritate ueritatis incorruptus, atq; odo B rem cœlestis & incorruptibilis delectationis spirans. Et ita condimentum diuini salis in se habeat sermo, uester, *ut sciatis quomodo oporteat uos unicuiq; respōdere*.i. p prudētiam moderatę discretiōis sciatis qūo respondendū sit fideli, qūo īfideli, quomodo diuiti, qūo pauperi, quomodo seni, qūo iuueni, quomodo uiro, qūo fœminę, & qūo cæteris gradibus uel cōditionibus. unusquisq;.n. suo modo alloquendus est, & unicuiq; suo modo respondedū est: Respōdendū est uerbis eius, si ipse prior locutus fuerit, uel respōdendū facto eius, si uerbis tacuerit. Vnusqsq; suo modo uel corrigendus est uel admonendus.

Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister & conseruus in domino, quem misi ad uos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa uos sunt, & consoletur corda uestra, cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex uobis est qui omnia quæ hîc aguntur, nota facient uobis.

Quæ circa me sunt, omnia uobis nota faciet Tychicus. Quia dixerat se uinctū causa euangelii, ne putarēt eum grauiora pati, dicit Tychicum omnia sua eis & aduersa & prospera dicturū. Cui credendum est, quia est frater.i. Christianus, & pro uitæ suę merito charissimus Deo uel sanctis eius. *& fidelis minister*.i. fideliter ministrans sine fraude uerbū prædicationis. Vel minister.i. diaconus, *& conseruus*.i. mecum seruiens *in domino*.i. in his quæ domini sunt. *quem ad hoc ipsum*.i. ideo *ad uos misi, ut cognoscat quæ circa uos sunt* & mihi referat, & idcirco uidete neqd mali apud uos inueniat quod mihi renunciet. Ob hoc etiam illum misi, ut *& consoletur corda uestra*, ne imoderatam habeatis tristitiam de his quæ patimini, uel q̄ me pati audistis. Misi eum cum *Onesimo charissimo & fideli fratre*, non uilissimo & fraudulento seruo, sicut olim fuit. Iste ē.n. Onesim⁹

C seruus Philemonis, qui peracto furto apud Philemonem dñm suũ, uel postq̃ consumpsit uel dissipauit illud, confugit ad apostolum, & audiuit ab eo uerbum salutis, atq; cõuersus est. & ideo sic cõmendat eũ apostolus, ne sit illis i aliquo suspectus. Vnde liquido demonstratur, quod hanc epistolam à Roma de carcere apostolus miserit, sicut illam ad Philemonem direxit. Nam eosdem salutatores in ista ponit & in illa, quos secũ esse declarat, & adiutores suos appellat. i. Aristarchum & Marcũ & Epaphram & Lucam & Demã. Vnde patet utranque epistolam ex uno eodemq́; loco missam, ubi uinctus tenebatur apostolus. Nã Onesimum in uinculis Christo genuit. Vincula autem eum in Epheso pertulisse tacet omnino liber Actuum Apostolorum. Et ideo probatur nõ habere ueritatem sentẽtiam eorum, qui dicunt Apostolum Ephesi tantum in uinculis fuisse, & inde hanc epistolam Colossensibus misisse.

Pilem. 1.

Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ (de quo accepistis mandata. si uenerit ad uos, excipite illum) & Iesus qui dicitur Iustus, qui sunt ex circuncisione. Hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.

Aristarchus iste Thessalonicensis erat, & Apostolum secutus esse legitur. Vnde & ad cumulum gloriæ cum eodem apostolo captus teneri meruit pro nomine Christi. Marcus autem consobrinus. i. cõsanguineus Barnabæ apostoli, ipse est Ioãnes cognomento Marcus, pro quo facta est dissensio inter Paulum & Barnabam. Barnabas. n. uolebat secum assumere et hũc Marcum. Paulus autem rogabat eũ, ut qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus euangelij, non deberet recipi. Sicq́; facta est inter eos dissensio, ita ut discederẽt ab inuicem: & Barnabas quidem assumpto Marco nauigaret Cyprum: Paulus uero electo Sila, profectus est, traditus gratiæ dñi à fratribus. Qm̃ Marcus iste in ipsa se aciei fronte cõstituens, nimis tepide steterat, & insup ex acie socors recesserat, merito eum Paulus abiecit, ne illius quasi contagione uires corrũperentur aliorum. Prædicator. n. fortia debet in seipso cæteris exempla monstrare, et in bonis quæ cœpit, uiriliter perseuerare. Sed q̃a Marcus nec fortiter egerat nec pseuerauerat, merito Paulus eum ulterius in uia prædicationis socium habere noluit. Timens etiam ne alios exemplo suo uanos ac desidiosos redderet, mandauit ecclesiis suis ne reciperent eum. Sed postea correptus est Marcus atque dignus effectus ut eum Paulus adiutorem habere gauderet. Et hoc est, quod dicit: *Salutat uos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata*, ne. s. eum reciperetis, sed nunc *si uenerit ad uos, excipite illum*, quia uidelicet bene correptus est. *& Iesus* uos salutat, *qui dicitur Iustus*. id est, cui ab euentu sanctitatis suæ datum est hoc agnomen qđ est Iustus. qui. s. Marcus & Iustus, *sunt ex circuncisione*. i. ex genere Iudæorum. *Hi soli sunt adiutores mei in regno Dei*. i. in prædicatione euãgelij, de qua dominus Iudæis ait: Auferetur à uobis regnũ Dei, & dabitur genti facięti fructus eius. Vel in regno Dei. i. in ecclesia ædificanda, de qua idẽ dñs ait, Mittet filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scandala. Qui uidelicet adiutores, *fuerunt mihi solatio* in tribulatione mea.

Acta. 12.
Actuũ. 15.
Matth. 21.
Matth. 13.

Salutat uos Epaphras, qui ex uobis est, seruus Christi Iesu, semper solicitus pro uobis in orationibus, ut stetis perfecti & pleni in omni uoluntate Dei. Testimonium enim illi perhibeo, quòd habet multum laborem pro uobis, et pro his qui sunt Laodiceæ, & qui Hierapoli.

A Iste est sanctus Epaphras, de quo in principio epistolæ huius dictum est, Cognouistis gratiam Dei in ueritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro, qui est fidelis pro uobis minister Iesu Christi. Quia ergo prædicauerat eis gratiam Dei, idcirco solicitus precibus Deum semper exorabat, ut ipsi in eadem gratia ꝑmanerent ne labor eius fieret uacuus. Corporali enim presentia illinc abierat, & ꝓpterea Deo qui nusquam deest, illos cõmendabat. Et hoc ẽ: *Salutat uos Epaphras, qui est ex uobis* originem ducens, & est *seruus Christi Iesu.* i. seruiens mandatis euangelicis. ipse dico, *semper solicitus pro uobis in orationibus*. i. semper solicite et attente orãs pro uestra salute, ut. s. *stetis*. i. perseueretis. Vnde dictũ est de diabolo, In ueritate non stetit, quia fuit ibi, sed non perstitit. Et uos estis in religione Christiana, ideoq́; precaĩ Epaphras ut stetis. i. permaneatis in ea. Stetis perfecti bona operatione, *et pleni* bona uoluntate. Perfecti exterius, & pleni interius, ne sit mens intus uacua, cum perfecta foris apparuerint opera. Tales (inquam) stetis *in omni uoluntate Dei*. id est, in obseruantia omnis diuinæ uoluntatis, ut. s. omnem Dei uoluntatem perseueranter impleatis. Hoc ille uobis à Deo cõcedi precatur, sine cuius gratia nihil potestis. Nam ego *testimonium illi perhibeo, quòd multum laborat* orãdo et uigilando *pro uobis*. i. pro uestra salute, *& pro his qui sunt Laodiceæ*, quæ est urbs uobis proxima, & pro illis qui sunt Hierapoli, quæ & ipsa est ciuitas nõ procul à uobis posita.

Sup. 1.

Ioan. 8.

Salutat uos Lucas medicus charissimus & Demas.

Lucas iste primo fuit medic⁹ corporum, deinde conuersus ad Christum, factus est medicus animarũ. Inde est quòd plus ꝙ alij euangelistę, loquitur de misericordijs redemptoris, per quas languores peccatorum ab animabus pelluntur, & sacerdotis personam in Christo describit interuenientis pro peccatis totius mundi. B

Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, et Nympham & quæ in domo eius est, ecclesiam. Et cum lecta fuerit apud uos epistola hæc, facite ut & in Laodicensium ecclesia legatur: & ea quæ Laodicensium est, uobis legatur.

Prædicti sancti uos salutant. Vos autem salutate uicinos uobis *fratres qui sunt Laodiceæ*, et inter eos specialiter et nominatim *salutate Nympham* illam matronam religiosam, *& ecclesiam quæ est in domo eius*. i. familiã eius, uel multitudinem fidelium apud eam congregatorũ, quos ipsa hospitatur & pascit. *Et cum apud uos lecta fuerit hæc epistola, facite ut & in Laodicensium ecclesia legatur*. i. curate in conuentu Laodicensium recitari: quia & propter eos secũda ric scripta est, sicut ꝓpter uos principaliter. *& ea* similiter epistola, *quæ Laodicensium est*. i. quam ego Laodicẽsibus misi, *legatur uobis*. quãuis & hanc epistolam quintãdecimã, uel sextãdecimam apostolus scripserit, & authoritas eam apostolica sicut cæteras firmauit, sancta tñ ecclesia non amplius ꝙ quatuordecim tenet, ut ex ipso epistolarum numero ostenderet, quòd doctor egregius, legis et euangelij secreta rimatus esset. Quatuordecim quippe, quatuor & decẽ sunt: & quatuor significant nouum testamentum, propter quatuor libros euangelij: decem autem uetus instrumentum, propter decalogum legis. Ex ipso itaq; numero uoluit ecclesia sancta demõstrare, omnem sapientiam uel perfectionem ueteris ac noui testamẽti, breuiter in his epistolis comprehendi: ideoq́; numerũ q hæc significabat, excedere noluit.

Et dicite Archippo. Vide ministerium quod accepisti in domino, ut illud impleas.

Dicite, inquit, *Archippo* episcopo ue

C stro à nostra parte: *Vide ministerium quod accepisti*.i.attende & cõsidera quale opus suscepisti, *in domino* .i. in domini gratia, uel in his quæ domini sunt. Noli cęcus eē, noli oculos auertere ab officio ministerij tui.i.ab actione episcopatus tui, sed uide solicita consideratione quale ministeriũ suscepisti, ut strenue *illud impleas*, non ociose uacuum teneas. Archippum præpositum eorum per eos commonet, ut qui regendam ecclesiam eorum accepit, sit solicitus de eis. Plebis causa scribitur epistola, & ideo non ad rectorem dirigitur. Vel quia ipse tepide agebat cum pseudoapostolis, idcirco apostolus non per se, sed ad maiorem confusionẽ per subditos suos, quasi pluris illos faciẽs, admonet eum.

Salutatio mea manu Pauli. Memores estote uinculorum meorum. Gratia uobiscum, Amen.

Salutatio, inqt *mea scripta manu Pauli* .i. manu ppria, ut ex subscriptiõe mea sciatis epistolã à me missam. *Memores estote uinculorum meorum*. Memoriã uinculorum suorum hortatur eos habere, siue ideo, ut eius exẽplo informati, patientiam in tribulationibus habere discant: siue ut orent pro eo, ut citius absoluatur, & ad prędicandum liber discurrat: siue (quod minus est credendum) ut aliquid ei largiantur, in ipsis uinculis minus necessaria procurare ualenti. Deinde, *Gratia*, inqt, *domini sit uobiscum*, ut ea cooperãte ualeatis opera bona facere. Hucusq; protẽditur epistola, q̃ missa est ad Colossenses. Cõgruum autem uidetur, ut propter notitiam legentium subijciamus eam, quæ est ad Laodicenses directa, quam (ut diximus) in usu non habet ecclesia. Est ergo talis.

D

EPISTOLA PAVLI AD LAODICENSES, *ut nonnulli opinantur.*

PAulus Apostolꝰ nõ ab hominibus, neq; per hominem, sed p Iesum Christum, fratribus qui estis Laodiceæ, gratia uobis & pax à Deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias ago Christo per omnem orationem meam, q pmanentes estis & perseuerãtes in operibus bonis, promissionem expectantes in die iudicij, neq; distrurbẽt uos quorundam uaniloquia insimulantium ueritatem, ut uos auertãt à ueritate euangelij, qđ à me prędicatur. Et nunc faciet deus, ut qui sunt ex me ad perfectum ueritatis euangelij sint deseruientes, & benignitatem operum facientes, quæ sunt salutis uitę ęternæ. Et nunc palàm sunt uincula mea, quæ patior ĩ Christo, *in q*bus lętor & gaudeo. et hoc mihi est ad salutem perpetuam, quod factũ est orationibus uestris, administrante spiritu sancto. Siue per uitam, siue per mortem, est mihi uiuere uita in Christo, & mori gaudiũ. & ipse in uobis faciet misericordiã suam, ut eandem dilectionem habeatis & sitis unanimes. Ergo dilectissimi, ut audistis præsentiam domini, ita sentite, & facite in timore, & erit uobis uita in æternũ. Est n. deus, qui operatur in uobis, & facite sine peccato quæcunq; facitis. Et quod optimũ est dilectissimi, gaudete in domino Iesu Christo. & cauete omnes sordes in omni lucro. Omnes petitiones uestræ sint palàm apud Deum. Estote firmi in sensu Christi. & quæ integra & uera & pudica & casta & iusta & amabilia sunt, facite. Et quæ audistis & accepistis, in corde retinete: & erit uobis pax. Salutate omnes fratres in osculo sancto. Salutant

A lutant uos omnes sancti. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Amen. Hanc facite legi Colossensibus: & eam quæ est Colossensium uobis.

Epistolæ ad Colossenses Finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM *Pauli Primam ad Thessalonicenses.*

Actuū. 17.

Hessalõica est urbs nobilis in Macedonia, ad quam cũ uenissent Paulus & Silas, q̃m ibi erat synagoga Iudæorum, sc̃dm consuetudinem suam Paulus introiuit ad eos, & per sabbata tria disserebat eis de scripturis. Et quidã ex eis crediderunt, & adiuncti sunt Paulo & Silæ, & de colentibus .i. proselytis gentibusq́ multitudo magna, & mulieres nobiles non paucæ. Zelantes autem Iudæi assumentesq́ de uulgo uiros quosdam malos, & turba facta, concitauerunt ciuitatem, & assistentes domui Iasonis, quærebant eos producere in populum. Et cum non inuenissent eos, trahebant Iasonem & quosdam fratres ad principes ciuitatis, clamantes, q̃m hi sunt qui urbem concitãt, & huc uenerũt, quos suscepit Iason, & hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum. Concitauerunt autem plebẽ & principes ciuitatis audiẽtes hæc. Et accepta satisfactione à Iasone & à cæteris, dimiserunt eos. fratres uero confestim per noctem dimiserũt Paulum & Silam Berrhœam. Taliter conuersi sunt Thessalonicenses, & talia mox pro fide pati cœperũt. Nam & postquã apostolos dimiserunt, multa pro Christi nomine pertulerunt. Quorum constãtiam apostolus collaudans, scribit illis ab Athenis, & intendit exhortari illos, ut immobiles inter aduersa p̃maneant, B ac semper in melius proficiant. Deinde errorem quorundam mortuos suos incõsolabiliter lugẽtium quasi nõ amplius resurrecturos, corrigit docẽs communẽ resurrectionem ueraciter esse futuram. Sed & in alijs pluribus uitam illorum atque mores instruit. Et quia ipsi ad obediendum proni erant, ideo non ponit nomen authoritatis suæ uel officij, sed ut pares admonet. Syluanum autẽ (id est Silam) & Timotheum idcirco secum ponit, quia in conuersione eorum fuerant cum illo participes laboris, uel quia tunc erant cum ipso Athenis. Et hãc epistolam (nisi fallor) primam omnium scripsit. Non enim ante istam inuenio illum aliquid scripsisse. Sic autem inchoat.

EPISTOLAE PAVLI PRIMAE AD THESSALONICENSES CAPVT I.

Paulus & Syluanus & Timotheus, ecclesiæ Thessalonicensium in Deo patre & domino Iesu Christo. Gratia uobis & pax.

Paulus & duo socij eius *Syluanus & Timotheus* mittunt hanc epistolam *ecclesiæ Thessalonicensium.* Iudæorum proprie synagoga dici solet, quanuis & ecclesia dicta sit. Nostram uero apostoli nunq̃ synagogam dixerũt, sed semper ecclesiam, siue discernendi causa, siue q, inter congregationem, unde synagoga: & conuocationem, unde ecclesia nomen accepit, distet aliquid, quòd s. pecora cõgregari solent, quorum & greges proprie dicimus: cõuocari autem magis est utẽtium ratione, sicut hominum. Paulus & socij eius dirigunt has literas ecclesiæ Thessalonicensium, consistenti *in Deo patre & domino Iesu Christo.* i. in fide & charitate patris & filij, sub intelligitur & spiritus sancti, quo unctus est Christus. Vel in Deo patre & filio mittit Paulus & socij eius hanc epistolã. Gratia, inquit, & pax

fit uobis. Bene primo gratiā dicit, deinde pacem nominat:qa fine gratia Dei ad pacem reconciliationis p uenire non possumus, imo nihil pacificum nisi per gratiam eius habere ualemus. Gratia.n. gratis datur sine præcedentibus meritis, & per hanc dum culpas remittit, accedimus ad pacem reconciliationis. Potest & ita intelligi: Gratia & pax à Deo sit uobis, ut q humana gratia & seculari pace priuati estis, apud Deum gratiam & pacem habeatis.

Gratias agimus Deo semper pro omnibus uobis, memoriam uestri facientes in orationibus nostris sine intermißione, memores opis fidei uestræ & laboris & charitatis & sustinentiæ spei domini nostri Iesu Christi, ante deum & patrē nostrum, scientes fratres dilecti à deo electionem uestram, quia euangelium nostrum nō fuit ad uos in sermone tantum, sed in uirtute & in spiritu sancto, & in plenitudine multa, sicut scitis, quales fuerimus in uobis propter uos.

Solito more īcipit à gratiarū actione quia multam Dei gratiam in his uidet refulgere. Et idcirco Deū primo laudat, qui dedit eis gratiam, deinde ipsos qui fide & operibus secuti sunt eum. Ac si dicat. Tenete quæ tenetis, agite quæ agitis. qm̄ talia sunt ut pro eis Deo gratias agam⁹. Agimus.n.grās & laudes Deo non ad horam, sed *semper pro omnibus uobis*, maioribus & medijs & minoribus, uel uiris & mulieribus, quia gratiam quam uobis primo contulit, adhuc uobis cōseruat & augmentat. Ab ipso.n.sunt omnia bona quę habetis, & ideo gratias illi pro his referim⁹, Nos dico, *facientes memoriam uestri in orationibus nostris*, & hoc *sine intermißione*.i.nunq̄ ītermittimus facere memoriā uestri, quotiescunq; oramus. Nam sumus *memores operis fidei uestræ*.i.q̄uo fides uestra nō est ociosa, sed semp bonum opus agit, & ideo libenter pro uobis oramus. Memores (inquam) sumus operis uestri & *laboris*, quem in ipso opere ducitis.i. mente retinemus, q̄uo bene operantes laboratis. *& charitatis*.i. fraternæ dilectionis, quam bonis operibus ostenditis. Vel laboris tolerantię ad uersitatum, & charitatis qua inimicos diligitis. *& sustinentiæ*.i.expectationis *spei domini nostri Iesu Christi*, quoniam bona facientes & mala patientes, expectatis longanimiter supernum illud præmium, quod à Christo speratis accipere cum uenerit. Et hæc omnia facitis *ante deum*, quia in his non humanos fauores appetitis, sed omnipotentis Dei præsentiæ intenditis. Præsentem.n.dn̄m adesse cogitatis, & uos ante conspectum eius omnia facere consideratis. Vel nos sumus memores uestri ī orationibus ante deum. ante deū, qui nos creauit. *& patrem nostrum*, qui nos adoptauit. Ita sumus memores uestri, *scientes electionem uestram*.i. scientes uos esse electos, & ad æternam uitam p̄destinatos, *ô fratres dilecti à deo*.i. quos Deus diligit, quia paternis flagellis uos ad ęternam hęreditatem erudit. Quem.n.diligit dn̄s, corripit: & flagellat omnem filium quem recipit. Vel memores sumus uestri, scientes electionem uestram.i. scientes q̄uo Deus per doctrinam nostrā uos elegit de multitudine cæterorum, qui sunt in īfidelitate relicti. Vere Deus prædicantibus nobis uos elegit, tāgens interius corda uestra dono sancti spiritus: *quia euangelium nostrum*.i.p̄dicatio nostra *non fuit ad uos in sermone tantummodo, sed etiam in uirtute* operis uel in uirtute miraculorum, *& in spiritu sancto*, quia per impositionē manuū nostrarum dabatur uobis spiritus sanctus: *& in plenitudine multa*, quia plenarie uos instruximus, & spiritualibus gratijs authore deo repleuim⁹, & copiose in uobis talia operati sumus: *sicut uosipsi scitis* & testes estis, *quales*.i. q̄ religiosi & mirifici *fuerimus in*

A uobis propter uos cōuertēdos et instruēdos, ut non solum ratione uerborū sed & exemplo operum nostrorum uos informaremus.

Et uos imitatores nostri facti estis & domini, excipientes uerbum in tribulatione multa cū gaudio spiritus sancti, ita ut facti sitis forma omnibus credētibus in Macedonia et in Achaia. A uobis enim diffamatus est sermo domini non solum in Macedonia & in Achaia, sed & in omnem locum fides uestra, quæ est ad Deum, profecta est, ita ut non sit nobis necesse quicquam loqui. ipsi enim de nobis annunciant, qualem introitum habuerimus ad uos, et quomodo conuersi estis ad deum à simulachris, seruire Deo uiuo & uero, & expectare filium eius de cælis (quem suscitauit ex mortuis) Iesum, qui eripuit nos ab ira uentura.

Ipsi scitis quales fuerimus uobis propter uos informandos. *Et uos facti estis imitatores nostri,* & quod est amplius, imitatores *domini, excipientes uerbum* nostræ prædicationis *in multa tribulatione* uestra uel nostra, *cum gaudio spiritus sancti.* i. qđ uobis spiritus sanctus de spe cœlestis mercedis inspirauit. Et propterea non īmerito supradiximus nos scire electionē uestram. i. uos esse de electis dei, qa nō estis paleę, sed grana. Non solum. n. nostri, sed & Christi imitatores facti estis, dū nulla uos tribulatio à susceptione uerbi cœlestis reuocare ualeret, sed potius gauderetis in tribulationibus pro uerbo. Nam excepistis illud. i. ex omnibus uel extra omnia reuerenter suscepistis in tribulatione multa, quæ uobis ꝑpter uerbum est illata. Et licet tribulationes ꝑferret uestra caro, animus tñ gaudebat in spiritu sancto. Et in his dominum, atq; nos imitati estis, *ita ut facti sitis forma.* i. exemplum permanēdi cōstanter in fide inter aduersa, *omnibus credentibus* qui sunt in *Macedonia & in Achaia.* Et ideò uos qui tot alijs exēplum fidei & patientię facti estis, uidete ne deficiatis, sed semper robustiores in Christo perduretis. Vere B forma facti estis multis, nam effectus hoc indicat. Nam *sermo domini.* i. dominicæ prædicationis egrediens à *uobis, diffamatus est non solum in Macedonia & in Achaia, sed & in omnem locum* uobis affinem in circuitu *profecta est.* i. trāsiuit audita *fides uestra, quæ est ad deū* se extendens. Et ita peruulgata est apud omnes, *ut non sit nobis necesse quicquam loqui* de uobis ad cōmendandū alijs bonam uitam uestram, ut eos ad fidem & religiosam conuersationem exemplo uestri prouocemus. Vere nō est necesse nobis ut nos loquamur. nam ipsi loquunī. *Ipsi enim* qui in circuitu degunt, *annunciant de nobis.* i. narrant alij alijs, *qualem introitum habuerimus ad uos.* i. quanta uirtute miraculorum et abundantia spiritalium bonorum accesserimus ad uos cōuertendos. *& quomodo.* i. quā facile autē ꝙ deuote *conuersi estis ad Deum,* & ꝙ facile doctrina nostra introierit ad corda uestra. Conuersi estis ad Deum *à simulachris.* i. ad cultum Dei a cultura idolorum, *seruire.* i. ut seruiatis Deo, non mortuo & falso, sicut est Iuppiter uel Hercules & cæteri quos ex mortuis hominibus pagani deos cōstituerunt: sed *uiuo & uero,* quia naturaliter Deus est. & *expectare,* id est, ut bene operantes expectetis longanimiter sine murmuratione piis desiderijs *filium eius Iesum de cælis* uenturū reddere mercedem seruis suis, *quem* pater *suscitauit ex mortuis, & qui* filius ideo est expectādus a nobis remunerator, quia delendo peccata nostra *eripuit nos ab ira uentura* ab animaduersione futuræ ultionis. Ira enim Dei non perturbatio, sed iudicium quo irrogatur pœna pro pctīs

CAPVT II.

Nam ipsi scitis fratres introitum nostrum ad uos, quia non inanis fuit, sed ante passi multa contumelijs affecti (sicut scitis) in Philippis, fiduciā habuimus in Deo nostro loqui ad uos Act. 17

C *euangelium Dei in multa solicitudine. Exhortatio enim nostra non de errore, neque de immunditia, neq; in dolo, sed sicut probati sumus à Deo, ut crederetur nobis euangelium, ita loquimur, non quasi hominibus placentes, sed Deo qui probat corda nostra.*

Aliĳ nũciãt qualem *introitum* habuerimus *ad uos, nam uos ipsi fratres scitis* cum qualis fuerit, quia.s. non fuit inanis .i. infructuosus et leuis: *sed ante* q̃ ad uos ueniremus, passi sumus multa & contumeliĳs affecti sumus in Philippis, id est, in urbe Philippẽsium, de qua migrauimus ad uos. Ibi enim ego & Silas ad iudices contumeliose tracti sumus, ita ut tunicæ nostræ scinderentur; & publice uirgis cæsi atq; in carcerem trusi, & ligno pedes cõstricti. Hæc & alia passi sumus in Philippis, antequam ad uos accederemus, *sicut & uos scitis*. Et patientia talium afflictionem uel iniuriarum confortati, *habuimus fiduciam* & audaciam nõ in uiribus nostris, sed *in Deo nostro*.i. in eius uirtute et potentia *loqui ad uos*.i. prædicare *euangelium Dei in multa solicitudine*, ne.s. priusq̃ uos bene instruerem, ab infidelibus impedirer. & tñ fiducialiter & audacter locuti sumus uobis, quia *exhortatio nostra non est de errore*, ut aliquem errorẽ cuiuslibet prauæ sectę suadeamus: *neque de immunditia*, ut ĩmundam uitam in carnis pollutione exhortemur: *neque in dolo*, ut aliud in ore, & aliud in corde habeamus: Nam etiã ueritas est in dolo, qñ non pro amore ueritatis & utilitate audientium prędicatur, sed ut gloria uel aliquod lucrum adquiratur: Exhortatio nostra non est de errore, quia non exhortamur aliquem ut erret in ueritate: neq; de ĩmunditia, quia nemini suademus ut seipsum maculet: neq; in dolo, quia fraudulentam simulationem in uerbis non habemus: *sed sicut probati*, id est, probi habiti sumus *à Deo ut crederetur*.i. committeretur *nobis euangelium, ita loquimur*, hoc est, sicut illi D quos approbauit & elegit non per errorẽ, uel per ĩmunditiam, uel per dolum, sed per ueritatẽ fidei & mũditiam uitę ac simplicitatem cordis, sic prædicamus aliĳs euãgelium, *non quasi hominibus placentes*.i. non sicut illi qui fauorem hominum appetũt, *sed Deo* placere studentes, *qui probat*.i. scrutatur & inspicit *corda nostra*, & cogitationum secreta. Ipse.n. qui occulta cordium rimatur, nouit quia nõ hominibus, sed illi placere quærimus. Et si hominibus placere quærimus, hoc non propter nos, sed propter ipsorum salutem agimus.

Neq; enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, neque in occasione auaritiæ, Deus testis est, nec quærentes ab hominibus gloriam neq; à uobis, neque ab aliĳs cum possemus oneri nobis esse ut christi apostoli, sed facti sumus paruuli in medio uestrum, tanquam si nutrix foueat filios suos. Ita desiderantes uos cupide, uolebamus tradere uobis non solum euãgelium Dei, sed etiam animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis.

Vere non sumus ex prædicatione quærentes placere hominibus, sed Deo: *Neq; enim fuimus aliquando*.i. unquã *in sermone adulationis*, ut per adulatoria uerba placeremus hominibus, palpando uitia eorum siue laudando, *sicut scitis neque* fuimus *in occasione auaritiæ*.i. non prædicauimus ea intentione uel occasione, ut res uestras nobis congregaremus, & inde nobis *Deus est testis*, qui nouit arcana pectoris. nec fuimus aliqñ *quærentes ab hominibus gloriam*, & hoc ostendo per partes hominum, quia *neq; à uobis, neq; ab aliĳs*. Quas uires nocendi habeat humanę gloriæ amor, nõ sentit nisi qui ei bellũ indixerit. Quia etsi cuiquã facile est, laudem non cupere dum negatur: difficile tamen est, in ea nõ delectari cum offertur. Iustus autẽ quisq; aut tantum tpalem gloriam non habet, aut hanc sub semetipso

A frangit, si habet, ut honori suo liber emineat, ne ei uict⁹ delectatione succũbat. A uobis (inquam) nõ quæsiuimus aliqd terrenum, *cum tamen possemus nobis oneri esse*. i. uos grauare exigẽdo à uobis stipendia ut cæteri *apostoli Christi* exigunt uel accipiunt ab auditoribus suis. Nos nec rebus ũris pasci, nec laudibus uestris magnificari quęsiuimus: sed facti *sumus paruuli in medio uestrum*. i. apostolatus nostri gloriã ante oculos uestros humiliauimus, & magnitudinem nostri sensus ad paruitatẽ uestræ capacitatis ĩclinauimus, *tanquam si nutrix foueat filios suos*, quæ sedet in terra, & tenet in gremio filios ac lacte nutrit, & blandiens cõsolat, atq; balbutiendo informat ad loquendũ. Sic.n. propter uos humiliati sumus, et materno affectu uos in sinu pietatis patienter fouẽdo portauimus, & lacte inchoationis potauimus, atq; blãditijs pmissorũ cœlestium uos consolati sumus, & de humanitate Christi uobis quasi balbutiuim⁹, ut ad loquẽdum uerbũ diuinitatis eius uos instrueremus. Sunt nutrices fouentes qdem, sed non filios suos. Et itẽ sunt matres nutricibus dantes, non fouẽtes filios suos. Apl's uero germano & pingui affectu charitatis & nutricis psonam suscipere uidet, dicendo foueat: & mr̃is addendo filios suos. Et nutrici ergo se comparuit, qa alebat: & filios suos addidit, qa pepererat, dicẽs: filioli mei, quos iterum parturio. Assimilati (inqt) sumus nutrici pprios natos alenti: qa *ita desiderantes uos cupide*, sicut nutrix desiderat filios suos, *uolebamus tradere uobis nõ solũ euangeliũ Dei, sed etiam animas nostras*. i. non solum pdicationem ueritatis, sed ẽt totam uitam nr̃am expendere in salute ur̃a. & hoc ideo, *quia facti estis charissimi nobis* propter meritum uestræ sanctitatis, quam ab exordio uestræ conuersionis protinus arripuistis.

B *Memores enim estis fratres laboris nostri & fatigationis: nocte & die operantes, ne quem uestrum grauaremus, prædicauimus in uobis euangelium Dei. Vos testes estis & Deus, quàm sancte & iuste et sine querela uobis qui credidistis, fuimus, sicut scitis, qualiter, unumquenque uestrum tanquam pater filios suos, deprecantes uos & consolantes testificati sumus, ut ambularetis digne Deo, qui uocauit uos in suum regnum & gloriam. Ideo et nos gratias agimus Deo sine intermißione: quoniã cum accepissetis à nobis uerbum auditus Dei accepistis illud non ut uerbum hominum, sed sicut est uere uerbum Dei, qui operatur in uobis, qui credidistis in ipsum.*

Vere facti sumus paruuli uobis ut nutrix, qa humiliati sumus in labore, sicut nostis. Vel ita: Vere aĩas nostras parati eram⁹ tradere uobis, sicut effectus operum nostrorũ indicabat, qa incessanter laborabamus pro utilitate uestra quẽadmodũ recordamini. *Memores enim estis ô fratres laboris nostri*, quẽ apud uos habuimus, *& fatigationis*. Est plerunq; labor sine fatigatione, sed labor noster nõ fuit talis, & non fuit leuis. & momentaneus, sed grauis & continuus. Assidue enim & in pdicatione, & in manuũ ope laborauimus, et ideo prę nimietate iugis laboris fatigabamur, nec tamen deficiebamus. Nam *nocte & die operantes* manibus nostris, unde uictũ haberemus, *ne quem uestrum*, id est, ex uobis *grauaremus* accipiẽtes ab eo stipedium, *prædicauimus in uobis euangelium Dei*, ut exemplo nostro uos informaremus ad laborandum manibus proprijs unde uiuatis et indigẽtibus ministretis, atq; falsos apostolos uẽtri seruientes repellatis. Nam *uos estis testes* nobis & ipse Deus, qui nouit omnia, *quàm sancte*, quãtum ad puritatem mundissimę conuersationis, fuerimus uobis: & quàm *iuste*, quantum ad æquitatem erga proximos seruandam faciendo debita: & quàm *sine querela*, id est, quàm innocenter & irreprehensibiliter *nobis fui*

cuti sunt,sicut & illos sui. Nec mirū si Iudæi more suo fideles ꝑsequunť, qui & ipsum saluatorem dominum Iesum occiderunt & prophetas antea, qui prænūciabant eū: & nos apostolos postea persecuti sunt, qui prænūciabamus illis eū aduenisse. & ideo ne miremini, sed patienter sustinete, si & uos ꝑsequūtur, qui semper persecuti sunt. & licet æmulatione legis hæc facere uideanť, Deo tamen nō placent, cuius grām impugnant. Nec tantū Deo rebelles sunt, sed & omnibus hominibus. i. saluti omniū hominū aduersantur, prohibentes inquantū præualent, nos loqui. i. ne loquamur uerbū Dei gentibus ut credāt & saluæ fiant, & ita hostes sunt omnib⁹, dum conanť facere ut uerbum salutis per nos ad neminem ueniat, sed omnes in perditione relinquantur. Et hoc ex more faciunt, ut impleāt peccata sua semper. i. peccata peccatis incessanter accumulent usq; ad cōsūmatam plenitudinem, quando pro his mittenť in gehēnā. Ideo aūt semper peccata sua implent, qa ira Dei ut excæcarenť, peruenit sup illos. i. iā olim effusa est super corda illoꝝ, ex quo reprobauerūt saluatorem qui missus eis fuerat. Quādo. n. patres eoꝝ dixerūt, Sanguis eius sup nos & super filios nr̄os, tūc ꝑuenit ira Dei super illos, & durabit usq; in finē, qn̄ prædicante Elia recipient grām. Vel ita: Vt impleāt peccata sua semper. Quadraginta. n. annos post passionem domini dedit Deus Iudæis ad pœnitentiam. Illis transactis, cum credere nollent, cōpleta sunt peccata eoꝝ, ut pro his perire deberent. Quando aūt hoc dixit Apostolus, stabat Hierusalem, nec erant peccata eoꝝ adhuc completa, sed completa fuit uenientibus Romanis. unde subdit: Peruenit enim i. anteq̄ resipiscerent uenit, anteq̄ putarent uenit ira Dei super illos, opprimens eos. Ira Dei est ultio quæ ꝑ Romanos facta est, quæ ira perdurat super illos captiuos usque in finem seculi. uel hęc tpalis ira ideirco dicitur peruenisse super illos captiuos, qa seqtur æterna, cū sine fine post hāc uitam puniūtur in inferno. Peruenit ira præsentis ultionis, perdurās super illos usque in finem: sequitur ira futuræ damnationis, perdurans sine fine.

Act. 7.

Matth. 23.

Matt. 27.

Nos autē fratres desolati à uobis ad tempus horæ, aspectu, non corde, abundantius festinauimus faciem uestram uidere cum multo desiderio. quoniā uoluimus uenire ad uos, ego quidē Paulus & semel & iterum, sed impediuit nos satanas. Quæ est enim nostra spes aut gaudium, aut corona gloriæ? Non'ne uos ante dominū nostrū Iesum Christum estis in aduentu eius? uos enim estis gloria nostra & gaudium.

Vos multa passi estis à ciuib⁹ uestris, sed nos ò fratres desolati. i. sine consolatione facti sumus à uobis. Desolatos nos fecistis tristitia, quā habuimus de tribulationibus uestris, anteq̄ sciremus cōstantiā fidei uestrę. Desolati sumus ad tempus, qm̄ horaria, & non diuturna fuit uel erit hęc nostra desolatio. Desolati (inquam) sumus ore, qa non possumus uobis præsentialiter loqui: & aspectu, qa nō uidemus faciem uestrā: non corde, qa cor nostrū uos semper intueť, & est uobiscū. Os & aspectus cessat, sed cor et solicitudo non qescit. Nos ita desolati, festinauimus abundantius. i. multo magis accelerauimus, uidere faciem uestram, ne sit īmutata. i. ne forte defeceritis in tribulationib. quas passi estis à ciuibus uestris. Festinauimus (inquam) uidere faciē uestrā, id est, uos uidere facie ad faciem, uidere præsentiam uestrā, cum multo desiderio exhortandi uos, & ad constantiam perseuerantię festinauim⁹ quidem, sed quod festinabamus, implere nequiuimus. Quoniam uoluimus qdem omnes uenire ad uos, sed nō potuimus. ego quidem Paulus, qui plus aliis curro & deuotior sum, uolui & semel & ite-

C rum ad uos uenire, sed nō potui, *quia impediuit nos satanas*, qui interpretat̃ ad uersarius.i.diabolus qui saluti sem per hominū aduersat̃, opposuit nobis impedimenta. Ideo magis euigi late aduersus insidias eius, ne et iter uestrum, per qđ ad cœlestem patriā tenditis, impediat. Nequaq̃ per semetipsum satanas præpedire uias tā ti apostoli potuit, sed occultæ dispē satiōis nutibus dum aduersaret̃, nesciens deseruiuit, ut nimirū Paulus dum ad alios uellet accedere nec ua leret, eis à qbus recedere nō poterat prodesset. Ideo, inqt, uoluimus ad uos uenire, & ideo satanas obstitit, quia *quæ est spes nostra* nisi uos? id est, pro qua re nūc speramus qđ ī futuro mercedem accepturi sumus, nisi pro uobis? *aut quod est gaudium* nostrū? id est, unde nunc & futuro gaudemus, nisi de sanctitate uestra? aut q̃ est nostra *corona gloriæ*, quæ uictorib⁹ dabit̃, nisi uos? *Non'ne uos* nobis hoc *estis ante dominum nostrum Iesum Christum*, id est, ante tribunal summi iudicis *in aduentu eius*? Quia ante iustū iudicē nimirum gloriam tūc inueniemus, quam nūc in uestris morib⁹ studio prædicationis exquirimus, & ꝑpter bonam cōuersationem uestram nostro labore præparatam coronabimur. Vere tunc eritis nobis corona gloriæ, quia & modo *estis uos gloria nostra apud ecclesias, & gaudium* apud nos. Gloriamur enim apud alios de ꝓfectu uestrę fidei & sanctitatis, et gaudemus in cordib⁹ nostris. Sed & in futuro seculo eritis nobis ęterna gloria & perenne gaudium.

CAPVT III.

Propter quod nō sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis solos, & misimus Timotheum fratrem nostrū et ministrum Dei in euāgelio Christi ad cōfirmandos uos & exhortandos pro fide uestra, ut nemo moueatur in tribulationibus istis. Ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus. Nam & cum apud uos essemus, prædicebamus uobis passuros nos tribulationes, sicut & factū est, & scitis. Propterea & ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidem uestram, ne forte tentauerit uos is qui tentat, & inanis fiat labor noster.

D Dixi qa desolati sumus à uobis, q. estis gloria nostra. *Propter quod ego &* Syluanus *non sustinentes amplius*, qa graue pondus erat nobis, dum nesciremus quid ageretis, *placuit nobis* duob⁹ *remanere solos Athenis, et misimus* ad uos Timotehum, qui uos in ꝓposito uestro cōfirmaret, & nobis certitudinem de uobis referret. Nō modo cū hac epistola miserūt eum, sed antea. Alioquin nō cum eis salutasset eos in postremo. Misimus Timotheū, q ueraciter suscipiēdus est & audiendus, quia est frater noster, id est habens partem in cœlis nobiscum, & est minister Dei in euangelio.i. ministrans fidelibus ea quæ Dei sunt in prædicatione euangelij. Hunc misimus *ad confirmandos uos*, ut in his staretis in qbus eratis: *& exhortandos*, ut ad meliora proficeretis. Misimus eum cōfortare uos & exhortari *pro fide nostra* tenēda & defendenda, *ut nemo* uestrum moueat̃ à cōstantia syncerę fi dei *in tribulationibus istis*, quas et nos & uos ad tp̄s in exilio pręsentis seculi toleram⁹. Nec debetis ī his ab intentione uestra moueri, qa uos ipsi scitis φ in hoc positi sumus, ut aduersa tpaliter sustineamus. Hinc est qđ per Hieremiā de antiquo hoste dicit electoꝝ ppl's. Posuit me quasi signū ad sagittam. Fidelis enim populus quasi signum ad sagittam hosti suo est positus, qa semper uelut sagittis impetit̃, dum eius persecutionibus affligitur. Qui enim in hac uita assidua mala tolerat, quasi in signū positus, sagittas suscipit ferientis. Vnde nūc recte prædicator egregius cum ꝑsecutionū mala toleraret, atq; sub persecutore de aduersario gemeret, teneram discipulorum mētem suis afflictionibus

Thre 3.

A afflictionibus cõsolans, ait: *Ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus*. Ac si aperte dicat: Quid in hoc tempore uulnera nostra miramini, qui si æterna gaudia quęrimus, huc ad hoc uenimus ut feriamur? Hoc, inquit, scitis. *Nam* non tantum absentes hoc dicimus, sed *& cum essemus præsentes apud uos, prædicabamus* & prænunciabamus *uobis passuros nos tribulationes*. i. qa tribulationes passuri eramus, *sicut et factũ est* postea, *& uosipsi scitis*, quia experimẽto in uobisipsis hoc ꝓbatis. Et sicut nos prę sciuimus tribulationes nos fore passuros, nec fugimus, ita uos qui scitis qđ in hoc positi sum⁹, nolite moueri, sed imobiles in ꝓposito uestro perdurare, patienter oĩa tolerantes. Et quia nos prędictas tribulationes iam passi sumus, *propterea* ne uos pro nostris tribulationib⁹ terreremini, etiam misi ad uos, *ego amplius non sustinens* me esse ĩcertũ de uobis, quia incertus formidabã tribulationes nostras fore causas defectus uestræ fidei, misi Timotheũ non modo cum hac epistola, sed prius *ad cognoscendam fidem uestram*, id est, ut cognosceret & renunciaret mihi si permaneretis in fide, & si ipsa fides uestra eẽt fortis an infirma, *ne forte tentauerit uos* & ten-
Iacob. 1 tando superauerit *is qui tentat*. i. deceptor antiquus, cuius officium est tẽtare homines & seducere. Deus autem intentator malorum tentamen torũ est. Ipse enim neminem tentat, secũdum eam scilicet tentationem, quę deceptionis uel seductionis est.
Gene. 22 Secundum uero eam tentationẽ quę probationis est, tẽtauit Deus Abraham. Sed ego timui ne uos tentaret is deceptor, qui tentat ad decipiendum: *& inanis*, id est, infructuosus *fiat in nobis labor noster*, quẽ pro uobis pertulimus: hoc est, ne deceptori succũberetis, & non prodesset uobis quicquid in cõuersione & eruditione uestra laborauimus.

B *Nunc autem ueniente Timotheo ad nos à uobis, & annunciante nobis fidem & charitatem uestram, & quia memoriam nostri habetis bonam, semper desiderantes nos uidere, sicut nos quoq; uos, ideo consolati sumus fratres in nobis. in omni necessitate & tribulatione nostra per fidem uestram, quoniã nunc uiuimus, si uos statis in domino. Quam enim gratiarum actionem possumus* Deo *retribuere pro nobis in omni gaudio, quo gaudemus propter uos ante Deum nostrum, nocte ac die abũdantius orantes, ut uideamus faciem uestram, et compleamus ea quæ desunt fidei uestræ? Ipse autem* Deus *et pater noster & dominus Iesus Christus dirigat uiam nostrã ad uos. Vos autem dominus multiplicet & abundare faciat charitate in inuicem et in oẽs, quemadmodum & nos in uos ad confirmãda corda uestra sine querela in sanctitate ante Deum & patrem nostrum in aduẽtu domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius. Amen.*

Priusquã sciremus quid ageretis, desolati fuimus à uobis. Sed nũc reuertente Timotheo, quẽ ad uos miseramus, & renunciante bona de uobis, consolati sumus. *Nunc autem ueniente Timotheo ad nos à nobis & annunciante nobis fidem & charitatem uestram*. i. referente nobis quia inter aduersa bene permanetis in fide, nec deseruistis charitatem, qua Deum & ꝓximos uel etiam inimicos diligitis, & referente *quia memoriam nostri bonam habetis*, id est, nostri memores estis, & nihil nisi bonum de nobis cogitatis, *semper optantes nos uidere sicut nos quoq;* desideramus uos cernere, ideo qa hoc de uobis audiuimus, *consolati sumus fratres in nobis*, qui prius eramus desolati. Cõsolati (inquam) sumus *per fidem nostrã*, id est, constantia fidei uestræ est causa ut nos consolationem habeamus *in omni necessitate*, id est, penuria quam patimur in uictu et uestitu: et in omni *tribulatione*, quæ nobis exterius ab aduersariis infertur. Et uere consolati sumus, *quoniam nunc* in hac miseria *uiuimus* quasi iam in cœlo essemus, et quasi iam nos à mortuis resuscita-

C tos æstimamus, *si uos statis*, id est, si statum rectitudinis perseueranter *in domino* tenetis. Nolo stetis in nobis, sed in domino, quia neque qui plãtat, est 1.Cor.3 aliquid: neque qui rigat, sed qui incrementum dat, Deus. O quàm mollia uiscera gestabat Apostolus, quando circa filios suos tanto æstu amoris inhiabat, ut diceret, Nunc uiuimus, si uos statis in domino. Metuebat nimis, ne eius discipuli in prædicatore suo tot persecutionum probra cernentes, fidem in eo despicerent, contra quã iminentes passionum contumeliæ præualerent. Et idcirco nimis dolebat in tormẽtis, sed magis filijs de tormẽtorum suorum tentatione metuebat: paruipendebat in se plagas corporis, dum formidaret in filijs plagas cordis. Ipse patiendo suscipiebat uulnera tormentorũ, sed filios cõsolando curabat uulnera cordium. Pensemus ergo cuius charitatis fuit filiorum salutem inter sua detrimenta requirere, inter dolores proprios alijs timuisse, & statum mẽtis in primis etiã ex sua deiectione custodire. Qui securus erat de mercede sua, etsi discipuli caderent, & tamẽ uelut si in casu illorum mercedem laboris sui perderet, in statu ipsorũ dixit se uiuere, id est, uitæ præmium habere. Nolebat enim uiuere illis cadentibus, sed illis stãtibus in domino, ut fructus eius esset illis integer, & merces eius apud Deũ plena gaudiorum. Consolati, inquit, sumus per fidem uestram. nam Deo nõ possumus dignas grates ex hoc reddere. *Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro uobis* bene stantibus, post ti *in omni gaudio quo gaudemus propter uos ante Deum nostrum*, cuius oculis manifesta sunt occulta cordium? Nõ enim ante homines est gaudium nostrũ, quia foris apparemus quasi tristes propter aduersa quibus circũdamur, sed intus ante dñm gaudemus semper de profectu uestro. Nec tantum agi D mus illi pro uobis quantascunque gratias possumus, sed *et nocte ac die* sumus *abundantius orantes, ut* ueniamus ad uos & *uideamus faciẽ uestram*, atque ore ad os uobis loquamur, *& compleamus ea quæ desunt fidei uestræ*, quod olim nõ potuimus cõplere, quia eratis paruuli, & quia longo tempore uobiscum manere nequiuimus. Quia ergo fidem firmiter, quã iam adhuc totã perfecte nõ didicistis, retinere inter aduersa studuistis, ideo cupimus ad uos peruenire, & ea quæ desunt uestræ fidei supplere. Ex hoc loco apparet, quia quod superius ait, ita ut non sit nobis necesse quicquam loqui, non idcirco dixit quod ipsi iam oĩa fi- Sup.1. dei mysteria sufficienter scirent, sed (ut diximus) propterea hoc dixit, quia non erat necesse ut ipse de illis quicquam loqueretur alijs, cũ illos fama procul celebraret. Nos, inquit, oramus faciẽ uestram uidere & fidẽ uestrã ad plenum instruere, sed Deus faciat quod oramus. *Ipse autem Deus* creator noster quod pôt, *& pater noster* cœlestis, qui uult bonũ & pro no affectu nos diligit ac regit, *& dominus Iesus Xps*, qui nos ab hoste redemit & suo dño mancipauit, *dirigat*.i. directam & ab impedimentis liberam faciat *uiam nostram ad uos*. Sed uos dñs.i. spũs sanctus *multiplicet* in numero fideliũ, *& abũdare uos faciat charitate in inuicem*.i. inter uos uicissim, *& in omnes*, & in eos qui uobis aduersantur. & hoc faciat ita perfecte, *quemadmodum & nos* abundare fecit charitate *in uos*. Et istã charitatis abũdantiã det nobis *ad confirmanda corda uestra*.i. ad hoc ut per ipsam dilectionem cõfirmentur corda uestra *in sanctitate*.i. in omni puritate atque mũditia & bonorũ actuũ obseruatione. *sine querela* i. sine crimine, ut sitis tam inocẽtes, ut nemo de uobis possit iure cõqueri. Et tales sitis *ante Deum*.i. in oculis Dei, qui ueritatem inspicit, nec latet eum aliquid. Sunt.n. qui sancti uidẽtur co- Matt.6.23

A ram hominibus, sed non corā Deo. Vos autem estote ueraciter sancti et sine querela.i.irreprehensibiles ante oculos Dei, qui uos cernit & creauit: & patris qui nos adoptauit. Tales esse studete ante Deum *& patrem nostrum in aduentu domini nostri Iesu Christi, cum omnibus sanctis eius*.i. quando dñs Iesus ueniet ad iudiciū cum omnib⁹ sanctis suis. Qualis.n. quisq; præsentem uitam finierit, talis in die iudiciĳ apparebit. Illi aūt non sine querela esse apparebunt de quibus iudex

Matt. 25 queretur, dicens: Esuriui, & nō dedistis mihi manducare. Vel, cum omnibus sanctis agite quæ dixi, qa sic agunt omnes sancti. Ad confirmationem omniū quæ præmissa sunt, subiūgitur *Amen*, quod interpretatur uere uel fideliter.

CAPVT IIII.

De cætero ergo fratres rogamus uos & obsecramus in domino Iesu, ut quemadmodū accepistis à nobis, quō oporteat uos ambulare & placere Deo, sicut & ambulatis, ut abūdetis magis.

Hactenus patientiam illam in sua uel aliorū tribulatione suasit, nunc eos in bonis actib⁹ proficere admonet: & quales uel in seipsis uel erga fratres esse debeant, docet. Magis tamen congruūt perfectis superiora, in qbus multifarie patientiā suasit: & sequentia magis aptanē imperfectis, ubi mūditia & innocētia suadetur. Quia, inquit, hucusq; bene uixistis, quemadmodū superius demonstratum est, *ergo de cætero* quod superest, uiuendi spatio, rogamus ut illud ita ducatis ut in bonis operibus magis abundetis. & hoc est: De cætero qđ restat, *rogamus uos fratres & obsecramus*.i. per sacra adiuramus *in domino Iesu*, ut sicut eum timetis & amatis, ita propter reuerentiā & amorem eius qđ obsecramus, faciatis. Obsecram⁹ ut *ut quemadmodum accepistis à nobis*, id est, sicut didicistis ex doctrina nostra, *quomodo oporteat uos ambulare*, si uultis ad pa

B triam peruenire, id est, quomodo per uiam iustitiæ debetis incedere, & in omnib⁹ *Deo placere, sicut & ambulatis*: qa quod uobis de hac ambulatione tradidimus, mox agere cœpistis: obsecramus, inquā, *ut abūdetis magis* in hac bonorum operum ambulatione.i. amodo propensius q̄ antea tēdatis ad cœlestem patriā per executionē mandatorū Dei. Vel secūdum alios codices, obsecramus ut quemadmodum accepistis à nobis, quomodo uos oporteat ambulare, & in ipsa ambulatione Deo placere, sic & ambuletis, de uirtute in uirtutem proficiendo ac perseuerando, ita ut abundetis magis ac magis quotidie.

Scitis enim quæ præcepta dederim uobis per dominum Iesum. hæc est enim uoluntas Dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis uos à fornicatione, ut sciat unusquisq; uestrum uas suum possidere in sanctificatione & honore, non in passione desiderij, sicut & gentes quæ ignorāt Deum. Et nequis supergrediatur neq; circūueniat in negotio fratrem suum, quoniam uindex est dominus de his omnibus, sicut prædiximus uobis & testificati sumus. Non enim uocauit nos Deus in immūditiam, sed in sanctificationē. Itaq; qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui & dedit spiritum suum sanctum in nobis.

Propterea moneo ambulare sicut accepistis à nobis, qa *uos scitis quæ præcepta* ambulandi & recte uiuendi *dederim uobis* serēda & cōmendanda, idq; non per mē, sed *per dominum Iesum*. Et licet sciatis, tamē ex parte replicabo. Nam *hæc est uolūtas Dei, sanctificatio uestra, quæ uobis prodest, nō ipsi*.i. hoc uult Deus & exigit à uobis, ut sanctificemini, *ut abstineatis uos à fornicatione*.i. ab omni illicito cōcubitu, ne tollentes membra Christi, faciatis membra meretricis. Vel, hæc est uoluntas Dei & 1. Cor. 6 sanctificatio uestra, ut abstineatis uos longe remoti à fornicatione qa dū uos abstinetis ab immūdo opere, sactificatur in uobis corpus & anima castitate. Ita uos abstineatis

C à fornicatiõe, *ut unusquisq; uestrũ sciat pos sidere* & dominio mẽtis subditum tenere *suum uas*, id est, suum corpus, qđ est uas animę. Ille enim possidere suum uas dicitur, qui in potestate sua suum corp⁹ tenet, ut nõ seruiat mẽs desiderijs carnis, sed caro rectis uoluntatibus mẽtis. Ita sciat unusqsq; uestrum suũ uas possidere *in sanctifica tione*, id est, mundissima purificatione: *& honore*, ne inhonoreť opprobrio turpitudinis. Ex cõtinẽtia enim fornicationis, nascitur sanctificatio castitatis, & inde est honor apud homines. Nam & in hoc seculo honoratur, qui mũdam & castam uitam ducit: sicut ecõtra qui seipsum qualibet fornicatione contaminat infamis & ignominiosus habeť. Ita possidete uestra uasa in sanctificatione & honore, *non in passione desiderij*, id est, quando peccatum desiderať, & non perficitur. non in passione desiderij, id est, nec saltem fornicãdi desideriũ habeatis, quod est passio & lęsio animæ. Passio enim desiderij est, ut non patiamini interius incẽtiua carnis, quæ procedant ex desiderio uestro. Non præcipio ut non patiamini incentiua carnis, qa hoc est ineuitabile, sed uidete ut non procedãt ex desiderio uestro, id est, ne præmeditando cõcupiscatis aliquem illicitũ cõcubitum, ut nõ postea patiamini intrinsecus desiderium, & subijciamini prauis suggestiõibus à desiderio ortis, *sicut & gentes*, id est, gentiles faciunt, de qbus non est mirandũ: nec uos debetis esse similes eis, qa *ignorãt Deum*. & ideo sine respectu diuinę formidinis aut reuerentiæ coeunt nefarie non solũ cum quibuslibet mulieribus, sed & cum pecudibus. Et hæc est uoluntas Dei, *ne quis ex uobis supergrediatur in negotio*, id est, in mercatione *fratrem suũ*. i. alium Christianum, ut mercaturam cẽtum solidorum extorqueat ab eo ꝓ quolibet minore pretio: *neq;*

circũueniat. i. neq; fraudulẽter decipiat D ostendens illi cõgeriem pannorum exterius ualde pulchram & quasi magni pretij, cum sit interius uilis: aut æs deauratum uendens illi pro, auro, uel his similia faciens. Supergressio enim est, ubi pro minore pretio illud quod maioris pretij est, eliciť: circũuentio autem, ubi, per dolũ frater in ipsa uenditione uel emptione decipiť. Sed uos ab his uitijs. i. à fornicatione & à passione desiderij atq; supergressione & circũuentione fratris, idcirco uos cõtinete, *quoniam uindex est dominus de his omnibus*, id est, ipse punit hæc omnia in suo iudicio, uidelicet non solum opus fornicationis, sed & desiderium illiciti operis, atq; iniquitatem nõ iustæ mercationis. Ipse de his omnibus ultionem sumet, *sicut prædiximus*, id est, sicut ante iudicium denunciauimus *uobis* cum essemus apud uos, *& testificati sumus*. i. testimonijs scripturarum ꝓbauimus. Vel testificati sumus. i. testes diuini iudicij fortiter hæc asseruimus. Ideo & ab his est abstinendum, qa *non uocauit nos Deus in immunditiam*. i. ut immũdã & sordidam uitam duceremus: *sed in sanctificationem*, id est, ut incontaminatissimam atq; mundissimam & uirtutibus plenam duceremus conuersationem. Vnde & per legem clamat: Sancti eritis, quia ego sanctus sum. Et quia Dei uoluntas est sanctificatio uestra, quæ tenenda est eo ordine quo subiunximus, nec uocauit nos Deus ut immunde uiueremus, sed sancte. *itaq; qui hæc spernit*, quę nũc de sctitate & mũditia seruanda diximus & de uitijs extirpãdis, *nõ hominem spernit, sed Deum*. i. nõ me spernit, sed Deum cuius pręcepta loquor, et cuius uoluntatẽ annuncio: *qui & dedit in nobis*. i. in cordibus nostris *spiritũ sanctum*, ut omnia per spiritum eius loqueremur & faceremus: & ideo q dicta nostra quasi uerba hominum

Nota.

Nota.

Leuit. 11 19. & 20.

1. Petri. 1

Luca. 10

A spernit, spiritum sanctum per quem omnia loquimur, spernit, & deũ cuius est ille spiritus. Erant inter Thessalonicenses nõnulli in supradictis uitijs manentes, & Apostoli uerba spernentes: propter quos ita loquit, ostendens quia contemptus apostolicorum præceptorum in deum potius refunderetur, non in Apostolũ.

De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere uobis ipsi enim uos à Deo didicistis, ut diligatis inuicem. Etenim illud facitis in omnes fratres in uniuersa Macedonia. Rogamus autem uos fratres, ut abundetis magis, & operã detis, ut quieti sitis, & ut uestrum negocium agatis, & operemini manibus uestris, sicut præcepimus nobis. & ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis.

Ioã. 13. 35
1. Ioã. 2. 4

De supradictis fuit opus scribere uobis, quia qdam uestrum sunt culpabiles in illis. sed *de charitate fraternitatis*, id est, de dilectiõe qua fratres amare debetis, *non habemus necesse scribere uobis.* i. nõ est necessarium nobis ut per epistolam uos instruamus. Vere nõ habemus hoc necesse. Nam *uos ipsi didicistis à Deo.* i. docti estis ab euangelio Dei, *ut uos inuicem diligatis*, quia Christum dicentem audistis, hoc mãdo uobis ut diligatis inuicem. Vel per internam aspiratione͂ didicistis hoc à deo, quia spiritus sanctus mox ut cor hominis repleuerit, ardere illud charitate facit: nec potest unq̃ discere charitatem, qui spiritum sanctũ non habet intus docẽtem. Vos hoc didicistis, sicut effectu declaratis. Nam *facitis illud in omnes fratres*, i. diligitis omnes Christianos, & operibus charitatis uos ostenditis illos diligere, non solum in urbe uestra, sed & *in uniuersa Macedonia.* uos illud facitis, id est, fratres diligitis, sed tñ *rogamus uos fratres ut abundetis magis*, in dilectione fratrum. i. adhuc abundãtiorem erga fratres studeatis habere charitatem, *& operam detis ut quieti sitis* à curiositate, quæ non sinit cor curiosi esse quietum. Operam detis. Quasi diceretur: Difficile est dimittere consuetudinem, sed cogite uos. Studete ne curiositas uastet quietem uestræ mẽtis ut antea. Quæ. s. curiositas cum alienam quęrit uitam discutere, sem per sua intima nesciens, studet exteriora cogitare. Graue nanq; est curiositatis uitium, quæ dum cuiuslibet mentem ad inuestigandam uitã proximi exterius ducit, semper ei intima sua abscondit, ut aliena sciens, se nesciat. Et curiosi animus quanto magis peritus fuerit alieni meriti, tã to fit magis ignarus sui. Ideoq; quietem habere non potest, dum semper laborat aliorum uitam inutiliter scire: & sæpe uagatur per diuersa loca, ut discere possit aliena facta. Sed uos satagite ut quieti sitis. *& ut uestrum negocium agatis.* i. unusquisq; officiũ qđ ad se pertinet, dimissis alienis, quia uobis est utile in emendatione uitæ uestræ sic agere. *& operemini manibus uestris*, unde uictum habeatis, & unde beneficia tribuatis, *sicut præcepimus uobis* dum præsentes essemus, qa & opus manuum adiuuat quietos esse. Illud enim malum ex ocio uenit. Hinc est quod scriptura dicit, quia multam malitiam docuit ociositas. & date operam *ut honeste ambuletis.* i. irreprehẽsibiliter agatis *ad eos qui foris sunt.* i. coràm infidelibus qui sunt extra ecclesiam, ut exemplo uestræ honestatis conuertantur ad honestos mores et ad fidem. Non ergo sectandum est ocium, sed opus faciẽdum: quia honestum est, & quasi lux ad ĩfideles. & adhuc date operam, ut *nullius aliquid* i. nullam rem cuiuscunq; fidelis *desideretis*, nedum rogetis uel collatis: sed sufficiat uobis quod habetis, uel ex iusto labore uestro quod uobis deest, acquiratis. Qui enim in ocio uiuit, res aliorum concupiscit. Ideo abijcite ocium, ut uincatis alienarum rerum appetitum.

Ioã. 13. 15
Eccle. 33

C *Nolumus autem uos ignorare fratres de dormientibus, ut non contristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quod Iesus mortuus est & resurrexit, ita et Deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo,*

Quia quidam illorum inconsolabiliter deflebant suos amicos mortuos, quasi non amplius resurrecturos, docet eos reuera futurã omniũ resurrectionem, & ideo non debere eos immoderate contristari de morte suorum. Quasi dicat: De charitate non indigebatis à nobis doceri, sed de resurrectione mortuorum indigetis. Et ideo *fratres nolumus uos ignorare*. i. nolumus ut ignoretis, sed uolumus ut sciatis quæ scienda sunt de *dormientibus*. i. de mortuis, qui quasi de somno facile surgent & integro corpore. Sicut. n. citius homo à somno euigilat, ita concitæ ad cõditoris nutum à morte corporis surgent. Ideo nolumus uos hęc ignorare, *ut non contristemini* de morte charorum uestrorum, *sicut & cæteri*. i. infideles contristãtur de morte suorum, *qui spem non habent*, spem. s. resurrectionis & incorruptionis æternæ. Nam & ideo etiam dormientes eos appellat scripturæ ueracissima cõsuetudo, ut cũ dormiẽtes audierimus, euigilaturos non dubitemus. Vnde & in Psalmo dicitur. Nunquid qui dormit, non adijciet ut resurgat? Vehementer. n. ab infirmis mentibus nomen mortis pertimescitur, somni autem uocabulum non timetur. Est autem de mortuis qui diliguntur, quędam tristitia quodãmodo naturalis. Morsẽ quippe horret non opinio, sed natura: nec mors homini accidet, nisi ex pœna quã præcesserat culpa. Quapp si animalia quæ ita creata sunt, ut suo quęq; tempore moriant, mortem fugiunt & uitam diligunt, quãto magis homo qui sic fuerat creatus, ut si sine peccato uiuere uellet, sine termino uiueret? Itaque necesse est ut tristes simus, qñ moriẽdo nos deserũt quos amamus: qa etsi nouimus eos nõ in æternũ nos relinq̃re hic mãsuros, sed aliquantũ pcedere secuturos, tñ mors ipsa quam natura refugit, cum occupat dilectũ, contristat in nobis dilectiõis affectum. Ideo nõ admonuit Apls, ut nõ cõtristemur, sed ut nõ contristemur sicut & cęteri q spẽ non hñt. Cõtristamur ergo in nostrorũ mortibus necessitate amittendi, sed cum spe recipiendi. Inde angimur, hinc consolamur: inde infirmitas afficit, hinc fides reficit: inde dolet humana cõditio, hinc sanat diuina promissio. Permittãtur itaq; pia corda charorum de suorũ dolere mortibus tristitia sanabili, & consolabiles lachrymas fundant cõditione mortali, quas tñ reprimat si dei gaudium, qua creduntur fideles qñ moriuntur, aliquantulum à nobis abire & ad meliora transise. Vere, inquit, non debetis inconsolabiliter cõtristari, sicut infideles, de morte charorũ uorũ, quasi non sint amplius uicturi & uobiscũ futuri, qa *si credimus quòd Iesus mortuus est & resurrexit*, *ita* pro certo credere debemus, quia & deus eos qui dormierunt per Iesum. i. mortui sunt in Christo, *adducet, cum eo* ad iudicium in die resurrectionis omnium, ut cum Christo iudicent mũdum & regnent. Vnde & Zacharias ait: Et ueniet dñs Deus meus, & omnes sancti cum eo. Vel per Iesum mediatorem adducet eos deus cum eo: quia quod resurgent, & quod cũ Christo iudices uenient, hoc non nisi per Christum à deo patre accipient. Si credimus, inq̃t, qđ Iesus mortuus est &c. Quid est qđ prædicator egregius mortem domini, mortem uocat: mortem uero seruorum domini, non mortem, sed somnum nominat, nisi quia infirma corda audientium respiciens, medicamentum prædicationis suæ mi- D

Psal. 40

Zacha. 14

A ra arte apponit: & illum quem iam resurrexisse nouerant, eis mortuum insinuare non dubitat, eos uero qui necdum resurrexerãt, ut spem resurrectionis insinuet, non mortuos, sed dormientes uocat. Nõ.n.uerebatur dicere mortuũ, quem auditores iam resurrexisse cognouerant: & uerebatur dicere mortuos quos resurrecturos uix credebant.

Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quia nos qui uiuimus, qui residui sumus, in aduentu domini non praeueniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse dominus in iussu & in uoce archãgeli, & in tuba Dei descendet de caelo, & mortui 1.Cor.15 *qui in Christo sunt, resurgent primi. Deinde nos qui uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aera, & sic semper cum domino erimus. Itaque consolamini inuicem in uerbis istis.*

Vere illi qui nunc in mortis somno dormiuit, uenient uiui cum Christo. Nã *hoc dicimus uobis* non in nostro, sed *in domini uerbo*, quia nõ noster, sed domini est sermo, quem de hac re uobis loquimur, qm̃ ipso docẽte ac iubente, uel per os nostrũ loquente, loquimur uobis talia. Hoc.s.dicim⁹, *quia nos qui* tunc temporis in carne *uiuimus, qui residui sumus*, omnibus praecedentibus sanctis.i.quorum uita tũc est adhuc in corpore residua, *non praeueniemus in aduentu domini eos qui dormierũt*, id est, non anticipabimus eos qui lõge ante mortui fuerãt, ut primi ante illos occurramus dño, sed cum illis pariter occurremus. Hunc modum resurrectiõis ideo docet apostolus, quia uiderentur uiuentes citius posse dño occurrere q̃ mortui. Tam uelociter.n.fiet omnium resurrectio, ut uiuentes nequeant p̃cedere mortuos. Nam uoce iustorum qui tunc uiuentes in carne sunt inueniẽdi, locutus est nunc Apostolus: quia & ipse iustus erat, atq; ĩ carne uiuebat, & nouissimos sanctos fore communionis suae praeuidebat, ideoq; uerbis eorum utebatur. Sed Thessalonicenses hoc non intelligentes, putauerunt quod Paulus & qui cum eo scribebant epistolam, dicerent se reperiendos in die cõsummationis in carne, & coniecturis uarijs fluctuabant atque dicebant: Si Paulus inueniẽdus in corpore est, proximus est dies iudicij. Vnde corrigit eos in secunda epistola. Putabant.n.quod in diebus eorum futura esset generalis resurrectio, qm̃ apostolus uerbo praesentis temporis dixerat, nos qui uiuimus. Qua causa praecipue coactus est aliam illis epistolam scribere. Viuentes nanque & residuos (ut diximus) nominauit, nõ quo uellet intelligi se cum socijs suis tempore resurrectionis in corpore reperiendos, sed nos dixit pro eo quod est, iustos, de quorum numero & ipse erat. Ipsi.n.rapientur obuiam Christo, & non peccatores. Viuentes autem, nõ iuxta tropologiam sanctos accipimus, qui peccato mortui non sunt, sed omnes quos in corpore inueniet Christus aduenieus. Quodq; sequitur, non praeueniemus eos qui dormierunt, nõ ad peccatores est referẽdum, qui somno negligentiae sopiti sunt. neq;.n.peccatores cum iustis rapientur obuiam Christo, sed ad eos referẽdum est quos mors dissoluerat. Non praeuenimus ad occurrendum dño eos qui dormierũt, sed ipsi prius euigilabunt.i.resurgẽt quã nos incipiamus occurrere dño. *Quoniam ipse dominus* in propria persona *descendet* localiter de caelo, uel de caelo.i.de occulto, et hoc *in iussu patris*. Descendet enim missus à patre, non diuersitate uirtutis, sed dispensatione iudicis. Vel in suo iussu descẽdet, quia iubebit resurgere mortuos & occurrere sibi. Non.n.ueniet humilis & occultus ut olim, sed excelsus & manifestus & cum imperiosa authoritate, ut omnia mox fiant quae-

C cunq; iusserit. *& in uoce archāgeli.* quoniā archangelus uoce magna clamabit, ante eum excitans mortuos. De
Matt.25 cuiusmodi uoce dicit ipse: Media autē nocte clamor factus est, ecce sponsus uenit, exite obuiā ei. *et in tuba dei* .i. in aliquo sono magno & publico,
Ioan.5 diuinitus facto. De cuiusmodi tuba rursum ipse dicit, quia uenit hora in qua omnes qui in monumētis sunt, audient uocem filij dei, & ꝓcedent. Hæc tuba omnes excitabit, & inimicos terrebit, suos ad bellum inuitabit, ut expugnent aduersarios, & effugent à facie dn̄i atq; mittant in gehēnam. Et iterum sicut tuba quōdam in festis conuocabat populum Hebræorum, sic hæc tuba conuoca
Nu.10. 29 bit ad solēnitatem æternę lętitiæ po
& .31 pulum sanctorum. Deo, iquit, iubē
Psal.80 te & uoce archangeli atq; tuba Dei sonante, *descendet* dn̄s Iesus *de cælo* in aera, non in terram. Nam quia in iudicio erunt, & qui ad cœlū assumentur, & qui in terra relinquentur, idcirco dn̄s inter cœlum & terram .i. in aere faciet de utrisq; iudicium. Et ipso descēdente, mortui qui in Christo sunt .i. qui in fide & dilectione Christi præsentem uitam finierunt, *resurgent primi*. i. antequam illi qui tūc uiuent, occurrēt Christo, *Deinde*. i. facta illorum resurrectione, *nos qui uiuimus*. i. illi de nobis qui uiui tunc inueniētur, *qui relinquimur*. i. qui tormentis Antichristi erūt residui ex nobis, *simul cum illis rapiemur* ab angelis *in nubibus obuiam Christo in aera*. Vltimis sanctis se cōtinuat Apostolus propter unitatem ecclesię, cuius mēbra sunt & primi & nouissimi iusti, & propter similitudinem passionum, q̄m similes apostolis erunt in passionibus illi nouissimi, *propter quod & dignissimi erunt*. Qui tamen cū uiui reperientur, non præuenient mortuos. Adeo uelociter fiet resurrectio mortuorū. Sed cū illi fuerint resuscitati, occurrent dn̄o in suis corporibus & illi, D qui uiuentes in corporibus fuerint inuenti, ita t̄n, ut inglorium & corruptiuum, & mortale, gloria, & incorruptione, & īmortalitate muteī, ut qualia corpora surrectura sunt, in talem substantiā etiam uiuorum corpora transformentur. Reuera .n. quantum ad præsentia uerba pertinet, uidetur apostolus asserere quosdam in fine seculi, aduenīēte dn̄o, cū futura est resurrectio mortuorum, non esse morituros, sed uiuos repertos in illā īmortalitatē, quæ sanctis etiam cæteris dabitur, repente mutandos, & simul cum illis rapiēdos in nubibus. Sed uideamus ne huic sensui sit cōtrarium, qđ idē Aposto lus scribit ad Corīthios, Omnes q̄ 1. Cor. 15 dem resurgemus, uel omnes q̄dem dormiemus. Si ergo sanctos, qui reperientur Christo ueniente uiuētes, eiq; uenienti obuiam rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, & ad eadē mox īmortalia redituros, nullas in uerbis Apostoli patiemur angustias, ubi dicit, Oēs resurgemus uel omnes dormiemus, quia nec illi erunt à resurrectione alieni, quam dormitione pręcedent, quamuis breuissima, non t̄n nulla. Neq; .n. dicendum est, fieri non posse ut dum per aera in sublime portanī, & moriantur & reuiuiscant. Quod autem subiecit, *& sic semper cum domino erimus*. non ita accipiendum est, tāquam in aere nos dixerit cum dn̄o semp esse mansuros, quia neq; ipse utiq; ibi manebit. Venienti quippe ibitur obuiam nō manenti. Sed ita cū dn̄o erimus, id est, sic erimus habentes corpora sempiterna, ubicunq; cum illo fueri mus. Omnes .s. electi, & qui de somno mortis excitati, & qui uiuentes in carne reperti fuerimus, rapiemur in nubibus obuiā domino in aera, & sic .i. omnes simul īmortales erimus

A mus semper cũ dño, sicut ipse dixit: Pater, quos dedisti mihi, uolo ut ubi ego sum & illi sint mecum, ut uideãt claritatem meam. Qñquidem omnes resurgemus, et cum dño semper erimus, *itaq; consolamini inuicem*.i. cõsoletur alter alterum de morte amicorum suorum *in uerbis istis* quæ diximus de resurrectione & societate uel gloria perenni omnium iustorũ. Pereat contristatio, ubi tanta est cõsolatio. Detergatur luct⁹ ex animo, fides expellat dolorem in tanta spe glorię. Omnes .n. iusti cum amicis suis sine fine simul manebunt imortales atq; beati in regno Christi. Et ideo non debetis amicos uestros, q̃ mortui sunt, lugere quasi amissos: quia nõ amisistis eos, sed p̃misistis.

1. Mach. 5.

CAPVT V.

De temporibus autem & momentis fratres non indigetis ut scribamus uobis. Ipsi enim diligenter scitis, quia dies domini sicut fur in nocte, ita ueniet. Cum enim dixerint, pax & securitas. tunc repentinus eis superueniet interitus sicut dolor in utero habenti, & non effugient.

De resurrectione indiguistis p̃ epistolam nostram doceri, sed de temporibus & momentis quibus futura est ipsa resurectio, non indigetis ut scribamus uobis. *De temporibus*.i. utrum æstate an hyeme, & utrũ die an nocte, siue quo mense uel post quot annos uenturus sit Christus *& momentis*.i. qua hora diei uel noctis uenturus sit Christus, *non indigetis fratres*.i. non est necesse *ut scribamus uobis*, quia non prodesset uobis hoc scire. Nõ est opus ut de his scribamus uobis, quia uos ipsi scrutando scripturas uel docti à nobis *diligenter*.i. studiose *scitis quia dies domini*.i. dies iudicij uel dies mortis, in quo dñs unumquenq; iudicabit, *ita ueniet* latenter incautis, *sicut fur in nocte*. ueniet .n. in nocte.i. in ignorantia, hoc est, ueniet nullo sciente aut sperãte, ueniet subitaneus & improuisus, ueniet ut fur, qui latenter uenit dum dormiũt homines, & omnia subripit, ut qui dives obdormierat, euigilans nihil inueniat. Sic.n. cõtinget securis & negligentibus per improuisum aduentum diei domini. Et propterea cœpit apostolus loqui de temporibus, ut moneret discipulos cauere sibi, ne ita deprehendãtur. Hoc igitur opus est scire, ut curẽt filij lucis esse. & parato corde uigilare, qui nolunt ab illa die sicut à nocturno fure cõprehendi. Nam si ad cauendum hoc malum.i. ne dies dñi tanq̃ fur inueniat imparatum, opus esset nosse tẽporum spatia, non diceret Aopstolus, non opus esse ut hoc scriberet, sed hoc potius esse scribendum tanquam doctor prouidentissimus iudicaret. Nunc autem nec opus illis esse monstrauit, quibus sufficiebat ut scirent, imparatis atque dormiẽtibus diem domini sicut furẽ esse uenturã: atque sciẽdo hoc essent ipsi uigilantes & parati post quantalibet tempora ueniret: & suum seruauit modum, ut.s. apostolus non tm̃ prę sumeret alios id docere, de quo apostolis dñm dixisse cognouerat: Non est uestrum nosse tempora uel momenta, quæ pater posuit in sua potestate. de his.n. temporibus & momentis non erat opus ut scriberet eis. Vere, inquit, ut fur ueniet amatoribus seculi dies illa. *Cum enim dixerint*, pax est nobis & in ipsa pace *securitas* de futuro, quia nihil molestariũ amplius euẽturum nobis formidam⁹, *tunc* subito descẽdente iudice, *repentinus eis superueniet interitus*.i. mors æterna corporis & animæ, *sicut dolor* superuenit mulieri *habẽti in utero* prolem, quia malum cõscientię ipsorum incipiet eos subito torquere, cum per iudicis aduentum cœperit urgeri ut ad lucẽ prodeat. i. omnibus appareat. Mulier .n. prægnans quod in utero diu portauit cum pondere, tandem

Actuũ. 1.

C eijcit cum dolore: qa & reprobi malum, quod diu latuit intra conscientiam ipsorum & grauauit eam, in conspectu iudicis cum graui tormẽto cunctis manifestabunt. Mulier cum uoluptate pondus illud concepit, sed (ut dictum est) cum dolore eijcit: quia & reprobi culpam cum uoluptate libenter commiserũt, sed ante districtum iudicem hanc inuiti multa cum amaritudine manifestabunt. Mulier dum non sperat, subitis doloribus incipit urgeri, ut pariat: quia & reprobi dum non prçuident: incipiunt repentinis cruciatibus compelli, ut latentia mala quæ intus habent, ante tribunal ęterni iudicis ad publicum proferant. Ita ergo subitis doloribus incipient torqueri intrinsecus instar prægnantis, *& non effugient*. Mulier nanq; euadit, sed illi non effugient. Dominus circa finem seculi tribulationem maximam esse denunciat futuram, & dicit, arescentibus hominibus præ timore & expectatione quæ superuenient uniuerso orbi. Apostolus uero testatur, quia dicent, pax est & securitas. Sed dominus hoc de electis loquitur, apostolus uero de reprobis. Intelligamus ergo non ea ĩpleri modo q̃ dñs prænũciauit, sed tunc esse potius uẽtura, qñ sic erit tribulatio uniuerso orbi, ut ad ecclesiã ptineat q̃ in uniuerso orbe tribulabitur, nõ ad eos q tribulabũt eã. Ipsi.n. dicturi sunt, pax & securitas, ut repẽtinꝰ illis supueniat interitꝰ, & eos aduentus domini sicut fur in nocte comprehendat, qñ econtrario gaudebit & exultabit, qui diligit manifestationem domini. Sed & hoc notãdũ, quia post mortem Antichristi quadragintaquinq; dies cõcedentur ad emẽdationem his, qui ad uitam prædestinati sunt, & in Antichristi persecutione offenderũt. Sed qui ad uitam præordinati non sunt, nec mor te principis sui corrigentur: sed toto D corde mundanis inhærentes, gaudebunt, & uxores ducent, atq; conuiuia facient, & domos ædificabunt, dicentes: Pax est nobis & securitas, licet princeps noster sit mortuus. Et dum ita pacatos & securos se putauerint, subito iudex apparebit, omnesq; tales condemnabit.

Luc. 21.

Vos autem fratres non estis in tenebris, ut uos dies illa tanquam fur comprehendat. Omnes enim uos filij lucis estis et filij dei. non estis noctis neque tenebrarum.

Illis erit improuisus dies dñi, ut illaqueet eos ad mortem propter cordis ipsorum cæcitatem. Sed *uos ò fratres non estis in tenebris* ignorantiæ & infidelitatis ille cupiditatum seculariũ, ita *ut uos dies illa tanquã fur comprehedat* ad mortẽ. Illi.n. sunt in tenebris & nõ uigilant aduersus aduentum furis qui præsumentes de cupiditatibus suis, & in delicijs huius seculi diffluentes, tument & erigũtur aduersus humiles, & insultant sanctis intelligentibus atq; tenentibus angustam uiam, quæ ducit ad uitam. Sed uos non estis tales, quia non cæcant uos seculi cupiditates. Nam *omnes uos estis filij lucis*. i. Christi, q ait: Ego lux in mundum ueni, ut omnis qui credit in me, in tenebris nõ maneat. *& filij dei*. i. ecclesiæ sanctorum, quã illuminat sol iustitię Christus. Vere filij estis Christi & ecclesiæ, quia *non estis filij noctis*. i. diaboli qui est nox, de qua sanctus Iob dicit: Noctem illã tenebrosus turbo possideat, neque estis filij tenebrarũ, id est, infidelium & iniquorũ, q si cõuersi fuerint, audient: Fuistis aliqñ tenebræ, nũc autem lux ĩ dño. Vel omnes uos estis filij lucis. i. fidei & filij diei. i. sanctę conuersationis. Et nequis putet par tim posse esse diei, partimq; noctis, addo quia nõ estis noctis. i. ignorantiæ uel infidelitatis: neq; tenebrarũ, id est, malorum operum. Nam filij

Matt. 7.
Luca. 13.
Ioan. 12.
Iob. 3.
Ephe. 5

A noctis et tenebrarum, sunt infideles & iniqui. Noctis, inquam, & tenebrarum filij sunt, qui omnia mala operantur: & usque adeo filij noctis sunt ut timeant uideri quæ faciunt. Qui autem publice talia operantur, sunt quidem in luce solis, sed in tenebris cordis.

Igitur non dormiamus sicut cæteri, sed uigilemus & sobrij simus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt, & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt. Nos autem qui diei sumus, sobrij simus, induti loricā fidei & charitatis & galeam spem salutis. Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per dominum nostrum Iesum Christū, qui mortuus est pro nobis, ut siue uigilemus, siue dormiamus, simul cum illo uiuamus. Propter quod consolamini inuicem & ædificate alterutrum, sicut & facitis.

Quandoquidem non sumus noctis, *igitur non dormiamus.* i. non torpeamus in bonis secularibus, *sicut cæteri* .i. sicut infideles, qui ad noctem pertinent: *sed uigilemus* . i. uigili corde aduentum oculti iudicis expectemus, attendētes omnia hæc esse transitoria & cito peritura: *& sobrij simus.* i. sobrie his utamur, nō quasi bonis nostris, sed ad sustentationem datis. Non dormiamus. i. non simus securi & desidiosi, quasi hoc nobis sufficiat quod Christianitatis religionem suscepimus, & ideo negligenter agamus: sed uigilemus. i. corporis & negligētiæ tenebras à nobis repellamus, et oculos mentis ad aspectum ueri luminis apertos teneamus: & sobrij simus. i. ebrietatem secularium cupiditatum caueamus. Et iustū est, ut nos qui ad noctem nō pertinemus, somnum & ebrietatem fugiamus: quia *qui dormiunt.* i. qui delectabiliter torpent & quiescunt in præsentibus, *nocte dormiunt.* i. iniquitate delectantur *& qui ebrij sunt.* i. quos inebriat amor seculi, ut imoderate utantur his rebus transitorijs, in nocte cordis *sunt ebrij.* Nox. n. est iniquitas, in qua illi obdormierunt & inebriati sunt cupiendo ista terrena. & omnes istæ felicitates quæ uidētur seculi, somnia sunt dormientium: et quō qui uidet thesauros in somnis, dormiēs diues est, sed euigilans pauper, sic omnia uana ista huius seculi, de quibus homines gaudent, in somno apparent & in ebrietate cernūtur. Euigilabūt & sobrij fient amatores talium quando nolent, si modo quando utile est, non euigilauerint & sobrij fuerint: & inuenient somnia fuisse illa & transisse sicut umbram. Illi qui sunt noctis, dormiunt & inebriantur: sed *nos qui sumus diei, simus sobrij.* i. moderate utamur his temporalibus, & propter præsentia bona non obliuiscamur quærere futura. i. æterna. Sobrij, inquam, simus. Quod esse poterimus, si fuerimus *induti loricam fidei & charitatis.* i. si fides & charitas instar loricę nos undique muniernt aduersus oīa diaboli iacula. i. cōtra uniuersa uitiorum tētamēta. Sicut. n. lorica munit uitalia: sic fides & charitas munit cor nostrū, ne lędat à uitijs iructibus. Et quamuis nūc Apostolus dicat loricam fidei, alio tñ loco dixit scutū fidei. Scutū ergo est fides, quia tela inimicorum excipit & repellit. Lorica etiam est, quia interiora nostra transfigi non sinit. Similiter & charitas nobis est lorica, quia malignorum spirituū iacula nō sinit ad cor nostrum interius penetrare. Simus etiā induti galeā, scilicet *spem salutis*, ut spes æternæ salutis ad supna tēdens, obuoluat. i. protegat caput interioris hominis. i. mētem nostram, ne lædatur ab ictibus inimicorum. i. à tentamentis dæmonum in hoc cōflictu uitiorum. Spes enim protegens mētis caput, est nobis galea, quæ scilicet spes dicitur salutis, quia per spem uenimus ad salutem. Et recte dicitur spes salutis *quoniā nō posuit Deus nos in iram, sed in acquisitionem salutis.* i. non posuit nos ad hoc Ephe. 6.

C in spe, ut eamus in iram damnationis, sed ut acquiramus salutem bene operando. Nō.n. ociosis datur salus, sed his qui merito bonorum operum acquisierint eam. Et hoc *per dominum nostrum Iesum Christū*, quia nullum iustitię meritum salutem nobis acquirere posset, nisi per mediatorē Dei & hominum. Vel ideo sobrĳ simus & armis uirtutum induamur, quia non posuit Deus nos in iram, sed in acquisitionem salutis. i. non ordinauit & statuit nos ad hoc, ut iram exerceret in nos, sed ut acquireret nos ad salutem per Christū mediatorem, *qui mortuus est pro nobis*. i. qui nos morte sua redemit ab æterna morte, *ut siue uigilemus*. i. in corpore uiuamus, *siue dormiamus*. i. somno mortis quiescamus, *simul cum illo* qui est, uiuamus. i. semper sit & uiuat cū illo mens nostra, siue dum in hoc seculo uiuimus, siue dum in sepulchro dormimus, *propter quod*. i. quia hæc spes est nobis, qa Christus mortuus est ad horam pro nobis, ut nos semper cum illo uiuamus, *consolamini inuicem*. id est, consoletur ex uobis alter alterum in aduersis præsentium tribulationum, uel in obitu charorum & *ædificate alterum*. i. uicissim uosmetipsos per bona colloquia & per bona exempla ædificate in uirtutibus, ut & singuli & simul omnes ædificemini templum dño. Aedificate īquam *sicut & facitis*. Collaudat eos, ut magis ac magis prouocet ad studium bene agendi. Hucusq; autem generaliter locutus est omnibus, sed nunc singulariter ad subditos admonendos, ut prælatos suos honorēt & diligant, se transfert: postea monebit & prælatos, ut corrigant subditos. Quia uero humiles erant & ad obediendum prompti, ideo non imperādo, sed rogando iniungit eis ea quæ uult ut faciant. Vnde nec apostolū se dixit in exordio epistolæ, quia nō

Nota.

Exodi. 3.

D erat necesse ut cogerentur apostolica authoritate. Sic & nūc prælati ecclesiæ bonos subditos humiliter rogare debent, ut in melius proficiāt: non imperiose compellere, ut inuiti bona faciant. Ecce.n. subiungit apl's.

Rogamus autem uos fratres, ut noueritis eos qui laborant inter uos, & præsunt uobis in domino, & monent uos ut habeatis illos abundantius in charitate, & propter opus illorum pacem habete cum eis.

Vos omnes consolamini & ædificatis inuicem alĳ alios, ut monem⁹. Sed *Vos ô fratres*, qui subditi estis, *rogamus ut noueritis*. i. ostendatis nosse uos per reuerentiam & honorem *eos qui ī* regimine ecclesiastico *laborant inter uos & præsunt uobis in domino*. i. ordinatione dñi, uel in his quæ ad dominum pertinent. *& monent uos*, ut mala caueatis & bona faciatis, uel ad meliora proficiatis. Ita.s. noueritis eos, *ut habeatis illos abundantius in charitate*. i. magis q̄ cæteros diligatis & honoretis illos, ac bonis corporalib⁹ alatis. Volo.n. ut ex charitate presbyteros honoretis, ac reuerentiam illis exhibeatis. *Et propter illorum opus*.s. quia increpant uos aut etiam aliqñ puniunt uos, uidentes sic oportere fieri, *habete pacem cum eis*. i. nolite murmurare, nolite pacis amicitiam relinquere, si resecauerint uestra uitia, sed ideo magis pacem firmam seruate, quia ipsi non ex odio, sed ex charitate corripiunt uos. Pulchre obuiat Apostolus, puersitati corū, qui dū pro culpis suis increpantur aut uerberantᷣ, pacem, quam cum prælatis suis habebant, abĳciunt, ac discordias & murmurationes faciunt, dum cum prælatis suis haberi pacem iubet propter opus ipsorum. Vel ita distingui potest: habete illos abundantius in charitate propter opus illorū. i. propterea magis amate illos, quia monent uos & corrigunt, sicut scriptum est, Argue sapiētem, & diliget

liget

A liget te. & habete pacem cum eis, ut nunquam discordetis ab illis, etiam si grauiter uos icrepauerint aut uerberauerint.

Rogamus autem uos fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. Videte nequis malum pro malo alicui reddat, sed semper quod bonum est, sectamini inuicem & in omnes.

Nūc ad prælatos est sermo. Subditos rogauimus ut honorent præpositos suos, & pacē cū eis habeāt. Sed *uos fratres* qui præestis, *rogamus, corripite inquietos*, i. castigate curiosos & pacis qetem turbantes, atq; indisciplinatos ac uagos. Corripite illos, ne sitis mercenarij: qa qui ideo cessat à correptione taliū, ne pdat munus qđ ab his accipere solebat, uel ne patiaẽ ab his aduersa, mercenari⁹ est non pastor.

Nota. *consolamini etiam pusillanimes*, idest, eos qui pusillū habēt animū ad tolerantiam præsentiū aduersitatū, & contristanẽ pro malis quæ sibi accidūt, siue illos qui à spe deficiūt pro magnitudine peccatorū suorum. *suscipite infirmos*, i. nolite abijcere eos q in conscientia sua uel in actionibus suis sunt infirmi, sed suscipite illos ad sanandum sicut spiritales medici. Et si in hoc officio uobis aliqd iniuriæ à subditis illatum fuerit, *estote patientes ad omnes*, q uobis molesti fuerint. Hoc etiam uidete, id est, diligenti consideratione attēdite, *nequis alicui reddat malum pro malo*, id est, non solūmodo uos non reddatis malum pro malo, sed etiam uidete ne alius reddat. Tunc etiam malum pro malo reddetis, si eos qui malum uobis

Nota. irrogant, ad pœnitentiam non prouocaueritis. Hoc nanq; loco intelligendum est tūc potius malum pro malo reddi, si is q corripiendus est non corripitur, sed praua dissimulatione negligitur. Aliquando autem homines correptores suos putant inimicos suos. Ideo cum dixisset, corripite inquietos: subiecit, consolamini pusillanimes. Si forte enim de correptione īcipit deficere, & perturbatur, tunc oportet consolari. Suscipite infirmos, ne per īfirmitatem cadāt. Si titubare eum fecit infirmitas, sinu tuo suscipiat charitas. Ac deinde uidete neq; alicui malū pro malo reddat. Ergo non est malum, correptio si fit. Ille autem malū pro malo ei reddet, cui correptionē subtrahit. Videte neq; aliquādo cuiquā id faciat, *sed semper sectamini omnes quod bonum* & rectum *est inuicem*, id est, uicissim inter uos, *& in*. i. erga oēs alios.

Semper gaudete in domino, sine intermißione orate, in omnibus gratias agite. Hæc est enim uoluntas Dei in Christo Iesu in omnibus uobis.

Hæc communiter omnibus dicūtur. Licet frequenter aduersa patiamini, tamen nolite contristari, sed semper & in prosperis & in aduersis gaudete. Sed qa malum est seculari gaudio gaudere, propterea subiungo ut gaudeatis *in domino*, non in sæculo nec in uobisipsis. In domino gaudete, ut intus apud eum sit gaudium uestrū & gloriatio uestra. *sine intermißione orate*, id est, ut nullo die intermittatis certa tempora orandi. Sed et continuum cordis desideriū, continua oratio est. Nunqd enim sine intermissione possumus genu flectere, corp⁹ prosternere, uel manus leuare, ut de hoc nobis dicatur, sine īntermissione orate? Sed qui nūc uult intermittere orare, non intermittat desiderare. Sic enim orabat Moyses, cui tacenti dixit dominus: Quid clamas ad me? Clamabat enim corde, quamuis nihil diceret ore. Ita iuge desiderium & incessabilis amor, Exo. 14. assidua est oratio sanctorum. *In omnibus Deo gratias agite.* Vera fidelium humilitas est in nullo superbire, in nullo murmurare, nec ingratum esse, nec querulum: sed in omnibus Dei iudicijs Deo gratias agere, Deumq;

C laudare, cuius omnia opera aut iusta sunt, aut benigna. In omnibus ergo q̃ uobis acciderint, agite Deo gratias. Et debetis hæc non inuiti facere, id est, gaudere semper & orare & gratias agere: quia *hæc est uoluntas Dei*, id est, hoc uult Deus ut ista faciatis. Quæ uoluntas est *in Christo iesu*, quia in Christi beneficio concessit Dei uolũtas hominibus, ut ista possint facere. Et est *in omnibus uobis* hæc Dei uoluntas, id est, Deus hoc uult ut omnes uos, maiores atque minores, ista faciatis.

Spiritum nolite extinguere, prophetias nolite spernere. Omnia autem probate, quod bonum est tenete, ab omni specie mala abstinete uos.

Quia quidam inter eos habebant spiritalia dona, sed ab alijs propter inuidiam prohibebantur exercere illa, nec prophetare sinebant, sed prophetiæ ipsorum ab æmulis contemnebantur, ideo nũc per Apostolum dicitur: Spiritum nolite &c. Non q̃a spiritus sanctus extingui possit, sed quia quantum in ipsis est, extinctores eius merito uocant, qui sic agũt ut extinctum uelint. *Spiritum* (inquit) *nolite extinguere*. Et tanquam exponẽs q̃d diceret, adiecit: *prophetias nolite spernere*. Extinguũt ergo quantũ ad eos, spiritum, qui prophetias spernunt: quoniam ignem spiritus sancti, qui prophetas ad loquendum illuminat & inflammat: extinguere & adnullare conantur. Nolite spiritum extinguere, id est, si spiritus sanct⁹ alicui reuelat aliq̃d, nolite prohibere quod sentit loqui. Et prophetias nolite spernere, id est, quę sancti per spiritum sanctum prædixerint, nolite putare falsa esse uel negligere: sed credite uera esse, & reuerenter suscipite: sed tamen iuxta Ioannem, noli
Io.4. te omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex Deo sunt. Vnde & hic subditur: *Omnia autem probate, quod bonum est tenete*, Honorate prophetias sed tamen non omnium dicta indi- D
screte recipiatis, sed probate, id est, ratione discutite omnia, utrum bona an mala sint: & quod bonum inuenietur, tenete. Postquàm singula quæq; discusseritis, & certa probatione quale sit unumquodq; noueritis, quod bonum esse noueritis, tenete: & econtra *ab omni specie mala abstinete uos*, id est, non solum ab eo quod ueraciter malum est, sed etiam ab ipsa similitudine mali, hoc est, siquid mala specie malum aliquid prætendit, etsi malum non sit, uos tamen abstinentes sitis ab eo, ne mala specie malum exemplum detis hominibus. Non enim occasionem malæ suspicionis de uobis dare hominibus debetis, cum uos malam conscientiam non habeatis.

Ipse autem Deus pacis sanctificet uos per omnia, ut integer spiritus uester & anima & corpus sine querela in aduentum domini nostri Iesu Christi seruetur. fidelis est Deus qui uocauit uos, qui etiam faciet.

Ego quidem uos moneo ita uiuere & sanctitati operam dare, sed *ipse Deus* faciat in uobis quod moneo, Deus pacis, id est, De⁹ cui per Christum qui pax nostra est, reconciliati sumus, & qui potest inquietudinem præsentium tribulationum remouere, *sanctificet uos* interius exteriusq; *per omnia*, ut nulla pars uestri absq; sanctificatione sit. Ita uos sanctificet, *ut integer seruetur uester spiritus*, id est, illud quo intelligitis: *& anima*, id est, illud quo uiuitis: *& corpus*, id est, illud quo uisibiles atq; contectabiles estis. Tria sunt enim quibus homo constat, id est, spiritus & anima & corpus. Quæ rursus duo dicunt, quia sæpe anima simul cum spiritu nominatur. Pars enim quędam eius rationalis, qua carent bestiæ, spiritus dicitur. Principale itaq; nostrũ, spiritus est. Deinde uita quæ coniũgit hũc corpori anima uocatur. Po-

A stremo ipsum corpus, quoniam uisibile est, ultimũ nostrum est. Illud enim quo ratiocinamur & intelligimus atque sapimus, ita proprie spiritus nuncupatur, ut non sit uniuersa anima, sed aliquid eius, id est, rationale nostrum, quo sentit & intelligit ipsa anima, non sicut sentit corporis sensibus, sed sicut ille est intimus sensus, ex quo est appellata sententia. Hinc autem pecorib⁹ sine dubitatione præponimur, eo quod sint illa rationis expertia. Non enim spiritum habent, id est, intellectum & rationis ac sapientiæ sensum, sed animam tantum. Et si spiritus pecorũ in scripturis appellat, spiritus pro anima nominat. Sit ergo uester spiritus integer, id est, nullo consensu peccati uulneratus; & anima uestra integra, id est, delectationib⁹ carnis non sauciata: & corpus itegrum, id est, peccati perpetratione nõ læsum. Et ita seruetur integra omnis uestre substantia naturæ *in aduentum domini nostri Iesu Christi*, ut cum uenerit dominus, non inueniat in uobis peccatorum uulnera. Vsque in aduentum domini, id est, usque in finem uitæ præsentis seruetur integra: quia qualis quisque de hac uita exierit, talis apparebit in aduentum iudicis. Et seruetur *sine querela*, id est, tam innocẽs, ut nemo possit de ea iuste conqueri. Aliud nãque est, esse sine peccato, qđ de solo in hac uita unigenito dictũ
1. Petr. 2. est: aliud est, esse sine querela, qđ de
Luc. 1. multis sanctis etiam in hac uita dici
Philip. 3. ci potuit. Quoniam est quidam modus bonæ uitæ, de quo etiam in ista humana conuersatione iusta querela esse non possit. Quis enim iuste queritur de homine qui nemini male uult & qbus potest fideliter consulit, nec cõtra cuiusquam iniurias
Matth. 6. exardibidinem uindicãdi, ut ueraciter dicat, Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris? & tamen ex eo quod iterum dicit, Dimitte sicut & nos dimittimus, sine peccato se nõ esse declarat. Itaque sine querela conseruemini usque in aduẽtũ domini. i. usque ad terminum uitæ huius, ut nemo possit de uobis querelam facere. Et uere integri sine querela seruabimini, quia *fidelis est Deus*, id est, uerus in promissis, *qui nos uocauit* ad uitam, *qui etiam faciet* ut integri perueniatis ad eam. Luc. 11.

Fratres, orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adiuro uos per dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. Gratia domini nostri Iesu Christi uobiscum. Amen.

Orate, inquit, *fratres pro nobis*, ut auxilio uestræ orationis liberemur à malis, & bona quæ cupimus assequamur. et ex nostra parte *salutate fratres omnes*, ut per hãc salutationem impleantur maiori gratia, & magis accendantur in amorem nostri. Salutate illos *in osculo* non lasciuo nec ficto, sed sancto, id est, casto & uera dilectione pleno. Adiuro etiam *uos per dominum*, ut si propter simplicem iussionem neglexeritis facere, uel saltem propter sacramentum adiurationis hęc faciatis. Adiuro uos *ut hæc epistola* quam mitto uobis *legatur omnibus fratribus sanctis*, id est, baptismo sanctificatis, ut omnes ædificentur per eam & confirmẽtur: uel sanctis, id est, perfectis, ut & ipsi proficiant. Et ut hæc omnia facere ualeatis, *gratia domini nostri Iesu Christi sit uobiscum*, cuius auxilio compleatis. Amen.

Primæ ad Thessalonicenses epistolæ finis.

C PRAEFATIO IN EPISTOLAM SECVNDAM AD THESSALONICENSES.

Perseuerantibus uel exercentibus se magnis tribulatiõib⁹, aliã scribit Apl's ad Thessalonicẽses epistolã, itemq́ monens eos ad patiẽtiã, & oñdens fieri iusto Dei iudicio, ut boni p pñtes tribulationes ad gl'iam ppetuæ quietis pueniãt, & mali pp iniurias quas sc̃tis iñtulerũt, pœnas æternas subeãt. Ostendit ẽt non instare tpibus eoꝝ diem dñi, sicut ipsi putabant pp q̃dã eius uerba, quæ de resurrectione posuerat in pcedente ep'la. Nã qđ dixerat, Mortui qui in Xp̃o sunt, resurgent primi: deinde nos q uiuimus, qui relinqmur, simul rapiemur cũ illis in nubibus obuiã Xp̃o in aera, hoc ipsi nõ intelligẽtes, cõturbati sunt, ęstimantes, q in diebus eoꝝ qui tũc uiuebãt, uenturus esset dñs. Qua de causa pcipue sc̃dam hanc Apl's scribens eis ab Athenis ep'lam, intendit hmõi opinionem destruere: ne cum transiret tp̃s, quo dominũ credide- rant esse uenturũ, & uenisse non cernerent, etiã cætera fallaciter sibi promitti arbitrantes, de ipsa mercede fidei desperarent. Nam si Apl's in hoc mẽtitus putaretur, per oĩa reprobaretur: & ita diabolus tali opinione deluderet eos ac deciperet. Propterea corrigit Apl's hunc eoꝝ errorem, & ostendit q̃dam certa signa demõstrari anteq̃ dies iudicij ueniat, scilicet primo uenturam discessionem & reuelandũ hominem peccati, qui est Antichristus. Remotione autem erroris huius facta, suo more transit ad moralem exhortationem, ubi & aspere corripit quorundam inquietudinem. Sic autem incipit.

1. Thes. 4.

EPISTOLAE PAVLI SECVNDAE AD THESSALONICENSES, D

CAPVT I.

Paulus & Syluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicẽsium in Deo patre nostro & domino Iesu Christo, gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

Hæc superius exposita sunt. Post salutationem sic inchoatur.

Gratias agere debemus semp Deo p uobis fratres, ita ut dignũ ẽ, quoniã supercrescit fides uestra, et abũdãt charitas uniuscuiusq; uestrũ inuicẽ, ita ut nosipsi in uobis gloriemur in ecclesijs Dei pro paitẽtia uestra & fide in omnibus psecutionibus uestris et tribulationibus, quas sustinetis in exẽplũ iusti iudicij dei, ut digni habeamini in regno Dei, p quo et patimini: si tamẽ iustũ est apud deũ retribuere tribulationẽ his qui uos tribulãt, et uobis qui tribulamini, requiẽ nobiscũ in reuelatiõe domini Iesu de cœlo cũ ãgelis uirtutis eius, in flãma ignis dãtis uindictã his qui nõ nouerunt deũ et qui nõ obedierũt euãgelio domini nr̃i Iesu xp̃i.

A magna laude eoꝝ ĩchoat, ut laudãdo eos roboret & nutriat, sed de oĩbus q̃ in eis laudat præmittit Deo gr̃as, significãs eos à Deo habere oĩa q̃ laudat, uel p q̃bus laudat eos, ne forte ex his q̃ diuinit⁹ acceperãt, extollerẽtur quasi ex seipsis hęc hñtes. Supbia.n. plerũq; nascitur ex bñ gestis. Debemus (inqt) ô *fratres agere semp Deo gratias pro uobis, ita* magnifice *ut dignũ est*, qa pro magnis magnę gr̃ę sũt agendæ: *quoniã fides uestra* nõ decrescit in tribulationibus, sed supercrescit. i. quotidie maior efficitur & supat aduersitates, uel adeo pficit: ut operetur supra q̃ pcepim⁹. & *sic charitas uniuscuiusq; uestrũ abũdat*. i. abũdãter exuberat inuicẽ. i. inter uos. & qa ita supercrescit fides ur̃a & abũdãt charitas, inde gr̃as agere debemus Deo p uobis, nõ ita uos laudare tanq̃ hoc habeatis ex uobis. Ita supercrescit et abũdat fides & charitas ur̃a, ut nosipsi

qui

A qui non de paruo gloriaremur, *in uobis gloriemur in ecclesijs Dei*, id est, apud ecclesias fideliũ, quibus exemplũ de uobis damus. Videte ergo ne sitis exemplũ defectus. gloriamur apud sanctorũ ecclesias in uobis. i. de bonis qui sunt & augentur in uobis. Gloriamur scilicet *pro patientia & fide uestra*, id est, q̃a nõ deficitis nec mur mutatis, sed patientes estis et fidem seruatis *in omnibus psecutionibus uestris* de loco ad locum, *& tribulationibus*, id est, tormentis & afflictionibus, quæ uobis in uno loco fiunt. *quas sustinetis in exemplum iusti iudicij Dei*. Ac si diceretur, dum tam dura toleratis, qui tam recta agitis, quid aliud q̃ iusti Dei iudicij exemplũ datis? Quia ex uestra pœna colligendũ est, quomodo feriat quibus irascitur, si sic uos affligi patitur, in q̃bus lętatur: aut quomodo illos percussurus est, quibus iustum iudicium exhibet, si etiã uos sic cruciat, quos pie redarguens fouet? Hinc.n. intelligitur q̃uo nõ parcat impijs, tanq̃ sarmentis præcisis ad cõbustionem, quando iustis non parcit, ppter perficiendam purgatione. Vnde & Petrus ait: Tempus est
1. Petri. 4. ut icipiat iudicium de domo domini. Si autem primum à nobis, q̃s finis eorꝫ qui non crediderũt Dei euãgelio? Hoc est exemplũ futuri iudicij, quod nũc cernitur in afflictione piorũ, sed si illi modo p leuib⁹ pctĩs suis grauiter iudicantur, multo grauius impij pro suis criminibus in fine iudicabuntur. Ideo sustinetis flagella præsentium tribulationum, ut per hoc purgati *habeamini digni in regno Dei*, id est, in æterna beatitudine, ad quam nullus intrabit immundus, quia nõ est dignus. Sed uos per has passiones efficimini digni illo regno *pro quo et patimini*, non pro humano fauore, nec pro aliquo crimine. Nihil aliud enim quærit mens uestra pro his passionibus, nihil regnum Dei: nihilq; criminis admisistis, pro quo B talia pateremini. Dixi q̃a sustinetis in exemplum iusti iudicij Dei, quo punietur aduersarij uestri, ut habeamini digni in regno Dei: tamen hac conditione fiet istud, *si est iustum apud Deum*, his dari pœnam & uobis quietem, id est, si opera eorꝫ tam pessima sunt, ut Deus iudicet iustum eẽ pro his retribui cruciatus æternos: & si opera uestra adeo uere bona coràm eo sunt, ut ipẽ iustum ducat pro his recompensare quietem perpetuam. Aliter enim iudicat Deus & aliter homo, quia sæpe quod nos improbamus, ipse approbat: & quod nos laudamus, ipse cõdemnat. Subtilia enĩ & iusta sunt iudicia Dei. Et ideo ne isti nimium securi fiant de futura saluatione sua, & incipiãt negligenter agere, ac nimium certi de damnatione suorũ aduersariorꝫ, incipiant desperare conuersionem illorꝫ, pulchrè tẽperatã dedit Apl's de utrisq; sñiam. Sustinetis, iquit, in exemplũ iusti iudicij Dei, ut digni habeamini in regno eius: si tñ iustum est apud Deum, *retribuere tribulationem æternam his qui uos* ad tempus *tribulant, & uobis qui tpaliter tribulamini, requiem nobiscum* sempiternã, non in pręsenti uita, sed *in reuelatione domini Iesu*. i. quando reuelabit et palàm coràm oĩbus apparebit dominus, ut reddat unicuiq; scdm op⁹ eius. Domini dico, uenientis *de cælo cum angelis uirtutis eius*, id est, per quorꝫ ministerium ostendet ipse uirtutem suã, dum bonos per eos elegerit, & malos foras miserit. & uenientis *in flãma ignis*, non q̃d sit flãma circundatus, sed per effectũ, q̃a inimicos exuret. Ignis dico, dãtis. i. inferentis *uindictam his qui non nouerunt Deũ*. i. infidelibus: *& qui non obedierunt euangelio domini nostri Iesu Christi*. i. illis qui fidẽ habuerunt, sed mandata dñi seruare neglexerunt. Grauius peccat sciens, q̃ nesciens. Nec tñ ideo confugiendũ est Nota.

C ad ignorãtię tenebras, ut in eis q̃sq; requirat excusationem. Aliud.n.est ne scisse, aliud scire noluisse. Voluntas quippe arguitur in eo, de quo dicit, Noluit itelligere ut bene ageret. Sed illa ignorantia quæ non est eorũ qui scire noluẽt, sed eorũ qui tanq̃ simpl'r nesciunt, neminẽ sic excusat, ut sempiterno igne non ardeat, si ppterea non credidit qa non audiuit qđ crederet, sed fortasse ut mitius ardeat. Et si illi æterno igni cremandi sunt, qui Deũ nescierũt, qd de illis fiet, q pdicatores Dei uel seruos eius causa nõis eius psecuti sunt? Aut si illi perpetuo passuri sunt, q euangelio qđ acceperant, nõ obedierunt, qd illi patient, q pcepta ipsius euangelij scienter & uolũtarie puaricati sũt?

Qui pœnas dabũt in interitu æternas à facie domini et à gloria uirtutis eius, cum uenerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt, quia creditum est testimonium nostrũ super uos in die illo. In quo etiã oramus semper pro nobis, ut dignetur uos uocatione sua Deus noster, & impleat omnem uoluntatem bonitatis & opus fidei in uirtute, ut clarificetur nomen domini nostri Iesu Christi in nobis, & uos in illo, secundum gratiam Dei nostri & domini Iesu Christi.

Ignis ille dabit uindictã .i. inferet pro culpis pœnam infidelibus, qui non nouerunt Deum: & uanis fidelibus, qui non obedierũt euangelio dñi. Qui utriq; dabũt.i. luẽt pœnas non horarias, sed æternas: nec immodico dolore, sed *in interitu*.i. in morte perpetua, longe remoti *à facie*.i. à pręsentia uisionis *domini & à gloria uirtutis eius*, ne eam uideãt gloriã, quã uirtus eius ostendet in se & dabit sanctis, sicut scriptũ est: Tollatur impius ne uideat gloriam Dei. Nam in iudicio uidebunt boni & mali formam serui, ac deinde cum mali in gehẽnam præcipitati fuerint, boni subleuabuntur ad uidendum claritatem diuinitatis eius. Tunc pro ignorantia & inobedientia sua dabũt mali pœ D nas ęternas, piecti à facie dñi, ut *cum uenerit glorificari in sanctis suis*, id est, replere & illustrare sanctos suos gloria sua ut uidentes eum sicuti est, simi- les ei fiant, & ipse gloriosus in eis appareat. *& admirabilis* fieri.i. admiratione et laude dign⁹ õñdi *in omnibus* ẽt minoribus, *qui crediderunt* ea fide, quæ per dilectionem operatur Admirabilis tũc fiet in his qui crediderũt, impijs admirantibus tantam salutem iustorũ, quos hic despiciebant, & ipsis iustis suam salutem mirantibus. Ideo aũt (sicut dictum est) dabit tũc uobis regem nobiscũ, *quia testimonium nostrum*, id est, qcqd testificati sumus. uobis de his quę fierent *in illo die*.i. de gloria bonorũ & pœna malorũ *creditũ est* à uobis quamuis esset *super nos*, id est, superans uestrũ intellectum. Quamuis enim supra sensum esset quod dicebam⁹, nec posset illud intelligentia uestra capere, tamen uos nostro testimonio fidem accommodatis. Vel super uos fuit.i. uobis dominans, nõ q̃rentibus rationes. Vel quasi de loco sublimiori loquẽtes, super uos testimoniũ protulimus, qđ creditũ est à uobis de his q̃ fient in die illo. *In quo* die ut digneẽ uos.i. dignos habeat uocatione sua Deus noster, nos *et iã oramus semper pro nobis*.i. non solũ instruximus uos de illa iustorũ glorificatione uel impiorũ dãnatione, sed etiã oramus assidue pro uobis, ut ad illam gloriam pertingatis, ut.s. *dignetur uos sua uocatione Deus noster*.i. dignos uos iudicet quos ad regnũ uocet, dicens: Venite benedicti patris mei, percipite regnũ. *& impleat omnem uestram uoluntatem bonitatis*.i. plenarie faciat qcqd bene uultis. Vel interim in hoc seculo impleat omnem uoluntatem bonitatis in uobis, id est, plene uos faciat uelle omne bonũ. & ipleat in uobis *opus fidei*.i. omne bonũ opus quod fides exigit, &

1. Ioan. 3.
Gala. 5.
Sapien. 5.
Matth. 25.

A hoc *in uirtute* potētis actionis. Vel cō fessio est proprie opus fidei, ut quod mens credit, lingua fateat. Impleat in uobis opus fidei, id est, confessionem, & hoc in uirtute cōstantiæ, ut nullo modo flecti possitis à fidei cō fessione. Ita uidelicet impleat hoc in uobis, ut in præsenti uita *nomen domi ni nostri Iesu Christi clarificetur in uobis*. i. cla rū & gloriosum appareat in bonis operib⁹ uestris: *& uos* in alia uita cla rificemini *in illo*, & hoc *secūdum gratiam Dei nostri patris, et domini Iesu Christi*. i. secū dum qđ pater & filius per gratiam sancti spūs electis suis gratuita bo nitate tribuūt supra q̃ mereri pñt.

CAPVT II.

Rogamus autem uos fratres per aduentum do mini nostri Iesu Christi, & nostræ congregatio nis in ipsum, ut nō cito moueamini à uestro sen su, neq; terreamini, neq; per spiritum, neq; per ser monem, neq; per epistolam tanquam per nos mis sam, quasi instet dies domini.

Captata illoꝝ beneuolētia, illisq́; laudatis, secure descendit ad princi palem intentionē. i. ad remotionem erroris, quo maxime turbati fuerāt, Quasi dicat: Vos qdem fratres pa tienter omnia sustinetis, propter re munerationem quam a' Deo sperati tis: sed rogam⁹ uos ut a' sensu catho licæ fidei nullatenus moueamini. *Ro gamus autem uos fratres*, non per leue ali qd. sed *per aduentum domini nostri Iesu Chri sti*, si uultis ut uobis psit, & per ad uentū *nostræ congregationis in ipsum* Chri stū, si uultis esse in ea, quādo omnes qui electi fuerimus, cōueniemus & congregabimur in ipsum saluatorē. *ut non cito moueamini*. i. nō cito titubetis *à uestro sensu*. i. a' sensu catholicę ueritatis, uel a' puro intellectu quē hacte nus habuistis. Nō cito moueamini. Si. n. moueamini, cito est, qa nihil uo bis infert qđ diu duret. *neq; terreamini* quasi de uicino periculo iminētis iu dicij. *neq; per spiritum moueamini aut terrea mini*. i. si malign⁹ spūs quasi angelus lucis apparens in uisione, psuadeat uobis diem dñi urīs dieb⁹ iminere, uel siqs dicat se p̄ spm̄ sc̄tm̄ hoc co gnouisse, nō credatis ei. *neq; per ser monem*. i. siqs pñtialiter apud uos publi co sermone & īter alia uoluerit hoc astruere, nolite unquam credere, *neq; per epistolam* alicuius absentis *tanquam per nos*. i. iussu nostro missam uel sub noīe nostro, nolite seduci. Siue p̄ epi stolam quam uobis ante misimus, nolite turbari. i. nolite putare quod epistola nostra dicat uestris diebus Christū esse uentuꝝ. Nolite his om nibus terreri, *quasi instet dies domini*, id est, quasi uicin⁹ īmineat dies, in quo dñs potentiam suam ostendet, pu niendo malos & saluando bonos. Non ideo dicit hoc Apl's, ut uelit il los securitate torpere ac negligenter agere & imparatos esse, sed ne in ip sa perturbatione expectatiōis celer rimi aduentus dominici possent se duci, ad suscipiēdū pro Christo dia bolū, qui hoc agebat ut sub nomi ne Christi se faceret adorari, sicut et beato Martino suadere uoluit. Qđ ut non possit, tp̄s & signa dominici aduentus describit Apl's. Nam ani mos eoꝝ uel occasio non intellectæ epistolæ, quam ipse eis miserat, uel ficta reuelatio quæ per somniū dece perat, uel aliquoꝝ coniectura, Esaię & Danielis euangeliorūq́; uerba de Antichristo prænunciantia, in illud tp̄s interpretantiū, mouerat atq; tur bauerat, ut ī maiestate sua tūc Chri stū sperarent esse uentuꝝ. Cui erro ri medet Apl's, & exponit quæ ante aduentū Christi debeant præstolari, ut cū illa facta fuerint tūc, expectet Christus. Parcens tamen eoꝝ uere cūdiæ uel teneritudini, nequaquam eos aperte reprehendit, qa commoti fuerant, sed ne moueantur rogat, & prius etiam multū eos laudat. Ple rūq;. n. pusillanimes utilius emenda mus, si & eoꝝ bene gesta memora

B 2. Cor. 11.

C mus, & siqua ab eis inordinate gesta sunt, non iam tanquam perpetrata corripimus, sed quasi adhuc ne perpetrari debeāt prohibemus, ut & illa quæ approbamus, illatus fauor augeat: & contra ea quæ reprehendimus, magis apud pusillanimes exhortatio uerecūda conualescat. Vnde nunc magister egregius, ut dictū est, cum Thessalonicenses in accepta prædicatione perdurantes, quasi de uicino mūdi termino quadā cognosceret pusillanimitate turbari, prius in eis quæ fortia prospicit, laudat: et caute monendo postmodum quę infirma sunt, roborat. Cū.n.multa laude digna dixisset, subiūxit hoc de quo loquimur: Rogamus aūt uos fratres per aduētū domini &c. Egit enim uerus doctor, ut prius audirēt laudati qđ recognoscerent, & post modū quod exhortati sequerentur: quatenus eorū mentem, ne admonitio subsequens concuteret, laus præmissa solidaret. Et qui cōmotos eos uicini finis suspicione cognouerat, non iam redarguebat cōmotos, sed quasi transacta nesciens, adhuc cōmoueri prohibebat, ut dū se de ipsa leuitate motionis pdicatori suo incognitos crederent, tanto reprehensibiliores essent, quanto magis ab illo se cognosci formidarent.

Matt. 24. *Nequis uos seducat ullo modo. Quoniam nisi* Ephe. 5. *uenerit discessio primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduersatur & extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Non retinetis quòd cū adhuc essem apud uos, hæc dicebam uobis? Et nunc quid detineat scitis, ut reueletur in suo tempore. Nam mysterium iam operatur iniquitatis. tantum ut qui tenet, nunc teneat, donec de medio fiat. Et* Esaiæ. 11. *tunc reuelabitur ille iniquus, quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui eum, cuius est aduentus secundum operationem satanæ in omni uirtute & signis & prodigijs mendacibus, & in omni seductione iniquitatis his qui pereunt, eo quòd charitatem ueritatis non receperunt, ut salui fierent. Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut iudicentur omnes, qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati.* D

Videte, īquit, *nequis uos seducat ullo modo*, id est, neque in errorem trahat uos, aut per spiritū, aut per sermonem, aut per epistolam, aut per aliū quēlibet seductionis modū, ut credatis instare diem domini. Quoniam nō īstabir, *nisi primum uenerit discessio*, ut omnes gentes quę Romano īperio subiacent, discedat ab eo: siue ut multitudo ecclesiarū discedat à pontifice Romano, aut multitudo hominū discedāt à fide & nisi reuelatus .i. manifestatus & ostensus fuerit, qui omniū prophetarū uerbis prænūciatur, *homo peccati*, id est, Antichristus, q non est Deus iustitiæ, ut finget, sed homo peccati, in quo fons omniū peccatorū est. *& filius perditionis*, id est, diaboli, qui est uniuersorū perditio. uel filius perditionis.i.natus ad hoc ut perdat alios, et tandē ipse perdat. qui.s.homo pestifer, aduersat Xpo, ideo uocat Antichristus.i.cōtrarius Christo. Vel omniū saluti aduersat, *& extollitur*.i. effert se *supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur*.i.sup illos q nūcupatiue, non essentialr sunt dij, & super illū q naturalr est Deus. Deus .n.dici aliqñ & homo potest, iuxta qđ ad Moysen dicit: Ecce cōstitui te Deū Pharaonis. Deus uero coli, purus homo nō pōt. Quia uero se Antichristus & sup sanctos quosq; homines, & super ipsius potentiam diuinitatis extollit per exactū sibi nomen gloriæ, & hoc qđ Deus dicit, et hoc qđ Deus colit, trāsire conat. Et ita erigetur, ut sedeat & se adorari iubeat *in tēplo Dei*, fortasse qđ est in Hierusalē. Vel potius in tēplo Dei sedebit.i.in mentibus christianorū quos seducet, q fuerant templū Dei. Nam iuxta hunc sensum dicit In psalmo

Nota. Exo. 7. 2. Cor. 6.

A Deus, uenerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum. Gentes.n.templum dei polluerunt, qñ pagani quosdã Christianos in persecutione idolis sacrificare coegerũt. In hmõi igitur tẽplo sedebit Antichristus, *ostendens se tanquam sit Deus*.i. super eorum mentes quos seducere poterit fastu gloriæ secularis, erigetur, ita ut cũ sit homo peccator, homo tñ existimari despiciens, Deum se super homines mentiatur. Nisi ita fuerit Romanum imperium antea desolatũ, & Antichristus ita manifestus præcesserit, Christus non ueniet, qui ideo uenturus est, ut Antichristum destruat. *Non retinetis* in corde, *quòd hæc* ipsa quæ nunc scribo per epistolam, cũ adhuc *apud uos essem*, præsenti sermone narrabam & *dicebam uobis*. Christum.s. non esse uenturum, nisi præcesserit Antichristus? Hoc debuissetis firmiter retinere, nec de suspicione proximi aduentus dñi fluctuare. Ego præsens dicebam Antichristum prius uenturũ. *Et nunc quid detineat scitis*.i. quæ causa sit ꝙ Antichrist⁹ mõ nõ ueniat, optime nostis. Qm̃ scire illos dixit, aperte hic dicere noluit: & ideo nos qui nescimus qđ illi sciebant, aut uix aut nequaquam peruenire ualemus ad id, quod ipse in hoc loco sensit. De Romano tñ imperio intelligitur. q & ideo uidetur aperte noluisse dicere illud esse destruendum, quod ipsi qui imperabant æternum putabant, ne eos in odium Christiani nominis excitaret. Si.n.aperte & audacter dixisset, Non ueniet Antichristus, nisi prius Romanum deleatur imperium, iusta causa perditionis aduersus nascentem tunc ecclesiam consurgere uideretur. Velauit ergo quadam obscuritate qđ dicebat, ne Roma.incitaret ad ꝑsecutionem ecclesiæ, uel impediret à suscipienda fide. Scitis, inquit, quid eũ nũc detineat, ut modo non ueniat. hoc.s. detinet eum, qa ea quæ fieri debet ante aduentum eius, prius facienda erit discessio, ut gentes discedant à Roma. imperio, sicut iam factũ cernimus. Et adhuc prius est facienda grauior discessio, ut ingens multitudo eorũ qui Christianitatis uocabulum portant, discedat à religione uel ab ipsa fide Christiana, intantũ ut cũ uenerit Antichristus, facile suscipiat eũ. Hoc & his similia, sunt quæ adhuc detinent & retardant eũ. Non enim debet aut potest uenire, nisi qñ ita deprauatum fuerit genus humanũ ut cum uenerit, mox suscipiat eum. Scitis quid eum nũc detineat.i. quæ causa sit dilationis eius, *ut reueletur*.i. manifestius cunctis appareat *in tempore suo*.i. sibi congruo, qñ uidelicet satanas soluetur & aduersus ecclesiam totis uiribus relaxabitur. Tũc nanq; erit tempus Antichristi, quia tunc regnabit, cum quod uoluerit faciet, ideoq; tunc aperte reuelabit̃. Nam in membris suis *iam operatur mysterium iniquitatis*. Quod est dicere multis malis atq; peccatis quibus Nero impurissimus Cæsarum mundum premit Antichristi parturitur aduentus: et qđ ille operaturus est postea, in isto ex parte completur. Sic ergo in Nerone, cuius opera uelut Antichristi uidebantur, & in cæteris similibus operat̃ aduersarius ille iam ab ipso tempore apostolorum mysterium iniquitatis: quia Nero & cæteri tales præfigurant eũ, sicut Abel & Isaac & Dauid præfigurauerunt Christum. tm̃ hoc restat, *ut qui nunc imperat, impetet donec de medio fiat*, id est, donec de medio tollatur. Tm̃ ut Romanum imperium, quod nũc ferè uniuersas gentes, *tenet, teneat eas donec de medio fiat*.i. donec illa potestas auferatur de medio mũdi: quia omnes undiq; Romã cõfluebant uelut ad caput. Vel de medio fiat.i. de cõ

C muni tollatur illa potestas. De medio.n.fieri,est de cõmuni hominum aspectu auferri. *Et tunc reuelabitur ille iniquus,quem* significare Antichristũ nullus ambigit. Vel ita: Scitis quid nũc detineat eum. hoc fortasse,quia nõdũ sic deprauati sunt omnes, ut statim susciperent illum, ut reueletur in suo tempore, qñ parati erunt homines illum suscipere. Nam mysterium iam operatur iniquitatis. Ac si dicatur: Tunc Antichristus manifestus uidebitur. nam in cordibus iniquorũ secreta sua iam nũc occultus operatur. Iam in malis & fictis qui sunt in ecclesia, operatur mysterium iniquitatis. Quod ideo dicitur mysterium, quia uidetur occultum, qa tales operarij ostendunt se uelut ministros aut famulos Christi, cum re uera ministri sint Antichristi. Nam iniquitas eorum est mystica.i.pietatis nomine palliata, et sub specie boni perpetrat malum. Tm̃ est, ut qui tenet nunc fidem Christianæ religionis, teneat illã.i.tenaciter perseueret in ea, donec de medio fiat.i. donec de medio ecclesiæ exeat mysterium iniquitatis, quod nũc occultum est cum manifestum erit, qñ omnes de ecclesia palàm exibunt, qui non ad Christum, sed ad Antichristum pertinebũt. Et nũc reuelabitur iniquus. Vel Romanus pontifex, qui tenet nunc ecclesias teneat illas donec de medio fiat.i. donec ab ipsa Romana ecclesia quę est medium & cor ecclesiarũ, fiat iniquitas, ob quam ab ea multæ discedant ecclesię. Varijs modis intelliguntur hæc Apostoli obscurissima uerba, ubi tñ nullũ temporis spatium aperuit. Ait.n. ut reuelet in suo tempore, nec dixit post quantum temporis id futurum sit. Et subiũxit, nam mysterium opatur iniqtatis, nec expressit quandiu hoc opet. Item qđ sequit, tm̃ q tenet nũc, teneat donec de medio fiat, & tunc D reuelabitur ille iniquus, docet nos Antichristum manifestum futurum: sed post quantum temporis reuelandus sit nec saltem obscure locutus est Apostolus. Quid.n.sit, q modo tenet, teneat: uel qđ sibi uelit, donec de medio fiat, potest qsq; sic coaptare, ut itelligat uel aliquatenus suspicetur, qa quoquo modo scriptum legit, quandiu teneat, aut post quanta temporum spatia de medio fiat, hic tacetur omnino. Sed quantumcũq; longum aut breue sit hoc iterualiũ, omnia tñ in eo fient, quæ prius fieri debent: & tũc Antichristus manifeste reuelabitur fons totius iniquitatis. Qui nec modo in membris suis, nec tunc in seipso timẽdus est: quia ipsum *dominus Iesus interficiet spiritu oris sui,* id est, inuisibili uirtute spiritus sui, procedentis à se sicut à patre, diuina scilicet potestate & imperio maiestatis suę, cuius iussisse fecisse est, nõ in exercitus multitudine, non in robore militum, nõ in auxilio angelorũ. Sed qũo tenebræ solis fugantur aduentu, sic *& illustratione aduentus sui eum,* dñs destruet atq; delebit. Occidetur autem sicut è uolumine Danielis intelligimus, in monte Oliueti in papilione in solio suo, illo uidelicet loco, quo dñs in cœlum ascendit. Post cuius interfectionem concedent ad pœnitentiã quadragintaquinq; dies his, qui ad uitam præordinati sunt, & persecutionem illam non sine offensione transierunt. Vtrum uero cõpletis illis quadragintaquinq; diebus, mox adueniat dñs, an adhuc supersit aliquantulum tpis, omnino nescimus. Qđ ergo dicit, qa dñs Iesus interficiet eum spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui, non ita inteligendum est, quasi in ipso iudicis aduentu sit interficiẽdus atq; destruendus, sed antea. Illustratio.n. aduentus eius, non inconuenienter intelligit aliqua claritas

Danie.11.
Act.1.

A prænuncians aduentū eius, quę tanta sit, ut uisa ea, mox prę timore moriatur ille pestifer. Destruet itaq; eū dñs, *cuius est aduentus secundum operationem satanæ*. i. qui cū uenerit, faciet omnia diabolo instigante, non tñ sine sensu ut phrenetici, qui culpam nō habēt de malis q̄ faciunt. Nam sicut Deus erat in Christo, mūdū reconcilians sibi: ita diabolus erit in Antichristo, mundum seducens. Et sicut Christ⁹ ait. Pater in me manēs ipse facit opera: sic diabolus in Antichristo manens, faciet omnia quæ ille uidebit facere. Eius itaq; aduētus erit secundū operationem satanę *in omni uirtute*, quia tunc satanas relaxabitur, ut in omni uirtute sua per eum operetur. & operabit signis, quæ in quocūq; tempore significent aliquid: *& prodigijs*, quæ in futuro tm̄ aliquid significent. Vel signis minoribus, et prodigijs maioribus. Quæ. s. signa & prodigia erunt mendacia. i. falsa: siue quia mortales sensus per magica phātasmata decepturus est, ut quod nō faciet, facere uideatur: siue quia illa ipsa etiam si erunt uera prodigia, ad mēdacium pertrahēt credituros. Operabit ergo per eum & per sequaces eius satanas in omni uirute fortitudinis cōtrariæ, et in signis atq; prodigijs falsorum miraculorū uel ad falsitatem ducentium. *& in omni seductione iniquitatis*, quia simulabit se religiosum, ut sub specie decipiat pietatis, imo se Deum esse dicet, & se adorari faciet, atq; regna cœlorum promittet. Alios quoq; donis temporalium diuitiarum corrūpet, alios autem cruciatibus & minis atq; terroribus franget: & in omni arte seductionis fraudes suas exercebit *his qui pereunt*, id est, qui ad uitā prędestinati nō sunt, sed ad perditionem uadūt. Illa ergo Antichristi tentatio cūctis præteritis maior apparebit, qñ pius martyr corpus suū tormentis subijciet, & tñ ante eius oculos miracula tortor faciet. Quis. n. ad fidem cōuertatur incredulus, cuius iam credentis non paueat & concutiatur fides, qñ persecutor pietatis fiet etiā operatur uirtutis, idēq; ipse qui tormentis sæuiet ut Christus negetur, miraculis prouocabit ut Antichristo credatur? Sed potens est spiritus Dei, corda suorum etiam inter tam grauia tentamenta custodire. Nam his signis atq; prodigijs seducentur, qui seduci merebuntur, *eo quòd charitatem ueritatis nōn receperunt*, Iudæi. s. uel alij infideles, qui noluerunt recipere charitatem ueritatis. i. spiritū Christi. Dicitur. n. spiritus sanctus charitas, & Christus est ueritas. Charitas ergo ueritatis, ut diximus, est spiritus Christi. Sed hanc charitatem Iudæi nō receperūt *ut salui fierent*, ideo seducentur ut pereant. Vel charitatē ueritatis non receperunt, ut nō bona spiritalia concupiscerent, sed carnalia. Et quia spe inuisibilium bonorum gaudere nō norūt, in laqueos Antichristi ruituri sunt, ut credant mendacio, qđ illo duce uelut in conspectu inimicoꝝ suoꝝ uisibiliū, qui eos uisibiliter captiuauerāt, habituri sint uisibilē gloriā. Quia ergo charitatē ueritatis nō receperūt, ut inuisibilia bona, quę sola sunt uera, diligerent, & saluatore suscepto salui fierent, *ideo mittet*, id est, uenire permittet *illis Deus* non operatorē, sed ipsam operationem. i. fontē, *erroris, ut credant mendacio*, quia mendax est ille ipse & pater eius. *ut iudicentur*. i. in aduentu iudicis cōdemnentur *omnes qui non crediderunt ueritati, Christi, sed consenserunt iniquitati* Antichristi. Deus illis operationem erroris mittet, quia diabolū facere ista permittet iusto ipse iudicio, quamuis faciat ille iniquo malignorum consilio. Vt iudicentur, inquit omnes &c. Proinde iudicandi seducentur, & seducti etiam iudica-

2.Cor.5. Ioan.14. B Ioan.14 Ioan.8

C buntur. Sed iudicandi seducuntur illis iudicijs Dei, occulte iustis, iuste occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturę nunquam iudicare cessauit, seducti autem iudicabuntur nouissimo manifestoque iudicio. Et quidem si Antichristus de uirgine natus esset, & prior uenisset in mundum, poterant habere Iudęi excusationem, et dicere quod postea uenerit ueritas, & ideo primitus mendacium poterant pro ueritate suscipere, sed cum non ita sit, ideo iudicandi sunt, imo proculdubio condemnandi: quia Christi ueritate contempta, postea mendacium .i. Antichristum suscepturi sunt.

Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro uobis fratres dilecti à Deo, quòd elegerit nos Deus primitias in salutem, in sanctificatione spiritus & in fide ueritatis, in quam & uocauit nos per euangelium nostrum, in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi.

Illi condemnabuntur, qui ueritate reprobata mendacium suscipient: sed nos & uos saluabimur, qui ueritatem suscepimus, unde & gratias agere debemus. Et hoc est. *Nos autem debemus semper gratias agere Deo pro uobis,* quos ad suam notitiam uocauit, ô *fratres dilecti à Deo*, pro merito uestræ sanctitatis, uel dilecti ab eo gratis priusquam aliquid boni meruissetis, & sic per præuenientem dilectionem uocati, quoniam ipse prior dilexit nos. Gra-
1.Ioan.4. tias (inquam) Deo agere debemus, eo quod ab æterno *elegerit nos* apostolos Deus in consilio prouidentiæ uel sapientię suę, & elegerit nos primitias .i. primos & pręcipuos, non ultimo tempore periculoso, sed in exordijs euangelicæ gratiæ, & hoc *in salutem* ęternam, ut in eam nos perducat, positos, *in sanctificatione spiritus*, qui in baptismo sanctificat, *& in fide ueritatis*, non erroris, quia quicquid nostra fides credit, uerum est, nec fallitur opinione alicuius erroris, sicut illi qui sequuntur Antichristum: *In quam si-*

dem & nos uocauit. i. non solum nos pri D mitus uocauit, sed etiam deinde uos *per euangelium nostrum* quod uobis pręedicauimus, *in acquisitionem gloriæ domini nostri Iesu Christi*. i. ut per fidem acquiratis gloriam quam habet Iesus. Vel in acquisitionem gloriæ Christi. i. ut uos sibi Christus acquireret ad glorificandum se, ut essetis populus acquisitionis, & Christum bene uiuendo glorificaretis.

Itaque fratres state & tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram. Ipse autem dominus noster Iesus Christus, & Deus et pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam in gratia, exhortetur corda uestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.

Quandoquidem uos deus ad fidem conuertit, ut per hanc ad gloriam pertingatis, nec instat adhuc dies domini, *Itaque fratres state* in fide, & nolite moueri à uestro sensu: & ut state firmiter in fide ualeatis, atque statum rectitudinis in operibus bonis seruetis, tenete in corde & operibus *traditiones quas didicistis, siue per sermonem* nostrum, dum essemus pręsentes: *siue per epistolam*, quam uobis misimus absentes. Et nos quidem sermonibus & epistolis uos admonemus, ut in bono stetis: sed ipse deus per ęternam gratiam suam exhortetur interius corda uestra. Nos enim foris in uacuum laboramus, si ipse intus non fuerit operatus. Et ideo *ipse dominus noster Iesus Christus*, qui nos suo dominio pie mancipauit: *& Deus* qui nos creauit, *& pater noster*, qui nos in filios adoptauit, & paterno affectu *nos dilexit*, dans unigenitum pro nobis, & per spiritum paracletum, qui interpretatur cōsolator, dedit nobis *consolationem æternam*, cum iam inter aduersa pręsentis miseriæ incipimus æterna gaudia prægustare: *& spem bonam* qua de exilio ad patriam expectamus redire in gratia. i. in eius gratuito munere, quia hoc non merueramus:

A ructamus: ipse inquam filius & pater, qui iam tot & tanta nobis largitus est, *exhortetur corda uestra*.i.icites ad meliora uoluntates uestras, *& confirmet contra impugnationes in omni opere* bono, & in omni sermone bono.

CAPVT III.

De cætero fratres orate pro nobis, ut sermo Dei currat & clarificetur, sicut & apud uos, & ut liberemur ab importunis & malis hominibus. Non enim omnium est fides. Fidelis autem dominus est, qui confirmabit uos, & custodiet à malo, Confidimus autem de uobis fratres in domino, quoniam quæ præcipimus uobis, & facitis & facietis Dominus autem dirigat corda uestra in Charitate Dei & patientia Christi.

De his quæ ad uos pertinent, diximus & monuimus quō agere debeatis: sed *de cætero*.i.de eo quod ad alios pertinet, *fratres orate pro nobis, ut sermo Dei* quem loquimur, currat sine impedimento ad omnes gẽtes, ut multi uelociter conuertantur. Currat.i.sine obstaculo festinanter ad omnes perueniat: & clarificetur.i.clarus & intelligibilis fiat audientibus, *sicut & apud uos* cucurrit & clarificatus est. & orate *ut liberemur*, ne detineamur *ab importunis & malis hominibus*.i.infidelibus qui resistunt nobis, sed ubiq; liberi discurramus ad prædicandum. Liberemur ab iportunis.i.infidelibus qui resistunt ueritati, disputãdo uerbis contra eam, & malitia nos persequuntur, & tormentis cruciant. Ideo dico liberemur, quia *non omnium est fides*.i.nō ad omnes pertinet fides, id est, non adhuc omnes fidem acceperunt qui accepturi sunt. Vel orate ut liberemur, quia non omniũ est fides.i.nō ad omnes pertinet fides, non omnes credituri sunt etiã orantibus uobis, sed tm̃ qui præordinati sunt. Nam posse habere fidem, sicut posse habere charitatẽ, natura est hominũ: habere autem fidem, sicut habere charitatem, gratia est fidelium. Ideo autem Deus per orationes fidelium non credentes credere facit, ut ostẽdat quia ipse facit. Nemo est.n. tam imperitus, tam carnalis, tã tardus ingenio, qui non uideat Deum facere, quod se rogari præcepit ut faciat. Non omnium est fides, sed tñ nolite eos timere qui sine fide sunt, quia *dominus est fidelis*.i. uerax in promissis, quæ pollicitus est electis suis, dicens: Ecce ego uobiscum sum omnibus diebus usq; ad consummationem seculi. (Matth.28.) Fidelis est.i.fideliter adimplens quæ promisit. *qui confirmabit uos in bono, & custodiet à malo*. Confirmabit.i.firmos & stabiles faciet, ne sitis fluctuantes, & circũferamini omni uento doctrinæ in nequitia hominũ. (Ephe.4.) & custodiet à malo, non ut nihil aduersitatis patiamini, sed ut nihil possit nocere uobis. Diximus ut teneatis traditiones nostras, & cætera quæ iussimus ĩpleatis: nec puto frustra, sed *confidimus de uobis fratres in domino*, qui in uobis operatur, *quoniam ea quæ præcipimus uobis, & nunc facitis & semper facietis*. Sed ne frustra hæc de uobis confidamus, dñs.i.spiritus sanctus *dirigat corda uestra*.i. rectas faciat uolũtates uestras existentes *in charitate Dei* patris, ut eum toto corde diligatis: *& in patientia Christi*, ut parati sitis libẽter pati pro Christo, sicut ille passus est pro uobis. Tota trinitas in hac breui sententia declaratur. Dñs enim præmittitur, ipse (ut diximus) est spiritus sanctus. Qui recte dñs appellatur, sicut pater & filius, quia ubi uult spirat, & quicquid uult facit, (Ioan.3.) atq; regit uniuersa, nec regitur, & omnia illi seruiũt. Vnde & in superiori etiam epistola similiter dominum Apostolus eum uocauit, dicens: Vos autem dominus multiplicet &c. (1.Thes.3.) Post hoc autem de curiosis agitur, cum subditur.

Denuntiamus autem uobis fratres in nomine domini nostri Iesu Christi, ut subtrahatis uos ab omni fratre ambulante inordinate, & non se-

C *eundem traditionem quam acceperunt à nobis.* 1.Cor.11. *Ipſi enim ſcitis quemadmodum oporteat imitari nos. Quoniam non inquieti fuimus inter uos, neque gratis panem manducauimus ab aliquo, ſed in labore & fatigatione, nocte & die operantes, ne quem ueſtrum grauaremus. Non quaſi nõ habuerimus poteſtatem, ſed ut noſmetipſos formam daremus nobis ad imitandum nos. Nam et cum eſſemus apud uos, hoc denunciabamus uobis, quoniam ſi quis non uult operari, nec manducet. Audiuimus enim inter uos quoſdam ambulare inquiete, nihil operantes, ſed curioſe agentes. His autem qui eiuſmodi ſunt, denunciamus & obſecramus in domino Ieſu Chriſto, ut cum ſilentio operantes, ſuum panem manducent.*

Vos quidem præcepta noſtrá (ſicut confidimus) facitis & facietis, ſed quicunque ea non fecerint, ſubtrahite uos ab illis. Et hoc *nobis denunciamus fratres*. i. de hac re nuncium uobis diuinum afferimus *in nomine domini noſtri Ieſu Chriſti*. i. in authoritate nominis eius, uel in gloria eius, ut pp reuerentiã nominis eius, uel propter gloriam nominis eius faciatis quę dicimus, ut ſcilicet *ſubtrahatis uos* & ſeparetis *ab omni fratre*, id eſt, ab omni Chriſtiano *ambulante inordinate*. i. uiuente non ſicut ordo naturæ uel ordo Chriſtianę religionis exigit, & ambulante *non ſecundum traditionem* ambulandi. i. uiuendi uel operandi, *quam acceperunt à nobis*. Ab omni fratre qui ſic ambulat, uos ſubtrahite. i. non cõmunicetis ei in cibo uel in potu, uel in mercatura, ſiue in colloquio, uel in alia re, niſi cauſa corrigẽdi eum ne participes ſitis delictorum eius: ſed uitate eum, ne uideamini fouere prauitatem eius, ut erubeſcat & corrigatur, cum ſe uiderit ab omnibus caueri. Ab eis qui non ſcdm traditionem noſtrã ambulãt, uos ſubtrahite, nam uos *ipſi ſcitĩs quemadmodum oporteat imitari nos*. i. nõ eſt opus ut exponam uobis eam traditionẽ, quia ſcitis eam. Scitis uidelicet, quõ qui recte uolunt ambulare, debent ambulare per uiam, per quam nos ambulamus. i. exempla noſtra ſeq. D *Quoniam non inquieti fuimus inter uos*, ut illi qui aliena negocia curant, ocioſe uagantes & huc & illuc, ac diuinũ officium relinquentes, & uitam ſingulorum ſuperflue ſcrutãtes, ac fratribus detrahentes, & murmurationes ac diſſenſiones uel ſcandala nutrientes. Dum. n. uacant et nihil operantur, calidus hoſtis uanam mentem eorum occupat talibus: quia ſicut ſcriptum eſt, multam malitiam docuit ocioſitas. Sed nos non ita fuimus inquieti. *Neq; gratis*. i. ſine precio iuſti laboris *mãducauimus*, nõ dico de Eccle.33. licioſas eſcas, ſed nec ipſum panem ſumptum *ab aliquo, ſed in labore manuũ & fatigatione*, qui laborabamus uſq; ad fatigationẽ *nocte & die operantes* unde uictum haberemus *ne quem ueſtrum grauaremus*. i. ne alicui ueſtrum eſſem⁹ oneri ſtipendia ſumẽdo. Et non laborauimus, *quaſi non habuerimus poteſtatem* ſumendi ueſtra. i. non ideo uictũ proprio labore quæſiuimus, ꝙ non poſſemus a uobis accipere ſumpt⁹: ſed ideo *ut noſmetipſos daremus formam nobis*. i. exemplum *ad imitandum nos*. i. ut uos ocium dimitteretis, & opere nos imitaremini. Si. n. nos cum poſſemus ex prędicatione uictum habere maluimus ex labore noſtro uiuere Gene.3. multo magis uos debetis in ſudore uultus panem ueſtrum præparare. Propter aliã cauſam apud iſtos in opere laborauit Apoſtolus, & propter aliam apud Corinthios. Corinthij. n. tenaces erant, & multis uitijs occupati: & ſiquid Apoſtolo dediſſent, uideretur eis quod Apoſtolus deberet leui⁹ erga eos agere, nec aſpere increpare, ſed eis blandiri propter dona ipſorum. Iſti uero ſolebant in ocio uiuere, & idcirco dedit illis apoſtolus in ſeipſo exemplum operãdi manibus proprijs, ut inde haberent unde poſſent uiuere, & indigentib⁹ eleemoſynam prębere. Sciẽdũ itaq;

A beatum Apostolum opera corpora illa seruos Dei operari noluisse, quæ finem haberent in magnam spiritalem mercedem, ad hoc ut & ipsi uictu ac tegumento nullo indigerent, et manib⁹ suis hoc sibi procurarent. Neq; huic apostolico præcepto & exemplo contrarium est quod dñs ait, Nolite soliciti esse, dicentes, quid mãducabimus aut quid bibemus, aut quo operiemur? Non.n. dñs phibuit seruis suis ut ista non pcurent, quantum necessitati sat est, unde honeste uiuere possint, sed superfluitatem nimiæ solicitudinis deliciosarũ escarum & uestium interdixit. Non .n. ait, Ne soliciti sitis aĝ uræ ut mãduceris, sed qd mãduceris: neq; corpori uestro ut induamini, sed, quid induamini: prohibens .s. nimiam accurationem in eligendis uestibus et cibis, non laborem operis aut moderatam curam in reb⁹ necessarijs. Nos ipsos, inquit, formam dedim⁹ uobis, ut nos imitaremini in labore operis, nam & hoc dicebamus uobis. Qui uidelicet non solum nunc dum sumus absentes, hoc uobis dicimus: sed etiã *cum essemus præsentes apud uos, denunciabamus* ac præcipiebamus *uobis, quoniam siquis non uult operari, nec manducet.* Non diximus, siquis non operatur non manducet: sed, si quis non uult operari: quia sunt nonnulli qui uellent, sed nõ possunt. & ideo licet nõ operentur, inculpabiles tñ sunt, qa in terra pax hominibus bonæ uolũtatis. Qui uero possunt, sed nolunt, illi merito culpantur, & illis etiam corporeus cibus interdicitur. Idcirco autem & laboris nostri mentionem fecimus, & ut similiter agatis præcipimus, atq; superius, ut ab omni fratre ambulante inordinate uos subtrahatis, admonuimus: quia *audiuimus*: i. relatum est nobis, *quosdam inter uos ambulare inquiete*. I. de loco ad locum tota die uagari, & *nihil operantes* manibus suis, quod utile sit illis uel alijs, *sed curiose agentes*. i. cum quadam superflua & inutili solicitudine & studio, quærentes ab alijs quid agat rex Francorum, aut quanti sit annona, seu quale tempus ĩ hoc anno sit futurum, uel his similia. Multa.n. breuiter hic reprehendit uitia, i. inquietudinem & ociositatẽ & curiositatem & multiloquiũ, in quo nõ deerit peccatum. Nam inquietudo dũ solicite domus aliorum circuit, uel aliena acta curiose perquirit, in multis offendit. Curiose.n. agunt, q ad hoc uacant, ut dicere aut audire aliqd noui possint. *Sed his qui eiusmodi sunt denunciamus, &* insuper obsecramus: i. per sacra adiurantes eos rogamus, *in domino Iesu Christo*, ut saltem propter eius reuerentiam faciant qđ dicimus, ut scilicet nõ curiose loquãtur, uel interrogẽt quid agat ille uel ille, nec ociosi manentes uiuant ex alieno labore, sed *cum silentio operantes*, i. linguam refrænantes, & manus in opere exercentes, mãducent nõ alienum panem, sed suum. i. proprio labore pparatũ, non ab alijs sibi datũ. *Vos autem fratres nolite deficere benefacientes. Quod si quis non obedierit uerbo nostro per epistolam, hunc notate, & ne commisceamini cum illo, ut confundatur. Et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem.*

Matth. 6.

Nota.

Luc. 2.

Prouer. 16.

Nota.

Propter necessitates sanctorũ qui quamuis obtemperent pceptis apostoli, ut cum silentio operantes panem suum manducent, possunt tñ multis ex causis indigere supplemẽto aliquo talium sustẽtationum, ne illi qui habebãt unde seruis suis necessaria præberent, hac occasione pigrescerent, præuidens continuo subiunxit: *Vos autem fratres nolite deficere benefacientes.* Monuimus, inquit, loquaces & ociosos, ut silentium teneant & manibus suis operentur, unde uictum habeant. Sed uos fratres, qui habetis huius mundi substantiam,

C nolite propter hoc quod diximus, deficere bene facientes illis, sed sustẽtate illos de bonis uestris: quia etsi operentur, possunt tñ nonnullis, immo pluribus indigere, cum sint forsitan ĩfirmę & delicatę naturę. Pręcipimus ut operentur quantum poterunt. Quod.i. sed *si quis non obedierit uerbo nostro*.i. huic praecepto, siue etiã cuilibet alij mandato, quod uobis damus *per epistolam, hunc notate*.i. notam reprehensionis huic imponite. Vel per epistolam hunc notate.i. per literas quis sit mihi notificate. *& ne commisceamini cum illo*, id est, ne cõmunicetis illi, sed excõmunicate illum, & a uobis separate, ut a uobis abiectus *confundatur*, id est, erubescat, cum se uiderit a cunctis abhorreri, & sic uel ꝓpter uerecũdiam corrigatur & obediat. Et licet pręcipiam non cõmisceri, tñ nolite illum *existimare quasi inimicum*.i. nolite illum odio habere, putãtes quod sit inimicus, sed affectu dilectionis corripite illũ *ut fratrem*, qa unum habet uobiscum patrem. Ac si dicat: Pacem cum eo exteriorem soluite sed interiorem circa illũ medullitus custodite, ut mentem peccãtis sic uestra discordia feriat, quatenus pax a uestris cordibus nec abnegata discedat. Nam licet cũ extraneis uel etiã paganis cõmunia sint agenda, ut per hoc ad amorem nostræ religionis attrahantur, cum fratribus tñ aliquoties non sunt agenda, ut corrigantur. Extranei.n. blandimentis ad bene agendum sunt alliciendi: fratres uero, si sponte peccauerunt, asperitate moderata sunt corrigendi.

Ipse autem dominus pacis det uobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus uobis. Salutatio mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola. Ita scribo. Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis, Amẽ.

Monui ut inobedientem fratrem exterius corripiatis, & tamẽ iterius apud uosmetipsos pacem erga eum D teneatis: sed quia hoc non nisi per donum gratiæ cœlestis facere ualetis, *ipse dominus* qui est *pacis* & concordiæ dator & amator, *det uobis pacem* non horariam, sed *sempiternam*.i. quę finem non habeat. Pacem.i. fraternam concordiam, uel sedationem tribulationum, quas ab aduersarijs patimini, siue quietem ab impugnatione uitiorum, uel pacem cum Deo & sanctis angelis, quæ nunꝙ finiatur uel interrumpatur, det ipse uobis *in omni loco*.i. & apud domesticos & apud extraneos, & in hoc seculo & futuro. Et ut pacem habeatis, *dominus sit cum omnibus uobis*, qui uos & a malo defendat, & in bono custodiat. *Salutatio mea* subiungitur, scripta *manu Pauli*.i. propria manu mea, non manu notarij. *quod est signum in omni epistola*, ut per hoc cognoscatur esse mea. *ita enim scribo*. Ne quis pseudo poneret nomẽ suum in principio pro Pauli nomine, et diceret suam esse epistolam, ideo Paulus in fine consueuerat hoc signum ponere, per quod ab eo recognosceretur. Non tñ in unaquaque epistolarũ eius hoc inuenitur, sed in ista & ĩ illa quę est ad Colossenses, & in prima ad Corinthios. Galatis hoc idem sic dicitur: Videte qualibꝰ literis scripsi uobis mea manu. Et Philemoni, Ego Paulus scripsi mea manu. Quod ergo dicit, quia hoc signum est in omni epistola, non sic intelligendum est, ut prorsus in unaquaꝙ sit hoc ita scriptũ, sed in multis: quia omne non semper plenariã uniuersitatem significat, sed aliqñ quãdam multitudinem. Nam qđ dictũ est ad Corinthios, Salutant uos omnes sancti, nequaquam putandũ est, quod omnes sancti qui erant in uniuerso mundo, tunc per illam epistolam salutarent eos cum plures essent qui scriptionem illius epistolæ ignorarent. Similiter et quod Romanis

Gala. 6.
1. Cor. 15.
Roma. 16.

A nis dictum est, Salutant uos omnes ecclesiæ Christi, non de oībus eccle- B
1. Mach. 5. siis quæ erant in orbe, intelligit. Sic ubi legimus, q̃a oēs gētes narrabāt de prælijs Iudæ, nequaq̃ credimus qđ omnes gentes quæ erant in Scythia, uel in India, uel in remotis insulis, tūc loquerent de Machabæi prælijs. Multa quoq̃ similia in scripturis sanctis reperiūtur ī q̃bus omne, non uniuersitatem significat. Nō ergo mentitus est Apl's, qui dixit hoc signum esse in omni epl'a sua, quod tamen non per singulas quasq̃ posuit, q̃a scdm usitatam scripturarū sanctarū locutionē hoc dixit. Deinde *gratia domini nostri Iesu Christi*, inquit, hoc est, generale auxiliū Christi ad oīa & donū sit *cum omnibus nobis*, tam maioribus q̃ minoribus, tam uiris q̃ mulieribus. Vel si hoc quod dicit nunc, gratia domini nr̄i Iesu Christi cum oīb⁹ uobis, est illa salutatio quam sua manu in omni epistola p̄ signo se testatur scribere, tunc ueraciter omne potest intelligi uniuersitatem plenarie significare, q̃a hoc repetit in fine uniuscuiusq̃ epistolæ. Omnes enim quas scripsit, finiuntur in precatione gratiæ. *Amen.*

Secundæ epistolæ ad Thessalonicenses finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM PRIMAM AD TIMOTHEVM.

Actuū. 15. & 16. Icut Lucas refert, cū discessisset Paulus à Barnaba perambulabat Syriam & Ciliciam, confirmans ecclesias peruenitq̃ Derben & Lystram. Et ecce discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris uiduę fidelis patre gentili. Huic testimonium bonum reddebant q̃ in Lystris erāt & Iconio fratres. Hunc uoluit secū proficisci. & assumens circuncidit eum p̄pter Iudæos qui erant in illis locis. Sciebāt. n. omnes q̃ pater eius gentilis esset. Non p̄pterea circuncidit eum Paulus, q̃ putaret aliqd iustificationis illi iam ex circuncisione prouenire: sed ne Iudæi p̄pter eū, si esset incircuncisus retardarent fidem suscipere. Quem cum postea Paulus in Asia pontificem Ephesiorum reliquisset, pseudoapostoli qui carnales obseruantias inducere nitebantur, p̄pter hanc eius circunsionē uires in eum assumebāt. Ipse minus fortiter q̃ oporteret, resistebat eis. Et ideo scribit ei Apostolus, ostendens quodāmodo rationes quas illis obijciat. Scribit etiam de episcopali officio, quomodo scilicet ecclesiam īstruat, quales presbyteros uel diacones ordinet, quales uiduas honoret, quomodo seipsum in ecclesia habeat, & q̄uo eā regat. Sicq̃ īcipit.

EPISTOLAE PAVLI PRIMAE AD TIMOTHEVM,

CAPVT I.

Paulus apostolus Iesu Christi secundum imperiū Dei saluatoris nostri & Christi Iesu spei nostræ, Timotheo dilecto filio in fide: gratia & misericordia & pax à Deo patre nostro & Iesu Christo domino nostro.

Timotheo scribit *Paulus*, cui credēdum est, quia est *apostolus Christi Iesu*, id est, legat⁹ regis saluatoris: & hac authoritate munitus, resistit pseudo apostolis. Et est apostolus non secūdum suam p̄sumptionem, sed *secundum imperium Dei*. Et idcirco qui ei resistit, īperio dei resistit. Spūs sc̄tūs p̄cepit: Segregate mihi Barnabā & Paulū in opus ad qđ assūpsi eos. Et nūc Actu. 13.
ipse Paulus dicit se apostolum esse iuxta imperium Dei, quia imperiū spiritus sancti est imperium Dei pa

C tris, cum inseparabilis sit uoluntas & opatio trinitatis: Paulus est apostolus secundum imperium Dei *salvatoris nostri & Iesu Christi spei nostræ*, id est, iuxta præceptum summi patris qui nos saluat, & filij in quo est spes salutis & gloriæ nostræ, non in carnali obseruatione. Paulus qui tantę authoritatis est, mittit hanc epistolam *Timotheo dilecto filio in fide*, id est, quē ipse genuit non in carne, sed in fide. Licet enim iam fidelis esset, & bonum testimonium haberet, quando Paulus eum inuenit, tamen per eum in eadem fide & religione sic instructus est, ut recte dicatur ab eo genitus in fide. Vel in fide scribit ei contra corruptores fidei. Et hūc filium salutat, dicēs: Sit tibi *gratia*. id est donatio spiritus sancti, qua ministri Dei, id est, episcopi armantur *& misericordia*, per quam diuinitus à miseria huius seculi uel omnium malorum libereris: *& pax*: id est, tranquillitas animi & prælibatio ęternę pacis, ut uitijs & hostibus superatis, in pacata quiescas ecclesia. Et hoc sit tibi *a Deo patre nostro qui nos creauit, atq; paterno affectu nos diligit: & a Christo Iesu domino nostro*, id est, ab eo quem unxit Deus, & saluatorem constituit, q & nos suo dñio clementer mācipauit.

Sicut rogaui te ut remaneres Ephesi, cum irē in Macedoniam, ut denunciares quibusdam, ne aliter docerent, neque intenderent fabulis et genealogijs interminatis, quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem, quæ est in fide.

ita sit tibi gratia, misericordia & pax, *sicut rogaui te ut remaneres Ephesi*, id est, resideres pōtifex apud Ephesios. Vel subauditur, ita fac, sicut rogaui te facere cum irem in Macedoniam, ut scilicet remaneres Ephesi, id est uice mea presens ageres & ordinares ecclesiam Ephesi, quam ego absens nō poteram sufficienter gubernare, *ut denunciares*, id est, ex parte Dei nuncius esses *quibusdam*, quorum nomina spiritus sanctus, qui in me loquitur, ignorat, *ne aliter* quàm nos *docerent*, *neque* auditores eorum *intēderent eorum fabulis & genealogijs interminatis*, id est, locutionibus generationum & computationibus, quæ sine termino sunt præ longitudine, quia finis earum non potest inueniri: quę ideo sunt respuendæ, quia *præstant quæstiones* disputationum, id est, generant lites *magis*, id est, potius *quàm ædificationem* morum & iustitiæ, *quæ est in fide*, non in carnali obseruatione. Prius præcipitur de pseudo repellendis, tam doctoribus quàm auditorib9, ut illis primo repulsis, deinde ualeat puritas catholicæ ueritatis prædicari & audiri. Fabulas uocat, quas alibi traditiones dicit, quas præter legitimas & propheticas scripturas Iudæi tenent, quas non scriptas habent, sed memoriter retinent, & alter in alterum loquendo transfundit, quas deuterosin uocāt. Vbi etiā dicere audent & credere, Deum homini duas creasse mulieres, ex quibus texunt genealogias uere (sicut nunc dicit Apostolus) infinitas, parientes infructuosissimas quæstiones. Et pseudoapostoli, qui uolebāt esse partim Iudæi, partim Christiani, erant autem hæretici, docebant apud Ephesios non solum carnales obseruantias legis, sed etiam has Iudæorum traditiones à libris propheticis & legitimis alienas, & nonnulli Ephesiorum intendebant uerbis eorum. Sed Timotheus ad hoc relictus est Ephesi, ut auditores & doctores huiusmodi corrigeret aut expelleret.

Finis autem præcepti est charitas de corde puro & conscientia bona & fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conuersi sunt in uaniloquium, uolentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.

Ipsi docent fabulas & legem car-

A naliter implendam, sed *finis praecepti*, hoc est, plenitudo legis *est charitas*. Finis enim non consumptionem praecepti, sed consummationem hoc loco significat. Omnis itaq; praecepti finis est charitas, id est, ad charitatē refertur omne praeceptū, & per charitatem impletur. Totam enim magnitudinem & amplitudinem diuinorum eloquiorum secura possidet charitas, qua Deum proximumq; diligimus. Finis igitur. i. consummatio omnis praecepti, quod uel in ueteri, uel in nouo testamento legitur charitas est non qualiscunque, sed ea quae est *de puro corde*. Nam & male uiuēres irretiuntur sibi societate per ditae conscientiae, et dicuntur se amare, nolle discedere ab inuicem, suis collocutionibus conciliari, desiderare se absentes, gaudere ad mutuam sibi praesentiam. Sed amor iste tartareus est. Quamobrem ut à tali amore uera charitas christianorum distinguatur, de corde puro esse dicit. Latrones enim inter se & caeteri tales charitatem de corde puro nō habent, qa purum cor in charitate est, quando diligitur homo secundum Deum, & nihil aliud q̃ id quod diligendum est, diligitur. *& conscientia bona* subiūgitur propter spem, & conscientiam ponit p spe. Ille enim sperat, qui conscientiam bonam gerit: quem uero pungit cōscientia mala, retrahit se à spe, & nō sibi expectat nisi damnationem. Tertio *& fide*, inquit, *non ficta*. Si. n. fides nostra mendacio caruerit, tūc et non diligimus quod non est diligendum, & recte id credimus, quod speramus, & speramus qđ credim⁹, ut in nullo spes nostra fallatur. Qui uero fingunt sibi quod credant & sperent, sicut

Nota. • haeretici & Iudaei siue Gentiles, fidē habent fictam: & ideo non possunt habere charitatem, quae complet mādatum. Ille etiam fidem habet fictā, qui bene quidem credit, sed propter B metum aut uerecundiam, seu ppter quamlibet aliam causam non confitetur quod credit, sed quodāmodo fingit se non credere. Sed illa charitas consummat omne praeceptum, quae est de corde puro, quae nihil diligit nisi quod debet diligi: & de cō scientia bona. i. de bona spe quā gerit conscientia bene operantis: & de fide non ficta, id est, non ab hominibus inuenta, sed à diuinis eloquijs sumpta, uel non ficta, id est, nō propter metum in corde celata, sed oris confessione libere prolata. *A quibus uirtutibus*, id est, à charitate de corde puro, & à spe bonae conscientiae, & à fide uera quidem procul aberrauerunt, putantes se Deum & proximū puro corde diligere, cum non pure diligerent: putantes se spem bonae conscientiae habere sine merito actionis religiosae, & putantes se non fictam fidem habere cum haberent fictitiam, sed fallebantur. Tales erant qui carnales obseruantias praedicabant, quia Deū se diligere putabāt cum non diligerent eū, sicut in actione eorum declarabatur, dum putarent se praecepta eius adimplere, sed magis ea transgrederentur: & putabat se bonam habere conscientiam, quasi de obseruatione legis, & aestimabant se fidem non fictam habere, sed à diuinis eloquijs sumptam, cum magis haberent fictitiam, credentes Deum hircorum atq; taurorū sanguine delectari & odore thymiamatis, quem nos homines saepe declinamus. Et hoc est quod dicit, quia *quidam* à charitate & à bona cō scientia & à fide non ficta *aberrantes*, *conuersi sunt in uaniloquium*, ut uane loquantur de lege, *uolentes esse doctores legis*, dum carnaliter eam docēt obseruari *debere non intelligentes* uerba quę docent, uidelicet *neq; ea quae ipsi loquuntur*, id est, uerba quae docent, & manda

A ta carnalium ceremoniarũ quæ ipsi docent: quia non intelligũt quid sit sabbatum, uel circuncisio, uel hirci seu tauri immolatio uel aliquid huiusmodi, id est, nesciunt, quid in his significetur, *neq; ea intelligunt de quibus affirmant*, id est, authoritates, de quibus assumunt quædam testimonia, per quæ conantur asserere ceremonias illas iuxta literam carnaliter esse cõplendas: quia non animaduertunt scripturarum intẽtionem & sensum spiritalem, ideoq; uanà loquuntur, uolentes esse magistri aliorum, cum ipsi nihil sciant. Vel neque ea quæ loquuntur, neq; ea de quibus affirmant, intelligunt, id est, neque quæstiones quas proponunt, neque rationes quibus eas probant. Similiter faciunt hæretici, uel quilibet temerarij præsumptores, cum siquando de praua & falsa opinione sua reprehendi & cõuinci cœperint ad defendendum id quod leuissima temeritate et aptissima falsitate dixerũt, libros sanctos unde id probent, proferre conãtur: uel etiam memoriter, quæ ad testimonium ualere arbitrãtur, multa inde uerba pronunciant, non intelligentes neq; quæ loquuntur, neq; de quibus affirmant. Postquàm his uerbis Apostolus improbauit aduersarios, mox suam partẽ approbat, subdens.

Nota.

Scimus autem quia bona est lex, siquis ea legitime utatur, sciens hoc quia lex iusto non est posita, sed iniustis & nõ subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, parricidis, et matricidis, homicidis, fornicarijs, masculorum concubitoribus, plagiarijs, mendacibus & periuris, et siquid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, quæ est secundum euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.

Ipsi non intelligunt legem quam docere uolunt, & ideo uane de ea loquuntur: sed nos intelligimus eam, & ideo uere de ea loquimur. Nam *Scimus quia bona*, id est, utilis *est lex, siquis ea legitime utatur*, id est, sicut intẽdit ipsa lex, ut scilicet per eam confugiat ad gratiam, *sciens quia iusto lex non est posita, sed iniustis*. Iusto nõ est lex posita, quæ tamen bona est, siquis ea legitime utatur. Hæc autem duo Apostolus uelut inter se contraria connectens, monet lectorem ad scrutandã quæstionem atq; soluendam. Quomodo enim bona est lex, siquis ea legitime utatur, si iusto nõ est posita? Nam quis legitime utitur lege, nisi iustus? At iusto non est lex posita, sed iniusto. An non etiam iniustus, ut iust⁹ fiat, legitime uti lege debet, qua tanq̃ pædagogo perducatur ad gratiam, per quam solam quod lex iubet, possit ĩplere? Per ipsam quippe iustificatur gratis .i. nullis suorum operum præcedentibus meritis. Alioquin gratia iam non est gratia: quandoquidem ideo datur, non quia bona opera fecimus, sed ut ea facere ualeamus, idest, non quia legem impleuimus, sed ut legẽ implere possimus. Iniustus ergo legitime lege utitur, ut iustus fiat. Quod cũ factum fuerit, ea iamiã non utitur tanquam pædagogo, cum eruditus fuerit. Quomodo enim iusto lex nõ est posita, si & iniusto est necessaria, nõ qua iniustus ad iustificantem gratiam perducatur, sed qua legitime iam iustus utatur? Vel legitime utitur lege iam iustus, cum eam terrendo imponit iniustis, ut cum & in ipsis cœperit inolitæ concupiscentiæ morbus incentiuo prohibitionis & cumulo præuaricationis augeri, cõfugiant per fidem ad iustificantem gratiam, et per donum spiritus suauitate iustitiæ delectati, pœnam literæ minantis euadant. Ita non erunt cõtraria, nec pugnabũt inter se duo ista, ut etiam iustus bona lege legitime utatur, et tamen iusto lex posita non sit. Non enim ex ea iustificatus est, sed ex lege fidei qua credidit. Le

Gala. 3.

Roma. 11.

B

megiti

A gitime utitur lege, qui intelligens qua re sit data, per eius cōminationem confugit ad gratiā liberantē. Et ideo bona est ei lex, quia plurimum prodest ei, dum perducit illū ad gratiam. At huic gratiæ qua iustificatur impius, quisquis ingratus uelut ad legem implendam de suis uiribus fidit, ignorans Dei iustitiam et suam uolens constituere iustitiæ Dei non est subiectus.
Roma. 10. Et ideo fit ei lex nō absolutionis ad iutoriū, sed criminis uinculū, ideoque non est ei bona, non quia malū sit lex,
Roma. 8. sed quia peccatū per bonum talibus operatur mortem. Per mandatum enim grauius delinquit, qui per mādatum scit quod malū sit quod admittit. Iusto autem nō est lex posita, id est, imposita ut supra illum sit. In illa enim est potius quàm sub illa, quia non sua uita uiuit cui coercendi lex imponitur. Iniustus uero sub illa est, quia sua uita uiuit, cui coercendi lex imponitur. Vt enim sic dicam, ipsam quodāmodo legem uiuit, qui cū delectatione iustitiæ iuste uiuit, nō proprio aut transitorio, sed cōmuni ac stabili gaudens bono. Sub lege aūt quisque uiuit, inquantū peccator est: id est, inquantū à ueteri homine nō est īmutatus. Suam enim uitam uiuit, & ideo lex supra illum est: quia qui eam non implet, infra illam est. Sed pseudoapostoli hæc non intelligentes, non legitime utebantur lege, & ideo uolebant eam imponere iustis, id est, Christianis per gratiā iuste uiuentibus. Nec contrarium est
Psal. cxi. huic sententiæ apostoli, quod Psalmista utique iustus precatur, legē pone mihi domine uiā iustificationum tuarum: quia de noui testamenti gratia id postulat, cum de duritia literæ ueteris instrumenti dicat Apostolus legem non esse iusto positam, sed iniusto. Qui. n. sponte facit ea quæ lex moraliter iubet uel amplius, cur ei necessitas legis imponeretur? Libertate. n. facit, nō necessitate, quod facit. In B iustus uero qui sponte noluit bonū facere, cogendus est legis necessitate. Apostolus itaque ne uideretur legem culpare, dicit quia bona est, si quis ea legitime utatur. Et rursus ne uideretur eam inducere, dicit quia non est posita iusto ut ei dominetur, sed iniustis, id est, eis qui legem naturalem non seruabant. *& non subditis*, id est, contumacibus, qui cum eis aliquid prohibet, tunc illud magis ex quadam superbia faciūt. *impijs* quoque posita est, id est, pietatem rectæ fidei nō habentibus: *& peccatoribus*. i. sub ipsa fide grauiter peccantibus. Et subsequenter exponitur per partes quibus peccatoribus, uidelicet *sceleratis*, sicut sunt raptores & fures ac sanguinis effusores: *& contaminatis*, sicut qui seipsos libidine polluunt, uel etiam turpiloquijs, uel ebrietatibus inhonestisque conuiuijs sordidant. *parricidis quoque & matricidis* lex ponitur. i. ijs qui patrem uel matrem occidunt, ut quia lex naturæ in eis est soluta, reformetur per legem literis scriptam. *homicidis* etiā. i. hominū occisoribus: & *fornicarijs*. i. illis qui miscētur cum meretricibus. *masculorū concubitoribus*. id est, Sodomiticam abominationem agentibus: & *plagiarijs*. i. sicarijs uel quolibet gladio plagas facientibus. *mendacibus*, qui falsa loquuntur: *& periuris*, qui falsò iurant. His qui talia faciunt, est lex imposita, *& qui aliud quid tale perpetrant*: si quid aliud aduersatur sanæ doctrinæ, id est, morali doctrinæ legis naturalis uel scriptæ, quæ sensum mentis sanat. quæ. s. doctrina *est secundum euangelium*. i. concordat euāgelio gloriæ beati Dei, id est, quod prædicat uel dat gloriā Deo, qui ex seipso naturaliter est beatus, cum ipse sit æterna beatitudo, quod euangelium *est mihi creditum* à Deo, sicut fideli dispensatori.

Gratias ago ei qui me confortauit in Christo Iesu domino nostro, quia fidelem me existimauit

C *ponens in ministerio, qui prius blasphemus fui et persecutor & contumeliosus, sed misericordiã Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. Superabũdauit aũt gratia domini nostri, cum fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu.*

Deus mihi credidit euangelium.i. cõmisit prædicationẽ euangelij. Vnde gratias illi ago.i.laudes ei deuotus offero de hoc eius gratuito dono, quia lex nullum meritũ bonum in me posuerat. Ostendit se multis peccatis plenum fuisse sub lege, iustificatum uero postꝗ recessit ab ea, *Gratias* (inquit) *ago ei*.i.Deo patri, *qui me confortauit*, id est, mentem roborauit *in Christo Iesu domino nostro*, sicꝗ forte reddidit, ut nec mors, nec uita me possit à Christo separare: sed fortis sim & ad agenda bona, & ad toleranda mala. Ita me confortauit, et inde gratias illi ago. Et iustum est ut illi grates referam, *quia fidelem me existimauit*, id est, præuidit, cũ sub lege fuissem infidelis. Fidelem, inquam, me existimauit, *ponens in ministerio* prædicationis, qa præsciuit me fideliter dispensaturum euangeliũ, ita ut nihil subtraherem, nihilꝗ peregrinũ adderem, *qui prius sub lege fui blasphemus*, id est, male lo-
Actu.9. quens de Iesu Nazareno: *& persecutor* sanctorũ eius: *& contumeliosus*, id est, cõtumelias multas uerbis & operib⁹ faciẽs Christianis. *sed misericordiã Dei*, id est, remissionem peccatorũ à Deo *consecutus sum, quia* nõ malignæ mentis studio id *feci, sed ignorans*, id est, nesciẽs me male agere: quia zelo legis feruens, persequebar prædicatores gratiæ & inde putabam me Deo place-
Ioan 16. re, sicut dominus prædixerat: Venit, inquit, hora, ut omnis qui interficit uos, arbitretur obsequiũ se præstare Deo. Quamuis enim & illis sæpe uenia cõcedatur, qui scienter peccauerunt, ego tamen multo facilius ideo sum misericordiam cõsecutus, quia non per malitiam, sed per ignorantiam peccaui, degens *in incredulitate*; quia ignorabam malum esse persequi Christianos, nec credebã Iesum esse Christum. Nec tantũ misericordiam sum cõsecutus, qua mihi peccata dimitteretur: sed etiam *superabundauit*, id est, super omnẽ peccatorum meorũ enormitatem abundauit, *gratia domini nostri* Iesu Christi, qa superueniẽs noua gratia maior fuit in me ꝙ fuerat culpa, ut sanctitas uinceret peccata præcedentia. Gratia (inquã) superabundauit *in me cum fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu*, id est, cum fide qua in Christum credidi, & charitate qua dilexi Christũ, uel in Christo proximum. Cum hac enim fide & dilectione superabundauit in me magnitudo cœlestis gratiæ, ut diuinis charismatibus exuberarem.

Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quia Christus Iesus uenit in hunc mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam ad informationem eorum, qui credituri sunt illi in uitam æternam. Regi autem sæculorum immortali, inuisibili soli Deo honor & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Gratia Christi superabũdauit in me. Nam *sermo* quẽ de hac re loquor, est *fidelis*.i.uerus: *et est dignus omni acceptione* cordis & operis, quia corpus & animam saluat, ideoꝗ dignus est, ut omnib⁹ modis accipiatur à cunctis hominibus, tam Iudæis quàm Gentilibus. Et quis est ille sermo? *quia* scilicet *Christus Iesus*, id est, rex saluator *uenit in hunc mundum peccatores saluos facere*, id est, à peccatis saluare uel à peccatis liberare. Nulla enim causa fuit ei ad nos ueniendi, nisi ut peccatores saluos faceret. Omnes autem peccauerũt, uel in seipsis, uel in primo parente. Sed uenit unus sine peccato, qui saluos faceret à peccatis. Venit peccatores saluare, *quorum primus ego sum*, non tempore, sed culparum magnitudine, qa omnibus peior sum.

A Peiorem enim uoluit itelligi primũ, quomodo in artificibus quicunque uult ædificare, dicit: Quis est hic primus structor? Quis est primus faber? Aut si curari uult, dicit: Quis est primus medicus? Non utiq; interrogat quis prior sit ætate, aut quis prior sit pfessione, sed quis prior sit arte. Quomodo illi in arte primi sunt, sic iste in iniquitate primus, & in peccatis excellens. Sed cum, inquit, in malis actibus cæteros præissem, dũ princeps persecutorum essem, *ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primo*, id est, maximo peccatore misericordiam consecuto, *ostenderet Christus Iesus omnem patientiam*, quã diu sustinet peccantes, ut tandem cõuertantur: & ostenderet eam, *ad informationem eorum qui credituri sunt illi, ut eant in uitam æternam*, id est, ut informaret eos ad pœnitentiam exemplo meæ conuersionis, dum uiderent quanta patientia ipse me expectauit ut cõuerteretur, tandemq; conuersum quanta gratia donauit, ut nemo iam desperare posset remitti sibi quæcunq; peccata, cum ego tantorum scelerum indulgentiã accepissem, sed unusqsq; pctõr sibi diceret: Si Saulus scũs est, ego quare despero? Si à tãto medico tam desperatus æger sanatus est, ego uulneribus meis illas manus non aptabo? ad illas manus nõ festinabo? Vt hoc dicerẽt homines, ideo Saulus factus est ex persecutore Apostolus. Quia cum uenit medicus uolẽs sibi famã cõparare, infirmũ quærit aliquẽ desperatum, & ipsum sanat. Et si paupertimũ iueniat, non ibi qrit mercedem, sed cõmendat artẽ. Ita & Xp̃s potentiã specialis medicinæ spũalis suæ ostendit in Saulo, ut omnes deinceps nossent eum sanare posse cũctas infirmitates oĩum cõfugientiũ ad se. Deinde, ego, inqt, ppter hmõi causam consecutus sum misericordiam. Sed inde sit honor et gloria *regi seculorum*, id est, patri & filio & spiritui sancto, qui regnat ab æterno in æternum per omnia secula, & dominus atq; rex est oĩum rerum, utpote creator. Regi dico, ĩmortali, i. incõmutabili. Nam ubi inuenis aliter et aliter, facta est ibi quædam mors. Mors enim est, non esse quod fuit. Et idcirco Deus est uere ĩmortalis, quia nunq̃ mutat, sed semper idem ipse pmanet. Et est inuisibilis in sua substantia, quia uideri diuinitas humano uisu nequaq̃ põt. Ideo enim dicitur ĩuisibilis, quia hoc uideri ab homine non potest, per quod uidet homo corpora, non qa metites piorum uisione sua fraudẽtur, cum scriptum sit: Beati mundo corde, quoniã ipsi Deum uidebunt. Vel idcirco Deus inuisibilis est, qa eius magnitudinem nemo saltem ualet mente comprehendere, cũ & pax eius exuperet omnem ĩtellectũ. Et iste est solus Deus, qa prẽter eũ nullus alius. Sed mouere quenquã potest, qũo de hoc solo Deo qui est ipsa trinitas, dictum sit, *inuisibili soli Deo*, cum sint etiã quædam creaturæ inuisibiles, qa & à Christo condita sunt omnia uisibilia et ĩuisibilia. Sed quia sunt dĳ falsi uisibiles, ideo dictum est, inuisibili Deo soli *honor & gloria*. Nam est & creatura inuisibilis, quę tamen non est nobis Deus. Honor ergo & gloria soli Deo qui est Deus ĩuisibilis. Honor fit ei à creaturis, & gloria in essentia sua. Vel honor in bona conuersatione sanctorum, & gloria in multiplicatione eorum, perdurans *in secula seculorum*, id est, in longitudinem omnium temporum, uel potius in immensitatem spatiorũ æternitatis. *Amen.* B Psal.101. Matt.5

Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee secundum præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, habens fidem & bonã conscientiam: quam quidam repellentes, circa fidem naufragauerunt. Ex quibus est Hymeneus A

C *& Alexander, quos tradidi satanæ, ut discant non blasphemare.*

Postq̃ cōmemorauit quę & quanta sunt beneficia patris et Christi circa peccatores, uult animare Timotheum ad bene agendum, ut scilicet sicut bonus miles pugnet contra uitia, & cōtra falsos apostolos, & populū sibi cōmissum defendat & doceat. Hoc, inquit, *præceptum cōmendo tibi fili Timothee.* Cum filium uocat, ostendit quia patri pręcipiēti debet libenter obtemperare. Cum nomen eius ponit, attentiorem reddit, & ad magnum sui desiderium excitat. Recte etiam Timotheum nominat, quē ad bene agendum prouocat, q̃a Timotheus interpretatur beneficus. Hoc præceptum cōmendo, id est, omnibus modis quibus possum mando, & attentius iniungo tibi *secundum præcedentes in te prophetias*, id est, scd̃m scientiam scripturæ prophetarum, quę iandiu in te est, uel secundum quod spiritus propheticus ostendit mihi de te. Hoc uidelicet præ cæteris mandatis commendo, *ut in illis*, hoc est, inter alios qui tibi sunt commissi, *milites bonam militiam*, id est, in castris Dei sicut strenuus miles prælieris contra uniuersos hostes populi Dei, & spūalibus armis eos expugnes, ut nec falsi doctores, nec maligni spiritus, nec uitia tibi uel populo quē regis, præualeant. Bonam exerce militiam, *habens fidem* rectam *& bonam conscientiam*, ut nullius praui cōsensus tibi sis cōscius, sed cor tuum uideat te in omnibus bene uelle agere. Ideo.n. potes implere quod dico, ut bene milites, q̃a fidem habes & bonā cōscientiā, per quas agitur Dei militia. Et ideirco semp̃ has habere studeto. Quam puritatis ac bonæ uoluntatis & humilitatis conscientiā *quidam repellentes*, & cōsentire peccatis eligētes, ut qui in sordibus est, sordescat adhuc, dū uento sup̃biæ impellerent̃, *naufragaue-*

Apoc. 22.

runt.i. nauem aīæ scopulis erroꝝ frē D gerūt, atq; se & alios in mare huius seculi demerserunt. Et ita naufragiū pertulerūt *circa fidem* quasi per circuitū ueritatis euntes, & non ex toto à fide recedentes, nec tn̄ ītra eā manentes. *Ex quibus est Hymenæus & Alexander*, qui idcirco fidē perdiderunt & naufragiū erroris ptulerunt, q̃a cōscientiam bonę humilitatis habere noluerunt. Superbia.n. demersit eos in pericula errorū, dum doctores uideri uoluerūt. *Quos tradidi satanæ* i. excōmunicationi & diabolo uexandos permisi, ut uel cruciatibus eruditi *discāt non blasphemare*.i. corrigant̃, & ad salutem reuertant̃. Licet.n. prima peccati persuasio uenerit à satana, & ipse sit author omniū peccatoꝝ, quidam tn̄ ei traduntur ad correctionem, ut opus satanæ excludatur opere satanæ. Nulla.n. creatura est, siue quę in ueritate manet dans gloriā Deo, siue quæ in ueritate nō stetit quærēs gloriam suā, quę aut uolens aut nolens diuinæ puidentiæ nō seruiat. Sed uolens seruit, quę hoc spōte facit quod bonum est. De illa uero quæ hoc nō uult, fit qđ iustum est. Nam si etiam ipsi præuaricatores angeli cum principe suo diabolo non recte dicerentur procuratores uel actores prouidentiæ diuinæ, non dn̄s principem huius mundi diabolum diceret, nec ap̄lica ptās ei blasphematores traderet, ut à blasphematione corrigerent̃. Sed princeps iste sub tanto imperatore nō facit, nisi quantū illi permittit, & pcuratores isti nihil faciunt, nisi quātum dn̄s sinit. Non.n. latet eū sicut hominem aliqd, aut in aliquo est minus potens, ut pcuratores & actores, qui sunt in eius potestate, aliqd ipso siue non pmittēte, siue nesciente, in subiectis sibi p suo gradu rebus efficiant. Non tamen eis repēditur quod de ipsis iuste fit, sed quo animo ipsi faciunt, quia quo animo

Ioan. 12. 14 & 16.

A faciunt, ipse considerat. Quia neq; liberam uoluntatem rationali creaturæ suæ Deus negauit, & tamen potestatem qua etiam iniustos iuste ordinat, sibi retinuit. Recte ergo nonnulli traduntur satanæ ut corrigantur, quia non potest eis satanas facere nisi quod diuinitus ordinat. Hactenus de pseudoprędicatoribus egit Apostolus, nunc de cunctis hominibus subiungit.

CAPVT II.

Obsecro igitur primū omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus & omnibus qui in sublimitate cōstituti sunt, ut quietā et trāquillam uitam agamus in omni pietate & castitate. Hoc enim bonum est & acceptum coràm Saluatore nostro Deo, qui omnes homines uult saluos fieri, & ad agnitionem ueritatis uenire.

Hic monet orandū pro omnibus. Quia, inquit, Christus uenit peccatores saluare, & tu in hoc militare debes, *igitur* doce orare, ut impetretur quod faciendum est. *Obsecro*.i. per sacra adiurās rogo, *primum omnium*.i. maxime prę omnibus *fieri* à te uel à subiectis tuis, siue ab omnibus sanctis, *obsecrationes*, id est, rogationes cum adiuratione sacrorum, ad maiorem expressionem rogandi: & *orationes*.i. preces simpliciter fusas, atq; *postulationes*, quibus petantur Dei beneficia generi humano tribuenda: & *gratiarū actiones*, quibus de iam perceptis beneficijs Deo referantur gratiæ. Vel ordo Missæ in his uerbis ostenditur, Nota. ut obsecrationes sint, quas facimus in celebratione sacramentorum, cōmemoratione sacrorum, antequam illud quod est in domini nostri mensa, incipiat benedici: orationes uero, cum benedicitur & sanctificatur, & ad distribuēdum cōminuitur: postulationes autem, cum populus ab episcopo benedicitur. Postulationes enim quasi ex debito petiuit, uelut cum quadam fiducia uel adnisu. sic postulatio ibi fit cum fiducia, ut qđ B hic geritur, in æterna uita perficiat. Quibus peractis, & participato toto sacramento, gratiarum actio cuncta concludit. Hæc autem causa pręcipua fuit Apostolo ista dicendi, ut his breuiter præscriptis atq; significatis, non putaretur negligendū esse quod sequit, *pro omnibus hominibus, pro regibus & omnibus qui in sublimitate sunt constituti*, nequis (sicut se habet humanæ cogitationis infirmitas) æstimaret hæc non esse facienda pro illis à quibus persecutionem patiebatur ecclesia, cum membra Christi ex omni essent hominum genere colligēda. Vnde & adiungit: Hoc.n. bonū est &c. Vel obsecrationes, id est, cum adiuratione pro rebus difficilibus, ut pro cōuersione impiorum uel pro remouendis malis orationes, ut qñ iam cōuersis uirtutes & bona orant. Postulationes, ut qñ gloria cœlestis illis petitur. Gratiarum actiones de perceptis seu peractis bonis. Et huiusmodi preces fiant ꝓ omnibus hominibus, ut nullus sit tam peccator, pro quo non oretur, cum & Saulus precibus Stephani sit conuersus. Et pro illis etiam de quibus minus ui Actuū. 7. debatur, id est, pro regibus, licet sint mali & sanctis infesti, & pro omnibus qui in sublimitate secularium dignitatum positi sunt, sicut consules & duces: quia de omni genere hominum conuertuntur ad religionem, & perueniūt ad salutem, & de his qui fastu & elatione secularis potentiæ fidem & humilitatem uident abhorrere, sicut cernimus quod etiā ipsi reges, desertis idolis, ꝓ quibus ꝑsequebant Christianos, unum uerum Deum cognouerunt & colunt: & ideo pro illis orandum fuit, cum etiam persequerentur ecclesiam. Ob hoc etiam orandum est pro principibus, ut nos qui sub ipsis sumus. *uitam agamus quietam* à persecutione &

C *tranquillam* in pace, & hoc *in omni pietate* diuini cultus, *& castitate* fidei, ut conuersis principibus gentiles non audeant inquietare nos, mouendo persecutiones pro impietate idololatriæ: nec hæretici tranquillitatem nostrã turbare præsumant, uolentes corrũpere castitatem fidei quorũdam. In pace principum, quies & regnũ seruatur ecclesiarum. Nam in bellis & discordijs eorum dissipatur trãquillitas, tepescit pietas, soluitur disciplina uel districtio. Qua soluta, infirmorum castitas uiolaẽ. Et ideo pro his orandum est, ne eueniãt hæc per dissensionem principum. Vnde & per Hieremiã dominus Iudæis, qui in Babylone captiui tenebãtur, præcepit dicens: Quærite pacem ciuitatis ad quam trãsmigrare uos feci, & orate pro ea ad dñm, quia in pace illius erit pax uobis. Babylon uero (quę dicitur confusio) societatem iniquorum significat, Iudæi autem ciues supernæ Hierusalem, qui in hoc seculo peregrinantur inter malos, et regibus atq; principib⁹ tributa reddunt, & cætera quæ saluo Dei cultu constitutio secularis exigit. Idcirco debent orare pro pace eorum, qa in pace eorum erit illis pax, utiq; interim tẽporalis, quæ bonis malisq; cõmunis est. Vtimur ergo et nos pace Babylonis, ex qua per fidẽ & cœlestis patrię desiderium ita populus Dei lętabitur, ut apud hanc interim peregrinetur. Pax autem nostra propria & hîc cum Deo est per fidem, & in æternum cum illo per speciẽ. Orate, inquit, pró pace principum, & pro salute omnium, quia *hoc agere est bonum*. i. utile ecclesiæ, & acceptũ, id est, gratum atq; placitũ *coràm Deo saluatore nostro*, qui sicut nos saluat, ita *& omnes homines uult saluos fieri & ad agnitionem ueritatis uenire*, sicut iam uenim⁹. Quamuis certum sit nobis, non omnes saluos fieri, nõ tñ ideo debemus

Hiere. 29.

omnipotentissimę Dei uoluntati aliquid derogare: sed ita intelligere qđ dictum est, q omnes homines uult saluos fieri, tanq; si diceret nullum hoĩem fieri saluum nisi quẽ saluum fieri uelit: seu qđ nullus fiat saluus, nisi quem uelit. Et ideo rogãdus est ut uelit, quia necesse est fieri si uoluerit. De orando quippe Deo agebat Apostolus ut hoc diceret. Sic.n.intelligimus quod in euãgelio scriptũ est, qui illuminat omnem hominẽ, non quia nullus hominum sit qui non illuminetur, sed quia nisi ab ipso non illuminetur. Vult itaq; omnes saluos fieri qui salui fiũt, & omnes ad agnitionem ueritatis uenire qui ueniunt: quia nisi ipso uolente nullus saluatur, uel ad agnitionem ueritatis accedit. Aut certe sic dictũ est, qui uult omnes homines saluos fieri, non q nullus hominum esset, quem saluum fieri nollet, qui uirtutes miraculorum facere noluit apud eos, quos dicit acturos fuisse pœnitentiam si fecisset: sed ut omnes homines, omne genus hominum intelligamus per quascunq; differentias distributum, reges, priuatos, nobiles, ignobiles, sublimes, humiles, doctos, indoctos, integri corporis, debiles, ingeniosos, tardi cordis, sapiẽtes, fatuos, diuites, pauperes, mediocres, mares, fœminas, infantes, pueros, adolescentes, iuuenes, senes, decrepitos, in linguis oĩbus, in moribus oĩbus, in artibus oĩbus, in pfessionibus omnibus, in uolũtatibus, & in conscientiarum uarietate innumerabili constitutos. & siquid differentiarum aliud est in hominibus. Quid est.n.(oro) eorum, unde non Deus per unigenitũ suum in omnibus gentibus saluos homines fieri uelit, & ideo faciat, quia omnipotẽs uelle inaniter non potest quodcũq; uoluerit? Præceperat Apostolus ut oraretur pro omnibus hominibus,

Ioan. 1.
Matth. 11.
Luc. 10.

D

A et specialiter addiderat pro regibus, & his qui in sublimitate sunt constituti, qui putari poterant fastu & superbia seculari humilitatē Christianæ fidei abhorrere. Proinde dicens, hoc enim bonum est coràm Saluatore. i. ut etiam pro talibus oretur, statim ut desperationem tolleret, addidit, qui omnes homines uult saluos fieri, & ad agnitionem ueritatis uenire. Hoc quippe Deus bonum iudicauit, ut oratione humilium dignetur salutem præstare sublimibus.

Vnus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum, homo X͞ps Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus testimonium temporibus suis, in quo positus sum ego prædicator & apostolus. Veritatem dico, nō mentior, doctor gentium in fide & ueritate. — 1. Timo. 2.

Quia dictum erat q̄ Deus omnes homines uult saluos fieri, ne quisq̄ diceret posse esse salutis uiam in bona conuersatione & unius Dei omnipotentis cultu, sine participatione corporis & sanguinis Christi, *unus enim Deus,* inquit, *unus & mediator Dei & hominum homo X͞ps Iesus,* ut illud quod dixerat, omnes hoīes uult saluos fieri, nullo alio modo intelligatur præstari, nisi per mediatorem, non Deū, quod semper erat uerbum: sed hominem Christum Iesum, cū uerbū caro factum est, & habitauit in nobis. (Ioan. 1.) Erāt. n. mortales & peccatores, Deus uero, cui erant reconciliandi, ut possent saluari, īmortalis erat & sine peccato. Mediator autem inter Deum & homines oportebat ut haberet aliquid simile Deo, & aliquid simile hominibus, ne in utroq; esset hominibus similis, longe à Deo: aut in utroq; Deo similis, longe esset ab hominibus, & ita mediator non esset. Et ideo īter mortales peccatores & īmortalem iustum, apparuit mortalis cum hominibus, iustus cum Deo: ut q̄m stipēdium uiræ pax est, per iustitiam coniunctam Deo euacuaret mortem iustificatorum impiorum, quam cum illis noluit habere cōmunem. Et quia omnes homines quādiu mortales sunt, etiam miseri sint necesse est, quærēdus fuit medius, qui non solum homo, sed & Deus esset, ut homines ex mortali miseria ad beatam īmortalitatem huius medij beata mortalitas īterueniendo perduceret. Proinde īter nos & Deum mediatorem, mortalitatē habere oportuit trāseuntem, & beatitudinem permanentem, ut per id quod transit, congrueret morituris ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni autem angeli īter miseros mortales & beatos īmortales medij esse non possunt, qa ipsi quoque & beati & īmortales sunt. Possunt autem medij esse angeli mali, qa īmortales sunt cum illis, & miseri cum istis. His contrarius est mediator bonus, qui aduersus eorum īmortalitatem & miseriam, & mortalis eē ad tempus uoluit, & beatus in æternitate persistere potuit. Ac sic eos & īmortales superbos, & miseros noxios, ne īmortalitatis iactantia homines seducerent ad īmortalē miseriam, & suę mortis humilitate, & suæ beatitudinis benignitate destruxit in eis, quoꝝ corda per suam fidem mūdans, ab illorum immundissima dominatione liberauit. Ad hoc enim se īterponit medius īmortalis et miser, ut ad immortalitatem beatam transire non sinat, q̄m persistit quod impedit ipsa. s. miseria. Ad hoc autem se īterposuit mortalis & beatus, ut mortalitate transacta, & ex mortuis faceret īmortales, quod in se resurgendo mōstrauit: & ex miseris beatos, unde ipse nūq̄ discessit. Alius ergo medius malus, qui separat amicos: alius bonus, qui reconciliat inimicos. Et ideo multi sunt medij separatores, un⁹ uero bonus: quia multitudo quę beata est, unius

C Dei participatione fit beata. Cuius participationis priuatione, misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potius ad impedimentū, quàm interponit ad beatitudinis adiutorium, & ipsa multitudine obstrepit quodammodo, ne possit ad illud unum beatificū peruenire, ad quod ut perduceremur, non multis, sed uno mediatore opus erat: & hoc tali, ut eius diuinitatis participatione efficeremur beati. Neque.n. nos à mortalitate & miseria liberās, ad angelos īmortales beatosque perduxit, ut eorum participatione etiam nos īmortales & beati esse possimus, sed ad illam trinitatem, cuius participatione & angeli sunt beati. Mediator.n. est nō inter patrem & homines, sed solum inter Deū & homines. Deus est, pater & filius et spiritussanctus: homines sunt, peccatores & mortales. Inter illam trinitatem & hominum infirmitatem atque iniquitatem, mediator factus est homo non iniquus, sed infirmus, ut ex eo quòd non est iniquus, iungeretur Deo: & ex eo quòd infirmus, propinquaret nobis, atque ita inter Deum & homines mediator existeret. Sed Apostoli uerba uideamus. Vere, inquit, oēs uult saluos fieri: quia unus est Deus creator omnium, cuius participatione fient salui omnes qui saluabuntur: & unus est mediator Dei & hominum, qui omnes uni Deo coniungat ut fiant salui. Christus Iesus est iste mediator nō secundùm quòd ipse est Deus, sed secundum id quod est homo: *qui dedit semetipsum* in cruce *redemptionem pro omnibus*, nullum excipiens, qui uellet redimi ad saluandum. In hoc.n. patet quantum Deus homines diligat, & eos uelit omnes saluos fieri, si peruersitas eorum non obstiterit: quia me diator Deus, quem Deus inter se & homines posuit, mortem pro omnibus sustinuit, ut omnes à morte redimeret. Et ideo qui non saluantur, D non est quod de Deo, uel de mediatore possint conqueri, sed de seipsis, qui nec redemptionē quam mediator dedit, nec salutem quā Deus obtulit. uoluerunt accipere. Sed ipsum dedit redemptionem, & dedit se *testimonium* salutis omnium electorū *temporibus suis*, quia resurgens ex morte & ascendens in cœlum tempore resurrectionis & tempore ascensionis seipsum præbuit exemplum & confirmationem secuturæ nostræ salutionis. Nam in eo quod resurrexit et ascendit, testatus est quodammodo quia membra eius resurgēt & ascendent, immo ipse fuit ipsum testimonium. Sed & futuræ dānationis eorum qui nolunt saluari, dedit se testimonium quādo persecutores suos una uoce prostrauit. Ioan.18. Aduētus.n. eius & quicquid in carne gessit uel pertulit, reprobis est testimonium damnationis, electis uero testimonium saluationis. In quibusdam codicibus legitur, cuius testimonium temporibus suis cōfirmatum est. Quod ita intelligitur: Testimonium quod prophetæ dixerūt de Christo, uel quod ipse Christus de se protulit, uidelicet quādo uel qualiter passurus eēt, uel resurrecturus & cætera. cōgruis temporibus reuera & euentu confirmatum est. *In quo* testimonio confirmando & annunciando, positus à Deo *sum ego prædicator & apostolus*. i. præco & legatus, ut omnibus testificer, quia ipse uult omnes saluos fieri. Prædicator, est nomen authoritatis: apostolus, nomen dignitatis uel potestatis, quod plus est. Et in prædicatione testimonij huius est mihi credendum, quia *ueritatem de hoc dico, et non mētior* in hac parte. Et idcirco omnes mihi debent credere, quia omnes docere studeo fidem & ueritatem, utpote *doctor in fide & ueritate*. Fides est, quòd non uides credere: ueritas, quod

credidisti

A credidisti uidere. Fides ducit ad ueritatem. Si maneat in eo quod credit, peruenitur & ad id quod uideatur.

Volo ergo uiros orare in omni loco, leuantes puras manus sine ira & disceptatione. Similiter 1. Petri. 3. *& mulieres in habitu ornato, cum uerecundia & sobrietate, ornantes se non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, uel ueste pretiosa, sed quod decet mulieres, promittentes pietatem per opera bona.*

Quandoquidē sum doctor gētium & magister ecclesiarum, *ergo uolo uiros orare*. i. ut uiri deum orent, nō solum in ecclesia, sed & *in omni loco*, qa deus ubiqȝ est. & orēt *leuantes* ad cœlestia, non deprimentes ad terrena *manus puras* à peccatorum sordibus. Ne enim cōfundantur manus ad deum leuatæ, debent & à peccatis esse puræ, et in bonis operibus exercitatæ. Manus puras leuare iubemur, ut cum leuas manus ad deum, ueniant tibi in mentē opera tua. Quia. n. manus istę leuantur ut impetres quod uis, ipsas manus cogita in bonis operibus exercere, ne erubescāt ad deum leuari. Et leuentur *sine ira*, ut ne retineas iram in corde tuo aduersus pro- Matt. 6. ximum, sed libera cōscientia dicas. Luc. 11. Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. *& sine disceptatione*. i. sine litigio causarum, ne adhuc ī corde retineas uoluntatem contendēdi iudicio aduersus fratrem tuum, sed remitte qc quid illud est, ut et tibi oranti remittantur peccata diuinitus. Vel sine disceptatione apud Deum, ut non disputes in corde tuo, & iudices de inscrutabilibus arcanis secretoꝝ Dei, Nota. uel hæsites in fide. *Similiter & mulieres orent in habitu ornato*, ut uestes earum religionem prætendant, non libidinem ꝓuocet ipsarum indisciplinata nudatio. Et sint *cum uerecundia*, ut sic humiles exaudiantur dum orant: et cū *sobrietate*, ut in cibo & potu modum teneant. Ipse dico, *ornantes se non in crinibus tortis*. i. arte crispantibus, *aut auro,* B *aut margaritis, uel ueste pretiosa*, qa talibus ornamentis concitant aspiciētes ad luxuriam, *sed sint promittentes pietatem* nō per uerba iactantiæ, sed *per opera bona, quod decet mulieres*. Sic. n. congruum est, ut illæ, nō uerbis, sed operibus ostēdant pietatem suæ mentis, & non induant se luxuriosis ornamentis.

Mulier in silentio discat cum omni subiectione. Docere autem mulieri non permitto, neq; dominari in uirum, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eua. Et Adam non est seductus, mulier autem seducta in prauaricatione fuit, Saluabitur autem per filiorum generationem, si permanserint in fide & dilectione & sanctificatione cum omni sobrietate. 1. Cor. 14. Gene. 2. 3.

Mulier non in clamosa uoce, sed *in silentio discat*, ne uox eius audientes moueat ad libidinem. Et discat non erecta, sed *cum omni subiectione*, quia propter culpam primæ transgressionis subiecta est uiro seruitute conditionis potius ꝙ dilectiōis. Sed *docere non permitto mulieri*, qa nimirū aliqn̄ cum docuit, à sapientiæ æternitate separauit. *neq;* enim permitto eam *dominari in* Gene. 3. *uirum*, etsi dominetur in aliam mulierem: quia uir fortioris naturæ est, et dominium debet᷑ haber̄ super mulierem. *sed uolo eam esse in silentio*, ut neque cum uicina fabuletur. Silentium teneat, quia dum loquitur, magis ad luxuriam irritat & irritaᷣ. Et ne uideretur mulieris dura conditio quæ tam in mariti redigeretur seruitutē, ad antiquum & originale exemplū redit Apostolus, quòd *Adam primus factus sit deinde Eua* ex costa eius: & qđ diabolus Adam seducere nō potuerit, sed Euam: et quod post offensam Dei statim uiro subiecta sit. Illi autē seducuntur, qui quod faciunt, non putant esse peccatū. Adam uero sciuit esse malum qđ faciebat, sed inexpertus diuinæ seueritatis, in eo falli potuit, ut ueniale crederet esse commissum. Aꝗ per hoc qdem in eo qđ

A bitur: quia per effectum bonorum operum perpetuæ saluti sociabitur. Et hæc opera bona maxime in officijs misericordiæ frequentari solent. Opera uero misericordiæ nihil prosunt paganis siue Iudæis, q Christo nō credunt, siue hæreticis, siue schismaticis, ubi fides & dilectio non inuenitur. Et ideo tm̄ saluabitur hæc mulier. i. caro per filiorum generatione & p operum bonorum actionē si ipsa opera permanserint in fide catholica & dilectione gemina, et in sanctificatione cum omni castitate corporis & animæ, uel sobrietate. Nam sine fide impossibile est placere Deo, nec habet aliquid uiriditatis ramus boni operis, si non maneat in radice dilectionis: nec prodest qc quid agitur sine sanctificatione, nec opus bonū est aliqd sine castitate.

Nota. Hebræ. 11.

CAPVT III.

Fidelis sermo: Siquis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris uirum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem, non uinolentum, non percussorem, sed modestum, non litigiosum, non cupidum, sed suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate. Siquis autem domui suæ nescit præesse, quomodo ecclesiæ Dei diligentiam habebit? Non neophytum, ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli. Oportet autem illum et testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat et in laqueum diaboli.

Fidelis, i. uerax est nunc *sermo*, quem loquor, uidelicet, *siquis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat*. Opus, non dignitatem: laborem, non delicias. Opus, p quod ī humilitate crescat, ne itumescat fastigio. Episcopatus, quid sit, noluit exponere, quia nomen est operis, non honoris. Græcū est enim atq inde ductum uocabulum, quod ille qui præficitur, illis q bus præficitur, superintendit, curā eorum scilicet gerēs, ἐπισκοπεῖν nanque superintendere est. Ergo ἐπίσκοπος superintendēs interpretatur, ut intelligat non se esse episcopum, qui præesse dilexerit, non prodesse. Nec desiderare episcopatum æstimādus est, qui suum desiderat lucrum uel honorem, non plebis salutem. Non enim dicitur, qui episcopatum desiderat, bonum gradum desiderat: sed bonū opus desiderat: qđ in maiori ordine constitutus possit, si uelit, occasionem exercendarum habere uirtutum. Ipse ergo sibi testis est, quia episcopatum non appetit, qui non boni operis ministeriū, sed honoris gloriā quærit. Benefacit qui episcoparum desiderat. i. superintendere alijs & solicitudinem gerēr pro multorum salute. Oporter ergo *episcopum esse irreprehensibilem*, ut nulli uitio mancipatus sit, & ex subiuncta uirtutum enumeratione manifestatur, quæ sit illa irreprehensibilitas. Ac si talibus appetitoribus dicatur: Laudo quod quæritis, sed prius discite quid quæratis, ne dum uosmetipsos metiri negligitis, tanto fœdior uŗa reprehensibilitas pateat, quanto & à cunctis cōspici in honoris arce festinatis. Notandum etiam, quia qñ Apostolus hoc dixit, plebibus qui cunq præerat, primus ad martyrij tormenta ducebatur. Tunc ergo laudabile fuit episcopatum quærere, qñ per hunc quasi ad martyrium festinaretur: neque dubium esset, si non ad mortem, saltem ad supplicia grauiora ueniri. Nunc autem locus superior, sine quo populus regi nō potest, etsi ita teneatur & administretur ut decet, tñ indecēter appetiř. Si autem sarcina hæc imponitur, suscipiēda est propter carnis necessitatem. In actione enim non amandus est honor uel potentia in hac uita, qm̄ omnia uana sub sole: sed opus ipsū, quod per eundem honorem uel potentiam fit, si recte atq utiliter fit. i.

Nota.

Eccle. 33.

C ut ualeat ad eam salutē subditorum quæ secūdum deū est. Et qñquidem tale est officium episcopi, ergo oportet esse irreprehēsibilem.i. talem, ut nullum in eo uitium notetur quod
Mth.12. reprehendi possit, quæ res pene con
Iacob.3. tra naturam est. Omne.n.uitiū, etiā in ocioso uerbo, reprehēsione dignū est. Et quis est qui nec in his quæ loquitur, reprehendi queat? Sed futurꝰ pastor ecclesiæ talis debet eligi, ad cuius comparationem recte grex cæteri nominentur, ut cum reprehenderit alios, ipse à nemine, reprehendi possit. Perdit enim authoritatem arguendi, cui possunt ab eo quem arguit, propria delicta improperari. Oportet eū esse *unius uxoris uirum*.i. qui unam uxorē habuerit, nō habeat secūdā, sicut beatus Hilarius uel Antissiodorensis Germanus. *sobrium*,
Iudic.13. siue uigilantem. Sacerdotes enim q
Luc.1. 21. ministrant in templo Dei, prohibentur uinum & siceram bibere, ne in crapula & ebrietate grauentur corda eorum, & ut sensus officiū Deo exhibēs, uigeat semper et tenuis sit. *prudentem* ut excludantur illi, qui sub nomine simplicitatis excusant
Nota. stultitiam sacerdotum. Nisi.n.cerebrum sanum fuerit, omnia membra in uitio erunt, *ornatum* bonis operibus & honestis moribꝰ, ut in his sapiens deprehendatur. Sunt.n.quidem ignorantes mensuram suam & tantæ stoliditatis ac irreuerentiæ ut in motu & in incessu & in sermone cōmuni risum spectantibus tribuant. *pudicum*.i. uerecundum uel castum, ne impudens sit uel castitatem uiolet. *hospitalem*, ut imitetur
Ge. 18.19. Abraham, & cum peregrinis, imo ī peregrinis Christum suscipiat, & hoc ante episcopatū quoq; solitus sit agere. *doctorē*.i. qui habeat gratiam docendi. Nihil.n.prodest conscientia uirtutum frui, ni & creditū sibi populum possit īstruere, & eos qui contradicūt, redarguere. Inno- D cens enim absq; sermone conuersatio quantum exemplo prodest, tm̄ silentio nocet. Et latratu canum ac baculo pastoris, luporum rabies deterrenda est. *non uinolentum, non percussorem*. Vitia uirtutibus opponit. Dixit qualis esse debeat sacerdos, dicit & qualis non esse debeat. Non sit uinolentus, sed sic bibat ut ignoretur an biberit. Vinolētia.n. scurronum est & comesatorum, uenterq; mero æstuans cito despumat in libidinem. Non sit percussor.i.ita irascibilis & perturbati sensus, ut percutiat, qui debet patiens esse & eum imitari, q dorsum suum posuit ad flagella, & maledicentes non remaledixit. Vel 1.Petri. 2 non sit percussor.i.nō percutiat uerbo uel exemplo prauo conscientias infirmorum. Non conuenit eum esse uinolentum ac percussorem, *sed modestum*, ut temulētiam et iram modestia refrenet, & modeste agat in omnibus. *non litigiosum*.i. qui litigare soleat. Nihil enim imprudentius arrogantia quorundam, qui garrulita Nota. tem authoritatem putant: & parati semper ad lites, in subiectū sibi gregem tumidis sermonibꝰ tonant. *non cupidum*, qa cito deuiaret à iusto propter cupiditatem munerum, sicut filij Samuelis. Auaritiam enim uel cupiditatem esse uitandam sacerdoti, & ipse Samuel exemplo suo docet, nihil se cuiquam rapuisse coràm po- 1.Reg.8. pulo probans: & apostolorum paupertas, qui refrigeria sumptuum à fratribus accipiebant, & præter ui- 1.Reg. 12. ctum atq; uestitum nihil aliud uolebant. *sue domui bene prepositum*, non ut opes augeat, sed ut ea quæ populis Infra 6. prçcepturus est, prius à domesticis exigat *filios habentem subditos cum omni castitate*. In filijs eius probatur disciplina, si bene fuerint subditi & obediētes patri. Et tanta ab eo castitas exigitur, ut si filij eius casti nōfuerint,

ipse

A ipse episcopus esse non possit, & eodem uitio offendat Deū, quo offendit et Heli pontifex, qui corripuerat
1.Reg.4. qdem filios suos, quoniam in uestibulo templi cū mulieribus dormiebant: sed qa nō abijcerat delinquentes, retrorsum cecidit & mortu⁹ est. Domui suæ (sicut dictum est) debet esse bene præpositus, ut regat eam secundum Deum. Sed *siquis nescit præesse domui suæ*, quę praua est respectu ecclesiæ, *quomodo habebit diligentiam ecclesiæ Dei?* id est, quō sciet solicitudinem habere, ut diligenter regat ecclesiam, quæ multo maior est, q̄ domus eius, & maiori prudētia est regendæ *non neophytum*. i. rudem conuenit eū esse. Nō sit neophytus. i. nouiter ad fidē conuersus, qui ordinaē episcopus, *ne in superbiā elatus*, id est, prę cæteris digniorē se putans, quasi eo indigeat Christiana religio, *incidat in iudicium diaboli*, id est, damnet ꝑpter supbiam ut diabolus, qui se cunctis meliorem iudicauit, & factus est cūctis posterior.
Esaie.14. Nec nuper baptizatus, nec nuper à secularibus negotijs uel à malitia separatus, fieri debet episcopus, quia
Nota. unusq͂sq; talis est neophytus. Nec cōgruit ut heri catechumen⁹, hodie sit pōtifex: heri in amphitheatro, hodie in ecclesia: uespere in circo, mane in altari: dudū fautor histrionū, nunc cōsecrator uirginum. Ignorat momentaneus sacerdos humilitatē & mansuetudinem, nescit seipsum contēnere. De dignitate transferē ad dignitatem. Non ieiunauit, non fleuit, nō mores suos sæpe reprehēdit. & assidua meditatiōne correxit, nō substantiā pauperibus erogauit. Iudicium autem diaboli & ruina, arrogantia est. Incidunt in eā, qui in puncto horæ necdum discipuli, iam magistri sunt. Non solū prædictas uirtutes habere q ordinatur, p̄dictisq; uitijs carere, sed *& oportet illum bonum testimonium habere ab his qui foris sunt*. Qua

B le principium, talis & clausula sermonis. Qui irreprehensibilis est, nō solum à domesticis, uerū & ab alienis consono ore laudatur. Alieni extra ecclesiam, Iudæi Gentiles & hæretici. Talis ergo sit pontifex Christi, ut nec hi qui foris sunt, religioni uitæ eius detrahere audeant, ne si reprehēsibilis fuerit, incidat in opprobrium, ut exprobrenē illi uitia sua; & ita cōtemptus incidat in laqueū diaboli, odio habens illos à quibus se contemni uiderit. Solet nanq; euenire his, qui ab alijs despiciunē, ut despectores suos & ipsi despiciant: sicq; in iram & odiū, & cæteros diaboli laqueos incidant. Ideoq; pontifex sit talis, ut nemo possit ei exprobrare aliquam pristinam sordem. Si uero post fidem assumptam contraria uirtutibus, quæ nunc descriptæ sunt habuit, non ad pontificatum est recipiendus.

Diacones similiter pudicos, non bilingues, nō multo uino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura. Et hi autem probentur primū, & sic ministrent, nullum crimen habentes. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. Diacones sint unius uxoris uiri, qui filijs suis bene præsint & suis domibus. Qui enim bene ministrauerint, gradum bonum sibi acquirent & multam fiduciā in fide, quæ est in Christo Iesu.

Vbi p̄termissis presbyteris, mox post episcopi descriptionem subiungit de diaconibus, dat intelligi quia nomine episcopi & pontificem designauit & presbyterū: atq; oīa quæ de episcopo dixit, de presbytero secundarie sunt obseruanda. Nam & presbyter est episcopus, id est, superintendens ecclesiæ quam regit. Sed ille est maior episcopus, iste minor. Et quemadmodum præmissum est oportere episcopum esse pudicum, *similiter diacones* oportet esse *pudicos*, id est, castos, *non bilingues*, id est, non dupliciter loquentes, ut in pręsentia cu

C ui(dam loquantur de eo bene: & cũ absens fuerit, loquãtur de eo male. *non multo uino deditos*, *ne* inebrient: qa q inebriatur, & mortuus & sepultus est, neq; ebriosi regnum Dei posside
1.Cor. 6. bunt, *non turpe lucrum sectantes*, sicut aua ri qui emunt & pluris uendunt, uel usuras accipiunt. *habentes in conscientia* à sordibus uitiorũ *pura mysterium fidei*, id est, tenentes in corde mũdo quod de fide est alijs occultum, sicut est q
Nota. Christus de uirgine natus est, & qđ peccatum non fecit, & qđ moriendo mortem destruxit, & quòd uere corpus eius fit panis q in altari con secratur, & cætera fidei arcana. Tales sint diacones. Sed *& hi primum pro bentur.* Hic innuit, qa & episcopi sunt probandi. Primum probentur, & si slc.i. tales inuenti fuerint, quales descripsimus, *ministrent* sacris altarib?, *nullum habentes*, nõ dico peccatum, sed *crimen*, quia nullus homo sine peccato est, sed multi sine crimine. Crimẽ nanq; est peccatum graue, accusatione & damnatione dignissimum, sicuti homicidium, adulterium, furtum, sacrilegium, & aliqua immunditia fornicationis *Mulieres*, id est, diaconissas *similiter* ut diacones, oportet esse *pudicas*, ut munditia castitatis in eis regnum teneat. *non detrahentes*, id est, non quærentes loquendo minuere bonam familiam alicuius, sed *sobrias*.i. ab omni ebrietate imunes, et *fideles in omnibus* dictis & factis suis, ut fidẽ Deo seruent & hominibus. *Diacones sint unius uxoris uiri*, id est, non ordinetur diaconus qui duas aut plures habuerit uxores, sed qui tantum unam habuit: & ei non misceatur, postq̃ ordinatus fuerit. Ita sint diacones uiri singularium uxorum, *qui bene præsint filijs suis*, siquos prius genuerunt, erudientes eos in disciplina domini: *& suis domibus* bene prælati, ut eas bene regant. Et iustum est ut filios suos atq; domos bene guber-

nent: qa *qui bene ministrauerint* in paruis D rebus, *acquirent sibi bonum gradum*, id est, altiorem gradum in bono, & acquirent *fiduciam multam in fide quæ est in Christo Iesu*, id est, certitudinẽ sument uel dabunt, se bene conuersaturos fideliter in maiori, & instructuros alios in fide christiana. Vel bene præesse filijs & domibus suis debent, ut his prius assueti, bene postea sciãt ministrare in ecclesia: quoniã qui in diaconat? officio bene ministrauerint, gradum sibi bonum acqrent, ut promoueri mereantur ad episcopalem gradũ, et multam sibi fiduciam æterne remunerationis acqrent in fide, quæ est in Christo, qui per humilitatem obedientiæ meruit exaltari.

Hæc tibi scribo fili Timothee, sperans me ad te uenire cito. Si autem tardauero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est ecclesia Dei uiui, columna & firmamentum ueritatis Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria. Phil. 2.

Hæc omnia firmiter retine & custodi, qm̃ ea *scribo tibi fili Timothee, sperãs me ad te cito uenire*, ut te præsens instruã adhuc plenius. Et ideo studiosius interim obseruare debes, quę tibi iniũgo, ut nõ erubescas cũ te uidero. Venia(ut spero) uelocius. Sed *si tardauero*, scribo tibi hæc, ut interim *scias quõ conseruari te in domo Dei oporteat*, ut pdesse possis oibus qui in ea sunt, & scias qualr unũquenq; debeas instruere. *Quæ* domus in qua Deus habitat, *ecclesia est* ex multis collecta fidelibus, qui uarijs modis sunt docẽdi. Ecclesia *Dei æternaliter uiui*: & ideo æternalr bene faciẽtis eis, qui uoluntatẽ eius custodiunt: & ecõtra ęternalr puniẽtis illos, q pcepta eius contemnunt. Et ipsa eius ecclesia est in perfectis, *columna*.i. sublimis & recta & inconcussibilis, & sustentãs iuniores atq;

A sustollens et in eisdē pfectis est ipsa *firmamentum ueritatis*, qa uerbis & exēplis firmat in cordibus ifirmoꝶ ueritatem fidei et mandatoꝶ Dei. *Et manifeste magnum est in ea pietatis sacramentū*, i quo salus humana cōsistit. Sacrm est res occulta .i. mysteriū siue mysticum aliqd. Et in hoc recte potest intelligi sacramentū, de quo dictum est Colossensibus: Mysteriū qd absconditū fuit à seculis & generationibus, nunc aūt manifestatū est sanctis eius, qb⁹ uoluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramēti huius in gentib⁹, qd est Christus in uobis spes gloriæ Sacramentū .ii. pietatis est, qa Dei filius per uiscera misericordiæ suæ uisitauit nos oriens ex alto, illuminare his q in tenebris & in umbra mortis sedebāt. Sacramentum pietatis i eo est, qd unigenitus Dei misericorditer homo fieri dignatus est per grām, ut sibi fratres acqreret, qui cum eo possiderent hæreditatem regni cœloꝶ. Et hoc sacramentum manifeste magnum est, qa cuncti fideles nouerunt hoc ita magnū esse, ut nemo sufficiat magnitudinē eius excogitare, qd nobis, *manifestatū est in carne* Christi, qa in eo quod ipse carnem assumpsit, intelligimus oēs electos esse membra ei⁹ uel fratres, idcoq́ simul regnaturos. *iustificatum est in spiritu*, quia homo ille singularis quem uirgo genuit, factus est p spiritum sanctū iustus in utero matris .i. in ipsa conceptione & creatione fecit eum spūs sanctus iustū, ac deinde in pręsenti uita seruauit eū sine peccato. Nos quoq dum membra eius efficimur, in spiritu sancto per baptismū iustificamur. Et hoc tanqͣ pietatis sacramentū *apparuit angelis*, id est, innotuit apostolis & prædicatoribus, qui pro eo qd gloriam regni cœlestis annunciant, angelorum nomine designanſ. Vnde & Ioannes in Apocalypsi septem angelis scribit, id est, ep iscopis septem ecclesiarum B Asiæ. Et p huiusmodi angelos i. per ueritatis nūcios *prædicatum est* hoc sacramentū gentibus, ac per eoꝶ prædicationem *creditum est in mundo*. Quod aūt sequitur, *assumptū est in gloria* in nostro qdem capite perfecte iam completum est, sed in membris eius conpletū ex toto non erit: donec omnes electi receptis corporibus, in regnū cœlorum simul sint ingressi.

Colos. 1.

Luc. 1.

CAPUT IIII.

Spiritus autem manifeste dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi loquentiū mendacium & cauteriatam habentium suam conscientiam, prohibentiū nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & his qui cognouerunt ueritatem, quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reijciendū quod cum gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per uerbum Dei & orationem

2. Timo. 3.
2. Petr. 3.
Iude. 1.
Eccle. 36.

Ecclesia qdem est columna & firmamētum ueritatis, sed tñ spūs sanctus manifestè in me uel per me *dicit, quia in nouissimis temporibus*. i. regnante Antichristo uel antea *discedent, à fide quidam* notabiles, propter cuiusmodi discessionem dictum est, Nisi uenerit discessio primum. Et qa tales surrecturi sunt, ideo uigilandum est, ne nostris tpibus surgant: uel si surrexerint, ne alios seducant. Discedent enim à fide ueritatis, *attēdentes spiritibus erroris*, id est, dæmonibus, qui per artem fallaciæ loquentur eis uel apparebunt, & aliqua uelut bona dabūt, ut eos errare faciāt, uel in errore detineant, sicut Agimnensibus hæreticis nouimus contigisse, quos dęmones in equorum specie noctibus apparentes, portant per aera ubicunq uoluerint, & copiam eis temporalium rerum ministrant, atq prauis dogmatibus imbuūt. Vel attendentes spiritibus erroris, id est, hæresiarchis, in quibus maligni spiritus lo-

2. Thes. 2.

C quentur & errorem docebũt. Et attendentes *doctrinis dæmoniorum*, id est, hominum dæmonia habentium, *loquentium mendacium in hypocrisi*, id est, simulata relegione, ut magis decipiant, *& habentium conscientiam suam cauteriatam*, id est corruptam & putrefactam, atque putredinem cũ fœtore semper emittentem. Dæmoniorũ dico, *prohibentium nubere, & abstinere* iubentium *à cibis quos Deus creauit*. Hoc Agimnenses faciunt & Manichæi, nõnulliq́; alij fecerũt. Ille enim prohibet nubere, qui hoc esse malum dicit, nõ qui huic bono aliquid melius anteponit. Multum ergo interest inter hortantes ad uirginitatem, bono minori bonum amplius præponendo: & prohibentes nubere, concubitũ propagationis, qui solus proprie nuptialis est, uehementius accusando. Item multũ interest inter abstinẽtes à cibis pp sacratã significationẽ, uel pp corporis castigationem, & abstinẽtes à cibis quos deus creauit, dicẽdo q eos de⁹ nõ creauit. Nã et primi patres nr̃i à quibusdã cibis abstinuerũt, nõ tñ eos dãnandi, sed significãdi grã: & nũc fideles, non qa cibos putent immundos, sed edomandi corporis causa, propter animam in orationibus amplius humiliandam, non solũ à carnibus, sed à quibusdam terræ fructib⁹ abstinẽt, uel semp, sicut pauci: ul' certis diebus atque temporib⁹, sicut per quadragesimam ferè omnes. Manichæi uero ipsam creaturã negabant esse bonam, & dicebant esse immundam, eo q carnes diabolus operaretur. Et ab escis huiusmodi temperabant, quod nõ significatione, sed natura malæ & immundæ essent. Qua in re creatorẽ earũ sine dubio blasphemabant, quod pertinebat ad doctrinam dæmoniorum. Deus enim creauit escas *ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus*, id est, ut cum gratiarum actione perciperentur à fidelib⁹, qui

Nota.

Nota.

bene credunt de ipsis escis, licet nec D dum intelligant qd' credũt, *& his qui cognouerunt ueritatem*. i. qui intelligũt qd' de eisdem escis credunt. Hanc scilicet ueritatẽ cognouere, *quia omnis creatura Dei bona est* in natura sua, *& nihil* ciborũ est rejiciẽdum. i. abhorrendũ & respuendũ quasi naturaliter malum uel imundũ, *quod percipitur*, id est, pcipi solet, *cum gratiarum actione*, id est, ut agant Deo gratiæ à percipiente. Omnia qppe quæ naturaliter sunt, in ordine suo bona sunt: & nemo in eis peccat, nisi qui ordinem suũ in Dei obedientia non custodiens, eorũ quoque ordinem male utendo perturbat. Patres autẽ nostri qui Deo placuerunt, tenuerunt ordinem suũ in ipsa obedientia, ut qcqd Deus tẽporibus congruis iubendo distribuit, sic obseruarent quomodo ille distribuit. Itaque non solum carnes ad cibos datas, cum omnes natura mundæ sint uel essent, quasdam tñ nonnulla significatione imundas illo tẽpore non ederunt, quo eas non edi præceptum erat, ut talibus significationibus futura rerum manifestatio præfiguraretur, sed & azymum panem, & cætera eiusmodi in quibus fuit umbra futurorũ. Quæ tam rei essent illius temporis & illius populi homines, si obseruare contemnerẽt (quãdo illa sic fieri, & ista quæ nũc reuelata sunt, sic prænunciari oportebat) q̃ nos despiciẽtes essemus, si nũc iam manifestato nouo testamẽto, illas prænunciatiuas obseruationes aliquid nobis prodesse putaremus. Nihil ergo ciborum est rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur. *Sanctificatur enim cibus ipse per uerbum Dei*, quod est in actione gratiarum, *& oratione*, quæ adiungitur ne diabolus per eum noceat. Verbum enim sanctificat, oratio autem impetrat, diabolus uero per cibum tentat.

A *Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus uerbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assecutus es. Ineptas autem & aniles fabulas deuita. exerce autem teipsum ad pietatem. Non corporalis exercitatio ad modicum utilis est. Pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens uitæ quæ nunc est et futuræ. Fidelis sermo & omni acceptione dignus. In hoc enim laboramus et maledicimur, quia speramus in Deum uiuum, qui est saluator omnium hominum, maxime fidelium.*

Hæc de cibis & creaturis quæ dixi, *proponens fratribus* ad tenendum, *bonus eris minister Christi Iesu*, tu dico, enutritus uel à matre tua uel ab aliis fidelibus, *uerbis fidei*, id est, uerbis quæ fidem docent, & uerbis *bonæ doctrinæ*, quantum ad bonos mores, *quam assecutus es* ab infantia, & tūnc cum studio perquirens eam & inueniēs. Bonam quidem doctrinam tene & doce quā assecutus es, sed *ineptas & aniles fabulas*, id est, iudæorū traditiones deuita: quia sunt ineptæ, id est, sine aptitudine: & aniles, id est, uetularū sermonibus infusæ iuniorꝝ cordib⁹: & sunt fabulæ, id est, inania uerba sine ueritate & utilitate. Hoc nō de diuinis eloquiis dicitur, sed (ut dixi) de traditionibus, quas Iudęi à senioribus suis acceperunt pręter legales & propheticos libros, & de stultiloquiis hæreticorū, qui prohibent nuptias & iterdicūt cibos quos Deus creauit ut cum gratiarū actione sumerentur. Fabulas quidem deuita, sed *teipsum exerce ad pietatem*, Hoc est fabulas impiorū caue, & ad pietatem temetipsum exerce, id est, hoc sit studium tuum, ut mente sis religiosus, et erga Dei cultū deuotus, atq; fidei pietate syncerus. Idcirco moneo ut esse studeas mente pius erga Deū et ꝓximum: qa *corporalis exercitatio*, quę est in ieiuniis & uigiliis ac labore manuū atq; multimoda corporis afflictione, in qua te fatigas, *ad modicum utilis est*. i. parum utilitatis habet respectu magnę utilitatis, quā habet pietas religiosæ mentis. Nam illa corporalis exercitatio & in hypocritis uel hæreticis inuenit̄, pietas aūt deuoti ac beneuoli cordis, non nisi in electis reperitur. Illa corporalis exercitatio ad modicū utilis est, *pietas autem ad omnia utilis est*, quia omni bono studet, *habens promissionem uitæ quæ nūc est & futuræ*, quia Deus piis promisit uitam quam habent in hoc seculo ani Matt. 6. mę iustorū, uel subsidia temporalia, Luca. 12. & uitam futuræ beatitudinis, dicēs: Quærite primum regnum dei & iustitiam eius, & hæc omnia adiicient̄ uobis. Et per Salomonem, dicēs de sapientia: Longitudo dierum dextera eius, & in sinistra eius diuitiæ & gloria. Dextera. n. uitam perennem, Prouer. 3. sinistra uero uitam præsentem designat. Vel exerce te ad pietatem, id est, ad compassionem proximorꝝ, & ad opera misericordiæ. Pietas est ad omnia utilis, qa & in futuro & præsenti seculo prodest, dans temporalia & æterna remedia. Habens promissionem uitæ quæ nunc est & futuræ: qa qui pietatis beneficia pauperibus impendit, & in pręsenti dat ei Deus unde tpaliter uiuat, & in futuro uitam sempiternam. Et fidelis est iste sermo de pietate. i. uerax: qa scilicet pietas est utilis ad omnia, & fideliter adimpletur quod ei promissum est, ut habeat uitam præsentem & futuram. Iste sermo est fidelis, neminem fallens, *& est dignus omni acceptione*, ut à cūctis hoībus oīno accipiat̄. Vere pietas habet ꝓmissionem uitæ pręsentis & futuræ. nam *in hoc laboramus*, ut ꝓmissionē hanc cōsequamur, *et maledicimur* ab impiis & blasphematoribus. In hoc laboramus, *quia speramus in Deum uiuum*. i. in hoc insudamus pietatis ac iustitiæ opibus, qa speramus uitam quā Deus uiuēs ꝓmisit pie agētibus. *Qui est saluator omnium hominum*, qa solem suū facit oriri super Matt. 5.

C bonos & malos, & pluit sup iustos et iniustos, atq; salutem corporis in hac uita cõmuniter parat bonis & malis. maxime illi ipse est saluator fidelium, qa præter tpalem salutem, quę illis est communis cũ reprobis, dat eis æternam salutem, quam possideant cum angelis.

Præcipe hæc & doce. Nemo adolescentiã tuam contemnat; sed exemplum esto fidelium in uerbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum uenio, attende lectioni, exhortationi, et doctrinæ. Noli negligere gratiam quæ est in te, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuũ presbyterij. Hæc meditare, in his esto; ut profectus tuus manifestus sit omnibus. Attende tibi, & doctrinæ, insta in illis. Hoc. n. faciẽs, & te ipsum saluũ facies, & eos qui audiunt.

Hæc quæ dixi de fabulis uitandis & pietate sectanda, præcipe scientibus & *doce* nescientes. Pręcipe hęc ut fiant, & doce quõo fiant. Et ut pręceptum tuũ atq; doctrina suscipiat, *nemo adolescentiam tuam contemnat.* i. ita uiue, et maturę te moribus ostende, ut nemo te quasi adolescentẽ possit cõtemnere, nec uita ætatem tuã faciat reprehensibilẽ. q̃uis corpore sis adolescens, si qd reprehẽsibile feceris, audacius reprehendit, & quasi cõtemnit. Potest etiam ad subiectos referri, ut dicat, nemo eorũ qb9 pręcipies & quos docebis, contemnat adolescientiam tuam: qa in sacro eloquio nõnunq̃ adolescentia iuuentus uocatur, Salomone testante, qui ait: Lętare iuuenis in adolescẽtia tua. Si. n. unum esse utraq; nõ decerneret, quẽ monebat in adolescentia, iuuenẽ nõ uocaret. Sic & in hoc loco adolescẽtia p iuuentute intelligit, ut sanctus Timotheus in authoritate prædicationis sit ẽt solidę ętatis. Nemo ętatẽ tuam contẽnat, sed tu *exemplum esto fidelium in uerbo*, ut ipsi exemplo tuo bona loquant: & *in conuersatione*, ut exemplo tuo bene & honeste conuersent: atq; *in charitate* Dei & proximi, & in

Eccle. 11.

D integritate fidei & mũditia castitatis. Et ut ita possis exemplũ bonorũ operũ alijs præbere, *attende lectioni* diuinarũ scripturarũ iterim *dum uenio*. Valde enim iter humana uerba cor defluit. Cumq; indubitanter constet, quod externis ocupationũ tumultibus ipulsum, a semetipso corruat, studere incessanter debet, ut per eruditionis studiũ resurgat. Attẽde (inquam) lectioni, & post lectionem attende *exhortationi* iam uolentiũ, *et doctrinæ* nescientiũ. Sic enim debes agere, ut quod lectio faciendum docuerit, facias: & subditos tuos ut hoc idem faciant, admoneas: atque illos qui hoc ignorant, doceas. Sic age & *noli negligere gratiam* episcopalis officij, *quæ est in te*: qa ad hoc gratis te Deus prætulit illi populo, ut sic agas, quę gratia *est tibi datũ per prophetiam cum impositione manuum presbyterij.* Videtur Apostolus prophetiam uocare inspirationẽ sancti spiritus, per quam pręsciebat quid de hoc & de cæteris esset acturus. Vel certe de hoc quod fieri deberet, episcopus specialiter prophetauit, siue ipse Apostolus, siue qlibet alius sanctus. Impositionẽ uero manuũ eam dicit, quæ in ordinatione eius facta est. Quæ manuũ impositio fuit presbyterij, qa per hanc impositionẽ accepit presbyteriũ. i. episcopatum. Episcopus enim sæpe uocatur ab apostolis presbyter, & presbyter episcopus. Vel hęc impositio manuum fuit presbyteri, qui Latine dicit senior: qa ipse Apostolus qui iuxta hunc sensum presbyter intelligit, iposuit manus suas capiti eius, dum illum consecraret epm. Nam & Petrus atq; Ioannes in epistolis suis seipsos uocant seniores. i. presbyteros, propter grauem maturitatem morum & sapientiæ, uel etiam propter ætatem. Deinde, hęc, inquit, meditare. i. hæc pertracta & uolue in animo tuo quæ iniungo tibi, qa

1. Petri. 5.
2. Ioan. 1.
3. Ioan. 1.

A idcirco cõstitutus es pontifex: *et in his* actionibus atq; meditationibus iugiter *esto, ut* dum ita uixeris, & docueris, ut dixi, *profectus tuus sit manifestus omnibus*, id est, cuncti te patenter sciãt omnibus proficere. Et ut tibi aliisq; proficias, *attende tibi*, id est, mentis intuitum frequẽter reduc ad teipsum, & diligenter attẽde qualiter uiuas. ac siquid in te corrigendum inuene ris, statim corrige, & semper ad me moria reuocare, *et doctrinæ insta in illis*, id est, instanter doce illos qui sunt cõmissi tibi. Et libenter debes utrũq; facere, quia hoc ita faciens, duplicem fructum afferes, quoniam *et teipsum sal uũ facies, et eos qui te audiunt*. Te enim saluabis, si tibi attẽderis: & auditores tuos, si doctrinæ institeris. Sic enim debet rector propriam salutem quære re, ut cõmunem non deserat: & sic cõmunem pfectum quærere, ut propriũ non negligat. Nam ita de subiectis suis rõnem Christo iudici reddet, ut & de seipso reddere cogatur.

CAPVT V.

Seniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrem: iuuenes, ut fratres, anus, ut matres, iuuenculas, ut sorores in omni castitate.

Dixi ut instes doctrinæ, sed tamẽ hoc age cum discretione, ut unum quenq; doceas uel admoneas prout congruũ fuerit. Aliter nanq; admonendi sunt iuuenes, & aliter senes. quia illos plerunq; seueritas admonitionis ad pfectum dirigit, istos uero ad meliora deprecatio blanda cõponit. Et ideo *seniorem ne increpaueris, sed* pro pietatis honore obsecra eũ reuerenter *ut patrem*, quatenus p benignã obsecrationem, facilius tuam suscipiat admonitionem. Indignatur. n. et erubescit, si fuerit aspere correpť. iuuenes uero admone cum affectu dilectiõis, ut fratres. Senes & in scriptura sacra uocanť, non q sola quantitate temporũ, sed qui morum grãuitate maturi sunt. Iuuenes autẽ, qui nulla cõsilii grauitate deprimũtur. Et ideo tales etiam hoc loco possunt intelligi. Seniorem ergo qui maturitate pue ctus est, si in aliquo aliter q̃ oportet egerit, ne icrepaueris, sed blande obsecra ut se emendet, et de cætero in melius pficiat. iuuenes uero, quos morum leuitas agit, icrepa benigne (si deliquerit *ut fratres: anus* similiter quæ uel ætate uel bonis moribus sunt prouectæ, admone cum reuerentia *ut matres: iuuenculas* aũt ætate uel moribus, admone *ut sorores*, & hoc *in omni castitate*. In alloquio iuuenculaæ rectissime iuuenis de omni castitate admoneť, ut nec saltẽ minima carnis titillatione circa eas moueať.

Viduas honora quæ uere uiduæ sunt. si qua autem uidua filios aut nepotes habet, discat primum domum suam pie regere, et mutuam uicem reddere parentibus. Hoc enim acceptum est coram Deo. Quæ autem uere uidua est et desolata, speret in Deum, et instat obsecrationibus et orationibus nocte ac die. Nam quæ in deliciis est, uiuens mortua est. Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint. Siquis autem suorum et maxime domesticorum curam non habet, fidem negauit, et est infideli deterior.

Viduas, inquit, *honora quæ uere uiduæ sunt*, id est, quæ omni auxilio suorum sunt destitutæ, quæ manibus suis laborare non possunt, quas paupertas debilitat, ætasq; conficit, quibus Deus spes est, et omne opus oratio. Ex quo datur intelligi, adolescentulas uiduas, exceptis quas excusat infirmitas, uel suo labori, uel liberorum, uel propinquorum ministerio delegari. Honor autem in præsenti, pro eleemosyna uel pro munere accipitur. Nam & quod alibi dicitur, Honora patrem & matrem, non in uerborum sono, qui inopiam parentum cassa potest adulatione frustrari, sed in uictus necessariis ministrãdis debet intelligi. Itaq; uiduas honora, id est, sumptibus ecclesiasticis ale, non tamen omnes, sed quæ Ephe.6. Nota.

C uere uiduæ sunt, id est, quæ non habent auxilium nisi solius Dei. Sed *si qua uidua habet filios uel nepotes, discat primũ pie regere domum suam*, in quo probabif. Hoc discat primum, id est, antequã ad ecclesiam ueniat stipendijs ecclesiæ honoranda. Discat domum regere, *& parentibus* qui eam aluerunt, *mutuam uicem reddere*, ut & pari lege alias nutriat. Nec solum genitores, sed & filij, uel nepotes, cæteriq́ propinqui dicunẽ parentes. unde & tota progenies parentela uocaẽ. Et in mundana lege parens parenti per gradum & parentelam succedere iubeẽ. Mutuam ergo uicem (ut dictum est) reddit parentibus, qui nutritus à maioribus, nutrit minores: & quod à prę cedentibus accepit, subsequentibus impẽdit. Vel mutuam uicem parentibus reddit, qui filijs & ꝓpinquis sibi seruitia impẽdentibus subsidia rependit. Hoc agat bona uidua, qa *hoc est acceptum coram Deo*. Et hæc tamen nondum est uere uidua, quæ parentes habet qui illi sunt solatio. Sed illa *quæ uere uidua est*, id est, ab omni auxilio mundano destituta, & ab omni terreno solatio *desolata, speret in Deũ*, id est, uidens ex nulla parte se habere suffugium, toto animo adhæret Deo à quo solo sperat auxilium uitæ & salutis: & ideo *nocte ac die instat obsecrationibus* pro remotione toti⁹ mali, *& orationibus* pro adeptione bonorũ. Talis erat sancta Anna, quę non discedebat de templo, ieiunijs & obsecrationibus seruiens die ac nocte. Præ cæteris enim uiduæ debent uacare orationibus, quia & dominus cum ad semper orandum hortareẽ, uiduam cõmemorauit, quæ uidelicet iniquum iudicem ad audiendũ causam suam assidue interpellando cõmouit. Quapropter cũ in uiduis destitutio et desolatio noteẽ, si se oĩs anima intelligat in hoc seculo destitutam & desolatam, quãdiu peregrinatur à dño, profecto quandam uiduitatem suã Deo defensori assidua & impensissima precatione cõmendat. Mystice .n. uel ecclesia uel oĩs anima quæ ĩtelligit se derelictã omni auxilio, nisi solius Dei, uidua est. Vnde .n. mulier est uidua? Quia non habet auxilium aliunde, nisi solius Dei. Illæ uero quæ hñt uiros, quasi superbiũt de auxilio uiroꝝ. Videnẽ aũt uiduæ desertæ, sed robustius est auxiliũ eaꝝ. Ergo tota ecclesia una uidua est, siue in uiris, siue in fœminis, siue in coniugatis, siue in maritatis fœminis, siue in adolecẽtibus, siue in senibus, siue in uirginibus. Omnis ecclesia una uidua est deserta in hoc seculo, si sentit illud, si nouit uiduitatem suam. tunc .n. auxilium præstò est illi. Sed simpliciter uiduã mulierem iteꝝ sicut superius intelligamus. Quę .n. uere uidua est & desolata, ꝑsistit in precibus, & fit Deo ꝓxima. Nam ecõtrario illa *quæ in delitijs est*. i. quæ carnem suã delitiose fouet, & in ꝑcibus & ieiunijs nullatenus affligit, uiuẽs cõmuni uita; *mortua est* in aĩaq̃m Deus ab ea recessit, qui est uita aĩæ. Vnde & beatus Iob de sapientia, quę Deus est, dicit, qa non inuenit in terra suauiter uiuentiũ. i. in mente eoꝝ qui uoluptatibus huius uitæ seruiũt. Hoc est .n. uiuentem mortuũ esse, non habere Deũ manentẽ in sua mente. Ne ergo uiuẽs sit mortua, delitię sp̃uales delitijs carnalibus in sancta castitate succedant. i. oratio, ieiuniũ, bona cogitatio, bonoꝝ opeꝝ frequentatio. Nam q̃n uidua pro delitijs nuptiaꝝ quas in carne uiri hr̃e solebat, aliaꝝ & carnalium delitiaꝝ tanq̃ in solatio usum assumit, tunc uiuens mortua est. Nã sicut in ipsis sensibus corporis acutius audiũt q̃ nõ uidenẽ, et tãgendo multa discernũt, nec tanta uiuacitate tãgũt q̃ oculis utunẽ, non intelligiẽ ex uno auditu nẽpe ex sen-

Luc. 2. Luc. 18. Iob. 19.

A su auditus, luminum repressa intentione sentiendi, eam se in alios sensus promptiori dignoscendi acumine exercere, tanquam ex altero conetur implere quod negatur ex altero: ita & sæpe carnis cupiditas à concumbendi uoluptate cohibita, maiori uoluptate in pecuniæ se porrigit appetitum: & illinc auersa, huc se impetu ardentiori conuertit. Mors autem est ipsa lætitia in perfruendo, cum quisque adipiscitur quod perdite concupiuit. Et ideo mortua est uidua quę in delicijs uiuit, ad quas delicias per cupiditates tanquam portas mortis peruenitur. Et idcirco pręcipe uiduis ne diliciose uiuant. *Et hoc est, præcipe illis, ut irreprehensibiles sint.* i. ut caueant facere ea quę sunt digna reprehensione. Dixi superius, ut uidua si filios uel nepotes habet, discat regere domum. Si autem hoc agere neglexerit, fidem perdidit: quia *si quis non habet curam suorum, et maxime domesticorum*, ut quantum potest procuret illis necessaria, *fidem negauit* operibus, etsi nõ uerbis: quia proximum non diligit, & infideliter erga eum agit. Vel uiduæ nõ studeant cõgregare delicias, Sed uel filij, uel cæteri propinqui impendãt illis quod necessarium est. Sed si quis est qui nolit, fidem negauit quam in baptismo promisit, quando diaboli operibus abrenunciauit, *& est deterior infideli*, qui nunquam fidem habuit. Hic .n. ueritatem nouit, & se bene acturum promisit: infidelis autem nec nouit adhuc, nec promisit. Sed iste promisit, & implere noluit, ideo deterior est illo qui fidem nondum percepit. Multo .i. grauius delinquitur scienter quam ignoranter, & multo peius est bona opera promittere & non facere, quam nec promittere nec facere. Curam ergo suis, & maxime domesticis quisque debet impendere: quia cũ cœperit uelle prodesse quibus poterit, primitus inest ei cura suorũ. Ad eos quippe habet opportuniorem B facilioremque aditum cõsulendi uel naturæ ordine, uel ipsius societatis humanæ. Nam infidelis curam suorũ habet, & ideo deterior est infideli, qui hanc non habet.

Locus obscurus.

Vidua eligatur non minus sexaginta annorũ, quæ fuerit unius uiri uxor, in operibus bonis testimonium habens, si filios educauit, si hospitio recepit, si pedes sanctorum lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsecuta est.

Hîc cõmune dat præceptũ de his uiduis, quę ecclesiæ pascũtur alimonijs: & idcirco ætas præscribitur, ut illæ tantum accipiant pauperum cibos, quæ iam laborare non possunt, atque maturitatem habent morum pariter & ætatis. Simulque cõsidera quòd illa quę duos habuit uiros, etsi anus, etsi decrepita, etsi egens est, ecclesiæ stipes non meretur accipere. Dixi superius ut ueras uiduas honores sumptibus ecclesiæ. Et uidua quæ sic est honoranda, eligatur habens *non minus sexaginta annorum*, nisi iam est extinctus fomes libidinis, *quæ fuerit unius uiri uxor*, id est, quæ nõ habuit nisi unum maritum, post mortem eius *habens testimonium in bonis operibus*, scilicet, *si filios enutriuit* quos habuit, si pauperes *hospitio recepit*, *si sanctorum* prædicatorum *pedes lauit*, quos tunc recipere periculosum fuit. Cum fratres hospitio suscipiuntur, mos inoleuit apud plerosque sanctos ut pedes eorum lauentur: & magna in hoc facto commendatio est humilitatis, ne dedignetur facere Christianus, quod prior fecit Christus. Cum enim ad pedes fratris inclinatur corpus, etiam in corde ipso excitatur: uel si iam inerat, confirmatur ipsius humilitatis affectu. Et uidua est eligenda quę testimonium habet hæc omnia fecisse, & *si tribulationem patientibus* .i. incarceratis uel quibuslibet afflictis bona quæ potuit subministrauit, atque

Ioan. 13.

C ut breuiter concludam, *si omne opus bonum subsecuta est*. Et hæc talis pascatur alimentis ecclesiæ, & si uires habuerit, seruiat sacerdoti.

Adolescentiores autem uiduas deuita. Cum.n. luxuriatæ fuerint, in Christo nubere uolunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritã fecerunt. Simul autem & ociosæ discunt circuire domos, non solum ociosæ, sed & uerbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet. Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matres familias esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia. Iam enim quædam conuersæ sunt retro post satanam. Siquis fidelis uel si qua fidelis habet uiduas, subministret illis, & non grauetur ecclesia, ut his quæ uere uiduæ sunt, sufficiat.

Dixi ut uidua eligatur nõ minus sexaginta annorum, nisi compressa est omnis lasciuia. Sed *adolescentiores uiduas*, quarum adhuc sanguis feruet, deuita ad ministeriũ ecclesię. Et quare? Quia cum *luxuriatæ fuerint, uolunt nubere in Christo*. i. quia sæpe contingit ut relicto proposito castitatis, per multos amatores luxurientur, uel in luxu ciborum & deliriarũ uersentur, & post multam luxuriam uelint nubere. i. copulari uiris in Christo. i. p legitimas nuptias, quasi tunc nõ sit peccatum nubere. ipsę dico, *habentes damnationem* æternam, *quia primam fidem irritam fecerunt*. i. quia castitatem domino uouerunt et non reddiderunt: uouentibus uidelicet uirginitatem uel uiduitatem, non solum nubere, sed etiam uelle nubere est damnabile: ideo uidelicet habẽt damnationem, quia primam fidem irritam fecerũt, etsi non nubendo, tñ uolendo. Non quia ipsę nuptiæ uelut malum damnandæ iudicantur, sed damnatur p-
Nota. positi fraus, damnatur fracta uoti fides non damnatur susceptio de bono inferiore, sed ruina à bono superiore. Postremo damnãtur tales, nõ quia cõiugalẽ fidem posterius iniere, sed quia continentiæ primam fidem irritã fecerunt, uolẽtes nubere.

D Voluntas.n. quæ à pposito cecidit, damnatur, siue subsequãtur nuptiæ, siue desint. Et ideo tenenda est in corde perseueranter uoluntas boni propositi, ne quis uel quę retro aspiciat, & uxori Loth similis fiat. Quid.n. Luc.9 17.
fecit uxor Loth? Liberata est à Sodomis, & in uia posita, retro respexit. Gene. 19.
Vbi respexit, ibi permansit. facta est statua salis, ut illius cõtemplatione cõdiantur homines, cor habeant, & non sint fatui non retro respiciãt, ne malum exemplum dãtes, ipsi remaneant, & alios condiant. *Simul autem & ociosæ* &c. Nec solũ quæ diximus, faciunt prædictæ mulieres: sed cum illis malis addunt, quòd sunt ociosæ, nihil manibus operantes, & fiũt propter mentis uagationem etiam corpore instabiles, quia nõ stant in domibus suis, sed discũr. i. assuescũt circuire sine rõnabili causa domos alienas, quod religioni inimicũ est. Nec solum ociosæ sunt, sed & uerbosæ. i. abundantes multiloquio fabularum & inutilium sermonum. Nec solum uerbosę, sed *& curiosæ*. i. inuestigantes aliorum facta, & negligẽtes sua, & studentes aliquid semper audire. Et sunt *loquentes ea quæ non oportet*, id est, turpia & ad libidinem pertinentia, uel quolibet alio modo religioni contraria. Et quia quædam uiduæ postq̃ Deo continentiam & religiosam conuersationem promiserunt, talia mala faciunt, *ergo uolo iuniores uiduas* nõ continentiam uouere, quam seruare non possunt, sed *nubere, & filios procreare* legitimos, ne si quos ex fornicatiõe genuerint, extinguãt eos propter metum & uerecundiã. & uolo eas *esse matresfamilias*. Nubant, ne uagentur p alienas ædes, sed sub uiris positæ, habeãt frænum quo regantur. Procreent filios, & sint matres familiarum, ut non sint ociosæ, sed nutritura filiorum & gubernatione familiarum utilibus occu-

A pĕtur actionibus. Bonum est.n. nubere bonum filios procreare, bonū matres familiarum esse, & ideo faciant hæc bona, ne forte cōmittant supradicta mala. Hoc uolo eas facere, *& nullam occasionem dare aduersario*.i. infideli, *gratia maledicti*.i. causa malæ locutionis. Hoc est, nolo ut ĩfideli qui nobis aduersatur, & cui magnū est de nobis male loqui, dent ullam occasionem, ut possit aliquid maledicere de eis. & fortasse darēt occasionem, sicut iam nonnullæ dedere: qa iam *conuersæ sunt quædam retro* à bono cōtinentiæ, quod proposuerunt, eūtes *post satanam* qui retro cessit & perijt. Hoc apostolus addidit, ut in his uerbis eius ĩtelligeremus eas quas nubere uoluit, melius potuisse continere ꝙ nubere, sed melius nubere ꝙ retroire post satanam .i. ab excellenti illo uirginali uel uiduali castitatis proposito, in posteriora respiciendo cadere & interire. Dixi ut iuniores nubant. Sed si aliquæ nubere uolūt, procurent eas sui. Et hoc est. *Siquis fidelis, uel siqua fidelis habet uiduas*.i. uiris orbatas sorores aut consanguineas, q̄ aliqua linea generis ad eum pertineant, *subministret illis necessaria, & non grauetur ab eis ecclesia, ut his quæ uere uiduæ sunt*, id est, omni auxilio destitutæ *sufficiat* alimenta præbere. Hîc ostendit apostolus quia & fideles sibi & alijs in posterū necessaria prouidere debēt, ut intelligeremus quod præcipit dominus non cogitandum esse de crastino, non ad hoc fuisse præceptum, ut nihil pecuniæ seruetur à sanctis; sed ne Deo propter ista seruiatur, & ꝑꝑ inopiæ timorē iustitia deseratur.

Matt. 6.

Qui bene præsunt presbyteri duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in uerbo & doctrina. Dicit enim scriptura. Non infrenabis os boni triturantis. & dignus est operarius mercede sua. Aduersus presbyterum accusationē noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.

Deute. 25. 1. Cor. 9. Matt. 10. Luce. 10.

De uiduis ita fiat, ut hactenus ostēdi. Sed de bonis presbyteris aliter, B scilicet ut *qui bene pſunt ecclesiæ, habeantur digni duplici honore*, ut in præsenti accipiant honorem stipēdiorum à subditis suis, & in futuro à Deo honorem gloriæ perennis, *maxime qui laborant in uerbo scientibus, & in doctrina* nescientibus.i. qui monere student eos qui sciunt, & docere eos qui nesciunt, et cum duplex honor .i. gemina retributio talibus debeatur, de uno honore probo, quem illis debent subiecti in oblatione sumptuum. Nam legis *scriptura dicit: Non infrænabis os boni triturantis*.i. non prohibebis prędicatorē cibos ex ecclesia sumere. Et euangelij scriptura secundum Lucā dicit, qa *dignus est operarius mercede sua*.i. dign⁹ est prædicator receptione sumptuū. Luce. 10.
Ex euangelio.n. Lucæ sumpsit Apostolus hanc sententiam, probans auctoritate sua. Dignus est operarius mercede sua, quia iam de mercede sunt operis ipsa alimēta sustentationis, ut hîc merces de labore prędicationis inchoetur, quæ illic de ueritatis uisione perficitur. Qua in re considerandum, ꝙ uni nostro operi duę mercedes debentur, una in uia, altera in patria: una quæ nos in labore sustentat, altera quæ nos in resurrectione remunerat, q̄m digni honore duplici boni presbyteri sunt. Merces itaq; quæ in præsenti recipitur, hoc in nobis debet agerē, ut ad sequētem mercedem robustius tendam⁹: quia unusquisq; uerus prædicator non ideo prædicare debet, ut in hoc tpe mercedem recipiat, sed ideo mercedē recipere, ut prędicare subsistat. Quisqs.n. ideo pdicat, ut hîc uel laudis uel muneris mercedem recipiat, æterna proculdubio mercede se priuat. Quisquis uero se uel ea quæ dicit, ideo placere hominibus appetit, ut dum placet quod dicitur, nō ipse sed dominus ametur, uel idcirco terrena stipendia in prædicatione con-

C sequitur, ne a prædicationis uoce p indigentiam lassetur, huic proculdubio ad recipiendam mercedem nihil obstat in patria, quia sumptus sumpsit in uia. Nam & homo dat in labore cibum operario suo, ut laborare sufficiat, & post laborem reddit ei mercedē. Multo magis ergo deus operarium suum dupliciter honorabit. i. remunerabit. Et ideo non facile recipias accusationem *aduersus presbyterum*, quia non facile est accusanda tam alti nominis persona *noli cōtra eum accusationem recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus*, id est, nisi accusator duos uel tres produxerit testes tam idoneos, ut accusatio sit sub eis .i. ut ipsi testes sint accusatore superiores, ut uita eorum nō sit inferior uita accusantis. Testes. n. (ut ait Isidorus) considerantur cōditione, natura & uita. Conditione, si liber, nō seruus. Nam sæpe seruus metu dominātis testimonium supprimit ueritatis. Natura, si uir, non fœmina. Nam uariū & mutabile semper fœmina. Vita, si inocēs et integer actu.

Aeneid. 4

Nam si uita bona defuerit, fide carebit. Non. n. potest iustitia cum scelerato homine societatē habere. Duo autem sunt genera testium: aut dicētium id quod uiderunt, aut proferētium id quod audierūt. Duobus autem modis testes delinquunt, cum aut falsa promunt, aut uera silentio obtegunt. Nam apud ueteres nō minoris erat culpæ ueritatem tacere, q̄ mendacium dicere.

Peccantes autem coram omnibus argue, ut et cæteri timorem habeant. Testor coram Deo et Iesu Christo & electis angelis, ut hæc custodias, sine præiudicio nihil faciens, in alteram partem declinando.

Sic age erga presbyterum, ut dixi. Sed *peccantes argue coram omnibus, ut & cæteri* qui peccare uolebant, *timorem habeant*, ne talia facere præsumant. Do-

Matth. 18.

minus dicit, si peccauerit in te frater tuus, corripe illum īter te & ipsum D solum, & nunc Apostolus peccātes corā omnibus iubet argui. Sed nulla cōtrarietas est in his duobus præceptis, quia aliqn̄ corripiendus est inter te & ipsum solum, aliquando coràm omnibus arguendus. Tunc enim secretò monendus est, qn̄ peccauit in te .i. qn̄ tu scis qa peccauit. Quia. n. secretum fuit qn̄ in te peccauit, secretum quære cum corrigis quod peccauit. Nam si solus nosti quia peccauit in te, & cum uis corā omnibus corrigere, nō es corrector, sed proditor. Ergo illa corripienda sunt secretius, quæ peccantur secretius: illa uero arguenda coràm omnibus, quæ peccantur coràm omnibus. Demum ad cōfirmationem obseruantiæ cunctorum præceptorum subditur. *Testor coram Deo.* Ac si dicatur: Deus est mihi testis, quòd aīam meam liberaui, dicendo quæ dicere debui, tu tibi caue ne pereas trāsgrediēdo quæ iussi. *&* coràm *Christo Iesu testor*, qui iudicabit: & coràm *electis angelis*, qui separabunt malos à bonis. Matth. 13. & 25.

Testor *ut custodias hæc* quæ nunc præcepi de accusatione presbyteri non leuiter suscipienda, & de manifesta correctione peccantium, uel etiā cætera præcepta per totā superius epistolam data, & inferius adhuc danda. Hæc custodias, *nihil* unquam *faciens sine præiudicio*. i. sine præmeditatione, an sit faciendum, an non faciendum, *declinando in alteram partem*, nisi in eam quam præmeditando cognoueris iustam. Vel hæc custodias sine præiudicio. i. sine reprehensione, nihil faciens declinando in alterā partem quam non iussi. i. in partem sinistræ actionis. Vel hæc quæ dixi de accusatione presbyteri, custodias, nihil faciens sine præiudicio, id est, sine præexaminatione, & ab examinatione nō declines in aliud quàm examinatio inuenit.

A *Manus cito nemini imposueris, neq; communicaueris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. Noli adhuc aquam bibere, sed modico uino utere, propter stomachum tuum & frequentes tuas infirmitates. Quorundam hominum peccata manifesta sunt praecedentia ad iudicium, quosdam autem & subsequuntur. Similiter & facta bona manifesta sunt, & quae aliter se habent, abscondi non possunt.*

Quia tam grauiter tractanda est causa presbyteri, & ideo prius diligenter considera, quis sit ille quem ordinaueris presbyterum. Nō.n. facile debet ordinari, qui nō facile potest ab ordine deponi: et idcirco *nemini cito imposueris manus* ordinādo illum, sed diu proba illum antea, qa in morando poteris uitam eius cognoscere: *neq; communicaueris* consentiendo *peccatis alienis*, si incōsiderate peccatorem ordinaueris. Qui.n. indignum ordinat, peccatis eius cōmunicat. Et ut uiles ab ordinatione possis expellere, *teipsum castum custodi*. Ac si dicatur: Qui indignos uis repellere, teipsum debes in uitae munditia custodire. Et qui alios iudicas, uide ne possis ab aliīs de prauo actu iudicari: q̄squis peccata caues aliena, caue propria. Dico ut te custodias castum, & iam tū *noli adhuc aquam bibere*, sicut prius consueueras, *sed modico uino utere*, quia modice sumptum non nocet castitati. Et hoc praecipio, *propter* dolentem ex longa abstinentia *stomachum tuum*, in quo sedes est infirmitatis: *& propter infirmitates tuas frequentes*. i. frequenter tibi uenientes. Quia de castitate admonuit, hac occasione īmoderatā abstinentiam prohibet, quam Timotheus inierat, & modicum uinū prę cipit ob infirmitates sumēdum, medici consilio magis q̄ apostoli, licet apostolus sit medicus spiritalis, & ne Timotheus imbecillitate superatus, non posset implere praedicationis opus. Vix tamen etiam propter has necessitates uini potio cōcedit, quia uinum & adolescentia duplex B incendium uoluptatis. Sed stomachi dolor & frequens infirmitas in sancto Timotheo fomenta libidinū reprimebat. Apostolus itaq; cum dilectum discipulum de instituendis ecclesiae officiīs admoneret, nequos forte ad sacros ordines inordinate prouheheret, dixit: Manus cito nemini imposueris, neq; cōmunicaueris peccatis alienis. Teipsum castū custodi. Qui ad infirmitatem eius corporis protinus se cōuertens, ait: Noli adhuc &c. usq;, tuas infirmitates. Statimq; subiunxit, dicens, *Quorundam hominum peccata manifesta sunt, praecedentia ad iudicium, quosdam & subsequuntur.* Et quid ad illud pertinet, qđ ab īfirmo bibi aquam prohibet, hoc quod de peccatis quorundam hominum manifestisq; subiunxit, nisi quod interposita de eius infirmitate sententia ad hoc in extremo rediīt, qđ superius dixit, manus cito nemini imposueris &c. Prouer. 20 Vt enim haec eadem peccata quanta solicitudine refellenda essent ostenderet, interposita contra infirmitatis molestiam discretionis admonitione, protinus intulit quod in aliīs patescerent, et in aliīs laterēt, dicens: Quorūdam hominum &c. Similis īterpositio reperitur in libro dñi Iob, ubi de reprobis dicitur: De Iob. 4. mane usq; ad uesperam succidētur, & quia nullus intelligit, in aeternū peribūt, statimq; de electis additur, qui autem reliqui fuerint, auferētur ex eis iterumq; mox de reprobis subiungitur, Morientur, & non in sapiētia. Sed in aliīs scripturarum sanctarum locis inueniuntur frequenter huiusmodi interpositiones. Cur ergo Timotheus, uel quilibet episcopus nemini debeat cito manus imponere, ne peccatis alienis cōmunicet, si peccatorem ordinauerit, subiūgitur causa cum dicitur: Quorundā hominum peccata manifesta sunt,

C præcedentia ad iudicium.i. quorundam peccata ita sunt aperta, ut eorũ fama uel notitia prius ueniat ad iudicium.i. ad locum in quo fit discussio personarum, quia ipsi infames qui ueniunt ad ordinandum. Quosdam autem & subsequũtur ad iudicium peccata sua, quia tunc primum manifesta fiunt, cũ ordinandi discutiũtur. De quibusdam peccatis hoc intelligendum est. Non.n. omnia panduntur in illa discussione, sed aliquã latent plurima. Nec solum peccata quædam ita manifesta sunt, & quædam in discussione, uel in conuersatione paulatim deteguntur, sed etiã quædam *bona facta similiter manifesta sunt* præcedentia ad iudicium, ut non sit opus probandi ea esse bona: & quædam iterum esse bona, *quæ aliter se habent*.i. quæ nõ ita sunt manifesta, *non possunt abscondi*, uel in ipsa discussione, & ideo pbãda. Hieronymus: Quod dicit, istiusmodi est. Quidam tam libere & palàm peccant, ut priusquã eos uideris, statim intelligas peccatores: alios autem qui callide occultant uitia sua, ex consequenti cõuersatione cognoscimus. Similiter et bona apud aliquos in propatulo sunt, in aliĵs longo usu discimus. Augus. Manifesta ea dicit, de quibus clarũ est quo animo fiant. Hæc præcedũt ad iudicium, quia si fuerit ista subsecutum iudicium, non est temerariũ. subsequuntur autem illa quæ occulta sunt, quia nec illa latebunt tempore suo. Sic & de bonis factis intelligendum est. De manifestis ergo iudicemus, de occultis uero iudicium Deo relinquamus: quia & ipsa abscondi non possunt, siue mala, siue bona, cum tempus aduenerit quo manifestentur.

CAPVT VI.

Quicunq; sunt sub iugo serui dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen domini & doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres D *sunt: sed magis seruiant, quia fideles sunt, & dilecti, quia beneficij participes sunt.*

Quod de seruo Hebræo pcipitur, ut sex annis seruiat, septimo dimittatur liber gratis, ne serui Christiani hoc flagitarẽt à dominis suis, apostolica nũc authoritas iubet seruos dominis suis esse subditos, ne nomen dñi & doctrina blasphemetur. Pseudo enim dicebant, nõ licere seruos teneri nisi sex annis, uel potius neminem debere esse seruũ alterius, sed omnes æqualiter esse liberos, qa omnes ex uno patre Adam descenderant, & omnes Christus redimendo liberauerat. Et horum prauę persuasioni contradicit Apostolus, dicens Christianos seruos debere quibuscunq; dominis, siue paganis, siue Christianis bene seruire: qa hoc præcepit Christus, cum diceret, Reddite quę sunt Cęsaris Cæsari, & quę Lucæ. 20.
sunt Dei Deo. Et hoc est: *Serui* Christiani qui *sunt* grauati *sub iugo* in fidelium dominorum, *quicunq;* sint illi serui.i. etsi iusti, etsi sapientes sint, *dominos* tamen *suos arbitrentur dignos omni honore*, bene seruiendo illis, *ne* si seruire cõtempserint, *blasphemetur* à dominis eorum pter eos *nomen domini* quasi aliena inuadentis, *& doctrina* Christiana quasi prædicans iniusta, & contra legem mundanam decernens. Sic agant qui dominos habẽt infideles. Sed illi *qui habent fideles dominos, non* ideo quidem *contemnant* seruire, sicut pseudoapostoli dogmatizabant, *quia sunt fratres*.i. dominis suis in Christo pares, qm̃ utiq; Christiani: *sed magis*.i. maiori affectione *seruiant eis, quia fideles sunt*.i. participes sacramentorum ecclesiæ: *& dilecti* sunt à Deo, *quia participes sunt eius beneficij* præsentis & futuri.

Hæc doce & exhortare. Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ, superbus est, nihil sciens, sed languẽs

A *circa quæstiones et pugnas uerborum, ex quibus oriuntur inuidia, contentiones, blasphemiæ suspitiones malæ, conflictationes hominum mente corruptorum, & qui à ueritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.*

Hæc quæ dixi de seruis, *doce* ignorantes, *& exhortare* scientes. Et hoc age, *si quis aliter docet*. i. si quis prædicauerit cōmunem omnibus ī Christo libertatem, dicens omnes debere liberos esse, tu econtrario tunc præcipe. i. pdica, ut serui dños suos omni honore dignos arbitrentur, & non contēnant eis seruire. Nam semper expedit quidem ista docere, sed tunc maxime qñ puersus quis aliter docet, pdicans ut omnes sint liberi: *& non acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi*, dum ei obijcitur Christum dixisse, Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo, & prę
Luc. 20. cepisse Petro ut pro se & pro ipso Christo staterem repertū in ore pi
Matt. 17. scis daret his qui tributū exigebāt. et item dixisse, Discite à me quia mi
Matth 11. tis sum. *&* non acqescit *ei doctrinæ* nostræ, *quæ est secundum pietatem*. i. quę non facit odiosam Christianitatem, docēdo insolescere. Ille qui his & huiusmodi sermonibus dñi & huic doctrinæ non acquiescit, sed aliter docet *superbus est*. i. superbia, nō ratio ducit eum. Superbus est. i. non patiens uinci, & à snia sua deflecti. Et quāuis se sciolum putet, tamen *nihil sciens* est, *sed est semp circa quæstiones languens*, id est, inefficax & impeditus ad soluendum, & ad ueritatis indaginem peruenire non ualens *&* similiter est languens circa *pugnas uerborum*. i. circa repugnantiam quæ uidetur esse in q busdam scripturarum uerbis, licet
Ioan. 8. sensus concordet, sicut ęst, Si uos filius liberauerit, uere liberi eritis. &
Marc. 10. iterum, Quicunq; uoluerit in uobis
Matth. 20 primus esse, erit omnium seruus. Videntur enim hæc uerba huic stulto repugnare, ut nos filius liberos faciat, & iterum sit seruus qui uolue- B rit esse primus, cum primus inter nos maxime sit liber, si nos liberi sumus. Vel circa pugnas uerborū languet. i. circa disputationes, in qbus disputatores pugnant uerbis īuicē. *Ex quibus* quæstionibus et uerborum pugnis *oriuntur inuidiæ & contentiones, blasphemia & suspiciones malæ*, quia propter uerba pseudoapostolorum libertatem huiusmodi prædicantium, hi q seruos habent, inuident Christiano nomini, & contendunt aduersus fideles, & blasphemant Deum quasi qui aliena sibi tollit, & suspicantur male de nobis, quasi hanc libertatem finxissemus ad lucrum. Et contra illos oriūtur inde *conflictationes hominum mente corruptorum*. i. pseudo prędicatorum, quorum intelligentia uel ratio errorē corrupta est, ne possit in uiolatæ ueritatis cognitionem habere in uera rerum notitia. Vel mente corruptorum, quia etsi caro eorum propter simulationē sanctitatis est integra, mens tñ interius delectatur īmunditijs libidinum, & turpitudinibus uel amore pecuniarum. *Et qui priuati sunt à ueritate*, quia etsi aliqñ ueritatem catholicę doctrinæ aliquatenus cognouerunt, propter errores quos menti suæ inseruerunt, cognitionem illam penitus amiserunt. Hominū dico *existimantium pietatem*. i. Dei cultum, *esse quæstum* temporalium rerum, quia pseudo putabāt qđ Christus esset colendus propter commoda pręsentis uitæ, non futuræ: quoniam & ipsi propter acquisitionem præsentium lucrorum prædicabāt.

Est autem quæstus magnus, pietas cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hūc mundum, haud dubium quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta & quibus tegamur, his contenti simus.

Ipsi putāt pietatem nostrę religionis esse quæstum emolumenti carnalis, & uerum quidem est q̧ Christia

A na *pietas est quaestus*, nō tamē exiguus, ut tēporalia tm̄ acquirat, ut ipsi putant, sed *magnus*. i. æterna corporis & animæ bona conquirens. Magnus quęstus est pietas *cum sufficientia* i. pietas cui sua parua sufficiunt, nec desiderat plus habere q̄ necesse est. Hāc autem sufficientiam non indecenter uult, qsquis eam uult, nec amplius uult. Alioquin non ipsam uult, & ideo nec decenter uult. Hanc opta-
Prouer. 30 bat qui precabatur, dicēs: Mendicitatem et diuitias ne dederis mihi: tribue tm̄ uictui meo necessaria. Hæc necessaria debent nobis sufficere, qa incongruum est, ut qui nihil huc artulimus, & nihil hinc portabimus, multa hīc habere quęramus. *Nihil* uidelicet *intulimus in hunc mundum* qn̄ nati sumus: & *haud*. i. nō est *dubium quia nec auferre* hinc aliqd *possumus*, quando morientes de mundo eximus. Nudus
Iob. 1. enim egreditur de matris utero, &
Nota. nudus migrat de mundo. Vnus ergo introitus est omnibus ad uitam, & similis exitus. Cur itaq; alius in hac uita quærit fieri ditior alio? uel cur diues cōtra pauperem inflatur, cum uterq; sine diuitijs uenerit, & sine diuitijs abiturus sit? Nō igitur diuitias multiplicare quęramus quas hinc nobiscū portare nō possumus: sed *habentes alimenta* qb9 pascamur, *&* indumenta *quibus tegamur, his contenti simus*, nihil ultra quærentes in hoc seculo, quia frigus & fames simplici uestitu & cibo expelli potest.

Nam qui uolunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas. Quam quidam appetentes, errauerunt à fide, et inseruerunt se doloribus multis. Tu autem ô homo Dei hæc fuge. Sectare uero iustitiā, pietatē, fidem, charitatē, patientiā, mansuetudinē. Certa bonū certamen fidei, apprehende uitam æternā, in quā uocatus es, & confessus bonā confeßionem corām multis testibus.

Nobis apostolis quos cæteri debent imitari, sufficiunt alimenta & tegumenta, omnibusq; Christianis sufficere debent. *Nam qui uolunt diuites fieri, in tentationem incidunt*. Non dico qui diuites sunt, sed qui uolunt fieri diuites. Aliud n. est esse diuitem, aliud fieri uelle diuitem. Hīc cupiditas accusatur, non aurum, non argentum, nō diuitiæ. Diuiti præcipitur ut erogei pauperi, ne desideret. Nam qui uolunt diuites fieri, etsi non fiant, ipsa tamen uoluntate incidunt in tētationem, *& in laqueum diaboli*. i. in hoc ut consentiant suggestioni diaboli, amando diuitias, quarum amorem ille suggerit, & illaqueantur ab eo p consensum iniquæ persuasionis, & per actionem prauitatis. & cadunt in *desideria multa inutilia & nociua*, quia nihil prosunt, sed ualde nocent. quæ ita nocent, ut mergant *homines in interitum* corporū *& perditionem* animarum. Et recte dixi qa per cupiditatem diuitiarum cadūt in multa desideria: nam *cupiditas est radix omnium malorum*. i. non est aliqua species mali, quæ nō ex aliqua cupiditate aliquando procedat. Hac enim & primus angelus Esaia. 14. cecidit, qui utiq; non amauit pecuniam, sed propriam potestatē. Hac & primi homines deiecti sunt, qui Gene. 3. non aurum, sed inconcessam sibi diuinitatem superbe cupierunt. Plus enim uolentes habere q̄ acceperāt, & quod acceperant amiserunt. Nā Eccle. 10. cum initium omnis peccati sit supbia recte malorum omnium radix esse dicitur cupiditas. Vel auaritia hoc loco generalis intelligitur, qua qsq; appetit aliqd amplius q̄ oportet, propter excellentiam suā & quēdam propriæ rei amorem. Talis. n. peruersitas mentis, competenter uocatur superbia uel cupiditas. Cum sit ergo specialis quædā cupiditas, quæ usitatius amor pecunię dici potest, Apostolus nunc cupiditatem nominans,

A nominans, per speciem genus significauit, & uniuersalem cupiditatem intelligi uoluit, dicens: Radix oium malorum est cupiditas. Ipsa quippe latenter oritur in mente, sed peccatorum omnium punctiones patenter producit in opere. Quas uidelicet punctiones ab hac radice surgentes, statim prædicator egregius insinuauit, subdens: *Quam quidam appetentes, errauerunt à fide, & inseruerūt se doloribus multis.* Qui. n. multos dolores dixit, quasi nascentes ex hac radice punctiones uel spinas innotuit. Quidam per cupiditatem errauerunt à fide, & inseruerūt se doloribus multis sicut illi q propter dona principum adorauerunt idola, & post etiam in hoc seculo uiles oībus effecti, multas miserias pertulerunt. Nunc quoque multi per cu-
Ephe. 5. Colos. 3. piditatem errant à fide, qm̄ auaritia est idolorum seruitus: & inserunt se doloribus multis, qm̄ mens eorum assidue pungit spinis solicitudinū pro acquisitione uel conseruatione diuitiarum & multiplici labore corpus illorum atteritur: Illi per cupiditatem irrationabilem in tot mala decidunt. Sed *tu ô homo* ratione utens, qa es *Dei* non cupiditatis *fuge hæc* mala, si qñ per aliquā delectationem humanę fragilitatis apprehēdere te uoluerit. Hæc qdem fuge, sed *iustitiam sectare* ut nunquam obseruatio iustitię te possit effugere, sed semper per oēs uias actionum eius sequere. Sectare iustitiam, faciendo unicuique quod ius exigit, non qd cupiditas. Et sectare *pietatem* ut egenti uel afflictio condescendas per compassionem, & ei clementer subuenias, prout necesse habuerit, & sine auaritia tribuas quod opus fuerit. Et sectare *fidem* ut credēdo bona inuisibilia, cōtemnas uisibilia, qa qui uerā fidem de Deo et futura beatitudine habet, nō curat hic cum impiis in exilio fieri diues, nec pluris est ei mundus quàm Deus. Sectare *charitatem* erga Deum et proximum, qua pe- B nitus caret auarus: qa nec Deum diligit, cuius mādatū de dādis eleemo- Luc. 11. synis contemnit: nec proximum diligere probatur, cui de suis opibus nihil impartit. Tu uero ut charitatem sectari possis, adde *patientiam*, qua perferas æquanimiter, quæ tibi à proximis inferētur, ne mordearis intrinsecus ullo dolore idignationis aduersus eos qui tibi hæc inferent, sed serenum & trāquillū cor erga eos serues. Multa. n. oportet te æquanimiter à proximis tolerare, si charitatē non uis frequenter amittere. Et erga eos præcipue, à qbus aduersa perferes, sectare *mansuetudinem* ut nihil asperitatis, nihil amaritudinis illis repēdas, sed mitis & tractabilis erga eos maneas. Cupidus aūt neque patiēter aduersa tolerat, neque mansuetudinē erga quempiam seruat. *Certa quoque. i.* pugna pro anima tua in agone præsentis uitæ, ut coronam percipias in fine. Certa nō malum certamen, sicut auari, qui certant alios superare diuitiis: uel sicut hæretici, qui certāt fideles à fide separare: sed certa *bonum certamen fidei* ut benigne contendas fide & bonitate alios superare, & infideles fidei subiicere. Vel certamen fidei. i. quod fides exigit, certa ut uel in martyrio, uel ī agone iustitiæ, uel contra hostes fidei, uel contra quaslibet uitia pugnes assidue. Et per uictoriam huius certaminis *apprehende*, id est, ui quadam ad te prende *uitam æternam.* Quam debes uiriliter apprehendere, quia *in eam uocatus es* à Deo per euangelicam prędicationem, uel per propositum diuinæ uoluntatis, & tu *confessus es bonam confessionem* fidei & iustitiæ *coràm multis testibus* quando baptizatus es, siue quando in episcopum consecratus: ideoque fructū huius confessionis, id est, uitā æternam, nitere apprehendere.

Præcipio tibi coràm Deo qui uiuificat omnia,

C *& Christo Iesu, qui testimonium reddit sub Pontio Pilato bonam confessionem: ut serues mandatum sine macula irreprehensibile, usq; in aduentũ domini nostri Iesu Christi, quem suis temporibus ostendet beatus & solus potens rex regum et dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessabilem, quẽ nullus hominum uidit, sed nec uidere potest, cui gloria, honor & imperium sempiternũ. Amen.*

Apoc. 17. & 19. Ioan. 1. 1. Ioan. 4.

Vt uitam æternam possis apprehẽdere, & bonam cõfessionem tuã seruare, *præcipio tibi corã Deo qui uiuificat omnia* quę uiuificant: et corà̃m Christo, qui in passione sua bonam cõfessionem reddidit, ut serues mandatum. Non. n. uitam cõsequeris æternam, nisi per eum q̃ uiuificat oĩa, & ideo nunc illum præceptionis meæ testẽ adhibeo, ut ipse tibi uitam tribuat, si obedieris: nec bonam confessionẽ tuam seruabis, nisi imitando Xp̃m, qui sicut sub Pilato bonam cõfessionem dedit, ita & tu coràm potestatibus huius seculi non timeas ueritatem cõfiteri, & ꝓpterea coràm Christo tibi præceptum trado. Deus pater uiuificat omnia, non tamen sine filio: quia quæcunq; ille facit, hæc et filius similiter facit. Et sicut pater suscitat mortuos & uiuificat, sic & filius quos uult uiuificat. Nec sine spiritu sancto agitur ista uiuificatio, q̃a sicut idem filius ait, Spũs est qui uiuificat. Non solus pater, sed tota trinitas quæ unus Deus est, uiuificat oĩa. Quod aũt seq̃tur *et Christo Iesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem* de filio ꝓprie intelligitur: quia sub Pilato in forma serui solũ filium nouimus passum esse, non ẽt patrem uel spiritum sanctum. Tunc enim ipse filius bonum reddidit testimonium, quia dixit se regem esse, quamuis sciret se inde moriturum esse: & illud testimonium fuit bona cõfessio ueritatis. Hoc testimonium & hanc confessionem reddidit ipse, quando respondit Pilato: Tu dicis quia rex sum ego. Ego in hoc natus sum, & ad hoc ueni in mundum, ut testimonium perhibeã ueritati. Omnis q̃ est ex ueritate, audit meã uocem. Sic & tu nullo metu tyrannorum debes à confessione ueritatis recedere. Itaq; præcipio tibi corà̃m Deo q̃ est trinitas, & corà̃m Christo, qui est mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, *ut mandatum* bene agendi & bene docendi, qđ tibi trado, *serues sine macula* criminalis peccati, & serues illud *irreprehensibile*, id est, ut non sit habile ad reprehendendũ propter aliquam similitudinem inhonestatis. Et ita serues illud *usq; in aduentum domini nostri Iesu Christi*, de quo ipse dicit: Vigilate, quia nescitis qua hora dominus uester uenturus sit. i. usque ad obitum tuum. Vel in Timotheo ꝓcipitur unicuiq; rectori ecclesiæ, q̃a successurus est alius post alium usq; in nouissimum domini aduentum, ut seruet sine macula criminis, & sine reprehensione inhonestæ similitudinis hoc mãdatũ. *Quem* dominum Christum, uel quem aduentum domini, *suis*. i. cõgruis & dispositis *temporibus ostendet*, id est, palà̃m omnibus uisibilem ponet Deus trinitas, qui naturaliter in seipso, & ex seipso *beatus* est, quod nulli creaturæ congruit. Nulla enim creatura potest eẽ beata, nisi participatione beatitudinis sui creatoris. Qui *& solus potens* est, quia per seipsum naturaliter omnia põt. Creaturæ uero siquam habent potestatem, ab illo hanc accipiunt. Non est. n. potestas nisi à deo. Et ipse est *rex regum*, quia sub eius imperio regnant omnes quicunq; regnãt: *& est dominus dominantium*, quia illi seruiunt aut uolentes, aut inuiti, quicunq; alijs dominantur. Hæc (ut diximus) de tota trinitate dicuntur, quæ unus est Deus. *Qui solus habet immortalitatem*, quia solus est immutabilis. In omni enim mutabili natura,

Ioan. 5. Ioan. 6. Ioan. 18. Supra. 2. Matt. 24. Matt. 24. Roma. 13.

A nonnulla mors est ipsa mutatio, quia facit aliquid in ea non esse quod erat. Proinde & ipsa anima humana, quę propterea dicitur imortalis, quia qualitercunque secundum modum suum nunquam desinit uiuere, habet tamē pro ipso suo modo quandam mortē suā. Quia si iuste uiuebat & peccat, moritur iustitiæ. Si peccatrix erat & iustificatur, moritur peccato. Vt alias eius mutationes taceam, de quibus longum est disputare, & creaturarū natura cœlestium mori potuit, quia peccare potuit. Nam et angeli peccauerunt, atque dæmones facti sunt: & qui non peccauerunt, peccare potuerunt. Et cuicunque rationali creaturæ præstatur ut peccare nō possit, non est creaturæ proprium, sed Dei gratię. Ac per hoc solus Deus habet imortalitatem, qui non alicuius gratia, sed natura sua nec potuit, nec potest aliqua conuersione mutari: nec potuit, nec poterit aliqua mutatione peccare. Qui *& lucem habitat inaccessibilem.* Sed si inaccessibilis est lux, in qua ipse manet, quomodo nobis dicitur, Accedite ad eum & illuminamini? Sed inaccessibilis est uiribus nostris. acceditur autem ad eum muneribus suis. Moyses enim accessit ad caliginem ī qua erat Deus. illa enim caligo lux ista est, quæ hic dicitur inaccessibilis: quia & omnis etiā corporea lux, quæ præ nimietate claritatis non potest aspici, recte caligo et inaccessibilis potest appellari. De hac caligine ad quam Moyses accessit, Dionysius ita scripsit: Diuina caligo est inaccessibile lumen, in quo habitare Deus dicitur, & inuisibili eo existente propter supereminētem claritatē, & inaccessibili eodē per superexcellentiā superessentialis luminum manationis. In hoc fit oīs scire Deū & uidere dignus, eū non uidendo neque cognoscendo uere sup uisionē & cognitionē factus, hoc ipsum cognoscens, quia post omnia est sensibilia & intelligibilia, & prophetice uidens mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, & non potero ad eam. Inaccessibilis ergo dicitur lux ista, siue caligo quam Deus inhabitat, propter superexcellētiam splendoris, in cuius uisione caligat interior oculus rationalis creaturę: quia sicut idem Dionysius alibi de eo loquitur, educit super & uerbum et intellectum, in obscuritate sup omne & uerbum & intellectum superessentialiter superessentialis super diuinitatis, neque nomen eius, neque uerbum, sed superexaltatur. Ista exaltatio est illa lucis inaccessio. *Quem nullus hominum uidet, sed nec uidere potest.* propter supereminentem claritatē quæ exuperat et reuerberat humanū uisum. Videri enim diuinitas humano uisu nullo modo potest, sed eo uisu uidetur, quo iam qui uiderint, nō homines, sed ultra homines sunt. Scriptura quippe sacra omnes carnaliū sectatores, humanitatis nomine solet notare. Vnde Corinthijs dictū est: Cum sit inter uos zelus & contentio, non'ne carnales estis, & secūdū hominem ambulatis? Et paulopost: Non'ne homines estis? More. n. suo Apostolus et hīc & ibi homines uocauit, humana sapientes: quia qui diuina sapiūt, supra homines sunt. Videbimus igitur Deum, si per cœlestem cōuersationem supra homines esse mereamur. *Cui sit gloria* in amplificatione fidelium, *& honor* in assiduitate bonæ conuersationis, *& imperium* in plenaria humilitate cordis eorū. Imperiū dico *sempiternum* ut ipse perenniter in bono corde eorum regnet. Vel sine initio & sine fine, & sine mutabilitate est ei permanēs in seipso naturaliter gloria & honor, necnon & imperiū sempiternū, quo uoluntas eius æternaliter adimpletur. Non. n. cœpit imperiū habere, quū cœpit creatu

Margin notes: Psal. 33. Exo. 19. B Psal. 138. Locus obscurus. Ioan. 1. 1. Cor. 3.

Cras facere, sed ab æterno possidet imperium sempiternum. Amen. i. fideliter dicta sunt hæc omnia,

Diuitibus huius seculi præcipe non sublime sapere, neq; sperare in incerto diuitiarũ, sed in Deo uiuo, qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum, bene agere, diuites fieri in operibus bonis, facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant ueram uitam.

Superius ostẽdit pericula, quę cõtingunt his qui uolunt fieri diuites, & ideo ne Timotheus de salute diuitum desperaret, ipsosq; deuitaret, docet eum qualiter eis uiam salutis ostendat. *Diuitibus*, inquit, *huius seculi*. i. qui seculares habent diuitias, *præcipe non sublime*. i. nõ superbe *sapere*. Vbi notãdum ualde est, quod humilitatis doctor memoriam diuitum faciẽs, non ait, Roga, sed præcipe: quia etsi impendenda est charitas uel pietas infirmitati, honor tamen non debeť elationi. Talibus ergo rectum quod dicitur, tanto rectius iubetur, quanto et in rebus transitorijs altitudine cogitationis intumescunt. Nihil. n. tam timẽdum in diuitijs ꝙ supbia. Non. n. diuitias expauit Apostolus, sed morbum diuitiarꝫ. Morbus aũt diuitiarꝫ est superbia. Nam grandis est animus, q inter diuitias isto morbo non tentať. Magnus ergo est diues, qui nõ se ideo magnum putat, q̃a diues est. Qui autem ideo se magnũ putat, superbus & egenus est. Præcipe, inquit, diuitibus huius seculi. Non adderet huius seculi, nisi essent et alij diuites: q nõ sunt huius seculi. Ipsi sunt. n. quorꝫ princeps & caput est ille, de quo dictũ est: Propter uos egenus factus est cũ diues esset, ut illius inopia diuites essetis. Paupertas. n. Xp̃i nõ pecuniã nobis attulit, sed iustitiã. Paupertas illius undeť Quia mortalis effectus est. Ergo ueræ diuitię ĩmortalitas ẽ. Ibi. n. uera copia, ubi nulla indigẽtia. Qui ergo has habet diuitias, diues ẽ, sed non huius seculi. Nec tñ & diuites huius seculi contempti sunt, sed eis ostẽdit, qũo ueras possint habere diuitias. Præcipe, inqt, diuitib⁹ huius seculi non sublime sapere. i. ut sublimitas nõ sit eis sapida & dulcis: *neq; sperare in incerto diuitiarum*. i. ut non sperent in diuitijs, de q̃bus incertũ hñt quandiu illas possideant, & q̃d sibi pro illis uenturum sit. Sicut poma uel arbores habent suos uermes, ita diuitię suum uermẽ hñt. Vermis diuitiarꝫ est superbia. Ergo pręcipitur diuitibus, non ut diuitias abijciant, sed ut superbe non sapiant. Vermis. n. excluditur, usus diuitiarꝫ permittiť. Inde aũt superbit diues, quia sperat in incerto diuitiarum. Nam si in certa diuitiarũ prudẽter attenderet, nunꝙ superbiret, sed sem̃p timeret: & quanto esset ditior, tanto fieret sollicitior, etiam secũdum hanc uitam. Multi enim pauperes in istis seculi perturbationibus securiores fuere. Multi aũt ꝑpter suas diuitias quæsiti & comprehensi, atq; cruciati uel interfecti sunt. Multi erant heri diuites, et uenientibus latronibus atq; cũcta auferentibus, euigilãt pauperes: ergo non est sperandum in incerto diuitiarum *sed in Deo uiuo*. Ne. n. se spẽ perdidisse arbitrarentur, subiunctũ est, sed in Deo. In Deo sperent, *qui præstat nobis abunde omnia ad fruendum* tẽporalia & ęterna. Sed magis ad fruendũ ęterna, ad utendum tẽporalia. Tẽporalia tanꝙ uiatoribus, æterna tanꝙ habitatoribus. Tẽporalia, unde bona faciamus: æterna, unde boni efficiamur. Hoc ita debent facere diuites & *bene agere*. i. bonis operibus insudere, & *diuites fieri in bonis operibus*, ut repleantur diuitijs bonorum operum. Sperẽt in domino qui dat omnia abũdanter ad fruendũ. i. qui nobis erit oĩa ad fruendum. Nam non mihi uidetur dictum, qui dat nobis abunde

Nota.

2. Cor. 8.

A abunde omnia ad fruendum, nisi se ipsum. Videtur enim esse aliud uti, aliud frui. Vtimur enim pro necessitate, fruimur pro iucunditate. Ergo ista tpalia dat ad utēdum, se autem dat ad fruendū. Si igitur se, quare dictum est omnia, nisi iuxta illud qđ

I. Cor. 15. dictū est, ut sit Deus oīa in omnib⁹? Diuites, inqt, fieri in operib⁹ bonis, *facile tribuere*. Hoc prosint illis diuitię, ne sit ei difficultas tribuēdi. Vult.n. pauper, & nō potest. Vult diues, & potest. Ergo quia facile potest, facile tribuat indigentibus. Diuites enim debent *cōmunicare*, id est, bona sua sanctis pauperibus cōmunia secum facere, & *thesaurizare sibi fundamentum bonum*, id est, firmitatem perpetuæ stabilitatis *in futurum* ubi sunt uere diuites sed non huius seculi. Non enim, quia dico, ut facile tribuant & communicent, expoliare eos uolo & inanes relinquere. Nam doceo lucrum cum dico ut thesaurizent sibi. Non ut diuitias perdant, moneo: sed quo eas præmittant, doceo. Præmittant thesauros suos in locum ubi est uera uita, ut ipsi postmodum sequentes, apprehendant eam: ne si hīc thesaurizauerint, decipiātur à falsitate huius uitæ, sicut ille diues purpura

Luc. 16. tus, qui Lazaro micas dare noluit: & ideo flammis postea traditus, impetrare gutam aquæ non potuit.

O Timothee, depositum custodi, deuitans profanas uocum nouitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ: quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt, Gratia tecum. Amen.

Cum plurima Timotheo Apostolus iniunxisset, post omnia iubet ut depositum, id est, cōmendatum sibi thesaurum scientiæ, uidelicet acceptum à domino talentum bene custodiat, ut multiplicatum illud reddat: & idcirco nomine proprio illū uocat, ut uigilantiorem & attentiorem reddat ad seruandum quod admonet. O, inquit, *Timothee, depositum*, id est thesaurum sapientię *custodi* quem B Deus & ego tibi cōmendamus, ne quis illum tibi furet per nouas inductiones uerboꝝ. Et ideo custodi illum, *deuitans nouitates uocum profanas*. i. quæ sunt extra religionē. Aliæ enim non sunt uitandę quæ congruūt doctrinæ religionis, sicut ipsum nomē Christianoꝝ, quod post ascensionē domini cœpit, quando primum in Antiochia discipuli sunt appellati Christiani, res tamē ipsa & ante nomen erat. Et aduersus impietatē Arrianoꝝ nouum nomen patres addiderunt, ὁμοούσιον, sed non rem nouā tali nomine signauerunt. Hoc enim uocatur ὁμοούσιον, quod est, Ego & pater unum sumus, unius uidelicet eiusdemq; substātiæ. Nam si omnis nouitas profana esset, nec à domino diceretur, Mandatum nouum do uobis, nec testamentum appellaret nouum. Sed profanæ sunt uocum nouitates, quoties hæretici nouū quēlibet errorem inueniunt, & loqui cæteris præsumunt. Et huiusmodi nouitates deuita, si depositum uis custodire. *& oppositiones scientiæ falsi nominis* caue. i. oppositiones quæ Christianæ doctrinę possunt obiici ex scientia hæreticoꝝ, qui se scientes esse iactāt, cum sint inscij, uel ex sciētia secular, quæ falso nomine uocatur sciētia cum nomen eius ueꝝ sit ignorātia, siue error uel imperitia. Ex qua prædicationi euangelicæ multa opponunt, sicuti est non potuisse uirginem parere, nec Deū potuisse mori, nec mortuū resuscitare seipsum potuisse, & his similia, q̄ nobis ab imprudentia physicoꝝ uel hæreticoꝝ opponunt. Sed huiusmodi oppositionis deuita, quæ ueniunt ex scientia, quæ falso nominat sciētia: q̄a nō est scientia, sed inscientia. *quā scientiam quidam promittentes* alij se daturos, *exciderunt*, id est, ex toto ceciderunt, in errores, eundo *circa fidem* semp & nun-

Act. 11.

Ioan. 10.

Ioan. 13.

C quam intus intrãdo. Nihil enim sic amant isti q̃ scientiam promittere, & fidem rerum uerarũ quas credere paruuli præcipiunt,uelut imperitiã deridere. *Gratia tecũ*. Ac si dicat: Multa tibi per huius epistolæ textũ iniũxi,sed ut hæc omnia custodire ualeas,gratia Dei sit tecum,id est,cum uiribus arbitrij tui manẽs & cooperans. *Amen*. id est, fideliter dicta sunt uniuersa,quæ continent in hac epistola. Nam sicut amen quod in fine orationis respondetur,totam confirmat orationem : sic amen qđ in fine epl'æ subscribit, confirmat epistolã.

Nota.

Epistolæ primæ ad Timotheum finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM SECVNDAM AD TIMOTHEVM.

Aulus Romæ uinculis tentus, et iam de mundo transiturus, scribit iterũ Timotheo infirmitatibus & aduersis fatigato ut constanter laboret in gratia Dei sibi credita, exhortans multis modis eum ad martyriũ. Roborat eum contra falsos prędicatores, & instruit de regula omnis ueritatis, & de his quæ futura sunt temporibus nouissimis,& de sua passione.Sicq; incipit.

EPISTOLAE PAVLI SECVNDAE AD TIMOTHEVM,

CAPVT I.

Paulus apostolus Iesu Christi per uolũtatem Dei,secundum p̃missionem uitæ quæ est in Christo Iesu,Timotheo charissimo filio:gratia,misericordia & pax à Deo patre & Christo Iesu domino nostro.

Timotheo scribit *Paulus qui est apostolus* i.legatus *Christi Iesu*, quẽ misit saluator rex p̃dicare uiã salutis, & est apl's non per suã usurpationem, sed *per Dei patris uoluntatem*. Est inquã apl's .i. prædicare missus, *secundum promissionem uitæ,quæ est in Christo Iesu*.i. ut annunciet credentibus factã ã Deo p̃missionem illius incorruptionis, quæ iam est i Christo à mortuis resuscitato, quod.s. Deus p̃misit membris eam uitam, quæ iam est in capite. Et ille qui tal'r est apl's, scribit *Timotheo* non uili, sed *charissimo filio* in sanctitate & sapiẽtia genito. Et huic filio sit *gratia* .i. donum spũs sancti, per qđ sancti fiect qcqd gerit: & *misericordia*, qua misericorditer à peccatis et hostib⁹ cũctisq; miserijs liberet: *& pax*, quã suis Christus reliqt in obseruatione fraternæ charitatis, quãq; daturus est illis in requie beatæ perennitatis. Et hæc sint illi *à Deo patre*, qui nos creauit & in filios adoptauit, *& à Christo Iesu domino nostro*, qui est rex & saluator & dominator nostri. D

Gratias ago Deo meo,cui seruio à progenitoribus meis in cõscientia pura,quòd sine intermissione habeam tui memoriã in orationibus meis, nocte ac die desiderans te uidere, memor lachrymarum tuarum, ut gaudio implear, recordationem accipiens eius fidei, quæ est in te non ficta, quæ & habitauit primum in auia tua Loide & matre tua Eunice. Certus sum autem quòd & in te. Propter quam causam admoneo te,ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuũ mearũ. Non.n.dedit nobis Deus spũm timoris, sed uirtutis & dilectionis & sobrietatis,

Gratias ago de te Deo meo,cui ego in cõsciẽtia pura seruio à progenitoribus meis.i.ab Abraham,Isaac et Iacob,cęterisq; sanctis patribus Hebręis à quib⁹ exemplũ accipio diuinæ seruitutis. Vel si de carnali patre et matre hoc intelligit, ex quo ab his p̃cessi & itelligere cœpi,semp Deo seruiui in cõsciẽtia pura ab intẽtione mala. Nã ẽt in persecutione quã zelo legis in xp̃ianos exercui, purã cõscientiam habui,ga

A inde multũ Deo me placere putaui, sicut ipse Christus eis prædixerat: Ioan. 16. Venit, inqt, hora ut oĩs qui interficit uos arbitreť obsequium se præstare Deo. Itaqꝫ semp cõscientiæ puritatẽ .i. cordis mundã itentionem hñs ab infamia, nõ cesso seruire Deo. Cui nũc gr̃as ago q̃d. i. quantũ *habeam tui memoriam sine intermißione*. Hoc est perpẽ dẽs assidue quantũ sim tui memor, gr̃as Deo refero, q te talem fecit, ut sis dignus semper in memoria meæ mentis ꝑmanere. Vel sc̃dm alios co dices facilius legiť ita: Gratias ago Deo cui seruio à progenitoribus in cõscientia pura, qđ habeam sine intermissione memoriã tui, q̃.s. sis dignus ꝑpter meritũ tuę sanctitatis in corde meo semp esse. Hæc est sapiẽs exhortatio ad meliora. Memoriam tui habeo sine itermissione *in orationibus meis*.i. nunq̃ itermitto tui memor esse, quotiescũqꝫ oro, ut et pro te orẽ *nocte ac die*. Et ideo te sic ꝑcibus meis intermisceo, qa sum *desiderans te uidere*, ut aliqđ solatiũ habeã in conspectu pręsentię tuę, q tot malis afficior in hoc carcere. Videre inquã te desidero, *memor lachrymarum tuarum*, quas uberes fudisti, cum te Ephesi relinquerẽ, qa nimis erat tibi durũ non semper eẽ mecũ. Et ꝑpterea te desidero uidere, ut uidens te quem tantũ diligo, *implear gaudio*. Magnum.n. mihi gaudium erit. si te adhuc uidere potero priusq̃ moriar. Dixi qa sum memor lachrymaꝝ tuaꝝ. Et sum memor earum, *accipiens recordationem eius fidei, quæ est in te nõ ficta*, non simulata, nec fictitia, sed uera & bonis opib⁹ ornata, quę Act. 16. te monet ut fortiter agas, cum ẽt in fœminis firma fuerit, q̃m & *habitauit primum in auia tua Loide, et in matre tua Eunice*. pater.n. tuus fuit Gentilis. In illis habitauit fides. sed & ego *certus sum*.i. pro certo noui *quòd & in te* habitet eadem fides, cuius exẽplũ ab illis accepisti, & ideo serua diligenter eam.

propter quam causam.i. qa fidem à bonis B parentib⁹ uelut hęreditario iure pos sides, & tam bonus hucusqꝫ fuisti, ut nõ possis auferri de memoria cordis mei, *admoneo te ut resuscites gratiã Dei, quæ est in te per impositionem manuũ mearũ*.i. pręcdicando exerceas offm̃ ep̃ale, qđ accepisti qñ, tibi man⁹ in ordinatione tua imposui, qđ quasi mortuum est in te timore martyriĵ. Gratia.n. ep̃atus admonet eum resuscitare, ut cõfidentius prędicet uerbũ Dei, non timens terrenas potestates, nec erubescens se dicere seruũ crucifixi & discipulũ uincti. Aliquantulũ.n. in hoc negligens & timidus fuerat factus, q̃m aduersis erat fatigat⁹. Sed auiæ & matris eius mentio prę mit tiť, quæ mulieres fuerũt, & fidẽ constanter tenuerũt, cum adhuc recentior esset, paucíqꝫ fideles essent, ut cogitet qa ipse qui uir est, & sub eis nutritus, multo magis nunc cũ iã multitudo fideliũ abundet, fidem et gratiam uiriliter tenere et prędicare debet. Moneo, inqt, ut resuscites gr̃am Dei, quę metu tribulationũ quodãmodo cecidit in te. Quod potes & debet agere, qa *Deus non dedit nobis spiritum timoris, sed spiritum uirtutis*.i. nõ dedit nobis sp̃m qui faciat nos timere ad uersitates huius seculi, sed q nos faciat fortes cõtra aduersa oĩa, ut per uirtutẽ cõstantiæ semp uincamus timoris aduersitatẽ. Non accepimus spiritum timoris illius, de quo dicit Matt. 10. dominus: Nolite timere eos qui occidunt corpus, ne.s. negemus eũ illo Ioan. 18. timore, quo turbatus est Petrus, sed accepimus spiritũ illius timoris de quo subiungit. Timete eum qui habet potestatem & corpus & animã Matt. 10. perdere in gehẽnam. Maior quippe libertas est necessaria aduersus tot & tantas tentationes, ut cum oĩbus amorib⁹, terroribus, erroribus suis uincať hic mundus. Hoc sc̃tõꝝ martyria docuerũt, donãte illo à quo ꝑ-

C ceperunt spm̄ non timoris, quo pse-quētibus cederēt: sed uirtutis *& dilectionis & sobrietatis*, quo cūcta minātia, cūcta mutātia, cruciātia cūcta supe rarēt. Virtutis, ut cōtra aduersa fortes essent: dilectionis ut Deū super oīa diligerēt: sobrietatis, ut seculi cu piditatibus inebriati fugerent.

Noli itaq; erubescere testimonium domini nostri, neq; uinctū eius, sed collabora euāgelio secūdū uirtutem Dei, qui nos liberauit, et uocauit uocatione sua sancta, nō scdm opa nostra, sed scdm propositū suum & gratiā: quæ data est nobis in Xp̄o Iesu ante tpa secularia, manifestata est aūt nūc per illuminationē saluatoris nostri Iesu Xp̄i, qui destruxit quidem mortē, illuminauit aūt uitam & incorruptionē per euangeliū, in quo positus sum ego prædicator & apostolus et magister gentiū. Ob quā causam ēt hæc patior, sed nō confundor. Scio.n. cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meum seruare in illum diem.

Qm̄ spm̄ timoris non accepisti, sed uirtutis & charitatis, *itaq; noli erubescere testimonium domini nostri Iesu Xp̄i*.i. non solū non timeas, sed ēt non erubescas prædicare Xp̄m crucifixum, q̄a surrexit, & ideo gl̄ia resurrectionis penitus excludit confusionē crucis. Cum ipse sit dn̄s noster, cui oēs seruire debemus, noli erubescere testimoniū eius.i. non sit tibi uerecundia, hūc prædicare Deū īmortalem, qui pro oībus in assumpta carne dignatus est ad horā gustare mortē, ne incidas ī illam cōminationē qua
Luc.9. dixit, Qui me erubuerit & meos sermones, hūc filius hoīs erubescet, cū uenerit in maiestate sua. *neq; erubescas me uinctum eius*, q̄a non est rubor cōfusionis pro iustitia pati uincula. Non est in hac re quicq̄ uerecundiæ, & ideo noli p̄pter insultationes infidelium erubescere me uinctū esse pro Xp̄o, *sed collabora*.i. mecum labora *euāgelio*.i. profectui euangelij *secundum uirtutem Dei*.i. à Deo nobis datam, *qui nos* sanguine Christi *liberauit* à iugo diaboli, sicut antea sanguine agni filios Israel à potestate Pharaonis, & per euangelicā prædicationē *uocauit* nos qui eramus auersi. Vocauit nos *uocatione sua*.i. sibi soli cōgrua. uocatione dico, *sancta*.i. ad hoc spectāte, ut nos sanctos faciat. Vocationē Ap̄s duplicat, ut insinuet nos à Deo uocatos per filiū & apostolos. Vocauit inquam nos, & hoc *non secundum opera nostra*, q̄a non feceramus opera pro q̄bus digni essem⁹ ab eo uocari, sed potius damnari. sed ipse sine p̄cedētibus bonis operibus nostris misericorditer uocauit nos *secundum propositum suum*.i. secundū quod proposuerat nos p̄ misericordiā saluare quos posset per iustitiam damnare. & secundum *gratiam* suam uocauit nos.i. secūdū gratuitam Dei donationem *quæ data est*.i. præuisa dari *nobis in Christo Iesu ante tempora secularia*.i. antequā cœpissent cū seculo ista tempora, quæ suis spatijs uoluuntur & transeunt. Nam ante seculū nō erat tēpus, sed æuum: sed cū seculo (sicut diximus) exordiū habuit tp̄s, qn̄ cœpit mutabilitas & uicissitudo diei & noctis. Et in illo ætatis æuo, postq̄ mūdus fieret, data est nobis in cōsilio diuinæ p̄uidentiæ per Xp̄m ista gr̄a, sed *nunc manifestata est* in nr̄æ uocationis & saluationis cōpletione *per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi*.i. per illuminationē nouæ sciētiæ quā saluator attulit, & qua nos illuminauit, aperiēs nobis sensum ut intelligere-
mus scripturas. *Qui destruxit &c.* Hæc Luc.24.
est illa gr̄a, q̄d.s. saluator *mortē quidem* nr̄am destruxit, *uitā aūt & incorruptionē* sua resurrectione *illuminauit*.i. clara luce manifestauit, ut sit uita & īcorruptio aīæ & corpis, ad quā nos tendere uoluit. Et hanc illuminationem fecit *per euangelium*.i. per manifestationē euāgelij, in qua denudanī ea quæ in lege uelabanī. *In quo* euangelio immobilis *positus sum ego prædicator*, id est, præco clamans, *& apostolus*, id est,

A legatus potestatem habens, *& magister gentium* .i. quotidie gentes doces. *Ob quam causam*.i. quia euangelium p̃dico *etiam hæc* aduersa nunc Romę tãta *patior, sed non confundor*.i. nõ erubesco in omnibus contumelijs & tormentis quæ perfero, sciens quia per hæc gloriam acquiro. Nam *scio cui credidi*.i. scio quis sit cui fidem meã cõmisi, & certus sum quia omnia potest, et *quia potens est depositum meum seruare* .i. thesaurum meritorum meorum quem illi occulte seruandum cõmendaui. Ipse potens est & hoc pretiosum iustitiæ meæ depositum seruare, differendo *in illum* notabilem iudicij *diẽ* ut tunc illud mihi restituat, & diuitias iustitiæ quas illi cõmẽdaui, reddat. Vsq; in illum iudicij diem, de quo frequenter loquor & cogito potest ille thesaurum spiritualium diuitiarum mearum sibi cõmissum custodire, ut tunc illũ mihi copiosius reddat, & magnis me diuitijs repleat.

Formam habens sanorum uerborum, quæ à me audisti in fide & dilectione in Christo Iesu, bonum depositum custodi per spiritum sanctum, qui habitat in nobis.

Christus seruabit depositum, qđ ego illi cõmendaui, & tu serua depositum quod Christus tibi cõmendauit. Tu *habens formam uerborum sanorum*. idest, regulam uerborum in quibus nihil est insaniæ, sed pura cordis sanitas, *quæ* nõ à quocunq; magistro, sed *à me audisti in fide et dilectione* quæ est *in Christo Iesu*, id est, sicut Christus Iesus instituit, *custodi bonum depositum*.i. thesaurum scientiæ à Christo tibi commendatum, uel officium tibi cõmissum, & custodi illud non per tuam industriam, sed *per spiritum sanctum qui habitat in nobis*.i. in te sicut in me.

Scis hoc quòd auersi sunt à me omnes qui sunt in Asia, ex quibus est Phygelus et Hermogenes. Det misericordiam dominus Onesiphori domui, quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit, sed cum Romam uenisset, solicite me quæsiuit & inuenit. Det illi dominus inuenire misericordiam à domino in illa die. Et quanta Ephesi ministrauit mihi, tu melius nosti. B

Idcirco opus est ut tu bonum depositum à Deo tibi uel à me cõmendatum diligenter custodias, q̃a scis *quòd auersi sunt* .i. recesserunt *à me omnes qui in Asia sunt* ficti, à quibus maxime est tibi cauendum, ne furentur depositum tuũ. Illi de Asia qui ficto corde fuerant cum Apostolo, simulantes se eius amicos, reliquerunt eum, cum uiderent ipsum in arcto constitutum. Et istos ad hoc nunc cõmemorat, ut Timotheus sibi caueat, ne & ipse similiter ab eo se auertat. Omnes, inquit, auersi sunt à me, non q́dẽ omnes qui sunt in Asia, sed omnes illi Asiani, *ex quibus est Phygelus & Hermogenes*.i. qui tales sunt ĩ Asia, quales isti duo. Illi simulatores tandem se qui essent detegentes, terga mihi dedere in faciẽ, sed non ita fecit Onesiphorus, uel familia eius Onesiphori beneficia cõmemorãtur, ut & Timotheus hũc imitet̃, ipsiq; gratiam reddat, & in eo cõfidat, q̃m Ephesianus uel Asianus est. Qui cũ ad imperatorem, utpote qui nobilissimus erat, magnæq; dignitatis, seu pro qualibet alia causa Romam uenisset, requisiuit ubi esset Apostolus: et cũ didicisset illũ esse in carcere, non est dedignatus uenire ad illum, sed consolatus est illum, & præbuit illi quæ necessaria erãt. Et hoc est quod apostolus pro magno cõmemorat. Et quia misericordes misericordiã Matt.5. consequentur, misericordiam illi à dño retribui precatur. *Det*, inquit, *misericordiam dominus domus*.i. familię *Onesiphori*, *quia* non solum ipse sed & familia quæ cum ipso uenit, *sæpe me refrigerauit* suo colloquio & consolatione, ac pœnarum mearum mitigatione, & bonorum suorum ministratione: *& catenam meam non erubuit*, sicut prædicti simulatores, q̃ auersi sunt à me.

C *sed cum uenisset Romam, solicite me quaesiuit*, ut opem mihi ferret, *& inuenit*. Hic ostenditur quia fideles qui sunt in carcere uel in infirmitate, uel alicubi in afflictione tenentur aliqua necessitate, solicite debent ab his qui misericordiam à Deo expectant, inquiri et refrigerari *Det illi*.i. Onesiphoro qui tam misericors ĩ me fuit, *dominus Christus inuenire misericordiam* à Deo patre *in illa die* iudicĳ, de qua sæpius cogito. Det illi dominus inuenire misericordiam *à domino*. Tale est illud quod in
Gene.19. genesi legitur: Pluit dominus super Sodomam ignem & sulfur à domino. Hæc quæ dixi, fecit mihi Romæ Onesiphorus. *Et quanta ipse mihi Ephesi ministrauit tu melius nosti*, quàm ista quę scribo, quoniam illa uidisti.

CAPVT II.

Tu ergo fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Iesu, et quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere. Labora sicut bonus miles Christi Iesu nemo militans Deo, implicat se negotĳs secularibus, ut ei placeat cui se probauit. Nam qui certat in agone, non coronabitur nisi qui legitime certauerit. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus accipere. Intellige quæ dico. Dabit enim tibi dominus in omnibus intellectum.

Q̃ñquidem Onesiphorus alĳs recedentibus me quæsiuit, & multa mihi non solum Romæ, sed Ephesi ministrauit, *ergo tu fili mi* exemplo illius *confortare*. Tu, quasi dicatur: Tu confortare q̃m alĳ defecerunt. Confortare *in gratia quæ est in Christo*, ut non solum in ea maneas, sed etiam robustior fias in ipsa quotidie ad bona facienda & prędicanda, & mala per patientiam superanda. Et uerba *quæ audisti à me per multos testes*.i. per multorum testimonia prophetarum confirmata, *hæc commenda fidelibus*. Vel per multos testes hæc cõmenda fidelibus.i. coadiutores tibi cõstitue, per quos ista quę te docui, cõmendes fidelibus.i. sanæ fidei *hominibus*.i. sine D fraude fideliter agentibus, qui uita & scientia & facũdia *erunt idonei etiam alios docere*, sicut ipsi docentur à te uel à tuis adiutoribus. Ita enim multiplicabitur doctrina uirtutis, & crescet religio. Cõmenda hęc fidelibus. Et in huiusmodi exercitĳs *labora sicut bonus miles Christi Iesu*. Et ut more strenui militis Christi possis agere, audi qualiter agat quis talis miles: *Nemo militans Deo, implicat se negocijs secularibus*, quia nemo potest duobus domi- Matt.6. Luc.16. nis seruire.i. Deo et seculo. Clericus hac sententia tenetur.i. Si.n. non contentus stipendĳs, quæ de altari domino iubente consequitur, exercet Nota. mercimonia intercessiones uẽdit, uiduarum munera libẽter accipit, hic negociator magis potest uideri q̃ clericus. Multo minus autem licet monacho, ut sit negotiator secularium mercimoniorum, uel implicatus curis secularib⁹. itaq; diffinitio boni militis Christi est, q̃a soli Deo qui diuidi nõ potest, totus militãs, non implicat se negocĳs secularib⁹, id est, non se inuoluit propter terrena lucra curis & actionibus seculi, sciẽs ibi multos peccatorũ laqueos abscondi, ut solis diuinis libere uacans, ei placeat cui se probauit.i. deuouit. Et uere bonus miles pręter regis sui militiam nihil debet agere, si eidem regi uult placere, sub cuius signis decreuit militare: quia agonista qui coronam appetit, agonẽ suũ debet legitime perficere. Et hoc est: *Nam qui certat in agone*.i. qui cum aduersario confligit in certamine, *non coronatur*.i. non consequitur uictoris pręmium, nisi legitime.i. prout lex agonis postulat, *certauerit*. Sic & athleta Christi qui cum diabolo pugnat in agone præsentis uitæ, non percipiet coronam æternæ gloriæ, nisi uictor fuerit scd̃m legem Christianæ pugnę. Delectat igitur mentem magni

A studo præmiorum,sed non deterreat certamen laborum:quia ad magna præmia perueniri nõ potest,nisi per magnos labores. Et profectus fidelium sine tentatione non prouenit, nec sibi quicꝙ ĩnotescit nisi probationis examine. Nec coronabit nisi uicerit, neqꝫ uincet nisi certauerit, nec certabit nisi inimicum habẽs & tentationi resistens. Prosunt ergo iustis labores certaminum, quia per hos merentur coronari. Dixi qa miles Dei non implicatur negocijs secularibus, nec iustus certator transgreditur legẽ certaminis,sed tamen *laborantem agricolam*.i.prędicatorẽ *oportet primum*.i.ante alios *accipere de fructibus* agri,in quo laborat.i.de carnalibus bonis ecclesiæ. Timotheus iste exẽplo Apostoli labore manuum suarum uolebat uiuere, & ab eis quibus uerbũ salutis prædicabat, nihil accipere. Vnde & penuriam multã patiebatur,quia infirmus erat, & labori manuum uacare non poterat. Admonet ergo eum sub specie agricolæ,ut de agro quem colit, fructũ quo sustentetur, non spernat accipere. Itaqꝫ qm̃ sciebat illum corpore ĩfirmũ,nec in opere corporali posse laborare,dicit illi quod miles Dei se cularibus negocijs se non implicat, ne forte cum indigeret uictu quotidiano,uellet ab eis quibus euangelium ministrabat, aliqua sibi negocia quærere,quibus animi eius implicaretur intentio. Aliud est.n corpore laborare animo libero, sicut opifex potest, si non sit fraudulẽtus, aut auarus & priuatæ rei auidus: aliud autem,ipsum animũ occupare curis colligendæ sine corporis labore pecuniæ, sicut uel negociatores,uel procuratores, uel conductores faciunt. Cura uidelicet præsunt, nõ manibus operanť: ideoqꝫ ipsum animũ occupant hñdi solicitudine. Timotheum ergo ne in talia incideret,quia per infirmitatem corporis B operari manibus non poterat, sic exhortatur & consolatur:Labora, inquit,sicut bonus miles etc. usqꝫ,nisi legitime certauerit. Hinc, ne ille angustias pateretur,dicens,Fodere nõ ualeo,mendicare erubesco,adiunxit Luc.4.16 statim,Laborantem agricolã oportet primum de fructibus percipere, scd̃m id quod ad Corinthios dixerat. Quis plantat uineam & de fructu eius non edit?Fecit itaqꝫ securũ, .1.Cor.9. non ad hoc ut euangelium uẽderet, sed tñ ut ab eis quibus euangelium ministrabat, & quos tanꝗ uineam uel agrum excolebat, huic uitæ necessaria (quæ sibi suis manibus exhibere non ualebat) sumeret. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus &c.id est, ille qui laborat in uerbo prędicationis et regimine ecclesiæ, debet sicut primus est, ex bonis ecclesiæ primus sumere, et sic cæteris distribuere. *Intellige*.i.discerne *quæ dico*, etsi uidear contrarius esse,& contra id quod ipse facio, dicere.Tu enim infirmus es, ideo debes accipere:ego uero si acciperem, scandalum generarem.Et bene poteris hæc ita ĩtelligere, quia *dominus tibi intellectum dabit* non solum in his, sed *& in omnibus*.

Memor esto, Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid secundum euangeliũ meum,in quo laboro usqꝫ ad uincula quasi male operans,sed uerbum Dei non est alligatum.

Vt legitime certando tendas ad coronam, *memor esto Iesum Christum resurrexisse à mortuis*.i. sedula meditatione in animo tuo reuolue Christũ per laborem passionis peruenisse ad gloriam resurrectionis,teqꝫ similiter oportuno tempore ad gloriam resurrecturum, si nunc pro eius nomine non respueris amaritudines passionum. Fides resurrectionis Christi eos distinguet à paganis & Iudæis, quia illi credunt esse eum crucifi-

D

C xum, nos autem credimus eum die tertia resurrexisse. Libenter.n.credūt crucis contumeliam, sed cōfiteri nolunt resurrectionis gloriam, ideoq́ perpetuam sustinebunt ignominiā. Nos uero post crucem & sepulturā alacriter confitemur resurrectionis gloriam, ut eius exemplo per certamina spiritualium bellorum accipere mereamur perennem uictoriæ coronam. Qui est *ex semine Dauid*, q̄a incorrupta eius genitrix ueram de stirpe Dauid duxit carnis originē. Nā filius Dei, per quem facti sumus, & filius hominis per assumptionē carnis factus est, ut moreretur pp delicta nostra, & resurgeret propter iustificationem nostram. Et hoc, *secundum euangelium meum*, quia scdm authēticam ueritatem meæ prædicationis

Roma.4. asserit Christus & ex stirpe Dauid incarnatus esse & post mortem resurrexisse, licet peruersi negēt. *In quo euangelio laboro usq; ad uincula*, & tu similiter agere debes. Laboro usq; ad uincula in euangelio, qm̄ uniuersos præcedentes labores & ad ultimum uincula patior in euangelica prædicatione, habitus *quasi male operans*. Et ego quidem in corpore meo uincula porto, *sed uerbum Dei non est alligatum*, qm̄ libere procedit ex ore meo, nec solum pręsentes sermonibus īstruo, sed & absentes epistolis confirmo. Quia ego ligari possum ab eis q ueritati contradicunt, nō ipsa ueritas quam loquor. Sic & tu in illis pœnis non debes à predicatione ueritatis cessare.

Ideo omnia sustineo propter electos ut & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cœlesti. Fidelis sermo. Nam si commortui sumus, & conuiuemus, si sustinemus, & conregnabimus: si negauerimus, et ille negabit nos, si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest. Hæc commone testificans coràm domino.

Dixi quia uerbum Dei non potest alligari. Et *ideo*.i. q̄a cohiberi nō possum à prædicatione ueritatis, *sustineo libenter omnia* mala, quæ mihi pro hac re inferuntur, & hoc facio *propter electos*, quia his qui ad uitam prędestinati sunt, ualde proficit quòd nulla me pœnarum acerbitas ab instātia prædicationis frāgit. Vel quia sum memor resurrexisse, ideo sustineo patienter omnia propter electos exēplo mei informandos *ut & ipsi* quemadmodum ego sustinentes, *cōsequantur ueram salutem, quæ est in Christo Iesu*, & cōsequantur eam *cum gloria cœlesti*, ut simul accipiant & salutem æternam & cœlestem gloriam. Et iste *sermo* de consecutione salutis & glorię eorū, quos deus in prędestinatione sua iā elegit, *fidelis est*.i. uerax & nihil fallaciæ habens. Et uere fideliter iste sermo complebitur. *Nam si commortui sumus*.i. si cum Christo mortui sumus, hoc est, si imitatiōe mortis eius mortificati sumus in baptismo uitijs, ut ultra iam non uiuamus in eis *& conuiuemus*.i. etiam cum illo uiuemus in æterna beatitudine. *Et si sustinemus* aduersa pro eius nomine, sicut ille sustinuit pro nostra salute, tunc *& conregnabimus*.i. cū illo regnabimus participes regni eius, si uero *negauerimus* illum metu passionum, *& ille negabit nos* in futuro iudicio, dicens: Nescio uos, unde sitis. recedite à me operarij iniquitatis. Matt.7.
Hoc est.n. quod ipse minatus est, dicens: Qui negauerit & 25.
me coràm hominib⁹, negabo & ego Luc.12.
eum coràm patre meo. Matt. 10.
Et *si non credimus* de illo quæ credenda sunt, *ille permanet fidelis*.i. uerax in his quæ de seipso locutus est, & *non potest negare seipsum*. De qua re Dionysius Areopagita sic argumētatur: Suimet negatio, casus ueritatis est. Veritas autem ὄν est. & ueritatis casus non ὄν. ὄν uero interpretatur existēs, uel qui est. Si igitur ueritas ὄν est, negatioq́ ueritatis non ὄν. ὄντος casus, ex onte cadere.

A dere. Deus cadere non poteſt, & nō eſſe non ὄν. Tanq̃ ſi quis dixerit, nō poſſe non poteſt, et neſcire ſcd̄m priuationem neſcit. Hæc ex dictis Dionyſii. Si ergo deus nō poteſt negare ſe, & non poteſt mentiri uel aliquid iniuſtum facere, quō eſt omnipotēs, niſi qa hæc uel his ſimilia poſſe, non eſt potentia, ſed impotentia? Nam q talia poteſt, quod ſibi non expedit poteſt, & qđ non debet poteſt. Quæ quanto magis poteſt, tanto magis aduerſitas & peruerſitas poſſunt in illū, & ipſe minus contra illas. Qui ergo ſic poteſt, non potentia poteſt, ſed impotentia. Sed Deus inde uere eſt omnipotēs quia nihil poteſt per impotentiam, & nihil poteſt contra eum aliquid. Recte itaq; de omnipotente dictū eſt, quia negare ſeipſum non poteſt. Nam & de Iudæis legimus quod propterea non poterant credere, quia dixit Eſaias, Excæcauit oculos eorum & indurauit cor eorum. Sic autem dictum eſt, non poterant, ubi intelligendum eſt quod nolebant, ſicut & de Deo nunc dicitur, quia negare ſeipſum nō poteſt. Sicut ergo quod dn̄s ſeipſum negare non poteſt, laus eſt uoluntatis diuinæ, ita quod illi non poterant credere, culpa eſt uoluntatis humanæ. *Hæc commone* attendere & ſeruare, *teſtificans*. i. ut idoneus teſtis affirmans ea *coràm domino*, id eſt, in oculis Dei qui nos præſens aſpicit.

Ioan. 12. Eſaie. 6.

Noli contendere uerbis. Ad nihil enim utile eſt, niſi ad ſubuerſionem audientium. Solicite autem cura teipſum probabilem exhibere Deo, operarium inconfuſibilem, recte tractantem uerbum ueritatis.

Hucuſq; dedit rationes, cur eſſe debeat conſtans in prędicatione. Et ne ipſe ſtudio conſtantiæ uellet contentionibus more garrulorum deſeruire, *noli*, inquit, *uerbis contendere*. Nō ait, noli rationibus contendere, qa hoc bonum eſt: ſed noli contendere uerbis, ubi procax garrulitas eſt. Ideo B noli uerbis contendere, quia *ad nihil eſt utile* ſic cōtendere. i. ad nihil ualet huiuſmodi contentio, *niſi ad ſubuerſionem audientium*. Auditores. n. per hanc ſubuertūtur, putātes aduerſarios habere aliquā rationabilē cām, dū ſic eos clamantes attendunt. Litigioſa uerba deſere, & aduerſarios tuos bonis operibus uince. Et hoc eſt: *Solicite cura teipſum exhibere Deo probabilem*. i. laudabilem, ut. ſ. te talem Dei oculis exhibeas, quaten⁹ ipſe te approbet. Et exhibe te *operarium inconfuſibilem*. uel ſecundū alios codices irreprehēſibilem, quod idem ſignificat. Ex reprehenſione. n. naſcitur cōfuſio illi qui reprehenditur: & qui non poteſt reprehendi, non cōfunditur. Exhibete ergo operarium inconfuſibilem. i. irreprhenſibilem. i. talem te fac in cunctis operibus tuis, ut in nullo eorū ſuſtineas cōfuſionē uerecundiæ, nec reprehēdi poſſis in aliquo, nec qſq̃ improperare tibi ualeat qd dignum cōfuſione. Et exhibe te *recte tractantem uerbum ueritatis*. ut neq; ſanctū des canibus, nec margaritas porcis, ſed (prout oportuerit) ſecūdū qualitatē uniuſcuiuſq; perſonæ uerbum Dei annuncies, & nihil prauæ intelligentiæ admiſceas. Hæretici enim nō recte, ſed peruerſe tractant uerbum ueritatis, quia conantur illud ad prauitatem ſui ſenſus inflectere, De quorum doctrinis ſubditur.

Matt. 7.

Profana autem & uaniloquia deuita. Multū enim proficiunt ad impietatem, & ſermo eorum ut cancer ſerpit. Ex quibus eſt Hymenæus & Philetus, qui à ueritate exciderunt, dicentes reſurrectionem iam factam, & ſubuertunt, quorundam fidem. Sed firmum fundamentum Dei ſtat, habens ſignaculum hoc: Cognouit dominus qui ſunt eius, & diſcedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini.

Verbum ueritatis (ut dixi) recte tracta. Sed *profana*. i. uerba hæreticorum aliena à pietatis religione, & *ua*

C *uiloquia* eorum .i. dicta ipsorum quæ uacua sunt ab omni utilitate, *deuita*. Et quare? Quia si audita fuerint, *proficient multum ad impietatem* perfidiæ roborandam & augmentandam, dum destruunt fidei pietatem. *& sermo eorum serpit ut cancer*. i. magis ac magis occupat & deuorat ac maculat mentes, in qbus radicare cœperit, sicut morbus qui dicitur cancer, latius semper occupat, & fœdat ac deuorat illam partem corporis in qua nascit, uel sicut piscis qui dicitur cancer, nō in ante, sed retro tendit, sic sermo eorū non auditores suos ad deum ducit, sed à Deo retrahit, & apostatare facit. *Ex quibus* sic loquentibus *est Hymenæus & socius eius Philetus*, *quia ueritate* fidei in qua positi fuerant, *exciderunt* imitantes diabolum, qui in ueritate non stetit, *dicentes iam esse factam resurrectionem* in eorum cordibus, qui crediderūt, nec aliam amplius futuram. & talibus dictis *subuertunt quorundam fidem*, ut non credant corporum resurrectionem. Omnes. n. sectæ, quæ se aliquam religionem hominibus inserere præsumpserunt, non negauerunt istam mentium resurrectionē, ne diceretur eis: Si non resurgit anima, quare mihi loqueris? Quid ī me facere uis? Si non facis ex deteriore meliorem, quare mihi loqueris? Si non facis ex iniquo iustum, quare mihi loqueris? Si autem facis ex iniquo iustum, ex impio pium, ex stulto sapientem, fateris resurgere animam meam, si tibi obtemperauero, si tibi credidero. Volentes ergo credi sibi omnes qui instituerunt alicuius etiam falsæ religionis sectam negare istam resurrectionē mendacio non potuerunt. Omnes de ista consenserunt, sed multi carnis resurrectionem negauerūt. Dixerūt in fide iam factam esse resurrectionem. Attendentes. n. uerba quæ assidue dicit Apostolus, quia & mortui sumus cum Christo, & resurreximus cum eo, nec intelligentes quare ista dicātur, arbitrati sunt iam factam esse resurrectionem, nec ullam ulterius in finem temporum esse sperādam. Et talibus nunc resistit idem Apostolus. Ex quibus, inqt, est Hymenæus et Philetus, qui à ueritate exciderūt, dicētes resurrectionem iam factam esse, & subuertunt quorūdam fidē. Iam factā esse resurrectionē dicebāt, sed eo modo, ut non speraretur alia: & reprehendebant homines qui sperabant resurrectionem carnis, uelut iam resurrectio quæ promissa erat, credendo impleretur in mente. Subuertunt, inquit, fidem quorundam. Et quasi diceretur ei, & quis eis potest resistere, subiecit statim: *Sed firmum fundamentum Dei stat*. Fides quorūdam infirmantium & ad electorum sortem non pertinentiū subuertitur ab hæreticis, sed firmum fundamentum Dei. i. firma fides quam deus per spiritum sanctum in cordibus electorum suorum fundauit, stat. i. nullatenus subuerti uel īclinari potest, *habens hoc signaculum*. i. hanc uelut sigilli impressionem, quia scilicet *cognouit dominus qui sunt eius*, *& discedat ab iniquitate quicunque nomen domini nominat*. Hoc signaculum cordi suo impressum bonus habet. i. hanc cogitationem suę menti firmiter infixam, ut apud se dicat, Quid mihi prodesset, si exterius simularem esse iustum uel fidelem, & interius nequam essem? Nihil. Quia qui corda omnium inspicit, ipse nouit qui sunt eius. Ideoque ueraciter in oculis eius studeo fidelis uel iustus apparere, ut possim ad eorum sortē qui sunt eius, pertinere. Talis cogitatio est diuini sigilli impressio. Per hoc etiā hæreses & omnia saluti cōtraria deuitat, quia scit debere discedere ab iniquitate omnes qui dominum inuocant. Hæc itaque sigilli impressio, qua distinguuntur à cæteris

Ioan. 8. D al. solidauit.

A qui subuertuntur, est in fundamẽto Dei firmo.i.in robusta fide electorũ Dei, quia nouit dominus qui ad eius hæreditatem pertineant: & alijs recedentibus à fide, illi qui prædistinati sunt, non possunt recedere: uel si recesserint, necesse est eos redire. Nec moueat quod sæpe diabolus seducit etiam illos, qui regenerati in Christo iam uias ingrediuntur Dei, quia nouit dominus qui sunt eius. Ex his in æternum damnationem neminẽ ille seducit. Sic eos nouit dominus, ut deus, quem nihil latet etiam futurorum. Nam sunt etiam quidam ex eorum numero, qui adhuc nequiter uiuũt, aut etiam in hæresibus uel in gentilium superstitionibus iacent, & tamen etiam illic nouit dominus qui sunt eius. Nanq; in illa ineffabili præscientia Dei, multi qui foris uidentur, intus sunt: & multi qui intus uidẽtur, foris sunt. Et nequis diceret, non curo amplius quid faciã, quia securus sum quod si dominus me nouit esse suum non potero perire, & econtrario si nouit me suũ non esse, non potero ad salutem peruenire, subiungitur utilis admonitio, ut discedat ab iniquitate omnis qui nouit nomen domini. Liberum.n.arbitrium dedit nobis dominus, ut arbitrio propriæ uoluntatis recedamus ab iniquitate, & simus ex illis quos ipse nouit suos esse: uel permaneamus in iniquitate, & simus ex illis quos nouit ad se non pertinere. Nam et hoc est illud signaculũ, quod fundamento nostræ fidei apparebit impressum, si propria sponte recesserimus ab iniquitate. Ab iniquis.n. recedere non possumus, quia mista est palea tritico donec area uentiletur. Mira comparatio. Nam ecce in ipsa area triticum recedit à palea cũ expoliatur, & nõ recedit ab area cũ trituratur. Qñ autem omnino separabitur? cum uenerit uẽtilator. Ergo Nota. modo area in orbe terrarum est. Ne B cesse est ut si proficis, inter iniquos uiuas: quia Abel esse nõ potest, quẽ Cain malitia non exercet. Ab iniquis recedere non potes, ab iniquitate potes. Satis.n. fixum atq; immobile uelut sigilli impressione debet corde retineri. Hierusalem captã ab huius seculi Babylonia, decursis tẽporibus liberandam esse, nullumq; ex illa, fore periturum, quia qui perijt, nõ ex illa erat. Recedat ergo ab iniquitate omnis qui nominat nomen domini, quia nisi ab illa recesserit, non ei proficiet nominatio domini nominis: quoniam non omnis Matth. 7. qui dicit Christo, domine d omine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit uoluntatem patris eius.

In magna autem domo non solum sunt uasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia. & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. Siquis ergo emundauerit se ab istis, erit uas in honorem, sanctificatum & utile domino, ad omne opus bonum paratum.

Ab iniquitate recedat, qui nomen domini nominat. Sed ab iniquis (ut diximus) non potest recedere, quia *in magna domo*.i. in ecclesia toto orbe dilatata, *non solum sunt aurea & argentea uasa*.i.iusti sapientia & eloquentia præditi, *sed & lignea & fictilia*.i.peccatores comburendi & confringendi. Cum enim auro sapientia uel charitas, & argẽto eloquentia designari soleat, per aurum quod pretiosius est metallis omnibus, intelliguntur nunc illi, quos charitas quę cęteris uirtutibus pręferẽ, uel sapientia decorat: per argentum uero quod mira claritate micat, illi qui nitore acris eloquentiæ resplendent in eruditione multorum. Hi.n.merito uocãtur aurea & argentea uasa ministerio summi regis apta in eius domo magna. Lignea uero & fictilia uasa, carnales designant, quos ignis uitiorum facile incendit, & impetus aduersi

A *non oportet litigare*, quia lis generat odium: sed oportet eum *esse mansuetum*, id est, quasi manu assuetum, hoc est, contractabilem, id est, mitem uel lenem *ad omnes*, ut nemini sit asper, id est, quasi ferus: & *docibilem*, id est, habilem ut facile doceatur. Hoc.n. distat inter docilem & docibilem, quod docilis est qui alios potest docere, docibilis autem, qui facile potest doceri. Vnde dicitur, Erunt omnes docibiles Dei, id est, facile docebuntur à Deo. Non oportet seruum domini litigare, quia mundo & simplici oculo opus est ut inueniatur uia sapientiae, cui tantae malorum & peruersorum hominum deceptiones & errores obstrepunt, quos omnes euadere conuenit, hoc est, uenire ad certissimam pacem & imobilem stabilitatem sapientiae. Vehementer .n. metuendum est, ne studio altercandi uel contendendi quisque non uideat quod à paucis uideri potest, ut paruus sit strepitus contradicentium, nisi & sibijpsi obstrepant. Recte ergo dicitur, quia seruum domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes & docibilem atque patientem. Et ne quisquam ex eo putet cessandum esse à correptione erroris alterius, adiungitur quia oportet eum esse *cum modestia corripientem eos qui resistunt*. Ita nos nec deesse conuenit fratrum correptioni, nec studere certamini. Quo cum modestia corripimus, nisi cum lenitatem cordis retinemus, & aliquam medicamenti acrimoniam uerbo correptionis aspergimus? Pax igitur & dilectio in corde retinenda est, modus autem sermonis, siue acrius siue blandius proferatur, sicut salus eius qui corripitur, postulare uidetur, moderandus est. Modeste sunt corripiendi illi qui adhuc procaciter resistunt, *nequando det illis Deus pœnitentiam*. Nam correptionis utilitas, quae nunc maior, nunc minor pro peccatorum diuersitate salubriter adhibetur, tunc est salubris, quando supernus medicus B respicit. Non enim aliquid proficit, nisi cum facit ut peccati sui quemcunque pœniteat, & quis hoc dat, nisi qui respexit Petrum negantem, & fecit flentem? Luc. 22. Ideo non solum cum agitur pœnitentia, uerum & ut agatur, necessaria est eius misericordia. Hic sermo quo dicitur, nequando: pro, si forte, ponebatur antiquus, sed modo inusitatus habetur. Corripientem, inquit, eos qui resistunt, nequando, id est, siquando uel si forte det illis Deus pœnitentiam. Vel etiam ita potest haec sententia concordare, Non desperemus de eorum salute qui adhuc resistunt, sed corripiamus eos, ne nobis eos non corripientibus, Deus aliquando per seipsum det eis pœnitentiam, & erubescamus qui de salute eorum desperabamus. Ob hoc enim studere debemus, ut eos ad pœnitentiam conuertamus, ut mercedem nobis inde conquiramus, nequando sine nobis per internam aspirationem det illis Deus pœnitentiam, & nos mercedem inde non habeamus. Det illis pœnitentiam erroris sui *ad cognoscendam ueritatem* catholici dogmatis, quam ignorantes impugnabant *& resipiscant à laqueis diaboli, à quo capti tenentur ad uoluntatem ipsius* implendam. Resipiscere est quasi resapere, cum quis ab eo quod male sapuit reuertitur ad illud, quod antea recte sapuit uel sapere debuit.

Ioan. 6.

CAPVT III.

Hoc autem scito, quòd in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa, & erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites sine benignitate, proditores, proterui, tumidi, uoluptatum amatores magis quàm Dei, habentes quidem speciem pietatis, uirtutem autem eius abnegantes.

Qui tenentur illaqueati à diabolo, resipiscent fortassis aliquando: sed

C tamen *hoc scito quòd* tales abundabunt *in nouissimis diebus*, id est, in nouissima ætate. Tunc enim *instabunt tempora periculosa*, in quibus multæ periclitabuntur animæ. & inde periculosa, quia tunc *erunt homines seipsos amantes*. Nescio enim quo inexplicabili modo quisquis seipsum, non Deum amat, non se amat: & quisquis Deum, non seipsum amat, ipse se amat. Qui enim nō potest uiuere de se, moritur utiq; amando se. Nō ergo se amat, qui ne uiuat, se amat. Cum autem ille diligitur de quo uiuitur, non se diligendo magis diligit, qui ꝓpterea se non diligit, ut eum diligat, de quo uiuit. Quia uero circa finem seculi maxime abundabunt, qui neglecto Dei ac fratrū amore, seipsos male amabunt & sic amādo se peribunt, ideo tempora periculosa tunc instabunt. Erunt homines seipsos amantes, quia non curabūt nisi de seipsis: nec quęrēt nisi ꝓpria lucra, ꝓpria cōmoda, proprios honores, proprias glīas. Et ab hoc uelut fonte quod scilicet erunt seipsos amantes, manabunt multi uitiorum riui. Nam quia secūdum præsentem uitam seipsos male diligent, ideo erunt *cupidi* pecuniæ, *elati corpore, superbi mente, blasphemi*, id est, falsa & impia de Deo loquentes: *parentibus*, siue carnalibus, siue spiritualibus *non obedientes*: *ingrati* benefactoribus: *scelesti*, id est transcendentes modum peccati, & in atrocia grauiter delapsi: *sine affectione*, id est, sine uisceribus compassionis: *sine pace*, id est, discordes & inquieti: *criminatores*, id est, crimen bonis impingentes: *incontinentes*, id est, libidinem non cohibentes: & *immites*, id est, asperi & litigiosi: *sine benignitate*, id est, immisericordes: *proditores*, id est, secreta bonorum aduersarijs eorum detegentes: proterui, id est procaces, *tumidi*, id est, uento superbię inflati *voluptatum* carnalium *amatores magis quàm Dei*, sicut ipse dixit, quia lux uenit in hunc mundum, & D dilexerunt homines magis tenebras Nota. quàm lucem. *habentes quidem* in habitu & uerbis, sicut falsi monachi, *speciem pietatis*, id est, similitudinem religionis: sed *uirtutem eius*, id est, rē factis & moribus *abnegantes*. Sed beatus Augustinus hæc a pastoribus ecclesiæ specialius remouere studens, loquitur: Non sint seipsos amātes, qui pascūt oues Christi, ne tanq̃ suas, non tanquam ipsius pascāt eas, & uelint ex illis sua lucra q̃rere, sicut amatores pecuniæ: uel eis dñari, sicut elati: uel gloriari de honoribus quos ab eis sumunt, sicut superbi: uel intantum progredi, ut etiam hæreses faciant, sicut blasphemi: nec cedāt sanctis patribus, sicut parentibus non obedientes: & eis qui illos corrigere uolunt, quia perire nolunt: mala pro bonis reddant, sicut ingrati: interficiant animas suas & alienas, sicut celesti, materna ecclesiæ uiscera dirumpant, sicut irreligiosi, non cōpatiantur ifirmis, sicut sine affectione: alios quiescere non sinant, sicut sine pace: famam sanctorꝫ maculare conentur, sicut criminatores: cupiditates pessimas non refrænēt, sicut incontinentes: exerceant lites, sicut imites: nesciant subuenire, sicut sine benignitate: indicent inimicis piorū quæ occultanda cognouerint, sicut proditores: humanam uerecundiam inuerecunda excogitatione pturbēt, sicut ꝓcaces: superba scientia inflenē sicut tumidi: lætitias carnales spūalibus gaudijs anteponant, sicut uoluptatū amatores magis q̃ Dei: simulent religionē, sed hanc in uetita te nō teneant, sicut hōīes q̄dem speciem pietatis, uirtutem aūt eius abnegantes. Hæc. n. atq; hmōi uitia siue uni homini accidant oīa, siue his alia & alijs alia dominenē, ex illa radice quodāmodo pullulant, cū sint hoīes seipsos amantes, quod uitium

A maxime cauendum est eis, qui pascunt oues Christi, ne sua quærant, non quæ Iesu Christi, & in usum cupiditatum suarum conferant, pro quibus sanguis fusus est Christi.

Et hos deuita. Ex his enim sunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur uarijs desiderijs, semper discentes, & nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes.

In nouissimis diebus tales erunt homines, quales descripsi: *& hos deuita*, quia iam multi ex his apparuerūt. *Ex his enim sunt, qui penetrant domos &c.* Nō ait, penetrabunt, tanquam futurorum prænūcians, sicut supra dixerat, instabunt tempora periculosa, sed ait, penetrāt domos *& captiuas ducunt mulierculas.* Nō ait ducent uel ducturi sunt, sed iam ducunt. Nec putandus est hoc loco pro tpis futuri uerbis pręsentis ipis uerba posuisse, quādo quidem illos ab eo cui scripsit euitari admonebat. Nec tñ frustra dixit, in nouissimis dieb⁹ īstabūt tpa periculosa: & hinc ea pīculosa futura demōstrās, tales hoīes futuros esse pdixit: qa tāto plures erūt et magis abundabūt, quanto magis approquinquabit ad finem. Videmus ergo tales nūc abūdare. Sed quid si abūdantiores erūt post nos, & omnino abundantissimi, quando iam iamq; ipse finis instabit? Ex his iam sunt hæretici, qui penetrant domos, id est, intrāt ut se

Nota. crete loquantur illis qui sunt intus. Vel domos, id est, cōscientias audiētium uerbis seductorijs male penetrant. & captiuas ducunt mulierculas, id est, in captiuitatem errorum trahūt insipientes & infirmas ac uiles & inconstantes, seu uirorum, seu mulierum animas. Animas dico, *peccatis oneratas*, & ideo dignæ erant seduci: *quæ ducuntur uarijs desiderijs*, id est, nūc ista, nunc illa cupiunt: ea quæ iam tenent fastidientes, alia semper appetunt ac nouis delectantur. Tales

B enim facile deserūt ueritatem catholicam, & sermonibus nouorum errorum libenter aurem accommodant: *semper discentes, & nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes*. Semper discunt, & nūquam ad scientiam ueritatis perueniunt, qui studium in discēdo uidentur habere, sed non ueniūt ad hoc ut discernāt inter ueritatem & mendaciū, inter bonum & malum. Tales sunt discipuli hæreticorum atq; Iudæi. In hac enim uita semper sunt discentes, & ad notitiam ueritatis nō pertingunt. Roma .11.

Cum uero de hac uita exierint, iam non erūt discentes, sed erroris sui mercedē recipientes. Sic enim dictum est, semper discentes, & ad ueritatis scientiā non peruenientes: ac si diceretur, semper ambulantes, & ad uiam non peruenientes. Non solum enim illuc nō perueniūt, quo ducit uia, sed nec ad ipsam uiā perueniētes. Nos autem semper ambulemus in uia, donec eo ueniam⁹ quo ducit uia. Nunquā in illa remaneamus, donec pducat ubi maneamus.

Quemadmodum autem Iannes & Mambres Exo .17. *restiterunt Moysi, ita & hi resistunt ueritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem, sed ultra non proficient. Insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.*

Tales non perueniūt ad scientiam ueritatis, sed potius resistunt ueritati, quæ à catholicis doctoribus prædicat, sicut Iannes & Mambres restiterunt Moysi ueritatem prædicāti. Hi enim fuerūt magi Pharaonis, quorum nomina nūc dicit Apostolus, sed in Exodo non legunē. Et hoc est: *Quemadmodū autem Iannes & Mambres* sub Pharaone *restiterunt Moysi*, ne de Ægyptia seruitute educeret populū Dei, *ita & hi* hæretici *resistunt ueritati* prędicatorum, ne per eam fideles ab ignorantiæ tenebris & à seruitute peccati liberentur. Ipsi dico *homines corrupti mente*, quia mēs eorum uitiata est ab adultero diabolo, amissa castitate

C quæ est in Christo. Et sunt *reprobi circa fidem*, id est, retro à probitate conuersi, circumeuntes exteriora fidei, sed intus non manentes. Ipsi taliter captiuant mulierculas, id est, misellas & hebetes animas, & resistunt ueritati *sed ultra non proficiẽt* in seductione hominum. *Nam insipientia eorum* quæ nunc latet, dum ipsi putantur esse sapientes, *erit omnibus manifesta* per Ioannem apostolum, *sicut & illorum fuit* per Moysen. Per Ioannem enim in Asia detegetur & destruetur insipiẽtia erroris eorum, sicut per Moysen manifestata est illorũ in Ægypto. Animositas hæreticorum semper iquieta est, quos magorum Pharaonis habere conatum declarat nunc Apostolus, dicẽs: Quemadmodum Ioannes &c. usque, sicut & illorum fuit. Quia enim per ipsam corruptionẽ mentis inquietissimi fuerunt, in tertio signo defecerunt, fatentes aduersum se esse spiritũ sanctum, qui erat in Moyse. Nam deficiẽtes dixerũt, Digitus Dei hic est. Sicut autem cõ
Exo.8. ciliatus spiritus sanctus, requiem præstat mitibus & humilibus corde: ita contrarius & aduersus malignus spiritus, immites & superbos inquietudine exagitat. Quam iquietudinem muscæ illæ breuissimæ significauerunt, sub quibus ipsi magi (sicut dictum est) defecerũt, dicentes: Digitus Dei hic est. Quorum insipientia fit omnibus manifesta, cum ostenduntur palàm omnibus esse insipientes, ne iam aliquos seducere ualeant, qui primo tãquam per pollicitationem & ostentationẽ excellentis sapientiæ seducebat.

Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconij, Lystris: quales persecutiones sustinui, et ex omnibus eripuit me dominus. Et omnes qui uolunt pie uiuere in Christo Iesu, persecutionem patientur.

D Hæretici resistunt ueritati & sunt circa fidem reprobi. Sed *tu assecutus es meam doctrinam*, id est, ea quæ doceo didicisti, & scis alijs tradere & assecutus es *institutionem* meã, id est, quomodo istitui uitam ducere, uel alios instruere: & *propositum* meum assecutus es, quia proposuisti uiuere sicut ego proposueram, ut scilicet eodem modo uel eodem tempore ieiunes & uigiles, quo ego, & cætera similiter facias: & *fidem* meam, quia similiter credis ut ego: & *longanimitatem*, quia didicisti longanimiter (sicut ego) inter aduersa non murmurans, expectare diuina promissa: & *dilectionem*, quia didicisti & aduersarios sicut ego, diligere: & *patientiam*, qua toleres æquo animo aliena mala, sicut ego, nec aduersus eum doleas qui tibi hæc intulerit: & *persecutiones* meas de ciuitate in ciuitatem, quia tu mecum nonnunquam has sustinuisti: & *passiones*, id est, afflictiones meas & tormenta, quia tu factus es earum particeps & nosti eas: & *qualia mihi aduersa facta sunt Antiochiæ, & Iconij, & Lystris, & quales persecutiones*, uel ibi uel alijs locis *sustinui*, tu assecutus es, id est nosti & participasti, & in nulla relictus sum Actu.13.
ut deficerem, sed *ex omnibus me eripuit dominus*, & te similiter non deseret, sed eripiet. Antiochiæ Pisidiæ excitauerunt Iudæi persecutionem in Paulum & Barnabam, & eiecerunt eos de finibus suis. At illi excusso puluere pedum in eos, uenerunt Iconium. Vbi cum factus esset impetus Gentilium & Iudæorum cum principibus suis, ut contumelijs afficerent & lapidarent eos intelligentes confugerunt ad ciuitates Ly Actu.14.
caoniæ, Lystran, & Derben. Superuenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Iudæi: & persuasis turbis, lapidantes Paulum, traxerunt

A xerunt extra ciuitatem, æstimantes eum mortuum esse. Et hoc nunc commemorat Antiochiæ & Iconij & Lystris se pertulisse. Et nequis putaret se sine tribulationum tolerãtia posse Deo placere, adiũgit: Et oẽs qui uolũt &c. Ego (inquit) sustinui persecutiones, *& omnes qui uolunt pie uiuere in Christo Iesu*, id est, qui uolunt religiose & deuote uitã ducere in Christi fide, *patientur persecutionem*. Nunquã deest pie uiuẽtibus persecutio, qa & cum ab eis qui foris sunt, nõ sæuientibus uidetur esse tranquillitas, multi sunt intus qui corda pie uiuentiũ suis perditis moribus cruciãt, quoniam per eos blasphematur Christianum nomen. Quod quanto est charius eis qui uolunt pie uiuere in Christo, tanto magis dolẽt ꝙ per malos intus positos fit, ut minus ꝙ̃ piorũ mentes desiderant, diligatur. Hæretici quoq; cum conanẽ habere nomẽ & sacramenta Christianorũ & scripturas & professionem, magnũ dolorem faciunt in cordibus piorũ, qa multi uolentes esse Christiani, ꝓpter eorũ dissensiones hæsitare cogunẽ: & multi maledici in his etiam iueniũt materiam blasphemãdi nomẽ Christianorũ, quia & ipsi quoquo modo Christiani appellanẽ. His & huiusmodi prauis moribus & erroribus hominũ persecutionem patienẽ, qui uolũt in Christo pie uiuere, ẽt nullo infestante, nulloq; uexãte corpus illorũ. Patiuntur quippe hanc persecutionem nõ in corporibus, sed in cordib⁹. Pia tristitia est, uitijs alienis tribulari, nõ implicari: mœrere, nõ hærere: dolore cõtrahi, nõ amore attrahi. Hæc est illa ꝑsecutio, quã patiuntur oẽs qui in Christo pie uolunt uiuere. Quid. n. hĩc tam persequiẽ uitã bonorum, ꝙ̃ uita iniquorum? Nec cogit pium imitari quod displicet, sed cogit dolere qđ uidet. Quoniam uiuens impie etsi non obligat consentientem, cruciat sentientem. Sed & diabolus incessanter pios persequiẽ, & tanto periculosius quanto occultius. Persequiẽ inquam eos hostis, cui noĩa sunt mille & mille nocendi artes. Persequitur eos & hic mundus illecebris suis, persequitur eos innumerabilium exercitus uitiorum, persequitur eos caro ipsorum, persequuntur eos & illicitę cogitationes suæ.

Nota. — Virgilius. — Nota.

Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes & in errorem mittentes. Tu uero permane in his quæ didicisti & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris, & quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem quæ est in Christo Iesu. Omnis scriptura diuinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.

Pij patientur persecutiones, *mali autem homines & seductores* habebunt prosperitates, Mali, quantum ad se: seductores, quantũ ad alios. Seductores dicunẽ, qui quasi sub specie dulcedinis ĩfundũt uirus pestiferæ persuasionis. Mali & seductores *proficiẽt in peius*, id est, successus habebunt in erroribus, & ad grauiora peruenięt, *errantes* ipsi & alios *in errorem mittentes*. Non tamen diu proficiẽt, qđ à Paulo superius dictũ est, sed ultra non ꝓficient. Tales errabunt & successũ habebunt, aliosq; trahẽt post se. Sed tu noli post eos in errorem ire, sed *permane semper in his bonis quæ didicisti à me & credita sunt*. i. cõmissa sunt *tibi à Deo sciens à quo* magistro *didiceris*, id est, ꝙ̃ uerax & quãtæ authoritatis, & quantum te diligens sim ego, qui te docui. & ob hoc etiam in his permane, *quia sacras literas nosti*, id est, sacris literis, legis uidelicet et prophetarum scriptis, eruditus es *ab infantia*, quæ literæ *possunt te instruere*, id est, sufficienter doctum reddere, ad æternam *salutem* consequendam, et hoc *per fidem quæ*

C *est in Christo Iesu*: quia ueteris instrumenti dicta nō instruūt ad salutē, sed ad mortē, si Xps in eis non intelligitur et fides eius tenetur. Recte dixi quia sacræ literę te possūt instruere ad salutē tibi & alijs cōquirendā. Nā *omnis scriptura diuinitus inspirata*, id est, diuino spiritu facta, *utilis est* ad hoc. Illę enim scripturæ arcem authoritatis obtinent, quæ per spiritum Dei prolatæ sunt, quæ & canonicæ nuncupantur. Omnis scriptura quam Deus aspirauit, id est, quæ per diuinā aspirationem est composita, utilis est *ad docendū ignaros, & ad arguendum*, id est, ad cōuincendum eos qui resistunt: & *ad corripiendum*, id est, ad increpandum, uel secūdum alios codices, ad corrigēdum, id est, emendandum eos qui peccāt: & *ad erudiendum* rudes, ut ad perfectū sensum proficiant *in iustitia*, id est, in obseruatione iustitiæ, *ut homo Dei* qui sic eruditur, *sit perfectus* in conuersatione, *instructus* per scripturas *ad omne opus bonum* agendū. i. diligēter sciens qualiter agēdum sit unumquodque opus bonū. Talis enim uir merito homo Dei dicitur, quia sequestratus à nequitijs eorum qui uitijs seruiūt possessio factus est creatoris sui.

CAPVT IIII.

Testificor coràm Deo & Christo Iesu, qui iudicaturus est uiuos & mortuos, & aduentum ipsius & regnum eius, prædica uerbum, insta opportune, importune, argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.

Quoniam sacris literis es instructus, ideo *testificor*, id est, adiuro te ut prædicare non cesses. Testificari enī est adiurare: quia qui adiurat, testem ponit in ipsa adiuratione. Testificor *coràm Deo* patre, id est, in pñsentia Dei, qui ubique est & omnia uidet, te adiuro & ipsum testem adhibeo & coràm Christo Iesu, id est, coràm mediatore Dei & hominum, qui sicut pater diuinitate cœlum & terrā implet, te obtestor ut prædices. Cuius mediatoris testimoniū spernere non D debes, quia ipse *iudicaturus est* omnes. Neque enim pater iudicat quēquam, sed iudiciū omne dedit filio, ut omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Ipse iudicaturus est Ioan. 5. *uiuos*, id est, eos qui in carne uiui reperientur cum uenerit: *& mortuos*, id est, illos quorum animę iam à corporibus 1. Thes. 4. fuerunt egressæ: & testificor, id est, testem facio & in testimonium huius meæ adiurationis erga te adhibeo *aduentū ipsius*, in quo recipiet unusquisque prout gessit, *& regnum eius*, in 2. Cor. 5. quo iusti perpetualiter regnabunt. Et quid est quòd sub tam magnis & timendis testibus tam fortiter testificor? Hoc scilicet, *prædica uerbū euāgelij*, & in hoc non sis horarius, sed *insta*, id est, in prædicatione assiduus esto. Et hoc fac *opportune* uolentibus, *& importune* nolentibus. Opportune, cum inueneris auditores qui uerba tua libenter excipiāt: importune, cū inueneris qui monita tua fastidiant. Vel opportune, ĩportune, id est, opportune importunitatem exhibe, quia apud auditoris mentem ipsa sua utilitate destruit se, si habere importunitas opportunitatē nescit. *Argue* resistentes, ut rationibus conuicti cedāt: *obsecra* bene agētes, ut in melius proficiant: *increpa* delinquētes, ut cōfusi se corrigant. Et hoc age *in omni patientia*. i. patienter expectando emendationem eorum, non mox ipsos repellendo, si fuerint inobedientes, & in omni *doctrina*, id est, docendo eos attente, non irascēdo illis uel indignando. Vel ita distingui potest: Insta, opportune, ut alius sit sensus, Importune argue, deinde cætera contexantur, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina, ut tunc opportunus sentiaris, cum instas ædificando, cum autem destruis arguendo, nō culperis, etsi importunus uidearis. Ita duo quæ sequuntur, ad duo

A superiora possunt sigillatim referri: obsecra, cum opportune instas: increpa, cum importune arguis. Deinde cætera duo similiter, sed conuerso ordine referuntur: in omni patientia, ad sustinendas idignationes eorum, quos destruis: & doctrina, ad istrueda eorum studia quos ædificas. Pensandū nobis est qualiter loquamur: quia sæpe uerba quæ hunc ad salutem reuocant, alium uulnerant. Vnde nunc Apostolus, qui Titum admonet, dicens: Argue cum omni imperio. Timotheum exhortatur, dicens: Argue, obsecra, increpa cū omni patiētia. Quid est quod uni imperiū, alij patientiam præcepit, nisi quòd unum lenioris, alterum uero feruentioris spūs esse conspexit? Leni per authoritatē imperij iniungenda erat seueritas uerbi: is autem qui spiritu feruebat, per patientiam temperandus fuerat, ne plus iusto iferuescēs, nō ad salutem uulnerata reduceret, sed sana uulneraret. Ob hæc ergo doctrinam suam Apostolus tanta arte dispensat, ut exhibendo hanc, alteri imperium & alteri patientiam proponat: quia (ut dictum est) mansuetioris spūs Titum, & paulo feruentioris uidit esse Timotheum. illum per æmulationis studium inflāmat, hunc per lenitatem patientiæ tempe rat: illi quod deest iūgit, huic quod superest subtrahit: illū stimulo impellere nititur, hunc freno moderat. Magnus quippe susceptę ecclesię colonus, alios palmites ut crescere debeāt, rigat, alios, cum plus iusto crescere conspicit, resecat: ne aut nō crescendo fructus non ferant, aut imoderate crescendo quos protulerint, amittant. Sequitur.

Tit.

Erit enim tps, cum sanam doctrinā non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabūt sibi magistros, prurientes auribus. Et à ueritate quidē auditum auertent, ad fabulas autē conuertentur.

Ideo (inquit) tanta instantia debes prædicationi insistere, quia *erit tempus* in quo ueritatis prędicatio nō suscipietur, & idcirco festina tempus illud præuenire, dum tua prædicatio potest effectum habere. Non ante finietur tempus, quàm ea quæ dico fiant: sed erit adhuc tempus *cum sanam doctrinā*, id est, ad sanitatem animæ pertinentem, *non sustinebunt* homines, sed uelut onus graue reijcient eam ab humeris suis. Hanc non sustinebunt, *sed ad sua desideria* complenda *coaceruabunt sibi magistros*, id est, aceruum sibi congregabunt magistrorum, qui doceant eos ea quæ desiderant, ipsi dico *prurientes auribus*, id est, pruritum habētes in auribus spiritaliter fornicātibus, sicut quodam pruritu libidinis & in carne corrumpit integritas castitatis. Nam sicut caro quæ prurit, semper uult fricari: sic aures eorum semper cupient audire uerba, quæ errores doceant & ad delectationes illiciant. *et à ueritate quidem auertent auditum*, id est fugient audire sermonem ueritatis quæ illis erit aspera, quia non mulcebit eos in nequitijs suis, *ad fabulas autem conuertentur* ut audiant eas, id est allocutiones falsas & ociosas. Nec solum ad tales fabulas, quales in theatris recitātur, uel quales à uanis hominibus sæpe dicunt: sed etiā ad tales, quales contra dominū hæresiarchæ poterunt fingere. De his quos nunc Apostolus prænunciat, locutus est & Esaias: Populus enim ad iracundiā prouocans est & filij mēdaces, filij nolētes audire legē Dei. Qui dicūt uidētibus, nolite uidere; & aspiciētibus, nolite aspicere nobis ea quę recta sūt. Loquimini nobis placentia, uidete nobis errores, auferte à me uiā, declinate à me semitā, cesset à facie nrā sanctus Israel. Sic aūt illi maxime loquent, qui relinquent ecclesiā, & sequent Antichristū cum regnauerit. Et sanā christianæ prędicationis doctrinā non sustinebunt. Esa. 30.

C Sed auertent auditũ ab ea,& cõuertenẽ ad Antichristi fabulas. Sed & olim tpbus hæreticorũ ferè hæc omnia facta sunt. Nũc quoq; multi sũt qui nolũt sustinere doctrinam sanæ moralitatis, & ueritatem quæ in ecclesia p̃dicaẽ, audire fastidiunt, fabulas aũt histrionum libenter audiũt.

Tu uero uigila, in omnibus labora, opus fac euangelistæ, ministeriũ tuũ imple, sobrius esto. ego enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certaui, cursum cõsummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. Nõ solum aũt mihi, sed & his qui diligunt aduentum eius.

Illi respuent ueritatem catholici dogmatis, & suscipiẽt fabulas errorum: sed *tu uigila* prudenter attendendo ueritatẽ & repellendo oẽm errorem, & *in omnibus* actib⁹ *labora*, & *opus fac euangelistæ*, id est, euangelici prædicatoris. Opus.n.euangelistæ est, bene uiuere & bene docere, morib⁹ & uerbis subditos instruere. *ministerium tuum*, id est, tui officij *imple* ut nõ sit in aliquo uacuũ à bona actiõe tua, sed q̃cq̃d in eo debes agere, plenarie perficias. *& sobrius esto*, id est, nõ inebriet mentem tuã ullus error, aut seculi amor, uel auaritia, seu quodlibet aliud uitium. Idcirco te moneo uigilare aduersus insidias dæmonũ & hæreticorũ & errorũ atq; uitiorũ, & bene laborare, & opus euangelistæ facere, quia *ego* qui hucusq; uigilaui et opus euangelistę impleui, *iam delibor*, uel secundũ alios codices, ĩmolor, quod idẽ significat. Nam delibatio quæ est sacrificiorũ degustatio, sacrificationem, id est ĩmolationem proprij corporis hoc loco designat. Iam delibor, id est iam immolari cœpi, & hostia Deo grata p̃ populo mihi commisso per passionem offerri, *& tempus meæ resolutionis instat*, id est, iam uicinum imminet tempus, in quo resoluar à uinculis istius corporis, ut liber in cœlum euolem, *bonũ certamen certaui*. hoc secundum græcam locutionem dicitur, uelut si diceret, strenuam militiam militaui, fidelem ser uitutẽ seruiui. Nam latinus sermo diceret, bono certamine certaui. Bonum (inquit) certamẽ certaui, id est, bene pugnaui, bene cõtra impugnatores fidei & contra mala transeuntia sine defectu certaui. *cursum* bonæ actionis meæ quo ad brauium cœleste festinabam, *consummaui*. *fidem* inuiolabilem *seruaui*. Quomodo potuit hoc dicere, cui adhuc restabat ipsi⁹ passionis quam sibi impendere iam dixerat, tam magna cõflictatio, tam molestum atq; grande certamen? an ad eius consummãdum cursum parum adhuc deerat, quando illud de erat, ubi erat futurus acrior & crudelior inimicus? Quod si ideo talibus uerbis certus securusq; gaudebat, quia de uictoria futuri certaminis certum eum securumq; iam fecerat, qui eandem passionem iam illi reuelauerat imminere, non re plenissima, sed spe firmissima hoc dicit: et quod futurum esse præsumpsit, tanquam factum fuerit indicauit. Cursum (inquit) peregi. Et *in reliquo*, id est, in eo spatio quod restat amodo & usq; in æternum, *reposita est mihi corona iustitiæ*, id est secreto tutoq; loco, seruatur mihi corona quam iuste merui, *quam* mihi nõ dabit, sed *reddet mihi* quasi debitam *dominus* Iesus *in illa* notabili *die* communis iudicij, de qua sedule cogito: uel in illa optata die resolutionis meæ. & ideo reddet eam mihi quia *iustus iudex* est, reddens unicuique secũdum opus eius. Sed Matt.16. *non solum mihi* reddet coronam huiusmodi ipse, *sed & his qui diligunt aduentum eius*, id est, etiam omnibus qui Roma.2. sibi de bona operatione sunt conscij. Aduentum enim iudicis non diligunt, nisi qui in causa sua habere se iustitiæ meritum sciunt. Et ideo

D

A quisquis non diligit, sed metuit aduentum eius, corrigat uitam suam, ut bonam habens causam possit ut ueniat desiderarẽ:& coronam ab eo, non damnationem sperare.

Festina ad me uenire cito. Demas enim me dereliquit, diligens hoc seculum, & abijt Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam, Lucas est mecum solus. Marcum assume et adduc tecum. est enim mihi utilis in ministerio, Coloss. 4. *Tychicum autem misi Ephesum. Penulam quam reliqui Troade apud Carpum. ueniẽs adfer tecũ, & libros, maxime autem & membranas.*

Quia tempus meę resolutionis instat, *festina ad me uenire cito* i. festinanter antequam morte resoluar, ut te plenius adhuc instruam, uel ut sis mihi solatio, quoniam solus remansi. Nam *Demas* qui interpretatur silens, quoniam à prędicatione uel confessione ueritatis obmutuit formidine mortis, *dereliquit me* in aduersis, *diligens hoc seculum* cum suis illecebris, & dimittens Romam ubi timebat mori, *abijt Thessalonicam*, ut ibi posset uiuere. *Crescens* i. ille alius discipulus, abijt *in Galatiam*, non me deserens, sed à me missus aliqua rationabili causa exigente. Similiter & *Titus* à me missus est *in Dalmatiam*. Lucas euangelista *est mecum solus*, qui semper mihi adhærere cõsueuit. Dixi ut cito uenias ad me, & cum ueneris, Colss. 4 *assume Marcũ & adduc tecum*. Iste est Marcus euangelij scriptor, uel, sicut magis credimus, iste est Marcus consobrinus Barnabæ, quem nunc correctum iubet Apostolus adduci: quia quondam abiecerat eum, cum esset negligens ac tepidus. *Est enim*, inquit, *mihi utilis in ministerio prædicationis*. qui quondam ad hoc fuit inutilis. Titus abijt (ut dictum est) in Dalmatiam, sed *Tychicum misi Ephesum*, fortasse cum epistola quę ad Ephesios est directa. Penulam quoque i. uestem illam quę sic uocatur, *quam reliqui Troade apud Carpum* discipulum meum, qui ibi manet, *ueniens adfer tecum*; Dicamus de hac

penula, quæ ab alijs dicta reperimus. B Penula uestis erat cõsularis, qua induebantur Romani consules incuriam intrantes. Sed fortasse quærit aliquis, unde hoc genus uestimenti beato Paulo acciderit, cui respondendum est, Romanos ante incarnationem Christi hunc habuisse morem, quando sibi monarchiã totius orbis acquirebant, ut quæcunque gens illis cũ pace & coronis occurrisset, eiusmodi libertatem eis concederent, ut fratres illorum dicerentur, ciuesque Romani appellarentur, dabantque eis potestatem, ut curiam ædificarẽt & cõsules haberent, sicut illi habebãt. Pater igitur beati Pauli de Giscali oppido Galilęę, unde indigena erat, migrauit Tarsum Ciliciæ, cum Romani cepissent illud oppidum. Quodã uero tempore uenientibus Romanis per Ciliciam, occurrit eis cum alijs transeuntibus, utpote qui nobilis inter illos habebatur, & excepit eos cũ pace. Tunc Romani dedere eis supradictam libertatem, scilicet potestatem ut curiam ædificarent & cõsules haberent, sicut ipsi, uestesque cõsulares induerent, & penulati more Romanorum curiã intrarent. Ibique data est insigne penula à Romanis patri beati Pauli, quando susceptus est in socium & ciuem Romanum. Hæc ante nos scripta sunt, & fides ueritatis horum apud eos sit qui scripserunt. Non enim omnia quæ facta sunt, legimus in nostris historijs: multaque noscuntur esse historiæ quas non nouimus. Nam & his quæ dicta sunt, ualde consonat quod Paulus frequenter in apostolorum Actibus legitur se Romanum appellasse, & maxime ubi tribunus interrogauit eum, dic mihi si tu Romanus es, & ille dixit, etiam. Et respondit tribunus: Ego multa summa ciuilitatem hanc cõsecutus sum, & Paulus Actuũ. 16 22. & 23. ait, Ego autem & natus sum. Quo

C enim iuxta literam uerũ poteſt eſſe, quod Paulus ex ciuitate Romana ſit natus, niſi quia ex ciue Romano natus eſt? Abſit autem ut putemus eum in hoc ſermone mẽdacem. Natus ergo eſt in ciuitate Romana .i. in domo parentum, qui erant ciues Romani. Sed & iuxta ſpiritalem intelligentiam, in eo quod ſe dixit natum ĩ urbe Roma, prophetico ſpiritu p̃nunciauit, natalitium ſuæ paſſionis in illa ciuitate futurum, & uerbum præteriti temporis pro uerbo futuro poſuit. Si ergo uera ſunt quæ de penula præmiſimus, facile eſt animaduertere ꝙ apoſtolus hanc idcirco afferri iuſſerit, ut per eã apud Romanos licet pauco tempore, libertatem ſibi uendicaret, quatenus ad p̃dicandum libere quo uellet, ire poſſet, & multos ad fidem per diuerſa loca conuerteret. Ait itaq;: Penulam quam reliqui Troade apud Carpũ, ueniens adfer tecum. Hunc Carpũ Dionyſius multum in epiſtola ad Demophilum laudat, referens quãdam ualde mirabilem eius uiſionẽ. Penulam, inquit, adfer *& libros* quos ipſe forſitan ibidem reliquerat, *maxime autem & membranas* .i. pelles ad ſcribendum (quas tamen Hieronymus aliter interpretatur) aptas.

Alexander ærarius multa mala mihi oſtendit: reddet ei dominus ſecundum opera eius. Quẽ & tu deuita. ualde enim reſtitit uerbis noſtris.

Sciãs quod *alexander ærarius* .i. faber æris uel cuſtos ærarij, *oſtendit* .i. fecit *mihi multa mala*, ſed non impune, quia *dominus reddet ei ſecundum opera eius* quæ in me operatus eſt. *quem & tu deuita*, ne tibi fiat impedimentum: quia *ualde reſtitit uerbis noſtris, & multo magis poterit reſiſtere tuis.* Non ait, ualde reſtitit nobis: ſed, uerbis noſtris .i. euangelicę prædicationi, quod multo grauius: qa non hominibus reſtitit, ſed euangelio Dei. Nec ait reddat ei dñs ſcd̃m opera eius, ſed reddet, qđ uerbũ pro nunciantis eſt, non imprecantis. D.

In prima mea defenſione nemo mihi adfuit, ſed omnes me dereliquerunt. non illis imputetur. Dominus autem mihi aſtitit et confortauit me, ut per me prædicatio impleretur, & audirent omnes gentes & liberatus ſum de ore leonis. liberabit me dominus ab omni opere malo, & ſaluum faciet in regnum ſuum cæleſte, cui gloria in ſecula ſeculorum. Amen.

Multoties, inquit, ductus ſum ante Neronem pro defenſione fidei, ſed *in prima mea defenſione* .i. qñ ante tyrannum illum prima uice defendi euangelium, *nemo* .i. nullus ex diſcipulis meis *adfuit mihi*, ut me adiuuaret corãm Nerone ad defendendum dogma Chriſtianorum, *ſed omnes me dereliquerunt* metu ſuppliciorum. *non illis imputetur* hoc à Deo, ſed ignoſcatur. Nõ orabat pro Alexandro, qui inuidentia fraternitatem oppugnando peccauerat: pro his autem qui nõ abrumperant amorem, ſed timore ſuccubuerũt, orat ut eis ignoſcatur. Multum enĩ intereſt, cum poſt agnitionem dei per gratiam dñi noſtri Ieſu Chriſti quiſꝗ oppugnat fraternitatem, & aduerſus ipſam gratiã qua reconciliatus eſt Deo, ſicut intelligitur Alexãder fuiſſe, inuidentiæ facibus agitur: & cum qs à fratre amorem non alienauit, ſed officia fraternitati debita per aliquam infirmitatem animi non exhibet, ſicut nũc diſcipuli timore Paulum deſeruerunt in prima defenſione, uel ipſi apoſtoli Chriſtum in paſſione, quem tamẽ Matt. 26.
nunc deſtiterũt amare, quapropeter Marc. 14.
non orat pro Alexandro, qui gratiæ Dei ingratus exiſtens, ipſam gratiã impugnando, & charitatem fraternam perſequendo peccabat ad mortem: quia Ioannes dicit, Eſt peccatũ 1. Ioan. 5.
ad mortem, non pro illo dico ut roget quis, ſed pro his qui nõ malitia, ſed timore ab eo receſſerunt, orat: qa idem Ioannes ait, Qui ſcit fratrẽ ſuũ peccare peccatum non ad mortem, Ibidem.

A petat, & dabitur ei uita peccanti nõ ad mortem. Omnes (inquit) me dereliquerunt, ſed *dominus aſtitit mihi* derelicto ab hominibus, conſolando me per internam aſpirationem ſuã, & loquendo per os meum, & mitigando furorem tyranni. *& confortauit me*.i. conſtantem me fecit, ut non ceſſarem à doctrina ueritatis, ſed rationibus tyrannum potenter ſuperarẽ, ut me dimitteret, *ut per me impleretur* euãgelica *prædicatio & audirent omnes gentes* non ſolum in Italia, ſed & uſq; in Hiſpaniam. Et ita per dominũ qui mihi affuit, *liberatus ſum de ore leonis* .i. à rabie leonis, q me deuorare uoluit, id eſt, à rabie Neronis, ne me mox interficeret. Et adhuc *liberabit me dominus ab omni opere malo*, ut nullis tormẽtis poſſim compelli ad perpetrationem mali operis: & ſic martyrio cõſummatum *ſaluum faciet* me, perducẽs *in regnum ſuum cæleſte, cui* dño ꝑ his omnibus ſit *gloria in ſecula ſeculorum*. i. in æ-
Actu.24. terna ſecula *Amen*. Euſebius in hiſto-
25.26.27. ria eccleſiaſtica ſcribit: Feſtus à Ne-
& 28. rone in Iudæam miſſus eſt ſuccedere Felici, apud quẽ dicta cauſa, Paulus cum Luca & Ariſtarcho, quem concaptiuum appellat, uinctus Romam mittitur. Vbi biennio poſitus, uerbum Dei prædicabat, nemine prohibente. Quem tamen affuiſſe, ibi & defendiſſe ſe apud Neronem & rurſum profectum eſſe ad prædicationis officium, ſermo confirmat, et poſt hęc denuo rediſſe ad ſupradictam urbem, ubi & martyrio conſummatus eſt: & tũc in uinculis poſitus, ſecũdã ad Timotheum ſcribit epiſtolam, in qua et de prima ſua defenſione, & de præſenti ſimul indicat paſſione ita: In prima mea defenſione nemo mihi adfuit, ſed omnes me dereliquerunt. non illis imputetur. Dominus autem mihi aſtitit, & confortauit me, ut per me prædicatio impleretur, & audirẽt omnes gẽtes, & liberatus ſum de ore leonis: B
manifeſtiſſime per hæc deſignãs, qa primo quidem ut per ipſum cœpta prędicatio cõpleretur, liberatus eſt de ore leonis. Neronẽ ſcilicet in leone pro crudelitate ſignificans. Pręuidens autem in ſpiritu conſummationem ſuam, adiecit: Liberabit me dominus ab omni opere malo, & ſaluum faciet in regnum ſuũ cœleſte: ſignificans per hæc quòd eſſet confeſtim martyrio coronandus. Non igitur eo tempore quo Pauli actus in urbe Roma conſcripſit Lucas, martyrio perfunctus eſt Paulus. potuit enim fieri, ut inimicus adhuc lenior eſſet Nero, & defenſionem Pauli pro noſtro dogmate non aſpernãter acciperet. Beda quoq; in nouiſſimo uerſu Actuum apoſtolorũ, quo dicitur quia Paulus biennio docebat ſine prohibitione, ſubiecit: Non ſolum Romę prohibitus nõ eſt, ſed necdũ Neronis ĩperio roborato, nec in tanta erũpẽte ſcelera, quãta de eo narrant hiſtoriæ, dimiſſus eſt ut euãgelium Chriſti in occidentis quoq; partibus prędicaret, ſicut & ipſe Romanis ait: Nunc igitur ꝓficiſcar Hieruſalem miniſtrare ſanctis. & paulo poſt: Hoc igiť cũ cõſummauero, proficiſcar per uos in Hiſpaniã. Poſtea uero. i. ultimo Neronis anno, retentus ab eo, martyrio coronatus eſt. Roma.15.
Quod utcunq; in ſecunda ad Timotheum epiſtola, paſſurus de uinculis dictans, exponit: In prima, inquiens, mea defenſione &c. uſq; de ore leonis, manifeſtiſſime ꝓpter crudelitatem Neronem leonem eſſe ſignificans. Et in conſequentibus, & ſaluabit me, & ſaluum faciet in regnum ſuũ cœleſte, quòd. ſ. præſens ſibi ſentiret imminere martyrium.

Saluta Priſcillam & Aquilam, & Oneſiphori domum. Eraſtus remanſit Corinthi. Trophimũ autem reliqui infirmum Mileti. Feſtina ante hyemem uenire. Salutant te Eubulus & Pudens &

C *Linus, & Claudia & omnes fratres. Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo, gratia uobiscum Amen.*

Saluta, inquit, *Priscillam & Aquilam* amicos meos, apud quos frequenter hospitari cõsueui. Priscilla & Aquila uxor & maritus erant, & tamen Priscilla sæpe nominatur prior. Vnde patet quod ipsa uirum suum meritis optimis præcesserit, licet uterq; apud deum magni meriti fuerit. *Saluta & Onesiphori domum*, quæ mihi tantam exhibuit humanitatem. Quo'd si de Erasto scire uolueris ubi sit, ipse *remansit Corinthi. Trophimum reliqui* ægrotantem *Mileti*, qui postea factus est Arelatensium episcopus. Dixi ut cito ad me uenias, & nunc dico ut *ante hyemem uenire* festines, ne rem difficultas hyemis retardet, quia forsitã me in corpore non inuenires. Romæ uero morantes te *salutant Eubulus & Pudens & Linus*. Iste Linus fuit primus Romanæ sedis episcopus *& Claudia*. neq; solum isti te salutant, sed *& omnes fratres Dominus Iesus Christus sit cum spiritu tuo*, ut per præsentiam deitatis suæ custodiat mentis tuæ cogitationes, & bonam uoluntatem tuam ad omne bonum opus admittat. *Et gratia* eiusdem domini sit *uobiscum*, ut eius auxilio mala cauere & bona facere ualeatis, tam tu q̃ subditi.

Secũdæ ep!æ ad Timotheũ Finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD TITVM,

Itum apud Cretenses episcopum reliquerat Apostolus, ut uniuersam Cretam regeret & doceret. Ideo nũc per epistolam instituit eum, quales episcopos debeat ordinare, & qualiter falsos prædicatores repellere, qui legales ceremonias uolebant ĩducere. Docet enim qualiter unumquenq; debeat admonere, & instruit de spiritali conuersatione, scribens ei a Nicopoli, quæ sita est in actiaco littore. D

EPISTOLAE PAVLI AD TITVM. CAPVT I.

Paulus seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi, secundum fidem electorum Dei & agnitionẽ ueritatis, quæ secundum pietatem est, in spe uitæ æternæ, quam promisit qui non mentitur deus, ante tempora secularia, manifestauit autem tẽporibus suis uerbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundum præceptum saluatoris nostri Dei, Tito dilecto filio secundum communem fidem, gratia & pax à Deo patre & Christo Iesu saluatore nostro.

Paulus seruus Dei scribit Tito, non tamẽ seruus ea seruitute quæ est ex seruili timore, sed illa potius, quæ fit ex amore & casto timore. Seruus Dei est, qui peccati seruus non est. Oĩs enim qui facit peccatum, seruus est peccati. & Nemo potest duobus do- Ioan. 8.
minis. seruire. Paulus igitur qui pec- Matt. 6.
cati seruus nõ erat, recte Dei seruus Luc. 6.
est dictus. Deus autem hoc loco pater intelligitur, uel etiam tota trinitas. Paulus est quidem seruus Dei, sed *apostolus Iesu Christi*. i. legatꝰ & princeps mediatoris. Nã quod dicitur. apostolus Iesu Christi, tale est ac si diceretur, præfectus prætorĩj Augusti Cæsaris, magister exercitus Tiberĩj imperatoris. Vt enim iudices seculi huius, quo nobiliores esse uideantur, ex regibus quibus seruiũt, & ex dignitate qua ĩtumescunt, uocabula sortiuntur: ita & Apostolus grandem inter Christianos sibi uendicans dignitatem, apostolũ se Christi in titulo prænotauit, ut ex ipsa nominis authoritate lecturos terreret, indicãs omnes qui in Christum crederent, debere sibi esse subiectos. apostolus (inqt) sum *secundum fidem electorum* Dei. i. non dissentio in apostolatu meo à fide illorum qui sunt à Deo

A Deo non tm̄ uocati, sed electi apostolus, in quo sunt scd̄m fidem electorū Dei, & scd̄m fidem quæ habet *agnitionem ueritatis*. Nā saluator ad Iudæos
Ioan.8. qui in eum crediderant, est locutus: Si permanseritis in uerbo meo, cognoscetis ueritatem. Hi ergo fidem habebant, sed agnitionem ueritatis consecuti non fuerant. Agnitionem dico ueritatis *quæ secundum pietatem*. i. secundum piam religionem, quia est & aliqua ueritas, quę non habet pietatem: uelut si quis grāmaticam artem nouerit uel dialecticam, ut rationem recte loquendi habeat, et inter falsa & uera dijudicet. Sed agnitio ueritatis scd̄m pietatem, est nosse legem, intelligere prophetas, euangelio credere, apostolos non ignorare. Et hæc ueritas, cuius agnitio secundum pietatem est, *in spe uitæ æternæ* posita est, quia statim ei qui se cognouerit, spē tribuit īmortalitatis. *Quam promisit ante tempora secularia deus, qui non mentitur*. Qūo promisit, cū hominibus utiq; promiserit, qui nōdum erāt ante tempora secularia, nisi qa in eius æternitate atq; in eius uerbo sibi coæterno, iam prædestinatione fixum erat, quod suo tempore futurum erat? uel cui promisit nisi sapiētiæ suæ, promittens omnes qui in illam credituri essent, habituros esse uitam æternam? Et promisit ante tēpora secularia, uel scd̄m aliam translationem, ante tempora æterna. Ex quo iuxta historiam Geneseos, fa-
Gen. 1. ctus est mūdus, & per uices noctiū & dierum, mensium pariter & annorum, tempora constituta sunt, in hoc curriculo & tota labuntur secularia tempora, quæ cum seculo cœperunt: & ante hæc. i. anteq; mūdus cœpisset, promisit uitam æternā electis, quos nouerat futuros. Sed ante hæc mundi tempora æternitatē quādam temporum fuisse credendū est quæ uocatur æuum, quia non uariabatur mutationibus. Nam inter æuū & tempus hoc distat, quod æuum quidem stabile est, tempus uero mutabile. Et ante æterna tempora. i. ante æuum promisit deus interminabilem uitam electis suis. Nam sicut legimus, omnis sapientia à dn̄o Deo Eccle. 1.
est, & cum illo fuit semper, & est ante æuum. In hac ergo sapientia quæ cum illo est ante æuum. i. ante æterna tempora, promisit ipse electis uitam ante æterna tempora. Promisit qui non mentitur, non quia possit mentiri, & nolit in falsitatis uerba prorumpere: sed qa qui pater sit ueritatis, nullum in se mendacium habeat. & quia nunq; mentiri potest, ideo sine ambiguitate credamus uera esse quę promisit: & tales nos studeamus p̄parare, ut digni simus ea percipere. Promisit quidem ante secularia uel æterna tempora uitam æternam, sed *temporibus suis*. i. cōgruis manifestauit eam. s. *uerbum suum in prædicatione*. Vitam quam promisit, manifestauit uerbum suum. Ergo uitā Ioan. 1.
quam promisit, ipsa est uerbum qđ in principio erat apud patrem, & Deus erat uerbum, & uerbum caro factum est, & habitauit in nobis, dixitq;, Ego sum resurrectio & uita. Ego sum uia, ueritas & uita. Hanc uitam & hoc uerbum manifestauit Ioā. 11. 14.
Deus mundo temporibus cōgruis in prædicatione euangelij *quæ credita est mihi*, ut eam fideliter annunciarē gentibus *secundum præceptum saluatoris nostri Dei*, qui nos saluos esse uoluit, implendo quod promiserat. Paulus qui taliter est apostolus, & tanq; salutis annūciator, scribit *Tito dilecto*. i. cæteris meliori & germaniori *filio*. Sermo quippe & sapientia et doctrina, quia Titus Christi ecclesias instruebat, efficiebat eum egregiū apostoli filium, non scd̄m carnem, sed *secundum fidem* illi & Apostolo *communem*, uel omnibus qui recte credunt

C cõmunem quæ græce dicitur catholica: quia sicut unum baptisma est, sic & una fides. Ab hac cõmuni .i. catholica fide separati sunt hęretici, qui in uarios errores declinauerũt. Titus uero non ſcdm priuatam ſectam quorumlibet taliũ, ſed ſcdm cõmunẽ fidem omnium electorum filius est Apostoli, quia recte docet catholicam ueritatem, quã ab apostolo didicit. Cui Tito fit *gratia* spiritus sancti, quæ consecret omnia opera sacerdotalis officij eius, *& pax*, q̃ eum repressis hostibus & uitijs requiescere faciat, sempercp cum Deo & sanctis angelis concordem permanere. et hoc à *Deo patre & filio eius Christo Iesu saluatore nostro.*

Huius rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego dispoſui tibi. Siquis sine crimine est unius uxoris uir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ aut non subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundũ, non uinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum: sed hospitalem, benignum, sobrium, iustum, castum, sanctum, continentem, & amplectentem eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem, ut potens sit exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt, arguere.

Postq̃ dura Cretẽsium corda Paulus ad Christi fidem mollierat, & tã sermõe q̃ signis edomuerat eos nõ iam in Iouem, sed in Christũ crederet, reliquit Titum discipulum suũ Cretæ, ut rudimenta nascentis ecclesiæ confirmaret: & siquid uideretur deesse, corrigeret, ipse pergens ad alias nationes, ut & in eis fundamentum Christi poneret. Et hoc est qđ dicit: *Gratia* .i. causa *huius rei reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas.* Cum enim dicit, ut ea quę desunt corrigas, oſtẽdit necdum eos ad plenam uenisse scientiam ueritatis: & licet ab Apostolo correcti fuissent, tñ adhuc indigere correctione. Omne enim quod

D corrigitur, imperfectũ est. Vt ea (inquit) quæ desunt corrigas .i. ut ea q̃ à me correcta sunt, & necdũ ad plenam ueri lineã sunt redacta, à te corrigantur, & normam æqualitatis recipiant. & quia solus non sufficeres hoc facere, *constituas per ciuitates p̃sbyteros,* id est, episcopos, *sicut & ego tibi dispoſui:* id est, tales, quales tibi designaui, nõ quales forte animus carnaliter uoluerit, aut homines tibi p̃suaserint. Vt constituas (inquit) presbyteros, & post pauca subiungit quod oporteat episcopũ sine crimine esse, ostendens q̃a idem est presbyter qui episcopus. Nam anteq̃ diaboli instinctu studia in religione fierent, & diceretur in populis, Ego sum Pauli, ego Apollo, ego autem Cephæ, cõmuni presbyterorum cõsilio gubernabantur ecclesiæ. Postq̃ uero unusquisq; eos quos baptizauerat: putabat suos esse, non Christi, in toto orbe decretum est, ut unus de presbyteris electus superponeretur cæteris, ad quem omnis cura ecclesiæ pertineret, & schismatum semina tollerentur. Nam & alibi scriptum est: Paulus et Timotheus seru⁹ Iesu Christi omnibus sanctis ĩ Christo Iesu qui sunt Philippis, cum episcopis, et diaconibus. Philippi, una est urbs Macedoniæ, & certe in una ciuitate plures episcopi esse non poterant. Sed quia eosdem episcopos illo in tempore, quos presbyteros appellabãt, propterea indifferẽter de episcopis quasi de presbyteris locutus est. Et in Actibus apostolorum ad unius ecclesiæ sacerdotes ait: Attendite uobis & cuncto gregi, in quo uos spiritus sanctus posuit episcopos. Hęc idcirco diximus, ut ostenderemus apud ueteres eosdem fuisse presbyteros quos episcopos: paulatim uero, ut dissensionum plantaria euellerentur, ad unum omnem solicitudinẽ esse delatã. Sicut ergo presbyte-

1. Cor. 1.
Philip. 1.
Act. 20.

A ri sciant se ex ecclesiæ consuetudine ei q sibi præpositus fuerit, esse subiectos. ita episcopi nouerint se magis consuetudine ꝙ dispositionis dominicæ ueritate presbyteris esse maiores, & in cōmuni debere ecclesiā regere imitantes Moysen, qui cum haberet in potestate solus præesse populo Israel, septuaginta elegit, cum quibus populum iudicaret. Videamus igitur qualis presbyter uel episcopus ordinandus sit. Constituas (inquit) per ciuitates presbyteros, sicut & ego tibi disposui. *Siquis sine crimine est*, illum subaudi cōstituas. Nō ut eo tempore quo ordinandus est sine ullo crimine sit, et prçteritas maculas noua conuersatione deleuerit, sed ut ex eo tempore quo in Christum renatus est, nulla criminis conscientia mordeatur. Crimen autem est graue peccatum, accusatione & damnatione dignissimum. Et prima libertas est carere criminib⁹. Multi quippe fideles sunt sine crimine, sine peccato autem nullus est in hac uita. Et ideo Apostolus designans quis sit ordinandus, non ait: Siquis sine peccato est. hoc enim si diceret, omnis homo reprobaretur, nullus ordinaretur. sed ait, siquis sine crimine est, sicuti est homicidiū, adulterium, aliqua īmunditia fornicationis, furtum, fraus, sacrilegium & cętera huiusmodi. Cum ea homo non habet, debet autem omnis Christianus homo nō habere, incipit caput erigere in libertatem. Et idcirco qui ordinatur, careat omni crimine, ut libera fronte possit aliorū crimina redarguere, & nemo ualeat illi sua obijcere. Et sit *unius uxoris uir*, quā habuerit, nō habeat. Multi superstitiosius magis ꝙ uerius, etiam eos qui cum gentiles fuerint, & unam uxorem habuerint, qua amissa, post baptismum Christi alteram duxerint, putant in sacerdotium nō eligēdos:

Iud. 18.

B cum utiq; si hoc obseruandum sit, illi magis ab episcopatu arceri debeant, qui uagā p meretrices prius exercentes libidinem, unam regenerati uxorē acceperint: & multo detestabilius sit, fornicatum esse cum pluribus, ꝙ unam uxorem habuisse. Hæc Hieronymus. Augustinus autem ait: Vnius uxoris uirum acutius intellexerunt, qui nec eum, qui catechumenus uel paganus habuerit alteram, ordinandum esse censuerunt. De sacramēto uidelicet agitur, non de peccato. Nā in baptismo dimittuntur. Propter sacramenti autē sanctitatem, sicut fœmina (etiam si catechumena) uitiata, non pōt post baptismum inter Dei uirgines cōsecrari, ita nō absurde uisum est, eum qui excessit uxorum numerum singularem, non peccatum aliquod cōmisisse, sed normam quādam sacramenti amisisse, nō ad uitæ bonæ meritum, sed ad ordinationis ecclesiasticæ signaculum necessariam. Ac p hoc sicut plures antiquorum patrū uxores, significauerunt futuras ex omnibus gentibus ecclesias uni uiro subditas Christo: ita noster antistes unius uxoris uir, significat ex omnibus gentibus unitatem, uni uiro subditam Christo. Sit etiam *filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos*, hoc est, non in patris potestate. Ponamus enim aliquam bene instituisse liberos suos, & à parua ætate semper dominicis erudisse præceptis, hi si postea se luxurię dederint, & superantibus uitijs, libidini fræna remiserint, nunquid culpā eorum in patrem redundabit, et sanctitatem patris filiorū nequitia maculabit? Nam & Isaac credēdus est bene instruxisse filium suum Esau, qui tñ post fornicatius et profanus extitit. Samuel quoq; filios habuit, qui declinauerūt post auaritiam, & propter munera peruerterunt iudi-

Gene. 25. 26. 27.
1 Reg. 8.

C cium. Ergo si tunc electio fieret sacerdotum, & Isaac propter Esau, & Samuel propter filios suos indigni sacerdotio putarentur. Sed sciendum quia tam sanctum est nomen sacerdotij, ut nobis etiam ea quæ extra nos sunt posita, reputentur, non quo propter uitia nostra episcopi non fiamus, sed quo propter filiorum incontinentiam ab hoc gradu arguendi sumus. Qua enim libertate alienos filios corripere & docere possumus quæ recta sunt, cum nobis statim possit, qui fuerit correptus, ingerere, Ante doce filios tuos? aut qua fronte extraneum corripio fornicantem, cum mihi cõsciẽtia mea ipsa respondeat, exhæreda ergo filium fornicãtem, abijce filios tuos uitijs seruiẽtes? Cum autẽ nequam filius iñ una tecũ domo maneat, tu audes de alterius oculo festucam detrahere, in tuo trabem nõ uidens? Nõ itaq; iustus polluitur ex uitijs filiorum, sed libertas ab Apostolo ecclesiæ principi reseruatur, ut talis fiat, qui non timeat propter uitia liberorum extraneos reprehendere. Vnde & considerandũ aduersus eos qui de episcopatu intumescunt, quia nõ statim omnibus his meliores sunt, quicunq; episcopi non fuerint ordinati, cum nonnulli idcirco ad sacerdotium non peruenerint, qa eos liberorum uitia impedierint. Si autem peccata filiorum ab episcopatu iustum prohibent, quanto magis se unusquisq; cõsiderans, debet retrahere ab hoc nõ tam honore q̃ onere, & non ambire alienum locũ, quem magis digni debẽt occupare? Solent & per filios opera designari, ut ille intelligatur debere ordinari, qui in propria potestate habet opera sua, ut nulla subrepentium uitiorum labe sinat ea maculari. Ideo (inquit) dixi ut ordinetur, siquis sine crimine est, quia *oportet episcopum esse sine crimine, sicut dispensatorem Dei*, qui est si- D ne peccato, ut domini sui puritatem in aliquo imitetur, qm̃ non sua sunt quæ præstat, sed Dei qui dispensat. Et oportet eum esse *non superbum*, i. nõ tumentem uel placentem sibi quod episcopus sit, sed quasi bonum uilli cum id requirẽtem quod pluribus psit. oportet esse et *non iracundum*. Iracundus est, qui semper irascitur, & ad leuem responsionis auram quasi à uento folium mouetur. Et reuera nihil est fœdius præceptore furioso, ut cum debeat esse mansuetus, patiens & sapiens, toruo uultu & trementibus labijs, rugata fronte, effrę natis conuitijs, facie inter pallorem et ruborem uariata, clamore perstrepat: & errantes non tam ad bonum retrahat, q̃ ad malum sua sęuitia p̃cipitet. Neq; uero qui aliqñ irascit, iracũdus est, sed qui crebro hac passione superatur. Oportet & *non uinolentum* esse. Quale enim est, episcopũ uidere uinolentum, ut sensu occupato uel exaltet risum contra grauitatis decorem, uel labijs dissolutis cachinnet, uel paululũ tristis quasi cuiusdam rei fuerit recordatus iter pocula in singultus prorumpat, & lachrymas seu quid aliud amẽtius faciat? Vbicunq; saturitas & ebrietas fuerint, ibi libido dominat. Specta uentrem & genitalia. nam iuxta ordinem membrorum est & ordo uitiorum. Dehinc addit, *non percussorem* oportere esse sacerdotem. Quod quidem & simpliciter intellectum, ædificat audientem, ne facile manũ porrigat ad cædendum, ne in os alterius uerberandum insanus erumpat. Melius est autem, ut nõ percussorem illum dicamus, qui mansuetus & patiens, scit in tempore quid loquendum sit, quid tacendum, nec sermone inutili conscientiam percutit ifirmorum. Non enim Apostolus ecclesię principẽ formans uetat esse

Nota. al. arcẽdi. Matt. 7. Nota.

A pugilem, & corporeis ictibus alios corporaliter lædentem, quod etiam in plebeio & quocunque Gentili si fuerit, reprehenditur. sed hęc ut diximus, ne cõtumeliosus et garrulus perdat eum, quẽ potuit modestia & lenitate corrigere. Oportet etiam hũc esse *non turpis lucri cupidum*, ut nõ cupiat aggregare pecuniã: sed hñs uictũ atque uestitum, his cõtentus sit. Hucusque qualis nõ debeat esse episcopus uel presbyter Apostolus sermo descripsit: & nunc ecõtrario, qualem oporteat eũ esse ostendit. *Sed hospitalẽ*, inquit, *benignũ, sobrium, iustum, castum, sanctum, continentem, & amplectentem &c.* Ante oĩa hospitalitas futuro episcopo denunciatur. Matt.25. Si.n. oĩs homo audire desiderat, Hospes fui & suscepistis me, quanto magis episcopus cuius domus oĩum commune esse debet hospitium? Laicus enim uel duos aut paucos recipiẽs, impleuit hospitalitatis offm̃: episcopus uero nisi omnes receperit, inhumanus est. Sit etiã benignus, ut benigne diligat omnes: & qcqd boni potest tam corporaliter q̃ spiritaliter, impendat. Sit & sobrius, ut corporalis ebrietas longe sit ab eo, nec sensum eius mũdana cupiditas, uel ira, seu quodlibet aliud uitiũ inebriet, sed acuto sensu dĩjudicet oĩa, sicut 1.Cor.2. uir spiritalis. Iustus quoque sit, ut iustitiam in populis qbus pręest exerceat, reddens unicuique quod meretur, nec accipiat psonam in iudicio. Inter laici autem & episcopi iustitiam hoc interest, quod laicus potest apparere iustus in paucis: episcop⁹ uero in tot debet exercere iustitiã, quot subditos habet. Sit etiam castus. Si 1.Cor.7. enim laicis imperatur ut ppter orationem abstineant ab uxorum coitu, quid de episcopo sentiendum est, qui pro suis populique peccatis illibatas Deo oblaturus est uictimas? Quomodo igitur hospitalitas & benignitas atque iustitia præcipua esse debet in episcopo, & inter cunctos B laicos eminens, sic & castitas ppria &(ut ita dixerim) pudicitia sacerdotalis, ut non solum ab opere imũndo se abstineat, sed etiã a iactu oculi & cogitationis errore, mens confectura Christi corpus, sit libera. Vnde & additur, ut sit sanctus. Sanctitas enim, quantum secundum nos, Nota. est dicenda ab omni inquinatione libera & perfectissima & incontaminatissima puritas. Sit etiam cõtinẽs non solũ ab uxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum tristitia deijciat, ne terror agitet, ne lætitia imoderata subtollat. Continentia enim nõ solum in carnis opere & in animi concupiscentia, sed in omnibus rebus est necessaria, ne honores indebitos appetamus, ne accendamur auaritia, ne ulla passione superemur. Ad extremum sit amplectens *eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem*, ut quomodo sermo Dei fidelis est et omni acceptione dignus, sic & ille talem se præbeat, ut omne quod loquitur, fide dignum existimetur, et uerba ipsius sint regula ueritatis, ac desiderio charitatis amplectatur huiusmodi sermonẽ, quo possint audientes doceri, *ut potens sit in doctrina sana exhortari eos ad bene agendum.* Sana doctrina dicitur, ad distinctionẽ languidæ infirmęque doctrinæ. potẽs sit *& arguere eos qui contradicunt*, id est, hæreticos uel Iudęos & seculi istius sapiẽtes, siue etiam malos catholicos, qui moribus cõtradicunt, id est, nõ loquendo, sed male uiuendo. Nam præcipitur illis ut non fornicentur, & fornicantur: præcipitur illis ut non rapiãt, & raptũt: sicque cętera mala a quibus phibentur, faciũt: & ita nõ lingua, sed uita semp doctrinæ sanctæ cõtradicũt. Superiora qdem quæ in epõ uirtutibus posuit, ad uitam pertinent, hoc uero quod ait, ut potens

C Sit exhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt arguere, ad opus prædicationis refertur. Quia si episcopi tantum sancta sit uita, sibi potest prodesse sic uiuens: porrò si doctrina & sermone fuerit eruditus, pôt cæteros quoque instruere: nec solum suos instruere, sed aduersarios repercutere: qui nisi refutati fuerint atque conuicti, facile queunt simplicium corda peruertere. Hic locus aduersus eos facit, qui inertię se & ocio ac somno dantes, putant peccatum esse si scripturas legerint, uel negligunt eas legere: & eos qui in lege domini meditantur die ac nocte, quasi garrulos inutilesque contemnunt, non animaduertentes Apostolum post catalogum conuersationis episcopi, etiam doctrinam similiter præcepisse.

Nota.

Psal. 1.

Sunt enim multi & inobedientes, uaniloqui et seductores, maxime autem qui de circuncisione sunt, quos oportet redargui, qui uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia. Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, uentres pigri. Testimonium hoc uerum est. Quam ob causam increpa illos dure, ut sani sint in fide, non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à ueritate.

Ideo qui ordinatur episcopus, debet esse potens arguere eos qui contradicunt: quia *sunt multi*, latam uiam quæ ducit ad perditionem, ambulantes, *&* diuinis mandatis *inobedientes*. Qui ergo futurus est ecclesiæ princeps, habeat eloquentiam cum uitæ integritate sociatam, ne opera absque sermone sint tacita, uel dicta factis deficientibus erubescant, maxime quia sunt non pauci, sed multi, nec acquiescentes, sed inobedientes. *uaniloqui*. i. uanas se ctas prædicantes: *& seductores*. i. alios à ueritate in errorem post se trahentes. sed illi *maxime* sic agunt, *qui sunt de circuncisione*. i. qui ex Iudæis ab baptismum uenerunt, nec carnales obseruantias legis deseruerunt. hi tunc temporis nascentem Christi ecclesiam subuertere nitebantur & introducere legalia præcepta. Nam sine scripturæ authoritate garrulitas eorum non haberet fidem, ubi uidetur peruersam doctrinam suam diuinis testimonijs roborare, *quos oportet redargui*. i. tales homines doctores ecclesiæ debent ratione scripturarum superare, & silentium illis imponere pondere testimoniorum, *qui* non unam uel paucas *domos*, sed *uniuersas* cum dominis familijsque *subuertunt*. i. à statu fidei subruunt, *docentes* ea *quæ non oportet* ob gratiam *turpis lucri*. i. quasi sub specie consulendi, agentes negocium decipiendi propter pecuniæ quæstum docent ea quæ non oportet. i. ciborum differentias, & ocium sabbati iandudum aboliti, atque circuncisionis iniuriam. & utinam zelo fidei talia docerent. ex parte. n. aliqua posset eis ignosci, atque dici quod æmulationem Dei haberent, sed non secundum scientiam. Sed quia uenter est Deus ipsorum, turpis lucri gratia uolunt proprios facere discipulos, ut quasi magistri à sectatoribus alantur, sine pecunias accipiant. Possumus & aliter intelligere turpe lucrum, quia omnes hæretici dum peruersa docent, lucratores hominum se solent asserere, cum non lucrum sit, sed perditio, animas interficere deceptorum, Econtra qui errantem fratrem suum iuxta euangelium corripuerit, si fuerit ille conuersus, lucratus est eum. Quid. n. maius uel pretiosius lucrum esse pôt, quam si humanam animam quis lucretur? Omnis igitur doctor ecclesiæ, qui ad Christi fidem recta ratione persuadet, honestus lucrator est. Et omnis hæreticus qui fraudolentis sermonibus homines fallit, loquitur quę non oportet turpis lucri gratia. Sequitur: Dixit quidam ex illis &c. Quantum ad textum sermonis & continentiam loci pertinet hoc, quod ait, Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta, uidetur ad eos referri, de quibus præmissum est.

Roma. 10.

Philip. 3.

Matt. 18.

A Maxime qui de circuncisione sunt, quos oportet redargui, qui uniuersas domos subuertunt, docẽtes quæ nõ oportet turpis lucri gratia: ut sequat, dixit quidam ex illis ꝓprius eoꝝ propheta. Cretenses semp̃ mendaces &c. Sed quia in nullo prophetaꝝ qui apud Iudęã uaticinati sunt, hic hæxameter uersus reperitur, κρῆ´τες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί, referatur (si placet) ad superiora, ubi dictum est, reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas: ut sequatur, dixit quidam ex illis proprius eoꝝ propheta. i. Cretensium. Quia uero multa in medio sunt, et hoc absurdum fortasse uidetur ideo cum his superioribus: quæ minora sunt, aliter aptandũ est, ut legamus. Sunt enim multi & inobedientes, uaniloqui & seductores, maxime aũt qui de circuncisione sunt: quos .s. multos & inobedientes uaniloquos & seductores, cum his qui de circuncisione sunt, oportet redargui qui uniuersas domos subuertunt, docentes quę non oportet turpis lucri gratia. *Dixit quidam ex illis proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces*, ut id quod dictum est, ꝓprius eoꝝ ꝓpheta, non specialiter ad Iudæos & eos qui de circũcisione sunt, referaſ: sed ad multos & inobedientes, uaniloquos & seductores: qui utiq; quia in Creta erant, Cretẽses, fuisse credendi sunt. Qui ꝙ uaniloqui sunt, quidam proprius eoꝝ propheta sic prænunciauit, Cretenses semper mendaces. Et qđ sint seductores atq; domos subuertant, ita subnexuit *malæ bestiæ*. Et qđ tpalis lucri grã doceant ea quæ non oportet, ita subiecit, *uentres pigri*. Mendaces q̃ppe sunt & malę bestię et uentres pigri, q̃a falsa persuadent, & ferarũ ritu sanguinem sitiunt deceptoꝝ, & non cum silentio operãtes suum panem manducant, quoꝝ Deus uenter est & gloria in cõfusio

ne ipsoꝝ. Dicitur autem iste uersus in Epimenidis Cretensis poetæ oraculis reperiri, quem nunc Apl's siue alludens ꝓphetam uocat, q̇. s. tales Christiani tales mereñ habere prophetas, q̃uo prophetas Baal et quoſcunq; ociosos prophetas scriptura cõmemorat: siue uere, quia de oraculis scripserat atq; rñsis, q̃ & ipsa futura prænũcient, et ea q̃ uētura sunt, multo ante prædicant. Deniq; tpe illo exrabat oraculoꝝ titulo prænotatus liber q̃dam Epimenidis: quem, quia uidebaſ diuinũ aliquid repromittere, propterea Apl'm arbitror inspexisse, ut uideret quid in eo ꝓmitteret, & in tempore usum uersiculo scribẽtem ad Titum, q̃a erat Cretæ, ut falsos doctores Cretẽsiũ proprio insulæ suæ authore contereret. Non tñ totũ opus Epimenidis, quod de oraculis scripserat, per unũ uersiculũ confirmauit: sed Cretenses tantũ mendaces uitio mentis icrepauit ob ingenitã mentiendi facilitatẽ, de propriæ gentis eos authore confutans. Nam nemo est tam sicarius, tã parricida, tam ueneficus, qui non aliq̃d boni aliq̃n fecerit. Ergo si unum bonũ illius uidẽtes laudauerimus, necesse erit ut & cætera quę male agit, laudem⁹? absit. & si inimicus aduersum nos iurgitet et clamitet, non ne inter uerba simultatis & rixę aliq̃d loq̃ ueritatis, qđ & à nobis quoq; aduersum quos loq̃tur, non usquequaq; reprehenditur? Sic & Epimenides non ideo uera dixit oĩa, quę in carminibus eius cõtinentur, q̃a cętere res fallaces sunt, sed in eo tantũmodo ueꝝ locutus esse ꝓbatur, q̃a ingeniti Cretensiũ mendaciĵ uitium expressit, & eos malas bestias pro crudelitate, & uentres pigros ꝓ comesatione & ociositate uocauit. Vnde Apl's cõsiderate & circũspecte loquens, adiũxit: *Testimonium hoc uerũ est* Non totum carmẽ de quo testimo-

B

Philip. 3.

Epimenides

Hiere. 2. 3

C nium sumptum est, non uniuersum opus, sed tantũ hoc testimoniũ, hic uersiculus. Nam qui in una tantum poematis parte cõsensit, cætera cõfutasse credendus est. Verũ ẽst (inqt) testimonium hoc, qa tales sunt Cretenses, quales illos esse testatur, licet non omnes. *Quam ob causam*, id est, qa tales sunt, *increpa illos* non moliter, ut soles, sed *dure*. i. dura eorũ corda penetret increpatio dura, *ut sani sint in fide*, id est, ut mens eorũ nõ infirmetur in fide, sed cõualescat & omnẽ languorem perfidiæ procul repellat à sua fide. Sani inquã sint in fidei puritate, quæ nullo tabescit languore pfidiæ, *non intendentes Iudaicis fabulis*, quas magistri Iudęorũ sine authoritate scripturarũ, & sine ulla assertione rõnis docent, *& mandatis* non Dei, sed hominũ .i. Iudæorũ humana tantũ & carnalia sapientiũ, *auersantium se à ueritate* spiritalis intelligentię. Siqs post aduentum Christi cõciditur, non circunciditur, sed Iudaicis seruit fabulis, & mãdatis hominũ auersantiũ se à ueritate. Non. n. qui in manifesto Iudęus est, neq; q̃ in manifesto in carne circuncisio, sed qui in occulto Iudæus est, & circũcisio cordis in spiritu, non litera. Siqs pascha agit, nõ in azymis synceritatis & ueritatis, ut exterminet ex anima sua omne uetus fermentũ malitiæ & neqtiæ, iste attendit fabulis & sequitur umbras ueritate neglecta. Siquis nõ resurgens cum Christo, nec quærens ea quæ sursum sunt, sed quę sup terram sũt, dicit, ne tetigeritis, neq; gustaueritis, neq; attrectaueritis, quæ sunt oĩa in interitu ipso usu, secundum præcepta & doctrinas, hominum, iste fabulis est intentus, & obseruat mãdata hominum umbram tenentium & ueritati terga uertentium. Vnde & subditur.

Roma. 2.

1. Cor. 5.

Colos. 3

Colos. 2.

Omnia munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum, sed inquinata sunt eorum & mens & conscientia. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant, cum sint abominati & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

D Quia superius dixerat, sunt enim multi & inobedientes, uaniloqui et seductores, maxime qui de circuncisione sunt, & de his qui ab eis seducti fuerant, consequenter addiderat, ĩcrepa illos dure, ut sani sint in fide, non intendentes iudaicis fabulis, & mandtais hominũ auersantium se à ueritate, & putabãt inter cibos esse distantiam, ut aliqui mundi & aliq essent ĩmundi, propterea nunc subiungit: *Omnia munda mundis*, id est, oĩa ciborũ genera secũdũ naturam sunt munda, & apud illos nihil habent ĩmunditiæ, qui in Christum credũt, & sciunt oẽm creaturã Dei bonam esse, & nihil abiiciẽdum quod cum gratiarũ actione percipitur. Mundis qdem mũda sunt oĩa, sed *coinquinatis*, id est, carnaliter legẽ intelligentibus *& infidelibus*, id est, tempus gratiæ à legis tpe non discernẽtibus, *nihil* ciborũ *est mundum*, qa & his quæ respuũt, & his quæ sumunt, non sancte nec iuste utuntur: *sed inquinata sunt* fœtore infidelitatis *& mens*. i. ratio *eorum & cõscientia*. i. cordis arcanũ. Propterea ẽt quæ munda sunt per naturã, eis immunda fiunt, qa pro qualitate uescẽtium et mundum mundis, & ĩmundum cõtaminatis fit. In nobis itaq; est uel munda comedere uel immũda. Si enim mundi sumus, munda nobis est creatura. Si autem immundi & infideles, fiunt nobis uniuersa immunda, uel propter inhabitãtem in mente nostra hęresim, uel propter conscientiam delictorum. Nihil est talibus mundum, qui tantum uoce *confitentur se nosse Deum*, sed *factis negant* eum, *cum sint abominati*, id est, ab humanitate destituti bestialiter uiuendo, *& incredibiles*, id est, indigni qbus debeat credi, quia toties sunt in mendacio

dacio

A dacio deprehensi. Hi, quorum polluta est mens & cōscientia, Deū uerbis cōfitent, factis autem negant, iuxta illud Esaię. Populus hic labijs me honorat, cor eorꝫ longe est à me. Quomodo enim qs labijs honorat & corde recedit, ita sermone Deum qs confitens, operibus negat. Talis quisqꝫ merito dicitur abominatus, id est, nulla ueritatis ratione persuasus: & incredibilis .i. nolens credere diuinis præceptis, ut eis obediat: & ad omne opus bonū reprobus, quo scilicet etiam ea quæ naturali bonitate superatus forte bona fecerit, nō sint bona, dum mentis peruersitate sunt reproba. Tales enim aut praua sunt quæ faciunt, aut recta opa non recto corde sectantur. non .n. de suis operibus retributiones perpetuas, sed transitorios fauores quęrūt, uel hæretico sensu quæ operanł faciūt. Aestimant qdam in eo tantum negari Deum, si in persecutione qs à Gētilibus cōprehēsus, se negauerit esse Christianum. Ecce Apl's omnibus factis quę peruersa sunt, Deum afferit denegari. Deus charitas est, & p odium negał charitas. Christus sapientia est, iustitia, ueritas, sanctitas, fortitudo, & his similia: per insipientiam negatur sapientia, per iniquitatem iustitia, per mēdacium ueritas, per turpitudinem sanctitas, per imbecillitatē animi fortitudo. Et quotiescunqꝫ uincimur uitijs atqꝫ peccatis, toties Deum negamus: sicut ecōtrario quoties boni quid agimus, toties Deum cōfitemur. Nec arbitrandum est, in die iudicij illos tantum à Dei filio denegandos, qui in martyrio Christum negauerunt, sed per omnia opera & sermones atqꝫ cogitationes, Christus uel negatus negat, uel confessus confitetur.

Esa.29. 1.Ioan.4.

CAPVT II.

Tu aūt loquere quæ decent sanam doctrinā. Senes ut sobrij sint, pudici, prudētes, sani, in fide, in dilectione, in patientia. Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo uino seruientes, bene docentes, ut prudentiam doceant adolescentulas, ut uiros suos ament, filios suos diligant: prudentes, castas, sobrias, domus curā habētes, benignas, subditas uiris suis, ut nō blasphemetur uerbū Dei. Iuuenes similiter exhortare, ut sobrij sint in omnibus. Teipsum prabe exēplū bonorū operum in doctrina, in integritate, in castitate, in grauitate. uerbū sanum, irreprehensibile, ut is qui ex aduerso est, uereatur, nihil habēs malum dicere de nobis. Seruos dominis suis subditos esse in omnibus, placentes, non cōtradicētes, non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes, ut doctrinam saluatoris nostri Dei ornent in omnibus,

B Ephes.6. Colos.3. 1.Pet.2.

Illi docent (ut supradictū est) quę nō oportet, sed tu loquere ea quę decet ut loquaris, id est, sanam doctrinam quę nullum erroris aut uitiorum in se languorē habeat, sicut hæreticorꝫ uel philosophorꝫ doctrina: quę dum ab alijs uitijs retrahit, sępe ad alia ipellit. Sola .n. christiana doctrina ab omni languore uitiorꝫ & errorꝫ sanat. General'r Apl's Tito pceperat, qd ipse deberet loqui ad cūctos, in eo qd ait, *Tu aūt loquere quæ decent sanam doctrinam*, & nunc per singulas species qd unāquāqꝫ ætatem deceat, exponit. Primū senib⁹ uiris cōuenietia demōstrat, deinde anus qd deceat, tertio q̄ adolescentibus apta sint, tam maiorib⁹ q̄ fœminis, licet in præcepto mulierum uetularꝫ de adolescētib⁹ fœminis mādata subiecerit, ut non tam ipse doceret adolescētulas, q̄ qd à uetulis docerentur, exponeret, extremo de seruis præcipit. Et per singulas ætates atqꝫ cōditiones sic decenter præcepta cōstituit, ut sermo eius uitę morūqꝫ sit regula. Loquere, inqt, ea quæ decet ut tu loquaris, qui doctor ecclesię Xpi constitutus es, uidelicet *ut senes sint sobrij* .i. in cibo & potu tēperati, ut ætatis grauitas morꝫ grauitatē habeat, & modū seruare sciat, & sint *pudici*,

C ne in ultima ætate luxurient, ne iam frigido ad libidinẽ sanguine exẽplo sint adolescentibus ad ruinã, & sint *prudentes* in respuẽdis uel cauẽdis malis, & eligendis atq; faciẽdis bonis, ut cum solerti discretione faciãt oĩa. sint ẽt *sani in fide* ut nullo infidelitatis
Haba.2. uel perfidię languore infirmenť, sed
Roma.1. sint ualentes in fide, sicut iustus qui
Hebr.10. ex fide uiuit, & sicut Abraham qui
Roma.4. non infirmatus est fide, nec in repromissione hęsitauit diffidẽtia, sed cõfortatus est fide, dans gloriam Deo, plenissime sciens qa quęcunq; ꝓmisit, potens est & facere. & sint sani *in*
Deute.6. *dilectione*. Sanus est in dilectione, qui
1.Cor.13. Deũ diligit ex toto corde, & ex tota aĩa, & ex tota mẽte, & ꝓximũ tanq̃ seipsum. Qui sanus est in dilectiõe, non æmulať, non inflatur, non agit perperam, nõ inhoneste, non ad iracundiã concitať, non cogitat malũ, non gaudet sup̃ iniqtate: congaudet aũt ueritati, oĩa sustinet, oĩa credit, oĩa sperat, oĩa pręstolatur. Languor aũt dilectionis est, qñ abũdante ini
Matt.24. quitate refrigescit charitas. Hoc fri-
2.Reg.13. gore charitatis & Amnon in sorore sua Thamar obriguit. Timendũ ergo, ne forte et nos hac ĩfirmitate charitatis aliqñ tabescamus. Nõnunq̃ .n. euenit, ut primũ à nobis in uirginem aut in quãlibet fœminã sit sancta dilectio, & cũ mollita mens fuerit in affectus, paulatim sanitas charitatis, languore pallescat infirmari incipiat, & diligentẽ ad extremam mortẽ ferat. Vnde Timotheo caute præcepit Apl's, ut exhorteť adolescẽtulas in omni castitate. Oĩs.n. castitas in carne & spiritu & aĩa est, ne scãdalizetur oculus, ne in pulchritudine uultus fœminei pendeamus, ne blãda nos audire uerba delectet, ne ad singulos sermones mẽs prius dura marcescat. Caueant ergo nõ solũ iuuenes, sed et senes, ne p̃ sanitatẽ dilectionis introeat morb⁹ charitatis:

& per amorẽ sanctũ fiat non sancta D dilectio, que illos ꝑtrahat ad gehennã. Sint & sani *in patientia*, ut nullo lãguore impatientię uel murmurationis infirmenť, cũ ꝑtulerint aduersa: sed glorienť in tribulationib⁹, et om Iacob.1. ne gaudiũ existimẽt cũ in tribulationes uarias inciderint. *Anus similiter* doce. Quãuis apl's Petrus moneat, ut uiri uxoribus suis tanq̃ infirmiori uasculo honorẽ tribuant, non tñ arbitrãdũ est, q̃ uxor quę corporis uasculũ habet infirmũ, statim & aĩa infirmior sit. Vnde & nunc ꝑcipiť eis, 1.Cor.12. ut in ipsis quoq; illud Apl'i cõpleať, Virtus ĩ ĩfirmitate perficiť. & dicitur ut & oĩa habeant, quę senibus uiris sunt pręcepta cõmuniter, in eo. s. qđ ait, anus simil'r: hoc est, ita ut uiri senes, in oĩbus sobriæ sint & pudicæ atq; prudentes & sanę in fide & dilectione & patiẽtia. Et pro sexu suo hoc habeãt propriũ, ut sint *in habitu sancto*, ut ipse quoq; earũ habitus & uestitus & incessus atq; motus & uultus ac sermo & silentiũ, quandã sacri decoris præferãt dignitatẽ. Et qa hoc gen⁹ mulierculaꝶ solet esse garrulũ, ideo subditur, *non sint criminatrices* .i. de aliĵs male loquentes, ne ipsæ q̃ adolescentiã iam transgressę sunt, de adolescentularũ ætatibus disputent, & dicãt illa sic ornatur, illa sic comitur, sic ꝓcedit, amat illũ, amať ab illo, cũ etsi hæc uera sint, non tã apud cæteros debent ĩfamare, q̃ ipsam secrete Xp̃i charitate corripere: & magis docere ne faciat, q̃ in publico accusare quod fecerit. Solẽt aũt hę ętates, qa corporis frixere luxuria, licet q̃dam nec pudice fiant, uino sedare pro libidine. Vnde à nimio potu uini prohibẽtur, qa quod in adolescẽtib⁹ libido, hoc in senibus ebrietas Nota. est. & expresse dicitur, *nõ uino multo seruientes*. Seruitus .n. q̃dam est & extrema conditio, uino sensus hoĩs occupari, & suũ non esse, sed uini. Quia

A igit docuit quales primo anus esse deberent, & post illa quæ cum seni bus uiris hñt cõmunia, & propria eorꝫ expoſuit, ut in habitu honeſto & ſancto ſint, nec aliarꝫ criminatrices nec uino ꝑprios ſenſus occupantes, nunc cõſequenter doctrinæ eis fręna ꝑmittit, ut cum tales fuerint, docendi habeãt libertatem, ut.ſ.ſint *bene docentes*. i. ea quæ bona ſunt, *ut doceãt prudentiam*. i. diſcretionem boni & mali, ut bonum fiat et malũ caueaꝛ.
1.Timo.2. & hanc prudentiã doceant *adoleſcentulas*. licet.n. alio loco dixerit, docere aũt mulieribus non ꝑmitto, ſic itelligendũ eſt, ut in uiris ſit illis doctrina ſublata. Cæterꝫ adoleſcẽtulas doceãt quaſi filias ſuas, *ut ament uiros ſuos, & diligant filios ſuos*. Quæ doctrina eſt amare uiros, cum hoc non in elogo docentis, ſed in corde amãtis ſit cõſtitutũ? Vult ergo eas amare uiros ſuos caſte, uult inter uirũ & mulierem eſſe pudicã dilectionẽ, ut cũ pudore & uerecundia & quaſi neceſſitate ſexus reddat potius debitũ uiro, ꝗ̃ ipſa exigat ab eo, & operã liberorꝫ ante oculos Dei & angelorꝫ ꝑpetrare ſe credat. Filios aũt ita diligũt, ſi eos in Dei diſciplina erudiãt. Cęterꝫ nolle eos cõtriſtare docendo quæ bona ſunt, et libertatem tribuere peccandi, nõ eſt amare filios, ſed odiſſe. Doceãt & uetulę iuuenculas eſſe *prudentes*, ut licet corpore ſint adoleſcentes, mente tñ per prudẽtię acumen ſint bene callentes, & doceant eas eſſe *caſtas*, qa aduerſus caſtitatẽ magis in ætate florenti pugnat inimicus, & uirtus eius oĩs contra fœ
Iob.40. minas in umbilico uentris eſt, & *ſobrias*, ne per ĩmoderatã potationẽ magis incaleſcãt ad libidinẽ. & *habentes curam domus*; & diligenter oĩa ꝑcurent quę ſunt in domo: *& benignas*. i. mites & clementes, qa poterat euenire ut diligentia domus auſteritate regeretur, & per hoc Apĺi pręceptum ſeuerior matrona fieret in ſeruulos, ideo B copulauit benignas, ut tũc ſe crederet mariti domũ bene regere, ſi hoc benignitate ĩpetraret á ſeruulis, non terrore. Doceant eas & *ſubditas eſſe uiris ſuis*, ne forte diuitĳs & nobilitate tumentes Dei ſñiæ nõ meminerint, per quã ſubiectę ſunt uiris, ait enim
mulieri: Sub uiri ꝑtãte eris, & ipſe Gene.3.
dominabitur tui. In quo cõſiderand a eſt ſcripturæ ſanctæ prudẽtia, qa nõ uiro dominus ait, Dominaberis uxoris tuæ, ſed ipſi mulieri dixit, qa uir dominabitur tui ut illi præmiũ relinqueret obſequelæ, dum in ꝑtãte eius eſt, ſi Dei uelit obedire ꝑcepto, ut ſeruiat uiro et ſubdita ſit marito, ut.ſ. & quodãmodo eſſet libera ſeruitus & dilectionis plena, ideo ſeruiẽs uiro, qa metuit eum offendere. Cum uero caput mulieris uir ſit, caput aũt uiri Chriſtus, ꝗcunqꝫ uxor
nõ ſubdiꝛ uiro. i. capiti ſuo, eiuſdem 1Cor.11.
criminis rea eſt, cuius & uir, ſi non Ephe.5.
ſubĳciꝛ Chriſto capiti ſuo. ideo ſint ſubditæ uiris, *ut non ꝑp eas blaſphemetur uerbum Dei*. Verbũ.n. Dei blaſphemaꝛ, uel dum contemniꝛ & ꝑ nihilo ducitur prima Dei ſñia, uel dum infamaꝛ Chriſti euangelium: qa cõtra legem fidemqꝫ naturæ eſt, ſi ea quæ chriſtiana eſt & ex Dei lege ſubiecta uiro, imperare ei deſiderat, cũ & Gẽtiles fœminæ uiris ſuis ſeruiãt cum cõmuni lege naturæ. *Iuuenes ſimiliter exhortare*. Sicut in eo quod ſupra præceperat, dicens habitu ſancto ſimilitudinem anuũ dixim⁹ ad ſenes eſſe referendã, ita nunc in eo qđ dicit, iuuenes ſimiĺr exhortare, ſimilitudinẽ iuuenũ ad anus, & per anus ad ſenes arbitramur aptandã, ut ſenũ habeãt ſobrietatẽ, & ſint pudici ut illi, atqꝫ prudentes & ſani in fide & dilectione & patientia, anuũ aũt ſanctitatẽ habeant, neqꝫ criminatores ſint, nec uino multo feruientes, ſed bene docentes. Proprium aũt habeant, *ut ſint*

C *in omnibus sobrij*.i. modum tenentes & nullã superfluitatem sectantes, sicut sæpe consueuerunt iuuenes. Vel secundũ alios codices, pudici sint in oibus, tam.s.mente q̃ corpore, tam opere q̃ cogitatione, ut nulla sit in adolescente suspicio turpitudinis. Hęc sicut hactenus digesta sunt, docē: & ut doctrina tua sit efficax *præbe teipsum exemplum bonorum operum*.i. ita uiue, ut sis oibus forma bene uiuendi, & qui te uiderint, legant in operibus tuis uelut in libro qd agere debeant. Nihil.n.prodest, aliquẽ exercitatum esse in dicendo & ad loquẽdum triuisse linguam, nisi plus doceat exemplo doctrinę q̃ uerbo. Denique qui impudicus est, q̃uis disertus sit, ad castitatẽ audientes cohortetur, sermo eius est infirmus ac authoritatem non habet cohortandi: sicut econtrario, quãuis sit rusticanus & tardus ad loquẽdũ, si castus fuerit, exẽplo suo hoies potest ad uitę similitudinem impellere. Prębe (inquit) teipsum exẽplum *in doctrina*, ut alij exemplo tuo quæ recta sunt doceãt: & *in integritate*, ut integritas animi tui nec amore laudis hominum corrũpatẽ, nec acceptione pecuniarũ, nec qualibet alia re, similiterq́ cæteri exẽplo tuo seruent incorruptã mẽtis integritatẽ. Et *in castitate*, ut alij exẽplo tuo castitatem custodiãt. Vel in integritate ĩtemerati corporis, ut & alij exemplo tuo uirginitatis ĩtegritatem perpetuo seruẽt, & in castitate cæteri qui uirgines nõ sunt, ut uel post amissionem integritatis, seruẽt mũditiã castitatis. Ex hoc Titũ æstimo priusq̃ carnis ope occuparetur, euangelio credentẽ accepisse baptismũ, & uirginẽ pmãsisse: & ideo nũc ab apl̃o ut in integritate formã sui præbeat, cõmoneri. Quam qdem in
1.Tim.4. tegritatẽ in Timotheo nõ uidemus. Nam cũ ei diceret, Nemo adolescentiã tuã contẽnat, sed exemplũ esto fi

D deliũ uerbo, in cõuersatione, in charitate, in fide, in castitate, de integritate tacuit, & tantũ posuit castitatẽ. Castitas aũt & ĩ cœlibatu absq̃ uirginitatis integritate põt intelligi. *&* *in grauitate* sis exemplũ cæteris, ut grauitas maturitatis in sermone, in incessu tuo atq̃ in moribus semp tuis appareat. & *uerbum* tuũ præbe *sanũ, irreprehensibile*, ut sermo tuæ pręd.icatio nis uel ẽt cõmunis locutionis, nec ullum habeat in se languorẽ uitiorũ, nec possit ab aliquo reprehẽdi. Non quo, ullus tantæ facundiæ & prudẽtię sit, ut à nemine reprehẽdaẽ. reprehenduntẽ.n.apl̃i & euangelistę ab hęreticis & Gẽtilib⁹, sed quõ nihil dignũ reprehensione dicat uel faciat, licet aduersarij sint ad reprehẽdendũ parati. Vel scd̃m alios codices, uerbo sano & irreprehensibili præbe te exemplũ fidelibus, & hoc ita fac, *ut his qui ex aduerso est*.i.qlibet ĩfidelis ac liuidus, *uereatur* in nos dentẽ iniicere, *nihil habens malũ dicere de nobis*.i.nihil mali ĩueniens qd' de nobis dicat.i.uitæ & doctrinæ nr̃æ sanitate pterritus, nõ audeat nos accusare: hoc ẽ, nihil uerisimile in accusatione cõfingere. & reuera usq̃ hodie qdã in nonnullis ecclesiis, quanq̃ rarius ĩueniantẽ, tantæ sunt, grauitatis & cõtinentię, ut & ab aduersarijs habeãt testimoniũ. Nemo.n.& tam ĩmoderatę impudẽtiæ, ut solis radios possit accusare tenebrosos, & clarũ lumen caligine noctis offũndere. Potest is qui ex aduerso est, & diabolus ĩtelligi, qui est accusator fratrum nostrorũ, ut in Apocalypsi Ioannis legimus.
Qui cum nihil ĩuenerit mali quod Apoc.12
obiiciat nobis, erubescet crimĩator, & non poterit criminari. Diabolus enim criminator interpretatur. *Seruos etiam* doce *dominis suis subditos esse*, ne occasione spiritualis libertatis quã in Christo cõsecuti sunt, erigantur contra carnales dominos suos, sed

A humiliter eis subijciantur *in omnibus.* Quoniam saluator qui ait, Venite ad me
Matt. 11. omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam uos nullam conditionem uel aetatem aut sexum a beatitudinis accessu repellit, ideo nunc apostolus eius et seruis praecepta constituit. s. ut parti ecclesiae membrisque Christi: et quomodo superius quid Titus senes & anus & adolescentulas ac iuuenes docere deberet, exposuit, ita nunc quae praecepta seruis tradat, ostendit. Primum, ut subditi sint dominis suis in omnibus, in his uidelicet quae non sunt contraria, ut si carnalis dominus ea iubet quae non sunt Deo contraria, subijciatur seruus domino: si autem contraria praecipit, magis obediat spiritus quam corporis domino. & sint *placentes.* quod ex
Act. 4. graeco significat ut complaceant sibi, ne uidelicet super conditione sua uideatur eis Dei iniqua sententia. Sed quomodo pauper iuxta mensuram suam saluari potest, et mulier in sexus infirmitate a regno Dei non excluditur, & omnis conditio secundum ordinem suum beatitudinem adipisci potest, ita & serui complaceant sibi quod serui sunt, & non idcirco putent se Deo seruire non posse, quia subiecti sunt hominibus: sed in eo placere se credant uoluntati Dei, si & dominis suis subditi fuerint in omnibus, & complacuerint sibi in conditione sua. *Et non sint contradicentes* mandatis dominorum suorum, quia solet esse maximum seruorum uitium dominis contradicere, & cum aliquid iusserint, mussitare. Sed a Christianis seruis auferenda est huiusmodi passio. Si. n. quae domini imperat, necesse habet seruus implere, cur hoc ipsum non cum bona faciat uoluntate, sed & dominum offendat, & tamen faciat quod iubetur. Neque sint *fraudantes*, quia & hoc uitium solet esse seruorum, ut dominis suis fraudes faciant, furando res eorum & infideliter illis seruiendo. Non sint ergo C fraudantes. i. fraudulenter ex rebus dominorum aliqua minuentes, *sed in omnibus fidem bonam ostendentes*, ut appareat eos fideliter in omnibus agere. Et hoc ideo, *ut doctrinam saluatoris nostri Dei ornent in omnibus.* Si. n. apud carnales dominos in minimo fideles fuerint, incipient eis apud Deum maiora committi. Ornat autem doctrinam Dei, qui ea quae conditioni suae apta sunt facit: e diuerso confundit eam, qui non est subiectus hominibus, cui conditio sua displicet, qui contradictor atque fraudator in nullo fidem bonam ostendit. Quomodo enim potest fidelis esse in substantia Dei. i. in doctrina eius, qui carnali domino fidem exhibere non potuit? uel hoc quod additur, ut doctrinam Dei ornent in omnibus, non solum ad seruos referendum est, sed & ad omnes superius nominatos, ab eo loco ubi dictum est senes ut sobrij sint: quatenus scilicet ut senes & anus & adolescentulae & iuuenes atque serui, ornent quasi margaritis operibus bonis doctrinam Dei nostri.

Apparuit enim gratia Dei saluatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegantes impietatem et secularia desideria, sobrie et iuste & pie uiuamus in hoc seculo, expectantes beatam spem & aduentum gloriae magni Dei et saluatoris nostri Iesu Christi, qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.

Post catalogum doctrinae ad Titum, ubi descripserat, quid senes, quid anus, quid adolescentulas, quid iuuenes, quid ad extremum seruos admonere deberet, recte nunc addit quia *apparuit* uel illuxit *gratia Dei saluatoris omnibus hominibus.* Non est. n. aliqua differentia liberi & serui, graeci & barbari, circuncisi & praeputium habentis, uiri & mulieris: sed cuncti in Christo unum sumus, uniuersi ad regnum

C Dei uocamur, omnes post offensam patri nostro recõciliandi sumus nõ per merita nostra, sed per gratiã saluatoris, uel quod Dei patris uiuens & subsistẽs gratia ipse sit Christus, uel quod Christi Dei saluatoris hęc sit gratia, & nõ nostro merito salua- Psal. 155. ti sumus, scdm quod alibi dictũ est, Pro nihilo saluos facies illos. Ideo serui bene uiuendo debent ornare doctrinam Dei, quia gratia Dei, per quam doctrina possit impleri, apparuit omnibus hominibus. Et cum omnibus, utiq; seruis. Vel ideo debes omnis ætatis & sexus & conditionis homines ad bene uiuendum monere, quia gratia Dei saluatoris, id est, gratis datus nobis fili⁹ patris, humanum genus saluare uolentis, apparuit per fidem omnibus hominibus, senibus & iuuenibus, maribus & fœminis, liberis & seruis, nullumq; á sua cognitione exclusit. Vel gratia Dei saluatoris .i. gratia dñi Iesu Christi, genus humanum gratis per baptismum saluare cupiẽtis, apparuit per illuminationẽ euãgelij omnibus hominibus, nullũ excipiens, nullum qui cordis oculos apetire uelit, præteriens. Gratia dico *erudiens nos*.i. ex rudibus prouectos faciens, & perfecte instruens nos, ut abnegemus impietatem. i. infidelitatem paganorum & perfidiam hęreticorum, & secularia desideria. i. cupiditates uoluptatum huius seculi, quę decipiunt multos chatolicorũ. Impietas. n. est, ubi fidei pietas non est, secularia uero desideria sunt, quę á mundi istius principe suggerũtur: & cum sint seculi, cum seculi huius nube pertranseunt. Qui impius antea fuit, si cõuersus ad Christum factus est pius, iste impietatem abnegauit. Si luxuriosus quisq; ad continentiam uitam mutauit, abnegauit seculi desideria. Si auarus quisq; ambire iam desijt, & largiri didicit propria, qa aliena rapiebat, abnegauit D desideria seculi. Nam qui esuriũt & Matt. 5. sitiunt iustitiam, qui gaudia patriæ cœlestis appetunt, isti uidelicet illecebrosa desideria præsentis seculi q̃ assequebantur, iam abnegauerunt. *abnegantes* ergo *impietatem & secularia desideria, uiuamus in hoc seculo* tam fragili *sobrie & iuste* contra seculi desideria, *& pie* cõtra impietatem. Sobrie autem, quantum ad nos, & iuste erga pximũ, & pie erga Deũ, Sobrie. i. tẽperãter uiuamus ut modũ seruemus & á uitijs nos abstineamus: & iuste, ut opera iustitiæ per obseruantiam mãdatorum Dei faciamus: & pie, ut in fidei pietate perseueremus, siue piũ cor erga compassionem afflictionis proximorum habeamus. nos dico, *expectantes* pro his *beatam spem* supernæ retributionis. i. expectantes beatitudinem quam pro bonis speramus. Hanc abstinentiam in tempore præsentis uitæ uelut in quadragesima debemus omnes obseruare. Ieiuniũ enim magnum & generale est, abstinere ab erroribus & illicitis seculi uoluptatibus, ut abnegantes impietatem & secularia disideria, sobrie & iuste & pie uiuamus in hoc seculo. Huic ieiunio subnectitur merces dum ait, simus expectantes beatam spem. In hoc igit̃ seculo quasi quadragesimã abstinentiæ celebramus, cum ab impietate & illicitis uoluptatibus abstinemus, & bene uiuimus. Sed qa hic abstinẽtia sine mercede non erit, expectamus illam spẽ beatitudinis. Non ergo in pręsenti Matt. 25. uita retributionem quæramus, sed toto corde simus expectantes beatam spem æternæ remunerationis, *& aduentum gloriæ magni Dei*, qñ ueniet in nubibus cum uirtute magna & gloria, & cognoscet magnus deus, qui in primo aduentu uisus est paruus homo. Expectemus aduentum huius magni dei *& saluatoris nostri Iesu*

A *Christi*, quia qui magnus deus repro bis sentietur, nobis saluator esse dignabitur. Est & ordo sensuū: Expectemus aduentum gloriæ Iesu Christi magni Dei & saluatoris nostri. Quem idcirco debemus expectare & salutem ab eo sperare, quia non aliud pretium *dedit pro nobis*, qui tenebamur à diabolo capti, sed *semetipsum* qui tantus est, ut pretioso sanguine *nos redimeret*, quia eius eramus. Nam aliena dicimur emerē, nostra uero redimere. Redimeret nos *ab omni iniquitate*, ut nulla iam iniquitas nobis dominaretur. i. nullum peccatū, sicut
1. Ioan. 3 Ioannes ait, Omnis qui facit peccatum, & iniquitatem facit, & peccatum est iniquitas. *& mundaret sibi populum*. i. ut non solum à iugo diaboli et iniquitatis nos redimeret, sed & mūdaret nos, abluendo sordes peccatorum nostrorum in baptismo, & sic faceret nos populum sibi *acceptabilem* uel (sicut in græco habetur) peculiarem, populum dico, *sectatorem* siue ut græcus habet, æmulatorem *bonorum operum*. Redemit ergo nos sanguine suo, ut sibi Christianum populum peculiarem & acceptū faceret, et horū sectator esset, ut ī his pseueraret.

Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

Hæc quæ dicta sunt de apparitione gratiæ & abnegatione impietatis, et q dñs seipsum dedit redemptionē pro nobis, ut nos liberaret ab iniqtate, & mundaret sibi populum peculiarem, sectatorem bonorum operum, *loquere* ignorantibus, *& exhortare* scientes ut ita uiuant, *& argue*. i. cō uince contemptores uel resistentes.
Nota. Et hæc age *cum omni imperio*. i. cum īpe riosa authoritate. Imperīj nomine non dominationem potentię, sed authoritatem suadet uitæ. Cum imperio quippe docetur, q prius agitur quam dicatur. Nam doctrinæ fiduciam subtrahit, qn̄ conscientia prę B pedit linguam. Non ergo ei potestatem claræ locutionis, sed fiduciam insinuat bonæ actionis. Vnde & de domino scriptū est: Erat. n. docēs si Matt. 7. cut potestatem habens, & non sicut Marc. 1. scribę & pharisæi. Singulariter nāq; ac principaliter solus ex potestate bona locutus est, quia ex infirmitate mala nula cōmisit. Ex diuinitate quippe potentiam habuit, id qđ nobis per humanitatis suæ inocētiam ministrauit. Ob hoc & iubetur Titus & loqui, & exhortari, & arguerē cum omni imperio, quia ualde mitis erat, & propter nimiam lenitatē poterat sermo eius iefficax esse, nisi per authoritatem imperīj feruentius iuberetur. Quod autem imperīj nomine (sicut præmisimus) authoritas uitæ principaliter designetur, ex eo declaratur, quod protinus additur: *Nemo te contemnat*. i. nolo te talem exhibeas, ut merito possis ab aliquo cō temni. Vel nemo te contemnat. i. nemo eorum qui in ecclesia sunt, te segniter agēte sic uiuat, ut se putet esse meliorem, & te despiciat uelut inferiorem. Qualis n. ædificatio erit discipuli, si intelligat magistro se esse maiorem? Vnde nō solum episcopi, presbyteri & diacones debent magnopere prouidere, ut cunctum populum cui præsident, conuersatione & sermone pręcedant, sed & īferior gradus, exorcistę, lectores, ędituí, & omnes omnino qui domui Dei seruiūt: qa uehemēter ecclesiā Dei de- Nota. struit, meliores laicos eē q̄ clericos.

CVPVT III

Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse, neminē blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.

Quia superius dixerat, tm̄ seruos dominis suis subditos eē debere, putaret forsitan aliquis, quod illi qui non essent de seruili conditione, ne

C mini deberent esse subditi, & ideo nunc dicit: *Admone illos*, licet à seruili conditione sint alieni, tñ *subditos esse*. i. ut sint subditi principibus .i. regibus qa prima & maxima sunt ppl'i capita: *& potestatibus*. i. ducibus, consulib⁹, tribunis & similibus, qui potestatē super alios habēt. Ob hoc etiam for tassis ista iubet, quia Iudæ Galilęi p illud tēpus adhuc dogma uigebat, & habebat plurimos sectatores, cuius et in Actibus apostolorꝝ fit mentio. Qui inter cætera hoc quasi probabile proferebat ex lege, nullū debere dñm nisi solum deum uocari, & eos qui ad templum decimas deferrent, Cæsari tributa non reddere. Quæ hæresis tm̄ creuerat, ut & Pharisęorum & populi partem multā conturbaret, ita ut ad dñm quoque nostrum referretur hæc quęstio, licet tributū dare Cæsari an non? Qui bus ipse prudenter cauteq; respondens: ait Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo. Cui respōsioni nūc Ap's cōgruēs, docet pricipib⁹ et potestatib⁹ credētes debere esse subiectos, etsi sint īfideles, qbus idignū se subdere iudicabant, & dicto eorū obedire, ne oporteat illos uiolentia cogi. & quia poterat his qui tormenta formidant, occasio ad negādum dari, dū iuxta apostoli pcepta assererent se principib⁹ & potestatibus esse subiectos & facere quod iuberent, propterea subiūxit, *admone opus bonum paratos esse*. Si bonum est (inquit) quod iubet imperator aut præses, paratus sit obedir iubenti. Si uero malum est & cōtra deum, qd' pręcipit, responde ei, quia obedire oportet deo magis q̄ hominibus Hoc ipsum & de seruis intelligamus apud dominos, & de uxoribus apud uiros, & filijs apud parētes, siue carnales, siue spirituales q in illis tm̄ eis debeāt subijci, quæ contra Dei mandata non fuerint. Po test & ita distingui, dicto obedir ad omne opus bonum, ac deinde alius sensus sit, paratos esse. Paratos autē esse, ut omnia quęcunq; euenire possunt, sibi in animo præfigurent: & cum acciderint, nihil quasi nouum sustineant, sed præparati sint ad omnia. Admone illos *neminem blasphemare*, quia plebs sępe detrahit rectori suo & male loquitur de eo. Sed nec fideles peruersum principē blasphemar debent, ne premantur & affligantur ab illo. Non tamen simpliciter accipitur, neminem blasphemare. Neq; ait, neminem hominem blasphemare sed absolute, neminem. i. non hominem, non angelum, non aliquam creaturam Dei. Omnia qppe à Deo facta sunt bona ualde, nec omnino Christi discipulis conuenit, ut aliquem blasphement aut maledicāt. *Non litigiosos esse, sed modestos*. Si enim sumus filij pacis, & uolumus sup nos pacem requiescere, & accessimus ad Hierusalem cœlestem, quæ ex pace nomen accepit, cum his qui oderūt pacem, habeamus pacem: & quantū in nobis est, cū oībus hoībus pacati simus, non solum cum modestis, sed & cum rixosis, qa nulla uirtus est ferre mansuetos, locumq; demus iræ. Non ergo decet Christianos esse litigiosos, sed modestos. i. temperatos, ne prorumpētes in irā, blasphement aliquem, uel infidelem appellent canem, uel diaboli filium, nec aliquid huiusmodi per iram dicant, uel faciāt. Et *ostendentes omnem mansuetudinem*, ut non solum in corde sint mansueti. i. mites & tractabiles, sed & foris aperte demostrent omnem mansuetudinem in incessu suo atq; in uerbis & operibus suis. Hanc ostendant non ad quosdam, sed *ad omnes homines*. tam bonos q̄ malos: ad bonos, ut perficiant: ad malos, ut resipiscant. Non quo uanæ gloriæ desiderio nos esse mansuetos omnib⁹ hominibus

D

Act. 5. / Matt. 22. / Marc. 12. / Luce. 20. / Act. 5. / Psal. 119

A hominibus ostẽdere debeamus, sed
quia dum omnes ferimur, & iniuriç
uicem non rependimus, ipsa opera
notiora fiant uniuersis. Potest aliqs
ob iactantiam & opinionem uulgi
autem popularem, simulare apud
quosdam mansuetudinem & finge
re bonitatem: sed ubi non est uera et
germana & solida mansuetudo, ne-
scio an eum esse mansuetum possit
omnibus persuaderi.

*Eramus enim aliquando & nos insipientes et
increduli, errantes, seruientes desiderijs & uo-
luptatibus uarijs, in malitia & inuidia agentes,
odibiles, odientes inuicem.*

Idcirco neminem blasphemare de
bent, nec contra quenq; litigare, sed
modestiam seruare & mãsuetudinẽ
omnibus ostendere, quia & hi qui
nũc peruerse uidẽtur agere, forsitan
conuertentur à prauitatibus suis, si
cut & nos conuersi sumus. Nam *&
nos eramus aliquando* .i. olim seu qñq;,
insipientes .i. sapientiam diuinæ cogni
tionis non habentes: *& increduli* .i. nõ
credentes quod de Deo credendum
est: & *errantes* .i. credentes qđ de Deo
Esaie 5. non est, putantes lucem tenebras, et
tenebras lucem, putãtes falsum qđ
uerum est, & uerũ quod falsum est.
Et eramus *seruientes* .i. obedientes *desi
derijs* nostris quia post concupiscen
tias nostras ibamus, & illicita deli
deria sequebamur, satisfaciẽdo illis
prout poteramus: *& uoluptatibus uarijs*
seruiebamus .i. uoluptatibus carnis
& uoluptatibus gulæ, ac uoluptati
bus mollium uestimentorum, & si
milium rerum. Nos dico, *agentes in
malitia*, quantum ad alios .i. actionẽ
malam contra alios exercentes: *&
in inuidia* .i. in maleuolẽtia: quia si ma
lum fecere non poteramus, maleuo
li saltem & iuidi quod poteramus,
alijs eramus, malum eorum deside-
rantes & bonum ipsorum detestan
tes: quia ideo eramus *odibiles* .i. habi-
les ad odiẽdum, hoc est, digni ut odi

remur ab alijs: & *odientes inuicem*, quia B
& nos odiebamus alios, & alij odie
bant nos. Tales non solum fuere gẽ
tiles ante fidem, sed & Iudæi nõ cre
dentes post fidem, sed & Iudæi nõ cre
dentes post domini resurrectionem,
postq; uidelicet clamauere. Crucifi Luca.23.
ge crucifige eum. &, Non habemus Ioan.19.
regem nisi Cæsarem. &, Sãguis eius Matt.27.
super nos et super filios nostros. Ex
eo tempore fuere insipientes .i. sapiẽ
tiam Dei quç Christus est, non ha-
bẽtes: et increduli .i. nolentes crede
re Christum in carne uenisse: & errã
tes .i. pro Christo Antichristum ex
pectantes, atq; carnalibus desiderijs
ac uoluptatibus seruientes, & cæte-
ra quç describuntur agentes. An nõ
insipiens erat Saulus & incredulus
& errans, qñ æmulationem Dei ha-
bebat, sed non scđm scientiam, & p
sequebatur ecclesiam, & lapidãtiũ
Stephanum uestimenta seruabat, cũ
in tm̃ odium cõtra Saluatorem in- Actuũ.7.
stigatus exarserat, ut literas à sacer-
dotibus acciperet, pergens Dama-
scum ad eos qui in Christum credi Actuũ.9.
derant, uinciendos, an æstuãtem flã-
mam uoluptatum restinguere pote
rat, cum non esset templũ Dei? Quæ
autem maior potest esse malitia &
inuidia, q̃ contra absentes epistolas
sumere, & ubiq; Christi uastare di-
scipulos, nolle seipsum saluũ fieri, et
cæteris qui salui esse poterant, inui-
dere, odisse Christianos, & cõsequẽ-
ter ab omnibus odium pmereri?

*Cum autem benignitas & humanitas appa-
ruit saluatoris nostri Dei, non ex operibus iusti
tiæ quæ fecimus nos, sed secundum suam miseri-
cordiam saluos nos fecit, per lauacrum regenera-
tionis & renouationis spiritus sancti, quem effu
dit in nos abunde per Iesum Christum saluatorẽ
nostrum, ut iustificati gratia ipsius, hæredes si-
mus secundum spem uitæ æternæ.*

Tales fuim⁹ ante Christi notitiã,
quales descripsimus: ideo merueta-
mus damnationem, sed per Dei gra
tiã in Christi cognitione reperimus

C salutem. nam saluos nos fecit, *cum apparuit*. i. qñ illuxit nobis, *benignitas*. i. largitas exhibitionis misericordiæ, *& humanitas*. i. affectus misericordiæ Dei patris & *saluatoris nostri*. benignitatem uidelicet uocat exhibitionem operum diuinæ misericordiæ: humanitatem uero, ipsum bonum affectũ eiusdem misericodiæ. Et dicitur humanitas in Deo ad similitudinẽ nostri. Nam ille apud nos dicitur humanus, qui humanitus et misericorditer erga homines afficitur: qa humanitas ipsa misericordiæ est affectus. Secundum fidem & intellectũ nobis apparuit humanitas & benignitas Dei saluatoris, qñ comperimus deum patrem esse miseratorem & misericordem. Et tunc saluos nos fecit, qui nostris meritis eramus pditione digni. Non. n. *ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos*, processit hæc salus, qa nulla opera iustitiæ feceramus, unde salutem meruissemus. *sed ipse secundum misericordiam suam saluos nos fecit*, non scdm merita nostra nobis hanc salutem dedit: *per lauacrum regenerationis & renouationis spiritus sancti*. i. per baptismũ ĩ quo regenerati et renouati sumus, adueniẽte in nos spiritu sancto, per quem data est nobis peccatorum remissio. Spes quidem futuræ salutis, non ipsa salus quæ promittitur, data est nobis baptismo: & tñ quia certa spes est, tanq̃ iam data esset, eadẽ
Roma. 8. saluos, inquit, nos fecit. Alio uidelicet loco dicit, quia spe salui facti sumus Nondum ergo re, sed iam certa spę saluos nos fecit. i. salutem ętërnam corporis & animę nobis dedit per lauacrum regenarationis & renouationis spiritu sancti. i. p ablutionem baptismi, in quo sumus à peccatorum sordibus loti, & iterũ post carnalem generationem spiritaliter generati, ac uetusto homine deposito renouati per spiritũ sanctum, ut nunc iterum perciperemus in baptismo nouitatem ĩnocentiæ, quam D pceperamus in primo parẽte priusquam peccasset, ac deinceps ambularemus in nouitate uitæ. quem spiritum sanctũ deus pater *effudit in nos*, id est, extra fudit in nos, qui adhuc foris à paradiso sumus exules, ut maior eius super nos clementia mõstraretur. Effudit, uidelicet *abunde*. i. sufficienter ad remissionem omniũ peccatorum & ad dationem uirtutum. Vel abunde. i. abundantem spiritalibus donis suis, & hoc fecit *per Iesum Christum saluatorem nostrum*. i. per operationem Iesu Christi, qui sanguine suo saluos fecit nos à peccatis nostris, & saluos adhuc faciet ab omnibus malis. Ad hoc effudit pater in nos. i. in interiora nostra hunc spiritum, ut iustificaremur per eum, & *iustificati* non nostris meritis, sed *gratia ipsius* patris, uel spiritus sancti, *simus iam secundum spem hæredes uitæ æternæ*. etsi nondum secundum rem, id est, hæreditario iure iam nunc possideamus in spe certa uitam æternam.

Fidelis sermo est. Et de his uolo te confirmare, ut curent bonis operibus præesse qui credunt deo. hæc sunt bona & utilia hominibus. Stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones & pugnas legis deuita, sunt. n. inutiles et uanæ.

Fidelis est iste sermo quem præmisi, ut iustificati ipsius gratia, hæredes efficiamur scdm spem uitæ æternæ. Dignus est uidelicet fide sermo de hęreditate Dei, & de spe uitæ æternæ. *Et de his uolo te confirmare*. i. de his supradictis uolo te non dubium esse, sed certum, & ut credant cæteri, confirmare te illos. i. ut tu cõfirmes alios de his prędictis, de gratia, de iustificatione, de hæreditate, de spe uitæ ęternæ, & his similibus. Vel uolo te confirmare de his. i. uolo ut confirmando loquaris de his, & uehementer hæc asseras, ita ut qui te audierint, credant tibi, & curent præesse, id est, studeant alios pręire *bonis operi*

A *bus*. Qui uidelicet hæc uera esse credi derint, necesse est ut curam habeant bonorum operum, per quam hæreditas Dei & spes uitæ præparaẽ æternæ. Curent bonis operibus præesse alijs.i.summa cura & maximo studio laborẽt agere bona opera, unde præbeant alijs exemplum bene operandi, & hæc agere sic studeant *qui credunt Deo*, ut fidem operib9 adornẽt quia *hæc sunt bona*, id est, iusta & sancta, & sunt utilia.i. utilitatem æternæ remunerationis tribuentia hominibus. De his (inquam) uolo ut confirmes Deo credentes, qa bona sunt & utilia: *stultas autem quæstiones* deuita, quia econtra uanæ sunt & inutiles. stultæ quæstiones sunt, ubi euidẽter apparet stultitia, sicut in multis hæreticorum interrogationibus, quas de Christo uel de alijs rebus faciunt ad deprecationem catholicorũ. sed huiusmodi quæstiones deuita. *& genealogias*.i. computationes generationum, quas Iudæi faciunt, qui in eo se iactant & putant legis habere notitiam, si nomina teneãt singulorũ & ab Adam usq; ad extremum Zorobabel, omnium generationes memoriter uelociterq́; percurrunt, atq; in supputatione annorum & in referendis nepotibus, abnepotib9, auis, pro auis, atauis, doctores se credũt. Nota. *& contentiones* deuita eorum, qui p argumentationes artis dialecticæ non ratione, sed stomacho litigantium disputant, in hoc diebus ac noctib9 uacantes, ut uel interrogent, uel respondeant, uel dent propositionem, uel accipiant, assumant, cõfirment, atq; concludant. Si igitur illi hoc faciunt, quorum proprie ars cõtentio est, qd debet facere Christianus, nisi omnino fugere contentionem? *& pugnas quoq; legis deuita*. Frequenter.n.accidit ut habeamus pugnas legis nõ ob desideriũ ueritatis, sed ob iactantiam gloriæ, dum apud eos qui audiunt, docti uolumus æstimari, aut B certe ex hoc rumusculo turpia sectamur lucra. Quid.n.prodest spumantibus labijs & latratu garrire canũ, cum simplex & moderata respõsio possit te placare, si uera est, aut si falsa, leniter à te & placabiliter emendari? Occasione legis oriebanẽ altercationes, dum alij dicerent à quibusdam cibis abstinendum esse, qm̃ sic fuerat in lege præceptum: & alij responderent in euangelio esse concessum, dicente dño. Non quod intrat in os, coinquinat hominem: & alijs cõtendentibus totam ipsam legem oportere carnaliter intelligi et seruari, alijs uero respondentibus & dicẽtibus, non iam carnaliter, sed solummodo spiritaliter eam debere seruari & intelligi. Sed huiusmodi q̃stiones & genealogiæ & contentiones & pugnæ ideo sunt uitandæ, qa *sunt inutiles*.i. nec dicentibus nec audientibus prosunt *& uanæ*.i. inanes, quia tantũmodo speciem scientiæ habẽt.

Hæreticum hominem post unam & secũdam correptionem deuita, sciens quia subuersus est qui eiusmodi est, & delinquit cum sit proprio iudicio condemnatus.

Hæresis græce ab electione dicit̃, quod unusquisq; scilicet id sibi eligat, quod ei melius esse uideat̃. Vnde Stoici, Peripatetici, Academici & Epicurei, illius uel illius hæreseos appellabantur. Hæreticus ergo est, qui generalis ecclesiæ doctrinam deserens, errorem sibi peruersi dogmatis eligit, quem specialiter sequatur. Et ideo hæreticus, quia homo est humana tm̃ sapiens, & de Deo scd̃m humanas rationes disputans. Sed iste debet corripi, & si in errore pdurauerit, caueri, sicut & dominus pessimos doctores arbitrio suo dimittendos præcipit, sciens eos difficulter ad ueritatem posse trahi: Sinite, inquit, illos, cæci sunt & duces cæcorum, Inde est quod & apostolus

C nunc hæreticum iubet uitari. Nõ solum, inquit, prædictas quæstiones & genealogias caue, sed & *hæreticum hominem deuita post unã & alteram correptionem*, uel cõmonitionẽ. Quasi dicat: Si, uides aliquem à fide errantem, cõmone illum rationabiliter, ut catholicam teneat fidem: & si distulit, adhuc seuerius corripe illum de erroris sui prauitate. Non uidelicet sufficit tm̃ semel eũ corripi uel cõmoneri, sed & secũda est ei adhibẽda correptio, ut in ore duorum uel trium te-
2.Cor.13. stium stet omne uerbũ. Si bina cor-
Deute.17. reptione uel cõmonitione noluerit resipiscere, ulterius iam illum deuita, nõ habens cum illo participationem aliquam uel societatem, nec ad monens eũ, *sciens quia subuersus est*. Qui uidelicet semel bisq́; correptus, audito errore suo, non uult corrigi, errare ęstimat corrigentem: & econtrario se ad pugnas & iurgia uerborũ parans, eum uult lucrifacere à quo docetur. Qui ergo *huiusmodi est*.i. tam peruersi erroris & iam prauæ obstinationis, subuersus est.i. à contemplatione supernorum uersus ad subteriora intuenda, ut terrena semper intueatur, & nihil nisi terrenum & infernum sapiat. & delinquit.i. derelinquit magis ac magis ueritatem, *cum sit proprio iudicio condemnatus*.i. corpore simul & anima damno sempiternę damnationis deditus. Qui propterea suo iudicio dicitur esse cõdẽnatus, quia fornicator, adulter, homicida & cæteri criminosi per sacerdotes de ecclesia propelluntur: hæretici autem in seipsos sententiam ferunt, suo arbitrio de ecclesia recedẽtes. Quæ recessio, proprię conscientiæ uidetur esse damnatio. Inter hæresim autem & schisma hoc distat, quòd hæresis peruersum dogma habeat, schisma uero propter episcopalem dissensionem ab ecclesia se separet. Nullum tamen schisma est, quòd non sibi aliquam confingat hæresim, ut rectè ab ecclesia recessisse uideatur. D

Cum misero ad te Artemam aut Tychicum, festina uenire ad me Nicopolim. Ibi enim statui hyemare. Zenam legis peritum & Apollò solicitè præmitte, ut nihil illis desit. Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi.

Hęc interim quę scribo serua. & *cum misero ad te Artemam uel Tychicum, tunc festina uenire ad me Nicopolim*, ut & alibi prędices, quià *ibi statui*.i. firmiter proposui *hyemare*.i. in hyeme morari. Di- Supra.1.
ctum est in exordio istius epistolæ, Huius rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quę desunt corrigas, & cõstituas per ciuitates presbyteros, ut quia Cretenses nuper crediderant, recedẽte Paulo & ad alias ecclesias proficiscente, non dimitterentur orphani, sed haberẽt apostolicum uirum, qui ea quę uidebantur deesse, corrigeret. Quia ergo post fundamẽtum aliarum ecclesiarũ necessarius erat Titus, qui ędificiũ substrueret, scribit ei ut cum Artemam uel Tychicum, unum scilicet è duobus qui secum fuerant, Cretam misisset, q implereret locum eius, ipse Nicopolim ueniret, ibi se hyematurũ contestãs. Ex quo paternos affectus Pauli in Cretenses, à quibus idololatrię semina primum pullulauerant, probamus. Necessarium habet Titum in euangelij ministerium, tamen nõ eum ante ad se uult uenire, nisi in locũ eius Artemas uel Tychicus successor aduenerit, cuius doctrina & solatio Cretenses confoueantur. Nicopolis ipsa est quę ob uictoriã Augusti, quod ibi Antonium Cleopatramq́; superauerit nomen accepit. νικόπολις uidelicet gręce, quasi uictorię ciuitas dicitur Latine. Dixi, uenias ad me & antea *præmitte Zenam legis peritum & Apollo ita solicite, ut nihil desit illis*.i. ut nullis careãt necessarijs, sed

secum

A secum afferant quæcunq; illis necessaria, quoniam nõ est mihi facultas procurandi eos. Hic innuit se pauperem esse, nec terrenis rebus colligendis inhiare. De hoc Apollõ dictum est Corinthijs: Vnusqsq; uestrum dicit, ego quidem sum Pauli, ego autẽ Apollõ, ego uero Cephæ. Fuit autẽ uir Alexandrinus ex Iudæis, ualde eloquens & doctus in lege, episcopus Corinthiorum, quem propter dissensiones quę in Corintho erant, ad uicinam insulam Cretam, cum Zena legis doctore putandũ est trãsfretasse: & Pauli epistola dissensionibus Corinthiorũ temperatis, rursus Corinthũ remeasse. Zenam uero legis peritũ uel doctorem, de alio scripturæ loco, qui fuerit, nõ possumus dicere, nisi hoc tantũ quód ipse apostolicus uir fuerit, obtinens id operis qd Apollo habuerit, Christi ecclesias extruendi. Præcipit itaq; Tito, ut quoniam de Creta ad Græciã nauigaturi erãt, non eos faciat mar supijs indigere, sed habere ea quæ ad uiaticum necessaria sunt. Et qa poterat suboriri occulta responsio, ut nõ tam Titus q̃ qcunq; epistolę lector hoc diceret, Et unde Tito ut uiaticũ non habentibus largiref, soluit hãc quæstionem, & quasi nihil sibi opponaf elidit, dicendo: *Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi.* Nostros, suos uocat, qui in Christũ crediderunt: qui, qa Christi erant, recte et Pauli & Titi appellari merebãtur, habẽtes uidelicet uictum & uestitum, his contenti erant. Et ne forsitan uel epistolam Pauli uel præceptum Titi facile contemnãt, infructuosos uocat, qcunq; euangelistis nõ ministrauerint. Non sint, inqt, infructuosi. Omnis enim arbor quæ non facit fructum bonũ, excideretur et in ignem mittetur. Qui ergo sanctis prædicatoribus necessaria nõ uult tribuere, arbor infructuosa est, & ob suam sterilitatem combustione digna. Litera sic legitur: Illos pmitte. Sed & nostri. i. illi quos ego ad Christum conuerti, & tibi diutius instruendos reliqui, discant te docente, præesse bonis operibus eorum ad usus necessarios, id est, paratí esse semper ministrare prædicatoribus eorum quæ necessaria sunt. Vel discant præesse, id est, cæteros præuenire in bonis operibus, factis ad necessarios usus prædicatorum, ut non sint infructuosi, nõ ministrãdo eis necessarios sumptus.

1.Cor.1. Act.18. Timo.6. Matt 3.

Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide, Gratia Dei cum omnibus uobis Amen.

Salutant, inquit, *te*, id est, salutem tibi imprecanf, *omnes qui sunt mecum.* Vel solita cõsuetudine usus est, ut Titũ ab omnibus qui secum erãt, diceret salutari, uel certe proprie in Titum, q̃ talis esset ut amorem eorũ qui cũ Paulo erant, omnium mereref. Magna uidelicet est laus Titi, per Paulũ ab omnibus salutari. Illi, inquit, te salutant, & tu ex nostra parte *saluta eos qui* apud Cretam *nos amant in fide*, non in carne. Neq; enim omnis qui amat, amat in fide, sed multi sunt q amant absq; fide. amãt qppe & matres filios, sed non amant in fide. & uxores maritos, sed amor ille non fidei est. Sola sanctorũ dilectio in fide diligit, intantum ut etiam si ille qui diligitur, in fide non sit, tñ sanctus in fide eũ diligat. Ideo. n. in fide diligit, qa credit in eum, qui pollicitus est se pro expletione mandati retributurum esse mercedẽ: & infidelem quẽ diligit, ea intẽtione diligit, ut efficiaf fidelis. Deinde Tito & cæteris qui cũ eo erant, imprecaf grãm Dei, dicẽs: *Gratia Dei cũ omnibus uobis sit, Amẽ.* Et quomodo Isaac patriarcha benedixit filiũ suum Iacob, et ipse Iacob duodecim patriarchas, Apli quoq; ingredientes domum dicebant. Pax Gene.27.

C huic domui: et si digna erat domus, requiescebat pax domini sup eam: si uero se exhibebat indignã, reuertebatur ad eos qui eam fuerant imprecati: ita & nunc in fine epistolæ suæ Apostolus gratiã credẽtibus imprecatur, quæ cum uoto habebat effectũ, & erat in potestate credentiũ, si talem se benedictus, qualem benedicens imprecabatur, pbere uoluisset.

Gene. 49. Matth. 10 Luce. 10.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

PHilemoni familiares literas mittit Apostolus à Romano carcere, p seruo eius Onesimo rogans, q a rem ipsius furatus fuerat, & eo ne comprehenderetur Romam fugerat, sed ibi familiaritatem Apostoli consecutus, baptismũ Christi perceperat, & intantũ se correxerat ac doctrinam apostolicã didicerat, ut idoneus Christi prædicator efficeretur. Ideoq́ ueniam à Philemone intẽdit illi Aps impetrare, remittens eum cum hac epistola.

EPISTOLA PAVLI AD PHILEMONEM.

Paulus uinctus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro, & Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, et ecclesiæ, quæ in domo tua est: Gratia uobis & pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo.

Paulus uinctus Iesu Christi scribit Philemoni. In eo quod nomẽ suum præmittit celeberrimũ, innuit ei qđ tanto uiro denegare, non debeat qđ expetit. Apľm uero se non dicit, q a cũ impetrare ueniam intendat, uerba tantũ blandiẽtia oporteť eũ ponere, nõ nomen authoritatis pręferre. Nõ imperat, sed orat. Maioris tñ uidet fu- D periculi, uinctum Iesu Christi se dicere q̃ apľm. Gloriabanť.n. apľi q di gni fuerant p noie Iesu Christi cõtumeliã pati. Sed necessaria est authoritas uinculorum. Rogaturus.n. pro Onesimo, talis rogare debuit, q posset impetrare qđ posceret, & mentione suorũ cruciatuũ Philemonem ad misericordiã flecteret, ne ei dolorem super dolorẽ adderet, si ueniã Onesimo denegaret. Non oĩs aũt qui uinctus est, Iesu Christi uinctus est: sed ille tantum, q pro Christi noie & p eius confessione uincula patiť, sicut sanguis effusus ille tantũmodo martyrem facit, qui p Christi noie funditur. Scribit igiť ad Philemonẽ Romæ uinctus in carcere, quo tpe uidẽtur ad Philippenses & Colossenses & Ephesios epistolæ esse dictatę. ad Philippẽses illa ex causa primũ qđ cũ solo Timotheo scribit qđ in hac epistola facit. Dehinc qđ ui cula sua manifesta dicit facta pro Christo in omni prætorio. Qđ sit aũt prætoriũ in ipsius epistolæ fine significat: Salutant uos oẽs sancti, maxime aũt q de domo Cæsaris sunt. A Cæsare uidelicet missus in carcerem, notior familiæ eius factus, psecutoris domũ Christi fecit ecclesiã. Porrò & ad Colossenses principiũ ẽ simile, Paulus apľs Iesu Christi p uoluntatem Dei et Timotheus frater. Et in fine dicit, memores estote uinculorũ meorũ: Et idem Onesimus q nunc Philemoni cõmendatur, et plator eiusdem epľę fuit. Sic uidelicet legimus: Quæ circa me sunt, oĩa uobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister & conseruus in dño, quem misi ad uos ad hoc ipsum, ut cognoscat q̃ circa uos sunt, & cõsoleť corda uestra, cũ Onesimo charissimo et fideli fratre, q est ex uobis. Hic autẽ Philemõ, ad quẽ hęc epľa scribitur, Onesimi dñs est, imo frater esse cœpit ĩ dño, & ad Colossenses refertur

Act. 5. Philip. 4. Colos. 1. Colos. 4.

A ꝙ Onesim⁹ ex eis sit, unde ratio nos ipsa et ordo deducit, q̄d & Philemō Colossensis sit, & eo tpe cōmunem ad oēm ecclesiā Onesimus epl'am tulerit, quo priuatas & sui cōmendatrices ad dn̄m l'ras sumpserat. Est et aliud indiciū, q̄d in hac eadem epl'a & Archippus noiat, cui hic cū Phi-

Colos. 4. lemone scribit. Dicite, inqt, Archippo: Vide ministeriū q̄d accepisti in dn̄o, ut illud impleas. Q̄d est ministeriū q̄d Archippus accepit à dn̄o? ad Philemonē legimus, & Archippo

Ephes. 3. 6. cōmilitoni nr̄o: ad Ephesios ēt scribit se uinctum in dn̄o, & in fine dicit: Vt sciatis quæ circa me sunt, oīa nota uobis faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa me sunt, et consolet corda ur̄a. Tychic⁹ aūt is est, qui & ad Colossenses cū Onesimo mittit: & eo tpe Onesimum habuit comitē, quo Onesimus ad Philemonem l'ras pferebat. In quarum principio Paulus sibi Timotheum adiūgit, ut epl'a maiorem haberet authoritatē, quę nō ab uno scribebatur, et Philemon non solū pp Apl'm, sed pp Timotheum qui sibi familiaris erat, faceret quod rogabat. Paulus *& Timotheus frater scribunt Philemoni dilecto*, & q̄a dilectus est ab eis, debet eor̄ gratia concedere ueniā Onesimo. In Græco tn̄ non habet dilecto, sed diligibili. Inter dilectū aūt & diligibilē hoc distat, q̄d dilectus appellari pōt & ille, qui dilectionem non meret: diligibilis aūt is tantū, qui merito dili-

Matth. 6. git. Denicp & inimicos nostros dili-

Luc. 6. gere pręcipimur, qui sunt dilecti, sed non diligibiles. Amamus quippe illos, non q̄a amari merent, sed q̄a dominus hoc præcepit. Philemon uero & dilectus & diligibilis est, q̄a et diligit et diligi meret. Philemoni, inqt, dilecto *& adiutori nostro*. i. per suā prædicationē adiuuanti nos ad dissemi-

nandū Christi euangeliū: & ideo dilectus est à nobis, q̄a in eodem sanctæ prædicationis ope quo & nos, laborat, *& Appiæ sorori charissimæ*, nō habenti in se falsę aliq̄d & fictæ germanitatis. *& Archippo cōmilitoni nostro*, quē arbitror cū Paulo & Timotheo contra aduersarios pro Christi noīe dimicantē, extitisse uictorē: & ꝑpterea nunc cōmilitonem dici, q̄d in eodē certamine belloqꝫ superauerat, uel q̄d adhuc cōmilitaret illis in prædicatione assidua et hostium repressione. Illud q̄d ad Galatas scribēs Apostolus, ait in Christi fide nihil referre, Gentilis sit aliqs an Iudæus, uir an mulier, seruus an liber, ēt in hoc loco perspicuū fit. Inter duos quippe uiros apl'icos, inter coopératorē Pauli & cōmilitonem eius, mediū Appię nomē inserit, ut talis ex utroqꝫ latere fulta comitatu, nō uideatur ordinem sexus habere, sed meriti. Sūt q̄ intelligant Appiam cōiugem esse Philemonis & Archippū eius filiū. Q̄d satis uidetur cōgruum, ut s. Philemoni tanq̄ patri familiàs principaliter mittatur epistola, deinde Appię uxori eius & Archippo filio ei⁹, nec non *& ecclesiæ*. i. conuocationi fideliū *quæ est in domo eius*. i. in familia ipsius, uel quam ipse pro xp̄i noīe pascit & tenet in domo sua. Vxorem & filiū & domesticàm ecclesiā ideo salutat Apl's, ut omnes pro Onesimo interueniant, & ei ex corde dimittant, q̄a & ipsi ab illo offensi fuerant. *Gratia*, inquit, *& pax sit uobis à Deo patre domino Iesu Christo*. Gratia est, qua nullo merito nulloqꝫ opere saluamur: pax, qua reconciliati Deo per Christum sumus. Sed quoniam à patre et à Christo gratia & pax rogat, una filij patrisqꝫ natura esse uel potentia monstratur, cum id potest filius præstare quod pater, & id dicitur pater p̄stare quod filius. Hucusqꝫ Paulus & Timotheus Philemoni & cæte-

Gala. 3. (margin)

C ris,hinc iam folus Paulus foli Philemoni usq; ad finē epistolę loquitur.

Gratias ago deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens charitatem tuam & fidem, quam habes in domino Iesu & in omnes sanctos, ut communicatio fidei tuae eui dens fiat in agnitionem omnis boni, quae in nobis est in Christo Iesu.

Multipliciter laudat Philemonē, ut postmodum facilius eū flectat ad cōcedendū qđ rogabit. Gratias, inqt, ago & cætera, quasi dicat: O Philemō, ignoscere debes Onesimo, nec iam ullum rancorē uel odiū retinere contra eum in corde tuo, qm̄ es egregiæ charitatis & fidei, unde gratias ago Deo meo. Quomodo.n. tā charitatiuus uir charitatem suā non extendet usq; ad seruum bene correptū? Aut quomodo tam fidelis non indulgebit illi, qui eandem fidē iam habet? *Gratias ago pro te Deo*, Deo dico, *meo*, id est, quasi proprio, quoniā speciali quadam excellentia præ cæteris illi seruio. Gratias illi ago, *semper memoriam tui faciens in orationibus meis*. Ambiguū est utrū gratias agat Deo suo semper, an memoriam Philemonis faciat in orationibus suis semper. Et utrunq; intelligi potest. Qui.n. præcipit alijs ut in oībus gratias agant Deo nullis angustijs poterat concitari, ut gratias semper Deo ipse non referret. Si autem pro sanctis & melioribus quibusq; semp orabat, credibile est eum ꝑ Philemone semper orasse, ut fides eius et charitas, Christi misericordia seruaretur. Gratias, inquit, ago semper, uel semper sum memoriā tui faciens in orationibus meis, id est, quotiescunq; oro ꝑ me, intermisceo & orationē pro te. Gratias ago, audiens, id est, quoniam frequenter audio *charitatem tuam & fidem, quam habes in domino Iesu, & in omnes sanctos eius*. Ob hoc enim grates refero & orationes pro te facio, quoniā sæpe narratur mihi te habere charitatē in domino Iesu, qua diligis eū super omnia: & in omnes sanctos eius, quos tāquam teipsum diligis, ideoq; debes & Onesimum diligere, quia iam sanctus eius est. Fidem quoq; habes in domino Iesu & in sanctos eius, iuxta qđ in Exodo legimus, quia credidit populus Deo & Moysi seruo eius. Quicunque credit Deo, aliter eius fidem recipere nō ualet, nisi credat & sanctis eius, id est, prædicatoribus & scripturarum sanctarum authoribus. Nec est in Deum uera dilectio & fides, quæ in ministros eius odio & infidelitate tenetur. Talem habes charitatem & fidem, *ut communicatio fidei tuae fiat euidens* in bonis operibus. Vel ideo pro te oro, ut communicatio fidei tuæ, id est, quod fides tua credit omnia quæ habes, debere sanctis omnibus esse cōmunia, fiat euidens, id est, exterius uideatur in opere, ut quod intus credit, foris demonstret in operis executionem. Et hoc faciat, proficiens *in agnitionem omnis boni*, ut scilicet bene credendo & bene operando ad hoc perueniat, ut omne bonum quod in hac uita possibile est, agnoscat, id est, intelligat & à malo discernat, & quale sit sciat. Sūt enim pleriq; simplicium, qui faciunt opera iustitiæ, & non habent eorum quæ ipsi operantur scientiam. Sed tu bona cuncta quæ feceris intellige, & communicatio fidei tuę fiat euidens in agnitionem omnis boni. boni dico, existentis *in Christo Iesu*. Quantis gradibus, quantisq́; profectibus apostolicus in altiora se sermo tendit? Habet quispiam charitatē & fidem in Deum & in sanctos eius, sed forsitan non æquali eam in omnes lance communicat. Et cōmunicat forsitan in omnes, sed opere non explet uoluntatē. Implet aliquis & opere, sed gestorū suorū perfectam non ualet habere notionē. Sit alius quoq;

Exo. 14.
Nota.

qui

A qui & opus habeat & scientiam, sed non habet oīs boni. Multa enim iuste, mansuete, studioseq́ perpetrās, impar est suis in aliqua parte uirtutibus. At non talis Philemon, habet quippe cōmunicationem operatricis fidei & charitatis euidentem in Deū & in oēs sanctos eius, in agnitionem oīs boni. Quæ .s. agnitio cū in apostolis sit, nō eam putemus ob id tantum esse perfectam, ꝙ similis sit, sed in eo totam esse, quia Christi est: ut quicquid boni & in Philemone laudatur & de apostolorū exemplo sumitur, inde bonū sit, quia de Christi fonte ducatur.

Gaudium enim magnum habui et consolationem in charitate tua, quia uiscera sanctorum requieuerunt per te frater. Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperādi tibi, quod ad rem pertinet, propter charitatem magis obsecro, cum sis talis ut Paulus senex, nūc autem & uinctus Iesu Christi. Obsecro te pro meo filio, quem genui in uinculis, Onesimo, qui tibi aliquā do inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi utilis, quem remisi tibi. Tu autem illum ut uiscera mea suscipe.

Plenius inculcat & docet quia dixerit, grās ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis. Ideo inquit, gratias ago, quoniā audita charitate tua, quā in sanctos exerces, *habui* in ea *gaudium*, non qualecunq;, sed *magnum & cōsolationem*. Desolationem uidelicet quādam & tristitiā habueram, dum uererer ne si ad te reuerteret Onesimus, aliqd mali à te pateretur. Sed audito quo'd in omnes sanctos charitas tua redūdaret, consolationem & gaudiū habui, credens quo'd & Onesimo qui tam unus ex sanctis est, ueniam dares. Ideo gaudiū & cōsolationem *in tua charitate percepi, quia* tanta est, quo'd *uiscera*. i. corda *sanctorum*, quos frequenter hospitio suscepisti, *requieuerūt per te* ô bone *frater*. i. tanta illis beneficia foris exhibuisti, ut ēt internus eo͡ꝝ affectus in bonitate tuæ charitatis requiesceret. B Regescunt uidelicet mēs & uolūtas sanctorū per eos, qui pietatis opera sectanť, sicut & affligitur per illos, qui peruerse agunt. & dignum erat agere grās Deo pro charitate Philemonis, qui internum cordis affectum & profundos animi recessus sanctorū recipiēdo refecerat. Hanc uidelicet habet Apostolus cōsuetudinē, ut semper uiscera uocet, uolens plenam mentis ostēdere charitatem. Vnde gaudēs cum gaudentibus, & cum his qui requieuerant, Philip.4. refectum esse se credens, habet lætitiam non transitoriam & leuem, & quæ fortuitu possit accidere, sed magnam et (ꝑut erat in Philemone charitas) eminentem, quā augebat consolatio super eiusdē Philemonis charitate, descendens à patre misericordiarum & Deo totius cōsolationis. 2. Cor. 1. Hinc ad rē uenire paulatim incipit, subdendo: Propter quod .i. ꝗa sæpe uiscera sanctorū per te requieuerūt, ego *habens in Christo Iesu*, pro quo tanta facis, *multam fiduciam imperandi tibi*. i. multam certitudinem quo'd (si uoluero) possim imperare tibi illud, *quod pertinet ad rem*. i. ad utilitatem tuā & meā, *propter charitatem* nolo imperare. i. nolo te imperiosa authoritate cogere, sed ītermisso imperio *magis*. i. potius *obsecro*. i. per sacra te ꝑcor. s. per fidem, per charitatem tuā te rogo, ut facias quæ postulo. Obsecro inquā te, *cum sis talis ut Paulus senex*. i. ꝗa es talis qualis ego Paulus senex. i. tam ꝑuectus ætate corporis sicut ego: & ideo nō impero tibi, sed te obsecro, ꝗa senes non sunt imperio cogendi, sed obsecratione rogādi, sicut in alia epl͞a dictum est. Seniorem ne increpaueris, 1. Timo. 5. sed obsecra ut patrē. In hoc ipso qđ senem Apostolus se nominat, & illum in senectute sibi æquiparat, ne senē offendere negādo, qđ possit debeat, cū & ipse sit senex, liquido no

C tat Senex,inquit,sum, nec tantũ senex,sed etiam *nunc vinctus* sum .i. catenis in senectute constrictus, ideoq́ magis annuere debes petitioni meę, ut sic quodãmodo lenias uinculorum meorum aggrauationem.uinctus, inquit sum & uinctus *Iesu Christi*.i. pro eius euangelio uinculis mãcipatus. Et propterea non me contristes, ne & illũ offendas cuius uinctus sum. Multis in Philemonẽ laudibus ante præmissis, cum sit talis res pro qua rogaturus est,quæ & pstanti sit utilis & roganti,poterat Paulus magis imperare quam petere. Et hoc ex fiducia illa ueniebat, quod qui tanta ob Christũ opera perpetrauerat, utique impar sui in cæteris esse nõ poterat. Sed uult magis petere quam iubere,grãdi petentis authoritate pposita, per quam & apostolus supplicat,& senex,& uinctus Iesu Christi. Totum autem pro quo rogat, hoc est, sicut & in exordio prælibauimus:Onesimus seruus fugam furto cumulans, quædam ex bonis domini sui tulit, & pergens ad Italiam,ne ẽ proximo facilius possit apprehendi, pecuniã domini pdige dissipauit. Hic igitur cum ob confessionem Christi Paulus esset in carcerẽ, credidit in dominum Iesum,& ab eo baptizatus, digna pœnitentia maculas uitæ priorris abstersit,in tantum ut is apostolus cõuersionis eius testis fieret,qui quondam Petrum increpauerat nõ recto pede in euangelij ueritate gra-

Galat. 2. dientem. Quantũ igitur ad peccatũ & ad facinus pertinet, quo dominum læserat, ueniam non meretur. Quantum uero ad Apostoli testimonium,qui scit eum plene esse conuersum grandi pondere premitur q rogatur, ut ueniã non neget, q ẽ seruo fugitiuo atque raptore minister Apostoli factus erat. Qđ aũt aliud habebat Apl's ministerium,nisi euangelij Iesu Christi,ut non quasi à dño, sed quasi à cõuerso et coeuãgelista ignosceretur ei,qui seruus esset Christi,similiter & minister. hoc est itaque qđ rogat,subdẽs: *Obsecro te pro meo filio &c.* Quasi dicat:dixeram,ppter charitatem magis obsecro & nõ manifesta uerã pro quo, uel quid obsecrem te. Sed nunc scias, quia obsecro te pro filio meo.i.proprio & quasi singulariter dilecto, quem spiritaliter *genui in vinculis* posit. Et quia ille uincula mea non abhorruit, sed animosus fidem suscepit, condonandum est ei quod prius errauit. Modo primum noĩat ipsum filium,pro quo postulat,præmissis multiplicibus causis, cur debeat impetrare qđ pro illo rogat .s. pro *Onesimo*,inquit,obsecro. Et cur pro illo sit obsecrandum, subiungit: *qui tibi aliquando inutilis fuit*. Ideo, inquit, pro illo obsecro,quia aliquando.i.olim fuit tibi inutilis.i. non quærens utilitatem tuam,sed damnum,cũ pecuniam tuam furaretur & fugeret. Sed *nunc est utilis & tibi & mihi*. ideoq́ debes illi ignoscere. *quem remisi tibi*, ut à te ueniã peteret, & ibi satisfaceret, tuoq́ seruitio deditus esset. Dño tantum antea ĩutilis fuit. Neque enim seruus fur atque fugitiuus alteri nocuit nisi domino suo. Nunc econtrario utilitatis cõpensatione, qua & ipsi domino & Paulo utilis est, cæterisq́ per Paulum, plus charitatis meretur quam odij ante meruerat. Vnde ait:Qui tibi aliquãdo inutilis fuit. Tibi, inquit, soli non cæteris. Nunc autem tibi & mihi utilis. Vtilis domino suo, quia posset Paulo seruire pro domino suo Paulo uero in eo utilis, quia illo in carcere uinculisq́ detento, posset in euangelio ministrare,id est, euangelium pro illo foris prędicare. Simul autem admirandum de magnanimitate apostoli & in Christum mente feruenti. Tenetur carcere, uinculis stringitur, squalore corporis, charotũ separatione, pœnalibus tenebris

A coartatur, & nō sentit iniuriam, non dolore cruciaē, nihil nouit aliud nisi de Christi euangelio cogitare. Sciebat seruum, sciebat fugitiuum, sciebat aliquando raptorem ad Christi fidem esse conuersum. Grādis laboris est, talem hominem in eo perseuerare quod cœpit. Idcirco filiū suū & filiū uinculorū suorū & ministrū euangelij in uinculis cōstituti inculcat ac replicat, ut Philemon ille prudenter & dispensatorie tantū in præfatione laudatus, non auderet negare, ne suis laudib⁹ uidereē indignus. Remisi, inquit, illum tibi, id est, iterū misi ad te unde discesserat, qm̄ alieno seruo nolebam abuti. Sed tu nō repellas eum uel affligas, sed *suscipe*. i. sursum accipe illum, hoc est, honorifice illum accipe. illum dico, *uiscera mea*. hoc est, quod suprà diximus uiscera significare internum cordis affectum, & plenam ex animo uoluntatem, cum totū quicquid in nobis est, suscipitur à rogante. Alioqui autem oēs liberi uiscera sunt parentū.

Quem ego uolueram mecū detinere, ut pro te mihi ministraret in uinculis euangelii. Sine consilio autem tuo nihil uolui facere, uti ne uelut ex necessitate bonum tuum esset, sed uoluntarium.

Remisi illum ad te, *quem primo uolueram detinere mecum ego* tanti nominis & authoritatis apostolus, qui satis authoritate mea possem illum detinere. Ad hoc (inquā) eum detinere uolueram, *ut mihi necessaria ministraret pro te*, id est, loco tui q mihi solebas ministrare, ut illud seruitium quod ipse mihi impediret, tibi imputarem, & tu inde fructum æternæ remunerationis colligeres. Mihi dico, *in uinculis* posito, & ideo multum indigenti eius ministerio. in uinculis dico, *euangelij*. i. quæ pro euangelio patior, non pro crimine meo. His de causis uolueram eum detinere. Sed postea mecum retractans, *nihil* de seruo tuo *uolui facere sine tuo consilio*, id est, sine tuo nutu & comuni uoluntate, *uti ne uelut ex necessitate*, id est, ut non quasi ex necessitate *esset bonū tuum*, id est, ut non esset inuitum bonum tuum, *sed uoluntarium*, id est, ex tua uoluntate procedens. Bonum Philemonis erat, ministerium qđ seruus eius pro eo exhibebat Apl̄o. Qui. s. Apl̄s poterat et absq; uolūtate Philemonis Onesimū sibi in ministerio retinere. Sed si hoc sine ipsius uolūtate fecisset, bonū qdem erat, sed nō uolūtariū. Qđ aūt non erat uoluntariū, alio genere arguebaē non esse bonū. Nihil qppe bonū dici pōt, nisi qđ ultroneū est. Ex quo apostoli consideranda prudentia, qui idcirco fugitiuum seruū remittit ad dominū, ut prosit, domino suo, qui prodesse non poterat, si domino teneretur absente & inuito. Potest etiam ex hoc loco solui, qđ à plerisq; frequenter quæritur, quare Deus hoīem faciens ad suam imaginem & similitudinem, facere eū ita noluit ut malus esse non posset. Si enim Deus uoluntarie, & non ex necessitate bonus est, debuit hoīem faciens ad suam imaginem & similitudinem, facere ut ipse uoluntarie & non ex necessitate bonus esset. Qui autem asserunt ita eum debuisse fieri, ut malum recipere nō posset, hoc dicunt, Talis fieri debuit, qui necessitate bonus esset, & non uoluntate. *Nota.* Quòd si talis factus esset, qui bonū non uoluntate, sed necessitate perficeret, non esset Deo similis, qui ideo bonus est, qa uult, nō quia cogitur. Ex quo manifestum est, rem eos postulare cōtrariam. Nam ex eo quod dicunt, debuit homo similis Deo fieri, illud petunt, ut liberi fieret arbitrij sicut ipse Deus est. Ex eo autem quod addunt, talis debuit fieri, qui malum recipere non posset, dum necessitatem ei boni important, illud, ut homo similis Deo non fieret, uolunt. Solutur ergo ista quæstio: Po

C tuit Deus sine uoluntate eius hominem facere bonum. Porrò si hoc fecisset, nō erat bonum uoluntarium, sed necessitatis. Quod autem necessitate bonum est, non est bonum, & alio genere malum arguitur esse. Igitur proprio arbitrio nos relinquēs, magis ad suam imaginem & similitudinē fecit. Similem enim esse Deo, absolute bonum est.

Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, ut in aeternum illum reciperes, iam non ut seruum, sed pro seruo charissimum fratrem, maxime mihi. Quanto autem magis tibi & in carne & in domino.

Nōnunquam malum occasio fit bonorum, & hoīum praua consilia Deus

Gene. 37. uertit ad rectum. Quod dico, manifestius exēplo fiet: Ioseph fratres sui stimulis inuidiæ concitati, uendiderunt Ismaelitis. hoc initium patri & fratribus et toti Ægypto bonorum

Gene. 50. omnium fuit. Denique ipse fratribus postea dixit. Vos cogitastis de me malum, & Deus uertit illud in bonum. Simile qd & in Onesimo possumus intelligere, quòd mala principia occasiones fuerint bonæ rei. Si uidelicet dominum non fugisset, nunquam uenisset Romā, ubi erat Paulus uinctus in carcere. Si Paulum in uinculis non uidisset, fidem Christi non recepisset. Si Christi fidem non habuisset, nunquam Pauli effectus filius in opus euangelij mitteretur, ex quo gradatim colligitur, qđ ideo minister euangelij factus est Onesimus, qa fugit à domino. Et hoc est quod dicitur: Debes illum honeste & libenter suscipere, quia *forsitan ideo ad horam*, id est, ad breue tempus *discessit à te, ut aeternum, illum reciperes*. Pulchre autem addens forsitan, sententiam temperauit. Occulta quippe sunt iudicia Dei, & temerarium est quasi de certo pronunciare quod dubium est. Forsitan, inquit, ideo discessit, caute, timide, trepidanter loquens, & non totum fixo gradu, ne si non D posuisset forsitan, omnib9 seruis fugiendum esset ut apostolici fierent. Forsitan idcirco discessit à tuo seruitio non diu, sed ad horam, id est, quasi ad unius horæ spatium, ut pro tam breui recessione reciperes illum in æternū, id est æternaliter tecum permansurum, qui tantūmodo temporaliter erat tecum mansurus nisi recessisset. hoc est, fortasse Deus prævidit & eum à te ad horam, id est, ad breue tempus discedere secreto consilio uoluit, ut tu qui non eras illum æternaliter tecum habiturus, si non discederet ut ad me perueniens fidem acciperet, reciperes illū habiturus tecum non horarium, sed æternum. Cum enim eandem fidem ac religionem teneat quam tu, hic & in futuro tecum semper erit, qui perenniter à te separandus erat & supplicijs mancipandus, si non ad horam discessisset, ut infidelitatē exueret, licet hæc Apostolus quasi dubitatiue dixerit, tamen ita ueraciter completa sunt ut pronunciauit. Nam Onesimus iste, sicut ex literis patris didicimus, factus est postea pontifex & martyr gloriosus. Reciperes (inquam) in æternū, *iam*, id est, post acceptum libertatis spiritū in baptismo, *non ut seruum* sicut prius, *sed pro seruo fratrem*, quia cœpit eundem in cœlo tecum habitare patrem. fratrem non qualemcunque, sed *charissimum* cunctis ecclesiæ filijs, qui sanctitatem quam nunc habet nouerūt, sed *maxime*, id est, multo plusquàm alijs est charissimus *mihi*, qui magis noui quos chariores æstimare debeam et qui magis huius perfectam conuersionem scio quàm alij. Et mihi quidē p sola spiritali fraternitate tam excellenter charus est, sed *quanto magis*, id est, ualde amplius debet esse *tibi* charissimus, *& in carne*, id est, respectu carnis, quia tibi carnale seruitiū de-

A bet, utpote seruus *& in domino*.i. in respectu dñi, quia eius per fidē factus est filius & regni eius particeps est tecū futurus. In eo quod ait, ut æternum illum reciperes, notandum est qđ nullus sit æternus dominus serui sui. Potestas qppe ei⁹ & utriusq; cōditio morte finitur. Onesimus uero ex fide Christi factus est æternus æterno Philemoni: & spiritu libertatis accepto, iam non seruus, sed frater cœpit esse de seruo: frater pro sanctitate sua charissimus: frater ætern⁹ æterno & ipsi apostolo & dño suo, cui Onesimum ut carnis ante conditio, illū postea spiritus copulabat. Et tūc quidem qn̄ erat ei subiectus in carne, nō erat ei iunctus in domino. Nunc autem & in carne iunctus est, & in domino. Ex quo intelligimus, seruum qui crediderit in Christum si dominus eius fidelis est, duplici lege eidem domino suo cōstringi, ut ei & carnis necessitate iungat ad tēpus, et i æternū spiritu copulet.

Si ergo me habes socium, suscipe illum sicut me. Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa. Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddam ut nō dicam tibi, quod & teipsum mihi debes ita frater, ego te fruar in domino, refice uiscera mea in Christo.

Quando quidem tam bene emendatus est Onesimus, & in tm̄ factus est mihi charissimus, *ergo suscipe illum* reuerēter *sicut me*.i. q̄ accurate: q̄ studiose hospitio & animo tuo me susciperes, si uenirem ad te, sic illū suscipe. ita dico, *si habes*.i. si habere uis *me socium*.i. consortem & amicū. Aliter uidelicet non ero tibi socius. Philemon Paulum sociū habere cupiebat, & in Christum credēs, tales uti que uolebat habere, pfectus, ut Paulo similis fieret, & ei communicaret in uinculis. Cōsideremus ergo quātum hic laudetur Onesimus, quantum profecisse monstretur, cum ita recipiendus sit ut apostolus, & sic dominus eius ut Pauli debeat desiderare cōsortium. B Breuiter quod dicit, tale est: Si me uis habere consortem, habeto Onesimum, quem ego consortem & filium & uiscera mea habeo. Quem si non susceperis, nec habere uolueris, scias quod me habere non possis. Suscipe, inquam illū sicut me. Sed *si nocuit tibi aliquid* destruēdo ex rebus tuis, sicut uineam eradicando, uel domum incendēdo, uel aliud aliquid tale cōmittendo, quod sæpe faciunt fugitiui, aut si debet tibi aliquid.i. siquid pecuniæ tuæ secum tulit, quod debeat tibi restituere, hoc quod ille nocuit uel debet, *imputa mihi*.i. puta in me esse, non in illo nocumentum & debitum, ut ego reddam illud tibi pro Onesimo, sicut & Christus pro nobis in passione quod nō debebat, exoluit. *ego Paulus*, qui tam famosi nominis sum, & tam probatus in ueridica locutione, *scripsi* nō per notarium, sed *mea propria manu* epistolam istam, in qua me redditurum promitto quod ille debet, *ego* uidelicet *reddam*. Et hoc ita dico *ut non dicam tibi* aliud, quod iuste possem dicere, scilicet *quod debes mihi etiam teipsum*.i. non solum tua, sed quod est maius, etiā teipsum mihi debes, ut si necesse fuerit, reddas mihi teipsum moriendo pro me: qm̄ quicquid boni est in te, totum est per fidem quā didicisti à me: & ideo totū mihi debetur, quicquid bonorum est in te. Quod dicit, tale est: Qđ Onesimus furto rapuit, ego me spondeo redditurum, huius spōsionis epistola hæc & manus testis est propria, quā non solito more dictaui, sed mea manu ipse conscripsi. Crede igitur mihi, pro Onesimo pollicenti. Hoc autem dico quasi ad extraneum loquens. Cæterum si ad ius meum redeam, propter sermonem Christi quē tibi euāgelizaui & Christianus effectus es, teipsum mihi debes. Qđ si tu meus

C es,& tua omnia sunt mea. Si autem tua omnia mea sunt. Onesimus quoque qui tuus est, meus est. Poteram igitur eo uti ut meo, sed uoluntati tuæ relinquo, ut mercedem habeas ignoscendo. Quod autem ait, ego reddam, non de pecuniali, sed de spirituali redditione .i. de cœlesti remuneratione intelligendum est. s. quod suis interuenientibus impetraturus sit perpetuam a domino retributionem spiritalium bonorum pro temporali damno, quod pertulit ab Onesimo. Suscipe (inquam) illum sicut me: quia quod ille debet, ego spiritaliter reddam. *Ita frater* in illa cœlesti retributione *ego te fruar*.i. in te delectabor *in domino*.i. in illa beatitudinis gloria, quæ est sanctis in domino. Et ideo nunc *refice uiscera mea*.i. benigne refoue Onesimum, & hoc age *in Christo*.i. in Christi charitate. Vel refice uiscera mea .i. recrea internum affectum meum, & comple desiderium meum in Christo, dando ueniam Onesimo, & honorifice iam illum habendo. Quod dicitur, Ita frater, in Græco est quasi aduerbium blandientis, sed in latina lingua proprie non potest dici. Significat.n. deprecantis affectum. Ego (inquam) te fruar in domino. Cum homine in Deo fruetur, deo potius quam homine fruetur. illo enim fruetur, quo efficietur beatus, & ad Deum se peruenisse lætabitur, in quo spem ponit ut ueniat. Recte ergo dicit, ego te fruar in domino, quod si non addidisset, in domino, & tantum te fruar, dixisset, in eo constituisset spem beatitudinis suæ. Quamquam etiam uicinissime dicitur frui cum delectatione uti. Cum uidelicet adest quod diligitur, etiam delectationem secum gerat necesse est. Per quam siquis transierit, eamque ad illum in quo permanendum est, retulerit, utitur ea: & abusiue, non proprie dicitur frui. Si uero inhæserit atque permanserit, finem in ea ponens lætitiæ suæ, tunc uere, et proprie frui D dicendus est. Quod non est faciendum, nisi in illa trinitate quæ est summum & incommutabile bonum. Apostolus itaque Philemone fruitur in domino, habens eum secum in illa contemplatione creatoris, in qua est perfecta consummatio delectationis & gaudium iustorum. Qui & uiscera sua, Onesimum, quem & superius eodem nomine appellauerat, refici uult per Philemonem. Et ambigue dictum est, utrum uiscera Pauli in Christo Onesimus sit, an uiscera Pauli Onesimus per Philemonem in Christo reficienda sint. Si superius accipere uoluerimus, recte Pauli in Christo uiscera dicetur Onesimus, quem in Christi uinculis genuit: si posterius, in Christo reficiendus est Onesimus a Philemone, ut eius in Christo sermonibus erudiatur.

Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniam & super id quod dico, facies.

Reficere debes uiscera mea, nam ego *confidens in obedientia tua*.i. omnino fiduciam habens & certus existens, quia in hac re mihi obedies, sicut in cæteris semper obedire consueuisti, *scripsi tibi* de Onesimo, ut ignoscas ei & suscipias illum sicut me. Hæc, inquit, scripsi tibi, *sciens quoniam & facies super id quod dico*, uel plus dabis quam peto, & ultra id quod rogo facies, atque amplius quam postulo concedes. Qui præsumit de eo quem rogaturus est, ipsa quodammodo præsumptione præiudicat quod rogat. Porro si scit ille qui postulat, plus quam rogauit, rogatum esse facturum, in Duo maiora petit, ut habeat rogatus spontaneam uoluntatem & maiorem ex præstatione mercedem. Si autem Philemon hoc ob hominis præceptum facit, quanto magis faciet ob dilectionem Dei? Vnde & merito Apostoli uoce laudatur, quod mandata eius opere præuenerit, & possit dice

A re. Voluntaria ori mei complaceant tibi domine, ut plus faciens quam ei præceptum est, uincat eos qui tantummodo imperata faciunt. Nam & uirginitas idcirco maiori præmio coronabitur, quia præceptum domini non habet, & ultra imperata se tendit.

Psal.118. 1.Cor.7.

Simul autem & para mihi hospitium. nam spero per orationes uestras donari me uobis.

Non solummodo suscipias Onesimum sicut me, sed *& mihi para simul hospitium.* Nam spero quod deus adhuc per orationes uestras dabit me uobis, ut liberatus ab hoc carcere, reuertar ad uos, & iterum uos aliosque doceam. Non puto tam diuitem fuisse Apostolum & tantis sarcinis occupatum, ut præparato egeret hospitio: & non una contentus cellula, ædes amplissimas quæreret: sed ut dum eum expectat Philemon ad se esse uenturum magis faciat quod rogatus est, ne forte cum uenerit erubescat. Sin autem hic non dispensatorie, sed uere quis æstimat imperatum, ut sibi hospitium præpararet, apostolo magis quam Paulo hospitium præparandum est. Venturus.n. ad nouam ciuitatem prædicaturus crucifixum, et inauditum dogma delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros. Et necesse erat primum, ut domus in celebri esset urbis loco ad quem facile conuenire tur: deinde ut ab omni importunitate uacua esset ac ampla quæ plurimos caperet audientium, nec proxima spectaculorum locis, ne turpi uicinia detestabilis, postremo ut in plano potius esset sita quam in cœnaculo. Quam ob causam eum æstimo & Romæ in conducto mansisse biennio, nec parua (ut reor) erat mansio, ad quam Iudæorum turbæ frequenter confluebant. Spero, inquit, *per orationes uestras donari me uobis.* filium patri Deus rogatus indulget, & frater sæpe oratione fratris seruatur. Apostolus uero totius ecclesiæ precibus conceditur, ob eorum qui eum audituri sunt, utilitatem: & hoc donum non tam in eum dicitur esse, qui differtur a martyrio, ad martyrium paratus, quam in eos ad quos Apostolus mittitur. Quod autem crebro Paulus in carcere fuerit, & de uinculis liberatus sit, ipse in alio loco dicit, in carceribus abundantius. De quibus nonnunquam domini auxilio, crebro ipsis persecutoribus nihil dignum in eo morte inuenientibus, dimittebatur. Necdum.n. sup nomine Christiano senatus consulta processerant, necdum Christianum sanguinem Neronis gladius dedicauerat: sed pro nouitate prædicationis, siue a Iudæis inuidentibus, siue ab his qui sua uidebant idola destrui, ad furorem populis concitatis, missi in carcerem, rursum impetu & furore deposito, laxabatur. Et hæc ita esse ut dicimus, apostolorum Acta testantur, in quibus & Agrippa loquitur ad Festum, potuisse dimitti Paulum si non appellasset Cæsarem: & Festus ad Agrippam, quia nullam inuenerit causam præter quæstiones quasdam de religione propria, & de quodam Iesu quem Paulus uiuere prædicabat. Ex quo animaduertimus & a cæteris iudicibus similiter eos potuisse dimitti, id agente domino, ut in toto orbe noua prædicatio disseminaretur. propter quod & nunc dicit Apostolus se sperare quod possit adhuc dari fidelibus per orationes eorum.

B 2.Cor.11. Act.26. Act.25.

Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu, Marcus, Aristarchus, Demas & Lucas, adiutores mei.

Id quod principio dicebamus, quoniam ad Colossenses epistola eodem in tempore & per eundem esset scripta baiulum literarum, quo & ad Philemonem quoque scripta est, etiam eorum qui salutantes inducuntur, nomina docent. Nam et in ipsa subscribitur: Salutat uos Aristarchus con- Colos.4.

C captiuus meus, & Marcus cõsobrinus Barnabæ, & Epharas qui est è uobis seruus Christi. & paulo inferius: Salutat uos Lucas medicus charissimus. & Demas. & dicite Archippo, Vide ministerium quod accepisti in domino, ut illud impleas. Et memores estote uinculorũ meorum. Si autem ex eo aliquis non putat pariter scriptas, quod ad Colossenses pauca sint nomina, quæ hic non ferantur adscripta, sciat nõ omnes omnibꝰ aut amicos esse aut notos: & aliud esse, priuatam ad unũ hominẽ: aliud, publicam ad uniuersam ecclesiam epistolam fieri. *Salutat te ergo*, inquit, *Epaphras concaptiuus meus*
Colos. 1. *in Christo Iesu*, de hoc Epaphra dictum est Colossensibus: Cognouistis gratiam Dei in ueritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo & conseruo nostro, qui est fidelis pro uobis minister Christi Iesu, qui etiam manifestauit nobis dilectionem uestram in spiritu. Quem & concaptiuũ suũ in Christo dicit nunc Apostolus: qa cum eo Romæ tenebatur pro Christi euãgelio captus ac uinculis astrictus. Marcum uerò quem subiungit, crederemus illũ esse qui scripsit euangelium, nisi ad Colossenses di-
Colos. 4. ceretur cõsobrinus Barnabæ: ideoq́ magis credimus hunc esse Marcũ, pro quo inter Paulum & Barnabã fuerat olim dissensio. i. Ioannem qui cognominatus est *Marcus*. & sic ex societate Barnabæ melioratum, ut dignus esset Paulo adhærere, q quõdã ab eo fuerat reiectus. *Aristarchus* autẽ, quem & ad Colossenses cõcaptiuũ suum Apostolus scribit, Thessalonicensis erat, & comitatus est eũ Hierosolymis ascendẽtem, atq; inde cũ eo ipse & Lucas Romam sunt missi, sicut & ecclesiastica historia meminit. *Demas* uerò ipse est, de quo ad
2. Tim. 4 Timotheum queritur Apostolus, Demas me dereliquit, diligens hoc

seculum, & abijt Thessalonicã. Qui D fortasse postmodum pœnitentia ductus, & in Christo confortatus, redijt ad Apostolum, aut si non est ad eum reuersus, tunc constat hac epistolam prius esse scriptam, q̃ scriberetur ad Timotheum secunda. *Lucas* autem medicus charissimus, ipse est 2. Cor. 8. frater ille gloriosus, cuius laus est in euangelio per oẽs ecclesias. Qui euangelium & Actus Apostolorũ ecclesiis derelinquẽs, quomodo apostoli de piscatoribus piscium piscatores hominum facti sunt, ita de medico corporum in medicum est uersus animarum. Cuius scripta quotiescunque leguntur in ecclesiis, toties eius medicina non cessat. Huius aũt epistolæ talis est terminatio.

Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Amen.

Sicut à meliori parte hominis, id est, capite dinumeraẽ populus Israel, dicente scriptura, secũdum capita eorũ, ita in toto qdẽ homine & omni parte sanctorum gratia est dñi nostri Iesu Christi, sed à maiori & meliori parte. i. spiritu, per synecdochẽ de toto homine dicit: *Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Amen.* Cũ autem in spiritu gratia domini fuerit totum facit hominem spiritualẽ, ut & caro spũi seruiat, & aĩa nõ uincaẽ à carne: & redacta simul in substãtiã spiritalẽ, adhæreat dño: qm̃ q adhæret domino, unus spiritus est.

Epistolæ ad Philemonem Finis.

PRAEFATIO IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS.

Paulus in Italia positus, Hebræo sermone scripsit hanc epistolam & misit Iudæis ad fidem domini in Iesu conuersis, & in Iudæa post ueritatis agnitionem conuersantibus, intendens principaliter

A liter eos in puritate fidei Christianæ confirmare, & à legalibus obseruantijs quibus adhuc detinebantur, prorsus auellere. Putabant.n. fidē Christi solam sine admistione legalium ceremoniarum ad beatitudinis consecutionem nullatenus esse sufficientem, sed utrunque simul dicebant ad salutem esse necessariū. Nullū nanque in fide Christi sine legali obseruatione, uel in legis obseruantia sine fide, dignum uitæ perpetuitate iudicabāt. Et apostolus eorum beatus Petrus permisit eos adhuc in legalibus ceremonijs uiuere: timens ne si carnales obseruantias illis omnino auferret, & ab operibus legis in quibus semper uixerant, remoueret, potius à fide domini Iesu recederent, quàm legem desererent. Considerauit.n. quod si ad fidem Saluatoris cōuerterentur, atque post fidem & ueritatis introitū inutilitas signorum & umbræ manifestaretur eis, facilius ab errore isto reuocari possent, quàm si primo aditu diceretur eis, ut à legis operibus omnino cessarent. Et quod tunc Petrus præuidit posse fieri, nunc Paulus aggreditur facere. Timebat.n ne fides eorum quę nimis imperfecta erat, et conuersio ipsorum inanis fieret & superflua. Ideoque scribit eis per multas rationes de eminētia Christi & inutilitate legis, ad ultimum & de moribus īstruit. Studet.n. (ut dictū est) persuadere illis fidem Saluatoris sine carnalibus obseruantijs ad uitam æternam sufficientem esse, & ut ulterius carnalibus obseruantijs non insistant, sed in fide Christi iustificationis & saluationis suę fiduciam ponant. Quod autem hæc epistola superscriptionem solitam non habet.i. Paulus apostolus, ista ratio est, quia præiudicatū Hebræis erat de Pauli nomine, ne dicta eius susciperent: & idcirco prudenter declinauit, ne statim in principio Pauli nomine inspecto, eius lectio repudiaretur: & quia à domino omnipotente Paulus dicitur missus ad gētes præcipue, non ad Hebræos. Pro humilitate ergo Paulus qui ad gentes fuerat destinatus, non scribit semetipsum Hebræis apostolum, uel propter honorem domini, qui se missum dixerat ad oues domus Israel. uel quia gētium uidebatur apostolus, & nō Hebræorum. Nam neque fidem, neque aliud quicquam illis contulerat. Interpretantur autem Hebræi trāslatores uel transeuntes. Et quicunque radicē cordis in amore præsentis mūdi nō plātauere, sed assiduis desiderijs ad superna transeunt: qui peregrinationem terræ non diligunt pro habitatione patriæ, sed ueram patriam inquirunt, ipsi sunt uere Hebræi, & ad se scriptam esse credant hanc epistolam. In qua Apostolus primum proponit audienda esse uerba Christi, conferendo eum prophetis, quia in eo locutus est deus ut in prophetis, & maior est eis. sic enim dicit. B Matt 15.

EPISTOLAE PAULI AD HEBRAEOS.

CAPUT I.

Multifariam multisque modis olim deus loquēs patribus in prophetis nouissime diebus istis locutus est nobis in filio.

*Multifarie.*i. multis locutionum generibus aliquando manifeste, aliquando obscure, aliquando proprie, aliquando figurate, aliquando per angelū, aliquando per occultam inspirationem, aliquando Hebraice, aliquando Chaldaice, aliquando blandiens, aliquando terrens, locutus est Deus: *& multis modis.*i. diuersis, & uarijs actionū generibus: quia non solum dicta prophetarum, sed & omnia facta eorum prænunciauere ea, quæ nostris temporibus erant futura. Et quàm uaria sint & quàm multa prophetarum gesta, quę referuntur in scripturis, quis facile noscat? Et in omnibus illis patrum gestis locu-

C tus est futura. Nam de uerbis eorũ quę multa sunt, atq; diuerso & multiplici genere locutionũ prolata, nõ est dubium quin ipse ea locutus sit. Ita ergo multifarie & multis modis & qualitatibus *olim*.i. in antiquis tẽporibus, *loquens Deus patribus*, qui nos carnaliter genuere, et fidem suam de Christo nobis reliquere. Et loquens eis *in prophetis*, quia ipse in cordibus eorum dixit, quicquid illi foras uel dictis uel factis locuti sunt hominibus. Nec uacat quod dicit, loquens olim, & iungit, præsens cum præterito. Nam ea quæ locutus est patribus in prophetis, omnia nobis usq; hodie loquitur in scripturis, ut sicut ipsi, ita & nos credendo ea & opere complendo uitã consequamur æternam. Potest & de solis uerbis intelligi, qđ ait, multifarie multisq; modis. Multifarie.i. multis locutionibus, multisq; modis.i. multis locutionum qualitatibus, olim Deus pater loquens patribus, qui in carne & in fide nos genuere: *nouissime*.i. in fine temporum, quãdo iam alia nõ sequitur Dei locutio, qm̃ in hac continetur omnis perfectio sanctitatis & iustitiæ, *diebus istis*.i. tempore istorum hominum qui adhuc in carne uiuunt, *locutus est nobis in filio* suo: quia quicqd foras Christus locutus est hominibus, pater in eo loquebatur intus. In prophetis fuit Deus scđm inhabitationem gratiæ & reuelationem uoluntatis sapientiæ suæ, in filio autem omnino totus manebat, scilicet usquequaq; mẽtem & rationem illius illuminans, ut nihil sibi deesset ad perfectionem animæ, utpote cui sapientia Dei personaliter erat unita. Et qui loquebatur in prophetis, quod in eis loquebatur patribus nostris, hoc nobis ad ultimũ locutus est in filio suo: et ideo uerba filij non minoris authoritatis sunt, q̃ ꝓphetarum: immo maioris, quia illi sunt serui, iste filius, ĩ quo pater D locutus est. nouissime, quia post istã nulla alia futura est locutio. Illa n. quæ facta est Moysi, non fuit nouissima: quia tm̃ posita fuit usq; ad tẽpus correctionis. & ideo quandiu durabit hæc nouissima locutio.i. nouum testamentum, pro certo durabit fides nostra: quia in aliud nõ poterit transmutari, qđ nobis plus ualeat ad acquisitionem uitę cœlestis. Et ut diligentius obseruẽtur ea quæ locutus est filius, transfert se Apostolus ad commendationem eius secundum utranq; naturam, dicens. *Infra.9.*

Quem constituit heredem uniuersorum, per quem fecit & secula. Qui cum sit splendor gloriæ & figura substantiæ eius, portansq; omnia uerbo uirtutis suæ purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.

Ostendit uidelicet quantus sit filius, in quo pater locutus est nominibꝰ, ut cognita magnitudinis eius dignitate, fides de eo sufficiens esse ad salutem æternam cognoscatur. *Quem* ipse pater scđm humanitatem *constituit* iam immutabilem *heredem uniuersorum*.i. possessorem omnium creaturarum, atq; totius mundi dominum, ut iam non sit tm̃ Iacob funiculus hęreditatis eius, sed fiat quod scriptum est, Dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuã terminos terræ. Vnde patet qa omnes in eũ debent credere. Et *per quem*, scđm quod uerbum patris est, ipse pater *fecit* non solum æterna, quæ minus sunt etiam nobis nota, sed *& secula*.i. omnia mutabilia, quæ uariari cernimus per tempora. Seculum.n. à sequendo dicitur, eo q; semper sit in motu: quia semper aliquid præcedit, & aliud sequitur. Et cum secula per filium facta sint, manifestum est eum esse creatorem hominis & omnium reliquorum, quæ in seculis facta sunt. *Qui* filius post laborem militiæ & obedientiæ suæ sedet.i. rege *Psal.2.*

A scit, nihil ultra laboris sustinens, ad dexteram paternæ maiestatis. Et iu se scdm humanitatem exaltatus est ad dexteram patris, *cum sit* scdm diuinitatem eidē patri coæternus & coæqualis. Est.n. *splendor gloriæ & figura substantiæ eius*. Splendor gloriæ quasi lumen de lumine. pater.n. est gloria si cut idem filius ei canit in Psalmo,
Psal. 3. Gloria mea & exaltans caput meū. Et huius gloriæ .i. patris splēdor est filius, quia à patre est, sicut splēdor de sole: & coæternus est patri, sicut splendor coæuus soli. Nam sicut natura non patitur ut sit unquam sol sine splendore, & ignis sine calore, ita pater nunq̃ potuit esse sine sapiētia sua: & sicut sol non est à splendore nec ignis à calore, ita pater nō est à filio, sed filius à patre: & sicut splēdor ostendit illud cuius est splēdor, ita filius manifestat patrē cuius ipse est sapientia: & sicut substantialiter splendor in sole est, & sol in splendore, ita substantialiter filius in patre est & pater in filio. Et qa posset esse coęternus, & tñ non esset eadē substantia, addit, & figura substantiæ eius, per quod ostenditur consubstātialis patri. Quia est figura substantiæ eius .i. expressa similitudo eius, non scdm exteriora, sed scdm substantiam. Figura substantię eius est, .i. forma et imago substantiæ eius: qa quantus est pater, tantus & ipse: qualis est pater, talis est ipse: cuius substantię est pater, eiusdem et ipse: quod est pater, hoc & ipse. filius.n. qui est sapientia patris, per hoc qđ ipsum reuelat & facit cognosci, figuram substantiæ eius exprimit, cum semetipsam primum describit eadē
Locus obscurus. sapientia, & sic patrem manifestat. Cum .n. æternitas patris cernitur à nobis, prout infirmitatis nostrę possibilitas admittit, imago eius mētis nostræ oculis antefertur: qa cū uere in patrem tendimus, hunc quātum accipimus per suam imaginem .i. p filium, uidemus & per eam speciē, quæ de ipso sine initio nata est eum aliquo modo cernere, q nec cœpit, nec desinit, conamur, & hæc est figura expressa substantię Dei. Vnde idē filius dicit, Nemo uenit ad patrem nisi per me, &c. Qui uidet me, uidet & patrem. Qui & portat *omnia*. i. sursum tenet ne decidant, & in nihilū reuertantur, unde creata ab ipso fuerant, & sustentat ea non labore, nec difficultate, sed *uerbo uirtutis suæ*. i. impe rio suæ potentię, hoc est, sola uoluntate sua, quæ in eo uirtus est & omnipotentia, per quod patet, quia patri compotentialis est. Et est *purgationem peccatorum faciens*, quia sanguine suo nos à peccatis mundat. Commonet apostolus crucis eius & mox resurrectionis, & ascēsionis. Nam postq̃ fudit in cruce sanguinem ut faceret peccatorum nostrorum purgationē suscitatus est de sepulchro, & eleuatus in cœlum. Vbi *sedet* nunc. i quiescit & regnat & iudicat, sublimatus *ad dexteram*. i. æqualitatem & honorificentiam *maiestatis*. i. patris, q est maiestas. i. maior potestas, quia omnibus potestatibus maior est, ad cuius dexteram filius est in eadē sede, sicut æqualis, ne si in alia parte sederet, minor esse uideretur. & sedet *in excelsis*. i. super omnem creaturam in eminentissimis spiritibus angelicis, qui uocantur thronus .i. sedes Dei.

Ioan. 14.

Tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit. Cui enim dixit aliquando angelorum, filius meus es tu, ego hodie genui te? & rursum: Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium? Act. 13. Psal. 2. 2. Reg. 7. 2. Par. 22.

Hic comparat eum angelis et præfert, usq; ad locum, quo ait: Propterea abūdantius oportet. Sedet in excelsis, *effectus tanto melior*. i. dignior angelis scdm humanitatem, scdm quā minoratus fuerat paulominus ab angelis, *quanto hæreditauit*. i. hæredita-

C rio iure possedit nomen (quod est filius) differentius. i. magis differens. Dum. n. mortalis adhuc esset, differens nomen habuit, quia angeli ministrabant ei, sed tñ cōfortasse eum legitur angelus in passione. Postq̃
Matt. 4. autē immortalis factus est, magis
Luc. 22. differens nomen habuit: quia ministrare adhuc ei possunt angeli, sed iā confortare eum non possunt. Et ante passionem licet nōnunq̃ uocaretur filius Dei, tñ ferè semper uocatus est filius hominis, post resurrectionem uero filius Dei uocatur. Et scdm quod ipse differentius nomen habet est *præ illis*, non post illos. Nā & si angeli aliqñ uocantur filij Dei, hoc nomē significat illos à Deo creatos esse, non eādem substantiam habendo cum Deo, sed potius qđ sunt sola Dei uoluntate facti. In Christo autem significat illum esse naturaliter à patre genitum, & eiusdem cū patre substantiæ, & humanitatem eius personaliter unitam eidem unigenito Dei. Propter quod & ipsa humanitas appellationem filij Dei meruit & ita nomen istud quod est filius, est in Christo differentius et lōge dissimilius q̃ in angelis, et longe præ illis. Vel præ illis habet Christus nomen, quia honorificentior q̃ illi factus est qñ surrexit & ascēdit. Et uere præ illis nomen habet. Nam *cui angelorum dixit* Deus, quod Christo dixit? Nec maiori angelorum dixit hoc aliquādo. i. nec in creatione, nec postq̃ confirmati sunt in supernis. Scilicet nullus angelorum tam sublimis est, cui legatur Deus aliquando dixisse quod Christo dixit *filius meus es tu* consubstantialis mihi, quia *ego hodie.* i. in die æternitatis, quæ caret principio & fine, semperq́ præsens habet sine præterito & futuro, *genui te* ex substantia mea. Genui te, dixit & nō gigno te, ne imperfectus uideretur esse filius, & ne cōtra pro

phetam Deus recens esse putaretur D idem unigenitus: Si. n. dixisset, hodie gignō te, posset existimari hæc genitura hodie principium habuisse. Sed cum dicit, genui, ostendit q̃ hodie sit, sed non hodie cœperit. Ac p hoc nullum principium habuisse declaratur. Tñ si in Actibus Apostolorum uerba Pauli cōsideremus, ui Actuū. 13.
debimus eum hanc sententiam ad resurrectionem domini retulisse. dixit. n. de patre resuscitās Iesum Christū, sicut in psalmo secundo scriptū est, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Iuxta hoc igitur Apostoli testimonium dixit ei pater in die resurrectionis, filius meus es tu, ego hodie genui te, ut illa resurrectio eius quam pater operatus est, intelligatur quædam generatio. Nam & nostra resurrectio uocatur regeneratio, cū dicitur, In regeneratione cum sederit filius hominis in sede maiestatis Matt. 19.
suæ. & iterum de electis dicitur, qa in futuro seculo sunt filij Dei, cum Luce. 20
sint filij resurrectionis. Christus ergo scdm humanitatem, qui dū esset mortalis, erat filius hominis, in resurrectione uestiens immortalitatē, factus est filius Dei, sic tamē, ut non amitteret esse filius hominis, qa uerus homo permansit: sed gloriā quā humanitus non habebat, accepit, & ita homo ille quem unigenitus Dei in sua persona susceperat, audiuit in resurrectione. Filius meus es tu, ego hodie genui te, quod nulli unquam angelorum dictum est: quia nec propter aliquam promotionem quæ illis aliqñ facta est, dignus fuit aliquis illorum hoc audire. *Et rursum*, cui angelorum dictū est, quod de filio hominis uerbo Dei personaliter unito dixit, Ego qui uerbi mei semp sum 2. Reg. 7.
pater, *ero illi in patrem*. i. ero pater illi homini quem uerbum meū assumet, *& ipse* homo *erit mihi in filium*. i. erit mihi filius? Nulli angelorum dictum est

est hoc, uel de nullo angelorum. Sed homo iste propter unitatem personæ uerbi & carnis, factus est eiusdē patris filius cuius & uerbum: quia & uirgo, dei genitrix idcirco dicitur, quod non solum hominem, sed & Deū genuit. Caro.n.cōmunicat altioribus, sicut & diuinitas humilioribus.

Psal.96. *Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes angeli Dei. & ad angelos quidem dicit: Qui facit an-*
Psal. 103. *gelos suos spiritus, & ministros suos flammam*
Psal.44. *ignis. Ad filium autem: Thronus tuus Deus in seculum seculi, uirga æquitatis uirga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatē, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ*
Psal.101. *participibus tuis, Et tu in principio domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribūt. tu autem permanebis, & omnes ut uestimētum ueterascent, & uelut amictū mutabis eos, & mutabuntur idem autem tu ipse es, & anni tui non deficient.*

Ostenso per authoritates quoniā differentius nomē præ angelis Christus hæreditauit, ostendit per alias authoritates eum esse meliorem & præstantiorem angelis. Quasi dicat: Antequā filius Dei homo fieret, pmisit Deus se eidem homini fore in patrem. *Et iterū cum introducit in orbem terræ*, id est, in hunc mundū *Primogenitum* in multis fratribus, dicit de eo, ut adoretur ab omnibus sanctis angelis. Iterum introducit uisibilem carne assumpta, qui ante inuisibilis in mundo erat. Quæ assumptio dicitur exitus à patre, & introductio in hæreditatē. Vel itroducit, id est, intus usque ad corda hominū ducit eum, ut cognoscatē ab eis, pro quorum salute carnem īduit. & in orbem terræ, id est, ī reparationē humani generis ubique terrarum existentis. Qui filius secūdum diuinitatem quidem, in qua fratres non habet, dicitur unigenitus: sed secundum humanitatem, in qua fratres habere dignatus est, appellatur primogenitus. In qua humanitate eum adorare monentur angeli, quia in diuinitate ut adorarēt eum, non indigebant admonitione. & quia homo unitus Deo, adoratur ab angelis, pater quia longe melior est ipse quam angeli. Hoc autem testimoniū
in cantico Deuteronomij iuxta Septuaginta interpretes ita legitur: Lætamini cœli simul cum eo, & adorēt eum omnes angeli Dei. Vbi notandum quod translatio Septuaginta īterpretum authentica erat Hebræis, quibus scribebat Apostolus, utpote Græcā & Hebræam linguam scientibus. Quia ergo cœli lętanē cū homine quē Dei filius assumpsit, & adorant eum omnes angeli Dei manifestum est ex hoc, quantum ipse prælatus sit angelis: & etiam ex hoc quod sequitur, quia ad angelos dicit, qui facit angelos &c. Illud enim quod supra dictum est, refertur ad filiū, ostēdendo illum esse meliorem angelis: & istud quod subditur, refertur ad angelos, ostēdendo eos inferiores illo cui seruiunt et ministrant. Et hoc est quod dicit scriptura, quod ad angelos quidem pertinet: *Qui* scilicet filius *facit angelos*, id est, nūcios & legatos suæ uoluntatis ad homines, *suos spiritus* cœlestes. angelus enim nomē est officij, non naturæ. Nomen uero naturę spūs est. Nam sancti illi spūs supnæ patrię sp quidē sunt spūs, sed non semper angeli. Tūc enim solūmodo sunt angeli, cum nūciant. Eos ergo quos semper Christus habet spūs, quando uult, angelos facit, mittendo eos nunciare quod iusserit. *& flammam ignis*, id est, Seraphin, qui ardentes interpretantur, quia igne diuini amoris toti sunt inflammati, & ante omnes alios sunt, facit *ministros suos*, ut ministrēt ei et seruiant. s. primos cœlestium spirituum facit sibi ministrare. *& hoc quidem ad angelos dictum est*, id est, ad ostēdendam subiectionem eorum: sed *ad filium* quod se-

Deute.32.

C quitur.i.ad declarandam eius excellentiam: *Psal.44.* O Deus fili, *tuus thronus*, id est, tua sedes regia permanet *in seculum seculi*, id est, in æternum. Non enim posset Deus habere sedem temporalem: Dominum uocat eum, ut omnibus qui uidebant eum esse hominem, diuinitas eius innotescat. Per Thronum, *Luc.1.* *Psal.88.* id est, per sedem regiam designatur regnum eius. Qui thronus perseuerat in seculum seculi, q̄a regni eius non erit finis. & alibi dicitur, q̄a sedebit dominus rex in æternum. per uirgam quoq;, id est, sceptrũ, ĩsigne regnantis exprimit̃. Quæ uirga est, æquitatis sicut et per prophetam de eo dictum est. Ecce in iustitia regnabit rex. *Esa 32.* Vel thronus intelligatur iudiciaria sedes, & per hanc ipsum iudicium. Qui thronus permanet in seculum seculi, q̄a nouissimum Christi iudicium semp̃ stabit. *Matth. 25.* Vnde ait, Ibunt hi in supplicium æternum; iusti autem in uitam æternam. Per uirgam autem æquitatis, intelligi potest rectitudo sententiæ iudicij eius, quia percutiet reprobos. Hęc uirga, fortitudo est in uindicta & æquitas rectissima. Vel certe *uirga regni tui*, id est, disciplina et regnum, qua bonos regis & malos flagellas, est *uirga æquitatis*, id est regula directa & inflexibilis. Nec mirum, q̄a *dilexisti iustitiam*, id est, omne bonum non coactus habuisti, sed ex amore: & econtra odisti iniquitatem, id est, omne malum. Nam sicut Ioannes in epistola dicit, Omnis qui facit peccatum, & iniq̃tatem facit, & peccatum est iniq̃tas. Non simul utraq; habuisti, id est, bonum et malum: sed unum ex amore tenuisti, & alterum ex odio detestatus es. & *propterea*, id est, ut bonum diligeres & malũ odires, *unxit te ô Deus fili Deus tuus* pater per se, nõ per ministros. In eo.n. quod dicitur, unxit te Deus, Deus tuus, sicut & in Hebręo & Græco patet, primũ nomen Dei

uocatiuo casu ĩtelligẽdũ est, sequẽs D nõiatiuo. Vnxit te Deus, Deus tu⁹, Vnxit scd̃m hoĩem, q̄a deitas nullo indigebat. Deus.n. qui unctus est, homo factus erat: et ideo unctus est Deus, q̄a homo erat Deus. Vnctus est *oleo*.i. spũs sancti dono. Sed *præ participibus suis* unctus est, q̄a omnes nos prius in peccato existimus, & postmodum per unctionem sancti spũs sanctificamur. Ipse autem q̄ existẽs Deus ante secula, per spm̃ sanctum in utero uirginis homo conceptus est, in fine seculorũ ibi ab eodem spiritu unctus est, ubi conceptus. Nec ante conceptus & postmodum unctus est, sed hoc ipsum de spũ sancto & carne uirginis concipi, à spũ sancto ungi fuit. Nõ posuit apertius dici nomen Christi, q̃ ut diceretur unctus Deus. Christus .n. Græce, unctus dicitur Latine. & unctus significat regem, uel sacerdotem. Vnctus est Deus oleo, sed spũali. Oleum .n. uisibile in signo est, oleum autem inuisibile in sacramento. *Oleo exultationis* unctus est.i. spũs sancti gr̃a quæ conscientiam eius exhilarauit, faciẽs ut nullum oĩno peccatum in ea unquam esset, sed oĩs oĩno sanctitas. Et ideo præ participibus suis unctus est, quia nullus sine peccato, nisi iste solus, nullusq; tãtum sanctitatis habere potest. Nam neq; boni aliq̄d habere quisquam ualet, nisi ab isto acceperit. Quia enim omnes sancti ab eo accipiunt q̄cq̄d hñt, ideo participes eius dicunt̃, sicut & in sequentibus ep̃læ huius legimus. *Infra.3.* Participes enim Christi effecti sumus. Propter quod & ipse uocatur Christus, illi uero Christiani: in qua appellatione declarat̃, q̄a ipse singulariter unctus est maiori gr̃a præ oĩbus. *Ioan.3.* Non.n. ad mensurã dedit ei spm̃ Deus, sed totũ spiritũ sanctum ei largitus est: nobis uero dedit ad mensuram. Hæc dicta sunt ad filium, in quibus humani-

A tatis eius excellentia demonstrat. Et iterũ propheta insinuans æternitatẽ diuinitatis eius, ait: O *domine fili, tu fũdasti terram in principio* mundi, id est, nutu & dispositione tua ĩmobilẽ subsidere fecisti. In prĩcipio fundasti eã, qa tu iam eras ante omne prĩncipiũ, & in prĩcipio dedisti esse creaturis. *Et cæli sunt opera manuum tuarum*, qa manibus tuis .i. uirtute iussionis tuæ operatus es cœlos. *Ipsi* qui tam durabiles sunt, *peribunt in die iudicij*. Non tamen hoc ĩtelligitur de superiotibus cœlis, sed de nouissimis, qui sunt ꝓpinqui terræ, & in quibus aues uolitant. Qui scdm quantitatem & spatia aeris huius peribunt igne iudicij occupante tantã aeris capacitatem, quantã occupauit aqua diluuij. Ipsi peribunt ab ea quam hñt specie, ut in meliorem mutentur. *Tu autẽ permanebis*, quia sicut ante omnia permanebas incõmutabilis in ęternitate tua, sic & postq̃ illi perierint, permanebis semper, id est, ęternaliter. *& omnes* illi cœli aerij *ueterascent ut uestimentum*, id est, longęuitate paulatim deteriores fient. Quod nos quotidie cernimus impleri ipsa iam aeris ĩmutatione et terræ sterilitate. Nam & de terra similiter hoc intelligitur. *Et uelut amictũ mutabis eos*. Amictui comparanẽ cœli, qa terram operiunt & circundant: Sicut amictum mutabis eos, id est, tam facile, sicut amictus extenditur & plicatur. Ita ergo peribũt cœli & terra, ut mutentur, non ut omnino desinant esse: quia ab ea quam nunc habẽt specie, tergentur per ignem, et tamen in sua semper natura manebunt. Creaturæ quidem *mutabuntur*, sed tu immutabilis permanes, iuxta quod alibi dixisti: Ego dominus & non mutor. &, Ego sum qui sum. *Tu semper idem ipse es* æqualiter incõmutabilis, *& anni tui nõ deficient*, id est, æternitas tua. anni nostri quotidie deficiũt, nec stãt oĩno. Sed anni tui non deficiunt, qa semper stãt: & qa stãt, ipsi anni qui stant, unus annus est, & ipse unus annus q stat unus dies est. Quia ipse un⁹ dies, nec ortum habet, nec occasum, sed semp stat et lucet. Hi sunt anni q nõ deficiũt, sed ꝑmanẽt. His itaq; dictis euidẽter ostẽdit Dei filius æternalr icõmutabilis in sua deitate, sine initio & fine ꝑmanere, et oĩum creatorẽ esse, ac per hoc fides eius ad æternam salutem optime sufficere. In psalmo possunt hæc prophetica uerba mystice tractari, sed in hoc loco iuxta literam meli⁹ ĩtelligunẽ: qa tunc in eis manifestius ęternitas et potẽtia filij quã nũc apostolus studet ostendere, declaratur. Nam ad filij ꝑsonam, non ad patris in hac epistola dicitur: Tu in principio domine terrã fundasti &c. licet in Psalmo et ad patrem cõuenienter ista dicãtur, uel potius ad totam trinitatem. Sed nunc Apostolus excellentiam solius filij propheticis testimonijs intendit ostendere, q Iudæis ꝑpter assumptionem carnis minor uidebatur. Vnde et adhuc subiũgit.

Psal. 101. | al. subsiste re. | Mala. 3. | Exo. 3.

Ad quem autem angelorum dixit aliquãdo. Sede à dext. is meis quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorũ? Non ne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis? Psal. 109.

Item de gloria humanitatis eius loquiẽ, ostendens eum angelis multo digniorem. Quasi dicat: Non solũ per supradicta maior angelis esse declaratur, sed etiam per hoc, qa *ad quem angelorum* quantæcunq; excellentiæ fuisset, *aliquando*, id est, in aliquo statu eoꝝ uel ante ruinam superborum, uel post confirmationem humilium, *dixit* pater quod Christo dixisse legitur, scilicet, *Sede à dextris meis?* Nam de excellẽtissimis angelis scriptum est, quia Seraphin stabant in circuitu eius. Seraphin stant ut ministri, filius sedet ut dominus. Seraphin in circuitu, filius ad dextram Esa. 6. Apoc. 7

Nam uictori Xpo pater in die ascensionis eius obtulit cōsessum suum, dicens: Sede à dextris meis, id est, quiesce et regna in potioribus meis & hoc, donec *ponam inimicos tuos scabellū pedum tuorum*, id est, prorsus subijciam tibi. Per pedes stabilitas æterna designatur, ubi quasi uestigijs, positis uirtute oīpotentiæ consistit, uel certe humanitas eius, & his pedibus eius quotidie subijciuntur inimici. uel per spontaneam conuersionem, uel per iustam damnationem. Cum autem omnes subiecti fuerint, id est in fine seculi, tūc patebit omnibus, quia ipse perēniter sedebit ad dexteram patris. & Ideo nūc necesse fuit dicere, ꝙ ipse ibi sessurus sit post diē iudicij, sed tantum usq; ad illum diē propter eos qui adhuc eum ibi sedere non credunt. hoc nulli angelorū dictū ē, scilicet, Sede à dextris meis, quia nō est ministri sedere ad dexteram illius cuius minister est, sed filij est sedere ad dexteram patris. Nam omnes angeli sunt eius ministri, & hoc interrogatiue quasi per increpationem dicitur. *Nōn ne omnes* angeli tā magni ꝙ parui, *sunt spiritus administratorij*, id est, ad ministrandum apti, ut unusquisq; Deo ministret ex officio suo: administratorij sunt, id est, ministrandi officium habent. & quia possent officium habere ministrandi, & non ministrarēt, ut dapifer regis dicitur eius minister, etiam si nō ministret, subditur: *missi in ministeriū*, subaudi actualiter explendum, hoc est, & ministrandi officium habent, & ministrant, ministrādo scilicet seruiunt, & id faciunt non propter se, sed propter homines, qbus licet minoribus imperio Christi seruiunt, propter eos in bonis operibus adiuuandos & à malignis spiritibus defendendos: *qui capient hæreditatem salutis*, id est, consequentur hæreditatem patriæ cœlestis, ubi perpetuam animæ corporisq; salutem habebunt. Mittuntur itaq; ꝑpter nos huc angeli, uel à domino, uel à maioribus angelis. Ex minoribus enim angelorum agminibus foris ad explēdum ministerium īmittūtur, id est, ad humana solatia uel angeli uel archangeli ueniunt. Nam sublimiora agmina ab intimis nunꝙ recedunt, quoniam ea quæ præeminent, usum exterioris ministerij nō habent. Vnde Daniel ait, Millia millium ministrabant ei, & decies millies cētena millia adsistebant ei. Aliud enim est ministrare, aliud adsistere. Nam ministrāt Deo, q ad nos nūciando exeūt; adsistūt uero q sic cōtēplatione intima perfruunt, ut ad explenda foras opera nō mittant. De minoribus ergo itelligendū est, ꝙ sint in ministerium missi propter hoīes qui hæreditatem salutis ꝑcipient. Nusq̄. n. legimus dominationes uel thronos in ministeriū mitti. Qui tamē dici possunt administratorij spūs, qa & intus ministrant Deo, dū diuinas sciētias ab eo susceptas inferioribus tradunt, & ad supernā eos ad contēplationē adducūt. Sed & illi qui foras exeūt, semꝑ ei assistūt: qa & cum ad nos ueniūt, sic exterius īplent ministeriū, ut tñ nunꝙ desint interius ꝑ cōtēplationē. Vnde saluator de paruulis. i. humilib⁹ ait, qa angeli eorū ī cœlis semꝑ uidēt faciē patris mei. & mittunt igit, & assistūt: qa etsi circunscriptus sit angelicus spūs, summus tñ spūs ipse q Deus est, circunscriptus nō est. Angeli itaq; & missi ante ipsum sunt, qa quolibet missi ueniat, intra ipsum currunt.

1. Cor. 5. — Locus obscurus. — Danie. 7. — Mat. 18.

CAPVT II.

Propterea abundantius oportet obseruare nos ea quæ audiuimus ne forte pereffluamus. Si. n. qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit, iustam mercedis retributionem, quomodo nos effugiemus, si tātam neglexerimus salutem?

A *Quæ cum initium accepisset enarrari per dominum, ab eis qui audiere, in nos confirmata est, cotestante Deo signis & portentis & varijs virtutibus & spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem.*

Hucusque multis authoritatibus demonstrauit filium esse meliorem angelis: & nunc consequenter asserit, quod uerba eius magis sint obseruanda quam angelorum. Locutus fuerat Deus in prophetis, locutus fuerat & in angelis, sed nouissime locutus est nobis in filio. Et *propterea* quoniam ille tanto dignior est eis, *oportet nos ea quæ* ab ipso audiuimus, *obseruare* & opere cōplere *abundantius*, quam illa quæ à prophetis uel ab angelis qui ministri legis fuerunt, audieramus. Abundantius. i. largius & studiosius seruare debemus uerba quæ locutus est Deus in Christo, quam seruauimus ea quæ locutus est in angelis. i. præcepta euangelij quam legis. Ea. n. quæ Deus referē dixisse Moysi, certū est angelos esse locutos. Sed dicit aliquis: Cur ergo scriptū est, Dixit Dñs ad Moysen,
Act. 7. & nō potius, Dixit angelus ad Moysen? Quia cum uerba iudicis præco pronunciat, non scribitur in gestis. ille præco dixit, sed ille iudex. Locuti sunt itaque angeli uerba legis. Sed magis obseruare nos oportet uerba euāgelij, quæ locutus est Christus, *ne forte pereffluamus*. i. puniamur. fluimus. n. quia sicut fluuius in defluxu & mutabilitate sumus, de infantia ad pueritiam, de pueritia ad iuuentutem, de iuuentute ad senectutem, & inde ad decrepitā ætatem. Effluimus uero, cum in morte aīa & corpore dissoluimur. Effluimus. i. extra fluimus, cū aīam exhalamus: pereffluimus, si à uero Dei esse perpetualiter separati per uaria tormenta sine fine deficimus: & ne hoc nobis contingat, obseruemus uerba Christi saltem timore pœnæ, si necdum regnat in nobis amor iustitiæ. Vel fluimus per pœnas mortalis naturæ, effluimus B peccatum addendo, pereffluimus in æterna damnatione. Vel ita: Fluere, est mori, effluere pati pœnas siue in hoc seculo, siue in futuro: pereffluere acriora tormēta perpetualiter pati. & hæc cauēda nobis sunt. Sed & moraliter pereffluere est ab intima intentione appetitus interiorum & æternorum, penitus extra fluere, cogitando & appetendo sola exteriora & temporalia, quod eis accidit, quorum mentes gratia Dei prorsus deserit: & qui uerba Christi custodire negligunt, merito suæ peruersitatis deseruntur à spiritu sancto, ut cocupiscentias suas sequantur & pereant. Vnde mox de pœna futuræ dānationis eorum, cōparatione uindictarum, quæ præuaricatoribus legis quondā inferebantur, terribiliter subditur: *Si enim qui per angelos dictus est sermo &c.* Nam si illi puniti sunt, qui uerba angelorum cōtempsere, quanto grauius punietur, qui uerba Christi cōtemnunt? A minori probatur hoc. Vel secundū priorem sensum ita cōtinuatur: Reuera pereffluemus in tormentis, nisi ea quæ dicta sunt nobis à filio, seruauerimus. Nam quō effugiemus pœnas æternæ ultionis, si tātam salutem nouæ gratiæ neglexerimus, cum nec illi effugerint, qui legem ueterem neglexere? et hoc est: Si sermo Dei qui dictus est Moysi per angelos. i. per officium angelorum, *factus est firmus*. i. ratus & stabilis & in minis & in promissis, quia & quicquid minata est lex & quicquid promisit, completū est: *& si omnis præuaricatio & inobedientia &c.* Præuaricatio est uetita facere, inobedientia uero iussa nō facere. Et non solum omnis præuaricator qui multorum reus erat, sed & oīs præuaricatio. i. omnis culpa transgressionis, ut pro singulis ultio fieret, & oīs culpa inobedientiæ, quæ legis præcepta facere cōtempsit, *accepit* retributionem factorū suorum, retribu-

tionem dico *mercedis*.i. meriti *iustam*.i. parem, nō pro leui culpa magnam, nec pro magna leuem, sed iuste modificatam, ut oculum pro oculo, dētem pro dente. Melius positum est præuaricatio & inobediētia, q̄ si poneretur, præuaricator & inobediēs: quia per hoc (ut diximus) ostēditur pœna illata fuisse pro unaquaq; trāsgressione & inobedientia. Nam prçuaricator nō solum de uno, sed etiā de multis dicitur: & si hîc positum esset præuaricator, posset intelligi q͂d non pro una, sed pro multis culpis quis puniretur. Si (inquā) sermo angelorum tam firmus factus est, ut tāta necessitate cogerētur nostri maiores illum operibus adimplere, quoniam si quis aliter fecisset, non poterat euadere, *quō nos* debitam ultionē *effugiemus*, si nunc neglexerimus tantam salutē.i.æternam beatitudinem, quæ nobis offerē i obseruatione mādatorū noui testamētī: Nullo modo pœnas effugiemus, si hanc inæstimabilem salutem paruipendamus. Nō enim tanta salus fuit in ueteri testamento, quanta est hæc quā filius nobis attulit. Illa tpālis fuit, hęc est pꝑpetua. Illa terrenas diuitias, hæc cœlestes promisit. Illa uictoriam de carneis hostibus, hæc concessit de spiritualibus. illa tpālem feliciter uitam, hæc tribuit æternaliter beatā. Ideoq; saltem non negligenda, quod est minus q̄ præuaricari. Grauior.n. uindicta sumeē de his qui salutem istā neglexerint, q̄ sumpta est de illis, q sermonē angeloꝝ præuaricabantur. ibi.n. sermo, hic aūt salus: qa ibi tantum lrā iubens, hic uero spūs adiuuans. Quia uero Iudei possent rńdere, Non sequiē, q͂d si illi puniti sunt, qui legē per angelos datam præuaricabanē, nos quoq; puniamur, si negligamus ea quæ dicta sunt à filio Dei: qa ipsi uidere angelos & audiere, nos uero filiū nec uidim⁹, nec audiuimus, ideo subiungit: Quæ salus in nos cōfirmata est ab eis q audiere. ac si dicat: Nō idcirco pœnā euadetis, q͂d eum forsasse præsentem in carne nō audistis, qa audistis eos q ab ipso audiere. & hoc est: *Quæ* salus & uita perennis electorū, *cum per dominum* Iesum *accepisset initium* non constitutionis, qa ab æterno est, sed enarrationis, qa unigenitus filius qui est ī sinu patris, ipse enarrauit. *ab eis*.i. ab apostolis, q ab eius ore *audiere, cōfirmata est*.i. ualida affirmatione prędicata est, transiens ī nos.i. ad sedem & intelligentiā aīæ nr̄æ perueniēs. Cōfirmata est in nos ab eis qui audiere, non in fine tantū dn̄icæ prædicationis, sed à principio, cū illa salus cœpisset *enarrari*.i. euidenter & manifeste enarrari per dn̄m, non figuris inuolui, sicut antea per ꝓphetas. Confirmata est (inquā) ab eis *Deo contestante*.i. cum eis testātē q͂cq͂d illi dicebāt, & q̄uo contestabaē Deus.i. testimoniū & certitudinem dabat prædicationi eorū, *signis*.i. minoribus miraculis, ut erectiōe claudi, *& portentis*.i. maioribus & stupēdis mirabilibus, ut sanatione oīum infirmitatū per umbram Petri. uel signa erant, qa aliud signabāt, ut erectio eiusdē claudi erectionē claudicātis populi Iudæorū: & portenta, qa aliud portendebant, ut sanatio īfirmitatū sub umbra Petri, sanationē oīum spūalium lāguorum aīæ nr̄æ in pręsenti ecclesia, quę per umbrā Petri figuraē, sicut supna Hierusalē p corpus eius. Talibus signis & portentis contestabaē Deus uera esse q̄ docebāt apostoli, *& uarijs uirtutibus* aliorū miraculorū, quæ non ita erant mystica. Vel uarijs aīæ uirtutibus.i. charitate, humilitate, castitate & cæteris hmōi, quas Deus in eorū moribus relucere faciebat, ut eorū uita prædicationi cōcordaret, quatenus humilitatē docentes, humiles essent: largitatē p̄dicantes, lar-

Exo. 21.
Leui. 24.
Deute. 19
Ioan. 1.
Act. 3. 14.
Act. 5.

A gi essent, quibus nimirum uirtutibꝰ contestabatur Deus ueram esse doctrinam eorum. *& etiam spiritus sancti distributionibus*.i. donis spiritus sancti diuerso modo datis, ut ille habetet genera linguarum, ista interpretatio nem sermonum, alius prophetiã & alij alia. Distributiõibus dico, factis non secundum meritum, sed *secundum suam uoluntatem*.i. secundum placitum
1.Cor.12. suæ misericordiæ. Scd̃m uolũtatem eiusdem spũs, quia ipse est diuidens singulis prout uult. Vel scd̃m uolun tatem Dei patris, quia una uolũtas est indiuiduæ trinitatis.

Non enim angelis subiecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. Testatus est autem
Psal.8. *in quodam loco quis, dicẽs. Quid est homo quòd memor es eius, aut filius hominis quoniam uisitas eum? Minuisti eum paulo minus ab angelis; gloria & honore coronasti eum, & constituisti*
1.Cor.15. *eum super opera manuum tuarum. Omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo enim quod ei omnia subiecit, nihil dimisit non subiectum ei. Nunc autem necdum uidemus omnia subiecta ei. Eum autem qui modico quàm angeli minoratus est, uidemus Iesum propter passionem mortis gloria &*
Philip.2. *honore coronatum, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.*

Dixit superius, quia oportet nos ea quæ à Christo audiuimus, obseruare abundantius q̃ obseruauimus illa, quæ audieramus ab angelis.i. carnales ceremonias, & nunc declarat cur abũdãtius, quia uidelicet nõ angelis, sed Christo data ẽ potestas iudicandi nos in futuro seculo & re gnare sup oĩa. *Nõ enim angelis*, sed Xp̃o *subiecit Deus* pater *orbem terræ futurum*.i. qui futurus est post diẽ iudicij, quãdo erit cœlum nouũ & terra noua, *de quo* orbe tunc futuro nunc *loquimur*, non de eo quem nũc cernimus. Iste enim ex parte recusat adhuc subijci Christo, ille aũt oĩno subijcietur ei. Non angelis tũc subiectus est orbis terræ, sed potius Xp̃o: qa sic asseruit in psalmo ꝓpheta, cuius nomen uobis reticeo, non abscõdentis affectu, B sed qa uos memoriter psalmos retinetis, & à rege Dauid cõpositos scitis. Hoc *testatus est quis* ꝓphetarũ, qui ꝓ habita excellentia sine proprio nomi ne intelligitur, & ex sola authoritate cognoscit͏̃, & testatus est *in loco* scri pturæ *quodam*.i. egregio & notabili, ut & per testem & per locũ pateat sine ambiguitate uerũ esse qđ dixit. Testatus est *dicem*, qd est homo &c. Omnis filius hoĩs, homo est: sed nõ oĩs homo, filius hoĩs. Adam quippe homo, sed non filius hoĩs. Homo igi tur hoc loco, terrenus est: filius autẽ hoĩs, cœlestis: & ille longe seiunctus Deo, hic autem pręsens Deo: & propterea illius memor est tanq̃ longe positi, hunc uero uisitat, quẽ pſens il lustrat uultu suo, de quo pp infirmi tatem carnis & humilitatem passio nis rectè dicitur, Minuisti eum paulominus ab angelis: & ꝓpter clarificationem, qua resuscitatus est & in cœlum eleuatus, gloria et honore co ronasti eũ &c. Quod ergo dicitur, Quid est homo, cum despectu legen dũ est. O (inquit) dñe Deus pater, *quid est homo*, quasi fragilis, despectus, pec cator, *quòd memor es eius*, quando pecca ta dimittis, *aut* quid est.i. quantæ di gnitatis & excellentiæ *filius hominis*.i. Christus, qui nõ ex duobus parentibus, sed ex sola uirgine natus est, *quoniam uisitas eum*, resuscitans de sepul chro? Ibi es memor, patriarchis de cœlo misertus: hic uisitas, qa uerbũ caro factum est. Vel totus uersus de Christo põt legi & admiratiue dici: Quid.i. q̃ magnũ & q̃ mirabile est mediator Dei & hominum homo Iesus Xp̃s, qđ memor es eius.i. quia licet in terris conuerset͏̃, tu tñ nõ obliuisceris eius aliqñ ut peccet, sed semper es memor eius, faciẽs ut semper sit imunis ab omni peccato, & plenus omni sanctitate: aut qd est.i. q̃ gloriosum est filius hoĩs.i. idẽ Chri-

C stus, homo ex hoie matre natus, qa per hoc quasi ifirmum uisitas eum resuscitando. Omnes enim alij sunt filij hominum, qa originem habent ex cōiunctione duorum: sed Christus fili⁹ est (ut diximus) solius hois, qa sine carnali patre natus est de uirgine, & ideo magnum qd & incōparabile est ipse apud Deū. Quia uisitas (inquit) eum sicut medicus in infirmitate eius, & oēm lāguorem mortalitatis & passibilitatis atq; corruptionis p̄ resurrectionē expellis ab eo. Et indigebat uisitatione, quia *minuisti eum*. Erat enim & est semper cō substantialis & coæternus tibi, sed minuisti eum, dum exinaniens seipsum, formam serui acciperet. Minus angelis, qa mortalis factus est: paulo, qa sine peccato. Nam minor angelis fuit pp humilitatem carnalis generationis atq; passionis, non pp naturā humanitatis. Natura enim humanæ mentis, quæ ad imaginē Dei facta est, si peccato careat, par est angelis. Christus ergo corpore, nō mēte fuit minor angelis, & corpe mortali atq; passibili. Cum dicitur *paulo minus ab angelis*, illud ab, notat nō esse intelligēduū ita minorem, ut angeli aliquo modo habeant illam naturā, qua dicir minor: sed ex toto ab eis esse remotam innuit. Ista non ualēt ad hoc ostēdendū, quòd ei subiecta sunt omnia: sed potius ostenduntur qdam gradus & merita, qbus ipse ad hoc peruenit, ut ei subderentur omnia, ut per hæc quæ iam cōpleta sunt, credamus & illa fore cōplēda, quæ necdū sūt cōpleta. Minuisti (inquam) eum. i. minus minuisti maiori. hoc est, hoiem coniunxisti uerbo in unitate personę, & post expletam passionis obediētiam *coronasti*, id est, circundedisti *eum* ad modum coronæ, quæ totum caput circundat, *gloria* quantum ad animam, ut omnes internæ uires eius glorificarentur;

Philip. 2.

& honore quantū ad corpus, ut esset D īmortale & lucidissimū. Tres enim sunt uires in anima .i. ratio, sensificatio, uegetatio. Secundum rationem nihil recepit in resurrectiōe, qa neq; sapientiam ampliorem, neq; dilectionem Dei & proximi uehementiorē. Sed scdm uegetabilitatem & sensificationē recepit, quoniam aīa suum corpus per resurrectionem ita uegetauit, ut subijci non posset ulli corruptioni: & sic ēt sensificauit, sic oēs sensus corporis uigere fecit, ut nullo modo posset detineri, uel aliquid molestiæ pati. Qđ uidelicet corpus ita tunc factum est pulchrū, ut pulchrius fieri non posset & scdm decorem coloris, & scdm aptitudinem corporis ipsius. Vel in resurrectione & ascensione coronatus est gloria, in similitudine triumphatoris et honore in cōsessu patris. uel gloria .i. claritate īmortalitatis, & honore, quod sibi flectitur omne genu. *&* etiam *constituisti*, id est, stabiliter *eum* posuisti, ut ibi regnet perenniter *super opera manuum tuarum*, id est, super angelos & homines, quos ambabus fecisse manibus diceris, qa digniores sunt cæteris creaturis. Nec solūmodo super angelos & homines eum posuisti, sed etiam sup omnia: quoniam *omnia* quæ sūt in cœlo & in terra & inferno & in uniuersitate totius creaturę, ita *subiecisti* ei, ut sint *sub pedibus eius*. i. ut nullo sibi modo possint æquiparari, sed īfra subiaceāt ut adorēt eū. Quia igiť oīa pater ei subiecit & nō angelis, ideo abundātius oportet nos ea seruare, quæ ab illo audiuimus, q̄ seruauimus quæ ab angelis audieramus in lege. Per hoc oīa q̄ dicta sunt, ostēdit ipse ad salutē sufficere sine carnalib⁹ obseruantijs. Et si nō amore p̄cepta eius seruamus, saltē terrore iudicij seruem⁹ ea, qm̄ omnia subiecta sunt ei, uel post modicū subiecta erūt. Præteri-

A tum.n.pro futuro posuit propheta. Omnia subiecit ei pater. Dum dicit omnia, nec terena excipit, nec coelestia Nam *in eo quòd et subiecit omnia, nihil dimisit non subiectum ei* in uniuersitate creaturarum.hac.n.intentione protulit uates istam uniuersalem sententiam, ut nullã facere uellet exceptionem, sed uel uoluntariam, uel necessariam subiectionem omniũ demonstraret. Dixit propheta quòd pater illi subiecerit õmnia. Sed nos *nunc*.i. in hoc tẽpore *necdum uidemus omnia subiecta ei*, quia necdum completa est tota hæc prophetia, licet maior pars eius sit iam completa. hîc.n. uoluntariam tm̃ subiectionem credẽtiũ in eum uidemus, sed in futuro uidebimus inuitam deiectionem superborum. Quotidie nanq; subijciunt aliqui, sed nõ omnes donec in iudicio: & quod omnia sint illi subijcienda, cõstat ex eo q; cætera prophetię uerba iam sunt adimpleta. Nam adhuc nõ uidemus omnia illi subiecta, sed tñ iam uidemus.i. ita patenter intelligimus, ac si corporeis oculis uideremus eum, uidelicet magnũ & denotabilem in diuinitatis natura, *qui minoratus est modico quàm angelis*.i. qui factus est parum minor angelis, *propter passionem mortis*, quia pati & mori potuit, q; beati angeli non possunt. Eum, inquam, qui talis factus est.s. *Iesum*.i. saluatorem qui sine carnalib9 obseruantijs saluare põt, *uidemus* oculis fidei *coronatum gloria & honore* sc̃dm animam & corpus, qui coronatus est propter passionem mortis.i. q̃a usq; ad mortem fuit obediẽs patri. Hic iam incipit Apostolus ostendere, non pro potentia tm̃ uel ultione uerba Christi audienda esse, sed potius pro dilectione, qua dilexit nos ut pro nobis moreretur. Dico quia minoratus est, & hoc ideo, *ut gustaret mortem*.i. horariam & nõ longã, quasi aliquid gustando transiret pro omnibus ad uitam p̃distinatis, uel pro omnibus, quia pretium sanguinis eius sufficit omnibus. Et hoc factũ est *gratia*.i. gratuito munere Dei quia homo nõ meruit. uel ipse Christus est gratia Dei, qui pro salute omniũ mortem gustauit, quia non debebat nobis, ut filius Dei moreretur pro nobis. Qui mortuus est pro omnibus: quia etsi omnes non credunt, ipse tamen quod suum est fecit. B

Decebat enim eum, propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorum per passionem cõsummare. Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex uno omnes propter quam causam non confunditur fratres eos uocare, dicens. Nunciabo nomẽ tuum fratribus meis, in medio ecclesiæ laudabo te. & iterum. Ego ero fidens in eum. & iterum, Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi deus. Quia ergo pueri communicauerunt carni et sanguini, & ipse similiter participauit eisdem, ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium.i. diabolum, ut liberaret eos qui timore mortis per totam uitã obnoxij erant seruituti. Psal. 21. Psal. 17. Esaiæ. 8. Osee. 13. 1. Cor. 15.

Christus est gratia Dei.i. gratuita donatio eius, quia gratis eum dedit nobis, nullo id p̃merẽte. Dedit eum nobis, ut breui haustu mortem gustaret pro nobis. Nam hoc facere decebat Deum patrem, q̃a nihil in hoc fecit quod esset cõtra honorem suũ, sed potius hoc illum decuit, ut per filium suũ maiorem subueniret minoribus. Et hoc est, quia *decebat eum*.i. patrem, *propter quem* glorificandum sunt *omnia*, & propter cuius summũ esse, habẽt omnia inferius esse, *& per quem* sunt *omnia*, qm̃ per ipsum constructio & perseuerantia est omnibus impertita: *qui iam* prædestinatione, quamuis nondum re, *adduxerat in gloriam* supernæ beatitudinis *multos filios* adoptiuos: eum (inquam) decebat *consummare*.i. simul omnium summum facere.i. super omnia sublimare *per passionem* & resurrectionem, *authorem salutis eorum*.i. filium suum, qui

C est author salutis omnium adoptiuorum, quia nemo salutẽ habet nisi per ipsum. Et ideo conueniens fuit, ut pater eũ morti traderet pro salute oium. Vel secũdum alios codices, dicamus quia decebat per passionẽ consummari eum.i. Christum, propter quem laudandum & per quem creantem sunt omnia, qui multos filios.i.sibi fratres adoptatos iã prædestinando, adduxerat in gloriam. qui fecit quæ futura sunt, ut propheta testatur, eum dico, authorem salutis eorum, qui nisi pateref, non esset eis author salutis: & ita falsa esset p̃destinatio, de adducendis ipsis, nec in his quæ propter eũ glorificandũ facta sunt, glorificaretur, sed frustra essent facta omnia, cũ homo cui cætera seruiunt, perditus esset. Decuit ergo eum passione consummari. Videretur.n.indecens q̃ author salutis pateretur. Sed non dedecet, quia ex Deo pendet: & ei est subditus, ut alij homines, & ideo conuenit pati *Nam* ipse Christus, *qui* sanguine suo *sanctificat* prædestinatos, *& illi qui* per eum *sanctificantur, omnes* sũt *ex uno* patre Deo, qui est unus & singularis, cui nemo adæquatur.i. ex eo omnes pendent, & omne bonum suum ab eo habẽt. Sed Christus ex eo ut pprius filius, cæteri ut adoptiui, & quia ille tãtus & tantæ potentiæ est, ut possit alios sanctificare, & alij adeo sunt infirmi ut indigeant sanctificatione, ideo potius illum q̃ alium fratrẽ oportuit subire passionem. Oẽs sunt ex uno, *propter quam causam*.s.quia utriq; eundẽ patrẽ habent, *non confunditur*.i. non erubescit *uocare eos fratres*, Confundi.n. accipitur pro erubescere, quia cum qs erubescit, simul fundũtur humores in facie. Cum dicit, non confunditur fratres uocare, ostendit non eius naturæ esse fraternitatem nostram, sed misericordię fcdm eius diuinitatem & quod nos fratres uocet, probat authoritate prophetica, ne putetur D nouum, *dicens*, *Nunciabo* post resurrectionem meam in toto orbe *fratribus meis*, quos mihi adoptabis, *nomen tuum* quod est pater, ut cognoscant te patrem, qui eos paterno affectu ad hæreditatem supernæ beatitudinis uocas. Vel nomẽ tuum, quod est Deus.i.famam & gloriam deitatis tuæ, ut cognoscant omnipotentiam tuam, & te creatorem suũ esse sciant. Et etiam ego existens *in medio ecclesiæ*, quasi columna, ut super me omnes conuocati ad fidem undique incitantur, & me sustentatorem habeant, *laudabo te*.i. faciam te laudari, accendens omnes de circuitu ad tuã laudationem, uel in medio ecclesiæ, ut omnib⁹ cõmuniter adsim & cõsulam atq; subueniam. Siue in medio.i. in corde fidelium laudabo te, *& iterum*.i. si hęc nõ sufficit uobis authoritas, iterũ alibi (hoc est, in Esaia) dicit, quod ad idem confirmandum ualet, uidelicet quia ipse & q sanctificantur, ex uno sunt: *Ego*, inquit, *ero* ut homo *fidens in eum*.s. in patrem. Id est, homo fiam, & non in meis uiribus confidam, sed ero fidens in eum.i. non in me remanebit fiducia mea, sed tota transibit in eum, qui ex ipso mihi omne bonum, sicut & alijs hominibus. Dum dicit q̃ confidat in eum, manifeste declarat quia ex eo est, & eius auxilio indiget. Et cũ se ex eo esse & pendere manifestet, ipse qui maior est, aperte docet illos longe inferiores se, & non in hominibus, sed in Deo fiduciam debere ponere. *& iterum*.i. iteraro dicit ipse apud Esaiam, quod ostendit eum & cæteros fideles ex uno esse. *Ecce*, inquit.i.in aperto sumus ad præbendum exempla bene agendi cæteris hominibus, *ego* q me dignatus sum sic humiliare, *& pueri mei*.i. qui per me puri facti sunt à criminib⁹, quos ex me tñ nõ habeo, sed Deus pater eos.

Psal. 21.

Psal. 17.

Esaia. 8.

A mihi gratuita sua uolūtate dedit, unde pater[que] ex eo sumus ego & illi: & ideo iure recipitur & honoratur à nobis iste, qui cum sit author salutis nostræ, sic se humiliat, ut fratem nostrū se tam in prophetis q̄ in euāgelio uocet. Nā & ipse iuxta humanitatem & oēs sancti ex uno genere sunt, & ex uno Deo. *Ergo quia pueri* .i. quos humiles & à uitijs puros facere uolebat, *communicauerūt carni & sanguini*. i. cōmuniter habuere oēs carnē & sanguinem. i. erant homines corruptibiles ex corpore & anima, quæ nunc per sanguinem intelligitur, ꝓpter hanc rationabilem causam *&* *ipse* quoq[ue] qui tantus erat in diuinitate, *participauit eisdem* .i. carne & sanguine. & hoc similiter ut pueri eius qui sanctificandi erant, q̄a similiter mortalem & passibilem naturam humanitatis accepit. Ecce quomodo ueraciter nobis frater dignatus est fieri. Sāguis hoc loco pro anima positus est, quia sedes aīæ, sanguis dicitur esse, testante Moyse, quoniam anima
Leui. 17. carnis in sanguine est: & q̄a sanguis domini redemptio est humani generis, & ipse carnem suam obtulit pro nobis in ara crucis atq[ue] sanguinem fudit., designatum est quòd integrū hominem redemerit. i. corpus & animam fidelium suorum ab originali culpa liberauerit. Quod etiam in sacramento corporis & sanguinis sui designare uoluit, qui sine carnalib[us] obseruantijs hoc solum sacrificium nostrę redemptioni prorsus suffecit. Et ideo dicitur, communicauerunt .i. communem naturam habuere ipse et pueri eius, quoniam illam naturam quæ communis in hominibus fuit, assumpsit, ut oēs communiter redimeret, quorum naturæ ipse cōmunicare dignatus est. Quæ tamen redemptio solis pueris eius ad uitā prædestinatis proficit, qui puritatē mundæ conuersationis custodiunt.

& quia ipse & pueri eius ex uno gene- B re sunt, uel ex uno Deo, atq[ue] pueri oēs cōmuniter habuere carnem et sanguinē, ergo & ipse carnis & sanguinis particeps factus est similiter, quia eodem modo fragilem naturā habuit ut illi, præter peccatum: & ideo talem assumpsit naturam, ut eā morti daret pro illis, & moriens diabolum occideret. Nisi enim homo esset qui diabolum uinceret, nō iuste, sed uiolenter ei tollerētur homines. Ideo mori uoluit, *ut per mortem* sui innocentis *destrueret* principem mortis. Non quæsiuit alia arma quibus pugnaret contra mortis authorem, nisi ipsam mortem. Et per eam destruxit *eum* i. deorsum struxit atq[ue] subuertit uelut aliquod ædificium altitudinē superbiæ eius & fortitudinem potētiæ ipsius, *qui habebat mortis imperium*, q̄a ex quo sibi per Adam captiuauerat humani generis liberum arbitrium, iam quadam potentia imperabat. i. suadebat hominibus ea quę ad mortem ducunt. i. peccata, & nemo illi resistere poterat, quia nemo peccatū omnino respuere ualebat. Nō enim ob aliud dicitur imperium & potestatē mortis habuisse, nisi quia peccatum persuasit, ex quo mors accidit. Vnde ille qui sine ullo peccato uel originali uel proprio mori dignatus est, innocenti morte sua hūc principem iniquitatis & mortis destruxit, & potestate priuauit, *id est, diabolum*, qui interpretatur deorsum fluens: quia & ipse semper ad ima per nequitiam defluit, & eos qui sibi consentiunt, defluere facit, donec in infernum decidant. Sic enim habet super eos mortis imperium. Sed nos econtra sursum tendamus, quò Christus nos uocat, qui et morte sua liberauit à principe mortis. Nec t[ame]n ideo mori uoluit, ut hūc hostem destrueret, sed etiam *ut liberaret* à iugo timoris & à seruitute legis *eos*,

C uidelicet Iudæos, *qui erant obnoxij seruituti*. i. ut timorem pœnæ eis auferret, & amorem iustitiæ per spiritū sanctum infunderet, ut in libertate Deo seruirent. Qui non ad horam, sed p totam uitam præsentē quandiucūq; duraret, erāt obnoxij seruituti legis, seruiliter adimplendo carnales eius obseruantias *timore mortis* corporis et animæ quia timebant corporaliter occidi, si legē uiolarent, & post obitum in inferno cruciari, qm̄ & in lege dedicerant Abiron & Dathan cū suis uiuos in infernum cecidisse, & in prophetis æterna reproborū supplicia manifestius audierant. Sed Christus moriens, liberauit eos & à iugo legis, & ab inferno: et nunc electi eius mortem desiderant, ut ad regnum transeant. Ecce quanta bona operatur mors per Christi gratiam. Qui utiq; poterat etiam hoc donare credentibus, ut nec istius experirentur corporis mortem. Sed si hoc fecisset, carnis quædam felicitas adderetur, minueretur autem fidei fortitudo. Sic. n. homines mortem istam timent, ut non ob aliud felices dicerent Christianos, nisi q̄ mori omnino non possent. Ac per hoc nemo p pter illam uitam, quæ post mortem beata futura est, per uirtutem etiam contemnēdæ ipsius mortis ad Christi gratiam festinaret: Sed propter remouendam mortis molestiam delicatius crederetur in Christū. plus ergo gratiæ præstitit fidelibus suis. Quid. n. magnum erat, uidendo nō mori eos qui crederēt, credere se non moriturum? Quanto maius est ita credere, ut se speret moriturus sine fine uicturum? Eneruis. n. & debilis est fides, nec fides omnino dicenda, si homines credendo præmia uisibilia consequantur. i. si fidelibus imortalitas in hoc seculo reddatur. Hinc & ipse dominus mori uoluit ut (sicut dictum est) per mortē euacuaret eum qui potestatem mortis habebat, & Iudæos à seruitute legis eriperet.

Num. 16.

D

Nusquam enim angelos apprehendit, sed semē Abrahæ apprehendit. Vnde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret & fidelis pontifex ad deum, ut repropitiaret delicta populi. In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur, auxiliari.

Dictum est quia participauit carni & sanguini ut moreretur, & ita principem mortis angelum destrueret, & merito sic est dictum: quia *nusquam*, in nullo scripturarum sacrarū loco *apprehendit* ipse *angelos*, qui ab eo recesserant. Nusquam in scripturis inuenitur quod uoluisset apprehendere. i. ad se prendere & reducere angelicam naturam quæ perierat, cum omnes scripturæ de hominum reparatione concorditer loquanť. Duas enim ad intelligendum se creaturas fecerat angelicam. s. & humanam. Vtranq; uero superbia pculit, & à statu īgenitæ rectitudinis fregit. Sed una tegimen carnis habuit, alia uero nihil infirmum de carne gestauit, angelus nanq; solūmodo spiritus, homo uero spiritus & caro. Misertus ergo creator ut redimeret, illam ad se debuit reducere, quam in perpetratione culpæ ex infirmitate aliquid constat habuisse, & eo altius apostatam angelum debuit repellere, quo cum à persistendi fortitudine corruit, nil infirmum ex carne gestauit. Est adhuc aliud, quo & perditus homo reparari debuit, & superbiens spiritus reparari nō possit: qa nimirum angelus sua malitia cecidit, hominē uero aliena prostrauit, Propterea nusquam. i. in nullo (sicut diximus) scripturarū loco, uel nusquam. i. nec in cœlo, nec in aere, nec in terra, nec in abysso apprehendit angelos apostatas, imo penitus deseruit eos. *sed semen Abrahæ apprehendit*, quia nos quasi recedentes ab eo & longe

A longe fugientes insecutus misericorditer apprehendit, & in unam personam nostræ fragilitatis naturã sibi contemperauit. Semen. i. filios Abrahæ apprehendit. Melius posuit apostolus semẽ, quam si posuisset filios: quia semen iam de longinquis quam de propinquis parẽtibus dicitur, filij uero magis dicuntur propinqui. Gentes ideo omittit: quia Iudæis loquitur: & quod posuit semen Abrahæ, sufficit suæ intentioni. Et etiam per hoc reddit eos magis obnoxios Chro, quod non ad gentes, sed ad Iudæos missus est, sicut ait. Nõ sum missus nisi ad oues, quæ periere, domus Israel.
Matt. 15.
Vel etiam gentes ad fidem conuersę sunt semen Abrahę: quia dum in Abrahæ semen. i. in Christum credidere, eius filij facti sunt, cuius semini sunt uniti. Vnde eis dicitur: Si autẽ uos Christi, ergo Abrahę semẽ estis.
Galat. 3.
Siue igitur de Iudæis, siue de gentibus fideles, semen Abrahæ sunt quod Christus apprehendit. *Vnde.* i. propter hanc causam, quia non angelos, sed homines apprehendit, *debuit fratribus similari*, ut homo fieret quod illi erãt. Ipsa. n. natura suscipienda erat, quæ liberanda. Idcirco nanque redemptor noster nõ angelus, sed homo factus est, quia hoc proculdubio fieri debuit quod redemit, ut & perditum angelum non apprehendendo desereret, & hominem in semetipso apprehendendo repararet. Semen Abrahæ apprehẽdit. i. carnem de Abraham, ut filios eius saluaret. Ideoque fratribus *per omnia* pręter peccatum similari debuit, ut similiter esset homo mortalis & passibilis, & habens omnia cętera quæ sunt naturaliter hominis. Per omnia similatus est eis, quia natus, educatus, creuit, passus est & mortuus. Qui si aliter appareret, quõo homines non coactos, sed uolentes ad salutem reduceret? Nõ. n. haberent quem imitãdo sequerent, nisi hominem uiderent sibi per omnia similem, quem imitari possent. Ob hoc pręcipue nobis similari debuit, *ut misericors fieret.* i. ut ille Deus qui semper misericors exstitit, & affectũ pietatis erga creaturam suã habuit, humanũ corpus haberet, & in corde compungeretur nostra miseria & infirmitate, sicut euangelium narrat eum frequenter pro nobis gemuisse & fleuisse, ut ueraciter compatientem nobis & cõdolentem miserijs nostris. & quia posset nobis compati per cõsortium eiusdem naturæ mortalis, nec tñ a miseris eripere, subdit: *et fidelis pontifex ad Deum:* fidelis. n. pontifex factus est, ut fideliter nobis extrueret pontem super fluctus seculi huius ad terram uiuẽtium. Nullum. n. fallit, sed omnes per pontem quem ipse fecit, gradientes fideliter ducit ad Deum. Pontẽ quippe fecit, quia facultatem dedit nobis calcandi & superandi mũdanos fluctus, atque transeũdi super eos ad patriam uitæ, & perueniendi ad creatorem nostrum, per hoc quod liberum arbitriũ nobis restituit, & auxilium suæ gratiæ nobis concessit, ac se mediatorem dedit, *ut repropiciaret delicta populi.* i. remoueret negligentias & culpas, quibus Deum populus derelinquebat. Repropiciare cõponitur ex re, & prope, & cieo cies. Et culpæ quibus delinquimus. i. derelinquimus Deum & elongamur ab eo, quasi propinquant Deo, dũ importune increscunt in oculis eius et iram eius irritant. Sed benignus põtifex & mediator noster repropiciat eas. i. retro ciet eas de eo quod fuerant propè, hoc est, remouet eas a facie Dei, misericorditer interpellans pro nobis, & delens eas. & bene potest delicta nostra repropiciare, quia & a peccato nos potest in tentationibus custodirẽ. Nam *in eo in quo passus est.* i. in inferiori substantia, in huma

Marc. 7. 8
Luc 4. 19.
Ioan. 11.

C nitate scilicet, de qua minus uidetur potens est nobis in tentationibus subuenire. In eo, id est, in homine, in quo passus est à Pilato qui in diuinitate semper mansit impassibilis, *ipse* idem antea tripliciter *& tentatus* à diabolo, *potens est & eis qui tentantur auxiliari* .i. eis qui post baptismū uel à diabolo uel recursu prauæ consuetudinis tentantur, subuenire potest, ne corruant, ne ad ipsum, unde per gratiam Dei liberati sunt, peccatõ ducente recurrant. Nam idcirco ipse prior tentari dignatus est, ut sic tentationes nostras suis tentationibus uinceret, sicut mortem nostram uenerat sua morte superare. Notandum quod tẽtatus in propria significatione de ipso etiam domino põt dici, qa multũ cõtẽnebat eũ diabolus cum impotẽtem hũc ad panẽ ex lapide faciendum arbitraretur, & auaritiam ei persuadere conaretur. Hucusq; imoratus est Apostolus in hoc quod abũdantius oportet nos obseruare ea quæ à Christo & eius discipulis audiuimus, q̃ quæ ab angelis: quoniam omnia illi subiecta sunt sicut authoritate ꝓphetica probatum est. Nunc autem ingreditur facere comparationem inter Christũ et Moysen, ut ostendat qa uerba X̄pi magis ac magis q̃ Moysi sunt obseruãda, ut sic magis ac magis, ꝑsuadeat illis ea quæ Christus prædicauit, esse tenenda omnia: et nihil eũ fecisse uel docuisse, qđ nõ fuisset illi iniũctũ à patre. et hoc est qđ seqiur.

Ioan. 19.
Matt. 27.
Marc. 15.
Luca. 4.
Matt. 4.

CAPVT III

Vnde fratres sancti, uocationis cœlestis participes, considerate apostolum & pontificem confessionis nostræ Iesum, qui fidelis est ei, qui fecit illum sicut Moyses fidelis in omni domo illius. Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus habitus est, quãto ampliorem honorem habet domus qui fabricauit illam. Omnis nanq; domus fabricatur ab aliquo. Qui autem omnia creauit, Deus est. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tanquam famulus in testimonium eorum quæ dicenda erant, Christus uero tanquam filius in domo sua. Quæ domus sumus nos, si fidem uiã & gloriã spei usq; ad finẽ firmã retineamus.

Owne 12.

D Dictum est superius qa Christus est pontifex noster ad Deum, & qa pro nobis passus est, & potest etiã scdm quod homo est, auxiliari nobis in tẽtationibus. Vnde.i. ex omnibus his pręmissis, uel propter omnia hæc supradicta ô fratres, id est, ex fide matre geniti, & per eandem sancti, id est, à peccatis mundati, ac bonis operibus instituti, & participes quoq; *cœlestis uocationis*, quia sicut & uos uocati estis ad cœlestia, ut æternam ibi cum Christo possideatis hæreditatem, propter qđ & ei multum debetis esse obnoxij et obedientes, qui uos ad cœlestia uocauit per gratiam suã, & animos uestros ad excellentiam nouarum eius promissionum erigere. Vos (inquam) ô fratres filij unius cœlestis patris & unius ecclesię matris, ꝓpter hæc omnia considerate.i. oculis cordium attenti conspicite apostolum quẽ uobis Deus misit, scilicet unigenitum suum. Merito Paulus istis se nõ scripsit apostolum, quibus nunc Iesum nominat apostolum, q̃m prærogatiuè est eorũ apostolus, sicut ait, Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel, Et si carnales ob seruantiæ ad cœlestem habitationẽ & uocationem sufficere possent, nũquam tantus, iam dignus esset eis missus. ἀπόστολος enim missus interpretatur. Considerate igiť hunc apostolum, diligendo & imitãdo eum, & faciendo uoluntatem eius: & cõsiderate hunc eundem põtificem, id est intercessorem & uiam nobis sternentem ad terram uiuentium: qa & pro nobis interpellat, & facultatem nobis parat, ut super fluctus seculi ac super cũcta labentia transeamus ad cœlestem patriam, pontificem di Matt. 15.

A co *confessionis nostræ*.i. quē omnes Christiani confitemur, & quem Iesum.i. saluatorem agnoscimus. Omnes ut delicet confitemur, quia hunc salutis largitorem habemus, & alio nō indigemus, quia ipse omnino sufficit ad salutem. *Qui fidelis est ei qui fecit illum*.i. qui patri, scd̃m humanitatem creauit illum, quia quicquid ei pater iniunxit, totum ipse fideliter adimpleuit: quia non suam, sed patris gloriam quęsiuit, nec eius mandata abscondit: neq; suam, sed patris uoluntatem facere uenit, & ideo si carnales ceremonias euacuauit, in hoc paternæ uoluntati non contradixit sed potius fideliter obediuit. fidelis est patri, *sicut fidelis fuerat Moyses in omni domo illius*.i. in omni plebe Iudęorū. In domo illius.i. Iesu uel patris, fuit fidelis Moyses, q̃a minister erat, non dñs. Et quęcunq; dominus pręcepit ut Moyses puniret, punijt: qcquid illi dñs iniunxit, totum ille fecit uel docuit, & ad opera uoluntatis domini peragēda Iudęos coegit. Sic & Christus fidelis est patri, faciens omnes uoluntates eius in omni domo.i. in oī ecclesia ei⁹ tā Iudæorum q̃ gētium. Et ideo fidelis est in hac domo non solum idololatriam de gentibus euacuans, sed & carnales ritus de Iudæis adnihilans. Dixi ut consideretis hunc apostolum, qđ facere debetis: quia *iste est præ Moyse*.i. maior Moyse, & hoc cōsiderate. Nā si Moyses uobis sufficere posset ad iustitiam & salutem, nunq̃ iste tantus mitteretur uobis. Nam iste *habitus est à patre dignus amplioris gloriæ* præ Moyse.i. maioris honorificentiæ & coronæ q̃ Moyses. Scd̃m usum Latinæ locutionis dicere debuisset, dignus ampliori gloria: sed scd̃m græcos dicit, dignus amplioris gloriæ. Vel amplioris gloriæ habitus & reputatus est iste præ Moyse, quia dignus est per meritū ut maioris glo- B rię habeatur. Non enim per solam gratiam uel naturam hoc habet, sed & per iustitiæ meritum. Præ Moyse est & in gloria & in merito. Nam iste est fili⁹, Moyses uero famulus: iste sanctificans, Moyses uero sanctificatus: iste īmunis ab omni peccato, usque quaq; consummatus in omni bono, Moyses autem nō sine peccato, qui semper crescere potuit in aliquo bono, & intantum iudicatus est à patre dignus habere maiorem gloriam & exaltationem post hanc uitam, inquantum habuit in hac uita maiorem uenerationem apud fideles & sibi subditos, quàm Moyses habuerat apud suos. Moyses enim reputatus est dei famulus, Dei minister bonus, Dei dispensator fidelis, quem subditi uenerarentur non sicut Deum, sed sicut magistrum. Christum autem uenerantur subditi sicut Deum, creatorem suū, uerum Deum, sufficientem ad gregem suum custodiendum, quod de Moyse non est putandum & sic amplioris gloriæ est iste præ Moyse. *quanto ampliorem honorem habet domus*.i. de domo uel in domo, *qui fabricauit illam* quàm qui dispensat in ea. Quod de spirituali domo intelligendum est, uidelicet de plebe Dei, cuius Moyses dispensator agnoscitur, sed Christus fabricator, ipse enī fabricauit, id est, in fide fundauit & in bonis operibus ędificauit domū Dei, quæ est ecclesia, in antiquis & nouis sanctis, & ideo longe sublimius honoratur in ea, q̃ Moyses. Dico quia fabricauit domum Dei. Nam *omnis domus*.i. omnis anima quæ fit templū Dei, *fabricatur ab aliquo* alio, quia per se ipsam non potest construi, nisi ab alio superiore construatur. Nihil.n. boni ualet haber ā se sola. Sed *ille qui creauit omnia* uirtutū bona in electis, *Deus est*, & hoc agere Christus potentia diuinitatis suæ semper cōsueuit.

Alias. domo legitur

Non solum enim creauit nos ut esse mus, sed etiam ut boni essemus, si iã boni sumus. Quod si necdum boni sumus, rogandus est, ut qui nos fecit homines, faciat nos bonos. Ipse est ergo fabricator huius sanctę domus ac per hoc aliter in ea q̃ Moyses honorandus. Et uterq; quidem (sicut dictũ est) fidelis fuit, quia offi cium iniunctum bene impleuit: sed tñ inter eos differẽtia fuit, q̃a Moyses q̃dẽ fidelis erat sicut famulus. Christus uero sicut filius in domo patris & dñs. Et hoc est: *Et Moyses quidem fidelis erat*. i. fideliter adimplẽs quęcunq; sibi diuinitus imperabantur. fidelis erat *in domo* non sua, sed *eius*. i. patris uel Christi: & in *tota* domo illa. i. in uniuersa plebe Iudaica, malos arguens atq; puniens, bonos autem exhortans & semper ad meliora promouens, non ut dñs, sed *tanquam famulus*: quia non se dicebat deum, sed famulãtem ei qui se mittebat: nec à Deo diligebatur ut dominus, cuius erat propria domus, Moyses inq̃ fidelis erat, & hoc in testimonium eorum quę dicenda erant. i. ut testaretur & confirmaret ea quæ cõueniebat dici carnalibus, qui nõdum spiritalia capere poterant, non ut gratiam daret. Dicebat. n. fideliter populo quæ deus præceperat. Quibus dictis dabat testimonium multis rationibus & miraculorum signis & uariis assertionibus. Dico q̃a Moyses erat ut famulus in domo domini, *Christus uero* non sicut famulus, sed *tan quam filius* qui iure est hæres, & tãquam dñs *in domo* non aliena sed *sua*. quia propria erat eius, sicut & patris, ac si dicatur: Et si uterq; prælatus est domui Dei, & in sua locutione fidelis extitit, magna tamen differentia est, quia Moyses erat in domo dñi tanq̃ famulus, Christus uero tanq̃ filius in domo patris & hæres & dominus. Et cum tanto sit maior Christus, debet omnino reci pi: Moyses uero minor, in carnalib⁹ obseruantiis postponi. Moyses. n. si ne Christo nõ proderit. Christus autem solus ad omnia sufficit. Diceret nunc aliq̃s: Quid ad nos si Moyses uel Christus est ĩ domo? Nescimus enim quæ sit illa domus, nec p̃ hoc nobis Christus cõmendatur: quia etsi homines fuerunt illa domus, illi potius credendi sunt hoc extitisse, q̃ fuerunt tempori⁹ Moysi uel Christi, non autem nos qui modo sum⁹, cui uidetur respondere Apostolus. *Quæ domus sumus nos*. Quasi dicat: Ne diffidatis de domo, q̃a nos sumus domus dei. Nos fideles & in hoc tẽpore, sicut antea patres nostri, sum⁹ illa domus quam Christus sua morte fabricauit. Hac tñ cõditione dico nos esse domum diuinæ habitationis, *si retineamus fiduciam*. i. si spem certissimam quã dedit nobis, non amittamus, sed ĩdubiam fortiter retineamus: hoc est, si certissime salutem in Christo speramus sine carnalib⁹ obseruãtiis, tũc sumus domus in qua per fidem habitat. fiducia nãq; pro spe hîc accipitur. Et quia nemo potest sperare, nisi spes ex bona cõsciẽtia surgat, addit *& gloriam spei*. i. si retineamus & bonam conscientiam, quæ est causa spei, & decus & gloria mentis, per quam in spem erigimur quia sicut idem Apostolus dicit, Gloria nostra est testimoniũ cõscientiæ nostræ. & quia nonnulli cõscientiam boni operis habent, per quam gloriari in deo possunt et sperare, sed tñ uacillãtem, ponit *firmam*. Et quia firmam per mensem uel annum possent habere, subdit *usq; in finem*. i. usq; ad obitum: quia qui perseuerauerit usq; ĩ finẽ, hic saluus erit. Vel fiduciam retineamus, ne subrepente aliqua ĩfidelitate, diffidamus nos per Christum posse saluari, quęrentes salutis auxilium in carnalib⁹ obseruantiis,

1. Cor. 1. Matt. 24

A obseruantijs, sed sine his solũ Christũ ad oĩa sufficere indubitanter cõfidamus. Idcirco. n. ostẽsus est Christus longe nobilior Moyse, ut solũ Christum teneamus, in quo habebimus oĩa, & gloriã spei .i. gloriosam spem, q̃a est de iucunditate cœlesti: firmã .i. perdurãtẽ usq; in finẽ uitæ, qñ accipietur quod nunc speratur.

Psal. 94. *Quapropter, sicut dicit spiritus sanctus, Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare corda uestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, ubi tentauerunt me patres uestri, probauerunt & uiderunt opera mea quadraginta annis. Propter quod infensus fui generationi huic, & dixi semper hi errant corde. Ipsi autem non cognouerunt uias meas, quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam.*

Nunc iterũ ĩuitat eos terrẽdo ad fidem, ne ꝑpter incredulitatem perdãt æternam requiẽ, sicut patres eorũ in deserto: qui q̃a increduli fuerunt, terram ꝓmissionis & significatã amiserunt. Domus Dei sumus, si non per incredulitatem diffidamus, sed certa fide fiduciã teneam⁹. *Quapropter* nolite per ĩfidelitatem obdurare corda uestra, & hoc ita moneo, *sicut dicit spiritus sanctus*, idest, eandẽ intentionẽ ego nunc in uestra correctione habeo, quam habuit spũs sanctus, quando dixit istud ore Dauidico. Nec solus ego hoc suadeo, sed spũs sanct⁹ hoc idem similiter suadet. Et idem bonũ ego uobis promitto, si obedieritis: uel malum, si cor obduraueritis, qđ spũs sanctus promisit, cum ad uos & alios in tempore gratiæ futuros uocem dirigeret, dicens: Hodie si uocem & cætera. Sanctus enĩ spiritus præuidens duritiam cordis Iudæorum, quia contra uocem domini Iesu obduraturi erant infideliter cor suũ, & ideo authoritate sua uolens eos à duritia cordis reuocare, & ad integritatem fidei Christi inuitare, scilicet ut nihil salutis putarent esse in carnalibus obseruautijs post ad uentum ueritatis, dixit: Hodie &c. B

Et per hoc multum reuocat Apostolus Iudæos hanc prophetiã habentes, quoniam ostendit spũm sanctũ hoc idem tanto tempore antea prædixisse, quod nunc dicitur eis in tempore gratiæ. *Hodie*, idest, hac egregia & nobili die, scilicet in hoc tempore gratiæ notabili & preclaro, inter omnes alias ętates, in quo Deus maiorem pietatis affectum hominibus exhibuit, quàm in alijs tẽporibus: *si uocem eius*, id est, nouam Christi prædicationem *audieritis*, nullum incredulitatis signũ remaneat in uobis. Modo per se loquitur, qui prius per prçcones loquebatur: si tunc duri fuistis, uel nunc estote molles. Quod ait, si uocem eius audieritis, non dubitat illos eã audituros, sed per hoc magis attẽtos facit ad audiendum, dum quasi incertos reddit & suspensos, ne forte cõtingat ut non audiãt. *Nolite obdurare*, idest, contra eum dura facere *corda* quæ sunt *uestra*, id est, in uestræ uoluntatis arbitrio, *sicut* obdurauerunt patres uestri carnales *in exacerbatione*, idest, in acerrima offensione, qua sibi Deũ reddiderunt acerbum, cum nõ crediderunt qđ Deus esset illis traditurus terram repromissionis, sicut pollicitus fuerat, nec cœlestem requiẽ, quæ per eam significabaẽ. Nolite (inquam) nunc obdurare corda *secundum diem tentationis in deserto*, id est, sequentes & imitantes diẽ & tps, in quo patres uestri me tentauerunt, & ex diffidentia panem petierunt, atq; cum hæsitatione dixerũt: Nunqđ poterit Deus parare mẽsam in deserto? & alia huiusmodi, & hoc fecerunt in deserto, postquam de Ægypto educti fuerant, ubi Deũ tentare non debuissent, cuius tot & tanta iam uiderant opera, scilicet se ipsos in manu ualida de Ægypto ꝑ mare rubrum sicco pede eductos, & hostes eorum in mari submersos, &

Exodi. 16. 17. 32. Nume. 11. 12. 13. 14. 16. 20. 21. & 25. Psal. 77. Exo. 14.

C alia multa magnalia. Quare postmodum non debuissent de protectione gratię ipsius propter aliquos hostes
Nume. 14 diffidere. Cum enim audissent ab exploratoribus, habitatores promissæ terræ fortes ad prælium, obliti sunt uirtutis Dei toties probatæ, nec crediderunt illum esse potentem ad terram illā populo suo subiugandam, propter quod & indigni fuerunt intrare in illam. Vos autem cauete ne similiter facientes, à uera sanctorum patria excludamini. Nam et uos spiritaliter ab Ægypto educti estis, id est à tenebris ignorantiæ, & ab afflictione uitiorum liberati, submersis in baptismo uestris hostibus diabolo cum omni pompa eius et exercitu uitiorum: & ducente domino ad hoc promoti estis, ut mundum istum & præsentis seculi habitationem desertum, & locum horroris atque peregrinationem & exilium esse intelligatis. Et ideo non debetis amplius Deum tentare per aliquam diffidentiam, ut putetis uos sine carnalibus obseruantijs p Christum non posse saluari, qa tunc non intrabitis in electorum patriam, sed certissima fide credentes uos per eū esse saluandos, sola eius pręcepta seruate. Quia uerò dixit diem tentationis, & à quibus esset illa tentatio facta, non dixit, ideo nūc exponit qui Deum in deserto tentauerūt. Vbi, id est, in quo deserto *tentauerunt me patres uestri*, quorū tentationis & exacerbationis filij & imitatores estis, dū in fide dubitatis. & ideo timendum est uobis ne quos habetis patres in culpa, imitemini in eadem pœna. Isti ergo tales, non sint patres uestri, nolite eos imitari. Patres uestri erant, sed si non imitati fueritis, patres uestri non erunt. *probauerunt me*, id est, curiositatis causa exquisierunt, an possem facere quæ petebant *& uiderūt opera mea quadraginta annis*: qa tam longo annorū spatio feci coràm eis in ma- D nu Moysi miracula, et ipsi magis ac magis obdurauerunt corda. ad hoc cū illis fui per quadraginta annos, ut ostenderē tale genus hominū qđ me semp exacerbaret, usq; in finem seculi fore, qa per illos quadraginta annos totum huius seculi tp̄s significatum est. Ipsi me tentauerunt per infidelitatem suam. Propter qđ ego fui infensus. i. contra iratus *generationi huic* tam puersæ, q̄ & genus hmōi rebellium hoīum in ecclesia usq; ad finem mundi semper futurorū designauit. Et licet me offenderent, tñ ego *dixi semper* de illis, hi errāt corde, id est, per Moysem & Aaron miseri corditer annūciaui & corrigere studui errorem quem corde etiam habebant & scienter & uolūtariè, dicēs: Hi errant corde. i. ex propria deliberatione, qa serio peccant: & cū sciāt se male agere, non desistūt. Ego quidem paterna benignitate reuocabā eos, sed *ipsi non cognouerūt uias meas quibus* incedebam. i. misericordiā, qua eos corrigere studebam: & ueritatē, qua eos si in malo perseuerarent, damnare disponebam: qa uniuersæ uiæ domini misericordia & ueritas. Vel nō Psal. 24.
cognouerūt uias meas. i. nō intellexerūt præcepta mea, p quæ uenitur ad me, qa ego spiritalr̄ locutus sum, scimus. n. qm̄ lex spiritalis est, ipsi aūt carnaliter intellexerunt. Ita non Rom. 7.
cognouerunt uias meas, sicut illis merētibus ego *iuraui*. i. imutabilr̄ cōfirmaui, & hoc feci *in ira mea*. i. in dispositione ultionis sumendæ, *si introibunt in requiem meam*, id est, non introibunt in terram ꝓmissionis, in qua eos requiescerē facturus erā: nec in regnum cœlorum, quod per hanc significatur, ubi perennis est requies. Duo notat, & qđ pœnas eis dedit, & quòd requiē negauit. Nam in ira qua negauit requiem, sumpsit ultionem. Defectus quoq; dictionis, uehe

A mentiam ire designat, cum dicitur, Si introibunt in requiem meã, quãuis ira Dei non sit ut hominis, id est, perturbatio cõcitati animi, sed tranquilla dispositio iusti simpliciter cõstituti. Vehementer enim minatur, cum quasi prae nimia ira imperfectã relinquit sententiã, dicens: Si introibunt in requiem meam. Et cum iuramento minatur istud. Multũ ergo timenda est haec cõminatio. Nam lo qui Deum, magnum est: quanto magis, iurare Deum. Iurantem hominẽ debes timere, ne propter iurationem faciat quod contra uoluntatem eius est. Quanto magis Deum qui nihil temere iurare potest? Historia^{m} hoc loco reducit ad memoriã, quod miserunt uidere terram: & cum audierunt ibi esse inexpugnabiles uiros, obliti uirtutis Dei toties ꝓbatae, dixerunt: Reuertamur in Ægyptum. Vnde iurauit dominus quod nõ intrarent in terram illam, quae est requies laborum, & sic omnes in solitudine mortui sunt praeter duos. & sicut illi per incredulitatem & diffidentiam terram amiserunt quae illis parata erat ut requiescerẽt in ea, ita uos si in fide Christi dubitaueritis, uel inobedientes illi fueritis, ueram iustorum patriã non ingrediemini. Hucusq; terrẽdo locutus est, ne sint increduli Christo, sicut patres illoꝝ Moysi, ne ueram perpetuae beatitudinis quietem amittant, sicut patres illoꝝ requiem sibi promissae terrae. Hinc blandiendo monere incipit, ne requiem illam amittant: & per temporis opportunitatem suadet, ut ad eam festinetur, subiungens.

Num.13.14.

Videte fratres, ne forte sit in aliquo uestrum cor malum incredulitatis discedendi a Deo uiuo, sed adhortamini uosmetipsos per singulos dies, donec hodie cognominatur, ut non obduretur quis ex uobis fallacia peccati. Participes enim Christi effecti sumus, si tamen initium substantiae eius usq; ad finem firmum retineamus, dum dicitur, Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare corda uestra, quemadmodum in illa exacerbatione. Quidam enim audientes, exacerbauerunt, sed non uniuersi qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen. Quibus autem infensus est quadraginta annis? Non'ne illis qui peccauerũt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto? Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt? Et uidemus quia nõ potuerunt introire propter incredulitatem.

B Leniter incipit admonere, ut libẽtius admonitionem suscipiant. Videte, inq̃t, ô *fratres*. quasi dicat: Mihi debetis acquiescere, qui uos fraterna dilectione admoneo. Videte, id est, rationabili cõsideratione cauete, ne quis uestrum habeat cor incredulũ, & excludatur ab aeterna requie fidelium. Sed illud, quapropter, quod supra dictum est, nonnulli uolũt huic monitioni iungere, ita: Domus Dei sumus, si fiduciam & gloriam spei retineamus. Quapropter uidete fratres ne diffidatis. Videte *ne forte*, quia in uestro est arbitrio, & ad utrunq; se habet, *sit in aliquo uestrum*, q̃a de multis non dubito qui perfecti sunt, *cor incredulitatis*, ut non credat Christum ad salutem sufficere, quia *malum* est tale cor, quoniam sic ruit in multã peccatorum uoraginem & post in mortẽ. Nam huiusmodi cor est cor, id est, uoluntas *discedendi*, id est, diuersis uijs cedendi et fugiendi *à Deo uiuo*, id est, à Christo qui (sicut legimus) est Deus uerus & uita aeterna. Qui enim ab eo diuersam uiam incedit, à uita discedens ad mortem tendit. Quod inter istos nõnulli faciebant, dum in fide Christi dubitantes, eũ si ne carnalibus obseruantijs ad iustitiam & salutem sufficere posse non crederent, & ita iam ꝓ exiguo fidem eius ducentes, facile ab ea recedere uellẽt. Et minus est per aliam culpã à Deo discedere, q̃ per incredulitatẽ eum oĩno postponere. Qui.n. fidem abijcit, oĩno à Deo recedit. Qui uero

C per aliam ab eo culpam discedit, sperat adhuc reuerti. Per hoc qđ dixit, cor Icrudelitatis, ītelligi poterat cor malum, & cor discedendi à Deo uiuo. Sed ideo posuit, quia istæ uoces magis ualent ad absterrendum eos. Non habeatis cor incredulitatis, *sed potius adhortamini* non diuersos, non alterius gentis hoīes, sed *uosmetipsos* ad inuicem. Qđ.n.dixit, uosmetipsos, ostendit hortationem eoꝝ adeò necessariā inter eos esse, ut nō oporteat extēdi ad alios. adhortamini uos in uicem, ut syncere credatis, & pie ac sancte uiuatis. & hoc *per singulos dies*.i. quotidie, et non per unum annū uel duos tantum, sed *donec cognominatur Hodie*.i. quandiu insimul dies hodie cognominātur. Nā qđ dixit, hodie cognominatur, uoluit notare multitudinem dieꝝ esse in tpe grǣ. Quod tēpus est hodie.i. magnum & demonstrabile: & est dies.i. clarū post tenebras erroris & ignorantiæ donec hodie cognominatur.i. quādiu tp̄s grǣ durat, adhortamini uosipsos de incremento fidei cęterarumq; uirtutū: qa non minus modo potestis proficere: q̄ præsente Christo, uel donec hodie cognominatur.i. quādiu uita præsens unicuiq; manet, in qua semper dicitur, hodie adhortamini uosipsos semper ad meliora. Siqs.n.peccauit, usquequo est hodie, pōt reuerti. Nemo igiẽ desperet dū uiuit. Sed neq; securus incautè fiat, quia nescit qn̄ sibi istud hodie determineẽ, ideo uos adhortamini, *ut non obduretur quis ex uobis*.i. nō fiat durus et incredulus cōtra monitionem spūs sancti, qui cor eius molle uult facere, ut possit in eo uerba sua uelut in ceta scribere. Nō obdureẽ qs, neq;.n. de multis metuo. Nā obduratur contra fidē *fallacia peccati*.i. errore peccati se fallente sub uirtutis specie, si cū fide Christi legem, qm̄ à Deo data est, putauerit saluti necessariā. Sic.n. falletur peccato.i. male faciet, dū se putauerit benefaceret: quia ex obseruatione legis Deum offendet, cui se per eandem legis obseruantiam placere credet. Nā qui legem ahuc obseruat, Christum uenisse negat. Et ideo non debet qsquam nostrum obdurari tali fallacia, ut sub occasione legalis obseruātiæ discedat à Christo euacuans fidē eius. Nam *participes Christi sumus effecti*. Non.n. potest fieri discessio, ubi primū nō fuit coniunctio. Sed nos iam Christo sumus cōiuncti, & ideo nō discedamus ab illo. Effecti sumus participes Christi in nomine et gr̄a, qa & Christiani uocamur, & gr̄am eius percipimus: per quem quicqd boni habemus, assecuti sumus.s. fidem, peccatorum remissionē, innocētiam & iustitiam &c. Vel participes Christi sumus effecti.i. spe sumus iam participes eiusdem incorruptionis & gloriæ quam Christus habet. Ac si dicaẽ: Debetis adhortari & nō esse duri, qa qđ non eramus facti sumus per gr̄am, hn̄tes partē cū Christo in hæreditate. *Tamen* hac conditione dico, *si retineamus initium substātiæ eius*, id est, fidem quę est initium bonoꝝ, per quam Deus existit in nobis & per quam deificamur & diuinæ substantiæ participam⁹. Fides.n. est substantiæ initiū.i. icorporationis eius, qa fundamentum est & origo uirtutum, per quas ipse cōstat in nobis, & nos mēbra eius efficimur. Et hoc initium oportet ut retineamus nō titubās, sed *firmum* & incōcussum: nec per mensem uel annū, sed *usq; ad finem* uitæ præsentis, ut scilicet nunquam deseramus fidem. Et ne dicerent, uobis apostolis tantum & Christi contemporaneis iussum est ut fidem teneant, subiūgit, *dum dicitur*, hodie &c. Ac si dicat: Non tantū his qui Christum audiere loquētem, præceptum est tenere fidem, & nō obdurare corda, sed etiam uobis hoc idē est iniūctum

A ctum & cæteris oibus dum dicitur .i. quãdiu dicitur, *hodie si uocem eius au/dieritis*, hoc est, per totum tps grẽ uel præsentis uitæ. Vel ita: Non solum auditores Christi, fidem debuerunt adhibere dictis ei⁹, sed & uos, quãdiucunq; dicitur hodie si uocẽ eius audieritis, id est, quandiu uocem diuinæ prædicationis in hoc seculo potestis audire, *nolite* infideliter *obdurare corda uestra* cõtra uocem dñicæ admonitionis, *quemadmodum* obdurauerunt patres uestri *in illa* notabili & magna *exacerbatione*. Nolite prauoꝝ exẽpla sequi, sed bonoꝝ. Nam *quidam* illorũ *audientes* ĩ deserto uocẽ Dei, pol/licentis quod induceret illos in terram promissionis, in qua & requies æterna figurabatur, dubitauerunt Deum hæc agere posse, & sic hæsitatione sua *exacerbauerunt* eũ, id est, acerbum sibi & asperum reddiderunt. Qua sententia demonstratur non satis esse audire de illa requie, qa illi omnes audierũt, sed non omnes peruenerunt. Nam & uos nunc auditis, quod Christus uobis credentibus requiem illam promittat. Si dubitaueritis eum sine carnalib⁹ obseruantijs uos in illã ĩducere posse, exacerbabitis eum sicut patres uestri, nec intrabitis in illã. Peius est.n. exacerbare q̃ tentare. Quidã exacerbauerũt, *sed non uniuersi qui profecti sunt Ab Aegypto per Moysen*, id est, per ducatũ Moysi. Nam inter eos erant Caleb & Iosue, qui non offenderunt, & hos debetis imitari. Nã & uos ducatu ueri moysi.i. Christi, educti estis à te/nebris ignorantię & erroris. Ideoq; non debetis amplius Deũ incredulitate & prauis moribus exacerbare, sed fide & bonis operibus ad terrã ꝑpetuę beatitudinis uobis ꝑmissam festinate. Per hoc qđ dicit quosdam exacerbasse, sed non uniuersos, innuit qđ intelligebat inter istos quosdam dubitantes, & quosdã non dubitantes. Dico q̃ qdam exacerbauerunt, B sed non omnes Sed *quibus horum infensus est quadraginta annis?* id est, utrũ illis qui excerbauerũt, an illis qui non exacerbauerunt? *Non'ne illis qui peccauerunt?* Vtiq; illis. Quod ex effectu apparuit, qa *prostrata sunt* id est procul à castris et ab omni uicino strata sũt. In deserto & præ multitudine iacuerunt insepulta *cadauera* eoꝝ exposita bestijs et auibus idest, corpora eoꝝ sicut brutoꝝ animalium cadauera, relicta sũt *in deserto*, nec sepulturæ tradita & in hoc apparuit ira Dei. Significant aũt (ut supra dictum est) quadraginta anni totam pręsentem uitam uel spatiũ tpis usq; ad finem seculi. In quo qcũq; post baptismũ, uel infidelitate uel criminosa cõuersatione Deũ irritant, non sunt digni peruenire ad terram uiuentiũ, sed in huius mundi solitudine lanianť more cadauerum à feris & auibus, id est, à malignis spiritibus, & ad æterna supplicia rapiunť. Hieronymus in libro sexto super Ezechielem: Pepercit, ait, oculus meus ne interficerẽ eos atq; delerem: nec omnino consumerem. In quo quæritur, qũo eis pepercit quoꝝ cadauera in solitudine corruerunt, & excepto Iesu Naue et Caleb filio Iephone, terrã repromissionis nullus ingressus est? Ex quo intelligimus uiuere eos, nec æternis supplicijs reseruatos, nec deletos eẽ de libro uel de terra uiuentium, nec consumptos ante faciem Dñi. Si. n. ex eo q̃ non sunt introducti in terrã promissionis perisse credendi sunt, ergo Moyses perijt, qui uidit tantũ terrã ꝑmissionis, & nõ est ĩgressus in eam. Peccantes qdem ꝓstrauit in mortẽ corporis, sed incredulis negauit requiem aĩæ post mortẽ. Et hoc est qđ interrogatiue diciť, ad icrepationem istoꝝ, qui adhuc in fide dubitabant. Sed *quibus iurauit non introire in requiem ipsius* æternam, quæ significa/ Ezec.20.

C cabatur per terram pmissionis, uel in ipsam terrā pmissionis, *nisi illis qui incredibiles fuerunt* ad uocem pmissionis eiusdem requiei? Quasi dicat: Non aliis hoc iurauit, sed illis. *Et uidemus* aperta rōne, *quia non potuerunt* introire in illam requiem perpetuam, sicut nec in terram pmissionis, *propter incredulitatem* suam. Cōpleuit.n. Deus cōminationem iuramenti sui, qua dixit incredulos in requiem suam nō intraturos, & similiter faciet omnibus incredulis.

CAPVT IIII

Timeamus ergo ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem eius, existimetur aliquis ex nobis deesse. Etenim & nobis nūciatum est, quemadmodum & illis. Sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex his quæ audierunt. Ingredimur enim in requiem qui credimus, quēadmodū dixit, Sicut iuraui in ira mea, Psal. 94. *si introibunt in requiem meam, & quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Dixit enim* Gene. 2. *in quodam loco de die septimo sic: Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis. & in isto rursum, Si introibunt in meam requiem. Quoniā ergo superest introire quosdam in illā, & hi quibus prioribus annunciatum est, non introierūt propter incredulitatem, iterum terminat diem quendam hodie, in Dauid dicendo post tantum temporis, sicut supra dictum est: Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare corda uestra. Nam si eis Iesus requiem præstitisset, nunquam de alia loqueretur posthac die. Itaq; relinquitur sabbatismus populo Dei. Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut & à suis Deus. Festinemus ergo ingredi in illam requiem, ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.*

Et qa propter incredulitatem illi perdiderunt requiem, *ergo timeamus*, id est soliciti simus, ne & nos similiter eam perdamus ob infidelitatem, ut si non amore, saltē timore fugiamus incredulitatē. Timeamus, qa timendū est, *ne forte* (forte dico, qa ī arbitrio uestro est, & ad utrūlibet se habet) *relicta pollicitatione*.i. ne cōtempta & neglecta atq; deserta frequenti pmissione, quā nobis Deus fecit, uel quam nos in baptismate fecimus Deo, *introeundi* per fidem & operationē *in requiem* quæ est *eius*.i. potestatis illius, qa pōt eam dare cui uult, *existimetur aliquis* nostrū *deesse*. Requiem illā nobis Deus pmisit credentibus, non relinquamus pmissionem eius, sed certa fide teneamus eam, credentes q̄ sine carnalib us obseruātiis sola Christi pmissione percipiemus illā. Timeamus nequis *ex nobis*.i. ex nostro collegio tam religioso, relinquens istam pollicitationē, & hæsitans in corde suo atq; titubans in fide, det malam de sua salute cæteris opinionem, ut existimet deesse ab illa requie pp incredulitatem suā, sicut antiq patres. Nā unusq̄sq; debet studere tam firmus esse in fide et bona operatione, ut cum obierit, non sit dubiū ad requiem illam hūc peruenire. Cæterū qui dū quoad uiueret, in fide nutauit & in opere negligens fuit, existimaē post mortem ab illa deesse. Et hoc timendū est, ne cui nostrū contingat. Nam & ad nos ptinet illa requie solicitos esse, sicut pertinuit ad patres nr̄os. *Etenim & nobis* pe gr̄e *nunciatum* de illa est per filiū, *quemadmodum* per figurā terræ pmissionis nunciatum est *& illis* de ea per famulū: & ideo nō possumus excusationem de ea prætēdere, quasi de ignorātia, qa nō solū illis patribus, sed etiam nobis prēdicata est illa requies. Nec solū in euāgelio, sed & ante legē, & sub lege docti sumus de illa. Nobis nunciatū est sicut & illis. *Sed illis non profuit*, profit uel nobis. nō pfuit illis *sermo*.i. illa quietis prænunciatio, qa sermo tantū uisa est eis: & ideo non pfuit sermo, qa *auditus* tātūmodo est, & non cōpletus. Et uere tantū auditus, non factus uel creditus. Nā *non admistus fidei*, ut & sermo & fides simul iungerenē atq; miscerenē. fidei

A dico quę esset *ex his quæ audierunt* ab exploratoribus suis. Non.n. fidem ex uerbis eorum sumpserunt, sed magis amiserunt. Vel ex his quæ audierũt ab exploratoribus, factum est ut sermo quem prius audierant de illa requie, non admisceretur fidei illorum, sed falsus putaretur. Nam cũ audirent terram promissionis circundatam montibus, urbes habere munitissimas et habitatores fortissimos, desperauerunt intrare in requiem illam, quæ & futuram significat requiem: et sic præsentis quietis spe perdita, dubitauerunt de illa quę in hac erat præfigurata. Dixi quia & nobis nũciatum est de illa requie, quod effectus probat, quoniam ingrediemur in illam. Non enim uiam ingrediendi sciuissemus, nisi nobis esset nunciata. Vel ita: Illis qui non crediderunt, non profuit: quia nobis qui credimus, proderit. Nam *ingrediemur in illam requiem nos qui credemus* quemadmodũ ex opposito dicit de incredulis, si introibunt in requiem meam. Per quod patet, quia qui credunt intrabunt. Ingrediemur.n. credẽdo, sicut illi perdiderunt non credendo. Non cognouerunt (inquit) uias meas, sicut illis merẽtibus irã meã exhibui. Ita cæci fuerunt ad cognoscendum uias meas, sicut ego firmiter illis minatus sum quod non essent intraturi in requiem meã Palęstinæ regionis uel cœlestis habitationis, & sicut ablata est illis quia non crediderũt, sic nobis promissa si crediderimus. Quia uero dixerat nunciatũ esse de illa requie, ostendit quando & quõo sit nunciatum .s. ante legem post perfectionem operũ, & sub lege, quando per terrã promissionis designabatur, & tempore gratiæ in Dauid Tres.n. requies memorat unam sabbati, secundã in Palęstina, tertiam in cœlo. Nũciatum est de requie, *& quidem* prio factis, deinde uerbis. Nam *operibus Dei perfectis,* quę fecerat per singulos dies *ab institutione mun*

B *di,* id est, ex quo mundũ cœperat instituere, subaudi, nunciata est illa requies quando Deus requieuisse dicitur. Augustinus in sermone de decẽ chordis ait. In spũ sancto, hoc est, in domo Dei requies nobis sempiterna promittitur. Nam quia spũs sanctus dicitur, propterea septimum diẽ sanctificauit Deus, quando facit omnia opera sua, sicut in Genesi scriptum legimus, non ibi habes sanctificationẽ nominatam, nisi illo die in quo dicitur, requeuit Deus ab operibus suis. Non.n. fatigatus erat Deus, ut diceretur, requeuit Deus ab operibus suis, sed in illo uerbo tibi laboranti requiem promisit. Vt quia fecit omnia bona ualde, & sic dicitur, requieuit Deus, intelligas etiam te post bona opera requieturum & sine fine requieturum. Nam omnia opera superiora quæ dicta sunt, id est, dies superiores, habent uesperam. Septimus iste dies non habet uesperam. Vbi Deus sanctificauit requiem, ibi dicitur, factum est mane, ut inciperet ipse dies. Non dictũ est, facta est uespera ut finiretur dies: Sed dictũ est, factum est mane ut fieret dies sine fine. Sic ergo incipit requies nostra quasi mane, sed non finitur, quia in æternum uiuemus. Ad hãc spem quicquid facimus, si facimus, sabbatum obseruamus Nunquam ab opere nouo cessauit Deus donec homo factus est: sed eo facto, requieuit ab omni opere per quod designauit, quia nullam aliã creaturam post hoiem facturus erat, cui homo subderetur, et ad cuius seruitiũ homo crearetur. Nam quia ipse requeuit hoie facto, intelligimus quod propter hoiem fecerat oia. Ideo promissa est homini requies operibus perfectis, & quod requies ac beatitudo sit ei promissa, ostendit scriptura. Nam *in quo dam* notabili & egregio *loco dixit* spũs sanctus *de die septima,* per quã significata est requies æterna, quia non descri-

Gene. 1.

Gene. 2

C bit habuisse uesperam, sic.i. talibus uerbis dixit: *Et requieuit Deus die septimo.* Cur.n. diceret post illã diem, in qua homo creatus est, sequẽti die requieuit & ab opere cessauit, nisi per hoc uellet innuere, qm̃ illum, post cuius creationem requieuit, ad requiem et beatitudinẽ fecit? Per sex dies ab illa creatione non requieuit, qm̃ nihil perfectum uidit, donec homo dominus & possessor oĩum creatus fuit. Sed eo perfecto, perfecta sunt oĩa. & tunc tandem cessauit ab omni opere, qa tunc oĩa perfecta fuerunt, qm̃ hoĩem ꝓpter quem facta erãt, habuerunt. Requieuit Deus *ab omnibus operibus suis*, id est, cessauit à noua operatione, ut nihil ampl⁹ faceret, nisi de materia ibi facta, uel ad similitudinem eoꝝ quæ iam ibi fecerat. Sex diebus operatus est, septima quieuit. Sic & sexta ætate homo natus est mundo ad laborem. Sexta die & sexta diei hora passus, septima quieuit ĩ sepulchro. Per quod nos docuit post opera nostra, quæ sex ætatibus.i: infantia, pueritia, adolescentia, iuuentute, senectute & senio fiunt, debere quiescere in septima ætate quasi septima die. Prima.n. ætas, ut dixi, ĩfantia est lactis ubere nutrienda. Scđa, pueritia solido cibo iam apta. Tertia est adolescentia, sufficiens ad generandam sobolem. Quarta iuuentus robusta & honorib⁹ apta. Quinta est senectus, quãdo iuuentutis ardor refrigeratus & extinctus est: qm̃ feruore carnis mitigato, uita ducit in trãquillitate. Sexta est decrepita ætas, qñ perit homo qui fuerat, qñ uirib⁹ anussis, iam positus est in introitu mortis. Post harũ finem ætatũ seqtur mors. Eodẽ modo & in spiritali uita sex pñr ætates notari. Infantes .n. sunt, qui sensu imbecilles, sola authoritate se defendũt, qui de sua fide sine aliqua rõne authoritatibus patrũ humilr acqescũt. Pueri sũt quorum sensus iam aliquantulum sunt exercitati, q non manẽt cõtenti sola authoritate, sed qbusdam rõnibus & inuestigationibus iam ꝓmouenẽ ad rõnem fidei. Adolescentes sunt, quoꝝ sensualitas iam subdita est rationi, ut iam sufficiant ad generationem bonoꝝ opeꝝ, ut iam laborent & moueanẽ ad bene operandũ. Iuuentus est, qñ non solũ generat mẽs per bonã operationem, sed etiã uirtus eius tantũ induruit & roborata est, ut neq; morte, neq; uita separari ualeat à charitate Dei, sed martyriũ (si opus fuerit) subire nõ uereatur. Senectus est qñ mens ita præualet sensualitati, ut non solũ nõ supeteẽ, sed etiam nõ impugneẽ ab ea, ut caro iam spũi (prout est in hac uita possibile) cõsentiat, & eandẽ quietem & aĩæ puritatẽ cõcupiscat. Decrepita ætas est illoꝝ, q iam (ꝓut fas est) cõtẽplatione dñi fruentes, ad instar angeloꝝ uiuũt, tã filij huius mũdi non dicendi iam in cœlestibus cõuersantes, ut uestigia humanę cõuersationis in opib⁹ illoꝝ iam nulla uideri possint. Post has sex moꝝ ætates seqtur dies septima, æterna oĩb⁹ sic uiuentibus ꝓmissa, in qua dabiẽ eis uera reges & perennis lætitia, ut nõ amplius futuri sint in aliquo labore uel miseria. Hęc nobis Deus significauit, qñ post operationem sex dieꝝ, septima qescere uoluit. In illo scripturę loco demostratũ est, homini regem esse ꝓmissam, atq; nunciatũ est ibi ante legẽ de illo: *et rursum* eadẽ reges sub legẽ ꝑ figurã terrę ꝓmissionis *mistic* loco nũciata est & promissa, dicente spũ sancto de incredulis. *Si introibunt in requiem meam*, id est, in terram quam Moyses promittebat, quæ significabat ueram requiẽ, quã spiritus sanctus parauerat, ac per hoc nec in illam ueram intrare potuerunt. Vbi enim incredulis facta est cõminatio quod in eam non introi- Gene. 2. Psal. 94.

A bunt, ibi declaratum est qm̃ promissa fuit aliquibus hominibus. Si. n. nulli promissa esset, nec aliquem in tracturum prædictum fuisset. Et non esset causa cõminationis quòd non essent intraturi, si nullus esset intraturus. Nec multũ eos læderet, si minaretur illud auferre, cuius spem & certitudinem aliquam nequiuissent habere. Ecce bis signata et promissa est requies per diem sabbati & per terram promissionis. Et qa spiritus sanctus qui nec falli nec mentiri potest, eam signauit, nunciauit & promisit, et illam aliquibus pręparauit, quia superflue non fecisset eam *ergo superest*. i. restat post promissionẽ *quosdam*. i. egregios & electos *introire in illam* perennem promissionem & ueram. Et qm̃ superest quosdam ĩtroire, *& hi quibus prioribus annunciatum est*, ut intrarent, *non introierunt propter incredulitatem* in ueram requiem, quam terra promissionis figurabat, ad quã non peruenerunt, ergo *iterum*. i. sub eiusdẽ requiei designatiõe *terminat* & distinguit spiritus sc̃tus *diem quendam*, quo nunciata impleãtur. i. egregium tẽpus gratiæ in aduentu Christi, *dicendo hodie in Dauid, loquens*. i. loquens per Dauid, quia non ipse Dauid loquebatur, sed spiritus sanctus in eo. & hoc *post tantum temporis* ab itr oitu filiorum Israel in terram promissionis. Vnde patet non de illa terra tunc eũ dixisse, quæ iandudum habebatur: sed de uera requie, quæ adhuc expectabatur. Introitus. n. terrę promissionis iam tunc non poterat illis auferri. Ex quo autẽ fuit in deserto facta cõminatio, quæ dicit. Si introibũt in requiem meam, processit magnum spatium usq; ad tempus Dauid. Sed à tẽpore cõminationis hu⁹ usq; ad itroitum terrę promissionis, modicum tempus fuit. Et p hoc cõstat esse dictum de promissione uerę requiei, quam post tãtũ tẽpus Dauid fecit his, qui futuri erãt in nouo B testamento, quia cõtemporanei sui iam intrauerãt. Ideo terminat diem quo possimus in ueram requiem intrare. Nunq̃. n. aliqui intrarent, nisi tempus gratiæ distinctum fuisset, in quo regna cœlorum paterent fidelibus. Ideo terminat diem itrationis, qm̃ superest aliquos intrare. Et nisi uideret intraturos, non terminaret. Qui licet sub lege uiuens, corde tñ positus in tempore gratię, dicens hodie tertio nunciat requiem illo tempore consummãdam, diẽ terminat, hodie dicendo in Dauid, quod hodie est intelligendum, *sicut supradictum est, Hodie si uocem eius audieritis*. Diuersis enim significationibus posuerat, hodie qñ dixit, Hodie genui te: & qñ rursus ait, Hodie si uocem eius audieritis. Et ideo debuit terminare, quam significationem haberet nũc Psal. 2. Hodie, ne aliter ĩtelligeretur. Hodie, Psal. 94. id est, in hoc luminoso tempore gratiæ, de quo Ioannes scribit, quoniã tenebræ transierunt, & lumen uerũ iam lucet, si uocem prædicationis eius audieritis, quia non omnes au- 1. Ioan. 2. diunt illam qui sunt in tempore gratiæ, sicut nunc quoq; multi paganorum ad quos euãgelica prædicatio non peruenit, *nolite* contra uocẽ eius *obdurare corda uestra*, ne tempus gratiæ uobis in uacuum trãseat, quia post non erit tempus in quo possitis intrare in requiẽ. Diceret aliquis, Tu dicis quoniam hi qbus priorib⁹ annunciatum est, non introierunt, & nos uidemus quia introierunt, qm̃ per Iesum Naue eam cõsecuti sunt. Cui respondetur: Non introierunt propter ĩcredulitatem suam requiẽ homini promissam. *Nam si Iesus* filius Naue. i. Iosue filius Nun, *præstitisset eis illam requiem*, in distributione terrę promissionis, non ultra fieret sermo de alia die qua pateret in requiẽ ingressus. Vel ita continuati põt: Superest

C quosdam intrare sicut Dauid termi nat. Nam si Iesus.i. Iosue qui duxit in terram promissionis, præstitisset eis requiem.i.omnimodam quietē, ut nulla alia esset speranda, *nunquam* id est, nullo tempore Dauid uel spiritus sanctus, *posthac*.i. deinceps *loqueretur de alia die*.i. de alio tēpore, in quo requies esset dāda. Sed quia post locutus est, patenter ostēdit quia alia est requies de qua dixit hodie, q̃ illa ad quam duxerat Iosue. Certum est igitur aliam esse ad quam ducit Christus, quę per illam sub Iosue figurabatur. Itaque relinquitur electis sabbatismus. Qn̄quidem nō fuit illa requies uera, sed aliam post promisit spiritus sāctus, *itaque relinquitur*. id est, futuris seruatur à Deo, qa increduli patres nequiuerūt ad illum pertingere. Relinquitur, nō dico tm̄ requies, sed (ut magis exprimam) dico *sabbatismus*, id est, feriatio & iucunditas sabbati. Sabbatismus quippe uocabatur, apparatus & gaudium atq; festiuitas sabbati, & sabbatum requies interpretatur. Sabbatismus ergo non solum ueram & omnimodam requiem designat, sed inenarrabile gaudium atq; spiritualium diuitiarum affluentiam. Qui sabbatismus non paucis reseruatur, sed *populo*.i. magnæ multitudini. nec tn̄ cuilibet populo, sed tm̄ pplo *Dei*. Et ideo siquis uult sabbatizare, sit de populo Dei. Et iste sabbatismus longe diuersus erit ab illa requie quā Iosue præstitit. Nam *qui ingressus est in requiem Dei*.i. in cœlestis regni tranquillam habitationē, sicut seruus ille, cui di-

Matt.25. ctum est, Intra in gaudium domini tui, ueram & perfectam adeptus est requiem: quia *requieuit etiam ipse* perpetualiter & perfecte *ab operibus suis*, quibus hic laborauit, *sicut & deus à suis*, q̃ tn̄ sine labore fecit. Sicut.n. sabbatū in quo deus requieuit, non legit̃ habuisse uesperam, sic requies iustorū non habebit finem. Quia sicut deus D cessauit ab operibus, sic illi cessabūt perpetualiter ab omni opere, liberi penitus ab omni laboris anxietate. At illi quibus Iosue terram diuisit, parum quieuerunt, multosq; labores & multas afflictiones ptulerūt. Et qn̄quidem tanta est illa requies, atq; est nobis promissa, & nunc tēpore gratiæ superest quosdam ītroire, *ergo festinemus ingredi*, nec in his terrenis quæ nos īpediunt, ímoremur. Festinēmus fide & bonis operibus, quod illi non faciunt, qui carnaliter adhuc legem obseruant, & erga fidē & spiritualem cōuersationem negligentes existunt. Festinemus (inquā) ingredi *in illam requiem* tantam, tā nobilem, & tam gloriosam, atq; toties nobis promissam. Ideo quoq; festinemus ad illam requiem, ut pœnas euadamus perpetuas. Et hoc est: *ut ne incidat*.i. ut non intus cadat in corde, ubi grauior casus est, *quis*.i. aliqs in infidelitate notabilis, *in id* in qđ ceciderūt patres, & ita in id, ut *in ipsum*.i. non dissimiliter, sed per omnia eodem modo cadat in id, in quod patres ceciderunt. s. exemplum incredulitatis.i. ne cadat ad exemplū eorūm in incredulitatem, & excludat à diuina requie. Illi.n. non crediderunt deum sufficere ad dandam etiā requiem terræ promissionis, & isti similiter Christum ad dandam requiem perpetuam sufficere non credebant sine carnalibus obseruātijs. Ideoq; sibi quietis aditum eadem ratione obstruebant, qua patres antea fecerant. Vel ne incidat aliquis in id ipsum exemplum icredulitatis.i. in hanc eandem damnationem, quam patres uestri propter suam incredulitatem subierunt: quæ damnatio uel pœna uobis est exemplum, quia si increduli fueritis, similiter uobis cōtinget. Exemplum.n. incredulitatis conuenienter dicitur uindicta Dei,

A quæ tanta eſt illata eis, ut exemplo eſſe alijs poſſit, ne increduli eſſe præ ſumant. Vel incredulitas patrum (ut præmiſimus) eſt uobis exemplum ne ſitis icreduli, & ideo peius ꝙ pa tres ueſtri peccabitis, niſi increduli tatem caueatis. Propter hæc omnia ruptis omnibus impedimentis infi delitatis & ſecularium illecebrarũ, feſtinemus ꝙ maxime ad illam re quiem, in qua perẽniter qeſcamus.

Viuus eſt enim ſermo Dei & efficax, & pene trabilior omni gladio ancipiti, et pertingens uſq; ad diuiſionem animæ ac ſpiritus, compagũ, quoq; ac medullarum, & diſcretor cogitationum & in tentionum cordis, & non eſt ulla creatura inuiſi bilis in conſpectu eius. Omnia autem nuda & aperta ſunt oculis eius. Ad quem nobis ſermo.

Feſtinemus (ut dixi) ad illam re quiem: nam *ſermo Dei*.i. Chriſtus uer bum patris, qui nos feſtinantes ad iuuet, & peruenientes coronæ, *uiuus eſt*.i. uera uita in ſemetipſo, & ſuffi ciens ad aliorum uiuificationem, & ita uiuemus in eo. Sermo dei qui ꝓ dicauit illam requiem, eſt uiuus ui ta propria.i. uita eſt, uiuificãs alios. Sicut.n. pater habet uitam in ſemet ipſo, ſic dedit & filio habere uitam in ſemetipſo. Vel ĩ aſſumpta huma-
Ioan.5. nitate, in qua mori uoluit, iã uiuus eſt.i. uitam æternam conſecutus. & ſequaces ſuos uiuer̃ ſimiliter faciẽs, quia ĩmortalis factus eſt, & uos im mortales faciet. & eſt *efficax*.i. omni no faciens quicquid uult, ſiue ſaluã do credentes, ſiue damnando incre dulos. Vel ita poteſt continuari: Ca uete nequis ueſtrum incidat in exẽ plum incredulitatis patrum.i. in ſi milem pœnam, qualem illi per incre dulitatem metuerũt, quia uiuus eſt ſermo Dei.i. filius, qui illos iudica uit, & uos iudicaturus eſt: & ſicut ille uiuit in æternum, ſic iudicium eius manet in æternum. Nam & il los quos ipſe damnat, cruciabit pœ na uiuax in æternũ; & eos quos ipſe

ſaluat, uiuere faciet in æternũ. Nã ad B utrũq; eſt ipſe efficax. Nec ſolũ eſt ef ficax ĩ utroq;.i. potẽter faciẽs quod cũ ꝗ uoluerit, ſed *& penetrabilior omni gladio ancipiti*, qa penetrat oĩa: nec pu tetis eũ latere cordiũ occulta, & per hoc minus iuſte iudicar̃. Nam ſi nõ penetraret hominum conſcientias, nõ poſſet ueraciter iudicare qs eſſet fidelis uel quis infidelis, ſiue qs bo nam uel quis malam haberet con ſcientiam: & tunc non ualeret di gnam ſingulis repẽdere uicem, quia potentiam ei auferret, ꝙ occulta ho minum uidere nõ poſſet. Sed ut po tenter in omnibus ſit efficax, omnia uiſu ſuo penetrat, & acutior ac per ſpicacior eſt omni gladio ancipiti, omni ſubtilitate ſermonis diuiṇæ præ dicationis. Iſte ſermo qui Deus eſt, quia Deus erat uerbum, eſt penetra bilior omni gladio ancipiti: qa ma gis penetrat hominum cõſcientias, ꝙ ullus ſermo prędicationis. Sermo enim doctrinæ eſt gladius anceps, id eſt, utraq; parte acutus, qa dicit de temporalibus, dicit et de ęternis. In utroq; ꝓbat quod dicit acute ac ſubtiliter, et eum quem ferit, ſeparat à mundo. Quod non faceret, niſi mẽ tem eius penetraret. Sed multo pe netrabilior eſt iſte ſermo qui Deus eſt. & eſt etiam *pertingens*.i. conſidera tione perueniens *uſque ad diuiſionem ani mæ ac ſpiritus*. Spiritus noſter non eſt uniuerſa anima, ſed aliquid eius.i. il lud quo ratiocinamur, itelligim⁹, ſa pimus: per quod & prępõnimur pe coribus, quia illa ſunt rationis ex pertia. Non habent.n. ſpiritum.i. in tellectum & rationis ac ſapiẽtię ſen ſum, ſed animum tñ. Nam & de il lis dictum eſt, Producant aquæ re- Gene.1. ptilia animarum uiuentiũ. &c. Pro ducat terra animam uiuẽtem. Itaq; ſpiritu intelligimus cũ angelis, ani ma uiuimus cum beſtijs. Sed dei ſer mo pertingit.i. perfecte tangit, quia

A usque ad diuisionem compagū quoque ac medullarum intelligi potest, compages dixisse coniunctiones cogitationum, medullas uero intentiones earum. Per compages quippe ossib⁹ ossa iunguntur. Et sæpe dum aliquid recta cogitatione agimus, sed subito in laudis amorem declinamus, atque hoc pro laude facimus, quod prius facere pro ueritate cœperamus, quia cogitationes cogitationibus adiunguntur, quasi quædam in spiritu compages fiunt. Sed habent ossa quæ in compagibus iuncta sunt, & medullas.i. subtiles intentiones. Qđ Apostolus apertius intulit dicens, discretor cogitationum & intentionū cordis. Compages.n. nostræ, sunt cogitationes quæ sibi iunguntur, qñ alia alteram sequitur, medullæ autem intentiones. & sermo Dei discretor est compagum & medullarum.i. cogitationum & intentionum: quia si cogitatio cogitationi iungitur, ipse nouit quæ scđm Deum, & quæ secundum seculum, nouit quoque quò uergat intentio earum. Sæpe.n. aliud cogitamus, atque aliud per cogitationē intendimus. Nam siquis proposito munerum præmio, pupilli uel uiduæ causam defendat, & fortasse ecclesiā ingrediens in suis precibus Deo dicat, tu uides quia causam pupilli & uiduæ defendo, iste proculdubio qđ cogitet scit, sed quò intendat eius cogitatio, ignorat. Aliud quippe cogitat, & aliud intendit. Non.n. defensionem pupilli & uiduæ, sed mercedem munerum quærit. Nam tolle temporale præmium, & pupillū & uiduam non defendit. Sermo itaque dei discretor cogitationum & intentionum cordis est, quia non tm̄ aspicit quid apud temetipsum cogites, sed magis per medullam compagis.i.p intentionem cogitationis, qđ apud temetipsum accipere requiras. Et ut plus dicam, breuiterque concludam, *non est ulla creatura* terrena uel cœlestis, B corporea uel incorporea, *inuisibilis*.i. non habilis ad uidendum *in conspectu* tantæ sapientiæ. Nihil est ei inuisibile, sed *omnia sunt nuda*.i. discooperta *& aperta*.i. patentia *oculis eius*, quia & foris & intus omnia uidet. Siquis habet librum aliquo uelamine tectū, dicitur quidem uisibilis, sed non nudus. Rursum, si uelamen auferretur, nudus posset dici, sed non aptus. Iterum, si aperiretur & omnia eius interiora demonstrarentur, iam omnino quicquid in eo latuerat uideretur. Ita uerbo dei cūcta sunt uisibilia & nuda & aperta, qa & foris & intus (ut dictum est) oīa plenariè uidet. Per oculos eius intelligitur potentia uidendi. *Ad quem nobis sermo* est habendus in iudicio, quia oportet nos illi rationem de actibus nostris reddere. Ad sermonem Dei uiuum & efficacem & oīa ꝓuidentem est nobis habendus sermo, qa sermocinaturi sumus ad eum, & rationē reddituri de cunctis quæ gessimus uel cogitauimus. Ideoq; semꝑ nobis omni solicitudine præcauendum est, ne hunc uel dictis uel operibus uel cogitationib⁹ offendamus. Hactenus terrendo locutus est apostolus, reuocās ab infidelitate Iudæos exemplo patrū suorum, qbus ob incredulitatem negata est æterna requies: et asserens filiū Dei uiuum atque potentem, ut remuneret eos si resipuerint: & efficacem ut puniat, si neglexerint. Hinc iterū blandis rōnibus uult eos reuocare, cōmendādo Xp̄i pōtificiū, ut eo cōmendato, sufficere ad salutē ostēdat, & carnales obseruantias cōprobet esse superfluas. Sic enim subinfert:

Habentes ergo pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Iesum filium Dei, teneamus confessionem. Non enim habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine absq; peccato. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ

C *eius, ut misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.*

Incipit(ut dictum est)agere de pô tifice Christo, quô sufficiens, quô di gnior ueteri, quem & imutat, et legẽ quæ sub illo est, per meliorem tegem suam, & quô necessarius. Quia sermo Dei uiu⁹ & efficax est, atq; talis qualẽ descripsimus, ergo teneamus confessionẽ, ut nec terror cruciatus auferat de ore nostro confessionem fidei eius quam corde gestamus. Et est iustum ut eam teneamus, *habentes pontificem* .i. quia habemus pôtificem *magnum*. Nam idem sermo Dei, sec̃dm quod homo est, noster est pontifex, qui sacrificium sui corporis obtulit pro nobis, & non cessat interpellare pro nobis. Vnde & pontem accessumq; nobis ad patrem facit, ut tem poralia (quæ sicut fluuius currunt & labũtur et transeunt) sub nostris pedibus relinquentes, festinemus ad terram uiuentium, habentes pontificem magnum super omnes pontifices, qui non in sancta sanctorum tẽ pli Salomonis intrauit, sed *calos* ascẽ dendo *penetrauit*, ut & nos sequi possimus. Moyses uero tunc terram ꝓmissionis non intrare ualuit, hic autem cœlos penetrauit.i.ingressu suo patefecit. Pontificẽ habem⁹, & quẽ? Iesum .i. saluatorem, qui nos absq; carnalibus obseruantijs saluare potest. Iesum dico, *filium Dei*, non adoptiuum, sed consubstantialem: nec minorem, sed æqualem. Alij uerò pontifices neq; cœlos penetrãt, neq; saluare possunt, neq; filij Dei naturaliter sunt. Vnde iste omnibus illis iure præfertur, sicut multis & longis disputationibus probare nunc exorsus est Apostolus. *Teneamus*, inquit, *confessionem*, ut fidem eius ore profera mus, uel etiam peccata nostra confiteri studeamus: quia non habemus pontificem ĩmisericordem. Hoc contra illos dicitur, qui propter lapsum suum desperabant, & irã eius se posse placare diffidebant, & quasi dicebant quia non ualet nobis cõfessio: qm̃ iste pontifex, qui tam altus est, utpote super cœlos exaltatus ac dei filius, non recipiet eam, nec condescẽdet fragilitati nostræ. Quibus uelut respondetur: Vobis lapsis nõ est desperandum nec confessio dimittẽda, quia non habemus pontificẽ austerum uel dedignantem, sed misericordem: non à nobis remotum, sed naturæ nostræ participem. *Non enim habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris*.i. condescendere fragilitati nr̃æ, & misereri humana fragilitate peccantibus: quia & si ita altus est, non ideo nos abiecit, sed clementer cõdescendit imbecillitati nostræ, & condolet etiam illi qui per infirmitatem carnis labitur. Nõ tñ aliquid iam doloris sentire potest: sed quod ei displicet miseria nostra & lapsus noster, atq; præstat auxilium ut surgamus, *&* iterpellat pro nobis, uocatur erga nos eius cõpassio. Non potest nobis non compati, sed potentiam huius compassionis habet, quia ipse fragilitatem nostrã expertus est, qm̃ ꝑ omnia sustinuit tẽtationem sine peccati cognitione. Tẽtatus est.n. in nostra carne, expertus est miserias nostras præter peccatum: tentatus est *per omnia* tentationis genera, quia in tribus illis tentationibus, quas à diabolo pertulit, Matt. 4.
omnia tentamenta continentur. Vel Luca. 4.
in sola tentatione, quia diabolus ostẽdit omnia regna mundi & gloriam eorum, in quibus omnia continentur, de quibus humana corda tẽtantur, potest dici per omnia genera peccandi tentatus. Vel quia omnes tentationes sustinuit, irrisus, crucifixus, & cætera omnia perpessus. Tẽtatus est *pro similitudine* quam à nobis traxit.i. sc̃dm illam naturã, qua nobis erat similis, mortalis & passibi-

A lis,tñ *absq; peccato* fuit, licet similis esset aliis hominibus. Vel tẽtatus est per omnia sine peccato, qa licet omnia tentamentorum genera pertulerit, nõ tñ succubuit, nec delectatus est in aliqua psuasione mali, & ideo bene potest à peccato & tentatione liberare. Nam cùm Apostolus eum dicit *tentatum* per oia, & non superatum ostendit qm in eo ponenda est fiducia subueniendi: & hoc ideo, qa nobis similis factus est. Non est.n. remotus à nobis, sed in illa sui natura tentatus fuit, in qua nobis est similis. Et ideo credendum est, quia uult & potest subuenire tantationibus nr̃is. Et qm̃ habemus tantũ põtificem sic nobis compati uolẽtem, & nostræ imbecillitati subuenire potentẽ, ergo omni spe & fiducia adeamus ad thronum gratiæ eius.i. uolũtatæ & orationibus & correctione uitæ ac bonis operibus accedamus ad eum throno iudiciali præsidentẽ. Thronus.n.iudiciaria sedes est. Sed thronus Christi est thronus gratiæ his, qui dum in præsenti uita sunt, humiliter resipiscẽtes ueniũt ad eũ, ut pœnitentiæ iudicium accipiant: cæteris uerò post hanc uitã est thronus iustitiæ. Licet *ergo* simus peccatores, non tñ desperemus de uenia, sed *cum fiducia* impetrandi misericordiam *adeamus ad thronum gratiæ eius*.i. ad iudicem non seueritatis & districtæ iustitiæ, sed pietatis & indulgentiæ: quia non est iudex qui pro cõfessione puniat, sed qui pro humilitate remuneret. Accedamus (inquam) ad eum, *ut misericordiam* apud eum *consequamur*.i. remissionem præcedẽtium peccatorũ, & de reliquo *inueniamus* apud eum *gratiam*.i. facultatem ad cõseruationem inocentiæ et ad promotionẽ in bono, *in auxilio*.i. ut auxilietur nobis cõtra tentationum impugnationes, & cooperetad completionẽ bonorum operum. Auxilio dico, *opportuno*.i. cõgruo & necessario: quia nõ- B nunq̃ fit auxilium, quod nõ est opportunum, nec cõgruũ. Sed auxiliũ Christi nobis est opportunum.i. cõpetens & necessarium, quia sine illo nihil boni possumus facere, & æterna uita non potest haberi sine bona operatione. Nũc.n. est tempus auxilii, dum tẽpus est operandi. Vel thronus eius sedes est põtificalis, et ideo gratiæ, quia cõpatitur nobis & interpellat pro nobis. Ac ppterea nos peccatores accedamus ad thronum nostri pontificis cum fiducia ueniæ, procidamus ad pedes eius in precibus, ut per eum apud patrem consequamur misericordiam, id est, peccatorum indulgentiam & bonæ cõuersationis gratiam.

CAPVT. V.

Omnis namq; pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in his quæ sunt ad Deum, ut offerat dona & sacrificia pro peccatis, qui condolere possit his qui ignorant & errant, quoniam & ipse circundatus est infirmitate. Et propterea debet quemadmodum pro populis, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui uocatur à Deo tanquam Aaron. Sic & Christus non semetipsum clarificauit ut pontifex fieret, sed qui locutus est ad eum, Filius meus es tu, ego hodie genui te, quemadmodum et in alio loco dicit. Tu es sacerdos in æternũ sdm ordinẽ Melchisedech. 1.Par. 24. Psal. 2.

Probat.n.à minori, quòd iste noster pontifex possit nobis impetrar̃ misericordiam & gratiam, cùm põtifices ueteris testamenti quodãmodo sacrificiis & orationibus impetrarent misericordiam, qui puri homines erant & peccatores. Quasi dicat: Per eum possumus consequi misericordiam, quia hoc fit etiam per omnem alium pontificẽ. Nam *omnis pontifex*, tam maior q̃ minor in ordine Aarõ, *ex hominibus assumptus*.i. ex numero hominum ad aliquid dignus sumptus ut præsit aliis, *constituitur*.i. cõmuni omnium sentẽtia statuitur, Psal. 109.

C *pro hominibus*.i. pro salute hominũ, ut per eum impetrent à Deo beneficia. constituitur *in his quæ sunt ad deum* pertinentia & subiectos ducentia.i.in muneribus & hostijs offerendis ac precibus, quæ dicunt ad Deum, *ut offerat*.i.obuiam Deo ferat, & quasi contra impetũ, indignationis eius obijciat, ut eam retineat & placet, uel quia Deus pie condescendit dum ei syncero corde offertur aliquid, ferat obuiam eius pietati *dona*, ut primitias frugũ & hmõi, *& sacrificia* de animalibus, ut de bobus & auibus *pro peccatis* hominum delendis. Et si ille qui est ex hominibus tm̃.i. in nullo dissimilis ab hominibus, & ita assumptus ex eis, subditos suos donis & sacrificijs purgat & dirigit ad Deũ, tunc multo magis eũdum est nobis ad thronum gratiæ nostri põtificis, qui non ex hominibus tantum, sed Deus & homo est qui peccatum nõ habet, nec indiget offerre pro se, qui in seipso sufficiens est illud facere, in quo alij detinentur humana infirmitate. Ex hominibus assumptus pontifex est talis, qui pius & misericors sit, qui pro consueta bonitate, *condolere possit*.i. affectum cõpassionis habeat erga subditorum infirmitatẽ *his qui ignorant*.i. ignoranter peccant, *& qui errant*.i. post monstratam ueritatis uiam errore suo quasi scienter peccant. & debet illis pie compati. *quoniam* non solum illi, sed *& ipse* qui maior est & fortior esse uidetur, *circundatus est infirmitate* carnis, per quam & peccare necesse habet. Christus uero iam infirmitate circũdatus nõ est, & ideo põt iuuare magis quàm ille. Et quia infirmitate circũseptus est, *propterea debet*.i. debito iure cõpellitur *offerre* sacrificium *pro peccatis*.i. pro expiatione peccatorum *quemadmodum & pro populo*.i. cum quanta necessitate & supplicatione offert pro populo, *ita etiam* & nõ dissimiliter offerat *pro semetipso*, ut condonentur ei peccata

D propria. Christus uero non pro seipso necesse habet offerre, sed tm̃ pro suis fidelibus. Omnia uero quæ nũc de pontifice ueteris testamenti dicũtur, obseruanda sunt in electione põtificũ ecclesiæ, et in eorũ moribus, et actionibus, licet alia sint sacrificia quæ offeruntur à nostris. Dixi quia pontifex cõstituitur pro hominibus, & pfertur cæteris: *nec quisquam*, licet ualde nobilis aut sapiens, *sumit sibi honorem*, ut adscribat sibi & se quærat honorari. Non sibi imputat honorem, sed deo qui uocat: nec se ingerit ad accipiendum honorem, sed diuino nutu eligitur. Percutiũtur hac sententia, qui honores ecclesiasticos, ad quos diuinitus nõ uocantur, arripere cupiũt. Qui.n. se ingerit & propriam gloriã quærit, non sumit honorem, si põtifex aut prælatus in ecclesia factus fuerit: sed gratiæ dei rapinam facits, ius alienum usurpat. Et ideo non accipit benedictionem, sed maledictionem. Nemo per seipsum sumit illũ honorem, *sed ille qui uocatur à Deo*. Qui enim recte & canonice eligit, à Deo uocatur. Ille sumit honorem apud Deum & homines, qui per ecclesiæ procuratores & uiros fideles à Deo uocatur ad hanc prælationem, ita digne & syncere, *tanquam Aaron*, qui nõ sibi imputauit, nec aliquo modo ingessit, sed iubente Deo per Moysen electus est. Chore autem uoluit sibi sumere honorem, & ideo diuinã sensit ultionem. Sed Aaron sublimatus est in sacerdotem, quia Deus eum uocauit. *Sic et Christus non clarificauit* per suas uirtutes *semetipsum*, ut sibi sumeret honorem, ita *ut pontifex fieret*. Non se clarificauit, sed patrem, quia non suam, sed patris gloriam in omnibus quæsiuit. Non semetipsum quasi discretum à cæteris clarificauit.i. clarum fecit sublimando in honorem põtificatus, sed pr̃ eum clarificauit, ut pontificem

Exodi. 7. 27.28. 29.
Nume.16.

A ut pontificem constitueret, et totius mundi magistrum ostenderet, quando dixit. Hic est filius meus dilect⁹
Matth. 17. in quo mihi bene complacui, ipsum audite. Quasi diceret: Hactenus audistis legis doctores & alios pontifices, sed amodo ipsum uerum pontificem audire. Nam dicens, Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, nobiliter clarificauit eum. Quē se ideo clarificare ut pontificem constitueret, demonstrauit, cum subiecit, Ipsum audite. Sed hāc snīam clarificationis noluit apl's cōtra Iudæos proferre, qa uel non habebant euangelium, uel minoris authoritatis eē putabāt, ideoq; de suis libris protulit illis testimonia. Nam hæc clarificatio longe ante per pphetam
Psal. 2. prædicta est, *filius meus es tu.* Non clarificauit seipsum, sed potius eum pater clarificauit, & testimonio propriæ uocis & multis miraculis, qui & in Psalmo *locutus est ad eum.* Tu es filius meus naturalis & coæternus, quia *ego hodie.* i. in luce semper manētis æternitatis meæ *genui te* ex substātia mea. His uerbis clarificauit eum pater, ut pontificē constitueret, *quem-*
Psal. 109 *admodum.* i. sicut *& in alio loco dicit ei, Tu es sacerdos.* i. sacra dans per te & ꝓ tuos *in æternum.* i. quandiu durabit hoc seculum, quia non transibit sacerdotium Christi, ut aliud succedat, sicut transit Leuiticum. Sacerdos es, & hoc *secundum ordinem Melchisedech,* quia sicut ille panem & uinum obtulit Abrahæ reuertēti à cæde regū, sic tu in figura panis et uini dabis corpus & sanguinē tuū uictoribus uitiorꝫ. Vel in æternū es sacerdos, quoniam una oblatione cōsummasti in sempiternū sanctificatos: siue qa sine fine īterpellas pro eis eadē hostia quā semel obtulisti. hac authoritate manifestatur, quod eum Deus pater sacerdotem & pontificē constituit. Si ergo cæteri pontifices quibus necesse

B est pro se offerre, possunt alij sub uenire, quoniam à Deo uocant, tūc iste multo magis potest nobis subuenire & omnia bona nobis obtinere, qui prose nunq̄ eguit oblatione, qui seipsum non clarificauit, nec ingessit, sed à patre clarificatus est, & ad pontificatum electus.

Qui in diebus carnis suæ preces supplicationesq; ad Deum, qui posset illum saluum facere à morte, cum clamore ualido & lacrymis offerēs exauditus est pro sui reuerentia & quidem cum esset filius Dei, didicit ex his quæ passus est, obedientiam. & consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ, appellatus à Deo pontifex iuxta ordinē Melchisedech.

Dixit ꝙ non per se, sed per uoluntatē patris factus est pontifex. Nūc aūt ingreditur ostendere, quoniam pontificis obsequium executus est, qa totum fecit quod pontificem decet. Qui in diebus carnis suæ &c. Ostenditur etiam adhuc in his uerbis quod per eum possumus consequi misericordiam cum iam sedeat ad dexterā patris, nec cesset interpellare pro nobis, si ita est exauditus, cū adhuc in terra conuersaretur & esset mortalis. *Qui in diebus suæ carnis.* i. mortalitatis & passionis suæ quando natura carnis apparuit, qa tamē, sitim, lassitudinem & dolorem sustinuit, sicut uerus pōtifex obtulit preces. Nam in euāgelio sæpe legit orasse & maxime apud Lucā qui sacerdotis in eo descripsit personam. Sed Luc. 6. 11. & quicq̄d ipse egit in carne, preces 22. & 23. & supplicationes fuerūt pro hominibus. Tota uita sua patrem orauit de resurrectione carnis suæ ac de nostra salute, & instante iam passione obtulit supplicatiōes. i. humillimas & intentissimas orationes, cū summa deuotione cordis & affectione, quādo factus in agonia, plixius orabat, & fact⁹ est sudor eius sicut gut- Luc. 22. tæ sanguinis decurrentis in terram. Et has *preces supplicationesq; obtulit,* id est,

D obuiam tulit patri per exauditionē sibi obuianti. Obtulit eas *ad eum qui possit illum à morte saluum facere*, id est, resuscitare, ad eum quē sciuit esse sufficiētem, ut saluaret eum, id est, imortalem & impassibilē faceret, eripiendo à morte, ut nec anima remaneret in inferno, nec caro putrescerer in sepulchro. Et obtulit has cū *clamore ualido*.i. cum ītentione piæ deuotionis uehementissima, & efficacissima, ut qñ prolixius orabat, & etiam cum *lachrymis*, qa in illa prolixa oratione credendus est lachrymas effudisse, cum & guttæ sanguinis pro sudore decurrerent ab eius corpore. *& exauditus est*, qa quod quæsierat, accepit in resurrectione. Exauditus est.i. extra numerum aliorꝝ oīum auditus est, quoniam super omnem creaturam post laboris sui militiā à patre sublimatus est, & hoc *pro sua reuerentia*.i. secundum hoc quod ipse sicut Dei filius, dignus est reuerentia & uenera tione. Vel pro sua reuerētia in Deū, id est, ꝑpter quod ipse super oīa patrem reueritus est, & honorauit. Siue pro sua reuerentia.i. sicut sua religio meruit. Sanguinis quoqꝫ eius effusio, pōt intelligi clamor ualidus, in quo exauditus est pro reuerentia eiusdem passionis. Reuerētia ēst, qđ sine peccato passus est pro sola charitate. Et ideo melior fiducia ī eo habenda est, qa fecit quod nullus pontifex alius, dum seipsum pro nobis hostiam offerret. *& quidem* tpe minoritatis *cum esset*.i. q̄uis esset scđm diuinitatē *filius*. *Dei, didicit obedientiam* scđm qđ homo est.i. non solum preces & supplicationes obtulit, sed & obedire didicit in passione.i. expertus est in seipso laborem obedientiæ. Non enim scire potest afflictorꝫ labores, qui afflictionis experimentnm non habuit. Sed Christus secundum qđ homo est, didicit obedientiam, quia omnes labores obedientię sustinuit

C & sensibiliter pertulit, *ex his quæ passus est*, id est, ex acerbitate tormentorꝫ q̄ pertulit, didicit obedientiam, id est, experimēto cognouit laborem obedientię. *& consummatus*, id est, passione finitus, uel consummatus, id est, ad summum ductus, quoniā ad dexteram patris eleuatus, *factus est causa salutis æternæ*, id est, perennis uitę *omnibus obtemperantibus sibi*, id est, obedientibus suæ uoluntati, quia omnibus sufficit ad salutem sine ullis carnalibus obseruātijs. Per exauditionem eius designatur resurrectio, per consummationem exaltatio. Vel consūmatus est in omni operatione sanctitatis, quādo completis omnibus obedientiæ suæ actionibus, dixit, Consummatū est, & emisit spiritū. Sicqꝫ factus est causa salutis non cuiuslibet, sed æternæ: hec paucis, sed omnibus: hac tamen conditione, ut obtēperatent ei. Non enim aliter salutē consequi poterūt. & bene potest ipse causa salutis esse cæteris, quoniā *appellatus est à Deo pontifex*, sicut & ipse suis operibus realiter ostēdit se hoc esse. Nam quia pontificis officiū impleuit, atqꝫ patri fuit in oībus obediens, & in seipso peruenit ad tantā bonorꝫ omnium cōsummationem, ut sufficeret etiam ad aliorꝫ salutē, idcirco appellatus à Deo est pontifex, & hoc *iuxta ordinem Melchisedech*. scilicet ut omnis ordo dignitatis in eo consideretur, qui considerari potuit in Melchisedech. Ioan. 19.

De quo nobis grandis sermo & interpretabilis ad dicendum, quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis ut uos doceamini, quæ sint elementa exordij sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ. Paruulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali

A De quo, id est, de qua re, quomodo scilicet ipse sit Pontifex iuxta ordinem Melchisedech, *est nobis grandis sermo*.i. restat sermo alius subtilis, & profunda mysteria cõtinens atq; prolixus & magnus, *et interpretabilis*.i. multas habens expositiones sacramentorum & allegoriarum *ad dicendum*, id est, ad exponẽdum uobis qui paruæ capacitatis estis, nec aliter intelligeretis nisi interpretaretur. Grandis est, & interpretatione idigens, nõ quantum ad me, sed quantũ ad uos, qui sensu debiles estis ad itelligendum profunda mysteria. *quoniam facti estis imbecilles*, id est, sine spiritali baculo, quo sustentetur interior homo uester, ne nutet aut corruat. Imbecilles estis *ad audiendum*.i. ad itelligendũ, quia pondus sniarum uos facile põt precipitare, quia robore uirilis sensus non fulcimini. Interserit increpationẽ de infirmitate, ut alta de Christo laborent itelligere. Vere estis imbecilles ad audiendũ. Nam *cum deberetis esse magistri* aliorum & sufficere ad instructionem eorum, & hoc *propter tempus*, id est, diuturnitatem tpis quod iam transactũ est, ex quo fidem recepistis, & uobis priusq; cæteris prędicatũ est, *rursum* sicut in primis quando ad fidem uenistis, *indigens ut uos doceamini*, sicut pueri quibus prima elementa literarum danť ad intelligendum. Vel propter tempus debuissetis esse cæterorum magistri, quia semper exercitati estis in lege & prophetis de Christo. Sed iterum sicut à principio indigetis ab aliis doceri *quæ sint elemẽta exordij sermonum Dei*.i. ut uobis ostẽdanť opera quæ primũ discunť, qñ aliqui sermones Dei exordiť. Elementa.n. uocantur illæ partes, de quibus sermo Dei prius contexitur.s. incarnatio, passio, resurrectio, cõmune iudiciũ, dãnatio malorum, corona iustorum, &c. quæ primũ annunciant eis qui cõuertuntur. Exordiũ.n. sermonũ, est symbolum christianæ fidei: quod isti non solum non intelligebant, sed nec ipsam literaturam, qua profert memoriter, sciebant. Exordium sermonũ est simplex doctrina. Elemẽta eius prima materia fidei, ut natiuitas Christi passio &c. *Et facti estis* etiam negligentia uestra tales, *quibus* more infantiũ *sit opus lacte*.i. humili & parua eruditione, & *non solido cibo*.i. perfecta doctrina. Lac quippe est breuis isinuatio fidei et facilis obseruãtia morum. Solidus aũt cibus est ratio ipsius fidei & perfecta institutio uitæ. Solidus cibus sapientię est, In principio erat uerbum: lac uero est: Verbũ caro factũ est. Vere nõ est uobis opus solido cibo sapientiæ, cũ sitis lactentes. nã nulli lactenti est opus. *Omnis enim qui particeps est lactis*, sicut uos estis, id est, cuius pars est lac, & qui ita est tener, ut nec etiam totum lac simplicis doctrinæ possit capere, sed partẽ *expers*.i. sine parte *est sermonis iustitiæ*, quæ iustis & perfectis cõuenit.i. doctrinæ quæ ptinet ad eos, qui bene profecti sunt in intelligentia magnę capacitatis & iustitia religiosæ cõuersationis. Expers est.i. sine parte huius sermonis, quia nec partem eius capere ualet intelligendo uel operando. Ideo lactens non capit sermonẽ iustitiæ, quia *paruulus est* in sensu sicut & uos in fide pusilli, & ut ille qui ætate paruulus est non discernit cibos atq; perit sumendo noxios, sic animo paruulus.i. indoctus nõ discernit bonũ à malo, & peccat faciendo malũ. Vos quidem lacte op9 habetis, ut dictũ est, non solido cibo. Sed *perfectorum* sensu & ope *est solidus cibus*.i. firma fidei & morum instructio. Ideo & uos post lactis potũ debetis ad robustã sapiẽtiæ escã proficere, *eorum*.s. est iste cibus, *qui habent sensus*.i. intellectus *exercitatos pro consuetudine* legendi & in multis scripturis studẽti. Sẽsus hñt exercitatos *ad discretionem boni ac mali*.i. B

Ioan. 1.

C ut defectionē habeant inter bonum & malum, & iter bonū & aliud bonum, & inter malū & aliud malū, aliud mai⁹ & aliud min⁹ iudicātes.

CAPVT VI.

Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur, non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum, baptismatum, doctrinæ, impositionis quoq; manuum ac resurrectionis mortuorum & iudicij æterni. Et hoc faciemus, siquidem permiserit Deus.

Dixi quia perfectorꝝ est solidus cibus. *Quapropter* ad pfectionē feramur, ut solido cibo pascamur, nos dico *intermittentes sermonem inchoationis Christi.i.* de initio fidei. Nam qa exercitatos sensus in lege dñi nos oportet habere, ideo prætermittamus sermonem inchoationis & ad ulteriora promoueamus sensus nr̄os. Sermo inchoationis Christi, est initium fidei, quo Christus ichoat esse in nobis scd̄m intelligentiā & operationem. Sicut enim eum qui adducit̃ in doctrinā literarꝝ, elementa primū oportet audire, sic Christianus primum oīum de fide catholica erudiri debet, quæ est fundamentū nr̄æ salutis. Sed huius initij sermonem dimittentes, *feramur ad perfectionem*, nos docēdo, uos audiendo. Ita .s. feramur, non rursum iacientes fundamentū pœnitentiæ, id est, non negligenter & inconsulte, sicut olim, faciamus pœnitentiā, quæ debet esse fundamentū, super quod extruatur & in altum surgat actio bona & perfectio. ille.n. iacit fundamentū pœnitentiæ, id est, non firmiter & ordinate ponit, sed quasi rem non bene pulsam negligēter ponit, qui ita dolet ac pœnitet, ut iterū redeat ad hoc qđ non bene defleuit cōmissum. Et nos iam tal'r iecimus fundamentum, ideoq; destructum est, id est, prior pœnitentia nostra perijt & in irritum deducta est, redeūtibus peccatis, de quibus pœnitentiam egeramus. Sed modo sic perfecte nos pœniteat tendentes ad perfectionem, ut non simus iterum iacientes.i.negligenter & icuriose ponentes fundamentū, qđ sicut antea dissipet̃, sed firmum & stabile maneat, nec ultra sit op⁹ ponere aliud. Fundamentum dico pnīæ *ab operibus mortuis*.i. qua pœniteat nos ex eo qđ opera bona, quæ prius uiuebant in nobis, mortua sunt admistione peccati. Eius.n. qui in criminale peccatum cadit, bona opera priora mortificantur & pereunt. Vnde minatur dominus: Etiā si dixero iusto quòd uita uiuat, et confisus in iustitia sua fecerit iniqitatem, omnes iustitiæ ei⁹ obliuioni tradent̃. Vel peccata sunt opera mortua.i.nihil uitale habentia, sed iustitiæ uita prorsus carētia, & authores suos occidētia. et de his omnibus agenda est rata pœnitētia, id est, & de bonis amissis & de malis cōmissis. *&* non rursum iaciētes fundamentum *fidei* ducentis *ad Deum* .i. non iterꝝ negligenter fidē fitis ponentes in cordibus uestris, sicut antea, sed firmiter, ut amplius non uacillet aut corruat sicut prius, dum eam nō putaretis ad iustitiam & salutem sufficere sine carnalibus obseruantijs. Nec rursum iaciētes fundamentum *baptismatum*, ut quæratis iterum baptismatis unda lauari, qđ ipossibile est: sed purgationē pctōꝝ, quā semel i eo pcepistis, conseruate, nō ultra q̄rētes eā p carnales obseruātias. Male.n. tenet baptisma, q nō credit oīa in eo pctā ablui, nisi supadditis carnalib⁹ obseruātijs. Baptismatū dixit plural'r, qa ē baptisma i aqua, est & in lachrymis pnīę, & est in sanguine martyrij. Nec rursum iaciētes fundamentū *doctrinæ*, q̄ in exordio tradita est uobis p symbolū & orōnem dñicam, ut hac iterꝝ incipiatis imbui. Nec iterꝝ iacientes fundamentū *impositionis manuū* epōꝝ in confirmatione

Ezec. 33.

Nota.

A firmatione neophytorum, sed firmiter illud retinentes. Qui.n.non credit per manuū impositionem dari spūs sanctus ad remissionem & corroborationē,non est fundatus.Talis est, quicunq; putat carnales obseruantias iuuare ad acceptionē spūs sancti, qui per manuum impositionem accipit. Nec fundamentum *resurrectionis mortuorum* iterum iacientes, sed quod semel inde etiam credidimus retinētes.i.per Christi resurrectionē mortuos esse resurrecturos. Qui.n.non credit qd resurrectio Christi resurrectionem mortuorum faciat,non habet fundamentū super qd ędificet.Si sciretis in baptismo oīa peccata dimitti,& per manuū impositionem spm sanctū dari, lex uobis superflua uideretur:nec præter Christum aliud quæreretis,si sciretis per eum resurrecturos mortuos & iudicandos. Nam neq; *iudicij æterni* fundamētum rursum iacere debem⁹,sed semel posit um in corde nostro firmiter teneri,ut tantū de fide Christi & de uirtutib⁹ sine legis ceremonijs iudiciū expectemus,quod erit æternum: qa qcqd ibi statuetur,in ęternum durabit. Qd iudicium q nō credit, absq; fundamento est, nec ædificare qcq; potest. Hæc enim oīa nisi in fundamento præcesserint,nemo potest bene operari. Nam quicunq; aliquos ad fidem conuertit,plus fecit pœnitere & in Deū credere, ac baptizari in remissionem peccatorum, & doceri quid credere debeant,atq; cōfirmari per manuum impositionem,& resurrectionem ac diem iudicij præstolari,ut per hæc ualeant ædificiū bonę conuersationis construere. Idcirco de his dicitur, iaciētes hæc oīa.s. sicut lapis fundamento iacitur,non rursus.i.nō ut olim,nec sicut prius ceciderе,iterum cadant,uel non rursum iaciētes, id est,ita modo facientes,ut amplius iacere non sit opus. & hæc oīa superius lactis noīe sunt B appellata,qa his potatur fideliū infantia. Sic aūt De⁹ uult eos lacte nutriri,ut non ibi remaneant: sed crescendo per lac ad solidum cibū perueniāt. Nam si lacte nutrieris,sic nutrire ut crescas, sic cresce ut panem manduces. Dixi,feramur ad perfectionem,& intelligendū .s.& in moribus proficiēdo: *& hoc faciemus,si Deus quidem permiserit*,id est,si nutu suę uolūtatis & fauore suæ gratiæ concesserit,qa nullus ex libero tantum arbitrio ualet ad hāc perfectionem promoueri,nisi auxiliāte gratia Dei.Feramur ad perfectionem intelligētiæ & morum,nō rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ,qa impossibile est pfectos, si grauiter prolapsi fuerint,renouari ad pœnitentiā.Nemo nunc uerbis nostris obuiet, sed modicum ut hæc declaremus,patiēter expectet.Nam sequitur.

Impossibile est enim,eos qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiam donum cœleste, & participes sunt facti spiritus sancti,gustauerunt nihilominus bonum Dei uerbum uirtutesq; futuri uenturi, & prolapsi sunt, rursus renouari ad pœnitentiam,rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei,& ostentui habentes.Terra enim sæpe uenientem super se bibens imbrem, & generans herbam opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo:proferens autē spinas & tribulos, reproba est,& maledicto proxima, cuius consūmatio in combustionem.

Feramur (inquit)ad perfectionē, non iterātes fundamentū deinceps pœnitentiæ,qa perfecti post lapsum renouari nequeūt ad pniam. Nā *qui semel sunt illuminati per fidem*.i.qui in suo īteriori acceperūt lumen fidei,qd semel daī credentibus, & *gustauerūt etiā donum cœleste*.i. quodam interno gustu præsenserunt lumen fidei qd est donū cœleste, uel p ipsam fidē quasi suauem & sapidū gustum in cordis palato sensere remissionē pctorum in baptismo & cœlitus datam, *& sa*

C *Et sunt participes spiritussancti*.i.partem capientes spūalis grē per impositionē manuum, siue participes spūalium charismatum, ut sunt genera linguarum & prophetia, & *gustauerunt*.i.sapidū ī ore cordis ꝑsensere, nihilominus q̄ nos, uel *nihilominus* q̄ spūalem grām *bonum Dei uerbum* de quo ipse loquitur, Eructauit cor meū uerbū bonum, non dico scdm quod hoc uerbum caro factum est, sed scdm qđ summū bonum incōmutabile est, cuius participatione cætera sunt bona, & hoc tale uerbum gustauere.i. gustu cordis attigere, ut dulce saperet eis, seu uerbum euangelicæ prædicationis saporꝫ & delectabile sensere, *uirtutesq; seculi uenturi*.i. resurrectionem et īmortalitatem ac impassibilitatem gustu mentis quasi prælibauere, intelligendo illas uires corporis et illam pulchritudinem atq; claritatem & leuitatem carnis atq; uirtutes in corpore & aīa futuras, & beatam cum angelis uitam æternaliter, qui ad tantā perfectionem peruenere, ac deinde neglectis oīb⁹ his, adamantes iniqtatem, *prolapsi sunt*.i. sponte sua deuoluti sunt in grauia peccata, & in eis delectabilr̄ iacēt, *impossibile eos* recuperatis oibus his, quę perdidere, bonis, *renouari rursus ad pœnitentiam* reuertentes.i.exuere iam per pniam uetustatem, quam iterꝫ contraxere, & reinducere nouum hominem. Non qa Montani uel Nouati hæresim hīc approbemus, qui contendunt nō posse renouari per pœnitentiā eos, q crucifixere sibimet filiū Dei. Sed ideo īpossibile esse dicimus ut tales renouēturˀ, qa nolunt renouari. Nā si uellēt, eet utiq; possibile. Quod ergo renouari nequeunt, non est excusatio īfirmitatis eorꝫ, sed culpa uoluntatis ipsorꝫ, qui malūt ueteres pdurare q̄ renouari. Sic.n.tepuit mens eorꝫ erga dilectionem uirtutū, & exarsit in amorē uitiorꝫ, ut nulla rōne cōsentiant peccata relinquere, qbus pertinaciter adhæsere. D Propter quod & in prauitatib⁹ suis iusto ualde iudicio relinquūtur ab eo, qui dixit, qa sine me nihil potestis facere, nec iuuātur ab eo, sed assumūt à diabolo, ut magis adhuc alligētur et aggrauētur ab illo. Sicq; fit ut ad pniam redire non ualeant. Nō qa mutari hoīes dum in hoc seculo sunt, in melius nō possint, sed qa dū ex intimo corde uitia diligūt & uirtutes negligunt, nec diuinitus adiuuanī, sed ab antiquo deceptore premūtur, conuerti nullo modo possūt. Tales sunt, qui prius ad sūma uirtutū ꝑfecere, & post ad ima uitiorꝫ ꝑlapsi sūt.i.protsus lapsi, uel ꝑcul lapsi, uel longe lapsi à priore statu, ita ut lōgo tpe iaceant in ipsis uitijs ad quæ lapsi sunt. Non.n.prolapsos intelligere nunc debemus religiosos, qui in aliqua grauia subito cecidere, & cito surrexere: sed qui lōga deliberatione & longo usu uitijs adhę sere, & à puritate uirtutū recessere: qa raro qsq; taliū inuenitur egisse pniam, si tamē uspiā inuenitur. Nō ergo prolapsus ītelligitur Dauid in perpetratiōe adulterij & homicidij, de qua cito pniam egit: sed Salomō in amore alienigenarꝫ mulierū, per quas & à fide separatus est, nec resipiscere uoluit, cū semel & iterū diuinitus admoneretur. Sic nec Aarō ꝑlapsˀ ītelligitur, dū metu ppl̄i seu uolens ei placere, fecit uitulū, qui ad primā Moysi uocē fecit pniam, sed ꝑlapsus est Balaam per auaritiā, q mercedem iniquitatis amauit, dans consilium quō ppl̄s Israel creatorē offenderet, oblitus quæ antea ꝓphetauerat & quæ diuinitus audierat. Pro nihilo.n. duxit oīa, ut auaritiæ suæ satisfaceret. Petrus quoq; nō est prolapsus in illa negatione, qa mox fleuit amare, sed Iudas & ipse ꝑ auaritiam in illa ꝑditione quā diutius

Ioan.15. Roma.7. 2 Reg.11. 3 Reg.11. Exo.32. Nume.22. 23.&.24 Matt.26. &.27.

A excogitauit, & post adimpleuit, nec cōgruā inde pniam egit. Religiosos itaq;, qui excogitato diu cōsilio negijs se spōte subijciūt, & in eis diu tius permanent, intelligimus prolapsos. *Nota.* Quales & in monasterijs ho/die sunt nōnulli, hñtes quidem speciem pietatis, uirtutē aūt eius abne/gantes. & ideo pniam agere nō pos sunt, qa de solo exteriori habitu gloriant: & sanctos se esse putāt, qa sanctitatis indumentū portant. Recte itaq; de talib⁹ dicit, qa impossibile ē eos renouari ad pniam, qa uel nūquam, uel raro ysq; corp renouatur. Et Apostolus ita terribilem ptulit sniam, ut per terrorem excitaret ad studia uirtutū duras mētes Hebræorum, qui post illuminationē & spūs sancti perceptionem relapsi fuerant ad pristina uitia. Nō possūt (inquit) renouari, sed sunt *rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui.* i. irrisioni *habentes*, qā christianitatē in seipsis extinguunt & irrident. in se. n. crucifigunt filium Dei & cōtumeliæ hñt, dum grām eius uilipēdentes, in peccato iacent. & tales (sicut exposuimus) nequeunt ad pniam redire, sed in sua prauitate perdurātes, ad æternam mortem festināt. Nam ecōtrario bona terræ quæ fructū bonū facit, æternā meret benedictionem. & hoc est, *Terra.* i. mens uel ecclesia fidelium subiectorp, quæ uelut terra excolit uomere doctrinæ; *bibens imbrem* prædicationis & grę cœlestis. i. quadam auiditate hauriens *uenientem* cœlitus *super se* per ora pdicatorp: & hoc *sæpe*, qa si raro ueniret: nō sufficeret: si semp descenderet, uilesceret. Terra, inquā, quæ sic excipit hūc imbrem *& generat herbam.* i. profert bonā operationem *opportunam.* i. cōgruam *illis à quibus colitur.* i. prędicatoribus, à qbus aratro doctrinæ scinditur & inouatur, scilicet ut operatio subiectorp congruat uerbis magistrorp. hæc terra *accipit à Deo benedictionem*, id est, augmentum uirtutum in hoc seculo, & perpetuam remunerationem in futuro, cū audit: Venite benedicti &c. Hæc qdem terra benedicitur, sed illa quæ malas herbas gignit, maledicitur. *Proferens autem* ut uideant *spinas.* id est, grauiora peccata. *& tribulos*, id est, minora sed multipliciora & acutius pungentia tribus enim acuminib⁹ lædit tribulus, *reproba est à Deo*, cum & ipse pluuiam doctrinę susci piat, & pro bonis herbis tribulos et spinas germinet. Reproba est, id est, retro habens probitatem, ut ille cui Deus ait, Proiecisti sermones meos retrorsum. *& proxima maledicto*, id est, æternæ dānationi, ut audiat, Discedite à me maledicti &c. Nendū est in maledicto, sed proxima est illi, qa adhuc licet reuerti: & nisi caueat, prope est ut damnetur. *Cuius consummatio*, id est finis, si in malo pseuerauerit, ducet *in combustionem*, ut sine fine comburātur, id est, simul urantur corp⁹ & aīa. Hactenus terribiliter & aspere locutus est Apostolus, ut duras & torpentes Hebræorp mentes ad pœnitentiā & ad studia uirtutū prouocaret. Sed ne in desperationē terrendo pcipitaret eos, & sic in malo potius remanere faceret, demulcet eos cōsequenter blandis sermonibus, et ad bene agendū hortatur, dicens.

Confidimus autem de uobis dilectissimi meliora & uiciniora saluti, tametsi ita loquimur. Nō enim iniustus est Deus, ut obliuiscatur operis uestri & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius quia ministrastis sanctis & ministratis. Cupimus autem unumquenq; uestrum eandem ostentare solicitudinem ad expletionem spei usq; in finem, ut nō segnes efficiamini, uerum imitatores eorum, qui fide & patientia hæreditabunt promissiones.

Locutus sum, inqt ut uos à peccatis retraherē, & desperationis metu facerem cautiores. Cæterum confido de uobis meliora. Non hoc dico *Forte legendum dāna tionis*

C putando uos esse tales, sed timendo ne sitis tales, terreo uerbis, ne ipsa re impleatis. Dure locuti sumus, sed *cõfidimus de uobis ò dilectissimi*, quos ex nimia dilectione monemus, nõ ex aliquo prælationis debito. cõfidimus inquam *meliora*, q̃ ut sitis prolapsi, ꝓferentes spinas & tribulos, *& uiciniora saluti*, q̃ sunt illi qui nequeunt ad pniam renouari, & maledicto sunt proximi. Meliorem de uobis confidentiã habemus. *tametsi ita* dure *loquimur* terrendo & increpando. Deo de uobis confidimus, qa olim multa operati estis, pro quibus, si de malis pniam egeritis, bñfaciet uobis De⁹.

Nota. *Non enim iniustus est Deus, ut obliuiscatur operis uestri.* Reuera enim grãdis esset iniustitia Dei, si tantum peccata puniret, & bona opera nõ susciperet. Nõ obliuiscetur operis uestri, ut irremuneratũ relinquat, quod uestra bona fecistis cõmunia sanctis. *& dilectionis* uestræ, qua opus illud ĩplestis, quoniam uestra sanctoꝝ charitas incitauit cor uestrũ, ut eis ministraretis. *quam* dilectionem non infructuosam intus occultastis, sed per opera bo-

Matth.6. na foris *ostendistis* ad exemplũ aliĵs: nec hæc fecistis ꝑpter humanos fauores sicut hypocritæ, sed *in nomine ipsius*, id est, ad honorem Dei. s. ideo foras in operatione cęteris ostendistis dilectionem, quã in corde retineba-

Matth.5. tis, ut luceret lux uestra corãm hominibus, quatenus uidentes opera uestra bona, glorificarent non uos, sed patrem uestrũ qui est in cœlis. Dilectionẽ opere demonstrastis, *quia ministrastis*, id est, humiliter ut subditi & serui quæ necessaria erãt, de uestris facultatibus impendistis *sanctis* qui sua posuerant ad pedes apl'oꝝ, *& adhuc ministratis* illis, perseuerãtes in eodẽ opere bono. Vnde sciatis qa Deus hoc non obliuiscet, sed remu-

Actu.4. nerabit. His uerbis patet, qa supior increpatio & p̃sens cõsolatio nõ ad

pfectos dirigunt, qui reliquerãt oĩa D & habebãt cor unum & aĩam unã: sed ad cæteros, q seecularia relinquere noluere, & negligenter ac remisse uixere. Quos Apl's per pauca bona quæ fecere, allicit, et recreat animos eoꝝ atq; confortat. Vos qdem ministrastis & ministratis, sed tñ nolumus ut ab hac adhuc ministratione cessetis, quasi iam sufficiat quod hactenus egistis, sed cupimus ut usq; in finem in hac actiõe perseueretis. *Cupimus aũt* i magno charitatis affectu desideramus *unumquemq;* uestrũ, *ut nec unus desit*, sed oẽs cõmuniter studeatis *ostentare*. i. frequẽter ostendere aliĵs in exemplũ, *eãdem solicitudinem* ministrandi sanctis. i. solertem citationem, ut solerter & cito agatis: & nõ ad horã, sed *usq; in finem* uitæ uestræ. & hoc *ad expletionem spei*. i. ut quod speratis ex toto impleatur in uobis in receptione beatitudinis æternæ, & ita cupimus uos usq; in finem perseueranter ministrare sanctis, *ut non segnes*, id est, sine igne *efficiamini* in hac solicitudine, hoc est, nõ sitis torpentes, & igne sancti feruoris carentes, uel sine igne charitatis non sitis, id est, sanctos qbus corporalia beneficia tribuitis, diligere ardenter non omittatis, *uerum sitis imitatores eorum*, qbus ministratis, cęterorumq; sanctorum, *qui hæreditabunt*, id est, hæreditario iure possidebunt *promissiones*, id est, multiplicia dona sempiternæ beatitudinis sæpe promissa: & has obtinebunt non nobilitate generis, sed *fide & patientia*, quia & fidem ipsis promissionibus adhibuere, et patienter eas expectantes, multa interim aduersa passi sunt.

Abrahæ nãq; ꝓmittẽs Deus, quoniã neminẽ habuit per quẽ iuraret maiorẽ, iurauit per semetipsum, dicẽs: Nisi benedicẽs benedicã te, & multiplicans multiplicabo te. Et sic longanimiter ferens, Gene. 22. *adeptus ẽ repromissionẽ. Homines. n. per maiorẽ sui iurant, & omnis controuersiæ eorũ finis ab*

A *confirmationem est iuramentũ. In quo abũdantius volens Deus ostendere pollicitationis haeredibus immobilitatẽ cõsilij sui interposuit iusiurãdum, ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deũ, fortissimũ solatium habeamus, qui confugimus ad tenendã propositã spem quam sicut anchorã habemus animae tutam ac firmam & incedentem usq; ad interiora uelaminis, ubi praecursor pro nobis introiuit Iesus, secũdum ordinem Melchisedech pontifex factus in aeternum.*

Exponit promissiones quas haereditabunt qui fidem & patientiã seruant, illas. s. quas Deus fecit Abrahae. In quibus nõ relinquitur nobis locus dubitationis, qñ eas Abrahae promisit & iurauit, & etiam omnibus imitatoribus eius in fide & patientia. Quasi dicat: Inde potestis uidere qm̃ qui fidem & patiẽtiam habent, ꝑmissiones haereditabũt: quia Abraham qui primus eas audiꝛ̃ coepit, sic adeptus est eas. *Nanq; Deus promittens Abrahae* i. promissionem futurę gloriae faciens, *iurauit*. i. firmiterꝫ et immutabiliter stabiliuit *per semetipsum*. i. per incõmutabilitatem suam. Ideo iurauit per semetipsum, *quoniam neminem* habuit sese *maiorem per quem iuraret*, quia si esset aliquid maius, per illud suae promissionis imobilitatẽ ostendisset. Iurauit, inquam, *dicens*. O Abraham, *nisi benedicens* te assidue in spiritualibus filijs, qui erũt sicut stellę, *benedicam te* incremento uirtutum & semper *multiplicans* te in carnalibus, q erunt sicut arena, *multiplicabo te* in futura beatitudine. Ac si dicat: Nisi hoc fecero, nemo mihi amplius credat. Defectus. n. sermonis, uehementiam ĩdicat assertionis. Vel nisi benedicens te. i. ditans uirtutibus, benedicam te. i. promouebo ut opereris iuxta eas: & nisi multiplicans. i. adhuc copiosiore uirtutum abundantia te dilatans, multiplicabo te. i. in coelesti patria te multiplici remuneratione beabo. Deus ita iureiurãdo promisit, *& sic*. i. quia Deus tam B firmiter promisit, Abraham certus de promissione non statim eã quaesiuit accipere, nec cõtra deum murmurauit de dilatione, sed *longanimiter ferens* inter multa aduersa, & fideliter expectans, tandem *adeptus est repromissionem*. i illud quod sibi ꝑmissum fuit. Vel repromissonem, qa in una promissiõe multa sibi ꝑmissa sunt. Similiter ergo qui fidem & patientiam usq; in finem custodiunt, haereditabũt promissiones, ut dictum est. Post haec causa redditur, quare Deus in promissione iurauerit, cũ dicitur: *Homines enim per maiorẽ sui iurant*. Idcirco. n. iurauit deus, quia hominibus loquebatur & homines iurant. In Deo. n. ita firmum est solum promittere, sicut & iuraꝛ̃. Sed hominum incredulitatem uoluit iuramẽto certam reddere. Ob hoc autem ꝑ se iurauit, cum maiorem non haberet, quia homines per maiorem sui, id est, per maiorem se iurãt. Iurauit enim per illud, ꝙ inuenire maius potuit. Homines iurãt, *& iuramentum est finis omnis controuersiae eorum*. i. altercationis & litigationis, qñ unus affirmat & alter negat, quia in iuramento finitur altercatio & est finis, ualens *ad cõfirmationem* alterius partis. i. ad oĩmodam certitudinem faciendam: quia postq̃ iuratum est, tunc utriq; parti certum & ratum est. Et si homini qui mendax est, creditur per iuramentum, quãto magis Deo qui mentiri non potest? *in quo*. i. in cuius rei consideratione, hoc est, quia considerabat iuramẽto finiri omnẽ controuersiam & fieri confirmationem *interposuit*. i. inter se & homines medium, cui crederent, *posuit iusiurandum Deus*, uel inter promissionem & ipsius promissionis adimpletionẽ posuit iuramentum. Ipse dico, *volens* ex propria bonitate *abundantius ostendere* per iurationem, qm̃ abundanter ꝑ

C promissionem, abundantius uero per iuramentum ostendit. uolens (inquam) ostendere *immobilitatē sui cōsilij*, id est, suæ secretæ rationabilis dispositionis, quæ paucis est nota, quia uix aliquis nouit per fidem Christi saluari homines, & cui uel quibus uolens ostendere *hæredibus pollicitationis*.i. illis qui hæreditario iure & firmiter habituri sunt pollicitationem.i.promissionem frequenter factam. Illis uolens ostendere firmitudinem sui consilij, adhuc abundātius per iuramentum, quàm sine iuramento ostēderet, interposuit, id est, inter promissiones posuit iusiurandum, condescendens cōsuetudini hominum ut perfectius & certius crederent illud, quod ipse de eis īmutabiliter ordinauit. Ideo iurauit in promissione, *ut per duas res immobiles*.i. per promissionem & iuramentū, quæ mutari non possunt, *quibus* ipse qui deus est, cogitur ut īmobile fiat cōsilium eius, quia impossibile est *mentiri Deum*.i.ut ipse in his duabus rebus mentiatur, cū nec in aliqua re mentiri possit, *habeamus* in omni tribulatione *fortissimum solatium* doloris & anxietatis. Vel per duas res īmobiles.i. per hoc quòd iurauit, & hoc quòd per semetipsum, in quibus duabus ipse non pōt mētiri, cum nunquam mentiatur. Habeamus solatium fortissimum.i.quod nos ī omni aduersitate fortes faciat, uolētes ad horam pati, ut in æternū regnemus. Cum.n.tribulationē patimur, si ad futuram gloriam nobis promissam rēspicimus, refrigerium mentis & angustiæ mitigationē in camino tribulatiōis habemus. Nos dico, *qui* dum nos tribulationes insequūtur, & omni genere impugnationum appetunt, confugimus.i.ex toto fugimus, *ad spem* futuræ quietis ac beatitudinis & gloriæ nobis promissæ *tenendam*.i.non pro aduersis deserēdam, sed totis animi uiribus firmiter tenēdam. Spem dico *propositam*. D id est, omnibus oblatam, uel propositam.i. ab antiquis temporibus in Abraham & cæteris patribus ad exēplum nobis in propatulo positam. Ad quam spem confugit, quisquis spe beatitudinis omnes tribulationes spernit. & utile nobis est ad ea confugere, ipsamque tenere, *quam habemus sicut anchoram*.i.retinaculum & firmamentum *animæ* nostræ ne in mari huius seculi frangatur scopulis aduersitatū. Sicut.n. anchora nauem retinet et firmat, ne uentorum rabie & tempestate maris insurgente submergatur, & ludibrium maris & fluctuum fiat, sic spes nostra cœlestibus infixa, irreuocabiliter adhærens gloriæ quam desiderat, animam fidelē tenet, & consolidat contra omnes huiusmodi impugnatiōes, uelut cōtra maris tempestates, & confortat in suo proposito, ne deficiat uel scopulis aduersitatum & tribulationū fracta & retinet ne mergatur cōsentiendo iniquitati. Spem dico, *tutam*.i. nihil timentem *ac firmam*.i. inconcussam, ne saltem titubet. Spes.n.cœlestium mentem solidat, ne concutiatur fluctibus tumultuum terrenorum. Quod est dicere: Spes in nobis similitudinem exercet anchoræ, quę nauē ne ad scopulos frangatur, retinet & tutam facit, ut nō timeat submergi: atque firmam, ne uel titubare possit. *&* *incedentem* dico hanc spem, id est, nos sperando introducentem usque ad īteriora uelaminis.i.usque ad ipsa cœlestia & arcana, quæ oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ nobis adhuc in carne uiuētibus sunt uelata, id est, ignorantiæ nostræ uelo tecta, & tamen nostra spes penetrat usque ad illa. Nautis arenæ quibus anchora 1 Cor. 2. figitur & hæret, sunt tectæ, nec uideri possunt: & tū nautæ sunt in securitate, licet illa uidere non possint, Esai. 64.

A quibus anchoræ brachia firmiter adhæsere. Sic & nos in huius seculi fluctibus positi cœlestia nõ uidemus: & tñ illis ita per spem coniuncti sumus, ut nullo timoris ĩcursu moueri possimus. Sed & hoc notandum, quia cum dicit, incedẽtem *usq; ad interiora uelaminis*, alludit historiæ, quæ inter duo tabernacula uelum fuisse narrat: quod interioris tabernaculi secreta, uelabat, in quod pontifex semel in anno intrabat, & secretũ internæ beatitudinis p̃figurabat, *Vbi*, i. in quæ interiora & æternæ patriæ secreta *introiuit* scdm humanitatem *Iesus*, i. saluator noster, qui scdm diuinitatem ubiq; semper est. introiuit *pro nobis*, i. pro nostra salute, ut ĩterpellaret pro nobis sicut põtifex sancta sctõꝝ ingrediebatur, ut rogaret pro populo. Et introiuit *præcursor* pro nobis, et nos post eũ illuc curramus. Cursor, quia nulla culpa eum impediuit. Præcursor, & tẽpore & dignitate. Pro nobis, ĩtroducẽdis. Ipse dico, *factus* à Deo *pontifex*: i. faciens nobis pontem & accessum ad patrem per hoc, quod interpellat pro nobis offerens obedientiam suæ passionis ac repræsentans patri pro salute humani generis. Et hoc *in æternum*, quia non solum quandiu præsens seculũ manet, aut quandiu uiuimus, sed etiam in futuro põtificis agit opus: non tunc pro peccatis nostris offerens quæ nulla erunt, sed ut bonum quod in nobis operatus est, indeficiens & stabile permaneat. Põtifex est, non scdm ordinem Aaron, sed *secundum ordinem Melchisedech*. qui solus rex & sacerdos fuit, & ante circuncisionem functus officio, ut non gentes à Iudæis, sed Iudæi à gentibus sacerdotium acciperẽt. Nec unctus oleo ut Moyses instituit, sed oleo exultationis & puritate fidei: Nec animalia ĩmolauit, sed pane & uino sacerdotium Christi dedicauit. Patet ergo Christianos superiores esse Iudæis, sacrificium melius pecudibus habere, scilicet rationabile obsequiũ, quod ducit in cœlum. B

CAPVT VII.

Hic. n. Melchisedech rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obuiauit Abrahæ regresso à cæde regum, & benedixit ei, cui & decimas omnium diuisit Abraham, primum quidem qui interpretatur rex iustitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis, sine patre, sine matre, sine genealogia neq; initium dierum, neq; finem uitæ habens, assimilatus autem filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. Gene. 14.

Postq̃ illos apostolus monuit, ut ad perfectionem promouerent, quatenus illius grandis & interpretabilis sermonis capaces effici possent, & ad hoc multis uerbis eos sollicitauit, iterum redit ad propositum, & ad illum grandem sermonem de põtificio Christi, ut scilicet præferre ipsum possit omnibus pontificibꝰ ueteris testamenti, & ita paulatim accedat hoc ad ostendendum, qđ carnales obseruationes cessare debeant per translationẽ sacerdotiĩ. Et prius exponit qs ordo præcesserit in Melchisedech, & qũo iuxta ordinẽ eius Christus sit factus pontifex in æternum: ut exposito & cõmẽdato ordine Melchisedech, appareat q̃ dignũ sit sacerdotiũ Xpi, qđ tã magnũ est, ut sacerdotium Melchisedech illud præmõstrauerit nõ sicut æquale, sed sicut umbra. dum enim magna umbra præcessisse ostẽditur, patet satis q magna ueritas corporis sequatᷓ. Quasi dicat: Recte põtificium Christi cõparo ordini Melchisedech, qa *hic Melchisedech*. fuit *rex Salem*. Salem autem nõ (ut Iosephus & plurimi nostrorum arbitrantur) credamus esse Hierusalem, sed oppidum iuxta Scythopolim, quod usq; hodie appellatur Salem, & ostenditur ibi palatiũ Melchisedech, ex magnitudine ruinarum ueterẽ ostendens magnificẽ- Lib. 1. Antiquit. capi. 18.

C tiam, de quo & posterius in Genesi dicit: Venit Iacob in Socoth, & transiuit in Salem ciuitatem regionis Sichem & Abrahæ reuertenti à cæde hostium, quos persecutus est usque Dan, quæ nunc Paneas appellatur, non Hierusalem, sed oppidum metropoleos Sichem in itinere fuit, de quo & in euangelio legimus: Erat autem Ioannes baptizās & in Ennon iuxta Salem. Cuius urbis rex fuit Melchisedech, fuit *et sacerdos*, ut & regnum & sacerdotium Christi præfiguraret, qui & nos fecit esse genus regale & sacerdotale. Sacerdos fuit, non idolorum, sed Dei: quia licet esset gentilis, et non de genere Iudæorū, tñ erat sacerdos Dei, non Iouis aut Apollinis, sed pot⁹ *summi Dei* omnium creatoris, qui est super omnia. & Christus est sacerdos Dei patris, qui hostiam sui corporis & sanguinis semel obtulit ī cruce, sicut & Melchisedech panem & uinum legitur obtulisse. Ille dico, *qui obuiauit*. i. obuius processit. *Abrahæ regresso à cæde regum*. qñ fuit maioris dignitatis habitus apud homines. i. in ipso triūpho, cū regrederetur non à fuga, sed à cæde, non unius, sed multorum regū. hinc enim magna dignitas Melchisedech ostēditur quem Abrahā, peregrinus in illa terra tantæ dignitatis intellexit, ut dignum iudicaret ad illum qui rex & sacerdos erat accedere, & de omnibus spolijs decimas illi dare, ac prius ad illum à quo benedictionem acceptur⁹ erat, quàm ad domum suam declinaret. Cui triumphatori non solum obuiauit Melchisedech, sed & benedictionem dedit. *Abraham* uero accepta benedictione, *diuisit illi decimas omnium* quæ secum adduxerat à cæde regum. Per Loth, qui amissis bonis in captiuitatem ductus est, designatur anima uitiorum pondere ꝑ quinque sensus corporis incuruata,

Gene. 33. Ioan. 1. 1. Petr. 2. Ioan. 19. Gene. 14. Locus obscurus.

& dominio aduersariæ potestatis D mancipata. Cuius uincula nititur Abraham soluere, cum ratio captiuitatem animæ recognoscēs, armat se scuto fidei & galea spei ac gladio uerbi Dei: & assumpta uirtutū quasi uernaculorum caterua, cuneos uitiorum uiriliter aggreditur: & tam diu pugnat, donec superatis host ib⁹ animam liberet. Peremptis regibus, Abraham reducens Loth, gaudens redit ad propria, inueniens Melchisedech in itinere sibi obuiantem, & sacros cibos offerentem ac benedicentem: qm̄ extinctis uitijs, rationalis uigor animam liberatam reducere festinat ad paradisi gaudia & ad domum cœlestis patriæ: sed priusquam illuc perueniat, uerum regem & sacerdotem Christum reperit obuiū & offerentem sibi cibum & potum corporis & sanguinis sui, ac benedictionem cœlestis gratiæ. i. incrementum uirtutum tribuentem. Occurrit. n. lætus uictoribus uitiorum, ut excipiat eos & sacris alimentis reficiat: & benedicit eos. i. promouet & multiplicat in uirtutibus, & augmētat donis spiritualibus. Nec nisi uictor quisque cibos eius debet accipēre, qa nullus ut ad eucharistiā accedat, debet præsumeř, nisi prius reges cōtra quos pugnat, ꝯuicerit. i. uitia quæ regnauerunt in se, domino adiuuante, superauerit. alioquin iudicium sibi manducat & bibit. Abraham autem decimas oīum quæ hostib⁹ abstulerat, dedit sacerdoti Melchisedech. Sic & unusquisque fidelis post uictoriam suæ pugnæ gaudens Christo decimas offert. i. omniū bonorum operum suorum perfectionem & uirtutum cōsummationem diuinæ gratiæ adscribit. Siquid autem imperfectum & minus idoneū in se uiderit, hoc sibi retinet. i. sibi deputat. Denarius enim, ultra quē nō progreditur numerus, sed replicař, prefectionem

1. Co. 1.

A plectionem designat, sicut & nouē partes quas Abraham sibi retinuit, imperfectionem demonstrant. Quicquid.n. primum & optimum est ac perfectum, designatur per denariū, in quo prius consummatur numerus. Et omne quod præcipuū est in nobis atq; perfectum, Deo attribuēdum est: quicquid uero imperfectū, nobis est adscribendum. Primum q dem &c. Notat Apostolus ipsa uerba, ut ostēdat omnia ista in Christo esse eo ordine, quo præcessere in Melchisedech. *Qui primum quidem interpretatur rex iustitia,* sed *deinde* etiam *rex Salem,* qd' est rex pacis. Qd' Christo bene congruit, qui pacificat quæ in cœlis & quę in terra sunt, & qui suos per iustitiam regit inter procellas seculi, ac in eorum iustis conuersationibus regnat, & post in æterna pace non desistit eos regere & in ipsis regnare. Primū .n. Melchisedech nobis ē, deinde rex Salē: quia prius regit nos in iustitia post reget in pace. Primo regnum iustitiæ nunc in nobis assequitur, & deinde post hanc uitam regnum pacis in nobis æternaliter quietum possidebit. Melchisedech dico, *sine patre, sine matre.* Non quod absq; patre & matre fuerit, cū Christus quoq; scd'm utranq; naturam & patrem habuerit et matrem, sed quod subito introducatur in Genesi occurrisse Abrahæ reuertēti à cęde hostium, & nec ante nec postea nomen eius feratur adscriptum. Vnde & *sine genealogia,* dicitur esse, cum fortassis uxorem & filios habuerit, & nec initium, nec finem habuisse, cum sine dubio & initium per natiuitatem habuerit, & per obitum finem. His.n. omnibus carerē dicitur, quia nihil horum in eo scriptura loquitur. Vel genealogia est præcedentium patrum narratio, qua iste caret qa ex qb' patribus descendat, non inuenitur: qm̄ spiritus sanctus altiori consilio uoluit hoc de eo reticere, ut figuram domini per omnia gereret. Christus .n. sine patre scd'm carnem est, quia sine uirili admistione natus est ex uirgine: & sine matre est scd'm diuinitatem, qm̄ illa ineffabilis genitura manet in æternitate. & est sine genealogia. i. sine generatione filiorum quia filios carnis nō habuit, sed sine sobole, sine aliqua successione carnali permanet. Siue, quia patres aliquos ī diuinitate nō habuit præcedentes, *neq; initium dierum, neq; finem uitæ habens,* sed coęternus patri existens scd'm diuinitatē. Hic quoq; notādum est, quia dum Melchisedech sine patre & sine matre dicitur esse, sacerdotes noui testamēti non pro parentū nobilitate, sed pro uitę suæ merito sunt eligendi: nec attendendum quos parentes habuerint, sed cuius meriti sint. Sed & sine genealogia est Melchisedech, qa noui testamenti sacerdotes & ministri altaris uxores habere non possunt. Quas si habere uoluerint, profiteantur se esse sacerdotes Iudaicę institutionis, nō Christianæ. Nec initium dierum, nec finem uitæ habet Melchisedech, quia sacerdotiū eius. i. sacerdotiū Christi & ecclesiæ est æternum, & in præteritum & in futurū. Sacerdotium aūt Aarō. i. populi Iudæorum & principium habuit, & finem. Sed sacerdotium Christi principio caret et fine, quia electi sumus in ipso ante mundi constitutionem, et sine fine pro nobis interpellat. Talis & tātus est Melchisedech, sed in omnibus his quæ dicta sunt, *assimilatus est filio Dei*: qm̄ in omnibus gessit umbram ueritatis, quæ in Christo *lucet & manet sacerdos in perpetuum,* non q; adhuc uiuens sacerdotio fungatr, sed qm̄ scriptura finem sacerdotij eius narrat. Nam de alijs sacerdotibus legitur qn̄ mortui sunt, & quod alij loco eorū successere, sicut de Aaron

Margin notes: Coloss. 1. — Gene. 14. — Nota. — Nota. — Ephe. 1. — Nume. 20

inuenitur qualiter obierit, & quis ei pōtifex successerit. Sed de Melchisedech non legit̄ quod aliq̄n mortuus sit uel sacerdotium perdiderit. Moyses.n. sicut mortē eius tacuit, ita eum aliq̄n fuisse uel amisisse sacerdotium suū minime retulit. Manet ergo sacerdos in perpetuum, q̄a sacerdotio eius nullum aliud sacerdotiū succedit, ut Leuitico: sed eius institutio quandiu mundus steterit, permanebit. Nam ipse panem et uinum obtulit Deo pro Abraham, & quotidie panem & uinum Deo sacerdotes offerunt pro salute fidelium: atque panis ipse & uinum fiunt corpus & sanguis Christi, ac permanent in æternum, ita ut uitā æternam digne accipientibus conferant. Propter ista recte dicitur Melchisedech manere sacerdos in perpetuum, quia nullus alius ritus instituetur, per quem eius oblatio mutetur, & quia Christum designat perpetualiter interpellātem pro nobis.

Nume. 18. *Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. Et quidem de filijs Leui sarcerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundum legem, id est, à fratribus suis, quanquā* Gene. 14. *& ipsi exierint de lumbis Abrahæ. Cuius autē generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, & hunc qui habebat repromissiones, benedixit. Sine ulla autem contradictione, quod minus est, à meliore benedicitur.*

Immoratur Apostolus in cōmendatione dignitatis Melchisedech, p̄ferens eum Abrahę, quē Iudęi extollunt & de quo gloriantur, quē Chri- Ioan. 8. sto præponere uolunt, dicentes: Nūquid tu maior es patre nostro Abraham? Quasi dicat: Ex supradictis uidistis qualis fuerit Melchisedech. Sed nunc *intuemini*.i. interius considerate quantus sit hic. Intuemini i. interiori uisu cum magna diligentia utpote magnum quid inspicite, *quantus*.i. quantę dignitatis & sanctitatis ac perfectionis *sit hic* intelligendus, *cui* non solum multas alias uenerationes, sed *& decimas dedit. Abraham* qui est *patriarcha*.i. princeps patrum, cuius sanctitatem patres imitati sunt. Et nō de uilioribus, sed *de præcipuis* ac melioribus dedit ei decimas, uelut de equis, uestibus, loricis & alijs, q̄ præcipua uideri poterant inter cætera. Vnde maximus apparet & inęstimabilis magnitudinis esse, cui pater aliorum patrum decimas dedit, in quo se longe inferiorē illo esse reputauit, & illum meliorem, cui meliora & pręcipua offerebat. Melchisedech (ut dixi) decimas ab Abrahā accepit, in quo pręfertur Abrahæ, et ita cunctis filijs Leui.i. sacerdotib⁹ ueteris legis. Et quidem taliter apparet quantum ipse præmineat cunctis illis sacerdotibus, quia non omnes filij Leui, sed *quidam de filiis* eius *accipientes sacerdotium* per electionē & cōsecrationem aliorum, *habent mandatum sumere decimas* non enim aliter auderent. Mandatum istud habent *secundum legem* i. sc̄dm legis institutionem, sine cuius authoritate nunq̄ p̄ sumerent. Vel sc̄dm legem.i. non aliter q̄ pręcipit lex.s. ut nec plus, nec minus, nec alio modo accipiant, q̄ in lege decretum est. Accipiant *à populo* Hebræorum.i. à fratrib⁹ suis: hoc est, ab hominibus eiusdem dignitatis, quos nullo modo poterāt dignitate superare, nisi q̄a erant sacerdotes constituti ī lege. Tanta est.n. excellentia sacerdotij, ut etiam similes genere, multo amplius digniores sint fratribus suis. Decimas inq̄ sumebant à populo, non t̄n minori, ut erant proselyti, sed à fratribus suis sc̄dm carnem nō inferioribus: *quanquam & ipsi* fratres q̄ eas dabant, *exierint de lumbis Abrahæ*.i. descenderint de propagine Abrahæ: hoc est, quāuis & sacerdotes & populus eiusdē dignitatis essent in origine generis, t̄n

A præceptione legis & authoritate populus cogebatur ut eis decimas persolueret, sed Melchisedech à nullo homine accepit officium sacerdotale uel consecrationem, neq; præceptũ habuit ut decimas sumeret, uel ab aliqb⁹ exigeret. & cum filij Leui nõ à minoribus, sed à comparibus utpote à fratrib⁹ decimas accipiãt, iste ab Abraham accepit, nõ ut à cõpari uel fratre, sed ut à minori, quia non fuit ex illa progenie. Non enim Abraham incircũciso alienigenæ decimas dedisset, nisi excellentiorem eẽ sciret se, ĩ quo & Leuitici sacerdotes decimas ei persoluerunt. Filij Leui sumebant à fratribus, sed ille *cuius generatio*. i. posteritas filiorum, qa nulla est, uel etiam si esset, *non annumeratur in eis*. i. in filijs Leui, nec aliquam cõsanguinitatem habere cum eis refertur, *decimas sumpsit ab Abraham*. Quę sic per omnia superauit, ut nulla uis esse facta possit intelligi, qñ illi Abraham decimas ex omnibus psoluit, sicut populus Iudæorum quadam ui & necessitate cõpellebatur dare suis decimas sacerdotibus. Horum sensus ita breuiter pandiť. Tali modo patet Melchisedech digniorẽ & maiorem esse filijs Leui, qa ipse ab Abraham maiore omnibus illis decimas sumpsit ut à minori, Leuiticus autem ordo nõ à minori se, sed à fratribus accepit. Nam si Leuitici sacerdotes etiam paribus genere. i. fratribus suis præstantiores erãt sacerdotij consecratione & legis institutione, qm̃ decimas ab eis accipiebant, tunc Melchisedech dignius pfertur Abrahæ, à quo decimas accepit quasi sacerdos à laico, & filijs Leui quos in eius lũbis decimauit. Non. n. Melchisedech & Abraham eiusdem generis esse leguntur, ut uel in generẽ pares esse possint. Et si Melchisedech qui fuit signũ & umbra, præfertur Abrahæ & omnibus Leuiticis sacerdotibus, quanto magis B Christus qui est ueritas & corpus? Dixit quia decimas sumpsit ab Abraham, & etiam benedixit eum, p quod magna eius excellentia declaratur, quia tam magnũ patriarchã, *qui habebat*, hoc est, qui tam firmiter credebat ac si iam haberet *repromissiones*. i. iteratas ad se diuinitus promissiones, *benedixit*. i. sacrauit, hoc est, illum bendixit, cui Deus benedictionem repromiserat. Cuius bñdictione Abraham factus est sacratior, & non benedixit eum, sed decimas ei dedit, ut minor maiori. Abraham ab eo percepit benedictionẽ. sed *sine ulla contradictione*, uerum est, quia illud *quod minus est, benedicitur* à maiore uel à *meliore*. Nemo. n. contradicere potest huic rationi, sed omnes hoc constare nouere, quia omne quod benedicitť, minus est benedicẽte. Omnis. n. qui benedictionem ab aliquo suscipit, in ipsa susceptione probatur esse minor. Sed Abraham (ut sæpe dictũ est) benedictionẽ suscepit à Melchisedech in tempore maioris suæ dignitatis, dum cũ triumpho rediret è prælio. Ergo minor esse non potest negari: & si typus Christi, id est, Melchisedech maior est promissiones habente, q̃ est ipse Christus.

Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt, ibi autem contestatur quia uiuit. & ut ita dictum sit per Abraham & Leui qui decimas accepit, decimatus est, adhuc enim in lumbis patris erat, quando obuiauit ei Melchisedech.

Et adhuc alia ratione ĩtuemini dignitatem Melchisedech, quia *hic quidem*. i. in hoc loco scripturæ, ubi agiť de Leuiticis sacerdotibus, *accipiunt decimas homines morientes*. i. ad mortẽ quotidie per multas miserias uergẽtes: hoc est, de illis loquitur scriptura sicut de hominibus, quorum alij moriuntur & alij succedũt: sed *ibi*. i. ubi sermo est de Melchisedech, *contestatur* scriptura *quia* ipse *uiuit*, dum de uita

C eius loquitur, & de morte nihil dicit. Per quod dignior omnibus aliјs sacerdotibus sufficienter ostēditur. Contestatur enim.i. simul tota illa scriptura quę de eo est, testatur quia uiuit. Et cum filiј Leui sint morientes, & iste uiuens, apparet quis sit p̄ferendus. Et alio adhuc modo patet eum esse maiorem filiјs Leui, q̄m Leui qui decimas accepit, ipsi Mel chisedech decimas persoluit, & hoc est. Quia *& Leui.i.* illa tribus Leuitica, unde sacerdotes Deus, elegit, & ille quoq; electus ordo, *qui decimas* ab omnib⁹ aliјs *accipit, decimatus est* à Mel chisedech.i. decimas ei persoluit, & hoc *per Abraham*. non enim proprie in sua persona Leui decimas dedit circuncisus sacerdos incircunciso. Sed ut ita dictum sit constans, non per se decimatus est, sed per medium.i. per Abraham patrem suum. *Adhuc enim erat in lumbis patris* ipse Leui pater sacerdotalis prosapiæ.i. nondū exierat inde sc̄dm geniturā, q̄n Melchisedech obuiauit Abrahæ. Et ideo totus ordo Leuitic⁹ ipsi Melchisedech astrictus est in eodem debito & eadem subiectione in qua Abrahā pater eius. Adhuc.n. unum quod erat Leui cū illo, q̄m post genitus est ab ipso. Et ideo necesse est ut eidē subiјciatē, cui subiectus est pater eius antequam illū genuisset. Vnde patet sacerdotium Iudæorum esse subiectū sacerdotio Christianorum. Decimatus est.n. Leui per Abraham à Mel chisedech, q̄m adhuc in lumbis patris erat decimas dantis. Nam sicut Adam peccante, qui in lumbis eius erant, peccauere: sic Abraham decimas dante, qui in lumbis eius erāt, decimati sunt. Sed hoc non sequitur in Christo, quāuis esset in lumbis Adæ & Abrahæ. quia non sc̄dm cō cupiscentiam carnis inde processit. Non.n. & ille ibi decimatus est, cuius caro inde non feruorem uulneris, sed materiem medicaminis traxit. D Nam cū ipsa decimatio ad p̄figurandam medicinam pertinuerit, illud i Abrahæ carne decimabaē qđ curabatur, non illud unde curabaē. Et ita Christus non est inferior Mel chisedech, quia nō est decimatus ab eo, sicut Leuiticus ordo, qui ei per Abrahā decimas soluit. Eadē nanq; caro non Abrahæ t̄m, sed ipsius primi hominis, simul habebat & uulnus præuaricationis & medicamentum uulneris. Vulnus p̄uaricationis in lege membrorum repugnante legi mentis, quæ per omnem inde propagatam carnem seminali ratione quasi transscribitur: Roma .7. medicamentum autē uulneris in eo, q; inde sine opere concupiscentiæ in sola materia corporali per diuinam cōceptionis formationisq́; rationem de uirgine sumptum est, propter mortis sine iniquitate consortium, & resurrectionis sine falsitate exemplum.

Si ergo consummatio per sacerdotium Leuiticum erat, populus enim sub ipso legem accepit, quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem, & non secundum ordinem Aaron dici? Translato enim sacerdotio, necesse est ut & legis translatio fiat.

Prætulit hacten⁹ sacerdotiū Christi, qđ est sc̄dm ordinem Melchisedech, Leuitico: & nunc addit q; sacerdotiū Christi Leuiticū destruat, quo destructo, necesse sit et legē destrui sc̄dm carnales obseruātias. Ac si dicat: Q̄m superius dictū est Christum esse sacerdotem sc̄dm ordinē Melchisedech, & omnes legem habētes nouere hoc esse futurum, ergo quid necessitatis extitit, ut nō iuxta Aaron, sed iuxta Melchisedech surgeret iste nouus sacerdos, sub quo perfecta daretur iustitia? *Si consummatio*.i. perfectio iustitiæ *erat*.i. dabatur uel fiebat *per sacerdotium Leuiticum*, cur alio ordine nouus adhuc sacerdos prophetatus est surrecturus? Nam, si Leuiticum

A si Leuiticum sacerdotium (ut Iudæi putabant) cõsummabat, frustra surgeret alius scdm Melchisedech. Sed surgit alius, & nõ frustra, cum diuino sit prænunciatus oraculo. Ergo illud nõ cõsummabat. Sed cur consummare uideretur, interponitur causa, *populus enim sub ipso legem accepit*. Nam qa sub illo sacerdotio data fuit lex, in cuius obseruãtia consũmatio putabatur esse, ideo putabatur consũmatio per sacerdotium, qm̃ lex & data est sub illo, & adminastrabatur p ipsum, sed nõ erat per ipsum cõsummatio. Nam si hoc esset, nunq̃ alius sacerdos quæreretur, qui alio ordine cõsummationem daret. & hoc est: Si consummatio iustitiæ sicut Iudæi putabãt, erat per sacerdotiũ Leuiticum, *ergo* postq̃ illud uetus daret cõsummationẽ, *quid adhuc necessariũ fuit*. i. quid causæ, qd utilitatis extitit dici à Deo per Dauid *surgere alium sacerdotem*, dum caneret, Tu es sacerdos in æternũ *secundum ordinem Melchisedec*, *& non* diceret *secundum ordinem Aaron*? Hic est enim uerus sacerdos, qa et à peccato liberat, & omnem iustitiæ consummationẽ præstat, quod illi facere nullatenus ualebãt. Ideo necesse fuit, ut post illos adhuc alius surgeret, & scdm ritum, & scdm tribum, & secundum mores. Populus sub sacerdotio legẽ accepit & tenuit, & illud uetus nouo sacerdotio ueniente mutatur. Vnde & legem simil'r oportet mutari. Nã *trãslato sacerdotio* in nouum sacerdotiũ, *necesse est ut & legis translatio fiat* in nouã obseruationem. Quia enim simul utraq; & ab eodẽ & sub eadẽ sponsione data sunt, necesse est ut quod de uno dicitur, de altero intelligatur. Neque enim lex sine sacerdotibus qui eam faciant, potest manere: sed destructo sacerdotio, destruitur & lex, quæ non nisi sub eo stare ualet. Sed destructum siue translatum est sacerdotium.

In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est, de B *qua nullus altario præstò fuit. Manifestum est enim, quòd ex Iuda ortus sit dominus noster, in qua tribu nihil de sacerdotibus Moyses locutus, est. Et amplius adhuc manifestũ est, si secundum similitudinem. Melchisedec exurrexit alius sacerdos, qui non secundum legem mãdati carnalis factus est, sed secundum uirtutem uitæ insolubilis. Contestatur enim, quoniã tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.*

Ostendit translatum esse sacerdotium, ut sic sequatur & legis trãslationem esse factam. Vere sacerdotium est trãslatum, qm̃ & in aliam tribũ, & in alium ritum. Nam ille *in quo*. i. in cuius consideratione *hæc dicuntur*. s. dominus Iesus, ꝓpter quem cõmendandũ has disputationes facimus, non ex tribu Leui, sed *de alia tribu est, de qua nullus præstò fuit* unquam *altario*. i. nec minor, nec maior qsq̃ ex illa tribu scdm legẽ ad altariũ accessit, ut ministraret sacerdotali iure. Vere nouus iste sacerdos, qui æternũ habet sacerdotiũ, de alia tribu est, nam de Iuda. Et oportebat ut euacuaturus sacrificia, quæ scdm ordinem Aaron in sacerdotio Leuitico fiebãt, de alia tribu esset, nõ de Leuitica, ne ad ipsum sacerdotium qd tpaliter umbra erat futuri, pertinere uideretur mũdatio pctõrũ, quam ipse oblatione sui ueri sacrificij fecit. De alia tribu est. Nam *manifestum est quòd idem dominus noster ortus sit ex Iuda*. i. ex tribu Iuda, ut eadem sit sacerdotalis & regalis, ut fuit Melchisedec rex & sacerdos. *In qua tribu Moyses nihil de sacerdotibus est locutus*. i. nõ dixit ut aliqs de ea sacerdos esset, uel aliqd sacerdotale haberet. Quia ergo dñs Iesus qui de alia tribu est, sacerdotium accepit, patet qa trãslatum est sacerdotium, nec in tribu Leui amplius manere põt: & ita carnales obseruãtiæ sub illo datæ, statum ulterius habere nequeunt post hoc. Dedi, inqt, supius rõnẽ satis manifestã & cõuenientẽ, & adhuc præ-

C ter istam dico aliã, ex qua amplius erit manifestũ & euidens oĩbus, q̃a trãslatum est sacerdotiũ. Manifestũ .n. est per tribum esse translatum, *et amplius adhuc manifestum est* per ritũ, q̃a hæc est manifestior & firmior ꝓbatio, amplius.i. largius & euidẽtius manifestũ est, sacerdotiũ esse translatũ, si alio ritu obseruaẽ, uidelicet *si secundum similitudinem Melchisedech exurrexit alius sacerdos*.i. si dñs Iesus extra oẽs alios surrexit, ut oblatione sua mundaret populum suum ab oĩbus peccatis, quod nullus alius facere potuit: & queadmodum Melchisedec Abrahę panem & uinum sacratũ dedit, ita & hic discipulis suis in eisdem speciebus corpus & sanguinem suum dedit. *Qui non est factus* sacerdos *secundũ legem mandati carnalis*.i. scd̃m quod lex carnaliter mãdat: q̃a non est unctus in sacerdotẽ oleo materiali, nec carnalia pro eius ordinatione sunt oblata sacrificia, *sed secundum uirtutem uitæ insolubilis*.i. æternæ, quæ nec solui, nec corrũpi uel destrui põt, quæ per spiritum sanctũ daẽ, quo Christus inuisibiliter est unctus in sacerdotem. Et uere scd̃m uirtutem uitę insolubilis est unctus sacerdos, q̃a in æternum manet. Nam *contestatur*.i. simul ꝓpheta uel Deus pater mecum testaẽ, *quoniam tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec*.

Reprobatio quidẽ fit præcedentis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatẽ. nihil enim ad perfectum adduxit lex: introductio uero melioris spei, per quã proximamus ad Deum & quantum est, non sine iureiurando.

Dederat rõnes cur sacerdotium sit translatum, & nunc similiter (ut consequens erat) ꝓfert causam & rõnem translationis legis, dicens, *Reprobatio quidem fit præcedentis mandati*.i. priscæ legis *propter infirmitatẽ*.i. debilitatẽ & imbecillitatem *eius*. Ostendẽdum enim erat, cur uetus mãdatum quod carnales ceremonias obseruari præcepit, reprobareẽ, cum Deus illud dedisset, & nouum substitueretur. Ideo scilicet fit reprobatio.i. repudiatio ꝓcedentis mandati, q̃a infirmum erat & inualidum. Nam ut sit locus gr̃æ sequenti, reprobatur mandatũ præcedens. Quod ideo præcedens dicitur, q̃a aliud erat secuturũ. Vetus enim præcessit nouum, sicut umbra corpus. Sed sicut ueniente corpore, umbra præterit & in nihilum uertiẽ, ita uetus mandatũ uenĩete nouo. Nam infirmum erat illud mandatum carnalium obseruantiarum.i. nõ sufficiẽs per seipsum iustificationẽ dare. hoc enim quod per se solum quod uult adimplere non potest, infirmum iudicaẽ. Et talis erat lex, quę sine auxilio gr̃æ neminem iustificare potuit. Et erat inutilis.i. ueram utilitatem conferre non ualẽs, quia regnum cœlorum suis cultoribus dare non potuit, & nunc est inutilis oĩno.i. nihil prorsus utilitatis cõferens, immo perniciosa, si post aduentum Christi serueẽ. Vere propter infirmitatem reprobaẽ, quia *nihil*.i. nullum hoĩem *adduxit lex ad perfectum*.i. ad perfectionẽ. Nam etsi aliqui perfecti sub ea fuere, non tamen ex ea perfectionem habuere, sed ex gr̃a. Lex enim etsi aliquid fecit, non tamen plene iustificauit. Nam neq; regnum peccati ex toto potuit euertere, nec ꝑfectam inocẽtiam aut ꝑfectam iustitiã dare, nec uitã æternam adq̃rere, sed tantum bona tp̃alia promittere. Nam timorẽ mortis ĩcussit, non amorẽ iustitię dedit: nec in intimo cordis regnauit, licet in opibus foris custodita sit. Et ideo iure reprobata est. Illa q̃dem reprobata est, sed loco eius fit *introductio melioris spei*.i. cor nostrũ penetrat & in illud introducitur, ut in eo regnet gr̃a nouæ legis, quæ nobis spem uitę æternę tribuit, quam lex antiqua dare non potuit. Illa.n. promittebat tp̃alia, hæc polliceetur æterna. Et hęc uirtutũ cõsum-

A mationem largitur, quę facit hoiem sperare nō sospitatem, quæ cito transeat: non copiam tpalium diuitiarū, nō multitudinem filiorū, sed potius uitam æternā, salutem indeficientē, Deū oīa in oībus existētem, *per quam* spem *proximamus ad Deum*, qa dum terrena despicimus & cœlestia appetimus, mente Deo propinquamus, & eius imaginē in nobis reformamus, atq; illi īhærere cupim⁹, ut unus cū eo spū efficiamur. Introductio fit melioris spei, *& quantū est*.i. q̄ magnū & quā mirabile est, q̄d *non sine iureiurā do* fit, sed cū iureiurādo. Dū.n. Deus iurat Xp̄m esse sacerdotē in æternū, q sine fine, p nobis iterpellet, cū iureiurando spem nobis dat meliorem.

Alij quidem sine iureiurando sacerdotes facti sunt, hic autem cum iureiurando per eum qui dixit ad illum. Iurauit dominus & non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum. Intantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus.

Magnum est q talem spem nobis Deus in sacerdotio Christi cum iuramento dedit. Nam *alij quidem*.i. Leuitici sacerdotes longe ab eo discreti, *facti sunt sine iureiurando*, quasi q̄nq; mutandi, sed *hic*.i qui nunq̄ mutandus erat, factus est *cum iureiurando per eum qui* omnia pōt.i. per Deū patrem, qui iurando *dixit ad illum, Tu es sacerdos in æternum*, hæc est snīa. Sed ut magis ostendat Deum iurasse, interponit ipsa uerba prophetæ hoc asserentis, *Iurauit dominus*.i. incōcussa ueritate firmauit, *& non pœnitebit eum*.i. hoc sacerdotium nulla rōne mutabit. Neque enim sicut hoiem pœnitet Deū. Sed Dei dicit̄ pœnitentia, quæuis ab illo institutę rei cuiusq; mutatio, quę credebatur esse mansura. Proinde cum dicit, nō pœnitebit eum, tu es sacerdos &c. satis ostēdit eum pœnituisse de institutione prioris sacerdotij, hoc est, mutare uoluisse sacerdotiū quod constituerat secundum ordinē Aaron. Vnde satis apparet quantum iste sacerdos omnibus illis sa- B cerdotibus sit dignior. De isto iurauit dominus quod in æternum maneat, *intantum factus est* ipse *Iesus spōsor melioris testamenti*.i. p̄missor melioris hæreditatis quā illi. Illi enim per uetus testamentū spōdebant terrenam & tpalem hæreditatem, hic aūt per nouum spondet cœlestem & æternam. Testamentū quippe uocabatur chirographū hæreditatis, quod ille qui moriebatur, relinquebat ei quē post se constituebat hæredē. Et Iesus dominus moriens nouum testamentū nobis reliquit, in quo nos regni cœlestis hæredes fore spopōdit, & ipse sacerdos ac mediator eiusdem testamenti esse uoluit. Vetus autem testamentum morte brutorū animalium est dedicatū, & ideo uetustis hominibus terrenā spopōdit hæreditatē. Lōge itaq; melior illis prioribus est sacerdos Iesus, melius testamētum eius, melior promissio.

Et alij quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quòd morte prohiberentur permanere. Hic autem eo quòd maneat in æternum, sempiternū habet sacerdotium. Vnde et saluare in perpetuum potest, accedens per semetipsum ad Deum, semper uiuens ad interpellandum pro nobis.

In eo q̄d alij sine iuramēto, hic autem cum iuramento factus est sacerdos, apparet (ut dictū est) eius excellentia: & in hoc ēt, quod alij sunt plures, qa morientes: hic autē unus, qa semper uiuens. Nam *alij quidem*.i. Leuitici longe ab eo dissimiles *facti sunt sacerdotes*, non unus, sed *plures* per multas successiones, dum alij morerent̄ & alij succederent, *idcirco quod à morte prohiberentur*, id est, eo q mors prohiberet eos in hac uita *permanere*. Idcirco enim plures constituti sunt, alij post alios, quoniam necessitate mortis interueniente, p̄hibiti sunt in sua dignitate permanere. i. ex toto manere. Mansit q̄dem ad tp̄s unusq; illorū, sed nullus permansit. *Hic autem*

C de quo loquimur, permanet: hic quem magnificare intendimus, *habet sempiternum*.i.semper æternum *sacerdotium*.i. officium dandi sacra populo & interpellandi pro eo. Non enim quisquam iam ei succedit in sacerdotio, nec finem habet eius sacerdotium, *eo quòd* ipse *maneat in æternum*. Nam resurgens à mortuis, iam non morit, mors illi ultra non dominabit. *Vnde* quia manet, & habet manens sacerdotiũ, *potest & saluare in perpetuum*. Ostẽdit Apostolus quia sacerdotium eius destruit uetus sacerdotium & ueterem legẽ, & nunc commendat actum ipsius. Vnde, inquit, i. quia sempiternum habet sacerdotium, quod non habet oĩs turba sacerdotũ, non solum potest pro nobis intercedere, sed etiam saluare.i.salutem illis quorum est pontifex, dare, nõ ad tps, sed in perpetuũ. Hic euidenter apparet insipientia eorum, qui putabant Xpm sine carnalibus obseruantijs ad salutem non posse sufficere. Potest in æternum saluare, quia & hoc indicat nomen eius, quod est Iesus.i.saluator. Ipse dico, *accedens ad Deum* nõ per aliquod medium, nõ per angelum, non per aliam creaturã se digniorem, sed *per semetipsum* ad secretorũ participationẽ accessit, ut uolũtatem pris cognosceret, & eum pctõribus placidum ac ppitium faceret. Ad similitudinẽ alicuius sapiẽtis & potẽtis dictũ est, qui ad regem uel ad aliam magnã psonam, nõ per alium admittit, sed per semetipsum intrat, & quicquid ipse uult operatur. Merito enĩ per seipsum accessit, per quem & oẽs alij accedunt, sicut ipse loquit. Nemo uenit ad pẽm nisi per me. Vel nõ per alienas hostias accessit ad Deũ nobis placãdũ, sed per semetipm, offerẽs se in ara crucis. Ipse dico, post resurrectionẽ *semper uiuens ad interpellandum pro nobis*, quia ad hoc ei data est uita perẽnis, ut semp Deũ patrem interpellet ut bonus mediator

Roma. 6.

Ioan. 14.

pro uita & gloria nra. licet.n. ppter D gloriã suam uiuat & ppter obedientiæ suæ remunerationem, tñ ad hoc etiã uiuit, ut semp seipsum offerat.i. patri ostendat ad nostram gloriã & exaltationẽ. Ex ea.n. natura qua põtifex est.i. humana, quam cœlis intulit, interpellat ipse & intercedit p nobis. Quia ergo per semetipsum accedit ad Deũ, & semper uiuit ad interpellandũ pro nobis, uiuumque semp habet sacerdotiũ, patet quòd saluare nos in perpetuum potest. Alij uero sacerdotes nec semper uiuũt, nec saluare possunt.

Talis enim decebat ut nobis esset pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cœlis factus.

Dixi quia p semetipsum accedit ad Deũ, & semp uiuit ad interpellandũ. Nam hoc decebat.i.cõgruum erat, *ut nobis* filijs *esset talis pontifex*. Serui uero alios habuere. Noster debuit esse *sanctus*.i.omni perfectione uirtutũ in se ipso consummatus, & *innocens*, quantũ ad pximum, nemini unquã faciens quod noceret: & *impollutus*.i. cuius sanctitas & munditia per alicuius peccati cõsensum & delectationem nunquam esset polluta: & *segregatus à peccatoribus*.i. seorsum factus à grege peccatorũ, ut nullo peccati neuo teneret in grege eorũ, utpote sine carnali concupiscentia per spm sanctũ conceptus & natus. Vel sanctus interius, inocens manib⁹, impollutus corpore, segregatus à pctõribus.i. ab omni peccato immunis, & à grege cæterorũ sacerdotum separatus, inter quos nullus sine peccato, *& factus excelsior cœlis*, ut ibi ministret in superno altari. Vel segregatus à pctõribus, ut iam conuersatio eius non sit inter mortales, qui quãdiu sunt in hac uita, peccato carere non possunt: & excelsior cœlis factus.i. sup oẽs cœlestes creaturas eleuatus, ita ut eius magnitudo uel sublimitas magni-

A tudinem primorum sic transcendat angelos, ut inter ipsum et angelos nulla possit fieri comparatio secundum magnitudinem & excellentiam.

Qui nõ habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi: hoc enim fecit semel seipsum offerendo. Lex enim homines constituit sacerdotes, infirmitatẽ habentes: sermo autẽ iurisiurandi, qui post legem est, filiũ in æternũ pfectum.

Adhuc ostendit eum digniorẽ Leuiticis sacerdotibus & potentẽ saluare. Qui cùm talis sit, qualem descripsit, *non habet necessitatem quotidie offerre hostias prius pro suis delictis, quemadmodum sacerdotes* illi habebant, qa quotidie delinquebant, & quotidiana mundatione indigebant. Dicit eum nõ habere necessitatem offerre quotidie, non q aliqñ hunc habere hmõi necessitatẽ uelit intelligi, sed ut ab eo remoueat qđ illis cõueniebat. Non indiget, ut illi, per singulos dies offerre prius p suis delictis, ac *deinde pro* delictis *populi*. Non indiget quotidie offerre, quia *hoc semel*, non tñ pro suis, sed pro populi delictis *fecit*. Nec fecit hoc, *offerendo taurum* uel hircũ, sed *seipsum*: qa non inueniebatur alia hostia, quæ dignè posset offerri pro expiatione populi: nec alius sacerdos, q dignus esset illam offerre. Quis.n. tam iustus & sanctus sacerdos, q unicus Dei filius, qui non opus haberet per sacrificium sua purgare peccata, nec originalia, nec actualia? Et qd tam congruenter pro hoibus offertur, q humana caro? Et qd tam aptum ĩmolationi, q caro mortalis? & quid tam mundum pro mundandis uitijs mortalium, q sine ulla contagione carnalis cõcupiscentiæ caro nata in utero & ex utero uirginali? et quid tam gratè offerri ac suscipi posset, quàm caro sacrificij nostri, corpus effectũ sacerdotis nostri? Vt quoniam quatuor considerantur in omni sacrificio, quid offeratur, cui offeratur, a quo offeratur, pro quibus offeratur, B idem ipse unus uerusq́ mediator p sacrificium pacis reconcilians nos Deo, unum cum illo maneret cui offerebat, unum in se faceret pro qbus offerebat, unus ipse eẽt q offerebat, & qđ offerebat. Semel hoc obtulit, qa non fuit opus repetitione. Sufficit.n. oĩbus, & ideo non est necesse iterari. Nam adeo magnũ est hoc sacrificium, ut q̃uis unum sit et semel oblatum, sufficiat ad æternitatẽ. Dixi qa sacerdotes indigebant quotidie offerre non solũ pro populi delictis, sed & pro suis: & hoc ideo fuit, quia *lex homines constituit sacerdotes*, non ĩmortales iam, sed adhuc *habentes infirmitatem*.i. fragiles ad peccandum, & ex ipsa corruptione naturæ mortalis pcliues, utpote homines puros, & conditionem humanę fragilitatis uitare non ualentes. Ideoq́ (sicut dictum est) necessarium fuit illis ita offerre pro suis delictis, sicut pro populi. Hoc remedio indiguit Phinees, Nume.25. hoc Ioiada, hoc Zacharias, hoc ipse 4 Reg.11. Aaron, & quicunq; alij in illo sacer- &.12. dotio laudabiliter iusteq; uixere. So 2.Par.24. lus noster sacerdos ab hac necessita Exo.28. te liber fuit. Lex quidẽ constituit tales, sed *sermo iurisiurandi qui post legem est dictus à propheta David*.i. promissio pris facta cũ iureiurãdo, constituit sacerdotẽ nõ hoiem infirmũ & pcliuem ad peccandũ, sed *filium* sibi cõparem, & in omni sanctitate *perfectum*, ita ut pfectio illa nunq defectum uel finẽ habeat, sed *in æternum* maneat. Perfectus qppe erat, quem nec fragilitas peccare faciebat. Et in æternũ perfectus manet, quia eius perfectio nunquam potest minui, uel in æternum sacerdos est constitutus, non ad tempus, ut alij sacerdotes. Sermo iurisiurandi est post legem, ne si fuisset in lege, dicerent Iudæi illud iuramentum esse completum in lege per suũ sacerdotiũ. Post legẽ ergo est, ut per

A strat, dũ religiosam interim prę̃stat uitã, ut dicere possimus. Nostra conuersatio in cœlis est, et postmodum nos introducit in ipsum æternæ felicitatis secretum, dicens: Intra in gaudium dñi tui. Vel minister sanctorũ & sacerdos à pře est institut⁹, ut omne bonũ ministret eis, q iam sunt in sanctis sanctorũ. i. in sanctuario perpetuæ beatitudinis. Vel potius Deo sicut uere summus pontifex pro nobis ministrat in sanctis sanctorꝶ, dũ patri carnem pro nobis assumptam semper ostẽdit, & memoriã suæ passionis repræsentat, ut eum erga nos ad pietatem flectat. Sic est minister sanctorꝶ *& tabernaculi*, nõ umbratilis, non præfigurãtis, sed *ueri*. i. significati tabernaculi hoc est æterni sanctuarij, qđ significatum est per tabernaculũ Moysi. Sed quia & illud prius tabernaculũ fuit quodãmodo uerũ. i. de ueris pellibus & cortinis instructum, ideo addit: *Quod Deus fixit*. i. firmum & inuiolabile posuit atq; fundauit, *& non homo*. i. ita fuit, ut ibi nõ esset admista hoïs operatio. Cum. n: Moyses iuuante Deo uetus tabernaculum figeret, ibi figebat Deus cũ hoïe. Sed hoc uerũ tabernaculum. i. hanc beatam & serenam æterni sanctuarij mansionem & gloriã Deus solus fixit, De⁹ ab initio parauit electis suis. Et ibi iam pontifex est, qui sine intermissione pro eis iterpellat, sicut olim in sancta sanctorꝶ ueteris tabernaculi semel in anno solus põtifex intrabat, ut oraret pro populo. Et ille pontifex erat minister sanctorum, præfigurans hunc redemptorẽ nostrum æternæ beatitudinis ministrum, in quã, ipse cum carne quam pro nobis fecit sacrificium igressus est, ut ibi pro salute populi roget. Hoc de capitulo diximus. Post cuius finem subditur.

Philip. 3.

Matt. 25.

Omnis enim pontifex ad offerenda munera & hostias constituitur. Vnde necesse est & hunc habere aliquid quod offerãt. Si ergo esset super terram, nec esset sacerdos, cum essent qui offerent secundum legem munera, qui exemplari & umbra deseruiunt cœlestium, sicut respõsum est Moysi, cum consummaret tabernaculum. Vide, inquit, omnia facito secũdum exemplar quod tibi ostensum est in monte.

B

Exo. 25.

Dixi qa Christus est minister. Nã omnis pontifex cõstituitur ad ministrandum. *Omnis pontifex*, tam maior q̃ minor, *constituitur* scđm legem *ad offerenda munera*, ut primitias frugũ, panes ppositionum *& hostias*, ut imolationes taurorꝶ et hircorꝶ: hoc est, oïs põtifex ad hoc constituebatur, ut offerret: & per oblationem pro populo quod poscebat, impetraret. *Vnde*, quia oïs ad offerendum constitui solet, *necesse est & hunc* nostrum pontificem *habere aliquid* secum in cœlis, *quod offerat* assidue pro nobis. Hoc est dicere. Quia oïs põtifex est minister, igitur necesse est (nisi falsa fuerit uniuersalis affirmatio) quod & hic sit minister. dum. n. dicimus quod oïs offert, itelligimus ꝙ omnis ministrat. hoc est. n. eius officiũ, ut offerat & ministret dño. Et quia necesse est & hunc habere aliquid, quod pro salute mundi offerat, *ergo* si illud aliquid *esset super terram*. i. si in hoc mundo potuisset inueniri, quod digne pro totius mundi peccato quiisset offerri, etiam sacerdos aliquis non esset dignus illud sacrificium offerre, q̃uis essent qui iuxta ritũ legis offerrent, & ideo xp̃s sacerdos mũdus, seip̃m obtulit mũdũ sacrificiũ. Vel ita melius. Qm̃ ipse cõsidet in dextera sedis in cœlo, & ẽst ibi minister ac more põtificis offert, ergo si esset adhuc sup terram. i. si nõdum introisset in sancta sanctorꝶ, hoc est, in interiora cœli, non dicam ꝙ esset põtifex, sed *nec etiam saerdos*, ut ex necessitate comprobet, qa si pontifex qui in ppetuũ saluare põt, i cœlo pro nobis offert & intercedit, tũc sacrificiũ Iudæorꝶ

C non ultra est nobis necessariũ. Qm̃ sacrificium in ara crucis semel oblatum, sufficit ad ablutionem pctõrũ & ad oĩa, ideoq́ iam superfluæ sunt umbræ carnales, cum pro nobis ueritas agat in ueritate. Qñquidem ipse est pontifex & minister in uero tabernaculo, & per suum sanguinẽ introiuit in uera sancta sanctorũ, ergo si post resurrectionem suã remãsisset in terra, & sacerdotium peragere uellet in umbra, non esset dicendus sacerdos, qui superflue fungeret̃ sacerdotali officio, nec ẽt posset esse ut ille de alia tribu fieret sacerdos in lege. Nõ esset (inquam) sacerdos, cùm adhuc eẽnt multi alij sacerdotes de tribu Leui, sacerdotium suũ iuxta legis mandatũ exequentes. Tãdiu.n. debuit umbra manere, & sacerdotiũ legis existere, quousq; uerus sacerdos, uerꝫ sacrificiũ offerret in significato tabernaculo & ueritate. Qui uerum sacerdotiũ sup terrã exequi nõ posset, neq; sacerdotium legis adipisci, cũ essent multi alij qui hostias et *munera secundũ legem offerrent*. Nã ex alia tribu natus nõ admitteret̃ secũdũ legem ad sacerdotiũ, & superflue carnalia offerret, cũ essent ex tribu Leui qui sufficerẽt offerre talia. Nec super terram.i.in carnalibus ulla rõne poterat sacerdos existere, ne forte uideretur eadẽ digniꝰ offerre. Propter quod & de illis sacerdotibus addit̃, *qui deseruiunt exemplari & umbra cœlestiũ*.i. ualde & studiose seruiunt, ac plene oĩa implent, & ita frustra hoc sacerdotiũ assumeret ipẽ. Quia adhuc hodie deseruiũt exẽplari & umbræ, nõ qđ maneat exẽplar & umbra in ueritate, sed quantum ad repñtationẽ scripturæ, q̃ sic agit adhuc de ordine sacerdotum, ac si repñtet̃ sub oculis nr̃is offm̃ illorũ. Qui deseruiunt & subditi sunt legi, sacrificãtes & carnales obseruãtias scdm̃ qđ lex pcipiebat, cõsummãtes, q̃ fuer̃ exẽplar, & quædã figura cœlestium. Et qa est D aliqđ exẽplar, ubi maior est ueritas q̃ in illa re, cuius est exemplar, sicut Xp̃s est exemplar oĩum fideliũ & ẽt cœlestia terrenoꝝ, ideo supponit umbram, ut ostendat minus esse dignũ exemplar. Vetus.n. tabernaculũ dicitur exẽplar cœlestiũ.i. ecclesiæ, cuius pars est in cœlis, & pars secutura peregrinat̃ in terris, qa ad similitudinẽ illius facta est spũalis ecclesia. Et sicut umbra deterior est corpore, sic illud tabernaculum umbra erat & inane ad cõparationẽ ecclĩæ. Deseruiunt, inquit, exemplari.i. figuris. & qa exemplar aliqñ est ueritas, non figura, sicut liber ad cuius similitudinẽ fit alius liber, addit, & umbræ. Quia oĩa quæ in illo tabernaculo facta sunt, nõ erãt nisi umbra ueritatis leuiter abitura ueniẽte Xp̃o. Exemplari deseruiũt.i. tabernaculo ueteri, qđ est exemplar cœlestium. *sicut responsum est Moysi*, nõ cũ inciperet, qa iã multa figuris expresserat, sed *cum consummaret tabernaculum*: quia cũ p se nõ posset illud cõsummare, consuluit dñm, qui & de figuris eũ, sicut & de ueritate docuit. *Vide*, inquit, dominus.i. diligenter considera, & *omnia* tabernaculi necessaria *facito* ita, ut sequatis in oĩbus *exemplar* cœlestiũ, *quod tibi ostensum est in monte* Sina. Exo.25. Act.7. Exemplar est, ad cuius similitudinem aliquid fit. Exemplum similitudo quæ inde trahitur. Et dominus in monte Moysi ueritatem ostendit, sed cum carnalis populus capere nõ posset, præcipit ut eam figuris imaginaret̃, in quibus puerilis ille populus enutritus, quandoq; ueniret ad ueritatem. Sicq́ res prius ostensa, dicitur exemplar figuraꝝ iuxta se factarũ. Item figurę dicuntur exemplar ueritatis, quæ post impleta est in ecclesia, sicut illæ præsignauere, qa quicquid ibi fuit, uel cœlestẽ uel præsentem ecclesiam uel sanctorũ uirtutes

A quæ modo sunt, significauit. & huic exemplari, cœlestium.i. figuris uero rum, deseruiere umbratici sacerdotes Iudæorum. Quia uero illa fuere exēplar cœlestium atq; spiritualiũ, quæ nunc in ecclesia per Christum facta sunt & fiunt, ideo non iam exēplar & umbra sunt necessaria. Sed non negligenter prætereundum, q̃ Moysi dicitur ostensum esse in monte exemplar cœlestium. Nā quadraginta diebus in monte Sina perseuerans cũ dño, uidit sublimē angelicæ puritatis & imortalitatis uitã, ad cuius instar humanã in terra conuersationem, inquantum mortalibus imitari possibile fuit instituere iubebatur, ut cum exemplo eorum mutuæ dilectioni in deum, diuinæ laudationi, unanimi paci, syncerae castitati, cæterisq; hmõi uirtutib⁹ in terra uacaremus, mereremur & in cœlis esse cõsortes eorum. Exemplar ergo nobis Moyses angelicæ cõuersationis, quam in monte contemplationis uidit, præceptis legalibus ostēdit, per quorum obseruantiam & ipsi de terra, editi, ad consortium angelorum in cœlis peruenire possimus. Exemplar idem nobis uitæ perfectionis et beatæ retributionis in figura tabernaculi & ministerij sacerdotalis & Leuitici præbuit. Vnde (sicut dictũ est) angelica puritas ostensa Moysi, fuit exemplar figurarum, quas ipse in tabernaculi constructione formauit, & rursum illę figurę fuerunt exēplar ecclesiasticæ religionis ac saluationis. Et ideo Christus qui ueritas est, in figuris & umbra sacerdotiũ habere non potuit.

Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto & melioris testamenti mediator est, q̃d in melioribus repromißionibus sancitum est.

Superius dixit, quia Iesus in terra, id est, in terrenis ac legalibus uictimis sacerdos esse nõ poterat. Et ita hoc esse res ipsa declarat, q̃a domin⁹ Iesus nunc q; sub lege sacerdotiũ habuit. Sed *nunc*.i. tempore gratiæ, i hac nouissima ætate, *sortitus est*.i. non usurpatione præsumpsit, sed electione diuinæ gratię accepit gratis à Deo patre *melius ministerium* sacerdotij, quanto & lex eius est melior ueteri lege. Iã à sacerdotio & sacrificio transit Apostolus ad differentiam testamētorũ, ut ostendat quantum ueteri præcellat nouum. Ministerium quod nũc in fine legis sortitus Iesus est, tanto est melius & utilius ministerio ueterum sacerdotum, *quanto ipse est mediator melioris testamenti*.i. nouæ legis, hoc est, sicut uides testamentum, in quo ipse est mediator, ad uitam æternam efficacius esse q̃ uetus, ita uidere potes ministerium eius esse melius q̃ ueterum sacerdotum, qui parũ subditis suis proficiebant. Moyses fuit mediator ueteris testamẽti, q̃ à Deo accipiens hominibus tradidit, sicut ipse dixit: Ego sequester & medius interfui. Sed dñs Iesus noui testamēti mediator est, quia dedit illud medius inter Deum & homines, reconciliando nos patri. Quod testamentum melius ueteri est, q̃m meliora præcepta dat, & auxiliũ gratiæ qua compleantur, ministrat. Nam in ueteri concessum fuit propter Iudæorum imbecillitatem ut uir uxorem suam dimitteret, si displiceret illi, & inimicum suum odio haberet: in nouo autem nulla causa nisi propter fornicationem permittitur uxor dimitti, & inimicos nostros præcipimur diligere, & his qui nos oderũt, benefacere. Vnde patet, quia Christus dedit testamentum melius ac perfectius, & ad æternam beatitudinem efficacius. *Quod* testamentũ est sanctum.i. sancitum & confirmatũ ut duret, & in quo *est sancitum, in melioribus repromißionibus*. Ideo n. ratum & firmum est magis q̃ uetus, quia meliora repromittit complentibus se.

Deute. 5.
Deute. 24
Mat. 5.19.

C Nam in illo terrena promittuntur, in isto cœlestia. Præcepta quidem utri usque testamenti omnia ferè eadem in ueniuntur. Nã non occides, nõ mœchaberis, non furaberis, honora pa-
Exodi. 20. trem et matrẽ, & cætera hmõi, & no
Matt. 19. bis præceptũ est. Sacramẽta uerò nõ
Matt. 10. sunt eadem, nec pmissa eadẽ. Præcepta idcirco sunt eadẽ, qa scd̃m hæc Deo seruire debemus. Sacramenta ideo non eadem, quia alia sacramenta dant salutem, alia salutẽ promittunt. Sacramẽta noui testamenti dãt salutem. Sacramenta ueteris promiserunt saluatorem. Promissa quoque nõ sunt eadem, quia ibi terrena promittuntur, hic cœlestia. Denique omnia quæ Iudæis promissa sunt, ablata fuerunt. Vbi est .n. regnum eorũ? ubi templum? ubi unctio? ubi sacerdos? ubi iã apud illos propheta, ex quo uenit qui per prophetas prædicabatur? In illa gente iam nihil horum est. Vnde patet quia uetus testamentum secundũ carnales obseruantias & terrenas pmissiones iã nihil est.

Nam si illud prius culpa uacasset, non utique secundi locus inquireretur. Vituperans enim eos, dicit: Ecce dies uenient, dicit dominus, & consum-
Hier. 31. *mabo super domum Israel & super domum Iuda testamentum nouum, nõ secundum testamentum quod feci patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Aegypti, quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit dominus,*
Ex. 13.24. *quia hoc est testamentum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit dominus, dando leges meas in mentem eorum, & in corde eorum superscribã eas. Et ero eis in deum, & ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit unusquisque proximũ suum, & unusquisque fratrem suum, dicens: Cognosce dominum, quoniam omnes scient me à minore usque ad maiorem eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum iam non memorabor.*

Probat quod testamentũ Christi melius est ueteri. *Nam illud prius* non uacat à culpa, hoc uacat. Si. n. *uacasset à culpa* non daretur scd̃m. Sed datur. Et D ita apparet illud fuisse imperfectum hoc perfectum. Illud non uacauit à culpa. i. non fuit uacuum à peccato, quia non perfectè mundauit obseruatores suos. Nam quasi ipsam culpam habuit, dũ præciperet sine gratia, & præuaricatores faceret. Et dũ timore pœnæ, nõ amore iustitiæ custodiretur, mentes eorum non iustificauit. Sed & in opere quædam criminalia concessit illis propter infirmitatem ipsorũ uenialia, uelut uxorem dimittere cum displiceret, & si quis seruum suum uel ancillam suã
usque ad mortem uerberaret, sic tñ, ut Deute. 24
duobus aut tribus diebus superuiueret, innocẽs iudicabatur. Nõ ergo Exodi. 21.
uacauit à culpa. i. non reddidit inculpabiles obseruatores suos, nedum plenè iustificaret eos. Nam si omnino uacasset à culpa, ut nulla suis cultoribus culpa inesset, sed plenè iustificati essent, *non inquireretur locus. i.* opportunitas *secundi* testamenti. Et hoc dico, *utique*. i. in rei ueritate. Iudæis graue erat, ut ad destructionem ueteris inquireretur nouum, ideo posuit Apostolus hanc affirmationem ad comprimendam eorum incredulitatem. Inquisiuit autem Deus locum & tempus opportunum quo deberet dare scd̃m, qa sapienter omnia disponens antea paulatim per prius instruxit & educauit atque promouit, ut postea perfectum daret testamentum. secundi locus non inq Locus obreretur. i. non in omnibus quæ præ- scurus.
cesserunt quæreretur, qñ posset competẽter dari, nisi esset melius. Sed inquiritur. Nam deus per Hieremiam *uituperans eos* qui legi deseruiebant. i. uitium improperans eis, *dicit. Ecce*. i. in manifesto est, *dies* ueniũt. i. paulatim propinquat tempus gratiæ, in quo fideles illustrabuntur multiplici claritate. Et hoc (inquit propheta) non dico ex mea authoritate, sed hoc *dicit*

A *dominus* cui non audetis contradicere. Ideo præmisit authoritatem dñi, quia dicturus est de mutatione ueteris testamenti, qđ audire nolebant Iudæi. Dñs dicit, quia dies ueniunt, id est luminosum tempus gratiæ, & in diebus illis ego, *consummabo*.i. consummans ac perfectum faciens, dabo *testamentum nouum*. Ita.n.cõsummatum & perfectum erit in omnibus præceptis & institutionibus suis, ut nihil reprehensionis habeat & omnem iustitiæ perfectionem cõtineat. Vnde & summum erit.i.super omnes alias scripturas, quia suos obseruatores ad culmen summæ perfectionis prouehet. & hoc appellatur nouum, aliud autem uetus. Nã propter ueteris hominis noxam, quæ per literam iubentem & minantem minime sanabatur, dicitur illud testamentum uetus hoc autem nouũ, propter nouitatem spiritus quæ hominem nouũ sanat à uitio uetustatis. Et hoc testamentum consummabo *super domum Israel & super domum Iuda*. id est, sup Iudæos qui post Salomonem diuisi sunt in duo regna. Nam
3.Reg 12. decem tribus quæ habitauerunt in Samaria, dicebantur domus Israel, tribus autem Iuda & Beniamin, domus Iuda. Et super istos consummabo testamentum nouũ, ut dominetur eis & subditos habeat. Vel dom⁹ Israel & Iuda, filij Abrahæ sunt de quibus ei dictum est, quia in Isaac uocabitur tibi semen. Non .n. qui filij
Gene. 21. carnis, hi filij Dei, sed filij promissio-
Roma .9. nis deputantur in semen. Hæc est domus Israel & domus Iuda, propter Christum qui uenit ex tribu Iuda, domus filiorum promissionis .i. nõ operũ propriorũ, sed beneficij Dei. Sed & nominum interpretatio congruit. qa Israel dicitur rectissimus Dei, uel uir uidens deum, Iuda uerò confessio. & domus Israel est familia perfectorum, qui sunt domus & habitaculum Dei, quia summam re B ctitudinem in operatione tenent, & Deum aliquatenus in cõtemplatione uident. Domus autem Iuda, eorum est, qui confitendo peccata sua domum sui pectoris emundant, ut Dei fiat habitaculum. Et super omnes istos cõsummatum est nouũ testamentum, ut eos omnino subiectos haberet, & sensum ac perfectionem eorum transcẽderet. Nullus.n. tam perfectus est, qui in hoc testamento non inueniat unde semp proficere possit quãdiu uiuit. Nouum, inquit, testamentum illis dabo, & hoc faciam *non secundum illud testamentum quod feci cum patribus eorum*, quia non sequar in eo ritum ueteris, ut carnalia præcipiam & terrena promittã. Ecce, quia prophetizatum est non perseueraturum illud testamẽtum, sed futurum aliud nouum. Non tñ scđm spiritalẽ sensum, sed scđm carnalem prædicitur destruendũ. Quia uero Deus spiritale testamentum secerat Abrahæ & Isaac et Iacob, ideo determinat: Quod feci, inquit, *in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Aegypti*.i. in tẽpore quo eis lucem meæ cognitionis ostendens apprehendi manum eorum de luto, ꝑ se surgere non ualentium, sicut nutrix apprehendit manũ paruuli, uel qui de fouea per manum attrahit aliquem sluẽ secum ducit. Ideo sic apprehendi, ut educerem eos de terra Ægypti.i. de loco seruitutis & afflictionis, unde per se exire nequibãt. Totum illud tempus uocat unum diem, ex quo cœpit illis in Ægypto per Moysen prouidere & saluti eorum consulere, quousq; in terrã promissionis eos induxit. Iure.n. totum illud temporis spatiũ nomine unius diei significat, qa semper illis apparuit, semper cum illis misericorditer egit. Et in parte illius diei legem illis inter cætera bñficia contulit, postq̃

C de manu Pharaonis potenter eos liberauerat. Ideò, inquit nouum testamentum dabo, non iuxta illud qđ tunc dedi patribus eorum, *quoniam ipsi non permanserunt*. i. non per oĩa manserunt *in testamento meo* ueteri, quia etsi carnaliter illud obseruauerunt timore pœnæ, non tñ spiritualiter intellexerunt, nec ex amore iustitiæ cõpleuerunt. Vel non permanserunt. i. nõ perseuerauerunt, quia fecerunt uitulum in Oreb, & post adorauerunt Beelphegor, ac deinde multis idolis seruierunt. Et quia studiose legem meam non seruauerunt, ego quoq; uicem eis reddens, *neglexi eos*. i. protectionem & salutem eorum non curaui, sed pro nihilo uel minimo duxi. Nec indignemini, inquit, si dico neglectos, quia *dominus dicit*. Dum dicit, quia non permanserunt in testamento &c. uituperat eos, sicut Apostolus præmiserat, & ostendit qũo prius testamẽtũ nõ uacauit à culpa. Vitio. n. eorum deputat, quod non permanserunt, ne lex culpãda uideatur. Vere nunc dabo testamentũ nõ iuxta illud quod dedi patribus eorum. *quia hoc est testamentum quod disponam*. i. diuersis gradibus ordinabo, ut alij in eo relinquant omnia & sequantur me, alij licite mundanis rebus utantur, alij continẽtes sint, alij coniugati, & unusquisq; sui ordinis formam teneat. hoc disponam *domui Israel*. i. semini Abrahę, scilicet filijs promissionis, *post dies illos*. i. non nunc in tempore perfectionis horũ hominum, sed post expletionem dierum illorũ, qui apud me præscripti & præordinati sunt. Et hoc *dicit dominus*. i. ille qui omnipotens est, cuius uoluntati nihil est ĩpossibile, & cui omnia seruiunt. Ita disponam hoc testamentum. s. *dando leges meas*, uel dabo leges meas, non in tabulis lapideis sicut prius, sed *in mente eorum*, ut ibi scribantur non attramento, sed spiritu sancto, quatenus in intelligẽ D tia & in bona uoluntate animi depingantur. Qm̃ illi ex amore iustitię & ex uirtutum delectatione testamentum meum complebunt, & uoluntatem meam in omnibus intelligent, nec uelamen habebunt super faciem cordis. Iudæi uero ignorauerunt quæ sibi iniuncta fuerant, atq; timore pœnæ & inuiti semper legẽ seruauerunt, *& superscribam eas* (scilicet leges) *in corde eorum*. i. ita ponã, ut quasi scriptæ maneãt ibi, nec possint inde auferri, sed in intelligentia & uoluntate eorum perdurent, & quasi supersint & dominẽtur eis. Sed quæ sunt istæ leges ab ipso Deo scriptæ in cordibus, nisi ipsa præsentia spiritus sancti, qui est digitus Dei, quo præsente diffunditur charitas in cordibus nostris? quæ plenitudo legis est & finis præcepti. Nam quia ueteris testamenti ꝓmissa terrena sunt & exteriora, nunc ipsius cordis bonum promittitur, mentis bonum, spiritus bonum. i. intelligibile bonum, cum dicitur, dabo leges meas in mente &c. Vnde significauit eos non forinsecus terrentem legem formidaturos, sed intrinsecus habẽtes, ipsam legis iustitiã dilecturos. Deinde addidit & mercedem. *Et ero eis in Deum & ipsi erunt mihi in populum*: hoc est, ꝙ alius propheta dicit, Mihi autem adhærere Deo bonum est. Quid hoc bono melius, quid hac felicitate felicius, uiuere Deo, uiuere de Deo, apud quem est fons uitæ, et in cuius lumine uidebimus lumen, ut in eo sit merces, in eo finis, in eo perfectio felicitatis? Vnde continuo subiecit: *Et non docebit unusquisq; proximum, &c.* Ibi enim nõ erit necesse ut alter doceat alterum, qa nullus ibi erit ignorãs, sed omnes ipsum fontẽ scientiæ deũ uidebunt. Tunc. n. non per speculũ in ænigmate, sed facie ad faciem uidebunt eũ, sicuti est in ipsa pulchra

Exo. 32. Nume. 25. Roma. 5. Psal. 72. Psal. 35. Cor. 13.

A specie substantiæ suæ, & in ipso om
1.Ioan.3. ne bonum omnemq; iucunditatem possidebunt. Ita ergo perfecte sapiẽtes erunt tũc omnes, quod iam non docebit unusquisq; proximũ suum quem amat, *& unusquisque fratrem suum,* quem plus diligit, *dicens ei. Cognosce dominum*. Quare non dicet alter alteri, ut cognoscat dominũ? Quia nullus ignorabit eum, nec opus erit doctore, *quoniam omnes scient me à minore usq; ad maiorem eorum*. i. nec maior nec minor eorũ ignorabit me. Minores & maiores dicit, quia ibi unusquisq; sanctorum iuxta mensuram meriti sui maior aut minor æstimabitur, stella enim à stella differt in claritate. Siue
1.Cor.15. minores, tempore posteriores: maiores autem, tempore priores intelligi uoluit. Simul. n. promissam Dei contemplationẽ accepturi sunt omnes, & ideo uelut priores reperiũtur mi-
Matt.20. nores, quia minus dilati sunt, sicut in euangelico denario per similitudinem declaratur, quem prius acceperunt, qui posterius uenerũt ad uineam. Vnde nunc nequaq; dicitur à maiore usq; ad minorem: sed à minore usq; ad maiorem omnes scient me. Hæc itaq; differentia est ueteris ac noui testamenti, quòd illud in lapide, hoc in corde scribitũ: ibi merces terra est, hîc uisio Dei. Inter quę & homines nulla nisi peccata separãt, quę non nisi per eandem gratiam dimittuntur. Vnde cum dixisset, quia omnes scient me à minore usque ad maiorem eorum, mox addidit, *quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum iam non memorabor*. Quasi diceret: Vere cognoscent me manifesta uisione, quia remouebo parietẽ qui inter me & ipsos erat, & eos à facie mea separabat. Quia propitius ero iniquitatibus eorũ, id est, per donum gratiæ meæ misericorditer dimittam eis omnia, quę inique. i. non æque egerunt contra proximos, & peccatorum quæ in seipsis sine proximorũ offensione cõmiserunt, iam amplius memor non ero: quia nec improperabo hæc illis, nec propter hæc puniam illos, nec uiliores habebo. Potest & in hac uita intelligi propitiatio ista, uelut si dicat: Ideo ad tãtam gloriam in futuro seculo peruenient, & regna cœlorũ intrantes ad conspectum meæ maiestatis eleuabuntur, quia dum hîc adhuc uixerint, propitius ero iniquitatibus eorum, per noui testamẽti gratiam delens illas: et peccatorũ eorũ, iam tũc post expiationes non memorabor. B

Dicendo autem nouum, ueterauit prius. Quod autem antiquatur & senescit, propè interitum est.

Deus dixit quia cõsummabo sup domum Israel testamentum nouũ. Sed *dicendo nouum*. i. in eo qđ dixit nouum, *ueterauit prius*. i. uetus esse docuit sic finiendum. Non. n. dixit nouum, nisi respectu ueteris. Vel ueterauit prius. i. uetus factum est, & quadã senectute debilitatum, & hoc à tempore Hieremię, quo spiritus sanctus dixit nouum se daturum, prius ueterauit. Sed *quod antiquatur*. i. quicqd antiquũ iam icipit fieri in rebus inanimatis, *& senescit*, id est, senectutem habere incipit in rebus animatis, *propè interitum*. i. modicum iam distat à morte. Antiquitas. n. & senectus prænũciant mortem. Quod uideri potest in omnib[9] animatis & inanimatis. Nam cum antiquantur & senescũt, uicina sunt morti. Sed prius testamentum iam antiquabatur, dũ Hieremias in promissione gratiæ nominaret aliud nouum, sicq; iam propè interitum erat. Cum ergo Christus longo post tempore ueniret, necesse fuit ut illud iuxta carnales obseruãtias interiret, quod tanto ante morti propinquabat.

CAPVT IX.

Habuit quidem & prius iustificationes culturæ, & sanctum seculare. Tabernaculum enim fa Exo.25.37

C *ctum est primum, in quo erant candelabra & mensa & propositio panum, quæ dicitur sancta. Post uelamentum autem secundum tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum, aureum habens thuribulum & arcam testamenti, circuntectam ex omni parte auro, in qua urna aurea* Nume.17. *habens manna, & uirga Aaron quæ frondue rat, & tabulæ testamenti superq́; eam erant Cherubin gloriæ obumbrantia propitiatoriũ, de quibus non est modo dicendũ per singula. His uero ita compositis, in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes, sacrificiorũ officia consummantes. In secundo autem semel in anno solus pontifex non sine sanguine, quem offerret pro sua & populi ignorantia: hoc significante spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorũ uiam, adhuc priore tabernaculo habente statum. Quæ parabola est temporis instantis, iuxta quam munera & hostiæ offeruntur, quæ non possunt iuxta conscientiam perfectum facere seruientem solummodo in cibis, & in potibus, & in uarijs baptismatibus & iustitijs carnis, usque ad tempus correctionis impositis.*

Diximus quia prius testamẽtum ueterauit & uetustate defecit, ut nouum surgeret, in quo daretur perfecta iustitia, qđ et res ipsa indicat, nec potest negari. Nam & illud *prius habuit quidem* olim *iustificationes culturæ*, sed modo non habet: habuit & *sanctum seculare*. i. tabernaculum uel templum quo nũc caret. Unde manifestũ est, ipsum testamentum senio defecisse. Vel ita potest continuari. Nouum testamentum quod in corde scribitur, perfecte iustificat. Sed & prius testamentum aliquam dedit iustitiam, qa quondam habuit quidem & ipsum iustificationes culturæ. i. iustificauit in aliquibus cultores suos, dum manus eorum à perpetratione peccati retraheret, & aliqua bona operari faceret, sed conscientiam intrinsecus nunquã iustificare potuit. Et habuit sanctum. i. sanctuarium. Quod ideo sanctum dicebatur, quia ad honorẽ Dei consecratum erat. Sed fuit seculare. i. de rebus secularibus, & transitorijs. Aurum. n. & argentum, lapi D des pretiosi & ligna & cætera, de qbus factum est illud sanctuariũ, res sunt ad seculum pertinentes, & cum seculo transeuntes, nullamq́; stabilitatem in se cõtinentes, & hęc omnia uetus testamentum habuit: sed nũc (sicut diximus) nihil horum habet. Nam dum dicitur, habuit quidem, subintelligitur, sed nunc non habet. hoc. n. innuit, illud quidem. Nam & tabernaculo & templo caret, & iustificare iam suos cultores nõ ualet, sed magis à iustitia repellere & peccatores facere. *Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra & mensa, & propositio panum, quæ dicitur sancta*. Nũc exponit illud sanctum seculare. Vere prius testamentũ habuit sanctum seculare. Nam tabernaculum factũ est primum &c. Primum tabernaculum dicitur respectu secundi. Nam primũ & scđm fecit Moyses, iuben Exo.25. te & describente dño, sed tñ utrunq; fuit unum tabernaculum, sed diuidebatur uelo quodam medio, habebat enim hoc tabernaculum triginta cubitos longitudinis, decem latitudinis, & decem altitudinis tectum habens æquale per totum, sicut in Aegypto & Palæstina mos est ædificare domos. Sed in medio dependebat uelum, quo sanctuariũ & sanctuariũ sanctuaria diuidebantur, ita postum, ut uiginti quidem cubiti longitudinis ad priorem domum, decem uero pertinerent ad secũdam. Et ita quod nũc dicit Apostolus primum tabernaculum, habebat uiginti cubitos longitudinis, & decem latitudinis, scđm uero decem cubitos longitudinis & decem latitudinis. In primo tabernaculo erat in parte australi candelabrum habens septem ramos, qui nunc ab apostolo candelabra uocantur, & in parte septentrionali stabat mensa, super quam erant duodecim panes propositionis, &

A ante fores ipsius tabernaculi positũ erat foris altare holocausti. Qđ tabernaculũ cum his quę in ipso erãt, dicitur sancta.i. tabernaculũ illud & quæ in eo erant, dicebantur sancta, quia ad orationem & ad cultũ Dei & laudem consecrata erant. Sed post uelamentum.i. post uelum qđ in medio pendebat, erat *secundum tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum*.i. ipsum tabernaculum cum his quæ in illo erant, uocabatur sancta sanctorum.i. à Deo sancta, ut quæ in primo tabernaculo erant, respectu eorum non uiderentur sancta. Et illud scđm tabernaculum habebat *aureum thuribulum*, in quo summus pontifex adolebat incensum pro salute populi, habebat *& arcam testamenti*.i. quę cõtinebat testamentum.i. decem præcepta legis, *circumtectam auro*, & ita qđ *ex omni parte*.i. ab exteriori & interiori parte, quia non solum exterius, sed & interius deaurata erat per omnia. *In qua*.s. arca erat *urna aurea habens manna*, q̃m Aaron in tabernaculo posuit sic legitur uas plenum mãna, ut qui nasciturі erant, possent nosse cibum quo patres eorum quadraginta annis in deserto pasti fuerant, & in eadem arca erat *uirga Aaron quæ fronduerat*. Cum enim Aaron minus æstima-
Num.17. retur dignus sacerdotio, et nonnulli de aliјs tribubus uiderentur digniores, suscepit Moyses iubente Deo duodecim uirgas à singulis tribubus, & posuit in tabernaculo. Et altero die regressus, inuenit uirgam Aaron in tribu Leui floruisse & fructum fecisse. Quo miraculo probatus est Aaron dignus sacerdotio, & reseruata est diligenter illa uirga in tabernaculo. Sed *& duæ tabulæ testamenti*, in quibus decem præcepta legis digito Dei scripta erant, continebantur in illa arca, q̃m ipse Moyses eas ibi posuerat. Et *super eam* erant duo *Cherubim gloriæ*, id est, gloriose decorata, *obumbrantia* suis alis expansis *propitiatorium*, quod erat super eandem arcam.i. quandam auream tabulã tantæ longitudinis ac latitudinis, quantæ erat & arca. Super quam tabulã quæ propitiatorium uocabaĩ, hinc & inde stabant illa duo Cherubim ad ipsum propitiatorium inclinata, & sese inuicem aspicientia. Quæ tabula ideo propitiatorium dicebaĩ, quia desuper eam Deus loquebatur Moysi uel põtifici, propitius & annuncians bonitatem suæ uolũtatis. *De quibus omnibus non est modo* in hac epistola *dicendum per singula*, quia prolixũ esset differere de singulis: & hęc quę diximus, intentioni nostrę sufficiũt, q̃m per ista patebit ꝙ & alia sint ad allegoriam accipienda, nec in hoc tempore tenenda. Nonnullis autem uisum est pro magnitudine sacramẽtorum, ꝙ omne tempus uitæ præsentis ad hæc explananda idoneum neget apostolus. Quod si uerũ est, qũo nos tãtilli hęc exponere ualebimus? Aliqua tñ de his breuiter dicere tentemus. Primum tabernaculum atq; scđm, ecclesiam præsentem atq; futuram signauit. Ipsa.n. ecclesia partim adhuc peregrinaĩ in terris, partim iam regnat in cœlis. Pars eius q̃ peregrinatur, figurata est (ut diximus) per primum tabernaculum: pars autem quæ regnat, per scđm. Velum quod interpositũ diuidebat primum tabernaculum à secundo, cœlum designauit, quod nos in terris laborantes adhuc sua interpositione separat à regno quiescentium sanctorum. Primum tabernaculum habebat (ut diximus) uiginti cubitos longitudinis & decem latitudinis, rursumq; decem altitudinis. Decem cubiti latitudinis, significãt dilatationem operationis fidelium in præceptis Dei, quæ per decalogum legis designari solent. Viginti cubiti longitudinis, perseuerantiã eiusdem B

C bonæ operationis per auxilium geminę dilectionis. nā propter ipsam uiuam dilectionem, quæ sola bene operari facit, duplicat denarius numerus, ut ad uigesimum perueniat: qa nemo sine charitate ualet in obseruantia mandatorum Dei perseuerare. Decem uero cubiti altitudinis, signauerūt expectationem supernæ beatitudinis. i. denarij quem accepisse leguntur, qui in uinea laborauerunt. In hoc tabernaculo erant candelabra aurea. Candelabra pluraliter ponit, quia licet unum esset, habebat tñ brachia septem. Erat. n. in medio eius hastile, à quo pcedebant brachia tria à dextera parte, & tria à sinistra. Primum tabernaculū (ut diximus) pręsens est ecclesia, in qua militatur Deo, & sacrificium bonæ actionis offertur, antequā ueniat ad cœlum. In qua est candelabrum, id est, Christus, fulgens lumine diuinitatis in medio fidelium, qui & ipsi candelabra aurea sunt, quia sapientia lucent, quæ per aurum designat, & claritate bonorum operum. Ipse Christus est medius stipes, qui portat tria brachia à dextris & tria à sinistris: qa ipse est uera uitis, ex qua procedunt fructuosi palmites. Ipse est origo & concordia & caput omnium iustorum, qui sibi sanctos ueteris ac noui testamēti hinc & inde facit adhærere. Oēs. n. ab hoc fundamento consurgunt, & à tanto principe ac medio bono & cōmuni omnium lumine gubernantur. Nā tria brachia de sinistra parte tres uiri sunt Noe, Daniel & Iob. i. tres ordines fidelium in ueteri testamento. s. rectorum, continentium & cōiugatorum. Nā per Noe qui rexit in undis arcam, figurati sunt rectores: p Danielem, cuius mira legitur abstinentia, abstinentes & continentes: p Iob, qui uxorem & filios habuit, cōiugati. Similiter & alia tria de parte dextra, sunt tres electi discipuli. Petrus & Ioannes & Iacobus, qui uiderunt gloriam transfigurati in mōte. i. tres ordines sanctorum, qui gloriā eius in cœlesti regno uisuri sunt: hoc est, rectorum, continentium & coniugatorum. Qui dextri. i. digniores sunt tempore gratiæ, q̄ illi qui ante gratiam fuerunt, et ideo sinistri. i. minus digni sunt. Petrus. n. rectores ecclesię signauit, Ioannes autem cœlibes, & Iacobus reliquos. i. coniugijs utentes. Et hi omnes uel doctrina uel exemplis bonorum operum lucent, & cæteris lumen suum spargunt. Ima pars brachiorum de hastili procedentium, erat quasi calami aurei, post scyphi, inde sphærulæ, tādem in summitate quasi Lilia. Calami sunt sancti, qui in humido fontis sapientiæ diuinę nutriti sunt, & concaui ad emittendum dulcem sonum in aures plurimorum, & resonates laudem Dei, ac dicentes: Immisit in os meum canticum nouū carmē Deo nostro. Ipsi sunt scyphi, dum alijs uinum scientiæ quo pleni sunt propināt, ut eos spiritaliter inebrient, & disiderio supernę beatitudinis calefaciant. inde sphærulæ. i. rotundi & pfecti ac uolubiles. Sphęra. n. ex omni parte uoluitur, qa mētes electorum nec ullis aduersitatibus seculi retineri, nec prosperitatibus possunt corrūpi, quin in omnibus quæ occurrunt, ad Deū per sancta desideria proficiscātur. Sicq̀ tādem perueniunt ad lilia. i. ad supernam patriam, quæ floribus uernat æternis, hoc est, animabus sanctis & omni amœnitate. Hæc & hmōi sunt candelabra, quæ nunc apostolus in nostræ ecclesiæ tabernaculo designat esse. Erat & mēsa de lignis Sethim facta, & auro purissimo iaurata, & super eam duodecim panes Deo propositi, qui erant de simila: & habebant super se thus lucidissimum, D

Marginal notes: Matt. 20. — Ioan. 15. — Gene. 7. 8. — Daniel. 1. — Iob. 1. 42. — Matt. 17. — Exo. 25. — Psal. 36.

A mum, ac per singula sabbata muta banť. & erant Aaron & filiorum eius, ut comederent eos in loco sancto. Mēsa de lignis Sethim facta, scriptura est diuina, de fortib⁹ sanctorum patrū uerbis actibusq́ cōpacta. Quæ dum nobis quæ sunt æternæ beatitudinis gaudia, & qūo ad hæc perueniatur ostendit, cibum profecto nobis salutis ac uitæ suggerit. Quæ & inaurata est auro purissimo, quia sapientię cœlestis sensu clara refulget. Duodecim panes in ea, sunt duodecim apostoli & eorum uicarij: Qui recte uocātur panes propositionis, qa ut mentes fidelium alimonia uerbi cœlestis reficiant, in propatulo semper sunt parati. Et bene ijdem panes non de qualibet farina, sed de simila fiebant: qa quicunq; alijs uerbū uitæ ministrāt, primo ipsos necesse est uirtutum frugibus operā dare, quatenus ea quæ pędicando admonēt, etiam faciendo cōmendent. Qd autem super eos thus lucidissimū ponatur uirtutē puræ orōnis designat, qua ijdē doctores ministerium suæ pędicationis, simul & deuotionem operis domino commendant. Qui bene per singula sabbata mutabantur. Panes enim qui p sex dies operandi in mensa dei manserant, sabbato nobis mutantur, cum doctores quique sanctæ ecclesiæ completo tempore sui sancti laboris, æterna in cœlis quiete remunerantur, & alios post se in idem opus laborādi in uerbo, sub eiusdem spe retributionis relinquunt. Sicq; fit ut mēsa dei nūquam panis inops remaneat: sed ueteribus sublatis, mox noui panes Colos.2. substituantur. Comedebat autem Aaron cum filijs suis panes qui de illa mensa fuerant sublati, quia summus pontifex noster Christus raptos de hac uita suos electos in augmentum corporis sui quod est in cęlis. i. summæ illius electorum multitudinis introducit. Mensa stabat in parte aquilonis, cādelabrum autem in B parte australi. Et per aquilonem frigus infidelitatis uel malitiæ pōt intelligi, per austrum uero feruor charitatis & sanctæ deuotionis. Congruum ergo fuit ut a parte aquilonis mensa staret: quia ne malitia tentationū a sinistra parte ueniens nos imbecilles inueniat ac superet, necesse est ut pane cœlestis doctrinæ pascamur & confortemur. Si autē charitatis studio feruentes ad dexterā partem. i. ad uirtutū exercitia trāsierimus, tunc candelabri luminibus illustrabimur. i. lucidissimis sanctorum exemplis & dictis illuminabimur, ut omnia q̄ recte agenda sunt uideamus. Hæc de primo tabernaculo breuiter attigimus. Secundum uero tabernaculum supernā Hierusalē designās, habebat decem cubitos lōgitudinis, & decem latitudinis, & similiter decem altitudinis. Vnde & Ioānes in Apocalypsi de eadem cœlesti Hierusalē dicit: Ciuitas in qua Apoc.21. dro posita est. Longitudo eius tanta est, quāta est latitudo, habet enim tam in longū quàm in latum, uel ēt in altum decem cubitos. i. euangelicū denarium perfectæ beatitudinis: quia & in latitudine fraternæ charitatis, & in longitudine uitę perēnis, & in altitudine diuinæ contemplationis beatitudinem possidet. Et illa cœlestis ihabitatio recte dicit sancta sanctorum, qa nihil ibi fit aut cogitat, unde Deus offendat, sed sola ibi quę Deo placent, agunt. Tāta est .n. illa beatitudo, ut nec possit nec uelit ibi qsq̄ peccare. Inter duo tabernacula positū erat uelū, quo sanctuariū & sanctuarij sanctuaria diuidebantur: qm̄ sancta ecclesia quę ex angelis & hoībus cōstans partim adhuc peregrinat in infimis, partim iam in ęterna pātria regnat in supernis adhuc ciues suos, dirimente uero cœli, habet

C adinuicem segregator. In his sanctis sanctorum est aureum thuribulum. i. preciosa humanitas Christi, immunis ab omni peccato, & perfectissimam sanctitatem habens: quę igne passionis impleta, suauissimum de se pro nobis emisit odorem Deo, & nunc eiusdem passionis assidua rememoratione, semper interpellat pro nobis. & tale incensum offerre non cessat, quasi dicens: Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo. Idem mediator Dei & hominum, qui solus paternorum est conscius arcanorum, per arcam testamenti designatur. Nam & nouum testamentum ipse per seipsum dedit, & uetus quandiu uoluit, clausum tenuit: & quando sibi placuit, intelligentiam eius de arcano secretorum suorum edidit. Et hæc arca est in sanctis sanctorum, quia ipse saluator in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi, post resurrectionem suam ascendit super omnes cœlos, & sedet ad dexteram patris. De constructione huius arcæ dictum est Moysi: Arcam de lignis sethim compingito, cuius longitudo habeat duos & semis cubitos, latitudo cubitum & dimidium, altitudo cubitum similiter ac semissem, & deaurabis eam auro mundissimo intus et foris. Ligna sethim dicuntur esse leuis & imputribilis naturæ, non multum à qualitate albę spinæ distantia. Arca ergo de lignis sethim facta est, quia corpus dominicum ex membris constabat omni uitiorum labe carentibus. Et hæc ligna sunt spinis simillima, quia etsi non in carne peccati, tamen in similitudine carnis peccati uenit. Longitudo arcę longanimis patientia eiusdem redemptoris est, qua inter homines conuersatus est. Quæ duorum cubitorum fuit, propter doctrinam & operationem quibus ipse refulgebat. Semis. i. dimidius cubitus, qui superadditur, tarditatem humanæ fragilitatis discipulorum insinuat, quæ sublimia eius dicta uel

Coloss. 2.

Exo. 25.

opera necdum (prout dignum erat) D capere ualebat, quam & ipse longanimiter ferebat. Latitudo arcæ, amplitudo charitatis est, qua nos Christus dilexit. Quæ in ipso capite nostro cubitum integrum habuit, quia perfecta fuit, & electos suos uiuificare studuit, dicens, Vt omnes unum sint, sicut tu pater in me & ego in te ut & ipsi in nobis unum sint. Dimidius uero cubitus imperfectionem nostram designat, qui necdum in hac uita positi perfecte diligere Deum sufficimus, uel dilectionem quam erga nos habet comprehendere. Altitudo spes erat futuræ sublimitatis, qua ipse uel seipsum post passionem glorificandum uel suos se glorificaturum esse prouidit. Habebat arca plenum cubitum in altitudine, quia dominus etiam corruptibilis adhuc conuersans in carne, plenissime nouerat quanta uel sibimetipsi, uel membris suis (quæ nos sumus) esset gloria conseruata in futuro. Habebat & dimidium cubitum altitudinis, quia nostrę quoque paruitatis deuotionem libenter in suo corpore suscipit, qui pia quidem intentione futuram uitam diligimus: sed necdum perfecte quæ sit eius felicitas, capere ualemus. Arca intus & foris auro mundissimo deaurata est, quia assumpta à filio humana natura & intus uirtute spiritus sancti plena erat, & foris hominibus aperte spiritus sancti opera pręmonstrabat. Hoc est quod Apostolus eam asserit circuntectam ex omni parte auro, quia in cogitatione & sermone & opere eiusdem redemptoris nostri, non nisi pura ueritas & sapientia apparuit. Vrna uero aurea in arca habens manna, anima est sancta in Christo, habens in se omnem plenitudinem diuinitatis, qua pascuntur angeli, qua & patres uixerunt in deserto, sicut scriptum est. Panem angelorum manducauit homo. Virga Aaron quę excusa fronduerat, potestas est inuicta sacerdotij illius, de

Ioan. 17.

Psal. 77.

A qua dicit ꝓpheta: Virga æquitatis, uirga regni tui. Quæ postq̄ ad tempus per mortem uisa est, eē succisa, illucescente mane resurrectionis, uiuacius refloruisse inuēta est, ac perpetuo inuiolabilis atq̄ īmarcessibilis permāsura esse īnotuit. Nā sicut supra diximus, cum Aaron sacerdotium qui de tribu Leui fuerat despiceret, nec digna tribus quæ offerret holocausta, crederet, duodecim uirgæ iuxta duodecim tribus in taber
Nume.17. naculo poni præceptæ sunt. Et ecce uirga Leui uiruit, & qd uirtutis munere Aaron haberet, ostēdit. Quo uidelicet signo quid innuit, nisi φ omnes qui usq̄ ad finē mundi iacemus in morte, quasi uirgæ reliquæ in ariditate remaneamus? Sed cunctis uirgis in ariditate remanentibus, uirga Leui ad florem rediit: q̄a corpus domini, ueri scilicet sacerdotis nostri, in mortis ariditate positum, in florem resurrectiōis erupit. Quo flore Aaron recte sacerdos esse cognoscit, quia hac resurrectionis gloria redēptor noster, q de tribu Leui ac Iuda ortus est, intercessor pro nobis esse monstratur. Itaq̄ uirga Aarō, ut p̄ræmisimus, sacerdotalis potestas Christi est. Tabulæ uero testamenti in arca omnem in Christo, & scientiam paternoꝝ secretoꝝ & potentiam iudicioꝝ designant. In tabulis nanq̄ testamenti & fides erat scripta æternæ diuinitatis, quæ mundum creasset ac regeret, & mādata qbus Deo seruire oporteret, & discretio iudicij qua ipse odientes se iure condemnaret, & diligentes se misericordia digna remuneraret. Sed cum alia scripturæ diuinę sentētia nobis ad mentem reducitur, ex his apostoli uerbis quæstio ualde grauis orit. In ter
3.Reg.8. tio nanq̄ regum uolumine, dū Salomō tēplum dedicaret, refertur quod in arca non erat aliud nisi duæ tabulæ lapideæ, quas posuerat ī ea Moyses. Quomodo ergo uerum est, esse B uel fuisse in ea non solum tabulas, sed & urnam cum māna & uirgam Aaron? Cum ego de hac re quosdā īterrogassem q uidebantur periti, responderunt mihi post illa dedicationis tempora. Virgam & urnā in arca fuisse positas, sed tamen nec scripturaꝝ sanctaꝝ authoritate, nec ullius historię narratiōe ualuerūt hoc astruere. Videtur tamen huic intellectui non incōuenienter opitulari φ rex Iosias in Paralipomenon reperitur dixisse Leuitis. Ponite arcam in sanctuario templi qđ ædificauit Salomō filius Dauid rex Israel. nequaquā enim eam ultra portabitis. Ma 2.Para.35
nifeste enim in his uerbis significat, quod post templi dedicationē educta sit arca de sanctuario, & à Leuitis & à sacerdotibus portata. Et tūc fortassis in eam sunt missæ uirga & urna. Nam in libris Moysi legimus eas in tabernaculo fuisse positas, nō tamē in arca sicut tabulas. Ait enim Moyses in Deuteronomio: Posui tabulas in arca quā feceram, quæ huc usq̄ ibi sunt, sicut pręcepit mihi dominus. Et in Exodo ad Aarō: Sume Exo.16.
uas unum, & mitte ibi manna quātum potest capere Gomor, & repone corā dño ad seruandum in generationes uestras. Et Dñs ad Moysen in libro Numeroꝝ: Refer uirgā Nume.17.
Aaron in tabernaculum testimonij ut seruet ibi. Et fortasse quia iuxta arcam in sanctuario positæ erāt uirga & urna, idcirco dicit eas Apostolus in arca fuisse, locū pro loco po- Ioan.10.
nens, sicut Euangelista cū dicit. Ambulabat Iesus in tēplo in porticu Salomonis. Quod.n. dixerat in tēplo, exposuit addendo, in porticu Salomonis, ostendens se porticū illā uocasse templum, quoniā adhærebat templo. Sic & Apostolus locū qui erat arcæ contiguus, habens urnam & uirgam, ponit eodē modo locu-

C tionis arcam nominare. Rursus, ordo beatorum spirituum, in quo Deus specialiter sedet, thronus appellatur, & tamen Psalmista precatur, Qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim, Beniamin & Manasse. Dum. n. in agminum distinctionibus ordo sanctorum Cherubim iungitur thronis, sedere etiam super Cherubim Deus ex uicini agminis aequalitate perhibetur. Sic & in arca potest dici fuisse propter loci uicinitatem, quod erat iuxta arcam. Nã & nos frequenter hmõi locutionibus utimur, ut rẽ pro alia re uicina, uel locũ pro loco nominemus. Ita & Apostolus locum arcae proximũ, pro arca nũc posuisse non inconuenienter accipitur: quia & ad spiritalem sensum magis aspiciebat, intelligens per arcam Christũ, in quo spiritaliter sunt (ut dictum est) tabulae testamẽti & uirga Aaron & urna cum manna. Hãc quaestionem qui melius poterit, soluat: qui uero melius eam soluere nequiuerit, solutionem quae ex nostris duabus praemissis probabilior fuerit tenere non dedignetur. Super arcam autem erat propitiatorium, quod & oraculum uocatur. Quod uidelicet propitiatorium non aliud quã eundem saluatorem, sed specialius in eo uiscera pietatis designat, de quo dicit Apostolus: Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius. Nam & ideo superponitur, quia superexaltat misericordia iudiciũ. Vnde & Psalmista: Suauis, inquit, dominus uniuersis, & miserationes eius super omnia opera eius. De Cherubim uero propitiatoriũ obũbrantibus, dictũ est Moysi: Duos quoque Cherubim aureos & productiles facies ex utraque parte oraculi. Cherub. unus sit ĩ latere uno, & alter in altero, utrunque latus propitiatorij tegant, expandentes alas & operiẽtes oraculũ, respiciantque se mutuo uersis

Psal. 79.

Roma. 3.

Iacob. 2.

Psal. 144.

Exod. 25.

D uultibus in propitiatoriũ, quo operiẽda est arca, in qua pones testimoniũ quod dabo tibi. Inde praecipiam & loquar ad te, supra propitiatoriũ scilicet, ac de medio duorum Cherubim qui erũt super arcam testimonij, cuncta quae mãdabo per te filijs Israel. Cherubim specialis ordo est angelicarum uirtutũ, sed tñ generaliter omnes sancti angeli nõnunquam, sicut & nũc designantur hoc nomine. Et quidem numero singulari Cherub, plurali aũt Cherubim dicitur. & est nomen generis masculini. Sed Graeca consuetudo neutri generis Cherubin facit, m litera in n mutata. Vnde nũc Apostolus dicit iuxta Graecos, Cherubin gloriae obũbrantia propitiatoriũ, non obũbrantes, cum apud Moysen legamus, duos Cherubim aureos, nõ duo Cherubin aurea. Interpretatur autem Cherubim uel Cherubin scientiae multitudo, quia spũs angelici tanto multipliciore sciẽtia replentur, quãto puriorib' radijs diuinarum illustrationum assidue illuminantur. Qui sũt duo, ut consortiũ angelicae claritatis significẽt, quia charitas maxime inter duos habetur: aurei, quia uirtutes angelorum summae claritatis gratia fulgẽt: productiles: quia beatitudo eorum in aeternũ producitur, id est, prolongatur, iuxta quẽ productionis sensum & de regno Christi dicitur: Illic producam cornu Dauid. Qui stant in utroque latere, quia per illorum ministeria prophetae praescierũt, quae pastores postea per eosdem angelos facta cognouerunt: & utrũque latus propitiatorij tegũt. quia in utroque testamẽto multa secretorum coelestiũ mortalibus occultantur, quae illi intelligunt. Quos cum alijs figurauit Moyses, ut in alto sedem habere angeli & quasi leui uolatu ubique discurrere posse signentur, neque ullam habere tarditatem, quin confestim ubicunque uoluerint adsint. Expandũt ergo alas & propitiatoriũ tegunt,

Exod. 25.

Psal. 131.

Luc. 2.

A gunt, quoniam angeli omnem suæ naturæ potentiã, qua in altis habitare, & cuncta supernæ illius patriæ loca leui ac læto itinere penetrare meruerunt, in obsequium sui conditoris offerunt. Ac uelut ꝑpitiatorium contuentes obumbrant. i. honorant uelando: quia totũ quem habent statum perpetuę felicitatis, eius grę deputãt, à quo, ut nihil mali uelle possent, acceperunt. Respiciuntq; se mutuo uersis uultibus in ꝑpitiatoriũ, quia in glorificatiōe diuinę uisionis sibimet alterutrum consonant. Sic autē sunt Cherubim supra ꝑpitiatoriũ positi, quõ ciuitas Christi. i. sancta ecclesia super mõtem. i. super Iesum Christum esse constituta dicit: non quòd altior illo esse possit ciuitas sua, sed quòd eius subsidio sustētata proficiat. Supra propitiatoriũ ac de medio duorꝰ Cherubim Deus loqui consueuit: qa per Christũ, qui est propitiatio pro peccatis nostris, & cui ante aduētum & post aduentum suum quasi hinc & inde semp assistunt angeli ad obsequium parati, Deus pater humano generi uolũtatem suam clementer manifestare dignatus est. Nam scđm humanitatem Xp̃i Deus pater sup eum est, nõ scđm diuinitatē eius, in qua ipse est æqualis p̃ri. Ob hoc autem propitiatorium illud uocabat oraculũ, quia Deus ibi loquebat. Hæc erant intra sancta sanctorꝰ post illa quæ in priori sanctuario erant, de quibus, inqt, nõ est modo dicendũ ita prolixe, ut per singula quæq; noster sermo trãseat differendo. Vel in præsenti uita non est dicendum. i. non potest profunditas istorꝰ mysteriorum aperiri per singula. De singulis quæ ibi erãt uel fiebant, non est nunc dicendum. *His uero* duobus tabernaculis *ita* (ut breuiter idicauimus) *compositis*, id est, copulatis, dicendum est quòd *in priori quidem tabernaculo semper*, id est, quotidie uel assidue *introibant sacerdotes consummantes*, id est, complentes *officia sacrificiorum*. Istæ erant iustificationes culturę, quas supradixi habuisse uetus testamētum. In priori quidem omnes sacerdotes intrabant quotiescunq; uolebant. *In secundo autem solus pontifex* intrabat, & hoc *semel in anno*, & *non* intrabat *sine sanguine*, sed secũ portabat sanguinem, *quem offerret pro sua & populi ignorantia*. i. pro peccatis quæ ignoranter egerũt tam ipse q̃ populus. Qđ autē in priore tabernaculo quotidie per annũ introibant cũ sacrificijs sacerdotes, significat quia in p̃senti ecclesia sancti domino sine intermissione famulantes, quotidianos suæ fragilitatis erratus, sine qbus eē in hac uita nullatenus possũt, quotidianis bonorũ operum uictimis, quotidianis lachrymarũ suarũ libaminibus, quasi ueri sacerdotes expiant. Summus uero pontifex qui semel in anno sancta sanctorũ cum sanguine uictimarũ ingrediebat, Christum desi gnauit, qui semel ĩ plenitudine tpis oblatus pro peccatis nostris, ipse sacerdos & hostia per ꝑprium sanguinem in ipsum cœlum ĩtrauit, id est, in uera sancta sanctorũ, ut appareat nũc uultui Dei pro nobis. Et *pro sua*, id est, pro suorũ prælatorũ & uniuersi populi sui ignorantia offert intus sanguinem, qui foris effusus est, id est, repręsentat in cœlo p̃ri memoriã passionis, quam in hoc seculo pertulit. Annus uero figurat indicare potest omne tempus ab incarnatione eiusdem Saluatoris usq; ad finem seculi. De quo anno ip̃e per Esaiam dixit: ut prędicarem annũ placabilem domino. Ignorantia autē quodlibet pctm̃ uocari potest, quia excęcat cor & errare facit hominem, dum peccati delectationem placere suadet. Qđ uero singulis annis iterabat ingressus pontificis in sancta, significabat non uenisse adhuc perfectionem. So

Matt. 5. Apoc. 21. 1 Ioan. 2. Esa. 61.

C lus intrabat pontifex, *spiritu sancto* qui ita fieri instituit in *hoc significante, nōdum esse tunc propalatam* & apertam *uiam sanctorum*, id est, nondum esse patefactū hominibus iter, quo possent peruenire usq; ad sancta sanctorū. i. intrare secreta cœlorū: qa nondum uenerat Christus, qui uiam istam credentibus ꝓpalaret, *adhuc priore*, (id est, umbratili) *tabernaculo habente statum* in carnalibus obseruantijs. i. ideo nōdum erat patens hoībus ingressus æternę beatitudinis, quoniā adhuc umbra ueteris tabernaculi non cedebat, sed stabat & ꝑdurabat: nec poterat ueritas palàm cunctis effulgere, nisi umbra remoueretur. Christus enim prior ascendens aperuit nobis īgressum cœli, ut animæ corporibus exutæ, possint illuc intrare. Prius tabernaculum nō dicit̄ hoc loco respectu secundi, sicut supra: sed utrunq; dicitur prius respectu ecclesię nouę & Hierusalem supercœlestis, uel sicut pontifice sancta sanctorū introeūte, populus simul ingredi non poterat, ita nos in cœlum mortales Christū sequi non possumus, spiritu sancto significante in hoc solius pontificis ueteris ingressu nondum esse nostro tp̄e propalatam. i. in propatulo carne uestitis factam uiam sanctorū. i. aditum regni cœlestis, adhuc priore tabernaculo. i. præsenti, ecclesia habēte statum. Prius enim tabernaculum destruet̄, & secūdum permanebit: qa pręsens ecclesia secundū eam quam nunc habet conuersationem, dissipabit̄, sed superna Hierusalem in illa conuersatione quam in angelis habet, sine fine ꝑmanebit. Quandiu enim præsens ecclesia quę prius tabernaculum est, statum habet, cœlum est inaccessibile corporibus nostris, sicut ante Saluatoris ascensionē fuit inaccessibile iustorū animabus. Sed patienter expectanda est nobis generalis resurrectio, qua cum corpore & anima licebit nobis ītrare regni cœlestis habitationem post præsentis ecclesiæ dissipationem, sicut animabus perfectorū licet post redemptoris ascensionem. *Quæ parabola.* i. quæ mystica similitudo de duobus tabernaculis, & de his q̄ cōtinebant uel fiebant in illis, *est temporis instantis.* i. p̄ntis tp̄is grā: hoc est, oīa illa quæ ibi facta sunt, p̄signauerunt ista q̄ in hoc tp̄e gr̄ę palàm geruntur. Parabola enim dicitur repræsentatio rei gestæ ad aliud significādum. Sicut omnia illa quæ tunc fiebant, repræsentātur nobis per scripturam ad significationem eorū quę nostro tempore fiunt. Ex quibus patet, qa quod tunc pontificem in sancta sanctorū populus sequi nō poterat, signum fuit quod nos adhuc corporaliter in cœlum sequi Christum non possimus. *Iuxta quam* parabolam *offeruntur*, id est, offerri iussa sunt *munera*, ut de frugibus: *& hostiæ*, ut de animalibus: *quæ non possunt seruientem facere perfectum iuxta conscientiam*: quia etsi quis oīa exterius quæ iussa fuerant, adimplesset, interius tamen perfecte legem adimplere non poterat. Quamuis enim lex diceret, Non concupisces, concupiscentiam tamen non abstulit, sed potius ipsa prohibitione homines ad concupiscentiam animauit. Et licet quis secundum carnem per illas hostias à peccato mundari uideret̄, in cōscientia tamen ꝑ eas plene mundari non poterat. Multi tamen spiritales uiri fuerunt etiam tūc, qui ex fide iustificati, & auxilium grā habentes, spiritalis legis adimpletione Deo placuerunt. Scimus enim quoniam lex spiritalis est. Sed quia carnaliter custodiebatur, non potuit perfectum in conscientia facere seruientem *solummodo in cibis & in potibus, & in uarijs baptismatibus, & iustitijs carnis, usque ad tempus correctionis impositis*, id est, eum qui nihil spiritaliter ibi faciebat, sed so-

Exo. 20. Roma. 7. Roma. 7.

summodo secundum literæ superficiem in hoc seruiebat legi, ut quosdam cibos uel potus uelut immundos respueret, quosdam autem uelut mundos eligeret, & uaria baptismata, id est, ablutiones diuersas obseruaret, & iustitias uarias non spiritus, sed carnis, quia non animam, sed carnem iustificabant, dum manus à peruerso opere, linguam à blasphemia timore pœnæ cōprimerent, non cor à mala uolūtate mundarēt. Et hæc omnia. i. obseruatio differentiæ ciborū & potuum, et frequentes corporū seu uestium ablutiones, & umbratiles carnis iustificationes, et cætera huiusmodi fuerunt eis uelut onus imposita, ad refrēnandū transgressores, non ut semper existerent, sed usq; ad tempus correctionis durarent, id est, usq; ad tempus gratiæ, qua in melius corrigerentur & cessarent. Quoniam quod lex illa minus fecit, & in omnibus obseruantibus illam adimplere nō potuit, grā noua subintrās correxit, & omnem eius impossibilitatē ad perfectionē adduxit, dū carnales ritus auferens, in spiritales obseruantias mutauit.

Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum, non manufactum, id est, non huius creationis: neq; per sanguinem hircorum aut uitulorū, sed per proprium sanguinē introiuit semel in sancta, æterna redemptione inuenta.

Solus pontifex in anno semel intrabat in scdm tabernaculum, quod Moyses extruxerat: sed *Christus* in tabernaculum nobilius & æternū intrauit: ubi pontificis agit officium, *Act. 7.* *assistens* Deo ad interpellandum pro nobis, sicut Stephanus uidit eū pro se stantem ad dextram patris. Tunc enim interpellabat pro Stephano, & ita quodāmodo pro singulis electorū astat Deo, dum pro ipsis intercedit. Nam et sedere & stare legitur, ut modo eius potētia, modo misericordia describatur. Nam utiq; pro potestate regis uel iudicis sedere dicitur, pro bonitate intercessoris stare suggeritur. Ipse dico, *Pontifex* non carnalium & tpalium *bonorum*, sed spūaliū & æternorū, id est, *futurorum*, quia intercessione sua & oblatione sui ipsius, non tpalia, sed æterna bona nobis impetrar, quæ sic erunt præsentia, ut semper sint futura, id est, nunquam deficientia. Vel futurorū bonorū est pontifex, id est, prǽsentis iustitiæ & æternæ beatitudinis, quę tēpore suo erant futura. Ipse ingressus est uerum *tabernaculum*. i. cœlum *per amplius*. i. perfecte & prorsus amplius, qa plures capit q̄ terrenum illud: *& perfectius*, quia ibi est perfecta iustitia & beatitudo. Tabernaculum dico, *non manufactum*, sicut illud quod fecit Moyses, id est, *nō huius creationis*, cuius in eremo fuit illud quod fixit homo. Non est factū manu hoīs, sed dexrera Dei, nec de materia corruptibili compositum, ut illud quod de cortinis & pellibus & auro & argento Moyses fecit, sed mira soliditate & pulchritudine consummatū. Nō intrauit in tabernaculum illud angustum & imperfectū & manu hominis constructum, sed in amplius, id est, per omnia maioris amplitudinis, & perfectius, id est, maioris perfectionis & opifice summo fabricatum. *neq; per sanguinem hircorum aut uitulorum introiuit* in sancta sanctorum, ut olim sub lege pontifex consueuerat, *sed per proprium sanguinē*. Nihil enim mūdum īuenit in hominibus, quod offerret pro hominibus: & idcirco seipsum obtulit mundam uictimam ipse sacerdos. Suum pium sanguinē pro nobis effusum ītulit *in sancta* sanctorum, id est, in cœlum: & hoc *semel*, id est, non per singulos annos, ut Leuiticus pontifex, sed tantum una uice. Quoniam oblatio sanguinis eius adeo placuit Deo, ut nō ul-

C tra sit opus repetitione: quia per humilitatem illius sacrificij deletũ est, quicquid primus homo commisit: & omnes pro quorũ salute sanguinem suum fudit, ad omnem cõsummationem adduxit. Ideo non opus est iterari, quia psectum est. Per sanguinem semel ĩtroiuit in sancta sanctorũ, *aeterna redemptione inuenta*, & hoc ideo, quia per illam oblationem semel factam inuenta est omnium redemptio, quae non inueniri poterat in uniuerso genere humano. Nã cũ omnes homines captiui tenerentur a diabolo, quid apud eos ĩueniri poterat, quod pro tot captiuorũ redemptione daretur? Sed Christus in sanguine suo redemptionem omnium inuenit, non temporalem, sed aeternam: quia tãtum fuit pretium quod dedit, ut aeternam redemptis libertatem redderet. Deleuit enim tam originalia q̃ actualia peccata, & omnẽ iustificationem exhibuit, ac regnũ coelorum aperuit.

Leuiti. 16. *Si enim sanguis hircorum & taurorum & cinis uitulae aspersus, inquinatos sãctificat ad emũ-* 1. Petri. 1. *dationem carnis, quanto magis sanguis Christi,* 1. Ioan. 1. *qui per spiritum sanctum semetipsum obtulit im-* Apoca. 1. *maculatũ Deo, emũdauit conscientiam nostrã ab operibus mortuis ad seruiendum Deo uiuenti?*

Vere sanguine suo semel oblato inuenit redemptionem nostram, nec fuit opus repetitione talis, oblationis. Nam sanguis eius emundauit conscientiam nostrã, ut nullius mali consensus iam cõscij simus, quod est uere liberos esse. Quasi quis dicat: Per sanguinẽ Christi potest esse redemptio & liberatio spiritualis et aeterna. Nam si sanguis umbratiliũ in lege sacrificiorũ, sanctificabat eos in carne, id est, purificabat carnem eorũ & mũdam reddebat, multo potentius sanguis Christi purgat & sanctificat animas nostras, ut perpetualiter mundae & liberae maneant. Et hoc est; *Si enim sanguis hircorum* &c.

Si enim umbra carnem purificat, D quanto magis ueritas animam sanctificat? Illae enim purgationes umbrae fuerunt purgationum, quae sub gratia fiunt: & animalia quorũ sanguine fiebant emundationes, figuram Christi gesserunt. Sanguis hircorũ & taurorũ qui ĩmolabant, nõnunq̃ aspergebat super eos qui mũdandi erant, uel pro ipsis contra uelum septies, ut sanctificari possent: & Christus qui nos aspersione sui sanguinis mundauit, per hircos designabatur propter similitudinẽ carnis peccati, & quia pro peccato mũdi oblatus est. Hircus enim pro peccato semp ĩmolabatur, atq; per tauros propter fortitudinem, quia cornibus uirtutis uentilat inimicos. Sed multo euidentius praefigurabat eum uitula, quae comburebatur, ut cineres eius aqua misti purgatio fierent hominum immundorũ, de qua longum nimis est omnia dicere, sed aliqua breuiter dicamus: Praecipe, inquit, filijs Israel, ut adducant ad te uaccã rufam, aetatis integrae, in qua nulla sit macula, nec portauerit iugum, trades(q;) eã Elezaro sacerdoti. Qui eductam extra castra immolabit in cõspectu oĩum, et ĩtingens digitũ in sanguine eius, asperget cõtra fores tabernaculi septẽ uicibus, cõburet(q;) eã cunctis uidentibus tam pelle & carnibus eius, q̃ sanguine & fimo flãmae traditis. Lignũ quoque cedrinum, & hyssopum coccũque bis tinctũ sacerdos mittet in flãmã quae uaccam uorat. Vacca dicta est caro Christi sexu foemineo, propter infirmitatẽ carnalẽ. Rufa. i. sanguine passionis cruẽtata. Aetatis ĩtegrę, q̃a trigĩta annorũ uel paulo amplius erat q̃n crucifixa ẽ. In qua nulla erat macula iniq̃tatis, neq;. n. iugũ portauerat peccati. Qd aũt nõ Aarõ põtifici, sed filio eius Elezaro tradi iussa ẽ, signãt nõ ad tps q̃d tũc erat, sed Nume. 19.

A ad posteros huius sacerdotij passionem dñi peruenruram, quorum nũc Eleazarus typum gerit. Qui eductũ extra castra. i. extra ciuitatem imolauerunt, crucifigentes eum in conspectu omnium. Dehinc Eleazar significationem mutat, & ueros noui testamẽti sacerdotes. i. apostolos designat, dum intingens digitum sanguine uitulæ, aspergit septies contra fores tabernaculi. Apostoli enim digito sanguinẽ septies contra ostium asperserunt, quia passionem Christi operibus commẽdantes, introitum fidei per septiformem gratiam spiritus sancti populis prędicauerunt & combureт, inquit, eam cũctis uidentibus. Combustio, signum est resurrectionis. Natura quippe ignis est, ut in superna moueat, & in eũ conuertitur quod cõburitur. Cõbusta est ergo uacca cunctis uidẽtibus, qa Christus resurrexit, & eius resurrectionis gloriam cuncti per orbem fideles aspiciunt. Iam quod sequitur, tam pelle & carnib⁹ eius, q̃ sanguine & fimo flammæ traditis, significat quòd nõ solum substantia mortalis corporis Christi, quę cõmemoratione pellis & sanguinis & carnium intimata est, sed etiam contumelia & abiectio plebis, quæ nomine fimi designatur, conuertentur in gloriam, quã combustionis flãma significat. Lignũ uero cedrinũ quod in altum extollitur, spes est quæ debet in supernis firmiter habitare. Hyssopus, qa radicibus hęret in petra, fides est in Christo fundata. Coccus bis tinctus, ignea charitas est quę tingitur amore Dei & proximi. hæc tria sacerdos, id est, quilibet Christianus mittere debet in resurrectionem Christi, tanq̃ in medium combustionis illius, ut cum Christo sit *Colossen. 3* uita eius abscondita in Deo. Colliget autem uir mundus cineres uaccæ, & effundet eos extra castra in loco purissimo, ut sint multitudini filiorum Israel in custodiam & in aquam aspersionis, quia pro peccato uacca combusta est. Quid putamus esse cineres uaccę, nisi famã quę secuta est passionẽ resurrectionẽq; Christi? Nam & cinis erat, qa uelut mortuus ab infidelibus cõtemnebatur: & tñ mũdabat, quia & resurrexisse à fidelibus credebatur. Et quia hæc fama apud eos maxime claruit, qui in cæteris gentibus erãt, & non erãt de consortio Iudæorum, ideo dictũ est, quia colliget uir mũdus cineres uaccæ, mundus utiq; ab interfectione Christi, quæ Iudæos maculauerat, & effundet in loco purissimo. i. in corde credẽtiũ mundissimo, extra castra. i. extra celebrationem Iudaicæ consuetudinis, & ideo sic tractabunt isti cineres, ut sint multitudini filiorũ Israel. i. Christianorum, in custodiam mandatorum cœlestium, et in aquam aspersionis. i. in lauacrum baptismatis. Nam aqua aspersionis, purificatio est. Ex his omnibus fiebat aqua aspersionis, unde mundabantur à cõtactu mortuorum, quod utiq; significat ab iniquitate huius moribũdæ uel morticinæ uitæ. Qui *Locus obscurus.* tetigerit, inquit, cadauer hominis, & propter hoc septem diebus fuerit *Nume. 19.* imũdus, aspergetur ex hac aqua die tertio & septimo, & sic mũdabitur. Si die tertio aspersus nõ fuerit, septimo non poterit emundari. Qui tetigerit cadauer hominis. i. qui malis operibus cõmunicauerit, et propter hoc septem dieb⁹. i. in anima & corpore fuerit imundus, aspergetur ex hac aqua. Septem uidelicet dierum imunditia propter animam & corpus dicitur, quia homo in anima & corpore septenarium suscipit, dum illa tribus motibus, istud quatuor elementis cõsistit. Vñ & per Amos *Amos. 1.* dictũ: Super tribus sceleribus Israel, & super quatuor non conuertam

C cum. Aspergetur ex hac aqua die tertio & septimo, & sic mundabitur, id est, aqua baptismatis in fide trinitatis & spiritus sancti confirmatione. Si die tertio aspersus non fuerit, septimo nō poterit emundari, id est, si baptismo quod ĩ fide trinitatis fit, ablutus nō fuerit, septiformem gratiam percipe non poterit. Describūtur & aliæ multæ species ĩmūditiæ, quæ omnes aspersione huius aquæ illustrari iubētur. Sed ad epistolam reuertamur, quia iam manifestum est quō uitula hæc Christum præsignauerit. Nam sanguis hircorum *&* *taurorum & cinis* huius uitulę *aspersus sanctificabat*. i. mundabat *inquinatos* aliqua immunditiarum, quas lex describit. Sanctificabat eos non ad emūdationem animæ, sed *ad emundationem carnis*. ut caro iam emundata iudicaretur, & in consortium aliorum, qui sic emundatus erat, reciperetur. Et si hoc sanguis uel cinis animalium in carne poterat, *quanto magis sanguis Christi* potest in anima nostra munditiam & sanctificationem operari? Vnde et in lege de eo sub figura carnaliū uictimarum dictum est: Anima carnis in sanguine est, & ego dedi illū uobis, ut super altare meū expietis pro animabus uestris, & sanguis pro animę piaculo sit. Itaq; sanguis Christi scd̃m quod lex prophetauerat & decreuerat, *emundauit conscientiam nostram*. i. ex toto mūdauit animam nostram, ut iam nō esset sibi conscia alicuius peccati uel consensus illiciti. Emundauit eam *ab operibus mortuis*. i. à reatu peccatorum quę feceramus, quibus ipsa fuerat inquinata. Opera. n. peccati sunt mortua. i. uita iustitię prorsus carentia. Quæ qui tangit, inquinatur: sicut ille qui tangebat mortuum, inquinabatur: nec intrat in cœlum, sicut nec ille in templum. A talibus mortuis emundauit cor nostrum Christus, ut nec consensus

Leuit. 17.

inquinamētum remaneret in nobis, D & emūdauit nos *ad seruiendum*. i. ut seruiremus *Deo uiuenti*, cui seruire nō potest, qui mortuis operibus. i. peccatis seruit. Omnis. n. qui facit peccatum, seruus est peccati, & nemo potest duobus dñis seruire. Sed Christus duo fecit, & à peccatis nos mūdauit, & restituta libertate arbitrij, seruire fecit Deo, qui uere uiuit, et uitam ueram sibi seruiētibus tribuit. Nec mirum si sanguis Christi tanta operatur, *qui* non brutorum animalium uictimas, sed *semetipsum obtulit Deo* pro nobis *immaculatum*, quia nec originalis nec actualis maculæ quicq̃ habuit. & hoc factum est *per spiritum sanctum*. qui carnē eius sine semine creauit in utero uirginis, et immunem à peccato semp eum seruauit. Vel per spiritum sanctū obtulit se, quia spiritus sanctus hoc illi suasit.

Ioan. 8. Matth. 6 Luca. 6

Et ideo noui testamenti mediator est, ut morte intercedente, in redemptionem earum præuaricationum, quæ erant sub priore testamento, repromissionem accipiant, qui uocati sunt, æternæ hæreditatis.

Dico quia obtulit se Deo pro nobis, *& ideo est* ipse *mediator noui testamenti*, id est, medius inter Deū & homines in datione nouæ legis, melius quàm Moyses fuerat in datione ueteris. Discordia uidelicet facta fuerat inter nos & Deum, & idcirco regni eius hæredes fieri non poteramus: quia nec quomodo ad pacem eius reuerti nos oporteret, noueram⁹. Propter qd' iste nobis mediator per Dei misericordiam datus est, qui nos Deo reconciliaret, & eius uoluntatem nobis interpretaretur, ut sciremus qd ipse nos operari uellet: & amici effecti, hęreditatē regni eius per nouum testamentum assequeremur, sicut Iudæi per uetus testamentum adepti sunt hæreditatem terræ Chanaam. Et hoc est, ipse est mediator noui testamenti, *ut qui uocati sunt*. i. ab æterno

A diuinitus electi, de quibus alibi dicitur, Beati qui ad cœnam nuptiarũ agni uocati sunt, *accipiant* per illud testamentum *repromißionem æternæ hæreditatis*.i. In hæreditatem consequant æternam beatitudinem, quæ multoties illis est in scripturis promissa: et hoc fiat *morte eius intercedente* inter testamentum & hæreditatem. Ideo uidelicet dedit illi testamẽtum nouũ, ut cum mors sua intercederet, acciperent hæreditatem qui testamentũ habebãt, sicut in omnibus testamentis est cõsuetum. Quicunq;.n. paterfamilias hæredi suo testamentum faciat, nil prodest illi cui factum est, nisi prius moriatur qui fecit. Testamentũ uocamus hîc, scriptum quod alicui fit de obtinenda post mortem alicuius hæreditate. Et fit aliqñ simpliciter, aliqñ cum conditione, ut si quis dicat. Hoc fac, & habebis post me hæreditatem meã: quod si non feceris, non habebis eam. Scriptũq; de hac conuentione illi relinquat, sicut & Christus de hæreditate perennis uitæ nobis testamentũ conditione fecit, dicens: Siquis sermonem meum seruauerit, mortẽ nõ uidebit in æternum. Ac deinde mortem suam ĩterposuit, ut nos per obseruantiam sermonis eius ad hęreditatem uitę ęternæ perueniremus. Morte (inqt) intercedente *in redemptionem earum præuaricationum, quæ erant sub priore testamento*.i. ad hoc mors eius interueniret, ut suos redimeret ab illis præuaricationibus, quas operabantur dum adhuc essent sub ueteri lege quæ deprimebat eos in seruitute timoris, non relaxabat in libertate charitatis: & ideo nõ sanctificabat eos, sed magis præuaricatores faciebat. Sub testamẽto.n. ideo dicit, quia quasi onus quoddam graue erat eis lex. De peccatis gentilium, quæ similiter sanguine Christi deleta sunt, tacet, quia Hebræis loquitur, qui se per legem putabant iustificatos: & ostẽdit eos nunc sub lege sine præuaricationibus uixisse: ideo'q; necesse fuit ut & ipsi morte Christi redimerẽtur à reatu præuaricationũ suarũ, quatenus digni possent fieri ęterna hęreditate.

Apoca. 19.

Ioan. 8.

Vbi enim testamentum, mors necesse est intercedat testatoris. Testamentum enim in mortuis confirmatum est. Alioqui nondum ualet, dum uiuit qui testatus est. Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. Exod. 24.

Dixi quia est mediator noui testamẽti, ut morte eius ĩtercedente, perueniremus ad possessionem hæreditatis, quæ in testamento scripta est: & necesse fuit ut mors eius intercederet, si ad hæreditatem peruenturi eramus. Nam ita fit in omnibus testamentis. Vbicunq; *enim* fit *testamentum, necesse est* ut *mors testatoris intercedat*.i. ut prius moriatur ille qui testamentum fecit, q̃ ille qui in testamẽto designatus est hæres, habere possit hæreditatem. Nunq;.n. aliter potest illam consequi. Et quia in omni testamẽto id necesse est, ideo testator noster qui nobis testamentum fecerat, in quo uitæ æternę hęredes fore nos instituerat, interposuit mortem suã, ut sine obstaculo perueniremus ad hęreditatem possidendam, neque aliter pertingere possemus ad illam. Et uere in omni testamento necesse est mortem testatoris intercedere. Nam *testamentum* omne *est confirmatum*, ut possie esse ratum, *in mortuis*.i. in morte testatoris. Secundũ leges seculi loquiẽ Apostolus, in quibus est decretum, ut uiuente testatore non sit ratum, sed ab eius morte firmitudinem accipiat, ut ulterius non mutetur. *Alioqui*.i. nisi mors testatoris ĩteruenerit, *nondum ualet*.i. nõdum firmum est ipsum testamentum, *dum*.i. quandiu *uiuit qui testatus est*. dum.n. uiuit, potest illud (si uoluerit) mutare, ut eũ quẽ scripserat hęredem, auferat & alium subscribat. Sed in morte eius ita con

C firmat, ut amplius mutari nequeat, sed hæredes qui descripti sunt, hæreditatem accipiant. Sic & testamentū Christi in morte eius est confirmatum, ut quos ipse in eo præsignauit hæredes, absq; īmutatione accipiant
Philip. 4. hæreditatem. Non enim alij, sed illi soli quorum nomina sūt in libro uitæ, cōsequentur illam hæreditatem. Dixi quia omne testamentum morte confirmatur, *unde*, id est, quia mors omne testamentum confirmat, *nec primum quidem* testamentum *est dedicatum sine sanguine*, sed in eius dedicatione, id est, quando à filijs Israel in authoritatem est receptū, īmolata sunt animalia, quorum sanguine est confirmatum, ad significationem noui testamenti, quod Christi sanguine dedicatum est, & hoc est, Nec primum quidem, subaudi, sicut nec secundū, est dedicatū absq; sanguine. Debuit enim morte confirmari, ut esset ratū & authorabile.

Lecto enim omni mandato legis à Moyse uniuerso populo, accipiens sanguinem uitulorum &
Exod. 24. *hircorum cum aqua & lana coccinea & hyssopo, ipsum quoq; librum & omnem populū aspersit, dicens: Hic sanguis testamenti quod mandauit ad uos Deus. Etiam tabernaculum & omnia uasa ministerij sanguine similiter aspersit, et omnia penè in sanguine secundū legem mundantur, & sine sanguinis effusione non fit remissio.*

Vere & primum testamentum est sanguine dedicatum. Nam *lecto à Moyse omni mandato legis*, ut nihil esset in lege quod careret authoritate, sed omnia eius mandata dedicarent̄, & authentica fierēt in sanguine *uniuerso populo*, qui & totus sanguine mundatus est, postq; Moyses in aurib⁹ plebis omnia legis mādata perlegit, *accipiens sanguinem uitulorum & hircorum cum aqua & lana coccinea & hyssopo*. s. miscens sanguinem & aquam, & faciens de lana & hyssopo aspersorium, non solum cætera, sed *ipsum quoq; librum* legis *& omnem populum* illo sanguine *aspersit*,

D & ut illi cum maiori deuotione susciperent, dixit: *Hic sanguis est testamenti*, qđ, p me *Deus mandauit ad uos*. Quasi nō frustra uos aspergo, quia hic sanguis quo uos purifico, est confirmator testamenti quod mādauit mihi Deus ad uos deferre. Nec solummodo librum & populum, sed *etiam tabernaculum & omnia uasa ministerij*. i. quæ ad ministrandum in eo facta fuerāt, *similiter* ut populū *aspersit sanguine*. Omnia enim illa uasa Moyses sanguine mundauit, & idonea ad ministrādū Deo per aspersionem sanguinis effecit, sicut & populum & reliqua sanguine mundauerat. Et inde sumpto postmodum exemplo & authoritate illius, *omnia penè mundantur* per sacerdotes *in sanguine secundum legem*. i. scđm quod lex præcipit & Moyses instituit, & sine sanguinis effusiōne non fit *remissio*, quia sine sacrificio nullum in lege peccatum remittitur. Non tamen dicit Apostolus, quòd sanguine brutorꝝ animalium remitterētur hoībus peccata: sed significat quia nec illis qui sub lege erant, remissa sunt nisi sanguine Christi. Quòd autem Moyses prius legem docuit, ac deinde librum & populum sanguine aspersit, præsignauit qa Christus primo prædicaturus erat, ac deinde prædicationem suam plebemq; credentium sanguine suo erat aspersurus. liber. n. noui testamēti aspersus est sanguine Christi, cuius passionē euidentius & frequētius memorat, & cuius morte confirmatus est, ut in authoritate habeatur, & quę in eo scripta sunt, sine īmutatione cōpleātur: ut quia, p nobis Christus mortuus est, p̄cepta eius diligamus: qui & gratiam, qua hęc complere possimus, nobis per mortem impetrauit. Quod uniuersus populus est aspersus, declarauit, quia omnes qui de populo Dei sunt, redemptionem & sanctificationem habēt in sanguine

A Christi, quem sanguis hircorum & uitulorum præsignauit. Christus uidelicet per figuram uitulus est, propter uirtutem crucis, cuius cornib⁹ impios uentilauit. Vitulus tñ, non bos: quia nil uetustatis habuit, sed nouitatem gratiæ nobis attulit. Ipse quoq; dictus est hircus propter similitudinem carnis peccati, ut de peccato damnaret peccatum, ibiq; sanguis uitulorum & hircorum sanguinem Christi (sicut diximus) præfigurauit. Aqua mista est sanguine, quia ex latere Christi non solum sanguis, sed & aqua exiuit. unde & mos est, aquam in sancto calice misceri uino, quod in missa consecrandum est. Quod et ad baptismi sacramentum referri potest, quia baptismus noster, qui per rubrum mare pfiguratus est, rubet sanguine Christi. Ideo Moyses sanguinē & aquā miscuit. Qui & lana coccinea sanguinem illum & aquam aspersit, qa Christus mirabili charitate sanguinem & aquam, quibus nos sanctificaret, de latere suo produxit. Color enim coccineus, ruborem ardentissimæ charitatis qua Christus nos dilexit, insinuat. Lana quoq; calida est, & uestis qua frigus repellatur, potest ex ea, fieri. Vnde & nos charitatem Christi quasi lanam calidam debemus assumere, & indumentū iustitiæ nobis ex ea facere, quo circundemur & adornemur in omnibus dictis et operibus nostris, & à frigore totius malitiæ defendamur. Hyssopus autem herba humilis & expellens tumorem pulmonis, humilitatem Christi designat, qua misericorditer humiliauit semetipsū, factus obediens usq; ad mortē. Hac enim aspersit super nos pium sanguinem suum. Quam & nos imitari pro modulo nostro debem⁹, ne in uacuum recepisse gratiam huius aspersionis inueniamur. Quid enim prodest nobis sanguis eius, nisi tumorē superbiæ prorsus à nobis expellamus? Librum et populū Moyses aspersit, dicēs: Hic sanguis testamenti quod mādauit ad uos deus. Sic & Christus nouam legē & uniuersum mūdum sanguine suo mox aspersurus, dixit in cœna discipulis suis. Hic est sanguis meus noui testamēti, qui pro multis effundetur. Ecce q concorditer utrunq; sibi testamentum consonat. Ecce q proprie prædicit Moyses uerba quibus saluator utit̄ in cœna. Etiam tabernaculum. i. ecclesiam fidelium, de q bus dixit Deus, qm̄ inhabitabo in illis & inambulabo. & omnia uasa ministerij. i. omnes sanctos qui altari deseruiūt, ut diacones, presbyteri, episcopi, & q sacratos cibos sanctæ prædicationis ministrant in ecclesia sanguine similiter aspersit: qa & omnem simul ecclesiā, & omnes sanctiores sicut & populares, Christus suo sanguine mūdauit & cōsecrauit. Et scdm legē pene oīa mūdātur sanguine, ut appareāt omnia sanguine Christi debere mundari. Pene omnia dixit, qa quędam uasa lauabantur aqua tm̄, ut mundarētur: & homines à quibusdam cōtagijs, ut à cōtactu mortuorum, purificabantur aq̄ aspersionis, nec idigebāt sanguine ad sui emundationem. Sed in euangelio nihil prorsus mundatur sine sanguine Christi. Et hoc quoq; seruatur in lege, q sine sanguinis effusione in aliquo sacrificio facta nō fit ulla peccati remissio: per quod ostenditur, qa nisi passione Christi nullū omnino pōt remitti peccatū. B

Psal. 49. Roma 8. Ioan. 19. Phil. 2. Exod. 24 Matt. 26. Marc. 14. Luc. 22. Leuit. 26. Leui. 13. & 15.

Necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari, ipsa autem cælestia melioribus hostijs quàm istis.

Quādoquidem Moyses ita fecit, & lex ita præcepit. *ergo necesse est exemplaria quidem cælestium.* i. tabernaculum & uasa eius &c. quæ fuere figuræ

C cœlestium.i. præsignauere ecclesiã, quæ dicere potest. Nostra conuersatio in cœlis est, *mundari his* supradictis.i. sanguine uitulorum & hircorum & aqua cum lana & hyssopo. Exemplaria quidem cœlestium talibus sacrificijs debuere mundari, sed *ipsa cœlestia*.i. homines ad cœlum iam pertinentes, quos umbræ ueteres figurauere, necesse est mundari *melioribus hostijs quàm istis*.i.quàm sanguine uitulorum & cæteris. Neque.n. iustũ fuit ut pro rationalibus hominib⁹ brutorum animalium uictimæ cæderentur. Cum ergo bruta animalia pro rationali animali.i. pro homine dignæ uictimæ non fuerint, requirendus erat homo, qui pro hominibus offerri debuisset, ut pro rõnali peccãte rationalis hostia mactaretur, et deleret culpam protoparentis. Sed quid, quia homo sine peccato inueniri nõ poterat? Et oblata pro nobis hostia quã nos à peccato mundare potuisset, si ipsa peccati contagio non careret? Inquinata quippe, inquinatos non mundaret. Ergo ut rationalis esset hostia, homo fuerat offerendus: ut uero à peccatis mũdaret hominem, homo, & sine peccato. Sed quis esset homo sine peccato, si ex peccati cõmistione descẽderet? proinde uenit propter nos in uterum uirginis filius Dei, Ibi pro nobis factus homo sine peccato, fecit pro nobis sacrificium corpus suum, exhibuit pro peccatorib⁹ uictimam sine peccato, quæ & humanitate mori, & iustitia mundare potuisset. Hoc est, in quam, quod nunc cœlestia.i. homines cœlestium uirtutum futuri consortes, dicuntur melioribus hostijs debuisse mũdare, id est, humanitate Christi, quæ plurium hostiarum nomine designatur in hoc loco, quia per omnes supradictas est figurata, & plura fecit quàm omnes illæ.

phili.3.

Non enim in manufacta sancta Iesus introi- ut exemplaria uerorum, sed in ipsum cælum, ut D *appareat nunc uultui Dei pro nobis. Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno. Alioqui oportebat eum frequẽter pati ab origine mundi. Nunc autem semel in consummatione seculorum ad destitutionem peccati per hostiam suam apparuit. Et quemadmodum statutũ est hominibus semel mori, post hoc autem iudicium, sic & Christus semel oblatus est ad multorum exhauriendu peccata, secundo sine peccato apparebit expectantibus se in salutem.*

Roma.5.
1.Pet.5.

Vtrunque probat, & quòd cœlestia per hostias sint mũdata, & quòd per meliores hostias, quæ sunt una hostia.i. Christus. Quasi dicat: Vetus Xps mũdauit cœlestia.i. hoĩes suo sanguine mũdans, fecit cœlestes cœlestium participes. Nam ipse *Iesus*.i. saluator noster, qui est uera hostia, omnibus hostijs præcedentibus significata, *non introiuit in sancta* quæ *manu* hominum essent *facta*, qm̃ illa fuerant *exemplaria uerorum* sanctorũ, qui sunt in cœlo, *sed in ipsum cælum*, quod significabatur per scdm tabernaculum. Manufacta sancta erant exemplaria.i. figuræ & umbræ uerorum sanctorum, quæ sunt in cœlo, & idcirco uerus sacerdos Iesus non in umbratilia, sed in uera ĩtrar̃ debuit. Intrasset quidem in manufacta sctã, si ea uellet mũdar̃.i. si ea uellet ita sanctificare, ut in ea intrantes reciperẽt ab eis mũdationem à peccatis. Sed non intrando in ea designat quia ĩã nullus ibi munditiam animę consequi poterit. Ideo cõtempsit ea & nõ sanctificauit, quia sunt (ut dictum est) exemplaria & similitudines uerorum, non ipsa sunt uera. Sed intrauit in cœlum, cœlum dico ipsum.i. per illa significatum. Sed cur Iesus, id est, qui salutem nobis in omnib⁹ factis suis quęrebat, cœlum ĩtraret, nisi illo ascensu omnes ad hoc uellet mundari, ut fierent cœlestes, quatenus in eis quasi in cœlestibus ha-

A bitaret qui ad hæc ascendit, *ut appareat nunc uultui Dei pro nobis* i. interpellet solus pro salute omnium nostrum, sicut olim põtifex in sanctis sanctorum solus orabat pro omnib⁹. Nũc facit hoc dum non uidemus eũ. Vel nunc.i.in plenitudine temporis gratiæ post consũmationem operum quę gessit cõuersans inter homines, apparet uultui.i. præsentiæ & beneuolẽtię Dei patris, intercedẽs apud eum pro nobis, ostendendo cicatrices uulnerum quæ pro nostra redẽptione pertulit: & quantum pro nostra salute laborauit, ppetualiter repræsentando. Miro.n.& ineffabili nobis ordine eum qui nihil unquã potest obliuisci, qui semper misereri paratus est, absq; intermissione dñs Iesus admonet, quàm cõgrue hominibus misereri debet, quorum participes uere et doloris ac passionis idẽ ipse Dei filius effectus sit, & p qbus ipse confligens, mortis imperiũ moriendo prostrauit. Sic.n. sępe intercedit pro nobis. *Neq;* ita hoc facit, *ut sæpe offerat semetipsum* in ara crucis, & sæpe patiatur, quia sufficienter omnibus semel oblatus est, nec opus est repetitione. Vnde patet, qa dignior & efficacior sit eius hostia omnib⁹ aliis: quia illæ sæpe intrauerunt sine consummatione, hęc semel oblata ad patriam reducit. Non ad hoc intrauit in cœlum, ut seipsum sæpe offerat effusione pprij sanguinis, *quemadmodum* illa necessitate qua legalis *pontifex intrat in sancta* sanctorum, *per singulos annos* id agendo, quia consummationem & perfectionem operari nõ ualet: & hoc facit non in pprio, sed *in alieno sanguine.* & hic per singulos annos, Christus autem nõ sępe, sed semel: hic in alieno sãguine, Christus in proprio: hic protinus egreditur de sanctis, Christus perpetualiter in sanctis sanctorum assistit uultui Dei, semper interpellans pro nobis. Non ergo ita intrauit sicut ille B pontifex, ut post exiret & postea reuerteretur, hostiam suæ passionis offerens, ut ille sanguinem brutorum animalium, sed semel sanguinem ꝓprium obtulit, & cœlũ penetrauit. *Alioqui.*i. si aliter faceret, si sæpe se offerret, tunc oporteret *eum frequenter pati* incipiendo *ab origine mundi*, ut per singulas generationes pateretur, redimẽdo suos in unaquaq; generatione. Nam si sæpe seipsum in ara crucis offerret, ideo faceret, qm̃ ad redẽptionem omnium minime sufficiẽs esset. Et cum illos quos in carne uiuẽtes iuenit, redemisset, rursus oporteret eum mori ad redemtionẽ aliorum qui post nascerentur. Sic q́ per singulas generationes esset necesse fieri. & qm̃ Abel & Noe & Abrahã & Iob & Dauid, cęteriq́ iusti & ad uitam prædestinati, eodẽ modo fuerunt redimendi, quo & illi quos in carne apparens iustificauit, & eadẽ necessitas & causa præcessit in illis, quæ secuta est in istis. ideo cum redimere omnes uoluisset, & non nisi suos contemporaneos redimere posset, à primo iusto.i.à tempore Abel incepisse pati debuisset, qđ esset magnũ incõueniens. Ergo nõ sępe, sed potius semel in ara crucis oblatus est. Quod nunc constat, qa per prędictum inconueniens est ostensum. Vel ita: Nõ frequenter passus est ab origine mũdi, sed nunc semel in cõsummatione seculorũ. Si semel oblatus non sufficeret omnium in se credentium peccata exhaurire, oporteret eum pati sępius ab origine mundi. Quod ne fieret, semel passus est in consummatione seculorum .i. in ultima ętate mundi, in qua sunt omnia consummata & adimpleta, quę in seculis transactis imperfecta fuere, & ideo non opus fuit ut iciperet pati ab origine mũdi. Nam si toties pateretur, esset miserabilior omnib⁹

C hominibus: Non cœpit ab initio pati, sed *nunc in consummatione seculorum apparuit in* sanctis sanctorum uultui patris, *semel* īgressus illuc *per hostiam suam* una uice mactatam *ad destitutionem peccati*.i. ad hoc ut deorsū statueret peccatum, ne iam super nos, sed subter nos esset.i. ne iam dominaretur nobis, sed nos conculcaremus illud. Quod nulla alia hostia facere potuit. Et quia eius hostia semel oblata, regnum peccati subuertit, nec iā per cōsensum uel operationem præualet super nos peccatum, nō necesse fuit ut iterum offerretur. Dixi qa semel apparuit Deo per hostiā suā, ingrediens sancta sanctorum. Et ob hoc passus est semel, qm̄ hanc potestatem ī omnes possidet natura, ut semel moriantur. *Et quemadmodum*.i. qua necessitate & naturali conditione *statutum est* omnibus *hominibus semel mori*.i. ut semel moriant̄, sed *post hoc*.i. post mortē restat eis *iudicium*, in quo scd̄m hoc quod egere, recipiāt.i. nō iterum restat ut surgant, & iterum moriantur, sed tantum ut ueniāt ad iudicium, recepturi præmia uel tormenta, *sic*.i. eadem necessitate & immutabili iure naturæ & *Christus*. utpote uetus homo *semel* & non amplius in ara crucis *oblatus est*, & post faciet iudiciū m: hoc est, sicut hominibus post mortē nihil restat ex necessitate nisi ut iudicentur, ita Christo post mortem nil restat nisi ut iudicet. Nam si post resurrectionē suā iterum mori posset, nō haberet in se naturam cæterorum hominum. Et ita nihil nobis prodesset, cū uetus homo non esset. Sed ut uetus homo probaretur, sicut semel ex matre uirgine natus est, ita semel in cruce moriens, oblatus est patri sacrificium, *ad exhauriendą*.i. prsus aufetēda & adnullanda *peccata*. & non dico omniū, quia non omnes credunt, sed *multorum*.i. eorum qui ad uitam prædestinati sunt, q̄ aliæ nō sufficiebant hostiæ, quia etsi aliquo modo minuebant ea, nō tñ exhauriebāt: hoc est, D semel uiuit, & eo aduētu omnia peccata suorum exhausit, secundo aūt aduentu *apparebit* non ut iterum patiatur, sed ut iudicet. Apparebit enī *sine peccato*.i. sine hostia pro peccato, quia tunc non offeret hostiam pro peccatis, sed damnabit perseuerātes in peccatis. Consuetudo.n. legis est, ut sacrificium quod pro peccatis offertur, appelletur peccatū. Et scd̄m illam consuetudinem peccatum appellat Apostolus, quia loquitur Hebræis, quibus hmōi nomina per notitiam legis fuerāt usitata. Quasi dicat: Estote timidi, quia iam amplius non īmolabitur pro uobis. Tūc.n. non erit hostia, sed iustitia in remunerando uel damnando, apparebit *expectantibus se*.i. illis qui propter conscientiam boni sui meriti cum quadam securitate expectabunt aduentum eius, uel qui modo longanimiter expectant eū, perseuerantes usq; in finem cum patientia in bonis operibus, & intuitum cordis ad eius aduentum erigentes. Apparebit eis *in salutem*, quia uisio eius salus eorū erit perpetua, ut iam nec corporis nec animæ quicquam mali sentiāt, sed ī eius aspectu sine fine gaudeāt.

CAPVT X.

Vmbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis, hostijs quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere. Alioqui cessassent offerri, eo quòd nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati. Sed in ipsis commemoratio peccatorū fit per singulos annos. Impossibile est enim, sanguine taurorum & hircorum auferri peccata.

Probauit sufficienter q̄ Chr̄s non nisi semel mori debuit, & nūc reddit cām cur semel eū mori necesse fuit. Lex.n. non poterat pfectionē facere, & ideo hūc oportuit mori qui faceret

A ret perfectionem. Vel ita continuandum est: Probauit Christū fuisse meliorem hostiam, ostendendo ea quæ in ipso erant, prioribꝰ hostijs digniora. Hoc idem nunc iterum facit per aliam partem, hostias legis improbando, & non sufficientes fuisse demonstrando. Quia sicut per dignitates ipsius ostendit melior hostia, sic quoq; ecōtrario melior apparet, hostiarum legalium imbecillitate mōstrata. Probauit.n.ꝙ Christus peccata suoꝝ exhausit, & de operatione & etiā de consensu mentis eoꝝ, quod hostiæ legis facere nequiuere, ut Iudæi uellent. Vere Christus exhausit peccata & fecit perfectos, qa lex neutrum facere potuit. Nunq̃.i. nullo tpe, nec tpe Moysi, nec tempore alioꝝ potest facere perfectos accedentes in sancta sanctoꝝ pōtifices, Sed quæritꝰ quare non potest. Quia est habens & continens *umbram futurorum*. i habens & præcipiens ea quę sunt umbra futuroꝝ bonoꝝ. Nam quæcunq; lex præcipiebat, ut tabernaculi uasa & hostiæ & cætera huiusmodi, non erant ueritas, sed umbra ueroꝝ, & per hoc impotens ad perficiendum aliquem potest iudicari. Vel umbram habet lex futurorum bonoꝝ, id est, quandam extraneam similitudinem eoꝝ quæ futura erant: hoc est, ita dubie & extranee futura bona ostēdit sicut aliqua umbra, et repręsentat oculis nostris illud corpus cuius est umbra. Et qa lex posset habere ex parte umbram futuroꝝ bonoꝝ, ex parte ipsam uerā imaginē, addit: Ita dico, hñs umbrā futuroꝝ bonoꝝ, ut in nulla sui parte habeat *ipsam* uerā *imaginem rerū*. Verius.n. & expressius repñtat aliqua imago rem aliquam q̃ umbra. Per imaginē.n. & qualitates & quātitates illius cuius ē imago, aliquo modo cognoscimus: sed per umbrā nil certū, nil determinatū habemus.

Si Moyses aut Melchisedech p populo Dei fuisset oblatꝰ, forsitan imago Christi uideretur, sed hircus & uitulꝰ & cętera q̃ significabāt xp̄m, non imago, sed umbra erāt. Ipsa (in quam) lex *nunquam potest perfectos facere*, id est, perfectione uirtutum beatos & cōsummatos pōtifices, per singulos annos ad sācta sanctoꝝ *accedentes* cum hostijs, non pōt illos facere pfectos *eisdem ipsis hostijs, quas* semper *offerunt* umbræ sunt enim, prænunciantes grām qua iustificamur, & in eis homines non iustificantur. Non possunt in eis uel in ipsis pōtifices perfici in iustitia, id est, non possunt in eis iustificari uere, licet semper offerant eas reuertente anno. & qa possent offerre *per singulos annos* in spatio uiginti annoꝝ, sic tamē ut postea dimitterent, addit *indesinenter*, id est, perseueranter. Quasi dicat: Licet pontifices in sancta sanctoꝝ per singulos annos offerrent indesinenter, tñ lex nō potuit illos facere pfectos. & qa lex p oēs hostias suas, cū sint umbræ, nullū duxit ad pfectionē, ideo tale qd offerri debuit, quo pfectio iustitiæ daretur humano generi. Nō pōt eos talibꝰ hostijs facere pfectos, ut eoꝝ cōsciētia libera fiat ab oī consensus pollutiōe. *Alioqui*.i. si aliter fecisset, si illos efficere pfectos posset, iā *cessassent offerri* illæ hostiæ.i. non esset aliqua necessitas, nec etiā causa quare ulterius deberent offerri, et sic cessassent, *eo quòd cultores*, id est, sacrificatores *semel mundati*, id est, una oblatione earum ab omni peccato purgati, *nullam haberent ultra conscientiam peccati*, id est, non essent iam sibi conscij de aliquo peccato, sed tam in corde q̃ in operibus mundi perseuerarent: & ideo iam hostia nō indigerent, quoniam perfecti essent, quod lex facere non potuit. Vna autem hostia Christi perfectos facit. Cuius corpus semel oblatum, omnes suos perfecte B

C emundauit & emundat: quoniam usq; in finem seculi hostia illa sufficiens erit omnibus ad emundationem. Et si millies peccant, non indigēt alia: quia hæc sufficit ad omnia, & omnem cōscientiam à peccato lauat. Ipsa enim & prius per baptismū purificat eos: & si deiceps peccauerint, per pœnitentiā rursus emūdat, et in consūmationem uirtutum reformat. & si nos quotidie offerimus, recordatio mortis eius est: & una hæc hostia est, non multæ, quia semel tantum oblata est. Nec à multis hominibus multi Christi offerūtur, sed unus ubiq; & semp plenus, ubiq; unum corpus. Semel oblatus non consumitur. Quod nos agim⁹, recordatio sacrificij est: nec causa infirmitatis suæ repetitur, quia perficit hominem, sed nostræ qui quotidie peccamus. Dictum est superius quòd legales hostiæ cessassent offerri, si perfectionem purgationis agere possent: qa superflue offerrentur, cum iam cultores per eas emundati, scirent se non habere peccati sordem aliquam. Sed uidemus qa non purgant eos. Nam *in ipsis* hostijs *per singulos annos* oblatis *fit commemoratio peccatorum.* Commemoratio, nō absolutio: infirmitatis accusatio, non uirtutis ostensio. Dum enim cōmemorātur & cōfitētur peccata sua, & offerunt pro eis illas hostias, cōstat eos habere peccata. Nec mirū. Nam *impossibile est sanguine taurorum & hircorum,* aliarum ue pecudū *auferri peccata*, etsi p illas hostias auferaē operatio, culpa tamen interior & cōsensus remanet. Nā solius Christi sanguine delentur peccata etiam illis qui sub lege quōdam remissionem per illa sacrificia uidebantur accipere.

Nota.

Psal. 39

Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi. holocaustomata & pro peccato non tibi placuerunt. Tunc dixi, Ecce uenio. In capite libri scriptum est de me, ut facerem uoluntatem tuam D *Deus. Superius dicens quia hostias & oblationes & holocaustomata pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi quæ secundum legem offerūtur, tunc dixi, ecce uenio ut faciam* Deus *uoluntatem tuam, aufert primum, ut sequens statuat. In qua uoluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Iesu* Christi *semel.*

Quoniam hostia corporis Christi suffecit ad multorꝫ exhauriēda peccata, lex autem non ipsos pontifices potuit facere perfectos, ideo ad confirmationē huius ueritatis loquitur ista Dei filius *ingrediens mundum*, i. assumēs carnem, hoc est, respectu illius temporis quo erat mundū ingressurus assumendo carnē, dicit per prophetā, dum consideraret infirmitatē legis & necessitatem oblationis corporis sui. O pater, *noluisti hostiam* de pecoribus factā, *& oblationem* quę sanguinis effusione fiebat. Non enim re uera talibus hostijs delectatus est Deus, sed præcepit eas ad significandam uerā hostiam Christi, & ut per eas Iudaicū populum retineret à sacrificijs idolorꝫ. Nec unquā odorib⁹ illis delectatus est, nisi in fide & deuotione offerentiū. Et præcipue ab aduētu domini noluit illa sacrificia, quoniam omnia illa erant quasi uerba promittentis & uerba promissiua, cū uenerit qđ pmittunt, iam euacuāda. Tandiu qsq; promissor erit, donec det: cū dederit, mutat uerba. Non dicit, adhuc dabo quod se daturum dicebat: sed dicit, dedi. Sacrificia ergo illa tanq; uerba pmissiua, ablata sunt: qa exhibita est ueritas pmissa. i. sacrificiū Christi quod per ea pmittebaē. & hæc fuit causa quare Deus illa primo iussit, & post noluit. Hostiam (inquit) & oblationē noluisti. Quid ergo? Iam nos hoc tēpore dimissi sum⁹ sine hostia & oblatione? Absit. *Corpus autem aptasti mihi.* Ideo illa noluisti, qa hoc mihi aptasti. Perfectio pmissi, abstulit uerba

A promittentis. Illa iam in tpe gratiæ noluisti, sed corpus aptasti mihi .i. aptum & idoneũ corp⁹, qa sine peccato & passibile & mortale mihi dedisti, qđ ualeat offerri in redemptionem oium: *holocaustomata* etiam .i. illa sacrificia quæ oibus aliis digniora uidebātur, qa tota in altari incēdebātur, *nō placuerūt tibi* oblata *pro* aliquo *peccato*, qa ꝑpter hæc nō relaxasti peccatũ. Et *tunc* .i. quando uideo oĩa tibi displicere, & corpus aptum imolationi esse mihi datum, dixi: *Ecce* .i. sine retardatione *uenio* .i. ad me offerendũ spontaneus accedo, qa hanc solā hostiam tibi placiturā considero. Nam *in capite libri* Psalmorꝝ *scriptum est de me, ut facerem uolūtatem tuam Deus*, ubi dictũ est, Beatus uir qui non abiit in consilio impiorũ &c. Et oportebat impleri prophetiā hāc in me. Sũt etiā qui uniuersas scripturas canonicas unum librũ uocent, eo ꝙ ualde mirabili & diuina unitate cōcordent. In cuius libri capite scriptum est de me, ut facerem uoluntatē tuā, quoniam in primis partibus libri Geneseos, qui principiũ scripturarꝝ est, legitur prophetatũ quia relinquet ho mo patrē suũ .i. Dei filius hoīem induens, ueniet a sede paterna, & relinquet matrē suam .i. synagogā, & adhærebit uxori suæ .i. ecclesiæ. Vel caput libri est prædicatio diuinitatis, qua nihil altius in scripturis inuenitur. Et in capite libri scriptum est de me, qm̄ scripturæ sanctæ demonstrant me esse Deũ super omnia, cũ dicunt, Verbo domini cœli firmati sunt. & Deus erat uerbũ, & cætera hmōi, *& ego qui tantus in eminentissimo capite* .i. in altissima prædicatione diuinitatis libri scripturarꝝ inuenior, induēs misericorditer formā serui, uolui ô Deus ut facerem uel ut faciam uoluntatē tuā, factus obediens usꝗ ad mortē. Quia uoluntatē meā quā iuxta naturā humanitatis habebā,

Psal. 1.
Gene. 2.
Psal. 32.
Phili 2.

B diuinæ uoluntati tuę prorsus cōcordē feci, ut sicut imolatione mei corporis humanum genus redimi uolebas, ita & ego uellem, & in oib⁹ uoluntatem tuā adimplere optarē. Hęc uerba Christus in psalmo locutus est, & nunc aperit nobis Apl's, quid ipse de his sentiat. Quia scilicet non solum notat ueteres hostias hæc authoritas nullum perfecisse, et solam Christi hostiā de oibus credentibus hæc sufficienter egisse uel agere, sed etiam oblationē ueteris testamenti & substitutionem non demonstrat, si diligenter notentur hęc uerba. Nā ipse Christus dicēs superius, illa noluisti, & subiungens, Tunc dixi, Ecce uenio, aufert primũ sacrificiũ & cum eo uetus testamentũ, & statuit nouum sacrificiũ, ut stabile permaneat & cum eo nouum testamentũ. Et hoc est: *Superius dicens* ipse filius, *quia hostias & oblationes & holocaustomata* etiā *pro peccato noluisti*, ostendit carnalia sacrificia esse reprobata, & cũ eis carnales omnes obseruantias. Illas hostias noluisti, et ne uiderētur displicere, qa non secundũ legis institutionem offerebantur, subditur, *nec placita sunt tibi* ea *quæ secundũ legem offeruntur*. Et *tunc* cum illa oĩa tibi displicerent, et aliud uelles sacrificium, *dixi. Ecce uenio* imolari, *ut faciam & compleam uoluntatem tuā ô Deus*, quē ego iuxta humanitatē meā adoro & colo, hęc dicēs dominus, *aufert primum* sacrificium, *ut sequens statuat*. Dicendo enim hostias et oblationes noluisti, aufert primum, id est, ostendit oblationem primi: & subdendo, ecce uenio, ut faciam uoluntatem tuam, statuit sequens, id est, ostēdit nouum stabile & firmũ fore. Primũ & sequēs, uel sacrificiũ, ut diximus, uel testm̄ intelligit. Nā utrunꝗ uidemus impletũ. Quia & uetus sacrificiũ a populo Dei prorsus est ablatũ, & sequens dñi corporis sacrificiũ est substitutũ. Simi-

D liter primum testm̄ iuxta carnales obseruantias ablatū est, & successit euangeliū. Dixi, ecce uenio ut faciā uolūtatem tuā.i.ut imoles sicut uis, & nouā legem statuā. *In qua uoluntate* .i.in qua sui imolatione secundū patris uolūtatē facta, nos fideles *sumus sanctificati*.i.non solū à peccatis mundati, sed in uirtutibus consūmati: & hoc p *oblationem corporis Iesu Christi* i cruce facta, non bis uel amplius, sed *semel*, & ideo sequens est statutum, qa per illud sanctificati sumus. Primū uero deiectum est uel ablatum, quia neminem duxit ad perfectionem.

Et oīs quidem sacerdos prastò est, quotidie ministrās, & easdem sæpe offerens hostias, quæ nūquā possūt auferre peccata. Hic autē unā pro peccatis offerens hostiā, in sempiternū sedet in dex-
Psal. 109. *tera dei, de cætero expectās donec ponātur inimici*
1. Cori. 15. *eius scabellū pedū eius.*

Quæstio, Diceret aliquis, Sanguis hircorꝝ & taurorꝝ semel in āno per pontificē oblatus, nullum duxit ad perfectionem: sed illa sacrificia quæ quotidie fiebant, sacerdotes pfectos iure fecere, qm̄ assidue sacrificabāt, & grām Dei semper implorabant. Ad hoc quasi rn̄det, ostendens quoniā sicut pontifices per hostias suas non sāctificati sunt, ita nec sacerdotes, licet offerrent assidue sanctificati aliqua legali obseruatione. Quasi dicat: Omnis pontifex per singulos annos offert, & non peruenit ad aliquam consūmationem: & codē modo omnis sacerdos semper offert, & tamen per ea nunquam consummatur. *Et omnis quidem sacerdos prastò est*, id est, iuxta paratus ut impleat officiū suum, *quotidie ministrans* altari, *& sæpe offerens easdem hostias*, quas iam obtulerat, id est, similes prioribus, ut qui heri taurum obtulerat, hodie taurū & cras taurum offerat. *quæ* hostiæ, licet eædem crebro repetitæ, licet à sacerdote qui præstò est, semper & sedulius in officio sint oblatæ, tamen quantūcunqꝫ offerantur, *nunquam*, id est, nullo tempore *possunt auferre peccata*. Sacerdos qdem multas offert hostias, semperqꝫ tali officio dedit⁹ est, & tamen casso labore consumitur. Sed *hic* noster uer⁹ sacerdos, de quo loquimur, & cuius esse sufficientem hostiā ostēdere intendimus, ipse nō sæpe, non multas hostias, sed *unam* quæ sola sufficiebat, *offerens hostiam pro peccatis* omniū credentiū delēdis, post expletam suæ passionis obediētiam *sedet*, id est, quiescit & regnat & iudicat *in dextera Dei*, id est, i potiori dignitate patris, *in sempiternum* ibi permāsurus, qm̄ iterum labore & iterū offerre non eget, nec opus est ut aliqd p sua uel suorꝝ imperfectione patiatꝛ. Tantæ.n.pfectionis & efficaciæ fuit eius hostia, ut nō sit opus eā rursus offerri pro peccatis aliquorꝝ. Et licet nos eam quotidie offeramus nō tamen passionis dolorem ultra sentit Christus, sed memoria passionis eius à nobis fit. Multum autem nobis in hac carne tribueremus, nisi usqꝫ ad eius depositionē sub uenia uiuerem⁹. Propterea nobis p mediatorem prꝑstita est grā, ut polluti carne peccati, carnis peccati similitudine mundaremur.i.sacrificio corporis eius, quod in Missarum celebratione offertur. Vnde qa licet ipse amplius nō patiatur, tñ eādē hostiā per suos sacerdotes adhuc offerre non desistit, apte nunc dicitur, quia unā pro peccatis hostiam offerens, sedet in dextera Dei. Offerens nanqꝫ præsentis temporis est: quia sicut diximus, ipse per suos sacerdotes eam adhuc offert, quia per semetipsum semel obtulit. Nā de passione eius dictum est, quia semel oblata est eius hostia, cū adhuc in ministerijs offeratꝛ. Sacerdos legalis ministrat, hic aūt sedet: quia ministrare famulorꝝ est, sedere uero dn̄orꝝ. Et sedet ad dexterā Dei, ut appareat qa bene potest

A test suos cōsummare, qui sic meruit exaltari. *de caetero*, id est, de eo quod restat, hoc est, glorificatione corporū, quoniam remissis peccatis hoc solū restat. uel potius de caetero quod restat.i.de gloria bonoꝝ & pœna maloꝝ, *expectans donec ponantur inimici eius*, id est, usq; ad illud tēpus, quo illi qui adhuc ei inimicanť et contradicunt, ponenť *scabellum pedum eius*, id est, omnino ei subījcienť, alīj interim per fidē, alīj in futuro per damnationē. Causa est, quare iam glorificatus nondū suos glorificet, uel in passione iudicatus nondū inimicos iudicet: quoniam adhuc nōnulli ex inimicis fiēt amici, & optimū sibi locū sub pedibus eius acquirent. Nam necesse est ut habeat ibi quisq; locum aut gratiae aut poenae: & ideo differtur iudicium, ut quaerat unusquisq; quem ibi locum habeat.

Vna enim oblatione consummauit in sempiter-
Hiere.31 *num sanctificatos. Contestatur autem nos & spi-*
Supra.8 *ritus sanctus. Postquam enim dixit, Hoc autem testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit dominus, dabo leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas, et peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius. Vbi autem horū remissio, iam non est oblatio pro peccato.*

Dixi q̄a unam pro peccatis obtulit hostiam. Et quare unā, et nō multas? Quia illa suffecit ad omnia. Nā *una oblatione*.i. sui sanguinis effusione, cōsummauit sanctificatos.i.per baptismū à peccatis emundans sanctificauit, & sanctificatos consummauit.i.ad summam perfectionem uirtutum pduxit, inquantū potest homo in hac uita consummationē iustitię cōsequi: & cōsūmauit illos *in sempiternum*, q̄a sine fine possidebunt illā iustitię cōsummationē in regno ppetuae beatitudinis, nec imutabiť unq̃ illorū perfectio. Nec solus ego hoc
Hiere.31 dico, sed *& spiritus sanctus* p Hieremiā *contestatur nos*, id est, simul testatur illud idem, quod nos testamur de sanctificatione & consummatione. Vere contestatur. *Postquam enim hoc dixit. Hoc autem testamentū &c.* ibi cōtestatus est istud quod asserimus. Postquam hoc dixit, cōtestatus est istud, id est, ex eo quod hoc dixit, cōsequens est eum cōtestari q̄ nos de sanctificatione & cōsūmatione fideliū testamenti noui testamur. Nam quia illa consummatio non per uetus, sed per nouum testamentū fit, idcirco ipse spiritus mētionem eiusdem noui testamenti facit, cum illā consummationem promittit, dicēs: Hoc aūt testamentum &c. Quasi dicat: Nō uetus testamentum docebo, non carnales obseruantias praedicabo, sed hoc est testamentū spūale, *quod testabor* & affirmabo loquēs & accedens *ad illos*, & hoc faciā *post dies illos* q sunt apud me p̄finiti, *dicit dominus* per Hieremiā, non ipse Hieremias. Et non ita testabor illis hoc nouum testamentū, sicut uetus testat⁹ sum, in lapideis tabulis scribendo duris patribus eorum: sed potius alio & utiliori modo, scilicet *dando leges meas in cordibus eorum*, id est, manifestando internis sensibus eoꝝ uoluntates meas per spiritum sanctum, qui sapientiā et charitatem illis infundet, ut intelligant eas & delectabiliter adimpleant. *& eas* leges quas dabo, *superscribam in mentibus eorum*, q̄a tantae dignitatis erunt noua pręcepta, ut arbitrium mentis eoꝝ supereretur, nec sufficiat ex seipso quisq; ea complere, sed auxilio gratiae iuuetur & corroboreť īfirmitas eius, ut ea cōpleat. Hoc loco designatum est: q̄a in uirtutibus eos cōsummaturus erat in sempiternum, & de sanctificatione quam daturus erat, subiūgitur, quia *peccatorum* quae quantum ad se, facere: *& iniquitatum eorum*, quantum ad proximum, *iam* à tempore baptismatis *non recordabor amplius* quia nec in hoc seculo pro his iniun

C gam illis aliquam pœnitentiam, nec in futuro ullã pro eis irrogabo pœnam. Ita promisit spũs sanctus per nouã grãm peccata remitti. Sed *ubi horum* est *remissio, iam non est* facienda legis *oblatio pro peccato*, sed cessare debet apud Christianos, quibus peccata fũt ĩ baptismo remissa. Sed etsi post baptismum peccauerit, remittitũ per pœnitentiam, nec indigent oblatione legali. Vel in futuro seculo remissis omnibus omnino peccatis, iam non offertur oblatio Christi pro aliquo peccato eorũ, quia nullum erit.

Habentes itaq; fratres fiduciã in introitu sanctorum in sanguine Christi, quam initiauit nobis uiam nouam & uiuentẽ per uelamen, id est, carnem suam, & sacerdotem magnum super domum Dei, accedamus cum uero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem. Fidelis enim est qui repromisit & consideremus inuicem in prouocationem charitatis & bonorum operum, non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tanto magis, quanto uideritis appropinquantem diem.

Multis modis cõmendatio Christi pontificio, & Iudæorum destructo, & ostẽso ꝗ Christus fuit melior hostia, et ad remissionem peccatorum sufficiens, & quod lex cum hostijs suis ad hoc erat impotens, finit hoc loco de his disputationem, & monere incipit, ut sola Christi fides cũ obseruantia bonorum operum teneatur: & ex omnibus quę supra dixit, ex quo de Christi sacerdotio disputare cœpit, infert nunc. Quasi dicat: Quandoquidẽ Christus est sacerdos secũdum ordinem Melchisedech, & suo sanguine cœlum aperuit, et una nos oblatione sanctificauit atq; cõsũmauit, & cætera superius tractata, *itaq; ô fratres* accedamus ad eũ fide & bonis operibus, à quo per infidelitatẽ & prauam operationem longe eramus: nos dico, *habentes fiduciã*.i. spem certissimam, qua nõ est desperandũ, D si oberrauimus, sed confidenter possumus accedere: habentes fiduciam *in introitu sanctorum*, id est, introeũdi in sancta sanctorum, hoc est, in cœlũ, quo intelligimus præcessisse pontificem nostrum. Fiduciam habemus quod intrabimus in illa sancta sanctorum, & hoc nõ in legalibus sacrificijs, sed *in sanguine Christi*, quem ipse ideo effudit, ut eodem redempti illuc accedamus, & in illa sancta ingrediamur, *quam uiam*.i. quem introitũ modo factum uiam tritam in patriam, ipse *initiauit nobis* i. ipse primus oĩum fidelium intrauit, ipse primus per eam ambulauit, & fidelibus suis potestatem ambulandi per eam post se tribuit. Viam dico, *nouam*.i. per quã nullus ante eum ambulauit: *& uiuentem*, id est, durabilem & manentem atq; nos sanctificatos expectãtem, quia postea fidelibus semper est aperta. Vel uiuentem, ꝗa omnes qui intrãt, uiuere facit. Viuentẽ, ꝗa nullus per eam ingredi͛, nisi quem uita ducit. *per uelamen*, id est, per significatũ illius uelaminis, qđ duo tabernacula diuidebat, *id est, per carnem suã*, patefacta est nobis uia in sancta sanctorum.i. in supernam Hierusalẽ. Vnde etiam eo in cruce moriẽte, scissum est uelũ templi, significans morte eius apertam esse nobis uiam in sancta sanctorũ. Matth. 27
Per uelamen.i. per carnem Christi qua uelabatur diuinitas, uia illa manet peruia: ꝗa sumũt fideles ut uiati cum carnem Christi. & de hac uita recedentes, ingrediunt͛ ianuam cœli. & per uelamen.i. per carnem suam initiauit nobis ipse uiam illã: quia carne uelatus trãsijt primus per eã. Per carnem initiauit eam, quia nisi carnem assumpsisset, nõ eam nobis initiasset. Per carnem enim, non per diuinitatem potest de loco ad locũ ire: & ideo per carnem, qua se uelauerat, initiauit nobis iter in cœlum,

A ficut ei Pfalmifta canit: Qui ponis nubem afcenfum tuũ. Nubem quippe pofuit afcenfum, q̃a carne afcendit, non diuinitate. Nam quod nunc Apl's uelamẽ, hoc Pfalmifta nubem appellat. Vel fecundũ quod nonnullis uifum eft, caro Chrifti quam ex altari fumimus, idcirco uelamen appellaẽ, quoniam fenfibus noftris in facramẽto uelaẽ. Nam fenfus noftri aliud renunciant, & aliud fides. Vifus enim perfuadet nobis effe folũ modo panem fecundũ panis fpeciẽ, fides autem infinuat effe carnem uiuam & uiuificatricem: guftus, panẽ in fapore, auditus etiam illud idem in fractiõe, fides uero integrũ agnũ à fidelibus fumi fine aliqua ipfius lęfione. Non enim fumimus carnem exanimem, fed confecratione & operatione diuina uiuentem. Chriftum fcilicet & agnum pro nobis oblatũ in facramento accipimus, non ut ipfe quicq̃ contumeliæ uel læfionis in facramento patiatur, fed illud quod pro noftra uita fuftinuit, noftræ memoriæ repræfentaẽ. Per hoc itaq; uelamen dominicæ carnis initiata eft nobis uita noua, quia p̄ facramentũ corporis & fanguinis Chrifti cœpit in nouo teftamento patere fidelibus ingreffus regni cœlorũ, qui fub ueteri lege nulli patebat. *&* habentes (inquit) *facerdotem magnum* Chriftum pro nobis patrem orantẽ. Ipfe enim per hoftiam fuam in fancta fanctorũ introiuit, ubi femper uiuit & offert & interpellat pro nobis. Sacerdotem dico, *fuper domum Dei*, id eft, fuper ecclefiam cõftitutum, ut eam regat & cõtra omnes impugnationes defẽdat. Hoc totum tale eft, ac fi dicatur: Fiduciam habemus introeũdi ad fancta fctõrũ, ad uifionẽ fupernæ pacis, tum quia p̄ fanguinẽ Chrifti genus humanum exuit feruitutem, tũ quia ipfe primus intrauit, tũ quia fideles fuos corroborat & nutrit efca fuæ

Pfal. 103

Nota.

Nota.

carnis & potu fui fanguinis, tũ quia B pro nobis intercedit, tum quia ecclefiam gubernat & protegit. Nos (inquit) habentes fiduciam per hęc oĩa quæ dicta funt, *accedimus* ad eũ. i. paffibus affectionis & greffib⁹ religiofæ operationis efficiamur ei magis ac magis ꝓpinq̃ ad introitũ fanctorũ. Accedamus, non cum ficto, fed *cum uero corde*, ut non fimulatorio, fed puro & uero corde tẽdamus ad eũ, ficut fcriptum eft: Et in fimplicitate cordis quęrite illũ. & hoc faciamus *in plenitudine fidei*. i. ut fides noftra de illo fit plenaria, nec aliquid minus q̃ oportet habeat, ne adhuc infideliter æftimemus eum fine carnalibus obferuantijs ad falutẽ minus poffe fufficere. Nos dico, afperfi & purificati corda noftra ab omni mala confciẽtia, & abluti corpus aqua munda. i. baptifmo, quo mundantur oẽs peccatorũ fordes. Hoc ẽ, accedamus ad eum uero corde i plenitudine fidei, nos qui fumus *afperfi corda*. i. qui habemus corda rore fpũs fancti afperfa in baptifmo, & per hoc emundata à *cõfcientia mala*, id eft, ab omni reatu cõfcientiæ, *& abluti corpus*, id eft, qui habemus ablutũ & purgatũ à peccato corpus aqua *mũda* baptifmi. Omnia enim peccata delentur in baptifmo, tã interiora q̃ exteriora. Quia ergo per baptifmum facti fumus à peccato liberi, & reftaurata eft nobis libertas arbitrij, & gratia Dei data, & nullam habemus excufationẽ, accedamus (ut dictum eft) ad eum, qui tot beneficia nobis largitus eft, & uero corde diligamus eum, atque fidem integram illi feruemus, & fide plena eũ credamus, et quod corde credimus, ore confiteamur, fcilicet *teneamus fpei noftræ confefsionem*, id eft, nihil fit tam graue uel afperũ, quod ab ore noftro auferat confefsionem, quæ eft caufa fpei quæ facit nos cœleftem beatitudinem fperare, id eft,

Sapien. 1

C quæ confessio procedit ex spe. Nisi enim quis bona futura speraret, nõ illud cõfiteretur, pro quo præsentia bona amitteret. Hanc confessionem quæ facit nos æterna bona sperare, teneamus *indeclinabilem*, id est, ita firmiter eam teneamus, ut non deorsum inclinetur ad cupiditatẽ uel timorem terrenorum, sed semper tendat sursum ad appetitum cœlestium. Et debemus constanter hanc spei confessionem tenere, quia *fidelis est* dominus in suis promissionibus, & mentiri nõ potest, *qui repromisit*. i. qui multoties per scripturas nobis promisit æterna bona quæ speramus. Hęc quantũ ad Deum, monuit eos Apostolus. Deinde exhortatur eos, ut satagãt de utilitate proximorum, & admonet eos ad charitatem & bonam operationẽ. Quæ exhortatio ad eos maxime uideť pertinere uel eos notare, qui existimantes se melioris uitæ, cõsortiũ aliorum deserebant. Quasi dicat: Fidem & confessionem teneamus, quantũ ad nos uel ad Deũ: *& consideremus inuicem*, id est, diligenter & attente inspiciamus alter alterũ, nõ ut inuideat & insidietur, sed *in prouocationem charitatis & bonorum operum*, id ẽ, ut maiorem dilectionis feruorẽ habeat, & ad omnẽ bonã operationem prouocetur. Scilicet perfecti considerent imperfectos, exhortando illos ad Dei & proximi dilectionẽ & ad fructum dilectionis, id est, ad opera bona. Imperfecti uero considerent pfectos, sumendo ex eis exemplũ utilitatis quod imitẽtur. Et sic prouocabunt se uicissim in charitatem & bona opera. Vel p omnia cõsideremus quid fratribus sit utile, inuicem hoc agentes, ut quemadmodũ nos de salute aliorum satagimus, ita & illi uicario modo de salute nostra sint solliciti, ut nullus habeať segnis & infructuosus ĩter nos. Quia dũ diciť, cõsideremus inuicẽ, cõuenit singulis illa exhortatio. Hæc, inqt, faciamus, D *non deserentes collectionem nostram*, id est, illos qui collecti sunt ad fidem nobiscũ, *sicut est consuetudinis quibusdã* uestrũ, qui charitatem nõ habentes, & quasi de singularitate meritorum gloriantes, segregant se à cæteris. Tangit, & culpat scindentes unitatem charitatis, quasi inter alios non possent habitare causa sanctitatis suæ, qui potius suo exẽplo debuerunt consolari alios. Laborantẽ quippe consolari, est pariter in labore persistere: qa subleuatio laboris, est uisio collaborantis, sicut cũ in itinere comes iungitur, uia quidem non attrahiť, sed tamen de societate comitis labor itineris leuigať. *Et tanto magis*, inquit, *quã to uideritis appropinquantem diem*. Acsi dicat: Eo labor crescat, quo iam præmia laboris appropinquant. Vel si tribulatio & persecutio infideliũ ingruerit fratribus, non deseratis collectionẽ uestram. i. illos qui uobis per sacramẽta fidei sunt associati in eodem corpore ecclesiæ, sed potius cõsolamini eos in aduersis dulcedine uestræ exhortationis. Dico ne deseratis in tribulatione pauperes christi, sicut quidã, qui uidẽtes imminere sanctis anxietates, subtrahũt illis adminiculi sustentationẽ. Non subtrahatis uos à socijs ĩ certamĩe martyrij, denegando eis solatiũ uřæ exhortationis, *sed consolantes* sitis eos in ipsis passionibus: & tanto magis id facite, quãto magis uideritis asperiores pęnas ĩminere. p quas finis eorum appropinquat, ĩ quo de tenebris huius seculi ad diẽ perpetuæ claritatis transibunt, ne qs unquã desit illi tã felici diei, pter subtractionẽ uestræ exhortationis. Vel etiã in pace uos qui sanctiores uidemini, ne deseratis causa uřę religiositatis collectionẽ fratrũ, qa minus religiosi uideneť, sed uestra cohabitatione & collocutione consolationẽ illis exhibete, ne

A de sua salute desperent propter irreligiositatem suam, si uiderint se desertos à uobis sanctioribus. Consolamini eos promittendo ueniam, & in spem erigendo, & ad bene agendũ monẽdo. Et hoc facite magis ac magis quotidie, sicut uideritis appropiquarẽ diẽ mortis. Quasi dicat: Non differatis, quia mors uniuscuiusq; propè est, & quotidie uicinior efficitur. tanto intentius hoc agite, quanto uideritis illum diem singularem & timẽdum appropinquare.

Supra. 6 *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam ueritatis, iam non relinquitur hostia pro peccatis, terribilis autem quædam expectatio iudicij & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios.*

Vere non debetis peccare negligẽdo collectionem fratrum & deserendo quia *nobis* Christianis *uoluntarie peccantibus* i. sponte deum offendẽtibus, & nõ ex ignorantiâ uel infirmitate, sed ex deliberatione delinquẽtibus, *post acceptam notitiam ueritatis*. i. postq; interius illuminati sumus, & quid eligendum, quid'ue respuendũ sit, absque dubio cognouimus, *iam post* hæc *non relinquitur hostia pro peccatis*, sicut in ueteri lege mãdatum erat, sæpius hostias offerri pro peccatis. Non. n. Christus iterũ immolandus est pro peccatis, qđ semel factum ẽ, & secũdo non est opus, sed magis oportet nos in fide & bonis operibus manere. Non excludo pœnitentiam, sed scđm baptismum. Non dico, nõ est ultra pœnitẽtia uel remissio, sed hostia. i. crux secunda: quia una suffecit, nec amplius hanc expectemus, sed pœniteamus, quia rebaptizari in morte Christi nõ possumus. Qui enim iterat baptismũ, iterat rursus mortem Christi, ut ex ea iterata fiat iterata remissio. Sed hoc impossibile est. Non talis hostia nobis relinq tur, si post baptismum nos inquinauerimus. Vel uolũtarie peccãtibus .i. in uolũtate peccandi manẽtibus B nobis non relinquiẽ hostia pro peccatis. i. nullum cõmodum potest cõferre sacrificium dominici corporis. Nam pro peccatis pœnitentiam offertur Deo quotidie sacrificium & oblatio, non pro peccatis illorũ qui ipsa peccata relinquere nolunt. Si peccare nobis ita perseueranter & continue placuerit, non relinquitur nobis hostiã p peccatis: sed potius relinquitur *quædam* nobis notabilis *expectatio iudicij* quæ est *terribilis*. i. ad terrendum habilis, quia multum nos terrere potest. Et hæc pœna interius Matt. 25 est, *quã & foris sequiet ignis perpetuus*. Nam etiam timor iudicij resurgentibus malis est pœna inenarrabilis et grauior q; gehenna. Et dicente iudice. Discedite à me maledicti in ignẽ æternum, statim assumet eos ignis *æmulatio*. i. uehemens infestatio, quia zelo quodam nimis accẽso semper eos puniet & quasi inuidebit eis, qa semper ad hoc exardebit, ut eos incessanter exurat. *quæ* nimirum feruens æmulatio *consumptura est*. i. perpetualiter deuoratura *aduersarios* Christi, ut semper in tormẽtis deficiant, & nunquam ad finem deficiẽdo perueniant: qui nunc aut per infidelitatem, aut per malã operationem aduersantur Christo.

Irritã quis faciens legem Moysi sine ulla miseratione duobus uel tribus testibus moritur. Quãto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcauerit, & sanguinem testamẽti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ cõtumeliam fecerit? Scimus enim qui dixit, Mihi uindictam, & ego retribuam. Et iterum, quia iudicabit dominus populum suum. Horrendum est incidere in manus Dei uiuentis. Deut. 17 Mat 18 2. Cor. 13 Deut. 32 Roma. 12 Psal. 134

Vere nobis uoluntarie & libenter peccantibus, postq; ueritatis notitia sumus illuminati, non relinquiẽ spes futuræ saluationis, dum in peccato iacere uolumus, sed potius pœna perpetuæ damnationis. Quod pa

C tet à minori: Quia *quis faciens irritam legem Moysi*.i.aliquis præuaricans aliquod præceptum ueteris legis,*moritur* ea morte quam lex decreuit, uel lapidatur, uel incenditur,uel alio genere mortis extinguitur,*sine ulla miseratione* i.sine aliqua pœnarum immi nutione.Ipse dico,couictus *duobus uel tribus testibus*,qui testãtur φ legem in aliquo sit transgressus. & ille quidẽ sic interficiebatur propter illius legis transgressionem,in qua non recipiebant obseruatores diuinam gratiam.Ergo *quanto magis* putare debetis *deteriora* & acerbiora *mereri supplicia* eum,contra quem in iudicio perhibebũt testimonium angeli sancti & propria conscĩetia,quod filium Dei conculcauerit?In lege enim duo uel tres adhibentur testes, sed ibi testis erit multitudo angelorum atq; sanctorum,& ipse peccator cõtra se.Et tunc excipient eum supplicia.i.pœnæ sub se eum plicantes & incuruãtes & opprimentes.Supplicia dico deteriora,quia magis deterent eum & comminuẽt φ legis cruciamẽta, Tam diram ultionẽ sentiet & in perpetuum,*qui nũc filium Dei conculcauerit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit* .i. ita uilipenderit,ut eum nõ sufficere credat ad salutem,si bruta animalia secũdum legem mactata putet adhuc salutis necessaria. Conculcat.n.filium Dei,qui fidem & cõstitutionem uiuendi quam ipse dedit hominibus, non credit ad æternam uitam sufficere, sed in carnalibus obseruantijs cõfidit priusquam in præceptis eius nouis. Conculcat Christum, qui post acceptionem Christianitatis libere peccat absque timore & pœnitentia,& qui eo idigne participat. Sanguinem quoq; noui testamenti, id est sanguinem Christi,confirmationem euangelij & spõsorem nouæ hæreditatis,pollutum ducit,qui eũ minime credit genus humanum à peccatis emundantem, sed potius D omnes in Christum credẽtes polluẽtem. Q̃m necessario si non mundauit, tunc contaminauit & peccatores constituit, quia carnales obseruãtias & iustificationes legis cessare fecit.Omne.n.quod polluit, in se prius pollutum fuit:& sanguis iste pollutus in se esset,et nos pollueret, si inde nos retraheret, ubi remissio peccatorum esset. i. si à carnalibus obseruantijs nos separaret,cum per eas remissio peccatorũ fieri posset. Vt autem ostẽdat acrius esse puniẽdum illum, qui tam male sentit de hoc sanguine, addit:*in quo sanctificatus est*.i.in quo remissionem peccatorũ accepit, & ita contra eum grauius peccat & igratus extitit. Ac per hoc magis punietur, quia à quo mundationem habuit, imũdum esse credit. Sed & ille sanguinem hunc pollutũ ducit, qui ab eo mundatus,ad uomitum redit et pœnitere negligit: 2.Petr.2 *& spiritui gratiæ* i.spiritui sancto gratis dato uel gratiam danti,*contumeliam* facit,qui remissionem quam ipse spiritus operatur, adscribit carnalibus obseruantiis,uel qui eum male uiuẽdo à se abijcit. Et quisquis hęc facit, iure sine misericordia morietur,qđ in minori per uindictã legis est probatum, ubi preuaricator sine miseratione punitur. Nam si transgressor legis digna morte perimit pro uno mandato semel præuaricato, quanto acrius punietur, qui supra dictis tribus modis Deum offendit, conculcando filium eius,& pollutum ducẽdo sanguinẽ ipsius atq; contumeliam inferendo spiritui sancto?Vere talis quisq; punietur.*Scimus enim qui dixit*.i. scimus φ uerax & φ potens est ille qui dixit, *Mihi uindictam, & ego retribuam*. Quasi diceret. Homines in præsenti sumunt uindictã de suis hostibus, & ego quoq; reddam mihi uindictã in futuro.i.uin-

A dicabo me de meis aduersarijs, qui nunc me conculcant & cõtumelijs prouocant, licet sub Christiana professione degant. Vbi nos in Ezechiele legimus, appropinquauere uisitationes urbis, Septuaginta transtulere, Mihi uindictam, & ego retribuã, dicit dñs. *Et iterum* ad idem probandum, quòd qui filium Dei conculcauerit puniet, dicit Moyses uel Psalmista, *quia iudicabit dominus populum suum.* id est, peccata populi sui non relinquet impunita, sed unumquẽq; etiã fidelium iudicabit scdm uias eius. Ideo non sibi de impunitate, si peccauerit, blandiatur, quia iam est de populo Christianorum, sed sciat qa criminosi non possidebunt regnum Dei. Nam qui nunc in ecclesia male uiuendo filium Dei conculcant, eliminãdi sunt ab ea. Multi.n. sunt uocati, pauci uero electi. Dominus iudicabit populum suum, & quos in eo damnabiles inueniet, damnabit atrociter. Nam *horrẽdum est*.i. horrore nimio timendum & præuaricandũ, *incidere in manus Dei uiuentis*.i. qui semp uiuens est, & pœnas semper uiuentes infert eis quos damnat. Incidit in manus Dei, qui non sibi prouidet, sed dubito deprehenditur scilicet uentura damna minime prospiciens sine delictorum pœnitentia et uirtutum decore uenit ad examen æterni iudicis, sensurus casum damnationis. Manus pro potentia ponuntur: qa sicut aliquis à manibus inimici in quas forte incidit, artatur ne unquã illæsus effugiat, si quisq; damnandus cogitur potenti iudicio Dei, ut quas meruit pœnas sentiat. Qui scilicet Deus, si aliquando moreretur, posset cessare pœna quã ipse decreuit. Sed quia semper uiuit & omnipotens est, semper manet quicquid in eius iudicio decretum est.

Ezec. 9

Deute. 32.

Psal. 134.

Matth. 20

Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati magnũ certamen sustinuistis passionum. Et in altero quidem opprobrijs & tribulationibus spectaculum facti, in altero autem socij taliter cõuersantium effecti. Nam & uinclis compassi estis, & rapinam bonorum uestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes uos habere meliorem & manentem substantiam. Nolite itaque amittere confidentiam uestram, quæ magnã habet remunerationem. Patientia enim uobis necessaria est, ut uoluntatem Dei facientes, reportetis repromissionem.

B

Aspere terruerat eos, compescẽdo à peccatis cõminatione æterni supplicij: nũc uero territos refouet, laudans eos de præteritis, & hortatur ut in bonis quæ cœperant, perseuerent. Turpe.n. & dignum reprehensione, si hi qui dum adhuc rudes in fide essent, religiose uixere, modo nequiter agendo Deum offendant: & qui in exordio qñ ad fidem uenere, magnanimiter uarias persecutiones tolerauerunt, postea pusillanimes effecti, deficiant in tribulationibus. *Rememoramini autem pristinos dies &c.* Ostẽdit diu esse ex quo ad fidẽ uenerant, et p hoc magis debuissent in religione pfecisse, & ad sustinẽdam psecutionẽ exercitati esse. Quasi dicat. Nõ deseratis collectionem nostrã in tribulatione, neq; male uiuẽdo filium Dei ulterius conculcetis, sed recordamini constantiæ uestræ & perfectiõis, quam in pristinis diebus habuistis. & hoc est: Rememoramini, id est, reducite ad memoriam pristinos dies.i. recogitate quales in illis diebus fueritis, ne nunc deteriores sitis, cum ex ipsa prolixitate multo meliores esse debeatis. Recogitate dies. *in quibus luce fidei illuminati, sustinuistis magnum certamen passionum*.i. nõ defecistis sustinendo, sed magnanimiter certastis, fidẽ corde & ore tenendo, quam uobis extorquere persecutores cõtendebant. Plus.n. noiat dicendo, sustinuistis magnum certamen passionum, q̃ si simpliciter di-

C xisset, sustinuistis magnas passiões. Nam quod posuit ibi certamē, ostēdit eos non defecisse, sed constantes certasse. Quod non notaretur, si certamen nō esset appositum. Vel ideo dixit certamen passionum, quia ipsę passiones certabant cōtra eos, ut patientiam & fidem eis extorquerent, sed non potuerunt. Et ideo qui sic fortiter stetere in principio suæ conuersionis, non debēt nunc metu persecutionis deserere collectionem fratrum, qui eorum solatio indigent. Siue ideo posuit certamē passionum, quia aliud est passio quæ infertur, aliud difficultas passionis quæ contra rationem pugnat, & ut fidē postponat, exhortaſ. Duobus itaq; modis eos laudat, tum quia passiones & uerbera exterius sustinuerunt, tum quia inuictissime contra ipsas passiones interius certauerūt, quasi dicēs: Duo in uno fecistis, q̧a unum patiebamini exterius, aliud īterius. *Et in altero quidem.* i. in hoc quod exterius patiebamini, *facti estis spectaculum.* id est, admiratio quædam uniuerso populo, *in opprobrijs* quæ contra uos proferebant, quia omnes irridebant uos & amentes atq; insensatos dicebant. Et graue q̄dem est opprobriū, sed grauius est, cum spectaculū hominibus fit, non secretò exprobraſ. Spectaculum fuistis in opprobrijs, quoniam spectāte uniuerso populo irrogabantur uobis multa conuitia & ignominiosa uerba, *& in tribulationibus,* q̧a publice flagellabamini et diuersas pœnas sustinebatis. In hoc maximam eorum cōstantiam ostendit, q̄ñ quamuis spectacalū essent, non t̄ñ deficiebant à fide. Non enim modicū opprobriū est, fieri spectaculum & ab hoībus insultationes perpeti. & quasi nō sufficeret spectaculū, addebanſ opprobria uerboꝝ, & opprobrijs tribulationes uerberū. Hęc q̄dē sustinuistis in altero. i. in altera parte certaminis, quæ (sicut dictum est) foris uigebat: *in altero autem* quod interius erat. i. in altera parte certaminis, quæ in corde gerebatur, certastis sic quod *effecti estis* per compassionem *socij taliter conuersantium.* Ideo dicit in altero, & in altero, ut ostendat has duas partes certaminis tantum esse, et per hoc eos omne genus certaminis sustinuisse. Compatiendo & necessaria ministrando effecti estis socij taliter conuersantium, id est, assidue patientium. s. apostoloꝝ & similium, qui totam uitam suam ducebant patiēdo aduersa pro Christo, quorum exēplo perseuerare & uos debetis in obseruatione patientiæ. Vere socij eorum facti estis. *Nam & uinctis compassi estis,* quia si pro Christi nomine patiebantur, uos inde sic dolebatis, ac si cū eis uincti essetis, & dolorem cordis operibus declarabatis, ministrando illis sustentationem de bonis uestris: quia non poterant sibi necessaria quærere, utpote uinculis & carceribus detenti. Illis compassi estis ministrando, *&* ob hoc *suscepistis rapinam bonorum uestrorum.* Nam idcirco uobis ab infidelibus propria bona sunt ablata, quia inde ministrabatis sanctis. Et hanc bonorum direptionē suscepistis nō cum mœrore, sed cū gaudio & alacritate cordis. & hoc est quod dicit, quia & uinctis cōpassi estis, & bonorum uestrorum *cū gaudio* rapinam suscepistis. i. & de tribulationibus sanctorum doluistis, uelut si eas in corpore uestro pateremini, & de dāno rerum uestrarum propter sustentationem eorum uobis illato gauisi estis. Suscepistis læti quasi donum Dei amissionem facultatum uestrarum, *cognoscentes,* id est, quia cognoscebatis *uos* idcirco *habere substantiam* longe *meliorem* ista *& manentem.* i. non transitoriam, sed æternā. hoc est, spe certissima confidebatis uos æterna bo D

A na lucrari amissione temporaliũ & æternam requiem labore trãsitorio, atq; thesaurum cœlestem dãno terreno: & quia spem certam .i. confidẽtiam supernæ retributionis habuistis, *itaq; nolite amittere confidentiam uestram* id est nolite deficere. Illatio est ex eo quod dixit eos tanta pertulisse, & uitam æternam inde expectasse .i. manentem substantiam. Quasi dicat. Quõ in principio fidei tot aduersa passi estis, & inde confidenter sperabatis æternam mercedem, itaq; nolite amittere confidentiam uestram, id est, firmam spem uestram deficiẽdo à patientia fidei, quia per patientiæ amissionem amitteretis & æternæ uitæ spem. Et ne amissio spei parua iactura uideretur, addit: *quæ magnam habet remunerationem*. Itaq; p certo sperat illam remunerationem ineffabilem, quam oculus non uidit, nec au-
1. Cor. 2. ris audiuit, ac si iam teneat eam. Vel
Esai. 64. in prędestinatione diuina habet illã. Vere per impatientiam non debetis amittere confidentiam perpetuæ retributionis. Nam *patientia est uobis necessaria*. i. necesse est ut nunc patienter aduersa toleretis pro Deo si cum eo postmodum regnare uultis: quia si cõpatimur, & cõregnabimus. Ideo est necessaria, ut uos per eam *facientes*
1. Timo. 2 *uoluntatem Dei*. i. sustinentes æquanimiter omnes iniurias uobis illatas, qa hoc placet Deo uel facientes uoluntatem Dei .i. mandata eius seruãtes, & quicqd aduersitatis propter hæc acciderit libenter perferentes, *reportetis repromissionem*. i. sicut nunc pro Deo portaueritis põdus aduersitatis, ita postmodum reportetis pondus beatę remunerationis, quam sępe Deus cœlestis promisit. Id. n. quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ põdus operatur in nobis. Hoc ergo põdus gloriæ quam Deus repromisit, stu-

dete p p̃sentẽ patiẽtiã tũc reportare. B
Adhuc enim modicum & quãtulum, & qui uenturus est, ueniet & nõ tardabit. Iustus autẽ meus ex fide uiuit. Quòd si subtraxerit se nõ placebit aĩæ meæ. Nos autẽ nõ sumus subtractionis Habac. 2.
filij in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.

Tenenda est (ut dixi) patientia, nã nec longa est, nec uehemens, sed modica & quantula, ne uobis longum & durum uideatur eam seruare. Nã propè est finis uniuscuiusq;, et mox requiescetis à labore, & percipietis gloriam Christo iudice. Nam iuxta prophetiam Abacuch, *adhuc modicum restat*. i. paruo tempore adhuc seruanda est patientia. *& quantulum* .i. nõ uehemens uel magnum aliquid patiẽdum est, sed exiguæ quantitatis erit quicquid in hoc seculo perferẽdum fuerit. Huius enim temporis patientia momentanea & nullius uehemẽtiæ est deputanda, si respicitur quod est in ęternitate & summa gloria donãdum. Adhuc, inquit, restat modicum et quantulum, & post *ueniet iudex qui sine dubio uenturus est* quandoq;, *& non tardabit* uenire, sed cito ueniet, ut reddat uobis prædictam repromissionem, si modo patientiam seruantes, feceritis eius uoluntatẽ. Nulla mora erit in reddẽda mercede, sed cito ueniet remunerator interim *autem uiuit* in anima *ex fide iustus meus*, qa fides est nunc uita cordis, donec ille ueniat qui uitam ęternam dabit & animæ & corporis: & per fidem, nõ fidem, non per opera legis iustificatur, qsquis meus iustus est. Qui. n. per opera legis iustificaĩ, non meus sed suus iustus est: quia nõ à me, sed à se iustificatur: & non in me, sed in se gloriatur. At qui per fidem iustificatur: iustus meus est, qa dono gratiæ meæ iustificatur: & non sibi qđ iustus est tribuit, sed gratię meæ deputat. Et uiuit ĩterim ex fide, donec ueniẽte Christo introducatur ad ui-

C ſionem meã, & æternaliter uiuat ex ſpecie. Vel ex fide quam nunc habet, uiuit poſtmodum, quia quod nũc credit, tunc accipit. Et fide uiuit. *Quòd* .i. ſed, *ſi ſubtraxerit* a fide ſe, ut uel metu perſecutionis deſerat fidem, uel in operibus legis iuſtitiam quærens, incipiat corde a fide recedere, *non placebit animæ* .i. uoluntati *meæ*, ac p hoc nõ poterit uiuere, ſed potius dãnationem merebitur, quia me offendet ſubtrahendo ſe a fide & gratia. Hæc per prophetam locutus eſt dominus. Qui ſe ſe ſubtrahit, diſplicet Deo. *Nos autem non ſumus*, tales, non ſumus apoſtatæ, ut ſubtrahamus nos a fide. Quaſi dicat: non debemus apoſtatare, ut ſubtrahamus nos, ſed in melius proficere. In numero eorũ ſe ponit Apoſtolus, ut magis ſuadeat: & nõ dicit eſſe tales quales nõ uult eos eſſe, ut blãda monitione retineat eos, ne ſubtrahant ſe, qa nõdum prorſus apoſtatauerãt, ſed partim adhuc in fide manebant .i. partẽ fidei retinebant. Nõ ſumus, inquit, *ſubtractionis filij* .i. apoſtaſiæ ducentis nos *in perditionẽ*, ſed ſum⁹ filij fidei ducẽtis *in acquiſitionẽ animæ*: hoc eſt, nõ ſumus geniti ab apoſtaſia trahente filios ſuos in perditionem, ſed fides genuit nos, ducẽs in acquiſitionem animæ, ut per fidem acquirat unuſquiſq; noſtrum animam ſuam, non per ſubtractionem perdat. Nam ſicut fide acquiritur anima, ſic ſubtractione perditur. Acquiritur, ut libera poſſideatur a nobis in ęterna beatitudine, ne per ſubtractionem tranſeat a noſtra poteſtate, & fiat in tormentis poſſeſſio dæmonum.

CAPVT XI.

Eſt autem fides ſperandarũ ſubſtantia rerũ, argumentum non apparentium. In hac enim teſtimonium conſecuti ſunt ſenes.

Quia iſti multum duri erant ad fidẽ, ideo prolixum de fide tractatũ facit Apoſtolus, ut eorum duritiam prorſus ad fidem inclinet, oſtendẽs D omnes ſanctos patres eorum per fidem placuiſſe Deo. Dixi uos eſſe filios fidei. Quæ fides non eſt earum rerum quę uidentur, ſed earum quę non uidentur, & quæ ſperãtur. Sed *fides eſt ſubſtantia ſperandarum* rerum .i. fides eſt cauſa quare res ſperãdæ quaſi doq; ſubſiſtẽt in nobis, hoc eſt, cauſa nobis eſt conſecutionis æternarũ rerum, quæ modo ſunt ſperandæ & deſiderandę, & proprie dicitur fides eſſe ſubſtantia ſperãdarum rerum, qm̃ eis ſubſtat. Nam ſicut ſubſtãtia ſubſtat formæ eam eſſe faciendo, ſic fides ſperandis rebus eas in nobis ponendo. Res ſperandę ſunt, gloria, beatitudo, requies, æternitas, & huiuſmodi: et iſtarũ ſubſtantia dicitur eſſe fides, quia iam facit eas ſubſtare in corde noſtro per certitudinem credulitatis. Facit eas ſubſtar̃ .i. eſſe uel quaſi ſub aſpectu noſtro ſtare, & imobiles utpote æternas, permanere. & eſt eadem fides *argumentum rerum non apparentium* .i. certitudo rerum quæ non apparent, & (ſiquis de eis dubitet) probatio ſicut adhuc futura probatur reſurrectio, qm̃ ita credidere prophetæ & apoſtoli & cæteri ſancti. Nam ea q̃ nõ apparẽt, uel pterita ſũt, ſicut de creatione mũdi: uel præſentia, ſicut de domino Ieſu ſedente ad dexteram patris: uel futura, ſicut de die iudicij. Et horum omnium eſt argumentum .i. certitudo & probatio fides. Eorum ergo fides eſt argumentum, quæ apparere non poſſunt. Quę enim ſunt apparentia, fidem non habent, ſed agnitionem. Nam et ſi dicuntur credi quæ uidentur, ſicut dicit unuſquiſq; oculis ſuis ſe crediſſe, non tamẽ ipſa eſt fides quę in nobis ędificatur. Sed ex reb⁹ quæ uidentur, agitur in nobis ut ea credantur quæ non uidentur, ſicut Thomas hominem uidit, & deum credidit. Eſt itaq; fides ſubſtantia .i. *Iona.* 20.

A fundamentum & firmitas & essentia sperādorum bonorum: & est argumentum non apparentium.i. certa & rationabilis probatio inuisibiliū ac prægmōstratio futurorꝶ. Argumentum.n.dicitur esse ratio dubiæ rei faciens fidem. Vere fides est substantia sperandarum rerum .i. substare faciens eas in corde fideliū, ac per hoc iustificans cor eorum, quia *in hac fide consecuti sunt* à domino *senes testimonium* iustitiæ, quia Deus ipse testis fuit puræ conscientię ipsorum & testatus est eos esse iustos, sicut & ad Noe dixit, Te uidi iustum corām me in generatione hac. & si per
Gene.7. fidem consecuti sunt testimoniū iustitiæ, iustitia uero causa & meritū est futurorum bonorum, tunc fides est substantia sperandarum rerum. Senes autem dixit antiquos patres, quia morum & fidei maturitatē habuere, & priscis temporib⁹ fuerūt. Vnde constat fidem nō esse rem nouam, nec deserendam, sed tenēdam, quam tenere antecessores, & per quam iustificati sunt, & bonitatis suæ testimonium, quod quærebant, à Deo per eam consecuti sunt.

Fide intelligimus aptata esse secula uerbo Dei, ut ex inuisibilibus uisibilia fierent.

Gene.1. Probat quod fides est argumentū rerum non apparentium. Nam fide intelligimus aptata esse tēpora &c. Vel quasi illi dicerent, qūo rebus futuris possumus fidem adhibere, cū nullus eas uideat, ostendit à simili quia de futuris bene potest fides haberi, qm̄ habetur de præteritis, quæ cum fierent, nemo uidit, & tñ creduntur esse facta. Non.n. uidimus quod deus mūdum fecerit, & tamē credimus quia fecerit. Nam cū non uidissemus eum hæc operantem, fide tñ *intelligimus secula* .i. oīa quæ sunt transitoria, *esse aptata*.i. apte qualitatibus & formis assumptis composita *uerbo* & sapiētia *Dei* quæ Christus est, qm̄ omnia per ipsum facta sunt. B sic aptata, *ut ex inuisibilibus fierent uisibilia*.i. ex informibus elementis formata. Nam anteq̄ formæ darentur rebus, tenebrę erant & inuisibilia elementa, sed in eorū separatione nata est lux. Informis.n. materia, quā de nihilo fecit deus appellata est primo cœlum & terra. Et dictum est, in principio fecit Deus cœlū & terram, nō quia iam hoc erat, sed quia hoc esse poterat. Omnia.n. elemēta confuse tenebantur in illa informi materia, quæ chaos ab antiquis dicta est, & de qua formata sunt uniuersa. Tuncq; cedentibus tenebris, per exortum nouæ lucis sunt facta uisibilia, quæ prius uideri non poterant. Vel ex inuisibilibus facta sunt uisibilia.i. ex intellectuali mūdo uisibilis. Inuisibilis enim mundus in sapientia Dei erat, & ad cuius similitudinem factus est iste uisibilis, & hæc omnia fide inteligimus ita esse facta. Gen.1.

Fide plurimam hostiam Abel quàm Cain obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est, esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo, et per illam defunctus adhuc loquitur. Gene. 4. Matth.23.

Modo per partes ostendit, qūo senes fide cōsecuti sunt testimonium suæ probitatis, et incipit à primo iusto, qui propter fidem suam iustus est inuentus, & exemplum iustitiæ ac fidei nobis est factus. Vere senes in fide testimonium sunt adepti. Nā *Abel* primus hoc consecutus est, qui *fide*.i. per fidem *obtulit Deo plurimam* .i. pluris pretij uel magis acceptabilē *hostiam quàm frater eius Cain, per quam fidem consecutus est testimonium esse iustus*.i. quod esset iustus, *Deo perhibente testimonium muneribus eius*, dum ea se recipere demonstraret, mittens ignem de cœlo qui ipsa consumeret. Nam dum munera Cain non inflammauit, & munera Abel cœlitus igne misso combussit, præclare testimonium dedit

C eisdem muneribus quod ea suscepisset, & quod oblator eorum iustus esset ac fideliter obtulisset. Tale testimonium adeptus est per fidem dũ uiueret. *Et defunctus loquitur adhuc per illam.* i. monet omnes posteros exemplo suæ fidei, ut fidem cũ bonis operibus habeant. Vel quia adhuc recitatur scriptura, ĩ qua Deus ad Cain dicit, Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Ille enĩ clamor sanguinis, est locutio defuncti. Vel defunctus loquitur. i. facit nos loqui de se defuncto, q̃a est nobis materia loquendi, ut de eius magna fide cæteris demus exemplum. Non enim mors extinxit famã fidei, sed potius ubiq; diuulgauit.

Gene. 4.

Fide Enoch translatus est, ne uideret mortem, & nõ inueniebatur, quia transtulit illum deus. Ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. Sine fide autem impossibile est placere Deo. Credere. n. oportet accedentem ad Deũ quia est, et inquirẽtibus se remunerator sit.

Eccle. 44.
Gene. 5.

Alterius senis exemplo habenda est fides. Nam *Enoch fide translatus est.* i. quia fidem habuit & iustitiam tenuit, trãslatus est in paradisum, unde Adam eiectus fuerat. Translatus est ideo, *ne uideret mortem.* i. ut non, solum non sentiret in seipso mortem, sed etiam in alio nõ uideret eam, utpote remotus procul à terra morientium, & habitans in regione uiuentium. Nam nõ est ita translatus, ut in aliam terrę partẽ hominibus inhabitabilẽ poneretẽ: sed ita potius, ut ab omni societate mortalium separaretur. *Non enim inueniebatur* cum à suis per multa loca diligenter quæreretur. Ideo scilicet non poterat inueniri, *quia transtulit illum deus*, qui ipsum occultare potuit, ne à quoq; inueniretur. Posuit nanq; illum in aliqua secreta regione, ubi in magna carnis ac spiritus quiete uiueret, donec circa finem seculi cum Elia ueniat reliquias Israel ad fidem cõuertere. Vere propter meritũ fidei trãslatus est. Nam *ante translationem habuit testimonium placuisse deo*, quia sicut scriptura refert, Ambulauit Enoch cũ Deo, & uixit Enoch postq̃ genuit Matusalem, trecentis annis. Valde enim placuit Deo, quia tam sancte uixit, ut per uiam iustitiæ trecentis annis ambularet cum Deo. Et quia Deus tantum fecit eum ambulare secum in uia rectitudinis, euidẽs illi testimonium perhibuit q̃a sibi placeret. Ipse habuit testimoniũ quia placeret Deo. Sed *sine fide impossibile est placere Deo.* i. nullus ad hoc unquam promoueri potest, ut Deo placeat, nisi meritum fidei pręcedat. Patet ergo quia et Enoch per fidem placuit, atq; per fidem trasferri meruit. Fides enim ista quæ sic laudatur ab Apostolo, ea debet intelligi, quę per charitatem operatur. Et uere nullus Deo placebit, nisi meritum fidei pręmiserit, q̃a *accedentem ad deum oportet credere.* id est, quisquis Deo uult propinquare ut ei proximus fiat & ei placeat, necesse est ut primo fidem habeat, quoniam fides est primus gradus, in quo mentem quis constituit qui ad Deum accedere tendit. Credere eum oportet *quia deus est*. id est, quia ipse solus proprie habet esse, sicut Moysi loquitur: Ego sum qui sum. Cætera. n. uerum esse non habent, quia sunt mutabilia. Sed ipse solus est, qui nũquam mutatur, sed semper est quod est: & quisquis uarietatem suæ mutabilitatis superare cupit, ad Deum accedat, & credat quia ipse est ĩcommutabilis, & sibi adhęrentes liberat à mutabilitate. Hoc oportet eum credere, & etiam q̃a sit *remunerator inquirentibus se.* i. illos in futuro muneribꝰ ponat, qui nũc per ea quæ faciunt, deum solum inquirunt. i. in cordis intentione quęrunt: hoc est, nihil aliud quærit intẽtio cordis ipsorum, nisi Deum ex operibus

D

Gene. 5.

Gala. 5.

Exodi. 3.

C operibus quæ foris ostẽdunt, & qđ tales ab eo remunerenť, debet crede- Gene. 6. re quisquis ad eum uult accedere.

Fide Noe accepto respõso de his quæ adhuc nõ uidebantur, metuens, aptauit, arcam in salutẽ do mus suæ, per quam damnauit mũdum: et iustitiæ quæ per fidem est, hæres est institutus.

Refert Iosephus Adam prædixisse exterminationem rerũ omniũ, unã ignis uirtute, alterã uero aquarũ mul titudine fore uenturam: & inde forsi tan Noe Deũ cõsuluit, & respõsum accepit qa diluuiũ uenturũ tũc esset, atq; iussum est ei ut arcam construe ret. Qui fideliter Deo credidit, et sibi ĩperata pfecit. Itaq; Noe *accepto* diuini tus *responso fide*, id est, per fidem *metuens de his quæ adhuc nõ uidebãtur*, id est, de inũ datione diluuij, quæ nondũ perpen debať: qa & aer adhuc serenus erat, nec aliqđ hui⁹ rei signũ apparebat, *aptauit*, id est, aptam composuit *arcam in salutem domus suæ*, idest, ut per eam sal uaret à diluuio suam uxorẽ & filios cum uxorib⁹ eorũ. In eo quod ponit, metuens de his quę non uidebanť, cõmendat fidẽ eius, qui iam metue bat quæ nõdum uidebat, credens ea quę Deus sibi prędixerat. Sic & nos omnia quæ Deus fore promittit aut minať, indubitanter fore complẽda credere debemus, et eius mãdatis in præsenti deseruire, si exemplo sancti Noe uolumus ad salutem pertigere. Cum enim nullũ signũ futuri inter- ri⁹ uideret, sola Dei uoce audita, cre didit futurã mũdi submersionẽ. Nos uero multa signa finis seculi & futu ri iudicij uidem⁹, et tñ raro ĩueniť qui de illo iudicio nũc sic metuat, ut sctũs Noe de diluuio formidabat. A ptauit arcã, *p quã damnauit mundũ*, qa tã to maius pctm̃ habuerũt hoĩes, quã to maiorẽ eius in fabricanda arca in stantiã uidebãt, & nõ credebant. Cũ .n. uiderent eũ per centũ annos in cõ structione arcę laborare, deberent fu turos casus aĩaduertere, et ad pniam confugere. Qđ qa non fecere, grauio D rem sibi dãnationem acqsiere. & hęc est prima laus fidei, qa mundũ incre dulum dãnauit: *& institutus est à Deo hæ res iustitiæ, quæ est per fidẽ*, et post diluuiũ hæreditario iure obtinuit religiosos mores, quos fides gñat: et quos ãte- cessores eius qui iusti fuerãt, habue- rãt. Idcirco .n. factũ erat diluuiũ, ut finis imponereť uitijs, & iustitia quã Abel et Enoch & cæteri sancti tenue rãt, pmaneret, et huius hęres fact⁹ est btũs Noe. Et ita cõsecut⁹ ẽ ĩ fide testi moniũ, qa iustitiã fidei hęreditauit.

Fide qui uocatur Abraham obediuit in locum exire, quẽ accepturus erat hæreditatem, & exijt, nesciẽs quò iret. Fide demoratus est in terra repro missionis tanquã in aliena, in casulis habitãdo cũ Isaac et Iacob, cohæredibus repromissionis eiusdem. Expectabat enim fundamenta habentem ci uitatem, cuius artifex & conditor Deus. Gene. 12. & 13.

Adhuc ṗ exemplũ ostẽdit ꝙ fides sit hñda, & qđ ĩ ea senes testimoniũ sint adepti, qm̃ ille q prius uocaba tur Abram, & post à Deo uocat⁹ est Abrahã, dat nobis exemplũ fidei. Nã Gen. 17. fides causa fuit augmẽtationis uoca buli eius ut qui prius dicebať Abrã, id est, pater excelsus, post accipiens pmissionem ꝙ oẽs gentes fidẽ eius es sent secuturę, et prẽm eũ habiturę, uo caretur Abrahã. i. pr̃ uidẽs multitu- dinẽ: qa fact⁹ in fide pater credẽtiũ, uidit multitudinẽ oĩum gentiũ uẽtu ram ad suam fidem. Et ille qui hmõi causa *uocatur Abrahã, fide obediuit* Deo. nõ n. obediret nisi crederet. Obediuit di centi. Exi de terra tua & de cognatio Gene. 12. ne tua, & ueni in terrã quam mõstra uero tibi. Sic obediuit exire .i. obe- dĩẽs exiuit à terra patrũ suorũ, & ue- nit *in locũ* illũ *quẽ accepturus erat*. i. ĩ terrã Chanaan, quam erat habiturus *in hæ reditatẽ* in filijs suis, nõ in seipso. Et au dito dei pręcepto, exijt mox de terra sua, *nesciens quò iret*, sed tantũ obedire cupiẽs, et credens ꝙ esset à Deo cõse cuturus lõge meliora, ꝗ̃ relinquebat

C in patria. Si. n. certũ locum sciret ad quẽ tendere posset, qui certũ patriæ locũ deserebat, non tam admirãdæ fi dei eẽt. Et si saltẽ post iueniret uacuũ locũ, ad quẽ ducebantẽ, ut possidere terrã illam posset, nõ ita cõmẽdaretẽ fides ei9. Sed iuenit locũ Chananæis plenũ, & inter eos ut aduena mansit Et hoc est qđ sequit: *Fide demoratus est in terra repromissionis*. i. q̃ sibi nõ semel, sed multoties pmissa ẽ, nõ ut possessor, sed ut aduena, *tanquã in aliena* terra, nõ tanq̃ ĩ ppria. Fide melioris terræ mo ratus est ut peregrin9 in ea, nec rediit ad paternũ solum, sed obedire uolẽs, mansit ubi iussum ei fuerat, nõ in do
Nota. mibus põposis et magnis, sed *in casulis* & tuguriis *habitando*. Nõ. n. magna domorũ ædificia cõstruebat, sed parua illi sufficiebant tuguria, q̃m mẽs ei9 aliò tendebat, & ipse semp exulẽ se credebat, ĩ quocũq; hoc loco præsentis mũdi posit9 esset. Sic habitauit *cum Isaac & Iacob*, quia sicut ex Genesi
Gen. 25. colligiẽ, Iacob qndecim annorũ erat qñ mortu9 est Abrahã. Et hi duo. s. Isaac et Iacob, cohæredes erãt *eiusdem repromissionis*, qa ad ipsos fecit De9 eãdẽ repromissionẽ terræ Chanaã, in qua cœlestis hæreditas figurabaẽ. Et qua re uelut pauper & aduena morabaẽ in casulis Abrahã cum filio & nepote, nec magnas domos ædificabatẽ Quia *expectabat ciuitatẽ*. i. cœlestẽ patriã Hierl'm supernã *habentem fundamẽta*. i. stabilitatẽ diuersorũ præmiorũ, quæ nunq̃ deficient uel diruenẽ, *cuius ciuitatis artifex & conditor Deus est*, qa ipse arte suæ sapiẽtiæ illã dictauit, & post per rei euidentiam cõdidit. Hoc est, ideo Abraham ita uilis et aduena in casulis habitare sustinuit, qa, nõ illam terram optauit, sed æternam ciuitatem, quam ipse Deus et nõ homo fecit ac condidit, dari sibi à Deo expectauit.

Gene. 17 *Fide & ipsa Sara sterilis uirtutẽ in conceptionem seminis accepit, etiam praeter tempus ætatis*
18. et. 21. *quoniã fidelem credidit esse eũ qui repromiserat.* *Propter quod & ab uno orti sunt, et hoc emortuo* D *tãquam sydera cœli in multitudinem, et sicut arena quæ est ad oram maris, innumerabilis. Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus. sed à longe eas aspicientes et salutantes, & confitentes quia peregrini et hospites sunt* Psal. 38. *super terrã. Qui enim hæc dicunt, significãt se patriã inquirere. Et si quidem illius meminissent, de qua exierunt. habebant utiq; tempus reuertendi. Nunc autem meliorem appetunt, id est, cœlestem. Ideo non confunditur Deus, uocari Deus eorũ. Pa* Exo. 3. *rauit enim illis ciuitatem.*

Non solum Abrahã fide probatus est, sed & *Sara*, qa & *ipsa*. i. in ppria psona, nõ in uicaria, *accepit fide uirtutem in cõceptionem seminis*. i. facta est uirtuosa ut conciperet, *etiã præter tempus ætatis*. i. quæ uirtutẽ cõcipiendi in frigido sanguine iandiu perdiderat: et hoc decrepita meruit, cũ à iuuentute semp fuisset *sterilis*. Et licet ista duo impossibilia uidereẽ. i. sterilitas & lõgæua senectus, tñ et ipsa Sara quæ hæc habebat accepit uirtutẽ in cõcepionem seminis. i. ut posset cum semine suo capere uirib9 caloris semen uiri: qđ fides, nõ natura operata est, *quoniã fidelem credidit eum esse qui* pmiserat & *repromiserat*. i. Deum in pmissionibus suis ueracẽ credidit, & oĩa illi possibilia esse non Gene. 18 dubitauit. Pri9. n. risit, etsi ex gaudio, non tñ plena fide, sed post uerbũ dñi solidata est ĩ fide. *Propter quod*. i. ideo qa Abrahã credidit, & Sara Deũ fidelẽ nõ dubitauit *& orti sunt multi ab uno* patre: qđ mirum fuit. qa si tot filii à pluribus pñbus orti fuissent, nõ esset tã mirũ. Sed qa tot ab uno orti sũt, ualde mirãdũ ẽ. et qđ ẽ mirabili9 *hoc emortuo*. i. ex toto scđm naturã senectutis mortuo, q̃m uiscera illi9 mortua et frigida erãt, nec semẽ emittere poterãt. Emortuũ nãq; non ad oĩa, sed ad aliqd: hoc ẽ, ad gñandũ ĩtelligere debemus eum fuisse. Si enim ad omnia mortuus esset, non iam senex, sed defunct9 esset. Et de tali orta est inumera multitudo. Vel ab uno utero Saræ

A orti sunt. Orti sunt ab uno, & hoc emortuo. Emortuo, quātū ad senio rē maritum. Si. n. fœmina ita sit puerilis ętatis, ut ei solita mulierū ad huc fluāt, de iuuene patere pōt, de se niore nō pōt: quis adhuc possit ille senior sed de adolescentula gignere, sicut Abrahā post mortē Sarę de Cethura potuit, quia uiuidā ei⁹ inuenit ætatē. Sed Sara sterilis erat, & cruo re menstruo iam destituta, pp qd' iā parere nō posset, etiā si sterilis nō fuisset. Verū cōtra hæc oīa operata est fides, ut sterilis & emortu⁹ uter⁹ Sarę conciperet ex seniore emortuo. Et sic non à pluri, sed ab uno: et hoc non iuuene, sed emortuo senectute, ut maius esset miraculū, orti sunt filij, procedentes *in multitudinē tāquā sydera cœli*. i. qui luce sāctitatis et sui multitudie cōparanē syderib⁹, qa et clari sunt et innumeri: *& sicut arena quæ ē ad oram maris innumerabilis*. i. qui grauedine & infructuositate atq; īstabilitate & multitudine cōparantur arenæ. Quid uero p mare nisi gētilitās designatur? Et qd p oram maris, nisi uicinus ritus gentilitatis? Quidā uero Iudęorum instabiles erant ad oram maris, & nō in ipso mari, dū adhærerent ritui gentiliū, puerse uiuēdo et idola colendo, nec tñ Gentiles essent, qa circuncisi erant. Isti nō ex fide Abrahę uel Sarę tales erāt, sed ex pprio uitio. nō. n. fides meruit tales filios habere, sed ipsi postq̄ fuerant ab eo geniti, degenerabāt ab ei⁹ fide & pbitate p neqtiā suā. Nihil ergo mali pmeruit unq̄ fides. Quod aūt subditur, *iuxta fidē defūcti sūt oēs isti*, de illis solūmodo q stellis cōparāē, intelligendū ē, nec solū de filijs, sed de ipsis patriarchis. Nā oēs isti nō ad horā habuere fidē, sed semp eā usq; ī finem tenuerūt & semp iuxta eā uixerūt, ac iuxta eā defuncti sunt: qa & dū uiuerent, semp suos mores ut fides exigit, in religione duxerunt: & dum morerentur, pmissiones diuinas expectauerunt, sicut Iacob moriens dicebat, Salutare tuū expectabo dñe. Isti oēs nō elongati à fide p dubitationē, uel per malā operationē sed iuxta eā psistentes, defuncti sunt, *nō acceptis in terra repromissionibus*: & ideo expectabāt eas ī cœlo, qa deū qui pmiserat, sciebāt esse fidelē. Credebāt. n. ipsas pmissiones nō esse factas de terrestribus, sed pmissa sperabāt de cœlestib⁹. Et ī hac fide moriebanē. Per hęc oīa monet Apl's Hebræos ut incōcussā fidē exemplo patrum teneant, si se filios eorum recognoscunt. Nondum acceptis repromissionib⁹ moriebantur *sed aspicientes à lōge eas salutāt*. i. oculis fidei cōsiderātes, qa post mortem eas erāt adeptu ri, non tñ protinus, sed post longa tempora in aduentu Christi, qui regna cœlorum paratur⁹ erat. Descendebant tunc. n. oēs iusti in infernum, ibiq; quiescentes, expectabāt redēptoris aduentum. Et hoc est qd' in obitu suo aspiciebāt nō deprope, sed de longe supnas pmissiones, qa desiderium suę cōsiderationis in longū ad eas percipiendas extendebāt, et salutabant eas. i. multū optabant in qbus salutem cōsequi credebant. Vel salutabant eas. i. applaudebant eis hilares. & est dictum ad similitudinem nauigātium, qui longe uisis ciuitatibus ad quas tendunt, salutāt præ gaudio. & qa promissiones cœlestis patriæ post mortē expectabāt, ideo erāt *cōsitentes quia peregrini sunt super terram*. i. nō in ppria terra degentes. Et qa possent esse peregrini, sed tñ diu pmanētes, ut excludatur diuturna māsio, subditur, *& hospites* Hospes. n. dicitur ille, q statī recedit, nec diu manere quęrit: pegrinus uero, q in propria terra non moratur, etsi diu in aliena maneat. Et ita per hoc quod se dicebāt peregrinos, ostenditur qa æstimabant se in alieno de-

B Gene. 46.

C gere:per hoc qđ se fatebanť hospites,
apparet qa credebant se cito recessu
ros, & horã mortis quotidie suspe-
ctã habebãt. Nam qđ se peregrinos
& hospites faterenť, nõ solũ ex Apłi
Gen. 47. snía, sed & ex uerbis eoꝝ patet. Di-
xit.n.Iacob Pharaoni: Dies pegrina
tionis uitæ meæ centũ triginta ãnoꝝ
sunt, parui & mali, & nõ peruene-
runt usq; ad dies patrũ meoꝝ, qbus
peregrinati sũt. Sed neq; pr̃iarchas
ideo pegrinãtes fuisse dictos ęstimet,
qa in terra promissionis uelut ĩ alie
na morati sunt qm̃ nec ipsi nec filij
eoꝝ adhuc illã in hęreditatẽ percepe
rãt, attẽdat quid Dauid qui regnũ ĩ
Psal. 38 ea tenebat, ait dño: Qm̃ aduena ego
2. Cor. 5. sũ apud te, & peregrin⁹ sicut oẽs pa
tres mei. Hęc itaq; sanctoꝝ patrum
pegrinatio illa erat, de q̃ dicit Apłs.
Quandiu sumus in corpore pere-
grinamur à dño. Hac ratione se dice
bãt peregrinos & hospites, quandiu
super terrã erant .i. donec corpora
eorũ sub terra sepelirenť, & animæ
ad extra migrarent. Vel super terrã
existentes, qa terrena cõculcabant.
Vnde cõstat ꝙ exules se credebãt et
patriam ingrebãt, ex qua ciues iam
erant. *Qui enim hæc dicunt*, scilicet qui
se fatentur peregrinos & hospites,
hæc dicẽdo, *significant se inquirere patriã*.
Ad hoc cõfitebantur se esse peregri-
nos, ut signicarẽt se in oĩbus quæ a-
gebãt, ueram p̃riam quærere, & ad
eã pio gemitu suspirare. Et nequis
putaret ꝙ illã de qua exierãt, quære
rent, subditur: Et siquidẽ illius &c.
Quasi dicatur: Ipsi quęrebãt patriã.
Et si illius quidem patriæ *meminissent, de qua exierunt*.i. si recogitarẽt terram suę na
tiuitatis et illam desiderarẽt, ac se pe
regrinos respectu illius dicerẽt, *habebant utiq; tẽpus* & spatium *reuertendi* ad
eam, & nullus eis obsistebat in rede
undo. Sed quia illuc non redierunt,
patet quod altam patriã quęsierunt.
Ad illam redissent, si illã quæreret.

Nunc autem cum cõstet quod illã non D
quęsierũt, apparet quia *appetũt*.i. ap
petierunt *meliorem* patriam.i.cœlestẽ.
Ideo scilicet quia nõ in terra cor po
suerant, sed ad supernã patriam to-
tis desiderijs anhelabãt, *non cõfunditur, Deus*.i.non erubescit *uocari Deus eorum*
dũ dicit, Ego sũ De⁹ Abraham, De⁹ Exo. 3.
Isaac, Deus Iacob, hoc mihi nomẽ ẽ
in æternum. Erubescere.n.põt aliqs
dñs, cũ dicitur inutilẽ seruũ habere.
Sed si bonũ seruũ habuerit, per illũ
honorať. Si Deus uocaretur Deus
Cain, sicut uocatur De⁹ Abraham,
nõ honor, sed dedecus esset ei ex tali
seruo. Sed qa tres isti patriarchæ op
timi serui fuerũt, idcirco Deus ex q̃-
dã familiaritate et priuilegio uoluit
De⁹ eoꝝ uocari, tanq̃ istoꝝ soloꝝ
esset De⁹, qui Deus est uniuersę crea
turæ, non frustra utiq; tantũ eis tri-
buens honorẽ, sed qa nouerat in eis
syncerã præcipuamq; charitatẽ, &
qa in ipsis tribus consũmauit mira
bile sacramentũ futuri populi. Per li
beras .n. genuerunt & in libertatẽ,
ut per Sarrã Isaac: & in seruitutẽ, ut
per Rebeccã Esau, cui dictũ est, Eris
seruus fratris tui: & per ancillas nõ
solũ in seruitutẽ, sicut Ismaelẽ per Gene. 27.
Agar, sed etiam in libertatẽ, sicut Dã
ac Neptali per Balam, & Gad, ac A
ser per Zelphã. Ita & in populo Dei Gene 30.
ꝑ spiritales uiros nascũtur ad fidem
nõ solum in libertatẽ laudabilẽ, qui
eos imitãtur, quibus dicitur, Imita-
tores mei estote sicut & ego Chri- 1. Cor. 4.
sti: sed etiam in damnabilem seruitu & 11
tem, sicut per Philippum Simõ Ma
gus, & per carnales nascũtur nõ so- Actus. 8.
lum in damnabilẽ seruitutẽ q eos i-
mitantur, sed in laudabilẽ libertatẽ,
quib⁹ dicitur, Quę dicũt, facite: quę Matth. 23.
aũt faciunt, facere nolite. Hoc sacra
mentũ quisq; in ppľo Dei prudẽter
agnouerit, unitatẽ spũs ĩ uinculo pa-
cis usq; ĩ finẽ, qbusdã cohęrẽdo, quos
dam tolerãdo, custodit. Propter hu
iusmodi

A iusmodi causas uoluit Deus uocari
Deus istoꝝ pr̄iarchaꝝ, in quoꝝ po-
steritate ꝑmōstrata est oīs ꝓpagatio
bonoꝝ et maloꝝ qui sūt in ecclesia.
Nec mirū si De⁹ eoꝝ uocari dignaẽ,
q De⁹ est āgeloꝝ: qa *parauit illis ciuitatẽ*
.i. cœlestē Hierl'm, in qua illos exci-
Esa.52. peret, & nō erubescit de illis qa cōci
Hiere.36. ues āgeloꝝ sūt. In illis.n. honoraẽ, si-
cut ecōtrario de malis blasphemaẽ.

Gene.22. *Fide obtulit Abrahā Isaac cum tentaretur, &*
Gene.21. *unigenitū offerebat, in quo susceperat repromissio nes, ad quē dictum est: Quia in Isaac uocabitur ti bi semē, arbitrans quia & à mortuis suscitare po tens est Deus. Vnde eum & in parabolā accepit.*

Rursus exēplo Abrahæ est hīc da
fides, qa ipse tātam fidem habuit, ut
& filiū offerre paratus esset, & tñ ꝓ
missionē de semine in eo sibi diuini-
tus factā nō dubitaret esse uerā. Nō
.n. hæsitauit qđ sibi reddi poterat im
molatus, q dari potuit nō speratus.
Tētabat eū De⁹.i. ipse q eū nouerat,
ostēdebat qs eēt ad exemplū alioꝝ.
Qui *fide* accēsus, *obtulit* sup altare *Isaac*
quem plus diligebat: non Ismaelem,
q ex ācilla natus erat. Et quem ex li
bera cōiuge unigenitū habebat, hūc
offerebat, *in quo* ēt ꝓmissiones posteri
Gene.21. tatis *susceperat*, cū ei diceret, qa i Isaac
uocabiẽ tibi semē. Licet .n. Isaac eēt
ei unigenitus, nec alium haberet, per
quem adimplerenẽ promissiones se-
minis, i neutro tñ dubitans, filiū ob
tulit, nec de ꝓmissionib⁹ dubitauit.
ad quem dictum est à Dño, nō ad aliū ut
diceret ei.i. nō per alium mandauit,
sed per seipsū Dñs dixit ei, *quia in Isa- ac uocabitur tibi semen*.i. in posteritate Isa
ac erit uocabulū seminis tui, qa uo-
cabunẽ filij sui, q ex Isaac descendēt.
Ismael nāq; & Esau & filij Cethuræ
cum ex Abrahæ stirpe sint, non tñ in
filios reputanẽ. Ipse De⁹ i solo Isaac
ꝓmisit Abrahæ posteritatem. Esset .n.
minus authētica ꝓmissio, si alij De⁹
hanc loqueretẽ, & ille post nunciaret
Abrahæ. Qui tñ iussus offerre Isaac,
nō sibi fecit q̄stionē q̄si de contrarijs B
& sibi aduersantibus uerbis Dei, ut
diceret, Promiseras mihi in Isaac se-
men, et nunc Isaac iubes occidi? Sed
erat in corde eius semper fides incō-
cussa & nullo modo deficiens. Co-
gitauit.n. qa qui dederat, ut ille cum
nō esset, nasceretẽ de senibus, poterat
etiā de morte reparare. Et hoc est qđ
Apl's subdit: *arbitrans quia et à mortuis su scitare potens est Deus*.i. non solum ab im
molatione pōt illū eruere ne occida
tur, sed & post occisionem uitę resti
tuere. Credebat.n. qđ uel De⁹ illū ab
īmolatione eriperet, uel īmolatū pro
tinus suscitaret, sicq; ꝓmissionem de
futuro semine sibi in eo cōpleret. Qđ
in uerbo eius patenter ostendiẽ, cum
dicit pueris: Expectate hīc cū Asino,
ego & puer illuc usq; ꝑperātes, post
quam adorauerim⁹, reuertemur ad
uos: Non.n. dixit, Reuertar ego ad Gene.22
uos: sed, Reuertemur ego & puer, *Vn de*.i. qa tā firmiter in oibus credidit,
accepit eum ab altari illæsum, qa imola
tus non est, Accepit eū *& in parabolā* i.
in similitudinē Christi, cuius diuini
tas impassibilis māsit, licet humani
tas passionem sustinuerit. Abrahā.n. Roma.8.
filium unicum ducēs ad imolandū,
significauit Deū patrē, qui ꝓprio fi
lio non pepercit, sed pro nobis oib⁹
tradidit illum. Isaac sibi ligna ad ui-
ctimæ locum, qbus fuerat imponen
dus ipse, portauit, sic et Xp̄s crucem
suam. Isaac ligatus est & altari sup-
positus, qa Xp̄s quoq; ligatus est in
passione & cruci impositus. Isaac de
altari abscessit illæsus, sed aries ꝓ eo
est īmolatus: qa (sicut diximus) diui
nitas Christi māsit impassibilis, quę
per Isaac designata est, sed humani-
tas eius quam figurauit aries, morti
subiacuit. Qui. s. aries, i. et uepres hę
rebat cornibus, qa Christus iter ini
quos & pctōres, q ꝑ uepres signa-
ti sunt, ita crucifixus est, ut man⁹ ei⁹
trāsfixæ clauis adhęrerent cornibus

C crucis, sicut scriptum est, Cornua in manibus eius. Similites & caetera de immolatione Isaac ad Christi passionem mystice sunt referenda.

Haba.3.

Gen.27. *Fide et futuris benedixit Isaac Iacob et Esau.*
48.4. *Fide Iacob moriens, singulos filiorum Ioseph benedixit, et adorauit fastigiũ uirgæ suæ. Fide Ioseph moriens, de pfectione filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit.*

Abrahã sic ꝓbatus est in fide. Isaac etiã *fide benedixit de futuris* filios suos Iacob et *Esau*. i. bñdictione imprecatus ẽ illis bona, in futurũ credens qđ ita illis uentura forent. Nam Iacob bñdicẽdo dixit: Det tibi Deus de rore cœli & de pinguedine terræ abũdantiã frumenti et uini &c Et rursum Esau ꝓmisit: In pĩguedine terræ & in rore cœli desuper erit bñdictio tua &c. Nisi ergo sic crederet hęc illis uẽtura, nequaꝗ solẽni benedictione ꝓmitteret ea. Iacob quoqꝫ moriens cũ alia oĩa obliuioni traderet *fide benedixit duos filios Ioseph*, Ephraim et Manassen, dans cuiqꝫ ꝓpriã bñdictionẽ ꝗa credidit eis ꝓfuturã. *et adorauit fastigium uirgæ eius.* Hoc in ueteri trãslatione ibi reperiẽ, ubi nos ĩ noua legimus, ꝗa adorauit Israel Deum, cõuersus ad lectuli caput. Sãctus.n.et Deo deditus uir, oppressus senectute, ita positũ habebat lectulũ, ut ipse tacẽtis habitꝰ absqꝫ difficultate ad orõnẽ esset. Sed scđm aliã trãslationẽ adorauit sup caput uirgę eiꝰ. i. filĳ sui, uel sup cacumẽ uirgę eiꝰ. Et ĩtelligiẽ ꝗa tulerat à Ioseph uirgã eius, & sup caput eiusdẽ uirgę quã tenebat, ĩclinauit se ad Deũ adorandũ. Sed Apl's sensũ nr̃um ad ĩtelligentiã mysticã trahens nõ dicit qđ ille adorauerit sup cacumen, sed potius ipsũ cacumen & fastigiũ uirgę eius. Virga.n. Ioseph quã ipse uelut sceptrũ gerebat ad designationẽ potestatis suæ, q̃ dñabat in tota Ægypto, uirgã potentiæ Christi ꝑfigurabat, qua ipse regnaturus erat ĩ toto mundo. Et p Ioseph xp̃s pręsignaba

Gen.27.

Gen.47.

D tur, p fastigiũ aũt uirgæ eius, celsitudo regalis potentiæ Christi, de qua dictum est, Virga directionis uirga regni tui. Recta itaque fide adorauit fastigiũ uirgę filĳ sui, significans ꝗa se tota deuotione substernebat sublimi imperio Christi, quem ex sua carne nasciturũ ꝓuidebat. Nam si ĩ Ioseph Xp̃m non intellexisset, nõ esset dicenda fides, si fastigiũ uirgæ illius adorasset. Sed & ipse *Ioseph moriens, fide memoratus est de pfectione filiorum Israel*, dicẽs: Post mortem meã uisitabit uos deus, et ascendere faciet de terra ista ad terrã quã iurauit Abrahã, Isaac et Iacob. Hoc à patre suo audierat, & nunc moriens fide memorabat. Nisi enim ita futurũ crederet, nõ memoraret. *Et de ossibus suis mãdauit* dicẽs: Asportate uobiscũ ossa mea de loco isto. Et hoc quoqꝫ fide mandauit, q̃m credebat xp̃m ĩ terra ꝓmissionis nasciturũ, et post passionẽ resurrecturũ, & cũ eo resuscitari cupiebat inter caeteros sc̃tõs, ꝗ ĩ eiꝰ passiõe resuscitandi erãt. *Fide Moyses natus occultatus est mẽsibus tribus à parẽtibus suis, eo quòd uidissẽt elegantẽ infantem, & non timuerunt regis edictum.*

Isal.44

Gene. 50.

Ibidẽ.

Adhuc exẽplo senum hñda est fides, q̃m *Moyses natus occultatus est fide* parẽtum *tribus mẽsibus*, ꝗa uidebant elegantem paruulũ. Credebãt.n. Deum facturũ aliqđ magni per eum, cũ esset adeo elegantis formæ. Q̃m ab ortu fuit illi ĩfusa magna gr̃a uenustatis, non natura, sed dono Dei. *Et ideo nõ timuerunt edictũ regis*, qui iusserat oẽs masculos infantes Hebręorũ mox ut nati essent ĩterfici, sed fide cõfisi ĩ Deo, seruauerunt puerum.

Exo.2.

Exo.1.

Fide Moyses grandis factus, negauit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligẽs affligi cum populo Dei, quam tẽporalis peccati habere iucunditatem, maiores diuitias æstimans thesauro Aegyptiorum improperium Christi. Aspiciebat .n. in remunerationem. Fide reliquit Aegyptum: nõ uetitus animositatem regis. Inuisibilẽ enim tanquã uidens sustinuit. Fide celebrauit pascha et sanguis

Exo.

A *nis effusionem, ne qui uastabat primitiua, tãgeret eos. Fide trãsierunt mare rubrũ tanquam per aridam terram, quod experti Aegyptij, deuorati sũt.* Exo.14.

Adhuc exempla fidei prælucent ĩ Moyse. Qui cũ esset puer, adoptatus est in filium à filia Pharaonis, quę iuxta Iosephũ uocabat Thermut. nec habebat legitimã prolem. Et ideo uolebat ut Moyses post patrẽ suũ, succederet in regnũ. Moyses uero cũ excreuisset, *fide* succẽsus, & regnũ Ægypti despiciens, *negauit* iuxta Apostolũ *se esse filium filiæ Pharaonis*, & reiecit regiã dignitatem, *magis*.i. potius *eligens affligi* & iniurijs subijci *cum populo Dei*, qui seruiebat in luto & latere, *quàm habere iucunditatem temporalis* ac transitorij *peccati*. hoc est fide suadente maluit & super omnia elegit affligi ꝓpter Deũ ad horam, ꝙ iucunditatem eoꝝ, in quibus erat peccatum & quæ cito transeunt, uiuere. Peccatum.n. putauit, se lætari in aula, dum fratres sui affligerentur. Non tamen in libris Moysi refertur, quòd negauerit se filium filię Pharaonis, sed eo tpe id fecisse nõ dubitatur, quo fecit & qđ ibi legimus, & postꝙ creuerat, egressus est ad fratres suos filios Israel, & uidit afflictionem eoꝝ, ipse, dico, *æstimans improperium Christi esse diuitias maiores thesauro Aegyptiorum*. Improperium Christi.i. quod pateretur pro Christo, uel quod significaret improperium inferendum Christo post longa secula, uel quod sustinuit à suis, sicut & Christus post à suis. Hoc improperiũ magis elegit ipse, & minus credidit operibus Ægyptioꝝ, qa per id æternis diuitijs se locupletari credebat, si pro Christo contumelias & opprobria sustineret. Nã *aspiciebat* plena fide *in remunerationem* æternam, quã Christus pro se patientibus erat daturus: hoc est, idcirco elegit esse pauper & despicabilis tẽporaliter apud homines, quia sursum cor habebat, & de æternis honoribus cogitabat, quos se per paupertatẽ & patientiam adepturum sperabat. Et etiam *fide reliquit Aegyptũ*, educens inde filios Israel, quia credebat quod bene euaderent, *non ueritus animositatem regis*, qui cõtra eũ indignationem magnam conceperat, sed de auxilio Dei confidens, subtraxit à iugo illius populũ Israel. Et uere fide non ueritus est regem. Nam *sustinuit*, id est, non corde fractus, sed ut uere fortis sustinuit, id est, sursum in suę mentis cõstantia tenuit *inuisibilem*, id est, Deum quem non uidebat, *tanquam uidens*, id est, ac si eum præsentem ibi cerneret. Miles enĩ accuratius pugnare solet præsente rege ꝙ absente. Sed Moyses pro Deo quem nõ uidebat, ita pugnauit, & ita eũ sustinuit, id est, auxilium eius expectauit, ac si corporeis oculis eum coràm se uideret præsentem & adiuuantem. Vnde & ei nihil ore promenti dictum est à domino, Quid clamas ad me? Clamabat enim corde, qui tacebat ore, quia pijs desiderijs ipse auxilium maiestatis implorabat & expectabat. Et antequam reliquisset Ægyptum, *celebrauit pascha*, & hoc fecit *fide*, id est, celebrẽ & festum duxit trãsitum, uel potius noctem egit pro pascha, id est, ꝓ transitu de Ægypto, quia non dubitauit quin reuera transituri essent. Et ideo fide lætificatus, antequã exirent, pro transitu suo celebre festum egit. Celebrauit enim pascha, id est, celebrẽ & cõmunem fecit agni comestionem, quæ uocabatur Pascha, id est, transitus, quia fuit causa transitus eorum de seruitute in libertatem. *& sanguinis effusionem* fide celebrauit, ne angelus *qui uastabat primitiua*, id est, q interficiebat primogenita Ægyptiorum, *tangeret eos*, quia pro certo credebat, quod angelus percussor non ingrederetur domos illas, quæ haberent in superliminari & in utroq; poste sanguinem agni. *Fide* etiam omnes filij Israel *transierunt mare rubrum* ita illęsi, *tanquã* si irent *per aridam* & siccam terram, quia credi Exo.14. B

C derunt deũ ita eos posse educere per mare, sicut p siccum. Quod.s. transire mare experti et uolentes facere Aegyptij, q nec partẽ fidei habebãt, deuorati sunt ab aquis, .i. oĩno absorpti. Vel expti utrum fide, an casu fieret ille transitus, deuorati sunt gurgitibus. Si.n. casu transirent Israelitę, similẽ transitum haberent Ægyptij. Sed q̃a talem uiam illis fides parauerat, idcirco infideles in ea perierunt.

Fide muri Iericho corruerunt circuitu dierum septẽ. Fide Rahab meretrix nõ perijt cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.

Iosue.6. Iosue.2. & 6. Non solum mare diuisit fides, sed et muros Iericho pręcipitauit. Nã dñs iusserat. Circuite urbem cuncti bellatores semel per diem. Sic facietis sex diebus. Septimo autem die sacerdotes tollẽt septem buccinas, & pręcedent arcã fœderis, septiesq́ circuibitis ciuitatem, & sacerdotes clãgent buccinis. Cumq́ insonuerit uox tubæ longior atq; concisior, & in aurib⁹ uestris increpuerit, conclamabit omnis popul⁹ uociferatione maxima, & muri funditus corruent ciuitatis, ingredienturq́ singuli per locum contra quem steterint. Et filij Israel huic diuinæ iussioni ac pmissionibus fidem adhibentes, fecerũt ut sibi fuerat imperatum, & tali ordine ceperunt ciuitatem. Sed in eadem urbe erat Rahab, q̃ fide meruit non perire cum incredulis ciuibus. Omnes.n. gladio perierunt, præter eos qui erant in domo eius. Exceperat.n. duos exploratores cum pace, quos Iosue miserat, & absconderat eos, ne rex Iericho inueniret & occideret illos, quoniam uisis illis credidit quòd filij Israel per Dei potentiam essent habituri terrã, Sic.n. ait:

Iosue.2. Noui quòd tradiderit uobis dñs terram. Etenim irruit in nos terror uester, & elãguerunt omnes habitatores terræ. Dominus.n. Deus uester, ipse est Deus in cœlo sursũ & in terra deorsum. Et hac fide seruauit exploratores, & per fenestram suæ domus latenter emisit ideoque pereuntibus postmodum cęteris, ipsa cum omni cognatione sua uixit in populo Israel. Et antea quidem fuerat meretrix, sed populo Dei sociata, legitime uixit, ita ut et in genealogia Saluatoris poneretur. Et q̃a etiam meretrix fide iustificari & saluari meruit, erubescat omnis uir esse infidelis, ne per infidelitatem omnibus peccatis oneretur & pereat. Matth.1.

Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus enarrãtem de Gedeon, Barac, Samson, Iephthe, Dauid, Samuel, & prophetis, qui per fidem uicerunt regna, operati sunt iustitiã, adepti sunt repromißiones.

Multa, inquit, exempla ueterum de habenda fide uobis attuli, & adhuc plura uobis afferre possem. Sed quid adhuc dicam, id est, quod factum cuius personæ amplius in exemplum fidei proferam? Tot enim exempla protuli, ut omnibus sufficere debeant ad fidem. Et si proferrem alia omnia quæ possent proferri, fastidium magis quàm utilitatem fortasse generarent. Nec in his amplius immorari debeo, quia cũ determinassem tempus, in quo mihi uobis scribere liceat, si illud consumpsero, exẽpla fidei ueterum proferendo, infra pręscriptum tempus alia quę uobis scribere debeo, perficere nõ potero. Et hoc est quod subditur: Deficiet enim me tempus. Quasi dicat: Non est utile ut omnia quę possem, exempla supponam, quia me enarrãrem, id est, euidenter & singula narrantem deficiet, id est, deseret tempus, quod uobis ad scribendum determinaui, nec poterũt in eo explicari omnia quæ uobis scribere statui. Hoc est, tẽporis breuitas qua sum impeditus circa alia, nõ sinit ut plenariam istorum narrationem faciam. Vel tempus uitæ meæ deficiet,

A iJeft, deferet me, si uoluero oia psequi. Et ideo supersedendu e, qa *deficiet tepus me enarrante*.i.ex toto narrante, uel extra et aperte narrantem *de Gedeo, Barac, Samson, Iephthe, Dauid, Samuel & prophetis*. Hoc est, si oia fortia facta eorum & aliorum q ipsi per fide operati sunt, uoluero in ta breui tpe hui epistole uel uitæ meæ explicare, hoc no potero. Grandia sunt.n. que fecerunt isti. Qui deuicerunt.i. deorsum ponetes & sibi subijcientes, *uicerunt regna*.i. reges cum oibus sibi subditis. Et hoc no p suas uires, sed *p fidem* q Deo credebant, & in deo cofidebant. Ac per eandem fide qua credebant, bonorum operu remuneratorem, *operati sunt iustitia*.i. opa iustitie fecerunt. Et p ipsam fidem i qua pseuerauerunt, *adepti sunt repromissiones*.i. remunerationes supne beatitudinis, quas deus i scripturis promisit ac repromisit oparijs iustitie, non quod stati qn moriebantur, acciperent illas, qa nodum Xps eis uia fecerat, & erant i tenebris causa originalis peccati, sed qa cum Apostolus hec scriberet, Chro passo, ia habebant repromissiones scdm animam. Ipse naqz eos ab iferis abstraxerat & singulis stolis induerat. Vel adepti sunt promissiones temporalium bonorum, quas lex obseruatorib suis fecerat: quia non solum uitam æterna, sed & teporales diuitias, & inimicorum subiectiones pp obseruantia legis adepti esse dicutur, Gedeo, Barac & cæteri. Gedeo nanqz p fide deuicit regna, quia iubente ac promittente Deo i trecentis uiris, quos non ferro, sed lagenis & lampadib armauerat, superauit Madianitas et Amalechitas & alios orientales populos, quorum multitudo centu trigitaquinqz milia uirorum bellatorum habebat, & reges eorum cepit & interfecit. Et ipse opatus est iustitia, qa destruxit aram Baal, et edificauit altare domino, atqz liberauit ppl'm Israel. Et

Apoc 6.

Iudic.6. 7 & 8.

B adeptus e repromissiones uitæ, qm mortuus est in senectute bona. Barac quoqz p fidem deuicit regna, cui Deus p Delboram prophetissam dixit: Vade et duc exercitum in montem Tabor, tollesqz tecum dece milia pugnatorum de filijs Nephthali & de filijs Zabulon. Ego adducam ad te i loco torrentis Cison Sisara principem exercitus Iabin, & currus eius atqz oem multitudinem, & tradam eos i manu tua. Fecitqz Barac ut dns iusserat, et ascendit in monte. Quod cum audisset Sisara, cogregauit nongentos falcatos currus, oem qz exercitum de Aroseth gentium ad torrentem Ciso. Descendit itaqz Barac de mote Tabor, & decem milia pugnatorum cum eo. Perterruitqz dns Sisara & oes currus eius, uniuersa qz multitudine i ore gladij ad cospectum Barac, in tantum ut Sisara de curru desiliens, pedibus fugeret, & Barac psequeretur fugientes curr et exercitu usqz ad Aroseth getium, & ois hostium multitudo usqz ad internecionem caderet. Humiliauitqz Deus in die illo Iabin regem Chanaan, donec delerent eum. Sic Barac p fidem deuicit regna. Qui & iustitia operatus est in hoc ipso, q liberauit filios Israel ab ipso rege, qui per uiginti annos uehementer oppresserat eos: nec sibi uictoria arrogauit, sed Deo pro illa canticu cecinit. Vnde et supernas repromissiones adipisci dignus fuit. Sed et Saso per fidem deuicit regna, quia cum esset unus uir, sed haberet tn se spiritum domini, qui confortabat eu, ingentes strages Philistæorum multoties dedit, nullusqz eorum fortitudinem habere poterat ut illi resisteret. Iustitiam quoqz operatus est, quia iudicauit Israel uiginti annis, & Philistæos oppressores eorum afflixit, & Nazareus, id e cosecrat fuit ex utero matris sue, uinu & siceram non bibens, & nihil

Iudich. 4. & 5.

Iudic. 13. 14. 15 16

Luca. 1.

C ímundum comedens. In fine ſñ quo
ſe cum hoſtibus oppreſſit, non aliter
excuſatur, niſi quia ſpũs latenter hoc
iuſſerat, qui per illum miracula facie
bat, ſicut et antea illi inſpirauerat ut
uxorem de filiabus Philiſtæorꝝ acci-
peret, cum lex hoc prohiberet. Nam
ſicut in acceptione uxoris alienigenę
fecit per uoluntatem Dei, ꝙ lex inter
dixerat, & non peccauit, ita credi po
teſt qđ ſpũs ſanctus illi iuſſerit extin
guere ſecum ígentem illam hoſtium
multitudinem, quæ de eius humilia
tiõe laudabat idolũ ſuũ, & ad maius
improperium faciebat eum ebriũ lu
dere, præſertim cum iam ille ſpũs cœ
piſſet ei priſtinas uires reddere, ad de
ſignationem recuperationis prioris
gratiæ. Vnde & nunc Apoſtolus po
nit eum inter eos, qui adepti ſunt re
promiſſiones. Iephthe quoqꝫ ꝑ fidẽ
deuicit regna, qa eſt factus ſuper eũ
Iudic. 11. ſpũs domini, & circuiens Galaad et
& 12. inde tranſiens ad filios Ammon, uo-
tum nouit dño, dicens: Si tradideris
filios Ammon in manus meas, qui-
cunqꝫ primus fuerit egreſſus de fori
bus domus meę mihiqꝫ occurrerit re
uertẽti cum pace à filijs Ammon, eũ
holocauſtum offerã dño. Tranſiuitqꝫ
Iephthe ad filios Ammõ ut pugnaret
contra eos. Quos dñs tradidit í ma
nus eius. Percuſſitqꝫ uiginti ciuitates
plaga magna nimis. Et humiliati ſũt
filij Ammon à filijs Iſrael Reuertente
autem Iephthe domũ ſuam, occurrit
ei unigenita filia cũ tympanis et cho
ris. Qua uiſa ſcidit ueſtimenta ſua et
ait, Heu filia mi, decepiſti me, et ipſa
decepta es. Aperui. n. os meũ ad do-
minum, & aliud facere nõ potero, et
fecit ei ſicut uouerat. Et merito quæ
ritur utrum pro iuſſu Dei ſit haben
dum quo eam ímolauit. Abraham
enim non ſolum nõ eſt culpatur cru
delitatis crimine, ſed etiam laudatus
nomine pietatis, ꝙ filium uoluit ne
quaqꝫ ſcelerare, ſed obediẽter occide
re. Iephthe uero nõ ita legit accepiſſ D
ſe pręceptum ut filiam occideret. Sed
tñ in eo quod ſcriptura refert quia fa
ctus eſt ſuper eũ ſpũs domini, et tũc
tale uotum pro uictoria fecit, atqꝫ ui
ctoriam adeptus eſt, non uidetur te
merarie uouiſſe, cui ſpũs ſanctus prę
ſidebat: nec iniuſtum uotum uouiſſe,
qui uictoriam pro qua uotum facie-
bat, conſecutus eſt. Conſecutio. n. ui
ctoriæ teſtatur Deo uotum nõ diſpli
cuiſſe. Nouit. n. dñs ſecretas cauſas,
propter quas tale ſacrificium ei pla-
cere potuit. Et ipſe Iephthe ſemetipſm
potius in hoc ſpiritaliter mactauit,
quia cum non haberet filium aut fi-
liam præter iſtam, omnem affectum
eius rigore uoti ſuperauit, & dolorẽ
cõpaſſionis ardore fidei deuicit. Qui
et iuſtitiam operatus eſt, qa ſatis ra-
tionabiliter & iuſte principatum ſu
ſcepit, et cauſas ſuas contra regem fi
liorꝝ Ammon per legatos iuſte diſſe-
ruit, & iuſte bellũ iniſt, atqꝫ populũ
Iſrael ſex annis ſcđm legem dñi iudi
cauit. Vnde & repromiſſiões ſuper-
narꝝ retributionum adeptus eſſe cre 1. Reg. 16.
ditur. De Dauid uero ſuperfluũ eſſe & dein-
puto, demonſtrare quõ per fidem re- ceps per to
gna deuicerit, cum cõſtet eum tot re tum.
ges impios iuuãte dño peremiſſe. Iu
ſtitiam autem ſic operatus eſt, ut de
illo diceret Deus, Inueni Dauid filiũ
Ieſſe, uirum ſcđm cor meum, qui fa-
ciat omnes uoluntates meas. Sed &
repromiſſiones adeptus eſt non ſolũ
de æterna uita, ſed etiam de aduentu
Chriſti: quia & ipſe beatitudinem
æternã poſſidet, & æternus rex Chri 1. Reg. 3. 4
ſtus de ſemine eius ſuſcitatus eſt. Sa- 5. 6. 7. &
muel quoqꝫ per fidẽ uicit regna Phi deinceps.
liſtæorꝝ, quia cũ ſatrapę gentis illius
cum exercitibus ſuis aduerſus Iſrael
cõueniſſent, obtulit Samuel holocau
ſtum et clamauit ad deũ pro Iſrael,
& exaudiuit eũ dñs. Nam in ipſa ho
ra ſacrificij contigit Philiſtæos inire
prælium cõtra Iſrael. Et intonuit do

minus fragore magno sup eos atq; exterruit eos. & cęsi sunt a facie Israel, factaq; ē manus dñi sup eos cunctis diebus Samuel, & redditæ sunt urbes quas tulerāt ab Israele. Liberatusq; est Israel de manu eorū. Sed & iustitiā ita opatus est Samuel, ut nec in modico rephēsibilis unq; inueniatur. Ideoq; repromissiōes beatitudinis ęternę absq; ulla dubitatiōe adeptus est. Nōnulli quoq; sequentiū prophetarū, uel orationibus uel meritis suis deuicerūt reges, sicut orāte Esaia cū rege Ezechia, pcussit angelus ī castris Assyriorū centū octogintaquinq; millia. & recessit turpiter a Iudæa Sennacherib rex. Eliseus quoq; meritis suis obtinuit, ut Benadab rex Syrię, q diu Samariā obsederat, cū oī exercitu suo territus fugeret. Dñs aūt audiri fecit in castris Syriæ sonitū curruum & equorū & exercitus plurimi, fugerūtq; Syri, & dereliquerunt tentoria sua & equos & asinos cum auro & opibus magnis. & hæc oīa diripuerūt filiȷ̄ Israel, ita ut fieret modius similæ statere uno, & duo modiȷ̄ hordei statere uno in porta Samarię. Multaq; hmōi cōtra reges ipsos sancti pphetæ p fidem egerunt, & iustitiam in omni cōuersatione sua tenuerunt ac repromissiones diuinas in regno cœlorum adepti sunt.

Esaia. 37
4. Reg. 19
4. Reg. 7

Obturauerunt ora leonum extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciē gladiȷ̄, conualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra uerterunt exterorum, acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos.

Non solū super hoīes habuerunt antiqui sancti p fidem uictoriā, sed & sup bestias adeo feroces, ut sunt leones, & sup insensibilia elementa, ut est ignis, hoc est, *Obturauerunt*, i. obturata & clausa fecerunt *ora Leonum*. ut etiam ieiunt leones fide seruante nō tāgerent eos, sicut Daniel, quem illęsum in lacum leonum per noctis unius spatiū fides seruauit, aliaq; uice sex diebus cū septem ieiunis leonibus in lacu clausus sine læsione pdurauit. Pluralis. n. numerus pro singulari positus esse nunc intelligitur, in hoc quod dictum est, obturauerunt ora leonum, nisi & Dauidicum factum in hac snīa memoratum accipiamus, qui dum pasceret gregem uenit leo & ursus, tuleruntq; arietē, et ipse persecutus est & pcussit eos, eruitq; pecus de ore eorū. illis cōsurgentibus in eum, apprehendit ipse mentum eorū & suffocauit & interfecit eos. Aliȷ̄ p rorem fidei, *extinxerunt impetum ignis*. i. uehementissimū ignem qui cum impetu uirtutis irruebat, sicut Moyses Nam murmurantibus Hebręis, accensus est in eos ignis domini, & deuorauit extremā partem castrorū, cumq; clamasset popul⁹ ad Moysen, orauit Moyses ad dñm, & absorptus est ignis. Similiter. & Aaron alia uice extinxit impetū ignis, qñ tollens thuribulum cucurrit ad mediam multitudinem, quam uastabat incendiū & obtulit thymiama, ac stans inter mortuos & uiuentes, p populo depcatus est, & plaga cessauit. Sed & tres pueri in Babylone p fidem extinxerūt impetum ignis, cum quibus in fornacem descendit angelus dñi, & excussit flāmā ignis de fornace, & fecit medium fornacis quasi uentum roris flantem & nō tetigit eos oīno ignis. Aliȷ̄ *effugerunt aciem gladiȷ̄*, sicut Isaac quoq; cū pater arrepto gladio uellet immolare, phibuit angelus eum percutere: et sicut Dauid, qui dum manu sua psalleret corām Saul, tenebat, Saul lanceam & misit eam, putans quod configere posset eum cum pariete. Dauid aūt declinauit a facie eius. Hoc & alia uice similiter factum est de euasione ictus lāceæ. Vel effugarunt aciem gladiȷ̄. i. exercitum accīctū gladio per fidem in fugam uerterunt, sicut Gedeon in armis armatos Madianitas, & Iu-

Dan. 6. et 14.
1. Reg. 17
Nume. 11
Nume. 16
Daniel. 3
Gene. 22
1. Reg. 19
1. Reg. 20
Iudic. 7

C das Machabęus sępe cum paucis ferè inumeras hostiū multitudies. Alij p fidem *conualuerūt de infirmitate*.i. sanati à corporeo langore, sicut Iob & Ezechias. Alij per fidem *fortes* & inseparabiles *facti sunt in bello*, sicut Iosue & Dauid & Iudas Machabæus. Nonnulli *uerterunt* in fugā *castra exterorum*.i. alienigenarum, qui sup se ueniebant, sicut Iudith & sæpedictus Gedeon. Notādum uero, φ aliud est castra uertere, qm̄ hoc fit etiā sine pugna, aliud fugare aciem gladij, φ fit pugna. Talia per fidem antiqui patres cōsequebātur & temporalem felicitatem adipiscebantur, sed in nouo testamēto nō est tempus taliū. Ante dedit talia dominus, nunc dat meliora. Ac si diceret: Discite homines per gratiā noui testamenti uitam cōcupiscere sempiternā. Quid pro magno ita uos uultis à dño de morte liberari, sicut liberati sunt patres uestri, qn̄ cōmendabat dñs etiam terrenæ felicitatis prę ter se non esse alium largitorem? Illa felicitas ad ueterē hominem ptinet, quæ ueritas ab Adam cœpit. Ego autem sum Christus, non Adā. A ueteri ueteres fuistis, à nouo noui estote usq; ad mortem. Vnde ipse hoc uoluit i cōspectu inimicoꝝ pati, quo eū tanq̄ derelictū putarent, ut cōmendaretur gratia noui testamenti, q̄ discemus aliam quærere felicitatem, q̄ nunc est i fide, postea uero erit in specie. Sed sub ueteri testamento necesse fuit, & temporalia bona sanctis præberi diuinit⁹. Ideo à uarijs piculis liberati sunt qui clauserunt ora leonū extinxerunt impetū ignis, effugerūt, aciem gladij, conualuerūt de infirmitate. Fortitudinē quoq; & uictorias adepti sunt diuinit⁹, qm̄ fortes facti sunt in bello, et castra uerterunt exterorum. Magna etiam impetrauerūt orādo, qm̄ *acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos*. Sareptana quippe mulier, orante Elia, filium suum accepit de resurrectione uenientem, et p Eliseū D Sunamitis accepit natū suum de resurrectione sibi redditum.

1. Mac. 4.
4. 9. et. de incept.
Iob. 42.
4. Reg. 20
Iudith. 13.
Iudic. 7.
3. Reg. 17.
4. Reg. 4

Alij autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut meliorem inuenirent resurrectionem. Alij uero ludibria & uerbera experti sunt, insup et uincula & carceres, lapidati sunt, secti sūt, temtati sunt, in occisione gladij mortui sunt.

Ostendit quanta per fidē sancti fecerunt, nunc autem ostendit quanta pro fide pertulerunt, ut quod suaserat fide multoꝝ exemplis pluribus, persuadeat multarum passionū imitationibus. Quidā patrū in uita sua per fidem à uarijs aduersitatibus erepti sunt. Sed *alij* eoꝝ etiam pro fide *distenti sunt*.i. in supplicijs singula membra iēsi, *non suscipientes redemptionem*.i. ereptionem de pœnis quæ inferebantur illis, *ut inuenirent* in seculo alio meliorem redemptionem præsenti quæ respuebatur. Hoc fecerunt septem egregij fratres cum matre, quos rex Antiochus flagris & taureis crucians, compellebat cōtra legem carnes porcinas edere. Qui cum dicerent, parati sumus mori, magis q̄ patrias Dei leges přuaricari, irat⁹ rex iussit ei qui prior fuerat locutus, amputari linguam, & cute capitis abstracta, summas quoq; manus et & pedes pcidi: & cum iam per omnia inutilis factus esset, iussit ignē admoueri, et adhuc spirantem torreri in sartagine. Sic fecit de secundo, atq; omnes septem et octauam matrem tal bus tormentis consumpsit. Ita distenti sūt in uarijs pœnis, atq; manus et pedes ad percipiendum pœnas extenderunt & linguas ptulerunt. Ac redimi à pœnis noluerunt, quia cum suaderetur illis ut illicitas carnes ederent & pœnas euaderent, non consenserunt. Optabāt enim *meliorem resurrectionem*, sicut et tyranno dicebant Tu quidem sceleratissime in přsenti uita nos perdis, sed rex mūdi defunctos nos pro suis legibus in æternæ uitę resurrectione suscitabit.

2. Mac. 7.

A suscitabit. & hoc quidē isti tali fide pertulerūt. Sed *alij experti* sunt sustinē do *ludibria & uerbera*, quia & derisi sūt
Hiere. 20. et uerberati, sicut Hieremias qui ait, Factus sum in derisum tota die, om
Ibidem. nes subsānant me. & de quo scriptū ē, quia percussit Phassur Hieremiā prophetā, & misit eum in neruum. Et quasi parum esset pertulisse ludibria & uerbera, pertulerūt *insuper & uincula & carceres*. Per hoc .n. qđ dicit insuper, notat hæc quatuor eisdē ꝑsonis illata fuisse. Et Hieremias uincula pertulit et carceres, q̃a sicut di-
Hiere. 32. ctū est, Phassur in neruū misit, quē
Hiere. 37. Sedechias rex ī atrio carceris clausit, & iterū cum uellet ire in terram Beniamin, et peruenisset ad portā Hierusalē, apprehēdit eū custos portę, dicēs: Ad Chaldęos ꝓfugis? & duxit eum ad principes. Quamobrē irati prīcipes cōtra Hieremiā, cæsum eū miserūt in carcerē, ĩgressusq; ē in domum Iaci et in ergastulo, & sedit ibi diebus multis. Sic legit̃ Hieremias expertus esse ludibria & uerbera, insuper & uincula & carceres. Micheas quoq; uerbera pertulisse legitur
3. Reg. 22. & carcerē atq; ludibria. Nam cum rex Achab uellet ire cōtra Syros ad prælium in Ramoth Galaad, & prophetas suos consuluisset, duos circiter quadringentos congregauerat, omnesq; regi respondissent, ut iret, quia prospere sibi euenturum foret, tandē Micheas adductus & interrogatus, respōdit: Dñs dedit spiritū mendacem ī ore omnium prophetarū tuorum, q hīc sunt. Accessit autē Sedechias filius Canaā, & percussit Micheam in maxillam, & dixit: Mēne ergo dimisit spirit⁹ dñi, & locut⁹ est tibi? Ecce ludibria & uerbera, cum ante regē derideretur. & percutitur sine iudicio & ait rex, Tollite Micheam & mittite eum in carcerē, & sustentate eum pane tribulatiōis & aqua angustiæ, donec reuertar in pace. Ecce carcer, ubi & uincula B forsitan fuerunt. Alij *lapidati sunt*, ut ille de quo scriptum est, quia spiritus dñi īduit Zachariam filium Ioiadæ 2. Par. 24
sacerdotē, & stetit in conspectu populi & dixit eis: Hæc dicit dñs, Cur transgredimini præceptum dñi qđ uobis non proderit, et dereliquistis dñm ut derelinqueret uos? Qui congregati aduersus eum miserunt lapides iuxta regis Ioas imperiū ī atrijs Matth. 23. 3. Reg. 21.
domus dñi, & īterfecerunt eum. Sed et Naboth Iezraelites iniuste lapidatus est. In eo quod subditur, *secti sunt*, pluralis numer⁹ pro singulari positus esse creditur, qm̃ de solius Esaiæ passione dictum intelligitur, q̃a Hebræi certissime tradūt serra lignea à Manasse rege serratū esse. Alij *tēntati sūt* uoluptatum suasionibus aut secularium bonorum promissionib. an diuelli possēt à fidei iustificationib⁹, et sicut sctūs Ioseph, cui īpudica dña dice- Gen. 39
bat, dormi mecū. & sicut Iudith, cui dixit Holofernes, Tu eris magna in domo Nabuchodonosor, & nomen Iudith. 11.
tuū nominabit̃ in uniuersa terra. & sicut ultim⁹ septē fratrū, de q̃bus supra dixim⁹, quē rex Antiochus non solū uerbis hortabat̃, sed etiā iuramē 2. Mac. 7.
to affirmabat, diuitem se & beatum facturū, & translatū à patrijs legib⁹ amicū habiturū. Alij uero *mortui sunt in occisiōe gladij*, sicut octogītaquinq; sa 1. Reg. 22
cerdotes dñi, quos Saul ꝑp Dauid ī iuste trucidauit, et sicut ꝓphetę dñi, 3. Reg. 18.
quos regina Iezabel interfecit.

Circuierunt in melotis, in pellib. caprinis, egē tes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus. In solitudinibus errantes, & in montibus, & in speluncis, & in cauernis terræ.

Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis &c. Melota ē (ut aiunt) uestimētum ex pilis camelorum factū uel ex caprinis pellib⁹: & q̃s ī ueteri Iudæorum ppl'o usus sit hoc īdumēto, difficile ī scri- Matth. 3
ptis aperte reperit̃. sed Ioānes bapti Marc. 1
sta q in hoc loco intelligi pōt, legit̃

C hoc usus fuisse. Iudith tñ ciliciũ ha
Iudith..9 bebat super lũbos suos. & Esaiæ di
Esaie.20. ctũ ē, Solue saccum de lũbis tuis.i.
4. Reg.1 ciliciũ. Hoc ĩdumento credim⁹ & E
liã usũ fuisse nõnullosq́ pphetarꝫ.
Fertur, etiã melota uocari pellis aĩa
lis, qđ dr̄ taxus siue taxo et religiosi
uiri domãtes carnē suã, non molles
& ptiosas uestes habebant, sed cili-
cijs utebãtur & aspis aĩaliũ pellib⁹,
3. Reg. 19. ut taxonũ & capraꝝ. Vel circuierũt
Luce.3. sic ĩduti loca multa, sicut Elias, qui
iubēte dño p̄ uaria loca ãbulasse re-
ferē. & sicut Ioãnes baptista, q uenit
in oēm regionē Iordanis, pdicãs ba
ptismũ pñiæ. Ipsi dico, *egentes* necessa
rijs corpori, qa nihil habebãt: *angustia
ti* cura animi, qm̃ peccata ppl̄i plãge
bãt: *afflicti* laborib⁹, qa psecutionē p
iustitia sustinebãt. Qui ne pp penu-
rias et afflictiões uiderētur contēpti
biles, subditur. *Quibus dignus nõ erat mun
dus*. i. tantæ dignitatis erat, q mũdus
nõ erat dignus conuersatiõe illoꝝ.
4Reg.2. Vnde & Elias in cœlum uiuus est
Matth.14 translat⁹, atq; Ioannes citius marty
Marc.6. rio consũmatus. Illi quoq; erãt egē-
tes et angustiati atq; afflicti, de qb⁹
2.Mac.5. referē, qa Iudas Machabę⁹cũ Hieru
salē ab Antiochenis occupata esset,
secesserat in desertum locũ, ibiq́ ĩter
feras uitã in montib⁹ cum suis age-
bat: & fœni cibo uescētes, de mora-
bantur ne participes essent coinqui
nationis. Hi sẽ à malitia mundi sepa
uerant, & ideo dign⁹ eis nõ erat mũ
dus. de qb⁹ intelligitur hoc qđ apl's
2.Mac.2. subiungit, *in solitudinibus errãtes & in mõ
tibus*. Alij uero ad proximas coeũtes
speluncas, & latenter sabbati diē ce
lebrantes, cum ĩdicati essent Philip-
po pposito regis, flammis succensi
sunt, eo q uerebantur pp religionē
& obseruantiã manu sibimet auxi-
lium ferre. & hos nunc dicit apl's *in
speluncis & in cauernis terræ* mansisse. Spe-
luncę qdem naturales, cauernę autē
q̃ manu uel aliquo casu factæ sunt.

Elias in solitudinibus antea fuerat D
in mõtibus & speluncis: qui fugiēs 3.Reg.19.
Iezabel, uenit in Bersabee Iuda. Et
perrexit in desertũ uia unius diei, &
ĩde ambulauit quadragita dieb⁹, &
quadraginta noctibus usq; ad mon
tē Dei Oreb, Cumq́ peruenisset illuc,
mansit in spelunca, & auditis ibi ser
monibus dñi, reuersus est idem per
desertum. Sed et illi manserunt ĩ spe
luncis uel cauernis, de qbus scriptũ
est, qa cum interficeret Iezabel pro
phetas dñi, tulit Abdias centum p- 3 Reg. 18.
phetas & abscõdit eos quinq́genos
in speluncis, & pauit eos pane & a-
qua. Hucusq; apl's exemplis eoꝝ u-
sus est, qui in fide testimonium con
secuti sunt. Superius uero, priusq̃
de fide tractatum inciperet, ferè per
totam eplam argumentis utebatur.
Egregius.n. magister, sapientib⁹ & Roma. 1.
insipientibus debitor cum ĩ Hebręis
quosdam sapientes, quosdã uero tar
diores cerneret, prudentiam sapien-
tium argumentis superauit: tardita-
tem uero simplicium solis exẽplis
attraxit, quaten⁹ & illos uictrix ra
tio frangeret, & istos ad maiora con
scendere imitatio blanda suaderet.

*Et hi oēs testimonio fidei probati, nõ accepe-
runt repromissionē, deo p nobis melius aliquid p
uidente, ut non sine nobis cõsummarentur.*

Multos hactenus memoraui. *& hi
omnes* quos noĩatim uel tacitis noĩb⁹
in exẽplum adduxi, probati sunt te
stimonio, fidei. i. sic pbati sunt ĩ fide
constantes, ut bonum inde testimo
nium habeãt. Ad hoc reuertitur ĩ cõ
clusione, q in exordio pmiserat, qa
in fide testimoniũ cõsecuti sũe senes.
Et q̃uis ĩ fide fuissēt pbati, *non tamen
acceperunt repromissionē*. Quid ē hoc? Nõ
ne paulo superi⁹ dictũ quosdã eoꝝ
p fidem deuicisse regna, operatos es
se iustitiam, et adeptos eē repromis-
siones? Sed illi sancti & repromis-
siones adepti sunt, & promissiones
expectant, qa beatitudinem anima-

A rum habẽt ſed reſurrectionẽ corpoꝝ pſtolãtur. Vñ bene ſuperius dictum eſt, quia adepti ſunt repromiſſiones, quaſi plures & uarias: nunc, autẽ dr̃, ga non acceperunt repromiſſionem, quaſi unam ſingularẽ, qm̃ uariæ ſunt dignitates, quas animæ iuxta merito rum ſuoꝝ diſtinctiones acceperunt, ſed una eſt corporum incorruptio, quam generaliter expectãt. Non igi tur acceperunt repromiſſionem, qm̃ reſurrectio corpoꝝ quã deus ſanctis ſuis repromiſit, adhuc differtur. ut ſi mul oẽs reſurgam⁹, quatenus in cõ muni gaudio oĩm, maius fiat ſingula re. Ita expectãt adhuc, donec & nos occurramus *deo prouidente* & ſapienter ordinãte *pro nobis aliquid melius, ut non con ſummarentur*. i. ut nõ pciperent cõſum matam beatitudinem aĩẽt corporis *ſine nobis*, cꝫ ut ante nos cõſummaren tur. Cum. n. adhuc nos expectãt ad ſuam cõſumationem, ardentius no ſtrã expotant liberationem, et pp ſe, pp nos atqꝫ pro nobis ĩterpellant, ut citius à pręſentis ſeculi miſeria libere mur. Nos quoqꝫ etſi pp nos ipſos de fides, faltẽ ne diutius eos expectare faciamus, feſtinare debemus, ob hoc etiã alacrius currere, quia non tãdiu expectabimus, quãdiu expectauerũt illi. Propter hmõi cãs Deus pro no bis melius ordinauit, ut nos expecta rent ad cõſummationem. Patriarchę igitur & prophetæ oẽsqꝫ propheta**ꝝ** ſpũs, qui ad beatã uitã tranſierunt, nos ardenter gauiſuros ſecum expe ctant, nec eſt illius ex toto pfecta lęti tia, donec quodãmodo p noſtris er roribus dolent. Neqꝫ. n. diſcedentes hinc ſancti cõtinuo integra meritoꝝ ſuoꝝ pmia cõſequunť, ſed expectãt etiã nos licet morantes, licet deſides, ut nobiſcum pfectã beatitudinẽ cõ ſequãtur. Propter hoc etiã myſteriũ illud in ultimum diem dilati iudicij cuſtoditur, ga unum corpus eſt qđ iuſtificari expectatur, unum corpus eſt qđ reſurgere in iudicium dicitur

CAPVT XII.

Ideoqꝫ & nos tãtã habentes impoſitã nubem teſtium, deponentes omne pondus & circunſtans nos peccatum, per patientiam curramus propoſitũ nobis certamen, aſpicientes in authorem fidei & conſummatorẽ Ieſum, qui propoſito ſibi gaudio, ſuſtinuit crucẽ, confuſione contempta, atqꝫ in de xtera ſedis Dei ſedet. Ephe. 4. Coloſ. 3. 1. Petri. 1

Præmiſſis exẽplis fidei & patiẽtię ſanctoꝝ, in gbus fides ſolidata eſt in cordib⁹ auditorum, ſubiungit illud qđ fidei ſociandum eſt. i. hortari inci pit ad tolerantiã aduerſitatum, ut ſi cut pres oĩa p fidem aduerſa patiẽdo uicerunt, ita & nos faciamus. Quaſi dicat: Anteceſſores nr̃i tanta p fidem operati ſũt et ptulerunt. *Ideoqꝫ & nos* ſiĉ pro fide ſuſtineamus ad imitatio nem ipſoꝝ. Nos dico, *habẽtes impoſitam* nobis ad ptectionẽ & umbraculum *tantam nubem teſtium*. i. tãtam multitudi nem ſanctoꝝ, qui de terris inſtar nu bium cõſurgentes, ad ſublimia cœle ſtis cõuerſationis uolauerunt ab om ni ſarcina terrenæ cupiditatis, & ut nubes exemplo ſui in ęſtu tribulatio num dant nobis refrigerium cõſola tionis, atqꝫ cõpluunt nos inundãtia doctrinæ ſuę. Qui teſtes dicuntur, ga fidẽ teſtati ſũt ore et paſſione. Teſtes . n. Latine, μάρτυρες grecę dicuntur. Sed et bonoꝝ opeꝝ teſtes fuerũt, ga in ſuis actibus teſtati ſunt eſſe facien da hmõi opera. Quoꝝ nubes. i. denſa multitudo eſt nobis ĩpoſita, ut nos p tegat et exẽplis ſuis cõfoueat. Et nos hanc nubem leuẽ ſup nos habentes. deponamus. i. deorſum ponam⁹ *omne pondus*. i. oẽm grauedinem mundanæ cupiditatis, et gcgd mentẽ nr̃am in ĩ fimis deprimit, ut leues effecti, ad nu bem q̃ ſup nos eſt, euolemus et ei cõ ſociemur. Deponamus etiã *peccatum cir conſtans nos*. i. ad alia eleuemur, & in imo relinquam⁹ pctm̃, qđ inĩqꝫ nos ĩpetit & circumuallat, dum in ĩfimis cor habemus, ſicut Zachæus, g præ Luc. 19.

A turba Iesum uidere nõ poterat,ascendit in arborẽ ut uideret eum. Turba enim altior pusillum Zachæum nõ sinit uidere Iesũ, qñ inolita cõsuetudo uitiorꝝ q̃ nos supauit et sup nos excreuit,atq; tumultus puersarꝝ cogitationum,q sibi cor nr̃m subdidit, nõ nos sinit lumen diuinitatis intueri. Sed Zacheus ascendit ĩ arborem, relicta inferius turba,qa nos in arborem crucis debemus ascendere,cruci figentes carnẽ nr̃am cum uitijs et cõcupiscentijs,atq; cor ad alta sustollere,si Iesum abs q; turbæ nocentis obstaculo cupimus aspicerẽ.Sic itaq; deponamus omne põdus, et circũstãs nos pc̃tm̃.Põt etiam põdus intelligi sarcina peccatorꝝ q̃ fecimus , p̃ sicut onus graue grauata est sup nos.Peccatum uero qđ circũstat, tẽtatio pctĩ q̃ undiq; ĩminet,& ab omni pte nos obsidet.Sed nos p cõfessionem deponamus omne pondus peccatorꝝ quo grauamur,& per sublimẽ cõuersationẽ deorsum relinquam⁹ omne pc̃tm̃, qđ nos ĩ ĩfimis circũstat et ĩpugnat. Et sic abiecto põdere & superatis obstaculis, leues atq; sublimes effecti, *curramus* i.sine mora hęsitationis cito trãseamus *per patiẽtiam certamen* martyrij, qđ *propositũ* est *nobis* ab ĩfidelib⁹ , q ꝓposuerunt aut nos à fide separare, aut uarijs tormentis cruciare . Vel à Deo ꝓpositum est nobis,q p immẽsa gratiæ suę beneficia ꝓposuit,nõ solũ ut in eum crederemus,sed etiã ut pro illo pateremur.Et ita sine murmuratione uel hęsitatione curramus p patiẽtiam agonem martyrij, *aspicientes in authorem fidei*.i. attendentes quãta pro nobis ptulit,q fidẽ nobis & dedit & auxit,pro qua nobis suadet martyrium.Ac si dicaẽ:Curramus ꝓpositũ certamen,tum pp exẽpla multa p̃cedentium patrũ,tum pp authorem fidei *& consũmatorem* Iesum , q tam magnus est, & ab eodẽ fidẽ accepimus pro q̃ patimur,atq; ab ipso consum

Galat.5.

Psal.37.

Philip.2.

mãdã plena beatitudine speram⁹.Ipse.n.est & author & cõsummator fidei, qa & eo authore fidẽ habemus, et eo cõsummatore ad uidendũ qđ nunc fides credit pueniem⁹. In hũc aspiciamus:ne aduersis deficiamus, *qui proposito sibi gaudio sustinuit crucẽ*.i. qui ꝓposuit sibi in corde gaudiũ ęternũ, ad qđ p passionẽ erat trãsiturus , & sic libẽtissime ptulit suplicia crucis, *contempta confusione*.i.neglecta omni uerecundia,dũ irriderẽ pẽdẽs in ligno. Vel ꝓposito sibi à turbis gaudio, dũ uellent eũ facere regẽ,noluit ille gaudium hmõi suscipere,sed postmodũ sustinuit crucẽ et illusiones et opprobria, cõtẽnens oẽm humanã uerecũdiã.Oĩa.n.terrena bona cõtempsit, ut in illis nõ q̃rerẽ felicitas . Crucẽ sustinuit.*atq; ideo sedet in dextera sedis Dei*. humiliauit.n.semetipsũ, factus obediens usq; ad mortẽ, mortẽ aũt crucis,pp qđ & deus exaltauit illũ. Nõ ergo frustra sibi gaudiũ resurrectionis et ascensionis ꝓposuerat, dum pateret & irrideretur, sed assecutus est illud gaudiũ, Itaq; sicut ille ꝓposito sibi gaudio sustinuit crucẽ,cõtẽnens uerecundiã,& adeptus est fidei cõfessionẽ, sic et nos ꝓposito nobis ęterno gaudio habemus p fide ei⁹ oĩa sustinere,& oẽm opprobriorꝝ uerecundiã cõtẽnere,ut ad sedis eius participationem mereamur pertingere.Dicit enim: Qui uicerit, dabo ei sedere mecũ in throno meo,sicut & ego uici,et sedeo cũ p̃re meo in throno ei⁹.

Ioan.6.

Apoc.3.

Recogitate enim eum qui talem sustinuit à peccatoribus aduersus semetipsum contradictionem, ut non fatigemini animis uestris deficientes. Nõdum enim usq; ad sanguinem restitistis aduersus peccatum repugnantes, & obliti estis cosolationis, quæ uobis tãquam filijs loquitur,dicens:Fili mi,noli negligere disciplinã domini, neq; fatigeris dum ab eo argueris.Quem enim diligit dominus,castigat:flagellat aũt oẽm filium quẽ recipit.

Prouer.3.

Apoc.3.

Dixi qa debem⁹ aspicere in authorẽ fidei pro nobis crucifixũ. Et iustũ est sic

A est sic fieri. Nam *recogitate*.i. assidue cogitate *eum* qualis & quātus sit, *qui sustinuit contradictionem talem*.i.iam turpem & tam uehementē, dū ei cōtradiceretur & diceret, Blasphemauit, & secundū legē debet mori, quia filiū Dei se fecit. & nō à quibuscūq;, sed *à peccatoribus* hāc sustinuit, qd' est indignius: nec saltém aduersus mēbra sua, sed *aduersus semetipsum*. Hūc assidue recogitate ad imitandum, qui cū sit tā sanctus & tam imunis à pctō & tam magnus, patienter tolerauit pctōres, qui ei cōtradicebant & illudebāt, & post crucifigebāt eum, hunc inquā recogitate, *ut* ppendētes qualia & quāta ipse ptulit, *nō fatigemini* in aliquib⁹ aduersis, *deficientes animis uestris*.i. licet corpore deficiatis, mente tñ ualidi & insuperabiles pduretis. Nec debetis deficere, quia parua sunt quę adhuc pertulistis. Cur.n. reatū defectionis subiretis, qui nō graue passionis uehementiā sustinetis? Cur corrūperemini fidei defectione, qadhuc caretis sanguinis effusiōe? Nā etsi ura iā amisistis, *nōdum tñ usq; ad sāguinem*.i. usq; ad sanguinis effusionē *restitistis repugnantes*.i. iterū iterūq; pugnātes, nō dico aduersus pctōres.i. aduersus homines, sed *aduersus peccatum*, qd' illi uobis suadent, dum uos à fide reuocare conanť, uel aliqd illicitū facere uos hortanť. Nondum puenistis ad effusionē sanguinis. *Et iam tædio segnes effecti, obliti estis consolationis*, quā Dei sapientia uobis p Salomonē exhibet ī aduersis. Quasi dicat: Culpandi estis, q illā cōsolationē iugiter in memoria nō tenetis. Vel p interrogationē pōt legi. Nōdum restitistis usq; ad sanguinem, & iam estis obliti consolationis? Nō debuissetis illi⁹ esse obliti. *Quæ* cōsolatio legiť uobis.i. q uerba cōsolatoria dirigunť ad uos p Dei sapientiā, q xps est, à quo fit cōsolatio. *loquitur uobis*, nō tanq̄ seruis neq; saltem tanq̄ amicis, sed potius *tanquā filijs*, qd' est dulcius. Chrs enim pr̄ est credentiū, sicut ipse demonstrat, cū dicit: Non pñt filij sponsi ieiunare, quādiu cum illis est sponsus. Et B ideo unicuiq; fideliū aduersa patienti loquiť in pūerbijs, dicēs, *Fili mi, noli negligere*. Mi, aduerbiū blandientis. Noli negligere.i. nō sit tibi uoluntas negligendi, hoc est, uilipendendi *disciplinā*.i. tribulationes per quas potes discere, quod ideo uult Deus te tribulari, ut possis uelut aurū igne tribulationis probari. Vel hoc potes ibi discere, quia si nunc tibi qui filius es nō parcit, quanto magis in iudicio nō parcet aduersarijs? Ex hoc etiā qd' disciplina est, nō debes negligere tribulationē quā pateris, & ex eo q dei est. Disciplinā quippe Dei negligere, est tribulationē recusare uelut inutilē, cū necessitas patiēdi eā īgruit, *neq; fatigeris*.i. neq; lacessendo deficias, *dū argueris*.i. rephenderis *ab eo* qui dñs est et tuus & oīum. Licet.n. sis adoptatus in filium, tñ debes cognoscer' dñm. Et patienter debes aduersitatē sustinere, qm̄ ipsa aduersitate argueris & increparis à dño de malis, q fecistis, ut recogites ea & corrigas. Ideoq; peccatis tuis humilit' iputa, quicquid aduersi ptuleris. Nec debes fatigari dū sic argueris, qm̄ *dominus castigat*.i. castū agit, hoc est p tribulationes facit à uitijs castū eum, *quē diligit*. Nec solūmodo castigat & emendat uerberib⁹ eū fidelē quē diligit, sed etiā *oēm filium flagellat quē recipit*.i. quē post culpā primi parētis ad se reuocat. Omnē & maiorē & minorē flagellat quē recipit. Et tu forte dicis, except⁹ ero. Si except⁹ eris à passione flagellorū, except⁹ eris à numero filiorū. Ne te sine flagello futurum speres, nisi forte cogitas exhæredari. Alr.n. null⁹ recipiť i hęreditate æterna. Oēm flagellat quē recipit. Null⁹ except⁹, null⁹ sine flagello erit. Ita oēm flagellat, ut ēt unicū suū. Vnicus ille licet sine peccato nō tñ sine flagello. Patet ergo q q sine pctō flagellat unicū, nō īmunē à flagello relinquit cū pctō adoptatū. Oēm flagellat quolibet mō, uel p malos hoīes, uel p malos angelos, uel p dāna rerū, uel p infirmita-

Matt. 26.
Ioan. 19.
Marc. 2.

C re corpis, seu p aliud qd aduersitatis.

In disciplina pseuerate. Tanquam filijs uobis offert se Deus. Quis.n. filius, quem non corripit pater? Quòd si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & nō filij estis. Deinde patres quidē carnis nostræ eruditores habuimus, & reuerebamur eos. Non multo magis obtemperabimus patri spirituum, & uiuemus? Et illi quidem in tempore paucorum dierum secūdum uoluntatem suā erudiebant nos, hic autem ad id qd utile est, in recipiendo sanctificationem eius.

Quia oīs filius flagellat, ut in hæreditate quā p Adā pdiderat, recipiatur, ideo *pseuerate in disciplina* quā īchoastis. i. in aduersitatū tolerātia. Nō.n. pōt erudiri quisq̄ sine labore, qa uirtus ī ifirmitate pficit. Et uos ad magnā tē his 1. Cor. 12. disciplinę flagellis erudimini, quia *tanquam filijs offert se Deus uobis*, ut cum bene flagellis eius eruditi fueritis, possideatis eū perenniter ut prēm, & ipse uos ut filios. In alijs codicibus non est se, sed tanq̄ filijs uobis offert Deus. Qđ idē signat. Quia tanq̄ filijs offert uobis, ut pseuereris in disciplina, & puniatis ad hæreditatem, atq̄ in hoc qđ disciplinam dat prēm se oñdit, Visitabo, īquit, in uirga iniq̄tates eorꝫ, & in uerberibus peccata eorꝫ, misericordiā aūt meā nō auferā ab eis. Nō ergo tātum misericordia uocantis est, sed & uerberantis atq̄ flagellantis. Sit itaq̄ man⁹ prna sup uos, etsi boni filij estis. Nolite repellere disciplinam eius. Det disciplinā, dum non auferat misericordiā. Cædat cōtumaces, dum nō reddat hæreditatē. Si pmissa pris agnouistis, nō timeatis flagellari. sed exhæredari. Non tam amarꝫ uobis esse debet qđ flagellat, q̄ dulce qđ recipit. Qūo.n. nō flagellat custodiens paruulos dñs, quos grandes q̄rit hæredes? Nec mirū si ipse flagellat eos, qa hoc facit oīs pater de filio, quem diligit, & sapientem uult esse. Nā quis est *filius quē non corripit pater* eius, dum errare in aliquo uiderit? Videmus.n. hoīes in filijs suis hoc facere. Aliqñ iam desperatos filios suos dimittunt uiuere qūo uolunt. At qui spē hñt, flagellant illos. Quos oīno uiderint sine spe & īdomitos esse, dimittūt ut faciant qđ uolūt. Iā q dimittunt facere qđ uolunt, nolunt pmittere ad hæreditatē suam. Quē aūt flagellant filiū, huic ipsam hęreditatē seruant. Cū ergo flagellat Deus filiū, curras ille sub manu pris flagellantis: qa dum flagellat, ad hęreditatē erudit. Non sit tam uano et puerili sensu, ut dicat, Plus amat pr meus frem meū, cui pmittit facere qcqd uult. Ego si me mouero contra iussionē pris, mei, flagella īuenio. Tu gaude sub flagellis, qa tibi seruat hrditas. Ad tps emēdat, ne in ęternum dānet. Alijs aūt ad tps parcit, sed ī ęternū illos dānabit. Oēm filiū pr su⁹ flagellat, & uerberibus disciplinæ castigat. Qđ si uos *estis extra disciplinam* prnorꝫ uerberꝫ, *cuius disciplinę participes facti sunt oēs filij ergo adulteri* estis, *& nō filij estis* i. cū nullus filiorꝫ absq̄ disciplia pris sit, si uos ī disciplina Dei q̄ uos prna bonitate castigat, nō maneris, tunc nō filij Dei estis, sed pott⁹ ex adulterio corruptore, q diabolus est, nec iure pr uocat, geniti. Non.n. iure pr appellari pōt q ex adulterio genuerit. Deus nāq̄ legitim⁹ pr est fideliū. diabolus aūt non pr, sed corruptor est, ideoq; non filios, sed adulteros gignit. Tales sunt qui in pñti uita flagellū Dei non sustinēt, q̄uis nomē xpanitatis habeant. Propter has causas debetis ī disciplina manere *Deinde* pp ista, qa *patres quidē*, sed *carnis nostra habuimus eruditores, et reuerebamur eos*. i. reuerentiā exhibebamus in subiectione & obediētia, ergo *non*. i. non'ne *multo magis obtemperabimus patri spirituū*? i. obedimus Deo, q spiritalis pr nr est. Nā obedientia sola uirt⁹ est, q̄ hoīem deo cōcilat, sicut ecōtra tumor. i. īobedientia, longe à Deo separat. Quid.n. aliud est inobediētia, q̄ nolle subdi Deo. i. suę uelle esse ptātis? Non'ne multo magis obtempabimus pri spirituum. i. Deo, qui formauit hoīem de limo ter-

Psal. 88.

Psal. 114.

A rx, & inspirauit in faciem eius spiraculum uitæ? Non.n.de materia fecit spm hoīs sicut corpus, sed de nihilo p īsufflationem suā creauit, & ita se patrem spūs esse quodāmodo mōstrauit. Ideo ēt pr̄ spirituū dr̄, qa nos ī baptismo secundū spm̄ generauit. B. huic magis q̄ carnalibus parentibus obtēperare debemus, quia hoc facientes in æternum *uiuemus*. Carnales aūt pr̄es par̄ utilitatis cōferre pn̄t. Quid.n. tibi potuit præstare pr̄ tuus, qa corripuit, qa uerberauit te? Nunqd p̄stare potuit ut uiueres in æternū? Quod nō potuit p̄stare sibi, qn̄ p̄staret tibi? Propter pecuniam suā quantulamcunq;, quā de labore collegit, erudiebat te flagellis, ne tibi dimissam male uiuendo disperderes. Qm̄ reliquit tibi, quod nec tenere hic poterat nec auferre. Nō.n. aliquid tibi dimisit, qd' ipsius esse posset. Cessit, ut succederes. Deus autē tuus, redemptor tuus, castigator tuus, pater tuus, erudit te ut accipias hęreditatē, ubi nō efferas patrē sed hæreditatē habeas ipsum prēm. Ad hanc spem erudiris, & murmuras. Erit enim tunc Deus oīa in oībus. Nec erit ulla infelicitas q̄ nos exerceat, sed felicitas sola q̄ pascat. Ipse aūt pastor noster, dn̄s noster, ipse portus noster, honor nr̄, diuitiæ nr̄æ. Quicunq; hīc nobis uaria q̄rim⁹, ipse nobis un⁹ oīa erit. Ad hanc spem domamur, & domitor intolerabilis habet. Nā carnales patres antea nos domuerunt, *& illi quidē* uerbe ribus *erudiebant nos scdm uoluntatem suam*.i. in his q̄ uolebant, uidelicet in uanis & caducis, *in tpe paucorum dierum*, dum essemus pueri: *hic autem*.s. pr̄ spirituū, erudit nos *ad id qd' est utile*.i. ad fidē & bonā conuersationē, *in recipiendo sanctificationem eius*.i. cū recipimus disciplinā eius, q̄ nos nō solum a pc̄tis mundat, sed & sanctificat.

Gene.2.

1.Cor.15.

Omnis autem disciplina in præsenti quidem uidetur non esse gaudij, sed mœroris. Postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiæ. Propter quod remissas manus & soluta genua erigite, & gressus rectos facite pedibus uestris, ut non claudicans quis erret, magis autem sanetur. B

Monuit eos in disciplina pseuerare. Sed quia illi poterant obijcere grauem & asperam esse disciplinā, rn̄det id ipse prior, & occurrit cogitationibus eorū atq; soluit obiectionem. Quasi dicat: Hortor uos stare in disciplina, sed fateor uerū esse qd' sit aspera. nā *Omnis disciplina*.i. afflictio, quā q̄sq; p pc̄tis suis patitur ut corrigat, *in p̄senti quidem*.i. inter ipsos dolores molestiæ *uidetur* sufferenti *esse nō gaudij, sed mœroris*, quia corpoream feriendo pturbat lætitiam. Disciplinā nanq;, quā græci appellant παιδείαν, ibi scripturæ nr̄æ ponere cōsueuerunt, ubi intelligenda est p molestias eruditio, sicut in hoc loco. Pædiam quippe ī græco habet iste locus ep̄læ. Disciplina uero q̄ a discendo uocat, per quam res q̄q; discitur, ut sciat, ἐπιστήμη dr̄. Disciplina q̄ flagellando corrigit, uidet esse mœroris, sed nō ita uidebit, siquis futura cogitauerit. Nā cogitantibus sola p̄ntia, uidetur intolerabilis, sed cogitātibus ęterna fit exoptabilis. Nunc qdē mœroris esse uidetur, sed *postea* i. in alia uita *reddet fructū*.i. fructuosam remunerationem. fructū dico *iustitiæ*. i. quem iustitia meretur. Et ille fructus erit pacatissim⁹, qm̄ sine ulla uel corporali uel spiritali aduersitate possidebitur in oī pace. Et qbus reddet? *exercitatis per eam*.i. p disciplinā. hoc est, ideo tunc alia pace fruentur absq; molestia, qa nunc p̄na exercitantur disciplina. *Propter quod*.i. qa tanta requies in futuro seculo per exercitationē p̄ntis disciplinæ acquiritur, uos qui mœrore affecti pp flagella disciplinæ torpueratis a bonis operibus. *erigite* iam alacriter ad bene agendū pro superna mercede *manus remissas*.i. pigras in eleemosynis. Vel manus remissas, id est desideria tepentia sursum erigite ad Deum, *& genua soluta*.i. cōsuetudinē fluxā erigite ad statū rectitudinis, *& gressus rectos facite pedibus*.i. actionibus *uestris*. Ad uirtutis.n. statum dum nō erigitur fluxa consuetudo, quo desiderium in-

C tueiur, illuc greffus opibus efficaciter nō fequit̃. Pedibus.i.affectiōibus cogitationū ur̃aṛ facite rectos greffus operum bonoṛ, ut quo uocat intentio fequat̃ opatio. *ut nō erret quis* à recta uia fidei *claudicans*.i. inceffu cogitationū uel actionū fuaṛ titubās, ut ille q carnales legis obferuātias fimul et euangelium tenere uolebat uel ficut qui nūc & i futuro feculo uolebat eē fine flagello. Nō ita claudicet quis, qa tunc erraret à uia rectitudinis exorbitans, fed *magis*.i.potius *fanetur* ab oī languore pedū cordis ut fortis & rectus icedat p uiā iuftitię.

al. fequuntur.

Roma. 12 *Pacē fequimini cum oibus & fanctimoniā, fine qua nemo uidebit Deum, cōtemplantes nequis defit gratia dei, nequa radix amaritudinis furfum germinans impediat, et p illam inquinentur multi: nequis*
Gene. 25 / Gene. 27 *fornicator aut profanus ut Efau, qui propter unam efcam uendidit primitiua fua. Scitote.n.quoniam et poftea cupiens hereditare benedictionem, reprobatus eft. Non.n.inuenit pœnitentiæ locum, quanquā cum lachrymis inquififfet eam.*

Monet qualr cū hoībus fit cōuerfandū, *Pacē(inquit)fequamini* nō cū quibufdā, fed *cum oibus*.i.iura pacis erga oēs hoīes ita fectamini, ut et cū illis qui uos pfequunt̃, pacē teneatis. Nā funt nonnulli q dū plus fapere ꝙ neceffe eft ftudēt, à pximoṛ pace refiliunt, dū eos uelut
Nota. hebetes ftultofq; cōtēnūt. Qđ uero de duab⁹ his uirtutibus diximus, hoc & de aliȷs oībus fentiendū eft. Cōtra qđ difcordiæ malum, recte nunc Apl's monet. Pacem fequimini cū oībus.i.à pace cōcordię nunꝙ recedatis, ut cum aliquo hoīe difcordiā habere incipiatis. *et fanctimoniā* fequimini.i.caftitatem mentis & corporis. uel fanctimoniā.i.pfectionem in bonis opibus. *fine qua* pace uel fanctimonia, *nemo uidebit Deum*. Valde terruit Apl's, fed non nifi amatores. Nō enim dixit pacem fectamini cum omnibus et fanctificationem, quam q non habuerit, æterno igne cruciabitur: fed dixit, fine qua nemo uidebit Deum. Amatorem te uoluit effe boni, non formidatorem mali, & ex eo ipfo qđ defiderabas inde terruit. Si.n. amas uidere Deum tuum, fi in hac peregrinatione illius amore fufpiras, ecce probat te Deus tuus. Quafi dicat tibi: Ecce fac qđ uis, imple cupiditates tuas, extēde nequitiam, dilata luxuriā, quicquid libuerit, licitū puta. Non te hinc punio, nō te in gehennā mitto, faciem meam tantū tibi negabo. Si expauifti, amafti. Si ad hoc qđ dictum eft, faciē fuam tibi negabit Deus tuus, cōtremuit cor tuum, fi in non uidendo Deum magnam pœnam putafti, gratis amafti. Ergo pacē fequamur, fine qua nemo uidebit Deum. Nam unde uideamus Deum non habebimus, fi contemdendo in nobis ipfum oculum extinxerimus. Quā ftulti effent duo uolentes uidere folem oriturum, fi cōtenderent inter fe qua parte oriturus effet, & quō uideri poffet, & nata inter fe cōtrouerfia litigarent, litigando fe cæderent, cędendo oculos fuos extinguerent, ut illum ortū uidere non poffent: igitur ut Deum uidere poffimus, fide corda mūdemus, charitate fanemus, pace firmemus: qa hoc ipfum uñ inuicē diligim⁹, iam ex illo eft quē uidere defideram⁹. Sed & fine fanctimonia nemo uidebit Deum. Vnde Ioānes cum dixiffet, fci- Ioan. 3
mus qa cū apparuerit, files et erimus, qm̄ uidebimus eū ficuti eft, cōtinuo fubiecit: Et oīs q habet fpē hāc in eo fanctificat fe, ficut & ille fanctus eft. Studendū itaq; eft paci et fanctitati, ut idonei fimus eū uidere. Has(inquit) duas uirtutes fectamini, ut & fcti fitis, & pp fctitatem ur̃am à pace pfectoṛ nō recedatis, fed curā de illis habeatis, *cōtēplantes nequis* ex illis uel ex uobis *defit gratia Dei*, quę uobis adeft, ut p eā & pacē & fanctimoniā & cętera bona fectari poffitis. Prauū eft.n. ualde, fiqs ur̃um grãe dei fe fubtrahat, cū ipfa fe grã uobis oībus ingerat cui fe p pct̃m fubtrahit & illā à fe reȷcit, q magis delectatiōi fuæ ꝙ cœlefti grãe cōfentit. Vñ fubiungit̃: Cōtēplantes *nequa radix amaritudinis*.i.ne

qua

A qua inchoatio delectationis peccati ipediat illã gratiam. Quæ peccati delectatio uerius dicitur amaritudo, et ideo est uitãda. Nequa radix amaritudinis. i. nequa delectationis inchoatio, & nequa cogitatio malitiæ *sursum germinans*. i. in actionem erũpens, *impediat* iter uestrũ ad cœlum. Radix. n. in malis cogitationibus accipitur, germen autem in malis operibus atque sermonibus: quia quod latet in radice, monstratur in germine. Et intelligitur ista radix uel infidelitatis uel peccati delectatio, nascens in corde, uel alia qualibet nequitiæ affectio. Et cõtemplandũ est diligenter, ne sursum in actionẽ uel in sermonẽ germinãs ut loliũ, *impediat* triticũ uirtutũ eius in quo sic germinauerit, *&* deinceps *per illam inquinentur multi*, accipientes ab eo exemplũ nequitiæ uel infidelitatis. Ideo. n. cauendũ est, ne talis radix germinet: quia quod in uno germinauerit, in alios diffundit. Deinde per partes ostendit Apostolus hæc amaritudinis germina, & aliquos Iudæorum

Gene. 25. notat. Contẽplantes, inquit, *nequis sit fornicator aut profanus*. i. à cõuẽtu fidelium alienus, *sicut Esau, qui* pro amore Gentiliũ mulierũ sequestrauit se a semine Abrahæ, et offendit patrem suũ et matrẽ, atque *propter unam escam*. i. propter lentẽ quã frater eius coxerat, *uendidit ei primitiua*. i. primogenita *sua*. s. dignitatẽ quæ illi debebatur ex eo quod prior natus erat. propter quæ & à patre bñdictionẽ accipere debebat. Sed ita fuit profanus. i. procul a religione, ut propter uẽtris ingluuiẽ uẽderet bñdictionẽ. Quãuis. n. ex sãctis parentibus esset natus, tñ male uiuẽdo degenerauit, & a semine Abrahæ (sicut dictũ est) se separauit, nec promissiões Abrahę factas hęreditauit. Ita & nũc inter Hebręos intelligit Apostolus in spũ uidisse aliquos sectatores Esau, in forni catione & neglectu religiõis et ingluuie uẽtris. Nã quos lex terrẽdo cõpescebat à nequitia fornicatiõis, nũc sub gratia quasi libere fornicabantur, quia nõ statim puniebant, sed ad pœniam expectabãtur. Vel fornicator erat, quicumque iter eos carnalẽ legis obseruantiã uelut cõcubinã cũ fide tenebat: profanus uero, quisquis fidẽ prorsus negligebat, sicque primitiua sua. i. primatũ quem apud Deũ habere posset, uẽdebat minori fratri. i. permittebat gẽtili proprio ad fidem uenienti, accipiẽs lentis escã rufam. i. delectationẽ pcti, quod per sanguinẽ designari solet. Et ita more Esau degenerãs à fide et religione spũalium patrũ à quibus in Xpo genitus fuerat, promissiones supernæ hęreditatis cõsequi dignus nõ erat. Hæc itaque timẽs Apostolus, monet eos blande, ne sit inter eos quis fornicator uel profanus, sicut Esau, qui propter unius uilis escæ cupiditatẽ dedit primatus sui dignitatẽ. Nec debetis (inquit) esse sicut ille, quia reprobatus est. Nam *scitote quoniã & postea*. i. postquam primogenita sua uẽdiderat, *cupiens hæreditare benedictionem* quæ primogenito debebatur, *reprobatus est* à Deo: Licet. n. pater eũ benedicere uellet, diuina tñ dispensatione factũ est, ut fratrem eius pro illo bñdiceret. Sicque diuinitus reprobatus est ab acceptione bñdictionis, quamuis pater eũ ad bñdicendũ elegisset. *Nõ. n. inuenit* tunc *locum pœnitentiæ, quanquam inquisisset eam cum lachrymis*. Nã cũ de uenatu redisset, & agnouisset quod Iacob bñdictionẽ quã ipse expectabat, accepisset, uehementer doluit et fleuit, quod et antea primogenita & nunc bñdictionem perdidisset. Sed licet ubertim fleret, tñ pœniæ locum nõ inuenit, per quã primogenita quæ dudum uẽdiderat, recuperaret: uel bñdictionẽ quam frater eius acceperat, ipse sumeret: quia sero fleuit, & serò pniam quæsiuit. Impossibile. n. iam erat mutari quod factũ fuerat. Sic & uos præcauete, ne cũ post mortẽ debetis recipere bñdictionẽ, reprobemini, & locũ pniæ tunc nõ inueniatis, si modo primatum uræ dignitatis propter breuẽ aliquã delectationem perdideritis. Tarde. n. in illo secu

C lo q̃rit pn̄ia, cum iam fr̄es nr̄os bn̄di ctionē quā ſpabam⁹, accepiſſe cogno uim⁹. & nos ſine bn̄dictiōe relictos eſſe. Nunc.n ip̄s eſt pn̄iæ non tunc.

Exo.19. & 20. *Non.n.acceſſiſtis ad tractabilē et acceſſibilem ignē, et turbinē, et cal ginē, et pcellā, et turba ſo nitū, et uocē uerborū: quā qui audierunt, excuſa uerunt ſe, ne eis fieret uerbum. Nō.n.portabāt qd̄*

Exo.19. *dicebatur: Et ſi beſtia tetigerit montem, lapidabi tur. Et ita terribile erat qd̄ uidebatur: Moyſes di xit: Exterritus ſum & tremebundus.*

Dixi neq; ueſtrū deſit gr̄æ dei. para ta eſt.n. uobis. *Nō.n.acceſſiſtis* ad aſpita tē legis q̄ nunc deſcribit, ut ecōtra in telligat ſuauitas gr̄æ. Non acceſſiſtis *ad ignē*, q ī uertice Sinai ardebat, *tracta bilē.* i. palpabilē *et acceſſibilē*. i. ad quem motu corpis accederet, ſed ad ſpūm ſctm̄, q ignis eſt cōſumēs pc̄tā, et ac cēdens ī mēte charitatē: q nō palpat corpal̄r, qa ſpūs eſt: nec ad eū motu corpis, ſed affectu cordis acceditr̄, qa nuſq̄ local̄r ē. Nō acceſſiſtis ad ignē *et turbinē, et caliginē &c.* Hęc ī datione le gis facta ſunt, ut corda Iudęoꝝ cōcu terent, nc auderent legē trāſgredi. Sed nō ita in nouę legis acceptione factū eſt. Oīa.n. ſuauiter et dulciter īdicanē nobis, ut nō ex timore, ſed ex amore ſeruiam⁹. Et nō acceſſiſtis (īgt) ad tur binē. Turbo eſt uis uentoꝝ cū gran dine & pluuia, & ſignābat īpetū ui tioꝝ, q̄ magis p legē dānata ſūt. Sed modo uenit ad ſerenitatē uirtutū per grām ſctī ſpūs. Et nō acceſſiſtis ad ca liginem. i. ad obſcuritatem legis, ſed ad clarā ītelligētiā, *Et ad pcellā*, q̄ tunc facta eſt, nō acceſſiſtis, ſed ad tranql

al. quo cunq; . litatem. Procella.n. tēpeſtas q̄ eſt ma ior q̄ turbo, & q̄cq; ppellit, īpa eſt ſer uitus pc̄tī ſcdm̄ opationem, q̄ p legē trahebat hoīes. Modo aūt pfecti re quieſcūt à uitijs. *et turba ſonitum* nō acceſ ſiſtis. Turbę.n. ſonus q eſt ſignū mo tionis ad bellum, motus delectatio nis eſt, q nō p legem, ſed p grām ſopi tur et extiguitur. & nō acceſſiſtis ad *uocē uerborum, quā qui audierunt, excuſauerunt*

D *ſe ne eis* à Dn̄o fieret *uerbum* qn̄ pterriti ac pauore cōcuſſi ſteterunt pcul, di cētes Moyſi: loqre tu nobis, et audie mus. Non loqiur nobis dn̄s, ne forte moriamur. Hmōi uox eſt legis p̄ce ptio & cōminatio, quā ppl's grauem putauit & ītolerabilem, qa ſola p̄ce ptio erat ſine gr̄a adiuuante. *Nō.n.por tabāt qd̄ dicebatur*, qa ſine gr̄a īſufficiētes erāt ad obſeruanda p̄cepta. Pōt ignis, ira legis ītelligi. Lex.n. iram opatur. Turbo, cōminatio q̄ dr̄, ſiqs hoc uel Roma.4 hoc fecerit, morte moriatur. Caligo obſcuritas ignorātię q̄ ī lege erat. Pro cella, uīdicta culpę quā lex faciebat. Sonus tubæ, aduentus iudicis qui in tuba deſcēdet de cœlo. Vox uerboꝝ, 1.Theſ.4 aſpa locutio iudicis q̄ pc̄tores argu et. Et ideo uox iſta merito uiſa eſt in tolerabilis, quia nemo pōt ſuſtinere pondus illud iudicij, ſi diſtricte iudi cat⁹ fuerit. Nō.n. portabāt qd̄ diceba tur, qa uerbum illius iudicis īporta bile eſt his qui ſine miſericordia iudi canē. Sed qd dicebatur qd̄ īportabile uidebatur: hoc.ſ. *Et ſi beſtia tetigerit mōtē, lapidabitur.* Sic.n. p̄cepat Dn̄s quaſi di cens: Longe ſtate, quia etiā ſi beſtia mōtem attigerit, lapidib⁹ opprimet. Ideo p̄ timore nō poterant ferre uo cem dn̄i terribil'r loquentis, qa ptin⁹ mori formidabant. Spiritaliter uero, mōs eſt diuinitas uel contēplationis celſitudo. Beſtia, defectus rōnis. Qd̄ eſt, qn̄ uerbū blaſphemiæ pfertur in deum, uel irrōnabil'r ad eius cōtēpla tionem tenditur. Tāgit ergo mōtem ut beſtia, qui offendit in diuinitatem p ſuam irrōnabilitatem, dū īpruden al. impu denter ter cogitat uel loquitur de Deo id qd̄ nō oportet. Beſtia montem tāgit, cū mens irrōnabilib⁹ deſiderijs ſubdita ad cōtemplationis alta ſe erigit. Sed lapidib⁹ pcutitur, qa ſupma nō ſuſti nens, ipſis ſupni ponderis ictib⁹ ne catur. Vnde cum lex accipitur, popu lus à monte prohibetur, ut uideli cet qui infirmis adhuc mentibus te

A rena desiderant, cõsiderare sublimia non pſumant, Prius.n.mens ab appetitu, gr̃a ſpalis atq; ab oī carnalis cõcupiſcentię delectatione tergēda eſt, & tunc ad aciem cōtemplationis erigenda. Deus ī igne loquens, minabatur beſtiam quoq; lapidādam eſſe ſi tāgeret mõtem. *Et ita terribile erat qđ uidebatur*, qa mons ardere uidebatur, et dixerunt ad Moyſen filij Iſrael: Vocem Dei audiuim⁹ de medio ignis, et pbauimus hodie qđ loquente Deo cum hoīe uixerit hõ. Cur ergo morimur, et deuorabit nos ignis hic maxim⁹? Si.n.audierim⁹ ultra uocem dñi Dei nr̄i, moriemur. Quid eſt oīs caro, ut audiat uocem Dei uiuentis q de medio ignis loqt̄, ſicut nos audiuim⁹ et poſſit uiuere? Ita terribile erat qđ uidebat. Et uere terribile. Nā *Moyſes dixit, Exterritus ſum et tremebūdus*. Valde.n.fuit terribile, qđ Moyſē potuit exterrere. Et ſi ille ſic timuit, qd putādū eſt de cæteris? Moyſes exterrit⁹ eſt, qm̄ tanta erat aſpitas, ut ēt pfecti terrerēt, qa nō erat adiutrix gr̄a. Modo aūt nec ī perfectis grauis eſt pceptio, qa eſt iugum xp̄i ſuaue, et onus ei⁹ leue. ſeqt̄:

Matt. 11.

Sed acceſſiſtis ad Sion mõtem et ad ciuitatē Dei uiuentis Hieruſalem cœleſtem, et multorū millium angelorū frequentiā, et eccleſiam primitiuorum, qui conſcripti ſunt in cœlis, et iudicem omnium Deum, et ſpiritus iuſtorum perfectorum, & teſtamenti noui mediatorem Ieſum, et ſanguinis aſperſionem, melius loquentem quàm Abel.

Nō acceſſiſtis, inqt, ad tractabilē ignem et ad cętera q̃ deſcripſit hactē n⁹, Nō ad illa aſpa acceſſiſtis, ſed potius ad mõtem Siō Nō ſupponit cõtraria q̃ ex oppoſito ītelliguntur, ſed pmium qđ ex eis ſeqtur, ut p hoc magis ſuadeat tenēdam eſſe grām. *acceſſiſtis ad montem Sion*.i.ad celſitudinem ſupernę btitudinis, in q̃ Deus uidetur. Mons nanq; ſublimitatē, Sion uero q̃ dr̄ ſpeculatio, cõtemplationē deſignat. Ad quam p fidem et p uirtutū merita acceſſiſtis.i.ppinq iam facti eſtis, ut poſtmodū ad ipſam pueniatis, iuxta illud. Ibunt de uirtute ī uirtutem, uidebitur Deus deoꝝ ī Sion. Sic acceſſiſtis pficiendo, nunc.n. ppior eſt nr̄a ſalus q̃ cū credidimus. Aſcēſiones ergo ī cordibus ur̄is diſponendo, ppinqſtis ıjdem, licet nondū puenеritis ad mõtē Sion.i.ad illius ieffabilis btitudinis altitudinē, in q̃ ſctī Deū ſpeculant̄, *et ad ciuitatem dei uiuentis*, *q̃ ex eius uiſione pcipit*, ut et ipſa ſine fine uiuat ſicut ille. Ad ciuitatē Dei.ſ. ad *Hieruſalē cœleſtem*, q̃ dr̄ uiſio pacis, qa nihil īqetudinis īter ſe uidēt ī illo cœloꝝ regno, ſed qetē et pacē ęternā. & acceſſiſtis ad *frequētiā multorū millium angelorū* q ciuitatē illā feliciter īhabitāt. Et hoꝝ oīum futuri eſtis ſocij, qm̄ cū plurib⁹ maior erit btitudo, ubi unuſqſq; de alio gaudebit, ſicut de ſeipſo, uel̄ diligēs pximū ſuū ſicut ſeipm̄ et acceſſi ad *eccleſiā primitiuorū*.i.apl̄oꝝ & cęteroꝝ illi⁹tpis ſctōꝝ, q iā ad ſupna migrauerūt, et cõſcripti ſūt ī cœlis.i. ſcripti ſunt in eis, qui ſunt in cœlis, hoc eſt, ī eoꝝ ordine ſūt, uidelicet in angeloꝝ ſorte deputati. Et ideo ne dubitetis ad angeloꝝ frequētiā uos eſſe puenturos, ad quā anteceſſores ur̄i iam puenerūt, et acceſſiſtis ēt ad Deū *iudicē omnium*, ut et uos cum eo iudices efficiamini, atq; pſecutoribus ur̄is iuſtam pœnaꝝ uicem tunc reddatis. & acceſſiſtis ad *ſpiritus*.i.ad aīas *iuſtorum perfectorum*, qui iam de hoc ſeculo tranſierunt, qm̄ & ipſi poſt apl̄os ad regnū cœleſte puenerūt. Oēs.n.iuſti qcūq; in factis et dictis et cogitationib⁹ pfecti ſunt, mox ut aīas de corpib⁹ emittunt, cœleſtibus habitaculis īferunt̄. Ad hoꝝ ſpūs acceſſiſtis, qm̄ btitudini eoꝝ ppinquaſtis, cum iam in fide et ope ſocij eoꝝ ſitis. Ad hęc oīa accedere magnum eſt tām pmiū, qm̄ ad hæc nō pedum īceſſu, ſed uirtutum pfectu accedit p Xp̄m, qui uia nobis ad hæc factus eſt. Vñ ſubiūgitur, *et teſtamētu noui mediatorē Ieſum*. Sed acceſſiſtis

Pſal. 83.

Roman 13.

C ad Iesum, p̃ quẽ ad oĩa p̃dicta potui stis accedere, qm̃ ipse est mediator te stamenti noui.i.p seipm̃ dator euan gelij qđ à p̄re accepat, ut p illud pue niamus ad ęternã hęreditatẽ. Moyses.n.(sicut lõge supradiximus) ueteris testamenti ĩ quo tpalis hęreditas pmittebatur, fuit mediator, qui
Deute.5. ait: Ego seq̃ster et medius fuit inter dñm et uos ĩ tpe illo, ut annunciarẽ uobis uerba ei⁹. Sed dñs Iesus ĩ tpe grę fuit medi⁹iter p̄rem et nos, annũ cians nobis uerba ei⁹, et nos ei recõ cilians, ac p se mediatorẽ dãs nobis accessũ ad eũ, et ad oĩa nunc supius denotata. et accessistis ad sanguinis ei⁹, inqt, aspsionẽ p quã à pc̃tis uris emũdati estis atq; sc̃tificati, sicut nõ nulla q̃ ĩ lege erant mundanda atq; sc̃tificanda, aspgebãtur sanguine ho stiarũ, ut mundari possent atq; sc̃tifi cari. Sic igiř nos oẽs sanguine huius ueri sacrificij sum⁹ aspsi, p quẽ nõ so lũ à pc̃tis emundati sum⁹, sed et sc̃ti ficationem atq; iustificationẽ accepi mus. Aspsionem dico, *loquentem melius quàm Abel.* Loqtur.n.aspsio sanguinis Xp̃i, qa p̄rem ĩterpellat p nobis. Et
Gen. 4. ideo loqtur melius q̃ sanguis Abel, de quo dictũ fuerat, qa uox sanguinis frĩs tui clamat ad me de terra: qa sãguis Abel mortẽ parricidæ frĩs pe tijt, sãguis aũt Xp̃i uitã psecutorib⁹ ĩpetrauit. Sanguis Abel expetit uĩdi ctã, sanguis Xp̃i misericordiam. Ille uni nocuit, iste multis pfuit. Et idcir co melius loquitur. Vel melius loq tur.i. loquentes facit, quod Iesus ẽ filius Dei, à quo redẽpti sumus.

Videte ne recusetis loquentẽ. Si.n.illi nõ effugerunt, recusantes eũ, qui sup terrã loquebatur, multo magis nos qui de cœlis loquẽtẽ nobis auer timus. Cuius uox mouit terrã tunc, nunc autẽ re promittit, dicẽs: Adhuc semel, et ego mouebo nõ so lum terrã sed et cœlum. Qđ autẽ adhuc semel di
Hagge.2. *cit, declarat mobilium trãslationẽ tãquã facto rum, ut maneãt ea quæ sunt immobilia. Itaq; re gnum immobile suscipiẽtes habemus gratiã per quam seruiamus, placentes Deum metu & reue* D *rentia. Etenim Deus noster ignis consumens est.*

Dñs Iesus ad quẽ accessistis, loq- Deute. 4. tur (ut dictum est) sanguine suo: qa & apud p̄rem p nobis ĩteruenit, & nos ad imitationẽ suæ passionis ĩcitat. *Videte* ergo *ne recusetis loquentẽ* dum uos hortatur ut seq̃mini uestigia e⁹. Recusabitis ẽt eũ loquentẽ, si cũ ipse p uobis interpellet q̃sieritis p car nales obseruãtias placere deo. Nã et hoc loquiř sãguine suo, qđ oĩa legis sacrificia iã cessare debẽt, & solũ ei⁹ sacrificiũ manere loquiř, dum carna lia phibet et spũalia pręcipit. Diligẽ ter itaq; attendite, ne recusetis eũ loquentẽ, sed toto mentis desiderio ĩ oĩbus q̃ loquitur, amplectimini eũ. Nam *si illi.i.* ueteres Iudęi *nõ effugerunt* dignam ultionẽ, *recusantes eum qui sup ter rã loq̃batur.i.* Moysen, q licet xp̃o ple nus, tñ homo tñ, nõ aũt et de⁹ erat, et ĩter hoĩes cõuersabatur, quibus p̃ cepta Dei tradebat *multo magis nos* nõ effugiemus, *qui auertimus* ab aure cor dis nr̃i xp̃m *loquentẽ nobis de cœlis*. Nã in cœlo iã sedet, qui de cõuersione nos admonet. et si illi dignas ptulere pœ nas, qui Moysen licet mortalem & ĩ terra positũ, cõtempsere, quid nos passuri sumus, si Xp̃m ĩmmortalem & in cœlo sedẽtem cõtempserimus? Vel sup terram loq̃batur Moyses, quia terrenis hoĩbus carnalia prece pta dabat, et terrena bõa pmittebat. Sup terrã loq̃batur, qa non super iu stum ponebat legem suã, sed super quẽlibet pc̃tõrem, cui dictũ est, Ter ra es, & ĩ terrã ibis. Xp̃s aũt loqĩ de cœlis.i.de cœlestib⁹ et spũalib⁹, qa et Cor.3. spũalia dat p̃cepta, et spũalia.i. ęterna bõa pmittit. Sed si illi nõ euasere, q Moysẽ carnalia iubẽtẽ cõtẽpserũt, q̃uo nos euadem⁹, si xp̃m spũalia iu bẽtẽ audire neglexerimus? *Cuius* xp̃i *uox mouit terrã tũc*, cũ Moyses sup terrã loq̃reř, qa ip̃e Moysi legẽ dedit ĩ mõ te Sina, & eiusdẽ legis decalogum, audiente,

A audiente uniuerso pp̄lo, magna uoce locu⁹ est de uertice mõtis:et ut ma iorē illis terrorē icuteret, terram cõcussit. Tunc qdē ut cõminareť, ne recusarent eius dicta, cõmouit sola uoce terrā: *nūc autem* nõ mõ nõ minatur, sed blādiť & repromittit:ideo multo minus eū recusare debemus. Mõ repromittit.i.iterū atq; iterum uelut in p̄mio p̄mittit de nouissimo die, ī quo oīa elemēta cõmouebuntur, uel tiert post illā terræ motionē q̄ ī datione legis facta ē q̄n & cœlū ītelligiť fuisse
Hagge.2. motū, p̄mittit *dicens* p Haggeū p̄phetā: *Adhuc semel* & nõ ampli⁹ futurū est .s. in die iudicij, *et ego mouebo nõ solum terram, sed etiam cœlum.* Cœlū aūt nõ æthereum, sed aereū, nõ superius, sed inferius: nõ firmamentū, sed uētis et nubibus pluuium. Cuius sniē sensum exponit Ap̄ls, subdēs: *Quòd autem adhuc semel dicit &c* Ipse dicit, adhuc semel mouebo, quasi dicens. Iā fuere mota, sed adhuc semel ea mouebo. Sed q̄d dicit, adhuc semel, *declarat translationem mobilium*. Nā p semel notat, q̄d ulterius nõ sint mouēda, sed post futura sint īmobilia. Per hoc q̄d dicit, mouebo, declarať cœli & terræ translatio.i.in aliū statū trāsmutatio, ut fiat cœlum nouū et terra noua ex isto ueteri cœlo et ueteri terra. Vñ dictū ē, q̄a sicut uestimentū ueterascent & sicut opertorium mutabis eos, & mutabūtur. Nõ ergo alia fient, sed hæc ipsa q̄ ab initio facta sunt, renouabunť igne iu
Supra.1. dicij, & post sine fine manebunt. De-
Psal.101 clarat itaq; trāslationē mobilium.i. trāsmutationē faciet terræ atq; cœlorū .i.aeris huius uentosi, nõ supiorū cœlorū, ubi sol & luna & cætera sydera sunt cõstituta. Q̄d autem in psal. dř, Opa manuū tuarū sunt cœli, ipsi peribunt, nullum cœlorū, uideť relinq̄re, quem p̄iturū esse nõ dixerit, quia sicut nullum eorū ab ope Dei, ita nullū eorū a p̄ditione fecit īmune. Cui simile est & q̄d hic dř, declarat translatio nē mobilium *tanquam factorum.* Nā nõ B solū nõ īmobilia sunt, sed etiā mobilia, q̄ sunt ī creaturis facta a Deo. Ne ergo totus mundus p̄iturus esse credať, a toto (sicut diximus) pars accipiať, in eo q̄d dictum est, ipsi p̄ibūt, cum soli cœli infimi perituri sint, saluis illis superiorib⁹ & in sua integritate manentib⁹, ī quorū firmamento sydera sunt constituta. Sir̄r et hic p factorū, intelligiť, in his q̄ sunt mobilia & transferēda. Sed idcirco dicuntur a Deo facta quæ sunt trāsferenda, ut ostendať quia bene poterunt in aliū statum transferri, q̄ potuerunt ex nihilo fieri. Declarat ergo translationē mobiliū tanq̄ a se factorū.i.īferiorū cœlorū, qui quōdā ī diluuio p̄iere, & eorū elemētorum q̄ in hac una parte mundi subsistunt p̄cellosa & turbulenta, *ut maneāt in* p̄petuum *ea quæ sunt immobilia*.i. superiores cœli cū habitatoribus suis, & terra postq̄ p ignem fuerit īmutata. Vel declarat trāslationem mobilium, ut ea q̄ nunc sunt et uariantur, postq̄ trāslata fuerint, maneāt æternaliter īmobilia. Nā post illā trāslationē cœlū et terra erūt īmobilia, sicut apparet ī eo q̄d semel mouenda dicūtur. Et q̄n̄gdem peuntib⁹ mobilib⁹ ac t̄palibus, ea q̄ sunt īmobilia manebunt *itaq; regnum Dei* q̄d est *immobile*, manebit in æternū, & nos illud spe iā *suscipientes, habemus gratiam* Dei sine qua non possemus ad illud peruenire: & iō nullus desit gratiæ Dei, quæ se nobis ingessit, habemus gratiam in qua percepimus fidē, spem, charitatē cū bona operatiõe, *per quam seruiamus Deo placentes ei.* Seruiam⁹, inq̄t, & hoc *cum metu*, q̄a deus est: *& reuerentia*.i. tremore honoris, q̄a p̄r est. uere p grām quā accepim⁹, seruiř debem⁹ cum metu & reuerentia. *Etenim deus noster ignis consumens est*, cui seruire uolum⁹ sicut et Moyses antea dixit. Deus q̄p pe ignis cõsumēs dř, q̄a p hunc pcõ tū rubigo cõsumitur. Rubigo nāq;

Cuitḡ nō pōt cōsumi nisi igne tormēti. Ignis quatuor sunt officia.i.qm̄ purgat & urit & illuminat & calefacit. Sicq; spūs sctūs purgat sordes uitiorū, & urit renes & cor ab humore libidinum, illuminat mentē notitia ueritatis, et calefacit īcendio charitatis. Et p hæc oia facit placere Deo. Et idcirco p acceptam grām seruiamus ei placentes. Vel cum metu & reuerentia, seruiam⁹, qa deus nr̄ est ignis cōsumens, q illos in iudicio cōsumet, q nūc eū nec metuūt nec reuerenē. Nō q deus sit ignis, sed quod sustinentib⁹ pœnas ignis esse uideaē. Nā sicut illuminabit iustos, sic exuret īpios.

Deut. 4.

CAPVT XIII.

1. Pet. 4.
Roma. 12.

Charitas fraternitatis maneat in uobis, & hospitalitatē nolite obliuisci. Per hanc enim placuerunt quidam, angelis hospitio receptis Mementote uinctorum tanquā simul uincti, & laborātiū tāquam & ipsi in corpore morantes. Honorabile cōnubium in omnibus & thorus immaculatus. Fornicatores autem & adulteros iudicabit deus.

Nūc moraliter istruit. Qm̄ de⁹ est ignis accēdens in corde charitatē, p quā nō solum deus, sed & pxim⁹ diligitur: ergo uidete ne charitas fratrū quā Ignis ille accendit, in cordib⁹ uestris extinguaē, aut recedat à uobis, sed iugiter *maneat in uobis charitas fraternitatis*.i. semp diligatis fraternitatē, hoc est, fratres q sunt aqua & spū renati, sicut & uos: nec sit unq̄ aliqd, qd̄ eorꝫ amorē auferre possit de cordib⁹ uestris. *& hospitalitatē* quā olim habuistis, priusq; rebus uestris spoliaremini, *nolite obliuisci* pp īdigentiā uestram, sed estote frequēter memores eius in opere, ut uel hospitium pbeatis cum charitate, etsi copiā alimētorꝫ nō sufficiatis exhibere. Nec debetis p incōsuetudinē obliuisci hospitalitatē, qa *per hanc placuerunt* deo *quidam* noīatissimi prēs .i. Abrahā et Loth *receptis angelis hospitio*. Nā qa pio studio cōsueuerāt hospites suscipere, meruerē et angelis hospitiū exhibere. Quos qdem hoīes esse putabant, dū eis cibos offerrent, sed D' post itellexerunt esse angelos, uel cū eis uidētib⁹ ī cœlū irent, uel p alia aliqua īdicia q̄ in ipsis uiderunt. Præter hospites aūt. *mementote uinctorū*.i. memores estote eorꝫ q p noīe dn̄i tenentur in carceribus aut uinculis, nec possūt sibi subsidia q̄rere: & ideo pie de illis cogitate, ut eis necessaria ministretis. Nō sint uobis obliuiōi, q̄uis teneanē in abditis reclusi: sed memētote eorꝫ *tāquā simul uincti*.i. ita iugiter de eis cogitate & eis cōpatimini et subuenite, ac si essetis uīcti cū eis: & sicut uobis uīctis uelletis subueniri, ita illis subuenire studete. *& memen tote laborantium*.i. eorꝫ q uel īfirmitate corporis uel aliqua necessitate laborant. Mementote frequēter eorꝫ, bn̄faciēdo illis *tanquam & ipsi* passibiles, et ad sentiendū afflictionis laborē habiles, hoc est, qd̄ dr̄, tā q̄ et ipsi *in corpore morantes*. Per hoc.n. q in corpore moramini, experti estis per uos ipsos qd necesse sit laborātib⁹. & pōt fieri ut et uos duriorē adhuc laborem q̄ꝫ isti sustineatis, & desideretis uobis ab alijs subueniri: et iō nūc uos priores subuenite, ut & uobis (si necesse fuerit) subueniatur. Aliud quoq; uobis notifico. s. qa *connubiū* est *honorabile* .i. legales nuptiæ sunt honorabiles *in omnibus*, nihil est in eis qd̄ honore careat *& torus* talium cōiugum est *immaculatus*.i. sine macula criminis. *Fornicatores autem* q publicis mulieribus cōmiscentur, *& adulteros*.i. q alienas uxores uiolāt, *iudicabit Deus*.i. in nouissimo iudicio ppetualiter cōdēnabit. Adulteriū.n. in aliena cōiuge ppetratur. Fornicatio aūt in hoc loco nō solū cū cęteris mulierib⁹ itelligitur, sed etiā illa q̄ Gomorrhęorꝫ more agitur, uel quocunq; modo castitas spōte uioletur. Et hos oēs p se q̄cunq; luxuria polluūt, iudicabit De⁹. Lōge qdē ē dies iudicij, sed uniuscuiusq; hois dies ultimus lōge eē nō pōt et qa breuis est

Gen. 18. 19.

Ioan. 3.

Vide posterius Gomorrhæorum legi.

A uita,ipſaq́ꝫ breuitas ſemꝑ incerta,ita
ut nemo nr̃m ſciat qñ ſit ultim⁹ dies
eius,ideo ꝗcunqꝫ eſt aliqua libidinis
ĩmunditia cõtaminatus,ſtudeat cito
mundari per pœnitentiã dum adhuc
põt,ne incipiat uelle cum iam nõ po
terit,et incidat in iudiciũ æterni Dei.

Sint mores ſine auaritia,contenti præſentibus.
Iosue.1. *Ipſe enim dixit.Non te deſeram neq; derelinquã,*
ita ut confidenter dicamus,Dominus mihi adiu-
tor,non timebo quid faciat mihi homo.Memento
Psal.117. *te præpoſitorum ueſtrorum , qui uobis locuti ſunt*
uerbum Dei,quorum intuentes exitum conuerſa-
tionis,imitamini fidem.Ieſus Chriſtus heri,et ho
die,ipſe & in ſecula.

poſtꝗ̃ iſti ſua ꝑdiderãt,uolebãt ite
rum cõgregare.Qđ nũc ꝓhibet apl's
Sint(iꝗt) uobis *mores ſine auaritia* .i. mo
rib⁹ ur̃is non ſe ĩtermiſceat auaritia.
Sed ſine pecuniaꝝ ĩmoderato amore
ſacri mores ueſtri ducãtur,*cõtenti præſen*
tibus,ut nõ de futuris lucris tractent,
nec ad futura tẽpora opes ſibi coacer
uẽt.Sed ne dicerẽt,ꝗd ſi neceſſaria de
fuerint, ſubdit cõſolationẽ.Nõ debe
tis auide cõgregar̃,q̃ſi timẽtes ne de⁹
neceſſaria uobis ſinat abeſſe, ꝗa ipſe
ꝗ mentiri nõ põt, dixit oĩ ſperanti in
ſe, Nõ te deſerã neqꝫ dereliꝗ̃.Ad ma
iorẽ fiduciã nobis faciẽdã ingemina-
Iosue.1. uit ꝓmiſſionẽ nõ relictiõis,dices.Nõ
te deſerã neqꝫ derelinꝗ̃.Hoc dixit.Io
ſue tenenti formã dñi Ieſu Xp̃i, et in
xp̃o,cuilibet mẽbro xp̃i.Ita ꝓmiſit ſe
nõ derelicturũ nos,et ita eſt nobiſcũ,
ut confidenter diſcat unuſꝗſqꝫ nr̃m, *Domi*
nus mihi adiutor ẽ ĩ cũctis laborib⁹ et tri
bulationib⁹ meis , & iõ *non timebo quid*
faciat mihi hõ,ẽt ſi res meas auferat,ẽt ſi
corpus meũ pœnis afficiat. Diabol⁹
ꝓprie eſt nr̃ aduerſarius,ſed ꝑ hoĩem
ſæpius mala nobis ĩfert.Et idcirco ꝑ
Dei adiutoriũ nõ timem⁹ hoĩem pra
uum,ꝑ quẽ diabol⁹ opat̃.Vt aũt uin
catis auaritiã, neqꝫ timeatis ullũ ma
lũ hoĩem, *mementote præpoſitorum ueſtrorum*
defectoꝝ, *qui nobis locuti ſunt uerbũ dei*.i.re
cogitate ꝗ̃ ꝑfecte ipſi reliquerunt oĩa

ꝓꝑ euãgeliũ,& ꝗ̃ cõſtãter oẽs aduer B
ſitates ꝑ patiẽtiã intrepidi calcauerũt.
Hoꝝ mementote,ut eos imitemini,et
tunc nec paupꝑtatẽ, nec ꝑſecutionẽ ti
mebitis.*quorum conuerſationis exitum intuen*
tes.i.ĩterioribus oculis ĩſpicientes q̃uo
exierint de pñti cõuerſatiõe,et quo fi
ne tẽpalẽ uitã terminauerint,trãſeũtes
ad æterna gaudia,*imitamini fidem* eoꝝ,
quã uſqꝫ ĩ mortẽ tenuerunt,ut et uos
ſilr̃ ĩ fide moriamini,et ad fidei p̃mia
ꝑueniatis.Ne ãt dubitetis diuinũ uo
bis adiutoriũ adeſſe, qđ illis affuit,
ſcitote ꝗa *Ieſus xp̃s heri fuit et hodie eſt,ip-*
ſe & in ſecula erit.Ac ſi dicat̃:Idẽ xp̃s ꝗ Matt.28.
cũ illis fuit, uobiſcũ eſt,& erit cũ eis
ꝗ futuri ſunt uſqꝫ ad cõſummationẽ
ſeculi.Heri fuit cũ pr̃ib⁹,hodie eſt uo
biſcũ,ip̃e erit et cũ poſteris ur̃is uſqꝫ
ĩ ſecula.Heri.n.p̃teriti tꝑis eſt,hodie
pñtis.Qđ aũt in ſecula manet,nõ ui
detur habere finẽ.Heri ergo,oẽ p̃teri
tũ tp̃s & omne ſpatiũ ęternitatis,qđ
añ mũdi originẽ fuit,ſignificat:hodie
aũt omne p̃ſens tp̃s:ꝑduratio ĩ ſecu-
la , oẽ ſpatiũ tꝑis et ĩfinitatis qđ fu-
turũ eſt.Itaqꝫ Ieſus xp̃s fuit heri,ꝗa ĩ
prĩcipio erat uerbũ,& ab ęterno uſqꝫ
ad nr̃a tꝑa ipſe eſt,hodie quoqꝫ.i.nr̃o
tꝑe eſt.Erit et in ſecula, ꝗa ęternaliter
manebit.Vñ et ꝑ Ioãnẽ de eo dr̃.Qui
erat,et ꝗ eſt,et ꝗ uẽtur⁹ eſt.Nã ꝗ uẽtu Apoc.1.
rus ẽ, põt ĩtelligi ꝗ futurus eſt ꝑ oĩa
ſecula.et hęc ꝗdẽ ſcđm ĩbecillitatẽ
humanę ĩtelligẽtię dñr.Cęteꝝ diuini
tas ei⁹ ĩterminabilis plẽitudinẽ totã
pariter cõp̃hẽdit ac poſſidet,cui neqꝫ
futuri ꝗcꝗ̃ abſit,nec p̃teriti fluxerit,
qm̃ eſſe eius totũ eſt & ſemꝑ eſt, ne- Ioan.1.
ſcitq́ꝫ mutabilitatẽ, qđ neqꝫ cœpit
unꝗ̃,nec aliqñ ceſſabit,ĩſuꝑabile qđ
dã ac ſine fine eſſentię pelagus,nullis
terminis limitibuſqꝫ circundatũ, om
nem ſupergrediens ſenſum, omne tẽ
pus atqꝫ omnem naturam.Sequitur.

Doctrinis uarijs & peregrinis nolite abduci.
Optimum eſt enim gratia ſtabiliri cor,non eſcis,
quæ non profuerunt ambulantibus in eis.

C Quia Iesus xps semper fuit et est et erit, *nolite* ab eius fide *abduci doctrinis* pseudo praedicatorum *uariis*, i. diuersis, et a se inuicem multipliciter differentibus ac discordantibus, dum alius alium errorem docet, et alius alium, sibique uicissim contraria praedicant: *& peregrinis*, i. a catholica ueritate alienis. Talibus ergo doctrinis nolite abduci, i. ab integritate fidei et puritate religionis xpianae separari. Nec debetis seductorijs falsiloquorum uerbis abduci, quia *optimum est stabilire cor* in *gratia* fidei & sanctitatis, ut stabiliter persistat in ea, nec in ullum inducatur errorem, sed in gratia dei quam accepit, maneat. Gratia dicit cor stabiliri iuxta euangelium, *non escis* iuxta doctrinam pseudopraedicatorum. Datur.n. intelligi, quosdam inter eos fuisse, qui dogmatizarent non esse peccatum escis uacare. Nam quia per gratiam licitum est omnibus cibis uti, praedicabant non esse culpam cibis affluere, sed bonum esse. Contra quos apostolus, nolite, inquit, abduci doctrinis stultorum, quae sunt uariae. i. a nostris diuersae et peregrinae. i. extraneae. Debetis.n. confirmare cor gratia, quae soluendo a lege libertatem tribuit, et non studere escis, quia *non profuerunt* ad salutem, non dico se sustentantibus ex eis, sed *ambulantibus in eis*. i. qui uitam suam ducunt in conuiuijs & epulationibus. Vel gratia euangelica stabilite cor uestrum, ut in ea mens uestra maneat, et studeat, non escis quas lex solas edendas docet prohibitis caeteris ueluti immundis, cum sint creaturae Dei, qui fecit omnia bona ualde. Quae legales escae post aduentum domini non profuere,

Gene. 1. sed potius nocuere ambulantibus in eis, id est, illis qui uitam suam in obseruantia discretionis earum duxerunt.

Habemus altare, de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deseruiunt. Quorum enim

Nume. 19 *animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra. Propter quod & Iesus ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exea-*

Mich. 2. *mus igitur ad eum extra castra, improperium eius portantes. Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.*

Tangit consuetudinem legis, et ad spiritualem intelligentiam reuocat. legis.n. praeceptum fuit, ut decima die mensis septimi in festo. s. propiciationis acciperent uitulum & hircum, & immolarent intra castra, quorum sanguinem ferret solus pontifex in sancta sanctorum, oraturus pro uniuerso populo: carnes uero extra castra cremarentur, nec esset licitum alicui tabernaculo deseruienti ex illis comedere. Xps est ille uitulus propter nouellam fortitudinem quam ostendit in resurrectione et ille hircus propter similitudinem carnis peccati et iste uitulus uel hircus pro peccato uniuersae plebis est immolatus. Quem, praecepto legis acceperunt sacerdotes ad immolandum, quia secundum legem sibi uisi sunt occidere xpm, quoniam soluebat secundum ipsos sabbatum. Qui immolauere eum in castris. i. occiderunt uocibus suis in domo Caiphae, dicentes: Reus est mortis, uel in domo Pilati, clamantes: Crucifige eum, sed post extra castra sunt carnes eius crematae i. extra Hierusalem igne passionis consumptae. Vel concrematio ad signum pertinet resurrectionis, quia natura ignis est ut in superna moueatur, et in eum conuertitur quod crematur. Nam et ipsum cremare de graeco in latinum ductum uerbum est a suspensione. Sanguis autem eius illatus est et in sancta sanctorum per pontificem. i. per ipsum xpm coelo illatum, quia illuc intrauit, ut interpellaret pro nobis. Altare uero ubi extra castra crematus est, altare est ecclesiae, ubi consecratur corpus eius, de quo non habent potestatem edere qui deseruiunt tabernaculo. i. umbrae ueritatis. Vel per tabernaculum intelligitur corpus, et qui deseruiunt tabernaculo. i. corporis uoluptatibus sicut gulosi et ebriosi et fornicatores et his similes, non habent potestatem. i. licentiam edere de nostro altari. i. accipere corpus domini. Dixerat.n. quia escis non esse studendum, et statim apte subdidit. quia *habemus altare de quo non habent potestatem edere illi*, qui tabernaculo deseruiunt. i. qui uoluptuose uiuunt et carnalibus delicijs satisfaciunt. Nam sicut ille uitulus & hircus

Mat. 26 Ioan. 19 κρεμάζω enim uel κρεμάω seu κρεμ-μασαι appendere significat. Hinc Anselmus cremo deductum suspicatur.

extra

A extra castra côburebaſ,nec ab aliq̃ eorꝫ q̃ tabernaculo seruiebât edebaſ,sic me moria passiõis Xp̄i apud eos celebraſ, atq; corpus sumiſ, qui extra uoluptates corpis exierũt,nec põt ab illis accipi q̃ i carnis uoluptatib⁹ morãtur,&tabernaculo corpis seruiũt.Possũt et electi p hircũ & uitulũ itelligi.Per hircũ, qm̃ pc̃tã carnis studẽt i seipsis mactaſ: p uitulũ,q̃a sacrificiũ iustitię Deo studẽt offerre.Qui extra castra cremãtur, q̃a spũ sc̃tõ accẽsi,extra côuersationẽ secularium cõsumũt,q̃cq̃d in eis est carnale,dũ seipsis ieiunijs & alijs laboribus pie affligũt. *Quorum.n.aïalium sanguis*.i.uita laudabilis *infertur in sancta per põtificem*.i. p̃ntaſ deo p xp̃m,& hoc *pro peccato* eorꝫ, q̃a nõ solũ ut deo placeãt,sed et ut priora pc̃tã redimant,laudabilr̃ uiuũt. Vel sanguis.i.aïę eorꝫ iferunſ in sancta.i.in cœlum p põtificem xp̃m.In altari cordis cremanſ.Ad q̃d nõ possunt pp suã irreligiositaſ accedere, q̃ tabernaculo deseruiunt.i.carnales secculũ amãtes, & uoluptatibus corpis seruiẽtes. *horum* aïalium quorꝫ sanguis in sancta p põtificẽ iferẽ *corpora extra castra cremantur. propter* q̃d mysteriũ implẽdũ. *& Iesus extra portam Hierosalem passus est,ut sanctificaret* in ueritate *per suum sanguinẽ populum*,sicut sanguis illorum aïaliũ in umbra sanctificabat. Vel p duplicẽ allegoriã, unã ueteris & alterã noui testamẽti,p̃bauit corp⁹ xp̄i nõ esse edẽdũ ab his,q̃ tabernaculo deseruiunt.Ad hoc.n.corpa aïaliũ extra castra cremabanſ,et pp ea xp̄s extra portã,passus ẽ,ut nos q̃ corpore & sanguine eius à pc̃tis mũdari uolumus,ĩpropia & angustias passuri & delicias tabernaculi deseramus. Vñ mox subdiſ: *Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium eius portantes*.Qui.n.uult corp⁹ & sanguinẽ eius accipe,debet ad locũ passionis ei⁹ accedere,ut honores & opes tabernaculi relinquens,ĩproperia & paupiatẽ p noĩe eius ferre nõ respuat,& de castris & de urbe exiẽs,ad crucẽ ueniat.i. puersos mores multitudinis eorꝫ gla· tã uiã seculi tenent,deserẽs,angustiã uiã B q̃ ducit ad uitã,arripiat. Xp̄s .n. extra Mat.7 portam passus,ĩnuit se in passiõis redẽptionẽ colligere eos,q̃ de carnis desiderijs pp eius passiõis imitationẽ exierit. Exeam⁹ igiſ ad eũ extra castra .i. cõem seculariũ hoim carnis uoluptatib⁹ seruiẽtiũ neqtiã relinquẽtes ne iã cũ illis amplius ĩ illicitis uoluptatib⁹ immoremur, sed relicto prauitatis eorꝫ cõsortio,ad xp̄i crucẽ p̃peremus, portantes ĩproperiũ eius,ut & nos cũ eo derideamur ab ip̃is & seculi dilectorib⁹.Exeamus ad eũ.i.pia solicitudine & oratione tẽdam⁹ ad exitũ uitę p̃ntis, quo trãseamus ad eũ . Semp.n.cordis oculos ad exitum ponere debem⁹,& sine cessatiõe meditari,q̃n à p̃nti uita exeamus, ut ad xp̃m pueniamus:&debemus ad eũ p̃ijs desiderijs sic exire quotidie,mẽte meditãdo exitũ nr̃m. q̃a *nõ habemus hic manentem ciuitatem*.i.in hoc statu corpus manẽs.*sed futurã ciuitaſẽ inquirimus*. i.corpus ĩcorruptibile & ĩpassibile, q̃ post resurrectionẽ erit,habere cupim⁹. Vel exeamus corde & ope de castris .i. de medio multitudinis amatorꝫ seculi, ut cũ xp̄o simus inopes &despecti,cuius regnũ nõ est de hoc mũdo,q̃a nõ habemus hîc manentẽ ciuitatẽ.i.nõ sumus Ioan.18 ciues Babylonis,q̃ ĩ amore p̃ntis seculi radicẽ cordis plãtauit, sed peregrini & hospites sumus in hoc seculo,& futurã ciuitatẽ.i.supnam Hierusalẽ q̃ mr̃ nr̃a est,inq̃rimus.i.intus q̃rimus,ut in Gal.4 teriorẽ ei⁹ btitudinẽ ĩueniam⁹.Beati.n. mũdo corde,qm̃ ip̃i deũ uidebunt. Mat.5

Per ipsum ergo offeramus hostiã laudis semp deo. id est,fructum labiorum,confitentium nomini eius, Beneficentia autem et communicationis nolite obliuisci. Talibus enim hostijs promeretur deus.

Xp̄s se obtulit sacrificiũ p nobis,& nos *ergo per ipsum offeramus semp Deo patri hostiam laudis*, q̃a ipse sũmus sacerdos oẽs nos,si mẽbra eius sumus,fecit sacerdotes. Offeramus hostiã nõ pecoris,sed laudis,ut iã nõ carnes brutorꝫ aïaliũ offeramus &imolemus,sed q̃d' s.riptũ ẽ

C faciam⁹. Immola deo sacrificiũ laudis crificiũ. Quæcunq; igit in mysterio ta D
Psal. 49. .i.laudem⁹ eũ amãdo, ut nõ seruiliter, sed libẽter colam⁹ eũ. Timẽtes.n.Deũ hoĩes ueteris testamẽti pp lrãm terrẽtẽ & occidentẽ,nõdũ habentẽ spm̃ uiuificãtẽ,currebãt cũ sacrificijs ad tẽplũ:& q̃uis ĩ figurã futuri sãguinis quo redẽpti sum⁹,tñ nesciẽtes qd p eas pfigurarẽt,cruẽtas uictimas ĩmolabãt. Nũc p grãm noui testi ablato legis terrore & dato spũ scõ, reprobata sũt carnalia illa sacrificia,&p illis ĩstituta sũt spiritalia,ut nõ iã extra se q̃rat hõ qd offerat Deo,sed piã illi suę mẽtis deuotionẽ & dilectionẽ offerat sacrificiũ laudis. Offeram⁹,ĩqt,deo semp hostiã laudis,hoc
Psal. 33. est, icessanter eũ laudem⁹ corde et ore, sicut ille q ait. Bñdicã dñm in oĩ tpe, semp laus ei⁹ ĩ ore meo. Offeram⁹ hostiã laudis.i. *fructum labiorũ confitẽtiũ nomini eius*,fructũ quẽ labia nr̃a pferent,qñ cõfitebimur noĩ ei⁹ hoc ẽ,qñ uidelicet ei⁹ pta deuotione laudãtes, cõfessionẽ laudationis & grãꝶ ei reddem⁹. Hãc ergo laudis hostiã.i.hũc fructũ labioꝶ.s.affectũ dilectiõis ĩternę platũ labijs deũ laudãtib⁹,semp offeramus,ut qd semp mens diligit, os fructuosa laudatione loquaĩ: qa corde crediĩ ad iustitiã,ore
Ro. 10. aũt confessio fit ad salutẽ.Tales estote erga noĩs dñi cõfessionẽ et laudationẽ, sed erga sanctos *nolite obliuisci beneficẽtiæ & cõicationis*.i.q̃uis dudũ bõis uestris ideo spoliati sitis,qa sanctis ĩde ministrabatis,tñ nolite obliuisci solitę bñficentię & cõicationis, sed ex eo qd post acquisistis,bñfacite sctis ĩdigẽtib⁹,et cõicate illis qd habetis,ut antea faciebatis. Et debetis ĩ eleemosynã sanctis ur̃a bona cõicare, qa *talibus hostijs*.i.eleemosynis q̃ dãtur sanctis, *promeretur deus*.i.ipse deus est merces quã talibus sacrificijs acqritis:& ideo non iam sacrificia legis,sed
Osee. 6. sacrificia eleemosynarum offerte Deo,
Mat. 9. dicenti:Quia misericordiam uolui, &
Nota. nõ sacrificium. Quod enim ab hominibus appellatur sacrificiũ, signũ est ueri sacrificij. Misericordia aũt ueꝶ est sacrificiũ.

bernaculi siue tẽpli multis modis de sacrificijs legunĩ diuinitus esse pcepta, ad dilectionẽ Dei & pximi sigñcandã referunĩ. In his duob⁹ pceptis tota lex pẽdet & pphetę. Nõ uult itaq; deus sacrificiũ trucidatoꝶ pecoꝶ, sed uult sacrificium eleemosynarum, sicut præmisimus eum dicere,quia misericordiam Mat. 12
uolui,& non sacrificium.

Obedite præpositis uestris,& subiacete eis.Ipsi.n. peruigilant quasi rõnem pro animabus uestris redditur,ut cum gaudio hoc faciant, & non gementes. hoc enim non expedit uobis.

Monuerat eos ne obliuiscerenĩ bñficentiæ & cõicationis, sed semp meminissent bñfacere sanctis,et res suas cõicare illis. Qd ad subiectos speciaĩr dictũ est,q hæc facere debẽr maxime platis suis. Vñ et adhuc eisdẽ subiectis cui dentius mõ dicit. *Obedite præpositis uestris*.i. obtẽperate iussis eoꝶ ĩ oĩbus,nisi forte malũ aliqd iusserint,qm̃ malum p obedientiã nõ est faciendũ,sed cætera oĩa, etiã si nõ uidenĩ eẽ bona, & nõ uos cõparate uel superponite illis supbiẽdo, sed humiliter *subiacete eis*,& debitã reuerentiã exhibete. Qd utiq; debetis facere,qa Deo iudici rõnẽ reddituri sunt p aĩabus ur̃is. & *ipsi peruigilant* i.p oĩa uigilant,semp uigilãr, hoc est,soliciti sunt pro uobis *quasi rationem reddituri pro animabus uestris*,quas in custodiã susceperunt. Et qa studẽt recte uos ducere p uiã iustitiæ, ut cũ uos pduxerint ante tribunal xp̃i,nõ accusentur nõ recte uos duxisse, idcirco nunc obedite illis, ne & uos tunc accusemini declinasse de uia quã pceperũt uobis. Ideo illis obedite & subiacere,ut faciãt hoc.i.uigilent p uobis *cum gaudio* de pfectu ur̃o, *& non gementes* de detrimẽto ur̃o,qa hoc nõ expedit uobis,ut cõtristenĩ de uobis. Tunc uigilãt ppositi cũ gaudio,qñ uidẽt subiectos suos pficere ĩ dei uerbo:qa & agricola tũc cũ gaudio laborat,qñ attẽdit arborẽ & fructũ uidet, qñ attendit segetẽ & fructificare pspicit ubertatẽ.

A Videt.n.quia nõ sine causa laborauit, nõ sine causa dorsum curuauit, nõ sine cã manus attriuit, nõ sine cã frigus & æstũ tolerauit. Sic est et de spiritalibus agricolis.i.de plãtis ecclesiæ, qa tũc in labore suo gaudẽt, cũ eos quorũ mores excolunt, pficere uidẽt. hoc est.n.qđ ait, ut cũ gaudio faciant, & nõ gementes. *Hoc.n.nõ expedit uobis.* Non dixit, Hoc nõ expedit illis: sed dixit, Hoc nõ expedit uobis. Nã qñ illi ppositi cõtristanẽ de malis uřis, expedit illa ipsa tristitia & pdest illis, sed nõ expedit uobis. Simul ergo prælati & subditi in dominico agro bonum operemur, ut simul de mercede gaudeamus.

Mat. 22

Orate pro nobis. Confidimus enim quia bonam cõscientiam habemus., in omnibus bene uolentes conuersari. Amplius autem deprecor uos hoc facere, quo celerius restituar uobis.

Auxilium orõnis eorũ expetit Apl's, quo uel liberareẽ à carcere, & ad pdicationẽ redeat, uel martyrio cõsũmatus ad xpm trãseat. *Orate*, inqt, *pro nobis* pluralẽ numerũ pro singulari ponens, uel pro se, uel pro his q secũ tenebãtur, orari petens. Et debetis orare pro nobis, qa *cõsidimus nos bonã conscientiam habere.* Conscientia.n.nos nõ accusat. Ne ergo sinistre qd arbitremini de nobis. Accusabaẽ apl's qđ suã gẽtẽ negligeret, sed ostẽdit se affectũ habere ad oẽs Iudæos & gẽtiles. Dicebatur ẽtã nonnullis aliter docere q̃ cęteri apl'i, & inimicus legis esse ac tẽpli Iudæorũ, qa circũcisionẽ et carnales obseruantias fortius respuebaẽ q̃ cæteri. Sed ostendit se bonã habere cõscientiã, & studio placendi deo facere qcqd facit, nec peccasse in his q̃ docuit. *Confidimus*, inqt, *quia bonam conscientiam habemus.* i. pro certo scimus nos non reprehendi à conscientia nřa ex his q̃ fecimus uel docuimus, postq̃ ad fidẽ uenimus. Et quare? Quia sum⁹ *in omnibus bene uolentes conuersari.* i. non sumus duplices: sed simplices: nõ sumus uolẽtes in qbusdã bene cõuersari, & ĩ qbusdã nõ bene, sed in oĩbus bene: hoc est, nõ ex parte, sed ex toto studemus bene uiuere, ideoq; nõ remordemur à cõsciẽtia. Dixi ut oretis pro nobis. Sed *amplius deprecor uos hoc facere.* i. uřis, orõnibus ĩpetrare, *quo celerius restituar uobis*, hoc est, ampli⁹ pro uestra q̃ pro mea salute deprecor uos ut oretis pro me, qa hoc rogo uřis pcibus fieri, ut celerius à carcere dimissus, restituar nõ mihi, sed uobis.i.reddar pristino officio prædicationis, ut in diuersas partes libere pergens, & uos & alios diligentius instruam.

B

Deus autẽ pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni, dominum nostrum Iesum Christum, aptet uos in omni bono opere, ut faciatis eius uoluntatem, faciens in uobis quod placeat corã se, per Iesum Christum, cui est gloria in secula seculorum. Amen.

Ego qdẽ hactenus monui uos, & patiẽtiã atq; bona opera suasi uobis, sed deus qui potẽs ẽ, ipse faciat uos agere qđ monui. *Deus pacis* q pacẽ & qetẽ dat suis, qñ scit oportere. sedãs oẽs psecutiones & uitiorũ ĩpugnatiõẽs atq; post hãc uitã dat eis pacẽ æternæ tranquillitatis, q pro eius noĩe patiẽter aduersa ptulerũt, deus dico, *qui eduxit de mortuis.* i. resuscitauit separans à cõsortio mortuorũ, *magnum pastorem ouium.* i. eũ q oues suas, oẽs.s. electas aĩas, pascit & cõseruat. Epi.n. & cæteri custodes dñici gregis sunt minores pastores, quia unusqsq; eorũ partẽ sibi cõmissam eiusdem gregis fideliũ pascit. Hic aũt maximus pastor est, qa totũ gregẽ cõseruat & pascit. Pascit aũt nõ solũ uerbo doctrinę, sed corpe ac sãguine suo. Vñ nũc dr ẽẽ pastor *in sãguine testamẽti æterni*, quia oues quas redemit, carnis & sanguinis sui sacro pascit. Qui sanguis est cõfirmator nõ trãseũtis, sed æterni testamenti .i. nõ ueteris legis q̃ pterijt, sed nouę q̃ manet. Nouũ.n. testamentũ dr æternũ, qa aliud ei nõ succedet, sicut idẽ nouũ successit ueteri. Vel ĩ sanguine testamẽti æterni eduxit deus Xpm à mortuis, qa sicut eidẽ xpo per Zachariã dr. Tu quoq; in sanguine testamẽti tui eduxi. Zac 9

C ſti uinctos tuos de lacu, in quo nō eſt aq̄.i. de īferno, ſic et ipſe xp̄s ī ſanguine eodē eſt educt⁹ de mortuis, q̄a tāta fuit potētia ſanguinis ei⁹, ut nō ſolū iuſtos q̄ ī īferno uincti tenebātur eriperet, ſed etiā ip̄m *dominū noſtru Ieſum Chriſtū* à mortuis ſuſcitaret. De⁹ q̄ hęc fecit *aptet nos*. i. aptos & uoluntarios uos faciat: *in omni operi bono*, ut ī oībus bn̄ agētes, *faciatis* atq; cōpleatis opere *uoluntatem eius*. Ipſe dico, *faciens in uobis quod placeat corā ſe*, q̄a niſi ipſo ī uobis operāte nihil poteſtis agere, qđ oculis ei⁹ placeat. Hęc eſt gr̄a q̄ mētē p̄uenit & adiuuat, ut hō ſuę uolūtatis & op̄ationis obſequiū ſubiūgat. & dictū eſt hoc, ne de liberi arbitrij ſui uirib⁹ p̄ſumerēt, & q̄ſi ex ſeipſis hæc poſſe bn̄ agere putarēt. Sic faciat in uobis qđ ſibi placeat, & hoc nō p̄ carnalē legis obſeruātiā, ſed p̄ *Ieſum Chriſtum*, p̄ quē mediatorē oīa bona nobis à p̄re dātur, cui xp̄o *eſt gloria*, nō ī breui tp̄e, ſed *in ſecula ſeculorum*. i. ī æterna ſecula ip̄aliū ſeculorū ſubſecutiua. Illi quē deriſerūt ī paſſione Iudæi, eſt gl̄ia nō paucis dieb⁹ p̄manēs, ſed in ęterna ſecula. *Amē*. i. uere.

Rogo autem uos fratres, ut ſufferatis uerbum ſolatij. Etenim perpaucis ſcripſi uobis.

Hāc uobis ep̄lam miſi, ſed ne, faſtidioſa ſit uobis ô frēs. i. q̄b⁹ fraterna charitate cōſulo, *rogo uos ut ſufferatis uerbum ſolatij* qđ in ea uobis locutus ſum, q̄m ſermo eiuſdē ep̄læ cōſolatori⁹ eſt, p̄bēs uobis ī tribulatiōe ſolatiū, ne deficiatis: & debetis ſine tędio ſufferre, q̄cq̄d ī hac ep̄la loquor q̄a p̄paucis. i. p̄ oīa paucis dictis *ſcripſi uobis*. Per oīa. n. q̄ ī ea diſſerui, pauca ſunt q̄ dixi, q̄m multa de ſingulis poſſent dici. Hic exēplo ſuo docet nos magiſter egregius, ut ea q̄ ſentiㄫ⁹, & ualde humil'r & ſine faſtidioſa p̄lixitate dicam⁹. Multa. n. humil'r hacten⁹ Hebræis eſt locutus ſed exhortatione humili placare eos adhuc humilius ſatagit, dicēs: Rogo aūt uos &c. Hinc ergo colligat ſiq̄n aliq̄d recte ſentit, quāta humilitate debet magiſtro loq̄ diſcipulus, ſi ipſe magiſter gētiū in his q̄ cū authoritate p̄dicat, ſummiſſe diſcipu- D los rogat: tū unuſq̄ſq; colligat ex his, ut illis à q̄b⁹ exēpla bene uiuendi p̄cipit, hoc qđ bn̄ aut melius q̄ illi intelligit, humiliter dicat, ſi Paulus illis humili ſe uoce ſubdidit, quos ad uitā ipſe ſuſcitauit. Curandum quoq; eſt quātū loquamur, ut ſi eū q̄ multa ferre nō ualet, lōgius loquendo traxerimus, ad faſtidium p̄ducamus. Hoc tn̄ infirmis p̄cipue cōgruit, ut pauca quidē & q̄ capere p̄ualent, audiant, ſed quæ eorū mētem impœnitentiæ dolore cōpungant.

Cognoſcite fratrē noſtrum Timotheum dimiſſum: cum quo, ſi celerius uenerit, uidebo uos. Salutate oēs p̄poſitos ueſtros & oēs ſanctos. Salutant uos de Italia fratres. Gratia cum omnibus uobis. Amen.

Cognoſcite fratrē noſtrum Timotheum, cognoſcite quātæ ſanctitatis ipſe ſit, & quāta ei reuerentia debeatur. Timotheū dico, dimiſſum. i. euntē iter qđ uolebat, uel ad p̄dicandū (ut cupiebat) dimiſſum, aut fortaſsis à carcerē relaxatū. *Cum quo, ſi celerius uenerit, uidebo uos*, q̄a ſi uelocì⁹ uenire feſtinauerit, habebo facultatē eūdi cū eo ad uos. In hac p̄miſsione reddit eos attentos & magis obedientes, ne ſi uenerit, īueniat eos īobediētes admonitioni huius ep̄læ, prauecq; agentes. Ac deinde, *Salutate*, inq̄t, *omnes p̄poſitos ueſtros*. i. ſacerdotes & cæteros qui p̄ſunt uobis ī dn̄o, *& omnes ſanctos*. i. oēs ſubiectos qui baptiſmi ſanctificationē perceperunt. Cum autē ſubiungit, *Salutant uos de Italia fratres*, oſtēdit ſe ab Italia ſcripſiſſe. Ideo autē quod ſupradixit, deprecor uos facere ut celerius reſtituar uobis, declarauit ſe uinculis tentum eſſe, dum ſcriberet, atq; colligitur epiſtolā miſiſſe à Roma ubi uinctus tenebatur. *Gratia*, inquit, *cum oībus uobis ſit*, ut p̄ auxilium gr̄ę poſsitis bn̄ uiuere, qui p̄ legē nō potuiſtis deo placere. Cuius & nos participes efficiamur, ut p̄ eā iuſtificemur, & ad æternā uitā p̄uenirē mereamur. *Amē.*

Expoſitionis beati Anſelmi in D. Pauli Epiſtolas Finis.